De Tijdspiegel. Jaargang 27

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 27. D.A. Thieme, Arnhem 1870

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008187001_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

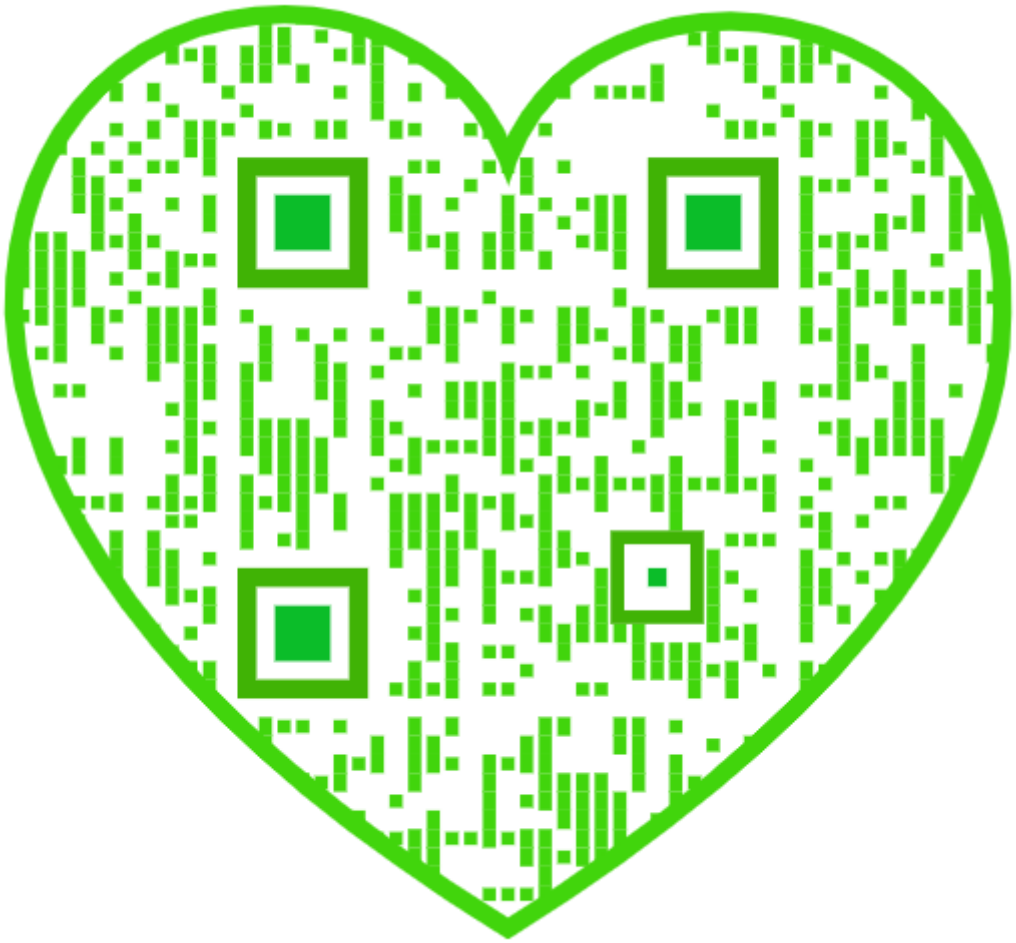

Erratum.

Bl. 532, reg. 2 v.b. staat: Jodendom en Christendom hadden in haar den mensch miskend; lees: Jodendom en Heidendom hadden in haar den mensch miskend.

[Eerste deel]

Godgeleerdheid en onderwijs.

Eene ingewikkelde uitrekening zonder proef op de som.

Commentarius in vaticinium Michae, auctore Tacone Roorda. Lugd. Bat. P. Engels, Lipsiae O.T. Weigel. MDCCCLXIX.

Het is een wanhopig werk om een commentaar op de geschriften der Israëlietische profeten te schrijven. Vooreerst verstaan wij hun taal slechts ten halve. Immers zooveel Hebreeuwsch te leeren, dat wij een werk in proza kunnen lezen, is gemakkelijk en vereischt vrij wat minder inspanning dan om Livius of Xenophon te leeren begrijpen. Maar de Hebreeuwsche dichters - en de profeten spraken meest dichterlijk - kosten hoofdbreken. Wonderlijke zinnenbouw, ongewone vormen, grillig overdrachtelijke uitdrukkingen, afgebroken zinsneden maken menig vers tot een doornenbosch, waarin men gedurig haken blijft. Reeds voorlang waren vele gedeelten der profetische geschriften dit; de overschrijvers der handschriften hebben dit ervaren en daardoor fout op fout gemaakt, zoodat de tekst op ettelijke plaatsen onverstaanbaar is geworden. Soms leveren ons de oude vertalingen de oorspronkelijke lezing; menigmaal geven zij ons eenvoudigweg onzin te lezen. Maar soms wilden die vertalers van hetgeen zij lazen een zin maken en dan brengen zij ons nog verder van het spoor. De Mazoreten met hunne vaak verkeerde vocalisatie leiden ons daar waarlijk ook niet altijd op, en menige plaats blijft dus een raadsel. Stond nu zulk een zinsnede op zichzelve, dan zouden wij ons daarover gemakkelijk troosten; maar zij hangt samen met het voorgaande en het volgende, en soms wordt de zin van het geheel onverstaanbaar of twijfelachtig door de onzekerheid waarin wij verkeeren aangaande de lezing van een paar woorden. Was dit nu slechts alles, wat wij te overwinnen hebben! Maar er zijn meer en grootere hinderpalen. Niet slechts enkele woorden zijn door de overschrijvers verkeerd geteekend, maar er is alle reden om te vermoeden, dat de tekst zwaardere mishandelingen on-

dergaan heeft. Hier en daar is de gedachtengang zoo uiterst vreemd, dat in het hoofd van den uitlegger de vraag wel moet oprijzen: zijn die verzen ook door elkaar geraakt? Soms schijnt het alsof de stukjes perkament, waarop zij geschreven waren, door een stormwind opgenomen zijn en weer aaneengeplakt, zooals zij neervielen. En dan is die tekst gelezen en aan het nageslacht overgeleverd, niet door zoo koele critici als wij, wien het weinig ter harte gaat, wat wij vinden in de profetische geschriften, maar door hartstochtelijke Joden, voor wie hetgeen zij lazen wel een godswoord was, maar een woord Gods, dat zij op hunne manier uitlegden en dat zij niet al te bang waren om te commentariëeren door kleine tekstveranderingen en grootere of kleinere inlasschingen. Daardoor wordt de uitlegger soms radeloos. Vreemd is de gedachtengang eens profeten; hij redeneert niet, maar laat zich bijna eeniglijk door zijn gewaarwordingen leiden; hij verheugt zich, hij is bedroefd, hij gelooft, hij vreest, hij hoopt, en daar bij een hartstochtelijk mensch de overgangen van de eene zielsstemming tot de andere soms zeer wonderlijk zijn, zoo moet men daarop rekenen en niet iederen keer dat men een nieuwen toon hoort aanslaan, uiterst nauwkeurig vragen: hoe komt hij daaraan? Evenwel - ongeveer moet men toch uit een profetie kunnen nagaan, hoe de ziel des profeten bewogen is geweest, en dat is geen kleine taak met een half begrepen en soms verwarden tekst. Eindelijk - last but not least - wij kunnen niet zeggen een profetisch geschrift te verstaan, voordat wij het kunnen plaatsen in dat wat ons van Israëls geschiedenis bekend is. Wij willen weten, wanneer een profeet gesproken heeft, tot wie en onder welke omstandigheden, welke zijn eigenaardige geestesrichting was, in welke verhouding hij tot anderen stond enz.. Maar ziedaar een nieuwe bron van moeilijkheden, ontsproten uit onze onkunde omtrent veel wat het oude Israël betreft! en deze moeilijkheden drukken weer op de verklaring der woorden; want vaak zouden die ons duidelijker zijn, wanneer wij slechts wisten, waarop de profeet daarmede zinspeelde. In één woord, de grammaticale verklaring van een profetisch geschrift is zwaar, maar de psychologische en de historische, die op de eerste rusten, en ook weerkeerig haar steunen, zijn het niet minder.

Een commentaar op *Micha* te schrijven, zooals prof. Roorda ondernomen heeft, is dus een zware taak. Maar van hem konden wij iets uitstekends verwachten. De geleerde en scherpzinnige schrijver der *Grammatica Hebraea* had vóór 29 jaar reeds Micha's geschrift tot het voorwerp zijner studie gemaakt. Immers toen gaf hij in de *Orientalia* eene verhandeling over *Jesaja* I-IX en ontwikkelde daarin de veronderstelling, dat *Jes.* I-V door Micha van Morésja uitgesproken is, zoodat hij toen reeds op de naar dezen genoemde godspraak de aandacht gevestigd had. Wij vinden ook telkens in den commentator op *Micha* den schrijver dier *annotatio* terug. In dezen commentaar hebben wij dus de vrucht niet van weinige weken werkens, haastig aan

het licht gebracht, maar van jarenlange studie, zorgvuldig in portefeuille bewaard en eindelijk uitgegeven. Prof. Roorda heeft een groote mate van zelfverloochening en geduld geopenbaard. Een zijner schoonste conjecturen, die op V: 1, *huis van Ephraat* in plaats van *Bethlehem Ephrata*, was reeds door prof. Kuenen voor 10 jaar in de *Godgeleerde Bijdragen* vermeld, en behandeld op eene wijze die hem niet in ieder opzicht aangenaam kon zijn, want er waren gevolgtrekkingen uit gemaakt, die hij, getuige zijn commentaar, geenszins voor zijn rekening nam. En nu eerst komt hij voor den dag met zijn verklaring op de geheele profetie, waaruit blijkt, dat men wel met zijn kalf geploegd, maar toch zijn raadsel niet geheel geraden heeft. Deze commentaar is dus wel een goed doordacht werk.

Dat doet de inrichting van het geschrift ook reeds zien. Een commentaar van 186 pagina's zonder een enkele noot aan den voet der bladzijden! Dit reeds is evenzeer allen lof waardig, als het zeldzaam is. Immers de meeste werken der geleerden worden onleesbaar gemaakt door al de noten. Dat men verwijzingen naar andere geschriften daarin plaatst, is natuurlijk; dat men in een populair boek eenige aanteekeningen voor geleerden aan hetgeen men meedeelt toevoegt, kan er *desnoods* mee door; maar dat de lezer van een exegetische, filozofische of historische verhandeling telkens midden in een redeneering afbreken moet om een aanteekening door te worstelen, waarin uitweidingen gemaakt, tegenstanders terecht gezet, gevolgtrekkingen aangestipt en allerlei gissingen te berde gebracht worden, dat is hinderlijk en een teeken dat het geleverde geen goed afgemaakt werk is. Behoort dat wat in de noten opgenomen wordt niet bij het onderwerp, men late het weg; behoort het er wel bij, men verwerke het in den tekst! Een geleerd werk met vele noten is gelijk aan een prachtstuk, dat een schrijnwerker aflevert, terwijl de krullen er nog bijhangen, het belegsel niet overal vastgelijmd en het politoersel niet ingewreven is.

Roorda's commentaar is keurig werk, de vrucht van geleerdheid zonder vertoon van geleerdheid. Met soberheid wordt het onderwerp behandeld. Hij haalt niet meer overhoop dan bij gebruiken kan en moet. Bijna niets komt er in het boek voor, dat niet ter zake doet. De éénige uitzondering hierop vormen de bladzijden 5 en 6, waar hij zijn gissing over den auteur van *Jes.* I-V tegen de bedenkingen van Kuenen verdedigt. Overigens houdt hij voet bij stuk en rust daarentegen ook niet, voordat hij van den tekst, dien hij behandelt, gezegd heeft, wat er van te zeggen was; zelfs van menige afwijking van het oorspronkelijke in de oude vertalingen tracht hij eene verklaring te geven. Zijn werk steekt gunstig af bij dat van vele uitleggers. Ieder die de commentaren b.v. van Ewald en Knobel gebruikt heeft, weet, hoe jammerlijk zij vaak den naar licht begeerigen lezer teleur stellen, hoe zij soms over groote moeilijkheden heenloopen en zeer dikwijls verklaringen opdisschen, die zelve bijna evenveel verklaring behoeven als

de Hebreeuwsche tekst, en hoe ver vooral prof. Knobel gevorderd is in de kunst om overal een mouw aan te passen. Van dit alles heeft men met prof. Roorda weinig gevaar. Een enkele maal laat hij u in den steek door moeilijkheden onaangeroerd te laten. Immers bij het *adimit vobis stationem suam* (zegge: *suam*, niet *vestram*) in I: 11 was een nadere verklaring niet overbodig geweest en de *crux interpretum* VI: 5, *van Sittim tot Gilgal*, blijft een kruis, waaronder Roorda zelfs niet tracht ons eenige lafenis aan te brengen. Maar dat is een zeldzame zaak. Nog zeldzamer houdt hij u op over iets, dat geen zwarigheid aanbiedt, zooals b.v. bij VI: 7. En in den regel volbrengt hij den plicht van een commentator om op ware moeilijkheden opmerkzaam te maken en ze zoo goed hij kan op te lossen uitnemend. 'Zoo goed hij kan'. Ja. Van niemand kan meer gevergd worden dan dat hij geeft wat hij heeft. Doch van de scherpzinnigheid en den ijver aan het losmaken der exegetische knoopen ten koste gelegd hangt de waarde van een commentaar af, en prof. Roorda heeft grooten ijver en zeldzame scherpzinnigheid aan de verklaring van Micha's woorden besteed, zoodat wij met menige plaats ettelijke stappen zijn vooruitgekomen. Een keur van grammaticale opmerkingen en een schat van eenvoudige, goed gestaafde tekstverbeteringen worden ons aangeboden. Voor iemand die de kunst van exegetiseeren leeren wil kan menig gedeelte van dezen commentaar tot model dienen. -

En evenwel is deze commentaar in zijn geheel niet het hoogste, waarnaar wij streven kunnen. Hoeveel ons in dit boek ook gegeven wordt, hoeveel geleerdheid er ook aan deze verklaring van *Micha* is ten koste gelegd, menigeen die het geschrift met dezen commentaar bestudeeren wil zal hem onvoldaan ter zijde leggen, en nog naar andere gidsen omzien. Het zij mij vergund om te ontvouwen, waarom.

Roorda's werk onderscheidt zich van alle commentaren in één opzicht, n.l. in het gemis aan een inleiding en van een overzicht. Het allereerste woord na den titel is: *ad inscriptionem*, waarop de verklaring van I: 1 volgt, en het boek wordt besloten, behalve met een korten *index verborum et litterarum inter se permutatarum*, met de verklaring van eene afwijking van het oorspronkelijke in de Grieksche vertaling van het laatste vers der profetie. Geen doorloopende vertaling, geen parafrase, geen inleiding tot bepaling van den tijd waarin Micha sprak enz., geen overzicht aan het slot, niets hiervan! Wanneer iemand Micha's godspraak in haar samenhang wil kennen - en daarvoor leest men in den regel zulk een geschrift - dan is hij genoodzaakt om voor zichzelven een verbeterden tekst, behoorlijk in strofen ingedeeld, op te schrijven, van ieder gedeelte daarvan de verklaring goed vast te houden en dan door gedurig den tekst over te lezen het geheel te leeren verstaan. Die moeite had prof. Roorda ons moeten besparen. Aan zijn hand krijgen wij wel inzicht in de beteekenis van ieder deel der profetie, maar niet van het geheel. Dit wil nu

niet zeggen, dat de hoogleeraar maar woord voor woord verklaart en van vers tot vers den zin bepaalt zonder op den samenhang acht te geven. Natuurlijk is dit het geval niet. Over den samenhang hooren wij gedurig, maar nergens krijgen wij een overzicht van het geheel, wat te vreemder is, omdat de schrijver ons terloops bij het eerste vers zegt, dat hij - in onderscheiding van bijna alle uitleggers - de zeven hoofdstukken voor éene doorloopende profetie houdt.

De klacht, dat prof. Roorda ons een beschrijving van Juda's toestand ten tijde van Micha onthoudt, een uiteenzetting van hetgeen Micha tot spreken noopte en van zijn verhouding tot andere woordvoerders o.a. van Jesaja enz., kan aan dezen en genen onbillijk voorkomen. Immers wij hebben niets te eischen en mogen dankbaar zijn voor hetgeen hij geeft. Zij zou ook onbillijk zijn, wanneer dit gemis op het gehalte van hetgeen ons geschonken wordt geen invloed had gehad, wanneer wij van Roorda de grammaticale verklaring hadden ontvangen, waaraan een ander nu de psychologische en historische kon toevoegen. Maar dat is het geval niet. De verklaring van een profetisch geschrift kan vergeleken worden met een ingewikkelde berekening, en de historische verklaring, het overzicht van het geheel in het licht van den tijd geplaatst, is de proef op de som. Eene verklaring, hoe zuiver grammaticaal zij ook schijne, met hoeveel zorg ook alle kritische hulpmiddelen gebruikt zijn, deugt toch niet, wanneer het geheel niet goed samenhangt, d.i. niet als een geheel verstaanbaar is. En in het geschrift van een Israëlietisch profeet, zooals het ons is overgeleverd, is zooveel duisters, bij zoo menig vers kunnen wij niet verder komen dan tot de slotsom: nu, dat is dan het waarschijnlijkst! dat wij zulk een proef op de som dringend behoeven. Men leze b.v. het nu onlangs verschenen werk van Dr. Blom over den Jakobusbrief om te zien, hoeveel de historische en psychologische exegese vermag om ook woordenkeus en zinnenbouw op te helderen, en hoe menige uitspraak eerst duidelijk wordt, wanneer men weet, uit welken tijd zij dagteekent, uit wiens mond zij gevloeid en tot wie zij gericht is.

In het algemeen zal men het mij wel willen toestemmen, dat het ontbreken van een overzicht van den gang der profetie en van eene inleiding de waarde van een commentaar vermindert; maar men zal mij tevens vragen: is dat gemis aan Roorda's tekstverklaring merkbaar? Ik moet daarop toestemmend antwoorden en wensch met een enkel woord aan te toonen, waar ik het gemis het meest bespeur. Natuurlijk is dat het geval bij de duisterste gedeelten. Wanneer wij b.v. hoofdst. II en de eerste verzen van III lezen, dan maken wij dadelijk de opmerking, dat de volgorde van gedachten daar zeer verward is, en ten gevolge daarvan zijn de uitleggers het ook zeer oneens over de vraag, of de twee laatste verzen van kap. II. woorden behelzen, die Micha als Gods woorden weergeeft, of woorden, die hij aan een bedriegelijk profeet op de lippen legt. (Het feit zelf is karakteristiek voor

de zwarigheden aan de verklaring verbonden.) Kap. II. begint met een bedreiging tegen de rijke Judeërs (1-5); vervolgt met de wederlegging der tegenwerpingen des volks, dat Jahveh lankmoedig is (6, 7); vs. 8 en 9 behelzen weder een klacht over de geweldenarijen der rijken; terwijl 11-13 tot de beschrijving der tegenstanders des profeten terugkeert, maar III: 1-6 weder een bedreiging tegen de vorsten bevat; totdat vs. 5 ons opnieuw tegenover de valsche profeten plaatst. Prof. Roorda's taak was het geweest om samenhang tusschen die verzen aan te wijzen, of indien die ontbreekt, een poging te wagen om door gissing den oorspronkelijken gedachtengang te herstellen, of, wanneer hem dat niet mogelijk was, zijn onkunde te belijden. Maar hij doet noch het een, noch het ander. Hij vult de gapingen tusschen de verschillende verzen aan, laat den profeet van het eene onderwerp op het andere komen, maar maakt zelfs niet opmerkzaam op het feit, dat de profeet hier beurtelings tot of over de rijken en tot of over de valsche profeten spreekt, een feit dat ons de vraag op de lippen legt: zijn die verzen van kap. II en III misschien door elkaar geraakt? Wanneer prof. Roorda ons een parafrase had gegeven van de profetie, dan zou hij misschien op dit denkbeeld gekomen zijn.

De verklaring van hoofdstuk IV zou wellicht ook nog al wijzigingen ondergaan hebben, wanneer de schrijver had getracht zichzelven en ons den gedachtengang van den profeet duidelijk te maken. In de eerste verzen van dit kapittel toch vinden wij de beroemde voorspelling van hetgeen er aan het einde der dagen zal geschieden, de vredesvoorspelling, die ook in de eerste verzen van *Jesaja* II is te vinden. Roorda neemt met de meeste uitleggers aan, dat de profetie op beide plaatsen aan een ouderen profeet ontleend is. Dit gevoelen wordt zoo algemeen - Hitzig, Ewald, Kuenen deelen het - dat Roorda het eenvoudig als een algemeen toegestemde meening kan vermelden. Maar men gelieve toch nog eens zich goed in te denken in het gemoed des profeten en te vragen, hoe het mogelijk is, dat Micha, na (IV: 12) de verschrikkelijke en ongehoorde bedreiging te hebbben uitgesproken dat Jeruzalem verwoest zou worden, daarop zoo lakoniek een andere profetie zal aangehaald hebben, waarin vrede en heil voorspeld wordt, om de vraag te beantwoorden: hoe is die te rijmen met mijn voorspelling van ondergang? en dat zonder met een enkel woord te doen gevoelen, dat hij eens anders woorden aanhaalt. M. a.w. is die overgang psychologisch mogelijk? Ik geloof het niet. Wanneer Micha voorspelde: Jeruzalem zal verwoest worden, dan konden zijn hoorders daarop toornig worden, omdat het al den schijn had, dat hij niet geloofde aan Israëls toekomst, en dit juist maakte ook inderdaad, dat hem die voorspelling zoo euvel geduid werd. Dat Micha dus dadelijk na het uitspreken der ongehoorde bedreiging liet volgen eene krachtige profetie van geluk in de toekomst, dat is zeer natuurlijk. Hoe het een met het ander te rijmen was, wist iedereen wel; immers ook een Jesaja en een Haba-

kuk, die niet aan Jeruzalem's ondergang geloofden, voorspelden toch vreeselijke vernederingen en eerst daarna het aanbreken van den vredetijd. Dat Micha die voorspelling van heil in eens anders woorden weergeeft, omdat hij die schoon en krachtig vindt, is een zeer gewone zaak en dus wel mogelijk. Maar dat hij het doet, omdat zij tegen zijn uitspraak schijnt in te druisen, is ondenkbaar; immers de hoofdgedachte dier profetie: 'Israël is bestemd voor geluk,' was aan alle geloovige Israëlieten gemeen, en op die hoofdgedachte kwam het aan, niet op de schildering van dat geluk. Stel eens: iemand uit onzen tijd ontkent de Voorzienigheid, d.w.z. dat vreugd en droefenis uit Gods hand komen; hij spreekt van de natuurwetten en haar onverschilligheid omtrent 's menschen wel en wee. Nu valt hij zich-zelven in de rede door zijn hoorders hem de vraag te laten doen: gelooft gij dan niet in God? Dat zou zeer eenvoudig en natuurlijk zijn. Maar welk mensch van gezond verstand zal die vraag zoo inkleeden, dat hij zijnen hoorders de eene of andere dichterlijke beschrijving van Gods grootheid op de lippen legt, met de vraag: hoe rijmt gij die beschrijving met uw ontkenning van de Voorzienigheid? Evenzoo is ook niets natuurlijker dan dat Micha zijn hoorders na zijn bedreiging laat vragen: gelooft gij niet in Israëls toekomst? en dat hij daarop antwoordt met een vurige ontboezeming; maar niets onnatuurlijker dan dat hij zulk een ontboezeming van een ander naast zijn bedreiging stelde. Wanneer prof. Roorda (en menig ander uitlegger) zich levendig had voorgesteld, wat er bij Micha en bij zijn hoorders moet omgegaan zijn bij de bedreiging: Jeruzalem zal vergaan! hij zou die verklaring van *Micha IV*: 1 vgg. niet gegeven hebben.

Misschien meent deze of gene, dat wanneer een commentator geen paragraaf wijdt aan de bepaling van den tijd waarin een profetie is uitgesproken of opgeschreven, dit hem ten minste bewaart voor het gevaar van partijdig te zijn door zich in zijn exegese te laten leiden door zijn opvatting van de bedoeling des profeten en den tijd waarin hij sprak. Dit gevaar bestaat. Maar men meene niet, dat een uitlegger, die niet opzettelijk handelt over den tijd van vervaardiging, de gelegenheid waarbij een woord werd gesproken enz., daarom aan dat gevaar niet zou blootstaan. De waarheid moet gezegd worden: prof. Roorda is niet onbevooroordeeld; hij heeft wel degelijk zijn eigen meeningen over den oorsprong dezer profetie en haar auteur. Dat kan ook niet anders. Niemand, die eenige jaren lang van tijd tot tijd het oog op het geschrift van Micha gevestigd heeft en het geheel met de nauwkeurigheid van prof. Roorda heeft door-geëxegetiseerd, kan de vragen onbeantwoord laten: uit welken tijd dagteekent dit geschrift? in welken strijd verplaatst het ons? waarop zinspeelde de schrijver? enz. Prof. Roorda heeft zijn meeningen en heeft die reeds 29 jaar geleden neergelegd in de *Orientalia.* Daar heeft hij het denkbeeld ontvouwd, dat *Jes.* I-V van Micha is en deze in II: 1 met name den auteur van het dus

tweemaal door hem overgenomen orakel Jesaja, noemt. Welnu deze hypothese heeft een zeer krachtigen invloed op zijn exegese van *Micha* IV en V gehad.

Immers daar prof. Roorda *Jes.* I-V en *Micha* voor werken van denzelfden profeet houdt, ziet hij geen verschil in de standpunten waarop de auteurs van de twee profetiën staan, en hij slaat zeer weinig acht op hetgeen Kuenen, vooral in de *Godgeleerde Bijdragen*, 1860 bl. 1 vgg. daarover heeft in het midden gebracht. Deze stelt niet slechts, dat terwijl Micha Jeruzalems ondergang voorspelde, Jesaja het bepaald voor onwaarschijnlijk hield dat dit het eind van Jahveh's strafgerichten wezen zou, maar verklaart dit verschil ook uit beider afkomst, dewijl Micha een landbewoner en Jesaja een Jeruzalemmer was. Hij merkt ook in het: 'En gij, Huis van Ephraat (of Ephrata)! uit u zal mij een heerscher voorkomen,' een duidelijke voorspelling op, dat de Messias niet komen zou uit het toen regeerend koningshuis, dat volgens Micha onverbeterlijk was, maar uit een anderen tak van het geslacht waaruit ook David was gesproten. Bij Kuenen wordt de 'dochter der krijgschaar', die in 't laatste vers van IV bedreigd wordt, Jeruzalem, in tegenstelling waarmee op het vaderland van Davids dynastie, Ephrata, de hoop voor de toekomst gevestigd wordt. Jesaja daarentegen verwacht den Messias uit de nakomelingen van Izaï, dus waarschijnlijk uit het regeerend stamhuis. Roorda wil hiervan niets weten. Dat schijnt ten minste zoo. Hij spreekt over deze meening niet en ziet in IV, V niets van die tegenstelling van Jeruzalem en Ephrata. Daarmede, meen ik, heeft hij den sleutel tot goed begrip dier hoofdstukken weggenomen. Vers 8 van hoofdstuk IV luidt volgens Roorda: 'En gij, toren der kudde, Sionietische heuvel! uw heerlijkheid zal komen; te beurt vallen zal de aloude heerschappij, de regeering, aan de dochter Zions'. Waarlijk, dat is niet recht klaar; dat vloeit niet en is ook een nietsbeteekenend gezegde na het vlak voorafgaande: 'Jahveh zal op den berg Zion heerschen tot in eeuwigheid.' Wat toch beteekent na die belofte de voorspelling: 'Uw heerlijkheid Zion! komt.'? Wanneer prof. Roorda niet blind was geweest voor de tegenstelling van Zions koningshuis en het aloude geslacht der Davididen, dan zou hij, meen ik, 'Migdal Eder' niet door 'toren der kudde' vertaald, maar er een eigennaam in gevonden hebben. Het was ontegenzeggelijk een plaatsnaam; waarom die plaats 'heuvel der dochter Zions' genoemd wordt, is onbekend; doch het is zeker verkieselijker om te veronderstellen, dat Migdal Eder dien bijnaam had, dan 'heuvel der dochter Zions' te vertalen door 'Zionietische heuvel' dat is dus 'Zion zelf.' In allen gevalle Migdal Eder lag in den omtrek van Bethlehem en was een beroemde plaats; anders zou de legende, in Gen. XXXV: 21 bewaard, Jakob daar niet zijn tenten laten opslaan. Het ligt dan voor de hand om in *Micha* IV: 7, 8 deze aankondiging te vinden: Eenmaal, wanneer Jahveh Israëls ballingen zal verzameld hebben, zal

Hij heerschen op Zion (waar de tempel stond), en de koningswaardigheid, die tot nog toe aan de dochter Zions was te beurt gevallen, zou het deel worden van het huis Ephraat (welks hoofdfamiliën wellicht te Migdal Eder woonden.)

Evenwel wij hebben geen recht er prof. Roorda een verwijt van te maken, dat hij 'Migdal Eder' anders verklaart; maar wij mogen wel onze bevreemding uitspreken, dat hij zoo weinig notitie heeft genomen van het gevoelen van prof. Kuenen, die in V: 1 de voorspelling vindt, dat de regeerende dynastie door een zijtak vervangen zal worden, en hiermede hangt de verklaring van IV: 8 nauw samen.

Wanneer prof. Roorda oogen had gehad voor het opmerkelijke en zeldzame van Micha's voorspelling over Jeruzalems lot, zou hij dan ook IV: 11-13 wel voor echt hebben verklaard? Deze verzen ademen geheel denzelfden geest als II: 12, 13, die volgens Roorda de woorden van een valsch profeet behartigen. Met deze vraag keeren wij terug tot onze hoofdgrieve: Het geheel wordt ons niet duidelijk, de proef op de som ontbreekt dus, en wanneer wij die proef maken, dan komt de berekening niet uit. Het geheel sluit niet. Dus er moeten hier en daar fouten begaan zijn. Om een profetisch geschrift te verklaren moet men den moed hebben om stoute gissingen te maken, des noods gedeelten voor onecht te verklaren. Natuurlijk mag men daartoe niet overgaan dan in den uitersten nood. Maar men moet er niet voor terugdeinzen. Wij hebben in prof. Roorda's commentaar, meen ik, een duidelijken wenk, dat slechts langs dien weg het boek *Micha* te verklaren is. In dezen commentaar toch hebben wij het werk van een geleerd, nauwkeurig arbeidend; scherpzinnig man. Jaren lang heeft hij op *Micha* het oog gevestigd. En nu hij ons de resultaten zijner onderzoekingen geeft, nu moeten wij besluiten: al die grammaticale nauwkeurigheid en al die scherpzinnigheid om met behulp der oude vertalingen hier en daar in de punten en letters eenige kleine wijzigingen aan te brengen zijn niet bij machte geweest om ons een geheel te leveren, waarbij wij zeggen: zoo kan een mensch, die zijn gezond verstand had en die wist wat hij wilde, gesproken hebben. Derhalve moeten er forschere maatregelen genomen en het glibberig terrein der veronderstelling, dat er interpolatiën aangebracht of gedeelten door elkaar geraakt zijn, betreden worden.

Wij eindigen met betuiging van erkentelijkheid aan prof. Roorda voor de in menig opzicht kostelijke gave ons aangeboden en van onze hoop, dat zijn portefeuille nog meer bevat, dat hij waardig vindt ter algemeene kennis te brengen.

Harlingen, Nov. 1869.

H. OORT.

Kunst en industrie.

Kunst-Akademie? Waar blijven de Kunstscholen voor de industrie? door C.M. Delft, Joh. Ykema, 1869.

Toen er op het einde van het jaar 1868 sprake was, dat de Hooge Regeering het voornemen had opgevat, om de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam op te heffen, gingen er van vele zijden krachtige stemmen op, om dit te verhoeden en het nadeel, dat er voor de kunst uit dezen maatregel moest voortvloeijen, werd door velen in onderscheidene adressen betoogd. Ook in de volksvertegenwoordiging gingen er stemmen op die zich in het belang der kunst deden hooren(*). Het gevolg hiervan was dat de Minister van Binnenlandsche Zaken, welwillend van zijne eerste zienswijze terug gekomen, op den 20sten April 1869 een ontwerp van wet ter regeling van het onderwijs van rijkswege in de beeldende kunsten bij de Tweede Kamer indiende en alzoo de onzekerheid omtrent deze zaak voor het oogenblik werd opgeheven.

Bij die regeling echter viel het bijzonder in het oog dat, naast en bij de beeldhouw-, schilder- en graveerkunst, wel wordt aangehaald de wetenschap van het schoon (aesthetica) in betrekking tot de genoemde kunsten en de bouwkunst, maar de bouwkunst in haren geheelen omvang was uitgesloten. Dit gaf aanleiding tot eene nieuwe teleurstelling, die zich spoedig in vele geschriften en adressen openbaarde, maar waaruit zich tevens een verschil van gevoelen deed kennen ten opzigte van het bouwkundig onderwijs, dat men van de eene zijde bij het algemeen kunstonderwijs aan die nieuwe rijkskunstschool wenschte gevoegd te zien, terwijl anderen dit aan de Polytechnische school te Delft wenschten te laten, alwaar het met zulk een gunstig gevolg gegeven wordt.

Te midden dezer kwestiën komt de heer C.M. met zijne goed geschreven brochure en stelt de vraag: Waar blijven de kunstscholen voor de industrie?

Schrijver acht het, gelijk velen, een verblijdend teeken, dat er in de volksvertegenwoordiging stemmen zijn opgegaan die de kunst in bescherming genomen hebben en er over de regeling eener kunstschool gesproken is. De kunst toch oefent naar het algemeen gevoelen een gewigtigen invloed uit op de beschaving van een volk en de Staat dient, naar zijn gevoelen, het zijne hiertoe bij te dragen, hij mag ze niet beschouwen als eene wel is waar aangename, maar weinig nuttige

(*) In de 46e zitting van 14 Dec. 1868.

weelde waarover hij zich niet heeft te bekommeren en die hij aan de welwillendheid van eenige liefhebbers kan overlaten.

Schrijver is dan ook van oordeel dat de oprigting eener hoogeschool voor de kunst niet nadeelig kan zijn en haar veeleer krachtig kan steunen; maar of deze ook het eerste middel zal zijn om het volk aesthetisch te beschaven betwijfelt hij, op grond, dat de vruchten van zulk eene inrigting van onderwijs eerst dan genoten en op prijs gesteld worden wanneer de kunst en de belangstelling daarvoor reeds in zekere mate tot het volk zijn doorgedrongen. Uit de geschiedenis toch blijkt het dat de kunstzin zich het eerst aan eenvoudige werken tot de kunst-industrie behoorende geopenbaard heeft en daarin de regelen der praktische aesthetiek reeds werden vastgesteld vóór dat de monumentale kunst ontstond, die van haar de vormen en symbolen ontleende en zich aan haren invloed onderwierp; hieruit besluit schrijver dat, om de massa tot de kennis van het schoone te voeren, om bij het volk het gevoel daarvoor op te wekken, niet de school maar de industrie, die overal in het dagelijksche leven ingrijpt, als eerste middel moet worden aangewend. Hare produkten noemt hij de wortelen van den grooten kunstboom die zich in het dagelijksche leven inwortelen en den hoofdstam nieuw voedsel geven, en teregt zegt hij, dat meubels, huisraad, kortom alles wat de overgang van de eigenlijke kunst tot de voorwerpen van dagelijksch gebruik vormt, van een groot gewigt voor het leven en de vorming van een volk zijn; dat de mensch van den uitwendigen vorm meer afhankelijk is dan hij gewoonlijk wel wil erkennen en dat omgekeerd de kunstindustrie tot hooger ontwikkeling komen kan, wanneer ze door de kunst geleid wordt.

De waarheid hiervan, hoewel niet nieuw, valt niet te ontkennen en wordt nog steeds bevestigd door de verschillende voortbrengselen van nijverheid en kunst die ons de nijverheidstentoonstellingen in de laatste jaren te aanschouwen gaven.

Schrijvers doel is dan ook om bij de ophanden zijnde reorganisatie van de koninklijke akademie te Amsterdam hierop de aandacht te vestigen en er op te wijzen dat eene hoogere school voor kunstonderrigt ook moet zijn ingerigt overeenkomstig de behoeften der hedendaagsche industrie. Hij doet zulks met warmte en uitvoerigheid, hij herinnert daarbij aan een verleden, waarin onze kunst-industrie eene zoo ongekende hoogte bereikt had en hoe daarmede de bloei van de hoogere kunst gepaard ging, en wijst op het lage standpunt waarop wij thans, in vergelijking met het buitenland staan en dat zoo bijzonder in het oog viel op de in 1867 te Parijs gehouden Tentoonstelling. Daarna bespreekt hij het kunstonderwijs, het eerste middel tot opwekking van schoonheidszin en beschaving, en wijst op de middelen die in den laatsten tijd in die landen zijn aangewend waar men tot bevordering der kunst-industrie werkzaam was; hij vergelijkt die met de inrigtingen van ons land, nagaande of die aan de eischen der hedendaagsche in-

dustrie beantwoorden en hoe deze in verband zouden te brengen zijn met de op te rigten kunstschool. In dit zijn betoog drukt hij er vooral op, dat men aan de bouwkunst en voornamelijk aan de industrieele kunst of de kunst der ambachten eene groote plaats in de school inruime, wijl men de hoogere kunst niet van die der ambachten scheiden kan. Door het verbond der beeldende kunsten en meer in het bijzonder der bouwkunst met die der ambachten, zegt hij, wordt het handwerk verfijnd en tot de hoogte eener wezenlijke kunst opgevoerd. De leerling zoude niet meer meenen af te dalen wanneer hij de nijverheid met zijne kunst behulpzaam was, en *de school zou door de vereeniging aller kunstverrigtingen*, *die de eene bezielen*, *terwijl ze de andere veredelen*, *tot de bakermat eener nationale kunst worden.*

Verder wijst schrijver op hetgeen in den laatsten tijd in het praktische Engeland op dit gebied gedaan is, hoe de Engelsche industrie in 1851 op de groote wereldtentoonstelling nog al hare nuchterheid ten toon spreidde, en hoe men zeventien jaren later diezelfde natie met de Fransche op eene zoodanige wijze ziet wedijveren, dat bevoegde kenners er over streden, wien van beide de eerste rang in de kunst-industrie en den smaak toekwam, hoe die Engelschen door het wel begrijpen der zaak en hunne energieke handelingen weldra eene kunstschool in South-Kensington oprigtten, daaraan eene kweekschool tot vorming van onderwijzers en onderwijzeressen verbonden, museums en verzamelingen met betrekking tot de kunst-nijverheid daarmede in verband bragten en eindelijk, om den invloed van dit alles meer vruchtbaar voor het geheele land te maken, industriescholen in de provinciën oprigtten. Verder geeft hij een overzigt van al de vakken tot dat onderwijs behoorende zoowel van de kunst- als kweekschool en doet daaruit zien met welk eene zorg men aldaar aan de bevordering van volksontwikkeling werkzaam is. Ook Duitschland wordt door hem aangehaald. In Beijeren, Wurtemberg en Baden, zegt hij, is men deels reeds vroeger, deels gelijktijdig met Engeland op eene mogelijke uitbreiding van het kunstonderrigt bedacht geweest en zijn ook enkele deelen van het Engelsche systeem met goed gevolg toegepast. Zoo ook haalt hij de te Neurenberg bestaande kunst-industrieschool aan en deelt het geheele programma der leermethode en de indeeling der aldaar onderwezen wordende vakken mede.

Na de opsomming dezer verschillende inrigtingen, die volgens de nieuwste systemen zijn ingerigt en waarvan het goede algemeen erkend en genoten wordt(*), werpt hij een blik op de voornaamste inrigtingen van ons land, waar men de kunst in meer of mindere mate onderwijst en waar men aan de industrieelen gelegenheid geeft zich aesthetisch te vormen. In de eerste plaats noemt hij als zoodanig de

(*) Ook kunnen wij nog verwijzen naar het later bekend geworden programma van eene goed ingerigte kunst-industrieschool te Stuttgardt die op 1 November 1869 zal geopend worden.

Polytechnische school te Delft en de op te heffen Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, de Akademiën te 's Hage en Rotterdam, de industrieschool te Enschedé en verder de teekenscholen in enkele steden, en de burgeravond- of ambachtscholen.

Aan de vermelde Akademiën echter acht hij het aldaar gegeven onderwijs voor de aanstaande industrieelen en handwerkslieden in het algemeen vrij gebrekkig in verband gebragt met het ambacht dat de leerling beoefent en later beoefenen zal, ook de burgeravond- en ambachtscholen beantwoorden slechts voor zóó verre aan haar doel, dat zij aan hen, die reeds een handwerk beoefenen de gelegenheid geven om de leemten aan te vullen die het vroegtijdig missen van het schoolonderwijs gelaten heeft. Daarbij komt nog dat vele dezer inrigtingen, hetzij door gemeentebesturen of particuliere bijdragen in stand gehouden, eene eigenlijke homogene en systematische organisatie missen, zoo noodig voor het onderwijs in de kunst-industrie. Schrijver meent dan ook teregt dat het oogenblik gekomen is om daarin verbetering te brengen door de vestiging van kunst-industriescholen, alvorens tot de oprigting eener hoogere school voor de kunst over te gaan of wel door deze er mede in verband te brengen, en haalt tot staving van zijn gevoelen het vrije Zwitserland aan dat zulks zoo goed heeft ingezien en waar men na eerst met het beste gevolg kunst-industriescholen te hebben opgerigt, thans er op bedacht is eene hoogeschool voor de kunst te stichten.

Tot eene konklusie komende beweert hij dat het onderwijs in de bouwkunde aan eene Polytechnische school behoort gegeven te worden, omdat aldaar de opleiding tot architect volledigér kan geschieden dan aan eene school enkel en alleen voor de kunst, waar de vakken, die niet bepaald tot de kunst behooren en voor de vorming van den architect noodig zijn, gemist worden. De opleiding van den architect tot kunstenaar is, zegt hij, heden ten dage geheel anders dan die van schilder of beeldhouwer, en daar nu uit het besprokene gebleken is dat aan eene school voor beeldende kunst, de bouwkunde, vooral met het oog op de kunstnijverheid, niet kan gemist worden, zijn er twee oplossingen mogelijk n.l. om zoowel aan de Polytechnische school te Delft als aan de Kunstschool onderwijs in de bouwkunde te geven, of het vereenigd zamenwerken van de Polytechnische school en de Kunstschool. Geschiedde dit laatste, dan zou eene overplaatsing der Kunstschool noodzakelijk worden. Zooals nu de oprigting eener school ontworpen is (ook al ware de bouwkunst daaronder begrepen) is niet aan de dringendste behoeften op het gebied der kunst en industrie voldaan, aan den arbeidenden stand wordt er de gelegenheid niet gegeven om zich aesthetisch te ontwikkelen, en dat toch is eene behoefte van onzen tijd. Vooral zij die de betrekking van architect bekleeden ondervinden het dagelijks, hoe onbekend het gros der werklieden is met de beginselen der techniek en der kunst en met hoevele bezwaren en moeijelijkheden men daarom te kampen heeft

bij het uitvoeren van kunstwerken. Schrijver vergelijkt verder het programma van het onderwijs aan de Polytechnische school met het onderwijs in wetenschap en kunst in de school te Kensington, waaruit blijkt dat door eene uitbreiding van het kunst-onderwijs, door de zamenwerking der Polytechnische school en de Kunstschool te verkrijgen, men reeds het Engelsch systeem zeer nabij komt en dat dan aan zulk eene inrigting ook met vrucht de arbeidende klasse, zonder te groote geldelijke opofferingen, het onderwijs in sommige vakken zou kunnen genieten; beide inrigtingen alzoo te zamen gebragt op eene plaats waar museums en verzamelingen zijn of wel te vestigen waren, zou dan het middenpunt, de centraalschool kunnen worden van industrie- en ambachtscholen, en het uitgangspunt vormen van de leeraren die hunne krachten aan het onderwijs in de kunst en de nijverheid wijden. Langs bovengenoemden weg, zegt hij, den schoonheidszin op te wekken zal gewis met meer zekerheid tot het doel voeren dan het vormen van eenige schilders, beeldhouwers en bouwkunstenaars onder een publiek dat niet in staat is een kunstenaar en zijne werken te waarderen, en wij zijn het met hem eens dat ontwikkeling van kunst en kunstnijverheid beide eene vraag van sociaal belang is; dat ook de natie dit meer en meer begrijpt is eene waarheid, niet alleen omdat ze beschavend en vormend werken, maar ook omdat ze in het voortbrengen van waarde vele andere takken van industrie overtreft. Schrijver uit eindelijk den wensch dat zij die tot de vestiging eener Kunstschool kunnen medewerken en daarover te beslissen hebben, overtuigd zijn, dat nijverheid en kunst naauw te zaâm verbonden niet alleen de aesthetische ontwikkeling en beschaving maar ook de materieele welvaart van het volk kunnen bevorderen en verhoogen. Met hem deelen wij dezen wensch, en ongetwijfeld zal zijne brochure, waarvan wij uit belangstelling in de zaak vele punten aanhaalden, daartoe bevorderlijk kunnen zijn. Die belangstelling worde dan ook bij velen daardoor opgewekt, opdat hij de voldoening smaken moge dat zijn arbeid niet vruchteloos blijve maar de goede zaak er door gesteund moge worden.

Oct. 1869.

L.H.E.

Natuurkunde.

De plantkunde bij het lager onderwijs.

R.W. Boer. Natuur- en Landhuishoudkundig leerboek, bestemd tot gebruik bij het onderwijs en tot zelfonderricht. Arnhem, D.A. Thieme, 1869. 2 dl. oct^{o}.

Dit werk, mij door de Redactie van ‘de Tijdspiegel’ ter recensie toegezonden, en 't welk ik tot dat einde van de eerste tot de laatste bladzijde heb doorgelezen - eene verklaring die misschien overbodig is, mogelijk ook niet - is, ik aarzel met die uitspraak zelfs geen oogenblik, een mooi, of, laat ik liever zeggen: een goed en nuttig boek.

Toch heb ik over 't algemeen met dergelijke apodictische uitspraken weinig op; ligt kan een ander leelijk vinden wat mooi is voor mij, en omgekeerd. Maar ik geloof inderdaad niet dat er iemand zijn zal, die, na het onbevooroordeeld doorlezen of zelfs maar doorbladeren er van, niet van hetzelfde gevoelen zal zijn.

Wanneer ik hier echter zoo gulweg verklaar dat het een goed en nuttig werk is, dan heb ik nog op verre na niet uitgesproken, al denkt deze of gene welligt dat al wat er verder nog volgen zal, slechts overtollige ballast is. 't Is waar, wat kan men meer wenschen dan de verklaring dat referent het werk, waarvan sprake is, goedkeurt?

Maar daar komt in dit geval nog iets bij, wat niet alleen volstrekt niet mag uit 't oog verloren, maar wat, naar 't mij toeschijnt, zelfs op den voorgrond dient gesteld te worden, daar het eigenlijk, en in dit geval zelfs vrij juist omschreven, het standpunt aanwijst van waar men dit werk moet bezien en beoordeelen.

Ik herhaal nog eens: het is een goed en nuttig werk, zooals het daar ligt; dit zeg ik volmondig, zoolang ik niet bekend ben met, of niet let op de meer speciale bedoeling, die de schrijver er mede had.

Niet altijd vindt men die bijzondere bedoeling zoo juist gepreciseerd. Sommige schrijvers schenken hun werk aan 't publiek, zonder te bepalen voor wie het inzonderheid bestemd is, en waartoe het voornamelijk dienen moet. Ze laten ieder vrij het te koopen niet alleen, maar ook om het te gebruiken of te genieten naar goedvinden. Hierdoor wordt de taak van den recensent dan ook veel gemakkelijker. Hij heeft den inhoud na te gaan, en te vragen of het aan algemeene eischen - natuurlijk voornamelijk aan de zijne - voldoet, en hij is klaar.

Anderen daarentegen wijzen als met den vinger aan, wie zij bij voorkeur wenschen dat zich met de vruchten huns geestes voeden zullen; en zijn ten overvloede nog beleefd genoeg, om hen in te lichten omtrent de wijze, hoe of wanneer zij die ten meesten nutte van zichzelven of van anderen kunnen aanwenden.

't Is waar, dán is men in de gelegenheid om een juister oordeel te vellen over het werk; maar ook, wanneer de auteur zulk een speciaal doel met juistheid doet kennen; wanneer het daarbij als een ‘leerboek’ de wereld ingezonden wordt; wanneer tevens blijkt dat hij het met ingenomenheid en met zorg bewerkte en zich veel moeite gaf om het aan dat doel te doen beantwoorden, dan heeft de verslaggever nog iets anders te doen; dan is het in de allereerste plaats zijn pligt om het te beschouwen in verband met het doel waartoe het geschreven werd; dan vooral is eene bloote aankondiging als doel- en nutteloos te beschouwen, en zou daaruit weinig appreciatie blijken van de zeker altijd loffelijke pogingen des auteurs.

Zien we daarom vooraf wat de Heer Boer met zijn werk beoogt.

Reeds de titel helpt ons hiertoe op den weg. Het is een ‘leerboek, bestemd tot gebruik bij het onderwijs.’ Eene handleiding alzoo voor den onderwijzer, want een schoolboek zal 't wel niet zijn. Voorts: ‘een werk bestemd tot zelfonderricht.’ Het is alzoo, hoewel voor hen in de eerste plaats, toch niet uitsluitend voor onderwijzers bestemd, maar moet tevens dienen tot eigen studie. Aan wie 't als zoodanig de meeste dienst kan bewijzen geeft de Schrijver niet op. Daarover spreken wij nader.

Het voorname doel van den Schrijver was dus de zamenstelling van een leerboek, dienstig ten gebruike bij het onderwijs. Maar nu rijst van zelf de vraag: bij welk onderwijs? En wanneer men, begeerig naar den inhoud, de korte voorrede vergat te lezen, en het werk slechts vlugtig heeft doorgezien, inzonderheid wanneer men, al is 't ook maar zeer oppervlakkig, kennis genomen heeft van het tweede deel, en gezien heeft dat daarin veel wordt gehandeld over ploegen en eggen; over koeien, melk, kaas en dergelijke, dan is men ook met het antwoord op die vraag klaar, en slaat het boek tevreden digt, met de woorden: voor 't landbouw-onderwijs.

Maar dán ook vergist men zich in dit opzigt; hoor maar, wat de Schrijver daarover in de voorrede zelf zegt:

'Wat, en hoeveel de onderwijzer, en bijzonder die ten plattelande, geroepen is zijne leerlingen op de gewone of op de herhalingscholen, mede te deelen betreffende de natuur- en landhuishoudelijke zaken, is eene vraag, die zich niet zoo gemakkelijk beantwoorden laat, afhankelijk als dit is van der leerlingen vatbaarheid en den aanleg dien zij bezitten.'

Voor het *lager* onderwijs dus is dit boek inzonderheid bestemd. En niet zonder verwondering zien we nu het eerste deel nog eens in, en tellen we twaalf van de zeventien hoofdstukken, die uitsluitend over planten handelen, terwijl het geheele tweede deel aan praktischen landbouw gewijd is. Ook in de vijf eerste hoofdstukken des eersten deels, over scheikundige, climatologische, meteorologische, geologische onderwerpen handelende, treffen we overal de planten en haar leven als het einddoel des Schrijvers aan.

Blijkbaar wenscht dus de Schrijver te hulp te komen aan een meer uitvoerig onderwijs in de plantkunde op de lagere school, en tevens aan dat in landhuishoudelijke zaken, inzonderheid op die ten plattelande.

Is dat noodig en nuttig? - Wordt daar tegenwoordig aan voldaan, en, zoo ja, welke is over 't algemeen de toestand van dat onderwijs?

Ziedaar een paar vragen, die zich hier onwillekeurig voordoen. Immers, is zulk onderwijs nutteloos, dan is ook elk leerboek daarvoor onnoodig; terwijl men, gaat men den toestand daarvan na, en vraagt men zich daarbij tevens af, hoe dat onderwijs dient gegeven te worden, men zich, m.i. den zekersten maatstaf bezorgt, om de waarde van het werk in dit opzigt te bepalen.

Het valt niet te ontkennen dat men in de laatste jaren - en dat getal neme men niet te ruim - ook in ons land, bij het lezend publiek eene wijziging waarnam in de rigting van den smaak. In plaats van genoegzaam uitsluitend de voorkeur te geven aan romans en novellen, verlangen velen tegenwoordig naar iets degelijkers. Men kan het den uitgevers niet euvel duiden dat zij, aan het algemeene verlangen wenschende te voldoen, waar dit novellen wenscht, ook zooveel mogelijk novellen trachten te geven. Maar daarom verdient het onze volle goedkeuring nog niet, dat sommigen in dit toegeven aan den algemeenen wensch, wel wat heel ligtvaardig met het publiek omsprongen, en daaraan een overvloed van verhalen van allerlei aard opdischten, die, meerendeels van vreemden oorsprong, en somtijds door de vertalers slecht begrepen en nog slechter vertaald, zelfs bij den

meest toegevenden criticus, vooral uit een moreel oogpunt, beschouwd geen genade konden vinden. Sommige daarvan mogten welligt voor het volk waarvoor ze geschreven werden onschadelijk te achten zijn, men vergat maar al te vaak zich af te vragen of ze aan ons nationaal karakter pasten; zoodat velen, met een bedenkelijk hoofdschudden, hunne vrees te kennen gaven, dat de smaak van ons volk daardoor ten eenemale bedorven zou worden.

- Geen nood, werd dan door anderen, die daarom niet met minder leedwezen dien stortvloed van vreemden wansmaak over ons uitgegoten zagen, geruststellend geantwoord, geen nood, laat aan de zaak slechts haren natuurlijken loop, en, even als alles, komt ook dit teregt. Die zoete of prikkelende vreemde kost moge voor eene poos het gehemelte streelen, ge zult zien, hij zal weldra indigestie veroorzaken, en dan wendt men zich er met evenveel walging van af, als men er nu begeerte naar toont. -

En inderdaad, die profetie moge nog op verre na niet geheel vervuld zijn, we hebben reeds reden genoeg om tot de overtuiging te komen dat ze althans waarheid bevatte, zoo ze dan al niet geheel waar was.

Immers, nevens den wensch naar goede romans en novellen, die nooit hare waarde zullen verliezen, openbaart zich tegenwoordig en met ieder jaar krachtiger, ook die naar goede boeken over zaken, waarmede wij in eene zeer nauwe betrekking staan, over natuur-historische onderwerpen namelijk.

Ligte spijs moet dat echter wezen, want de maag van de meesten is nog niet in staat om zwaren kost te kunnen verdragen; en onderscheidene uitgevers, die de eischen van hunnen tijd begrijpen, wie deze veranderende rigting niet ontgaat en die met welgevallen deze wending opmerken, trachten zooveel mogelijk daaraan tegemoet te komen.

Of die nieuwere rigting geheel oorspronkelijk is acht ik nog al aan eenigen twijfel onderhevig, ja, ik geloof dat vele goede producten van Fransche en inzonderheid ook van Duitsche litteratuur hier veel invloed hadden. Dat men dus ook in dit opzigt hier weder achteraan komt, kan misschien waar zijn; de voorname vraag is echter maar of het als een gunstig verschijnsel te beschouwen is, en hieromtrent zal wel niet veel twijfel bestaan. Hierdoor is nu tevens voor hen, die kracht en lust gevoelen om uit dát natuurhistorische vak, 't welk zij inzonderheid beoefenen, dátgene het publiek aan te bieden, en als 't kan op een fraaijen schotel en goed toebereid voor te zetten, wat zij begrijpen kunnen dat het verhemelte zal streelen en tegelijk voedzaam is, een geheel nieuw en zeer uitgebreid veld ter bearbeiding geopend.

En wat plaatst men daarbij nu vrij algemeen op den voorgrond; wat wordt met de meeste graagte gelezen en waarin stelt men het meeste belang?

Uit de verschillende rijken der natuur is het het plantenrijk 't welk

bij het publiek de meeste belangstelling wekt; waarmede ik echter niet zeggen wil dat ook het dierenrijk en dat der mineralen tegenwoordig niet veel hooger staat aangeschreven dan vroeger.

Ik voor mij zou welligt aarzelen dit antwoord te geven, maar 't werd mij in den laatsten tijd herhaaldelijk door anderen, van wie sommigen op grond van degelijke ondervinding spraken, herhaaldelijk verzekerd.

Toen ik, nog niet langer dan twee dagen geleden, te kennen gaf hoezeer 't mij verwonderde, dat men niet minstens evenveel belangstelling toont voor entomologie, immers: vlinders en torren, wie liep ze niet na in zijne jeugd, en hoeveel onuitsprekelijk schoons levert ons de meer opmerkzame beschouwing van de levenswijzen dezer dieren niet op, kreeg ik van den redacteur van een onzer meest gezochte belletristische tijdschriften, die overigens, gelijk hij mij verklaarde, van de planten zoo goed als niets weet, ten antwoord: dat dit toch inderdaad niet zoozeer te verwonderen is; want, hoe fraai vlinders en torren ook zijn, om ze te verkrijgen moet men ze buiten gaan vangen; voorts: hoeveel wonderen er ook in het leven dezer dieren besloten zijn, om zich daarvan door eigene waarneming te overtuigen, moet men er veel meer tijd, moeite en geduld voor over hebben, dan de meesten daarvoor kunnen of willen opofferen.

Planten en bloemen daarentegen, - men vindt ze overal en men kweekt ze overal, tot zelfs in de naauwste, de armoedigste straten van stad of dorp, tot zelfs vóór of achter het hoogste dakvenster. Men heeft ze lief, omdat ze met zooveel afwisselende schoonheid het weinigje moeite beloonen, dat ze voor haar levensonderhoud en haren groei vereischen; men heeft ze lief omdat ze ons een zomer in den winter kunnen tooveren, omdat ze de heldere dagen nog vrolijker, de sombere aangenamer maken. En ongetwijfeld wordt het genot dat ze verschaffen verveelvoudigd, wanneer men zonder inspanning wat nader bekend kan worden met hare levenswijzen, met de verschillende deelen die haar zamenstellen, en het wondervolle verband, 't welk er vaak tusschen die verschillende deelen bestaat: inzonderheid als dat, door elk die maar een paar goede oogen bezit of een helderen bril op heeft, met de meeste gemakkelijkheid waar te nemen is.

Daar lag geloof ik in dat antwoord, 't welk ik hier zoo getrouw mogelijk, al is 't dan ook niet woordelijk, teruggeef, veel waarheid, en toch, hoezeer ik ook ijver voor het plantenrijk en de verspreiding van wat kennis daarvan onder 't beschaafdere deel van ons volk, zou ik eene eenzijdige rigting alles behalve wenschelijk achten. Intusschen zal daar, bij zooveel verschil van smaak als men onder de menschen aantreft, wel niet veel vrees voor bestaan.

Ik behoef echter bij de wenschelijkheid der beoefening ook van andere vakken hier niet stil te staan, waar hoofdzakelijk van die der plantkunde sprake is. Zoo ik het bovenvermelde aanvoerde, was het

alleen om er op te wijzen, hoezeer de smaak daarvoor in ons land kennelijk toeneemt.

En wanneer dát nu waar is, en het daarbij niet ontkend kan worden, dat deze nieuwere neiging toejuiching en aanmoediging verdient, dan kan het ook niet anders dan zeer wenschelijk zijn, dat reeds aan de jeugd dóe bijzonderheden betreffende de planten en haar leven worden medegedeeld en verklaard, welke bevattelijk zijn voor dien leeftijd niet alleen, maar die er op berekend zijn tevens om den lust voor de kennis der natuur, ook in andere opzigten, te wekken.

Op die wijze wordt - om mij hier eens beeldsprakig uit te drukken - juist ter regter tijd een zaadkorrel in den grond gelegd, die, dán vooral zeer spoedig ontkiemende, weldra aanleiding geeft tot het ontstaan van een gewas, al wordt dat dan ook niet altijd een boom, dat, zich gestadig meer en meer vertakkende, in alle rigtingen uit den omringenden dampkring zich de voedingsstoffen toeëigent die daarin bevat zijn.

Daartoe is het echter verre van onverschillig wàt van zulke zaken aan de jeugd wordt medegedeeld, en op welke wijze dat plaats heeft. Hier komen we op 't gebied der opvoedkunde, met de vraag: hoe behoort dat onderwijs ingerigt te zijn, zullen de kinderen er genot en nut van hebben?

Mijns inziens behoort men, om die vraag te kunnen beantwoorden, vooraf eene andere te doen, en wel deze: wat beoogt men met het lager onderwijs in het algemeen en met ieder vak van onderwijs in het bijzonder, en dus ook met het hier bedoelde? Immers, wil men, met genoegzame kans op een goeden uitslag, er naar streven een zeker doel te bereiken, dan dient men zich vooraf goed bewust te zijn wat men er meê voorheeft. Wat nu het onderwijs in de plantkunde betreft, geloof ik dat het antwoord op deze laatste vraag niet ver te zoeken is, hoewel sommigen, zeker vreemd genoeg, 't maar niet schijnen te kunnen vinden.

Zou dat ook daarvan kunnen komen dat ze te ver zoeken?

Opwekking van het schoonheidsgevoel komt daarbij zeker niet het minst in aanmerking, en hiertoe levert het plantenrijk de middelen in overvloed op. Wat bij mij echter het zwaarste weegt, is de kinderen te ‘leeren zien’; reeds in de eerste jeugd de vatbaarheid bij hen te ontwikkelen om de schoonheden der natuur - en, 't kan niet genoeg herhaald worden, de natuur levert ze voor elk die ze weet te zien in ondenkbaar aantal op - waar te nemen, waar ieder ander ze voorbijloopt, dikwijls wel de voorwerpen ziende, maar voor wien dat zien niets anders is dan eene mechanische werking van het voorwerp op het oog, zoodat de meest bewonderenswaardige zaken op hem geen anderen indruk maken dan het gezigt eener fraaije schilderij op mijn hond b.v. maakt.

Dat waarnemingsvermogen bezitten allen, en niets is onjuister dan

de veronderstelling dat daartoe voorafgaande studie en veel speciale kennis vereischt worden; maar 't blijft meestal onontwikkeld, als er niet ter goeder ure doeltreffende maatregelen genomen worden, om de eerste ontkieming er van te bevorderen. Immers later kan die kiem niet door de gestadig dikker wordende en veeltijds harde, weêrstandbiedende korst van onverschilligheid, waaronder ze besloten bleef, heen komen. Eenmaal echter tot ontwikkeling gekomen, sterft dat waarnemingsvermogen niet, 't neemt met de jaren toe, geeft gloed aan 't leven, is de beste afleiding bij zorg en droefenis, en zet den ouderdom iets jeugdigs en, ondanks de gebreken, vaak aan een hoogen leeftijd gepaard, eene zekere frischheid, een levenslust bij, die dan onschatbaar te achten zijn.

Vervolgens moet dat onderwijs ook ten doel hebben de jeugd eenig begrip te doen verkrijgen van het verband 't welk bestaat tusschen de planten en de middenstof waarin ze groeijen, bodem en lucht; van de naauwe betrekking waarin planten en dieren tot elkander staan, en hoezeer ons leven en bestaan direct of indirect van het plantenrijk afhankelijk is; hoe, in één woord, alles zamenwerkt tot instandhouding van het geheel.

Voor dat alles behoorden - dit althans is mijn gevoelen - aan de kinderen, die de lagere scholen bezoeken, *de oogen geopend te worden*; niets meer, maar ook niets minder moet gedaan worden, dan even een tipje van 't gordijn opgeligt, om hun een vlugtigen blik te gunnen op 't schoone dat daarachter zich bevindt. Door hier te veel te geven, geeft men juist, hoe paradox het ook klinken moge, niet genoeg. Laat men hen te veel zien, dan verdringen de indrukken elkander te spoedig, en ze blijven evenmin behouden als de bonte figuren eener kaleidoskoop. Maar hier ligt dan ook het groote struikelblok; hier treft men eene moeijelijkheid aan die voor velen onoverwinnelijk schijnt te zijn.

In zulke gevallen toch blijkt eerst regt of de onderwijzer werkelijk voor zijn vak geschikt is, en daartoe inderdaad den noodigen aanleg bezat, toen hij zich aan de opvoeding der jeugd toewijdde. Men wordt dichter geboren, niet gemaakt, zegt het spreekwoord. In vele maatschappelijke betrekkingen kan men het tot eene vrij aanzienlijke hoogte brengen, zonder daartoe eene zekere voorbeschiktheid te bezitten; maar op den onderwijzer, inzonderheid dien der lagere school, is gewis dit spreekwoord niet minder dan op den dichter van toepassing.

Dat vele ouders weinig ingenomen zijn met het onderwijs 't welk hunne kinderen in sommige natuurkundige vakken ontvangen, is maar al te waar; maar niet minder waar is het ook, dat zulks vaak het gevolg is van de droog wetenschappelijke wijze waarop die vakken somtijds onderwezen worden, 't welk van de leerlingen eene inspanning vordert, die hunne krachten alligt te boven gaat, en dat wel voor

't opeenstapelen in hun geheugen van een aantal vreemde woorden en voor hen onbegrijpelijke definities, waar ze later letterlijk niets aan hebben.

Een voornaam vereischte voor den onderwijzer, inzonderheid in dit geval, is wat men de gave der mededeeling noemt; maar daarbij is het hoogst noodzakelijk dat hij wil begrijpen wát van 't gene hij zelf kent of weet, voor de jeugd past, wat het meest bijval vinden en dus de meeste belangstelling wekken zal. In de plantkunde is die keuze overruim. Veelal echter komen zij, die zich nog al wat kennis in eenig vak hebben eigen gemaakt, in de verzoeking om dat alles ook aan hunne leerlingen op te dringen, het hun als 't ware in te stampen. In hoeverre dit, waar het andere vakken betreft, te verdedigen is, laat ik daar; maar, waar sprake is van het geven van onderwijs in de plantkunde aan *kinderen*, is zoo iets verderfelijk en geheel berekend om het tegenovergestelde ten gevolge te hebben van 't geen men beoogt. Ook bij het middelbaar onderwijs openbaart zich dit euvel maar al te zeer. Op den voorgrond staat dat de onderwijzer meer, veel meer weten moet, dan hij ooit of immer aan zijne leerlingen zal behoeven mede te deelen; dit is hoogst noodzakelijk, zal hij duidelijk zijn in zijne voorstelling, en wil hij eene goede keuze kunnen doen van wat ter mededeeling op bijzondere tijden of onder bepaalde omstandigheden geschikt te achten is. Stelt hij er prijs op om ook zijne meerdere kennis aan den man te brengen, dan zoeke hij daartoe de gelegenheid buiten de school, of hij verzamele op een afzonderlijk uur eenige der meest ontwikkelde leerlingen om zich heen. Veel beter is het van plantkunde *niets* te onderwijzen, dan aan de kinderen zaken op te dringen, die òf voor hun onontwikkeld verstand te duister, òf die te dor zijn om de belangstelling te kunnen wekken.

Intusschen zal die gave der mededeeling den onderwijzer nog niet ver brengen, wanneer het hem zelf aan de noodige kennis mangelt. Als hij er zelf niet meer van weet dan in een zeer elementair boekje te vinden is, doet hij beter den kinderen dat als leesboekje in de handen te geven, en gewis zeer verkeerd, met zich aan eenigerlei verklaring te wagen, daar óf aan die verklaring de noodige zamenhang zal ontbreken, òf zijne toelichting, op eigene opinie berustende, ligt glad verkeerd wezen kan.

En nu de vraag: hoe staat het daarmede in ons land, om vervolgens te zien in hoeverre het werk van den Heer Boer hierbij werkelijk als hulpmiddel kan gebezigd worden.

Toen ik de beoordeeling van dat werk op mij genomen had, wenschte ik mij in de allereerste plaats op de hoogte te stellen, hoe het over 't algemeen met die kennis bij de onderwijzers hier te lande gesteld is, en wat er aan dat onderwijs gedaan wordt; en, daar ik mij inzonderheid wachten wilde voor het uitspreken van een onbillijk oordeel, meende ik niet beter en onpartijdiger te kunnen handelen, dan dienaangaande het gevoelen in te winnen van een zeer ontwikkeld hoofd-

onderwijzer van middelbaren leeftijd en volstrekt geen nieuweling in 't vak: iemand met wien ik sedert een jaar in correspondentie ben, die met zeer veel liefde voor 't onderwijs bezield is, en die bovendien, hoewel geen botanist zijnde, van de kruidkunde nog al wat weet; veel meer zelfs dan hij, streng genomen, als onderwijzer noodig heeft te weten.

Tot hem rigtte ik de vragen: Hoe staat het met de kennis der plantkunde bij het meerendeel der onderwijzers? Wat wordt er voor onderwijs in dat vak op de lagere scholen gegeven? Wat wordt er tegenwoordig voor het examen als hoofdonderwijzer in dit opzigt verlangd? Hoe komen de hulponderwijzers aan die kennis?

De lezer ziet hieruit dat ik de zaak alles behalve ligtvaardig behandeld heb. Eigenlijk wist ik wel vooruit waarop dat berigt zou neêrkomen; ik wilde echter zekerheid hebben, en achtte het bovendien raadzamer hier den onderwijzer zelf te laten spreken.

Ik kreeg uitvoeriger berigten dan ik verwacht had en zooveel ik slechts verlangen kon.

Deze onderwijzer toch, een levendig belang in het onderwerp stellende, vroeg en ontving op zijne beurt berigt van een onderwijzer in Gelderland, een uit het noordelijkst gedeelte van Noord-Holland en van een uit Zeeland, welke brieven hij mij, tevens met zijne eigene opmerkingen toezond.

In het berigt van den eerstgenoemde lees ik o.a.: ‘Op de scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs alhier is de plantkunde niet onder de vakken opgenomen. De jeugd vormt zich daarvan zelfs niet de geringste denkbeelden.’ En verder: ‘Met betrekking tot de provincie Noord-Brabant weet ik van X, die den cursus voor hoofd-onderwijzers aan de kweekschool in den Bosch heeft bijgewoond, dat botanie daar niet onder de hoofdvakken was opgenomen, en dat ze slechts, tegen den tijd van 't examen, ter loops behandeld werd.

Het spijt mij,’ aldus eindigt deze briefschrijver, ‘dat gij, onvoldaan over mijne inlichtingen, dezen brief ter zijde zult leggen, want de weinige rapporten die ik geven kan zijn niet van de gunstigste, en zullen niet nalaten u met verontwaardiging te vervullen, over de nonchalance, waarmede men zulk een schoon vak in deze provincie behandelt.’

In Noord-Holland is 't er niet beter meê gesteld. Uit de mededeelingen, van daar ontvangen, neem ik de volgende over:

‘Met zekeren schroom,’ zegt deze plattelands-hoofd-onderwijzer, ‘ga ik aan uw verzoek voldoen, want, als ik naga wat in mijne school aan plantkunde gedaan wordt, en een besluit moet trekken uit het weinige, dat over dit onderwerp ter sprake komt, als ik met mijne medeonderwijzers in aanraking ben, dan moet ik als waarschijnlijk aannemen, dat er in mijne omgeving al heel weinig aan gedaan wordt.

Of de botanische kennis der onderwijzers zoo weinig beteekent? - Ik durf dit niet bepaald zeggen wat anderen betreft ofschoon ik er geen hooge gedachten van heb - ik voor mij kan er niet op roemen. Op mijne school maak ik nu en dan gebruik van Helge's *Schetsen van Planten.* Ook bezit ik de platen voor het onderwijs in dit leervak, uitgegeven door het Ned. Onderw. Genootschap. Ik moet echter eerlijk bekennen dat die niet dikwijls ter bespreking worden voorgehangen. Of alle onderwijzers in mijne omgeving in het bezit zijn van die hulpmiddelen, meen ik te mogen betwijfelen.'

Verder: 'Hoe men de kruidkunde op andere scholen in de environs behandelt, en welke uitbreiding men er aan geeft, ik durf dit niet zeggen. Ik zou niet gaarne mijne confrères van nalatigheid in deze beschuldigen, zonder er grond voor te hebben. Ik *geloof* echter dat het bij de meesten wel zal zijn, zooals het bij mij is, en dat een specialiteit in het vak met regt zou moggen zeggen: *het beteekent niets.*

Evenwel meen ik hier nog te moeten bijvoegen dat, wat mij aangaat, die gulle bekentenis juist niet gepaard gaat met onaangenaam gevoel van zelfbeschuldiging(*) over hoogst laakbare tekortkomingen. Ik meen u wel eens meer gezegd of geschreven te hebben, dat er te veel vakken op de lagere school moeten onderwezen worden, om ze alle grondig te behandelen. Ik geef wel toe, ze zijn alle op zich zelven goed en nuttig; maar als men het ééne doet moet men het andere laten rusten, en er is onderscheid tusschen hoofd- en bijzaken. Daarbij moet niet uit het oog verloren worden de beperktheid van het onderwijzend personeel en het spoedig verlaten der school door de leerlingen, wier leeftijd niet toelaat zoovele zaken van verschillenden aard goed op te nemen en te verwerken.'.

Ik kan niet anders dan toestemmen dat deze laatste opmerking veel schijn van gegrondheid heeft, en ze zonder eenigen twijfel door menig onderwijzer zal gedeeld worden (toch niet door alle, gelijk zoo aanstonds blijken zal), reden waarom ik ze hier ook niet terug wilde houden. Maar ik houd me overtuigd dat die gegrondheid ook niet meer dan schijnbaar is, en dat de fout hier moet gezocht worden in eene verkeerde en veel te hooge opvatting van dat onderwijs.

Naar mijne stellige overtuiging toch zou men op de lagere school zeer verkeerd handelen door het onderwijs in de plantkunde dáár in te rigten als een gewoon leervak. Daartoe is dat van veel te grooten omvang, en, als men *a* gezegd heeft, dient men ook *b* te zeggen, of men heeft zoo goed als niets gezegd; in elk geval had men *beter* gedaan met niets te zeggen. Bovendien kan van den onderwijzer onmogelijk zóóveel kruidkundige kennis gevorderd worden, dat hij er

(*) Naar mij gemeld werd behoort deze onderwijzer tot het getal dergenen, die zich reeds sedert vele jaren met hart en ziel aan hunne betrekking toewijdden.

'grondig onderwijs' in geeft, en dan nog wel aan *kinderen*, zeker vrij wat moeijelijker dan aan hen die de hoogere burgerschool bezoeken. Ik herhaal daarom nog eens: hij moet ze slechts de oogen openen, ten einde hen wat nader vertrouwd te maken met het schoone, dat daar overal om hen heen onder zoo velerlei vormen zigtbaar is voor iedereen, voor jong en oud. Over de meest bekende dingen moet hij hen spreken, er hun wat van vertellen, zoodat hunne nieuwsgierigheid opgewekt en voortdurend geprikkeld wordt; meer niet. Daartoe toch zal de tijd wel te vinden zijn; maar daartoe is onvermijdelijk eene zekere mate van kennis noodig, van kennis echter gelijk men regt heeft die zoo goed, en eer nog, bij elken onderwijzer, als bij ieder beschaafd en welopgevoed mensch te veronderstellen, al is men ook bijna zeker dat die veronderstelling in verreweg de meeste gevallen niet uitkomt.

De inlichtingen van den onderwijzer uit Zeeland komen alweêr ongeveer op hetzelfde neêr. Deze voegt er echter nog eene opmerking bij die ik hier mede ter loops aanhalen wil. Hij schrijft o.a.:

'Wat uwe vraag betreft of er hier door de onderwijzers nog al studie van de plantkunde gemaakt wordt en ze er liefhebberij in toonen, geloof ik dat er weinig liefhebberij voor plant- en dierkunde bestaat, althans buiten de scholen van de heeren Y. en Z. en de hoogere burgerschool, alle te A.(*), zijn mij hier geene scholen bekend, noch in noch buiten A., waar met eenig resultaat plant- en dierkunde worden onderwezen. De beide eerstgenoemde zijn als het ware voorbereidingsscholen voor de hoogere burgerschool. Wel vindt men hier en daar op het platte land platen voor nat. historie, maar het onderwijs in dat vak bestaat meest in *prentjes kijken.*

..... Daarbij komt nog dat de orthodoxe partij, al bezit zij de overhand niet, op Zuid Beveland sterk vertegenwoordigd is, en bij ondervinding zult gij wel weten, dat alles wat naar kennis der natuur riekt, bij haar verketterd is, zoodat vele onderwijzers, om den lieven vrede met hunne gemeentebesturen te bewaren, het onderwijs in dat vak verwaarloozen.'

Gedeeltelijk - maar ook gewis slechts voor een klein gedeelte - zal ook dat laatste de reden zijn der veronachtzaming van een vak, vooral ten plattelande, dat, goed behandeld, zoo uitnemend voor het lager onderwijs, en wel inzonderheid juist dáár geschikt is; immers de vinnige strijd in den jongsten tijd van die zijde tegen het vrije onderwijs gevoerd, levert er al te zeer het bewijs voor. De domheid der menigte, de volslagene onkunde in dit opzigt bij de geestelijke woordvoerders dier partij, houden met een valen sluijer die verlichting tegen, die juist zulk een helder schijnsel werpt over de grootschheid der schep-

(*) Ik geloof geen vrijheid te hebben hier namen van personen of plaatsen te noemen, daar ik zou vreezen op die wijze misbruik te maken van het vertrouwen der berigtgevers. Genoeg toch dat ik reeds de hamen der provinciën vermeld.

ping. Men stelt er hoogen prijs op den kinderen schriftuurplaatsen in 't geheugen te prenten, waarvan ze vaak zin noch beteekenis verstaan, en men vraagt er niet naar of ze wel leeren lezen in dat boek, waaruit ons van elke bladzijde de Majesteit des Scheppers tegenstraalt!

Weinig woorden, enkele duidelijke zinspelingen zijn er maar noodig, om het inzonderheid voor zoodanige indrukken zeer ontvankelijke kindergemoed tot gevolgtrekkingen te brengen, waartoe ze langs geen anderen weg dán geraken zullen, en die, éénmaal wortel geschoten hebbende, evenmin later kunnen worden ontzenuwd, als het domme vooroordeel, 't welk nu die ontwikkeling in den weg staat, voor uitroeijing vatbaar is.

Ik zou wel willen..... Maar mijne pen wordt driftig en begint te spatten.

Men meene echter niet dat onkunde in dit opzigt alleen bij de predikanten der orthodoxe rigting te zoeken is; integendeel, ze is algemeener dan men welligt vermoeden zou, al denken de anderen er ook zelfs niet aan om het onderwijs in die vakken tegen te werken, ja, al trachten zij het zooveel mogelijk te bevorderen. Menig verkeerd gekozen beeld, menige onjuiste zinspeling zijn er de bewijzen van. Ook hier spreek ik niet op eigen gezag, al zou ik er ook niet het minste bezwaar in zien. Voor een paar weken nog ontving ik een brief van een mij onbekend 76jarig emeritus-predikant, waarin deze mij, onder anderen schreef: ‘Vergun mij hier op te merken dat ik onder vele mijner collega's de diepste onkunde heb ontdekt in 't geen de plantkunde betreft. Aardige staaltjes zou ik er van kunnen opdisschen.’

Van uitzonderingen spreek ik natuurlijk niet; maar moesten dat uitzonderingen zijn, en zou het omgekeerde niet natuurlijker wezen?

Ik keer echter weder tot het lager onderwijs terug om nu, en daarmede eindig ik mijne citaten, het woord te geven aan dien onderwijzer, wien ik regtstreeks om zijne inlichtingen gevraagd heb. De vorigen hadden geene bepaalde kennis van plantkunde; deze, hoewel hij er zich niet op beroemt, wel.

Wat hier vermeldt wordt heeft op het zuidelijk gedeelte van Noord-Holland betrekking.

‘Op de normaallessen in mijn district,’ zoo schrijft hij, ‘wordt er te hooi en gras wat gedaan, met gebrekkige middelen; alleen minder goede leerboekjes worden gebezigd en geene afbeeldingen, veel minder voorwerpen in natura worden gebruikt. Op de scholen in dezen omstrek wordt er totaal niets aan gedaan - wacht! - op ééne uitzondering na - een onderwijzer, uit N. afkomstig, heeft er eenige liefhebberij voor, en laat ook zijne leerlingen nu en dan iets zien. De man is evenwel niet ver in de leer. In het vorige jaar wilde hij niet gelooven dat Schimmels *planten* waren; toen ik ze hem door het microscoop liet zien was hij dadelijk overtuigd.

Maar genoeg voorzeker. Ik geef het mijn vriend (zie boven) ge-

deeltelijk toe dat er veel vakken - misschien te veel - op de lagere school moeten onderwezen worden; maar, *is ons hoofddoel algemeene ontwikkeling*; *willen wij de jeugd het oog openen*, *het hart verwarmen*, *het verstand en gevoel ten goede ontwikkelen*, *dan zijn onze uren aan de bijbrenging van kennis der natuur besteed*, *niet vruchteloos*, *en is de kennis van het plantenrijk een onkostbaar en heerlijk middel om den leerling te leeren opmerken*, *vergelijken en onderscheiden* (ook Pestalozzi was, getuige zijn "boek der Moeders" van dit gevoelen). Hoe dikwijls is het mij niet gebeurd, dat kinderen, door hunne vragen, en door het medebrengen van planten en dieren, blijk gaven dat zij door het geleerde geprikkeld waren geworden tot onderzoek, of uitgelokt tot vragen naar dingen, waarvoor ze anders blind waren gebleven!'

Ik doe een gedeelte dezer aanhaling cursief en het laatste gedeelte gespatieerd drukken, opdat deze alles afdoende verklaring van een onderwijzer zelf goed in 't oog springen moge. Was ik dan ook daarmede begonnen, het voorgaande zou grootendeels weg hebben kunnen blijven; daarom kom ik er later meê, opdat die verklaring mijne bewering zou bevestigen.

Nog een ander onderwijzer ten plattelande schreef mij verleden jaar genoegzaam woordelijk hetzelfde, daarbij tevens soortgelijke voorbeelden van kinderen, wier lust alzoo gewekt was, stuk voor stuk vermeldende. Daar ik toen niet vermoeden kou dat ik er ooit toe komen zou om mijn voet, al is 't ook maar even, op paedagogisch terrein te zetten, heb ik dien brief niet bewaard(*).

Brengt men nu dit een en ander in verband met de straks gestelde vragen, dan geloof ik deze als beantwoord te mogen rekenen, al is dat antwoord dan ook, wat het laatste punt betreft, weinig bevredigend.

Dat elementair - maar volstrekt niet meer dan elementair - onderrigt in de plantkunde op de lagere school noodig is en nuttig, kan en mag niet betwijfeld worden, en, zelfs alleen uit een streng opvoedkundig oogpunt beschouwd, is ontwikkeling der vatbaarheid voor de waarneming van de schoonheden der natuur niet minder aan te prijzen dan de kennis der bijbelsche geschiedenis. Op de tweede vraag, in hoeverre aan dat onderwijs wordt voldaan, werd ons het antwoord gegeven van vier verschillende zijden, en dat wel door hen, die gewis niet van partijdigheid in dit opzigt beschuldigd zullen worden.

Vat men nu wat die verschillende berigten vermelden te zamen, dan komt men tot de conclusie, dat, moge het plantenrijk ook al hier en daar op de lagere scholen nu en dan ter sprake komen, het onderrigt

(*) Dit opstel was reeds ter drukkerij bezorgd, toen mij toevallig in handen kwam de 2e druk van J.H. Stratemeijer, *het plantenrijk als voorwerp van aanschouwing.* Ook deze hoofdonderwijzer is geheel van 't zelfde gevoelen, waarvan zijne inleiding het onwedersprekelijk bewijs levert.

in de plantkunde toch over 't algemeen als eene bijzaak, van weinig of geen wezenlijke waarde, geacht wordt.

Vragen we naar de oorzaak daarvan, dan behoeven we die inderdaad niet ver te zoeken, daar die immers reeds genoegzaam uit de bovenstaande mededeelingen bleek. Die mag ten deele bestaan in de tegenwerking der streng orthodoxe partij, die in de beoefening van natuurlijke historie de kern voor het atheïsme meent gelegen te zijn, en, in hare verregaande onkunde, verwerpt wat ze niet kent, verdoemt wat ze niet begrijpt; voor een ander gedeelte in de vrees van sommige onderwijzers, om, door de behandeling van te veel leervakken, het in hunne schatting nuttigere voor het nuttige te moeten verwaarloozen; de voorname oorzaak is ontegenzeggelijk in de onkunde in dat vak van de onderwijzers zelf gelegen, die daarvan geen of weinig kennis bezitten; in de meeste gevallen althans veel te weinig om een juist begrip te hebben van het onderrigt daarin te geven niet alleen, maar ook..... om de waarde er van voor de vorming hunner leerlingen goed te begrijpen.

Zeg ik daar eene hardheid; iets wat welligt dezen of genen onderwijzer onaangenaam in de ooren zal klinken, en wat hij als eene onbillijkheid beschouwen zal?

Ik hoop neen, inzonderheid wat het laatste betreft, ofschoon ik met betrekking tot het eerste de mogelijkheid begrijp. Toch, iets hards te zeggen, met het doel om anderen onaangenaam te treffen, lag nooit en ook nu niet in mijne bedoeling. Mogt mijn beweren sommigen, vooral met het oog op hunne onvermoeide pogingen om in hun hoogst nuttigen werkkring, zooveel hun slechts mogelijk is, aan hunne roeping te voldoen, eene grievende teleurstelling schijnen, zoo bied ik hun vriendelijk de hand en vraag om verschooning voor die harde woorden,..... zonder er evenwel één enkel van terug te nemen.

Eenige jaren geleden had ik een leelijk abcès in de regterhand, waaraan ik reeds vrij geruimen tijd geleden had, voor het zich naar buiten openbaarde. Toen vond mijn chirurgijn goed om die verzwering te ‘peilen’..... ‘Ber... de kerel!’ kon ik niet nalaten hem op alles behalve hartelijken toon toe te roepen, en toch mogt ik hem wel lijden. Intusschen begreep ik eenige oogenblikken later dat hij thans noch met vriendschap, noch met inschikkelijkheid tegenover mij iets uitstaande had. Hij had alleen met mijn zieke hand te maken, en ik moest erkennen dat ik in mijne drift en door de pijn juist dit even vergeten had.

De lezer meene nu echter niet dat ik, door dit voorval hier aan te halen, de bedoeling heb om bedektelijk te kennen te willen geven dat ik hier voor geneesheer spelen wil, dit mogen anderen doen wier roeping het meer bepaaldelijk is; maar den toestand te leeren kennen, en de oorzaak van 't kwaad zooveel mogelijk op te sporen, is in vele gevallen reeds een begin van genezing.

Dat ik in deze aangelegenheid reeds sinds lang levendig belangstel,

en daarvan blijk gaf door datgene te doen wat binnen mijn bereik lag, om de belangstelling in het schoone plantenrijk bij ons volk levendiger te maken, werd mij reeds te dikwerf van verschillende zijden en op verschillende wijzen verzekerd, dat het misplaatste nederigheid zijn zou als ik zeide er zelf aan te twijfelen. Zoo ik dit hier aanstip is 't enkel en alleen om te bewijzen dat ik althans eenig regt heb om hieromtrent bescheidenlijk mijne meening te uiten.

Wat ik hier dan ook omtrent deze misschien wel wat teedere kwestie zeg, is mijne vaste overtuiging, eene overtuiging die op te veel ervaring berust om ligt te wankelen. Dit neemt echter niet weg dat ik aan mijn beweren in geen geval eene apodictische kleur wensch gegeven te zien, en ook anderer overtuiging - mits het overtuiging zij - eerbiedig niet alleen, maar er met graagte dat mij wat beter voorkomt, van overneem.

Is het in 't algemeen genomen waar dat de onderwijzers, in de kennis der plantkunde, niet op een zoodanig standpunt staan, dat ze met goed gevolg, uit hetgeen daar te zien en op te merken valt, datgene kiezen kunnen, wat voor mededeeling aan kinderen van verschillenden leeftijd en ontwikkeling het meest geschikt te achten is, dan vragen we alweêr, wat de oorzaak mag zijn van dat verschijnsel: met andere woorden: of het den aankomenden onderwijzers welligt aan hulpmiddelen en aan den noodigen stimulus ontbrak en ontbreekt, om zich in dit opzigt genoegzaam op de hoogte te stellen?

Tot nog vóór weinige jaren kan men aannemen dat het werkelijk aan alle hulpmiddelen, behalve die tot zelfonderrigt, ontbroken heeft, en dan nog waren deze laatste meerendeels van dien aard, dat men, daarnaar oordeelende, tot het besluit kwam, dat de kruidkunde niet anders was dan een vak, berustende alleen op de kennis van eene lange reeks Grieksche en Latijnsche woorden, of die uit een mengsel van beide talen gevormd, en somtijds reeds moeijelijk genoeg waren om uit te spreken, laat staan te onthouden; bij gevolg alles behalve geschikt om den lust tot beoefening der kruidkunde, eene wetenschap die, naar de gevestigde meening, met het lager onderwijs toch letterlijk niets gemeen had, aan te moedigen.

Dit wetende zou men zich gewis aan de grootste onbillijkheid schuldig maken, wanneer men het aan oudere onderwijzers als eene tekortkoming wilde toerekenen, zoo die niet met kruidkundige kennis toegerust zijn, ja 't zou teregt verwondering mogen baren, wanneer zulks meer algemeen wèl zoo was. Men mag toch hen, die onder andere toestanden gevormd zijn, of zich met oudere hulpmiddelen gevormd hebben, niet beoordeelen naar de gelegenheden, die er tot vorming thans misschien bestaan; want dan zou men zich gelijk stellen aan hem, die van een vruchtboom, vóór vijfentwintig jaar geënt, vruchten wilde plukken, even groot en even geurig, als die der eerst in de laatste jaren gewonnen fijnere soorten.

Te zeggen dat ze op de hoogte van den tijd behoorden te blijven, en zich derhalve de latere middelen moesten weten ten nutte te maken, om alzoo aan te vullen wat hun ontbreken mag, zou niet minder onbillijk zijn, daar vooreerst die middelen, waar ze bestaan, buiten het bereik der meesten liggen, en de onderwijzers bovendien gewoonlijk te weinig tijd ter hunner vrije beschikking hebben, om zich nog op nieuwe studievakken toe te leggen. Intusschen - en ik haast mij het er bij te voegen - ken ik er ook onder de meer bejaarden, die gretig van die nieuwe middelen, waar hun dit mogelijk is, profiteeren en er tevreden over zijn tevens.

Maar daar volgt dan ook uit dat de hulponderwijzers in den regel niet bij de hoofdonderwijzers teregt kunnen komen, om mondeling onderrigt te verkrijgen; terwijl er aan die inrigtingen, die meer bepaald voor de vorming van hoofdonderwijzers bestemd zijn, naar uit de boven aangehaalde berigten bleek, soms bitter weinig aan plantkunde gedaan wordt.

Bij slot van rekening blijft hun dus niets anders over dan hulp te zoeken bij de mannen van 't vak. Maar die zijn inderdaad niet dik genoeg gezaaid, om aan de over het geheele land - ook het platteland - verspreide hulponderwijzers de noodige hulp te kunnen verleenen.

In dit laatste opzigt kan echter gezegd worden dat we in den jongsten tijd aanmerkelijk vooruitgegaan zijn, welken vooruitgang men voornamelijk te danken heeft aan de oprigting van een aantal inrigtingen voor middelbaar onderwijs. Zagen toch vroeger velen van hen, die aan de hoogescholen in de wis- en natuurkunde studeerden, er tegenop om zich bij uitnemenheid toe te leggen op de botanie, omdat die wetenschap slechts wisselvallige kansen voor hun volgend maatschappelijk bestaan opleverde, thans, nu ook zij tot de leervakken aan die inrigtingen behoort, geven zij, die er roeping toe gevoelen, er zich met gerustheid aan over; zoodat dan ook het getal van hen, die de kruidkunde met lust en ijver beoefenen en doceeren, aanzienlijk toegenomen is.

Nu moge het waar wezen dat het ook hier niet alle koks zijn die lange messen dragen, en dat dit onderwijs aan die inrigtingen nog niet zóó gegeven wordt als het 't meeste nut stichten kan, en als het ongetwijfeld met den tijd wel worden zal, dit neemt niet weg dat, wijl men doceerende 't beste zelf leert, die lessen met ieder jaar doelmatiger en duidelijker zullen worden, en ook dat daar zeker reeds thans wel zóóveel behandeld wordt, als de hulponderwijzer noodig heeft, om op dien weg te komen, waar hij zich door eigen oefening verder teregt helpen kan.

Die inrigtingen zijn echter van sommiger woonplaats te ver verwijderd, terwijl - het komt mij schier ongeloofelijk voor, maar het stond duidelijk in een der nevens mij liggende brieven - op enkele plaatsen ‘de gelegenheid niet bestaat om als hospitant de lessen in dat vak bij te wonen.’ Bovendien is nog als een ander wigtig bezwaar aan te

merken, dat die lessen gewoonlijk gegeven worden op die uren, wanneer de hulponderwijzer zich niet uit zijne school verwijderen kan. Een bijzondere cursus, door de leeraren der hoogere burgerscholen, uitsluitend voor hen gehouden, en naar hunne behoeften ingerigt, ware daarom allezins wenschelijk.

Door den hoogleeraar in de kruidkunde aan de hoogeschool te Leiden wordt zulk een afzonderlijke cursus gegeven. Of dit ook elders plaats heeft is mij niet bekend. Wáár het intusschen het geval mag zijn, bestaat eene gelegenheid te meer, en zeker eene zeer goede, om, zonder opoffering van te veel tijd, voldoende op den weg geholpen te worden.

Hoe dat nu ook zij, zeker is het dat tegenwoordig voor een zeker - al is 't dan ook een betrekkelijk beperkt - getal hulponderwijzers de weg open staat, om tot de voor hen noodige kruidkundige kennis te komen. Dat echter verre het grootste aantal niet tot die bevoorregten behoort, wijl ze òf te ver van de grootere steden verwijderd wonen, òf omdat in die steden die gelegenheid voor hen ontoegankelijk is, blijft niettemin maar al te waar. Letten we echter op den vooruitgang die zich hierin gedurende de laatste jaren zoo kennelijk openbaarde, dan heeft men goede reden om tot het besluit te komen, dat in de nog steeds bestaande behoeften, al is 't misschien ook langzamerhand, wel zal voorzien worden.

Zelfonderrigt blijft echter ook voor hen, wien de gelegenheid openstaat om een mondelingen cursus te volgen, een voornaam middel, en is natuurlijk het éénige waarmede zij, die niet tot die gelukkigen behooren, hun doel kunnen bereiken.

Goede litteratuur is hiertoe dus van veel belang. Werken, die op te breede schaal aangelegd zijn, of waarin, onverschillig of ze uitgebreid zijn of niet, de kruidkunde als abstracte wetenschap behandeld wordt, kunnen misschien aan hen goeden dienst bewijzen, die mondeling en aanschouwelijk onderrigt verkrijgen; voor hem, die er enkel en alleen door zelfonderrigt komen moet, deugen ze volstrekt niet, tenzij hij vooraf reeds een algemeen begrip van de planten verkreeg.

Aan goede hulpmiddelen hiertoe is onze letterkunde waarlijk niet rijk; elke poging dus die aangewend wordt om daaraan iets goeds en bruikbaars toe te voegen, dient zeer op prijs gesteld te worden; en daarom verdient ook die van den heer Boer allen lof. Of dit werk uit dat oogpunt beschouwd in eene bestaande behoefte voorziet, en in hoeverre het werkelijk eene leemte aanvullen kan, gelijk de Schrijver in zijne voorrede zelf zegt er mede te bedoelen, zullen we aanstonds zien. Vooraf moeten we nog een antwoord hebben op de tweede zoo even gedane vraag, namelijk of het welligt den hulponderwijzers aan den veelal noodzakelijken prikkel ontbreekt, om zich reeds tijdig min of meer op de kruidkunde toe te leggen.

Die prikkel kan tweeërlei zijn. Vooreerst eigen liefhebberij; lust en

opgewektheid om, eenmaal een blik geworpen hebbende in het Rijk van Flora, ook nader met de schoonheden daarvan bekend te worden. Hij, met wien het eenmaal zóóver kwam, heeft geene verdere aansporing meer noodig. Op iedere wandeling ontdekt zijn meer en meer geoefend oog nieuwe, onverwachte en dus verrassende schoonheden, en dat gaat klimmende steeds zoo voort en vuurt zijn lust gestadig aan.

Maar veler oog is nog niet genoeg geoefend, en de meesten missen nog den tact om zelf zóó te zien, dat alleen dat zien reeds leeren is. Trouwens in hunne jeugd hoorden ze nimmer over de bijzonderheden der planten en van haar leven spreken, en wat zij er later van vernamen beteekende ook niet veel; zoodat men wel aannemen kan dat 't den meesten niet in de gedachten komen zal, er zich uit eigen beweging mede te gaan bezig houden.

Een andere, en zeker krachtige stimulus ligt in de examens.

En nu: zijn op de examens voor hoofdonderwijzer de eischen, wat de plantkunde betreft, werkelijk van dien aard, dat ze den hulponderwijzer ten spoorslag kunnen strekken, om zich ook daarin te oefenen?

Antwoord: neen.

Ook betreffende dit punt verkreeg ik informatiën uit verschillende provinciën, en die komen, hoewel niet in alle opzigten, toch alweêr tamelijk wel met elkander overeen. Daaruit blijkt dat op die examens de plantkunde òf onaangeroerd blijft, òf dat men een paar vragen van genoegzaam geen beteekenis doet, òf eindelijk den adspirant de keuze vrijlaat voor de schriftelijke beantwoording van één uit een drie- of viertal vragen uit verschillende natuurkundige vakken, en waarbij dan in den regel door dezen die over plantkunde *niet* gekozen wordt.

'Men durft er niet veel meer vragen, omdat dan in 't geheel geen 'antwoorden komen. Waar zit dus het zwaartepunt van de kwestie?' vraagt de reeds meer gemelde hoofdonderwijzer.

- In de toegefelijkheid der examinatoren, die misschien in andere opzigten tot een ander uiterste overslaan, zou ik zonder aarzelen zeggen, indien..... indien ik maar voldoende zekerheid had dat het niet waar is, wat ik meer dan eens hoorde beweren, en dat deze zelf altijd ook in dit vak werkelijk op de hoogte zijn. Maar men moet toch beginnen met í te veronderstellen.

Nu weet ik echter zeker dat ik op weg ben om mij de ongenade van een groot deel der onderwijzers, van alle hulponderwijzers misschien, op den hals te halen; en toch meen ik het inderdaad zoo kwaad niet.

Er is over 't algemeen genomen tegenwoordig geen gebrek aan knappe menschen, en zoo is 't ook met de onderwijzers. Men kan wel aannemen dat, waar voor een zeker doel twintig goed intellectueel gevormde personen noodig zijn, er zich, om maar niet veel te noemen, veertig aanmelden. Wat is dus natuurlijker dan dat van die veertig de twintig knapste slagen? Nu is het wel waar dat het voor hen,

die lust of vatbaarheid missen om zich zóóveel kennis toe te eigenen, of die er niet in slagen kunnen om ter bepaalder ure blijk te geven van hunne kunde, niet aangenaam is om achter te blijven staan; maar persoonsbelangen moeten wijken voor de algemeene belangen, en het algemeen is 't meest door de kundigsten gebaat. Vroeger, we weten het allen, ging dat heel anders toe, en deze ommekeer is onvermijdelijk nadeelig voor velen. Zoolang men zich op het keerpunt bevindt komt dat het sterkste uit. Immers, heeft zulk eene wending wat plotseling plaats, dan worden zij, die aan 't eene uiterste einde van 't gelid gaan, door dien plotselingen keer uit de rij geslingerd, terwijl zij, die meer in 't midden geplaatst zijn geregeld meêgaan, en die zich nabij 't centrum bevinden er genoegzaam niets van bespeuren. Is men vervolgens weêr op den regten weg gekomen, dan gaat alles even goed als vroeger, alleen vordert de snellere gang wat meer inspanning.

Zoo zal 't ook hier wel gaan. Nu men eenmaal op het keerpunt gekomen is, doet men wijs met al zijne krachten in te spannen om in 't gelid te blijven, en zich niet te laten ontmoedigen door de jammerkreten van hen die 't niet volhouden kunnen. Onze tijd vordert nu eenmaal eene andere rigting, en die te willen tegenhouden zou gelijk staan met eene poging om het Danaïden-vat te vullen.

Men denke echter daarom niet dat ik de eischen voor dit vak op die examens zoo hoog gesteld zou willen zien. Integendeel, maar ik zou het zeker zeer wenschelijk vinden dat er meer notitie van genomen werd. Den kundigen examinator zal 't niet moeijelijk vallen slechts eenige weinige vragen zóó in te rigten, dat hem uit de antwoorden blijken moet of de adspirant genoeg op de hoogte is om doelmatig onderwijs te geven.

Wat bij het lager onderwijs hoofdzaak is, moet er hoofdzaak blijven, hoe nuttig ook het onderrigt in de nevenvakken zij. Van de onderwijzers botanici te willen maken zou een veel gevaarlijker uiterste zijn.

Ik heb respect voor den onderwijzer, die met eene grondige kennis van de taal-, cijfer- en aardrijkskunde en geschiedenis is toegerust en die daarbij toont geen vreemdeling te zijn in de drie rijken der natuur; maar minst genomen belagchelijk zou ik het vinden, wanneer hij grondig wist meê te praten over botanische diagnostiek, systematiek of physiologie, en geen goede reden wist te geven waarom hij aan de spelling van de Vries en te Winkel de voorkeur geeft boven die van Siegenbeek, of omgekeerd.

Een algemeen begrip behoort de onderwijzer te hebben van het plantenrijk; meer heeft hij niet noodig. Heeft hij er lust in zich verder te oefenen, 't is goed, 't is uitmuntend zelfs; mits dit niet geschiede ten koste van zijne studie in andere vakken, waarvan grondige kennis eene eerste noodzakelijkheid voor hem is, en zulks geen aanleiding geve tot eene te breede opvatting van dat onderwijs in zijne school. Met

kunsttermen heeft hij niets te maken, maar hij behoort een goed denkbeeld van morphologie te hebben; inzonderheid van de verschillende vormen, waaronder zich één en 't zelfde orgaan kan voordoen, al naar dit tot verschillende pligten jegens de plant geroepen is. De bloem en hare onderdeelen behoort hij te kennen, en evenzoo moet hij zich vertrouwd maken met eenige der voornaamste vormen waaronder deze zich voordoet en met de meest algemeen voorkomende bloeiwijzen. Ook van de vruchten dient hij iets te weten, en inzonderheid van die, welke men 'valsche vruchten' pleegt te noemen, zooals: de aarbezie, de moerbezie, de framboos, de vijg, enz. Van het zaad en de daarin liggende kiem moet hij de beteekenis begrijpen en eindelijk van wortel en stengel een algemeen begrip hebben, zonder daarom in al de bijzonderheden daarvan af te dalen.

Wanneer 't hem bekend is wat men te verstaan heeft door Zaadloblooze-, Eén- en Tweezaadlobbige planten; voorts: wat Vlinderbloemige, Lipbloemige, Kruisbloemige, Zamengesteldbloemige, Roosbloemige en Ranonkelbloemige planten zijn, met nog een paar andere groote en algemeen hier te lande voorkomende plantenfamilies, dan weet hij, naar mijn oordeel, van systematiek genoeg; terwijl de kennis van het sexuëele stelsel voor hem geen kwaad kan, mits het hem maar niet in de gedachte komt zijne jeugdige leerlingen, die van sexualiteit nog geen begrip, er althans nog niet meê noodig hebben, daarover te onderhouden.

Wat ik daar opnoemde is inderdaad zoo veel niet, en wanneer men dacht dat zulks te bezwarend zou kunnen zijn, zou men zich zeer vergissen. Zonder eenige moeite en inspanning komt men tot die kennis niet, dat spreekt van zelf; maar, wanneer men die inspanning beschouwt als eene verpoozing van andere studie, als eene ontspanning dus, dan komt men der waarheid zeker het meest nabij.

Is de onderwijzer met die kennis toegerust, dan zal hij, in 't vervolg slechts nu en dan iets over de planten en haar leven lezende, zeer goed, na van zijne wandeling een paar planten meêgebragt te hebben, zijne leerlingen daar het een en ander van kunnen vertellen, wat hen aangenaam bezig houdt, en te gemakkelijker zal hem dit vallen, te aangenamer zal 't voor hemzelf en te onderhoudender voor zijne jeugdige hoorders worden, naarmate hij daar meer gevolg aan geeft.

Die toestand moge voor een goed deel op dit oogenblik nog een 'gewenschte' toestand zijn; tot de pia vota behoeft men dien wensch echter niet te rekenen; want met grond mag men hopen dat hij zal verwezenlijkt worden, al is 't dan misschien ook nog zoo heel spoedig niet. Immers diegenen, die tegenwoordig van de, zij 't dan ook niet zeer talrijke, gelegenheden gebruik maken, verspreiden zich weldra door het land, en kunnen dan als hoofdonderwijzers hunne hulponderwijzers voorthelpen.

Plotselinge verandering kan men hier natuurlijk niet verwachten,

maar, bij den goeden wil, den lust en den ijver, die het meerendeel der aankomende onderwijzers, om van de ouderen niet te spreken, bezielt, kan men er niet aan twijfelen of de kiem, die thans reeds, al is 't nog maar even, te voorschijn komt, zal ook in dit opzigt weldra eene plant, de plant ten laatste een boom worden, die zich vertakt in alle rigtingen en met zijne bloemen en vruchten de maatschappij tot luister en ten zegen zal zijn.

Maar, hebben de Akademische inrigtingen die voor het middelbaar onderwijs in onderscheidene opzigten voortgeholpen en doen ze dat nog, thans is het de beurt aan deze om, waar dit noodig is, het lager onderwijs te helpen opheffen. Wanneer slechts niemand, die in eenig opzigt hulp verleenen of inlichting geven kan, die onthoudt, dan is het tijdstip gewis niet zoo ver meer verwijderd, dat men de kruidkunde, in stede van dit vak als een lastig en nutteloos toevoegsel voor het lager onderwijs te beschouwen, erkennen zal voor wat ze werkelijk is: een der nuttigste en aangenaamste verpozingen voor onderwijzer en leerlingen te gader.

Ik begon met te verklaren dat ik het werk van den heer Boer voor een goed en nuttig werk houd. Maar, wat zeer nuttig zelfs is voor den één, kan dit somwijlen slechts weinig of in 't geheel niet zijn voor een ander, en een werk, 't welk den medicus in geestdrift brengt, laat misschien den jurist koud. De vraag is dus: voor wie is het inzonderheid nuttig te achten?

Ik zou haast zeggen: voor iedereen, maar ik gevoel dat dit toch wat al te algemeen gesproken zou zijn, vooral waar het een boek geldt 't welk, volgens de uitspraak van den Schrijver zelf, ook eene bepaalde strekking heeft.

Naar titel en voorrede te oordeelen zou het dit meer bepaaldelijk moeten zijn voor den onderwijzer en vooral voor dien van het platteland, als hulpmiddel bij zijn onderwijs. Wanneer ik echter onbewimpeld mijn gevoelen hierover uiten moet, dan kan dat in dit opzigt niet onvoorwaardelijk gunstig zijn. Ik ben er ver van af te willen beweren dat niet elk onderwijzer en zeker 't meest die van het platteland, het boek met veel, zeer veel vrucht zal lezen; om het echter als een hulpmiddel bij het onderwijs op de gewone of de herhalingsscholen geschikt te verklaren, zou ik eerst tot geheel andere inzigten moeten komen, omtrent den aard van het onderwijs in de plantkunde en wat daarmede in verband staat aan die scholen, zou ik mijn gevoelen daaromtrent moeten verzaken; reden waarom ik het dan ook te meer noodig rekende dat vooraf te doen kennen. Wilde men van den onderwijzer vergen dat hij zóódanig onderwijs in de plantkunde zou geven, als de aard en inrigting van dit werk medebrengt, dan zou niets

billijker zijn dan diens klagt over te groote opeenstapeling van leervakken.

Maar het is niet enkel plantkunde waarover de schrijver handelt; het geheele tweede deel is aan praktischen landbouw of beter landhuishoudkunde gewijd.

Ik moet ronduit zeggen, dat niets mij meer bevreemdde dan de wensch van den Schrijver, dat op de gewone scholen - zij 't ook slechts op die ten plattelande - ook landbouwonderwijs zou gegeven worden; terwijl men inzonderheid dáár de meeste klagten hoort over het te vroeg verlaten der school, zoodat de tijd veel te kort is, voor het geven zelfs van het meest noodzakelijke onderwijs.

Dat dit aan het vroeger gezegde betreffende de mogelijkheid en nuttigheid van het bespreken van bijzonderheden de planten betreffende geen afbreuk doet, zal de onpartijdige lezer van zelf wel inzien.

Wat echter den landbouw betreft, zij het mij vergund hier op te merken, dat ik dien niet anders beschouwen kan dan als een werkvak, evenals timmeren, metselen, enz. Waarom nu bij uitnemendheid den landbouw in de lagere school gebragt?

- Omdat ten plattelande de meeste kinderen voor dát vak bestemd zijn, en zij, met wie zulks niet direct het geval mogt zijn, toch later gewoonlijk in te naauwe betrekking tot den landbouwenden stand zullen komen te staan, dan dat ze er geen belang bij zouden hebben daarin tijdig eenig algemeen onderrigt te ontvangen. -

Zulk een antwoord is te verwachten en zal niet ligt tegengesproken kunnen worden. Ik aarzel dan ook niet om er ja en amen op te zeggen.

Maar daarom zie ik er het nut en de noodzakelijkheid nog niet van in om reeds op de gewone lagere school onderwijs in landbouw of landhuishoudkunde te geven. Het lager onderwijs mag welligt tengevolge van plaatselijke omstandigheden eenigermate gewijzigd kunnen worden, het is toch in het belang der kinderen in 't algemeen te veel aan bepaalde regels gebonden, dan dat het ten gevalle van locale belangen, zulke ingrijpende veranderingen zou mogen ondergaan.

- Maar de herhalingsscholen dan? -

Ik moet erkennen niet goed te weten wat men met die herhalingsscholen, vooral ten plattelande bedoelt. Op het woord afgaande, en mij tevens de klagt herinnerende van sommige onderwijzers, dat de kinderen dáár gewoonlijk de school te vroeg verlaten, om van de verschillende vakken zóóveel geleerd te hebben, dat zij er blijvend nut van zullen trekken, zou ik meenen dat men met de herhalingsschool eene zakelijke herhaling van het reeds geleerde of een vervolgen van datgene ten doel heeft, waarin de kinderen zijn blijven steken, en niet het behandelen van een geheel afzonderlijk vak.

Dat zulk eene herhalingsschool uitsluitend aan locale belangen gedijd wordt, kan in sommige gevallen echter werkelijk nuttig zijn.

Wil men daar dus eene zoodanige school door verstaan, die enkel en alleen bezocht wordt door die leerlingen, die op de gewone school reeds genoegzaam ontwikkeld zijn, en aan wie men nu, met het oog op het vak dat ze voor hun levensonderhoud op het punt staan te kiezen, of eigenlijk reeds gekozen hebben, de beginselen der landhuishoudkunde en inzonderheid van praktischen landbouw zal onderwijzen, zulks zou gewis veel toejuiching verdienen, want het valt niet te betwijfelen dat de gewone landbouwende stand groote behoefte heeft aan dát onderrigt, hetwelk tot de kennis voeren zal van het *waarom* der op het land meest dagelijksche handelingen.

En heeft nu de onderwijzer er lust in, gevoelt hij er, om de gewone uitdrukking te bezigen, roeping toe om ook die taak op zich te nemen, dan kan hij er zeker van zijn een hoogst nuttig werk te verrigten, 't welk hem niet onvoldaan zal laten tevens; hem kan het hier bedoelde boek dan uitstekenden dienst bewijzen. Dit staat intusschen op den voorgrond, dat zoo iets niet van hem *gevorderd* kan worden.

Bij het lager onderwijs, hoe ook opgevat en waar ook gegeven, behoort, en dat is niet alleen mijn gevoelen, maar ook dat van anderen die regt hebben van spreken, dat in landbouw of landhuishoudkunde niet.

Intusschen, het werk van den heer Boer behoeft niet juist aanbevolen te worden als een hulpmiddel bij het onderwijs, om zeer aanbevelenswaardig te zijn voor den onderwijzer, vooral voor hem, die veel met landbouwers omgaat. Als meer intellectuëel ontwikkeld mensch heeft hij er behoefte aan, om, terwijl hij onwillekeurig met de verschillende takken van het landbouwbedrijf bekend wordt, de reden te weten waarom men daarbij hier aldus en elders anders te werk gaat; waarom de ééne handelwijze meer, de andere minder verkieselijk is; terwijl hij, met eenige scheikundige kennis van de verschillende gronden en van de bestanddeelen die voor de plantenvoeding de hoofdrol spelen toegerust zijnde, in menig geval den landbouwer in zijne omgeving nuttigen raad zal kunnen geven, en alzoo indirect tot verbetering van den toestand in zijne nabijheid veel zal kunnen bijdragen; bovendien zal - en dit kan hem toch in geenen deele onverschillig zijn - zijn prestige daar aanzienlijk door winnen.

Dat het hier besproken werk hoogst nuttig zal kunnen zijn voor zelfonderrigt in de beginselen der plant- en landhuishoudkunde, hieraan valt m.i. niet te twijfelen. Dit zal den lezer naar ik vertrouw uit het nu volgende voldoende blijken.

Wat dit werk, zoowel voor lectuur als ten gebruike bij het landhuishoudkundig onderwijs zeer aanbeveelt, is de zeer geregelde gang, de geleidelijke opvolging der onderwerpen, die, naar ik geloof, niets te wenschen overlaat. Vervolgens de duidelijke, onopgesmukte en toch over 't algemeen alles behalve drooge stijl, die somwijlen zelfs

levendiger en opgewekter is dan men, naar aanleiding van den titel van 't werk of der afzonderlijke hoofdstukken, verwachten zou; eindelijk de zakelijkheid en ik meen er gerust te mogen bijvoegen de naauwkeurigheid waardoor het werk schier overal gekenmerkt is.

De kortheid en daarbij de gemakkelijkheid en dus ook de duidelijkheid, waarmede de Schrijver in een vijf en dertigtal hoofdstukken eene lange reeks van onderwerpen, uit de verschillende met de landhuishoudkunde in verband staande natuurkundige vakken, die, schijnbaar elkander vreemd, toch bij slot van rekening in het naauwste verband tot elkander blijken te staan, en waaronder de plantkunde eene voorname rol speelt, behandelt, maakt dit werk hoogst aanbevelenswaardig voor elk, die maar eenig belang stelt in de ontwikkeling der planten en voorts in landhuishoudkundige aangelegenheden, die toch op ons maatschappelijk leven zulk een beheerschenden invloed uitoefenen.

Het werk is te beschouwen als eene compilatie, maar eene compilatie in den besten zin van 't woord; eene zamenvoeging tot een sluitend geheel van het voornaamste wat, deze aangelegenheden betreffend, in een aantal werken van meer specialen aard wordt aangetroffen. Ook de Schrijver zelf erkent dit gaarne, en waarom zou hij 't niet? Hij heeft volkomen gelijk, wanneer hij zegt dat ‘zulks als van zelf uit het doel van het werk voortvloeit, dat niet zoozeer het leveren van nieuwe zaken beoogt, dan wel de samenvoeging tot één geheel van reeds behandelde zaken, die tot dusverre slechts verspreid in verschillende geschriften voorkomen.’

Daar zijn er die de schouders ophalen voor dergelijke werken. Welnu, die koopen dit eenvoudig niet, maar schaffen zich liever, wanneer ze omtrent ál de hier behandelde en met elkander in verband staande onderwerpen eenige kennis verkrijgen willen, de verschillende door den Schrijver geraadpleegde werken aan, die hij aan 't einde zijner voorrede opgeeft. Of velen die uitgaaf schikken zal, en of ze tijd en geduld zullen hebben om ze te doorlezen, ten einde het voornaamste er uit op te teekenen, komt mij echter vrij twijfelachtig voor.

Een goed compilator te zijn is in vele opzigten reeds zeer verdienstelijk, en praktisch hoogst nuttig; de Schrijver toont echter meer, hij geeft ook blijk goed thuis te zijn in de verschillende door hem behandelde zaken, en zeker niet het minst in den praktischen landbouw, terwijl het werk overal blijk geeft van een zelfstandig oordeel, getoetst aan de meening van anderen.

In het 1e hoofdstuk behandeld de Schrijver de *Scheikundige grondslagen van den landbouw*, daar worden kortelijk eenige der voornaamste elementen, hunne verbindingen, ten gevolge van de scheikundige verwantschap of van de keurverwantschap, besproken. Het 2e hoofdstuk *Lucht en water*, kan zoowel om de zeer duidelijke wijze van voorstelling, als om het vele belangrijke wat het bevat als een der beste van het geheele werk beschouwd worden. In het 3e wordt over

Het ontstaan van onzen bodem gesproken, en die dus uit een geologisch oogpunt beschouwd, terwijl in het 4e hoofdstuk *De natuur- en scheikundige gesteldheid daarvan*, met de meeste duidelijkheid wordt uiteengezet. Het 5e handelt inzonderheid over meteorologie, en heeft tot opschrift: *Warmte en licht. Dauw*, *regen en andere natuurverschijnselen.* In hoeverre inderdaad ál het daarin besprokene werkelijk betrekking heeft op het eigenlijke doel van dit werk, vat ik niet goed, hoewel ik het nut er van gaarne erkennen wil.

De drie volgende hoofdstukken zijn gewijd aan planten-anatomie en morphologie en zeer geschikt om eerstbeginnenden, op eene aangename wijze daarvan een algemeen begrip te geven. In het 9e hoofdstuk treft men inzonderheid botanische chemie aan; het geeft een overzigt van *De bestanddeelen der plant*, waarvan de kennis voor elk die planten kweekt, en zeker in de eerste plaats voor den landbouwer van het hoogste belang is. *De voeding der plant* is de titel van het 10e hoofdstuk, waarin dus planten-physiologie op den voorgrond treedt. Hierin vermeldt de Schrijver met beknoptheid en duidelijkheid, de verschillende wijzen waarop de plant haar voedsel opneemt uit den bodem en uit de lucht, om vervolgens over de stofwisseling in de plant, en over haren groei te spreken.

Hierop volgt een overzigt der verschillende wijzen van *Vermeerdering der planten door vermenigvuldiging en voortplanting.* In dit hoofdstuk heeft de Schrijver m.i. inzonderheid wat het eerste gedeelte er van betreft, zich wel wat al te veel op beknoptheid toegelegd. In een werk van zoo praktische strekking mogten wel meer dan een drietal bladzijden voor de bespreking der velerlei middelen tot kunstmatige vermenigvuldiging der planten - plantenkultuur - afgezonderd worden. Ook handelt dit hoofdstuk genoegzaam geheel over de natuurlijke vermenigvuldiging, derhalve over de sexuëele organen der bloem, het bevruchtingsproces en de latere kieming. Deze wetenswaardige en voor elkeen belangwekkende onderwerpen worden hier duidelijk besproken.

In het 12e hoofdstuk wordt een overzigt gegeven der *Stelselmatige indeeling van het plantenrijk*, voor zooverre dit namelijk op de hier te lande algemeen in het wild of gekweekt voorkomende planten betrekking heeft. Zulk een overzigt is inderdaad voor iederen leek zeer nuttig. Wat echter de beschrijving der kenmerken van de hier besprokene natuurlijke familiën betreft, blijft de Schrijver zich niet overal volkomen gelijk, daar van de ééne meer dan noodig is, van sommige andere daarentegen zóó weinig gezegd wordt, dat zelfs een botanist uit die karakters de groep bezwaarlijk zou kunnen herkennen.

In de drie volgende hoofdstukken, het opschrift dragende: *De kennis der nuttige gewassen*, vinden we onder verschillende rubrieken de algemeen verbouwd wordende gewassen vereenigd en beschreven, b.v.: granen, knolgewassen, peulvruchten, voedergewassen, verw-planten,

grassen, enz. en ten slotte de boomgewassen. Onnoodig mag het geacht worden op de nuttige strekking dáárvan te wijzen. Ook aangaande de hier gegevene beschrijvingen, kan ik de daareven gemaakte aanmerking niet achterwege laten.

Het 16e hoofdstuk, het laatste van het eerste deel, heet: *De kennis der schadelijke gewassen*, en is dus gewijd aan de beschrijving der onkruiden - sensu latissimo zou ik wel haast zeggen, want onder het lezen dacht ik meermalen: Waar duivel! haalt de Schrijver toch al deze onkruiden van daan? 't Is maar te wenschen dat niet ieder landman de hier gegevene (en praktisch zeer nuttige) wenken ter harte neemt, want dan zou er voor hem, die gedurende de zomermaanden geen grooter genot kent, dan de verschillende, langs bouw- en weilanden in 't wild groeijende, planten te verzamelen, bitter weinig overschieten. Het is alles onkruid. Al wat er op het land groeit en 't welk de landman er niet geroepen heeft of dat hem niet toevallig dienen kan is onkruid. Weg er meê dus! Zeven achtste deel onzer flora is dan onkruid. Weg er meê! want het staat op de plaats waar een tarwestengel, of eene haverplant groeijen kon, het hindert hier en daar het gras, het windt zich om de heesters. - De schrijver vraagt echter hier alleen naar wat bepaald nuttig is voor den landbouw, en elk gewas dat maar in eenig opzigt hinderlijk zou kúnnen zijn valt onder de rubriek: onkruid.

Aan het slot van elk hoofdstuk beantwoordt de Schrijver kortelijk de vraag: *Wat het daarin behandelde leert?* Een zeer goede maatregel, die, hij moge schijnbaar slechts tot noodelooze herhaling leiden, juist door die zeer korte herhaling, waarin het verband tusschen de behandelde zaken duidelijk uitkomt, den ongeoefenden lezer in de gelegenheid stelt, met één enkelen blik het geheel te overzien.

Een werk als dit toch is bestemd om ook in handen van velen te komen, die niet aan afgetrokken lektuur gewoon zijn, en, hoe gemakkelijk en duidelijk de verschillende onderwerpen hier ook worden voorgesteld, is het toch noodig den draad vast te houden, wil men het volgende goed begrijpen. Hij, die dat niet een weinig gewoon is, kán zulks veelal niet, hoe gaarne hij het ook zou willen; zoodat hij, een hoofdstuk gelezen hebbende, wel eenig begrip van den inhoud heeft, maar toch den zamenhang niet altijd vatten kan. Voor dezen zijn zoodanige herhalingen, al beslaan ze ook maar eene halve bladzijde, zeer doelmatig. Ook kan men, na het geheele werk doorgelezen te hebben, door nog eens alleen die slotbeschouwingen na te gaan, zich, in weinige uren, den inhoud van 't geheele werk voor den geest terug roepen, terwijl men nu, met het geheel bekend zijnde, veel beter begrijpt wat in het begin bedoeld werd, wijl men daaraan het vervolg, en ook wat de laatste hoofdstukken behelzen, omdat men daaraan onwillekeurig het begin vastknoopt. -

Het eerste deel is als 't ware als het fundament te beschouwen

van het gebouw, dat door den Schrijver in het tweede opgetrokken wordt.

Hier hebben we, gelijk reeds vroeger gezegd werd, inzonderheid met practischen landbouw te doen, en de verschillende verrigtingen en werkzaamheden daaraan verbonden, worden zeer geleidelijk gevolgd, van de allereerste zorgen die aan den grond moeten gewijd worden af tot het oogsten ingesloten. Verrigtingen echter die, zullen ze goed en ten juisten tijde plaats hebben, noodzakelijk berusten moeten op de kennis van het meerendeel van die zaken, welke in het eerste deel behandeld werden.

Achtereenvolgend worden hier behandeld: *De beschutting en afsluiting*, *benevens het droogleggen en vloeien van den grond* (hoofdst. 18), waarbij zeer grondig de redenen opgegeven worden, in welke gevallen aan het eene boven het andere de voorkeur dient gegeven te worden; vervolgens, in het 19e hoofdstuk: *De vermenging der grondsoorten en de bewerking der gronden in 't algemeen*, waarin de Schrijver voornamelijk de opmerkzaamheid vestigt op de vermenging b.v. van tweeërlei grondsoorten, die, elk op zich zelf, voor den landbouw of voor eene bepaalde kultuur on- of min geschikt, met elkander een zeer goeden grond opleveren kunnen; waarbij natuurlijk de vroeger besprokene scheikundige kennis van die gronden tot wegwijzer dienen moet.

Hierop volgt een hoofdstuk, waarin de voorbereidende werkzaamheden voor de bebouwing besproken worden; namelijk: *Het ploegen*, *eggen*, *spitten*, enz., zoo voor de teelt der gewone landbouw-producten als voor de houtkultuur. In het 21ste hoofdstuk wordt *De vruchtopvolging* nagegaan; terwijl in de drie daaraanvolgende een voor den landbouw hoogst belangrijk onderwerp, met zeer veel zaakkennis, zoowel uit een theoretisch als uit een practisch oogpunt behandeld wordt, namelijk: *De leer der bemesting.* De Schrijver geeft hier de uitkomsten van het onderzoek betreffende de waarde der verschillende gebruikelijke mestsoorten; terwijl hij niet vergeet ook dáárop de opmerkzaamheid te vestigen, dat die waarde in vele gevallen zeer betrekkelijk, en afhankelijk is van den toestand der gronden die men verberen wil. Hij treedt in vrij uitvoerige beschouwingen betreffende de wijze hoe en de stoffen waarmede bepaalde gronden moeten bemest worden, zal de landman de meeste zekerheid hebben van zijn doel, en dat wel op de voordeeligst mogelijke wijze, te bereiken.

Ik zou inderdaad wel willen zeggen, dat de Schrijver zich hier aan te groote uitvoerigheid, in vergelijking met de behandeling van andere onderwerpen althans, heeft overgegeven, maar ik durf niet. Waarlijk, ik durf niet. Het onderwerp toch is van zulk een overwegend belang voor elke streek, waar landbouw gedreven wordt, en bijgevolg voor ons geheele land; alles wordt hier, zelfs voor den minst ontwikkelden lezer, in zulk een helder licht geplaatst en met zooveel overtuigingskracht medegedeeld; de verschillende daarin gegeven wen-

ken zijn voor onzen landbouwenden stand zóó noodig, en bovendien deze drie hoofdstukken laten zich, zelfs ondanks de analytische opgaven van vele mestsoorten, zóó goed lezen, dat ik, in plaats van eene aanmerking te maken, niet anders weet te zeggen, dan: 't is mooi, 't is interessant, en 't is hoogst nuttig tevens.

Is de grond bereid en bewerkt, dan volgt *Het zaaien*, en in het 25ste hoofdstuk vindt men dan ook de verschillende daarop betrekking hebbende werkzaamheden, zoo mede de geschiktste tijd voor het zaaijen van verschillende gewassen, de wijzen van zaaijen, de hoeveelheden benoodigd zaaizaad, enz. nauwkeurig opgegeven; terwijl in het volgende een aantal mededeelingen gedaan en wenken gegeven worden, betrekking hebbende op *Het zaaien en planten der houtgewassen en boomvruchten*, en, in het daaraanvolgende, over *De verdere werkzaamheden op den akker en in het bosch* gehandeld wordt, waarbij de verdelging van het onkruid als hoofdonderwerp te beschouwen is.

Dat ook de boschkultuur, als zijnde een essentiëel gedeelte der landhuishoudkunde, in dit werk herhaaldelijk ter sprake komt, bleek reeds uit enkele der genoemde opschriften. Inzonderheid is dit het geval in het 28ste hoofdstuk: *Het snoeien der woud- en vruchtboomen en het dunnen der bosschen.* De wenken hier gegeven mogen slechts van algemeenen aard zijn, zeer wenschelijk ware het, dat ze overal met kennis van zaken gevolgd werden; de vruchtenproductie zou er aanzienlijk door vermeerderd worden, en de houtteelt en zeer mede gebaat zijn.

De kleinste helft van het tweede deel blijft ons nu nog ter bespreking over. Al wat in het eerste en in de eerste helft van het tweede deel ter sprake kwam, had, met uitzondering alleen der meteorologische beschouwingen, betrekking op den bodem en inzonderheid op het plantenrijk, voornamelijk met het doel om de wederzijdsche betrekking, waarin deze tot elkander staan, en op de kennis waarvan een degelijke landbouw berust, in een helder licht te plaatsen. De planten waren hier overal het einddoel van 's Schrijvers beschouwingen; immers, waar hij van klimaat of bodem sprak, was zulks altijd met het oog op den plantengroei.

In het 29ste hoofdstuk vangt hij met de beschouwing van het dierenrijk aan en wel meer bepaald van *De zoogdieren en bijzonder onze landhuishoudelijke dieren.*

Wat de Schrijver omtrent deze en de volgende daarop betrekking hebbende aangelegenheden in het midden brengt, kan ik alleen beoordeelen naar den indruk, dien de lektuur daarvan op mij maakte. Hoewel niet geheel en al vreemd op dit gebied, ken ik mij daarvan toch niet zóóveel kennis toe dat eene beoordeeling der medegedeelde feiten en beschouwingen mij vrij zou staan. Wanneer ik echter bedenk dat het meeste van wat hier medegedeeld wordt ongetwijfeld op eigene ervaring berust, eene ervaring, bovendien nog getoetst aan

die van andere zaakkuridigen, dan kan ik, na de lezing ook dezer zoo onderhoudende en zaakrijke hoofdstukken, niet anders dan tot het besluit komen, dat het daarin behandelde in menig opzigt veel nut stichten kan.

De grondslagen der voeding onzer landhuishoudelijke dieren maken het onderwerp uit van het 30ste hoofdstuk; terwijl in het 31ste gesproken wordt over *Hunne veredeling, verzorging en behandeling.*

In het 32ste hoofdstuk komt een onderwerp ter sprake, hetwelk, nevens de bemesting, wel het gewigtigste voor het landbouwbedrijf te noemen is: *De werktuigen en gereedschappen.*

Verschillende der doelmatigste werktuigen en gereedschappen worden hier met naauwkeurigheid beschreven en sommige door afbeeldingen voorgesteld, terwijl hunne waarde, vooral met inachtneming van de bijzondere toestanden der verschillende gronden, met kennis van zaken vergeleken wordt.

Zeker heeft de Schrijver hier meer nog dan bij de bemesting uit het oog verloren, dat hij zich voorstelde een ‘leerboek te schrijver, 't welk voornamelijk als hulpmiddel bij 't gewone onderwijs zou kunnen dienen.’ De naauwkeurige beschrijving eener gewone ploeg ware - indien dit onderwerp daarbij al te pas komt - daartoe voldoende geweest. Uit het hier medegedeelde echter blijkt dat hij dit onderwerp met bijzondere ingenomenheid behandelde, en tevens dat hij tot die mannen behoort die niet aarzelen het nieuwe voor het oude in de plaats te stellen, zonder daarom altijd blindelings aan dat nieuwe de voorkeur te geven, omdat het nieuw en van vreemden oorsprong is.

Andermaal keert de Schrijver nu tot het plantenrijk terug en bespreekt in het 33ste hoofdstuk *De verschillende ziekten der planten*, daarbij tevens de middelen vermeldende, welke ter voorkoming of genezing, waar dit mogelijk is, kunnen aangewend worden.

Vooreerst worden hier die verschillende ziekten of abnormale toestanden nagegaan, waarin de planten dikwerf verkeeren, tengevolge van gebrek aan licht en lucht, van te veel of te weinig vocht, van een gebrekkigen toestand van den grond, die somtijds juist die bestanddeelen mist, welke voor de daarin gekweekte planten in de eerste plaats noodzakelijk zijn, enz.; terwijl de Schrijver vervolgens die ziekten bespreekt, welke gewoonlijk een meer epidemisch karakter vertoonen en voortvloeijen uit de parasitische ontwikkeling van onderscheidene zoogenoemde lager ontwikkelde planten, uit de uitgebreide groep der mikroscopisch kleine Zwammen. Zoover de ruimte zulks toelaat wordt ook dit onderwerp hier duidelijk behandeld.

De vijanden van den landman in het dierenrijk maken het onderwerp uit van het 34ste hoofdstuk, terwijl eindelijk in het 35ste of laatste verschillende middelen aan de hand gegeven worden *Ter bestrijding der vijandelijke dieren*, waarbij, gelijk van zelf spreekt, de be-

scherming der om die reden voor ons nuttige dieren op den voorgrond treedt.

Wat dunkt u, Lezer, had ik wel zoo erg ongelijk toen ik beweerde dat dit werk niet als een hulpmiddel bij het gewone, dus lager onderwijs, maar des te beter als eene handleiding voor het landbouwonderwijs te beschouwen is? En, wanneer ik nu nog eens herhaal dat al die verschillende onderwerpen met de meest wenschelijke duidelijkheid en over 't algemeen met blijkbare zaakkennis behandeld worden, zou ik dan wel veel tegenspraak behoeven te vreezen, wanneer ik ook mijn, aan het begin van dit opstel uitgesproken, gevoelen herhaal, namelijk: dat het een mooi, of beter: een goed en nuttig werk is?

Wat de Schrijver er toe gebragt kan hebben om aan zijn boek een titel te geven, die niet goed aan den inhoud past, weet ik niet, maar wel dat het niet de eerste maal is dat zulks geschiedt.

- Maar hoe is 't nu gesteld met dat werk, uit een critisch oogpunt beschouwd?

Wil ik eens ronduit iets zeggen? - Ik heb een lijstje nevens mij liggen, met eenige aanmerkingen van verschillenden aard; aanteekeningen onder 't lezen gemaakt, met het doel om die hier meê te deelen; en ik was daar aanvankelijk zeer meê in mijn schik ook, want ik geloof dat 't somwijlen een buitenkansje voor den recensent is, als hij een boek onder handen nemen kan, waarop hier eene aanmerking over de spelling, dáár over den stijl, ginds over eene drukfout, elders over eene herhaling of op eene enkele plaats over eene kleine onnaauwkeurigheid te maken is. Immers de gelegenheid biedt zich dan als 't ware van zelf aan om te toonen dat hij.... Och, maar wat doet het er toe? Zóóveel is zeker, dat, nu ik dat lijstje overzie, en mij afvraag: welk nut kan de mededeeling daarvan hebben? ik daarop geen voldoend antwoord vinden kan.

Intusschen, wilt ge een staaltje, om te zien dat ik de waarheid spreek?

Dat de wind oorzaak is van het openspringen der helmknopjes, gelijk de Schrijver beweert, moge bij uitzondering het geval zijn, regel is het zeker niet.

Dat als voorbeeld van verspreide vaatbundels, in de stengels der Eénzaadlobbige planten, inzonderheid op die der Grassen gewezen wordt, omdat die hol zijn, komt mij nog al vreemd voor. Hoe is het dan met de meeste Schermdragende planten, met de Hennepplant, e.a.m., die ook holle stengels hebben, en toch geen Eénzaadlobbige zijn?

Waar, op blz. 160 van een bloementuil gesproken wordt, treft men eene afbeelding aan van de M o r g e n s t e r of V o g e l m e l k (*Ornithogalum umbellatum*), terwijl, met verwijzing naar deze figuur, niet dáárvan, maar wel van het K o o l z a a d gewag gemaakt wordt.

Op de eene plaats (blz. 162) spreekt de Schrijver van meel*bladen* en vrucht*bladen*, elders (blz. 169) bezigt hij de meer gebruikelijke benaming meel*draden.* Dit geeft voor den leek aanleiding tot verwarring. Bovendien, in een streng wetenschappelijk boek moge het woord meelblad verkieselijker zijn, omdat het morphologisch juister is, in een populair werk doet men altijd beter zich aan het meer algemeen bekende te houden.

Dat de natuur geene bevruchting tusschen *verschillende soorten* duldt, zooals op blz. 232 gemeld wordt, zal de Schrijver wel niet meenen, of hij heeft een ander begrip van de soort dan ik, wat mogelijk is.

Of de uitdrukking ‘meer smaakvolle’ voor smakelijker vruchten te verkiezen is geloof ik niet. Enz.

Maar nu zou ik in goeden ernst wel willen vragen, wat dergelijke en eenige andere opmerkingen van veel ligteren aard, b.v. waar bij afwisseling noorden- en ooste wind geschreven wordt, waar enkele keeren verwarring heerscht tusschen liggen en leggen, enz., eigenlijk bewijzen?

Naar 't mij voorkomt hoofdzakelijk dit: dat de Schrijver niet beter is dan ik en zoo menig ander. Dat hij zich namelijk aan kleine onnaauwkeurigheden schuldig kan maken, nu en dan een ligt vergrijp tegen stijl en spelling plegen en op enkele plaatsen eene drukfout over 't hoofd zien kan.

In de voorrede zegt hij zich overtuigd te houden dat er gebreken in zijn boek zullen voorkomen. Dat is eene traditionele uitdrukking, die vooral hier heel goed achterwege had kunnen blijven. ‘Het ligt toch in den aard der zaak’ (om een geliefkoosden en tot vervelens toe herhaalden volzin van den Schrijver zelf te gebruiken), dat in een werk, waarin zóóveel verschillende wetenschappelijke bijzonderheden ter sprake komen; waarin gehandeld wordt over chemie, geologie, meteorologie, botanie, zoölogie, praktischen tuin en landbouw, veefokkerij en wat niet al meer, niet elke afdeeling kan besproken worden, zooals dat door even zooveel specialiteiten zou gedaan worden. Immers de Schrijver moge zelf goed thuis zijn in een zeker aantal dier vakken, daar zullen er toch ook wel onder zijn, waarin zijne kennis niet zoo ver reikt. Die veronderstelling kan hem dunkt mij niet beleedigen of zelfs onaangenaam in de ooren klinken.

Ook gelooft hij ‘naar de meening van velen hier te veel en ginds te weinig gegeven te zullen hebben.’ Ik laat daar onmiddellijk op volgen en sprak er reeds vroeger van: ook naar mijne meening; maar ik ben evenzeer bereid toe te stemmen, dat ‘het niet altijd even gemakkelijk was om steeds onder de beschikbare stoffen eene juiste keuze te doen.’

Nog eens: Ik vind het werk van den heer Boer een goed en nuttig werk, en daar komt het toch eigenlijk maar op aan. Alle onder-

wijzers, en inzonderheid die ten plattelande, kunnen er veel in vinden, wat hun van daag of morgen te pas komt. Ieder die zich eenigermate op landhuishoudkunde toeleggen wil, leze en herleze het; hij zal met wat hij hierin vindt, in menig opzigt later zijn voordeel kunnen doen. Een hoogst nuttig werk inzonderheid acht ik het voor den landman, voor den boer. Wie speelt het echter dezen in handen?

Maar ook elk, die er belang in stelt wat te weten te komen van de eerste en eenvoudigste beginselen der scheikunde, den toestand van onzen bodem, de eigenaardige voedingsbestanddeelen voor de planten, in verschillende gronden bevat; van de naauwe betrekking die er bestaat tusschen deze en het plantenrijk en tusschen dit laatste en het dierenrijk; die althans eenigzins bekend wil worden met de voornaamste verrigtingen van het landbouwbedrijf, met onze verschillende landbouwdieren, en met veel andere daarop betrekking hebbende zaken, die werkelijk ieders belangstelling ten volle verdienen, zal dit werk, 't welk doorgaans in een vloeijenden en aangenamen stijl geschreven is, en waarin men bovendien een vijf en vijftigtal, deels middelmatige, deels vrij goede houtgravuren aantreft, gewis *met veel genoegen* en *voldoening* lezen, en het later nog vaak raadplegen, wat, door een uitvoerig alphabetisch register, zeer gemakkelijk gemaakt wordt.

Eene eigenlijk gezegde inhouds-opgave zoek ik te vergeefs. Dit ware toch voor zooveel rubrieken m.i. niet overbodig geweest.

Leiden, 8 December 1869.
H. WITTE.

Staatkunde en geschiedenis.

Het concilie te Rome.
II.

Met welk een pracht en praal het oekumenisch concilie ook op den 8sten December 11. moge zijn geopend; hoe ook behalve Rome verscheidene steden van Frankrijk ter eere dier opening door schitterende illuminatiën hare sympathie voor het concilie te kennen gaven; hoe machtig en aangrijpend ook volgens ooggetuigen geweest moet zijn de eeredienst in de Pieterskerk der eeuwige stad ter inwijding van de groote Kerkvergadering; dit alles neemt niet weg, dat het lang verwachte, vurig begeerde maar ook ernstig gevreesde concilie niet onder de beste auspicia een aanvang genomen heeft. Scheen het vóór eenige maanden zeker te zijn en ontwijfelbaar, dat de wenschen der Ultramontanen op die kerkvergadering allen zouden worden verwezenlijkt; verwachtte men toen, dat de in Rome verzamelde bisschoppen bijna zonder onderscheid de nieuwe dogmata der Kerk zouden beamen; schreven ook wij onder dien algemeenen indruk ons eerste artikel in de October-aflevering ter neder; sints dien tijd hebben zich in den boezem der R.K. Kerk verschijnselen geopenbaard, die alleszins in staat zijn, om den overmoed der Ultramontanen te breken; en onze voorspelling, die wij aan het eind van ons voorgaand artikel deden, doch welker vervulling wij niet zoo spoedig hadden verwacht, werd reeds voor een groot deel verwezenlijkt. Of is het niet zoo - heeft niet reeds de zuiverheid van den strijd, dien Rome wil strijden tegen den geest der eeuw, karakters gevormd? Wij behoeven daartoe slechts op de edele figuur van een Hyacinthe te staren, wiens oogen geopend zijn geworden voor den ellendigen weg, dien Rome bewandelt, en die in het land der godsdienstige en maatschappelijke vrijheid zijn denkbeelden verrijkt heeft, om zonder twijfel binnen kort met al de kracht zijner schitterende welsprekendheid in Europa zijn strijd tegen het Ultramontanisme voort te zetten. En deze edele man, die zich

niet wilde laten gebruiken als een werktuig in de handen der geestelijkheid, om de scharen aan te hitsen tegen de nieuwe samenleving, welker verzoening met de Kerk integendeel zijn ideaal was, deze edele - hij staat niet alleen. Alhoewel zelf oogenblikkelijk na zijn gewichtigen stap naar Amerika overgestoken, is zijn geest in Frankrijk gebleven en heeft daar zelfs wonderen verricht. Of wie had kunnen denken, dat de bisschop van Orleans, Mgr. Dupanloup, aan wiens klerikalisme niemand twijfelde en die in verschillende brochures het oekumenisch concilie van dit jaar had verheerlijkt, de eigen vaan van Pater Hyacinthe zou ter hand genomen en in de meest welsprekende taal zou hebben geprofeteerd tegen de ultramontaansche denkbeelden van een Veuillot en van de Civilta cattolica beide? Men wist wel, dat zoo er oppositie kwam op het concilie, die te wachten zou zijn van de Fransche bisschoppen, die van de dagen van de pragmatieke sanktie te Bourges af in het jaar 1438 en nog meer van het ontstaan af der Gallicaansche Kerk hunne vrijheden en rechten tegenover Rome hadden verdedigd; men wist wel, dat de aartsbisschop van Parijs, Mgr. Darboy, alles behalve het Ultramontanisme was toegedaan; men kende wel den bisschop van Sura, Mgr. Maret, als een krachtig voorstander van de rechten van het episkopaat; maar niemand durfde vermoeden, dat aan den vooravond van het concilie in zulk een heftige taal de aartsbisschop van Orleans tegen het drijven der Ultramontanen zou hebben gesproken.

De woede, waarin dientengevolge o.a. de Civilta cattolica is losgebarsten, kende geene grenzen, maar was daarom dan ook voor elken onpartijdige het duidelijk bewijs van kwalijk verborgen spijt over de mogelijke mislukking harer Jezuitische wenschen.

Was Frankrijk bovenal daardoor het tooneel van belangwekkende verschijnselen in de laatste maanden, ook de geest van het Duitsch-Katholicisme toonde niet te zijn uitgestorven. Niet alleen, dat daar Dr. Döllinger telkens zijn waarschuwende stem tegen het Ultramontanisme deed hooren; niet alleen, dat de juridische faculteit van de akademie te Munchen een zeer afkeurend oordeel uitsprak over de stellingen van den Syllabus. Maar zelfs eene vergadering van 18 Duitsche bisschoppen, te Fulda gehouden, protesteerde krachtdadig tegen een concilie in Ultramontaanschen geest.

Brengt men daarbij in rekening, dat men ook alles behalve vertrouwt op de gezindheid der Italiaansche bisschoppen, dan is het ons volkomen duidelijk, dat Pius IX en de met hem verbonden Jezuitische partij gansch niet op hun gemak zijn over den afloop van het concilie. Reeds lazen wij in een onzer dagbladen eene particuliere correspondentie uit Rome van den 30sten November, waarin vermeld werd, dat men uit een zeer goede bron wist, dat het dogma der pauselijke onfeilbaarheid niet zou worden vastgesteld en zelfs niet ter tafel zou worden gebracht; en andere berichten uit Rome vermelden, dat de ge-

heele kurie, maar inzonderheid kardinaal Antonelli zeer mismoedig moet gestemd zijn door de ongunstige voorteekenen, waaronder het concilie is geopend.

Vraagt men ons nu, of deze en dergelijke verschijnselen in staat zijn geweest den geheelen demon van het pessimisme ons uit het harte te bannen; vraagt men ons, of die belangwekkende gebeurtenissen der laatste maanden ons alle vreeze hebben ontnomen en ons even optimistisch omtrent de toekomst hebben gestemd, als wij die vroeger donker inzagen, dan is mijn antwoord bepaald ontkennend. Het zou zonder twijfel een duisteren zin en een beneveld oog verraden, zoo wij het goede in die gewichtige verschijnselen niet waardeerden en niet dankbaar daarvoor onzen blik ten hemel hieven. Maar even verkeerd als wij zouden handelen, zoo wij ons daardoor niet verlicht gevoelden, even oppervlakkig en onverantwoordelijk zou onze handelwijze zijn, zoo wij met het oog op die verschijnselen, reeds elke bezorgdheid omtrent de naaste toekomst van ons hadden afgeschud. Zeer waar merkt daaromtrent de Hr. Weerman te Leeuwarden in zijne zeer lezenswaardige voorlezing(*) bladz. 20 en 21 op: 'De Jezuiten zijn geen mannen, die onberaden te werk gaan, die ondernemen zouden, wat slechts tot hun schade kan uitloopen; maar mannen zijn het, blijkens vele getuigenissen der geschiedenis, die, de tijden en omstandigheden onderscheiden, die scherp vooruit zien en rijpelijk overwegen, die niet handelen, tenzij het vaststa, dat hunne plannen er door bevorderd zullen worden. Indien, wat ook hun niet verborgen kan blijven, de ophanden zijnde gebeurtenis velen van de Kerk zal verwijderen, gelooft het vrij, dat zij daarvoor op een andere wijze zich schadeloos denken te stellen. Wat zij in getal verliezen, zal hun vergoed worden door de zuivering, de vaster aaneensluiting en daardoor de meerdere kracht der nog altoos overtalrijke kudde, die getrouw blijft.' Deze redeneering is volkomen juist. De leerlingen van Loyola zullen den gewichtigen zet van het concilie op het schaakbord der katholieke wereld niet hebben gedaan, zonder alle kansen daarbij te hebben berekend. Het komt mij dus voor, dat, waar wij met dezen te doen hebben, wij, zelfs bij de opgenoemde schoone verschijnselen blijvend met mistrouwen moeten zijn vervuld omtrent de resultaten van het concilie. Al zullen mogelijk de eerste zittingen gewijd zijn aan zaken van minder aanbelang, zooals de ineensmelting van enkele kloosterorden en de afschaffing van de zaturdagsche vasten, zoolang het concilie samenblijft, (wij lazen reeds, dat het tot in Juni 1870 zou duren) zal de dogmatisering van den Syllabus en van de onfeilbaarheid des Pausen te vreezen staan. De aangelegenheden der kerkelijke tucht, waaromtrent 17 vragen den bisschoppen reeds lang geleden zijn voorgelegd,

(*) Uitgave van G.T.N. Suringar.

om op 't concilie te behandelen(*), mogen niet van belang ontbloot zijn, de grootsche verwachtingen, die men van katholieke zijde heeft ontboezemd aangaande het concilie, dat men meermalen de grootste gebeurtenis der 19de eeuw heeft genoemd, zouden geacht kunnen worden geheel in duigen te zijn gevallen, zoo de dogmatisering van Syllabus en Onfeilbaarheid het werk van het concilie niet kroonde. Alleen in het geval, dat deze tot stand komt, heeft de oekumenische kerkvergadering kracht en beteekenis; zonder dit resultaat is het parturiunt montes etc. volkomen van toepassing op haar en wordt de geheele omhaal der vergadering ridiculeus en de bespotting van Europa waardig.

Onder afwachting nu van de dingen, die komen zullen, wensch ik dit artikel te wijden aan eene beschouwing van het leerstuk der Pauselijke onfeilbaarheid. Wat ook ten dezen aanzien het besluit der kerkvergadering moge wezen, zoo veel is zeker, dat dit dogma aan de eene zijde even vurig begeerd als het aan den anderen kant krachtig is tegengewerkt. In den eersten tijd heerschte er omtrent punten des geloofs en zoo ook omtrent dat dogma de grootste stilzwijgendheid. Maar in de maand Februari heeft de Civilta cattolica ook daaromtrent den sluier opgelicht en de wereld verkondigd, dat de onfeilbaar-ver klaring des Pausen een der voornaamste bezigheden van het concilie zou zijn. Sedert dien tijd dagteekent in de katholieke Kerk vooral de anti-ultramontaansche beweging en ging er bijna geene week voorbij of men hoorde weder van vrome Katholieken, die uit kracht huns geloofs daartegen luide protesteerden. Het schijnt dus wel, dat het dat dogma vooral is, dat de verdeeldheid der Katholieken heeft veroorzaakt. Het is het shibboleth geworden, waarvoor of waartegen men zich verklaarde.

Ja, zoo heftig is op dit punt de strijd geweest, dat zelfs de belangrijke kwestie van de dogmatisering van den Syllabus, aan welker diep ingrijpende beteekenis voor het staatkundig leven der volken ons voorgaand artikel gewijd was, daardoor geheel in de schaduw is gesteld. Ik geloof daarom den lezers van ‘de Tijdspiegel’ geen ondienst te doen, wanneer ik hun de diepe beteekenis van dat dogma der pauselijke onfeilbaarheid eens ontvouw. Het zal hun dan duidelijk worden, hoe het mogelijk is, dat dit belangrijk vraagstuk zooveel strijd heeft wakker geroepen en andere kwestiën geheel op den achtergrond gedreven heeft. Ik weet bij de behandeling van dit onderwerp geen beteren weg te kiezen, dan dat ik eerst van den ijver vóór, daarna van den strijd tegen dit dogma eene verklaring geef. Begrijpen, dat moet in de eeuw, die wij beleven altoos onze leuze wezen. Welnu, ook hier willen wij niet rusten, voor wij dat ideaal hebben bereikt. Onder de behandeling zullen wij tevens in de gelegenheid zijn, de

(*) Zie Hervorming der R. Kerk in hoofd en leden (Uitg. Evangelische Maatschappij), p. 32, 33. Noot.

aandacht onzer lezers te vestigen op een reeks van geschriften, die na ons eerste artikel met betrekking tot het concilie ons zijn ter hand gekomen.

I.

Het is een onbetwistbaar feit, dat de Ultramontaansche partij in de R. Kerk geen vuriger wensch heeft dan dat de pauselijke onfeilbaarheid tot den rang van dogma worde verheven, waaraan, op straffe van eeuwig verloren te zijn, ieder lid der Kerk verplicht zal zijn te gelooven. Was dit reeds gedurende langen tijd de wensch der Ultramontanen, of liever werd reeds door hen die onfeilbaarheid des pausen stilzwijgend als dogma aangenomen, de gelegenheid van het concilie wilden zij niet laten voorbij gaan, zonder krachtiger dan immer dien wensch uit te spreken. Wij behoeven slechts het eerste Ultramontaansche dagblad of tijdschrift in te zien, om ons daarvan te vergewissen. De vraag nu, die wij ons ter beantwoording gesteld hebben, is deze: Van waar die ijver voor dat dogma? Waardoor wordt die wensch verklaard? Zietdaar eene vraag, Mijne Lezers, die bij uitnemendheid de kinderen der 19 eeuw betaamt. Het rationalisme der 18de eeuw toch vroeg niet naar verklaring. Bij gemis van wezenlijke historische kennis zou deze eeuw zulk eene vraag hoogstwaarschijnlijk met spottend schouderophalen hebben begroet. Zij zou er wellicht behagen in geschept hebben, om die onfeilbaarheid des pausen met den geesel der satyre belachelijk te maken en wellicht den paus vergeleken hebben bij een der geestigste figuren uit Molières blijspelen, M. Jourdain, die, zich tot krankzinnig wordens toe boven zijn stand willende verheffen, zich onder stokslagen, die hem werden toegediend, in den waan liet brengen, dat hij tot Turksch paladijn was verheven. In dergelijke vergelijkingen moge echter de 18de eeuw zich hebben verlustigd, ons zou men terecht van sacrilegium kunnen beschuldigen, zoo wij haar daarin navolgden, omdat wij ons zoogenaamd gezond verstand niet alleen tot maatstaf ter beoordeeling mogen gebruiken, maar met het licht der geschiedkundige kennis bestraald, eene psychologische verklaring moeten geven van de dingen, die aan ons oordeel zijn onderworpen.

Oppervlakkig moge het de grootste dwaasheid zijn, om een mensch tot het orgaan der onfeilbaarheid te verheffen; oppervlakkig moge dit dogma alleen de bespotting waardig zijn, een diepere blik in de geschiedenis der Kerk zal ons in staat stellen op een tweeledige oorzaak tot verklaring dier ongerijmdheid te wijzen.

Om met Napoleons woorden te beginnen, die hij bezigde bij de liberale hervormingen, die hij in het voorgaand jaar in het keizerrijk wilde brengen, de dogmatisering van de pauselijke onfeilbaarheid zou

wezen *le couronnement de l'édifice.* Voegen we er echter aanstonds bij, dat die fiere benaming, die in den mond van Napoleon slechts eene mystificatie was, reeds genoegzaam door zijn latere politiek gelogenstraft, op ons leerstuk met alle mogelijke recht kan worden toegepast. Wat in den mond van den keizer van Frankrijk slechts een spelen met woorden verdient genaamd te worden, is een beeld, dat onze kwestie in het duidelijkste licht stelt. Aan het grootsche gebouw der R.K. Kerk ontbrak nog deze ééne steen.

Wat toch is de bedoeling van dit dogma der pauselijke onfeilbaarheid?

Zonder nu reeds de verschillende voorstellingen van de voorstanders van dit dogma te bespreken, waarop straks door mij zal worden teruggekomen, kan ik toch wel reeds in het algemeen de bedoeling van dit leerstuk aanwijzen. 'De Kerk kan niet dwalen.' Zietdaar het algemeen geloof, dat ten duidelijkste aldus op het concilie van Trente is geformuleerd. Doch dit dogma van de onfeilbare Kerk is voor eene tweeledige opvatting vatbaar. Wie toch is het orgaan dier Kerk? Op de beantwoording dezer vraag komt alles aan. Sommigen achten dat orgaan gelegen in de concilieën, d.w.z. in de vergaderingen aller bisschoppen; de voorstanders daarentegen der pauselijke onfeilbaarheid beweren, dat de paus boven de concilieën staat en in zaken des geloofs het éénig orgaan moet geacht worden van de onfeilbare Kerk.

Wij gevoelen aanstonds, dat dit verschilpunt van onberekenbaar belang is. Passen we slechts de gewone terminologie der staatkunde op deze kwestie toe, dan bemerken wij, dat het hier de vraag geldt, of de regeringsvorm der Roomsch Katholieke Kerk eene demokratische of eene monarchaal-absolutistische zijn moet. Zijn moet - zeg ik - en niet zonder reden. Want naar dat monarchaal-absolutisme heeft de Kerk ten allen tijde gestreefd. Van het oogenblik af, dat de wereld misleid is geworden door de voorgewende Isidorische dekretaliën, die tot bewijs moesten dienen van het pauselijk oppergezag van de vroegste tijden af, heeft Rome niet opgehouden te streven naar de alleenheerschappij, heeft Rome niet opgehouden strijd te voeren tegen de zelfstandigheid der bisschoppen, als vertegenwoordigers der verschillende volken. Is het nog noodig dat ik de geschiedenis als getuige daarvoor doe optreden? Vloeit zij niet over van de meest onwedersprekelijke bewijzen, dat het Rome ten allen tijde te doen is geweest om de macht der bisschoppen te fnuiken en alle gezag tot den paus terug te brengen? Denkt aan Gregorius VII, wiens levensdoel niet alleen was, alle Europesche staten tot een theokratisch priesterrijk te vormen en alle koningen en vorsten der aarde tot de vasallen des pausen te maken, maar die niet minder op kerkelijk gebied met onverbiddelijke kracht den scepter zwaaide der alleenheerschappij. Roept u voor den geest terug een Innocentius III of een Bonifacius VIII, die in navolging van den grooten Gregorius niet alleen hun

oppergezag over koningen en vorsten wilden doen gelden, maar die ook op kerkelijk gebied zich zelven alle macht toekenden en de bisschoppen der Kerk slechts beschouwden als de vikarii van zich zelven. Denkt aan alle middelen, die in den loop der eeuwen zijn uitgedacht, om het episcopaat, dat in den eersten christelijken tijd zoo onafhankelijk zijn stem kon verheffen, te vernederen, ja te vernietigen en in zijn hartader aan te tasten. Riepen in de eerste eeuwen der Kerk de bisschoppen op eigen gezag hunne provinciaal-synoden bijeen, om de belangen hunner diocesen te behartigen, was dit het éénige middel, om een frisch, zelfstandig kerkelijk leven op te wekken, het absolutisme der pausen, de centralisatiegeest van Rome maakte allengs deze openbaring van zelfstandige kracht onmogelijk. Hadden de bisschoppen der eerste eeuwen ook bij de erkenning van het primaat van Rome, hunne onafhankelijkheid kunnen handhaven, waren b.v. een Cyprianus, een Augustinus, ook bij al hun streven naar de eenheid der Kerk, zich volkomen bewust van het recht hunner autonomie; de laaghartigste middelen zijn door Rome niet ontzien, om hen tot slaven te maken van den pauselijken zetel. Hier werd het zoogenoemd pallium(*) ingesteld en als eereprijs beloofd aan metropoliet en bisschop, die zich onvoorwaardelijk aan den Paus onderwierp. Daar werden de bisschoppen tot getrouwe dienaren van het Pausdom verlaagd door de geweldige sommen, die zij aan Rome voor hun zetel of voor processen, waarin zij willekeurig gesleept werden, schuldig waren. Bij dien diep afhankelijken toestand, waarin het episcopaat allengs in de Kerk is gekomen, behoeft het ons niet te verwonderen, dat op de meeste zoogenoemde oekumenische conciliën in de middeleeuwen de bisschoppen hunne stem tegenover Rome niet durfden te verheffen. Was Rome de groote schuldeischer van alle bisschoppen der aarde, stond het in Rome's macht elk oogenblik een bisschop met schulden te bezwaren, het lag in den aard der zaak, dat in zulk een diep bedorven staat van zaken de conciliën nimmer zijn konden, wat ze naar oude kerkorde moesten wezen, onderlinge beraadslagingen van onafhankelijke opzieners der Kerk. Van de 1e Lateraansche synode in het jaar 1123 tot de synode van Vienne in het jaar 1311, hadden dan ook de bisschoppen niets anders te doen, dan de besluiten goed te keuren, die de Paus had bepaald, terwijl de minste afwijking van des Pausen wenschen en begeerten aanstonds met de grootste geldboeten kon worden bestraft. Die finantieële afhankelijkheid van Rome is in de geschiedenis van het episcopaat zonder twijfel een der aandoenlijkste bladzijden. God weet, hoeveel adeldom der ziel, hoeveel kracht van geest daardoor in het episkopaat is versmoord geworden. God weet, welk een gansch anderen loop de geschiedenis der Kerk wellicht zou hebben genomen, zoo de macht van het geld niet den edelsten

(*) Wollen bisschopsmantel.

en vurigsten ijver had ten onder gehouden. Zonder twijfel, daar zijn bladzijden in de geschiedenis, die voor een oogenblik althans de conciliën boven den Paus hebben gesteld. Toen in de 15e eeuw het Pausdom tot den diepsten toestand van zedelijke verdorvenheid was vervallen, toen ontwaakte voor een wijle het geweten der Kerk, en de conciliën van Piza, Constanz en Bazel werden samengeroepen, om zelfs over het pausdom te oordeelen. Doch vergeten wij niet, dat die tegenstand minder voortkwam uit het episkopaat, dan wel uit de godgeleerde wereld van die dagen, uit de Parijsche universiteit, uit een Gerzon en d'Ailly. Het episkopaat bleef gekluisterd aan Rome's zetel; het bleef zijnen rug krommen onder de slagen van den alvermogenden Meester; het bleef de slaaf van Rome's oppermacht.

Het concilie van Constanz mocht zich verzetten tegen het papulisme; de krachtigste stemmen mochten zich daar en te Bazel doen hooren tegen het diep bederf der Kerk; zoowel de afloop dier vergaderingen als de 5e Lateraansche synode van het jaar 1512 toonden, hoe onmachtig de wereld tegenover de ondenkbaar groote macht van den Paus geworden was. Wel is het overbekend, welk een gevoelige slag aan Rome werd toegebracht in dienzelfden tijd door het optreden der Hervormers; maar wel verre, dat Rome die geweldige afscheiding zou hebben aangemerkt als eene stemme Gods en toe zou gegeven hebben, om eene hervorming in hoofd en leden in te voeren, wilde zij niet afdalen van den troon, waarop zij zich zelve had verheven en bleef zij den eigen geest van absolutisme getrouw. De monnikorden, die reeds in de middeleeuwen de oppermacht des Pausen zoo hadden geschraagd, die zoowel door haar eigen streng monarchalen regeringsvorm als door haar hoofdstreven om de pauselijke macht uit te breiden een gevoeligen steek hadden toegebracht aan de autonomie der lagere wereldlijke geestelijkheid, vonden na de Hervorming in de stichting der orde van Jezus haar krachtigsten steun, om geen duim breed toe te geven aan de demokratische wenschen der volken. De vervalschingen der geschiedenis, die door Pseudo-isidorus, door Gratianus en Thomas Aquinas tot de verheffing der pauselijke macht zooveel hadden bijgedragen, mochten door het ontwaakte onderzoek voor een deel in al hare naaktheid zijn ten toon gesteld, de orde der Jezuïten wist op een tweeledige wijze de gevaren daarvan te keeren, eensdeels door den index der verbodene boeken, welker lezing zelfs aan de bisschoppen werd geweigerd, anderdeels door nieuwe vervalschingen bij monde van Baronius en Bellarminus ten gunste van het papaalsysteem te verdichten.

In één woord - de geheele geschiedenis ligt voor ons opengeslagen, om ons te doen zien, dat het streven van het tegenwoordige Ultramontanisme ten allen tijde het streven is geweest van Rome. De paus absoluut alleenheerscher; allen die onder hem geplaatst zijn, slechts werktuigen in zijne hand, slechts uitvoerders van zijne bevelen.

Uit Rome moet de Kerk in al hare deelen tot in het kleinste toe worden beheerscht en bestuurd. Rome moet werken als een reusachtige kerkelijk besturingsmachine, als een Briareus met honderd armen, die alles beslist, in alles met hare dwangmiddelen ingrijpt en zorg moet dragen voor totale gelijkvormigheid; want haar kerkelijk ideaal is ten allen tijde geweest romanisering van alle bijzondere kerken en geheele onderdrukking van elk eigenaardig nationaal kerkelijk leven. Ieder, die een weinig met de historie vertrouwd is, kent dit streven van Rome sinds langen tijd. De geschiedbeschrijvingen van alle latere kerkhistorici stellen dat alles in het duidelijkste licht. En nogtans zij het mij vergund de aandacht mijner lezers te vestigen op een geschrift, dat in den loop van dit jaar in het licht is verschenen en dat duidelijker dan een ander geschiedkundig werk dat streven van Rome in het helderste daglicht gesteld heeft. Ik bedoel het werk van Janus ‘der Papst und das Concil’, reeds met een enkel woord door mij in mijn eerste artikel vermeld. Grootendeels handelt dat werk over de kwestie, die ook ons thans bezig houdt. Geheel en al uit een historisch oogpunt behandelt de schrijver dit dogma der pauselijke onfeilbaarheid. Hij vergenoegt zich echter niet met eene dorre opsomming van akten en feiten - neen, hij geeft ons in zijn kostelijk geschrift eene ware filosofie der historie, en het is zijn streven om ons te doen zien, wat ook wij bezig zijn aan te toonen, dat het dogma der pauselijke onfeilbaarheid slechts de logische consekwentie is van het papulisme, dat dit dogma slechts kan beschouwd worden als le couronnement de l'édifice. De strijd tusschen het absolutisme der pauselijke macht en de zelfstandigheid van het episkopaat beheerscht ook volgens hem de geheele historie, en alle afzonderlijke feiten en gebeurtenissen vinden eerst uit het oogpunt van dien strijd hunne volle verklaring. Op zeer belangrijke wijze schetst hij ons de duizenderlei verschillende krachten, die tot uitbreiding der pauselijke macht hebben meêgewerkt(*), en laat dan niet na, telkens te doen uitkomen, dat men in de Kerk gedurig gestreefd heeft, om dat dogma der onfeilbaarheid te doen ingang vinden, omdat men wel beseft heeft, dat die reeks van vervalschingen der geschiedenis, die onderdrukking der bisschoppelijke macht, in één woord al die lage middelen, om de macht des pausen uit te breiden, alleen gedekt konden worden door het dogma der pauselijke onfeilbaarheid, alleen daarin hun onwankelbaar steunpunt konden vinden. Zoo wist Gregorius VII zijne macht over keizers en koningen der aarde niet beter te handhaven en te verdedigen, dan door reeds voor zich zelven te grijpen naar de eerekroon der onfeilbaarheid. Zoo wist de Dominikaner monnikorde geen beter toevlucht

(*) Behalve het door ons genoemde, vestigt hij o.a. de aandacht op de schenking van Konstantijn, op het legatenwezen, op de instelling der kurie, der kardinalen, op de inkwisitie, op de heksenprocessen enz., en beschrijft hij, hoe dit alles heeft medegewerkt ten gunste van het pauselijk absolutisme.

dan datzelfde dogma, toen de Parijsche universiteit reeds begon de ontzachelijke leugen aan het licht te brengen, waarop de gansche Kerk was gebouwd. Zoo begonnen Turrecremata en Cajetanus dat dogma in schoolsche vormen te brengen, om het licht uit te dooven, dat over de vervalschingen der geschiedenis was opgegaan. En zoo kunnen wij ons ook begrijpen, waarom in onze dagen de wensch van het Jezuitisme zoo groot is, om dat dogma de zege te verschaffen, nu meer dan ooit de geschiedenis onpartijdig wordt onderzocht, nu het licht der wetenschap de valschheid der traditiën zonneklaar ten toon stelt.

Maakt den paus onfeilbaar en gij hebt het groote gebouw der Kerk het koepeldak geschonken, dat alle ongerechtigheden der eeuwen voor het oog verbergt; gij hebt de pauselijke macht tot het toppunt harer glorie verheven.

Nog uit een andere oorzaak moet hef verklaard worden, dat het Ultramontaansch Katholicisme zoozeer verlangd heeft naar de vaststelling van dit dogma op het tegenwoordig concilie. Men gevoelt toch van die zijde zeer goed, dat zoolang dat dogma niet in zijn ware beteekenis is vastgesteld, niet alleen de oppermacht van den Paus kan worden betwist, maar niet minder ook de eenheid der Kerk gevaar loopt.

Daar is toch geene Katholieke meening, die ook onder hen zelven tot zooveel verschil van opvatting heeft aanleiding gegeven, als dat dogma der pauselijke onfeilbaarheid. Dit behoeft ons in geenen deele te verwonderen, want waar de geschiedenis der Kerk, gelijk we straks nader zullen zien, dit dogma op elke bladzijde in het aangezicht slaat, waar de geschiedenis der Kerk ons niet alleen van zeer zedelooze pausen verhaalt, maar zelfs ons Stedehouders van Christus leert kennen, die van ketterijen beschuldigd werden door latere conciliën, daar ligt het voor de hand, dat men tot de meest verschillende opvattingen dier onfeilbaarheid is gekomen, die toch, het kostte wat het wilde, tegenover de duidelijkste uitspraken moest worden verdedigd. Vergunt mij, u enkele dier verschillende opvattingen van dit leerstuk mede te deelen. Beginnen wij met den man, die wel altijd het eerst verdient genoemd te worden, als er sprake is van het pauselijk absolutisme, met Gregorius VII. Zijne denkbeelden over de onfeilbaarheid waren even absoluut, als zijne aanspraken op de heerschappij der geheele wereld. Niet alleen moesten alle pauselijke verordeningen beschouwd worden als waren zij door de eigen stem van Petrus bekrachtigd; niet alleen handhaafde Gregorius voor zich zelven de onfeilbaarheid, maar zelfs werd door hem aan elken paus persoonlijke heiligheid toegekend. Toch moesten toen reeds allerlei theoriën in het leven worden geroepen, om althans eenigzins deze historisch onmogelijke beweringen geloofwaardig te maken. Zoo beweerde o.a. de ijverige dienaar van Gregorius, kardinaal Deusdedit, dat, al was een

paus zelfs zoo slecht, dat hij ontelbare volken met zich in de hel sleepte, niemand hem toch daarom berispen mocht, aangezien hij, die, allen oordeelt, van geen mensch geoordeeld kon worden. Desgelijks werden reeds deze clausulen gemaakt, dat bij gemis aan eigen verdiensten, de verdiensten van Petrus den Paus konden ten goede komen, en wat de onfeilbaarheid betreft, dat deze niet belette dat de Paus van het geloof kon afwijken.

Deze laatste clausule is gedurig gemaakt, zelfs door de ijverigste voorstanders van het pauselijk absolutisme, zooals Trionfo en Torquemada. Torquemada vond, om de tegenstrijdigheid, die daarin weêr is gelegen, deze uitvlucht, dat een paus, ook bij eigen afwijking van het geloof, dan toch niet van ketterij kon worden veroordeeld, omdat hij op hetzelfde oogenblik, dat hij tot heterodoxie verviel, ook ophield paus te zijn. En nu, de ijverigste voorstanders van dat dogma, de Jezuiten, ook bij hen treffen wij het grootste verschil van gevoelen aan omtrent de beteekenis van het leerstuk. Men mocht sinds de zestiende eeuw het bekende onderscheid gemaakt hebben tusschen eene pauselijke beslissing *ex cathedra* en eene persoonlijke uitspraak van den Paus; men mocht daarmede een dekmantel meenen gevonden te hebben voor de tallooze tegenstrijdige meeningen der pausen, ook deze uitvlucht baatte niets, aangezien ook zij tot de meest verschillende verklaringen aanleiding gaf. Zoo was volgens Bellarminus de paus alleen dan onfeilbaar, als hij aan de geheele Kerk een wettig voorschrift gaf. Zoo moest volgens Tanci en Compton een pauselijk besluit eerst aangeplakt zijn geweest aan de deur der Pieterskerk, wilde het onfeilbaar kunnen geacht worden, en Dural en Cellot beweerden, dat slechts dan de paus onfeilbaar was, als hij het anathema over andersdenkenden uitsprak. Andere Jezuiten, zooals Frans Torrensis en Bagot meenden, dat althans de kardinalen moesten zijn geraadpleegd; wederom anderen achtten de beraadslaging zelfs van een concilie noodzakelijk. In één woord, er heerscht op dit punt zelfs onder de ijverigste voorstanders nog de grootste onzekerheid. Op allerlei wijzen tracht men de innerlijke tegenstrijdigheid te ontgaan, waaraan het dogma mank gaat, en wanneer men zich dan op dat standpunt de vraag stelt, welke betrekking er bestaat tusschen een concilie en den paus, dan heerscht er zulk een volslagen duisternis in de uitspraken, dat het een mensch groen en geel voor de oogen wordt. Zoo heb ik o.a. trachten te begrijpen, wat een onlangs uitgegeven geschrift van D. Bouix, 'Tractatus de Papa et de concilio oecumenico'(*) daaromtrent leert, maar het is mij onmogelijk geweest, de bedoeling van dien schrijver in de verte zelfs te raden. Met het oog op een en ander kunnen wij ons dan ook best verklaren den vurigen wensch der Ultramontanen, om bij zooveel onzekerheid, aan dit dogma

(*) Zie de aankondiging van dat werk in de Stemmen uit Maria Laach, pag. 64.

de noodige vastheid te geven. Omtrent niet één punt der Katholieke leer mag verdeeldheid bestaan, maar bovenal niet omtrent deze principiele kwestie van het hoogste gezag in de Kerk. Rust niet het geheele Gebouw der Kerk op een zandgrond,. zoolang er omtrent dat fundament de grootste onzekerheid bestaat? Rome mag zweren bij het gezag der Kerk, Rome mag meenen daarin een sterker bolwerk te bezitten, dan de Protestant met zijn gezag der Schrift of des gewetens, de geheel onnadenkende moge zich aan dat gezag der Kerk blindelings overgeven met het volste vertrouwen, hij, die eenigzins dieper ziet, bemerkt dat ook dit gezag in de lucht hangt, zoolang niet dat gezag nader is omschreven en vastgesteld. Welaan dan, deinst niet terug voor de noodzakelijke konsekwentie van het standpunt van gezag, verdeelt niet langer dat gezag tusschen uwe conciliën en pausen; maakt het alleen zaligmakend geloof niet langer afhankelijk van de stem van meerderen, maar erkent één als uw Meester en Leidsman, verklaart dien éénen onfeilbaar en laat u niet afschrikken, om die onfeilbaarheid zoo absoluut mogelijk te maken. Doet weg uit uwe leer dat onzeker onderscheid tusschen eene kathedrale en een persoonlijke uitspraak des Pausen. Laat elk woord uit Rome u een woord zijn van God. Dan alleen zal uw systeem volkomen zijn. Dan alleen zal de wezenlijke rust der zielen zijn gewaarborgd. Dan alleen zal uw ideaal, de eenheid der Kerk zijn verwezenlijkt.

Zou dat waar zijn? Maar van waar dan dat gansche koor van krachtige stemmen, dat zich in den laatsten tijd zoo sterk verzet heeft juist tegen het dogma der pauselijke onfeilbaarheid? Van waar dan, dat juist dit leerstuk altijd zooveel verdeeldheid in de Roomsche Kerk heeft wakker geroepen, en nu bovenal tot zooveel inwendigen strijd aanleiding geeft in den boezem dier Kerk zelve? Dit toch is een onbetwistbaar feit. Niet alleen heeft een Hyacinthe den handschoen opgevat tot verdediging der nieuwe samenleving en hare wetten; niet alleen zullen alle gouvernementen van Europa, van welken godsdienst ook, zich met kracht verzetten tegen de mogelijke besluiten van Rome omtrent den modernen staat; maar, gelijk wij reeds bij den aanvang van ons opstel zeiden, de uitgesproken wensch der Ultramontanen naar de dogmatisering der Pauselijke onfeilbaarheid heeft in alle landen een vuur van verdeeldheid doen ontbranden. Zoo hebben niet alleen Dupanloup en de bisschoppen van Fulda daartegen luide geprotesteerd; maar die strijd heeft zelfs reeds eene geheele literatuur omtrent die kwestie wakker geroepen.

Het zij mij vergund, enkele geschriften daaruit mijnen lezers te vermelden. Vooreerst wijs ik dan op een zeer belangrijk werk van Mgr. Maret, ten titel voerende: *Du concile géneral et de la paix re-*

ligieuse. Dit geschrift, dat in drie deelen compleet zal zijn, bevat bovenal eene historische ontwikkeling van de constitutie der Kerk. Uit de H.S. en de akten der oekumenische conciliën zoekt het de rechten van den paus en van de bisschoppen te bepalen. Het trekt met kracht te velde tegen de theorie van de absolute monarchie van den paus, bestrijdt op allerlei gronden het nieuwe dogma der onfeilbaarheid, maar doet het groot en goddelijk karakter der Kerk verstaan als onwankelbare leidsvrouw der menschheid. Naast dit geleerde werk van den bisschop van Sura moet allereerst genoemd worden het Duitsche geschrift van een onbekenden katholiek, 'Reform der Römischen Kirche in Haupt und Gliedern, Aufgabe des bevorstehenden Römischen Concils,' waarvan eene Hollandsche vertaling in afleveringen wordt uitgegeven door de Evangelische maatschappij. Ook dit geschrift stelt den aard der Kerk allereerst in het licht, beschouwt de kerkvergaderingen der verschillende eeuwen uit een onpartijdig historisch oogpunt en trekt niet minder hevig te velde tegen de zoogenaamde pauselijke onfeilbaarheid, van wier dogmatisering het de grootste onheilen en ellenden voor de Kerk zou wachten.

Noemen wij verder nog het reeds meermalen vermeld werk van Janus, 'der Papst und das Coneil'(*), dat volgens mijne meening het beste geschrift is, dat met het oog op het concilie in het licht is verschenen, en dat zonder twijfel op den duur zijn klassieke waarde voor de kennis van het Ultramontanisme zal blijven behouden. Ook dit geschrift bevat een doorloopenden strijd tegen de Pauselijke onfeilbaarheid en stelt de leugens waarop het geheele papaalsysteem rust in het volste licht. Het verwondert ons dan ook niet dat dit werk reeds te Rome op den index geplaatst is. Eindelijk wijs ik om niet meer van deze literatuur te noemen, op eenen brief van een R.K. leek aan Pius IX, uit het latijn vertaald door H.E. Stenfert Kroese, die zonder op de degelijkheid dier eerste geschriften te kunnen aanspraak maken, toch ook een krachtig getuigenis aflegt tegen den geest, die thans Rome beheerscht. Wat ons vaderland aangaat, kan ik alleen noemen de vertaling van eene Engelsche brochure over de veroordeeling van paus Honorius en den strijd, dien deze vertaling heeft wakker geroepen tusschen het dagblad 'de Tijd' en den Jansenisten pastoor te Dordrecht, den heer J.A. van Beek.(†) De grootste sympathie gevoelen wij voor alle deze en dergelijke geschriften, die, in den boezem der R.K. Kerk zelve ontstaan, strijd voeren tegen het drijven der Ultramontaansche fraktie die volgens al die getuigenissen de Kerk aan den rand des

(*) Men gelooft dat Janus een pseudoniem is van dr. Döllinger te Munchen. Zooveel is zeker, dat het geheel in den geest van dien krachtigen bestrijder van het Ultramontanisme is geschreven. Zie o.a. de brochure, die onlangs door hem werd geschreven: Erwägung für die Bischöfe des Coneiliums über die Frage der Päpstlichen Unfehlbarkeit.

(†) Beschouwingen over de pauselijke onfeilbaarheid. Dordrecht bij P.K. Braat.

afgronds brengt. Wij gevoelen daarvoor sympathie, niet omdat wij nu ook op onze beurt kunnen juichen over de verdeeldheid onzer zusterkerk; want dit zou te recht eene satanische vreugde van onze zijde verraden. Evenmin gevoelen wij daarvoor sympathie, omdat wij het met die schrijvers op het punt der Kerk ten volle eens zijn, want wij weten, dat ook zelfs de voorstellingen daaromtrent van deze Katholieken geheel op de traditie berusten. Neen: dáárom verblijden ons die geschriften, omdat de geest, die zich daarin openbaart, de eigen geest is van gewetensverzet, die ons protestantisme heeft doen geboren worden. Dáárom verheugen ons deze verschijnselen, omdat wij daarin een teeken zien van dat schoone gevoel van menschenwaarde en vrijheid, dat, ondanks alle reaktionaire pogingen, hoe langer zoo meer de wereld overwint. Dáárom gevoelen wij voor deze literatuur de grootste sympathie, omdat zij ons spreekt van dien waren godsdienst, die in elk kerkgenootschap zijnen zetel kan stichten.

Veel grooter is onze sympathie voor deze geschriften, door Katholieken zelve geschreven, dan voor al de werken, die het concilie van Rome en de uitnoodiging aan alle Protestanten gedaan, onder Protestanten heeft te voorschijn geroepen.

Hoe degelijk ook het ‘protestantsch antwoord op den brief van paus Pius IX’(*) moge zijn (al kan het wat diepte van opvatting en wijsgeerige beschouwing niet in de schaduw staan van Janus' geschrift); hoe flink ook de verschillende brieven uit ons vaderland door Protestanten aan den paus geschreven, mogen zijn gesteld; hoe waardig ook de houding moge geweest zijn van den Engelschen dr. Gumming; dit alles neemt niet weg dat de oppositie van Katholieken zelve tegen het concilie veel meer onze sympathie wegdraagt, dan al dat protestantsch geschrijf. Ik vraag: zou onze houding niet waardiger geweest zijn als wij de stem van Rome tot ons als die eens roependen in de woestijn gelaten hadden? Moest onze voortdurende afscheiding van de oude Kerk nog worden verdedigd, vooral tegenover den paus, voor wien onze kostelijkste redeneringen slechts paarlen zijn voor de zwijnen geworpen?

Men had onder Protestanten eenvoudig 's pausen brief, al vloeide hij ook van liefelijkheid over, voor notificatie moeten aannemen en tot de orde van den dag moeten overgaan, dan zou onze letterkunde gespaard zijn gebleven tegen dien stroom van minder en meer beteekenende brochures, dan zou ons oude exclusivisme niet, gelijk nu, nog eens een rol gespeeld hebben, dan zou ook zonder twijfel door Rome het protestantisme meer als een fait accompli beschouwd zijn geworden, dat nimmer voor eene hereeniging met de oude Kerk meer vatbaar is, dan nu door al onze oude en nieuwe apologiën. Het komt mij voor, dat wij als Protestanten alleen in zoover met 't oog op 't concilie ons

(*) Vertaling van een Duitsch geschrift door J. Visscher, te Deventer, bij A. ter Gunne.

subjektivisme mogen doen gelden, als wij met Roomsch Katholieken zijn vereenigd door het staatsburgerschap dat door den syllabus en door het concilie wordt bedreigd. In elk ander opzicht hadden wij zoo objektief mogelijk het concilie moeten gadeslaan en waar het alleen ons protestansch geloof betrof, ons niets van het concilie moeten aantrekken. Wat den godsdienst aangaat, is het concilie voor ons alleen uit een objectief oogpunt merkwaardig. Merkwaardig, omdat wij buiten de partijen staande, zoo onpartijdig mogelijk dien strijd kunnen gadeslaan, die Rome's kerkgenootschap nu zelf verdeelt. Daarom wekt dan ook de tegenwoordige strijd over het dogma der Pauselijke onfeilbaarheid onze grootste belangstelling op en willen wij ons nu ten slotte nog rekenschap afvragen van den strijd tegen dat dogma, gelijk wij getracht hebben, den ijver daarvoor te verklaren. Ook hier staan we stil bij twee oorzaken van dien strijd, het onpartijdig geschiedkundig onderzoek, dat ook in Rome is ontwaakt, en de gegronde vrees voor de gevolgen van dit dogma.

Hoe men ook getracht heeft door allerlei maatregelen van dwang en geweld het licht der wetenschap in de Roomsch Katholieke Kerk onder den domper te plaatsen, dat licht is toch ook in dat kerkgenootschap doorgebroken en heeft in menig opzicht de duisternis, waarin vroegere eeuwen gehuld waren, geheel weggevaagd. Wij behoeven ook hier wederom alleen het geschiedkundig werk van Janus ter hand te nemen, om te zien, hoe ook van Roomsch Katholieke zijde onverbiddelijk de staf gebroken wordt over de leugens, waarop het geheele gebouw der Kerk is opgetrokken. Nadat de schrijver ons eerst een diepen blik heeft doen slaan in den werkelijk democratischen regeringsvorm der Kerk gedurende de eerste eeuwen en hij ons aan de hand der meest duidelijke uitspraken der kerkvaders de oude kerkorde en de zelfstandigheid van het episkopaat heeft beschreven, legt hij met onverschrokken stoutheid den vinger op de krankste plekken van de geschiedenis der Kerk.

Hij onthult ons het bedrog der Isidorische dekretaliën, de vervalschingen van het wetboek van Gratianus van de orde der dominicanen en van Thomas Aquinas, op welke autoriteit het geheele papaalsysteem is opgetrokken. Hij deelt ons een reeks van onderlinge tegenstrijdigheden mede tusschen verschillende pausen, welker opsomming alleen reeds genoeg zou zijn om het dogma der onfeilbaarheid te vernietigen. Hij staat bovenal ook stil bij den bedorven toestand der Kerk in de middeleeuwen en laat ons menigvuldige getuigenissen van de ijverigste dienaren der Kerk hooren over het bederf, dat door het absolutisme van het pausdom in de Kerk was binnengeslopen. Ook de conciliën van Constanz, Pisa en Bazel en de akten dier conciliën bieden hem de onwedersprekelijkste bewijzen aan van de macht van de conciliën over den paus; terwijl hij ook daar ons verschillende mannen voor den geest roept, die het heilloos bederf van het hoofd der Kerk ten diepste betreurden.

Langs dien weg doet hij het zijne lezers gevoelen, hoe eene onpartijdige beschouwing der geschiedenis de onwraakbaarste getuige is tegen de zoozeer gewenschte Pauselijke onfeilbaarheid.

O! waarlijk, wij verstaan ten volle de oppositie die dat leerstuk in de Roomsche Kerk zelf ontmoet; want al is dat dogma, van Ultramontaansche zijde beschouwd, de krooning van het werk, het zou voor den onpartijdigen geschiedvorscher wezen de verheerlijking van alle dwalingen en zonden, van alle bedrog en vervalsching der verschillende eeuwen.

Maar daar is nog meer dat ons dien strijd tegen dat dogma ten volle doet begrijpen. Niet alleen moet de eerlijke geschiedvorscher het bestrijden in naam der historie, maar niet minder met het oog op de gevolgen, die dat dogma onverbiddelijk zou na zich slepen. Wij zijn begonnen met te zeggen, dat de eigenlijke bedoeling van het dogma is, den monarchaal-absolutistischen regeringsvorm der Kerk voor goed de zege te verschaffen. Welnu, dan is het slechts noodig, om ons de ellenden van het staatkundig absolutisme te binnen te brengen, om te begrijpen den strijd, dien dit dogma heeft in het leven geroepen. Vergelijken wij slechts het staatkundig absolutisme der verschillende tijden met den demokratischen regeringsvorm der tegenwoordige tijden, en alleen de grootste naïveteit of de hoogmoedigste voornaamheid zal in staat zijn het eerste boven het laatste te verheffen. De vorsten der aarde, die het l'Etat c'est moi in hunne banier hadden geschreven, zijn de oorzaak geworden van het diep verval hunner natiën, terwijl deze tot een nieuw leven opstaan, zoodra zij volgens de demokratische beginselen worden bestuurd. Niet anders is het met het geestelijk absolutisme der Kerk. Over de meest verschillende volken en natiën breidt die Kerk zich uit, en het ligt dus in den aard der zaak, dat die Kerk alleen dan gezegend kan werken op het heil der volken, als zij te rade gaat met hunne wezenlijke behoeften en hunne billijke wenschen. Dit nu is alleen dan mogelijk, als de bisschoppen der verschillende landen, gedreven door liefde tot hunnen geboortegrond en hun vaderland, de belangen hunner natiën op een concilie kunnen verdedigen; wanneer m.a.w. de stem der verschillende volken niet wordt gesmoord, maar wanneer zij met zelfstandige kracht hunne eigen belangen kunnen voorstaan. Welnu, het dogma der Pauselijke onfeilbaarheid is de doodsteek van elke openbaring van zelfstandigheid en vrijheid. Werd dit afgekondigd, dan waren voortaan groote kerkvergaderingen geheel overbodig; de stem van den paus zou alle dingen beslissen en zonder eenige kennis van den bijzonderen toestand der verschillende volken, zou dan de Kerk alleen van over de bergen worden geregeerd. Elk eigenaardig nationaal kerkelijk leven zou dan geheel worden onderdrukt; het oude demokratische beginsel zou geheel en al zijn versmoord. Zoo zou natuurlijk in de allereerste plaats de Kerk zelve de groote ellenden te dragen hebben, die van die onfeilbaarver-

klaring het droevig gevolg zouden zijn. Maar ook de theologische wetenschap zou daarvan de bittere vruchten plukken. Waartoe zou, vraagt Janus p. 51, dan nog het moeielijk onderzoek van den bijbel, waartoe dan nog de tijdroovende en lastige studie der traditie, als een enkele uitspraak van den onfeilbaren paus den theologischen arbeid van een gansch menschenleven met een ademtocht kan vernietigen, als op eene telegrafische vraag aan Rome binnen weinige uren het dogmatische antwoord komt? Ja zelfs, wanneer Janus beweert, dat de Pauselijke onfeilbaarheid ook invloed op de staatkunde zal uitoefenen, en als Maret spreekt van 'graves dangers politiques' aan het dogma verbonden, dan kunnen wij hun geen ongelijk geven.

Schijnbaar moge in dat geval in den eersten tijd de wereld haar gewonen gang blijven gaan, de invloed van het dogma zou ook op dat gebied wel langzaam, maar zeker werken. Een dadelijk gevolg van dat dogma zou toch wezen, dat de geheele Syllabus met zijn jammerlijke veroordeeling der hedendaagsche maatschappij tot onfeilbaar woord Gods werd verheven, en al zou het dan den onderscheiden staten niet aan denzelfden moed ontbreken dien de regeringen van Europa getoond hebben tegen de Avondmaalsbul(*) van 1568, het gros der volken, waaruit toch ook de staten zijn samengesteld, zou er door worden vergiftigd.

Genoeg reeds om te begrijpen, waarom ook thans zoovele stemmen in de katholieke wereld gehoord worden tegen het dogma der Pauselijke onfeilbaarheid. Neen, die strijd komt niet voort uit heerschzuchtige bedoelingen van het episkopaat, dat niet door den giftigen adem van het Jezuitisme is bezoedeld. Het verdedigt zijne rechten in het wezenlijk belang der Kerk. En wij, die buiten die Kerk staan, wij gevoelen de grootste sympathie voor allen, die ook ons zusterkerkgenootschap van den rand des afgronds willen verlossen.

In Ultramontaansche vormen gekneed, voert die Kerk de menschen ten verderve; maar onder de milde vormen van het Gallicanisme en van het Duitsche katholicisme, beschermd door de zelfstandigheid der bisschoppelijke macht, kan zij nog ten huidigen dage voor millioenen ten zegen zijn.

God geve, dat het aldus met de katholieke Kerk moge worden. Hij vernietige de raadslagen der menschen, die het Pauselijk absolutisme ten toppunt zouden willen voeren. Hij schenke een Dupanloup en andere strijders voor de rechten van het episkopaat moed, gelegenheid en krachten, om hunne vrije stem ook op het concilie te doen hooren. En wij, Protestanten, wij geven aan deze edele mannen, die als een Gerson en d'Ailly de Kerk willen hervormen in hoofd en leden, de hand onzer geestelijke gemeenschap. Want al moge het Pauselijk absolu-

(*) Deze Avondmaalsbul werd onder Pius V afgekondigd en greep evenzeer in de autonomie van den Staat in, als de Syllabus van 1864.

tisme in den vorm der onfeilbaarheid meer beantwoorden aan den eisch van de logika der historie, dan het mildere katholicisme door hen gepredikt, al staan ook zij nog met den voet verward in de traditionele dwalingen aangaande den oorsprong der Kerk, zij hebben met den bewonderenswaardigen moed hunner overtuiging de ellendige traditie voor een groot deel reeds aan flarden gescheurd; zij hebben hun hart liever gehad, dan het krooningswerk van het vermolmde gebouw der Kerk. Ja, in u begroeten wij onze broederen naar den geest, en onze hereeniging in eene verre toekomst met u, o Hyacinthe, en uwe geestverwanten behoort niet geheel tot het rijk der droomen.

D., 16 December 1869.
D.C.N.

Geschiedenis van den dag.

Wat mag toch de reden zijn van het zonderlinge verschijnsel, dat wij Nederlanders over het geheel een soort van afkeer hebben van de Duitschers? Geen vooroordeel is minder gerechtvaardigd dan dit. Met geen volk zijn wij door onze taal zoo nauw verbonden; voor onzen handel is Duitschland onmisbaar, het wordt voorzien van onze rijke koloniale markt; het onbekend maakt onbemind kan men hier ook niet toepassen; vooral in de brandpunten van beweging in Holland, in onze groote koopsteden, treft men een niet gering aantal Duitschers aan, die het te goed hebben om naar het oude ‘groote’ vaderland te verlangen. Nog menigvuldiger is de aanraking op wetenschappelijk en letterkundig gebied; in ons landje, waar de theologie weleer de vorstin der wetenschappen was, ging die matrone gewoonlijk met de trekschuit den Rijn op om adviezen te halen en keerde per voetreis terug; 't was dan ook niet te verwonderen, dat wij vooral met historische kritiek wat ten achter kwamen; Baur is bij ons de groote man geworden, toen hij stervende of dood was. En tegenwoordig is het niet langer de theologie, die wij uit Duitschland halen; bijna op elk gebied van wetenschap toonen de Duitsche geleerden hun meesterschap; een Virchow alleen maakt het Duitsch voor den student in de medicijnen reeds onmisbaar. Neem een lijst van de leerboeken, bij het middelbaar onderwijs in gebruik, het grootste gedeelte is uit het Duitsch vertaald, en op wijsgeerig en letter-

kundig gebied teren wij met geheel beschaafd Euroop op de nalatenschap van de groote Duitsche geniën, wier namen overbekend zijn. De machtige invloed van Duitschland, wel verre van minder te worden, neemt aanhoudend toe; de Duitsche taal is veel meer bekend dan vroeger; de Duitsche muziek ontplooit haar overwinnende vaan, en eenmaal vasten voet verkregen, verdrijft zij de Fransche spektakel-stukken, of ontneemt daaraan althans het verguldsel, dat hun zoolang een onrechtmatige overdrevene hulde verzekerde. En die overwinning is zeer natuurlijk; het vooroordeel tegen al wat Duitsch is wijkt van zelf, omdat het Duitsche veel meer overeenkomst heeft met ons karakter, en zonder ons zelven te vleien, het ernstige en degelijke van de Duitsche kunst veel meer sympathie, veel meer aansluiting bij ons vindt dan het wufte, oppervlakkige van de Franschen. Men kan dan ook gerust voorspellen, dat in weerwil van alle couranten-artikelen, de wetenschappelijke, letterkundige, de kunst-annexatie van Duitschland zal toenemen, en wij al onze krachten zullen moeten inspannen om een klein weinigje van onze Hollandsche eigenaardigheid en oorspronkelijkheid te behouden en niet geheel in Duitschland op te gaan.

Hoe natuurlijk dus ook onze ingenomenheid met Duitschland zou zijn, al ware 't alleen door de erkenning van 't geen wij van Duitschland materieel en intellectueel profiteeren, toch is aan den anderen kant de weerzin van ons volk tegen den Duitscher niet geheel onverklaarbaar. Vooreerst heeft de mindere volksklasse en ook de gezeten burger bij ons een zonderlingen afkeer van al wat vreemdeling is. Een reiziger, ook al is het hem aan te zien, dat hij behoort tot dezelfde nationaliteit, wordt niet alleen op de dorpen, maar ook, wanneer hij maar iets vreemds aan zich heeft, in de steden - Rotterdam misschien alleen uitgezonderd, - aangegaapt, nageloopen en niet zelden uitgejouwd. De Duitscher wekt dikwijls alleen den weerzin op, niet zoozeer omdat hij Duitscher, maar omdat hij vreemdeling is. Daar komt bij, dat de schatten van wetenschap, letterkunde en kunst, die wij aan Duitschland te danken hebben, slechts in beperkten kring gewaardeerd en onteigend worden, terwijl de Duitschers, waarmede het algemeen, het volk in aanraking komt, niet zelden en te recht een allerongunstigsten indruk maken. Sommige takken van nijverheid zijn voor een goed deel in handen van Duitschers; de meeste logementhouders en manufacturiers, waaronder velen, die rijk geworden zijn in Holland, zijn Duitsche landverhuizers, die schamel gekleed, kale lui, zooals de Hollander hen noemt, zich hier neerzetten; de Nederlander wil in den regel zijn geld gemakkelijk verdienen, het moet hem thuis gebracht worden, en die ‘Mof’ zooals men hem scheldend noemt, kent weinig behoeften, is zuinig op eene wijze, waarvan een Nederlander zich geen begrip kan vormen, is rusteloos werkzaam, actief, komt er boven op en neemt den gemakkelijken Hollander het brood uit den mond. Een oude rijke Amsterdamsche Duitscher met wien wij on-

langs kennis maakten, schaamde zich volstrekt niet onder andere episoden uit zijn eerste jaren in Holland, ook te vertellen, dat hij zijn middagmaal deed met wat rijst, die hij zelf kookte op zijn kamer.

Men kan die eigenschappen van verschillende zijden beschouwen; de Duitscher heeft soms veel van den Jood, die op 't gebied van negotie een bedrijvigheid en energie ontwikkelt, waarvoor de Hollander en met hem vele anderen moeten onderdoen; de middelen evenwel waardoor hij in beter doen geraakt, zijn den Hollander te min: er schuilt broodnijd onder de wijze, waarop hij smaalt op den 'kalen Mof', wiens leven ten minste getuigt van een geestkracht, die wij niet anders dan hoogachten kunnen. Deze goede eigenschap wordt evenwel ruimschoots opgewogen door een andere, die overal en altijd den sterksten afkeer wekt; slaagt de Duitscher in zijn onderneming, wordt hij een rijk man - om het ideaal te nemen van den Israëliet, waarmee hij ook hierin veel overeenkomst heeft, - hij wordt onverdraagzaam voor anderen, hardvochtig voor zijn minderen; het is een algemeene wet, waarop slechts weinige uitzonderingen zijn, dat het uitsluitend jagen om geld te verdienen den mensch bekrompen maakt, kleingeestig, hebzuchtig, laatdunkend en hoogmoedig. 'Er is geen bedrijf,' zegt Kimball, 'dat zoozeer de ziel verduistert, de zachtere aandoeningen verstompt, al wat menschelijk is afschudt, en al wat zelfzuchtig en duivelsch is behoudt, als dat van den man, die zich op het vergaderen van woekerwinst toelegt.' De uitersten hiervan mogen wij niet zoo dikwijls aantreffen, - een hartstocht kan genoeg schaduwen afwerpen zonder nog juist tot krankzinnigheid te zijn opgevoerd. Nemen wij daarbij in aanmerking dat vooral vroeger de meeste Duitschers die naar Nederland kwamen, behoorden tot den minderen stand en weinig beschaving en weinig ontwikkeling meebrachten, dan is het zeer licht verklaarbaar, dat de Nederlander een zekere mate van afkeer heeft van een volk, dat hij heeft leeren kennen in zijn minste vertegenwoordigers, en dezen nog van de ongunstigste zijde.

Het is bekend, dat vooral in onze groote handelssteden het Duitsche element zeer is toegenomen; te Rotterdam b.v. hoort men aan de open tafels en in de bierhuizen, - Cambrinus met zijn enorme bokaal is ook al een *Auswanderer* - bijna niets dan Duitsch, of gebroken Duitsch-Hollandsch spreken. Die toeneming van het Duitsche element treft men niet alleen hier aan; de zucht naar verhuizing is den Duitscher ingeschapen; de Hollander blijft bij moeders pappot zitten, ook wanneer er geen brood is om te eten; de Franschman verlaat evenmin zijn land, en zoo hij er door bijzondere omstandigheden toe gedwongen wordt, gevoelt hij zich in den vreemde nooit thuis, niet zelden diep ongelukkig. Engelschen en Ieren trekken naar den vreemde, de eersten om te veroveren, de laatsten uit nood en ontevredenheid; maar meer nog verhuizen de Duitschers; men berekent, dat jaarlijks 130,000

Duitsche landverhuizers te New-York aankomen tegen 60,000 Engelschen. In Zuid-Amerika, in Oost-Indië, overal hetzelfde verschijnsel, en nergens verloochent de Duitscher zijn eigenaardigheid; in weerwil van zijn groot aantal doet hij weinig van zich hooren. Meestal houden zij zich bezig met den handel, laten zich niet in met de politiek van hun nieuwe vaderland: het is hun tamelijk onverschillig, wie er aan de regeering is, wanneer zij maar goede zaken maken; zij vinden vergoeding in den kring van het huisgezin, want het familie-leven is een eigenaardige karaktertrek van den Duitscher: het is bij hem veel sterker ontwikkeld dan bij eenig ander volk, en met name bij den Franschman. Laat men den Duitscher in zijn huis met vrede, laat men hem vrij droomen en *schwärmen* over zijn Duitsche vaderland en zoo mogelijk zijn behoorlijke quantiteit bier drinken, hij zal het niemand lastig maken. Maar die bescheidenheid en teruggetrokkenheid, gepaard met ijver voor zaken, maakt dat de Duitscher geacht wordt, maar niet bemind; daarvoor staat hij te veel op zich zelf, leeft te eenzelvig. Het is geen onbillijke eisch, dien men stelt aan een vreemdeling, dat hij een deel van zijn nationaliteit aflegt en zich naturaliseert in het land, waar hij zijn brood verdient, waar hij opklimt tot een rijk man; zijn nieuwe vaderland heeft een zeker recht op zijn kracht, ten bate van het algemeen welzijn, en gevoel van plicht moet hem drijven zich met de belangen van zijn nieuwe vaderland bekend te maken en die naar zijn beste weten en naar zijn beste vermogen te bevorderen. Zoo alleen kan het opnemen van andere nationaliteiten een land tot zegen zijn.

Maar zie hier juist wat den Duitscher over 't algemeen, - er zijn vele loffelijke uitzonderingen, - doet afstooten; zijn taal moge onzuiver worden, hij is en blijft Duitscher, meer of min een ‘inwoner in het land der vreemdelingschap.’ Het gevoel van nationaliteit moge zijn goede zijde hebben, en het begrip van kosmopolitisme een dier abstracte, holle algemeenheden vertegenwoordigen, die op de werkelijkheid afstuiten, - evenals de individualiteit van den afzonderlijken mensch, heeft dit in de groote en kleine samenleving zijn grenzen; indien de individualiteit in het huisgezin zich onbeperkt laat gelden, is geen huiselijk leven mogelijk, en in de groote huisgezinnen, die der volkeren, bestaat dezelfde wet. En wel verre dat de Duitscher het verwijt, dat wij hem in dit opzicht zouden kunnen maken, erkent, wordt die minder gunstige eigenschap door den loop der gebeurtenissen slechts versterkt; het zoogenaamde nationaal bewustzijn wordt ook buiten Duitschland op Duitsche wijze, zooniet overdreven, dan toch tot die hoogte opgevoerd, dat het van zelf spreekt dat men zich daardoor niet aangenaam maakt in den vreemde.

Om een feit te noemen, wijzen wij op de *Statuten des deutschen Vereins*, eene vereeniging, den 8sten Mei 1869 in ons land opgericht; zij stelt zich ten doel de ontwikkeling van het ‘*deutsche Nationalbe-*

wusstsein'. Nadere inlichtingen weten wij van die vereeniging niet te geven; de statuten zijn gedrukt te Utrecht bij J. van Boekhoven, '*im Selbstverlag des Vereins;*' of zij veel leden telt, waar zij is opgericht, weten we niet, de statuten geven daarover geen nadere verklaring. Het eerste hoofdstuk, over het doel der vereeniging, is karakteristiek voor het punt, dat wij hier bespreken. 'De groote gebeurtenissen', lezen wij daar, 'in het Duitsche vaderland sedert den oorlog van 1866 zijn ook op de Duitschers in Holland niet zonder blijvenden invloed gebleven. Het bewustzijn te behooren tot een groote natie' - de Franschen doen dit nog aardiger en spreken van DE groote natie - 'te behooren, welker zwaard in de weegschaal der volken eindelijk zijn gerecht gewicht verkregen heeft, en niet langer tot een staatkundig verdeelde reeks van Staten, waar elk voor zich zijn eigene zelfzuchtige staatkunde volgde, en aan de stamgenooten in den vreemde bijna geen bescherming verleend wordt, heeft in de Duitschers het gevoel van nationalen trots ontwikkeld, en aan al wat beschaafd is in den vreemde achting ingeboezemd.' Dat bewustzijn van Duitsche nationaliteit heeft deze genoemde vereeniging in het leven geroepen; zij stelt zich 'ten doel, het groote proces van vereeniging, dat in het Duitsche vaderland tot stand is gekomen en nog dagelijks tot stand komt, ook onder de Duitschers in Holland te verwezenlijken.' Met al de naïveteit van het nationaal bewustzijn wordt als de oorzaak van het ontstaan dezer vereeniging opgegeven, niet alleen het philanthropisch doel om noodlijdende Duitschers in Holland onderstand en hulp te verleenen, - wij hebben hier volkomen vrede meê en kunnen dit plan niet anders dan toejuichen - maar ook en vooral 'om het, helaas! maar al te dikwerf voorkomende verschijnsel te keer te gaan, dat de Duitschers, die langen tijd hier in Holland geleefd hebben, hun moedertaal verleeren zonder het Nederlandsch machtig te worden, misschien het Batavisme (!) huldigen, om de belangen van het Duitsche vaderland zich niet meer bekommeren en zich aan het Duitsche volkskarakter weinig meer laten gelegen liggen. Dit treurige verschijnsel tracht de Duitsche vereeniging als *nationale vereeniging* te bestrijden.'

Wel wordt verder verzekerd, dat de vereeniging in het minst geen 'anti-Hollandsche strekking' heeft, maar wij kennen het woord van den grooten Duitscher:

> Mit Worten lässt sich trefflich streiten,
> Mit Worten ein System bereiten,
> An Worte lässt sich trefflich glauben

en, men zal ons niet ten kwade duiden, dat wij met onze Hollandsche nationaliteit, wat gevoelig worden tegenover hen die het goede van Holland genietend, zich als vreemdelingen willen aanstellen, en ons toeroepen:

‘Einig und deutsch

is onze leuze,

Schwartz, weiss, roth

zijn onze kleuren.’

Heeft die ‘nationale trots’ reden om zich zoo hoog te verheffen tegenover ‘de gebeurtenissen in het Duitsche vaderland sedert den oorlog van 1866’? Laat ons zien, wat er in de laatste maanden is geschied en rekening houden met de werkelijkheid.

Met groote spanning werd in October de opening van den Pruisischen Landdag tegemoet gezien. Drie jaren geleden had de meerderheid van dien Landdag aan de Regeering absolutie gegeven voor het regeeren zonder begrooting, voor haar overtreden van de wetten des lands; voor de bedwelmende werking van de overwinning in den broederoorlog behaald, was geheel Berlijn bezweken; slechts 75 afgevaardigden hadden tegen de indemniteitswet gestemd. Thans vreesde men voor een nieuw conflict, indien het waar was, wat de minister van financiën, de heer Von der Heydt in den Noorduitschen Rijksdag had beweerd en berekend, dat er middelen moesten gevonden worden om een deficit te dekken van 10 millioen gulden. Die vrees vermeerderde niet weinig, toen de Koning in zijn troonrede het deficit constateerde en in militair kostuum en met militaire stemverheffing sprak van de ‘onmisbare noodzakelijkheid van de herstelling van het evenwicht in de financiën; er mocht niet gedraald worden om dat evenwicht tot stand te brengen; tegen de offers, welke het eischte mocht niet opgezien worden.’ Dat klonk als een bevel voor den Landdag, en al spoedig kwam de dienaar van den Vorst, die eigenhandig zijn kroon van het altaar genomen had om de natie wijs te maken, dat hij een bijzonder soort van sterveling was, die regeerde bij een bijzondere gratie Gods, - kwam de minister van financiën met de koninklijke boodschap, dat het deficit bedroeg *ƒ* 9.700.000, - dat de Pruisische landskinderen om dat deficit uit de wereld te helpen 25% meer zouden moeten betalen van de belastingen op het inkomen, op het gemaal en op het geslacht; tevens zou de inkomsten-belasting aan een hervorming worden onderworpen; de belastingschuldige zou zelf zijn inkomen moeten opgeven, ‘naar zijn beste weten en geweten;’ buitendien was er nog een leening noodig van 13 millioen tot intrekking van schatkistbiljetten en een van 1 millioen voor den aanleg van spoorwegen. Zoo geniet men de eer te behooren tot de groote Pruisische, ik wil zeggen, Duitsche natie!

Met onverholen misnoegen werd die boodschap ontvangen; 't was of de heer Von der Heydt zich bewust was, dat hij een slechte tijding bracht, die ook over hem als minister van financiën het doodvonnis zou vellen. Niet enkel het raadselachtige en onverwachte deficit

alleen ontstemde den Landdag. Er was tegenstrijdigheid in de oorzaken, die de Regeering opgaf om het ontstaan van het tekort te verklaren en de middelen, die zij wenschte te zien aangewend om het te bestrijden. Tijdelijk waren die redenen, ‘onvermijdelijke omstandigheden’, had de koning gezegd, - ditmaal zonder Voorzienigheid, zijn stokpaard om over het onrecht heen te rijden, - de officieuse bladen gewaagden van ‘onvoorziene omstandigheden’, als daar zijn: mindere opbrengst van de belastingen van den Noordduitschen bond en daardoor hoogere bijdragen aan dien Bond, misgewas in Oost Pruisen en daardoor in die streken veel verminderde opbrengst van de gewone belastingen. Waar het evenwel aankwam op verdediging van het wetsontwerp ter verhooging van de belastingen, daar verdween het decoratief van tijdelijke omstandigheden; daar sprak men dat blijvende verhooging van belastingen onmisbaar was om het evenwicht in inkomsten en uitgaven te herstellen. De Regeering wilde in één woord dat de verhooging van de belastingen zou toegestaan worden op de Pruisische manier, d.w.z. volgens art. 109 van de Pruisische constitutie, voor altijd, met of zonder deficit tot den jongsten dag. Lag het niet voor de hand, dat de leden van den Landdag het hunne dachten van dien *tour d'adresse* en bij zich zelf mompelden van de verborgen bedoelingen van de Regeering en om evenals vóór '66 de schatkist weder te vullen om op alle eventueele omstandigheden te zijn voorbereid, en des noods ook weder zonder begrooting te kunnen regeeren?

En wat den heer Von der Heydt het hardst viel, was dat niet alleen de liberalen en de onverzettelijke Fortschrittsmannen zich zoo hardnekkig verzetten tegen zijn plannen, maar ook zijn eigen vrienden hem afvielen; de conservatieven rekenden hun minister voor, dat in elk geval het deficit zoo groot niet kon zijn, en na rijp beraad besloten zij om te stemmen tegen alle krediet-wetten van den heer Von der Heydt.

Het vreemdst van de zaak was, dat het van overbekendheid was, dat de Pruisische schatkist volstrekt niet ledig was maar een aantal millioenen daar ongebruikt lagen. De afgevaardigde Richter vroeg de Regeering o.a. waar het overschot was van de spoorwegleening van 1867 ten bedrage van 22 millioen. Om zulke zaken te begrijpen moet men het Pruisische schijn-constitutionalisme kennen en een Pruisisch afgevaardigde zijn om er vrede meê te hebben. Datzelfde art. 109 van de constitutie, waarbij de bestaande belastingen voortdurend worden geheven, maakt de controle van den Landdag zeer onvolledig, en zoolang dit artikel niet is opgeheven, is de toestand onzuiver, omdat de Landdag niet oordeelen kan over de werkelijke behoeften van het land.

Juist had de *Kreuzzeitung*, vast in den geloove aan de Pruisische traditie van het goddelijk recht der Regeering en van den plicht der onderworpenheid der onderdanen, verkondigd dat de heer Von der Heydt niet zou aftreden, toen onverwacht het bericht kwam, dat de heer Von der Heydt zijn ontslag had aangevraagd en verkregen. Niemand

betreurde zoo'n ministerieelen doode dan de hofclique, waarmeê hij zoolang in hetzelfde zog gevaren had; de lijkmis, waarmeê hij door de Pruisische staatscourant werd bediend, doet geheel denken aan een *societé d'admiration mutuelle* van de walgelijkste soort. ‘Ik zal nooit vergeten’, schrijft de Vorst, zulk een dienaar waard, ‘met welk een opoffering gij in moeilijke tijden’ (denk aan '66) ‘uwe krachten aan den Staat hebt gewijd en met welk een trouw gij mij steeds gediend hebt.’ Juist een lof voor het Pruisische Regeeringsstelsel; het volk is om de Regeering, en om het volk behoeft een minister zich niet te bekommeren, hij mag het bloed en zweet afpersen door zijn belastingwetten, als hij maar de vriend blijft van zijn vorst, die bij de gratie van den ‘God der heerscharen’ in vredestijd een hofstoet er op na houdt van ruim driemaal honderd duizend soldaten.

Maar de koning van Pruisen is oud, en oude menschen zijn eigenzinnig; hij is gehecht aan die gezichten, die hij reeds zoo lang rondom zich heeft gezien, en zoo kunnen wij begrijpen, dat hij den heer Von der Heyat ongaarne zag vertrekken uit den ministerraad. Maar wat te denken van den lof van het ministerieele blad, de *Provinc. Correspondenz*, die in herinnering brengt al de daden van medeplichtigvan den heer Von der Heydt, met name in '48 en '66, om de constitutie te verkrachten, de rechten van den Landdag te vertrappen? Indien de leden van dien Pruisischen Landdag gevoel van eer bezaten, dan moesten zij geprotesteerd hebben tegen al wat er van Regeeringswege geschiedde om dien man te verheerlijken, geprotesteerd tegen hun eigen stem, uitgebracht om de handelingen van zulk een ministerie te stempelen. Maar niets van dien aard; hebben die Pruisische leden van den Landdag dan zulk een dikke huid, dat zij ongevoelig zijn voor elken smaad, door de Regeering hun aangedaan, bezit de Duitsche dagbladpers geen eergevoel meer, dat ze stilzwijgend dat alles verdraagt?

Men kan in weerwil van dit alles de aftreding van den heer Von der Heydt een vooruitgang noemen in Pruisen; het Duitsche constitutionalisme is van een bijzonder gehalte, een gehalte, waarmeê wij ons moeilijk zouden kunnen tevreden stellen. Het ministerie wordt niet gekozen uit de parlementaire meerderheid, zooals de eerste regel van het constitutioneele regeeringsstelsel zou meêbrengen, maar staat geheel op zich zelf, staat als een soort van voogdijschap tegenover de volksvertegenwoordiging; het is als 't ware een halve concessie van den absoluten monarch, een constitutie met een slag om den arm; de volksvertegenwoordiging bevindt er zich ongeveer in de houding van den man, die de pretensie maakt een rijtuig te moeten besturen, en het voorloopig zoover heeft gekregen, dat hem een plaats is afgestaan in dat rijtuig; hij verkeert nu in aanhoudend spiegelgevecht met den koetsier op den bok, pruttelt over den weg dien hij kiest; maar veel verder brengt hij het meestal niet: de voerman stoort zich weinig aan hem en rijdt zijn eigen weg. In zijn positie heeft zoo iemand het

al ver gebracht, indien die man op den bok door zijn gepruttel wordt weggezonden, zij 't dan ook met een decoratie van den eigenaar, en een andere koetsier op den bok komt. In Pruisen is het een niet dagelijksch verschijnsel, dat een minister voor de oppositie van den Landdag wijkt.

De opvolger van den heer Von der Heydt was spoedig gevonden, en dit brengt tot het vermoeden, dat de heer Von Bismarck reeds eenigen tijd tevoren aan de aftreding van Von der Heydt heelt gedacht, waarschijnlijk die gewenscht, omdat een conflict met den Landdag op dit oogenblik den Bonskanselier zeer ongelegen komt. Hij deed in den heer Von Camphausen, president van de oude Pruisische handel-maatschappij *(Seehandlung)* een goede keuze, altijd naar zijn eigen smaak; Camphausen is een goed financier, verstaat de kunst zijn *plan de campagne* tegenover den Landdag te maken en zich met behendigheid en overleg te verdedigen. Zooals in den regel met ministers van financiën heeft hij weinig last van zijn geweten, ook niet van zijn staatkundig geweten. In vroeger jaren was hij liberaal, maar zooals hij zelf vertelt, en het moet dus wel waar zijn, is hij ouder en wijzer geworden; hij is nu een aanbidder van de nationale politiek van Duitschland, en zijn eerbied voor den stichter van die politiek, voor Von Bismarck, is zoo groot, dat hij voornamelijk daardoor zich heeft laten bewegen om de zeker niet begeerlijke portefeuille van financiën aan te nemen. Het alvermogen van den Bondskanselier bleek ook weêr bij deze benoeming; hij zegevierde over de partij van de *Kreuzzeitung*, die een man van het hof-conservatisme (het overgehaalde extract van de gewone conservatieve beginselen) in den ministerraad had willen brengen, en niet weinig uit haar humeur was, dat de liberale (?) beginselen zoo werden voorgetrokken; 't was voor haar dan ook verschrikkelijk, dat de heer Von Camphausen al spoedig in de vergadering van den Landdag verklaarde, dat hij onmiddellijk de groene tafel weêr verlaten zou, indien zijn plannen de goedkeuring van de vertegenwoordiging niet wegdroegen. De *Kreuzzeitung* houdt zulke uitdrukkingen voor revolutionair, voor een omverwerpen van het door God - den God van Stahl, zaliger nagedachtenis, - ingestelde gezag; zij had zich evenwel dat verdriet wel kunnen besparen, want al zulk soort van uitdrukkingen zijn slechts een van Bismarck afgeziene tactiek om het constitutioneele paard te berijden, door nu eens de teugels in te houden, straks geheel door te laten, en dan weder te schudden, zoodat het beest niet weet wat zijn berijder wil en het juist daardoor te brengen in het rechte spoor.

Bij de meerderheid van den Landdag maakte de heer Von Camphausen een aangenamen indruk; Von der Heydt kwam altijd aan met verhooging van belasting en was vervelend, de heer Von Camphausen kwam met een plan voor den dag, dat geen cent behoefde te kosten, het rampzalige deficit weg tooverde, en op den koop toe niet onaardig over al die dingen wist te praten. ‘Oude schulden afbetalen,’ sprak

hij ‘gekheid, mijne heeren; nu ja, in den ouden tijd deed men daar heel wat voor, en ik zeg ook niet, dat wij het niet meer doen zullen; als wij geld over hebben, waarom zouden we niet, dan haalt het ons interest uit; maar tegenwoordig kunnen wij het niet, en waarom ons nu langer te kwellen? Zie eens hier: Pruisen heeft op den 1 Januari 1870, 424.389.000 Thr. schuld, moet daarvan afbetalen op denzelfden datum 8.666.000 Thr., maar die hebben we niet; welnu, wat komt het er op aan? Pruisen heeft krediet genoeg, 't is er goed voor; laat ons niet aflossen, maar alleen interest betalen 4% of 4½ percent. Er is nog een reden, mijne heeren, waarom ik op dezen kostelijken inval gekomen ben; totnogtoe moesten wij van elke Pruisische leening 1% afzonderen voor aflossing, en dat is heel onvoordeelig. Slaan wij nu mijn weg in, - in de financieele wereld heeft men daar zoo'n mooien naam voor: consolidatie van de vlottende schuld - dan is zoo'n leening zuivere winst; wij hebben nog 22 millioen uit te geven van een vroegere leening van 40 millioen, wij moeten nog 13 millioen schatkistbiljetten dekken; welnu, wij doen dat, zooals wij gezegd hebben, en verdienen al terstond 1%, die anders bestemd was voor amortisatie. Mijne heeren, op deze wijze verkrijgt ge op 1 Januari een bate van 3.422.800 Thlr., en zoo voortaan op elken 1 Januari, dien wij nog beleven zullen. Voor de rest van het deficit verkoopen wij wat domeinen; de inkomsten zullen buitendien boven de raming gaan, en Pruisen is weêr gelukkig als weleer, het leeft zonder deficit, zonder verhooging van die nare belastingen.’

‘Nu willen sommigen wel opmerken, dat dit iets nieuws is en in strijd met de Pruisische traditie, maar niemand kan zooveel eerbied hebben voor de Pruisische traditie als ik; ik ben een nationaal man en ik houd van onzen grooten Bondskanselier, den graaf Von Bismarck. Maar mijne heeren, wel begrepen, doe ik ook niets tegen de Pruisische traditie; die traditie heeft slechts den schijn voor zich, niet het wezen, want vroeger moest men om te kunnen aflossen of amortiseeren, telkens nieuwe leerlingen sluiten en meestal op zeer nadeelige voorwaarden, en daarom is het veel beter met de vaderen te zeggen: wij amortiseeren ook, maar wij binden ons niet, wij zijn vrije mannen, en kijken eerst in onze beurs, vóor wij betalen. Buitendien heeft het nog iets voor; op de beurzen van de groote handelssteden in ons werelddeel wordt handel gedreven in de schuldbrieven van al de groote Mogendheden, maar de Pruisische hoort men bijna nooit noemen; mijne heeren, dat staat niet voor een groote Mogendheid, zooals wij tegenwoordig zijn. Wij moeten ons daar ook vertoonen, en ik stel mij voor, dat dit ook wel gaan zal, als wij hier maar niet te hard klagen, geen woord meer spreken van het deficit, en... consolideeren.’

Wederlegging heeft de redevoering van den minister Camphausen niet noodig, men zou het geheel een bijdrage kunnen noemen tot de menschkunde.

De heer A. heeft tegenover zijn crediteuren bepaalde verplichtingen op zich genomen voor rente en aflossing. De hooge staat, dien hij evenwel voert, brengt hem in moeilijkheden; hij kan aan zijn verplichtingen niet langer voldoen, en zoekt nu een accoord te treffen, waarbij hij de aflossing met allerlei fraaie beloften voor de toekomst staakt, en alleen de rente betaalt, 't Is de gewone menschen-weg; eerst komt de kleinste schuld ons onhoudbaar voor, maar wij worden aan het denkbeeld gewoon; het kapitaal verliezen wij uit het oog, de rente achten wij weinig beteekenend, totdat op dien weg ook de rente is aangegroeid tot een vrij aanzienlijk kapitaal en...

Onze lezers weten reeds dat de plannen van den heer Von Camphausen met 242 tegen 128 stemmen zijn goedgekeurd. Bestrijding heeft het wetsontwerp alleen gevonden bij de leden der Fortschrittspartij en bij de altoosdurende opposanten, de clericalen, Polen; ook enkele leden van de Conservatieve partij hebben tegen het wetsontwerp gestemd. De bestrijding door de leden der Fortschrittspartij was van dien aard, dat men van hen kan zeggen, dat zij de eer van Duitschland tegenover den algemeenen zwijmelgeest van de nationaalliberalen hebben opgehouden. Inzonderheid geldt dit van den heer Löwe. Met onverbiddelijke gestrengheid geeselde hij het geheele Pruisische Regeeringstelsel; ‘de controle van den Landdag beperkte zich’, zeide hij, ‘tot iets denkbeeldigs; de afgevaardigden kregen slechts te zien en te hooren, wat de minister van financiën goedvond hun meê te deelen, en dat was soms al zeer zonderling. De afgetreden minister van financiën rekende een jaar geleden het deficit zoo uit; voor den Rijksdag kwam hij weer met een andere berekening voor den dag en bracht den president tot de overtuiging, dat, het deficit eigenlijk nog veel grooter was, daarop werd den Koning in de Witte Zaal een troonrede in de hand gegeven en vertelde Z.M. dat de belastingen verhoogd moesten worden; veertien dagen later weer een geheel andere voorstellingen van zaken: de Koning heeft zich vergist, graaf Bismarck heeft zich vergist, het geheele ministerie heeft zich vergist, omdat de minister van financiën zich vergist heeft. Wat was de reden van den slechten toestand van Pruisen's financiën, die korten tijd geleden zoo bloeiend waren? De verkwisting van het departement van oorlog, de roekelooze uitgaven aan de gedepossedeerde vorsten. En om die reden, eindigde de heer Löwe, zal ik mijne stem uitbrengen tegen een consolideering van de staatsschuld, omdat dit op nieuw een middel zou zijn om de Regeering de vrije hand te laten op zulk een inconstitutioneelen weg voort te gaan.’

Geheel in denzelfden geest sprak de beroemde physioloog Virchow. Alles wat de Fortschrittspartij inbracht tegen de plannen van den nieuwen minister van financiën kan beschouwd worden als inleiding op de motie van Dr. Virchow, waarmeê de kwaal van het deficit in haar grond werd aangetast, de opdrijving van de uitgaven voor het

leger; de heer Virchow, misschien beter physioloog dan staatsman, stelde eenvoudig voor om over te gaan tot ontwapening; slechts 99 stemmen verklaarden er zich voor en 215 tegen; de heer Windhorst uit Meppen deed eerst nog een poging om de motie te redden door haar anders in te kleeden: de Regeering kon te recht beweren, dat de motie in dien vorm niet in den Landdag thuis behoorde; het departement van oorlog was de zaak van den Noordduitschen Bond, en daarover besluiten te nemen behoorde derhalve niet tot de bevoegdheid van den Landdag; daarbij was de motie ontijdig, want het budget van oorlog was in 1867 op den Rijksdag voor den tijd van drie jaren vastgesteld, op verzoek natuurlijk van den heer Von Bismarck en door de dwaasheid van de nationaal-liberalen; om die reden wilde Windhorst slechts een uitnoodiging richten tot de Regeering, dat zij haar pogingen zou aanwenden om bij den Noordduitschen Bond te bewerken, dat de uitgaven op de begrooting van oorlog werden ingekrompen. Ook in dezen vorm werd de motie verworpen. De officieuse bladen dreven niet weinig den spot met den heer Virchow, noemden het jammer, dat hij geen lid was van den Rijksraad om daar op zijn voorstel terug te komen, dat met zulk een verpletterende meerderheid was verworpen en noemden het geheele voorstel een verkiezings-manoeuvre, die ten doel had zich bij voorbaat van een aantal stemmen te verzekeren bij de aftreding, die in '70 zou plaats hebben.

'Er is verrotting in den Staat,' - wij denken aan dat gezegde, wanneer wij ons op nieuw voor den geest brengen het Berlijnsche schandaal, dat eenige dagen na het afstemmen dezer motie plaats had. De hoofden der Fortschrittspartij, achtbare mannen als Duncker, Löwe, Schulze-Delitzsch en Hoverbeck belegden een algemeene vergadering om de ontwapening nader te bespreken; waar de Landdag, blind door zoogenaamde nationaal-liberaliteit weigerde te hooren, wilden zij spreken voor het volk; immers het groote staande leger was 'een zaak des volks, want het geld, het vleesch en bloed des volks werd daardoor afgeperst.' De Sociaal-democraten met hun beruchten hoofdleider Schweitzer waren echter bekend geworden met dit plan, en reeds een half uur vantevoren was de zaal door hen bezet; op het bepaalde uur verschenen de Fortschrittsmannen met dr. Löwe aan het hoofd: hij maakte de vergadering bekend met het doel, waartoe zij waren bijeengekomen. 'De welvaart,' sprak hij, 'van het volk lijdt onder het stelsel van den gewapenden vrede, die tegenwoordig in bijna alle staten van Europa is ingevoerd; van daar de vrees voor oorlog, waardoor alle takken van nijverheid kwijnen. Door de groote legers worden de beste krachten des volks onnut verbruikt, de belastingen zoo hoog opgevoerd, dat de noodzakelijkste verbeteringen, inzonderheid de bevordering van het onderwijs moeten achterwege blijven. Alle volkeren hebben behoefte aan vrede, de volkeren eischen vrede. Op onze volksvertegenwoordiging rust de taak voor te gaan met ontwapening te

eischen en de volksvertegenwoordigingen in andere landen toe te roepen: wij willen den vrede, laat ons eendrachtig voor den vrede arbeiden'. Nauwelijks had Löwe evenwel uitgesproken, of er ontstond een geweldig rumoer in de zaal; zich te doen verstaan was een onmogelijkheid; hier en daar werd het ameublement stuk geslagen en ontstonden vechtpartijen; de leden van de commissie begrepen, dat de Schweitzerianen in de zaal waren en het er op toegelegd hadden met hunne vuisten en knuppels de vergadering te doen mislukken; met veel moeite redden zij zich door de vlucht.

Toen de Sociaal-democraten hun doel bereikt zagen, bedaarde het leven en nam de vice-president van Schweitzer, zekere Tölcke het woord; hij stelde een andere motie voor, om de mannen te blameeren, die daar even waren weggejaagd; 'van de Fortschrittspartij', beweerde Tölcke, 'had de arbeider geen heil te wachten; die partij leed aan halfheid; zij stelde eene gedeeltelijke ontwapening voor van het staande leger langs diplomatieken weg, terwijl de staande legers geheel moesten worden afgeschaft met of zonder diplomatie, en in plaats daarvan de volkswapening ingevoerd zooals die in Zwitserland bestond. Bij die partij werd veel gepraat, weinig gedaan, vooral weinig voor den arbeider; zij was de steun der bourgeoisie, zij was tegen het algemeen stemrecht; in één woord: zulke mannen leken den arbeider niet.' Na lang praten en weer praten werd deze motie aangenomen en gingen de Sociaal-democraten onder het zingen van een liedje ter eere van Lasalle en het schreeuwen van: leve Tölcke! uiteen.

Er zijn van die dingen, die niemand bewijzen kan, en die toch iedereen gelooft; zoo bestaat sinds jaren het geloof aan het verbond tusschen den heer Bismarck en den heer Schweitzer, den voorstander van het absolutisme, op moderne wijze omkleed met een parlementairen regeeringsvorm, en het algemeen stemrecht, een verbond evenals de betrekking tusschen Napoleon III en de Fransche socialisten, natuurlijk de domme socialisten onder den minderen stand; de laatsten worden door de eersten gebruikt en zij laten zich gebruiken, misschien betalen. De Regeering in Pruisen had er belang bij, dat het ontwapeningsvoorstel van Virchow gesmoord werd, en zij heeft het gesmoord, voor het uiterlijke althans, aan den eenen kant met behulp van de nationaal-liberalen in den Landdag en van de Sociaal-democraten buiten den Landdag. Leve de overwinning, leve het Jezuitisme: het doel heiligt de middelen; hoe wij er komen in de wereld, is minder, wanneer wij er maar komen. De Fortschrittsmannen waren door het schandaal, vluchtende voor de stompen van het ruwe arbeidersvolkje, in een belachelijk daglicht gesteld, waardoor zelfs het prestige ontnomen werd aan de vergadering, die zij naderhand hielden voor de kiezers van Berlijn om dezelfde zaak op nieuw te bespreken.

'Er is verrotting in den Staat!' Men kan de motie van dr. Virchow in den Landdag misplaatst noemen, ontijdig en onstaatkundig;

men kan beweren: men mag van Pruisen niet eischen, dat het zich ontwapene, zoolang het aan gene zijde van den Rijn een despoot tegenover zich heeft, die van top tot teen gewapend, wantrouwend uitziet naar elken stap, dien Duitschland doet om zich te organiseeren tot één groot en machtig rijk, die tegenover den drang van zijn volk naar een parlementairen regeeringsvorm, straks misschien wat afleiding zal noodig keuren voor dien wuften, woelzieken geest, en het streven naar eenheid, dat zich van het Duitsche volk heeft meester gemaakt, gebiedend in den weg treden. Maar al kan men nog dringender redenen bijbrengen, die een reusachtige wapening in vredestijd verklaren, niet minder waar is het, dat de gewapende vrede onhoudbaar is, dat daarmeê het volk wordt uitgezogen, de zoogenaamde staatkunde als een vampyr het beste bloed en de edelste kracht des volks uitzuigt en verslindt; wat wij voor 't minst recht hebben te eischen, is dat de kanker van Europa met open oogen worde onderzocht, en het volk dat op zijn nationaliteit misschien meer gesteld is dan de vorst en staatslieden, die zich als de traditioneele maar veelal ongeroepen verdedigers daarvan aanstellen, eendrachtig peinze op de middelen om van dien kanker verlost te worden. U klagen wij aan als de oorzaak van de verrotting in den Staat, als de moordenaars van het volk, U, ministers en staatslieden, die de groote levensquaestie van ons werelddeel zoekt te ontwijken en te smoren, die nu eens het gevoel van nationaliteit prikkelt en leidt op een verkeerde baan, en straks door de dagbladen, die gij betaalt, elke eerlijk aangewende poging om tot een oplossing te geraken, in een bespottelijk daglicht stelt om langs dien weg uw verborgen bedoelingen te bereiken.(*)

Uit een algemeen oogpunt beschouwd is de betrekking tusschen het ministerie en den Landdag in Pruisen, zooals wij die hebben nagegaan, een meesterlijke tactiek aan den eenen, en een beginsellooze, verblinde volgzaamheid aan den anderen kant, zeker het merkwaardigste wat er in den laatsten tijd uit Pruisen te vermelden valt. In dienzelfden Landdag is ook, al behoorde het niet onmiddellijk tot zijne bevoegdheid, een andere quaestie ter sprake gekomen, die betrekking heeft niet alleen op Pruisen, maar ook op de andere Staten van den Noordduitschen Bond, een quaestie, die voor het oogenblik nog niet is uitgemaakt en aanleiding kan geven tot verschillende verwikkelingen; zij betreft de bevoegdheid van den Noordduitschen Bond tegenover de verschillende Duitsche Staten. Aan het Pruisische conservatieve Heerenhuis komt de eer toe, die quaestie binnen Pruisen te hebben opgeworpen.

(*) Men herinnere zich de woorden door den bekenden Amerikaan Motley gesproken: ‘De vooruitgang moet worden tegengehouden, en kan niet dan geboeid optreden, zoolang de militaire heerschappij in Europa blijft bestaan, de vijf voornaamste Mogendheden van het vaste land van Europa alleen, Engeland dus niet meegerekend, ongeveer vijf millioen manschappen krijgsvaardig houden; onze groote Republiek kan het met 40,000 man stellen. Geen epigram zou meer kunnen zeggen, want ziehier hoe aan de burgers van al deze monarchiën het beste bloed wordt ontroofd.’

Reeds vroeger deelden wij mede, dat de Noordduitsche Bondsraad een lofwaardige bedrijvigheid aan den dag legt op het gebied van wetgeving. Nauwelijks was de wet op de ambachten en bedrijven aangenomen door den Rijksdag, of spoedig werd een ontwerp van wet op het strafrecht met nog andere wetten ingediend; tevens besloot de Bondsraad tot oprichting van een centraal gerechtshof voor handelszaken, dat te Leipzig zou gevestigd zijn. Maar zie, onverwachts treedt de graaf Zur Lippe, gewezen minister van Justitie en derhalve de man die mede in 1867 een werkzaam aandeel genomen had in het tot stand brengen van de Bondsconstitutie en de goedkeuring van die constitutie door de Pruisische Vertegenwoordiging, in het Heerenhuis op met een motie, waarbij het Huis verklaren zou, dat de oprichting van het Handelsgerechtshof te Leipzig onderworpen was aan de goedkeuring van de Pruisische vertegenwoordiging, daar de Bondsraad geen recht had, dat te doen zonder toestemming van de afzonderlijke Staten. Deze motie maakte in de Pruisische ministerieële kringen een hoogst onaangenamen indruk, zoowel om de zaak, die zij aan de orde bracht, als om den persoon, die op die wijze het voortgaand streven naar eenheid in den Noordduitschen Bond tot eene zaak in quaestie maakte. Geheel ongelijk had de conservatieve graaf niet. In 1867, toen de Bondsconstitutie werd vastgesteld, bestond er van verschillende zijden een zeker wantrouwen in de nieuwe instelling; de liberalen hadden kort geleden vrede gesloten met den heer Von Bismarck, wiens werk die Bondsconstitutie was; de inrichting was van dien aard, dat zij, ja misschien aan de verwachting kon beantwoorden, maar het was ten minste goed om den werkkring van den Bond nauwkeurig te omschrijven; de pogingen van sommige overdreven nationaal liberalen om de bevoegdheid van den Bond uit te strekken over alle takken van wetgeving en bestuur, en daarmeê een breeden grondslag op te trekken voor de Duitsche eenheid, werden afgewezen. Op dezelfde wijze ging het de conservatieven om een andere reden; de Rijksdag was een lichaam, dat berustte op het algemeen stemrecht; het beginsel van het algemeen stemrecht is den conservatief een gruwel, het beteekent voor hem zooveel als het spook der revolutie; waar hij voor het algemeen stemrecht optreedt, is er huichelarij in 't spel, hij wil tijdelijk de democratie te hulp roepen om zijn conservatisme te steunen; het beginselloos verbond is hier en daar dan ook niet ongelukkig geslaagd. Maar de Pruisische conservatieven, mannen van den echten stempel, kan men dat niet ten laste leggen. De Bismarckianen echter zijn een bijzonder slag van politici; hun staatkunde is meer practisch om met of zonder beginsel te komen tot het doel, dat zij zich hebben voorgesteld. Ook de Conservatieven werkten dus mede om de bevoegdheid van den Bond nauwkeurig te omschrijven, en het uit 15 punten bestaande artikel 4 van de constitutie van den Noordduitschen Bond kwam tot stand. Men bracht tot de bevoegdheid van den Bond

alles wat onvermijdelijk tot zijn werkzaamheid moest behooren om eenheid te brengen in den Bondsstaten, ‘zonder van de zelfstandigheid der Staten te veel offers te eischen’, zooals de Koning het noemde bij de opening van den eersten Rijksdag. Zoo werd in al. 13 gesproken van een gemeenschappelijke wetgeving op de verbintenissen, het strafrecht, koophandel en burgerlijke rechtsvordering. Het personen-recht en al wat verder behoorde tot het burgerlijk recht, was hiervan uitgesloten en evenmin wordt er gesproken van een centraal handels-gerechtshof.

Om den Bondsraad nu in het gelijk te stellen beroepen de voorstanders van de Duitsche eenheid, die des noods door dik en dun, door wet en recht heengaan, op een ander artikel van de Bondsconstitutie; in art. 77 lezen wij namelijk: ‘veranderingen in de constitutie geschieden bij de wet; maar in den Bondsraad zal voor deze wijzigingen eene meerderheid noodig zijn van twee derden der stemmen.’ Indien men evenwel dit artikel in dezen zin toepast, dan bezit de Bondsraad een onbeperkte macht, daar hij met een twee derden meerderheid zijn bevoegdheid telkens kan uitbreiden. Niet ten onrechte merkt het orgaan van de Pruisische Conservatieven, de *Kreuzzeitung*, naar aanleiding van deze verklaring op: ‘Het resultaat van het tegenwoordige stelsel is, dat de Bondsraad straks een besluit neemt als volgt: de bevoegdheid van de Pruisische volksvertegenwoordigers in rechtszaken houdt op, zij gaat over op den Rijksdag, onder bijvoeging: de bevoegdheid van den Koning van Pruisen in zaken van rechtspleging vervalt, zij gaat over op den Bondsraad.’ Volkomen waar, dat het de *Kreuzzeitung* niet zoozeer te doen is om het recht, zij wordt evenals de Conservatieven van het Heerenhuis gedreven door een andere vrees, die voor het liberalisme van den Noordduitschen Bond. ‘Zal’, vraagt zij, ‘zal de Bondsraad op den duur tegenstand kunnen bieden aan de eischen van een vergadering, die voortgevloeid is uit het één-kamerstelsel en uit algemeene verkiezingen, wanneer die Bondsraad niet meer gesteund wordt door de vertegenwoordigers der verschillende Staten?’ Maar het recht staat boven de partijen; de uitlegging van de nationaalliberalen van art. 77 is buitendien in strijd niet alleen met het gezond verstand maar ook met de geschiedenis; de heer Twesten heeft in de vergadering van den Rijksraad in 1867 terecht verklaard, dat omschrijving van de bevoegdheid van den Bond vooral daarom noodig was, omdat aan geen lichaam het recht kan toegekend worden om zelf zijn bevoegdheid uit te breiden. En hoe men ook over de quaestie denke, het was in elk geval wenschelijk geweest, dat men hetzij in het Heerenhuis, hetzij in den Landdag getracht had om met voorbijgaan van alle partijschap tot helderheid te komen; was de quaestie eenmaal opgelost, dan kon elke partij dien weg inslaan en die middelen aanwenden, welke haar in haar belang het meest gepast voorkomen.

Heeft men dien weg gevolgd? Neen, en de geheele behandeling

van deze zaak kenschetst geheel het Pruisische regeeringsstelsel, een stelsel, dat opgang moge maken om zijn nationaliteit, maar waarvoor wij bewaard hopen te blijven, terwijl wij tevens aan den Duitscher het recht ontzeggen om trotsch te zijn op een nationaliteit, welke op die wijze zich openbaart en ontwikkelt.

De commissie uit het Heerenhuis, die rapport zou uitbrengen over de motie van Zur Lippe, adviseerde gunstig; men hield hare aanneming voor vrij zeker; maar de groote man van Duitschlands nationaliteit wordt in tijds ingelicht; onmiddellijk schrijft hij een brief aan zijn vriend Zu Putbus, lid van het Heerenhuis; de brief gaat rond bij de vrienden, en toen het op stemmen aankwam, werd de motie met 58 tegen 42 stemmen verworpen; de minderheid was veelbeteekenend, en zeker niet naar den wensch van Von Bismarck. Karakteristiek is de brief, dien de Bondskanselier schreef om de zaak in tijds te smoren. Zag men daarin een heldere uiteenzetting van de wetsartikelen? Was de zaak behandeld met dien ernst, welken zij in elk geval verdiende? Neen, men vond er in de gewone tactiek van mijnheer Von Bismarck. Aan den eenen kant bijtend sarcastisch, aan den anderen vleiend en pleitend met holle algemeene uitdrukkingen voor de groote nationale zaak; maar geen zaken, geen feiten, geen bewijzen. Bismarck schreef, ‘dat hij niet had kunnen gelooven, dat één lid der commissie zich voor die motie (Zur Lippe) had kunnen verklaren. Het Heerenhuis kon zijn invloed elders nuttiger doen gelden. Achter het Heerenhuis, wanneer het zulke besluiten nam, zouden de buitenlandsche mogendheden staan, en de Ultramontanen en de particularisten, en het Heerenhuis zou in Pruisen in strijd geraken niet alleen met den Landdag; wind en stroom van het nationaal gevoel zouden tegen het Heerenhuis aanslaan.’

Als tegendemonstratie werd nu door de heeren Lasker-Miquel in den Landdag een motie voorgesteld om te verklaren, dat het geheele gebied van het burgerlijk recht behoorde tot de bevoegdheid van den Noordduitschen Bond. De minister van Justitie, Leonhardt, zeide dat deze zaak niet in den Landdag thuis hoorde, maar gaf toch voor hem, die tusschen de regels las, en dat was zoo moeilijk niet, te kennen, dat art. 4 van de Bondsconstitutie zeer rekbaar was, en wat hier niet uit gerekt kon worden, kan men verkrijgen met art. 77, en de motie van Miquel-Lasker werd, dank zij den gloed der nationaliteit bij de nationaal-liberalen en nationaal-conservatieven met groote meerderheid aangenomen. Over het geheel genomen was het evenwel een vrij stille hulde aan de nationaal-liberaliteit, want er werd zeer weinig over de zaak gesproken.

Scheiden wij de zaak af van de middelen, die gebezigd worden om haar ingang te verschaffen, dan verdient zij onze sympathie ten volle. De eenheid van Duitschland is een grootsch en verheven denkbeeld, dat wij toejuichen al ware het alleen om het belang, dat wij daaraan toekennen voor de toekomst van Europa. Duitschland worde een rijk,

zoo groot en zoo machtig, dat het aan den eenen kant het woelzieke Frankrijk met zijn valsche eerzucht in toom houde, en aan den anderen kant ontzag inboezeme aan het inwendig nog altijd onbeschaafde, barbaarsche Slavische rijk, aan Rusland. Onze sympathie voor dat land, met zijn diepzinnige geleerden, zijn heroën op elk gebied van wetenschap en kunst; geen macht zoo groot welke wij het niet toewenschen. Maar de ontwikkeling van Duitschlands nationaliteit is afhankelijk van vaste wetten, zij is afhankelijk van de middelen welke het zelf aanwendt om dat doel te bereiken. Maar de tegenwoordige middelen verdienen onze sympathie niet, zij leiden ook niet tot het doel, dat men zich in Duitschland en met name in Pruisen voorstelt. Den oorlog van '66 zou men misschien kunnen beschouwen als een noodzakelijkheid om een einde te maken aan den naijver van de twee Mogendheden, die ieder in haar eigen zelfzuchtig belang, Duitschland ten verderve, naar de oppermacht streefden. Maar getuigen niet al de handelingen van Pruisen, dat het ook na dien tijd zijn zelfzuchtige rol niet aflegde, geheel dezelfde bleef, de Duitsche staten gebruikend als even zoovele voetstukken voor zijn eigen grootheid en macht? Trad het niet overal op als een vreemde overwinnaar, die oorlogsschattingen eischte en het volk boeide in de ijzeren ketenen van zijn militair regime? Het ongelukkig Italië verdient in zijn worsteling naar eenheid, die soms veel heeft van den doodstrijd van een stervende, meer onze sympathie, dan het uiterlijk meer gelukkige Duitschland; zijn eenheid is een kunstmatige, een gedwongene; haar schepper is Von Bismarck, een man, een staatsman zonder twijfel, maar ook in de ongunstige beteekenis van het woord. Zijn Regeering bezit den steun niet van de edelsten en besten in Duitschland, en de nationaal-liberalen mogen hem dienen, omdat zij in hem den schepper vermoeden van het groote Duitsche Vaderland, ijdel is hun verwachting, zoo zij meenen, dat constituties en wetten en verbonden genoegzaam zijn om een nationaliteit te vormen.

Wat Duitschland ontbreekt om één rijk te worden, is een vrije regeering, die steunt op de sympathie des volks. Geen regeering die met allerlei kunstmiddelen haar gezag moet staande houden, zal ooit de bezielende kracht bezitten, die noodig is om vaneen gescheurde en verbrokkelde staten met een nieuwen vasten band te omslingeren. Is de afkeer, dien Pruisen nog altijd vindt in Hannover, in Frankfort, in Saksen, om te zwijgen van de Zuid-Duitsche staten, Wurtemberg, en Beieren bovenal, niet veel natuurlijker, veel verklaarbaarder dan de steun, welken het Pruisische ministerie vindt bij de nationaal-liberalen? De éenige verklaring van dit laatste verschijnsel is de verwachting, dat ook de Pruisische ministers, ook de heer Von Mühler met zijn Eeredienst, niet onsterfelijk zijn. Macht uit te oefenen is buitendien verleidelijk, en de Pruisische organisatie van Duitschland stelt zonder twijfel daartoe in de gelegenheid; maar het huldigen van zulk een macht met verloochening van alle beginsel, met het verzaken van de oude Duit-

sche trouw, moet noodzakelijk terugwerken op het zedelijk gehalte van de aanbidders. Als wij Denemarken te vergeefs hooren vragen om zijn recht, als wij de lijst openen van de willekeur van Pruisens ambtenaren, als wij mannen als Löwe en Virchow zien prijs gegeven aan de bespotting van de publieke opinie, als in de groote Duitsche dagbladen geen enkele stem zelfs opgaat om het recht en de trouw te verdedigen, dan roepen wij de Duitschers waarschuwend toe: weest niet trotsch op uwe nationaliteit; er is erger onmacht dan die op staatkundig gebied, het is het onvermogen van een volk om de stem der waarheid en der rechtvaardigheid te hooren.

19 Dec. '69.

NOORMAN.

Nieskruid.

Heeft het voor eenigen tijd geleden verbazing verwekt, dat *vijf* van de zeven leden der Commissie van administratie over de strafgevangenis nabij Doetinchem hun ontslag hebben verzocht, de redenen die hen daartoe bewogen, zijn thans openbaar gemaakt in een geschrift, ten titel voerende: 'Antwoord op de vraag: Waarom hebben vijf leden der commissie van administratie over de strafgevangenis nabij Doetinchem hun ontslag gevraagd?'(*)

Wij hebben dat antwoord, onderteekend door de op hun verzoek eervol ontslagen leden: D. Simons, J.D. Pasteur, E.G.A. Baron van Pallandt, C.H. Japing en T.J. Belle gelezen. Het is kort, krachtig, bezadigd, waardig.

Mannen die zoo met open vizier voor den dag komen zullen wel niet kunnen verdacht worden onvoorzichtig of eenigzins bezijden de waarheid zich te hebben uitgelaten.

In die zekere onderstelling wordt hier een bekend kruid aangeboden, waar de oogen van sommigen, als de niesvliezen ten minste niet geheel zijn verslapt, van moeten overloopen.

Als men ons *vertelde* wat hier *geschreven* staat, zouden wij het nauwelijks kunnen gelooven.

Men oordeele!

In de eerste plaats wordt de vraag behandeld: 'Of het, na gedurende bijna drie jaren van het Ministerie van Justitie een minachtende bejegening te hebben ondervonden, voor mannen die een gepast gevoel van eigenwaarde voeden, nog mogelijk was langer in betrekking van leden der Commissie van administratie te blijven?'

Wat? vroegen wij, dit lezende, mannen, aan wie zulk een vereerende betrekking was opgedragen en die haar even getrouw als belan-

(*) Uitgegeven bij de Erven J.J. Tijl, te Zwolle, 1869.

geloos waarnamen, blootgesteld aan een *minachtende bejegening* van het Ministerie van Justitie! En waarlijk, in het door die mannen aan Z.M. den Koning gerichte verzoek tot ontslag staat het met zooveel woorden te lezen:

het met grondige redenen gedaan voorstel tot verwijdering van een der voornaamste bewaarders werd door den toenmaligen Minister van Justitie afgewezen en de *feiten* als *overdreven* en *gezocht* gekwalificeerd. Op eigen verzoek van den schuldige (let wel!) had *later* die verwijdering plaats en zijn positie werd iets later verbeterd; op verschillende voorstellen tot verbeteringen, door de Commissie dringend noodzakelijk geacht, werd zelfs geen regard geslagen of afwijzend beschikt;

een gelijk lot onderging een ander voorstel der Commissie, om twee zich ergerlijk gedragende, bij deze gevangenis dienstdoende rijksveldwachters te verwijderen;

een dergelijk voorstel tot ontslag of minstens verwijdering van een gevangenbewaarder, die bereids geschorst was en zich aan een schandelijk wangedrag had schuldig gemaakt, bleef zonder beschikking. Dit gebeurde, zeggen de onderteekenaars in de eerste helft van Juni 1869 (dus onder het tegenwoordig Ministerie). Zij voegen er karakteristiek bij: ‘deze persoon, die Katholiek is, bleef (geschorst) in dien toestand in de nabijheid van de strafgevangenis, maar onder genot van vol tractement, ruim vier maanden rondloopen en werd onlangs tot rijksveldwachter te Zwolle benoemd - dus beloond. Wij dachten dat dit een betrekking van vertrouwen was en activiteit eischte; 't omgekeerde schijnt het geval te zijn.’

Nog zijn wij niet aan het einde der grieven. De middelen tot contrainte voor de meer verharde gevangenen kwamen der Commissie onvoldoende voor. Anderen werden door haar aan den tegenwoordigen Minister van Justitie voorgedragen - een vernederend stilzwijgen werd van den kant van het Ministerie bewaard.

Een voorslag om een der grootste belhamels, wiens aanhoudend verzet en brutaal gedrag gevaarlijk dreigden te worden, naar een strengere gevangenis te verplaatsen werd geweigerd; evenzoo het voorstel tot noodwendige vermeerdering van het dienstpersoneel.

Doch het toppunt van minachting meenen de afgetreden leden der Commissie daarin te bespeuren, dat zij verdacht worden uit geloofsijver of geloofshaat op de verwijdering van een der Katholieke beambten te hebben aangedrongen. Dit trof hen te dieper, omdat zij bewijzen genoeg kunnen aanvoeren om de verdenking van zulk een laaghartige onverdraagzaamheid verre van zich te werpen, terwijl zij zich veilig beroepen kunnen op de getuigenis zelfs der Katholieke geestelijkheid, belast met de godsdienstige belangen der Katholieke gevangenen.

Wien verwondert het, dat mannen ‘die een gepast gevoel van eigenwaarde voeden’, die ‘van boven *niet* gesteund, maar gewantrouwd en geminacht, om zich heen belemmerd, naar beneden zwak en on-

vermogend,' niet langer in een betrekking konden blijven, gewichtig als zij geacht mag worden en daarom hooge eere waardig.

Wel smaken zij de zelfvoldoening, dat na het bekomen van hun ontslag, verscheiden hunner voorstellen betrekkelijk localiteit, onderricht, vermeerdering van bewaarders enz., hoewel door anderen aanbevolen, in werking gebracht werden - een ontegensprekelijk bewijs, dat zij niet hadden misgezien, maar ook geen minder bewijs voor de minachtende bejegening, waaraan zij hebben blootgestaan - en dat van wege het ministerie van Justitie! Ja, wat meer is, nu werd op een buitensporige wijze voldaan aan een door hen gedaan voorstel om één' niet handelbaren gevangene te verwijderen, door in plaats van één' DERTIG naar een andere gevangenis te verplaatsen. Hoe naief! Dat was de gemakkelijkste manier om rust te bewaren - die, 't is nog al opmerkelijk, onder hun beheer en onder het bestuur van den eersten kommandant nooit zoo onrustverwekkend was verstoord - maar bij welken maatregel het doel van het verblijf aan de Kruisberg, volgens de afgetreden leden der Commissie, geheel uit het oog is verloren.

Waarlijk, wij staan verbaasd zulke dingen te vernemen van een Ministerie van Justitie, dat zelf de leden der Commissie benoemd, hun voordracht althans goedgekeurd heeft en dat, volgens de in die brochure aangehaalde feiten, bij voortduring de voorstellen der Commissie in het belang der zaak heeft gewezen van de hand en hen verongelijkte aan wie het commissoriale toezicht over de belangrijke inrichting was toevertrouwd. Wij staan verbaasd, dat in de brochure gesproken wordt van een *soi-disant onpartijdig onderzoek* door den Minister van Justitie; van den wensch, in het antwoord uitgedrukt, dat de Minister van Justitie eindelijk moge inzien 'dat hij, wat het beheer dier gevangenis betreft, in zeer veel opzichten mistast en door waarschijnlijk het oor te leenen aan raadgevingen van iemand die - zooals genoegzaam bekend is - uit onedele drijfveeren, liever den ondergang dan het welslagen dier inrigting zoude zien, nog verder van 't pad geraakt.'

En nu, de twee aangebleven leden der Commissie! Als wij beide formulen eens ter logische ontleding opgaven:

1. voor mannen die een gepast gevoel van eigenwaarde voeden, was het niet mogelijk langer leden der Commissie te blijven, en

2. (aan het slot der brochure) als het gesticht de Kruisberg door de maatregelen door de afgetreden leden voorgesteld aan het doel beantwoordt; als een voor alle partijen vernederend, in zijn reactie slecht werkend en sterk naar politie-vernuft riekend spionnenstelsel zal prijs gegeven worden, dan mogen de beide aangebleven leden der Commissie daarin een vergoeding vinden voor de *opoffering van hun gevoel van eigenwaarde*, door een betrekking te blijven waarnemen die, in de gegeven omstandigheden, voor elk man van karakter diep vernederend *moest* zijn;

dan behoefde het nog zoo'n heel snuggere leerling niet te zijn, om

daaruit een conclusie te maken die alles behalve streelend voor die oud-leden moet zijn.

Maar waren die afgetreden leden ook wat kitteloorig, wat ligt geraakt? Waren zij misschien wel met de vereerende betrekking hun toevertrouwd ingenomen, minder misschien met de zaak hunner behartiging opgedragen?

Het antwoord op de eerste vraag laten wij over aan het oordeel van den lezer van bovenvermelde grieven. Op de tweede vraag antwoorden de heeren zelve, dat voortdurende belangstelling in alles wat het welslagen der bedoelde gevangenis voor jeugdige mannelijke veroordeelden betreft, hen dringt om de mannen van gezag opmerkzaam te maken op zulke gebreken in het nog in zwang zijnde wetboek van strafrecht, ‘waaruit blijkt dat het wetboek in strijd is met onzen tijd en op sommige punten met het geheele tegenwoordige rechtsbeleid, daar het vaak bij de toepassing over en door de letter heen voert en dikwerf de billijkheid zoowel als de humaniteit in het aangezigt slaat, waardoor men aan den eenen kant te veel, aan den anderen kant te weinig doet.’ Vervolgens geven zij het antwoord op de vraag door een beschrijving te geven van het *Maison pénitentiaire* te St. Hubert (België), door een hunner onlangs bezocht, zich uit ware belangstelling in de zaak een offer van tijd, moeite en geld getroostende.

Wij bevelen de beschrijving dier inrichting te St. Hubert ter lezing in het bijzonder aan, en moge men daarin vinden wat niet of minder uitvoerbaar hier te lande moge worden geacht, belangrijke wenken en opmerkingen hier op te zamelen mogen niet onopgemerkt voorbijgezien worden.

Stellen nu de afgetreden leden der Commissie van administratie over de Kruisberg nog zooveel belang in de verbetering dier gevangenis, dan hehoeft er wel geen woord meer gesproken te worden over de beantwoording der tweede door ons gestelde vraag.

En dan vragen we, of de door herhaalde tegenwerking afgedwongen aftreding van zulke mannen niet diep te betreuren is? Of men het waar belang der gewichtige zaak wel in het oog heeft gehouden door hen te noodzaken zich aan haar te onttrekken - iets dat na al het door hen vermelde door ieder onbevooroordeelde hun tot eer zal worden toegerekend.

De hoogste macht is helaas niet altijd het hoogste recht onder de aardbewoners.

Was de zaak niet bekend, toen het gevangeniswezen aan de orde was in de Tweede Kamer? Wij zouden er aan twijfelen, anders hadden wij een interpellatie verwacht. Of zou de zaak als te nietig beschouwd zijn, als een te klein onderdeel van het groote raderwerk, om er de aandacht op te vestigen? Welk een verdenking van 's lands Afgevaardigden, die het kunnen en moeten weten, dat in de huishouding van Staat de deelen moeten samenwerken met het geheel, zal er geregelde orde en samenhang bestaan!

Mengelwerk.

Ida van Palmestein,
door Dr. R.C.H. Römer.

Aan Gelderland wijdde ik in vorige jaren deze toonen:

Een heerlijk plekje zijt ge op de aard,
Door al het schoon, door al de pracht,
Die u natuur zoo kwistig bragt;
Ja, heerlijk - ja, benijdenswaard!
In Neêrlands tiental blinkt gij uit,
Als op het feest de teedre bruid.

Getroffen zag mijn oog weleer
Van 't Valkenhof, der vaadren werk,
Langs 't zwart en onweêrspellend zwerk
Op 't woelig vlak der golven neêr
En 't sneeuwwit zeil der ranke kiel,
Waarop het monster nederviel.

Ik zag van Sonsbeeks torentrans,
Bij 't worden van den nieuwen dag,
Het landschap, dat daar voor mij lag,
Zich badende in een tooverglans,
Dien ver in 't rond de ontwaakte zon
Deed wiegen over beemd en bron.

En dáár ook, dáár ook zijt gij schoon,
Waar spelend met het suizend riet,
De Linge langs haar oevers schiet
En aan haar eigen erf gewoon,
Den loop vertraagt en 't pad verlengt,
Eer zij haar groet aan Holland brengt.

Dáár, waar de weide in 't groen gewaad
Een krans van madelieven hecht,
Waar de akker goud om 't voorhoofd legt,
De boom in zilvren feesttooi staat,
Zoo vaak de stugge winter vliedt
En alles stemt in 't lentelied.

Is Gelderland schoon, zoo hier als daar, ook zijne geschiedenis knoopt zich aan Arnhem en Arnhems omstreken niet uitsluitend, maar mede onder anderen aan den oord, waar de kleine rivier, die ik noemde, de Linge, gereed staat den Gelderschen bodem te verlaten en op den Hollandschen haren loop voort te zetten en te eindigen.

Bevreemden kan dit niet, indien men zich Gelderlands toestand en lotgevallen, behalve in andere tijdsgewrichten, op het einde der 15e en in het begin der 16e eeuw voorstelt.

Van het jaar 1492 af droeg Karel van Egmond het hertogelijk - grafelijk diadeem. Als eene parel daaraan - voor zooveel wat nationaal is, bij dat edelgesteente mag vergeleken worden - was de taak van eenen strijd op leven en dood tegen de Bourgondische heerschappij en de op haar volgende van het Oostenrijksche huis.

In Holland en Zeeland was deze inheemsch, sinds in 1433 de ongel kige gravin van beide landschappen, Jacoba van Beijeren, aan haar, ten einde haren gemaal te redden, haar gezag ten offer bragt. Naar Utrechts bisdom werd zij overgeplant en dáár aangekweekt, toen van 1456 tot 1496 David van Bourgondië en van 1496 tot 1517 Frederik van Baden den bisschoppelijken kromstaf voerden. En was zij in Friesland zóó weinig eene geheel vreemde, dat namens haar de ‘Friesce soannen’ aan Saksen verkocht werden, in Gelderland zelf, met name in zijn westelijk gedeelte, ontbrak het niet aan wie haar met ingenomenheid ten hunnent ook plaats gunden. Zoo moest wel het leven van den gebieder, dien men aan het Fransche hof gewoonlijk ‘messire de Ghelres le Dyable’ heette, een onafgebroken kampen wezen en kon het nauw anders, of zijne banieren had hij te ontplooijen, nu in Gooilands landouwen, dan in Wester- of Oostergoos grietenijen, nu aan gene zijde der Stichtsche grenzen, dan aan de boorden der Linge, waar deze Asperen en Leerdam nog niet bereikt hebben.

De nabijheid van beide genoemde steden en daarmede van het Hollandsch, aan Bourgondië onderworpen, gebied bewoog ongetwijfeld sommigen van de Piecken te Beest, niet met Gelderland, maar met Bourgondië gemeene zaak te maken. En zoowel hunne vijandigheid, als de nabuurschap van Holland, deden Karel niet slechts tot meer dan éénen aanval in die rigting besluiten, maar noodzaakten hem ook de huizen, die aan den linkeroever van de Linge opgetrokken, aan die zijde zijn gebied beschermden, met krijgsvolk bezet te houden.

Zulk een huis, van steen gebouwd, bestond te Gellicum reeds in het midden der 14e eeuw, blijkens eene oorkonde, waarbij zijn eige-

naar toen zich verbond het ter beschikking van den hertog te stellen ‘oft ghevyele, dat hy des te doen hedde ende behovede, also dat hyt hebben woude, overmids noet vanorloghespele.’ Verder te Rumpt een dergelijk ‘mit voirborchten, graven, vesten ende tymmer,’ zooals het in eenen leenbrief van het jaar 1341 is uitgedrukt ‘voirborchten, graven, vesten ende tymmer’ voor dien tijd voorzeker sterk, maar toch niet sterk genoeg om voor te komen, dat niet in het jaar 1527 de Arnhemsche regter, Otto van Scherpenzeel, aan wie de verdediging er van toen toevertrouwd was, den dood onder hunne puinen vond. Dan te Enspijk, eindelijk te Deil, misschien van even hoogen ouderdom als de vorige, maar niet dan in jeugdiger bescheiden vermeld, als in dat, waarin sprake is van hunne bezetting, inzonderheid van Palmestein met voetknechten en ruiters onder Johan Roelofsens aanvoering ten jare 1495.

Van het zevental huizen, waarvan het aanwezen te Deil, behalve door hunne namen, door de gesteldheid van den bodem, waarop zij verrezen, gewaarborgd is, duurde met Bulkestein, het stamhuis der Tuils van Serooskerke, Palmestein in zooverre tot op onzen leeftijd voort, dat mannen in de kracht huns levens 't schoon vervormd, gekend hebben, gelijk voor een vijf en twintigtal jaren anderen van klimmenden leeftijd van Bulkestein spraken als hetwelk hunne oogen gezien hadden. Wie nu den dijk der Linge, langs welken Deil gebouwd is volgt, bereikt eer hij het dorp ten einde is, een gedeelte van dien dijk, waar de rivier tegen hare keering spoelt en dat de voorbijganger, indien hij dezen raadpleegt, Palmesteins dijk zal noemen. Dáár aan de binnenzijde den dijk af, slechts eenige schreden verder en ter linker vindt hij een breed pad, te voren wel eene laan, misschien van eeuwen heugende stammen. Dit pad - het is niet lang - ten einde gaande en de gracht, nu niet door middel eener ophaalbrug als te voren, maar langs eenen aarden dam over, bevindt hij zich op het vierkantig stuk gronds, dat Palmestein gedragen heeft.

Hoe was het in de dagen van zijnen welstand?

Zij antwoorden niet, de voren, die de hand des nijveren groef. Evenmin doen het de graanstengels, die magtiger hand deed opschieten en als de sikkel zich tegenbuigen. Waartoe ook? De veste heeft hare rol op het tooneel der wereldgeschiedenis afgespeeld, gelijk Ninivé, Babel en andere wereldsteden de hare. Toch, ziet hier wat wie het gekend hebben in de laatste dagen van zijn aanwezen, er van te verhalen weten. De poort, die den toegang tot het huis verleende, was in den voormuur aangebragt en daarboven stak een toren uit met bolvormig, aan de bovenzijde spits toegebogen dak.

Had ter linker van de poort later eeuw van het hare gewrocht, ter regter was de arbeid van vroeger geslacht, twee verdiepingen hoog, van een viertal ramen aan den voorkant en een kleiner getal aan de achterzijde, maar allen met glasruiten in lood voorzien. Versieringen

van zandsteen, door de hand des beeldhouwers met voorstellingen *of* uit de Romeinsche *of* uit de vaderlandsche geschiedenis bewerkt, zooals die aan sommige andere huizen gevonden werden, ontbraken. Boomgaard was de plek tusschen de gracht en den dijk en door het midden van dien geleidde een voetpad spoediger naar den laatsten en te gelijkertijd naar het dorp, dan de laan, waarvan ik gesproken heb. In weiland herschapen daarentegen was wat achter het huis, maar over de gracht mede boomgaard moet geweest zijn, te zeggen aan den naam van *vergd*, dien het draagt tot op den huidigen dag. Op mij heeft het een en ander immer den indruk gemaakt, dat Palmestein, schoon in omvang en sterkte geenszins te vergelijken met huizen als die te Poederoijen, Rossem, Wilp, Baar en elders, sterk genoeg geweest is om, door wakkere krijgers bezet, niet slechts den aanvaller, die onverhoeds mogt dagen, met bebloeden kop af te wijzen, maar ook den maraudeur, die in zijne nabijheid bestaan zou zich te vergrijpen aan 's edelen of 's landmans huis of hoeve, wegens die schennis te straffen, bovenal den vijand schade te doen, waar deze den belendenden stroom door een of meerdere van zijne vaartuigen deed klieven tot schade van het hertogdom en eigen bate.

Voor den Tielerwaard rustte in het eerste derde gedeelte van het jaar 1547 de krijg, al wenschten de mannen van dien tijd niet wat in den onzen eene verzuchting is, telkens luider en telkens in breeder kring geuit, dat hij namelijk voor ons werelddeel, ja! voor de geheele wereld voor immer ter ruste ga *en* omdat de vorsten en natiën zich schamen door de behendige evoluties van hunne legerbenden of de voortreffelijke inrigting hunner oorlogswerktuigen de regtmatigheid hunner aanspraak op eene strook gronds of iets anders te staven, gelijk knapen, die op straat beproeven, wie het best den ander een blauw oog slaan of den voet kan ligten ten bewijze, dat die regt heeft op bal of knikker *en* omdat de ellende, die den krijg op den voet volgt, bestaande in vernielde oogsten, verbrande woningen, vermoorde vaders, tot weduwen en weezen gemaakte vrouwen en kinderen en wat niet al huiveringwekkend, hartverscheurend is. Voor den Tielerwaard rustte hij, ware het dan ook slechts voor eenen tijd, in de aangeduide maanden. Daarom kon voor de jonkvrouw van Palmestein de Meimorgen wezen wat hij voor haar was.

Eenen geslachtsnaam voerde zij niet. Indien zij op een der vaderlandsche familieregisters eene plaats mag gevonden hebben, zal zij er voorkomen als bastaard van.... of van.... Als zoodanig was zij geene uitzondering in hare eeuw. Het moge waar zijn, dat niet vele aanzienlijken van voorheen, als Filips I, de goede bijgenaamd, een negentiental natuurlijke kinderen als de hunne te erkennen hadden, bijna geen stamboom, waarop hunne namen voortleven, die niet loten vertoont, waarvan het aanwezen pijnlijk aandoet. Die der Brederodes, die der Egmonden, die der Merwedes, die der Swietens, die der Was-

senaars in Holland kan getuigen, gelijk die der Borselens, die der Domburgen, die der Kruiningens in Zeeland. Wien bijzonderheden verlangt, stelt die van het bekende geslacht van Nyenrode tevreden. Men vindt daarop Gijsbert Cruisberg als bastaard van Gerard Splinter van Nyenrode en verder als bastaarden van zijne afstammelingen: Sophia van Nyenrode, echtgenoote van Beer Mombaar; N. van Nyenrode, echtgenoote van Hendrik Noort, schout te Amsterdam; Gijsbrecht Dorlant; Nicolaas van Turnout; Splinter van Nyenrode; Hendrik van Nyenrode; Jan van Nyenrode den ouden, schout te Amsterdam; Jan van Nyenrode, den jongen; Gijskijn van Nyenrode; Trijsaan van Nyenrode, echtgenoote van Arend van Oburn en vele anderen. Waarlijk, men zou lust hebben de afzigtelijke wonde van den voortijd aan het oog van het nageslacht te onttrekken, in plaats van haar daarvoor te ontblooten, ware het niet, dat sommige tijdgenooten, hetzij uit verregaande onkunde, hetzij uit sluwe berekening, dien vroegeren voor beter wilden doen doorgaan, dan onzen tijd. Het dient gezegd en bij herhaling gezegd te worden, dat gene in vergelijking met dezen was wat hij wezen moest, zou niet de waarheid, dat onder het godsbestuur alles in ontwikkeling voortgaat, aan regtmatigen twijfel onderhevig worden. Nog is zeker het volmaakte niet, maar wie, die zich niet schamen zou, wat onzedelijk is, te vereeuwigen door het te boeken en - schaamte gewonnen, veel gewonnen.

Wie de bewoonster van het Deilsche huis zonder geslachtsnaam noemden, heetten haar *of* de jonkvrouw *of* Ida van Palmestein. Gelijk er in dit opzigt onder hen slechts gering verschil bestond, zoo waren zij eenparig van gevoelen, dat haar te kort deed wie in haar geen engel zag.

Schoon, ja! dat was zij in de daad de vier en twintigjarige. Rijzig mogt hare gestalte heeten, als zij daar neêrzat in het tot even over de heup reikend, van voren geregen jakje van niet prachtige stof, en zonder versiering van edelgesteente, of als zij daar heenging in het tot aan, zelfs tot over de voeten afhangend, evenzeer van voren geregen en ter hoogte der borst in omgeslagen boorden van bont eindigend gewaad, uit ietwat kostbaarder doek gesneden en van sieraad niet zoo geheel ontbloot. Hare lokken waren van een blond, dat nauwelijks zijne wedergade had, als ze in vlechten op het achterhoofd geschikt, gezien werden achter den niet breeden, ter weerszijden van het hoofd afhangenden doek van eenige passende verwe. Open maar toch zacht was haar oog en geleek het rood harer lippen op dat van het korallijn, de tint van hare wangen herinnerde - men veroorlove de niet nieuwe, maar niet ligt te vervangen vergelijking - herinnerde aan lelie en roos. Voorts geen enkele trek noch op het voorhoofd, noch om den mond, die stuitte *of* zij peinsde, *of* zij glimlachte, *of* zij in een levendig gesprek gewikkeld was, *of* zij zweeg, altijd dezelfde schoone, grootsche, prachtige harmonie.

Onder hen, die de schoonheid van een meisje, van eene vrouw op geringen prijs schatten; de schouders ophalen, als er van gesproken wordt; een medelijdend: ijdelheid! uiten, onder hen te behooren, is geene eere. Toch is eene schoone ziel meer waard dan een schoon ligchaam en in den ruimsten zin van het woord die Evas dochter een pronkstuk der schepping, wier schoon uiterlijk, als bij Ida van Palmestein, een schoon innerlijk omhult.

De tijd waarin Ida leefde, mogt haar, zoomin als anderen van hare kunne vergunnen, op het gebied van wetenschap of kunst, natuur of godsdienst te verzamelen wat er in onzen leeftijd - dat wij het dankbaar erkennen! - voor wie het zoeken, te vinden is, ver was het er van af, dat zij van eenigermate heldere inzigten in de aangeduide onderwerpen verstoken mogt geacht worden. Zóó verwarde haar hare verbeelding niet in den strik van een treurig bijgeloof, zooals dat in hare dagen niet het minst bij vrouwen in zwang ging, gelijk het dit doet tot heden toe. Maar zóó ook gevrijwaard tegen hetgeen hare eeuw onder haar geslacht afkeurenswaardigs had aan te wijzen, als de onze het hare, afkeurenswaardigs in woord en daad, sprak en verrigtte zij wat getuigde, dat hare welluidende stem de tolk en hare zachte vingeren de gevolmachtigden waren van een gevoel, rein als het kristal en van eenen wil, edel als het juweel.

Ziethier uit haar jeugdig leven wat bewijst, dat het gezegde niet lijdt aan het euvel der overdrijving, een euvel, zóó algemeen, dat het niet slechts de schoone heeft aangetast, die hare gansche vorming aan roman en bazar dankt, maar zelfs den gegrijsde in de wetenschap en den hoog geroemde in de dingen van het practisch leven.

Had de Geldersche hertog reeds in 1493 het Hooge huis te Beest, dat door Cornelis Pieck voor Bourgondië werd open gehouden, gedurende eenige maanden belegerd, ten spijt van de in grooten getale aangerukte belegeraars en het werpgeschut, dat van heinde en verre was aangevoerd, was de belegering niet door de verovering bekroond. Achttien jaren later, in 1511, slaagde Karel beter, wijl het toen hem gelukte, de sterkte te bemagtigen en hare bezetting te verdrijven, al ondervond hij, op zijnen terugtogt door de heeren van IJsselstein en Wassenaer overvallen en verslagen, hoe niets ligten dan de krijgskans keert. Onder de verdrevenen uit Beest bevond zich een jeugdig ridder die om hen te waarschuwen gezonden, niet had kunnen keeren, alvorens de Gelderschen het huis omsingelden.

De overigen verlaten hebbende om den weg in te slaan, die hem het spoedigst bij zijne zenders brengen zou, viel hij eenigen van Palmesteins bezetting in de handen en werd, schoon met den moed der wanhoop zich verdedigende, door zijne overwinnaars meêgesleurd. Onder Palmesteins dak doorleefde hij eenen wreeden, al was 't een zomernacht. 't Kon geen licht heeten het flauwe schijnsel, dat de niet volle maan door een klein getralied gat in den dikken muur van het

hok, waarin men hem opsloot, dringen deed. Geen leger was die handvol stroo, daar op den grond - wie weet hoe lang geleden reeds - ter neêr geworpen. Dat slechts water hem gebragt ware om zijnen brandenden dorst te lesschen en het bloed af te wisschen, dat uit zijne wonden gutste, maar geen teug, geen droppel was hem gegund. Onder zulke omstandigheden was het in waarheid eene weldaad, dat verbijstering eerst, dan onmagt over hem kwam. Maar grooter weldaad, dat Palmestein eene Ida herbergde.

Zij had, gezeten voor het open vensterraam van het vertrek, waar zij gewoonlijk toefde, den woesten hoop met zijnen gevangene de laan op en de brug over zien komen. Vermoed had zij wat den ongelukkige beidde en haar besluit genomen. 't Werd middernacht. Wat bekommerde zij er zich over, dat dan het spooksel zijne geheimzinnige woning verlaat om zijne even geheimzinnige zending te volbrengen? Wat deerde 't haar, dat zij, zij alleen, in dien akeligen stond te gaan had tot eenen stervende, misschien tot eenen doode? Welligt kon zij het leven van eenen mensch redden! Al ware hij een Bourgondiër, hij was toch een mensch. Van hare roeping bewust, ging zij. Hare hand beefde niet, al knarste de zware sleutel in het lompe slot en al kwam haar bij het openduwen der deur een vochtig koude luchtstroom te gemoet. Vastberaden trad zij den kerker binnen. Tot den gevangene genaderd, meende zij een bebloed lijk te zien. Toch knielde zij er bij neder, wiesch de wonden met het water, dat zij met zich bragt en sprengde op het voorhoofd van 't weldadig vocht. Dan wikkelde zij, wat dat behoefde, in 't heelend linnen en had, waar dit te kort schoot, den fraaijen doek ten beste, dien ze om het hoofd gevouwen droeg.

En haar ontging het loon niet, dat in 't gelukken van hetgeen zij tot stand wil brengen, der hulpvaardigheid bereid wordt. Uit zijne bezwijming ontwaakte de liefderijk verpleegde. Nauw hoorbaar uitte zijne stem de vragen:

- Waar ben ik? wie zijt gij?

Met een zucht:

- Wees gerust: die bij u is, wenscht uw behoud.

beantwoordde Ida wat hij vroeg.

Een langdurig zwijgen, waaronder de als in het leven geroepene tot volkomen bezinning kwam, volgde, totdat hij het afbrak met den uitroep:

- De hemel - dat geloof ik - zond mij in u zijner engelen eenen, hij zij geprezen!

- Niet zóó, neen! zóó niet, ridder! hervatte Ida kalm, niets dan een zwak meisje ben ik. Gun haar, dat zij, totdat gij van uwe wonden volkomen hersteld zult wezen, u verplege. En hoor! als gij Palmestein verlaat, geen dank dan aan wie haren pligt, niets meer gedaan zal hebben.

Zij ging en hield woord. Niet één van de bezetting, die daarin haar belette. Dat is de kracht der deugd, dat zij den niet deugdzame zelfs dwingt, zoo niet haar te bewonderen, dan toch haar te eerbiedigen. Zij hield woord en smaakte de voldoening, dat na verloop van weinige weken de jongeling harer zorg Palmestein verlaten kon, eene voldoening te rijker, omdat zij hem meer dan zijne bede, dat haar doek ten aandenken hem blijven mogt, had kunnen in willigen, het verzoek namelijk, dat Albrecht van Voorschoten, Ida van Palmestein de zijne zou mogen noemen.

De doek, dien Albrecht met zich nam, was een geschenk.

Bij verdrag was Bommel in de handen der Bourgondiërs gekomen. Beheerschten zij uit de versterkte veste zoowel den Tieler- als den Bommelerwaard, 't bewoog Gelderlands hertog, pogingen in het werk te stellen haar hun te ontnemen. Zij leden schipbreuk, die pogingen. Dat deed daarentegen de list niet, dien Dirk van Haaften, Karels ambtman in den Tielerwaard, verzon. Een vaartuig, bevracht met rijshout, waaronder krijgslieden verborgen waren, deed hij in de nabijheid der stadspoort aanleggen. Zelf trad hij in de vermomming eens koopmans aan wal en sprak, als de vraag des poortwachters naar den aard zijner lading beantwoordende, luid: rijzen! 't Was voor de verborgen krijgers tot rijzen het sein. Zij ontrukten den wachter de sleutels der poort, drongen door en werden van de ingezetenen met den jubelkreet: Gelre! Gelre! ontvangen. Hoe gelukkig intusschen de zaak zóó doende was afgeloopen, er bestond gevaar, dat de Bourgondiërs daarin niet berusten zouden en Hendrik van Nassau bevond zich met andere Bourgondische edelen in de nabijheid te Gorinchem. Daarom oordeelden zij, die haar te verdedigen zouden hebben, als de stad werd aangetast, niet slechts noodig het versterkte blokhuis in bezit te hebben, maar ook over genoegzamen voorraad van levensmiddelen te kunnen beschikken. Het laatste bragt eenen ossenkooper op weg naar hunne muren, eenen ossekooper van zeer verre. En was het aan een drietal van Palmesteins bezetting toevallig bekend geworden, dat hij op zijne terugreis langs een der wegen gaan zou, die in de nabijheid van het dorp bragten, dit gesprek hoorde, zonder het te willen, Ida:

- Een niet alledaagsch hapje, zoo'n Friesche boer, die vee geleverd heeft, zeî een der drie, zich de handen wrijvende. Watertanden, dat doe ik waarachtig.

- Als ons de beet maar niet opbreekt, hervatte een der beide anderen. Hij moet een vent wezen, als een boom en knuisten moet hij hebben, als eene bierton. Ik verbeeld mij, dat hij zoo wat gelijkt op dien Goliath van IJsselstein...

- Den Filistijn meent ge, viel de eerste in de rede.

- Nu: stein of stein, om 't even, dien Goliath, van wien de pastoor vertelt, als hij ons voorhoudt, dat wij niet vloeken mogen. Dan

kan het heel goed wezen, dat hij niet alleen is, maar met de knechts reist, die het vee gedreven hebben. En mislukt het ons en komt het uit, dat wij niet op hem, maar op hetgeen hij bij zich droeg, belust waren, bah! ik voel het kriebelen aan mijnen hals, want met den hertog is nooit te spotten en vooral niet, als er Bommel in betrokken is, waarop hij zijn hart gezet heeft, erger dan ik op vrouw Lijsbets Grietje.

- Hoort, jongens! liet zich de derde hooren, er is groote winst en groot gevaar. Voorzigtig te zijn, is geraden. Beginnen moeten wij met den vergd door en niet de laan of het voetpad langs op weg te gaan. Wij moeten verder ons verkleeden en ook op andere wijze ons onkenbaar maken, waartoe wij eene geschikte gelegenheid hebben bij.....

Hier sprak hij zóó zacht, dat Ida den naam, dien hij in den mond nam, niet hoorde. Ook van hetgeen verder gesproken werd, vernam zij slechts nu en dan een woord, totdat zij het einde der overlegging opmaakte uit den uitroep:

- Dat St. Joris ons helpe!

Zij had genoeg gehoord. Met afgrijzen van zulk laaghartig bedoelen was hare reine ziel vervuld geworden. Was dat niet verraad plegen aan den hertog, dien men voorgaf te dienen? Was dat niet lastering van den heilige, die 's krijgsmans patroon was om zijnen moed, niet om zijn gruwelplegen? Was dat niet een vergrijp tegen de hemelsche wet, waarvan ieder gedoopte, al ware hij nog zoo onkundig, de geboden kende? 't Moest en 't mogt niet gebeuren. Zij zou het voorkomen door zelve - want wien anders zou zij het toevertrouwen? - den belaagde te waarschuwen tegen hetgeen hem over het hoofd hing. Zóó deed zij, toen de koopman zijne ossen stadwaarts dreef. In de daad vond zij in hem eenen man van hooge gestalte en stouten bouw. Hij had in zijn voorkomen iets, wat men eer bij den edele, dan bij hem zou gezocht hebben. En eene taal sprak hij, die zij niet verstond. Welwillend aangehoord, deed zij hem de mededeeling, die haar tot hem bragt. En toen zij zich gekweten had van hetgeen zij pligtmatig achtte, zag zij zich door hem eenen fraaijen, zelfs kostbaren doek aanbieden, terwijl hij, voor zooveel zij het zich later te binnen kon brengen, deze woorden tot haar sprak:

- Nimm, ljeaf famcke! dizz' doek to en pân fenne danckbarheijt fen en Fries(*).

Idas geboorteuur was de stervensstonde van hare moeder geweest. Die moeder had, eer haar oog brak, haar kind bevolen aan de zorg van den man, wiens naam het niet zou voeren, maar op wien desniettemin de pligten eens vaders rustten. En deze - der stervende de belofte doende, die zij vroeg, sprak hij slechts uit wat hij bij zijn

(*) Neem, lief meisje! dezen doek als een pand van de dankbaarheid van eenen Fries.

ridderlijk karakter niet als gunst beschouwde. Zijne toezegging deed hij gestand. Gelijk Cunera ‘Wouters natuurlijke dochter van Mijnden’, zooals zij in oorspronkelijke bescheiden genoemd is, naar de getuigenis, door haar zelve op zeventig jarigen leeftijd afgelegd, te Utrecht op den noord-oosthoek van de Wittevrouwenbrug leerde ‘kussen werken’, zóó ontving Ida in de vrouwelijke handwerken onderrigt, zoodra de kinderlijke vingeren het spinrokken hanteren, de naald besturen konden. Verklaarde de ‘bastard dochter saliger Hendrik van Nyenrode,’ zooals zij ook in oorspronkelijke stukken is aangeduid: ‘dat zy van jongs opgevoet ende getoegen was opten huyse van Nyenrode tot Breukelen’, voorts: ‘dat zy ook langen tijd gewoond had binnen Uytrecht met en bij een geheeten Gerrit van Rijn Souwensz, en joffer Janne van Nijenrode, zyn huijsvrouw, oer moeije, als oers saligen vaders voors: suster’, ook Ida was op haars vaders slot of toefde, soms maanden aaneen, inzonderheid te Utrecht in het huis van eenig lid zijner familie of ook van eenigen vertrouwden vriend, nu in aanraking met eenen Johannes Rode, den bekenden overste der Hieronymusschool in de bisschopsstad, den man, die later der hervorming zou toebehooren, dan met eenen Jan van Mabeuze, die aan Italies Buonarotti en da Vinci de wonderen van penseel en teekenstift getracht had af te zien en op deze wijze van kindsbeen af in eene sfeer niet slechts van uiterlijke, maar ook van verstandelijke en geestelijke beschaving. Kon de zooeven genoemde Nyenroden-bastaard aan de natuurlijke dochter van Johan van Nyenrode en deze wederkeerig aan haar den lijftogt van goederen te Angeren en elders gelegen, bemaken, Ida had geene Anna van Egmond, die aan haren broeder schreef: ‘mon frere, quant au batard de Horne... a vostre (vôtre) retour fault (faut) que regardons lu (lui) faire avoir quelque bien de mons^{r}. de Horne, y (il) ne vous en fera pas de refus’, noodig gehad om haren vader te bewegen, dat hij haar, ten einde in haar levensonderhoud te voorzien, eenig goed afstonde; geheel uit zich zelven had hij eenige bezitting op de Veluwe en in het Sticht tot de hare gemaakt. Ongetwijfeld hadde hij later, als vele anderen van zijnen stand, voor zijn kind uitgezien naar eenigen passenden echtgenoot van adelijken, althans van patricischen stand, of wel, zoo zij 't kloosterleven mogt gekozen hebben, de tachtig of negentig gulden betaald, die een adelijk klooster eischte voor hetgeen men de ‘cledinge’ der nieuwe zuster noemde, benevens de verdere sommen, die het voor opneming en inwoning bedong, maar het lot van Johan van Renesse werd, eer Ida den vollen ouderdom van veertien jaren bereikt had, het zijne: een val van het paard bragt hem den dood, en aan anderen moest hij overlaten te doen wat hij zelf niet te doen vermogt. Niet plotseling stervende, had hij de gelegenheid zijnen beproefden vriend Loef van der Haar van Utrecht bij zich te ontbieden en met hem over Idas verder lot te raadplegen. De

uitslag der samenspreking was, dat de wees telkens bij van der Haar gastvrij zou ontvangen worden, maar haren intrek nemen bij Josina, de dienstbare, die van hare geboorte af haar verzorgd had en behoorde tot die soort van dienstbaren - nu zoo goed als uitgestorven - wier leven met dat der familie, waarin zij dienen, als dooreengewassen is. De tweede moeder zou daartoe uit de nalatenschap van den stervende eene geschikte woning erlangen en van der Haar, zoo noodig, haar raadsman, in elk geval voor Ida een tweede vader zijn. De edelman sloot na eenige dagen voor altijd het oog en zijne beschikkingen werden uitgevoerd. Ida leefde voortaan met Josina, ook toen deze haar lot aan dat van eenen krijgsbevelhebber verbonden had, aan wien de bewaring, nu van dit, later van een ander versterkt huis, eindelijk van Palmestein werd opgedragen.

Dáár zat op den 18^{den} Mei van het jaar 1517 Ida in het vertrek, dat zij het hare heette, in regt opgeruimde stemming. Zij had, den langen slaap, die ontzenuwt, schuwend, haar leger verlaten, eer de zon geheel boven de kim gerezen was. Toen het reisgewaad was aangeschoten, vertoonde zich dientengevolge het landschap, waarover haar oog kon weiden, in zijne eerste, meest verblindende pracht. Zilverdroppels hingen aan het jeugdige groen van boom en bodem en aan de bloemen, waarmede het als doorweefd was. Op het spiegelvlak van den kleinen stroom, zelfs door den adem der koelte niet gerimpeld, schenen ligte wolken een statigen rijendans uit te voeren. Het vee, ten deele nog nederliggend op de malsche sponde, doorliep ten deele reeds de weiden, aan den rijkbeladen disch zich vergastend en vermeide zich ten deele in die dartele sprongen, die door het vlugge, zoowel als door het verrassende, des aanschouwers oog boeien. Met krachtigen tred en liedekens neuriënde, spoedde zich de landman naar de plek van den arbeid. Helder en toch zacht welfde zich het azuur over allen en over alles en goud strooide de zon op de tinne van Bulkestein in het verschiet, maar ook op de Marienweerdsche bouwhoeve in de nabijheid. In het kort aangrijpend, betooverend, vervoerend, zooals een Meimorgen in den Tielerwaard wezen kan, was die, waarop Ida het genot er van met volle teugen inzwelgde. Zij had in reisgewaad zich gestoken, wijl Utrecht den volgenden dag feest vieren en zij door de uitnoodiging van van der Haar feestgenoote wezen zou. 't Beloofde haar te meer, omdat wie haar noodigde, Loef, het burgemeesters ambt in de bisschopsstad bekleedde.

Het ros, dat haar zou dragen, was gezadeld; alleen haar geleider deed zich nog wachten. Hoort zij daar niet den hoefslag van een naderend paard? Door de takken der boomen, die van den dijk haar scheiden, meent zij weldra het wapperen van eenen vederbos, het fladderen van eenen mantel te bespeuren. Hij komt den dijk af, de laan op, de brug over, de ruiter en ja! het is de jongeling van fiere gestalte en krachtigen blik, aan wien zij haar hart geschonken heeft en

voor wien het een genot zal zijn haar te vergezellen - het is haar Albrecht, die van zijnen klepper afstijgt, de trappen opsnelt en haar aan 't hart drukt.

Wat Utrecht tot feestvieren riep, was de intrede van eenen nieuwen bisschop.

Te Utrecht, evenmin als elders, waren de bisschoppen langer die eenvoudigen, aan wie de gezanten des Nazareners de aankweeking van het christelijke leven in de wordende gemeenten toevertrouwden, en die voor hunne roeping levende, hun die met de wereld: goed, eer, magt, genot, boeleerden, nauw in het oog vielen, zeker geen belang inboezemden. De eerwaardige instelling der apostelen was, als meer in de gemeente des Heeren, schromelijk ontaard. Er was weinig meer wat de bisschoppen van de wereldlijke gezaghebbers onderscheidde. Van daar, dat bij hunne verkiezing niet hunne verstandelijke ontwikkeling en de toestand van hun gemoed het meeste of zelfs groot gewigt in de schaal legden, maar hunne meer of min vermogende nabestaanden; hunne administratieve of krijgsbekwaamheden; hunne bruikbaarheid voor deze of die partij en dergelijke.

Frederik van Baden had Utrechts bisschopsmyter zich zelven van het hoofd genomen. Was het te vergeefs geweest, dat hij in Frankrijk en Engeland had uitgezien naar den man, die tot den prijs, door hem bepaald, dien op zou zetten, Karel van Oostenrijk liet ten slotte zich vinden om niet voor zich zelven, maar voor den man zijner keuze te koopen wat voor den ouden en ziekelijken Frederik een last, te zwaar een last geworden was. Zóó zou hij de Hollanders en Stichtschen, niet altijd goede naburen, aan elkander verbinden en voor Holland en het Sticht als eenen voorpost scheppen kunnen tegenover Gelderland en Gelderlands onrustigen hertog. 't Accoord werd getroffen en door den kooper de natuurlijke zoon van Filips den goeden, Filips van Bourgondie als bisschop aangewezen. Wat nood, dat de Geldersche hertog liever zijnen neef, den bisschop van Metz den Utrechtschen bisschopszetel hadde zien bestijgen; dat Utrecht zelf ten aanzien van 's konings gunsteling niet gunstig gestemd was; dat Filips, te voren admiraal en kapitein-generaal ter zee, voor de kerkelijke betrekking, die hem toegedacht was, even ongeschikt scheen, als hij zich geschikt getoond had Spanjes koning, Filips den eersten, te vergezellen, toen deze ‘met drije en veertich schoonder schepen’ den togt aanvaardde naar zijn koningrijk ‘'t schepe gegaen in 't schip den Juliaen ghenaemt, daer schipper op was Jacob Cornelisz. Hubert, met alle sijn familie, met grooter triumphen ende heerlijckheijdt’, alsmede Karel van Oostenrijk ‘met vele diversche Roeijbargen ende meer andere schepen van triumphe’ in te halen en te begeleiden bij gelegenheid van diens huldigingstogt door Zeeland; dat hij teruggekeerd uit Denemarken, werwaarts hij Karels zuster, Isabella, de gemalin van Christiaan II begeleid had en

te Souburg in eenen schitterenden kring van mannen der kunst en der wetenschap, inboorlingen en vreemden, levende, wars zich betoonde van eene waardigheid, die voor zijn levensgenot een verzwelgende maalstroom wezen moest, althans wezen kon, wat nood dat alles en zooveel meer? Karel van Egmond zou de optreding van zijnen bisschop niet beletten kunnen; Utrecht in het onvermijdelijke zich schikken; Filips toegeven en de paus bij het ontvangen van twaalfduizend ducaten - 'zooveel' schreef een man uit dien tijd, 'kostte het bisschop van Utrecht te worden' - zijne goedkeuring niet ontzeggen.

Karel van Oostenrijk had goed gezien en op den 19^{den} Mei 1517 zou de plegtstatige intrede van Filips in stad en kerk plaats grijpen.

Den avond te voren was te Utrecht in het huis van Loef van der Haar een klein gezelschap, bijna geheel uit vrouwen bestaande, bijeen. De burgemeester had zich verwijderd, wijl hij in zijne betrekking, hoeveel hij reeds beschikt had, telkens nog weêr iets te beschikken vond, aan Albrecht, die na eenen vluggen en genoeglijken rid, met zijne Ida was aangekomen, overlatende hem bij de jonkvrouwen te vervangen.

Die jonkvrouwen waren, behalve Ida, vier in getale.

Stephana van Teilingen, 's burgemeesters zuster, deed zich voor als eene, die de schoonste jaren van een meisjesleven reeds achter zich had. Hare kleeding deed de non in haar herkennen en wel de cisterciënsernon, wit als zij was, voor zooveel den rok betrof en zwart, voor zooveel, zoowel het scapulier, als den gordel en den sluijer aanging. In de daad leefde zij in het cisterciënser-klooster Mariëndaal, dat sedert de laatste helft der 13de eeuw, niet ver van de stad aan de Vecht bestond. Het nam alleen adelijken binnen zijne muren op en aan deze werd de gelegenheid niet benomen, met de vervulling harer kloosterpligten het genot van het maatschappelijk leven te vereenigen. Stephana intusschen ware thans niet binnen Utrecht gekomen, indien het feest niet eene kerkelijke tint gehad hadde en zij tevens van meening geweest ware, bij de komst van haars broeders gasten de plaats van hare ten vorigen jare overleden moeder Hildegonde te moeten vervullen, te meer wijl hare zuster Jutta, die in het adelijke benedictijner-klooster Oudwijk, mede in Utrechts nabijheid, doch anderhalve eeuw langer bestaande, leefde, daarin verhinderd werd. Zonder invloed was het kloosterleven op haar niet gebleven. Deze of die, met wien zij over dit onderwerp sprak, mogt twijfelen, of het wel opregt gemeend ware, hare woorden uitten hooge ingenomenheid met het maagdelijk leven. Hieraan viel niet te twijfelen, dat zij, als verreweg de meeste kloosterlingen van haren tijd, in het staatkundige hare partij had, al ware dit dan ook niet, als veelal, die welke aan haar gesticht het meeste stoffelijk voordeel scheen te belooven, maar de partij, die door den kring waartoe zij in hare eerste levensjaren behoord had en in zekere mate voortging te behooren, werd voorgestaan.

Haar nichtje Petronella van der Haar, die ook gekomen was om de

bezoekers van haren oom een vriendelijk: welkom, toe te spreken, was iets jonger nog dan Ida. In de trekken van haar gelaat, dat voor geen ander behoefde onder te doen, lag iets schertsends, bijna spotachtigs. Recht bevallig was zij van manieren. Te veel hart had zij voor al wat de wereld schoons en zoets bezit, om niet als eene uitzondering te wezen op het geslacht der van der Haars, dat meerdere van zijne telgen, dan Stephana en Jutta, aan de vaderlandsche kloosters en andere kerkelijke inrigtingen van zijnen tijd afstond, als: Heilwig van der Haar aan 't zoogenaamde Vrouwenklooster, Frederica van der Haar aan de abdij van Rijnsburg, Loef van der Haar aan het kanonikaat van St. Marie en het pastoorsambt te Oudewater, Ludolf van der Haar aan het rentmeesterschap van Mariëndaal, enz.

De beide andere aanwezigen waren eene Machteld van Rijn en Clara van Zuilen, jonkvrouwen, in wier houding of gelaat niet was, wat afstootte of boeide en van wier karakter de wereld, die toen, evenzeer als nu, bij 't oordeelen en veroordeelen de wijsheid scheen in pacht te hebben, te zeggen wist, dat Clara wat ligtgeloovig was en daardoor somwijlen belagchelijk, terwijl zij aan Machteld de loffelijke eigenschap toekende, die toen schaars was, gelijk zij dit nog is, de eigenschap van vredelievendheid, naar hare gewoonte evenwel hare gunst matigende door de toevoeging, dat zij in 't vrede houden en stichten nu en dan wel wat ver ging.

Dit zestal bevond zich in eene vrij ruime kamer van het burgemeesterlijke huis. Met tapisserie, gewichtige voorvallen uit Utrechts geschiedenis voorstellend, waren de wanden bedekt. Over de vierkante eikenhouten tafel met kunstig gedraaide pooten lag een lakensch kleed, groen ‘gefigureerd van gouden blommen’ en voorzien van beurtelings groene en gouden franje. Van dezelfde stof en dezelfde bewerking als de tafel, waren de leuningstoelen, deels langs de wanden geschaard, deels om de tafel geschikt; ook zij hadden bedekking, als de zooeven genoemde, voor zitting en rug. Eene kolossale eikenhouten kast mede op gedraaide pooten en met besneden richels bevatte menige kostbaarheid, maar had toch deze en die overgelaten voor den gebeeldhouwden schoorsteenmantel, waarboven ter zijde hingen twee kandelaars van metaal. Meer in de nabijheid van de schouw had zich Albrecht neder gezet; de jonkvrouwen zaten om de tafel, Stephana met den rug naar het raam, dat op de straat uitzag, Ida op de plek, waar zij het hoofd slechts weinig behoefde te wenden om den jongeling harer keuze in het oog te zien. In dezer voege wisselden de aanwezigen van gedachten:

- Ik vind ons waarlijk belangwekkend, sprak, nadat het gesprek een oogenblik gerust had, Petronella, terwijl een glimlach haren mond omzweefde, eene Bourgondische feestelijkheid staat voor de deur en wij, die geen enkelen Bourgondischen bloeddroppel in de aderen hebben, wij gaan het niet alleen meê vieren, maar geven een vriendelijk gezigt ook aan eenen ridder, wien het Bourgondische in merg en been

zit, nu het hem lust de pret van zijne partij te deelen. Word maar niet boos, heer ridder! vervolgde zij, eerst tot Albrecht en dan tot Ida zich wendende, en trek maar geen lang gezigt, beste meid! al is er iets potsierlijks in ons doen, ik verheug mij toch en zelfs niet weinig, dat gij gekomen zijt. Noemt dat nu eigenbelang, zoo ge wilt, maar zóó hebben wij morgen een goed geleide en doen door de Geldersche roos of lelie - hoe verkiest ge, ridderlijke neef op zigt! - nog opgeld op den koop toe. Het eerste moge mijner vrome, heel vrome moei het best behagen, mij, ijdel schepseltje, is het laatste gansch niet onverschillig.

Met den vinger als ter waarschuwing omhoog geheven antwoordde Ida:

- Meisje! meisje! ge maakt het bijna te erg, voor zooveel mij betreft: hoe zou ik in het minst er toe kunnen bijdragen, dat het oog des toeschouwers zich op ons vestige, al zou ik zulks wenschen om uwentwil? Overigens zal zeker Albrecht, al is hij Bourgondisch, naar behooren zich te kwijten weten van de taak, die gij hem toedenkt, en ons, eer hij aan den stoet zich aansluit, brengen waar wij dien het best zien kunnen.

- Ik protesteer, deed Albrecht, die het nauwelijks van zich verkregen had zich in te houden totdat zij zweeg, zich hooren, hebbe Utrecht schoone Petronellas en Claras en Machtelds, Ida overtreft ze in schoonheid allen en het is niets meer, dan geheel natuurlijk, dat op haar de blikken rusten om van haar te weiden over wie met haar zijn.

Een algemeen gelach volgde op die woorden, uitgesproken met de geestdrift des minnaars; zelfs de kloosterjonkvrouw gevoelde zich door de algemeene vrolijkheid meegesleept.

Na eenige oogenblikken nam de eerste spreekster weêr het woord op en zeide op eenigszins spotachtigen toon:

- Natuurlijk, zóó natuurlijk als dat een bisschop een buitengemeen vroom mensch is.

- Dan acht gij het twijfelachtig, hernam Stephana, althans is het gansch niet zeker, dat de bisschop, die morgen den staf in de handen neemt, voor vroom behoort gehouden te worden.

- In uw oog misschien niet, sprak Petronella, maar lieve moei! zooals ik gezegd heb, gij zijt ook zoo heel, heel vroom, dat de man een engel, meer dan een engel zou moeten wezen, indien gij hem, zonder voorbehoud, den lof van vroom te zijn zoudt willen geven. Ik denk dikwijls, dat gij vromer zijt, dan zuster Bertha, die nu drie jaren geleden stierf, nadat zij meer dan eene halve eeuw lang in hare kluis bij de Buurkerk geleefd had, al droeg zij des winters, zoowel als des zomers ‘niet anders als een haire kleed en een enkeld rokje’, al gebruikte zij geen ‘vleesch, zuyvel of vuur’, al ‘ging zij blootsvoets’ en al zong zij:

O Jezus, soete brudegom,
Siet mi van binnen an.
Ik heb dyn soete beelde
Diep in mijn harte staen.
Mitten cruce verheven,
Bleec, bloedich ende seer ontdaen.
Die vlammen dynre minnen
Syn doer mijn herte ghegaen.

Hoe het zij, deel ons iets mede, op grond waarvan des nieuwen bisschops vroomheid mag betwijfeld worden, zooals naar ik hoor onder anderen de deken van St. Jan, onze Willem Heda, doet, weshalve te vreezen is, dat bisschop Filips bij het nageslacht niet te best zal aangeschreven staan, indien het ten minste den deken gegund wordt ook zijne geschiedenis op te nemen in die der Utrechtsche bisschoppen, waarvan de opstelling hem opgedragen is.

Alvorens Stephana kon antwoorden, nam Clara van Zuilen het woord:

- Hoe is het mogelijk, sprak zij, dat gij niet denkt aan al de teekenen van den hemel, die reeds te voren als tegen Filips getuigd hebben. Heeft het niet hier, als elders, kruisen geregend? Zijn er niet vreemde vogels gezien, die in de lucht met elkander kampten, totdat zij dood op den grond vielen of die als te Purmerende met hunne vleugels de lichten in de kerk uitbluschten, terwijl de bliksem flitste en de donder rolde? En dan die overstroomingen, die koude, die winden, die ziekten, bovenal dat zeemonster als een huis ja! een heuvel, hetwelk uit de opening in het hoofd rook en vlammen blies en somwijlen een vocht wierp, doodelijk voor wien het bereikte?

Zij zuchtte diep, terwijl Albrecht en Ida, niet gewoon de verschijnselen der natuur, hoe ongemeen zij wezen mogten, als wenken van omhoog ten aanzien van toekomstige gebeurtenissen aan te merken, met verbazing haar aanzagen en Petronella slechts door het strakke gelaat harer moei en Machtelds bijna smeekenden blik weêrhouden werd, dat zij niet in een luid schateren uitbarstte.

- Stephana, trad Machteld als bemiddelend tusschen beiden, zal vermoedelijk nog andere gronden van twijfel aan te voeren weten.

- Men zegt, liet Stephana zich hooren, dat hij maar al te veel met onze sexe op heeft, en zelfs dat gruwelijk woord uit te spreken waagde: dit hoop ik, dat bisschoppen en priesters in mijn leven met gemeen overleg den ongehuwden staat zullen afschaffen. Maar laat mij geen zondenregister opmaken. Ik wensch ja! vertrouw, dat de reliquiën, die niet lang geleden ontdekt werden, de kerk voor jammer behoeden zullen.

- Van de reliquiën vóór een paar jaren in de Janskerk gevonden, spreekt mijne vrome moei, verhaalde Petronella, die bij de laatste woorden van Stephana door Ida met vragend oog werd aangezien. Ge moet weten, dat het kapittel, het koor der gezegde kerk willende vernieuwen en vergrooten, het altaar naar eene andere plaats deed

overbrengen en bij die gelegenheid een looden kistje in handen kreeg, waarin later een houten bleek besloten te zijn. Bij de opening van het laatste vond men daarin, naar luid der bijgevoegde schrifturen, overblijfselen onder anderen van den steen, waarop onze Heer zou gezeten hebben; van het kruis, waaraan hij stierf; van het graf, waarin hij gelegd werd - ook van het kleed der H. Maria en het graf van den H. Jozef. 't Is bij notariële acte voor tijdgenoot en nageslacht betuigd. Wat mij betreft, ik laat die heilige zaken voor wie vroom zijn, als mijne moei om voor mij te kiezen die voor de kinderen der wereld zijn.

- Het laatste, hernam Ida, zij overdreven, van overdrijving vrij te pleiten is het evenmin, dat men van been of hout verwachte wat alleen van God kan zijn: het behoeden der Kerk.

- Dat is ketterij! riep Stephana, dit hoorende. 't Is wel ongelukkig, vervolgde zij, dat in deze dagen velen afdwalen van het ware geloof - ongelukkig voor hen zelven 't meest. Lieve Ida! ik huiver bij de gedachte, dat ook over u het zwaard der hemelsche wrake worde opgeheven....

Volkomen kalm viel haar Ida in de rede:

- Stel u gerust: indien in mijn leven over mij komen zal, wat u het treffen van dat zwaard zal dunken, zal 't wis niet anders wezen dan 't beschikken der hemelsche liefde. Des ben ik volkomen overtuigd en mede hiervan, dat die liefde, mij bedroevende, het middel gereed houdt, misschien te voren reeds gereed maakte, dat de tranen vervangt door den dankbaren lach. -

Zij hadde mogelijk nog meer gezegd en Albrecht, die met ingenomenheid haar aanhoorde, geheel in vervoering gebragt, ware niet haar gastheer, de burgemeester binnen getreden. Het laatstgesprokene had hij verstaan en een:

- Te ernstig, veel te ernstig, beste meid! kwam over zijne lippen, toen hij allen groette en naast Albrecht plaats nam.

Spoedig werd nu het avondmaal in gereedheid gebragt. Er was ‘scoenbroet’, er waren ‘jongh hoijnre’. ‘Salaij’ met ‘oly ende edick’ toebereid, ontbrak niet, evenmin ‘een scottel gebax.’ ‘Appelen van Oranijen’ en ‘prumen van damast’ had men niet vergeten. Te drinken was er ‘Bremer bier’. Had men voor het laatste tinnen kroesen, op ‘teljoren’ van hetzelfde metaal waren de geregten. Van zilver waren echter de lepels en de messen ‘boven die hechten mit silver beslagen.’ Ook bevond zich, zoowel de ‘zuker’, als het ‘salt’ en de ‘mostert’ in kleine vaten van zilver.

't Gesprek, nu eens op ernstigen, dan weder op schertsenden toon gevoerd, liep over den bisschop, de feestelijkheden, Gelderland, Utrecht. Zóó kwam het uur van scheiden spoedig genoeg. Van der Haar deed Clara en Machteld ook Albrecht uitgeleide tot aan de deur, drukte zijner zuster, als Petronella en Ida eenen kus op de wangen

en ging daarna zich nederleggen om uit te rusten van al de vermoeijenis, die 's bisschops intrede onvermijdelijk maakte.

Albrecht begeleidde de beide jonkvrouwen naar hare woning en ging, na dien pligt der hoffelijkheid vervuld te hebben, naar de herberg, waar hij zijnen intrek genomen had en die, de Hulk heetende in den voorgevel vermoedelijk wel eenen grooteren of kleineren zandsteen zal gehad hebben, waarop een schip of scheepje met gespannen zeilen de baren ploegende, afgebeeld was.

Wie de oorspronkelijke aanteekeningen leest, die wetenswaardigheden behelzen betrekkelijk Utrecht in de 16e en 17e eeuw, overtuigt zich, dat de genoemde zulk eene herberg was, als waar de stads-bestuurders zelven hunne gelagen hielden of op stadskosten die aan anderen vergunden en waar inzonderheid vreemdelingen van aanzien hun tijdelijk verblijf kozen.

Ziethier enkele van die aanteekeningen uit de 16e eeuw:

1522. 'Is geseynt een deurweerder in den Hulk om goet cier te maken, also hij den oversten tijding van Paays brocht, als hij seyde, verteert 2 gl. 7½ st.'

1535. 'Sandrijn, waerdinne in den Hulk, betaalt 23 £ 11 sc., wt sake anno XXXV, op S. Meertensdach inden wijnter, 's avonts in den Hulk gelogeert zijn geweest sekere ambassaten metten grave van Rennenberch, als deputaten der Keiserl. Majest., die gecomen waren van den Oosterschen steden ende soe sijn ter selver tijt bij hem comen teeren mijnheer die president ende andere raden van den hove, enighe prelaten ende heren vande vijff godshuysen, enighe van de ridderschappe, schout, borgermrs, scepenen, in getale van XX personen toe, aen een groete tafel ende dan noch XXXIII personen, aen drie verscheiden tafelen, van den ambassaten, hoere familie, jonkeren, hoeftluyden ende andere gasten die daer mede geroepen waren; ende die stat scencte hem dat gelach,' enz.

1593/94. 'Betaalt Gerrit Krols, weert in den Hulck 27 £ 8 st. voor verteerde costen, als tot sijnen huijse gedaen sijn bij Ursino ende Conchardo, vuyt de Palts alhier beroupen ende gecommen tot dienaers des Godliken Woorts, met hare huysfrouwen ende familie ende mijn heeren van de stadt, die hun quamen ontfangen ende wellecom heten.'

Wat de volgende eeuw betreft, vindt men vermeld, dat in den Hulk ten jare 1610 Thomas Contarini, gezant van Venetië, met zijn gevolg zijnen intrek nam en in 1622 de baron Chichester, onderkoning van Ierland en gezant van koning Jacobus aan den Palts. Voorts toefden er in 1610 de gemalin van den graaf van Buren, prinses van Oranje, benevens de hertog van Anhalt 'met grooten staat', in 1613 de stadhouder van Friesland, Willem van Nassau; in 1618, om van anderen te zwijgen, Ernst Casimier, die dezelfde waardigheid bekleedde.

Ten spijt van het hooge bezoek, dat de taveerne bij herhaling,

bijna aanhoudend ontving, was zij de taveerne der 16e, niet het hotel der 19e eeuw. In het groote vertrek, waar Albrecht binnentrad, waren onbekleede wanden en om de grootere en kleinere tafels ruwe houten banken. Slechts een paar tafereelen hing aan den muur. Het kleinere stelde een riddergevecht voor. Men zag er op eenen weg niet ver van een dorp ruiters, van top tot teen geharnast, met ontbloote zwaarden op elkander toerennen, maar ook zulke ruiters met of zonder hunne paarden gewond en bebloed op den grond nederliggen. Welk feit uit de geschiedenis het voorstelde, wist niemand te zeggen. Ten aanzien van het andere, het grootere, bestond geen twijfel. Daarop was het door zijne dikke muren omharnaste Utrecht, trotsch de spitsen omhoog houdende van zijne statige kerken en weidsche kloosters. Beiden waren gewrochten, die geene aanspraak maken konden op den roem van meesterstukken te zijn.

Hoe had de waard niet zijne geheele denkkracht moeten inspannen om van wie zich bij hem aanmeldden, zoovelen mogelijk te herbergen en hoevelen bovendien uit de stad en van buiten, die aan de bevoorregten een bezoek kwamen brengen, of, zoo niet met gewigtiger bedoelingen, ten einde zich te verpoozen achtereenvolgens binnentraden! Zóó was het er vol geworden, tot verdringens toe vol. En luidruchtig ging het toe, het gevolg *deels* van het zamentreffen van zoovelen uit verschillende oorden, van verschillende inzigten en met verschillenden levensloop, *deels* van het bruisen des biers uit eene van Haarlems 80 of Delfts 100 brouwerijen in de tinnen kannen en kroesen, telkens gevuld en telkens geledigd.

Dat Albrechts komst genoegen deed, bleek uit den fermen handdruk, die hem van eenen ridder van zijnen leeftijd gewerd onder den uitroep:

- Goed, dat. gij der minne niet den ganschen avond geeft, maar althans een deel er van aan vriendenkout en dronk;

bleek uit de vereenigde stemmen, die onder het zwaaijen des bekers luide een:

- Ida van Palmestein en Albrecht van Voorschoten, dat zij leven! weêrgalmden.

Niet éénen der aanwezigen intusschen was hij meer welkom, dan eenen man, die wel ook zijnen beker ophief en aan de lippen bragt, maar schoon te drinken schijnende, toch niet dronk, eenen man, die daarna, voor zooveel dat ongemerkt geschieden kon, hem bespiedde, als wilde hij zijn voorkomen zich onuitwischbaar in het geheugen prenten en niet een enkel van zijne woorden verliezen.

De verklaring van zijne handelwijze werd bijna op hetzelfde oogenblik gegeven in eene afgelegen straat van Utrecht in eene herberg, die in onze dagen eene kroeg zou genoemd worden. Daar bevond zich een niet minder talrijk, maar wel minder aanzienlijk gezelschap, dan in den Hulk.

Voor zooveel het tot ons verhaal behoort was het zamengesteld, behalve uit twee vrouwen, eene oudere en eene jongere, uit eenige manspersonen van verschillenden landaard en leeftijd. Iets naders alleen nopens hen, die meer regtstreeks aan de handeling deel namen, alsmede nopens de moeder en hare dochter.

Een Deen was die met den ongehavenden baard en het nog lange litteeken op het voorhoofd. Zoo lang hij aan wal zich bevond maakte hij op zich toepasselijk wat eene oude kronijk aangaande Christoffel van Beijeren, den noordschen vorst, getuigde:

> Meest dronk hij tot laat, tot heel laat in den nacht;
> Bij teerling en vloek was hij regt in zijn kracht;
> Iets goeds van hem zeggen, ik zou het niet mogen,
> 't Is beter gezwegen mitsdien, dan gelogen.

Had hij daarentegen de zee onder de voeten, dan kon hij anderen tot een voorbeeld verstrekken van nauwgezetheid in de scheepsdienst en van moed in het gevecht. Getoond had hij dit, onder anderen in den oorlog, die vóór zes of zeven jaren tusschen de Hollanders en Denen aan den éénen en die van het Hanze-verbond aan den anderen kant gevoerd was, inzonderheid in het bloedige treffen bij Bornholm, op den 9^{den} Aug. 1511. Sinds was hij door zijnen koning, Christiaan II, met den Engel ‘een vervaarlijck groot schip, dat dies ghelijcke van grootheijdt daer te vooren noijt in Zeelandt geweest en hadde’ naar de Nederlanden gezonden en, nadat hij onder zijnen admiraal, Severin Norbij, in Friesland gestreden had, daar achtergebleven, waar het hem aan de gelegenheid tot eens krijgsmans leven niet ontbreken kon en ook niet ontbroken had.

Die bij hem zat, niet als hij met het bloote hoofd, maar gedekt zelfs zoo, dat de zijden van zijn gelaat niet te zien zouden geweest zijn, al hadde het haar niet buitengemeen dik en lang er over gehangen, een Zeeuw, was op dergelijke wijze in Friesland gekomen. Hij had behoord tot de bemanning der ‘Zeelandtsche schepen’, die er bij bovengenoemde gelegenheid ‘vailiantschap bedreven, bijsonder sommighe schippers van Ziericzee, als Hugo Borstlap, Arent Borstlap ende meer andere vermaerde schippers.’ Zijn heengaan van de Zeeuwsche vloot was niet zoo loffelijk, of liever niet zoo onschuldig geweest als dat van den Deen van het admiraalschip. Ook daarna hadden zijne handelingen iets verdachts gehad. 't Had intusschen niet belet, het een en het ander, dat hij de krijgsmakker van den buitenlander wierde en met hem te Utrecht kwame, waar niet alleen elders, maar ook in de herberg zich velen van zijne landgenooten bevonden, meestal een deel uitmakende van het gevolg dier Zeeuwsche edelen, die gekomen waren om den vroegeren admiraal het zwaard tegen den bisschopsstaf te zien verruilen.

Zag hij er ongunstig uit, als een man tot alles in staat, dit was het geval niet met den Gelderschman, die mede van den kleineren kring was, waarin de beide genoemden eene plaats innamen. Jeugdiger dan zij, had hij in zijn voorkomen, al klonk zijn Geldersch woord wat hard, dat ruwe nog niet ‘dat vooral den krijgsman van die dagen eigen werd.’ Toen de Geldersche hertog met goeden uitslag zijn eerste benden in Friesland geworpen had, was hij geweest onder de ‘knechten, die dagelijks dienst begeerden naar Vriesland’ en door Dirk van Keppel, 's hertogen bevelhebber te Harderwijk aangeworven. Het uitgereikte handgeld had hem evenmin bewogen als de begeerte naar rijken buit. Gelderlands onafhankelijkheid te helpen handhaven tegenover Bourgondiës overstelpende magt was zijn bedoelen. Dat bleef het ook, toen hij eenen Frieschen aanvoerder te gehoorzamen kreeg en welkom was het hem immer, wanneer deze hem eenige zending in dien geest opdroeg, zooals dit nu het geval was.

Wat verder de oudere der beide vrouwen betreft, zij was niet wat men oud noemt, maar van middelbaren leeftijd. In haar oog lag iets wonderlijks - iets, hetwelk misschien 't best als gluipend beschreven wierde. Ter zijde van den vrij breeden mond stond eene onooglijke wrat en iets boven de kaak vertoonde zich eene kleine roode vlak. Had zij zoodoende hare physionomie niet in haar voordeel, dit was daardoor nog minder het geval, dat zij dat plompe gekregen had, waaraan haar leeftijd bij vrouwen somwijlen lijdt en eene stem bezat, die alles behalve liefelijk klonk. Zij mogt bij het minder goede van haar karakter voegen wat goed mogt heeten, het was bij haar voorkomen volstrekt niet te verwonderen, dat zij bij hare stadgenooten en dat niet alleen bij die van minderen stand, maar mede bij de aanzienlijkeren in verdenking gekomen was van te behooren tot die vrouwen, die aan tooverij zich schuldig maakten.

Het geloof, dat eene vrouw ‘Godt offgaende ende haeren crisdom versaeckende, mitten boosen geest verbont maeckte ende haer tot toeverije begaf’, was blijkens de oorkonden van die dagen *en* vrij algemeen *en* vrij vast. Men stelde zich de schuldige voor als met den duivel niet bloot in geestelijke, maar ook in ligchamelijke aanraking en door hem in staat allerlei onheil over anderen te brengen: storm te verwekken en schepen te doen vergaan; hagelsteenen te doen vallen en den oogst te vernielen; ziekten te verwekken en den dood des kranken te veroorzaken; enz. Ongelukkig wie in verdenking kwam. Zij werd gegrepen en naar de vertrekken der justitie gevoerd.

Daar werd, indien zij niet bekende, ‘hore haer overal afgescoren’ en nam weldra het ‘pinighen’ eenen aanvang, vooral indien zij bij de naaldenprikken in hare vlakken of wratten ongevoelig gebleven was. Meestal kon gezegd worden, dat zij ‘deerlijke gepinicht’ werd. 't Geschiedde nu ‘mitten vier’, dan met ‘brandewijn en peper’, straks op andere onmenschelijke wijze. Stond zij de smart door omdat zij,

beweerde men, ‘den vijant te bate had’, de pijniging werd herhaald scherper dan te voren. Ontlokte haar daarentegen het lijden de leugen harer schuld, dan werd zij ‘mitten viere geëxecuteert ende tot pulver verbrant.’

Het schijnt ongeloofelijk en toch is het niet alleen waar, maar vindt men zelfs in onze dagen nog, ten spijt der Bakkers, die voor en na het geloof aan tooverij bestreden hebben, ten spijt van de verlichting, die als het erfdeel der eeuw beschouwd wordt, dat geloof bij mannen en vrouwen uit de lagere klasse der maatschappij meer algemeen, dan men denkt en is het zelfs bij hen, die onder de meer ontwikkelden der maatschappij geteld worden, aan te treffen. 't Is niet de zuur verdiende penning alleen, die uitgegeven wordt om de kracht der tooverij onschadelijk te maken.

Dit intusschen behoort dankbaar gereleveerd te worden, dat de handhaver van het regt niet meer der tooverij ter zijde, maar tegenover haar staat.

Eene flinke meid was de dochter der oudere vrouw. Men moest overtuigd zijn, dat hare moeder eene tooverheks was en verder van de stelling eens geleerden tooverheksen-ontdekkers: een der zwaarste bewijzen is, indien één of beide ouders toovenaars waren, indien men niet een démenti van het gerucht, volgens hetwelk zij mede in de kunst onderwezen werd, zag in hare sprekende oogen en gezonde wangen. Tooveren was haar vreemd, betooveren deed zij toch menigeen. Het was vooral om de menschen, waaronder zij te verkeeren had, misschien maar goed, dat zij voor de zestien jaren, die zij telde, bij de hand genoeg kon genoemd worden.

Dat het onder dit troepje, als onder de overigen, die in het vertrek dronken en zongen, luidruchtig, nu en dan woest toeging, kon de binnentredende begrijpen, die de moeder met de armen op de heupen staan zag tegenover den Zeeuw, in heftigheid opgesprongen, nadat de dochter, die hij had aangegrepen om haar te kussen, hem met eenen krachtigen duw tegen den grond geslingerd had onder het spreken van de niet zeer vleijende woorden:

- Gij zult het uit uw lijf laten, leelijke zonderoor!

Het gebruik van zulke namen van eigen vinding ging ten allen tijde bij het volk sterk in zwang. Men zie b.v. de sententie van den hertog van Alva over meer dan tachtig personen van Brielle en Heenvliet uitgesproken. Daarin komen voor Jan Smeert de borst; Heervaars - toon; Adriaan 't haanshoofd; krepel Job; Pieter laplijfke; Ewoud hoenderbout; Jan Hermansz het kind te bed, scheel Gerritje en anderen. Die van zonder-oor, had zijne aanleiding in onze regtspleging van dien tijd en in de wijze, waarop de Zeeuw het hoofd gedekt hield. Leest men in de oorspronkelijke bescheiden der eerste nu eens: ‘is gegeeselt, der rechterhant afgeset ende eeuwich gebannen’, dan: ‘is op gisteren XIIIJ dagen tot heijden gegeselt ende in syn neuse gesplit ge-

weest', meermalen komt er van het afsnijden der ooren of van een van die in voor. Zoo was op het schenden der zooeven genoemde verbanning de 'pene van het rechter oor' bedreigd en werd de schending eens bannissements, behalve met de geeseling en neussplitting, zooeven vermeld, daarmede gestraft, dat den delinquent 'beijde sijne ooren bij den scherprechter affgesneden' werden. 't Mogt zich nu al niet laten verzekeren, dat de Zeeuw op dergelijke onaangename wijze met de justitie in aanraking geweest was, 't was volstrekt niet onmogelijk en het mogelijke stempelde zijn gedekt zijn tot het waarschijnlijke, de toorn der deerne het waarschijnlijke tot het ontwijfelbare.

Op spottenden, bijtenden toon sprak hare moeder tot den van drift ziedenden man:

- Dat je met Schepenen zoudt te doen gehad hebben, die ik zag teren, toen men 'dat Huishaens meeghen ooren afsneet', zie! dat wil ik niet gelooven; maar, zeg! wie ben je, dat je 't in je harsens nemen durft, Huig Dirks dochter van Uitert eenen kus te willen drukken op de eerbare wangen? Ware ik het nog geweest, zijne vrouw, bij wie je hadt aangeklopt, maar zijne dochter! - loon naar verdienste, man! heb je gekregen.

- Dienk jie, schreeuwde de Zeeuw, da 't van èèvend me in de boll' eslèègen is, ouê toovereks? da'k an en wuuf met en wieë mond as jie bent, vrèègen wil: kos m' is? Laet je veint 't doen, as ie wil.

- Tooverheks? riep Agnes, nu grimmig. En dat woord durft gij spreken, die morgen op Hasenburch achter slot en tralie zit, in plaats van bij den optogt te wezen, als ik maar één woord kik?

- Asenburch - hernam de Zeeuw, da'k gen oet op men oot mach è, es 't me zieë za!

- Jeg forstaaer Jer ikke, viel hier de Deen in, die den twist volgde maar niet geheel begreep, taler, Fanden i Vold! dansk.(*)

't Werd tijd, scheen het den Gelderschman toe, dat de strijdenden niet verder gingen. Hij sprak daarom, beurtelings den teleurgestelden eilander en de verbolgen Agnes aanziende:

- Hör, kerl! zet het mèèken uit het heut. Zijde gek? Laat Agnes oe mar zeggen, hoe 't met ons zaken gaat.

- Zoo goed mogelijk, begon de vrouw te verhalen. Gelijk ge weet, had uw hoofdman het oog op Ida van Palmestein geslagen, eer een gelukkig toeval haar Albrechts verloofde worden deed. Buiten zich zelven van spijt, kwam hij tot mij, van wie men verspreidde, dat ik eene dier vrouwen zou zijn, die men in deze dagen aan tooverij schuldig acht, al had men mij niet zien gaan naar de plek, niet ver van de stad, waar, naar men zegt, de heksen zamenkomen en al had ik niets wat op eenen tooverpot geleek, in mijn huis. Hij begeerde van mij op eenigerlei wijze te bewerken, dat Idas liefde voor Albrecht

(*) Ik versta u niet, spreek voor den duivel Deensch.

uitgedoofd, voor hem ontvonkt wierde. Ik wilde hem niet misleiden. Daarom deed ik hem een ander voorstel: hij zou namelijk - en daartoe kon in dezen onrustigen tijd de gelegenheid niet ontbreken - Albrecht ergens overvallen, hem medevoeren, uit den weg ruimen, om daarna de plaats te veroveren, die aan Idas zijde zou ledig wezen of liever die plaats eenvoudig voor zich te nemen. Ik meende op deze wijze hem te kunnen helpen en verschafte te gelijker tijd mij zelve de voldoening van deze en die schuld, welke men nog aan mij uitstaande had: Josina, met wie ik in dienst was bij Idas vader en die bewerkte, dat ik weggezonden werd, omdat ik, hield zij staande, eenen afkeer van het kind had en de burgemeester van der Haar, die, ofschoon hij mij kende, niet voorkwam, dat ik, als 'merckelijck befaamt van toverijen' gevat werd en lang gevangen gehouden, totdat ik 'bij verboeren mijns lijfs' beloofde, dat ik, hetgeen ik nooit deed: tooveren, 'nijet meer doen en soude.' Uw aanvoerder vond den voorslag uitvoerlijk en doelmatig en is hij met u hier gekomen om zijn slag te slaan, ik heb voor hem uitgevorscht, waar Albrecht nachtverblijf zou houden. Ik vertrouw, dat hij nu reeds in den Hulk zich onledig houdt met kennis te nemen van zijn uitzien en van zijne plannen, opdat hij daarnaar zich rigte. Wie weet hoe spoedig ge reeds voor uwen bevelhebber eenen indringer in Idas hart en voor Friesland, waarvoor ge de wapenen draagt, eenen belager zijner vrijheid, eenen Bourgondiër, onschadelijk zult kunnen maken.

Zij had geen onzinnig vertrouwen uitgesproken, eer zij, van hare dochter vergezeld, met een:

- Ik segge u adieu;

de Drie Haringen verliet. De vreemde bezoeker in den Hulk had Albrecht goed opgenomen en uit hetgeen deze aan wie rondom hem zaten, mededeelde, verstaan, dat hij den volgenden avond eene zending naar het huis Ter Eem te volbrengen had.

Eduard Jongama en Albrecht van Voorschoten - de havik, uit de hoogte loerende op de duif in het dal.

'Item doemen onsen gen: heer van Utrechts boegaigen voer zijn incoemst veylichde vande Vaert, soe beliepen die wijnen voerden scutten XXXJ g. XVIJ st. Cornelis Peters en Hansgen pijpslager 5 £.'

'Item doe mijn Gen. hr. v. Utr. Phil. v. Bourgoingien inquam, ist op 't raethuis behangen mit laken ende die stads wapen opgescildert 32 st.'

'Item soe hebben Herm. Dirckz ende zijn vennoten tromslagers geweest, om mijn Gen. hr. v. Utrecht in te halen, vervelt ende vernijet een nije bom ts. 9 pont.'

Zietdaar uit Utrechts Kameraarsrekeningen van het jaar 1517 eenige

aanteekeningen, die aan het feestvieren der bisschopsstad in het gezegde jaar herinneren.

Utrecht had op den 19^{den} Mei het feestkleed aangeschoten, een feestkleed, zooals het den nieuwen prelaat, dien het ging ontvangen, waardig scheen. Waar zijne straten aan weerszijden huizen hadden, had het, voor zooveel de stoet ze door moest trekken, een netwerk van Meitakken doorvlochten, doen aanbrengen en waar alleen aan den éénen kant woningen zich verhieven, wijl aan den anderen de gracht stroomde, zijne inwoners, ook al waren zij juist geene voorstanders van den bisschop, bereid gevonden door loover, van buiten de stad gehaald en doek, met de Utrechtsche of Bourgondische kleuren hunne huizen te sieren. Zijne openbare gebouwen had het opgeknapt, gelijk het niet weinigen van zijne dienaren in een nieuw pak gestoken had. Bovendien had het zijne bevolking in hare beste plunje op de been en tal van vreemdelingen, mede om het best uitgedost, naar zijne muren gelokt.

Zóó verbeidde het den noen.

Toen werd van den statigen Domstoren het bonzen van de bijna zeventien duizend ponden zware Salvatorsklok gehoord, 't Hield wel na eenige oogenblikken op, maar om weldra herhaald te worden, totdat het, nog eens afgebroken, een uur later voor het laatst door de lucht weêrgalmde.

Uit Holland door IJsselstein de bisschopsstad genaderd zijnde, reed Filips onder dat gelui de Tolsteegpoort binnen, 't Ging onder de Twijstraat door, de Rodenburger- (thans Hamburger-) brug over naar de Lijnmarkt; van daar over de Maartens- en aan het einde van de straat der handschoenmakers, de Vischbrug naar de Plaats, het plein, dat beurtelings van regtspleging, oploopen en vermakelijkheden het tooneel was. Tot aan de Bakkerbrug werd nu de togt voortgezet en deze over naar de Plaats teruggekeerd. Nog eenige schreden en door de Lakensnijdersstraat en langs een klein gedeelte van den steenweg was het toenmalige raadhuis tegenover de Buurkerk bereikt.

Vóór het raadhuis steeg de bisschop af, ging binnen en zwoer den gebruikelijken eed. Dan trad hij de sacristy der Buurkerk in, legde daar de wapenrusting, die hij onder den mantel van gulden stof droeg, af, stak zich in het kerkelijke gewaad en ging zijne schreden naar de Maartensbrug en voorts naar de Domkerk rigten.

Een prachtig gezigt voor wie, als Ida benevens Stephana en Petronella, zich bevonden in het aanzienlijke huis, uit de ramen waarvan de blik over den stoet des bisschops, zoowel als over dien der uit de Domkerk hem te gemoet tredende geestelijkheid, weiden kon!

- Die in het rood zijden kleed, sprak Petronella, die vrij opgewonden was, tot Ida, ik behoef het u nauwelijks te zeggen, is de bisschop. Vindt ge niet, dat de breede borst en schouders, vooral de zwarte haren en wenkbrauwen den twee-en-vijftiger goed staan?

Indien hij in de daad, naar het zeggen van moei Stephana, meer met ons, vrouwen, opheeft, dan eenen bisschop past, dan is hij gevaarlijk een aanbidder genoeg. Zij met de gouden, van edelgesteente vonkelende halsketen van vuurslag en vlammen met het gulden vlies er aan, naast den bisschop zijn Hendrik van Nassau, Adolf van Bourgondië en Maximiliaan van Hoorne.

Zoo krijgshaftig zij zijn, hebben zij toch het zwak van Filips. Daar is Hollands stadhouder: hij heeft in Claude van Chalons reeds zijne tweede gemalin en ik zou durven wedden, dat hij eene derde neemt, indien hij haar als Françoise van Savoije, zijne eerste, verliezen mogt. Maar wat begin ik? Hoe ware 't mogelijk iets te zeggen van ieder uit het duizendtal edelen en ridders, dat met den bisschop gekomen is? Al wilde ik, met den vinger wijzende, alleen tot u spreken: die is de heer van Fallaix, die van Loverichem, die van Montfoort en zoo verder, ik zou het moeten opgeven. Gij zoudt er ook niet veel belang in stellen. Meer doet ge dit in mijn woord, als het u zegt: zie! daar tusschen al die ridders - daar, waar die vrouw den ridder, die haar heeft aangesproken, hem wijst, is Albrecht. Nu hebt ge geen oog meer voor de dienaren der stad, voor wie de roodwitte ‘strijp’ nog niet, zooals het plan moet bestaan, ‘offigeordonneert’ is om plaats te maken voor het woord: Utrecht, in zilveren letters op de mouw, of voor ‘Pierken, den stadsgek’, die in zijnen ‘nijen palsrok ende hosen van root ende wit onderlinghe gedeijlt’, onzen ‘Gen. heere in 't gemoet gereden is mit een sotternij’, of zelfs voor mijnen oom, die zoo deftig uitziet met het roode manteltje met zilveren ballen over den tabbaard. Meen intusschen niet, dat het zoo maar gaan kan; moei Stephana zal niet dulden, dat gij haar niet aanhoort, als zij u vertelt van de schare, die daar uit den Dom komt en den bisschop en wie hem vergezellen tegen gaat, tegenover de verschillende rangen der wereld die der kerk stellende, als de ontplooide kerkvanen tegenover de stadsbanier van wit damast met franje en tegenover den klank van de schalmeijen en trompen der stadstrompers den kerkelijken zang, is 't zoo niet, lieve moei!

- Snapster! was Stephanas antwoord.

Daarop tot Ida zich wendende, zeide zij:

- Ik ontken niet, dat die schare mij meer belang inboezemt, dan deze. 't Komt mij schooner voor als Filibert Naturelli, de proost en aartsdeken van den Dom, die daar met Jacob van Apelteren, zijnen deken, voorop gaat - als de dekens van de Salvators-, Pieters-, Jansen Mariakerk, Hendrik van Lokhorst, Gerard van Toren, Willem Heda en Hendrik Zoudenbalch, die hen volgen - als de kerkelijken van hoogeren en lageren rang, die den trein besluiten, voor de dienst Gods en het heil van den naaste te leven, dan als Hendrik van Nassau, de Veluwe te verwoesten. En twijfel ik niet, of de kreet om wrake, die uit den mond der beroofden, gewonden, stervenden ten hemel stijgt,

wordt daarboven niet te vergeefs gehoord, zelfs al begiftigt de hand des onheilstichters, als die van Nassau, eenig klooster met goud, welgevallig voorzeker is Gode het lied, dat St. Maarten ter eere, als een prachtige stroom, uit een godsdienstig gemoed opgeweld daarheen rolt. Gode - zeg, Ida! als de spitsen van den Dom en van den Salvatorstoren onwillekeurig uwe gedachten naar den hemel voeren - îs 't u dan niet, als mij, of hij, die er woont op deze plek en op de honderden, die haar betreden, nederziet?...

- Hoor eens, Ida! viel Petronella de spreekster in de rede - uit moedwilligheid of onbedachtzaamheid - hoor eens, hoe het volk jubelt. Zóó gaat het: men is met den bisschop niet bijster ingenomen en toch schreeuwt men, als bij zijne komst gewaden schitteren, vanen wapperen, instrumenten klinken: leve, le..e..ve de bisschop!

- Als straks Filips van Bourgondië, nam na deze opmerking Stephana weêr het woord op, den zetel, die voor hem in het heiligdom bestemd is, inneemt, nadat hij de gevorderde beloften deed en als op de vleugelen van den orgeltoon gedragen, het statige: Te Deum laudamus, langs wand en pijler stijgt, dan moge 's Heeren oog niet in grimmigheid zich afwenden, maar met goedertierenheid op ons Utrecht en onze Utrechtsche kerk gevestigd blijven!

Ida had noch aan de woorden van Stephana, noch aan de laatste van Petronella groote aandacht geschonken. Zij kon er zich geene reden van geven, maar die vrouw den ridder naar Albrecht wijzende, had angst bij haar doen ontstaan. Hoe zij dien trachtte meester te worden, 't gelukte haar ten spijt van haar krachtig karakter niet en al wat zij bezat zou zij hebben willen missen, indien zij niet weinige uren na de voltrokken plegtigheid haren verloofde vaarwel hadde moeten zeggen.

Ditmaal bedroog het voorgevoel niet. Reeds den volgenden dag verspreidde zich het gerucht, dat Albrecht op zijnen togt naar Ter Eem overvallen was en weggevoerd, naar men vooronderstelde, door eenige der schuimers, die op de Zuiderzee niet uitsluitend naar buit tastten, maar zich ook niet ontzagen, dien aan den wal te komen zoeken. Bleef in het eerst de hoop, dat het gerucht zou blijken valsch geweest te zijn, zij vervloog met iederen dag meer, eindelijk, nadat dagen verloopen waren en Albrecht niet keerde of zijn spoor zich ontdekken liet, geheel. Vreeselijk was de geworden zekerheid voor Ida, vreeselijk voor van der Haar. Werd zij door het verlies geschokt, hij werd er door vernietigd. Zóó buigt de plotseling losgeschoten windvlaag den jeugdigen en breekt den ouden stam. Een wegkwijnen werd des burgemeesters leven, waar het hare tot een verzwakt aanwezen ontaardde; terwijl het hare zich stevigde door het gevoel, dat er aan hare hulp behoefte was, liet zich het zijne niet opbeuren, al werd hem hulp geboden, liefdevolle hulp.

't Werd November. Weêr zat op eenen avond, zooals alleen de voor-

laatste maand van het jaar avonden heeft - een avond, waarop de gure noordenwind hagelsteenen tegen de vensterruiten wierp, Ida bij de sponde van den vriend haars vaders, voor wien, dat was aan hem te zien, alle stormen spoedig zouden hebben uitgeraasd. De gordijn van het ledikant, waarop de verzwakte rustte, was zóó opengeschoven, dat het licht van den kandelaar op de tafel hem niet hinderen en hij toch haar zien kon. Zij las hem uit Thomas van Kempens 'Navolginge Christi' stichtelijks voor. 'De wooninghe inde stadt hier boven,' klonk hare zilverachtige stem, 'is d'aldergheluckſalichſte. O alderklaersten dagh des eewigheijds den welcken den nacht niet en verduistert, maer de hoogste waerheijd altijt bestraelt. O dag, die altijd gherust ende noyt veranderlijck van wezen zijt. Och of dien dagh ware verschenen ende alle deze tijdelicke dingen een eijnde ghekregen hadden, sij schijnt wel aen de Heijlige blinckende met een gedurige klaerheijd, maer niet als van verre ende gelijck door een verrekijcker aen ons die noch als vremdelingen reijsen op aerden.' Was het dit wat aan zijn voorkomen dat opgewekte gaf, hetwelk op zulken avond bevreemdde? Iets anders hield zijnen geest bezig en openbaarde zich in zijne trekken. Voor de lieve ziekenverpleegster dat verbergen wilde hij niet; integendeel gevoelde hij zich gedrongen, haar deelgenoote er van te maken.

- Mij is, sprak hij, hare hand in de zijne nemende, mij is, of gij gelukkiger dagen te gemoet spoedet. Bijgeloovig ben ik niet; maar het gevoel van wien, als ik, de stervensure nabij is, zou het niet misschien gewekt worden door de wereld, waaraan hij bijna reeds toebehoort - de wereld, waarvoor de dingen der toekomst geene geheimen zijn?

Hij had niet uitgesproken, of er werden voetstappen gehoord op den trap, die naar het ziekenvertrek geleidde. Een oogenblik later werd de deurklink opgeligt. Iemand trad binnen, kwam nader - Ida lag van Albrechts armen omstrengeld aan zijn kloppend hart en hoorde 't: God zij geloofd! niet, dat van 's kranken lippen kwam.

't Verhaal, dat Albrecht van zijn wedervaren deed, kwam hierop neder: een half uur rijdens ongeveer van Ter Eem was hij aangevallen door eenige mannen met onkenbaar gemaakte aangezigten. Hij had zich, zooveel hij kon verweerd, maar ten slotte moeten onderdoen. Daarop had men hem, op bevel van eenen der bende, die haar aanvoerder scheen te zijn en Eduard Jongama te heeten, gekneveld, meêgesleept en in eene boot doen gaan, die aan het strand der Zuiderzee lag. Toen was hij geblinddoekt geworden en gebleven, totdat hij in een hol op een grooter vaartuig was neêrgelaten. Niet anders dan den dood had hij te gemoet gezien en die hem dag aan dag den karigen scheepskost bragten, hadden, verre van hem dat denkbeeld te benemen, daarin hem versterkt door de verwenschingen, die zij over hem, den vervloekten Bourgondischen hond uitbraakten. Inmiddels verliepen dagen aan dagen, weken aan weken. Dat hij de

baren der zee ploegde, had hij gevoeld, niet het minst, als het water hol stond en dat hij meer dan eens in het gevecht was, zonder meê te vechten, had hij begrepen aan het flikkeren, dat hij nu en dan door eene kleine reet in zijnen houten kerker ontwaard had en dat telkens door eenen ligteren of zwaarderen knal gevolgd was. Zóó had het voortgeduurd tot vóór ettelijke dagen. Toen had men hem uit zijne gevangenis opgeheschen, op nieuw geblinddoekt en in eene boot gezet. Na eenig tijdsverloop had men hem weder tegen een schip opgesjord en toen hem daar in een vrij groot vertrek de doek van de oogen genomen was, had hij zich bevonden in de tegenwoordigheid van eenen man, die met doorborenden blik hem aanzag...

Hier hield Albrecht een oogenblik op, wijl Ida, de oogen ten hemel slaande, een zacht:

- Akelig!

deed hooren.

Hij vervolgde echter weldra:

Mij duwde de man toe:

- Albrecht van Voorschoten! ik ken u als der Bourgondiëren eenen. Gij hielpt het Hooge Huis te Beest verdedigen tegen zijnen regtmatigen heer, hertog Karel en gewaagd hebt gij de liefde te vragen van eene jonkvrouw, die niet aan Bourgondië, maar aan Gelderland toebehoort. Oordeel wat uw vonnis wezen moet, nu ge in mijne magt zijt. Gij kent mij niet? 'k Was te voren een bemiddelde van Kimswerds ingezetenen. Toen zagen de machten van mijn Friesland niet alleen, maar ook die van het Sticht, van Gelderland, van Holland de driften mijner ossen. Bourgondische benden hebben Kimswerd in den asch gelegd en wat ik bezat, geroofd of vernield. Reeds hierom zwoer ik aan iederen Bourgondiër den dood, maar ik deed dit te meer omdat iedere Bourgondiër een vijand is van Karel van Egmond, wien de vrijheid van mijn Friesland ter harte gaat. En mijnen eed zal ik gestand doen, zoo waarachtig ik koning van Friesland, hertog van Sneek, graaf van Sloten, vrijheer van Hindelopen, admiraal van de Zuiderzee - zoo waarachtig ik Lange Pier ben. Welaan! de uwen hebben voor mijne schepelingen geen graf, dan den bodem der zee, moge die bodem 't ook voor eenen van hen - voor u - wezen.

Hij stampte met den voet, op welk teeken twee forsche zeelieden binnentraden...

- God, groote God! riep Ida uit en klemde zich krampachtig aan Albrecht vast.

Hij drukte haar een kus op het voorhoofd en ging voort:

- Ik hoorde mijn vonnis zonder te sidderen aan. Te sterven dat geene schande kwame over de partij, die ik gediend had, geene schande vooral over u, begeerde ik en deze begeerte deed mij sterk zijn. Met rustig oog zag ik den scheepsbevelhebber aan en sprak hem onverschrokken toe: uw graf boezemt mij geen afgrijzen in; wie sterft met

onbezoedelde eer, om het even waar zijn lijk eene plaats vinde. Ééne bede intusschen, eer ik tot den dood mij schikke: de jonkvrouw, waarvan ge spraakt, schonk mij eenen doek, haar voor eene kleine dienst, zooals zij zeide, aangeboden en mij van groote waarde geworden als eene proeve van haar edel karakter. Zend dien haar weder met het berigt, dat mijne laatste gedachte aan haar, voor haar mijne laatste zucht geweest is. Ziehier.

Ik haalde hem te voorschijn.

Lange Pier ging hem aannemen, maar nog hield hij hem niet in de uitgestrekte hand, of hij riep:

- Gij zult zelf de brenger zijn. Hij, aan wien zij hare liefde schonk, die eens voor een dreigend gevaar mij behoedde, hij sterft niet, hij is vrij.

't Was of ik droomde; maar dat ik niet gedroomd had, gevoelde ik, toen ik, aan wal gezet, herwaarts ijlen kon en dra u in mijne armen sloot.

Ida gaf de verklaring.

- Zoo dank ik ten tweeden male, sprak Albrecht met gevoel, aan u mijn leven.

- Spreek niet zóó, viel Ida in, zoo danken wij ten tweeden male uw leven aan God.

Amen! klonk het plegtig van de lippen des kranken, die met gevouwen handen en diep geroerd het verhaal van Albrecht had aangehoord.

't Scheen in de eerste dagen na Albrechts terugkomst, dat deze heuchelijke gebeurtenis de bijna uitgedoofde levensvlam bij van der Haar op nieuw zou doen opflikkeren, maar als menigmalen bedroog ook nu de schijn. Onder November schreef in het memorieboek van het klooster Mariëndaal de hand, aan wie de aanvulling zijner bladeren was toevertrouwd:

‘Obiit Ludolphus vulgo Loef van der Haer, Burgimagister Trajectensis ac frater Stephanae de Teylingen nostrae monialis. Ann. 1517.’

dat is:

Overleden Ludolf in de wandeling Loef van der Haar, burgemeester van Utrecht en broeder van Stephana van Teylingen, onze non. In het jaar 1517.

En Albrecht en Ida? Hen omslingerde eerlang des huwelijks rozenband. En toen daarna die vaster hen omsloot door de hun geschonken telgen, toen was en bleef hun en den hunnen de doek van Lange Pier ter levendige herinnering, hoe God ook door het geringe 's menschen lot bestuurt - vaak uitkomst schenkt, als de nood rees op het hoogst en 't redmiddel niet zelden beschikt, lang eer aan redding behoefte is. 't Gaf aan den kleinen kring eene kalmte, zooals die benijdenswaardig is voor ieder huis, voor ieder hart.

Uit den vreemde.
Medegedeeld door Mevr. van Westrheene.
Te Cairo.
Een vertelling van Max Dornberg.

Het grootsche, ongeëvenaarde schouwspel, hetwelk de onderkoning van Egypte voor de plechtige opening van het Suez-kanaal ten tooneele gevoerd en met den proloog zijner eigene reis door Europa heeft aangevangen, voerde ook mij naar de oevers van den Nijl. Het eerste bedrijf speelt in Caïro, en het schitterendste bontste gezelschap der wereld levert acteurs en toeschouwers tegelijk.

Caïro is dat grootsche schouwspel waardig; zijne eeuwen oude, belangrijke geschiedenis, onder de machtigste priesters der wereld, onder de Pharao's en de Saraceensche sultans, tot aan den Moedigen inval van het grootste legerhoofd der nieuwere tijden; zijne ontzaglijke uitbreiding, zijne groote handelsbetrekkingen en eindelijk het nieuwe vernis dat het aan zijn naar vooruitgang strevenden vorst, en duizenden rijke vreemdelingen te danken heeft, hebben Caïro tot eene wereldstad gemaakt.

Het Oosten en het Westen reiken elkander hier de hand. Waarheen men zijne schreden richt, overal ontmoet men de schilderachtigste tooneelen en een maalstroom van menschen in allerlei kleederdrachten: Europeanen volgens de laatste Parijsche mode, morsige Fellahs, gesluierde Turkinnen, ernstige Muzelmannen, Grieken in nationaal costuum, halfnaakte Nubiërs, Joden met hooge pelsmutsen, soldaten, prachtige equipages, met reusachtige Mooren in sneeuwwitte kleederen, monniken en Kopten - alles als in een kaleidoskoop door elkaar. Hier ziet men een Turksche bazar, met pracht van Oostersche en Westersche stoffen; ginds eene moskee; elders een stuk modern Parijs met breede Boulevards. Hier verheft zich een monument van oud Egyptische architectuur, dat de stormen van eeuwen heeft getart, dáar stroomt het met allerlei voertuigen bedekte Nijlkanaal; ginds staat een groep palmen of sycomoren. Hier loopt een karavaan zwaar beladen kameelen, dáar een ruitertroep op kleine Afrikaansche paarden.

Rechts, in de verte, ziet men de eerwaardige pyramiden; links, aan den weg naar Suez, de onafzienbare Necropolis èn het reusachtige Minaret van Saïd Bey, waar de karavanen voorbij trekken.

Alle hotels zijn reeds met vreemden opgevuld, en dagelijks brengen de spoorwegen nieuwe scharen aan.

Indien de onderkoning slechts het tiende gedeelte dier massa had uitgenoo-

digd, dan zou men hem den rijkdom van een Cresus moeten toeschrijven; doch menigeen geeft zich in zijn land het air van een genoodigde, die zich in het Oosten onder de menigte onopgemerkt verliest.

Caïro behoort sedert jaren tot de plaatsen waar men genezing zoekt van allerlei kwalen, en er zijn altijd duizende rijke Europeanen van alle natiën. Het heeft zijn 'saizoen' zoowel als Londen of Parijs; dan ontbreekt het er noch aan bals, noch aan groote diners en feestelijkheden van allerlei aard. Aanzienlijke vrouwen vinden er ruimschoots gelegenheid om er in al hare pracht te schitteren, en avonturiers om meer of minder romaneske betrekkingen aan te knoopen.

Uit die wereld vol ijdelheid verhaalde een Duitscher, die jaren lang in Caïro gewoond had, mij, na ons diner in het hotel der Pyramiden, de volgende tragische geschiedenis.

Onder de vele vreemdelingen die enkel voor hun pleizier te Caïro gekomen waren, bevond zich een jonge Franschman, de baron d'Estrée, die zich den roem verworven had van beter met de zwakkere dan met de sterke helft van het menschdom vertrouwd te zijn. Hij was uiterst beschaafd in zijne manieren, met alle nieuwere talen bekend, had veel gereisd en hij bezat veel talenten en veel ondervinding. Hij was dan ook in elken kring gezocht en het behoorde tot den goeden toon hem eene uitnoodiging te zenden bij alle feesten. Al was de heer des huizes er niet bijzonder op gesteld, dan was zijne vrouw het; of deze achtte althans zijne tegenwoordigheid bevorderlijk aan het algemeene genoegen.

Groot was dan ook de algemeene verwondering toen, te midden van een prachtig feest, eensklaps de tijding zich door de zaal verspreidde, dat de baron d'Estrée Caïro dacht te verlaten. Sommigen zeiden dat hij naar verandering zocht; anderen waren van meening dat hij door eene erfenis naar zijn vaderland teruggeroepen werd. Het ontbrak echter ook niet aan menschen die het als zeker beschouwden, dat het vermogen des barons door hazardspel en verkwisting zeer verminderd was, en dat zijn vertrek niets anders was dan een maatregel van noodzakelijke zuinigheid.

Vóór het vertrek des barons kreeg de groote wereld van Caïro een aanwinst, die in vele opzichten geschikt was de algemeene belangstelling op te wekken. Een in Frankrijk genaturaliseerde Duitscher namelijk, dien wij Lion willen noemen, kwam met zijne jonge vrouw en een allerliefsten jongen van twee jaren, om eenigen tijd in Caïro te blijven wonen. Men kon zich uiterlijk geen grooter contrast verbeelden, dan dat paar. Lion was buitengewoon forsch en lang van gestalte, niet zonder waardigheid in zijne manieren; zijne vrouw was tenger en fijn, de bevalligheid zelve. Men kon niets lieftalligers zien dan dat aardige, elegante vrouwtje, met haar lichtbruin haar en hare blauwe oogen, en dat in al hare manieren de vrouw van hoogen rang verried.

Den heer Lion, die door brieven van aanbeveling en eenige oude vrienden weldra bekend werd, noemden sommigen een ruw mensch en waren half geneigd het 'elegante vrouwtje' te beklagen. Wie den heer Lion nogtans van naderbij kende, wist welk een liefderijk hart er in die reuzenborst sloeg. Lion had een leven vol ervaringen gehad; zijn vader had aan het hoofd van een der aanzienlijkste handelshuizen gestaan en de zoon had in persoon al de landen doorreisd die met het kantoor zijns vaders in betrekking stonden.

In Nizza had Lion zijne vrouw leeren kennen, die tot eene aanzienlijke, doch onbemiddelde familie behoorde. De koopman bezat millioenen, het viel hem dus gemakkelijk zijne vrouw met de uitgezochtste weelde te omringen. Florence zelve

hechtte niet veel aan die weelde; doch haar echtgenoot achtte het plicht een gepast gebruik van zijn rijkdom te maken.

Onder degenen die Florence te Nizza ontmoette, bevond zich ook de baron d'Estrée, in wien zij tevens een vriend uit hare jeugd herkende, met wien zij,

wijl de goederen hunner wederzijdsche ouders aan elkander grensden, menig genoegelijk uur had doorgebracht.

Het was der jonge vrouw eene aangename verrassing den vriend uit hare meisjesjaren te Caïro weder te vinden en Florence was de vrouw niet om hare blijdschap huichelachtig te verbergen, of eene verlegenheid te verraden, waartoe in het binnenste van haar hart geene reden bestond. Ook Lion voelde zich tot den baron aangetrokken, wijl hij met hem praten kon over al de plaatsen welke beiden op hunne reizen bezocht hadden; zoo ontstond er weldra eene vriendschappelijke verhouding tusschen die drie menschen; eene vriendschap die, minstens van de zijde van Lion en zijne echtgenoot, zonder eenige bijgedachte was.

Hoe zou een man van het eenvoudige onergdenkende karakter van Lion, in korten tijd het inwendige leven van een wereldling als de baron, hebben kunnen doorgronden? Of hoe kon Florence vermoeden dat het weder aanknoopen eener onschuldige vriendschap de kwade tongen in Caïro in beweging zou brengen?'

Beiden bevonden zich, eene week na hunne aankomst, op eene schitterende soirée en baron d'Estrée stond toevallig in hunne nabijheid, toen een van de aanwezige gasten hen aansprak, met de vraag of hij hun eene uitnoodiging zenden mocht voor het bal dat hij binnen kort dacht te geven.

Lion nam de uitnoodiging voor zijne vrouw aan. Spoedig daarop trad d'Estrée op de jonge vrouw toe en fluisterde:

'Ik moet met u dansen, Florence, eer ik heen ga; het moge kosten wat het wil.'

'Wat bedoelt gij met dat "het moge kosten wat het wil?" vroeg Florence. "Wat zou het kosten?"

O, niets; gij komt dus stellig op het bal?'

'Zeker; gij hebt immers gehoord dat mijn man de invitatie aangenomen heeft?'

De baron keek haar onderzoekend aan.

'Wij zijn de ouden niet meer, Florence,' zeide hij na een oogenblik zwijgens. 'Ik zou dien gelukkigen tijd willen terug tooveren; want ik ben nergens liever dan in uw gezelschap.'

'Dat klinkt zeer flatteus voor mij,' antwoordde Florence koel beleefd. 'Wijl mijn man en ik hier vreemd zijn, kan het niet anders of wij moeten dankbaar zijn voor zulk een ervaren cicerone als gij zijt.'

De baron beet zich op de lippen; hij scheen niet gewoon de hulde welke hij aan dames bewees, zoo koel te zien afwijzen. Hij verborg echter zijne ergernis en Florence nam met een vriendelijk 'tot wederziens' afscheid.

II.

Twee dagen daarna, toen Florence zich voor het bal gekleed, en reeds hare kamenier weggezonden had, kwam haar echtgenoot in de kamer en zag dat zij bezig was een paar kostbare diamanten knoppen weder uit hare ooren te nemen.

'Wilt gij die niet dragen op het bal?' vroeg hij verwonderd.

'Ik heb ze aangedaan, lieve, en mijn halssnoer en de braceletten ook; maar ik vond de juweelen al te prachtig en te opzichtig voor zulk een klein persoontje als ik ben. Ik wil niet gaarne zoo te pronk loopen, Gustaaf. Maar hebt gij liever dat ik ze draag?'

‘Wat mijn eigen smaak betreft, kind, zou ik zeggen: neen; maar ik geloof dat men hier meer beoordeeld wordt naar hetgeen men heeft, dan naar wat men is. Ik zie gaarne dat gij bewonderd wordt, mijn hart; doe de diamanten dus aan!’

Het volgende oogenblik prijkten de diamanten in hare ooren, om haar hals en hare armen, en hare oogen straalden helderder dan de juweelen, toen zij ha-

ren man haar mondje toestak om, zooals zij zeide, als een gehoorzaam kind een kus te krijgen.

De uitnoodiging was tegen negen uren; doch Lion vertrok veel later uit zijn hotel en het bal was reeds in vollen gang, toen hij met zijne vrouw in de schitterende zalen zijns gastheers verscheen.

Lion danste niet en had zich dat gemis nog nooit beklaagd; misschien deed hij dat nu, om den wil zijner jonge vrouw, die hem met zijn kind het dierbaarste op aarde was.

Florence danste veel met den baron d'Estrée, zoodat enkelen in de zaal elkander hunne verwondering toefluisterden dat ‘de grove reus’ niet jaloersch was. Doch Lion was van te stevige stof gemaakt dan dat de slang der jaloezie hem treffen kon. Waarom zou hij jaloersch zijn omdat zijne vrouw danste? Hij kon even goed jaloersch zijn op een vogel omdat hij zong!

Het bal was bijna afgeloopen. De lieden die bij gunstig weder de vreemdelingen voor geld in draagkoetsen naar huis brachten, wachtten in groot aantal voor de deur.

Florence was vermoeid en begon zich te vervelen. Toen zij haren echtgenoot met eenige andere heeren aan de speeltafel zag, stelde zij hem voor alleen naar huis te gaan, als hij nog liever wat bleef.

Lion nam dat aanbod echter niet aan, doch stond op en nam afscheid van den heer en de vrouw des huizes. Toen hij op de flauw verlichte straat kwam, en Florence reeds in de draagkoets gepakt was, trad de baron d'Estrée naar hem toe en hield hem eenige oogenblikken op, om hem vaarwel te zeggen.

‘Morgen in de vroegte ga ik op reis, zeide hij. ‘Al mijn goed staat gepakt. Ik wensch u nog veel gelukkige jaren toe; denk somtijds eens aan mij.’

Lion antwoordde eenige woorden, beiden drukten elkander de hand en gingen uiteen. Toen Lion zich omkeerde, waren de dragers reeds met zijne vrouw verdwenen en hij versnelde zijn tred om haar in te halen; twee malen kwam hij andere draagkoetsen achterop en keek er in, zag zich echter telkens bedrogen en tot zijne verwondering kwam hij aan zijn hotel, zonder den draagstoel zijner vrouw gezien te hebben. Hij vond de poort nog open en liep naar boven, den slaperigen portier voorbij, naar zijne vertrekken; alles was er donker.

Wat kon dat beduiden? Zijne vrouw kon zich onmogelijk nog ontkleed hebben! Doch daar bedacht hij dat zij immers bij het kind zijn moest, dat op dezelfde verdieping, met de kindermeid sliep. Door zijdeuren begaf hij zich naar dat vertrek; het viel hem reeds op dat de kamenier, wier bed hij voorbij moest, niet wakker was; zij sliep vast, bij een mat nachtlicht, naast de wieg van het kind.

Van zijne vrouw geen spoor. Hij schudde de kindermeid en de kamenier wakker, en vroeg naar hare mevrouw, hoewel hij zeer goed kon weten dat zij hem geene opheldering geven konden. In de grootste verwarring liep hij weder naar beneden, naar den portier; deze was inmiddels ook te bed gegaan; het hotel was gesloten; alles scheen in diepe rust.

Hij wekte den portier, die slechts met moeite wakker te krijgen was en verwonderd scheen dat de Frank hem naar zijne vrouw vroeg. Er waren kort voor dat hij de poort gesloten had, vier dames in plaats van één thuis gekomen, en hij had gedacht dat mevrouw Lion zich daarbij bevond.

De beangstigde man knorde nu op den portier dat die het huis zoo spoedig gesloten had; het was toch mogelijk dat zijne vrouw in plaats van vóor hem, na hem gekomen was, en dat men geklopt had zonder den slaperigen jongen wakker te kunnen krijgen.

Lion bracht het geheele huis in opschudding; want zijn angst was onbeschrijelijk. De kastelein kwam half gekleed, bleek van schrik toeschieten, en het was hem in zekeren zin eene geruststelling toen hij vernam dat er niets anders was

dan dat er een gast vermist werd. De portier betuigde nederig dat hij zijn plicht geen oogenblik verzuimd had.

'Er moet eene vergissing plaats gehad hebben, mijnheer,' zeide de kastelein. 'Maak u niet ongerust; in onzen tijd raakt er te Caïro geen mensch verloren. Mevrouw zal zeker terug gevonden worden. Zij is misschien in de balzaal terug gekeerd, of misschien hebben de dragers haar in een verkeerd huis gebracht. Ik zal terstond mijne menschen uitzenden.'

Dat geschiedde; zoowel in de naastbijgelegene hotels, als in het paleis waar Lion dien avond geweest was, werd onderzoek gedaan; doch de uitgezondene bedienden keerden zonder eenig resultaat terug.

De angst van Lion werd ondragelijk. De kastelein had goed praten: 'Wees niet bezorgd; mevrouw is veilig! In de vier jaren van hun huwelijk was zij nauwelijks vier uren achtereen van hem gescheiden geweest. In een land als dit kon zij eigenlijk nergens veilig heeten waar zijn arm haar niet bereiken en beschermen kon. Maar wat zou hij doen? Zou hij door de ledige straten gaan loopen en aan iederen voorbijganger in de aan dezen bekende taal naar zijne verloren vrouw vragen? Of haar beleedigen door van de veronderstelling uit te gaan dat zij hem slecht behandelde en haar door uitgezonden boden te laten opsporen? Dat nooit!

Met een bekommerd hart zag hij zich genoodzaakt voorloopig in den troost des kasteleins te berusten; zij zou, tengevolge van eene vergissing met goede kennissen naar huis gegaan zijn, en den volgenden morgen wel weder terugkomen.

O, wat liet die morgen lang op zich wachten!

Eindelijk kwam hij, en met hem kwade tijdingen. Mevrouw Lion was noch bij een van de hun bekende familiën, noch bij den gastheer van den vorigen avond gezien. Na verloop van verscheidene uren, toen Lion zich reeds tot de politie gewend had om maatregelen tot ontdekking zijner vrouw te nemen, kwam er een landgenoot bij hem, iemand die hem sedert jaren gekend had en vertelde hem dat hij den vorigen nacht mevrouw Lion in de Grieksche wijk in een draagstoel gezien had; de dragers sloegen juist eene zijstraat naar den kant van het water in. Mevrouw Lion had voorover gebogen alsof zij hem wilde nakijken, doch had haar hoofd onmiddellijk weder teruggetrokken.

Waarom hij haar niet had aangehouden? - Waarom zou hij dat gedaan hebben? Kon hij weten of mevrouw Lion niet met voorkennis van haar echtgenoot dien weg insloeg, met een bepaald doel, misschien voor een gondeltochtje, in den zoelen liefelijken nacht?

Meer kon hij niet zeggen. Doch de politie kon dat; zij had, in de straat waar de vriend van den heer Lion diens vrouw gezien had, een handschoen en een waaier gevonden; beide werden door den heer Lion als aan zijne vrouw behoorende herkend - en niet ver van daar stond het huis waarin de baron d'Estrée woonde. Daarbij had de politie onderzocht dat de baron nog in den nacht met eene dame het kanaal overgestoken en naar Alexandrië vertrokken was, blijkbaar om zich in te schepen.

Er waren intusschen van wege de politie nog geen maatregelen ter vervolging genomen; want het hing van den heer Lion af, of hij die verlangde of niet.

Arme Lion! Daarna kwamen er 'vrienden', met schouderophalend beklag en halve insinuatiën.

'Maar, mijn beste heer Lion, hoe kondt gij zulk een man vertrouwen?' En toen hij hartstochtelijk antwoordde dat hij zijn leven op de trouw zijner Florence wilde

verwedden; dat er eene vreeselijke vergissing moest plaats hebben; dat zij naar zijne overtuiging met geweld vastgehouden en medegesleept geworden moest zijn, toen ontving hij niets dan flauwe glimlachjes en een stom schouder ophalen terug.

Ieder kende het ware karakter van den baron d'Estrée, zelfs de politie. Niettemin bleef deze laatste den schijn bewaren; zij arresteerde wel twintig, dertig ongelukkige dragers, zij mochten dien nacht op de been geweest zijn of niet. Zij arresteerde mannen, vrouwen en kinderen, die inde huizen woonden in wier nabijheid de handschoen en de waaier gevonden waren, en toen vroeg zij zegevierend wat ze méer kon doen?

En toch deed zij nog meer. Nadat de ongelukkige man zijn wensch had uitgesproken, zond zij niet een, of twee, maar geheele hoorlegers van ‘kawassen’ ouder de leiding van officieren uit; de eene bende onmiddellijk naar Alexandrië, de andere naar Rosette om de ontvluchte, of ontvoerde vrouw te vervolgen. Weldra kwam de tijding dat de baron, wiens persoon nauwkeurig beschreven was geworden, zich met eene dame in de naar Marseille bestemde stoomboot had ingescheept. Die boot had nauwelijks een uur te voren de ankers gelicht.

De sterke, moedige man, een Leeuw in den waren zin des woords, door de smart neergebogen en zwak als een kind, voelde zich gedwongen het algemeene oordeel aan te nemen.

De afscheidswoorden des verleiders waren de doodklok voor de eer zijner vrouw geweest.

Het viel hem zoo zwaar, zoo ontzettend zwaar te gelooven en toch kon hij het niet tegenspreken; zij had om dien valschen Adonis, om dien vriend, misschien dien minnaar uit hare jeugd, man en kind verlaten! Zij was verloren voor hem en zijn moederloozen zoon - doch neen!

Nog was het misschien mogelijk haar voor dieperen val te bewaren. De mailboot moest onderweg twee malen aanleggen; als Lion zich haastte en op zijne beurt eene stoomboot nemen kon, gelukte het hem misschien haar nog in te halen, of althans vóor haar te Marseille aan te komen.

Dat moest! Niet slechts stond zijn geluk en dat van zijn kind op het spel, maar ook werd hij door verontwaardiging tot handelen geprikkeld. Onmiddellijk werden de koffers gepakt. In twee uren tijds was hij met zijn kind en zijne dienstboden naar Alexandrië op weg.

Daar aangekomen, gunde hij zich geene minuut rust, maar ging terstond naar de haven en buurde er eene Engelsche boot voor zich alleen af. Onmiddellijk vertrek, de uiterste snelheid, waren zijne hoofdvoorwaarden; al het andere, vooral de geldquaestie, scheen den millionnair eene bijzaak.

De wilde jacht begon. Vier dagen duurde zij onafgebroken voort, met onverminderde stoomkracht en het werd meer en meer waarschijnlijk dat men de mailboot zou inhalen. Daar ontstond tengevolge van het te sterke stoken, zulk eene schade aan de machine, dat de overige afstand slechts zeilende kon afgelegd worden.

Toen zij te Marseille aankwamen, vernam de heer Lion dat de laatste mailboot reeds vóor acht en veertig uren in de haven gekomen was.

De ongelukkige man begon zijn onderzoek nog eer hij zijn kind aan de atmospheer der kajuit onttrokken had en vernam dat baron d'Estrée inderdaad onder de passagiers der mailboot was geweest. Zijn naam stond op de scheepslijst, met de bijvoeging: ‘en echtgenoot.’ Hoe die zoogenaamde echtgenoot er uitgezien had, konden noch de kapitein, noch de hofmeester, noch iemand anders van het scheepsvolk hem zeggen, omdat de dame met een voile voor haar gelaat in de boot was gekomen en, zoo het heette, ernstig ongesteld, hare hut gedurende de geheele vaart niet verlaten had.

Florence was nooit ziek geweest, zoolang hij haar gekend had; maar misschien had zij slechts ongesteldheid voorgewend, om zonder achterdocht te wekken, van de open tafel te kunnen wegblijven, ten einde niet toevallig herkend te worden. Bewustheid van schuld vreest altijd ontdekking.

Het werd den armen, rijken man gedurig duidelijker dat zijn vierjarig huwelijksgeluk slechts een heerlijke droom was geweest; neen, erger nog, niets dan bedrog en bespotting!

En toch kon hij de laatste vonk zijner liefde nog niet in de asch van zijn geschonden huwelijk verstikken. Als fatsoenlijk man besloot hij de moeder van zijn kind voor den dieperen afgrond te bewaren, die haar, zooals hij zeer wel wist, tegengaapte.

De moeder van zijn kind! O, hoe drong het hem als dolksteken door het hart, als het kleine onschuldige wicht op hartbrekenden toon gedurig riep: 'Mama, mama! Ga weg! ik wil mama hebben!' En mama kwam niet om haar lieven jongen in hare armen te sluiten.

En Lion zette zijn onderzoekingstocht voort. De baron scheen zijnerzijds volstrekt geen moeite genomen te hebben om het doel zijner reis te verbergen. Noch dienzelfden dag vernam Lion dat de baron met zijne dame naar Lyon waren doorgereisd.

Hij volgde hem, na eene korte rust, welke hij hield om den wil van zijn zoon. In Lyon aangekomen en bezig om naar het hotel te onderzoeken waarin de baron zijn intrek had genomen, had hij het geluk - of het ongeluk den baron op straat tegen te komen. Snel als de gedachte viel er een scherp woord en nog iets ergers, en den volgenden morgen stonden zij tegenover elkander, met de minst afdoende argumenten in de hand. Zij waren in een land waarin het lafheid heet eene beleediging of eene vergissing door eene verontschuldiging goed te maken; waar degen en pistool de gebruikelijke middelen tot opheldering zijn. Er was een slag gevallen op de openbare straat en die vlek kon slechts door bloed worden afgewasschen. Daarom werd er dan ook bloed vergoten, met de voor een verstandig mensch ongerijmde gevolgtrekking dat de beleedigde (door de oorvijg) de hem toegevoegde beleediging des noods met zijn eigen bloed moet afwasschen.

De baron viel bij het eerste schot zijner tegenpartij.

Toen zijn secondant hem wilde oprichten, wenkte hij Lion en zeide:

'Gij zijt te voorbarig geweest, Lion en ik te trotsch. Nu kan ik u bekennen wat ik tot nog toe, door uw onverantwoordelijken aanval niet hebben willen doen. Ik ben wel uit Caïro vertrokken met iemand op wie ik geen recht had; maar Florence was het niet. Mijn God, zoo iets te denken, van haar! Hare laatste woorden aan mij waren lofspraak en liefde voor u, ja; voor u! En hoe vergeldt gij haar dat? Meen niet dat ik zoo iets zeggen zou als ik er geen reden toe had; ik kan, en ik wil het zeggen. Geef mij wat brandewijn; ik wil mij oprichten; ik wil! En ik zeg u dat gij een gek zijt, een idioot, een ellendeling, dat gij eene smet werpt op eene vrouw als Flor.. Flor....'

Hij kon den naam der gevierde vrouw niet meer uitspreken. Er gudste een bloedstroom uit zijn mond en een oogenblik daarna was hij dood.

III.

Een stervende liegt niet. Lion verdacht den baron geen oogenblik meer van verraad aan zijn huwelijksgeluk. Doch toen hij, door vernieuwde hoop aangevuurd weder naar het Oosten teruggekeerd was en in Caïro luide verkondigde dat hij den baron ten onrechte verdacht had, toen glimlachte die BEAU *monde*, die den baron beter meende te kennen. Hij was de man niet, zeide men, die een kameel zou inzwelgen

door met de vrouw van zijn vriend weg te loopen, en dan voor de mug terug te deinzen met te aarzelen eene onwaarheid te zeggen ten einde zijne daad beter te verbergen.

Waar was de verdwenen vrouw? Had Lion de dame gezien met wie de baron naar Frankrijk was gegaan? Neen, en dat was jammer. De ongelukkige zou

de kwaadsprekers den nek wel hebben willen breken, om den verachtelijken toon waarop zij spraken; doch hij was te zeer verpletterd; te zeer vervuld van vermoedens van allerlei aard.

Zachtere harten vonden het natuurlijk, dat hij, om den wil van zijn kind, zich tegen het oordeel van het publiek verzette en troostten hem door hem in zijn navorschen behulpzaam te zijn. Bedorven zielen zetten hem af, en gaven hem hoop, zonder iets te doen dan hem met mooie woorden te paaien. Het was niet voor het eerst dat er eene mooie vrouw een tijd lang, of voor altijd te Caïro verdween. Er waren pacha's en andere aanzienlijken, die ze voor hunne harems hadden laten stelen. Misschien zou hij zijne vrouw dus nog weervinden, maar het moest geld kosten, enz. Ads harpijen hingen die menschen aan zijne beurs en aan zijn hart, dat langzaam van verdriet verteerde en aan geen enkel bemoedigend woord weerstand bieden kon. Eindelijk werd Caïro den eenzamen man ondragelijk en hij ging heen, altijd zoekende; in iedere vrouwengestalte zag hij een nieuwe bron van hoop, terwijl hij de omstreken doorzocht. Maar dan keerde hij telkens weder met nieuw verlangen naar Caïro terug, om van zijne agenten het oude lied te hooren dat er nog altijd hoop was, maar dat het geld was uitgegeven en er op nieuw geld werd vereischt.

De onderkoning zelf, wien de geschiedenis ter oore was gekomen, stelde een levendig belang in de oplossing van het raadsel. Hij liet den ongelukkigen millionair bij zich komen, sprak hem vriendelijk toe, doch verzekerde hem dat het onder zijn streng en nauwlettend bestuur eene onmogelijkheid was dat iemand heimelijk naar een serail ontvoerd kon worden; daarmede verzekerde hij misschien te veel. Hij liet het nauwkeurigste onderzoek instellen en iederen verdachte onverbiddelijk opsluiten.

Doch dat alles baatte niet. Lion leerde meer en meer in zijn treurig lot berusten. Zijn arm kind hield op, om zijne mama te schreien en was bijna bang voor zijn somberen vader, als die hem hartstochtelijk bedroefd aan zijn hart drukte en hem mot zijne donkere oogen zoo strak aankeek.

Zoo verliep er een jaar. De verjaardag van het verdwijnen van het ‘elegante vrouwtje’ brak aan, en daarmede weder de reeks van feesten voor de groote wereld, die zich vroolijk maakte over den dwaas die nog altijd naar zijne vrouw zocht, omdat hij geen vlek op haren naam wilde dulden.

Daar werd in zekeren nacht het doordringende geluid der tegen de straatsteenen stampende stokken der nachtwachts gehoord; een teeken dat er ergens brand was. Daartusschen klonk het geroep van: ‘Water, water! - Brand, brand.’ - Er was brand in de Grieksche wijk.

‘O, in de Grieksche wijk maar,’ dachten de dandy's in de prachtige salons hunner aanzienlijke buurten, en lieten zich geen oogenblik in hun genoegen storen. Het alarmkanon werd gelost; er heerschte een vreeselijk geschreeuw op de straten; de politie spoedde zich naar het tooneel van den brand, met groote vuurhaken om, volgens Oostersch gebruik, al de aangrenzende gebouwen van het brandende huis omver te halen. Dieven uit alle wijken der stad kwamen toeschieten om ‘te helpen.’

De brand was eindelijk gebluscht en de echte Muzelman loofde God, omdat het Hem behaagd had te laten verbranden wat verbranden moest, want - Allah is Allah! De Turk is fatalist, hij weet dat wat branden moet, brandt.

De brand was vlak op de plaats geweest waar men, een jaar te voren, den handschoen en de waaier van mevrouw Lion gevonden had.

Toen de werklieden den grond uitgroeven om een van de afgebrande huizen weder op te bouwen, stieten zij op een voorwerp dat hen deed ontstellen. Zij haalden onmiddellijk de politie; deze kwam en liet het voorwerp dat half voor den dag gekomen was, geheel opgraven.

Het was een zak met het geraamte eener vrouw; volkomen bewaard gebleven, slechts de handen ontbraken er aan. Ook waren er eenige overblijfselen van een kleedje dat eenmaal prachtig moest geweest zijn, en meer toiletartikelen in den zak.

Men groef en groef en vond ook de handen, waaraan nog een eenvoudige ring stak, van te weinig waarde voor de dieven en moordenaars van het 'elegante vrouwtje', dat zoo lang te vergeefs door haren echtgenoot gezocht geworden was.

Ja, zij was vermoord geworden, om de diamanten welke zij om haar fraaien hals en aan hare kleine handen gedragen had en waarmede zij slechts had willen pronken om haren echtgenoot genoegen te doen. Zoodra zij het bal betrad, was haar lot beslist geweest. Het geheele raadsel werd opgelost, toen Lion bij de zandkuil kwam, waaruit het gebeente zijner beminde vrouw te voorschijn was gekomen om tegen hare moordenaars te getuigen. Drie ellendelingen, twee van welke mevrouw Lion van het bal hadden weggedragen, en de derde hun lastgever, een Griek, bij wien nog eenige van de gestolen juweelen gevonden werden, bleken de moordenaars te zijn. De Griek was rijk toen hij in hechtenis genomen werd. Later heette het, dat hij in de gevangenis een zelfmoord had gedaan, doch naderhand beweerden enkelen die hem goed kenden, dat zij iemand dis hem op een haar geleek, te Athene gezien hadden. Wel was er een ongelukkige in de gevangenis gestorven; maar wie zou er, wanneer hij de Oostersche toestanden in aanmerking neemt, een eed op durven doen dat het de rijke Griek was geweest?

Van den heer Lion blijft er weinig meer te zeggen. Hij verzamelde het treurig overschot van zijne vrouw en nam het mede naar zijn vaderland, met een treurig, doch kalmer hart. Nu werd hij door geen twijfel meer gefolterd. De toekomst behoorde aan hare nagedachtenis en aan zijn en haar kind.

Suum cuique.

Een behoefte, die geen boekverkoopers-frase is.

De opvoeding der vrouw is een vraagstuk, dat eindelijk ook in Nederland aan de orde gesteld is. Het wordt behandeld en mishandeld op velerlei wijzen.

Mishandeld, wanneer men het verwart met andere vraagstukken, als de zoogenaamde emancipatie der vrouw, die men zich dan nog voorstelt in de meest fantastische vormen en met de schrilste kleuren; mishandeld, wanneer men holle frases en ijdele declamatie stelt tegenover onbetwistbare feiten en klemmend betoog. Zoo heeft de gemeenteraad van Delft met zijn voorzitter, den volksvertegenwoordiger van Kuyk, zich een treurige vermaardheid verworven door de ongerijmdheid der bezwaren, die tegen de verbetering van het onderwijs der vrouw werden ingebragt, zoowel in de bekrompen raadzaal van Delft als in de ruimere Tweede Kamer.

De heer van Kuyk bovenal schijnt maar te vreezen, dat de vrouw geen vrouw zou blijven, wat bij bijzonder betreuren zou.

Omtrent de vrouw, haar aanleg en bestemming, haar regt en haar roeping bestaat in Nederland nog velerlei misverstand en wanbegrip, ook bij meer ontwikkelde mannen dan Delftsche gemeenteraadsleden, en zelfs in den Amsterdamschen raad zijn beschouwingen voorgedragen, welke een droevig licht werpen op de hoofdstad des lands.

Onbekendheid met den werkelijken toestand van het onderwijs der vrouwelijke jeugd in ons vaderland, volslagen onwetendheid van hetgeen elders bestaat, blindheid voor den staat van achterlijkheid, waarin de Nederlandsche vrouw verkeert, behooren tot de meest verschoonbare oorzaken van den tegenstand, waarop de pogingen om dat onderwijs te verbeteren, nog afstuiten.

Deze oorzaken kunnen bestreden en zullen bij gepaste bestrijding overwonnen worden. Het volk moet worden voorgelicht: het regt der vrouw op volle ontwikkeling van haren aanleg worde betoogd, de treurige toestand van het onderwijs op de meeste meisjesscholen worde, zonder oogluiking of verschooning, blootgelegd; aangewezen de weg, die tot verbetering behoort ingeslagen te worden. Welk onderwijs het meisje behoort te genieten, van welke beginselen het moet uitgaan, welk doel beoogen, hoe het moet ingerigt en door wie gegeven te worden - ziedaar vragen, welke eene ernstige overweging, eene veelzijdige behandeling vereischen.

Het onderwijs der vrouwelijke jeugd in Nederland is hoogst gebrekkig - dat is de overtuiging, die moet gewekt worden.

Het onderwijs der vrouwelijke jeugd in Nederland moet goed worden - dat is het doel, hetwelk men zich behoort voor te stellen.

De behandeling dezer belangrijke volkszaak vereischt een eigen orgaan.

Dat orgaan wordt aangekondigd: ‘Ons streven. Weekblad gewijd aan de ontwikkeling der vrouw.’

Het is een vrouw, die den moed heeft om de leiding van dit blad voor hare verantwoording te nemen.

Waarop is ‘Ons streven’ gerigt?

‘Dat de vrouw in staat moet gesteld worden, om naar openbare ambten te dingen; dat zij, is zij gehuwd, niet langer tevreden de levensgezellin des mans te zijn; is zij ongehuwd, in stede van als zijne ijverige hulpe op het onafzienbaar

veld der beschaving te werken, zich zijne plaats, zich zijne betrekkingen moet zien te veroveren, en alzoo niet naast hem, maar als mededingster tegenover hem behoort op te treden'?!

'Dat zij verre!' verklaart de redactie uit volle overtuiging.

De Delftsche burgervader zij gerust: de redactrice wil zich niet in de plaats dringen zijner slaperige gemeenteraadsleden, en zijn kuische oogen zullen niet geërgerd worden door wandelende Bloomers-costumen langs 't Oud-delft.

Wat wil de redactie dan wel?

'Ontwikkel verstand en gemoed zoo veelzijdig, dat de vrouw zich in elken levenstoestand volkomen te huis gevoelt. Ontwikkel haar zoo harmonisch, dat zij een sieraad wordt van den stand waartoe zij behoort, van den kring waarin zij verkeert, en naar de mate harer kracht, naar gelang van de meerdere of mindere talenten, haar geschonken, hetzij gehuwd of ongehuwd, moeder of kinderloos, een nuttig lid der maatschappij zal zijn; ja, dat zij, ingeval neiging of inwendige roeping haar dringt, de omstandigheden of redenen van stoffelijken aard haar nopen, uit de eigenaardige behoeften des tijds zich een werkkring weet te scheppen en dien waardig te vervullen.'

Inderdaad, die eisch is 'gematigd.'

Maar die eisch is ook 'stellig.'

Die eisch móet bevredigd worden; en dat zál hij.

Of het spoedig zal geschieden, hangt af van het onthaal, dat het nieuwe weekblad bij het Nederlandsche volk zal vinden.

Onze vrouwen en jonkvrouwen zullen het zeker krachtig ondersteunen: het is haar eigen zaak, die hier wordt bepleit, haar eigen belang, dat hier wordt gehandhaafd.

Maar ook ontwikkelde en nadenkende mannen zullen begrijpen, dat de belangen van hun huisgezin, de toekomst hunner kinderen, het lot van het vaderland hier voorname onverschilligheid verbieden, oppervlakkig veroordeelen wraken, ernstige belangstelling eischen.

Op menig gebrek zal gewezen, harde waarheden zullen moeten uitgesproken, veler eigenbelang gekrenkt worden - aan deze zware pligten zal men zich niet mogen onttrekken. Maar ook zal met wijsheid en kalm overleg de weg tot verbetering eerst gevonden, dan aangewezen, vervolgens gebaand moeten worden: geen rust voordat het doel van dien weg is bereikt.

Volharding en geduld moge de moedige Redactie paren aan warme liefde en welwikkend overleg.

K.

Brievenbus.

I.
van een optimist.

Mijnheer de Redakteur!

Het jaar spoedt ten einde... ‘Goede hemel! is dat alles wat gij mij te zeggen hebt? Denkt gij dat ik *dat* niet weet, en dat zelfs de domste van mijn lezers, gesteld dat ik domme lezers had...’ Gewis, mijn waarde heer! maar waar zou het heen met zoo velen die in het publiek moeten spreken of voor het publiek moeten schrijven, waar zou het heen met onze dominé's, met onze tweede-kamerleden, met onze Jan Salie's en Jan Oly's, als zij niet zeggen mogten, wat anderen reeds wisten?

Toch heeft uwe opmerking ook haar ‘betrekkelijk regt van bestaan.’ Op uwe beurt moogt gij vragen: Hoe zouden onze ministers, onze konservatieve opposanten, onze anti-kritiekschrijvers het toch maken, wanneer zij niet meer met honende voornaamheid mogten zeggen: ‘Zwijg gij stil, ik weet het ook wel’?

Zoo blijft elk onzer zijne stelling volhouden. En dit is het einde van ons zoet gekeuvel, gelijk van elke woordenwisseling in de *debating-clubs*, al heeft men ook met meerderheid van stemmen uitgemaakt dat deze of gene thesis vallen *moet*, vallen *zal*, ja gevallen IS, zooals dr. Zaalberg dat eenmaal verklaarde van Rome, vóór - hij zelf nog viel.

‘Het jaar spoedt ten einde, en het betaamt ons de balans op te maken van het goede en het kwade.’ Zoo zou een redenaar spreken, maar aangezien ik geen redenaar, maar slechts een simpele briefschrijver ben, zal ik u op mijn eenvoudige manier zeggen wat ik voornemens ben te doen. Mijnheer! het nieuwe jaar is nog niet geboren, en ik behoef er dus geen komplimenten mede te maken, want - ik heb er nog geen voordeel van te wachten, maar keer het *sans façon* den rug toe, en maak regtsomkeerd in den marsch, een, twee, drie, vier, vijf (volgens het oude exercitie-reglement, het nieuwe, dien zegen voor Nederland, ken ik nog niet) en verzoek u en uwe lezers, allen verstandige lieden volgens uw eigen verklaring, hetzelfde te doen. Zoo kunnen wij dien hardlooper, den tijd, nog even bij de slip van zijn rok trekken en hem dwingen stil te staan, om de rekening op te maken van het scheidende jaar.

Het 69^{e} jaar(*) van de achttiende eeuw heeft een groote vermaardheid gekregen, doch slechts lang na zijn dood, door dat het zoo verstandig geweest is om het aanzijn te geven aan een reeks van groote mannen. Lang na zijn dood, want wie zou het den kleinen Corsikaan en den schreeuwenden Arthur Wellesley, en den zuigeling von Humboldt en zoo vele anderen - waaronder ook mijn overgrootvader Pieter Oly Janszoon, in de geheele X-streek zoo wel bekend - hebben kunnen aanzien toen zij nog in de luren lagen dat zij eenmaal duizenden menschen ter slagtbank leiden, emancipatie-billen verdedigen, vulkanen peilen, en het aanzijn aan beroemde achterkleinzonen geven zouden? Het 69^{e} jaar der negentiende

(*) Eigenlijk het 70ste; maar ik wil ten minste eens in mijn leven niet pedant zijn, wat - niet iedereen gelukt.

eeuw is gelukkiger, het is reeds beroemd vóór zijn dood. *They manage these things better now.* Wij zijn ook een eeuw verder, mijnheer! En mogen ook de geologen die van 323 en een half millioen jaren spreken (dat onnoozele halfje, *slechts* 500,000 jaren, maakt hier een gek figuur!) met verachting den neus optrekken voor een simpel eeuwtje, even als Mires c.s. een diepe minachting koesteren voor millioenen, en alleen met milliarden willen rekenen, ik, eeuvoudige burgerman, die nog respekt heb voor één ton gouds, ja zelfs geen duizend gulden oneerbiedig voorbij ga, ik ligt mijn hoed af voor een eeuw, en zeg, 't is in allen geval honderdmaal 365 dagen, vijf uur, zooveel minuten en zooveel sekonden.

Het jaar 1869 is beroemd geworden. En het zal niet ontbreken aan dezulken, die de loftrompet er over met krachtiger adem zullen steken, dan de achterkleinzoon van Pieter Oly Janszoon. Toch mag en kan ik niet zwijgen. Is ‘mijn kleine hond dankbaar,’ het zou niet ‘hondsch’ maar ‘groote hondsch’ van mij zijn, als ik ook op mijne wijze mijne erkentelijkheid niet betuigde voor het geluk mij beschoren om door het licht van dat jaar bestraald te zijn geweest. *Hij leefde in* 1869; dat zij eenmaal mijn grafschrift! 't Is niet veel, maar toch meer dan men van menigeen zeggen kan!

Maar, ‘waar zal ik beginnen, waar eindigen?’ Och, al weder zoo'n redenaarsphrase! Dat komt van al die moderne en anti-moderne, christelijk-historische, en historisch-onchristelijke lezingen, die ik slikken moet. Mijn geheele oorspronkelijkheid dreigt er mede verloren te gaan. *Sans phrase* dus, ik begin - met het begin, en sla het eerst mijn blik op het plekje dat mij het naast en *dus* het dierbaarst is, de plek ‘waarop mijn adem *gaat*, waarop mijn graf zal *staan*.’ (In parenthesi, een raar *marcheren* van dien adem, en een zonderling *staan* van iets, dat eigenlijk onder den grond zit! En toch, wij zingen dat maar altijd door!)

Voor ons vaderland was het jaar 1869 bijzonder gezegend, zóó bijzonder, dat de rijkdom van stof mij noodzaakt mij slechts tot eenige voorname punten te bepalen. En wat zou ik dan eerder noemen dan de nooit volprezen afschaffing van het zegel op de dagbladen? Wat daarvoor gezwoegd en geslaafd is, wat krachten daarvoor in het werk zijn gesteld, gij weet het, mijnheer! En wien uwer lezers is het onbekend? Hoe het oogenblik, waarop deze overwinning zou behaald worden, is voorgesteld als de dageraad der bevrijding van de gedachte enz. enz. enz., wien ligt het nog niet versch in het geheugen? Het verbond met den langen, euphonischen naam werd geboren, leefde en stierf den schoonsten dood, dien ooit een verbond gestorven is. De zaak werd ter hand genomen, eerst een weinig onhandig. Het zegel zou wegvallen, maar daarvoor de thee worden belast. Dit deed alle oude vrouwtjes sidderen en men weet hoe krachtig de oudewijven-politiek in ons land is! Groote couranten en slappe thee, dat ging niet zamen, dat begrepen zelfs de Haff- en de Hofmanns, en het voorstel dreigde te vallen, tot dat er één op het lumineuse idee kwam, om de thee door jenever te vervangen; voor het spiritueele moest het spiritueuse betalen. ‘De kranten ontlast, jenever belast,’ dit werd de leus, en het zegel viel, viel, om nooit weer op te staan (vrij wat zekerder dan Rome!) En heeft nu die groote maatregel zoo zegenrijk gewerkt als men hoopte en verwachtte? Kunt gij er aan twijfelen, mijnheer? Heeft ze geen bate opgeleverd: 1o. voor de drukkers, 2o. voor de uitgevers, 3o. voor de redakteurs? En alsof dit niet genoeg ware, is ze ook nog niet een weinig voordeelig geweest voor het publiek? Gij behoeft u slechts de voorspellingen te herinneren van de voorstanders der afschaffing en bij u de overtuiging levendig te houden van de onfeilbaarheid dier profeten, en gij zult - ook al ziet ge het zoo dadelijk niet - toch door den geloove

mijn stelling moeten beamen. Ze behoeft dus geen nader betoog, ze is ‘zonneklaar’ bewezen. Alleen zij het mij vergund nog twee voordeelen op te noemen, waaraan niemand gedacht

heeft. Vooreerst heeft de ontlasting - van de dagbladen - en daardoor hun verruiming en vergrooting, een gunstigen invloed gehad op de *gerektheid*, - ik meen niet van den stijl, de Hemel beware mij, - maar van de armen der lezers, die nu wel genoodzaakt zijn, vooral in de societeit waar ze, namelijk de dagbladen, door de zorgen van den stokbewaarder in boeijen geslagen zijn, zich tot hun volle lengte uit te strekken, en alzoo aan de borst ruimte te geven, waardoor men eerlang niet meer dat *krom en verdraaid geslacht* zal zien, waarover orthodoxe predikanten zoo dikwijls jammeren, maar Nederland zoo al niet regt*zinnige* dan toch regt*lijvige* burgers tellen zal.

Een tweede voordeel zie ik in de *veelheid* der dagbladen en de mogelijkheid om daardoor in *aller* behoefte te voorzien. En toch is hier de volmaaktheid nog niet bereikt, maar moeten wij voortgaan van stap tot stap. Zoo verheugt mij zeer de verschijning van een *Brandweer courant*, maar ongaarne mis ik nog een *Waterleidingsblad* (dat daarom nog niet waterachtig behoeft te zijn), en vooral een periodiek geschrift voor riolering en mestbereiding. Ik stel dus voor om een courant op te rigten onder den titel van: *Het Riool*, *Dag- en Nachtblad voor al wat morsig is en kwalijk riekt.* Mij dunkt, de redakteuren der Asmodée en van het Rotterdamsche Volksblad, als met die materie wél bekend, zullen zich gaarne met de direktie daarvan belasten. Voorts nog een Gevangenis-courant, of liever nog een Galg en rad-blaadje (want al heeft men voorgesteld de doodstraf af te schaffen, de kwestie is nog 'hangende'). En wie zou beter in staat zijn dat blad te redigeeren, dan de schrijver der historische aanteekeningen in den Gelderschen Volksalmanak, die volgens het *Suum cuique* in uw vorig no. voor deze soort van zaken zulk een bijzondere 'voorliefde' heeft? Ook voor de verschillende leeftijden is gezorgd, maar niet genoegzaam. Dankbaar erken ik, dat er reeds is een Mentor, een Bato, een Kindercourant enz., ook zelfs een *Poupée modèle*, nog wel alleen in het Fransch, - maar onze jonge kinderen, door Zwitsersche bonnes bewerkt, verstaan deze dingen immers ook wel, en anders zullen onze wakkere uitgevers die pop wel in een oorspronkelijk vertalingskleed steken, met een even echt Hollandschen titel als *de Gracieuse* en *de Bazar* - wel kunt gij, lieve wichtjes, aanstaande *coquettetjes* (de zetter zorge toch vooral dat hij de tweede sylbe *que* niet vervange door een herhaling van de eerste *co!*) hier voor uw aanstaande vorming veel nuttigs leeren; maar het kind in de wieg, mijnheer! maar de suffende grijze, moeten zij dan geheel vergeten worden? Voor het eerste rigte men een blaadje op onder den titel b.v. van *de Rinkelbel*, en stelle tot redakteur aan den een of anderen mannelijken baker; want bij de opdoemende emancipatie der vrouw zal eerlang het beheer der vuur- en luijermand wel aan een van het sterkere geslacht moeten opgedragen worden, waarvan onze taalvormers reeds een *Ahnung* schijnen gehad te hebben toen zij aan het woord, dat den opperbestuurder of -ster der kraamkamer beduidt, een mannelijken uitgang gaven. Voor het blad der grijsheid, waarvoor ik nog geen naam weet, of uit eerbied niet weten wil, is dunkt mij de aangewezen redakteur een der 'jongens van tachtig jaar' voor wie de heer Baker (niet te verwarren met den baker-heer boven vermeld) schrijft, en - als wij maar in 't leven blijven, kunnen wij allen hem met der tijd vervangen.

Maar ik mag van den nationalen, internationalen - de heer van Lynden van Sandenburg zou zeggen *christelijken*, dr. Kuiper misschien *eeuwigen* - tijd, geen misbruik maken, en moet dus van dit rijke onderwerp afstappen, om er naderhand misschien nog wel eens op terug te komen. Ik sla nog een vlugtigen blik op andere

heerlijke verschijnselen op onzen vaderlandschen bodem in 1869. En hoe zou ik dan kunnen zwijgen van de schitterende feiten van Neêrlands eerbaarheid ('t is niet des zetters schuld maar de mijne, mijnheer! dat hier een letter wegvalt; ergert gij er u echter aan, zet er dan gerust een *Wee!* voor), feiten, waarvan de Bilt getuigen kan even als ten vorigen jare de

Waasdorpsche duinen, feiten waardoor zóó duidelijk bewezen is dat Nederland zich zelf helpen kan, dat de Provinciale Staten van Groningen, en de Sneekers, en misschien DE bewoner van Rottum en DE kustbewaarder van Schokland als om strijd bij den koning aanhouden om afschaffing of ten minste krachtige vermindering van het Nederlandsche leger? Hoe zou ik zwijgen van het Statistisch congres, waaraan volgens de jeremiaden van sommigen zooveel vrijdenkers, maar toch denkers, mijne heeren! wat men van u niet altijd kan zeggen, hebben deelgenomen, het congres waarvoor *Hare* Majesteit zooveel belangstelling heeft betoond, en nog meer had willen betoonen, zoo Hoogere Magt het haar niet belet had? Hoe van de Tentoonstelling te Amsterdam van, voor, door, met en tot handwerkslieden, waar prachtige piano's en fijne Havanna-sigaren als eigenaardige meubelen voor de handwerkersklasse prijkten, eene tentoonstelling door den *jongsten* telg van den geliefden Oranjestam op zoo welluidende wijze gesloten? Hoe eindelijk van de onthulling van HET Monument, waar het 'laatste woord' gesproken, maar niet de laatste 'klank' gehoord is, waar de galvanoplastiek haar zegepraal heeft gevierd, en bij de uitdeeling der ridderorden weder het zegel gedrukt is op de wijze spreuk der oudheid *Sic vos non vobis?* O! mijn vaderland, mijn dierbaar vaderland!... Neen, niet pathetisch worden, Jan! Dat deed je over grootvader ook nooit, evenmin als zijn tijdgenooten Napoleon en Wellington.

Toch beslaat mijn vaderland een ruime plaats in mijn hart, en dus ook in mijn brief. Van al wat er op het overige gedeelte van het wereldgebied is voorgevallen kan ik helaas! slechts weinig zeggen. Dat echter het jaar 1869 ook voor Europa, ook voor Amerika hoogst belangrijk is geweest, gij zult er van overtuigd zijn, al bepaalt gij uwe aandacht alleen op drie 'openingen', die van den grooten Spoorweg tusschen San Francisco en New-York, die van het Kanaal van Suez, en die van het Concilie te Rome. De eerste, waarbij geen priester of geestelijke tegenwoordig was, maar waar de electrische telegraaf in alle steden van Amerika op hetzelfde oogenblik deze treffende woorden van den president-directeur herhaalde: 'Broeders, hoeden af, wij gaan bidden,' de tweede, waarbij eenige droppelen water in het kanaal geworpen werden, dat het wel noodig heeft daar, zoo als een Franschman zeide, *les navires touchent quelquefois*, *mais les actionnaires jamais!* en waarbij mgr. Bauer oreerde, dat *la vieille Europe saluait la jeune Egypte*, NB. het jeugdige Egypte, dat reeds vóór omstreeks zesduizend jaren, ja, vóór dat volgens de oude boekjes de wereld geschapen was, een hoogen trap van beschaving had bereikt, - het derde eindelijk, waar men een taal spreekt die niemand meer verstaat, en men door verwarde klanken, die aan het 'vol zoeten wijns' doen denken, zich het voorkomen wil geven als of men door Heiligen geest bezield was.

Na al die openingen, moet ik sluiten. Ik moet het, mijnheer! want gij zijt streng, en uw *veto* heeft meer te beduiden, dan dat van menig koning of zelfs kamerpresident. Er zou mij nu nog overblijven, om een blik te werpen in de toekomst. Maar aangezien de ondervinding mij geleerd heeft dat het mij gaat als onze konservatieven en nooit eener mijner voorspellingen uitkomt, maar altijd het tegendeel gebeurt, zou ik mijn vaderland oorlog en pestilentie, en u zelven ziekte en ellende moeten voorspellen en - dat stuit mij tegen de borst.

Ik doe dus wat vele kamerleden moesten doen - IK ZWIJG!

Als altijd,

25 Dec. 1869.

Uw Dw. Dienaar,
JAN OLY.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Eenige opmerkingen over de waarde der geschiedenis, als hefboom ter ontwikkeling van den mensch, en over de methode van 't onderrigt in dit vak.

Er is veel, hetwelk aanduidt, dat de geschiedenis, als middel tot vorming van den geest, niet hoog staat aangeschreven in de meening der menschen. Hoe kort is het nog geleden, - ongeveer vijftig jaren welligt, - sinds zij vrij algemeen als leervak in de scholen werd ingevoerd.

Nog is het geene zeldzaamheid, te hooren, dat iemand, die zich voor de hoogeschool voorbereidt, zich regelmatig toelegt op de studie der oude talen en van de wiskunde, om dan, bijna aan den eindpaal der voorbereiding genaderd, er spoedig wat historie bij op te slaan. Menigeen schept er behagen in, getuigenis af te leggen van zijne aangeboren ongeschiktheid, om eenige kennis van dit vak te verwerven. Immers, het is een vak, alleen te leeren voor hem, die een goed geheugen heeft. En vermits, volgens die zegsmannen, de natuur zoo goed is, hun, wien zij de gave van 't geheugen heeft onthouden, eene dubbele mate oordeel te verleenen, is de bekentenis van onkunde in de geschiedenis een door henzelve aangeheven lofzang op de kracht van het eigen oordeel. Met minachting ziet men hem aan, die de eerste beginselen van de spraakkunst eener taal niet regt meester is. Bij de historie telt men dergelijke feilen geenszins en achten niet weinigen de juiste kennis der feiten en jaartallen, zoo niet eene dwaasheid, althans vrij overbodig, geheel voorbijziende, dat slechts juiste kennis kan ontwikkelen, aanvuren tot het doen van pogingen, om het verworven goed te vermeerderen, den denkenden geest bevredigen.

Hij, die de stelling wil verdedigen, dat het vak der historie ruimschoots de vereischten bezit, om de jeugd te vormen, moet zich, dit

doende, gronden op de overweging van zijnen inhoud, van den invloed, dien zijne studie uitoefent, van de menschelijke vermogens, die deze studie bezig houdt.

Welke is die inhoud? De definitie der geschiedenis - wanneer men van de oorspronkelijke beteekenis van 't woord uitgaat - luidt, dat zij is de zamenvatting van het gebeurde. Breeder opgevat, is de wetenschap der geschiedenis de kennis der beschaving in de verschillende tijdperken der ontwikkeling van de menschheid. Het onderwerp der geschiedenis is de mensch, maar de mensch in zamenhang met een geheel, hetzij dit een staat, of een volk, of de menschheid zij. Het hoofdbestanddeel der geschiedenis is de daad, de menschelijke daad. Een tweede bestanddeel is de toestand, want daad en toestand staan tot elkander in eene naauwe betrekking. Gelijk er toestanden zijn, die aanleiding geven tot daden, hebben wederom daden zekere toestanden ten gevolge. Een derde bestanddeel der geschiedenis zijn de denkbeelden. Hoewel, naar ik meen, de bewering, dat de denkbeelden de geschiedenis regeren, niet opgaat, daar veel, dat geschiedenis heet, in strijd met die denkbeelden gebeurt, is van den anderen kant het aanwezig zijn van dit bestanddeel der historie geenszins te miskennen. Men verstaat er door: het innerlijk leven der menschheid, de gezindheden en de inzigten der menschen, hunne bedoelingen, in 't kort de drijfveeren en beginselen, waaruit de daden en de instellingen voortspruiten.

De historie is het, die de vierschaar spant over het menschdom. ‘De geschiedenis der wereld is het gerigt over de wereld.’ Zij herziet het oordeel, dat de fortuin heeft geveld, door gewaande groote mannen te doen afdalen van het hooge voetstuk, waarop zij zich hadden geplaatst; en anderen er op te zetten. Zóó geeft zij lessen aan het levend geslacht en houdt de nakomelingschap een dreigenden vinger tegen. De geschiedenis is het afbeeldsel der menschheid.

> ‘Was kluges, dummes auch je geschah,’
> ‘Das nennt man Welt-Historia.’

Rijk, overrijk is haar inhoud. Zij bevat staatsgebeurtenissen, oorlogen, vredesverdragen, veranderingen van staatsgesteldheid of wetten, binnenlandsche twisten, de uitbreiding van handel, zeevaart en andere bedrijven der volkeren, de lotgevallen van bijzondere personen, enz.; maar ook de onderlinge betrekking der staten tot elkander, de stille ontwikkeling der staatsgesteldheid en wetgeving, de onderscheiden verschijnselen der beschaving, als deelen van het leven der volkeren, de keten der oorzaken en gevolgen. Onbegrensd is inderdaad de omvang der geschiedenis. Zij poogt de gebeurtenissen in hare ware gedaante te doen kennen, de menschen met hunne gevoelens en hun karakter, de menschen en de zaken met al de omstandigheden, die ze gemaakt hebben tot hetgeen zij zijn.

Kent men aan de vruchten den boom, dan voorzeker zijn de vruchten, welke de boom der geschiedenis oplevert, wel waardig, dien te kweeken en voort te planten. Niet zonder reden noemden haar de ouden de moeder der wijsheid, de leermeesteres des levens.

Volgens anderen is zij de leerschool der humaniteit, de koningin der wetenschappen.

Zij toch maakt den mensch vertrouwd met de wereld en met zijns gelijken. Zij bewaart hem voor alle stelselzucht, daar zij de dingen dezer wereld steeds in hare ware natuur en in voortdurende beweging doet aanschouwen. Zij werkt niet op het verstand alleen, maar evenzeer op het gemoed. Zij legt niet den grond tot ééne enkele zielsstemming, noch wekt één enkelen hartstogt, maar zij spreekt tot den mensch in zijn geheel. Zij zoekt hem niet tot één besluit of tot ééne daad te brengen, maar zij dringt hem, vast te willen en welberaden te handelen. Den mensch de werkelijke wereld doende verstaan, leert zij hem, zich krachtig en vrij op deze aarde te bewegen. Zij predikt geene moraal en trekt geene stelsels op, maar zij voert Epaminondas als het toonbeeld eener edele denkwijze en der wezenlijke onbaatzuchtigheid ten tooneele, leert Luther als 't model van toewijding aan een verheven levensdoel eerbiedigen en personifiëert den dichterlijken heldenmoed, met de krachtigste énergie gepaard, in Alexander den groote. De geschiedenis verbant alle bekrompenheid en vooroordeelen. Zij doet eigenbaat en afsluiting haten en spoort den mensch aan, het tegenwoordige leven te gebruiken en niet stil te zitten, vermits het dwaas is, op een toekomend leven te hopen, wanneer men het leven, waarover men heeft te beschikken, verwaarloost, in hooger spheer te willen verkeeren, wanneer men zich den tijd der voorbereiding niet te nutte heeft gemaakt. De historie vervult den mensch met ernst en maakt hem met den weg des levens bekend. Zij houdt hem voor, dat het hem past, gematigd te zijn in 't oordeelen door zijne opmerkzaamheid te vestigen op de wisselvalligheid der menschelijke zaken, door nu en dan een vermoeden bij hem op te wekken van den vasten gang der leidingen Gods, door zijne aandacht te bepalen bij de wisseling van dood en leven, van menschelijke vrijheid en menschelijke magt met menschelijke beperktheid en onmagt. Zij toont, als met den vinger, al wat grootsch is aan en laat den mensch onverschillig voor alles, wat haastig voorbijgaat. Immers het vlugtige kan hem niet boeijen, die de ondervinding der eeuwen raadpleegt. Eindelijk, de geschiedenis geeft een krachtig middel aan de hand, om het tegenwoordige grondig te beoordeelen, en vergunt ons, in den spiegel van 't verleden, althans eenigermate, een' blik op de toekomst te slaan.

Dit zijn of kunnen zijn de vruchten eener grondige beoefening der geschiedenis. Dit is of kan zijn de invloed harer studie. Neen, deze studie rigt den mensch niet af, noch voedt hem eenzijdig op, maar zij is veelzijdig, zoozeer als eene. Men pleegt de krachten of vermo-

gens van den menschelijken geest tot een zeker aantal te brengen en ze met verschillende namen aan te duiden. Daaronder zijn het geheugen, de verbeelding, het oordeel. Of evenwel een dezer vermogens immer, geheel afgezonderd van de overige, werkzaam is, kan, zou ik meenen, betwijfeld worden. Hoe dit zij, alle drie worden door de beoefening der geschiedenis bezig gehouden, geoefend, gestaald. Dat het geheugen bij het leeren der geschiedenis eene aanmerkelijke rol speelt, wordt zoover erkend, dat, naar veler meening, iemand, die geene andere vermogens heeft dan dit, zich dit vak nog wel kan eigen maken. Noch dit dwaalbegrip, noch de thans, reeds bij het vroegste onderwijs, heerschende vrees om het geheugen te laten werken behoeft eenigen invloed uit te oefenen op hem, wien de taak van 't onderrigt in de historie is opgedragen.

De leeraar der geschiedenis zal wèl doen, te bedenken, dat in de eerste jaren der jeugd het geheugen gaarne werkzaam is; dat het ware besef en inzigt bij elken mensch trapsgewijze toeneemt; dat het hem niet vrijstaat, van den twaalfjarige eene oogst te vergen, welke slechts van den achttienjarige mag worden verwacht; dat hij de meest ervaren tuinman is, die verstaat, welke verpleging iedere plant in elk tijdperk behoeft. ‘De onderwijzers, zegt mr. Jacob van Lennep, die er in de dagen mijner kindsheid in Nederland waren, behandelden de kinderen niet alleen als denkende wezens, maar ook als kinderen. Zij huldigden de stelling niet, dat een kind niets moet van buiten leeren, dan wat het begrijpt.’ Van Lennep zelf kon op twaalfjarigen leeftijd alle Fransche boeken zonder woordenboek lezen; hij kende de hoofdtrekken der geschiedenis van 't vaderland en van de algemeene historie; hij had de volgreeks der koningen van Pergamus en van Cappadocië, alsmede die der Romeinsche keizers in 't hoofd. Doch niet hij alleen stond op die hoogte. Hetzelfde was het geval met de meeste zijner medeleerlingen. Het zou voorbarig zijn, naar dit ééne gegeven een besluit op te maken. De koningen van Pergamus en van Cappadocië wegen zeker, bij de beoordeeling van 't standpunt der ontwikkeling, niet zwaar in de schaal. Desniettemin, welke twaalfjarige is heden ten dage, alles te zamen genomen, zoo ver gevorderd, als van Lennep en zijne tijdgenooten destijds? En toch is het eene halve eeuw geleden.

Dat in de tweede plaats de verbeeldingskracht der leerlingen, bij de studie der geschiedenis, stof genoeg vindt om tot haar goed regt te geraken, is een gevoelen, dat evenmin vele bestrijders zal ontmoeten. Zij zal die stof aantreffen, indien de inhoud der historie zooveel mogelijk aanschouwelijk wordt voorgesteld, indien het historisch leven in zijne volle waarheid voor het oog der ziel wordt opengelegd, niet in het kleed van den roman, noch met willekeurige redenering gestoffeerd, noch met gedwongen sentimentaliteit opgesierd. Met dat al spreekt het vanzelf, dat zekere gedeelten der historie, bijv. de togt

van Xerxes naar Griekenland, de slag bij de Thermopylae, de legerplaats van Attila, het proces van Karel I, tooneelen uit de eerste Fransche omwenteling, zich bij voorkeur voor dit doel laten aanwenden.

Maar ook het oordeel is op verre na niet uitgesloten bij de beoefening der geschiedenis. Wat velen hieromtrent ook mogen zeggen of denken, deze waarheid is onbetwistbaar. Zonder te begrijpen, kan men niet doordringen in de kennis van Sparta's en Athene's aloude staatsgesteldheid. Wanneer men niet tot op den bodem wil verstaan, wat men hoort of leest, is het waarderen der diensten, door Themistocles of Pericles aan den staat bewezen, eene onmogelijkheid. Al wie eene juiste kennis verlangt te bezitten van de binnenlandsche geschillen, die als een draad door de historie der Nederlandsche Republiek heenloopen, kan dit niet, tenzij hij die geschillen hebbe getoetst aan de unie van Utrecht, tenzij hij rijp nagedacht en wel overwogen hebbe. Eerst met het vellen van een oordeel komt het regte inzigt. Dezelfde eisch geldt, waar het vragen van erfopvolging betreft en vredesbepalingen, in verband tot de oorzaken der oorlogen te beschouwen. Hoeveel te meer wordt het oordeel geroepen, zijne taak te volvoeren, zoo vaak er sprake is van de in verschillende tijden heerschende denkbeelden, van de beweegredenen, die tot handelen nopen, van de wegen, welke de historische personen betreden, om het doel, dat zij zich hebben gesteld, te bereiken. Hoezeer wordt het onderrigt in de geschiedenis eene kweekschool voor het denken, wanneer de aandacht der jeugd wordt bepaald bij oorzaak en gevolg, bij de gelijkheid en het verschil, bij de voorwaarden, waarvan de lotgevallen der volkeren, de grootheid, de bloei, het verval der staten afhangen. Inderdaad, zoo de gedachte of het verstand de feiten geheel poogt te bemagtigen, den verborgen zamenhang nasporende, het verwijderde aan het nabijliggende aanknoopende, de gebeurtenissen beoordeelende, ze zoowel naar hare zedelijke waarde, als naar hare beteekenis voor haren tijd in 't regte licht stellende, dan zal er ruimschoots gelegenheid gegeven zijn, om een gerijpt oordeel te verkrijgen.

Als middel ter vorming en versterking van 't geheugen, de verbeeldingskracht, het oordeel, behoort het verstrekken van historische stof aan den menschelijken geest hoog geschat te worden. Maar hiermede is in geenen deele het laatste woord gezegd ten aanzien van het nut, hetwelk de leeraar der geschiedenis beoogt. De studie van dit vak oefent, hetzij men het zoekt, hetzij men het niet zoekt, een krachtigen invloed op het karakter en op de zeden uit. Hier, zoo ergens, geldt het ‘studia abeunt in mores.’ Daarom is de historie een regt eigenaardig voedsel voor de jeugd, die van nature overhelt tot eene opvatting van personen en zaken, uitgaande van het zedelijk standpunt. Intusschen is het, opdat het onderwijs in de historie eene zedelijke strekking hebbe, volstrekt niet noodig, dat de leeraar van dit

vak zijne wetenschap aanwende als voertuig voor zedepreeken. Zoo min mogelijk moet hij met woorden en klanken willen leeren. Uit de aanschouwing zelve behoort de overweging of de gemoedsaandoening op ongezochte wijze voort te spruiten. De historische voorstelling werkt onmiddellijk en als in 't geheim, even als de muziek en de poëzie.

Een tweede voordeel is, dat de geschiedenis, terwijl zij het verleden en de menschen, die hun' tijd hebben gehad, doet kennen, tevens inleidt in de kennis van het heden en van den aard des menschen in 't algemeen. Zij leert, dat de menschen niet te verdeelen zijn in twee tegen elkander over staande reeksen, eene van engelen en eene van duivelen, maar dat zij allen een mengsel zijn van goede en kwade eigenschappen. Zij brengt onophoudelijk eene menigte van wetenswaardige zaken ter tafel, hoedanige andere vakken niet in dien rijkdom en veelsoortigheid opleveren. Het zijn geene ‘phrases,’ het is geen ‘parlage’, dat het onderwerp uitmaakt, waarmede dit leervak zich bezig houdt. Het zijn zaken, menschelijke zaken, verschijnselen der tegenwoordige wereld, die - gewijzigd naar 't verschil van tijd en plaats - ook nu nog dagelijks voorkomen. Zoo is zij eene milde kweekster, beide van menschen- en zakenkennis.

Een derde kenmerkende trek van de historie, als vak van onderrigt, is, dat zij, den geest rijke en overvloedige stof ter verwerking biedende, steeds tot eigen en dieper studie opwekt. De ruwe omtrekken, in de kindsheid geleerd, kunnen in de jongelingsjaren worden aangevuld en zóó de aanleiding worden tot ernstige nasporing, rijper nadenken of aangename en onderhoudende lectuur.

Eene vierde eigenschap van dit vak is, dat het den leerling dagelijks opleidt, om geregeld en met orde te spreken en te schrijven. Doch ik ga over tot de schaduwzijde.

Immers ook deze ontbreekt niet tegenover het vele goede, dat er van de geschiedenis, als leervak, valt te zeggen. Dat zij ook eene dergelijke zijde heeft, een lot, dat zij wel met alle vakken zal gemeen hebben, is een gelukkig verschijnsel. Ligt zou zij anders bij het onderwijs eene soort van opperheerschappij willen voeren, die thans, nu men den mensch harmonisch tracht te ontwikkelen, geheel misplaatst ware. Die zwakke zijde der geschiedenis is, dat zij den leerling niet zooveel gelegenheid biedt tot zelfwerkzaamheid, als sommige andere vakken. Hem de historie zelve uit de bronnen te laten opdelven, ware eene taak, die o.a. het voordeel opleverde, hem genoegzame bezigheid te verschaffen. Doch dit is dan ook de eenigste gunstige getuigenis, welke men, met het oog op de jeugd, van die oefening zou kunnen afleggen. Geheel onvruchtbaar nogtans is, ook zoo men ze aan den genoemden eisch toetst, de historie geenszins. Zij biedt gereede aanleiding tot schriftelijke beantwoording van allerlei vragen, tot velerlei oefeningen.

Bovenal, men kan opstellen over haar maken. Ja, dat kan men,

en dit doet men ook. Zoozeer is dit opstellen maken in gebruik, dat men, naar 't schijnt, de woorden van Johann Heinrich Voss heeft vergeten, die ‘den eigenen Arbeiten nicht hold war’ en meende, dat de meesten zich daardoor gewenden, ‘viel Worte über Nichts zu machen,’ en nimmer zouden leeren, ‘sich über die gemeine Sprachweise zu erheben.’ In de werkelijke wereld vordert een redelijk man van niemand, dat hij geve, zoo hij niet heeft. Moet, in de wereld der gedachten, eene verstandige opleiding een anderen weg inslaan? De geest van kinderen en jongelieden is over 't geheel nog te arm, zij zijn te weinig gewend aan eigen nadenken, om van hen het zwaarste te vergen, waartoe een ontwikkeld man in staat is. Moeten er alzoo opstellen over de historie zijn, dan zou ik voor mij er slechts dan voor wezen, indien andere oefeningen zijn voorafgegaan en indien de leerling de zaak, die het onderwerp van 't opstel zal zijn, van meer dan van één kant heeft bezien.

Vreemd moeten de gewaarwordingen zijn van hem, die, na zich geheel te hebben verdiept in de overweging van de heerlijkheid der historie, van haren veelzijdigen en diepzinnigen inhoud, van den krachtigen invloed harer beoefening, plotseling opziet en de werkelijkheid waarneemt. Welligt bestaat er bij geen ander vak doorgaande zulk eene wanverhouding tusschen het onderwezene of hetgeen heet onderwezen te zijn en het werkelijk opgenomene, eene verhouding, die door de verscheidenheid der gaven en vlijt geenszins voldoende wordt opgehelderd. De kennis, die de leerlingen bij 't verlaten der inrigtingen, waar zij 't voorbereidend onderwijs hebben genoten, van de geschiedenis blijken te bezitten, is veelal gering. Somtijds of dikwijls is het, alsof er alleen onderrigt is gegeven in de historie, om de waarheid te staven van het woord:

> ‘Darin studirt die Jugend mit Fleiss,’
> ‘Was sie nie zu begreifen weiss.’

Vanwaar dit? In de eerste plaats is het te betwijfelen, of de geschiedenis, als wetenschap in haar geheel, een voorwerp is van levendige belangstelling bij de Nederlandsche natie. Men bezigt ze als middel van uitspanning en leest voor zijn genoegen het eene of andere werk, waarin eenig uitgelezen tijdvak of gebeurtenis wordt beschreven. Men gebruikt ze als tuighuis, ten einde er wapens uit te halen, om eene lievelingsmeening of stelling te verdedigen, en zegt dan: ‘De geschiedenis leert,’ enz. Bij ongeluk wil het toeval meestal, dat van twee tegen elkander gekante gevoelens zoowel het eene, als het andere steun vindt in de historie. Niet zeldzaam is het verschijnsel, dat deze of gene den een of anderen historischen persoon, het eene of andere tijdperk heeft, waaraan hij zijne nasporingen wijdt. Doch dat iemand, die op den naam van ‘beschaafd wezen’ aanspraak wil maken, de

historie in haar geheel, en niet al te oppervlakkig, dient te hebben doorloopen en zóó eenig besef te hebben gekregen van haren gang in groote omtrekken, is, geloof ik, geene zeer verbreide overtuiging. Ware zij dit, dan zou men aan eenig teeken hebben bespeurd, dat werken, door de gansche wereld heen vermaard, als die van Ranke, Bancroft, Haüsser, Grote, Duncker, Buckle, hier te lande veler aandacht hadden getrokken. De veronderstelling ligt voor de hand, dat zij door eenige Nederlanders zijn gelezen. Maar geen spoor is er in de tijdschriften of dagbladen van eenige aankondiging, beoordeeling of waardering dier geschriften. Niemand heeft den vooruitgang der historische wetenschap, dien men aan deze beroemde mannen heeft te danken, in 't licht gesteld. Op de catalogussen der boekerijen van bijzondere personen komt slechts zelden een groot aantal van dergelijke boeken voor.

Eene andere oorzaak van het aangeduide verschijnsel is te zoeken in den aard van de studie der jongelieden, aan wie het onderrigt wordt verstrekt. Op enkele gunstige uitzonderingen na, is het meerendeel van hen niet genoeg doordrongen van de waarheid, dat hun leeftijd ten doel behoort te hebben het vergaderen van grondige kennis. Zoo als dit in hunne wijze van bestuderen van andere vakken kan worden opgemerkt, valt het eveneens bij hunne beoefening der geschiedenis in 't oog. Ook wanneer zij zich goed toeleggen, leeren zij bij den dag. Komt er nu bij deze wijze van bestuderen der historie een te klein getal leeraren, gebrekkige hulpmiddelen, een leeraar, die er zelf niet veel van weet - indien de zoodanige bestaan -, hoe kan men dan eene overvloedige oogst verwachten?

Eene derde oorzaak kan gelegen zijn in gemis van een vast plan of van een geleidelijken gang bij het onderwijs. Welligt bekoord door het schilderachtig tafereel der genietingen, die den beoefenaar der historie op 't einde der baan wachten, denkt menig leeraar zich niet genoeg te kunnen haasten met aan zijne leerlingen een' voorsmaak te geven van dat genot. Den geleidelijken gang gaande, dien èn de aard van de voortgaande ontwikkeling der jeugd èn de aard van zijn vak gebiedt, vreest hij, dat de stof te droog is. Hoe zonderling! Vooreerst heeft hij niet te onderzoeken, of de stof droog of niet droog is. Zijne taak is, de historie te leeren, gelijk zij is. Verder springt hij het eigenlijke vak, den gang der zaken, over, om niets dan de uitkomsten mede te deelen. Wie alzoo handelt, ziet voorbij, dat hij, die de wiskunde, de talen wil verstaan, niet aanvangt met het smaken der genietingen, slechts weggelegd voor hem, die, van de beginselen uitgaande, allengs tot het hoogere opklimt. Hij vergeet, dat jaren lang de techniek het voornaamste element van het onderwijs in de historie moet blijven. De methode moet niet buiten de stof, buiten de zaken zelve, die het bestanddeel dezer wetenschap zijn, gezocht worden. De kunst is lang, het leven kort. Verloren is de tijd, aan-

gewend om het voorshands onnoodige te verrigten, verloren voor het noodige, hetwelk later niet op nieuw kan worden gedaan.

Maar zou men eene methode behoeven bij 't onderrigt in de Historie? Zij ligt immers voor de hand. Men laat iets uit een boek lezen of verhaalt het eene en andere. Men doet dit op geregelde tijden weder. Ziedaar alles. De methode is gemakkelijk of moeijelijk te vinden en aan te leeren, al naar men het neemt. Zij is gemakkelijk, zoo men tevreden is met deze uitkomst, dat de leerling, na verloop van een paar jaren, flaauwe herinneringen, geene kennis heeft. Zij is gemakkelijk, indien men er genoegen in neemt, dat de leerling weinig weet, maar goed. Gesteld, dat ieder onderwijzer dit deed in een' tijd, nu er, volgens aller bekentenis, zoo veel valt te leeren, hoe zou dan de leerling, jongeling en man geworden, zich misplaatst gevoelen in zijne eeuw! Wat zal er met name van den rijkdom der historie zijn overgestort in de hoofden der jeugd, indien het streven des leeraars slechts is: *weinig*, zij het dan ook goed. Het laagste standpunt, waarop een leeraar zich kan plaatsen, is: weinig en slecht. Hierop volgt onmiddellijk het uithangbord: weinig, maar goed. Afmattend is in geen geval de dagelijksche arbeid van dengene, die zich met de aflevering dier koopwaar bezig houdt.

Legt men zich niet neder bij de eerste de beste uitkomst, die te verkrijgen is; verwacht en hoopt men van zijn onderrigt steeds beter resultaten, dan die men zelf als de wezenlijke resultaten leert kennen, dan voorwaar is, gelijk bij elk degelijk onderrigt, de methode van 't onderwijs in de historie niet zoo bijzonder ligt. Men kan hier niet geheel objectief te werk gaan en *ééne* methode, als de eenige ware, aanprijzen, die onfeilbaar tot de kennis der historie moet voeren. Niet elke methode is voor elken leeraar, niet ieder leeraar voor iedere methode geschikt. In den eigenlijken zin des woords is de leeraar zelf de methode. Doch laat mij eenige opmerkingen opperen over de methode, in de gewone beteekenis genomen, ter aanduiding n.l. van de wijze van doen van hem, die de geschiedenis onderwijst.

Het is in den jongsten tijd bij sommigen de gewoonte geworden, om het gebruiken van een leerboek, als hulpmiddel, af te keuren. Wanneer ik let èn op de doorgaande manier van studeren der jeugd, èn op de verbazende uitgebreidheid van de wetenschap der geschiedenis, èn op den betrekkelijk geringen omvang van tijd, waarover de leeraar heeft te beschikken, houd ik daarentegen het bezigen van dergelijk hulpmiddel voor onmisbaar. Dit zeggende, ga ik van de veronderstelling uit, dat de gansche historie, hoe dan ook beperkt tot de hoofdtrekken, worde geleerd, niet het eene of andere uitgelezen gedeelte. Voor dat geval nu, hetwelk toch wel de gewone regel zal zijn, is het nut van een leerboek zeer groot. Het geeft aanhoudend gelegenheid om de namen en de jaren goed in 't geheugen te prenten; het maakt het gemakkelijk, om zich den gang en de volgorde der ge-

beurtenissen, de oorzaken en de gevolgen, de karakters der handelende personen steeds op nieuw duidelijk voor den geest te stellen. Het noodzaakt den leeraar, eene zekere gelijkmatigheid in acht te nemen en al wat naar willekeurige sprongen zweemt te vermijden. Heeft de leerling een handboek, dan is hij in staat, de ledige plaatsen in zijne kennis aan te vullen; iets, wat hij verkeerd heeft opgevat, beter in te zien; zich nieuwe oogpunten te scheppen; den ontvangen indruk te bevestigen. Met behulp van een leerboek zal de jongeling de voordragt des leeraars beter volgen, dan wanneer hij zulk een' steun moet derven. Het leerboek behoedt voor 't gevaar van in de overvloedige stof te verdrinken, de klip, waarop velen stranden, die zeggen geschiedenis te hebben geleerd.

Zal evenwel het leerboek aan zijne roeping voldoen, dan moet het aan vele vereischten beantwoorden. Ik zal er maar op één wijzen, doch op een, dat in de reeks bovenaan staat. Op iedere bladzijde behoort het zoeken van den schrijver bovenal te zijn geweest, de waarheid te vermelden. Immers, welk der vele doeleinden men, bij 't onderrigt in de historie, ook hoofdzakelijk op 't oog hebbe, geschiedenis zonder de waarheid is niets. De waarheid, die ik wil, is in de eerste plaats eene zeer naauwgezette opteekening der feiten. Niet de meeste leerboeken kunnen worden geacht, er naar te hebben gejaagd, de waarheid, ook maar in dezen beperkten zin, deelachtig te worden. Verouderde stof, gewezen historie wordt voor ware geschiedenis uitgegeven. Men schroomt geenszins, tot twee à drie Assyrische rijken uit het niet te voorschijn te roepen, begaat lang nawerkende dwalingen bij de uiteenzetting der bepalingen van het verdrag van Verdun, en spreekt van regerings-ligchamen, als van parlementen, of van oorkonden, als van de magna charta, zonder den aard of den inhoud er van te omschrijven.

Ik voor mij hecht groote waarde aan angstvallige naauwgezetheid ten aanzien van de feiten zelve. Alles steunt er op. Bij hen, die eene taal zullen leeren, vreest men, dat zij zich eene verkeerde uitspraak of opvatting eener grammaticale bijzonderheid eigen maken. Eveneens moest men de grootst mogelijke bezorgdheid er voor koesteren, dat iemand aan één verkeerd feit eene bewaarplaats in zijn hoofd aan wees. De reden, waarom ik aan de waarheid, in dezen zin, zoo groote waarde hecht, bijna even groote waarde, als aan de handhaving der historische waarheid, in verhevener zin, die op zichzelve oneindig hooger staat, is deze: Bij het eerste onderrigt is het juist de plaats voor het leeren van hetgeen de elementen of de beenderen der historie wordt genoemd. Het andere, het doordringen in de kern der volle historische waarheid, kan niet alleen in geen voorbereidenden cursus, maar in geen gansch menschenleven worden voleindigd.

Voorzeker, het leerboek kan niet te naauwgezet geschreven zijn. Elk woord, elke comma zij gewikt en gewogen. Hoe meer zorg aan

de zamenstelling is besteed, met des te grooter naauwkeurigheid zullen de leerlingen het in de ure der voorbereiding lezen en herlezen. Doen zij dit, dan zullen zij schier bij elke les iets hebben gevonden, waarvan zij de strekking niet geheel doorzien of nog eenige nadere verklaring verlangen. Dit voert tot het nader nagaan en toelichten in de les zelve.

Vermits er alzoo, gedurende die les, vaak plaatsen te herlezen zullen zijn, is het wenschelijk, dat het leerboek tevens ten deele leesboek zij. In vroegere jaren ben ik van oordeel geweest, dat een leerboek niets dan een leerboek moest zijn. Later, o.a. hebbende overwogen de moeijelijkheid om bij iedere afdeeling, hoofdstuk of paragraaf op andere bronnen te wijzen ter uitbreiding der elementaire kennis, of wel om die bronnen zelve te verschaffen, ben ik in zoover op dat gevoelen teruggekomen, dat ik het nu, althans voor eenigszins gevorderde jongelieden als eene aanwinst aanmerk, zoo het leerboek gedeeltelijk leesboek is.

Het leerboek kan nogtans niet alles, kan zelfs niet de hoofdzaak zijn. De kracht van 't onderrigt moet in het zamenspreken gelegen wezen. Alzoo speelt *de vraag* bij den onderwijzer eene hoofdrol. Daarom behoort de leeraar het *vragen* zelf, het geleidelijk vragen, het ontwikkelen door vragen, als eene kunst te hebben bestudeerd. De meerdere of mindere ervarenheid in die kunst is van beslissenden invloed. Neem ze geheel weg, weg is ook de degelijkheid van 't onderrigt. Zoo min er een zanger is zonder melodie, zoo weinig beteekent een leeraar, die niet iets in zich heeft van Socrates of Pestalozzi. Talloos moeten de wendingen zijn, die de vrager neemt. Hij keert de zaken om en weder om, totdat zij bekend zijn. Hij dringt tot het wezen der dingen door. Hij voorziet de tegenwerpingen, voorkomt de bedenkingen, raadt den twijfel, belet de dwaling wortel te schieten, verpligt tot nadenken, herinnert aan het vroeger behandelde, in 't kort, hij tracht een proever der nieren te zijn.

Zal evenwel de vraag scherp en snijdend zijn, zal zij die verwonderlijke kracht hebben, waarvoor zij vatbaar is, dan behoort de leeraar der geschiedenis een grooten voorraad kennis te hebben bijeengebracht, waarover hij ieder oogenblik, als over eene ‘parata doetrina’, kunne beschikken. Dien voorraad behoort hij onophoudelijk te vermeerderen, te herzien, te zuiveren, want uit de schuur, waarin hij dien bewaart, moet hij dagelijks halen, wat tot spijze der jeugd zal dienen. Wat hij zegt, is nu eens een wenk, dan eene verwijzing, dan weer een vertoog of een verhaal, al naarmate de omstandigheden het vorderen, eene vergelijking van het gelijksoortige en verwante, eene tegenstelling van hetgeen tegen elkander overstaat. Er is reeds veel gedaan, indien het aan 't woord des leeraars gelukt, zich aan den gang der gebeurtenissen aansluitende, ze volgens de in haar liggende beginselen te ontleden en zoo tot een helder inzigt te voeren.

Kan dit woord de belangstelling van den leerling zoozeer wekken en boeijen, dat hij eene gebeurtenis, een' toestand, een karakter levendig voor diens geest stelle, hem eerbied en bewondering voor deugd, afschrik voor ondeugd inboezeme, dan zal hij zich tevens van een' der uitnemendste pligten van den zedeleeraar hebben gekweten. Bezit de leeraar het talent, de leerlingen in vervoering te brengen, vreugde of droefheid bij hen te verwekken, den gloed der vaderlandsliefde in hunne gemoederen te ontsteken, hen mede te slepen tot aanbidding van het goede, het edele, het schoone, hij moge zich over zijne gave verblijden, maar make er geen misbruik van. Het hoofddoel toch van het onderrigt is te leeren, een tweede den zin voor het vak te wekken, een ander op het gemoed te werken of tot edele daden aan te vuren.

Maar zullen er dan geene voordragten zijn? Mijnenthalve ja, doch niet als doorgaande regel. Jongelieden van 12 tot 18 jaren zijn niet in staat, dag aan dag, een uur lang eene onafgebroken rede met aandacht en deelneming te volgen, althans niet zóó, dat zij er blijvende vruchten van plukken. Zij kunnen dit vooral niet, omdat hunne oplettendheid, den ganschen dag door, niet bij één, maar bij velerlei onderwerpen wordt bepaald. En konden zij het, zij zouden ervaren, wat ook ouderen van jaren ondervinden, dat de indruk der voordragt allengs verflaauwt en eindelijk geheel verdwijnt. Bovendien kan eene voorlezing zonder meer geen onderrigt heeten en zullen de leeraars nog te scheppen zijn, die in staat zijn tien tot zestien boeijende voordragten in het tijdsbestek van ééne week te houden. Ook zonder voordragt en kunstmatige voorbereiding voor één uur zal de les vruchtdragend zijn, zoo zij maar eene voortdurende inspanning is, zoo alle laauwheid en droomerij slechts zij verbannen, zoo noch het woord van den leeraar, noch dat van den leerling de stem des roependen in de woestijn is. Hoe naauwer het woord van den eersten zich aan den inhoud van het leerboek aansluite, hoe meer de laatste zich gewent, van het gesprokene de hoofdzaak op te teekenen en die aanteekeningen te maken tot een blijvend bestanddeel zijner kennis, des te meer nut zal er gedaan zijn, al is er ook geen schitterend vuurwerk afgestoken.

Een groot gevaar hangt den leeraar der historie, als het zwaard van Damocles, aanhoudend boven 't hoofd. Het is dit, dat hij gezamenlijk met zijne leerlingen onder de massa der stof wordt verpletterd. Het is nogtans, anders dan velen beweren, niet volstrekt noodzakelijk, dat dit geschiedt. Wel verre van te overladen en te dooden, wel verre van nuttelooze ballast te zijn, kan de stof der historie, terwijl zij alle vermogens van den geest tot hooger trap opvoert, tevens dáár, waar de aanleg niet geheel ontbreekt, eigen vinding doen ontkiemen. Evenwel, het gevaar bestaat en is niet te miskennen. Van jaar tot jaar zet de wetenschap der historie hare grenzen uit en groeit in diepte aan. Met hetgeen men over de historie van het oude Aegypte heeft bijeengebracht, kan menige plank der boekenkas worden

gevuld. Een geheel boekdeel van honderden blz. is geschreven over hetgeen er van den dood van Gustaaf Adolf bij Lützen valt te weten. De slotsom is, dat men er niets van weet. Andere werken van nog grooter omvang treft men aan over de vraag, wie Maagdenburg heeft in brand gestoken. Den leeraar zelven is het niet geoorloofd, zich te ontslaan van de studie van zooveel hij vermag. Op 't veld der wetenschap groeijen geene nuttelooze planten. Maar een groot deel der historische stof, hoe belangrijk ook voor de wetenschap, deugt geenszins voor het onderrigt. Personen, die men niet kan leeren kennen, slagen, die geen' invloed hebben gehad, en honderd kleine bijzonderheden dienen niet tot verrijking van 't verstand. Wie zal tot de steenen zeggen, dat zij brooden worden?

De vreemdste wijze intusschen om de klip, waarop ik wees, te ontzeilen, acht ik die, welke bij velen ingang vindt, en die hierop neerkomt, dat men een goed deel der lading over boord werpt. Aan hoe meer namen van vorsten, van land- en zeeslagen en dergelijke punten men zijn afscheid geeft, des te grooter dienst meent men aan de historie der beschaving te bewijzen. Dit doende, ziet men veel voorbij, dat eene gezette overweging verdiende. De historie is 't verhaal van hetgeen gebeurd is, niet van 't geen u of mij behaagt, als geschied aan te merken. Niet ligt kent men te veel bijomstandigheden, om voor zichzelven of voor anderen het wezenlijk karakter van een historisch feit aan 't licht te doen komen. Ook die bijzonderheden, welke tot het wezen der dingen niet veel afdoen, welke tot de groote gebeurtenissen in bijna geen verband staan, kunnen, als men ze kent, bijdragen tot het verstaan van sommige plaatsen van schrijvers, die er gewag van maken of er op zinspelen. Zoo noemt van Haren in de Geuzen een' Thermosoris, dien het mij tot dusver niet is gelukt te huis te brengen. Zoo als bij vele andere moeijelijke vragen, zoo zal ook hier wel de tact van den leeraar hebben uit te maken, wat bruikbaar is, wat niet. Hij zal niet ligt falen, zoo hij maar de keten in 't oog houdt, die het tegenwoordige aan het verleden bindt, zoo hij er steeds op uit is, te doen zien, hoe de toestand van heden uit den vroegeren is voortgekomen.

Ik ben aan het einde. De leeraar der geschiedenis behoort een ideaal voor oogen te hebben, beide voor zijne studie en voor zijn onderwijs. Hij kan weten, dat hij het niet zal verwezenlijken. Zelf in zoovele opzigten te kort schietende, hetzij in kunde, hetzij in gaven, hetzij anderszins, werkt hij met leerlingen, die eveneens aan menigvuldige tekortkomingen onderhevig zijn. Toch dient hij tot het einde te volharden. Zijn streven moet zijn, zijne leerlingen zooveel en zoo goed mogelijk te leeren. Dit wit vermag hij althans te bereiken, dat zij met helderen blik den gang en het hoofdbeloop der historie overzien, met de gewigtigste gebeurtenissen grondig bekend en bovendien met menige bijzonderheid vertrouwd zijn, kortom, dat zij zich

zóó op 't gebied der geschiedenis te huis gevoelen, dat zij den zin en het verstand niet missen, om belangrijke historische geschriften te lezen en te begrijpen. Hiertoe kan hij den grond leggen, dat de historie niet langer iets buiten hen zij, maar iets van hen en voor hen, opdat ook aan hen worde vervuld het woord van Griekenlands eersten geschiedschrijver, die de boeken, welke 't gewrocht zijner pen zijn, met regtmatige fierheid ‘een goed voor immer’ noemde.

DR. J.A. WIJNNE.

Een heerlijk werk in de october-maand. 27 Oct. 1869. Het Schoolverbond.

II.

Wij hebben aan het slot van onze vorige beschouwing van de vergadering, die den 27 October te Utrecht gehouden werd ter oprigting van het Schoolverbond, de belofte afgelegd, dat wij ook nog een blik zouden slaan op de avondzitting, aan welke niemand belangrijkheid zal ontzeggen. Volgaarne kwijten wij ons van die taak, en zonder nu, bij wijze van verslag, op te geven, wat door de verschillende sprekers al werd aangevoerd, zullen wij trachten hunne beschouwingen zamen te trekken en dan zoo vrij zijn om ons oordeel en onze opmerkingen daaraan toe te voegen.

Die avondzitting moge al zoo talrijk niet geweest zijn als die des morgens gehouden werd, zij kon toch nog eene aanzienlijke genoemd worden. Zij telde ook nu weder mannen van allerlei rang en stand; het onderwijzers-personeel en ook verscheidene, die tot het onderwijs in betrekking staan, als lid van eenig schooltoezigt, waren in zeer grooten getale vertegenwoordigd. Doch ook aan hoogschatters van ons volksonderwijs ontbrak het ganschelijk niet, en nu eerst, beter nog dan des morgens, bleek het uit menige toespraak zonneklaar wat sterke liefde tot het onderwijs in ons land allerwegen gevonden wordt. Uit Noord en Zuid, uit Oost en West, klonken krachtige stemmen; het moet echter erkend worden dat het noorden onzes lands bij lange niet het minst vertegenwoordigd was. Trouwens, het is eene onbetwistbare waarheid dat in de noordelijke gewesten eene hoogst loffelijke zucht bestaat om volksverlichting en volksbeschaving op de meest ruime schaal te bevorderen. Niet, dat wij zouden willen zeggen dat

er in de andere gewesten ook geen hoogschatting van de school zou gevonden worden - verre van ons dat wij dit zouden beweren; doch wij gaan toch niet te ver, als wij hier aangeven dat de behoefte aan en de zegen van goed onderwijs over het algemeen in die streken het krachtigst gevoeld en uitgedrukt wordt.

Indien wij de geschiedenis van onze volksschool aandachtig nagaan, dan valt het ook volstrekt niet moeijelijk eene gansche reeks van mannen te noemen, welke, bovenal in het noorden, zoo loffelijk gearbeid hebben dat zij in gansch het land een welverdienden roem verworven hebben. Wij noemen daartoe niet anders dan een Wester, een Nieuwold, een Brugsma, en deze namen zullen al genoeg zijn om ons gevoelen te staven. Daarbij heeft het niet ontbroken aan eene groote menigte mannen, die door hun stand, òf vermogen, òf geleerdheid grooten invloed bezittende, reeds jaren geleden daar als bevorderaars van het onderwijs zijn opgetreden en verbazend veel goeds hebben gedaan. Al heeft het in andere gewesten aan de laatsten ook niet ontbroken, hun getal is betrekkelijk in het geheel niet zoo groot geweest als dáár. Doch schoone vrucht van al den strijd der laatste jaren, onschatbaar gevolg van al de spanning, is er in den laatsten tijd eene belangstelling voor onderwijs geboren geworden, die geheel Nederland nog niet zoo heeft gekend, en die behoorlijk bestuurd en geleid, de schoonste gevolgen in de toekomst kan opleveren. Waarlijk, bij velen is het in deze bevestigd geworden, dat men de parel eerst begint te schatten, als gevaren dreigen dat men die zal moeten verliezen.

De avondzitting had eene echt practische inrigting en leverde daardoor onbetwistbaar voor de aanwezigen veel aantrekkelijks op. Menigeen, reeds grijs geworden in den dienst der school, opende dan ook het boek zijner langdurige ervaring. Het was waarlijk een verblijdend gezigt dat de onderwijzersstand zoo onverdeeld en met zooveel belangstelling gehoord werd. Wij hebben ons volstrekt niet te beklagen dat dit in openbare vergaderingen niet altijd geschieden zou; wij hebben integendeel daarvoor menig schoon bewijs. Maar slechts te zelden komt de gelegenheid voor dat de schoolmannen in vergaderingen, zamengesteld uit personen uit de verschillende deelen des lands, van het hunne iets kunnen mededeelen, en wie anders dan zij zijn toch de mannen, die wel het eerst en best over de school zullen kunnen spreken? Indien dit van onze onderwijzers niet gezegd kon worden, wij zouden ons schamen er toe te behooren. Het is echter nog eene groote leemte in ons volksonderwijs dat op veel plaatsen, bij regeling van belangrijke punten van onderwijs, de onderwijzers vaak in het geheel niet gehoord worden, en indien wij het punt Schooltoezigt te eeniger tijd nog eens denken te behandelen, zullen wij over sommige punten daarvan bedroevende zaken ter sprake kunnen brengen. Hoe zou het echter anders kunnen wezen dat de plaatselijke Besturen menig verdienstelijk onderwijzer voorbij gaan, als het zelfs dingen geldt, die in den

bloei der school en den gang van zijn werk ingrijpen, als men slechts dit in aanmerking neemt, dat noch van de Hooge Regering, noch van Gedeputeerde Staten iets regtstreeks ter kennis van de onderwijzers gebragt wordt, maar dezen alles altijd òf van hunne Gemeentebesturen òf van hunne Schoolopzieners moeten vernemen. Of dit immer en te aller plaatse zelfs nog wel geschiedt, weten wij niet, maar betwijfelen wij zeer. De mededeeling van de invoering der wet op het metrieke stelsel heeft daarop in den laatsten tijd voor het eerst eene uitzondering gemaakt. Indien wij hier den wensch uiten dat die mededeeling later door andere, ook regtstreeks aan de onderwijzers gerigt, gevolgd worde, vragen wij dit in het belang van het onderwijs. Ook menig Schoolopziener trad nog op en sprak dien avond met warme belangstelling voor den onderwijzersstand, waarbij eene innige liefde voor de school en het onderwijs treffend schoon vaak uitkwamen. Een zeer gelukkig en goed verschijnsel is het in ons vaderland, en tevens eene schoone aanleiding tot voortdurende volmaking van de school, de naauwe band, welke er over het algemeen tusschen Inspecteurs, Schoolopzieners en Onderwijzers bestaat. - Ook mannen, buiten de school staande, deden zich in de avondzitting hooren en van die allen kreeg men denzelfden indruk, dat ieder evenzeer gevoelt dat het den lande niet kan welgaan, indien het niet deelt in het ruim genot van degelijk onderwijs, zoo dat het dus tot den duren pligt van elk staatsburger moet gerekend worden te kampen voor dat heerlijk middel ter verspreiding van kunde, bekwaamheid en deugd.

Als punten van bespreking waren thans de middelen ter bestrijding van het schoolverzuim aan de orde. Het programma had er onderscheidene genoemd; doch het kon en mogt niet ontkend worden dat er nog al eenige belangrijke waren verzwegen, welke de eer der overweging zeer bepaaldelijk verdienden. Wel is waar, men kon deze laatste wel tot een der rubrieken brengen; doch naar ons oordeel zou het gelukkiger geweest zijn, indien ze duidelijk en zelfstandig waren uitgedrukt, opdat men daarover opzettelijk en niet door toeval daartoe geleid of gedrongen beraadslagingen had kunnen houden. Wij noemen daaronder hoofdzakelijk het bevorderen van het kosteloos onwijs, de door sommigen gewenschte, door anderen verfoeide schoolpligtigheid, en den arbeid in de fabrieken. Eene opene discussie over het tweede punt zou inderdaad goed geweest zijn, want nu is de kwestie maar van terzijde bekeken. De vóór- en tegenstanders hadden dan gelegenheid gekregen om zich met elkander te meten, elkanders gronden te wegen, elkanders beschouwingen te toetsen. De slotsom van dat alles kon geweest zijn, dat men zich had kunnen vergewissen, hoe men hier te lande die kwestie opvat, en wat er voor ons volk *tegen* maar ook *voor* te zeggen is. Ware dat punt op de agenda geplaatst - en dit had de voorloopige Commissie wel op zoodanige wijze kunnen doen dat de vóór- of tegenstanders het haar niet euvel hadden kunnen

duiden, veel tijd zou er des morgens bespaard zijn geworden, die nu gewijd is aan eene zijdelingsche beschouwing der zaak. Wij betreuren dit in het belang van het Schoolverbond, evenzeer als het ons leed doet dat het punt van den arbeid der kinderen in de fabrieken ook niet ter sprake is kunnen gebragt worden. Wij achten het van het uiterst gewigt dat dit laatste ook bij het Schoolverbond zoo spoedig mogelijk ernstig behandeld worde, want wij gelooven vast dat eene goede regeling van den arbeid op akker en fabriek veel kan bijdragen om den vurigen eisch van sommigen naar verpligt onderwijs aanmerkelijk te wijzigen. Te meer achten wij de *niet* behandeling dier punten nog jammer, daar het zich laat verwachten dat bij al den ijver voor het Schoolverbond er zeldzaam meer eene zoo groote vergadering bijeen zal komen van mannen van bepaald uitéénloopende rigting, uit alle streken des lands. Wij moeten evenwel hier ten sterkste uitdrukken, dat wij in de verte niet te kennen geven dat de Commissie of de President de beraadslaging over die punten opzettelijk niet zouden gewild hebben en dit aan het toeval zouden overgelaten hebben; wij hebben te krachtige bewijzen van het tegendeel.

De statistiek van het schoolverzuim deelde echter met de schoolpligtigheid, het kosteloos onderwijs en den arbeid in de fabrieken hetzelfde lot van niet opzettelijk bij de middelen genoemd te zijn. Onze aandacht was vóór de vergadering daarop reeds zeer gevallen. Des morgens had de Heer van der Heim in zijne vurige bestrijding van het voorstel van den Heer Verhagen gezegd dat onze zoogenaamde officiële cijfers onwaarheid waren; doch die zaak was toen niet opzettelijk besproken; des avonds heeft zij echter in haar hoog belang de aandacht lang bezig gehouden. Wij gevoelden ons gedrongen om onmiddelijk na de opening der vergadering daarover het woord te nemen, daar in ons oog de statistiek het eerste werk is, waarmede iedere afdeeling zal moeten beginnen; weinig moeite kostte het dan ook om de vergadering daarvan te overtuigen, of liever, zij bezat die overtuiging met ons reeds in de ruimste mate. Na eene degelijke en zaakrijke bestrijding van onzen wensch dat de toen aanstaande volkstelling nog dienstbaar mogt gemaakt worden aan het erlangen eener goede statistiek is dat voorstel ingetrokken; doch men bepaalde het zeer eenparig dat het tot de eerste pligten eener afdeeling zal behooren zich eene goede statistiek te verschaffen, en wel het liefst door de medewerking der leden, waarvan men zich oneindig beter gevolg voorstelde dan dat men het overliet aan ambtenaren, van welke slechts eenige weinigen gebrek aan dienstijver behoefden te bezitten om een gebrekkig werk te erlangen. Die statistiek gaf echter aanleiding tot niet ongewigtige wisseling van gedachten. Er is niemand in de vergadering geweest, die de stelling van den Heer van der Heim dat onze officiële cijfers niet de ware zijn bestreden heeft, al durven wij als zeker te stellen dat ieder den wensch koesterde, dat alles, wat als

officiëel gegeven wordt, toch ook steeds waar moge zijn. Van opzettelijke onwaarheid kon natuurlijk hier geen sprake wezen. Hoe treurig het echter zijn mag, het is toch onomstootbaar waar, dat wij volstrekt niet in het bezit zijn van de juiste cijfers, en dat nog slechts zeer weinige plaatsen in ons land die bezitten. Zelfs de tabel van den Heer Verhagen, die al de Zeeuwsche gemeenten bevat en die des avonds door dien heer werd rondgedeeld en zeer zeker eene groote waarde heeft, zoo dat wij den wensch hier lucht geven, dat zij, die er door hunne betrekking toe in de gelegenheid zijn ons die spoedig van elke provincie mogen verschaffen, - zelfs die tabel blijft in ons oog nog altijd gebrekkig. Zij kan, dunkt ons toch niet anders geput zijn dan uit de tabellen, die om de drie maanden van wege de gemeenten naar de Provinciale Gouvernementen gezonden worden, en in deze ligt nu juist de fout. Uit haar wordt de algemeene tabel getrokken, die bij het Regerings-verslag over den staat der scholen jaarlijks gevonden wordt, en zijn die gegevens nu niet zuiver, dan zal de slotsom zulks nog veel minder zijn. Wij beseffen ten volle dat men ons nu te gemoet zal voeren, dat onze vroegere beschouwingen, in dit tijdschrift gegeven, bij de openbaring der waarheid dat de cijfers niet juist zijn, nu toch zeer moeten lijden. Wij vinden die tegenwerping zoo alleszins natuurlijk dat wij ze zelf hier aanvoeren; doch wij geven hierop dit in ons oog beslissend antwoord, dat wij toch het volle regt meenden te hebben tot het gebruik dier gegevens, om de dood eenvoudige reden dat wij niets beters hadden en het voor zeker houden dat het opgegeven getal kinderen, die zich aan schoolverzuim schuldig maken, niet alleen niet te hoog, maar zelfs nog te laag te achten is. Wij hebben dit ook in de vergadering te onzer verantwoording gezegd. Doch wij zijn van die meening rekenschap verschuldigd en geven die hier gaarne, daar wij het van groot gewigt achten dat men het wete en helder inzie dat men nergens aan die tabellen genoeg heeft om het juiste cijfer van het schoolbezoek te bekomen. Wij willen daartoe kort aangeven, hoe het met die opgaven toegaat.

Ieder onderwijzer moet den 15 Januarij, den 15 April, den 15 Julij en den 15 October een staat invullen, waarop de kinderen voorkomen, niet die op den dag school *zijn*, maar die op de schoollijst *staan.* Zal het nu wel veel betoog behoeven, dat men met groote waarschijnlijkheid, ja met zekerheid stellen mag dat er weinig, zeer weinig scholen zijn, die geen kinderen op hare schoollijsten tellen, welke van de school geen gebruik meer maken, uit welke oorzaak dan ook, en die toch wel degelijk mede geteld worden. Even weinig moeite geeft het om te beseffen dat men ook bijna nooit alle leerlingen ter school heeft; men heeft zich hier maar eens de landbouwende gemeenten voor den geest te roepen, voor welke de maand Januarij het meest ware cijfer geeft, indien de leerlingen ten minste dan op dien tijd geen andere school bezoeken, het ijs namelijk, waardoor in som-

mige streken van ons land de school soms dagen lang ontvolkt wordt. Als de leeuwerik zich evenwel in de laatste dagen van Februarij laat hooren, begint echter daar de schoolverhuizing reeds, die tot October voortduurt, wanneer sommige scholen, die in den winter 300 leerlingen tellen, er dan ter naauwernood 100 overhouden. Wordt voor zulk eene school nu het lijst-cijfer opgegeven, dan heeft men op het verzuim een te kort van 200 leerlingen, aangezien zij als leerlingen opgegeven worden en het werkelijk toch niet zijn. Zoo gaat het nu niet op enkele, maar op zeer vele plaatsen; men geeft gewoonlijk bijna altijd meer kinderen op dan er zijn, omdat de op de schoollijst voorkomende en niet de presente gevraagd worden, zoodat het getal leerlingen, op dien onbetwistbaren grond, altijd hooger moet schijnen, dan het inderdaad is. Doch hoe komt men nu verder tot het cijfer van het verzuim voor het Regerings-verslag? Daarbij schermt men ten deele ook al zeer in den wind; want daar men tot heden nog volstrekt onbekend gebleven is met het juiste aantal kinderen, die van den leeftijd van 6 tot 12 jaren in ons vaderland gevonden worden, zooals dit uit de regerings-opgaven zelven blijkt, dewijl die van een vermoedelijk getal spreken, geeft men altijd dat onbepaalde aantal slechts op. Het verschil van dat vermoedelijk cijfer en de som der leerlingen die in ons land op 15 Januarij, 15 April, 15 Julij en 15 October op de schoollijst staan, geeft aan de Regering het verzuim voor die vier tijdperken van het jaar. Inderdaad zal het nu wel nutteloos zijn dat wij nog meer zeggen om te bewijzen dat de op die wijs verkregen officiëele cijfers niet de zuivere kunnen zijn; en het schijnt ons even klaar toe dat wij gerustelijk vol mogen houden dat het ware bedrag, indien het in het gansche land gezocht wordt, zeker niet lager dan het cijfer zijn zal dat op deze wijze verkregen wordt, ook al neemt men die kinderen in aanmerking, die van ouders of huisonderwijzers, gouverneurs of gouvernanten hun onderwijs ontvangen. De Heer van der Heim mogt de cijfers dus wel onwaar noemen, en iedereen kan het hem gerustelijk nazeggen; doch volstrekt niet in den geest van sommigen, die er grond in willen zoeken om te betoogen, dat er overdrijving zou bestaan en dat het droeve tal van 120,000, een opgevoerd, een verzonnen getal zou wezen. Zoo is het ganschelijk niet, want al is het diep te betreuren dat de Hooge Regering in al de jaren na de invoering van de Wet van 1857 en reeds vroeger niet getracht heeft om de wonde te peilen en de rekening van dat tekort eens zuiver op te maken - wie er ook aan het Bestuur geweest is of nog is - niemand zal haar een verwijt kunnen maken dat zij in de gebrekkige cijfers, die zij gegeven heeft, de zaak zou overdreven of scheef voorgesteld hebben. Wij houden, zoo lang men ons geen afdoende bewijzen voorlegt, op grond van het aangevoerde vol, dat de opgaven nog te laag zijn.

Wij bejammeren het dus altijd zeer, hoewel het bij het houden van de vergadering van het Schoolverbond werkelijk reeds te laat was

om daartoe maatregelen uit te lokken, dat de volkstelling geschied is, zonder dat er pogingen in het werk gesteld zijn om tot de kennis te komen van het juist aantal schoolgaande kinderen. De zaak is toch zulk eene levenskwestie, dat het zelfs hooge verwondering wekken moet dat men er bij de Regering niet op bedacht geweest is. Wij hopen en vertrouwen evenwel ten volle dat zij, nu de stem van het verlichte deel des volks zeer luide spreekt, die belangrijke zaak niet uit het oog zal verliezen; het Schooltoezigt heeft in elk geval hierin dadelijk een ruim veld tot werkzaamheid. Wil het als eerste stap dat de driemaandelijksche opgaven, ook wat den leeftijd aangaat, zuiverder worden, dan behooren er op alle plaatsen bepaalde schoollijsten naar model ingevoerd en den onderwijzers opgaven geschonken te worden, dat zij leeftijd en alles, wat belangrijk is, kunnen aanteekenen en te weten komen. Dat worde een der eerste stappen tot verbetering in deze. Wie kan er langer vertrouwen hebben in eene opgave, die op sommige plaatsen niet anders verkregen wordt dan naar eene telling van de wijsvingers, volgens den leeftijd der leerlingen, of bij een gebruik van lijsten, die slechts ééne aanteekening in de week toelaten, of naar staten waarbij door de maandelijksche of driemaandelijksche vooruitbetaling van schoolgeld de opteekening per week of schooltijd niet behoeft te geschieden om het geldelijk voordeel voor de gemeente, dat wel het krachtigst middel voor een overgroot aantal besturen is om voor juiste opgaven te zorgen. Zijn er ook al bijzondere oorzaken, en wij meenen die te kennen, die in het belang van het onderwijs sterk daarvoor pleiten, dat men opgaven blijve vragen naar het op de schoollijst voorkomende aantal leerlingen, in betrekking tot het schoolverzuim sla men, wat wij bidden mogen, dan toch spoedig een gansch anderen weg met de statistiek daarvoor in; want het pad, dat wij met het oog daarop bewandelen is het ware niet, behalve dat het voor de Regering, bij belangstelling in de zaak, ook zeer onaangenaam wezen moet het te weten en te hooren, dat zij slechts onvolkomene opgaven verstrekt.

Bij het sterke gevoel van behoefte aan de kennis van de kwaal, wat het aantal lijders betreft, en bij de dringende noodzakelijkheid tevens dat men licht erlange over den aard van het verzuim, vond in de vergadering een door het Schoolverbond ingesteld gemeentelijk onderzoek van belangstellenden naar omvang en aard van het kwaad eene billijke waardeering. Dat kon dan ook wel niet anders, vooral toen door den Heer Delfos uit Rotterdam op heldere wijze in het licht gesteld werd, hoe men daaraan in zijne woonplaats van wege het Nuts-departement gevolg gegeven heeft. Later deed de mededeeling van den Heer Suriga uit Groningen den lust tot de erlanging van de statistiek, door volksvrienden, nog toenemen, terwijl de belangrijke aanwijzingen van den Heer van Bleeck van Rijsewijk, van Harderwijk, als echt practisch en doeltreffend erkend werden; zeer mogelijk is het dat het voorbeeld van het Departement Nijmegen velen ook niet onbekend was. Dat

men echter te Rotterdam, de eerste stad na Amsterdam, ook wat bevolking betreft, tot een goed einde gekomen was, moest wel indruk maken en genegenheid wekken om datzelfde spoor op te gaan. Die keurbende van volksvrienden, die na eerst de stad met elkander in wijken verdeeld te hebben, waren uitgetogen om tot in de armoedigste woningen binnen te treden en na te gaan wààr en hoe sterk het kwaad schuilt; die hare taak uitstrekte tot over eene bevolking van 115,000 zielen, bij welke zij maar een verzuim van 782 vond, heeft het vraagstuk beslist dat men nergens behoeft achter te blijven en dat in betrekkelijk zeer weinig tijd in elke plaats de einduitkomst te erlangen is. Het door den Heer van Bleeck van Rijsewijk reeds bij de voorlaatste volkstelling te Harderwijk toegepaste om uit de tabellen der volkstelling eene lijst op te maken van de kinderen, die, ofschoon in de termen daarvoor vallende, geen schoolonderwijs genoten, verdient evenzeer bepaalde vermelding en navolging, vooral in geen te groote gemeenten, die een beperkt getal scholen bezitten. Diens aanwijzing moet in dezen tijd, nu de tabellen der volkstelling nog aanwezig zijn, volstrekt niet uit het oog verloren worden. Wij mogten intusschen met blijdschap opmerken, dat al de aanwezenden na hetgeen zij in deze zaak gehoord hadden, bezield waren met ijver om, niet wachtende op regerings-opgaven, zelven met hunne vrienden van hunne woonplaats de ware statistiek te erlangen. Wij wekken dan ook daartoe bij vernieuwing alle echte volksvrienden in de verschillende gemeenten des lands ten krachtigste op. Dat zij het zich een pligt, wat meer is, eene eere rekenen dit te doen, want niets is nuttiger, schooner, edeler en beter dan als arbeiders uit te gaan op den akker, waarop volksbeschaving en volksgeluk kunnen gekweekt worden. Men late zich door het onaangename, dat men zich voorstelt, niet weêrhouden.

Wanneer men zich tot dien togt aangordt en uitgaat, zal men bij veel, veel kwaads toch ook veel goeds leeren kennen in het volksleven, dat dikwerf, helaas te zeer verborgen blijft. Het zullen niet enkel schaduwen zijn, maar ook soms glansrijke lichtpunten waarop men bij veel ellende staren zal; vaak zal men, zelf gesterkt en bemoedigd tegen de stormen des levens, terugkeeren uit woningen, wier vervallen uiterlijk en armelijk aanzien bij het binnentreden afschrikt, en die toch bewoners bevatten, wien het, om van geen andere bezwaren te spreken, doornen in het vleesch, wat zeggen wij in de ziel zijn, dat de nood hen dringt om het woord schoolverzuim ook in hun droef levensregister te zien opgeschreven. Daarbij komt dat wil men naauwkeurig weten waar en waarom er verzuim bestaat, dan kan geen regeringsstatistiek, hoe gewigtig anders ook, alleen ons baten, maar dan moeten de vrienden van het onderwijs de woningen der nalatigen opzoeken en als belangstellenden binnentreden om daar op vertrouwelijken toon te hooren welke beletselen er bestaan om daarna te raden, te

vermanen, te leiden en bovenal, wat het meeste is, zoo mogelijk te helpen. Dat is de goede weg ter verbetering.

Het mag dus als eene besliste en zuiver beantwoorde vraag beschouwd worden wat de eerste taak van elke afdeeling van het Schoolverbond en ook van elke plaatselijke vereeniging tegen het schoolverzuim zijn moet, en wat in de reeks der middelen wel de eerste plaats behoort in te nemen; het is het verzamelen eener statistiek, die getrouw de mate en den aard van het gebrek afteekent. Gewis kunnen de plaatselijke Besturen daarbij zeer groote diensten bewijzen door het verschaffen van de naamlijsten der schoolpligtigen, die altijd uit de bevolkings-registers en thans uit de billetten der volkstelling kunnen getrokken worden, terwijl de lijsten der schoolgaande leerlingen door de plaatselijke schoolcommissiën, zoowel bij openbare als bijzondere scholen, gemakkelijk te erlangen zijn. Wij willen niet wenschen dat er Besturen zullen gevonden worden, welke deze staten niet zouden willen verschaffen; dezulken zouden bewijzen den aard van hun werkkring zeer slecht te beseffen; wij stellen de mogelijkheid van weigering niet als betwistbaar: doch al weigert men ze ook, zoo vertrage men evenwel niet. Vrij worden die tegenstrevers aan het algemeen oordeel voor deze hunne handelingen prijs gegeven; maar zoo als men den door sneeuw versperden weg met wat meer inspanning toch ook ten einde brengt, zoo zal het in dit geval ook kunnen zijn, al is de weg dan ook al niet zeer effen en vaak regt ongebaand, en al wordt men op den togt soms al eens minder aangenaam bejegend. Als men aan het einde van de baan maar zeggen kan: Wij weten wat wij wenschten te weten, dan beteekenen die bezwaren ook niets tegen de uitkomst, die men gezocht en gevonden heeft. Want men moet niet vergeten, dat men in elke gemeente eerst dan tegenover het publiek krachtig voor de zaak kan optreden, als men die uitkomst heeft, en men niet maar alleen behoeft te zeggen dat het schoolverzuim *groot*, maar ook kan aangeven *hoe groot* het is en *bij wie* het schuilt. Wij zien het immers in het maatschappelijk leven zoo dikwerf dat ook gemeenten als menschen tegenover andere, bij groote of kleine gebreken, stille mompelen of luide uitspreken: ‘Wij danken vurig dat wij toch niet gelijk zijn als deze’, en dat een eenigszins schijnbaar gunstige toestand tegenover andere, hoeveel gebrekkigs er is, dadelijk aanleiding en schijnbare vrijheid geeft tot eene werkeloosheid, die het gebrekkige bestendigt en blind maakt voor het goede en betere, dat soms zoo noodig behoorde ingevoerd te worden. Wat wij hier uiten, hebben wij helaas, te dikwerf bewezen gezien, en wij zouden, om maar bij het punt schoolverzuim te blijven, gemeenten kunnen noemen, midden in Nederland, waar reeds twintig jaren op dat gebrek gewezen is, en wel jaar in, jaar uit, en waar nu bij het ontwaken uit den dommel, de mannen, die het al die jaren gehoord hebben en wien het door stand en betrekking ter harte had moeten gaan, nog even zoo goed

als zij, die er niets van wisten, uitroepen: ‘Neen, dat het zoo erg was, wisten wij niet, en van die 120,000 ongelukkigen in Nederland dachten wij er bij ons volstrekt geen of slechts weinigen te vinden.’ Waar men dus cijfers geven en gelegenheid openen kan om zelfs de namen der achterblijvers te zien, daar is eerst het middel aanwezig om eene meer algemeene medewerking te kunnen verwachten. Velen, de meesten, die niet zien, gelooven niet.

Maar zal men zich wel met algemeene medewerking, al is het eerstens maar voor het erlangen der plaatselijke statistiek mogen vleijen? Wij zouden ondankbaar zijn, zoo wij den ijver en de belangstelling van velen mistrouwden of niet op hoogen prijs stelden, en dus zonder goede verwachting waren. Doch laten wij toch niet te veel verwachten en ons ook wapenen tegen mogelijke teleurstelling. Aan volksvrienden ontbreekt het gelukkig in Nederland niet, doch helaas, aan onverschilligen, indien het de dingen der verstandelijke en godsdienstige ontwikkeling geldt, nog veel minder. Kon men nu maar eens juist becijferen, en beter nog dat, in de beurs eens *goed* laten voelen, wat het schoolverzuim in armwezen, gevangenis en wat ook jaarlijks ieder kost, menigeen, die voor ontwikkeld en verlicht burger, ja, meer dan burger in onzen staat wil gehouden worden, zou wel beter de handen uitslaan dan hij nu doet, en om dat finantiëel nadeel heftig kampen tegen het kwaad. Wij zegenen nogtans de verandering, die langzamerhand, en nu weêr bij de oprigting van het Schoolverbond duidelijk aan het licht komt, die van verhoogde belangstelling in volksbeschaving getuigt al staan wij nog verre van den dag dat in ons land het grootste aantal der burgers en meer aanzienlijken - den lageren stand laten wij rusten - vervuld zullen zijn met lust en gevoel van duren pligt om ook krachtig bevorderlijk te zijn aan de bevordering van kennis, bekwaamheid en deugd. Nog geldt het maar al te zeer: ik, ambachtsman bouw huizen; ik, kruidenier bemoei mij slechts met koffij en thee; ik, koopman met mijn handel; ik, regter met mijne strafzaken; maar de bevordering van verlichting, beschaving en godsdienstzin, dat is bij uitsluiting het werk van den predikant, pastoor of onderwijzer. Dat zal men hier en daar bij de daarstelling van afdeelingen van het Schoolverbond weder bewaarheid zien; doch, geen nood, de magt van strijders voor algemeene verlichting en beschaving neemt toch dagelijks toe, - en het zal eene hoogst belangrijke en leerrijke stof tot beschouwing opleveren, indien men door de vereeniging met zorge kan nagaan waar *wèl*, waar *niet* belangstelling in de zaak van het schoolbezoek gevonden wordt. Waarschijnlijk zal dat onderzoek, zoo hier en daar, eens regt helder doen uitkomen, wie in waarheid de eere waardig zijn met de zorge belast te wezen voor de verstandelijke en godsdienstige opleiding des volks. Maar zullen er tegenwerkers en achterblijvers zijn, wij zullen er echter ook velen zien uitgaan, die het zich tot duren pligt zullen rekenen om het gebrek te

leeren kennen, ook al spreekt het een vreeselijk veroordeelend vonnis uit over te lang verwaarloosde zorg, en op goeden grond verwachten wij dat het jaar 1870 zal kunnen getuigen van menig bezoek in de woningen der minder gelukkigen en minder bedeelden om daar te wekken en te leiden tot getrouw schoolbezoek. Gelukkig die plaatsen in ons vaderland, die spoedig reeds in dien zegen zullen deelen. Het kan ook niet uitblijven of het goede voorbeeld zal ook daar, waar men bepaald tegenstreeft of vast slaapt, den tegenstand breken, en men zal eindelijk denzelfden weg moeten inslaan van zorge voor de zaak, al wil men dan ook niets van een Schoolverbond weten. Veel zal er echter aan het licht komen, wat men in 1870 in Nederland onmogelijk zou geacht hebben. Gelooft toch niet dat wij verdichten, als wij als proeven van tegenstand en afkeer van de zaak van het Schoolverbond uit de menigte slechts een paar betuigingen neêr schrijven, die men dagelijks in de werkelijkheid zou kunnen hooren uiten, en waaruit blijkt dat men met opzet, als het ware, het schoolverzuim aanmoedigt. ‘Zouden wij dwaas zijn’, zegt men, ‘en het getal leerlingen opvoeren om alsdan dadelijk genoodzaakt te wezen om de gemeente-begrooting te verhoogen met de kosten van hulppersoneel, mogelijk ook wel van uitbreiding voor lokaal; neen, dan liever wat minder kinderen ter school dan het laatste; aan het gemeen is toch niets te verbeteren en het kost ons toch reeds genoeg.’ ‘Weg met die verlichting’, roepen anderen, ‘voorheen werden wij op onze wenken gediend; thans kent men geen onderwerping meer.’ En waar men niet luide zoo spreekt, daar handelt men tegen het goede, en of men nu dit willens of onwillens doet, ja den eerste is het wel grooter zonde, doch de gevolgen drukken even zwaar op velen, die belemmerd worden in het erlangen van hetgeen hun kroost geschikt moet maken voor het leven. Wie las het niet bij vernieuwing met ontzetting dat Amsterdams raadsleden onlangs zelf getuigden dat er nog 17 openbare scholen ontbreken, en dat 10 jaren na de invoering der wet? Dat zou eerst eene schoone geldbelegging zijn, indien men daarvoor in eens kapitaal opnam; doch nu men niet jaarlijks een bepaald cijfer guldens interest daarvan op de begrooting brengen kan, zouden sommigen de zaak willen laten rusten en liever, al is er geen schadeloosstelling bij de benadeelden mogelijk, den langen, slependen weg laten gaan. - Wie verfoeit het niet dat men het elders durft uiten dat de dag, waarop eene afdeeling van het Schoolverbond werd opgerigt der gemeente *f* 350 's jaars kosten zou voor een hulponderwijzer, en dat men daarom van dat nieuwtje niets weten wil; of wie kan er gunstig over oordeelen als men ziet, dat den minder gezegenden de toegang tot menige school versperd wordt, zoo hij niet vooruit zijn geldelijk offer brengt?

Doch wij moeten eindigen; wij noemden slechts wat ons voorkwam en geven hier dit nog aan, dat naarmate men nu slagen zal om den kring der gemeenten uit te breiden, waar belangstellende vrienden van het

onderwijs door persoonlijk onderzoek zich gaan vergewissen van den omvang en den aard van het schoolverzuim en dat ook bestrijden, het krachtigste en het eerst het vonnis der veroordeeling zal uitgesproken worden over die plaatsen, waar men het niet doet en deze, hoe dan ook, en door wie dan ook, of waardoor dan ook, gedrongen zullen worden den goeden weg in te slaan. Wie in eigen kring dus krachtig arbeidt, zal ook nog leven in zijne omgeving wekken. Wij juichen dus na al dat gezegde het genomen besluit van ganscher harte toe dat de eerste taak der afdeelingen van het schoolverbond zijn zal om in hare gemeenten den omvang en den aard van het verzuim, waarbij natuurlijk het volstrekt en het tijdelijk beide bedoeld worden, naauwkeurig te onderzoeken. Wij achten den tijd aan de beschouwing van dat punt op dien avond gewijd, regt vruchtbaar besteed en noemen het bepaald, al nam het den meesten tijd in, eene rijke beslissing.

Gedeeltelijk op zich zelf, gedeeltelijk in verband met de statistiek is het huisbezoek bij nalatige ouders ook nog behandeld geworden. Nieuwe gezigtspunten zijn wel niet geopend; doch er openbaarde zich bij die bespreking eene zeer groote tegenstelling. De meesten roemden de goede, doch men hoorde ook, wat verbazing wekte, voorbeelden aanvoeren van minder minnelijke, zelfs stuitende ontvangst. Wij gelooven ondanks die voorbeelden, en dit op ondervinding gegrond, dat men in de honderd gevallen zeven en negentig malen welwillend zal worden ontvangen, maar ook bij den minst beschaafde en den meest ruwe, dat er in dit opzigt juist verbazend veel zal afhangen van den toon, dien men aanslaat. Gaat maar als vriend tot de nalatigen, laat uw toon welwillend, niet gebiedend wezen; inderdaad, het vaderlandsch spreekwoord zal zich in de meeste gevallen voor ons bevestigen dat onze goede woorden ook eene goede plaats vinden, ook al bereikt men dikwerf zijn doel niet. Het huisbezoek neme dus, dat wenschen wij, een zeer hoogen rang in onder de zedelijke middelen; goed aangewend en goed betracht, zal het wel de bewijzen opleveren dat het dien rang niet zonder verdienste verworven heeft. Maar wie zullen er zich aan wijden, zie, dat is eene belangrijke vraag; zal het wel goed zijn, zoo de onderwijzers alleen zich daarmede onledig houden of uitsluitend de mannen van het Schooltoezigt? Neen, zoo is het, helaas, tot nog toe tot groot nadeel te uitsluitend geweest. Het worde hierin, en o, mogt het op zedelijk en godsdienstig gebied spoedig in elk opzigt zoo worden, dat ieder uit liefde tot den naaste zijns broeders hoeder niet alleen volgaarne wezen wil, maar het zich zelfs tot een heiligen pligt stelt het te zijn. Weg met dien ouden vorm, dien dwazen wensch, dat de aankweeking van al, wat goed en liefelijk is, het uitsluitend werk van één bepaalden stand zijn zou; het is immers ieders levenstaak? - Alle volksvrienden buiten den onderwijzersstand mogen dan uitgaan om nalatigen tot getrouw schoolbezoek te wekken; dat zal een goed begin zijn tot nog meer dergelijk goed en heerlijk werk. Voorzeker zal men bij velen nog

beter uitkomst zien dan dat de mannen van de school alleen uittrekken; de toespraak van hem, die er buiten staat, zal zeker dikwerf indruk maken en beter vruchten opleveren. De plaatselijke afdeelingen mogen het dus wel zeer ter harte nemen om tot dat huisbezoek velen, zeer velen, ook buiten den onderwijzersstand, te wekken. Wij wijzen hier met nadruk op de waarde van dat middel, dewijl het de eenige en ware weg is om bij den omvang den waren aard en de bepaalde oorzaken van het euvel op te sporen; zonder de plaatselijke kennis hiervan zal er met geen hoop op goed gevolg gearbeid kunnen worden.

Wij vermelden het dus ook met blijdschap dat de vergadering zeer teregt met bijval dit middel heeft hooren aanprijzen.

Het kosteloos onderwijs is ook nog, hoewel dit zal moeten erkend worden te kortstondig en daardoor te oppervlakkig, een punt van behandeling geweest. Het mag echter van het hoogste belang geacht worden, dat dit vraagpunt eens grondig behandeld worde. Ook daarover hoorde men nu weder de meest tegenovergestelde meening; van twee mannen van ondervinding, betrekkelijk zeer nabij elkander werkzaam, verkondigde de een dat hij het ten sterkste aanprijst als goed en doeltreffend, en dat men het in Friesland met vrucht ziet aanwenden, terwijl de ander, een man ook van jaren lange ondervinding, uit het zich krachtig ontwikkelende Drenthe zich even sterk er tegen verklaarde en wel, omdat de Drenthenaar geen of liever zeer weinig prijs stelt op hetgeen hij in de school kosteloos verwerven kan. Waarlijk het mag wel eenig genoemd worden, zulk een toestand als die in Drenthe, en het bewijst eene algemeene en hooge belangstelling, verre boven onzen lof verheven. Drenthe kan zich dan ook met regt beroemen het eerst in de rij van getrouw schoolbezoek te staan. Doch ondanks al dat schoone en goede, dat daar bestaat, roepen wij uit volle overtuiging: Maakt het onderwijs kosteloos, gij zult bepaald getrouwer bezoek zien dan anders. Vraagt men ons het bewijs daarvoor, dan raadplege men de geschiedenis van het schoolbezoek dier gemeenten, waar het kosteloos onderwijs bestaat, vóór en na de invoering daarvan, en men sla vooral ook den blik naar die plaatsen, waar men het kosteloos onderwijs gekend en opgegeven heeft. Indien men daar de uitkomsten bedaard verzamelt, dan gelooven wij dat de cijfers den palm aan het kosteloos onderwijs zullen geven. De ondervinding heeft het zelfs geleerd dat daar, waar het kosteloos onderwijs in betalende gemeenten vrij mild wordt toegepast, menigeen, nog te bescheiden of te eerzuchtig om vrijdom te vragen, en toch te onvermogend om zelf te betalen, zijne kinderen òf in het geheel niet, òf te kort laat schoolgaan. Het wekelijksch, maandelijksch of driemaandelijksch schoolgeldbriefje, waarop met cijfers geschreven staat, wat het onderwijs hun kost, is zelfs velen uit den burgerstand vrij wat hatelijker dan dat zij het in omslag of waarin dan ook bedekt betalen. Het spoedig van de school verwijderen is voor dezulken verlossing van het schoolgeldbillet,

terwijl het onvermijdelijk belastingbiljet, dat geen schoolgeld noemt en toch evenwel heft, den zoodanige doet zeggen: Ik moet toch voor de school betalen en wil er dus ook wat van genieten. Wij durven het er daarom gerustelijk voor houden dat het kosteloos ontsluiten der school, openbaar of bijzonder, een schoon beproefd en heerlijk middel tegen verzuim is, en dat het juist daarom ten zeerste verdient in een goed, helder en voordeelig licht gesteld te worden. Krachtiger bewijzen dan met cijfers kan men hierin ook al weder niet aanvoeren, en de wenk moge dus, hopen wij, niet vruchteloos gegeven zijn, om de statistiek spoedig in dit pleit op te roepen. Vooral moge dan niet uit het oog verloren worden om eens bepaald na te gaan of in betalende gemeenten niet een overwegend groot deel van het verzuim bij den zelfkant der mingegoeden en onvermogenden die vooral in onderwijs zooals zij zeggen geen bedeeling willen, aangetroffen wordt. Men verlieze dezen toch volstrekt niet uit het oog; hun val of hunne verheffing liggen digt bij elkander; naar het laatste worde ook door het verheffen van onderwijs met kracht gestreefd. De strijd over art. 33 ligt hier buiten onze beschouwing.

Wij hoorden het punt belooning of liever aanmoediging ook nog behandelen; de meest algemeen bekende zijn genoemd, besproken en aangeprezen, doch wij zullen hierbij niet verwijlen. Een kort woord ligt ons echter hierbij op het hart; ook wij hebben met den Heer van Heyst geen vrede met het middel om jaarlijks eene geldelijke belooning, al is het dan ook een spaarboekje, door trouw schoolbezoek te laten verdienen. Vrij moedige men tot goed schoolgaan aan: vrij schenke men kleedingstuk of speeltuig of leerboek; vrij bereide men een vrolijk schoolfeest of doe een lustigen uitstap: doch dit alles geschiede op onbepaalden tijd of worde ongewacht en ongedacht verstrekt.

Men gewenne het kind volstrekt niet aan het denkbeeld, dat het gaven zal ontvangen voor de goede daden, die het bedrijft. Wij beschouwen het als onopvoedkundig zoo te handelen; wij rekenen dat men gevaar loopt een allerverderfelijkst egoïsme bij het kind te kweeken, en dat men het heilig beginsel van het goede uit liefde tot God en den naaste te volbrengen, ten sterkste aanrandt. Waar men dat middel van geld aanwendt, handelt men natuurlijk te goeder trouw; doch men wege dit middel toch nog eens bedaard, want het staat bepaald met de zedelijkheid des kinds in een zeer gewigtig verband. Niet onnatuurlijk is onze verwachting dat het te ligt zal bevonden worden.

Het inroepen van den steun van bijzondere personen of van corporatiën, die geacht worden invloed te kunnen uitoefenen op de lagere standen, leverde stof tot opmerking te over; de Heer de Jong gaf nog nutte wenken over de inrigting der scholen met het oog op de gezondheid der leerlingen; doch de immer voortrennende tijd drong tot scheiden, dat echter niet geschied is, zonder dat behoorlijk geconstateerd werd dat èn schoolpligtigheid, èn fabriekarbeid om gemis van tijd niet hadden kunnen behandeld worden. Een kort en krachtig woord is

door den heer Pruim tot de ontwerpers en ook tot den President gesproken als den dank der vergadering, als den dank van zoovelen in den lande. Een niet minder hartelijk woord volgde daarop van den heer D. Harting met een warmen wensch voor de nieuwe vereeniging: het Schoolverbond, en na een warmen afscheidsgroet van den president ging de vergadering uiteen.

Zoo was dan den 27sten October het Schoolverbond gesticht en dat is inderdaad eene zeer belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis onzer volksbeschaving. Wat zal er echter van dat verbond worden? Wie onzer zal op deze vraag antwoorden? Wie heeft een zienersoog, dat tal van jaren nu doordringt en reeds levendig voor zich plaatst? Wij hebben het niet; doch wij hebben bepaaldelijk goeden moed dat het rijsje een boom worden zal, die schaduw en vruchten in meerdere behartiging en verspreiding van onderwijs geven zal. Maar de stormen barsten los, roept men ons toe? Die zullen opsteken en het rijsje of den jongen boom schudden, soms havenen, en zelfs takken en vruchten doen verliezen - maar dat is niets, indien die boom nu maar goede wortels slaan kan in de zeer vruchtbare aarde, waarin hij geplant is en maarniet in handen valt van hen, die hem zoo leiden en snoeijen en rigten willen, dat hij geen tijd heeft om zich te ontwikkelen; dan zal hij reeds spoedig toonen vruchten te kunnen en te zullen leveren. Aan belangstelling in de zaak ontbreekt het niet; de talrijke vergadering te Utrecht; de ijver, waarmede de zaak op vele plaatsen reeds opgevat wordt, strekken daarvan ten getuige, terwijl gewis eene groote belangstelling zich op vele plaatsen zal uiten. Maar daarentegen is er toch ook reeds veel, dat bewijst dat de nieuwe stichting niet overal tieren zal. Wij behoeven hier niets meer te zeggen van de houding van velen der vrienden van 't christelijk nationaal onderwijs; maar regt heuchelijk is het te zien en te ondervinden dat er wakkere mannen zijn in die rigting, die open en zonder wantrouwen de broederhand in dezen strijd aannemen en geven. Mogen zij maar de goede getuigen voor anderen hunner rigting zijn, dat de mannen der volksschool hen niet willen en niet zullen ergeren. Of vele onzer katholieke landgenooten zich ook in de legermagt zullen scharen, gelooven wij met regt te mogen betwijfelen naar alles, wat hunne organen over de oprigting van het Schoolverbond geschreven hebben. Wij betreuren het zeer, te meer daar het den vrienden van dat Schoolverbond volstrekt niet te doen is om te streven naar dingen, die niet eerlijk en regtschapen zijn zouden.

Met wantrouwen in de bedoelingen, zal er dus van de zaak van het schoolverzuim door het Schoolverbond weinig worden in die streken, waar het grootste aantal bewoners uit Katholieken bestaat. Verrijzen er al afdeelingen, zij zullen eerst niet vele zijn; doch ook hierin geen nood, lid of geen lid, zal men, zoo het Schoolverbond gunstig werkt, eindelijk in die streken toch den weg op moeten tot het werk. Driewerf

jammer echter dat men bedoelingen zoekt achter het Schoolverbond, die er niet bij bestaan, en stoutweg verklaart dat het der vereeniging niet minder te doen zijn zou dan om de billijke vrijheid in de toekomst te beperken, zoo niet te ontnemen. De tijd zal in deze ook weder regt doen.

Doch is het bestaan van het Schoolverbond eigenlijk niet noodeloos en overtollig te achten, wordt ons door menigeen en vooral door bepaalde voorstanders van het Nut gevraagd, en juist daarom noodeloos en overtollig, daar dit zich de zaak van het schoolverzuim reeds langer aangetrokken heeft? Wij behooren en hebben reeds jaren lang tot de groote voorstanders en hoogschatters der zoo hoogst loffelijke Maatschappij behoord, doch verklaren het ronduit dat de Bond onzes bedunkens wel degelijk regt van bestaan heeft, en dat er niets behoeft te zijn, dat de vereenigingen beletten zou in onderlinge welwillendheid naast elkander te staan. De maatschappij tot Nut van 't Algemeen maakt alles, wat volksontwikkeling, volksonderwijs bedoelt tot het doel van haar streven, terwijl zij jaagt naar bevordering van godsvrucht en goede zeden. Zij wil diensvolgens goed maar ook algemeen onderwijs, en in zoo verre behoort het schoolverzuim tot hare bemoeijingen en moet zij die daartoe wel blijven maken. Zij telt hare leden echter meest in dien burgerstand, wien eene geldelijke opoffering van minstens drie gulden niet te zwaar valt. Maar bij het vele dat zij te doen heeft en haar uitgebreid terrein is het haar onmogelijk eene zorge aan dat gebrek te kunnen wijden in die mate en met die algemeene hulp als dat euvel, dat overal in den lande heerscht, bepaald behoeft. Strijders tot dit doel worden overal gevorderd en men behoeft ze het meest juist in die standen, die geen zoo groot geldelijk offer kunnen brengen als de Maatschappij noodwendig èn voor zich zelf èn voor de belangen der departementen vragen moet. Daarbij telt zij maar in 300 van de 1200 gemeenten onzes lands hare departementen. Wat zij dan ook ten opzigte van het schoolverzuim loffelijk bejaagt, het ontbreekt haar voor het schoolverzuim nog te zeer aan algemeene verspreiding over het land, en het getal harer leden, hoe aanzienlijk ook, is nog te beperkt en bestaat nog te weinig uit de mannen uit het volk, behalve dat zij, hoe onbillijk, bij velen zeer zwaar veroordeeld is.

In het geheel neemt dit niet weg, dat zij veel voor de zaak doen kan; doch haar uitgebreide werkkring verbiedt haar de meest naauwlettende zorgen aan dat punt als bij uitsluiting te wijden. Maar ziet, daar wordt het Schoolverbond opgerigt, en wat is dat nu tegenover de Maatschappij? Eene opposante? Ganschelijk niet; de Bond bedoelt ook bevordering van onderwijs en bij treffende overeenkomst is het eene vereeniging, ook mild van geest en edel van bedoelingen. Maar hij stelt zich hoofdzakelijk ten doel de bestrijding van één kwaad, en ofschoon de hooge waarde van het onderwijs erkennende, beperkt hij zich tot dat doel. De nieuwe vereeniging is dus eene jeugdige zuster, die

met zusterlijke liefde slechts een deel van de taak op zich neemt, om de oudere te helpen in hare bedoelingen en die daarbij gaarne door de andere geholpen en geraden wordt. De jongere gaat echter medehelpers zoeken tot in den laagsten stand, gaat vooral bij die, welke te onvermogend zijn om een geldelijk offer te brengen. Zij heeft daarbij nog geene geschiedenis en heeft niet te kampen met gevest vooroordeel of verdenking over verleden, en kan ook juist daarom krachtig optreden, nu duizenden in den lande door de zorg, die de oudere zuster al zooveel jaren genomen heeft, rijp zijn tot medewerking.

Het Schoolverbond schuift de bemoeijingen der Maatschappij niet op zijde; het steunt en vormt slechts eene grootere kracht tegen een gebrek, dat de Maatschappij reeds zoo lang een doorn in het oog was. Vrij mag men dan ook verwachten dat geen enkel lid van den nieuwen bond, die warm voorstander is van het Nut, in zijne liefde verkoelen zal, maar ook in die grootsche vereeniging de pogingen zal steunen tot bestrijding van dat kwaad en haar helpen in hare grootsche bemoeijingen. Eene eere en vreugde moet het haar zijn dat de volksstem nu zoo krachtig opgaat tegen een gebrek, dat in haar kring het eerst bestreden is. Nut en Schoolverbond kunnen en behooren dus in volle eendragt naast elkander te staan.

Wij zijn aan het einde onzer beschouwing; wij zouden nog kunnen spreken over den forschen toon, die in deze week uit Goes over ons land klonk. Wij eerbiedigen rondheid en openheid, doch wij betreuren het bij al den ijver en den goeden wil, dien de heer Verhagen betoont en bezit, dat hij zoo geschreven heeft. Wij hebben ook ons deel aan het vaststellen van het concept-reglement, doch geven hem de plegtige verzekering dat hij ten onregte verdenkt en er geen bedoeling bestaat om iemand te krenken of eenige meening, van wie dan ook, opzettelijk te willen smoren. Hij neme dit woord aan. Voor ditmaal niet meer hiervan. Moge het Schoolverbond in Februarij door de uitspraak over het Reglement bij de eerste algemeene vergadering voor goed gevestigd worden en een zegen voor Nederland worden!

Moordrecht, 15 Januarij 1870.

G.B. LALLEMAN.

Natuurkunde.

Gezondheidsleer.

De bouw, het leven en de verpleging van het menschelijk ligchaam in woord en beeld, door Dr. C.E. Bock, Hoogleeraar in de ziektekundige ontleedkunde te Leipzig. Naar de derde uitgaaf in het Nederlandsch vertaald door Dr. C.P. ter Kuile. Arnhem, J. Heuvelink [1869].

Sedert doctor Johan van Beverwyck in de eerste helft der zeventiende eeuw het, voor zoover mij bekend is, eerste volledige populaire handboek over gezondheidsleer in het Hollandsch uitgaf, tot dr. J.W. Heppe de Hollandsche vertaling van Hufeland's *Makrobiotik* en Vosmaer zijne ‘Kunst om lang te leven en wel te sterven’ in het licht zonden, en van Vosmaer af tot op den tegenwoordigen tijd, heeft het niet ontbroken aan geschriften, waarin de voornaamste lessen der hygiène op bevattelijke wijze aan het niet geneeskundig publiek werden voorgehouden. Ook de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen heeft zich in dit opzigt niet onbetuigd gelaten, getuigen de geschriften van Pennink, Schrant en laatstelijk dr. van Cappelle's uitstekend boekje ‘Leven en gezond zijn.’ Toch zijn nieuwe populaire lees- en handboeken over gezondheidsleer niet overbodig. Vele der bestaande geschriften van dien aard zijn verouderd; het verschil in ontwikkeling en in smaak bij de lezers eischt verschillende wijzen van behandeling, en daarbij is afwisseling hier niet slechts aangenaam, maar in velerlei opzigt hoogst nuttig. Daarom verdient de verschijning van ieder goed populair geschrift op het gebied der hygiène met ingenomenheid begroet te worden, - even als alles wat strekken kan om het niet-geneeskundige publiek beter op de hoogte te stellen van hetgeen het doen en laten moet om gezond en lang te leven. Die kennis toch ontbreekt veelzins, en nog altijd blijft het waar, wat honderde malen gezegd is, dat duizenden en duizenden een vroegtijdigen dood sterven of een ziekelijk en zwak ligchaam met zich rondslepen, - dat verreweg de meeste menschen niet zóó gezond zijn als zij konden wezen en zóó lang

leven als zij konden leven, enkel en alleen dáárom, omdat zij de lessen der hygiène niet kennen.... of die in den wind slaan. Maar ook dat in den wind slaan heeft doorgaans zijne bron in eene halve kennis, in een niet volkomen overtuigd en doordrongen zijn van de waarheden, die de gezondheidsleer predikt.

De volslagen onbekendheid van de meesten, ook uit den zoogenaamden beschaafden stand, met de gezondheidsleer komt niet alleen in het bijzondere leven, maar vooral ook ten duidelijkste aan het licht, wanneer het de o p e n b a r e gezondheidsleer geldt. Er zou bijvoorbeeld een boek te vullen zijn met de stalen van de diepe onkunde van vele gemeentebesturen in alles wat de bevordering der volksgezondheid aangaat en van hunne uit die onkunde grootendeels voortspruitende onverschilligheid en nalatigheid op dit punt. Art. 179 *l* der gemeentewet draagt aan de gemeentebesturen op 'het toezigt op de publieke gezondheidsdienst,' maar de wijze waarop de meeste gemeentebesturen dat mandaat nakomen, is Gode geklaagd. Dat nu iemand voor zich en de zijnen van hygiène niets weten wil, is eene zaak die h e m a l l e e n aangaat, en niemand heeft het regt hem dit kwalijk te nemen, zoo lang de gevolgen daarvan zich alleen tot hem en de zijnen bepalen. Maar anders wordt het, wanneer het algemeen welzijn op het spel staat; en of onbekendheid met gezondheidsleer in iemand, aan wien de wet de behartiging der volksgezondheid opdraagt, te verontschuldigen en te dulden is, mag voor het minst worden betwijfeld.

Vooral daarom ook is het noodig dat gezonde denkbeelden over hygiène zoo veel mogelijk in alle kringen der maatschappij worden verspreid. Daarom zou 't ook zoo noodig zijn, indien ten minste aan de Hoogere Burgerscholen, al ware 't maar in de beide hoogste klassen, éénmaal 's weeks, hygiène werd gedoceerd. Tijdens de discussiën in de Tweede Kamer over de wet op het middelbaar onderwijs is door één van de leden dier Kamer een daartoe strekkend voorstel gedaan, doch dit is door den toenmaligen minister van binnenlandsche zaken bestreden op eene wijze, die op zijn allerminst zonderling mag genoemd worden, en door de vertegenwoordiging, zoo ik mij wel herinner met algemeene stemmen op die van den voorsteller na, is verworpen! Intusschen is het niet v e r b o d e n de hygiène op eene Hoogere Burgerschool te onderwijzen, en welligt neemt 't een of ander verstandig gemeentebestuur nog wel eens het initiatief met het opnemen der gezondheidsleer onder de leervakken van de school zijner gemeente.

Maar ik zoude afdwalen van mijn eigenlijk onderwerp, en dat is het werkje van prof. Bock, door dr. ter Kuile vertaald, waarvan de titel hierboven te lezen staat.

Dat werkje komt mij voor tot de beste van dien aard te behooren die er geschreven zijn. Met den vertaler verkies ik het als populair geschrift, bestemd om in zoo ruim mogelijken kring bekendheid met de hygiène te verbreiden, boven het grootere werk van Bock, - het

bekende ‘Boek van den gezonden en zieken mensch.’ Ik doe dat om verschillende redenen; vooreerst omdat grootere boeken over deze en dergelijke onderwerpen, zelfs al is het debiet er van vrij goed, weinig gelezen worden. Vervolgens omdat het groote boek van Boek veel te veel geneeskunde bevat, 't geen in een boek, voor het groote publiek bestemd, niet tehuis behoort, omdat het daar ontzagchelijk veel kwaad en hoegenaamd geen goed doet. Eindelijk geef ik er nog de voorkeur aan om andere redenen, die met de geheele bewerking van beide boeken in verband staan. Daarom geloof ik dat de vertaler een verdienstelijk werk heeft verrigt met Bock's kleiner geschrift in onze taal over te zetten.

Ik behoef na het gezegde naauwelijks te verzekeren dat ik het boekje vele koopers, vooral echter vele lezers toewensch. Dit zegt echter niet dat ik het onverbeterlijk acht of er mede dweep. Het tegendeel is het geval. Behalve dat ik enkele punten eenigzins anders, andere, die de schrijver slechts als in 't voorbijgaan met een enkel woord vermeldt, wat uitvoeriger had gewenscht behandeld te zien, maakte ik bij het doorbladeren ettelijke aanmerkingen, die ik wensch mede te deelen.

Om met bladz. 1 te beginnen, - van de ‘voorrechten van den mensch boven het dier,’ vijf in getal, die daar worden opgenoemd, is geen enkele waar, of goed geformuleerd, óf boven twijfel verheven. Dat ‘de mensch geschikt is in alle streken der aarde te leven’ wordt, zoodra men hier kosmopolitisme in den meest uitgestrekten zin op 't oog heeft, door zeer velen betwijfeld. En verstaat men die stelling in dezen zin, dat het menschelijk individu in alle streken der aarde des noods 't leven kan houden, dan is dit eene eigenschap die niet den mensch alléén toekomt, getuigen zoo vele vreemde dieren in onze menageriën en dierentuinen.

De opgerigte gang op twee ‘krachtig gebouwde beenen met gestrekte knieën’ is alleen eene eigenaardigheid van den mensch voor zoover de ‘gestrekte knieën’ aangaat. Waarin nu hier het ‘voorregt’ gelegen is, is niet wel te begrijpen.

Onder die voorregten behoort, volgens Bock, ook, dat 's menschen ‘ligchaam, vooral het hoofd, de schoonste evenredigheid vertoont.’ Zooals 't dáár staat, hangt dit van den smaak af. In de constructie van arm en hand, welke nu vervolgens ook als een voorregt van den mensch wordt opgegeven, gelijken de hoogere apen al bijzonder sterk op den mensch.

Als een ander voorregt van den mensch boven de dieren wordt vermeld de gladde, zachte huid, die, volgens Bock, de zetel is van den tastzin. Het voorregt van eene gladde zachte huid had wel gemotiveerd dienen te worden, omdat 't anders moeijelijk zoo maar op eens te vatten is. En dat die uitwendige huid, gelijk in 't boek staat, in zijn geheel de zetel van den tastzin zou zijn, is onwaar. De huid is wel overal gevoelig, maar de tastzin zetelt - en wel bij apen zoowel als bij

menschen - in de onbehaarde, zachte, zenuwrijke huid van de buigzijde der vingertoppen.

Ten laatste wordt het bezit van ‘een zeer ontwikkeld spraakvermogen, eene gearticuleerde spraak’, opgegeven als eene zaak, die de mensch boven de dieren vooruit heeft. Zoo als 't daar staat, is dat eene onwaarheid. Ieder weet dat papegaaijen, eksters enz. praten kunnen leeren en dan eene g e a r t i c u l e e r d e spraak bezitten.

Ik laat daar wat nu volgt over de menschenrassen, om te komen tot hetgeen de schrijver van bladz. 4 tot 123 mededeelt over de anatomie en physiologie van den mensch. Ik heb die bladzijden niet van 't begin tot 't eind doorgelezen. Deels stonden de vroegere werken van den schrijver mij dáárvoor borg dat daarin geen grove fouten konden begaan zijn, deels had ik, ronduit gesproken, geen lust om voor de zoo en zoo veelste maal eene populaire uiteenzetting der physiologie van woord tot woord door te lezen. Ik heb mij dus bepaald tot het lezen van eenige op goed geluk af hier en daar uitgekozene gedeelten, en kan niet anders dan getuigen dat mij de beknopte maar allezins voldoende en duidelijke behandeling dier gedeelten zeer goed beviel.

Op bladz. 40 noemt de schrijver de hersenen ‘den zetel van de zoogenaamde “zielswerkingen,”’ - en voegt er bij dat de mensch ‘slechts door dit orgaan in het bezit is van bewustzijn en gewaarwordingsvermogen, van verstand en wil.’ Dit kan nu in meer dan één zin worden opgevat, - maar zooals 't dáár staat, luidt het voor het groote publiek wel wat materialistisch. Nu kan ik er niets tegen hebben dat men het materialisme predikt, indien men daaraan gelooft en daar heil in ziet, maar wel, dat men in een elementair, wat meer is populair werkje eene zienswijze, die door een aantal anthropologen, physiologen en psychologen n i e t gedeeld wordt, verkondigt als eene physiologische stelling, waartegen niets te zeggen is. Men behoeft daarom zijne materialistische neigingen niet te verbloemen, - mits men maar eerlijk genoeg is om te erkennen dat de physiologie op dit gebied eigenlijk niets te zeggen heeft, en dat er ook anthropologen, physiologen enz. zijn, die er anders over denken, - vooral mits men geene onwaarheden tot steun van zijne opinie mededeelt, zooals dat ‘de hersenen op hoogen leeftijd inkrimpen en daarom de geestvermogens afnemen.’ Dat ‘inkrimpen der hersenen’ is zeer problematisch en hoogst onwaarschijnlijk, en dat d e (ik druk op dat *de*) geestvermogens bij oude lieden a l t i j d zouden afnemen (dat a l t i j d wordt hier vereischt om iets te beteekenen) wordt door de ondervinding gelogenstraft.

Eene andere onjuistheid is deze, dat (bladz. 106) ‘bij de onderscheidene menschenrassen de grootte en vorm van den schedel naar den trap van beschaving, waarop elk ras staat, in het oog vallende verschillen vertoont [vertoonen]’ De schrijver k a n hier niet anders bedoelen, dan dat de grootte van den schedel in regte evenredigheid staat tot de beschaving. En dit is bij lange na niet altijd waar. De Hin-

does, die ongetwijfeld op veel hooger trap van beschaving staan dan de Negers, hebben een aanmerkelijk kleineren schedel en kleinere hersens dan de laatsten. Zijn hunne schedels en hersenen welligt weder ‘ingekrompen’, toen zij hun glansrijk tijdperk van beschaving achter den rug hadden? Maar nog heden staan zij op veel hooger standpunt dan b.v. verreweg de meeste Negers en een aantal andere volksstammen, die hen toch in omvang van schedel en hersenen verreweg overtreffen. En welke bewijzen kunnen er worden aangevoerd dat onze Germaansche voorouders, toen zij nog halve wilden waren, - ten tijde dus toen de Romeinen met hen nadere kennis maakten, ja zelfs nog toen keizer Julianus hen voor beschaving onvatbaar verklaarde, - kleinere schedels en hersenen hebben gehad dan hunne beschaafde nakomelingen? Zijn die van dien tijd af van lieverlede grooter en grooter geworden? Dit moet hebben plaats gehad zoo 't waar is wat de schrijver zegt: ‘dat de grootte van den schedel overeenstemt met den trap der beschaving,’ - en verder ‘dat de schedel in verloop van tijd al grooter en grooter is geworden en dus evenzeer de hersenen en het verstand.’ Toen ik deze stellingen las, beving mij eenige vrees voor de toekomst dier ‘s c h o o n e e v e n r e d i g h e i d ’ van het hoofd, die de schrijver op bladz. 1 een voorregt van den mensch boven de dieren noemt. Bij den gestadigen vooruitgang der beschaving toch moeten hersenen en schedel steeds in grootte toenemen. Welke reusachtige schedels, welke ‘waterhoofden,’ zou een niet-geneeskundige zeggen, zullen dan onze nakomelingen bezitten! Of zij die mooi zullen vinden, weet ik niet. Misschien wèl. Onze dames vinden de tegenwoordige kapsels ook mooi, daar zij ze toch niet zouden dragen indien zij ze leelijk vonden, - 't geen, 't zij hier *en passant* gezegd, niet getuigt van veel smaak, *ergo* niet van veel vooruitgang in beschaving.

In ernst gesproken; - ik begrijp welke zaken den schrijver eenigzins verward voor den geest zweefden, toen hij dien *non-sens* ter neder schreef. Er blijkt uit, dat men een goed anatoom en physioloog kan zijn en daarom nog niet te huis op het gebied der anthropologie.

Het tweede gedeelte van Bock's werkje omvat de beginselen der gezondheidsleer, en levert een zeer voldoend overzigt van de regelen der hygiène.

Op bladz. 136, 137 en 142 toont zich de schrijver, mijns inziens teregt, een voorstander der door de meeste physiologen gehuldigde leer, dat de mensch van nature geschikt is om g e m e n g d voedsel, dierlijk en plantaardig, te nuttigen. Op de eerstgenoemde bladzijde beweert hij dat onze spijsverteringstoestel tot het gebruik van gemengd voedsel is ingerigt, en verwijst daar naar bladz. 72,... waar van de geheele kwestie geen woord gerept wordt. Blijkbaar hebben hier den schrijver voor den geest gezweefd het menschelijk gebit, dat, zegt men, het midden houdt tusschen dat der vleesch- en plantenetende dieren, - de lengte van het darmkanaal (bladz. 77) die het midden houdt tusschen het langere der grasetende en het kortere der vleeschetende die-

ren, - voorts de betrekkelijke grootte van het pancreas enz. Intusschen, al had de schrijver dit ook ter neer geschreven even als het hem voor den geest heeft gestaan, dan zou hij toch daarmede zijne stelling niet hebben bewezen. Het argument, aan den bouw der spijsverteringsorganen ontleend, moge zeer overtuigend schijnen, wanneer men den mensch vergelijkt met de roofdieren ter eene en de gras-(bladen-) etende dieren ter andere zijde, - maar het gaat in 't geheel niet meer op, wanneer men, gelijk behoort, de grasetende dieren aan hunne plaats laat en den mensch niet met dezen, maar met de vruchten-etende dieren, bepaaldelijk met de toch zooveel op den mensch gelijkende apen vergelijkt. De spijsverteringsorganen van deze, vooral van de hoogere, komen, wat de besprokene punten aangaat, vrij wat met die van den mensch overeen, en wat bijzonder het gebit betreft, zoo zou men dááruit, dat de apen veel grooter en sterker hoektanden hebben dan de mensch, moeten besluiten dat de mensch van natuur wat minder vleeschetend dier is dan de aap, - die zeker insekten, kleine vogels enz. niet versmaadt. Spreekt men trouwens van vruchten-etende dieren, dan moet men niet aan appels en peren en kersen en dergelijke denken, maar vooral aan peulvruchten en granen. En wanneer men het er voor houdt dat 's menschen ontleedkundig zamenstel aantoont dat hij vooral van peulvruchten en granen leven moet, dan geloof ik dat men niet ver van de waarheid verwijderd is, al is het, dat tevens op andere gronden betoogd kan worden, dat de mensch bij dat plan ten voedsel ook eene zekere hoeveelheid dierlijk voedsel noodig heeft, om naar ligchaam en geest in elk opzigt dát te worden wat hij worden kan. Beweert voorts de schrijver, dat in Oost-Indië, waar slechts de lagere klassen [kasten] vleesch eten, doch alle andere voornamelijk van plantenvoedsel leven, - dus in Hindoestan, - altijd nog kari, ‘een gerecht uit vleesch, visch en groenten, met rijst vermengd en met zeer weinig water gekookt,’ toe gegeten wordt, dan bedriegt hij zich. De hoogere kasten onder de Brahmanische Hindoe's aten van oudsher en eten nog, voor zoover zij hunne godsdienstige instellingen in acht nemen, nooit vleesch of visch, maar drinken alleen melk.

‘Het vleesch’ - dus lezen wij op bladz. 138, - ‘kan nadeelig worden, als het 1° van zieke dieren afkomstig is. Echter wordt het nadeelige meestal door koken en braden opgeheven.’ Het voorbeeld van dit laatste: trichineus varkensvleesch, is goed; zelfs had de onpraktische raad, om het varkensvleesch vóór het gebruik mikroskopisch te doen onderzoeken, gerust achterwege kunnen blijven. Maar dat, daargelaten de trichinen, vleesch van zieke dieren meestal door koken en braden ongevaarlijk wordt, is eene gevaarlijke stelling. Veelal geschiedt dit niet, o.a. niet met vleesch van dieren die aan anthraxachtige ziekten, b.v. miltvuur, geleden hebben.

Bij de vermelding der geestrijke dranken (bladz. 152) hadden de

uitwerkingen van onze Nederlandsche volkspest, het misbruik van sterken drank, wel verdiend wat in 't licht te worden gesteld, - en op bladz. 155 had onder het vaatwerk melding moeten worden gemaakt van de zoogenaamde verglaasde ijzeren pannen.

Waar op bladzijde 159 de aanwezigheid van bladplanten voor de ademhaling voordeelig wordt genoemd, en oogenblikkelijk daarop zorg voor zuivere lucht in de s l a a p k a m e r s wordt aangeprezen, ware het voorzigtigheidshalve nuttig geweest te herinneren aan het op bladz. 56 en 57 gezegde.

'Die een bril noodig meent te hebben, raadplege altijd eerst eenen oogarts' (bladz. 177). Uitmuntend! Maar wanneer moet men meenen een bril noodig te hebben? Menigeen bederft zijne oogen in den grond door te laat aan een bril te denken. In 't algemeen had het punt der brillen wat uitvoeriger moeten behandeld zijn.

Op bladz. 183, regel 2 v.o. leze men in plaats van 'gemiddelde', dat hier geen zin heeft, 'gematigde.'

De 'wenken voor den zieken mensch', op bladz. 186 en volgende gegeven, behelzen veel goeds. Maar de zaak wordt te kort afgehandeld, en van die kortheid is het bijna noodzakelijk gevolg dat hetgeen op bladz. 186 te lezen staat door velen verkeerd zal worden geduid. Velen zullen er uit opmaken dat van de natuur alles, van de kunst niets verwacht kan worden. Dit nu kan noch de schrijver noch de vertaler meenen, - maar daarom had er iets moeten bijgevoegd zijn over de taak des geneesheers aan het ziekbed, en eenige gevallen moeten worden opgenoemd waar hij door krachtig ingrijpen doen kan wat de natuur veelal niet vermag (b.v. bij *febres intermittentes* enz.), of waarbij hij, alleen diaetetisch handelende, tevens afwacht of zich ook eene reden voordoet om meer actief tusschen beide te komen (b.v. bij typhus en typhoide koortsen), of waar hij door een bepaalden leefregel voor te schrijven, en deze soms door eigenlijke geneesmiddelen te ondersteunen, inderdaad tot stand helpt brengen wat de natuur zonder dat waarschijnlijk niet zou hebben vermogen te doen. Ook had de kwakzalverij, waardoor velen, zelfs menschen van wie men 't niet verwachten zou, zich dagelijks laten opligten, wel wat uitvoeriger dan met een paar woorden besproken mogen zijn.

Het aangevoerde zij genoeg om te bewijzen dat ik het meende, toen ik aan dit boek vele lezers toewenschte. Ware ik niet overtuigd dat het waard was aanbevolen te worden, ik zou er mij niet zoo lang mede hebben bezig gehouden, - en mijne aanmerkingen zouden van geheel anderen aard zijn geweest. De heer ter Kuile verdient onzen dank, te meer daar zijne vertaling, behoudens enkele vlekjes, waarvan ik boven eene opgaf, zeer goed is.

Ook de typografische uitvoering is goed en de houtsneden verdienen lof.

D.L.

Staatkunde en geschiedenis.

Eenige beschouwingen over de doodstraf.

Tot eene juiste beantwoording der thans zoo veel besprokene vraag: ‘Is het behoud dan wel de afschaffing der doodstraf wenschelijk?’ is het noodig een' streng betoogenden redeneertrant te volgen. In eene zaak toch, waarbij het menschelijk gevoel zich zoo krachtig laat hooren, is het van het hoogste belang dat men het niet alles late overstemmen en het de juiste plaats aanwijze te midden der overige factoren, welke bij dit vraagstuk in aanmerking komen. Het zal daarom dienstig zijn ons eerst den gedachtengang af te bakenen, dien wij behooren te volgen, om tevens gaandeweg niet af te dwalen tot nevenquestiën, bij deze zaak niet t'huis hoorende.

Wenschen wij te beoordeelen of eene zaak goed of slecht is, dan dienen wij ons vóór alles af te vragen, ‘welk is haar doel?’ En handelt men zoo bij de questie, die ons thans bezig houdt, vraagt men: ‘waartoe dient de doodstraf?’, dan ontvangen wij van verschillende zijden verschillende antwoorden. ‘Welk is nu het juiste?’ is de vraag die zich derhalve in de tweede plaats aan ons voordoet. Hebben wij ook daarop een bevredigend antwoord verkregen, dan zeggen wij: ‘Wij weten thans het doel van de doodstraf: ‘beantwoordt zij nu aan dat doel, dat men zich voorstelt er mede te bereiken? Wordt deze vraag ontkennend beantwoord, dan moeten wij naar een ander middel uitzien om de doodstraf te vervangen. Beantwoordt men haar toestemmend, dan behooren wij na te gaan of de doodstraf het *beste* middel is om tot het beoogde doel te geraken. Blijkt het van *ja*, dan behouden wij haar; blijkt echter het tegendeel, dan kiezen wij in hare plaats dat middel dat ons het beste blijkt te zijn.

Deze en geene andere gedachtengang mag in deze questie gevolgd worden.

Laat ons derhalve zien welke antwoorden wij bekomen op onze vraag: ‘Waartoe dient de doodstraf?’

1°. Om te voldoen aan Gods wil, ons in den Bijbel geopenbaard;

2°. Om misdaden tegen te gaan;

3°. Om het beginsel in verwezenlijking te brengen dat elke misdaad door hare evenredige straf gevolgd moet worden;
4°. Om den misdadiger onschadelijk te maken.

Wij zouden misschien nog meer antwoorden bij elkaar kunnen zoeken, doch de genoemde zijn de belangrijkste en meest voorkomende.

Laat ons zien welk antwoord het juiste is.

N°. 1 is slechts voldoende voor hen, die aan eene Goddelijke Openbaring in den Bijbel gelooven, en geenszins voor diegenen, die in den Bijbel alleen menschenwerk zien. Het geldt dus niet voor Mohammedanen of Buddhisten, of in één woord voor alle niet Christen en Jodenvolken.

Bovendien wordt onder de Christenen zelven (en hier hebben wij meer bepaald het oog op de Hervormde Kerk) de Bijbel als Goddelijk wetboek voor maatschappelijk en Staatsbelang lang niet algemeen aangenomen; de modernen o.a. van allerlei schakeeringen beschouwen hem ten stelligste niet als zoodanig, inzonderheid het O.T. Ten overvloede zij nog gezegd, dat zelfs zij, die den Bijbel als Goddelijke Openbaring vereeren, het nog volstrekt niet met elkander eens zijn over zijne uitspraken betreffende het onderwerp in questie. Wij hebben lijsten van teksten gezien, die straf verdedigende en even lange, haar aanvallende. Wij zullen ons aan eene dergelijke opsomming en weging niet wagen, omdat dit ons geheel overbodig voorkomt. Men lette toch wel op dat wij geenszins hebben gevraagd: 'waartoe dient de doodstraf in die Staten, of voor die richtingen welke aan het Goddelijk gezag des Bijbels gelooven?' maar wij hebben ons de vraag geheel onbepaald gesteld, en verlangden evenzeer te weten waartoe zij in Turkije als in China of in Nederland, voor orthodoxen of modernen dient. Wij kunnen met dit antwoord dus geen genoegen nemen. Het doel van de doodstraf put men hier uit het *geloof*, en, indien eens anders geloof hem nu leert dat zij er wel moet zijn, en het onze dat zij er niet moet wezen, wiens geloof gaat dan voor?

Achten wij dus het antwoord sub n° 1 onvoldoende, laat ons dan zien of n° 2 ons bevredigen kan.

De doodstraf dient om misdaden tegen te gaan.

Men zegt: de doodstraf voorkomt misdaden, zij schrikt er van af. Neemt men dit als doel aan, dan rijst bij ons de vraag: 'Is dat doel geoorloofd?' En dan aarzelen wij geen oogenblik daarop volmondig toestemmend te antwoorden.

Er zijn eenigen die beweren dat dit het doel der doodstraf niet *mag* zijn. Zij ontzeggen den Staat ten eenenmale het recht van levens te nemen, daar hij geene levens geven kan. Maar wij vragen hun die zoo spreken of de Staat dan het recht heeft om vrijheid te nemen? of de Staat dan de vrijheid terug kan geven, die hij heeft ontroofd? Eilieve, wanneer iemand gevangen wordt gezet, en, na twintig jaren in den kerker doorgebracht te hebben, blijkt het dat hij onschuldig

is. De Staat laat hem vrij, de ontslagene leeft nog één dag en sterft. Beweert men nu dat de Staat teruggegeven heeft hetgeen hij genomen had? Is het onrecht, den onschuldig veroordeelde aangedaan nu hersteld? En indien iemand op 60jarigen leeftijd sterft, en van die 60 jaren er 20 in den kerker heeft gesleten, zijn hem dan niet 20 jaren vrijheid ontroofd, die niemand hem ooit terug kan geven? Zoude hij anders niet 60 jaren in vrijheid geleefd hebben tegen nu slechts 40?

Laat men dus niet beweren dat de Staat geen recht heeft om leven te nemen. Want mag hij dat niet dan mag hij evenmin vrijheid ontnemen, en blijft hem niets anders over dan: geldboeten. Zijn er geen andere straffen dan deze, dan kan men, mits men er slechts genoeg geld voor heeft en over heeft, allerlei misdaden plegen. Voor *f* 10 voor *f* 100 voor *f* 1000 voor *f* 1.000.000 (men noeme de som die men wil) voor eene *som gelds* koopt men een' aflaat om zijnen medemensch te dooden! Behoeven wij er meer van te zeggen?

Wij zwijgen van de omstandigheid dat krenking van goeden naam, bij inkerkering, door den Staat evenmin vergoed kan worden. Het verlies van goeden naam van een' onschuldig gestrafte is een vooroordeel, en vooroordeelen wijken, mits men er met kracht tegen strijdt.

Wil men dus niet tot het onzedelijke strafmiddel van geldboete afdalen, dan moet men aan den Staat het recht gunnen evenzeer om leven als om vrijheid te nemen.

Wij kennen dus den Staat het *recht* toe om te straffen door te dooden, en wij herhalen derhalve onze verklaring van zooeven dat, wat het oogpunt van *recht* aangaat, de doodstraf volkomen geoorloofd is.

De doodstraf diensvolgens als middel van afschrikking te bezigen behoort geheel tot de bevoegdheid van den Staat. Wij zouden misschien denken het doel er van nu gevonden te hebben; doch laat ons niet te haastig zijn, en voorloopig slechts aanstippen dat de doodstraf als middel van afschrikking in aanmerking *kan* komen.

Ons derde antwoord op onze eerste vraag luidde.

‘Om het beginsel in verwezenlijking te brengen dat elke misdaad door hare evenredige straf gevolgd moet worden.’

Diegenen die der doodstraf dit doel toeschrijven leggen derhalve den Staat de plicht op om te zorgen, dat elke misdaad door hare evenredige straf gevolgd worde.

Zij zeggen dat misdaad en straf tot elkander staan als oorzaak en gevolg, en dat derhalve geene misdaad gepleegd kan worden zonder dat straf, als haar noodzakelijk gevolg, achterna kome; naarmate nu de oorzaak grooter is (d.i. de misdaad) zal ook het gevolg grooter zijn (d.i. de straf). Voor sommige euveldaden, zoo beweren zij, is geene andere evenredige straf denkbaar dan die des doods.

In de eerste plaats vragen wij hun die aldus redeneeren: Welken maatstaf hebt gij voor uwe evenredigheid? Geeft gij er ons eenen, dan kunnen wij alle straffen daaraan toetsen, dus ook de doodstraf,

en dan kunnen wij dus zien of zij werkelijk de evenredige straf voor sommige misdaden is. Doch reeds op deze eerste vraag blijft men ons het antwoord schuldig; of men daalt af tot den algemeen veroordeelden stelregel: oog om oog en tand om tand, òf wel de geheele *evenredigheid* hangt af van de *willekeur* des strafwetgevers.

Is dit eerste bezwaar tegen het gegeven antwoord reeds gewichtig, nog belangrijker hebben wij er tegen. De tegenstrijdigheid trof ons namelijk, dat, indien misdaad en straf elkanders oorzaak en gevolg zijn, men niet bloot de oorzaak laat werken om het gevolg te verkrijgen. Om eene rivier op te doen droogen is het immers voldoende de bronnen er van te stelpen; en omgekeerd, om eene rivier te doen stroomen behoeft men slechts de bronnen te laten vloeien. Is de oorzaak er, dan komt het gevolg van zelf. Indien men nu bij misdaden *niet* bloot de oorzaak laat werken, erkent men dan niet dat de straf *niet* het noodzakelijk gevolg van de misdaad is? Want indien het gevolg (d.i. de straf) onmiddelijk uit de oorzaak (d.i. de misdaad) voortsproot, waarom dan eene tweede oorzaak te hulp geroepen, den Staatsarm, om dat gevolg te verkrijgen?

De geheele beschouwing berust evenwel op eene verwarring van begrippen. *Staatsstraf* en *zedelijke* straf worden als één beschouwd, eene beschouwing die valsch is en tot de genoemde tegenstrijdigheid voert.

Ook onze meening is het dat in de zedelijke wereld elke misdaad door eene evenredige straf gevolgd wordt, maar door zulk eene, geheel onafhankelijk van die door den Staat opgelegd. Wij zoeken oorzaak en gevolg geheel en eeniglijk in den zieletoestand des misdadigers vóór en na de euveldaad. Zijne zedelijke straf is de wroeging, leidende tot het berouw, eene straf, voorwaar, dikwijls vreeselijk genoeg! Iedereen zal toestemmen dat gelijke misdaden daarom nog niet de gevolgen zijn van gelijke mate van slechtheid; dientengevolge zal ook op gelijke misdrijven niet noodwendig dezelfde zedelijke straf volgen; hoe grootere slechtheid, hoe grootere straf, d.w.z. hoe grooter wroeging en berouw.

Trouwens wij begrijpen niet waarom men den Staat met alle geweld zou willen doen straffen krachtens dit zedelijk beginsel, terwijl het duidelijk is dat hij zijn recht uit eene geheel andere bron put. Hoe men ook over zijnen werkkring moge denken, hierin stemmen allen overeen, dat de Staat dáár is om orde en veiligheid te handhaven. De uitoefening van dien plicht nu is hem onmogelijk, indien hem het recht van straffen ontbreekt. Hij ontleent derhalve zijn *recht* van straffen aan zijnen *plicht* om voor orde en veiligheid te waken.

Diensvolgens voldoet het antwoord sub n°. 3 ons niet om drie redenen:

1°. omdat, aannemende dat de Staat straffen moet om het zedelijk beginsel te verwezenlijken dat elke misdaad door eene evenredige straf gevolgd moet worden, de maatstaf voor die evenredigheid ons niet wordt gegeven;

2o. omdat het antwoord steunt op eene verwarring van Staatsstraf en zedelijke straf; en
3o. omdat het duidelijk is dat de Staat zijn recht van straf (dus ook de doodstraf) ontleent aan zijnen plicht om voor orde en veiligheid te waken.

Een vierde doel dat men aan de doodstraf toekende was: ‘dat zij dienen zoude om den misdadiger onschadelijk te maken.’

Er valt zeker niets tegen te zeggen dat de doodstraf den boosdoener belet verder nadeel te veroorzaken. Is dit doel nu evenwel geoorloofd? Niet alleen is het den Staat geoorloofd den misdadiger onschadelijk te maken, maar het is in de allereerste plaats zijn plicht om hen, die door hunne handelingen bewezen hebben gevaarlijk te zijn voor de Maatschappij, van haar af te zonderen, en te zorgen dat zij haar geene verdere schade toebrengen.

Als middel van onschadelijk making komt de doodstraf derhalve mede in aanmerking.

Wij hebben nu op onze vraag, wat het juiste doel der doodstraf is, twee bevredigende antwoorden ontvangen, namelijk:

1º. de doodstraf gaat misdaden tegen, en
2º. de doodstraf maakt onschadelijk.

Wij weten dus nog niet tusschen welke van deze wij te kiezen hebben. Het zoude moeielijk vallen onze keuze te bepalen, indien gelukkigerwijze het antwoord op onze derde vraag: ‘Beantwoordt het middel aan het doel?’ ons hier niet uit den nood redde.

Diensvolgens vragen wij:

Maakt de doodstraf werkelijk onschadelijk?

Wie zal 't ontkennen?

Schrikt zij van misdaden af?

Laat ons zien.

De doodstraf zoude op tweeërlei wijze van misdaden afschrikken, namelijk:

1º. door hen die de openbare terechtstelling bijwonen van wandaden af te houden;
2º. door hen voor wie de straf bestemd is te beletten de strafbare daad te plegen.

Beide deze beweringen zijn valsch.

Het is herhaaldelijk en uitvoerig aangetoond dat eene openbare terechtstelling, wel verre van een' heilzamen invloed op de omstanders uit te oefenen, integendeel een' allerverderfelijksten op hen heeft. Het krachtigste bewijs voor deze stelling is zeker wel het feit dat openbare terechtstellingen hoe langer hoe meer vermeden worden, en in verschillende landen voor de ‘Intra-muras’ ten uitvoerlegging van het doodvonnis plaats hebben gemaakt. Een ander krachtig bewijs is zeer zeker nog het feit, dat in de voorgaande eeuw te Rome de openbare terechtstellingen tot aan het Karnaval, ter opluistering der vastenavondsfeesten, werden uitgesteld! Wie Dickens eenige gave van fijne

opmerking en karakterstudie toekent, noodigen wij uit het oordeel van dien schrijver over openbare terechtstellingen na te slaan (o.a. te vinden in Hetzel's werk 'Die Todesstrafe', en ook in n°. 36 van de Serie der Duitsche voorlezingen van Rud. Virchow en Frans von Holtzendorff).

Die welke meer feiten verlangen te kennen, nemen wij de vrijheid te verwijzen naar het werk van de Oliverona, in het Fransch vertaald door Chs. Lucas onder den titel 'La Peine de Mort.' Om zelven feiten te verzamelen toch ontbrak ons tijd en gelegenheid. Zij zouden dan evenwel tot de volle overtuiging komen, dat openbare terechtstellingen, zoo al niet misdaden aanwakkeren, toch zeker ter harer voorkoming volstrekt niet dienstig zijn.

Wat nu betreft de bewering dat de doodstraf hem, voor wien zij bestemd is, weerhouden zoude de euveldaad te plegen, zoo roepen wij de hulp in der statistiek. De statistiek nu leert ons twee hoogst belangrijke waarheden kennen:

1°. dat die misdaden waarop vroeger de doodstraf bestond, doch thans niet meer, *niet* zijn toegenomen,(*)

en 2°. dat in die landen waar de doodstraf geheel afgeschaft is *evenmin* zulk eene toeneming te bespeuren is.

Gelijk reeds zoo even gezegd, was het ons onmogelijk, zelven statistische gegevens op te sporen, doch den belangstellenden lezer verwijzen wij ook hiervoor naar het genoemde werk.

Het blijkt dus dat eene openbare terechtstelling geenszins eene afschrikkende werking heeft, en dat die landen waar de doodstraf geheel of gedeeltelijk afgeschaft is evenmin getuigen zijn eener toeneming van misdaden. En toch, indien de doodstraf werkelijk eene afschrikkende kracht had, zoude na hare verdwijning het getal misdaden moeten toenemen. Dit verschijnsel nu vertoont zich *niet*, en daarom verklaren wij aan de doodstraf volstrekt geene afschrikkende werking toe te schrijven.

Was het tegendeel gebleken (namelijk dat zij wel van misdaden afhield) dan zoude zij niet afgeschaft mogen worden. Eenigen beweren dat in dat geval de menschelijkheid zoude gebieden haar toch te doen verdwijnen. Wij daarentegen beweren dat juist de menschelijkheid dan haar behoud zoude vorderen. Wanneer toch in een land tengevolge harer afschrikkende kracht het aantal met den dood strafbare misdrijven b.v. vijf per jaar is, en na hare afschaffing dat aantal tot op 7 klimt, hebben dan de afschaffers niet op hunne rekening 2 onschuldige menschenlevens tegen 5 schuldige die zij hebben gespaard? Indien men de keuze heeft tusschen 5 schuldige en 2 onschuldige menschenlevens op te offeren, is de keuze dan moeielijk? Neen! - In-

(*) Van *alle* die misdaden leert de Statistiek ons dit niet, doch niet omdat van enkele het tegendeel van hetgeen wij beweren zoude zijn gebleken, maar om de eenvoudige reden dat van *alle* die misdaden geene Statistische gegevens bestaan.

dien bewezen is dat door de afschaffing der doodstraf misdaden toenemen, dan zoude het onverantwoordelijk zijn tot dien maatregel over te gaan. Dat de staat *recht* heeft om leven te nemen, hebben wij hierboven reeds aangetoond.

Maar het tegendeel is *niet* gebleken, en zoolang dus de doodstraf niet van misdaden blijkt af te schrikken is zij voor dat doel volkomen overbodig, en mag zij er niet voor behouden worden.

Er blijft ons dus ten slotte nog één voldoend antwoord over: 'de doodstraf maakt onschadelijk,' een doel, dat volkomen geoorloofd is, en door het middel volkomen wordt bereikt.

Maar nu rest ons ook nog ter beantwoording onze laatste vraag:

'Is de doodstraf het *beste* middel om den misdadiger onschadelijk te maken?'

En dan luidt ons antwoord ontkennend.

Waarom?

Omdat er een ander middel is, minder hard, minder streng, dat even goed tot hetzelfde doel leidt.

Laat ons zien.

Men gelieve zich te herinneren wat wij in den aanvang zeiden, namelijk dat de menschelijkheid, de menschenliefde, bij de behandeling van het vraagstuk der doodstraf in aanmerking komt. Tot dusverre hebben wij haar nog niet gehoord. Maar hier is het de plaats, dat zij hare stem verheffe. Wat zegt zij dan?

Zij gebiedt dat geene strengere straf toegepast worde, dan noodig is.

Indien een vader zijnen zoon meer slaag geeft, dan strikt vereischt wordt, dan is die vader wreed: indien de Staat meer straf oplegt dan noodig is, dan is de Staat wreed. En nu moge het voor eenen vader een lastig vraagstuk zijn, het getal klappen te bepalen dat voor zijn zoon noodig is; voor den Staat ten opzichte der doodstraf bestaat die moeielijkheid niet. De doodstraf is, wij hebben het gezien, ter afschrikking niet noodig; slechts de onschadelijkmaking wordt vereischt. Welnu, indien men dan den schuldige slechts van de Maatschappij afzondert, is hij dan niet evenzeer onschadelijk, en wordt dan het doel, waarnaar men streefde, niet even goed bereikt? - Immers ja. - Men zal misschien beweren dat er voorbeelden zijn van ontsnapping van gevangenen, en dat derhalve inkerkering geen volkomen middel van onschadelijkmaking is. Maar wij beweren daartegen, dat indien men *wil*, indien men *kennis* en *geld in onbegrensde mate* aanwendt, men thans gevangenissen bouwen kan, waaruit het niemand mogelijk is te ontsnappen. Men lette echter wel op: kennis en geld in onbegrensde mate. Indien het blijkt dat 10 mm. niet voldoende zijn, dan sta men er 20 mm., of zooveel als noodig is, voor toe. Indien de wetenschap deze of gene vordering heeft gemaakt, waardoor gevangenissen nog meer waarborgen van veiligheid op kunnen leveren, dan passe men die ontdekkingen toe, kosten zij ook veel. En indien

men tot eene leening zijne toevlucht moest nemen om de uitgaven te dekken, dan deinze men daarvoor niet terug. Zoovele milliarden zijn geleend om levens te vernietigen, is het niet oneindig loffelijker te leenen om levens te sparen?

Keurt de menschelijkheid derhalve *in de eerste plaats* daarom de doodstraf af, *omdat een ander zachter middel even goed aan hetzelfde doel beantwoordt*, dan juicht zij daarenboven nog omdat door opsluiting aan misdadigers gelegenheid wordt gegeven om zich te verbeteren en weder in de Maatschappij terug te keeren. Daarom verlangt zij dat de gevangenissen tevens *verbeterhuizen* zijn voor misdadigers, waarin deze geschikt worden gemaakt om weder te keeren in de Maatschappij. Koste dit veel, verslinde dit groote sommen, en zegge men: Hoe zeer weinig misdadigers keeren weer verbeterd in de Maatschappij terug! Is het niet beter die uitgaven voor andere doeleinden te gebruiken, en de doodstraf te laten bestaan?, dan vragen wij: Op hoeveel schat gij dan een menschenleven? Is een menschenleven dan te taxeeren? Indien er in honderd jaren slechts één misdadiger verbeterd uit den kerker in de zamenleving terugkeert en elk jaar waren 20 mm. aan gevangeniswezen uitgegeven, is dan dat ééne gespaarde menschenleven te duur betaald? Daarenboven: wanneer de Staat jaarlijks groote sommen uitgeeft tot het geschikt maken harer toekomstige burgers voor de Maatschappij, is het dan niet billijk dat zij evenzeer zorg drage dat hare diep gezonken volwassen onderdanen weder voor de Maatschappij geschikt worden gemaakt.

Men zegt misschien dat er boosdoeners zijn, onvatbaar voor verbetering. Het bewijs voor deze stelling is trouwens nooit geleverd en kan ook nooit geleverd worden. Dit ontkennen wij ten stelligste. Het is onze innige overtuiging dat in ieder mensch, hoe diep ook gezonken, eene kiem schuilt van goed, die ontwikkeld kan en zal worden, mits de omstandigheden daartoe leiden; maar doen zich die gunstige omstandigheden niet voor, dan komt die kiem ook niet tot ontwikkeling. En evenals eene zaadkorrel de kiem in zich bevat van een gansche plant, maar deze zich niet ontwikkelt, indien lucht, licht, warmte, goede grond, enz. haar ontbreken, evenzoo bevat ieder mensch eene kiem van goed, die evenwel niet tot ontwikkeling komen kan, indien de omstandigheden het beletten.

Wij zeggen dus niet, dat ieder misdadiger zich *zal* verbeteren, maar dat hij dit *kan*, mits wij slechts de voorwaarden aanbrengen dat die ontwikkeling plaats grijpe. Hoe nauwkeuriger diensvolgens onze kennis van den mensch en zijne handelingen is, hoe beter het ons zal gelukken misdadigers te verbeteren.

Hoe nu onze gevangenissen in te richten dat zij aan het voorschreven doel beantwoorden, is eene vraag die ons hier niet mag bezig houden. Het is eene der nevenquestiën, waarop wij in den aanvang doelden.

Maar zelfs, indien men de gevangenis niet als verbeterhuis inrichten

wil, is inkerkering altijd boven doodstraf te verkiezen, omdat gemis van leven toch altijd zwaarder is dan gemis van vrijheid, en omdat, wij hebben het gezien, het ontnemen van vrijheid voldoende is om den misdadiger onschadelijk te maken.

Een laatste, hoewel zwakste, jubeltoon heft de menschelijkheid aan bij het verdwijnen der doodstraf omdat het onrecht den veroordeelde aangedaan toch minder groot is, indien het blijkt dat hij onschuldig was. Zwakste zeggen wij, want, gelijk boven reeds is gezegd, de Staat kan evenmin ontnomene vrijheid als ontnomen leven terug geven. Heeft hij evenwel slechts de vrijheid den veroordeelde ontroofd, dan kan hij hem weder in vrijheid stellen, doch weder levend maken is hem onmogelijk. Hij kan hem echter op geenerlei wijze eene vergoeding schenken voor het verlies zijner vrijheid, maar het onrecht, den onschuldig veroordeelde door den Staat aangedaan, is in dit geval toch minder groot dan indien hij hem het leven ontnomen had.

Dat eene vergoeding in geld den naam van vergoeding niet dragen kan is duidelijk. Evenmin als leven kan men toch vrijheid taxeeren.

Vatten wij nu onze redeneering samen, dan blijkt het dat de doodstraf tot twee doeleinden zoude kunnen dienen, namelijk:

1°. tot onschadelijkmaking des misdadigers;

2°. tot het tegengaan van misdrijven.

Wij hebben gezien dat de doodstraf misdrijven niet tegenhoudt, en derhalve alleen ter onschadelijkmaking kan dienen; dat er evenwel een ander, minder hard, middel is, inkerkering, dat even goed aan dit doel beantwoordt, en dat de menschelijkheid gebiedt dat de Staat van dit zachtere middel gebruik make; dat dit middel daarenboven het voordeel geeft van mogelijke verbetering des misdadigers, en dat het onrecht den veroordeelde aangedaan minder groot is indien het blijkt dat hij onschuldig was.

Derhalve verdient de doodstraf afkeuring, en is het wenschelijk dat zij door inkerkering worde vervangen.

Nog enkele opmerkingen.

Men lette wel op dat wij geen onderscheid hebben gemaakt tusschen misdrijven, door de eene of andere klasse van menschen gepleegd; wij hebben geene uitzondering opgeworpen voor zeevolk en militairen, maar onze redeneering zonder onderscheid op *menschen* toegepast. Diensvolgens verlangen wij voor die genoemde klassen ook geene uitzondering, en willen wij op misdaden, door hen gepleegd, evenzeer de doodstraf afgeschaft zien. Hunne misdaden zijn zwaarder, zegt men, en slepen de ontzettendste gevolgen na zich. Maar hebben wij dan de wenschelijkheid van behoud of afschaffing der doodstraf afhankelijk gemaakt van de hoegrootheid der gevolgen van de misdaad? Immers neen! De doodstraf was alleen een middel ter onschadelijkmaking, waarvoor een beter middel te verkiezen is. Kan men aantoonen dat misdaden onder

de genoemde klassen toe zouden nemen, indien de doodstraf op die misdaden verdween, dan stemmen wij dadelijk vóór haar behoud. Zoolang evenwel dit bewijs niet geleverd is, willen wij de doodstraf ook voor militairen (in vrede zoowel als in oorlog) en zeevolk afgeschaft zien. Deed het ons derhalve vreugde te bemerken, dat onze Regeering een ontwerp tot afschaffing der doodstraf bij de Staten-Generaal indiende, dan deed het ons daarentegen innig leed de voordracht niet tot *alle* misdaden te zien uitgestrekt, en haar voor leger en vloot in sommige gevallen te zien behouden.

Door eenigen wordt er op gewezen dat de doodstraf eene *ondeelbare* straf is. Dit bezwaar is volkomen juist tegen hare toepassing tot dusverre, niet tegen haar bestaan. Indien men toch bevindt dat er verschillende trappen van zwaarte bestaan in de misdaden, waarop thans nog de doodstraf bestaat, dan volgt daaruit niet dat zij voor *alle* die misdaden afgeschaft behoort te worden, maar slechts voor die, welke beneden die grootste misdaad staan, en dat men haar voor die allerzwaarste behouden kan. Doch ook voor deze wenschen wij de doodstraf afgeschaft te zien, om de eenvoudige reden dat zij voor die allerzwaarste misdaden als middel van afschrikking niet dient, en ter onschadelijkmaking door een ander, zachter middel vervangen kan en dus moet worden.

Een laatste punt ten slotte.

Er zijn er die zeggen: wat wilt gij toch? de doodstraf is immers in ons vaderland zoo goed als afgeschaft; het is toch eene uitzondering dat de ter dood veroordeelde geene gratie bekomt(*). Juist daarom beschouwen wij den tegenwoordigen toestand als den inconsequentst mogelijken. Acht men de doodstraf wenschelijk, men passe haar toe; acht men haar niet wenschelijk, men schaffe haar af. Maar een stelsel te volgen, dat de doodstraf uitspreekt, maar niet uitvoert, is de ongerijmdheid zelve.

Hebben wij derhalve gezien dat de doodstraf afgeschaft behoort te worden, dan besluiten wij met den wensch dat onze Wetgevende Macht de gedane voordracht moge uitbreiden en aannemen, en de Doodstraf weldra ophouden zal ons Vaderland te ontsieren.

H.

(*) Sedert 1860 heeft in ons Vaderland geene voltrekking van een doodvonnis plaats gevonden.

Geschiedenis van den dag.

'Als twee oogen zich sluiten' - de oogen van keizer Napoleon III, zoo luidde voortdurend het refrein van de dagbladen in Duitschland in de laatste maanden van het vorige jaar; en niet alleen de ongesteldheid van Napoleon gaf aanleiding tot zekere ongerustheid, tot angstig vragen, wat houdt de toekomst in haar schoot verborgen? met de ziekte van den Keizer gingen gepaard een aantal verschijnselen, die duidelijk genoeg te kennen gaven, dat de grondslagen van het groote keizerrijk onvast begonnen te worden; de teugels hingen slap in de moede, zieke handen. Niemand wist te zeggen, welken loop de zaken zouden nemen. Het Senaatsbesluit had zijn doel gemist; in plaats van tevredenheid te verspreiden, waren de eischen grooter geworden: de Regeering scheen het zelve te gevoelen; het ministerie openbaarde weinig vastheid; Forcade was blijkbaar de man niet als Rouher om met een stalen voorhoofd volzin op volzin te stapelen, zonder eigenlijk iets te zeggen, als alleen dat de zaken bleven zooals zij waren; van daar aanhoudende geruchten van wijziging van het ministerie, het een al vreemder en zonderlinger dan het ander; men sprak zelfs van Rouher naast Ollivier.

Het liep tegen het einde van October. Het plan van sommige afgevaardigden om den 26sten October een zitting van het Wetgevend Lichaam te improviseeren, bleek bij nader indenken wat al te onbekookt, en tegenover een man als Napoleon te gevaarlijk. De een na den ander trok terug, Raspail was de laatste die het opgaf. Alleen de democraten, die geen afgevaardigden waren, en derhalve niets te verliezen hadden, keurden dien terugtred af; en het minst waren daarover tevreden de socialistische Parijsche kiezers; zij besloten geen gras te laten groeien over de zaak, maar de afgevaardigden, die zij zelf gekozen hadden, ter verantwoording te roepen. Zoo gezegd, zoo gedaan, en op zekeren dag ontvingen Favre, Pelletan, Bancel, Simon uitnoodigingen van de vertegenwoordigers van verschillende kiescomité's om ter bepaalder plaatse te verschijnen om rekenschap af te leggen van de wijze, waarop zij hun roeping als volksvertegenwoordiger betracht hadden. Favre koos de verstandigste partij en bedankte om door het Parijsche gepeupel terecht gezet te worden over zaken, waarover het wel stemrecht had, maar geen verstand. Simon, Pelletan e.a. gingen en werden behandeld, zooals het gemeen in den regel een fatsoenlijk man behandelt; op die vergadering schreeuwde alles woest en wild dooreen, en de hoofdzaak was: de *heeren*, de afgevaardigden uitjouwen.

Herinneren zulke tooneelen niet levendig aan de revolutie? Zijn zij

als 't ware niet daarvan het voorspel? De mystieken verkondigden de naderende omwenteling als zeker, de vreeselijke moord bij Pantin was voor de ‘geloovigen’ het teeken der waarschuwing geweest. Ook in ander opzicht leek Frankrijk nog hetzelfde te zijn als vroeger; de druk was verdwenen, het dartele woeste kind, aan de vrijheid overgelaten, gaf zich aan dezelfde dwaasheden over. De onzinnigheden van de publieke vergaderingen gingen gepaard met uitspattingen der pers, zooals zij alleen in Frankrijk gevonden worden, of zooals men ze alleen schrijft, wanneer de pen zich wreken wil, omdat zij zich jaren lang heeft moeten inhouden. Men leze b.v. *La Réforme*; daar wordt de Keizer voorgesteld als de man van den 2^{den} December; hij bevindt zich op zijn paleis en wijst zijn zoon op de menigte, die op straat zich voortspoedt. ‘Ziet gij die menigte, mijn kind?’ spreekt ‘2 Dec.’ zijn zoon aan, ‘dat is mijn volk en het zal ook het uwe zijn. Slechts een teeken van mij, en die groepen gaan uiteen, zij stuiven uit elkander, en zij, die de wapenen dragen, schieten ze dood. En toch die lieden hebben ouders, vrienden, broeders. Is dat niet schoon, mijn kind? Welnu, dat is nu de kunst om te regeeren.’ De Regeering liet die Jacobijnentaal ongestraft, uit staatkunde, en toch moest het gezond verstand aanraden zulke bladen in beslag te nemen; zij gelijken de lont, waarmeê men een licht ontvlambare massa doet vuur vatten.

Toch was die vrees voor een naderende omwenteling meer gegrond op het traditioneel geloof van Frankrijk dan op den werkelijken toestand, waarin het tegenwoordig verkeert. Frankrijk is - wij vergeten het zoo licht - veel veranderd. Het Keizerrijk, wat men het ook moge ten laste leggen, beantwoordde en beantwoordt nog aan een bestaande behoefte van de meerderheid der bevolking, aan de behoefte aan orde en veiligheid; de omwenteling, die blijkens de ervaring zoo licht een socialistisch, communistisch karakter aanneemt, is het roode spook geworden, dat de gezeten burgerij en de geleerde en letterkundige stand vreezen. Het Keizerrijk werd, in weerwil van zijn bloedige opkomst, gedragen door de praktische gedachte: wij kunnen er niet buiten. Deze standen waren evenwel nooit machtig genoeg geweest om den stroom der omwenteling tegen te houden, of hem te leiden in een betere bedding; zij hebben eerst de overwinning behaald door medewerking van de bevolking op het platteland, inzonderheid van de boeren, die in Frankrijk, zooals bijna overal, de talrijkste klasse uitmaken. De boer in Frankrijk is een wezen dat weinig verschilt van zijns gelijke in andere landen; hij is om te beginnen boer, d.w.z. hij houdt van zijn land en van zijn koeien, en bekommert zich in den regel weinig om de regeering; ook wanneer het u gelukt hem de denkbeelden van centralisatie en decentralisatie duidelijk te maken, behoeft ge niet bang te zijn, dat hij voor het laatste partij zal kiezen; liefst ziet hij dat de regeering het maar doet, dan behoeft hij er zich

niet meê te bemoeien. Belasting moet hij toch betalen, en wanneer hij ziet, dat de wegen beter worden, waarover hij de mest naar zijn land rijdt, is hij al best tevreden. Zijn grootste zwak is zijn land, en ziedaar tevens de reden, waarom de boer niet meer van de socialisten houdt; die aterlingen spreken van communistisch bezit, van onteigening van het land ten algemeenen nutte; als een boer de nachtmerrie krijgt, dan is het wanneer hij droomt van de theoriën van het congres te Lausanne. Daarom heeft hij zijn stem gegeven aan Louis Napoleon, en hij zal het weêr doen, wanneer men hem bedreigt met het roode spook van het socialisme.

Nu heeft het prestige van Napoleon bij de boeren blijkens de laatste stemming voor het Wetgevend Lichaam wel wat geleden, de candidaten der regeering werden hier en daar met een vrij kleine meerderheid verkozen; naast de mogelijkheid om minder belastingen op te brengen onder een andere regeering heeft het meest hiertoe bijgedragen het gebrek aan roemrijke ondernemingen; de boer wil voor het geld, dat hij aan belastingen betaalt, ook, dat de regeering flink met Frankrijk uit den hoek komt; en die nationale trots heeft sedert den Pruisisch-Oostenrijkschen oorlog een gevoeligen slag gekregen; Frankrijk speelt niet langer de eerste viool in het Europesche concert, en dat hindert den boer, die houdt van zijn akker, maar ook zwak heeft op zijn vaderland. Het is nog onzeker wat er gebeuren zal, wanneer de officieele candidaturen worden afgeschaft en de boer niet meer onder den druk staat van den maire, van wien hij een even hoog denkbeeld koestert als onze boer van zijn burgemeester. De democratische propaganda kan met de belofte van minder belastingen en mindere levering van rekruten gevaarlijk worden, maar toch gelooven wij niet dat zij veel veld zal winnen. De boer zal waarschijnlijk met het Keizerrijk en wat meer belastingen liever ‘secuur’ willen gaan, dan zich wagen aan verandering, waarbij zijn landbezit op 't spel zou kunnen komen. Voor den parlementairen regeeringsvorm heeft hij in 't geheel geen hart, hij beschouwt dien als een onderlingen strijd van de heeren om ‘op het kussen te komen.’

De gebeurtenissen op de publieke vergaderingen te Parijs waren dan ook niet geschikt om het verlangen naar een omwenteling te doen toenemen. Het blijft nog altijd zeer waarschijnlijk, dat de Keizerlijke Regeering tijdelijk wat meerdere vrijheid heeft toegestaan om even den sluier op te lichten en de vernielende elementen te doen zien, die het bestaan van de gevestigde orde der maatschappij, - het bestaan niet alleen van den Keizerlijken troon, - bedreigen. Zelfs de zoogenaamde ‘onverzoenlijken,’ de leden van de uiterste linkerzijde van het Wetgevende Lichaam namen een meer afwachtende houding aan, en de wijze, waarop de veel gevreesde 29ste October voorbijging was een koud bad voor de hooggestemde verwachtingen van hen, die meenden, dat er iets gewichtigs zou gebeuren. Niemand heeft zich op dien dag te

Parijs druk gemaakt als de Regeering, die uitgebreide maatregelen van voorzorg had genomen, en de dichter-improvisateur Magne, die door de politie verhinderd werd zijn vers geheel voor te dragen.

De voorstanders van de omwenteling schijnen dan ook alleen te schuilen onder een gedeelte van de Parijsche kiezers en wel bepaald onder de arbeidende klasse; trouwens in de grootere steden is bijna overal, en ook in Frankrijk, deze klasse zeer socialistisch gestemd. Tegen den 21sten November waren de verkiezingen uitgeschreven voor de plaatsen in het Wetgevend Lichaam, die open gevallen waren door het bedanken van de heeren Gambetta, Bancel, Picard en Simon, welke elders de benoeming hadden aangenomen, omdat men te Parijs van een verkiezing in democratischen geest zeker was; Parijs heeft met Berlijn gemeen, dat de residentie zich het eerst onder de oppositie schaart. Er is zelfs in de Parijsche verkiezingen een zekere climax op te merken. De tamelijk sterk gekleurde democraten, die in Juni verkozen waren, voldeden niet meer. Omdat zij weigerden met de socialistische democraten uit de arbeidende klasse door dik en dun mede te gaan om de roode republiek te stichten, wilde men nu mannen hebben, die den eed aan het Keizerrijk niet hadden afgelegd en ook niet zouden afleggen; daarbij moest men nu afgevaardigden hebben met een imperatief mandaat, d.w.z. die eenvoudig voldeden aan den hun opgedragen last, en zoo zij in het onzekere verkeerden of zich nieuwe quaesties opdeden, zooals die van den 26sten October, in een vergadering der kiezers als schooljongens het wachtwoord kwamen vernemen en naar het Wetgevend Lichaam wederkeerden met de woorden: ‘Zoo spreekt het souvereine volk door mijnen mond, en zoo zult gij handelen.’

Gelukkig voor de Parijsche kiezers bestond er een man, die juist voor zulke zaken paste, een man die er als voor geknipt was, die zelf niets anders verlangde dan agitatie te verwekken en van het leven, dat hij zelf had gemaakt, een lauwerkrans te vlechten van onsterfelijke eer en bij voorbaat zijn eigen grafschrift te schrijven: ‘Hier ligt de eerste burger van zijn vaderland; hij heeft het zelf gezegd.’ Die man was Rochefort. In reiskostuum, vermoeid, en bijna ademloos van overspanning, - hij was onderweg door de politie aangehouden, en op verzoek van den Keizer, die van zulk een vogel niet bang was, weder vrijgelaten, - kwam hij van Brussel op de stem der Parijsche kiezers aangerend en stelde zich geheel ter hunner beschikking. Hij belooft alles te doen, wat zij zeggen, - wanneer zij maar maken, dat hij lid van het Wetgevend Lichaam wordt, - hij heeft den eed wel afgelegd aan den Keizer, maar om het Keizerrijk te bestrijden, - laaghartigheid doet opgeld bij de democraten, ook hier zijn alle middelen geoorloofd, mits zij maar leiden tot het doel; - wel wordt hem op een der vergaderingen verweten, ‘dat hij niets van politiek of socialisme afwist, een praatjesmaker was, ten eenenmale onbekwaam om een goed figuur te maken in een ernstige vergadering

als het Wetgevend Lichaam', - maar dat moet men er voor over hebben als men door Parijs kan rijden en het volk het rijtuig achter aan loopt en de voorbijgangers zeggen: 'daar gaat Rochefort!'

Geen middel om spektakel te maken werd door deze bende verzuimd; wilde men mannen, die den eed weigerden en met wien men bluf kon slaan in het Wetgevend Lichaam, dan was het best die mannen te kiezen, die nog omgeven waren door den stralenkrans der oude republiek en als ballingen in den vreemde vertoefden; Rochefort vertrekt met een 'geheime' zending naar Londen om Ledru Rollin af te halen; de oude republikein bezat natuurlijk te veel gezond verstand om een compagnieschap aan te gaan met Rochefort; later wordt Louis Blanc gevraagd, maar met denzelfden uitslag. Intusschen, men moet de herinnering aan de oude omwenteling levendig houden, Rochefort zal een courant uitgeven en die noemen: *la Marseillaise*; die naam zal het voorspel zijn van het krijgslied, dat weldra door geheel Frankrijk zal weerklinken: *Allons enfants de la patrie*, *Le jour de gloire est arrivé.*

Als men al de middelen nagaat, die door dit soort van kiezers met een don Quichotte als Rochefort aan het hoofd, zijn in het werk gesteld om geheel Parijs, ja geheel Frankrijk in beweging te brengen, dan is het te verwonderen, dat zij bij het eigenaardige, levendige, prikkelbare Fransche volkskarakter niet beter zijn geslaagd en het niet verder gebracht hebben. Was Frankrijk het oude, bij verandering levende, revolutionaire land nog, dan was dit alles genoegzaam geweest om alle ontvlambare stoffen in brand te steken en een strijd te verwekken tegen het gevestigd gezag, die met den dag grooter werd. Maar het bleek dat al dat cabaal slechts reactie teweeg bracht, zelfs in de gewone democratische kringen; men scheen huiverig om zich met een beweging, waarvan Rochefort en de zijnen aan het hoofd stonden, te encanailleeren. Bij de stemming behaalde dan ook Rochefort wel een meerderheid van 5000 stemmen op den meer gematigden Carnot, maar in de andere districten leden de ultra's een schitterende nederlaag; Felix Pyat, de geestverwant van Rochefort, bekwam slechts 1000 stemmen; de onbeëedigde candidatuur was geheel in het water gevallen. Het district, waar Rochefort verkozen was, bestond daarbij uit de woeligste wijken van Parijs; maar hij was verkozen, en al noemde men die verkiezing voor een man als hij 'een begrafenis eerste klasse' - het feit was in zoo ver van gewicht, dat de roode partij in Frankrijk een man aan het hoofd gekregen had, die in en buiten het Wetgevend Lichaam voor geen grofheden, geen dwaasheden, geen beleedigingen, voor geen middel van opruiing terugdeinsde om het bestaande gouvernement omver te werpen om op de puinhoopen de republiek te vestigen van persoonlijke eerzucht en onderlingen wedstrijd om het bezit van de hoogste macht. Frankrijk zou met Rochefort als afgevaardigde van het Wetgevend Lichaam de vraag beantwoorden, of het onder het

Keizerrijk is veranderd of niet, of de aanhangers van de roode republiek nog de oude macht bezitten om de regeering te doen vervangen door regeeringloosheid.

Intusschen naderde de tijd dat het Wetgevend Lichaam zou geopend worden. De troonrede, door den Keizer den 29sten November uitgesproken, was even lang als ledig; vooral in stijl en zeggingskracht is de Derde Napoleon de tegenhanger van den Eerste; ook dit daargelaten was het stuk zeer mager; van de groote quaesties werd met geen enkel woord gewag gemaakt; niets wat zweemde naar waarlijk liberale hervormingen; wel vond men er de oude phraseologie van ‘vrijheid en orde’, van ‘nieuw tijdperk van bevrediging en vooruitgang’, van ‘vermijden van reactie en revolutionaire theoriën’; het éenig merkwaardige van de geheele redevoering, het éenige waarin eenige kracht gelegen was, bestond in de uitdrukking ‘de goede orde, daarvoor sta ik in’, maar de indruk daarvan werd onmiddellijk uitgewischt door het sarkastische: ‘gij, mijne heeren, helpt mij de vrijheid redden.’ Voor Frankrijk was het buitendien een treurige troonrede, omdat er ‘geen enkele daad viel te vermelden, waarop Frankrijk roem kon dragen’; met ‘roem’ kan men bij een groot gedeelte van Frankrijk vrij wat goed maken.

Werpen wij een blik op de zittingen van het Wetgevend Lichaam, dan gevoelen wij een zekeren weerzin tegen die vergadering; hare werkzaamheid bestond bijna uitsluitend in het onderzoeken van de geloofsbrieven der afgevaardigden; nooit zijn de knoeierijen, de bedriegerijen, de schandalen van den door de Regeeríng geoctroyeerden verkiezingsstrijd duidelijker, naakter aan het licht gekomen dan ditmaal het geval was; het licht, dat hier op de officieele candidaturen viel, was van dien aard, dat een land wel alle gevoel van schaamte moet hebben verloren om voor zulk een Kamer nog eenigen eerbied te hebben. En toch was de meerderheid gereed op al die knoeierijen het zegel der wet te plaatsen. Slechts 5 verkiezingen werden afgekeurd, de vrucht van 29 zittingen. Arm Frankrijk, is dit dan de vloek van den 2den December, dat hij u karakterloos heeft gemaakt en uw gevoel voor waarheid en recht is verstompt? Wat kan uw toekomst zijn met zulke vertegenwoordigers?

Belangrijker evenwel dan de werkzaamheden der Kamer was de verschikking der partijen in den boezem van het Wetgevend Lichaam; men kan daarmeê ingenomen zijn, omdat zij in zekeren zin den grond legt voor een parlementairen regeeringsvorm, waarmeê op dit oogenblik in Frankrijk proeven genomen worden, maar aan den anderen kant plaatst zij op nieuw vele leden van dat Lichaam in een dubbelzinnig licht; voor 't minst maakt zij een allervreemdsten indruk.

Men herinnert zich de interpellatie der 116, wier drang naar meerdere vrijheid de Keizer had willen stillen door het Senatus-consult. Er bestond niet de minste twijfel of verschil onder de liberale oppo-

sitie, dat men zich met de daarbij toegezegde hervorming zou tevreden stellen. De vraag was evenwel, welken weg men zou inslaan; zou men blijven opponeeren zonder eenig bewijs van toenadering te geven, of zou men voorloopig de Regeering tegemoet komen om dan te zien nog meer van haar gedaan te krijgen?

De zelfverloochening nog daar gelaten, die elk eerlijk man zich getroosten moet om met een regeering als die van Keizer Napoleon in verbinding te treden, laat staan met haar mede te werken, ligt er iets gevaarlijks in. Maar wie hier gevaar in moge zien, al ware 't alleen voor zijn eigen karakter, niet alzoo de heer Emile Ollivier; van den beginne af aan heeft hij een bepaalde voorkeur gehad om de rol te spelen van middelaar des Keizers en der liberalen; men zou kunnen zeggen, dat die voorkeur bij hem in een manie is ontaard, en wil men hem een idealistisch karakter toeschrijven, dan stelt men zich hem het best voor als een dwaallicht, dat bestendig gezien wordt op de schuin afloopende baan, die van de liberale oppositie naar den grooten Keizer voert.

Afkomstig uit een familie, die aan de democratie is verknocht, zijn het de republikeinen, die Ollivier het eerst hebben geroepen om hunne belangen waar te nemen. Dat het hem niet ontbreekt aan talent, en men grootsche gedachten van hem heeft gekoesterd, blijkt daaruit, dat de republikeinen in 1848 hem reeds op drieëntwintig-jarigen leeftijd tot een gewichtige betrekking riepen. Negen jaar later werd hij tot afgevaardigde gekozen. Hij maakte met Favre, Picard, Hénon en Darimon het vijfmanschap uit, dat het eerst aan het keizerrijk den handschoen toewierp; Favre en Picard zijn de éenig overgeblevenen uit dien roemrijken strijd; Hénon heeft plaats moeten maken voor Raspail; Darimon is tot de keizerlijke partij overgegaan, en Ollivier..... bij welke partij behoort hij? Zeker is hij de vriend van Keizer Napoleon, zijn vertrouwde, zijn raadsman, misschien zijn dwarskijker, maar alles met zekeren pathos, die aan overtuiging doet denken; wie zal dwepen met zulk een persoonlijkheid? Op zijn best genomen kan men hem een praktisch man noemen, in dien zin namelijk als men dat woord gebruikt in handel en staatkunde.

Kort vóor de opening van het Wetgevend Lichaam openbaarde zich bij de partij der 116 tweespalt; de magnetische kracht, die het keizerlijk hof op Ollivier scheen uit te oefenen, maakte hem verdacht. Men sprak dat Ollivier met prins Napoleon conferenties had gehouden over een nieuw ministerie, en zonder zijn medestanders daarover te raadplegen. De markies d'Andelarre sprak niet alles uit wat hij bedoelde, toen hij zeide dat de ministerieële portefeuilles eerst vacant moesten zijn, vóor men ze verdeelde. Ollivier confereert intusschen met den Keizer, en het denkbeeld, dat Ollivier al vast een stel ministers moest opzoeken, lag bij de voortdurende geruchten van wijziging en aftreding van het ministerie voor de hand. Een gedeelte van de

linker-middelpartij scheidt zich nu bepaald af en wenscht met d'Andelarre, Latour Dumoulin, Buffet halt te houden en Ollivier niet verder op den Keizerlijken weg te volgen. Van den anderen kant evenwel daagde voor Ollivier versterking op; de phalanx der 116 had zich geopend en was bereid om in zich op te nemen alles wat zich met zijn beginselen vereenigen kon; de hofwind waaide in de richting van Ollivier; wat wonder, dat onder de leden van het midden, menigeen gevonden werd, die eenige stappen nader kwam en zich aansloot bij een richting, die het blijkbaar de Keizerlijke regeering niet zoo bijzonder lastig zou maken, en waaruit men naderhand met fatsoen wêer een rugwaartschen tred kon doen. En zie, na praten en weêrpraten, na schikken en schuiven vormden zich in het Wetgevend Lichaam eenige fracties, die geen van allen de meerderheid bezaten, die zeer verschillend dachten over hetgeen liberaal was, maar die in zekere liberale punten zich bij elkander zouden aansluiten en een meerderheid vormen. De talrijkste was de rechter-middelpartij onder den gevierden Ollivier, ongeveer 110 leden, de linker-middelpartij onder Buffet c.s., ongeveer 40 leden, die beiden voor zoover zij liberale maatregelen voorstonden, ook ondersteuning zouden vinden bij de linkerzijde, eveneens ongeveer 40 leden tellend. 't Is zeker een curieuse meerderheid, maar voor het Fransche Wetgevend Lichaam, gekozen onder den druk van de officieële candidatuur, toch een nieuw en merkwaardig tijdperk van het keizerrijk.

Die kunstmatige meerderheid was voor den Keizer tevens het sein om een nieuw bewijs te geven van zijn oude liefde voor de vrijheid; in de gedaante van den heer Ollivier kwam Z.K.M. aan met een nieuwen steen om het gebouw der vrijheid te voltooien; Ollivier nam uiterst vergenoegd en met welgevallen terugziende op den afgelegden weg, de opdracht aan om een nieuw ministerie te vormen, terwijl de aftredende minister Forcade zich bleef verheugen in de Keizerlijke gunst, waarvan hij in een vleiend schrijven zulk een schitterend bewijs had ontvangen. Alle goede dingen moeten echter langzaam gaan in de wereld, denkt Keizer Napoleon, en daarom ook zachtjes aan met het liberalisme; ‘geen mannen, die oppositie maken, hoor, Ollivier; menschen uit hetgeen ge de rechter-middelpartij noemt, maar vooral niet verder; kun-je van de oude ministers nog wat gebruiken, ook goed; dat zijn geschikte menschen.’

En daar stond Ollivier. Lag het aan de sombere donkere dagen, aan het scheidende jaar zoo bijzonder eigen, dat hij erg sukkelde om ministers te vinden? Wie zal het zeggen; de *histoire intime* van de vorming van het tegenwoordige ministerie is nog niet geheel opgehelderd; zeker is het, dat de aftredende ministers weigerden om onder Ollivier op nieuw te dienen; als zeker mag worden aangenomen, dat, zooals wij daar even opmerkten, de Keizer een ministerie wilde uit de rechter-middelpartij, en zulk een ministerie schijnt dan ook een oogen-

blik bestaan te hebben. De namen dier heeren stonden in de officieuse *Constitutionnel*, waren reeds getelegrafeerd naar de prefecten; de heeren hadden zelfs zich gepresenteerd aan prins Napoleon, en toch waren zij geen ministers; in het *Journal Officiel* verscheen weldra voor de verbaasde wereld een geheel andere lijst dan men verwachtte. Wat mag de reden zijn van die verrassing? Misschien was de lijst van de *Constitutionnel*, - het Keizerlijk ministerie uit de leden der rechter-middelpartij, een tweede editie van het ministerie Forcade maar onder een anderen naam, - geheel of gedeeltelijk geïmproviseerd en waren de portefeuilles wel aangeboden, maar niet aangenomen; de onmogelijkheid om een recht-middel-ministerie te vormen heeft toen in de laatste ure de noodzakelijkheid doen geboren worden, om althans eenige leden van de linker-middelpartij in het ministerie op te nemen; dit klinkt althans waarschijnlijker dan het andere verhaal, waarbij alleen de gewezen minister van financiën, de heer Magne, zich tusschen Ollivier en den Keizer zou gesteld hebben en het reeds gevormde ministerie uit de rechter-middelpartij zou hebben doen schipbreuk lijden door zijn betoog, dat dit ministerie onhoudbaar was, en op zijn aandrang Ollivier op nieuw aan het werven is gegaan onder de linker-middel-partij en na eerst den heer Chevandrier de Valdrôme te hebben overgehaald, ook daar niet ongelukkig slaagde en met een ministerie van fusie voor den dag kwam. Welke rol de heer Magne daarbij gespeeld heeft, is onzeker; was het hem te doen om Ollivier van de baan te schuiven en zijn plaats in te nemen, of werd zijn daad ingegeven door geheel belangelooze pogingen om de nieuwe orde van zaken te vestigen? Het gevolg van zijn bemoeiing was voor hem zelven in geen geval voordeelig; de eerste eisch van de heeren van het linker-midden was, dat de heer Magne niet naast hen in het minister-college zou zitten.

Op nieuw valt hier een zonderling licht op den heer Ollivier; hem werd wel eens verweten dat hij makelaar was in ministerieële portefeuilles; welnu, in zaken schijnt hem meer te liggen aan de kunst van slagen dan aan het handhaven van zijn beginsel; volgens zijn opdracht zocht en vond hij een ministerie uit het rechter-midden, maar hij liet zich in het laatste oogenblik weder overhalen om zijn eigen werk te vernietigen en ook leden van het linker-midden op te nemen. En het verschil tusschen het rechter- en het linker-midden is waarlijk groot genoeg om daar niet zoo licht over heen te stappen; zoo weinig als het rechter-midden den naam van waarlijk liberaal kan dragen, zoo toegevend als het zich betoont tegenover de Keizerlijke Regeering en daardoor alle achting verbeurt, zoo diep ingrijpend zijn de punten, waarin het van de linker-midden verschilt; het eischt: 1°. ontbinding van de tegenwoordige Kamer als protest tegen de officieële candidatuur, 2°. het recht voor het Wetgevend Lichaam om veranderingen voor te stellen van de constitutie, 3°. benoeming van de maires niet alleen *uit* maar ook *door* de gemeenteraden.

Men kan met een zeker optimisme het tot stand komen van een ministerie uit de beide middel-partijen tot een bijzonder soort van geluk rekenen; alledaagsch is het ook niet, dat waar het verschil van programma zoo groot is, een fusie-ministerie tot stand komt. De tijd zal moeten leeren of het werkelijk de kracht van de regeering verhoogt, of dat het, inwendig verdeeld, plaats zal moeten maken voor een ministerie van beginsel.

Voorloopig evenwel gaat alles naar wensch; de ministers uit het linker-midden, de heer Daru, minister van buitenlandsche zaken, en de heer Buffet, minister van financiën, - men ziet, al vormen zij in aantal de minderheid tegenover hunne collega's met Ollivier aan het hoofd, zij hebben portefeuilles van groot gewicht, - spreken of zij één van ziel zijn met hunne ambtgenooten; allen spreken zij fraaie taal. De heer Daru verzekerde in den Senaat als wijlen Jozefs broeders in Egypte, ‘wij zijn eerlijke lieden’. Dat mag ook wel; de staatkundige wereld vloeit er niet van over. Vele daden getuigen van oprechten wil om den weg van vooruitgang te volgen, d.i. den parlementairen regeeringsvorm te huldigen. Alsof wij teruggekeerd zijn tot de dagen van het burger-koningschap voeren de ministers niet meer den titel van *Excellence*, maar van *monsieur le Ministre;* zal het een overgang zijn tot dien van *citoyen ministre*? De namen van Buffet en Daru brengen van zelf den strijd van de parlementaire republiek tegen de socialistische woelingen in '48 voor den geest, een strijd die toen door den *coup d'état* werd afgebroken. Ook nu verheft zich het socialisme; de don Quichotte Rochefort is zeker voor een andere partij een slechte aanvoerder, maar voor de socialisten een man naar hun hart, en de omstandigheden schijnen hem wonderbaar te begunstigen. Waarom begaat het neefje van den Keizer, prins Pierre Bonaparte ook juist op dit oogenblik zulk een onhandige dwaasheid om een ‘kind des volks’ dood te schieten?

Het schijnt evenwel of dat spektakel maken van Rochefort en zijn bende geen anderen invloed zal hebben dan de liberale zaak te schaden. De ware democraten worden daardoor in een moeielijke positie gebracht. De onverbiddelijke logica schijnt er op te wijzen, dat de republiek zou overvleugeld worden door het socialisme, dat in zijn leerstellingen nog consequenter is geworden en daardoor de vijand van al wat in elk geval orde en veiligheid wil in de maatschappij; de middelpartijen worden onwillekeurig er toe gebracht om van den nood een deugd te maken en het Keizerrijk te steunen als vertegenwoordigende de macht, die alleen in staat is de maatschappij te redden. Rochefort is een hoogst onaangename persoonlijkheid, maar de glimlach op het gelaat des Keizers bij het uitspreken van zijn naam in het Wetgevend Lichaam, is wel doordacht geweest; die man zal wellicht een voorwendsel zijn om niet te vlug voort te gaan op den liberalen weg; nog is de Senaat, met Rouher aan het hoofd, een Keizer-

lijk lichaam, nog bezit het Wetgevend Lichaam geen macht om de constitutie te veranderen.

Onzekerheid, wantrouwen tegenover Keizer Napoleon, ziedaar het punt, waartoe wij telkens wederkeeren; nu eens zijn wij geneigd aan een nieuw tijdperk voor Frankrijk te gelooven, dan weder kunnen wij de gedachte niet van ons weren, dat de parlementaire regeeringsvorm meer schijn dan wezen zal zijn en slechts een andere vorm van de vroegere Keizerlijke regeering. Verschillende feiten doen soms vragen, of het geheel eigenlijk niet een groote komedie is. De prefect der Seine, de heer Haussmann, - wel eens de pacha van Parijs genoemd, maar die in rustelooze werkzaamheid, in zeldzame energie weinig van een pacha had, - wordt ontslagen, men zegt op aandrang van het ministerie; 't kan wel zijn, maar beteekent de man, die in zijn plaats wordt benoemd dan zulk een grooten vooruitgang? is de heer Chevreau, de prefect van Lyon, republikein van '48, de imperialist na den coup d'état niet een verwisseling van naam, niet van beginsel? De nieuwe minister van Binnenlandsche Zaken, de heer Chevandrier de Valdrôme, omhelst den heer Haussmann bij zijn afscheid met boezemvriendelijke hartelijkheid, een rol die Ollivier hem kunstig nabootst door Rouher eveneens hartelijk te verzekeren, dat een man als hij onmisbaar is.

Krijgt bij dit alles het wantrouwen geen voedsel? Vraagt men zich niet telkens af bij de daden van Napoleon: is dat ernstig gemeend? De phrasen van dien man beginnen met zijn: *l'empire c'est la paix*, en Italië en de Krim en Mexico geven het antwoord; zijn altoos voltooien van het gebouw der vrijheid, wat is het anders dan een holle klank? Alles wat hij verricht, doet denken aan den koorddanser, die zijn kracht inspant om het evenwicht te bewaren. Zijn eigen uitspraak, dat hij de man is om Frankrijk te redden en op te voeden voor de vrijheid, is een der meest tartende spreuken, waarmeê een vorst in de 19de eeuw tegenover een volk durft op te treden. Welken waarborg levert die man, dat hij het echt meent met het parlementaire regeeringsstelsel?

Wij zullen toch niet zoo dwaas zijn aan de woorden van een Vorst geloof te slaan? Niets conventioneler dan dat.

Toch wordt bij de mate van vrijheid, die de Keizer van Frankrijk heeft toegestaan, of liever zijne bedekte erkenning van Frankrijk's recht op meerdere vrijheid, - want veel meer is het niet -, de balanceerkunst moeilijken. Keizer Napoleon zal nu gedwongen zijn feitelijk meer vrijheid te geven, of een tegenstand te voorschijn roepen, zooals hij dien tot nog toe niet ondervonden heeft; het Keizerrijk verkeert in een crisis, beleeft een overgangstijdperk, waarvan het einde moeilijk te voorspellen is.

Frankrijk is niet alleen het land, dat een crisis doorleeft en waar de omstandigheden meêwerken om de verschillende partijen in gisting te

brengen en haar uiterste krachten te doen inspannen. Maanden lang reeds bestond die gisting in Beieren, en de verre afstand en de minder gewichtige rol, die Beieren is toebedeeld op het tooneel der wereldgebeurtenissen, - het heeft niet het voorrecht gerekend te worden tot de groote Mogendheden, - maakten, dat die gebeurtenissen minder algemeen de aandacht trokken. En toch heeft daar in weinige maanden een verandering plaats gegrepen, waarvan het einde niet te voorzien is.

Het Beiersche Vorstenhuis is bekend door erfelijke liefde voor de kunst en zijn weinige deelneming aan de regeeringszaken. Dit laatste trouwens is gewoonte geworden bij de Vorsten in de constitutioneele staten en de reden waarom men hen nu eens prijst, dan weder laakt om de nietsbeteekenendheid van de rol, die zij te vervullen hebben, een rol waartoe men zelf ze veroordeeld heeft. De Regeering, de ministers en de Landdag waren gematigd liberaal, en menige wet werd vastgesteld, die een heilzamen invloed op het land uitoefende. Schoon Beieren ongeveer 3½ millioen Katholieken telt tegenover 1½ millioen Protestanten, oefenden de Ultramontanen geen overwegenden invloed uit. Plotseling is daarin verandering gekomen. In het vorige jaar werd door den Landdag een liberale wet aangenomen op het onderwijs, welke evenwel door het Heerenhuis werd verworpen. Die wet, waarin het neutraal onderwijs als beginsel was aangenomen, wekte een waren storm op zoowel onder Katholieke als Protestantsche clericalen. Met eene regeering, die zulke wetten maakte, kon men geen vrede hebben; men rustte zich toe ten strijde, vooral de Katholieke geestelijkheid ontwikkelde een verbazende veerkracht. Door haar uitnemende organisatie kon zij tot stand brengen, wat geen andere partij gelukte, volkomen eenheid van streven. Vooral op het platteland was zij werkzaam; van daar moest zij het ook hebben, want in de meer ontwikkelde steden was haar invloed gering. Zij stichtte de zoogenaamde Boeren-vereenigingen, - de meer fatsoenlijke naam was Volksvereeniging, - waar het landvolk tot den heiligen strijd voor het geloof bij de stembus werd afgericht; men noemde die vereeniging den ‘zwarten landstorm’, want pastoors en kapelaans verzelden de domme boeren naar het stembureel, om zeker te zijn dat de schapen van den herder niet afvallig werden.

Bij de stemming voor leden voor het Noordduitsche Tolverbond werd de werking van de geestelijke phalanx het eerst beproefd, en verrichtte wonderen van dapperheid. Eenmaal in het vuur geweest werden de getrouwen straks geleid om den aanval te wagen op den Landdag en hier ging de uitslag de stoutste verwachting te boven; terwijl de Ultramontaansche leden van den Landdag vroeger slechts een twaalftal stemmen telden, bracht zij het nu tot 76; zij beschikte over de meerderheid.

Het was evenwel niet alleen de vaan van het geloovig onderwijs,

die de zege deed behalen; veeleer werd den strijd de naam gegeven van een worsteling voor de onafhankelijkheid van het vaderland. Den heer van Hohenlohe, president van het ministerie en minister van Buitenlandsche Zaken, op wien de Ultramontanen inzonderheid gebeten waren om zijn circulaire om bij voorbaat de besluiten van het algemeen concilie krachteloos te maken, voorzoover de H. Vaders een schrede mochten wagen buiten hun gebied, de Kerk, en zich bemoeien met zaken, die den Staat aangingen, - den heer van Hohenlohe werd ten laste gelegd, dat hij Beieren wilde verkoopen aan Pruisen, het doen inlijven in den Noordduitschen Bond. De heer Hohenlohe had geen aanleiding gegeven tot die beschuldiging; veeleer nam hij steeds tegenover den Noordduitschen Bond een afwachtende houding aan, terwijl hij het met Pruisen gesloten verbond, dat ook geen Ultramontaansche macht buiten werking had kunnen stellen, eerbiedigde en eerlijk nakwam.

Niet het ministerie maar de liberale partij in Beieren had evenwel die beschuldiging doen ontstaan, haar in de hand gewerkt. Vreemd genoeg had het uiterste, waartoe de Ultramontaansche partij de zaken dreef, ook op de liberale partij een merkwaardigen invloed uitgeoefend; vóor de Ultramontanen zich in zoo grooten getale op het politieke slagveld vertoonden, was de liberale partij zeer gematigd, zij droeg den naam van liberale middelpartij; de linkerzijde droeg den naam van partij van vooruitgang; het Duitsche *Fortschritt* was door hen in beslag genomen; zij wilden vooruit, en met stoom, en vooral na de gebeurtenissen van '66 naar het Noorden, naar den Noordduitschen Bond. Zij hadden dezelfde leuze als de Nationaal-liberalen in Noordduitschland, zij dweepten van het ‘groote Duitsche vaderland’ en wilden dat Beieren onmiddellijk en zonder eenig voorbehoud zich zou aansluiten. En zie, die Fortschrittspartij, die vroeger slechts over een 40tal stemmen in den Landdag kon beschikken, won evenzeer aan kracht bij den verkiezingsstrijd; de slagen vielen geheel en alleen in het leger der middelpartij, welker getal van 80 daalde tot een schamel overblijfsel van 12, zoodat niet veel anders overschoot dan afstand te doen van de eer een eigene zelfstandige partij te vormen en zich bij de Fortschrittspartij aan te sluiten.

Men meene evenwel niet, dat de Landdag geen andere liberale vertegenwoordigers telde; naast de Fortschrittspartij stonden, hoezeer dan ook gering in aantal, enkele democraten, die in F. Kolb, bekend door zijn werk over statistiek, in ons land meer bijzonder door zijn *Cultur-geschichte der Menschheit*, een hevig tegenstander van de staande legers, een flinken woordvoerder bezat. In sommige liberale maatregelen kon de Fortschrittspartij op de ondersteuning der democratische afgevaardigden rekenen; maar over het geheel genomen was hunne verhouding verre van vriendschappelijk; de ultra-democraten gingen geheel met de Ultramontanen, door wien zij ook bij de verkiezingen onder-

steund waren; ook hier dus, al kon het niet veel gewicht in de schaal leggen van de zijde der democraten, dat monster-verbond, waarbij de ultra-reactionairen en ultra-liberalen, de beide radicalen zouden we kunnen zeggen, - indien wij dit woord niet nemen in de historische beteekenis, - hand aan hand gaan, om straks, als een van beiden het doel bereikt heeft, aan het vervloeken en verwenschen te gaan. Ook bij de gewone democraten wekte het streven van de Fortschrittsmannen naar vereeniging met Pruisen een sterken weerzin op; niet dat zij zoo anti-nationaal waren om geen vereeniging met het groote Duitsche vaderland te wenschen, maar zij konden in den Noordduitschen Bond, onder de overmacht van het autocratische, militaire, illiberale Pruisen, niet *hun* vaderland zien. En eere wie eere toekomt, dat een waarlijk liberaal man huiverig is om den Pruis te omhelzen, in wien het traditioneele militarisme als geïncarneerd is, daarin kan men slechts het volgen zien van een beginsel en de standvastigheid om zijn beginsel niet op te offeren aan het vage begrip van nationaliteit.

Zoo stonden de zaken in de laatste dagen van September, toen de Landdag werd bijeengeroepen. De komedie van die korte zitting is bekend; achtmaal werd er gestemd over een president, achtmaal staakten de stemmen, de pogingen van het ministerie om de partijen te bewegen om een vergelijk met elkander te treffen over het benoemen van een bureel, opdat de Kamer zich ten minste kon constitueeren en geopend worden, mislukten. Immers zoolang het bureel niet benoemd was, kon volgens de constitutie van Beieren de Koning den Landdag niet openen. Van het verrichten van belangrijke werkzaamheden kon bij zulk een verhouding der partijen wel geen sprake zijn; maar het ministerie moest in het belang van den Staat ten minste verlangen, dat de begrooting werd afgedaan of crediet-wetten toegestaan; alles te vergeefs, en eindelijk bleef er voor de Regeering niet veel anders over dan een Kamer, die eigenlijk geen Kamer geweest was volgens de letter der wet, te ontbinden.

De houding van het ministerie was, vooral tijdens de onderhandelingen met de Ultramontaansche partij over de verkiezing van een president van den Landdag, niet van dubbelzinnigheid vrij te pleiten; nu het evenwel gebleken was, dat de Ultramontanen met toegevendheid niet te winnen waren, en er met hen niets te beginnen was, besloten de ministers partij te kiezen, en zij wierpen de Ultramontaansche partij den handschoen toe. Op grond dat de laatste niet de ware, niet de intellectueele meerderheid vertegenwoordigde, wijzigde de Regeering de kiesdistricten, waartoe zij volgens de wet recht had; de verontwaardiging over dit wel wettige maar op zedelijk gebied zeer twijfelachtige middel was onder de Ultramontanen even groot als hunne verslagenheid; de verschikking van de districten was er geheel op aan gelegd om de domme kracht van de Ultramontanen te breken, en deze twijfelden of

zij thans wel de overwinning zonden behalen. Toch, dacht de ultramontaan, geen moedeloosheid in de ure van den strijd; de ‘zwarte landstorm’ werd weder opgeroepen, de reeds zoo heftige toon van de clericale bladen verscherpt, en verguisd werd thans alles, wat niet aan het door de geestelijken gegeven wachtwoord gehoorzaamde. Van den kant der tegenpartij bleef men niet achter; de middelen die de Fortschrittspartij te baat nam om den vijand te bestrijden waren dikwerf even weinig kiesch en even weinig gerechtvaardigd; zoo bracht o.a. een redenaar uit de rijen der Fortschrittspartij op een kiesvergadering een kaart meê, waarop de misdrijven stonden aangeteekend, en bewees met statistieke opgaven, dat in de districten, waar Ultramontaansche afgevaardigden gekozen waren, ook de meeste misdaden bedreven werden. Men had hem kunnen vragen, of de clericale afgevaardigden dat helpen konden en of die statistiek ook verandert, wanneer de minister de kiesdistricten wijzigt. Buitendien komt bij den volksvertegenwoordiger of kiezer niet zijn zedelijk gedrag in aanmerking, maar zijn ontwikkeling op staatkundig gebied, en meer waar en meer ter zake ware de spreker geweest, indien hij gezegd had, dat met een groot gedeelte van de clericale afgevaardigden in den Landdag niets was aan te vangen, wanneer er gewerkt moest worden en rapporten opgemaakt over belangrijke wetsontwerpen.

‘Onrechtvaardig goed gedijdt niet,’ zeiden de vromen in Beieren na den afloop van de verkiezingen, want in weerwil van de wijziging van de kiesdistricten, in weerwil van de ministerieele vermaning, dat men meer knappe mannen moest verkiezen, in weerwil van het welsprekend getuigenis der statistiek, de Ultramontanen bleven wederom meester van het slagveld, en was hun meerderheid vroeger twijfelachtig gebleven, nu waren zij van de zege zeker en geloofden met een meerderheid van 80 stemmen tegenover 74 de regeeringde wet te kunnen voorschrijven. Werkelijk was de positie van het ministerie na dezen afloop, vooral omdat het zich rechtstreeks en partijdig met de verkiezingen had ingelaten, zoo moeilijk, dat het gezond verstand onmiddellijke aftreding als het éenig mogelijke voorschreef.

Maar Beieren ligt in Duitschland, en het Duitsche constitutionalisme is van een bijzonderen aard; de volksvertegenwoordiging is daar een soort van concessie als 't ware aan den nieuweren tijd, maar die men dan ook beschouwt als niet meer dan dat, een concessie tevens, die zeer rekbaar is, die men in zijn voordeel kan aanwenden en die men ook in zijn voordeel kan draaien.

Van aftreden van het ministerie Hohenlohe geen sprake, het scheen daar zelfs niet over te denken; het eenigste, waartoe 't overging om althans iets te doen, was het offeren aan ‘de woedende zee’ van de ministers van eeredienst en van binnenlandsche zaken, als de meest gehaten bij de Ultramontanen, zij werden evenwel vervangen door even liberale, maar om hunne antecedenten minder gehate mannen.

Een vermakelijk schouwspel, voorzeker; een liberaal, in vele opzichten plooibaar ministerie; daartegenover een Landdag, waarvan de meerderheid het ministerie, en niet ten onrechte, zeer vijandig gezind is. In de benoeming van het bureel van den Landdag, van de leden der commissiën, allen in streng Ultramontaanschen zin gedaan, kan men het voorspel zien van den strijd, die van het platteland in de raadzaal der volksvertegenwoordigers wordt overgebracht. De Koning heeft tot verwondering van velen den Landdag in persoon geopend en natuurlijk van kalmte en rust gewaagd en groote woorden gesproken over de zelfstandigheid van Beieren, en heeft verder besloten de zaken, die hij zich toch zoo bijzonder niet aantrekt, vooreerst haar loop te laten.

Men zou den strijd in Beieren kunnen beschouwen als een strijd tusschen stad en land, tusschen beschaving en onbeschaafdheid; die in zooverre onze bijzondere aandacht verdient, en wellicht in andere Staten van Europa wel eens herhaald kan worden. De afstand tusschen de ontwikkeling in de steden en die van het platteland is in de laatste jaren zoo ontzettend groot geworden, dat het verschil van inzichten noodwendig een strijd moet uitlokken. Verschil van inzicht - wij vergissen ons, de overgroote meerderheid heeft geen inzicht, heeft geen overtuiging van eenige staatkundige zaak, zij heeft slechts een kerkelijk geloof, en ontzettend groot is de macht van dat geloof, wanneer de geestelijke het volk fanatiseert. De woorden van de meer beschaafde Katholieken zooals van den bekenden hoogleeraar Döllinger, van den bisschop van Passau, stuiten af op het fanatisme van de lagere volksklasse en de even fanatiek opgeleide, eigen denken en eigen doen afgezworen hebbende geestelijkheid. De strijd in Beieren is een teeken des tijds!

19 Januari '70.
NOORMAN.

Letterkunde.

Een stukje uit de Hollandsche school.

In d'Ouden Dik. Westfriesche Novelle, van Dr. J.J. Aghina. Hoorn, bij F.A. Kramps.

Als wij nu en dan de stukken van onze oude meesters mogten zien en wij den algemeenen indruk daarvan ontvangen ontleedden, als wij ons getroffen erkenden, vooral door de waarheid, door de harmonie met de natuur, die ons schier deed vergeten dat wij eene schilderij aanschouwden, en zij ons ons zelven deden vergeten, dan kwam er later wel eens eene gedachte bij ons op, of zij zoo veel kunst en kunstvaardigheid niet met meer vrucht hadden kunnen besteden aan landschappen waarin de verheven schoonheid meer in het oog viel? Maar als we dan weder die kalmte van het tafereel, die trouw in de voorstelling waarnamen, als wij het stuk, om zoo te zeggen, tot ons lieten spreken, en alles getuigde van een open oog voor zoo veel schoons, waar een ander geen schoon had ontdekt, - dan bewonderden wij den meester des te meer, die de natuur alzoo wist te bespieden, die bij trouwe nabootsing van de werkelijkheid, daarin zoo veel fantazie, geest, leven wist te brengen, - al behooren we ook in geenen deele tot de kunstvergoders, die het verstandelijk ware en zedelijk goede voor haar achterstellen en verwaarloozen. Men duide het ons niet euvel, dat wij ons op dit punt aan eene uitspraak van Göthe houden, ‘dat het schoone niet geschikt is om het leven te leiden, wel om het te begeleiden.’

En dat schoone, het is schier overal te vinden. Wij zouden het Göthische: *Greif nur hinein ins volle Menschenleben!*’ willen aanvullen met: ‘*Und auch in die Natur!*’ Gelukkig, wien het eene niet voor het andere, het andere niet voor het eene blind maakt! Nog gelukkiger, wie ook in die beide kan grijpen? - neen, wie in beide bijeenrapen, zamelen kan, terwijl het er waarlijk niet bij den hoop

is te vinden, die het dáár ook opspoort, waar het gezocht, opgemerkt moet worden; doch om dan ook de moeite te loonen met verrassend rijke vrucht.

Daarin nu hebben begaafde geesten treffende grepen gedaan. Land en lieden hebben zij beschouwd, getoond aan anderen in een licht, dat dezen zonder hunne aanwijzing nooit daarop hadden zien vallen. Omstandigheden en karakters werden bij hunne bewerking als de knop, die, eerst onaanzienlijk, zich tot bloem ontplooide en prijkte met verrassend schoon. Die begaafden werden de tolken van de natuur en het menschenleven, die, met hunne oogen gezien, als spraak kregen voor het gewone menschenkind. Dat vooral is het, wat wij de zonneglans, het gestolen licht van de poëzij en van den humor zouden willen noemen, en wat deze over het hooge als over de meest alledaagsche dingen uitgieten. Dat is het, wat vooral in Shakespeare, Sterne, Jean Paul, Dickens en andere humoristisch dichterlijke schrijvers zoo bekoort. Zij toonen ons wat wij, ziende, niet zagen; zij weten het schijnbaar kleine in belangwekkend licht te stellen, zoodat wij met hen daarin deelen, met hen daarin leven.

Dr. Anghina heeft zich, in navolging van onzen Betuwschen Novellist, aan dat moeijelijk genre gewaagd, en dit op een moeijelijk terrein. Noordholland toch, het platte, en zijne boeren, voor het oog even plat, is het tooneel, waarop hij ons voert, en over het geheel met goed gevolg. Zijne natuurbeschrijving, bl. 1, is niet ongelukkig uitgevallen, minder gelukkig is die op bl. 66. Daar is charge, en het zingen van den leeuwerik die al hooger en hooger stijgt ‘zeker opdat onze lieve Heer hem maar het eerst zou hooren’ kon er des noods, maar toch noode, als kinderlijke naïveteit door. De zeden en gebruiken zijn goed voorgesteld, de schets is trouw. De karakters zijn zoo wedergegeven, dat men mag zeggen: - er zullen er wel zoo zijn! - Vooral is Trijntje *con amore* behandeld. Menig gesprek is als afgeluisterd. Op bl. 15 is wat boersche, heel platte humor. Voor rechtewoord, bl. 29, hoorden wij steeds ‘rechtevoort’, en kaas maken werd veelal ‘keezen’ genoemd. Wat het jaartal op het heidensche kerkje betreft, kan misschien tot toelichting dienen, dat men dikwerf het duizendtal en ook de honderdtallen bij opschriften wegliet.

De proef is wel gelukt.

C.

Reizen.

De wereldbol. De jongste zee- en landreizen, volgens Dr. W. Harnisch, F. Heinzelmann en anderen. Aan Neêrlands volk verhaald door J.B. Rietstap. Groningen, P. Noordhoff. Arnhem, J. Voltelen. Gent, W. Rogghe. 2 Deelen.

Sedert ons vaderland in het spoorwegnet van Europa is opgenomen, sedert het reizen te water en te land goedkooper en gemakkelijker is geworden, sedert den gegoeden burger telkens de gelegenheid wordt aangeboden, om voor weinig geld een uitstapje naar Brussel, Keulen of Parijs te maken, - zijn ook onze landgenooten, anders zoo huisvast, aan 't trekken en zwerven geraakt. Wie weet er tegenwoordig niet meê te spreken van de Loreley en de Brocken, van de Louvre en het Museum-Wiertz, van de Wilhelms-Höhe of de Westminster-Abbey?

Het is een gelukkig verschijnsel, dat ook ons volk, des zomers althans, wat meer uitlandig begint te worden. Het bezoeken van andere landen, het tijdelijk verkeer onder andere volken, al is 't ook maar voor korten tijd, verfrischt den geest, verruimt den blik, geeft nieuwe denkbeelden, maakt los van vooroordeelen; het leert ons waardeeren wat wij hier boven het buitenland vooruit hebben, maar ook veel opmerken wat ons nog altijd ontbreekt. Nu de reislust ook den kalmen Nederlander heeft aangegrepen, zullen èn zij die meenen dat elders alles zooveel beter is dan hier, èn zij die in den waan verkeeren dat onze maatschappelijke toestanden ongeveer volmaakt zijn, wel langzamerhand van hunne dwalingen genezen.

Maar reizen is ook een kunst, die niet ieder verstaat. Met spoortreinen en stoombooten van de eene plaats naar de andere te verhuizen, landstreeken en steden op te nemen als was men uitgegaan om Baedeker te verifieeren, dat is nog geen reizen. Daar zijn er die wel veel zien, maar zonder verstand en oordeel, die even wijs terug komen als zij zijn heengegaan. Het verhaal hunner bevindingen bestaat in het opsommen van allerlei merkwaardigheden, gelardeerd met tallooze uitroepingsteekens achter de woorden: verrukkelijk! prachtig! onbeschrijfelijk! o zoo mooi! enz.

Om goed te reizen moet men vooraf op de hoogte zijn van land en volk. Toegerust met die noodige kennis, zijn wij eerst in staat om ons voordeel te doen met hetgeen wij in den vreemde aanschouwen. Arme reizigers, die zich door een gids laten voortslepen als een lastdier, of zich door een reisboek laten commandeeren wat zij zien zullen.

Als ge genot van uw uitstapje wilt hebben, wezenlijk, blijvend genot, geef u dan ten minste de moeite om een zeker plan te maken, zij 't ook in ruwe omtrekken; weet dan althans wat gij wilt.

In onze dagen is 't oneindig gemakkelijker dan vroeger om zich vooraf vertrouwd te maken met de natuurlijke gesteldheid, het eigenaardig volkskarakter, de instellingen en toestanden van naburige staten. Reizigers van professie zoowel als toeristen hebben zich de moeite gegeven hunne opmerkingen en indrukken op te teekenen. Zij kunnen ons voorlichten, vóór wij onze koffers pakken. Dan zijn we niet geheel vreemdelingen meer buiten de grenzen van ons vaderland, we behoeven niet in den blinde rond te tasten, op goed geluk af onze schreden rechts of links te richten, ons als wanhopig te werpen in de armen van den eersten den besten leidsman die zich voordoet. Wij stellen ons een doel, dat we niet uit het oog verliezen, al moet de uitvoering ook naar omstandigheden gewijzigd worden. En wij keeren terug, rijker dan we waren heengegaan, hetzij dat ons schoonheidsgevoel veredeld of onze menschenkennis vermeerderd, of onze wetenschap uitgebreid is.

Rietstap heeft daarom wel gedaan met de jongste zee- en landreizen volgens Harnisch en Heinselmann voor Neêrlands volk te bewerken. Ze zijn boeiend en aanschouwelijk geschreven, en zoowel geschikt om den reislust te wekken, als om den reislustigen op den goeden weg te helpen. Het eerste deel brengt u naar de Scandinavische rijken en Rusland, tot zelfs naar IJsland en Siberië, het tweede geleidt u door Groot-Brittanje, Spanje, Portugal, Frankrijk, België, ja ook door Nederland. Zij die zich het genot om te reizen moeten ontzeggen, kunnen zich toch aan den huisselijken haard met deze verhalen verkwikken. Maar ik wensch den Wereldbol vooral in handen van het jeugdig geslacht, dat door zulk een boek de geographie oneindig gemakkelijker zal leeren. Een geographisch handboek of een landkaart krijgt eerst leven, met zulk een leesboek er bij.

R.

Vertalingen en herdrukken.

Het huisje aan de Brunobeek. Een verhaal uit het Bregenzerwoud. Naar het Hoogduitsch van Franz Michael Felder, Schrijver van 'Zonderlingen', door J.S.S. Ballot. Amsterdam, J.D. Sybrandi. 1869.
Rijk en Arm. Een verhaal uit het Bregenzerwoud. Naar het Duitsch van Franz Michael Felder. 2 D. Alkmaar, H. Kluitman.

De naam van Felder wordt, sedert die auteur door den heer Muller bij ons werd ingeleid, ook onder ons meer bekend. De stem die in- en voor een vergeten hoekje fluisterde en bestemd scheen om daar in vertrouwelijke stilte te vertellen, klinkt bereids door ons halve werelddeel, werd reeds in Amerika en elders vernomen, en men luisterde en luistert toe. Zou dit enkel zoo zijn, omdat men moede is van *horreurs* in het reëele leven en in de romantiek? moede van de blinkende nietigheden van den dag? Of zou het leeswoede zijn die, omdat zij alles verslindt, ook de dorpsgeschiedenissen van Felder verzwelgt?

Er zijn andere, betere redenen te vinden, waaraan men den opgang dien Felders werk maakte kan toeschrijven, al is het ook niet deze, dat Felder ons leidt in een hoekje van de wereld dat de alles doorsnuffelende romantiek onzer dagen nog niet doorzocht.

Wij zoeken de hoofdredenen voor die gunstige ontvangst vooral hierin, dat Felders werken actuëel zijn, dat zij eene frischheid en trouw ademen, die hun een '*ad viv. del.*' op het voorhoofd drukken, dat wij daarin veel oorspronkelijks vinden, in zijne luimige wijze van beschouwing en opmerkingsgave, in menigen goedmoedigen zet doch die wel aangebragt wordt, - kortom in al datgene wat met regt *naïf* mag heeten, en waarvan het 'schalksch - onnoozel', gelijk een onzer oudere letterkundigen het verklaarde, éene zijde aanduidt, een énkel ingrediënt opgeeft. Er is eene natuurlijke en eene verkregene of bewaarde naïveteit. Men behoeft het niet te wezen, maar slechts naïf te denken, om naïf op te merken en het te uiten.

En dit doet Felder meesterlijk, op zulk een manier, dat zij op wie hij 't geladen heeft, hem wel van den laatsten schijn van onnoozelheid zullen vrijspreken, hem veeleer van arglist, brutaliteit, heiligschennis zullen beschuldigen. - Hij grijpt monniken en geestelijke heeren in zijn land, gelijk Erasmus van Luther zeide, niet enkel naar den weldoormesten buik, maar naar hun kroon of kap, ook in het hart. Dit doet hij op zulk eene wijze, dat men overal zijn diepen ernst ziet doorschemeren, dat het een gemoed verraadt, dat Felder stempelt tot een waardig apostel der humaniteit. Eene rigting, een streven, dat een menschenkind in het oog der profeten rechts tot een *Weltkind* - in dat der profeten links tot een bekrompen kribbebijter kan maken. Hij heeft dan ook vooral het eerste ondervonden, en hij die zijn volk poogde wel te doen, die, zelf arm, de armen met woord en daad poogde te ondersteunen en op te heffen, werd als een vijand van de waarheid en de menschen, als een vrijmetselaar en ketter gebrandmerkt. De uilen hadden het in 't donker zoo goed. Wat wonder dan, dat zij den man die met het licht kwam in het aangezigt poogden te vliegen? Vorarlberg ligt zoo digt aan - ja behoort tot het 'Tirolsche.'

Felder's romans zijn - wat ze in menig oogpunt meer interessant maakt - uiterst locaal. Zij lijden bijna, achter elkander gelezen, wat den algemeenen inhoud en gang betreft, aan zekere eenvormigheid. - Boeren, hunne vrouwen, dochters, dienstmaagden en arbeiders, pastoors of kapelanen, kooplieden van zulk slach als men dáar heeft, een enkel magistraatspersoon, debutéren in beide. Wat de karakters betreft, dan dringt de gedachte aan pendanten zich aan den lezer op. Doch bij welke eentoonige tafereelen vermijdt een Gudin de eentoonigheid, zoodat men daaraan niet denkt, en zich verliest in de diepte der idée daarin uitgedrukt.

Dit is een verdienste ook van Felder. Er heerscht bijna overal door de beide werken heen levendigheid, zelfs woeling en drukte, doch zonder verwarring. De karakters zijn scherp geteekend, trouw bewaard en hunne eigendommelijkheid is behouden, al gelijken de menschen elkander oppervlakkig zóo, als zij dit naar 't uiterlijk in hunne nationale kleederdragt doen. Steeds weet hij en laat hij de gelegenheid om daarbij den mensch, den eigenlijken persoon, te vinden en te onderscheiden. Daar zijn veel nuançes in dezelfde kleuren, veel verscheidenheid bij zoo veel overeenstemming in karakters en toestanden. Kaspale in het Huisje aan de Brunobeek en Hans-Jörg in Rijk en Arm, Bäbele en Zeesel, Dorothee en Mikele, de moeders van bovengenoemde jonge mannen e.z.v. dragen paar voor paar een sterken familietrek. En toch is er tusschen de vis à vis onderling ongelijkheid genoeg, om eenzelvigheid te voorkomen. De toestanden mogen weinig ingewikkeld wezen, de incidenten - een brand uitgezonderd - niet gemaakt onverwacht, en dit vooral in het Huisje aan de Brunobeek; het ontbreekt in geenen deele aan wat der verbeelding voedsel biedt, de belangstelling wekt, de verwachting spant - en dit alles te meer, naarmate wij in 't oog houden, dat de schrijver schetst wat werkelijk in deze of gewijzigde vormen wordt beleefd.

Wij zouden het werk willen vergelijken bij eene degelijke huismanskost, smakelijk en vreedzaam, waarvoor wij gaarne de Rehbraten en den zwijnskop met verdachten geur, de zoetigheden, geleiën, compot e.z.v. ten beste geven en aan de liefhebbers overlaten. Er is levenswijsheid, er spreekt gemoed in; de strekking is inderdaad moreel, aan frivole levensopvatting is niet te denken. Zelfs bij veel bijgeloovigs, dat hij minder goed kan keeren, blijft de schrijver meer referent. Hij laat de lieden bij het kalven eener koe twee paternosters bidden voor St. Wendelinus en St. Maarten, hoewel hij dit hoogstwaarschijnlijk zelf niet zou hebben gedaan. Hij hield het wel niet met de boerenwijsheid (het Huisje aan de Brunobeek bl. 82): - Ga naar de kerk, als de klok wordt geluid, en betaal wat je moet! daarmeê is 't uit.

In Rijk en Arm ontbreekt het mede niet aan goede beschouwingen en lessen, zij daar ook het hoofdthema wat locaal opgevat en behandeld. Dit moge het groote publiek elders voorkomen als een gebrek; het is, de menschen in het oog gehouden voor wie Felder in de eerste plaats schreef, eene verdienste. Op bl. 117 en volgg. worden op de toestanden aldaar juiste blikken geworpen en de arbeid, vooral die van den landman, beschouwd op eene wijze, welke wij hopen, dat bij de Vorarlbergers zal gehuldigd worden en blijven, als de beste weg om den strijd tusschen kapitaal en arbeid op eene vreedzame, voor beide gewenschte wijze te beslissen. Het '*discite justitiam moniti et non temnere Divos*,' ('leert, waar gij tot regt en billijkheid wordt vermaand en de Goden niet te verachten'), mag velerwege en in allerlei vormen worden gepredikt, vooral in dagen, waarin men er zich, in de hoogte en laagte der maatschappij, zoo ver als ooit van schijnt te willen verwijderen, en alles zich meer

en meer in een alles vernielend scepticisme en materialisme dreigt op te lossen. Wie niet hooren wil moet voelen, is voor mensch en maatschappij waar. De ondervinding, vooral de hardere, moge de

beste leermeesteres zijn, het is hier ook ‘waar naar geld’, hare lessen zijn dikwerf duur.

Een anderen blik op veel besproken maatschappelijken eisch en toestand, de emancipatie der vrouw, zien wij geworpen D. I bl. 121. Daar zegt de schrijver, na te hebben aangewezen, hoe de vrouw in het huis en de zaken van lieverlede den scepter meer in handen kreeg; ‘de werkkring der vrouw breidde zich meer en meer uit; maar deze verloor daarbij even zooveel als de man, en het geheele volk aan haar zeker nog meer dan de laatstgenoemde. Goedhartigheid en zachtheid, de kunstzin, het genot van het schoone en de bezieling voor het verhevene in den mensch schenen verdwenen, en de mensch een stalknecht geworden te zijn. Het geslacht, onder de heerschappij dier manvrouwen opgevoed, werd kleinzielig, listig, spaarzaam [karig?] en traag; het geld was het hoogste, en de waarde van den mensch in zijn belastingboekje te zoeken.’ Later wordt er van zulk eene administrerende, negotieërende vrouw gezegd: ‘zij was een kind van dien tijd in menig opzicht. Voordeel en nadeel, dat was haar geweten.’ En waarlijk, hoe gaarne wij erkennen, dat er in de maatschappelijke positie der vrouw, vooral der ongehuwde, verbetering komen kan en moet; het is iets waarover men, en de vrouw in de eerste plaats zelve, wel mag nadenken. Men ga na, of zij wel geschikt en bestemd is, om op den maatschappelijken ladder zulk een standpunt in te nemen, als waarop sommige vrouwen aanspraak maken. Daarmede doet de vrouw afstand van de inschikkelijkheid, de bescherming, welke men aan den zwakkere verschuldigd is. Zij moet, wanneer zij zich eigenwillig dieper *in 's feindliche Leben* begeeft, ook de bezwaren en gevaren op zich nemen, die daaraan zijn verbonden. Zij moeten afstand doen van de égards, van den eerbied, welke men voor haar had, naarmate zij haar vroeger standpunt verlaten, zich daarvan laten afdringen of medesleepen.

De gevaren van den rijkdom, zijn lokaas voor hen die niet hebben, het onvoldoende daarvan voordengenen die dien heeft, maar daarvan geen verstandig, geen edel gebruik maakt, wordt ons aanschouwelijk genoeg, soms zelfs met wat *derbe* trekken voorgehouden. Joost en diens arme moeder, de Schnepsauerin Elisabeth te zijn in dezen typen, zonder charge. Het laatste zouden we, vooral op het einde, van den rijken koopman niet willen zeggen, behoore hij ook tot het menschenras van Shijlock bij Shakespeare, die wenscht, dat zijne dochter, die op haar vlugt de juweelen medenam, dood voor zijne voeten mogt liggen, maar.... met de juweelen in haar ooren.

Doch waarmede heeft nu Felder zoo menig priester en priesterdienaar zulken aanstoot gegeven? Hij heeft, met hetzelfde warme hart voor het waarachtig heilige en goede en voor het welzijn van zijn volk, niet geschroomd om den vinger te leggen op menige wonde plek, die door kerkgebaar en vertoon van achtbaarheid wordt bedekt. Hoewel diep religieus en aan zijn kerk gehecht, of veeleer juist daarom, pijnt het Felder, dat van zijns vaders huis een koophuis wordt gemaakt, dat er nog steeds menschen zijn, die niet om niet geven wat zij om niet ontvangen hebben, maar liever de huizen der weduwen opëten onder den schijn van lange gebeden, die met hun ‘gij zult dit niet aanraken, dat niet proeven,’ ondragelijke lasten zamenbinden, om die op de halzen der menschen te leggen, terwijl zij die met geen vinger aanroeren, - lieden, die het ‘in geest en in waarheid’ schromelijk verloochenen, en van de godsdienst een bijna louter uiterlijk, werktuigelijk in acht nemen maken van luttel beteekenende inzettingen.

Vernuftig stelt Felder soms niet het inmengen van het heilige in de zaken en werken dezer wereld, dat de ware vroomheid is, mits het wijselijk en waardig geschiede - maar het neêrrukken van het heilige in het kinderachtige ten toon, waartoe Rome's kerkdienst zoo ligt aanleiding geeft. Men zie op bl. 50 D. II dat kussen van den Heiland aan het kruis door de meisjes bij het pandspel. In

den ouden pastoor ontmoeten we een volgeling van de Wessenberg's, Keller's enz. Doch hoe slecht is die man ook bij de zijnen geplaatst en gezien! Op menige plaats durft de schrijver gispen wat te gispen is. Het is de oude strijd der helderder denkers in de kerk tegen den ouden vijand, doch die in het Vorarlbergsche, gelijk in Tirol, nog ten troon zit en den scepter wijd zwaait. Die lieden hebben 't Felder meermalen benauwd gemaakt. Daarvan althans heeft de vroeg ontslapene rust. Hij stierf, gelijk de vertaler van ‘Rijk en Arm’ ons mededeelt in de voorrede, in den nog krachtvollen leeftijd van ruim dertig jaren. *Have pia anima!* In zijne werken leeft hij, ook door zijne werken, naar wij in hetzelfde voorbericht lezen. Hij kon spreken: *non omnis moriar.*

De vertalers deden hun werk goed. De heer Ballot bewees, dat ook het overbrengen van poëzie hem wel toevertrouwd is. Grottendieck heeft, naar het schijnt, een beetje het land aan ‘zich’; dat wil, gelukkig, juist niet zeggen aan zijn eigen persoon, maar aan het wederkeerig voornaamwoord.

Op bl. 4 van ‘het Huisje aan de Brunobeek’ moet Zacharius natuurlijk Zacheus zijn.

C.

Een welbesteed leven, door Miss Mulock, schrijfster van ‘John Halifax’. Uit het Engelsch, door Antonia. Amsterdam, P.N. van Kampen.

Niets is ongelijker dan de lotsbedeeling der menschen hier op aarde. De een baadt zich in weelde en overvloed, de ander strijdt tegen de nijpendste armoede. Deze treedt op als gebieder en magthebbende, gene leeft om te gehoorzamen en te dienen. Aanhoudende voorspoed is het deel van sommigen, onafgebroken tegenspoed het lot van anderen.

Maar hoe deze toestanden ook mogen verschillen, hoe diep de klove moge zijn, die er tusschen rijken en armen, aanzienlijken en geringen ligt, door de algemeene onvolmaaktheid der menschen wordt het evenwigt hersteld. Dezelfde neigingen, dezelfde hartstogten en driften woelen bij allen en openbaren zich min of meer, naarmate ze zwakker of krachtiger worden bestreden. Daar nu gewoonlijk de hartstogten en driften het groote struikelblok uitmaken van 's menschen waarachtig geluk, zoo kan niemand, wiens blik althans niet geheel door den glans van rang en rijkdom is beneveld, ontkennen dat dit geluk uit een andere bron moet voortvloeijen, dan uit de voorregten die geboorte of rijkdom schenken - en dat een krachtige geest, een vroom hart, daarvoor betere en duurzame borgen zijn.

Miss Mulock's diep gevoeld en goed geschreven verhaal - ‘Een welbesteed Leven’ - bevestigt die waarheid ten volle.

Haar door fortuin en schatten bevoordeelde Lord Cairnforth, de erfgenaam van een dier luisterrijke geslachten waarop Engeland roem draagt, is een door de natuur zoo ongelukkig misdeeld wezen, dat men bij de eerste voorstelling er van onaangenaam getroffen wordt. Van het gebruik zijner ledematen beroofd, hulpbehoevend als een kind, wekt hij - de arme wees - de hoogste deelneming, het diepste medelijden op. Zijn ongeluk is zóó groot, dat men in den beginne reikhalzend naar zijn dood verlangt.

Maar zie, welk een krachtige geest huist er in dit brooze ligchaam! Reeds als

kind openbaart, zich bij hem een meer dan gewoon verstand en een zoo liefderijk hart, dat hij allen die hem naderen aan zich weet te hechten. Met ware vroomheid bezield, neemt hij zijn armzaligen toestand aan als een beproeving van den Allerhoogste. Zonder morren torscht hij het drukkend leed en peinst op middelen om zijn ongelukkig leven ten dienste van anderen te wijden. Geheele zelfverloochening staat bij hem op den voorgrond. De belooning van die zelfverloochening, van die toewijding blijft niet achter. De misvormde, door iedereen beklaagde Lord - neen, ongelukkig is hij niet, dit bewijst zijne voortdurende opgeruimdheid; ongelukkig kán hij niet zijn, met de overtuiging van wèl te handelen. En zoo gaat hij dan ook blijmoedig en rustig de eeuwigheid in, betreurd door allen die hem kennen en die hem zoo oneindig veel verpligt zijn.

Gaarne hadden we Miss Mulock's stijl hier en daar wat bondiger gewenscht, vooral daar waar ze telkens in herhalingen valt over het ongelukkig lot van den armen Lord. Geen lezer is ongevoelig genoeg om dit niet ten volle te beseffen. Misvormdheid, vooral in een zoo aanzienlijk persoon, is een ramp die iedereen treft, al spaart men zich de moeite om hem hierop telkens te wijzen. 't Is duidelijk dat Miss Mulock zelve met haar hoofdpersoon is begaan; daarom is het haar dan ook volkomen gelukt een gevoelvol en nuttig boek te schrijven dat veler belangstelling zal wekken.

De vertaling, over het geheel verdienstelijk, laat hier en daar veel te wenschen over. Zinnen als de volgenden kunnen dit staven:

Pag. 100. En die alzoo in verloop van tijd.

Pag. 118. Hij *hield* er op aan zich te midden der feestvierenden enz.

Pag. 150. Bedenk dan dat hij mijn naaste bloedverwant is en *gij er aan mijn bepaald verlangen* mede voldoet.

C.

Mengelwerk.

De laatste roos van Paestum.
Door M^r^. E.J. Kiehl.

> It's Paestum's last glory now tow'ring alone,
> Its mighty companions all crumbled and gone.

's Avonds laat, in de open lucht, vindt men niet ligt eene schoonere plaats dan het paleisplein te Napels, *Largo del Palazzo reale.* Wel ziet men dan weinig of niets van het grootsche paleis zelf, dat de ééne zijde van het plein beslaat, noch van den iets verder maar naast het paleis gelegen reusachtigen schouwburg San Carlo, die bij dien nabuur een dwerg gelijkt. Maar des te schooner is de andere, halfronde kant van het *Largo.* Eene groote vrije ruimte eindigt in eene halfronde colonnade ter geheele breedte van het plein; op haar midden rust boven een mooi portaal de lage koepel der kerk San Francesco e Paolo, eene navolging van Rome's Pantheon, en tusschen elk paar kolommen van den zuilengang brandt een gaslicht in ballon, waardoor de colonnade als eene guirlande van zonnen boven het sterreleger der openbare en particuliere verlichting uitblinkt. De vorm van het plein wekt geene mindere herinnering dan die aan 't Pietersplein zelf, en wint het er verre van, niet in majesteit, maar in gracieus en bevallig schoon. Ginder mogen we obelisk en zuilengang aanstaren, maar kunnen de enorme façade niet mooi vinden, en zelfs Michel Angelo's koepel vertoont beter van binnen, of van grooteren afstand als ze boven Rome's koepelzee uitsteekt, dan van het plein gezien.

Omhoog het gesternte, en Italie's hemel. Zóó heb ik menige ster nooit zien schitteren, en vooral den melkweg krijgen wij Noordmannen slechts armoedig te zien. Niet als eene bijna regelmatig verdeelde

strook, maar veel breeder, ik zou haast zeggen korrelig, hier en daar in veel helderder velden dan elders uitkomende vonkelt die zonnegordel boven 't Hesperisch land en de donkerblaauwe Middelzee. Die ziet men, niet van 't paleisplein zelf, maar weinige stappen verder. Zoo deed ik op een avond, en zocht met het oog den Vesuvius, maar 't was geheel donker: niets te bespeuren al wist men naauwkeurig waar hij lag. Toch was 't gemakkelijk, voor die straks van Pompeii kwam, zich den berg in de verbeelding terug te roepen. 'k Had de bedolven stad voor 't eerst gezien en hoeveel men er ook door afbeeldingen van heeft bekend gemaakt, dat alles verzinkt bij 't gezigt van de ruïne zelve en de heerlijke bronzen en marmers in 't museum. Forum en theaters, Venustempel en Alexandermozaïk, om van Herculaneum's schatten niet te spreken, rijzen op ter herinnering aan 't wonder van die levende dooden, wier Thermen en geregtshoven, wier tuinen en verkiezingsadvertentiën, ja wier spijs en drank, nog heden onder onze oogen zijn.

Wij zien de herrijzing van Italie, van Italies ruïnes, en wat duizendwerf meer waard is en vooral te Napels weldadig aandoet, van Italies volk. De ellende der verwoesting zag men nu achttien eeuwen geleden, en waarlijk het is niet genoeg, al heeft men nog zoo dikwijls de beide naauwkeurige, koel geobserveerde brieven gelezen, die Plinius de jongere aan zijnen vriend Tacitus geschreven heeft: onwaar deerbare brieven, maar als wetenschappelijk relaas, Plinius heeft naauwelijks een woord van meêgevoel voor die ellende, zeker niets wat leed toont over 't verlies van zijn oom en den ondergang van 't geheele landschap. Gevoel daarvoor - wie zou 't bij Martialis zoeken? En toch: hèm deed dat bitter leed. Hoort slechts in de vertaling, die vruchteloos den diepen weemoed van 't oorspronkelijk trachtte weder te geven:

> Dit is dan Vesvius, zoo even nog groen van lommerrijke wijnranken,
> Hier had de edele druif de stampvolle vaten bezwaard,
> Deze bergrug - meer dan Nysa's heuvels minde hem Bacchus,
> Deze top - nog onlangs klonk er der Faunen koorlied,
> Venus' zetel was hij, haar dierbaarder dan Lacedaemon,
> Deze plaats was door Hercules' godheid beroemd.
> In vlammen ligt alles, in droevige asch bedolven;
> Neen, de goden zelven zouden wenschen, dat hun die daad verboden ware geweest.

Maar hoort veeleer den dichter zelven:

> Hic est pampineis viridis modo Vesvius(*) umbris,

(*) Vesévus, zoo als Lucretius, Livius en Virgilius zeggen, of misschien nog juister Vesvius, is de naam van den berg waar Decius viel en waarop Spartacus kampeerde. Strabo, de Griek, kon dat Vesvius niet anders schrijven dan Οϛσεσυιος, en zóó komen wij aan den tegenwoordigen naam. Sommige geleerden meenen dat de bestaande Vesuvius eerst 79 na Christus is verrezen, en dat vóór dien tijd de ring der Somma, die thans in □ van een cirkel den vuurberg omgeeft, compleet was - beneden is hij 't nog - zoodat de tusschenliggende dalen en de plaats waar thans de kegel staat daarbinnen vielen. Pompeii's ondergang zou dan door het plotseling oprijzen van den tegenwoordigen aschkegel uit de duizende van jaren stille binnenruimte der Somma zijn veroorzaakt. Bedenkende dat de tegenwoordige Vesuvius in de laatste 20 jaar 400 voet is opgehoogd, ja dat aan de Noordzijde van denzelfden golf Monte Nuovo 1538 in drie dagen 440 voet hoog verrees, zullen ook niet-geologen een gevoelen minder onwaarschijnlijk vinden waartegen mannen van wetenschap misschien andere redenen, maar zeker niet het ongehoorde van zoodanige opheffing zullen aanvoeren.

Martialis geef ik niet voor een groot dichter - zulk een zou anders hebben geschreven - maar voor iemand wiens hart bloedde bij 't zien der ontzaggelijke ramp, en die dat beter zeî dan

Presserat hic madidos nobilis uva lacus,

van een Domitiaansch *dandy* te verwachten was. De onbeschrijfelijke harmonie van 't origineel schijnt, op de plaats zelve, eene trouwe afspiegeling van den algemeenen, tooverachtig liefelijken indruk dien 't landschap rondom Napels maakt, om 't even of men van den Posílipo neêrziet op Nísita, of stad en golf van San Martino's toppen af beneden ziet liggen.

Haec iuga, quam Nysae colles, plus Bacchus amabat,
Hoc nuper Satyri monte dedere choros,
Haec Veneris sedes, Lacedaemone carior illi,
Hic locus Herculeo numine clarus erat.
Cuncta iacent flammis, et tristi mersa favilla:
Nec superi vellent hoc licuisse sibi (*Epigr.* IV. 44).

Verblijdend is die herleving van Italie. Mogelijk dat wij alleen goede kanten hebben getroffen, maar zoo men Italië niet erg belasterd heeft, dan vordert het in snelle vaart. Het was als dag en nacht wanneer wij onze eigen indrukken vergeleken met Baedekers laatste uitgaven, 1867 voor Zuid-Italië, ja 1869 voor 't Noorden en Midden, die dus in hoofdzaak misschien vier en twee jaar geleden zijn zaamgesteld. In de kleinste herbergen en restaurants krijgt men geschreven en zonder taalfouten geschreven rekeningen, bedrog en diefstal lieten minder van zich merken dan bijv. aan den Rijn, iedereen was wèl, en 't beruchte overvragen beperkte zich tot enkele *facchini* enz. en tot het ras der koetsiers, neefjes der Londensche *cabbies* naar 't schijnt, zoo dikwijls ze boven de lage tarieven meenden te kunnen gaan. Dat gebeurt overal, alleen probeert de Italiaansche koetsier het wat vaker en schreeuwt er wat harder bij. De Napolitaansche koetsier houdt van scènes zoo als elke Hollandsche vischmarkt, en denkelijk elke vischmarkt ter wereld, telkens te hooren geeft. Men vindt vuil en bedelarij, maar niet veel meer dan elders: in een land met veel stof en bijna zonder regen is men bovendien terstond bestoven, en de mindere klasse gaat blootsvoets. Ze ging overigens te Napels braaf te water, mannen en vrouwen, reeds van 5 uren 's ochtends af aan.

De beschaving laat zeker in menig opzigt te wenschen over. Ik heb een paar koetsiers ontmoet die niet konden lezen, en er zijn nog altijd openbare schrijvers ten gerieve van diegenen die meer verliefd dan geletterd zijn. Maar.... wie zal den eersten steen op Italië werpen? Ik heb 't uitstekend genoegen gehad prof. Louis de Cossa uit Pavía te ontmoeten: die kende Hollandsch, en wat meer zegt, menig

beschaafd Hollander zou blijde mogen zijn, indien hij onze Hollandsche toestanden zoo goed kende als die vreemdeling. 't Is dezelfde die, volgens de couranten, tijdens 't statistisch congres in den Haag zijnde, de jongens eener armenschool in 't Hollandsch over de aardrijkskunde van Italië ondervraagd heeft, en later evenzoo de jongens eener andere school over onze staatsinrigting. Een bekende verhaalde me onlangs enkele zijner ontmoetingen die ik hier inlasch. Italie's volk heeft zeker ook zijne gebreken; ik wil hier geene lofrede er op houden noch me eene beslissing aanmatigen, en laat gaarne iederen lezer uit deze eenvoudige, maar naauwkeurig aldus gebeurde voorvallen zelf gevolgen trekken over 't geen men in Italië al zoo ongezocht kan ontmoeten. ‘'t Was half acht,’ verhaalde hij, ‘zeven half, zoo als men daar zegt, en ik wilde nog gaarne naar 't postkantoor. Dat sloot te acht uren en was vrij ver af. Maar enfin 't kon nog net, en dat altijd durende rijden te Napels verveelt. Ook was de weg bijna regtuit van 't Paleisplein naar 't groote postkantoor. Maar afstanden te Napels vallen altijd tegen. Na 't Paleisplein het plein San Carlo, dat er eigenlijk een deel van uitmaakt, dan de onafzienbare lengte der wandeling, Piazza del Municipio, daarna moest de breede Medinastraat komen, dan die van 't kantoor. Ben ik hier op weg naar 't postkantoor, sprak ik den eersten besten welgekleeden persoon aan dien 'k achterop kwam. Jawel, signore, regtuit, maar ik heb denzelfden weg: zoo 't u bevalt gaan wij een eind te zamen. U is eerst kort te Napels? Sedert gister avond. Geen wonder dat ge nog niet met den weg te regt kunt: ik ben Napolitaan en ken zelf niet alle straten, Napels is zoo groot. En zoo prachtig. - Zeker; en verdere onverschillige gesprekken. De Piazza del Municipio was eindelijk uit: we gingen verder door eene drukke, schoone, maar niet zeer breede straat. Is dit nu de Medina? vroeg ik eindelijk. - Dit is de Guantai; de Medina ligt regts achter ons - hij had den weg nog iets bekort, nog iets regter genomen. Daar volgde Monte Oliveto, de straat van 't postkantoor. Maar mijnheer, ik mag niet langer misbruik maken van uwe beleefdheid. - 't Is mijn weg ook. - We hadden over allerlei gepraat, ook over België waar hij goed bekend scheen; of ik een Belg was? - Neen, een Olandese. De wandeling ook in Mont' Oliveto duurde nog een stevig eind: hij wees me een ruim en schoon paleis waar thans posten telegraafdienst hun hoofdkwartier hebben: *ecco*, hier is 't. - Mijnheer, 'k weet waarlijk niet hoe 'k u dank zal betuigen voor uwe groote beleefdheid jegens een volslagen vreemdeling. - Als ik in Holland kom, zoudt gij *altrettanto* voor mij doen, zeî heengaande de goede Samarîtaan, en dat was 't eenige waaruit bleek dat hij inderdaad, wie weet hoever, voor den vreemdeling van zijn weg was afgeweken.

‘Aan 't kantoor wordt men van 't eene venster naar 't andere verwezen maar goed geholpen, zoo als dat bij een half millioen inwoners te wachten is. Maar de laatste dagen hadden mijn reispak erg toege-

takeld, en de hulp van een naaldkunstenaar was meer dan noodig. 't Reisboek wees er enkelen aan, daaronder éénen Mont' Oliveto 61, enkele huizen van 't postkantoor. Maar n°. 61 was niet zoo gemakkelijk te vinden, zelfs toen ik er vóór staande 's mans uithangbord las, want regts was 60, links 62, 't uithangbord van 61 omhoog maar geen toegang. Navraag bij 62: o die, ja dat is *in* het *palazzo.* Men moet een paar deuren terug, eene porte-cochère door met concierge enz., dan omhoog naar 't *primo piano*, dat er wel niet kwaad maar toch geheel niet naar een *palazzo* uitzag. Er kwam eene vrouw met licht: wel dat was jammer, de man was uit, in een Italiaanschje dat voor mijn ongeoefend oor veel onverstaanbaarder klonk dan 't ergst wat ik nog gehoord had. Maar wacht, misschien kon ze me toch helpen, en riep. Een aankomende jongen verscheen en groette in 't Duitsch. 't Liefst zou 't me wezen indien ik op de reparatie kon wachten: onderzoek *in loco* bewees dat dat kon, maar 't zou eenigen tijd duren. Mijn stroohoed heeft ook geleden: kunt ge mij misschien hier in de buurt een hoedenmaker beduiden? Gaarne, als de jongen klaar is zal hij met u meêgaan - toen 't later wat lang duurde, nam ze zelve naald en draad: de hoed was wel goed, maar 't naaldwerk er aan was zwak, en zoo werden allengs de verschillende wonden mijner plunje hersteld. Al doende ontstond een gesprek: jammer dat vader niet hier is, die is voor omtrent vijf jaar naar Pozzuóli en Misénum en overal heen geweest met Baedeker (den levenden, ‘professor’ Baedeker, gelijk hij te Pozzuoli genoemd werd, niet het roode boekje), daar is 't regt mooi, te Misenum. De jongen sprak een zuiver Duitsch, zonder accent, slechts met zeer enkele Italicismen: ‘es *macht* gutes Wetter’ en dergelijke kleinigheden. Waar zijt ge van daan? uit Bologna (later bleek overigens dat de vader een ‘Prussiano’ was). Maar de vrouw was zeker uit Napels? Neen, dat niet, uit Asti, in Piëmont. En of ik reeds lang te Napels was? Sedert gister avond. - 't Was eene mooije stad, dat Napels, maar 't mooiste gezigt was toch dat van den bergtop af, van San Martino, dat omvatte 't meest - de jongen had groot gelijk. En Misenum, was dat niet mooi, en was ik dáár niet geweest? Nog niet, maar te Pozzuoli, en in 't museum, 't was al wel voor éénen dag. Pozzuoli en 't museum bleken dien kleêrmakerszoon naauwkeurig bekend te zijn: hij noemde enkele met smaak gekozen beelden: blijkbaar had de zestienjarige goed gezien. Op den Vesuvius was hij meer dan eens geweest, en te Pompei - zoo schrijft men dat daar, en de uitspraak is ook zoo, bijna naauwkeurig als in 't Hollandsch. - Ik logeerde zeker op Santa Lucía? Ja, hôtel de Rome. Intusschen was mijne uitrusting in orde. Hoeveel was 't? Niets! - Niets, dat kon ik niet aannemen. Wel signore, zeî de vrouw in hare half verstaanbare taal, we hebben immers geene *spese* gehad, geene onkosten. 'k Haalde mijn zakboekje uit: och neen, riep ze, doe dàt niet! Er zijn immers kinderen, en die hebben een spaarpot.

Niets hielp: de luidjes wezen 't op zoo trouwhartige manier af dat aandringen onkiesch zou geweest zijn. 'k Heb er niets beters op weten te vinden dan eene photographie van den heerlijken Hannibalskop van 't museum aan dien jongen kunstvriend te doen toekomen, en heb de zekerheid verkregen dat zij pleizier gedaan heeft. 't Volgend jaar gaat dat vriendje één jaar naar Duitschland en één jaar naar Frankrijk, om zijn vak grondiger te leeren: 'mijne jongensjaren zijn haast uit,' zei hij, half trotsch half schuchter. *Happy boy!*

'De avondtrein bragt ons van Napels naar Salerno, in een weinig bezet rijtuig. Onze taal trok de attentie van een paar heeren waarvan de een mij eene vraag beantwoordde voor welke een ander reisgenoot te kort schoot. Reeds vlak achter Portici was ik met eerstgenoemden in een vrij druk gesprek. De vuurberg deed de ijdele belofte zijn naam gestand te doen: er was sterker rook dan de vorige dagen, een korten tijd zag men zelfs vlammen - denkelijk slechts weêrschijn van den gloed daar binnen. De conversatie ging met horten en stooten, maar ze ging. Of ik reeds lang in Italie was? Elf dagen. - Daar is Torre del Grèco: dat is reeds negen maal door den Vesuvius vernield, en toch blijven ze er altijd wonen en herbouwen het telkens. - '*Napoli fa i peccati*(*),' papegaaide ik naar mijn reisboek. Hij lachte. 't Gesprek, vrij interessant voor mij, liep over allerhande, maar weldra kwam de nieuwsgierigheid naar onze taal weder boven: of we Engelschen waren? - Inglési, no. - Of Franschen? Franschen waren we blijkbaar niet, misschien Prussiani? - Neen. - Austriaci? - Ook niet. - 'k Begon er allengs aardigheid in te krijgen: raad! - Russi? - No. - Turchi? - No. - Spagnuoli? No. - 't Werd gek: na ook Polen en Amerikanen geprobeerd te hebben vroeg hij met eene soort van wanhoop: Chinesi? - Si, signore: Giaponesi. - Dat was raar. Grechi? - No. - Della confederazione Germaniea del Nord? - No. - We raakten allengs buiten de geographie, en hij was er toch op gesteld het te raden. Tusschen die land- en volkenkunde door werd dikwijls lang over andere dingen gepraat, maar telkens kwam ons certificaat van oorsprong weder ter sprake. Eindelijk meende hij 't te hebben: in welke taal is uw reisboek? - Engelsch, signore, maar 'k heb 't u reeds gezegd, Engelschen zijn we niet, en ge begrijpt dat ik u niets gezegd heb wat niet compleet waar is. 't Bleek genoeg dat hij daarvan overtuigd was. Of wij katholieken waren? - Neen, katholieken niet. - Maar toch christenen? - Ja, geene Turken, en wat meer zegt, uit Europa; nu kunt ge 't wel vinden, want ge hebt nog slechts zeven volken overgeslagen - hoe hij België, Beijeren, Saksen en Zwitserland had te pas gebragt zou ons slechts afleiden. Portogallo? - No, dat had *ik* overgeslagen: *nu* zijn er nog zeven. Thans waren we geheel en al

(*) Napels zondigt en Torre del Grèco boet er voor: *Napoli fa i peccati e la Torre li paga*, schijnt een bekend Napelsch spreekwoord.

buiten de geographie, hij zon en zon, maar kon ons ketters in die Noordpoollanden niet te regt brengen. 't Is vergeeflijk: M. Thiers weet daar ook geen weg(*). Intusschen toonde hij zich bijzonder attent: aan een der kleine stations kwam, door ons vreemdelingen niet terstond opgemerkt, eene vrouw met glazen water met enkele druppels citroensap aan den wagen. Hij reikte me een glas met de hand die 't zijne niet hield: ge wilt zeker ook? maar toen 'k betalen wilde: 't is voldaan. - Uw land is dus in Europa en niet katholiek? - Over 't algemeen niet, al wonen er vele katholieken. - 't Is toch niet, als onderdeel, afhankelijk van eenig ander land? - Nooit. - Republikeinsch? - Stellig niet. - Dus zeker costituzionale? - Sì; hij scheen dat rare land maar niet te kunnen t'huis brengen. Als ge mijn land niet eens weet te vinden dan noem ik het u ook niet, was hem reeds vroeger geannonceerd. Sedert lang was de trein door de vlakte heen en doorsneed thans de loodregte wanden van den Monte Sant' Angelo en de andere gebergten van den Salernergolf. Daar opende zich plotseling, aan 't einde eener diepe kloof, het uitzigt op het binnenst deel van den zeeboezem: het schelpje, la Conca, een allerliefst uitzigt over de geheele diepte der golf, met de prachtige bergen links vooruit, naar 't oosten, door de ondergaande zon beschenen. Mijn Napolitaan stootte mij aan: Raïtto, zeî hij, en wees zuidwestwaarts. Daar lag het liefelijke plaatsje hoog op den berg, honderde voet boven 't water, aan den overkant der Conca, een aanblik die zelfs al 't overige ver achter zich liet. Weder sneed de trein door de bergen: hier des avonds waren zij in hunne geheele grootschheid niet zigtbaar: voor de vlakkere gedeelten was nog zeer voldoend licht. Reeds waren we 't laatste station vóór Salerno lang voorbij, de spoed van den trein nam af; ge kent Dante(†), zeî ik:

> tra Guizzante e Bruggia,
> Temendo il fiotto che ver lor s'avventa,
> Fanno lo schermo, perchè il mar si fuggia....
> Di quella nobil patria natío.

‘Vergeet Holland niet weder, bid ik u. Holland is jegens Italië wèlgezind, en al kan ik slechts voor me zelven spreken: 'k was Italie's vriend reeds sedert lang, maar nooit meer dan sedert ik nu in Italië zelve gezien heb hoe men de Italianen belastert.

(*) Ces contrées voisines du pôle, zegt Thiers, sprekende van de buurt van Eylau en Friedland op de hoogte van Königsberg. 't Is sterk, maar over Moskau is hij nog kolossaler: ces contrées voisines *des pôles!*

(†) Nabij de streek, waar van Cadzand tot Brugge
Uit vreeze voor den vloed die op hen aandringt,
Het volk den dijk maakt, om de zee te ontwijken....
Dat edel land is 't land van mijn geboorte.

Inferno XV. 4 volgg., X. 26.

‘Hij gaf haastig nog eene inlichting die best te pas kwam en was weg.’

Welaan, naar Paestum. Te Napels ziet men niets dat Grieksch is. Regts en links, naauwelijks buiten de stad, overblijfsels der oudheid: pas heeft men haar verlaten of daar is Virgilius' graf en 't Posílipo, verder Pozzuóli en Misenum, Baiae en 't Avernermeer. Aan de andere zijde brengt een kwartier sporens naar Herculaneum. Maar de stad zelve heeft slechts ééne ruïne, en die is nog geen tien jaar oud: San Elmo, magteloos tegen elken vijand, dreigend slechts voor Napels zelf, San Elmo dat door de vrijheid is ontmanteld, en dat men thans bezoekt, om naast den ontwapenden vestingmuur, in heerlijke schoonheid, Helios te zien dalen over Ischia, nadat zijn vuurstreep over de golf is verzacht en verdwenen.

Naar Paestum. 't Best gaat men, reeds des avonds te voren, uit Napels: twee uur sporens brengen naar Salerno, waar men overnacht. Het hôtel della Vittoria is regt goed: des ochtends komt een wagen voor met drie paarden, ten einde den togt met den noodigen ophef te doen, niet een eenvoudig ‘houtje’ als waarmede men gewoonlijk rijdt. In Italië heet alles klein, en men presenteert u een rijtuig als een *legno*, een stuk hout, wel te verstaan *piccolo*, dus ‘een klein stuk hout.’ Het gewone woord is anders *vettúra.* Ons driespan rende de lange kaai of Marina van Salerno langs, thans Corso Garibaldi, gelijk op zoo menige plaats, voorbij 't monument van Pisacane, ‘precursore di Garibaldi,’ 't station voorbij, de steenen brug over den Cagnano over, en eene goed bebouwde, vruchtbare streek door naar een dorpje, Battipaglia, waar het naaste en voorloopig voorlaatste station van dezen meest zuidwestelijken weg van Italië is; tot hoofdlijn die men doortrekt is, zeer te regt, de thans zoo goed als voltooide lijn over Bríndisi naar Otranto gekozen, welke van Bari uit een zijtak afzendt die eerlang Tarente en eenmaal Reggio tegenover Messina moet bereiken, den kan natuurlijk tot Battipaglia sporen maar loopt dan de kans geen rijtuig te vinden, tenzij men 't uit Salerno vooraf laat komen; ditmaal stond er ten minste ‘een klein stuk hout.’ We bragten onze geringe bagage aan 't station, om terugkomende dáár op den trein te gaan en in eens naar Napels door te sporen, wat ons een paar uren meer tijd gaf dan men heeft wanneer men tot Salerno in 't rijtuig wil blijven. Een corporaal met één man was aan 't station. Was de weg veilig? De corporaal scheen daarover geen bepaald gevoelen te hebben. Ja, wie moest het dan weten? De chef te Battipaglia, in het dorp zelf, een paar minuten gaans terug. Commandeert er een kapitein of een luogotenente? Neen, een luitenant was er ook niet, maar toch een *capo*, misschien een sergeant of zoo iets. Die

mogendheid werd dus aan haar hoofdkwartier opgezocht. Onderweg antwoordde de corporaal, dat er wel en degelijk roovers waren, twee benden, ééne van 14 man, ééne van 25. En waar zijn die zoo wat? Ja, hier in de buurt, maar waar, dat weet men niet precies, anders.... de corporaal zag er krijgshaftig uit toen hij dat zeî. De *scorta* kost 5 franc per man, men neemt er 4, of zooveel men wil, alle vreemdelingen nemen ze. Onder zulke bespiegelingen kwamen we bij den capo, den chef. Is eene begeleiding noodig? Ja... er is wel geen *soggetto*, maar wij staan voor niets in. Zeker een verschrikkelijk ding, zulk een soggetto. 't Bleek te wezen geen *sujet*, geene reden, om zich bevreesd te maken: er was geene *aggressione* geweest, geene aanranding, maar alle vreemdelingen namen eene escorte. - De laatsten die gegaan zijn ook? bijv. die heer van vóór acht dagen omtrent - ik bedoelde een groot latinist die zich eene week geleden in 't boek der Vittoria te Salerno had ingeschreven en derhalve, dacht ik, ontwijfelbaar Paestum niet zou hebben overgeslagen. - Neen, de laatste keer was geweest in de maand Mei - of Maart. Wij schreven reeds Augustus. - En hoeveel man neemt men? - Twee. - Twee! maar signore, mijn reisgenoot is niet jong meer, op den koetsier kan men niet rekenen, ik zal ongewapend ook niet veel kunnen uitrigten; zoo er werkelijk eene aggressione was - men denke aan die 14 en die 25 (hu!) van den corporaal - wat kunnen die twee doen? - '*Due sono sufficienti*,' zeî de chef, en dat was eene zekere waarheid, maar tevens sufficiente ten bewijze dat het om de 10 franc te doen was, en dat wij niets te vreezen hadden tenzij ons de schim van Spártacus in den weg liep, of men, zoo het geleide geweigerd werd, ons daarvoor eene kleine straf zou willen bezorgen.

Dus wie wil gaan? zeî de chef. De corporaal nam plaats op de voorbank onzer vettura en wees zijn éénen man van straks eene plaats op den bok aan, ondanks de uitroepen van onzen verkeerdelijk dus genaamden Benedetto, die bij hoog en laag zwoer dat hij meer *lire* moest hebben dan volgens accoord om nu ook de carabinieri te 'dragen,' als of Maledetto niet vooraf geweten had dat hij ze krijgen zou, want de luxe eene scorta *te paard* te nemen uit angst voor de schim van Spártacus kon hij toch niet verwacht hebben. *Due*, in 't voorbijgaan gezegd, of uiterlijk drie is 't getal dat men bij heeren vreemdelingen in 't rijtuig kan stoppen. Onze beschermers hadden zich voorzien, elk van een revolver, voorts de corporaal met een gladloops geweer en de soldaat met het kortste karabijntje dat ik in mijn leven gezien heb: of ze kruid bij zich hadden durf ik niet zeggen, maar de moordtuigen waren uitstekend gepolijst en schitterden allerkrijgshaftigst in de brandende zon.

Ook achter Battipaglia was het land goed bebouwd. Maïs, geboomte, hier en daar zelfs bevloeijing: heldere smalle stroompjes, dwars door 't land, naast en soms over den goeden straatweg, nu en dan zelfs

met sluisjes. En dat land wordt in de guideboeken als eene woestijn voorgesteld! Slechts langzamerhand schenen bevolking en bebouwing af te nemen, de streek werd minder begroeid. Omtrent 1½ uren rijdens achter Battipaglia kwamen we aan het veer. Hoog boven ons, links, stond het ééne landhoofd van Murat's brug: ook het andere was er, maar de brug zelve was ingestort en men bleef nog steeds, met zeer weinig volk en zeer weinig ijver naar 't scheen, bezig ze te herstellen: over 't werk liet zich echter zoo in 't voorbijgaan niets stelligs opmaken. Twee groote ponten lagen aan den overkant; een er van bragt een hooiwagen over en nam ons met rijtuig en al op, alleen moesten wij uit het rijtuig '*ca*', dat beteekent bij den alles verkortenden Napolitaan *calare*, naar beneden gaan. Zoo heette een ander uitstapje, kort te voren naar Pozzuoli gedaan, bij een Napelschen koetsier: naar 'Pozz.' De Sele, oudtijds Sílarus, had ons de schim van Spártacus moeten toonen die aan zijne oevers heet gevallen te zijn - maar Theodor Mommsen noemt geene plaats - de groote roóverveldheer verscheen echter niet, en 't *gevaarlijkste* stuk van den weg, dat van Battipaglia naar den Sele, lag veilig achter ons. De Silarus is, voor Italië, eene respectabele rivier: zijn loop vrij snel, zijn water zoo troebel dat er goed te visschen moet zijn, en zijne watermassa omtrent zoo groot als die van den Tiber; de pont wordt aan een gespannen touw overgetrokken, Nog een groot halfuur: hier is de streek werkelijk desolaat. Van moerassen evenwel was ook hier niets te merken; slechts kort vóór Paestum stonden hier en daar enkele poelen op den weg. Men heeft den Salso, 't riviertje waaraan de stad lag, laten verzanden, en nu loopt het water hier en daar over 't veld, maar deze poeltjes kunnen moeijelijk daarmede in verband staan, want de Salso vloeit aan den anderen, zuidelijken kant, terwijl wij van 't N. kwamen. Van 'slechte lucht' niets te merken: het was drukkend warm, geen wonder in Z.-Italië op 7 Augustus 's middags, maar de lucht geheel zuiver. Onze corporaal, een Anconitaan die sedert vier jaar hier lag, noemde sommige bergtoppen en beduidde ons enkele plaatsen, daaronder een *casino* van prins Angri. Is er een bisschop te Capaccio ('t naaste plaatsje bij Paestum, men spreekt uit Cap*aa*tshio)? Neen, sedert twee jaar niet meer. Een weinig voorbij 't casino lag eene hofstede welker zoom, naar den straatweg gekeerd, een duidelijk blijk gaf van hetgeen die streek moet geweest zijn en met een weinig kapitaal en vlijt binnen enkele jaren weder zou kunnen en moeten worden. Een strookje paradijs in deze eenzaamheid: de rijke wijnguirlandes die men eerst in 't Napelsche in hare volle glorie ziet, vijgeboomen, heesters, alles digt en frisch van loof, enkele minuten lang: dan weder alles dor. Er groeide veel katoen in de buurt - die van Capaccio teelen het - maar we kwamen hier niet, gelijk later tusschen Baiae en Pozzuoli, bij de velden voorbij. Allengs moest men naderen: tusschen 's corporaals schouders en de twee breede luí op

den bok heen kwam het eerste kijkje op de kalme, majestueuse vormen van Hellas. Twee rijen lage, zware kolommen droegen nog de onderste laag van den bovenbouw: hare langzijde, hoewel niet geheel haaksch, was toch dwars over onzen weg gekeerd: de Cerestempel van Paestum.

't Is slechts de kleinste der drie, maar van den straatweg ziet men hem alleen. Als men er in is, trouwens zelfs in den grootsten, dan ziet men hoe klein ze zijn. Maar nog vervallen imponeren ze meer dan zelfs St. Pieter in al zijne grootheid en glorie. 't Is, hoop ik, een eenvoudig feit dat ik hier neêrschrijf, zonder eenige voor- of tegeningenomenheid, in één woord zonder eenige andere overweging dan die van den enkel architektonischen indruk. Michel Angelo's koepel, vooral van binnen, is grootsch, en met den boog, al is 't nog de puntboog niet, hebben architekten van ouden en nieuwen tijd geweldige werken verrigt. *Hier* is niets dan de enkele regte lijn, en de gebouwen zijn klein van afmeting. Welligt draagt tot den indruk bij, èn dat ze alleen staan, èn dat ze hoe geschonden ook toch veel vollediger zijn bewaard dan verreweg de meeste tempels die men zoo gewoonlijk te zien krijgt en vooral dan die helaas! zoo uiterst geringe stukken die van Rome's reuzengebouwen zijn blijven staan. Maar de kunst van den architekt deed zeker 't meest. Massief en toch tot den geest sprekend, eenvoudige regte lijnen en toch verwonderlijk schoon, enkele vierkanten en toch geen zweem van stijfheid: de indruk is onvergetelijk en onverklaarbaar.

We reden den Cerestempel voorbij en hielden stil in de schaduw van 't zeer armoedige wijnhuis, ostería, dat met enkele andere huizen binnen den vrij goed bewaarden ringmuur van het oude Poseidonia staat: ook eene kerk ontbreekt er niet. De proviant, uit Salerno medegenomen, werd in 't rijtuig zelf gebruikt, en daarna togen we op weg, slechts twee of drie minuten gaans, naar de beide grootste tempels. Onze beschermers en de weinig talrijke Paestumsche straatjeugd trokken mede: de carabinieri op zeer bescheiden manier en slechts zóó dat ze hun ambt als escorte niet al te weinig au sérieux zouden nemen: we kwamen voor een hek, en in eene soort van uniform gekleed vertoonde zich de custode.

Waarde lezer, hebt ge wel eens last gehad van een Italiaanschen *custode?* Er zijn er van verschillende soorten, 't Onschuldigst ras laat het er bij u eene deur te ontsluiten en u dan bij 't heengaan om een hier inderdaad ‘klein’ stukje geld te malen - de opgaven bij Baedeker zijn zoo goed als altijd voldoende, en anders kunt ge 't stukje geld moeijelijk te klein nemen, maar een stukje geld moet er zijn. De eigenlijke last komt van degenen die u de zaken uitleggen. Enkelen zijn fatsoenlijke lieden met zekere kennis van 't geen ze u vertoonen: aan 't museum van 't Lateraan is een beschaafde en goed ingelichte custode, aan de Titusthermen ook - deze laatste verdient vol-

strekt niet de kleine steek onder water welke Fournier in zijn *Rom und die Campagna* hem geeft - en die aan 't museum te Napels, hoewel van zeer verschillende maat van kennis, zijn allen beleefd en hulpvaardig en brengen u inderdaad te regt. Maar wanneer ge voor eene erge zonde wilt boete doen, dan recommandeer ik 't bezoek der voornaamste katakomben bij Rome, die van den heiligen Calixtus; wijlen Job zou, vrees ik, in 't gezelschap van dien afgeleefden dooven botterik zijne reputatie zijn kwijt geraakt. Die te Paestum, dat hij in gebroken Fransch uitlegt, is zeker een neefje van genoemden katakombenuil, en waarlijk hij maakt den indruk als of hij nog altijd eer met dat Fransch dan met zijn eigen Italiaansch te regt kon. Hij debiteerde vrij slecht zijn geleerd lesje, o jae - dàt kwam er telkens tusschen - en wanneer men hem iets vroeg trok hij een schapengezigt, herhaalde zijn lesje, en sloot weder met o jae.

Ze staan naast elkaar, de beide groote tempels. Dezelfde stijl als bij dien van Ceres, maar men moet vrij nabij wezen eer men ze ziet, wel te verstaan van onzen kant af, langs den gewonen weg. En dan is de indruk, zij 't dan waarheid of verbeelding, geweldig. Het eenvoudige, massive, overmeestert ons, al ligt dat alleen in den vorm en niet in de afmetingen, want, andermaal, de tempels zijn klein. Toch geven ze den indruk van grootheid en grootschheid. Ligt dat daaraan dat de ruimten tusschen de kolommen zoo gering zijn? dat de kolommen naar boven toe sterk in dikte afnemen? dat het sieraad, waar men 't nog goed onderscheiden kan, blijkbaar zijnen rang, maar te regt een zeer ondergeschikten rang inneemt, of waaraan? 'k Zou 't niet durven beslissen, maar de indruk is er.

De oude Grieksche tempel herinnert nog levendig aan de houtconstructie waarvan hij afstamt. Dáár was de boom, de boomstam wil ik zeggen, een voorwerp door de natuur zelve zoo goed als afgewerkt gegeven, geschikt tot het dragen van een dak of eene verdieping. Op rijen van staande boomstammen rustte dus telkens een balk: dat werd de *architrave*, de hoofdbalk (□*ρχ*-arch- *hoofdzakelijk* is grieksch en trave *balk* italiaansch van trabs latijn). Een regthoek (‘langwerpig vierkant’) van boomstammen, met langere en kortere architraves er over, dat is 't beloop van den griekschen tempel. Zoo men hem dekt, geschiedt dat door een lagen, stompen bouw die zich vóór en achter als de driehoek vertoont dien iedereen, als *fronton*, tallooze malen op kolommen heeft zien rusten. Men krijgt zoo een dak overeenkomstig de gewone daken onzer woonhuizen, maar veel minder steil, en onder anderen geschikt tot afloop van het water.

Wanneer nu in lateren, maar voor ons nog altijd zeer vroegen tijd bijv. de Atheners uit steen bouwden, dan namen zij den steen dien zij voor de hand hadden, den kalksteen, dikwijls marmer, van hun eigen land. Eene der schoonste soorten was vlak onder hun bereik: Athene ligt naauwelijks buiten de schaduw van het Pentélikon. Po-

seidonia had geen marmer, en moest zich, gelijk elke plaats eer de handel er uitgebreid is, met den steen van zijn eigen grond vergenoegen: deze tempels zijn van travertijn en zandsteen. Maar welke steensoort het ook zij, de oudste bouwmeesters hechtten er aan den bouw naauwkeurig terug te geven zoo als hij oorspronkelijk in hout geweest was. Ontdaan van zijne schors, laat de ronde gladde boomstam afglijden wat men er tegen aan zou leunen, en wanneer dus de oude Helleen zijne lans tegen eene kolom wil zetten, zorgt hij vooraf dat er eene gleuf in is, eene *cannelure*, om haar tegen het vallen te beschermen. Telémachos, als hij te huis komt, zet zijne lans in zulk eene 'welgeschaafde *douródoke* tegen eene kolom, waar ook vele andere lansen van Odysseus stonden,' of alleen 'tegen eene kolom'(*): men kan dezelfde inrigting hier en daar, niet poëtisch maar praktisch, tot het opstellen van billardqueues zien dienen. Waar echter Hellenen de hand aan slaan, dat wordt mooi. Er wordt niet ergens, naar willekeur, eene enkele gleuf uit den stam geschaafd, maar de geheele kolom werd gegleufd: slechts in scherpe, regtopstaande *lijnen* bewaart de schacht zijn oorspronkelijken omtrek, maar al het overige wordt breed en ondiep uitgehold. Dat is de oude, statige, Dorische kolom. Onmiddeilijk, zonder vierkant voetstuk noch ronden bollen rand, scherp gelijk haar voorbeeld de boomstam rijzen de breede zuilen uit den grond op: langzamerhand gelijk de stam versmalt zich ook de kolom naar boven, en eindigt weder even als een doorgezaagde stam, met eene scherpe, regtlijnige dwarsdoorsnede. Bij Paestum's tempels, en zoo bij elk Dorisch gebouw, rust op die doorsnede een kwartrond, eene naar boven bol uitloopende ronde verbreeding, daarop eene vierkante plaat en dan de architraaf. Deze is naakt, maar vlak er boven verschijnt eene afwisseling van beurtelings gladde en versierde vakken. De versierde vakken waren oorspronkelijk open tusschenruimten van den eenen dwarsbalk naar den anderen: ze werden later met reliefs gesloten. De vakken daar tusschen in, aanvankelijk uitstekende koppen van dwarsbalken, ontvingen een zeer eenvoudig versiersel: ze werden in drieën verdeeld en de regte hoeken *zoowel aan de buitenkanten* als aan de twee binnenste lijnen afgestoken of afgeschaafd, zoodat men drie opstaande strooken verkreeg, elk 't beloop van drie kanten van eenen zeshoek vertoonende, den echten, ouden vorm van den *triglyph.* Die wordt nu in steen nagebootst zoodra men in steen bouwt: ook de *metopen* of tusschenruimten worden door voorstellingen in *relief* gesloten, waaronder de prachtige van Phidias aan het Párthenon uitmunten: telkens een mensch en een centaur of *paardenmensch* in strijd, in de meest verschillende, altijd schoone houdingen.

Een langwerpig vierkant van regtstandige boomstammen, dragende een even grooten regthoek van twee langere balken aan de langzijden en twee kortere vóór en achter, den architraaf: deze zelf of eene laag

(*) Odyss. I. 127 volgg. XVII. 29.

vlak er boven verdeeld in de afwisselende triglyphen en metopen, en boven beide het lage dak waarvan men slechts, vóór en achter, de beide *frontons* gewaar wordt, die eenvoudige constructie moet door het oudste Hellas in hout zijn opgerigt en is door het nieuwere, voor ons nog altijd oude Hellas, en door alle eeuwen heen in steen nagevolgd. Al het andere is slechts variatie op deze ééne gedachte en versiering er van. De oorspronkelijke houten gebouwen zijn verdwenen, maar onder de oudste steenen tempels staan die van Poseidonia bovenaan. De tijd hunner stichting is onbekend, want bij oude schrijvers bestaat thans geen woord dat er melding van maakt. Maar hij laat zich benaderen. Vreemd genoeg stammen deze strenge gebouwen van de type der verwijfdheid af: Poseidonia is eene stichting van Sybaris. Dit laatste ontstond in 721 v. Christus, en de stad van den zeegod was de noordelijkste, dus verst afgelegen, der 25 volkplantingen van Sybaris. Zij zal derhalve wel eene der laatste geweest zijn, maar moet in 540 niet slechts hebben bestaan maar zekeren bloei en goeden naam hebben genoten, want de verdreven Phokaeers, die destijds Velia een weinig zuidelijker stichtten, deden dat op raad van iemand uit Poseidonia. Drie eeuwen later, na Pyrrhos' ondergang, werd de stad, die reeds vroeger aan de Lucaniers hare zelfstandigheid had verloren, de latijnsche kolonie Paestum, in 273. Maar deze tempels zijn uit den griekschen tijd, en wel in den oudsten stijl, ouder dan die van Phidias' Parthenon: men weet thans uit de overblijfsels van het *oude* Parthenon, hetwelk door Xerxes' troepen vernield werd, dat Perikles(*) wel met onovertroffen meesterschap, maar geheel in den stijl van het oudere gebouw, het zijne heeft gesticht.

Het heiligdom van den zeegod Poseidon, de Neptunustempel zoo als men gewoonlijk zegt, is door zijne grootte, zijne bovenverdieping en zijne ligging in 't midden de voornaamste der drie, maar niet daardoor alleen, noch omdat hij den hoofdgod der stad was toegewijd. Hij is de schoonste en schijnt de oudste. Men gaat drie lage treden op, dan staat men onder de zuilenrij, vóór en achter 6 kolommen, aan de langzijden 12 elke, wel te verstaan de hoekzuilen bij het front en niet bij de langzijden gesteld. Dit is echter slechts eene buitenomgeving. Iets verder, slechts ééne zeer lage trede op, staat een binnenvoorfront: twee kolommen in 't midden, regts en links twee *anten*, uitloopers van muren die binnen de langzijden evenwijdig er mede liepen en het binnengebouw vormden. Die muren zijn bijna geheel verdwenen. Als men dat binnenvoorportaal intreedt, vindt men een derde nog weder binnen het tweede en drie lage treden hooger: twee anten staan nog, vlak daarachter waren ze door korte dwarsmuren met de genoemde hoofdmuren verbonden. Men treedt binnen die anten: zij worden gevolgd door eene reeks van kolommen die nog allen, 14 aan weêrszijden, bewaard zijn, en wat zeer merkwaardig is, eene

(*) Veeleer Iktínos, de bouwmeester. Van Phidias is enkel het beeldwerk.

tweede verdieping droegen, twee rijen kortere kolommen waarvan nog 5 ten Z., links, 3 ten N. zijn behouden. Boven de lijsten der buitenlangzijden zijn de overblijfsels van een schuin dak zeer goed bewaard: indien dit eenvoudig opliep volgens hetgeen er van over is was er voor die tweede verdieping ruim plaats: toch beweert men dat de tempel ongedekt, *hypaethraal*, is geweest, wat dus hoogstens van het binnenste deel waar kan zijn. Van den buitenomtrek ziet men nog, boven de kolommen, eerst den naakten architraaf, dan de triglyphen en de ledige vakken der metopen, langs den geheelen omtrek, daarboven 't fronton, zoo voor als achter. Van het binnenvoorportaal zijn er nog 2½ triglyph met 2 vakken voor metopen, overigens vindt men nog overal de naakte lijsten boven de kolommen, maar hooger niets. De kolommen der bovenverdieping staan onmiddellijk op de lijst gelijk die gelijkvloers onmiddellijk op den grond. Een binnenachterportaal is er niet en schijnt niet te hebben bestaan.

Regt vóór den tempel staande ziet men niets van de bovenverdieping, en photographiën, regt er vóór genomen, verraden daarvan ook niets. De binnengrond hier en in de andere tempels is met gras en lage planten begroeid. Vruchteloos zocht ik naar eene rozenstruik, want er zijn nog enkele overgeblevenen van Paestum's rozentuinen: ze groeijen in 't wild, maar haar bloeitijd lag maanden achter ons, in Mei. De custode had er nooit van gehoord. Rozen! neen *die* waren er niet, o jae! De akanthos was er. Men zou 't de plant niet aanzien dat ze aan den rijksten kunstvorm van Hellas ten grondslag ligt, aan het kapiteel der Korinthische zuil. Voor twintig eeuwen droegen die plantjes de kiem in zich van 't geen Hellas nog scheppen moest toen het reeds deze majestueuse gebouwen stichtte, en thans zijn ze, hoe nederig ook, even als die statige bouwvallen eene herinnering aan 't geen Hellas geweest is.

Veel personen te gelijk kan het gebouw nooit bevat hebben. De genoemde muren hebben, althans van drie zijden, de *cella* ingesloten en gevormd, het eigenlijke tempel*huis*. Daarvan is, tusschen het tweede en derde der genoemde portalen, slechts een klein *vestibule* afgezonderd: dat moet dan de *pronaos* of voortempel zijn geweest. Naar andere tempels te oordeelen, moet nu het standbeeld van den god, dat beeld wat vereerd werd, achter in de *cella* gestaan hebben. Dikwijls was dat tegen eenen muur, waarvan hier niets blijkt. En er is reden voor. De tempels van den zeegod waren bij voorkeur... aan zee, bijv. die van kaap Taénaron op de rotspunt zelve, die van den Korinthischen *isthmos* op de plaats waar men beide zeeën althans kan hooren, en zoo elders. Hier niet. Maar voortgaande tot achter in de *cella* waar de gewone plaats van het cultusbeeld is, ziet men, verre in 't Z.W., den blaauwen waterspiegel van den beschermgod Poseidon: eene reden welligt om hier het gebouw niet met eenen muur af te sluiten.

Van het beeld zelf heb ik niets vernomen. Misschien is 't nog geene

verloren moeite, in de villa Belletti nabij Paestum, in 't museum te Napels, en vooral in de hoofdkerk en elders te Salerno waarheen Robert Guiscard zooveel uit Paestum heeft weggesleept, na te sporen of nog iets van Poseidonia's zeegod is overgebleven.

De tweede ruïne, bijna vlak naast de behandelde, gaat door onder den ongerijmden naam Basilica. Eene Basilica hier! Paestum was reeds eene eeuw romeinsch toen Rome zijne eerste Basilica kreeg, van Cato den Oude, en ons gebouw is geheel en al Grieksch. Moeijelijker is het te zeggen wat het wèl geweest is. Men komt niet veel verder door het Stoa te noemen: dat is weinig anders dan eene achterdeur om het 'basilica' te redden. 't Zou misschien gevonden zijn als men op den custode vertrouwen kon, die van vier beelden sprak. Maar of die beelden in de lengte of dwars hadden gestaan was niet uit hem te krijgen: hij scheen bovendien de twee voetstukken van kolommen voor postamenten van die vier standbeelden te houden, en wist ook niet welke standbeelden 't zouden zijn; ze waren 'al Musé,' waar ik er niets van gemerkt heb. De ruïne staat even als de vorige op drie lage treden. Haar front bestaat uit 9 kolommen, een aantal dat men nergens elders vindt, hare langzijde uit 16, de hoeken weder alleen bij de fronten geteld, dus 50 in den geheelen omtrek. Binnen vindt men een voorportaal, zeer weinig hooger dan de buitenrij: drie kolommen tusschen twee anten, welke laatste naar boven toe versmallen, even als de kolommen, en eene soort van kapiteel hebben hetwelk met de vierkante schacht door een holrond, niet zoo als gewoonlijk bolrond, verbindingsstuk of zoogenaamd *óvolo* zamenhangt. Ook de versmalling der kolommen is eigenaardig: bij nameting moet bevestigd zijn wat men op photographiën dadelijk meent, dat haar beloop niet regtlijnig maar rond en wel bol is, hoewel zeer zacht; op het terrein zag ik dat niet, hoewel bedacht er op. Binnen het voorportaal vindt men eene rij kolommen die het gebouw in de lengte midden door deelt: de drie eerste en de postamenten der twee volgende staan nog, omtrent verder staande blijkt niets, hoewel er plaats voor is. Van een binnenachterportaal is slechts het fundament overgebleven, gelijkvloers met den grond, die hier trouwens 't hoogst is, want men gaat weder twee lage treden op om van den *pronaos* tot de binnenste kolommen te geraken, even alsof deze tot eene *cella* of tempelhuis hadden behoord. Dat is alles. Het gebouw als eenen tempel voor twee godheden te beschouwen gaat ook moeijelijk, want daartoe zou men moeten aannemen dat de middenrij den tempel *naar de lengte* onder de twee godheden verdeelde, waarvan ik geen voorbeeld ken.

Van den geheelen bovenbouw is slechts de architraaf overgebleven, behalve dat hier en daar, aan het achterfront en achter aan de langzijden, enkele triglyphen en naakte metopenvakken behouden zijn. Bij den Cerestempel zijn ten minste de metopenplaatsen en triglyphen, het voorfronten grootendeels en het geheele achterfronten bewaard.

Ten einde eenig overzigt te geven, mogen hier sommige opgaven in cijfers over deze gebouwen volgen, naar Murray, die voor het geven van een algemeen denkbeeld naauwkeurig genoeg is.

Poseidonstempel.	**Tempel van den zeegod.**	**Dusg. Basilica.**	**Tempel van Ceres (niet van Vesta).**
Lengte der bovenste trede van de plateforme (stylobates).	195⅓ eng. voet.	179¾	107□
Breedte.	78□	80	47 7/12
Hoogte der kolommen tot boven aan de kapitélen.	28 11/12	21	20½
Middellijn (doorsnede) der kolommen langs den grond.	6□	4¾	4□
Aantal cannelures.	24	20	24 (bij die van 't vestibulum is het getal anders maar wordt niet opgegeven).
Entablatuur.	12□		
Cella of eigenlijk tempelgebouw, lengte.	90		
Breedte.	43⅓		
Kolommen der cella, hoogte tot boven aan de kapitélen.	19¾		
Middellijn langs den grond.	4⅔		
Aantal cannelures, gelijkvloers.	20		
Aantal cannelures, bovenverdieping.	16		
Aantal kolommen, buitenperistyl.	36 (12 + 24)	50 (18 + 32)	34 (12 + 22)

Hoogte van den vloer der cella boven dien van 't peristyl.	5		
Aantal kolommen der cella, beneden.	28	Eene rij kolommen, waarvan er nog drie staan.	Van 4 kolommen van 't vestibulum staan nog de bases, en een klein deel der schachten. De cella is verdwenen.
Aantal kolommen boven, overgebleven.	8		
Bouwsteen.	Travertijn.	Travertijn.	Zandsteen.
Versmalling der kolommen.	regtlijnig.	zacht bol.	regtlijnig.
Bijzonderheden.		Vorm der kapitelen, alleen hier, in het ‘óvolo’ en het ‘collarino’ (hals) vlak onder 't ovolo. De antae van den voortempel hehben kapitélen, en versmallen als kolommen. Het aantal kolommen aan de fronten is 9, alleen hier.	

Van de beide groote tempels gingen wij, steeds met den genialen custode, eenen weg langs naar de Oostpoort. Twee elkaar haaks kruisende wegen doorsnijden de stad: de beide tempels staan niet ver

van het snijpunt; wij volgden den oostelijken arm. Even buiten de poort toonde onze leidsman zeer geringe overblijfsels eener waterleiding die me niet begeerig maakten de overige Romeinsche ruïnes te zien. Wel vreemd dat van die zooveel latere stichtingen, zelfs van 't amphitheater, bijna niets is overgebleven, terwijl de eeuwen oudere Helleensche tempels, uit broos materiaal en onder min gunstige omstandigheden, hen zóózeer hebben overleefd dat onlangs de godenbeelden er nog in stonden. Dit laatste trouwens geef ik niet voor zeker, niet eens voor waarschijnlijk. De *custode* zeî het: 'in 't Musé,' te Napels, waren de beelden. Ik kon na Paestum nog slechts één vlugtig bezoek aan 't museum brengen en zocht ze toen vruchteloos; een algemeene catalogus bestaat niet, slechts uitvoerige, overigens zeer goede, geheel wetenschappelijke, catalogi of veeleer uitgaven van enkele gedeelten, wapens, opschriften enz. Maar de archaeologen weten zeker of 't waar is.

De wallen van Poseidonia dekken nog altijd den geheelen muurring, drie kwartier gaans in omtrek. Ik beklom den wal nabij de poort, en vroeg naar dat stuk, een vierde deel omtrent, dat volgens Baedeker zeer goed begaanbaar moet wezen, de NW.-zijde. Maar van den heer O jae was op die vraag geen antwoord te krijgen: alles was *destrutto*, eene blijkbare onwaarheid: aan weêrskanten der poort was wel niet juist een effen en aangenaam wandelpad, maar de wal was toch ter hoogte van een paar manslengten gaaf, slechts door 't verweêren met aarde en plantengroei bedekt, en strekte zich aan weêrskanten uit zoover het oog reikte. Ik vermoed dat O jae in de drie maanden, sedert welke hij naar zijn zeggen zijne onschatbare diensten tot vreemdelingenplaag aanwendt, niet aan dien kant geweest is.

De poort schijnt Romeinsch: een bijna 50 voet hooge boog, waarvan de sluitsteenen eene sirene en eenen dolphijn *en relief* vertoonen, gepaste zinnebeelden voor de stad van den zeegod.

Terug over grootendeels denzelfden weg. Enkele plasjes lagen er op; de lucht was zuiver, de hemel blaauw. 'Si vous dormez ici trois minutes, vous êtes mort!!' zeî onze leidende engel. Hij bleef dan ook geenen nacht in dat doodelijk oord. De geheele bevolking, zeî hij, bleef evenmin ooit 's nachts over maar ging naar de hoogten terug. Alles verhaald als of 't wezenlijk waar was. Dat de bevolking, misschien 50 man ongeteld de honden en kippen, alle avonden die wandeling naar den bergkant zou doen is inderdaad niet phjsiek onmogelijk; wanneer men echter de armoedige maar ruime en uit steen gebouwde huizen van Paestum aanziet, dan vindt men iets onbegrijpelijk komieks in het denkbeeld dat die bevolking om den wille der gezonde lucht er op de hoogten buitens op na zou houden en hare woonhuizen hier slechts als dagverblijf gebruiken. Zelfs mijn reisgenoot, ernstig van aard en zeer zwaartillend bij al wat gezondheid betreft, vond *dit* toch al te forsch: 'val niet in slaap,' zeî hij een uur later, 'an-

ders zijt ge dood.' 't Was kort na 't wegrijden, toen de brandende zon mij al te sterk werd. 'k Heb grooten lust al die verhalen over Paestums ongezondheid eenvoudig voor evenveel leugens te houden. Of het de gezondste plaats ter wereld is mogen de statistici uitmaken, maar zoo prins Angri me zijn casino wil present doen, of enkel dat hoekje paradijs, die boerderij halfweg de rivier, dan neem ik met genoegen aan daar alle jaar acht dagen door te brengen: langer, wanneer na zooveel eeuwen wanbestuur de landman eindelijk eens weder de wijnguirlandes komt planten, en 't prozaïsch nieuwerwetsch katoen, ja, misschien zelfs in een klein hoekje, liefst in den schaduw van Poseidon's tempel, enkele overgebleven stekjes vergaderende na tweeduizend jaren een rozentuin aan Paestum teruggeeft.

O jae geleidde naar den tempel van Ceres: den Vestatempel, zoo als sommigen zeggen. Hoe is dat mogelijk? Grieksche Vestatempels ken ik niet, en de romeinsche waren immers rond. Maar 't zou verloren moeite zijn te gaan bewijzen wat ontwijfelbaar is, den griekschen bouw van dezen tempel. Hij biedt na de beide anderen weinig merkwaardigs aan, en verliest door hunne nabijheid, want overal elders zou men hem als prachtig aanstaren. Slechts één ding heeft hij voor: hem alleen ziet men reeds van den gewonen straatweg uit, en vrij lang. 't Is de minst goed bewaarde der drie. Wel staan op ééne na nog alle buitenkolommen, maar de zandsteen is zoo afgeschilferd dat alle versierselen zijn verdwenen. Ééne triglyph midden in 't oostelijk front was nog goed te herkennen: de éénige naar men zegt, en ik vond ook geene andere. Het zeer goede model te Leyden geeft trouwens nog meerdere als herkenbaar.

Men gaat eene lage trede op: deze draagt de colonnade, 6 zuilen in elk front en 11 in elke langzijde, de hoekzuilen weder alleen bij de fronten geteld. Dan drie hooge treden: daarop stond een muur als binnenvoorportaal. Achter overblijfselen der muren van een afzonderlijk vertrek, denkelijk hel *opisthódomos* ('achterhuis'), de plaats van het beeld. Daar eene lage trede af: dan vindt men weder de plaats waar een dwarsmuur (binnenachterportaal) gestaan heeft, hier eene hooge trede af, eindelijk de colonnade van het achterfront, hier drie treden boven den beganen grond. Alle kolommen van den omtrek zijn behouden, behalve de tweede regts: van deze is al wat boven de schacht was aan den architraaf blijven hangen; maar de schacht is verdwenen. In overblijfsels van gebouwtjes nabij den tempel liggen nog enkele stukken van kolommen die waarschijnlijk binnen hebben gestaan.

Regt jammer dat eene intelligente, hier zoo noodige, verklaring op de plaats zelve niet te krijgen is. 't Laatste bezoek was maanden geleden, en zij 't ook 's winters drukker, 't is begrijpelijk dat Italië geen deskundige kan missen om hier te wonen. Maar zou te Salerno, eene plaats van 20,000 inwoners, niet de een of ander te vinden zijn die

met de vreemdelingen kon meêrijden en hun iets meêdeelen waaraan men wat heeft: of is er, wanneer men toch uit Battipaglia verdedigers meê moet nemen, in 't Italiaansche leger geen timmermans- of architektenzoon of iemand anders met liefhebberij dien men daar kan stationeren?

Voor de instandhouding kan ongelukkigerwijs nog minder zorg worden gedragen. Van de hekken voor de tempels schijnt het voornaamste doel dat ze de fooi motiveren, en wat erger is, men heeft den Poseidonstempel onder de bovenlijst, ter versterking, met een doorloopenden ijzeren band omgeven. Tot zóóver goed en wel, want het ijzer valt niet in 't oog, maar het trekt onweêr aan. Aan 't achterfront van den tempel lag een groot stuk van een dekstuk met óvolo, het bolle ringvormige bovensluitstuk der kapitélen. Dat is voor acht dagen gevallen, zeî de custode, 't licht is er ingeslagen. Waarom geene metaalverbinding met den grond? Zulke behoudsmaatregelen à la Johann Ballhorn zijn hier, waar 't zulke éénige monumenten geldt, dubbel te beklagen.

En nu moesten we weg, behoudens 't quart d'heure de Rabelais, dat in Italië dikwijls veel onaangenaams heeft. De custode krijgt, volgens taxe, één franc, waarover hij zeer gebelgd was. Hij volgde tot aan 't rijtuig: ‘ik wil hem niet, *il vostro franc*’, en leî hem neêr, maar nam hem stilletjes weêr op toen zijn misbaar niet hielp: dat behoort er in 't Napelsche nu eenmaal bij. Maledetto deed net zoo toen we hem te Battipaglia congedieerden, alleen nog vervelender; behalve zijne fooi vergde hij nog 5 franc boven 't accoord, voor het ‘dragen’ der carabinieri. 't Liep af met 5 soldi, 12½ cent, voor een klein barrevoetsch jongetje dat hij meê had genomen en dat als ons lakeitje gefungeerd had. Daarentegen was te Battipaglia 't eenvoudige wijnhuis, osteria, regt goed voor hongerige menschen: de landwijn trouwens zoo wat even slecht als overal, maar 't schijnt dat elke Italiaansche wijn slecht is, behalve den ouden Falerner. Dat verstaan ze niet: wijn in Italië moet men zien groeijen, maar te drinken krijgt men verdunden azijn met een muskaatsmaak, dat heet daar *vino.* Later kwam de trein en bragt ons, warm en moê, naar Napels terug.

Is er werkelijk reden de bouwkunst en beeldhouwkunst der Grieken als iets hoog voortreffelijks en bovenal navolgenswaardigs te beschouwen, of berust dat op dwaling, welke dan ook? In letterkunde is de betoovering lang voorbij, welke de ‘Ouden’ voorheen hebben uitgeoefend. Niemand zal Virgilius slechts in de verte zoo hoog schatten als Dante deed, die zelf oneindig meer dichter was. Wie bemoeit zich thans met Lucanus, Statius, of de treurspelen die onder Seneca's naam doorgaan? Ovidius heeft in de laatste eeuw denkelijk niet vele lezers en

vele hoogschatting aangewonnen, en zelfs Cicero zal waarschijnlijk, door het opkomend en volgend geslacht, ook als schrijver meer in den geest van Mommsen dan in dien van Petrarca beoordeeld worden. De Hellenen hebben zich beter gehouden. Plato en Aristoteles worden niet meer blind gevolgd, maar hunne hooge waarde blijft erkend, en enkelen, zooals Aeschylos en Demosthenes, hebben juist in de laatste tijden beoefenaars gewonnen. Maar ook de Grieken verliezen hun ‘houdvast’ op ons, naarmate de nieuwe litteratuur steeds een grooter aantal kunstwerken verkrijgt, en vooral naarmate toenemende kennis telkens en telkens weder eene antieke voorstelling als eene valsche en geheel verouderde doet uitkomen. In bouw- en beeldhouwkunst niets van dien aard. De antieke materialen brons en marmer zijn ook de onze: we hebben zelfs eerder verloren, want gekleurde marmers en andere kostbare gekleurde steenen worden door onze beeldhouwers naauwelijks gebruikt, om niet van die goud-ivoren beelden te spreken, waarmede 't ons moeijelijk valt te begrijpen hoe Phidias schoonheid heeft kunnen bereiken. In bouwkunst zijn er nieuwe stoffen, ijzer en glas: maar het kristallen paleis heeft geene navolging gevonden, geene schoone bouwkunst der 19de eeuw doen ontstaan. Menigte schepen en spoorwegbruggen vertoonen een grootsch gezigt, maar hoe weinigen zijn werkelijk mooi? 't Is waar, vooral bij de laatsten moet bovenal op het nut, op de sterkte worden gelet: elk ornament dat nieuw gewigt oplegt of iets onttrekt aan de bereikte kracht moet vermeden worden. Maar de stations, waar men zooveel vrijer is, die in deze laatste dertig jaren bij honderden zijn gesticht, zijn die dan zooveel schooner? Ook de Helleensche gebouwen moesten aan zeker doel voldoen, tot zeker gebruik dienen: ze waren zelfs aan meer beperkingen gebonden dan de onze, ze misten de kracht en bevalligheid van den rondboog, de majesteit en menigvuldigheid van den puntboog. En nu eerst de beeldhouwkunst. Thorwaldsen en Canova zouden het naast antieken niet ver brengen, en zelfs Michel Angelo blijft verre achter, wanneer men zijnen Mozes bezoekt na het Vaticaan, na den Laökoon en den Apollo van 't Belvedere.

Men kan zeggen, en misschien met regt, dat eene hoofdreden in den eenvoud van het algemeene denkbeeld gelegen heeft. Een antieke tempel wordt dadelijk verstaan, niet wanneer men er eene beschrijving van leest, maar wanneer men hem ziet. Het hoofdbegrip van den vorm dringt zich dadelijk op: omtrek, voorfront en voorportaal, waarvan het achterfront immers eene minder volkomen herhaling moet wezen, dak, binnenruimte, alles ligt bij den eersten oogopslag klaar voor ons. Toch is er voor eene tweede beschouwing en voor vele beschouwingen plaats: de vele bijzonderheden die we straks bij Paestums tempels hebben opgemerkt, zooveel meer wat verzwegen, zooveel meer wat daar ondergegaan is. Die vorm, kan men tegenwerpen, was gegeven: wij hebben thans menigvuldiger, verscheidener gebouwen en bouworden.

Maar dááraan ligt het niet. Men lette op dezelfde eenheid van hoofdgedachte bij een kunstenaar die vrij was: ons voorbeeld zij niets minder dan de binnen- en buitenomtrek van het Parthenon, het *fries* en de *metopen.* Één rand omgeeft den geheelen muur, één onderwerp, ja één object, de optogt bij een der groote Atheensche feesten. Maar welke verscheidenheid in dat ééne onderwerp! Mannen- en vrouwenfiguren in de meest verschillende leeftijden en houdingen, paarden, vruchten voor het offer, wapenen, gewaden; maar al die verschillende figuren vooruittrekkende, al die houdingen feestelijk, een onafzienbaar geheel: de hoek aan het einde van iedere lange reeks ontsluit eene tweede, en derde, en vierde opvolging van telkens een nieuw aantal der meest verscheidene, door ééne stemming en ééne handeling verbonden figuren. En als ware het om ze ook voor de grofste indrukken van het oog dadelijk als geheel van zijn ander kunstwerk te onderscheiden, vormde Phidias ze tot een der zachtste, laagste reliefs die men bereiken kan. Ook hier weder eenheid: de metopen vertoonen het relief zoo stout, zoo hoog, als relief kan komen: in de frontons stonden geheel afgeronde beelden. Maar we hebben hier vooral de metopen op het oog in hare tegenstelling met het fries. Dat vindt men op den buiten*muur*, dus binnen de colonnade: deze zelve draagt de metopen boven de zuilen, door de in drieën verdeelde vakken of triglyphen van elkaar gescheiden, beurtelings éénen triglyph en ééne metope. Elke metope vertoont in haar naauw beperkt vak slechts twee figuren: een mensch en een centaur in strijd, maar in de meest verschillende standen en houdingen. Zoo aan de ééne helft; aan de andere, veel minder bekende, was evenzoo de Gigantenstrijd voorgesteld. Dus een groot aantal handelingen, standen van telkens twee worstelende of in 't algemeen strijdende figuren, maar al die handelingen vormen gezamenlijk één geheel, den Centaurenstrijd, gelijk omgekeerd de optogt van straks, ééne handeling uit eene groote menigvuldigheid van handelende figuren bestaat. De beeldhouwer beheerscht klaarblijkelijk zijn onderwerp, we zien de symmetrie in alles, maar meer dan dat. Den ruiter, die waarschijnlijk het eerst uit het Noorden kwam, had de Grieksche phantasie zich als paardenmensch, als Centaur, half paard half mensch, voorgesteld: zeker de poëzij het eerst, want de beeldende kunst schoot hier aanvankelijk te kort, even als bij de Chimaera. De oudste beeldwerken stellen eenen mensch voor, met de achterhelft van een paard aan zijnen rug gehecht. Dat geeft het denkbeeld, noch van eenheid, noch van vlugheid, noch van kracht. Een later kunstenaar, ik meen Phidias zelf, zag den indruk dien men eenvoudig door het omkeeren dezer combinatie verkrijgen kon: een paardenromp waarop kop en nek door een menschelijk ligchaam vervangen is. Van nu af bestond de centaur ook als beeldwerk, en hoe rijk en schoon dat is kan men aan 't Parthenon zien.

Een groot voorregt der Helleensche bouwkunst is dus dat de kun-

stenaar zijn werk geheel heeft overzien en de toeschouwer terstond eenen algemeenen indruk van het gansche gebouw krijgt, terwijl iedere nadere beschouwing dien eersten indruk slechts herhaalt, versterkt en uitwerkt, maar hem niet meer behoeft te verklaren. Men vergelijke eene soort van kunstwerken waaraan de grieksche tempels als van zelf herinneren, de gothische kerken. Zoo hier al de kunstenaar zijn geheel onderwerp beheerscht heeft, de aanschouwer die enkel kunstenaar is kan dat niet. Reeds dadelijk de kruisvorm: die is om godsdienstige, niet om architektonische redenen gekozen, en wederkeerig is om den bouw de vorm van het kruis zeer merkbaar veranderd. Zoo met het aantal torens, het aantal kapellen, dat van redenen geheel buiten de bouwkunst afhing, zoo in een ander opzigt met den steeds verschillenden vorm der kapitélen. Geene twee mogen er gelijk zijn, dat heeft men dikwijls gewild en uitgevoerd; waarom? De schoonheid van 't gothieke zal men zeker niet dáárin zoeken: de meesten dier kapitélen zijn niet mooi. Men heeft met bijzondere moeite, dikwijls zeker met veel geestdrift, bloemen, bladen enz. te voorschijn gebragt uit veelal ondankbare materialen, grove soorten van steen, waartoe? Eene antieke colonnade kan men overzien en geheel onthouden: zelfs die deelen die variëren, gelijk het Korinthische kapiteel, zijn dezelfden in hetzelfde gebouw. Maar geen toeschouwer en zeker ook de kunstenaar niet kan zich die verscheidenheid van kapitélen herinneren. Evenmin drukken ze iets uit. Men heeft, in steen, dit voorgesteld, en dat, en weder iets anders: alleen om iets anders, met juist om iets schoons te hebben: *la difficulté vaincue* zoo in opvatting als in uitvoering, dat is alles. Maar bij 't zien van een kunstwerk komt het niet op de overwonnen moeijelijkheid aan maar op het verkregen resultaat, niet op het: hoe zwaar was het? maar op het: hoe mooi is het? Met dubbele moeite een minder schoonen vorm in graven blaauwsteen onvolkomener uit te voeren dan een akanthosblad in marmer, is dat winst?

Nog een ander geval zelfs bij de gothische kunst, de *contre-forts* of *Strebepfeiler*, wanneer men ons alledaagsch ‘steenen beer’ te prozaïsch vindt. Op zich zelven heeft men hunne kracht, hunne losheid, hunne massa, dikwijls en met regt bewonderd: ze behooren als het ware tot een gothisch gebouw. En toch, waarom staan ze er? Omdat de muur dien zij schragen op zich zelf niet sterk genoeg is: hij ontvangt een roodzakelijk deel zijner kracht van buiten.

In één woord, de gothische kerk heeft eigenschappen die men niet ligt elders terugvindt: den majestueusen, overweldigenden indruk der voorname gothische kerken maakt geen ander gebouw, maar ze liggen noch den beschouwer, noch zelfs den kunstenaar, klaar en verstaanbaar voor oogen: hij beheerscht ze niet.

Een tweede oogpunt: het ornament is bij de Grieken geheel ondergeschikt. Waartoe dient het? Immers alleen om te maken dat de

vormen die wij in het gebouw *moeten* zien, ook schoone vormen zijn. Wil men meer, men make zelfstandige kunstwerken: de schilderstuk ken der christelijke kerken en de beeldhouwwerken in en nabij de antieke tempels zijn er voorbeelden van, de kring van standbeelden die oudtijds de Engelsburg omgaf, en het volk van marmerbeelden op den Milaanschen dom. Maar ornament moet bijzaak blijven. Ons Middelburgsch stadhuis heeft me meermalen doen denken: het is *te* mooi, voor zóóveel sieraad is de massa veel te klein. En voor menig Vlaamsch stadhuis geldt dat ook. Dat St. Pauls te Londen, van binnen, eenen zooveel geweldiger indruk maakt dan Westminster Abbey ligt zeker voor een deel daaraan dat de Paulskerk leêg en in de abdij bijna geene plaats meer is: iets dergelijks treft in het Parijsche Pantheon, een anders niet zeer sympathetisch gebouw, bij vergelijking met St.-Denis. En wat onderscheidt nu de helleensche gebouwen van de ontzagwekkende massa's van Aegypte, van den rijkdom der Assyriërs, ja van hunne waardigste mededingers, de gothische kerken? Zeker voor een groot deel ook dit, dat elk deel er noodzakelijk voor den bouw wezen moest: slechts dat werd versierd. De gothieke kruisroos heeft den vorm van een kruis om redenen van godsdienst, niet van bouwkunst: bij de monsters en duivelen als waterbrakers geldt iets dergelijks, en de ribben der veelhoekige pilaren zijn dan het schoonst wanneer ze, gelijk in den Keulschen dom, inderdaad ieder iets afzonderlijks dragen of schijnen te dragen, maar dat is niet altijd het geval. Venetie's San Marco is prachtig, en nog prachtiger zijn de honderden kolommetjes die de westzijde der hoofdkerk van Pisa decoreren, maar elke kolom op zich zelve en de massa van zulke kolommen maakt den indruk: van vorm is de façade niet schoon, en San Marco slechts rijk. In den griekschen tempel zagen we de kolom met hare gleuven als ware 't van zelf ontstaan: de triglyphen zijn slechts de uiteinden van de dwarsbalken die op den architraaf lagen, hare tusschenruimten gaven de plaats voor de metopen, dezelfde afwisseling van gekruiste balken vormde het dak met de *lacunes* die men later weder versierd heeft, en zelfs het rijkste ornament, het korinthische kapiteel, wat was het anders dan dat men den stam, die toch slechts een steel in 't groot is, in eenen kring van bladeren deed uitloopen waartoe men bij voorkeur schoone bladeren koos, die van den akanthos?

Dit wil niet zeggen dat andere, dikwijls rijkere kunstvormen niet schoon zijn, ook niet dat de Grieksche bouwstijl, zooals hij daar ligt, thans eenvoudig zou moeten worden overgenomen. Het is zeer gemakkelijk, zooals men te Londen gedaan heeft, alle mogelijke gebouwen waar er plaats voor is met dat telkens terugkeerende Grieksche portaal te beginnen, maar mooi is 't niet. En dan komen de groote verschillen van klimaat en dikwijls ook van doel. Maar wanneer men wel eens klaagt over het betrekkelijk gering aantal der hedendaagsche gebouwen die werkelijk schoon mogen heeten, dan dringt het vermoe-

den zich op, dat ééne voorname eigenschap der Helleensche kunst, trouwens onder moeijelijker omstandigheden, niet meer zoo op den voorgrond staat. Het gebouw dat men vormen wil moet ook als kunstwerk één geheel wezen, helder en duidelijk voor het oog van den ontwerper staan: dan zal een smaakvol ontwerper ligt gevoelen welke massa's het meest uitkomen en wat hij decoreren moet. Trouwens de hoofdvoorwaarde is niet zoo gemakkelijk te vervullen. Een paleis, eene kerk, zelfs een akademiegebouw en dergelijke moeten aan veel meer en veelzijdiger eischen voldoen dan een eenvoudige Grieksche tempel, om van viaducten en spoorwegbruggen niet eens te spreken. Kunst en schoonheid zijn niet het éenige, niet eens het voornaamste, waarnaar men streven moet, noch op dit gebied noch op andere. Maar dat neemt niet weg dat ze altijd, en de meest beschaafde gemoederen het meest, magtig zullen aandoen, dat haar gebied verder kan worden uitgebreid en dat die uitbreiding weldadig moet werken. En daaraan wordt men niet ligt beter en zuiverder herinnerd dan door het beschouwen van zulke monumenten waar kunst en schoonheid werkelijk hoofdzaak waren en de uitvoering der gedachte waardig is, niet ligt beter dan bij 't aanzien van die zoo eenvoudige en toch zoo heerlijke overblijfsels die thans te midden der eenzaamheid oprijzen als laatste sieraad, als ware 't de laatste roos van Paestum.

Middelburg, 20 Sept. 1869.

Het mannetje in de maan.
Eene Ethnographische studie door M^r^. D.J. van Stégeren.
(Vergl. *Ausland* van 6 Nov. 1869.)

π□τνα Σελ□να.
SOPHRON.

Er bestaat wel geen volk of volksstam op aarde, die niet aan de vlekken in de maan een klein verhaal of verklaring geknoopt heeft, en zoo de volgende opteekeningen dienaangaande niet volledig mogten schijnen, zoo laten we het gaarne aan meer belezenen over, het ontbrekende aan te vullen. Reizigers of heidenbekeerders kunnen misschien daardoor opgewekt worden om zoo dikwijls zij met natuurvolken in

aanraking komen, van hen te vernemen, wat zij aangaande het mannetje in de maan gedacht hebben of hun door hunne voorvaders is overgeleverd geworden.

Een geheim is het nog altijd, waarom de maan door verschillende volken met den haas in verband is gebragt. De Hottentotsche Namaquahorde vereert den man in de maan als een hooger wezen en eet geen hazenvleesch wijl hij dezen als een hooger wezen vereert(*). 'Eens, zoo luidt hunne overlevering, riep de maan den haas en beval hem de volgende boodschap aan de menschen bekend te maken: Gelijk ik sterf en weer vernieuwd word, alzoo zult ook gij sterven en weer herleven. De haas ijlde gehoorzaam weg, maar in plaats van de woorden: 'gelijk ik sterf en weer vernieuwd word' sprak hij: 'gelijk ik sterf en *niet* weer herleef.' Toen nu bij zijne terugkomst de maan hem vroeg naar de woorden, die hij aan het menschengeslacht verkondigd had, en de haas alles getrouw herhaalde, sprak het hemellicht: 'Wat hebt gij aan de menschen gezegd: zooals ik sterf en niet meer geboren word, zoo moet ook gij sterven en niet meer herleven'? En met deze woorden wierp hij een stok naar den haas, die hem de lippen opspleet, waardoor de zonderlinge vorm van den mond van dit dier ontstond (een hazenmond). De haas nam ijlings de vlugt en zwerft daarom nog altijd schichtig en wild over de aarde rond. De oude Namaquas plegen er dit nog bij te voegen: 'Wij zijn nog altijd op den haac vertoornd omdat hij ons eene zoo slechte boodschap heeft overgebragt en onthouden ons van zijn vleesch(†).

In de 13de fabel van de Indische Hitopadesa geeft zich een haas bij den koning der oliphanten voor den boodschapper der maan uit, om de zijnen voor de treden der dikhuiden te beschermen, en beroept zich daarop, dat de maan in zijn schijf den haas als wapen voert(§). Inderdaad heet in Indië de maan een hazendrager en wordt de maan afgebeeld in een wagen door twee antilopen getrokken en een haas in de hand houdend. Hoe de Hottentotten, een overblijfsel van een vroeger zeer wijd over Zuid-Afrika verspreiden volksstam, aan eene overlevering komen die zulk eene merkwaardige overeenkomst met de Indische heeft, is een moeilijk op te lossen raadsel. Overigens beschouwde men in Indië de maanvlekken niet altijd met dezelfde oogen, want anderen schenen zij weer toe als de gedaante van een ree(**), vanwaar ook onze wachter den naam van reedrager heeft. In Siam ziet men in het schaduwbeeld van de lichtschijf nu eens een haas, dan weer een oud echtpaar, een grootvader en grootmoeder, die de akkers in de maan verzorgen en een takkenbos uitschudden(††). De Buddhis

(*) Waisz, Anthropol. 2 Bd. p. 342.
(†) Anderson, Lake Ngami. London 1856, p. 328.
(§) Hitopadesa, ed. A. Boltz, Leipz. 1868, p. 59.
(**) Humboldt, Kosmos. Bd. III, p. 539.
(††) Bastian, Völker Ostasiens. Bd. 3, p. 142

ten aldaar verhalen, dat de stichter van hun godsdienst gedurende zes jaren om de hoogste openbaring had geworsteld en die niet eer had verkregen voordat hij de letter Om in de maangestalte erkend had(*). De Japanezen zien in de maanvlekken een konijntje dat in een vijzel met een stamper rijstkorrels fijn stoot(†).

De Esquimeaux, uit wier taal men kan opmaken dat zij uit Azië naar de nieuwe wereld verhuisd zijn en die wij tot de Mongolische rassen kunnen rekenen, beschouwen de maan als jongeren broeder van de vrouwelijk gedachte zon. (Vergl. het duitsche: *der* Mond, *die* Sonne). Bij de maansverduisteringen kust en omhelst de zuster haren lieveling, en het zijn de sporen van hare vuile handen, die in het aangezigt van de maan als vlekken zijn achtergebleven(§). De Burätische Mongolen verklaren deze vlekken nog uitvoeriger: er leefde eens, zeggen zij, een man met zijne vrouw in het woud, die hunne dochter uitzonden om water te halen. Daar ze te lang uitbleef verwenschte de zich ergerende moeder haar naar de zon en maan. (Vergl. onze uitdrukking: loop naar de maan, hij is naar de maan)(**). De zon greep ze eerst, maar liet haar daarop aan haren broeder de maan over, toen deze het liet gelden dat zij bij haar nachtelijk omzwerven een gids noodiger had dan de ander. Het meisje, verschrikt toen ze de beide hemellichten op zich afkomen zag, had naar de takken van een nabijzijnd boschje gegrepen en toen de maan haar met zich in de hoogte trok, brak de bos af die zij ook nu nog in de handen heeft, terwijl ze in den anderen arm de waterkruik houdt, gelijk men in de maan zien kan(††).

(*) Ald. p. 349.

(†) Ald. Bd. 5, p. 480.

(§) Ald. Bd. 4, p. 120.

(**) Hetzelfde vindt men ook reeds bij Ariosto, Orl. fúr. C. 34, St. 73. Astolfo wordt aldaar door St. Jan in eene vallei in de maan geleid:

> Ove mirabelmente era ridutto
> Cio che si perde o per nostro disetto,
> O per colpa di tempo, o di fortuna;
> Cio che si perde qui, la si raguna.

Vgl. van den Bergh, Proeve van een Nederl. Mythol. Woord. p. 32: ‘Oudtijds moeten er bij ons nog andere overleveringen bestaan hebben. Broeder Geraert in zijn gedicht over de Natuurkunde (begin der 14de eeuw) spreekt van datgeen dat

> pleghet te stane
> Recht in 't midden van der mane,
> Dat men in duutsche heet ludergheer (var. *lodegeer*):

op eene andere plaats zegt hij *lendegher* (leudigher?). Beide deze woorden zijn mij onbekend, en welligt eene verbastering van den eigennaam Ludger, Ludeger: dezen naam droeg een der eerste geloofspredikers in Friesland, die in de 8ste eeuw leefde en meer dan anderen de heidensche tempels beroofd en geplunderd heeft; misschien heeft de heidensche bevolking hem daarom met zijnen buit in de maan verplaatst. Broeder Geraert zegt, dat dit verschijnsel niets anders is dan de striemen in de maan.’

(††) Ausland, 1866, p. 535.

Wij ontmoeten hier bij een Mongolischen volksstam voor het eerst de verklaring, dat de maanvlekken een mensch voorstellen, die om eenig misdrijf of zonde verbannen is, en verbinden hiermeê terstond eene overlevering die ons naar Polynesië verplaatst. Op Samoa, het grootste der Schipperseilanden, verhalen de inwoners: ‘Gedurende een hongersnood zat Sina met haar kind in de schemering en klopte een stuk bast van den moerbeiboom tot tapa of kleedingstuk. De maan kwam juist op en scheen in hare oogen een groote broodvrucht: waarom, riep zij, kunt gij niet naar beneden komen, en aan mijn kind eene bete van u gunnen? De maan, ontsteld over het denkbeeld zich te laten afbijten, spoedde zich naar beneden en nam ze met zich meê met hamer, bord en al het andere. Van daar zegt men nog op Samoa: zie naar boven naar Sina en haar kind en haar hamer en haar bord’[(*)]. Maar de eilandbewoners in de stille Zuidzee zijn te ijverige scheppers van Mythen en te rijk met verbeeldingskracht begaafd, bovendien te ver van elkander gescheiden en eenzaam, dan dat ze niet ook geheel verschillende fabelen en verklaringen zouden verzonnen hebben. Zoo heet het op Nawtonga, ongeveer 200 D. mijlen Zuidoost van Samoa in de Cooksgroep: Eene der Godinnen baarde een zoon, waarvan het vaderschap door twee goden beweerd werd, die de regten daarop met zooveel nadruk handhaafden, dat volgens het regterlijk vonnis het kind in twee deelen moest gescheiden en ieder zijn deel zou krijgen, evenals bij Salomo's eerste regt. De God nu, die hoofd en schouders gekregen had, wierp zijn deel naar den hemel, en zoodoende ontstond daaruit de zon: de andere God echter, die met zijn aandeel niets wist aan te vangen, wierp het in de struiken. Kort daarop kwam hem de maker der zon tegen, en toen hij op de vraag, wat er van zijn aandeel geworden was, hoorde dat hij het had weggeworpen, verzocht hij hem, het aan hem over te laten. Toen de andere het hem nu had afgestaan, wierp de zonnemaker het eveneens naar den hemel, en daaruit ontstond de maan. Zoo dikwijls nu als deze hare horens vertoont, zeggen de ouders aan hunne kinderen, dat dit de beenen van den knaap zijn, en de donkere plekken, die in de volle schijf te voorschijn komen, verklaren zij als vlekken van het bederf, dat het vleesch reeds had aangetast, terwijl het in de struiken lag[(†)].

In Noord-Amerika zagen de Potewatami, naar welke nog tegenwoordig een graafschap in Jowa zijn naam voert, in de maan eene vrouw zitten en een mand vlechten, bij welker voltooijing de wereld te gronde zou gaan, als niet gedurende de verduistering een hond met de vrouw strijden en de mand gedurig verscheuren zou[(§)]. Insgelijks

(*) Turner, Nineteen Years in Polynesia, London 1861, p. 247, en Pritchard, Polynes. Reminisc. Lond. 1866, p. 402.

(†) Sunderland and Bazacott, Mission Life in the Islands of the Pacific. London 1866.

(§) Waisz, Anthropol. Bd. III, p. 224.

zien de Osseten, aldus een indogermaansche of arische volksstam van den Caucasus, in de maan een aan ketens gelegden Daemon, die groote overstroomingen zou aanrigten als hij eens los kwam(*). Op eene andere wijze verklaren de Incaperuanen de maanvlekken: eene ligtekooi verliefde op de schoonheid der maan, en steeg ten hemel op om haar te stelen. Toen ze echter hare hand aan de maan wilde slaan, sloot deze haar in hare armen en houdt haar nog altijd zoo vast(†). Ook hier keert alzoo de voorstelling terug dat voor eene strafbare gedachte een mensch in de maanschijf is vastgehecht.

Dit brengt ons op het wezenlijke, eigenlijke mannetje in de maan, dat namelijk, dat in de Midsummernightsdream van Shakespeare met een lantaarn, een hond en een doornstruik optreedt (Act. V, Sc. I), of waarvoor zich in de Tempest Stephano uitgeeft, zoodat Caliban in de woorden losbarst: 'Ik heb u in de maan gezien: mijne gebiedster toonde u mij aan, eenen hond en een doornbosch'. Shakespeare maakt hier toespeling op eene sage, die zijne tijdgenooten van hunne voedsters inzogen, waarvan echter reeds Alexander Reckam (geb. 1157), de zoogbroeder van Richard Leeuwenhart, melding maakt: 'Kent gij niet, zegt hij (de Naturis rerum libri duo, ed. Thomas Wright, London 1863, p. 54) de geschiedenis van den boer in de maan, die de doornstruiken draagt, en op wien het vers betrekking heeft:

> Rusticus in luna quem sarcina deprimit una
> Monstrat per spinas, nulli prodesse rapinas.

Hier is alzoo de boetedoener in de maan een boer, die hout, volgens Westendorp, Noord. Mythol. p. 129, moes gestolen had; maar iets later werd in Engeland in de volksmeening hiermede eene vrome betrekking op het oude Testament verbonden, want de stille lijder in de maan werd toen gezegd de heiligschenner te zijn, dien de kinderen Israëls betrapten als hij op Sabbath hout gelezen had, en dien de Heer door de geheele gemeente buiten de legerplaats liet steenigen(§). Doch veel ouder is eene oud Noordsche legende, waarvan ook in Engeland zwakke sporen voorkomen, die door Baring Gould in zijne 'Mythen des Mittelalters' verklaard wordt: 'Mani, de maan, stal twee kinderen van hunne ouders en droeg die met zich in den hemel. Zij heetten Hiúki en Bil. Zij hadden water geschept uit de bron Byrgir, in den leêren zak Soegr, die aan den stok Simul hing dien ze op hunne schouders droegen.' Nog heden ten dage zegt men dat de Zweedsche boeren aan hunne kinderen de maanvlekken verklaren, als waren een knaap en een meisje zigtbaar, die aan een stok een emmer water tusschen zich in dragen(**). Verrast merken wij op dat het waterdragen, met de spookgestalten in

(*) Ausland 1868, p, 255.
(†) Commentarios reales per el Yúca Garcilasso Lisboa 1609 II 23. Tom. I p. 48 verso.
(§) Numeri XV, 32-35.
(**) Quarterley Review 1867, N°. 244, p. 443.

de maan in verband gebragt, in eene sage van germaansche stammen terugkeert, nadat we het te voren in de overlevering der Burätische Mongolen hebben aangetroffen.

Overigens waren in de Europesche middeleeuwen de verklaringen der vlekken in de maan zeer verschillend. Wat bij Dante voorkomt, zal ons aan het einde bezig houden, maar Ristoro d'Arezzo (Composizione del mondo L. III. c. 81) die in 1282 schreef, vindt evenals de makers van onze boeren-Almanakken nog heden ten dage, dat de maan een menschelijk aangezigt heeft. Zijn Duitsche tijdgenoot Albert von Vollstädt (de Coelo et Mundo, L. II Tract. III. cap. 8. Lugd. 1651 p. 118) geeft ons eene uitvoerige beschrijving, waarbij hij van de vlekken in de maan zegt: 'Wij beweren, dat deze tot de maan zelve behooren, welke naar hare stoffen op de aarde zelve gelijkt. Bij herhaalde en naauwkeurige beschouwing van deze vlekken bemerken we, dat ze zich van den oostelijken naar den ondersten rand uitstrekken, en op een draak gelijken, die zijn kop naar het westen, en zijn staart langs den ondersten rand der maan naar het oosten rigt. De staart zelf eindigt niet in een spits, maar in de gedaante van een blad, met drie elkander begrenzende kromme lijnen. Op den rug van den draak verheft zich het beeld van een boom, wiens takken van het midden des stams naar den ondersten en oostelijken rand der maan afdalen. Op de kromming van den stam steunt met hoofd en ellebogen een mensch wiens beenen van boven af zich uitstrekken naar de westelijke deelen der maanschijf. Aan deze gestalte schrijven de Astrologen overheerschende invloeden toe.'

Wanneer wij eene grootere menigte verklaringen hadden, zouden wij den rijkdom van droombeelden met even zooveel stalen kunnen vermeerderen, want wij zien dat de meest verschillende volken, ja waarschijnlijk alle, zich reeds van den vroegsten tijd af aan, met de verklaring der geheimzinnige teekenen in de maan hebben bezig gehouden. En gelijk ons geslacht met teleologischen ijver zich het liefste het nachtelijk fonkelen en schitteren aan den hemel als voor zijn eigen genoegen daargesteld denkt, zoo heeft het ook getracht de lichtschijf van de maan tot de schouwplaats van een menschelijken roman te maken. Immers aan het grootste gedeelte dier sagen en verklaringen ligt het denkbeeld ten grondslag, dat die vlekken eenig schepsel van onze soort voorstellen, en tevens dacht men zich dien bewoner of bewoners van onzen satelliet als niet zeer gelukkig, maar of geroofd en daarheen gebragt, of zelf opgeklommen en aldaar vastgehouden. Het een of ander gebeurt echter volgens verschillende sagen tengevolge van een misdrijf of zonde. Zoodanige verklaring krijgt de fabel in den mond van volken die, zoover onze kennis of vermoeden reikt, nooit verkeer met elkander hadden, zooals de Namaqua-hottentotten, de Noord-Europeanen, de Samoanen en de Incaperuanen. De beste winst die wij daarom uit die vergelijkingen trekken, is welligt deze, dat die

lichtvlekken in de maan, waarin men al het mogelijke door verklaring heeft kunnen zien, moesten dienen om een klein verhaal uit te spinnen, aan hetwelk een zedelijke achtergrond geenszins ontbrak. Kan men dit, zoude men vragen, niet mede onder de bewijzen rekenen, dat de menschen met blauwe of met zwarte oogen, met sluik of met kroezig haar, met blanke of zwarte huid, met regte of met schuinsche tanden, toch zulke naauwe geestverwanten zijn, dat hunne gedachten en dwaasheden elkander meer dan eens moesten ontmoeten? Immers

> 'Menschen sind, was Menschen immer waren.'
> Seume.

Het mannetje in de maan echter geeft ons gelegenheid om ook te zien, op welken weg wij daartoe gekomen zijn om de spookgestalten onzer eigene inbeelding te verdrijven. Immers de maanvlekken hebben niet alleen hare mythologische, maar ook wel degelijk hare wetenschappelijke zijde en geschiedenis. Reeds de Grieksche wijsgeeren, die leeraren der gansche menschheid, hadden zich vroeg met de oplossing van het voor hen zoo moeilijke vraagstuk van de schijngestalten enz. der maan bezig gehouden met een ijver en scherpzinnigheid zooals we die in al hunne werken bewonderen, en daardoor dan ook eindelijk het raadsel gelukkig opgelost. Door den Pythagorist Heraclitus werd de maan als een schaal in den vorm eens halven kogels beschouwd, die slechts van den buitenkant het licht terugkaatste en zich gedurig om hare as draaide. Daardoor werd de cirkelvormige gedaante, het wassen en afnemen van het licht, redelijk verklaard. Het bleef zeer moeilijk zich de maan als kogelvormig en als eenen kleinen aardbol voor te stellen, want als de halve maan als een ligte nevelwolk aan den daghemel zich ophoudt, zien we slechts blauwe lucht op de plaats der onverlichte helft, terwijl men te dien tijde zou verwachten dat ook het onverlichte gedeelte zich als donkere halvebol zou vertoonen. De beste kenner der maan in de oudheid was voorzeker de groote Anaxagoras. Hij deed wat in haren toenmaligen toestand de wetenschap het meest kon vooruitbrengen, hij ontwierp teekeningen van de vlekken in de maan of maankaarten, als men de wetenschap in hare kindsheid met dien trotschen naam wil bestempelen. Wanneer zulke oorkonden aan latere tijden konden worden overgeleverd, zoo kon een geslacht van nakomelingen zich overtuigen, dat die vlekken niet veranderen, even als men tegenwoordig aandringt op streng nauwkeurige maankaarten, opdat toekomstige waarnemers mogen kunnen beslissen, of er werkelijk veranderingen met de oppervlakte der maan plaats vinden, of namelijk de kegels in de ringgebergten aldaar nog lavastroomen uitbraken, dan wel of de maan reeds lang een koud persoon onder de overige hemelligchamen geworden is. Anaxagoras reeds zag in de vlekken hoogten en laagten van de oppervlakte der maan, al dacht hij ze zich dan ook voorloopig slechts als ontstaan uit de verschillende digtheid van de stoffen der satelliet,

waarvan de ligteren hooger waren opgestegen, maar de zwaarderen digter aan het middelpunt des bols waren gebleven(*). Maar Democritus spreekt al duidelijk van maanbergen en maandalen, en bij de latere geleerden ontvingen zelfs reeds eenige vlekken namen, b.v. de Kloof van Hecate, de Elysesche velden, de Vallei van Persephone(†).

Wij hebben zelfs een bijzonder geschrift ‘over het aangezigt in de maan’, dat even als zooveel anders onder den naam van Plutarchus doorgaat, en waarin de vlekken in de maanschijf, onze valschelijk alzoo genoemde zeeën, als schaduwen van hooge maangebergten worden verklaard, eene beschouwing, die echter reeds te zijnen tijde niet meer houdbaar was, zoodra men tot klaarheid gekomen was over de nadere omstandigheden en verhouding van de verlichting der volle maan. In het derde hoofdstuk nu van dit werk wordt melding gemaakt van eene veronderstelling van Clearchus, die ons ook nu nog als geestig genoegen kan doen. De maan namelijk wordt als een schitterende spiegelschijf en het vlekkenbeeld als eene terugkaatsing van den aardbol gedacht op de wijze eener landkaart, en wel zoo, dat de heldere plekken van de vaste landen, en de donkeren van de Middellandsche zee zouden komen. Dat de maan werkelijk van de verlichte aarde licht ontvangt, bemerken wij aan de aschkleurige schemering, waardoor nevens de smalle sikkel het onverlichte deel als een zwak geschetste bol zigtbaar wordt, gelijk Leon. da Vinci, even groot natuurkundige als schilder, reeds zeer juist verklaard heeft(§).

Gevoelen wij ons tot het oude Griekenland om zijne wondergroote scherpzinnigheid en oneindige zucht tot onderzoek en waarheid steeds ten sterkste aangetrokken, zoo zouden ons integendeel de middeleeuwen ligt met vrees vervullen, als zou de reeds gewonnen en verkregen kennis die in ongelezen perkamenten sluimerde, gemakkelijk weer verloren gaan. Maar ook in de oudheid was er nevens de scherpzinnigste verklaringen geen gebrek aan spelingen eener jeugdige phantasie, en de geduldige maan moest het aanzien, dat men in hare gestalte het maske eener Sibylle zag(**). Zoo was ook bij hen het strenge nasporen der waarheid slechts het eigendom van eenige uitgelezenen. Het bijgeloovige Atheensche volk (*δεσιδωμονες*, vgl. Paulus' rede voor den Areopagus) vervolgde Protagoras en wierp Anaxagoras in den kerker, omdat hij de als God vereerde zon voor een gloeijenden klomp verklaard en met een meteoorsteen vergeleken had(††). Wanneer daarom ook in de middeleeuwen bij het volk zigtbare verschijnselen zoowel in de overige stoffelijke wereld als in de maan verklaard worden als bij die Polynesische en Zuid-Africaansche volken van onzen tijd, waarvan we zoo even spraken, zoo waren er toch ook enkele groote mannen, die met

(*) Plutarchus (?) de placitis philos. II, 25.
(†) idem, de facie in orbe Lunae, cap. 29.
(§) Humboldt, Kosmos. Bd. 3, p. 499.
(**) Clemens Alex. Strom. L. I, c. 15.
(††) Plutarch. Nicias c. 23.

gelijke vrijheid dachten als de grootste mannen der oudheid. Alexander Reckam herhaalde de fabel van den vervloekten bewoner in de maan alleen slechts voor de aardigheid, maar zelf ziet hij in de maanvlekken verhevenheden en diepten in de oppervlakte onzer satelliet(*). Ook Dante die ons als vertegenwoordiger der beste natuurkennis van zijn tijd gelden kan, die ingewijd was in de astronomische en kosmographische wetenschap van Grieken en Arabieren, heeft ons eene kleine verhandeling over de maanvlekken nagelaten. Wel is waar wordt op ééne plaats (Inf. XX, 124, 299.)

> già tiene 'l confine
> D'amenduo gli emisperi, e tocca l'unda!
> Sotto sibilia, Caino e le spine:
> E gia jer notte fu la luna tonda.

de man met den doornbos, als Cain uit den bijbel beschouwd, maar we hooren dit op eene andere plaats slechts als een volkswaan vermeld (Par. II, 49):

> Ma ditemi, che son li segni bui
> Di questo corpo, che là guiso in terra
> Fan di Cain tavoleggiare altrai.

Veeleer vaart de dichter voort de physische oorzaken van die lichtverschijnselen na te vorschen. Vooreerst wordt het vermoeden van Jonische wijsgeeren weerlegd: als zou de maan zich uit digtere en dunnere stoffen hebben kunnen vormen, want zoo de maanvlekken de dunnere stoffen waren, dan zoude bij eene totale zonsverduistering het licht er doorheen moeten schijnen. Ook kan men zich daardoor de vlekken niet verklaren, dat het ligchaam der maan misschien uit glas bestaat, dat aan de heldere plaatsen digt aan de oppervlakte, aan de duistere daarentegen met een terugkaatsend metaal zou belegd zijn, want men behoeft slechts een kaarslicht achter zich te plaatsen en vóor zich drie spiegels op verschillende afstanden, zoo zal men desniettegenstaande het licht met gelijke werking van de verste als van de digtstbijzijnde vlakte teruggekaatst zien. Wij zien alzoo, dat de dichter zich op een zinnelijke waarneming beroept, om het meer of min steek houden der verschillende verklaringen te beproeven. De zijne zal ons nu wel niet meer bevredigen, want als we zijne uiterst duistere woorden:

> Virtù diversa fa diversa lega
> Col prezioso corpo, che l'avviva,
> Nel qual, si come vita in voi si lega.

behoorlijk verstaan, zoo dacht zich Dante den lichtkegel die op de maan viel, niet als gelijksoortig in al zijne deelen, maar plaatselijk sterker en zwakker. Het is zeker zeer moeilijk, wijl Dante altijd in

(*) Aliis visum est corpus lunae non esse rotundum sed in quibusdam suis partibus esse eminentius, in aliis depressius. Lib. I, cap. 14.

eene dubbele taal spreekt en geheime nevenverklaringen en zinspelingen met uiterlijke voorwerpen verbindt, daar hem de maan niet alleen de wachter der aarde, en het licht niet zooals voor ons die vorm der beweging is, die de zenuwen des gezigts kan in werking brengen enz. - het is zeg ik, zeker zeer moeilijk zijne verklaring der maanvlekken met wetenschappelijke duidelijkheid vast te stellen, maar er ligt minder aan gelegen, dat de waarheid uitgesproken, dan dat de waarheid op den regten weg gezocht werd.

Gelijk bij onze geest- en spookgeschiedenissen nu eens het slaan van een kruis, dan de klokslag van één uur, dan weer het hanengekraai de geesten in hun niet terugdrijft, zoo zijn ook de eenzame bewoners van de maan, hare draken, waterdragers, houtdieven, en wat ze verder zijn mogen, even als nevels vervlogen voor eene slechts vijftien maal versterkte grootte van ons ziensvermogen. Nauwlijks had Galilei kennis gekregen van de nieuwe ontdekking van den Hollandschen brillenslijper, of hij stelde voor zich zelven een telescoop zamen. Tot de onverwachte ontdekkingen waartoe het nieuwe werktuig leidde, behoorde ook de nadere waarneming van de oppervlakte der maan. 'Op den 4^{den} of 5^{den} dag na nieuwe maan, alzoo schrijft Galilei in den Astrom. nuncius (opere ed. Eugen. Alberi. Firenze 1843, T. III p. 63), als de maan zich met schitterende hoornen aan ons vertoont, wordt de verlichte oppervlakte van de donkere niet door eene scherpe elliptische lijn begrensd, gelijk het bij een volkomen bolvormig ligchaam plaats moest vinden, maar de rand is ongelijk ruw en vrij gescheurd..... Alle kleine vlekken komen daarin overeen dat het donkere deel van de zon afgekeerd ligt, maar zich heldere lichtafscheidingen tegenover de zon vertoonen. Een geheel gelijk gezigt vertoont ons de aarde na het aanbreken des dags, als het licht nog niet in de dalen valt, maar de bergen, die tegenover de zon liggen, reeds in het daglicht schitteren. En gelijk bij het klimmen der zon de schaduwen in de valleien op aarde steeds korter worden, evenzoo verliezen ook deze kleinere maanvlekken bij het toenemen der lichtschijf aan uitgestrektheid.'

Vervolgens vaart hij voort, de ringgebergten der maan met de oogen in den staart van den paauw te vergelijken, ja de groote ring midden in de maanschijf herinnert hem aan den plastischen vorm des koningrijks Boheme, en tevens geeft hij reeds eene methode aan de hand, hoe men volgens optische principes de hoogte van verschillende bergtoppen in de maan kan bepalen.

Nu was het gedaan met gezigten en fabelen in de maan: de wereld was, zooals het steeds gaat, aan eene kennis rijker, maar aan vele poëtische opwekkingen armer geworden. Immers nos connaissances sont aux dépens de nos jouissances, waarover het geestige stukje van Prof. Geel in Onderzoek en Phantasie nog altijd meesterlijk blijft: tenzij men wil zeggen, dat juist in kennis en vooral in het vermeerde-

ren van kennis het hoogste genot gelegen is, zoo als de Grieksche dichter zegt door Cicero aangehaald:

o□δεν γλ□□□τερον □ π□ντ□ ειδ□ναι.(*)

Maar dit is trouwens een genot, slechts aan zeer weinige uitgelezenen bekend en waar ze niet gaarne mee te koop loopen. Het gaat hun daarmee als bij Goethe:

Selig, wer sich vor der Welt
Ohne Hasz verschlieszt:
Einen Freund am Busen hält,
Und mit Dem genieszt,
Was, *von Menschen nicht gewuszt*,
Oder nicht bedacht,
Durch das Labyrinth der Brust,
Wandelt in der Nacht.

Maar, om nog eens ten slotte tot ons mannetje in de Maan terug te komen: de Poësie laat datgene, wat ze eens gevat heeft, niet ligt geheel los, en onze te vroeg gestorven de Génestet heeft er een aardig gebruik van gemaakt in de volgende verzen, waarmede ik deze reeds al te lange beschouwing over een onderwerp, dat aan velen futiel zal voorkomen, pour la bonne bouche wil besluiten:

Liedjen in den maneschijn.

Hoe 't koomt toch, dat zoo garen
De meisjens - vraagt ge mij -
In 't lieve maantjen staren
Met stille mijmerij?

Wel, hebt gij nooit vernomen
Van 't mannetje in de Maan?
Zij zien het in heur droomen,
Zij lokken 't met een traan.

Schijnt later - als de morgen
Haar naast een wiegjen wekt,
En de avond uit de zorgen
Haar in de veêren trekt -

Schijnt later van den hoogen
Het maantjen op de ruit -
Men kijkt met andere oogen:
Het mannetje' is er uit!

Zelfs ziet men menig spannetjen
Zoo kwalijk zamengaan,
Dat vaak de vrouw het mannetjen
Terug wenscht naar de maan!(†)

(*) Epist. ad Attic. IV, 11 of naar tijdorde I, 122.
(†) Laatste der eerste, p. 203.

Uit den vreemde.
Medegedeeld door Mevr. van Westrheene.
Dokter Reinhard.

De stralen der middagzon vielen op een smaakvol aangelegden tuin, speelden op grastapijt en bloembedden en deden ze uitkomen in hunne volle pracht.

De man die op het breede kiezelpad heen en weer liep, scheen er echter ongevoelig of blind voor te zijn; zijn vorschende blik tuurde in de verte, en uit de ongeduldige uitdrukking zijner oogen bleek dat hij niet vond wat hij zocht. Eindelijk viel zijn oog op een prieel in den versten hoek van den tuin en, vermoedende dat hij daar het voorwerp van zijn zoeken vinden zou, richtte hij daar zijne schreden heen.

Zijne verwachting werd niet teleurgesteld, want toen hij het prieel dichter genaderd was, zag hij het jonge meisje dat hij zocht; er lag een ernstige, zelfs zwaarmoedige trek op haar gelaat, en zij was zoo diep in gedachten dat de man haar reeds eenige oogenblikken zwijgend had gadegeslagen, eer zij hem bemerkt had; doch eindelijk keek zij op en zeide vriendelijk:

'O, zijt gij daar, dokter!' en stond op en reikte hem hare hand.

'Ik hoorde dat gij in den tuin waart, Eva,' antwoordde hij, 'en ik heb het gewaagd u te komen storen; neemt gij het mij niet kwalijk?'

'Kwalijk?' antwoordde zij glimlachend; 'ik zat juist aan u te denken; maar zeg mij eerst, zijt gij bij tante geweest en hoe hebt gij haar gevonden?'

'Uwe tante wordt beter, nog eenige dagen en ik kan mijn afscheid nemen', antwoordde de dokter en voerde daarbij het jonge meisje weder naar de bank terug, van waar zij opgestaan was, en zette zich naast haar neder.

Hij hield hare hand vast, en de wijze waarop zij hem die hand liet en hem aankeek, toonde dat zij hem de rechten van een oud vriend toekende.

'En gij dacht dus aan mij, Eva?' hernam hij zacht, 'uwe gedachten waren toch niet van vroolijken aard toen ik bij u kwam!'

'Och, er kwamen zoo veel herinneringen bij,' antwoordde zij. 'Het is van daag de verjaardag van mijn vader, en verleden jaar was hij nog bij mij; en nu kwam de herinnering in mij op hoe gij mij bij zijn bed bracht, nadat ik om zijne ziekte naar huis geroepen was; dat was de laatste keer dat ik hem zien zou; hij stierf nog in dienzelfden nacht; och, was ik maar niet uit logeeren gegaan!'

'Ja, zijn dood was onverwacht,' zeide de dokter, en had moeite om zijne aandoening te bedwingen toen hij de tranen van het jonge meisje zag.

'Och, ik had zoo gaarne nog éenmaal met hem gesproken,' ging zij voort, 'al ware het alleen om eene opheldering te vragen van hetgeen hij mij kort voor zijn dood gezegd heeft, en dat mij altijd als lood op het hart drukt.

De dokter antwoordde niet, en het jonge meisje bemerkte niets van de donkere wolk die een oogenblik over zijn gelaat vloog. Doch eensklaps keek zij hem onderzoekend aan en zeide:

‘Ik weet niet hoe het komt, dat ik van daag juist zoo veel behoefte heb om mijn hart uit te storten; het is zeker omdat ik u bijna niet alleen gezien heb na mijns vaders dood en en... ik geloof dat gij mij het raadsel kunt oplossen dat er in zijne laatste woorden lag... Neen, val mij niet in de rede; ik *moet* u nu zeggen wat mij reeds zoo lang gekweld heeft; want ik weet dat ik u geheel vertrouwen kan.’

‘Dàt kunt gij,’ antwoordde de dokter hartelijk.

‘Nu dan, toen ik mijn vader weêr zag en schreiend bij zijn bed knielde, zeide hij met eene flauwe stem, terwijl hij zijne zwakke hand op mijn hoofd legde: “Vergeet nooit hoe groote dankbaarheid wij aan dokter Reinhard verschuldigd zijn; blijf hem liefhebben en hoogachten; want hij heeft ons geluk, mijne eer gered.”

“Dat was eene koortsachtige fantasie, hij zou die woorden in gezonde dagen nooit gesproken hebben,” antwoordde de dokter ontsteld.

Neen, neen. Hij was in dat oogenblik bij zijn volle bewustzijn, en ik zou hem aanstonds de opheldering van zijne woorden gevraagd hebben, als gij niet binnen gekomen waart en bevolen hadt alle aandoening te vermijden. Na dien tijd heb ik mijn vader niet levend meer gezien. Daarom zijt gij mij eene opheldering schuldig, dokter; gij moet mij zeggen wat die woorden beteekenden. Hoe kan ik u anders dankbaar zijn, zooals mijn vader mij bevolen heeft?’

De dokter was opgestaan; hij stond voor haar en vatte hare beide handen.

‘Eva,’ zeide hij, ‘gij zijt mij geen dank schuldig. Ik geef u mijn woord dat het niets dan eene ziekelijke verbeelding geweest is, die uw vader deed zeggen dat ik zijne eer zou gered hebben; er heeft nooit een smet op zijne eer gekleefd; niemand heeft er ooit aan gedacht aan zijne eer te twijfelen!’

Eva keek hem dankbaar aan. ‘De nagedachtenis van mijn vader is mij heilig; maar sedert zijn dood was het mij alsof er een nevel tusschen ons lag, die mij verhinderde hem in mijne gedachten te zien zooals hij werkelijk geweest is. Al ben ik u dus geen anderen dank schuldig, dan dank ik u toch dat gij dien nevel hebt doen verdwijnen. Ik zal het nooit vergeten.’

‘En toch zou ik wenschen dat gij dat alles vergat, Eva; dat er in geenerlei opzicht van dankbaarheid sprake was tusschen u en mij; want, weet gij wel dat ik gekomen ben om geheel iets anders van u te vragen dan dank?’

Eva keek hem verwonderd en vragend aan; maar hij nam nogmaals hare hand en zeide: ‘Eva, sedert uws vaders dood heeft uwe tante u tot zich genomen; zoudt gij aan het denkbeeld kunnen gewennen uwe tante weêr te verlaten en een man toe te behooren die u van uwe kindsheid af heeft liefgehad?’

Er lag eene zwijgende vraag in hare oogen; doch hare hand beefde in de zijne.

‘Eva, ik ben zelf die man die u liefheeft, wiens hoogste wensch het is u de zijne te mogen noemen en die u vraagt: kunt gij, wilt gij mij uwe hand geven?’

Een oogenblik was Eva ontsteld over eene zoo geheel onverwachte verklaring. Zij had in dien man, die bijna het dubbele van hare achttien jaren telde, altijd slechts een vaderlijken vriend gezien; zij had hem in alles vertrouwd, en nooit te vergeefs op zijne bescherming en zijne deelneming gerekend. En nu stond die man daar voor haar in de houding van iemand die zijn levensgeluk van hare beslissing wachtte. Zij kon die verandering niet vatten en hij zag dat hare wangen verbleekten. Haar zwijgen verontrustte hem en met ontroerde stem hernam hij:

‘Heb ik mij vergist, Eva, toen ik dacht dat uw hart vrij was; of voelt gij dat het u niet mogelijk zou zijn mij lief te hebben? Zeg dan maar een enkel woord, dan trek ik mijn verzoek weder in; want ik zoek even goed uw geluk als het mijne!’

Eva had zich terwijl hij sprak weder hersteld en waagde het hare oogen tot

hem op te slaan; zij zag de zijne op haar gericht, die ernstige oogen die zoo teer en liefdevol op haar rustten, en het was haar alsof haar hart in dat oogenblik voor hem open ging en vervuld werd met een ongekend zalig gevoel. Waarom zou zij dien man, die beter en edeler was dan alle menschen die zij kende, ook niet beter kunnen liefhebben dan ieder ander; zooals zij haren vader had bemind? Ook kwam er weder eene vluchtige gedachte aan de woorden diens stervenden vaders bij haar op; was nu het oogenblik niet gekomen, waarin zij toonen kon da zijn wil haar heilig was?'

'Spreek, Eva, bezit een ander uwe liefde?' vroeg de dokter op nieuw.

'Neen,' antwoordde zij, 'mijn hart behoort aan niemand anders, en...' hier bleef zij steken.

'En?' vroeg hij in gespannen verwachting.

'In plaats van te antwoorden, legde zij hare hand in de zijne.

'Wilt gij mijne vrouw worden, Eva?'

'Ja,' antwoordde zij zacht.

Hij maakte eene beweging alsof hij haar in zijne armen wilde sluiten; doch hij bedwong zich en zeide, met eene stem die van innerlijke ontroering beefde: 'Neen, Eva, gij moogt u met die beslissing niet overhaasten! Het zou niet goed zijn uw antwoord op eene vraag die u blijkbaar zoo heeft getroffen, nu reeds te willen hooren. Ik geef u zooveel tijd om in bedaardheid uw hart te onderzoeken, als gij verlangt en ik zal geen moeite meer doen om u voor mij te winnen, als gij mij zegt dat gij mij niet beminnen kunt; daarentegen eisch ik uwe geheele, onverdeelde liefde, wanneer gij eens het woord hebt uitgesproken dat u aan mij verbindt; dat mag ik eischen, omdat mijn geheele leven aan u gewijd zal zijn. Daarom, wees bovenal oprecht jegens u zelve en mij en onderzoek of niet misschien een ander eene plaats in uw hart bezit.'

Zij glimlachte en bloosde. 'Die verzekering kan ik u wel geven; want dat ik als veertienjarig meisje met mijn neef Eduard gedweept heb, zult gij mij toch niet toerekenen.'

'Met uw neef?' vroeg hij, onaangenaam verrast, 'en hij?'

'Och, dat was het juist,' antwoordde zij half lachende, 'hij keek in het geheel niet naar mij om; hij vermoedde niet eens dat zijn nichtje hem zoo bewonderde en had slechts oogen voor volwassen dames, bij wie de marine-officier trouwens niet weinig gezien was.'

'Maar hoe stond het sinds ook gij eene volwassen dame werdt, Eva?'

'Och, sedert dien tijd heb ik het verleerd aan hem te denken,' antwoordde zij luchtig, 'wij hebben elkander ook in het geheel niet weergezien; want toen hij, kort vóor den dood van mijn vader te huis kwam, logeerde ik bij mijne vriendin.'

'En is het waar dat hij nu hier gewacht wordt?' vroeg de dokter haastig.

'In zijn laatsten brief schreef hij over zijne terugkomst van de expeditie welke hij meêgemaakt had in de Aziatische zeeën. Maar ik kan niet zeggen dat ik naar zijne komst verlang; want wat ik van hem gehoord heb, heeft mij niets voor hem ingenomen; zijne woestheid en zijne onbezonnenheid moeten ontzaglijk zijn, en ik geloof dat ik geen levensgeluk zou hebben buiten een kalm en gerust vertrouwen op een zekeren steun.'

'Dien steun zult gij bij mij vinden, Eva!' kon hij zich niet weerhouden hartelijk uit te roepen; maar hield wat hem nog meer op de lippen lag zorgvuldig in. Slechts zijne oogen zeiden: 'Mocht ik u spoedig dien steun kunnen schenken.' Daarop gaf hij haar de hand tot afscheid, zeggende:

‘Ik herroep niet dat gij u zelve bedaard moet onderzoeken, Eva; maar laat mij niet langer in onzekerheid dan noodig is.’

Eva keek hem helder en vriendelijk aan; zij had reeds lang hare rust terug

gewonnen. Eigenlijk begreep zij maar half waarom zij niet nu reeds eene beslissing zou uitspreken, welke zij toch in haar hart reeds genomen had; maar hij wilde het zoo en wijl zij in het algemeen gewoon was zich naar zijn raad te voegen, wilde zij ook nu doen wat hij verlangde.

Een uur later keerde Eva, die nadat dokter Reinhard haar alleen had gelaten, naar het graf haars vaders was gegaan, naar het huis harer tante terug.

'Er is iemand binnen, jufvrouw,' zeide de dienstbode die haar de deur open deed, 'maar ik mag niet zeggen wie het is.'

Toen Eva eenigszins nieuwsgierig bij hare tante in de kamer trad, stond een jonge man, in de uniform van officier bij de marine, van de canapé op, trad haar met vluggen tred te gemoet en bood haar, zonder een woord te spreken, de hand.

'Neef Eduard!' riep Eva verrast, en keek in de donkere oogen, die met onmiskenbare aandoening op haar gericht waren.

'Ik ben blijde dat gij mij welkom heet, Eva; het doet mij genoegen dat ik u hier, in het huis van mijne moeder mag zien!' zeide hij; daarop was het alsof hij bedacht dat zijne woorden eene smartelijke herinnering bij haar moesten opwekken; want met de woorden; 'vergeef mij,' boog hij zich snel naar haar heen om haar de hand te kussen.

Het deed Eva goed dat haar neef op die wijze aan haar geleden verlies dacht en zij antwoordde: 'Ik acht het een groot geluk dat ik niet eenzaam in de wereld achterbleef toen mijn goede vader stierf; en dat er nog harten waren die liefde en zorg voor mij hadden.'

'Die zijn er, en daar zal het u nooit aan ontbreken, Eva. Ik weet niets wat mij zoo heilig en zoo dierbaar is als uw geluk.

Zij zag den jongen man, die met zulk eene hartstochtelijke innigheid gesproken had, eenigszins verwonderd aan. Zij had echter geen gelegenheid om te antwoorden, daar hare tante, die glimlachende getuige van hunne hartelijke begroeting was geweest, haar toeriep;

'Dat noem ik eene verrassing, Eva. Ik verwachtte hem nog in geen weken, en daar staat hij vóor mij, zonder dat hij een enkel woord vooraf geschreven heeft.'

'Ik heb veel vroeger verlof gekregen dan ik gedacht had,' zeide Eduard; en toen ben ik onmiddellijk op reis gegaan om u en Eva zoodra mogelijk weer te zien, en...'

Hij voltooide zijn volzin niet, maar liep met groote stappen in de kamer op en neder.

Er lag over het geheel iets onrustigs in zijn wezen, iets gejaagds in zijn vragen en antwoorden, zoodat zijne moeder verwonderd haar hoofd schudde, en zelfs zeide; 'Gij zijt niet zooals gij placht, Eduard. Wat heeft u zoo veranderd?'

Hij lachte gedwongen en antwoordde: 'Och, alles verandert in de wereld en de mensch ook; ik heb een geheel jaar - en dat nog wel op zee - de gelegenheid gehad om dat aan mij zelf te ondervinden.

Zijne moeder begreep hem niet, zij zag slechts dat hij een oogenblik donker voor zich keek. Ook Eva merkte dien somberen trek van zijn gelaat op; zij gevoelde zich niet op haar gemak in zijn bijzijn en ging onder een of ander voorwendsel de kamer uit. Hij keek haar na en toen zijne moeder zag dat zijn gelaat weder opgehelderd was, vroeg zij: 'Hoe bevalt mijne Eva u?'

‘Zij is een mooi meisje en zij heeft eene lieve uitdrukking in haar gezicht,’ antwoordde hij.

‘Zijne moeder glimlachte te vreden en bijna triomfantelijk. “Nu,” zeide zij, dan is uw smaak toch ten goede veranderd; want weet gij nog wel dat gij, pas

een jaar geleden, beweerdet dat zulke blonde schoonheden uw hart niet boeien konden? Toen scheen Emilie Waldow, die trouwens in alles het tegenbeeld van Eva is, uw hart veroverd te hebben.'

Een donkere blos bedekte de wangen des jongen mans en hij riep: 'Ik bid u, mama, praat daar niet meer over; dat is lang voorbij. Vertel mij liever wat gij bezig waart mij te vertellen toen Eva straks binnen kwam, de bijzonderheden van den dood van mijn oom.

'Daar heb ik niet veel meer van te vertellen dan gij nu weet. Ik schreef u toen al dat uw oom, den dag na uw vertrek, door een beroerte getroffen geworden was.'

'Ja, dat weet ik, dat weet ik,' antwoordde hij gejaagd; 'ik ontving dien brief nog den dag eer wij onder zeil gingen en kon eerst uit Engeland antwoorden; maar er bleef nog veel te vragen nadat ik uw brief gelezen had; gij schreeft onder anderen niet of die beroerte aan een of andere bijzondere omstandigheid toegeschreven werd; of oom zich driftig gemaakt had...'

'Uwe vraag doet mij weer aan het vermoeden denken, dat toen ook bij mij is opgekomen, door een woord dat ik toevallig hoorde; toen ik namelijk 's avonds in de kamer van uw oom kwam, hoorde ik hem tegen dokter Reinhard, die hem sedert zijne *attaque* geen oogenblik verlaten had, zeggen: 'Gij belooft mij dus, dokter dat onze verdenking onder ons blijft?' Waarop de dokter antwoordde: 'Op mijn woord van eer!' Ik heb later dikwijls aan die woorden gedacht en er ook met den dokter over gesproken; maar toen ik hem vroeg of de aanval van beroerte aan een of ander geval dat uw oom boos gemaakt had, of had doen schrikken, moest toegeschreven worden, ontweek hij mijne vraag; ik heb er dus over gezwegen.'.

Eduard had zwijgend geluisterd en het had er veel van alsof hij met zijne gedachten ver weg was, toen hij eensklaps vroeg: 'Wat voor soort van mensch is die dokter Reinhard?'

'Hij is algemeen geacht, als dokter en als mensch,' antwoordde zijne moeder. 'Ik heb hem sedert den dood van uw oom ook tot mijn dokter gekozen, omdat hij mijn hart gewonnen had, door de wijze waarop hij mijn zwager had behandeld. Ik heb dan ook gelegenheid gehad om mij met mijne keus geluk te wenschen, in mijne afgeloopen ziekte; want ik had den dokter aanvankelijk meer om den wil van Eva genomen, voor wie hij een trouwe vaderlijke vriend is.'

'En hoe was Eva onder den dood van haar vader?' vroeg Eduard, die telkens weder op dat onderwerp terug kwam.

'Het arme kind! Zij ging er diep onder gebukt, en zij zou alleen in de wereld gestaan hebben, hadden de dokter en ik haar niet met raad en daad geholpen. Daarbij viel het mij geweldig tegen dat uw oom op verre na zoo rijk niet was als iedereen gedacht had; er viel voor zijne dochter niets te erven dan de onbevlekte naam van haren vader; aan de gelden welke hij van de stad onder zijne bewaring had, ontbrak er geen cent; maar Eva zou geheel onbemiddeld achter gebleven zijn, als gij de vijf duizend gulden, die uw oom nog voor u beheerde, niet aan haar afgestaan hadt.'

De jonge man had zijn gelaat van zijne moeder afgewend terwijl zij tot hem sprak; maar nu keerde hij zich eensklaps driftig naar haar toe en zeide: 'Zwijg daarvan mama; daar mag geen woord van gesproken worden. Dat offer was voor mij zoo groot niet, na die onverwachte erfenis van mijn neef, die wel zes maal die som bedroeg. Bovendien had Eva evenveel recht op die vijf duizend gulden als ik, want

zij bestond hem even na als ik; het was een onrechtvaardig testament. Ik hoop toch dat Eva daar niets van weet?'

'Zij weet er niets van en houdt die vijf duizend gulden voor geld dat haar vader haar nagelaten heeft. Niemand weet er van dan de dokter en ik.'

‘Altijd weer die dokter!’ riep Eduard ongeduldig, en hij scheen er nog iets te willen bijvoegen, toen Eva weder in de kamer kwam. Toen hij haar zag, blonk er weder iets van dezelfde ontroering in zijne oogen, als bij hun eerste wederzien, en zijne stem klonk zacht als hij haar aansprak.

Onwillekeurig dacht zij daarbij aan eene andere stem, waarvan de innige toon haar dien middag zoo zeer verrast had, en het beeld van haren vriend kwam haar levendig voor 'den geest. Zij vergeleek hem met haren neef en vroeg zich af, waarom deze eigenlijk geen aangenamen indruk op haar maakte, wijl zij zich toch bekennen moest dat de dokter, wat zijn uiterlijk voorkomen betrof, niet in de schaduw van haren neef kon staan. Zelfs de oogen van Eduard jaagden haar angst aan, hoe deelnemend hij haar ook aankeek. Als hij van zijne reizen vertelde, luisterde zij met gespannen opmerkzaamheid; maar wanneer hij dan telkens van zijn onderwerp afdwaalde en dingen zeide, die toonden welk een strijd er in zijn binnenste woedde, gevoelde zij zich van hem terug gestooten en zij had oogenblikken van werkelijken angst voor hem. ‘Goddank!’ dacht zij dan, ‘dat Reinhard niet zoo is als Eduard.’ En dan vroeg zij zich af hoe die beiden het met elkander vinden zouden; of er ooit vrede en vriendschap tusschen hen wezen zou.

Reeds den volgenden dag zou zij in de gelegenheid komen daaromtrent eenige zekerheid te verkrijgen. De dokter kwam zijne gewone visite maken, en zonder iets van de komst van den zoon zijner patient te weten, trad hij binnen.

‘Dokter Reinhard - mijn zoon Eduard;’ zoo stelde mevrouw Walbergen de beide heeren aan elkander voor, en Eva, wie het binnentreden van den dokter onwillekeurig een blos op de wangen bracht, keek vol verwachting van den een naar den ander, en schrikte van de koelheid waarmede zij voor elkander bogen.

‘Ik herinner mij den luitenant Walbergen bij zijn oom ontmoet te hebben, den dag voor diens laatste ziekte; gij kwaamt juist bij uw oom van daan, toen ik naar hem toeging.’

De toon waarop de dokter dat zeide, was wel is waar koel, doch rechtvaardigde volstrekt de vijandige uitdrukking niet, welke Eva in de oogen van haren neef opmerkte.

‘Ik bewonder uw geheugen, mijnheer Reinhard;’ antwoordde Eduard, ‘ik moet bekennen dat ik die onbeduidende toevalligheden en datums altijd vergeet.’

‘Dat komt van uwe levenswijs op de wisselvallige zee, misschien,’ hernam de dokter koel, en wendde zich tot mevrouw Walbergen, met de vraag hoe zij zich bevond. Na dat hij eenige minuten gepraat had, stond hij op, zonder dat hij Eva iets meer dan een voorbijgaanden groet geschonken had. Slechts eene seconde rustten zijne oogen op haar, en in haar hart gevoelde zij dien blik als een waarschuwing om niet te wankelen in- en niet te dralen met hare beslissing.

‘Als ik ooit iemand onverdragelijk gevonden heb is het die dokter Reinhard’, riep Eduard, zoodra de deur achter den dokter gesloten was.

Eva keek verbaasd en geërgerd op, en bedacht zich of zij haren neef naar de reden van dien afkeer zou vragen, toen hare tante haar voorkwam, door te zeggen:

‘Dat is een zonderlinge afkeer, Eduard, waartoe de dokter u volstrekt geen aanleiding gegeven heeft. Gij moest bedenken...’

‘Och neen, mama, ik kan nooit bedenken; ik kan alleen maar voelen, ik heb sympathie of antipathie voor iemand, zonder dat ik er rekenschap van geven kan.

Eva zal het wel met mij eens zijn,' ging hij, gedwongen schertsend voort; 'dat wij dat denken maar daar moeten laten, voelen is veel beter!'

Eva antwoordde ontwijkend; zij was boos op Eduard. Hij zag het, en, hoe-

wel hij de reden van haar misnoegen niet begreep, begon hij over iets anders te praten, liet zich weder van zijne beminnelijkste zijde zien en was onuitputtelijk in oplettendheden voor zijn nichtje, zoodat Eva weldra haren wrevel vergat en zich trachtte op te dringen dat die afkeer van Eduard slechts een voorbijgaande luim was geweest. In de volgende dagen had zij dan ook geene aanleiding om zich op nieuw te ergeren; want als de dokter kwam, was Eduard of afwezig, of ging hij, na een vluchtigen groet de kamer uit.

Eva begreep de aanhoudende verandering in de stemming van Eduard niet, doch zij zou geen meisje geweest zijn, indien zij er niet bij gedacht had aan eene misschien ongelukkige liefde, en daarbij kwam Emilie Waldow wie hij verleden jaar zoo in het oogloopend zijn hof gemaakt had, haar voor den geest.

Toevallig was zij al zeer spoedig getuige van de eerste ontmoeting der beide jongelieden; op eene avondpartij, waar zij Emilie Waldow aantroffen. Eva sloeg haren neef met gespannen opmerkzaamheid gade en het deed haar zeer, toen zij de opzettelijke verwaarlozing zag waarmede Eduard Emilie vermeed. Zij had reeds meermalen gelegenheid gehad om de diepe rimpels tusschen zijne wenkbrauwen te leeren kennen, die op dien avond zijn voorhoofd niet verlieten; hoewel hij zich bij buien als uitgelaten vroolijk aanstelde. ‘Wat kan het toch zijn, dacht Eva, “dat zijn hart zoo verbitterd had, en zelfs zoo doodelijk op zijne liefde had gewerkt?”

Dat peinzen over den zieletoestand van Eduard werkte drukkend op haar eigen hart terug en menigmaal smachtte zij naar een onderhoud met haren vriend, dat haar, zoo als zij dacht, van die zonderlinge onrust die haar kwelde, bevrijden zou. Hoe gaarne zou zij in zulke oogenblikken het verbindende “ja” uitgesproken hebben, en toch, wanneer hij haar later dan weder met eene uitdrukking aankeek waarin zij de vermaning om te beslissen las, dacht zij half gemelijk dat hij haar toch geheel vrij moest laten in hare keus! Doch eindelijk werd Eva den strijd moede en, vast besloten nam zij de pen op om Reinhard te zeggen dat zij zijne hand aannam en God bad Zijnen zegen op dat besluit te geven.’ Het was haar als ondervond zij reeds in dat oogenblik iets van het verwachte geluk; althans zij gevoelde zich vrijer en kalmer nadat zij den brief verzonden had.

‘De dokter was niet te huis,’ zeide de dienstmaagd, die den brief bezorgd had; ‘hij werd eerst tegen den avond terug gewacht; maar zoodra hij t'huis kwam zouden zij hem den brief geven.’ Terwijl Eva zich verdiepte in de voorstelling hoe hij den brief zou lezen, en wanneer hij bij haar kon zijn, gevoelde zij zich gelukkig in dien zekeren steun waaraan zij zich overgegeven had.

Eensklaps werd zij gestoord:

‘Zijt gij alleen, Eva?’ vroeg Eduard, binnentredende, en vatte terstond hare beide handen. ‘Eva, mag ik hopen dat uw hart mij toegedaan is; dat gij mij lief hebt zooals voorheen?’

‘Eduard!’ riep zij, ontzet over die plotselinge vraag.

‘Ja, Eva; die woorden moesten er uit! Zeg mij dat gij de mijne worden wilt!’

‘Eduard... dokter Reinhard heeft mijn woord; ik heb hem mijn jawoord gegeven.’

Met een woesten schreeuw stoof hij op. ‘Dat is niet mogelijk! Zeg dat gij mij misleidt! Hij mag u niet bezitten, hij niet, Eva!’

‘Om Godswil, wat gaat er toch in u om, Eduard!’ riep Eva ontsteld.

Eduard liep met groote schreden de kamer door, maar eensklaps bleef hij voor haar stilstaan, keek haar doordringend aan en zeide: ‘Eva, bemint gij dokter Reinhard?

Antwoord mij zoo oprecht alsof het geluk van een menschenleven van uwe woorden afhing!'

‘Hij is de beste, de edelste mensch, Eduard.’

‘Ik vraag of gij hem bemint, Eva,’ riep hij, stampvoetend.

Zij keek hem bijna smeekend aan, en zeide: ‘Zou ik hem anders mijne hand geschonken hebben, Eduard?’

‘O, eene hand kan men wel zonder liefde geven!’ zeide hij, met een bitteren lach, en voegde er bij: ‘Mijn hart zegt mij dat gij dien man niet bemint, Eva; gij acht hem, vereert hem, wat weet ik het! Maar gij bemint hem niet. En ik, hier smeek ik u, op mijne knieën, word mijne vrouw, Eva! Ik eisch mijn leven, mijne zaligheid van u; ik ben verloren als gij mij afwijst!’

‘Gij eischt het onmogelijke van mij, Eduard; iets wat sedert een uur onmogelijk geworden is. Van morgen heb ik dokter Reinhard schriftelijk mijn toestemmend antwoord gezonden.’

Nog eens ontsnapte hem een woeste kreet; maar hij bedwong zich en vroeg driftig:

‘En hij.. waarom is hij niet hier?’

Eva zeide hem welke boodschap zij dien morgen ontvangen had, en bij hare woorden vloog er een glans over zijn donker gelaat.

‘En als gij hem dien brief nog niet gezonden hadt, Eva, welk antwoord zoudt gij mij dan geven?’

‘Dan, Eduard... o, kwel mij niet! Ik kan, ik mag u op die vraag niet antwoorden.’ En zij barstte in tranen uit.

‘Eva gij behoort mij! Er mag gebeuren wat er wil!’ juichte hij; trok haar hartstochtelijk aan zijn hart, liet haar evenwel onmiddellijk weder los, en de volgende seconde was hij verdwenen.

Dokter Reinhard was dien dag vroeger te huis gekomen dan gewoonlijk; toen hij in zijne kamer trad, zag hij, onder meer brieven, ook den brief van Eva liggen. Haastig verbrak hij het zegel, en een straal van blijdschap verhelderde onder het lezen zijn ernstig gelaat. ‘Goddank!’ zeide hij; ‘Goddank, dat mijne vrees ongegrond was. Arm klein hart! Hoe vertrouwt het mij! God helpe mij, dat ik haar vertrouwen nooit teleurstel. Al moest ik er mijn hartebloed voor geven, ik wil haar gelukkig zien.’

Hij leunde met zijn hoofd in zijne hand en keek peinzend voor zich, terwijl zijn gelaat hoe langs zoo meer ophelderde, terwijl de beelden eener vriendelijke toekomst hem tegenlachten. Eindelijk sprong hij op en riep: ‘Dwaas die ik ben, om al droomende te verzuimen het werkelijke geluk te genieten!’ En schielijk nam hij zijn hoed en was op het punt van de kamer uit te gaan, toen er aan zijne deur geklopt werd. Op zijn: ‘Binnen!’ trad Eduard de kamer in.

Met één oogopslag had Eduard de blijde uitdrukking op het gelaat des dokters gezien, die zelfs bij de onaangename verrassing over de komst des jongen officiers niet geheel verdween. Eduard beet zich op de lippen en, volgens zijne gewoonte, viel hij aanstonds weder als met de deur in het huis.

‘Gij hebt een brief van mijn nichtje ontvangen, dokter?’ vroeg hij, na eene zwijgende buiging.

Reinhard keek hem verwonderd aan en antwoordde toen bedaard: ‘Ik wil u het antwoord op uwe eenigszins zonderlinge vraag niet weigeren; ja, ik heb een brief van Eva ontvangen.’

‘Ik weet wat er in staat,’ riep Eduard, die zich nauwelijks meer beheerschen kon, ‘en ik ben gekomen om u te zeggen...’

‘Nu?’ vroeg de dokter, fier het hoofd oprichtend.

‘Dat gij ondanks dien brief, toch geen rechten op hare hand moogt laten gelden. Ik zelf betwist haar u! Eva moet en zal *mijne* vrouw worden,’ al moest ik met hemel en hel om haar vechten!’

De dokter keek zijn mededinger aan met een kalmen blik.

‘Ik wil niet onderzoeken of gij koorts hebt, dan of uwe hersenen gekrenkt zijn, mijnheer; maar het doet mij pleizier dat ik Eva vrij weet van uwen invloed; gij behoeft dus niet weder op uwen eisch terug te komen.’

‘O, gij kent Eva's hart niet,’ riep Eduard; ‘anders zoudt gij zoo fier niet spreken. Weet gij wel dat ik zoo even met Eva gesproken heb en dat ik zeker weet dat haar hart mij behoort?’

De dokter werd bleek; maar toch antwoordde hij vast: ‘Ik heb haar woord; een meisje als Eva liegt niet.’

‘Neen, maar zij kan zich zelve bedriegen; zij was blind voor zich zelve, totdat de blinddoek haar van de oogen viel!’

‘Zeg dan liever,’ viel de dokter hem bitter in de rede, ‘totdat die haar met listige hand van de oogen gerukt werd.’

‘Mijnheer!’ riep Eduard, ‘ik ben bereid u alle satisfactie te geven, indien gij wilt dat wij, met de wapenen in de hand, onze aanspraken op Eva zullen laten gelden!’

Reinhard mat hem met een verachtelijken blik en zeide koel: ‘Gij zult mij tot geen gekke streken verleiden, mijnheer, evenmin als gij mij tot nog toe mijn vertrouwen op Eva benomen hebt. Wat achter mijn rug gebeurd kan zijn, wil ik niet beoordeelen, totdat ik het uit haar eigen mond heb gehoord; tot zoolang verzoek ik u de zaak te laten rusten.’

‘Het zij zoo,’ antwoordde Eduard. ‘Spreek met Eva; ik ben overtuigd dat daarmede alles geschikt zal zijn. Goeden dag, mijnheer.’

‘Nog een oogenblik,’ zeide de dokter. ‘Hoe ook de uitspraak van Eva moge zijn, wij beiden, dat gevoel, dat hoop ik, spreken elkander in deze oogenblikken voor het laatst, daarom blijft mij nog iets te doen. U iets terug te geven dat verleden jaar *toevallig*, in mijne handen is gekomen en dat ik bewaard heb, om het u bij gelegenheid ter hand te stellen.’

Hij ging naar zijne schrijftafel, nam een wit lederen handschoen, zooals zeeofficieren dragen, uit eene gesloten lade; hij bood dien Eduard aan, wees op de letters waarmede hij op den zoom van binnen was gemerkt: ‘E.W.’ en zeide: ‘dien heb ik in de kamer van uw oom gevonden, toen ik bij zijne laatste plotselinge ziekte bij hem geroepen werd; ik heb hem opgeraapt en bewaard.’

Eduard werd doodsbleek en keek den dokter aan, zooals een tijger zijne prooi zou doen, doch hij herstelde zich oogenblikkelijk weder en zijne stem was even kalm als zijn gelaat, toen hij antwoordde:

‘Ik dank u voor het zorgvuldige bewaren van die kleinigheid; al hecht ik er niet veel aan, zoo stel ik toch eene goede bedoeling op prijs.’

Daarop boog hij en ging heen. De dokter keek hem somber na, en mompelde: ‘hij neemt dien handschoen zóo aan... ook dat middel om hem te verdrijven is dus mislukt; wel nu, wij zullen den strijd dan beginnen.’

Eva was in eene hevige gemoedsbeweging achter gebleven, toen Eduard haar verlaten had. Zij had een bitteren strijd te strijden. Moest zij in dien toestand den dokter wederzien, als hij kwam om haar als zijne verloofde te danken voor hare toestemming? Zij wachtte zijne komst angstig af en beefde over al hare leden, toen zij eindelijk zijn voetstap hoorde. Daar ging de deur open en hij trad op den drempel. Doch in plaats van haar aanstonds in zijne armen te sluiten, keek hij haar eerst eenige seconden onderzoekend aan; toen trad hij naderbij, vatte hare hand en zeide:

‘Eva, ik heb uw brief ontvangen, maar ook uw neef gesproken; zeg mij dat alles niet waar is, wat hij mij heeft gezegd; dat gij trouw gebleven zijt aan u zelve; dat gij mij niet misleid hebt, toen gij mij schreeft.’

Zijne stem, die eerst zoo vast was geweest, beefde bij het uitspreken van die laatste woorden en iedere toon drong haar diep in het hart.

'O, Reinhard, ik wist het immers niet toen ik u schreef,' zeide zij, en klemde angstig hare handen ineen.

'Wat wist gij niet, Eva?' vroeg hij zacht.

'Dat Eduard mij bemint, dat hij wanhopig worden zal als ik hem afwijs.'

'En wat hebt gij hem daarop geantwoord, Eva? Hebt gij hem toen ook uwe liefde bekend?'

'Neen, o, neen, Reinhard! Ik was alleen maar onuitsprekelijk ongelukkig, dat ik hem niet helpen kon.'

Hij haalde verruimd adem en zeide innig: 'Dan heeft God u geholpen, Eva, dat uw hart doof gebleven is voor de stem van den verleider. Hij helpe ook mij, dat ik u beloone door de trouwe liefde, waarmede ik u door het leven leiden wil. Het verdriet dat gij nu gevoelt, zal verdwijnen en daarmeê zult gij ophouden aan uwen neef te denken.'

Eva keek hem bijna verbaasd aan en zeide: 'Vergeten? Eduard vergeten? Dat is niet mogelijk, Reinhard. Van dat uur af niet meer; dat voel ik, dat weet ik.'

'En *hoe* zult gij aan hem denken?' vroeg Reinhard in de grootste spanning.

'Met duizende tranen, Reinhard,' antwoordde zij, 'en met vurige gebeden dat God hem beware, al moest ik er *mijn* geluk voor opofferen!'

'Eva, gij bemint hem!' riep de dokter wanhopig.

Zij streek zich met de hand over het voorhoofd en zeide dof: 'Ja, ik geloof dat dat liefde is. Vergeef het mij, Reinhard!'

'Eva, gij kent den man niet dien gij bemint!' riep Reinhard, hevig ontroerd.

'Ja wel, Reinhard,' antwoordde zij mat, en schudde treurig haar hoofd.

'Denk aan uw vader,' bezwoer hij haar, 'en vraag u af of hij die vereeniging zou goedkeuren.'

'O,' zeî Eva, nu opgewekter, 'al wist ik niet dat mijn vader Eduard bijna als zijn zoon lief had, dan zou ik, aan de wijze waarop mijn neef over den dood van mijn vader sprak, gezien hebben dat ook hij hem als een vader betreurt.'

'Eva,' hernam Reinhard, 'ik heb reden om te gelooven dat de gezindheid van uw vader omtrent uw neef veranderd is, vóor zijn dood; één oogenblik is somtijds genoeg om ons een mensch, in wien wij ons jaren lang vergist hebben, in zijn ware karakter te doen zien!'

Een donkere blos overtoog Eva's gelaat; zij keek den dokter verwijtend aan en zeide: 'Gij weet niet hoe zeer gij mij doet; ik had u voor edelmoediger en grooter gehouden!'

'Eva!' hernam hij, het verwijt niet achtend, '*ik* moet van uw bezit afzien, maar ik bezweer u, geef u niet weg aan iemand die uwer niet waardig is! Ik kan, ik mag niet *meer* zeggen; maar ik smeek u nog eenmaal: 'Vertrouw, geloof mij, Eva!'

'Reinhard,' antwoordde zij bijna trotsch, 'ik vergeef u uwe woorden, om den wil van het verdriet dat ik u aandoe; maar ik zeg u, het is niet anders; al had Eduard zwaar misdreven, al werd hij door de geheele wereld geminacht; dan zou *ik* hem toch trouw blijven en mijn hart zou mij zeggen: hij is de man aan wien gij behoort!'

'Nu, dan scheiden zich onze wegen,' antwoordde hij somber; 'dan heb ik u niets meer te zeggen, Eva!'

‘*Ik* u nog één woord,’ zeide zij, weemoedig: ‘Reinhard, blijf voor mij die gij waart; blijf mijn vriend.’

Zij stak smeekend hare hand naar hem uit, doch hij wendde zich af en zeide:

‘Ik kan u niet half liefhebben, Eva; ik kan ook geen half gevoel van u aannemen, daarom is het beter dat wij voortaan vreemden voor elkander zijn.’

‘Gij zijt boos op mij,’ antwoordde zij treurig.

Hij zweeg een oogenblik en zeide toen: ‘Ik ben veeleer boos op mij zelf, Eva, omdat ik mij heb kunnen verbeelden dat een jong en mooi meisje zooals gij zijt, zich met mij gelukkig zou hebben kunnen voelen. Nu, ik heb mijne dwaling geboet en zal haar trachten te vergeten.’

Zij greep schreiend zijne hand, welke hij haar niet onttrok; doch hij beantwoordde den druk dier hand niet, en zijne hand rustte ijskoud en lijdelijk in de hare.

Eene minuut later bleef Eva alleen en gaf haar hart lucht door bittere tranen, die in die oogenblikken meer den verloren vriend dan de zaligheid harer verbintenis golden.

Eerst toen Eduard bij haar binnentrad en in de hevigste spanning vroeg:

‘Nu, Eva, is mijn lot beslist?’ Toen wierp zij zich in zijne armen en riep zij, innig gelukkig:

‘Ja, Eduard, ik heb alles opgeofferd om u toe te behooren!’

De tranen sprongen hem in de oogen, toen hij haar aan zijn hart drukte en met eene stem die van aandoening beefde, zeide hij: ‘God straffe mij, als ik u niet op mijne handen draag!’

(Wordt vervolgd.)

Suum cuique.

Opspattend slijk.

De *Java-Bode* neemt in zijn bijvoegsel van No. 95, jaargang 1869, uit de *Maandberigten* der Maatschappij Tot nut van den Javaan eenige regelen over, geteekend ‘Helena, op den huize Westkerke.’

Helena schrijft daarin: ‘Geen land ter wereld is zoo rijk, als Nederland, in maatschappijen, nuttige inrigtingen en doeltreffende genootschappen. Tot de eerste, nuttigste en heilzaamste daarvan, niemand zal het ontkennen kunnen, behoort de Maatschappij Tot nut van den Javaan. Geheel Nederland behoort daarvoor hulde, lof en erkentelijkheid toe te brengen aan den heer Dr. W. Bosch.....’

De Java-bode verklaart: ‘Er bestaat bij ons een sterk vermoeden, hoewel wij die meening niet opdringen, dat Helena, op den huize Westkerke, niemand anders is als Dr. Bosch zelf.....’

't Is wel niet de schuld van den lezer, wanneer bij hem een sterk vermoeden ontstaat, dat de redactie van de *Java-bode* zonder al te veel gemoedsbezwaar een daad zou plegen, als zij hier aan een eerlijk man toedicht, zonder eenig ander motief dan het verlangen om een aanloop te hebben tot de volgende regelen, waarin men den man, zoo even als verachtelijk ten toon gesteld, nu belagchelijk wil maken.

‘Er bestaat dan ook bij ons een sterk vermoeden, hoewel wij die meening niet opdringen, dat Helena op den huize Westkerke, niemand anders is als Dr. Bosch zelf, die zich van dien vrouwelijken pseudoniem bedient, ten einde het onman-

lijke in zijne eigen denk- en schrijfwijze en in de geheele inrigting en werkzaamheid der Maatschappij, wier voorzitter hij is, in de oogen van het publiek minder onwaarschijnlijk te doen voorkomen. Is onze gissing juist, dan bewijst het aannemen van dien naam eener vrouw, blijkbaar eene vrouw van leeftijd, dat Dr. Bosch - en dit strekt hem tot lof - zich bewust is van een zijner voornaamste gebreken als publiek persoon.'

Dr. Bosch onmannelijk in denk- en schrijfwijze;

Dr. Bosch in denk- en schrijfwijze gelijkende op eene vrouw van leeftijd.

Zoo meent de *Java-bode*.

Tegenstanders plagten tot dus verre Dr. Bosch te groote animositeit ten laste te leggen; vrienden voelden de bedenking wel eens oprijzen, of de jongelingsmoed van den wakkeren grijsaard zich wel altijd genoeg wist te dekken in den strijd tegen de onzedelijkheid der koloniale politiek en de slaperigheid van het Nederlandsche volk.

Maar oudwijfsch in denk- en handelwijze- den *Java-bode* de weinig benijdenswaardige eer dier vinding!

Oudwijfsch!

Moedig kampt Dr. Bosch, met gloeijende geestdrift in het vonkelend oog, kampt hij, volhardend jaren op jaren, voor waarheid, en regt, en barmhartigheid, trouwe tolk van het ontwakend volksgeweten.

Waarheid, en regt, en barmhartigheid, en geweten - zouden ze oudwijfsche fabelen geworden zijn?

Voor den man, die gisteren voor een handvol gouds zich verkocht, welligt; - maar voor hem dan toch alleen.

Onze vromen.

Hoe meer ik er over nadenk, hoe minder ik begrijp, wat de heer van Lynden van Sandenburg bedoelt, wanneer hij zich voor een 'Christen-staatsman' uitgeeft. Dat hij zich staatsman noemt, het zij zoo; als men lid der 2de Kamer is en een blaauwen Maandag Minister is geweest, heeft men misschien het regt zich een brevet van Staatsmanskunst te geven. Dat men luide verkondigt dat men christen is, wijl men gedoopt is en belijdenis des geloofs heeft afgelegd, ik mag het lijden, ofschoon ik liever zie dat men het door daden toont; gedachtig aan het woord des Meesters: '*hieraan* zullen allen erkennen dat gij mijne discipelen zijt enz.' Maar wat beduidt die combinatie 'Christen-Staatsman'?. Of het woord 'Christen' komt *nergens* bij te pas (en dit is mijn gevoelen, daar volgens mijn misschien bekrompen begrip het christendom niet in woorden bestaat) òf het behoort *overal* bij. Is dit laatste het geval, dan moet ik mij, als ik b.v. kruidenier, vilder of beul ben, en tevens stemgeregtigd lidmaat der christelijke gemeente, niet meer eenvoudig betitelen 'kruidenier' enz., maar op het voetspoor van den grooten van Lynden: Christen-kruidenier, Christen-vilder, Christen-beul....

Dit laatste zou bijzonder in den smaak vallen van Ds. van Rhijn (te Wassenaar). Volgens dezen toch is er geen christelijker werk dan het opknoopen van een misdadiger. Was hij niet reeds wat oud, misschien solliciteerde hij nog wel zelf om het 'baantje'. Volgens hem is het christendom de antipode van humaniteit, zoodat

zeker de ‘Zoon des menschen’ de inhumaanste persoon ter wereld is geweest! ‘O van Rhijn! O van Rhijn!’ (Wijze: *des lampions! des lampions!*)

Hoe slecht uw verzen ook zijn, ik hoor u toch nog liever zingen: ‘O Middachten! o Middachten!’ (Wijze: *Ein freies Leben führen wir!*) dan u te zien optreden als verdediger der doodstraf *quand même*, en dat nog wel in verband met - de Niceensche geloofsformule? nu ja - maar met het Evangelie! *fi donc!*

Mogt, ook tengevolge van den blakenden ijver van Ds. van Rhijn, de doodstraf hier te lande weêr ingevoerd worden want feitelijk is zij sedert acht of negen jaar reeds afgeschaft), dan zal nationale dankbaarheid voor dezen man van bijl en strop, voor dezen wreker der goddelijke geregtigheid, wel een even prachtige medaille laten slaan als vroeger voor den afslagter van het vee en den redder van Europa's vrede. Wie helpt mij al vast een opschrift zoeken, zoo mogelijk in wat minder slecht Latijn dan dat van de gedenkpenningen ter eere der heeren Heemskerk en van Zuylen?

In een prachtige rede, die ik onlangs hoorde, trof mij het volgende gezegde: ‘De afschaffing der doodstraf (en, wat nog meer zegt, van dien verfoeijelijken oorlog) krijgen wij alleen door de vroomheid’. Is Ds. van Rhijn een ‘vrome’? Gij zegt het. Hij zegt het. Velen zeggen het. Ik ben ook geneigd om het te gelooven, al zijn de vormen, waarin zich zijn vroomheid openbaart, anders dan die ik de meest gewenschte acht. Welnu, zal hij welligt door zijn ‘vrome’ verdediging der doodstraf de afschaffing er van in de hand werken? Dan zouden we hier een treffende bevestiging vinden van het woord des boven aangehaalden sprekers, en alle dingen zouden weder ‘medewerken ten goede.’

Tropmann is geguillottineerd! Sommigen onzer couranten noemen dat ‘een plegtigheid’, anderen ‘een schouwspel’. Wat naam zal Ds. van Rhijn er aan geven? Een offerfeest? Een geloofsdaad? Had hij er maar (onschuldige liefhebberij!) bij tijds een versje op gemaakt, welligt had men het in den Bacchanaliënnacht, die de executie voorafging, aan den voet van het schavot gezongen *ad majorem Rheni gloriam!*

O.

Staatkunde en geschiedenis.

Geen blanketsel!

Geschiedenis van het ontstaan en de ontwikkeling der Nederlandsche koloniën, door A.P. Fortanier, leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Zaandam. Amsterdam, G.L. Funke, 1869.

Van waar, vraagt men, zooveel begripsverwarring, in 't geen men gewoon is de koloniale quaestie te noemen?

Wat velen ten dien aanzien als waarheid verkondigen wordt door vele anderen als onwaarheid uitgekreten.

Wat dezen als heilzaam voor Nederland en Indië beschouwen en aanbevelen, wordt door genen als verderfelijk bestreden en verworpen.

Voor- en tegenstanders verlammen elkanders krachten, en zoo blijft alles in statu quo en gaan er schatten verloren voor de algemeene welvaart en bloei, voor handel en nijverheid.

Het is een strijd van regt en onregt tusschen het individueel en het algemeen belang, die reeds lang zou geeindigd zijn, indien er niet zooveel onkunde heerschte, aangaande ons groote Indische rijk en zijne onmetelijke hulpbronnen voor eene krachtige ontwikkeling.

Onkunde is een volksramp; in het bijzonder voor ons, ten aanzien van Indië. Kunstmatig en opzettelijk, werd Nederland twee en een halve eeuw in onkunde gehouden door hen die Indië wèl kennen, maar die vreezen de voordeelen te zullen verliezen die de onkunde hun oplevert.

Het monopolie der Oost-Indische Compagnie bragt geheimhouding mede, die werd hare dienaren ten strengste opgelegd en zij waren de éénigen die licht konden verspreiden over wat geen licht verdragen kon, en zoo werd het voor de edele Compagnie mogelijk haar kwijnend leven te rekken en nog groote dividenden aan hare actiehouders uit te deelen, toen zij reeds lang bankroet was, en nog leeningen te sluiten, toen niemand haar meer crediet zou geschonken hebben, indien haar van jaar tot jaar toenemende achteruitgang bekend was geweest.

In het laatst der vorige eeuw moest de Staat tusschenbeiden komen om den insolventen boedel over te nemen, en de natie betaalde jaarlijks p.m. 7 millioen gulden aan rente, ten gevolge van een honderdjarig wanbestuur; zonder te eischen meer bekend te worden met den toestand harer overzeesche bezittingen, die zulke aanzienlijke offers vorderden.

De staatkundige gebeurtenissen in Europa kwamen ons op het verlies onzer koloniën te staan. De Engelschen namen er bezit van en zij kwamen weldra tot het inzigt van ons verkeerde bestuur en voerden een geheel ander regeringstelsel in, steunende op de moderne begrippen van vrije ontwikkeling, die ongetwijfeld Java tot een der eerste en rijkste landen van productie en handel zou gemaakt hebben, indien zij tot op onzen tijd hadden mogen heerschen.

Door de omwenteling kwamen wij in 1816 weêr in het bezit van Indië, waar we een geheel anderen toestand vonden, dan toen het ons door oorlogsgeweld ontnomen werd; en onze commissarissen-generaal achtten den nieuwen toestand zoo veel beter dan het monopolie, dat zij de liberale beginselen, door de Engelschen ingevoerd, handhaafden en in 's konings naam proclameerden (22 December 1818).

Dit was echter geheel niet naar den zin der oude, nog talrijke Compagnie's-dienaren, die er de stille winsten door verloren welke het monopolie had opgeleverd, en al dadelijk ontstond er tegenwerking en weerstand, die de nieuwe beginselen ondermijnden en beletten tot bloei en wasdom te komen; en de natie, die slechts wist, dat Indië een land was van specerijen en koffie, waarmêe zij handel hoopte te drijven, bekommerde zich overigens niet om wat er veranderd was en voorviel. De gewigtige omkeering in den staatkundigen en economischen toestand van Java was haar naauwlijks bekend; of zij dien met haar kapitaal en alle middelen waarover zij te beschikken had, ook steunen en helpen moest, om er de vruchten van te oogsten - zij vroeg er niet naar, maar liet dit aan de inzigten en het meer of min goede beleid der regering over. Onze handelaren, onbekend met de Indische behoeften, onwetend omtrent de eischen der markt en der Indische volken, zonden scheepsladingen met niet gewilde, onverkoopbare goederen, waarop schatten verloren werden; en op de Indische markt vond men kundiger concurenten waarmêe zij niet wedijveren konden, en zoo verloren zij ook weder op de retourvrachten, en men wist niet beter te doen, dan er over te klagen, zonder te erkennen dat men zich zelf die nadeelen berokkende door onverschilligheid aangaande 't geen in Indië veranderd was.

Kennis is magt, en daarop hadden de Engelschen zich in den korten tijd van hun bestuur vlijtig toegelegd. En toen zij met weêrzin de rijke bezittingen aan ons terug moesten geven, hadden zij genoegzame kennis opgedaan, om overtuigd te wezen dat er voor hen toch nog groote voordeelen te behalen waren.

Engelsche ondernemers, gerust door de publicatie van 1818, waarin zij een waarborg meenden te hebben voor de kapitalen, die zij ter ontginning van de toen niets opbrengende landen gingen aanwenden, kwamen zich op Java vestigen; zij huurden gronden, waarop ze vrijwillige Javaansche daglooners bragten, die er, tegen goede betaling, uitgebreide koffie-plantagiën aanlegden, welke rijke oogsten beloofden. Engelsche handelaren hadden zich bekend gemaakt met den smaak en de behoeften der millioenen inlanders, zij voerden de door hen gewilde artikelen aan en maakten goede winsten, die hen in staat stelden onze koffie en andere producten hooger te betalen dan onze kooplieden vermogten, die zich doorgaans bepaalden tot den aan voer van wat boter en kaas, hammen, genever en wijn, voor de weinige Europeanen die er waren, zonder zich gelegen te laten liggen aan de veel grooter behoefte der inboorlingen. Zoo konden de uitvrachtskosten niet gedekt worden en in plaats van de oorzaken hunner verliezen te zo eken waar zij lag, *in onkunde*, ging men het nieuwe liberale stelsel, dat naauwelijks ontkiemde, aanklagen, als de schulddragende van al dien tegenspoed.

Dit was koren op den molen van de Indische oudgasten, zij togen nu vlijtig aan den arbeid, om op dit gewenschte fundament voort te bouwen en die nieuwigheden als verderfelijk voor den bloei des vaderlands voor te stellen, waardoor de gouverneur-generaal van der Capellen zich verleiden liet, om de Engelsche ondernemers met hunne kapitalen van Java te verdrijven, (publicatie van 6 Maart 1823) en hunne handelswaren met 25% invoerregten te bezwaren. De gevolgen bleven niet uit; de door hen aangelegde koffietuinen verwilderden en een jaarlijksche handelswaarde van p.m. 6 millioen gulden, die ze op de markt stonden te brengen, ging voor ons verloren. De *in*- en *uit*voeren die in 1821/22 tot 45½ millioen gulden gestegen waren, daalden jaarlijks en bedroegen in 1829 niet meer dan 31 millioen.

En dit waren niet de éénige wrange vruchten der onkunde en van den invloed der niet meer bruikbare, doch nu gerestaureerde Compagnies-beginselen, die den milden geest der nieuwe politiek den doodsteek toebragten; niet maar de Engelsche alleen, ook onze ondernemende landgenooten werden geweerd van Java's vruchtbaren bodem, in wier schoot, tot op den huidigen dag de schatten onaangeroerd bedolven liggen die den nationalen rijkdom vermeerderen en ongekende bronnen van welvaart zouden openen, indien de natie zich maar zóóveel kennis wilde eigen maken als noodig is, om de drogredenen en de verdachtmaking te doorgronden, waarvan de monopoliegeest zich nog dagelijks voor zijne oogmerken bedient, om ons af te schrikken van den terugkeer tot den éénigen goeden weg, van vrije ontwikkeling, landbouwbedrijf en handel in ons vruchtbaar Indiesch gebied.

In het tijdperk van geheimhouding, dat ook door de regering van 1816-1850 zorgvuldig werd in acht genomen, viel het moeijelijk die

kennis te verkrijgen; eerst in de laatste jaren is daarin groote verbetering gekomen; wij wijzen op het Tijdschrift voor Neerl.-Indië, op geschriften der Maatschappij tot nut van den Javaan(*) e.m.a. waarin belangstellenden genoeg wetenswaardigs kunnen vinden, om op de hoogte te komen van de belangrijke koloniale vraagstukken en zich een eigen oordeel te vormen, dat den schijn van het wezen, de waarheid van de drogreden te onderscheiden weet.

Aan een kort overzigt der koloniale geschiedenis was tot heden echter gebrek, en daarin wordt door den heer Fortanier voorzien.

Den ondernemingsgeest die het voorgeslacht zoo bijzonder kenmerkte, in de togten naar Indië om de Kaap de Goede Hoop vinden we op de eerste drie bladzijden vermeld, doch stuiten tevens op den bekrompen koopmansgeest van dien tijd, die, zoodra hij meester was van het gezag, zich ook meester maakte van de bronnen van welvaart die deze landen tot bloei en ontwikkeling moesten brengen.

'Het was natuurlijk - zoo lezen we bladz. 3 - dat *de mededinging* den handel op Oost Indië met groot gevaar bedreigde, personen en vereenigingen verdrongen elkander op de Indische markten, deden de prijzen der waren voortdurend stijgen enz.'

'Ze zeilden malkander de schoenen van de voeten en 't geld uit den buidel,' zegt de geschiedenis. 't Is trouwens niet te verwonderen dat men voor ongeveer drie eeuwen nog geen denkbeeld had, dat dit onbesuisd najagen van handelswinsten, de koortsachtige spanning, om de eerste te zijn om op dit nieuwe veld voordeelen te behalen zich zelve door overspanning een graf moest delven. Dat men er toen op bedacht was een magtige handelsvereeniging te stichten, begunstigd met een staatsprivilegie, om die concurrentie voor goed en gedurende bijna twee en een halve eeuw den kop in te drukken, wie zal er de mannen van dien tijd een verwijt van maken?

Maar zal de geschiedenis het levend geslacht, den jeugdigen staatsburger een baak ter voorlichting zijn om de klippen te vermijden, waarop vroegere varenslieden schipbreuk leden, dan behoort de geschiedenis ze aan te wijzen. Waaraan in dit boekje naar wij meenen niet wordt voldaan; bijv. op bladz. 7 lezen we. 'Men staat verbaasd over dezen (gunstigen) uitslag en over het vertrouwen, dat de inlandsche vorsten in de nieuwe beheerschers en handelaars stelden. Maar men verlieze niet uit het oog, dat de Portugezen de inboorlingen trouweloos en verraderlijk, bijkans als slaven behandelden; dat zij naar willekeur over hunne personen en goederen beschikten; dat de Nederlanders daarentegen, op enkele uitzonderingen na (?) en als de nood hen dwong, zich door welwillendheid, vertrouwen zochten te verwerven, hen vaak in den strijd bijstonden en hunne waren tegen *billijke* prijzen kochten en eerlijk betaalden.'

(*) Die tegen slechts *f* 2 contributie aan hare leden worden gezonden (twee vel druks per maand).

Wij vragen, of daarbij niet eenige toelichting vereischt werd. Er is toch niets verderfelijker voor de zedelijkheid van een volk, dan het streelen zijner ijdelheid ten koste der historische waarheid; 't is toch bekend genoeg, dat we aanvankelijk uit politieke berekening en eigenbelang wel iets beter deden dan de Portugezen, maar toen we hen hadden verdrongen en er meesters waren geworden, euveldaden bedreven waarvan de menschheid gruwt. Hoe is die lofspraak op bladz. 7 te rijmen met bladz. 15 waar we lezen, dat Koen een goed deel der bevolking van Banda gewelddadig naar Java overbragt en daardoor bij de inboorlingen een vreeselijken haat tegen de verdrukkers opwekte. De geschiedschrijver van heden had er naar o.i. met nadruk op moeten wijzen, hoe juist het monopolie de onzalige oorzaak is geworden van de gruwelen die onze geschiedenis bevlekken. Dat monopolie is voor de Indische volken ten vloek geweest: niet alleen heeft het hunne beschaving en ontwikkeling belet, maar ook de heerlijkste landen ontvolkt en tot wildernissen gemaakt, en tot op den huidigen dag putten de edelste krachten zich uit, om de ingewortelde vooroordeelen, door den monopoliegeest aangekweekt en gevoed, te bestrijden. Daaronder rangschikken we de onzinnige vrees, van nog zoo velen, voor de ongehinderde toelating van Europeanen die met hun ondernemingsgeest en kapitalen overal voorspoed en bloei bevorderen; waarop reeds voor méér dan twee eeuwen door den Gouverneur Generaal Brouwers (1635) werd aangedrongen. Maar lezen we op bladz. 22 ‘Men wilde uit eigenbaat de Nederlanders en hunne kapitalen uit Indië keeren en slechts schoorvoetende veroorloofde men, aan de in Indie wonende Nederlanders, om met inlandsche vrouwen te trouwen, onder beding nogthans dat zij nimmer naar het vaderland zouden wederkeeren, een dwangmaatregel die tot velerlei zedeloosheid aanleiding gaf.’

Méér zegt de schrijver er niet van, en toch was het hier vooral noodig te doen uitkomen hoe die eigenbaat, tot heden toe, de oorzaak is van den achterlijken toestand dier rijke landen, in vergelijking met andere tropische gewesten, door een betere staatkunde beheerscht.

‘Op verraderlijke wijze (bladz. 23) hadden de Hollanders de verdrijving der Portugezen uit Japan weten te bewerken; bij welke gelegenheid eene verschrikkelijke slachting onder de christenbevolking werd aangericht. Deze handelwijze droeg echter spoedig haar loon weg. In 1640 en 1641 werd hun op slinksche wijs verkregen *monopolie* derwijze ingekort, dat zij niet het minste bewijs mogten toonen van Christenen te zijn. Zij mogten den Zondag niet meer vieren, moesten hunne Bijbels uitleveren’ (Christusbeeld en kruis vertrappen?)

Zou het ook hier geen pas gegeven hebben den leerling - voor wien dit boekje bestemd is - met nadruk te wijzen waartoe de mensch vervalt, wiens hoogste streven begeerlijkheid en geldzucht is, en waartoe het verschrikkelijk monopolie lieden vervoert, die den mond vol hadden van vroomheid en christendom? ‘Om dat monopolie niet te ver-

liezen, zegt de schrijver, hebben de Nederlanders aldaar méér dan twee eeuwen de meest vernederende en trotsche behandeling der arglistige Japansche regering verduurd.'

Waarlijk, de jeugd mag er in onze dagen wel op gewezen worden, welke vruchten de hooggeroemde vroomheid van 't voorgeslacht droeg en wat nu de jammerklachten beteekenen, over het tegenwoordig ongeloof, aangekweekt door hetgeen men godsdienstloos onderwijs noemt. Bijbel en catechismus waren in dien tijd, zoo niet uitsluitend, dan toch de voornaamste grondslagen en bronnen van het onderwijs, en zij die er van kindsbeen af van doortrokken en geheel hun leven lang meê gevoed waren, bewerkten door verraad den moord van duizende Christenen. Alleen om de handelsvoordeelen dier mededingers magtig te worden, en om daarna het monopolie niet te verliezen, hadden ze geen bezwaar hun godsdienstig geloof te verzaken en, in het aangezigt van Heidenen, in het slijk te sleuren wat den Christen heilig en eerbiedwaardig moest wezen. Tot die laagte verzonk het voorgeslacht uit geldzucht, en hun kroost schaamde zich zelfs, gedurende de eerste helft der negentiende eeuw, die Bijbel- en Christus-verguizing niet. Er werden geene weeklagten over vernomen uit den mond van hen, die nu zoo jammeren over toenemend ongeloof en ongodsdienstigheid, maar die toen even weinig als tegenwoordig, door gewetensbezwaar werden teruggehouden, om zich te verrijken met het goud op dien weg verkregen en dat het monopolie tegenwoordig nog opbrengt. Opbrengt, door eene onzedelijke en onverdedigbare exploitatie van den Indischen evenmensch, op wien men de zegeningen van 't Evangelie behoorde toe te passen, doch waaraan het batig slot in den weg staat, dat hooger waarde en grooter beteekenis heeft voor de Nederlandsche staatsmannen. 'Om zich van de Chinezen (te Batavia) te ontdoen', zoo lezen we op bladz. 35, 'gaf Valckenier aan eenige *vrijwilligers* het sein tot verdelging. Nu begon een tooneel van moord, brandstichting en plunderzucht, waarover de menschheid moet bloozen. Het uitvaagsel der Europeanen sloeg in de Chineesche wijk, men sleepte de bewoners naar buiten, bedreef de schandelijkste buitensporigheden, doodde ze op de daken of in het water en sprong zelfs in de gracht om de vrouwen en kinderen te vermoorden. Men stak de huizen in brand, martelde de nog overgeblevenen dood, en maakte zich aan de ijselijkste gruwelen schuldig. Den ganschen nacht hoorde men de angstkreten der vervolgden en het gejammer der stervenden.

''s Anderen daags gaf Valckenier nog in koelen bloede het bevel om de 500 *gevangen gemaakten om het leven te brengen. Zelfs de zieken en gekwetsten* in het hospitaal *werden niet gespaard.* Eerst toen bluschte men den brand en begon men de lijken op te ruimen, waarbij het bleek dat meer dan 10.000 Chinezen waren omgekomen'. En onze geschiedschrijver, die zulke gruwelen vermeldt, zegt op bladz. 28: 'Na een hardnekkigen strijd werd Macasser tot onderwerping gebragt.

Het gevolg dezer overwinning was het duurzaam en rustig bezit der Molukken en *van den alleenhandel in specerijen.*

En ofschoon ook de Nederlanders niet van bloedvergieten zijn vrij te pleiten, hun gedrag(*) *steekt toch gunstig af* bij dat der Portugezen, Engelschen en Spanjaarden, die bij hunne verschillende overwinningen buiten Europa, vrij wat meer onregtvaardigheid en wreedheid hebben gepleegd.' Welken indruk moet de jeugd ontvangen, bij zulk eene vergoelijking der afschuwelijke handelingen van deze schijnheiligen? die, als ze in gevaar geraakten, nog durfden zeggen: 'De Heer heeft dit onheil van ons afgewend en den vijanden andere gedachten ingegeven.' - Er is in waarheid en goede trouw geen reden van klagen over het moderne christendom, dat zich wel onthoudt van dergelijke declamatiën, maar dat zulke daden verfoeit en er een afschuw van inboezemt, dat geen woord ter vergoelijking heeft voor huichelaars, omdat zij wat *minder* moordden, brandstichtten, vrouwen en meisjes onteerden, dan anderen deden, wat nog altijd de vraag blijft, bij wat de Japanners en de Chinezen te Batavia trof, om van de bekende Hongitogten niet te spreken, waarbij geheele landen verwoest en de bewoners uitgeroeid werden. Welke indrukken van godsdienst en zedelijkheid moet de jeugd ontvangen, bij zulk een oordeel (op bladz. 28) over zulke euveldaden, als zij daarbij vaak hoort gewagen van een God van Nederland! Nederland dat in dien tijd zulke onverlaten kweekte met die nooit volprezen leer. Is het te verwonderen dat het besef van zedelijkheid en deugd, van regtvaardigheid en pligtsbetrachting bij een volk tot het laagste peil zinkt, als zijn slechtheid een paar eeuwen lang zoo getroeteld en gestreeld, zijne vroomheid zòò hoog verheven en luid geprezen is geworden.

Wij betreuren het, dat een leeraar der Hoogere Burgerschool het aankomend geslacht, waarvoor dat boekje geschreven is, niet beter wist te inspireren, noch, in plaats van zulke booswichten te verontschuldigen, hun met nadruk te wijzen waartoe gouddorst en het handelsmonopolie leiden.

Dit was te meer noodig in onzen tijd, nu we hebben leeren kennen, welke rampen het monopolie en de dwangarbeid van 1830 op het gelukkig Java voor de bevolking heeft aangebragt, en Christen-Staatsmannen niet schromen, dat te verdedigen en met al hun invloed te handhaven, om het onregtvaardig verkregen goed toch niet te verliezen. De schrijver spreekt wel over het z.g. Kultuurstelsel, bladz. 104-108, en toont de voordeelen aan, die het voor onze schatkist opleverde, hij vermeldt wel de bedenkingen die er tegen ingebragt werden; maar zegt niet dat die schatten verkregen werden, doordien wij de planters noodzaakten om al hunne koffie in onze pakhuizen te leveren tegen *f* 10 de pikol, terwijl de marktprijs *f* 40 was; hij zegt niet, dat de landbouwers het dubbele kunnen verdienen door hunne velden

(*) We veroorloven ons hier en daar te onderschrappen.

met rijst te beplanten, die we hun echter ontnemen om ze ten behoeve van ons batig slot met suikerriet te beteelen, tegen naauwelijks de helft van het wettig loon. Eene onregtvaardigheid, die men bij gemoedelijke lieden poogt te verontschuldigen, met de bewering, dat het slechtste Europesche bestuur toch altijd nog beter is, dan het beste Inlandsche.

't Is dezelfde moraal van daar straks, maar zijn wij dáárom beheerschers van Indië? Heeft eene beschaafde christelijke natie dan geen andere roeping en verpligting, dan om te kunnen zeggen: Heer, ik dank U dat ik niet ben als die tollenaar! niet zoo'n groot booswicht als die anderen. Zal de geschiedenis een spiegel, een nuttige leermeesteres zijn, dan moeten hare feiten ook niet geblanket, maar in het ware licht gesteld worden, en wij kunnen ongelukkig in die van Indië niets vinden, wat in zedelijken zin een volk verheft of vereert, maar veel wat ons moest afschrikken en bewegen tot betere handelingen dan die onzer voorvaderen. Maar zóó ver zijn we helaas nog niet en zullen er met boekjes als dat van den heer Fortanier vooreerst wel niet toe komen; en toch heeft hij, ongeacht onze bedenking, een goed werk gedaan, en met veel naauwkeurigheid, een beknopt en vrij volledig overzigt van de geschiedenis onzer koloniën gegeven, waaraan sinds lang groote behoefte bestond, bij de leemten in ons onderwijs, dat in vele opzigten meer technisch en practisch behoorde te wezen, voor het maatschappelijk leven van duizenden, wie veel te weinig wordt geleerd van de voortbrengselen dier landen, noch van de geaardheid, den toestand en de hulpbronnen dier volken, waarvan ze nut en voordeel konden trekken. Met het opsommen en in het geheugen prenten der nietigste dorpen, plassen, riviertjes, wordt veel tijd onvruchtbaar verbeuzeld, terwijl men hen niets leert van de natuur en de dingen die hen dagelijks omringen, noch van de oorzaken en verschijnselen die het maatschappelijk leven regelen en beheerschen, van wier opvatting en juiste beoordeeling veelal de welvaart en het levensgeluk der meesten, ja van geheel het land afhangt.(*)

Is het wonder, dat de jeugd bij zulk een dorre, onvruchtbare methode een innigen afkeer heeft van die vervelende lessen in geschiedenis en aardrijkskunde, waarvan men hun het practisch nut doorgaans niet eens weet duidelijk te maken of dit verzuimt? Voor de hoogere standen worden maanden, soms jaren besteed aan Persische, Romeinsche,

(*) Door de oprigting der hoogere burgerscholen is daarin verbetering gekomen, maar het groote doel der regering *goedkoop* onderwijs, wordt door de docenten verijdeld, die een wedstrijd hebben aangevangen om leerboeken te schrijven, die ze, met een voor hen gewenscht gevolg, op de scholen ingang verschaffen, doch waarvan het gevolg is, dat de dure boeken, over dezelfde vakken, soms maar 1/10 open-gesneden, het volgende jaar afgekeurd en door andere moeten vervangen worden, 't geen voor menig huisvader en in bekrompen omstandigheden verkeerende weduwe, een drukkend, dikwijls een onoverkomelijk bezwaar is, als ze jaarlijks *f* 40.60 aan *schoolboeken* moeten betalen. Zouden de heeren inspecteurs aan dit misbruik geen einde willen maken, in 't belang van 't onderwijs en van de Hoogere Burgerscholen, die er minder door bevolkt worden?

Grieksche geschiedenis enz. terwijl onze belangrijke koloniale geschiedenis, die van ons eigen prachtig Indisch rijksgebied, met zijne 25 millioen bevolking en onuitputtelijk rijke hulpbronnen geïgnoreerd worden, zoodat overigens hoogst beschaafde mannen, zich niet schamen te zeggen; daarvan weet ik niets, daarmede bemoei ik mij niet. Juist hunne bemoeijenis bij verkregen kennis, zou er reeds lang toe geleid hebben om onzen handel, scheepvaart en industrie te verdubbelen, en ongekende bronnen van welvaart en bloei zouden mild vloeijen tot geluk van Nederland en Indië, die reeds eeuwen onaangeroerd liggen; daarom begroeten we deze beknopte geschiedenis als eene welkome bijdrage en handleiding bij het middelbaar onderwijs, waaraan we een ruim debiet toewenschen.

Docenten en toehoorders kunnen er veel uit leeren, en zoo wij hopen zal het beiden prikkelen, om er meer van te weten en dieper door te dringen in de kennis dier landen en volken waarvan het toekomend Nederlandsch geslacht althans niet minder nut en vrucht zal trekken, mits men bij de geschiedenis van Indië niet verzuime eene gezonde toelichtende moraal voor te dragen, die den strengen toets van godsdienst, zedeleer en van onze verpligting jegens Indië kan doorstaan, waar wij beschaving moeten brengen en de regtvaardigheid in eere herstellen.

Eene stelling van Buckle.

De beroemde Buckle heeft in zijn werk ‘History of Civilisation in England’ de thesis gesteld, dat de vooruitgang van het menschdom in den loop der eeuwen zeer weinig aan de deugdzame, zeer veel aan de verstandige menschen te danken heeft(*). Deze laatsten, voor zoo ver zij op wetenschappelijk en zedelijk gebied ontdekkingen hebben gedaan en die ontdekkingen aan het nageslacht hebben nagelaten, zouden de ware weldoeners der menschheid zijn. Buckles stelling klinkt vrij paradox en wordt ook dikwijls door bevoegde beoordeelaars als eenzijdig veroordeeld(†). Het zal misschien wel de moeite waardig zijn, deze twistvraag van naderbij te beschouwen.

Na eerst gesproken te hebben over den invloed der natuur op de geschiedenis van het menschengeslacht, gaat Buckle tot de geestelijke

(*) De Bosch Kemper in zijne voortreffelijke ‘Wetenschap der zamenleving’ merkte daaromtrent reeds in 1863 op, Deel I pag. 355: ‘Buckle deelt daaromtrent belangrijke opmerkingen mede, ofschoon hij, op zijne beurt, in grove eenzijdigheid vervalt door de kennis van het geestelijke te veel van het wetenschappelijke af te zonderen.’

(†) Buckle, [uitgaaf van Broekhaus.] Tom. I pag. 165 en volgende tot 208.

invloeden over en betoogt, dat die of verstandelijk of zedelijk zijn. Hij neemt aan, dat de zedekundige waarheden over het algemeen, sedert de vroegste tijden, onveranderlijk zijn gebleven en dat men derhalve deze als eene stationaire beweegkracht moet beschouwen. Het verstand daarentegen is niet op dezelfde hoogte gebleven: het heeft zuiverder leeren oordeelen en door wetenschappelijke ontdekkingen is zijn gezichtskring uitgebreid. Het verstand is alzoo de niet stationaire beweegkracht: en daaraan hebben wij al het groote en goede te danken, wat wij in den loop der wereldgeschiedenis aanschouwen.

Met deze algemeene waarheid staat in verband, dat deugdzame menschen wel het beste deel voor zich zelve hebben gekozen, maar niet zooveel invloed op hunne tijdgenooten uitoefenen, als men genegen zoude zijn aan te nemen. En op het nageslacht oefenen zij bijkans geen invloed uit. Hunne daden vallen in den regel weinig in het oog; de beweegredenen dier daden ontsnappen meestal aan de opmerking. De tijdgenoot weet hen nauwlijks naar waarde te schatten en op den nakomeling gaat zelden meer over dan eene flauwe herinnering, dat het een braaf mensch geweest is.

Slechte menschen, wanneer zij hooggeplaatst zijn, kunnen groote rampen over de menschheid brengen. Er zijn vorsten geweest, die uit hebzucht of wreedheid een aantal hunner onderdanen om het leven hebben gebracht. Veroveraars hebben, ter wille hunner heerschzucht, honderd-duizenden op de slachtbank gebracht en geheele landen verwoest. Maar Domitianus en Napoleon I deden aan de menschheid minder duurzaam kwaad, dan vele deugdzame dwepers, die in hunne overtuiging dwaalden.

Ontstaat er eene dwaling van het verstand ten opzichte van hetgeen voor plicht gehouden wordt, dan zijn de braafste lieden dikwijls de grootste geesels van het menschelijk geslacht. Het zijn de deugdzaamste keizers van Rome, die de christenen vervolgd hebben, omdat zij meenden, dat de nieuwe godsdienst gevaarlijk voor den Staat was: Trajanus, Marcus Aurelius, Julianus. De slechtste keizers, zooals b.v. Commodus en Heliogabalus lieten de christenen ongemoeid. Zij bekommerden zich te weinig om de toekomst van het Romeinsche volk; zij waren al te zeer verzonken in hunne schandelijke ongebondenheden, dan dat zij er aan zouden gedacht hebben een' godsdienst te vervolgen, welke voor het nageslacht gevaar dreigde. Welk een onafzienbare reeks van rampen is in de christelijke wereld ontstaan door de geloofsvervolgingen! En echter waren die Pausen, welke deze vervolgingen het meest hebben aangemoedigd, die geestelijken, welke als inquisiteurs het meest tegen de ketters hebben gewoed, belangelooze, oprecht godsdienstige personen, die meenden dat de plicht hen gebood op die wijze te handelen. Kwamen er bij anderen beginselen van eigenbelang in het spel, waren die anderen alzoo minder deugdzaam, dan verkoelde meestal de hitte der vervolging.

Ook in andere opzichten hebben dwalingen van het verstand meer duurzaam kwaad gedaan dan de grootste misdaden. Het was uit eene verkeerde zorg voor het welzijn van het volk, dat vele koningen, ten einde de inlandsche nijverheid te beschermen, den invoer van buitenlandsche fabriekaten verboden. Deze verbodswetten, gedurende eeuwen in stand gehouden, deden eenen uitgebreiden sluikhandel ontstaan, welke, onder anderen in Engeland en Frankrijk, door eene bende van verworpelingen gedreven werd, die, steeds met het rad of andere barbaarsche straffen voor oogen, alle zedelijkheid hadden uitgeschud en niet schroomden, bij de minste aanleiding, een' moord te plegen. De zedelijke beweegredenen der wetgevers waren loffelijk: en echter veroorzaakten zij meer kwaad dan indien zij zich door de onedelste drijfveeren tot allerlei boosheid hadden laten verleiden.

Moet, als men dit alles overweegt, niet verreweg de voorkeur aan verstandelijke ontdekkingen boven een deugdzaam levensgedrag gegeven worden? De ware weldoeners der menschheid zijn mannen als Voltaire, die de afschuwelijkheid, de ongerijmdheid der geloofsvervolgingen aan het algemeen duidelijk wist te maken; als Adam Smith, die het eerst de staathuishoudkunde grondvestte en de ongerijmdheid van het mercantiele stelsel aantoonde!

Zoo ongeveer, in zeer korte trekken en meer naar den geest, dan naar de woorden teruggegeven, luidt de redenering van Buckle. Anderen, zonder de verdiensten van de groote ontdekkers te miskennen, meenen dat Buckle den invloed van zedelijke volkomenheid, van zedelijke kracht veel te gering stelt. Het is, mijns inziens, onmogelijk tusschen Buckle en zijne tegenpartij uitspraak te doen, zonder meer in bijzonderheden na te gaan, welke de taak der deugdzame, welke de taak der verstandige menschen is; zonder de ontwikkeling der zedelijkheid historisch na te sporen.

Op den voorgrond staat, dat het denkbeeld van deugd of zedelijkheid verschillend is, naarmate men het in subjectieven of objectieven zin opvat. Subjectief is die mensch zedelijk, welke handelt overeenkomstig den regel van zedelijkheid, welke zijn geweten hem voorschrijft. Meestal zal dit die regel van zedelijkheid zijn, welke in zijnen tijd geldt. Kent hij geen hooger beginsel, dan dien algemeenen regel en brengt hij aan hetgeen hij voor plicht houdt, alles ten offer, dan kan men hem geene zedelijkheid ontzeggen. Maar desniettegenstaande kan diezelfde mensch verre verwijderd zijn van hetgeen objectief voor zedelijk moet gehouden worden. Wel is waar, ligt in de menschelijke natuur een oorspronkelijk vermogen, hetwelk goed en kwaad doet onderscheiden, maar dit vermogen moet ontwikkeld en geoefend worden; het komt ook menigwerf op een' dwaalweg. Leeft de mensch nog in den wilden staat, dan mist het geweten die kracht, dat het, ook in eenigzins ingewikkelde toestanden, goed en kwaad uit elkander zoude kunnen houden. Bovendien vertoont zich de idee van

zedelijkheid bij den natuurmensch niet in de gedaante van gewetensvoorschrift: die idee geldt als gewoonte, van de vaderen overgeërfd of als bevel der Goden. Eerst bij den meer ontwikkelden, nadenkenden mensch kan het opkomen, die volksgewoonte, dat bevel der Goden met de inspraak van het geweten te vergelijken. Maar ook in eene meergevorderde maatschappij, indien het zedelijk voorschrift gerekend wordt op den wil der Godheid te steunen, zal de mensch veelal zwarigheid maken om hetgeen zijn geweten schijnt te zeggen, te stellen boven dien vermeenden goddelijken wil. Zoo stelt zich dikwerf in de plaats van het geweten eene andere macht, die het natuurlijk denkbeeld van goed en kwaad verduistert. Of ook wel één plicht wordt zoo hoog verheven, dat aan haar alle andere plichten, hoewel voor het geweten even gewichtig, ten offer worden gebracht. Zoo stelden bij Grieken en Romeinen de plichten jegens het vaderland alle overige gevoelens in de schaduw; en het onrecht scheen recht te zijn, als het ten behoeve van het vaderland werd gepleegd. 'Het heil van den Staat is de hoogste wet' zoo luidde de Romeinsche kernspreuk: en uit dat valsche beginsel ontsproot menig zedelijk misbruik, dat wij bij de oude volken opmerken.

Doch oneindig treuriger is de verwarring van begrippen, welke wij, in den loop van de geschiedenis der menschheid, door de gewaande Goddelijke bevelen zien te weeg gebracht. Naar die bevelen, door de priesters verkondigd en uitgelegd, werd het geweten verwrongen; en zoo zien wij de menschen dik wijls uit plichtbesef daden verrichten, welke met de objectieve idee van zedelijkheid geheel in strijd zijn. Maar daarom waren die menschen subjectief niet minder zedelijk. Of meent Gij, dat men dit karakter met eenig recht kan ontzeggen aan den Semietischen vader, die, na heftigen tweestrijd, zijn zoon aan den Moloch offert, omdat zijn priester hem heeft geleerd, dat hij op die wijze het best zijne dankbaarheid aan de Godheid betoont? Meent Gij, dat de bijgeloovige Roomsch-Katholiek der middeleeuwen een onzedelijk mensch was, indien hij, zonder bijoogmerken en met gevaar van zijn eigen leven, een moord beging, welke hem door zijn biechtvader, als onontbeerlijk voor het welzijn der Moederkerk, was afgeschilderd? Hem was geleerd, dat de eenvoudige leek zelf het goed en kwaad niet kan onderscheiden, maar dat de Kerk hem door den priester in ieder bijzonder geval zal zeggen wat goed en kwaad is. Die uitspraak was *zijn geweten* en wanneer hij naar dat geweten handelde, daaraan alles, ook zich zelven ten offer bracht, dan was hij deugdzaam. In zoodanigen toestand der maatschappij is de bron van het zedelijk gevoel vergiftigd: de schuld daarvan echter komt niet op den eenvoudigen man, die moet gelooven wat hem door zijne geestelijke leidslieden gezegd wordt, maar alleen op die leidslieden, voor zooverre zij op de hoogte waren om te kunnen beoordeelen, of zij wel het recht hadden van goddelijke bevelen te spreken.

Uit het gezegde kan reeds opgemaakt worden, wat door objectief zedelijk verstaan wordt. In dien zin is hij zedelijk, die in zijn handelen beantwoordt aan de idee van zedelijkheid, zoo als wij ons die thans voorstellen. Die idee toch is niet altijd dezelfde gebleven, maar in de ontwikkelings-geschiedenis van het menschdom ook ontwikkeld(*). Eerst laat heeft men leeren inzien, dat de zuivere kenbron van goed en kwaad alleen in 's menschen geweten te vinden is; dat, om individuëele dwalingen te voorkomen, de uitspraken van het geweten bij verschillende personen met elkander vergeleken moeten worden; dat er ook gelet dient te worden op de beweegredenen, waarom de mensch aan zijn geweten gehoorzaamt en dat alleen die daad volstrekt zedelijk is, welke voorkomt uit zuivere liefde tot het goede.

Als men deze onderlinge betrekking van de subjectieve en de objectieve zedelijkheid; als men ook den aard der objectieve zedelijkheid in het oog houdt, dan blijkt het, dat er in de geschiedenis eene werkzaamheid van groote mannen noodig geweest is, om de idee zelve van zedelijkheid te zuiveren en te ontwikkelen en om de subjectieve zedelijkheid nader en nader te brengen tot dat ideaal. Het is vooral eene gewichtige roeping dier groote mannen geweest, de idee van zedelijkheid vrij te maken van die elementen, welke daarin ten onrechte waren opgenomen: gewoonten, door de voorouders overgeleverd en zoogenaamde Godsbevelen, strijdig met de uitspraken van het zedelijk gevoel.

Deze handelingen zijn zeer dikwerf van verstandelijken aard geweest. Het was ongetwijfeld door zijn scherpzinnig verstand en door langdurige overpeinzing, dat Socrates er toe gebracht werd, den mensch tot zich zelven te doen inkeeren en in zijn binnenste de kenbron van goed en kwaad te zoeken: daardoor riep hij het eerst de zedelijke wijsbegeerte in het leven. Het was een verstandsdaad van Aristoteles, dat hij het eerst de wetten van het denken aan de wereld leerde. Baco van Vendam, die zooveel invloed gehad heeft op de methode van de beoefening der wetenschappen, was een verstandsmensch. De Engelsche twijfelaars der 17^{e}, de Fransche twijfelaars der 18^{e} eeuw hebben door redenering en spotternij langzamerhand de leer ondermijnd, dat het gebod der Kerk in ieder geval als gewetensvoorschrift moest gelden. De geestvolle, maar niet deugdzame Voltaire heeft door zijne beschrijving van het proces van Calas en andere dergelijke opstellen, de geloofsvervolging zoo hatelijk en bespottelijk gemaakt, dat zij van dat oogenblik af onmogelijk was. Groote wijsgeeren van den nieuweren tijd hebben de idee van zedelijkheid aan een herhaald onderzoek onderworpen en hare definitie nader vastgesteld. Verlichte staatsmannen als Willem de Zwijger en Richelieu hebben getracht de godsdienstige verdraagzaamheid in praktijk te brengen; Frederik de Groote heeft

(*) Buckle vergist zich, als hij op de aangehaalde pag. 165 zegt: ‘For there is, unquestionably, nothing to he found in the world which has undergone so little change as those great dogmas of which moral systems are composed.’

die verdraagzaamheid werkelijk in zijn rijk doen heerschen. Ongetwijfeld Buckle heeft gelijk, indien hij, ook zelfs op zedekundig gebied, een groot deel van de ontwikkeling van het menschdom aan verstandelijken vooruitgang, aan geniale, naar het verstand hoogst ontwikkelde, menschen toeschrijft.

Maar de zedelijkheid is niet alleen door het verstand ontwikkeld, ook door het gemoed: en deze gewichtige beweegkracht schijnt Buckle eenigzins voorbij te zien(*). Stel u een' mensch voor, wiens vurige begeerte het is, zijn plicht te doen en die dan in moeielijke, ongewone omstandigheden geraakt, dan zal soms het zedelijk gevoel hem een plicht doen kennen of eene zedelijke waarheid ontsluieren, van welke men vroeger geen begrip gehad heeft. Zoo kunnen wij ons de daden van den Atheenschen koning Codrus, van den Romeinschen Curtius voorstellen: geroepen om een keus te doen tusschen hun eigen leven en het heil van het vaderland, werd het hun duidelijk, dat de mensch ook zelfs zijn leven aan dat vaderland ten offer moet brengen. Zij volvoerden hunne heldendaad: en van dat oogenblik was het bij de Grieken en Romeinen een ontwijfelbare plicht om niet alleen voor het vaderland te leven, maar ook te sterven. - De gevangen Consul Regulus wordt door de Carthagers naar Rome gezonden, om de uitwisseling der krijgsgevangenen te bewerken. Kan hij dat doel niet bereiken, dan heeft hij zijn woord verpand om naar Carthago in zijne gevangenschap terug te keeren. Te Rome gekomen, ziet hij dat het belang des vaderlands hem verbiedt die uitwisseling aan te raden; ze wordt dan ook door den Senaat geweigerd. Zal hij nu terugkeeren en zijn woord aan de vijanden houden, die het hunne zoo dikwijls hebben verbroken? Er waren ook bij de Romeinen genoeg voorbeelden, dat ze het met de trouw jegens de vijanden zoo nauw niet namen: getuige het gedrag van den Senaat, toen het Romeinsche leger onder de *Furcae Caudinae* was doorgegaan. Regulus wordt van alle zijden tot terugblijven aangespoord; door den Senaat, door zijne vrienden, door zijne huisvrouw, die zich met hare kleine kinderen aan zijne voeten vastklemt. In deze moeielijke omstandigheden zegt hem zijn geweten, dat het houden van het gegeven woord een heilige plicht is ook jegens den vijand. Hij gaat en sterft onder martelingen, welke hem de barbaarsche Carthagers aandoen. Hij gaat: maar wie(†) heeft, na Regulus, ooit aan de heiligheid van het gegeven woord durven twijfelen? - De groote Socrates heeft zijn leven doorgebracht in het beoefenen der wijsbegeerte; hij heeft zijne driften betoomd en het nut van anderen, meer dan het zijne, gezocht; onrechtvaardig ter dood veroordeeld, staat hij op het punt het leven te verlaten; maar de volvoering van het vonnis wordt vertraagd en het wordt hem vergund,

(*) Ik heb veel van het volgende geschreven onder den indruk van het uitstekend werk van Prof. Hoekstra: ‘De ontwikkeling van de zedelijke idee in de geschiedenis.’

(†) Misschien zoude ik hier hebben moeten bijvoegen: ‘behalve de Jesuiten.’

in het aangezicht van eenen zekeren dood, zijne leerlingen nog te onderwijzen en te troosten. Wat staat het verband der dingen hem thans helder voorden geest! ‘De menschelijke ziel, die hier op aarde de hoogere dingen gezocht en door de smetten der zinnelijkheid niet bezoedeld is, *kan* niet sterven: hare plaats is bij de Godheid, naar welke zij door hare zedelijke verwantschap heen getrokken wordt.’ Is men het niet aan de deugd, aan de geestkracht van Socrates verschuldigd, dat de verwachting der onsterfelijkheid bij het menschdom zulke groote vorderingen heeft gemaakt? - Sommige der Israëlitische profeten leefden geheel voor Jehova en hun volk. Steeds het oog op Jehova en zijne wet geslagen, deelden zij in alle lijden van het volk en droegen dat lijden als in hun eigen hart. Is het wonder, dat bij gewichtige gelegenheden eene groote Godsgedachte uit dat hart te voorschijn komt?(*) Toen Saul het bevel, hem van Godswege door Samuel gegeven, had overtreden en het liet voorkomen, alsof hij alleen het buitgemaakte vee in het leven had gehouden om Jehova een overgroot getal slachtoffers te kunnen brengen, klonk het van Samuels lippen: ‘Heeft de Heer lust aan brandofferen en slachtofferen, zoozeer als aan het gehoorzamen van des Heeren stem? Zie! gehoorzaamheid is beter dan offerande en nauwgezetheid dan het vet der rammen.’(†) - De profeet Elia had, in den strijd tegen den afgod Baäl, de zege behaald en vele Baälsprofeten gedood, maar zijn al te vurige ijver had de uitwerking gemist en hij moet zelf in de woestijn vlieden. Thans in de eenzaamheid gezeten en over het gebeurde, in verband met Jehova's wezen, nadenkende, wordt hem op eens door zijn zedelijk gevoel eene nieuwe godsdienstige waarheid ontsluierd, en die waarheid is tot ons gekomen in het verheven gezicht, waarin de Godheid driemaal in drie verschillende natuurverschijnsels voorbij den nedergeknielden Elia henen gaat, ‘maar Jehova was niet in het vuur, niet in den storm, Jehova was in eene zachte koelte.’ - De profeet Jesaia zag, hoe het volk Jehova met tal van offers diende, maar midden onder dat offergebaar, het recht schond en de armen vertrapte; hij denkt aan Jehova's heiligheid, zijn zedelijk gevoel spreekt en de godspraak vloeit van zijne lippen: ‘Wat heb ik aan de menigte uwer offers, spreekt de Heer, 'k ben zat der brandoffers van rammen, des vets der gemeste dieren; als gij uwe handen uitbreidt, dan sluit ik mijne oogen voor u en hoe ge ook het gebed vermeert, ik hoor u niet; uw handen zijn vol bloed; wascht u, laat af kwaad te doen, leert goed doen, herstelt het ongelijk, doet weezen recht en bepleit de zaak der weduwe.’ - En dan nu Jezus van Nazareth! zoude zijn verheven leer alleen het gevolg zijn van zijne bespiegelingen, ook niet daarvan, dat hij de plichten, welke hij zich dacht, in zijn leven trachtte te verwezentlijken?

(*) Hoekstra in het aangehaalde werk, pag. 122.

(†) Kan het verhaal niet als werkelijk gebeurd beschouwd worden, dan behoort het onder de tot leering gefingeerde feiten, van welke ik later spreek.

Was zijne leer, dat Gods geest in den deugdzamen mensch nederdaalt en daar werkt, bloot het uitvloeisel eener wijsgeerige beschouwing of had hij, bij zijn streven om de hoogste zedelijke volmaking te bereiken, die werking niet ondervonden, zoodat hij naar waarheid kon zeggen: 'ik ben niet alleen, de Vader is met mij?' Was zijne uitspraak, dat God de liefderijke vader aller menschen is, niet vooral daarop gegrond, dat hij, die zich menschenzoon noemde, alle zijne broeders met eene onbegrensde liefde omvatte en dat God, die in zijn binnenste sprak, die liefde in eene nog veel hoogere mate *moest* bezitten? Neen voorzeker; Jezus leer hangt nauw samen met zijne handelingen, en die leer zoude weinig invloed gehad hebben, indien hij haar niet door een vlekkeloos leven en opofferenden dood had gekroond!

Ook na Jezus, bij de ontwikkeling des christendoms, is het op dezelfde wijze gegaan. Het was eene groote overwinning op de vooroordeelen der Joodsche Apostelen, dat ook de heidenen door den doop tot het Koningrijk der hemelen mochten worden toegebracht; voor Petrus ging, na een heftigen inwendigen strijd, dat licht op.(*) Paulus, ofschoon eerst een ijveraar voor de wet der vaderen, ofschoon eerst ongetwijfeld de vooroordeelen der geheele oude wereld ten aanzien der slaven deelende, deed later de heerlijke uitspraak hooren: 'Gij zijt allen kinderen van God, door het geloof in Christus Jezus. Daarbij geldt noch Jood, noch Griek, noch dienstbaar, noch vrij; noch man, noch vrouw: want gij zijt allen één in Christus Jezus.' Diezelfde Paulus kampte met zedelijken moed tegen de inblazingen van den geestelijken hoogmoed; hij overwon dien vijand in zijn eigen hart: en sedert die overwinning is het als of de verhoogde Jezus aan ieder' hoogmoedige toeroept: 'Mijne genade is u genoeg, want mijne kracht wordt in zwakheid volbracht.'(†) Het waren alzoo zedelijke daden van Petrus en Paulus, waardoor deze gewichtige waarheden des christendoms werden ontsluierd. Verder is het zeker, dat alleen door verstandsovertuiging de christelijke godsdienst zich nimmer over de Romeinsche wereld zoude hebben verbreid; die verbreiding was onmogelijk zonder den zedelijken moed der geloovigen om, hetgeen zij voor waar hielden, te blijven belijden, trots de vervolgingen der Romeinsche overheden. Dienzelfden moed hadden Luther en de andere hervormers, hadden ook hunne volgelingen noodig, om het van misbruiken gezuiverd christendom tegen de vervolgende Roomsch-Katholieke Kerk te handhaven. Zij waren deugdzame menschen, die niet alleen redeneerden, maar ook handelden. Het voorbeeld van Erasmus heeft bewezen, dat bloote verstandsmenschen niet geschikt waren om de hervorming tot stand te brengen. Nog veel minder, indien zij toen hadden geleefd, zouden hebben uitgewerkt mannen als Baco, die zeer weinig geneigd is geweest zijn belang aan zijne over-

(*) Handelingen der Apostelen. Hoofdst. 10.
(†) II Corinthen H. 12 v. 9.

tuiging ten offer te brengen; als Voltaire, die bij verschillende gelegenheden getoond heelt niet veel zedelijken moed te bezitten.

Na al het aangevoerde, zal men, dunkt mij, niet kunnen ontkennen, dat de objectieve zedelijkheid vooruit is gegaan door de beoefening der zedelijke plichten, door de werkzaamheid van deugdzame menschen. En van welk een' grooten invloed is het ideaal geweest, dat sommige helden van deugd en godsvrucht aan de wereld hebben nagelaten! Ik sprak reeds van Codrus en Curtius. Het beeld van den wijzen en belangeloozen Solon heeft zonder twijfel dikwerf aan de Atheners voor den geest gestaan; dat van den onbaatzuchtigen Lycurgus aan de Spartanen. De grootheid van ziel, door Regulus, door Scipio Africanus ten toon gespreid, heeft de Romeinen tot navolging aangespoord. Hoevele Grieken en Romeinen hebben, op het voorbeeld van Socrates, niet met waren heldenmoed den laatsten adem uitgeblazen! Verbazend eindelijk is de kracht, welke het ideaal van Jezus op de menschenwereld heeft uitgeoefend: het beeld van een volmaakten menschenzoon, die goed doende het land is doorgegaan en ten laatste, tot heil der menschen, aan een kruis is gestorven, heeft tallooze gemoederen verteederd en tot navolging opgeroepen. Dit ééne voorbeeld zoude reeds genoeg zijn om de eenzijdigheid der stelling van Buckle aan te toonen, dat de vooruitgang van het menschdom alleen aan de verstandige menschen te wijten is.

Zoo groot is de kracht van eene zedelijke handeling boven een zedelijk voorschrift, dat, waar de handeling in de werkelijkheid niet heeft plaats gehad, de kunst ze fingeert. Door dit middel hebben de Grieksche treurspeldichters een groote kracht tot zedelijke vorming van hun volk uitgeoefend en daardoor ook weder het bewijs geleverd, dat niet alleen het verstand, maar ook het gemoed een groote rol in de wereldontwikkeling speelt. Zie hoe Aeschylus, in zijne beroemde trilogie van Orestes, door een reeks van handelingen der ten tooneele gevoerde personen, het voor allen duidelijk maakt, dat de bloedwraak niet onbepaald mag heerschen, maar dat wettige, door den Staat bestelde, rechters het vermogen moeten hebben, om den meer ongelukkigen, dan misdadigen moordenaar vrij te spreken. Sophocles stelde in de Antigone voor oogen, hoe hoogere zedelijke plichten zelfs het bevel der overheid kunnen doen braveren; in Oedipus balling, hoe een man, met den toorn der Goden beladen, door onderwerping, lijdzaamheid en godsvrucht zijne schuld verzoenen kan. En is het ook niet door een soort van drama, dat de Israëliet in het boek Job tot het inzicht werd gebracht, dat vroomheid niet altijd door geluk wordt beloond en dat alzoo de wegen van Jehova ondoorgrondelijk zijn?

Nauw hangt hiermede de opmerking samen, dat, om eene waarheid ingang te doen vinden, het niet altijd genoeg is, dat zij voor het verstand duidelijk is geworden. De slavenhandel was reeds lang tot eene zedelijke misdaad verklaard: en toch werd al de geestdrift, al

de volharding van Wilbeforce vereischt om ernstige pogingen te doen aanwenden, ten einde dien gruwelijken handel tegen te gaan. De slavernij was in Noord-Amerika reeds lang door het verstand veroordeeld, en toch was al de geestdrift der abolitionisten, de moord van Brown en het aandoenlijke boek van Beecher Stowe noodig om die groote beweging te doen ontstaan, die met den Amerikaanschen burgeroorlog en de vrijverklaring der slaven eindigde. De zedekunde had reeds lang geleerd, dat de gevangen misdadiger een mensch blijft; en toch begon men zich eerst algemeen het lot der gevangenen aan te trekken, toen Howard en Elisabeth Fry het voorbeeld gegeven hadden, om in de verblijven der ongelukkigen af te dalen. Goede voorbeelden hebben een oneindige kracht om harten te roeren en handen in beweging te brengen. De zedelijke waarheid is door het verstand wel ontdekt, maar zij ligt ongebruikt; zij treedt eerst in het leven, als de een of ander deugdzaam mensch, door geestdrift ontvlamd, ze in praktijk brengt. De door die wrijving te weeg gebrachte electrieke vonk deelt zich eensklaps aan een doorloopende keten van andere menschen mede. De rol, welke het menschelijk verstand in de ontwikkeling der wereld speelt, kan bezwaarlijk te hoog aangeslagen worden, al was het alleen, omdat het verstand altijd daar moet zijn, ten einde de afdwalingen van het gemoed tegen te gaan. Maar daarom is dat gemoed geen factor van gering belang in diezelfde wereldgeschiedenis; het gaat niet aan dien factor als een geheel stationaire beweegkracht(*) te beschouwen. Er ligt eene groote waarheid in het dikwijls aangehaalde gezegde van Vauvenargues: ‘Uit het hart van den mensch vooral komen de groote gedachten voort.’

MR. H. VAN LOGHEM.

Geschiedenis van den dag.

‘Waarheen ik de oogen ook wend in Europa, overal heerscht verwarring, misschien nog meer dan bij ons,’ - zoo laat de Amerikaansche *New-York Herald* den Oostenrijkschen Rijkskanselier, Graaf Von Beust, spreken; wij zijn te zeer gewoon aan de aardigheden, welke dit blad opdischt in de zoogenaamde gesprekken van zijn correspondent met de eerste staatslieden van Europa, om in ernst de vraag te opperen, of die woorden echt zijn; toch zijn ze waar; in Oostenrijk

(*) Buckle, pag. 167.

mogen door zijn omvang, door zijn verschillende heterogene nationaliteiten de moeilijkheden grooter, tastbaarder vorm aannemen, in bijna elk land vinden wij ze terug. Een geest van ontevredenheid en gejaagdheid heeft zich van de volkeren meester gemaakt; men haakt en dringt naar nieuwe staatsinstellingen, en langzamerhand, zonder dat wij het weten, worden de oude steunpilaren, waarop de Europeesche wereld rustte, afgebroken en zinken onder onze voeten weg. De reactie staat machteloos en het is of de weg naar het verledene met een ijzeren muur is afgesloten, maar het werk van de profeten van den nieuweren tijd, die voor ons werelddeel zou moeten aanbreken, beantwoordt tot heden weinig aan de verwachting; het is of ook hun de handen moedeloos nederzinken, wanneer zij voor die werkelijkheid staan, die vaak met alle proeven en alle theoriën den spot drijft. Kracht om oppositie te voeren is er onder alle partijen genoeg, maar niet zoodra houdt de tegenstand op, of het tijdperk van verslapping en van werkeloosheid treedt in.

Wat is er geworden van de groote plannen, waarmee men in Europa dweepte; beantwoordt de werkelijkheid aan de meest bescheiden eischen? Is het niet of de tijd steeds ijskouden dauw sprenkelt op onze hoop en onze verwachting? Cavour zou een Italië scheppen, groot en machtig; wat zou het oordeel zijn van den grooten staatsman, als hij het tegenwoordige verwarde, verdeelde, aan schulden en schandalen rijke Italië aanschouwde? Von Bismarck's eer- en heerschzucht wil het ‘groote Duitsche Vaderland’ der dichters tot een werkelijkheid maken; nauw is het werk ingewijd, of van alle kanten rijzen de bezwaren op en vermeerderen met den dag. Von Beust zou aan het oude rijk der Habsburgers een nieuwe glorie verleenen; het dualisme - de scheiding van Oostenrijk en Hongarije - zou het toovermiddel zijn. Vraag het elken Oostenrijker of hij nog eenige illusie heeft van de bevrediging der Hongaren. In Spanje viel de eeuwenoude dynastie der Bourbons; men juichte, dat de laatste troon van dat ongelukkige geslacht was ineengestort; eindelijk, eindelijk, meende men, zou ook in Spanje de staatkundige en godsdienstige vrijheid gevestigd worden. En zie, maanden reeds hopen wij, dat er een of ander belangrijk feit zal plaats grijpen, dat de toekomst van dit ongelukkige land zou verhelderen en een einde maken aan den kunstmatig voortgezetten, zoogenaamd voorloopigen toestand. Onze hoop werd niet verwezenlijkt; nog is alles daar bij het oude en evenals een chronische kwaal knaagt de tegenwoordige toestand aan de welvaart des lands en ondermijnt ook datgene wat nog eenigen steun beloofde voor de opbouwing van iets beters. De verwarring, de partijschap, de ontaarding neemt toe en voert langzamerhand den weg op van volslagen regeeringloosheid.

't Was omstreeks de helft van October, dat Valencia, het laatste bolwerk der republikeinen werd ingenomen; de Regeering had hier een

groot aantal van haar beste troepen saamgetrokken om een eind te maken aan den opstand; de republikeinen verdedigden zich hardnekkig, maar moesten voor de overmacht bukken. Reeds vantevoren leek ons de republiek in Spanje weinig kans van slagen te hebben. Wel telt zij een niet gering aantal voorstanders, vormt zij eene partij, die boven de andere partijen uitmunt door oprechtheid en eerlijkheid van streven, maar geen partij maakt ook zooveel aanspraak op ondersteuning, op zelfopoffering; zij heeft niet zooals de regeeringspartij, veel rijk betaalde ambten en bedieningen aan te bieden. En een zaak, die groote verplichtingen oplegt, en weinig beloften en belooningen met zich brengt, oefent op de massa van het volk geen grooten invloed uit; buitendien schijnt de Spanjaard niet de duurzaamheid en standvastigheid te bezitten, om een groote zaak, die veel opofferingen eischt, getrouw te blijven; als zoon van het zuiden bezit hij in den regel wel de opgewondenheid van het oogenblik, maar die alras door de gewone reactie wordt achtervolgd.

De zelfregeering, die de ware democratie eigen is, maakt opvoeding tot de noodzakelijke en onmisbare voorwaarde; men schept geen democraten op een gegeven oogenblik en in een zoo centralistisch geregeerd land als Spanje, waar Staat en Kerk eeuwen lang meer al het mogelijke gedaan hebben om het volk idioot te maken, dan het op te leiden tot zelfstandigheid, laat het zich niet verwachten, dat de republikeinsche beginselen terstond door het volk begrepen en op prijs gesteld zullen worden. Het volk is daarbij zoo gewoon aan de ontaarding van de regeering en van de partijen, die om de heerschappij worstelen of liever intrigueeren, dat het licht elke beweging wantrouwt en haar slechts volgt, wanneer er groote voordeelen aan verbonden zijn; de oppositie tegen de regeering, de traditioneele opstanden, de samenzweringen in Spanje waren meestal slechts kabalen van eerzuchtige generaals en gewinzoekende soldaten.

De overwinning werd daarbij steeds behaald door die partij, die het leger op haar hand wist te krijgen door allerlei schoone beloften, en daaraan hebben wij zeker het eigenaardig, verschijnsel in Spanje te danken, dat er in het leger 1 officier gevonden wordt op 8 manschappen, bij de keurcorpsen 1 officier op de 5½ man, en het aantal generaals ontelbaar is. Schitterende vooruitzichten konden de republikeinen niet aanbieden aan het leger; veeleer het tegenovergestelde; hun programma was: afschaffing van het staande leger. Vijanden van de geestelijkheid, konden zij bij de clericalen evenmin op ondersteuning rekenen. Met hoeveel overtuiging de republikeinen dus ook gestreden hebben, niet hun nederlaag, veeleer de ondersteuning die zij nog gevonden hebben, de hardnekkigheid, waarmee zij den strijd hebben volgehouden, wekt onze verwondering op. Juist die hardnekkige tegenstand zou ons doen gelooven, dat de republikeinen in Spanje talrijker zijn dan wij kunnen verwachten.

Een andere reden van de mislukking van den opstand is zonder twijfel gelegen in de gebrekkige leiding; de opstanden zijn in den regel daar veel minder gecentraliseerd, maar bij het meer verspreid karakter ontstaan zij ook gemakkelijker en nemen lichter in de guillera oorlogen een chronisch karakter aan. Indien wij straks hooren dat de republikeinsche vaan op nieuw is ontrold, dan hebben wij te doen met een gewoon verschijnsel, dat volstrekt niet behoeft te bevreemden.

Het 'eminente' hoofd van de republikeinen, de heer Castelar, bekend door zijn schitterend pleidooi in de vergadering der Cortes voor de republiek, heeft althans den moed nog niet opgegeven, en even welsprekend als dweepziek en romantisch gelooft hij dat juist Spanje is geroepen, hoe vreemd het ons ook klinke, om aan Europa het voorbeeld te geven en de eerste te zijn in het vestigen van die republiek, die de eerste schakel moet zijn in het foederatieve republikeinsche statenverband van Europa.

'Heden', schrijft Castelar in zijn brief aan de *Neue Freie Presse* omstreeks de helft van November, een brief die eerst in Januari door dit Oostenrijksche dagblad is openbaar gemaakt, 'heden zijn wij de eerste onder de groote natiën van Europa, die sedert 1852, sedert deze nieuwe periode in de geschiedenis van onzen tijd, uit eigen aandrang een volksom wenteling hebben tot stand gebracht, zeer verschillend van de gouvernements-, de diplomatieke omwentelingen, zooals die in Piemont en in Pruisen hebben plaats gehad.'

'Wel zijn het bitter droeve dagen, waarin ik het woord tot u richt, onze ayuntamientos (plaatselijke besturen) zijn ontbonden, onze burgers ontwapend, onze afgevaardigden worden vervolgd, onze steden door wapengeweld veroverd. Toch is het vast vertrouwen mij bijgebleven, dat al deze staatkundige wisselingen zullen uitloopen op de republiek.'

Is Spanje, voorzoover wij het kennen, wel de minst geschikte grond om de republiek te doen wortelen, zeker wordt door de tegenwoordige Regeering alles gedaan om haar in de hand te werken en een nieuwen republikeinschen opstand voor te bereiden, en wel allermeest door de verregaande willekeur, waarmee zij te werk gaat. De republikeinsche partij heeft bij het tot stand komen van de constitutie zich gekenmerkt door zekere loyaliteit en rondheid, die haar door de Progressistische regeeringspartij slecht is vergolden. Er zijn veel redenen tot verschooning bij te brengen voor het opheffen van de bij de constitutie gewaarborgde individueele vrijheid en het tijdelijk instellen van de dictatuur; de toestand in Spanje tijdens den republikeinschen opstand, de overal heerschende regeeringloosheid, de daden van de republikeinen zelven, maakten zulks tot een noodzakelijk kwaad, maar wat niet te verontschuldigen is, is het afzetten allerwege van de niet Progressistisch gezinde rechterlijke en administratieve ambtenaren, het ontwapenen van de vrijwilligers der vrijheid, het schorsen van de republikeinsche bladen; een geheele lijst van regeeringsdaden, toonbeel-

den van de schromelijkste willekeur, moesten elken Spanjaard, republikein of niet, die eenig gevoel voor recht en waarheid bezat, doen denken, dat Spanje wel van regeeringsvorm maar niet van bestuur veranderd was.

Behalve de vele fouten der Regeering, - men kan ze eigenlijk geen misslagen noemen, zij zijn veeleer eigen aan het soort van regeerders, en nooit moeten wij vergeten, dat de troon van Isabella is gevallen vooreen militairen, een generaalsopstand en plaats heeft gemaakt voor een regeering, die van een omwenteling sprak, die vele schoone woorden gebruikte om den volke diets te maken, dat men nu iets anders had te wachten, maar die eigenlijk een regeering was van mannen geheel en al in den ouden geest en van den gewonen traditioneelen Spaanschen stempel, - behalve de zeer verklaarbare handelingen der Regeering dus, die niet anders dan een slechten indruk konden maken, kwam nog de verdeeldheid, die bestond in den kring der ministerieele bestuurders, waardoor noodzakelijk hun prestige moest lijden.

De omwenteling had haar beslag gekregen door de vereeniging van de aanhangers der liberale unie, van de Progressisten en van de democratische partij; de beide eersten, de Unionisten en Progressisten verdeelden de ministerieele portefeuilles en stonden als vijf tegenover vier; Olozaga, de vertegenwoordiger der democratische partij, weigerde in het ministerie plaats te nemen; om deze partij evenwel haar aandeel te geven in den buit werd Rivero benoemd tot alcade van Madrid, later tevens president der Cortes. In plaats evenwel van zich gemeenschappelijk te wijden aan het bevestigen van den nieuwen toestand, aan het vestigen van orde en vrijheid, het uitvaardigen van wetten in den geest der liberale constitutie, was het de koningskeuze, die al de ministerieele hoofden bezig hield en ze verdeelde; de Unionisten met Serrano, den regent, en Topete, minister van marine, aan het hoofd, waren voor den hertog De Montpensier, gehuwd met de zuster van de verdrevene Isabella; Prim, president van den ministerraad en minister van oorlog, hoofd van de Progressisten, was voor een Portugeesch vorst; maar toen de pogingen om een Portugees op den troon te krijgen, afstuitten zoowel op den onwil van den ouden koning Ferdinand als op den tegenzin van de Portugeezen, moest er toch weer een ander candidaat worden opgedoken. De minderjarige Italiaansche hertog van Genua, spottend Thomas de kleine Savoyaard genoemd, scheen eigenlijk bestemd om het verschil met de Unionisten levendig te houden, misschien ook om met opzet den voorloopigen toestand te doen voortduren; het gevolg van deze candidatuur was, dat Topete, Silvela en Ortiz het ministerie verlieten, dat met Ruiz Zorrilla, Martoz en Echegarij werd aangevuld; zonderling genoeg bleven de afgetreden ministers evenwel het ministerie steunen, en het nieuwe drietal verliet weder even gelaten den ministerkring, toen de candidatuur van Thomasje voor goed was afgesprongen door de weigering van de moeder

van ‘den Savoyaard’ en de weinige ondersteuning van zijn voogd, koning Victor Emmanuel.

Al de handelingen van de aanleggers der revolutie na het gemeenschappelijk verdeelen van den buit, doen zien, hoe weinig Spanje van hen te wachten heeft; noch Serrano, noch Prim zijn mannen van eenige scheppende kracht, mannen, wien een vast doel voor oogen staat, waarnaar zij streven; zij zijn sterk geweest en gevat in het partij kiezen tot hun eigen voordeel, in het gebruik maken van de omstandigheden; noch Prim, noch Serrano hebben ooit weêrstand kunnen bieden aan schitterende aanbiedingen, - de verdreven koningin Isabella zou daarvan heel wat kunnen verhalen. En het meest van allen verdacht is de man, die nooit bedankt voor zijn betrekking en die steeds aan het hoofd blijft, schikkend en plooiend, links en rechts tusschen de partijen, de heer Prim, zoon van een gewoon Spaansch officier, een man van groote eerzucht. Zijn onderhoud met keizer Napoleon, toen hij van de baden te Vichy over Parijs naar Madrid terugkeerde, heeft die verdenking niet weinig versterkt; niet onmogelijk dat Prim een lesje is gaan halen bij Napoleon, hoe men eerst president der republiek kan worden en daarmee de voet in den stijgbeugel nog wel wat hooger kan klimmen. Voor het oogenblik heeft Prim, indien zoo iets werkelijk in zijn plan ligt, niet veel anders te doen dan het water troebel te houden. De republikeinen zullen in hem den grootsten tegenstander niet vinden, altijd op voorwaarde dat hij als Louis Napoleon president van de republiek wordt; 't zou evenwel de vraag zijn, of deze wel gereed zullen zijn het beste baantje weg te geven aan iemand, die geen der hunnen is, en aan iemand als Prim. Treurig lot der volken, dat zij telkens bedrogen worden en zich laten bedriegen door elken eerzuchtigen fortuinzoeker, die list en onbeschaamdheid genoeg bezit om zich de rol toe te dichten van te leven voor het welzijn van zijn vaderland.

De kansen voor een republiek schijnen voor het oogenblik weer sterk te zijn gedaald, natuurlijk niet bij den heer Castelar. Wel is deze op een vergadering te Madrid zeer toegejuicht, waar de republikeinen anders de minste aanhangers telden, en liep zelfs het gerucht, dat de Progressisten in hun wanhoop om een koning te vinden, ook over de republiek gingen denken, maar de berichten van heden uit Spanje zijn dikwerf in lijnrechten strijd met die van gisteren; waarschijnlijk weten de Spanjaarden zelf niet meer wat zij willen, en die hen regeeren, weten het nog minder. Straks luidde het: een huwelijk tusschen de dochter van den hertog De Montpensier en den prins van Asturie, wanneer zijn mama afstand deed van den troon ten behoeve van haar zoon, of ook wel een zoon van Montpensier zelven op den troon; heden zal Isabella nog eens een kans wagen om het verlorene te herwinnen, en zijn ook de Carlisten in de weer om te zien, hoe ver zij het kunnen brengen. Van de candidatuur van Georg van Saksen zwijgen we; waarschijnlijk was

het slechts een intrigue, waarmeê de Regeering het een of ander op het oog had. Ook Montpensier heeft de hoop nog niet opgegeven; het gerucht wilde zelfs, dat men hem door het leger op een groote revue tot koning zou laten uitroepen, misschien het beste middel en zeker het echt Spaansche, om aan de koningsquaestie een einde te maken. Maar toevallig regende het, en de revue werd afbesteld en de candidatuur van Montpensier viel in 't water. Om zich te troosten heeft hij nu te Madrid een bezoek gebracht aan Prim en aan Topete, - en misschien om zich tegen de aanstaande koningsvermoeienissen te harden, is hij de baden gaan gebruiken.

De verkiezingen van de Cortes zijn voor het grootste gedeelte in monarchistischen zin uitgevallen, en men moet daarbij maar vergeten, dat zij zeer vrij geweest zijn; op sommige plaatsen stonden de schutters met geladen geweren gereed om de kiezers te ontvangen en naar de stembus te begeleiden met het wachtwoord: voor de monarchie of het leven.

Het ministerie schijnt een aanwinst gedaan te hebben in den demoeratischen gouverneur van Madrid en president der Cortes, den heer Rivero; naar zijn programma althans te oordeelen zou er eindelijk een begin gemaakt worden met de hervorming van het rechts- en gemeente-wezen; Rivero beloofde bij de aanvaarding van het ministerie van Binnenlandsche Zaken de zoo dringend noodige organieke wetten, waarvan de autonomie der gemeenten en provinciën en het algemeen stemrecht den grondslag zouden uitmaken; de rechters zouden tevens voor onafzetbaar worden verklaard, en aan de drukpers eindelijk vrijheid verleend. De tijd zal moeten leeren, of de heer Rivero woord zal houden, of woord zal kunnen houden, dan of ook zijn toezeggingen slechts Spaansche beloften zijn.

Bij al de verwarring, de regeeringloosheid hadden wij haast gezegd, in Spanje komen nog onoverkomelijke financieele moeilijkheden; om een Staatsbankroet te voorkomen, heeft de Minister van Financiën, de heer Figuerola voorgesteld een leening van 720 millioen realen in schatkistbiljetten, verkoop van kroon- en andere domeinen en bovendien nog 5% korting van de coupons der schuld en 10% van de traktementen en pensioenen der ambtenaren. Worden tot deze ambtenaren ook de militairen gerekend, dan zal de doorvoering van dezen maatregel het leger, den sterksten, den eenigen steun van het tegenwoordige ministerie vervreemden.

Wat zal vragen wij, eindelijk het einde zijn van dezen chaos? Zal een burgeroorlog straks de laatste kracht van Spanje vernietigen, en zullen de opofferingen, welke het volk zich getroost heeft om het nog niet verlorene Cuba te behouden, het laatste vertoon geweest zijn van macht van dit weleer zoo groote en trotsche rijk? Het is soms niet mogelijk optimist te zijn, wanneer wij denken aan de toekomst van dit schoone land, en de ontboezemingen van een Castelar dreunen ons

in de ooren als de laatste flikkering eener niet te verwezenlijken hoop, eener overspannen verbeeldingskracht.

Eenmaal op het Iberische Schiereiland willen wij tevens een uitstapje doen naar Portugal. Het schijnt of ook dit land maar niet tot rust kan komen; de herhaalde, geheele of gedeeltelijke wijziging van ministerie in de laatste jaren is de weerspiegeling van de voortdurende gisting, waarin Portugal zich bevindt. Een der redenen van die gisting is de woeligheid van een kleine partij, die voor de Iberische eenheid, een nauwere aansluiting, zoo al niet vereeniging met Spanje is gestemd, maar die zoowel in de Kamers als bij het volk totnogtoe weinig ondersteuning gevonden heeft. Het meerendeel der Portugeezen gelooft aan een bijzonder groot onderscheid tusschen Portugal en Spanje, en is niet ten onrechte bevreesd, dat bij een nauwere vereeniging de 4 millioen Portugeesche zielen haar eigenaardigheid tegenover hare bijna 16 millioen dito Spaansche zouden verliezen.

Veel meer evenwel drukt in Portugal de financieele toestand, met al de gevolgen, welke daaraan verbonden zijn; verhooging of zelfs veranderde indeeling der belastingen dienen zelden om de populariteit van een ministerie te vermeerderen, en vooral niet wanneer de financieele nood de onhandigheid doet begaan om vooral de verbruiksbelastingen bovenmate te verhoogen, een maatregel, die in 1867 werd ingevoerd, maar later door den voortdurendert tegenstand van het volk moest worden ingetrokken.

De meerderheid der Portugeezen is liberaal en drong sinds langen tijd aan op radicale hervormingen, in alle takken van bestuur, en in de eerste plaats op hervormingen die tevens bezuinigingen waren. Het vorige ministerie, zoowel als het tegenwoordige onder den hertog de Loulé, beloofde dan ook in dien geest werkzaam te zijn. Men moet zich zelfs verwonderen over het groot aantal wetsontwerpen, dat bij de opening van de Kamers op den 2^{den} Januari l.l. werd toegezegd of ingediend; daaronder kwamen o.a. voor een wetsontwerp ter reorganisatie van het openbaar onderwijs, een betrekkelijk een nieuw wetboek van strafrecht, een ter regeling van de dotaties aan de geestelijkheid, enz.; tevens werd de hoop uitgesproken, dat men met deze begrooting een aanmerkelijke schrede nader zou zijn gekomen tot oplossing van de financieele quaestie, het evenwicht in de ontvangsten en uitgaven. Die buitengewone wetsfabricage heeft evenwel hare schaduwzijde; het ministerie tracht zich daardoor een goeden schijn te geven tegenover het volk, terwijl de noodzakelijkheid van sommige nieuwe wetten volstrekt niemand gebleken is. Het is in Portugal dan ook geen zeldzaamheid, dat een nieuwe wet wordt voorgelegd, terwijl de oude eigenlijk nooit is toegepast en in de praktijk derhalve ook niet beproefd. Vooral is het het zwak van den tegenwoordigen minister van Justitie, den heer de Castro Pereira om allerlei besluiten uit te vaardigen, die evenwel nooit worden uitgevoerd en enkel schijnen te die-

nen om wat papier zwart te maken. Zoo vaardigde hij een besluit uit, waarbij verschillende bisschopszetels werden opgeheven. Toevallig kwamen eenige van die heeren spoedig daarna te overlijden, en in plaats dat de minister nu hun bisschoppelijk gebied met andere bisdommen vereenigde, benoemde hij nieuwe bisschoppen van zeer jeugdigen leeftijd, opdat er vooreerst van de uitvoering van den door hem zelven verordenden maatregel geen sprake meer zou zijn.

Een ander zwak van het tegenwoordige en ook van het voorgaande ministerie is de overtuiging, dat het alleen bestaan kan door en voor zijn partij; men moet dit ten minste opmaken uit de partijdige wijze, waarop het ambtenaars afzet en aanstelt, zonder de vraag naar de bekwaamheden van de betrokken personen eenigszins ter sprake te brengen; daardoor werden vele bruikbare elementen uit de ministeriën verwijderd en deze met zeer onbruikbare aangevuld.

Men kan zich dan ook gemakkelijk een denkbeeld vormen van het oordeel, dat over dit ministerie wordt uitgesproken; sommigen prijzen het hemelhoog, anderen laten er geen haar goed aan en veroordeelen alles; dat hoort zoo bij het bestaan van partijen of partijschappen, - wat zal ik zeggen? - De meer onafhankelijke mannen in Portugal, die de in onze 19de eeuw meer en meer zeldzaam wordende gave bezitten om zich boven de partijschappen te verheffen, betuigen hunne ingenomenheid met sommige wetten van dit ministerie, maar verzwijgen aan den anderen kant niet, dat misschien evenveel andere wetsontwerpen slechts vermomde herstellingen zijn van reeds afgeschafte misbruiken, nieuwe verkwistingen onder den dekmantel van besparing.

Stellen wij ons derhalve met het oog op het ministerie Loulé weinig voor van de parlementaire zitting van dit jaar, even weinig reden om hiervan hoog te denken hebben wij, wanneer wij de volksvertegenwoordigers overzien. Haast schenen zij niet te hebben om een begin te maken met den drukken arbeid, waartoe het ministerie hen riep; bij de opening der Kamer waren nauwelijks een twintigtal leden opgekomen. Ook toen zij bijeen waren, hebben zij weinig blijken gegeven het ware belang van hun vaderland te willen of te kunnen behartigen; voor hun eigenlijke taak zijn zij slecht berekend; hun kracht bestond totnogtoe meer in het spinnen van allerlei intrigues voor of tegen het ministerie, dan wel in het afdoen van zaken. Niet zoozeer om deze reden, dan wel gedreven door de vrees, dat de oppositie weldra de meerderheid zou hebben, heeft het ministerie den 20sten January de Kamer reeds ontbonden en wil beproeven, of het met een nieuwe Kamer het niet beter zal kunnen stellen. Die daad mag te meer verwondering wekken, omdat er nog geen stemming was gehouden over eenigerlei zaak, waaruit men zou kunnen opmaken, of de meerderheid voor of tegen het ministerie zou zijn. Men wil, dat de minister van financiën, de heer Braamcamp, bij voorbaat zich tegen een afkeurend

votum van zijn financieele plannen heeft willen vrijwaren; hij heeft nu weder tot 31 Maart, wanneer de nieuwe Kamer zal worden bijeengeroepen, den tijd om zijne voorstellen nog eens te overwegen en de cijfers misschien nog wat kunstiger te groepeeren. Trouwens, gemakkelijk is de opmaking van de begrooting niet, althans niet aangenaam; het deficit bedraagt 5000 contos, en op de een of de andere wijze moet voor het oogenblik raad geschaft worden om daarin te voorzien, en tevens de middelen aan de hand gedaan om het verbroken evenwicht te herstellen; de traditie geeft wel den minister de stereotype uitdrukking aan de hand om evenals zijn voorgangers te zeggen: 'het deficit wordt evenals in het vorige jaar gedekt door buitengewone middelen,' d.i. door uitgifte van papieren geld, maar het gaat hiermee als met de kruik te water; in het eind verlangt men iets anders; en de tegenwoordige minister Braamcamp schijnt de man niet te zijn om dat andere, eene vermindering van uitgaven en eene vermeerdering der belastingen voor te leggen; hij schijnt bij zich zelf te denken: laat het nageslacht sparen, wij zullen wel zien rond te komen.

Van de zijde der oppositie is tegen de weinig gemotiveerde Kamerontbinding een krachtig protest uitgegaan, waarin gezegd wordt, dat 'er geen tweede voorbeeld bestaat van een ministerie, dat de Kamer ontbindt alleen op grond van de verdenking, dat zij in de toekomst het kabinet vijandig zal kunnen worden;' en de oppositie keurt die handelwijze te meer af, 'omdat een nieuwe verkiezingsstrijd bij den zorgvollen staatkundigen en financieelen toestand des lands zeer ongewenscht is.'

Een bijdrage tot de kennis van de Portugeesche toestanden levert de komedie, door den hertog De Saldanha in December j.l. gespeeld. Dat heer is een ondernemer, een praktizijn op staatkundig gebied, zooals het Pyreneesche schiereiland er in verschillende vormen en gedaanten er zoo velen oplevert. Als een lastig sujet, waarvan men zich niet geschikt kon ontdoen, hield men hem zooveel mogelijk op een afstand en gebruikte hem voor een of anderen gezantschapspost. Langen tijd vertegenwoordigde hij dan ook Portugal, eerst te Rome en later te Parijs. Nu liep in het vorige najaar te Lissabon algemeen het gerucht, dat de hertog De Saldanha terug zou komen, alle ontevredenen in het vaderland om zich heen verzamelen en een coup d'état uitvoeren; ondersteuning voor deze onderneming zou de hertog vinden bij de officieren, die reeds te vergeefs op bevordering wachtten, en de ambtenaren, die door de bezuinigingen van de laatste jaren uit hun humeur waren, zonder twijfel standen, die voor een coup d'état wel wat over konden hebben en met dat vooruitzicht den heer Saldanha ook wel met volle overtuiging en daaraan geevenredigde kracht zouden ondersteunen.

Geruchten over plannen van den heer Hertog behoorden evenwel tot de zeer gewone zaken in Portugal, en toen hij niet spoedig kwam, vergat men

den Hertog en den coup d'état; alleen de ambtenaren en officieren droomden van tijd tot tijd van hem als den schepper van het nieuwe paradijs.

Maar onverwacht verscheen de Portugeesche Don Quichotte in de gedaante van den 73jarigen Saldanha te Lissabon, evenwel niet met proclamaties of plannen tot samenzweringen, maar met een scheepslading balken en spoorstaven; de Hertog, die vroeger veel aan theologie en medicijnen gedaan heeft, scheen nu een manie te hebben gekregen voor industrieele ondernemingen, en vooral op spoorwegen zwak te hebben. Hij wilde het nieuwe Fransche stelsel van Larmingat in toepassing brengen, zich daardoor verdienstelijk maken omtrent zijn vaderland en... er zelfs wat aan verdienen. Velen beschouwden het laatste als het eigenlijke hoofddoel van het spoorwegplan, daar het van algemeene bekendheid is, dat de Parijsche gezant steeds schraal bij kas was. Werkelijk werd er een spoorwegje van 5 minuten aangelegd, proefridden gedaan, diners gehouden, en het groote publiek had niet weinig schik in den grijsaard, wiens hoofd er met de jaren niet beter op scheen te worden. Wie den hertog evenwel kenden, vertrouwden de zaak niet en geloofden nog altijd, dat de eenwielige spoorwagen slechts een dekmantel was voor de bijzondere plannen van den heer Saldanha.

En zij hadden juist gezien. Den 1sten December, waarop de Portugeezen den verjaardag vieren van hun bevrijding van het Spaansche juk (1640), was bestemd om een manifestatie te doen ten gunste van Saldanha. Daags te voren werden er allerlei zonderlinge geruchten uitgestrooid over het ministerie; het heette, dat de ministers het onderling oneens waren, sommige leden van het ministerie hadden den president-minister, den heer De Loulé voor onbekwaam verklaard om langer de teugels van het bewind te voeren. Op den morgen van den 1sten December werd het praatje uitgestrooid, dat het ministerie werkelijk gevallen was en de hertog Saldanha met de leiding van het bestuur zou worden belast, op voorwaarde, dat het ministerie hem eerst benoemde tot opperbevelhebber van het leger, een post, die eenige jaren geleden zuinigheidshalve was opgeheven; het ministerie had evenwel geweigerd. 's Avonds was de schouwburg als naar gewoonte druk bezet, en na het spelen van het derde bedrijf riepen eenige ontevreden officieren en ambtenaren: ‘Leve de hertog Saldanha!’ Eenigen riepen mede, maar over het geheel ging het toch niet van harte, en toen het publiek bekomen was van zijn verrassing, begon het tamelijk merkbare teekenen van afkeuring te geven; de hertog, die in den schouwburg zich verborgen hield, achtte het verstandig om zich niet te vertoonen maar zich stil weg te pakken. De manifestatie was geheel in 't water gevallen.

De aanhangers van den Hertog, aan het hoofd waarvan zich de baron de Zezere bevond, een man die ingewijd is in al de geheimen van

de militaire samenzweringen, trachtten het verdriet van den heer Saldanha te verzachten door hem een adres aan te bieden van gehechtheid; deze, driftig van aard, liet zich daardoor zoo opwinden, dat hij onmiddelijk audientie verzocht en verkreeg bij den Koning, hevig uitvoer tegen de ministers en zich zelf opdrong als den eenigsten man, die in staat was een nieuw en goed ministerie overeenkomstig de eischen en behoeften des lands samen te stellen, met de voorwaarde dat hij eerst tot opperbevelhebber van het leger benoemd werd. De Koning schijnt evenwel weinig lust te hebben gehad Saldanha's raad te volgen; hetzelfde ministerie is gebleven, alle geruchten over oneenigheid in zijn boezem waren niets dan verzinsels, en wat het ergste was voor Saldanha, zijn praktijken maakten weinig opgang bij het leger en nog minder bij het volk.

De Minister van Buitenlandsche Zaken meende nu, dat het zoo wel was en zond den hertog Saldanha bevel om onmiddelijk naar zijn post te Parijs terug te keeren. Dat was te veel voor den grijzen staats-kunstenmaker, hij bedankte voor zijn betrekking, en maakte een allerzonderlingsten brief openbaar, waarin hij mededeelingen deed over zijn onderhoud met den Koning, die op zich zelf hoogst onwaarschijnlijk zijn; de Koning zou hem namelijk tot opperbevelhebber van het leger hebben benoemd, maar de Minister van Oorlog geweigerd hebben het Koninklijk besluit uit te voeren, omdat het tegen de wet was.

Sedert doet de Hertog alle moeite om populair te worden, maar tot-nogtoe gelukt dit zeer weinig. Toch is hij bij de bestaande ontevredenheid een gevaarlijk persoon; listig, intrigueerend zou hij het middelpunt kunnen worden, waarom de ontevredenen zich verzamelden, omdat het Portugal evenals Spanje ontbreekt aan een man, die geestkracht en ware onbaatzuchtige vaderlandsliefde genoeg bezit om met flinke hand de teugels van het bestuur in handen te nemen en door daden vertrouwen in te boezemen. Reeds het feit op zich zelf dat een zwakhoofdig staatskunstenaar als de hertog Saldanha een zekere rol speelt, een zekeren aanhang vindt, hoe weinig ook, is een bedenkelijk verschijnsel in Portugal. Waarschijnlijk vreest men niet zoozeer hem als wel het leger, dat met een aantal ontevreden, onvergenoegde scherpschutters achter hem staat. Staande legers van de tegenwoordige uitgebreidheid er op na te houden, die knagen aan den financieelen toestand van het land, is op zich zelf reeds erg genoeg, maar wanneer die legers zooals op het Pyreneesche schiereiland nu buitendien nog broeinesten worden van samenzweringen, middelen om de belastingschuldigen de wet voor te schrijven, hoe zij betaald moeten worden, wanneer zij dienen om fortuinzoekers als Saldanha en zulk soort er boven op te helpen, dan wordt het waarlijk onduldbaar. De rol, die bij voortduring het militaire element in Spanje en Portugal speelt, is de kanker van die staten, een kanker waarvan wij vooreerst de genezing nog niet zien opdagen.

Wat verwarde toestanden betreft, onoverkomelijke financieele moeilijkheden, ministerieele crisis en alles wat doorgaans daarmee gepaard gaat, mocht Italië wel aan Portugal en Spanje grenzen. De berichten van daar zijn inderdaad uiterst eentoonig. Den 18^{den} November werd de Kamer geopend met een troonrede, die bij de ongesteldheid des Konings werd afgelezen door den Minister van Justitie, den heer Vigliani. Troonreden hebben veel van preeken, er valt voor 't oogenblik niet veel tegen te zeggen, ook wanneer de schildering niet beantwoordt aan de werkelijkheid; zoo werd de geboorte van den kleinzoon des Konings beschouwd als een nieuw onderpand van de eenheid en vrijheid des vaderlands; menigeen zal het verband niet recht helder zijn geweest, en weinig bemerkt hebben van de meerdere eenheid in wenschen en streven van de Italianen, sinds het oogenblik dat er een prinsje meer in hun midden was.

Natuurlijk ontbrak het in de troonrede ook niet aan schoone uitdrukkingen en zedelijke vermaningen. ‘De vorming eener goede administratie, het herstel der geldmiddelen was de rechtmatige wensch der bevolking,’ en ‘waar de natie gean middel, geen opoffering verzuimde om hare verplichtingen na te komen, daar moest ook de Regeering en het Parlement zóo handelen, dat die opofferingen in waarheid leiden tot het doel,’ en als wilde de minister in naam des Konings het bestaan van het nieuwe Italiaansche vaderland percifleeren, luidde de toepassing: ‘de volkshuishoudelijke vooruitgang der natiën is het gevolg van een eerlijke en ruime toepassing der vrijheid.’

Hoe weinig indruk de voortreffelijke lessen van de troonrede gemaakt hadden, bleek maar al te ras. Het ministerie Menabrea, dat zes maal gedurende zijn bestaan was gewijzigd, en zich nog niet sterk genoeg gevoelde, was reeds beducht voor de stemming der Kamers, maar besloten liever af te treden dan een ontbinding te beproeven; het besluit zou afhangen van de keuze van den president der Kamer, en in plaats van allereerst de dringende financieele quaestie te regelen, in plaats van zich allereerst met zaken bezig te houden, sloten de republikeinen der linkerzijde en de Piemonteezen zich bij elkander aan om met 40 stemmen meerderheid den candidaat der oppositie, den heer Lanza, te stemmen; die vroeger conservatiet, in den laatsten tijd zich als opposant had doen kennen. Ook de vice-presidenten werden uit de oppositie mannen gekozen; de heer Cairoli stond in 1867 onder bevel van Garibaldi in den veldtocht tegen Rome.

Het ministerie Menabrea diende nog denzelfden avond zijn ontslag in; de staatszaken stonden weder stil, de begrooting bleef weder rusten met haar deficit, en langen tijd ook, want de vorming van een nieuw kabinet ging alles behalve voorspoedig; Lanza, die door de combinatie van de republikeinsche partij en de Piemonteezen op den voorgrond gedrongen was, behoorde zelf meer tot de opposanten van de rechterzijde; zou hij nu zijn ambtgenooten bij de linkerpartij gaan zoe-

ken? Dat ging moeilijk; toch kwam hij haar in vele opzichten te gemoet; haar geheele vriendschap kon hij evenwel niet verwerven, en zeer waarschijnlijk zal hij haar in de Kamers vijandig tegenover zich zien. Een ander bezwaar, waarmee de heer Lanza te kampen had, bestond in de begrooting voor oorlog en marine; Lanza had zich nu eenmaal in het hoofd gesteld, dat er op die budgetten wel 50 millioen kon gespaard worden, maar hij kon onder al de generaals en admiraals van Italie niemand vinden, die dit met hem eens was.

Weldra moest Lanza dan ook zijn mandaat nêerleggen; de generaal Cialdini weigerde de opdracht te aanvaarden, en eindelijk nadat intusschen vier weken verloopen waren, gelukte het aan den heer Sella, geholpen door den graaf Cibrario om een ministerie te vinden, waarin ook Lanza als president en minister van Binnenlandsche zaken zitting kreeg. Of het langer zal stand houden, minder wijzigingen zal ondergaan dan het vorige, zal de tijd moeten leeren; het ziet er uit als een conciliantministerie, en de partijzucht is onder de Italianen zoo groot, dat zij van geen overleg en geen conciliate willen weten. Men stelt dan ook aan het nieuwe ministerie de quadratuur van den cirkel voor, het herstellen van het evenwicht in de financien zonder verhooging van belastingen, en het deficit is te groot om alleen uit bezuinigingen gevonden te kunnen worden; het budget van oorlog is nu eenmaal in Europa het *nolime tangere*, het heilig boek, en leenen wil men Italië ook niet meer. De heeren Lanza en Sella hebben intusschen tijd om de plannen, waarmeê zij voor de Kamer zullen optreden te wikken en te wegen, want het parlement is verdaagd tot den 7 Maart. Intusschen heeft het ministerie verlof gevraagd en verkregen om gedurende de drie eerste maanden van dit jaar voort te gaan het raderwerk van Staat gaande te houden door gelden te ontvangen en uit te betalen. Het hoofddoel van de Regeering is, volgens den heer Lanza, zooveel mogelijk bezuinigingen in te voeren; kon men hiermede niet genoegzaam slagen, dan zou men wel genoodzaakt zijn een nieuwe belasting voor te stellen; het deficit zou tot 70 à 80 millioen verminderd worden. Zeker lag de heer Lanza, toen hij deze mededeelingen deed aan de Kamer, den vinger op de wonde plek van het Italiaansche parlement met zijn verzoek, of de heeren ditmaal nog niet over de politiek wilden beginnen, want dat het ministerie, slechts twee dagen oud, daar nog te jong voor was. Een ministerie dat de natie toeroept: wacht op mijne daden, boezemt zonder twijfel meer vertrouwen in, dan een dat optreedt met een volmaakt programma, dat onder allerlei schoone woorden den waren toestand bedekt.

Een der eerste schaduwzijden van Italie is, dat het te veel staatslieden heeft en er te veel aan staatkunde, - theoretische - wordt gedaan; sinds den dood van Cavour zijn er meer dan vijftig ministers geweest, de een al wijzer dan de ander; een grooter ongeluk is er

voor een land niet denkbaar, vooral wanneer men de oud-ministers telkens in de Kamer terugvindt.

Bij de persoonlijke ijverzucht komt de provinciale naijver, die de kracht van elke regeering verlamt; nationaliteit is een groot woord, waarmeê Garibaldi wonderen gedaan heeft, maar in het eind blijkt, dat de broederschap tusschen de bewoners van Noord- en Zuid-Italie lang zoo groot niet is als men wel meende. Niet onpraktisch was dan ook het voorstel van den vriend van Cavour, den oud-minister Jacini, om meer den weg van centralisatie in te slaan en aan de provinciën zooveel mogelijk zelfstandigheid toe te kennen. Maar die raad zelf is het bewijs, dat men in Italië zelf overtuigd is, dat de eenheid wel in theorie bestaat, maar in de werkelijkheid dit raadsel nog moet opgelost worden.

Niemand is daar sterker van overtuigd dan de Italiaansche bisschoppen, die te Rome zijn vergaderd, en, gewillige werktuigen van de Jezuïeten, mede bezig zijn banvloeken te smeden voor alles wat aan de nieuwere beschaving in ons werelddeel is gehecht, en inzonderheid tegen het in beginsel zoo grootsche werk van hun eigen vaderland. Zeker is de vloek, van Rome uitgegaan, het minste bezwaar voor Italië, want zulk een vloek is een eer en een zegen voor hen, die er door getroffen worden.

19 Februari 70.

NOORMAN.

Letterkunde.

Een Hebreeuwsche Faust.

So fluch' ich allem, was die Seele
Mit Lock- und Gaukelwerk umspannt,
Und sie in diese Trauerhöhle
Mit Blend- und Schmeichelkräften bannt!
Verflucht voraus die hohe Meinung,
Womit der Geist sich selbst umfängt!
Verflucht das Blenden der Erscheinung,
Die sich an unsre Sinne drängt!
Verflucht, was uns in Träumen heuchelt,
Des Ruhms, der Namensdauer Trug!
Verflucht was als Besitz uns schmeichelt,
Als Weib und Kind, als Knecht und Pflug!
Verflucht sey Mammon, wenn mit Schätzen
Er uns zu kühnen Thaten regt,
Wenn er zu müszigem Ergetzen
Die Polster uns zurechte legt!
Fluch sey dem Balsamsaft der Trauben!
Fluch jener. höchsten Liebeshuld!
Fluch sey der Hoffnung! Fluch dem Glauben!
Und Fluch vor allen der Geduld!

FAUST.

Weinig boeken zijn er te noemen, die in den loop des tijds meer algemeen de opmerkzaamheid van geleerden en niet-geleerden getrokken, en tevens tot meer verschil van gevoelen aanleiding gegeven hebben dan het inderdaad merkwaardig en zonderling geschrift, dat ten onzent als het Boek van den Prediker staat bekend. Dat dit geschrift werkelijk in hooge mate de belangstelling van iederen denker in 't algemeen, en geenszins alleen van den oudheidkundige en vakgeleerde verdient, zal wel geen nader betoog vereischen. De stoute en in veler ooren zelfs godslasterlijke ontkenningen vooral, welke het bevat, ontkenningen nooit met zooveel heftigheid en zeggingskracht welligt elders

geuit, maken het tot een boek, 't welk iedereen met opmerkzaamheid en menigeen ook met schrik en ontzetting leest en herleest, die ooit in ernst over het aardsche bestaan en het menschelijk leven heeft nagedacht.

Maar daarenboven bezit het eene eigenaardigheid, die misschien aan geen ander geschrift zoozeer toekomt als juist aan dit. Sinds zijn ontstaan tot op den huidigen dag is het nog niemand gelukt, eene wezenlijke eenheid en overeenstemming aan te wijzen tusschen de verschillende, meermalen elkander lijnregt weersprekende leeringen of stellingen, welke het verkondigt. Mitsdien ook evenmin, de wording van zulk een boek te verklaren, dat van den eenen kant toch ongetwijfeld van diep nadenken getuigt, en van den anderen voortdurend zoozeer met zich zelf in tegenspraak verkeert. Toch heeft niet alleen sinds de oudste tijden eene verbazende menigte van geleerde uitleggers naar de verklaring van het raadsel gezocht, maar ook de meest uitstekende en meest beroemde mannen hebben al hunne kennis, hunne scherpzinnigheid en hun onverpoosden ijver aan de steeds te vergeefs gezochte oplossing van het probleem te koste gelegd. Wel verre intusschen dat de opmerking van dit feit de exegeten onzer dagen zou afschrikken van nieuwe pogingen, om toch eene verklaring te geven van het raadselachtige boek, schijnt ze integendeel al meer en meer hen aan te vuren, om in dezen het zoeken naar den steen der wijzen te blijven voortzetten. Telkens en telkens verschijnen er, en van zeer bevoegde zijden, weer nieuwe verhandelingen over den Prediker, wier schrijvers, elk voor zich, natuurlijk steeds overtuigd zijn, den sleutel van het raadsel gevonden te hebben, maar waarvan doorgaans ook elk latere weerspreekt en geheel of ten deele tracht te wederleggen wat al zijne voorgangers over de zaak hebben in 't midden gebragt. Vele en hoogst belangrijke ophelderingen omtrent verschillende, lang verkeerd begrepen uitspraken des Predikers hebben wij ongetwijfeld aan al die nasporingen te danken; maar omtrent den wezenlijken, inwendigen zamenhang dier uitspraken onderling komen wij, wèl bezien, geen stap verder; en de slotsom van het jongste onderzoek schijnt dan ook te zijn, dat er wel is waar eene zekere eenheid in het geschrift valt op te merken, in zoover het ‘een reeks van overdenkingen en opmerkingen bevat, die den geest des schrijvers getrouw afspiegelen en in zóóver onderling overeenstemmen en zamenhangen; maar dat het dan ook alleen in dezen, in geen anderen zin één geheel is, terwijl eerst door de opvatting van het geschrift als de uitdrukking van den, tusschen ervaring en godsdienst heen en weder geslingerden geest des schrijvers zamenhang in de disjecta membra komt’[*]. - Een resul-

(*) Kuenen. Hist. krit. onderzoek naar het ontstaan en de verzameling van de Boeken des Ouden Verbonds. 1865. III. 175. 176. - Dr. de Jong. De Prediker vertaald en verklaard. 1861. - Dr. J. Hooykaas. Proeve eener geschiedenis der beoefening van de wijsheid onder de Hebreën. 1862. bl. 267 en vlg.

taat, 't welk, met alle bescheidenheid gezegd, toch nog weinig bevredigend mag heeten, en in elk geval de waarde van het boek niet weinig zou verminderen. Want, bevat het niets anders dan een aantal losse, onderling niet alleen weinig of gansch niet zamenhangende, maar zelfs voortdurend elkaar weersprekende en ontkennende overdenkingen van een, tusschen twee beginselen geslingerden geest, louter ontboezemingen alzoo van iemand, die van 't begin tot het einde zelf eigenlijk niet wist wat hij wilde, dan kan het als zoodanig, als eene verzameling van zulke ontboezemingen, alligt nog eenige merkwaardigheid behouden, maar zijne wezenlijke beteekenis voor de geschiedenis van het menschelijk denken verliest het nagenoeg geheel. Die beteekenis kan het dan alleen nog bezitten wanneer blijkt, dat de uitspraken, die er in gevonden worden, inderdaad de uitingen zijn van het ernstig nadenken in den waren zin des woords.

Doch zijn wij nu juist verpligt, in eene zooveel besproken en betwiste kwestie als de hier bedoelde ons onvoorwaardelijk neer te leggen hij het laatst uitgesproken gevoelen onzer schriftgeleerden? Ook de meeste eerbied voor de uitgebreide kennis en de groote scherpzinnigheid dier mannen kan ons nog niet nopen, elke door hen voorgedragen meening te omhelzen, zoolang de gronden ter verdediging bijgebragt ons nog niet van hare juistheid hebben overtuigd.

De strijd tusschen de verschillende uitingen des Predikers onderling heet thans, door de straks aangeduide verklaring te zijn opgelost. En zeker, indien het van de mate van vernuft en geleerdheid afhing, die, vooral in den laatsten tijd, door genoemde exegeten aan het betoog dier stelling is besteed(*), dan moest ze wel volkomen bewezen worden geacht. Maar eene eenvoudige vergelijking van de bedoelde, na alle verzoeningsconjecturen toch nog altijd even onverzoenlijke uitingen onderling heeft telkens geleid en moet ook weder leiden tot een gansch tegenovergesteld resultaat.

De Prediker zegt ons, wijsheid gezocht en gevonden te hebben. Die wijsheid heeft voor hem hooge waarde en staat tot de dwaasheid als het licht tot de duisternis. Zij is voordeelig ook en schenkt haren bezitters het leven. Neen! volstrekt niet! Het is, naar dienzelfden Prediker, onverschillig, of gij wijs zijt dan wel dwaas; want de wijsheid zelve is, even als de dwaasheid, slechts ijdelheid en een najagen van wind, en den wijze vergaat het even als den dwaas. - Het goede te genieten van de dingen der aarde is goed voor den mensch; het komt hem ook toe; 't is het regtmatig deel van zijn arbeid, door God zelf hem toegelegd. Te doen wat de hand vindt om te doen, en het loon van den arbeid dan met mate en wijsheid te genieten, ziedaar de

(*) Vooral munt het zooeven aangehaalde werk van den heer de Jong in dit opzigt uit. Meer scherpzinnigheid, geleerdheid, verbeeldingskracht en gemoedelijkheid in 't werk te stellen dan in dit op zich zelf ook zeer verdienstelijk boek geschied is, om de integriteit van Koheleth te betoogen, zal vooreerst wel haast niet mogelijk zijn.

levensbestemming des menschen. Neen, in 't minst niet! Want alle genieting en alle vreugde is volmaakt even ijdel als het zoeken van wijsheid; aan al zijn arbeid heeft de mensch niets, en de genieting zelve wordt tot een walg. Wat vraagt hij dan, of God hem al vergunne te genieten, als hij ook hierin geen behagen vindt? - Den regtvaardige, die God vreest, zal het wèl gaan, den slechte en goddelooze niet. Maar het gaat immers niemand wèl, en allen weervaart één lot! Waartoe dan godvreezendheid en deugd? Dan toch misschien omdat God in 't eind den regtvaardige beloonen en den booze straffen zal? Ook al niet, er bestaat in 't geheel geen goddelijke regtvaardigheid, vermits het immers den een even zoo gaat als den ander. Ook is er geen volgend leven, waarin de deugd wordt beloond en de zonde gestraft. Alzoo is, bij slot van rekening, de dood beter dan het leven, ja beter zelfs, nooit geboren te zijn en dus gespaard te blijven van al het leed der wereld! Neen! het leven is wenschelijk; zoet is het licht, en goed is het voor de oogen de zon te zien! - Werden er ooit in eenig ander boek zoòveel onoplosbare tegenstrijdigheden door elkander geworpen als hier? Men noemt dat eenvoudig overdenkingen van een heen en weergeslingerden geest! Maar van eenige slingering vertoont zich bij onzen schrijver geen spoor. Hij weifelt nooit; hij vraagt nergens; hij stelt slechts, en overal even positief; hij ontkent elk oogenblik met de meeste vastheid van overtuiging wat hij zooeven met gelijke vastheid als onomstootelijke waarheid heeft aangenomen. Maar bovendien hebben wij in elk geval hier meer dan eene eenvoudige slingering of weifeling tusschen ervaring en godsdienst waar te nemen. Het zijn hier twee volkomene levens- en wereldbeschouwingen, die lijnregt tegen elkaar over staan, en waarvan de eene de andere geheel opheft. Is nu de schrijver beide te gelijk toegedaan, of wel het eene oogenblik der eene, het andere der andere? Zulk een verschijnsel ware psychologisch volstrekt onverklaarbaar. Hoe toch kan een man als de Prediker, indien hij ten minste werkelijk een ernstig en nadenkend man was, als in éénen adem beweerd hebben, dat wijsheid goed en toch volstrekt ijdel, genot wenschelijk en walgelijk, het leven schoon en de dood beter, het goede goed en niets dan ijdelheid, het wit zwart en het zwart wit is? Hoe kan iemand, in welken tijd en onder welke omstandigheden ook bestaande, ooit op één en hetzelfde oogenblik een af keer hebben van het leven en tevens het genieten in de vreugde zijns harten? Geen oudheidkunde, geen exegese, geen wetenschap in één woord is bij magte ons dergelijke psychologische onmogelijkheid te verklaren, of zelfs ons aan te toonen, dat ze werkelijk zich ooit bij iemand van gezonde zinnen heeft voorgedaan. De wetenschap moge zich dan ook nog zoo afpijnen om met de geleerdste en meest welsprekende vertoogen de eenheid van den Prediker te bewijzen, toch zal de eenvoudige kritiek van het gewoon gezond verstand zich voortdurend tegen al die pogingen van tekstverzoening blijven verzet-

ten, en ons telkens de overtuiging weer opdringen: dat het zoogenaamde boek van den Prediker onmogelijk het voortbrengsel kan zijn van ééne en dezelfde hand.

En tot deze overtuiging waren dan ook min of meer reeds eenige uitleggers gekomen, toen als 't ware eene reactie ten voordeele van de integriteit des Predikers weder aanving, en de tegenovergestelde meening verhinderde, zich behoorlijk te ontwikkelen en tot eene misschien bevredigende uitkomst te geraken. Sommigen meenden een gesprek tusschen twee personen van tegengestelde wereldbeschouwing in het boek Koheleth te zien; anderen beschouwden dit als eene verzameling van op zich zelf staande beschouwingen en overdenkingen, 't zij dan van verschillende wijsgeeren, 't zij van denzelfden maar op verschillende tijden geuit. Al deze gissingen zijn tegenwoordig als gansch verouderd verworpen, en worden der wederlegging niet meer waardig genoemd. Inderdaad valt niet te ontkennen, dat die verklaringen, zooals ze daar voorgesteld werden, met het oog èn op den vorm èn op den ganschen inhoud van het boek, zich bezwaarlijk laten verdedigen. Maar zouden ze daarom nog wel zóóver van de vermoedelijke waarheid verwijderd zijn als men tegenwoordig aanneemt? Indien men eens eene schrede verder wilde wagen op den eenmaal betreden, nu gansch weer verlaten weg, en eene gissing beproefde, wel in den geest der evengemelde, maar niet noodwendig afstuitend op die bezwaren, waardoor gene onhoudbaar moesten worden, - eene gissing, tot heden, voor zoover ons bekend is, nog niet beproefd, - wie weet of er dan niet misschien eenig licht zou beginnen door te breken in de duisternis!

Is het eene waarheid, en door geen uitlegkundige wordt het eigenlijk ook betwist, dat er in het boek Koheleth twee lijnregt tegenover elkander staande levens- en wereldbeschouwingen heerschen; kunnen wij aantoonen, wat inderdaad niet moeilijk valt, dat elke van deze beide in de vóór ons liggende verzameling van gezegden en stellingen hare eigene bijzondere uiting vindt, zonder dat daarom nog aan een dialoog tusschen twee of meer personen, noch aan uitingen van denzelfden in verschillende tijden, te denken valt; en mogt ons dan eindelijk blijken, dat al die gezegden, die de ééne rigting vertegenwoordigen, met elkander één wèl afgerond geheel uitmaken, en al de overige, die de tegenovergestelde voorstaan, eveneens een dergelijk geheel vormen, elk voor zich veel beter verstaanbaar dan thans nu ze zijn dooreen gemengd, dan lag toch, naar 't schijnen mogt, het vermoeden voor de hand, dat wij hier niet met één, maar met twee geschriften te doen hebben, die, oorspronkelijk gescheiden, en ook wezenlijk elkander weêrsprekend, maar, hetzelfde onderwerp behandelend en in uitwendigen vorm, welligt ook in naam, overeenstemmend, door latere, minkundige en onnadenkende verzamelaars of overschrijvers door elkaar zijn geward. Kon dan ook ten slotte nog worden aangetoond, dat dit laatste niet zoo gansch ondenkbaar is als het welligt

bij eersten aanblik schijnt, dan ware er toch misschien wel iets gedaan om de tot nog toe zoo duistere zaak eenigermate op te helderen; en we zouden dan, als de bedoelde gissing ook voor 't overige niet geheel onaanneemlijk bleek te zijn, twee geschriften verkrijgen, waarvan elk voor zich volkomen begrepen, beoordeeld en gewaardeerd kan worden, terwijl we nu met een werk te doen hebben, dat wel is waar eene eenheid verbeeldt te zijn, maar het niet is en het nooit worden kan, en waarvan wij dus ten slotte niet regt weten wat wij er van zeggen zullen, daar wij zelfs niet kunnen gissen wat het eigenlijk beduidt.

En waarom dan ook niet, na behoorlijke vergelijking van den oorspronkelijken tekst met de voornaamste der bestaande vertalingen en commentaren, de proef eens genomen tot herstel van de beide vermoedelijke, of zij 't ook slechts vermeende afzonderlijke geschriften uit het wonderlijk mengsel, waarin ze later schijnen verward geraakt? Dat het kan geschieden zonder in eenig opzigt geweld te doen aan den tekst zelven, zooals hij ons is overgeleverd, ja zelfs menigmaal met veel minder bezwaren van uitlegging dan nu nog zijne tegenwoordige wijze van verklaring ondervindt, moge blijken uit het straks volgende(*). - Wel moet, om de bedoelde scheiding tot stand te brengen, hier en daar een zoogenaamde versregel in tweën worden gedeeld; maar geen uitlegkundige zal hiertegen wel eenig bezwaar kunnen opperen, indien slechts taal en zin er niet door worden verstoord. En wel scheen ook wenschelijk, hier en daar sommige regels van de eene plaats naar de andere over te brengen, maar dan toch alleen ter wille van betere orde en meer verstaanbaarheid, geenszins omdat het tot staving van het voorgesteld gevoelen van noode was. Eindelijk zal ook, uit den aard der zaak, bij sommige, wat minder stellig sprekende of ook soms ietwat nevelachtige plaatsen alligt een twijfel kunnen ontstaan omtrent het geschrift, waaraan ze, in de gegeven onderstelling het best zijn toe te kennen; maar vooreerst zijn dergelijke plaatsen inderdaad slechts weinige, en daarenboven strekken zij, wel verre van de opgeworpen gissing te verzwakken, integendeel juist in zóóverre tot hare bevestiging als zij de mogelijkheid eener latere verwarring der beide geschriften slechts des te waarschijnlijker maken. Heeft trouwens die gissing werkelijk eenigen grond, dan zullen ook dergelijke punten van meer ondergeschikten aard wel nader door eene meer gezette tekstkritiek kunnen onderzocht en tot beslissing gebragt worden.

Mogt nu met dat al bij nader onderzoek blijken, dat de hier gewaagde proef toch is mislukt, dat alzoo van de gansche conjectuur niets teregt kan komen, en zij derhalve met reden tot de gansch ver-

(*) Men vergelijke met de geleverde proeven van rangschikking slechts een of ander der nieuwste comentaren en lette dan eens op de verbazende moeite, welke de uitleggers zich geven moeten om een goeden zin aan sommige uitspraken te verzekeren, die, in behoorlijk verhand gebragt, dikwerf bijkans geen wezenlijke moeilijkheid meer opleveren.

ouderde kan worden geteld, welnu! wat is er dan anders nog dan eenig onnut drukwerk verbeurd? Nederig en ras vergeten, verzinke dan het tegenwoordige kleine opstel onder de breede reeks van lijvige vertoogen en commentaren, die alreeds omtrent den Prediker zijn in het licht gegeven, en zoo menigmaal reeds den over dit wonderlijk geschrift verspreiden nevel meer hebben verdigt dan opgeklaardl

Zijn er, gelijk wij onderstelden, in het boek Koheleth werkelijk twee lijnregt tegenovergestelde rigtingen door twee, gansch en al van elkaar verschillende en enkel schijnbaar, door den vorm en de keuze van het onderwerp, met elkander overeenstemmende schrijvers vertegenwoordigd, dan trekt ongetwijfeld uit een zuiver menschkundig oogpunt in de eerste en voornaamste plaats die sombere en omtrent alles vertwijfelende wijsgeer onze opmerkzaamheid, die de streng ontkennende rigting voorstaat, en dien wij, ter onderscheiding van den anderen, gemoedelijken en utilitaristisch godsdienstigen, den ‘nietprediker’, of, met toespeling op een fictief persoon van later dagen, den Faust der Hebreën zouden wenschen te noemen, terwijl dan aan gene de oorspronkelijke benaming van Prediker (of vertegenwoordiger der predikende levenswijsheid, Koheleth), die hem ook zeer wel voegt, kon worden overgelaten. Zien wij dan alzoo in de eerste plaats, wat er kritisch en psychologisch van dien steeds ontkennenden geest wordt teregt gebragt, nadat hij zonder bloedstorting, - d.i. dan hier: zonder tekstverminking, - van zijn onnatuurlijken tweelingbroeder gescheiden is!

De eenvoudigste weg tot dit onderzoek zal wel eene geordende vermelding der tekstwoorden zelve zijn, nadat daaruit alles is verwijderd wat tot het werk van den anderen wijze, den eigenlijk gezegden Prediker schijnt te behooren. Uit zijne aldus weer bijeengebragte, wel is waar korte, maar toch ook kernachtige uitspraken zelve zullen wij hem leeren kennen als een ernstig denker, die, zoo niet altijd juist, dan toch veel dieper dacht dan verreweg de meesten zijner medemenschen; een man, die, met geestdrift voor waarheid en regtvaardigheid bezield, te vergeefs het raadsel had trachten te ontcijferen van het menschelijk bestaan; die de hooggeroemde wijsheid vruchteloos had aangeroepen om hem uitsluitsel te geven omtrent het doel en de beteekenis van het leven; die de genietingen der aarde had beproefd, maar zich met walging van haar had afgekeerd omdat ook zij hem geen stap verder bragten tot de bereiking van zijn hartstogtelijk nagejaagd doel; die de handelingen der menschen, der grooten en geringen, der wijzen en dwazen, der regtvaardigen en onregtvaardigen had nagegaan, enkel om tot de bedroevende uitkomst te geraken, dat allen slechts één en hetzelfde lot wedervaart, en dat er zoomin eene levende regtvaardigheid bestaat als eene wezenlijke wijsheid; een man alzoo,

wien alles onverschillig was geworden en die in niets meer belang kon stellen; een mensch, voor wien alles zich oploste in een gevoel van levensmatheid en onuitsprekelijke verveling; wien niets meer overbleef dan het diep bewustzijn van zijne volstrekte magteloosheid tot het vinden van eene waarheid en van een levensdoel, en wien dus denken en leven beide tot een last waren geworden, zóó groot, dat hij den doode meer benijdde dan wie bestond, en meest van allen nog dengene die nooit had bestaan. En zoo klinkt ons dan ook zijn kort, maar magtig woord als de wanhoopskreet, niet van een dwaas of van een boosdoener, die de straf zijner afdwalingen of zijner euveldaden ondergaat, maar van een edelen en rijkbegaafden geest, wiens schuld alleen in het meer dan gewoon, doch tevens ook eenzijdig gebruik van 's menschen edelste en hoogste gave, van het denken zelf gelegen was. Maar men late nu ook zulke heftige uitingen van den vertwijfelenden wijsgeer niet dooreen gemengd met de kalme en gemoedelijke zedelessen van een huishoudelijk moralist als de Prediker! Dan toch gaat telkens weer de indruk verloren, dien wij, zij 't ook niet met instemming in de geuite gevoelens, dan toch met innig medegevoel bij de veelzeggende woorden van genen mogten gewaar worden. Doch spreke thans onze ‘niet-prediker’ voor zich zelven![*]. Hij kan het beter dan één onzer voor hem.

> ‘“IJdelheid der ijdelheden!” - zegt de Prediker, - ijdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid![†].
> Wat heeft de mensch aan al den arbeid, dien hij verrigt onder de zon? Het eene geslacht gaat en het andere komt, en de aarde staat in eeuwigheid.
> De zon gaat op en gaat weer onder, en hijgt naar de plaats, waar zij opkomt.
> Naar het zuiden gaat de wind, en hij gaat om naar het noorden; hij gaat al om en om en langs zijne omgangen keert hij weder. Alle stroomen stroomen naar zee; maar de zee wordt niet vol; en naar de plaats waar de stroomen gingen, gaan steeds weer andere. Ook alle woorden zijn uitgeput; niemand kan iets zeggen, waarvan het oog niet verzadigd is van zien, en het oor niet vol reeds van hooren. Wat er geweest is, dat zal er zijn, en wat er gedaan is, dat zal er wederom gedaan worden. Er is niets nieuws onder de zon. Is er iets, waarvan men zeggen mogt: “Zie! dit is nieuw!” - dan wras het toch voorlang reeds in de eeuwen die vóór ons geweest zijn. En er is geen gedachtenis aan die vroeger waren, zoomin als aan de lateren die komen, en aan hen die na dezen bestaan zullen.[§].
> Ik zag alle werken, die onder de zon geschieden, en zie! alles was ijdelheid en najagen van wind. Het kromme kan niet regt worden gemaakt, en wat ontbreekt kan zelfs niet worden geteld[**].

(*) Doorgaans is hier de nieuwe vertaling des heeren de Jong, schoon niet altijd woordelijk, gevolgd. In sommige gevallen, gelijk hier en daar is aangetoond, schenen oudere de voorkeur te verdienen. Van tekstaanhalingen in het oorspronkelijke meenen wij, al kon het soms tot nadere verdediging van eene of andere opvatting dienstig zijn, ons toch geheel te moeten onthouden, vermits het hier niet om eene geleerde verhandeling, maar enkel om de voorloopige toelichting van de gestelde vraag te doen is.

(†) Over deze woorden, waarmede de schrijver de uiting eens voorgangers, misschien wel eenigermate ironisch, schijnt te bevestigen, straks nader.

(§) I. 2-11.

(**) I. 14. 15

Ik rigtte mijn geest op de kennis der wijsheid en op de kennis der dwaasheid en onzinnigheid. Ik heb ervaren, dat ook dit een najagen is van wind. In veelheid van wijsheid is veelheid van verdriet, en wie kennis vergadert, vergadert smart(*).

Ik zeide dan tot mijn geest: "Welaan! ik wil u de proef geven van het genot; geniet wat te genieten valt!" - Maar, zie! ook dit was ijdelheid. Tot het lagchen zeide ik: "Onzinnig!" - en omtrent de genieting: "Wat geeft zij?" - Ik maakte mij groote werken; ik bouwde mij huizen; ik plantte mij wijngaarden; ik legde mij tuinen en lusthoven aan, en beplantte ze met velerlei vruchtboomen; ik maakte mij vijvers ter besproeijing van mijn plantsoen; ik omringde mij met dienaren en dienstmaagden en slaven; ik verkreeg kudden van runderen en schapen meer dan allen die vóór mij geweest waren te Jerusalem; ik verzamelde mij zilver en goud en kleinooden van koningen en gewesten; ik ontbood mij zangers en zangeressen; ik had al den wellust van de kinderen der menschen. Toen keerde ik mij tot al mijne werken, die mijne handen hadden gewrocht, en tot den arbeid waarvoor ik mij had afgesloofd, en zie! alles was ijdelheid en najagen van wind! Niets is er van nut onder de zon!(†).

Ik zette mij om te beschouwen wijsheid en dwaasheid en onzinnigheid; en ik zag ook dat één lot aan allen wedervaart; en ik zeide bij mij zelf: - "Een gelijk lot zal ook mij treffen als den dwaas! Waarom was ik dan zooveel wijzer?" - Toen dacht ik bij mijzelven, dat ook dit ijdelheid is. Evenmin toch als aan den dwaas is er in eeuwigheid gedachtenis aan den wijze; in toekomende dagen is alles vergeten; en de wijze sterft met den dwaas. Wat heeft de wijze dan vooruit boven den dwaas, wat de arme, die voor de levenden weet te wandelen? Ik haatte dan het leven; want zwaar drukt mij het werk dat onder de zon geschiedt; alles toch is ijdelheid en een najagen van wind. En ik haatte ook al mijn arbeid, dien ik gearbeid had onder de zon, omdat ik hem moet achterlaten aan een mensch die na mij zijn zal. Wie weet het, of hij een wijze zijn zal of een dwaas? En toch zal hij heerschen over al mijn arbeid, dien ik met moeite en met wijsheid onder de zon tot stand heb gebragt. Ook dit is ijdelheid! Daarom begon ik mijn hart over te geven aan vertwijfeling omtrent al den arbeid, dien ik verrigt had onder de zon. Daar is een mensch, die met kennis en wijsheid en goeden uitslag gearbeid heeft; en nu moet hij zijn werk overgeven als deel aan een ander, die er niets aan heeft gedaan! Ook dit is ijdelheid en een groot kwaad; want wat heeft nu de mensch aan al zijn arbeid, en aan al het najagen van zijn hart, waarmeê hij zich afslooft onder de zon? Al zijne dagen toch zijn droefheid; zijne bezigheid is verdriet; zijn hart zelfs slaapt niet in den nacht! Ook dit is ijdelheid! Wat wint hij die werkt er dan mede dat hij arbeidt?(§).

(*) I. 17. 18.
(†) II. 1. 2. 4-8. 11.
(§) II, 12*a.* 14*b.* 15-23. III. 9. Tusschen II. 16 en 17 is hier VI. 8 ingelascht, - een regel, die voor 't overige blijkbaar slechts eene herhaling is in andere woorden, even als de hier aan 't slot der paragraaf gebragte, III. 9.

Ook zag ik, dat alle arbeid en alle wèlslagen van den arbeid slechts naijver wekt van den een tegen den ander. Ook dit is ijdelheid en een najagen van wind! Beter een hand vol rust dan beide handen vol werk en najagen van wind![**].

Wie[§§] geld bemint, wordt van geld niet verzadigd, wie schatten bemint, niet van inkomsten; ook dit is ijdelheid. Met het vermeerderen van het goed ver-

(**) IV. 4. 6.

(§§) Tusschen deze woorden en de volgende staan in den tekst: V. 17-19 en VI. 1-3*a*, waaraan zich dan, na overbrenging van 3*b*-5, zou aansluiten*:* 6, enz. Geeft dit nu een goeden zin? Naar 't schijnen mogt, een veel beteren dan in den onverdeelden tekst, nl.: - “Indien een man honderd (kinderen) gewint, en vele jaren leeft, en de dagen zijner jaren velen zijn, maar zijn hart niet vervuld wordt van het goede, hij moge dan niet ten grave zijn gedaald, toch zeg ik: - Ja! al leefde hij tweemaal duizend jaren, en hij genoot het goede niet, gaat niet alles naar ééne plaats?,” enz.

meerderen zij die er van eten, en welk voordeel heeft de bezitter dan het aanschouwen zijner oogen? Gelijk hij naakt gekomen is uit den schoot zijner moeder, zoo zal hij weêr heengaan gelijk hij gekomen is, en niet zóóveel zelfs zal hij meê nemen als hij met zijn hand zou kunnen wegdragen! Ook dit is een erg kwaad; op gelijke wijze als hij kwam zal hij weer heengaan; en wat wint hij er dan mede, dat hij voor den wind arbeidt? Zelfs al zijne dagen deelt hij in ellende, en veelvuldig is zijn neerslagtigheid en verdriet en gramstorigheid. Beter is de misdragt dan hij! Want in ijdelheid kwam zij en in duisternis gaat zij heen, en met duisternis wordt haar naam bedekt; ook de zon zag en kende zij niet; meer rust heeft deze dan gene. Beter het einde eener zaak dan haar begin, en de dag des doods dan de dag waarop men geboren wordt.(*).

Al verder zag ik onder de zon ook de plaats des gerigts; daar was onregt; en de plaats der geregtigheid; daar was ongeregtigheid. En ik wendde mij om al de ongeregtigheden te aanschouwen, die er geschieden onder de zon. En zie! tranen der verdrukten, die geen trooster hadden, en magt in de hand hunner verdrukkers, zonder dat iemand hen kwam beschermen. Ik roemde dan de dooden, die voorlang reeds gestorven waren, gelukkig boven de levenden, ja meer nog dan hen allen hem, die nooit bestond en het booze werk niet ziet dat er geschiedt onder de zon.(†).

Alles heb ik gezien in mijne ijdele dagen: daar is een regtvaardige, die met zijne regtvaardigheid te gronde gaat, en daar is een onregtvaardige, wien het wèl gaat met zijne ongeregtigheid. En alzoo zag ik slechten begraven worden, nadat zij de plaats des heiligen waren uit- en ingegaan, en geroemd waren geweest in de stad, zij die zóó hadden gehandeld. Ik wendde mij, en zag onder de zon, dat het loopen niet baat aan de snellen, noch de strijd aan de helden, noch brood aan de wijzen, noch rijkdom aan de verstandigen, noch toegenegenheid aan hen die gevoelen; want tijd en toeval treft hen allen. Er was eens eene kleine stad, en weinig manschap was daar binnen, en een magtig koning trok op tegen haar en omsingelde ze, en bouwde tegen haar geduchte werken. En in die veste vond men een armen, wijzen man, en deze verloste haar door zijne wijsheid; maar niemand gedacht meer dien armen man!... Dat is eene ijdelheid die op aarde geschiedt, dat er regtvaardigen zijn, wien het wedervaart naar het werk der slechten, en slechten wien het gaat naar het werk der regtvaardigen! Ik zeg: ook dit is ijdelheid! Vermits aan allen één lot wedervaart, aan den regtvaardige en aan den onregtvaardige, aan den goede en reine en aan den onreine, en aan hem die offert en aan hem die niet offert; gelijk de goede, zoo ook de zondaar; gelijk die zweert, zoo ook die den eed vreest. Dit is een kwaad bij alles wat onder de zon geschiedt, dat één lot wedervaart aan allen!(§).

(*) V. 9. 10. 14-16. VI. 3*b*-5. VII. 8*a*. 1*b*. - Zooals deze beide laatste plaatsen thans in den tekst gelezen worden heeft het paralellisme, 't welk zij bevatten, geen zin: -"Beter een goede naam dan goede olie, en de dag des doods dan de dag waarop men geboren wordt." - En: - "Beter het einde eener zaak dan haar begin; beter langmoedig dan hoogmoedig."

(†) III. 16. IV. 1-3.

(§) VII. 15. VIII. 10. IX. 11. 14. 15. VIII. 14. IX. 2. 3*a*.

Dit alles heb ik met wijsheid beproefd. Ik zeide: “Ik wil wijs zijn!” Maar de wijsheid was verre van mij! Wat vèr is en zeer diep, wie zal het vinden? Daarmede dat de mensch arbeidt om het te zoeken, zal hij het toch niet vinden, en al nam zelfs de wijze voor, het te kennen, hij zal het toch niet kunnen

vinden! Wie is als de wijze, en wie weet de verklaring der dingen? - "Zie! dit heb ik gevonden, - zegt de Prediker, - het een bij het ander, om te komen tot een slotsom." - Welke mijne ziel nog zoekt, maar ik niet heb gevonden![*].
'"IJdelheid der ijdelheden," - zegt de Prediker, - alles is ijdelheid!'[†].

En nu de Prediker zelf! Werpen wij een blik in het geschrift, dat, naar alle waarschijnlijkheid, meer aan hem in 't bijzonder moet worden toegekend, dan zullen wij terstond reeds eene gansch andere persoonlijkheid vóór ons zien dan den denker, den geestverwant van Job[§], met wien we zoo even hebben kennis gemaakt. Hier toch vinden wij een braaf, een gemoedelijk, een godsdienstig man, die, in zijne rigting veel overeenkomst vertoonend met den maker of verzamelaar der Spreuken, voor 't overige in een vrij langwijligen, en soms ook niet al te duidelijken stijl de wijsheid en de godvreezendheid aanprijst, en in tal van zedelessen zijne praktische levensregelen aan zijne tijdgenooten mededeelt. Hij is daarbij ook een levenslustig man, die het goede der aarde weet te genieten en te waarderen, en geen sombere ascese, maar een matig en verstandig levensgenot aanbeveelt, en wijsheid, regtvaardigheid en godsvrucht de beste middelen acht om dit te verkrijgen. Bijzonder hoog staat dus zijne moraal juist niet; zij is door en door utilitaristisch; niet het goede om het goede en de deugd om haar zelve zonder hoop op belooning of vrees voor straf, maar het goede en de regtvaardigheid enkel als praktisch middel tot het verzekeren van levensvreugd. Ook zijn godsbegrip neemt geen hooge vlugt: zijn God (Elohim) bestiert wijselijk hemel en aarde, straft de boozen en beloont de regtvaardigen, verlangt dat men hem vreeze en hem eer bewijze, en toont zich dan ook welwillend gezind jegens degenen

(*) VII. 23. 24. VIII. 17*b*. 1*a*. VII. 27. 28*a*. - Na uitligting en overbrenging van beide laatste plaatsen, over welke straks nader nog een woord, naar het hier in de eerste plaats besproken geschrift, luidt nu het gezegde van den eigenlijken Prediker: - (26 en 28*b*), -: '... en ik vond bitterder dan de dood, de vrouw, wier hart strikken en netten, wier handen boeijen zijn. Hij die goed is voor Gods aangezigt zal haar ontkomen, maar een zondaar zal door haar gevangen worden. Eén mensch uit duizend heb ik gevonden, maar eene vrouw onder die allen heb ik niet gevonden', enz. - Dat nu deze laatste woorden volmaakt duidelijk zijn, willen wij niet beweren, maar ze worden toch waarlijk niet klaarder wanneer men de uitgeligte plaatsen er tusschen laat staan; en niet weinig duister worden deze, wanneer men met den heer de Jong vertaalt: 'ben ik in staat om verstand te vinden', enz., in plaats van, met de vroegeren: 'om te vinden (of: te komen tot) eene slotsom (of: een besluit).'.

(†) XII. 8. - Mogelijk zijn deze woorden in elk geval eene overtollige en later ingeschoven herhaling; moeten ze echter behouden blijven, dan hebben ze hier toch altijd nog meer zin, dan (gelijk wij straks nader nog ten overvloede aantoonen) wanneer men ze op XII. 7 laat volgen.

(§) Geestverwant, - maar toch alleen tot op zekere hoogte. Zeer dikwijls reeds heeft men den hier besproken wijsgeer met Job, of met den dichter van het boek van dien naam vergeleken; doch alleen dan met volkomen regt wanneer men blijft uitgaan van het denkbeeld, dat ook de leeringen des eigenlijken Predikers tot de zijne mogen gerekend worden. Is dit laatste echter, zooals wij tot dusver blijven meenen, het geval niet, dan gaat de vergelijking ook slechts ten deele op, vermits de dichter van Job toch altijd nog aan een wezenlijk regtvaardig, zij 't ook onbegrijpelijk godsbestuur blijft gelooven, en onze schrijver dit ten eenemale ontkent.

in wie hij een welbehagen heeft, maar toornig en niet ligt te verzoenen jegens hen, die hem vergeten of trachten hem te weerstaan. Aan onsterfelijkheid eindelijk gelooft de Prediker in zekeren zin: hij is namelijk overtuigd, dat de geest na den dood wederkeert tot God, maar niet met behoud der persoonlijkheid, zoodat dan voor den individuelen mensch als zoodanig, even als voor de dieren, alles eindigt met het tegenwoordig bestaan. Dat deze beginselen geheel in overeenstemming verkeeren met de begrippen van den tijd waarin en van het volk in welks midden de Prediker vermoedelijk leefde, en dat hij mitsdien een waardig vertegenwoordiger der latere Chokma mag heeten, werd door onze oudheidkundigen op voldoende wijze aangetoond(*), en schijnt tegenwoordig als een erkend resultaat van het wetenschappelijk onderzoek vast te staan. Niet weinig intusschen nog wint dit resultaat aan zekerheid, wanneer 's Predikers wijsheid, naar de hier voorgestelde methode, behoorlijk van de onverklaarbare tegenstrijdigheden gezuiverd wordt, waarmede ze tot heden steeds bleef vermengd, en die zóó storend in zijne beschouwingen en leeringen bleven ingrijpen, dat telkens ook bij de geleerde uitleggers, die de eenheid van het boek verdedigden, weer een allezins gegronde twijfel ontstond, of de wijsgeer zelf wel regt overtuigd was van de waarheid dier opmerkingen en levenslessen, die hij slechts scheen te stellen om ze telkens in 't naast volgend oogenblik weer terug te nemen. En zoo kon hij, wel bezien, dan toch eigenlijk slechts ten deele een vertegenwoordiger van de evengenoemde rigting heeten, terwijl hij ten deele veeleer haar tegenstander scheen. Gaat nu daarentegen de hier voorgedragen gissing werkelijk op, dan herneemt hij voortaan waardig en ongestoord onder de Hebreeuwsche wijzen zijne plaats, die hem vroeger, en met veel reden, toch ook weder op grond van zijne onophoudelijke tegenstrijdigheden en zijne bittere en onheilige uitingen, werd ontzegd.

Doch laat ons zien, of nu de weer bijeengebragte uitspraken van den eigenlijken Prediker een goed en wèl zamenhangend en afgerond geheel vormen even als die van den straks behandelden schrijver. Ter bevordering van de kortheid schijnt inmiddels wenschelijk, hier niet het gansche, veel uitgebreider stuk woordelijk over te nemen, maar alleen het waarschijnlijk begin en slot, en dan wat er tusschen schijnt te behooren, eenvoudig door de nommers der hoofdstukken en regels aan te duiden. Een ieder, die er belang in mogt stellen, kan het dus aangewezene gemakkelijk genoeg zelf, 't zij in het oorspronkelijke, 't zij in eene of andere vertaling naslaan, en alzoo terstond, althans in hoofdzaak, de ook hier weder toegepaste methode beoordeelen.

(*) Vooral ook door den heer Hooykaas in zijne bovenaangehaalde proeve over de wijsheid der Hebreën, even als het geschrift des heeren de Jong, gunstig ook beoordeeld door den heer Busken Huet in de Gids van 1862. Ook laatstgenoemde schrijver twijfelt niet aan de eenheid van Koheleth, maar noemt het toch mede een zóó wonderlijk en éénig

('Woorden van den Prediker, den zoon van David, Koning te Jerusalem:)

Ik, Prediker, was koning van Israel te Jerusalem. - En ik gaf mijn hart over, om met wijsheid te onderzoeken en na te speuren alles wat onder den hemel(*) geschiedt; dit is eene moeilijke bezigheid, die God aan de menschenkinderen gegeven heeft om daarmede bezig te zijn.
Ik sprak bij mij zelven, zeggende: ik zie toch, ik heb wijsheid al meer en meer aangekweekt boven ieder die vóór mij over Jerusalem is geweest, en mijn hart heeft veel wijsheid en kennis gezien.
Ik overleide bij mij zelven om mijne zinnen te zetten op den wijn, terwijl ik mijn hart met wijsheid leidde, en om dwaasheid aan te grijpen, totdat ik zou gezien hebben wat goed is voor de menschenkinderen, dat zij zullen doen onder den hemel gedurende het getal der dagen huns levens. En al meer en meer werd ik grooter dan allen die vóór mij te Jerusalem geweest waren; ook mijne wijsheid bleef bij mij. En alles wat mijne oogen begeerden onttrok ik hun niet; ik hield mijn hart van geenerlei vreugde af, want mijn hart verheugde zich van wege al mijn arbeid; en dit was het deel van mijn arbeid; want wat zal de mensch, die na den koning komen zal, met het vroegere verrigten(†).
Toen zag ik dat de wijsheid vooruit heeft boven de dwaasheid, gelijk het licht vooruit heeft boven de duisternis; de oogen des wijzen zijn in zijn hoofd, maar de dwaas wandelt in de duisternis.
Is het niet goed voor den mensch dat hij ete en drinke en zijne ziel het goede doe genieten bij zijn arbeid? Ook dit heb ik gezien, dat dit uit de hand van God is; want wie zal eten en genieten buiten Hem?(§). Aan een mensch toch, die goed is voor zijn aangezigt, geeft Hij wijsheid en kennis en vreugd, maar aan den zondaar geeft Hij kommer om te verzamelen en bijeen te brengen, ten einde het te geven aan een die goed is voor Gods aangezigt.'(**).

(*) Niet onaardig misschien, al bewijst het ook op zich zelf nog niets, is het, hier op te merken, dat de eene, onderstelde, schrijver 'onder de zon' en de andere 'onder den hemel' zegt, terwijl ook de eene een anderen vorm dan de ander bezigt om uit te drukken: 'Ik gaf mijn hart over om', of: 'ik rigtte mijn geest op', enz.

(†) Deze laatste woorden, die wel een kruis mogen heeten voor de uitleggers, hebben inderdaad geen zin wanneer ze, als in den aangenomen, onverdeelden tekst, volgen moeten op de uitspraak: 'Ik wendde mij om te zien wijsheid en onzinnigheid en dwaasheid' (Verg. boven). In het thans aangeduid verband daarentegen kunnen ze zeer wel eenvoudig beteekenen: - 'Dit was mijn regtmatig deel van mijn arbeid; want wat zal een ander mensch, die na mij, den koning, komt, er meer aan hebben dan ik zelf? En waarom zou ik dan slechts oppotten als de vrek?' - (Vooral deze laatste was, als voor vele oosterlingen, ook eene bijzondere antipathie van onzen levenslustigen Prediker).

(§) Volgens de lezing van den heer de Jong, met verandering van het voornaamwoord van den eersten persoon in dat van den derden, gelijk ook in sommige handschriften.

(**) I. 1. 12. 13. 16. II. 3. 9. 10. 12*b.* 13. 14*a.* 24-26. - De ongetwijfeld hier allergekst na vs. 26 achteraangeplakte woorden ('Ook dit is ijdelheid en een najagen van wind') behooren, in de aangenomen onderstelling, natuurlijk nog naar de eene of andere plaats van het andere geschrift te verhuizen.

(Thans zou, naar de hier aangenomen orde al dat verdere moeten volgen wat straks niet tot den inhoud van het andere boek gerekend werd(††), en dan de

(††) Alzoo: III. 1-8. 10-15. 17-22. IV. 5. 7-17. V. 1-8. 11-13. 17-19. VI. 1-3*a*. 6 (verg. de aanm. boven, bij deze plaats). 7. 9-12. VII. 1*a* (zie boven). 2-7-8*b*-14. 16-22. 25. 26. 28*b*. 29. VIII. 1*b*-9. 11-13. 15-17*a*. IX. 1. 3*b*-10. 12. 13*a*. 16-18. X. 1-20. XI. 1-10. - Mogelijk zijn er onder deze regels, gelijk reeds opgemerkt, enkele, die beter naar het andere geschrift konden verwezen worden; mogelijk zijn er ook enkele ten onregte hier uitgeligt. Eene misschien betere rangschikking, alsmede eene welligt betere orde van opvolging ook onder de hier bedoelde, blijft echter eene zaak van latere zorg. Tot de hoofdvraag doet de welligt verkeerde plaatsing van sommige regels trouwens natuurlijk niets af.

regels, die, - de echtheid of onechtheid van den epiloog nu in 't midden gelaten, - in elk geval als het eigenlijk slot des Predikers mogen worden beschouwd. T. w.: -)
'En gedenk uwen Schepper in de dagen uwer jongelingschap, eer de kwade dagen komen en de jaren naderen, waarvan gij zeggen zult: ik heb geen lust meer in deze!, eer... enz., en het stof wederkeert tot de aarde, gelijk het geweest is, en de geest tot God, die hem gegeven heeft.'(*). -

Tot zoover het, bij eersten aanblik alligt moeilijk schijnend, doch bij gezette proefneming inderdaad niet zoo bezwaarlijk werk der voorgenomen reconstructie van beide vermoedelijke geschriften. Een werk, dat alleen bezwaarlijk schijnt zoolang men blijft opzien tegen de vrij stoute, - misschien werkelijk ook al te stoute, - poging, om een boek, zóó eerwaardig door zijne oudheid en zooveel reeds door de meest uitstekende geleerden besproken en door dezen in zijne eenheid gehandhaafd, nu maar zoo ruw weg als in tweën te knippen; maar een werk toch ook, dat betrekkelijk weer ligt genoeg valt, zoodra men slechts eenmaal de mogelijkheid eener behoorlijke scheiding begint te vermoeden, en waarvan derhalve ook een ieder voor zich zelf de proef kan herhalen, die zich slechts de moeite geeft, het boek zelf op te slaan en met eenige opmerkzaamheid het door te lezen. Welligt evenwel is dit juist de ergste fout van de opgeworpen conjectuur. Zij is misschien veel te eenvoudig. Om de proef van hare toepasselijkheid in 't algemeen te nemen, behoeft men niet eens exegeet van professie te zijn. Maar of ze daarom nu in 't geheel niet zou deugen? Inmiddels is de bedoelde proef zeer aan te bevelen. Want men kan dan tevens nog eens regt inzien, hoe lam en mat weer onmiddellijk de straks in haar vermoedelijken zamenhang medegedeelde uitingen des 'niet-predikers' worden, zoodra men ze slechts wederom met die van den laatst besprokene, den zedemeester, ziet vermengd. -

Niet volkomen genoeg evenwel schijnt in dezen, te hebben aangetoond, dat uit het ééne verwarde en zich zelf steeds weersprekende geschrift inderdaad twee volkomen ordelijke en zich zelf gelijk blijvende kunnen worden gereconstrueerd, - 't geen trouwens op zich zelf alligt een niet onaardig resultaat mogt heeten, - maar bovendien zal het noodig, althans wenschelijk zijn, ook met een woord nog aan te duiden, langs welken weg de mogelijkheid eener latere onoordeelkundige vermenging der beide oorspronkelijk heterogene bestanddeelen misschien het best zou verklaard kunnen worden.

Bestaat er tusschen de beide hier onderstelde geschriften van den eenen kant een onmiskenbare en ook wezenlijk onoplosbare strijd, van

(*) XII. 1-7. Epiloog: 9-14. - Naauwlijks noodig is het, nog te gaan betoogen, wat merkwaardigen onzin wij verkrijgen, wanneer wij, zooals in den aangenomen tekst, op het zooeven herinnerd, toch ongetwijfeld wel ernstig gemeende slot, de, woorden: 'Alles is ijdelheid!' laten volgen. Hoe toch? Is dan alles nu eensklaps weer ijdelheid wat daareven met zooveel stelligheid verkondigd en aangeprezen werd? Zoo ware dan het gedenken aan den Schepper toch eigenlijk weer ijdelheid, en God zelf ware ijdelheid, en het wederkeeren van den geest tot God ware ijdelheid; want alles is ijdelheid! enz.

den anderen vertoont zich ook menigmaal tusschen die beide, wat den uitwendigen vorm aangaat, eene zóó groote overeenkomst, dat een kritisch weinig of gansch niet geoefend oog, enkel lettend op den vorm der uitdrukking en niet op de wezenlijke strekking van den inhoud, beide al zeer ligt voor gedeelten van één boek zou kunnen aanzien, ook al werden ze, gansch gescheiden, in twee afzonderlijke handschriften aangetroffen. Zoo zeggen, o.a., om slechts een paar voorbeelden te noemen, beide schrijvers, gelijk wij konden opmerken, in nagenoeg gelijke bewoordingen, dat zij wijsheid gezocht en levensgenot beproefd hebben. Slechts is het resultaat voor beide verschillend: de een verheugt zich in zijne wijsheid en prijst ze aan, de ander noemt ze een najagen van wind; de een schept behagen in het leven, de ander vloekt het en verlangt naar den dood. Beide ook spreken meer dan eens van ijdelheid; maar voor den een beteekent het alleen datgene wat wel ieder verstandig man in het dagelijksch leven ijdelheid, ijdele dingen, zaken welke men niet behoort na te jagen zou noemen, en waartegen dan het niet-ijdele, wèl begeerlijke, over staat, terwijl voor den ander alles zonder eenige uitzondering ijdelheid is, wat er maar onder de zon geschiedt. En zoo vervolgens. Is het nu zoo gansch ondenkbaar, dat in een toch ongetwijfeld zoo weinig kritischen tijd als die waarin het boek waarschijnlijk in zijn tegenwoordigen vorm werd overgebragt, een niet zeer diepdenkend verzamelaar, vol van eerbied voor al wat van de wijzen zijns volks afkomstig scheen, begeerig om daarvan zooveel mogelijk bijeen te brengen, en in de meening, daarmede al een zeer lofwaardigen arbeid te volbrengen, juist het omgekeerde werk heeft verrigt van 't geen in de vorige bladzijden werd beproefd, en eenvoudig alles achter en bij elkander heeft geplaatst wat ongeveer gelijkluidend klonk, al verkeerde het dan in waarheid, wat zin en strekking aangaat, met elkander in onverzoenlijken strijd? Wat zoo goed als onmogelijk mag heeten bij den wezenlijken denker, kan bij een bloot formalistisch verzamelaar of overschrijver nog altijd zeer denkbaar zijn. En kan het gestelde nu ook inderdaad het geval zijn geweest, dan verklaart zich ook ligt, hoe de scherpste tegenstrijdigheden in den bestaanden tekst nu menigmaal juist zoo vlak nevens elkander worden aangetroffen. Het zelfde verschijnsel zou zich onvermijdelijk voordoen, zoodra wij slechts dezelfde methode op twee boeken over hetzelfde onderwerp, onverschillig welk, toepassen, die in uitwendigen vorm overeenkomen, maar waarvan de eene schrijver juist het lijnregt tegendeel zegt van 't geen de ander over dezelfde zaak in 't midden brengt. Of liever, men behoeft niet eens op nieuw de proef met dergelijke toepassing te nemen; het voorbeeld toch ligt reeds voor oogen wanneer men slechts een of ander Voorloopig Verslag van onze Tweede Kamer, schoon dan ook opgesteld met een gansch ander doel, gelieft in te zien, en daarbij dan de woorden ‘vele leden, enkele leden’, enz. wegdenkt.

Doch nu is er nog eene bijzonderheid, die den eenigzins opmerkzamen lezer ook waarschijnlijk wel reeds in 't oog zal zijn gevallen. In den aan vang van zijn boek spreekt de Prediker, de fictieve figuur van Salomo aannemend, van zich zelven in den eersten persoon: ‘Ik, Prediker, was koning over Israel te Jerusalem.’ De ander daarentegen, noemt, eveneens in den aanvang, en ook later nog, den Prediker in den derden persoon: ‘IJdelheid, enz., zegt de prediker. Zie, dit heb ik gevonden, zegt de prediker.’ Nu kan men dit onderscheid wel uit een oud spraakgebruik verklaren; maar het kan ook zeer wel aan eene gansch andere en veel natuurlijker oorzaak zijn toe te schrijven. Geenszins onwaarschijnlijk toch mag het heeten, dat onze pseudo-prediker het boek van den wezenlijke gekend heeft, en dien schrijver als 't ware aanhalend, hem eenigzins ironisch nazegt: ‘Ja! gij hebt wèl gelijk als gij van de ijdelheden der wereld spreekt; alles, zonder uitzondering, is inderdaad slechts ijdelheid!’ - om dan verder hem in alle opzigten tegen te spreken, en, in het vermoedelijk slot hem nog toe te voegen: ‘Gij, prediker! zegt, dat gij met uwe wijsheid een slotsom hebt gevonden? Nu, ik heb ze ook gezocht, maar ik voor mij, ik heb ze niet gevonden!’(*). - En op die wijze kon het gansche stuk van den laatstbedoelde ook zeer wel als een oorspronkelijk bij- of naschrift van eene andere hand worden beschouwd, dat later door onhandige overschrijvers, gelijk zich ook bij andere boeken wel eens heeft voorgedaan, met den oorspronkelijken tekst zelven was vermengd. Of ook, want we behoeven ons hier niet aan ééne gissing te binden, onze scepticus kan met zijne uitdrukking ‘zegt de prediker’, zonder nog juist het boek Koheleth te kennen, eenvoudig een prediker, een zedemeester, een zoogezegden wijze, of wel de predikende, aan den volke gemeenlijk verkondigde levenswijsheid in 't algemeen hebben bedoeld. Wat hiervan zij, in beide gevallen blijft het denkbaar, dat latere verzamelaars ook door het aantreffen van diezelfde benaming bij beide geschriften, niet weinig in hunne dwaling omtrent beider vermeende eenheid zijn bevestigd, of ook alweder, dat juist het gebruik dier benaming in beide geschriften de eerste aanleiding tot het ontstaan dier dwaling gegeven heeft.

Bedenken wij eindelijk, dat latere vermenging van twee verschillende geschriften ook in de Hebreeuwsche letterkunde niet zonder analogie is, en denken wij b.v. slechts aan de twee welbekende scheppingsverhalen in het ééne boek Genesis, dan zal toch, na het gezegde, bezwaarlijk beweerd kunnen worden, dat eene gelijksoortige vermenging, ook al gaat deze nog iets verder, hier gansch onmogelijk is.

(*) Wil men hier nu met den heer de Jong vertalen: ‘ben ik in staat om verstand te vinden’, enz., hoe weinig verstaanbaar dit ook klinke, toch kan het feit dat de schrijver zich hier van eene aanhaling of toespeling bedient, niet ligt worden ontkend. Want wat beteekent anders midden in de redenering hier eensklaps dat toch onbetwistbare ‘zegt de Prediker’, 't welk overigens nergens anders dan in de evengenoemde, aan 't slot herhaalde woorden van den aanhef voorkomt?

Doch al liet ook de waarschijnlijkheid van het onderstelde feit zich zoo ligt nog niet inzien, en al ware het uit een litterarisch oogpunt moeilijker te verklaren dan het voorkomt, nog veel bezwaarlijker kan, gelijk boven aangetoond, de waarschijnlijkheid van de eenheid zelve des ‘Predikers’ op wezenlijk afdoende en overtuigende gronden worden betoogd. Daar toch zouden we slechts met een letterkundig raadsel te doen hebben; hier daarentegen met een menschkundig onoplosbaar probleem.

Dan, genoeg! Het zou, gelijk we reeds opmerkten, kunnen zijn, dat de hier voorgedragen gissing bij nader onderzoek en beoordeeling blijken mogt, op onoverkomelijke bezwaren af te stuiten, die hier over 't hoofd werden gezien, en alzoo welligt van meet af aan weer onmogelijk te worden. En waartoe dan meer nog ter verdere ontwikkeling en verdediging der stelling hier bijgebragt dan tot hare toelichting volstrekt werd geëischt? Maar bovendien hebben wij ook nog een enkel woord in 't midden te brengen omtrent inhoud en strekking van het hier besproken merkwaardige boek in 't algemeen en afgescheiden des noods van de opgeworpen verdeelingsconjectuur. -

Aan welke oorzaken, - dus hebben bijkans alle uitleggers, vooral van den nieuweren tijd, zich afgevraagd, - is, behalve aan misschien toevallige tijdsomstandigheden, de uiterst sombere, de om zoo te zeggen sepulcrale wereldbeschouwing van den Prediker (in onzen zin dan: van den niet-prediker, den vertwijfelenden wijsgeer) toe te schrijven, en wat ontbrak hem om den troost te vinden, dien hij te vergeefs zocht? En het antwoord luidt nagenoeg eenstemmig: hem ontbrak het geloof aan een leven na dit leven, aan eene vergelding na den dood, in één woord, aan persoonlijke onsterfelijkheid! - Niet volkomen nu schijnt men te hebben ingezien, tot welke consequentie dergelijke oplossing van het vraagstuk onvermijdelijk voeren moest. Indien het bedoelde antwoord juist mogt heeten, dan ware daarmede ook stilzwijgend toegegeven, dat de wereldbeschouwing des Hebreeuwschen wijsgeers op zich zelve genomen en met betrekking tot het aardsch bestaan inderdaad de regte was, en dat zij alleen verzacht kan worden door de hoop op een later gelukkiger bestaan; zoodat dan, wèl bezien, een ieder die nu eenmaal het leerstuk van de persoonlijke onsterfelijkheid niet omhelst, zoo hij voor 't overige goed weet door te denken, onvermijdelijk ook dezelfde, omtrent alles vertwijfelende wereldbeschouwing moet zijn toegedaan. Eene conclusie, die, schoon wel onvermijdelijk na het bedoelde antwoord, toch blijkbaar genoeg met de ervaring zoowel als met alle gezonde redenering in strijd verkeert. Een ander antwoord moet dus worden gezocht. En het is ook waarlijk alweder zoo moeilijk niet te vinden! Doch stellen wij vooraf de vraag met meer juistheid, en vragen wij niet, wat onzen Faust van die vroegere dagen ontbrak, maar liever, wat hem in 't bijzonder eigen was en zóózeer hem beheerschte dat zijne gansche wereld- en levens-

philosophie als het noodwendig gevolg juist van die ééne eigenheid mag worden beschouwd.

Als velen, zoo niet als verreweg de meesten zijner tijd- en landgenooten, beheerschte hem blijkbaar één magtig en voor alle gezonde levensbeschouwing noodlottig beginsel: een alles overweldigend egoïsme. Niet juist een egoïsme van de slechtste soort, dat steeds alles tot het eigen ik terugbrengt, en alles aan dat ééne zou wenschen op te offeren; en niet ook, dat hij geen medegevoel zou gehad en betoond hebben voor zijne lijdende medemenschen, maar een egoïsme dan toch in zóóverre, als hij, met velen, uitging van het grondbeginsel, dat de gansche wereld eigenlijk, zoo ze goed ware, van den aanvang af terstond reeds voor het oogenblikkelijk belang en genoegen van den individuëlen mensch behoorde te zijn ingerigt, of ten minste aan een ieder, die arbeiden wil om zich een redelijk levensgenot te verzekeren, dit laatste dan ook schenken moest. En zoodra nu eene treurige levenservaring, 't zij dan zijne eigene, 't zij die van vele anderen, hem had doen ondervinden, dat dit toch niet altijd het geval was, moest zijn als onomstootelijke waarheid aangenomen grondbeginsel wel in opstand komen tegen de bedroevende realiteit, en den anders toch edeldenkenden en voor de bevordering van het geluk ook zijner medemenschen met ijver en geesdrift bezielden, doch alleen door een valsch beginsel misleiden wijsgeer tot wanhoop voeren aan al wat bestaat en al de dingen die er geschieden onder de zon. En daarom ook wanhoopte hij ten laatste aan de wijsheid zelve, omdat die wijsheid voor hem, gelijk trouwens nagenoeg de gansche Chokma, niet veel anders was dan het zoeken naar praktische levensregelen ter verzekering van een oogenblikkelijk en tijdelijk welzijn van het individu. Beter dan begrepen het andere wijzen der oudheid wat ware wijsheid te beteekenen heeft; met name de veel diepzinniger denkers van het aloude Indië. Voor dezen vooral was juist datzelfde egoïsme, of, wil men, eenzijdig en te ver gedreven individualisme, 't welk het gansche volk van Israel steeds beheerschte, zóó zelfs dat het zich een uitverkoren volk der Godheid waande, de eigenlijke wortel van alle kwaad en de grond van alle valsche beschouwing, die vóór alles moest worden uitgeroeid eer de mensch zelfs vermogt te denken aan de waardige en zelfbewuste vervulling van den pligt, en aan het bereiken van dien hoogeren staat van den geest, waarin zich deze bevrijd begint te gevoelen van de enge en knellende banden der individualistische en mitsdien ook egoïstische eindigheid. Maar beter nog dan het Indië van ouds, welks verlossingsleer steeds gevaar liep, in eene aanprijzing der volstrekte werkeloosheid en gedachteloosheid te ontaarden, en daarin ook niet zelden is ontaard, leerden later tijden verstaan, toen ook de gezigtskring zelf der menschelijke ervaring zich meer had uitgebreid en ruimer sferen van waarneming zich voordeden, - hoe alleen de overwinning van het egoïsme, met andere woorden, de geheele toe-

wijding des menschen aan hooger en waardiger doel dan alleen zijn eigen bijzonder welzijn en genot van het oogenblik, hem althans eenigermate verzoenen kan met het leed, dat hij zelf ondervindt, of waaronder hij anderen ziet gebukt. Ongetwijfeld zullen er nog oogenblikken te over zijn in het leven van bijkans elk mensch, en vooral van den meer nadenkende, waarin hij zich geneigd zal gevoelen, met de vertwijfelende uitspraken des Hebreeuwschen wijsgeers in te stemmen; maar wat hem dan toch in 't eind voor volslagen wanhoop aan al het bestaande en de gansche inrigting der wereldorde redden kan, dat is het diep besef en de vast gewortelde overtuiging, dat de wereld niet enkel voor zijn eigen genoegen of voor dat van elk individuelen mensch bestaat, maar dat er nog iets hoogers en schooners is dan dit: - de steeds voorgaande ontwikkeling, namelijk, der geheele menschheid op zedelijk als op stoffelijk gebied. En zal hij, 't zij in ruimer of in enger kring, dan het zijne, hoe weinig meest ook, niet zoolang het in zijn vermogen is wenschen bij te dragen tot bevordering van dit edeler levensdoel, al geniet hij zelf niet altijd de vruchten van zijn arbeid, ja al blijft hij menigmaal zelfs buiten de mogelijkheid om de uitwerking zijner pogingen gade te slaan?

Wat dan alzoo den somberen wijsgeer ontbrak wiens vertwijfeling, - mits ontdaan van waarschijnlijk vreemde inmengselen, - ook na lange eeuwen nog zoo krachtig tot ons spreekt? Niet het, alwederom egoïstisch, vertrouwen op eene latere belooning na dit leven, waardoor toch zijne levensbeschouwing op zich zelve geen wezenlijke verandering zou hebben ondergaan, maar de overtuiging veeleer, dat er ook op aarde nog een paradijs valt aan te leggen, en dat de mensch met lust en ijver kan blijven medearbeiden aan dien aanleg, al zij 't hem zelven niet vergund, dien te gaan bewonen en al ziet hij ook nimmer hem voltooid. Trouwens, wij thans levenden vermogen, met het oog ook op den voormaligen, eerst sinds den laatsten tijd onthulden, nog zoo uiterst lagen staat der vóór-historische menschheid, reeds eenigermate waar te nemen, dat het plantsoen, hoe langzaam dan ook, toch wel iets begint te tieren; en, op de werken onzer handen, en met name op die onzer voorgangers starend, behoeven wij niet langer in wanhoop uit te roepen, dat er niets nieuws en niets van nut is onder de zon, noch ook, onzen arbeid overgevend aan hen die na ons komen, hun dien te misgunnen, of zoozeer bevreesd te zijn dat dwazen steeds alles weer verstoren zullen wat wij eenmaal met wijsheid hebben tot stand gebragt. De thans levende mensch moge soms nog vertwijfelen omtrent zich zelven, de denker onzer dagen kan het niet meer omtrent het al der dingen en de toekomst der menschheid zonder in strijd te geraken met de reeds verkregen ervaring. De Hebreër van ouds, altijd bijkans opgesloten binnen den engen kring zijner kleine, dikwerf hard verdrukte nationaliteit, levend in een gansch ander stadium der menschelijke beschaving, weinig of niet met de wetten der

natuur en der zamenleving bekend, vermogt uit den aard der zaak het breeder gezigtspunt van later tijden nog niet te vatten, en van daar, dat de anders menigmaal zoo rijke en krachtige geest zijner wijzen en profeten ons toch in zijne uitingen menigmaal bekrompener moet schijnen dan die eens misschien veel minder begaafden schrijvers of redenaars van onzen eigen leeftijd. En in zóóver blijft het boek van den Prediker, ook uit een historisch oogpunt steeds een hoogst merkwaardig en belangwekkend boek, en kunnen ook de steeds herhaalde pogingen om het behoorlijk te leeren verstaan, zelfs al mislukt de eene na de andere, toch op zich zelve nog in geen geval een volkomen ijdel en onnut streven worden genoemd.

MR. P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

Nederlandsche letter- en taalkunde.

1. Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde door Dr. W.J.A. Jonckbloet. Eerste Deel. Groningen, J.B. Wolters, 1868. (536 blzz. Prijs *f* 4.90.)
2. Bibliotheek van Middelnederlandsche Letterkunde onder Redactie van Mr. H.E. Moltzer, Hoogleeraar te Groningen. Met medewerking van Dr. W. Bisschop, Prof. G.W. Brill, Prof. J.F.J. Heremans, Dr. W.J.A. Jonckbloet, Dr. Eelco Verwijs en Prof. M. de Vries. Eerste Aflevering. Groningen, J.B. Wolters. (137 bladzz. Prijs *f* 1.50).
3. Peter en Pauwels. Het Treurspel van Vondel, benevens den Lierzang: De Kruisbergh, voorzien van eene inleiding, behelzende eene studie op des dichters terugtred tot de Moederkerk, en van eene nareden, door P.J. Koets, K. Pr. in leven leeraar aan het Gymnasium te Katwijk, met Bijlagen uitgegeven door J.A. Alberdingk Thijm, Amsterdam, G.L. van Langenhuysen, 1869. (124 bladzz.)
4. Batavische Arcadia, door Johan van Heemskerck. Met eene Inleiding en Aanteekeningen voorzien door W.P. Wolters en H.C. Rogge. Amsterdam, IJ. Rogge, (170 bladzz. Prijs *f* 1.50.)
5. Bloemlezing uit de Nederlandsche Dichters der zeventiende Eeuw. Naar tijdsorde gerangschikt en toegelicht door Dr. J. van Vloten. Eerste Helft. (Spieghel-Jonctijs.) Arnhem, Is. An. Nijhoff en Zoon, 1869. (320 blzz.)
6. Nederlandsche Gedichten, met taal- en letterkundige Aanteekeningen van wijlen Hoogleeraar J.B. David, in naam en op last van het Taal- en Letterlievend Studentengenootschap 'Met Tijd en Vlijt' uitgegeven door P. Willems, Leeraar aan de Leuvensche Hoogeschool, Voorzitter van het Genootschap, met eene voorrede des Uitgevers. Leuven, drukkerij der Gebroeders Van Linthout, drukkers der Hoogeschool, 1869. (581 bladzz.)

7. Bijdrage tot een Middel- en Oudnederlandsch Woordenboek. Uit vele Glossaria en andere bronnen bijeengezameld door A.C. Oudemans, Sr. Eerste Aflevering. Arnhem, Is. An. Nijhoff en Zoon, 1869. (272 bladzz.)

Er moge waarheid liggen in de wel eens vernomen bewering, dat in de schatting van het publiek de letterkundige vakken tegenwoordig

achterstaan bij die, welke tot industrie of werktuigkunde betrekking hebben: het is niet minder waar, dat onze vaderlandsche pers voortgaat met bij voortduring, en ik zou zeggen bij toeneming, werken te leveren, die tot het gebied van taal- en letterkunde behooren. Voor een deel is dat verschijnsel zeker toe te schrijven aan de eischen, die de regeling van het middelbaar onderwijs te onzent met zich brengt; voor een ander deel zal het ook beschouwd moeten worden als een gevolg van de vernieuwde opwekking om de vaderlandsche taal en hare voortbrengselen te beoefenen; eene opwekking, waartoe de congressen en de uitgave van het Woordenboek der Nederlandsche Taal ongetwijfeld krachtig hebben bijgedragen.

Het genoemde verschijnsel, verblijdend voor elk die in den bloei zijner moedersprake belangstelt, wordt dit te meer, naarmate de ons geschonken lettervruchten zich door degelijkheid aanbevelen. Dat het onder ons niet aan zulke geschriften ontbreekt, moge de aankondiging van de bovenstaande werken bevestigen.

1. Eene *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* van de hand des heeren Jonckbloet kan niet anders dan eene zeer groote verwachting opwekken. Wij begroeten in hem één der hoofden van de nieuwe richting in de taalstudie; hij leverde op dat gebied werken, die te allen tijde gedenkstukken zullen blijven van onvermoeide vlijt, taai geduld en groote scherpzinnigheid. Den reuzenroman *Lancelot* en de *Geschiedenis der Midden-nederlandsche Dichtkunst* te noemen, is die uitspraak voldoende te staven.

Het tegenwoordige werk, dat met nog één Deel zal volledig zijn, bepaalt zich niet tot de middeleeuwen, anders het tijdvak, waarin de Schrijver zich het liefst beweegt; maar, zooals de titel reeds aanduidt, het omvat de nederlandsche letterkunde in haar geheel. Het heeft, gelijk de Voorrede meldt ‘geen breed wetenschappelijk onderzoek ten doel, maar een beredeneerd en daarom niet al te beknopt verhaal van die verschijnselen op letterkundig gebied, die het nederlandsche volkskarakter in het licht stellen.’

De tijdvakken, waarin de Schrijver zijne Geschiedenis verdeelt, zijn de volgende: I. De Middeleeuwen, van 1200 tot 1450; II. De Rederijkers, van 1450 tot 1600; III. De Republiek der Vereenigde Nederlanden, van 1600 tot 1700; IV. De Dichtlievende Genootschappen, van 1700 tot 1800; V. De Nieuwere Tijd, van 1800 tot op onze dagen.

Van deze tijdvakken behandelt het voor ons liggend Deel de eerste twee; de drie overige zullen derhalve den inhoud des Tweeden Deels moeten uitmaken. Op deze verdeeling der stof is, mijns bedunkens, wel eenige aanmerking te maken. Het eerste tijdvak beslaat van de ruim vijfhonderd bladzijden des eersten Deels er bijna vierhonderd. In verhouding tot de overige tijdperken komt mij die bearbeiding te breed voor. Men moge nóg zoo sterk zijn ingenomen met de middel-

eeuwsche literatuur: het zal toch niet ontkend kunnen worden, dat deze voor ‘alle beschaafde Nederlanders en vooral voor de hoogste klassen onzer hoogere burgerscholen’ in belangrijkheid niet gelijk staat met de vaderlandsche lettervoortbrengselen van de drie laatste eeuwen. Neemt men nu slechts aan, dat deze eene even uitvoerige behandeling ondergaan als gene, dan springt het in 't oog, dat, in plaats van twee, nauwelijks drie boekdeelen zullen voldoende zijn. 't Is waar, de Schrijver doet in de Voorrede opmerken, dat hij in het tweede Deel ‘op eenen bodem staat, die minder onbekend is,’ en geeft daarmede, naar het schijnt, eenen wenk, dat hij voornemens is, zich later te bekorten. Doch ziedaar juist, wat om zoo straks aangevoerde reden niet wenschelijk te achten is. Bovendien, zoo er bij Dr. Jonckbloet sprake moet zijn van zich in één der tijdvakken te bekrimpen, dan zou daartoe het eerste hebben moeten in aanmerking komen, dewijl dit in het vroegere werk des Schrijvers opzettelijk en uitvoerig is behandeld, welk werk nu ‘op den voet gevolgd en niet zelden woordelijk aangehaald is.’ Ik houd mij overtuigd, dat eene volledige beschouwing der werken van Hooft en Vondel, van de Gebroeders van Haren, van Van der Palm en Bilderdijk, van Staring en Van Lennep, ons door Dr. Jonckbloet geleverd, aan velen nog meer welkom zoude zijn dan de herhaling van de ontleding en kritiek van de voortbrengselen van Maerlant en diens tijdgenooten en voorgangers. Voor de klasse van lezers, die de Schrijver zich voorstelt, zullen de laatsten niet alleen in verstaanbaarheid en aantrekkelijkheid, maar ook in gewicht en vruchtbaarheid, moeten achterstaan.

De geopperde bedenking doet intusschen niets te kort aan de belangstelling, die het eerste gedeelte der Geschiedenis verdient te vinden bij iedereen, die degelijkheid van inhoud op prijs stelt. Om den rijkdom der behandelde stof te doen in het oog vallen, laat ik hier een overzicht van de hoofdzaken volgen. Na eene zeer korte Inleiding behandelt het Eerste Boek: 1. De oudduitsche Volkspoëzie; 2. de Ontwikkeling der epische Dichtkunst in Frankrijk; 3. Algemeene Opmerkingen over de middel-nederlandsche Dichtkunst; 4. de Ridderpoëzie; 5. de Geestelijke Poëzie; 6. de Burgerlijke Didaktiek; 7. de Poëtische terugwerking; 8. de Lyrische en Dramatische Poëzie; en 9. het Proza.

Het Tweede Boek omvat 1. de kamers van Rethorica; 2. de zinnespelen, kluchten, balladen en refereinen; en 3. de taalstudie en taalzuivering.

Deze eenvoudige opgave doet reeds de belangrijke gezichtspunten kennen, waaruit de Schrijver de hoofdfeiten van de historie onzer letterkunde beschouwt. Voegt men daarbij, dat, zooals de Voorrede naar waarheid zegt, het tafereel ‘uit de bronnen is bewerkt’; dat die bewerking overal blijk geeft van des Schrijvers bekende geleerdheid en vernuft; dat hij de ook schijnbaar droge onderwerpen op eene zeer on-

derhoudende en de aandacht boeijende wijze behandelt: dan zal het wel overtollig zijn te verzekeren, dat deze Geschiedenis onzer letterkunde onder hare voorgangsters eene zeer voorname plaats inneemt en de algemeene kennisneming overwaardig is.

Eene in alle bijzonderheden tredende ontvouwing van den inhoud des werks ligt niet in de bedoeling dezer aankondiging, die zelve geen klein boekdeel mag uitmaken. Aan gelegenheid om op merkwaardige oordeelvellingen of gezichtspunten te wijzen, zou het anders niet ontbreken. Zoo trof mij al dadelijk wat in de Inleiding wordt aangevoerd tegen de meening van Dr. Te Winkel, dat de wachtendonksche psalmen op den naam van nederlandsch lettervoortbrengsel aanspraak hebben. De Schrijver is van oordeel, en staaft met bewijzen, dat de nederlandsche letterkunde niet gezegd kan worden aan te vangen, dan omstreeks met het jaar 1200. De schriftelijke gedenkstukken, die vóór dien tijd dagteekenen, mogen *geografisch* tot het gebied van Nederland behooren: wat de *taal* aangaat, behooren zij tot dat gebied niet onverdeeld. De Hoogleeraar Clarisse noemde dan ook de vermelde psalmvertaling zoowel *nedersaksisch* als *nederduitsch* (zie het Taalkundig Magazijn, D. III bl. 551).

Bij de opgave van de vertalingen en omwerkingen van den Reinaert de Vos (bl. 168) wordt de nederlandsche overbrenging van Willems gemist. Deze verscheen te Eecloo in 1834.

Omtrent Jacob van Maerlant verneemt men bl. 257 als het gevoelen van den Schrijver, dat hij een Vlaming was, waarschijnlijk in het Vrije van Brugge, wellicht te Damme, geboren, in welke laatste plaats hij omstreeks 1291 is gestorven en begraven, en dat hij zijn' naam voerde naar eene plaats waar hij gewoond heeft, te weten de parochie Maerlant, gelegen op het eiland Voorne, ten oosten van den Briel, met welke gemeente zij later samensmolt. In de Geschiedenis der Middenned. Dichtk. was de Schrijver de meening toegedaan, dat Maerlant een geboren Zuid-Bevelander, een vlaamsche Zeeuw was, en dat hij later te Damme had gewoond; zie D. III. St. I. bl. 28 en 32.

Over het algemeen kan ik instemmen met hetgeen de Schrijver bl, 468 aanmerkt over het totaal gemis aan poëzie in de werken der Rederijkers. 'k Zou echter eene uitzondering willen maken ten aanzien van *Vlaerdings Redenrijckbergh*, waarvan bl. 458 verklaard wordt, dat de bloemen, op dien berg geplant, alles behalve geurig waren. Onder al de mij bekende bundels rederijkersspelen is de vlaardingsche, zoowel uit een taal- als een dichtkundig oogpunt, de beste. Regels als de volgende op bl. 426:

> ‘Ick vlug gezwinde Tijt, die met de winden vaer,
> Begon mijn wack're loop van 's Weerelts eerste jaer;
> So haest wiert d' Hemel niet bezwaddert met de wolcken,
> Ick was en had 't begin voor d' alderoutste volcken;

Ick snor, vervlieg, en snuyf door Aerde, Locht en Zee
K'rust nimmer dach of uyr, mijn kromme seyssen snee
En maeyde met der ijl de grootste Coninckrijcken,
De spitse Toornenkruyn die door de wolcken kijcken:
De Pyramiden hooch, Colosse die de Son
Zelf tergden, zijn vernielt door Tijt diet al verwon;
Int kort, daer is geen sterekt, gebouw, of Rijck, of wond'ren,
Tis met mijn al vermaelt door vier, zweert, of door plond'ren:
En eer de Aerd' vergaet, of d' Hemel smelten zal,
K' bedaer of rust mijn niet, of 't sterflijck zy ten val.'

Op bl. 183:

'Dick den Hemel slaet in tooren
's Konings hoogmoet en gewelt,
Laet hem in sijn smaet versmoren
Op het zwert bebloede velt,
Opdat ider wert verthoont
Dat gheen Scepter moetwil schoont:
Maer dat Godt met gramme oogen
Dreycht der Vorsten boos vermogen. -
Raetslaecht vry, ô Vorsten listich,
Nochtans maeckt ghy 't Griecken niet
In haer doen oneens of twistich;
Goden maken datmen ziet
Hoe veel machten kleyn vergaert,
Werden door Eendracht bewaert,
En hoe datse zijn gedreven
Om den vromen hulp te geven.'

En op bl. 239:

'Hoewel wy op den throon als aertsche Goden machtich,
Een Werelt buygen schier met onsen scepter krachtich,
Hoewel ons gouden Kroon blinckt met den diadem:
Daer is een groter Heer, daer is een hoger stem:
Daer is een Koninck noch die onsen glants verduystert,
En een bepeerlden staf die herelicker luystert:
Daer is een Hemels rijck, 't welck 't Werelts rijck belangt,
Daer alle mogentheyt den Scepter van ontfangt;
't Is hij die boven woont, en heerscht oock hier beneden,
Die onse zetels doet verschricken door sijn treden;
Der Princen Overhooft, der Koningen Monerch,
Die 't alles overziet van synen hogen berch,
Die op 't voor-Hemeltront gebout heeft sijne Throne;
De louter Sterren zijn maer Lovers van sijn Krone,
Die met sijn donderstem den sterflijcken verschrickt,
En met het vuirich root van sijnen blixem blickt.'

met nog vele andere zouden de werken van latere dichters niet ont-

sieren, en onderscheiden zich althans door zuiverheid van taal van de meeste bladzijden uit de Refereynen van Anna Bijns. Ook is het mij wel eens voorgekomen, dat Hooft van de vlaardingsche spelen gebruik heeft gemaakt in zijne eigene werken.

Van Anna Bijns gesproken: de Schrijver meent, dat men zich deze dichteres ten onrechte pleegt voor te stellen als eene eerzame, bedaagde schoolmatres, die zich alleen met de wereldsche zaken bemoeide voor zooverre zij die ernstig bedreigd rekende door den aartsketter Martin Luther; doch dat niets verder van de waarheid is. Hij meent, dat zij gedurende eene lange reeks van jaren aan de verlokking der wereld gretiger oor geleend had, dan zij op rijper leeftijd voor haar geweten kon verantwoorden, en staaft (bl. 481 en volgg.) die bewering door eene reeks van aanhalingen, waarin zij verzuchtingen slaakt over de zonden harer jeugd. Ik zou meenen, dat die aanhalingen wel bewijzen, dat de Dichteres in haren gevorderden leeftijd hare jeugdige dagen als in zondigen wandel doorgebracht *beschouwde;* maar niet, dat ze daarom werkelijk zoo zondig *waren.* Er is toch eene vroomheid, zoowel van dichters als van prozaschrijvers, bekend, die hare eer stelt in het streng veroordeelen van alle, zelfs van de meest onschuldige aardsche genietingen. Het zou niet moeijelijk vallen, uit de werken van menigen stichtelijken schrijver, ook van nog later tijd, uitboezemingen op te zamelen, waaruit men het bewijs zou kunnen ontleenen, dat hij zich vroeger met de grofste onzedelijkheden had besmet; doch van wien wij weten, dat alleen verkeerde of eenzijdige begrippen van deugd en godsvrucht van die overdrijving de schuld hadden. Zal men ieder, die den boetpsalm in den mond neemt, mogen verdenken, van wegens wetschending krom van lenden, of met bloedschulden bevlekt te zijn? Jan Luiken schaamde zich op lateren leeftijd over den inhoud zijner *Duitsche Lier:* is er wel iemand geweest, die reden gevonden heeft, den Dichter over dat bundeltje eenig verwijt te doen? Ook komt het mij voor, dat sommige aangehaalde verklaringen van Anna Bijns niet zulke zware beschuldigingen behelzen, als Dr. Jonckbloet daaruit trekt. Wanneer zij belijdt '*ten minste met gedachten* onrein te zijn geweest,' of 'zich *metterdaad* niet onkuisch te hebben gedragen, maar *misschien* door consent te hebben gezondigd' - dan gaat men te ver 'haar van wulpsche minnarijen' te betichten. In elk geval zouden er voor zulk eene veroordeeling nog andere getuigenissen vereischt worden dan de uitingen eener dweepende vroomheid.

Niemand meene intusschen, dat deze bedenkingen ten doel hebben om ook het minst te kort te doen aan den rijken en degelijken inhoud des werks. Zij vloeiden voort uit belangstelling in des Schrijvers doorwrochten arbeid, van welken zeker door velen met mij de voltooijing verlangend wordt te gemoet gezien.

Wat den vorm des werks betreft: daarover kan de lof niet zoo on-

verdeeld zijn. Dr. Jonckbloet maakt van taal en stijl niet zooveel werk, als van iemand van zijn talent zou mogen verwacht worden. Er heerscht bij hem te dezen aanzien eene zekere achteloosheid, die belet, zijne werken tot modellen voor anderen te maken. Sommigen zullen het een gebrek aan goeden smaak achten, wanneer de nieuwe regels der Voorrede vijfmaal achter elkander aanvangen met *Ik heb* of *Ik geloof*. Doch, al drijft men de keurigheid niet zoo verre, zinnen als deze: 'waarom hij dan ook de schoone Galiene, die hem, op de den vrouwen in dezen sagenkring eigen zonderlinge manier, hare liefde bekent, zijne wedermin ontzegt' (bl. 186) zal toch ieder moeten afkeuren. Uitdrukkingen als: 'hebben *den meesten* kans' bl. 22; 'de overeenkomst nog *in het oog vallender* vinden' bl. 39; 'de *oudhergebrachte* volksoverlevering' bl. 56; 'daarmee moest dan ook... over dergelijke werken *den staf* gebroken zijn' bl. 241; zoo ook de nieuwerwetsche wijze van met het bijvoegelijk naamwoord om te springen als 'Heeft die vertaalde letterkunde recht op den naam van *eene nationale?*' bl. 114; 'dat de konventioneele ridderlijke beschaving *eene uiterlijke* was' bl. 216; 'dat die aantrekkelijkheid... *eene komische* is' bl. 226; 'zoolang de maatschappij *eene zuiver feodale* was'; moest ook de kunst meer *eene huiszittende* worden' bl. 398 - dit alles behoort tot hetgeen met het nederlandsche taaleigen strijdt. Dr. Jonckbloet volgt in zijne spelling noch Siegenbeek, noch Weiland, noch Te Winkel; hij heeft zijne *eigene* spelling, waarover hem zeker niemand en allerminst ik zal lastig vallen. Doch er zijn schrijfwijzen, die door geen stelsel kunnen worden goedgemaakt en ook aan deze ontbreekt het niet; b.v. *gene* voor *geene* bl. 48; *gehandhaaft* bl. 92; *wordt onterft* bl. 189; *nedervleyen* bl. 153; zij *wiesch aan* bl. 165; *geweldadige* bl. 262; enz. Men stuit op ongelijkheden als *askeze* bl. 153 en *ascetisme* bl. 216; *hemelbreed* bl. 187 en *hemelsbreed* bl. 227; *uitweiding* bl. 278 en *uitwijding* bl. 280; *besnoeying* bl. 288 en *vloeienden* bl. 380 enz. Altemaal, het zij ten volle erkend, achteloosheden, der vlugge pen ontsnapt, maar toch vlekken, die men ongaarne eenig degelijk werk, en allerminst dat eener meesterhand, ziet ontsieren.

2. Na meer dan ééne niet geslaagde poging om een werk als de *Bibliotheek voor Middelnederlandsche Letterkunde* tot stand te brengen of, eenmaal tot stand gebracht, te doen in wezen blijven, behoorde er moed toe om opnieuw zoodanigen arbeid te ondernemen. De wakkere groningsche hoogleeraar Moltzer deinsde voor die taak niet terug, en hem, zoowel als den heer Wolters, die voor eene fraaije uitvoering zorgde, komt lof toe voor hun alleszins verdienstelijk streven. Aanvankelijk zagen zij zich genoegzaam gesteund, om twee Afleveringen in het licht te zenden, van welke echter alleen de eerste aan dit Tijdschrift ter aankondiging werd ingezonden.

Om de nuttige strekking dezer *Bibliotheek* te kennen en dusdoende de belangstelling voor haar zoo mogelijk nog te doen toenemen, zij

hier herinnerd dat de heer Moltzer zich voorstelt ‘goede en zuivere teksten te leveren van de werken, die meer bepaald tot het gebied der zoogenaamde Fraaije Letteren behooren, met name van de Romans der drie bekende Sagenkringen, van den Reinaert, van de Lyrische Gedichten, van de Kerkelijke en Wereldlijke Drama's. Om de lezing aangenamer en gemakkelijker te maken, zullen de moeijelijke woorden en duistere plaatsen zoo kort en beknopt mogelijk worden toegelicht, en zal telkens met een inleidend woord min of meer breedvoerig gesproken worden over het stuk in het algemeen, over den dichter, over den tijd van vervaardiging’ enz.

Als men hierbij nu voegt, dat de Redacteur op de medewerking mag rekenen van Dr. Bisschop, prof. Willems, prof. Heremans, Dr. Jonckbloet, Dr. Verwijs en prof. De Vries, dan zal verdere aanbeveling wel overbodig zijn.

De Eerste Aflevering bevat den tekst van twee dramatische dichtwerken, getiteld *Een abel Spel* enz. en *Hier beghint die Sotternie.* Beiden waren zij in 1837 en 1838 reeds in het licht gegeven door Hoffmann van Fallersleben in het vijfde en het zesde Deel zijner bekende Horae Belgicae. Misschien ware het, om het belang der Bibliotheek in de schatting van sommigen te verhoogen, verkieselijk geweest, haar te doen aanvangen met een letterkundig voortbrengsel, dat nog niet uitgegeven en dus voor allen nieuw ware geweest. De kennismaking is allicht aantrekkelijker met wat men nog niet heeft ontmoet, dan met een' ouden bekende, zij hij ook in een vernieuwd en beter gewaad opgetreden. Hoe dit zij, de beide nu medegedeelde stukken zijn ook daarom belangrijk, omdat zij tot eene dichtsoort behooren, waarin we tot hiertoe weinig bezitten. Ze laten zich met genoegen lezen en zullen door de meesten veel onderhoudender geacht worden dan de lijvige kronieken en leerdichten uit het middeleeuwsche tijdvak.

De Inleiding over de dichters en bewerking der stukken is door den Hoogleeraar vooralsnog niet geleverd: hij stelt zich voor, dit later te doen. Doch de opheldernde aanteekeningen geeft hij reeds nu en wel aan den voet der bladzijden. De bekende *Vereeniging* gaf hare glossen aan het einde van elk werk in alphabetische orde. De laatste handelwijze heeft zoowel hare voordeelen als de eerste: deze is gemakkelijker bij het lezen, gene bij het nazoeken en raadplegen. Aan beiden te gelijk zou worden te gemoet gekomen, zoo de Redactie kon goedvinden, aan het einde van elke afdeeling harer stukken eene beknopte alphabetische lijst van het verklaarde te geven, zooals onder anderen Hoffmann van Fallersleben dit wel placht te doen in zijn aangehaald werk.

De bedenking, dat in deze Aflevering de aanteekeningen ‘van eenigszins uitgebreiden omvang zijn geworden, zoodat ze voor dezen en genen wellicht te veel geven’ is door den Bewerker zelven gemaakt, en

mijns bedunkens, niet zonder grond. Met hetgeen daarover in het Voorbericht gezegd wordt, kan men vrede hebben. Voor het vervolg zou eenige bekrimping ten dezen ook daarom wenschelijk zijn, omdat de Stukken alsdan van minderen omvang en alzoo minder kostbaar zouden worden. Den inteekenprijs van één cent per bladzijde kan men reeds niet goedkoop noemen.

Wat de geleverde Aanteekeningen betreft: het doorloopen er van heeft mij overtuigd, dat zij doeltreffend zijn. Nauwkeurigheid is daarin gepaard met uitgebreide taalkennis, beknoptheid met duidelijkheid. Het spreekt van zelf, dat hier eene bedenking, daar eene opmerking, elders eene aanvulling zou te maken zijn, doch kan dit bij een' arbeid van dien aard wel anders? Bij ééne Aanteekening wil ik een oogenblik stilstaan.

Bladz. 73, op de regels:

> 'Daer bi biddic u dat ghi ontfaet
> In dancke ons *fobitasie.*'

leest men: '*Fobitasie* d.i. zooals uit het verband voldoende blijkt, *pots*, *klucht*, stellig een woord van Fransche origine' enz. Het verwondert mij, dat de Hoogleeraar hier niet gedacht heeft aan het woord *foppage*, dat evenals *fopperij* in onze volkstaal bekend is, welke laatste vorm herkenbaar is in *foberdie*, dat bl. 127 voorkomt:

> 'Duncket u wesen *foberdie?*'

Beide naamwoorden komen af van het werkwoord *foppen*, niet minder bij ons dan in het Hoogduitsch in gemeenzamen stijl gangbaar voor 'van iemands zwakheid of lichtgeloovigheid voor de grap misbruik maken,' anders ook 'een loopje met iemand nemen, iemand beet nemen'. Men leest het, bij voorbeeld, in Van Effens Nederl. Spectator, (tweede druk) D.I. bl. 20: 'Dewyl ik al lang gemerkt hadde, dat de man ons fijntjes *fopte*', enz. Het Engelsch heeft *a fop* voor een verwaand mensch, doch bij Halliwell ook voor een dwaas of zot, eigenlijk iemand die zich laat *foppen*, zooals een *sul* iemand beteekent die zich laat *sullen* of *sollen*, een *schurk* iemand die zich laat *schurken*, d.i. aan wrijven, enz. Dat de genoemde taal ook het werkwoord *to fop* moet gekend hebben, blijkt uit het deelwoord *fopped*, bij Halliwell verklaard door 'dwaselijk gehandeld'. In het middelnederlandsch heeft men er van het naamwoord *fobaert.* Zoo leest men in Kauslers Denkmäler, D. II. bl. 268:

> 'Met mi maecti den *fobaert*'

d.i. met mij gekscheerde hij. Meermalen ontmoet men hetzelfde woord bij Rodenburgh; dus in zijn tooneelstuk Casandra, bl. 17:

> 'Maer ziet dees loosen loer, ghy overgeven *fobert.*'

en in zijnen Keyser Otto, D. I, bl. 18:

> 'Daer solt de *fobert* heen.'

en bl. 19:

> 'Int laetste moer die trout,
> Dat *fobert* langhe rouwt.'

Telkens heeft het woord *fobert* hier den zin van 'iemand die zich laat *foppen.*'

Ik merk nog op, dat bladz. 133, den ondersten regel, 'over te nemen' zal moeten gelezen worden: '*overnemen*'. Het woordeke *te* mag naar ons taaleigen daar geene plaats vinden.

3. De uitgave van Vondels 'Peter en Pauwels' is eene nieuwe vrucht van de poging, om de werken onzes hoofddichters meer te verspreiden en voor iederen lezer verstaanbaar te maken. Bij eene vorige gelegenheid (zie *Tijdspiegel* 1868, n°. 12, bl. 416 en volgg.) kondigde ik 'Vondels Gedichten op de Societeit van Jezus' aan, bewerkt door den heer Allard; thans wordt ons des Dichters genoemd treurspel aangeboden, bearbeid door wijlen den heer Koets, en met bijlagen uitgegeven door den onvermoeid werkzamen Alberdingk Thijm. Het plan is, nog drie andere stukken (Adam in Ballingschap, De Maagden en Maria Stuart), op gelijke wijze behandeld, te doen volgen. Blijkens den algemeenen titel moet de Peter en Pauwels in de rij der stukken het tweede uitmaken, hoewel in die der bewerkers 'P.J. Koets' het eerst vermeld staat.

De heer Alberdingk Thijm deelt ons in het Voorbericht mede, dat hij gemeend had 'Van Lenneps text ongeveer letterlijk te kunnen afdrukken'; maar dat het hem is gebleken, geen der bestaande uitgaven te kunnen volgen, en dat hij dientengevolge zich verplicht zag, vers voor vers te toetsen en daarnaar de zinscheiding te regelen. We ontvangen dus hier uit zijne hand eene proeve van tekstkritiek, die het de moeite waard zou zijn, in hare uitkomsten na te gaan: een arbeid, waartoe ik, op dit oogenblik althans, mij niet kan verledigen. De bekwaamheid des Bewerkers op dit gebied zal voor velen met mij intusschen een waarborg zijn, dat Vondels stuk werkelijk in waarde zal gewonnen hebben. Dat toch de meeste uitgaven van des Dichters werken slordig zijn, heb ik voor veel jaren getoond in eene opzette-

lijke vergelijking van den tekst der eerste uitgave van zijn Pascha met dien van een tweetal latere; men zie het Archief voor Nederd. Taalkunde, D. II, bl. 327 en volgg.

De keuze van den Peter en Pauwels is wederom niet buiten alle verband met Vondels overgang tot de roomsche kerk. (Bladz. 22 wordt die overgang genoemd ‘zijn terugkeeren tot Jezus' onveranderde godsdienst’.) ‘Met genoemd tooneelstuk (lezen wij) wordt de rei (l. rij) geopend der talrijke geschriften, waardoor Vondel, volgens de opmerking van den heer Van Lennep, zijnen ijver voor de nu door hem omhelsde Roomsche Godsdienst ging bewijzen.’ Of men, in het belang eener *algemeene* waardeering van 's Dichters werken, wèl doet, met diens kerkleer zoo bij voorkeur als maatstaf te bezigen, zou betwijfeld mogen worden. Sedert lang blijkt het in ons vaderland meer dan voldoende, dat ook zij, die in Vondels overgang geene stof tot toejuiching kunnen vinden, in hoogschatting van den Dichter daarom bij niemand achterstaan; evenzeer als het bekend is, dat de overgang in tegenovergestelden zin van een geliefd later dichter in hun oordeel over dezen geene wijziging heeft doen ontstaan. Mij dunkt, dat dít zoo behoort. In het beoordeelen van de werken onzer groote mannen moet het de vraag zijn, of zij uit een aesthetisch oogpunt verdienste hebben, en dat, alleen van die zijde beschouwd, Vondels werken hooge belangstelling waardig zijn, zal thans niemand in twijfel trekken, gelijk zulks in dezen winter wederom bleek uit de boeijende voordrachten, ter stede mijner inwoning door den heer P.J. van der Palm over Vondel gehouden. Wie zich te veel door andere invloeden, hetzij dan van religieusen, politieken of welken anderen aard ook, laat beheerschen, komt zoo lichtelijk tot eene eenzijdige en onbillijke schatting. Hiermede zij echter niet gezegd, dat de keuze van den Peter en Pauwels op zich zelve is te misbillijken. Gelukkig heeft dat stuk, onverschillig of het in des Dichters overgangsjaar al dan niet zij vervaardigd, genoeg en dan ook steeds erkende verdiensten, om de vernieuwde uitgave er van te wettigen. Voor die uitgave, blijkbaar met veel zorg bewerkt, is, gelijk voor elke poging om belangrijke werken toe te lichten en op te luisteren, aan allen, die er toe bijdragen, dank verschuldigd.

Het doel der Inleiding is op den titel te uitvoerig aangeduid, dan dat het hier opzettelijk zou behoeven te worden aangewezen. Er wordt onder anderen in gestaafd, dat de tijd van Vondels overgang moet gesteld worden in het jaar 1641. Dat was trouwens reeds betoogd door den heer Allard, in zijn bovenaangehaald werk. Om welke reden de Inleiding van dat betoog geene melding maakt, kan ik niet bevroeden.

In den brief van den heer Allard, die het werkje besluit, en onder anderen eene (mijns inziens) gegronde wederlegging behelst van Mr. van Lenneps bewering dat ‘Vondel eigentlijk alles behalve een theoloog’ was, is eene kleine vergissing begaan. Bladz. 122 aldaar wordt eene

plaats aangehaald uit *De Tijdspiegel*, 1868, blz. 10. Dit moet zijn blz. 417. De aanhaling is geschied uit eenen afzonderlijken afdruk der recensie, in plaats van uit het nommer des Tijdschrifts.

De uitdrukking ‘iemand eene benaming *bijleggen*’, die bladz. 24 gelezen wordt, is een hinderlijk germanismus in het anders welgeschreven opstel.

4. De voornaamste lettervruchten uit de zeventiende eeuw in een hedendaagsch gewaad te steken en alzoo opnieuw bij het publiek in te leiden, dit mag zeker een loffelijk streven heeten. Wij danken er tal van uitgaven aan, goeddeels met het oog op de behoeften van ons middelbaar onderwijs ondernomen. Intusschen, al wat de vroegere tijd opleverde, verdient niet in gelijke mate de belangstelling van onze tegenwoordige lezers. Vorm of inhoud moeten iets hebben, dat nog in staat is, hetzij dan ter leering, vermaking of stichting, de aandacht te boeijen.

De Arkadia van Heemskerck is indertijd met graagte ontvangen. Dat bewijzen zoowel de talrijke herdrukken van het werkje, als het niet minder groot aantal van navolgingen, die het deed ontstaan. In goed proza, door vloeijende verzen afgewisseld, gaf het, in den vorm van een vermakelijk speelreisje van jongelieden, een leerrijk tafereel van zaken, betreffende de geschiedenis en de oudheden van een gedeelte van Nederland. Wie de werken van Hooft of Brandt te geleerd of te deftig vond, trof hier veel wetenswaardigs aan, in lossen stijl bijeengebracht, en het werkje kwam in dat opzicht nabij aan de uitnemende geschriften van de De Brunes en enkele anderen.

Dan, hoezeer dit alles erkennende, moet ik tevens belijden, dat ik de hernieuwde uitgave der Arkadia niet zoo dadelijk zou hebben durven aanraden. Het boek in zijn geheel komt mij minder geschikt voor om aan de eischen van den hedendaagschen smaak te voldoen. Deze zal hier den stijl wat te gekunsteld, gene daar de vrijerij wat te ouderwetsch vinden; sommigen zullen de geestigheden wel eens flauw, anderen de verhalen minder belangrijk achten. En dat deze bedenkingen niet uit de lucht zijn gegrepen, kan ik uit eene ervaring, te dezen aanzien bij meer dan één jeugdig lezer opgedaan, bevestigen.

Voor hen evenwel, die gaarne kennis nemen van de verschijnsels van vroegeren tijd op het gebied onzer letterkunde; voor hen, wie een tafereel van nederlandsche zeden en geschiedenis in onderhoudenden stijl belang inboezemt, is door deze uitgave een wezenlijk nuttig werk verricht. Schonk de heer Fuhri ons in 1851 Heemskercks Arkadia in hedendaagsche taalvormen overgebracht: de heer IJ. Rogge had den moed, ons thans den officiëelen tekst aan te bieden, door de heeren Wolters en H.C. Rogge van eene lezenswaardige inleiding en korte toelichting der verouderde uitdrukkingen voorzien, onder welke laatste echter die op *strommelen* (bl. 20) kan wegvallen: er moet aldaar *stommelen*, d.i. stoeijen, gelezen worden. Zeer wensch ik, dat het

debiet dezer uitgave hen zal aanmoedigen, gevolg te geven aan het door hen geuite voornemen om de werken van andere prozaschrijvers en dichters op gelijke wijze in het licht te zenden. Van de door hen aangekondigde zouden, mijns oordeels, Antonides, Camphuysen en De Decker - doch altijd liefst bij uittreksels - de voorkeur verdienen.

5. De zoo ijverige als geleerde Dr. van Vloten heeft nauwelijks de Bloemlezing uit Bilderdijks werken voltooid, of hij beschenkt ons met eene dergelijke uit de nederlandsche dichters der zeventiende eeuw, en die naar mijn oordeel, beter dan de eerste, aan haren titel beantwoordt. Het extract uit Bilderdijk moge eene s a m e n lezing zijn en als bijdrage tot 's Dichters leven en karakter zijn nut hebben: eene b l o e m lezing, d.i. eene bijeenbrenging van het voortreffelijkste, is het niet; daartoe geeft het te veel, te veel middelmatigs en zelfs onbeduidends. Eene *ware* bloemlezing uit de werken van den hoofddichter des lateren tijds blijft nog steeds te gemoet gezien en zou een allernuttigst toevoegsel zijn aan 't geen van en over hem bestaat.

Het tegenwoordige werk moet de schrijvers der zeventiende eeuw omvatten, alzoo het glansrijkste tijdperk onzer letterkunde. Vóór mij ligt de eerste helft van het boekdeel; zij behelst, in matigen omvang, de uittreksels van Spieghel tot aan Jonctijs, en bij iederen dichter is een bericht geleverd, dat door beknoptheid en zaakrijkheid uitmunt. Voorzooverre eene doorbladering van den inhoud het recht geeft tot eene oordeelvelling, moet ik verklaren, dat de keuze der stukken over het algemeen gepast is. Aan Huygens, meen ik evenwel, is niet volkomen recht gedaan. Men is zóó gewoon, dezen als een *geestig* dichter te beschouwen, dat er voor andere hoedanigheden weinig plaats schijnt over te blijven. Ondertusschen heeft hij ook bladzijden, die door *verhevenheid* uitmunten, en ik zou wel gewenscht hebben, dat Dr. van Vloten enkele daarvan had doen kennen. Neem, bij voorbeeld, ter plaatse van de plotselinge afbreking van zijn *Dagwerk*, de vereering zijner *Sterre*, waarin gedeelten voorkomen zoo schoon en dichterlijk verheven, als men elders weinig zal vinden.

> ‘Ey, Sterre, noch. Wat noch? Sy *is* geen' Sterre meer;
> Sy *treedt* op Sterren -’

Zulke regels leest men eens om ze nooit te vergeten. Ook zou meer partij zijn te trekken geweest van 's Mans *Zedeprinten;* ik denk hieraan de schets van een *Koning*, een *Bedelaar* en andere. Indien de vrees voor te grooten omvang de mededeeling dier stukken heeft belet, hadde ik in hunne plaats liever de overbekende *Scheepspraat* gemist.

Zoo de tweede helft der *Bloemlezing*, waarbij ook titel, voorrede en inhoud zullen worden gevoegd, aan de Redactie van dit Tijdschrift

wordt toegezonden, kom ik wellicht op het werk in zijn geheel terug. Doch nu reeds wil ik den geachten Verzamelaar danken voor zijne nieuwe lettervrucht, die met zijne vroeger geleverde *Bloemlezing* uit de dichters en prozaschrijvers der negentiende eeuw een uitnemend geheel maakt en voorzeker ook bij het middelbaar onderwijs van grooten dienst zal zijn.

6. Het is, althans aan ieder die geen volslagen vreemdeling is in het Jeruzalem der nederlandsche letterkunde, bekend, dat wijlen de leuvensche hoogleeraar David bij zijne akademische lessen veel werk maakte van sommige onzer latere dichters, met name van Tollens en Bilderdijk, en dat eenige werken van dezen laatste door hem werden uitgegeven met toelichtende aanteekeningen. Van welken aard die aanteekeningen naar mijn oordeel zijn, heb ik bij meer dan ééne gelegenheid, laatstelijk op het Congres te Leuven, doen kennen. Dat de heer Willems, leeraar aan de hoogeschool te Leuven, in hooge waardeering van dienzelfden arbeid met mij overeenstemt, blijkt uit het werk, dat hij, kort na het overlijden des Hoogleeraars, aan alle ‘beoefenaars der vaderlandsche taal- en letterkunde’ heeft aangeboden.

De opgehelderde ‘Nederlandsche Gedichten’, die het boekdeel bevat, zijn in de eerste plaats drie grootere stukken van Bilderdijk: *de Geestenwareld*, *het Waarachtig Goed en de Hoop*, waarvan de beide eerste vroeger reeds afzonderlijk waren uitgegeven. Voorts enkele kleinere gedichten van dezelfde hand afkomstig, te weten: *Weldadigheid*, *Landheil* en *Herfst*, en nevens deze, drie stukjes van gelijksoortigen inhoud, doch van andere dichters: *Weldadigheid* van F. de Vos, *het Landleven* van C.A. Vervier, en *Herfst* van Tollens; daarenboven nog *de Leeuw van Vlaanderen* en *Achteruit* van Dr. Nolet de Brauwere, en insgelijks *de Leeuw van Vlaanderen* van Rens. Eindelijk van de hand van David eene voorlezing, getiteld *Taelstudie*, en van die des heeren Willems eene *Voorrede*, eene *Alphabetische Lijst van verklaarde vormen* enz., en *Aanhalingen uit vreemde talen in 't Nederlandsch overgebracht.* Men ziet, de inhoud des boeks is rijk en verdient, er nader bij stil te staan.

De voorlezing *De Taelstudie* werd door David gehouden in het loffelijke genootschap *Met Tijd en Vlijt*, en heeft ten doel, jongen lieden, die als schrijvers willen optreden, op het hart te drukken, dat zij de taal grondig moeten beoefenen, zoowel door hare regels te bestudeeren, als door de werken der groote meesters vlijtig te lezen. Onder deze meesters wijst hij inzonderheid op Bilderdijk, als ‘een man van hooge geleerdheid en van smaek, geoefend in allerlei spraken, gevormd aen de school der Ouden en begaefd met een verbazend genie.’

De gecommentariëerde dichtstukken van Bilderdijk, ons uit de schriftelijke nalatenschap des Hoogleeraars aangeboden, zijn bewerkt op denzelfden voet als de reeds bekende. Evenals in deze straalt in gene grondige taalkennis, aesthetische smaak en hooge bewondering van

Bilderdijks talent door. Wie hij ook onder handen neme, van dezen is bij hem, als bij Vollenhove aangaande Vondel, steeds het referein: *hij is en blijft de nachtegaal!* Inzonderheid doet de Schrijver die meerderheid uitkomen, waar hij eene vergelijking onderneemt van stukken van Bilderdijk, met die van andere dichters, welke hetzelfde onderwerp behandelen. Zelfs Tollens, anders door David hoog geschat en 'Nederlands puikdichter' geheeten, moet hier de vlag strijken.

Niet minder belangrijk dan de bijdragen van David, is de Voorrede van den Uitgever zelven. Nevens diepe hoogachting voor den verscheiden Hoogleeraar en Meester spreekt daarin eene onpartijdigheid, eene zucht tot billijkheid en waarheid, die lof verdienen. Aangaande de zooeven vermelde vergelijking van Bilderdijk met andere dichters leest men het volgende: 'Bilderdijk, men weet het, heeft, naar Davids oordeel, het ideaal der dichtkunst bereikt, zoowel door de gepastheid en verhevenheid der denkbeelden waarmede hij zijne onderwerpen ontwikkelt, als door de sierlijkheid van stijl en de dichterlijke taal waar hij ze in kleedt. Bilderdijks hoedanigheden zijn voor hem het richtsnoer zijner beoordeeling van alle andere dichters. Is het dan te verwonderen dat de groote zanger het deel des Leeuws in Davids lessen en werken ontving? dat aan de andere dichters het minder benijdenswaardig lot toeviel om door de flauwte van hun licht de helderheid der Zon, die op den Nederlandschen Parnas schittert, te doen uitschijnen? Naar dat het Bilderdijk geldt of wel een' anderen dichter, is de aard van 's Hoogleeraars verklaringen geheel verscheiden: hier is David criticus, daar bewonderaar; hier wijst hij schier uitsluitelijk op de gebreken in taal en stijl, daar op de schoonheden in vinding en voorstelling; hier is zijn scherp oordeel onverbiddelijk, zoo dat Tollens zelf de strengheid zijner critiek niet vermag te ontwapenen; daar vervoert hem zijne geestdrift voor den grooten dichter, wiens wonder vernuft hij niet genoeg kan prijzen, en wil hij zijne lezers in die vervoering meesleepen.'

De Schrijver laat het niet bij deze bewering. Hij komt er nader opzettelijk op terug en tracht haar door het aanhalen van verschillende proeven te staven.

Aangaande des Hoogleeraars taalstudie komt het volgende voor: 'zoo lang David zich beweegt in 't gebied der eigenlijke Nederlandsche taalkunde, steunt hij op vasten grond, en kan men zijne beweringen met betrouwen aannemen. Maar wanneer hij dit gebied buitenschrijdt en den oorsprong der grondwoorden wil verklaren, bemerkt men al ras dat de vergelijkende taalkunde, die wetenschap der XIXe eeuw, die door de reuzenwerken van Grimm en Bopp en ten gevolge der kennis van 't Sanskrit geschapen werd, hem eenigszins vreemd was. Hij erkende volgaarne de belangrijke hulpmiddelen die de Oudindische spraak ter hand stelt; maar zijn gevorderde leeftijd en zijne veelvul-

dige bezigheden verhinderden hem de resultaten der nieuwe wetenschap zich genoegzaam toe te eigenen.'

En ook deze uitspraak blijft niet onbewezen. In verscheidene voorbeelden, als de woorden *juk*, *uur*, *kiem* en *spoed*, door David uit het Grieksch of Latijn afgeleid, toont de Schrijver, dat een diepere blik in de germaansche talen eenen anderen oorsprong aanwijst. Bij deze punten, zoowel als in verscheidene andere vraagstukken van taalkundigen aard, door den heer Willems meer of min uitvoerig behandeld, leeren wij dezen kennen als een' man van groote bekwaamheid op dit gebied; een' man, dien onder de nederlandsche taalgeleerden nu reeds eene voorname plaats toekomt en van wien in de toekomst voor de wetenschap eene groote verwachting mag gekoesterd worden. Met nadruk moet ik de aandacht, ook van de noordnederlandsche taalbeoefenaars, op dit zijn werk vestigen.

David stelde veel prijs op het zuiver houden der vaderlandsche taal: de heer Willems doet dit zeker niet minder. Daarom onderwerp ik aan zijn oordeel het gebruik van *opvallend* (bl, XXXII), *omluid* (bl. XXXIV), *herrinneren* (bl. XVI en XLIV), *daaraangaande* (bl. XLIX).

Bladz. 8 zal men hebben te lezen: '*Met* zulke schrijvers moet men te rade gaan.' Men zegt toch niet: *iemand te rade gaan.* Bladz. 153 is bij den titel *Wit en Rood* verzuimd te voegen: 'D. I.'

Met betrekking tot de afkeuring, bladz. 168 uitgesproken over *te onvrede*, en in welke ook de heer Willems bladz. XLVI schijnt te deelen, neem ik de vrijheid te verwijzen naar mijne *Taalkundige Handleiding tot de Staten-Overzetting des Bijbels*, bl. 78 en 80.

Bladz. XLI handelt de heer Willems over den deelwoordvorm als gebiedende wijze gebezigd en haalt daarbij aan, wat Grimm in zijne Grammatik over dat ondewerp zegt. Het verwondert mij, dat de Schrijver geene bedenking maakt op de laatste zinsnede van dat citaat: 'een Hollandsch volkslied begint met de woorden: *vrij gevogten.*' In het Taalkundig Magazijn, D. IV. bl. 694, dezelfde plaats bijbrengende en hare gepastheid eenigszins in twijfel trekkende, vroeg ik: 'Welk volkslied mag de geleerde Taalkenner hier bedoeld hebben?' Het is mij niet gelukt, een antwoord op die vraag te ontvangen. Alleen heb ik vernomen, dat zeker lied aanheft met de woorden: *Vrijgevochten Nederlanders!* Dit zoo zijnde, zou mijne gedachte bewaarheid zijn, dat Grimms aanhaling ditmaal onjuist was. *Vrijgevochten* kan daar bezwaarlijk een imperatief zijn.

Dan genoeg! Laat ik eindigen met den leuvenschen taalbroeder dank te zeggen voor zijn allerbelangrijkst boek, en den wensch uiten, dat hij, nu zijnen vereerden Voorganger eene waardige, hulde gebracht hebbende, op diens voetspoor onze taal- en letterkunde eerlang met nieuwe bijdragen verrijke.

7. Heeft de heer Willems ons van het letterkundig gebied op dat der taalkunde gebracht: het laatst aan te kondigen werk behoort op

het laatste gehéél thuis. De heer Oudemans heeft reeds meer dan één werk geleverd van hooge waarde voor onze taalbeoefenaars. Zijne Woordenboeken op de werken van Bredero en op die van Hooft zijn allernuttigste hulpmiddelen voor ieder, die onze vroegere schrijvers wil verstaan, en het mag wel eens herinnerd worden, dat met het samenstellen en uitgeven van die werken de Schrijver allerminst zijn eigen belang heeft beoogd. Beiden zijn bewerkt voor, en uitgegeven door de leidsche Maatschappij van Letterkunde. 'k Weet niet of hem daarvoor vanwege de Maatschappij eenig ander bewijs van erkentelijkheid is gegeven dan het zeker getal exemplaren, dat de Wet eiken schrijver toekent, die eene bijdrage in hare werken levert; zooveel is zeker, dat, waar het aankomt op het opofferen van tijd en arbeid, de heer Oudemans wellicht alleen zooveel verdienste in zich vereenigt, als al de overige gewone leden te zamen, en dat men eerlang zal mogen verwachten, dat de tweede alinea van art. 19 der Wet op hem wordt toegepast.

Nauwelijks is het laatste der twee genoemde werken voltooid, of de arbeidzame taalvorscher gevoelt in zijnen gevorderden leeftijd nog lust en kracht, om zijn veelomvattend Glossarium op onze oude schrijvers voor de pers gereed te maken en uit te geven. De verschenen Aflevering bevat de letter A, en doet ons zien, wat uitgebreid en belangrijk werk te wachten is.

De *Bijdrage tot een Middel- en Oudnederlandsch Woordenboek*, zooals de Schrijver zediglijk zijn werk noemt, hoewel het een *Woordenboek zelf* is, omvat volgens den titel niet alleen het Middelnederlandsch, maar ook het Nederlandsch der zeventiende eeuw. Uit de voornaamste werken van dat uitgebreide tijdperk vindt men, met eene nauwkeurigheid die van grooten takt en van onuitputtelijk geduld getuigenis draagt, alle woorden opgeteekend, welke eenige opmerking verdienen, steeds met eene korte omschrijving of opheldering, doorgaans met aanhaling der plaatsen. Alleen deze hoedanigheid is voldoende om ieder, die gewoon is hulpbronnen als de lexicons van Plantijn en Kiliaan te raadplegen, te doen beseffen, hoeveel boven dezen het nieuwe werk vooruit heeft. Dit is bovendien toegankelijk voor den minst geleerde en heeft tal van artikels, die bij genen ontbreken. Ook uit een wetenschappelijk oogpunt verdient deze *Bijdrage* de aandacht. De heer Oudemans heeft kunnen raadplegen al wat van Kiliaans tijd tot op heden is gedaan en geleverd voor de kennis onzer taal, en aan ijver daartoe heeft het hem nimmer ontbroken. Vraagt men nu of in dit werk alles is opgenomen; of niet één woord anders zou kunnen worden toegelicht; of alle beteekenissen zijn aangevoerd en gestaafd, met andere woorden, of het werk *volmaakt* is, dan zal niemand dit beweren. Wie dit zou eischen, zou het onbereikbare willen. Gerustelijk mag intusschen gezegd worden, dat dit Woordenboek, eenmaal voltooid in druk gelijk het nu in handschrift is, het beste en volle-

digste zal zijn, dat we op dit gebied bezitten. De uitgave er van worde uit dien hoofde door velen geschraagd, en moge de waardige Schrijver in staat zijn gesteld, het tot de laatste Aflevering toe ons met eigen hand te schenken! Het zal eene schoone kroon zijn op zijn werkzaam en nuttig leven, en den naam van *Oudemans*, buitendien in de wetenschappelijke wereld niet licht te vergeten, bij de nakomelingschap helpen vestigen.

Rotterdam, Januarij 1870.
Dr. A. DE JAGER.

Pio Nono op een dwaalweg.

In Rome, 1846-1851, door J.Ph. Koelman. Arnhem, D.A. Thieme, 1869, 2 deelen van de Guldens-editie.

> Tous les papes qui posent le pied sur les degrés du trône de Saint Pierre se sont promis d'éviter les fautes du règne précédent en promulguant des réformes utiles et urgentes; et pourtant ce programme gravé dans le coeur de tous ces nouveaux papes ne s'est jamais accompli; des règnes salués par les élans de tout un peuple se sont écartés bien vite de la voie tracée.
>
> Quelle est donc cette indomptable force d'inertie qui paralyse la bonne volonté des papes et qui répond aux aspirations légitimes des peuples par les plus cruelles déceptions? C'est que les souverains pontifes sont les représentants de deux principes incompatibles, les intérêts de la religion et les choses de la terre.
> Valadier, Rome Vraie p. 466.

In Rome schreef de heer Jo. de Vries boven zijne zoo keurig geslaagde vertaling van *Story's Roba di Roma*, van de schetsen uit het Romeinsche volksleven die wij aan de voortreffelijke pen van dien Amerikaanschen beeldhouwer te danken hebben. *In Rome* luidt de titel van de twee boekjes van den Haagschen schilder J.Ph. Koelman, die nog vóór het einde van 1869 in de guldens-editie zijn verschenen, zoodat men ze, als ik mij niet vergis, als een geschikt Kerstgeschenk had aangeprezen. Eerstgenoemd werk heb ik in een vroegeren jaargang van dit tijdschrift (1 Juni 1868) aangekondigd en in alle opzichten geprezen, want het eenige dat ik tegen het boek van den heer de Vries kon inbrengen, was dat hij vrij wat had moeten weglaten van het meesterstuk van den kunstenaar, die een open oog toonde te hebben voor het ware en schoone en die de kunst verstaat niet alleen

beelden te scheppen maar ontvangene indrukken op het papier weer te geven. En nu de Redactie van *de Tijdspiegel* mij het laatstgenoemde werk ter beoordeeling heeft toegezonden, haast ik mij ook dit aan te kondigen en het met ingenomenheid te prijzen; want ook deze kunstenaar heeft het bewijs geleverd, dat hij de gave bezit niet alleen van goed te zien en veel op te merken, maar ook aan anderen te kunnen teruggeven, wat hij heeft gezien en bijgewoond te Rome in 1846 en volgende jaren, dat is in het eerste tijdperk van de regeering van Pio Nono.

Onwillekeurig heb ik reeds de vergelijking gemaakt, en ik zou lust hebben onzen Nederlandschen Story van deze zijde nog beter te doen kennen, maar dit zou mij te veel afleiden; genoeg dat beide kunstenaars een meesterschap bezitten in het opmerken en in het weergeven van het beeld, dat in hunne voorstelling zich vormde en dat zij nu ook door anderen laten genieten; evenals zij met een paar potloodtrekken zullen uitteekenen het beeld dat voor hunne verbeelding verrijst, zoo geven zij met de pen keurige en duidelijke schetsen van hetgeen zij zagen en dat zij de moeite waard vonden aan hunne lezers voor te leggen.

Met luste zet ik mij thans neder om deze nieuwe gulden-boekskens aan te kondigen.

- Dat zij slechts één gulden waard zijn, weten wij, maar wat wij ook weten, is dat zij niet nieuw zijn; wat er in staat, is bekende kost, het heeft reeds voor jaren bij stukken en brokken in de ‘Nederlandsche Spektator’ gestaan, en dat was zelfs door Gerard Keller geschreven, die zoo eerlijk was er bij te zeggen, dat de schilder die later bleek de heer Koelman te zijn, hem gezegd had beter met het penseel te kunnen omgaan dan met de pen.

Een oogenblik, geachte lezer; deze boekjes *kosten* slechts een gulden het stuk, doch hun inhoud is meer dan het dubbelde waard in mijn oog om verschillende redenen, maar vooral omdat zij vrij wat meer bevatten dan gij in de Spectator van 13 Juni 1863 en in 42 volgende nummers van dien en twee volgende jaargangen met de noodige tusschenpoozen hebt kunnen lezen. Eerst nu toch is het mij bij opzettelijk onderzoek gebleken, dat het slechts kruimpjes waren van een kostelijk gerecht, die gij genoten hadt, want op deerniswaardige wijs was ik geloof wel elk hoofdstuk ingesneden en bekort om het te kunnen plaatsen in een weekblad; juist gedeelten, die noode gemist kunnen worden, ontbraken derhalve, om nog niet te spreken van hetgeen in de 70 eerste bladzijden te lezen staat. Dit geheel nieuwe stuk zal u bovendien zeer welkom zijn, want de vreedzame inhoud daarvan steekt vroolijk en liefelijk af bij de drukke en woeste tafereelen van het vervolg; met andere woorden er zijn eenige hoofdstukken bijgekomen, waarin de schilder getoond heeft zoowel genrestukjes als historiestukken met in kruiddamp gehulde bestormingen te kunnen

weergeven op het papier. Zoowel de beschrijving van het ezel-toertje naar het meer van Nemi als van de daar gespeelde passatella, is keurig uitgevallen; het verhaal van de laatste dagen van den landgenoot, dien Koelman toen heeft opgepast en met andere Hollanders op het protestantsche kerkhof hielp begraven aan den voet van de pyramide van Cestius, verdient gelezen te worden, want het is niet onverschillig te weten, dat Hollanders ver van het vaderland verwijderd elkaar helpen en zulke al zijn het dan ook droevige diensten bewijzen; gelukkig hen, die naar dat kettersche cimeterio slechts ter wille van anderen gaan!

De prachtige vergissing van den koetsier van kardinaal Gizzi, die dacht dat *zijn* meester tot paus was benoemd, is gelukkig in deze deeltjes beschreven evenals de merkwaardige beschrijving van het kasteel der Colonna's te Genazzano, om slechts een paar aanwinsten te noemen. Waren wij dus reeds veel dank verschuldigd aan Gerard Keller, die ‘als een coup de désespoir den schilder een transactie voorstelde om te zamen te doen wat de ander alleen nooit zou hebben gedaan, dat hij namelijk de pen zou leenen voor de herinneringen aan het verblijf in Rome van een kunstenaar, dien hij zou noemen vóór dat het laatste artikel geschreven werd,’ nog veel warmer dank worde nu betuigd bij het verschijnen van het geheel. Gij kunt deze boekjes op den naam van G.K. zetten, ik geloof ze met meer recht op dien van J.Ph.K. te brengen, want deze heeft de stof geleverd en wel zulk een stof, dat hij als de maker van deze deeltjes mag en moet beschouwd worden; evenals de beeldhouwer de maker is en blijft van een beeld, al wordt hij ook bij de uitvoering van zijn werk door andere en zelfs ervaren handen geholpen, als bij het afgieten van het model, bij het grove afhakken van den marmerklomp, en evenals de kunstenaar en niet de werkman de geest is, die het stuk bezielt, zoo moge G.K. hier als ervaren redacteur wat hebben medegewerkt aan deze herinneringen, Koelman is de maker van deze gulden-boekskens; hem ziet gij rijden naar Nemi of Genazzano, hem hoort gij praten over de kunst en kunstenaars, zijne opmerkingen zult gij lezen, zijne beschouwingen zult gij vernemen, zijne woorden zult gij vinden, in één woord zijn werk zult gij nu als een afgerond geheel aan één stuk ongestoord kunnen lezen en genieten.

De heeren schrijvers van couranten-feuilletons mogen het mij kwalijk nemen, of niet, ik noem het een genot een goed boek achtereen uit te lezen. Ik kan er niet toe komen om de zoo of zoovele dagen een brok van een hoofdstuk van een doorloopend verhaal te lezen, tusschen berichten en beschouwingen van den meest afwisselenden inhoud en uit alle deelen van de wereld te zamen gebracht; om de maand een hoofdstuk of vijf van een boeienden roman te lezen in een maandschrift, dat gaat des noods, maar de draadjes van een novelle vast te houden, welke bij een dosis, die mij altijd aan een eierlepel-

tje doet denken, in een weekblad wordt afgebroken, neen, dat is wat veel gevergd, vooral wanneer niet elke week het vervolg meebrengt, om nog niet te spreken van het onaangename van het geval als men, hetgeen toch wel eens voorkomt, zoo'n blad blijkt te hebben overgeslagen en het reeds 'gehaald is,' want wij Hollanders zijn zuinig en huren voor een prijsje een blad in plaats van het te koopen. Maar het zal wel aan mij liggen, en de memorie van het Nederlandsche publiek zal door dagelijksche oefening er wel op geleerd worden, nu de uitgevers van eenige dagbladen bevrijd van den druk van het zegel hunne lezers bezwaren en de Fransche nijverheid navolgende hunne couranten tot een onhandig en onhandelbaar formaat lieten groeien, en 6 of meer derde-partjes van hunne kolommen vullen met een vertaalden of een oorspronkelijken roman, die heden in dit, morgen in een ander gesprek moet worden afgebroken. In één woord, ik kan deze prikkeling van het zenuwgestel der courantenlezers niet toejuichen, in spijt van den Juif Errant en wat sedert al op zulk een wijs aan den man is gebracht bij de prikkelbare Franschen en anderen, voor wien zulk een dagelijksche portie van een verhaal een onmisbaar deel van het ontbijt of avondeten is geworden.

Maar wanneer ik nu zulk een genot mocht smaken met het lezen zonder oponthoud of hindernissen van Koelmans herinneringen, dan is het om den *vorm* van het geschrevene en om de *persoon* van den schrijver en vooral om den rijken *inhoud* van deze gulden-boekskens, al hetgeen ik in de volgende bladzijden wil trachten uiteen te zetten.

Wat den vorm betreft, die is zoo aangenaam en zoo onderhoudend dat ik in spijt van dringend werk deze boekjes in één adem heb uitgelezen; ik gevoelde mij medegesleept door den boeienden en toch zoo kalm verhalenden stijl, ik werd verplaatst op geliefde plekken te Ariccia en te Nemi, op bekende pleinen en straten van het onvergetelijke Rome, waar ik mij weder zoo geheel te huis gevoelde. En nu ik vernam, dat andere lezers, voor wie die plaatselijke herinnering niet bestond, evenzoo deze beschrijvingen van Koelman achtereen hebben uitgelezen, omdat zij den schrijver hadden lief gekregen en met zijn werk ingenomen waren, zal, dunkt mij, wel het bewijs geleverd zijn, dat het de aantrekkelijkheid van het boek was. Er heerscht dan ook een afwisseling van tafereelen en levendigheid van voorstelling in dit geschrift, die geprezen mag worden; het is duidelijk, helder en opgewekt geschreven, zoodat niet alleen het karakter van het land met zijn doorschijnend verschiet en schoone bergen, maar ook het eigenaardige der zeden en gebruiken van burgers en boeren wordt weergegeven; met hunne woordenrijkheid en bijgeloovige wereldbeschouwing worden zij nu en dan sprekende ingevoerd, de Italianen met hunne veelbeteekenende woorden, die Koelman steeds zeer netjes vertaalde voor den lezer, evenals de Vlaamsche schilders met de hunne, hetgeen

niet weinig toebrengt tot het karakteristieke van het geheel, dat waarlijk naar de natuur geteekend is.

Wat Koelman zegt is juist en waar, zoover ik het heb kunnen nagaan; hij fantaseert niet, dat is hij schrijft geen roman, en dat keur ik zoo goed. Zoodra toch de deur opengezet is voor de verdichting, weet de lezer niet waar deze begint en waar deze ophoudt; daarom heb ik altijd eenig bezwaar tegen historische romans; ik weet wel de kennis van het krachtige maar wel wat stroeve voorgeslacht wordt gemakkelijker verkregen door een sierlijke inkleeding, maar dichters en schilders, die hunne wetenschap alleen uit zulke bronnen geput hebben, zullen wel eens in de verleiding gebracht worden van onbewezene zaken op te disschen; altijd blijft immers de vraag, wat of de schrijver er bij heeft gedicht, wat niet. Dit geldt bij voorbeeld van *de Improvisator* van Anderssen, hoe goed ook in dien roman de toestanden te Rome van ongeveer 20 jaar geleden zijn geschetst door dezen middelmatigen poëet, die zich zelven daarbij ook schetste. En niet anders is het met een anderen roman, maar daar was het met opzet gedaan, ik bedoel '*de Jood van Verona* of de geheime genootschappen in en rondom Italië, historische novelle uit de jaren 1846 tot 1849 door Antonio Bresciani;' eerst verscheen dit boek in het orgaan der Jezuïeten de Civiltà Cattolica, en werd het zooals dit met meer Ultramontaansche stukken geschiedt, in meer dan ééne taal overgezet; zoo zag het dan in 1859 en volgende jaren te Terborgh het licht vrij naar het Italiaansch maar blijkbaar uit het Duitsch overgebracht in zoogenaamd Hollandsch; ik zeg zoogenaamd Hollandsch, want de taal van dat boek is misschien een grensdialect, het is zoo zeer het tegenovergestelde van Hollandsch, dat men geen tien regels zonder een paar fouten tegen stijl en taal daarin vindt met minstens een paar nieuw gevormde woorden; kortom ik heb mij aan die cacographie in der tijd zoo geërgerd, dat ik in zekeren jeugdigen overmoed er den Terborghschen uitgever over aanviel; mijn vriend Te Winkel vulde eenige bladen van zijn Taalgids van 1860 daarmede; het was misschien te veel eer bewezen aan zulk een onding, en zeker deed ik beter met de twee volgende deelen onopengesneden in de kast te zetten.

De voorstelling van Bresciani nu is zoodanig, dat de lezer in het onzekere blijft, wat de fabel is en wat de geschiedenis, zooals het motto veelbeteekenend luidt. Koelman daarentegen schildert ons de werkelijkheid af, zooals hij ze meende te hebben waargenomen, en nu moge er menige romantische bladzijde in zijn werk te lezen zijn, dat is daarom toch niet verdicht. Evenals in het leven van sommige families of individus zoo komen in de bontgeschakeerde tooneelen van de hedendaagsche maatschappij partijen voor, die men slechts heeft op te teekenen om een min of meer voltooiden roman te kunnen lezen. Welnu, Koelman leefde te Rome in de merkwaardige dagen, die ge-

volgd zijn op de flauwe regeering van Gregorius XVI, van dien Heiligen Vader, die bij zijne onderdanen niet bemind was, van dien Stedehouder van Christus, van wien Koelman zich niet herinnerde ooit iets goeds, wel soms iets snedigs gehoord te hebben, 37. Hij was getuige van het eerste glansrijke tijdperk van Pio Nono, van den nieuwen en jeugdigen paus, die naar de inspraak van een edel hart wilde handelen, die de verkeerde toestanden onder de vorige regeering kende, en zich ernstig had voorgenomen die te verbeteren, die met de veroordeelde sleur wilde breken, zelf werkte en veel veranderde, die voor klachten een open oor had en door zijne onderdanen op de handen werd gedragen; die weldra door de omstandigheden werd geplaatst aan het hoofd van een herboren Italië, van het land, waar de renaissance zoo schoon had gebloeid, maar dat voor dood was verklaard door De Lamartine, den dichterlijken pelgrim van het Heilige Land. Maar toen was bij Pio Nono het besef nog niet levendig genoeg, dat hij paus was, en dat het ware, ofschoon aan velen zoo onaangename woord *non possumus* de leus moet zijn van elken paus. Een reeks van fouten en staatkundige misslagen werd door de reactie uitgelokt of bevorderd, zooals Koelman spoedig bemerkte, totdat de Heilige Vader zijn volk in den steek liet, en de bemoeizieke Franschen, toen soldaten van eene republiek, de republiek van Rome met hunne overmacht maar niet zonder moeite kwamen vernietigen. Die gebeurtenissen nu rijk aan verrassende en echt dramatische tooneelen vindt gij in deze deeltjes op alleraangenaamste wijze beschreven.

Het is bekend, dat tegenwoordig de schrijvers van onze geschiedenis er op uit zijn de brieven en gedenkschriften te lezen van de vreemdelingen, die als soldaat of gezant of in welke betrekking ook tijdens den tachtigjarigen oorlog of later in de Nederlanden hebben vertoefd, ten einde ook door hen, die van een ander standpunt den loop der gebeurtenissen beschouwden en personen beoordeelden, te worden ingelicht. Welnu ieder die de bedoelde merkwaardige episode van de wereldgeschiedenis wil leeren kennen, mag deze boekjes aandachtig doorlezen, want Koelman heeft als protestant en als Hollander dat alles belangeloos gade geslagen; zijne berichten, die hier en daar vrij wat afwijken van hetgeen onze dagbladen en tijdschriften door Frankrijk of Duitschland ingelicht, er ons van vertelden, zullen een niet te versmaden licht werpen op dat duistere slingerpad van den nimmer rustenden vooruitgang. Ik beschouw namelijk de gebeurtenissen van de eerste regeeringsjaren van Pio Nono als de laatste proef van zijne voor vooruitgang rijpe onderdanen om met den nieuwen vorst een betere toekomst te beginnen overeenkomstig lang gevoelde behoeften; maar toen de onmogelijkheid daarvan hun was gebleken, daar de paus onmogelijk kan veranderen of vooruitgaan als wereldlijk vorst omdat hij als kerkelijk vorst dit niet kan, was tevens de grondslag gelegd tot de vrijmaking van Italië buiten den paus waarvan wij later de ge-

tuigen zijn geweest. Het gedrag van Pius IX in 1847 en 1848 verklaart ons, waarom de paus later de Romagna en nog zoo veel meer verloor om daarvan nooit meer de wereldlijke vorst te zullen worden. Om al deze redenen nu vind ik het werk van onzen Koelman zoo verdienstelijk en zoo belangrijk.

- Dat is alles wel mogelijk, maar Koelman is een Garibaldiaan, hij heeft het geweer gedragen om Rome tegen den paus te verdedigen met al die atheïsten en republikeinen; zoo'n boek lees ik niet.

Zooals gij wilt, maar wees dan ook zoo goed om niet aldus te spreken over dien eerlijken en braven landgenoot; juist uit zijn ernstig en oprecht gemeend boek zoudt gij leeren, hoe hij zelf ongeloovig oordeelde over Garibaldi maar hoe hoog hij dien genialen Italiaan stelde, sedert hij hem ontmoette en in zijn volle kracht handelend zag optreden; neen de lezer krijgt eerbied voor den held, die zooveel heeft bijgedragen tot de verdrijving der Oostenrijkers uit het door hen onderdrukte Italië.

Lees Koelmans boekjes en gij zult hem op zijne onderhoudende wijs hooren vertellen, hoe hij gedwongen werd aan de Italianen, bij wie hij te Genazzano gastvrijheid genoot, zelf den wapenhandel te leeren. Gij zult bemerken, dat de te Rome gehuwde Hollanders niet vrij konden komen van de burgerwacht, toen onze gezant hen aanried zich er buiten te houden, zooals hij zelf deed, behalve toen hij den paus naar Gaëta vergezelde, en de bescherming der Nederlanders te Rome aan zijn kanselier Magrini overliet, den man ‘rijk in ridderordes der kleine Duitsche vorstendommen, maar bij wiens ontslag uit den Nederlandschen dienst de Hollanders een fijne flesch dronken en waarom deze door hunne Italiaansche vrienden werden geluk gewenscht.’ II. 129.

Sla Koelmans boek op, en gij zult tegen uwe verwachting lezen, dat de Hollanders de wapenen droegen om de orde te bewaren, 147, toen de priesterpartij het water troebel maakte en den ingeslagen weg van verbetering ging versperren, toen diefstal en moord telken avond gepleegd werd, evenals na het herstel der priesterpartij valsche muntbiljetten bleken gedrukt te zijn door iemand van die kleur, om van veel ander zedeloos kwaad niet te spreken, II. 271.

En zijt gij waarlijk vergeten, dat niet de liberale Italiaansche partij Rome heeft gebombardeerd, maar de Fransche republiek, en dat wel in strijd met de hoogdravende beloften van Oudinot, die Rome om hare kunstschatten met zijne handschoenen beloofde te zullen aanpakken; het waren granaten die bij duizenden zijn geslingerd op de hoofdstad der kunst, het waren bommen, die op het pronkjuweel van Bramante werden geworpen, de keurige koepel der kerk van St. Pietro in Montorio, die als hospitaal ingericht was, maar waarvan de zwarte vlag juist het mikpunt werd voor de Fransche artillerie; het waren kettingkogels van de moorddadigste soort, die de chasseurs de Vin-

cennes op de verdedigers van Rome afschoten, zoo zelfs dat Radetsky ze te barbaarsch vond voor onze eeuw, II. 187.

En wat nu ten slotte betreft die atheïsten en republikeinen, zie toch eerst eens hoe of te midden van een fel beleg de Sacramentsdag en het Pietersfeest is gevierd geworden. Overigens gebruikt gij daar niet de officieële woorden; de Heilige Vader betitelde - of hij leende er zijn naam toe - de verdedigers van Rome nog anders. Merkwaardig is het nu daarmede te vergelijken wat Koelman zag, ik bedoel dat het hem meer dan eens is gebleken, dat de uitgewekene Italianen die de zaak der vrijheid verdedigden om het beginsel fatsoenlijke menschen waren; evenals de Nederlandsche aanzienlijken indertijd voor de onderdrukking de wijk hadden geromen, zoo waren juist de verlichtste uit de hoogere standen den priesterdwang van het Oostenrijksche stelsel ontvlucht; aandoenlijk en treffend zijn de tooneelen hiervan die hij bijwoonde en die hij ons schetst, zooals van dien avond in het koffijhuis waar dat meisje de volksliederen van verschillende natiën zong, en 'last not least' een Wilhelmus van Nassauwen aanhief, II. 59. Die bladzijde zal een echt Hollandsch hart goed doen, evenals elk rechtgeaard lezer er wat van zal voelen, als hij dat meisje terugvindt naast haren broeder, die op de wallen den adem uitblies, II. 113, of als hij andere kennissen, voor wie Koelmans eenvoudige woorden belangstelling hebben opgewekt, ziet vallen onder het moordende lood.

Ik moet nog een anderen karaktertrek van onzen landgenoot ophalen; Koelman is en blijft schilder, als artist woonde hij het meifeest der kunstenaars, het Cervarofeest bij, 149-173, waarvan de duidelijke beschrijving mij het feest weder voor den geest riep, dat ik in 1858 bij woonde; als man van het vak spreekt hij meer dan eens een juist woord over die zaken, 60; als kunstenaar kenschetst hij in het voorbijgaan menigen schilder, en geeft hij verscheidene bijdragen van anders vergetene schilders uit Nederland, welke slechts in den mond der tijdgenooten voortleefden; daarom zou ik heeren schilders, die Rome nog niet met eigen oogen zullen aanschouwen, de lezing van deze keurige boekjes van dezen hoofdman van hun gild bepaald aanraden. Koelman werd door zijn kunstzin gedreven naar de bres, die de Fransche batterijen eindelijk in den muur van den Janiculus hadden geschoten, hij waagde meer dan eens zijn leven, en dat om de bestorming te zien, iets dat eenen historieschilder niet zoo dikwerf voorkomt; daarom is zijn oordeel, II. 167, over de schilderijen door Horace Vernet op orde van de regeering later hiervan vervaardigd gewichtig te noemen, trouwens vele zullen toestemmen dat Vernet betere stukken heeft geschilderd dan die twee. Koelman bleef schilder zooveel als de omstandigheden het toelieten, en geen wonder dat hij de sierlijke uniform der vrijheidlievende Italianen en de losse kleeding der Garibaldini in hunne kazerne - een vrouwenklooster, waar zij eerst zeer fatsoenlijk de bewoonsters ongedeerd uit hadden laten vertrekken - een te mooi

onderwerp vond om dit niet op het doek te brengen, 316, welk stukje hij ook aan een Milaneesch bankier verkocht, maar daar die voorstelling later als contrabande verbeurd zou verklaard worden op de grenzen, schilderde bij er met dekverf een landschap over, dat de eigenaar er ter gelegener tijd volgens afspraak met een spons heeft afgewasschen.

Maar genoeg, ja wellicht meer dan genoeg over den schrijver, het is ruim tijd, dat ik van den inhoud van deze boekjes iets mededeel; tevens zal dan blijken, waarom ik boven dit opstel schreef, dat de paus, hij moge nu onfeilbaar worden verklaard of niet, in de eerste jaren van zijne regeering bepaald op een dwaalweg geweest is. Ik wil in de volgende regelen een en ander van Koelmans werk zoo beknopt mogelijk afschrijven, waaruit dit gezegde duidelijk zal worden.

'Toen Gregorius XVI in 1831 den pauselijken zetel besteeg, kreeg hij een volk te regeeren, dat het dubbelde gezag van hun vorst maar niet wilde erkennen, 39; Bologna, Ferrara, Ancona, de Marken en Ombrië kwamen in opstand tegen den paus, die als monnik zeer ervaren in kanonniek recht was - hij was de onderhandelaar die het concordaat met onze regeering sloot - maar een boek had geschreven getiteld: de Triomf van den Heiligen Stoel en der Kerk over de aanvallen der hervormers; als het ware een program van hetgeen hij later zou verrichten, want hij vluchtte naar Civita Vecchia, beloofde hervormingen en werd met hulp der Oostenrijkers behoorlijk hersteld; bij die gelegenheid diende Louis Napoleon Bonaparte onder de opstandelingen, hij ontkwam met behulp van zijne moeder als lakei verkleed. De ministers van Gregorius deden hun best de waggelende wereldlijke macht te schragen, 43, maar hij stierf den 9 Juni 1846 als vorst verafschuwd, omdat alles verkeerd ging, en onbeweend als een man die van zijne regeering eene treurige en van zijne kennis van theologische leerstukken eene onvruchtbare herinnering achterliet.' 44.

De Romeinen bleven niet lang in gespannen verwachting, welke kardinaal als Stedehouder van Christus tevens hun wereldlijk vorst zou worden. 'Na een conclave van 3 dagen werd Giovanni Maria Mastai Ferretti tot paus benoemd, op 54jarigen leeftijd, onder den naam van Pio Nono, 52; veel bijzonders wist men niet van hem, men hoopte dat hij iets meer dan een *pio nonno*, een godvruchtige grootvader, zou zijn, 53. Welgemaakt van persoon had de nieuwe paus de vrouwen daardoor voor zich gewonnen, door een soldaat aangesproken over slecht kommiesbrood, beval hij een streng onderzoek en stelde orde op die zaak; verder ontsloeg hij een aantal personen uit de gevangenis, die de politie uit voorzorg na den dood van Gregorius had gehuisvest. Bij het organiseeren van zijn paleis ontsloeg hij tal van bedienden, maar voor het aanhooren van klachten en het uitreiken van aalmoezen was hij zeer liberaal, 55; zijne groote populariteit kreeg hij door aan alle politieke gevangenen amnestie te geven, 18 Juli 1846; aan blijd-

schapsbetoon en illuminatie ontbrak het toen niet, ofschoon sommige in stilte vreesden, dat met den besten wil der wereld, het ook aan Pio IX niet zou gelukken het wereldlijk en geestelijk gezag met elkander in overeenstemming te brengen zonder nadeel voor een van deze twee zoo tegenovergestelde zaken, 57; het geven der amnestie was een motu proprio, een daad van hem alleen; algemeen noemde men Pio Nono een liberalen paus, maar dat is iets onbestaanbaars, zeiden de verstandigeren, iedere paus toch zweert bij zijne benoeming de geestelijke en wereldlijke macht ongeschonden te zullen bewaren en aan zijn opvolger na te laten, en waar zal hij nu die liberale instellingen van daan halen die immer met de geestelijke macht in strijd zijn, 58? Van het begin af aan moest Pio IX wel de vijand worden van hen, die het staatsgezag hielpen besturen; wel werkte hij zooveel mogelijk buiten de tijdroovende sleur om, deed veel in persoon met zijn vorigen leermeester abt Graziosi en padre Ventura; hij was de man des volks en scheen dien naam volkomen te verdienen, de grofste gebreken toch verdwenen, de spionnen werden afgedankt, en allerlei nieuwe te Rome nimmer gehoorde en tot nog toe als zoo vele misdaden uitgekreten wetten en instellingen werden besproken en ter uitvoering in gereedheid gebracht; maar het werd oppassen voor hen, die de publieke administratiën waarnamen, als waren die hun toebedeeld alleen om zich rijk te maken en niet in het algemeen belang.' 62.

Zoo liepen de zaken een jaar lang, en toen de verjaardag van de amnestie zou aanbreken, was geheel Rome in de weer om den gevierden liberalen paus een feest te bereiden, zooals alleen door kunstenaars kan gedaan worden; 'tegen den avond van dat feest, dat met vuurwerk zou besloten worden, had de reactie evenwel een moorddadigen aanval gesmeed, die op rekening der liberalen zou gezet worden, op de dolken toch was een liberale spreuk te lezen, 74; de toeleg werd gelukkig ontdekt en verijdeld, de gehate staatssecretaris Lambruschini werd afgezet, de paus koos andere staatsdienaren die van liberale beginselen waren, maar de tijd van politieke moorden was aangebroken. Ter beveiliging van een ieder werd toen de burgerwacht in het leven geroepen, 75, waarvoor algemeene deelneming bleek te bestaan, ook op het platte land, en dit werd door de regeering niet tegengegaan, een kardinaal toch reisde het land door om de burgerwacht te inspecteeren, 113. Onderwijl werd geregeld aan den paus door bedaarde optochten, dimostrazioni genoemd, hulde gedaan, waarbij de burgers in het zwart gekleed banieren droegen, in welke met gouden letters de gegevene of verlangde hervormingen geschreven waren; men wilde de liberale beginselen steunen tegen de raadgevingen der conservatieve kardinalen. Zoo vereenigde de paus rondom zich een consulta di stato uit de bekwaamste mannen van elk distrikt, 125; doch die volksvertegenwoordigers hadden slechts een raadgevende stem. Deze door den paus niet afgedwongen instelling was geheel in strijd met

het onveranderlijk conservatief beginsel van den Kerkelijken Staat, dat voor alles de macht der Kerk boven de natuurlijkste rechten des volks handhaaft. Scheen de consulta aan de Italianen de verwezenlijking van een ideaal, het was van den paus een bepaalde misslag, want zulk een staatslichaam was niet te rijmen met den plicht van elken paus, dat is de wereldlijke en geestelijke rechten ongeschonden te bewaren, waarbij elke verandering als heiligschennis wordt beschouwd. Toen nu in November 1847 de consulta hare eerste bijeenkomst had met kardinaal Antonelli als voorzitter, die toen zeer gevierd en onder de kardinalen een der voornaamste liberalen was, werd de liberaliteit van Pio IX hemelhoog geprezen, daar de zorg voor de belangen des volks uit de handen der prelaten aan die der burgers waren overgedragen, zooals men dacht, 126. Terstond bleek het, dat die consulta alleen voorstellen kon doen, en dat de paus zich de uitvoering daarvan voorbehield. Vier zaken werden dan ook voorgesteld, de emancipatie der Joden, de verwijdering der Jezuïeten, vrijheid van drukpers en een of- en defensief Italiaansch verbond, 127.' Het springt in het oog, dat de Heilige Vader hoe goed zijne bedoelingen ook waren, zich op een onhoudbaar standpunt had geplaatst, want hij kon onmogelijk aan zulke wenschen gevolg geven, hij had niet de macht om zijn volk, wanneer het op de vervulling van die eischen stond, te bedwingen met kracht en geweld, en moest eenmaal *a* gezegd hebbende ook *b* zeggen, zooals men dat noemt. Bovendien waren eenige geleerde Italiaansche priesters inderdaad van meening, dat de paus zelfs aan het hoofd van Italië moest komen, wel te verstaan als constitutioneel vorst; het werk van Gioberti over het primaat van den paus had veler beschouwingen in die richting geleid om geene andere halve politici te noemen, wier verlicht oog niet vrij genoeg was van de kerkelijke traditie. Hoe het zij, de Joden zijn toen bevrijd van de vernederende bepaling van in het Ghetto te moeten wonen en daarin elken avond te worden opgesloten achter ijzeren hekken; voor een paneeltje in de bibliotheek van het Vatikaan, waarop het uitbreken van dat middeleeuwsche hek is afgebeeld, ben ik met gemengde gewaarwording later meer dan eens blijven staan.

'Onderwijl was de opstand in Sicilië en te Napels en later in Parijs uitgebroken, het vertrouwen in Pio Nono was geschokt, en men sprak te Rome van niets dan van grondwetten, drukpersvrijheden, spoorwegen, van onafhankelijkheid en ministeriën van leeken. Op die onophoudelijke aanvragen werden door den paus enkele monsignori, die de priesterwijding niet hadden ontvangen en dus, zoo gij wilt, leeken waren, met ministeriële portefeuilles belast, 130. Maar deze moesten telkens wijken, daar de overheerschende kardinalen hen dwarsboomden in het volvoeren van de heilzaamste plannen, want Pio Nono luisterde zeer gaarne naar de door hem in eere gehouden raadslieden van Gregorius XVI, ofschoon zij door het volk doodelijk gehaat werden. De

senaat van Rome en andere stedelijke instellingen drongen zeer beleefd en onderdanig bij hunnen vorst aan op een liberaal ministerie met een grondwet, om het hoofd te kunnen bieden aan de moeilijkheden, die men begon te vreezen. Daarop gaf Pio Nono te verstaan, dat hij binnen weinig tijds hoopte de juiste lijn getrokken te hebben, die het verschil tusschen zijne beide waardigheden, als hoofd der katholieke kerk en koning zijns volks, zoo duidelijk mogelijk aanwees, 131. Den 14 Maart 1848 werd dit statuto fondamentale afgekondigd; uit de woorden dezer constitutie bleek, dat de paus noode had toegestemd, en dat de vrijheid van drukpers wel en niet was toegestaan; de rechten der consulta werden omschreven maar niet zonder vermelding van de alvermogende wil van Zijne Heiligheid Vader Pio papa IX, wiens binnenste vaten van zijn hart altijd bewogen waren door de gedachten over het tijdelijk en eeuwig welvaren zijner beminde kinderen en onderdanen van den Heiligen Stoel van St. Petrus, steeds zou hij dus die besluiten nemen, die het de Heilige Drieëenheid zou behagen in het gemoed van den Vicaris van Christus over te storten, 132. Wat wilt gij, zeiden de bezadigden, de paus heeft een goed hart, maar hij is omringd van kardinalen; dat de paus zelf voorwaarts wilde, betwijfelde niemand, het werd in de meening des volks steeds meer zaak den liberalen paus te steunen tegen de reactionaire kardinalen. Zijne Heiligheid werd feestelijk bedankt voor de constitutie, maar de kreet om de kardinalen te verwijderen werd niet langer gesmoord, 135'.

Onderwijl had Oostenrijk, dat in naam ten minste zoo machtige keizerrijk, hetwelk het monopolie scheen te hebben de Ultramontaansche kerk te steunen, hetgeen aan dat land trouwens al zeer duur is te staan gekomen, 'Oostenrijk had, zeg ik, krachtens het tractaat van 1815 Ferrara bezet; daartegen protesteerde de paus in hetzelfde edict, waarbij hij een volkswapening goedkeurde, 136. Deze werd met kracht voortgezet, en in het geldgebrek voorzagen de aanzienlijke dames met hare kostbaarheden, de vrouwen met hare gouden haarspelden en halsketens af te staan, het was een schouwspel het oude Rome waardig, 137.'

Had Pio Nono toen gezegd wat hij later uitsprak, hoogstwaarschijnlijk had de geschiedenis vele droeve voorvallen niet opgeteekend, maar hij liet zijn volk begaan, 'hij zegende de vaandels, 11 Februari, en smeekte Gods zegen af over Italië, dat zich op zijn voorbeeld wapende tegen de verdrukkers dat is de Oostenrijkers, 144, en Karel Albert, koning van Sardinië zeide onbewimpeld in zijne proclamatie, dat God zichtbaar met Italië was, waaraan Hij een Pio Nono schonk en daardoor Italië in staat stelde zelf te handelen, 145.' De Romeinen trokken met hunne gezegende banieren op, en de koning van Napels zond een leger onder Pepe, maar deze gaf weldra tegenbevel, want die vertegenwoordiger van het souvereine beginsel moest wel met Oostenrijk dezelfde lijn trekken. En met de troepen van Pio Nono ging

het niet veel beter, want er verscheen een ‘enciclica of verklaring door den paus in het consistorie van de kardinalen 29 April afgelegd, dat hij, de stedehouder van Christus op aarde, eene vredelievende zending had en dus nooit van hem verondersteld kon worden, dat hij een oorlog aanmoedigde tegen zijn beminde kinderen van Duitschland, d.i. de Oostenrijkers. Het onder Durando uitgetrokken leger werd buiten de wet gesteld en zou als een hoop brigands worden behandeld. Men kan begrijpen, hoe de ouders en bloedverwanten der uitgetrokkenen te moede waren, 177; eene commissie werd naar zijne Heiligheid gezonden om haar uit te noodigen die enciclica in te trekken, alsof een stedehouder van Christus zou kunnen erkennen zoo te hebben gedwaald; de commissie werd niet afgewacht, maar na een dreigenden oploop kwam er een ander ministerie tot stand, en de Romeinen zouden als hulptroepen der Sardiniërs worden beschouwd, waardoor zij onder de bescherming der krijgswetten kwamen; doch het betalen van de troepen, die de Po waren overgetrokken, deed den Oostenrijkschen gezant Rome verlaten, 178. Met laatstgenoemde had de paus een geheime bijeenkomst gehad buiten de poort Portese, waarbij volgens geruchte overlegd is, hoe men geheel tot het oude stelsel terug zou keeren; men erkende dus dat de wereldlijke vorst Pius IX had gedwaald; in geval van oproer zou de paus naar Napels gaan. Antonelli door zijn medeministers ondervraagd of hij van den geest der enciclica kennis gedragen had, antwoordde met die dubbelhartigheid, eigen aan priesters die eene geestelijke en wereldlijke betrekking gelijktijdig waarnemen: dat hij ze als prelaat van de H. Kerk gekend had, maar als staatsman niet. Een ander minister had gevraagd den inhoud te mogen kennen, daar er zoo vreemd over gesproken werd, waarop de paus antwoordde: de woorden zijn niet dan over godsdienst en vrede, zij kunnen geen kwaad doen aan de Italiaansche nationaliteit, maar ik kan u de proeven wel doen zien; de minister zond om de proeven, die echter nooit kwamen. Zoo misleidde dus de paus daags voor de afkondiging van dat beslissende stuk zijn minister, 187, terwijl hij in die enciclica schreef aan Durando slechts orde te hebben gegeven de integriteit en zekerheid van zijne staten te verdedigen, dus tegen Oostenrijk, dat te Ferrara was binnengestormd, toch niet, want Pio Nono liet er op volgen, dat hij niet in oorlog was met Duitschland, 185. Het is onmogelijk die gezegden anders op te vatten dan in den zin dat de priestervorst Pio IX ontkende wat de wereldlijke vorst, insgelijks Pio IX genaamd, gedaan had, 200.’

Het is van algemeene bekendheid, dat Karel Albert alles behalve voorbereid was om Lombardije van het juk der Oostenrijkers te bevrijden, en dat het alleen aan die overgroote onkunde en opgewondenheid der heethoofdige Italianen is te wijten, dat zij een ongelijken strijd met bittere teleurstellingen in weerwil van al hunne opofferingen en heldendaden hebben gewaagd. Van die onkunde der Italianen

geeft Koelman menig staaltje; in het voorbijgaan wil ik er nog een bijvoegen: in 1860 zeide mijn huisbaas te Milaan, dat toen met Lombardije tot aan de vierhoek onder Victor Emmanuel was gekomen, dat de Italianen nu de vrijheid aan Napels bezorgden, men was er toen met uitzondering van Gaëta mede klaar, en dat Italië dan Rome, daarna andere volken zou bevrijden, de Venetianen, de Hongaren, en onder meer anderen ook de Hollanders!

Het Romeinsche leger verongelukte, maar 'toen dat met Varus was geschied, riep Augustus wanhopig uit: Varus! Varus! geef mij mijne legioenen weder; de paus zeide daarentegen: ik bekommer mij niet meer over Durando. Dit gezegde brandde als verteerend vuur in iedere borst; de schillen waren van de oogen gevallen van hen, die in Pio IX een hersteller van zijn land hadden gezien, die het zou opheffen en zegenen met nuttige instellingen, spoorwegen, vrij verkeer, vrije uiting van gedachten, enz. 200. De reactie was in vollen gang, en tegen moord en straatroof door de Neri - de partij der priesters naar de zwarte kleur hunner kleeren aldus genoemd - gesteund of uitgelokt, werd door de burgerwacht met verdubbelden ijver gewaakt. Naast de ministers die tot de partij behoorden, wier streven de terugkeer tot het oude was, trad graaf Rossi op als hoofd van drie ministeries; men vertrouwde dezen ouden handlanger der politiek van Guizot niet in een tijd van smeulenden burgerkrijg, waarvan velen het slachtoffer werden, maar waaraan Rossi in ruim twee maanden geen einde maakte; op den trap van het paleis werd hij op weg naar de consulta den 15 November vermoord, 206. Verwarren was het doel der reactie en ook dat van Rossi, maar dat doel werd niet bereikt en hij die haar zocht aan te stoken, was als bloedig offer gevallen, 223. Het ministerie nam zijn ontslag, de consulta vroeg den paus de beloofde concessien te verleenen, dichte volkshoopen drongen voor het pauselijk paleis, en er vielen schoten op het volk, 211; weinige dagen later na de herhaling van een dergelijken oploop, 213, het was in den nacht van 24 November, werd het bovengenoemde plan uitgevoerd, en verliet Pio Nono de hoofdstad der Christenheid, en liet hij zijn volk, dat hij als wereldlijk vorst niet had kunnen regeeren, in den steek, 216.'

Dat de paus evenals Gregorius XVI vroeg of laat terug moest komen, begreep de geheele wereld; het was meer de vraag wie hem zou helpen; met het oog daarop is het de moeite waard bij Koelman te lezen wat er van het geknoei der Fransche Republiek door de geschiedenis valt op te teekenen; de woorden en daden van een Lesseps en Cavaignac, van Oudinot en Lodewijk Napoleon hebben niet alle aanspraak op juistheid en oprechtheid, en naast de eenzijdige berichten, die indertijd door de Fransche couranten tot ons zijn gekomen, moeten bepaaldelijk de herinneringen van Koelman worden gelezen. Doch bij het lezen van die Fransche expeditie en den mislukten eersten aanval der Fransche republikeinen, rijst onwillekeurig de vraag op, waar-

om zijn die moedige verdedigers van Rome niet tevreden geweest van hun eer te hebben gehandhaafd, zij hadden de valsche aantijging dat de Italianen wel kunnen praten maar niet vechten, behoorlijk gelogenstraft; waarom hebben zij een bombardement uitgelokt, waarvan het eind altijd hun eigen dood moest wezen? Maar dit is nu eenmaal niet geschied; op de studeerkamer komt men zoo licht tot andere beschouwingen; hoe het zij, zeker hadden wij dan dit boek nooit gekregen, waarin zoo vele heldendaden van de verdedigers van Rome op allezins waardige wijze zijn beschreven.

Aan de talrijke bloedige tafereelen kwam gelukkig een einde, en de Franschen kwamen Rome bezetten, doch wie dacht, dat de Romeinen toen Franschgezind waren, moet noodig lezen, wat Koelman daaromtrent meêdeelt, II. 258, 260, 261. Met hart en ziel betreurt hij hunne tusschenkomst; maar zou de vraag hier niet mogen gedaan worden, of het zooveel gelukkiger zou geweest zijn voor Rome en voor de later gevolgde afschudding van het Oostenrijksche juk, wanneer Oostenrijk met zijne Kroaten de veste van Romulus toen had bezet? Want van den koning van Napels, die door hoog bezoldigde Zwitsersche troepen de orde ten minste in zijne staten onder den titel van Re Bomba handhaafde, zullen wij niet spreken, en evenmin van de hulp der sedert zelve door haar volk verdreven koningin van Spanje, Hare Majesteit graziosa donna, II. 118, welken titel ik nooit zonder glimlachen kan noemen, sedert ik weet, dat haar portret op de duro's rijksdaalders, een alles behalve aanvallige vrouw voorstelt, en dat is nog geflatteerd volgens deskundigen.

Met de Franschen kwamen de Neri in volle glorie weder op het kussen, en weldra zuchtte elk fatsoenlijk mensch weder onder de overmachtige politie met hare herstelde spionnen. Wat die al niet deden klinkt ongelooflijk voor allen, die Rome niet met open oogen hebben aanschouwd; één voorbeeld door Koelman II. 297 verteld is kenschetsend; ‘De politie heeft namelijk in die dagen den gevolmachtigd minister der Nederlanden, graaf Liedekerke de Beaufort met slagen en stooten aangevallen, toen hij in den Corso wandelde, omdat hij een rouwband om den witten hoed en een rottingje in de hand droeg; de graaf was goed katholiek, had den paus zelfs naar Gaëta gevolgd, en was in den rouw over een lid zijner familie; de dienders kenden den ambassadeur niet, en dachten, dat hij over een der gevallen republikeinen rouwde, hetgeen niet veroorloofd was,’

Met de Franschen waren de priesters teruggekomen en met de priesters de wonderen; allermerkwaardigst zijn de bijdragen door Koelman hieromtrent verhaald, II. 287, maar het mooist is hetgeen hij over Louisa Napoleoni zegt, een arme vrouw, die gedurende haar leven wonderen had gedaan, en wier lijk 90 dagen na de begrafenis nog ongeschonden heette te zijn, 301; Koelman werd door een priester verzocht dat lijk uit te schilderen, in die dagen was het niet ge-

raden aan die heeren zoo iets te weigeren; genoeg, met uitstellen kwam hij niet klaar, hij moest zich uit vrees voor erger aan zijn noodlot onderwerpen, II. 301. Hoe nu onze flinke landgenoot zich hierbij hield, leze men liever met zijn eigen woorden, en vooral hoe hij te midden van dat werk den volgenden dag door de politie werd gevat, maar door onzen gezant bevrijd, in welk geval zeker abbé, secretaris bij de politie, de hand had 'berucht wegens inbraak bij zijn rijken oom en aan onzen gezant van nabij bekend, terwijl hij andere schandelijke daden had uitgevoerd, waardoor hij zijn familienaam bevlekt had; later stierf hij aan de gevolgen van een in alles even onzedelijk gedrag.' II. 306.

Dat een fatsoenlijk mensch onder zulke omstandigheden moedeloos wordt, is geen wonder, en de zaken werden immers later niet beter? Wel heeft de paus schoone beloften gedaan en heeft Frankrijk herhaaldelijk aangedrongen op verbeteringen, maar dat zij niet zijn ingevoerd kan men onder anderen bij About en dat wel op zijn aangenaamst lezen. Doch dat de berichten en voorstellingen van dien geestigen Franschman op vele punten verbetering behoeven, zal vooral de heer Koelman kunnen aantoonen. Daarom zij hier de oprechte wensch uitgesproken, dat Koelman de lust moge voelen om in een derde deeltje de Herinneringen aan zijn verblijf in Rome van 1852 tot 1857 uit te werken, hetgeen hij indertijd schijnt te hebben beloofd, N. spectator 1865 bl. 247. Deze twee boekjes hebben hem de belangstelling zijner lezers reeds verzekerd.

In het jaar 1857 bezocht Pio Nono verscheidene plaatsen in den Kerkelijken Staat, en overal werden er feesten gevierd; ik was toen te Florence en woonde daar en later te Siena die aardigheden bij. Met welke plannen tot vooruitgang die reis is ondernomen weet ik niet, aan enkele veranderingen werd toen of later de hand geslagen, maar dat heeft Pio Nono niet geholpen. Toen in 1859 Victor Emmanuel door Napoleon krachtdadig gesteund aan Oostenrijk den oorlog had verklaard, en de tijdingen voor de Italiaansche zaak gunstig luidden, hoorde ik te Rome mompelen, dat wanneer beide genoemde vorsten hunnen intocht te Milaan zouden houden, Rome zou illumineeren. Het heugt mij nog best, dat wij dit met een beteekenend schouderophalen beantwoordden, maar nog beter, dat dat plan in grooten luister is volvoerd geworden; die illuminatie onder een prachtigen Italiaanschen hemel was betooverend, en is door niets of niemand gestoord geworden. Als lid van één en hetzelfde gezin, als deel van één Italië, dat de Oostenrijkers niet duldde, hadden de Romeinen eenstemmig hunne stad verlicht, en daarom moet ik protesteeren tegen hetgeen ik een der gezanten te Rome hoorde zeggen: c'était un coup monté par les Piémontais. Neen, dat kwam uit een geheel anderen grond, zooals ieder die niet ziende blind was, kon bemerken. Het volk was eenstemmig de priesterregeering moe, en ver-

langde slechts dat haar steun dat is Oostenrijk zou vallen. En toen dat geschied is, en Garibaldi met de troepen van Sardinië en Piëmont voort kon gaan om het koningrijk Italië te stichten, toen verloor de paus zijne staten op eene kleine uitzondering na. Geen wonder voorwaar; *non possumus* was de ware leuze van den Stedehouder van Christus geworden; bij treurige ervaring had de Heilige Vader geleerd, dat het onmogelijk was van een gedeelte van zijn macht afstand te doen; dat hij gedwaald heeft in de eerste jaren zijner regeering staat vast, al zal menigeen nog vragen of die liberaliteit wel uit goede bedoelingen was voortgevloeid; maar hoe dit zij, zijn volk heeft getoond het te kunnen voor hem, en de Romagna en de Marken zullen nooit meer onder het wereldlijk bestuur van den paus komen; want wat met het aan Pius IX overgeblevene land rondom Rome zal gebeuren, is na Castel Fidardo en Mentana moeilijk te zeggen. Duur is de les geweest van 1847 en 1848, maar zij schijnt noodig geweest te zijn, en ik voor mij durf er bij te voegen, zij is nuttig geweest; toen toch is de door velen goed gemeende poging gewaagd met een constitutie den wereldlijken vorst te helpen, maar de geestelijke vorst heeft dit middel wel aangegrepen doch moeten loslaten, *non possumus* werd het referein. Pio Nono heeft gedwaald, maar de zorgen voor het wereldlijke zijn dien ten gevolge voor zijn opvolgers merkbaar verlicht, mogen deze al wat het geestelijke betreft door het thans vergaderde concilie allen voor onfeilbaar worden verklaard.

Leiden, Januari 1870.

W.N. DU RIEU.

Mengelwerk.

Uit den vreemde.
Medegedeeld door Mevr. van Westrheene.
Dokter Reinhard.
(Vervolg en slot van blz. 248*).*

Het jonge paar was na hun huwelijk, dat weldra op hunne verloving gevolgd was, naar eene groote zeehaven vertrokken, waar Eduard om dienstzaken zijn verblijf moest vestigen. Eva had gaarne hare geboorteplaats verlaten omdat zij daardoor hoopte de pijnlijke herinnering, die haar als zelfverwijt bijbleef, spoediger te overwinnen; nog meer echter had Eduard er naar verlangd uit 'het verwenschte nest', zooals hij zich uitdrukte, van daan te komen. Zijne moeder, wier liefste wensch door het huwelijk van haren Eduard met Eva vervuld geworden was, had niet van hare kinderen willen scheiden en was hen spoedig naar hunne nieuwe woonplaats gevolgd. Zij had nogtans niet lang het genot van de vervulling dier lievelingswenschen mogen smaken, want zij stierf na eene kortstondige ziekte, reeds in het eerste jaar van haar verblijf in hare nieuwe woonplaats. Zij stierf in het vaste vertrouwen op het geluk harer kinderen; want van hetgeen er voorheen tusschen Eva en dokter Reinhard was voorgevallen, had zij nooit iets vermoed.

Indien men de hartstochtelijke teederheid zag, welke Eduard voor zijne jonge vrouw aan den dag legde, zou men gedacht hebben dat hij niet van gevoelen veranderd was, sedert hij, een jaar geleden, zoo wanhopig om hare hand had gesmeekt; en toch kon men moeielijk aan het geluk van hun huwelijk gelooven, wanneer men de jonge bleeke vrouw zag, op wier gelaat de kinderlijke vroolijkheid reeds lang voor eene ernstige uitdrukking, voor een lijdenden trek somtijds zelfs, had plaats gemaakt. Wel is waar kwam er nooit een klacht uit haren mond, doch het viel niet te ontkennen, en Eva kon het voor zich zelve niet verbergen, dat het haar niet gelukt was het hartstochtelijke karakter van Eduard te verzachten. Had zij voorheen ook gehoopt den boozen geest te verbannen die hem bij wijlen placht te beheerschen, en vol geestdrift gedacht dat zij geroepen was om hem een engel des vredes te zijn, zooals hij zelf haar had gezegd, zij had zich reeds lang met diepen weemoed moeten bekennen dat zij te zwak was om den demon uit zijne borst te verdrijven; dat zij geen duurzamen invloed op zijn karakter vermocht uit te oefenen. Slechts langzaam en trapsgewijze had zij die hoop laten varen en telkens, als dan weder zijn geheele hart haar scheen toe te behooren, zich opgewekt tot nieuwe hoop en nieuwe kracht; doch eindelijk was zij den strijd moede geworden. Dat alles was nogtans slechts merkbaar voor

hunne naaste omgeving; want voor de wereld in het algemeen was Eduard de gelukkige echtgenoot eener aangebeden vrouw. Overal gezocht en gevierd, nam het jonge paar deel aan al de uitspanningen die er te genieten waren en hoewel Eva vaak haar stiller huiselijk leven van weleer betreurde, moest zij toch toegeven aan den wil van haren man, die alle afleiding met ijver scheen te zoeken.

Een schitterend casino, hoofdzakelijk bestaande uit marine-officieren met hunne dames, telde ook heden Eduard en Eva onder zijne bezoekers, en de vroolijke toon die er in het gezelschap heerschte, scheen ditmaal een bijzonderen invloed op hem uit te oefenen; want de jonge vrouw, die hem volgens hare gewoonte, hoewel ongemerkt, uit de verte gadesloeg, zag tot hare blijdschap dat hij ongedwongener en opgeruimder sprak dan anders. Hij stond niet ver van haar af, onder een groep officieren, en haar oor verkwikte zich aan zijn hartelijken lach, die van tijd tot tijd tot haar doordrong.

In dat oogenblik voegde zich een officier der marine, dien Eva tot nog toe nooit ontmoet had, bij die heeren en stak Eduard de hand toe, zeggende:

'Heet mij welkom, Walbergen!'

Als door een tooverslag was alle opgeruimdheid van Eduard's gelaat verdwenen en Eva zag dat hij bleek werd; hij herstelde zich echter oogenblikkelijk en zij hoorde hem, terwijl hij de aangeboden hand hartelijk schudde, antwoorden:

'Moet ik aan spoken gelooven, Rozen? Waar komt gij van daan?'

'Direct van Japan!' antwoordde Rozen, die eenigszins opgewonden scheen. Nadat hij ook de andere heeren gegroet had, hernam hij: 'Ik heb verlof gevraagd en gekregen, wijl familiezaken mijne terugkomst noodzakelijk maakten, ik ben met het transportschip Diomedes van middag binnen gekomen.'

Het gesprek werd nu een oogenblik algemeen en scheen over de jongste expeditie te loopen; doch daarna zag Eva dat Rozen zich weder tot Eduard wendde, hem de hand op den schouder legde en zeide:

'Ik hoor dat gij getrouwd zijt, jongen, en dat uwe vrouw hier op het casino is; mag ik u verzoeken mij aan haar voor te stellen?'

Eva verbeeldde zich dat Eduard niet zeer gaarne aan dat verzoek voldeed, en de sombere trek dien zij zoo wel kende, lag weder op zijn gelaat, toen hij den officier aan haar voorstelde als zijn vriend, den kapitein ter zee, Rozen. Deze laatste begon aanstonds druk met Eva te praten, terwijl Eduard bij zich zelven de opmerking maakte dat zijn vriend eenigszins onder den invloed van een te rijkelijk gebruik van den wijn verkeerde. Hij trachtte hem van Eva te verwijderen, doch Rozen scheen niet van Eva te willen scheiden en lachte zijn vriend uit om diens betrokken gezicht.

'Zou men wel gelooven, mevrouw,' zeide hij, 'dat Eduard de vroolijkste van ons allen placht te zijn? Denkt gij nog wel eens aan de nachten die wij gesleten hebben onder spel en dans? Ha ha! Gij behoeft mij zoo nijdig niet aan te kijken; want het zijn immers maar oude zonden die ik ophaal! Ik heb al gehoord dat gij een zoete jongen geworden zijt, en geen kaart of dobbelsteen meer aanraakt.'

'Rozen, gij vergeet dat gij met eene dame, met mijne vrouw spreekt,' zeî Eduard, wien de dronkemans openhartigheid van zijn vriend ontzettend hinderde.

'Zoo? Uwe mooie vrouw ziet er niet uit alsof zij sterk in bedsermoenen was! Ik weet dat zij u alles vergeeft, even als al de meisjes deden, wie gij met uwe zwarte oogen het hoofd op hol hebt gebracht. Maar gij zijt een goede kerel, gij hebt er mij

eenmaal prachtig uitgered. Ja ja; een rijke oom is niet kwaad; hebt gij den ouden heer de duimschroeven aangezet? of woû hij nog afschuiven?'

'Rozen,' zei Eduard, driftig en zoo bleek als een lijk, 'ik verzoek u nu bepaald over die zaken te zwijgen, hoort ge!'

Het was alsof de booze luim van Eduard nu toch eindelijk op Rozen begon terug te werken, want eensklaps liet hij zijn lichtzinnigen toon varen, stond op en antwoordde:

‘Zeer goed, ik zwijg; om den wil van uwe vrouw; maar wij spreken elkander nader.’

Eva leunde vol schrik over de drift van haren echtgenoot tegen den rug der canapé en weldra daarna zag men dat Eduard met zijne jonge vrouw de zaal verliet, terwijl hij aan eenige zijner vrienden, die deelnemend naar de reden van hun vertrek vroegen, antwoordde dat Eva, waarschijnlijk door de warmte in de zaal ongesteld was geworden en liever naar huis ging.

Eva was zoo zeer door het tooneel tusschen de beide heeren ontsteld, dat zij, te huis gekomen, in tranen uitbarstte. Eduard trachtte haar op de liefderijkste wijze tot bedaren te brengen.

‘Arm kind, heeft de ruwheid van dien man u zoo doen schrikken?’ zeide hij, haar hoofd tegen zijne borst drukkende.

‘Maar wat beteekende alles toch, Eduard?’ vroeg zij angstig.

‘Het was een groot gebrek aan tact van Rozen,’ antwoordde hij, ‘die oude dingen weêr op te halen; en ik werd er driftig om; “maar, niet waar, Eva,” alles wat ik ooit misdreven kan hebben, is begraven onder uwe liefde.’

Alles, Eduard,’ zeide zij, terwijl zij haren arm om zijn hals sloeg; ‘al waren het nog veel erger dingen dan waarvan hij u beschuldigde.’

Hij gaf haar een kus en duizend vleiende namen en wist haar eindelijk tot rust te brengen, zoodat zij de reden harer ontsteltenis bijna vergat. Op Eduard's verzoek ging zij spoedig te bed en eer hij haar goeden nacht wenschte, kuste hij haar nog eens met eene ontroering, zooals zij in lang niet meer bij hem opgemerkt had.

Eva sliep weldra in; zij sliep den geheelen nacht door en ontwaakte niet, eer de dienstmaagd den volgenden morgen verschrikt in hare kamer kwam stuiven.

‘Mevrouw sta op!’ riep het meisje; ‘er is een ongeluk gebeurd!’

‘Waar is mijnheer?’ antwoordde Eva ontsteld.

‘Mijnheer is ziek... gekwetst geloof ik,’ stotterde het meisje.

Eva sprong overeind en wilde een stroom van vragen doen; doch de woorden bleven haar in de keel steken en zij bracht slechts onverstaanbare klanken voort, waarop het bevende, schreiende meisje niet wist wat te antwoorden.

‘Ik kom,’ hijgde Eva eindelijk, en wierp in der haast eenige kleederen aan.

Nog eer zij gereed was, hoorde zij den chirurgijn komen.

‘Wat is er gebeurd?’ riep zij hem met bevende lippen toe.

De chirurgijn sloot de deur achter zich toe en zeide toen, terwijl hij hare hand vatte: ‘Mevrouw, bereid u voor om te kunnen dragen wat ik u zeggen moet.’

‘Eduard... mijn man?!’ snikte Eva.

‘Er heeft een duel plaats gehad en uw man heeft een pistoolschot in de zijde gekregen.’

Eva zonk bijna ineen; met de grootste inspanning vroeg zij: ‘Is hij in gevaar?’

‘Helaas ja, mevrouw!’

‘Maar is er toch hoop?’

‘Bij God zijn alle dingen mogelijk, mevrouw.’

‘Breng mij bij hem,’ kermde Eva, terwijl hij haar den arm bood om haar staande te houden.

Toen zij haren Eduard zag, die onbewegelijk op een ledikant lag uitgestrekt, zonk zij met een kreet van wanhopige smart voor zijn bed neder. Hij glimlachte flauw, toen hij haar zag, legde zijne hand op haar hoofd en fluisterde: ‘Ik ga sterven, arme vrouw.’

De heelmeester vermaande haar ernstig zoo veel mogelijk alle aandoeningen te vermijden: doch Eduard schudde bij die vermaning even met zijn hoofd, alsof hij zeggen wilde: ‘Onnoodige zorg!’ Hij vatte Eva's hand en fluisterde: ‘Ga niet heen; geen oogenblik!’

Zij kon niet antwoorden, doch boog over hem heen en kuste hem. Daarna richtte zij zich op en vroeg aan den chirurgijn:

‘Kan ik niets voor hem doen?’

‘Niets,’ antwoordde hij, ‘dan bedaard zijn.’

En bedaard bleef zij; uren, lange pijnlijke uren, waarin hij zich niet bewoog en scheen te slapen; het was moeielijk te beslissen, wie er bleeker zag, hij of zij.

Eindelijk werd hij onrustig en de koortsgloed kleurde hem de wangen. Hij sloeg zijne oogen op, keek Eva lang aan en fluisterde:

‘Zijn wij alleen, Eva?’

Zij knikte bevestigend en vroeg, terwijl zij liefderijk over hem heen boog:

‘Hebt gij mij iets te zeggen, Eduard?’

‘Te biechten, ja, Eva,’ antwoordde hij snel. ‘Eer ik sterf... maar het zal mij zwaar vallen.’

‘Biecht dan voor God alleen, Eduard, die u ook zonder woorden begrijpen kan!’ bad zij ontsteld.

‘Neen, Eva, gij moet het weten. Rozen weet de helft maar; maar gij moet alles weten. Het heeft mij hier altijd, altijd gebrand; hier op mijn hart, Eva.’

‘O, zwijg, Eduard, spaar u!’ riep Eva.

‘Sparen?’ antwoordde hij, ‘denkt gij dat de vlam minder brandt, omdat een ander haar niet ziet? Neen, laat mij begaan, dat zal mij rust geven. Gij hebt van Rosen gehoord dat wij gespeeld hebben; welnu, eindelijk hadden wij meer verspeeld dan wij bezaten en wij waren vier duizend gulden schuldig, de schurk aan wien wij ze betalen moesten, dreigde ons bij onzen kolonel aan te klagen, als hij geen geld kreeg. Rozen kwam bij mij terwijl ik bij mijne moeder logeerde, en was zóo wanhopig dat ik hem beloofde ons beiden te zullen redden. De dag van mijne meerderjarigheid was nabij en dan moest ik de erfenis hebben, die uw vader voor mij in bewaring had. Ik verzocht hem mij die som uit te keeren; hij weigerde; ik drong er gedurig sterker op aan; doch hij bleef onbewegelijk. Hij heeft misschien niet gedacht dat mijn geheele leven er van afhing; misschien kon hij mij inderdaad niet helpen, maar ik hield hem voor rijk en ik wist ook dat hij juist vier duizend gulden voor de stad ontvangen had en dat hij mij met die som kon redden. De toespeling daarop maakte hem driftig; hij noemde mij onredelijk en zeide, dat hij den volgenden dag rekenschap van dat geld moest geven, dat hij om mijnentwil zijn eerlijken naam niet kon opofferen. Ik was buiten mij zelven van angst, Eva, en er vielen harde woorden tusschen ons; toen ik uw vader verliet, vatte ik een wanhopig voornemen op. Den volgenden dag moest ik aan boord zijn, en in dien nacht... maar geef mij water, Eva... mijne lippen branden.’

Eva bracht hem met bevende hand een glas water aan de lippen, en hij hernam:

In dien nacht kwam ik nog even terug; ik wist waar de kast stond waarin het geld lag en behoefde slechts op het slot te drukken om het te doen springen.’

‘Eduard, om Godswil, dat hebt gij niet gedaan!’ riep Eva ontzet.

‘O ja wel; ik heb nog meer gedaan, Eva; ik heb het geld weggenomen en daarmeê hebben Rozen en ik onze eer terug gekocht; eene verloren eer die nog te koop was! Waarom kijkt gij mij zoo strak aan, Eva? Hebt gij nog nooit een mensch gezien die een dief geworden is? Het wordt nog erger; let maar op; denkt gij dat ik niet weet dat uw vader een beroerte heeft gekregen van schrik, omdat hij bestolen was en wist wie het gedaan had? Die dokter wist het ook en daarom heb ik den man gehaat zoolang ik leefde - nu is het uit! Maar uw vader had ik zoo lief als een slechte zoon zijn vader hebben kan. Ik had hem alles willen bekennen en hem om vergiffenis willen smeeken, dat ik mijn legaat eigenmachtig weggenomen had; maar eer ik het

doen kon, ontving ik de tijding van zijn dood. Wat ik na dien tijd geleden heb, Eva, is onbeschrijfelijk; somtijds had ik hoop dat ik mijne wroeging vergeten zou, en dat mij door u redding zou geworden; daarom moest gij de mijne zijn; ik zou u aan de geheele wereld hebben betwist. Uw vader had ik vermoord, mijn eigen geluk had ik ver-

woest; maar *gij* zoudt gelukkig worden - door *mij*. Eens, toen gij nog een kind waart, had ik om uwe liefde gelachen; maar nu dacht ik aan die liefde en ik deed er een eed op dat ge mijne vrouw zoudt worden!'

'Daarom dus!' dacht Eva; 'moest ik dáarom mijn woord met Reinhard breken?' - En overluid zeide zij: 'Hadt gij dan geen liefde voor mij in uw hart, Eduard?'

Eduard antwoordde niet aanstonds; toen hij alles gezegd had wat hij zeggen wilde, scheen zijn denkvermogen verward te worden.

'Liefde', fluisterde hij eindelijk, 'o, wat heb ik haar lief gehad! Zij was zoo mooi met hare donkere lokken en sprekende oogen... bijna nog mooier dan gij, Eva; maar wat was mij Emilie Waldow, als ik *u* gelukkig kon maken?'

'O, mijn God!' kreunde Eva.

'Nu is alles uit,' ging hij voort, terwijl hij rusteloos met zijne handen over het dek woelde, 'en Eva is ook weg; maar zeg haar als zij terug komt, dat zij mijn goede engel geworden is; dat zij mij voor wanhoop heeft behoed.'

'Eduard, Eduard, zeg dat nog éens, opdat ook ik niet wanhopig worde!'

Daar keerde zijn bewustzijn nog één oogenblik terug, hij keek Eva liefderijk aan en stamelde:

'Vergeef mij, Eva; bid voor mij.'

'Hemelsche Vader, erbarm u over hem en over mij,' bad Eva, met een gebroken hart.

Toen de chirurgijn terugkwam om naar den gekwetste te zien, vond hij Eva in onmacht bij het lijk van haren echtgenoot.

De droevige gebeurtenis wekte algemeene deelneming in de stad en ieder beklaagde de jonge vrouw, die door den dood van haren man op den rand van het graf gebracht was. Weken lang bleef Eva in gevaar en toen zij eindelijk weder in het leven terugkeerde, waren er maanden sedert den dood van Eduard verloopen. Zij was bleek en stil, toen zij weder onder de menschen verscheen, en sprak niet over het verledene. Zij verlangde sterk om de stad, waar alles haar aan haar ongeluk herinnerde, te verlaten, en zoodra zij sterk genoeg was om de reis te ondernemen, vertrok zij naar hare geboorteplaats.

Dokter Reinhard zat in zijne kamer, toen de knecht hem zeggen kwam dat er eene dame was die hem verlangde te spreken. Hij dacht dat het iemand zijn zou die hem als dokter kwam raadplegen; doch toen de dame binnen trad en haren sluier opsloeg, trad hij onwillekeurig een stap achteruit; hij werd doodsbleek en zeide:

'Eva! mevrouw Walbergen!'

Zij keek hem weemoedig aan en zeide op smeekenden toon: 'Reinhard, wees goed voor mij; ik heb een moeielijke taak te vervullen nu ik bij u kom.

Reinhard had zich hersteld; hij kwam haar te gemoet, bood haar de hand en zeide medelijdend: "Ik heb van uw verlies gehoord, Eva."

Haar gelaat betrok. "Ik heb veel geleden," antwoordde zij; als gij inderdaad medelijden met mij hebt, moet gij mij toestaan om over iets te spreken, wat gij begrijpen kunt zonder dat ik er over uitweid.'

'Maar waarom woudt gij spreken over iets wat u pijnlijk is?' vroeg hij. 'Wees verzekerd dat ik het verleden als geheel vergeten beschouw, gij kunt er gerust op zijn.'

Zij schudde haar hoofd. ‘Ik kan niet rusten, Reinhard, eer de vlek die er op dat verleden kleeft, is uitgewischt; daarom kom ik tot u. Gij kent het ongelukkige geheim, Reinhard,’ voer zij met bevende stem voort, ‘ik heb eene schuld geërfd en wilde die afdoen.’

‘Eva, nu begrijp ik u inderdaad niet!’ antwoordde de dokter ontsteld.

Zij zweeg een oogenblik en zeide toen: ‘Heb ik u vroeger niet gezegd dat ik over de laatste woorden van mijn vader, als over een raadsel had gedacht? Gij hebt mij toen de oplossing van dat raadsel geweigerd; maar nu heb ik die zelve gevonden; nu weet ik waarom mijn vader u den redder van zijne eer noemde.’

‘Niemand kan u dat gezegd hebben, Eva!’ riep Reinhard ontsteld, ‘geen sterveling.’

‘O, stil, Reinhard’, viel zij hem in de rede, ‘dwing mij niet om u te zeggen hoe ik het geheim weet; laat ons mijne geliefde dooden laten rusten.... Reinhard, langzamerhand is mij alles duidelijk geworden; toen ik de nagelaten papieren van mijn vader onderzocht - zoo wijs ben ik in den laatsten tijd geworden, voegde zij er met een flauw glimlachje tusschen - ‘heb ik daaruit ontdekt dat hij uit eigen middelen de som die er aan de stads kas ontbrak, niet had kunnen aanzuiveren en toen wist ik ook, wie hem geholpen heeft. ‘Ik breng u’, hier legde zij een pakje op de tafel, ‘met mijn hartelijken dank, dat geld terug.’

‘Onmogelijk, Eva’, riep hij; ‘dat geld kan ik niet aannemen!’

‘Gij moogt het niet weigeren, Reinhard! Ik bid u, als de dochter van mijn vader en... als Eduard's vrouw, voegde zij er zacht bij, ‘neem het aan!’

Reinhard zweeg eenige oogenblikken en hernam toen: ‘Welnu dan, Eva, aannemen kan ik het geld niet, weigeren mag ik het ook niet; maar hier in de stad is onlangs eene inrichting tot stand gekomen tot ondersteuning van huisgezinnen die van haar verzorger beroofd worden, en wier stand hen niet toelaat de openlijke weldadigheid in te roepen. Wilt gij dat ik dat geld, als een legaat van uw vader, aan die inrichting geef?’

Eva knikte toestemmend; zij kon niet spreken. Beiden hadden eenige oogenblikken noodig om zich te herstellen. Eindelijk zeide Eva:

‘Nu heb ik gedaan wat ik doen moest; vaarwel Reinhard.’

En hij vatte hare hand en zeide: ‘Eva, gij hebt mij vroeger verzocht uw vriend te blijven; toen *kon* ik niet; ik moest mij *geheel* van u losrukken. Maar nu bid ik u zelf: ‘laat mij uw vriend mogen zijn, als van ouds’

‘Als van ouds!’ herhaalde zij en zag met een treurig lachje naar hem op. ‘Gaarne, Reinhard; ik dank u!’

Twee jaren waren er sedert den dood van Eduard verloopen, en nog altijd waren de sporen van hetgeen Eva geleden had, niet uitgewischt. Niemand zou in de bleeke jonge vrouw de bloeiende Eva van voorheen herkend hebben. Zij was nog altijd schoon; schooner misschien dan ooit en niemand kon haar zonder medelijden aanzien. Wel is waar had hare tegenwoordige omgeving het treurige voorval niet met haar doorleefd, want Eva was niet meer naar de zeehaven teruggekeerd; maar naar eene stad vertrokken waar zij familie had; doch het gerucht van hetgeen zij geleden had, was nogtans ook tot daar doorgedrongen en ieder wist dat de jonge vrouw een echtgenoot betreurde die in den bloei zijner jaren een gewelddadigen dood gestorven was.

Eva was met de familie in wier midden zij nu woonde, voorheen weinig bekend geweest; doch in hare verlatenheid had haar hart haar tot hen getrokken. En zij had zich niet in hare hoop bedrogen; want zij vond er liefderijke, deelnemende harten, en zij ondervond weldra het weldadige gevoel van niet meer alleen te staan op de wereld. Zij, van haren kant, toonde zich vriendelijk onderworpen aan alles wat hare nieuwe vrienden van haar verlangden, in het belang harer gezondheid, die hun ernstige bezorgdheid verwekte. Zoo drongen zij haar eene badkuur te ondernemen, welke haar geneesheer haar ten sterkste aanbeval. Wel had Eva met een weemoedig lachje gezegd: Waartoe zou het dienen? De baden kunnen mij niet genezen!’ Maar zij was

toch geëindigd met zich te onderwerpen en was, tegen het begin van den zomer, naar de badplaats P. op reis gegaan.

Het was op den morgen na hare aankomst en Eva wachtte op het bezoek van den baddokter, aan wien zij bijzonder door haren dokter aanbevolen geworden was. Toevallig had deze haar den naam des baddokters niet genoemd, en nu hij bij haar aangediend werd, had zij evenmin zijn naam gehoord; zij sprong dus verschrikt en verlegen op, toen hij in de kamer trad en zij stamelde:

‘Reinhard! Gij hier?’

Hij kwam haar vriendelijk en zonder eenige verlegenheid te gemoet en zeide: ‘Het doet mij genoegen u weder te zien, Eva; wist gij niet dat gij mij hier als baddokter zoudt aantreffen?’

‘Neen’, antwoordde zij zacht, ‘dat wist ik niet.’

Hij keek haar eenige oogenblikken zwijgend aan, terwijl zij met neêrgeslagen oogen voor hem stond en zeide:

‘Dokter W. heeft mij geschreven; wilt gij u aan mijne behandeling toevertrouwen, Eva?’

Zij sloeg glimlachende hare oogen naar hem op en hij las in haren blik een onbepaald vertrouwen.

‘Maar ik ben niet ziek, alleen maar vermoeid,’ zeide zij.

Weder keek hij haar eenige oogenblikken onderzoekend aan en antwoordde toen ernstig:

‘Als wij gezond zijn, Eva, zijn wij niet altijd moede! Geef u daarom aan mijne geneeskundige behandeling over en volg mijn voorschrift; dat is in de eerste plaats: beweeg u meer in de wereld, onder de menschen. Hebt gij hier vrienden in de stad, of bekenden althans?’

‘Ik ben geheel alleen’, antwoordde Eva.

‘Nu, dan zult gij mij toestaan u in kennis te brengen met eene dame, die gij u van vroeger misschien nog herinneren zult; want gij waart stadgenooten voorheen. Kent gij mevrouw Kerstein nog?

Eva schrikte. Zij wist dat Emilie Waldow, na het huwelijk van Eduard, met den bejaarden generaal Kerstein gehuwd was.

‘Weinig,’ antwoordde zij gedrukt. ‘Zij is eenige jaren ouder dan ik en werd al onder de volwassenen gerekend toen ik nog een kind was. Later hebben wij elkander geheel uit het oog verloren; ik weet alleen dat zij niet gelukkig geweest is.’

‘Hebt gij dus ook van haar ongelukkig huwelijk gehoord? Zij is nu weduwe en heeft rust. Wat haar bewogen heeft den ouden generaal, die als een driftigen dwingeland bekend stond, hare hand te geven, weet ik niet; in alle geval heeft zij er zwaar voor geboet; zij had een beter lot verdiend, die overtuiging heb ik, sedert ik haar nader heb leeren kennen.’

Eva kon niet antwoorden. Zij werd door herinneringen overstelpt.

Gelukkig merkte de dokter haar stilzwijgen niet op; en hij moest haar spoedig verlaten, wijl hij andere badgasten bezoeken moest; hij nam dus spoedig afscheid, doch niet voor dat Eva hem beloofd had dat zij over een half uur op ‘*de promenade*’ aanwezig zou zijn.’

Toen Reinhard vertrokken was, bedekte Eva haar gelaat met beide handen en beefde over al hare leden. Het wederzien van dokter Reinhard had haar sterker aangegrepen dan zij gedacht zou hebben, en nu moest zij ook de vrouw ontmoeten wie Eduard met stervende lippen bekend had bemind te hebben. Zij had nogtans geen tijd om lang aan hare treurige overdenkingen toe te geven. Zij had het Reinhard beloofd en zij maakte zich gereed om uit te gaan.

Reinhard wachtte haar op de afgesproken plek op *de promenade* op en bracht haar terstond naar eene deftige vrouw, die er fier en trotsch uit zag en aan wie hij haar als mevrouw Walbergen voorstelde.

Eva zag ze vóór zich, die vurige bruine oogen en donkere lokken waarvan Eduard gesproken had; doch zij huiverde bijna van den vijandelijken blik waarmede die schoone oogen haar aankeken.

‘Ik ken mevrouw Walbergen beter dan gij denkt, dokter,’ zeide mevrouw Kerstein; ‘het was eigenlijk niet noodig ons aan elkander voor te stellen.’

‘Wanneer gij u dan het onervarene meisje van vroeger nog herinnert, mevrouw,’ zeî Eva zacht, ‘mag ik dan hopen op uwe welwillende toegenegenheid, nu gij mij als weduwe wederziet en ik in de school van het ongeluk veel heb geleerd?’

Onwillekeurig werden de oogen van mevrouw Kerstein zachter en zij antwoordde vriendelijk: ‘Ik heb met deelneming gehoord hoe veel gij geleden moet hebben. Maar wie van ons lijdt er niet!’ voegde zij er bitter bij.

Reinhard, wien de wending welke het gesprek genomen had, niet beviel, zocht het op iets anders te brengen; hetgeen hem ook bij mevrouw Kerstein, die zeer met hem scheen ingenomen te zijn, zeer wel gelukte. Zij bleven vriendschappelijk met elkander praten, terwijl Eva er luisterend bij liep en er nu en dan slechts een enkel woord tusschen voegde, om zich niet geheel aan het gesprek te onttrekken. Zij scheen nogtans een gunstigen indruk op mevrouw Kerstein gemaakt te hebben, want bij het afscheid was deze minder koel dan in het begin en zij gaf Eva onder een vriendelijk: ‘Tot weêrziens,’ de hand.

Al was Eva niet zeer geneigd de kennismaking met mevrouw Kerstein voort te zetten, zij durfde zich nogtans niet aan haren omgang te onttrekken; integendeel, zij achtte zich verplicht den kleinen weerzin die haar bezielde te overwinnen, nu zij gezien had hoezeer dokter Reinhard met haar ingenomen scheen te zijn.

Eva was dan ook dikwijls getuige van hun vriendschappelijken omgang; zij zag menigmaal hoe zijn oog verhelderde wanneer hij met haar sprak en hoe haar gelaat de koude strakke uitdrukking verloor, en zij zacht en vriendelijk werd onder den indruk van zijn bijzijn. Bij zulke gelegenheden had Eva hare eigene vermoedens. Wel had zij dan oogenblikken van hartelijke blijdschap bij de gedachte dat Reinhard dan toch eindelijk gelukkig zou worden, al was het niet door haar, maar toch kon zij zich niet gewennen aan het denkbeeld dat mevrouw Kerstein de vrouw van Reinhard worden zou. ‘Maar ik wil mij dwingen van haar te houden, om Reinhard's wil!’ zeide zij dan weder tot zich zelve.

Eens, toen de beide jonge vrouwen over den dokter spraken, zeide mevrouw Kerstein: ‘Ja, hij is wat een man zijn moet, hij heeft een vast karakter, is stipt rechtvaardig, maar streng voor zich zelven en anderen, ik geloof niet dat hij licht eene hem aangedane verongelijking vergeven zou.’

Eva boog bij die woorden ootmoedig haar hoofd, voor de vrouw die zoo spreken kon, in het volle bewustzijn dat Reinhard haar niets te vergeven had!

De gunstige werking van de baden, welke Eva's vrienden voor haar gehoopt hadden, liet zich nog altijd niet gevoelen, althans niet op haren gemoedstoestand, die altijd even gedrukt bleef. Reinhard kwam dagelijks bij haar, en dan leefde zij voor eenige oogenblikken op, onder den invloed zijner opgeruimdheid welke zij dagelijks helderder in zijne oogen zag schitteren; doch het viel haar hoe langer zoo moeielijker, zich volgens zijn voorschrift in de gezellige kringen der badgasten te blijven bewegen.

Op zekeren dag had hij haar de belofte afgedwongen naar de *Hermitage* te komen, eene plaats van uitspanning in de nabijheid der badplaats, waar zich het genot der schoone natuur en dat der gezelligheid voor haar vereenigen zou. ‘Gij zult er mevrouw Kerstein ook vinden,’ zeide hij; ‘het doet mij genoegen te zien dat gij het goed met elkander vinden kunt.’

‘Ik doe mijn best om vriendschap voor haar op te vatten,’ zei Eva verlegen.

‘Geloof mij, zij verdient het,’ antwoordde de dokter warm. Onder hare uiterlijke koelheid verbergt zij een edel, gevoelig hart; ik hoop dat gij dat nog eens zult erkennen. Ik heb haar van morgen nog bij de bron gesproken, en bedrieg ik mij niet, dan is de vervulling van mijn lievelingswensch ten haren opzichte nabij. Maar dat vertel ik u wel eens later!’

Het was de eerste maal dat de dokter zoo op zijne genegenheid voor mevrouw Kerstein zinspeelde. Eva drong zich op dat zij zich zeer over dat blijk zijner vriendschap jegens haar verheugde en lette niet op de tranen die haar, ondanks die blijdschap, onophoudelijk uit de oogen rolden.

Toen zij dien middag in de *Hermitage* kwam, vond zij er reeds een talrijk gezelschap, dat blijkbaar opgewonden was door het een of ander nieuws.

‘Hebt gij het nieuwtje al gehoord?’ werd haar van verschillende kanten toegeroepen; ‘het engagement van mevrouw Kerstein?’

Eva ontstelde hevig; doch bedwong oogenblikkelijk het gevoel dat haar bestormde.

Zóo schielijk had zij het niet verwacht.

‘Nu, zijt gij niet verwonderd?’ vroeg men haar, ‘dan hebt gij er zeker van geweten, en gij kunt ons zeggen wie haar verloofde is!’

‘Hij is een Poolsche graaf!’ riep er een.

‘Neen,’ verbeterde een ander; ‘het is een Russische minister.’

Eer Eva van hare verbazing en verwarring bekomen kon, werd de kring geopend, om plaats te maken voor een paar menschen die, te midden der algemeene nieuwsgierige opgewondenheid, onopgemerkt aangekomen waren en op wie zich nu aller oogen vestigden. Het waren mevrouw Kerstein en een heer van een deftig uiterlijk, dien zij aan het gezelschap als haren verloofde voorstelde.

Eva was als bedwelmd, zij kon mevrouw Kerstein niet, zoo als de anderen, met haren gelukwensch naderen; zij had slechts éene gedachte - aan Reinhard; aan den slag die zijn hart op nieuw moest treffen, en waarvan zij de zwaarte, al was het slechts één oogenblik, moest afwenden, opdat hij de hem toegebrachte wond niet dáar, onder die gapende menigte, zou doen zien; dat zou zijn fier mannenhart niet kunnen dragen!

Onbemerkt trok Eva zich uit het gezelschap terug, en liep den weg op, langs welke Reinhard op de *Hermitage* komen moest.

Na verloop van eenige oogenblikken kwam haar reeds de wandelaar tegen, dien zij zocht, en die zeer verwonderd opkeek, toen hij Eva voor zich zag. Doch onmiddellijk maakte die verwondering plaats voor bezorgdheid, toen hij zag hoe bleek en ontsteld zij er uit zag.

‘Wat is er gebeurd, Eva?’ vroeg hij ongerust.

‘Och, Reinhard, met mij niets, maar ik ben ontsteld om uwent wil. Ik had er mijn leven voor over als ik u kon behoeden voor den slag die u wacht.’

En zij keek hem zóo wanhopig aan, dat hij ontsteld uitriep: ‘Om Gods wil, Eva, wat is er dan gebeurd?’

Eer Eva nog kon antwoorden, was een gedeelte van het gezelschap, druk pratende, naderbij gekomen, de dokter werd van alle kanten bestormd met het interessante nieuwtje, van het engagement van mevrouw Kerstein.

Op eens verhelderde zijn gelaat, ‘Goddank!’ riep hij uit, ‘dat mijn hoop waarheid geworden is! Daarop trad hij het verloofde paar met blij gelaat te gemoet.

Het was Eva onmogelijk naar het gezelschap terug te keeren en Reinhard onder de oogen te komen. Want zij had door dien éénen uitroep de zekerheid verkregen dat zij zich vergist had; dat hij mevrouw Kerstein niet beminde en dat de zware slag dien zij voor hem gevreesd had, hem niet treffen zou. Doch daarbij hinderde haar het bewustzijn, hoe duidelijk zij hem getoond had hoe groot hare belangstelling was in hetgeen hem trof; zij had behoefte aan eenzaamheid, om haar bonzend hart tot bedaren te brengen en zij was blijde dat zij een eenzaam plekje wist dat zij, juist omdat zij er bijna nooit iemand had aangetroffen, dikwijls als een rustpunt in hare wandelingen opzocht.

Zij zou ditmaal nogtans hare eenzaamheid niet lang genieten, want reeds na verloop van eenige minuten hoorde zij voetstappen in hare nabijheid en toen zij opkeek, stond Reinhard voor haar. Onmiddellijk sloeg zij hare oogen neder toen zij de zijne ontmoette en zij kon naauwelijks stotteren: ‘Vergeef mij, Reinhard.’

‘Wat moet ik u vergeven?’ vroeg hij bijna vroolijk, ‘dat gij mij een oogenblik - ik moet het bekennen - doodelijk hebt doen schrikken, om mij daarna zooveel te heerlijker te verrassen? Ik herhaal, dat ik mij in dat engagement zeer verheug, ik droeg sedert lang kennis van de wenschen van mijn vriend Hollert; hij was mij van morgen zijn geluk al komen vertellen, maar had mij niet thuis getroffen, ik hoorde dus eerst hier dat de zaak in orde was.’

Eva haalde diep adem, doch sprak geen woord. Hij ging naast haar zitten, vatte hare hand en vroeg:

‘Kunt gij inderdaad zoo slecht in de harten lezen, Eva, dat gij dacht dat het mijne vol was van mevrouw Kerstein?’

‘Och, Reinhard,’ antwoordde zij, pijnlijk verlegen, ‘ik werd in de war gebracht door mijn vurig verlangen om u gelukkig te zien.’

‘Dat weet ik,’ zeide hij ernstig. ‘Dat heb ik in dat éene oogenblik gemerkt; maar dan laat gij u toch door dat verlangen op een dwaalspoor brengen, want gij zocht mijn geluk waar het volstrekt niet te vinden was. Wil ik u zeggen waar het voor mij van daan moet komen?’

De toon waarop hij die vraag deed, bracht haar in nog grooter verlegenheid.

‘Eva,’ zeide hij, ‘jaren geleden droomde ik dat ik een jong en lief meisje de mijne mocht noemen, en moest ik ondervinden dat ik gedwaald had. Toen gevoelde ik mij diep gekwetst en nam mij voor nooit weder de hand naar zulk een geluk uit te steken. Dat voornemen heb ik trouw gehouden tot in dit oogenblik. Eva, een enkel oogenblik heeft mij eene openbaring gebracht die mij genoeg is voor mijn geheele leven, en nu vraag ik u nog eens: ‘Wilt gij mijne vrouw worden, Eva?’

Zijne stem beefde toen hij die laatste woorden sprak; de hare beefde echter nog erger, toen zij, buiten zich zelve, uitriep: ‘Is het dan waar; is het mogelijk dat gij mij lief hebt, ondanks de zonde die ik tegen u beging?’

‘Ik heb u lief, Eva, zooals ik u lief had toen ik, jaren geleden, om uwe hand vroeg; zooals ik u al die jaren heb bemind, maar nog inniger nu.’

Zij lag aan zijn hart, in zijne armen gesloten. ‘God, mijn God, kan het dan waar zijn, na zoo veel lijden, zoo veel zaligheid?’ Zoo juichte en schreide zij te gelijk. En hij drukte haar nog vaster aan zijn hart en zeide.

‘Nu kan ik God voor dat lijden danken, Eva, nu mij alles in deze minuut honderdmalen wordt vergoed.

Suum cuique.

De revenant.

Och, of ik nu een dichter ware! Niet een als Shakspeare of Vondel of Goethe of Bilderdijk, o hemel neen! Zoo hoog streeft mijn ambitie niet, ‘Als Piet van Os dan?’ Neen, nog veel, veel lager, nog lager zelfs dan... van Rhijn. Het is niet eens een rijmwoord dat ik zoek, daarvoor is Witsen Geysbeek, die nog altijd in mijn kast staat, goed genoeg, maar slechts een woord dat in de maat te pas komt. En dat is toch geen onmatige eisch! Ziehier wat het geval is. Toen Mr. Cornelis Felix van Maanen, die ultra-ultra-Royalist, een oogenblik geweken was voor het geschreeuw der Zuid-Nederlanders (oude en zeer nieuwe stijl!), maar na weinige weken den ministeriëelen zetel weêr beklom, zongen onze vaderen, of wij zelve, al naar mate wij oud zijn, maar altijd *sotto voce*, het volgende lied:

‘Wie is de grootste Oranjeklant? De Kees!
Wie dient zijn Vorst en niet zijn land? De Kees!
Wie is er en wie is er niet,
Wie is er weêr voor dat je 't ziet?
De Kees! de Kees! de Kees!’

Welnu, deze drie laatste regels wenschte ik op iemand van dezen tijd en op een gebeurtenis van deze dagen toepasselijk te maken. Maar 't is geen ‘Kees’ dien ik bezingen moet, en hoe kan ik den naam, dien ik ‘op het oog’ heb, in het gareel der maat wringen? ‘Niets gemakkelijker dan dat: “de Koen, de Koen, de Koen!”’ Ik dank u (zou Pecksniff zeggen), maar oude koeien uit de sloot te halen is beneden mijn fatsoen, 't zou al te ‘oudwijfsch’ zijn. ‘Welnudan: Betsy, Betsy, Betsy! dat is ten minste spik-splinter nieuw.’ Nog eenmaal, ik dank u, maar ook aan deze op- en aftredende, en toch terstond weder op tredende hoofdredaktrice dacht ik eigenlijk niet; ik bedoelde een man, en wel hem, die vóór weinige maanden zoo aandoenlijk afscheid nam van de 2de Kamer, en verklaarde nooit, nooit weêr gekozen te willen worden, en die nu reeds..; ‘O, nu weet ik van wien gij spreekt; dat is hij die enkel en alleen gekozen is omdat men hem houdt voor den Piet van Amsterdam, want...’ Hoû wat, hoû wat! niet verder, daar hebben wij 't al, ‘de Piet’ dat is het, Heurèkamen! En nu maar dadelijk aan den slag:

Wie is die eeuw'ge President? De Piet!
Wie poetst 'm als een malkontent? De Piet!
Wie is er en wie is er niet,
Wie is er weêr voor dat je 't ziet?
De Piet! de Piet! de Piet! *(bis.)*

Mr. G.C.J. van Reenen was een uitmuntend president, zij het ook dat in den laatsten tijd de roem zijner onpartijdigheid een weinig was gaan tanen. Thans zal hij op de banken der gewone stervelingen gaan plaats nemen. Zal hij ook daar uitmunten, of zal men op hem, in omgekeerde orde, den bekenden versregel moeten toepassen:

Tel brille au premier rang, qui s'éclipse an second?

Streven en roeping.

Naauwelijks was het eerste No. van ‘Ons streven’ verschenen, het was eigenlijk nog niet verschenen, of Betsy Perk lag reeds overhoop met haar uitgever. Aan wie de schuld? Zeker niet aan de hoofdredaktrice. Wie heeft ooit gehoord, dat een dame een zaak in de war stuurde? Maar ik denk dat de uitgever, en de, eerst niet genoemde, mede-redakteurs de dupe zijn geweest van het woordeke ‘ons’, en zich zelven, en wel in de eerste plaats, daaronder begrepen hebben! ‘*Ons* streven’. Dus *wij* streven ook, en waarnaar streven die ‘Heeren der Schepping’ altijd? Altijd om ‘den baas’ te spelen, dat is de oude Adams-zonde. Houd u bij uwe ‘roeping’, Betsy! De ‘roeping’ der vrouw is bekend, het ‘streven’ kon wel eens een streven worden naar een onbekend, ongewenscht of onbereikbaar doel! Moet er echter bij de ‘roeping’ nog een ‘orgaan voor de vrouw’ zijn, welnu, dit wenschen wij, dat het nooit een valschen of schrillen toon geve, maar dat al wat er uit voortkome liefelijk zij en wèl luide!

Mogten er nog meer liefhebbers of liefhebsters gevonden worden om dames-weekbladen of -organen op te rigten (hoe meer concurrentie hoe beter,) wij hebben een ganschen voorraad titels voor hen ten beste, b.v. ‘Ons doel’ (voor de idealisten), ‘Ons werken’ (voor de realisten), ‘Ons draven’ (voor de geävanceerden), ‘Ons kruipen’ (voor de nationalen), ‘Onze breikous’ (voor de slaapmutsen, zoo er

die nog gevonden worden bij de schoone sekse) enz. Een ‘belangloozen’ uitgever krijgt men op den koop toe.

O.

Staatkunde en geschiedenis.

Verband of geen verband?

De prijs der koffie en het Preangerstelsel in de 2de Kamer en in de toekomst.

Het is van algemeene bekendheid, dat de millioenen, die, sedert de invoering van het cultuurstelsel, in onze staatskas vloeiden, onder den bij uitstek populairen naam van ‘batig slot’, voor verreweg het grootste gedeelte de vruchten zijn van der *Javanen* arbeid in de koffietuinen, die òf in der tijd op last der O.I. Compagnie òf later van gouvernementswege op Java werden aangelegd.

Evenzeer is het bekend, dat de enorme winsten door den Staat op de koffiecultuur behaald, zich alleen laten verklaren door de onevenredig lage prijzen, die van wege 't gouvernement aan de koffieplanters werden te goed gedaan.

Maar minder bekend is het, dat in de Preanger regentschappen altijd veel lager prijzen werden besteed dan elders op Java(*).

Eigenlijk is daar altijd het contingentenstelsel der O.I. Compagnie gehandhaafd, ook tijdens het Engelsche tusschenbestuur en het bestuur der Kommissarissen-Generaal. De Preanger berglanden waren zoo bijzonder gunstig gelegen voor de koffiecultuur en de contracten in der tijd met de regenten-leveranciers gesloten waren zoo bijzonder voordeelig!

Nu ging het evenwel niet aan, in die landen bovendien belasting te heffen, en dit te minder, daar men aan de bevolking de bezoldiging harer regenten, hoofden en priesters overliet. Raffles voerde er dan ook het landrentestelsel niet in(†), maar handhaafde er het contingentenstelsel, dat hij overal elders op Java afschafte.

Nadat de Gouverneur-Generaal Van den Bosch bij resolutie van 8

(*) Ook in de residentiën *Madioen* en *Kediri* werd aanvankelijk - nadat zij van de vorstenlanden waren gescheiden - minder dan elders, ofschoon meer dan in *de Preanger*, betaald. In *Banjoewangi* geldt *nog* een andere maatstaf dan elders.

(†) Maar onbegrijpelijkerwijs wel eene zoogenaamde familietaks die door de Kommissarissen-Generaal als te drukkend voor de bevolking weêr werd afgeschaft.

Augustus 1832 het koffieproduct van geheel Java voor 't gouvernement gemonopoliseerd had, decreteerde hij bij besluit van 3 Februari 1833, dat aan de bevolking voor de door haar geproduceerde en geleverde koffie de marktprijs - N.B. jaarlijks door den Gouverneur-Generaal vast te stellen - zou worden betaald na aftrek van □ voor de verschuldigde landrente en hoogstens *f* 3 koper voor de kosten van transport. Voorloopig werd de marktprijs bepaald op *f* 25 koper(*), en die prijs werd gehandhaafd tot 1843, ondanks gedurige stijging van den werkelijken marktprijs. Zoodra daalde deze niet, of ook de gouvernementeele marktprijs werd verminderd.

Terwijl nu de normale prijs op Java van 1833-1843, *f* 10, van 1844-1857, *f* 8⅓ en in 1858, *f* 9□ bedroeg, werd in de Preanger tot 1837 maar *f* 2.43, van 1837-1858 gemiddeld niet meer dan *f* 3⅓ per pikol, van 125 Amsterdamsche ponden betaald. In verband met art. 56 § 4 van het R.R. van 1854, waarin het beginsel is opgenomen, gelijke betaling - zonder 'schadelijke opdrijving'!! - bij de gouvernements-cultures als bij vrije teelt, werd bij besluit van 20 Februari 1851 Ned. Ind. Staatsblad n°. 19, het plantloon geregeld naar den marktprijs der koffie te Batavia gedurende de vijf laatste jaren, behoudens een minimum van *f* 8.50 bij een gemiddelden marktprijs van minder dan *f* 20 en een maximum van *f* 13 bij een gemiddelden marktprijs van meer dan *f* 40 per pikol. Dit besluit strekte zich evenwel niet uit over de *Preanger regentschappen* en *Banjoewangi.* Waarom niet? Ofschoon de regeering hiervan, zoover ik weet, nooit officieel rekenschap heeft gegeven, kan er toch blijkbaar geen ander motief voor bestaan dan dit, dat in de beide genoemde residentiën geene landrente wordt geheven. Immers in Kediri en Madioen werd de prijs op 't zelfde peil als elders gebracht, zoodra het landrentestelsel er was ingevoerd.

Intusschen werd na 1858 toch ook in *de Preanger* de prijs der koffie verhoogd, en bepaald op de helft van 't geen de koffieplanters elders, behalve in Banjoewangi, ontvangen zouden.

In overeenstemming nu met de *norma agendi*, die bij het evengenoemd besluit was aangenomen, zijn de koffieprijzen achtereenvolgens gebracht:

	In de Preanger.	**Elders, behalve in Banjoewangi.**
in 1859	op *f* 5.-	op *f* 10.-
in 1860	op *f* 5.50	op *f* 10.50
in 1861	op *f* 5.75	op *f* 11.-
in 1862-1864	op *f* 5.75	op *f* 11.50
in 1865	op *f* 6.-	op *f* 12.-
in 1866	op *f* 6.-	op *f* 12.50
in 1867-1869	op *f* 6.50	op *f* 13.-

(*) Jaren lang betaalde het gouvernement steeds in koper, 't welk eene zuivere winst van 20% voor den Staat afwierp. Ter juister waardeering zal ik in 't vervolg de prijzen opgeven naar onze tegenwoordige munt.

In de vorstenlanden wordt bovendien *f* 10.34 per pikol als belasting voldaan aan den Keizer of Soesoehoenan van Solo en den sultan van Djocjo, terwijl de koffieplantende bevolking in de residentie Banjoewangi tegenwoordig *f* 7.98 per pikol ontvangt.

Dat in de vorstenlanden, waar 't gouvernement evenmin landrente heft, als in de Preanger en Banjoewangi, het maximum van *f* 13 wordt betaald, laat zich verklaren uit onze politieke verhouding tot die landen en uit de verhouding van de bevolking dier landen als belastingschuldigen tegenover hunne vorsten. Dat het gouvernement elders waar het geen landrente heft, voor 't gemis aan die rente vergoeding zoekt in het besteden van lagere prijzen voor de koffie, schijnt billijk en redelijk. Dat de koffieplanters in Banjoewangi *f* 1.48 per pikol meer ontvangen dan die in de *Preanger*, hebben zij te danken aan eene der vele inkonsekwenties, waartoe een regeeringsbeleid (?) voert, dat hier *wel* daar *niet* rekening houdt met bijzondere sociale of oeconomische toestanden.

Dat, *après tout*, van gouvernementswege nergens minder voor de koffie wordt betaald dan in de *Preanger*, is een feit, en dat hiervoor tot heden geene andere reden werd opgegeven dan de reeds genoemde en op zich zelve schijnbaar geldige(*) is een feit. Maar dat sinds jaar en dag in diezelfde *Preanger*regentschappen, in verhouding tot de bevolking en de productie, *meer* aan belastingen werd en tot op den huidigen dag wordt geheven dan in de meeste, zoo niet *alle* residentiën van Java, wie, die 't zou vermoeden, en toch *ook dat is een feit*, hoe ongeloofelijk 't ook schijne.

In 1864 werd slechts in *twee* van de 19 landrente betalende residentiën - 't eiland Madura meêgerekend - □ of iets meer dan □ van het geproduceerde geheven, *negen* brachten iets meer op dan 1/10 en *acht* minder dan 1/10.

Volgens het laatste officiëele regeerings-verslag, was de aanslag der landrente, in verhouding tot de (vooronderstelde) waarde van den oogst in Bantam, waar hij 15.1 à 18.3 pCt. bedroeg, in Pekalongan, waar het cijfer verschilde van 10.8 tot 13.9 pCt., en in Kadoe, voor welk gewest 8.3 à 14.9 pCt. tot uitkomst verkregen werd. Daarentegen beliep die aanslag in Madioen niet meer dan 3.2 à 3.8 pCt., in Samarang 5.4 à 7.3 pCt., in Kediri 4 à 9 pCt., en in Tagal 4 à 11.5 pCt.

En wat betaalt de Preangerman?

De Preangerman betaalt, *aan zijne regenten en hoofden:*

1°. De *tjoeke*, dat is 1/10 van het rijstgewas.

2°. De *bakti*, een onbepaald gedeelte van het rijstgewas, dat als huldebewijs, op vele plaatsen - niet overal - in *de Preanger* wordt opgebracht.

3°. De passerbelasting, die drukkende en hatelijke belasting(†)

(*) Vrijstelling van landrente.

(†) Uitdrukking van den heer Sloet van de Beele, aan wiens belangrijke redevoering in de 2de Kamerzitting van 9 November j.l. ik deze opgave voor 't grootste deel ontleen.

die bij besluit van 9 November 1851 door den Gouverneur-Generaal Duijmaar van Twist overal op Java, behalve in de *Preanger*, werd afgeschaft.

4º. Belasting op de visscherijen.

5º. Idem op het slachten van vee. Voor iederen buffel, die geslacht wordt, betaalt de eigenaar *f* 1. Bovendien moet hij aan den regent afstaan: den kop, de hoorns en de huid.

6º. Idem op den koop en verkoop, soms ook doorvoer, van buffels of koeien tusschen de bevolking onderling.

7º. Idem op den koop en verkoop - soms ook doorvoer - van paarden.

8º. Overvaartsgelden op de menigte van rivieren, waarover nog geene bruggen zijn gelegd. Zelfs de bevolking, die de gouvernements-producten in gedwongen, doch betaalde diensten, vervoert, is van de belasting dier overvaartsgelden niet vrij.

9º. *De poepoendjoetan*, zekere soort van belastingen, die geheven worden tot het vieren van feesten bij huwelijken, geboorten en besnijdenissen en die meest bestaan in rijst, kippen, brandhout, e.d.

10º. Verplichte voedering en verzorging van veulens, naar goedvinden van de regenten en hoofden.

11º. Verplichte levering, bij feestelijke gelegenheden, van de schoonste paarden, *soms ook wel van andere schoone wezens*, *tegen geringen prijs*.

Bovendien staan dagelijks p.m. 5000 man als *rahajat's*, ter beschikking van de hoofden.

Ook dat cijfer staat in geen verhouding tot dat der persoonlijke dagdiensten elders op Java uitgetrokken

Voorts betaalt de Preangerman aan de *priesters:*

1º. De *Djakat*, dat is 1/10 van het padigewas.
Eigenlijk zou de priester alleen aanspraak hebben op de *Nidzam*, d.i. 1/10 van hetgeen boven eene zekere hoeveelheid wordt geteeld. Maar blijkens berichten van geloofwaardige personen, die jaren lang in de *Preanger* hebben gewoond, eigenen zich de priesters, *in den regel*, wel degelijk 1/10 van het geheele gewas toe(*).

2º. 1/40 gedeelte van het vee, goud en zilver.

3º. 5 à 10 cents als hoofdgeld voor de *Pitra*, aan 't eind van de vasten.

4º. De *Hadjat* of *Sedekah*, bestaande in giften van rijst, kippen, groenten, brandhout of geld, in de maanden *Moeloed*, *Rewah*,

(*) Zie o.a. de monografie van A. de Wilde; in 1830 uitgegeven bij M. Westerman te Amsterdam en het O. Bat. Handelsblad van 1 December 1866. Ook op grond van particuliere berichten uit de *Preanger* meen ik deze lezing voor de ware te mogen honden; ze is dan ook niet bepaald in strijd met de desbetreffende verklaring van den heer Sloet in de Kamerzitting van 9 November j.l.

Poewassa en *Bajagoend.* Deze belasting wordt evenwel minder geregeld en niet algemeen opgebracht.

5°. De *Waris* of 1/10 van den boedel bij boedelscheidingen(*).

Waarschijnlijk zal het 700 bladzijden groote rapport van Mr. O. van Rees, dat sinds twee jaren aan het departement van Koloniën is gedeponeerd, ons met nog andere belastingen in de *Preanger* bekend maken. De heer A. de Wilde noemt er nog eenige in zijne in 1830 uitgegeven monografie, maar daar ik niet weet, of deze nog tegenwoordig geheven worden, bepaal ik me bij de genoemde. Onder deze zijn enkele, die ook elders op Java, 't zij aan 't gouvernement, 't zij aan de hoofden of priesters worden opgebracht.

Maar 1e. is dat getal betrekkelijk gering, 2é. wordt de heffing elders beter gecontroleerd in 't belang der bevolking, en is deze meer vrij in de bepaling van het *quantum* b.v. wat de opbrengst van padi aan de priesters betreft. De magerheid der priesterschoof is op Java spreekwoordelijk geworden. In de *Preanger* daarentegen, die altijd stiefmoederlijk van *Europeesch* controleerend en besturend personeel zijn voorzien, is de bevolking aan de willekeur van hare hoofden en priesters overgeleverd. Wat de *Tjoeke* en de *Djakat* betreft deze worden door de priesters persoonlijk geïnd, en de inlander mag geen enkelen bos padi van zijn oogst inzamelen of gebruiken, eer het 1/10 voor de regenten en hoofden en het 1/10 voor de priesters voldaan is(†).

Nog iets: In het district Soekaboemie - een deel van de landstreek, die in 1812 door het Engelsche tusschenbestuur verkocht en in 1823 van wege het Nederlandsche bestuur weêr ingekocht werd(§) - heft het gouvernement nog heden ten dage wel degelijk de landrente *in natura* en brengt de inlander 1/10 van zijn gewas op, dat jaarlijks in 't openbaar verkocht wordt. Toch ontvangt de gedwongen koffieplanter ook daar maar *f* 6.50 per pikol.

Indien nu deze dingen alzoo zijn, indien het dus een onloochenbaar *feit* is, dat in de *Preanger regentschappen*, in verhouding tot de bevolking en de productie, meer belastingen worden betaald, dan elders op Java; terwijl bovendien in een gedeelte van die regentschappen wel degelijk ook landrente wordt geheven, even als in de overige gouvernementslanden, zinkt dan niet de grond weg, waarop van gouvernementswege aan den koffieplanter dáár maar de helft word toegekend van den prijs, die elders wordt betaald?

(*) In het Februari n°. van het Tijdschrift voor N.I. geeft de heer Hageman nog eenige cijfers en détails de belastingen, heerediensten, enz. in *de Preanger* betreffende. Die opgaven zijn o.a. ontleend aan rapporten van de HH. Van Overhaud en Steinmetz, die onderling eenigszins verschillen, maar hierin overeenstemmen, dat, volgens beide, de Preangerman onder tal van belastingen gebukt gaat.

(†) Van der Hucht in de zitting der 2e Kamer van 9 November j.l.

(§) Zie de monografie van A. de Wilde, in der tijd een der eigenaren van het landgoed *Soekaboemie* d.i. 'Wereldlust' of 'lust des aardrijks.'

Is dan die prijsverhouding niet eene grove *onbillijkheid*, een schreeuwend *onrecht?*

De beide Haarlemsche afgevaardigden ter 2de Kamer onzer Staten-Generaal, de heeren Van der Hucht en Mirandolle, zijn van die meening, en daarom stelden zij, bij de behandeling der Indische begrooting voor 1870, een amendement voor strekkende om den post van *f* 15,031,689, bij onderafdeeling 45 voor 'koffie' uitgetrokken, met *f* 910000 te verhoogen en alzoo te brengen op *f* 15941689(*).

In de zitting van 9 November j.l. kwam dat amendement in discussie. Behalve de beide voorstellers en de Minister van Koloniën, de heer de Waal, namen 12 leden der Kamer aan die discussie deel. Van die 12 verklaarden zich 2(†) *onvoorwaardelijk*, 2(§) *voorwaardelijk* voor het amendement; terwijl de 8 overige 'geachte sprekers'(**), evenals de minister, er zich bepaald *tegen* verklaarden.

In de volgende zitting, die van 10 November, werd het amendement in stemming gebracht en met 51(††) tegen 19 stemmen..... *verworpen.*

Deze uitslag mag inderdaad verrassend heeten, als men hem beschouwt van het standpunt, waarop wij ons plaatsten bij ons onderzoek naar de finantiëele verhouding der Preanger regentschappen tot het gouvernement en tot de overige gouvernementslanden op Java.

De zaak schijnt toch van dát standpunt bezien, zoo dood eenvoudig. De Staat eischt van de *Preanger bevolking* geene landrente, maar laat, daarentegen, aan haar over de bezoldiging van hare regenten en van een heirleger (volgens Z. in het O. Bat. Handelsblad niet minder dan 60 à 70 *species*, terwijl het aantal individuen moeilijk is te schatten) van hoofden, inlandsche beambten(§§) en geestelijken.

Nu is ons uit officiëele regeeringsverslagen gebleken, dat over bijna geheel Java gemiddeld niet meer dan 1/10 van de (vooronderstelde) waarde der geproduceerde padi aan landrente wordt geheven, terwijl dat bedrag in onderscheidene residentiën ver beneden 1/10 blijft.

Ook is ons gebleken, dat de Preangerbevolking aan hare regenten en hoofden (de belasting aan de priesters niet eens meêgerekend) 1/10 van den padi-oogst opbrengt *plus* tal van andere belastingen.

(*) Volgens de memorie van toelichting werd de vermoedelijke opbrengst in de *Preanger* geraamd op 140000 pikols, wat, ad *f* 6½ per pikol, juist eene waarde van *f* 910000 vertegenwoordigt.

(†) De heeren Stieltjes en Fransen van de Putte.

(§) De heeren Sloet van de Beele en... Saaijmans Vader.

(**) De heeren Van Goltstein, Insinger, Nierstrasz, Van Lynden, Hasselman, Van Voorthuysen, Van Naamen van Eemnes en Luyben.

(††) Onder deze ook de stemmen van de heeren Sloet en Saaijmans Vader.

(§§) Eenige van deze worden evenwel door den Staat bezoldigd, maar geheel onvoldoende. Zoo ontvangt b.v. een hoofd-Djaksa over 17 districten van den Staat maandelijks *f* 25!!! Men begrijpt dat zulk een tractement ver van toereikend is, en dat de betrokken titularis er dus op uit moet zijn, het te kort op zijn budget, op de eene of andere manier behoorlijk(?) aan te vullen.

Geheel afgescheiden van de verplichte koffiecultuur, is dus de Preanger-bevolking reeds *dupe* van ‘de bijzondere inrichtingen, die wij noemen het Preangerstelsel’(*).

Niet *zij* profiteert bij de quasie-genereuse, conditioneele vrijstelling van landrente, maar zeer zeker de Staat.

En toch laat de Staat, niet met dit enkele voordeel tevreden, den Preangerman - *op grond N.B. dier vrijstelling* - koffie, veel, heel veel koffie planten, (de Preanger-koffie is zoo goed en was altijd op onze markten zoo bijzonder gewild), en betaalt voor die koffie de helft van 't geen hij er elders voor besteedt.

Is dit billijk, is het rechtvaardig?

‘Mijnheer de voorzitter,’ zegt de heer Van der Hucht, die de debatten opent met de toelichting van het amendement, ‘de voorstellers van het amendement hebben na een zeer nauwkeurig onderzoek geen enkelen grond noch van *rechtvaardigheid*, noch van *billijkheid* kunnen vinden, waarom de koffieplanter in de *Preanger-regentschappen f* 6,50 voor een pikol koffie moet ontvangen, terwijl overal zijn buren op Java *f* 13 voor hetzelfde werk krijgen.’

Billijk en rechtvaardig?

‘De bevolking’ (in de Preanger) - aldus de heer Sloet van de Beele - ‘levert ons koffie voor een veel te geringen prijs.’

‘Nu zou het moeten blijken’, meent de heer Stieltjes, ‘dat de vrije kultuur in de Preanger de helft minder betaald wordt, dan overal elders. Is dit niet het geval’ - en blijkbaar houdt spreker het er voor, *dat dit niet 't geval is* - ‘dan bestaat er geen reden voor het gouvernement, om aan de planters in de Preanger niet het volle loon te betalen.’

‘Wij zeggen’ - de heer Mirandolle heeft het woord - ‘het is een *onrecht*, geen onbillijkheid (Sic!), en dat onrecht moet hoe eer hoe beter ophouden.’

En later: ‘Ik zal nu den door den heer van Voorthuysen gegeven raad, waarmede de Minister zich eenigszins scheen te kunnen vereenigen, niet opvolgen. Ik zal ons voorstel niet wijzigen en slechts gedeeltelijke verhooging voorstellen. Ik kan dit niet doen. Indien ik vroeg betere betaling op grond van *billijkheid*, dan kon ik dien raad aannemen. Maar nu ik betere betaling op grond van *recht* vraag, nu kan ik in die transactie niet treden.’

En ten slotte: ‘Ik blijf dus persisteeren bij ons amendement..

voornamelijk omdat ik de grondgedachte, die ons tot dit voorstel gebracht heeft, dat wij *rechtvaardig* moeten zijn en betalen wat wij schuldig zijn, nooit kan loslaten.’

De heer Fransen van de Putte begrijpt niet waarom ‘de Minister’

(*) Uitdrukking van den Minister de Waal in de Kamerzitting van 10 November j.l.

het amendement niet vriendelijk heeft bejegend ‘als een hem welkom crediet om een *onrecht* te herstellen, dat zoo lang heeft plaats gehad.’

En de overige *(negen)* ‘geachte sprekers’?

Zij laten òf de kwestie van billijkheid of onbillijkheid, van recht of onrecht eenvoudig in 't midden of schijnen nog niet overtuigd, dat den Preanger koffieplanter *onrecht* geschiedt, òf verklaren pertinent, overtuigd te zijn van het tegendeel.

Op die negatieve en positieve overtuigingen komen we terug.

En de Minister?...

De Minister - neen ‘de Regeering’ zegt Z. Exc. van Kol. - heeft de overtuiging niet, dat de betaling van de koffie in de Preanger ‘op de voorgestelde wijze’ behoort te worden verhoogd.

Let wel: *op de voorgestelde wijze!*

Deze restrictie wettigt het vermoeden, dat ‘de Regeering’ van de *billijkheid* en *rechtvaardigheid* der tegenwoordige betaling niet zoo heel vast ‘overtuigd’ is...

De Minister verklaart dan ook iets later: ‘De Kamer begrijpe mij goed. Ik verdedig volstrekt niet den bestaanden tegen eenigen gegewenschten nieuwen toestand,’ enz. enz.

En dat de Minister in dien ‘gewenschten nieuwen toestand’, ook verhooging van den koffieprijs in de Preanger wil begrepen zien, blijkt duidelijk uit het verband, waarin hij die woorden gebruikte.

Maar de heer Van der Hucht had behalve het zedelijke nog een ander, een stoffelijk motief voor de indiening van zijn amendement. Het lijdt bij hem geen twijfel of verhooging van den koffieprijs zal leiden tot vermeerdering van koffieproductie en dus ook zijn in 't financieel belang van den Staat. ‘Ik beweer dus,’ zegt hij, ‘hoewel dat niet het hoofdmotief moet zijn, dat die slechte betaling financiëel eene groote fout is, en ik ben geheel overtuigd door hetgeen ik daar (d.i. in de Preanger) gezien heb(*), dat, wanneer het gouvernement (ik spreek nu niet van buitengewoon te betalen), wanneer men daar den werkman zijn loon betaalde, wij dan zeker bij een volgenden oogst 20000 à 25000 pikols koffie meer zouden krijgen.....

In één jaar zouden we (dus) het offer terugbekomen, dat we nu zouden brengen’(†).

De heeren Stieltjes, Mirandolle en Fransen van de Putte vereenigden

(*) De heer Van der Hucht had *honderden malen* in de koffietuinen gezien, dat de inlander, in plaats van alleen de rijpe vruchten te plukken, een tak, waaraan in den regel rijpe en groene vruchten, bloesems en reeds kiemen voor den volgenden pluk zitten, tusschen duim en vinger nam, in eens afstroopte, er de rijpe vrucht uitnam, en de rest wegwierp. Op zijne vraag: waarom doet gij dat? Ontving hij altijd tot antwoord: Och, Mijnheer, gij weet het immers zoo goed, als wij..... onze arheid en moeite worden immers toch niet betaald, en nu zijn wij er in eens af.

(†) Dit wenschte ik wel eens uitgerekend te zien.

zich volkomen met die redeneering. De heer Stieltjes ‘acht het geraamd cijfer niet overdreven, en verkrijgt ook, *f* 38 per pikol aannemende, na aftrek van omstreeks *f* 4 voor de vracht, nog 7 à 8½ ton gouds aan directe ontvangst om het verlies te dekken(*). Maar - zoo gaat de heer Stieltjes voort - men lette ook op de indirecte voordeelen. Immers is het gevolg van meerdere opbrengst van de koffie, dat de reederijen meer vrachten bekomen, en dat er meer inkomende rechten betaald worden. De fiscus krijgt er altijd zijn deel van; want als de bevolking meer geld heeft, koopt zij meer lijnwaden en andere artikelen. Men zal dus voor de schatkist direct en indirect voordeelen terugwinnen, die tegen de meerdere uitgaven opwegen, terwijl handel, industrie en reederijen er bij zullen winnen.’

‘Het is’ - aldus de heer Mirandolle - ‘een onbetwistbare regel van gezond verstand, dat bij betere betaling de bevolking liever zal willen aan plan ten, beter voor de productie zorgen en meer in het pakhuis brengen zal, dan tot nu toe het geval was bij mindere betaling.’

En ook de ervaring - herinnert de heer Mirandolle - de ervaring heeft in deze reeds uitspraak gedaan ten gunste der prijsverhooging. Immers blijkens het Koloniaal Verslag, ‘was de bevolking reeds meer geneigd, om vrijwillig rondom de tuinen beplantingen aan te leggen, sinds de prijs van *f* 3 tot *f* 6.50 verhoogd was’ enz. enz.

Ook de heer Van Voorthuysen, een der heeren, die zich maar ‘niet in het zedelijk gedeelte van het vraagstuk zullen begeven’, erkent, ‘dat er zeker wel iets voor is te zeggen, wat de toekomst betreft,’ d.i. voor de stelling: meerdere betaling zal leiden tot meerdere productie.

‘Maar de vraag is’ - zoo gaat hij voort - ‘zal die invloed zich terstond zoo sterk doen gevoelen, en is het verstandig, op dit oogenblik den sprong zóó groot te nemen?...,.....

Ware het niet verstandiger, eerst eene kleinere proef te nemen, en den prijs van *f* 6.50 te verhoogen b.v. met *f* 1 of *f* 1.50? Dan kon men zien, of die verwachtingen zich bevestigen. Als dan bij vermeerdering van den prijs, de voortbrenging, even als de welvaart, toenam, kon men op denzelfden voet voortgaan, totdat men het cijfer bereikt had, dat thans wordt voorgesteld, en had meer grond voor die gunstige verwachtingen, die door sommigen gekoesterd worden.’

Hoe deze ‘verstandige’ wenk van den voorzichtigen ‘financier’ door de voorstellers van het amendement is opgenomen, zagen we reeds uit het aangehaalde kordate bescheid van den heer Mirandolle: ‘Nu ik betaling vraag op grond van *recht*, nu kan ik in die transactie niet treden.’

(*) Van deze berekening verklaar ik niets te begrijpen. Zal de planter voor die meerdere productie *niets* ontvangen?!

De heer van Naamen van Eemnes geeft toe: '*In abstracto* is het zeker waar, dat, als men beter betaalt, er kans bestaat van beter bediend te worden. In zoo ver is het argument aannemelijk, dat verhooging van den koffieprijs in de toekomst vermeerderde en betere productie kan geven. Maar het geldt niet alleen eene finantiëele quaestie. Ook eene politieke en sociale quaestie is in het spel.'

En de overige sprekers, hoe denken zij over het *finantiëel* motief?

Eenige van hen - en onder deze de heer Sloet - laten dit motief onbesproken, andere - de HH. Hasselman, Nierstrasz en Luyben verklaren het voor niet geldig.

De heer Hasselman verhaalt het volgende: 'Er werd in een vroeger tijdperk in Kediri de aanschrijving ontvangen, dat de prijs der koffie met *f* 1 moest worden verminderd, doch dat zulks behoedzaam aan de bevolking moest kenbaar gemaakt worden, opdat er geene verkeerde gevolgtrekkingen uit zouden worden afgeleid. De regent werd geraadpleegd, en deze zeide: Heb daarover geene bezorgdheid; deel eenvoudig mede, dat de koffieprijs van dezen oogst *f* 1 minder zal zijn, en niet de minste ontevredenheid is daarvan van de bevolking te wachten. Ik heb toen den regent naar de gronden voor die opinie gevraagd, en is mij door dezen verzekerd, dat een geringe meerdere of mindere betaling bij de bevolking niet zoo zeer hoofdzaak was; maar dat zij er vooral op gesteld was, dat de haar opgelegde taak niet zou worden verzwaard'... 'Niet in meerdere betaling dus' - tot dit besluit komt de heer Hasselman, - 'maar in belangstellende en welwillende leiding van den arbeid, en in eene nauwgezette contrôle ligt het middel tot vermeerdering der productie.'

De heeren Nierstrasz en Luyben maken in deze koor met den heer Hasselman.

'De *Javaan* werkt zoo lang hij noodig heeft, om zooveel te verdienen als hij behoeft om zijne belasting te betalen en in zijne verdere behoeften te voorzien, en dan gaat hij rusten, en er is niets dan *prenta*(*), dat hem bewegen kan die rust te verstoren'. Ziedaar m.a.w. door den heer Nierstrasz de meening des ex-ministers Hasselman weêrgegeven.

En de Heer Luyben?

'Men heeft opgemerkt, dat, wanneer de bevolking beter betaald wordt, men ook spoedig meer productie zal verkrijgen. Ik geloof, dat die laatste consideratie zeer gewichtig zou zijn, indien wij handelden over voortbrenging van *Westerschen*, *Europeeschen* bodem. Maar of men nu altijd meer productie zal verkrijgen naar mate men meer betaalt in Indië, onder die bevolking, die minder naar geld en meer naar rust streeft, dan de *Europeesche*, mag ik betwijfelen.'

Men ziet het: dezelfde grondgedachte als bij de heeren Nierstrasz en Hasselman, alleen eenigszins anders geformuleerd of uitgewerkt.

(*) *Bevel* van zijne meerderen.

Maar de Minister?

De Minister vat zijne meening over het finantiëel motief samen in de volgende woorden:

‘De bewering van den directen invloed van den prijs op de productie wordt mijns inziens hoegenaamd niet geschraagd door de statistiek. Het spreekt van zelf, dat die betere betaling wel aangenamer zal zijn; maar wil men ze aanbevelen als een finantiëelen maatregel, dan vindt men daartoe geen grond in de statistiek.’

Hierop constateert de Minister, ‘dat de productie in de Preanger achteruitgaat, sedert de prijs verhoogd is,’ en staaft dit met de volgende statistieke cijfers. In 1839 bedroeg de productie 234,000 pikols, in 1842 230,000 pikols, van 1854-1858 gemiddeld ongeveer 200, van 1859-1863 gemiddeld nagenoeg 130 en van 1864-1868 gemiddeld ruim 100 pikols 's jaars.’

Men herinnere zich, dat de koffie in de Preanger betaald is van 1837-1858 gemiddeld met *f* 3,15 en dat de prijs sedert verhoogd werd tot *f* 6,50!

Wel heeft de heer Fransen van de Putte de bewijskracht, die de Minister in deze cijfers wilde leggen, eenigszins verzwakt door de opmerking, dat er in de laatste vier jaren twee slechte oogsten zijn geweest, en heeft hij verzekerd, dat eene groepeering over de laatste 5 of 6 jaren een gunstiger verhouding zou opleveren. Maar hoe men ook groepeere, men zal geen resultaat verkrijgen dat tot negatie leidt van een *feit.*

En een *feit* is het - ook de heer Van der Hucht heeft het, waarschijnlijk ondanks zich zelven, geconstateerd met betrekking tot de Preanger -, dat de koffieproductie over geheel Java sinds jaren stationair is.

Wat de Preanger betreft, nog een paar cijfers.

De jaren 1850 en 1865 behooren beide tot de betrekkelijk gunstige: en nu leverden de Preanger in 1850, 102805 pikols à *f* 3⅛ en in 1865 90878 pikols à *f* 6 de pikol; terwijl de heer Van der Hucht ons heeft meêgedeeld, dat zij in 1834, toen de prijs nog maar *f* 2.43 bedroeg, reeds 135000 pikols produceerden.

Over geheel Java - met uitzondering van de Vorstenlanden - werden van 1844-1857, dus terwijl de normale prijs het *laagst* was, gemiddeld jaarlijks 847000 pikols koffie geleverd, en van 1858-1867 - dus terwijl de prijzen steeds stijgende waren - gemiddeld 845000 pikols.

Nu zal wel niemand op grond van deze disproportie tusschen prijzen en productie gelooven, dat de *Javaan* meer en beter arbeidt voor *laag*, dan voor *hoog* loon. Maar evenmin heeft men, met deze gegevens vóór zich, recht tot de bewering dat de opbrengst van *gedwongen* evenzeer als van *vrijen* arbeid op den duur geëvenredigd zal zijn aan de meerdere of mindere belooning van dien arbeid.

Ik zeg ‘op den duur’. 't Is mogelijk, zelfs waarschijnlijk, dat

verhooging van loon *aanvankelijk* een prikkel zij tot meerdere inspanning en zorg; maar *op den duur* zal de natuurlijke weêrzin tegen *dwang* niet door *geld* geneutraliseerd, veel minder overwonnen worden, en dit evenmin in het *Oosten* als in het *Westen*, evenmin op *Java* als in *Nederland.*

Laten wij ons dus aan den eenen kant door niemand, ook door geen Kedirischen regent, diets maken, dat het den Javaan onverschillig zou zijn, of hij een gulden meer of minder voor zijn arbeid ontvangt; aan den anderen kant gelooven we gaarne, ook zonder dat een Kedirische regent 't ons verzekert, dat de Javaan, even als *wij*, *vrijheid* hooger schat dan *geld.*

Maar.... *rentrons en matière*, en zoeken we achtereenvolgens het antwoord op de vier volgende vragen:

I.	Waarop grondde zich de twijfel aan, of de ontkenning van het recht van den Preanger koffieplanter op hooger betaling voor zijn product?
II.	Waarom stemde de heer Sloet van de Beele tegen het amendement, ondanks zijne pertinente verklaring: De Preangerbevolking levert ons koffie tegen een veel te geringen prijs?
III.	Waarom bestreed de Minister de voorgestelde wijze van de prijsverhooging der koffie in de Preanger?
IV.	Welke kunnen en moeten de practische gevolgen zijn van de gevoerde debatten over het amendement Van der Hucht-Mirandolle?

Ad I^{um}. Het antwoord op deze vraag is vierledig. De twijfel aan, of de ontkenning van het recht der Preangerbevolking op hooger betaling voor hare koffie grondde zich:

a. Op twijfel aan de ongunstige finantiëele verhouding der Preangerbelastingschuldigen tegenover het gouvernement en de belastingschuldigen in de overige gouvernementslanden op Java.
b. Op de wezenlijke of vermeende welvaart en den goeden geest der Preangerbevolking.
c. Op de meerdere productiviteit der Preangerkoffietuinen boven die in de overige residentiën van Java.
d. Op het verband tusschen de prijzen der koffie en het Preangerstelsel in 't algemeen.

Het waren vooral de heeren Van Goltstein, Nierstrasz, Insinger en Van Lijnden, die twijfel opperden omtrent de ongunstige finantiëele verhouding bedoeld sub. *a.*

‘Uit de officiëele stukken, door den heer Van Deventer verzameld, en ook uit andere zeer belangrijke geschriften, - de Minister zal mij’ ('t is de heer Van Goltstein, die spreekt) ‘ten goede houden, dat ik zijne geschriften wederom aanhaal, - door hem over dat onderwerp geleverd, blijkt, dat de éénige belasting, die in de Preangerregentschappen betaald wordt, 1/10 gedeelte van het rijstgewas is[*],

(*) Blijkt, dat.... *is.* Indirect wordt hier den heer Van der Hucht, die ook andere belastingen genoemd heeft, (de heer Sloet had nog niet gesproken) een *démenti* gegeven.

en dat zelfs de bereiding van de arensuiker, die haar vroeger was opgelegd, naar ik meen in het jaar 1865 is afgeschaft.'

Hooren we nu den heer Nierstrasz: 'Dat de belasting voor den inlander in de Preanger gelijk zou staan met die in de andere residentiën, meen ik te mogen betwijfelen. Ik herinner slechts, dat de landrente van de Sawahvelden 1e soort bepaald is op □ van het product. Nu weet ik wel, dat de landrente niet tot dit bedrag wordt ingevorderd, en dat het vaderlijke bestuur van het Nederlandsch gouvernement over de *Javanen* zich wel het recht heeft voorbehouden, om □ te heffen, maar dat het in werkelijkheid veel minder is. De heffing wordt afhankelijk gesteld van de meerdere of mindere welvaart, van den meerderen of minderen overvloed in levensmiddelen, die in de gouvernements-residentiën aanwezig is.

'De geachte voorsteller van het amendement heeft reeds gezegd, dat het 1/10, dat in de Preanger voor de geestelijkheid geheven wordt, ook in de andere residentiën moet opgebracht worden, al is het dan vrijwillig. Wat de belasting op het slachten van vee betreft, is het éénig onderscheid, dat zij hier aan de regenten of de hoofden opgebracht wordt, ginds in de gouvernementskas gestort wordt.'

Iets later: '*De belasting aan de bevolking op te leggen voor feesten?* Geene belasting wordt op Java liever gedragen dan deze, mits de lieden zelven er genoegen van hebben.'

Eindelijk: 'Wat voorts het slachten betreft is het op Java, zoowel in de gouvernements-residentiën, als in de vorstenlanden volgens *adat* gebruik, dat, wanneer een karbouw of rund geslacht wordt, een bepaald *deel* daarvan aan iedere autoriteit zal worden gegeven: het dessahoofd krijgt b.v. een *poot*, de priesters een ander deel; het is evenwel mogelijk, dat zij dit tegenwoordig niet meer mogen ontvangen, maar het is eene bekende zaak voor hen, die iets van de binnenlanden van Java weten. In dat geval verkeeren dus de inwoners van de Preangerregentschappen in geen anderen toestand dan dien, welke over geheel Java gevonden wordt.'

De heer van der Hucht had, bij de toelichting van zijn amendement, gezegd: 'de Preangerman betaalt niet alleen evenveel, maar zelfs het dubbele van wat de Javaan in andere residentiën op Java betaalt.'

Met het oog op dit beweren van den heer Van der Hucht, hooren we den heer Insinger verklaren: 'Ik zal daar niet veel van zeggen: de geachte spreker kon het niet verder brengen, bij optelling, dan tot 1/10 + 1/10, dus □ van het product, als aequivalent der landrente, terwijl de geachte afgevaardigde, die na hem het woord voerde(*), aantoonde dat op Java veel meer of □ in eenige gevallen wordt betaald, de helft dus in plaats van het dubbele.' (Sic!)

Volgens den heer Van Lijnden is reeds door eenige sprekers aange-

(*) De heer Nierstrasz.

toond, dat de voorname gronden,... aangevoerd om den leveringsprijs der kofie in de Preanger te verhoogen, met name de hooge belasting, die daar wordt opgebracht, voor tegenspraak vatbaar zijn'(*).

De heer Van Naamen van Eemnes zou door de voorstellers van het amendement wenschen te worden ingelicht omtrent de vraag, 'of men in *de Preanger* zooveel minder aan belasting betaalt, dat dit opweegt tegen den minderen prijs van de koffie.

Dit, of het tegendeel, moet met juiste cijfers aangetoond worden, vóórdat men behoorlijk een oordeel vellen kan. Dit is, wanneer het op de billijkheid aankomt, de groote vraag.'

'Maar als men eene volledige opgave verlangt van hetgeen de Preangerman betaalt, dan moet men' - brengt de Minister in 't midden -.... 'tot dat verslag van 700 bladzijden(†) zijn toevlucht nemen.'

De Minister heeft gelijk: de Preangerman zal nog wel *meer* opbrengen, dan de heeren twijfelaars weten of althans *konden* weten, indien zij b.v. goed naar de heeren Van der Hucht en Sloet hadden geluisterd. Ik geloof, dat deze beide heeren aan hun betoog meer kracht zouden hebben bijgezet, indien zij daaraan een soort van vergelijkende statistieke tabel hadden toegevoegd. Maar.... of 't zou geholpen hebben?.....

Sommige heeren schijnen toch al een bijzonder slecht gehoor, begrip of geheugen te hebben, als 't op cijfers aankomt. Zoo b.v. de heer Insinger.

De heer Nierstrasz herinnert, dat het gouvernement □ van het product aan landrente heffen *mag*, maar in werkelijkheid *veel minder* heft(§).

Eenige minuten later heeft deze 'geachte afgevaardigde' volgens den heer Insinger aangetoond, 'dat in eenige gevallen □ *wordt* betaald.'

Dat de heer Van Naamen van de 'voorstellers van het amendement' wenscht te vernemen, of men in *de Preanger* zooveel *minder* aan belasting betaalt, dat dit opweegt tegen den minderen prijs van de koffie, getuigt, naar mijn bescheiden meening, van eene te groote mate van naïviteit, dan dat men ook hier niet aan.... *distractie* zou moeten denken.

We gaan over tot *b*, de wezenlijke of vermeende welvaart en den goeden geest der *Preanger*bevolking.

't Zijn alweêr, in de eerste plaats, de heeren Van Goltstein, Nierstrasz en Insinger, die ons op de hoogte zullen brengen. Zij weten ons van die welvaart en dien goeden geest aandoenlijke dingen te ver-

(*) Maar al ware dit niet zoo, vervolgt deze spreker m.a.w., 'de hooge belasting, zóó die bestond, is op zich zelve nog geen argument voor het aannemen van het amendement'! enz. enz.

(†) Van Mr. O. Van Rees over het Preangerstelsel.

(§) Waartoe die herinnering? wat geheven worden *mag* of *kan* was de vraag niet, alleen wat werkelijk geheven *wordt.*

tellen. Hooren we eerst den heer Van Goltstein: ‘De heer Van de Putte heeft ons onlangs verblijdende berichten uit het jongste koloniaal verslag voorgelezen. Maar men zie ook de vroegere verslagen in, en dan zal men telkens gunstige berichten vinden juist omtrent de *Preangerregentschappen*, ook al waren de berichten omtrent de overige deelen minder bevredigend.

In dat van 1866 onder anderen lezen wij: “De gunstige uitkomsten van den landbouw en de lagere prijzen der eerste levensmiddelen, verhoogden de welvaart van de bevolking niet alleen, maar verlevendigden ook het handelsvertier.”

In het verslag, dat de Kamer onlangs ontving, leest men dan ook niet alleen gunstige berichten omtrent de welvaart van de bevolking van de *Preanger*, maar ook van haren lust om koffie te planten.

En wanneer nu al de berichten overeenstemmen omtrent de tevredenheid van de bevolking met den prijs, dien zij ontvangt, dan gaat het toch niet aan, om zulk een tafereel op te hangen, als de vorige geachte spreker(*) gedaan heeft.

Zóó weinig, dunkt mij, is die toestand naar waarheid geschilderd, dat in het verslag van 1860, toen de betaling van de koffie nog slechts 5,25 bedroeg, de verwachting werd uitgesproken, dat de koffiecultuur in *de Preanger* volkscultuur worden zou.

Wanneer ik nu daarbij voeg, dat alle getuigenissen van hen, die den toestand met eigen oogen hebben leeren kennen, overeenstemmen, en den toestand als zeer bevredigend voorstellen, dan begrijp ik niet, hoe de geachte afgevaardigde juist tot dit voorstel gekomen is.

De heer Van der Wijck, zeker geen onbevooroordeeld getuige, en die geen zoo bijzonder teeder hart had voor het batig slot, zegt: ‘Ik ben in de gelegenheid geweest, om verscheiden gedeelten van Java zeer nauwkeurig te leeren kennen; ik ben tot de overtuiging gekomen, dat de bevolking over het algemeen wellicht nergens zoo welvarend is, als juist in *de Preangerregentschappen.*’

De heer Nierstrasz beroept zich op een getuigenis van den Minister van koloniën, ‘die hier zelf gezegd heeft, dat de *Preangerregentschappen* behooren tot het welvarendste gedeelte van Java.’

En - meent de heer Nierstrasz - ‘als men volgens algemeene getuigenis, welvaart onder de bevolking ziet, pleit dit zeker tegen verhooging.’

‘Van die bevolking nu, die zoozeer gekweld wordt door allerlei heffingen van vee, levensbehoeften, enz. lees ik’ - *alias* de heer Insin-

(*) De heer Van der Hucht, in wiens rede van bijzondere ellende, evenmin als van bijzondere welvaart in *de Preanger* sprake was.

ger - ‘op blz. 4 van het jongste koloniaal verslag: “De kleine man staat in beschaving niet achter bij den geringen Javaan; hij is een beter landbouwer dan deze, en hoe eenvoudig zijn gereedschap en huisraad zijn, toch is vooruitgang merkbaar. *De geest der hoofden en der bevolking wordt uitmuntend genoemd*, en ook die der priesters over het algemeen geprezen.”

Hoe nu zulk een onderdrukte bevolking in zoodanigen uitnemenden geest kan verkeeren, is mij (= Insinger) niet recht duidelijk.’

En de Minister, op wien de heeren Van Goltstein en Nierstrasz zich beroepen hebben, en die ‘den bestaanden toestand volstrekt niet verdedigt tegen een gewenschten nieuwen,’ de Minister, ‘die nog niet overtuigd is, dat de prijsverhooging *op de voorgestelde wijze* moet geschieden,’ acht noodig te verklaren, ‘uit geen enkel recent bericht te hebben kunnen opmaken, dat de toestand daar slechter dan elders, of, op zich zelf beschouwd, slecht zou zijn.’

‘Men heeft’ - zoo gaat de Minister voort - ‘gisteren eenige vroegere verklaringen van ervaren ambtenaren daaromtrent aangehaald. Ik neem de vrijheid tevens de aandacht te vestigen op blz. 119 van het onlangs ingediende koloniaal verslag, waar, volgens mededeelingen van een zeer gemoedelijk resident, wordt gemeld: Had het vroeger nog al moeite in, om de bevolking in den pluktijd naar de tuinen te krijgen, thans is dit, ondanks het bezwaar der afstanden, grootendeels anders, en daar waar de tuinen niet te ver van de woningen der planters liggen, en de koffiepakhuizen in de nabuurschap zijn, is de bevolking zelfs met de cultuur ingenomen en *ziet men ook vrijwillige aanplantingen* doen.’

‘Dat is mijns inziens’ - 't is nog de Minister die spreekt - ‘geen toestand, om met allen mogelijken ijver juist dat onderwerp ter hand te nemen(*).

En die berichten zijn, dunkt mij, niet van zoodanigen aard, dat de Kamer, bij wijze van amendement op zijne begrooting, aan den Minister zou moeten te kennen geven, dat hij dit vergeten heeft.’

Wat is er nu van de welvaart en van 't verband tusschen die welvaart en den prijs der koffie in de Preanger?.....

De heer Sloet, die na de heeren Van Goltstein en Nierstrasz het woord voerde, stelde tegenover de gunstige getuigenis van den heer Rochussen, het ongunstige gevoelen van den heer Van Hoëvell en komt tot de conclusie, ‘dat de waarheid wel in 't midden zal liggen.’ Hieruit mogen we reeds afleiden, dat op de *algemeenheid* dier gunstige getuigenissen(†) wel iets valt af te dingen. Er hangt in deze veel, ja alles af van de omstandigheden waaronder en de wijze, waarop men waarneemt.

Aan 't oog van een hooggeplaatst ambtenaar die zijne periodieke,

(*) De Minister bedoelt hier niet zoozeer de verhooging van den koffieprijs, als wel de herziening van het Preangerstelsel.

(†) Zie de desbetreffende verklaringen der heeren Van Goltstein en Nierstrasz.

officieele tournées maakt of voor een particulier, die onder dergelijk ‘hoog geleide’ land en volk bezoekt, doet zich een en ander allicht *couleur de rose* voor.

De reden ligt voor de hand: de inferieure Europeesche ambtenaren, de regenten en hoofden zijn van de komst der hooge gasten geprevenieerd, en 't spreekt van zelf, de ‘groote heeren’ vinden de zaken gaarne ‘in orde,’ in *optima forma.* Van de bedrijvigheid, die aan de komst dier ‘groote heeren’ pleegt vooraf te gaan, zouden curieuse staaltjes te verhalen zijn.

Z., de pseudonieme schrijver van het reeds eenige malen aangehaalde artikel in het O. Bat. Handelsblad en zonder twijfel een bewoner van de Preanger(*), heeft met eenige bevreemding in de jongste koloniale bijdragen van den heer E. de Waal de gunstige beoordeeling(†) van den toestand der Preanger bevolking gelezen en vraagt:

‘Hoe kan het zijn, dat zoo menigeen zich door den *schijn* verblinden liet? Durft men dan in gemoede en met voldoende wetenschap beweren, dat in Soekapoera welvaart heerscht? Kan men met den vermeenden vooruitgang en het gedachte geluk der bevolking, de gedurig wederkeerende duurte van voedingsmiddelen in de afdeeling Tjandjoer verklaren?

Is het bestaanbaar met de gezonde rede, dat men zich een volk gelukkig denkt, 't welk gedurig door ongeloofelijke praalzucht en feestlievendheid van zijne regenten en hoofden tot opoffering van tijd en goed gedwongen wordt? Zij 't ook, dat *die* dwang niet algemeen *onwelkom* is en zijne eigenaardige genietingen meêbrengt, hij is in strijd met een gezonden toestand, met de allereerste voorwaarden tot zelfstandige ontwikkeling.’

Hij - Z. - gelooft, dat er in de *Preanger* tot heden, dank zij den rijkdom van klimaat en bodem, dank zij de lijdzaamheid en de geringe behoeften van een goed volk, *schijn* van welvaart en vooruitgang mogelijk was; maar dat *wezenlijke* welvaart alleen de vrucht zal kunnen zijn van de slaking der banden, waardoor tot heden de Preanger-bevolking werd belemmerd. In het algemeen toch zou men kunnen zeggen - beweert Z. - dat al de individuen in de Preanger zich in hunne hoofden en met deze ten slotte in hunne regenten oplossen.

En willen we weten, hoe 't er vroeger - b.v. vóór 1830 - in de Preanger uitzag, de heer A. de Wilde zal onze weetgierigheid bevredigen. In zijne monografie lezen we blz. 45: ‘De gemeene man denkt er veelal zelfs niet aan, om zijne welvaart te verbeteren, wijl hij beducht is, naarmate hij meer bezit, genoodzaakt te zullen zijn, meer op te brengen.’

(*) Ik hek voor die meening bijzondere, afdoende gronden.

(†) Gegrond vooral op de getuigenissen der oud-residenten Overhand en Van der Wijck.

Blz. 133: ‘Het is een bedroevend schouwspel, te zien, dat dáár(*), waar de aarde zoo willig is in het voortbrengen van alles wat tot levensonderhoud gevorderd wordt, deszelfs bewoners zich in zulk een jammerlijken toestand bevinden.’

Blz. 195: Het zijn de Regenten en Hoofden, die hunne onderhoorigen op verregaande wijze knevelen; want niets is er, dat de gemeene man zijn eigen noemen kan; zelfs van zijne kinderen, *zoo onder deze meisjes gevonden worden*, *die er wel uitzien*, is hij niet zeker’ enz. enz.

Blz. 196 en 197: ‘Buiten dit alles zouden er nog vele stukken betrekkelijk de handelwijze der regenten van het grootste aanbelang en waarvan men gruwen zou, kunnen verhaald worden, indien de rivieren, welke achter de Dalms of verblijfplaatsen der Regenten loopen, spreken of getuigen konden.’

Goddank! dat de schrijver spreekt van een tijdperk, dat zoover achter ons ligt! Maar zullen we nu gelooven, op gezag van een drieof viertal ooggetuigen [want tot dit getal wordt toch werkelijk de quasi-algemeene, gunstige getuigenis, voor zoover ze tot ons kwam, gereduceerd en daar tegenover staat dan het gezag van evenveel andere ooggetuigen] dat sedert 1830 *tout va pour le mieux du monde dans la meilleure des résidences?* Zullen we, om maar iets te noemen, ignoreeren, dat er, ná 1830, gedurig volksverloop plaats had wegens den druk der indigocultuur?

Ik geloof, dat we wel zullen doen ons voorloopig te vereenigen met de conclusie van den heer Sloet, ook ondanks het *optimisme*, waartoe de jaarlijksche koloniale verslagen schijnen uit te noodigen.

't Zij verre van mij, aan die officieele verslagen geene groote waarde toe te kennen, maar waar het de kenschetsing en waardeering van *toestanden* geldt, is men volkomen gerechtigd de ‘officieele waarheid’ niet voetstoots als ‘de waarheid’ te erkennen en aan te nemen.

Dat de *Preangerregentschappen*, onder *normale* omstandigheden voor eene enorme ontwikkeling vatbaar zijn boven de meeste overige residentiën van Java is niet twijfelachtig. Het gunstige klimaat - vooral ook voor de rijst-cultuur wegens de milde, veelvuldige regens -, de rijke bodem, het erfelijk individueel grondbezit, het verbod van 't amfioenschuiven, ziedaar een viertal gegevens(†), die machtige factoren tot ontwikkeling en bloei zouden kunnen zijn en die, gelukkig voor de bevolking, *nu* althans het vigeerende stelsel van *veel nemen en weinig geven* in zijne werking min of meer verlammen of neutraliseeren.

Maar gesteld al, dat de welvaart der *Preanger*bevolking reeds nu een feit ware, zou daaruit volgen, dat den *Preanger*koffieplanter door

(*) De schrijver heeft hier bepaald het oog op de Zuiderdistricten in *de Preanger*.

(†) De heeren Stieltjes en Mirandolle hebben er in de zitting van 10 November j.l. op gewezen.

De opiumpacht is, gelijk de heer Stieltjes meêdeelde, in *de Preanger* afgeschaft door den resident Van der Capellen, den broeder van den Gouverneur-Generaal van dien naam, en tijdens diens bestuur.

't gouvernement betaald wordt wat hem toekomt? En indien *niet*, zou dan die welvaart op zich zelve voor 't gouvernement eene reden mogen zijn, om den *Preanger*man te onthouden, wat het hem verschuldigd is?

Wie deze beide vragen bevestigend durft beantwoorden, moet over meer ruimte van conscientie dan van gezond verstand te beschikken hebben.

Aan *zijn* adres de volgende puntige en gepaste terechtwijzingen van den heer Stieltjes: ‘Die meerdere welvaart zal toch wel niet komen van het *mindere* loon? Zulk een exceptioneel land is Java toch niet, dat de lieden er rijk worden door 't geen ze *niet* krijgen?’

En verder: ‘Nu noem ik het toch vreemd, aan eene bevolking die het wel gaat, omdat zij geen opium gebruikt, minder te betalen naarmate zij eenig vermogen heeft. Naar dat stelsel zou men ook hier te lande een generaal, minister of anderen ambtenaar, omdat hij eenige fortuin bezit, minder kunnen bezoldigen.

Het is in ieder geval vreemd, een volk, dat door beter gedrag, door onthouding van opium, door vlijt, tot meerdere welvaart is gekomen, voor die meerdere welvaart te straffen door minder loon.’

Op hetzelfde aanbeeld slaat de heer Mirandolle, als hij vraagt: ‘Heeft men, als men iets betalen moest, ooit beweerd, dat men zwarigheid maakt om het te doen, omdat de Crediteur in welvarenden toestand is?’

We zijn nu genaderd aan *c*: de meerdere productiviteit der *Preanger* koffietuinen boven die in de overige residentiën op Java.

Oppervlakkig beschouwd, ligt in die meerdere productiviteit werkelijk de oplossing der vraag: Waarom wordt den *Preanger*koffieplanter minder voor zijn product betaald dan den koffieplanter in 't overige gedeelte van Java? - Indien toch de *Preanger*koffieplanter, dank zij de meerdere productiviteit zijner boomen *in denzelfden tijd en met hetzelfde arbeidsvermogen* meer koffie produceert, dan de koffieplanter elders, dan is het niet onbillijk - in aanmerking genomen, dat cultuurdienst in den grond der zaak niet anders is, dan een vorm van belasting - dat hij voor eene zekere bepaalde hoeveelheid van zijn product *minder* betaling ontvangt dan de planter elders voor *dezelfde* hoeveelheid.

En nu bewijst de heer Insinger uit het koloniaal verslag van 1866, dat in de *Preangerregentschappen* een pikol koffie geoogst wordt(*) van 193 vruchtdragende boomen, terwijl daarvoor in Japara noodig zijn 420, in de Kadoe 436 en in het vruchtbaarste gedeelte van de residentie Banjoemaas, waar de tuinen liggen ter hoogte van 3000 voet, 357 boomen.

De heer Saaijmans Vader berekent dan ook, dat een *Preanger* koffieplantend gezin, indien het *f* 13 per pikol ontving, dagelijks 70 cts.

(*) Lees: ‘in een bepaald jaar geoogst *is*.’

zou verdienen, terwijl in het overige van Java, waar vruchtbaarheid heerscht, slechts 47 cts. als dagloon zou worden genoten; een verschil zóó aanzienlijk, dat men mag aannemen: ('t Is de conclusie of liever conjectuur, waartoe de heer Saaijmans komt) ‘dat uit dien hoofde het gouvernement, ten einde meer *gelijkheid* te doen plaats vinden, eene mindere inkoopsom voor de koffie in de *Preangerregentschappen* gesteld heeft.’

We zullen straks zien, in hoever de berekening en de conclusie of conjectuur van den heer Saaijmans gegrond zijn.

Eerlijk en ernstig gemeend waren ze zeker. Immers onmiddellijk na 't voorafgaande laat de ‘geachte spreker’ volgen: ‘Intusschen is het gebleken uit het laatstvoorgaand Regeeringsverslag, dat de bestaan hebbende koffietuinen in de genoemde regentschappen eene aanmerkelijke verandering hebben ondergaan, en niet minder dan een aantal van twee millioen koffieboomen aldaar zijn afgeschreven geworden. Het schijnt namelijk, als zou de grond door de langdurige teelt aan vruchtbaarheid hebben verloren, zoodat men nieuwe gronden tot tuinen heeft moeten aanleggen, die, zoo ik wel geinformeerd ben, minder gunstige verwachting, uithoofde van derzelver ligging, voor de toekomst geven, en men dus niet meer op die hooge opbrengst als vroeger durfde rekenen. Mocht dit zijn, en de koffietuinen in de *Preanger* meer met het overige van Java door verminderde opbrengst gelijk worden, dan zou ik mij geheel met het voorgestelde amendement kunnen vereenigen; het zou mij dus aangenaam zijn, door den Minister, die zeker wel in de gelegenheid zal zijn inlichtingen desaangaande te kunnen geven, te mogen vernemen, of het mij medegedeelde al dan niet op waarheid berust, ten einde daarnaar te regelen de stem, die ik zal uitbrengen.’

In 't voorbijgaan gezegd: de Minister heeft de verlangde inlichtingen niet gegeven, en de heer Saaijmans Vader heeft gestemd *tegen* het amendement.

Den heer Luijben komt het nog niet zeker voor, ‘dat de mindere betaling, waartegen het amendement gericht is, eene onbillijkheid is te noemen;’ ja het komt hem zelfs waarschijnlijk voor, ‘dat zij geene onbillijkheid is.’ - Immers ‘het is volstrekt geene onbillijkheid, dat men voor dezen pikol koffie van zekere hoedanigheid *f* 6,50 en voor genen pikol van gelijke hoedanigheid *f* 13 betaalt. Het is billijk, als slechts de arbeid betaald wordt, dat voor een pikol geteeld op vruchtbaren grond, dus waar men, om te verkrijgen, minder heeft moeten arbeiden, minder betaald wordt dan voor een pikol geteeld op minder vruchtbaren grond en die dus meer arbeid gevorderd heeft.....

Ik geloof (dus) dat de onbillijkheid elders zit dan waar men ze zoekt.....

Het kan zijn, dat we de billijkheid herstellen door eene betere verdeeling van de daarvoor tot heden verstrekte geldsommen te maken.'

De heer Luijben geeft hier wel blijk van groote vasthoudendheid. Hij wil liefst geen penning meer aan de koffie besteden, 'dan de daarvoor tot heden verstrekte geldsommen.' Maar de bedenking en de wenk in zijne woorden vervat verdienen ernstige overweging.

Onderzoeken we nu, of er grond bestaat voor de conjectuur van den heer Saaijmans Vader, 'dat het gouvernement - lettende op de meerdere productiviteit der Preangerkoffietuinen - eene mindere inkoopsom voor de koffie in de Preanger-regentschappen gesteld heeft, ten einde (aldus?) meer *gelijkheid* te doen plaats hebben.'

Ons onderzoek kan eenvoudig en kort zijn.

Uit het vorig koloniaal verslag blijkt, dat de Preangerkoffieplanters hebben geleverd van 1859-1868 gemiddeld 115000 pikols koffie 's jaars. Dat product is verkregen van 40 à 45 mm. boomen, dus van p.m. der vruchtdragende boomen van geheel Java. En geheel Java, de vorstenlanden uitgezonderd, leverde in het genoemde 10jarige tijdperk p.m. 840000 pikols 's jaars, d.i. ruim het *zevenvoud* van het Preangercontingent.

Het is dus *onwaar* of - met parlementair *euphemisme* gesproken - *onjuist*, dat in de Preanger-regentschappen *in den regel* betrekkelijk meer koffie geproduceerd wordt, dan elders op Java. De conjectuur van den heer Saaijmans Vader hangt dus reeds in de lucht.

Maar gesteld, dat dit eerste deel van ons onderzoek tot eene tegenovergestelde uitkomst hadde geleid, wat dan?.....

Dan had nog moeten blijken, dat sedert 1858 één koffieboom in de Preanger gemiddeld het *dubbele* heeft opgeleverd van één koffieboom in de overige gouvernementslanden op Java.

En dan?....

Dan zou men nog mogen vragen: Waarom alleen in de Preanger een beginsel toegepast, waaraan men elders op Java niet schijnt te denken: het beginsel namelijk van betaling in evenredigheid tot den gepraesteerden arbeid, niet tot het geleverd product?

En waarom, wanneer men dat beginsel in de Preanger toepassen *wil*, het daar niet zuiver, niet konsekwent toegepast, d.i. *niet* residentiesgewijs, maar districts- maar dessa's gewijs(*)?

En zóó zou men kunnen voortgaan met vragen naar beginselen en konsekwentie, totdat men zich herinnerde, dat het ingestelde onderzoek naar de deugdelijkheid van des heeren Saaijmans' conjectuur afgeloopen, en dat het vragen naar beginselen en konsekwentie van ons koloniaal gouvernement niet aan de orde - om niet te zeggen 'ondeugend' - is.

Aan de orde is nu het onderzoek naar 't verband tusschen het Pre-

(*) In het Soekapoerasche b.v. wordt gemiddeld niet meer dan één pikol verkregen van duizend boomen: in 1850 bedroeg daar de opbrengst 1 pikol van 1900 boomen.

angerstelsel in 't algemeen en de prijsbepaling der koffie in de Preanger.

Het Preangerstelsel!.... Wat is dat?

'Vraag het aan een reactionair oudgast' - zegt de heer Sloet - 'en hij wijst u op den *hadat*' .....

'Vraag het aan de legisten, die meenen zich te kunnen beroepen op de wet' - zoo gaat de heer Sloet voort - 'zij verwijzen u naar art. 64 van het Regeerings-reglement van 1836. Daar lezen wij - en in een ander Regeerings-reglement, dat van het jaar 1830, art. 76, komt het ook voor - 'dat de twee voorgaande artikelen (die het landrentestelsel in 't algemeen regelen) niet in de Preanger-regentschappen zullen gelden, maar dat daar de bestaande inrichtingen ongeschonden zullen worden bewaard, zoolang daaromtrent niet anders door den koning zal worden bevolen, en dat mitsdien de grondhuur, aan den lande verschuldigd, bij voortduring zal worden voldaan door middel eener verplichte teelt en levering van producten, en niet anders.'

Hierop geeft de heer Sloet eene soort van historische schets van den oorsprong en de ontwikkeling der 'toestanden, die men in de Preanger-regentschappen aantreft en waaruit het stelsel is ontsproten.' Interessant is die schets op zich zelve zeker, maar geeft ze antwoord op de vraag: Wat is het Preangerstelsel? Misschien kan de volgende verklaring als antwoord op die vraag dienen:

'En zoo bestaat ten huidigen dage nog het Preangerstelsel. De bevolking betaalt aan de regenten belasting, die daarin hunne bezoldiging vinden, en levert ons koffie voor een veel te geringen prijs.'

Maar een weinig later vernemen we van denzelfden spreker: 'De grootste inbreuk, die gemaakt is op het Preangerstelsel, zoodanige inbreuk, dat het Preangerstelsel daardoor als het ware gedood is, ligt in het Regeerings-reglement, dat thans geldt. Daarin wordt het gebod, om dat Preangerstelsel ongeschonden te laten, niet gevonden. Niettegenstaande bij de behandeling van die wet schriftelijk en mondeling door eenigen in deze Kamer de wensch werd te kennen gegeven, om het Preangerstelsel te laten bestaan, is dat er niet ingekomen.'

Hoe nu? Het Preangerstelsel, is 'als het ware gedood' in 1854, en toch bestaat het 'nog ten huidigen dage?'

Zoo is het, verzekert de heer Sloet; maar 'dat stelsel moet en zal verdwijnen; het ligt niet alleen in den geest van het Regeerings-reglement, maar ook - naar ik overtuigd ben - op den weg van den Minister van Koloniën.'

Met uw verlof, verbetert de heer Mirandolle, spreek me niet meer van het Preangerstelsel; tracht vooral niet, er eene definitie van te geven. We hebben 't gehoord: 'de (?) definitie, die de heer Sloet ons gaf, maakt de zaak waarlijk niet duidelijk. Hoe kan het ook anders? *Er bestaat geen Preangerstelsel.* Er zijn nog eenige bepalin-

gen uit den tijd van de Oost-Indische compagnie overgebleven, die den dood van dat lichaam hebben overleefd en nu nog als het ware rondwaren. *Maar een stelsel bestaat er niet.*

Eenige bepalingen, die den dood van een lichaam (de Oost-Indische compagnie) hebben overleefd, nu nog als het ware (als schimmen in het duister?) rondwaren!!

Hu! men zou er akelig van worden!

Met dat al.... de verbetering (?) van den heer Mirandolle "maakt de zaak waarlijk niet duidelijk."

Preangerstelsel? Geen Preangerstelsel?

Maar laten we den kostelijken tijd niet verbeuzelen met... woordenzifterij!

De heer Mirandolle, die ons zoo even nog verzekerde, dat er geen Preangerstelsel bestaat, zal ons nu *implicite* zeggen, waarin dat nietbestaande stelsel bestaat. "Waarin - vraagt hij - kan de hervorming van het Preangerstelsel bestaan?" En zijn antwoord, zoo kort en duidelijk mogelijk, luidt: "In niets anders, dan dat het gouvernement zelf de belasting zal heffen en de ambtenaren salarieeren, in plaats dat de ambtenaren zelve de belasting heffen en zich zelven betalen."

Volgens den heer Mirandolle bestaat dus het Preangerstelsel in niets anders, dan hierin, dat de ambtenaren zelve de belastingen heffen en zich zelven (met het bedrag dier belastingen) salarieeren;' wat al tamelijk gelijkluidend is met de definitie (?) van den heer Sloet: 'De bevolking betaalt belasting aan de regenten, die daarin hunne bezoldiging vinden,' enz.

Niet minder kort en duidelijk is eene bepaling, die de heer Stieltjes op Java zelf heeft opgedaan.

'Het Preangerstelsel - verklaarden hem sommige ambtenaren en (of?) particulieren - bestaat daarin, om van den Soendanees zooveel mogelijk te halen en hem zoo min mogelijk te laten.'

De heer Nierstrasz, die er natuurlijk ook iets van weet, schijnt het eigenaardige van het Preangerstelsel hierin te zoeken, 'dat de Preanger niet is een *pays conquis*, dat een gedeelte daarvan is overgegaan aan de Compagnie, en dat in de overgangsbepalingen uitdrukkelijk aan de regenten praerogativen zijn verleend, welke aan de andere regenten van Java nooit verleend, en dus nooit ontnomen zijn.'

De heer Sloet is van eene andere meening en wijst de heer Nierstrasz over diens meening nadrukkelijk terecht. Na ons geleerd te hebben, dat de Compagnie zich weinig om de regenten bekommerde, wanneer deze maar voldeden aan de verplichting tot het leveren van koffie, katoen, peper en meer andere zaken; en dat de geheele Preangerregentschappen stonden onder een ambtenaar van de Compagnie, die den titel had van commissaris over de zaken van den inlander, gaat de heer Sloet aldus voort: 'De heer Nierstrasz heeft er op gewezen,

dat die regenten eene zekere soort van zelfstandigheid zouden getoond hebben bij het sluiten van contracten voor hen bedongen. Dit is volstrekt het geval niet. Die contracten zijn niet met de regenten gesloten, maar met degenen, die boven hen stonden. Daarvan zijn eene menigte bewijzen voorhanden. Willekeurig toch heeft de Oost-Indische Compagnie de contingenten veranderd, verhoogd, soms verminderd. Met de regenten kwam zij in geen andere aanraking, dan dat zij hun steeds herinnerde om de contingenten te betalen. Ik weet het, er is meermalen gezegd en geschreven, dat de regenten in de Preangerregentschappen de vorsten van die landen zouden zijn. De verandering van die contingenten bewijst reeds het tegendeel; zij stonden onder de Compagnie.....,.....

Later werden regenten verplaatst, regentschappen gesplitst en weder bij elkander gevoegd(*).....

Zeker is het, dat de regenten van de Preangerregentschappen dienaren zijn van onzen Staat. Zij worden door ons aangesteld en ontslagen, maar niet door ons bezoldigd.'

De heeren Mirandolle en Fransen van de Putte releveeren en bevestigen een en ander nog met enkele woorden.

'De bevolking' - zegt de heer Mirandolle - 'moest de koffie bij de hoofden inleveren, en de hoofden leverden ze weder in bij de Compagnie. Van daar dan ook, dat de regenten in dien tijd *leveranciers* genoemd werden. Het waren ook niet anders dan koffieleveranciers, met welke men nooit tractaten sloot; die sloot men met hunne meerderen, maar..... contracten van aanneming. Men ontnam hun zelfs geheele streken, voegde die bij andere districten of verkocht gedeelten daarvan tot privaat eigendom, zoodat van tractaten wel geen sprake zijn kan.'

En de heer Fransen van de Putte constateert kort en goed, 'dat de macht van de regenten in de Preanger, niet alleen in zaken van justitie, maar ook van administratie, herhaaldelijk is ingekrompen.'

Voegen we, ten slotte, nog hierbij, de volgende getuigenis van Z.(†): 'Een nauwgezette studie en een grondig onderzoek hebben de vermeende *rechten* van de Preanger-regenten zeer verdacht -, en het Preangerstelsel tot een zieken man gemaakt.'

We willen 't er nu maar voor houden, dat het een moeilijke Aufgabe is, van het Preangerstelsel een volkomen juiste definitie te geven, en ons voorloopig neêrleggen bij de wetenschap, dat men *tradi-*

(*) In 1812 werden zelfs - ook dit herinnert de heer Sloet in den loop zijner rede - door het Engelsche tusschenbestuur eenige landerijen, thans bekend onder den naam van Soekaboemi en Tjipoetri, verkocht. Den 14den Januari 1823 werden die landen door de Indische Regeering weêr ingekocht.

(†) De reeds aangehaalde schrijver in het O. Bat. Handelsblad.

tioneel en *conventioneel* met de benaming ‘Preangerstelsel’ aanduidt ‘de bijzondere inrichting(*), volgens welke de Preangerbevolking tot heden gehouden is, belastingen op te brengen aan hare regenten, hoofden en priesters en koffie te leveren aan den Staat *tegen den prijs door 't gouvernement te bepalen.*’

En nu keeren we terug tot de hoofdvraag, die we ter beantwoording aan de orde stelden: Bestaat er verband - en zoo ja welk verband - tusschen het Preangerstelsel in 't algemeen, en den prijs door 't gouvernement voor de Preangerkoffie te bepalen.’

Of er verband tusschen die beide zaken bestaat? - Wel zeker! - zegt de heer van Goltstein - want... ‘het Preangerstelsel is van geheel bijzonderen aard, zoowel staatkundig als oeconomisch, en heeft van oudsher bestaan;’ *ergo?*.....

Wel zeker! zegt de heer Hasselman, ‘in de *Preanger* is de koffiebetaling niet af te scheiden van den bijzonderen toestand, waarin die residentie nog altijd is blijven verkeeren.’

Zonder twijfel! zegt de heer van Naamen van Eemnes, ‘het geldt niet alleen eene finantieele kwestie. Ook een politieke en sociale kwestie is in 't spel. Men weet toch, dat de toestand in de *Preanger*-regentschappen een andere is, dan in de overige gedeelten van Java.’

Juist mijne meening! - zegt de heer van Lijnden van Sandenburg. ‘Ik zou der Kamer willen vragen, of zij, na de breedvoerige behandeling van de kwestie, of de voorgestelde verhooging van den leveringsprijs der koffie in de *Preanger* al dan niet in verband staat met het Preangerstelsel, niet van oordeel is, dat hier wel degelijk groote politieke consideratiën aanwezig zijn, of het hier niet geldt eene materie, die aanleiding geeft tot *considerations of public policy.*’

Van dezelfde opinie! - laat de heer Nierstrasz doorschemeren. ‘Maar.... de vraag, door den heer Stieltjes het eerst gedaan, in hoeverre de verhooging van het plukloon in de *Preanger* met het stelsel van dat gewest in verband staat, is reeds door anderen voldoende beantwoord.’

‘*Dit* is zeker,’ - constateert de heer Luyben met principieel-wetenschappelijke bescheidenheid - ‘dat de mindere betaling voor de koffie in de *Preanger*-regentschappen samenloopt met een bijzonderen politieken toestand in dat gewest, en dus is het *mogelijk*, dat die mindere betaling, *althans voor een deel*, ook wordt voortgebracht door dien politieken toestand.’

Verband tusschen het *Preanger*stelsel en den prijs der koffie of de verhooging van dien prijs in de *Preanger?* - Zoo vragen ook de heeren Stieltjes, Mirandolle en Fransen van de Putte. En 't antwoord van den heer Stieltjes is: ‘Ik voor mij geloof niet, dat het *Preanger*stelsel direct met de betaling der koffie in verband staat. Uit de bijlagen van het koloniaal verslag van 1866 zie ik, dat van 1833 tot

(*) Uitdrukking van den Minister De Waal.

1843 *f* 2,53 is betaald, doch in 1837 en 1838 *f* 3,12[5]; in 1859 werd betaald *f* 5, en dit is achtereenvolgens geklommen tot *f* 6,50; dit gebeurde alles onder het *Preanger*stelsel, zoodat dit stelsel niet zoo direct in verband staat met de betaling der koffie, en men deze herhaaldelijk veranderd heeft, zonder het *Preanger*stelsel te veranderen. Welke reden kan er dan bestaan, om op dien weg niet voort te gaan?'.....

Ziedaar een antwoord den heer Stieltjes waardig: eenvoudig, praktisch en helder als kristal. Wat hij laat volgen, lijdt min of meer aan begripsverwarring.

En 't antwoord van den heer Mirandolle? 'Men heeft het voorstel door ons gedaan, in verband gebracht met het *Preangerstelsel*, en daarin een politiek bezwaar gevonden tegen het aannemen van ons amendement.....

De minister heeft gezegd: de bepaling van den koffieprijs hangt nauw samen met het Preangerstelsel....' (Met uw verlof, mijnheer Mirandolle, dat is niet volkomen *juist*: dat heeft de minister *niet* gezegd. *Wat* de minister *wel* gezegd heeft, zullen we straks vernemen.) 'Indien wij dus' (Dat 'dus', is hier *dus* niet op zijn plaats!) 'eene hervorming in het Preangerstelsel willen tot stand brengen, waartoe wij bereid zijn, dan moet de regeling van den koffieprijs wachten, totdat die hervorming voorbereid en tot stand gebracht zal zijn. Is die redeneering juist, mijnheer de voorzitter?'

Die redeneering, mijnheer de spreker, is *onjuist*, omdat de praemisse niet *juist* is, en aangezien die praemisse van *uwe* vinding is, zoo is ook de *onjuistheid* der redeneering voor *uwe* rekening, niet voor die van den minister. Hetzelfde kan gelden voor de volgende frazes: 'Kan men niet even goed eerst de koffiebetaling regelen, en die naar recht en wet doen plaats hebben, dan eerst de betaling der hoofden en de heffing van de landrente veranderen? Kan het eene niet even goed, als het andere, voorgaan of omgekeerd? Er bestaat hoegenaamd geen verband tusschen die twee zaken.'

De waarde van deze geheele beschouwing zullen we later toetsen aan hetgeen *werkelijk* door den minister over de verbandskwestie is gezegd.

Hooren we nu nog den heer Fransen van de Putte over die kwestie: 'In 's ministers verzet tegen het amendement, heeft hij de herziening van het Preangerstelsel onafscheidbaar gekoppeld aan de prijsverhooging der koffie.' (Zóó is het) 'De heer Stieltjes heeft echter uitnemend de afscheiding van die twee zaken betoogd.' Dit is zoo *niet.* De heer Stieltjes heeft 'uitnemend' betoogd, dat er geen direct verband bestaat tusschen 'het Preangerstelsel' en de betaling der koffie. Hij is schuldig gebleven het betoog, dat er geen verband zou be-

staan tusschen ‘de herziening van het Preangerstelsel’ en de (voorgestelde) prijsverhooging der koffie. We hopen dat straks nader aan te toonen.

De verkregen resultaten van ons onderzoek naar *a* het vigeerende belastingstelsel in de Preangerregentschappen, *b* de welvaart der bevolking, *c* de productiviteit der koffietuinen, in verhouding tot die in het overig gedeelte van Java, *d* het wezenlijk of fictief verband tusschen het Preangerstelsel in 't algemeen en de prijsbepaling der koffie in de Preangerregentschappen, laten zich, ten slotte, tot de volgende stellingen resumeeren:

I. In de Preangerregentschappen worden meer belastingen geheven door de regenten, hoofden en priesters, dan elders op Java door 't gouvernement: de bepaling van *lagere* koffieprijzen in die residentie laat zich dus niet rechtvaardigen door de vrijstelling der bevolking van het betalen der landrente.

II. De bijzondere welvaart der Preanger bevolking is meer schijnbaar dan wezenlijk, maar zou - *casu quo* - geen verschooning, - veel minder geldig motief zijn voor de handhaving der bestaande prijsverhouding.

III. In verhouding tot het aantal vruchtdragende boomen, is de gemiddelde opbrengst der koffiecultuur in de Preangerregentschappen niet hooger dan elders op Java, en kan dus geen grond zijn voor mindere betaling van wege 't gouvernement.

IV. Het gouvernement is, in de bepaling van den koffieprijs, in de Preangerregentschappen, evenmin als elders in de gouvernementslanden op Java, door tractaten met de regenten, hoofden of bevolking gebonden.

V. De eenige maatstaf, waarnaar het gouvernement den prijs der koffie in de Preanger, even als elders, behoorde te regelen, is die van recht en billijkheid, in verband met art. 56 § 4 van het RR.

VI. Uit de beide vorige stellingen is af te leiden, dat er geen direct verband bestaat tusschen het Preangerstelsel als zoodanig en de betaling der koffie in de Preangerregentschappen.

VII. Recht en billijkheid beide, in verband met art. 56 § 4 van het RR., eischen, dat den Preanger koffieplanter *meer* voor zijn product worde betaald, dan hij er tot heden voor ontving.

VIII. Dat het gouvernement tot heden den rechten maatstaf in de Preangerregentschappen niet toepaste, heeft zijn *schijngrond* in den bijzonderen politieken en socialen toestand, waarin de bevolking verkeert, zijn *wezenlijken grond* in kwalijk begrepen finantieel staatsbelang.

IX. De toepassing eener extra-baatzuchtige politiek in de Preangerregentschappen werd mogelijk gemaakt en indirect bevorderd *a* door het belang, dat de Preanger priesters - misschien ook enkele regenten en hoofden - bij 't behoud van het Preangerstelsel hebben, *b* door de gedweeë natuur en de afhankelijkheid der bevolking.

X. In de beide vorige stellingen ligt opgesloten, dat het Preangerstelsel, ofschoon niet in direct verband staande met de prijsbepaling der koffie in de Preangerregentschappen, toch tot heden op die bepaling van invloed is geweest.

Ad II^{um}. Waarom stemde de heer Sloet van de Beele tegen het amendement, ondanks zijne *pertinente* verklaring: De Preangerbevolking levert ons koffie tegen een veel te geringen prijs?

De heer Sloet had zich - ik heb het al ter loops gezegd - *voorwaardelijk* verklaard vóór het amendement.

Welke voorwaarde had hij gesteld?

Beantwoorden we die vraag met zijne eigene woorden: ‘Wanneer nu de minister, zooals wij vernomen hebben in 't bezit der betrekkelijke stukken, verklaart, dat hij met een eenigszins versnelden pas het Preangerstelsel wil opheffen, dan wil ik hem ook, zelfs voor het aanstaande jaar, in staat stellen, om tegenover afstand der landrente aan 't gouvernement, aan de bewoners der Preanger te geven wat hun toekomt.’

't Is duidelijk: de heer Sloet wil de verhooging van den koffieprijs in den zin bedoeld door de voorstellers van het amendement, doen samengaan met de opheffing van het Preangerstelsel en invoering van het landrentestelsel in de Preanger. En hij is zoo vast overtuigd van de wenschelijkheid, ja de dringende noodzakelijkheid dier vereeniging, (‘koppeling,’ zegt de heer van de Putte) in 't belang der Preanger bevolking, dat hij - indien de minister hem de verlangde verzekering niet mocht geven - zijne stem aan 't amendement weigeren en der bevolking dus voorloopig nog het haar toekomende loon onthouden zal, liever dan zijne overtuiging in deze prijs geven.

Op welken grond rust die overtuiging?

Hooren we ook dat van den heer Sloet zelven:

‘Met tact en beleid in het geven van toezeggingen betrekkelijk erfopvolging, door het doen van mogelijk nog wel andere toezeggingen, zal men er de regenten gemakkelijk toe kunnen brengen om afstand te doen van de landrente en die aan het gouvernement over te geven.

Doch zullen de priesters daarmede zoo tevreden zijn? De regent van Bandong, die mij zijne hoofdmagazijnen van padi liet zien, verklaarde ronduit, dat daarin oneindig meer padi aanwezig moest zijn, dan er in kwam; want de priesters en al degenen door wier handen die landrente gaat, namen er een deel van.

Men zegt wel, dat de bewoners van de Preanger fanatiek zijn. Ik geloof het niet; maar wel zijn zij aan hunne priesters gehecht. Er is misschien geen streek van Java, waar zooveel priesters zijn, als in de Preanger. Men vindt er zelfs reizende priesters, die eene soort van moskee hebben, die zij op- en afbreken, waar zij het noodig achten hunne functiën uit te oefenen, bij besnijdenissen, bij het scheiden van boedels, enz.

Nu meen ik te mogen vragen: zal het staatkundig zijn, de priesters - ik bedoel steeds die van minderen rang, voornamelijk de *amils*(*) - tegen zich in te nemen(†)?

Neen, de verandering in het opbrengen der landrente moet gepaard gaan met vermeerdering van den koffieprijs. Dan zal de bevolking, wanneer bij de priesters opruiende gedachten mochten bestaan, ons ondersteunen. Wij zullen dan tot haar kunnen zeggen: "Gij wordt van den druk der priesters bevrijd en ontvangt meer geld voor de koffie." Daarom wensch ik die twee zaken aan elkander te verbinden. Dan zal er staatkundig gehandeld worden.'

Wie twijfelt er nog aan, dat we hier te doen hebben met eene op vasten grond gevestigde overtuiging?

Mocht er nog iemand aan twijfelen, mocht de ex-gouverneur-generaal zelfs den schijn op zich laden meer *hart* te hebben voor de finantiën van den Staat, dan voor het lot van den Javaan, hij zal zich dien twijfel, dien schijn laten welgevallen, neen hij zal er zich mannelijk en fier boven verheffen. Kalm en waardig wijst hij alle verdenking van eenigerlei onedele *arrière-pensée* af door de verklaring: 'Ik ben niet bang voor het amendement, omdat het eene meerdere uitgaaf vordert. Ik ben ook niet bang, dat deze of gene mij verwijten zal, dat ik, oud-gouverneur-generaal, aan een groot deel van Java, aan een millioen menschen, weiger hetgeen hun rechtvaardig toekomt. Dat verwijt zal ik mij niet aantrekken; want mijn hart gloeit voor al wat de welvaart van den inlander betreft.'

Hoe heeft nu de kamer de eindbeschouwingen en verklaringen van den heer Sloet opgevat en gewaardeerd?

We kunnen natuurlijk niet beoordeelen welken indruk deze op de niet sprekende leden gemaakt hebben, maar mogen toch aannemen, dat ze niet zonder invloed zijn geweest op de stemming over 't amendement. Onder de leden, die hunne uit te brengen stem motiveerden, hebben sommige blijkbaar de *portée* van die beschouwingen niet gevat, andere ze eenvoudig geïgnoreerd. Over 't algemeen schijnen de sprekende heeren niet scherp genoeg onderscheiden te hebben tusschen den bestaanden toestand in verband met het Preangerstelsel en de nieuwe orde van zaken, die 't eventueel gevolg zal zijn van de opheffing of hervorming van dat stelsel. Alleen de minister heeft met volkomen juistheid en klaarheid de grondgedachte van den heer Sloet gereproduceerd.

(*) D. i. de gewone dorpspriesters.

(†) Ik geloof, dat de heer Sloet hier zijne bedoeling niet juist formuleert. Door verhooging toch van den koffieprijs zullen we die priesters *niet*, - door opheffing van het Preangerstelsel *wel* tegen ons innemen.
Uit hetgeen volgt blijkt trouwens zonneklaar, dat de bedoeling van den heer Sloet deze is: Zou het staatkundig zijn, een afdoend middel prijs te geven ter voorkoming of ter bestrijding van oppositie, vermoedelijk door de priesters te verwekken tegen de opheffing van het Preangerstelsel?

Maar hooren we de heeren zelven!

De heer van Lijnden wenscht de beschuldiging te ontgaan, ‘dat hij bij de bestrijding van het amendement, de belangen van den Javaan zou opofferen aan zuiver finantieele of materieele doeleinden.’ ‘Ik kan mij - zoo verklaart hij - met het amendement niet vereenigen, omdat ik daaraan vastknoop hoogere consideratiën van *public policy*, die ook(*) met deze kwestie zijn *interwoven.*.....

Maar hoe het ook zij, ik geloof, dat het gevaarlijk is om eene zaak, die niet op zich zelve staat, maar in verband, zooals de heer Sloet zoo omstandig heeft uiteengezet, met den geheelen toestand der Preangerregentschappen, dus een onderdeel van het daar bestaande regeeringsstelsel uitmaakt, *incidenteel* bij de behandeling van de begrooting te beslissen.’

De heer van Lijnden beroept zich dus op de beschouwingen van den heer Sloet. Of hij daarvan de *portée* volkomen heeft begrepen, blijkt niet. 't Is al weêr dat *vage* verband met..... het Preangerstelsel.

De heer Stieltjes - we hebben er al met een enkel woord op gewezen en beloofd het nader te zullen aantoonen - schijnt, *tegen zijne gewoonte*, twee geheel verschillende zaken of toestanden niet scherp genoeg onderscheiden te hebben. ‘Waar hoofden of priesters er bij betrokken zijn’ - zegt hij - ‘zou het niet raadzaam wezen, de bestaande instellingen te plotseling en zonder overleg met hen te veranderen. Maar gelijk ik zeide, het verband blijkt niet uit die telkens veranderde prijzen. Als de inwoners meer betaling ontvangen, zullen de inkomsten van de regenten en hoofden ook meer zijn, althans nooit minder enz.’

Uitmuntend! De regenten en hoofden en - *last not least* - de priesters zullen er ook hun bescheiden (?) deel van krijgen! Maar ligt dat wel in de bedoeling der voorstellers? En is dit niet juist een reden te meer, om eerst de inkomsten dier regenten, hoofden en priesters *van staatswege* te regelen? Dan zullen die heeren op geen ‘bescheiden deel’ van het koffieloon meer aanspraak mogen maken, en zal dus de koffieplanter terstond in het *volle* genot van de hem toegedachte verhooging treden.

‘De bestaande instellingen’... wat bedoelt de spreker hiermeê? Toch niet de prijsbepaling der koffie?..... waarschijnlijk het Preangerstelsel; maar is dat zoo, dan zie ik geen verband hoegenaamd tusschen den eersten zin en den volgenden. Immers dat *stelsel* is tot heden onveranderd gebleven.

Men ziet het: er hapert wat aan de logica, omdat er wat hapert aan de juiste onderscheiding der zaken.

(*) De spreker had herinnerd, dat sir Robert Peel, toen hem in *the House of Commons* den 29 Juni 48 verweten werd, dat hij en anderen niet genoeg doordrongen waren van het belang der koloniën en hare inwoners, dat verwijt had afgewezen door een beroep op *the higher Considerations of public policy which are interwoven with this great question.*

Wat is 't geval?

Tot heden werd de prijs der koffie - ook in de Preanger - gedurig verhoogd, en tot heden, zegt de heer Stieltjes, ging dat goed. Volkomen waar en natuurlijk! Waarom zouden regenten, hoofden of priesters er iets tegen hebben, dat de bevolking meer loon van 't gouvernement ontvangt?

Zij zelven - de heer Stieltjes merkte het terecht op - zullen er waarschijnlijk bij profiteeren, evenzeer als de Staat profiteert van de meerdere welvaart zijner burgers.

Maar dit bewijst *alleen* dat de prijsverhooging zeer goed kan plaats hebben *ondanks* het *bestaan* en de *werking* van het Preangerstelsel, dat zij dus met het *behoud* van dat stelsel kan samen gaan, dat er m.é.w., tusschen die prijsverhooging en dat stelsel op zich zelf geen direct verband bestaat. Dit heeft de heer Stieltjes dan ook ‘uitnemend’ bewezen (we gaven het reeds toe) maar iets anders, iets meer bewezen heeft hij niet.

Tegenover de ernstige en gegronde bedenkingen van den heer Sloet is zijn bewijs dus van nul en geener waarde. Die bedenkingen zijn gericht niet tegen de prijsverhooging op zich zelve, maar tegen die verhooging *à la veille de la réforme* van het Preangerstelsel. Het lijdt geen twijfel, of vele priesters zullen ongaarne die *réforme* zien. Zoo mogelijk zullen zij de bevolking beduiden dat die *réforme* is in strijd ook met *hare* wezenlijke belangen.

Gesteld nu, dat de prijs der koffie in de Preanger in dit jaar - 1870 - verhoogd werd tot *f* 13, en dat het gouvernement in 't volgende jaar besloot tot opheffing van 't Preangerstelsel, zouden dan de priesters niet den schijn van waarheid en recht vóór zich hebben, indien zij tot de bevolking zeiden: Wees voorzichtig! Ziet ge niet, dat men u misleiden wil? Eerst zoekt men u te paaien door de verdubbeling van den koffieprijs, en nauwelijks hebt gij één jaar den dubbelen prijs ontvangen, of men wil u de genoten voordeelen weêr afhandig maken, onder het schoonschijnend voorwendsel van u vrij te maken van uwe regenten en hoofden en van ons, uwe priesters! Hebben uwe vaderen niet altijd betaald de *Tjoeké* aan hunne wettige regenten, en hoofden, de *Djakat* aan hunne priesters? En waarom hebben zij dat gedaan? Is het niet, omdat zij het hun *schuldig* waren? En zult gij nu belasting betalen aan die ongeloovige blanken, die u zoeken te misleiden, liever dan aan uwe regenten en hoofden en aan ons, uwe priesters, aan wie gij ze schuldig zijt?!.....

Ik herhaal: zouden de priesters aldus sprekende, niet den schijn van waarheid en recht vóór zich hebben?

Maar boven de macht van dien *schijn*, gaat, ook bij de Preangerbevolking, de macht van het *geld.* De heer K.F. Holle van Waspada in de Preangerregentschappen schreef nog onlangs aan de redactie van de *Java-bode*, dat in de Soendalanden de spreekwijzen inheemsch

zijn: ‘werken zooveel als noodig is om geen straf te krijgen;’ en ‘werken als iemand, die is opgeroepen’ (d.i. tot het praesteeren van cultuur- of heerediensten). Ook verhaalt de heer Holle van een districtshoofd, die aan een controleur - met het oog op de gunstige resultaten door een particulier landhuurder verkregen - de opmerking maakte: ‘O mijnheer, *geld* is machtiger, dan de heer resident.’

Laat men dus de verandering in het opbrengen van landrente gepaard gaan met vermeerdering van den koffieprijs, dan zal de bevolking(*), wanneer bij de priesters opruiende denkbeelden mochten bestaan, ons ondersteunen. Wij zullen dan tot haar kunnen zeggen: ‘Gij wordt van den druk der priesters bevrijd en ontvangt meer geld voor de koffie.’

Het geldt hier eenvoudig een beginsel van utiliteit: tijdelijke bestendiging van kwaad, om erger kwaad te voorkomen.

Dit en niets meer of minder, is dan ook de tendenz der woorden van den heer Sloet. Nu kan men, gelijk de heer Hasselman, meenen, dat de onevenredig lage koffieprijs in de Preanger geen kwaad is en dat het Preangerstelsel geen kwaad is, en in die meening zich voor de handhaving van beide verklaren. Men kan met den heer van Naamen van Eemnes overtuigd zijn van het *vicieuse* van 't Preangerstelsel maar nog niet overtuigd van het *vicieuse* der tegenwoordige verhouding in de bepaling der koffieprijzen, en in deze positieve en negatieve overtuiging stemmen tegen de voorgestelde verhooging met de verklaring: ‘Mijne stemming heeft geenszins de beteekenis, dat ik niet eene reorganisatie van de Preanger in verband met eene behoorlijke betaling der koffie verlang. Integendeel, het zal mij aangenaam zijn, haar spoedig *door de Regeering ingediend* en tot stand gebracht te zien.’ Maar hoe men de verhooging van den koffieprijs en de herziening van het Preangerstelsel beide dringend wenschelijk en noodig, en toch, in verband daarmeê de beschouwingen van den heer Sloet gering achten kan, is mij onverklaarbaar.

Ook voor 't geval men mocht twijfelen aan de macht van den invloed, door de priesters eventueel tegen eene nieuwe orde van zaken uit te oefenen, zou men - juist op grond van dien twijfel - het advies van den heer Sloet wel in zeer ernstige overweging mogen nemen.

Te meer had men dit mogen verwachten, nadat de minister in anderen vorm dezelfde grondgedachte met volkomen juistheid en klaarheid had uitgesproken: ‘Een der geachte sprekers(†)’ - aldus de minister - ‘beweerde, dat de betaling voor de koffie niet in onafscheidelijk verband stond met de hangende overweging omtrent de herziening van het Preangerstelsel. Dienaangaande is door den heer Sloet van de Beele, oud-gouverneur-generaal, eene bedenking van hooge po-

(*) Ik herhaal hier de reeds aangehaalde woorden van den heer Sloet.
(†) De heer Stieltjes.

litieke beteekenis gemaakt, waarop de heer van Lijnden gisteren wees, en die boven alle andere bedenkingen moet blijven: Wanneer de Regeering eens tot de overtuiging mocht komen, dat het Preangerstelsel behoort te worden vervangen, ontmoet zij daar ingewortelde gewoonten en begrippen, die zich dikwijls verzetten tegen maatregelen, waarvan de weldadige strekking hoegenaamd niet is te ontkennen.

En als de Regeering er toe zou overgaan, om nu reeds de betaling voor de koffie in de Preanger te verhoogen, zou zij dan niet een middel prijs geven, dat bij zulk eene hervorming, bedekten tegenstand zou kunnen overwinnen?'

Toetst men nu aan deze beschouwing van den minister het kritisch verslag daarvan door den heer Mirandolle gegeven en reeds door ons meêgedeeld, dan zal men moeten erkennen, dat de heer Mirandolle de woorden van den minister niet juist weêrgegeven heeft, en dat derhalve zijne eigen beschouwingen, voor zoover ze aan die woorden ontleend schijnen, geene ernstige weêrlegging verdienen. Of men misschien tusschen de regels door lezende geen grond zou kunnen vinden voor de conjectuur, dat de minister verband ziet of verband wil zien tusschen de bepaling van den koffieprijs en het Preangerstelsel op zich zelf, is eene andere vraag. Maar *gezegd* heeft de minister het niet. We hopen dit later nog duidelijker uit 's ministers eigen woorden aan te toonen.

De heer Fransen van de Putte wijst op 'het argument van de heeren Sloet en van Lijnden, waaraan de minister zich heeft vastgeknoopt (sic!): *de hoogere politiek; higher Considerations of public policy.*' Uit hetgeen de heer van de Putte hierop onmiddellijk laat volgen, blijkt, dat hij dit argument voor niet ernstig gemeend houdt. Later verklaart hij dan ook ronduit: 'Mij dunkt het ware beter geweest, die *hoogere politiek* buiten sprake te laten!'

En hoe denkt de heer van de Putte over de priesters en hunnen invloed, in verband met eene eventuëele herziening van het Preangerstelsel?

'Er is gewezen' - zegt hij - 'onder inroeping van de hoogere politiek, op den invloed der priesters, in de Preanger. Ik heb reeds gezegd, dat ze ruim zullen kunnen betaald worden uit de opbrengst van de landrente, wanneer men met het Preangerstelsel breekt.' (Vroeger verzekerde de heer van de Putte 't zelfde met betrekking tot de hoofden).

Ruim betaald uit de opbrengst van de landrente?...

Ook wanneer die landrente in de Preanger zal geheven worden in dezelfde verhouding als elders?

Maar gelooft de heer van de Putte dan niet, dat de Preanger bevolking tegenwoordig *meer* betaalt aan hare regenten, hoofden en priesters, dan de Javaan elders betaalt aan landrente?

Indien hij dat *niet* gelooft, kunnen ook de redenen, door de heeren van der Hucht en Mirandolle als de meest klemmende van hun amen-

dement opgegeven, niet zwaar bij hem wegen. Indien hij het *wel* gelooft, is er strijd tusschen dat *geloof* en de verzekering, ‘dat de hoofden en priesters ruim zullen worden betaald uit de opbrengst der landrente.’

‘Maar’ - waarschuwt de heer Fransen van de Putte iets later - ‘men moet zich van den invloed der priesters en het Mahomedanisme in de Preanger geen overdreven denkbeeld maken.....

‘Iemand, die pas van Tjandjoer is gekomen, heeft mij medegedeeld, dat een van de (Christen) zendelingen daar eene inlandsche school had opgericht, die 72 inlandsche leerlingen telde, en wat sterker is, in verband met het beweerde, dat de zoon van den regent van Tjandjoer daar *en pension* was.’

Wat sterker is!..... Ik moet eerlijk bekennen het ‘sterkere’ van dit geval niet in te zien. Vooreerst staan de regenten over 't algemeen op hooger trap van ontwikkeling, dan de massa der bevolking en laten verscheidene regenten zelfs hunne kinderen eene zooveel mogelijk Europeesche opvoeding geven; ten andere is de zedelijke invloed der Mohamedaansche priesters in de Preanger op de regenten (ook dáárom) betrekkelijk gering, omdat deze *nolens volens* een deel hunner inkomsten aan gene moeten overlaten.

Men herinnere zich de des betreffende mededeeling van den heer Sloet!

En of nu het feit op zich zelf, dat de school van dien zendeling te Tjandjoer 72 leerlingen telde, wel als een sterk bewijs mag gelden tegen den invloed der priesters in 't algemeen, is - op zijn zachtst genomen - twijfelachtig. Wie weet niet, dat die invloed over 't geheel sterker is in de dessa's (*wij* zouden zeggen ‘op 't platteland’) dan in de hoofdplaatsen? Bovendien bij die schoolkwestie staan geene *finantiëele* belangen, noch van de priesters noch van de bevolking, op 't spel.

De heer Sloet beantwoordde de, wat vorm en strekking betreft, niet bijzonder vriendschappelijke bestrijding van den heer van de Putte met een stilzwijgen, waarin hij, als ik me niet bedrieg, deze beteekenis heeft willen leggen: ‘Wat ik gezegd heb, dat heb ik gezegd,’ en waardoor hij dus het eenmaal door hem gesprokene als 't ware heeft willen bevestigen en bezegelen. Anders dachten de heeren van Lijnden en de minister er over, aan wier adres trouwens het minder malsche in de rede van den heer van de Putte meer in 't bijzonder gericht scheen.

De heer van Lijnden stemt volkomen toe, dat van die *Considerations of high policy* misbruik kan worden gemaakt.

‘Maar’ - beweert hij - ‘dat neemt niet weg, dat, wanneer men geroepen is, om met de regeering des lands mede te werken tot heil van 't algemeen, en toe te zien, dat de bevolking, welk onderdeel

daarvan dan ook, naar recht wordt gebaat en van elke willekeur of druk vrij blijve, men geene politieke consideratiën buiten aanmerking moet laten, om het gevaar te vermijden, niet slechts *oogenschijnlijk* weldaden aan den inlander te bewijzen; maar te onderzoeken, wat er in waarheid moet worden gedaan, opdat hij naar recht worde gebaat.'

En verder: 'Te recht heeft mijns inziens de minister gezegd, dat, wanneer men nu tot verhooging van den leveringsprijs der koffie zou moeten overgaan, zulks een hinderpaal voor 't vervolg kan wezen voor zoodanige andere verbeteringen in het lot des inlanders, als werkelijk later noodzakelijk blijken mochten'(*).

Van tweeën één: of de heer van Lijnden maakt zich met zijn *considerations of high policy* aan onchristelijk-ongereformeerde, aan verachtelijke *tartufferie* schuldig - en wie durft dat beweren, wie kan het bewijzen? - of hij is daarmeê volkomen te goeder trouw, en verdient in dit geval, niet, dat men die *considerations* met sarcasme en satyre beantwoorde.

De Minister neemt de waarschuwing van den 'geachten afgevaardigde' - den heer van de Putte - ook voor zich aan, dat men zich geene overdreven denkbeelden moet maken van de priesters in de Preanger. 'Doch' - zoo gaat de minister voort - 'den innigen band tusschen den kleinen man en den priesterstand in de Preanger, mogen wij geenszins gering achten. Het geldt hier niet één plek, maar een geheel gewest met eene bevolking van een millioen zielen. Hierop inzonderheid zal moeten gelet worden, eer men overga tot den grooten maatregel, die heet: herziening van het Preangerstelsel. En indien de heer van de Putte bij die gelegenheid, gelijk de heer Mirandolle ter loops, tevens de waarde tracht te verkleinen der *high considerations of public policy* door een ander spreker naar het voorbeeld van een echt liberaal man aangehaald, dan zeg ik, dat de geachte spreker een raad geeft, die door een wezenlijk voorzichtig staatsman niet behoort te worden aangenomen.'

De redeneering komt mij - van het standpunt des ministers, - dat we straks nader zullen preciseeren - zóó juist en logisch voor, dat ik aan haren invloed vooral en aan dien der rede van den heer Sloet de kolossale meerderheid van stemmen toeschrijf, waarmeê het amendement van der Hucht - Mirandolle ten slotte werd verworpen.

Maar we weten, dat de heer Sloet zich verbonden had, om vóór het amendement te stemmen, op voorwaarde, dat de minister zou verklaren 'met een ēenigszins versnelden pas het Preangerstelsel te willen opheffen,' en we weten, dat de heer Sloet *heeft* gestemd *tegen* het amendement. We mogen hieruit afleiden, dat de minister de bedoelde verklaring niet heeft afgelegd. En zoo is het: de minister was

(*) Naar 't schijnt heeft de minister meer licht gebracht in de voorstelling, die de heer van Lijnden zich naar aanleiding der rede van den heer Sloet had gemaakt van 't verband door dezen spreker bedoeld en noodzakelijk geacht.

het volkomen met den heer Sloet eens, dat de verhooging van den koffieprijs moet samengaan met eene (eventuëele) herziening van het Preangerstelsel; maar gaf niet de verzekering, dat hij ‘met een eenigszins versnelden pas’ dat stelsel wilde opheffen.

Waarom niet?

Het antwoord op deze vraag valt samen met dat op onze 3e hoofdvraag: Waarom bestreed de minister de ‘voorgestelde wijze’ van de prijsverhooging der koffie in de Preanger?

Voor een deel ligt het antwoord op deze hoofdvraag reeds opgesloten in de overtuiging des ministers, dat de verhooging van den koffieprijs moet samengaan met eene (eventuëele) herziening van het Preangerstelsel. Maar is er meer.

‘De koffiecultuur in de Preanger(*) staat, dunkt mij,’ ('t is de minister, die spreekt) ‘in verband met de koffiecultuur op Java in het algemeen, en ten tweede met de bijzondere inrichtingen, die wij noemen het Preangerstelsel.

Met de koffiecultuur in het algemeen, en als zoodanig zal zij eene nadere behandeling vereischen bij de beslissing, die over de koffiecultuur zal worden genomen, op grond van de resultaten van het groote onderzoek.

Met het Preangerstelsel, en daarover - zooals ik geschreven heb - bestaat een verslag, dat bij de Regeering in overweging is.

Nu heb ik geluisterd naar de toelichting van het amendement, maar daaruit niet verstaan hetgeen door andere leden gehoord schijnt, dat de bedoeling is, om aan de Regeering te verleenen een crediet, ten einde, als zij tot de thans nog ontbrekende overtuiging gedurende 1870 mocht komen, nog tot den maatregel te kunnen overgaan; integendeel meen ik, dat het voorstel eene overtuiging uitspreekt en aandringt, die bij de Regeering niet bestaat, en daarom verklaar ik mij tegen het amendement.’

Verder: ‘Nemen wij aan, dat de meerderheid in denzelfden toestand, als de Regeering verkeert, dan moeten wij de vragen oplossen: Waarom heeft de Regeering, die besloot om den prijs der koffie op Java te verhoogen tot *f* 13, ten aanzien der Preanger niet verder willen gaan dan *f* 6½? Waarom heeft eene volgende Regeering, die, naar het scheen, verder wilde gaan op het pad der hervorming, dan de vorige, de nieuwe regeling betreffende de koffie voor de Preanger even onaangeroerd gelaten, als die voor Java in het algemeen? Die vragen verdienen aller overweging.’

Hierop volgt de betuiging van adhaesie en de ‘bedenking van hooge politieke beteekenis door den heer Sloet gemaakt, en waarop de heer van Lijnden later wees.’

En dan: ‘Overigens, mijnheer de Voorzitter, is de beoordeeling, het rechte begrip van die verandering van het Preangerstelsel, geen eenvoudige zaak. Het is bekend, dat een zeer bekwaam hoofdambte-

(*) De “koffiecultuur,” zegt de minister, *niet* de “bepaling van den koffieprijs.”

naar(*) in 1866 naar de Preanger werd gezonden, om daaromtrent een onderzoek in te stellen; het rapport is in October 1867 ingediend; het beslaat 700 bladzijden. Bij mijne komst aan het Departement van koloniën heb ik eene vluchtige inzage daarvan genomen, maar mij wel gewacht, die 700 bladzijden grondig te bestudeeren, want in allen gevalle ontbraken nog het advies van den Raad van Indië en de bepaalde voorstellen van den Gouverneur-Generaal. Deze zijn onlangs ontvangen, en zoodra..... de Minister weder tijd zal hebben om zaken onder handen te nemen, die eenigen tijd vorderen, zal hij die 700 bladzijden, plus wat er bijgekomen is, met alle aandacht overwegen.

Ik herhaal dus, dat het niet zulk eene eenvoudige zaak is, als de geachte toelichter van het amendement het doet voorkomen,' enz.

En of het met de koffiecultuur en met de bevolking in de Preanger zoo treurig gesteld is?.... De Minister heeft dat 'uit geen enkel recent bericht' kunnen opmaken. Integendeel, op gezag van bevoegde ambtenaren en van het koloniaal verslag, meent de Minister te moeten gelooven, 1°. dat de pluk der koffie in sommige streken van de Preanger met meer zorg geschiedt, dan elders op Java; 2°. dat dáár, waar de tuinen niet te ver van de woningen der planters liggen, en de koffiepakhuizen in de nabuurschap zijn, de bevolking zelfs met de cultuur is ingenomen en ook *vrijwillige aanplantingen* doet.

'Dat is - naar 's Ministers inzien - geen toestand, om met allen mogelijken ijver juist dát onderwerp ter hand te nemen.'

En wil men de betere betaling als een finantiëelen maatregel (in 't belang van den Staat) aanbevelen, 'dan vindt men daartoe geen grond in de statistiek.'

Bovendien, 'zelfs op gronden van billijkheid zou - gelooft de Minister - de *geleidelijke* verhooging zich boven de *plotselinge* aanbevelen. Men heeft toch elders op Java de betaling sedert 1859 jaarlijks (?) verhoogd met 50 cents. Wil men voor *allen* denzelfden maatstaf, waarom in de Preanger op eens *f* 6½ meer?'

En wat nu den geheelen toestand in de Preanger, wat het Preangerstelsel in 't algemeen betreft, zegt men, dat dit stelsel niet is overeen te brengen met het Regeerings-reglement van 1854, (omdat in dit reglement van het heele stelsel met geen enkel woord sprake is) dan herinnert de Minister 'dat art. 24 en 132 van dat reglement bevoegdheid geven, om de bestaande regelingen te behouden, tot men betere heeft gevonden'(†).

Intusschen verdedigt de Minister den bestaanden toestand *volstrekt niet* tegen eenigen gewenschten nieuwen. Hij wil onderzoeken, en -

(*) Mr. O. Van Rees, lid van den Raad van Indië.

(†) Volgens de beide genoemde artikelen blijven, ook ná de afkondiging van het Regeerings-reglement van 1854, van kracht (art. 24) de bestaande organisatiën der verschillende takken van bestuur en de aangenomen gewichtige beginselen van regeering, *ook die het stelsel der belasting betreffende*, hoezeer niet uitdrukkelijk door den koning bekrachtigd, en (art. 132): alle verbindende wettelijke verordeningen, reglementen en besluiten..... totdat zij door andere zijn vervangen.

zegt hij - ‘ik moet dat ook wel; want er is een voorstel en de zaak is zóóver, dat de Minister eene beslissing zou kunnen voordragen: ik ben niet gewoon de stukken op mijn tafel te laten liggen.’

In substantie komt 's Ministers beschouwing hierop neêr: 't Is mogelijk, dat de koffieplanter in de Preanger te weinig betaling voor zijn koffie ontvangt, 't is mogelijk, maar ik - Minister - ben er nog niet zoo heel zeker van: daarom stelde ik nog geene verhooging voor, en dit te minder, daar de koffiecultuur in de Preanger, naar mijn idée, samenhangt zoowel met de koffiecultuur in 't algemeen, als met den geheel bijzonderen toestand, waarin de Preanger-regentschappen verkeeren, en eene bepaalde regeling van deze (de koffiecultuur in 't algemeen en het Preangerstelsel) juist bij de Regeering in overweging is. Vraagt men nu, of die regeling, speciaal wat het Preangerstelsel betreft, eene zaak is van bijzondere urgentie, dan moet de Minister verklaren, dat niet in te zien. Hij *zal* de zaak onderzoeken - daarvan kan men zich verzekerd houden - maar hoe lang dat onderzoek zal duren en tot welke beslissing het zal leiden, dat late men aan den tijd en aan den Minister over. In ieder geval ga men, met het oog op hetgeen daaromtrent door de heeren Sloet en Van Lijnden is in 't midden gebracht, niet tot zulk eene *plotselinge* verhooging (verdubbeling) van den koffieprijs in de Preanger over, buiten verband met de hangende overweging omtrent de herziening van het Preangerstelsel.

De heer Sloet weet nu, waaraan hij zich te houden heeft: de zaak komt den Minister niet van zoo bijzondere *urgentie* voor, dat hij genegen zou zijn te verklaren, ‘met een eenigszins versnelden pas het Preangerstelsel te willen opheffen.’ Buitendien: hoe zou de Minister *nu* al verklaren, dat hij ‘opheffen wil’; terwijl hij van de wenschelijkheid dier ‘opheffing’ nog niet overtuigd is!

Nu moge men het onverklaarbaar en betreurenswaardig vinden, dat de Minister die overtuiging nog niet heeft, men moge er op aandringen, dat hij trachte *zoo spoedig mogelijk* tot eene overtuiging te komen; onbillijk en onredelijk acht ik het, er hem een verwijt van te maken, dat hij, in deze, nog niet tot eene beslissing gekomen *is*. De heer Mirandolle zegt wel: ‘Mij dunkt, dat sedert October 1867 toch wel eenige tijd kan geweest zijn, om zelfs een rapport van dien omvang (van 700 bladzijden) na te gaan. Daarenboven heeft..... de Regeering de adviezen en voorstellen over de zaak der Preangerregentschappen ontvangen.’ Maar de heer Mirandolle schijnt hierbij drie dingen voorbij te zien: 1°. dat de Minister eerst *onlangs* het betrokken advies van den Raad van Indië en de bepaalde voorstellen van den Gouverneur-Generaal ontvangen heeft; 2°. dat het hem, sedert hij als Minister optrad, waarschijnlijk niet aan werk ontbroken heeft; 3°. dat men redelijkerwijs niet verlangen kan, dat een Minister of wie ter wereld ook, bijzonder haast make met zaken, die hij niet bijzonder *urgent* acht.

De heer Fransen van de Putte zegt wel: ‘De Minister vindt, buiten het crediet, dat hij noodig heeft, in den werkelijken toestand noch in het Regeerings-reglement van 1854, eenige hindernis hoegenaamd tot die hervorming.’

Maar de Minister kan, op zijn standpunt van *non-urgentie*, wijzen op de artikelen 24 en 132 van het Regeerings-reglement, wier inhoud wel geen *hindernis*, maar evenmin *drangreden* is tot herziening en hervorming van het Preangerstelsel.

De heeren Mirandolle en Van de Putte beide mogen, evenals de heer Van der Hucht, verzekeren, dat ‘het voorstel’ als niets anders moet beschouwd worden, dan als een ‘vriendelijk amendement’, dat den Minister den weg opent en vergemakkelijkt, de Minister ziet, dunkt me, goed en juist, als hij strijd ziet tusschen die verzekering en de toelichting van het amendement, tusschen de vriendelijke en welwillende overgave aan zijne discrétie en prudentie en de pertinente verklaring: den Preangerman geschiedt *onrecht*, zoolang hij niet (minstens?) *f* 13 voor zijn product ontvangt.

Aan den Minister te zeggen (m.a.w.): ‘Als gij geen *f* 13 geeft, bestendigt gij *onrecht*;’ - en later, nadat is gebleken, dat de Minister dat *onrecht* nog niet erkent: ‘Geef *f* 13, *als ge 't goedvindt*,’ dat noem ik, op zijn zachtst gesproken, inkonsekwent. En een credietpost, waarvan de persoon, wien 't crediet gegeven wordt, gebruik maken *moet*, is, als ik wel zie, eene onbestaanbare grootheid.

Bovendien, eene verhooging van den koffieprijs kan niet geschieden dan bij Koninklijk besluit, den Raad van State gehoord, en met een nieuw jaar. Ook op dien grond kon de Minister den 10^{den} November 1869 verklaren: ‘Ik laat de mogelijkheid dáár; maar de ondoelmatigheid van de invoering eener nieuwe prijsbepaling, nu de tijd voor het volgende jaar zoo kort is, acht ik niet twijfelachtig. Dit zou derhalve eerst in 1871 kunnen geschieden.’

Nu vraag ik: Wat beduidt een crediet, waarvan geen gebruik *zal* gemaakt worden, omdat er geen gebruik van *kan* of *mag* worden gemaakt?

Nog op één moment (incident?) in het debat moet ik ter loops wijzen.

De Minister had gevraagd: ‘Waarom heeft eene volgende Regeering, (de Minister bedoelde het Ministerie, waarin de heer Fransen van de Putte zitting had) die, naar 't scheen, verder gaan wilde op het pad der hervorming, dan de vorige, de nieuwe regeling betreffende de koffie voor de Preanger even onaangeroerd gelaten, als die voor Java in 't algemeen?’

Repliek van den heer Van de Putte: ‘Omdat het Regeerings-reglement, alvorens eene beslissing te nemen, een onderzoek beval, en er buitendien speciaal een onderzoek naar het Preangerstelsel werd ingesteld’(*).

Dupliek van den Minister: ‘De geachte spreker (de heer van de

(*) Maar het *bestaan* van het Preangerstelsel is immers problematiek, en staat immers *in geen verband hoegenaamd* met de verhooging van den koffieprijs?!

Putte) heeft als Minister hetzelfde gedaan (dat *ik nu* doe); hij achtte vóór alle grondige verbetering van de koffiecultuur een onderzoek noodig; zoolang het onderzoek duurde, onthield hij zich (ook in de Preanger). En dat onderzoek duurt nog(*); het zal eerst afgeloopen zijn, als de hoogere autoriteiten over het verslag van den hoofdinspecteur geadviseerd zullen hebben, en de gouverneur-generaal daarna zijne eindvoorstellen aan het opperbestuur heeft ingediend..... Ik bevind mij dus in dezelfde stelling, als de toenmalige Minister; toch verwijt mij de heer Van de Putte, dat ik niet *anders* handel, - en dat louter uit vriendelijkheid.'

Behoeft deze kleine explicatie tusschen den Minister en den ex-Minister commentaar?

Een paar opmerkingen nog slechts, in verband met het onderwerp dier explicatie!

Bij de in 1858 aangenomen *norma agendi* voor de prijsbepaling der koffie is de meerdere of mindere productiviteit der koffieboomen, dus ook de meerdere of mindere mate van tijd en arbeid aan de productie besteed, geheel buiten rekening gelaten. Van daar de schromelijke disproportie tusschen arbeid, productie en betaling, niet alleen in de verschillende residentiën, maar ook in de verschillende districten en dessa's van ééne en dezelfde residentie. Zoo is het systeem van dwangcultures, reeds in zich zelf *vicieus*, zoowel uit politiek en oeconomisch, als uit psychisch en moreel oogpunt, bovendien af te keuren als vorm van belasting, indien het - zooals tot heden in onze Oost-Indische koloniën het geval is - zoo ongelijkmatig mogelijk op de bevolking drukt.

Nu is het *mogelijk* - *wenschelijk* is het zeker - dat het gouvernement het heroieke besluit neme, bij de zoo lang voorbereide regeling der koffiecultuur, met dat ook door wetenschap en ervaring veroordeelde stelsel van dwang finaal te breken. In dát geval is het natuurlijk ontheven van de zorg en den plicht, om arbeid en betaling beter te verdeelen. De Staat kan dan op tweeërlei wijs over de koffietuinen beschikken: òf door verkoop of uitgifte in erfpacht òf door exploitatie van Staatswege in vrijen arbeid, zooals dit plaats heeft bij de kinaen boschcultuur en met de tinmijnen op Banka. Van willekeurige of mechanische verdeeling en regeling zal dan geen sprake meer zijn: loonen en prijzen zullen zich spoedig organisch regelen naar vraag en aanbod.

Maar 't is ook mogelijk, dat die gouden eeuw van vrijheid voor den koffieplanter nog niet zoo spoedig zal zijn aangebroken, en dat zich de zoogenaamde définitieve regeling der koffiecultuur vooreerst niet verder zal uitstrekken, dan tot eene meer evenredige verdeeling van arbeid en loonen.

Het feit, dat de Indische huishouding zelve, sinds eenige jaren, voor een betrekkelijk groot deel uit de opbrengst der gouvernements-

(*) Ofschoon sinds lang twee rapporten - dat van den heer Steinmetz en dat van den heer Bosch - aan het departement van koloniën gedeponeerd zijn.

cultures wordt in stand gehouden(*), en de moeilijkheid, om het ontbrekende in de middelen door heffing van nieuwe belastingen aan te vullen, kan, zooal geen afdoende reden, toch een *specieus* motief zijn tot voorloopige handhaving der gedwongen koffiecultuur, *niet* (zoo zeer) ten behoeve onzer schatkist, maar - als *pis-aller* - ten behoeve van Indië zelf(†). Mocht dit, onverhoopt, geschieden, en, bij de aldus voorloopig gehandhaafde cultuur, als beginsel worden aangenomen: betaling van het produkt in evenredigheid van den aan de voortbrenging besteden tijd en arbeid, dan zal natuurlijk de prijs per pikol het *laagst* zijn in de *meest* productieve koffiedistricten, dus ook in sommige districten van de Preangerregentschappen. Niet onwaarschijnlijk zelfs zal dáár, naar den nieuwen maatstaf, de prijs worden bepaald *beneden f* 13 per pikol, terwijl hij hier en daar elders, naar dienzelfden maatstaf, boven dat peil zal stijgen.

Met het oog op deze mogelijke - ik zeg niet 'vermoedelijke' - toekomst geloof ik, dat de minister terecht de regeling der koffiecultuur in de Preanger wil doen samengaan met die der koffiecultuur in 't algemeen evenzeer als met de eventuëele herziening van het Preangerstelsel.

Zou het, ten slotte, noodig zijn, het standpunt van den minister tegenover het amendement Van der Hucht - Mirandolle nog nader te preciseeren?

Ik geloof het niet, maar constateer, ten overvloede, dat de Minister de 'voorgestelde wijze' van de prijsverhooging der koffie in de Preanger bestreed 1°. omdat hij de *moreele* overtuiging van de noodzakelijkheid dier verhooging op zich zelve nog niet bezat; 2°. omdat hij, op statistieke gronden, in het finantieel Staatsbelang geene drangreden tot die verhooging zag; 3°. omdat - gesteld, dat verhooging wenschelijk en noodig ware - naar 's Ministers meening de *geleidelijke* boven de *plotselinge* (tot het voorgestelde maximum) aanbeveling zou verdienen; 4°. omdat hij - Minister - de regeling der koffiecultuur in de Preanger wenschte te doen samengaan *a* met de regeling der koffiecultuur in 't algemeen, *b* met de eventueele herziening van het Preangerstelsel.

Ik stem toe, dat er, bij eene oppervlakkige beschouwing der formules, schijn van identiteit bestaat tusschen de stelling: 'de bepa-

(*) De heer N.G. Pierson zal, sedert de uitgave zijner ver boven mijne kritiek verheven voorlezingen, wel tot de overtuiging gekomen zijn, dat hij den *actuëelen* toestand in Indië met betrekking tot 'de middelen,' in zijne laatste voorlezing niet juist heeft voorgesteld. Toch hoop ik, dat hem nog genoeg *optimisme* zal zijn overgebleven, om het *pessimisme* van den heer van Alphen te gelegener tijd te bestrijden.

(†) *Ik* waag het niet, te beslissen, of in de gegeven abnormale toestanden en omstandigheden, de noodzakelijke (!) uitgaven in Indië door *eigen* middelen zouden zijn te dekken. Overvloed van circuleerend medium is er zeker niet. Hoe kan het anders? Werd niet tot heden de kapitaalvorming systematisch tegengehouden door de willekeurige beschikking over den arbeid, den tijd en het product der bevolking, en door de directe of indirecte wering van Europeesche kennis en industrie en Europeesch kapitaal? Men schaffe de cultuurdiensten af, stelle de heerediensten afkoopbaar, voere den individuëelen grondeigendom in, en moedige den particulieren ondernemingsgeest zooveel mogelijk aan, en de moeilijkheid tot heffing van nieuwe belastingen tot een voldoend bedrag, voor zoover ze *actuëel* mocht bestaan, zal spoedig zijn opgelost.

ling van den koffieprijs hangt nauw samen met het Preangerstelsel' en 's ministers meening, 'dat de verhooging van den koffieprijs in de Preanger behoort samen te gaan met de eventuëele herziening van het Preangerstelsel.' Bij eene grondige en onpartijdige beschouwing der zaak, gepaard aan billijke waardeering van 's ministers bedoeling, valt ook die *schijn* weg. De Minister heeft niet gezegd: 'Wij mogen en moeten niet tornen aan de koffieprijzen in de Preanger uit hoofde van het daar vigeerende stelsel;' maar, zich aansluitende aan de beschouwingen en het advies van den heer Sloet, en met het oog op de aan zijn departement berustende rapporten, de vruchten der ingestelde *enquêtes*, heeft hij m.a.w. gezegd: 'Ik acht het ongeraden, te *anticipeeren* op de in overweging zijnde herziening en regeling, waarin natuurlijk ook de regeling der koffieprijzen zal begrepen zijn.'

Genoeg. De heer De Waal moge tot heden over de bestaande verhouding der koffieprijzen en over den aard en de werking van het Preangerstelsel minder ongunstig denken dan vele - ik hoop en vertrouw 'de meeste' - leden der Kamer, als Minister kon - bijna schreef ik *mocht* - hij zich niet verklaren voor de *incidenteele* behandeling eener zaak, wier regeling hij zelf zich, *qua* Minister, ten doel stelde. Te minder kon hij dit doen, daar hij, evenals de heer Sloet, de prijsverhooging in de Preanger *en réserve* wenschte te houden als 'een middel dat bij latere hervorming bedekten tegenstand (van wege de priesters) zou kunnen overwinnen.'

Gaan we nu over tot de beantwoording der 4de of laatste hoofdvraag: Welke kunnen en moeten de praktische gevolgen zijn van de gevoerde debatten over het amendement Van der Hucht - Mirandolle?

De heer du Marchie van Voorthuysen, die, zooals men zich herinneren zal, de zaak enkel en alleen uit finantiëel oogpunt - d.i. met het oog op onze schatkist - beschouwde, beweert, dat, bij afstemming van 't amendement, juist het tegenovergestelde zal worden bereikt van 't geen de voorstellers hadden bedoeld. 'Zij zullen dan' - zegt hij - 'aan die streken (lees: aan de Preangerbevolking) aan wie zij eene weldaad meenden te bewijzen, juist eene groote ondienst hebben gedaan; want dan is de zaak voor eenigen tijd beslist, en niet licht zal iemand vooreerst weder een voorstel, in 't belang van hare (lees: die) bevolking durven doen.'

Ook de heer van Naamen van Eemnes, wien het aangenaam zal zijn, eene reorganisatie van de Preanger, in verband met eene behoorlijke betaling van de koffie, *spoedig* door de Regeering te zien ingediend en tot stand gebracht, vreest, 'dat uit de afstemming van het amendement zal (kunnen) worden afgeleid, dat de Kamer de bestendiging van den tegenwoordigen toestand in de Preanger in zijn geheel verlangt.'

Ik geloof, dat de bewering van den heer van Voorthuysen door de gevoerde debatten is gelogenstraft, en dat ook de vrees van den heer van Naamen door die debatten is beschaamd. Niet één toch van de

14 leden der Kamer, die over het amendement het woord voerden, heeft zijne stem in dien zin gemotiveerd, dat men daaraan eene zoo ver strekkende beteekenis zou kunnen of moeten hechten als de heer van Voorthuysen beweerde en de heer van Naamen vreesde.

De heer van Goltstein meent (!) 'dat in den laatsten tijd voorstellen aanhangig zijn gemaakt, om daarin (t.w. in het Preangerstelsel) verandering te brengen.'

Of hij - van Goltstein - zich daarover verheugt of bedroeft, blijkt niet: alleen blijkt, dat hij het amendement niet aannemelijk acht '*op grond der verklaring van den geachten vorigen spreker*' (den heer van der Hucht.)

De heer Nierstrasz verwacht, dat de minister bij de herziening van het Preangerstelsel(*) 'zeer voorzichtig' zal zijn.

Maar.... 'stelde de regeering het (verhooging van het plantloon voor de koffie) voor, dan kon de Kamer dit in overweging nemen; nu het initiatief door de leden genomen wordt, om de regeering te dwingen, billijk en rechtvaardig te zijn, vind ik dat eigenlijk vernederend voor haar.'

De heer Insinger moet bekennen, 'dat het voor hem moeilijk zal zijn, vóór het amendement te stemmen, *althans op de gronden daarvoor door den heer* van der Hucht *aangevoerd.*'

Verder: 'Van de verhooging, vooral zoo plotseling, zoude, vrees ik, niet genoeg aan den armen (?) Preangerman worden uitbetaald, en inderdaad, ik geloof, als ik Javaan was en Latijn kon spreken, dan zou ik aan de voorstellers van het amendement het oude spreekwoord toevoegen: '*Timeo Danaos et dona ferentes.*'

Aandoenlijke bezorgdheid voor dien welvarenden 'armen' Preangerman!

Verraderlijke Grieken! (van der Hucht en Mirandolle?)

Eindelijk: 'De minister, hij zegt het zelf, kent de zaak nog niet geheel.....

En nu geloof ik niet, dat men, door de aanneming van dit amendement, eene soort van zedelijken dwang op den minister zou moeten leggen, om een maatregel uit te voeren, waarvan hij zelf zegt, het nog niet geheel te kunnen beoordeelen. § 4 van art. 57 van het R.R. geeft tusschentijds (men lette wel op dit "tusschentijds") waarborgen, dat recht, billijkheid en eerlijkheid in acht genomen zullen worden.'

In 't voorbijgaan gezegd: de heer Insinger ziet dus in het *bestaan* eener reglementaire bepaling een voldoenden waarborg voor de trouwe en nauwgezette *naleving* dier bepaling, ook (zelfs?) in Indië!! Hij schijnt in zijn geloovig vertrouwen op het 'geschreven woord' zelfs niet te vermoeden, dat het hier juist de vraag geldt: *wordt* dat geschreven woord - de aangehaalde bepaling - wel nageleefd?(†)

(*) De minister heeft op nieuw een onderzoek doen instellen, zegt de heer Nierstrasz. Op nieuw een onderzoek? Hoe komt de heer Nierstrasz aan die wetenschap? Ze is in strijd met 's ministers eigen verklaring.

(†) Deze betoogtrant (?) van den heer Insinger herinnert me het volgende, dat me als historisch werd meêgedeeld. Voor zeker hof in zeker land stond iemand terecht wegens presumptie van diefstal. De man ontkende schuld. Getuigen ontbraken. De procureur-generaal wist raad. 'Hier ligt het gestolen goed; dáár staat de man, die het goed gestolen heeft. Er is *derhalve* geen twijfel aan, of *die* man heeft het goed gestolen.' En de procureur-generaal eischte (natuurlijk) de *hoogste* straf bij de wet bepaald. Het hof sprak den man vrij wegens gebrek aan wettig bewijs.

De heer van Lijnden van Sandenburg acht het den plicht der regeering ‘te onderzoeken, of[*)] het werkelijk waar is, dat de inlander te veel wordt gedrukt en de uitkomsten van dat onderzoek aan de Kamer mede te deelen, om dan, in gemeen overleg met haar, dien toestand te verbeteren.’

De heer Hasselman zal, *even als ieder ander*, bereid zijn, meê te werken tot verhooging van den prijs der koffie, in verband met den bijzonderen toestand van het land en de belangen der bevolking, ‘wanneer de Regeering, na grondig onderzoek, meent daartoe wel toegelichte voorstellen te kunnen doen.’

De heer Saaijmans Vader - we hoorden het reeds - zou zich geheel met het voorgestelde amendement kunnen vereenigen, indien de minister hem maar verzekerde, ‘dat de koffietuinen in de Preanger meer met het overige van Java *gelijk* worden door verminderde opbrengst.’

We weten op welke *fictie* deze voorwaarde rust; maar houden ons overtuigd, dat de heer Hasselman tot bevordering van meerdere *gelijkheid* zal willen meêwerken, zoodra de minister hem zal verzekeren - op grond ook der ingestelde en sinds lang afgeloopen *enquêtes*, - dat bij de tegenwoordige regeling der koffieprijzen van *gelijkheid*, in den zin van juiste en billijke *evenredigheid*, geen sprake is.

De heer Luyben is - neen ‘wij zijn,’ beweert de heer Luyben m.a.w. ‘de heele Kamer is’ - nog omringd van duisternis. De zaak is nog niet behoorlijk toegelicht. Het geldt een onderwerp, waaromtrent wij, alvorens te beslissen, met recht mogen en moeten verlangen, dat ons het meeste licht worde gegeven. Dit zoo zijnde, dringt zich, geloof ik, de conclusie op, dat wij ons moeten schikken naar het advies van den minister van koloniën.’

Het gevoelen der heeren van der Hucht, Mirandolle, Stieltjes, Fransen van de Putte en Sloet van de Beele is bekend. Aan die heeren zou 't zeer zeker niet te wijten zijn, indien de verbetering van het lot des Javaans in 't algemeen, der Preangerbevolking in 't bijzonder, naar eene verre toekomst mocht worden verwezen.

Zou 't gevaar misschien dreigen van de zijde der ‘leden’, die hunne stem *niet* motiveerden?

Maar van die niet sprekende leden stemden 15 voor het amendement; blijft 41 leden, van wier gezindheid voor de toekomst met betrekking tot de door ons behandelde materie, niets met zekerheid kan worden gezegd. Maar is het *waarschijnlijk*, dat zij zouden hebben ge-

In ons gezegend vaderland zou een *eisch* op zulke gronden natuurlijk eene onmogelijkheid zijn! En in Indië, onder de tegenwoordige rechtsbedeeling voor den inlander?....

(*) Eigenlijk staat er in het Bijblad: “Wanneer”, niet “of”. Maar de bedoeling zal toch niet zijn, dat het *constateeren* van het feit moet voorafgaan aan het *onderzoek!*

zwegen indien zij niet, elk voor zich, in één of meer der sprekers hun orgaan hadden erkend?

Ik geloof het niet. Eer geloof ik - ik herhaal het - dat een groot deel der tegenstemmers het standpunt van den heer Sloet, een ander deel dat van den minister voor het *ware* hield. De groote vraag, waarop het aankomt, is dus deze: wat zal de minister naar aanleiding der gevoerde debatten doen, indien hij zijn ministerieele leven niet laat op het veld zijner agrarische wet of suikerregeling?

En die vraag is, dunkt me, niet moeilijk te beantwoorden. De minister zal, zoodra hij 'gelegener tijd zal bekomen hebben', ernstig en ijverig aan 't onderzoeken en daarna aan 't projecteeren gaan:

a. van eene regeling der koffiecultuur in 't algemeen en der Preangerkoffiecultuur in 't bijzonder,

b. van een 'gewenschten nieuwen toestand' in de Preanger: een en ander in verband met eene redelijke, d.i. billijke en rechtvaardige prijsbepaling der koffie.

Al *wilde* de minister wel anders, hij zou niet anders *mogen* of *kunnen.*

Wat de Kamer van hem verwacht is duidelijk genoeg. Maar niet alleen *in*, ook *buiten* de Kamer, zoo in Indië als in ons vaderland, verwacht men, rekent men er op, dat er gehandeld, *spoedig* gehandeld worde.

Een minister, die den stroom der nieuwere denkbeelden op oeconomisch en sociaal gebied, ook met betrekking tot onze koloniën, zou willen tegenhouden, zou door de kracht van dien stroom overweldigd en van zijnen zetel gedrongen worden. Zulk een minister mocht *behouden* wat hij wilde, zijne portefeuille zou hij zeer zeker spoedig *verliezen* in den ongelijken - ik zou haast zeggen 'onzinnigen' - kamp tegen den geest des tijds, die is de geest van vooruitgang en hervorming. Maar hoe zou men aan 's ministers goeden WIL twijfelen, na de eigen pertinente verklaring: 'Ik wil onderzoeken, en moet dat ook wel; want er is een voorstel, en de zaak is zóóver, dat de minister een beslissing zou kunnen voordragen; *ik ben niet gewoon de stukken op mijn tafel te laten liggen.*'

Wel is de heer van de Putte den minister lastig gevallen omdat 'ik moet.' 'Ik moet,' zegt de heer van de Putte, 'toont niet veel sympathie.'

In 't algemeen is dat waar: de Javaan b.v. *moet* koffie planten enz. enz., reden genoeg om zijne innige sympathie voor die cultuur buiten te sluiten, al willen 'de officieele koloniale verslaggevers' 't ons ook anders doen gelooven(*). Maar bij den minister is de *wil* voorafgegaan; bij den Javaan niet. 'Ik wil'.... en 'moet ook wel,' liefst inter-

(*) Wat in September jl. in Banjoemaas gebeurd is, staat niet op zich zelf: wie weet *hier*, wat er al gebeurt of niet gebeurt in de binnenlanden van Java!.... Er is ook een *lijdelijk verzet!* Dat leert ons o.a. de statistiek van de koffieproductie.
De heer K.F. Holle deelt, onder meer, dat sterk tegen dwang en evenzeer tegen te geringe betaling pleit, in den *Java-bode* van 16 September jl. meê, dat bij particulieren in de Preanger, de koffiecultuur in den regel het dubbele, niet zelden het drievoud oplevert van de gedwongen koffiecultuur.

preteer ik het aldus: ‘Ik *zal*, omdat ik *wil:* maar al *wilde* ik *liever niet*, weest gerust, mijne heeren, want..... ik *moet* immers wel. Er is een voorstel’ enz.

Maar al ware deze interpretatie ook onjuist, al wilde de minister ook liever *niet*, de zaak ligt er nu eenmaal toe, en 't zij met, 't zij zonder de sympathie van den minister, zij *zal* aan de orde - zij *zal* tot stand komen. De zaak der verbetering van het lot des Javaans, der hervorming van *vicieuse*, van *onhoudbare* toestanden is niet gebonden aan eenig persoon ter wereld, hij zij minister of lid der Staten-Generaal, hij heete de Waal of.....

Welke kunnen en moeten de praktische gevolgen zijn van de gevoerde debatten over het amendement van der Hucht - Mirandolle?

Deze: dat binnen zoo kort mogelijken tijd - uiterlijk na 1871 - het Preangerstelsel behoore tot de geschiedenis, en de koffiecultuur over geheel Java der bevolking tot een waren zegen zij.

En onze schatkist?

Die worde gevuld door *ons zelven*, niet door den Javaan!

Illusie?.....

Ja, indien Nederlander te zijn hetzelfde beteekent als: *niets geleerd en niets vergeten te hebben;* neen, indien ook in Nederland is de triomf aan de wetenschap en de triomf aan 't geweten.

Groningen, medio Febr. 1870.

Naschrift.

In verschillende dagbladen en tijdschriften zijn, in der tijd, kritische verslagen geleverd naar aanleiding van de behandeling der Indische begrooting voor 1870 in de Staten-Generaal. Van liberale zijde werd, bijna eenparig, de afstemming van het amendement van der Hucht - Mirandolle afgekeurd. Zoo o.a. door Theophile in het tijdschrift voor Nederlandsch-Indië. Maar Theophile laat het niet bij eene bloote afkeuring: hij slingert den tegenstemmers in 't algemeen, den liberalen tegenstemmers in 't bijzonder, hatelijkheden en vinnigheden naar 't hoofd, naar mijne meening even onverdiend als ongemotiveerd. Vooral de heer Thorbecke, *hier* ‘de doctrinaire meester, bij wien de zwijgende liberalen en blinde volgelingen hun wachtwoord gaan vragen,’ *elders* ‘de *Mephistopheles*,’ enz. enz., en de minister van koloniën, de heer de Waal, ‘die volhardde bij zijn *parti pris*, en bij wien de *hooge politiek*, om voorshands niets te doen voor de Preangerberglanders, het zwaarste bleef wegen,’ moeten het bij Theophile misgelden.

Aanvankelijk was het mijn voornemen, dat kritisch verslag van Theophile als uitgangspunt voor mijne beschouwingen te kiezen. Ik ben van dat voornemen teruggekomen, omdat ik me, in de beoordeeling en waardeering van toestanden en meeningen zooveel mogelijk wensch

te houden buiten den strijd der politieke partijen of - erger nog - der politieke geestverwanten. Maar verzwijgen kan en wil ik het niet, dat, naar mijne overtuiging, incriminaties en invectieven, als die, waardoor Theophile het Januari-nommer van het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië ontsierd heeft, onberekenbaar veel kwaad doen aan de groote, heilige belangen, aan wier bevordering juist dat tijdschrift, wellicht meer dan eenig ander in ons vaderland, sinds jaren gewijd is.

W.J. VAN GORKOM.

Geschiedenis van den dag.

Heden, de 19e Februari, is een allergewichtigste dag voor Rusland; de groote zaak, de emancipatie der lijfeigenen, der boeren heeft haar beslag erlangd en is een voldongen feit; niet langer zijn zij gebonden aan den grond, waarop zij geboren zijn, de slavenketen is voor de Slaven verbroken, desverkiezende kunnen zij hun nomadische geaardheid weder naar hartelust bot vieren.

Juist die groote, belangrijke maatregel, de roem van de Regeering van den tegenwoordigen Keizer, een maatregel, die tevens Rusland in een crisis brengt, waarvan niemand nog den afloop kan voorspellen, brengt ons er toe om dat reusachtige rijk van naderbij te bezien. Jaren lang was het een rijk, waarmeê men zich niet veel bemoeide, en waarvan men eigenlijk weinig afwist; men stelde het zich voor als een groot land met een grooten Czaar, waar alles goed ging, despotisch goed. De meeste berichten er over kwamen van de zijde der Polen, en deze waren natuurlijk eenzijdig; een Pool kan niet over Rusland oordeelen, en wij kunnen hem dat niet ten kwade duiden, evenmin als wij het den Javaan kwalijk zouden nemen, wanneer hij weinig vleiende voorstellingen gaf van den Nederlandschen Staat.

De voorstelling daarbij, die men zich van Rusland vormde - de Polen daargelaten, - was nog zoo kwaad niet; de aardrijkskunde leerde ons op school reeds, dat Rusland voor een goed deel behoorde tot Europa en wel tot de *groote* Mogendheden; 't zag er dus over 't geheel, meende men, vrij wel uit als elders; de soldaten waren vlug en sterk, wild en woest; die Kozakken met hun vlugge paardjes en lange pieken, de schrik van de Franschen, wie kende ze niet uit de verhalen, die onze vaders ons deden in onze jeugd? Juist die Fransche tijd maakt ook, dat men van de Russen zich geen onaangename voorstelling maakte.

Maar, o hemel, die kindersprookjes uit onze jeugd, en die aardrijks-

kunde, - wat komen wij er slecht meê uit, wanneer wij de zaken van naderbij bezien. De aardrijkskunde had veel wijzer gedaan en ons voor veel dwaze voorstellingen behoed, wanneer zij Rusland gebracht had tot Azië, - het heeft daarmede veel meer overeenkomst dan met Europa. De staten van Europa hebben over het geheel genomen, vrij wel dezelfde instellingen; de staats-, de provincie-, de gemeente-inrichtingen zijn in den grond dezelfde; de meerdere of mindere vrijheid, het grooter of kleiner aandeel dat het volk heeft aan de Regeering, nog juister de mate van zelfregeering, maakt het voornaamste verschil uit; de belangen van land en stad worden op verschillende wijze vertegenwoordigd, en besproken - 't is er wel eens naar - en geregeld, en al zijn hierbij evenals op het tooneel de meeste medebestuurders slechts figuranten, automaten, knikkende of schuddende poppen, - het denkbeeld is toch vast gevestigd, dat het volk door zijn vertegenwoordigers recht heeft op deelneming aan het bestuur, al is men ook weder - alles heeft zoo zijn schaduwzijde - op het hebben van dat recht veel naijveriger dan op de uitoefening van de verplichtingen er aan verbonden. Men heeft in Europa den getemperden monarchalen regeeringsvorm, en de staatsregeling is hier en daar zoo vrijzinnig, dat er van de macht der monarchen weinig meer is overgebleven dan de schaduw; dat men er toch koningen op blijft nahouden, en zeer dure koningen, soms van zeer twijfelachtig gehalte, is misschien toe te schrijven aan den instinctmatigen, bijgeloovigen eerbied in dit beschaafde en ontwikkelde werelddeel voor alles wat traditioneel is.

Bovenal vindt men in Europa een vasten grondtrek, een echt Germaanschen, en wel dezen: het individu treedt er zeer sterk op den voorgrond; elk mensch, zoo luidt het in dit wijsgeerigste deel der wereld, heeft zijn recht op erkenning. Dit is zelfs zóo waar, dat de ontwikkeling of de voortdurende wrijving, die er bestaat in onze staatkundige en sociale verhouding voortspruit uit de verschillende beschouwing van de rechten en de plaats, die het individu behoort in te nemen. De plaats van het individu is de spil, waarom de meeste vraagstukken zich bewegen. Zoowel op het gebied van het staatkundige als het maatschappelijke en kerkelijke leven laten zich een aantal verschijnselen uit het dikwijls onbewuste streven verklaren van het individu om zijn gerechte plaats te verwerven, en van de traditie, die tegen de natuur in dat streven wil tegenhouden en het vroeger bestaande conserveeren. Zoolang die strijd niet is opgelost, het individu zijn recht niet heeft verkregen, de verschillende verhoudingen niet in harmonie gebracht, zal onze Europeesche maatschappij in bestendige gisting en beweging blijven.

Laat bij de oppervlakkige beschouwing van het groote reusachtige raderwerk het individu vaak worden vertrapt en verbrijzeld, en zijn stem en zijn leven even weinig worden geacht als het kleine insekt op de zandkorrel, dat onze voet vertreedt, toch is dat individu, niet als

persoon, maar als wezen onsterfelijk, toch gaat in deze wereld vol droeve raadselen en onoplosbare tegenstrijdigheden het leven uit van het individu, van daar komt de bewegende kracht, de stoom, die het raderwerk voortdrijft.

Juist dit eigenaardige vindt men in Rusland niet; het is, of wij er ons in een geheel ander werelddeel bevinden; volgens de eigenschappen van zijn staats- en maatschappelijk leven behoort Rusland veeleer tot Azië. Aan het hoofd van den Staat bevindt zich geen constitutioneel monarch, maar een onbeperkt alleenheerscher; en in den Czaar of Keizer concentreert zich het geheele leven van het Rijk; hier zou men de versleten uitdrukking '*bij de gratie Gods*,' - misschien het best te vertalen voor de groote menigte door: *uit het voor-historische tijdvak*, - nog met eenige welvoegelijkheid kunnen gebruiken. En die alleenheerschappij, die despotische macht bestaat hier niet tegen den zin van de meerderheid der natie, is hier geen onnatuur, zooals een enkele maal in sommige Europesche staten een tijd lang wel eens het geval was, - neen, wanneer den Czaar heden het noodlottige einde trof, waarmeê volgens de overlevering het leven van de meeste vorsten van Rusland eindigt, - een traditie, die tragisch weerklinkt in het bekende gezegde: 'de Russische staatsregeling is despotisch, maar door sluipmoord verzacht' - dan zou morgen het volk tegen alle samenzweerders en Nihilisten in, opstaan en een nieuwen Czaar vragen en niet rusten vóor aan zijn geroep was gehoor gegeven, en het zou een nieuwen Czaar denzelfden despotischen schepter in de hand drukken. Een keizer is voor het Russische volk een behoefte, en zulk een volk is een ander volk dan wij. Er is, om zoo te zeggen - en het wat paradox te zeggen, - in Rusland maar éen individu, waarin het geheele rijk, de geheele Staat zich oplost, en dat individu is de Czaar.

Wij kunnen ons van zulk een incarnatie van den Staat geen juist denkbeeld vormen; zelfs de schaduw er van heeft bij ons Germanen er nooit recht in gewild, hoezeer ook de kerkelijke theologie moeite deed om het denkbeeld te doen wortel vatten; het goddelijk recht der koningen is bij ons nooit iets meer geweest dan een phrase, waar het volk meê ophad, omdat het evenals van meer van die zoogenaamd goddelijke zaken niets begrijpt.

Van deelneming aan het bestuur in onzen zin is in Rusland geen spoor, en het is de vraag, of de pogingen van den tegenwoordigen Czaar, Alexander II, om een soort van vertegenwoordiging in te voeren ooit wortel zullen schieten en opgang maken; indien dit geschiedt, zal het trouwens op een geheel andere wijze zijn; het individu zal zich anders openbaren in zijn werkzaamheid, het zal om zoo te zeggen niet zoo individueel zijn, het Ik zal veel meer op den achtergrond treden, en de Staat, zijn Czaar meer het middelpunt zijn, waarom zijn denken en streven zich beweegt.

Oppervlakkig moge dit vreemd schijnen en deze beschouwing een

theorie, die geheel buiten de Russen om gemaakt is, maar wij vinden een sterk bewijs in het bestaan van een partij in Rusland, die sinds jaren een ongeloofelijke werkzaamheid aan den dag legt, die, hoe ook in sommige hooge kringen tegengewerkt, ongestoord voortgaat, en de eigenlijke leidende partij geworden is, of worden zal; wij bedoelen de zoogenaamde Oud-Russische of Panslavistische partij, die in Katkoff, den redacteur van het *Dagblad van Moscou* haar 'eminent' hoofd heeft gevonden. Katkoff heeft de verdienste de in de Slaven sluimerende ideeën te hebben opgewekt en tot bewustzijn gebracht; zijn kracht ligt in de sympathie, die zijn beschouwingen vinden bij het Russische volk, en de geweldige kracht, den vreeselijken hartstocht, dien hij in zijn volk weet te voorschijn te brengen. Dat idee is de groote rol, die de Slaven op het wereldtooneel hebben te vervullen, niet door uit te munten in beschaving, in kunst of wetenschap, niet door zedelijke veroveringen te maken, - voor wezenlijke beschaving is de Slaaf, misschien alleen door zijn antipathie tegen de Westersche volken, de Germanen, - tamelijk onverschillig; zijn doel is meer macht te hebben en heerschappij te oefenen; daarbij wordt hij gekenmerkt door een gevoel van merkwaardig patriotisme; alle Slaven zijn één; zoo ontstond het denkbeeld van het Panslavisme.

Wat zou men zeggen, wanneer in Europa, b.v. in Pruisen, dat eveneens tegen wat uitbreiding van grondgebied niet opziet, al wordt die ook door de alleronrechtvaardigste middelen verkregen, - wanneer in Duitschland een dweepzieke nationale partij de vaan ophief voor een Pangermanisme, een Germaansch rijk, dat niet alleen omvatte de Duitschers, maar ook de verwante Denen, Zweden en Noorwegers, de Hollanders en Vlamingen, misschien ook de Engelschen? Men zou den man, die zulk een plan uitdacht stil laten begaan; hij zou belachelijk en onschadelijk zijn, en zoo hij de daad bij het woord voegde, zou men hem niet eens wegens landverraad straffen, maar hem eenvoudig in een verbeterhuis plaatsen. Al die verschillende takken van oorspronkelijk éénen stam, al die verschillende volkeren hebben elk hun eigen verschillend aanzijn verkregen, een verschillend karakter, door invloed van klimaat en grond en omstandigheden, en hunne vereeniging op die wijze is ondenkbaar.

En zulk een plan bestaat bij de meerderheid van het Russische volk; de Panslavistische partij wil alle Slavische volkeren tot één rijk brengen; zij heeft in haar voordeel, dat de verschillende Slavische tongvallen minder uiteen loopen dan de Germaansche; maar toch is dit verschil groot genoeg om, al ware het hier alleen, op bezwaren te stuiten. Maar het Panslavisme is in zijn aard zoo fanatiek, dat het alle bezwaren over het hoofd ziet en met ijzeren kracht de ongelijkvormigheid wil doen verdwijnen.

De geheele vernietiging van de Poolsche nationaliteit, van de Poolsche taal is eigenlijk het werk van die partij. Met een grenzenlooze woede

vervolgt de Russische barbaar elke uiting van nationaal gevoel; Siberië is groot, en de knoet is sterk; rechtvaardigheid kent de Rus niet, gevoel van eigendomsrecht is hem vreemd; goederen worden verbeurd verklaard en weggeschonken aan de dweepziekste voorstanders der partij; geen geloof voor den Rus dan het orthodox Russische, en zoo hij de diepe ader van godsdienst in den boezem des volks niet kan vernietigen, zal hij den Katholiek en den Protestant dwingen ten minste de Russische taal bij zijn godsdienst-oefeningen te gebruiken, zonder twijfel de eerste stap op den weg om ook den godsdienst te onteigenen.

Op de vervolging van de Poolsche broeders volgde die der Duitschers, die vooral in Lijfland zich gevestigd hadden en weleer waren ingeroepen om door hun kennis beschaving in het rond te verbreiden; ook de Duitsche taal moet worden afgeleerd in Rusland; Russische scholen worden opgericht, de Duitsche gesloten. Er is geen twijfel aan, of, indien dit werk in Rusland is voltooid, dan is de beurt aan de Slaven in Oostenrijk en Turkije. Zelfs in Aziatisch Rusland is men bezig de Tartaren te Russificeeren en worden scholen gesticht om hen de Russische taal te leeren.

Laten wij een Panslavist zelven hooren over de uitzichten en verwachtingen dezer partij; in den herfst van het vorige jaar werd door het Slavische comité een algemeene vergadering gehouden te Petersburg; daar verschenen behalve de Russen, ook afgevaardigden van de Serven, de Slovenen en Ruthenen uit Hongarije, Galicië en Bucowina; het talrijkst waren de Czechen vertegenwoordigd; de voorzitter der vergadering, eveneens een Czeche, hield een redevoering, waarin hij o.a. zeide: ‘van Kamschatka tot de Balkan klinkt de Slavische taal en onze macht is onmetelijk groot. Het is echter voor het oogenblik de vraag niet, hoe groot of hoe talrijk wij zijn, maar of alle Slaven oneindig doordrongen zijn van den broederband, die hen vereenigt; dat besef is niet bij al onze stamgenooten krachtig genoeg ontwikkeld. Laat ons daarom werkzaam zijn aan de verbreiding van Slavische broederliefde en eenheid, en wie gevoelt zich hierbij niet doordrongen van vurige liefde voor den Keizer, den bevrijder en vader aller Slaven’.

Men ziet, terwijl onder de Germaansche en Romaansche volkeren van het westen het cosmopolitisme toeneemt en zelfs de republikeinen droomen van een statenvereeniging, waarin elk volk zijn eigenaardig karakter, zijn individualiteit bewaart, heeft de Panslavist geen denkbeeld van het individu, geen gevoel voor het karakter, dat een volk aanneemt door de plaats, waar hij woont en de omgeving, waarmeê hij in aanraking komt. Het recht van het individu, ook zijn taal en zijn godsdienst worden als niet geacht. En dat zelfde bekrompen stamgevoel reikt de hand aan het absolutisme, vindt in den Czaar zijn vereenigingspunt.

Wij spreken van de Panslavistische of oud-Russische of Moscovitische partij; de laatste is de eigenlijke naam, de eerste meer een verklaring

van het doel, dat zij zich van hare werkzaamheden voorstelt. In waarheid, de staatkunde dezer partij is oud, het is de traditioneele politiek van Rusland; Peter de Groote is er de grondlegger van, en in den laatsten tijd werd door Nicolaas I die politiek met echt Russische onverzettelijkheid in toepassing gebracht. Het best zou men het stelsel van Nicolaas I het Slavische caesaropapisme kunnen noemen; zijn streven was om binnen het rijk een Grieksch-orthodoxe propaganda te organiseeren en alle afwijkende elementen meer en meer in de staatskerk op te lossen; verder moesten alle buiten Rusland zich bevindende verstrooide deelen van de Russische Kerk aan het Russische opperhoofd, d.i. aan den Czaar verbonden worden. Het geloof was het voorwendsel, waarmeê men zich mengde in de binnenlandsche aangelegenheden van Turkije, en later zou de beurt komen aan Oostenrijk; Nicolaas I streefde naar Slavische eenvormigheid in het binnenland en naar uitbreiding van macht in het buitenland. Reeds hij trachtte elk verschil van taal, afstamming, godsdienst te vernietigen, en zoowel de Polen als de Joden en de Protestantsche bewoners van de Oostzee-provinciën moesten het misgelden. Door geld, door persoonlijke voordeelen trachtte men hen tot de Grieksch-katholieke Kerk over te halen en bij gemengde huwelijken duldde men slechts de Grieksch-katholieke opvoeding der kinderen. Men maakte met een en ander even weinig omslag als met de lichting en de dresseering der rekruten.

Het is bekend, dat de opvolger van Nicolaas I, Alexander II, een geheel andere staatkunde volgde; het scheen of de humaniteit niet langer een vreemdelinge zou blijven in Rusland, toen hij in 1855 de regeering aanvaardde; beschaving en ontwikkeling waren de wachtwoorden zijner staatkunde, en de ijver waarmee hij het plan tot de emancipatie van de boeren-lijfeigenen ontwierp en doorzette, deed hem een eervolle plaats innemen onder de vorsten; zulke vorsten, sprak men, bestaan en leven niet te vergeefs. Het caesaropapisme scheen geheel in strijd met de geaardheid van dezen vorst; hij gaf vrijheid zoowel aan de Roomschen als aan de Protestanten om naar hunne geloofsovertuiging te leven en zelven hunne kerkelijke aangelegenheden te besturen. Maar is het niet opmerkelijk, dat in de laatste jaren feitelijk in Rusland weder de staatkunde van Nicolaas I bestaat, in weerwil van de geroemde zachtere gezindheid van den tegenwoordigen Keizer? Is het geen feit, dat de oud-Moscovitische partij, aangehitst door den aartsdrijver Katkoff, sinds eenige jaren zulk een invloed, zulk een druk op de Regeering uitoefent, dat alleen haar wil wordt uitgevoerd? Roomschen en Protestanten worden op een ongeloofelijke wijze gerussificeerd; de roomsche gebeden- en protestantsche gezangboeken worden in het Russisch vertaald en daarbij menige ketterij in de gelooven van het Westen binnengesmokkeld. Het onderwijs verkeert over het geheel in Rusland in een treurigen toestand, maar als er

scholen moeten zijn om Duitschers of Joden of Polen of Tartaren Russisch te leeren, dan rijzen zij uit den grond op.

Twee feiten hebben naar ons inzien invloed op het sterk overspannen nationaal gevoel - de dweeperij met nationaal is het éénige punt, waarmeê de Rus met zekere fracties in het Westersch Europa overeenkomst heeft, - uitgeoefend: de nederlaag van de Russen in de Krim, en de opstand der Polen in 1863, gevoegd bij de woordpralende, niets afdoende diplomatieke interventie van de Westersche mogendheden.

De wrok over de nederlaag, door het Westen den Russen toegebracht, was nog niet bekoeld en werkte voort als een sluipende koorts, toen het reeds lang vertrapte Polen aan den rooversklauw van den Rus wilde ontkomen en het Slavisch net van eenheid en gelijkvormigheid verscheuren; de nota's van de Westersche mogendheden, die vooreerst, zooals in den regel het geval is, te laat kwamen en waarvan in elk geval ieder der partijen overtuigd was, dat zij slechts een vorm waren, maar dan toch in Russische oogen een onvergefelijke brutaliteit, een zich bemoeien met de binnenlandsche staatkunde van de groote Slaven, wierpen slechts olie in het vuur, en van dat oogenblik af is het Slavische fanatisme voortdurend steigend in kracht en in onbeschaamdheid.

Kenmerkte zich het oude Moscovitisme wel door overheersching, door zucht naar verovering, niet zoozeer door vijandschap tegen de Westersche beschaving, de omstandigheden hebben er dus toe geleid dat op dat laatste punt een wijziging is gekomen; verborgen onder vormen van beleefdheid, verschuilt zich een gevoel van wraak, waarmeê men loert en kruipt om bij de eerste de beste gelegenheid te openbaren, wat men in het schild voert.

De humane, beschavende staatkunde van den Russischen keizer vindt zonder twijfel in enkele kringen in Rusland weerklank; vooral de aanzienlijke Russen, die een groot gedeelte van hun leven aan de Europesche badplaatsen doorbrengen, en in kennis geraken met de Westersche beschaving, moeten inzien dat hun volk eeuwen ten achter is bij de Germaansche en Romaansche volkeren; velen hunner zijn zonder twijfel de staatkunde van hun Keizer toegedaan en begrijpen, dat hun invloed op hun volk een beschavende moet zijn. Niet allen evenwel; het is zonderling, hoe ook de aanzienlijke, rijke Rus maar al te dikwerf onder de uiterlijke gedaante van beschaafde vormen een ruwheid en onbeschaafdheid en listigheid verbergt, die geheel herinnert aan het grondkarakter van de Slavische volken.

Bij gebrek aan nauwkeurige, volledige berichten, zooals dat in een geheel ruwen en onbeschaafden staat als Rusland zeer begrijpelijk is, kunnen wij de krachten der verschillende partijen moeilijk meten en wegen, maar zeker is het dat de Panslavistische, oud-Russische partij tegenwoordig de sterkste is; zij wordt gesteund door de ruwe groote massa,

zij heeft haar woordvoerders onder de leden van den Geheimen Raad; een gedeelte van de Ministers is haar onbepaald toegedaan, en bij verandering van personen in de hooge regeeringskringen is zij het die het meeste gewicht in de schaal legt, en meestal haar zienswijze doordrijft.

De ministers van onderwijs, Golownin, en die van binnenlandsche zaken Wolujew, hebben vroeger moeten wijken voor de intrigues van de oud-Russische partij, en plaats moeten maken voor meer genegen ambtenaren, graaf Folstoi en Miljutin. Zelfs prins Gortschakoff, de minister van Buitenlandsche zaken, acht het niet beneden zich naar de gunst van deze partij te trachtten.

Men zegt zelfs dat de troonopvolger geheel voor haar gewonnen is, en in de vergaderingen van den Geheimen Raad, de belangen van die partij geheel voorstaat. Van daar, dat reeds meermalen het gerucht is verspreid van de aftreding van den tegenwoordigen Keizer ten behoeve van den kroonprins, een gerucht dat waarschijnlijk zijn ontstaan te danken heeft aan de verborgen wenschen van de oud-Russische partij. Ook zegt men, dat de Czaar ziek is; volgens den een is het een ziekte des geestes, en is de keizer zwaarmoedig geworden, door de aanslagen op zijn leven, en door den tegenstand, dien hij van alle zijden ondervindt bij zijn menschlievende pogingen. Ook dit gerucht is misschien slechts de weerspiegeling, de zielkundige gevolgtrekking, die men uit den levensloop en de ondervinding van Alexander II zou kunnen opmaken.

Toch is die Oud-Russische partij keizersgezind. Zij wil het Aziatische absolutisme, zij wil het despotisme, de centralisatie van alle Slavische kracht in één hand, maar.... men kent de Russische traditie, - indien de keizer hardnekkigen tegenstand biedt, - het Russische despotisme wordt ‘verzacht’, of versterkt, - wat zullen wij zeggen? - door sluipmoord.

Het groote onderscheid tusschen de Europesche Staten en Rusland, vooral beschouwd met het oog op de plaats, die het individu inneemt, komt evenzeer uit in de regeling van het grondbezit, en wij komen daarmeê tevens tot de groote quaestie van den dag. Het particulier grondbezit is eerst ontstaan, toen onze maatschappij voor een goed deel georganiseerd was; in het eerste ontwikkelings-tijdperk zijn de volken nog te veel nomadisch om aan geregeld grondbezit te kunnen denken; daarbij paste de democratische gelijkheid, waarbij de huisvaders de gemeente-bestuurders kozen, die later plaats maakte voor de feodale vormen: een machtige adel op grondbezit gegrond en lijfeigene boeren naast of tegenover hen. Terwijl wij die feodale vormen reeds vergeten zijn en alleen door de geschiedenis kennis dragen van hun vroeger bestaan, zijn zij in Rusland blijven bestaan, en schijnt de overgang tot het vrij particulier grondbezit gepaard te gaan met moeilijkheden, die doen twijfelen of bij de Slaven het particulier grondbezit

wel ooit dien sterken individualistischen grondtrek zal aannemen, dien het bij ons betrekkelijk reeds vrij spoedig verkregen heeft. Het feodale stelsel heeft bij de Russen buitendien reusachtige vormen aangenomen; één adellijk grondbezitter had o.a. 150.000 lijfeigenen; 6 grondeigenaars beschikten over meer dan 20.000 lijfeigenen.

Lang reeds was er over gedacht verandering te brengen in dien onhoudbaren toestand, en aan Alexander II komt de eer toe het plan uitgewerkt, met vasten wil doorgezet en de lijfeigenen vrijgemaakt te hebben. De 19de Februari is de laatste termijn binnen welken die maatregel moet voltrokken zijn. Volgens een waarschijnlijke opgave bedroeg het aantal boeren-lijfeigenen in het geheel 9.649.254, en waren hiervan op den 1sten Januari l.l. 6.261.143 vrije grondbezitters geworden en bleven er dus nog 3.388.111 over, die nu hun vrijheid verkregen hebben.

In de theorie klinken de dingen evenwel altijd veel mooier dan in de praktijk; men is waarlijk verlegen, wanneer men het nut moet aanwijzen, dat deze belangrijke, menschlievende maatregel als de vrijmaking der lijfeigenen totnogtoe heeft opgeleverd. De boer staat niet meer onder den edelman, - 't is waar, en men zegt wel eens, dat de eerste gedachte tot vrijmaking is ingegeven door de vrees van het Petersburger hof, dat de edellieden te machtig zouden worden, - hij behoeft als heerendienst het hofgoed van den heer niet langer zooveel dagen per week te bewerken. Het gedeelte lands dat hij de overige dagen van de week bebouwde, is nu op zekere voorwaarden zijn eigendom geworden, of liever het is gemeentegoed gebleven en als lid der gemeente komt hem een onbestemd deel daarvan toe; wel laat de keizerlijke wet vrijheid om het gemeente-eigendom te verdeelen, maar daarvan is nergens gebruik gemaakt. De behoefte aan particulier grondbezit bestaat in Rusland niet, en het wordt door de zendelingen van de Moscovitische partij tegengewerkt, - is het uit eerbied voor het traditioneele, of uit een soort van democratisme, zonderling genoeg in het absolute Rusland? Daarbij is de Russische boer er niet op vooruitgegaan; van een lijfeigene kan men nooit veel verwachten, en de vrijheid is geen tooverstaf, maar vooral in het Noordelijk gedeelte van Rusland is de verachtering van den boerenstand stoffelijk en zedelijk sinds de dagen der emancipatie in het oog loopend. Niet werken en veel drinken is het ideaal, dat de Russische boer zich na de emancipatie van zijn leven heeft gevormd; verarming tot hongersnood toe is daarvan het gevolg geweest in de Noord-Oostelijke provinciën. De adel, die zich van de handen beroofd ziet, die zijn land bebouwden, is evenzeer verarmd; in Litthauen zijn door den hongersnood van '68 gansche streken als ontvolkt en de landerijen liggen onbebouwd. Met den 19den Februari verkrijgt de boer tevens het recht om zich te vestigen waar hij wil, en men verwacht, dat de boeren in het Noorden het barre klimaat en den stuggen grond zullen verlaten en naar het Zuiden trekken.

De verwarring, die hiervan het gevolg zal zijn, is niet te overzien' te meer daar de belastingen in Rusland per gemeente geheven worden. De overblijvenden moeten dus hetzelfde bedrag opbrengen, terwijl de gemeente verarmd is en dagelijks armer wordt door het gemis van arbeidskracht en de vermindering van het gehalte van arbeidskracht door de verachtering van de boeren. De achteruitgang van de Russische financiën in de laatste jaren is voornamelijk hieraan toe te schrijven, dat vele gewesten in de onmogelijkheid verkeerden het vroegere bedrag op te brengen. Men zou zoo zeggen: de schacheraars in den papieren tempel, op de beurs, moeten het weten, en hoe happig zij ook op de 'Russen' zijn, is het een feit dat in de laatste jaren de Russische financiën sterk achteruit gaan en de inkomsten telkens beneden de raming blijven; wanneer Rusland zich in gewone omstandigheden bevond, dan moest het met zijn onmetelijke hulpbronnen zijn deficit reeds lang te boven zijn; toch stapelt het leening op leening, dekt met de eene schuld de andere, en niet alleen om spoorwegen aan te leggen. De onpartijdige beschouwer ziet donkere wolken over Rusland henen drijven, zal het te groot en te machtig zijn om er door beschadigd te worden?

Leidt de emancipatie niet tot particulier grondbezit, dan is het niet te zeggen, welke verarming in Rusland over eenige jaren zal plaats hebben; wij zien het bij ons nog in enkele oude instellingen, hoe het land, dat in gemeenschappelijk bezit verkeert, oneindig veel minder opbrengt en in het oog loopend verwaarloosd wordt. Daargelaten nu of het particulier bezit ook bij meerdere ontwikkeling minder ligt in de geaardheid van den Slaaf, tracht de Moscovitische partij het verdeelen van de gronden te voorkomen en men kan zich nauwelijks voorstellen welke hoogdravende plannen door een Katkoff e.a. op dit soort van democratisme gebouwd worden; in hunne verbeelding reiken zij de hand aan de radicale democraten in het Westen van Europa, die eveneens van zulk een soort van communistisch bezit droomen, en het éenig onderscheid is, dat deze laatsten het nog niet zoover gebracht hebben van tot de conclusie te komen, dat een absolute regeeringsvorm het beste middel is om tot de vervulling hunner wenschen te geraken.

Het boeren-communisme, door de Moscovitische partij voorgestaan, is tevens gericht tegen den adel; door veelvuldig verkeer met het buitenland is deze nog het meest tot beschaving geneigd, maar daarom juist bij de zoogenaamde nationale partij het minst gezien; de adel is afgeweken van de leer en de instellingen der vaderen en heeft aan de afgoden van het Westen geofferd.

In vroeger jaren hoorde men veel van samenzwering onder den adel; een Regeering als die van Nicolaas I gaf er van zelf aanleiding toe. Geheime politieke genootschappen liggen geheel in den aard van den Slaaf, omdat list zijn alles overwegende hartstocht en zijn meest ge-

liefkoosde middel is om zijn doel te bereiken. Uitgesloten onder het absolutisme van elke deelneming aan de Regeering, is de geheime intrigue het éenige middel om zich te doen gelden; welke kunstvaardigheid de Slaven in het smeden van geheime genootschappen bezitten, kan o.a. blijken uit de Nationale Regeering van de Poolsche opstandelingen. Geen middel wordt in den regel ontzien om den vijand afbreuk te doen; op vervalsching van banknoten en het munten van valsch geld verstaan zij zich uitnemend. Een der eerste en ook meest uitgebreide genootschappen dagteekent van het jaar 1816, aan het hoofd waarvan zich de edelman Paul Pestel bevond, die vastberaden het schavot beklom om te sterven voor zijn overtuiging. Hoezeer de Russische Regeering de geheime genootschappen vreest, blijkt uit het reeds in 1822 uitgevaardigde verbod van de vrijmetselaars-loges.

In den laatsten tijd heeft de samenzwering van de zoogenaamde Nihilisten veel van zich doen hooren; het schijnt, dat er evenwel veel meer ophef van deze zaak is gemaakt dan noodig was; het grootste gedeelte van de gevangenen is dan ook weder op vrije voeten gesteld. De Nihilisten behooren tot de negatieve, tot de afbrekende samenzweerders; meestal bestaande uit jongelieden, uit studenten, hebben zij het vooral voorzien op de autocratische macht van den Keizer en de vereeniging van Kerk en Staat, in één woord op het Caesaropapisme. De dag, waarop de omwenteling of aanval zou uitbreken was zonder twijfel juist gekozen, 't was de dag, waarop de emancipatie haar beslag zou hebben erlangd. Volgens sommige berichten zou de Moscovitische partij eveneens in de samenzwering zijn betrokken; dit is echter zeer onwaarschijnlijk, daar deze partij eer zoo mogelijk de versterking in plaats van de vernietiging van het Caesaropapisme op het oog heeft. Veeleer is van conservatieve zijde aangedrongen om de voorgenomen liberale maatregelen voor 't minst te doen vertragen door te wijzen op de gevaren, waaraan men zich daarmeê blootstelt. Werkelijk schijnt de Russische regeering volgens de laatste berichten voorloopig geen uitvoering te willen geven aan de laatste bepaling van de vrijmaking der lijfeigenen, waarbij aan hen volkomen vrijheid van verblijf wordt toegekend. Trouwens, niet de minste maatregelen waren genomen voor dezen gewichtigen overgang. Vele boeren in het noorden hadden hun aandeel op den gemeentegrond reeds verkocht en hun roerende goederen te gelde gemaakt om naar het zuiden te trekken; de ambtenaren waren evenwel met geheime instructiën voorzien, om de reizigers tegen te houden. Westersche vrijheid is nog iets anders dan vrijheid in Rusland.

Zou men uit een en ander opmaken, dat Rusland in een tijdperk van verzwakking verkeert, men komt tot geheele andere overtuiging, wanneer men de reusachtige uitbreiding nagaat, waaraan het zich met onverzettelijke kracht wijdt. Ten Oosten heeft het zijn grenspalen gezet tot aan het Hemelsche Rijk en verkeert het reeds lang in het bezit van

de onafzienbare vlakte van Siberië, het reikt Noord-Oostelijk de hand aan Amerika. Voor het oogenblik is het bezig zich uit te breiden in het Zuid-Oosten. Het bergachtig land tusschen de Zwarte en de Caspische Zee is door de met zooveel opoffering gepaarde onderwerping van de Circassiers zijn eigendom geworden. Aan gene zijde van de Kaspische Zee wonen de woeste nomadische Kirgizen, en schoon de officiëele bladen telkens van overwinningen en van onderwerping gewagen, blijkt de onderwerping van die woeste volksstammen met niet minder gevaren en moeilijkheden gepaard te gaan dan die van de Circassiers.

Men staat werkelijk verbaasd over de reusachtige plannen, die de Russen in dit gedeelte van Azië ontwerpen. Door middel van een spoorweg door de woeste vlakte van Ust-Urt willen zij de Kaspische zee met het Aral-meer verbinden; een haven zal in de Kaspische zee worden aangelegd ten gerieve van den handel. Wij spreken daar van handel, deze is voor de Russen niets anders dan een dekmantel voor hun veroveringszuchtige plannen. Achter het Aral-meer woont de Emir von Bokhara en de Khan van Kokand; de zoon van den eerste is dezen zomer te Petersburg geweest en vorstelijk ontvangen; de geschenken die de gezanten meê naar huis namen, waren evenwel het sieraad, waarmeê de afhankelijkheid moest bedekt worden, waarin de Emir zich voortaan tegenover Rusland bevindt. Rusland heeft nu gelegenheid om zich bij voorkomende gelegenheid in de twisten te mengen van de Aziatische vorsten onderling; Bokhara grenst aan Afghanistan, en het is te verleidelijk voor den Russischen veroveraar om niet het voorbeeld van Engeland te volgen en onder den schijn van recht te doen en hulp te bieden allen van hem afhankelijk te maken. Daarbij staat Rusland hier aan de grenzen van Britsch-Indië en bedreigt het trotsche Albion.

Maar nog niet; de Rus weet zijn wraakzuchtige plannen verborgen te houden, totdat het zich zeker waant van zijn prooi; eerst moeten de middelen van vervoer gereed zijn, spoorwegen die onmetelijke landen doorsnijden en op gemakkelijke wijze aanvoeren, wat noodig is. Ook het plan van een spoorwegverbinding van Rusland met en door den Kaukasus tot aan de Kaspische zee, - men behoeft slechts een kaart voor zich te nemen om van het doeltreffende en wèloverlegde van de Russische plannen overtuigd te zijn.

In welke verhouding staat Rusland tot de andere mogendheden? Wij vragen natuurlijk niet naar de diplomatieke betrekkingen, want naarmate deze lieftalliger zijn, broeit dikwerf te meer de naijver en wordt de uitbarsting van vijandschap voorbereid. In de allereerste plaats komen die landen in aanmerking, waar de zoogenaamde Slavische broeders wonen, Oostenrijk en Turkije, die door de Czechen, Slovenen, Serven, enz. onder hun gebied, het meest van Rusland en van de Russische nationale propaganda te vreezen hebben.

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat er een groot onderscheid bestaat tusschen de Russische Slaven, en die welke in de andere Europesche staten wonen. In Rusland treden de Slaven op als één geheel, als een vaste massa, terwijl de Slaven buiten Rusland zich meer van elkander onderscheiden en bij al hun eensgezindheid in oppositie tegen de Regeeringen waaronder zij leven, zijn zij zeer verdeeld onder elkander. De partijzucht is een woekerplant, die hun krachten ondermijnt; Polen b.v. heeft zijn ondergang grootendeels daaraan te wijten, dat het door partijzucht verscheurd, nooit zich zelf wist te regeeren. De vereenigde Donau-vorstendommen of Rumenië, eveneens grootendeels uit Serven bestaande, schijnen denzelfden weg op te gaan. Indien wij de Slaven van Oostenrijk in bijzonderheden nagingen, zouden wij hetzelfde zien; van buiten één, zijn zij inwendig verdeeld. Het groote verschil kan niet enkel daaruit verklaard worden, dat de Russische Slaven minder vermengd leven met andere volksstammen en eeuwen lang met den knoet geregeerd zijn, en de andere Slaven vermengd zijn met volksstammen, waarvan zij een traditioneelen afkeer hebben, zooals o.a. vooral van de Duitschers. Men heeft de verklaring van dit verschil daarom gezocht in iets anders, dat misschien niet meer is dan een hypothese, maar die toch ernstige overweging verdient. Volgens de wetenschappelijke onderzoekingen van Duchinski zouden namelijk de Russen niet tot het eigenlijk gezegde Slavische ras behooren, maar oorspronkelijk Mongolen zijn, die zich later met de Slaven, die zich in de vlakten van Rusland neêrzetten, vermengden; dit zou inzonderheid het geval zijn met de Groot-Russen of Moscovieters. Deze bewering is niet geheel van overdrijving vrij te pleiten, maar geheel onwaar is zij ook niet. Een goed deel van de tegenwoordige Russen zijn waarschijnlijk een gemengd volk van Slaven en Mongolen Tartaren. Van daar waarschijnlijk het Aziatische karakter van het Russische rijk.

Maar laten wij voor het oogenblik deze theorie daar, het zou ons te lang ophouden om er ons meer in te verdiepen en de bewijzen voor en tegen te wegen. Rusland beweert zuiver Slavisch te zijn en in de wereld de beschermer van de slavische volken. Vooral matigt het zich dat protectoraat aan, wanneer het staat tegenover een zwak rijk, zooals het Turksche. Opmerkelijk is het dat Rusland zich als zoogenaamde beschermer veel meer deed gelden in Turkije dan in Oostenrijk, de reden hiervan ligt in den grooten lust dien Rusland heeft om in het Zuiden meester te zijn van de Zwarte zee; die lust is zoo natuurlijk en zoozeer op gewoon eigenbelang gegrond, dat men geen veroverende natie als Rusland behoeft te zijn om onophoudelijk daarnaar te streven. Het is dan ook niet te verwonderen, dat het bezit van de Dardanellen, de sleutel van de Zwarte zee, een oude staatkunde is van Rusland. In den Krimoorlog heeft die politiek een gevoelige nederlaag geleden; schijnbaar heeft Rusland zich toen teruggetrokken en liet zich minder met de staatkunde van Europa in. De Rus zegt, dat hij

eenvoudig den vrede wil en in elke aangelegenheid het beginsel van niet-interventie handhaven. De eigenbaat zou evenwel uit de wereld moeten verdwenen zijn om aan Ruslands verzekeringen geloof te slaan. Het wacht zonder twijfel een gunstiger tijdstip af voor zijn ondernemingen. Eerst moet het uitgebreide spoorwegnet het onmetelijke Rusland aaneen verbinden, en het wachten valt buitendien zoo moeilijk niet, wanneer men ziet, dat de omstandigheden wonderbaar de plannen in de hand werken. Terwijl Turkije meer en meer verzwakt, en Oostenrijk door inwendige verdeeldheid machteloos wordt, heerscht voortdurend onder de Slavische broeders een gisting en ontevredenheid, die door Russische zendelingen wordt levendig gehouden. Een uitbarsting onder de Zuid-Slaven wenscht zonder twijfel Rusland op dit oogenblik niet; zij zou hem hoogst ongelegen komen; het vuur moet voortsmeulen, en dan, als het tijd, als het *zijn* tijd is, de lont aan het buskruit.

De Russische diplomaten geven intusschen blijken van hun volleerdheid in de kunsten der diplomatie; Engeland houden zij aan de praat, en geven voor, dat de uitbreiding van Rusland in Zuid-Oostelijk Azië eigenlijk niets te beteekenen heeft; een expeditie immers naar die verre gewesten, over hemelhooge bergen is immers iets, dat in onzen tijd tot de onmogelijkheden behoort, - en Albion is gerust; moge het den Brit nooit berouwen, dat het zich ter slape heeft gelegd en is ingesluimerd op het wiegelied van den vijand.

De betrekkingen tusschen Rusland en Oostenrijk zijn sinds den Krimoorlog op minder goeden voet geweest; de houding van Oostenrijk was in die dagen dan ook een slechte vergelding van de weldaad in '48 aan Oostenrijk bewezen met de onderwerping der Hongaren. Men zegt, dat prins Gortschakoff toen, na vergeefsche pogingen te hebben aangewend mo Oostenrijk in zijn eigenbelang (?) tot een andere handelwijze over te halen, in de anti-chambre van den minister graaf Stackelberg een teug nam uit een glas water om zijn woede te bekoelen en toen met echt Russische drift het glas op den grond wierp, zeggende: ‘Zoo zal het Oostenrijk gaan!’ Jaren lang hebben de beide rijken geen gezanten van den eersten rang er bij elkanders Hof op na gehouden; daarin is nu evenwel verandering gekomen; graaf Chotek is naar het barre Petersburg en graaf Orloff naar het vroolijke Weenen vertrokken. Een *entente cordiale* kan men evenwel moeilijk tusschen de beide rijken verwachten; elke vrijheid door Oostenrijk aan de Galicische Polen verleend, is een doorn in het oog van den Rus, en de Oostenrijker zoekt, 't zij dan te recht of ten onrechte achter elke Slavische agitatie de schim van den Rus.

De betrekkingen tusschen Frankrijk en Rusland zijn soms intiem en zouden doen vermoeden, dat een Rus een geleden vernedering kan vergeten. Toch is het 't eigenbelang, dat de keizers meer dan de volkeren aaneenverbindt. De zending van den generaal Fleury naar Peters-

burg was zonder twijfel een bewijs op hoeveel prijs keizer Napoleon een goede verstandhouding met Rusland stelde. Nu evenwel in Frankrijk een namaaksel van een constitutioneele regeering is gekomen, kan het niet anders, of deze verandering moet op den duur eenigszins verkoelend op die houding terugwerken. Het vrijheidlievende Fransche volk wenscht geen intime betrekkingen met het despotische Rusland. Van deze, van de Russische zijde, worden die evenwel gewenscht, en vooral door de nationale, Moscovitische partij, die een bondgenoot verlangt tegen een nabuur, die haar op den duur een hinderpaal kan worden op den weg van hare veroveringen.

De betrekkingen met Pruisen - want dit is die nabuur - waren van oudsher op zeer goeden voet: twee autocratische Regeeringen van verschillend gehalte, die elkander steeds trouw bijstonden. Pruisen ziet zich evenwel door de publieke opinie in Duitschland, - die verontwaardigd is over de vervolgingen, waaraan de Duitschers in de Oostzee-provinciën blootstaan, - verplicht geen ophef te maken van die goede persoonlijke verstandhouding; het tractaat tot uitlevering, ook van politieke misdadigers, is daarom dit jaar niet vernieuwd. De Russische nationale organen, *Het Dagblad van Moscou* en de *Golos* hadden reeds vroeger kwaad gesproken van Pruisen en er op gewezen, hoe gevaarlijk een groot krachtig rijk op de grenzen van Rusland was voor de Russische plannen. Toen kwam het St. George-feest te Petersburg, de decoratie van den Koning van Pruisen, het bewijs der aloude gehechtheid; de Moscovitische organen zwegen een tijd lang van Pruisen, maar thans beginnen zij op nieuw een vijandigen toon aan te slaan. De vorming van een groot en machtig Duitschland onder aanvoering van een militaire Mogendheid moet van zelf zekere vrees inboezemen; daar komt bij, dat Pruisen door de uitbreiding van zijn marine weldra de heerschappij van Rusland in de Oostzee gaat betwisten. Van meer dan één zijde loopen dus de belangen van Pruisen en Rusland uiteen, en zeker zou hun verhouding nog veel minder gunstig zijn, indien hun monarchen niet een soort van bij hen zeer verklaarbare sympathie voor elkander gevoelden. Juist om de ontwikkeling van Pruisen in den weg te treden acht de Moscovitische partij, - immers zij geeft in den regel den toon aan in Rusland, - een bondgenootschap met Frankrijk gewenscht, en wil zij, dat Rusland een woord zal meêspreken in de uitlegging en uitvoering van het tractaat van Praag.

Plaatsen wij verder onze Europesche overbeschaafde maatschappij tegenover Rusland met zijn uitzichten, met de ijzeren kracht, waarmeê het werkt aan zijn toekomst, dan rijst er ruim veld op voor bespiegeling, waarin wij ten slotte even een blik willen werpen. Er zijn er die tegenover Rusland met sombere verwachtingen zijn vervuld. De volkeren komen en gaan, zeggen zij, evenals de mensch: de Germaansche volkeren hebben eenmaal hun bloeitijdperk gehad, de teekenen van verval worden elken dag zichtbaarder, en het Slavische (Mon-

goolsche) Rusland zal eenmaal zoo niet de verwoester dan toch de erfgenaam wezen van de Europeesche beschaving. De dag komt, waarop die schoone tempel, waarin zooveel wetenschap en zooveel kunst is vergaderd, met instorting wordt bedreigd; reeds werkt de rijkdom veeltijds meer ontzenuwend dan veredelend, reeds worden de zegeningen der beschaving door de gebreken, welke zij met zich voert, in de schaduw gesteld, en zijn op zedelijk, staatkundig en maatschappelijk gebied de oplossende en ontbindende krachten sterker dan de opbouwende.

Rusland daarentegen, hoezeer wij vele punten kunnen opnoemen waardoor het inwendig verzwakt schijnt, blijft in weerwil van dit alles steeds hetzelfde. Jeugdiger dan de volkeren van Europa, - minstens een tiental eeuwen, - zet het zijn schreden voort met vastheid, en zijn reusachtige werken toonen, dat in den boezem des volks nog de kracht aanwezig is, die een toekomst voorspelt. Zeker, indien de Slaven eenmaal onze meesters worden of onze erfgenamen, treedt voor Europa een tijdperk van verachtering in, de Slaven munten door aanleg voor het intellectueele niet uit; zoo als de Germanen; ook wat karakter betreft, staan zij lager, list is bij hen een grooter verdienste dan trouw, die trouw die Tacitus reeds in de Germanen roemde. De Slavische volkeren van Rusland zijn als een onweerstaanbare natuurkracht, die alles meêsleept en verbrijzelt.

Maar de meer en meer algemeene verspreiding der beschaving is immers het geloof, het dogma, van allen met of zonder Kerk, en is deze voorstelling daarmeê niet in lijnrechten strijd, aangenomen dat de Slaven een minder gehalte van ontwikkelingsvermogen bezitten dan de Germaansche volken? De geschiedschrijver heeft evenwel met de gelooven als zoodanig niets te maken, hij heeft rekening te houden met de werkelijkheid, en die werkelijkheid zegt, dat het geloof aan een blijvende bestemming wel onder de volkeren gevonden wordt, maar dit door de uitkomst wordt beschaamd. Ook de Romeinen en Grieken, vooral de eersten stelden zich zoo iets voor, en terwijl zij nog droomden van hun wereldheerschappij, vielen zij, van binnen ontzenuwd en verzwakt, onder de aanrukkende scharen des ruwe Germanen.

Ieder herinnert zich de passage, waar Macauly spreekt van den Nieuw-Zeelander, die in later eeuwen de puinhopen van de wereldstad, van Londen bezoekt; wellicht dat die gefantaseerde Nieuwzeelander bij die gelegenheid ook kennis kan maken met de Mongoolsche Slaven.

De volkeren zijn als de menschen; zij komen en gaan; zij hebben even als de menschen hunnen sympathië en antipathiën, behouden hunne eigenaardigheden en ontwikkelen zich overeenkomstig hun aanleg; en aangezien de Slaven, en vooral de Russische Slaven minder verhevene aspiratiën toonen te hebben dan de Germanen, zal men daarmeê genoegen moeten nemen, indien het eenmaal hun weg is om onze

plaatsen in te nemen. Elk wezen, en elke vereeniging van wezens ontwikkelt zich overeenkomstig zijn behoeften, en die behoeften zijn bepaald bij den Slaaf van minder fijnen aard.

De voorstanders van deze toekomst-politiek, zooals wij hen zouden kunnen noemen, zouden nog een ander bewijs kunnen vinden voor hun meening; en wel in de traditioneele wederzijdsche antipathie van de Slaven en de Germanen. Aan de kusten van de Oostzee, aan de Oder en de Elbe, waren de Slaven te weinig talrijk, zijn met de Germaansche volkstammen tot één geheel versmolten, maar overal waar het hun mogelijk was om hun afzonderlijk bestaan te bewaren, hebben zij alle eeuwen door zich gekenmerkt door haat tegen de Germanen, die hen uit de hoogte behandelden. De oppositie van de tegenwoordige Czechen in Boheme tegen de Duitschers is in het minst geen vreemd verschijnsel, maar slechts de openbaring van een aangeboren, traditioneelen afkeer.

Anderen beweren dat elke vrees voor de Slaven in de toekomst niets anders is dan ijdele sombere droomen; Europa, meenen zij, is niet aan de oude staten gelijk; maar het leven berust bij ons op geheel andere grondslagen; het tijdperk voor een nieuwe ontwikkeling is in Europa nog niet afgesloten, en wij hebben van Rusland wel voor onze beschaving niets te hopen, maar ook niets te vreezen. Ruslands ontwikkeling en veroveringen richten zich naar het Oosten, den aangewezen weg, en vinden daar ruimschoots gelegenheid om zijn wenschen vervuld te zien. De moderne staten dragen de kiem eener eeuwige verjonging in zich; door de wijze, waarop zij aan elkander verbonden zijn, behoeden zij elkander voor verval. In Rusland zelf zien zij het zaad der verdeeldheid opschieten, en wijzen op het bestaan van de niet-Russische slavische volksstammen, als een bewijs hoe weinig reden tot vrees hier toch voorhanden is.

Beide voorstellingen lijden zonder twijfel aan overdrijving. In elk geval zijn de gebeurtenissen, die vooral tegenwoordig in Rusland voorvallen, van het meeste gewicht en verdienen veel meer de opmerkzaamheid, dan dit in den regel het geval is. Zeker verkeert ook Europa in een crisis en worden de brandstoffen op een gehoopt, die het geregeld bestaan en de geregelde werking van het maatschappelijk leven bedreigen. De industrie kan gemakkelijk belemmerd worden, en wij zien hier en daar voorbeelden in het klein, welke gevaren daarmeê gepaard gaan. Te dweepen met den constitutioneelen regeeringsvorm, en bij den vooruitgang van de 19de eeuw te zweren, maar het oog te sluiten voor de gevaren, die ons van binnen en van buiten bedreigen, heeft veel van de struisvogel-politiek, waarmeê men in 't eind bedrogen uitkomt.

19 Maart.

NOORMAN.

Letterkunde.

Dankbaar en vrij wel voldaan.

Photogrammen. Schetsen en Verhalen van B. ter Haar Bzn. Nijmegen, Adolf Blomhert. Arnhem, J. Heuvelink.

Indien men het boek, welks titel wij hierboven afschreven, naar al de regelen der kunst beoordeelt, die hier als maatstaf behooren te worden gebezigd, dan kan het, dunkt mij, dien toets niet geheel doorstaan. Te vergeefs zoekt men in deze ‘Schetsen en Verhalen’ - de auteur had ze even goed ‘zedekundige verhalen’ kunnen noemen - dat oorspronkelijke, en dat geniale, hetwelk wij in ieder werk, maar vooral in geschriften van dit genre, zoo gaarne ontmoeten. Dit kan natuurlijk den schrijver niet als eene fout worden aangerekend. Maar wel heeft hij bepaald gezondigd tegen eischen, waaraan hij had behooren te voldoen. Ik denk hier onwillekeurig aan hetgeen reeds voor meer dan een vierde eeuw door den in zijn tijd op letterkundig en aesthetisch gebied zoo beroemden Georg Reinbeck is gezegd, waar hij eene theorie van de novelle geeft. ‘Die Novelle’, zoo uit hij zich daar, ‘hält sich bei der Motivirung der Erscheinungen nicht *auf*, und doch muss jede Einzelnheit für die Phantasie hinlänglich motivirt erscheinen.’ Wat hij hier tot regel van de novelle stelt geldt zeker ook wel voor producten der kunst zooals wij ze in dit boek aantreffen. Maar juist dat voldoend gemotiveerd zijn is het wat wij hier en daar te vergeefs er in zoeken. Of moet de Schrijver zelf niet, om slechts op dit ééne te wijzen, bij nadere overweging toestemmen, dat de toestand van ‘versuft en eindelijk geheel verkindsch’ zijn, waarin wij in n°. 3 Gerard's vader aantreffen, alles behalve genoegzaam is gemotiveerd? Ook is het een der eerste vereischten, waaraan bij dergelijke schetsen en verhalen, als hier zijn geleverd, moet worden voldaan, en dat nauw met het genoemde samenhangt, dat alles naar de natuur, of wil men liever, naar het leven geteekend en in zóóver natuurlijk moet zijn. Maar ook in dit opzicht is hij meer dan eenmaal aan zijne roeping ontrouw geweest. Of - om ook hier slechts één enkel bewijs, en ook

dit aan dezelfde schets ontleend, te leveren - is niet onnatuurlijk die voorstelling, welke wij daarin aantreffen, van die jongelui welke N. aan een soupeetje, waarbij het levendig toegaat en met volle teugen de wijn wordt gedronken, hunnen gastheer een brief helpen opstellen, dien hij aan zijne moeder zal zenden, om haar op deze wijze *f* 500 uit den zak te kloppen?

In weerwil van hetgeen wij op dit boek hebben aan te merken, verheugen wij ons echter over de uitgave er van. Al bevat het geen blijken van genialiteit, het neemt toch eene waardige plaats in onder de geschriften van dit genre. De inhoud mag niet uitmunten door het pikante, dat hij bevat, het is toch over het geheel onderhoudend en laat zich aangenaam lezen. Vooral hebben wij die uitgave met vreugde begroet met het oog op het doel, waarmede deze schetsen en verhalen zijn uitgegeven en het nut, dat zij kunnen verspreiden. Blijkbaar heeft de auteur meer willen doen dan zijne lezers amuseeren. Zijn oogmerk was kennelijk: de waarde van den godsdienst voor het leven in het licht te stellen en die betrachting der maatschappelijke en zedelijke plichten bij zijne lezers te bevorderen, welke met ware religieusiteit gepaard gaat. Daarom wordt in n°. 1 van deze schetsen en verhalen in het licht gesteld hoe ouders in de keuze van het beroep hunner kinderen dwaas te werk kunnen gaan; van welken aard de opleiding der meisjes moet zijn en hoe men zich tegenover zijne dienstboden, bepaald tegenover de vrouwelijke, moet gedragen; in n°. 2 hoe men, door den invloed van den godsdienst, ook bij den grootsten rampspoed, gelukkig kan zijn; in n°. 3 welk een verdriet een zoon aan zijne ouders kan berokkenen en hoe eene moeder door verkeerd gewijzigde liefde haar kind ten verderve kan strekken; in n°. 4 hoe kinderen het offer kunnen worden van de eerzucht en het gebrek aan godsdienstzin bij hunne ouders, en in n°. 5 hoe de verbindtenis met een man, die zijne jeugd als een losbol heeft doorgebracht en wiens liefde voor zijne vrouw louter in zinnelijke genegenheid bestaat, voor deze de bron der treurigste ellende kan zijn. Voorzeker, dit zijn al te maal onderwerpen, die wel verdienen in het publiek besproken te worden. Geschiedt dit in den vorm van een betoog, al verdient dit nog niet eens dor geheeten te worden, menigeen zal het ongelezen laten. Maar worden zij gehuld in het gewaad, waarin onze auteur ze heeft gestoken, dan laat zich verwachten dat er meerderen de aandacht aan zullen wijden. Wij zijn daarom den Nijmeegschen prediker dankbaar voor deze schetsen en verhalen, waarvan wij de twee laatsten met het meeste genoegen gelezen hebben. Wij hopen dat hij en de uitgevers, die als zoodanig allen lof verdienen, ruimschoots de moeite zullen beloond zien, door hen aan de bezorging van dit boek gewijd.

Olst.

H.E. STENFERT KROESE.

Vertalingen en herdrukken.

Uit den oud-Romeinschen Tijd. Schetsen uit het leven en van de zeden der Romeinen. Naar het Hoogduitsch van Theodor Simons, door G.T. Bruyn. Zutfen, Wansleven en Zoon, 1870, 214 bladz. 8o met een titelplaat in kleurendruk.

Het zal ongeveer een jaar geleden zijn, dat ik een boekje kocht, getiteld: Aus Altrömischer Zeit, Culturbilder von Theodor Simons; ik werd aangetrokken door het uiterlijk en door het innerlijk van dat Berlijnsche werkje. Op het bonte omslag is namelijk een tafereel uit een Romeinsch amphitheater afgebeeld; daar is een slaaf bezig met zand te strooien op de bebloede plekken van het strijdperk, terwijl een ander met een haak het lijk wegsleept van den zwaardvechter die het leven liet bij de laatste voorstelling. Dit plaatje heeft betrekking op het eerste der zes tooneelen uit de geschiedenis der Romeinsche beschaving, welke in dit boekje zijn behandeld, te weten: 1o. ein Gladiatorenkampf zu Pompeji, 79 n. Chr.; 2o. ein Gastmahl bei Lucullus, 74 v. Chr; 3o. ein Wagenrennen im Circus Maximus zu Rom, 10 n. Chr.; 4o. ein Hochzeitsfest zu Karthago, 224 n. Chr.; 5o. die Juden in Rom, 71 n. Chr., eigenlijk de triumf van Titus, en 6o. der Spinnwinkel, of het verhaal van den brand van Nero.

Ik had wel is waar op den titel vertrouwende een en andere bijdrage uit oud-Romeinschen tijd verwacht, zoo al niet uit de dagen van Romulus of der Tarquinii, dan ten minste uit den bloeitijd der republiek; ik begreep dus, dat ik iets anders voor oud-Romeinsch hield, dan de schrijver had bedoeld, en ik ging het boekje doorbladeren.

Toen rijpte bij mij allengs het plan bij gelegenheid enkele stukken uit Simons' Culturbilder mede te deelen, zoover dit overeen te brengen zou zijn met twee woorden die tusschen haakjes op den titel prijken: Uebersetzungsrecht vorbehalten. Ik vond namelijk de behandelde onderwerpen belangrijk genoeg en den door den schrijver gekozen vorm niet onaardig; ik besloot eens een proeve te geven van die schetsen uit het leven der Romeinen zooals zij sprekende en handelende daar worden voorgesteld op de wijze van The last days of Pompeï van Bulwer en Becker's Gallus en Charikles. De eindelooze oorlogen der ouden nemen een te groote plaats in hunne geschiedenis in, terwijl hun maatschappelijk leven meestal onaangeroerd blijft. En toch zijn ons van hun huiselijk leven, van hunne spelen en genietingen genoeg bijzonderheden bekend om ook daaruit eenige leerzame en onderhoudende bladzijden op te slaan. De vruchten der laatste onderzoekingen op het oudheidkundig gebied in zulk een vorm aan het lezend publiek voor te zetten kwam mij een aangename onderneming voor; ik had dan tegelijk iets willen zeggen van L. Becq de Fouquières, les Jeux des Anciens, leur description, leur origine, leurs rapports avec la réligion, l'histoire, les arts et les moeurs, Paris, 1869, 456 pag., en dan had ik tevens willen aanprijzen: Hermann Göll, Kulturbilder aus Hellas und Rom, waarvan het 3de deeltje de vorigen nog half gelezen op mijn tafel had gevonden. Maar zooals het in de wereld meer gaat, dringender bezigheden schoven dit plan op den achtergrond.

Heb ik mij wel eens over zulk een uitstel bedroefd, nu heb ik het genoegen

beleefd, dat de heer Bruyn mij is voor geweest; hij heeft de Culturbilder van Simons in een Hollandsch kleed gestoken, enkele regels weggelaten, hier en daar er een ophelderende aanteekening bijgevoegd, er den titel voorgezet dien ik hierboven afschreef en het met een plaatje, een tafereel van een wedren in den Circus Maximus te Rome, dezer dagen uitgegeven.

Met het Duitsche boekje aan te bevelen had ik gedraald, ik wil mij thans haasten met de vertaling aan te kondigen, en zal in de volgende bladzijden beide werkjes tegelijk behandelen; daarbij zal ik mijn oordeel over de tafereelen van Simons uitspreken en eenige onjuistheden verbeteren, waaraan hij zich heeft schuldig gemaakt, en die ik gaarne door den vertaler vermeden had gezien om vervolgens den heer Bruyn opmerkzaam te maken op eenige vlekjes, die zijn boekje ontsieren tot mijn niet geringe spijt; oprechte sympathie voor zijn streven uit groote ingenomenheid met de ouden ontstaan doet mij deze taak opvatten.

Het komt mij voor, dat wij de Culturbilder van Simons te danken hebben aan de inspiratien, die een bezoek aan die voor de Romeinsche geschiedenis merkwaardige plaatsen als Pompeji en Bajae, Puteoli en Rome zelve met hare trotsche overblijfselen van een grootsch maar verdorven tijdperk moet te weeg brengen op een ontvankelijk gemoed. Ware Simons een schilder geweest, hij, de vriend van professor Piloty van de Munchener schilderschool, had op de wijze van onzen Alma Tadema misschien een reeks van tafereelen uit die dagen op het doek gebracht; nu heeft hij blijkbaar de indrukken, welke een bedevaart naar genoemde plaatsen op hem had achtergelaten, aangevuld met behulp van het zoo volledige materiaal, dat Becker's Handbuch der Römischen Alterthümer aanbiedt, en ze in een aangenaam, maar wel wat weinig samenhangend kleed gehuld, met andere woorden hij heeft slechts eenige tafereelen (Bilder) opgehangen uit dat leven, die de vertaler wel zoo juist S c h e t s e n noemde. Deze verhaaltjes zijn namelijk niet afgewerkt, zij zijn slechts met enkele trekken geteekend, voldoende, evenals een potloodschets is, voor hem, die de zaak kent, welke hem in herinnering wordt gebracht, maar niet duidelijk genoeg voor hem, die ze voor de eerste maal aanschouwt. Ware ik dus in de plaats van den heer Bruyn geweest, ik had de gapingen in de novelle uit dat laatste jaar van Pompeji, en in die uit de dagen van Cicero en Lucullus, van Titus en Domitianus wat aangevuld, ze wat bijgewerkt, want zij hebben op verscheiden plaatsen iets stroefs en stootends, zoodat de lezers, die deze verhaaltjes om het verhaal ter hand nemen en minder letten op de schildering van het leven en bedrijf, niet bevredigd zullen worden, naar ik vrees. De tafereelen van Simons zijn niet alleen romantisch ingekleed, zij zijn wat scherp gekozen; evenals een schilder voorliefde kan hebben voor scherpe karakters en voor van onze beschouwing afwijkende zaken, zoo heeft Simons niet de zachtaardigste noch de schoonste zijde der Romeinsche zeden op den voorgrond geplaatst; in het eerste tafereel valt het volle licht op de onmenschelijke wreedheid der Romeinsche spelen, ik bedoel het vechten der gladiatoren op leven of dood of wel hun strijd met wilde beesten; in het tweede is de zwelgerij en het zedenbederf van een Lucullus geschetst; in het derde tafereel de omkooping der partijen bij de wedrennen in den circus; in het volgende vinden wij het liefdelooze huwelijk der Romeinen, een slavenmarkt en een Christen door verscheurende dieren gemarteld; in het vijfde schetst hij de overwonnen Joden en hunne diepe vernedering, terwijl het laatste een levend verhaal bevat van den door Nero niet genoeg gestuiten brand. Bovendien zijn deze schetsen poëtisch, zou ik haast zeggen, want herhaaldelijk ging ik zijn proza

lezen als ware het in verzen geschreven; een zekere maat, de volgorde der woorden om van de hoogdravende zinnen in dichterlijke vergelijkingen niet te spreken, bracht mij telkens in den waan dat ik verzen voor mij had; hier en daar vond ik episoden, die als afzonderlijke coupletten gedrukt den lezer van een groot gedicht van zelf gelegenheid geven om

aan te vullen wat het verband vereischt, maar die in doorloopend proza inderdaad de duidelijkheid niet bevorderen. Ik geloof, dat de heer Bruyn hier niet op gelet heeft, anders had hij wellicht met een kleinigheid er in te lasschen den lezer goede diensten bewezen als op bl. 9, waar hij de ontroostbare weduwe van Nolanus den beeldhouwer opvoert, die 'met drie zijner vrienden plotseling bij een gastmaal vergeven werd,' dat is beter gezegd: die vergeven plotseling stierf; hetzelfde geldt van den slaaf op bl. 10 al te stootend aangesproken zonder dat de lezer weet, dat er iets nieuws volgt; zoo is ook op bl. 108 de geschiedenis van dien Polybius zonder gepasten overgang ingevlochten. Zonder gevaar van ontrouw te worden aan de geschiedenis had de vertaler naar mijn zin althans gerust eenige al te romantisch ingekleede plaatsen moeten wijzigen; nu toch zullen zijne lezers zonder twijfel lachen om die onnatuurlijke voorstelling van de bekeering te Carthago der 12jarige zoo even getrouwde Sempronia, bl. 159; deze heidin volgt namelijk 'de vrouwen en kinderen, die de bloedige overblijfsels der vermoorde Christenen bijeengezocht hebben en in een spelonk gekomen, waar de tempel der Christenen is, ze in urnen en gewijde kisten leggen, waarna alle met een lofzang den wreeden dood hunner broederen vroolijk vieren. Neem mij in uw midden op, want ik heb van u geleerd lief te hebben en te vergeven, roept Sempronia; een priester komt tot haar en zij zweert de heidensche godheden af, en belijdt met luide stem den naam van den Verlosser.' Een ieder wien het ernst is met het Christelijk geloof, moet tegen zulk een overhaaste bekeering protest aanteekenen; het verwondert mij, dat de vertaler die juist een Christenleeraar is, geene behoefte heeft gevoeld met een kleinigheid er in te vlechten dat stootende bekeeringsverhaal waarschijnlijker te maken. Evenzoo bevreemdt het mij, dat hem niet gehinderd heeft het romantisch effect van het Hooglied bl, 187 door de Joden die zich voorbereiden tot den dood in den kerker gezongen; dit gezang dat wel niet in het Latijn of in het Grieksch zal aangeheven zijn, trof Domitianus zoo zeer, dat hij, die naar dien kerker was gegaan om Jezabel, de schoone dochter van den Joodschen hoogepriester Johannes van Gischala, van zijn stuk raakte; de sterke Romein werd 'geheel in verwarring gebracht, en na een wijle raapt (?) hij zijne krachten bijeen, en ontvlucht als een schuw stuk wild de Jodin.'

Mij dunkt, de heer Bruyn had deze en andere tafreelen wel wat minder gedwongen kunnen maken; met een weinig phantasie had hij hier en daar de Duitsche schetsen moeten aanvullen, maar op andere plaatsen daarentegen met eenige ophelderende invoegselen zonder phantasie. Simons schreef namelijk blijkbaar voor geletterden, die geheel te huis zijn in de Romeinsche oudheid en geschiedenis, voor lezers, die weten dat een *as* en een *quadrans* bl. 85, 144, een munt is, dat de *vomitorien* van een amphitheater bl. 6, 21, de uitgangen zijn, dat *onyx* en *murrha*, bl. 46 edelgesteenten zijn, dat een *piscina* bl. 35 een vischvijver is, die eerst op bl. 67 wordt beschreven, 'met de oppassers die daar de dieren ver*plegen* (?)', dat verder *aviariën* bl. 46 onze volières zijn, dat de *equites* bl. 16 een stand in de Romeinsche maatschappij uitmaakten, dat het *sphaeristerium* de voor het balspel ingerichte zaal is, kortom voor lezers, die hem begrijpen als hij bl. 4 vertelt van 'de *hekatomben* aan Jupiter Pluvius toegebracht' en op bl. 5 van 'de prima *curia*, die in de *basilika* hare zitting uitstelt', elders van een *quinquenaal*, van *assessores*, van den *triclinarch*, van *lupanariën* en *tuba*blazers alle welke woorden hij onvertaald liet. Vele andere Latijnsche en Grieksche woorden heeft Simons in zeer korte Aanteekeningen achter elk tafereel opgehelderd, en de vertaler heeft er zelfs eenige aan toegevoegd; nu had

ik zoo gaarne gezien, dat hij bovengenoemde woorden evenzoo had verklaard, of nog liever, dat hij er de korte omschrijving van had ingelascht tusschen haakjes of aan den voet der bladzijde.

Ik meen deze aanmerking te mogen maken, omdat het de bedoeling was van

den heer Bruyn ‘door deze schetsen hen nader met het innerlijk (?) leven der Romeinen bekend te maken, voor wie anders juist dit gedeelte hunner (?) geschiedenis zoo licht een gesloten boek blijft’; blijkbaar heeft hij toch zulke lezers op het oog, die niet vertrouwd zijn met de zeden en gewoonten der ouden en met de door hen gebruikte benamingen, anders had hij zoo vele Latijnsche woorden elders niet opzettelijk vertaald.

Bedrieg ik mij niet, dan had de heer Bruyn gewenscht zijne vertaling als een onderhoudend leesboekje dezen en genen in de hand te spelen, en ik hoop ook, dat dit inderdaad het geval zal zijn; doch ik kan de vrees niet verbloemen dat velen zich zullen laten afschrikken door den zucht naar geleerdheid van den Duitschen schrijver, welke door den vertaler had kunnen getemperd zijn. Hier en daar is hij hierin goed geslaagd, maar op bl. 49 had ik het *ergastulum* niet zoo zeer het tuchthuis der slaven genoemd als wel de werkplaats, de fabriek zouden wij zeggen; een *ordinarius* op bl. 130 is niet *het* hoofd der slaven, maar een meesterknecht of onderbaas, terwijl de *astraguli* op bl. 134 verkeerdelijk door rozenkransjes zijn vertaald, misschien heeft de drukfout in het Duitsch hem in den weg gezeten en belet de *bikkels* in de wel bekende *astragali* te herkennen.

Had onze Zutfensche godgeleerde het genot gesmaakt Rome bezocht te hebben, hij had op bl. 182 waar de triumftocht van Titus over de Joden met levendige kleuren wordt geschetst, iets meer geschreven dan ‘maar de Romeinen hebben geen oog meer voor al die prachtige tempelsieraden;’ hij had dan namelijk niet kunnen weglaten de nadere omschrijving daarvan ‘den goldenen Tisch der Schaubrode, den Siebenarmigen Leuchter, die ehernen Gesetztafeln und Purpurvorhänge des Allerheiligsten;’ de marmeren triumfpoort toch, die tot aandenken aan dezen triumf is opgericht, prijkt nog heden ten dage boven op de Velia aan den voet van den Palatijn, ofschoon niet ongeschonden, en heeft op een der twee reliefs de afbeelding van den kandelaar met de zeven armen en andere Jeruzalemsche tempelschatten voor het nageslacht bewaard. In een der catacomben van Israëlieten buiten Rome opgegraven zag ik indertijd ook dien kandelaar op de kalk geschilderd, maar in alle geval is dat relief van den Titus-boog zoo uiterst merkwaardig, dat het mij en ik durf wedden ook den heer Bruyn zal spijten, dat juist die twee regels in de vertaling gemist worden.

Een dergelijke opmerking moet ik maken omtrent noot 25, bl. 202. ‘Het Tullianum, een gevangenis *tegenover* bovengenoemde villa, bevond zich aan den voet van het Kapitool;’ liever had ik het Duitsche *hingegen* dat slaat op de villa van Domitiaan die op den Campus Vaticanus aan den *rechter* Tiberoever ligt, noot 24, vertaald met een ander woord, want de afstand van het Vaticaan tot aan het Capitool op den linkeroever - ik legde dien weg dagelijks meer dan tweemaal af - is een half uurtje. Overigens heeft onze godgeleerde niet geweten, dat met ‘deze staatsgevangenis, die van achteren aan de groote *aquaduct* uitkomt’ bl. 185, zijn zegsman hem wat op de mouw heeft gespeld, waardoor helaas de geheele romantische episode vervalt van dien Joodschen dwerg, die door die groote waterleiding doordringt in den kerker en als een reddende engel den hoogepriester Johannes van Gischala bevrijdt. Het Tullianum is namelijk de Carcer Mamertinus door Servius Tullius gebouwd, volgens de overlevering, en in deze staatsgevangenis, waar de overwonnen koningen na afloop van den triumftocht werden omgebracht, moet Petrus gevangen gezeten hebben; nog heden ten dage laat de geloovige custode den steen zien, die als was zoo week werd en voor het hoofd van Petrus zoodoende plaats maakte, toen de ruwe

Romeinsche krijgsknecht den ongelukkige wat hardhandig liet afdalen naar het tweede of lagere gedeelte van dien kerker; altijd bijaldien de apostel Petrus in die gevangenis te Rome heeft moeten zuchten; genoeg dat die in de rots uitgehouwen kerker voor de Christenen een merkwaardige plaats is geworden en dat Petrus volgens de traditie in dien kerker

een bron mocht doen ontstaan om de door hem tot zijne leer bekeerde lotgenooten te doopen; het water dat nog tegenwoordig daar in staat is nooit van de aquaducten afgestroomd, zooals Simons phantaseert, maar zal wel in strijd met deze bijdrage tot het leven van Petrus, sedert eeuwen her daar ter plaatse opgeborreld zijn, want de topographen brengen dat water in verband met de favissae, en meenen dat de bezetting van Rome's Kapitool uit deze bron het noodige water haalde.

Ik ga over tot een andere opmerking; er zijn eenige plaatsen in dit werkje, waar een onjuistheid is ingeslopen doordat de vertaler zich een weinigje verwijderde van het oorspronkelijke, zonder te vermoeden, dat daar iets kwaads in was. Ik heb het oog op bl. 1, daar schreef hij 'het gebouw Eumachia te Pompeji,' terwijl Simons bedoelde met het Gebäude *der* Eumachia dat huis, waarin een vrouwenbeeld gevonden is, op welks voetstuk die naam prijkt. Ik bedoel verder zijne omschrijving van de wagens en karren der Romeinen, waar hij op bl. 74 zegt 'de dieren die er voor gespannen waren, liepen in het juk, alleen bij vierspannen liepen de *voorste* paarden tusschen strengen;' Simons bedoelde met het woord *aüsserste* de buitenste der vier naast elkaar gespannen paarden, hetgeen uit Bruyns eigen titelplaatje kan opgehelderd worden, terwijl hij de zaak zelve goed vertelt in de 1ste Aanteekening. Een andere onjuistheid sloop op bl. 122 in, waar hij schreef 'de wagenmenners, aurigae, hadden de teugels der paarden om den rug geslagen, zoodat zij er zich niet uit los konden maken;' neen: sie konnten ihnen somit nicht entschlüpfen, drukt volkomen juist uit dat de wagenmenners daardoor de teugels konden meester blijven; maar nu gebeurde het wel, dat zij soms niet vlug genoeg de teugels van hun rug af konden trekken, als dat noodig was, en zoo beschreef Simons op bl. 112 hoe een 'halfdoode menner door het stof werd gesleurd en daarbij nog de smaadkreten moest *verduwen*, waarmede hij overladen werd;' welnu 'daarom droegen zij een kort mes in hun gordel om de leisels in geval van nood te kunnen doorsnijden; de staart der paarden was opgebonden, de manen waren *opgezet;*' *gestützt* zou ik vertaald hebben: kort afgesneden, zooals de Grieken en Etruriers hunne paarden behandelden, want de Romeinen lieten meestal de manen ongestoord groeien; daarom had ik deze bijdrage liever in den stal gelaten.

Door een kleine omzetting zijn op bl. 213 de vergulde daken van het Palatium te recht gekomen op het Colosseum, terwijl de vertaler duidelijk vertelt dat dit 'Flavische amphitheater in het midden onoverdekt' was. Hoe de Romeinen de wasch behandelden, staat op bl. 174 zeer duidelijk te lezen, maar dat de kleederen gewasschen en gedroogd zijnde eindelijk 'met den *distel* opgemaakt (op bl. 199 noemt hij dat *afgekrabt*) en onder de groote *pers* glad *gestreken* werden' is niet volkomen juist uitgedrukt; de gewasschen wollen stoffen werden namelijk behandeld zooals alle Leidsche wollen dekens nog heden ten dage worden opgemaakt, dat is met *kaard*distels *gestreken*, zooals de kunstterm luidt, of *gekaard* maar niet *gedisteld*, terwijl geen Hollandsche huisvrouw nog ooit met een pers heeft gestreken, naar ik meen. Of de dans op bl. 85 wel 'bij den klank van *snaren*instrumenten en cymbalen werd ten uitvoer gebracht' betwijfel ik, want die Syrische danseressen voerden hare wilde dansen uit met *crusmatae* d.i. met de bij ons niet onbekende castagnetten. In strijd met den hechten bouw der Romeinen vertelt de heer Bruyn bl. 210, dat bij den brand van Nero 'ook de onderlagen van de hooge bogen der Marcia- en Tepula-waterleidingen wegzonken,' deze fondamenten konden het niet zoo gauw te kwaad krijgen, wel de hooge bogen, die *auf* ihrer Unterlage sanken. De waterleidingen

doen mij denken aan de *bronnen* van bl. 10 en 177, die ik den vertaler mag verzekeren dat fonteinen waren. Evenzoo durf ik er voor instaan dat de op bl. 15, 22, 44, 53, 98, 127, 145, 151, 154 beschrevene bekkens, ketels, schotels, drievoeten, kroonen van *brons*, eher-

nes, en niet van ijzer waren, evenmin als die helmen met een *ondoordringbaar* visier, dursichtlos, waarmede twee met vet ingewreven zwaardvechters toegerust op het gevoel elkaar moesten bestrijden. De aardigheid der Pompejaansche straatjongens op de kromme beenen van Pansa heeft onze vertaler niet gevat; ‘zij teekenden een Latijnsche X op Pansa's deur en schreven daaronder: Aanschouwt de *gestalte* van Pansa;’ de woorden considerate *statum* Pansae, das Gestell des Pansae, zouden wij opvatten voor het *voetstuk* van P. De guitenstreken der straatjongens te Rome zijn door Simons alleraardigst geschetst, jammer dat de heer Bruyn hunne stoutigheid overdrijft op bl. 93: ‘een luid gelach gaat er op, wanneer het een der jongens gelukt is, om een voorbijganger *vlak in het gezicht* te spuwen’; neen, zoo gemeen waren zij niet, en Simons laat de lieve straatjeugd slechts einem Vorübergehenden mitten auf die Glatze speien, dat is boven op een kale knikker, een al te verleidelijk mikpunt voor jongens, die op de *randen*, Tinnen, der muren zaten, waar een feesttrein voorbij kwam. Dat kale hoofd brengt mij terug naar het eerwaardige hoofd van dien ouden Nazarener, den Wandelenden Jood ‘die ongedeerd op bl. 25 rondwandelt te midden van verscheurende beesten, zijne zilvergrijze haren zijn hier en daar uit*gerukt*,’ zerrauft zal wel heeten uitgevallen. Ik besluit deze opmerkingen met de beschrijving van een Romeinsche ‘pruik, bl. 201, van *kunsthaar*, dat op een *huid* genaaid was, welke op het hoofd paste;’ galerus hiesz eine Perrücke von künstlichem Haar auf eine Haut genäht, schreef Simons.

Ik heb deze vergissingen aangeteekend om te doen zien, hoe licht men kan misleid worden; een vertaler kan waarlijk niet voorzichtig genoeg zijn. Zoo heeft de heer Bruyn b.v. niet gemerkt, dat zijn geleerde Duitscher eenige Latijnsche woorden met een verbogen uitgang schreef; van daar lezen wij op bl. 40 van ‘de oesterbanken van Lucrino’, in plaats van het lacus Lucrinus door hem op bl. 51 zeer goed het Lucriner meer genoemd; zoo dacht hij de woorden ‘auf dem Campum boarium’ op bl. 143 te mogen overzetten met ‘op het Campu*m* boariu*m*’, evenals op bl. 8 waar ik het ‘*Capum* boarium’ vind, letterlijk zooals in het Duitsch; dat hier een drukfout schuilt, is zeker, het is slechts de vraag of er *campum* dan wel *forum* boarium moet staan, ik geloof het laatste. De plaatsbepaling ‘auf dem Esquilinium’ bl. 210 zou ik niet vertolken met ‘op het Esquilinium’ noch met de laatste woorden van het boekje bl. 203 ‘op het Esquilijn,’ want den mons Esquilinus noemen wij den Esquilijnschen heuvel. Ik zou verder in twijfel trekken het geslacht van *den* caput coenae, de derde afdeeling van den maaltijd, bl. 57, en van *den* sabanum, de handdoek, waarmee de slavin de voetjes der bruid afdroogt, bl. 134; ik hoop dat de zetter hier schuld heeft, en dat *een* sabanum bedoeld was, evenals op bl. 96, waar de Galliers, mit *dem sagum* over de schouders, een sagu*m* of eenen sagu*s* kunnen gedragen hebben, al wapent hij ze met *den* sagum.

De zetters hebben namelijk zinstoorende drukfouten gemoffeld in deze overigens keurig uitgevoerde boekjes. Met de komma's is de Hollandsche zetter slordig te werk gegaan, maar een welwillend lezer vindt daarin weinig bezwaar, misschien meer in het voornaamwoord *hun* dat op weefsters, bl. 29, op deuren bl. 22, op vlekken bl. 21 slaat, en nog meer in de ‘met *epheu* - ik dacht dat wij dat *klimop* noemden - bekrans*d*e jongens, bl. 52 en 63. De vrienden der Romeinsche oudheden zullen aanstoot hebben aan den Faustinianer wijn op bl. 59, 64, 76 trouw Faus*tianer* genoemd, aan de Arabische olie balaninum op bl. 63 bala*niu*m geheeten, aan de door de Romeinen zoo geliefde salade, *ca*ciliana van bl. 76 die caeciliana heet, aan het ivoren plectrum en *de* barbito*s*, de lier van bl. 185 die in het Duitsch en op bl. 201 barbito*n* heet en

dus onzijdig is, ofschoon de mannelijke vorm barbitos ook voorkomt. Zij zullen glimlachen om de dom*ini* deductio der bruid op bl. 62, want al brengt de man die haar heer en meester is ge-

worden haar naar zijne woning, het heet toch do*mum* deductio. De veldheer van bl. 62 nam niet den *onder*koning gevangen, maar den alten König.

Had ik mijn vroeger opgevat plan kunnen volvoeren, denkelijk had ik den heer Bruyn kunnen waarschuwen om de Duitsche drukfouten niet over te nemen; slechts ééne, bei Epon*e* S. 85 verbeterde hij op bl. 81 bij Epon*a*, terwijl zijn boekje wordt ontsierd bl. 15 door *Suetius* (lees: Suettius, zie de inscriptie bij Overbeek, Pomp. I. 173), op bl. 90 door de *umbela*, het zonnescherm door Augustus aan de dames bij de wedrennen toegestaan, genaamd *umbella;* op bl. 41 viel de *h* uit in den naam der Romeinsche koffiewinkels, zooals wij zouden zeggen, *termopoliën*, waar men warmen drank snoepte; op bl. 52 is de bekende honig van den Hymettus, door den zetter van Simons hyme*thi*sch gedoopt in hyme*ti*schen honig overgegaan. Vooral hebben de persoonsnamen aanleiding gegeven tot overtreding van het gebod, van geen jota te laten ontbreken; Simons noemt S. 41 Lucullus stoutweg: L. Lici*nus* Lucullus, al is zijn geslachtsnaam *Licinius;* verder heeft de heer Bruyn op bl. 37 en 76 in den Duitschen *Manlius* niet den voorsteller herkend van de 'wet die aan Lucullus de macht uit de handen zal nemen en hem verbannen, welke door Cicero die zelf weldra consul worden *moet* (möchte, zou willen worden), ondersteund werd'; het is namelijk niemand anders als de volkstribuun C. Manilius, naar wiens wet de overbekende redevoering van Cicero de imperio Cn. Pompeii ook genoemd is *pro lege Manilia.* Evenmin heeft onze vertaler in den *Aeilius* op (bl. 70, 74, 75, 76, 100 bij Simons) Glabrio herkend, door zijn zegsman voluit S. 44 Aeilius Glabrio genoemd, ofschoon hij als Manius A*ci*lius Glabrio zich zeer bekend maakte, het helpt dus niet van dien naam A*e*lius of Aëlius op bl. 41 en elders te maken. Op S. 186 liet Simons dezen naam tweemaal nog erger versukkelen, want die *Aëilius Lama* heeft geheeten Aelius Lamia, en die veldheer *Aeilius* Mucianus kan niemand anders geweest zijn als M. Liciniaus Crassus Mucianus, die uit de geschiedenis van Domitianus overbekend is; verder wordt daar ten tooneele gevoerd *Mauricus* Senecio in de plaats van Herennius Senecio. Op bl. 8 zullen er misschien meer zulke schrijffouten schuilen, die een vertaler had kunnen verbeteren, doch genoeg, ik zal ze nu daar maar laten zitten bij 'Marcia de danseres en die drie harer *voedsterlingen* (Pflegebefohlenen zou ik maar vertalen met: aan hare zorg toevertrouwde), die gisteren van hare *boelen* (Buhle, d.i. aanbidder) de tesserae kregen, waardoor zij vrijen toegang tot eene der loges hebben.' Ik stap van den Duitschen zetter af met te wijzen op de inscriptie op den bekenden goochelaar Sepumius, die in de pauze op bl. 21 'optreedt en met zijne verdraaiingen en kronkelingen den tusschentijd aanvult; met de lenigheid van een slang, weet hij zijn lichaam in de meest verschillende bochten te wringen, nu eens gaat (liever: loopt) hij op de (l. zijne) handen, dan buitelt hij voorover, of springt door een ring (enge Ringe d.i. nauwe hoepels), vervolgens zoekt hij zich al kronkelend een weg door recht opstaande dolken en weet zoo voortdurend de oogen der toeschouwers onwederstaanbaar aan zich te ketenen (zu fesseln). Van hem zegt het affiche: Wie ze eenmaal gezien heeft de slangebochten van den jongen Sepumius, die hij kunstig weet na te bootsen; hetzij gij een vriend van het tooneel of een liefhebber van paarden zijt, houdt toch steeds de schaal der rechtvaardigheid in evenwicht.' Zoo luidt namelijk de vertaling van het epigram op dezen Pompejaanschen clown, al staat het ook als proza te lezen bij Simons S. 33 en drukte Bruyn bl. 31 het evenzoo in plaats van:

Serpentis lusos si quis sibi forte notavit,

Sepumius juvenis, quos facit ingenio;
Spectator scaenae sive es studiosus equorum,
Sic habeas lances semper ubique pares.

Het zijn overigens niet alleen drukfouten, die onze vertaler zonder erg heeft overgenomen, eenige bepaalde vergissingen van Simons ontsieren helaas beide boekjes. Hoe vele reminiscenzen van de Latijnsche school de Duitscher met goed gevolg in zijne schetsen heeft ingevlochten, hij schijnt vergeten te hebben, dat Cum*ae* een meervoudvorm is als Athenae en Thebae, hij had dus het eerste hoofdstuk van het verhaaltje van Lucullus' gastmaal niet mogen noemen: die Höhle der Sibylla auf Cum*a*, en verder geregeld van Cum*a* spreken, terwijl de heer Bruyn *te* Zutfen niet had moeten schrijven: het hol *op* Cum*a* bl. 35. Om de wille van de afwisseling noemde Simons het Coliseum op S. 198 Vespasianische Theater, op S. 34 Flavische Theater, de vertaler gebruikt het woord schouwburg, bl. 32 en 190, ofschoon zulk een langwerpig rond gebouw een *amphitheater* is en blijft, wel te onderscheiden van een theater; beter bezigde hij S. 31 het woord Arena, waar hij schreef dat zij te Pompeji zum grösZten Theil von Asche befreit ist; de geheele opgraving van bedoeld amphitheater heeft overigens reeds in 1813 tot 1816 plaats gehad.

Ik zeide dat ik het Duitsche kleed van deze antieke novellen wat hoogdravend vond, vraagt men hoe of het Hollandsche pak is uitgevallen, dan zou ik het hier en daar wel wat stroef noemen, en dat was toch wel te vermijden geweest, naar mijne meening. Ik wil hiervan een paar voorbeelden geven, en wel uit het begin, want al doende leert men, en daarom raad ik de lezers van dit boekje nadrukkelijk aan zich niet door de eerste stroeve bladzijden te laten afschrikken, verderop is de vertaling veel beter geslaagd.

Het eerste hoofdstuk van de eerste schets heet: het schouwburgaffiche, en begint aldus: ‘Als de *weersgesteldheid* het toelaat, zal de gladiatoren*stoet* van den aedilis Suetius Certus den 31sten Juli in de Arena te Pompeji een gladiatorenstrijd *op*voeren. Ook zullen er dieren gejaagd worden. De plaats voor de toeschouwers *is* overdekt en *wordt* besproeid.’ Wanneer wij de ouden als levende wezens willen laten optreden, mogen wij gerust de bij ons gebruikelijke woorden bezigen; wat zou de lezer niet prettiger in het antieke leven ingeleid worden, als hij dit boekje openslaande las: Bij gunstig weder zal de aedilis Suettius Certus door zijn gezelschap zwaardvechters een voorstelling doen geven op den 31sten Juli. Daarbij zullen zij ook tegen wilde beesten vechten. Boven de toeschouwers zal het zeil gespannen zijn, en de zitplaatsen zullen door welriekend water worden besprenkeld.

Maar ‘de weersgesteldheid’ scheen het niet toe te zullen laten voor den volgenden morgen; eerst ‘tegen den avond begint de lucht plotseling op te helderen, en Phoebus in zijn gouden zonnewagen weet zich met zijne krachtige paarden een doortocht te banen; een algemeen vreugdegejuich gaat in Pompeji op. Ziet Phoebus komt, dank zij u toegebracht, o Zeus! *Heil* u, Minerva! zoo roepen alle kelen.’ Die uitroep *salve* zou ik hier vertalen met *welkom* Minerva! evenals op bl. 16, waar de zwaardvechters, die op leven en dood elkaar zullen bestrijden bij het binnentreden der arena volgens commando tegen den voorzitter dezer bloedige spelen roepen: ave Caesar, morituri te salutant: dit wordt op bl. 16 ‘Heil u, o Certus, zij die ter dood gaan, begroeten u,’ waarom niet eenvoudiger: welkom aedilis! wij groeten u voordat wij sneven. De uitroep bl. 53 ‘der elkander toedrinkenden, bene tibi, op uw *welzijn!*’ is immers ons wel bekende: op uw gezondheid! Waarom moet Lucullus zulk een deftige en ten minste hier ter stede ongebruikelijke boodschap geven op bl. 39, waar hij zijne gasten laat noodigen op deze wijs: ‘L. Licinius Lucullus maakt er zich een eer van, om gedurende de feestdagen aan Bacchus gewijd, zijn vriend Cotta ten eten te noodigen’,

dat *beehrt sich* zal ook wel bij Zutfensche invitaties anders luiden. Een enkel woord kan zulk een gepasten tint werpen over zulk een antiek tafreel: op bl. 10 roept Holconius door al de zijnen verlaten, die naar de spelen waren ge-

vlogen ‘met onbestemde blikken in de ledige ruimte blikkende, tot den slaaf, die aan het voeteneinde van zijne legerstede is nedergehurkt: *knaap*, geef mij wat water,’ ik wed dat die oude man heeft gezegd *jongen*, en ik twijfel er hard aan, of Lucullus bl. 63 na de derde afdeeling (Gänge, die noemen wij gerechten) van den maaltijd tegen zijne slaven zal gezegd hebben: ‘Op, naar de rozenzaal, *gij dienaren!*’ Wij zullen hen daar laten dobbelen en ‘drinken met *nieuwe* (liever met andere) glazen, die zes cyathen bevatten en op eenmaal geledigd moeten worden, daar zij *den voet missen;* in de *ledematen* der gasten door den maaltijd uitgeput, stroomt daarna weder nieuw vuur en leven.’ Doch ik wil niet meer afschrijven, men neme liever zelf het boekje ter hand, maar verandere op bl. 18 het Grieksche *euge* in ons bekende *bravo!* dat Kaix die beroemde zwaardvechter uit Ravenna wel verdiende, toen hij voor den 32sten keer een tegenstander ter neder velde. Dat was dan ook meestal het einde van de voorstelling; zoo eindigt op bl. 21 ook het gevecht van den retiarius, den netwerper die met een drietand en dolk gewapend was om daarmede zijn tegenpartij te dooden, zoodra hij hem een net over het hoofd had geworpen: ‘Sta, Myrmillo roept hij hem toe, het *lust* mij om den visch van uw helm te vangen.’ Op den vizierhelm van Myrmillo, den secutor die met een zwaard en schild was gewapend, prijkte namelijk een visch, en de uitroep van den retiarius luidt in het Latijn: bl. 31.

‘Non te peto, piscem peto, quid fugis Galle?

‘U begeer ik niet, maar uw visch, waarom ontvlucht gij?

en daarom zou ik aan dien ruwen vechtersbaas een meer dienovereenkomstig woord in den mond gelegd hebben, b.v. ‘Loop niet kerel, ik wil je visch maar jou niet snappen.’ Wat hij dan ook gezegd moge hebben ‘hij zwaait het zware net boven Myrmillo's hoofd, die met een behendigen zijsprong het *weefsel* ontkomt, zoodat het net zich *stuivend* op het zand afdrukt; terwijl de retiarius zich *vaardig maakt* tot een nieuwen worp, velt de toeschietende secutor hem na een korten strijd neder,’ en weder moest er zand over de bebloede plek gestrooid worden, en nogmaals was er een lijk om weg te slepen.

Denkt de lezer dat onder de twee laatst onderschrapte woorden een Germanisme schuilt, dan vergist hij zich; het woord *fertig* staat daar niet, de uitdrukking *im Begriff* is op die vreemde manier vertolkt. Overigens teekende ik wel eenige bijdragen op voor het geval, dat dr. Sicherer een vervolg op zijn Lorelei mocht schrijven; het is mijn plan niet ze alle hier op te disschen, een half dozijntje moge tot nutte leering van andere vertalers strekken, als daar is de *tand*pijn van Ballius op bl. 129, de *nederige* (niedlige) vederdos der zangvogels, op bl. 48, de mandjes met gebak die opgevuld zijn met *mosselen* (Muscheln), vogels en vruchten uit deeg gekneed, bl. 59, men ziet dat onze suikerbakkers zelfs met hunne schelpen de ouden slechts navolgen; evenzoo had het Lucanische everzwijn dat op bl. 57 keurig opgemaakt ter tafel komt, in de plaats van oogen geen purper*mosselen* maar zulke schelpen, die bij het lamplicht als kolen gloeiden. De proconsul drukt op bl. 151 zijn hand tegen het hart onder de *vouwen* (Falten, plooien) van zijn toga, onder de voorstelling ‘in de Arena te Carthago, terwijl het volk agurken eet, noten kraakt en elkander met de *basten* (Schalen, doppen) werpt, en de muziekanten door de hitte bijna geen geluid meer te voorschijn (?) kunnen brengen.’ Het haar van Augustus bl. 95 werd niet door een smallen gouden *reep* (Rief) bijeengehouden, evenmin als het kapsel van de

dames, dat op bl. 177 aldus beschreven wordt ‘het calamistrum, het krulijzer, met de oliën, zalven en *pomaden* (Schminke is immers blanketsel) hebben ook hier wederom wonderen verricht, de eigen en valsche krullen, vlechten en staarten (tressen en vlechten zou ik zeggen) licht met goud*stof* (elders noemt hij het wel zoo goed: poeder)

bestrooid, hangen over het hoofd en langs den hals; galeri, pruiken, annuli' haarvlechten in den vorm van ringen, en hoog opgepofte tutuli, zeker puntig hoofdtooisel, worden door banden (liever: linten), *reepen* (Reifen, dat zijn *ringen*, *hoepeltjes*) en naalden vastgehouden; parelsnoeren, myrthen en rozen van Damascus versieren het overvloedige haar; oorhangers, armbanden (Spangen, op bl. 19 door gespen, elders in het geheel niet vertaald) en ringen, de drie- tot vierhoog gouden en zijden borduursels, waarmede de schitterend witte kleeding is afgezet, leveren een prachtig gezicht op.'

Maar ik moet afbreken, hoe gaarne ik meer uit deze schetsen van het oude Romeinsche leven zou willen afschrijven om er de lezing van aan te bevelen. De opmerkingen toch die ik hierboven maakte, meende ik te mogen mededeelen ten einde de heeren vertalers oplettend te maken op de vele strikken waar zij zonder erg in blijven steken, maar volstrekt niet om dit boekje aan iemand te ontraden; ik besluit derhalve met een oprecht gemeende aansporing tot den heer Bruyn om op deze wijze voort te gaan met de resultaten van de mannen van het leerzame vak der classieke oudheid in aangenamen vorm ingekleed meer en meer te verspreiden, zooals hij het heeft trachten te doen in de vertaling van deze zes schetsen; welk een rijkdom van stof en afwisseling van onderhoudende tooneeltjes daarin te vinden is, zou blijken als ik ten slotte de opschriften slechts mededeelde van de hoofdstukken dezer schetsen, maar zulk een lijst van 36 namen zou wat dor schijnen; liever zeg ik dus dat de lezer beurtelings in de renbaan en het bad, bij de bruiloft en de kinderkamer vertoeft, dat hij triumftochten voor zich voorbij ziet gaan, die nauwkeurig geschetst hem waarlijk op het Forum te Rome verplaatsen, dat hij de gezellige gesprekken der Pompejaansche dames afluistert en weddingschappen door Romeinsche edelen hoort aangaan, dat hij bij het toilet der bruid te Carthago en bij den kostbaren maaltijd van Lucullus te Bajae tegenwoordig is, dat hij het buiten van laatstgenoemde bezoekt en dat hij grootsche feesten te Pompeji en te Rome kan aanschouwen; wie zich dus in één woord in het huiselijk en openbare leven der Romeinen in den keizertijd wil verplaatsen, zal met belangstelling de schetsen van Simons doorlezen.

W.N. DU RIEU.

Het Geheim der Stad, door F.W. Hackländer. Uit het Hoogduitsch, door J.J.A. Goeverneur, 2 Deelen, te Deventer, bij A. ter Gunne, 1869.

Als ik een goeden Duitschen bijtel heb, maar het moet een goede wezen, zou ik dien voor den besten Engelschen haast niet willen ruilen', hoorde schrijver dezes, reeds voor zoovele jaren, van een timmerman. En dat woord is, zijn wij wel onderrigt, in latere jaren slechts meer waar geworden. Onze buren in het oosten steken in onderscheiden fabrikaat die ten westen naar de kroon, en dit ook in dat van den roman, altoos het 'maar het moet een goede wezen' in het oog gehouden, moge ook de naauw toeziende hier en daar nog oneffenheden, vijlstreken ontdekken, die het werk minder *quite achieved* maken. Ziedaar ons algemeen oordeel over een roman, die ons met de details in zijne beschrijvingen van plaatsen en menschen, aan den ouden meester, Walter Scott, met zijne ontledingen van karakters aan Dickens deed denken. Wij zouden er haast Bulwer's combinatieslag bijgevoegd hebben, als wij ons daarmede niet misschien in verdenking brag

ten, dat wij Walter Scott zoo doende tot producent van het katoen, Dickens tot spinner, en Bulwer tot wever van het werk wilden maken. Daarvoor is en blijft Hackländer te veel zich zelf. Kopij hebben wij er niet in gevonden, al heeft baron Rivola sommige familietrekken van de cagliostro's.

Het plan van den roman is te uitvoerig en ingewikkeld om er eene schets van te geven; altijd iets, waarvan we ons gaarne onthouden, omdat dit den lezer de illusie beneemt, zijne spanning vermindert. En deze wordt hier inderdaad genoeg gaande gehouden; er is zelfs intrigue te over in. Wat uit den aard velen al ligt zou vervelen, de kletspraatjes van wijven, welke wij niet enkel in de gemeene standen zoeken, zijn niet te zeer gerekt, terwijl zij toch tot in kleinigheden trouw zijn uitgewerkt. Dit maatschappelijk gebrek en andere worden er zóó in voorgesteld, dat wij het boek bijna onder de romans *de caractère* eene plaats zouden aanwijzen. Veel gemeens wordt er niet enkel in gevonnisd, te pronk gesteld, maar ook gegeeseld, altoos binnenskamers, dat wil zeggen, de schrijver laat dit den lezer doen, en wel in eigen hart en conscientie. De lektuur mag verontrustend worden voor zulken, die, aan dezelfde fouten laborerend, hier menschen op de helling zien, van waar deze langzamerhand zinken of ook storten in diepen afgrond. En waarvoor? tot welken prijs? Dan mag het Geheim der Stad eene voorstelling heeten van het eenvoudig versje, waarvan wij den lezer hier eene gebrekkige, maar toch wel verstaanbare vertaling aanbieden:

‘Het pad des kwaads is in 't begin
Een weg wel schoon getooid;
Dan streelt het oog in ziel en zin.
Maar verder - daar dreigt groot gevaar;
Aan 't eind wordt men de vrucht ontwaar,
Ziet eer en heil vergooid.

Dit nu wordt niet door den eenen of anderen *Deus ex Machina* bewerkt, maar te weeg gebragt door hetgeen in de karakters lag in de eerste plaats, terwijl bijkomende omstandigheden een ondergeschikten rol spelen, en wij na alles bij den afloop zeggen: zoo moest het bijna komen. De boosheid graaft zich den kuil waarin zij valt, de list raakt verward in haar eigen strikken, de onbedachtzaamheid komt in hare zelfgemaakte ongelegenheden, al bieden soms kleine toevalligheden daartoe als ware het de hand. Even als zoo dikwerf in 't leven. - Er is waarheid en waarschuwing in voor ouden en jongen, tegen groote en kleine gemeenheden en slechtheid. Hier en daar krijgen zwakheden en maatschappelijke fouten de welverdiende tikken.

De raadsvergadering, waarin en waaronder zoo veel zelfzucht, zoo veel kleinheid, onder het mom van ijver voor de algemeene belangen, haar rol spelen, en sommigen geheel andere zaken in het hoofd hebben, zij voor ons wat Duitsch gekleurd; wij kunnen dit Hackländer niet toerekenen. De kennismaking van baron Rivoli met den schrijver van den marktmeester, is, even als het gesprek van den burgemeesterszoon en zijn vriend (?) in het vertrek van den haarsnijder, neen, in het atelier van den friseur of haarkunstenaar (professeur de coiffeurs lazen wij dezer dagen), goed gegrepen, gelijk menige scène verder is wedergegeven met eene plasticiteit en levendigheid, die de in dezen beste fransche romans op zijde streeft. Men zou meer dan één hoofdstuk kunnen te lezen geven aan maar ietwat in die zaak ervarenen, om daarnaar eene imprompte-voorstelling te geven, die het ligt van menig laf product

voor het tooneel zouden winnen. Wij rekenen daaronder een drink- en speelpartij, een gesprek aan de bank, en meerdere.

Meesterlijk geteekend is de zoon van den burgemeester, die inderdaad niet slecht van hart is, maar met zijn genotzucht, zijn geblaseerdheid en fatsoenlijke

gemeenheden, door zijn vader zacht genoeg gekarakteriseerd wordt, als deze zegt: - ‘Men rijdt en rost, men geeft het geld van de ouders uit, men klaagt over verveling en ledigheid, wijl men geen lust heeft om kracht en gedachten op iets ernstigs te richten; men neemt holle phrasen en spreekmanieren in den mond en huldigt op deze wijze de vooruitgaande eeuw, waarvan men de profeet waant te zijn...’ Adres aan? Zoekt òm, mogelijk in' u! Met wel wat romantisch oplegsel komt de jonge Welkermann zoo ver, dat hij onwetend, ofschoon onbedacht en onnoozel, de handlanger wordt van den falsaris, die ruim stout bankbriefjes namaakt voor een zóó aanzienlijk bedrag, dat het moet bevreemden, dat een bedrog op zoo groote schaal niet reeds lang aan het licht kwam. Trouwens, de schuldige toont zich een wel doortrapte... doch, halt! Wij zijn hier aan een punt, dat ons op Hackländer's het Geheim der Stad een menschkundigen blik doet werpen. Ook in dien man blijft de betere vonk glimmen. Hij heeft aan en in het kwaad geen pleisier, hij is gevoelig voor vriendschap, hangt met geheel zijn hart aan zijne dochter, die dit verdient; en ook na zijn zelfmoord kunnen wij hem nog niet enkel veroordeelen, even als de jonge Welkermann ons door een laatste, zij 't ook zedelijk niet goed te keuren besluit, meer met zich verzoent. Dat besluit moge vermetele lafheid, of liever gebrek aan zedelijken moed en geloof verraden, een zeker regtsgevoel bestuurt hem tot in het uiterste.

En toch is in onze schatting de schets van den justitieraad nog beter gelukt. Dat is een beeld, den helschen Brengel in 't vak, Eugène Sue waardig, hoewel vrij van de overdrijvingen waaraan deze mank gaat. Dáar is en leeft de hartstocht van de crimineele justitie, waardoor men zou zeggen, dat de man alles had uitgeschud wat er nog van den mensch in hem overbleef. Hij gebruikt in den ijver voor zijn ambt, vriend en vreemd en vijand als zijne werktuigen. Daarvoor veinst en ontveinst hij, en aardig is het zoo als Hackländer ons den man doet zien, zich wringende en kronkelend op de paden van het regt (?!). Toch toont hij ten laatste nog medegevoel, en duikt de mensch uit den politieman op. De ingenieur Welden is de man *comme il faut.* Men vergeeft het den romancier, dat hij haast wat al te volkomen is en hij het regte vooral zoo ten volle regt grijpt, behalve dat wedden om zelfmoordenaar te worden, en daartoe toch van een vensterruit afvloeijende druppels in plaats van dobbelsteen of kaart te laten bezigen. Intusschen heeft Hackländer daar ook getoond, dat hij *horreurs* kan schetsen. De scène met Mevrouw Lievens, als zij wegens het voorgenomen duel zoo zeer in angst verkeert, had kunnen gespaard worden; als zij daarvan kennis had gegeven aan den politieraad, was de zaak gezond.

Wij kunnen het Geheim der Stad als een flink en onderhoudend werk aanbevelen.

C.

Mengelwerk.

Herinneringen aan 't zuiden.
Van Célestine.

III.
Een pleiziertogtje over den Osteria Baracca.

Niet zonder leedwezen verliet ik Nice. Onder 't genot van al de voorregten die een nooit volprezen natuur en een heerlijk klimaat kunnen schenken, had ik er vier maanden doorgebragt. Geen wonder dat mij een weemoedig gevoel beving, toen ik, den volgenden ochtend in een gemakkelijken reiswagen den weg des Corniches opreed en de geliefkoosde dreven verder en verder achter mij liet. Een doorzigtige nevel temperde het helle zonnelicht, verzachtte den kleurengloed en schonk iets ernstigs, iets geheimzinnigs aan het bekoorlijk Eden, dat zich dieper en dieper beneden mij vertoonde.

Langzaam sukkelden de paarden den bergweg op. Het vooruitzigt van drie dagen lang op deze wijze te moeten reizen, ontmoedigde mij geenszins. Zij, die per stoomboot den weg van Nice naar Genua spoediger afleggen, kunnen slechts gedeeltelijk gissen welke prachtige natuurtafereelen de schoonste landweg van Europa aanbiedt. Nu verkleint de spoortrein den afstand, die beide schoone steden van elkander scheidt, maar of ze aan te bevelen is voor hen, die voor het eerst dit Noordelijk gedeelte van Italië bezoeken, betwijfel ik. Te snel voert ons de locomotief langs de afwisselende gezigtspunten regts en links van den weg.

Ontelbare tunnels onttrekken de rotsblokken, waardoor ze leiden,

aan den bewonderenden blik. Men heeft tijd noodig om zulk een rijke natuur in zich op te nemen; ter regterzijde de blaauwe zee, die nu eens statig en kalm het lage strand bespoelt, dan weêr haar wit schuim opspat tegen den steilen kustrand; de schilderachtige dorpen en steden, waarmede de kronkelende, hier en daar boogvormige kust als bezaaid is; de schiereilanden gevormd door de inwateringen der zee; en ter linkerzijde, even verrassend, de plotseling vooruitspringende kale rotsen te midden der groene, boschrijke bergen en dalen, de met sneeuw bedekte bergtoppen die zich op den achtergrond majestueus boven de liefelijkste dreven verheffen - hoe ware het mogelijk in één oogwenk zulk een oneindige verscheidenheid van natuurschoon te bevatten!

Even als de spoorweg onder den Mont Cénis, zal dus de spoorweg van Nice naar Genua, benevens den afstand, tevens het genot der reizigers verminderen.

Van de schilderachtige ruïne te Roccabruna kan men de badplaats Monaco zien, die op een vooruitspringende rots in zee ligt. Een geruimen tijd staarde ik in de diepte. Het witte koerhuis dat de grootste ruimte der stad beslaat, schitterde in het zonlicht.

Hoe nietig lag daar het plaatsje op zijn stevig schiereiland te midden van den magtigen oceaan; hoe stil, hoe kalm zag het er uit op dien afstand, en toch... hoeveel ongebreidelde hartstogten vierden er den vrijen teugel!

Geen zedeloozer badplaats dan Monaco. Niet vleijend is het voor onze natie dat de Hollandsche dames er berucht zijn.

Deze onaangename mededeeling heb ik aan miss White te danken. Miss White, haar naam duidt het aan, is een Engelsche. Nog duidelijker wordt dit als men een blik op haar persoon slaat. Miss White is lang en schraal en zoo stijf, alsof hare gewrichten op den een of anderen Zwitserschen berg zijn vastgevroren. Ze draagt hare hoog blonde krulharen à l'enfant, en haar leeftijd met eere; ze bezit een langen spitsen neus, zóo spits dat het gevaarlijk wordt om aan tafel naast haar te zitten; zij prijkt met een grooten mond en dunne lippen, die zich zelden voor iets anders openen, dan, (met uitzondering van eten en drinken) voor een lang uitgerekt ‘O yes,’ en met oogen die zoo strak en wezenloos in de verte staren, alsof ze er haar verstand zocht, dat zeker op een harer reizen de vlugt heeft genomen. Miss White's karakter is in volmaakte overeenstemming met haar uiterlijk. Ze kan maar niet begrijpen dat ze jong *is geweest;* de liefdebron is nog niet bij haar uitgedroogd; hoogst waarschijnlijk vloeide die immer te vergeefs en keerde bij gebrek van bewonderaars, terug naar de wel haars harten, waar ze, baloorig over dien hoon, telkens weder opborrelt.

Miss White's spitse neus beantwoordt volkomen aan haar scherpheid, wanneer een nieuwe opborreling haar een nieuwe teleurstelling heeft bereid. Haar eetlust staat in gepaste verhouding tot haar grooten mond en

haar gezelligheid tot de strakheid van haar wezenloozen blik. De lach op haar onbewegelijk gelaat is even zeldzaam als een zonneschijntje bij ons te lande in de donkere dagen voor kerstmis. Ik behoef dus niet te zeggen dat ik weinig sympathie voor de persoon van miss White gevoel. De sympathie vloeide ons echter van een andere meer rationele zijde tegen. Ik trof miss White te Mentona aan. Geheel opgetogen over den prachtigen weg dien ik had afgelegd, uitte ik mij daarover met geestdrift. Een lang uitgerekt 'O yes!' was alles wat ik tot antwoord ontving.

Ik heb naderhand gemerkt dat men naar het min of meer uitgerekte van dit 'O yes,' de mate van miss White's opgetogenheid kon afmeten. Miss White ging ook naar Genua. Onze koetsiers droegen zorg dat wij overal gelijktijdig aankwamen. Ik had dus op het verdere van den togt onophoudelijk miss White's ronden, geveêrden hoed voor oogen, die boven de neergeslagen kap van haar rijtuig uitstak, en daarenboven bij ieder halt, het voorregt van haar onderhoudend gezelschap, '*O yes!!*'

Intusschen had ons het fraaije weder, dat ons van Nice gevolgd was, verlaten. Nabij Savona begon de zon te schuilen en de wind op te steken. Onder het matig genot van een fijnen motregen, bezochten miss White en ik te Cogoleto het geboortehuis van Columbus. Tot niet geringe vrolijkheid van eenige Italiaansche mannen en vrouwen die met ons mede liepen, zette miss White zich midden in de straat op haar tabouret, opende haar schetsenboek en begon rustig het vuile huis af te teekenen. De wind speelde schertsend met de linten van haar hoed en deed nu en dan een poging om haar dien van het hoofd te rukken, de blonde krullen fladderden vrolijk om de slapen van het lage voorhoofd. De regen doorweekte het blad papier waarop haar dunne vingeren het huis van den wereldontdekker afteekenden, maar miss White liet zich evenmin afschrikken door het weder als door het spotachtig gelach harer toeschouwers. Ongenegen om haar gezelschap te houden, keerde ik naar de herberg terug en reed spoedig daarna verder.

Ontegenzeggelijk hangt de indruk dien wij van sommige plaatsen ontvangen, veel van het weder af. In den guren motregen viel Genua mij bijzonder tegen. De morsige naauwe straten, de rumoerige drukte riepen mij een Hollandsche koopstad voor den geest. Ik had mij de beroemde marmeren paleizen aan de havenzijde voorgesteld, in plaats daarvan vond ik ze in dompige naauwe straten. De havenzijde leverde slechts een chaos van vuile woningen op. Onwillekeurig herdacht ik de ruime schoone haven van Marseille. Deze met die van Genua te vergelijken, kan niemand in de gedachte komen. Ondanks het slechte weder bezocht ik benevens de paleizen ook de voornaamste wandelingen der stad en trof dan onvermijdelijk op de hoogste punten miss White met haar schetsenboek aan.

In het hôtel Feder wemelde het van reizigers, waartusschen miss White als de onovertroffen type der oude Engelsche vrijster pareerde. Onder al die vreemden trachtte ik een Hollandsch gezigt te herkennen. Dat zou niet veel moeite hebben gekost als er een geweest was. Gewoonlijk vertegenwoordigt ieder reiziger duidelijk genoeg de natie waarbij hij thuis hoort. Vrolijke spraakzaamheid, kwinkslagen zonder tal, geestige opmerkingen, gepaste vrijmoedigheid en een zekere nationale trots kenmerken den Franschman. Buiten diens nationalen trots komt de luidruchtige Italiaan hem het meest nabij. Valt mij een krachtige, in pels gewikkelde figuur in 't oog, wiens goedig, flink gelaat blaakt van gezondheid, wiens houding en gedrag even rustig en ongegeneerd zijn, als ware hij alleen op de wereld en dien het niet invalt een capo d'astro op zijn klankvolle stem te zetten als hij den kellner ondervraagt of beveelt, of met iemand in gesprek is, dan houd ik hem voor een Rus. De Duitscher die hem in blondheid evenaart, deelt zijn *sans gêne* niet. Hij kan niet vergeten dat hij op reis is. Ontelbare malen leest en herleest hij zijn Baedecker, hij is onvermoeid in het raadplegen van Henschell's Telegraf en wendt zich, om nognieuwer berigten in te winnen, met koortsachtige drift tot degenen die de reis reeds hebben afgelegd, welke hij van plan is te maken. Voor het overige is hij beschaafd, beleefd, nederig en teruggetrokken. Moeijelijk is het te bepalen of deze teruggetrokkenheid voortvloeit uit beschroomdheid, of uit zijn paniek voor lastig reisgezelschap.

Dezelfde paniek wordt door den Hollander gedeeld, vooral wanneer het zijn eigen landslieden geldt. De Hollanders ontvlugten elkander op reis, ze schamen zich voor elkander, en dikwijls niet zonder reden. Hun eerste beweging aan de table d'hôte is een angstige inspectie of ze ook bekende gezigten zien. Is dit niet het geval, dan geraken ze van lieverlede in hun normalen toestand. Ze schimpen op het eten, op de bediening, op de vuilheid van hun kamer, op de slechte sigaren die ze in het buitenland rooken, en vergeten uit zuiver materialisme al de geestelijke voorregten die ze in den vreemde genieten. Gelukkig verstaat niemand hun taal, en daar ze gewoonlijk verscheidene talen vlot spreken, zeer voorkomend zijn en een zeer gering denkbeeld van hun eigen land en natie hebben, staan ze vooral bij de Engelschen in hooge gunst.

In den Engelschman kan men zich moeijelijk vergissen. Hij zelf heeft er voor gezorgd. Hoogmoed, geldtrots, onbeschoftheid, egoïsme troonen op zijn gelaat. De menigte zijner landgenooten die het buitenland overstroomen en er met kwistige hand het geld uitstrooijen, hebben hem overal in hoog aanzien gebragt en zijn aanmatiging voet gegeven. Met een gevoel van meerderheid ziet hij op anderen neder. Uit zuivere minachting voor den dunk van anderen gedraagt hij zich buitensporig. De ongegeneerdheid die bij den Rus aantrekkelijk is, wordt bij hem door overdrijving ergerlijk. Uit nationalen trots spaart

hij zich de moeite om andere talen te leeren. Hij eischt dat men overal Engelsch verstaat. Aan tafel maakt hij zich van de beste beten meester; in den trein legt hij zich zóo gemakkelijk, dat zijn buurman naauwelijks plaats heeft om zich te bewegen. Zijn eigen *ik* is de as waarom al zijne handelingen draaijen. Geen onaangenamer reiziger dan de Engelschman. De Franschman bespot hem, de Italiaan bedriegt hem, de Duitscher ontwijkt hem, de Rus vindt hem kinderachtig, alleen de Hollander voelt zich tot hem getrokken en tracht, als hij jong is, zijne eigenaardigheden over te nemen om ook voor een Engelschman te worden aangezien. Waarschijnlijk spruit deze aantrekkingtkracht voort uit beider flegma of uit beider smaak voor roastbeef. Nogtans zijn er op iederen regel uitzonderingen.

Het gezelschap waarin ik mij bevond, bestond voornamelijk uit Engelschen. Tot bevordering onzer kennismaking had men miss White en mij nevens elkander geplaatst. Een bijzonder lang uitgerekt ‘O yes,’ tot hare buurdame had mijn aandacht getrokken.

Een allerliefst jong gelaat was naar haar toegekeerd; miss White kon niet gissen hoe nadeelig het hare er bij afstak.

- Kent gij die dame? - hoorde ik de schoone vragen.
- O yes.
- Is 't een Engelsche?
- Hollandsch.
- Ei!

Een koddig blikje naar mijne zijde.

- Alle Hollanders zijn, meen ik, kooplieden.

Geen antwoord.

- Ze zeggen...

Weder dien vrolijken blik naar mij.

- Ze zeggen dat de Hollanders hun huizen zóo goed schoon maken, dat het hun aan tijd ontbreekt om zich zelven te wasschen!
- St.! Marie! die dame verstaat Engelsch! - fluisterde iemand naast haar.
- Spreek ik dan kwaad, mama?

Mama's antwoord drong niet tot mij door.

Ik wachtte op het ‘O yes’ van miss White's lippen, maar te vergeefs. Ik geloof dat ik haar, de hemel weet waarom, eenige sympathie had ingeboezemd. Zij wilde mij niet afvallen.

Plotseling keerde ze haar gekruld hoofd naar mij toe.

- Waar reist gij heen?
- Naar Florence.
- Over Spezia?
- Juist.
- De spoortrein gaat slechts tot Chiavari.
- Dáar neem ik een wagen tot Spezia.
- Bestelt gij dien hier?

- Neen; volgens mijn reisgids is het beter om ginds een rijtuig te nemen. Hier overvraagt men.

Miss White's spraakzaamheid verbaasde mij. Spoedig verklaarde zich dit wonder.

Engelsche dames die alleen reizen, verzuimen nooit de gelegenheid om zich bij anderen aan te sluiten. Voor gezamenlijke rekening reist men de helft goedkooper.

Degenen, die hun leven reizende doorbrengen, is dit niet onverschillig. Miss White stelde dus voor om te Chiavari zamen een wagen te nemen tot Spezia. Op dit kritiek oogenblik boog zich het frisch en bevallig gelaat van haar buurmeisje naar mij toe.

- Mama vraagt wat uw reisgids aanraadt?

In gebroken Engelsch verklaarde ik zoo goed mogelijk, dat volgens Baedecker, de in het hôtel bestelde wagens nagenoeg de helft duurder waren, dan de wagens die wij te Chiavâri aan het station konden nemen. Het meisje bragt mijn Engelsch zoo spotachtig mogelijk woordelijk over. Hierop volgde een korte beraadslaging tusschen moeder en dochter. Zij hadden miss White's voorstel aan mij gehoord en overwogen de voordeelen van een gezamenlijke reis naar Spezia.

Een oogenblik daarna wendde zich de dochter weder tot ons.

- Mama vraagt, of we den wagen met ons vieren zullen nemen?

Miss White, wie dit met het oog op haar beurs zeer wenschelijk toescheen, uitte een zeer uitdrukkingsvol ‘O yes!’ en ik kon niet anders dan betuigen dat het mij aangenaam zou zijn.

Ons gesprek werd nu zeer levendig. Spoedig was ik met de omstandigheden mijner beide aanstaande reisgenooten bekend.

Amerika was haar vaderland. Sinds een jaar doorkruisten zij Europa. Mevrouw Preston, de moeder, was een nog schoone vrouw, met donkere oogen, zwart haar en een aantrekkelijk uiterlijk. Zij vergoodde hare zestienjarige dochter, miss Mary, dat was duidelijk. Men kan zich dan ook moeijelijk een geestiger en bevalliger wezen voorstellen dan miss Mary. Haar schoonheid en haar dartele vrolijkheid trokken de algemeene oplettendheid.

Maar hiervan scheen ze geheel onkundig. Haar gedrag was even ongekunsteld als haar gansche wezen.

Tegenover ons zat een Engelschman die haar met bijzondere belangstelling gadesloeg. Zijn fraai mannelijk gelaat, zijn krachtige, rijzige gestalte waren mij reeds vroeger in 't oog gevallen, maar de trotsche, vermetele uitdrukking van zijn koelen blik had mij afgestooten. Nu evenwel werd die blik verzacht door een bijkans teederen glans, die als 't ware den hoogmoed en het egoïsme waarvan zijn fraai gelaat de spiegel was, den oorlog verklaarden en het een bijzondere aantrekkelijkheid verleende. De schoone Amerikaansche vermoedde weinig welk een kracht er van haar was uitgegaan, maar der waakzame moeder bleef dit niet onopgemerkt. De blik van den Engelschman was wel-

sprekend, zijne oogen gevaarlijk. Geërgerd door de onbescheidenheid van den vreemdeling, zocht mevrouw Preston weldra een voorwendsel, om zich bij het nageregt, met hare dochter te verwijderen. Onze vis-à-vis volgde haar met zijn blik, zoolang hij vermogt, en stond toen eveneens op.

- Ik ben nog niet gereed, Dumbal! - sprak de jongman die naast hem zat.

- Ik wacht u in de leeskamer, Ahlding! - luidde het antwoord.

Een oogenblik later verdween ook de jongman. Ook hij was knap, maar kleiner en tengerder van figuur dan zijn reisgenoot.

's Avonds zag ik beiden terug in de opera. Dumbal's oogen flikkerden toen hij mij de loge zag binnentreden. Ongetwijfeld hoopte hij miss Mary te zien verschijnen. Welk een teleurstelling! In plaats van de schoone Amerikaansche moest hij miss White bewonderen, die mij als mijn schaduw volgde.

Den volgenden ochtend had de motregen opgehouden; de zon poogde door de wolken heen te turen, 't geen haar bij wijlen gelukte. De reizigers voor Chiavari werden vroegtijdig gewekt en door de rammelende en schokkende omnibus naar het station gebragt.

- Wij krijgen heden toch den Italiaanschen hemel te zien! - zeide mevrouw Preston, de lucht beschouwend.

- O yes!

- Van den Italiaanschen hemel heb ik nog geen flaauw begrip. Zou dat ook al poëtenbedrog zijn? vroeg miss Mary die met geweld een geeuw onderdrukte.

Miss White's krullebol schudde ontkennend.

Wij zagen er in den vroegen ochtend vrij slaperig uit, en voelden ons zeer weinig geneigd tot spreken. Eerst toen we Chiavari naderden, geraakten we in een vrolijker stemming.

- Kent gij Italiaansch? - vroeg miss Mary haar woordenboek te voorschijn halend.

Die vraag verschrikte mij niet weinig. Ik had er volstrekt niet op gerekend dat men te Chiavari geen Fransch en Engelsch zou begrijpen.

- Never mind! - prevelde miss White.

- Hoe wilt ge u dan doen verstaan? - hernam miss Mary lagchend.

- O yes.

- O yes zal ons geen wagen bezorgen.

- Dat volk moet ons verstaan als het geld wil verdienen.

- Daarop mogen we niet te veel rekenen.

- Zoo denk ik er ook over. Zoek dus maar eens op, wat paard en wagen wil zeggen!

Miss Mary voldeed aan mijn verzoek. Wij schepten niet weinig vermaak in deze taalstudie en overhoorden elkander de les.

- Wij moeten vragen om una carrōzza à due cavāllo! - mama! onthoud het goed.

Mevrouw Preston herhaalde glimlagchend deze woorden. Miss White's krulletjes trilden onheilspellend. Die taalstudie was geheel tegen haar principe. Ze was volbloed Engelsch en voor 't eerst in Italië. Ze had nog niet geleerd dat men in sommige gevallen gedwongen wordt zijn principe te verloochenen of te wijzigen naar omstandigheden.

Er stonden verscheidene postrijtuigen aan het station die alle van Genua uit besteld waren. Voor het eerst trof mij de gedachte, dat we mogelijk een slechten raad hadden opgevolgd. De Italianen die ons wagens en paarden aanboden zagen er zoo armoedig en vuil uit, dat we ons geen hoog denkbeeld van hun goede bediening maakten. Maar 't was te laat om terug te treden. Met den van buiten geleerden zin en met behulp van het woordenboek, onderhandelden wij met een hunner en waren zeer voldaan over den bedongen prijs, die werkelijk de helft bedroeg van 't geen men ons te Genua had gevraagd.

De Italiaan beduidde ons dat wij naar het logement moesten gaan, vanwaar hij ons zou komen halen. Het logement zag er echter zóo onoogelijk uit, dat wij den lust verloren om er iets te gebruiken. Wij bepaalden dus hiervoor liever ons eerste oponthoud. Spoedig verscheen het rijtuig. Het zag er redelijk uit, ook de paarden vielen ons mede. Zeer gerustgesteld en niet weinig voldaan over het uitwinnen van de helft der transportkosten, reden wij onder het kletsend zweepgeklap van den jongen vrolijken koetsier de stad uit. 't Was inmiddels negen uur geworden. De blaauwe lucht was te voorschijn getreden; de wolken hadden zich verspreid en lieten de zon ruim baan. Wij koesterden ons in hare warme stralen.

Achter Lavagna vertoonde zich weder de zee. Eenigen tijd reden wij langs de kust, toen stegen wij in groote kronkelingen langs de begroeide bergen omhoog en genoten onder diep stilzwijgen van de vergezigten. Miss Mary staarde peinzend in de diepte. Hare groote hemelsblaauwe oogen vulden zich met tranen. Een diepe zucht ontglipte haar. Hare hand zocht die harer moeder en klemde die vast; beider gelaat straalde van verrukking. Een handdruk op zulk een oogenblik is welsprekender dan woorden. Beide verstonden elkander.

De koetsier maakte van deze stille verrukking gebruik om zijne paarden een weinig te laten verpoozen. Bij die gelegenheid trof het mij dat zij zeer klein waren en meer hijgden dan wenschelijk was voor paarden die nog zulk een langen en moeijelijken weg moesten afleggen. Ik troostte mij echter met de gedachte, dat wij spoedig een herberg zouden bereiken, waar ze door krachtig voeder konden versterkt worden.

- Och neen!... nog een oogenblik... 't Is zoo mooi!

- Miss Mary's uitroep gold den koetsier, die de paarden weder aanzette.

Hij verstond haar niet en deed ook geen moeite om haar te begrijpen. Hij scheen zeer tevreden over de verdienste die hem wachtte en floot een luchtig wijsje, waarbij zijn zweepgeklap tot accompagnement diende.

Miss White was even ontevreden over de haast van den voerman als miss Mary. Zij was juist bezig om een schets te nemen van het dorp Casarza, dat schilderachtig in het dal lag.

- Wil hij niet wachten? - vroeg ze.

- Tracht het hem aan 't verstand te brengen! - antwoordde de Amerikaansche spotachtig.

- Hij verstaat immers geen Engelsch!

- Dat volk *moet* ons verstaan als het geld wil verdienen, - klonk haar antwoord.

Op miss White's kleurlooze wangen verscheen een naauw merkbaar blosje. Men kon duidelijk merken dat deze scherts haar onaangenaam aandeed.

- Wil ik u eenige woorden uit het boek leeren? - vervolgde de Amerikaansche vriendelijk.

Miss White tuurde in de verte en zweeg.

- Zoek om te beginnen het woord *eten* op! - zeide ik lagchend - want ik begin grooten honger te krijgen.

- O yes!

Miss White's oogen waren bij het woord *eten* spoorslags uit de verte teruggekeerd en staarden mij dankbaar aan.

Ook mevrouw Preston kon niet ontkennen dat een goed ontbijt haar zeer welkom zou zijn.

- Ik geloof dat we wijzer zouden gehandeld hebben, als wij te Chiavari iets gebruikt hadden! - merkte haar dochter aan die haar woordenboek bleef doorbladeren. We moeten nog 2100 voet stijgen, en 't is niet waarschijnlijk dat we vóor dien tijd aan een herberg komen. Ik zie geen enkel huis in 't verschiet.

- Dat is verdrietig! - prevelde haar moeder. - 't Wordt, dunkt mij, ook kouder.

Reeds lang had mij de verandering van atmosfeer getroffen.

Grijze wolken pakten zich boven den Osteria Baracca te zamen. Een ijskoude wind stak op. Huiverend wikkelde ik mij in mijn plaid.

Miss Mary dekte mij zorgvuldig toe.

- Gij ziet bleek; kunt gij niet goed tegen de koude?

- In ons land worden we 's winters tamelijk goed aan koude gewend, maar we rijden er dan ook niet in open wagens - antwoordde ik lagchend.

- En niet met leêge magen, denk ik. We moeten ons van daag met de natuur voeden. Zie eens, wat liggen die bergen reeds ver beneden ons!

- Maar wat is het hier eenzaam! - zeide mevrouw Preston, die

niet zonder bezorgdheid den onafzienbaren, naar boven kronkelenden bergweg opmerkte.

- Hoeveel bergrijen zouden er wel zijn? Kunt ge ze tellen, mama?

Een hevige rukwind benam mevrouw Preston allen lust om aan het verlangen harer dochter te voldoen en sleurde onverhoeds miss White's hoofddeksel mede.

- Uw hoed! uw hoed! - riep miss Mary schaterend van lagchen.

De lange arm der Engelsche strekte zich naar den vlugteling uit, maar deze was reeds uit haar bereik en wipte pirouetsgewijze naar den rand van den straatweg.

- Ophouden! Ophouden!... Cochiere!...

Miss White steeg haastig uit; voortgestuwd door den wind was ze welligt den vlugteling spoediger nabij dan zij verwachtte, toen deze van een nieuwen rukwind gebruik maakte om dartelend in de diepte te verdwijnen.

- Die kan op zijn gemak de bergrijen gaan tellen! - zeide ik spotachtig.

Ademloos door de pogingen die ze in het werk had moeten stellen om tegen den storm in te worstelen, kwam miss White terug. Hare krullen genoten nu het voorregt om ongestoord op het windtempo een fladderdans uit te voeren, waarbij ze op de onbescheidenste wijze der wereld den zwevenden blik der dame verduisterden.

Plotseling drong een gerinkel van bellen tot ons door. Een postillon met vier bezweete paarden verscheen om den hoek. Met de meeste minachting beschouwde hij onze afgematte dieren en voerde toen in 't voorbijgaan een hevige woordenwisseling met onzen koetsier waarin de woorden ‘Povero signora's!’ mijn aandacht trokken.

Miss Mary en ik staarden elkander veelbeteekenend aan.

- Zeg dat niet aan mama! - fluisterde zij. Ik zie dat zij bezorgd wordt.

Er ontstond wel reden tot bezorgdheid.

De wind was tot een storm aangegroeid, de paarden kwamen met de grootste inspanning slechts zeer langzaam vooruit. Tot overmaat van ramp begon het te sneeuwen. Onze koetsier had den bok verlaten en wandelde, altijd even welgemoed, naast zijn ongelukkig span. Hierover scheen hij zich evenmin te bekommeren als over ons. Zijn slim gelaat glansde van genoegen. Hij had ons bedrogen. In dit jaargetijde zou geen eerlijk koetsier met twee slechte paarden den togt over den Osteria Baracca hebben ondernomen. Alleen zij die er het onmogelijke van verlangden, zonder ze van het noodige voedsel te voorzien, durfden dit wagen.

Ten opzigte mijner reisgenooten was het mij dubbel onaangenaam dat ik dit reisplan had gemaakt.

- Gij schijnt het ook koud te krijgen? - zeide ik zacht tot miss Mary.

- Ik heb medelijden met de paarden. Willen wij, zoolang als het stijgen duurt, een eind loopen?

- Gij zult het niet lang uithouden; het stormt geweldig.

- Wij kunnen het in ieder geval beproeven.

- Gaarne.

Mevrouw Preston trachtte zich tegen ons voornemen te verzetten, maar gaf toe, op de betuiging harer dochter, dat zij meer van de koude dan van den wind zou lijden.

Miss White, miss Mary en ik stegen uit.

De eerste, wie het niet aan physieke kracht scheen te ontbreken, stapte moedig vooruit. Miss Mary klemde zich aan mij vast en lachte luidkeels over het kluchtig figuur van onze voorgangster. De storm dreef den spot met haar kleed, zoodat haar slank figuur zich zeer onbescheiden aan onze blikken vertoonde.

- Blijf vooral achter het rijtuig! - schreeuwde mevrouw Preston.

Het rijtuig was ons reeds ontkomen; wij konden het met den besten wil der wereld niet meer inhalen. Hijgend en onze onvoorzigtigheid betreurende, spanden wij nogtans onze beste krachten in om den storm het hoofd te bieden.

- Ik ben blijde dat niemand ons hier bespiedt... - bragt miss Mary met moeite uit. - Mij dunkt... wij maken een even dwaas... figuur... als miss... White. Vreeselijk... die wind!!

Als miss Mary achterom had gezien, zou ze bemerkt hebben dat er wel degelijk bespieders in aantogt waren, maar de storm woedde zóo hevig, dat het geluid van bellen even als het paardengetrappel en het geratel van wielen, niet tot ons kon doordringen.

- Ik kan niet meer! - zuchtte mijne gezellin buiten adem. - Laat onze wagen stil houden.

Ik schreeuwde uit alle magt, maar te vergeefs. Men hoorde ons niet.

- Dat mama ook niet laat ophouden...

- Uw mama wuift onophoudelijk. Naar alle waarschijnlijkheid houdt de listige voerman zich alsof hij haar niet begrijpt. Hij is blijde...

- O God!...

Deze angstkreet gold het rijtuig. Een forsche rukwind had het op zijde geslagen.

- O mama!... mama!... - jammerde het meisje.

- Laat mij los! Zonder u kan ik spoediger vooruit komen!

- Ja! ja! vlieg er heen!... O! maar ik kan mij niet alleen houden!...

Ik was reeds voortgesneld.

- Werp u op den grond! - schreeuwde ik haar toe.

In den grootsten angst en met inspanning van al mijne krachten, worstelde ik tegen den woedenden storm in, maar voordat ik het rij-

tuig kon bereiken, was mevrouw Preston reeds uitgestapt. Zij scheen zich niet bezeerd te hebben, doch zag doodsbleek.

- Waarom... och waarom verliet ge Mary!... ik bid u, keer terug... ik kan immers niet!... riep ze, zoodra ik onder 't bereik harer stem was.

Ik wilde mij eerst van haar toestand overtuigen en drong naderbij.

- Mary maakte zich beangst over u. Hebt ge u niet bezeerd?

- Neen, neen! Haal mijn kind; ze is zwak!...

Ze wankelde en zonk magteloos tegen mij aan.

- Houd u aan den wagen vast, anders valt ge! Ziezoo!

Maak u niet zoo angstig. Ik keer terug.

De uitgeputte vrouw klemde zich aan de trede vast en maande mij door haar smeekenden blik nogmaals tot spoed aan. De sneeuw viel nu in groote vlokken en stoof, door den wind voortgedreven, woest in alle rigtingen dooreen, zoodat ik niet zonder moeite miss Mary in de verte kon onderscheiden. Ze had zich niet, zooals ik verzocht, op den grond geworpen, maar verweerde zich dapper tegen den orkaan, die haar met alle geweld zijdelings naar den afgrond dreef.

Ik rilde en versnelde mijn pas. Miss Mary's krachten schenen af te nemen; meer en meer week ze naar het gevaarlijke punt.

- Op den grond! Op den grond! - schreeuwde ik uit alle magt.

Ze hoorde niet. In den zenuwachtigen toestand waarin zij zich bevond, scheen haar alle tegenwoordigheid van geest te hebben verlaten. Ook ik voelde mijne krachten bezwijken; een klam zweet bedekte mijn voorhoofd, mijn borst kromp van pijn onder het zware zwoegen.

Op dit oogenblik drong een hartverscheurende kreet tot mij door. 't Was de stem der moeder. Bij het opstuiven der sneeuw zag ze haar lieveling op naauwelijks een pas afstands van de diepte, te vergeefs worstelend met de wreede magt die haar daarheen dreef.

Ik was haar nu tot op tien schreden afstands genaderd en begreep aan mijne bezwijkende krachten dat ik haar niet meer bij tijds kon bereiken.

- Op den grond! - gilde ik nogmaals.

In de hoop dat het meisje mijn voorbeeld zou volgen, wierp ik mij ter aarde. De uitdrukking van haar gelaat was hartverscheurend. Hare lippen waren bebloed. Haar angst scheen tot waanzin gestegen; ze zag noch hoorde.

Ik kon het niet aanzien en trachtte op gevaar van zelve in den vreeselijken afgrond te worden geslingerd, haar kruipend te bereiken.

Op dit vreeselijk oogenblik, waarin de dood reeds begeerig de hand uitstrekte naar het weerlooze slagtoffer, sprong een krachtige edele gestalte uit de opdwarrelende sneeuwmassa te voorschijn. In een oogwenk was hij den ijzingwekkenden afgrond genaderd, greep het bezwijmende meisje met een forschen ruk terug en wierp zich met haar

op den grond. 't Was juist bij tijds. Als verwoed over dezen onverwachten tegenstand, wreekte een nieuwe stormvlaag zich met geweld op alles wat onder haar bereik was. Ik voelde mij voortgedreven. Een steenen paal die den rijweg begrensde redde mij. Krampachtig klemde ik er mij aan vast. Een krachtige arm hield die reeds omslingerd.

- Houd u goed vast! - klonk een zware stem naast mij.

Ik hield de oogen gesloten. Nog een oogenblik van grooten angst, toen trok de overweldiger af.

Met hoogrood gelaat en gezwollen aderen, de regterarm als geklonken om het tengere ligchaam van miss Mary, rigtte haar redder zich op de knieën.

Ik herkende Dumbal.

- Nu ijlings terug! Wij moeten dit bedaarde oogenblik waarnemen. Hebt ge nog kracht?

Zijn stem klonk ontroerd.

- Ja, ik kan.

Kruipend bereikten wij de reiskoets, waarin zijn vriend Ahlding in angstige spanning, maar zonder zich van zijn plaats te durven verroeren, dit tooneel had aangestaard.

- Dat was een gevaarlijk oogenblik, Dumbal! Ik dacht dat zij verloren was!

De aangesprokene antwoordde niet, maar beijverde zich om miss Mary's polsen en slapen met sneeuw te wrijven.

Daarna bood hij mij zijn veldflesch aan, waaruit een frissche teug portwijn mij bijzonder verkwikte.

- Laten wij doorrijden, Dumbal! de storm verheft zich weder! - fluisterde zijn reisgezel.

Dumbal's wenkbraauwen fronsten zich.

Op dit oogenblik opende miss Mary hare groote schoone oogen en ontmoette den teederen blik van haar redder.

Een zacht rood schemerde door de bleekheid harer wangen heen, verlegen wendde zij den blik af.

- Wat is er gebeurd? droom ik?

Toen rigtte zij zich snel op.

- O ja! ik herinner mij... Mama!... waar is mama!.,.

- Stel u gerust; zij is ongedeerd! antwoordde ik.

De storm loeide en huilde voort en beproefde bij gebrek aan zwakker voorwerpen, zijn vernietigende kracht op de zware reiskoets en het stevige vierspan.

- Laat ons doorrijden, Dumbal! God weet of het weder nog niet erger wordt en dan komen wij nooit heelhuids van dezen verwenschten berg! sprak Ahlding gejaagd.

Een wenk van Dumbal aan den kloeken koetsier bragt de paarden in beweging. Ik geloof dat de Engelschman gaarne dit avontuur gerekt had. Zijn bewonderende blik bleef als vastgekluisterd op miss

Mary's schoon gelaat, waarop langzamerhand de blos was teruggekeerd.

Zij daarentegen tuurde onophoudelijk naar het half onder de sneeuw bedolven omgevallen rijtuig, waar naast mevrouw Preston verlamd van schrik was neêrgezonken. Bij onze nadering strekte de gefolterde moeder reikhalzend hare armen naar hare dochter uit, die zonder Dumbal's hulp niet vermogt uit te stijgen.

- Mary! hoe vreesselijk!... O als gij eens,..

Zij voleinde niet, maar omhelsde haar dochter hartstogtelijk. Tranen vloeiden langs hare wangen.

Intusschen bleef onze toestand nog altijd kritiek. Onze koetsier trachtte met behulp van zijn collega het omgevallen rijtuig overeind te zetten. Hij schertste daarbij alsof het gebeurde een klucht was.

Dumbal stond in fluisterend gesprek met Ahlding, waarna hij zich beleefd tot mevrouw Preston wendde.

- Laat ons van équipage verwisselen, mevrouw! Wij heeren zijn beter bestand tegen de ongeriefelijkheden van het weder en beter opgewassen tegen de avonturen, waaraan men in zulk een slecht bespannen voertuig is blootgesteld.

Mevrouw Preston staarde mij verlegen aan.

Zij was verkleumd van koude en flaauw van den honger. Daarbij scheen haar de aanblik van ons rijtuig niet bemoedigend.

- 't Zou zeer onbescheiden zijn om de heeren hun rijtuig te ontnemen, - sprak ik na eenige aarzeling, - maar daar er bij hen nog twee plaatsen onbezet zijn, zoo raad ik u, in 't belang uwer dochter aan om van mijnheer Dumbal's vriendelijk aanbod gebruik te maken.

Dumbal's doordringende oogen vestigden zich een oogenblik met belangstelling op mij.

- Mijn aanbod geldt ook u, mejufvrouw! - sprak hij buigend.

- Zouden wij u hier alleen achterlaten! - riep miss Mary levendig, - neen, dat gebeurt niet. Wij scheiden niet!

- Van achterlaten is geen sprake, lieve Mary! wij volgen en...

Wij?

Bij dit *wij* staarden wij, plotseling door dezelfde gedachte getroffen, elkander ontzet aan.

- Miss White... Waar is miss White?!

- Hadt ge nog iemand bij u? - vroeg Dumbal verbleekend.

- Om Godswil, wij moeten haar zoeken! riep mevrouw Preston handenwringend.

Maar als moest ze herinnerd worden aan 't gevaar waarin zij zelve verkeerde, zoo verhief zich de storm met akelig geweld. Dumbal stelde zijn ligchaam tot muur voor moeder en dochter. Beide klemden zich aan hem vast.

Zonder het te kunnen beletten werd ik zoo woest tegen de trede

van de reiskoets aangeslingerd, dat ik een kreet van pijn slaakte, die echter door het donderend geraas om ons heen gesmoord werd. Zwijgend maar vastberaden hief nu Dumbal eerst miss Mary, daarna mevrouw Preston in de reiskoets, toen wendde hij zich tot mij.

- Er is geen tijd te verliezen! Stijg ook in. Laat aan mij de zorg over om de vermiste op te zoeken. Niemand anders heeft er de kracht toe in dit weder.

- Neen; ik heb mijn rijtuig en blijf! - antwoordde ik kortaf.

Weder ving ik dien wonderlijk doordringenden blik op.

- Is u dat ernst?

- Ongetwijfeld.

- Voorwaarts naar Baracca! - beval Dumbal met luide stem zijn koetsier.

De bellen rinkelden, de zweep klapte en de reiskoets geraakte in beweging.

- Als gij blijft, blijf ik ook! - schreeuwde Ahlding, te vergeefs pogingen in het werk stellende om het portier te openen.

- Geleid de dames! Hier zijt ge overbodig! - klonk het antwoord.

Intusschen trachtte de achtergebleven koetsier ons door levendige gebaren te bewegen om in te stappen. Klaarblijkelijk wenschte hij zoolang mogelijk in de nabuurschap van de reiskoets te blijven, in geval er weder hulp mogt worden vereischt.

- Waar hebt ge de andere dame uit het oog verloren? - vroeg Dumbal.

- Zij is vooruit gegaan.

- Als haar niet het lot is te beurt gevallen waarvoor het lieve meisje bewaard bleef, dan moet de reiskoets haar inhalen.

- God geve het!

- Signora! Signora! - riep de voerman.

Die ellendeling vreest dat gij van zijn ellendige kast niet meer gediend wilt zijn!

- Neen; hij wijst naar boven. Ik geloof dat wij met den schrik zullen vrij komen. Zie maar eens. Men wuift ons toe!

- Ik kan niets onderscheiden door dien verwenschten sneeuwstorm.

- Signora è là! - riep weder de voerman.

Haastig stegen wij in. Een oogenblik later bevonden wij ons achter de reiskoets die ons opwachtte.

Mijn eerste blik viel op miss White. De weg voerde hier tusschen twee rotsblokken, waardoor het geweld van den storm eenigzins gebroken werd. Miss White zat tegen een dezer rotsblokken neêrgehurkt.

De sneeuw had hare krullen wit gepoederd, de koude haar neus vuurrood en haar gelaat graauwbleek gekleurd. Ze zag er uit als een toonbeeld van ellende, maar ofschoon de bevrijding nabij was, waagde

zij het niet haar schuilplaats te verlaten voordat een krachtige arm haar tot steun verstrekte. Aan Dumbal's zwakke reisgenoot had ze zich niet durven toevertrouwen.

Niet zonder moeite gelukte het ons om haar in het rijtuig te plaatsen. Hare beenen schenen gevoelloos. Een teug uit Dumbal's veldflesch wekte haar verdoofde levensgeesten op.

- Voorwaarts! - beval de Engelschman. Hij was bij ons ingestegen.

- Wij hebben bijna den top bereikt! - riep miss Mary met iets van haar oude vrolijkheid in gelaat en stem.

Dumbal glimlachte.

- 't Avontuur zal echter in 't geheugen blijven! - sprak hij peinzend.

Er was iets vertrouwelijks in den toon zijner stem, alsof hij mij reeds jaren lang kende.

- O yes! - stemde miss White toe.

Tot mijne verbazing bemerkte ik dat hare oogen niet meer in de verte staarden, maar met jonkvrouwelijke schuchterheid op Dumbal's gelaat gevestigd bleven.

- Een echt gentleman! - fluisterde zij, echter luid genoeg om ook door onze vis-à-vis te worden verstaan.

Ongeduldig wendde hij het hoofd af en bewaarde verder het stilzwijgen. Zijn gelaat nam weder de stroeve hoogmoedige uitdrukking van vroeger aan.

Miss White verdiepte zich in zijne beschouwing, totdat ze door zijn dreigenden blik verschrikt, hare matte oogen sloot. Ook bij mij lieten, na de opwinding van het oogenblik, honger en dorst, angst en schrik, hunne regten gelden. Naarmate wij daalden nam de storm in hevigheid af, maar huivering op huivering beving mij.

Ik voelde dat ik niet ongestraft den sneeuwstorm op den Osteri a Baracca zou getrotseerd hebben en geraakte in een staat van verdooving.

Zoo verliepen er twee uren. De weg scheen eindeloos.

Miss White's klagende zuchten troffen mijn gehoor. Ik opende de oogen en ontmoette den deelnemenden blik van Dumbal.

- Wij naderen! - zeide hij. - Ik geloof dat het voor u tijd wordt.

- O yes! - antwoordde op klagenden toon miss White die zich het voorwerp zijner belangstelling waande.

Hare romaneske liefdedroomen waren echter verjaagd door de prozaïsche behoefte aan eten.

Eindelijk, om vier uur 's namiddags, hielden wij voor een klein onaanzienlijk logement stil.

Onder 't genot van een krachtig maal was weldra al het leed vergeten. Miss Mary kon weêr schertsen, mevrouw Preston lagchen en miss White zich verdiepen in haar liefde-thema.

- Gij zult nu wel zoo goed zijn om u een anderen reisgids aan te schaffen! - zeide Mary plagend.

Voor Italië? ja. 't Is voor het eerst dat Baedecker mij zulk een leelijke poets speelt.

- 't Kon ook voor het laatst geweest zijn! - merkte Ahlding aan.

- Ja, voor 't laatst zonder den bijstand van uw vriend! - hernam Mary met een dankbaren blik op haren redder.

Miss White beaamde dit met zulk een lang uitgerekt 'O yes', dat we moeite hadden om niet in lagchen uit te barsten.

Tusschen Dumbal en Ahlding volgde nu een vrij levendig gesprek dat op fluisterenden toon gevoerd werd. Ik begreep dat het op onze reis betrekking had en besloot alle verdere diensten van de hand te wijzen; een besluit waarmede mevrouw Preston volkomen instemde.

Een rammelend geraas over de straatsteenen, een gerinkel van bellen en een welsprekend zweepgeklap verkondigden ons de aankomst van een derden reiswagen.

Mary snelde naar het venster. Ik volgde.

- Zou die reiskoets ook over dien akeligen Osteria Baracca zijn gekomen?

- Natuurlijk! Maar niemand zal er zooveel ellende hebben geleden als wij, dank zij mijn raad.

Mary vatte mijn hand en staarde mij vriendelijk aan.

- Dat was buiten uwe schuld. Wij zijn er volstrekt niet door afgeschrikt om verder met u te reizen, als gij.... als gij ten minste wilt! - voegde zij er eenigzins verlegen bij.

Ik antwoordde niet, maar vestigde werktuigelijk mijne aandacht op de personen in den reiswagen.

Plotseling vloog mij het bloed naar de wangen.

- Welk een hemelsch schoon gelaat! - riep Mary als in verrukking. Mama! kom toch hier! spoedig! anders is het te laat.

Mevrouw Preston snelde toe. Ook de heeren traden naderbij.

Een rijzig, bevallig jongman strekte de hand uit om zijn medereizigster in het uitstijgen behulpzaam te zijn.

't Was niet de eerste keer dat ik hem zag en o! ook niet de eerste keer dat ik die beeldschoone vrouw aanschouwde! Moest zij zich dan altijd op mijn weg vertoonen? En altijd in de misdadige verhouding waardoor ze mij aan de verloochening van haar ongelukkig kind herinnerde?

Met een ongeduldige beweging keerde ik mij van het venster af. Mijn blik viel op Dumbal. Wat was hem overkomen? Zijn gelaat was onherkenbaar. Hij scheen in een steenen beeld veranderd; doodsbleek, met strakke, verglaasde oogen en zaâmgeknepen lippen, als iemand wien een spook was verschenen, stond hij daar.

Een ligte stoot aan zijn arm van Ahlding bragt hem tot bezinning. Haastig verlieten beiden de kamer. Een oogenblik later rolde onze

reiswagen voorbij. De beide heeren die ons op deze wijze dwongen om van hun reis-koets gebruik te maken, namen in 't voorbijgaan beleefd hunne hoeden af.

- Van deze dienst had ik nu wel verschoond willen blijven! - zeide mevrouw Preston ten uiterste verlegen.

- Ik heb ongaarne zooveel verpligting aan iemand die mij geheel onbekend is, - antwoordde ik peinzend.

- Een echt gentleman O yes!... sprak miss White, wier blik ik juist betrapte, toen ze den spiegel tot vertrouwde van haar geheime inclinatie maakte.

Mary staarde nog een wijl afgetrokken naar buiten.

- Wij zullen hem den gentleman van den Osteria Baracca noemen! zeide ze toen lagchend.

- Of den *verleider van Alice's moeder!* - scheen mij iemand in het oor te fluisteren.

Verschrikt wendde ik het hoofd om.

- Wat deert u? - vroeg Mary bezorgd.

- Niets!... niets! Maar... gelooft gij aan ingevingen?

- Ik geloof dat gij koude hebt gevat! - zeide mevrouw Preston mijn hand vattend; - uw hand brandt, uw pols jaagt en... (hier raakte ze mijn voorhoofd aan), - uw hoofd gloeit!... Mary... laat spoedig de reiskoets voorkomen, zij is, vrees ik, zwaar ziek!...

Ja, ik moest het zwaar boeten, dat pleiziertogtje over den Osteria Baracca!

Suum cuique.

De galg - een pleiziertje.

De argumenten vóór de doodstraf zijn nog niet uitgeput. Nadat reeds al de Christelijk gereformeerde kerkeraden gesproken en alles bijeenverzameld hebben wat O. en N. Testament kan opleveren, heeft Ds. van Rhijn nog een spik-splinter nieuwe drangreden gevonden. Hij wil de doodstraf behouden ook - in het belang van den misdadiger. Daar komt dus het goede hart van den braven Dominé(*) weder boven. Niet uit haat, niet uit wraakzucht, niet uit bloeddorstigheid wil hij den ongelukkige aan de galg helpen, integendeel! hij wil hem nog een klein genoegen verschaffen, hij wil hem ter dood laten brengen, opdat alzoo

(*) *Brave Dominé*, zeg ik op het voetspoor van den generaal Knoop (zie *Gids*, Maart), al vindt de *Kerk. Courant* het ook vrij ongepast om zoo familiaar te spreken van een 'WelEerwaarde ZeerGeleerde.'

voldaan worde aan den eisch van zijn geweten, en hij zich door boete te doen de eeuwige genade verwerve! Alles goed en wel; maar riekt dit laatste niet een weinig naar den mutsaard? Is er niet een klein luchtje aan van ‘verdienstelijkheid der goede werken’? Dat komt er van als men een tijdlang Remonstrantsch predikant is geweest. Daar komt het systeem nooit zonder kleêrscheuren af.

O.

Art. 92 der grondwet.

‘De leden der Kamers zijn niet geregtelijk vervolgbaar wegens de advijzen door hen in de vergadering uitgebragt.’

In dit Grondwetsartikel zien wij een der waarborgen voor de vrijheid der vertegenwoordigers, voor de vrijheid des volks.

Het worde in al zijn uitgestrektheid geëerbiedigd.

Maar het kan misbruikt worden.

En het wordt misbruikt, wanneer de volksvertegenwoordiger in zijne advijzen niet uitsluitend de landsbelangen behandelt, maar personen mishandelt - persosonen, die, geen leden der vertegenwoordiging, zich niet kunnen verdedigen en door Art. 92 der Grondwet verhinderd worden, de strafwet tegen hun beleediger in te roepen.

Voor dat misbruik weet elk gemoedelijk volksvertegenwoordiger zich te wachten. Alleen eenige conservatieve leden, die van hun gemoedsbezwaren nog al hoog plegen op te geven, schijnen tegen dit misbruik minder gemoedsbezwaar te hebben. Bij herhaling toch heeft een achtenswaardig burger leden dier partij tot verantwoording moeten roepen wegens persoonlijke beleedigingen, hem onder het schild van Art. 92 aangedaan.

De een heeft gezwegen en daarmede zijn onmagt en zijn onregt erkend.

De ander heeft geantwoord met een uitdaging tot een tweegevecht: een tweegevecht; de toevlugt van kleine zielen, het geliefde bewijsmiddel der domme kracht.

Voor dergelijke advijzen en dergelijke bewijsmiddelen blijft de volksvertegenwoordiger vervolgbaar voor de openbare meening en haar orgaan, de onafhankelijke pers. Zijn vonnis is reeds geveld.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Een wets-voorstel, maar dat gelukkig nog geen wet is.

Toen de synode van 1868, ten gevolge der ingezonden adressen, haar gevoelen over het al of niet gebruiken der gewone doopsformule uitsprak, kon ik mij daarmede ten volle vereenigen. Thans echter gaat die van 1869 eene belangrijke schrede verder en wil, dat het gebruik van die formule bepaald zal worden voorgeschreven. Bekomt haar voorschrift kracht van wet, dan zal ieder, die het niet gehoorzaamt, als tegenstrever der kerkelijke verordeningen moeten gestraft worden. Bij de afwijkingen, welke niet alleen van moderne, maar ook van orthodoxe zijde hebben plaats gevonden, is het van zoo ernstigen aard en zoo diep ingrijpend in het kerkelijk leven, dat het, alvorens het goed- of af te keuren, wel nauwkeurig mag beoordeeld worden.

Hiertoe wensch ik eenige vragen, die zich van zelf bij de behandeling van dit onderwerp voordoen, te beantwoorden.

Eene *eerste* vraag is: *Kan een voorschrift*, *om de formule Matth.* 28 vs. 19 *te gebruiken*, *als noodzakelijk op historischen grond verdedigd worden?*

Hoe men ook over de realiteit van Jezus opstanding en over de echtheid van de bedoelde plaats denke, zullen toch allen moeten toestemmen, dat de Apostelen ook dan, wanneer zij dat bevel van de lippen van hunnen verheerlijkten meester vernamen, de door hem gebruikte woorden niet als eene bij den doop noodzakelijke formule beschouwd en gebezigd hebben. Zij doopten □ις χριστ□ν (Rom. 6 vs. 3, Gal. 5 vs. 27), □ις τ□ □νομα χρ. (Hand. 8 vs. 16) of □π□ τ□ ον□ματι χρ. (Act. 2 vs. 38). Op historischen grond kan dus het noodzakelijk gebruik der formule noch als door Jezus zelven geboden, noch als Apostolisch voorschrift aangemerkt worden. Intusschen is zij door de oude kerk aangenomen en werd door deze aan haar hoogere waarde gehecht, naarmate zich

het dogma der drieëenheid meer ontwikkelde. Origenes(*) noemde den doop, juist omdat hij in den naam der Goddelijke trias plaats vond, □ρχη □α□ πηγ□ χαρισμ□των θε□ων en Basilius(†) ging van hetzelfde beginsel uit, toen hij, in ijver voor het leerstuk der triniteit, den doop, door ketters bediend, onwettig verklaarde, wanneer dezen zich van eene andere formule hadden bediend, en toen hij evenzeer den doop der Montanisten verwierp, omdat zij met den Parakleet Montanus bedoelden en niet de derde persoon der Godheid. Het gewigt, dat men aan het gebruik der formule hechtte, vond dus niet haren eersten en eenigen grond in de meening, dat zij door Jezus was voorgeschreven, maar in het leerstuk der drieëenheid. Allengs echter werd zij door het gebruik geijkt. Het is overbekend, welke dwaze vragen omtrent het uitspreken der formulewoorden door de Scholastieke casuisten der middeleeuwen gedaan zijn. Zij deden weinig tot de zaak zelve af, maar toonen alleen, welk eene waarde men aan het gebruik der woorden hechtte. In dien stand vonden het de Hervormers der 16e eeuw, aan welke het doop-dogma minder door de Kerk verbasterd voorkwam, dan andere leerstukken. Luther nam de formule zonder bedenking over en zij werd, ofschoon in de Augsburgsche confessie niet vermeld, in de doopsformulieren geplaatst. Waar Calvijn er op aandringt om al de noodelooze vertooningen, welke de R. Kerk aan den doop had toegevoegd, na te laten, beveelt hij ernstig aan om te doopen in den naam des Vaders, des Zoons en des H. Geestes(§). Hij verklaart zelfs, dat dit aan de Apostelen geboden was, ofschoon hij erkent, dat zij dit niet gedaan, maar in den naam van Christus gedoopt hebben, waarin echter, naar zijne meening, van zelf het aanroepen van den naam des Vaders en des H. Geestes lag opgesloten(**).

In de geloofsbelijdenis der fransche gereformeerde kerken, ten jare 1559 op hare eerste synode te Parijs aangenomen en door Calvijn zeer geprezen, en in den door den Hervormer zelven opgestelden catechismus wordt de formule niet genoemd, maar wel in de Nederlandsche geloofsbelijdenis(††) en in den Heidelbergschen catechismus(§§), nogtans in deze beide laatsten meer als bewijs van de instelling des doops, dan als noodzakelijk vereischt bij de bediening der plegtigheid. Meer bepaald schijnt zij voorgeschreven in de Liturgische schriften. Wij vinden haar zoowel in het Luthersche en in het fransch-hervormde, als in het Nederlandsche Doopsformulier, zooals dit sints 1574 gebruikt en door verschillende synoden, laatstelijk in 1619(***) tot algemeen gebruik bestemd werd.

(*) Bij Hagenbach dogmen-gesch. blz. 176 aant. 3.
(†) Ald. blz. 326 aant. 7.
(§) Inst. Chr. 15. c. 15 o 19.
(**) Ibid. 15. e. 15 o 6.
(††) Art. 34.
(§§) Zond. 26 vr. 71.
(***) Kerkorde der D. Synode 1618 en 1619, art. 58.

Alvorens echter hieruit te besluiten, dat het gebruik der formule in de Nederlandsche Hervormde kerk als verpligtend was voorgeschreven, hebben wij te onderzoeken, of het gebruiken en wel bepaald het geheel gebruiken der Liturgische schriften voor de leeraars der Nederlandsche Hervormde kerk verpligtend was?

Reeds op de nationale synode van Middelburg 1581 liet men het aan de predikanten over, of zij uit de tweede vraag de woorden, '*alhier* geleerd wordt' wilden gebruiken(*), en op die van 's Hage 1586 voegde men, om aan de *oninschikkelijkheid* van velen te gemoet te komen, er het woord *diensvolgens* bij(†). Wat er over het gebruik der eerste redactie van deze vraag tusschen Uitenbogaerd en Episcopius en de Amsterdamsche predikanten, Van der Heijden en Plancius, voorviel, is overbekend. Intusschen bepaalde de Dordsche synode, dat het Doopsformulier behoorde gebruikt te worden(§). Nogtans is het zeker, dat de Dordsche kerkorde niet overal in ons vaderland kracht van wet bekwam, en evenzeer bleek het, dat men het synodale voorschrift omtrent het gebruik van het Liturgisch geschrift niet overal gehoorzaamde. De daarin vervatte vragen werden eerst in de geheele provincie Groningen, maar, toen men er daar toe was overgegaan, in de stad van dien naam tot 1804 in het geheel niet gedaan(**); maar wat van meer belang was, de vrome Lodenstein vond niet alleen bezwaar in het doen van de eerste vraag des Doopformuliers, maar, toen de klassis van Amersfoort in 1676 besloot, dat de formulieren stiptelijk, zonder iets daarin te veranderen, zouden gelezen worden, protesteerde hij hiertegen in de klassis van Utrecht met de verzekering, dat dit een middel was om de sleurdienst in de kerk nog meer te bevorderen(††). Toen later eenige Utrechtsche predikanten zich de vrijheid veroorloofden om de eerste vraag naar hunne zienswijze te veranderen en zij daarover door de Utrechtsche synode werden aangesproken, vonden zij eenen verdediger in den beroemden Franeker hoogleeraar Venema(§§) en betoogde hun tegenschrijver, de geleerde Haarlemsche predikant J. Chreijghton(***), dat het onverschillig was, of men het formulier juist woordelijk las, indien de verandering slechts strekte om de zaak op te helderen of misverstand te voorkomen.

Uit het aangevoerde, dat ligtelijk zou kunnen uitgebreid worden,

(*) IJp. en Derm. I. aant. blz. 249.
(†) Ald. blz. 250.
(§) Post-act. Sess. 162. vergel. kerk-orde art. 58.
(**) IJpey en Derm. I. aant. blz. 258. De Synode van Noord-Holland, in 1587 te Alkmaar gehouden, besloot, dat, wanneer de ouders weigerden op de vragen te antwoorden, de kinderen toch zouden gedoopt worden. Brandt I blz. 728.
(††) J. Koelmans pointen van noodige reformatie blz. 197.
(§§) Over de opkomst, natuur, gezag en stipt lezen der formulieren van de Liturgie. z. Vriemoet, Athen. Fris. pag. 790.
(***) In de voorrede van zijne *verklaring over den eersten brief aan die van Korinthe* bl. 165 verv.

blijkt o.i. genoeg, dat het voorschrift om de liturgische geschriften nauwkeurig te gebruiken nooit algemeen als verpligtend erkend is geworden.

Wat nu de formule zelve aangaat, waren onze Nederlandsche Godgeleerden zeer met haar ingenomen, nogtans niet zoo, dat zij haar als volstrekt noodzakelijk hebben voorgesteld(*). Campegius Vitringa schreef(†): Quotiens aspergendi fideles sunt initiandi, nec non quae praecise pronuncianda verborum formula sit a Ministro, prudentiae ecclesiae relictum est definire. Waar Venema(§) eene driemalen herhaalde besprenging met het doopwater ter aanwijzing der Matth. 28:19 genoemde drie personen van het Goddelijke wezen aanprijst, herinnert hij tevens, dat de Apostelen in *den naam des Zoons* doopten, ofschoon er bijvoegende: 'illa tamen confessio filii includebat confessionem Patris et spiritus s. De Harderwijker godgeleerde Cremer zegt: formula administrationis (baptismi) in nomine Jesu vel in nomine S.S. trinitatis(**). Johannes à Marck ging nog verder, verklarende: verborum formula ex Matth. 28:19, recte pieque petita, nec Latine, sed vernacule pronuncianda, non est absolutae necessitatis, quare nec haec priscise verba vel a Johanne vel ab Apostolis adhibita legimus(††).

Het is dus, dunkt mij, volkomen duidelijk, dat het gebruik der formule, hoezeer bij de Nederlandsche Herv. kerk in zwang, nooit algemeen als volstrekt noodzakelijk is aangemerkt geworden.

Waar nu de formule noch uit haren oorsprong, noch uit hare geschiedenis, bewezen kan worden in de Nederl. Kerk als een bepaald voorschrift aangenomen te zijn, maar alleen als een eeuwen-oud en algemeen gebruik, kan aan het geprojecteerde voorschrift der synode van 1869 geen historisch regt van bestaan worden toegekend. Het regt van verjaring geldt toen niet in kerkelijke, als in burgelijke zaken. Indien men dit wilde beweren, zou menig gebruik, door de Hervorming of later afgeschaft, regt van bestaan bekomen.

Reeds op dezen grond komt ons het synodale voorstel hoogst bedenkelijk voor: maar wij hebben meer vragen te doen.

Eene *tweede* is: *is het voorstel om de formule verpligtend te maken uit een kerk-regtelijk oogpunt te verdedigen?*

De nieuwe organisatie der Nederl. Herv. kerk van 1816 vond geen bepaald voorschrift omtrent het letterlijk gebruik der liturgische schriften en dat van de doopsformule. Wijselijk onthield zij zich van er

(*) Ook in de verschillende kerkorden vinden wij geen bepaald voorschrift. Wel vinden wij op de Synode van Wezel in het Caput *de sacramentis ac primum de baptismo*, geschreven: 'administretur baptismus forma usitata et in ecclesiasticis constitutionibus expressa', maar dat *forma* zal evenwel niet bij uitsluiting op de *formule* zien.

(†) Doctrina Relig. Chr. Cap. 24 § 19 pag. 320.

(§) Systhema theol. M.S. cap. 24 (396).

(**) Theot. Supran. pag. 390.

(††) Theol. positionum 889 pag. 799.

eene te geven. De formulieren werden toen reeds sinds lang door de meesten bekort en veranderd. Omtrent de formule zelve bestond geen verschil. Men gebruikte haar algemeen. De Synode van 1817 vergenoegde zich dan ook met in eenen herderlijken brief aan de leeraars en opzieners der gemeenten op eene plegtige doopsbediening aan te dringen. Bij het in 1857 uitgevaardigde *Reglement voor de Kerkeraden* achtte de synode van 1863 het noodig aan art. 22 een tweede lid toe te voegen, waarbij o.a. het gebruik der Liturgische schriften aan het eigen oordeel der predikanten wordt overlaten, met de, op hunne wijze bezadigdheid vertrouwende, bijvoeging, dat zij hierin zullen te rade gaan met de godsdienstige behoeften hunner gemeente.

Aan dat vertrouwen hebben sommigen, volgens de bij de synode van 1868 en 1869 ingediende adressen, niet beantwoord. Te regt heeft eerstgenoemde dat afgekeurd en het eenparig gebruik der formule *aanbevolen.* Die van 1869 stelt thans voor de *aanbeveling* in *wet* te veranderen. Indien dit door de provinciale kerkbesturen en de klassikale vergaderingen wordt toegestemd, zal eene synode in de laatste helft der 19de eeuw verder gaan, dan eenige vroegere in de Nederl. Herv. Kerk. Bovendien zal zij dan de in 1863 toestane en hierboven vermelde vrijheid op één punt, reeds na 7 jaren, terugnemen en daardoor den weg openen om die allengs op meer punten en eindelijk geheel te vernietigen. Wij zwijgen van de inconsequentie der wetgevende macht.

Maar wordt dit door het kerkrecht veroorloofd?

Bij art. 61 van het Algemeen Reglement is aan de synode de hoogste *wetgevende* macht toegekend, maar ik vind in dat Reglement geene enkele uitdrukking, welke haar regt geeft om die tot iets uit te strekken, wat tot bepaling of beperking van leer en van begrippen zou kunnen strekken. Waar het Reglement van Kerkelijk opzigt en tucht ook aan haar de handhaving der Kerkelijke tucht *in zake van openbaren strijd met den geest en belijdenis der Herv. Kerk* opdraagt, geldt dit omtrent hare *regtsprekende*, niet omtrent hare *wetgevende* macht. Van deze overtuiging is de hooge Kerkvergadering in al hare uitspraken omtrent leervrijheid uitgegaan. Indien zij het gebruiken der formule bepaaldelijk voorschrijft, begeeft zij zich op eenen anderen weg en wel op eenen zoodanigen, als haar niet voegt en in de Grondwet der Kerk niet wordt geoorloofd. Het is waar, dat de synode van 1869 haar voorstel niet uit dit oogpunt wil beschouwd, maar eenvoudig als *maatregel van orde* aangemerkt hebben, verklarende, dat *het hier niet geldt de zaak van leervrijheid*, *maar eene kerkelijke symbolische handeling.* Ten volle zijn wij van het welgemeende dezer verklaring overtuigd, maar kan zij inderdaad opgaan en is de geprojecteerde bepaling wel zoo onschuldig ten opzigte der leervrijheid? is zij wel alleen een maatregel van orde? Deze vragen verdienen eene ernstige overweging.

Zeer goed kan gezegd worden, dat *de formule*, *naar het oordeel der*

voorstanders van de meest uiteenloopende rigtingen, *de hoofdzaak der algemeene christelijke belijdenis uitdrukt*, maar dan toch niet naar het oordeel van *allen*, want de klachten, die tot het project hebben aanleiding gegeven, bewijzen het tegendeel. Men zou dus in de considerantia in plaats van DER *voorstanders* in elk geval behooren te lezen VAN *voorstanders.* Ik stem toe, dat slechts enkelen afwijken, maar aan de overtuiging van die enkelen wordt dan toch een band aangelegd en de leervrijheid wel degelijk bij hen beperkt. Men zegge hier niet, dat zij zich ligtelijk kunnen schikken, daar de formule voor verschillende uitlegging vatbaar is en zij dus, bij het uitspreken der woorden, die naar hunne meening kunnen opvatten. Niet aller geweten is voor zulk eene reservatio mentalis elastiek genoeg en zij zou dan ook niet voldoen aan het verlangen van hen, van wie de adressen zijn uitgegaan. Reeds is er een kerkeraad, welke van een predikant, die den doop bedient, vóóraf eene verklaring vordert, hoe hij den zin der formule opneemt. Indien wij hier nu bij in aanmerking nemen, dat het gebruik der formule in de christelijke kerk veld won, naarmate zich het dogma der triniteit ontwikkelde, dan, dunkt mij, is het voorstel ten opzigte der leervrijheid niet zoo geheel onschuldig. In elk geval beperkt het die bij enkelen. En, of dit velen of enkelen aangaat, het is, naar mijne wijze van zien, eene overschrijding der *wetgevende* macht, waartoe de synode volgens het Algemeen Reglement geen regt heeft.

Ik gevoel, dat op dit punt eene tegenwerping kan gemaakt worden uit de verandering van art. 22 van het Reglement voor de kerkeraden ten jare 1863 en dien ten gevolge gevraagd, of de synode dan *wel* regt heeft om de vrijheid *uit te breiden*, maar *niet* om die te *beperken?* Ik antwoord, dat zij toenmaals de vrijheid niet heeft uitgebreid, maar eenvoudig heeft gehandhaafd, wat, gelijk ik in de beantwoording mijner eerste vraag heb aangetoond, reeds veel vroeger vaststond, het beginsel namelijk, dat het voorschrift van de liturgische schriften nauwkeurig te gebruiken niet algemeen als verpligtend is erkend geworden, terwijl zij, wat het gebruik daarvan en ook wat den cathechismus aangaat, aan ieders overtuiging volkomen vrijheid heeft gelaten en niemand een band aangelegd.

Misschien zou ook kunnen tegengeworpen worden, dat, zoo kerkregtelijk aan de synode de bevoegdheid ontzegd wordt om het gebruik der formule als verpligtend voor te schrijven, dit den breeden weg zou openen tot het straffeloos veranderen van veel, waarop de gemeente prijs stelt, b.v. tot het geheel nalaten van de doopsbediening, van avondmaal-vieren enz. Hierin echter zou men dwalen. Zoolang de *regtsprekende macht* bij de kerkbesturen, en in het hoogste ressort bij de synode, en het Reglement op kerkelijk opzicht en tucht bestaat, is hiervoor geene vrees te koesteren. Er is groot verschil tusschen regtspreken en handhaven van bestaande voorschriften, - en het geven van nieuwe.

Eene derde vraag doet zich op, namelijk: *zal de synode met het geprojecteerde voorschrift het doel*, *dat zij zich voorstelt*, *bereiken?*

Volgens de considerans is dat doel: *eenparigheid der doopsbediening naar de gebruikelijke formule* m.a.w. éénheid in den vorm. Mij dunkt echter, dat er nog iets meer bedoeld wordt. Er is geklaagd; er zijn verschillende adressen ingeleverd; er is van confessioneele zijde stoute taal gesproken: men begeert handhaving der formule, niet alleen omdat men aan eenparigheid ten dezen, maar omdat men aan het gebruik der woorden van Matth. 28 vs. 19 waarde hecht en ze als een integrerend deel van den doop beschouwt. Aan die klachten en aan dat verlangen wil de synode te gemoet komen, het tevens als hare meening verklarende, *dat de predikant geene vrijheid heeft om met de doopsformule naar eigen goedvinden te handelen en hier veel meer naar het regt der gemeente en inzonderheid naar dat van den doopeling en van de ouders of getuigen moet gevraagd worden.* Men wil dus tegemoet komen, bevredigen en zorgen, dat de geschokte vrede der kerk althans op dit punt geen gevaar loope.

Zal dat op deze wijze vóórkomen worden? Ik betwijfel het zeer. Van moderne zijde wordt het synodale voorstel niet met toejuiching begroet. Men ziet er eene aanvankelijke beperking der leervrijheid in en eenen band, welken men zich ongaarne zal getroosten. Aan die zijde zal het aanleiding geven tot een diepzinniger en openbaar onderzoek van de geheele leer des doops, tot de vraag, of zij inderdaad als eene instelling van den stichter des christendoms kan worden aangemerkt, of er aan dat uiterlijke teeken wezenlijke waarde is te hechten enz., onderzoekingen, die zeer zeker niet zullen bijdragen tot het bewaren van den vrede der kerk. Maar ook van orthodoxen kant zullen sommigen in het voorschrift eenen dwang zien, aan welken zij zich noode onderwerpen. Er is immers niet alleen door enkele modernen gedoopt *tot geloof*, *hoop en liefde*, *tot inwijding in het christendom of in de gemeente enz.*, maar ook orthodoxen hebben gedoopt *in den naam des drieeenigen Gods*, *den Vader*, *den Zoon en des H. Geest*, - *in den naam van God den Vader*, *God den Zoon en God den H. Geest.* Is het te verwachten, dat de ultra's van verschillende rigtingen zullen zwijgen en lijdelijk gehoorzamen? Wij vreezen het tegendeel. En wat dan? Dan zal de regtsprekende macht moeten optreden en het Reglement van opzigt en tucht handhaven. Kerkelijke proceduren zullen ontstaan en meer en meer verbitteren. Wat men wenschte te voorkomen, ergernis en scheuring, zullen, ducht ik, juist bevorderd worden.

Eene vierde vraag, niet minder gewichtig, dan de voorgaande, is: '*Strookt het voorgestelde voorschrift met wijze behoedzaamheid?*' Het voert toch niet alleen de synode, gelijk ik betoogd heb, op eenen weg, tot welken hare wetgevende macht zich m.i. niet uitstrekt, maar het opent, wanneer wij de considerans raadplegen, eenen breeden weg tot allerlei onaangenaamheden, aanmerkingen, en eischen, welke de kerk-

besturen met groote moeielijkheden bedreigen, maar ook de positie van menig predikant in zijne gemeente onhoudbaar dreigen te doen worden. Naar het oordeel der synode van 1869 moet *naar het regt der gemeente*, *en inzonderheid naar dat van den doopeling en van de ouders of getuigen gevraagd worden.* Welk is dat regt? zeer zeker *dat der vrijheid om den doop te doen bedienen*, *zooals zij dit wenschen*, een regt, dat hun onder de tegenwoordige wetgeving niet betwist wordt, want art. 14 sub. 1 van het Reglement voor de Kerkeraden laat, zooals het laatste gedeelte in 1865 in werking is gekomen, aan ieder de vrijheid om, zoo hij wil, den doop in eene andere gemeente te laten bedienen. De beperking van een getuigschrift van zedelijk gedrag kan alleen door kleingeestigen en dan toch niet straffeloos misbruikt worden. Daar de considerans dient om een nieuw voorschrift te motiveren, schijnt zij door dat *regt* iets meer, dan het thans bestaande, te bedoelen. Zij geeft althans aanleiding om dit te vermoeden. En wél is het te duchten, dat er zullen zijn, die van dat vermoeden gebruik maken en zich als regt toekennen, wat ongetwijfeld niet in de bedoeling onzer hooge kerkvergadering ligt. Als zoodanig kunnen zij (en het is ook slechts vorm) eene tot driemalen herhaalde besprenging met het doopwater, een woordelijk voorlezen van het formulier, vooral van de vragen eischen. De predikant heeft immers niet naar zijne overtuiging, maar naar het regt niet alleen van de gemeente, maar ook van de ouders of getuigen, zelfs van den doopeling! te vragen. De een zal het woordelijk lezen der vragen, de ander het beperkt gebruik daarvan, vooral ten opzigte van het in de tweede vraag voorkomend woordje *alhier* vorderen. Hoe zal aan al die regten voldaan, welk eene verwarring, welk eene reeks van onlusten dreigt daaruit geboren te worden! Waarlijk, men mag wel ernstig nadenken, vóórdat de eerste stap geplaatst wordt op eenen weg, waarvan het einde niet te zien is. Immers, behalve alles, wat wij aangaven, zal men (en men heeft het reeds gedaan) het voorschrift als eene concessie van de zijde der synode beschouwen. En hoe eene concessie aanleiding geeft tot het vragen van meer en doorgaans ook tot voortgaand toestemmen, heeft de geschiedenis van Kerk en Staat in treurige voorbeelden geleerd. Nu reeds wordt er van zekere zijde in gejuicht, dat de synode toegeeft, haar standpunt, jaren lang gehandhaafd, verlaten en zich tegenover den drang van sommigen zwak betoond heeft. Wat hiervan de gevolgen kunnen zijn, ligt niet in het verborgen.

Eindelijk nog ééne vraag: *zijn de afwijkingen*, *waarover geklaagd wordt*, *zoo veelvuldig*, *dat er werkelijk behoefte bestaat om daarin te voorzien*, *wil men het gebruik der formule behouden?* Er is veel over gesproken en in het algemeen geschreven, maar slechts *twee* afwijkingen zijn officieel geconstateerd. Er zullen misschien meer geweest zijn of nog zijn, maar dan toch in elk geval zeer weinige. De kerkeraden hadden hierin kunnen voorzien, wanneer zij het noodzake-

lijk mogten achten, gelijk dat ook in de twee geconstateerde gevallen heeft plaats gevonden. Met zeer enkele uitzonderingen maken de Predikanten van ons kerkgenootschap gebruik van de gewone formule. Kunnen nu die enkele afwijkingen van zoodanig gewigt geacht worden, dat zij een voorschrift noodzakelijk of zelfs gewenscht maken, hetwelk, gelijk wij meenen aangetoond te hebben, aan zoo belangrijke bedenkingen onderhevig is? Wij voor ons gevoelen geene vrijheid om die vraag toestemmend te beschouwen.

Hoezeer ik hoogelijk ingenomen ben met de gebruikelijke formule en ik elke afwijking daarvan als ongepast afkeur, hoezeer ik wensch, dat zij behouden en algemeen in acht genomen worde, hoezeer ik elke goede poging om dit te bevorderen toejuich, behoef ik echter, na het aangevoerde, schier niet te verklaren, dat ik over het voorstel der synode ongunstig denk en daaraan mijne stem zou weigeren. Ik spreek dit gevoelen nogtans niet zonder schroom uit.

Wat zal het gevolg wezen, wanneer de synode van 1870 het ontwerp van die van 1869 niet tot wet verheft? Zal er niet een kreet opgaan, de hooge kerkvergadering op nieuw beschuldigende van door in het eene jaar te herroepen, wat in het andere was goedgekeurd en noodzakelijk geacht, hare achtbaarheid en aanspraak op vertrouwen te verliezen, harer roeping onwaardig te handelen, van gebrek aan belangstelling in het handhaven van de regten en behoeften der kerk, van verloochening van de beginselen der Nederlandsche Gereformeerde kerk, van zwakheid, ja, van lafheid?

Wij erkennen, dat in het onderstelde geval de toekomst met dat alles dreigt. Wij hooren die klachten reeds op scherpen toon ontboezemen en wij zien er een nieuw wapen uit smeden in den strijd tegen de synode. Maar mag deze daarom terugdeinzen van hetgeen goed en waar is? Is hare roeping geene edeler, dan uit vrees voor de hatelijkheden der partijzucht den weg der behoedzame wijsheid te verlaten? En bovendien, is er geen andere weg te vinden om het doel te bereiken, *bevordering van het éénparig gebruik der doopsformule?*

Ons althans schijnt dit toe en wij stellen op haar zoo hoogen prijs, dat wij ieder billijk en geoorloofd middel om haar algemeen te doen gebruiken, van ganscher harte toejuichen. Wij hopen, dat de synode van 1870 niet den treurigen moed zal hebben om eene wet uit te vaardigen, die, noch uit een historisch oogpunt, noch uit dat van het kerkregt, noch uit dat der doelmatigheid, noch uit dat van wijze behoedzaamheid, noch eindelijk uit dat der noodzakelijkheid kan verdedigd worden, - maar wij wenschen, dat zij voortzette, wat in 1868 is aangevangen en wel op meer officieele wijze, dat zij namelijk aan alle kerkeraden en predikanten een zeer ernstig herderlijk woord rigte,

waarin niet alleen krachtig wordt aangedrongen op het algemeen gebruik der formule, maar ook ontwikkeld, op welke gronden dat verlangen gebouwd wordt en allen worden uitgenoodigd om door daaraan te voldoen, overeenkomstig hunne roeping en verplichting, mede te werken tot het bewaren van de rust der kerk.

G.

B.G.

De constitueerende vergadering van het Schoolverbond, 2 maart 1870.

Het is onzen lezers bekend dat in de morgen-vergadering van den 27sten October 1869 op voorstel van den heer O. Verhagen aan de commissie, die zich belast had met het voorloopig bestuur van het Schoolverbond, het mandaat werd geschonken om een reglement voor de vereeniging te ontwerpen, dit ter algemeene kennis te brengen en zoo lang handelend en leidend op te treden, totdat in eene volgende vergadering, welke men zich voorstelde in de maand Februarij te houden, het reglement zou vastgesteld en een bepaald Bestuur benoemd worden. De leden der commissie, in grooten getale tegenwoordig, namen die opdragt aan, terwijl toen en later den heeren Lalleman, Nahuys en Boer nog verzocht werd deel aan die commissie te nemen, aan welk verzoek door dezen gereedelijk gevolg is gegeven. De leden aan wie in het bijzonder de taak tot het ontwerpen van een reglement weder werd opgedragen, hebben zich bij den meesten spoed, met den grootsten ijver en de beste zorgen daarvan gekweten, en reeds spoedig kon een ontwerp het onderwerp der overweging uitmaken van al degenen, welke de vergadering te Utrecht bijgewoond hadden, en ook ter kennis gebragt worden van de leden en de afdeelingen, welke zich hier en daar reeds gevestigd hadden. Als alle menschelijk werk was dat ontwerp ook niet volmaakt, en konden de ontwerpers met de leden, die het voorloopig goedgekeurd hadden, niet anders verwachten dan dat het aan- en opmerkingen zou uitlokken. Dat deze er dus kwamen, bevreemdde de commissie ganschelijk niet; zij waardeerde het zelfs dat men haar werk naauwlettend naging en overwoog, en daar bijna algemeen de toon der beoordeeling bezadigd en degelijk was, mogt en kon zij niet anders dan weder met naauwlettende zorg nagaan, wat er vóór en tegen het ontwerp werd kenbaar gemaakt, om daaruit weder licht te verkrijgen op menig belangrijk punt. Met de grootste zorg, wij mogen dit gerustelijk verklaren, heeft men, nadat men kon aannemen, dat ieder, die belang stelde om in deze te spre-

ken, gesproken zou hebben, het concept-reglement aan eene herziening onderworpen en niet geweifeld om al datgene te wijzigen of aan te vullen, hetwelk men òf na aanwijzing van anderen òf na vernieuwd overleg in het belang der zaak nuttig en noodzakelijk oordeelde. Wij zullen hier niet veel woorden noodig hebben om het voor waarheid te doen aannemen, dat de veranderingen en wijzigingen de vrucht zijn geweest van overtuiging, en dat er wel geen sprake kan en mag zijn, alsof de leden der commissie bezield zouden geweest zijn met de zucht om - men vergeve mij het woord - te schipperen, om zoo mannen van de meest uiteenloopende rigting op politiek en godsdienstig gebied, hoe dan ook, tot één doel bij elkander te brengen of te houden. Bij al hetgeen voorgesteld is, heeft altijd de vraag gewogen: Op hoedanige wijze zullen wij naar de aangenomen beginselen met het meest gegronde vooruitzigt op eene goede uitkomst eene vereeniging in ons land vesten, van welke men hoop en verwachting koesteren mag dat zij den zegen van het onderwijs, tot alle rangen en standen, in genoegzame mate, zal doen doordringen? Met éenparigheid van stemmen heeft de commissie dan ook hare voorstellen gedaan, en met blijdschap heeft zij mogen ondervinden dat haar arbeid bij zeer velen, die belang stelden in hetgeen zij gedaan had, waardeering heeft gevonden. Een gewijzigd ontwerp is later ter algemeene kennis gebragt; ten minste de veranderingen, welke men nuttig achtte, zijn tijdig gegeven en daaruit kon genoegzaam blijken dat de commissie in de hoofdpunten dezelfde gevoelens bleef aankleven, maar zich overigens gaarne geschikt had naar hetgeen anderen met heldere en geldende redenen als noodig en nuttig hadden aangegeven.

Zoo naderde men den beslissenden dag, den 2^{den} Maart, die bestemd was om tot een besluit in de belangrijke zaak te komen. De hoofdstad des lands was tot vergaderplaats gekozen, opdat zelfs de schijn mogt vervallen dat den Utrechtschen leden, wien het natuurlijk gemakkelijk zijn zou om de vergadering bij te wonen, bij de hoofdelijke stemming, die zou plaats grijpen, een te overwegenden invloed in de beslissing der zaak geschonken werd, zoodat later de kreet niet zou kunnen rijzen, dat *zij* en niet de leden, over het gansche land verspreid, eigentlijk hadden beslist. De commissie had dus Amsterdam gekozen. Maar stond het dan niet te vreezen dat men uit die stad in nog grooter getal zou opkomen dan te Utrecht en nog grooter gewigt in de schaal leggen bij de beslissing van belangrijke punten? Neen, men had Amsterdam gekozen, omdat men met zekerheid dit daar niet te wachten had; niet dat ook daar geen belangstellenden in de schoone bedoeling der vereeniging gevonden werden, de vergadering èn te Utrecht èn te Amsterdam heeft dit bewezen; maar toch, wij zeggen het met smart, het voorloopig Hoofdbestuur wist dat er nog weinig leven bestond, en men koesterde heimelijk de hoop, die niet moge bedrogen worden, dat het houden der bijeenkomst aldaar èn bij de be-

doeling, die men had om tot eene zuivere beslissing te komen, ook mogelijk wel veel zou kunnen bijdragen om belangstelling te wekken. Wij leggen eerlijk die getuigenis af; wordt die hoop niet vervuld, wij zullen het betreuren om het heil van zoo vele kinderen des volks, welke in die plaats onderwijs *zoeken* en het tot nog toe niet eens *vinden* kunnen uit gebrek aan beschikbare lokalen. Men heeft hier een verzuim van goedwilligen; dat is niet overal het geval. Maar wij weten dat er in de eerste stad des lands velen gevonden worden, die, de handen aan het werk hebben geslagen en de schande op hunne woonplaats niet langer zullen laten rusten dat men daar het euvel ongekend en onbestreden laat voortwoelen. Wij kennen er, die niet willen dat men daar nog weder tien of meer jaren zal doorleven, vóórdat het tot waarheid zal geworden zijn, dat de stad een genoegzaam aantal scholen tellen zal. Wij hopen, dat de wakkere mannen spoedig de naamlijsten van de ongelukkigen, welke geen toegang tot de scholen kunnen vinden, hoe vurig hunne ouders dit verlangen, openbaar zullen maken en daar, waar het behoort, als bewijzen overleggen, dat het schoolverzuim ook aan Amstels bloei nog ten sterkste knaagt.

Het gebouw van de Departementen der Maatschappij tot Nut van 't algemeen was tot vergaderplaats beschikbaar gesteld, en leende zich daartoe bij uitstek goed. Wij vonden het zelfs eigenaardig, dat het Schoolverbond zou geconstitueerd worden in een gebouw van de grootsche Maatschappij van Nieuwenhuizen. Dat was ons als het ware eene vernieuwde vingerwijzing van de naauwe verwantschap der beide vereenigingen. Het Schoolverbond schaamt zich gewis niet om de bekentenis af te leggen, dat het Nut als het ware zijne moeder is; dat die moeder de meest luisterrijke geschiedenis reeds achter zich en nog eene schoone toekomst en een uitgebreiden werkkring vóór zich heeft; dat er nog veel voor haar te doen is, dat gewis met kracht ook door haar zal gedaan worden. Doch zooals de dochter in den huiselijken kring de met vele bezigheden beladen moeder niet verdringt maar trouw ter zijde staat en hulpe leent, en de laatste dan ook niet afgunstig op die hulp nederziet, zoo moet ook hier zijn een gemeenschappelijk streven naar één en hetzelfde doel bestaan, doch zóó, dat het Schoolverbond zich meer bepaald aan de behartiging van één punt toewijdt, dat bijzondere zorge waardig is, terwijl het volgaarne aan de groote, meer dan tachtigjarige, doch nog krachtvolle Maatschappij de behartiging van zooveel andere punten, die op volksverlichting en volksbeschaving betrekking hebben, overlaat en dit zelfs doet met de grootste ingenomenheid, het grootste vertrouwen en de beste verwachtingen. Ons kwam onder de vergadering van den 2^{den} Maart dikwijls voor den geest wat heerlijke vruchten er nog voor ons volksonderwijs gekweekt kunnen worden; hoe veel krachtiger de bronnen van verlichting en beschaving in ons land kunnen vloeijen, indien beide vereenigingen elkan-

der leeren schatten en ten dienste staan. De constitutie van het Schoolverbond in dat Nutsgebouw te Amsterdam moge dan een bloot toeval geweest zijn, dat het weldra allerwegen en duidelijk aan het licht kome, dat er de meest hartelijke genegenheid tusschen de leden der beide zoo hoogst schoone vereenigingen bestaat. Waarlijk, elke der twee zal haar werk wel kunnen vinden, terwijl het voor de oudere de schoonste zege is, die zij behalen kan in het streven naar de bevordering van volksbeschaving, dat zij ziet dat de kracht der overtuiging van het weldadige van onderwijs zoo sterk heerscht, dat op éénmaal honderden optreden om te helpen jagen naar een doel, dat zij reeds lang gewenscht heeft met meer ijver te zien bejagen en waarop zij reeds sedert jaren en bij herhaling gewezen heeft. De stem van het Nut heeft met die van menig ander reeds tientallen van jaarkringen geklonken: Wacht geen algemeen heil van uw volksonderwijs, zoo lang het schoolverzuim op zoo ontzettende wijze woedt, en nu die stem gehoord wordt en duizenden willen medewerken, moeten dan ook èn deleden van het Nut, èn wie er nog meer gesproken hebben, dankbaar zijn dat zij leven hebben mogen wekken, en volstrekt niet nalaten om ijverig mede te werken om de jeugdige vereeniging te steunen en op de goede baan te leiden. Wij hopen vurig dat het bij alle Nuts-leden zoo zijn moge; dan zal er veel, zeer veel kunnen gedaan worden door die vereende kracht, om het kwaad te bestrijden.

Wij komen echter tot de vergadering terug.

Zij werd geleid door den heer L. Mulder, aan wien de eere toekomt dat hij zich ook nu weder op meesterlijke wijze van die taak kweet, terwijl hij van den beginne tot den einde met denzelfden onverflaauwden ijver alles aanwendde om de zaak tot een goed einde te brengen. Het secretariaat werd waargenomen door den heer D. Harting uit Enkhuizen, die na eene gepaste toespraak van den Voorzitter, waarbij deze tevens de orde aangaf, welke bij de werkzaamheden zou gevolgd worden, verslag uitbragt van al hetgeen er na de vergadering van 27 October, met het Schoolverbond merkwaardigs geschied was, terwijl hij mededeeling deed van hetgeen door het voorloopig Hoofdbestuur verrigt was. Schoon en opwekkend was het om te hooren hoe in alle provinciën des lands reeds voorloopig afdeelingen opgerigt waren, met uitzondering alleen van Limburg. 91 afdeelingen hadden kennis gegeven van hare oprigting, die ongeveer 5500 leden telden, doch gerust kan men besluiten dat het ledental wel 6000 bedroeg, daar het van menige gemeente bekend was dat zij zich eerst na de bepaalde vestiging zoude aansluiten, bevreesd als sommigen nog waren dat men bepalingen maken zou, die inbreuk zouden maken op de zelfstandigheid der plaatselijke afdeelingen. Welke aanleiding tot zulk eene vrees bestaan kon, verklaren wij ronduit niet te kunnen begrijpen; vooral kon zulk een streven van het voorloopig Hoofdbestuur wel het minst gewacht worden, daar het bewijzen in overvloed gegeven had dat het de zelf-

standigheid der afdeelingen van het hoogste gewicht achtte. Het ligt geheel in den aard der zaak dat de afdeelingen van het Schoolverbond wel te strijden hebben tegen hetzelfde kwaad, doch dat de aard, de omvang en de oorzaak daarvan in de eene of andere gemeente zeer uiteenloopen, waardoor het volkomen onmogelijk moest geacht worden om haarfijn af te bakenen wat gedaan en niet gedaan behoort te worden. Het reglement kon met het oog daarop niets dan hoofdbeginselen bevatten, terwijl de uitwerking en de toepassing aan het oordeel van de plaatselijke afdeelingen moet overgelaten worden, die daarbij te rade kunnen gaan met die locale punten, welke hem alleen in het oog vallen, die op eene bepaalde plaats zich beweegt en werkt. - Zonder nu dadelijk de loftrompet te steken over het reglement, gelooven wij gerust te mogen verklaren dat het tot zijne goede eigenschappen behoort dat het volstrekt niet te zeer centraliseert. Wie er centralisatie in vinden moge, wij verklaren het niet te kunnen en mogen hier getuigenis geven dat het voorloopig Hoofdbestuur haar niet gewild heeft, omdat het de stellige overtuiging heeft dat dit van den meest noodlottigen invloed zijn zou op den bloei en de werkzaamheid van den Bond. Wij wekken hier zelfs ten sterkste op dat de plaatselijke afdeelingen ook zorgvuldig mogen waken dat de uitvoering van hare plaatselijke bepalingen, die natuurlijk nader omschreven zullen moeten zijn dan die van het algemeen reglement, ook niet in haar Bestuur gecentraliseerd worde. Is er in iedere vereeniging van algemeene volksverlichting onderlinge medewerking noodig, in de zaak van het Schoolverbond is zij van het hoogste gewigt, en wie men anders meent te kunnen missen, niemand kan hierbij gemist worden, daar elk zijn kring heeft, waarin hij bij eigene kinderen of van verwanten of van vreemden schoolverzuim kweeken of dooden kan. Van daar ook dat het goed is dat men eene zeer lage contributie voor het lidmaatschap bepaald heeft, opdat zoo de gelegenheid open gesteld worde, zelfs aan den arbeider, om er deel aan te nemen. Waarlijk, men begrijpt nog maar te weinig hoe goed en hoe zegenrijk het werkt als men de uitwendig minder gezegenden op de plaatsen en in de kringen leiden kan, waar over het nuttige en het noodzakelijke van goed onderwijs gesproken wordt en waar zij het uit den mond van hen, die boven hen gesteld zijn niet alleen kunnen hooren, maar ook door daden zien bevestigen, dat dezen met hunne bemoeijingen geen ander doel hebben dan waren zegen en echt volksgeluk door de aankweeking van kennis en deugd te verspreiden. Een krachtig middel tot aankweeking van belangstelling voor de school zien wij in openbare vergaderingen, die voor het volk ook toegankelijk zijn en waar de zaak van het onderwijs besproken wordt.

Het gewigt van de discussiën van dezen dag lag natuurlijk het meest in het eerste hoofdstuk, hetwelk den aard en de strekking van het Verbond moest aangeven. Het eerste artikel luidt nu het aangenomen

is: ‘Het Nederlandsch Schoolverbond heeft ten doel: allerwege in ons vaderland een geregeld schoolbezoek te bevorderen’. Vóór dat het echter dus werd goedgekeurd, grepen er alleszins belangrijke beraadslagingen plaats. Onder degenen, die ter vergadering waren gekomen, behoorde ook de wakkere Friesche kampioen voor het volksonderwijs de heer Von Beyma thoe Kingma. Zijne verdiensten behoeven wij hier niet bij vernieuwing in herinnering te brengen. Hij wil inderdaad iets schoons en iets goeds, en zijn streven, met dat der Friesche Vereeniging: Volksonderwijs is alleszins lofwaardig. Hij wil dat het onderwijs in ons land nog veel verbeterd worde. Inderdaad, wie zou in het afgetrokkene zelfs zoo iets kunnen wraken en zal men dit nog te minder kunnen doen, indien men ernstig nagaat wat en hoeveel er in het onderwijs in ons land kan en moet verbeterd worden. Hij deed dan ook het voorstel dat artikel 1 ook als doel van den Bond zou uitdrukken: ‘de verbetering van het onderwijs.’ Sommige dagbladen en geschriften hebben op den klank der woorden af in dat voorstel iets vernederends, ja, als het ware, eene klagt tegen het onderwijzend personeel gezocht. Dit lag er in de verte niet in, en wij vatten in dat opzigt de partij van den heer von Beyma bepaald op. Niet dat hij ook niet zou hebben willen zeggen, dat er, helaas, ook nog minder geschikte onderwijzers in ons land gevonden worden; maar men geve ons één stand en ééne betrekking op bij welke dit niet het geval zijn zou. Opleiding, omgeving, ligchaams- en zielelijden, en wat zouden wij al niet meer kunnen noemen, kunnen daartoe in alle maatschappelijke betrekkingen zoo vele oorzaken zijn. Maar wij weten het bepaald dat de heer von Beyma echte hoogachting koestert voor de verdiensten van het zeer groote deel der onderwijzers ia ons land; dat hij zeer hoog ingenomen is met hun werk, maar dat hij ook diep medelijden heeft met het meer kleine deel, die minder wakker op hun post zijn, doch die hij grootendeels, enkele ontrouwen uitgezonderd, als de slagtoffers beschouwt van toestanden, die hij met zijne *verbetering* van het volksonderwijs wil laten wegvallen. Hij voert daarom heftig strijd tegen die ellendige zucht, die nog overal in den lande bestaat om de gemeente-begrooting te ontlasten of niet te verhoogen, ten koste van de karige bete broods van veel onderwijzers. Hij begrijpt te regt dat de onderwijzer om bezield en krachtig te kunnen werken niet gedrukt en benaauwd en gepijnigd moet worden met de dagelijksche vraag, hoe zal ik de mijnen en mij zelf eerlijk kleeden en voeden. Hij weet maar al te goed dat het tot de idealen behoort dat de man, die met de zijnen kommer lijdt met opgeheven hoofde onder de kinderen werken kan, en dat op de vraag waarom het onderwijs bij velen niet beter is, geen ander antwoord behoeft gegeven te worden dan: Geef den onderwijzers ruimer inkomen, zij zullen beter arbeiden. Wie dezulken van opzettelijk pligtverzuim zou beschuldigen, die door behoefte gedrukt hun schoolwerk traag doen, hij zou, indien hij zelf in ruimer omstandighe-

den verkeert, wel tot bekeering gebragt worden, zoo hij met de zijnen van eene gewone onderwijzers-jaarwedde leven moest. De heer von Beyma verwacht dan ook teregt verbetering van het onderwijs ook door verhooging van de jaarwedde der meeste onderwijzers. Maar hij beperkt zich met de Friesche vereeniging daar niet alleen toe; hij wil ook een meer voldoend hulppersoneel, goed ingerigte schoolgebouwen, genoegzame hulpmiddelen - met korte woorden, hij zoekt alles op wat den gang van het onderwijs slechts eenigermate hinderen en schaden kan en verlangde daarom dat het Schoolverbond ook dit tot het doel van zijne bemoeijingen maken zou. Wat een schoon voorstel zal menigeen op het hooren daarvan gewisselijk zeggen. Wij noemen het eene alleszins edele bedoeling. Toch is het met overgroote meerderheid van stemmen verworpen, al moge dat ook nog zoo vreemd klinken. Wij hebben ook uit volle overtuiging er *tegen* gestemd, en toch hopen wij vurig dat de wensch van den heer von Beyma dat het onderwijs verbeterd worde met elken dag meer vervuld worde. Wij gelooven echter dat het niet goed zou geweest zijn, indien het Schoolverbond dit als het bepaald beginsel ook van zijn streven genoemd had. Wij kunnen niet ontkennen dat wij zeer beducht zouden zijn dat er bij de aanneming hiervan dagelijks botsingen zouden plaats gegrepen hebben van de Besturen van de afdeelingen van den Bond met de leden van het Schooltoezigt tot wier bepaalde roeping de behartiging der genoemde belangen eigentlijk behoort, terwijl het toch nu den afdeelingen volkomen vrij staat om, hetzij door hare besturen, hetzij door de kracht der algemeene meening tot het goede te dringen, na het algemeen eerst duidelijk op de gebreken opmerkzaam gemaakt te hebben, die bestreden moeten worden. Er moet bepaald nog veel in het onderwijs verbeterd worden, dat is eene zekere waarheid; doch het Schoolverbond moest dit niet voorop stellen en behoefde dit ook te minder te doen, daar het naar onze bescheiden meening, daartoe al is het maar zijdelings toch verbazend veel doen kan. Wij willen ons gevoelen daarover kortelijk toelichten.

Het is in ons oog eene ontzettende dwaling, die wij na de gevallen beslissing zelfs van zeer geschatte zijde bij herhaling gelezen of gehoord hebben, dat de Bond na de aanneming van art. 1 nu niet anders bedoelen of liever zou kunnen doen dan de leerlingen slechts naar de school te jagen en dat dit zelfs in de bedoeling der meeste leden van den Bond zou liggen. Wij gelooven dat men gerust zal willen aannemen dat allen, die tegen het voorstel van den heer von Beyma gestemd hebben, ook luide zullen toejuichen dat het onderwijs nog steeds verbeterd worde. Wij gelooven daarom dat niemand het regt heeft één van de tegenstemmers te verdenken, als zou hij vrede hebben met de kinderen slechts in de school te brengen. Zij vragēn maar niet slechts dat het kind onderwijs gegeven zal worden, maar staan er ten sterkste op dat dit onderwijs ook zoo goed mogelijk zal zijn. Zonder

dat zou het meest vlijtig schoolbezoek toch immers nog niets beteekenen? De tegenstemmers gelooven echter, dit houden wij voor zeker, dat men zonder regtstreeks op het gebied van het Schooltoezigt te komen, veel verbetering in menig opzigt krijgen zal door den zedelijken invloed van het Schoolverbond en dat het zelfs ondenkbaar is dat er niet veel vooruitgang voor het onderwijs uit zou moeten voortvloeijen.

Wij willen uit de vele oorzaken van verzuim er slechts eenige weinige noemen om dit te bewijzen.

In de dagen dat wij dit schreven kwam het ons onder de oogen hoe het te 's Gravenhage en te Amsterdam in den laatsten tijd weder duidelijk gebleken is dat er te vergeefs door vele ouders om plaatsing hunner kinderen òf op armen- òf op tusschenscholen gevraagd is, doch dat daarop een weigerend antwoord is gegeven, dewijl er geen beschikbare ruimte bestaat. Nu telt 's Gravenhage eene afdeeling van het Schoolverbond; Amsterdam nog niet. Wat zal echter de eerste daartegen nu kunnen doen? Toch wel niet anders dan bescheiden de vraag te rigten aan het bevoegd Bestuur dat men scholen stichte, en ook het algemeen op dien toestand oplettend maken, opdat er nog meer stemmen opgaan tegen dien droeven staat. De afdeeling kan wijders nog onderzoeken of dat getal van vrijwillig opgekomenen, die plaatsing voor hunne kinderen verlangen, nog niet vermeerderd zou kunnen worden met evenveel anderen, die tot die aanvrage nog opwekking behoefden. Zij kan overigens ijver en vurige belangstelling voor onderwijs wekken in kringen, waar die nog niet bestonden; doch al stond het nu in hare statuten, zij kan toch immers niet regtstreeks bewerken dat men scholen stichten zal. Zij kan hoogstens in deze de algemeene opinie ten gunste van de zaak wekken en leiden, en aan deze zal eindelijk, indien het billijke eischen geldt, wel moeten voldaan worden. Het Schooltoezigt echter kan beslissend en handelend optreden, en wordt dit nu gesteund door het algemeen verlangen, hetwelk gewekt of verhoogd is door het Schoolverbond, dan zal een onwillige Raad zelfs toch eindelijk moeten toegeven en scholen stichten. De zedelijke invloed van den Bond kan dus hierin veel goeds bewerken en vaak meer doen dan het prachtigste adres, dat ter zijde gelegd of niet ontvankelijk verklaard wordt. 's Gravenhage's Raad, hopen wij, zal echter spoedig ook zonder de bemoeijingen van het Schoolverbond nog eene armenschool stichten. Ook Amsterdam late het niet na. Men bedenke wel of zich in die steden of ook op andere plaatsen niet al dikwerf de gevallen hebben kunnen voordoen dat de uren, die leeruren hadden moeten zijn op de school, leeruren geworden zijn in bedrog en dieverij voor sommige der kleinen voor welke plaats op de school gevraagd is, doch die om onvoldoende ruimte niet konden worden toegelaten. Men handele dus haastelijk.

Als eene afdeeling de leerlingen gaat opzoeken voor de school en ze die plaats binnenleidt, zal zij dan op beslissenden toon de vraag kunnen rig-

ten aan de Besturen dat men bij onvoldoende hulp meer en beter hulp verstrekke? Zij kan het wel vragen, doch bij onwil is zij immers niet bij magte er iets tegen te doen, al stond het ook in hare statuten, dat zij ook in dit opzigt het onderwijs zal trachten te verbeteren. Zij kan weder bescheiden vragen, zooals ieder individu dit doen kan; en daarmede is het uit. Ook vermag zij nog eene welgestemde opwekking aan het Schooltoezigt te rigten; doch zij moet daarbij zich altijd zorgvuldig wachten den schijn aan te nemen alsof zij eene magt was. Maar wat zij hierin bepaald doen kan, het is de algemeene opinie leiden dat deze zich waardig uitspreke. Zij kan door hare leden het hun, die een' beslissenden invloed op de schoolzaken uitoefenen, bij alle gelegenheden betuigen dat men goed onderwijs op prijs stelt en verlangt, waartoe dan ook een voldoend personeel gevorderd wordt. De belangstelling voor de zaak, op zulk eene wijze door eene afdeeling gekweekt en uitgedrukt, zal eindelijk de voldoende hulp wel op de school brengen.

Eene andere gemeente weêr heeft een te bekrompen lokaal, dat buitendien aan de eischen van de gezondheid niet voldoet; jaren lang heeft men echter halsstarrig de verbetering reeds tegen gehouden. Door ijverige bemoeijing van het Schoolverbond gaan er meer leerlingen ter school, dan vroeger. Zal men niet denken, dat al staat het nu niet in de statuten geschreven dat het Schoolverbond ook streven zal tot het erlangen van beter ingerigte lokalen, juist door het naar de school leiden van al die kinderen aan het verlangen naar verbetering zal moeten toegegeven, worden? Zal men denken dat er eenige Raad of Bestuur den moed zal hebben om voortdurend den wensch te wederstaan en de kinderen van de school verwijzen? Wekt eene afdeeling dus maar belangstelling voor de zaak, de lokaal-verbetering zal ook niet achterblijven.

Elders doen zich de duidelijke bewijzen op dat het onderwijs ten sterkste lijdt onder den jarenlast van den vroeger zoo verdienstelijken onderwijzer, die de meest billijke aanspraak heeft om zijne laatste levensdagen in rust door te brengen; die er nu zelfs naar haakt, daar hij zelf gevoelt dat hij niet meer pal staan kan, ook al wil hij nog even goed als vroeger. Hij heeft echter zijn gansche leven met zorge geleefd, en de laatste weken van het kwartaal gaven hem altijd, en men begrijpt ligt waarom, de grootste zorgen. Nu kan hij wel rust krijgen, doch dan moet hij ook zijne vrije woning, veeltijds ook nog een tuin missen. Hij sleept zich en zijne school dan ook maar voort; liever nog dan dat hij honger zou lijden. Wat zal de afdeeling van het Schoolverbond nu in deze ter verbetering kunnen doen? De wet spreekt gebiedend wat den afgewerkten dienaar toekomt. Zij kan immers weder niet anders dan als de zedelijke kracht optreden, die ware verdiensten herinnert, eene goed afgelegde loopbaan in het geheugen terugroept en vriendelijk tracht om voor den grijzen dienaar bij de ge-

meenteleden op eene kiesche wijze datgene te erlangen, wat hij dringend behoeft om zijne rustdagen in geen hongerdagen te zien veranderen. Het is al weder haar zedelijke invloed, die eene goede uitkomst bereiden kan, en gansch geen reglementaire bepaling. En zal men op dezelfde wijze niet gerustelijk mogen verwachten dat de afdeelingen daar, waar geen of te weinig scholen zijn, zullen trachten ze te zien verrijzen; dat daar, waar men geen of te weinig hulp heeft, zij zich daarbij niet lijdelijk zullen gedragen; dat daar waar de lokalen ongezond of ongeschikt zijn, zij ze niet goed zullen noemen; dat daar waar de afgeleefde man rust behoeft en het onderwijs zoo verbetering behoeft, zij zonder iets te doen den dood des waardigen kalm zullen afwachten? Wij gelooven het niet, en ware het zoo, het gansche Schoolverbond zou een onding zijn. Wij herhalen het dat wij in het ontstaan der vereeniging de openbaring gezien hebben van eene meer algemeen gevoelde behoefte dat het onderwijs niet alleen voor allen bereikbaar maar ook zoo goed mogelijk worden moet, en wij houden het voor zeker, dat er nimmer sprake zou geweest zijn van een Schoolverbond, in ons land, indien men het onderwijs reeds *algemeen* en *goed* had kunnen noemen. Wie kinderen naar de school leidt, laadt de zedelijke verpligting op zich dat zij er ook wat goeds vinden kunnen; en dat heenleiden naar de school zal wel niet kunnen plaats grijpen zonder dat ieder in zijn kring tot de kennis komt van de oorzaken van het verzuim. Liggen die in het onderwijs zelf, er zal wel op gewerkt worden; liggen die in lokalen of hulponderwijzers, zij zullen verbeterd of geroepen worden, en met één woord, door stillen zedelijken invloed zal het Schoolverbond tot het goede dringen, en op die wijze het schooltoezigt krachtig steunen, en daar, waar het slap of gebrekkig zijn mogt, tot ijver wekken. Wij houden het dus voor een goed besluit dat het Schoolverbond in zijn reglement de verbetering van het onderwijs niet regtstreeks opgenomen heeft, daar het zonder het te noemen toch verbetering bewerken zal, zonder den schijn op zich te laden alsof het meenen zou dat het Schooltoezigt daartoe niet bij magte of te wille zijn zou.

Artikel twee gaf ook tot gewigtige beschouwing aanleiding. Zooals men weet, bevatte dit de bepaling dat men in het Schoolverbond alles zou verwijderen, wat de godsdienstige gevoelens van dezen of genen onder zijne leden zou kunnen krenken. Verscheidene afdeelingen hadden bij het eerste concept reeds bij het voorloopig Hoofdbestuur hare bezwaren tegen die bepaling opgegeven; het mag van gewigt gerekend worden dat de beweegreden tot eene wijziging bij allen dezelfde was. Bij allen leefde dezelfde vurige begeerte dat het ieders streven wezen mogt om den ander in zijne godsdienstige gevoelens niet te hinderen; doch bij allen was ook de vaste overtuiging dat het de toeleg zijn zou van ieder, die lid van den Bond werd, om niemand opzettelijk te kwetsen in hetgeen dierbaar en heilig is. En nu vroeg men algemeen waarom het nog nedergeschreven, dat men dit doen zal?

Is de vereeniging toch niet eene zoodanige, die van den beginne af niemand uitgesloten heeft; die ieder uit welken stand en rang en van welke godsdienstbelijdenis volvaardig opgenomen heeft; is het niet haar schoon merkteeken geweest dat zij voor geene bepaalde godsdienstrigting opgetreden is; heeft zij niet het bewijs gegeven dat ieder, die toetrad, haar lid zijn kon, en, van welk kerkgenootschap ook, broederlijk en verdraagzaam bejegend zou worden? Men vond dus dat het nederschrijven van art. 2 een zeker wantrouwen verried of er wel altijd verdraagzaamheid in den kring zou gekweekt worden. In het vast vertrouwen dat men elkander verdragen wilde, verdragen kon en ook verdragen zou op godsdienstig gebied, wenschten zeer velen vóór de constituerende vergadering reeds de weglating. Geen artikel 2 toch zou verdraagzaamheid en eerbied voor de gevoelens van andersdenkenden kweeken, indien de geest der vereeniging daar niet al reeds opgerigt was. Het Schoolverbond behoorde volstrekt aan geene bepaalde kerkelijke gezindheid; het moest zijn sieraad blijven, altijd, voor ieder, van welke belijdenis, open te staan en tot de kinderen van alle belijdenis zijne bemoeijingen uit te strekken.

Wij moeten openlijk erkennen dat in den kring van het voorloopig Hoofdbestuur deze opmerkingen weêrklank vonden; de zamenstelling van dat Bestuur zelf uit mannen van uiteenloopende rigting op staatkundig en godsdienstig gebied, doch welke - ieder hunner zal het gewis zeggen, - in hunne vergaderingen tot het voorbereiden van de constitutie van den Bond echt broederlijk zamengewerkt hebben, om de vereeniging op een zuiver neutraal standpunt te brengen, de zamenstelling van dat bestuur was ook de sterk sprekende getuige dat eerbiediging van godsdienstige gevoelens steeds in den geest van het Schoolverbond zijn zou. Toch achtte het voorloopig Hoofdbestuur het niet wenschelijk om artikel 2 uit het concept te ligten; het had toch al niet ontbroken aan heftige aanvallen en beschuldigingen dat de Utrechtsche vergadering de bewijzen zou geleverd hebben dat men het neutraal karakter uit het oog zou verloren hebben. Daarom achtte men het beter de beslissing aan de constituerende vergadering over te laten, die dan ook beslist heeft, daar met acclamatie besloten werd om artikel 2 te laten wegvallen. Algemeen werd daarbij op den voorgrond gesteld dat men de waardeering en eerbiediging van godsdienstige gevoelens juist in die beslissing bevestigde en voor zeker hield dat dit als van zelf sprak. Op voorstel van den Voorzitter werd dan ook bepaald dat in de notulen van deze vergadering bepaald zal opgenomen worden, dat de beweegreden der weglating niet geweest is eene ontkenning van onzijdigheid en verdraagzaamheid, maar eene sterk sprekende bevestiging daarvan.

Wij zouden hier kunnen nagaan, wat er al van verschillende zijden na die weglating in het midden is gebragt: doch wij willen onze lezers en ons zelven daarmede niet vermoeijen. Wij lazen in sommige

organen beschuldigingen, die bij ons de vraag deden rijzen, wat de schrijvers door goede trouw verstaan. Wij gelooven vast dat deze bestrijders der weglating van artikel 2 daaruit volgaarne een wapen gesmeed hebben tot bestrijding van den Bond door met voorbijzien van de beweegredenen der weglating uit te bazuinen dat de toch maar voorgewende neutraliteit nu al gevallen is: doch dat zij evenzeer, indien artikel 2 gebleven was, daarvan een ander wapen zouden gemaakt en zich niet ontzien hebben met dan even forsch en driest uit te roepen: Wacht u voor eene vereeniging, die het in hare reglementen moet neêrschrijven dat zij verdraagzaamheid en onzijdigheid wil. Wij willen tegen dezulken niet te velde trekken en hebben voor hen geen ander woord dan dit: Het Schoolverbond heeft nog geen stap gedaan, die blijken zou dragen dat men geen neutraliteit wil, en zijne bedoelingen, zooals zij in het aangenomen reglement liggen, zijn zuiver neutraal. Het zou ons niet moeijelijk vallen om nu reeds uit de handelingen van verschillende afdeelingen menigvuldige bewijzen te geven dat er geen de minste sprake is van onverdraagzaamheid of begunstiging van de eene boven de andere rigting. Wij houden ze nog achter om niet te wijdloopig te worden: doch vragen met aandrang dat men de bewijzen van het tegendeel zal leveren, indien die bestaan, zooals sommigen willen, die dan gewisselijk bij de leden van den Bond de sterkste afkeuring wel zullen vinden.

Nadat artikel 2 was weggevallen had artikel 37 ook geen regt van bestaan meer, en wel om dezelfde redenen, die tegen het behoud van artikel 2 waren aangevoerd. Men gaf in dit artikel aan dat zij, die de hoofdcommissie uitmaken, zooveel mogelijk zouden gekozen worden uit daarvoor geschikte personen, die tevens verschillende rigtingen in zake van godsdienst en onderwijs moeten vertegenwoordigen. De vergadering gevoelde dadelijk met het voorloopig Hoofdbestuur dat er wel geen sprake zou kunnen zijn bij eene keuze van bestuurders dan van mannen, die men bekwaam achtte tot het vervullen der betrekking, terwijl men in eene vereeniging, waarin de gulden wet der verdraagzaamheid zoozeer gehuldigd werd, zich wel wachten zou om *uitsluitend* te werk te gaan. Men hield het er voor dat men eene dergelijke bepaling zelfs als een bewijs van wantrouwen zou kunnen opvatten in de bedoelingen der tot de algemeene vergadering afgevaardigde leden. In vol vertrouwen op den geest, die in den Bond leeft, werd artikel 37 dan ook geschrapt.

Wij verheugen ons over dit besluit: wij weten het dat daarmede ook niets anders bedoeld is dan de bevestiging eener gewenschte verdraagzaamheid en dat de vereeniging het niet noodig heeft om het in hare artikelen te schrijven dat zij niet uitsluit. Niemand wordt dan ook van den Bond uitgesloten, dan die zich zelf uitsluit.

De tweede alinea van het eerste hoofdstuk, waarin de middelen van werkzaamheid opgegeven worden, leverde ook nog bijdragen tot verschillende beschouwing. De voorgestelde bepaling dat er zoo noodig gel-

delijke toelagen uit de kas van het Verbond zouden verstrekt worden, werd met eene belangrijke meerderheid verworpen, omdat men dit voor eene gevaarlijke en gewaagde belofte hield. Het uitgedrukt verlangen dat er door den Bond toezigt op den toestand der fabriekskinderen zou gehouden worden, werd terug genomen, nadat duidelijk aangetoond was dat dit een maatregel van uitvoering gold, die moeijelijk in de statuten kon worden opgenomen.

Intusschen mag het zeer wenschelijk geacht worden dat de verschillende afdeelingen naauwlettend het oog houden op het lot der fabriekskinderen en niet aarzelen om datgene, wat zij daarin goeds en kwaads opmerken, duidelijk en bepaald aan het licht te brengen; het reglement leende zich er evenwel minder toe om bepalingen daarover op te nemen. In de vergadering leefde evenwel de meest warme belangstelling in het lot der jeugdige fabriekarbeiders, zoodat door zeer velen een adres aan den Koning geteekend werd, waarbij wettelijke regeling van hunnen arbeid gevraagd wordt. Ook wij hebben het gaarne onderteekend, overtuigd als wij zijn dat wettelijke bepalingen op dit punt tot de meest dringende eischen van dezen tijd behooren. Wij betreuren het echter altijd zeer dat men bij de aanvrage van regeling van arbeid van kinderen in ons land nog zeer eenzijdig te werk gaat. Ook nog andere arbeid drukt zwaar; men vergete de kinderen van menigen landman en veldarbeider niet; ook aan dezen worden de leerjaren schandelijk ontroofd; ook aan dezen wordt in dat opzigt groot onregt gepleegd. Zij leenen zich echter zoo gereed niet tot eene zoo treffende schilderij als de fabriekskinderen, bij welke men steeds aan bekrompen en bedompte lokalen denkt, terwijl de anderen gewoonlijk nog de frissche buitenlucht inademen. Het moge dan gelukkig al waar zijn dat zij in dat voorregt deelen, toch wordt hun geest even weinig ontwikkeld; toch blijven ook hunne hoofden ledig en hunne harten koud; toch klinken ook hun woorden in het oor, die niet wel luiden; toch staren ook zij op tooneelen, die niet stichten; toch worden ook zij in den bloeitijd des levens niet opgeleid tot kennis en deugd. Wat wij dus wenschen zouden, is dat men èn den arbeid van het fabriekskind èn dien van den landman beiden regelde en dat men hier deed, wat men in Engeland ook doen wil en reeds begint te doen, dat men zich ook het lot van den laatste evenzeer aantrok als dat van den eerste. Het Parlement heeft eene bepaalde enquête daartoe gehouden, en de slotsom van dat onderzoek is geweest, dat men de regeling van den veldarbeid van dringende noodzakelijkheid verklaard heeft. Zal men in ons land nog langer daarmede wachten - wij vreezen het maar al te zeer - en zoo wordt de toekomst van duizenden in den lande op ontzettende wijze verwoest. Mogt men toch voor de moeijelijkheden der regeling niet terug deinzen: men zette het vraagstuk maar op; dat is de eerste stap tot de oplossing. Mogen intusschen de afdeelingen zich de zaak ten sterkste aantrekken!

Nog een ander belangrijk punt kwam bij artikel 4 ter sprake en wel de leerpligtigheid. Een der leden deed het voorstel dat onder de werkzaamheden van het Verbond bepaald zou opgenomen worden 'het onderzoek, welke bezwaren er bestaan tegen leerpligtigheid en het opsporen van middelen om die bezwaren uit den weg te ruimen.'

De beschouwingen, waartoe dat voorstel aanleiding heeft gegeven, hebben eigentlijk over de leerpligtigheid zelve niet geloopen en de constituerende vergadering, welke dan ook eigentlijk daartoe weinig geschikt was, heeft te dien opzigte geen debat opgeleverd. Geroepen als de vergadering dan ook was tot de vaststelling van het reglement, hadden alle beschouwingen dan ook maar vlugtig kunnen zijn. Het mag met grond verwacht worden dat in de afdeelingsvergaderingen en in latere algemeene vergaderingen het vraagstuk in meer gezette beschouwing zal genomen worden, waartoe eene oplettende lezing en overweging der geschriften van de heeren Kerdijk en Kollewijn uit den laatsten en van velen uit vroegeren tijd reeds ten sterkste door ons aanbevolen wordt.

Wij herhalen hier met opzet, wat wij reeds meer gezegd hebben, dat wij gansch niet overdrijven als wij verklaren dat het vraagstuk bij de meesten in ons land nog maar bekend is 'bij' zooals men in het volksleven zegt, 'hooren zeggen', terwijl er bij een betrekkelijk gering aantal personen eene wel gevestigde overtuiging, verkregen door bedaard onderzoek, zoowel *vóór* als *tegen* de leerpligtigheid bestaat. Het mag echter als eene vraag van zeer overwegend belang geacht worden, dat er zich eene bepaalde overtuiging vestige. Het vraagstuk treedt overal in Europa meer op den voorgrond, of leerpligtigheid al dan niet gewenscht en geoorloofd is. Engeland, Frankrijk en België zijn er het bewijs van. Opmerkelijk is het daarbij dat noch vóór- noch tegenstanders tot eene bepaalde politieke of godsdienstige rigting behooren, zoowel buiten als in ons vaderland. Niemand verschuive dus kalm, onpartijdig en gezet onderzoek, opdat men, in welke betrekking men dan ook in deze gewigtige zaak te beslissen zal hebben, niet geslingerd worde door volkomene onkunde met de gewigtige kwestie van den dag. Wij hooren gaarne èn de vóór- èn de tegenstanders; wij wekken hen op dat zij niet terughouden, wat zij ons degelijks geven kunnen. - Wij keeren echter tot de vergadering terug.

Alleszins teregt werd de opmerking gemaakt dat de redactie van het voorstel van zoodanigen aard was dat de Bond *a priori* de leerpligtigheid als wenschelijk zou noemen, iets wat noodzakelijk moest vermeden worden; dewijl het vraagstuk volstrekt niet behandeld was. Met het voorstel aan te nemen zou dus de Bond de leerpligtigheid goedgekeurd hebben, waarvan volstrekt geene sprake zijn kon. Doch de bepaling behoefde buitendien niet opgenomen te worden, dewijl het in den aard der zaak lag dat het Schoolverbond het onderzoek naar de leerpligtigheid niet zou *kunnen* en ook niet zou *willen* écarteren. Vóór-

en tegenstanders hebben er evenzeer belang bij dat het grondig en spoedig geschiede; de kwestie is te gewigtig en te ingrijpend dan dat men zich er van zou mogen afmaken. Op al deze gronden werd het voorstel dan ook verworpen, dat echter ook nu weder, even weinig als de stemming over het voorstel Verhagen te Utrecht, beteekent dat de leerpligt geheel op zijde geschoven is. Behartiging vinde te dien opzigte de wenk van één der sprekers, die even als wij nog wat tijd tot kalm onderzoek schenken wil.

Wij juichen van ganscher harte de toepassing van de zedelijke middelen toe; wij wenden ze zelf, hoe ook overtuigd dat zij maar gedeeltelijk helpen kunnen, met nieuwen moed en als het ware van meet aan nog eens in eigen kring aan; doch wij gelooven vast dat zij niet genoegzaam zullen blijken te wezen. Die overtuiging wachten wij reeds spoedig ook bij anderen. Er moet dus niet gewacht worden om de zaak der leerpligtigheid onbevangen en flink van alle zijden te bezien; want als die ondervinding zal gaan spreken, staat men ook hier voor het gewigtig vraagstuk.

Artikel 4 is daarna ook in zijn geheel aangenomen. De verdere artikelen waren uit hunnen aard meer huishoudelijk, en wij achten het niet van overwegend belang om die hier opzettelijk te beschouwen. De beslissing over artikel 37 hebben wij reeds medegedeeld; wij stippen nog aan dat er besloten werd om erkenning te vragen als zedelijk ligchaam en wel voor den tijd van ruim 29 jaren.

Nadat het gansche reglement was goedgekeurd, kon men tot de constitutie van het Schoolverbond overgaan. De Voorzitter de heer L. Mulder verzocht den heer D. Harting uit Enkhuizen, een der stichters van den Bond dat deze dit doen zou en stelde hem daartoe den voorzitters-hamer in handen. De heer Harting ging er toe over om zich van die aangename en schoone taak te kwijten; geen wonder dat hij het met eene bevende en geroerde stem deed; geen wonder dat hij, ziende op hetgeen reeds geschied was, het zegende dat hij en zijn broeder tot dat goede werk besloten hadden. Met een hartelijk woord, waarbij hij den besten zegen aan de vereeniging toebad, verklaarde hij dat het Nederlandsch Schoolverbond voor goed geconstitueerd was.

Het thans geconstitueerd Nederlandsch Schoolverbond verzocht aan de voorloopige hoofdcommissie om die functie nog te blijven waarnemen tot de voorjaarsvergadering, waartoe zich de aanwezige leden bereid verklaarden. Nadat den Voorzitter dank gebragt was voor zijne uitstekende leiding der werkzaamheden, en deze de leden gedankt had voor hunne medewerking en den goeden toon, die er geheerscht had, werd de vergadering gesloten.

Het Schoolverbond bestaat na den 2 Maart dus in werkelijkheid. Dat het niet aan allen even zeer behagen zou, wie zou het hebben durven of kunnen verwachten? Zelfs zijn er niet weinigen, die ijverig in den beginne, zich nu reeds meer of min afgekeerd hebben; dit

is echter de gewone gang der zaken in het leven. Maar aan hartelijke voorstanders ontbreekt het ganschelijk niet; honderden hebben het lidmaatschap aanvaard en wij verwachten dat de honderden zich nog vermenigvuldigen zullen. Wij hopen ook hartelijk dat zij, die zich nog niet aansloten en eene wachtende houding afnamen, nu mogen toetreden. Wat kan hen langer weêrhouden?

Iedere afdeeling heeft de hoogste mate van vrijheid; doch ontvangt licht en leiding uit de algemeene vereeniging, die opzamelt wat her- en derwaarts, wat nabij en in den verre geschiedt, terwijl het iedere afdeeling eene vreugde zijn moet om hare nutte en schoone ondervinding tot algemeen eigendom te maken door haar aan allen, die er belang bij hebben, mede te deelen. Wat daartoe beter dan eene goede en werkzame vereeniging, die overal hare vertakkingen heeft? Moge dus weldra het Schoolverbond een ligchaam zijn, dat in elke gemeente des lands zijne leden telt, en mogen de vruchten van zijn arbeid ook door hen, die na ons komen zullen, nog geschat en gezegend worden, maar in later tijd die Bond alleen maar in de gedachtenis bestaan, daar dan de dagen gekomen mogen zijn dat het niet meer noodig wezen zal den strijd tegen het schoolverzuim in Nederland te voeren.

Moordrecht, 14 April 1870.

G.B. LALLEMAN.

Staatkunde en geschiedenis.

Het proces van Cornelis de Witt.

Vrij algemeen verbreid is, zoo ik mij niet bedrieg, de meening, dat Tichelaar in 't jaar 1672 Cornelis de Witt ten onregte heeft beschuldigd, een' aanslag op 't leven van Willem III in den zin te hebben gehad. Waarop grondt zich die meening? Voor zoover ik heb kunnen nagaan, is dit regtsgeding nooit het onderwerp geweest van 't onderzoek eens onpartijdigen schrijvers, die er zich toe had gezet, dit punt zorgvuldig na te sporen. Ook was dit eigenlijk eene onmogelijkheid, want de stukken, waarvan de navorscher moest uitgaan, ontbraken. Hierin is evenwel eene verandering gekomen sinds 1849, toen de heer van Kinschot een' bundel stukken, rakende dit proces, in de Berigten van het *Historisch genootschap te Utrecht*, 2de Deel, Eerste stuk, blz. 15 vlg. bekend maakte. Die stukken bevatten een afschrift van de vragen, door het hof van Holland gedaan, en van de antwoorden, door Tichelaar, door Cornelis de Witt en door de geroepen getuigen gegeven. Het afschrift is gevonden onder de papieren van Roeland van Kinschot, in leven raadsheer in den hoogen raad en overleden in 't jaar 1701.

Zóó stond het hiermede tot vóór kort. Maar eenigen tijd geleden gaf de heer Kroon een werk uit, getiteld ‘Jan de Witt contra Oranje’ met drie Bijlagen. De laatste dezer bijlagen zijn de verhooren van Cornelis de Witt, naar een afschrift, in 1748 genomen door A. van der Mieden, destijds lid van het hof van Holland, later president van 't zelfde collegie. Het afschrift behoort tot de bekende bibliotheek van wijlen den heer Meulman. Uit de wijze, waarop Kroon in de Voorrede over het stuk spreekt, ziet men, dat hij in den waan verkeert, dat de verhooren thans, door zijn toedoen, voor 't eerst in 't licht verschijnen.

Groot verschil bestaat er geenszins tusschen de beide afschriften. Het best drukt men het onderscheid, dat er is, uit door te zeggen,

dat zij elkander aanvullen. Op eene enkele bijzonderheid na komen de beide afschriften in hetgeen zij met elkander gemeen hebben geheel met elkander overeen. Dat de copie van der Mieden Tichelaar op ééne plaats een' *blank* man noemt, die, zooals bij Kinschot, elders ook bij hem een *lang* man heet, is eene dier kleine afwijkingen. Doch aanmerkelijker is dit verschil, dat de copie van 't Historisch genootschap eenige verklaringen behelst van getuigen, voor de overheid van Dordrecht afgelegd, die bij Kroon ontbreken. Daarentegen behelst de copie bij Kroon een verhoor van Geerlof Vervoren, schout van Piershil, dat uitermate gewigtig is, een ander van Jannetje Eewouts, nader te noemen, alsmede hier en daar eenige meerdere antwoorden van den aangeklaagde, al hetgeen men in 't afschrift van Kinschot te vergeefs zoekt.

In de eerstvolgende bladzijden heb ik het befaamd regtsgeding in al zijne bijzonderheden nagegaan, de verhooren getoetst aan hetgeen de schrijvers vermelden, die dit onderwerp hebben behandeld. Welke de slotsom is, zal den lezer te zijner tijd blijken. Gaande weg zal hij tevens overvloedige gelegenheid hebben te bespeuren, hoevele verschillende en elkander lijnregt tegensprekende lezingen er zijn van een der meest bekende onderwerpen uit de Historie van ons Vaderland.

In de genoemde verhooren nu komt Tichelaars eerste verklaring hierop neer, dat hij op Vrijdag den 8sten Julij 1673, des morgens tusschen 9 en 10 uur, is gegaan naar het huis van den ruwaard; dat hij dáár de gemalin van de Witt heeft gevraagd, om den ruwaard te spreken; dat hij, eene kamer der woning binnentredende, den ruwaard heeft gevonden, te bed liggende; dat hij dezen heeft verzocht, zijn' naam, staande in des ruwaards boek wegens eene boete, hem opgelegd, uit dat boek te strijken; dat de ruwaard zeide, hem dezen dienst wel te willen bewijzen, mits hij den spreker eerst een' dienst bewees; dat deze dienst was, den prins om hals te brengen, òf met vergif, òf met een geweer, òf door hem te doorsteken; dat hij, Tichelaar, aannam, het te zullen doen; dat de ruwaard hem 30,000 gl. en het baljuwschap van Beijerland had beloofd en hem zes dukatons, als handgeld, had gegeven; dat beiden hunne belofte hadden bezworen; dat de ruwaard, terwijl zij met elkander spraken, iemand digt bij de kamer hoorende voorbijgaan, hem had verzocht, te gaan zien, of zijne echtgenoot ook in de nabijheid was, en dat hij, niemand bespeurende, wederom was gaan zitten.

Latere verklaringen, door Tichelaar afgelegd, kwamen niet in allen opzigte overeen met het vroeger gezegde. Eerst had hij beweerd, slechts te hebben gevraagd, den ruwaard te spreken, zonder meer. Dit zeide hij den 23sten Julij. Den 26sten Julij(*) verklaart hij, te hebben ver-

(*) Er staat in 't Verhoor-Kinschot, blz. 43, ‘26 Junij’, wat mis is. Het is niet de eenigste fout, die in de stukken voorkomt. Eenige malen is er o.a. verwarring tusschen ‘hij’ en ‘zij’.

zocht, den ruwaard *alleen* te spreken. Den 11den Augustus ontkent hij dit weder, het ten laatste zóó uitleggende, dat hij met het woordje *alleen* de gemalin van den ruwaard niet had willen uitsluiten.

Er is bijna geen grooter tegenstelling denkbaar, dan tusschen hetgeen Tichelaar had aangevoerd en de verklaring, den 25sten Julij door den ruwaard voor het hof afgelegd. Deze luidde aldus: dat Tichelaar op den 8sten Julij had verzocht, hem alleen te spreken; dat des ruwaards dienaar hem voor diens bed had geleid; dat Tichelaar, gezeten zijnde, had gezegd, dat hem de verwarring, waarin het vaderland verkeerde, veel leed deed; dat hij beducht was, dat de groote magt, den prins van Oranje opgedragen, de ingezetenen dezer landen tot slaven zou maken; dat hij meende, dit te kunnen beletten, zoo de ruwaard hem de hand wilde reiken; dat hierop hij, ruwaard, hem had toegevoegd, dat hij zich met dergelijke zaken niet bemoeide; dat hij, toen Tichelaar nader aandrong, had gedreigd, hem te zullen aanbrengen; dat Tichelaar vervolgens afscheid had genomen, verzoekende, dat zijn gesprek mogt worden geheim gehouden; dat, desniettegenstaande, de ruwaard het gesprek onmiddellijk ter kennis had gebracht van den secretaris van Dordrecht, Arend Muys van Holy, dien hij had ontboden, met verzoek het verder mede te deelen aan den burgemeester en den officier.

Latere verklaringen van den ruwaard waren eenigermate in strijd met hetgeen hij den 25sten Julij had gezegd. Zoo betuigt hij den 26sten Julij, niet regt te hebben onthouden, wie Tichelaar had binnengelaten, en zegt den 11den Augustus niet te weten, of hij zelf, dan wel zijne echtgenoote, of wel beiden den secretaris hebben ontboden.

Één ding is zeker. Den 8sten Julij 1672 is Tichelaar bij den ruwaard geweest, heeft voor zijn bed gezeten en met hem gesproken over iets, dat ten nadeele was van den prins van Oranje. Doch waarop eigenlijk de inhoud van 't gesprek neerkwam, is duister. Het blijft duister, ook als men nagaat, wat de gedaagde getuigen hebben aangevoerd. Een van hen is Hendrik Smits, de knecht van den ruwaard. Hij verklaarde den 26sten Julij en den 10den Augustus voor het hof, dat hij, den 8sten dier maand, omstreeks 11 uur, te huis zijnde gekomen, van de gemalin van den ruwaard had gehoord, dat een zeker persoon bij dezen binnen was, maar er nog niet lang was geweest; dat hij, op last dier gemalin, bij de deur was gaan staan, om te hooren, wat die man zeide; dat hij den bedoelden persoon had hooren zeggen, dat hij Cornelis de Witt iets had te openbaren; dat zijn heer had geantwoord, dat, indien het iets goeds was, hij kon voortgaan, maar dat hij het anders niet verlangde te weten; dat de man hierop had gezegd, dat hij, vermits Mijnheer het niet wenschte te vernemen, het zou verzwijgen; dat de zoon van den ruwaard mede een korte wijl aan de deur had staan luisteren; dat hij eindelijk den persoon, die het bezoek had afgelegd, had uitgelaten.

Nog andere getuigen zijn gehoord. De dienstmaagd van den ruwaard,

Maaike Corstiaansz, verklaarde den 16den Augustus voor de regering van Dordrecht onder eede, dat een dergelijk manspersoon, als Tichelaar naar de beschrijving was, op den morgen van den 8sten Julij, ongeveer te 8 uur, toegang tot den ruwaard had gevraagd, doch van haar hoorende, dat deze niet alleen was, was heengegaan, zeggende, dat hij over een uur zou terugkomen. Voor dezelfde overheid getuigden twee andere gedaagden, Geertruida Hermansz en Cornelia Mes, tenzelfden dage, te hebben gezien, dat de dienaar van den ruwaard den bewusten manspersoon had uitgelaten.

Dan is er eene verklaring van den secretaris Muys, den 28sten Julij voor het hof afgelegd. Volgens dezen had de ruwaard hem gezegd, dat er een quidam of vreemde vent bij hem was geweest, die hem alleen had willen spreken, doch in wien hij niet veel zin had gehad; dat tusschen hem en dien vent een gesprek was gehouden, overeenkomende met hetgeen straks, als de verklaring van den ruwaard, is aangehaald; dat de ruwaard had gezegd, den man niet te kennen, maar van zijne huisgenooten te hebben gehoord, dat het een barbier van Piershil was; dat hij, secretaris, had geantwoord, hem wel te kennen en dat 's mans naam was Tichelaar; dat hij vervolgens het een en ander had aangevoerd, waardoor deze Tichelaar bij het geregt bekend was; dat Cornelis de Witt hem had verzocht, de zaak ter kennis te brengen van den burgemeester, wat hij had gedaan.

Vergelijkt men nu de woorden der getuigen, van den eenen kant, met de verklaring van Tichelaar, van den anderen, met die van den ruwaard, dan stuit men op nieuw op tegenstrijdigheden. Naar Tichelaars getuigenis van den 11den Augustus, heeft hij, tegen het einde der bijeenkomst, de deur toegestooten. Zoo als Hendrik Smits den 10den Augustus verklaarde, stond de deur, toen hij er kwam, wel een hand breed open en had hij ze nog verder opengedaan, zonder dat de persoon, die bij den ruwaard was, het gewaar werd, daar hij met zijn' rug naar de deur zat. Op den dag van 't bezoek sprak de ruwaard, volgens Tichelaar, zeer zacht, volgens Smits, ‘heel resoluut,’ zoodat hij hem zeer goed verstond. Wil men Smits, Geertruida Hermansz, Cornelia Mes en een request der gemalin en vrienden van den ruwaard gelooven, dan is Tichelaar een kwartier, vooral niet langer, bij Cornelis de Witt geweest. Dit komt ten naaste bij overeen met hetgeen de ruwaard zelf getuigt: ‘omstreeks een klein half uur.’ Maar het strijdt met hetgeen Tichelaar den 26sten Julij beweert: ‘wel een groot half uur’, zooals bij Kinschot staat, of ‘omtrent een groot uur’, gelijk van der Mieden heeft. Tusschen des ruwaards woorden en de verklaring van den secretaris is nog dit een punt van verschil, dat Cornelis de Witt hem, volgens den laatsten, slechts had verzocht, de zaak aan den burgemeester mede te deelen, volgens den eersten, bovendien aan den officier of schout.

Toch is, behalve het bovenstaande, nog ééne waarheid aan den dag

gekomen, dat de ruwaard het gehouden gesprek, terstond na het vertrek van Tichelaar, aan den secretaris had bekend gemaakt.

Wie is die Tichelaar? Een man, ter slechter naam en faam staande. Dit kan niet worden betwijfeld. In 1669 had hij, uit begeerte naar de fortuin van eene jonge dochter ‘van onbesproken leven en goede gelegenheid’, geheeten Janneke Ewouts, deze maagd vervolgd en trachten te noodzaken, om met hem te trouwen. Om hem te ontwijken, was zij van het dorp, waar ze woonde, naar Dordrecht gegaan, waar zij haren intrek had genomen bij een zekere weduwe. Hier had Tichelaar weder geweld gepleegd, zoodat men de hulp der justitie en die zijner ouders had moeten inroepen, welke laatsten hem bij die gelegenheid de getuigenis hadden gegeven, dat hij een fielt was. Daarop had hij Janneke, door een verdichte boodschap, in een schuitje gelokt en den ganschen nacht op het water gehouden, niet zonder haar veel geweld aan te doen. Dat dit niet erger werd, had een plotseling opgekomen onweder met donder en bliksem belet, hetwelk Tichelaar en Janneke aan land en uiteen had doen gaan. Ter zake van dit schaken was tegen hem geëischt eene boete van duizend gulden en verbanning voor zijn leven uit het land van Putten, maar was de beslissing nog hangende. In 't zelfde jaar had Tichelaar een regtsgeding met eene dienstbode, die, bij hem uit de huur weggeloopen zijnde, eene zekere som als loon had gevraagd en aan welke hij een tegenrekening had gezonden wegens verschoten penningen en toegediende heelkundige hulp. Dan kreeg hij ten zijnen laste een vonnis wegens beleedigingen, den heer van Piershil en den schout aangedaan.

Hoewel het nu mogelijk is, dat hij in een of meer dezer processen met eenige partijdigheid is behandeld, zoo als van zijne zijde wordt beweerd, - iets, wat thans moeijelijk kan geacht worden, voor een nader onderzoek vatbaar te zijn - is het veeleer aan te nemen, dat iemand, die, om dergelijke vergrijpen, zoo dikwijls in handen van 't geregt komt, niet is een fatsoenlijk en eerlijk man. Immers, dat een paar der vonnissen, na den dood der de Witten, door het hof van Holland zijn vernietigd (van Wijn, enz. *Bijvoegs. en Aanmerk.* op XIV, blz. 87, 1799) kan niet ter regtvaardiging van Tichelaar worden aangevoerd.

Het uitvoerigst zijn die regtszaken beschreven door den schrijver van 't *Historisch verhaal en politique bedenkingen aangaande de bestiering van staat- en oorlogszaken*, *voorgevallen onder de bediening van de Heeren Cornelis en Johan de Witt*, Amsterdam 1677, blz. 560 vlg. en 583 vlg.. Deze schrijver is een vurig verdediger van Tichelaar(*); maar van de overigen, die de geschiedenis van 't regtsgeding van Cornelis de Witt te boek hebben gesteld, is er niemand,

(*) Alzoo heeft Tydeman te voorbarig geoordeeld, meenende, dat de schrijver van dit boek geenszins partijdig is tegen de de Witten, Bilderdijk, X, blz. 236, 237.

die ten zijnen gunste spreekt. Van zijne tijdgenooten doen WICQUEFORT, van der Hoeven en Basnage het tegendeel, en ook Bilderdijk vat, evenmin als Tydeman, zijne partij op. Hoe kan dit ook bij een' man, wien het geregt van Piershil, zijne woonplaats, een getuigschrift, waarin hij wordt verklaard een man van eer te zijn, weigerde en wiens leven, naar de verklaring van een' Geldersch edelman, dikwerf afgevaardigd ter Staten-Generaal, bij wien Tichelaar lakei was geweest, een aaneenschakeling was van schelmstukken? Zie o.a. Wicquefort, *Mémoires*, in *Berigten van het Historisch Genootschap*, VI (1), 2de serie, I (1), p. 152. Ware Tichelaar een eerlijk man geweest, dan had Oudaan in zijn *Haagschen broedermoord*, opgesteld in April 1673, den heer van Zuilenstein, Frederik van Nassau, een natuurlijken zoon van Frederik Hendrik, die voorgesteld wordt als een der vijanden van de De Witten, niet laten zeggen, dat hij 'een boef' was. Zie dit treurspel, *Frederikstad bij Smith*, blz. 6.

Gaat men na hetgeen van Tichelaars leven uit later tijd is bekend geworden, dan vindt men voorzeker geene redenen, om op het ongunstig oordeel, over hem geveld, terug te komen. Hij begon met de vruchten van zijn bedrijf te plukken. Zoo als hij zeide, had de heer van Zuilenstein hem een ambt beloofd. Alzoo werd hij stadhouder van hem, die, in de plaats van Cornelis de Witt, ruwaard was geworden, d.i. van den heer van Schagen, doch, om zeker misdrijf, door diens opvolger ontslagen en weggezonden. Tevens gaf Willem III toen te kennen, dat hij zich aan hem geenszins liet gelegen liggen, zijne minachting voor hem in duidelijke, maar niet zeer beschaafde taal te kennen gevende. Men vindt dit alles bij Wagenaar, XIV, blz. 180 vlg. die zich telkens beroept op geschreven aanteekeningen van mannen, die moeten geacht worden, een volledig vertrouwen te verdienen. Ware dit niet het geval, hij, die tot in zijn minste uitdrukking zoo voorzigtige geschiedschrijver, zou hun ongetwijfeld geen geloofhebben geschonken. Er is dus geen grond, om met Bilderdijk, *Geschied. des Vaderl.* X, blz. 218, tegen Wagenaar uit te varen, omdat hij van zoodanige aanteekeningen gebruik heeft gemaakt. Op dergelijke stukken steunende, deelt Wagenaar mede, dat Tichelaar, oud geworden, nu en dan, onder vier oogen, erkende, dat hij den ruwaard valsch had beschuldigd.

Wie is daarentegen de beschuldigde? Cornelis de Witt, ruwaard en opperdijkgraaf van Putten, in 1655 te Dordrecht een van de veertig, in 1648, 1649, 1658 en 1659 onder de schepenen, in 1666 en 1667 burgemeester dier stad. Jaren lang was hij, van wege Dordrecht, afgevaardigd naar de staten van Holland. Van 1663 tot 65 en van 1669 tot 71 was hij lid van 't college der Gecommitteerde raden. Eenige jaren zat hij in de admiraliteit van Rotterdam, was geruimen tijd baljuw van Beijerland, dijkgraaf van Mijns-heeren-land van Moerkerken en curator van de hoogeschool te Leiden. In 1665 en 1666 vertegenwoordigde hij, als Gedeputeerde te velde, de Staten-

Generaal in den oorlog tegen den bisschop van Munster. In 1667 en 1672 was hij de eenigste Gecommitteerde van Hunne Hoog Mogenden op de vloot.

Doch afgezien van de personen, welke gronden zijn er in redelijkheid voor de waarschijnlijkheid der beschuldiging aan te voeren? Het staat vast, dat Tichelaar niet door den ruwaard was ontboden. Deze kende hem zelfs niet. Wel verklaarde Tichelaar den 11^{den} Augustus, ofschoon nooit bijzondere kennis met den ruwaard hebbende gehad, ‘goeden dag met hem te hebben gehad’, d.i. hem van aanzien te hebben gekend. Maar Cornelis de Witt getuigde den 25sten Julij, dat op den 8sten dier maand bij hem was geweest een lang man met blond haar, die, naar hij later had verstaan, Tichelaar heette. Deze getuigenis stemt overeen met hetgeen de ruwaard aan Muys had gezegd. Ook de dienstmaagd van de Witt kende Tichelaar niet, toen hij des morgens te 8 uur ongeveer zich had willen laten aandienen. Men ziet dus, dat, nu de Verhooren het tegendeel uitwijzen, er niet het minste gewigt valt te hechten aan 't zeggen van een' zeker schrijver, dat Cornelis de Witt voor 't hof werd overtuigd, Tichelaar wel te kennen. De schrijver, dien ik bedoel, is die van het *Ontroerde Nederland door de wapenen des konings van Frankrijk*, enz. 1674. Moeijelijk is het, de plaats aan te duiden, want na blz. 344 van zijn werk heeft de man een ongepagineerde beschrijving van den dood der de Witten ingelascht, waarin het zoo even vermelde op de bladzijde, die 362 moet heeten, voorkomt. Welke denkwijze de schrijver in het staatkundige is toegedaan, komt zeer goed aan 't licht, o.a. op blz. 57 van zijn boek. Dáár verzekert hij niet alleen, dat de haat tegen het huis van Oranje de drijfveer was van al het doen en laten der gebroeders, maar meent ook, dat Jan, de jongste van hen, door meerder kwaad, den staat aangedaan, berucht is en neemt als bewezen aan, dat Cornelis het op 't leven van den prins had toegelegd.

Vanwaar deze schrijver en Basnage, *Annales des Provinces-unies*, la Haye, 1726, II, p. 303, het berigt hebben(*), dat de ruwaard, bij zijn eerste verschijnen voor 't hof, ontkende den aanklager ooit gezien of gekend te hebben, ligt voor de hand. Het is getrokken uit een verweerschrift, niet lang na den dood der de Witten door Tichelaar tegen de vertoogen uitgegeven en o.a. te vinden in het *Historisch verhaal*, enz., blz. 571 vlg. Hier wordt verzekerd, dat de ruwaard, na het eerst te hebben ontkend, later het tegendeel moest belijden. Hij, die dit stuk voor Tichelaar moet hebben opgesteld, is een gewezen conrector eener Latijnsche school, Hagius geheeten. Dit leest men in de ‘Gedenkwaardige stukken’.

(*) Le Clerc, *Hist. des provinces-unies*, III, p. 301 zal het wel van Basnage hebben, maar verzwakt de kracht van 't berigt door een ‘on disait’. Van Wijn, *Bijvoegs. en Aanm.* op XIV, blz. 79, was van dit ontkennen en later erkennen des ruwaards niets voor gekomen.

Uit eigen beweging alzoo, in geenen deele geroepen, was Tichelaar naar den ruwaard gegaan. Eerst had hij den 7den Julij beproefd, toegang te verkrijgen. Toen dit niet gelukte, den 8sten, des morgens vroeg, totdat hij op dien dag, een weinig later, in zijne poging slaagde. Dit alles volgt, zóó uit het bovenstaande, als uit het *Historisch verhaal* (boven aangehaald op blz. 472), blz. 570. Dat Tichelaar op dien Vrijdag den 8sten Julij 'eenige malen' is afgewezen, gelijk de gemalin en vrienden van den ruwaard in hun 'eerste vertoog aan 't hof' beweren, schijnt eene ligte overdrijving of eene kleine dwaling (zie *Hist. verhaal*, blz. 590). Doch geheel met de waarheid strookende is dat, wat dienaangaande op blz. 608 van dit werk staat, als voorkomende in de 'Consideratiën', enz.(*), door dezelfde personen aan 't hof toegezonden. Naar 't schijnt, is de verkeerde voorstelling uit het genoemd vertoog overgegaan in van der Hoeven, *Leven en dood der gebroeders de Witt*, 2de druk, Amsterdam 1708, 2de boek, blz. 339. Hoe dit zij, Tichelaar treedt binnen, en het gesprek wordt aangeknoopt.

De aanloop van dat gesprek heeft, naar de voorstelling van Tichelaar, wel eenigen schijn van waarheid. Hij had een vonnis ten zijnen laste; hij verzocht, dat zijn naam uit des ruwaards boek werd geligt. Doch er staat tegenover, dat de beschuldigde ontkende, dat het onderhoud op die wijze was aangevangen. Wie kan nu echter gelooven, dat Cornelis de Witt op dien aanhef een voorstel van zulk een verschrikkelijken aard zal hebben laten volgen? Hij had Tichelaar niet ontboden en kan hem dus niet zoo onverhoeds een' voorslag hebben gedaan, om zulk een wèl beraamd feit te plegen. In een kwartier uur tijds kan hij hem de zaak niet wel uiteengezet en tot het volvoeren der daad bewogen hebben, noch het omtrent de belooning met hem eens zijn geworden. Het is volstrekt onbestaanbaar met alle waarschijnlijkheid, dat hij in een' onbekende, dien hij nimmer met bekende oogen had gezien, zulk een groot vertrouwen zou hebben gesteld. Teregt wijzen de adressanten in de aangehaalde vertoogen op al deze omstandigheden. Maar bovendien, wie kan denken, dat de ruwaard onvoorzigtig genoeg is geweest, om den secretaris van Dordrecht in kennis te stellen van een' aanslag, waarvan hijzelf het eerst had gerept?(†)

Letten wij op de keerzijde. Op goeden grond doen de adressanten met nadruk uitkomen, dat de aanklager een voornemen moet hebben gehad, weshalve hij den beschuldigde bezocht. Nu is één van beiden waar. Hij is slechts gekomen, om te verzoeken, dat zijn naam uit het boek werd geligt, of hij heeft van den noodlottigen aanslag wil-

(*) De beide vertoogen zijn ook in vele andere werken afgedrukt, b.v. bij Sylvius, *Historiën onzes tijds* of *zaken van staat en oorlog*, Amsterdam, 1685, blz. 401 vlg.

(†) Cérisier, *Tafereel*, enz., blz. 345.

len gewagen. In allen gevalle had dus hij iets voor te stellen, niet Cornelis de Witt. Dat de aanklager gevraagd heeft, den ruwaard alleen te spreken, pleit niet in zijn voordeel.

Het is waar, er komen, bij de behandeling van het regtsgeding, een paar punten voor, waaromtrent de ruwaard zichzelf tegenspreekt. Veel lekte er niet uit van het proces, maar toch zooveel, dat Wicquefort (zie het boven, blz. 473, aangehaald werk, p. 150) hoorde, dat sommige raadsleden zich lieten verluiden, dat Cornelis de Witt zichzelven in zijne antwoorden niet gelijk bleef. Doch die ongelijkheid openbaart zich slechts bij een paar zaken van zeer ondergeschikt belang. Eene volle overeenstemming - het is niet te loochenen - tusschen de verklaring van den ruwaard en de getuigenis van den knecht ontbreekt. Maar zoodra men overweegt, dat de knecht eerst bij de deur kwam, toen het gesprek reeds ongeveer een half kwartier had geduurd, mist men die overeenstemming niet langer. Volgens beiden had Tichelaar er niet toe kunnen overgaan, van 't geen hij van zins was te spreken, omdat de ruwaard er niet van had willen hooren. Er is alzoo in het verhaal van den ruwaard en de zijnen niet bijzonder veel, dat men verpligt is te verwerpen. Het komt hierop neer, dat Tichelaar heeft aangeduid, een boos opzet tegen den prins te koesteren.

Een derde punt is vast te stellen. In het onderhoud van Cornelis de Witt met den barbier is sprake geweest van eene poging om den prins onschadelijk te maken, of althans, er is op zoodanige poging in bedekte bewoordingen gezinspeeld.

Thans zijn de houding en de woorden van Tichelaar aan de beurt. De bewering, dat hij om geene andere reden zich naar den ruwaard had begeven, dan opdat zijn naam uit het boek mogt verdwijnen, schijnt de leden van 't hof eenigzins vreemd in de ooren te hebben geklonken.

Men vroeg hem, den 11^{den} Augustus, waarom hij den ruwaard dat verzoek zoo laat deed. Teregt, want het vonnis, wegens hetwelk hij zich bij den ruwaard vervoegde, was dat, hetwelk over hem was geveld ter zake van de beleediging, den heer van Piershil en den schout aangedaan. Dit vonnis dagteekende van den 3^{den} September 1670. Het gaf alzoo billijken grond tot verbazing, dat hij het bewust verzoek eerst in Julij 1672 deed. Op voldoende wijze heeft Tichelaar de vraag dan ook niet opgelost. Zijn antwoord luidde, dat hij er te voren niet aan had gedacht. Wat zijne getuigenis betreft, hierin komen, gelijk boven is aangetoond, ééne stellige onwaarheid, omtrent het punt van 't alleen-spreken, en ten minste drie gezegden voor, waarin zijne woorden met die der getuigen in strijd zijn. Onverklaarbaar is het verder, hoe Tichelaar, tegen het einde van het onderhoud, niets van den knecht en den zoon des huizes heeft bespeurd. Dat de ruwaard, te bed liggende, zes dukatons bij zich had, kan alleen hij

gelooven, die van de waarheid der aanklagt overtuigd is, te meer, daar de barbier niet kon zeggen, vanwaar de Witt het geld had gehaald.

Het bewijs, dat er ernstig sprake is geweest van het doen van een' aanslag op het leven van den prins, is niet geleverd. De geloofwaardigheid van de aanklagt hing af van den graad van geloofwaardigheid, dien Tichelaar verdiende. En dat hij dienaangaande niet hoog stond aangeschreven, had hijzelf begrepen. Daarom had hij, zegt het Eerste vertoog der vrienden van de Witt *(Hist. verhaal*, blz. 588 vlg.), onmiddellijk na het doen der aanklagt, het geregt zijner woonplaats om een getuigschrift verzocht, waarin hij werd verklaard, een man van eer te zijn. Ten einde dit te gemakkelijker te bekomen, had hij voorgewend, de plaats met der woon te willen verlaten. Desniettemin en hoewel het geregt destijds nog geen kennis droeg van de aanklagt, noch van 't in hechtenis nemen van den ruwaard, had het Tichelaar niet verstrekt, wat hij verlangde. Vermoedelijk is datgene, wat de verwanten van de Witt aanvoeren ten opzigte van dezen bedriegelijken stap van den barbier en tevens van de wijze, waarop hij bij dezelfde gelegenheid het hof heeft misleid, niet tegen te spreken. Dit is hieruit af te leiden, dat Tichelaar in het verweerschrift, dat hij ter weerlegging der vertoogen heeft uitgegeven, dit punt met stilzwijgen voorbijgaat. De hoofdzaak zelve, het vragen van 't getuigschrift en de weigering, die hij ondervond, wordt ten overvloede door de verklaring van den schout bevestigd.

Weegt men nu de geloofwaardigheid van den ruwaard tegen die van den eerloozen barbier, dan slaat de schaal ongetwijfeld ten gunste van den eerste over. Stelt men de persoonlijkheid van Tichelaar tegenover die der getuigen, dan komt men tot de slotsom, dat aan de getuigenis van den eerste geen gewigt is te hechten, zoo vaak zij afwijkt van die der laatsten. Onder die getuigen was wel een dienaar van den beschuldigde, aan wiens verklaring in regten niet dezelfde kracht kan worden toegekend, als aan de woorden van een' vrij en onafhankelijk man. Maar zij gold toch zeker meer, dan die van hem, wiens goede naam zooveel had geleden, als die van Tichelaar. En van de waarheid zijner getuigenis strekte dit ten bewijze, dat hij, terstond na 't vertrek van Tichelaar, nog eer hij zijn' heer kon hebben gesproken, op de vraag der gemalin van de Witt, wat de persoon had gezegd, die den ruwaard had bezocht, een verhaal had gedaan, geheel overeenkomend met hetgeen hij later voor het hof betuigde. Die vraag was door de Witts gemalin tot hem gerigt in tegenwoordigheid van drie vrouwen, die er juist een bezoek aflegden, Anna Reyms, Geertruida Hermansz en Cornelia Mes. Alle drie hebben tot twee malen toe, den 17^{den} en den 27sten Julij, voor de overheid van Dordrecht plegtig verzekerd, dat de knecht in dier voege had gesproken.

Ééne omstandigheid in de verklaring van Smits kan bevreemding wekken: wat n.l. de Witts echtgenoote kan hebben bewogen, om hem bij de deur te doen post vatten, en waarom ook 's ruwaards zoon dáár is gaan staan. De vertoogen helderen dit genoegzaam op. De beweegreden hiertoe was geweest, eensdeels, de vrees voor hetgeen iemand in 't schild kon voeren, wiens somber gelaat niet veel goeds beloofde, anderdeels, de beduchtheid, dat men een herhaling mogt beleven van hetgeen een paar onverlaten, nog zoo kort te voren, zoowel tegen den raadpensionaris, als tegen den ruwaard hadden durven bestaan.

Het is alsof men in een' doolhof verkeert. Van alles, wat Tichelaar aanvoert, is geen bevestiging te vinden, dan bij hemzelven. Hetgeen daarentegen de ruwaard verklaart, vindt grootendeels zijne bekrachtiging in de woorden der getuigen. Oudaan laat in zijn treurspel, bij het bezoek, door Jan in den kerker gebracht, den raadpensionaris op blz. 71 zeggen:

> ‘Nu wensch ik te verstaan, hoe zich de booswicht hield:’
> ‘Mij dunkt, ik had dien guit, met in zijn eigen woorden’
> ‘Te vangen, stom doen staan en 't stuk van 't prinse-moorden’
> ‘Bij hem versierd te zijn en valschelijk verdicht,’
> ‘Hem overtuigende, doen blijken als het licht.

Cornelis antwoordt hierop:

> ‘Ik heb hem, hoezeer mij het vragen werd bepaald,’
> ‘Tot tweemaal achtereen op lengens achterhaald,’
> ‘Dat hij er van verzet beteuterd in bleef steken.’

Cerisier VII, blz. 348, zegt hetzelfde: in één verhoor had de achtenswaardige, doch ongelukkige burger zijn' aanklager van twee valschheden overtuigd. Het geschrift van Oudaan is, voor zoover de historische waarheid betreft, naarmate men hierover thans nog kan oordeelen, als een naauwkeurig verhaal te beschouwen. Toch moet ik tot mijn' spijt verklaren, slechts ééne leugen van Tichelaar (zie boven blz. 2, 3, 9) te hebben kunnen opsporen. Van Wijn, *Bijvoeg. en Aanmerk.* op Wagen. XIV, blz. 78 (1799), was nog ongelukkiger. Hij had geene der beide leugens ontdekt. Ruim is het veld voor de gissing, welke de andere onwaarheid kan zijn geweest. Het is mogelijk, dat hiermede wordt gedoeld op de reden, waarom Tichelaar, volgens zijn zeggen, den ruwaard was komen spreken, òf op de mate van bekendheid tusschen den aanklager en den aangeklaagde, òf op de wijze, waarop het onderhoud was aangevangen. Ten aanzien van het laatste artikel had Tichelaar den 26sten en den 27sten Julij verklaard, dat hij, de kamer binnentredende, Cornelis de Witt goeden dag had gezegd, en, ziende dat diens arm was omwonden, hem naar zijne gezondheid

had gevraagd, iets, waarvan hij den 23sten Julij niet had gewaagd en wat streed met de getuigenis van den ruwaard.

Men is, zeide ik, als in een doolhof. Van de schuld van Cornelis de Witt is geen schijn van bewijs geleverd, dan 't ‘spoorloos onbewijs van een' booswicht’ (Oudaan, blz. 73). Het licht, dat de duisternis nog eenigermate kon verdrijven, laten niet de regters schijnen. Want van de boven genoemde getuigen hebben zij slechts den knecht en den secretaris voor zich gedaagd. De verklaringen der overigen zijn, op verzoek der gemalin van den ruwaard, onder eede afgelegd voor de overheid van Dordrecht en aan 't hof gezonden. Slechts éénmaal heeft er eene confrontatie van den aanklager en den aangeklaagde plaats gehad. Dit wijzen de stukken van Van Kinschot uit. En Oudaan zegt hetzelfde, waar hij (blz. 71) Cornelis in den mond legt:

> ‘Ik ben niet meer dan eens met hem voor 't hof verschenen.’

Alwie dus, zoo als de schrijvers van den *Hollandschen Mercurius* over 't jaar 1672, blz. 135, van het *Ontroerde Nederland*, blz. 362, en van *den Ontroerden leeuw of hist. verhaal der zaken*, *voorgevallen in den oorlog der koningen van Frankrijk en Engeland*, Amsterdam 1674, blz. 44, verhaalt, dat er verscheiden confrontatiën zijn geschied, of wie, gelijk Wicquefort, p. 163, meent, dat er in 't geheel geene confrontatie is geweest, is òf in eene dwaling vervallen, òf heeft wetens en willens de waarheid in 't gezigt geslagen. Voor 't overige heeft de confrontatie niet de minste verandering in den stand der zaak te weeg gebracht. Uit twintig artikels bestaat het verslag dier confrontatie. Steeds is de slotsom op ieder artikel: Tichelaar affirmat (bevestigt het); de ruwaard negat (ontkent het). Eenmaal voegt de laatste bij zijne ontkenning: ‘uitgenomen dat hij van eenige omstandigheden niet kan zeggen.’ Een anderen keer zegt hij, dat Tichelaar de aangehaalde woorden zelf heeft gebruikt. Een derden keer verzekert hij, dat de woorden van den barbier ‘infame leugens’ zijn, hetgeen doet zien, dat de gewezen minister Heemskerck, deze zegswijze bezigende, ze niet als eigen vinding kan vindiceren. Omtrent de zes dukatons luidt het antwoord van de Witt: ‘dat hij geen' stuiver aan geld in zijn bed heeft gehad en zulks geen zes dukatons heeft kunnen geven.’ Karakteristiek is artikel 13: dat hij Tichelaar daarop heeft aangenomen, het te doen. Hierop volgt: ‘Tichelaar affirmat, wel met woorden, maar niet met het gemoed. De ruwaard negat en zegt, dat hij het aan Tichelaar niet heeft voorgehouden en zulks, dat hij het ook niet heeft kunnen aannemen.’

Om terug te komen op den doolhof. Juist het tegendeel van hetgeen ieder onpartijdige zou hebben gedaan, meenen de leden van 't hof te moeten doen. Tegen den ruwaard bestaat, na al het gehoorde, geen grond tot kwaad vermoeden. Toch moeten zij het hebben gekoesterd.

Zij nemen hem, met voorbijgaan van den gewonen regter en met schending der privilegiën van Dordrecht, in hechtenis, sluiten hem op in de kasteleinij en laten hem later, wat als eene verzwaring werd aangemerkt, van daar naar de Gevangenpoort vervoeren. De leden van 't hof, die over de zaak zaten, heetten destijds: Adriaan Pauw, heer van Bennebroek, president; Albrecht Nierop; Willem Goes, heer van Boeckhorstenburg; Frederik van Lier, heer van Soetermeer; Cornelis Baan en Mattheus Gool. Fiskaal of procureur-generaal was Johan Ruisch, griffier Adriaan Pots. Als commissarissen uit naam van het hof traden nu en dan Nierop en Gool met den griffier op. Zes leden is een klein getal. Maar twee waren toen ter tijd - waarschijnlijk uit hoofde der vacantie, die juist was ingevallen, - afwezig, en één wilde in dit proces geen zitting nemen. Dit zegt Basnage II, p. 303 met verwijzing naar Wicqueforts *Histoire des Provinces-unies* in handschrift, boek XXI, dat nog niet is uitgegeven. Het wordt bevestigd door van Wijn *Bijvoegs. en Aanmerk.* op XIV, blz. 84. De één, die geen zitting heeft genomen, is de vader van Jakob van der Graaf. Van den 25sten Febr. 1672 tot 10 Jan. 1673 schijnt hij niet in het hof te zijn verschenen.

Ten aanzien van de zes vergenoeg ik mij voorshands met de opmerking, dat hetgeen doorgaans van de zijde der bestrijders van de de Witten wordt aangevoerd tot staving hunner onpartijdigheid in mijn oog niet veel beteekent. Men wijst er n.l. op (zie Tydeman op Bilderdijk, X, blz. 219 vlg.), dat die zes leden waren gekozen ten tijde van het staatsbestuur van Johan de Witt, dat zij dezelfden waren, die het doodvonnis over Buat en Jakob van der Graaf hadden geveld. Wat doet dit af? Zoo goed als ieder man, die als regter, lid der vroedschap of wat ook in die dagen eenigen invloed had, verkeerde in het eerstgenoemd geval. En hoe hielden zich verreweg de meesten na de omkeering van 1672? Zij voegden zich naar de gewijzigde omstandigheden. Fagel, de raadpensionaris, ging voor. Wil men aantoonen, dat de zes leden onpartijdige en billijke regters waren, dan moet men het betoog uit de stukken zelve van 't proces putten. Nog is, ten opzigte van het personeel van 't hof, te vermelden, dat Le Clerc, *Histoire des provinces-unies*, Amsterdam 1728, III, p. 301, en, waarschijnlijk in navolging van hem, Mignet, *Négociat. relatives à la succession d'Espagne*, IV, p. 62, alsmede Martin, *Hist. de France*, XIII, p. 404, slecht waren onderrigt, toen zij vermeldden, dat slechts drie leden van het hof over deze zaak zaten.

Bilderdijk legt er, in zijne *Geschiedenis des Vaderlands*, X, blz. 18 vlg., veel nadruk op, dat ‘de ruwaard het in twijfel hangend vermoeden tegen zich deed overhellen door zichzelven *in facto illicito* (in eene ongeoorloofde daad) te stellen en eene *conscientia parricidii animo praesumpti* (bewustheid van voorgenomen vorstenmoord, die met vadermoord gelijk gesteld wordt) te bekennen, hetgeen zijn ongeluk

was.’ Hij gelooft, dat des ruwaards verklaring, dat er, hoe bewimpeld dan ook, in die mate gesproken was van een' aanslag, dat hij zich had verpligt geacht, er van te reppen tot den secretaris van Dordrecht, de zwaarte van 't vermoeden tegen hem vergrootte. 't Is mogelijk; doch de vraag kwam, zou ik denken, voor den ruwaard hierop neer, wat is de waarheid, niet hoe hij zich kon dekken. En dat er, op hoe ingewikkelde wijze ook, in 't onderhoud werd gewaagd van zulk een' aanslag, dit is immers het eenigste, dat, als vaststaande, uit de getuigenis van Cornelis de Witt en van diens getuigen à décharge voortspruit. Wat Bilderdijk er verder bij verhaalt, dat de Witt, om zich te verontschuldigen, voorgaf, aan iemand in Piershil te hebben geschreven, ten einde de zaak aan 't geregt aldaar aan te geven, en dat hiervan geen bewijs van te verkrijgen was geweest, - van dit alles is mij geen spoor voorgekomen.

Ten einde de zaak in haar geheel te overzien, is het noodig, Tichelaar nog een oogenblik te vergezellen na het bezoek, op den 8sten Julij bij den ruwaard gebracht. Volgens zijne eigen verklaring van den 23sten Julij 1672 was hij den 9den van Dordrecht naar huis wedergekeerd, hier drie of vier dagen gebleven en vervolgens naar Rotterdam gegaan. Dáár twee of drie dagen, of wel een' dag en nacht, hebbende vertoefd, omdat hij de koorts kreeg, was hij naar Schoonhoven vertrokken, waar Zijne Hoogheid, naar hij meende, zich bevond. Toen dit bleek niet zóó te zijn, had hij zich naar het leger begeven. Maar ook in de legerplaats mogt hij den prins, die naar den Haag was getogen, geenszins aantreffen. Uit dien hoofde had hij den 21sten Julij zijne aangifte aan 's prinsen eersten hofmeester gedaan. Met dien hofmeester was hij den 22sten Julij naar den Haag gegaan. Den 23sten, in den morgen, waren zij er aangekomen. Den prins zelven had hij niet gesproken, maar was slechts in de voorkamer Zijner Hoogheid geweest. Den 13den Augustus leverde Tichelaar nog een toevoegsel tot het eerst gezegde. Dit kwam hierop neer, dat hij, naar hij meende, drie nachten in 't leger was geweest en één' nacht, eer hij het den hofmeester had bekend gemaakt. Het lang dralen was geschied, omdat hij het liefst in persoon aan Zijne Hoogheid had aangegeven. Geheel en al overeenkomstig met de eerste verklaring was voorzeker het antwoord niet, dat de barbier den 11den Augustus gaf op de vraag: ‘Waarom hij eerst naar huis ging en niet aanstonds naar 't leger?’ Het luidde aldus: ‘Zegt, dat hij Zaturdag en Zondag is te huis gebleven, om zijn' winkel en een' zieke waar te nemen, en dat hij niet wist, hoe hij het 't best zou openbaren, alzoo hij er over bekommerd was, en dat d'een en d'ander groote personnagies waren, en dat de ruwaard hem gedreigd had, hem te willen laten doodschieten, indien het minste er van openbaar werd.’ Eveneens heerschte er omtrent zijn verblijf te Rotterdam tegenspraak in 't geen hij zelf zeide. Eerst beweerde hij er twee à drie dagen, toen een'

dag en nacht te hebben vertoefd. Doch ook deze afwijkingen hebben de regters niet genoopt, hem voor een' lasteraar te houden.

Uit Tichelaars verweerschrift blijkt nader, dat de bedoelde hofmeester des prinsen de heer van Albrantswaart was en dat hij zijne aangifte, behalve aan dezen, ook aan den heer van Zuilenstein heeft gedaan. Met den heer van Albrantswaart was Tichelaar het intusschen eens geworden, dat hij, Tichelaar, vermits men met één zegsman niet kon volstaan, ten einde een tweeden te bekomen, zich, in gezelschap van nog iemand, wederom bij den ruwaard zou vervoegen. Tevens zou hij de Witt dan aanbieden, met de hulp van dien tweeden het feit te willen voltrekken. In 't zelfde verweerschrift had Tichelaar vroeger gezegd, dat hij, bij zijn gesprek met den ruwaard, op de zwarigheid had gedrukt, om zulk eene daad alleen te verrigten, en dat hij om den bijstand van nog één persoon had gevraagd. Dit had de ruwaard echter ten eenen male van de hand gewezen. In de verklaring, voor het hof afgelegd, komt geen woord hiervan voor. En den 11^{den} Augustus getuigde Tichelaar, dat de Witt hem verboden had, weder te komen, daar dit ligt kwaad vermoeden kon wekken. Hoe het zij, de nakomelingschap, thans tot op zekere hoogte verpligt in het duister rond te tasten, mag het betreuren, dat aan de onderlinge afspraak van den heer van Albrantswaart met den barbier geen gevolg is gegeven.

Gesteld, dat men veler overtuiging deelt, dat de ruwaard even weinig deel had aan het opzet of er even weinig aan had gedacht, als een der lezers van dit stuk, dan rijst de vraag op: wat kan Tichelaar er toe hebben geleid, om zulk een' voorslag aan Cornelis de Witt te doen? Het antwoord is niet gemakkelijk te geven. Zooveel schijnt zeker, dat hij niet uit persoonlijken wrok, noch uit eigen beweging kan hebben gehandeld.

Men vat niet, hoe hij zulk een' wrok kon hebben tegen iemand, dien hij eigenlijk niet kende en die hem nimmer eenig leed had gedaan. De vonnissen toch, waarover hij zich beklaagde, waren niet door den ruwaard in persoon over hem geveld, daar deze steeds vreemd was gebleven aan al die regtsgedingen. Is dus de voorslag van Tichelaar uitgegaan, dan moet men aan eene zekere berekening bij den man denken. Van der Hoeven begint zijn een-en-twintigste hoofdstuk met de mededeeling, dat Tichelaar ‘te dier tijd een groot boezemvriend was van den kerkdijken heer Goethals te Delft.’ Om 't gewigt dezer woorden goed te doorgronden, moet men de rol nagaan, welke de predikanten in schier alle steden bij de geweldige omkeering speelden.

Van dien Goethals, het is waar, is niet veel bekend. Maar indien hij dezelfde is, van wien de ‘Gedenkwaardige stukken’ (zie beneden blz. 487) een paar gezegden behelzen, dan kan hij zeer wel een medewerker tot den ondergang van het beroemde tweetal zijn geweest.

Hetgeen dáár van een' Goethals wordt verhaald, is n.l. dit. In 1654 waren drie predikanten bijeen, van welke hij een was. Terwijl zij tezamen spraken, stelde Goethals de vraag voor ‘of een Christen niet met een goed gemoed zulk een kwaad instrument, als Jan de Witt, den hals zou mogen breken.’ Een ander maal was hij in gezelschap met Tichelaar en den griffier Spronssen. Tichelaar sprak van de heeren de Witt en bracht zichzelf zóó in de war, dat men kon bemerken, dat hij loog. Spronssen werd boos en voerde hem te gemoet, dat zijne woorden zichzelve weerlegden. Goethals daarentegen zocht hem te verschoonen, zeggende: ‘de man heeft niet gestudeerd; hij kan zijne rede niet juist beleggen.’

Teregt wijzen 's ruwaards vrienden in hunne Vertoogen hierop, dat, indien, zooals 't geval was, er vier personen hadden kunnen wezen, die, alleen om den haat des volks te bevredigen, den raadpensionaris het leven poogden te benemen, het niet zoo geheel vreemd kon zijn, te vermoeden, dat een man, als Tichelaar, deze wijze van doen beproefde, om den ruwaard in 't verderf te storten. Een dergelijk denkbeeld heeft Basnage II, p. 304. Hij acht het waarschijnlijk, dat een booswicht als Tichelaar, door de vijanden van den ruwaard gehuurd, ten einde hem in 't ongeluk te storten, hem, om hem te verraden, den voorslag deed en, toen deze werd verworpen, een ander net spon, waarin hij hem kon vangen. Dit denkbeeld ontwikkelende, zegt de schrijver, geraakt men tot de opheldering van hetgeen duister is in de zaak en brengt men de verschillende omstandigheden in behoorlijken zamenhang. De vrienden van de Witt voegen er bij, dat, behalve deze hoofdreden, ook de win- of baatzucht kan hebben medegewerkt. Dat de baatzucht moet worden medegerekend, bewijst, behalve het vroeger aangevoerde, eene opteekening in de ‘Gedenkwaardige stukken.’ Na den dood der de Witten kwam aan 't huis van Johan de Witt een deurwaarder, om de rekening te brengen der kosten van 't proces van den ruwaard. Zij bedroeg omstreeks 1400 gl. Een paar dagen later vroeg hij ze, op last van 't hof, terug. Weder een paar dagen daarna bracht hij eene andere, met 500 gl. verhoogd. De reden dezer verandering was, zeide men, omdat Tichelaar niet tevreden was met het loon, dat hij had ontvangen, en niet had opgehouden, de heeren van 't hof zoo lang te bedreigen, totdat zij aan zijn verlangen hadden voldaan. De zegsman is van den Bosch, die, is hij geen andere, dan L. van den Bosch of Sylvius, wanneer hij zulke dingen van zijn' cliënt, Tichelaar, verhaalt, van niemand tegenspraak heeft te verwachten.

Het is in allen gevalle maar al te waar, dat men zich bijna geen denkbeeld kan vormen van den volkshaat, die tegen de de Witten moet hebben bestaan. Het ligt intusschen te ver van mijn onderwerp, de bewijzen dezer bewering te leveren. Doch wie slechts Wicquefort inziet, kan eenig begrip krijgen van den onbeschaamden las-

ter, waaraan men ten aanzien van die beide getrouwe dienaren der Republiek bot vierde, en van de groote mate geloof, welke aan dien laster werd gehecht. Overweegt men nu, welk een eerloos man Tichelaar was, hoe vertrouwd hij was met lage streken, hoe lang hij met zijne aangifte draalde en welke tegenstrijdigheden en onwaarschijnlijkheden die getuigenis behelsde, dan is er, alles tezamengenomen, meer grond om het er voor te houden, dat hij zich er toe heeft geleend, het werktuig tot den val der gebroeders te zijn, dan om den ruwaard als schuldig aan te merken aan 't misdrijf, waarvan hij werd beticht.

Men behoort, naar ik meen, veel gewigt te hechten aan de derde der genoemde omstandigheden. Terwijl Tichelaar in den waan zegt te zijn geweest, dat meer dan dertig heeren hetzelfde voornemen hadden, als hij den ruwaard toeschreef, wat hij voorgaf van dezen te hebben gehoord, laat hij bijna veertien dagen verloopen, eer hij iemand in kennis stelt van datgene, waarmede hij zoo vervuld heet te zijn. Zeer juist is de opmerking der reeds dikwijls aangehaalde adressanten, dat hij zoo doende Zijne Hoogheid langer dan acht dagen in levensgevaar heeft gelaten. En niet ongegrond is hunne gissing, dat zijn dralen hieruit kan zijn voortgesproten, dat, vermits het gesprek met den ruwaard niet naar wensch was uitgevallen, hij, Tichelaar, heeft geweifeld, wat verder te doen. De boven opgemaakte lijst der onwaarheden en onwaarschijnlijkheden, waarvoor de barbier niet is teruggedeinsd, kan nog met ééne worden vermeerderd. In strijd met hetgeen den hoorder boven is voorgekomen, verhaalt hij in het geschrift, ter zijner verdediging opgesteld, dat de gemalin van den ruwaard hem heeft uitgelaten.

Er is nog iets, dat aanleiding geeft tot de meening, dat Tichelaar moet zijn opgeruid, omgekocht of overgehaald tot zijn afschuwelijk bedrijf. Het treurspel van Oudaan, in April 1673 te boek gesteld, gaat van deze veronderstelling uit. Het eerste bedrijf voert den heer van Zuilestein in, sprekende met Willem van Nassau, heer van Odyk, een' zoon van een natuurlijken zoon van prins Maurits. Zuilestein vangt aldus aan:

> ‘Ik voel de vrees, nu 't stuk beraamd is en aan 't rijpen,’
> ‘Mij nader om het hart en veel benaauwder nijpen.’

Odyk stelt hem gerust en verzekert hem, dat de gebroeders den dans niet kunnen ontspringen.

Hoewel ik nu geenszins zoo ver wil gaan, om, met Oudaan in de hand, te beweren, dat er eene zamenspanning heeft bestaan, welker gehoorzame dienaar Tichelaar is geweest, zijn er toch te veel zijdelingsche aanwijzingen, dan dat men, bij den val der de Witten, het denkbeeld van een complot kan verwerpen. En hier zij men er inzonderheid aan indachtig, hoezeer Oudaan van stap tot stap de baan volgt,

waarvan het betreden tot de kennis voert, die wij thans van 't noodlottig uiteinde der de Witten hebben. Als een uit vele dier indirecte bewijzen zij men voorshands tevreden met iets, dat Wagenaar XIV, blz. 157 vlg. verhaalt en dat Tichelaar van nabij betreft.

Terwijl men later, den 20sten Augustus, bezig was, op de Voorpoort den ruwaard zijn vonnis voor te lezen, hield een der regters, Nierop, in een' hoek van 't vertrek een gesprek met Tichelaar. Hij fluisterde evenwel niet zoo zacht, of een der klerken van den fiskaal Ruisch hoorde het. En wat hij hoorde, deelde hij later aan anderen mede. Het was dit: de ruwaard zou worden gebannen, en Nierop had het niet verder kunnen brengen. Nu moest Tichelaar het volk ophitsen en zeggen, dat het in vrijheid stellen van hemzelven ten bewijze strekte van de waarheid zijner aanklagt. De bron, waarop Wagenaar zich hier beroept, is een handschrift, getiteld: ‘Omstandig verhaal van den moord der de Witten.’ Aan dezelfde bron ontleent hij ook in de volgende bladzijden allerlei bijzonderheden, die door niemand worden betwijfeld.

Elders, blz. 151, lascht dezelfde Wagenaar deze veelbeteekenende opmerking in: ‘Het bleek hoe langer hoe duidelijker, dat het hof bedekte redenen had of meende te hebben, om streng met den ruwaard te handelen.’ Wil men - wat men zoo lang mogelijk moet vermijden - niet aan geheime wenken, van hooger hand gegeven, denken, dan kan dit niet anders beduiden, dan dat het hof in den loop van 't proces termen vond, die het in zijn eigen oog tot dergelijke handelwijze verpligtten. En wat dit kan zijn geweest, valt niet moeijelijk uit te maken.

Blijkbaar brengen de regters Tichelaars verklaring in naauw verband tot hetgeen den 29sten(*) Junij te Dordrecht was geschied. Zij doen dit naar aanleiding van Tichelaars eerste verklaring, volgens welke de ruwaard, het voorstel tot den moord doende, was uitgegaan van den dwang, hem op dien dag aangedaan. De zaak zelve is bekend. Ziek te bed liggende, had de ruwaard eerst geweigerd de acte van herroeping van 't eeuwig edict te onderteekenen, doch eindelijk toegegeven. Zij, die zich tot hem begaven en zijn hardnekkigen tegenstand overwonnen, waren de secretaris Muis en een kapitein der schutterij, Gijsbert Jansz. Hogerwerf geheeten. Het voorval moet het hof zeer belangrijk zijn toegeschenen. Den 2den Augustus ondervragen zij Muis en Hogerwerf alleen over dit punt, den 4den den ruwaard, den 17den Muis en Hogerwerf nogmaals. Eindelijk heeft er op denzelfden 17den Augustus eene confrontatie dezer drie personen plaats. Bij deze verhooren en confrontatie kwam op nieuw een punt aan den dag, waarover de getuigenissen onder elkander verschilden. Muis en Hogerwerf verzekerden, dat de ruwaard had gezegd, dat hij liever zou zien, dat de ka-

(*) Niet den 19den, zooals op blz. 24 van de verhooren bij Kinschot staat.

pitein hem doorstak, dan dat hij teekende; dat de kapitein hierop had geantwoord, dat hij daarom niet was gekomen; dat de ruwaard hierop had laten volgen: ‘roep dan eenige roffianen of onverlaten van de straat en laat die het doen.’ Van dit alles ontkende de ruwaard het laatste gezegde. Hij had slechts gezegd: ‘ik heb liever, dat gij mij doorsteekt, dan dat het canaille mij met steenen doodt.’

Op de confrontatie van den 17^{den} Augustus volgde den 19^{den} de beruchte pijniging. Voorwaar reeds bewijs genoeg van de innige betrekking, die er, volgens de regters, tusschen het tooneel van den 29sten Junij en de zaak in processe bestond. Over die pijniging was den 15^{den} ernstig beraadslaagd. Nierop opperde toen het eerst de meening, dat er aanwijzingen genoeg waren, om den ruwaard scherper te onderzoeken. Goes en Gool waren van 't zelfde gevoelen. Lier aarzelde: hij wilde Muis en Hogerwerf nader ontboden en tegenover den ruwaard gesteld hebben. De beide andere leden, de president en inzonderheid Baan, waren tegen de pijniging. De laatste voerde aan, dat men Tichelaar niet als een getuige, maar als een' aanbrenger had te beschouwen en dat hem hierom geen geloof kon worden geschonken. Hij laat hierop, volgens Kinschot, deze woorden volgen: ‘Inimicitia infamis condemnatur injuriarum;’ om een groot delict aangesproken; ‘judex idem, et testis nulla verisimilitudo.’ De zin dezer woorden moet ongeveer deze zijn. De vijandelijke taal van een' eerlooze verdient gevonnisd te worden als hoon; Tichelaar moest zelf nog wegens een ergerlijk misdrijf te regt staan; Cornelis de Witt was zelf regter (en behoorde daarom minder spoedig verdacht te worden); schijn van waarheid van 't geen Tichelaar, als getuige, had gezegd, was er volstrekt niet. Ten laatste zette Baan uiteen, dat, eer men tot de pijniging van den ruwaard kon overgaan, men dit middel om achter de waarheid te komen op Tichelaar moest toepassen. De president was in allen gevalle van meening, dat men de beslissing tot ‘morgen’ behoorde uit te stellen.

Op de laatste bladzijde der stukken van van Kinschot komt deze beraadslaging voor. Op het zoo even aangehaald gezegde van den president laat de schrijver der stukken deze woorden volgen: ‘'t welk bij nader omvraag anders is verstaan. Ergo de torture met eene stem overgehaald.’ Van Lier heeft dus den doorslag gegeven. Het afschrift der beraadslaging leert ons alzoo, dat reeds den 15^{den} tot de pijniging was besloten en dat het verhoor en de confrontatie van den 17^{den}, waardoor trouwens ook niets nieuws aan 't licht kwam, er geen' invloed meer op hebben gehad. Reeds van Wijn (Bijvoegs. en Aanmerk. op XIV, blz. 77) wist, dat ‘de kleine meerderheid, zoo als zeker genoeg schijnt (zegt hij), tot haar besluit werd bewogen’ door hetgeen den 29sten Junij te Dordrecht was gebeurd. Het was gebleken, voegt hij er bij, dat de ruwaard met tegenzin en gedwongen de acte had geteekend. Naar de meening van van Wijn heeft nu de meerderheid

op deze wijze geredeneerd: Hetgeen thans daaromtrent bleek, was te vergelijken met datgene, wat de ruwaard, volgens Tichelaar, omtrent die onderteekening had geuit. Vermits die voorstelling met de wijze van onderteekenen strookte, kon de ruwaard wel in dier voege hebben gesproken, en uit ontevredenheid over dat teekenen den bewusten voorslag hebben gedaan. Het ombrengen van den man, wiens verheffing hij zoo lang had tegengegaan, ware dan de wraak geweest voor de gedwongen teekening. Dat de andere leden van 't hof hiertegen inbrachten, dat Tichelaar, zooals ieder, reeds lang vóór den 8sten Julij bekend moest zijn geweest met het tooneel van den 29sten Junij, baatte niet. Intusschen is van Wijns gevolgtrekking verre te verkiezen boven het gevoelen van Tydeman, (Bilderdijk X, blz. 223), die meent, dat het hof tot de pijniging zal hebben besloten, vermits ‘Tichelaar minder vacilleerde en variëerde, dan de ruwaard,’ iets, dat geheel uit de lucht is gegrepen.

Bilderdijk, X, blz. 20 vlg. draagt het zoo voor, alsof de procureur-generaal het initiatief nam van het pijnigen. De stukken toonen dit niet. Hij verdiept zich vervolgens in eene breede en geleerde uitweiding over de pijniging in 't algemeen, om tot de slotsom te geraken, dat zij thans slechts plaats greep als middel om schrik te verwekken en bij gevolg maar in ligten graad werd toegepast(*). Zooals men weet, luidt het gewone verhaal geheel anders. Is dit waar, dan heeft de pijniging drie en een half uur geduurd en doorliep zij alle graden, weshalve zij zeer hevig was. De bijzonderheden dezer akelige plegtigheid wil ik aan de gevoeligheid mijner lezers onthouden. Doch met eenigen nadruk moet ik er op wijzen, dat dit gewone verhaal onweerlegbaar schijnt. Het steunt op eene verzameling van stukken, rakende den val der de Witten, door Gerard Brand bijeengebracht en door een' liefhebber, wien zij in handen waren gekomen, uitgegeven. Zij heeft ten titel: *Gedenkwaardige stukken* en moet dienen tot opheldering van Oudaans treurspel. Zij is van Wagenaars geschiedenis dier dagen de hoofdbron: om de andere bladzijde haalt hij ze aan. Men zal zich er niet over verwonderen, dat Oudaans voorstelling der pijniging, Cornelis de Witt bij Jans bezoek op de Gevangenpoort in den mond gelegd, geheel overeenkomt met die Gedenkwaardige stukken.

Ééne dwaling van Bilderdijk schijnt Tydeman niet te hebben opgemerkt. Zij is, dat hij voor waar houdt, wat de adressanten, die ten behoeve van den ruwaard opkomen, zeggen, dat n.l. Tichelaar had aangeboden, zichzelven tegen den beschuldigde te laten pijnigen, hoewel Tichelaar zelf het ontkent en Wagenaar het niet vermeldt zonder het bijvoegsel ‘zoo geloofd wordt.’ Nog zegt Bilderdijk, dat Cornelis

(*) Ik ga met stilzwijgen voorbij de gronden, die volgens den graaf van Rhoon, een' staatsman en tijdgenoot van O.Z. van Haren, ter regtvaardiging van de pijniging verstrekken. Zij zijn te vinden bij Bilderdijk, X, blz. 248, doch kunnen, na al hetgeen men nu weet, geacht worden, in het niet te zijn verzonken.

de Witt op de pijnbank de woorden ‘hic murus aheneus esto,’ weleer bij eene soortgelijke gelegenheid door Hogerbeets geuit, zal hebben gebezigd. Ieder weet, dat de ruwaard, naar 't gewone verhaal, in plaats daarvan zijnen regters de bekende verzen van Horatius: ‘Justum et tenacem propositi virum,’ enz. zal hebben voorgehouden. Wagenaar en vele anderen berigten dit; maar van welken tijdgenoot het vrij algemeen verspreid verhaal afkomstig is, is mij niet gebleken. Emanuel van der Hoeven (zie blz. 475) II, blz. 358 spreekt er slechts ter loops van, zonder de verzen zelve aan te halen. Volgens Oudaan in *de Aanmerk. op de beschuldig. van L. van den Bos*, gedrukt achter de uitgave van den broedermoord bij Smith, blz. 43 vlg., had de ruwaard deze woorden menigmaal gedurende zijne gevangenschap in den mond. En na de pijniging haalde hij, zegt Oudaan terzelfder plaats, de woorden aan, vroeger door Hogerbeets gebruikt.

Ik kan nog niet van de pijniging afstappen. Met verbazing las ik in het ‘Ontroerd Nederland’ (zie blz. 475), het werk van iemand, die de gebeurtenissen van 1672 heeft beleefd, dat ‘men niet te weten kan komen, of de ruwaard met de pijnbank slechts gedreigd is, dan wel inderdaad gepijnigd.’ Zoo het laatste waar is, voegt de schrijver er bij, is 't onzeker, of de pijniging zwaar of ligt is geweest. Deze twijfel spruit uit een tweeledige verklaring van den scherpregter voort, die het afschuwelijk werk heeft verrigt. Eerst vertelde hij, dat hij den ruwaard zwaar had gepijnigd, zie de Gedenkwaardige stukken, blz. 3, noot *c.* Doch een zeker heer verbood hem, dit weder te zeggen. Hierop had hij verklaard, dat de pijniging zoo weinig te beteekenen had gehad, dat hij ze voor een glas wijn, gelijk dezelfde bron vermeldt, of voor een halven rijksdaalder, zooals het ‘Ontroerd Nederland’ zegt, wel wilde doorstaan. Maar nu komt de tegenstelling. In zijne ‘Aanmerk. op van den Bos’ berigt Oudaan, dat de scherpregter betuigd heeft, voor vele duizenden guldens zelf zoodanige pijn niet te willen lijden. En hierbij is het volgende te voegen. Eenige maanden na 't volbrengen zijner onmenschelijke taak werd de scherpregter ziek en overleed. Kort vóór zijn overlijden schreef hij een' brief aan de weduwe van den ruwaard, die bewaard is gebleven en o.a. is te vinden in de ‘Gedenkwaardige stukken’ en achter Oudaans treurspel. In een kort woord, op den brief volgende, wordt in 't laatstgenoemd boek verhaald, dat de echtgenoote van den scherpregter den brief in Mei 1673 aan de weduwe van Cornelis de Witt te Rotterdam heeft ter hand gesteld. Bilderdijk, X, blz. 215, 216 spot met den brief. Doch Wagenaar, XIV, blz. 155 ziet hem voor echt aan; Basnage II, p. 305 wijst er op, dat deze getuigenis, als zijnde afgelegd geheel uit eigen beweging en na den dood van den ruwaard, volstrekt geen wantrouwen verdient, en van Wijn, *Bijvoegs. en Aanmerk.* op XIV, blz. 82, verklaart ‘het oorspronkelijke stuk, voor welks echtheid geene reden van twijfel is, zelf te hebben gezien.’ In dien brief

betuigt de scherpregter er zijn leedwezen over, dat hij den ruwaard zoo hevig heeft gekweld, en verzekert ten stelligste, dat dit het geval is geweest. De brief is daarom ook merkwaardig, omdat hij ten overvloede bevestigt, dat Cornelis de Witt, op 't stuk zijner onschuld, onverzettelijk is gebleven.

Veel is er, dat doet denken, dat de regters partijdig zijn geweest. Na Cornelis te hebben laten verhalen, dat hij Tichelaar tweemaal van onwaarheid heeft overtuigd, legt Oudaan hem deze woorden in den mond:

> ‘Tot tweemaal achtereen op leugens achterhaald,
> Dat hij er van verzet beteuterd in bleef steken,
> Doch 't geen de heeren zelf terstond met tusschenspreken
> Verbloemden, dies ik mij op hun gemoed beriep.

en vervolgens:

> D'een lachte, d'ander zweeg en keerde mij den nek,
> Een derde schaamrood trok de schoud'ren met een' trek,
> Die zijn verlegenheid en nooddwang dede kennen.’

Of is men niet geregtigd, zich er over te verwonderen, dat de regters tot het pijnigen zijn overgegaan? Zij vergaten, dat alle waarheid bestaat in den mond van twee of drie getuigen. Er was geen bewijs van 't bestaan van een plan tot het doen van een' aanslag op het leven van den prins. Zeer gegrond is eene opmerking van Basnage II, p. 304. De ruwaard, zegt hij, nam te veel en te weinig voorzorgen. Van de ééne zijde waarschuwde hij de overheid van Dordrecht, hetgeen overbodig was, indien Tichelaar zich had vergenoegd in algemeene bewoordingen te gewagen van den dienst, dien hij aan den Staat wilde bewijzen. Van den anderen kant, indien de heelmeester duidelijk genoeg had gesproken, om er het booze voornemen uit af te leiden, verzuimde de ruwaard, gebruik te maken van een voorbehoedmiddel, dat hem ten volle zou hebben geregtvaardigd. Hij had er voor behooren te zorgen, dat het berigt van den aanslag ter kennis van den prins zelven werd gebracht. Aan dit verzuim schrijft Basnage zeer menschkundig de weifeling toe, die de ruwaard bij sommige verhooren aan den dag legde. Intusschen zal niemand beweren, dat dit weifelen van dien aard was, dat het pijnigen daardoor werd gewettigd. Welk een geringe meerderheid was er ook maar voor. Het heeft mij dan ook zeer getroffen, dat le Clerc III, p. 302 onomwonden de schuld van 't pijnigen aan een' aanzienlijk heer geeft. Een man van gezag, zegt hij, onontbeerlijk voor den prins, liet deze wreedheden bedrijven, om Cornelis de Witt eenig woord af te persen, dat kon doen gelooven, dat men, de heeren de Witt om hals brengende, hun slechts hun verdiend loon gaf. Zonder omwegen verklaart dezelfde schrij-

ver, dat de geheele intrigue tegen de gebroeders het werk van iemand was, die veel invloed op den prins had en die, zonder zich om de eer of het belang van dien vorst te bekreunen, zijne eigen magt en den naam van den stadhouder misbruikte.

In den aanhef noemde ik de getuigenis, door den schout van Piershil voor den hove afgelegd, uitermate belangrijk. De reden is deze. Zijn antwoord, op het 8ste artikel, hem den 4den Augustus voorgehouden, luidt aldus: ‘Zegt dat Tichelaar zijn kost heeft gekocht bij een dochter te Piershil, zijnde een lidmaat van de gereformeerde kerk, en dat de gemeene man omtrent die zaak niet de beste suspicie had en dat hij omtrent drie weken met het voorzegde vrouwmensch en met nog een ander man en vrouwspersoon in 't leger is geweest; dat hij verwonderd is, waar hij het geld van daan haalt, dewijl hij een geruimen tijd niet veel op zijn winkel heeft gepast.’ En toch voedden de regters geen argwaan tegen den braven man.

Zonder voorbeeld is ook de verdere gedragslijn der regters. Nog eer zij aanwezig zijn, moet de scherpregter een' aanvang maken met het pijnigen. Toen de kwelling haar hoogste toppunt had bereikt, traden zij binnen, niets anders roepende dan: ‘beken, beken.’ Wel verre van dit te doen, heeft de ruwaard hun verweten, dat zijzelve van zijne onschuld overtuigd waren, hen tevens voor Gods vierschaar dagende. Gelijk de logen in deze wereld vat op alles heeft, zoo ook hier. Hoe zeker het moge zijn, indien iets zeker is, dat Cornelis de Witt op de pijnbank standvastig is gebleven, één schrijver is er, die het tegendeel vermeldt. Het is die, welke de *Missive of pertinent verhaal van 't geen zich in 's Gravenhage heeft toegedragen omtrent den dood*, enz. heeft opgesteld. Met een paar woorden deelt hij mede, dat Cornelis de Witt had beleden, dat de aanklagt waarheid behelsde.

Even vóór de pijniging treedt weder ‘een zeker heer’ op, een van die onzigtbare wezens, die den draad telkens in beweging schijnen te brengen. Bij van der Hoeven, II, blz. 357 leest men, dat de pijniging op den 19den Augustus onmiddellijk werd voorafgegaan door een verhoor van den ruwaard tegen den barbier. Dit is verkeerd. Wel kan gebeurd zijn, wat hij er bij voegt, dat een zeker heer Tichelaar toen naar de glazen trok en hem toevoegde, dat, vermits hij zoo laf was van door de mand te druipen, de heeren den ruwaard thans niet den kop voor de voeten konden leggen en het, zoo deze op de pijnbank niet bekende, nu maar met verbanning zou afloopen. Hetzelfde zeggen anderen, b.v. Kok, *Vaderl. Woordenb.*, XXXII, blz. 337, in eenigzins andere woorden.

‘Het hof, geene belijdenis uit den ruwaard hebbende kunnen trekken en echter besloten hebbende, hem te veroordeelen, wist niet, welke misdaad men in zijne sententie zou doen stellen.’ Beter, dan met deze woorden van Wagenaar kan men de zaak niet uitdrukken, want voor ieder, die de geheele aangelegenheid van 't begin tot het einde

met open oog en onbevangen had gevolgd, kon de slotsom geene andere zijn, dan vrijspreken(*). Een paar tijdgenooten van Cornelis de Witt geven hetzelfde als Wagenaar te verstaan, doch durven het niet zoo duidelijk zeggen. Een van hen, Valkenier, die zijn boek aan Willem III heeft opgedragen, laat zich (I, blz. 764) aldus hooren: ‘De formaliteit en essentieele requisiten der sententie, dewelke wij als een gewijsde van 't edele hof van justitie met alle eerbiedigheid opnemen, zullen wij om redenen voorbijgaan.’ De tweede, van der Hoeven, II, blz. 359, zegt: ‘ofschoon ik mij eenigzins in 't voordeel van den beschuldigde heb geuit, laat ik de reden van 't vonnis aan de heeren regters, dewijl ik gansch niet wil treden in de geheimen van mijne hooge overigheid, als te veel ontzag en liefde voor dezelve hebbende, om mij met zaken te bemoeijen, daar een ingezetene in 't minst niet toe bevoegd is.’ Is Valkenier een aanhanger van 't huis van Oranje, van der Hoeven verklaart (blz. 300), geen verweerschrift voor de twee doorluchtige heeren te hebben willen maken, als daartoe geene reden hebbende, dewijl hij hen nimmer had gekend, noch aan hen was vermaagschapt, noch immer eenige de minste beleefdheid of gunst van hen had genoten.

Van de overwegingen der regters is zoo goed als niets bekend. Een verslag eener raadpleging der leden van 't hof over het te vellen vonnis treft men niet in de verhooren aan. Te meer is het te betreuren, dat men te vergeefs moeite heeft gedaan, om het *secreetboek* te ontdekken, hetwelk het hof over dit proces moet hebben gehouden, zoo als van Wijn in de *Nalezingen* (1801), II, blz. 228 mededeelt. Desniettegenstaande uit Bilderdijk X, blz. 22 zich zeer beslissend: ‘'t Sprak vanzelf, dat, na het vruchteloos afloopen der geadjudiceerde territie, de fiscaal geen' eisch kon doen: hij lei eenvoudig de stukken, die hij tegen den beschuldigde had, over en verklaarde, zich ter discretie van den hove te refereren. Daar was dus geen questie van eisch te adjudiceren of te ontzeggen; maar het geheele proces verviel ten aanzien van 't punt der betichting. Doch in dit proces had zich een ander delict opgedaan, zonder beschuldiging, en waarover hij niet in verhoor getogen was, te weten *kennisdraging van een voorstel tot prinsenmoord*, zonder het te openbaren, hetgeen niet alleen een misdaad was, maar te zwaarder in den persoon van een magistraatspersoon en hoofd van justitie, als de ruwaard, die vooral verbonden was daarvan aan het hof van justitie kennis te geven, en met dit niet te doen zijn plicht op een verregaande wijs jegens 's lands hoogheid en 't hof overtreden had. En dit delict niet voor het hof gebracht door den fiscaal, maar in en door 't gehouden proces een *notorium* bij den hove geworden,

(*) Nog in 't zelfde jaar, 1672, had het hof van Holland eene gelijke aanklagt te beoordeelen. Een baljuw uit de meijerij van 's Hertogenbosch en neef van Jan de Witt werd door zijn' koetsier van 't zelfde opzet beticht, als Cornelis de Witt door Tichelaar. Doch de koetsier, niet zoo sluw als de barbier, werd voor lasteraar verklaard, en de baljuw vrijgesproken. Zie BASNAGE, II, p. 320.

begreep men als zoodanig *ex potestate et officio curiae* (volgens macht en plicht van den hove) te moeten straffen *poenâ extraordinaria* (een buitengewone straf.)'

Het zou wel kunnen zijn, dat de praktizijn den geschiedvorscher hier parten heeft gespeeld. Wederom vraag ik: vanwaar weet Bilderdijk dit alles? Hetzelfde zeg ik ten aanzien van hetgeen OUDAAN, blz. 74, aan Jan de Witt in den mond legt, dat de bank der regters, drie aan drie, verdeeld, onzeker blijft, hoe 't vonnis zich wil uiten met of tot ballingschap, of sterven te besluiten. Doch Oudaan kon het althans vernomen hebben, en uit de beraadslaging over de pijniging laat zich afleiden, dat eene dergelijke splitsing der gevoelens bij de regters zeer denkbaar is. Hoe dit zij, slechts het volgende is zeker: 1°. dat, gelijk Wicquefort, p. 153, zegt, het hof Cornelis de Witt, bij gebreke van bekentenis, krachtens 's lands wetten niet ter dood kon veroordeelen; 2°. dat VAN WIJN, die echte en gelijktijdige schriften, door Wagenaar niet ingezien, heeft geraadpleegd, slechts dit kan aanvoeren, dat de griffier Pots het hof heeft opmerkzaam gemaakt op drie vonnissen, houdende ballingschap, die het in den loop der 17de eeuw had gewezen, waarin van geene misdaad werd gewag gemaakt. (*Bijvoegs.* enz. op XIV, 83.(*). Waarschijnlijk is het, dat, gelijk de prins (van Wijn, *Bijvoegs.* enz. op XIV, blz. 73) werd gekend in 't besluit van 't hof om de zaak aan zich te houden en ze niet naar den dagelijkschen regter te verzenden, hij eveneens in de beslissing over den afloop niet zal zijn voorbijgegaan. In deze meening versterkt mij eene plaats uit het *Historisch verhaal* van B. Costerus, in 1672 secretaris der stad Woerden, 3de druk, 1737, blz. 230. 'Op den 7den Augusti, schrijft hij, zijnde Zondag, werd binnen Woerden gediscoureerd, als dat de heer ruwaard van Putten meer en meer in zijne detentie werd gegraveerd en dat aan den prins van Oranje al de importantste affaires werden gedefereerd.'

Het vonnis werd den 20sten Augustus opgemaakt, of liever, op dien dag vaardigde het hof eene verklaring uit, houdende, dat het, na de stukken te hebben gezien, enz. enz. en te hebben overwogen, hetgeen ter materie was dienende, den gevangene verklaarde te zijn vervallen van al zijne waardigheden en ambten en hem voor zijn leven uit den lande van Holland en West-Friesland verbande, met veroordeeling in de kosten. De kosten waren, volgens Wicquefort, p. 153, 1966 livres, 9 sous, zonder de vacatiën der raadsheeren, eene som, die (indien 'livres' hier guldens zijn) vrij wel met het boven opgeteekende (zie blz. 16) overeenkomt. Verkeerd is het zeggen van den schrijver der *Missive* (zie boven blz. 23), dat de verbanning slechts voor drie jaren was. Een man, noch voor, noch tegen de de Witten ingenomen, die in 1672 een *Verhaal van 't voornaamste*, *'t geen dezen staat*

(*) Men ziet dus, dat dit uitlaten der redenen geenszins de regel is, gelijk de schrijver van 't *Verhaal* van 't *voornaamste*, enz. zegt, maar eene uitzondering.

sedert eenige jaren is overgekomen, heeft te boek gesteld, berigt, dat het hemzelven is bejegend, te moeten hooren, dat sommigen zeiden, liever te willen aannemen ééne getuigenis ten nadeele van den heer ruwaard van Putten, dan tien tot zijn voordeel. Nogtans, voegt hij er bij, is het een bekende regel in regten, dat meer geloof moet gegund worden aan twee getuigen, die een feit ontkennen, dan aan duizend, die het bevestigen. Met Valkenier en van der Hoeven instemmende, vindt hij, dat ‘omtrent de sententie vele speculatiën vallen,’ maar hij wil ze laten aan het onderzoek en het oordeel van onpartijdige en ongepassioneerde menschen, in 't bijzonder van hen, die de regten en proceduren in criminele zaken verstaan. Intusschen acht hij het voorbarig en in strijd met de meening aller regtsgeleerden, een' heer van qualiteit in hechtenis te nemen op de aangifte van een' infaam persoon, zonder dat deze iets tot bewijs zijner beschuldiging heeft bijgebracht.

Heeft de prins van Oranje werkelijk kennis gedragen van het te vellen vonnis, dan heeft hij deze keer toegelaten, dat het werd opgesteld op eene manier, afwijkende van die, welke hij bij eene andere gelegenheid heeft aanbevolen. Immers toen hij in October 1675 door het hof van Holland werd geraadpleegd over het proces van Wicquefort, schreef hij in eene missive aan 't hof, ‘dat in alle criminele sententiën de praemissen moeten worden gesteld.’(*) Er is dus, wanneer men, welligt streng, doch zonder ommezien en naar waarheid wil oordeelen, over de regters geene andere uitspraak te doen, dan die van Prof. de Bosch Kemper, *Staatkund. geschied.*, blz. 167, die de pijniging ‘volkomen wederregtelijk’ en de regters, ‘gewetenloos’ noemt, zeggende, dat de volkomen onregtvaardigheid van 't vonnis thans voor ieder blijkt, die van het proces kennis heeft genomen.

't Gevoelen van Bilderdijk, boven aangehaald, kunnen wij voor kennisgeving aannemen. Meer aandacht verdient hetgeen Burnet, *Geschiedenis van zijn tijd*, II, blz. 491, zegt: ‘het vonnis werd eerder gerigt naar den toestand der zaken, dan naar de gestrengheid der wetten’ en verder: ‘het werd eerder aangezien als een middel om de Witt uit den weg te zenden, dan als een vonnis, tegen hem geveld.’ Nog laten de ‘Gedenkwaardige stukken’ een weinig licht schijnen in de duisternis, waarin wij ten opzigte van de beweegredenen tot het vonnis verkeeren. De gemalin van den raadsheer Goes, met hem te bed liggende, hoorde hem zeggen: ‘vandaag zullen wij de sententie over den ruwaard uitspreken.’ Zij vermaande hem, geene eerlijke lieden te verongelijken, en vroeg: ‘wat zal in de sententie van den ruwaard staan?’ Goes nam het beddelaken en zeide, het tegen 't licht houdende: ‘Wat staat in dit laken?’ Zij antwoordde: ‘niet met al.’ Goes hernam: ‘zoo zal ook in de sententie niets staan.’ Kort na 't ombrengen van de heeren de Witt zeide zeker predikant tot den raadsheer Lier: ‘Mijnheer, gij hebt ons daar eene schoone sententie helpen

(*) *Secrete Resolutiën* der staten van Holland, vergader. van 22 Nov. 1675.

wijzen, eene regte Pilatussententie, want wat staat er anders in, dan ik vind geen schuld in dezen mensch,' enz. Hierop hervatte Lier: 'men kan u alle dingen niet zeggen.' Hetzelfde verhaalt Wicquefort in het nog niet gedrukte 21ste boek, zie Basnage II, p. 306, Noot. Zoo als deze predikant aan Pilatus dacht, schepten anderen er behagen in, Cornelis de Witt met Haman te vergelijken.

Ik besluit met de woorden, die de raadsheer van der Mieden als motto bij deze verhooren heeft geplaatst: 'Ce qui caractérise les procès de tendance, c'est que, quelle que soit l'attitude de ceux contre lesquels on les dirige, les conclusions sont toujours les mêmes. Et cela s'explique, puisque d'avance on est décidé à trouver dans ce qu'ils disent ou dans ce qu'ils ne disent pas ce qu'on y veut voir.'

Dr. J.A. WIJNNE.

Geschiedenis van den dag.

Engelands groote geschiedschrijver Macaulay heeft met echt Engelsche zelfverheerlijking en toch niet geheel onwaar, gezegd: 'de geschiedenis van Engeland is bovenal de geschiedenis van den vooruitgang.'

Werkelijk is de geschiedenis van Engeland de geschiedenis van een volk; de invloeden, die elders de ontwikkeling van een volk belemmerden, het deden verkwijnen of doodden, - het wereldlijk en kerkelijk despotisme - zij hebben nooit op den duur het Engelsche volk kunnen afleiden van den weg, dien het door zijn natuurlijken aanleg en door zijn krachtigen wil was voorgeschreven. In Engeland is niet denkbaar, wat wij in de laatste jaren in Frankrijk hebben gezien, dat een dwingeland een sterk centraliseerend bestuur invoert, elke levensuiting van een volk bedwingt, op echt Jezuietische wijze trachtend het zijn kinderschoenen, zijn gedwongen onmondigheid te doen vergeten door het materieelen voor spoed te verschaffen, terwijl een groot gedeelte van die natie bovendien het levenverwoestend werk ondersteunt, zooals de burgerij voor een oogenblik de politie helpt, wanneer de gemeene man aan het plunderen dreigt te gaan.

Engeland vertoont het in Europa zeldzame schouwspel, dat de Regeering geleid wordt door de publieke opinie, en zich ontwikkelt zonder die schokken en omwentelingen, die elders zooveel onheil teweeg brachten.

In Engeland is niet denkbaar een conflict tusschen Volk en Kroon of Ministers zooals vóor '66 in Pruisen plaats had, gepaard met het ondernemen van een grooten oorlog, die impopulair is, antinationaal, en die later gebillijkt wordt en toegejuicht omdat de menschelijke na-

tuur te zwak is om de schoone en zoete vrucht der begeerlijkheid te weigeren, wanneer die wordt aangeboden.

De Engelschen hebben op het vasteland van Europa er niet naar gehandeld om zich bemind te maken; hun aanmatigende trots en hun drift hebben hun integendeel meer vijanden dan vrienden bezorgd, - en toch kunnen wij een gevoel van bewondering, misschien van jaloerschheid niet achterwege houden, wanneer wij dat volk gadeslaan. Terwijl in bijna alle landen van Europa een toestand van onzekerheid heerscht, en de diepzinnigste staatsman weifelmoedig, soms huiverend aan de toekomst denkt, beweegt het raderwerk van staat in Engeland zich met die vastheid, welke vertrouwen inboezemt.

Wat hartstochtelijkheid betreft kunnen de partijen in Engeland zich meten met die op het vasteland, de verkiezingen b.v. gaan gepaard met een heftigheid en ruwheid, die wonderlijk afsteekt bij onze lauwheid en onverschilligheid. De ruwheid, de vechtpartijen, die daarbij plaats hebben, de groote rol welke het geld daar bij de verkiezingen maar al te dikwerf speelt, zouden bij ons een kiesdistrict compromitteeren, en toch treft men in Engeland niet dat kleingeestige, bekrompene aan, die onnatuurlijke, zonderlinge beginsellooze combinaties, die hier aan de partijen eigen zijn.

Een Engelsch partijman is een man van kracht, van leven, een man van daden, terwijl hier het partijgekijf maar al te dikwerf veel heeft van woordenzifterij, van lettertwist, van oneerlijke begoocheling, van molenwiekerij-gevecht, terwijl men voor de zoogenaamde goede zaak weinig of niets over heeft, als 't er op aan komt.

Engeland heeft zijn vooroordeelen, zijn bijgeloof in ruime mate, niet minder dan het vasteland van Europa, maar het beperkt zich meer tot zekere zaken en vormen, huist inzonderheid evenals de nachtuilen en vleermuizen in de torens van de kerken, en wij behoeven het te dien opzichte geen verwijt te doen, 't is slechts een quaestie van wat meer of wat minder, - maar verder kenmerkt het zich in zijn staatkundig en sociaal leven door een groote mate van gezond verstand en praktischen zin, veel verschillend van die kleingeestigheid, die haarkloverij, dat *laisser aller*, die lamheid, zou ik haast zeggen, die men hier vaak aantreft.

Om een voorbeeld te noemen: jaren geleden kwam in Engeland de quaestie ter sprake van het treurige lot van de fabriekskinderen; zooals overal was dat lot deerniswaardig; terstond werd de zaak besproken door de dagbladen, niet in een oppervlakkig artikel, maar zoodat de publieke opinie werkelijk werd ingelicht; het kwaad was zoo groot, dat er bijna geen helpen aan scheen; maar in plaats van bij het onvruchtbaar debat te blijven staan, en den tijd te verbeuzelen met praten en weerpraten, of er wel middelen waren, en welk middel het beste was, kwam er een wet tot stand in het Parlement, die aan de grofste misbruiken paal en perk stelde; die wet was zeer onvolledig,

in de toepassing kwamen al haar leemten en gebreken aan den dag; maar men had een wet, en bijna elk jaar werd zij aangevuld en verbeterd. Ten onzent evenwel werkt een commissie jaren lang aan een *verslag* over de fabriekskinderen, de feiten, die bewijzen dat de toestand werkelijk zeer treurig is, worden tot in de kleinste bijzonderheden toegelicht; de commissie weet evenwel geen raad er eenige verbetering in te brengen, als ja, één middel, maar dat in de uitvoering aan veel bezwaren onderhevig is. In de Kamer heeft men het te druk met personaliteiten en het uitdenken van hatelijkheden op ministers, de dagbladen bespreken de zaak op een wijze, alsof men slechts de gelegenheid waarnam om een onderwerp te hebben voor een hoofdartikel, totdat eindelijk een letterkundige, wiens hart te warmer klopte voor de arme fabriekskinderen, naarmate hij misschien minder in de theorie van de quaestie zich had verdiept, het initiatief nam om zijn volk uit te noodigen te teekenen op een kort, maar krachtig adres, om langs dien weg de publieke opinie wakker te schudden en op Regeering en Volksvertegenwoordigers die pressie uit te oefenen, die zij, helaas, schijnen noodig te hebben. En toch zal de heer Cremer waarschijnlijk de smartelijke ondervinding opdoen, dat zijn stem een stem van den woestijnroepende is en de adresbeweging, die slechts hier en daar weerklank vond, den gewonen weg van de adressen zal opgaan, een beweging, die verloopt in het zand. Waar de degelijke en genoeg bekend geworden artikelen in *De Gids* van dr. Coronel over de Hilversumsche fabriekarbeiders zonder blijvenden invloed zijn gebleven, is er van dit adres niet veel te verwachten. Aan Engeland de eer, dat het in deze en vele andere zaken, praktischer is, meer handelend streed dan Holland, waar de praktische zin zich alleen schijnt te beperken tot het verzamelen, zoo rechtzinnig mogelijk, én zooveel mogelijk van - geld.

Engeland heeft - maar de punten van verschil met het vasteland van Europa zouden vooreerst nog niet aan een einde zijn; het gelijkt meer op Amerika; het is eigenlijk een zonderlinge mengeling van Europeesche en Amerikaansche wijsheid; aan den eenen kant het beginsel van decentralisatie, van zelfregeering, en aan den anderen kant een inmenging van de Regeering in zaken, waar men dit elders niet zou dulden. Behalve dat de Regeering, zooals wij straks opmerkten, geleid wordt door de publieke opinie en daaraan haar steun ontleent, heeft men dit voor, dat al de maatregelen en wetsontwerpen een zekere rijpheid verkregen hebben, wanneer zij aan het Parlement worden voorgesteld. Men leeft er op staatkundig gebied minder van verrassingen, het nieuwe is er vaak slechts een verlengstuk van het oude, maar in dien zin, dat het tevens een verbetering is; staatskunstenaars, doctrinairen, die de proef willen nemen met nieuw uitgedachte stelsels, vinden er weinig gehoor.

Wij spraken daar van Amerika; die vergelijking mag inzonderheid

gelden bij het tegenwoordige ministerie, dat zijn naam ontleent aan zijn waarlijk eminent hoofd, den heer Gladstone, en karakteristiek is door de Amerikaansche figuur van John Bright. Verbeeldt u een minister, die redevoeringen houdt voor zijn kiezers en zich uitlaat over de quaestie van den dag en spreekt met zooveel gezond verstand, en zulk een openhartigheid, dat men gevoelt, dat die man de minister is van zijn volk, niet van een partij-intrigue of een hofkabaal. Hoort John Bright te Birmingham over de afschaffing van de Iersche staatskerk, over de groote quaestie, die nog moest worden opgelost, de regeling van het landbezit in Ierland, over de vraag of het raadzaam is, dat arbeiders door arbeiders vertegenwoordigd worden, - hoort hem eindelijk nadat niemand zich een woord heeft laten ontglippen van zijn heldere redeneering, eindigen met de vermaning: 'Naast een wijze Regeering is een wijs volk noodig; geen regeering, geen ministerie, geen wetten, geen overvloed van nijverheid en handelsverkeer, geen ruimte van vrijheid zelfs, kan voorspoed en echt geluk in de woningen van het volk brengen, zoo in die woningen niet gevonden wordt meer goed beheer, matigheid en deugdsbetrachting'; - in ons Holland althans is zoo iets ondenkbaar; men zou zoodanig optreden van een minister voor zijn volk niet deftig genoeg vinden, niet parlementair genoeg. Bij ons is de staatkunde - het woord heeft reeds iets afgemetens en uitgerekts - geregen in het keurslijf der stijfheid en der.... verveling.

Verbeeldt u op een ander oogenblik een meeting of een volksvergadering, een optocht door de straten als een soort van demonstratie voor of tegen een maatregel der Regeering; opgewonden redevoeringen, bedreigingen zelfs worden gehoord, zouden onze ministers niet van angst wegkrimpen en de eenvoudige burgerman aan opstand of zoo iets denken? Geen nood; het is alleen het bewijs, dat het volk *leeft*, dat het belang stelt, dat het deel neemt in zijn eigen bestaan, dat de zelfregeering, het constitutionalisme geen marionettenspel is, dat door enkelen wordt in beweging gebracht, - het is een bewijs dat het volk niet lijdt aan de treurigste ziekte op elk gebied, - aan onverschilligheid, aan lamheid.

'De geschiedenis van Engeland bovenal de geschiedenis van den vooruitgang' Macaulay was eenzijdig, toen hij deze woorden ter neerschreef; men zou ze echter met zeker recht kunnen schrijven boven het tijdperk van de geschiedenis van Engeland in onze dagen. In de laatste jaren is een nieuw leven ontwaakt, en blijkt Engeland te willen breken met die antiquiteiten, die hoe onbillijk ook, door de oudheid schenen gewettigd. Het oud-Engeland, dat hoe vrijzinnig ook, zijn zwakke zijde had, zijn hoofdigheid, waar het gold: *noli me tangere*, is met echte liberaliteit tot inzicht gekomen, dat het oude zonden had goed te maken. De val van de Iersche staatskerk, reeds vroeger door ons besproken, was een daad van rechtvaardigheid, ja, maar een daad ook, die voor Engeland een grooter omwenteling vertegenwoordigt dan wij ons kunnen voorstellen, vooral omdat zij de voorbode is van den val

van de staatskerk in Engeland, zoo nauw met het staatsleven saamgevlochten. Het hoofddoel van die wet, de bevrediging van Ierland, scheen evenwel daarmee niet te zijn bereikt. De beweging ten gunste van de gevangene Fenians, herhaalde bedreigingen tegen de Regeering indien zij aan de gevangenen geen amnestie verleende, agrarische moorden, eindelijk zelfs de verkiezing van een Fenian tot lid van het Parlement waren even zoovele bewijzen, dat ondank Engelands loon was. Men moet de vastheid bewonderen, waarmee de eerste minister Gladstone getrouw bleef aan zijn programma en door geen bedreigingen evenmin als door opstokerij van de andere zijde zich liet afbrengen van zijn voornemen, natuurlijk naar Engelands wijze, om Ierlands wenschen zooveel mogelijk te bevredigen. Als zoodanig moet de Iersche landwet dienen, die thans bij het Parlement in behandeling is.

Wil men echter de voortdurende ontevredenheid van de Ieren, hun daden van geweld en van verraad, ingegeven door onverzettelijken wrok en niet te lessen wraak begrijpen, verklaarbaar vinden, al kan men ze niet billijken, dan moet men bekend zijn met hun geschiedenis. De Ier bezit ook op het vasteland van Europa alles behalve een goede reputatie; zijn domheid is van Engeland uit ook hier spreekwoordelijk geworden; de woestheid, welke hij in den laatsten tijd aan den dag legt tegenover de welgemeende pogingen van Engeland om geleden onrecht te herstellen, de dolle ondernemingen van de Fenians hebben menigeen misschien in den waan gebracht, dat de Ieren een volk zijn, waarmeê niets is te beginnen, dat behoort tot een minder bevoorrecht ras, dat aan zijn mindere ontwikkeling, zijn luiheid, meer dan aan de vroeger weinig rechtvaardige behandeling van Engeland zijn ongeluk en zijn rampspoed heeft te wijten.

En toch is zulk een oordeel hoogst onbillijk, en zoo min wij bij de beoordeeling van het leven en de daden van den mensch zijn opvoeding, zijn levensomstandigheden buiten rekening laten, is ons dit tegenover een volk, tegenover de Ieren geoorloofd. De levenservaringen van sommige menschen zijn zoo bitter, zij zijn zoo dikwerf verdrukt en vertreden in hetgeen hun het dierbaarst is, dat hun hart enkel bitterheid opwelt, en geen verzoenende hand in staat is dien somberen sluier van wraakgedachten weg te nemen, waarmee hun geest steeds omneveld is. En geen menschenleed kan haast zoo hard wezen als dat waaronder Ierland eeuwen lang gebukt ging.

De Ieren behooren oorspronkelijk tot den Keltischen volksstam, en namen in de 5de eeuw, op de prediking van Patrik, het Christendom aan. Wat voor de geaardheid van hun gemoed pleit, is dat het Christendom, dat toen als de roepstem van zachtere zeden tot de volken kwam, spoedig diepe wortelen bij hen schoot en er dra een aantal kloosters verrezen. Aanvankelijk bleef het zelfstandig, want de Angelen en Saksen, die uit Germanie door de Britten te hulp waren geroepen tegen de Picten en Zcoten drongen niet tot Ierland door. De treurige dagen voor

Ierland beginnen eerst met de dagen van Hendrik II van Engeland, omstreeks de helft der twaalfde eeuw; het 'groene eiland' zooals het in de overlevering wordt genoemd, werd door den Engelschen veroveraar verwoest, en van dat oogenblik reeds dagteekent de stammenhaat van de Ieren tegen de Engelschen, die als vreemdelingen werden beschouwd. De poëtische ontwikkeling van den Gallischen voortijd, en de christelijke geestdrift der 7de en 8ste eeuw verdwenen door de onderdrukking zoowel van hun eigen adel als door die van hun geestelijkheid.

Engelands zondenregister tegenover Ierland wordt met nog bloediger letteren geschreven in de dagen der Hervorming. De meest tyrannieke wetten en maatregelen van geweld konden de Ieren er niet toe brengen om het geloof der gehate Engelschen ('Saksen') aan te nemen. Zij bezaten ten minste nog meer vertrouwen op hun eigen priesters, en het Engelsche Evangelie was voor hen even onverstaanbaar als de Latijnsche mis. Wat was het gevolg van de trouw aan hun geloof? De Iersche kerkelijke goederen, - en zij waren velen - werden aan de Engelsche geestelijken en aristocraten geschonken!

In de dagen van Cromwell kozen de Ieren natuurlijk de partij der Royalisten; in den oorlog, die drie jaren duurde, werd Ierland bijna geheel ontvolkt en in de diepste armoede gedompeld. Duizenden verlieten vrijwillig of gedwongen het eiland. De overgeblevenen verloren hun bezittingen, die werden weggeschonken aan Engelsche kolonisten. In wouden en moerassen verborgen zich de Ieren en luisterden, knarstandende van woede naar de woorden hunner priesters en vielen - de agrarische moorden zijn reeds van oude dagteekening, - op de nieuwe bezitters van hunne eigendommen aan. Hetzelfde schouwspel herhaalde zich onder Willem III, toen de Ieren voor Jakobus II partij kozen. Als veroverd land verloor Ierland thans ook al zijn rechten. Eerst in 1829 werd bij de emancipatie-acte aan de Katholieke Ieren toegang tot het Engelsche parlement verleend, en van dien tijd af dagteekent de eisch van de Ieren om recht aan Engeland en de steeds sterker wordende publieke opinie in Engeland, die wil dat Ierland recht zal gedaan worden, maar welk recht?

Allereerst hebben wij hier te doen met een diep ingewortelden stammenhaat; de Engelschen worden door de Ieren nog altijd beschouwd als vreemdelingen, indringers in het land der Britten. Die haat is gevoed door de minachting, door de verachting waarmeê de 'domme' Ier door de Engelschen in den regel werd bejegend. Is de Ier over het geheel werkelijk minder ontwikkeld, niet de schuld aan hem, maar aan de omstandigheden, waaronder hij heeft geleefd, van den veroveraar, die hem zijn bezittingen heeft ontnomen en daardoor tot armoede gedoemd en aan haar zuster, de onkunde, gehuwd. Niets geeft ons recht om het vermogen tot ontwikkeling van den Ier minder te stellen dan dat van den Engelschman of den Schot. Veeleer pleit het voor dien Ier, dat hij, in weerwil van de eeuwenlange verdruk-

king en verachting, zijn volksbestaan heeft bewaard. Uit den ruwen vorm van verzet tegen de macht der Engelschen, uit de betreurenswaardige bloeddaden der Ieren spreekt de onverzettelijke kracht van het volk om in den bitter ongelijken strijd vol te houden. Ten spijt van Moleschott's materialistische theorie, dat de onmacht van Ierland blijvend is als zijn voedsel(*), protesteert de Ier tegen het onrecht hem aangedaan en is zijn naam een macht geworden waarmeê Engeland moet rekening houden.

De oplossing van de Iersche landquaestie is, door hetgeen historisch geworden is, bijna onmogelijk gemaakt. De wederzijdsche verhouding der partijen is van dien aard, dat zij elkander steeds beschouwen onder scheve gezichtspunten en elkander niet juist meer kunnen beoordeelen. Het is de vloek eener slechte daad, die met haar treurige gevolgen blijft bestaan, ook daar waar een beter gezind nageslacht, die zou willen uitwisschen.

In Ierland bestaat de bevolking grootendeels van den landbouw en het fabriekwezen is er niet zoo overwegend als in Engeland. Het land evenwel is in handen van Engelsche lords, het nageslacht van de rijk gewordenen door roof, en aan de arme Ieren worden de bezittingen hunner vaderen verpacht in kleine gedeelten. Bij die verpachtingen bestaan maar al te dikwijls de gewone aristocratische misbruiken; de pacht wordt door den hardvochtigen landheer tot verre boven de waarde opgedreven; waar de Iersche boer verbeteringen aan het land tracht aan te brengen, kan hij morgen door zijn landheer worden verjaagd, en geld en arbeid aan het land besteed, komen ten bate van den rijken lord. Een aantal voorbeelden zouden kunnen worden aangevoerd, ten bewijze dat de Engelsche groote grondbezitters alles behalve doordrongen zijn van het denkbeeld, dat tegenover de geschiedenis een zekere barmhartigheid tegenover den Ier hun volstrekt niets zou misstaan.

Het wetsontwerp van den heer Gladstone over de Iersche landquaestie doet van zelf reeds vermoeden, dat het aantal misbruiken van de zijde der landeigenaars groot is. Een der eerste bepalingen is, o.a. dat de boer of pachter recht heeft op schadeloosstelling, wanneer hij onrechtmatig van zijn land gezet wordt. Inderdaad is de Iersche landbill slechts een uitvoerige en omslachtige reeks van aaneengeregen bepalingen, die de verhouding tusschen landheer en pachter zullen regelen; aan den eenen kant heeft de wet ten doel om den Ierschen pachter te verzoenen met de positie, waarin hij verkeert, en hem die zoo aannemelijk mogelijk te maken, *zonder* aan den anderen kant het eigendoms-

(*) Een der zotste overdrijvingen van onzen landgenoot, dr. Moleschott, tegenwoordig hoogleeraar te Turin, is de passage over Ierland. 'Traag aardappelenbloed', zegt hij in zijn *Leer der voedingsmiddelen*, - 'kan het aan de spieren kracht voor den arbeid, kan het aan de hersenen de opwekkende kracht der hoop verleenen? Arm Ierland, waarvan de armoede armoede baart. Gij kunt niet zegepralen in den strijd tegen den trotschen nabuur, wiens rijke kudden de macht zijner huurlingen scheppen! Gij kunt niet zegepralen! Want uw voedsel kan machtelooze wanhoop, maar geen geestdrift opwekken, en geestdrift alleen is in staat, om den reusachtigen vijand af te weren, wien met zijn bloed heldenkracht door de aderen rolt. Gij, waarlijk, behoeft de nieuwe wereld niet te danken voor het geschenk, dat uwe ellende vereeuwigt.'

recht van de Engelsche heeren te kort te doen. Het wetsontwerp mist de eenvoudigheid die hier noodig was, en de grootste lichtzijde is misschien dat landheer en pachter uit vrees voor de jarenlange processen, die uit de bepalingen van de Landwet voortvloeien kunnen, wanneer zij het oneens worden, meer geneigd zullen zijn om tot een schikking te komen.

De wijze waarop de echt Engelsche organen, waaronder vooral de *Times*, den loftrompet hebben gestoken voor de wet, de weinige oppositie, welke de wet vindt ook bij de conservatieve partij, maakt voor een onpartijdigen beschouwer de zaak reeds verdacht. Niet dat het ontwerp den Ier niet vele voordeelen aanbiedt in vergelijking van den vroegeren willekeurigen toestand, waarin hij geplaatst was, maar er is een hemelsbreed onderscheid tusschen het oog van den Engelschman en den Ier, waar zij op die verbeteringen zien.

De historische beschouwing nog daargelaten, - en waar zou het in Ierland en ook elders in Europa heen, indien men op grond van het recht en de historie het heden zou willen gaan reconstrueeren - bestaat in Ierland het denkbeeld, dat de grond eigenlijk behoort aan hem, die hem bebouwt. En van een zeker recht van den Ier op zijn grond, of van de mogelijkheid, dat ooit die grond zijn eigendom zal worden, is in het ontwerp van Gladstone geen sprake. Gladstone had althans die artikelen, waar sprake van verkrijgen van landbezit voor den Ier gerust achterwege kunnen laten, zij dienen slechts om de wet een zeker figuur te doen maken. Indien namelijk de landbezitter lust mocht krijgen zijn land te verkoopen, en de pachter eigenaar wenscht te worden, dan is de Regeering op alles behalve gunstige voorwaarden bereid om de koopsom voor te schieten; - waarlijk, men stelt zich in Engeland veel voor van de goede zaken, die de Iersche pachters onder de nieuwe wet zullen maken. Toch, er is geen twijfel aan, de Landbill zal na eindelooze discussiën over een aantal amendementen, die het beginsel der wet evenwel niet raken, aangenomen worden, maar de groote vraag zal niet zijn, wat men in Engeland van deze wet denkt, maar of men in Ierland daarmee tevreden zal zijn. Engelands arm is des noods sterk genoeg om den Ier in bedwang te houden; de wet op de veiligheid van het leven en de bezittingen in Ierland is aangenomen, en elk verzet zal in de toekomst met kracht worden onderdrukt; maar een ontevreden volk, dat aan de overzijde van den Oceaan, in Amerika, duizenden van broeders vindt, die het verzet levendig houden en wachten op elke gelegenheid om Engeland te verontrusten en afbreuk te doen, is een gevaarlijke vijand voor een Staat.

En Ierland - is het te verwonderen - is niet tevreden met deze wet; reeds terstond na de indiening bij het Parlement verklaarden de nationale Iersche bladen, dat ‘deze wet de landquaestie niet oploste maar integendeel de tirannij van de landbezitters legaliseerde, het Iersche pachterrecht vernietigde.’ Een Iersche deputatie verklaarde in meer beschaafde, parlementaire bewoordingen hetzelfde en getuigde dat de

wet de publieke opinie niet bevredigde. De Iersche oppositie in het Parlement stelde zich geheel op hetzelfde standpunt en stelde de verwerping der wet voor. Enkele Iersche leden hadden meer oog voor de lichtzijde van het ontwerp en vonden er veel aannemelijks in, vooral juichten zij de bepaling toe, waarbij van aankoop van land voor de Iersche boeren gesproken wordt, - de bepaling die waarschijnlijk blijken zal meer schijn dan werkelijkheid te bevatten.

Het moet ter eere van Engeland gezegd worden, dat niet alle Engelschen in de Iersche Landbill de rechtmatige bevrediging van Ierlands wenschen zien. Een misschien niet talrijke maar door haar intellegent gehalte zeer wichtige partij met Stuart Mill aan het hoofd, ziet terecht in, dat er maar één middel is, om - Ierlands bevrediging daargelaten - recht te doen aan Ierland. Dat middel is radicaal, maar deze anders zoo gevreesde qualificatie, is hier volkomen gelijkluidend met edel. Mill wil eenvoudig de oude schuld, den ouden roof van Engeland afdoen door het land aan de Ieren terug te geven; de grondeigenaren zullen door den Staat worden schadeloos gesteld. Maar de Engelsche natie is nog niet rijp voor zulke denkbeelden. Zal zij het worden, of zal Ierland in zijn eeuwigdurend verzet het aan Engeland leeren? In elk geval, - de Iersche Landwet is voor Engeland, zoo goed als de afschaffing van de Iersche staatskerk een teeken van vooruitgang; het begrip van recht is nu eenmaal, en helaas, zeer subjectief in de wereld.

Aan twee schotels zou het Parlement den maag wel vol hebben in deze zitting, meende de *Punch*, en bij het gebruik van den eenen, de Iersche Landbill, ontbreekt het niet aan discours; niet minder dan 200 amendementen zijn reeds ingediend, - wat wonder dat men langzaam vordert. De andere schotel is de onderwijs-wet, die evenzeer als de Iersche landwet, ja nog meer algemeen de belangstelling wekt.

Het volksonderwijs in Engeland stond totnogtoe veel bij dat van andere landen ten achter; conservatieven en liberalen waren het dan ook eens dat dit onderwijs dringend hervorming eischte. Grootendeels was het in handen der Kerk, hier en daar ondersteund door den Staat. Vergelijkt men den toestand van het onderwijs in Engeland met dien in vele andere landen van Europa, vooral met dien in Duitschland, dan vraagt men, hoe het mogelijk is, dat in een vrijzinnig land als Engeland die toestand zoo lang kon blijven bestaan. De oorzaak ligt evenwel voor de hand; in Engeland bestaat het minst het beginsel van centralisatie, het denkbeeld van zelfbestuur is in den geest der natie doorgedrongen, een denkbeeld dat op Amerika is overgebracht en daar eerst consequent toegepast. *Help your self* is een echt Engelsche spreuk, maar de openbare meening kwam in den laatsten tijd tot de overtuiging, dat dit beginsel op het gebied van het onderwijs niet krachtig genoeg leefde om in de noodzakelijkste behoeften te voorzien. Staatszorg dus - zoo luidde het wachtwoord van den Engelschen Onderwijsbond, die in October van het vorige jaar haar eerste vergadering hield.

Verplicht onderwijs was het tweede beginsel, dat door die vergadering werd gehuldigd en indien men het onderwijs verplichtend maakte, dan vloeide daar van zelf uit voort, dat het onderwijs zich niet bij een of andere kerkelijke gezindte aansloot, m.a.w. neutraal was.

Oppervlakkig zou men zeggen, dat het huldigen van dit beginsel in Engeland zooveel moeite niet moest kosten, omdat het in Ierland reeds bestond; de Roomsch-Katholieke geestelijkheid maakte er niet ten onrechte een verwijt van, dat de Engelsche Regeering in Ierland alleen de gemengde school duldde, die voor Katholieken en Protestanten toegankelijk was, terwijl zij in Engeland zelf het onderwijs aan de geestelijkheid overliet en de sectescholen subsidieerde. Toch is dit laatste, het kerkelijke punt het moeilijkste van de geheele onderwijswet ook in Engeland, en brengt zooals overal elders de kerkelijke hartstochten in beweging.

De minister van onderwijs heeft die quaestie op een echt praktische wijze ontweken. De onderwijswet, die thans bij het Parlement in behandeling is, is dan ook geen nieuwe wet, gebouwd op een of ander stelsel van onderwijs; volstrekt niet, de Staat treedt slechts daar tusschenbeiden, waar geen voldoend onderwijs bestaat; het land wordt verdeeld in schooldistricten, die naar gelang van de talrijkheid der bevolking één of meer gemeenten zullen omvatten. De Regeering benoemt daarop inspecteurs, die een plaatselijk onderzoek instellen; is de slotsom gunstig, d.w.z. wordt er in de behoeften van onderwijs genoegzaam voorzien, dan blijft alles bij het oude; is die evenwel ongunstig, dan wordt aan het bestuur der gemeente een jaar tijd gegeven, om zelf de handen aan het werk te slaan en scholen op te richten. Weigert zij daaraan te voldoen, dan eerst treedt de Staat op, en laat door het gemeentebestuur een schoolcommissie benoemen, die belast wordt met de oprichting van een genoegzaam aantal scholen; de kosten worden dan voor één derde gevonden uit de schoolgelden, één derde wordt bijgedragen door den Staat, terwijl een derde uit de gemeente-belastingen komt. Blijft ook de schoolcommissie onwillig, dan wordt haar werk geheel verricht door den Staat.

In groote steden worden scholen opgericht, waar kosteloos onderwijs gegeven wordt, terwijl in kleinere plaatsen de armen van het betalen van schoolgeld worden vrijgesteld. Neemt men in aanmerking, dat het doel der wet slechts is om aan te vullen, dat het doel in Engeland steeds is zich aan te sluiten bij het bestaande, en zooveel mogelijk in leemten te voorzien, een beginsel waardoor de Engelsche geschiedenis een meer gelijkmatige ontwikkeling vertoont, dan kan men den Engelschen minister van zulk een rapsodie van een onderwijsregeling geen verwijt maken. Hij heeft de publieke opinie in Engeland bepaald voor zich, en een onderwijswet, zooals wij ons die zouden denken, zou in Engeland geen bijval vinden.

De zwakste punten van de wet, waar de discussie ook het levendigst is in het Parlement, betreft het godsdienst-onderwijs. De heer Forster

meende die netelige quaestie te ontwijken door aan te nemen, dat de meerderheid beslist welk godsdienst-onderwijs op de scholen zal gegeven worden. Het is de Onderwijsbond, die met alle kracht tegen deze bepaling opkomt, en hij wordt gesteund door de Dissenters, die vreezen dat de scholen daardoor geheel in handen zullen komen van de mannen der Engelsche Staatskerk. Het is evenwel de vraag of het verlangen van de leden van den Onderwijsbond zal bevredigd worden. De *premier* Gladstone heeft zich zeer rekbaar betoond bij de discussie over dit punt en is voorzichtig genoeg geweest om zeer algemeene bewoordingen te gebruiken; de groote quaestie moet dus nog worden beslist, en de zoo vormelijk godsdienstige Engelsche natie zal waarschijnlijk geen 'godsdienstloos' onderwijs op hare scholen willen dulden.

De Onderwijs-Bond heeft meer klachten dan deze. Schoolplichtigheid, - de quaestie welke, hopen we, het getwist over het kerkelijk onderwijs spoedig op den achtergrond zal dringen, is in de wet opgenomen, maar men kan zijn verbazing nauwelijks weerhouden, wanneer men ziet hoe uiterst schroomvallig de wet hier optreedt; alleen de ouders, wier kinderen school gaan op de nieuw op te richten, door subsidie van Staatswege en door gemeente-belastingen te onderhouden scholen, kunnen door een boete van twee shilling gedwongen worden hun kinderen naar de school te zenden. Nooit heeft men misschien voor een groot doel kleiner middelen aangewezen. De bemoeiingen van den Staat zijn waarlijk hier tot zulk een *minimum* teruggebracht, dat er van staatszorg haast geen sprake kan zijn. Hetzelfde geldt van de schoolcommissiën; op een meeting van den Onderwijs-Bond te Londen werd dan ook het voorstel aangenomen om in *alle* schooldistricten schoolcommissiën te laten benoemen door de belastingschuldigen, en haar een bepaalden, uitgebreiden werkkring toe te kennen.

Men heeft derhalve op de onderwijswet een niet minder aantal amendementen te wachten dan bij de Iersche landwet zijn ingediend, en om nog eens het beeld van de *Punch* te gebruiken, er rest het Parlement nog zoo veel te doen, dat het de vraag is, of het met deze twee schotels niet overvoerd zal worden voor deze zitting.

Een gelukkige, in Europa zeldzaam geworden tijding, had de Minister Lowe mede te deelen aan het Parlement bij het overzicht van de ontvangsten en uitgaven over het afgeloopen en het komende dienstjaar; beiden wezen een aanzienlijk saldo aan; afdoening van schuld, vermindering van verschillende belastingen, ziedaar wat het ministerie Gladstone waarschijnlijk den sterksten steun zal verleenen; was het toeval of opzet dat het hoofd der conservatieven in het Lagerhuis, de heer Disraeli in die zitting niet tegenwoordig was, toen deze sprekende cijfers werden medegedeeld? Het eerste is niet waarschijnlijk en het laatste - zou het een bewijs van gevoel van schuld of van kleingeestigheid zijn geweest?

20 April 70.

NOORMAN.

Letterkunde.

Vertalingen en herdrukken.

Historische Novellen, door Mev. A.L.G. Bosboom-Toussaint. Tweede druk. Arnhem, D.A. Thieme, 1869.

‘Nieuws, in de eigenlijke beteekenis dezes woords, bevatten deze novellen niet, noch wat haren inhoud, noch wat hare verschijning in den tegenwoordigen vorm betreft. Het bijvoegelijke: “historische” wijzigt reeds de beteekenis der benaming, aan de grillige nomenclatuur der Fransche letterkunde ontleend, waarvoor wij: “verhalen, vertellingen” of iets dergelijks zouden zeggen; en ten aanzien van den vorm, waarin deze novellen verschijnen, haast zich de geëerde Schrijfster in den aanvang harer voorrede, mede te deelen, dat die een herdruk is van haar werk, in verschillende jaarboekjes verspreid. En betuigt de Auteur, met openhartigheid, dat zij deze vernieuwde uitgaaf verlangd heeft, om deze stukken, van welke de meeste haar veel studie gekost hebben, op die wijs aan de vergetelheid te ontrukken, waartoe hunne verschijning in jaarboekjes hen schenen te veroordeelen, wij mogen haar, uit naam van het beschaafd publiek, daarvoor dank zeggen, 't welk voorzeker met welgevallen deze novellen met hare overige werken in bibliotheken of boekverzamelingen, nevens de beste voortbrengselen onzer letterkunde bewaren zal, waarop stof en vorm haar de billijkste aanspraak geven.

Maar wat nieuw is bij deze uitgaaf, dat is de voorrede, die zeker niet weinigen groote oogen zal doen opzetten, en die, bedriegen we ons niet, algemeene sensatie verwekken zal. De Schrijfster namelijk, zich verdedigende, of liever antwoordende op de beschuldiging, als zouden de drie eerste novellen dezer verzameling: “de van Beverens,” “van Cuyck,” en “des Konings vriend,” ontworpen zijn onder den indruk der “beklagenswaardige Aprilbeweging” en in het licht verschenen in een tijd, dat die beweging veeleer bekoeling dan opwekking behoefde; de Schrijfster, wel verre van deze beschuldiging van zich af te werpen, treedt onverschrokken op als verdedigster dier zoo verguisde en miskende Aprilbeweging, handhaaft haar regt op het voorstaan en beschermen van het zuiver Christelijk (het Protestantsch) beginsel tegen Rome's misbruiken en overheersching, maar onder krachtig protest tegen de verdenking van onverdraagzaamheid jegens gemoedelijke Roomsch-gezinden, zelfs jegens “dezulken, die voor Rome strijden met eerlijke wapenen en warmen geloofsijver.”

Zie, zulk eene ernstige, bedaarde, maar krachtige uiting van gevoelens in Protestantschen geest, is iets ongewoons, en de toongevers op staatkundig en kerkelijk gebied zullen dit der begaafde en invloedrijke Schrijfster hoogst euve duiden. Zij immers waren er in geslaagd, om door hunne herhaalde aanvallen in openbare en bijzondere vergaderingen, dagbladen, tijd- en vlug-schriften, de edele verontwaardiging, welke, bij de invoering der bisschoppelijke hierarchie en het bekend worden van daarbij plaats gehad hebbende, onverklaarbare handelingen, geheel Nederland doorliep, met hoon en bespotting te overladen, en hadden, door het verwekken van vrees en angst voor den ontwaakten Protestantschen geest (eene vrees vrij wat bespottelijker dan de vooronderstelde bisschopsvrees), het zóó verre gebragt, dat zelfs gemoedelijke maar min doorzigtige Protestanten schrikten voor het hun voorgespiegelde gevaar, en zich bijna schaamden voor gevoelens, die toch zoo natuurlijk waren als de afschuw en wrevel, welke de zegepraal der heerschzucht, geholpen door list of bedrog, in elk regtgeaard gemoed verwekt.

Maar wie zich door het goochelspel eener behendige staatkunde lieten verblinden of door het geschrei van verdwaasden of bevooroordeelden lieten overschreeuwen, niet een geest als die van mevrouw Bosboom-Toussaint. Zij, met haar scherpen blik en onbeneveld oordeel, zag in het beginsel der April-beweging geen ziekteverschijnsel, maar een levensteeken, dat nog het voortbestaan verkondigde van den voorvaderlijken geest, welke in een diepen doodslaap ingedommeld scheen; een levensteeken, 't welk, hoe bespot, miskend - of misbruikt misschien, - niet had moeten verdoofd of vernietigd worden, maar veeleer opgewekt en ontgloeid, niet om twist en tweedragt te zaaijen, maar om te verhoeden dat het weder wegkwijnde onder de spoedig veldwinnende laauwheid en kille gelijkmoedigheid - “dezen karaktertrek van vele onzer (Protestantsche) geloofsgenooten, die de sterkte uitmaakt van hunne tegenpartij.”

Ziedaar de bron des kwaads aangewezen! onze hooggeroemde verdraagzaamheid wordt bewerkt door de tegenpartij, totdat zij, die geen verdraagzaamheid kent, de baan geëffend ziet, om haar doel te bemagtigen. - Dat dit geen overdreven voorstelling is, wordt gestaafd door de voorbeelden van alle tijden, en op het oogenblik waarin we dit schrijven, door hetgeen in België geschiedt, waar de geestelijkheid zóo overmoedig geworden is in hare eischen, dat het volk tot openbare (ofschoon laakbare) uitbarsting gekomen is. Hoe gunstig vertoont zich hiertegen het petitionement en de wettige middelen, in April 1853 hier aangewend, 't geen zelfs door bekende dagbladschrijvers in België erkend wordt! Eene onwillekeurige hulde aan de April-beweging, waarbij Nederlanders, die haar even logenachtig als onbeschaamd, een “straatrumoer” genoemd hebben, mogen blozen!

Eere hebbe de Schrijfster, die een feit, hoe ook door de kwaadwilligheid beklad, en verloochend door hen, “die verbonden waren met zijne eischen en behoeften te rekenen,” in zijne zuiverheid en regtmatigheid handhaaft! - zij doet dit op hare eigenaardige, krachtige en overtuigende wijze; ook daar, waar ze haar regt verdedigt om haar gevoelen te hebben en uit te spreken over de gebeurtenissen van den dag, gelijk ze dit bij alle gewigtige aangelegenheden, hier en elders, gedaan heeft; en 't geen men haar betwist, of ten minste euvel geduid heeft, ter zake van de drie bovengenoemde novellen. Hoe! men eischte dat zij alleen zoo onaandoenlijk en in hare fictiën verdiept zoude zijn, dat ze geene oogen had voor de onrustbarende verschijnselen van den tijd, waarin zij leefde? - Zij alleen onbewogen en geïsoleerd in een tijd van zoo heftige beweging, “dat zelfs een onzer volksvertegenwoordigers

(toenmaals zoo ik meen minister) nog in den warmen zomer van 1856 een koude rilling door de leden voelde gaan, alleen bij de herinnering!”

Moge ook onze staatsman, die zich zoo veel aandoenlijker betoont dan de lie-

den van zijne soort, het hoofd buigen onder deze vrouwelijke kastijding, wij twijfelen of ze hem verbeteren zal. Daartoe zijn zij te halsstarrig die, tot bereiking hunner eigen oogmerken, thans de hand leenen aan eene factie, die eenmaal henzelven de zwaarte hunner ketenen zal doen gevoelen, indien ze daarvoor niet bewaard worden door de zegepraal der beter-gezinden, die, vast in hunne overtuiging en gehecht aan de beginselen van het Protestantisme, deze zullen weten te verdedigen tegen de aanvallen eener partij, die slechts zoo lang "vrijheid" roept en met de vrijheidsvrienden gemeene zaak maakt, tot dat zij alles onder haar geweld heeft.

Tot vermijding van den afgrond, waartoe de dwaasheid of verblinding der valsche vrijheidsvrienden noodwendig leiden zoude, mogen ook lessen en vermaningen strekken als in de bedoelde novellen gegeven worden, waarin de list, het geweld en al de meneën, waarmede Rome steeds zijn doel vervolgt, met fiksche en ware trekken worden afgemaald. Wij achten het alzoo onzen duren pligt hare verspreiding, de lezing en herlezing er van aan te bevelen; want het kan niet genoeg herhaald worden, dat het, ook in onze dagen, zijn *van die dingen*, *die men moet voortzeggen!*'

Met deze regelen werd de eerste uitgave der 'Historische Novellen' in 1857 door *de Tijdspiegel* aangekondigd.

Na twaalf jaren treedt de groote vrouw weêr op met hare geharnaste voorrede. Geen woord heeft zij teruggenomen, geen woord heeft zij verzacht.

En wij volgen haar voorbeeld. Van 't geen *de Tijdspiegel* toen gezegd heeft willen wij geen woord terugnemen, geen woord verzachten. Bij de April-beweging werd onrein vuur op het altaar gebragt; Van Hall's staatsmanskunst wist zich van haar meester te maken. Maar echt christelijke, echt Nederlandsche, echt vrijzinnige beginselen werkten tot de April-beweging mede. Zijn de mannen, die door deze beginselen gedreven werden, door den een beroofd van de vruchten van hunnen arbeid, door den ander als bekrompen onverdraagzamen gesmaad - hebben weinigen den moed meer om voor de April-beweging een lans te breken; - de geschiedenis der laatste jaren heeft getoond, dat zij toen niet zoo blind waren, die tegen Rome waarschuwden. Syllabus en Encycliek, het mandement der Nederlandsche bisschoppen tegen het nationale onderwijs, de toon der Ultramontaansche pers, de hoon den helden van het voorgeslacht aangedaan, het verbond der Ultramontanen met andere reactionaire partijen, het Concilie - menig liberaal van 1853 zal reeds hebben ingezien, dat de 'bisschops-vrees' nog een ander en beter motief had dan 'een waan van den dag,' en dat er onder de April-bewegers mannen waren van waarachtige vrijzinnigheid, die Rome beter kenden dan Rome's bondgenooten van '53. Hoe langer hoe meer zal men erkennen, dat, zoo protestantsch fanatismus en onedele staatsmanskunst het meest in het oog vielen, - de April-beweging in haar grondgedachte een vrucht was van den Nederlandschen geest en van den echten vrijheidszin. Tot ontwikkeling van den een en den ander wijzen wij op de hernieuwde uitgave der 'Historische Novellen,' die ook nu ze ten vierde male verschijnen, der herlezing overwaardig zijn.

Er zijn van die 'dingen' in, 'die men' ook nu nog 'moet voortzeggen.'

Misschien heeft men er in 1870 meer ooren voor dan in 1857.

Prijs 50 cents.
Betuwsche Novellen door J.J. Cremer.
Haarlem, De Erven Loosjes.

‘Neen, mooi kunnen wij 't niet vinden. We begrijpen, dat men wel eens om een titel verlegen kan zijn, en dat die dan niet altijd even gelukkig uitvalt; maar - “Prijs 50 cents. Betuwsche Novellen”, dat 's toch wat al te smakeloos.’

Gelief onzen keurigen novellist die smakeloosheid niet te wijten; ze komt geheel voor rekening van zijn uitgevers. Deze hebben de onhandigheid gehad om den prijs, waarvoor ze het boekje uitventen, met heel groote letters bovenaan op den omslag te zetten, alsof het de hoofdtitel ware. We veroorloven ons, dat vrij marktschreeuwerig te vinden en heel onkiesch tegenover den schrijver daarbij. Waarlijk, zijn werk is er te goed voor om op die wijze aan den man gebragt te worden. Daarvoor is ook zijn voorrede te naïef.

Die voorrede dagteekent al van 1856, en werd geschreven toen eenige Betuwsche novellen, vroeger, met één enkele uitzondering, in den Gelderschen Volksalmanak geplaatst, in één bundeltje vereenigd werden. Hef tweede voorberigt, aan een' nieuwen druk toegevoegd, dagteekent van 1860, en de derde uitgave verscheen zonder voorrede, en zonder jaartal op den titel.

't Is dus voor de vierde maal, dat deze stukken het licht zien. Men vindt hier: De reis naar de Amsterdamsche kermis, Wiege-Mie, de oude Wessels en zijn gezin, de regte Jozef, en Deine-Meu; vijf proeven dus van het genre dat Cremer geschapen heeft, en dat zijn' naam een blijvende plaats verzekert in de geschiedenis onzer letterkunde. Dat genre is bekend, en overbekend zijn de stukken, hier op nieuw afgedrukt; viermalen uitgegeven, hoe vele malen al niet voorgedragen op dien onnavolgbaren trant, waarvan Cremer ook al de schepper is. Inhoudsopgave en kritiek beide zijn dus geheel overbodig. De fijne opmerkingsgave, het warme - wel eens wat weeke? - gevoel, de humane geest, de reine zedelijke beginselen van Cremer's novellen zijn bekend en sedert lang hoog gewaardeerd. Bij vernieuwing mogen zij het schoone en het goede bevorderen.

Om den broode. Een Roman door de schrijfster van ‘de beproevingen van Tante Margaret.’ Uit het Engelsch vertaald door Jo. de Vries. Twee Deelen. Amsterdam, Gebroeders Kraay, 1868.

Een klein plaatsje, mijnheer de Opsteller! (wie geen Fransch kent wete dat dit woord in goed Hollandsch heet: Redakteur) een klein plaatsje dus voor een recensietje, waarlijk niet om *des lieben Brotes* maar om der conscientie wille geschreven. *Om den broode*: ziedaar wel een titel uit het werkelijke, dagelijksche leven gegrepen, want wat wordt er niet al om den broode gedaan! Waarom scheldt A. op de radikalen en B. op de konservatieven, waarom houdt C. voorlezingen en reciteert D. zijne verzen, waarom schrijft N. romans en R. recensies? 't Is altijd wêer hetzelfde, bekende antwoord. Mij is die titel echter wat al te realistisch, daar voor mij, welligt uit oud vooroordeel, de Roman tot het gebied der idealen behoort. Gelukkig echter is hier de lading beter dan de vlag, het huis beter dan het uithangbord, juist het tegendeel van hetgeen men tegenwoordig van den wijn en de étiquettes kan zeggen. Onverdeeld is de bijval, dien deze Roman bij het lezend publiek gevonden heeft. Wien ik ook sprak had er een woord van lof voor over, mannen en vrouwen, oud en jong, allen waren het er over eens, dat het een zeer aangename, onderhoudende lektuur was. En waarom zou ik mij dan ook niet voegen bij die groote meerderheid? Maar ook onafhankelijk daarvan, is mijn oordeel, en sommigen zijn zoo goed daar eenige waarde aan te hechten, over deze nieuwe pennevrucht der, door ‘de Gids’ het eerst bij ons ingeleide, Schrijfster hoogst gunstig. Goede inkleeding, juiste karakterteekening, belangrijke situatiën, en vooral een goede praktische strekking zijn er de hoofdverdiensten van. Voeg daarbij een helderen, klaren en toch levendigen stijl, van tijd tot tijd geestige gezegden of belangrijke opmerkingen, en gij zult mij toegeven, dat mijn aanprijzende beoordeeling niet ongemotiveerd is. Het ‘om den broode’ moet niet al te streng worden opgevat; want de handelende personen worden ook door edeler motieven bewogen, en terwijl zij zich niet schamen om te arbeiden ter voorziening in dagelijksche behoeften, volgen zij tevens ook daarbij de inspraak van een liefderijk hart en een edel gemoed, dat anderen niet tot last wil zijn, en anderer geluk boven eigenbelang stelt. Toch is het wel wat zonderling, en naar mijn oordeel niet navolgenswaardig, dat de schrijfster hare voornaamste heldin, een meisje uit zeer fatsoenlijken stand, het tooneel laat betreden; niet dat ik *in abstracto* iets tegen den schouwburg en de daarin *ageerenden* heb, maar èn hier in ons deftige Nederland èn ook dunkt mij in het aristokratische Engeland moet dat wel wat zonderling klinken. Daardoor wordt het ook voor de auteur noodzakelijk om dit lieve, maar nooit voor het tooneel gevormde, meisje dadelijk te doen uitblinken en in weinige maanden te doen opklimmen tot den rang eener eerste actrice, die al wat haar ziet en hoort in verrukking brengt. Ook heb ik wel eenige aanmerkingen op sommige zaken die alleen in den roman, nooit in de werkelijke wereld gebeuren, b.v. dat de ‘heldere en luide stem van den heer Fell een kristallen vaas doet rinkinken’ enz., maar het zou vitlust verraden om hier te veel aan te hechten en de wezenlijke schoonheden van het goede boek er voor te vergeten.

De vertaler, J^{o}. de Vries, verdient veel lof. Alleen heb ik ééne opmerking, die niet alleen hem maar ook velen zijner collega's geldt. Het is zeer moeijelijk zoogenaamde ‘aardigheden’ uit eene taal in een andere taal over te brengen of daarvoor een

aequivalent te vinden. En ik geloof dat als ik ooit iets moest vertalen, ik die maar liever zou laten rusten, ten ware ik volkomen zeker van mijne

zaak was. Zoo heeft de Vries ook wèl gedaan om b.v. voor den breeden Schotschen tongval, waarin sommigen van de personen uit dezen roman spreken, niet óf plat Geldersch óf plat Groningsch of zoo iets terug te geven. Maar over een andere eigenaardigheid is hij gestruikeld. In Engeland is het een bewijs van slechte opvoeding, of liever van afkomst uit minderen stand, wanneer men de *h* niet uitspreekt, en den *spiritus lenis* voor den *spiritus asper* gebruikt. Hier te lande vindt men ook velen, die ditzelfde gebrek hebben, maar hier is het louter provincialisme. Gelijk bekend is gaan een gedeelte der Overijsselaren, maar vooral de Zeeuwen aan dit euvel mank. Wanneer ik, Hollander, dus in dit boek lees van eene dame, die altijd zegt '*et is 'ard* enz. verbeeld ik mij een Westkappelsche of Ommensche, geenszins een weinig beschaafde te hooren spreken. Somtijds is het zelfs erge pedanterie of schoolvosserij, wanneer men, vooral in het gewone gesprek, de *h*'s uitspreekt, b.v. *h*et *h*eeft *h*em, waarom Multatuli en eenige anderen schrijven '*et heeft 'em*, en het is dus dwaasheid, wanneer in deze vertaling de slecht opgevoede dame deze woordekens uitspreekt als een gewoon mensch ze *moet* uitspreken, en toch daarvoor gebrandmerkt wordt. Wanneer ik er nu nog bijvoeg dat het woord *groene kamer*, als er van het tooneel gesproken wordt, voor den Nederduitschen lezer duidelijker zou wezen als het in goed Hollandsch overgezet was door *foyer*, heb ik alles gezegd wat ik op het werk van den heer de Vries had aan te merken. Wij hopen hem dus meermalen als Vertaler aan te treffen, en wenschen hem toe dat hij altijd even goed moge slagen in de keuze der werken, die hij in een ‘Nederlandsch gewaad’ steekt!

- R -

Mengelwerk.

De Nederlandsche vrouw en haar onderwijs, door J.P. de Keyser.

> Ehret die Frauen, sie flechten und weben
> Himmlische Rosen in 's irdische Leben.

Vreemdeling in de Duitsche letterkunde is hij niet; maar of mijn' vriend nu juist dit woord van Schiller voor den geest stond, toen hij zijn hart voor mij uitstortte, kan voor 't minst twijfelachtig schijnen.

Wilt gij zelf zijn brief onder de oogen hebben? Zoo ge maar niet vergeet, dat die ontboezeming nu juist niet voor openbaarheid was bestemd, en dat allerminst dames vertrouwelingen van deze gemoedsbezwaren moesten worden. Ook dames hebben echter wel eens gehoord, dat men personen in hun afwezigheid niet altijd zoo zacht en zoo ‘lief’ beoordeelt als in hun gewaardeerde tegenwoordigheid.

En, ongelukkig genoeg, juist over dames is 't, dat mijn vriend heel wat ‘onliefs’ meent te mogen zeggen.

‘Daar kan niets meer van komen’ - schrijft mij de veertiger - ‘daar ben ik - te oud zult gij zeggen, daar ben ik te wijs, beweer ik, voor geworden om mij nog eens in de strikken van een Eva's-dochter te verwarren.

Aan een huwelijk valt voor een man met een burger-fortuintje niet meer te denken. Zie me die opgeschikte en opgeprikte popjes eens aan. Hoeveel percent van een ordentelijk inkomen moet er voor zoo'n kleeding niet af!

Of mijn schriele periode nu al begint, vraagt ge met een ondeugenden glimlach. Och, daar heb ik me nog niet op betrapt. Als ik eens liefhad (weg, bedriegelijke droomen eener dweepende jeugd!) - áls ik eens liefhad, zou 't wel mijn allerlaatste gedachte zijn, op hoeveel Nederlandsche munt 't levensgeluk der geliefde mij te staan kwam.

Maar dat onze vrouwen nu juist in die kleeding haar levensgeluk zoeken, zie, dáár komt heel mijn gemoed tegen op. Daar acht ik ze te hoog voor, en 'k wilde wel, dat ze er zichzelf ook te hoog voor achtten. Ik gunde haar wat meer gevoel van eigenwaarde. Inderdaad, men moet zichzelf en zijn geslacht al vrij laag stellen, wanneer men waant, door een strikje of kwikje een mededingster te kunnen verduisteren en zijn eigen waardij te verhoogen. Wanneer ik vermoedde dat uw achting voor mij op mijn glacé-handschoenen berustte, zou ik bezwaarlijk de verzoeking kunnen weêrstaan om u mijn minachting ernstig te doen gevoelen. En 't is de nietigheid niet eens die 't meest mij stuit, de behaagzucht zelfs niet, al doorboort ze nog - neus en lippen wel niet meer, gelijk de wilden, maar toch nog de ooren om zich met schitterend sieraad te behangen; 't is bovenal de onwaarheid, de schijn, de leugen, die de vrouwenkleeding ontsiert - en de kleeding wel niet alleen: of is de gekochte haarbos (van waar afkomstig?) wel meer dan een enkel verschijnsel van de gemaaktheid en onwaarheid, die nu eenmaal tot het ideaal onzer dames schijnen te behooren?

Als een prinses kreupel is, achten al haar hofdames zich in gemoede verpligt haar eerbiedig na te hinken. Daar hebt ge de vrouw. Van zelfstandigheid heeft ze geen besef. Zóó smakeloos, zóó onzinnig kan een voorschrift der mode niet zijn, of 't wordt met slaafsche gehoorzaamheid opgevolgd.

Zelfstandigheid?

- "Met dezen hoed kan ik onmogelijk op 't concert verschijnen."'
- 'Wel, is dan die hoed niet keurig en net?'
- 'Och, die hoed is nog zoo kwaad niet; maar op 't concert komt men niet met zoo'n hoed.'
- 'Met die japon kan ik onmogelijk op dat diner komen.'
- 'Wel wáárom toch niet, kindlief? Die japon is nog niet eens betaald.
- "Och, met die japon ben ik verleden week pas op dat soireetje geweest."'
- 'Welnu, wat zou dat?'
- 'Praat er me niet meer over. Daar weet gij, mannen, zoo niet van. Dat doet men zoo maar niet. Wat zouden ze wel van mij denken?'

'MEN en ZE zijn de afgoden, waaraan een vrouw haar levensgeluk, uw huiselijke rust, en, als ge niet op uw tellen past, uw welvaart en uw eerlijken naam er bij ten offer brengt.

ZE doen dit, ZE meenen dat, ZE dragen dit, ZE zouden dat wel denken, en 't verschrikkelijkste is: wat zouden ZE er wel van zeggen?

't Ontbreekt de vrouw aan moed om zichzelf te zijn. Aan anderen te behagen is haar hoogste doel, de meening van anderen - hoe nietswaardig ook - haar éénig rigtsnoer. Onweerstaanbaar zijn voor haar

de verlokkingen der ijdelheid, de bekoringen der weelde. Genotziek en prikkelbaar, is heel haar wezen op de buitenwereld gerigt: dáár zoeken zij haar hemel, dáár duchten zij haar hel.

In den hoogmoed van den man is nog eenige kracht, die een zekeren eerbied kan afdwingen; de hoogmoed van de vrouw perst u slechts een glimlach af. Of gevoelt gij nog iets anders dan medelijden, wanneer zij elkaâr pogen te overschitteren door keurigheid van toilet, elkaâr de oogen uitsteken door een kostbaren shawl of een elegant hoedje, en haalt gij de schouders niet op over den bekrompen kastengeest, wanneer ze met deze en die niet in ééne commissie - van weldadigheid nog wel! - kunnen zitten, omdat ze ‘die menschen niet zien’ en omdat die dames ‘och ja, wel heel lief zijn, maar niet zoo van onzen stand, weet u?’

En ‘onze stand’ eischt heel wat, - weet u? - soms niets minder dan dat men er zijn geheele mensch-zijn aan opoffert. Er zijn standen, waarin de dames volstrekt gehouden zijn zich aan een bestudeerden lediggang te wijden. 't Is beneden haar stand, zelf een van haar heilige pligten te vervullen. Boven huisbestuur en moedertaak beide zijn zij verheven. Huurlingen moeten dat doen. Zelve moeder te zijn, dat is te burgerlijk. Daar is de min voor, en straks de bonne, later de gouvernante en eindelijk de gedistingueerde kostschool.

De man, ook de man van geboorte en fortuin, geldt in de maatschappij alleen zóóveel als de som bedraagt der krachten, welke hij aan die maatschappij wijdt (den adellijken nietsdoener vindt ge straks in den dierentuin onder gorilla's en ourang-outangs te kijk): bij ons adelt de arbeid; voor de vrouw is de arbeid een schande. Naarmate zij minder uitrigt, staat zij hooger, en 't hoogst de weelderige leêgloopster. Ik ken dames, die zich niet ontzien om in 't geheim aalmoezen van vermogende vrienden aan te nemen, om door uiterlijk vertoon zich nog staande te houden in een kring, waarin zij niet meer behooren, maar die zich gekrenkt zouden toonen, wanneer gij haar in overweging durfdet geven om door eigen eerlijken arbeid in haar onderhoud te voorzien.

Productief mag de arbeid der vrouw van stand in geen geval zijn. De meeste dameshandwerken van smaak schijnen er bepaald op ingerigt om goed te doen uitkomen, dat zij tot niets nut zijn. Ellendige knutselarijen, waaraan elke gedachte, alle oorspronkelijkheid, alle kunstwaarde ontbreekt, uitsluitend bestemd om aan de handen eenige beweging te verschaffen en aan de teugellooze verbeelding vrij spel te laten - passen ze niet meer voor de wulpsche odaliske, in een Turkschen harem opgesloten, dan voor de vrije Nederlandsche vrouw?

Maar haar werken mag slechts spelen zijn; zij speelt, de vrouw, want zij is een groot kind, het leven is haar een spel, en zij is het speelgoed van den man, of hij de speelbal van haar luimen.

Mij is het leven ernst, hooge, heilige ernst, mijn vriend, - en

in dat leven steeds een kind-mensch aan mijn zij, neen, dat zou mij hinderen.

Heeft de vrouw wel eenig vermoeden van den ernst des levens? Onhandig en onbeholpen, staat ze verlegen bij iedere ernstige levensvraag, bij elken heiligen levenspligt. En als de nood haar naar buiten drijft, klopt ze aan uwe woning om uw huishoudster te worden zonder huishoudkunde, of de opvoedster van uw kinderen zonder eenig besef van 't geen opvoeding is.

Voor het praktische leven zijn onze vrouwen ongeschikt. Het cijferen behoort voor haar tot de kategorie van het tooveren: als tooverformulieren gebruiken ze eenige aangeleerde, onbegrepen loopjes. Van administratie geen begrip. Voor de groote belangen des Vaderlands oog noch hart. Onbekendheid met de Nederlandsche letterkunde een gewoon verschijnsel, zonden tegen de eerste taalregels bij tientallen.

Lectuur? Wetenschap te hoog, geschiedenis te droog, natuurkunde - hé, wat is dat? Maar de roman, de roman, ingehaald, ingesmokkeld, verslonden tot bij de karige nachtpit: zoo de verbeelding overprikkeld, de hartstogt gewekt, de begeerte ontvlamd, de gemoedsrust verstoord, ziekelijke behoefte aan sterke prikkels ontwaakt, - en het gevolg: keur van damestoiletten bij de halsbrekende toeren van een kunstrijderstroep en den slagterswinkel van Tropmann in den schouwburg.

En aan zoo een gezellin wilt gij mij binden voor heel mijn leven! Als bange zorgen mij knellen, als de arbeid mij heeft afgemat, als 's levens strijd mij heeft uitgeput tot stervens toe, als ik hunker naar eene frissche gedachte, als ik smacht naar een bezielend woord - zal ik mij verkwikken met een beuzelpraatje over 't laatste bal; als 't moê gepeinsde hoofd mij bonst en mijn ziel gepijnigd wordt door de hoogste levensvragen, zult gij mij kluisteren aan een mensch, die voor dat alles geen hart heeft, die van dat alles geen besef heeft?

Of hadt gij mij misschien een vrome vrouw toegedacht, ijverend voor de waarheid met Calvinistische vinnigheid, temend over de bedorven wereld met giftige zoetsappigheid, verzot op een mode-dominé, die o! zoo dierbaar is; of wel een filanthropische die mij allerlei slordige totebellen en verloopen dronkaards in huis haalt, en haar eigen kinderen naar een kostschool zendt, terwijl ze voor de kinderen van arme lui kousjes zit te breijen? Houd mij niet voor een onchristen, wanneer ik beken, dat ik de wereldling nog boven de fijne zou kiezen.

Gij gunt mij de weelde van het vaderschap? Daaraan herken ik uw vriendenhart. Maar waar een vader is daar pleegt ook een moeder te zijn, en ik vrees dat mijn natuurkennis in botsing zou komen met de onfeilbare bakerwijsheid. Straks zou 't mij stuiten, als de moeder van mijn kinderen door haar veertienjarigen bengel werd uitgelagchen om haar onbekendheid met wat hem dagelijksch brood is. Of zoudt ge mij dochters gunnen, om de rekeningen der modiste verdrievoudigd te zien, terwijl ik tot afleiding mijn oor liet martelen door het ge-

tjingel op een piano, van een meisje, dat voor kunst niets gevoelt, maar toch, omdat MEN 't zoo wil, aan muzijk behoort te doen? Ge wilt mij dwingen om mijn eigen bloed af te staan aan een fabriek van modepoppen, opdat er van de ruwe stof, waarmeê mijn vrouw geen raad wist, toch iets teregt mogt komen? Jaren lang zal ik mijn kind moeten missen, om het straks weêr te krijgen, volleerd in al de knepen en streken der kostschool, misschien wel afgerigt om met farizeesch gebaar voor haar 'wereldschen' vader te bidden!

Neen, neen, ik wil niet....

Maar ik ontmoet uw ernstigen blik, en bedenkelijk schudt gij het hoofd. Mijn toon is u te bitter, niet waar?

Ja, mijn toon is bitter; maar het is de bitterheid der zielesmart.

Mannentranen, oude vriend, mannentranen zijn gloeijend metaal; maar is 't ook niet om bloed te schreijen, dat Gods schoonste en edelste schepsel zich zoo vermorst en versmijt?

Ge ziet, er is hart in den man, die zoo streng vonnist.

Maar is dat vonnis regtvaardig, kan de heftigheid van dien toon verdediging vinden?

Moest het antwoord op deze vraag niet ontkennend zijn, wie zou den moed hebben om dat onbarmhartig vonnis te herhalen?

Dat er door mannen zoo over vrouwen geoordeeld wordt, de vrouwen mogen het weten.

Dat er zoo zijn onder de Nederlandsche vrouwen, als er daar, met al te scherpe trekken werden geschetst - wie durft het ontkennen? Maar, den hemel zij dank, zoo is de Nederlandsche vrouw niet, neen, zóó is zij *niet!*

Nog is de deugd onzer dochteren ongerept, nog is de trouw onzer echtgenooten onverdacht, nog is vaak de vrouw de vriendelijke zon aan den huiselijken hemel; nog weet menige moeder waarachtig moeder te zijn en met een zelfverloochening, waarvoor de man eerbiedig het hoofd buigt, zich aan haar zwaren pligt te wijden.

Maar de wijsheid gebiedt ook aan de overdreven klagt het oor te leenen; in den hoekigsten vorm en achter den bittersten toon kan eenige waarheid schuilen, en 't is niet dan tot onze schade, wanneer ons die waarheid ontgaat.

En zouden de dames 't nu zelve wel als een bewijs van vrouwelijke degelijkheid willen aanvoeren, dat juist de modejournalen hun inteekenaars bij honderdduizenden tellen? Is er geenerlei grond voor de klagt, dat de romans, en juist niet altijd de beste, bij menige schoone staan boven een degelijk werk? Schijnt de wuftheid, die huppelt van verstrooijing tot verstrooijing, voor velen niet het éénige tegengif tegen doodelijke verveling? Is reinheid van verbeelding en kalme harmonie van het gemoedsleven het doorgaande kenmerk van onze jongedoch-

teren; hooge zedelijke ernst het karakter van haar levensbeschouwing en levensrichting? Is de vrouw geschikt om in allen opzigte de waardige levensgezellin van den man te zijn? Kan zij hem verstaan, of gaapt er niet vaak een diepe klove tusschen zijn weten en haar weten, tusschen zijn oordeel en haar oordeel? Weet zij met hem meê te gevoelen, zijn smart meê te lijden, aan zijn geestdrift zich te ontvonken; weet zij hem te steunen, als hij mede arbeidt aan de groote taak, die het tegenwoordig geslacht is opgelegd, als hij kampt voor de verheven beginselen, die zijn oog doen tintelen? Of gaat er niet inderdaad veel van wat hém het hoogste is geheel buiten háar om? Is zij, bij al haar trouwe zorg en zelfopofferende liefde, steeds de wijste moeder voor haar kind: voor den z u i g e l i n g , wien zij in haar onkunde welligt het leven vergalt, dat zij hem pas heeft geschonken; voor haar d o c h t e r , wier gemoed zij niet weet te vormen, omdat zij niet is ingewijd in de geheimen van het zieleleven; voor haar z o o n , wiens schoolwerk zelfs buiten haar gezigtskring ligt? Is ze door haar onbekendheid met het praktische leven nooit verlegen met het beheer harer eigen goederen, nooit het offer van den sluwen opligter? Is het werkelijk een zoo zeldzame uitzondering, dat de vrouw door weelde en praal haren echtgenoot ten ondergang brengt - is het inderdaad zoo voorbeeldeloos, dat de moeder schittert in den gezelschapskring, terwijl haar pligt aan vreemden wordt overgelaten?

En is de toestand van menige vrouw niet deerniswaardig?

Rijk misschien, maar daarom nog niet ontwikkeld, sleept ze een ledig en vruchteloos en hopeloos leven voort, den tijd doodend met beuzelingen, of theologisch gekibbel, of liefhebberij met ongezonde filanthropie. Of behoort zij tot de gelukkigen, wier smaak veredeld, wier verstand ontwikkeld, wier kennis uitgebreid, wier hart gevormd werd, - wat zij weet en kan nu ook te d o e n verbiedt haar immers de goede toon. De vrouw, die wat d o e t in de maatschappij, het meisje zelfs dat er zich op toelegt om eens wat te k u n n e n d o e n , zij wekken het vermoeden van a r m o e d e op - en 't geldt nog niet voor een aanbeveling in de maatschappij, wanneer men als een ‘behoeftig’ meisje wordt aangewezen.

En wie arbeiden m o e t en arbeiden w i l , k a n zij het nu ook? Heeft ze wat degelijks geleerd, kan ze de vrucht van haar arbeid aan de maatschappij geven in ruil voor haar onderhoud? Helaas, bij honderden zijn zij te tellen, de ongelukkigen, die het afgesmeekte brood slechts met haar ‘gezelschap’ kunnen vergelden, een prijs, waaraan vaak alleen de hoogste toegevendheid nog eenige waarde kan toekennen.

Is dan de vrouw inderdaad een wezen van lager rang, voor echt menschelijke ontwikkeling onvatbaar? De Italiaansche vrouwen in de 16de eeuw mogen getuigen, Olympia Morata, Cassandra Fedele, Victoria Colonna, schitterend op het gebied der gewijde poëzy of der ongewijde letterkunde. Weet niet elk beschaafd volk, weet niet Neder-

land zelf vrouwen aan te wijzen, die in kunst en wetenschap, in poëzy en ongebonden stijl zich den meesterrang waardig toonden; moet de tijdgenoot van Dora d'Istria, van Miss Taylor, de landgenoot van Toussaint en Elise nog vragen, of de vrouw wel een mensch is?

Heeft dan de maatschappij zich welligt aan haar bezondigd? Leggen die honderden onhandige huishoudsters en onbekwame kinderjufvrouwen met al die vervelende gezelschapsjufvrouwen, legt die menigte van onwillig gedulde tantes en met genadebrood gespijzigde nichtjes ook een ongunstige getuigenis af van het Nederlandsche volksleven?

Hoort het oordeel der menigte: de vrouw is voor het h u i s h o u d e n bestemd, zij moet leven voor haar m a n ; als ze zijn huisbestuur kan voeren, zijn kinderen verzorgen, zijn k o u s e n s t o p p e n , weet zij genoeg.

Over g e l e e r d e v r o u w e n weet elke vlasbaard een aardigheid te zeggen, en wie nooit iets van Molière las kent dan Molière van buiten. Eerzame huisvaders vragen bekommerd, hoe de vrouw nog haren man zal gehoorzamen, naar luid van goddelijke en menschelijke wetten, wanneer ze zoo knap wordt gemaakt - hetzelfde motief, dat de slavenhouders in de Zuidelijke Staten van Amerika den dood deed bedreigen aan ieder die een negerslaaf lezen leerde.

Omdat men van herkaauwende koeijen zoo malsche boter ter markt ziet komen, begrijpt een Gemeenteraad, dat een vrouw te beter is naarmate ze meer op dat vreedzaam grazend vee gelijkt; en daar de zeden der nuchtere kalveren nooit aanstoot gaven, beweert men dat de onkunde der vrouw het beste schild is van haar deugd, en dat ze te godzaliger zal zijn naarmate haar onderwijs armzaliger was. De wetenschap der natuur vooral schijnt haar godsdienstig leven ernstig te bedreigen.

Zonderling - bij de vromen van den ouden dag was het: De hemelen vertellen Gods eer; bij de vromen van onze dagen heet het: De sterrekunde leidt het hart af van God. Bij den Menschenzoon was het: De leliën des velds met zonnestraal en regendrup getuigen van de liefde des hemelschen Vaders, en n u moet het christelijk heeten, wanneer men de oogen sluit voor de schoone werken Gods, en onbekendheid met de orde en regelmaat van het heelal moet het steunpunt der godsdienst zijn. Geen natuurkunde voor de vrouw: de natuurkunde leidt tot materialismus.

Elders wordt in 't openbaar verkondigd, dat geen meisjeshoofd vatten kan wat een jongen van 12, 13 jaren leert op de laagste klasse der Hoogere burgerschool.

Hebben wij niet den vinger gelegd op een wonde plek in ons maatschappelijk leven?

In de beschouwing en behandeling der vrouw, zoo als ze ten onzent nog gangbaar zijn in menigen kring, heerscht, nevens het egoïsmus van den man, een diepe minachting voor de vrouw, die achter holle

frases en klinkende beleefdheden zich verschuilen wil, maar niet verbergen kan.

Der vrouw in de hedendaagsche maatschappij kleeft nog iets, - en niet weinig - aan van de s l a v i n .

De sporen van den toestand van slavernij, waarin zij eeuwen op eeuwen heeft verkeerd, zijn talloos in de heerschende denkwijze. Ze kunnen met den vinger aangewezen worden in onze wetgeving: de man heeft regten tegenover de vrouw, die de vrouw niet heeft tegenover den man, en de hoogst ontwikkelde, zedelijke vrouw staat wettelijk beneden den mannelijken domkop en verworpeling.

De burgerschapsregten, waarvan de man alleen ontzet wordt, wanneer hij tot het peil der tuchthuisstraf is gezonken, moet de vrouw ontberen, alleen omdat zij vrouw is; elders plaatst haar de wet op ééne lijn met minderjarigen en onder curatele gestelden. De vrouw mag niet beschikken over de goederen, die zij zelve ten huwelijk aanbragt; zelfs over de vruchten van haren arbeid, tijdens haar huwelijk verkrègen, heeft niet zij, maar de man de beschikking; door één enkele aankondiging: ‘geen crediet te verleenen’ kan de dronkaard, de echtbreker zijn eerbare vrouw aan de openbare verachting prijs geven. De vader alleen oefent de ouderlijke magt uit gedurende het huwelijk, en nog na zijnen dood kan hij de moeder in haar moederregt verkorten door een ‘bijzonderen raadsman, zonder wiens toestemming zij geene daad, de voogdij betreffende, zal kunnen verrigten.’ Voor de echtbreekster gevangenisstraf, maar slechts geldboete voor den echtbreker, en alleen dan, wanneer hij in de gemeenschappelijke woning zijn bijzit onderhoudt. De vrouw ‘verpligt met den man zamen te wonen, en hem overal te volgen waar hij dienstig oordeelt zijn verblijf te vestigen’(*).

‘En nu’ - vragen wij met de kampioen voor haar verdrukt geslacht - ‘is zij niet slavin:

die tot gehoorzaamheid verplicht is;

die niet gaan kan werwaarts zij wil;

die slechts met toestemming van haren eigenaar eenige burgerlijke daad kan volbrengen;

die geen eigendom ter vrije beschikking mag bezitten;

die, wanneer zij ontrouw is, door haren meester met den dood kan worden gestraft?’

En die slavernij handhaaft men - gelijk voorheen die andere, van zwarte menschen - met bijbelplaatsen, en de Kerk, die naar den grooten bevrijder Christus zich noemt, onthoudt aan haar edelste, vroomste en wijste vrouwelijke leden het stemregt, dat ze den onkundigsten en onchristelijksten man toewerpt.

Stuart Mill heeft wèl gezien: de tegenwoordige toestand der vrouw is een overblijfsel van den staat der barbaarschheid.

(*) Zie het krachtig woord: Gelijk recht voor allen! door eene vrouw. Leeuwarden, H. Kuipers. 1870.

Hoe is toch - vraagt hij - het tegenwoordige stelsel ontstaan? Omdat men, na het overwogen en de proef er van genomen te hebben, het als het beste heeft erkend? Neen. Maar omdat van oudsher elke vrouw zich in een staat van slavernij bij eenigen man bevonden heeft. De wet heeft het bestaande bekrachtigd.

Zoo de slavernij. Vroeger was het meerendeel der mannen evenzeer slaaf als nu de vrouwen. Eeuwen lang duurde het vóór denkers het regt en de noodzakelijkheid der slavernij betwijfelden. Nu is de slavernij van mannen in christelijk Europa afgeschaft, die der vrouw allengs in een zachteren vorm van afhankelijkheid overgegaan. Die afhankelijkheid is echter een overblijfsel van den staat van slavernij - van het vuistregt.

De sporen van die slavernij, in zeden en gewoonten, in burgerlijke en kerkelijke wetgeving zoo talrijk, vertoonen zich welligt nog het meest, wanneer men let op het onderwijs, dat men der vrouw toemeet met karige maat. Tegenover haar is er nog in ons van den geest des slavenhouders, die niet wil dat zijn Neger lezen leert, omdat een lezende slaaf geen slaaf kan blijven.

Hier verbinden zich sleur en vooroordeel, gemakzucht en oppervlakkigheid, minachting der vrouw en mannelijke zelfzucht om den vooruitgang te belemmeren.

Voor het mannelijk geslacht hebben wij hoogescholen, polytechnischeen landbouwscholen, kunstacademies, burgerscholen, ambachtsscholen en wat niet al; kostbare hoogere burgerscholen schier in elke stad van eenig belang, op 't platteland zelfs. Van rijkswege werden er v i j f t i e n gesticht - voor meisjes n i e t é é n. Aan Burgerscholen voor meisjes werd niet gedacht. De Hoogere burgerscholen, door gemeentebesturen opgerigt, genieten een rijkssubsidie van *f* 7000; de éénige Hoogere burgerschool voor meisjes, door een wakker gemeentebestuur in 't leven geroepen, zal nu *f* 2000 krijgen, niet zonder bange zuchten van gemoedelijke Kamerleden, die vreezen, dat het nu met de deugd en de godsdienst onzer dochteren op een eind loopt.

Een zorgvuldig bewerkte wet van 95 artt. beheerscht het Middelbaar onderwijs; één half artikel van die 95 is aan de Middelbare scholen voor meisjes gewijd, één half artikel, dat eerst in het gewijzigd ontwerp van October 1862 werd opgenomen. ‘Bijzondere bepalingen aangaande de inrigting dier scholen, waarvan de oprigting aan gemeentebesturen, provinciën en particulieren wordt overgelaten, worden evenwel in de wet niet aangetroffen’.(*)

Inderdaad, de geheele inrigting ‘wordt aan de stichters overgelaten’, en als die inrigting strijdt met alle beginselen der paedagogie, is de wet magteloos. Zelfs de mannen, die Nederland met het Middelbaar onderwijs begiftigden, verloochenden hier niet de volksoverle-

(*) Dr. D.J. Steijn Parvé, wet tot regeling van het Middelbaar onderwijs.

vering, die het onderwijs der vrouwelijke jeugd overlaat aan de ‘particuliere industrie.’

Voor de meisjes geen enkele Rijks-hoogere-burgerschool.

En een enkele gemeentelijke kan eerst na hardnekkigen strijd veroverd worden.

Maar - voert men mij te gemoet - voor den man is de wetenschap.

En de onkunde voor de vrouw?

Hebt gij het wel bedacht, dat gij alzoo de helft van de intellectuele kracht des volks verloren laat gaan?

Weet gij het niet, dat de onkunde zelf een kwaad is en de vruchtbare moeder van allerlei kwaad? En aan dat onheil, aan die ellende, wilt gij de vrouw, wilt gij uw kind prijs geven? Is er dan bij u geen flaauw besef van de waarde der ontwikkeling op zich zelve, geen vermoeden dat ook de vrouw behoefte heeft aan zoowel als regt op die ontwikkeling, waarvoor zij vatbaar is; geen voorstelling van den invloed, dien de vrouw uitoefent op de nakomelingschap?

De wetenschap voor den man: daarom voor de jongelingschap alleen Hoogere burgerscholen. Beoogen die scholen dan de vorming van wetenschappelijke mannen? We weten immers beter. Niet op de studeerkamer, niet op den academischen leerstoel, maar op de beurs en het kantoor, in de fabriek en op de werf zult gij straks de leerlingen der Hoogere burgerschool wedervinden. Den jongeling te brengen op het standpunt der Europesche beschaving, dát is het doel dier school; zij moet die onmisbare kundigheden mededeelen, zonder welke de man niet meer leven kan in de beschaafde maatschappij; met die school volgen wij slechts spade na wat Duitschland met zijn R e a l s c h u l e n ons lang had vóórgedaan.

‘Maar de man moet in staat gesteld worden om in het onderhoud der vrouw te voorzien.’

Zoo is dan de hemelsche godin der wetenschap nu de vette koe geworden, die ons boter verschaffen moet.

Het zij.

De vrouw zal dan toch ook haar deel hebben aan de boter der vette koe.

Daarom wordt dan uit de opbrengst van uwe belastingen het onderwijs van mijn zoon bestreden. Uw dochter zal er straks de vruchten van plukken. Voortreffelijk. Maar als mijn zoon dan eens geen lust heeft om zijn lot aan dat uwer dochter te verbinden en zich met de zorg voor haar onderhoud te belasten; als hij het ongehuwde leven boven den echt mogt verkiezen, zult gij wel naar een of ander middel mogen uitzien om hem daartoe te dwingen. Of worden in Nederland de ongehuwde vrouwen welligt van staatswege overeenkomstig haar stand onderhouden? 't Bleef mij nog onbekend. Wel meen ik te weten, dat de vrouwen in Nederland nog geen vrijdom van belastingen ge-

nieten en alzoo zelve moeten bijdragen tot de kosten van een onderwijs, hetwelk voor haar alleen niet toegankelijk is.

En hebt gij het onderrigt op de Hoogere burgerschool niet verward met p r o f e s s i o n e e l onderwijs? Te bekwamen tot een bepaalden tak van den maatschappelijken arbeid, dat is niet het doel van lager en middelbaar onderwijs. Ontwikkeling van den mensch, dát is het doel. De Staat heeft zijn pligt erkend om aan ieder zijner burgers de gelegenheid te geven om zich ten volle te kunnen ontwikkelen. En heeft dan het eene geslacht uitsluitend het regt daarop, of mag het regt van het andere maar miskend worden, omdat het onmachtig is om het te handhaven?

Het werd miskend en wordt het tot op dezen dag. Voor de vrouw in Nederland tot dusverre - met één enkele uitzondering en een tweede in het verschiet - niets, niets dan het lager en m e e r u i t g e b r e i d l a g e r onderwijs, met zijn b e g i n s e l e n, zegge *beginselen* van de kennis der vreemde talen.

Voor de onderwijzeres, die dat lager onderwijs geven moet, werd een examen voorgeschreven, waarbij - niet a n d e r e eischen werden gedaan dan aan den onderwijzer, omdat de vrouw een a n d e r mensch is dan de man, - maar l a g e r eischen, omdat naar onze wetgeving de vrouw een l a g e r wezen is dan de man.

In Pruissen beklaagde men er zich over, dat de Staat in 6 provinciën tot de opleiding van onderwijzers bijdroeg 100.000 thr. en voor de opleiding van onderwijzeressen in diezelfde provinciën slechts 2431 thr. overhad, en geheel ongegrond schijnt die klagt wel niet. In Nederland wist men de zuinigheid nog beter te betrachten: wat de onderwijzeressen moeten weten, wees de wet aan; hoe ze die wetenschap verkrijgen zouden, werd aan de vrouwelijke vindingrijkheid overgelaten: tegenover d r i e kweekscholen voor onderwijzers n i e t é é n e voor onderwijzeressen.

Lagere meisjesscholen, die een openbaar karakter hebben, vindt men in de aanzienlijkste steden vaak é é n e e n k e l e, g e e n e n k e l e soms.

Aan b i j z o n d e r e scholen, aan de k o s t s c h o l e n bovenal is het onderwijs en de opvoeding onzer meisjes prijsgegeven.

‘Prijsgegeven; is dat woord niet te h a r d?’

Te hard, ja, als men daarin een vonnis meent te vernemen over elke bijzondere school en iedere bijzondere onderwijzeres - te hard, ja, meer dan dat: 't ware een schreeuwende onregtvaardigheid. Vrouwen met een edel hart en een helderen geest, vrouwen met lang niet alledaagsche kennis en lang niet ruim geweten, zult gij onder de bijzondere onderwijzeressen vinden, onder de kostschoolhouderessen ook.

Maar haar persoonlijke deugden kunnen een verkeerd stelsel niet goed maken. En het kostschoolstelsel is verkeerd in zichzelf. Het meisje aan het h u i s g e z i n te onttrekken - waar ze, zonder het te bemerken, door de zachte hand der moeder wordt opgevoed, opgevoed

uit liefde - om haar weg te zenden naar een instelling, waar het opvoeden een werk is, een handwerk welligt; waar ze komt, - tot straf misschien als laatste redmiddel -, opzettelijk komt óm opgevoed te worden; waar dat werk, het fijnste, het edelste, het hoogste, het teederste, aan haar verrigt moet worden tegen een' bepaalden prijs, door een vrouw, die, ja, ook hooger beginselen kan hebben, maar die ook evenzeer zonder ander beginsel dan g e l d z u c h t kan zijn - dat is een k w a a d, een groot k w a a d, en 't wordt er niet beter om, dat het een fatsoenlijk en een algemeen kwaad is.

Aan mijne zijde staat een hooggeplaatste Duitsche vrouw (Frau App.-rath Henschke, uit Glogau), die op de F r a u e n -V e r e i n s -C o n f e r e n z, in November van het vorige jaar te Berlijn gehouden, verklaarde: ‘Het is een kwaad, dat onze meeste zoogenaamde hoogere meisjesscholen b i j z o n d e r e inrigtingen zijn, dat is uit een finantieel oogpunt zoo wisselvallig, dat haar indeeling, beheer, ja geheel haar bestaan aan dezelfde dobberingen onderhevig is als iedere industrieele onderneming. De hoofden dier instellingen hebben meer van den chef van een handelshuis dan van het middenpunt eener inrigting van opvoeding.’ Reeds in 1849 had trouwens de Pruissische minister Von Ladenberg verklaard, dat het hoogst bedenkelijk is, de opvoeding der jeugd prijs te geven aan de bijzondere industrie, en onder de gevolgen, welke daarvan te duchten zijn, telde hij niet alleen het zinken van het peil der verstandelijke ontwikkeling, maar ook een diep zedelijk verval. ‘Een groot deel echter van het volk’ - klaagde hij - ‘is er nog niet rijp voor om aan het grondig en degelijk onderwijs op de openbare scholen, voor zijn dochters de voorkeur te geven boven de in 't oog loopende resultaten van vaak slim berekende kostscholen, die echter inderdaad meer misvormen dan vormen, meer verwringen dan opvoeden.’

Een Nederlandsch minister verklaarde nog in 1862 (Mem. v. toel. tot het 2^{e} ontw. v. wet-Midd. onderw.): ‘Meisjesscholen bestaan door de vrije zorg van bijzondere personen, vereenigingen of gemeente-besturen, en hare inrigting en leiding behooren derhalve eigenaardig aan die zorg; daarom scheen op dit gewigtig gebied slechts toezigt van Staatswege noodig.’

‘Op dit gewigtig gebied slechts toezigt.’

Allergelukkigste woordenkeus! ‘slechts toezigt’ - zooals tot dusverre op de bijzondere meisjesscholen, waar het schooltoezigt slechts t o e z i e n kan.

Hoe 't op die meisjesscholen onder dat toezigt kan gaan, werd(*) in een artikel over ‘de opvoeding der Nederlandsche Vrouw’ herinnerd door een journalist, van wien we, zonder onbescheidenheid de volgende regels mogen overnemen:

‘Op school A., een gerenommeerde kostschool voor jonge dames,

(*) In *Het Vaderland*, 21 Julij, 1869.

ontvangt de hoogste klasse wekelijks 1 uur onderwijs in de Nederlandsche taal en 1 uur in de Nederlandsche letterkunde; in de Fransche taal daarentegen 3½ uur, 3 uren in de Engelsche, en 4 in de Hoogduitsche..... Op school C. ontvangt de 1e klasse 2 uren onderwijs in 't Nederlandsch, 3 uren in 't Fransch; de 2e klasse 2 uren Nederlandsch, 7 Fransch; op school D. de hoogste klasse 2 uren Nederlandsch, 5 Fransch. Op school E. 1½ uur Nederlandsch, 11½ uren Fransch. Hoor eens, hoe daar een geheele morgen wordt besteed (de lijst der werkzaamheden van een Nederlandsche meisjesschool is natuurlijk in 't Fransch):

1. Grammaire Française.
2. Dictée Française.
3. 1e div. lect. Franç.
   2e div. Traduction de Franç. en Holl. lect. Franç.
4. Traduction de Franç en Holl.'

De chefs der ondernemingen A., C., D. en E. toonden zich minder gesticht over de openbaarheid, aan een deel van haar programma gegeven. We willen niet meer toorn vergaderen op ons arm hoofd en herhalen daarom nog slechts wat ook elders(*) reeds werd neêrgeschreven: 'Het meer uitgebreid lager onderwijs wordt voor het meerendeel aan bijzondere scholen overgelaten: bijzondere scholen, misschien goede, welligt voortreffelijke, maar die in elk geval schier zonder eenig toezigt zijn; waar het schooltoezigt op de keus der leervakken en den gang van het onderwijs geen invloed kan oefenen; scholen, wier programma zelden buiten de schoolmuren komt; scholen, wier hoofden veelal geen anderen prikkel hebben dan het eigenbelang, geen ander doel dan voldoening aan de ijdelheid der ouders, die door het schitterend vernis eener halve beschaving bevredigd wordt; scholen, waar één hulponderwijzeres vaak 8 à 9 vakken moet onderwijzen; waar uren op uren aan geestelooze vrouwelijke handwerken worden verspild. Aan handwerken, waarbij de verbeelding vrij spel heeft; handwerken, die in niet één opzigt eenige kunstwaarde bezitten, uren op uren, 8, 12 en meer in de week, terwijl (wij vermelden een feit) aan algemeene geschiedenis ½ uur 's weeks en aan de vaderlandsche geschiedenis geen oogenblik méer wordt besteed. Zijn er geen scholen, waar, tegen 8 uren Fransch, één, zegge één uur de moedertaal wordt onderwezen, terwijl er alle zorg wordt besteed om de dametjes met élegance uit een rijtuig en met bevalligen zwier over een waterplasje op straat te leeren stappen!'

'De in het oog loopende resultaten van vaak slim berekende kostscholen' verblinden toch nog veler oogen, en de kwakzalverij van menige 'gedistingueerde' kostschool met prachtige receptiekamers en bekrompen scholen, met Françaises en Anglaises en één povere hulponderwijzeres voor al de 'Hollandsche vakken', blijft nog altijd goede rente geven.

(*) *Ons Streven*, Proefnummer.

Vraagt de burger, die gewillig schot en lot betaalt voor degelijke jongensscholen, nu ook een kruimpje voor de verwaarloosde vrouwelijke jeugd, dan heeft menig gemeenteraadslid het antwoord gereed: als gij betere meisjesscholen hebben wilt, moet gij zelf ze maar betalen; wij hebben te veel voor straatkeijen noodig.

Het openbaar onderwijs van het vrouwelijk geslacht zij een voorwerp van de aanhoudende zorg des Nederlandschen volks.

Aan de onderwijzeres worde de rang van Staatsambtenaar toegekend, met zelfstandige positie, met vaste bezoldiging, met uitzigt op pensioen. Van overheidswege worde overal voldoend onderwijs gegeven ook aan het vrouwelijk geslacht, en op de gemengde scholen voor beide geslachten worde de hulponderwijzeres met het onderrigt der meisjes belast. Sta het bijzonder onderwijs nevens het openbare, vrij en onbelemmerd; maar de overheid worde met de magt bekleed om wettigen invloed uit te oefenen op de vaststelling van het leerplan en de deugdelijkheid van het onderwijs.

Nog is, helaas, van volle toepassing het ernstig woord, reeds in 1846 door een bekwaam paedagoog gesproken(*):

'In de meisjesscholen, doorgaans voor den meer beschaafden of fatsoenlijken stand bestemd, laat de inrigting van het onderwijs, behoudens gunstige uitzonderingen, nog zoo veel te wenschen over. Tot eene algemeene, beschaafde vorming van het vrouwelijk geslacht wordt nog iets meer gevorderd dan eenig bekrompen taalonderrigt, oefening in vrouwelijke handwerken, muzijk en dans, en de zorg voor uiterlijke welstandigheid en zoogenaamde goede manieren.'

Inderdaad, nog iets méer! Het Nederlandsche volk neme het onderwijs der vrouwelijke jeugd ter harte, want het is een volkszaak, het geldt hier een nationaal vraagstuk van den eersten rang.

Het huisgezin is wortel en grondslag van het volksleven. En alleen door ontwikkeling van beide geslachten kan het huiselijk leven veredeld worden. Waarachtige levensgemeenschap kan er tusschen de echtgenooten dán alleen bestaan, wanneer zij met elkander kunnen denken en gevoelen. Bij de verbetering en uitbreiding nu, welke aan het onderwijs der mannelijke jeugd is gegeven, moet er wanverhouding ontstaan tusschen den trap van ontwikkeling, waarop straks de man en de vrouw zullen staan, tenzij ook het onderwijs der vrouwelijke jeugd een aanmerkelijke schrede voorwaarts doe. Onafscheidelijk hangt het wèl en wee der vrouwen- en der mannenwereld zamen. Het peil van het volksleven wordt altijd aangewezen door het standpunt van de vrouw, bovenal het peil van het zedelijk leven des volks; al de volken zijn wreed, waar de vrouw slavin is; al de volken zijn ontuchtig, waar de vrouw ligtzinnig is.

En met de naaste hangt ook een meer verwijderde toekomst af van

(*) P.K. Görlitz, Vergel. van den staat van het lager onderwijs enz., bl. 256.

de opvoeding, die het meisje ontvangt. Het schoolkind van heden wordt morgen gade, maar straks ook moeder.

Van die moeder, van háar kennis of onkunde, hangt het leven van den zuigeling af; van die moeder, van háar geest of geesteloosheid, is straks het hoogere leven van het kind afhankelijk. Beslissend zijn de indrukken der jeugd, beslissend voor geheel het leven is de rigting, in de eerste jaren aan den jeugdigen mensch gegeven; de wijsheid en de dwaasheid, de oppervlakkigheid en de diepte, de zieleadel en de zedelijke laagheid der moeder leven voort in het kind, ook als het kind reeds lang de plaats der moeder heeft ingenomen. 'Kinderen' - zoo liet reeds een oud schrijver(*) zich uit - 'kinderen, opgekweekt door moeders, die zich op de letteren hebben toegelegd, zijn meestal welsprekender, vrijmoediger, wijzer, en leeren zich juister uitdrukken, dan die door minder beschaafden zijn opgevoed, omdat zij altijd iets van hunne moeders of opvoedsters overnemen. Cornelia, de moeder der Gracchussen, droeg, door hare gewoonte van wèl te spreken, veel bij tot de welsprekendheid van hare kinderen. De dochter van Laelius, die de vaderlijke welsprekendheid had ingezogen, maakte ook hare kinderen en kleinkinderen welsprekend. De ouden waren rijk aan zeer geleerde vrouwen, onder welke er gevonden werden, die zeer goed in de wijsbegeerte onderwezen waren. En willen wij van christelijke vrouwen spreken, dan behoeven wij slechts te denken aan Paula en Proba, aan welke de Kerkvader Hieronymus zoo vele schoone Latijnsche brieven heeft geschreven; aan de geleerdheid van de vrome Catharina, en het boek niet te vergeten, in het Latijn geschreven, door de vrome Brigitta.....'

Inderdaad, had niet menig groot man al wat hij was aan zijn moeder te danken? En nu, in onze dagen, wordt de invloed der moeder op het kind niet dagelijks grooter? De maatschappij doet steeds hooger eischen aan den tijd en de krachten van den man; haar arbeid, haar strijd vorderen al zijn belangstelling bijna onverdeeld. In huis heerscht de moeder schier onbeperkt; aan háar handen is de taak der opvoeding genoegzaam geheel toevertrouwd. En opvoeden is een heerlijk werk, maar ook een moeijelijke pligt.

Voor de vrouw vorderen wij beter onderwijs, opdat zij haar pligt kunne vervullen.

Wij leggen nadruk op het woord p l i g t .

Men spreekt in Europa thans veel van haar r e g t , en de hooge eischen, die zij doet of die gedaan worden in haren naam, maken menigeen beangst voor het schrikbeeld der v r o u w e n - e m a n c i p a t i e , onwillig om den wensch naar verbeterd v r o u w e n - o n d e r w i j s te vervullen. Staan wij dit eenmaal toe, waar gaan wij heen? vraagt men angstvallig.

(*) Jean Bouches, Le panégyric du chevalier sans reproche, ou mémoires de la Tremouille, aangeh. door J. Bonnet, Het leven van Olympia Morata, bl. 151.

Er is in die bezorgdheid toch niets van den slavenhouder, van wien wij straks gewaagden?

Waar wij heengaan?

Wat er slaafsch is in den toestand der vrouw, dat z a l wijken voor de magt van het r e g t, voor de magt van den g e e s t, voor de magt van G o d.

Aan alle onregt, ook aan alle onregt tegen de v r o u w, m o e t een eind komen. En is zij in het beschaafde Europa, en is zij in het vrije Nederland nog de slavin van den man, dan moet die slavin g e ë m a n c i p e e r d worden.

Voor déze emancipatie verklaren wij ons zonder eenig voorbehoud.

Maar verstaat men daaronder, dat de vrouw den weg verlaten zal, haar door de natuur, d.i. door God aangewezen; wil men, omdat de vrouw evenzeer mensch is als de man, vergeten, dat zij een a n d e r mensch is, wil men haar tot een m a n maken - m a n w i j v e n staan bij ons niet hooger dan v e r w i j f d e m a n n e n aangeschreven.

Heeft de vrouw regt om van de maatschappij verbetering van haren toestand te eischen - en wij zijn onder de eersten om dat regt te erkennen - niet door omkeering, maar door hervorming wenschen wij dien verbeterden toestand in het leven te roepen.

Wij gunnen haar al de regten, waarop zij aanspraak heeft; ernstig is onze begeerte, dat de maatschappij uit hare wetten alles verwijdere, wat de vrouw in minderheid stelt bij den man. Maar even vast is ook onze overtuiging, dat der vrouw al die regten niet zullen baten, wanneer haar opvoeding en onderwijs niet verbeterd worden.

Dit is haar eerste regt en haar meest dringende behoefte.

Verstandelijk en zedelijk willen wij de vrouw verheffen. Dan zal het ook blijken, of zij tot meer in staat is dan men tot heden meende. Want, men vergete het niet, wat krachten er in de vrouw sluimeren, men weet het nog niet. Het is een waarheid: nog nooit en nog nergens (of 't moest in de laatste jaren in Amerika zijn) heeft men aan de ontwikkeling dier krachten de zorg besteed welke zij vereischen om tot volle rijpheid te komen. Het vooroordeel, dat de vrouw naar den geest een slechte kopij is van den man, dat de vrouw geestelijk een zwakkeling is, heeft tot op dezen dag het onderwijs der vrouw beheerscht, en zelfs bij menig voorstander van verbeterd onderwijs der meisjes schemert dit vooroordeel nog wel eens door.

In Stuart Mill heeft de vrouw een welsprekend pleitbezorger gevonden. Reeds de titel van zijn geschrift trekt de aandacht. En hij durft in haren naam stoute eischen te doen. De wettelijke ondergeschiktheid van het eene geslacht aan het andere acht hij reeds op zichzelf een onregt en thans een der grootste hinderpalen voor een hoogere ontwikkeling van het menschdom. Hij wil volkomen gelijkheid, die aan den eenen kant geen magt en geen voorregt toelaat en aan de andere zijde geen onbekwaamheid onderstelt.

Maar daartegen komen in verzet gevoel, vooroordeel, gehechtheid aan het oude.

En toch zijn er reeds aanmerkelijke schreden gedaan in de rigting, door hem aangewezen.

In Amerika..... Maar van Amerika willen wij zwijgen. Men vertrouwt de berigten uit Amerika niet, en menigeen herinnert zich van de Amerikaansche vrouwen alleen het Bloomers-costuum. Ook op de Doctoressen, te Zürich gepromoveerd, willen we niet wijzen. Maar op de Conferenz te Berlijn kon prof. Emminghaus uit Karlsruhe verklaren:

'Met opmerkelijken spoed zijn de vrouwen-vereenigingen er in geslaagd om het groote en sterke vooroordeel te overwinnen, dat de vrouw niet bevoegd zou zijn om beroepen van allerlei aard uit te oefenen. Wij weten, dat voortaan geen daarvan voor haar gesloten zal zijn.' En de stelling van dezen spreker werd door de vergadering aangenomen: 'Daar voor de vrouwen de toegang tot alle soorten van beroep moet open staan, moet haar ook gelegenheid verschaft worden om zich voor alle te bekwamen.'

Zou menig eerzaam Nederlander hierbij geen koude rilling door de leden varen?

Wij kunnen hem echter eenigzins gerust stellen.

Op dezelfde vergadering, die niet alleen door een aantal ontwikkelde vrouwen werd bijgewoond, maar ook door mannen als de regtsgeleerde Von Holtzendorff, Virchow en Schulze-Delitzsch, ja, waar deze mannen een' overwegenden invloed uitoefenden, werden geen onbekookte invallen en ijdele droomerijen verkondigd. Daar hoorde men:

'Een vrouw zal nooit behoorlijk tot een regterlijk ambt kunnen opgeleid worden.'

'De vrouw zal niet geschikt zijn voor een praktische werkzaamheid op politiek gebied.'

'Wie kan zich eene vrouw als slagteres denken?'

Straks vernam men uit den mond eener gehuwde dame:

'De werkkring der vrouw is vooral in het huisgezin.

De vrouw aan 't ziekbed, de vrouw in de hospitalen.

In elk hospitaal zij een school voor ziekenverpleging.'

Dat zou men zelfs in Nederland durven zeggen.

Men durft er al meer. Krachtige stemmen laten zich vernemen om het regt der vrouw te handhaven: Vitringa en Lubach, van der Wijck en Tellegen, Cornelia, Celestine, Elise vorderen verbeterd onderwijs; een vrouw beantwoordt de vraag: 'Hoe eene hoogere burgerschool voor meisjes moet ingerigt zijn?' Een andere vrouw eischt 'gelijk recht voor allen' en toont het onregt te gevoelen niet alleen, maar het ook te kennen; kweekscholen van onderwijzeressen zijn opgerigt, breiden zich uit, vinden steun bij de hooge regering; Amsterdam bezit een Industrie-school voor vrouwelijke jeugd; een Hoogere Burgerschool voor meisjes

bloeit reeds krachtig, tot een tweede is besloten, een derde, een vierde, een vijfde, en méer zijn in aantogt: de regering moedigt ze aan, de Inspecteurs van het Middelbaar onderwijs geven aanwijzing en prikkel; een schare van ontwikkelde mannen en vrouwen moedigen dit 's t r e v e n ' aan en wijzen de vrouw op haar 'r o e p i n g .'

Er is leven, beweging op dit gebied, ook in Nederland.

Een betere toekomst breekt aan.

Waar moet het dan heen met de vrouw, en hoe moet haar onderwijs worden ingerigt, om haar te brengen waar zij wezen moet?

Waar het heen moet met de vrouw?

Zij moet zich ten volle ontwikkelen om geheel aan haar bestemming te kunnen beantwoorden.

Aan wie behoort de vrouw?

Aan den man niet, en aan haar ouders niet.

Zij behoort aan z i c h -z e l f , antwoordt een edel denker - en aan de m a a t s c h a p p i j , veroorloven wij ons er bij te voegen.

Zij is m e n s c h , d.i. zij heeft het doel van haar bestaan in zichzelf; zij is een persoonlijkheid, bestemd tot volle ontplooijing van geheel haar aanleg en tot vrij gebruik van al haar vermogens - v r i j , d.i. in overeenstemming met haar eigen natuur.

Maar zij is lid van de maatschappij, van de menschheid; daaraan dankt zij haar leven, haar opvoeding, haar veiligheid. Alleen in de zamenleving kan de mensch, ook de vrouw, geheel zijn aanleg ontwikkelen; alleen door zijne schuld aan de maatschappij te betalen, kan hij al zijn vermogens tot rijpheid brengen. Te hooger stijgt de mensch in persoonlijke waarde naarmate hij meer voor anderen leeft - altijd in overeenstemming met zijn natuur.

Ook de vrouw. De vrouw is geen blad wit papier, waarop men schrijven kan wat men wil. Men kan maar niet een man van haar maken door haar mannelijk onderwijs te geven en elken mannelijken werkkring voor haar te ontsluiten.

Der vrouw is haar eigenaardige bestemming aangewezen door de natuur.

De natuur heeft haar tot m o e d e r bestemd.

Naar ligchaam en geest, naar verstand en hart is zij voor het m o e d e r s c h a p berekend.

Volledige toestemming vinden wij hier bij de materialisten, die het vraagstuk alleen van de physische zijde beschouwen.

Maar wij zijn geen materialisten en wij zien in het geslachtsleven der vrouw niet haar éénige leven.

Twijfel, tegenspraak ontmoeten wij bij anderen, die ons vragen: of dan als bepaald verloren, als verongelukte exemplaren moeten beschouwd

worden al de vrouwen, die den rang van echtgenoot en den eernaam van moeder niet mogten verwerven?

De vrouw is voor het moederschap bestemd; daarmede willen wij niet gezegd hebben: de vrouw is een mensch, wier éénige bestemming is aan haars gelijke het leven te geven.

De vrouw heeft z e d e l i j k e waarde, een zedelijke bestemming.

Maar haar ligchamelijke en geestelijke organisatie - en dit hebben wij op het oog - wijst de rigting aan, waarin zij zich bewegen moet, een rigting die in het moederschap wel haar sterkste, maar niet haar éénige openbaring vindt.

Omdat de vrouw voor het moederschap is bestemd, daarom bezit zij al de vermogens die vereischt worden om leven te geven, leven te bewaken, leven te kweeken. Zij heeft een diep gevoel en levendig medegevoel, een tact om te leiden, een kracht om te dragen, een bereidvaardigheid tot zelfverloochening, welke den man vreemd zijn. Voor hem de harde beenderen, de taaije pezen, de stevige spieren, de sterke zenuwen: hij moet werken - zij verwerken; hij moet strijden - zij koesteren. Voor hem de geruchtmakende daad, voor haar de stille werkzaamheid; voor hem het scherpe verstand met zijn onverbiddelijke logica; voor haar het fijn gevoel met zijn juisten tact; voor hem het abstracte, het ideaal; voor haar het concrete, de werkelijkheid; voor hem de grootsche taak; voor haar de tallooze kleine zorgen.

Voor haar de o p v o e d i n g bovenal. De natuur heeft haar tot opvoedster bestemd. De vrouw is g e b o r e n o n d e r w i j z e r e s .

Als ze ook in fysieken zin moeder is, voede zij haar eigen kinderen op. Tegen de natuur zondigt de moeder, die de levenstaak, haar bepaald aangewezen, aan anderen overlaat.

Is haar geen moedervreugd gegund, dan scheppe de vrouw zich moedervreugd en moederzegen uit haar zelfverloochenend liefdeleven in en voor anderen.

Door dit leven zich zelf ontwikkelend, worde zij de kweekster van het zedelijk leven bij haar geslacht, bij de maatschappij. Onderwijzeres, opvoedster, zij de vrouw de geestelijke moeder eener nakomelingschap, waarin zij verheerlijkt herleeft.

N e d e r l a n d s c h e vrouw zij ze, kweekster van een krachtig Nederlandsch volksleven.

Hoog stond de vrouw bij onze Germaansche vaderen, in tegenoverstelling van het treurig lot, waartoe zij elders was gedoemd.

Griekenland noch Rome erkenden het regt der persoonlijkheid. Ook bij Israël was de dochter niet de erfgenaam harer ouders; ook hier had de man, niet de vrouw, regt tot echtscheiding. Met den ring door den neus als 's mans gevangene aangewezen, uit het heiligdom verbannen, onrein door het moederschap, kon bij den Israëliet de vrouw, ééne onder meer, niet hoog staan aangeschreven.

‘Dat de vrouw tien kinderen hebbe en de man haar elfde zij’: dat

woord uit de Veda's heeft ons Hugenpoth herinnerd. Huismoeder was de vrouw bij de Ariërs, de huismoeder, wier liefde de band des huisgezins is.

De Germaan verloochende zijn Arische afkomst niet. Wel had ook hij zijn vrouw gekocht. Wel bezat hij over haar een schier onbeperkte magt: hij mogt haar tuchtigen, haar verkoopen, in sommige gevallen zelfs haar dooden. Maar hij wist haar te waarderen. De monogamie is bij hem regel, bepaalde uitzondering de veelwijverij. Vrouweneer stond hoog, en wie ze bezoedeld had, jeugd noch schoonheid noch rijkdom konden die vlek uitwisschen: den rang van gade had ze voor altijd verbeurd.

Met het huisbestuur bekleed, maar tot het huisbestuur niet beperkt, vergezelde de Germaansche vrouw vaak haren echtgenoot in den krijg om zijn gevaren te deelen, zijn wonden te verbinden. Van den wagenburg was zij getuige van zijn strijd, vuurde door haar kreten den zinkenden moed aan, ja, greep zelve naar de wapenen en mengde zich in de bloedige worsteling. In haar afwezigheid riep de strijder in den kamp den naam der geliefde vrouw aan, en niet eerst in de middeneeuwen bezwoeren de mannen elkander ‘durch aller frouwen êre.’

Maar de Germaan gevoelde het, niet op het bloedige slagveld is de plaats der vrouw. Door zijn daden verdient de man, door haar wijsheid verwerft de vrouw haar hoogen rang, - rang tot zelfs van godin.

Voor twee der uitnemendste gaven van de vrouw had de Germaan een open oog: voor haar intuitie, die met één blik haar de waarheid doet vinden, en voor haar godsdienstzin. Voorname en hooggeëerde vrouwen waren de waarzegsters, die met de goden regtstreeks in betrekking stonden. Als tolken dier goden werden zij in belangrijke gevallen geraadpleegd, en haar uitspraak besliste, of de slag al dan niet geleverd zou worden. Vrede hielpen zij sluiten en verbonden aangaan. En zelfs goddelijke eer werd aan Velleda, wier naam nevens dien van Aurinia de overlevering bewaarde, bewezen.

Aan dien geest van het voorgeslacht blijve de Nederlandsche vrouw getrouw: in haar kuischen wandel en vroom gemoed, in haar wijsheid en haar huiselijkheid beware zij haar aloud karakter. Het huis zij haar oefenschool, haar rijksgebied, haar tempel. Kweekster van het zedelijk leven in het huisgezin, handhave de Nederlandsche vrouw den volksgeest in zijn edelste rigtingen, wake tegen vreemde ondegelijkheid en onzedelijkheid, bescherme den Germaanschen geest tegen Romaansche beginselen; de heugenis van het groot verleden plante zij voort bij het nageslacht.

Neêrlands taal en Neêrlands letterkunde zij haar bekend en geliefd.

Hoog wordt in Duitschland de beoefening der moedertaal en harer letterkunde gewaardeerd als opvoedingsmiddel voor de vrouw: sprekend zijn de cijfers, sprekend, maar tot onze beschaming. De school te M a n n h e i m geeft in de laatste twee leerjaren wekelijks 7 uren vaderland-

sche letterkunde; die te Karlsruhe 3 uren moedertaal, 3 geschiedenis der letterkunde; op de school te Lüdenscheid 5 uren voor de moedertaal, te Eppingen bij 5 uren voor de moedertaal 2 aan de geschiedenis der vaderlandsche literatuur. Duitschland vergeet de waarheid niet, dat de moedertaal het palladium is van het vaderland:

'*Der wichtigste Unterricht für die gesammte geistige Bildung ist der Sprachunterricht*, *vorzugsweise der Unterricht in der Muttersprache. Er soll sie als das Organ und Gefäss des Geistes in ihrer Gesetzmäszigkeit*, *Fülle*, *Kraft und Schönheit ebenso dem Verstande wie dem Gemüthe der Jugend erschliessen und dieser zum Besitze und freien Gebrauche des Sprachschatzes verhelfen.* Die Muttersprache ist aber im besonderen der Ausdruck des nationalen Geistes, des deutschen Gedankenreichthums und der deutschen Poesie, darum ist Einführung in die Literatur unerläszlich. Somit beruht auf dem deutschen Unterrichte wesentlich die intellectuelle und ästhetische, wie die Gemüthsbildung und er greift darum am tiefsten in das Gebiet der Erziehung ein.'(*)

De moedertaal de uitdrukking van den nationalen geest - en Nederland heeft scholen waar tegenover 8 uren aan de Fransche taal, ½ - één half uur - wekelijks aan de moedertaal wordt afgestaan.

'Inleiding in de literatuur volstrekt noodzakelijk' - voor schoolkinderen in Duitschland, en Nederland vordert van zijn hoofdonderwijzers 'eenige bekendheid met de voornaamste voortbrengselen der Nederlandsche letterkunde'; bij de Hoofdonderwijzeres stelt men zich tevreden met 'eenige bekendheid met de voortbrengselen der nieuwere Nederlandsche letterkunde.'

Zóó kweekt men Nederlandsche vrouwen op, zóó worden de moeders van het nageslacht gevormd!

Arm vaderland, aan achterlaadgeweren en pantserschepen verspilt gij schatten, - de moedertaal is de uitdrukking van den nationalen geest, en als uw dochters de moedertaal niet verstaan en niet doordrongen worden van den geest der Nederlandsche letterkunde, zullen uw zonen magteloos zijn ook met de nieuwste moordtuigen en verdedigingsmiddelen.

Een nakomelingschap, vroed en vroom, flink en krachtig, een geslacht dat voor het vaderland weet te leven en er voor wil sterven - wij verwachten het van de vrije, Nederlandsch ontwikkelde Nederlandsche vrouw. In zijn vrouwen moet het vaderland den waarborg hebben, dat zijn mannen nooit slaven zullen zijn.

Christelijk zij de vrouw.

Met kloppend hart begroette de vrouw het christendom, dat den

(*) Erster Bericht über die städtische höhere Töchterschule zu Quedlinburg, 1868.

psalm der liefde aanhief op de puinhoopen der zelfzuchtige oude wereld. Jodendom en christendom hadden in haar den mensch miskend; ook in haar, zelfs al was ze diep gevallen, wist het christendom den mensch te waardeeren. Het is de godsdienst des gemoeds, en de vrouw leeft bij gemoed; de godsdienst der vrijheid, en de slavin zuchtte naar slaking harer banden; de godsdienst des geestes, en men had haar tot werktuig der zinnelijkheid verlaagd; de godsdienst der liefde, en haar hart dorstte naar liefde gelijk de amechtige reiziger te midden van het brandend woestijnzand naar een laafdronk smacht.

De godsdienst van den vriendelijken Menschenzoon, die oog had voor haar kleine zorgen, wen ze het zuurdeeg mengde in de drie maten meels; die deelde in haar vreugde, als ze den verloren penning terug gevonden had en 't niet zwijgen kon voor haar geburinnen; van den kieschen menschenkenner, die álles wist wat het beteekende: ‘zij heeft veel liefgehad’ - dat was de godsdienst voor de vrouw. Den prediker, die haar kinderen zegende, volgde zij op zijn togten, diende hem met hare goederen, zij was 't laatst bij zijn kruis en 't eerst bij zijn graf.

Talloos zijn de namen der Christinnen, die in de eerste eeuw belangrijke diensten bewezen aan de jeugdige gemeente. Ze trokken mede met de predikers van het nieuwe evangelie om in het verblijf der vrouwen, dat voor den man gesloten bleef, de boodschap der liefde te brengen aan hare zusteren. Als diakorissen straks gewijd, zagen ze zich kerkelijken arbeid nevens liefdewerk en godsdienstonderwijs toevertrouwd.

In plegtigen gebede had zich de gemeente vereenigd om tot dien schoonen arbeid haar in te leiden:

‘Eeuwige God, Vader van onzen Heere Jezus Christus, Schepper van man en vrouw, die Mirjam, Debora, Anna en Hulda met Geest vervuldet; die het (uwer) niet onwaardig oordeeldet, dat uw eeniggeborene uit eene vrouw geboren werd; die ook in de tente der getuigenis en in den tempel de bewaarsters uwer heilige poorten hebt gekozen: zie zelf nu neder op deze uwe dienstmaagd, die tot het diakonaat is bestemd, en geef haar Heiligen Geest, en reinig haar van alle besmetting des geestes en des vleesches, opdat zij het haar opgedragen werk waardiglijk volbrenge tot uwe eer en tot lof aan uwen Christus, met wien U en den H. Geest zij eere en aanbidding tot in eeuwigheid Amen’(*).

Waren bij voorkeur weduwen tot dat liefdewerk geroepen, hooge prijs werd er op gesteld, dat zij in haar huwelijk kinderen opgevoed hadden.

Zoo eerde het christendom de vrouw, de gade, de moeder.

Het christendom met zijn diakonissen en het Germanendom met

(*) W. Moll, Geschied v.h. Kerk. leven, 2e dr. D.I. bl. 212 vlgg.

zijn profetessen ontmoetten elkander; maar de Germaansche vrouw en het christendom mogten elkander nog niet in de armen zinken.

Het christendom vergat voor een wijle zijn verwantschap met de vrouw: het had nu geen diakonissen meer; het miskende de heiligheid van den huwelijksband, de reinheid van het moederschap, en met de furie van de heks handhaafde de Germaansche vrouw haar regt tegenover de Kerk.

Ze zouden elkander wel leeren verstaan, de vrouw en het christendom: toen het christendom weder optrad als de godsdienst des geestes, der vrijheid en der liefde, toen begreep de vrouw, dat zij voor het christendom bestemd is en het christendom voor haar.

C h r i s t e l i j k zij de vrouw - dat is gemoedelijk; christelijk - dat is vrij; christelijk - dat is liefderijk; christelijk - dat is zelfstandig; christelijk - dat is zelfopofferend.

E m a n c i p a t i e v a n d e v r o u w willen wij; emancipatie, niets minder: van niemand en van niets zij ze de slavin: van den man niet; van het maatschappelijk vooroordeel niet; van den wansmaak niet; van de zinnelijkheid niet; van het egoïsmus niet; van de onkunde niet.

Haar emancipatie verwachten wij van het christendom, dat geen slavernij wil, en geen onkunde, en geen verwaarloozing; van het christendom, dat voor elken mensch eischt volle ontwikkeling van geheel zijn aanleg, en van elken mensch eischt zelfstandig geestelijk leven niet minder dan zelfverzakende liefde.

Emancipatie van de vrouw!

Vrij zij ze als kind van God, des mans gelijke; zij heersche, ja zij h e e r s c h e als de Menschenzoon, door in vrijheid dienende liefde!

Hoe moet het onderwijs der vrouw worden ingerigt om haar te brengen waar zij wezen moet?

Haar opvoeding vinde zij in het h u i s g e z i n : zoo zal het huisgezin haar lief worden en zij straks, op haar beurt, het huisgezin aantrekkelijk weten te maken. Alleen waar de band van het huisgezin verbroken of de moeder geheel ongeschikt is om haar kind op te voeden, trede de kostschool in de plaats - altijd als een noodzakelijk kwaad; veeleer neme dan het vreemde huisgezin de plaats in van het eigen.

Voor het o n d e r w i j s der vrouw zorge de S t a a t . Het is zijn pligt: hij mag niet de helft zijner burgeren verwaarloozen. Het is zijn regt: hij mag niet de ontwikkeling der toekomstige opvoedsters van het nageslacht prijs geven aan de concurrentie eener, vaak onzedelijke, industrie. Het is zijn belang: de toekomst der vrouw is zijn eigen toekomst.

De Staat moet de vrouw onderwijzen door de v r o u w . Wie het aan mannen overlaat miskent de roeping der vrouw om opvoedster, onder-

wijzeres te zijn; hij bekrachtigt het vonnis, dat de vrouw tot een duurzame onmondigheid veroordeelt en haar als geestelijke zwakkeling brandmerkt. De mannelijke onderwijzer kent zijn vrouwelijke leerlingen niet. Hij denkt niet als zij, hij gevoelt niet als zij; hij weet haar niet te doorgronden. Hoe zal hij een stof bewerken, die hij niet kent? De vrouwelijke kweekeling, die het concrete zoekt, den persoon liefheeft meer dan het abstracte beginsel, loopt daarbij gevaar, onder mannelijke leiding, haar gemoedsrust in te boeten. Maar de vrouw, onderwijzeres, raadt, verstaat, doorgrondt haar vrouwelijke leerlingen; ze denkt met haar, ze gevoelt met haar, ze geniet met haar, ze lijdt met haar. Ze weet den weg tot het vrouwelijk verstand en in het vrouwelijk hart.

Het onderwijs moet voldoen aan de behoeften van alle standen.

Voor de lagere standen behooren industrie-scholen voor de vrouwelijke jeugd te verrijzen, waarvan Amsterdam het voorbeeld gaf; haar doel is: ‘de opleiding van jonge meisjes tot de kennis en uitoefening van verschillende vakken van Nijverheid, waardoor zij in staat gesteld worden in haar eigen levensonderhoud te voorzien.’ Tevens wil de school ‘dienstbaar zijn aan de voorbereiding tot het (bij de Wet gevorderde) examen voor teekenen, fraaije en nuttige handwerken, voor apothekers-leerling en aan de opleiding tot bewaarschoolhouderes.’ Het onderwijs omvat: Teekenen en kleuren, - herhaling van het Lager onderwijs - fraaije en nuttige handwerken en wollennaaijen, - natuur- en scheikunde, in hare toepassing op het dagelijksch leven, - artsenij-mengkunde, - boekhouden en administratie, - het gebruik der verschillende naaimachines, - graveeren op steen, - kartonneeren, - stroovlechten, - terwijl uitbreiding van dit onderwijs voor behouden is.

Moge men op die industrie-scholen nooit de les vergeten, dat de vaardigheid op kennis, op wetenschap moet gegrond zijn. In Duitschland durft men meetkunde, chemie en staathuishoudkunde voor die scholen aan te bevelen.

Ziet wat men te H a m b u r g doet.

Burgermeisjes, die de lagere school verlaten hadden, bragt men bijeen in wat men een ‘Beroepschool’ noemt. Van 9-1 ure leeren zij dagelijks, hoe men met kinderen van 3-7 jaren moet omgaan, 's namiddags ontvangen zij dergelijk onderwijs als de Amsterdamsche industrie-school geeft, om dan weder tot de kleine kinderen terug te keeren. Handwerken, natuurkunde, geschiedenis, moedertaal, van allerlei wordt er geleerd, zelfs het onderwijs in vreemde talen, wanneer men 't genoten had, voortgezet. Als ze zoo van een half jaar tot een jaar hebben doorgebragt, worden de meisjes in de geheimen van kinderkamer en kinderhospitaal ingewijd. Nog terwijl ze op deze school zijn, beginnen ze wat te verdienen: wanneer ze geleerd hebben, hoe ze met jonge kinderen moeten omgaan, gaan ze 's morgens

als kindermeisjes in de huisgezinnen, om 's middags naar de school terug te keeren.

Voor de hoogere standen verrijze in elke gemeente van eenige beteekenis een Hoogere burgerschool voor meisjes, die degelijke, harmonische ontwikkeling van den geheelen mensch beooge. Zij wachte zich voor blinde navolging van de H ö h e r e T ö c h t e r s c h u l e van Duitschland, die men beschuldigt van slechts salondames, hoogstens gouvernantes te kweeken. Zij vereenige het aesthetische, klassieke element der gymnasiën met het getemperd realismus der middelbare school voor jongens. Zij bereide aan den eenen kant voor tot het praktische leven, ontwikkele aan de andere zijde den geest tot de zelfstandigheid, die hij behoeft voor dieper onderzoek.

Onderwijzen niet alleen, opvoeden ook, moet de Hoogere burgerschool. Daarom vooral eene vrouw aan het hoofd, en de weg gebaand om straks al de leervakken met onderwijzeressen te bezetten. Geen tak van onderwijs, ook aan de Hoogere burgerschool, waarvoor de vrouw (we zeggen niet elke vrouw) niet zou kunnen opgeleid worden. Maar - nog eenmaal - dan moet het vooroordeel verbannen worden, dat de vrouw een zwakhoofd is.

D e g e l i j k zij daarom het onderwijs op de meisjesscholen: geen beuzelen, geen spelen, geen liefhebberen met de wetenschap. Der vrouw moet het leven ernst zijn, en ernstig zij het onderwijs, dat haar voor het leven voorbereidt.

Ruim zij de o m v a n g van haar onderwijs.

Zij leere den m e n s c h kennen en de n a t u u r.

Den mensch op zichzelven en in verband met zijn medemenschen.

Den mensch: zijn l i g c h a a m s b o u w en levensfunctiën, wat hem baten en wat hem schaden kan, in zijn jeugd en als volwassene, in zijn gezonden en zieken toestand. Vernemen wij de klagt van een moeder in Duitschland: ‘Treurig is het, dat in al onze opvoedingsgestichten voor vrouwen ons tot dusverre geen gelegenheid gegeven is, om d e n m e n s c h te leeren kennen. Men heeft ons veeleer alle andere dingen leeren kennen, maar van den mensch hield een valsch begrip van zedelijkheid ons terug; en toch is het zoo noodig, dat onze dochters allereerst zichzelf leeren kennen om tot het vervullen harer roeping bekwaam te worden. Wanneer wij aan de groote sterfte onder de zuigelingen denken, dan vervult het ons moederhart met het diepste medelijden, dat wij met onze zwakke handen niet verder reiken kunnen, dat wij dan ouders geen middelen en wegen kunnen aanwijzen om hunne kinderen beter te verzorgen. Maar wanneer wij in dit opzigt zoo gaarne iets zouden doen, zijn ons de handen gebonden en het verstand niet minder’(*). In een asyl voor jonge kinderen, waar de zuigelingen aan moeders uit het volk worden toevertrouwd, wordt ook aan vrouwen

(*) Frau Lina Morgenstern, op de *Berliner Conferenz.*

en jonkvrouwen van hoogeren stand gelegenheid gegeven om zich met de verzorging van jonge kinderen vertrouwd te maken, en met de meeste belangstelling volgen jonge meisjes en jonge vrouwen te Berlijn de voor haar ingerigte lessen over anatomie, physiologie en diaetetiek.

'Geregeld onderwijs over de natuur en de inrigting van het menschelijk ligchaam' acht de beroemde geneeskundige Virchow voor alle standen noodzakelijk.

Den menschelijken g e e s t moet de vrouw leeren kennen, met zijn aanleg en vermogens, de menschelijke n e i g i n g e n, de h a r t s t o g t e n met hun groote gevaren. De geschiedenis van den menschengeest moet zij kunnen volgen, de bloesems en vruchten van dien geest in kunst en literatuur leeren waarderen.

Den mensch in de z a m e n l e v i n g leere zij kennen, den mensch in het huisgezin en in de maatschappij: wat zij in het huisgezin zijn moet en doen kan wete en begrijpe zij. De wetten, die het maatschappelijk leven beheerschen, de geschiedenis en de staatsregeling van haar vaderland, de rijke, schoone taal, die zij van het voorgeslacht erven mogt, ze zij er meê vertrouwd.

De N a t u u r kenne zij in de majesteit van het onmetelijk hemelruim en in de magt van het kleine, in de onbuigzaamheid harer wetten en in de harmonie van haar zamenwerking. Kind van de natuur, levende in de natuur, de natuur gebruikende, genietende, wete de vrouw, wat de natuur met haar doet, en wat zij doet met de natuur.

De v o r m van haar onderwijs zij aanschouwelijk, concreet, plastisch, afwisselend,

Het d o e l volle ontwikkeling van geheel haar aanleg, opdat zij, zelve met bewustheid levende een krachtig leven, op haar beurt verheffend en bezielend werke op de maatschappij.

Haar w a a r h e i d s z i n worde ontwikkeld, opdat ze waar zij in hart en in wandel, in kleeding en spraak, in toon en blik en gebaar, en gewapend tegen de leugen van den roman en het vergif van den vleijer.

Haar s c h o o n h e i d s z i n worde gevormd, opdat zij haar handwerk tot kunstwerk verheffe, en, zelve met onsterfelijke poëzy in de ziel, den adem der poëzy doe zweven over het prozaïsche leven.

Haar z e d e l i j k e zin kome tot zijn volle regt, opdat zij de reinheid en de harmonie van haar hart beware, den afgrond van den hartstogt vermijde en bij zichzelve en anderen alle kennis en alle wetenschap dienstbaar make aan de z e d e l i j k e o n t w i k k e l i n g, de hoogste taak des levens.

En wat de openbare school in Nederland niet geven kan, worde met verdubbelde zorg ter harte genomen buiten de school: de g o d s d i e n s t i g e vorming der vrouw. Bij de meer realistische rigting, welke aan de opvoeding der mannelijke jeugd wordt gegeven, heeft de maatschappij dubbel behoefte aan het idealismus, aan de poëzy, aan de g o d s d i e n s t der vrouw.

En zij is godsdienstig van nature. De Germaan heeft goed gezien; de Godheid spreekt luider tot de vrouw dan tot den man. Het godsdienstig gevoel is het orgaan, waardoor zij zich aan de vrouw openbaart.

Maar dat godsdienstig gevoel heeft behoefte aan vorming en leiding. Het bedreigt de vrouw met zeer eigenaardige en zeer groote gevaren. Het kan overprikkeld worden en de vrouw doen omdolen in de spookachtige schemering van het mysticisme, haar doen vervallen tot de beuzelachtige, kleingeestige angstvalligheid van het piëtisme; het kan zich huwen aan een overspannen verbeelding en zich paren aan den - zelfs zeer lagen - hartstogt.

Heldere, veelzijdige godsdienstige kennis, wetenschap van de geschiedenis der godsdienst is voor de vrouw een wezenlijke behoefte. Ernstig godsdienstig denken moet haar behoeden voor duister, dompig godsdienstig gevoelen, en zal ze bewaard blijven voor dat werkelooze, in zich zelf wroetende mysticismus, bewaard voor dat kleinzeerige piëtismus, dat waant door aanraking met de werkelijkheid zich te bezoedelen, dan moet een praktisch zedelijk leven haar als de openbaring van de echte godsdienst worden aanbevolen. Zoo zal ook haar godsdienst èn haar zelve èn der maatschappij ten zegen zijn.

Zóó onderwezen, zóó opgevoed, bereide de Nederlandsche vrouw een nieuwe en schoone toekomst aan Nederlands volk.

Suum cuique.

Regters-conscientie.

Voor en na verliezen wij Nederlanders onze nationale illusiën. Onze soliditeit was o! zoo groot - en de gemeenste knoeijerijen in den handel (den boter-handel b.v.) komen aan den dag; onze energie en ondernemingsgeest waren bewonderenswaardig - en we zijn bij de Handelmaatschappij gaan suffen en soezen, terwijl de Javaansche bruintjes ons den mond openhielden door koffij te telen tegen een hondenloontje; ons onderwijs was o! zoo goed, zoo onovertrefbaar goed, Franschman A. had er dit van gezegd, en Amerikaan B. dat, en Spanjaard C. nog al meer goeds, en - hoofdonderwijzers worden betaald alsof ze Javaansche koffijplanters waren; duizenden bij duizenden kinderen willen niet schoolgaan, duizenden anderen kunnen niet, omdat er - tot in de hoofdstad toe! - geen scholen genoeg zijn, en op eens is 't gebleken, dat wij met het meisjesonderwijs ons weder den eernaam van Europa's Chinezen hebben waardig gemaakt.

We hadden nog één afgodje, maar 't was een kabinetstukje: de regterlijke magt.

De regterlijke magt in Nederland was onomkoopbaar, met onfeilbare wijsheid begaafd, en regtvaardig, regtvaardig - haast al te regtvaardig als 't kon.

Er was iets geheimzinnigs in die regterlijke magt.

Als men regter A. of raadsheer B. in 't werkelijk leven ontmoette, als men ze zag werken in vergaderingen en commissiën, dan bleken ze zeer gewone menschen te zijn, soms wel eens iets minder; maar zoodra drie, vier van die ordinaire menschen in behoorlijk kostuum vereenigd waren en 'Arrondissements-regtbank van X' of 'Provinciaal Geregtshof van Z' heetten, dan was op eenmaal de geest der onfeilbaarheid in hen gevaren en pure orakels waren de vonnissen, door hen geveld; de kantonregter zelfs, die in de dorpssocieteit nog al eens de speelbal was van den snaakschen ontvanger, werd ook al een soort van onfeilbare, wanneer hij niet meer de sul van gister avond, maar 'Het Kantongeregt' van Y was.

Het kabinetstukje is gebroken, en 't afgodje ligt aan scherven voor onze voeten.

Heel leelijke dingen begon men van de regterlijke magt te vertellen. Men zeî, dat onschuldigen wel eens maanden op maanden achter slot en grendel werden gehouden omdat een regter niet veel haast maakte; men vermoedde, dat die regter eigener autoriteit den wettelijk onschuldige zoo wel eens knaauwde, omdat 'die kerel wel wat hebben mogt, al kan men hem niet vonnissen.'

Nu onlangs vernam men, dat men bijna iemand opgehangen had omdat men 't minder noodig achtte een geboorteacte te ligten, om daaruit te zien, of de patient wel galgrijp was. Gelukkig kwam ze er nog met zestig dagen doodsangst af.

Eindelijk, het vaderland van Saaijmans Vader moest zich dien vertegenwoordiger waardig betoonen: de regtbank te Goes veroordeelt tot veeljarige gevangenisstraf een *kind*,

een kind VAN VIJF JAREN,

een kind van vijf jaren, BIJ VERSTEK;

EEN KIND VAN VIJF JAREN, DAT MEN NIET GEZIEN HAD.

En *achttien maanden* is dat kind reeds gekerkerd, wanneer Nederland het verneemt.

'De Regering zal doen wat zij kan om te herstellen wat te herstellen is!'

Wij gelooven het.

Maar de regering moet méer doen.

Zijn regters, hoe onkundig, hoe traag, hoe gewetenloos ook, onafzetbaar, de ambtenaren van het publiek ministerie zijn het niet, en Commissiën van administratie der gevangenissen ook niet.

Wat heeft de regering gedaan om de regten der menschheid te handhaven tegen den ambtenaar, die een vijfjarig kind vervolgt, tegen de Commissie, den Kommandant, die een vijfjarig kind kerkeren zonder de Regering op dàt feit opmerkzaam te maken?

Wie zijn die mannen? Het Nederlandsche volk moet voor 't minst weten, wie dat vijfjarige kind voor de regtbank gesleept heeft, en die man moet boeten, zoo hij nog getroffen kan worden.

Wij willen intusschen medewerken om de Goessche regters, die een vijfjarig kind bij verstek veroordeelen, aan de waardering van tijdgenoot en nakomelingschap aan te bevelen. Het zijn, volgens de verzekering van *Het Vaderland*, de Heeren en Mrs.

J.J. VAN DEINSE,

P.J. VAN VOORST VADER,

J.G. DE BACKER.

Hun naam zal leven in de jaarboeken der humaniteit.

Godgeleerdheid en onderwijs.

De inrigting der middelbare school voor meisjes.

De vraag: ‘Hoe moet eene hoogere burgerschool voor meisjes zijn ingerigt?’ beantwoord door eene vrouw. Met eene voorrede van A.J. Vitringa. Te Deventer, bij G. Brouwer, 1870.

Caroline, een brave notaris-vrouw, die aan haar pleegkinderen zoowel als aan haar eigen kroost gaarne een goede opvoeding geven zou, zit met de zaak bitter verlegen. De man heeft het veel te druk met de ‘zaken’ om zich met zijn kinderen te kunnen bemoeijen, en de moeder bezit, bij een goed hart, even weinig zelfvertrouwen als kennis. Met haar meisjes weet ze geen weg, en met haar jongens nog minder: den een kan ze niet voorthelpen bij zijn schoolwerk, waarvan ze geen verstand heeft, en de ander bedriegt haar met erger dan jongensstreken.

Wat moet ik doen? vraagt ze aan haar vriendin Bertha, die geen *savante* is, maar een flinke vrouw, die op een buitenlandsche school wat meer geleerd heeft dan op een Nederlandsche school te leeren viel. Tot haar neemt Caroline de toevlugt: ze wil zoo gaarne, dat haar meisjes niet alleen een' ruimeren blik en gedachtenkring verkregen dan haar moeder heeft, maar ook, dat ze - zelve eens moeder - beter leidsvrouw voor haar zonen mogen worden, dan Caroline voor haar jongens wezen kan. Wáár kan ik een doelmatige school voor mijn meisjes vinden? vraagt ze en laat aan deze vraag een andere voorafgaan: hoe moet zoo'n school zijn ingerigt?

Aan deze vraag hecht Bertha 't meest, en in een heel langen brief deelt ze aan haar vriendin haar denkbeelden mede over de opvoeding der vrouwelijke jeugd en de vereischten van een goede meisjesschool.

Geen gouvernante, zegt ze, vooral geen gouvernante. De school ontwikkelt veelzijdig, eenzijdig de gouvernante. Gouvernantes staan daarenboven in den regel vrij laag: ‘Ik geloof, dat het meerendeel der onderwijzeressen blindelings instemt met de opvatting van het leerboek,

dat het gebruik, de mode, het toeval, zoo ge wilt, haar in de hand speelt.' Er is nog wel meer op gouvernantes aan te merken: Bertha weet het wel, en Bertha durft het te zeggen ook. Bertha kan streng zijn en - meer dan streng. Daarbij generaliseert ze wel eens wat veel. Waarlijk, er zijn nog andere gouvernantes dan Bertha hier schetst, en onder haar, die werkelijk zijn zooals zij ze schetst, zijn er die nog iets anders dan haar strenge vonnis verdienen.

Geen kostschool wil ze ook, en hoog ernstig is haar boetrede tegen de Nederlandsche kostschoolzonde: 'Er zoude dus voor U de kostschool overschieten, het toevlugtsoord voor meisjes, waarmede men thuis geen raad weet, of over wier oppervlakkige kennis men een oppervlakkig vernis wenscht te leggen.... Waarlijk, moeder, wie gij ook zijt, uw gezin, uw eigen omgang moet weinig opvoedende elementen bevatten, wanneer gij tot de kostschool uw toevlugt moet nemen, om het karakter uwer dochter te vormen of te verbeteren. En wanneer zij tot u terugkeert, laat u dan niet verblinden door een weinig aangeleerde kennis, die soms zoo raadselachtig spoedig weêr verdwijnt, door het vloeijende fransch of de beschaafde manier, waarmede zij vork en mes hanteert, - maar vraag haar eens in gemoede, op haar geweten af' (alsof 't bedorven nest trouw opbiechten zou!) 'hoeveel gesprekken er op de kostschool gevoerd zijn, die er niet gevoerd hadden moeten worden; hoeveel boeken zij, tegen den uitdrukkelijken wensch der kostschoolhouderes, heimelijk heeft gelezen of anderen heeft zien lezen; hoeveel onwaarheden er op één dag zijn gezegd, om kleine onbeduidende verzuimen voor harde bestraffing te vrijwaren. Vraag haar eens, of zij den zedelijken moed heeft gehad, om de française te verdedigen, die zij eerst volstrekt niet naar vond, maar die de overige kostmeisjes met haren afkeer vervolgden. Vraag haar eens, of zij niet met dingen heeft gelagchen, waarover eene vrouw zich niet moest vrolijk maken; of zij niet, om het eentoonige leven te veranderen, naar zenuwprikkeling, naar avonturen heeft gehaakt. Vraag haar, of zij niet dikwijls in verzet kwam, met de anderen natuurlijk, tegen iets wat de onderwijzeres zeide of deed, niet omdat dit op zich zelve verkeerd was, maar omdat het van de onderwijzeres uitging. Vraag haar, hoeveel er 's Zondags avonds werd binnen gesmokkeld, dat liever buitenshuis had moeten blijven; hoezeer de openheid en vertrouwelijkheid van karakter leed onder alle dingen, waarvan de onderwijzeres niets mogt weten. Neen, zoolang de kostscholen door velen worden beschouwd als verbeterhuizen voor ondeugende en dikwijls reeds gedemoraliseerde kinderen, of alléén als het slot eener fatsoenlijke opleiding, zoolang zijn die scholen niet de plaats, waar men het beste onderwijs en de reinste opvoeding moet zoeken.... Er zijn kostscholen in ons vaderland, waar de meisjes niet bij een ongehuwden predikant ter kerke mogen gaan; waar zij opvallend plotseling moeten omkeeren, wanneer zij op de gemeenschappelijke wandelingen eene al te druk bezochte

straat naderen; waar zij op commando haar voiles moeten laten vallen, wanneer er op meer eenzame wandelplaatsen een mannelijk wezen nadert, dat gerekend kan worden tot haren stand in de maatschappij te behooren en de “gevaarlijke” levensjaren niet te boven is.’

Dat is waar, en het is de geheele waarheid nog niet. Er zijn kostscholen, waar de directrice begint met maatregelen te nemen tegen het stelen van het geld, voor de collecte in de kerk bestemd; er zijn kostscholen, waar onuitsprekelijke dingen gebeuren. Vraagt het uw dochters maar niet op haar geweten af; ze zouden niet kunnen antwoorden.

Geen kostschool dus. Maar wat dan? Zonderlinge vraag! De gewoonte is zoo tot natuur geworden, dat het antwoord vreemd klinkt: Het gezin voede op. Het gezin; geen afzondering van de maatschappij, geen scherpe afscheiding van de beide geslachten; geen angstvallige bewaking, waardoor maar al te vroeg hartstogten worden opgewekt, die nog lang moesten sluimeren; geen bespiedingstelsel, doodend voor alle gemoedsleven. Het gezin voede op, wordt met warmte betoogd, minder door de lichtzijde van een gelukkig familieleven in het oog te doen vallen, dan wel door te wijzen op de donkere schaduwzijden van het leven buiten het gezin. Het gezin voede op. Maar wanneer, zoo als bij Caroline, het eigen gezin min geschikt is om aan de meisjes de rechte opvoeding te geven? Wat dan? Dan tóch geen kostschool; dan overplaatsing in een ander gezin. Is dit somtijds noodig, nuttig is het altijd, al ware 't alleen om eenzijdigheid voor te komen. En dan een goede school!

Wélk een school?

Bertha heeft aan een duitsche *höhere Töchterschule* veel te danken: aan haar herinnering vooral ontleent zij de trekken voor het beeld van een goede school, maar toch niet uitsluitend aan de herinnering, naar ze verzekert: ze idealiseert, ze heeft ook in andere scholen een' blik geslagen. Ze schetst een school, zooals er misschien in de werkelijkheid geen bestaat, maar zooals de school, naar hare overtuiging, wezen moet. Toch schijnt ze bij wijle haar ideaalschool wel eens wat al te veel te vereenzelvigen met de werkelijke school, waaraan zij zooveel te danken heeft.

Van al de programma's van *höhere Töchterschulen* in Duitschland gelijkt dat van het *Sophienstift* te *Weimar* het meest op het programma van Bertha. Door een vriendelijke hand daartoe in staat gesteld, deelen we dat programma hier mede: het kan Bertha's plan te beter doen uitkomen.

Men wete, dat Weimar's school 3 klassen heeft, elke gesplitst in 2 hoofdafdeelingen, die ieder weêr uit onderafdeelingen zijn zamengesteld.

Programma-Sophienstift in Weimar.

1. *Religion* und *Kirchengeschichte*, durch Geistliche der verschiedenen Confessionen ertheilt.
2. *Deutsche Sprache*, Sprechen, Lesen, Schreiben, Grammatik und Literatur.
3. *Französische Sprache*, in denselben Abtheilungen.
4. *Englische Sprache*, in denselben Abtheilungen.
5. *Rechnen*, Kopf-, und Zifferrechnen mit Bezug auf die praktischen Seiten des Weiblichen Berufes.
6. *Naturgeschichte*, *Physik* und *Astronomie.*
7. *Geographie* und *Geschichte.*
8. *Classische Alterthumskunde*, Mythologie und Literatur.
9. *Musik*, a) Gesang, b) Pianoforte.
10. *Zeichnen*, a) elementarisches, b) künstlerisches.
11. *Weibliche Handarbeiten.*
12. *Tanz*, a) Vorbereitender gymnastischer Unterricht in Stellung, Haltung, Bewegung, Gang, b) eigentlicher Tanzunterricht.

Bertha's Programma luidt:

Leervakken.	**1e j.**	**2e j.**	**3e j.**
Nederlandsche taal- en letterkunde	3	3	3 uur.
Hoogduitsche taal- en letterkunde	4	4	4 uur.
Fransche taal- en letterkunde	4	4	4 uur.
Engelsche taal- en letterkunde	4	4	4 uur.
Vaderlandsche Geschiedenis	1	1	1 uur.
Algemeene Geschiedenis	3	3	3 uur.
Kerkelijke Geschiedenis	1	1	1 uur.
Mythologie	2	-	- uur.
Kennis der klassieke oudheid	-	2	2 uur.
Aardrijkskunde	2	2	2 uur.
Rekenen	1	1	- uur.
Boekhouden	-	-	1 uur.

Teekenen	4	4	4 uur.
Zingen	2	2	2 uur.
Gymnastie en dansen	2	2	2 uur.
Kennis der Natuur (Physica, Chemie, Astronomie)	2	2	2 uur.
Vrouwelijke handwerken	2	2	2 uur.
Totaal	37	37	37 uur.

Dit onderwijs heeft Bertha bestemd voor ‘meisjes uit de hoogere en hoogste standen, die niet het bepaalde vooruitzigt hebben om ooit voor het eigen brood te moeten zorgen, maar ook niet de mathematische zekerheid bezitten, dat zij voor altijd daarvan zullen zijn gevrijwaard;

die intusschen meer door overleg en uitzuinigen tot het “nouer un bout à l'autre” zullen moeten bijdragen, dan door positief verdienen, - meisjes, die misschien een huwelijk zullen doen en misschien ook niet, die welligt een ruimen werkkring zullen hebben, of ook een eenzaam leven zullen leiden.’ -

Door wie, en hoe, en met welk doel zal het onderwijs aan die school gegeven worden?

Een' directeur plaatst Bertha aan het hoofd, door leeraars wordt het onderwijs gegeven. ‘De leiding der meisjes tusschen en onder de lesuren, het toezigt op alles, wat vormen en inachtnemen van manieren betreft, het acht geven op een behoorlijken toon in het spreken, het ordelijk ter schole komen en verlaten van het gebouw, alle opmerkingen over den omgang met elkander, de netheid van werk, boek en schrift wenschte ik aan *vrouwen* te zien toevertrouwd..... Die *Klassendamen*, zooals zij bij onze buren worden genoemd, moeten dan tevens bevoegd zijn om op het spreken der moderne talen bij het komen en gaan en in de kleine tusschenuurtjes te letten, en bij ontstentenis van den leeraar het opengevallen uur door conversatie of andere lessen aan te vullen.’

Op zesjarigen leeftijd kome het meisje ter school, zeven jaren lang geniete zij lager onderwijs, bezoeke dan gedurende drie jaren de middelbare school. Van ‘lager onderwijs’ wordt hier gesproken in den zin van meer uitgebreid lager onderwijs. Zich moeijelijk aan hare Duitsche herinneringen kunnende onttrekken, zegt Bertha: ‘Wij willen nu eens aannemen, dat twee scholen, ééne volgens de wet op 't lager en ééne volgens die op het middelbaar onderwijs, in zoo naauwe betrekking tot elkander stonden, door het ineen grijpen van het leerplan, dat we die als een geheel zouden kunnen beschouwen en de middelbare klassen een *drie*jarigen cursus omvatten, terwijl er *zeven* jaren aan het voorbereidend onderwijs waren besteed.’

Zij kan dat nu wel aannemen, maar 't schijnt toch meer praktisch, den feitelijken toestand te nemen, zoo als die is. En die toestand is deze: Het meer uitgebreid lager onderwijs is, terwijl de middelbare school zich liet wachten, zeer ver uitgebreid: het omvat o.a. veel meer dan de *beginselen* der vreemde talen. Zal men nu dat meer uitgebreid lager onderwijs geheel afschaffen? Dit heeft toch zijn bezwaren: immers voor den kleinen burgerstand kan dat onderwijs zijn nut hebben; min aanzienlijke gemeenten zullen er zich tevreden meê moeten stellen, omdat een hoogere burgerschool hare krachten te boven gaat. Voor de aanstaande leerlingen van de hoogere burgerschool zou men dan het meer uitgebreid onderwijs ter zijde moeten stellen, zoodat de meisjes na het gewoon lager onderwijs genoten te hebben (hoogstens toegerust met de elementaire kennis van het Fransch) terstond tot de middelbare school overgaan. Wil men ze liever het meer uitgebreid lager onderwijs laten doorloopen, om dan aan de middelbare school

met driejarigen cursus de bekroning van het werk op te dragen? Dit zou zijn goede zijde hebben, - al ware alleen een juiste begrenzing van het middelbaar onderwijs de vrucht, - wanneer het meer uitgebreid lager onderwijs binnen zijn wettige grenzen teruggebragt kon worden; maar hiertegen zou zich menige stem verheffen, allereerst van hen, die voor hunne kinderen geen middelbaar onderwijs begeeren, maar met de 'Fransche' school zich tevreden stellen. Laat men de toekomstige leerlingen der middelbare school nu het geheele meer uitgebreid lager onderwijs doorloopen, om ze eerst daarna te bevorderen tot de hoogere burgerschool - het is te vreezen, dat zij reeds op de eerste school zullen leeren wat zij later toch nog eens, en dan beter, op de middelbare school zullen leeren.

Aan bevoegden zouden wij daarom wel met alle bescheidenheid in overweging willen geven om het meer uitgebreid lager onderwijs in stand te houden ten behoeve van dien talrijken maatschappelijken stand, die met het gewoon lager onderwijs zich niet tevreden kan stellen en toch aan middelbaar onderwijs minder behoefte heeft. Liefst ontvingen wij aan de middelbare school met *vijfjarigen* cursus de leerlingen van de lagere school, degelijk onderwezen in de vakken van het gewoon lager onderwijs.

Het leerplan van haar ideaalschool, hetwelk wij boven mededeelden, licht Bertha breedvoerig toe en geeft daarbij menige belangrijke opmerking ten beste.

Voorts behandelt zij de methode en eindelijk het doel, waaraan die school dienstbaar moet zijn.

Ten slotte dringt zij aan op dezen regel: 'Welke verschillende rigtingen de meisjes ook inslaan, geeft toch aan allen eerst dezelfde basis.' Zij wil daarmede te kennen geven, dat haar school geen professionele school is, maar dat zij alleen die mate van kennis mededeelt, welke geen beschaafde vrouw kan missen, en tot dien trap van ontwikkeling opleidt, waarop zij in onze eeuw behoort te staan.

Het d o e l dat zij met dat onderwijs beoogt wijst Bertha op onderscheiden plaatsen aan: 'Moet het onderwijs aan meisjes, zooals wij, en ik geloof velen met ons, dit bedoelen, haar niet eene bepaalde standplaats in de maatschappij verzekeren, maar alleen e e n e d e l e n b e w u s t l e v e n s g e n o t v e r h o o g e n, dan enz.' - 'En wat is nu het doel der school? Nog eens, dat doel is, zooals ook Gij den wensch voor het heil uwer kinderen formuleert, haar te helpen *goed* en *gelukkig* te worden. *Goed*, en alles te achten, te eerbiedigen, te waarderen, te verstaan, wat schoon is en liefelijk en welluidt; *gelukkig*, doordien zij, welke gedaante ook het voor sommigen zoo eentoonige, voor anderen zoo veelbewogen leven voor háár moge aannemen, zich nergens, in paleis noch stulp, in weelde noch armoede, in vreugde noch droefheid, zullen misplaatst gevoelen.' - 'Eene ideale, maar eene gezonde ideale rigting te geven aan het meisjesonderwijs is, vol-

gens mijne vaste overtuiging, het eenige juiste om de meisjes te wapenen tegen strijd en verzoeking, haar in moeijelijke tijden te steunen, in haar een bolwerk, en, door het naar alle zijden ontwikkelde van haar wezen, een hecht bolwerk te doen opwassen tegen de ontzettende nuchterheid en, als uitvloeisel daarvan, de roekelooze ligtzinnigheid van onzen tijd. Het eerste vereischte eener vrouw is, dat zij praktisch zij, geschikt voor het bedrijvige leven; want zonder den gezonden grondslag eener geregelde, niet door schulden bezwaarde huishoudelijkheid kan er geen harmonisch ontvouwen van het leven des geestes worden verwacht. Het tweede moet zijn, dat zij niet vervelend en terugstootend lomp zij, dat zij man en zoon wete te boeijen, ook nadat die zoon de kinderschoenen is ontwassen.'

Gulden woorden voorzeker, en ongaarne zouden wij er een van missen.

Gulden woorden, en - toch, en toch.... Wanneer ik mij voorstel, dat ik het voorregt mogt hebben van zitting te hebben met Bertha in een vergadering, waarin zij haar brief als advies had voorgedragen, zeker zou ik haar, in spijt van alle Saaimannen, mijn warme sympathie betuigen; maar vervuld met een achting voor de vrouw, die verbiedt haar als porseleinen popje te behandelen, geloof ik, dat ik mij de opmerking zou veroorloven: Mijnheer de voorzitter! De geachte afgevaardigde uit - *Weimar* zal ik maar zeggen, heeft daar uitnemend regt laten weêrvaren aan haar onwaardeerbaar geslacht: inderdaad wensch ook ik in alle bescheidenheid mijne zwakke krachten (zoo heet het immers?) te wijden aan het verheven doel om de schoonste en beste helft van ons geslacht haar lang miskende regt te helpen verwerven. Met de geëerde spreekster wil ik, dat geen der vermogens van de vrouw veronachtzaamd worde; dat geheel haar rijke aanleg kome tot volle ontwikkeling; ook mijn ernstige wensch is het, dat zij goed worde, en wijs, en krachtig. En toch, de geachte afgevaardigde zie in mij niets dan een trouwen bondgenoot, wanneer ik mij veroorloof een bescheiden amendement voor te stellen op haar 'eenvoudige' bepaling van de bestemming der vrouw: 'Goed en gelukkig te worden.' Werd het mij vergund, ik zou haar een tweevoudige bestemming aanwijzen, en mijn wensch zou zijn, te lezen: 'De bestemming der vrouw is goed te worden en gelukkig te maken.' Ik meen inderdaad, Mijnheer de voorzitter, dat mijn amendement slechts een verduidelijking is van de blijkbare bedoeling der geëerde spreekster. Het kan in de verte mijne bedoeling niet zijn, Mijnheer de voorzitter, ons geacht medelid Bertha te verdenken van dat verfijnde egoïsmus, hetwelk in eigen ontwikkeling bevrediging zoekt, en vergeet, dat de mensch - en de vrouw is immers ook een mensch, Mijnheer de voorzitter! - lid is van een geslacht, burger van een maatschappij, en dat hij niet maar voor zich zelf te leven heeft en niet maar aan eigen verhoogd levensgenot mag denken. Zoo iemand, de geachte afgevaardigde - uit *Weimar* is diep doordrongen van de

waarheid, dat zelfverloochenend leven voor het geheel de bestemming is en het geluk tevens van het individu; meer dan iemand is ons geëerd medelid doorgedrongen in het eenvoudige en toch zoo diepe geheim, dat levensverlies is levensbehoud, en dat dienende liefde het sieraad is der vrouw. Maar - Mijnheer de voorzitter, ook menschen van min hoogen aanleg, ook vrouwen van min edele gezindheid houden de oogen op ons geslagen, en het is te vreezen, dat zij - lijnregt in strijd met de bedoeling van ons hooggewaardeerd medelid - in haar een apostel zullen zien van die onpraktische idealisterij, van die opgeblazen Schöngeisterei, welke door onze naburen aan hunne eigen *höhere Töchterschulen* worden te laste gelegd. Zeker zouden wij dergelijke onwaardige verdenking zegevierend kunnen weêrleggen met de ondubbelzinnige verklaring van de geachte spreekster uit - *Weimar*: 'Het eerste vereischte eener vrouw is dat zij practisch zij, geschikt voor het bedrijvige leven', maar laat ons toch niet vergeten, Mijnheer de voorzitter, dat, geheel tegen de bedoeling van ons geëerd medelid, aan enkele verklaringen, in haar uitnemend advies voorkomende - 't is waar, niet zonder ze uit haar verband te rukken, - maar dan toch..... gronden zeker niet, maar schijngronden wel voor de bodemlooze aanklagt konden worden ontleend.

Immers, zou men ons tegemoet kunnen voeren - en uw doorzigt, Mijnheer de voorzitter, zal al het gevaar, dat ik ducht, weten te erkennen - zooals wij daar over de cijferkunst hooren spreken, vreezen wij, dat verstandsontwikkeling minder bedoeld wordt dan vorming van den smaak. We hooren hier: 'Bij het *rekenen* moet, dunkt mij, meer op het rekenen uit het hoofd, dan op de eigenlijke cijferkunst worden gelet'; wel volgt daarop straks: 'Ik verwerp daarom een grondig onderwijs in de cijferkunst in geenen deele; het is integendeel een heerlijk middel om het denkvermogen te ontwikkelen en eene voortreffelijke aansporing tot eene naauwgezette wijze van werken', maar hoe weinig ernst deze verzekering is, blijkt, wanneer men aan de leerlingen in het eerste en in het tweede jaar één enkel uur voor dat onderwijs toestaat, en voor het derde jaar het geheel ter zijde stelt: een indeeling, die moet goedgemaakt worden met de frase: 'ook hier komt het minder aan op den tijd aan dit vak gewijd, dan op de wijze, waarop het wordt behandeld.' Waarom dan, als de achting voor het rekenen opregt is, ook voor de vreemde talen en het teekenen niet maar één uur bestemd in plaats van vier? Zie, Mijnheer de voorzitter.....

Maar de zaak is te ernstig voor dezen schertsenden vorm.

Onze meisjesscholen zijn gebrekkig. Hervorming is dringend noodig. Maar laat ons bedachtzaam te werk gaan. Laat ons niet den weg inslaan, dien onze naburen 25 jaren lang bewandelden, maar die nu blijkt nog niet de regte weg te zijn.

Wij willen ons voordeel doen met de ervaring van Duitschland: en

in Duitschland klaagt men, en klaagt al luider en luider: dat de *höhere Töchterschulen* eenzijdig zijn; ze zijn te idealistisch, haar vorming is te aesthetisch; letterkunde en nog eens letterkunde, kunst en weder kunst. Een vrouw, zoo gevormd, zal zeker in haar boeijend gesprek blijken geven van een' verfijnden smaak; met kennis zal ze spreken over een schilderstuk, een beeldengroep; juist zal ze oordeelen over een opera of een treurspel; ze zal misschien een piquant recensietje weten te schrijven, bezit ze productiviteit, een leesbare novelle leveren.

Wij achten dat alles, we waardeeren het hoog. Maar voor de Nederlandsche vrouw verlangen we méer. Om harentwil vorderen we voor haar veelzijdige ontwikkeling, waarbij niet één van haar vermogens wordt veronachtzaamd; voor haar een onderwijs, dat geheel haren aanleg ontplooit en aan haar eenzijdigheid te gemoet komt. En we zijn niet gerust, wanneer ze drie jaren lang wekelijks aan letterkunde en teekenen, aan mythologie en klassieke oudheid uren op uren wijdt, en voor rekenkunst en natuurwetenschap slechts een zeer klein gedeelte van haar tijd over heeft. We zijn niet gerust, wanneer wij Bertha hooren zeggen: ‘Met verwondering zie ik, hoeveel tijd er op die scholen, waar men natuurkunde wil onderwijzen, aan deze wetenschap wordt besteed. Hier raadpleeg ik weder de ondervinding uit mijn eigen schooljaren en kan mij met een onderwijs in de natuurkunde op zoo breede schaal niet vereenigen. Was het onderwijs dat wij genoten hebben en waarbij in drie jaren een volledige cursus van physica, de grondbeginselen der scheikunde en de wetten van den loop der hemelligchamen werden ontvouwd, bij twee uur 's weeks, zoo onvolledig? Of waren wij zoo geëmancipeerd snel van bevatting?’

Zoo onvolledig?

Boven verreweg de meeste Nederlandsche vrouwen hebt gij, gelukkige Bertha, het voorregt gehad van ingeleid te worden in het heiligdom der natuur. Maar, eilieve, hebt gij dat woord van Caroline wel opgemerkt: ‘George en Marietje zijn nog te klein om anders te geven dan kleine zorgen, want bezorgdheid over hun ligchamelijk welzijn is immers iets anders, niet waar?’

Arme Caroline! ‘Kleine zorgen’ - waarvan de gezondheid, de toekomst, het leven uwer kinderen afhangt!

Bertha, gij hebt een' helderen blik, en gij hebt goed rond gezien. Hebt ge niet opgemerkt die eenvoudige Engelsche landmansdochter, die vóór twintig jaren reeds gevoelde en erkende wat Caroline nu nog niet gevoelt en erkent? Vergun mij u eenige regelen van dat begaafde natuurkind in het geheugen te roepen[*]:

‘Wanneer de mensch het leven intreedt, is hij het meest hulpe-

(*) De opvoeding der vrouw, haar gewigt, doel en aard. Naar het Engelsch van Barbara H. Farquhar, eene landmansdochter. Amsterdam, 1851, bl. 38 v.

looze aller schepselen. Jaren moeten in die hulpeloosheid voorbijgaan, alvorens hij eenige poging uit zich zelven kan doen tot veraangenaming zijns levens, tot instandhouding zijner gezondheid en zijne beveiliging. Laat men der ondervinding alleen de zorg over het hem te leeren, dan zal hij gedurende zijn leven slechts eene zeer beperkte kennis verkrijgen van de behoeften en gevaren waaraan zijn aardsch bestaan is onderworpen..... Door op de voorwaarden van het menschelijke leven te letten, kunnen wij het best den aard der vrouwenpligten leeren kennen. Indien het doel is: de vrouw voor te bereiden tot het vervullen harer pligten als de vriendin en hulp des mans; dan behoort hare opvoeding, naar haren aard, ook zoodanig te zijn, dat zij eene behoorlijke kennis erlange van zijn gestel en van de voorwaarden zijns bestaans. Als het brooze wicht aan hare moederborst wordt gelegd, dan behoort zij te weten wat zijne gezondheid kan bevorderen en behoeden..... Om haar in staat te stellen dien pligt,' (zorg voor de gezondheid harer huisgenooten) 'naar eisch te vervullen, ware het noodig dat zij eenige algemeene begrippen had van de voorwaarden, vereischt tot de bewaring der gezondheid. Even noodzakelijk ware het, dat zij veel hadde geleerd van het zamenstel en den aard des menschelijken ligchaams, van de verrigtingen zijner onderscheidene werktuigen, de kenteekenen van hunnen ziekelijken toestand en de middelen ter herkrijging der gezondheid.

'De vrouw, bewaakster der gezondheid van het gezin, behoort dus, boven eenig ander onderrigt, kennis te dragen van een groot gedeelte der geneeskunde. In hoevele gevallen zouden ziekte en dood voorkomen kunnen worden, indien de huismoeder, bij voorbeeld, de theorie der ademhaling en der spijsvertering kende, of iets wist van de leer der uitwaseming en van den bloedsomloop. Eenige begrippen van den invloed van het voedsel, de lucht en het water op de gezondheid zouden evenzeer van groote waarde voor haar wezen. Inderdaad, het is uiterst moeijelijk te begrijpen, hoe, zonder die kennis, eene vrouw de pligten, die de kinder- of ziekenkamer eischt, kan vervullen.'

Toen, vóór twintig jaren reeds, vroeg die landmansdochter 'een afzonderlijken cursus, uitsluitend geopend voor vrouwen, met het opzettelijke doel ze op te leiden tot het behoorlijk vervullen van de vrouwen- en moederpligten.'

Eenstemmig met het Engelsche natuurkind is de Pruisische dame(*): 'Die erste Aufgabe der jungen Mutter ist es wohl, für die körperliche Pflege des Kindes zu sorgen. Dazu gehört vor Allem einige Kenntniss des menschlichen Körpers. Es steht indessen fest, dass unter hundert jungen Frauen, die vielleicht Vortreffliches in französischer Conversation leisten, nicht zehn existiren, welche von den Lebensbedingungen des kleinen Menschenwesens eine Ahnung haben.

(*) Ulrike Henschke, die Frauen-Unterrichts-Frage in Preussen. Berlin, 1870.

Nun entwickelt sich in der Natur wahrlich nicht alles so normal und friedlich, als es Unkundige meinen. Und die menschliche Natur zumal ist harten Kämpfen unterworfen..... Auch suchen gerade gegenwärtig unsere aufgeklärtesten Aertze den Grundsatz zu verbreiten, dass es viel ersprieslicher ist, in gesunden Tagen für die richtige Pflege des Körpers zu sorgen, als in kranken von einem Heilmittel zum anderen zu flüchten. Ruht nun in der That eine so schwere Verantwortlichkeit auf der Mutter des Hauses, so ist man verpflichtet, bei der weiblichen Erziehung darauf Rücksicht zu nehmen. Eine dringende Forderung ist demnach: Unterricht über den Bau des menschlichen Körpers, seine Entwickelung und naturgemäsze Pflege. Man mache die jungen Mädchen mit den praktischen Principien der Gesundheitslehre bekannt und wecke ihre Fähigkeit, ein frisches, behagliches Leben in der Familie zu verbreiten.'

Gij hebt die stemmen vernomen, Bertha; wat er op de Berliner Frauen-Vereins-Conferenz over dit punt gezegd is, kan u niet onbekend gebleven zijn; zelve haalt gij de woorden aan uit Virchow's 'Ueber die Erziehung des Weibes für seinen Beruf'; maar toch hebt gij voor *gezondheidsleer* op uw programma 'geen plaats kunnen vinden'? 'Des noods' - des noods! - zoudt gij 'er het derde uur der algemeene geschiedenis voor willen afstaan.' Gij kunt er van ons Parcival en de Nibelungen voor krijgen, en de Klassieke oudheid er bij.

Maar we willen niet tot een andere eenzijdigheid vervallen, en we behoeven dat niet: men kan Parcival en de Nibelungen genieten, over de Antigone meêpraten en zich t'huis gevoelen in de kunsttempels van München, en toch weten hoe men een zuigeling behandelen moet. Maar ik vrees, dat men op uwe school van het eerste te veel en van het laatste te weinig zou leeren, en in mijne vrees word ik versterkt door uwe duitsche zusters, die nu een kwart eeuw ondervinding hebben van de höhere Töchterschule. Ulrike Henschke, eene uit velen, schrijft:(*) 'Wie wenig unsere bisherigen Anstalten das junge Mädchen für ihre Pflichten in der Familie vorbereiten, lehrt die tägliche Erfahrung. Nichts von dem, was sie als Hausfrau zu wissen braucht, erfährt sie auch nur andeutungsweise. Obgleich sich die täglichen Bedürfnisse auf's Mannigfaltigste erweitert haben, steht die junge Hausfrau unwissender da, als die Hausfrau in patriarchalisch einfachen Zeiten. Allerdings ist auch die traditionelle mütterliche Anleitung der völlig veränderten Verhältnissen unserer modernen Cultur längst nicht mehr gewachsen. Ein systematischer Unterricht in der Haushaltungslehre scheint uns daher eine durchaus zeitgemässe Forderung an die weiblichen Lehranstalten.'

Voor Huishoudkunde bij u geen plaats.

(*) S. 13 f.

En S t a a t h u i s h o u d k u n d e ? ‘Zoo zoude ik,’ schrijft gij, ‘ook de eerste beginselen der S t a a t h u i s h o u d k u n d e wel in het leerplan willen hebben opgenomen, - maar niet ten koste van in ons oog voor de schooljaren gewigtiger dingen. Het begrip van arbeid, geld, concurrentie, het is alles zeer heilzaam voor vrouwen, maar toch niet onmisbaar.’

Anders weder oordeelt uw Duitsche zuster(*): ‘Aber selbst da, wo die Frau nicht unmittelbar thätig in das Hauswesen eingreift, wo sie nur als Verwalterin demselben vorsteht, wird sie eines neuen wichtigen Bildungselementes bedürfen. Wir meinen einen populären Unterricht in der *Volkswirthschaftslehre.* Nicht nur, dass ihr Gesichtskreis dadurch wesentlich erweitert würde, ihr Blick würde zugleich geschärft für die Anwendung richtiger und humaner Grundsätze im Leben. Wer kennt nicht die durchaus falschen Principiën von Oeconomie, die unsere Frauen zu den verkehrtesten häuslichen Anordnungen ja bis zur Härte treiben? Noch fehlt ihnen z. B. die richtige Schätzung menschlicher Kraft und Zeit, die richtige Schätzung der Arbeit, namentlich der weiblichen. Gutmüthige Frauen rechnen es sich gar nicht zur Sünde, den Lohn der Nähterinnen, der Schneiderinnen auf 's Aeusserste herabzudrücken und ihre abhängige Lage zu missbrauchen. Weil schliesslich jede Frau etwas Nähterei versteht und sich selbst besorgen könnte, veranschlagt sie die Leistung der Arbeiterin nach einem durchaus falschen Masstabe. Sie rechnet ihre eigene überflüssige Zeit für Nichts und findet natürlich jeden Lohn zu hoch. Diese gefährliche Begriffsverwirrung durch einige gesunde Principiën zu klären, wäre nicht blos ein intellectueller, sondern ein Fortschritt der Humanität.’ -

‘De hoofdbeginselen der staatsinstellingen en van den regeringsvorm zijn bij de behandeling van ieder land in de rubriek der staatkundige aardrijkskunde in weinige woorden zoo gemakkelijk toe te lichten, dat een bijzonder onderwijs hierin, geloof ik, overbodig kan worden geacht.’

Zou Bertha zoo geschreven hebben, wanneer zij de wetenschap der staatsinrigtingen meer dan bij name kende? Zou 't voor 't minst niet noodig zijn dat de Nederlandsche vrouw bekend ware met de staatsinrigting van het Nederlandsche volk? Zou ze zonder deze kennis met haar volk kunnen meêleven? En ware 't zoo overbodig, een poging aan te wenden om onze dames eens te leeren wat een wet is, en waarom een wet gehoorzaamd moet worden?

Wij resumeren: Bertha heeft beter onderrigt genoten dan de meeste Nederlandsche meisjes; Bertha's programma bevat uitnemende, onmisbare bestanddeelen; maar wanneer Bertha - zooals wij gaarne aannemen - een veelzijdig ontwikkelde, praktische vrouw is, dan is zij dat in weerwil van haar programma.

(*) S. 15 f.

En belangrijke wijzigingen zouden wij in dit programma gemaakt willen zien alvorens het tot leiddraad voor onze middelbare meisjesscholen werd gekozen.

Over nog een hoofdzaak moeten wij met Bertha in discussie treden.

Zij wil door m a n n e n de meisjes laten opvoeden. Onderwijzers en nog eens onderwijzers, in constitutionele monarchie levend onder een' directeur. Ook hier weder is zij geheel beheerscht door hare duitsche indrukken. Het prospectus van het S o p h i e n s t i f t te W e i m a r vermeldt, dat 'j e d e U n t e r a b t h e i l u n g u n t e r d e r b e s o n d e r e n A u f s i c h t e i n e r D a m e s t e h t, d i e i n a l l e n U n t e r r i c h t s s t u n d e n zugegen i s t u n d d i e f r a n z ö s i s c h e n u n d b e z ü g l i c h e n g l i s c h e n C o n v e r s a t i o n s ü b u n g e n l e i t e t.' Wat die Dames te doen hebben, vernamen wij nader van Bertha: 'De leiding der meisjes tusschen en onder de lesuren, het toezigt op alles, wat vormen en inachtnemen van manieren betreft, het achtgeven op een behoorlijken toon in het spreken, het ordelijk ter schole komen en verlaten van het gebouw, alle opmerkingen over den omgang met elkander, de netheid van werk, boek en schrift wenschte ik aan *vrouwen* te zien toevertrouwd..... Die *Klassendamen*, zooals zij bij onze buren worden genoemd, moeten dan tevens bevoegd zijn om op het spreken der moderne talen bij het komen en gaan en in de kleine tusschenuurtjes te letten, en bij onstentenis van den leeraar het opengevallen uur door conversatie of andere lessen aan te vullen.'

Ja, waarlijk, het staat er. Wij meenden, dat door de middelbare scholen het vrouwelijk geslacht in Nederland moest opgeheven worden uit zijn druk. Moet dit stelsel aangenomen worden, de middelbare scholen zullen de vrouw nog dieper vernederen.

Bij een gelegenheid, die ons vergunde personen en zaken met den waren naam te noemen, al klonk het woord ook wat bar, kwam ons onwillekeurig over de lippen: 'Vrouwelijke dienders!'

Bertha vergeve het mij, maar ik kan nog geen beter woord vinden. Ik moet nog meer van haar zachtmoedigheid vergen; ik moet bekennen, dat haar brief mij bij wijlen deed vermoeden dat er eenige waarheid schuilt in haar woord: 'Eene vrouw zal wreeder wezen tegen de meisjes.'

Inderdaad, er is een zweem, er is een schijn voor 't minst van wreedheid in de wijze, waarop Bertha haar zusteren behandelt. Een zeer sterke minachting - wij gebruiken het zachtste woord - betoont zij vooral voor de Nederlandsche onderwijzeressen. Het lust ons niet een distellezing te geven van de harde woorden, die zij haar naar het hoofd werpt.

Heeft Bertha geen gevoelig hart? Menige bladzijde van haar brief

bewijst het tegendeel. Maar zij toont ons de vruchten van het stelsel der meeste *höhere Töchterschulen* om de vrouw door den man te laten onderwijzen. De *Klassendamen*, zooals het Weimarer prospectus er van spreekt en Bertha ze nader schetst, moeten bij de leerlingen geminacht, gehaat en verdacht worden. Men mag een' diender nu eenmaal niet, en een spion nog minder.

Wil men bewijzen, welken indruk die *Klassendamen* bij Bertha hebben achtergelaten?

'Dankbaarheid bezielt mij jegens alle die onderwijzers e n j a , o o k e n k e l e o n d e r w i j z e r e s s e n (*) uit vroegeren en lateren tijd, die het wilde meisje wisten te boeijen, die haar kennis leerden verwerven, niet om de eerste te zijn of er mede te pronken, maar omdat zij hare liefde voor de kennis wisten te winnen.'

'*Ja*, *ook enkele onderwijzeressen!*' Dát hebt ge er van, arme *Klassendamen*, die met het vernederend werk waartoe men u gebruikte, met uw 'toezigt op alles, wat vormen en inachtnemen van manieren betreft,' met het 'aanvullen van opengevallen uren' u de minachting der 'plaudernde' nufjes hebt berokkend; jaren nadat zij de school verlaten hebben, is er nog geen vonkje dankbaarheid of medelijden in haar hart voor u ontgloeid. Arme vrouwelijke dienders!

Maakt het onderwijs een deel van de opvoeding uit, dan moet de vrouw onderwijzen, voor 't minst haar eigen geslacht.

'Een vrouw zal wreed zijn tegen meisjes!' Als ze een zedelijke ellendeling is, ja; maar wanneer de man een zedelijke ellendeling is, zal hij niet wreed zijn tegen meisjes, maar - erger.

Heeft Bertha nooit bij eenige kweekeling van hare school bespeurd, dat een mannelijk onderwijzend personeel gevaarlijk kan zijn voor de gemoedsrust van een meisje?.....

Onze onderwijzeressen staan, naar Bertha's overtuiging, op een bedroevend lagen trap van ontwikkeling en kennis.

Wij meenen niet onder de laatsten te zijn geweest, die over den toestand van vele meisjesscholen klaagden; gedurende tien jaren in naauwe betrekking tot de Arnhemsche kweekschool, zijn wij in de gelegenheid geweest om de vruchten van zeer vele meisjesscholen te leeren kennen; maar met volle overtuiging verklaren wij, dat Bertha haar ongunstig oordeel te algemeen toepast, en wij kunnen haar de verzekering geven, dat menige onderwijzeres het praktische leven intrad, toegerust met een mate van kennis, en ontwikkeld tot een' trap, dat zij een ontmoeting met Bertha niet behoeft te duchten.

Maar ware 't zoo dat al de Nederlandsche onderwijzeressen de minachting verdienden, waarmede Bertha haar bejegent - wáár ligt de schuld?

(*) Wij onderstrepen.

Bij den slechten aanleg der vrouw, bij haar onvatbaarheid voor hooger ontwikkeling, bij haar ongeschiktheid voor het verwerven en verwerken van degelijke kennis?

Dat zal een vrouw ons toch niet willen verzekeren, terwijl zij zelve - en van harte juichen wij het toe - als bevoegde optreedt om over opvoeding en wetenschap te oordeelen, wel eens op zeer stelligen toon.

Zou de oorzaak dan niet moeten gezocht worden in de schromelijke verwaarloozing, waaraan wij ons in Nederland jegens de vrouw schuldig hebben gemaakt? En zullen wij nu het kwaad gaan bestendigen, door haar tot voortdurende onmondigheid te veroordeelen en reeds bij de geboorte haar het brandmerk der ongeschiktheid op het voorhoofd te drukken?

De vrouwen zijn niet bekwaam om het onderwijs te geven, dat onze middelbare scholen behooren te geven, beweert men.

Niet zonder eenigen grond. Toch zijn er uitzonderingen.

Maar wáar zouden ze die bekwaamheid opgedaan hebben? Aan Middelbare scholen, die er niet waren; aan Kweekscholen, die men vergeten had; aan Hoogescholen, waaraan nog niemand denkt?

Geef aan de vrouw gelegenheid om een goede onderwijzeres, ook van de middelbare school, te worden: en zij zal het worden.

Begin niet met aan de middelbare school voor meisjes de wetenschap te verwateren en te verminken, onder de leuze: dat men zich naar de vatbaarheid der meisjes schikken moet. Gelooft aan de vrouw, en zij zal u niet beschamen.

Wij beweren, dat er over eenige jaren, wanneer men het onderwijs der vrouw wat minder verwaarloosd zal hebben, vrouwen zullen gevonden worden, geschikt en bekwaam om al de vakken te onderwijzen, welke er aan een middelbare school onderwezen moeten worden. Het is een feit, dat binnen weinige weken vijf ontwikkelde meisjes ons betuigden, dat zij bij voorkeur op de wis- en natuurkundige wetenschappen zich wilden toeleggen: en zij kozen niet in den blinde.

Aan de Hoogere burgerschool voor meisjes worde de vrouwelijke jeugd onderwezen en opgevoed door v r o u w e n - en aan het hoofd sta een v r o u w .

‘Ik wil’ - verklaart Bertha - ‘niet terstond in alle gevallen en ten eeuwigen dage aan vrouwen de bevoegdheid ontzeggen om aan het hoofd eener middelbare school te staan. Ik ken b.v. aan den Rijn een zeer groot, niet openbaar instituut, ook door Hollandsche meisjes veel bezocht, waar eene vrouw sedert jaren met verbazende flinkheid, haar tiental docenten, vijftal secondantes, haar zes en dertig kostmeisjes en 100 tot 150 schoolkinderen weet te regeren en alles in harmonie te brengen en te houden, - maar de voorbeelden van zulk eene administrative kracht, verbonden met grondige kennis en eene ontzag- en eerbiedwekkende persoonlijkheid, zijn zóó hoogst zeld-

zaam, en onze meisjes zijn tot de vereeniging dezer deugden nog zóó weinig opgeleid, dat het, geloof ik, op zijn minst genomen, gewaagd mag heeten, vooral bij eene nog nieuw in het leven te roepen school, eene vrouw aan 't hoofd te stellen. Zij zelve zoude een onaangenaam leven tegemoet gaan doordien zij hare plaats niet geheel voldoende zoude kunnen vervullen.'

Die voorbeelden zijn zeldzaam, ja; maar nog zeldzamer zal het zijn, dat bij de Directrices onzer middelbare scholen de kracht vereischt wordt om een school van dien omvang te besturen. Honderd vijftig schoolkinderen zullen aan zeer weinige scholen verbonden worden, het tiental docenten zal wel tot een paar insmelten, en geen directrice van een openbare hoogere burgerschool zal kostschoolhouderes zijn. Maar - 't zij, zeldzaam mogen die vrouwen zijn, goede directeurs van jongensscholen zijn er ook niet bij dozijnen, en reeds zijn er voorbeelden, dat hoogere burgerscholen gevoelig leden onder het gebrek aan administrative kracht en ontzagwekkende persoonlijkheid van den directeur. Daarentegen heeft een vrouw den moed om te Utrecht een bijzondere middelbare school voor meisjes te openen.

Toch, wij geven het toe, dat voor de directrice bezwaren kunnen ontstaan uit het mannelijk onderwijzend personeel. Niet zooveel als men welligt vermoedt; de man heeft eerbied voor orde en wet. 't Zou een of ander jong docentje moeten zijn, dat de nestveeren van de akademie nog niet verloren had, en met jeugdigen overmoed zich tegen de directrice kantte. Daarom - zoolang nog niet geheel het onderwijs aan vrouwen kan worden toevertrouwd - achten wij 't een gelukkig denkbeeld van Arnhem om der directrice een' wetenschappelijken raadsman ter zijde te stellen.

Bertha voorkomt ons: 'Zoude de directrice dan niet gesteund kunnen worden door eene commissie van toezigt? vraagt gij welligt en ik antwoord u met de wedervraag: gelooft gij werkelijk, dat het ontzag inboezemt, wanneer een tot besturen geroepen persoon telkens hare toevlugt moet nemen tot een hooger college; dat kind en leermeester eerbied zullen hebben voor iemand, die zelve zonder steun magteloos is?'

Wij kunnen Bertha verblijden met het berigt, dat wij dit niet werkelijk gelooven. Maar wel gelooven wij, dat een wetenschappelijk raadsman, die niet de kinderen komt boemannen en niet de docenten openlijk komt schoolmeesteren, maar met wijsheid de directrice voorlicht, met zijn' raad haar steunt, en desnoods den overmoedigen docent op zijn plaats zet, dat zoo een man geen vijfde rad aan den wagen behoeft te zijn, en - als maatregel van overgang achten wij deze proeve niet al te ongelukkig bedacht.

Bertha leverde een plan voor een hoogere burgerschool voor meisjes. Daarmede heeft zij een goed werk gedaan, en ook wanneer wij in sommige opzigten van haar moeten verschillen, zijn wij haar dankbaar voor haar geschrift, dat veel heeft, in vorm en inhoud beide, waardoor het zich aanbeveelt. Zoo geeft zij goede opmerkingen over vrouwelijke handwerken (bl. 28), over het kind in de vrije natuur (bl. 29), over 't opleiden tot huishoudelijkheid (bl. 30), over 't overladen der kinderen (bl. 29), gezonde denkbeelden over vrome opvoeding (bl. 8, 9), over het belang van moedertaal (bl. 33) en nationale letterkunde (bl. 39, 40) enz.

Wij zoeken nog naar het beste plan en naar de doelmatigste inrigting, en elke bijdrage moet ons welkom zijn. De keus is nog niet groot. Laat ons zien, daar hebt ge Haarlem, dat de oudste brieven heeft:

Programma-Burgerschool Haarlem.

LEERVAKKEN	Getal lesuren 's weeks in de					
	1e kl.	**2e kl.**	**3e kl.**	**4e kl.**	**5e kl.**	**Totaal.**
Nederlandsche taal- en letterk.	4	3	3	3	is nog niet bezet.	13
Fransche taal- en letterk.	4	3	3	3		13
Hoogduitsche taal- en letterk.	1	3	3	3		10
Engelsche taal- en letterk.	2	2	2	3		9
Geschiedenis	3	2	2	2		9
Aardrijkskunde	2	2	2	2		8
Wiskunde	4	3	2	2		11
Natuurkunde			1	1		2
Plantkunde		1	1	1		2
Dierkunde		1	1	1		2
Natuur- of scheikunde				1		1
Boekhouden				1		1
Teekenen	2	2	2	2		8
Handwerken n. en fr.	4	4	4	4		15

Zingen	1	1	1	1	4
Gymnastiek	2	2	2		6
Schoonschrijven	1	1	1		3
Beginselen der volkshuishoudk.					
	30	30	30	30	

Het programma van den wakkeren Inspecteur (die ook wel in het Haarlemsche plan de hand zal gehad hebben) werd in de *Oeconomist* meêgedeeld in een verhandeling, die op de toekomst onzer meisjesscholen beslissenden invloed zal uitoefenen.

Boven velen verdient daarom dit leerplan de aandacht.

Programma-Steyn Parvé.

LEERVAKKEN	Getal Lesuren 's weeks in de					
	1e kl.	2e kl.	3e kl.	4e kl.	5e kl.	Totaal.
Nederl. taal- en letterk.	4	3	3	3	3	16
Fransche taal- en letterk.	4	3	3	3	3	16
Duitsche taal- en letterk.	4	3	3	3	3	16
Engelsche taal- en letterk.	-	4	3	3	3	13
Geschiedenis	4	3	2	2	2	13
Aardrijkskunde	2	2	2	2	2	10
Rekenen en meetkunde	4	3	3	2	2	14
Natuurlijke historie	1	2	2	2	2	9
Natuur- en scheikunde	-	-	2	2	3	7
Boekhouden	-	-	-	1	1	2
Gronden van staathuishoudkunde enz.	-	-	-	-	1	1
Teekenen	2	2	2	2	2	10
Handwerken	4	4	4	4	4	20
Zingen	1	1	1	1	1	5
Gymnastiek	2	2	2	2	-	8
	32	32	32	32	32	

In tijdsorde volgt het plan A r n h e m , dat echter nog slechts hoofdtrekken bevat. Het is van dezen inhoud:

Programma van de Arnhemsche Raadscommissie.

(Gewijzigd overeenkomstig het advies van den Hr. Inspecteur Dr. Bosscha, en aangenomen door den Gemeenteraad).

Nederlandsche taal- en letterkunde.
Fransche taal- en letterkunde.
Engelsche taal- en letterkunde.
Duitsche taal- en letterkunde.
Vaderlandsche en algemeene geschiedenis.
Staatkundige aardrijkskunde.
Rekenkunde.
Eigenschappen van figuren en ligchamen.
Natuurkundige aardrijkskunde en wereldbeschrijving.
Natuurlijke historie.
Natuur- en scheikunde.
Gronden van staathuishoudkunde en van staatsinrigting.
Boekhouden.
Teekenen.
Handwerken.
Zang.
(Gymnastiek facultatief).

Aan deze leervakken kunnen in het vervolg nog andere worden toegevoegd, zooals met name Kennis der klassieke oudheid.

Dan verdient de aandacht de moedige onderneming van een energieke vrouw, die, met degelijke kennis toegerust, en geboren onderwijzeres, te Utrecht een voorbeeld geeft, dat menigen slaperigen gemeenteraad beschaamt.

Bijzondere school voor meer uitgebreid lager en middelbaar onderwijs van mej. G. Dirkmaat, te Utrecht.

Verdeeling der werkzaamheden voor de verschillende klassen, over de uren wekelijks voor het onderwijs beschikbaar.

	Uitgebreid lager onderwijs, gerekend voor leerlingen van gemiddeld 8-14 jaar			**Middelbaar onderwijs, gemiddeld 14-18 jaar.**		
	1e kl.	**2e kl.**	**3e kl.**	**1e kl.**	**2e kl.**	**3e kl.**
Nederl. taal- en letterkunde	4	3	3	2	2	2
Schoonschrijven	3	2	1	-	-	-
Wiskunde	4	3	2	2	2	2
Aardrijkskunde	2	2	2	2	2	2
Geschiedenis	3	3	3	3	3	3
Teekenen	2	2	2	2	2	2
Gymnastiek	2	2	2	2	2	-
Zang	2	2	2	2	2	2
Handwerken	3	3	2	2	2	2
Fransche taal- en letterkunde	-	3	3	3	3	3
Dieren- en plantenkunde	-	1	1	1	1	1
Engelsche taal- en letterkunde	-	-	3	3	3	3
Natuurkunde	-	-	-	2	2	1
Hoogd. taal- en letterkunde	-	-	-	3	3	3
Scheikunde	-	-	-	1	1	2
Boekhouden	-	-	-	-	-	1

Natuurkunde	-	-	-	-	-	1
Godsdienst. onderwijs	-	2	2	2	2	2
Totaal der uren	25	28	28	32	32	32

Eindelijk hebben wij zelve een poging gewaagd om onze denkbeelden en wenschen omtrent een hoogere burgerschool voor meisjes in een tabel aanschouwelijk te maken. Ze vinde geen verschooning, maar de scherpste kritiek; want niet om de ijdelheid van dit of dat, ware 't ook ons eigen persoontje te streelen, maar om voor de vrouw en voor ons vaderland nuttig te zijn, schrijven wij.

Wij stellen ons voor, dat de meisjes met haar 7de jaar de lagere school betreden, daar gedurende 5 jaren degelijk lager onderwijs genieten, en daarbij met de beginselen der Fransche taal bekend worden. Dan brengen wij ze naar onze middelbare school met 5jarigen cursus, wier plan hier een bescheiden plaatsje vinde:

Leerplan voor een middelbare meisjesschool met vijfjarigen cursus.

LEERVAKKEN.	Getal lesuren 's weeks in elke klasse.				
	1e kl.	2e kl.	3e kl.	4e kl.	5e kl.
Nederlandsche taal- en letterkunde	4	3	3	2	2
Schrijfkunst	2	2	2	1	1
Lezen en stijloefening	2	2	2	1	1
Rekenkunde	4	3	3	2	1
Kennis van meetkunstige figuren	1	1	-	-	-
Meetkunde	-	-	2	2	2
Vaderlandsche geschiedenis	2	2	1	1	1
Algemeene geschiedenis	2	2	2	2	2
Staatkundige aardrijkskunde	2	2	2	1	1
Fransche taal- en letterkunde	3	3	3	2	1
Hoogduitsche taal- en letterkunde	4	3	3	2	2
Engelsche taal- en letterkunde	-	4	3	2	2
Kennis der klassieke oudheid	-	-	-	2	2
Natuurkundige aardrijkskunde en wereldbeschrijving	-	-	-	2	1
Plant- en dierkunde	1	1	2	2	-

Natuur- en scheikunde	1	1	2	2	2
Kennis van het menschelijk ligchaam en gezondheidsleer	-	-	-	1	2
Zielkunde	-	-	-	1	1
Opvoedkunde	-	-	-	-	1
Huishoudkunde	-	-	-	-	2
Boekhouden	-	-	-	1	1
Gronden van staathuishoudkunde en staatsinrigting	-	-	-	-	1
Teekenen	2	2	2	2	2
Kunstgeschiedenis	-	-	-	1	1
Vrouwelijke handwerken	2	2	2	2	2
Zingen	1	1	1	1	1
Gymnastiek	2	2	2	2	2
	35	36	37	37	37

Slechts een enkel woord tot toelichting van dit leerplan achten wij noodig. Voor wie het eenige aandacht waardig keurt spreekt het duidelijk genoeg. Het bedoelt een degelijke en veelzijdige ontwikkeling der meisjes, en naarmate zij meer het tijdstip naderen, waarop zij de school voor het werkelijke leven zullen verwisselen, pogen wij aan haar onderwijs een meer praktische rigting te geven, en haar voor te bereiden voor de taak, die als vrouw en moeder haar wacht. Meenen wij de ideale zijde der vrouw niet voorbij gezien te hebben, willen wij haar inleiden in letterkunde en geschiedenis der kunst; wenschen wij

haar ook het klassieke schoon te laten genieten - voor het eenzijdig idealismus der höhere Töchterschule zouden wij ons gaarne wachten, en niet vergeten, dat de maatschappij nog wat anders verwacht van de vrouw dan een interessant discours. Het is ons volle ernst, dat de vrouw een mensch is, en dat zij in de maatschappij heilige pligten te vervullen heeft.

Acht men het aantal uren te groot, men vergete niet, dat zang, en gymnastiek, en teekenen hier schooluren innemen, terwijl zij zich anders met verloren ‘tusschenuurtjes’ tevreden plegen te stellen.

En bijna zouden wij Mej. Dirkmaat durven benijden, die op haar programma ook ‘Godsdienstonderwijs’ vermeldt.

Bertha, die goede en gezonde woorden over de godsdienst spreekt, heeft het godsdienstonderwijs vergeten. Daarentegen wil zij ‘kerkelijke geschiedenis’ op haar school onderwezen hebben, en zelfs poogt zij dit nummer van haar programma te verdedigen.

Wie met Nederlandsche toestanden vertrouwd is, weet, dat het onderwijs der kerkelijke geschiedenis op de openbare school onwettig en op de gemengde school onmogelijk is. Mogt op mijn programma het godsdienstonderwijs een plaats innemen, ik zou aan de drie laagste klassen gedurende twee uren 's weeks onderwijs geven in de Godsdienstgeschiedenis, en daarbij opnemen wat men nu onder den naam van ‘Mythologie’ mishandelt, en in de twee laatste jaren gedurende een gelijk getal uren Kerkgeschiedenis onderwijzen.

Wij hebben nog een woord aan de Uitgeefster van deze Brieven, maar 't is een hoogernstig woord.

Zij heeft begrepen, dat zij bij het publiek moest ingeleid worden: dat getuigt voor haar bescheidenheid. Zij heeft zich gewend tot Dr. Vitringa: dat getuigt voor haar tact. Dr. Vitringa was de aangewezen man om dit boek ingang te verschaffen.

Hij heeft zich van zijn taak gekweten zooals men dat van hem verwachten mogt.

Maar Dr. Vitringa heeft een vriend, dien hij zeer ten onregte ‘een ellendig pessimist en vitter’ noemt. Die Jan Holland heeft aan de zaak van onderwijs en opvoeding zeer uitnemende diensten bewezen, en zijn ‘Keesje Putbus’ zal hem lang overleven.

Maar 't is waar, Jan Holland heeft ondeugende buijen, en dan spaart hij niemand, zelfs niet een vrouw. Zoo heeft hij ditmaal heel onbarmhartig gehandeld met de Uitgeefster van dit boekje. Hij weet beter dan wij, dat de treurige toestand van de meisjesscholen voornamelijk te wijten is aan een dergelijke industrie als hij in zijn ‘Keesje Putbus’ zoo onbarmhartig gegeeseld heeft; dat de meisjesscholen voor het meerendeel zeer slecht zijn, omdat de Staat ze eenvoudig aan haar lot overliet. Maar nu heeft hij bemerkt, dat Bertha hoog ingenomen

is met háar school en gaarne al de meisjes naar die school zou heendrijven of tal van andere oprigten naar dat ééne model gevormd. En zonder eerbied voor haar pieteit jegens haar onderwijzers, heeft hij met haar ijver den spot gedreven en haar diets gemaakt, dat men van regeringswege nu overal middelbare meisjesscholen, allen van één snit, zal gaan oprigten. De ondeugd weet heel goed, dat daar niets van aan is, dat de wet op het middelbaar onderwijs veeleer de meisjesscholen zeer stiefmoederlijk behandelt; maar zijn goedgeloovige vriendin, onbekend met Nederlandsche toestanden, is in zijn strik gevallen en heeft zich werkelijk boos gemaakt over dien vermeenden toeleg.

Zij heeft méer gedaan. Door zijn pessimisme heeft ze zich laten medeslepen en zich uitdrukkingen veroorloofd, die ons pijnlijk aandoen, en zeker niet ons alleen.

Zij schrijft: ‘Jan Holland meent, dat de tegenwoordige zucht tot reglementeren en tot het zich bemoeijen van den Staat met onderwijs en opvoeding leiden zal tot uitdooving van alle energie en zelfstandigheid onzer landgenooten. Maar weet wel, waarde heer Jan Holland, dat, wanneer eene natie erg oudmannetjesachtig is geworden, er wegens de natuurlijke zelfzucht van den versuften ouderdom, niets meer tot stand zou komen, als de Staat niet vaderlijk zich met alles bemoeide en alles drilde..... Wat iemand in zijne jeugd wrochtte kan men niet meer van de laatste krachten des ouderdoms vorderen; deze is alleen goed om geld op te brengen en 't werken er meê aan anderen over te laten.’

Wij drukken er niet op, dat hier een ongerijmdheid verkondigd wordt. Wanneer de natie versuft is van ouderdom, zal de Staat, de complex der individuele krachten, helder noch krachtig zijn. Honderd blinden maken nog niet één helderziende uit. Maar wat wij betreuren, het is, dat deze woorden vloeiden uit de pen van een vrouw, van een Nederlandsche vrouw.

Het sarkasme is een scherp wapen, maar het moet zelden gebruikt worden, en door de vrouw - nooit.

En wanneer de Nederlandsche vrouw in den vreemde geleerd heeft, haar geslacht te minachten en haar vaderland te bespotten, dan is het leergeld, dat zij aan den vreemdeling betaalde, te hoog.

Van de ontwikkelde vrouw verwachten wij veel voor Nederland: op ééne voorwaarde, dat zij haar vaderland liefhebbe en niet wanhope aan haar volk.

J.P. DE KEYSER.

De studie der oude talen en de moderne maatschappij.

Met het oog op de omstandigheid, dat in Nederland, gelijk bijna overal elders in het oude Europa, bij allen, die liberale denkbeelden huldigen op staatkundig en maatschappelijk gebied, de meening schijnt veld te winnen, dat het voorstaan van de studie der oude talen onvereenigbaar is met de begrippen van verlichting en vooruitgang, mag het wellicht niet onbelangrijk worden geacht kennis te nemen van de denkbeelden, welke dienaangaande in de jeugdige maatschappij eener nieuwe wereld worden verkondigd. Wij laten daarom hier eene vertaling volgen van een gedeelte eener in sierlijk Latijn gestelde verhandeling, die in het vorige jaar geschreven is te Sydney in Nieuw-Holland. Zij is gericht aan de studenten der aldaar gevestigde academie. Haar schrijver is de hoogleeraar Charles Badham, de vriend van onzen Cobet en die naast dezen tot de grootste kenners der grieksche taal behoort, welke de tegenwoordige tijd kan aanwijzen, zoodat dan ook de senaat der Leidsche hoogeschool hem voor korten tijd het eere-doctorschap heeft verleend. Daar hij in Engeland, zijn vaderland, niet die plaats mocht innemen, waarop hij door zijn grondige geleerdheid rechtmatig aanspraak kon maken, is hij voor een paar jaar naar Australië vertrokken.

Na eerst het gevoelen van hen te hebben weerlegd, die de beoefening der nieuwe talen in plaats van die der oude aanbevelen, als meer beantwoordende aan de eischen van den tegenwoordigen tijd en daarna het voordeel te hebben doen uitkomen, dat de studie der laatsten, als middel tot ontwikkeling van den geest, aanbiedt boven die der natuurwetenschappen, gaat Badham aldus voort: ‘De veranderde denkwijze over de waarde van de studie der oude talen is ontstaan, toen het zwaartepunt van het staatsbestuur op het volk is overgebracht. Tegelijk met die verandering is ook de door haren ouderdom eerwaardige gewoonte gewijzigd, om aan de oude letteren de hoogste eer toe te kennen. Sedert dat zoowel hier, als in het moederland, het staatsorganisme eene geheele wijziging, om niet te zeggen omwenteling, heeft ondergaan en het bestuur nagenoeg geheel van den volkswil afhankelijk is geworden, is iedereen begonnen over alles een woord mee te praten, waardoor een aantal nieuwe meeningen het hoofd hebben opgestoken. Tegenwoordig beijvert ieder zich, een oordeel te vellen over dingen, die men vroeger aan deskundigen overliet. Zoo is menigeen, die minder zelfstandig nadenkt, door de vele onbekookte en zonderlinge denkbeelden, die in het brein van dezen en genen zijn ontstaan, verleid geworden om de grondslagen te wantrouwen, wier hechtheid men vroeger nooit betwijfelde. Meent nu niet, dat ik mij over die omme-

keer beklaag; dat zij verre! Ik geloof dat de volken, zoowel als ieder individu, aan de beschikkingen van een onverbiddelijk noodlot zijn onderworpen, wiens felle kracht wij somtijds kunnen en moeten leiden en temperen, maar geen verstandig man behoort de veranderingen, die de natuurlijke loop der dingen medebrengt, te betreuren noch te vreezen. Alleen daarvoor moeten wij ons wachten, dat wij ons laten medeslepen door den aandrang van die velen, welke een verderfelijk einddoel te gemoet gaan; wij moeten ons veeleer inspannen om tegenover hun onverstand, hunne lichtvaardigheid en willekeur ons doorzicht, onze zelfstandigheid en beginselvastheid te plaatsen. Geen verstandig mensch zal het volk het recht ontnemen om te denken en te spreken wat het wil, en niemand, die wel denkt, zal wenschen het te kunnen doen. Maar - zal men zeggen - wanneer gij de oorzaak niet afkeurt, waarom beklaagt ge u dan over de noodzakelijke gevolgen? Juist hieraan twijfel ik, of die gevolgen wel noodzakelijk zijn. Al sedert jaren tracht ik het antwoord te vinden op de vraag, hoe het komt, dat het volk, nu het dien grooten invloed op het staatsbestuur heeft verkregen, niet dezelfde kundigheden aanleert, als zij, op wie het die heerschappij veroverd heeft. Nu zal men mij voorzeker toeroepen: Maar dat is belachelijk en bespottelijk! Wie, die het praktische leven kent, zou hem, die zich aan handel of industrie wil wijden, den raad geven, om zich toe te leggen op de studie der oude letteren? Ik zeg u, dat juist uwe meening in een gezonden staat niet te huis behoort, dat zij te kwader ure in de maatschappij is doorgedrongen. Het is eene meening der hoogere standen, waardoor wij ons tot onze zekere schade dwaaselijk laten leiden. Wanneer toch de zucht om geld te verdienen uit den aard der zaak den vrijen man onwaardig was, dan zou ik mij bespottelijk maken door de studie der wetenschap, die alleen den vrijen man betaamt, juist hun aan te bevelen, die zich op het geld verdienen toeleggen. Maar laten wij die meening aan de vleiers der hoogere standen over en erkennen wij, dat voor iederen burger niets dan tijd en verstand wordt vereischt, om zich voortdurend aan de beoefening der letteren te wijden. Overigens is het - gelijk gij wel beseffen zult - hier de vraag niet, of iemand van geringe afkomst de vrije wetenschap aanleeren en zich daardoor verheffen kan - de mogelijkheid daarvan is reeds bewezen, toen zij in het uitsluitend bezit der aanzienlijken was; - ik beweer alleen dit, dat ook zij, die zich bij voortduring aan een winstgevend beroep zullen wijden, op dezelfde wijze moeten gevormd worden. Hetzij iemand kleermaker, of winkelier, of des noods vischkooper moet worden, wat doet het er toe? Wanneer hij maar vrijen tijd heeft (en hij zal dien krijgen: de genootschappen tot bevordering van het vroegtijdig sluiten der winkels en van het verkorten van den werktijd, benevens de arbeidersvereenigingen zullen daartoe leiden), wanneer hij, zeg ik, maar vrijen tijd heeft, waarom zou hij dan niet, indien hij zich, met de kennis der oude letteren toegerust, aan zijne

beroepsbezigheden begeeft, zijne snipperuren aan hare beoefening kunnen wijden? Wij hebben gezien, hoe de hoogere standen en zij die deze naäpen hunne denkbeelden allengs meer en meer naar die van het volk gewijzigd hebben. Welnu, wat belet den burgerman, die nu om zijn beroep tot het volk wordt gerekend, om van zijn kindsche jaren tot den tijd zijner burgerlijke mondigheid zich aanhoudend op het aanleeren der oude letteren toe te leggen, opdat hij door keurigheid van taal, door schoonheidszin, door juistheid van oordeel, door scherpzinnigheid in het maken van gevolgtrekkingen een edelman worde in den waren zin des woords? Hij zal dan toch zijn beroep kunnen uitoefenen, om geld te verdienen. Dat zou een heerlijke tijd zijn voor het menschdom! Dat zou een bewonderenswaardige maatschappij wezen, waarin geen onderscheid meer bestond van geboorte of stand, maar waarin ieder geëerd werd, naarmate hij zich jegens zijne medemenschen verdienstelijk maakte door zijn verstand en zijne geleerdheid. Wanneer het vooroordeel eens ware opgeheven, volgens hetwelk nu alleen de zoogenaamde aanzienlijke standen Grieksch en Latijn mogen kennen en wanneer dat deel van het volk, dat nu terecht de groote massa genoemd wordt, daarin even zoo goed onderwijs ontving, hoe bekoorlijk zou het leven in zulk een maatschappij wezen! Want zij, die zelven geen deel namen aan het staatsleven, zouden toch niet, zooals wij dat nu hier en daar zien gebeuren, hunne belangen zien toevertrouwen aan allerlei ploerten vol ruwheid in hunne uitdrukkingen; maar zij zouden dat voorrecht alleen aan huns gelijken toekennen en alle woorden en daden hunner staatslieden met juistheid en zaakkennis beoordeelen. Wilden zij daarentegen liever de behartiging der staatsbelangen zelven op zich nemen, wie zou dan daartoe geschikter zijn, wie zou de hoogste staatsbetrekkingen eerder verdienen te bekleeden, dan hij, die in eenvoud van leefwijze het volk, in juistheid van oordeel de hoogere standen evenaarde?'

'Maar wellicht ben ik aan het raaskallen; wellicht is de studie der oude letteren en der ware wetenschap niet bestemd, om zoo tot het volk door te dringen, dat de massa der wetenschappelijk gevormde burgers in staat zal wezen, om de overigen voor te lichten en in toom te houden. Dan blijft alleen over, waarvan ik reeds hier en daar de sporen meen te zien, vooral daar, waar slechtgezinden, die van den volkswaan misbruik maken, de overhand hebben: een tweede tijdperk van barbaarschheid, aan die gelijk, waarvan eenmaal het Romeinsche rijk de prooi is geworden. Is deze over ons beschoren, ze zal wel eenigen tijd tegengehouden, maar nooit geheel afgewend kunnen worden. Aan eeuwige wetten moet gehoorzaamd worden, die, gelijk zij in de stoffelijke wereld verval en vernietiging te weeg brengen, om daardoor de kiem te leggen tot een verjongd en krachtiger leven, evenzoo willen dat geen enkele maatschappelijke toestand eeuwig stand houde, maar deze nu en dan vernietigen, om uit het afgeleefde en bedorvene he

nieuwere en het betere te doen geboren worden. Vraagt gij mij nu, wat wij dan met onze letterkundige studiën moeten doen, ik zeg u, dat wij ze des te standvastiger moeten behouden. Laat dat tijdperk van barbaarschheid zoo lang duren als het wil: eenmaal zullen, al is het ook over eeuwen, nakomelingen verrijzen, die wat men nu begonnen is te verachten, weder met voorliefde en ingenomenheid zullen ter hand nemen. De oude letteren zullen herleven en misschien tegelijk met haar de namen van hen, die het heilig vuur te midden der duisternis, voor betere tijden hebben bewaard.'

Tot zoover Badham. Al is het er nog zeer ver af, dat de ideale toestand, waarvan hij gewaagt, verwezenlijkt is; al betwijfelt men zelfs, of wel ooit de tijd zal aanbreken, waarin deze tot de werkelijkheid zal behooren, toch verdient in de hoogste mate het feit de aandacht, dat een man, die aan zooveel waarachtigen vrijheidszin een zoo groote voorliefde voor de studie der oude letteren paart, in eene zoo jeugdige maatschappij als de Australische, de plaats vindt om denkbeelden te verkondigen, die zoo menigeen in ons midden als geheel verouderd veroordeelt.

Deventer, April '70.

J.J.C.

Staatkunde en geschiedenis.

De dood der De Witten.

Zóó was dan het lot van Cornelis de Witt beslecht(*). Het is ligt te denken, dat zijne familie op Vrijdag den 19den Augustus nog geene kennis droeg van die beslissing, die, zooals Wagenaar zegt, eerst den 20sten werd genomen. Desniettemin vindt men in 't *Waarlijk Verhaal van 't geen is voorgevallen op en na de apprehensie*, *enz. van den jongen heer Jacob van der Graef*, 1672, blz. 13 opgeteekend, dat den gewezen raadpensionaris Johan terstond werd berigt, dat op Vrijdag het vonnis over zijn' broeder was gewezen. In plaats van 'Waarlijk' moest dit verhaal 'partijdig' zijn genoemd: het is kennelijk van de hand van een' vijand der de Witten. Uit dit Verhaal is veel letterlijk overgegaan in vier werken van L. Van den Bosch of Sylvius(†), zoo ook dit berigt in twee der vier, o.a. in *'t Leven en bedrijf van Willem den derde*, 1675, blz. 137. Zooals het in 't verhaal verder luidt, liet Johan de Witt hierop onmiddellijk audientie bij Zijne Hoogheid verzoeken, en wel tot drie maal toe. Ze eindelijk verkregen hebbende, verzocht hij 'pardon op de voorschreven sententie', maar slaagde niet in zijn verzoek. Oudaan, die in zijne Aanmerkingen Sylvius weerlegt, betwijfelt, dat het vonnis op Vrijdag werd vastgesteld. Doch zeker weet hij, dat de Raadpensionaris den ganschen Vrijdag niet de minste kennis van 't vonnis heeft gehad, daar hij opgeeft, hoe hij den namiddag van dien dag heeft besteed. En verder toont hij de ongerijmdheid aan der uitdrukking: 'pardon vragen op de sententie,' wanneer er van schuld of misdaad geen sprake is.

Onder het volk werd in tweederlei zin over het vonnis gesproken. Voorzeker is het geen 'uitvaren, uit blinde partijdigheid voor de de Witten, tegen het hof en het vonnis', zooals Tydeman op Bilderd. X, blz. 219 vlg. meent, indien men met bescheidenheid er aan twij-

(*) Zie *de Tijdspiegel* van Mei 1870.
(†) Zie Bilderd., *Geschied.*, IX, blz. 295.

felt, of die uitspraak op den dag des oordeels zal kunnen bestaan. ‘Het blijkt uit alle stukken van dien tijd, - zoo vervolgt Tydeman - dat het niet uitdrukken van de misdaad in het vonnis geenszins gehouden werd voor een blijk van onregtvaardigheid tegen C. de Witt, alsof er geene misdaad was te vinden geweest, terwijl men hem toch wilde straffen of opofferen, maar integendeel voor een partijdig en zwak *menagement* ten zijnen voordeele, alsof men van den voorgenomen moord des prinsen geen gewag had willen maken, omdat men de wettige straf des doods tegen hem niet wilde uitspreken, of althans, om de woede des volks tegen de de Witten niet nog meer op te wekken.’ Het is met deze redenering zoo gelegen, als met menig gezegde van Bilderdijk. De zienswijze, waarop Tydeman wijst, straalt in vele of in sommige geschriften van dien tijd door. Doch wat kan hieruit volgen?

Er is bijna geene bewering of bijzonderheid nopens de geschiedenis van 't uiteinde der de Witten uit te denken, of ze is in de geschriften van dien tijd op te sporen. Voor 't overige is de waarheid deze, dat de beide gevoelens, welke Tydeman aanvoert, door de geschriften van die dagen heen verspreid liggen. Ik zal er een viertal bewijzen van leveren. De schrijver van 't *Waarlijk Verhaal* (zie boven blz. 565) laat zich aldus hooren: ‘Hij is niet gecondemneerd, noch ook, zooals gewoonlijk is, gecondemneerd uit naam van de Staten, maar alleen *verklaard* vervallen te zijn van al zijne digniteiten en ambten, bij hem tot nog toe bediend. Zonder verklaring van infamie, inhabiliteit van eenige ambten in het toekomende hier te lande meer te mogen bedienen.’ Na vervolgens deze uitspraak met die over van der Graaf te hebben vergeleken, gaat hij, die een tegenstander der de Witten is, aldus voort: ‘Was Cornelis de Witt onschuldig geweest, hij had moeten geabsolveerd worden, en die hem daarover beschuldigde gecondemneerd. Was hij schuldig bevonden, hij had meer crimen dan de eerste (van der Graaf) begaan, en diensvolgens,’ enz.

Eveneens spreekt de schrijver van de *Histoire de Guillaume III*, 1703, p. 79: ‘On ne parut pas content d'un jugement qu'on trouvait assez ambigu, puisqu'il ne condamnait pas de Witt comme coupable d'un crime qui méritait la mort, mais aussi ne le déclarait pas innocent, puisqu'il était dépouillé de toutes ses charges et banni de sa patrie, et que son accusateur n'avait reçu aucun mal. Ook de werken van Basnage, geboren in 1635, en Le Clerc, geboren in 1657, zijn stukken uit dien tijd. De eerste laat zich, na de mededeeling van den inhoud van 't vonnis, aldus hooren (II, p. 306): ‘On murmura beaucoup de cette sentence. Tous ceux que l'esprit de parti n'aveuglait pas ne pouvaient comprendre, comment on avait pu condamner le ruart à un bannissement perpétuel sur une simple accusation non prouvée.’ Kort, maar krachtig drukt Le Clerc, (III, p. 303), zich uit, hetzelfde zeggende, als de overigen: ‘Comme cette

sentence était trop douce pour un coupable, elle était trop sévère pour un innocent.'

Ten einde nog eens een staaltje te geven van hetgeen in die dagen zoo al werd verhaald, wil ik niet voorbijgaan, wat Valkenier en, naar dezen, de schrijver van 't *Historisch verhaal*, enz. (zie *Tijdspiegel* Mei), die zeer veel aan dezen zegsman ontleent, de laatste nog met overdrijving, melden. Op Jan de Witt, dat toonbeeld van mannelijke fierheid, overbrengende, hetgeen omtrent Dionysius en Cromwell wordt berigt, verhalen zij, dat de gewezen Raadpensionaris in verscheiden nachten zich niet alleen in zijne ordinaris kamer of ledikant durfde vertrouwen. Niemand zijner huisgenooten wist, in welke slaapplaats hij zoude vernachten, eer hij ter rust ging. Zijne geheele familie liet hij niet anders dan in hare kleederen slapen, ten einde zij des te vaardiger zou kunnen ontkomen, indien hem eenig alreede gevreesd onheil overviel en zijn huis bij nacht werd bestormd. Voorwaar, indien Jan de Witt in dien tijd der bekommering en verdrukking in iets te ver ging, dan was het in 't goed vertrouwen op zijne tijdgenooten en in 't veronachtzamen der allernoodzakelijkste middelen van zelfbehoud. Hierom zou ik geneigd zijn, het berigt in zijn geheel te verwerpen, in allen gevalle de overdrijving van den naschrijver.

Doch zien wij, hoe Jan de Witt met den afloop van 't proces zijns broeders bekend werd. Twee- of driederlei is het, wat hieromtrent bij de oudste berigtgevers voorkomt. Vooreerst, de Raadpensionaris is met eene valsche boodschap naar de Gevangenpoort gelokt. Dan, de Ruwaard heeft hem ontboden. Eindelijk, de Raadpensionaris gaat uit eigen beweging. Strikt genomen, komt deze laatste wijze van voorstellen met de tweede op 't zelfde neer, want zij veronderstelt, dat Johan de Witt, door een' goedgezinde in kennis gesteld van den uitslag, den ruwaard wilde komen afhalen. Het eerste vindt men: (1) bij Wicquefort, p. 162. Na er op gewezen te hebben, dat, zooals men zeide, de ruwaard den cipier had verzocht, zijn' broeder te ontbieden, laat hij er op volgen: 'Mais il est certain, que le géolier n'y alla pas et que ce fut sa servante qui fit le message, comme aussi que ce ne fut pas le ruart, mais une personne apostée qui envoya quérir le frère, à dessein de faire périr l'un et l'autre en même temps;' (2) in 't *Verhaal van 't voornaamste*, (zie *Tijdspiegel* Mei): 'Zijnde de Raadpensionaris door de meid van den cipier verzocht om bij zijn' broeder te komen, kwanswijs om hem uit de gevangenis af te halen, maar inderdaad was het een bestoken werk en geformeerd dessein, om beide heeren bijeen te krijgen en gezamenlijk aan het woedende volk over te geven'; (3) bij Valkenier I, blz. 764: 'Ondertusschen was de meid van de Voorpoort verzocht, om bij den Raadpensionaris Mr. Jan de Witt te willen gaan en te verzoeken, dat hij bij zijn' broeder geliefde te komen, 't welk hij tegen de afrading van anderen, die bij hem present waren, aanstonds deed;' (4) bij Basnage II, p. 311, 312,

volgens wien een man van aanzien, zich in de gevangenis bij den cipier vervoegende, dezen gelastte, er voor te zorgen, dat vader en broeder den veroordeelde kwamen bezoeken. Basnage beroept zich op de ‘Histoire de Mrs. C. et J. de Witt,’ een boek, dat hij meer aanhaalt, hoewel niet dikwijls, en waarmede hij het werk van van der Hoeven aanduidt. Hier staat (5) dan ook iets dergelijks, II, blz. 359, doch bij Basnage is het meer uitgewerkt. Maar, om tot Basnage terug te keeren, de cipier zond eerst een', vervolgens een tweeden bode naar Jan de Witt, en 't gelukte, hem in den strik te vangen. Ten opzigte van het zenden dier bodes loopt het verhaal, gelijk wij beneden nader zullen zien, ineen met een ander, dat geenszins van dezelfde vooronderstelling uitgaat; (6) bij Le Clerc III, p. 303, 304, die dat, wat Basnage heeft, letterlijk heeft overgenomen; (7) bij denzelfden Emanuel van der Hoeven in een ander geschrift, getiteld *Hollands aloude vrijheid buiten het stadhouderschap*, 1706: ‘de raadpensionaris werd, zonder eenige kennis van zijn' broeder, door de cipiersmeid gehaald, die, schoon 't hem werd afgeraden, naar zijn' broeder trad.’

Van de latere schrijvers zeggen hetzelfde, als het bovenstaande zevental, Wagenaar XIV, blz. 159, 160, de schrijver der *Beroerten in de Vereenigde Nederl.*, I, blz. 141, Cérisier, VII, blz. 357, vlg., Martinet, *Historie der wereld*, VIII, blz. 355 vlg., Kok, XXXII, blz. 319, 320, Mignet, *Négociat. relatives à la succession d'Espagne*, IV, p. 64, 65, Martin, *Hist. de France*, 4e Edit., XIII, p. 404.

De tweede voorstelling, dat Jan de Witt door zijn' broeder is ontboden, treft men aan bij: (1) een ongenoemde, die een *Verhaal van 't ombrengen* heeft opgesteld, o.a. voorkomende in de *Gedenkw. stukken*, volgens hetwelk de cipier de meid zond en deze den raadpensionaris mededeelde, dat zijn broeder hem verlangde te spreken; (2) in een *verhaal van den raadsheer van Kinschot* (zie *Tijdspiegel* Mei), in de *Kroniek van het Hist. Genootsch. te Utrecht*, 2de Jaarg. 1846, blz. 366, die van den cipier vernam, dat de ruwaard hem had gelast, den raadpensionaris te ontbieden, doch dat hij, in plaats van zelf te gaan, zijne dienstmaagd had gezonden; (3) in 't *Waarlijk verhaal*, enz. blz. 13: ‘De Ruwaard, zijne sententie nu hebbende ontvangen, verzocht de meid van de Voorpoort, om bij zijn' broeder Mr. Jan de Witt te willen gaan,’ enz.; (4) bij Oudaan, blz. 69, bij wien het gesprek op de Gevangenpoort tusschen de beide broeders met deze woorden van Cornelis begint:

> ‘Hoe heb ik u, helaas! dus onbedacht ontboden
> En in het net gevoerd met mijn ontijdig nooden?
> Heer broeder, een gevolg dat ik in 't minste niet verwachtte;’

(5) bij den schrijver van *d'Ontroerde leeuw*, I, blz. 44: ‘Ondertus-

schen kwam Johan de Witt met zijn' vader in een karos, om zijn broeder af te halen, volgens des ruwaards begeeren,' (6) bij (Sylvius), *Leven en bedrijf van Willem III*, blz. 137: 'De ruwaard, zijn vonnis ontvangen hebbende, verzocht de meid van den gevangenbewaarder, om bij zijn' broeder Mr. Jan de Witt te willen gaan en te verzoeken, dat hij bij hem geliefde te komen, hetwelk aanstonds geschiedde;' (7) in 't *Hist. verhaal van C. en J. de Witt*, blz. 621: 'Den voornoemden gewezen Raadpensionaris Johan de Witt werd van wege zijn' broeder den ruwaard door de meid van de Voorpoort geboodschapt, dat hij aldaar geliefde bij hem te komen, 't welk Mr. Johan de Witt, hoewel tegen de afrading van anderen, die bij hem daar tegenwoordig waren, aanstonds gedaan heeft. Van lateren is geen ander te noemen, dan Van Wijn, *Bijvoegs. op XIV*, blz. 85, die, hoezeer Wagenaars verhaal niet verwerpende, er een ander naast stelt, waarvan de zegsman is Wicquefort in 't 21ste boek (zie *Tijdspiegel*, Mei). Wicquefort getuigt, zegt Van Wijn, dit punt naauwkeurig te hebben onderzocht. Hij verhaalt, dat de ruwaard eerst de meid van den cipier en daarop een' ander naar den raadpensionaris zond, die zich toen op weg begaf.

Het derde, het komen van Jan de Witt uit eigen beweging, is opgeteekend: (1) bij den schrijver van *Het ontroerde Nederland*, blz. 367: De gewezen raadpensionaris van Holland en West-Vriesland Mr. Johan de Witt kwam met zijn karos met twee paarden, om zijn' broeder den ruwaard van de Gevangenpoort af te halen;' (2) bij Sylvius, *Zaken van staat en oorlog* of *Vervolg op Aitzema*, I, blz. 408: 'Ondertusschen kwam de heer raadpensionaris met zijn karos, om zijn' broeder af te halen;' (3) in den *Hollandschen Mercurius voor* 1672, blz. 138: 'Ondertusschen kwam Mr. Johan de Witt met zijn karos, om zijn' broeder af te halen;' (4) in de *Histoire de Guillaume III*, 1703, p. 79: 'Le pensionnaire n'eut pas plutôt appris la sentence donnée contre le bailli, qu'il se mit dans son carosse pour l'amener avec lui.' Een latere schrijver, die deze overlevering volgt, is Bilderdijk X, blz. 24.

Vergelijkt men de drie reeksen berigten nader met elkander, dan ontdekt men op nieuw punten van verschil. Reeds zagen wij, hoe, volgens de *Ontroerde Leeuw*, ook de vader in de koets zat. Aardig is een gesprek, bij Oudaan gehouden tusschen den koetsier en eenige Haagsche burgers, die den kerker bewaken. Een dier burgers vraagt den koetsier: 'Waar is de oude schelm, de Loevesteinsche hond?' De koetsier antwoordt: 'Hij zit hier in de koets.' Reeds verheugen zich de onverlaten in 't bezit van hun' prooi. Maar bij nader inzien openbaart het zich, dat de koetsier slechts op de vraag in letterlijken zin 'waar de hond is' heeft geantwoord. Raadpleegt men de overige der aangehaalde bronnen, dan komt men tot de overtuiging, dat de vader wel niet in de koets zal hebben gezeten. Een tweede ding,

waarover geene overeenstemming heerscht, is, òf de boodschap is gedaan aan 't huis van Jan de Witt, òf aan dat van zijn' zwager, den heer van Zwijndrecht. Zij, die het uitvoerigst zijn, zeggen, dat Johan de Witt, toen de boodschap kwam, juist in de laatstgenoemde woning geschoren werd, wat men toch veelal niet bij zijn' zwager laat doen.

Een derde punt is de tijd, waarop de raadpensionaris ging. Bij den een' is het 8 uur, bij den ander ongeveer 10, bij een' ander vroeg in den morgen, bij een' vierde 12 uur. Een vierde is, of Jan te voet, dan wel in de koets ging. Een vijfde betreft de vraag, hoeveel paarden er voor de koets waren. De meeste schrijvers hebben twee, de *Tegenw. Staat*, XI, blz. 205, vier.

Doch bepalen wij ons bij de hoofdzaak. Prof. Fruin heeft in *de Gids* 1867, n°. 2, in een opstel, getiteld: ‘De schuld van Willem III en zijne vrienden aan den moord der gebroeders de Witt’ de voorkeur gegeven aan de slotsom, waartoe men de tweede der aangevoerde reeksen raadplegende, komt. Hij houdt het er voor, dat Jan de Witt door zijn' broeder is ontboden. Behalve op hetgeen ik onder (1) en (2) dier reeks heb aangehaald, steunt dit gevoelen op eene verklaring van den knecht van den raadpensionaris, die de ontmoeting der beide broeders in de gevangenis had bijgewoond en van het onderhoud, tusschen hen gevoerd, een schriftelijk verslag heeft gedaan, waarin niets voorkomt van eenige verwondering, door den ruwaard aan den dag gelegd wegens de komst zijns broeders. Van de drie gronden, waarop het gevoelen van den heer Fruin berust, is dit zeker de krachtigste. Er zijn zooveel verhalen van ‘ongenoemden’ uit die dagen, dat men, waar deze elkander tegenspreken, niet altijd genoegzame redenen heeft, om het eene voor geloofwaardiger te houden, dan het andere. En wat den cipier betreft, de heer Fruin wijst er op, met aanhaling van Basnage, dat de goede trouw van dien getuige niet boven alle bedenking is verheven. Hetgeen den argwaan tegen hem nog eenigen nadruk bijzet, is, behalve wat beneden zal worden bijgebracht, dat Kok, XXXII, blz. 320, ronduit verklaart: ‘dat de onverlaten den cipier op hunne zijde hebben gekregen.’

Het getal der zegslieden kan voorzeker den doorslag niet geven. Ik wil ze eens monsteren. De ongenoemden laat ik wegvallen, eveneens Basnage en Le Clerc, die zich op anderen beroepen, alsmede Sylvius, omdat hij in 't eene boek iets anders berigt, dan in 't andere.

Er blijven over: Wicquefort, Oudaan, Valkenier en van der Hoeven. Oudaan staat tegenover de beide laatstgenoemden, Wicquefort in 't midden.

In een gesprek in den ‘Haagschen broedermoord,’ blz. 22 vlg., tusschen Jakob en Johan de Witt zegt de raadpensionaris: ‘Heer Vader, 'k heb de weet gekregen, om mijn' broeder te mogen met de koets afhalen.’

De vader antwoordt, dat hij argwaan koestert, en raadt zijn' zoon,

te huis te blijven. In een ander gesprek, blz. 6, zegt Odyk, dat zij, de vijanden, de komst van Johan verwachtten, om dien vogel mede in de knip te krijgen. Geen woord echter van eene poging, om den raadpensionaris door eene valsche boodschap te verstrikken, zie ook blz. 18. Op een enkel punt na, is de voorstelling der bijzonderheden van den val der gebroeders bij Oudaan overal in overeenstemming met hetgeen historisch vaststaat of het meest aanneembaar is. Doch wanneer men bedenkt, dat niets ons waarborgt, dat de dichter in allen opzigte de historische waarheid heeft willen getrouw zijn en hoezeer Valkenier inzonderheid, en met hem Van der Hoeven, geloof verdient, dan gaat het niet aan, alleen op 't gezag van Oudaan, allen, die met hem in strijd zijn, te verwerpen. In de onzekerheid, waarin wij ons dus nog bevinden, wend ik mij op nieuw tot Wicquefort. Gelijk wij zagen, meldt hij in de Mémoires eerst het gerucht, dat de ruwaard zijn' broeder had ontboden, om het dadelijk op zeer stelligen toon te weerspreken. In zijne ‘Histoire’, door Van Wijn gebruikt, staat nogtans het tegendeel.

Overweegt men nu, dat Wicquefort het uitnemend, welligt beter dan iemand, kon weten, doch dat hij *(Kroniek van 't Hist. Genootsch.*, 1863, 4de serie, Deel IV, blz. 168 vlg.) zijne Mémoires, in 1673 opgesteld, later bij herhaling heeft omgewerkt, het laatst in een' zin, vijandig aan de toen bovendrijvende partij, dan zal men niet aarzelen, het als eene vaststaande waarheid aan te merken, dat het verzoek van den ruwaard de aanleidende oorzaak was tot de komst zijns broeders.

Den gang der noodlottige gebeurtenis van den 20sten Augustus 1672 als bekend veronderstellende, wensch ik nog een paar omstandigheden na te vorschen. Men behoeft er niet aan te twijfelen, dat Tichelaar is opgeruid, om een' oploop te verwekken voor de Gevangenpoort. Boven is de rol aangeduid, die Nierop, een der regters, hierbij kan hebben vervuld. Bij Wagenaar en anderen staat te lezen, welke leelijke briefjes werden rondgestrooid. ‘Er verscheen, zegt Le Clerc III, p. 302, zooals men verzekert, een aanzienlijk man, die het volk gelegenheid gaf, zijn' wrok te koelen, niet alleen aan den ruwaard, maar ook aan den raadpensionaris.’ Veel moeite om de bevolking van den Haag op de been te brengen zal Tichelaar niet hebben gehad. Men kan het als zeker aanmerken, dat te 11 uur de beweging reeds sterk aanwassende was. Op dat uur ongeveer maakte de raadpensionaris zich gereed den kerker te verlaten; maar de gewapende burgers dreigden hem dood te schieten, indien hij niet terugging, hetgeen hij deed. De schrijvers zijn het met elkander oneens, òf Jan de Witt zich alleen, dan wel met zijn' broeder, wilde verwijderen. Het eerste zeggen de schrijver van 't *Verhaal van 't ombrengen*, Basnage, Le Clerc, Wagenaar, Cérisier, de schrijver der *Beroerten in de Vereenigde Nederl.*, Kok, Bilderdijk en Mignet. Het laatste wordt ver-

haald door Oudaan, den schrijver van d' *Ontroerde Leeuw*, dien van het *Ontroerde Nederland*, Wicquefort, Valkenier en, uit hem, door den schrijver van 't *Historisch Verhaal*, Sylvius in 't *Leven van Willem III* en den schrijver van 't *Waarlijk verhaal.* Wegen zij het zwaarst, die het naast zijn in tijd, dan moet het laatste het aannemelijkste zijn. Let men 't meest op de innerlijke waarschijnlijkheid, dan gelooft men het eerste, ook omdat de koets, op 't geschreeuw van 't gepeupel, was weggezonden en Cornelis niet wel in staat te voet uit te gaan.

Intusschen was, gelijk uit het zoo even gezegde blijkt, de schutterij in de wapens gekomen. Van wien de last was uitgegaan tot het roeren der trommen, wordt niet door velen berigt. Slechts Wagenaar meldt, dat de zes vaandels deels op bevel der burgemeesters van den Haag, deels uit eigen beweging opkwamen. De schrijver van de *Ontroerde Leeuw* schrijft ook dit aan het 'opzetten' van Tichelaar toe. Het waarschijnlijkste is, wat een der deelgenooten aan het gruwelstuk zeide. Men vroeg hem, of de burgers op eigen gezag onder de wapens waren gekomen. Neen, luidde het antwoord, de burgemeesters hadden het, op de aanvraag der schutters, toegestaan, ziende, dat zij het niet konden beletten. Dit staat in 't *Verhaal tot mijner memorie*, enz., zie beneden. Verstaat men het zóó, dat het op sommige compagnieën toepasselijk is, dan is het 't geloofwaardigst en wordt ook door Wicquefort bevestigd, zie beneden. Vervolgens hoorde men het gerucht van den aantogt der boeren. Ook hierover loopen de opgaven der bronnen zeer uiteen. Het was een valsch gerucht, volgens den schrijver van *'t verhaal van 't ombrengen*, den *Hollandschen Mercurius*, den schrijver van *Het ontroerde Nederland*, dien van de *Histoire de Guillaume III*, Valkenier, het *Historisch verhaal*, Sylvius in 't *Vervolg op Aitzema*, Wagenaar, Cérisier, Kok en den schrijver der *Beroerten.* Het sterkst laat zich van der Hoeven in 't *Leven en dood van Cornelis en Johan de Witt*, II, blz. 364, uit: 'Daarop kwam een schielijk gerucht, dat alle boeren van 't omliggend land op de been waren, om den Haag te plunderen. Dit gerucht weet God, wie het uitstrooiden. Eenigen zeggen, dat het met een goed inzigt was geschied, om het graauw, dat altoos nieuwsgierig is, vandaar te trekken, en anderen houden het tegendeel staande, dewijl zij dan gemakkelijker en zonder tegenweer hun' moordlust konden boeten. Het zij hoe het wil, dit uitstrooisel, zekerlijk door eenige ontaarde menschen gedaan, gelijk naderhand is gebleken, bracht op 't graauw niet met al te weeg; zij bleven als onverzet de poort bewaken.'

Een paar schrijvers laten zich niet uit over het gegronde of ongegronde van 't gerucht. Het zijn diegene, van wiens hand is een *Verhaal tot mijner memorie van het einde der heeren de Witt*, *door mij gezien en tot het einde toe bijgewoond*, Sylvius (wederom in tegenspraak met zichzelven, zie boven) in 't *Leven en bedrijf van Willem III*, Le

Clerc, Bilderdijk en Mignet. Het genoemde ‘verhaal,’ hetwelk wel te onderscheiden is van 't ‘verhaal van 't ombrengen’ en alle andere hier en daar door mij aangehaalde Verhalen, beslaat eveneens eene plaats in de ‘Gedenkwaardige stukken.’ De schrijver zegt, dat ‘de burgers verzekerd waren, dat alle boeren van het omliggend land aankwamen, om den Haag te plunderen.’ In hoever het werkelijk waar was, hiervan zwijgt hij.

Dat het gerucht geenszins was uit de lucht gegrepen, verzekeren Wicquefort en Basnage. Te regt maakt de heer Fruin er opmerkzaam op, dat, hoe onwaarschijnlijk ons heden ten dage een dergelijk gerucht in de ooren moge klinken, in die dagen eene zoodanige beweging der bewoners van het platteland niets ongewoons was. Men had er in de zomermaanden van 't jaar 1672 maar al te veel voorbeelden van gezien in de steden van Holland. Doch waartoe kwamen de boeren opdagen? Wicquefort, p. 164, 165 zegt er dit van: ‘Cependant sur le bruit dont toute la Haie était remplie et sur celui que l'on faisait courir exprès, que les paysans de Maesland et de plusieurs autres villages voisins venaient piller la Haie et y mettre le feu, si le ruart se sauvait, tous les autres bourgeois se mirent sous les armes et allèrent se poster sur les avenues de la prison, sans l'ordre du magistrat, qui était irrésolu et timide et qui, pour dire la vérité, n'en étant plus le maître, ne le pouvait pas empêcher.’ Eenige regels verder spreekt hij van de ‘paysans, qui, à ce qu'on disait, venaient piller la Haie’, en laat hierop dit volgen: ‘Il est bien vrai que les habitans de Maesland et de quelques autres villages voisins s'étaient attroupés à dessein de venir fondre sur la Haie’, om er ten laatste bij te voegen, dat een grondbezitter dier streken, tevens ontvanger-generaal der Vereenigde Gewesten, bijgestaan door een' predikant, het canaille verstrooide. Ik heb de geloofwaardigheid van iemand, die, om eene tegenpartij te havenen, een door hem geschreven stuk verandert en waarschijnlijk meer dan eens vervalscht, leeren wantrouwen. Maar nemen wij, hoezeer hieraan indachtig, het geschrevene, zoo als het er staat; dan worden wij er toe geleid, te denken, dat het gerucht, in dien tijd op zichzelf niet ongelooflijk, op zulk eene wijze de rondte door de stad deed, dat men het niet wel voor ongegrond kon verklaren.

Zonder dat men van Basnage II, p. 314, alles verneemt, wat men verlangt te weten, valt het niet te ontkennen, dat wat hij zegt beter sluit: ‘Dans cet intervalle le bruit se répandit que les paysans et les matelots des villages voisins venaient en foule pour piller la Haie. On a trouvé des mystères politiques dans ce bruit. Les uns ont cru qu'on l'avait fait courir, afin d'avoir un prétexte de séparer la cavalerie, qui formait un obstacle invincible au meurtre des deux frères. Les autres se sont imaginés, que les amis de Mrs. de Witt l'avaient répandu eux-mêmes dans le dessein de dissiper les compagnies bour-

geoises en obligeant ceux qui les composaient à courir à la défense de leurs femmes, de leurs enfans et de leurs maisons. Mais ni l'une, ni l'autre de ces conjectures ne paraît vraisemblable. Il était vrai que les matelots de Scheveling et les paysans du voisinage de la Haie étaient en marche. C'est tout ce qu'on peut dire.

Zóó zal het wel geweest zijn. De boeren waren op weg, en de tijding van dat opbreken verbreidde zich als een loopend vuur door den Haag.

Gaarne mogt men weten, met welk doel zij kwamen. Dit schijnt echter tot de verborgenheden te behooren. Oordeelt men naar de analogie en de antecedenten, dan was het, zooals Wicquefort geeft te verstaan, om de bevolking van den Haag in haar opzet de behulpzame hand te bieden; ook kan 't wezen, om wraak te nemen over het te zachte vonnis. Doch 't is niet volstrekt noodzakelijk, dieper in dit geheim door te dringen. Er was eene algemeene overtuiging der waarheid van 't gerucht, dit is genoeg. Toen die overtuiging gevestigd was, hadden de voor en bij den kerker geschaarde schutters reeds vier uren lang, van 12 tot 4, de drie compagnieën ruiters, die te 's Hage in garnizoen lagen, in hunne nabijheid gehad. Zij waren op bevel der Gecommitteerde Raden dáár verschenen. Een der commandanten was de graaf van Tilly. Zeer vijandig was de houding, die de schutterij van 't eerste oogenblik af tegen haar aannam.

Van alle kanten, van voren, van achteren, van ter zijde, sloten de schutters de ruiters in, ze naauw opeendringende. Zoowel de schutters als de ruiters hielden zich, dien ganschen tijd lang, gereed, om op 't eerste sein te vuren. Deden de paarden nu en dan een' stap vooruit, dan werden hun de pieken of snaphanen tegengehouden. Menige kreet ging onder de burgers op, waardoor de een den ander trachtte aan te zetten, om den graaf van 't paard te ligten. Dit noopte Tilly, om aan de officieren van eene der afdeelingen van de schutterij de vraag te doen, of zij in den Haag een bloedbad wilden aanrigten; zoo ja, dan hadden zij maar het eerst te schieten, doch zich tevens op de gevolgen voor te bereiden. Het antwoord was ontkennend. Slechts het post vatten der ruiterij was den burgers een doorn in 't oog. Zij verlangden, dat men hun de vrijheid liet, te doen, wat zij wilden.

Wat zij wilden, was voorwaar geen geheim. Onder de ‘Gedenkwaardige Stukken’ is er een, getiteld *Eenige particulariteiten*, *voorgevallen op den* 20sten *Augustus* 1672, *gehoord uit den mond van Hendrik Verhoef.* Men vindt het ook achter van der Hoeven, Leven en dood, enz. In dat stuk verklaart Verhoef, een zilversmid en behoorende bij het blaauwe vaandel der schutterij, dat de schutterij op 't gerucht, dat de boeren den Haag kwamen plunderen en dat Tichelaar in vrijheid was gesteld, op de been waren gekomen; dat de kolonel der schutterij en gewezen burgemeester Johan Maes hem dringend had

verzocht, de de Witten te sparen; dat hij, op verzoek van den burgemeester Groenevelt, op 't stadhuis in den raad was verschenen; dat bij zijn binnentreden burgemeesters, schepenen en leden der vroedschap opstonden en hem met ongedekten hoofde groetten; dat de burgemeester hem aldaar hetzelfde verzoek had gedaan, als Maes; dat hij gezegd had, dat zijn voornemen was, de de Witten te dooden, enz. enz. Hierop volgt een breedvoerig verslag der verfoeijelijke daad.

Men wist dus vrij algemeen in den Haag, welk voornemen de schutters koesterden: 'Vooraf, zegt Prof. Fruin, was het waarlijk niet te denken, dat men hun de gevangenen niet kon toevertrouwen. Wie zou hebben durven vermoeden, dat een duizendtal gewapende burgers, waarvan de overgroote meerderheid uit eerlijke, ordentelijke lieden bestond, niet voor de veiligheid van twee voorname personen, die bovendien in een wel verzekerde gevangenis waren opgesloten, zou gezorgd hebben?'

Ik vind die uitspraak te gunstig. De schutterij - zoo moest men, dunkt mij, toen hebben gedacht - zou er niet voor zorgen, omdat zij andere bedoelingen in 't schild voerde. Zij was, voor een gedeelte, zonder bevel van iemand opgekomen. Eéne compagnie althans bestond, volgens Wicquefort, p. 165, uit zeer geringe lieden. Vergelijkt men deze plaats uit de 'Mémoires' met de andere oorspronkelijke berigten, dan schijnt het, dat de bedoelde compagnie die van het blaauwe vaandel was. Ook de optelling van sommige bijzonderheden, rakende het leven en bedrijf van een zeker aantal der voornaamste handdadigen van het feit, alsmede de wijze, waarop het werd gepleegd, toonen maar al te zeer, welke gemeene lieden er onder die schutters waren. Nu is 't wel waar, dat er ook vele fatsoenlijke en gematigde mannen onder de verschillende compagnieën waren, doch mogen zij in getal de meerderheid zijn geweest, in kracht van wil bleken zij de zwaksten te zijn. In de Resolutie, door de Staten van Holland genomen, zoodra zij berigt hadden ontvangen van den staat van zaken, waarvan èn het bevel der Gecommitteerde Raden aan de ruiterij, èn de last der stedelijke overheid aan eenige compagnieën der schutterij een gevolg was, luidt de plaats, betrekkelijk de schutters: 'dat wijders ook heeren Gecommitteerde Raden zullen bezorgen, dat door den magistraat van den Haag de *vertrouwdste* schutterij in de wapenen gebracht worde.' Inderdaad, ook deze schutterij had, als die van 1789, waarvan George Sand spreekt in de *Revue des deux mondes*, 1 Sept. 1867, geen ander 'projet arrêté que celui de rétablir l'ordre' en dit was, ook bij haar, de 'maxime élastique à l'usage de toutes les gardes nationales, quelle que soit la passion qui les domine.'

Van minuut tot minuut groeide de verbittering der schutters tegen de ruiterij aan, en in gelijke mate hun ongeduld, om deze te zien aftrekken. Inmiddels was het collegie der Gecommitteerde Raden uiteen gegaan. Slechts de president en één lid nuttigden gezamenlijk

hun middagmaal. Tot hen kwamen eerst twee sergeanten, die een bevel aan de ruiterij verlangden om af te trekken. Zij kregen geen gehoor. Iets later deden twee kapiteins hetzelfde verzoek. Hun werd het evenmin toegestaan, maar slechts gevraagd, of zij gezind waren, de belofte af te leggen, de heeren op de Voorpoort tegen alle geweld te beschermen. Zij beloofden het. Eindelijk drongen nog twee heeren, Johan Maes (zie boven blz. 575) en van der Hoeve, pensionaris van 's Gravenhage, er bij de twee leden der Gecommitteerde Raden op aan, dat de ruiterij naar de toegangen der stad werd gezonden, om haar tegen de boeren te beveiligen. Men weet, dat Tilly, op den mondelingen last hebbende geweigerd, op het schriftelijk bevel gehoorzaamde. Waarom Wagenaar XIV, blz. 168 zegt, dat de lastbrief was opgesteld door den kommies de Wilde, begrijp ik niet. Bij 't aanhalen van den inhoud verwijst hij naar Costerus, *Hist. verhaal*, blz. 427. Dáár staat duidelijk, dat het bevelschrift ‘met de hand van den heer Van Asperen’, den president van 't collegie, is geschreven, en bovendien ‘ten huize van Molewater’, terwijl het middagmaal, volgens Wagenaars bron, werd gehouden ten huize van denzelfden kommies. Tevens geloof ik, dat Prof. Fruin zich vergist. Niet dit bevelschrift toonde Tilly in 1683 aan Vivien, maar het eerste, waarin hem werd gelast, de ruiterij te doen opzitten en in 't geweer komen. Dat slechts ‘één zeker heer, die alleen in de vergadering was,’ den last uitvaardigde, zooals van der Hoeven, *Leven en dood*, enz. II, blz. 364 heeft, is in allen gevalle verkeerd. En ook Oudaan, blz. 90, heeft het mis, zeggende dat de ruiterij ‘buiten order der Gecommitteerde Raden’ aftrok.

Het echte bevelschrift om af te trekken heeft Tilly tot zijn' dood, d.i. tot den 10^{den} April 1723, bewaard. Basnage (II, p. 315) verzekert dit en tegelijk, dat hijzelf het te Maastricht in 1720 heeft gezien. Doch meermalen moet Tilly het later aan vrienden hebben getoond, zeggende: ‘Ziedaar het geschrift, hetwelk beide de de Witten heeft gedood.’ Dit leest men bij Martinet, VIII, blz. 357, die er bijvoegt: ‘Gelukkig voor hem, dat hij het papier zorgvuldig bewaarde, want dertig jaren daarna ter verantwoording van zijnen aftogt geroepen, gelijk mij iemand uit zijnen mond heeft verzekerd, behield hij zijn hoofd op 't vertoon van dat geschrift.’ Is hetgeen Martinet berigt waar, - en ik zie de reden van het tegendeel niet in - dan behoeft men niet te betwijfelen, dat Tilly, zoo iemand, in staat, de ware gesteldheid der zaken te beoordeelen, op 't oogenblik van den aftogt de bekende woorden heeft geuit. Meer dan één zegsman staat er voor in: de schrijver van 't *Verhaal van 't ombrengen* in de ‘Gedenkwaardige stukken,’ Tilly zelf in een handschrift en Wicquefort in het 21ste boek. Alle drie worden door Basnage aangehaald.

Gesteld dat de Gecommitteerden geloofden, zooals aannemelijk is, dat er iets tegen de boeren moest worden gedaan, waarom gaven zij

dan geen gehoor aan 't aanzoek der schutters zelve? Kan 't ook zijn, omdat zij de bedoeling der schutters wantrouwden? Zeer gegrond is de opmerking van Kok, door Cérisier overgenomen: ‘De burgercompagnieën, toen in de wapenen en door vrees voor eigen gevaar gedreven, waren te over in staat tot het verstrooijen van een handvol opgeraapt en ongeregeld volk. De twee heeren Gecommitteerde raden lieten zich overhalen, 't zij ze voor het graauw vreesden, of, het heimelijk oogmerk dezer zamenzwering doorgrondende, voor 's volks wraak duchtten, als zij zich tegen het oproer aankantten.’

Er is eenige grond voor, om de meening te zijn toegedaan, dat er, behalve de lastbrief, nog eene aanleiding is geweest, om de ruiterij te doen aftrekken. De man, die ‘ter zijner memorie’ het *Verhaal* heeft opgesteld van 't geen hij tot het einde heeft bijgewoond (zie boven blz. 572), zegt, dat het dringen der schutters tegen de ruiterij deze zoo zeer verdroot, dat ‘het geschapen stond, dat alles in een bloedbad gezet zou worden, begeerende toen aanstonds de burgers, dat de ruiters zouden vertrekken naar buiten, om de passen te bewaren. De ruiterij, genoodzaakt zijnde het te doen, indien niet begeerden alle gemassacreerd te worden, vertrokken alle stillekens, behalve de compagnie, staande op het Buitenhof, hebbende de ordinaris wacht.’ Met hem is Wicquefort in de *Mémoires*, p. 165 nagenoeg eenstemmig. Na te hebben vermeld, dat, op de nadering der ruiters, de burgers het geweer op hen aanlegden, voegt hij er bij: ‘De sorte qu'espérant (d')éviter un plus grand désordre, on les renvoya aux quatre ponts, afin de prévenir les paysans.’ Wil men nu het eene met het andere, zooals Wicquefort doet, op deze wijze in overeenstemming brengen, dat men, naast de boeren, de opgewondenheid der burgers als de onmiddellijke aanleiding tot het bevelschrift aanmerkt, het is mij wel. Voor 't overige heeft men ook hier weder een bewijs der onnaauwkeurigheid van Wicquefort. Hij vergeet geheel en al, dat de ruiterij vier uren lang bij den kerker op haren post heeft gestaan.

Met den heer Fruin geloof ik, dat het bevelschrift op zichzelf onschuldig is en dat de reden voor 't wegroepen geen gezocht voorwendsel was. Doch ik ben niet met hem van oordeel, dat de ruiterij oogenschijnlijk op de Plaats niets kon doen of beletten; dat zij tot werkeloosheid was gedoemd. Immers, vier uren lang heeft zij belet. Wien? Niet het gepeupel, want niet van 't canaille is de aanslag uitgegaan, maar van de belhamels onder de schutterij. En deze zijn al dien tijd in hun opzet tegengehouden door de ruiters.

Het schijnt mij geenszins toe, dat, indien er wezenlijk strijd ware ontstaan tusschen de schutters en de ruiters, die kamp voor de laatsten een wanhopige ware geweest. Dat Tilly wel geneigd was en de moed had, om het uiterste te wagen, is m.i. aan geene bedenking onderhevig. In het postscriptum, bij Costerus aan 't Bevelschrift toegevoegd, luidende: ‘N.B. Deze laatste ordre heeft veroorzaakt, dat de

heeren Cornelis en Johan de Witt gemassacreerd zijn en dat deze desastre aan de familie van die heeren is overgekomen' ligt dit ook opgesloten. Dat de ééne compagnie, die achterbleef, niets uitrigtte, zal zijn voortgevloeid uit den last, dien zij had, en uit hare onmagt, welligt ook uit haren onwil. Maar de vraag is, of, zoo Tilly met zijne compagnie en met het tweede eskadron, naar 't zwaard of het roer had gegrepen, Ook het derde niet had medegedaan. En de waarschijnlijkheid pleit er voor aan te nemen, dat Tilly, hoewel het eerste bevelschrift der Gecommitteerden niet zoo ver ging, ook wel buiten last, geweld met geweld zou hebben te keer gegaan. Het is zooals Kok zegt. Indien men de burgers bevolen had, zelve tegen de boeren te waken, en de ruiterij bij de gevangenis had gelaten, was alles in orde geweest. Of, indien men in 't geheel geen' last had gegeven, hadden de schutters, de keus hebbende tusschen het laten plunderen hunner huizen, enz. en het voltrekken hunner wraakzuchtige voornemens, welligt het volvoeren dezer plannen ter wille van de zorg voor 't geen hun het naast lag opgegeven.

Het aftrekken der ruiters is het sein geweest tot den moord. Dit kan niemand loochenen. Op het herhaalde schieten week de deur der Gevangenpoort niet uit hare posten. Evenmin op het bonzen met mokers. De cipier moest toeschieten en ze openen. Of hijzelf ook in geheime verstandhouding tot de moordenaars stond, is iets, dat men althans niet geheel kan verwerpen. 'Hetzij door vrees, of om andere redenen, deed hij ze open,' staat in 't *Verhaal tot mijner memorie*, bij van der Hoeven, *Leven en dood*, bij Basnage en anderen. Alom leest men, dat Jan de Witt, te 11 uur het gebouw willende verlaten en door de musketten teruggedreven, op zijne vraag aan den cipier, of er geene achterdeur was, een ontkennend antwoord bekwam. In 't *Verhaal van den cipier aan den raadsheer van Kinschot* (zie blz. 568) komt hiervan niets voor. Doch dat er toch eene achterdeur was, zegt hijzelf, vermeldende - hetgeen ook van elders bekend is -, dat een half uur daarna een zeker aantal schutters de kamer binnendrong, waar de ruwaard met zijn' broeder was. Die burgers waren binnengekomen deels door het huis van een' buurman, over den muur van de Gevangenpoort, zoo naar de binnenplaats en vandaar in den kerker, deels door de voordeur, maar ook ten deele door de achterdeur.

Het doet mij leed, niet te kunnen instemmen met de conclusie van prof. Fruin, tenderende tot volkomen vrijspraak van alle beschuldigde staatslieden, regters, gecommitteerde raden en Zijne Hoogheid in persoon van alle medepligtigheid aan den moord der de Witten. Het is verre van mij, den prins aansprakelijk te stellen, hetzij voor het vonnis van den ruwaard, hetzij voor den moord der gebroeders. Maar alle berigten nopens de reeks van rampen, die het vermaarde huis der de Witten in 1672 troffen, duiden aan, dat Willem III, wel verre

van iets te doen tot afwering dier rampen, ze, des bewust of onbewust, in de hand werkte. Ik geef toe, dat die berigten niet alle even zeker zijn, doch dit is een verwijt, hetwelk slechts tegen sommige kan worden gerigt. Eveneens betwist ik de stelling niet, dat de prins geene redenen had, om zeer gunstig gezind te zijn jegens de de Witten, hoewel hij, volgens van der Hoeven, II, blz. 333, ‘wel wist, dat de raadpensionaris hem in zijn' persoon niet benijdde.’

Ten einde de houding van Zijne Hoogheid bij de ongelukken, waaraan de de Witten achtereenvolgens ten doel stonden, naar behooren in 't oog te vatten, is het noodig, bij den aanslag der vier personen op het leven van den raadpensionaris aan te vangen. Een der vier, Jakob van der Graaf, wordt gegrepen en gevonnisd. De drie medepligtigen vlugten, naar men vermoedt, naar 's prinsen legerplaats. Dit melden Basnage, II, p. 294 en van der Hoeven, *Leven en dood*, II, blz. 302, alsmede hunne navolgers Cérisier, VII, blz. 331 en Mignet, IV, p. 26. Doch welk een hoogen graad van zekerheid dit vermoeden had, ziet men in een' brief, door de Staten van Holland aan den prins en, mutatis mutandis, aan den heer van Beverningk en aan drie veldoversten geschreven. Die brief is onder de Resolutiën van den 21sten Junij 1672 opgenomen. Eerst wordt hierin het feit van den aanslag medegedeeld, dan verzekerd, dat dit is ‘eene zaak, die ons ernstig ter harte gaat, en waarover, als aan onzen eersten minister geperpetreerd zijnde, wij van meening zijn, ons ressentiment met der daad aan de handdadigers en complicen te doen gevoelen.’ Hierop volgen de namen der drie voortvlugtige personen, welke ‘geëvadeerd zijnde en zich, naar men uit de informatiën heeft kunnen afnemen, ongetwijfeld onder de troepen van den Staat, bij Nieuwerbrug en op de andere passen, Uwe Hoogheid bekend, geposteerd, begeven hebbende, zoo hebben wij onzen procureur-generaal geordonneerd, zich in persoon onder de voorzegde troepen te begeven,’ enz. Het stuk eindigt met een ernstig verzoek en aanbeveling, om den procureur-generaal in 't opsporen der misdadigers de behulpzame hand te bieden.

Het mogt niet baten. De schuldigen werden niet gegrepen, ook niet, toen de Staten den 23sten Junij eene belooning van 5000 gl. uitschreven voor ieder, door wiens toedoen een der drie in handen van 't geregt zou geraken. Het hof had laten weten, dat het geene penningen in voorraad had. Daarom stelden de Staten vast, dat de premiën zouden worden gevonden uit de te verbeurd verklaren goederen der nog te vangen schuldigen. Hier kon inderdaad sprake zijn van 't verkoopen der beerehuid. Een der drie was Borrebach, een postmeester. Hij bleef in 't bezit van zijn ambt, en zijn zoon kreeg zelfs het regt van overleving hiervan.

Den 4^{den} Augustus kreeg de raadpensionaris, op zijn verzoek, zijn ontslag. Over de wijze van dit ontslag werd, zegt Wagenaar XIV, blz. 150, eerst met den prins gesproken, die twee of drie dagen tijd

begeerde, om er zich over te bedenken, en daarna aanmerkelijke verandering maakte in 't ontwerp der Staten. Terwijl de Staten even tevoren hadden besloten, Johan de Witt ‘op de eerlijkste wijze’ te ontslaan, voegde men zich nu geheel naar het inzigt van den prins en stond den raadpensionaris zijn verzoek toe, hem eenvoudig ontslaande en bedankende. Nog eer dit ontslag werd verleend, had Jan de Witt zich schriftelijk met een verzoek tot den prins gewend. Toen er onder de vele eerroovende geschriften, die tegen hem werden uitgegeven, een in 't licht was gekomen, waarin men hem te laste legde, gelden, bestemd voor 't leger en voor de geheime briefwisseling, ten bedrage van 80,000 gl., aan den Staat te hebben ontvreemd, verloor hij zijne gewone bedaardheid en achtte het noodig, den steun van den stadhouder in te roepen. Hij schreef hem den 12^{den} Julij 1672 een' brief, waarin hij hem met den lasterlijken inhoud van het bedoelde geschrift bekend maakte en hem verzocht, hem in 't openbaar te regtvaardigen. Eerst tien dagen daarna beantwoordde de prins deze letteren op eene wijze, die zich door groote koelheid, om niet te zeggen door fijne hatelijkheid, kenmerkt. Naar 't schijnt, is de brief van de Witt nergens gedrukt(*). Die van Willem luidt aldus:

Mijnheer.

Ik heb te zijner tijd wel ontvangen uwe missive van den twaalfden dezer en het paskwil, daarbij gevoegd. Ik zou niet hebben nagelaten, er eerder op te antwoorden, indien mijne veelvuldige bezigheden mij daarin geen beletsel waren geweest. Ik kan u wel verzekeren, dat ik bij mij altoos heb veracht uitstrooisels, welke op die manier waren gedebiteerd, alhoewel onze lieden en ikzelf door paskwillen, blaauwe boekjes en dergelijke nieuwigheden heb moeten lijden en die ten onzen reguarde met groote licentie en grooten smaak zijn gedissemineerd en gerecommandeerd geweest.

Op de twee positiven, in de voorz. uwe missive vervat, rakende ten eerste de penningen van de geheime correspondentie, door u gemaniëerd, en ten tweede de weinige zorg, die u zou hebben gedragen voor het leger te lande, kan ik u niet anders antwoorden, dan dat ik van de eerste positive gansch geen kennis in 't minste heb en dat de heeren gecommitteerde raden, zooals u wel opmerkt, daaromtrent het best getuigenis kunnen geven.

Maar wat het tweede aangaat, zoo mag en durf ik daarom ook niet twijfelen, of u zal alle zorg hebben gedragen, dat de legers van den Staat, zoo te water, als te land, zooveel naar gelegenheid van tijden en zaken heeft kunnen geschieden, in postuur zijn gebracht, om den vijand te mogen resisteren. Doch u kan ligt begrijpen, dat het mij

(*) Vgl. de Jonge, *Verhandel. en onuitgegeven stukken*, *betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, II, blz. 474.

onmogelijk is, te particulariseren, wat aan het leger te land heeft ontbroken en welke zorg tot suppletie van dit defect is gedragen of te zijner tijd had kunnen en moeten worden gedragen, of aan wie het mag hebben gelegen, doordien ik in deze zeer rampspoedige en ongelukkige tijden door zeer vele zaken wordt gedistraheerd en mitsdien mij om het onderzoek van gepasseerde zaken zoo weinig, als mogelijk is, mag bekommeren en mitsdien de regtvaardiging, die u in de voorz. missive van mij verlangt, beter zal kunnen worden gevonden uit de actiën van voorzorg, die door u zijn gedaan.

Ik wenschte andere gelegenheid te hebben, om te kunnen betuigen, dat ik ben:
Mijnheer
Uw dienstwillige vriend
G.H. prince d'Orange.

Zóó schreef de prins den 22sten Julij. Behalve bij deze gelegenheid moet de raadpensionaris, zoo men sommige schrijvers wil gelooven, nog eens in persoonlijke aanraking zijn geweest met den stadhouder. Is dit waar - en ik weet niet, welke reden er zou zijn, om het te betwijfelen, - dan gold het niet meer of minder, dan de vraag, of Jan de Witt, ook na de omkeering in 't bewind, het ambt van raadpensionaris zou blijven bekleeden. Behalve een enkel woord bij Burnet, Oudaan en den schrijver der *Nasporing van Hollands heil en rampen*, blz. 404 treft men tweederlei berigt hieromtrent aan bij Basnage II, p. 307. Volgens dezen schrijver zal de prins, kort na zijne benoeming tot stadhouder, aan de Witt het aanbod hebben gedaan, zijn ambt te behouden, hem tevens belovende, dat hij denzelfden invloed en 't zelfde aanzien zou hebben, als hij tot dusver had gehad. Doch de Witt weigerde, omdat de stadhouder bij den hevigen haat, dien 't volk tegen hem, den raadpensionaris, koesterde, toch geen nut uit zijne diensten zou kunnen trekken, en omdat alles, wat slecht mogt uitvallen, hem zou worden geweten. Wat aangaat de belofte, dat hij geen minderen invloed zou hebben dan tevoren, deze belofte was niet in staat, zeide hij, hem te bewegen, vermits hij geen anderen invloed had gewenscht, dan dien hij behoefde, niet voor zijn eigen belang, maar om zijn vaderland nuttig te zijn. Dit berigt ontleent Basnage aan Samson, *Histoire de Guillaume III.* Men treft het eveneens aan bij van der Hoeven, *Leven en dood*, enz. II, blz. 332 vlg. en bij Mignet, IV, p. 58.

Bij Wicquefort, in 't manuscript van de *Histoire des provinces-unies*, boek 21, staat, zegt Basnage, het tweede berigt. Zooals deze het voordraagt, heeft van Beuningen den stadhouder geraden, aan Jan de Witt het bedoelde voorstel te doen, doch is de zaak in duigen gevallen door toedoen van 's prinsen gunstelingen, die, voor hun eigen invloed vreezende, hebben bewerkt, dat van Beuningen eene zending

naar Brussel werd opgedragen, die hem verhinderde, de rol van middelaar tusschen Willem en de Witt verder te vervullen. Intusschen helt Basnage er meer toe over, Samson, dan Wicquefort, te gelooven.

In hoever de prins op de hoogte werd gehouden van 't proces van den ruwaard, hebben wij boven gezien (zie *Tijdspiegel* Mei). Gelooft men Oudaan, dan is de prins er van 't begin af in gekend. Op blz. 19 van den *Broedermoord* komt een gesprek voor van den beruchten predikant Simonides met Odyk en anderen. Simonides zegt:

> ‘'t Behaagt me, dat dit werk (het dooden der de Witten) juist vóór den Sabbatdag,
> Juist vóór den rustdag word' voltrokken, 't geen men zag
> Dat ook geschiedde met den ruwaard vast te zetten.’

Odyk herneemt:

> ‘En ook met op zijn feit in meerder ernst te letten,
> Want op een' Zaturdag tevoren werd met vier
> Of vijf raadsheeren en zijn' Hoogheid (heimlijk hier
> In huis, door d' achterpoort, met zijn geheim-vertrouwden
> Bij donker ingebracht) hierover raad gehouden
> En zonder 's Presidents bijwezen vastgesteld,
> Hem hier te halen, 't zij met wil, of met geweld.’

Prof. Fruin heeft reeds de plaats aangehaald van Costerus, die van 't bezoek van den prins te Woerden op den 20sten Augustus spreekt. Costerus verhaalt het op twee plaatsen, blz. 118, 119 en 235. Ik laat in het midden, wat Costerus er uit haalt, zoo ook dat, waarvan hij de mogelijkheid in 't licht stelt, dat n.l. de prins in den loop van den middag te 's Gravenhage was. Doch te vijf uur kon Zijne Hoogheid alreede terug zijn in de legerplaats. En toch deed hij niets, om gevolg te geven aan 't aanzoek, op den morgen van dien dag door de Staten schriftelijk gedaan, dat hij mogt overkomen en eenige troepen zenden. Na het plegen van den moord, wat, volgens de Staten, omtrent te 5 uur is gebeurd, zenden zij een tweeden brief, waarin het verzoek wordt herhaald. Niet vóór den 21sten verschijnt de prins in den Haag. Men weet, dat hij Tichelaar 800 gl. jaarlijks gaf en hierin volhardde tot zijn' dood in 1702, alsmede dat het geschrift, deswege aan Tichelaar verstrekt, slechts van 400 gl. sprak, willende Zijne Majesteit, zooals de barbier het uitdrukte, niet weten, dat hij hem jaarlijks zooveel gaf. En zoo de procureur Sterreveld een geloofwaardig man is, is Willem III bovendien niet geheel buiten zekere persoonlijke betrekking geweest tot Verhoef, den voorganger van het gansche gruwelstuk. Immers op gezag van dien procureur verhaalt Wagenaar, dat een page van den prins den 21sten twee afschriften heeft gehaald, door Sterreveld opgemaakt, van een' brief, dien Verhoef in den zak van Johan de Witt had gevonden.

Hoe het intusschen met die persoonlijke betrekking tot de misdadigers moge gelegen zijn, ontwijfelbaar is het, dat Willem en niemand anders de geregtelijke vervolging heeft tegengehouden. Wagenaar en zoovele anderen deelen ons mede, dat de staten van Holland genegen schenen tot een gestreng onderzoek; maar dat Willem het gevaarlijk achtte en het daarom is achterwege gebleven. Dit wist men sinds lang. Daarbij komt nu iets, dat nog vóór kort aan niemand bekend was. In sommige 'Aanteekeningen betreffende het voorgevallene in de maanden Julij tot December 1672', zijnde een Handschrift, bewaard in het Archief van Hilten, afgedrukt in de *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 24ste Jaarg., 1868, 5de serie, 4de deel, blz. 448, leest men: 'Den 2den September verzoekt de baljuw in den Haag, een neef van Jan de Witt, op schrift hebbende de namen van de handdadigen aan de twee broeders de Witt, den prins verlof, om die te mogen apprehenderen.

De prins: kent gij die wel?

Hij: ja. De prins: omdat gij hen niet zult missen, zoo zal ik alle burgers in wapenen doen komen, zoo kunt gij de regten dan vatten. Hij daarop, dat hij liever zijn officie wilde resigneren. De prins: gij zijt ontslagen. Hij benevens zijne aanraders tot dit werk vlugten.'

In de *Mémoires de Gourville*(*), aangehaald bij Mignet, IV, p. 73, Noot 2, komt een onderhoud voor, dat de prins eens met dezen hoveling of gunsteling heeft gehad. Gourville zeide, dat, volgens de loopende geruchten, hij zich de gelegenheid, die zich had aangeboden, had te nutte gemaakt, om zich van de Witt te ontslaan. De stadhouder antwoordde, dat hij ten stelligste kon verzekeren, geen bevel te hebben gegeven, hem om te brengen, maar dat hij, 's mans dood hebbende vernomen, zich eenigermate verligt had gevoeld. Eindelijk komt het onvervolgd laten der misdadigers, wier namen genoegzaam bekend waren, voor rekening van den prins. De nadeelen dier handelwijze voor het huis van Oranje zelf zie men bij den heer Fruin uiteengezet.

Wat volgt uit dit alles? Dat de prins wel iets moet hebben bespeurd van den toeleg eener partij of van zekere menschen, om op de eene of andere wijze de de Witten te belagen. Of, zoo dit te veel is, dat hij, lettende op 't geen voor en na geschiedde, eenig vermoeden moest hebben, dat er onraad broeide. Wie die menschen waren, schijnt met een digten nevel overdekt te zijn. Maar, dat er eene partij of een paar mannen waren, in wier handen de draden zich bevonden, die de handelende poppen in beweging brachten, is af te leiden uit de vele vingerwijzingen, welke men, bij het aandachtig nagaan van de geschiedenis dier dagen, bekomt. Ongeveer terzelfder tijd en op 't zelfde uur vallen vier personen te 's Gravenhage op Johan de Witt aan en dringen vier anderen te Dordrecht de woning van den

(*) Men kan over die Mémoires raadplegen Tydeman op Bilderdijk X, blz. 249 vlg.

ruwaard binnen. Wicquefort verhaalt in zijne *Mémoires*, dat, op den avond vóór de rampzalige daad, een geneesheer, geheeten Outhoven, een man van een beruchten wandel, zich te Dordrecht met eenige dronkaards in eene kroeg bevond. Hij vroeg twee zoute haringen, die hij uitholde. Ze hierop bij de staart krijgende, zeide hij, dat de beide gebroeders op dezelfde wijze zouden worden behandeld. Bilderdijk X, blz. 218, vaart hevig uit tegen Wagenaar, omdat hij geloof slaat aan geschreven aanteekeningen en vertelsels van klapperlui. Doch wie, gelijk bij andere historiën, zoo ook hier van geschreven aanteekeningen niet wil weten, verneemt niets. En indien die aanteekeningen afkomstig zijn van dergelijke mannen, als Vivien en Hop, zijn zij voorzeker niet te verwerpen. Wagenaar, XIV, blz. 157, drukt er op, dat hij den moord beschrijft, zich grondende op echte aanteekeningen.

Ik zal niet op nieuw ophalen de aanwijzingen, ons hier en daar voorgekomen, van booze inmenging van dezen en genen in de lotgevallen der de Witten. Maar ik kan niet nalaten, met nadruk aan te toonen, dat bijna alle geschriften, waarin die gebeurtenissen beschreven staan, in meerdere of mindere mate van de veronderstelling uitgaan, dat er eene zamenspanning heeft bestaan. Het wemelt telkens van ‘een' aanzienlijk man’ of ‘een' zeker heer.’ Het sterkst komt dit bij Le Clerc uit. Behalve het bovenstaande, zegt hij p. 302, zonder omwegen, dat ‘men het canaille begunstigde, om een plan uit te voeren, dat de prins zelf afkeurde,’ en p. 305: ‘Een van hen, die het hoogst stonden aangeschreven in de gunst van den prins, en die volstrekt geen vriend was van den oudsten der gebroeders (Le Clerc houdt ten onregte Jan voor den oudsten), nam op zich, het volk in opstand te brengen en beiden bij den volksoploop te doen omkomen, en hij slaagde.’

Bij een' ander schrijver, dien van 't *Verhaal van 't voornaamste*, enz. (zie blz. 567), leest men op blz. 24: ‘Indien ik vrijmoedig mag openbaren het gevoelen, 't welk ik heb over den tegenwoordigen toestand onzer zaken, zoo moet ik zeggen, dat ik absoluut van die opinie ben, dat al deze onheilen gecauseerd worden door eenige heeren, dewelke, hebbende tot nog toe niet kunnen bekomen het crediet, om alles in de regering naar hunnen zin te beschikken en het gansche land naar hunne fantaisie te besturen, zich door eene ongebonden ambitie en jaloesie tegen degenen, die zij meenen hunne desseinen gecontramineerd te hebben, verloopen hebben,’ en vervolgens: ‘Om de heeren van de contrarie-partij te gemakkelijker den voet te ligten, doen zij dezelve den naam dragen van verraders van het land te zijn en de oorzaak van al deze disordres.’ Over den moord zelven laat hij zich aldus hooren: ‘Ik zal nu niet onderzoeken, met wat fondament die eerlijke burgers van 's Gravenhage zich kunnen aanmatigen het regt van te violeren eene sententie van het hof provinciaal, van het-

welk Zijne Hoogheid de eerste president is, maar moet dit alleen vragen, of het wel met eenige reden vast te maken is, dat men twee gequalificeerde heeren, niet zijnde overtuigd van eenige delicten, behalve door vooroordeel en prejudicie, zonder eenige forme van regtspleging, zonder eenigen openbaren last van hoogerhand (want dat er heimelijke instructie aan eenige belhamels gegeven is, daar twijfel ik niet aan) op zoo ongehoorde en barbaarsche wijze vermoordt.'

Ook Basnage II, p. 317 bemantelt het niet, dat er een complot heeft bestaan: 'Er zijn hovelingen, die meenen zich een' weg tot de fortuin te banen door het verrigten eener daad, welke hun noodzakelijk schijnt, om de grootheid en het gezag te verzekeren van den vorst, dien zij dienen, en die er van overtuigd zijn, dat, zonder dat zij de goedkeuring van hun' heer hebben verkregen, hij hen toch zal beloonen ter wille van het nut, dat er voor hem uit voortspruit.' Nog duidelijker spreekt van der Hoeven het uit in *Hollands aloude vrijheid buiten het stadhouderschap*, III, blz. 376: 'Totdat men eindelijk den moord van de twee broeders de Witt in den Haag zag, zoo goddeloos als ooit ter wereld gehandeld, 't welk door een vloekgenootschap van weinigen was besloten. Want in den beginne was 't maar op Cornelis alleen gezien, toen men d'onderneming vaststelde; maar een der voornaamsten zeide: wat heeft men aan dien, deze kan ons zooveel kwaad niet doen, als zijn broeder. Zoodat daarop werd geantwoord: fiat, dan moet hij er ook aan.'

Er zou nog overblijven, te onderzoeken, wie de ééne man uit 's prinsen omgeving is, op wien telkens, als op den hoofdpersoon, met den vinger wordt gewezen. Ik zie van elke poging hiertoe af. Het zij voldoende, met vrij groote zekerheid te weten, dat er eene van alle zijden wel gewikte en gewogen zamenspanning heeft bestaan. Anders ware het ook niet te begrijpen, hoe, dan hier, dan dáár, de bevolking der steden van Holland zich zoovele buitensporigheden heeft durven veroorloven. Zóó alleen beseft men, hoe de leden van 't hof zoo bevreesd waren, dat zij den cipier gelastten, Tichelaar, na de voorlezing van het vonnis, niet uit den kerker te laten gaan, eer zijzelven waren vertrokken. Zóó verstaat men, hoe zulk een feit heeft kunnen worden gepleegd, terwijl de staten van Holland vergaderd waren, en dat de regering van den Haag het uit eene herberg aanzag, zonder zich er tegen te verzetten.

Maar indien er een complot is geweest, dan moet immers Jan de Witt door eene valsche boodschap naar de Gevangenpoort zijn gelokt, het gerucht van de komst der boeren een verzinsel zijn geweest en Tilly's aftogt door een' vijand der de Witten zijn bewerkt. Dit is niet volstrekt noodzakelijk. De aanslag was beraamd, de belhamels onder de schutters stonden gereed, de stemming van 't gepeupel was bekend. Nu wachtte men af, welke gelegenheid zich zou opdoen. Het was natuurlijk, dat deze niet lang zou uitblijven. De ruwaard kon, na het

vonnis, geene begeerte hebben, nog meer dagen op de Voorpoort door te brengen. Zijn broeder of vader zou hem niet alleen, als ware hij een afgedankte boef, daaruit laten zetten. Juist het ongeduld, dat hoe langer hoe heviger werd, toen de gelegenheid eenigzins draalde geheel en al het voornemen van 't eedgespan te begunstigen, terwijl toch de broeders bijeen waren, strekt mede ten bewijze van 't bestaan der noodlottige zamenzwering. Zóó, meen ik, alle bijzonderheden nog eens voor mijne verbeelding terugroepende, kan het zich hebben toegedragen.

Bij alle mogelijke verscheidenheid onder de schrijvers, die de bijzonderheden van den val der de Witten hebben te boek gesteld, is het, naar mijn oordeel, toch helder aan den dag gekomen, dat de ondergang der twee beroemde leden van dat huis het werk is geweest van een paar aanzienlijke booswichten. Hoe anderen over 't een en ander ook mogen denken, ik, van mijne zijde, vertrouw, dat de kritische werkzaamheid, aan deze aangelegenheid besteed, niet vruchteloos is geweest, zoo zij den lezer tot seinpaal heeft verstrekt om behoedzaam te wezen en goed toe te zien, zij hij dan ook nog in zekere weifeling; zoo zij hem van een' waan heeft bevrijd, al ware 't ook, dat hij nog in eenige onzekerheid verkeerde.

Dr. J.A. WIJNNE.

Het vraagstuk der nationaliteiten.

Het is niet zonder schroom, dat men in den tegenwoordigen tijd zich met het vraagstuk der nationaliteiten bezig houdt, om het op een eenigzins voldoende wijs op te lossen. Hoewel men overtuigd is dat het eindelijk op den vooruitgang der beschaving moet uitloopen, vervult het ons met ongerustheid en soms met angst. Wij staan even als al de bewoners van Europa aan den ingrijpenden invloed daarvan bloot, die ons in eene algemeene omkeering kan medeslepen en onze staatkundige bestemming geheel kan doen veranderen. Het is slechts sedert eenige jaren opgekomen; naauwlijks heeft het een naam gekregen of het heeft reeds troonen omvergeworpen, en het evenwigt tusschen de staten van ons werelddeel in verwarring gebragt. Het heeft het gemoed van sommigen onzer tijdgenooten met een bijna even hevigen hartstogt vervuld, als de godsdienstige denkbeelden in de XVIe eeuw de aanhangers der Hervorming, en dreigt even als deze den toestand der beschaafde wereld te veranderen.

Het is dit vraagstuk dat de onafhankelijkheid van Griekenland heeft veroorzaakt, dat het koningrijk Italië heeft doen ontstaan, dat de één-

heid van Duitschland heeft voorbereid en de bevolkingen van Oostenrijk en Turkije in gisting brengt, eindelijk, dat onder den vorm van ‘Pangermanismus’ en ‘Panslavismus’ onze verbeelding schrik aanjaagt. De leer der nationaliteiten lacht met de traktaten, vernietigt de geschiedkundige regten, en verscheurt de overleveringen der diplomatie, maakt de bestaande toestanden onzeker, verontrust allen die belang hebben bij de oude en ongestoorde ontwikkeling der nijverheid. Want morgen reeds kan zij den gevreesden oorlog doen ontstaan, en de volken tegen elkander ophitsen om als wilde dieren elkander te verscheuren, die door de tegenwoordige gemakkelijke ruiling van hunne denkbeelden en voortbrengselen door een broederlijken band omslingerd zijn. Men beweert dat Napoleon I gezegd heeft, dat eene regeering die het eerst de vaan der nationaliteiten zoude opsteken en zich daarvan als verdedigster zoude verklaren, de heerschappij over Europa voeren zou. Hopen wij integendeel dat de tijd spoedig moge aanbreken dat Europa niet dan onafhankelijke en vrije volken zal bevatten, en het tijdperk der overheersching zijn einde heeft beleefd; maar dit is zeker, dat hij die zich van dit nieuw beginsel als middel weet meester te maken, verzekerd is in zijne poging te zullen slagen, en die zich er tegen verzet zijn ondergang voorbereidt. Men heeft dat in 1866 in den broederkrijg van Duitschland gezien. Zooals iedere groote beweging die hare kracht uit den wensch der volken ontleent, ondersteunt dit beginsel hen die er zich voor verklaren, het vergroot hunne energie en verzekert hen van de overwinning. Men kan het luide af keuren, het eene dwaasheid noemen, niets verhindert echter daarvan den voortgang, alles wat er plaats heeft loopt tot zijn voordeel uit en verzwakt zijne vijanden. Hoe meer pogingen men aanwendt om het te onderdrukken, hoe meer zijne kracht en zijn invloed toenemen. De maatschappelijke en godsdienstige vraagstukken zijn nog moeijelijker op te lossen dan dat der nationaliteiten, maar hunne werking is minder snel en zigtbaar, en bedreigt ons met geene zoo rassche en aanstaande uitbarsting.

Wat beteekenen deze onbestemde en min juiste woorden van ‘vraagstuk der nationaliteiten’? Men verstaat daaronder de beweging van zekere bevolkingen van denzelfden oorsprong die dezelfde taal spreken, maar een deel van verschillende staten uitmaken, om zich zoodanig te vereenigen dat zij één éénig staatkundig ligchaam, eene afzonderlijke natie uitmaken. Toen de verschillende volksstammen die Europa bevolkt hebben, er zich in kwamen neêrzetten, - Iberen, Gaëls, Hellenen, Germanen, Slaven, - waren die bijzondere stammen uit diegenen zamengesteld, welke dezelfde taal spraken, dezelfde zeden, levenswijze en overleveringen omtrent hunnen oorsprong hadden. Voor alle volken in den eersten oorspronkelijken toestand, is de eenerleiheid van stam, taal en afkomst de grondslag van de staatkundige eenheid. Het is nog zóó, b.v. onder de wegstervende Indische stammen van Noord-Amerika; maar zoodra de volken zich aan den grond hechten door den

eigendom, en wanneer door de beschaving, de oorlogen, de veroveringen en door latere verschillende nederzettingen, zich in eene landstreek verscheidene bevolkingen van verschillende stammenafkomst verzamelen, of onder de heerschappij van een veroveraar gebragt worden, of onder verscheidene vorstenstammen van dezelfde afkomst worden verdeeld, dan wordt het beginsel der nationaliteit, zoo niet geheel vernietigd, ten minste zeer aanmerkelijk verzwakt. - Dit heeft voorheen in Azië en Europa plaats gehad. Groote rijken zijn daardoor ontstaan, maar vielen spoedig uit elkander. In Europa kwamen in de middeleeuwen verscheidene, uit verschillende nationaliteiten bestaande, staten tot stand, die nog bestaan.

Thans willen weder in zekere landen, zij die dezelfde taal spreken en eene stamovereenkomst hebben, zich tot eene nationaal staatkundig ligchaam vereenigen. De vorsten en de staten die daardoor in hunne heerschappij en zelfstandig bestaan worden bedreigd, kunnen zich hiermede niet tevreden stellen; zij maken daartegen eerst krachtige tegenwerpingen, en roepen eindelijk de hulp in der bajonetten en kanonnen om dit herlevende nationaliteitsgevoel zoo spoedig mogelijk uit te dooven.

De toestand van dooreenmenging en versnippering van verschillende nationale bestanddeelen bestaat in Europa reeds sedert eeuwen; hoe komt het dan dat juist nu, nadat de onderlinge betrekkingen der volken inniger zijn geworden, en een toenemend cosmopolitismus de verschillende menschenstammen in eene algemeene eenheid poogt op te lossen, juist dit nationaliteitsgevoel zich zoo luid en soms zoo onstuimig openbaart en naar afzondering streeft, terwijl bijna overal de volkseigenaardigheden door het vernis van eene gelijkvormige europesche beschaving overtogen worden? De oorzaken van dit tegenstrijdig verschijnsel liggen juist in de edelste beginselen en in de grootsche veroveringen waarop onze eeuw zich kan verhoovaardigen, de algemeene gelijkheid en het regt der volken van zich zelf te besturen of ten minste daarop invloed uit te oefenen door een constitutionelen of parlementairen regeringsvorm, de ontdekkingen der wetenschap, de verspreiding der verlichting, de beoefening der taal- en letterkunde. De beweging der nationaliteiten heeft dus haar oorzaak in hetgeen het onderscheidend karakter der hedendaagsche maatschappijen uitmaakt. Hieruit volgt, dat de zucht der nationaliteit tegen te gaan hetzelfde is als zich tegen den vooruitgang der volken te verzetten en hen tot den toestand van het geen de Franschen ‘ancien régime’ noemen, te willen terug brengen. Deze opmerking vereischt echter eene nadere verklaring.

Zoolang het grondgebied van een Staat als het eigendom van den vorst aangezien werd, zooals onder de absolute monarchiën die uit het leenstelsel der middeleeuwen voortsproten, het geval was, kwam het er weinig op aan of de bewoners al of niet van hetzelfde volkenras waren. Zij waren allen dezelfde gehoorzaamheid aan éénen meester schuldig: dit

maakte de eenheid van den Staat uit. De vorstelijke wil de éénige beweegoorzaak zijnde, gaf aan het staatsligchaam een genoegzame stevigheid en zamenhang om het in eene zekere rigting te doen voortgaan. Maar toen het beginsel dat de volken niet aan de vorsten maar aan zich zelven toebehooren, toen zelfs de leer van de volksoppermagt in eene mislukte toepassing werd gebragt, veranderde plotseling geheel de toedragt der zaken.

De Staat is niet aanwezig voor den roem van den vorst, maar voor het geluk en de welvaart der burgers. Als dezen zich belemmerd gevoelen bij gebrek aan eene gemeenschappelijke taal en belangen, wat kan hen beletten om zich zonder vijandschap te scheiden en zich bij eene groep aan te sluiten waar hen de stamverwantschap henentrekt? Overal waar de oude regeringen geen zekere mate van voorspoed of roem aan hunne onderhoorigen van eene verschillende nationaliteit hebben weten te geven, zal het ontwaakte vrijheidsgevoel het stamverschil meer doen uitkomen en den Staat met eene uiteenspatting bedreigen.

Onder eene absolute regering is alles in orde wanneer het volk slechts betaalt, zich laat dood schieten en zwijgt. Of er in het land tien verschillende natiën zijn, die een twintigtal uiteen loopende tongvallen spreken, wat komt er dit op aan! Het is de kracht van het geweld, niet die van het woord en der overreding welke de veer van het staatkundig zamenstel uitmaakt. Maar geeft aan het volk eene constitutie, voert het parlementaire regeringsstelsel in, dan wordt het verschil van taal eene hoofdquaestie. Neemt gij er eene aan tot behandeling der openbare zaken, dan zullen zij die eene andere spreken, zich als onderdrukt en opgeofferd beschouwen, en eene worsteling zal een aanvang nemen. Men stelle zich een landeigenaar voor die verscheidene pachthoeven bezit: zij die ze in huur hebben, waren het ook Russen, Duitschers en Italianen, zouden geen hinderpaal veroorzaken, zoolang als deze grondeigenaar naar zijn welgevallen de ontginningen kan besturen die hij op zijne goederen wil doen plaats hebben; maar als de pachters zelven die gemeenschappelijk zouden willen regelen en uitvoeren, hoe zouden zij daartoe komen, indien zij elkander niet verstaan en eene vreemde taal die zij allen kennen hiertoe niet zouden willen gebruiken. Men beweert dat Metternich niet zoo zeer uit afkeer van de vrijheid dan wel uit vrees van het herleven der nationaliteiten, alle constitutionele instellingen voor Oostenrijk tegenwerkte en het absoluut gezag der regering handhaafde: ‘Mijne volken zijn vreemd aan elkander, zeide Frans II aan den Franschen gezant, en dat is zooveel te beter. Zij zullen dan niet dezelfde ziekten te gelijkertijd krijgen. Als in Frankrijk de koorts ontstaat, grijpt zij u allen op denzelfden dag aan. Ik plaats de Hongaren in Italië en de Italianen in Hongarije. Ieder bewaakt zijn buurman. Zij verstaan elkander niet en haten elkander nietdestemin. Uit hunnen onderlingen afkeer spruit de orde voort en uit hunnen wederkeerigen haat komt de algemeene vrede in mijn rijk te

voorschijn.' Dit stelsel was kunstig, maar kon alleen in de duisternis toegepast worden. Want zoodra het licht ontstond ten gevolge van omwentelingen en nederlagen, en de vrijheid zich onder een parlementair bestuur ontwikkelde, is de strijd der nationaliteiten begonnen. Voorheen was er een koning van Frankrijk of van Spanje waaronder men behoorde. Wilde een dier vorsten zijn rijk door een of andere provincie vergrooten, hij kocht die of nam die weg, na bijna alles verbrand of verwoest te hebben; en als eene princes kwam te huwen, bragt zij dikwijls verscheidene steden als bruidschat mede. De huwelijkscontracten en de testamenten der vorsten beslisten over de nationaliteit der volken. Napoleon sneed keizer- en koningrijken uit de kaart van Europa, zonder zich over de stamovereenkomst der natiën te bekommeren, maar zooals het met zijn belang overeen kwam. Op het congres te Weenen gaven de mogendheden elkander wederkeerig eenige honderdduizenden zielen op de ruiling van grondgebied toe of het een hoop vee was. Dit gebeurde nog in de XIXe eeuw!

Doch sedert de geleerden door middel van de philologie en vergelijkende taalstudie de karakteristieke kenmerken der groote menschenrassen hebben aangewezen, zijn de grammaires en de woordenboeken de middelen geworden om de zamenstelling der staten te wijzigen. De onderzoekingen der wetenschap trekken thans de belangstelling van sommige volken, en de ontdekking van een oud manuscript wordt er als eene nationale gebeurtenis aangezien. Latijnen, Roumanen, Germanen en Slaven zijn gereed om de kaart van Europa volgens de grensscheidingen der talen te veranderen. De taalkundige en ethnographische congressen hebben hun de verschillende oorlogskreten verschaft.

De verspreiding der kennis en der welgesteldheid, de beoefening der letterkunde hebben het gevoel der nationaliteit en der natuurlijke regten verlevendigd, welke de vordering der oudheidkundige wetenschap uit de overleveringen der volken zoekt te bewijzen. Zoolang de menschen in onkunde en gebrek leven, aan den grond gekluisterd waarop zij geboren werden, en een slaafschen arbeid ten voordeele van hunne meesters verrigten, bemoeit zich niemand met het barbaarsch dialect dat zij spreken. Zij zelven strekken hun gezigteinder niet verder uit dan de streek die zij bewonen, en zijn onkundig of nog andere bevolkingen dezelfde taal spreken als zij, denzelfden oorsprong hebben, dezelfde zeden en grieven bezitten. Van een nationaal gevoel ontmoet men bij hen geen spoor, en het schijnt dat zij daarvoor nimmer geschikt zullen worden. Of de os die in de weide graast, in Durham of Vriesland geboren is, hierover bekommert hij zich in het geheel niet, en zijn meester evenmin, alleen stelt deze er belang in dat de os vet wordt, om hem bij gelegenheid met voordeel te kunnen verkoopen. Maar daar worden eindelijk scholen gesticht, de landlieden leeren lezen, schrijven en rekenen; zij ontvangen eenige kennis van de omliggende landen en van den aard en de taal hunner bevolking.

Er doet zich een geestdrijvend schrijver op die, bekoord door de kracht van hunnen ruwen tongval, er den oorsprong van opspoort, dien polijst en beoefent, en er zich van bedient om er romancen in te dichten of er een tijdschrift in uit te geven. Dit wordt gelezen, en de gedichten worden met graagte door het volk aangehoord of gezongen, dat verrukt wordt door de klanken eener taal, verschillend van die zijner meesters en die uit hunnen boezem zelf is voortgekomen. Zij verhaalt hem van de rampen die het geleden heeft, van het roemrijk voorgeslacht, van zijne vroegere grootheid en van schoone toekomst die het tegemoet gaat. Het verneemt dat het tot een stam van 10, 20 of 30 millioenen zielen behoort. Vereenigd zouden deze krachtig, vrij, rijk en gevreesd zijn en een groot, onafhankelijk rijk uitmaken.

De letterkundige, de priester, uit den schoot des volks voortgesproten, onderhouden en stoken het vuur van het nationaal gevoel aan, en ziedaar eene natie gevormd aan wier eischen men moet tegemoet komen, of die men als de Russen de Polen, van de aarde moet pogen te verdelgen; er bestaat geen middenweg. In eene provincie door eene onbeschaafde bevolking bewoond, waar scholen geopend, en die door eenen spoorweg doorsneden wordt, en waar eene drukkerij werkzaam is, zal na twintig jaren eene nationaliteit ontwaken die na twee geslachten met geweld zal uitbarsten, zoo men die tracht te onderdrukken of uit te dooven. Het is door hem te verlichten dat de mensch tot de bewustheid van zich zelven komt, en op eene vrije wijs naar zijne overtuiging wil handelen. Evenzeer is zulks met de volken het geval. Zijn zij in onkunde gedompeld, dan laten zij zich met gedweeheid leiden en door vreemdelingen overheerschen. Verkrijgen zij kennis en eene zekere mate van wetenschap en kunstontwikkeling, dan verdragen zij hunne meesters en onderdrukkers niet meer en begeeren van hunne voogdijschap verlost te worden, om zelfstandig naar het doel hunner bestemming te streven. Het is alzoo dat het vraagstuk der nationaliteiten met den vooruitgang der beschaving geboren wordt. Men heeft gezegd, dat dit eene kunstmatige beweging is, vroeger aangestookt en onderhouden door de geheime en openlijke aanhitsingen der Italiaansche revolutionnairen en tegenwoordig door de intrigues van Pruissen en Rusland. Ofschoon men eene volledige wederlegging van deze oppervlakkige beschouwing in het degelijk geschrift van den Hongaarschen baron Eötvös, getiteld: ‘Die Nationalitäten-Frage’ 1865 aantreft, waarin hij aan toont, dat de beweging der volkrassen eenen grooten invloed op de wereldgebeurtenissen sedert de vestiging van het Christendom en vooral na de hervorming in Europa gehad heeft; kan men niet ontkennen, dat vooral in onzen tijd het nationaal gevoel in het geheim en openlijk door alle middelen bij sommige volksstammen, vooral bij de Slaven en ook bij de Duitschers gaande gemaakt wordt, meer om een staatkundig, dan wel een nationaal en vrijheidlievend doel te bereiken, zooals het Panslavismus dat door Rusland sedert jaren gaande gehouden wordt,

en het Pangermanismus, waarvan zich thans Pruissen aan het hoofd stelt, duidelijk bewijzen.

Doch hoezeer het bewuste vraagstuk zijne stamgenooten, de Magyaren, mag bekommeren, heeft de Hongaarsche schrijver zijn gevoelen met een verhevenheid van inzigten, eene overtuigende helderheid uiteengezet, waaraan men geen wederstand kan bieden. Wanneer dus de beweging der nationaliteiten uit den vooruitgang der beschaving zelf voortvloeit, volgt daaruit, dat zij iederen staat die verschillende bevolkingen bevat, zal doen uit elkander vallen om eenige groote massa's te doen ontstaan van volken die dezelfde taal spreken, en die alleen op eene ethnographische verwantschap gegrond zullen zijn? Wij gelooven dat niet. Die beweging zal niet dan die natien aangrijpen welke achterlijk in beschaving zijn en welke slecht geregeerd of onderdrukt worden. De meer in beschaving gevorderde volken van het westen van Europa zijn het tijdperk waar de stamverwantschap den grondslag van hun staatkundig aanwezen uitmaakt, reeds sedert lang te boven. Zij zijn reeds zoo ver gevorderd in hunne cosmopolitische denkbeelden, dat de vurige hartstogt die de jonge natiën in het zuidoosten van Europa bezielt, om volgens den grondslag der nationaliteit als volk te voorschijn te treden, hun bijna onbegrijpelijk voorkomt. Naarmate de stoffelijke en verstandelijke ontwikkeling van een volk toeneemt, heeft de gelijkheid van taal en oorsprong minder invloed, en eene zedelijke overeenstemming en sympathie treden daarvoor in de plaats.

Boven de ethnographische nationaliteiten, zijn er staatkundige, welke op de keus van gelijke gezindheid gegrond zijn, die dezelfde zucht tot de vrijheid, hetzelfde glorierijk verleden, dezelfde belangen bezitten, en dezelfde overeenkomst van zeden, denkbeelden en van alles wat het inwendig leven der volken uitmaakt, verkregen hebben. Zwitserland met zijne Duitschers, Franschen en Italianen, België met zijne Vlamingen en Walen leveren hiervan de sprekenste voorbeelden op. De natiën waarvan de verschillende stamverscheidenheden zich reeds in eene staatkundige eenheid opgelost hebben, staan hooger dan die welke geen andere reden van bestaan dan de gemeenschap van taal en oorsprong bezitten: de eersten rusten op den geest der vrije keus, terwijl de anderen slechts uit een zeker volksinstinkt schijnen voort te spruiten.

Met wien zoudt gij u wel willen aansluiten? Met onbeschaafde lieden van dezelfde afkomst als gij, of met verstandelijk ontwikkelde menschen die met uw smaak en gewoonten overeenstemmen? Met de laatsten voorzeker. De meer verlichte volken doen geen andere keus.

Niets kan de overwinning der democratische beginselen tegenhouden, want zij hebben onoverwinnelijke voertuigen: de drukpers die overal de kundigheden verspreidt, den stoom die door het spoedig verkeer meer gemeenschap en welvaart doet ontstaan; maar de democratische beweging die in het oosten van Europa den strijd tusschen de verschillende volksstammen doet ontstaan, voert de natiën in het westen tot het

cosmopolitismus. Terwijl aan de boorden van den Donau de Slaven tegen de Duitschers, de Hongaren en de Turken opstaan, komen aan de oevers van het meer Leman en van de Theems de afgevaardigden der werklieden overeen, om zich tegen het willekeurig gezag en de dwingelandij van het kapitaal te verzetten. Voor hen is de vijand niet de vreemdeling, maar de meester.

Het nationaal gevoel stijgt tot verontwaardiging, als het zich voor de onafhankelijkheid en de vrijheid, tegen de onderdrukking van eenen regerenden en overheerschenden stam verzet. De haat der Polen tegen de Russen is onuitdoof baar. Maar als de gelijkheid gevestigd en het nationaal gevoel bevredigd is, dan houdt alle wrok en vijandschap op, eene cosmopolitische broederschap omvat de verschillende nationaliteiten. De andere krachten der maatschappij werken op dezelfde wijs als de democratie, eerst voor het nationaal belang, later voor dat van het cosmopolitismus. Een spoorweg in een minbeschaafd land gelegd zal aanvankelijk het eerste gevoel aanwakkeren, omdat hij de bevolking uit haren staatkundigen doodslaap doet ontwaken en tot bewustzijn van haar zelve brengt, maar later zal hij het laatste doen ontstaan, daar hij haar in betrekking brengt met de denkbeelden en behoeften van andere volken, die de hare verruimen en die ook aan hare belangen voordeelig zijn.

De beweging der nationaliteiten is dus niet dan eene phase of overgangstijdperk, een moment van den vooruitgang in beschaving, en dit tijdperk hebben de volken van het westen van Europa reeds doorleefd. Omdat het zijne wortels in het verledene heeft, namelijk de stamgemeenschap, de geschiedenis, de oudheidkundige herinneringen, zal het geen diepen indruk maken dan in die staten welke nog in den toestand van de instellingen der middeleeuwen gebleven zijn. De staten waarin de meer ontwikkelde denkbeelden en belangen van onzen tijd heerschen zullen er waarschijnlijk niet door geschokt worden. Elders kunnen er verwikkelingen door ontstaan die echter later goede gevolgen kunnen hebben, omdat het nationaliteitsgevoel de dommelende bevolking uit haren verdoovenden slaap schudt, haar aanspoort om hare taal en letterkunde te beoefenen, alle de eigenschappen waarmede zij begaafd zijn ten toon te spreiden, al de rijkdommen van den grond dien zij bewonen te ontginnen, ten einde zich op een gelijken rang met de meergevorderde natiën te plaatsen. Wij kunnen het ons voorstellen dat men zich over deze nationale beweging ongerust maakt, maar gelooven niet dat men die moge afkeure. Het schijnt de bestemming van ons geslacht te zijn, om langs den weg dien het met zijn bloed drenkt, en door hevige omwentelingen welke met groote verwoestingen gepaard gaan, tot het doel van zijn bestaan te naderen. Men beschouwe de geschiedenis der vestiging van het Christendom, der Hervorming, der Fransche omwenteling en laatstelijk die van de afschaffing der slavernij in Noord-Amerika. In onzen tijd nemen de maatschappelijke en staatkundige bewegingen

door de toeneming der beschaving eenen zachteren vorm aan; hopen wij dat die ook het vraagstuk der nationaliteiten op eene vreedzame wijs zal oplossen. De twee rijken die daardoor bedreigd worden zijn het Turksche waar alle de christelijke bewoners naar een nationale onafhankelijkheid streven, en het Oostenrijksche waarvan de slavische bevolking meer of min door het Panslavismus bezield is, waarvan Rusland de eerste aanstoker geweest is, ofschoon het de nationaliteit in Polen geheel poogt te versmoren.

J.A.B.

Bijdrage tot de koloniale literatuur.

Schets van de residentie Amboina door E.W.A. Ludeking. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1868.

De heer Ludeking, officier van gezondheid der 1e klasse bij het N.I. leger, heeft zich reeds een goeden naam verworven als verzamelaar van voorwerpen van natuurlijke historie en van ethnographisch belang, ten behoeve onzer rijksmusea; terwijl hij zich voor zijnen - d.i. voor den mil. geneeskundigen - stand in 't bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt o.a. door de uitgave van een paar goed geschreven brochures, in 1868 verschenen bij W.F. Dannenfelser te Utrecht.

De hierboven aangekondigde monografie berust, naar des schrijvers eigen getuigenis, grootendeels op gegevens gedurende een driejarig verblijf te Amboina door hem zelven bijeengebracht. Natuurlijk heeft de schrijver ook gebruik gemaakt van bouwstoffen door anderen verzameld, vooral van de zaakrijke werken van Willer, Bleeker en van der Crab. Het Instituut voor Indische land-, taal- en volkenkunde nam de monografie op in zijne ‘Bijdragen’ en drukte er zijn wetenschappelijk geaccrediteerd cachet op door deze afzonderlijke uitgave voor zijne rekening te nemen.

Naar den datum der uitgave beoordeeld, beantwoordt de inhoud niet volkomen aan den titel. De heer Ludeking hield zijne aanteekeningen *in loco* van 1861-1864, dus vóór de administratieve organisatie, waarbij de voormalige residentie Banda als adsistent-residentie bij Amboina werd ingedeeld. De Banda-eilanden vinden dus in die aanteekeningen geen plaats. Nu had men van de redactie der ‘Bijdragen’ mogen verwachten(*), dat, bij de afzonderlijke uitgave, òf de

(*) Of en in hoever de schrijver in deze aansprakelijk mag worden gesteld, weet ik niet. Titel en Voorwoord (!) duiden hem alleen als den verantwoordelijken persoon aan. Waarom niet op den titel vermeld, dat de uitgave geschiedde van wege ‘het Instituut’?

titel gewijzigd òf de inhoud aangevuld ware. Noch 't een noch 't ander is geschied. Van daar een *anachronisme*, dat zoo gemakkelijk had *kunnen*, en in een werk, dat overigens zoo geheel op de hoogte van den *tijd* staat, had *moeten* vermeden worden. Van mystificatie is natuurlijk geen sprake; dit neemt niet weg, dat het verzuim nauwelijks verschoonbaar is. Een titel is als een belofte, en belofte maakt schuld. Wie Ludeking's 'Schets' koopt in de billijke verwachting, dat hij zoowel van de Banda-eilanden en de Zuidkust van Nieuw-Guinea als van Amboina, de Oeliassers, Ceram en Boeroe een en ander merkwaardigs zal vernemen, ziet zich teleurgesteld en is dus kort en goed *dupe* van een te veel belovenden titel.

Geeft de Schets in dit opzicht minder, dan de titel doet verwachten, in andere opzichten bevat ze meer, dan waarop de titel aanspraak geeft. Een vluchtige inzage is voldoende om hiervan te overtuigen. Ruim de eerste helft (140 van de 274 bladzijden) van het boek wordt ingenomen door de behandeling der volgende onderwerpen: Ligging, grondgebied, oppervlakte, verdeeling, physische geographie, geologische gesteldheid, vulkanische werkingen, klimaat en weêrsgesteldheid, plantenrijk, dierenrijk, de Amboineesche bevolking, de Alfoersche bevolking, het Kakihanverbond, voeding, kleeding, woning, nijverheid en landbouw, bekende en verzamelde houtsoorten (eene eenvoudige tabellarische opsomming van 251 houtsoorten, die voorkomen op de eilanden Amboina, Saparoea, Boera en Ceram; in 3 kolommen wordt door cijfers de gemiddelde ouderdom, dikte en hoogte der boornen aangeduid, een 4e kolom wijst het gebruik aan, waartoe de soort, voornamelijk voor den inlander, dienstig is; deze lijst neemt 7 bladzijden in) handel en bronnen van ontwikkeling, heerediensten en belastingen, bevolkingsstaten, burgerlijke stand en rechtsbedeeling.

Al deze onderwerpen, (de lijst van 261 houtsoorten daargelaten) verdienen en wekken in meerdere of mindere mate de aandacht en de belangstelling van allen, die hunne kennis van landen en volken wenschen te vermeerderen. Verschil van wetenschappelijke richting en ontwikkeling of van maatschappelijke positie brengt hier niet noodzakelijk verschil van belang of behoefte, op zijn hoogst eenig verschil van smaak en waardeering meê. Hetzelfde kan, tot op zekere hoogte, gelden van het onderwerp, dat de schrijver in de 18 volgende bladzijden behandelt: de gezondheidstoestand. Wie in onzen tijd durfde beweren, dat dit onderwerp niet op zijne plaats is in een werk over land- en volkenkunde, zou toonen den geest en de eischen van onzen tijd niet te kennen of niet te verstaan. Maar de schrijver of uitgever die een boek of ook maar een enkel hoofdstuk over *hygiene* onder de oogen van het groote publiek brengt, bedenke, dat dit groote publiek nog maar eene eerste schrede op dat gebied heeft gezet, dat het nog te nauwernood met het *a b c* der propaedeutica bekend is. Of de heer Ludeking dit *niet* heeft bedacht?

Niet altijd. Waar hij het wel deed, is zijn overzicht in hooge mate interessant, ook voor niet-geneeskundigen.

Maar zien we verder, wat ons in deze ‘Schets van de residentie Amboina’ wordt aangeboden. Van blz. 159-186 handelt de schrijver over de ‘inlandsche genees- en verloskunde en inlandsche geneesmiddelen’: hierop volgt - blz. 186-190 - een ‘algemeen overzicht der inlandsche geneesmiddelen in de residentie Amboina;’ dit overzicht bestaat uit een lijst, waarop in een dubbele kolom de ‘algemeene’ (gebruikelijke) namen en de ‘wetenschappelijke’ naast elkander - de eerste in alphabetische orde - geplaatst zijn. Nog ongeveer 1½ bladzijde over ‘gerechtelijke geneeskunde en inlandsche geneesheeren, docter Djawa’ en ruim 4 bladzijden over ‘de taal’ en wij zijn aan..... 't begin van twee woordenlijsten, een genees- en natuurkundige, in twintig - zegge *twintig* - talen of dialecten. In de geneeskundige woordenlijst zijn in de 1e kolom de Hollandsche (lees: ‘Nederlandsche’) namen opgegeven; in de natuurkundige ontbreken zoowel de Nederlandsche als de wetenschappelijke benamingen van ruim 200 soorten van groenten, vogels, visschen en schelpen. Het boek wordt besloten met een 3- of 4tal noten op deze lijst. De laatste alinea behelst de ietwat naïve meêdeeling van den schrijver: ‘In het algemeen heeft deze lijst, zoowel planten- als dierenrijk betreffende, ten doel: *kennis van de voedingsmiddelen des volks.*’

HH. linguisten mogen hun hart aan den poespas-maaltijd ophalen! Ik vrees evenwel, dat o.a. de ruim 200 × 20 = 4000 on-Nederlandsche en onwetenschappelijke namen van groenten, vogels, visschen en schelpen zelfs voor de meest positief-linguistische maag zwaar genoeg te digereeren zullen zijn.

In ieder geval, hoe verdienstelijk de arbeid van den heer Ludeking aan de samenstelling dezer lijsten besteed, ook zijn moge, ik geloof in allen ernst, dat die lijsten in zijn belangrijke monografie niet op haar plaats zijn, evenmin als het overzicht, geput uit de *Flora van N.I.* van prof. Miquel, waaraan de schrijver 7 bladzijden (blz. 22-28) heeft ingeruimd. Zoo ook zouden, naar mijn bescheiden meening, de 261 reeds vermelde houtsoorten *elders* wellicht meer aftrek vinden, terwijl geneeskundigen en pharmaceuten zeker winst zouden doen, voor de wetenschap en voor zich zelven, met een afzonderlijke uitgave van menige bladzijde, (bijv. blz. 170-190) die nu misschien door enkele lezers der ‘Schets’ *geëffleureerd*, door verreweg de meeste eenvoudig om- of overgeslagen wordt. Over 't algemeen is de Schets van 't begin tot het einde wel wat weelderig gestoffeerd met dorre nomenclatuur.

Nog eene algemeene opmerking, eer ik tot de details overga!

In het ‘Voorwoord (!)’ verklaart de schrijver, dat zijne Schets loopt over een tijdvak van ongeveer 30 jaren, en ‘als het ware’ sluit met een der gewichtigste gebeurtenissen der residentie: de opheffing van het monopoliestelsel der nagelen. Die feitelijke opheffing dateert van

1 Juni 1864. Beantwoordt nu de inhoud van het boek, wat de geschiedkundige wijze van behandeling betreft, aan de bedoelde verklaring in het voorwoord? Ja, voor zoover het overzicht van den burgerlijken stand en van den gezondheidstoestand aangaat, neen, voor al 't overige, dat min of meer voor geschiedkundige behandeling vatbaar is. Gedurig treedt de schrijver buiten de door hem zelven gestelde grenzen en beweegt hij zich in de 18e en 17e, soms zelfs in de 16e eeuw. Nu verminderen wel die retrospectieve beschouwingen niet de waarde van het boek; integendeel zij verhoogen die waarde. Maar in verband met het Voorwoord zijn zij als even zooveel afwijkingen van het gemaakte bestek te beschouwen.

Ik ga nu over tot de aanwijzing van enkele plaatsen, die, naar mijne meening, bijzondere belangstelling verdienen.

Op blz. 6 lezen we: ‘De belangrijkste gronden (op Ceram) zijn welligt die, welke zich achter Makariki uitstrekken, naar men beweert, over eene uitgebreidheid van 15 duitsche mijl of 60 paal lengte en 20 à 30 paal breedte, doorsneden door de rivier Roewattan, die, bij eene bijna regelmatige diepte van 5 à 6 voet, eene breedte zou bezitten van 40 à 60 voet, en gevoed worden door vele andere kleine bergstroomen, die deze vlakte besproeijen. Een hoofdbezwaar echter tegen het benuttigen van die vlakte en tegen de ontwikkeling van het eiland in het algemeen is het gebrek aan bevolking.’

Ligt in het ‘welligt’ en in het ‘naar men beweert’ van den schrijver niet een bedekte, welverdiende beschuldiging van ons gouvernement en een wenk tot onderzoek? En indien 't mocht blijken, dat duizenden bunders kostelijken grond uit gebrek aan bevolking onbenut liggen, zou 't dan niet de roeping en plicht der regeering zijn, bevolking van elders daarheen te lokken, of den particulieren ondernemingsgeest op te wekken en aan te moedigen, om, onder hare bescherming, kapitaal en kennis dienstbaar te maken aan de bearbeiding van zulk een ruim veld?

Op dezelfde en de volgende blz. bespreekt de schrijver den pas van Baguala, een alluviale zandophooping, die de schiereilanden Leytimor en Hitoe met het eiland Amboina vereenigt en een hinderpaal is voor het vrij en gemakkelijk verkeer tusschen de hoofdplaats aan de eene, de Oeliassers en Elpa-poetihbaai (Z.W. kust van Ceram) aan de andere zijde. Reeds in 1725 werd die pas doorgegraven. In 1824 werd het gedeeltelijk verzande kanaal uitgediept. Sinds eenige jaren is het weêr zoo goed als onbruikbaar, ofschoon reeds in 1847 werd voorgesteld, het nogmaals op de vorige diepte uit te graven tot een zeker punt, waar men een overtoom zou kunnen maken. Een en ander zou niet meer dan *f* 10000 kosten. De regeering maakte zwarigheid, *uit vrees voor verlies van menschenlevens!!* Op blz. 117 komt de schrijver nog eens op deze zaak terug en constateert, dat de tegenwoordige toestand een bepaalde slagboom is voor de ontwikkeling van het vol-

kenverkeer, den handel en de welvaart. Hopen we, dat onze tegenwoordige regeering minder dan die van 1847 door angstige ‘vrees voor verlies van menschenlevens’ bevangen zij en *f* 10000 geen te groot offer achte om ‘vele menschenlevens’ voor het volkenverkeer te ‘winnen.’

Zeer interessant is het hoofdstuk over de vulkanische werkingen. Eerst teekent de schrijver die werkingen in 't algemeen met trekken aan de natuur zelve ontleend. Men oordeele: ‘Terwijl in het verst verleden vulkanische krachten de granietmassa's, die heden, tot op duizenden voeten boven het niveau der zee, voor onzen blik blootliggen, ophieven uit haren schoot, getuigen in den tegenwoordigen tijd aard- en zeebevingen nog immer van het voortbestaan dier krachten, welker berekening boven onze hulpmiddelen en onze bevatting gaat. Er ligt iets onbeschrijfelijk grootsch in, als die bodem over duizenden mijlen oppervlakte beeft en schudt, als een onderaardsche donder van zeer groote snelheid dat beven begeleidt, als rotsmassa's vaneen scheuren, als de bodem splijt, gebouwen ineenstorten, en dit alles den magteloozen mensch met angst en schrik vervult. Niet minder grootsch is het, als die zee, effen en spiegelglad als een meer, op eens bij doodsche windstilte, met klimmende snelheid toenemende, opgeheven wordt in reusachtige golven, die hoog boven het gewone waterpeil stijgen, het land overstelpen, alles vernietigen en medeslepen, wat zij ontmoeten, boomen ontwortelen, huizen verbrijzelen, dood en rouw aanbrengen over den hulpeloozen mensch. Beide, aard- en zeebeving, geven het beeld van huiveringwekkende verwoesting.’

Vervolgens worden verschillende aard- en zeebevingen beschreven of alleen vermeld, als die van 1830, 1835, 1837, 1842, 1843, 1845, 1849, 1850, 1852, 1853, 1861, 1863, 1644 (ik volg de chronologische orde van den schrijver), 1671 en 1674. Bij die van 1835 wordt aangeteekend, ‘dat vooral na dien tijd de bevolking door hevige gal- en zenuwkoortsen werd gedecimeerd;’ bij die van 1853, ‘dat daarna zeer spoedig de gezondheidstoestand een zeer ongunstige wending nam.’ Bij de aardbeving van 1674, ‘de hevigste wellicht in de ons bekende geschiedenis van Amboina,’ verloren 2322 menschen het leven, waaronder 31 Europeanen, onder deze ook de vrouw en het dochtertje van Rumphius. ‘Een Chineesch kind, één maand oud, werd, drie dagen na de aardbeving, levend aan de borst der overleden moeder gevonden. Deze aardbeving werd ook door een hevige zeebeving gevolgd, en leeft nog heden als een beeld der verschrikking in de herinnering des volks voort.’(*)

Niet minder belangrijk dan dat over de vulkanische werkingen, is het volgende hoofdstuk, dat handelt over klimaat en weêrsgesteldheid.

De schrijver releveert hier de opmerkelijke bijzonderheid, dat de

(*) Ik lees daar juist in de laatst aangekomen mailberichten, dat van 10-13 Maart jl. in de Molukken weêr schokken van aardbeving gevoeld zijn, die op Ambon zeer hevig waren, maar slechts een paar seconden duurden.

moessons, wat regen en droogte betreft, verschillen voor zeer nabij elkander gelegen eilanden, ja voor de beide helften van één en hetzelfde eiland. ‘Wanneer men bijv. in den westmoesson naar Wahaay stoomt, is men in betrekkelijk weinige uren uit den droogen in den regenmoesson.’ Prachtig is de beschrijving, neen schildering van de natuur gedurende de kentering en den daaropvolgenden regenmoesson. Wilt ge er *iets* van genieten? Ik copieer dan een enkelen - den laatsten - trek. ‘Dan is het water troebel, terwijl het in de kentering donker blauw en helder is; het krult zich onder de gierende windvlagen tot schuimende golven; dan dondert en dreunt een hevige branding op kusten en rotsen, uiteenspattende in bergen van sneeuwwit schuim; dan zoekt men te vergeefs naar het onvergelijkelijk schoon kenteringkleed der alles overtreffende tropische natuur; dan loopen zelfs grootere schepen gevaar te vergaan in den reusachtigen strijd, waartoe zich alle elementen vereenigen.’

De *Flora* wordt met een paar bladzijden, plus het excerpt uit Miquel's *Flora van N.I.* ‘abgefertigt.’ Maar van die 2 bladzijden is de eerste weêr, om hier af te schrijven, als men er plaats voor vergen mocht van redactie en uitgever.

Wij zijn genaderd aan de fauna. Een komischen indruk maakt de scherpe tegenstelling, die de fauna in de Molukken, naar de voorstelling van den schrijver, vormt met die van het westerdeel van den Indischen Archipel. Nadat de schrijver ons o.a. in de ‘eeuwenheugende reusachtige wouden van Sumatra, die waarlijk koninklijke verblijven voor zoovele koningen der natuur’ ('t laatst zijn de apen genoemd!) het gedreun heeft doen hooren van ‘den loggen tred des olifants’ en ons heeft geleid langs ‘bijna ontoegankelijke bergpaden,’ waar we ‘den tapir en den rhinoceros zagen rondzwerven’ en ‘tijger en panter de onherroepelijk verloren prooi belagen,’... verplaatst hij ons als met een tooverslag naar de residentie Amboina, met de nuchtere opmerking: ‘Hier is het geheel anders, en nadert de fauna tot die van Australië, het vaderland der buideldieren, waarvan deze residentie vier soorten bezit.’ 't Eerst worden ons daarna voorgesteld de.... varkens.

‘Veel meer dan deze landfauna,’ heet het iets later, ‘trekt de zeefauna de aandacht.’ De koraaldieren worden voorgesteld als ‘mikroskopische reuzenarbeiders der schepping, die, voortbouwende van geslacht tot geslacht, van eeuw tot eeuw, den grondslag vormen voor latere eilanden, waarop de mensch zal wonen.’ De koraalbedden zijn als ‘zeetuinen vol bloemen en gewassen, en.... tusschen en op die bloembedden liggen, als in doodslaap, asteriden (zeesterren) met blauwe en zwartgestreepte kleuren, en leveren het hoogst merkwaardig verschijnsel, dat één hunner, de *culcita discoidea*, ter woonplaats strekt aan een dier eener *hoogere* klasse, een visch, de *fierasser gracilis:* Blkr’. Over de *conchyliën* (schelpdieren) en den handel in schelpen wordt een en ander wetenswaardigs meêgedeeld, daarna zijn de vis-

schen aan de beurt, waarvan door de studiën van onzen grooten ichthyoloog Dr. Bleeker bijna een 1000tal soorten zijn bekend geworden. Ook de verschijnselen onder de namen van melkzee of wit water en van bloedzee bekend worden besproken en verklaard.

De beide volgende paragrafen bevatten eene hoogst interessante studie over de Amboineesche en de Alfoersche bevolking. Met zeer fijne trekken worden de *vier* hoofdelementen, waaruit de Amboineesche bevolking bestaat, geteekend en gekarakteriseerd. Die 4 hoofdelementen zijn in volgorde van maatschappelijken rang: *a* de Hollandsche (Europeesche) Amboinees, geboren in *wettig* huwelijk tusschen een Europeaan en een inlandsche vrouw; *b* het inlandsche kind, dat eveneens een Europeeschen vader of stamvader heeft, maar niet gelegitimeerd is; *c* de burgerstand, 'niet, zooals in Europa, door verdiensten geboren, maar eenvoudig door de O.I.C. ingesteld, als een hulpmiddel om het hooger gezagvoerend deel der bevolking aan zich te verbinden, en daardoor zich te gemakkelijker van het bezit der zoo gezochte specerijen te verzekeren. Een der eerste voorregten van dezen stand zou geweest zijn het mogen dragen van schoenen en een hoed,' *d* het eigenlijke volk.

Ik mag niet te lang stilstaan bij de details van de karakterteekening, maar wil toch de opmerking niet terughouden, dat de schrijver, ondanks de fijnheid der nuanceering in 't algemeen, hier en daar niet vrijgebleven is van tegenspraak met zich zelven. Op blz. 41 wordt van den Hollandschen Amboinees gezegd: 'Geheel in staat onze maatschappij goed te beoordeelen, wordt zijne ijdelheid gestreeld door onze gewoonten te kunnen volgen.' (De constructie van dezen zin - dit in 't voorbijgaan - is niet onberispelijk.) 'Hij doet zich gaarne in onze kringen als geboren Europeaan voor, maar te huis worden de inlandsche zeden gehandhaafd.' En op de volgende blz. lezen we: 'Hij vloeit onmerkbaar met de Europeesche maatschappij inéén, van welke hij echter door mindere beschaving en instinctmatig gevoel van minderheid zich verwijderd houdt.' Op blz. 44 heet het van den burger: 'Hij is trotsch en geeft voedsel aan zijne opvatting, dat hij met den Europeaan gelijk staat.' Eenige regels verder: 'Hij vreest ons, omdat wij de sterkste zijn.' En weêr een paar regels lager: 'Onze bespotting beantwoordt hij met verachting, onze verachting met haat.' Nog duidelijker springt de tegenspraak in 't oog bij de karakteristiek, die de schrijver van den Amboinees in 't algemeen geeft, ofschoon hij zelf aanneemt, 'dat de Amboinees niet anthropologisch als type kan worden beschouwd, en dat zijn karakter veel uiteenloopende trekken bezit.' Op ééne en dezelfde blz. wordt hij voorgesteld als 'brutaal in de oogen van den Europeaan' en als 'kruipend voor zijne meerderen;' als 'eerlijk' en als 'sluw en niet te vertrouwen;' als 'pronkziek' en als 'vuil en onrein.'

Hoe de schrijver denkt over de politiek der O.I.C. en over de vruchten, die deze afwierp voor de beschaving en den godsdienst der

Amboineesche bevolking, spreekt hij kort en kernachtig uit in de volgende woorden, die helaas! door de zuivere, onvervalschte historie niet als onwaar kunnen gebrandmerkt worden. ‘De O.I.C. gebruikte den godsdienst als een hulpmiddel voor de bereiking van andere doeleinden, zoodat men ook, naarmate deze eilanden minder specerijen afwierpen, zich minder aan godsdienst en beschaving liet gelegen liggen. Beide waren niet krachtig genoeg, om te zegevieren over het domste bijgeloof.....’

Over de personen en het werk der meeste christenzendelingen wordt een hard vonnis geveld. Ik zou niet durven beweren, dat dit vonnis *te* hard is. Van blz. 49-53 geeft de schrijver een menigte curieuse staaltjes van het bijgeloof der Amboineezen. Aan wie de schuld, dat een volk, 't welk, ook naar de getuigenis van onzen schrijver, geroemd wordt om zijn vlugheid van geestvermogens en begrip, zijn voortreffelijk geheugen, zijn lust voor onderwijs, zijn goed gehoor voor muziek, zijn onbetwistbaren aanleg voor het tooneel en zijn benijdenswaardige spraakzaamheid,’ onder ons verlicht en humaan Nederlandsch bestuur nog op zulk een laag peil van algemeene ontwikkeling en beschaving staat?!

Onder de Alfoeren, die de binnenlanden van Ceram en Boeroe bewonen, ziet het er met godsdienst en beschaving nog veel treuriger uit. Het koppensnellen onder hen behoort helaas! nog niet tot de historie. Hun godsdienst is nog echt heidensch, ofschoon enkele Alfoeren christenen zijn geworden in naam.

Van onderwijs onder hen is zoo goed als geen sprake.

De heer Ludeking schijnt den Alfoer op Ceram en Boeroe voor den oorspronkelijken bewoner van den Indischen Archipel te houden, en acht hem niet kenmerkend onderscheiden van den Loeboe en Koeboe op Sumatra, zelfs niet van den Papoea op Nieuw-Guinea.

Als ik me wel herinner, is Wallace tot de conclusie gekomen, dat men noodzakelijk twee oorspronkelijke rassen moet aannemen, die zich op hunne grenzen, o.a. in de Molukken, hebben vermengd. De meening of gissing van den heer Ludeking wijkt dus niet zoo heel ver van deze conclusie af, en maakt deze in zekeren zin te aannemelijker.

Van blz. 67-70 geeft de schrijver een beschrijving van het Kakihanverbond, dat sinds onheugelijke tijden bestaat onder de Alfoeren van Ceram en wel op het gedeelte van het eiland, dat zich van de Elpa-poetihbaai af naar het noorden uitstrekt. De beschrijving is ontleend aan uitvoerige meêdeelingen van den Alfoerschen kapitein Prang Marcus Kakiay, voor eenige jaren als hoofd van een opstand te Amboina ter dood veroordeeld, en van de man-ens (priesters) van Paulohy en Samsoeroe. Aanvankelijk schijnt het Kakihan-verbond een zuiver sociale instelling te zijn geweest ter eendrachtige bevordering van de gemeenschappelijke belangen van één en denzelfden stam; als bondgenootschap tegen een vijandigen stam had het ook een politiek karak-

ter. Tot zoo ver schijnt het weinig of niet onderscheiden van de instelling van het pella- of vriendschapsverbond, welke instelling sinds eeuwen in onderscheiden vertakkingen onder de Amboineezen bestaat en ook op Ceram en Boeroe is overgebracht. ‘Later werd het Kakihan-verbond door de mau-ens uitsluitend dienstbaar gemaakt aan de handhaving van hun aanzien onder en hun invloed op het volk, en het weren van allen vreemden invloed, terwijl het ook als een magtig middel gebezigd werd, om elke poging van de compagnie tot verspreiding van beschaving en christendom onder de strandbewoners, vooral onder de Alfoersche stammen in het binnenland, zoomede de vestiging en uitbreiding van het Europeesch gezag onder laatstgenoemden, op krachtdadige wijze tegen te gaan en te verijdelen.’ Het volk beschouwt dan ook de priesters als bovennatuurlijke wezens, voor welke het den diepsten eerbied koestert.

Geschreven wetten of statuten heeft het verbond niet; en wie de geheimen van het verbond verraadt, is een kind des doods. Soms wordt aan eigen zonen van den in 't geheim veroordeelde de voltrekking van het doodvonnis opgedragen. Vrouwen zijn van het verbond uitgesloten, maar ongeloofelijk, ja ongerijmd schijnt het mij toe, dat de vrouwen zich op den duur zouden laten verschalken door mystificaties als op blz. 74 worden vermeld, en die zich natuurlijk gedurig (jaarlijks?) herhalen. In ieder geval is het te wenschen, dat ons gouvernement op middelen bedacht zij, om het bestaan en de werking van dit verbond met zijn vreeselijk veemgerecht voor de Europeesche bevolking op Ceram voor goed onschadelijk te maken.

Uit de paragraaf over voeding, kleeding en woning neem ik alleen de drie volgende bijzonderheden over, *a* ‘Rundvee is op Ceram onbekend.’ Mag ik vragen waarom niet sinds lang in die behoefte is voorzien? *b* ‘Een eigenaardig feit in de dierlijke huishouding is het algemeen verspreid en ook hier voorkomend gebruik om zoogenaamde eetbare aardsoorten te nuttigen, waaromtrent Altheer ons zijne nasporingen heeft meêgedeeld. Hier bekend onder den naam van batoe poean, worden zij wel eens door vrouwen “in happy state” genuttigd, om blanke kinderen ter wereld te brengen.’ *c* ‘Wat genever is voor den min beschaafden Europeaan van noordelijk Europa, is de sagero voor den inlander van déze residentie, hij zij burger, christen, Mohamedaan, Alfoer, strand- of dorpbewoner. Het is hetzelfde tooneel achter andere schermen, hetzelfde drama met andere auteurs, dezelfde ramp en ellende, dezelfde bron waaraan de dronkaard zich laaft, waardoor de man zijne zorgen vergeet en het kind den vader leert kennen, dezelfde stroom, maar gevoed met andere wateren, die al wat edel is in den mensch onderdrukt, rouw spreidt waar welligt zegen bestaan kon, die liefde en gevoel doodt en den mensch, in plaats van tot arbeid op te wekken, terugwerpt in lediggang, en de eerlijk verdiende bete broods plaats doet maken voor armoede en giften van genade.’

Op dezelfde pagina: ‘Voor sommige militairen is deze drank (dezelfde sagero!) zóó gewild, dat hij voor sommige personen een reden is, een reëngagement aan te gaan. Deze daadzaak verdient welligt overweging, en kan misschien tot de vraag leiden: of het niet wenschelijk zou zijn, op alle posten in de koloniën, vooral op de kleine posten, dezen goedkoopen drank ter beschikking van de troepen te stellen, nadat vooraf echter de wetenschap zal hebben beslist, in hoeverre hij, matig gebruikt, al of niet schadelijk is voor de gezondheid.’ Iets later: ‘Ik acht de sagero in ieder geval veel minder verderfelijk dan de genever.’

Minder verderfelijk?.... En zoo even stond het precies *gelijk!*.... Dat gold het misbruik, zegt ge?... Maar wie of wat waarborgt tegen misbruik? En dan nog eens: *Minder* verderfelijk?... Dus toch *verderfelijk!*... Neem me niet kwalijk, mijnheer Ludeking, waar het een zedelijk beginsel geldt, kan geen kwestie zijn van iets *meer* of iets *minder*. Houd mij voor een ziekelijk philanthroop, zoo ge wilt, maar permitteer me, dat ik u houde voor iemand, die evenzeer gruwt als ik van alle mogelijke praktijken gebaseerd op de leer: ‘het doel heiligt de middelen.’

De paragraaf over nijverheid en landbouw (blz. 82-114) is over 't geheel met zorg bewerkt. Levert het overzicht over de verschillende cultures vooral van de laatste jaren weinig bevredigende resultaten op, de schrijver meent dit voor een groot deel te moeten toeschrijven aan den verlammenden invloed, dien het monopoliestelsel met zijn treurigen nasleep van dwang en ellende heeft uitgeoefend, maar gelooft ook, dat de Amboineesche christen en burger den handenarbeid schuwt, dat hij van nature ongeschikt is voor landbouw, ja ‘dat hij een ingeschapen afkeer heeft van al wat naar landbouw zweemt.’ Maar hoe hiermeê te rijmen de enorme vlucht, die de cultuur der muskaatnoot nam, zoodra ze aan den vrijen wil der bevolking werd overgelaten en de vrees voor dwang en monopolie was geweken?

Wat de schrijver zelf hiervan meêdeelt (blz. 96 e.v.) bewijst tegen zijn stelling en voor de meening, dat ook de Amboinees gaarne *hard* werken wil, mits *vrij* en voor *goede* betaling. Dat hij niet altijd met zorg en met oordeel werkt, is licht verklaarbaar. Dat de nagelcultuur vermoedelijk na de opheffing van het monopoliestelsel in kwijnenden staat zou verkeeren, verklaart de schrijver zelf o.a. uit de omstandigheid, dat, ofschoon het gouvernement het product betaalde boven de waarde, de prijzen toch nog niet geëvenredigd waren aan den arbeid, terwijl die verhouding na de opheffing van dwang en monopolie nog ongunstiger moest worden. Intusschen blijkt uit het laatste koloniaal verslag, dat de oogst in 1868 buitengewoon gunstig was. Het juiste cijfer der productie was nog niet bekend. Uit hetzelfde verslag blijkt, dat de particulieren in 1867 niet meer besteedden, dan 15 à 18 cents, terwijl het gouvernement vroeger 24 cents per A. □

betaalde. Op blz. 92 begaat de schrijver een historische onnauwkeurigheid, als hij het tijdperk van het Engelsch tusschenbestuur in de Molukken stelt in de jaren 1809-1811. Eerst in Februari 1810 veroverde kapitein Tucker Amboina op den kolonel Filtz en niet voor 1817 keerden de Molukken onder ons bestuur terug.

Op blz. 101 beweert of vermoedt de schrijver, dat de cacaoboom op Amboina tot zijn 20ste of 30ste jaar zal produceeren, hetgeen op Menado veel korter is. Op welken grond steunt die bewering of dat vermoeden? Toch niet op den rotsachtigen bodem van Amboina?... Ik weet niet, in hoever de ondervinding in deze reeds uitspraak heeft gedaan, maar wel, dat in 1867 de uitvoer van cacao van Amboina reeds 600 pikols bedroeg, die ruim *f* 44000 opbrachten. Deze uitkomst mag betrekkelijk verblijdend heeten. Minder verblijdend is het feit, dat van de 16 ondernemingen, die sedert 1859 met rentelooze voorschotten uit 's lands kas waren tot stand gekomen, op 't eind van 1867 nog maar 8 bestonden, en dat van het verleende crediet van 1 ton nog maar *f* 2900 was terug ontvangen.

In de paragraaf over handel en bronnen van ontwikkeling (blz. 114-122) zet de schrijver de redenen uiteen, die tot het verval van den handel op de Ambonsche eilanden en de verminderde welvaart der bevolking geleid hebben. De vraag of het niet mogelijk zou zijn, aan die welvaart nieuwe levenskrachten te schenken, beantwoordt hij bevestigend.

Naar des schrijvers meening, heeft men, niet lettende op de physische formatie der eilanden en de natuurlijke geaardheid hunner bewoners, een onnatuurlijken toestand in het leven geroepen, die wel tijdelijk schatten afwierp, maar op den duur niet houdbaar was. Men heeft met dwang en geweld de specerijencultuur beperkt tot Amboina en de Oeliassers, terwijl de veel grooter en belangrijker eilanden Ceram en Boeroe èn om hunne natuurlijke gesteldheid èn om de geaardheid en neiging hunner bergbevolking veel meer voor die cultuur en voor den landbouw in 't algemeen geschikt zijn. Neemt men nu in aanmerking - altijd volgens den schrijver - dat de natuurlijke werkkring van den strandbewoner (op Ceram en Boeroe) en van de bewoners der kleine Specerij-eilanden veeleer die van den zeeman, dan van den landbouwer schijnt te zijn, dan is het niet twijfelachtig, in welke richting de bevolking der verschillende eilanden zich behoort te bewegen, om tot vroeger ongekende welvaart te geraken. Wat den landbouw op Ceram en Boeroe betreft, de vruchtbare grond wacht slechts op arbeid en ontginning en de eerste grondslagen zijn gelegd; men bouwe daarop voort en de toekomst is gewaarborgd. En voor den zeeman en handelaar staan niet minder rijke bronnen van welvaart open. ‘De stranden toch zijn onuitputtelijk rijk aan tripang, sponzen, agar-agar en visch; de verder gelegen eilanden leveren hout, dammar, massooi. Nabij Nieuw-Guinea vindt men rijke hoeveelheden guano,

verder paarden, schildpad en andere artikelen, die vroeger Amboina door den doorvoerhandel deden bloeijen.'

'In dit alles is als natuurlijk gevolg de grondslag te vinden voor retourvrachten naar China en Java, en herleving van de scheepvaart, waardoor de inboorling al weder zich van de benoodigdheden kan voorzien, die hem de middelen zullen verschaffen tot een voordeeligen handel op de vele eilanden, die nu nog te weinig of in het geheel niet bezocht worden, en hem kanalen zullen openen voor goede zelfs belangrijke winsten.' Deze beschouwingen verdienen zeer zeker ernstige overweging en behartiging. Maar gesteld, dat de denkbeelden van den schrijver *juist* mochten blijken, wie zal 't initiatief tot verwezenlijking nemen. Zonder kapitaal en kennis zal men 't niet ver brengen. En kapitaal en kennis zijn nog zoo schaarsch in den N.I. Archipel!

In de 'heerediensten en belastingen' zijn sinds eenige jaren belangrijke veranderingen gebracht. Het tijdschrift van N.I. heeft over die materie indertijd belangrijke artikelen geleverd onder den titel 'de hervorming der Molukken.' Blijkens het jongste koloniaal verslag zijn in October 1867 de verplichte koeliediensten uitbesteed, en is het leveren der wacht-orembaaijen voor de gemeenschap in de baai van Ambon afgeschaft. De verplichte teelt en levering van specerijen is vervangen door een jaarlijksche belasting van *f* 5 per huisgezin.

Het overzicht van den burgerlijken stand (blz. 132-139) is met de daarbijgevoegde bevolkingsstaten en tabel van huwelijken, geboorten en sterfgevallen zeer interessant èn uit administratief èn uit statistisch oogpunt. Uit die staten blijkt, dat de bevolking der afdeeling Amboina van 1824-1854 met 1807 zielen is verminderd; het jaar 1855 was bijzonder ongunstig: het getal sterfgevallen bedroeg 111, dat der geboorten niet meer dan 30; van 1856-1862 was de verhouding gunstiger en overtrof het getal der geboorten jaarlijks dat der sterften.

Het spreekt van zelf, dat het geregeld bijhouden der registers voor den burgerlijken stand nog veel te wenschen overlaat; maar over 't geheel is daarin toch sinds 1829, ten gevolge van verschillende ordonnantiën en besluiten, veel vooruitgang waar te nemen.

De paragraaf over 'regtsbedeeling' neemt nauwelijks ½ bladzijde in. Waarom werd de vorm van bestuur geheel met stilzwijgen voorbijgegaan?

Tot op het eind van 1837 werd Amboina voor zóó gezond gehouden, dat ambtenaren en officieren daarheen werden overgeplaatst tot herstel hunner geschokte gezondheid. Op het genoemde tijdstip brak er een hevige epidemie uit, die er ook al ten tijde van Valentijn moet hebben geheerscht en doof dezen als 'febris capialo' werd beschreven. Volgens onzen schrijver is het febris-biliosa-nervosa of galzenuwkoorts. Bij deze koortsen voegden zich later verschillende andere koortsvormen, intermitteerende en remitteerende (malaria); voorts dyssenterie en cholera. In 1855 werd de bevolking gedecimeerd door

varioliae, die zich sedert ruim 30 jaren alleen sporadisch hadden vertoond. Men heeft opgemerkt, dat, naarmate de huid der lijders donkerder gekleurd was, de pokken ongunstiger verliepen. Een der vreeselijkste ziekteverschijnselen, dat zich ook in de Molukken voordoet, is de lepra, waaraan ook de Europeanen, even als in Amerika, na jaren lang verblijf blootstaan. Volgens het laatste koloniale verslag was de gezondheidstoestand in de residentie Amboina in 1867 weêr minder gunstig; de cholera vooral eischte vele offers. In 1868 was de toestand meer naar wensch. In Februari en Maart 1869 vertoonden zich epidemische koortsen op de Zuidkust van Ceram en in de afdeeling Amboina.

Op enkele plaatsen na, waar de schrijver in speciaal-wetenschappelijke details treedt, laat zich het hoofdstuk over den gezondheidstoestand ook door niet-geneeskundigen zeer goed lezen. Dit geldt evenzeer, althans tot pagina 170, van de volgende paragraaf over ‘inlandsche genees- en verloskunde en inlandsche geneesmiddelen.’ Nergens meer dan in deze § komt de diepe onkunde en het domme bijgeloof van de bevolking aan den dag. De conclusie, waartoe de schrijver zelf komt, is deze: ‘Wij zien listige doekoens(*) zich verrijken met offers aan den duivel, waarzeggers de grofste bedriegerijen plegen, geslepen vroedvrouwen speculeeren op de beurs van een blindvertrouwend volk, en het uitbreken van ziekten door woekerzieke priesters dienstbaar maken aan bijgeloof, gezag, willekeur en bedrog.’ En de schrijver laat er onmiddellijk op volgen: ‘Toch zijn er, zelfs onder de zoogenaamde beschaafde Europeanen, die het voetspoor van den inboorling volgen, en op de inlandsche geneesmiddelen en de inlandsche vroedvrouwen meer vertrouwen, dan op den Europeeschen genees- en verloskundige.’ Vatte het, wie 't vatten kan!

Aan 't eind der zeer korte paragraaf over ‘geregtelijke geneeskunde en inlandsche geneesheeren, docter Djawa’, spreekt de schrijver als zijne meening uit, dat van laatstgenoemde klasse van geneesheeren, die hunne opleiding ontvingen aan de geneeskundige school te Batavia, ‘goede diensten te verwachten zijn onder zoovele inboorlingen, die van behoorlijke geneeskundige hulp ten eenenmale verstoken zijn.’ Deze meening heeft te grooter waarde, daar ze op persoonlijke ervaring is gegrond. De schrijver heeft namelijk verscheiden doctoren Djawa in de residentie Amboina leeren kennen en het zijn plicht geacht te beproeven, eenige verbetering te brengen in hun toestand, die, vooral wat bezoldiging betrof, zeer veel te wenschen overliet. Een meening op zulk een grond steunende, en gesteund door de getuigenis van een man als dr. Bleeker, die zelf eenige jaren aan 't hoofd der inrichting stond en van den tegenwoordigen directeur, dr. Tombrink, legt meer

(*) Onder dezen naam staan allen bekend, die zich onder de inlandsche bevolking als genees- of verloskundigen opwerpen, zonder daartoe een wetenschappelijke opleiding te hebben genoten. Het zijn de Moluksche kwakzalvers en beunhazen.

gewicht in de schaal dan het courantengeschrijf van een paar vitlustige ‘deskundigen’ op Java, die maar niet schijnen (schenen?) te kunnen of te willen begrijpen, dat ook hier geldt ‘que le mieux est l'ennemi du bien.’ Eere den man(*), die ook door deze stichting, even als door die latere ‘tot nut van den Javaan,’ toonde een warm hart te hebben voor de nooden en behoeften van zijn tropischen medeburger! Schande over hen, die hun mandaat als volksvertegenwoordigers misbruiken door, van de hoogte hunner parlementaire onaantastbaarheid, juist op een der edelsten en wakkersten van ons volk den zwadder hunner insidieuse en lasterlijke taal uit te braken!.....

De laatste paragraaf van Ludeking's monografie - die over de taal - is niet de minst belangrijke van het boek. Ofschoon Maleisch en Alfoersch de beide hoofdtalen in de residentie Amboina zijn, telt men er ongeveer een vijftigtal - zegge 50tal - *bahasa tana* of *dialecten* eigen aan een of meer zeer nabij elkander gelegen negorijen, en geheel onverstaanbaar voor de bewoners van andere kort nabij gelegen plaatsen. Zoo bestaan bijv. alleen in de afdeeling Wahaay op Ceram een vijftiental bahasa's. Eene van deze in de negorij Hatiling is evenwel zoo goed als uitgestorven; ‘slechts vier bejaarde menschen zijn er nog, die deze taal in den grond verstaan en haar kunnen spreken.’

Van waar die verscheidenheid van talen op betrekkelijk zoo geringe uitgestrektheid gronds? Op deze vraag antwoordt de schrijver: ‘De oorzaak van den tegenwoordigen toestand moet gezocht worden in onderlinge oorlogen door ons gezag gesteund en bevorderd, en in een dwangstelsel van specerijencultuur met grondslavernij van den inboorling.’

En het middel tot herstel van de kwaal?... De schrijver antwoordt: ‘In het oog houdende, dat wij hier met een gevolg en niet met een oorzaak te doen hebben, is geen heil te verwachten (deze constructie is weêr niet onberispelijk) van een ondoordacht verbieden(†) dezer bahasa's; onderwijs, goede wegen en ontwikkeling der materieele krachten des volks zullen veeleer tot het beoogde doel leiden.’

Nog ééne historische bijzonderheid ten bewijze, dat meerdere eenheid van taal ook zou zijn in 't belang van christendom en beschaving. Toen de zendeling Burmeister in 1823 en 1824 op Boeroe werkzaam was, en liet vertolken, ‘dat hij gekomen was om der bevolking den waren en eenigen God te leeren kennen en haar den zegen der beschaving deelachtig te doen worden,’ bracht de Mahomedaansche ons gezag vijandig gestemde tolk over, ‘dat Burmeister kwam, om hen als soldaten te werven voor den oorlog op Java.’ Nu moet ik bekennen,

(*) Dr. W. Bosch.

(†) Werkelijk is eens het voorstel gedaan, om de bahasa's in 't algemeen te verbieden! Te recht zegt onze schrijver met betrekking tot dit voorstel: ‘Het denkbeeld om de taal van een volk op zoodanige wijze aan banden te leggen of te vernietigen, is niet van naïviteit ontbloot.’

dat het voor een Mahomedaan zwaar werk was, als handlanger van een christen zendeling te ageeren. Maar men heeft de rechte broederstolken maar niet overal en altijd zoo voor 't grijpen!

Hoe 't met de rechtspleging moet gesteld zijn onder die omstandigheden, kan men zich zoo eenigszins voorstellen. Leveren de rechterlijke (?) instructies in de binnenlanden van Java al veel moeielijkheden op, hoeveel te meer bezwaren moeten daaraan in een groot deel der Buitenbezittingen verbonden zijn bij nog grooter gemis aan beschaving, aan gebaande wegen en middelen van communicatie en daarentegen, in de Molukken althans, bij dien weelderigen rijkdom van bahasa tana!

Ten slotte een woord van dank aan schrijver en uitgever(s) der besproken ‘Schets van de residentie Amboina!’ Zij hebben onze zoogenaamde koloniale literatuur werkelijk met iets goeds verrijkt. Mochten zij kunnen besluiten tot een nieuwe uitgave, waarin alleen datgene opgenomen wierd wat onder het bereik valt van het groote beschaafde publiek, ik geloof zeker, dat zij daardoor het debiet en dus ook de goede zaak zouden bevorderen. Het boek is, zooals het daar ligt, met *ƒ* 2,50 niet te duur betaald, maar bij een belangrijk verkorte uitgave, (de verschillende woordenlijsten alleen beslaan ongeveer 100 bladzijden) zou die prijs misschien tot de helft kunnen gereduceerd worden, en - 't is nu eenmaal niet anders - de meeste menschen - van specialiteiten spreek ik nu niet - geven voor 't artikel ‘boeken’ liefst zoo weinig mogelijk geld uit.

Daarbij bedenke men, dat ‘de koloniale zaak’ tot heden minder populair is dan het koloniaal ‘batig slot.’ 't Wordt hiermeê gaande weg beter, maar is eenmaal ‘'t geweten wakker geschud’ of ‘de belangstelling in onze koloniën en daarmeê in onze koloniale literatuur opgewekt,’ dan richt men nog niet in de eerste plaats den blik naar de Molukken. ‘Bij Java hebben we dan toch 't meeste belang’; dus..... En dan volgen Sumatra met zijn heerlijke Padangsche koffie, Banka met zijn tinmijnen, en in 't verschiet Billiton en Timor resp. met hun tin- en kopermijnen; Borneo met zijn steenkolen, enz. enz.

Ik vergat de Minahasa; maar wanneer, o schrijver en uitgevers, wanneer komen we aan de Molukken, aan de residentie Amboina toe?... Leefden we nog in den gezegenden tijd der O.I.C., toen (o, zalige herinnering, die de teerste snaren onzer specerijen-minnende ziel van de zoetste aandoeningen doet trillen!) toen juist die liefelijke en geurige eilandengroep ons zoo bijzonder toelachte en aantrok, toen we, met één woord, daar ‘zulke goede zaken maakten,’ toen we, uit pure christelijke liefde en... nu ja ook een weinigje, een heel klein weinigje uit liefde voor den Mammon eenige duizenden (was 't niet p.m. 15000??) bewoners van de Banda-eilanden naar de andere - een hoogere!... - wereld zonden, omdat... omdat...

Maar à, propos, zijn de Banda-eilanden tegenwoordig weêr niet winstgevend, en behooren zij niet tot de residentie Amboina?

De Banda-eilanden behooren tot de residentie Amboina, waarvan zij een afzonderlijke afdeeling uitmaken, de eenige afdeeling eigenlijk uit den geheelen Archipel der Molukken, (de residentie Ternate incluis!) die doorgaans eenige baten afwerpt.

Dan koop ik Ludeking's ‘Schets van Amboina.’

Zoo zijn er! Waarachtig zoo zijn er!...

Groningen, 10 Mei 1870.

W.J. VAN GORKOM.

Geschiedenis van den dag.

Frankrijk hield in den laatsten tijd bijna uitsluitend de aandacht bezig, aller oogen waren gericht op den afloop van de crisis, waarin dit keizerrijk verkeert. Is het omdat dit land nog altijd de spil is, waarom de hoop en vrees van ons geheele werelddeel zich beweegt, verkeert Europa nog altijd onder den indruk van het prestige, dat Frankrijk weleer op den gang van alle zaken uitoefende? Het zou alleen de macht der overlevering zijn, die zich op deze wijze van ons meester maakte, de verre echo van de geschiedenis van voor ruim een halve eeuw, - want Frankrijk is niet meer het Frankrijk van weleer, en buitendien geplaatst onder geheel andere omstandigheden. Het moge voortgaan met zijn bluf en zeggen: als Frankrijk tevreden is, is geheel Europa in rust, wij kunnen gerust zeggen, dat Frankrijk met zulke holle klanken teert op den roem van het verledene.

Bij de oorlogen, die het tegenwoordige Frankrijk heeft gevoerd, is wel gebleken de gewone dapperheid van dit voor het militaire leven als geboren volk, maar volstrekt niet dat zijn aanvoerders in het bezit waren van een bijzondere tactiek, die het geheim was van de overwinningen van Napoleon I en zijn veldheeren. Napoleon III is alles behalve een veldheerstalent, en wat hij vermocht, had hij te danken gehad aan zijn generaals, die meer gezegevierd hebben door de roekeloosheid, waarmee zij met menschenlevens speelden, dan door hun uitstekend beleid. Daarbij is de een na den ander dezer generaals Napoleon ontvallen, en hij zelf wordt oud, te oud ook van ondervinding om zich in gewaagde ondernemingen te steken en misschien alles op het spel te zetten. Zijn leger is meer voor den binnen- dan voor den buitenlandschen vijand bestemd.

En wat de traditioneele vrees voor Frankrijk's veroveringen, waar-

onder Europa zoolang gebukt ging, geheel wegneemt, is het verblijdend verschijnsel, dat er een militaire mogendheid is ontstaan, zoo geducht als Napoleon I nimmer heeft gekend en wanneer Frankrijk zijn krachten moest meten met die van den Noordduitschen Bond, is het de vraag aan welke zijde de overwinning zou vallen; het Noordduitsche leger is niet alleen in staat om het Fransche het hoofd te bieden, maar munt boven dit uit door de meerdere intelligentie zijner soldaten. Wij dwepen niet met Pruisen of het Pruisische Regeeringstelsel, maar het bloedige drama van '66 heeft toch dit voor, dat de machtsverhouding in Europa eene andere is geworden en zich in plaats van de traditioneele vrees voor Frankrijk, een geheel andere gezichteinder heeft gevormd; in het hart van Europa is als een ijzeren muur een macht opgerezen, die den Russischen gier aan den eenen, en den Franschen adelaar aan den anderen kant ontzag inboezemt en in toom houdt, en niet meer met vrees en angst slaan wij de geschiedenis van Frankrijk gade; het land vol hartstochten is ons niet langer de rivier, die in onstuimige vaart uit haar bedding dreigt te treden, om verwoesting rondom zich te verspreiden.

Boezemt het lot van Frankrijk ons zooveel belang in, omdat het staat aan het hoofd der beschaving, omdat het als weleer, zij 't ook toen bij het flikkeren van de bijl der guillotine en met wilden, rauwen kreet van wraak, door bloeddorst aangehitst, aan Europa de beginselen verkondigt van het nieuwere staatsrecht, van de souvereiniteit des volks? Arm volk, dat naar geheime raadsbesluiten der geschiedenis eenmaal waart uitverkoren om als een verwoestende maar ook den dampkring zuiverende stormwind over de volkeren te gaan om hun toe te roepen: breekt de kluisters van adel en geestelijkheid, en weest vrij! - maar zelf het dierbaarst kleinood, de vrijheid, niet waard, geen zelfbeheersching en geen zelfregeering kennend, uw kracht verspildet in vruchtelooze omwentelingen en het jagen naar hersenschimmen, totdat gij met uitgeputte kracht uw nek boogt onder den voet van den dwingeland, die met vrijheidsliederen u lokte, om, eenmaal uw meester, elke uiting van staatkundig leven te bedwingen, om voor u te leven, te denken, te regeeren. Arm volk, dat twintig jaren lang als kinderen, als onmondigen u hebt laten behandelen, wat kunnen wij van u leeren, gij die tot het besluit zijt gekomen, dat het caesarisme de noodzakelijke voorwaarde is van uw bestaan!

Arm volk! Uw wijsgeeren hebben in vroeger dagen door het vlijmend wapen van den spot de macht der hierarchie verbroken, en de verdraagzaamheid doen geboren worden, die geen kerk ooit bereid was om te erkennen; er was een tijd, dat gij gloeidet van haat tegen allen priesterdwang en uw grond de kweekplaats was voor de vrije zonen der katholieke kerk, maar in plaats van vooruit te gaan op dien weg, zijt gij de slippendrager geworden, geniet ge de twijfelachtige eer van de beschermer te zijn van een paus, die de goden gelijk wil wor-

den om over de menschen te heerschen. Onbreekt het u aan denkkracht, aan moed, en schiet daarom het clericalisme steeds dieper wortelen bij u?

Beschaving! Geen land waar het onderwijs in treuriger toestand is en waar de statistiek van minder ontwikkeling getuigt!

Neen, het hedendaagsch Europa heeft niets van u te leeren; het slaat u gade met een gevoel van weemoed, soms vermengd met verachting; de rol, die ge voor ons geslacht speelt, is dat ge ons in uw modepoppen overstroomt met de keur van uw valsch vernuft en uw ijdelheid; wees 'tevreden' wanneer ge die kunt blijven leveren aan onze vrouwen; er zou - gij hebt gelijk - er zou geen 'rust' zijn in die wereld, wanneer gij er niet waart.

Waarlijk, de gang van de gebeurtenissen in Frankrijk is een grillige tegenstelling met de rol, die dit volk zich altijd toekende en ook de geschiedenis van de laatste dagen biedt weinig verheffends aan.

De persoon, waarop terstond ons oog valt, is de eerste minister onder den eersten Napoleontisch-constitutioneelen regeeringsvorm, Emile Ollivier. Men begrijpt dat die man niet de spil is van al de verrassingen en wonderen, die het staatkundig Parijs ons in den laatsten tijd te zien gaf; hij is weinig meer dan de schaduw van den sphinx, den altijd geheimzinnigen keizer der Franschen; misschien is hij ook wel de speelbal van een aantal intrigues, waartegen hij volstrekt niet is opgewassen.

Dat neemt niet weg, dat Ollivier een man is van talent, een goed redenaar, een man van groote belezenheid, waarvan hij een ruim gebruik soms weet te maken; Frankrijks voorzienigheid deed hem nu eenmaal geboren worden met een zeer gevoelig zenuwstelsel, waardoor hij zeer vatbaar is voor indrukken, die hem spoedig meesleepen en in vuur brengen; hij is vooral geen kwaad man; veeleer argeloos, goed van vertrouwen, ook in zich zelven en in de rol die hij vervult. Zijn grootste gebrek schijnt ons, dat hij de gave mist om zich zelf en zijn omgeving te ontleden, aan scherpe kritiek te onderwerpen en daardoor te komen tot een objectieve beschouwing van zich zelf en anderen. Ollivier lijkt ons een man, die, wanneer de fortuin hem niet onverwacht van het staatkundig tooneel verwijdert, nog vele veranderingen en wijzigingen van regeeringstelsels, 't zij in liberalen, 't zij in reactionairen zin zal bijwonen, en toch *de* man blijven. Noemen wij Frankrijk gelukkig dat het op dit oogenblik zulke kneedbare figuren bezit; zij zijn in de omgeving van Napoleon III onmisbaar, een noodzakelijk kwaad. Hopen wij voor Ollivier zelven, dat hij nimmer zijn illusies verliest en voort blijft droomen van de gewichtige rol, die hij speelt in het nieuwe tooneelspel: de verzoening van het Keizerrijk met de vrijheid.

Vergissen wij ons niet, dan beantwoordt de werkelijkheid geheel aan deze losse omtrekken, waarmee wij ons het karakter van den heer Emile Ollivier voorstellen. Zijn vroeger verleden, zijn republikeinsche

afkomst en gevoelens laten we buiten rekening; wij zien alleen den minister voor ons, - den man op het toppunt van zijn wenschen en streven sinds langen tijd.

Wij herinneren ons al aanstonds de raadselachtige wijze, waarop het ministerie van 2 Januari tot stand kwam, - hoe Ollivier een ministerie uit de rechter-middelpartij zou zoeken, hoe zulk een ministerie een oogenblik schijnt bestaan te hebben, om ter elfder ure weer in een te vallen om twee leden van het linkermidden, de heeren Daru en Buffet op den groenen zetel te verheffen. Die laatste, zoo belangrijke wijziging werpt geen zeer gunstig licht op de vastheid van handelen van Ollivier en men sprak toen ook dat andere invloeden waren werkzaam geweest, en Ollivier dus niets minder dan zelfstandig is te werk gegaan.

Die laatste wijziging deed echter de waarde van Olliviers onderneming rijzen; de leden van het linker-midden, de heeren Daru en Buffet, stonden gunstig bekend, zij hadden een meer onbesproken verleden dan Ollivier - de publieke opinie breekt nu eenmaal en meestal terecht den staf over belangrijke kleurverwisselingen, - het gemengde Kabinet wees op een middelweg, die zou kunnen worden ingeslagen om de verschillende partijen zoo niet tevreden te stellen, dan toch iets nader tot elkander te brengen. Men zou verwacht hebben dat dit ministerie van fusie een gematigd liberaal programma zou gegeven hebben, al ware 't alleen om het bewijs te leveren dat er homogeniteit en zoo ja, welke er tusschen de ministers bestond. Maar evenals de spin over 't water, zoo vluchtig liep Ollivier over het verschil heen dat er tusschen de ministers noodzakelijk moest bestaan. Hier heette het dat het ministerie niet was opgetreden om het programma van de linkerzijde te verwezenlijken, maar om *l'empire libéral* te vestigen, en in Frankrijk ligt het voor de hand om bij zulk een uitdrukking den klemtoon te leggen op het eerste lid. Nog meer toonde Ollivier zich meester in de phraseologie tegenover den achterdochtigen Senaat; het verschil van programma onder de leden van het ministerie heette hier van zeer weinig gewicht; het linker-middel-partij-programma preciseerde nader dat van de rechtermiddelpartij (?!).

't Kost inderdaad weinig moeite de inconsequentie aan te wijzen, het woordenspel te verbreken, waarmee Ollivier telkens optrad. Evenals zijn patroon, de Keizer scheen hij soms al zijn kracht te verspillen in de balanceerkunst. Is het wonder dat hij weinig vertrouwen wekte door dat telkens in de lucht slaan met woorden? De herhaalde interpellaties in het Wetgevend Lichaam waren voor hem even afmattend als vervelend en ongepast; toch was Ollivier zelf daarvan voor een deel de oorzaak door den geheel onzekeren toestand.

Slechts in één punt was hij standvastig, in het handhaven van de openbare orde met de uiterste gestrengheid. Voor de Regeering bestond zonder twijfel de noodzakelijkheid om geen zwakheid te laten blijken tegenover de republikeinsche heethoofden, maar er is een maat in alle

dingen. De vervolging van Rochefort, die door de dagbladen eenstemmig werd veroordeeld, te meer omdat de nieuwe wet op de drukpers weldra een geheel andere wijze van behandeling der drukpers-delicten zou invoeren, was onstaat-, althans onmenschkundig, en de onverzettelijkheid op dit punt van Ollivier doet niet zoozeer denken aan de hooge beteekenis, die hij toekende aan de portefeuille van justitie, door hem vertegenwoordigd, als wel aan een hem van hoogerhand ingescherpte les.

Men heeft zonder twijfel recht om te vorderen, dat men de omstandigheden zal in aanmerking nemen, waarin Ollivier was geplaatst, gedachtig wezen, dat het een eerste proeve was om een mengsel te koken van het autocratische keizerrijk en het parlementaire regeeringstelsel; 't is zeer licht mogelijk, dat Ollivier met den tegenzin van den Keizer had te kampen, die, zoo hij al de teugels van het bestuur uit de handen had gegeven, als bij instinct, door zucht tot zelfbehoud, er gedurig naar greep en Ollivier om niet alles weder te verliezen, wel gedwongen was een gereserveerde houding tegenover het Wetgevend Lichaam aan te nemen. Maar er was ook weinig doorzicht noodig om te begrijpen, dat de eenige kans van slagen was gelegen in het zuiver stellen en opvatten van de positie, waarin men verkeerde; wij houden Ollivier voor niet onnoozel genoeg om dit ook niet in te zien, en toch gaf zijn optreden tegenover het Wetgevend Lichaam gedurig blijken, dat hij er geen ooren voor had. Onzuiver, inconstitutioneel was de toestand door het bestaan van een volksvertegenwoordiging, die onder het oude regime, onder den schandelijken druk der regeering met haar officieele candidaturen was verkozen; zulk een volksvertegenwoordiging was allereerst een verzameling van de satellieten van het keizerrijk. Maar zoo weinig was men geneigd om deze eenvoudige waarheid te erkennen, dat het ministerie eerst in de engte gedrongen moest worden om half schoorvoetend te beloven, dat de officieele candidaturen zouden worden afgeschaft. Een ministerie, dat tot zulke beloften eerst nog moet worden gedwongen is een perciflage op alles wat liberaal is; zulk een ministerie past alleen bij het Fransche Napoleontische keizerrijk. En hoe weinig de heer Ollivier van dit eenvoudige beginsel is doordrongen geweest, hoezeer zijn liberaliteit zich vouwen en plooien kan, dat zij tot nul wordt gereduceerd, blijkt uit hetgeen nu onlangs geschied is bij de volksstemming. Waarlijk, een minister, die de ontbinding van de onzuiver verkozen volksvertegenwoordiging weigert, op grond dat het land behoefte heeft aan rust en de verkiezings-agitatie niet anders dan schadelijk kan werken, en de volksvertegenwoordiging als overhaalt met dit zoogenaamde ‘politiek beleid’ vrede te hebben door de toezegging, dat de regeering met haar ambtenaren en corps geen groot verkiezingsagentuur meer zal zijn, en korten tijd later voor de grootste landsagitatie niet terugdeinst en de hand leent tot het uitschrijven van een stemming over een nieuwe constitutie, waarbij de Keizer aan het hoofd en de maires en de veldwachters ten platten lande in de achter-

hoede even zoovele agenten vertegenwoordigen, die van vuur en ijver blaken voor de officieele stemming, - zulk een minister is zoozeer met zich zelf in strijd, dat de man geen vertrouwen meer verdient; men mag zich aan de verrassingen van zulke menschen niet bloot stellen.

Het bloeitijdperk van het eerste Napoleontisch-parlementaire ministerie-Ollivier is dan ook voorbij; kort heeft de illusie geduurd van de Fransche en niet Fransche optimisten, die er groote dingen van verwachtten. Toen de nieuwe wet op de drukpers werd ingediend en een jury voortaan over de persdelicten zou beslissen, toen de gehate veiligheidswet, dagteekenende uit den meestberuchten tijd van het keizerrijk, de afschaffing nabij was, toen de commissie van centralisatie werd benoemd, toen de oud gedienden van het constitutionalisme onder Louis Philippe, Guizot, Odilon Barrot enz. zich vertoonden op de Ollivier's receptie, en de eerste zelfs zich uitliet, dat Ollivier een verstandig minister was en over een jaar een groot minister zou zijn - wat trouwens niet veel beteekent, als men niet Guizot is, - toen de oud-minister Forcade zich opwierp als beschermer van het ministerie en Ollivier daarop het rondborstig getuigenis gaf, dat hij de protectie van de rechterzijde niet verlangde, toen Daru als woordvoerder optrad van het ministerie bij de interpellatie van den heer Favre, en met groote meerderheid een motie van vertrouwen werd aangenomen, toen beleefde Ollivier zijn gulden dagen, en mocht hij zich vleien, dat zijn toenadering tot het Keizerrijk niet te vergeefs was geweest, en zijn naam werkelijk met eere genoemd worden als die van hem, die den overgang van het Keizerrijk tot de vrijheid had mogelijk gemaakt.

Maar wij leven snel, en zelfs de herinnering aan die dagen is bijna weder verdwenen; te Parijs althans niemand meer die er aan denkt; iedereen is vervuld met de pas gehouden volksstemming over de nieuwe constitutie en de dingen die komen zullen; in het land der verrassingen is het nog eens de moeite waard om nieuwsgierig te zijn en te raden naar het nieuwe bedrijf, dat de Regeering straks ten tooneele zal voeren.

De oorsprong van die nieuwe constitutie is in meer dan een opzicht merkwaardig. Het Wetgevend Lichaam was weinig meer dan de schaduw van een volksvertegenwoordiging; de Keizer had gezorgd, dat zijn bevoegdheid zoo gering was, dat hij van daar geen gevaar had te vreezen; het eenige Staatslichaam dat eenigen invloed bezat was de Senaat; hij was door Napoleon gemaakt tot wachter over de grondwet, omdat hij wist dat een enkele wenk genoeg was om dit lichaam te doen zeggen en stemmen, wat hij zelf het liefst wilde. De grondwet mocht zelfs in het Wetgevend Lichaam geen onderwerp van discussie zijn; evenals in de Katholieke Kerk met het geloof, was het aannemen en berusten. Telkens nu wanneer de bevoegdheid van het Wetgevend Lichaam zou worden uitgebreid, en dat was onmisbaar in *l'empire libéral*, moest men bij den Senaat te biecht komen. Dat was lastig; de Senaat bleek niet zeer gezind om veranderingen te ma-

ken in het bestaande, wanneer de keizer zijn wil dienaangaande niet eerst uitdrukkelijk had te kennen gegeven; de president van den Senaat, de bekende mijnheer Rouher schreef dan ook aan den president minister Ollivier, toen het ontwerp inkwam tot afschaffing van art. 57 van de Constitutie, - waarbij bepaald werd dat de *maires* benoemd werden door de uitvoerende macht en konden benoemd worden buiten den gemeenteraad, - wanneer de Senaatscommissie het ministerie zou kunnen hooren over de plannen, die het had met de constitutie en of het niet beter was die gezamenlijk te behandelen. Te vergeefs had Ollivier dus dat hooge Staatslichaam den raad gegeven om geen remtoestel te wezen voor de liberale ontwikkeling.

Maar zie, evenals de goden in de mythologie treedt onverwacht de Keizer tusschenbeide om de quaestie op te lossen; een nieuwe kroon op het reeds zoo dikwerf gekroonde gebouw der altijd liberale Staatsinstellingen was gereed; een keizerlijke boodschap bracht Ollivier de verrassende tijding, dat de grondwetgevende macht terug zou keeren tot het volk, van waar zij (zeker blijkens de geschiedenis van den coup d'état van 2 Dec.) haar oorsprong ontleende. De wetgevende macht zou verdeeld worden tusschen den Senaat en het Wetgevend Lichaam. De heer Ollivier werd verzocht een zoogenaamd Senaatsbesluit op te stellen, waarin een en ander nader werd geregeld.

En het Senaatsbesluit verscheen; de Senaat werd uit haar pijnlijke positie verlost en van zijn grondwet-beschermende rol ontheven; die grondwet, waarin vooral de belangen van de Regeerende dynastie waren in het oog gehouden, ook voor de toekomst, en verder alles beschreven werd wat op den werkkring van den Staatsraad, het Wetgevend Lichaam en den Senaat betrekking had, werd gebracht buiten het bereik van de gewone constitutioneele corporaties; alleen bij volksbesluit kon daarin voortaan wijziging worden gebracht, en het initiatief tot zulk een volksbesluit ging uit van den Keizer.

Men kan den opsteller van dit Senaatsbesluit althans de eer niet onthouden van een zeer vernuftig man te zijn; zulke constituties te maken met een achterdeur, waarin men telkens een beroep kan doen op het volk en het laten roepen wat men verkiest, is geen alledaagsch werk. Is Ollivier en het ministerie *officieel* de maker van dit kunststuk, het gerucht wilde, en het gerucht heeft althans het intern bewijs voor zich, dat het eigenlijk de schepping is van Rouher, en Ollivier, de man van het oogenblik, veel te blij was over het liberale in deze constitutie om iets te zien van den angel, die er school in het gras.

Maar 't was niet alleen Ollivier die zich door den eersten indruk liet meeslepen; 't ging zijn ambtgenooten op dezelfde wijze, en ook de pers toonde zich op het eerste gezicht met de keizerlijke liberaliteit ingenomen. Naarmate men echter meer over het volksbesluit nadacht, daalde de ingenomenheid. De aftreding van de twee liberaalste leden van het ministerie, de heeren Daru en Buffet, was als 't ware de

weerspiegeling van de ongestemdheid over het volksbesluit. Toch was die aftreding wel niet hieraan alleen toe te schrijven; de heer Daru althans moet eerst een voorstander geweest zijn van het volksbesluit, en eerst later zijn veranderd. Was het omdat hij bemerkte, dat met dit volksbesluit het groote tooneelspel zou worden herhaald, en de Regeering geen middel zou ontzien om een stemming te verkrijgen, die in haar geest uitviel? Het komt ons niet onwaarschijnlijk voor.

De brief van keizer Napoleon en het daarop gevolgde Senaatsbesluit, is in ons oog wel verre van een liberale maatregel te zijn, integendeel het teeken, dat Napoleon in overleg met den heer Rouher c.s. tot de overtuiging is gekomen na zijn kortstondigen constitutioneelen inval, dat hij wel niet buiten dien regeeringsvorm kan, maar het voor alles daarop aankomt, zich voor dat stelsel in veiligheid te brengen en een middel te hebben om het des noodig onschadelijk te maken. Dat middel in een beroep op het volk te zoeken is weer een gewoon Napoleontisch staaltje van huichelarij met de beginselen van '89. Het is een vernedering van de door het volk verkozen vertegenwoordiging, het is een vonnis, waarbij die vertegenwoordiging wordt veroordeeld om voortaan een lijdelijke rol te vervullen. Verdaging van het Wetgevend Lichaam, keizer en ministers aan het opstellen van manifesten aan het volk, en de keuze opengesteld tusschen revolutie of orde; het hoofd der politie gelast zijn dagboek na te gaan om een complot op te zoeken, dat nooit ontbreekt bij de Napoleontische regeering, wanneer het noodig is, - ziedaar wat Frankrijk in de laatste dagen heeft beleefd en wat het zich van de toekomst kan voorstellen, wanneer ooit weder wijzigingen in zijn regeeringsvorm van hooger hand worden wijs en doelmatig geacht.

Men zou zelfs tegenover de laatste gebeurtenissen in Frankrijk kunnen beweren, dat de invoering van het zuiver parlementaire stelsel bij Napoleon een opwelling geweest is in een oogenblik van ziekte en zwakte, en nu zijn rheumatiek geweken is, hij tevens ook weder behoefte gevoelt om zelf te regeeren.

Het ministerie van den 2 Januari b.v. is bijeengekomen door de onderhandelingen van Ollivier, die daartoe van den Keizer volmacht had ontvangen onder zeker voorbehoud. De laatste ministerieele onderhandelingen zijn echter gevoerd in het kabinet des keizers zelven, en het is zeker niet enkel toeval, dat voor den zelfstandigen Daru de hertog de Gramont is in de plaats gekomen, een gewezen legitimist, die bekend is door zijn onzelfstandigheid en zijn vatbaarheid om zich met de kleur te tooien die in hooge sfeeren waait. Ook in een ander opzicht is de aanvulling van het Kabinet een vermindering van liberale elementen; de heer Mège en Plichon zijn talenten van minderen rang; de eerste uit het rechtermidden, en naar men zegt aanbevolen door Rouher; in Plichon alleen schijnt men den traditioneelen oorsprong van het Kabinet te hebben willen bewaren; hij behoorde evenals Daru en Buffet tot het linkermidden.

De uitslag van de volksstemming is onzen lezers bekend; de stoutste verwachting van de Regeering en haren aanhang is daarbij overtroffen. Toch heeft dit feit wel bezien niets bevreemdends; men heeft het toe te schrijven aan de buitengewone inspanning der Regeering om met een kracht, meer dan ooit bij eenige officieele candidatuur werd ontvouwd, voor den gunstigen afloop werkzaam te zijn; ijverig werd zij daarbij ondersteund door de leden van de rechterzijde in het Wetgevend Lichaam, die dit op de liberale partij voorhad, dat zij eensgezind was en uitnemend georganiseerd; de laatste was èn ontstemd over den loop, dien de zaken genomen hadden, èn verdeeld over de houding, die zij zou aannemen, èn daardoor in het minst niet georganiseerd. De tactiek van de regeering was natuurlijk als naar gewoonte om de stemming voor te stellen als een keuze tusschen orde en vrijheid of revolutie en anarchie, en de domme democraten hebben al hun best gedaan om aan die voorstelling der Regeering het stempel der werkelijkheid te geven. Ook het betere deel van Frankrijk laat zich zoowel door de demogogen angst aanjagen als door den Keizer met zijn manifesten overbluffen, en stemt uit vreesachtigheid in met den kreet van leve de Keizer!

Het gunstigst voor de Regeering was de verhouding ten plattenlande, waarom men spottend en toch niet onjuist Napoleon den boerenkeizer noemt. In de groote steden was de verhouding daarentegen verre van gunstig voor de Regeering, maar men zou verkeerd doen daaruit af te leiden, zooals de democraten zoo gaarne doen, dat het keizerrijk door het intelligente deel van de natie is veroordeeld. Wat niet alleen verstandelijk maar tevens ook zedelijk is ontwikkeld in Frankrijk, behoeft geen vonnis te vellen over Napoleon III; de Keizer heeft bij dat gedeelte der natie nooit eenige sympathie bezeten; waar zij voor hem hebben gestemd, is het alleen geweest omdat zij het keizerlijk regime beschouwen als een noodzakelijk kwaad; zij stemmen hem omdat hij een goede commissaris van politie is, en als zoodanig onmisbaar; overigens wekt hij slechts hun tegenzin op.

De oorzaak van het groot aantal neenstemmers in de groote steden ligt echter naar ons inzien niet aan den weerzin van den ontwikkelden burgerstand tegen Napoleon, maar meer daarin, dat een groot gedeelte van de stemmers in die steden bestaat uit de arbeidende klasse, die zooals bijna overal de socialistische denkbeelden heeft ingezogen. De beruchte *Internationale* heeft vooral daar hare aanhangers.

Meer bedenkelijk achten wij het verschijnsel, dat onder het Fransche leger ruim 40.000 man werden gevonden, die hun stem in de kazernen tegen het Keizerrijk uitbrachten. Men heeft het gewicht van dit feit trachten te verkleinen door het toe te schrijven aan de ontevredenheid, die er in het leger bestaat over sommige maatregelen door wijlen maarschalk Niel genomen, waardoor de promotie van onderofficieren op zekeren leeftijd wordt bemoeielijkt en de voorkeur die bij bevorderingen ge-

geven werd aan de oud-leerlingen der militaire school. Anderen zoeken het feit te verzwakken door deze stemming te vergelijken met die van 51, toen het getal opposanten in het leger ongeveer even groot was. Die vergelijking gaat evenwel niet op; in '51 werd een geheel nieuwe regeeringsvorm ingevoerd, en een groot aantal soldaten was gehecht aan de officieren, die door Napoleon waren gevangen genomen. De oppositie is buitendien te veel beperkt tot enkele regementen, een bewijs dat de Fransche soldaat niet zoo dweept met zijn Keizer, of hij is nog wel vatbaar om republikeinsche of andere onkeizerlijke leeringen in zich op te nemen.

Het groote succes dat Napoleon gehad heeft op zijn nieuwe onderneming, was echter inzoover onverwacht, omdat men meende niet op de stemmen der clericalen te kunnen rekenen. De depeche van den heer Daru over de Concilie-zaken was hun een doorn in het oog, en zij maakten van het terugtrekken van die nota een voorwaarde om mede te werken tot den goeden afloop. Toen dit niet gelukte, sprak *l'Univers* nog op het laatste oogenblik zijn halve afkeuring uit. Zij nu die Frankrijk van meer nabij kennen, zeggen, dat in de laatste jaren onder het Napoleontische stelsel - de Franschen Katholieker zijn geworden en ook de gehoorzaamheid aan den priester is toegenomen. Heeft nu de pressie der Regeering bij het volk zwaarder gewogen dan die van den priester, of achtten de clericalen het voor 't oogenblik nog niet geraden om hun krachten in beweging te brengen tegen den Keizer, wien zij ter wille van de bezetting te Rome toch altijd tot vriend dienen te houden?

Van liberale zijde heeft men de vrees geopperd, dat de Keizer de volksstemming, vooral nu die zoo uitnemend is afgeloopen, als een gewoon middel zal gaan bezigen om zijn wil en wensch door te drijven, desnoods tegen zijn ministerie en wetgevende corporaties in; 't is zeker in den geest van Napoleon gedacht om van het parlementair regime een tooneelscherm te maken; de groot brochureschrijver des keizerrijks, de Laguéronnière heeft het denkbeeld dan ook aanbevolen om het volksbesluit tot gewoon regeeringsmiddel te verheffen; de volksstemming is de uitbreiding van het parlementaire stelsel, meent deze vriend van Napoleon; voor zijn brochure-aandeel in den gunstigen afloop van de stemming ontving hij dan ook van het conservatieve centraal-comité voor de volksstemming 40.000 frcs. en een felicitatie van Z.M. den keizer met zijn ‘getrouwen’ inval. De man is toch nog boos, omdat hij geen minister geworden is.

Het zou evenwel zeer onstaatkundig zijn van den Franschen keizer, wanneer hij een druk gebruik ging maken van dit keizerlijk uitvindsel; niet alleen dat de volksgunst niet te vertrouwen is, ook de middelen waardoor zij moet worden opgewekt, zijn te kunstmatig om bij herhaling aangewend hun kracht niet te verliezen. Geen wapen dat spoediger zijn kracht verliest dan dat der vrees; steeds wondt het echter door reactie, door spijt.

Alzoo is Frankrijk alweer een nieuwe phase ingetreden; het keizerlijk licht verschijnt aan het gedweeë volk weer onder een andere gedaante, een nieuwen valschen vorm voor de verzoening van het Keizerrijk met de vrijheid. De gebeurtenissen van de laatste dagen zullen in elk geval niet zonder invloed blijven op de verhouding der partijen. Wij hopen, dat de democratische of liberale partij, de mannen van de linkerzijde hun voordeel zullen doen met de verkregen ervaring, dat elk verbond met de socialisten hen slechts verzwakken kan en hun allen invloed ontnemen. Te oordeelen naar de taal, die door de *Siècle* en andere bladen gevoerd wordt, is die verwachting niet zonder grond. Niet onmogelijk dat er een toenadering plaats heeft van een deel der linkerzijde tot de linker-middelpartij, terwijl de rechter-middelpartij misschien zich zal oplossen deels in de rechterzijde, deels in het linkermidden; op die wijze zou een liberale middelpartij worden gevormd, die wat karakter betreft zou winnen, wat zij aan getalsterkte te kort komt.

De rechterzijde van het Wetgevend Lichaam heeft de volksstemming in haar voordeel en zij zal niet nalaten stoutmoediger op te treden en trachten het ministerie op den weg der reactie te drijven. Het centraal-comité voor de verkiezingen, dat bij de volksstemming zulke uitnemende diensten heeft bewezen, zal voorloopig in stand blijven, en zoozeer verheft het zich op de overwinning, dat het zich overtuigd houdt ook bij een kamerontbinding op nieuw te zullen zegevieren. Naar de woorden echter te oordeelen zoowel van den Keizer als van Ollivier denkt de regeering niet aan een reactie; 't is mogelijk, maar dit bewijst alleen dat zij volgens haar beschouwing van de kaart des lands de reactie niet overeenkomstig haar eigenbelang acht; een ander beginsel hebben de Napoleons nooit gekend.

Met een man als Napoleon wordt evenwel telkens de toekomst onzeker gemaakt; nauw naderden de mannen der oude partijen, Guizot, Odilon Barrot en gaf ook Thiers meer blijken van toenadering, nauw zag men de Orleanisten tot medewerking bereid, of de nieuwe liberale constitutie met haar autocratische achterdeur schept een geheel anderen toestand, vernietigt het half gewonnen vertrouwen, en maakt dat men weer even ver is als in het begin.

Niet het keizerlijk regime alleen echter is het, dat ons vooreerst weinig van Frankrijks toekomst doet hopen; het Napoleontische stelsel daalt waarschijnlijk met den persoon van den Keizer ten grave, en de keizer is oud. Let men evenwel op hetgeen het Wetgevend Lichaam heeft gepresteerd, dan kunnen wij onmogelijk hoog denken of veel verwachten van het parlementairisme. Wat heeft dat Wetgevend Lichaam uitgericht in de maanden, dat het bijeen was? 't Is waar, het bezat niet de rechten, die het toekwam en vond in zooverre geen vaste werkzaamheden, waarmede het zich kon bezighouden. Toch deed het zich van een zeer ongunstige zijde kennen; met allerlei kibbelarijen, parlementair noemt men ze interpellaties, bracht het den tijd zoek;

de vergaderingen boezemden in den regel weinig achting in, er ontbrak die geest van degelijkheid en van overleg, die het bestaan van een parlement alleen vruchtbaar kan maken.

Het is de vraag of in Frankrijk een aantal mannen gevonden kan worden, groot genoeg om het parlement op een eenig waardige wijze te bezetten. Napoleon wil op dit oogenblik, althans naar het uiterlijke te oordeelen, den constitutioneelen regeeringsvorm, zij 't ook met de veiligheidsklep van de volksstemming; maar wanneer in een volk twintig jaar lang elke staatkundige uiting is gesmoord, schept men op een oogenblik geen constitutioneele mannen, die de vrijheid weten te gebruiken. Men heeft in Frankrijk mannen in overvloed, die geleerd hebben eigen gedachten te smoren en den blik te wenden naar den windwijzer van het Hof, om zich daarnaar een overtuiging te vormen, maar weinigen die den moed hebben zich los te rukken uit den bedorven, demoraliserenden dampkring, waarin zij ademhalen, den moed om zich zelf te zijn en de hand uit te strekken tot den moeielijken arbeid voor een betere toekomst. Hoe meer vrijheid de Keizer geeft, hoe vrijer het parlementaire leven optreedt, hoe meer het blijken zal, dat het Keizerrijk op een bedenkelijke wijze het volk heeft gedemoraliseerd en de krachten ontbreken om een constitutioneel staatsgebouw op te richten.

Er is een goedaardig slag van optimisten, dat met een vernieuwde vestiging van het keizerrijk vrij wel tevreden is. De maatschappelijke orde is ten minste weder verzekerd roepen zij uit; zie maar eens het dolle werk en de dolle praat van de socialisten, en laat u genezen van den waan, dat iets anders dan een autocratisch vormelijk constitutioneele regeering voor Frankrijk mogelijk zou zijn.

En misschien hebben zij, die dus met de uiterste oppervlakte van de dingen zich tevreden stellen, gelijk, misschien is de handelwijze van Napoleon tegenover Frankrijk de hoogste, althans de eenig alleen bestaanbare wijsheid. Begraven wij dan ons idealisme, gelooven wij dan dat de hoogste staatsontwikkeling bestaat in den druk eener politiemacht, die alles dempt en bijeenhoudt, en al wat zich buiten den regel verheft, vertreedt en verbrijzelt. Zien dan in het tegenwoordige Frankrijk weergespiegeld op kleiner schaal de geschiedenis van het oude Romeinsche keizerrijk in de dagen van zijn verval, toen van de oude volksvrijheid nog slechts de uiterlijke vorm bestond, toen alles, zelfs de verhevenste karakters door den vergiftigen dampkring van het Hof werden bedwelmd en de knie bogen voor den dwingeland. Laboulaije, uw krachtige geest heeft ons in uw *Paris en Amerique* in verrukking gebracht, en iets grootsch weder van Frankrijk doen hopen, uw *Prince Caniche* met zijn vlijmende satyre heeft ons een oogenblik doen denken, dat het keizerrijk, aldus bespot, zich zelf had overleefd, - maar uw houding tegenover de groote volksstemmingskomedie, uw candidatuur voor Napoleontisch minister, - was zij waarlijk door u

gewenscht, - heeft ons aan het oude Rome doen denken! Gij hebt ons idealisme geschokt.

Intusschen, het Keizerrijk is en blijft ‘de vrede’, wat het buitenland betreft. De Keizer heeft voorloopig binnenshuis genoeg te doen om zich met buitenlandsche zaken veel in te laten. De oorlogsprofeten beginnen echter hun stem weder te verheffen met het gewone praatje, dat de Keizer wellicht wat afleiding zal noodig achten voor de woelzieke Franschen. Werkelijk zou men uit de benoeming van den hertog de Gramont kunnen opmaken, dat de Keizer weder zelf zijn minister van buitenlandsche zaken wil zijn. Van tijd tot tijd de oorlogssnaar eens aan te roeren, b.v. door een artikel in de *Constitutionnel*, of een der andere officieuse bladen, kan geen kwaad, maar verder zal Napoleon niet gaan. De beurs, die in den regel een goede thermometer is voor die zaken bleef bij alle veranderingen en ongeregeldheden in Frankrijk ongevoelig.

Merkwaardig is hierbij het isolement, waarin Frankrijk verkeert. Met Engeland op goeden voet, kan het van daar nooit geen hulp verwachten voor eenige onderneming, die het zou willen wagen. In Italië is de verbittering tegen den Franschen Keizer steeds toenemend, en wordt Napoleon beschouwd als de kwade genius, die door de bezetting van Rome de voltooiing van de eenheid verhindert. De Oostenrijksche minister van buitenlandsche zaken, de heer von Beust, is een staatkundige speculant, waarmee wel wat was aan te vangen, maar het gezond verstand van den Oostenrijker zal hem terughouden van een verbond met een man, die 't liefst het huis van Habsburg zou gebruiken om voor Frankrijk de kastanjes uit het vuur te halen. Italië en Oostenrijk zijn daarbij inwendig te zwak om aan buitenlandsche ondernemingen te kunnen denken. Een verbond met Rusland, hoezeer ook door de Moscovitische partij daar gewenscht, is in Frankrijk te impopulair om in ernst doorgezet te worden; wel schijnt de generaal Fleury te Petersburg indertijd last te hebben ontvangen om de Russische Regeering te polsen over de uitvoering van den vrede van Praag, maar reeds lang is er tegenbevel gezonden; die zaak behoorde niet daar, maar te Berlijn thuis. En zonder bondgenooten zal Frankrijk zich wel wachten den Noord-Duitschen Bond in den weg te treden; hoe weinig eensgezind Duitschland nog moge zijn, het nationaal gevoel is krachtig genoeg ontwikkeld om inwendige veeten te vergeten en zich als één man te verzetten wanneer de vreemdeling zijn grondgebied betreedt.

Bij het minder verheffende, dat het staatkundige leven der volken ons aanbiedt, hebben wij dus deze lichtzijde, dat de vrede bewaard zal blijven, niet omdat Frankrijk tevreden is, maar omdat Frankrijk moeilijk anders kan, ook al wilde 't.

22 Mei '70.

NOORMAN.

Mengelwerk.

Indische typen
Door W.A. van Rees.

Een gewoon soldaat.
(Historisch).
I.

't Was altijd een wilde jongen geweest, die jongen van Verkest. Kwaad was hij niet, maar ‘een goed landbouwer zou er van zijn leven niet uit groeijen’, meende zijn vader.

Toen Verkest negentien jaar was geworden en hij het gevoelen zijns vaders omtrent zijn persoon begon te deelen, wierp hij de spade in een hoek, nam afscheid van zijne ouders en talrijke betrekkingen, verliet met een luchtig hart zijn geboorteplaats Nieuwvliet (in Zeeland), en engageerde zich als soldaat bij het 6de regiment infanterie.

Tien jaren later was Verkest nòg soldaat, maar geen wilde jongen meer. Hij had geleefd zooals een soldaat in het garnizoen pleegt te leven, in den beginne onnadenkend en soms den vrijen teugel gevende aan zijne driften, later ordelijk, stipt in het vervullen zijner dienstpligten, en meer en meer doordrongen van den waren krijgsmansgeest. Niet onbedeeld met gezond verstand, doch eenvoudig van aard, had hij begrepen op zijn leeftijd zich geen kundigheden meer eigen te kunnen maken waarvoor in zijn jeugd de gronden niet waren gelegd; en omdat hij liever ‘een goed soldaat dan een slecht korporaal’ wilde zijn, sloeg hij een aanbod om ‘vooruit te komen’ van de hand.

In 1848, toen er vrijwilligers gevraagd werden om de nederlaag te helpen wreken die op Bali geleden was, engageerde Verkest zich voor de dienst in Indië. Het eentoonige garnizoensleven verdroot hem reeds

lang, de militaire dienst evenwel niet; van lieverlede toch was hij geheel soldaat geworden en hunkerde naar een gelegenheid om zichzelf in het vuur te beproeven.

Die proef stond hij schitterend door. Korten tijd na zijn aankomst te Batavia, vertrok het bataillon waarbij men hem had geplaatst naar het oorlogsterrein. Dat bataillon had in het vorige jaar deel uitgemaakt van de expeditionaire magt die tegen de wallen van Djagaraga het hoofd stootte, en ditmaal zou het in de gelegenheid gesteld worden zich over de geleden nederlaag te wreken. Verkest verheugde er zich over, al hoorde hij ook in stilte het snoeven zijner makkers aan, die vooral in de kantine wonderen van dapperheid verrigtten en om strijd het geduchte vijandelijk opperhoofd, den goesti Djilantiek, doodschoten, aan de bajonet regen of levend gevangen maakten. Het kwam hem voor, dat al dat gezwets en gepoch vóór de expeditie al heel weinig beteekende, en dat onder die zwetsers misschien wel de groote helden schuilden die het vorige jaar, door een panische vrees bevangen, hunne officieren in den steek lieten en ongedeerd op de inschepingsplaats teruggevonden werden - een kameraad die bij de artillerie stond had er hem zoo het een en ander van verteld.

Hoewel betrekkelijk reeds oud soldaat, gevoelde Verkest zich nog baar onder jongere makkers die reeds een paar jaren bij het indisch leger dienden. Die reis over den oceaan, die vier maanden op het oneindige watervlak doorgebragt, al dat vreemde en wonderlijke dat hem te Batavia dagelijks voor oogen kwam, had echter zijn invloed niet gemist op den gedachtengang van den nieuweling; en al kon hij zichzelf geen rekenschap geven van al wat er in zijn hoofd omging, het belette niet dat hij naar den aard van zijn karakter een zekere hervorming onderging. Liet bijv. de zwakke het hoofd hangen en zich gemakkelijk overhalen om troost in een borrel te zoeken, gaf de ontevredene zijn hart lucht om van 's morgens tot 's avonds te schimpen en te vloeken op de gewoonten van het land, of te pruttelen tegen de dienst, - Verkest werd bedaarder in zijne handelingen, omzigtiger in zijn spreken, zelfs min of meer teruggetrokkken. De grootste levenmakers in de kompagnie liet hij links liggen, en in den omgang met zijne kameraden in het algemeen, toonde hij zelf in den volsten zin des woords kameraad te zijn, al dronk hij ook maar een enkelen borrel, en al was hij ook niet van de luidruchtigsten. Met het eigenaardige der dienst wist hij zich spoedig gemeenzaam te maken, en nog vóor dat het bataillon te velde trok, was Verkest reeds bij zijne superieuren als een goed soldaat bekend.

Op Bali bood zich de gelegenheid spoedig aan om den vijand onder de oogen te zien; 't was echter een wonderlijke manier van de tegenpartij te ontmoeten! Midden in een groot dorp namelijk werden twee bataillons infanterie en een batterij zesponders in linie opgesteld; daartegenover op tien passen afstands schaarden zich minstens tienduizend

vijanden; en terwijl in den kraton de generaal Michiels met de balinesche vorsten zat te praten, keken de beide legers elkander een uur lang van het hoofd tot de voeten aan.

In den beginne hielden de flankeurs zich stil; doch na eenige minuten begon er een zacht te zeggen:

‘Een mooije parade, hoor! maar als die goed afloopt, dan weet ik 't bij mijn zolen niet! Er heeft bij toeval maar één geweer af te gaan, om de poppen aan het dansen te brengen.’

‘Is de generaal gek geworden?’ fluistert een ander, die wat bleek ziet.

‘De generaal weet wel wat-ie doet’, antwoordt een derde. ‘Vraag ze dat maar eens op Sumatra! Daar heeft-ie zòoveel gevochten, dat hij 't hier wel met een praatje kan afdoen.’

‘Maar wordt ons pak slaag van verleden jaar dan met een praatje gewroken?’

- Schouder 't geweer! - Zet af 't geweer! klinkt het kommando van den bataillons-kommandant.

De geweren behooren aan den voet te staan, maar menigeen heeft het zijne alweêr geveld; want op het hooren van die gelijkmatige bewegingen der kletterende wapens, is het vijandelijk heir eenigzins teruggedeinsd en neigen een aantal lansspitsen naar voren. Gelukkig blijft de orde gehandhaafd.

‘Nu nog mooijer,’ pruttelt Verkest's nevenman. Als die zwarte kerels de lansen maar vellen, dan hoeven ze geen stap te doen om ons naar de maan te helpen. Vijf lansen tegen één bajonet.’

Verkest blijft wel het antwoord schuldig, maar hij kan 't zichzelf niet ontkennen dat de toestand gevaarlijk is. De Balinezen zien er alles behalve vriendelijk uit, en hier in de straat zijn ze met hun lange lansen beter gewapend dan de troep. Ze hebben die sneller geveld dan de soldaten de geweren kunnen aanleggen; 't is dus te hopen dat ze geen verraad in 't zin hebben.

De parade loopt evenwel zonder ongelukken af. De balinesche koningen hebben den generaal beloofd Djagaraga te zullen slechten en zich aan het gouvernement te onderwerpen. Ze marcheren weêr af, ieder door zijn eigen troep gevolgd. De pogchers bij de kompagnie die zich al dien tijd doodstil hebben gehouden, komen nu weêr aan het woord, en ‘vinden het beroerd, dat de heele expeditie met een sisser afloopt.’

Acht dagen later klaagt er echter niemand meer over werkeloosheid.

De hekken zijn verhangen; Djagaraga is *niet* ontruimd en zal hardnekkig verdedigd worden. Een korps, uitgezonden om de linie van versterkingen om te trekken, is reeds met den vijand slaags; men hoort althans op grooten afstand onophoudelijk vuren. De generaal schijnt te duchten dat het omtrekkende gedeelte zich niet staande kan houden en laat de positie in front aanvallen om de krachten der tegen-

partij te verdeelen. Het bataillon waar Verkest bij staat, wordt daarvoor aangewezen en rukt vooruit. Spoedig beginnen de kogels te fluiten en de jonge soldaten onwillekeurige bewegingen met het hoofd te maken. Een flankeur struikelt en staat niet meer op. Een paar kameraden rigten hem op, maar de officier zegt:

'Hij is dood. - In het gelid, vooruit!'

De kompagniën verspreiden zich en tirailleurs zwermen uit; de vijand is onzichtbaar en vuurt door bamboekokers, die in drie rijen door de borstwering zijn geleid. Voorwaarts gaat het van het eene rijstveld naar het andere; achter elk terras wordt een oogenblik halt gehouden om adem te halen. Die zich niet bukt, is verloren.

Voorwaarts! klinkt het kommando weêr. Met een sprong op het dijkje dat dekking aanbood, en het volgend veld snel overgetrokken. Geweer- en lilla-schoten knallen van de wallen; gelijktijdig hoort men doffe slagen van kogels die vleesch en been treffen, gekerm van gekwetsten die opgenomen en achteruit gedragen worden.

Op die wijs wordt de voorgracht bereikt, - een diepe, steile gracht, onoverkoombaar zonder hulpmiddelen.

Op zichzelf was die aanval, zonder voorbereidend artillerievuur, zonder overgangsmiddelen, een groote dwaasheid, en in verband met de omtrekkende kolonne, een manoeuvre waarvan weinig heil te wachten was.

De battaillons-kommandant rapporteert dat hij niet verder kan komen - voor den generaal geen nieuws trouwens; want dat had men het vorige jaar reeds ondervonden.

- 'Standhouden, stormen!' luidt het antwoord.

Welnu! men *houdt* stand; men stelt zich zoo bedekt mogelijk op, men legt zich plat op den grond achter een galangan, in een terreinplooi, kortom, men tracht zich zooveel mogelijk aan het moordend vuur uit de versterking te onttrekken. Er *wordt* stand gehouden omdat het gelast is, maar komt er niet spoedig contra-order, dan keert er van het geheele bataillon geen tiende gedeelte terug.

Eindelijk klinkt het signaal: retireren! Maar honderd-vijftien man kàn niet meer retireren; dood of gewond worden ze medegevoerd. Onder de dooden telt men *twee*, onder de gekwetsten *acht* officieren. De bataillonskommandant zelf heeft een kogel in den arm.

Voor een eerste vuurproef was die dolle aanval nog al wèl. Verkest had ook geknikt voor de eerste kogels die langs zijn hoofd floten, maar hij had geen enkel oogenblik gewankeld, noch getracht zich een seconde langer achter een dijkje te verbergen als er weêr voorwaarts werd gekommandeerd; zijn kalmte verliet hem niet, en zijn geweer loste hij geen enkele maal, om de goede reden dat hij in 't geheel geen vijand zag. Gaf hij geen blijken van bijzonderen moed, dan was het omdat de gelegenheid zich daarvoor niet aanbood.

Een jaar later, toen een gedeelte van het bataillon naar Borneo's Westkust werd gezonden, waren de verliezen op Bali geleden reeds lang hersteld en vergeten.

Die de antipathie van den soldaat tegen den Chinees kent, zal de opgewektheid begrijpen die bij Europeaan en inlander heerschte om de Chinezen te gaan bestrijden. Want het waren hier geen inboorlingen die voor hunne vrijheid vochten, maar vreemde indringers die de oorspronkelijke bewoners van het land onder het juk hielden en zich sterk genoeg waanden om ook de Nederlanders te kunnen weêrstaan.

Sterk waren de Taykong-chinezen zeker, sterk door hun aantal, door ligchaamsbouw, door doodsverachting; maar de nederlandsche soldaten waren sterker, sterker door betere bewapening, door krijgstucht, door grooter moed. Geen hunner toch, die niet den vuurdoop had ondergaan en niet zeker van zich zelf was.

Ook Verkest ging welgemoed aan boord van het stoomschip, dat den overste Sorg en een gedeelte der flankkompagnie naar het oorlogsterrein zou brengen. Als wij zeiden, dat Verkest een aangeboren neiging tot vechten, een onleschbaren dorst naar roem had, dat hij snakte naar het oogenblik om zich met den vijand te meten en zich boven allen te onderscheiden, dan zouden we een onjuiste voorstelling van den man geven. Voor held was Verkest niet in de wieg gelegd; noch zijn uiterlijk, noch zijn karakter gaven aanleiding dit te veronderstellen. Van middelmatige grootte, slank van lijf en leden, doch gespierd en taai van gestel, behoorde hij tot die soort van menschen die bij een geregelde levenswijze in alle klimaten gezond zijn. Zijn blaauwe oogen, blonde lokken en lichte knevel gaven een zachte uitdrukking aan zijn gelaat, verrieden althans geen buitengewoon vuur. Toch droeg zijn uiterlijk den stempel van vastheid van wil; en als het een gebrek mogt heeten, dan had Verkest het gebrek van soms stijfhoofdig te zijn. Wat hij eenmaal in dat blonde hoofd had, was er moeijelijk uit te praten. De man moest nog geboren worden die hèm van opinie deed veranderen; slechts aan de militaire discipline offerde hij die op. In de kompagnie ging Verkest zooals men zegt ‘stilletjes zijn gang’; hij deed zijn dienst en maakte het niemand lastig. Na de balische expeditie, vooral na den nachtelijken aanval op Kasoemba, toen er zoovelen het hoofd verloren en *hij* zijn gewone kalmte behield, had hij onwillekeurig zekeren invloed op de jongere soldaten gekregen, een invloed waarvan hij misschien zelf nog onbewust was, althans geen gebruik maakte. Eerbiedig jegens zijn meerderen, zonder praatjes te maken of ‘knoopen te draaijen’, werd hij door dezen voor een der beste sujetten gehouden, voor een soldaat die door zijn voorbeeld alleen de dienst meer deed ‘marcheren’ dan het halve kader.

Al spoedig na de verkenning der kust werd er geland in een streek, waar geen spoor van voetpad, doch des te meer modder te vinden was. Met het kapmes in de hand baande de voorhoede zich een weg

door het moeras en bereikte twee uren later de eerste rijstvelden. Dáar kwamen de vijandelijke versterkingen van Pamangkat in het gezigt, die aan de helling van het gebergte opgerigt waren; in die rigting wendde zich natuurlijk het hoofd der kolonne. Reeds aan den voet van het gebergte werden de eerste vijandelijke benden ontmoet en teruggedreven. Eén afdeeling volgde het pad dat leidde naar het kongsiehuis, een met palissaden en borstwering omgeven sterkte. Sorg liet aan kapitein Bade over om met zijn kompagnie de open veldwerken op dat punt van vijanden te zuiveren, en trok zelf met kapitein Crena's kompagnie, een detachement mariniers en twaalf flankeurs, waaronder ook Verkest, naar het kongsiehuis.

Na eenige vergeefsche pogingen om in het open veld stand te houden, wierp de vijandelijke bende, die door Sorg werd vervolgd, zich in de hoofdversterking. Zonder dralen wordt die van vier zijden gelijktijdig aangetast. Als het stormsignaal klinkt, snelt ieder in den looppas vooruit. De borstwering braakt vuur en vlam, en menigeen bereikt het fort niet. Verkest ziet eenige makkers naast hem vallen; ook de overste stort neder, maar het stuit onzen flankeur niet in zijn vaart; hij is onder de voorsten die aan de palissadeering komen. De palissaden zijn hoog, maar niet onbeklimbaar; het kongsiehuis is geen Djagaraga. ‘Sta vast, kameraad!’ zegt Verkest, en staat al op zijn schouders; nog één inspanning, en hij is over de omheining. Een tweede en derde volgt; maar ook aan de binnenzijde wordt gelijktijdig de borstwering beklommen door Chinezen die met verbazend groote, onhandelbare sabels en lansen gewapend zijn. Nadat de eerste slagen zijn afgeweerd, doet de bajonet dienst vóor dat de zware wapens weêr kunnen opgeheven worden. Een paar geweerschoten geven lucht, men krijgt vasten voet op de kruin. De Chinezen wijken, want ook aan de overzijde is Crena binnengedrongen. ‘Dáarheen!’ roept Verkest, en springt in de binnenruimte om zich te vereenigen met hen, die op andere punten over of door de palissadeering kwamen.

Het is goed, dat men zich aaneensluit; want de vijand gaat niet op de vlugt, maar vereenigt zich van zijn kant ook tot een zaâmgedrongen hoop; bij herhaling stormt hij met gevelde lans op de indringers los, maar krijgt bij elke voorwaartsche beweging de volle laag. Na verloop van weinige minuten is de laatste verdediger neêrgeschoten. Het bloedbad is verschrikkelijk; op enkele plaatsen liggen de lijken op hoopen!

Wilden we Verkest volgen in al de gevechten die hij later bijwoonde, het zou ons to ver voeren. Tweemalen zagen wij hem reeds in het vuur werkzaam: den eersten keer in dien moeijelijken toestand waartoe zooveel passieve moed behoort, en waarin men alleen uitblinkt door staan te blijven, door blindelings te gehoorzamen, - nagenoeg in den toestand van een ter dood veroordeelde, die zonder strijd het schot afwacht dat hem zal vellen; den tweeden keer bij een stouten

aanval, meer kruiddamp dan lucht inademende, met bajonet en kolf dood en verderf om zich heen verspreidende, en niet rustende voor dat de laatste vijand verslagen is. Voor ons doel is het voldoende, ons vooreerst hierbij te bepalen.

Verkest had voor zich zelf de overtuiging dat hij zijn pligt had gedaan; maar dat hij zich bijzonder zou onderscheiden hebben, zooals zijne kameraden beweerden, geloofde hij niet.

'Ge waart toch de eerste in de versterking', werd er 's avonds op het bivak gezegd.

'Van ónzen kant, ja! omdat gij mij een handje hielpt; maar er werd van alle kanten gestormd, en door den rook heeft geen mensch kunnen zien aan welken kant men er het eerst in was.'

'Als er toch kruisen worden gegeven, dan....'

'Dan zullen de geblesseerden wel 't eerst aan de beurt zijn.'

Dàt was evenwel de reden niet, waarom Verkest geen Willemsorde kreeg. Het kleine detachement flankeurs waartoe hij behoorde, was zonder officier bij de kolonne gekomen; en nu de overste Sorg, onder wiens oog hij gestreden had, aan zijne wonden bezweek, was er niemand die Verkest tot een belooning voordroeg.

Na de verovering van Pamangkat was Verkest bij elke volgende ontmoeting met den vijand geheel in zijn element. Het sprak zoo van zelf, dat *hij* zich altijd bevond op het punt waar het meeste gevaar was, dat hij voorafging en de anderen hem volgden. Toch kon men hem geen waaghals, geen voorvechter noemen; want eigenlijk deed hij niets wat niet bevolen was; maar hij deed het zóó stipt, men was zóo zeker van hem, dat zijne meerderen er nooit aan dachten om aanmerking te maken als hij 'toevallig' altijd vooraan ging. Bovendien was het lot hem gunstig, want gedurende de zes jaren die hij op Borneo's Westkust bleef, had er geen gevecht plaats van eenig belang, waarbij hij niet tegenwoordig was. In het derde jaar prijkte ook het ridderkruis op zijn borst. Bij welke gelegenheid hij daarvoor waardig gekeurd werd, zullen wij thans mededeelen.

Te Sepang, tamelijk diep in het binnenland, zat de chef der expeditie met twee kompagniën infanterie door een groot aantal vijanden omringd. De gemeenschap met Sambas was afgesneden, en een poging om vivres van een tusschenpost te verkrijgen mislukt. Er heerschte zooal geen terreur panique, toch gebrek aan vertrouwen op de kracht onzer wapens; althans geen enkele degelijke poging werd aangewend om de gemeenschap te herstellen. Alleen loofde de overste Andresen een belooning van honderd gulden uit aan den soldaat die het waagde door de vijandelijke linie te sluipen en een brief naar Sambas over te brengen.

Kapitein van Houten, sedert eenige dagen geen berigten van Sepang ontvangende, was evenwel uit eigen beweging reeds met een honderdtal bajonetten van Sambas opgerukt, toen hij op de eerste halt den inlandschen soldaat ontmoette wien het gelukt was Sepang ongemerkt te verlaten. Van Houten, door zijne onversaagdheid bij vriend en vijand bekend onder den naam van ‘stormkapitein’, vertrouwde wèl op zijne wapenen, op zijne soldaten, op zichzelf, en marcheerde door. Een paar dagen later had hij met zijn honderd man de driehonderd man te Sepang aanwezig ontzet. Hoe was hem dat meesterstuk gelukt? Wel, eenvoudig door elke vijandelijke benting die hij op zijn weg vond, stormenderhand te nemen!

Op dien heldentocht week Verkest geen oogenblik van zijn zijde, en als hij niet de eerste op den bestormden wal stond, dan was het uit bescheidenheid, omdat hij meende dat zijn kapitein altijd de eerste wilde wezen, en hij als de tweede toch nuttig kon zijn door de steken en houwen op zijn kapitein gemunt, af te weren. Dáarvoor was Verkest ridder der Militaire Willemsorde geworden.

Bescheiden was Verkest in groote mate, zelfs nadat hij reeds algemeen als een ‘dappere’ bekend stond. Bij de bestorming van Pandjau-a, aangevoerd door kapitein Verspijck, die daar voor het eerst in het vuur kwam, was Verkest weêr vooraan. Door het laatste vijandelijk salvo uit tjonto's en geweren vallen elf soldaten; maar de overigen bereiken de borstwering. Dikke rookwolken beletten hun echter het gezicht; dit doet den kapitein over een steen struikelen. Aanstonds voelt hij zich oprigten, - meer dan dat, - hij wordt opgetild tot halverwege de borstwering. 't Is Verkest, die hem het eerst op de kruin wil zien. De kapitein *is* dan ook allen voor. -

Waarlijk, 't was een flinke troep die kompagnie van Verkest! want naar zijn model waren de meeste flankeurs gevormd. Daar hadt ge bijv. flankeur Bronk, die met een kogel in de borst op den grond lag, geduldig afwachtende dat de beurt aan hem kwam om verbonden te worden. Zijn vest en hemd zijn doortrokken met bloed, dat niet ophoudt uit zijn wonde te vloeijen; zijn gelaat is doodsbleek. Een officier brengt hem de veldflesch aan de lippen:

‘Neem eens een goede teug, Bronk! zoo! - Gij zijt er leelijk aan toe, arme duivel! Ik wil hopen dat het schot niet doodelijk is.’

‘Dit komt er niets op aan, luitenant! Als 't noodig is, moet een soldaat weten te sterven; daar is hij soldaat voor.’ -

En dan Chambry! luitenant Chambry, die bij een bestorming eerst een kogel in den schouder krijgt en uitroept:

‘Dat is niets, als ik er maar kom!’

Die iets verder door een tweede schot - nu in het hoofd - wordt getroffen, nog eenige passen voortstrompelt, en eindelijk neêrzijgt terwijl hij zijne manschappen toeroept, ‘zich toch voor hèm niet op te houden’; die geen klagt slaakte over de pijnen welke hij doorstond,

maar die tot op het oogenblik dat de klem zijne lippen voor altijd sloot, slechts klaagde ‘dat hij niet *in* de versterking was gekomen.’ -

En flankeur Mooy dan, oók een waardig kameraad van Verkest!

Nooit kwam Mooy in het vuur, of hij werd gewond. Dan pruttelde hij verschrikkelijk, niet over zijn ongeluk, niet over de pijn, - dàt zou iedereen natuurlijk hebben gevonden - maar over de soesah, den last dien hij veroorzaakte; want de gewonden hielden den marsch der kolonne altijd op.

Op een tocht naar Lara, waar de vijand nergens stand hield en dus niemand kòn gewond worden, verstuikte Mooy bij het springen over een sloot zijn beide beenen.

‘'t Zou wel wonder zijn, pruttelde hij, dat Mooy niet wat opliep. Nu wordt er niet eens gevochten en toch raak ik van de been.’

Hij moest natuurlijk gedragen worden; dat hinderde hem ontzettend, daar men dien dag een grooten afstand zoude afleggen. Tegen den avond, toen hij een hevige koorts van de pijn had, trok de kolonne langs een steil bergpad door een digt bosch, en kwam slechts langzaam vooruit.

‘Laat mij in Gods naam liggen,’ riep Mooy zijn makkers toe, ‘ik mag den troep zoo niet ophouden.’

Natuurlijk werd er niet naar geluisterd. Want had men aan zijn verzoek gevolg gegeven, dan zou het indische leger een ridder der Militaire Willemsorde minder hebben geteld!

Verkest diende gelukkig, want kort na het uitbreken van den bandjerschen krijg was zijn kompagnie alweder op het oorlogsterrein.

Soldaten als hij, gerijpt door ondervinding, in staat om dáár waar niets was en weinig verstrekt werd, zelven in de eerste behoeften te voorzien, waren vooral in den aanvang onschatbaar. Wanneer jonge officieren diep in het binnenland, te midden van het drassige woud aan het hoofd eener patrouille ronddwalende, of aan den oever van een breeden stroom op een eenzamen post, zonder leeftocht, zonder schoeisel of dekking, soms zonder voldoenden voorraad munitie, ten einde raad waren, hadden oude krijgers als Verkest nog altijd hulpmiddelen bij de hand. Werden er verkeerde orders gegeven, had men den toestand niet voorzien waarin een afdeeling tot zeker doel uitgezonden kon geraken, was er 't een of ander over het hoofd gezien, Verkest wist er den officier of onderofficier met een wenk, met een woord, soms langs een omweg, doorgaans ongemerkt aan te herinneren. De takt dien hij daarbij aan den dag legde, was inderdaad opmerkelijk; want nooit zou hij den eerbied voor zijn meerdere uit het oog verliezen.

Een enkel voorbeeld.

Op een afgelegen plaats aan den oever van een rivier is een klein detachement onder een 2^{den} luitenant geposteerd. In allerijl heeft het

een palissadeering opgerigt om tegen een overval gedekt te zijn; en nauwelijks is die voltooid, of de vijand tracht van de duisternis gebruik te maken om den post in het holle van den nacht te overrompelen. Door de waakzaamheid der schildwachten wordt dit evenwel belet. Op het alarm spoeden de soldaten zich naar de borstwering, lossen de geweren, laden weder en blijven zonder ophouden in het wilde doorschieten. De luitenant was voor het eerst in het vuur en dacht er niet aan het schieten te temperen; om de waarheid te zeggen, was hij er zelfs mede ingenomen. Verkest, die wist hoeveel patronen ieder man had medegekregen en hoeveel dagen er nog moesten verloopen voordat er nieuwe voorraad kon aangevoerd worden, plaatste zich naast zijn officier en zeide bedaard:

‘Ziet u ze goed, luitenant?’

‘Neen.’

‘Ik ook niet, en ik geloof de rest der manschappen evenmin.’

Dit gezegde bragt den kommandant tot nadenken; hij liet het vuur ophouden en bemerkte toen dat de vijand was afgetrokken. Den volgenden morgen, toen hij andermaal, in veel grooter getale kwam opzetten en herhaaldelijk met woede aanviel, kwamen de patronen goed te pas. - Van dat oogenblik af verspilde de luitenant geen schot kruit meer.

Op zekeren dag kwam Verkest met een transport op de hoofdplaats Bandjermasin. Hoewel gezond, zag hij er schraal uit. Het leven op de posten was trouwens zoo heerlijk niet, om er dik van te worden. Dagelijks pratrouille-loopen, veel wacht doen, altijd gereed staan om uit te rukken, meestal gekleed slapen, en dan tot tegemoetkoming rijst of boontjes eten met vleesch of visch, bij afwisseling gezouten of gedroogd. Van de inlandsche bevolking toch, die in de bosschen was gevlugt, viel in den beginne niets te koopen.

's Mans kleeding was overigens onberispelijk; nergens een torntje of gaatje. Wel zagen de tunique en pantalon er verschoten uit, en hadden de lappen een geheel andere kleur dan die van het kleedingstuk, maar dit kwam omdat het eene veel meer dienst te velde had gedaan dan het andere. Door gebrek aan transportmiddelen was alleen het hoog noodige - vivres en munitie - naar het binnenland kunnen opgezonden worden; de manschappen hadden dus op den bepaalden tijd de gewone vernieuwing niet ontvangen. De slobkousen die Verkest droeg, waren door hem zelf vervaardigd van een ouden knapzak; met gespen boven de knieën vastgemaakt en over de geheele lengte met vestknoopjes gesloten, zaten ze hem glad om de gespierde beenen; geen plooitje was ergens te zien. Zijn schoenen, ook met groote

lappen voorzien, waren zeer bruikbaar en flink met vet (van het rantsoen bespaard) onderhouden. De politiemuts stond hem, zooals altijd, regt op het hoofd.

In de kantine had hij een aantal oude kennissen aangetroffen die hem hartelijk ontvingen, veel nieuws vertelden en hem op zijn beurt lieten praten. Dat er een borrel gedronken werd, sprak van zelf; na zoolang in het touw geweest te zijn, na vier maanden achtereen in het binnenland in den ernst van de dienst doorgebragt te hebben, had hij het er maar eens van genomen en ‘eventjes de bloempjes buiten gezet.’

Tegen het middaguur keert hij in goede luim naar het fort terug en ontmoet onder weg den chef der expeditie, den majoor-resident Verspijck - ook een oude kennis, dezelfde officier dien hij in 1854 te Pandjau-a een handje hielp om 't eerst op de borstwering te zijn, onder wiens orders hij later twee jaren te velde diende, en wien hij een bijzonder goed hart toedroeg.

Hij slaat aan en blijft staan in de positie, alsof hij wil zeggen: ‘als gij mij wat te vertellen hebt, dan ben ik tot uw orders.’

‘Wel Verkest! hoe gaat het?’ zegt deze den trouwen flankeur van de Westkust herkennende.

‘Goed majoor! hoe zou 't anders gaan!’

‘'t Is waar, gij zijt geen pruttelaar; maar 't kon zijn, dat het minder goed was of dat ge reden tot klagen hadt.’

‘Er moet druk dienst gedaan worden, majoor! en de pruimerij is niet bijzonder, maar dat is minder; daar is men soldaat voor. Patrouilleloopen geen gebrek, en modder in overvloed. Als men de kerels maar eens goed aan de huid kon komen, dan zou 't nog wàt zijn, maar ze gaan er meest altijd van door. De officieren hebben het niet gemakkelijker dan wij, en zoolang *die* 't kunnen volhouden, heeft een soldaat niet te reclameren. Hier op Bandjer is 't beter uit te houden; 't is in de kantine plezierig, en 't zou me hier wel lijken, als er daar ginds (naar het gebergte wijzende) niets meer te doen was.’

‘Juist! Later zal ik u wel eens hier plaatsen, maar ik heb nu nog flinke soldaten, zooals gij er een zijt, daar ginds te veel noodig. - Maar zeg eens, hoe komt het, dat ge uw kruis niet draagt en 't lintje er zoo verschoten uitziet?’

‘Ik zou mijn kruis in dit apenland dragen! in die bosschen met al dat kreupelhout hield ik 't er geen dag op. 't Is al mooi, als men zijn pantalon aan 't lijf kan houden! - En hoe mijn lintje zoo verschoten is? Nu majoor! gij lacht er mede; alsof gij niet wist, wat hier een kwade moesson beteekent! Ik ben hier al meer nat dan droog geweest. U weet toch ook wel, hoe 't hier regent.’

Verkest was buitengewoon spraakzaam. Die hem kende, zou dááraan alleen gemerkt hebben dat hij uit de kantine kwam.

‘Welnu! weet ge wat ge doet, ga nu naar de kazerne uitslapen, - de zon lijkt u niet; maar kom van avond om zes uur bij mij, dan

zal ik u een mooi lint voor uw kruis geven en dan komt ge weêr opgeknapt op uw post terug.'

'Ik zal present zijn, majoor!'

Daarop de aangeboden hand drukkende, maakte hij het saluut en ging regt naar het fort om te doen wat hem aangeraden was.

Op het bepaalde uur meldde Verkest zich aan de kommandantswoning, waar hij door de vrouw des huizes als een oude bekende ontvangen werd.

'Zoo Verkest! gaat 't u goed?'

'Kent mevrouw mij nog!'

'Zeker! zou ik Verkest niet meer herkennen! Te Montrado waart ge immers met het slagten der sappies belast, dat deedt gij wàt goed! Gij hebt toen goed voor de menage der oficieren gezorgd en mij dikwijls een haasje gebragt. - Ga dáar zitten, zoo! drink nu eerst een glas wijn, en zeg mij eens of gij hier tevreden zijt.'

''t Is hier wel niet alles, mevrouw! maar ik ben toch tevreden. We zijn hier niet voor ons plezier, maar om den koning te dienen, en een soldaat heeft er niet aan te denken of 't ergens plezierig is of niet; hij heeft maar te gaan waar men hem zendt en *moet* het er goed vinden.

"Op den post waar ik te huis hoor," vervolgt hij het vertrek rondziende, ziet 't er een beetje anders uit dan hier, - 't is hier een kranige boel, hoor! Vooreerst regent 't er bijna altijd, en daardoor en door de drukke dienst is de helft ziek. Soms staat het logies heel onder water. Slaapfournituren zijn er natuurlijk niet; ieder zoekt dus de zachtste plank uit, als het tijd van slapen is. Er mankeert zoo wat van alles. Het éénige plezier dat er is, bestaat in de brandals achterna te zitten; als die kerels maar staan bleven, dan zouden we ons hart nog eens kunnen ophalen met ze een afged..... een ferm pak te geven. Op den duur is 't toch eentoonig, en om u de waarheid te zeggen, mevrouw! zou ik wel eens naar Zeeland terug willen, als mijn tijd van dienst om is. Ik heb mijn famille nu in geen twaalf jaren gezien en er maar weinig van gehoord.'

Inmiddels trad de majoor binnen met een groot stuk lint in de hand. Verkest ontving het dankbaar en zeide 'dat het kranig zou afsteken op zijn verschoten tunique.'

Dan had hij een verzoek.

'En dat is?'

'Wel majoor! dat als over vijf maanden mijn tijd om is, gij mij niet zult "lijmen", maar mij stilletjes naar huis laat gaan. Ik heb mijn ouders in lang niet gezien en zou toch wel weêr eens bij hen willen zijn. Is mijn tijd om, en u lijmt me om weêr te teekenen, dan weet ik hoe het gaat; dan laat ik me natuurlijk overhalen, en dan ben ik er weêr voor zes jaartjes bij.'

'Nu Verkest! maak je dáár niet ongerust over. Ik beloof je dat ik

je niet zal “lijmen.” Tegen dat uw diensttijd om is, zal ik zorgen dat ge op de hoofdplaats zijt om met het eerste schip naar Java te kunnen vertrekken. Ik vind het wel jammer dat ge de dienst verlaat vóór dat ge uw pensioen verdiend hebt, en bovendien ik zie soldaten als gij zijt niet gaarne heengaan.’

‘U belooft mij dus, mij niette zullen lijmen? Nu, dan reken ik er ook op.’

Na nog eens voor het ‘kranige’ lint bedankt te hebben, stond hij op, nam het glas dat weder gevuld was, op soldatenmanier tusschen duim en wijsvinger, de overige vingers gestrekt en de pink naar boven, dronk het ‘op mevrouws gezondheid’ leeg en nam hartelijk afscheid ‘tot over vijf maandjes!’

Te Amawang had de bezetting de handen vol. Aan het hoofd eener talrijke bende, die nu eens hier dan weder daar, maar altijd in den omtrek van de benting gelegerd was, behield Demang Léman het veld. De naburige kampongs kozen openlijk de partij des vijands of heulden er mede. Telkens hoorde men van een voorgenomen aanval op onzen post; de patrouilles werden beschoten, de konvooijen aangevallen, het brievenvervoer belemmerd. Ongewapend kon niemand honderd schreden buiten de benting maken zonder gevaar te loopen van vermoord te worden; en geen middel hoe schandelijk ook werd onbeproefd gelaten om de soldaten afbreuk te doen. Want zelfs in de versnaperingen die nog enkele inlanders te koop aanboden, werd vergift ontdekt.

Geen dag ging er voorbij, waarop niet een of meer kleine kolonnes uitrukten om den vijand op te zoeken; en werd Verkest niet door ziekte belet, dan was hij altijd van de partij. Was hij er bij, dan kon men er ook zeker van zijn dat hij den gevaarlijksten post had, meestal aan de spits. Dáár deed hij, evenals een volmaakt afgerigte jagthond, kalm en bedaard zijn pligt; dáár was hij de oplettendheid zelve, en keek met zijn heldere blaauwe oogen als 't ware door de boomen heen. Nooit een ontijdig schot, nooit gehaast of verschrikt; nooit aanleiding gegeven tot noodelooze beweging of tot krachtsverspilling bij de kolonne; maar ook nooit *iets* over het hoofd gezien. Het was alsof hij bij ingeving de plaatsen kende waar randjoes waren geplant, of waar de vijand in hinderlaag lag.

Van Verkest leerde menig europeesch soldaat, hoe de veiligheidsdienst eigenlijk moest begrepen worden, terwijl de javaansche of madureesche soldaat bij de spits ingedeeld, hem oplettend gadesloeg en stilzwijgend bewonderde. Men had *zijne* wenken slechts te volgen, om zeker te zijn van goed te handelen; want wat Verkest-deed, was altijd doelmatig, Als veldsoldaat was Verkest onovertrefbaar.

Den 3^{den} September 1860 gaat de luitenant de Brauw met dertig bajonetten op verkenning uit Amawang. Na drie uur gemarcheerd te hebben, bereikt hij den voet van een steilen, driehonderd voet hoogen heuvel, door den gids Boekit Madang genoemd, en stoot daar op een vijandelijken voorpost. Deze trekt ijlings naar den top terug, vanwaar aanstonds een uittartend krijgsgeschrei opgaat. Zonder zich te bedenken geeft de Brauw last den steilen, digt begroeiden bergwand te beklimmen. Zoodra de voorste manschappen op het bergplat komen, valt er een salvo. Vier soldaten worden getroffen en storten ter aarde; de anderen gaan echter door, en bestormen de palissadeering. Deze is nog niet geheel voltooid, de aanval daarenboven zoo onverwacht, zoo stout, dat de Bandjerezen aan geen verdediging denken, maar ijlings op de vlugt slaan.

Verkest, die natuurlijk het eerst boven was geweest, heeft een kogel in de linkerborst gekregen. Op een draagbaar van boomtakken vervaardigd, komt hij te Amawang terug. De officier van gezondheid noemt de wonde gevaarlijk en acht het noodzakelijk dat de man in het hospitaal te Bandjermasin wordt behandeld. Maar tegen het évacuëren bestaan groote bezwaren. Stoombooten zijn er op het oogenblik niet; de gewonden per praauw vervoeren gaat ook niet; want de meesten zullen in de enge ruimte van hitte en ongemak bezwijken; en bovendien de waterweg is verre van veilig. - Voorloopig moet Verkest dus te Amawang in verpleging blijven.

Laat ons een blik werpen op het ziekenkwartier van een post in 't vijands land, en een oogenblik de benaauwde lucht inademen, die bij het binnentreden reeds hinderlijk is.

Tegen de palissadeering is een gedeelte der binnenruimte ter breedte van acht of negen voeten met een bamboepagger afgeschoten en met atap overdekt. Dit belet evenwel de zon niet er in te schijnen, noch den regen er door te druppelen; dientengevolge is het er daags stikheet en 's nachts kilkoud. Een doorloopende baleh-baleh of lage brits, bedekt met matjes en stroozakken, waarop de zieken liggen, beslaat nagenoeg de geheele ruimte, en waar nog plaats over is, staan nachttonnen, een emmer met djamboe-thee, en een komfoor met kokenden boeboer om pappen te maken. De vloer ontbreekt, en daar het gedurig regent, is de bodem glibberig. Omdat een gedeelte van het garnizoen verpligt is, bij appèls of andere diensten, langs het ziekenkwartier te gaan, kan men over het rustige juist niet klagen. Ook de ziekenkost laat wel iets te wenschen over; men heeft gewone veldvivres, men heeft arrowroot, thee en suiker, en men heeft geweekt brood of boeboer, doch daartoe bepalen zich de versnaperingen (!). Ziekenkleeding ontbreekt ten eenenmale, maar men behelpt zich met de gewone kleedingstukken. Die zoo gelukkig niet is van een eigen flanellen borstrok en nachtbroek te bezitten, ligt in zijn hemd en troisième; zij die kunnen staan en gaan, gebruiken een paar neêrgetrapte schoenen

bij wijze van muilen, en de koortslijders dekken zich met de kapot of sprei; want dekens zijn er wel, maar niet genoeg, en dus alleen voor de erge zieken.

Is de inrigting niet voorbeeldig, ze is toch zoo goed mogelijk; ieder weet dat de beschikbare middelen niet verder strekken. Het dienstpersoneel bestaat uit eenige voor de velddienst afgekeurde soldaten; wat hun aan ondervinding ontbreekt, wordt vergoed door goeden wil. Er wordt ook meer gelet op een vlugge dan op een zindelijke behandeling; wat geeft de zieke er om, dat de borden en kopjes met pap- en zweetdoeken worden afgeveegd, als hij op zijn beurt maar geholpen wordt. En dit wordt hij; nacht en dag zijn de ziekenoppassers in de weer om het lijden hunner makkers te verligten. De officier van gezondheid geeft het voorbeeld.

Heerscht er dus geen weelde in het ziekenkwartier, de lust om zoo min mogelijk te klagen en zich zoo goed mogelijk te schikken, bezielt ieder lijder; moet men erkennen dat er aan 't een en ander zelfs totaal gebrek is, wat niemand ontbreekt, is een kammetje en spiegeltje, dat gedurig voor den dag wordt gehaald als de koorts is afgeloopen of de wonde verbonden, om het haar weêr in de klassieke waterkrul te zetten.

Zestien dagen lag Verkest in dat ziekenkwartier zonder een enkele klagt te uiten. Hij wist dat 't niet anders kon, en hij berustte er in. Het aantal zieken nam van dag tot dag toe; want Boekit Madang was andermaal door den vijand bezet, werd herhaalde malen vruchteloos aangevallen en kostte ons veel dooden en gewonden. Spoedig was men verpligt een gedeelte der kazerne tot ziekenverblijf te bestemmen, en ten laatste wist men gezonden noch zieken meer te bergen. Door de aankomst van versche troepen namelijk werd het verblijf binnen de benting voor sommigen een ware marteling; vooral 's nacht ontbrak het aan lucht, en bij het aanbreken van den dageraad liepen de gezonde manschappen om strijd door het smalle poortje naar buiten, om de longen weêr eens met frissche lucht te vullen.

Eindelijk kwam de tijding dat de Bennett te Moeara Sangier was aangekomen. Aanstonds werden de zware zieken en gewonden in djoekongs geladen, en daarmede vervoerd naar Moeara Sangier en overgebragt op de kleine, maar met een atappendak overdekte stoomboot. Was de ellende op de djoekongs groot geweest, hoe goed en luchtig - betrekkelijk althans - lag men daarentegen op het dek van de stoomboot! Vol was het er zeker, overvol zelfs; maar door de snelle vaart van het schip kon men ruim ademhalen; en zóo vol was 't niet, of de ziekenoppassers konden nog, met een weinig omzigtigheid over en langs de zieken heenstappende, zich op dek bewegen en den dorstigen nu en dan een teug waters brengen.

Op de kap lagen de officieren: luitenant Boers, aan dyssenterie

lijdende; luitenant Verspyck, met twee kogels in den buik en één in den pols. Daarnaast, voorzoover er nog plaats op de kap was, de zwaargewonde Europeanen; verder op, in opvolgende orde tot aan den boeg, al de gewonden, indiervoege geplaatst, dat de ligtst gewonden het verst van de kap lagen. De kettinggangers moesten plaats zoeken op de raderkasten, de kombuis en bij het anker. Tusschendeks kon niemand neêrgelegd worden, dáár was de hitte onverdragelijk, ± 110° Fahrenheit!. Het stoomscheepje was ook niet ingerigt voor het doel waarvoor het thans werd gebruikt; maar bij gebrek aan geschikte stoomers had men van Batavia het vaartuig gestuurd dat dáár de gemeenschap met de reede onderhield.

Opmerkelijk was het dat bijna iedere lijder meende, althans zich gedroeg alsof zijn buurman ernstiger ziek was dan hij zelf, en dat hij hem hielp voor zooveel zijne krachten het toelieten. Zoo scheen het dat Verkest, altijd koortsig en gedurig bloed spuwende, het zich tot taak had gesteld om den broeder van den expeditie-kommandant, aan wien hij zoo gehecht was, te verplegen en het hem aan niets te laten ontbreken. Eigen leed vergetende, waakte hij onafgebroken bij den lijder en bewees hem een tal van kleine diensten die in zulke omstandigheden zooveel beteekenen.

Een etmaal later kwam de Bennett te Bandjermasin. Een der eerste die over de loopplank aan wal strompelde, was Verkest. Met het geweer verdekt onder den arm - hoe ziek ook, zou de ‘soldaat’ de zorg voor zijn wapens nooit uit het oog verliezen - begaf hij zich op weg naar den kommandant. Deze, reeds van de komst der Bennett verwittigd, ontmoette hem nabij de aanlegplaats en herkende met moeite den braven Verkest. Hoe ellendig zag hij er uit! Een verterende koorts was uit zijn holle wangen en diepingezonken, brandende oogen te lezen; de kleederen fladderden hem om het uitgemergeld ligchaam; de verbonden schouder zat verborgen onder de tunique, waarvan de eene mouw los hing; de magere beenen wankelden en knikten hem onder het lijf! Toch deed hij een poging om het geweer te schouderen, en zeide:

‘Majoor! uw broêr is ook aan boord. Hij leeft, maar is zwaar gekwetst; een leelijk schot, de kogels zitten er nog in. Hij is er beroerd aan toe, maar 't is een taaije! klagen doet hij niet. Hij heeft zich te Boekit Madang kranig gehouden.’

‘Maar gij, arme kerel! hoe is 't met u?’

‘*Ik* heb mijn rekening, majoor! een schot door de borst; de longen zijn geraakt, de kogel zit er nog in; ik geef gedurig bloed op. 't Is de laatste expeditie geweest die ik mede maak,... maar daarom niet getreurd!’

‘Kom Verkest! de zaak niet zoo erg ingezien! 't Zal nog wel teregt komen. Hier in het hospitaal zullen ze den kogel wel weten te vinden, en eens aan de beterhand, zend ik u naar Java, en dan verder

met pensioen naar huis. Den moed niet verloren, en maar dadelijk naar het hospitaal! - Geef hier uw geweer! geen oogenblik langer in de felle zon!'

'Dat geweer kan ik wel dragen, majoor! en moed verliezen zal ik wel niet. Als 't hiermeê moet afloopen, in Gods naam! Maar uw broêr is er ook erg aan toe, majoor! Laten we dien eerst van de boot helpen.'

'Laat dat maar aan mij over, en maak als de drommel dat ge onder dak komt. Er zijn hier jongens genoeg die den luitenant zullen helpen.'

De majoor spoedde zich aan boord om zijn broeder aan wal te laten brengen. Drie, vier man der equipage namen hem op.

'Voorzigtig! steun hem goed onder den rug, anders gaat de buik weêr aan 't bloeden', riep een gewonde, die zelf nog de handen wilde uitsteken, maar er onmagtig toe bleek te zijn - getuige de pijnlijke trek die op dat oogenblik zijn gelaat verwrong.

'Wat d..... r, Verkest! Zijt ge weêr hier! Maak dat ge naar het hospitaal komt of we worden kwade vrienden! Gij hebt meer zorg noodig dan de luitenant.'

'Ja majoor! Ik was nog even hier gekomen om mijn randsel en sprei te halen; en toen ik zag dat men den luitenant verkeerd opnam, kon ik niet nalaten mij er meê te bemoeijen. - Ik marcheer nu af.'

Met veel moeite kwam hij weêr tot aan de loopplank; daar begaven hem echter zijne krachten, en zou hij in het water gestort zijn, als een paar inlandsche soldatenvrouwen hem niet ondersteund en aan wal geholpen hadden.

Het hospitaal te Bandjermasin, gedurende den oorlog reeds aanmerkelijk vergroot, was nogtans in die dagen véel te klein om al de gewonden en zieken te bevatten, die van verschillende punten van het uitgebreide oorlogsveld werden aangebragt. Bestond er dus wel eens gebrek aan ruimte, waardoor hulplocalen noodig werden, aan orde, aan goede geneeskundige hulp, aan zorgvuldige verpleging, aan liefderijke oppassing en aan hartelijke deelneming ontbrak het er niet.

In den namiddag van den dag waarop de Bennett haar schoone, maar treurige lading gelost had, bezocht de expeditie-kommandant het hospitaal, en vond Verkest gelegerd in een hulpgebouw dat in vredestijd den zendelingen diende tot het houden hunner godsdienstoefeningen. Toen men den braven soldaat had uitgekleed en op een koele rustbank neêrgelegd, had de natuur - zoo lang bedwongen - hare regten laten gelden. De ijlende koorts waarin Verkest eenige uren gelegen had, was echter nu aan het afnemen. Hij herkende den bezoeker en vroeg:

'Hoe maakt de luitenant het?'

‘Goed, Verkest! Spreek nu geen woord en tracht wat te slapen. Ik wenschte u slechts één vraag te doen. Tot nog toe hebt ge nimmer een graad willen bekleeden, maar wat zoudt ge zeggen van een bevordering “op het veld van eer”?’

‘Ja, dit.....’

‘Welnu, dan maak ik u korporaal, voor uw moedig gedrag bij Boekit Madong.’

Verkest dankte met een oogopslag en een handdruk. *Die* benoeming was hem aangenaam.

Geen dag ging er bijna voorbij, waarop de kornmandant niet het hospitaal bezocht. Hij had behoefte om te toonen dat het lijden zijner dappere soldaten hem niet onverschillig was, behoefte zich te overtuigen dat 't hun, die blijken hadden gegeven van hun leven veil te hebben voor den roem van het vaderland, aan niets ontbrak nu hun leven op het spel stond. Gewoonlijk nam hij wat tabak en sigaren voor de reconvalescenten mede; en waren die kleine giften welkom, nog veel meer genoegen deden de vriendelijke, deelnemende woorden van den chef, die den zieken zoo welluidend in de ooren klonken.

Natuurlijk werd de krib van den braven Verkest nooit voorbijgegaan zonder een paar woorden met hem te wisselen; en als er gevraagd werd ‘waarmede men hem van dienst kon zijn,’ volgde doorgaans het bescheiden verzoek: ‘met een pakje sigaren.’ Dat was niet voor eigen gebruik - *hij* mogt niet rooken - ‘maar om 't aan die goede jongens te geven, die hem zoo goed oppasten.’ Toch wist de echtgenoot van den kommandant nog wel het een en ander te bedenken wat den zieken aangenaam was, en menige schotel door haarzelve toebereid - versnaperingen, die in inrigtingen ten algemeenen nutte onmogelijk *kunnen* verstrekt worden - vond zijn weg uit de keuken van het residentiehuis naar het hospitaal. Dat Verkest door haar niet vergeten, maar *dagelijks* bedacht werd, sprak van zelf.

En toch, niettegenstaande de beste zorgen ging de zieke meer en meer achteruit; hoop op behoud bestond er helaas! niet meer.

Op zekeren avond liet Verkest door een hospitaalsoldaat den majoor weten, dat hij hem gaarne wilde spreken. Toen deze kort daarna de zaal binnentrad waarin Verkest met een vijftigtal andere zieken werd verpleegd, trof hem de buitengewone stilte die er heerschte, een sombere stilte door den inlander zoowel als door den Europeaan geëerbiedigd. Niemand die een woord sprak; al wat men hoorde, was het gesteun van Verkest.

Dáar lag hij, die arme! half opzittende in zijn krib, door de zorg zijner makkers met een wit gordijn voorzien. Daar lag hij, zigtbaar lijdende, stervende, maar kalm en geduldig als altijd!

Eenige jonge soldaten, óók lijders, stonden op een afstand om hem heen, gereed om op een woord, op een wenk aan zijn verlangen te

voldoen. Eén bragt onophoudelijk verkoeling aan met een waaijer; een ander hield een doek in de hand om hem nu en dan het zweet van het hoofd te vegen; een derde stond met een lepel water gereed om hem te laven. De lamp had men aan den kant van zijn krib met een doek bedekt, opdat het licht hem niet hinderde.

Deelneming, bezorgdheid, hartzeer was op ieders gelaat te lezen; Ja, in de oogen van sommigen, wien hij juist een hartelijk woord had toegevoegd, parelden zelfs tranen!

't Was aandoenlijk te zien, hoe die ‘ruwe klanten’ hun makker met zorgen omringden; een moeder kon waarlijk haar kind niet beter verplegen. En als het aanschouwen van de droefheid eener moeder bij het sterfbed van haar kind hartverscheurend is, de tranen van ‘soldaten’ bij het sterfbed van een geliefden makker dringen niet minder door de ziel.

Toen Verkest den majoor zijn krib zag naderen, helderde zijn gelaat een oogenblik op; hij stak zijn chef de hand toe en zeide met een duidelijke stem, maar door zwakte getemperd en nu en dan afgebroken:

‘Ik dank u, majoor! dat ge gekomen zijt; - ik rekende er op, want gij zijt niet onverschillig voor een soldaat. Het doet me plezier u nog even te zien, want ik wilde gaarne afscheid van u nemen. - Ik voel dat 't gedaan is; den dag van morgen zal ik niet meer zien.’

‘Zoo moet ge niet spreken, Verkest! Gij zijt wel erg ziek, maar hopeloos is 't immers niet? Den moed maar niet verloren! gij moet blijven leven.’

‘Neen, neen, majoor! ik voel 't te goed dat ik aan het einde ben; uit het spreken van den dokter heb ik 't ook wel gemerkt. Buitendien, den dag waarop ik hier binnen kwam, wist ik al dat ik er uit zou gedragen worden. - Dat is ook minder; een soldaat moet er niet tegen opzien om te sterven, - en den moed daartoe heb ik ook wel.’

De laatste woorden gingen met een zachten glimlach gepaard, alsof hij wilde zeggen: ‘dáaraan heeft 't mij nimmer ontbroken.’ - En dat was waar.

‘Wilt ge dan, dat ik een zendeling laat roepen, met wien gij wat kunt spreken?’

‘Och neen, majoor! dàt is niet noodig. Alleen *u* wilde ik zien; en als *gij* zegt dat ik in vrede kan gaan, zal mij dat een voldoende troost zijn.

Ik heb’, vervolgde hij na eenige oogenblikken, ‘ik heb van mijn leven wel verkeerdheden gedaan, - ik ben jong geweest, en toen wel eens dingen uitgevoerd die ik had moeten laten; - maar willens en wetens heb ik nooit iemand kwaad gedaan. - 't Waren van die kleine zonden, die ik hoop dat mij wel zullen vergeven worden. - Ik ben al vroeg in dienst gegaan, en - u weet 't wel, majoor! de verleiding is dan 't grootst. - Maar ik deed toch altijd mijn pligt als soldaat,

ik heb altijd getracht te voldoen. - En als gij, die mij al zoolang kent en die weet wat een soldaat is, als *gij* mij zegt, dat ge tevreden over mij zijt, dan ga ik gerust de eeuwigheid in.'

'Maar Verkest! twijfelt ge er nog aan, of ik tevreden over u ben! Gij zijt de *beste* soldaat dien ik onder mijn orders heb; gij waart een voorbeeld voor ieder die met u diende of u leerde kennen; gij deedt altijd uw pligt met meer naauwgezetheid dan elk ander. En als ik over een dienaar als gij niet tevreden, was, zou ik méer dan onbillijk moeten wezen. - Neen! als het u een troost kan zijn de verzekering te ontvangen dat ge steeds ál datgene verrigttet waarvoor ge geroepen waart, dan zeg ik u hier plegtig - ik roep God tot getuige - dat ik nimmer een trouwer, flinker en beter soldaat zag dan gij zijt. - Ge kunt gerust van deze wereld scheiden; daar boven zult ge zeker in genade aangenomen worden, want hier volbragt ge uw taak als soldaat naar behooren, en ook als mensch waart ge steeds een brave kerel.'

En om hem van de opregtheid zijner woorden nog beter te overtuigen, drukte de majoor hem nog eens, en nog eens de klamme hand.

'Welnu, majoor! dan ga ik ook gerust heen; - gij zegt het, en ik geloof 't ook - God zal mij wel bij zich nemen. - Ik dank u nog wel, dat gij mij dien laatsten troost zijt komen geven.'

Na een stilte van weinige seconden hervatte hij:

'Ik heb nog een verzoek aan u; - dat zult ge mij óok wel willen toestaan.'

'Spreek, Verkest!'

'Of u aan den burgemeester van Nieuwvliet wilt schrijven, hoe ik hier gebleven en als een goed soldaat voor mijn vaderland gestorven ben. Dat zal mijn familie en kennissen dáar genoegen doen, en dan zal men nog eens met eere aan mij kunnen denken...'

Hier stokte zijn stem een oogenblik, en werden zijn oogen vochtig.

'Want', ging hij weêr op bedaarden toon voort, 'want toen ik wegging, majoor! was 't niet alles in orde met mij; ik was een beetje in den wind; zoodat ze dáar wel eens gedacht zullen hebben dat 't met mij niet goed zou afloopen. - Als men nu hoort, dat ik opgepast heb en de chefs over Verkest tevreden waren, dan zullen de menschen in het dorp mijn naam in eerlijke herinnering houden.'

'Ik beloof 't u. Verkest! als gij sterft, zal ik alles goeds van u aan den burgemeester schrijven.'

'Nu majoor! dan ga ik gerust heen. - Groet mevrouw en de kinderen nog eens voor me, en bedank mevrouw voor haar belangstelling - en voor het vele goede dat zij mij bewees. - God zegene u en uw gezin!'

Al hetgeen Verkest had gezegd, was wel op ernstigen, maar tevens op den natuurlijksten toon en met groote kalmte gesproken. En toch,

toen hij zweeg en van vermoeidheid de oogen sloot, hoorde men niets dan het snikken der jonge soldaten. Ook de ouderen konden hunne tranen niet bedwingen, en zelfs de majoor deed geen moeite de zijnen te weêrhouden.

't Was een familietafereel, die ‘vader der soldaten’ op den rand der krib zittende, hand in hand met een zijner stervende zonen! Die ruwe klanten, met geblakerde en vermagerde gezigten, met diepe lidteekens of halfgesloten wonden, als kinderen weenende bij het sterfbed van een broeder! Een tafereel, dat men waarlijk niet in een kazerne, in een hospitaal te velde zou verwachten.

En toch was 't juist zoo; die officier en die soldaten, die elkander in het vuur hadden leeren kennen, schaamden zich niet hun gevoel lucht te geven.

Toen Verkest de oogen weêr opende, zag hij niets dan liefdevolle blikken van diepbedroefde makkers.

‘Komaan jongens! niet gehuild omdat een kameraad sterft! Ik ga gerust heen. - Ik bedank u wel - dat gij mij zoo goed oppastet; gedurende mijn ziekte hebt gij mij als trouwe jongens geholpen.’

Eén voor één stak hij nu zijne makkers de klamme hand toe, en één voor één kwamen zijn makkers met afgewend hoofd en gebroken hart die hand drukken.

Nog eens vatte hij die zijns chefs, en zeide:

‘Dag, majoor! denk nog eens aan Verkest! - Vaarwel!’

‘Dag, brave kerel! God zegene u!’

Een uur later sliep Verkest zacht en kalm in, om niet weêr te ontwaken.

En in den namiddag van den volgenden dag droegen vier ridders de slippen van het zwarte kleed, dat over de kist hing; en dof klonken de salvo's over de uitgestrekte hoofd plaats; en droevig weêrgalmde de treurmuziek over den breeden vloed, en vond weêrklank in de harten van allen die Verkest naar zijn laatste halt begeleidden.

En de bandjermasinsche bevolking staarde met verbazing die plegtigheid aan, en begreep er niets van, dat bijna het gansche garnizoen den stoet volgde, en men zooveel ‘soesah’ maakte voor de begrafenis van een ‘gewoon soldaat.’

Suum cuique.

Recidivisten.

In de *Arnhemsche Courant* van 17 Mei lezen wij:

‘De Goesche regtbank is onverbeterlijk. Naar wij met zekerheid vernemen, heeft dit regtscollege met onverstoorbare kalmte, te midden der agitatie door haar “kinderkamer-vonnis” teweeggebragt, een tweede vonnis geveld, dat in beginsel met het vorige overeenstemt. Twee kinderen van 12 en 13 jaren zijn door de regtbank veroordeeld tot gevangenisstraf, wegens het misdrijf van “bedelarij in verbinding.” Dat de straf gering is doet tot de motieven van het vonnis niets af; het ergerlijke van dit nieuwe feit is, dat andermaal het oordeel des onderscheids is aangenomen *bij verstek.* Zonder die kinderen te hebben gezien of gehoord, nam de regtbank aan, dat zij wisten dat zij niet mogten bedelen en dat zij zich in eene misdadige “verbinding” hadden gesteld. De kinderen hebben hunne straf reeds ondergaan.

Wie zijn de helden van dit nieuwe bedrijf?’

Ja, wie zijn de helden van dit nieuwe bedrijf? Waarom worden hun namen niet bekend gemaakt?

Ergerlijke vergrijpen tegen de hnmaniteit zullen zich herhalen, zoolang men niet, door de namen der leden van het regtsprekend collegie openbaar te maken, hen aan hunne persoonlijke verantwoordelijkheid herinnert.

Wat de Goesche regtbank betreft, wanneer zal de minister van Justitie de wet voordragen, waarbij hare opheffing wordt bevolen?

De strijd over het middelbaar onderwijs

voor meisjes wordt ook te Kampen gestreden: het schijnt ook daar dezelfde vijanden te hebben, welke het eerst te Haarlem, straks te Delft en waar niet al ontmoette: onkunde en vooroordeel. In een bij uitnemendheid helder artikel, van blijkbaar zeer bevoegde hand, heeft de *Kamper Courant* dezer dagen die vijanden bestreden. Met voorbeeldige kalmte en geduld heeft de schrijver aan onkundige gemeenteraadsleden een lesje gegeven, wat middelbaar onderwijs van meisjes is, en waarom zij 't noodig hebben. Een beroep op 't belang van Kampen zal welligt nog 't meest indruk maken. Bij de ongelukkige zamenstelling van vele gemeenteraden kunnen hoogere motieven vaak weinig invloed uitoefenen.

Voor wie werkelijk nadere voorlichting verlangt wijzen wij op de bepaling, door den schrijver gegeven van 't bedoelde onderwijs:

‘In de memorie van toelichting op het eerst ingediend ontwerp van wet op het Middelbaar Onderwijs leest men tamelijk juist uitgedrukt wat de Regering door “middelbaar onderwijs” verstaat, en, op de vrouwen toegepast, zou middelbaar onderwijs dan zijn zulk onderwijs, dat vooral aan het meisje uit den beschaafden

stand die algemeene kennis en beschaving mededeelt, die in den tegenwoordigen tijd van eene goed ontwikkelde vrouw hoe langer zoo meer worden geëischt (men denke hierbij niet te veel aan het kennen van vreemde talen), - dat haar op de beste wijze voorbereidt voor hare bestemming als echtgenoot, bestuurster van een huisgezin en opvoedster harer kinderen, ook harer zonen, - en dat haar tevens die kundigheden mededeelt waarop zij kan voortbouwen, wanneer zij eenmaal in de noodzakelijkheid mogt komen om door eigen, zelfstandige werkzaamheid in haar onderhoud te voorzien.'

[Tweede deel]

Godgeleerdheid en onderwijs.

Een belangrijke bijdrage op het gebied van bijbel-critiek.

Raadselachtige verhalen uit het Oude en het Nieuwe Verbond, besproken door L.S.P. Meijboom, Theol. Doctor en Predikant te Amsterdam. - Te Groningen, bij J.B. Wolters, 1870.

De werkzame en rijkbegaafde Dr. L.S.P. Meijboom geeft ons hier een bundel critische beschouwingen over raadselachtige verhalen in den Bijbel. Deze beschouwingen hebben oorspronkelijk gediend als voordrachten, die in den winter van 1868-1869 te Amsterdam voor een ruimen kring van belangstellende hoorders en hoorderessen werden uitgesproken; en op één na worden ze hier gegeven, nagenoeg zooals ze uitgesproken zijn. Ze hebben ten onderwerp: 1°. de scheppingsverhalen des Ouden Testaments; 2°. Simson; 3°. het boek Esther; 4°. het boek Judith; 5°. Jezus' verzoeking in de woestijn; 6°. de verheerlijking van Jezus op den berg; 7°. de Zoon des Menschen op de wolken; 8°. de gelijkenis van Lazarus en den rijke. In de voorrede zegt de schrijver: ‘Te midden van den wakkeren strijd dezer dagen levende, koos ik onder den invloed daarvan mijne onderwerpen. Zij raken allen kritieke punten. De bron, waaruit de godsdienst van Jezus gekend moet worden, is de schrift des O. en N.T. Daarover is geen strijd. Maar wat de schrift leert, daarover is verschil. Regt verstand van de schrift moet tot oplossing van den strijd, tot vrede lijden. En tot regt verstand der schrift komt alleen wie haar vrij en scherp onder de oogen ziet. De protestant *mag* dat doen, en *moet* het doen. Hij erkent geen gezag van Kerk of overlevering, maar heeft het regt en den pligt om zelf te lezen, uit eigene oogen te zien, en wat *hij* in de schrift vond, te volgen. Van dat regt heb ik mij bediend, dien pligt trachten te vervullen.’ In een naschrift aan den lezer verklaart hij: ‘Wanneer mijne voordragten gediend hebben, om den lezer over menig belangrijk onderwerp te doen nadenken, en hem de stof, die dat na-

denken kan leiden en steunen, aan de hand te geven, dan is mijn doel volkomen bereikt, zelfs indien zijne getuigenis moest zijn: Ik kwam door mijn nadenken tot gansch andere besluiten dan gij door het uwe. Een bosch, waar alle boomen éene kleur en gedaante hebben, is vervelend, eene gemeente, waarin allen dezelfde begrippen hebben, evenzoo. God beware er ons voor! En Hij zal er ons voor bewaren: op eene gemeente met louter leden van één begrip en éene leer is voorshands nog niet veel kans. - Intusschen ben ik mij bewust, de aandacht van den lezer *o*p belangrijke onderwerpen gerigt te hebben. De vraag: wat te denken van den oorsprong aller dingen? kwam in de eerste verhandeling ter sprake. Het bespreken (l. behandelen) van Simson's geschiedenis en van het boek Esther leidt tot de overweging, langs welken weg de gemeente van Jezus de nog aanwezige overblijfselen van het heidendom op de beste wijze kan bestrijden en verwijderen. Judith toonde ons, dat ook in de apokryfe boeken des Ouden Verbonds belangrijke stukken worden gevonden, die niet met verachting van de hand gewezen mogen worden. - Toen wij over de verzoeking des Heeren spraken, moesten wij antwoorden op de vraag, of Jezus in den loop zijns openbaren levens allengs van beginsel of handelwijze was veranderd, en wij vonden: Hij bleef van het begin tot aan het einde zich zelven gelijk. Het verhaal van zijne verheerlijking en de plaatsen, waar van den Zoon des menschen op de wolken gesproken werd, bepaalden ons bij de ontwikkeling van het Christus-begrip bij de eerste Christenen. Wat wij in de laatste verhandeling overwogen, noopte ons na te denken over den oorsprong van sommige stukken onzer Evangeliën en over de beteekenis van het geloof aan Jezus' opstanding, een onderwerp van den teersten aard en van de hoogste beteekenis.'

Naar mijn oordeel heeft Meijboom over de waarde van zijne critische beschouwingen volstrekt geen te hooge gedachten gekoesterd. Ik heb ze met groote belangstelling gelezen en ben er rijker in kennis door geworden.

Dit neemt echter niet weg, dat er hier en daar bedenkingen bij mij opkwamen, welke mij beletten Meijboom's verklaring, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk, aan te nemen.

Mijne bedenkingen gelden vooral zijne verklaring van de Simsonsage, die van het boek Esther, en die van de gelijkenis van Lazarus en den rijke.

Wat de Simson-sage betreft, vat Meijboom zijne historische critiek samen in deze slotsom: 'Zonder te weten, waar wij te huis zouden komen, hebben wij nu het geheele verhaal aangaande Simson, Rigt. 13-16, gelezen en trachten te verstaan. Nadat het ons gebleken was, dat wij geene historische oorkonde voor ons hadden, hebben wij aan den naam van den held trachten te ontdekken, wie hij oorspronkelijk geweest moet zijn. De naam antwoordde ons, dat hij de zonnegod moest wezen. Wij bevonden, dat Simson als zoodanig behoorlijk

zou passen in het raam der plaatsen, waar het verhaal van Rigteren hem zijne stoute en wonderbare daden laat verrigten. Wij vonden ook, dat het karakter van Simson in Rigteren vrij wat beter bij eenen heidenschen zonnegod dan bij eenen Israëlietischen rigter past. Daarop hebben wij beproefd of wij wat van Simson verhaald wordt, van den zonnegod zoo kunnen verklaren, dat den tekst geen geweld wordt aangedaan, dat elk verhaal eenen goeden zin verkrijgt, en dat de mirakelen en moeijelijkheden, die ons bij eene andere verklaring in den weg zouden staan, verdwijnen. En ziet, wij verkregen langs dien weg eene beschrijving van den loop der zon door den dierenriem en zijne twaalf teekens. Van die twaalf teekens werden ons leeuw, maagd, weegschaal en visschen duidelijk genoeg met name genoemd, tweelingen, kreeft en steenbok duidelijk genoeg aangewezen. Het getal der daden van Simson en van zijne lotgevallen beantwoordde volkomen aan dat van de teekens van den dierenriem. Alleen de ram en de stier ontbraken, terwijl er toch eene korte aanwijzing werd gevonden, dat daar het begin is van den loop der zon door het jaar aan den hemel. Wij vonden alle hemelteekenen in behoorlijke orde vermeld, zooals de sterrekunde ze ons leert kennen. - Wij bevonden verder, dat het verhaal in Rigteren ons eerst eene beschrijving geeft van den loop der zon door de zes zomerteekenen tot aan de herfstnachtevening, vervolgens eene teekening, wel korter maar niet minder volledig en naauwkeurig van den loop der zon door de winterteekenen tot aan het einde van den winter, dat tevens het begin der lente is, en ons brengt tot de lentenachtevening. In elke helft van het verhaal kwam de onmiskenbare beschrijving van een der zonnestilstanden voor. - Ook bleek het ons nog, dat de eerste helft van ons verhaal begint met eene beschrijving van de opkomende zon, maar zoo gegeven, dat de opkomende zon van den morgen tevens kan zijn de opklimmende zon van de lente. Dit tafereel staat aan het hoofd van het geheele stuk. De tweede helft daarentegen begint met eene teekening naar het leven van de zon, die des avonds in het Westen en in zee nederdaalt, om des morgens weer op te gaan en het morgenrood op de toppen der bergen te teekenen.'

Dit ben ik met Meijboom eens, dat aan de Simson-sage eene oude zonnemythe ten grondslag ligt. Simson is een *zonneheld*, waarschijnlijk de zonnegod van de oud-kanaänietische stad Beth-Semes = zonnehuis. Even waarschijnlijk heeft een later levend Israëliet in die mythe, wier oorsprong hij niet kende, de geschiedenis gevonden van een Israëlietisch held uit het tijdvak der Richteren, en haar in dien zin bewerkt. Maar het wil mij niet gelukken, in het beloop van Simson's daden en lotgevallen den loop der zon door de teekenen van den dierenriem te herkennen. Met het gaan door den leeuw naar de maagd, met Askalon als symbool der weegschaal, en met Dagon als vischgod, zou ik nog vrede kunnen hebben; doch ook alleen hiermede. Dat de maagd steeds in denzelfden staat blijft, ook als zij reeds de vrouw van Simson

geweest is, komt mij tamelijk apocrief voor. De tweelingen, kreeft en steenbok worden hier op spitsvondige wijze te voorschijn gebracht. Maar de ram en de stier zijn, volgens Meijboom's eigen verklaring, niet te vinden. Ook zouden nu de tweelingen en de kreeft, die in den dierenriem aan den leeuw voorafgaan, in het verhaal na leeuw en maagd en weegschaal volgen. Meijboom drukt zich in dubbelen zin te sterk uit, als hij zegt: 'Wij vonden alle hemelteekenen in behoorlijke orde vermeld, zooals de sterrekunde ze ons leert kennen.'

Ook het verhaal van Esther wordt door Meijboom uit eene natuurmythe verklaard. Hij schrijft: 'Volgens het verhaal in den text ontleende het Purimfeest zijnen naam aan de bijzonderheid, dat Haman door loting den dag bepaalde, waarop de Joden zouden worden omgebragt. Het lot, zoo vernemen wij, heette bij de Perzen *pur*, waarvan het meervoud in hebreeuwschen vorm *purim* zou zijn. Volgens Aben-Esra was pur een perzisch woord van die beteekenis, maar in het hedendaagsche Perzisch komt het niet voor. Die afleiding is derhalve zeer verdacht, te meer daar het geheele verhaal van Haman's aanslag niet als geschiedenis kan worden aangenomen. Men heeft daarom aan het perzische *beharim*, lente, gedacht en vermoed, dat het Purim oorspronkelijk een perzisch lentefeest zou zijn geweest. Nader bij de waarheid komen wij welligt door hetgeen Ideler ons mededeelt. De Perzen verdeelden hun jaar in 12 maanden, elk van dertig dagen, en voegden dan achter de laatste maand vijf schrikkeldagen. In iedere maand was de 8ste, 15de en 23ste dag een feestdag, en dat karakter hadden ook de vijf schrikkeldagen benevens de laatste vijf dagen der twaalfde maand. De feestdagen nu heetten *Purdegan*, van den wortel *pur*, van welke von Hammer vermoedde, dat de naam *Purim* zou zijn afgeleid. De uitgang *an*, in het Perzisch het teeken van het meervoud, zou dan in den hebreeuwschen, daarmede overeenkomenden uitgang *im* zijn veranderd. Het groote feest *Purdegan*, aan het einde des jaars, was een feest ter gedachtenis van de schepping der menschen en een allerzielenfeest. De Perzen geloofden, dat in de schrikkeldagen de zielen der gestorvenen op aarde terugkwamen en hare familiën bezochten. Men vierde dan een vreugdefeest, legde spijzen en kleederen voor de zielen der gestorvenen gereed, en vierde tevens het begin van het nieuwe jaar, dat natuurlijk met de beginnende lente zamenviel. Wij vermoeden, dat toen de schrijver van het boek Esther de nationale geestdrift van zijn volk tot den bevrijdingsoorlog (tegen het begin van den makkabeeuwschen tijd) wilde opwekken door de invoering van het Purim als verlossingsfeest, hij daarbij uitging van het perzische nieuwjaarsfeest. Daarvan bewaarde hij nagenoeg naam, tijd en vorm, maar deed het feest zelf van karakter veranderen, door daaraan een verdicht

verhaal van een groot gevaar en eene niet minder groote uitredding des volks ten grondslag te leggen, en maakte het alzoo tot een joodsch nationaal verlossingsfeest, niet ongelijk in beteekenis aan het Pascha. Is dit werkelijk het geval geweest, dan moeten daarvan in het boek Esther nog sporen te ontdekken zijn. En bedriegen wij ons niet geheel, dan zijn zij aan te wijzen. - De naam *Vasthi* kan zijn het perzische *behischta*, de paradijsachtige. *Esther* het sanskritische *stârâ*, dat met het grieksche *astron*, ons *ster* overeenkomt, en de ster bij uitnemendheid, de zon, kan aanduiden. Zij heet ook *Hadassa*, d.i. de vlugge. Voor *Mordechai* geven de woordenboeken de beteekenis *het mannetje*, en die naam voor den trouwen trawant van Esther past bij uitnemendheid voor de maan. Dat de maan als een man, de zon als eene vrouw wordt voorgesteld, vinden wij ook bij de Indo-germanen. Toch denken wij liever aan het sanskritische *Châyâ*, schaduw, en *mard*, week maken, doen smelten, en geven dien ten gevolge aan den naam Mordechai de beteekenis van schaduwsmelter, wat niet minder gepast is voor de maan. - Hamans naam eindelijk is verwant met *hima*, *hiems*, *cheimoon*, die alle den winter beteekenen, en komt geheel het met sanskritische *heman*, winter, overeen.'

Gaarne wil ik Meijboom toegeven, dat het boek Esther geen werkelijke historie bevat. Maar wanneer hij *Purim* afleidt van *Purdegan*, *Esther* van het sanskritische *Stârâ*, *Mordechai* van het sanskritische *châyâ* en *mard;* en wanneer hij den naam *Haman* in verband brengt met het grieksche *cheimoon* en het sanskritische *heman:* dan doet hij mij denken aan de poging van F.C. Baur, in 1825, om *Mitsraïm*, den hebreeuwschen naam van Egypte, in verband te brengen met den perzischen lichtgod *Mithra*, en den indischen naam *Buddha* met het grieksche *bous = os.* Zulke klakkelooze combinatiën van gelijkluidende namen of woorden uit verschillende talen is voor de vierschaar der hedendaagsche vergelijkende taalstudie niet te rechtvaardigen. Op von Hammer, die onder anderen den naam der perzische gewijde boeken *Avesta* gelijk stelde met dien der romeinsche vuurgodin *Vesta*, had Meijboom zich liever niet moeten beroepen.

Bij de behandeling der gelijkenis van Lazarus en den rijke merkt Meijboom op: 'Wanneer wij aan Jezus eene prediking toekennen van een oordeel Gods over de ontslapenen, waarbij niet naar den geest des harten en naar de reinheid des levens, niet naar het geestelijk gehalte van den mensch gevraagd wordt, maar alleen gezorgd, dat het uitwendig lot van allen gelijk wordt gemaakt, en aan ieder een aequivalent gegeven voor hetgeen hij op aarde niet ontving, dan stellen wij Jezus voor als eenen prediker, die alleen het uitwendige en zinnelijke in aanmerking nam en het geestelijke voorbij zag, en nemen hem de

kroon van het hoofd..... Zóó kunnen, zoo mogen wij over Jezus niet oordeelen. Jezus heeft zeker gepredikt, dat de rijke en voorspoedige dezer aarde om zijnen rijkdom en zijnen voorspoed bij God niets meer geldt dan de arme en rampspoedige, dat hij in het koningrijk der hemelen boven den arme en ellendige niets vooruit heeft. Maar dat de arme en ongelukkige om zijne armoede en zijnen aardschen tegenspoed iets boven den rijke en voorspoedige vooruit zou hebben, en boven hem staan in het koningrijk Gods, dat denkbeeld is in Jezus' prediking niet te vinden. Jezus heeft nooit tijdelijken voorspoed of tegenspoed, rijkdom of armoede, aanzien of geringheid beschouwd als het wezenlijke geluk of ongeluk, maar de zaligheid en rampzaligheid van geest gepredikt, die onafhankelijk van de wisseling der uitwendige lotgevallen en toestanden, op de reinheid of onreinheid, vroomheid en goddeloosheid van hart en leven berust. Wat in de gelijkenis bij Lukas gelezen wordt, kan niet van Jezus afkomstig zijn. Het heeft aan het Essenisme zijnen oorsprong te danken, en berust op misverstand der prediking van geestesarmoede, gevoel van behoefte naar den geest, honger en dorst naar spijze en drank des geestes, en nederigheid, ootmoed des geestes tegenover God en menschen.'

Vervolgens zegt Meijboom op nog andere gronden, 'dat wij onze gelijkenis te beschouwen hebben als het werk van eenen Christen, uit de Esseners, die vroeger leefde dan het tijdstip, waaruit de jongste bestanddeelen van onze Evangeliën dagteekenen, en zeker niet lang na Paulus' dagen, in allen gevalle vóór het einde der eerste eeuw.'

Omtrent de Esseners teekent hij aan: 'Zij waren meestal eenvoudige, onbemiddelde, eerlijke, zedelijke en vrome, maar tevens bekrompene lieden. Bij hen leefde de overtuiging, dat rijk te zijn en zijnen rijkdom te genieten zonde was, en dat de ware deugd bestond in vrijwillige armoede. Daarom leefden zij als armen, verwierpen zij alle vreugde des aardschen levens, en vormden eene broederschap, in welke ieder lid zijne bezittingen niet als de zijne, maar als die van allen beschouwde, en zij hadden tot spreuk: mijne bezittingen en de uwe zijn alle de uwe.'

Het komt mij voor, dat Meijboom Esseners en Ebionieten eenigszins met elkander verwart. In elk geval geloof ik niet, dat wij in zulk een paulinisch evangelie, als dat naar Lucas, eene gelijkenis van esseensch maaksel zullen aantreffen. Bij de teekening van Lazarus wordt niet slechts van zijne armoede gesproken, maar ook van het gezelschap, waarin hij verkeerde, de honden. Deze bijzondere trek in de teekening is stellig meer dan toevallige bijzaak, op grond van hetgeen wij lezen in Matth. 15: 26, 27 en Marc. 7: 27, 28. Daarom herken ik in Lazarus het portret van den Heiden, die zich, in zijn treurigen godsdienstigen toestand, onder de prediking des Evangelies als heilbegeerig deed kennen, en in den rijke het portret van den Jood, gelijk deze, overrijk in zijn Jodendom, ook op dien rijkdom teerde,

zonder juist naar Mozes en de profeten te hooren. Zoo beschouwd, is de gelijkenis het werk van een Paulinist, die den heilbegeerigen Heiden tegenover den opgeblazen Jood in bescherming neemt.

Mijne bedenkingen ontnemen evenwel niets aan het belang van Meijboom's opstellen, en mogen hem dienen tot een blijk van de aandacht, waarmede ik ze gelezen heb.

W. SCHEFFER.

Een vergeten meerderheid.

Groot is de omwenteling, die in de laatste jaren heeft plaats gegrepen in de denkbeelden omtrent den toestand der vrouw in de moderne maatschappij.

In alle landen der beschaafde wereld treedt het vraagstuk der vrouw als question brûlante meer en meer op den voorgrond. Amerika zendt zijn dochteren naar akademiën, en als geneesmeesteressen staan zij naderhand als goeddoende engelen bij het ziekbed, verligting en lafenis aanbrengende; als pleitsters treden zij voor de balie op ter verdediging der belaagde onschuld; als onderwijzeressen zullen zij door haar invloed de zeden van een geheel volk verzachten, om daar waar tot nu toe slechts de almighty dollar heerscht en *kennis* magt is, ook het *gevoel* de plaats in de maatschappij te geven, waarop het regt heeft. Ook in Oud-Europa is men meer en meer overtuigd geworden, dat verandering noodzakelijk is. Beschouwde men vroeger het huwelijk als de éénige bestemming van het meisje, thans erkent men dat de vrouw ook nog een andere bestemming kan hebben niet alleen, maar dat het ook noodig is, haar daartoe voor te bereiden.

Het grooter aantal vrouwen dan mannen wijst daarop van zelf: de veranderde levenswijze en meerdere duurte zonder evenredige verhooging van veler inkomsten, de meerdere weelde doen bovendien nog velen aarzelen om zich met de zorg van een gezin te belasten. Voortdurend wordt dan ook het aantal meisjes grooter, die niet tot haar zoogenaamde bestemming komen.

In de meeste landen worden reeds verschillende betrekkingen, vroeger uitsluitend door mannen bekleed, door vrouwen of meisjes waargenomen. Op telegraafkantoren en spoorwegbureaux treft daar de reiziger vrouwen aan, die verpligt voor zich, en misschien ook wel voor hulpbehoevende betrekkingen, het brood te verdienen, met het verleden der vrouw gebroken hebben, en krachten en bekwaamheden, die tot nu toe voor het grootste deel verloren gingen, ten nutte der maatschappij gebruiken;

en al moge men nu hier te lande nog geene vrouwelijke ambtenaren op die plaatsen zien, toch is ook hier verbetering merkbaar.

Ook hier is de stoot gegeven, het gebrek aangewezen, de eisch gesteld. Ieder meisje moet in staat zijn in haar onderhoud te voorzien; genadebrood moet geen meisje langer behoeven te eten, dat is de eisch. Om aan dien eisch te kunnen voldoen, is kennis voor ieder meisje noodzakelijk. En juist de kennis van de overgroote meerderheid der meisjes is zeer, zeer gebrekkig. Op dit gebied kan evenwel reeds op gelukkige verschijnselen gewezen worden.

De wet op het middelbaar onderwijs regelt het onderwijs der jongelingschap, voor de opleiding van het meisje bepaalt zij niets. Toch is er leven. De oprigting der middelbare school te Haarlem, het voornemen daartoe te Arnhem, de nederlagen door de voorstanders van het middelbaar onderwijs voor meisjes te Delft en Amsterdam geleden wijzen op een vraagstuk, dat aan de orde is, en vooreerst nog aan de orde zal blijven; de grootste tegenstanders toch der middelbare scholen voor meisjes erkennen, dat de tegenwoordige toestand verre van gunstig is. Men verschilt hoofdzakelijk slechts in de middelen om het onderwijs voor meisjes te verbeteren, om dit aan de eischen die nu gesteld mogen worden te doen beantwoorden.

De oprigting van middelbare scholen voor meisjes in de meeste groote gemeenten des lands zal het einde van dien strijd zijn. Men kan die oprigting vertragen, men kan uitstellen, eindelijk zullen èn particulieren èn gemeenteraden inzien, dat die scholen noodzakelijk zijn.

Verre zij het van mij na het krachtig pleidooi in een vorig nommer van dit tijdschrift opgenomen, daaraan iets te willen toevoegen om de oprigting dier scholen aan te bevelen. Vol vertrouwen in den uitslag van dien strijd, die voor mij slechts een quaestie van tijd is, wenschte ik in deze regelen op een vergeten meerderheid te wijzen, die door de oprigting der middelbare scholen voor meisjes niet zoude gebaat zijn, en toch dringend behoefte aan verbeterd onderrigt heeft.

Die duizenden meisjes uit de lagere volksklasse hebben evenzeer behoefte aan ander, aan beter onderwijs dan haar meer gegoede zusters. Zij verlangen geen hoogere middelbare scholen, omdat deze zoo min geschikt zijn voor haar als voor de jongens uit het volk, maar wat dezen gegeven wordt, wenschen zij ook te ontvangen. Lager onderwijs voor haar geschikt, en herhalings- en voortgezet-onderwijs op burger dagen avondscholen, waar zij kunnen leeren, wat de lagere school haar niet kan geven, waar zij kunnen leeren wat de maatschappij reeds nu van de vrouw eischt, zonder dat zij in staat gesteld is, de noodige kennis daartoe te verkrijgen.

De maatschappij eischt veel, misschien dikwijls te veel van den jongeling. Examens wachten hem; kennis, veel kennis wordt bij alles gevorderd, maar de maatschappij stelt hem nu ook in staat die kennis te verkrijgen; die wil, kan leeren.

Maar evenzeer vraagt de maatschappij veel van het meisje, van de vrouw in het algemeen, en van die uit de lagere volksklasse in het bijzonder.

Kan de jongen zijn kindsche jaren meestal spelende doorbrengen, zijn knikkers en tol zijn getrouwe kameraden, het meisje leert reeds vroeg de ernstige zijde des levens kennen. Eerst te huis, spoedig onder vreemden, heeft zij pligten te vervullen, waarvoor zij nog volstrekt niet berekend is. Kinderen, eerst broertjes of zusjes, spoedig vreemden worden aan haar zorg toevertrouwd; vroeg reeds moet zij het ouderlijk huis verlaten om in een vreemd gezin als dienstbare werkzaam te zijn, of wel zij treedt het fabriekgebouw binnen om haar meisjesjaren te slijten in dikwijls bedompte, ongezonde vertrekken. Vindt de jongeling zijn werk veelal in de open lucht, het meisje is binnen 's huis werkzaam, zij moet borst en longen gewennen aan een bedorven dampkring, geestdoodende werkzaamheden moeten in haar behoeften voorzien. Is het wonder, dat zij naar verandering tracht, is het wonder, dat zij eigen huis en eigen haard wenscht, dat zij met vreugde het uur te gemoet ziet dat haar van dienstbaarheid zal verlossen, om als echtgenoote aan de zijde van den man harer keuze haar plaats in de maatschappij in te nemen?

Droevige teleurstelling wacht haar. Als echtgenoote en moeder heeft zij pligten te vervullen, waartoe zij niet in staat is, omdat haar de kennis daartoe noodig geheel ontbreekt.

In haar dienstbaarheid heeft haar de gelegenheid ontbroken zich voor haar bestemming voor te bereiden.

De fabriek toch, die tien ja twaalf uren daags van baar vorderde, stelde haar buiten de gelegenheid om de meest gewone werkzaamheden in het huisgezin te verrigten; de jaren als dienstmaagd bij gegoeden doorgebragt mogen haar minder vervreemd hebben van de pligten, die als vrouw op haar zullen rusten, toch heeft zij ook daar niet geleerd van een gering loon veel te doen, en is de toepassing van het bekende spreekwoord, van eens anders leer is het goed riemen snijden niet zelden voor haar de oorzaak, dat zij zich in haar geringe woning met de geringe inkomsten niet te huis vindt. De behoeften nemen toe; en in plaats van het verwachte levensgeluk is ellende het lot, dat haar wacht.

Hooger loon is een dringende eisch, de sociale quaestie treedt meer en meer op den voorgrond; nooit zal die echter door de verhooging der loonen opgelost kunnen worden, als de vrouw van den werkman niet geleerd heeft om dat loon op de meest geschikte en voordeeligste wijze voor haar gezin te besteden.

Er zijn helaas! veel ongelukkige gezinnen.

Gingen wij de oorzaken na van dien treurigen toestand, hoe dikwijls zouden wij moeten wijzen op de vrouw, die den man geen aangenaam te huis weet te bereiden, op de vrouw, die met de beste voor-

nemens bezield, haar woning binnen trad, maar die voornemens niet konde ten uitvoer brengen, omdat de kennis daartoe noodig haar geheel ontbrak.

Veel wordt door de maatschappij van haar geëischt, veel wordt haar verweten, toch wordt haar de gelegenheid niet geschonken die kennis te verkrijgen. Welk onderwijs ontvangt in het algemeen het meisje uit de volksklasse? Laat ons dit nagaan, om dan ten slotte kortelijk aan te wijzen, welke veranderingen dringend noodzakelijk zijn.

Met het vijfde of zesde jaar komt het meisje in de lagere school; zij leert lezen, werktuigelijk schrijven en rekenen, met al het verdere wat het geringe onderwijzers-personeel kan geven.

Schoolverzuim verkort de schooljaren der meisjes aanmerkelijk. Reeds spoedig kunnen zij dienst doen in het gezin. Het doen van boodschappen doet haar dikwijls een of meer schooltijden per week verzuimen; dikwijls moeten zij kleinere broertjes of zusjes voor ongelukken bewaren of andere huiselijke werkzaamheden verrigten. Na verloop van drie of vier jaren verlaat het meisje op veel plaatsen reeds de school. Zij kan lezen, zegt de moeder, wat wil men meer, ik kan het niet eens; breijen en naaijen is nuttiger, en de naaivrouw, die reeds herhaaldelijk schooluren heeft in beslag genomen, deelt nu met de moeder den tijd van het meisje.

Is het noodig iets te zeggen van de meesten dier naai- en breischolen? Is het noodig te schetsen hoe dit onderwijs is ingerigt, of om aan te toonen, dat die vrouwen over het algemeen volstrekt niet berekend zijn voor haar taak?

De wet op het lager onderwijs geeft de gelegenheid tot het afleggen van examen als onderwijzeres in de nuttige handwerken, en hoeveel nu ook op die examens is aan te merken, hoe gering de resultaten dier examens zijn, toch zouden velen dier naai-vrouwen bij dit examen te kort schieten. Het meisje kan bij haar werktuigelijk de naald leeren behandelen, weinig meer. De naaivrouw is de laatste onderwijzeres van het meisje. De maatschappij neemt haar op, zij wordt tot werkzaamheden geroepen, waartoe zij niet in staat is, want alle kennis ontbreekt haar, veel toch wat nog op school geleerd was, is reeds vergeten omdat het niet bijgehouden is.

Maar waarom dan zoo vroeg de school verlaten?

Is dit niet onverantwoordelijk van de moeder?

Ondervindt zij dan niet, hoeveel zij mist en verlangt zij niet haar kind te geven, wat haar in vroeger tijd onthouden is? Veroordeelen wij die vrouw niet te spoedig. Geven wij haar ten minste niet alleen de schuld van haar verkeerde handeling. Eenmaal zijn wij gewoon ons onderwijs optimistisch te beoprdeelen en gaarne wijten wij aan andere oorzaken, waarvan het onderwijs voor een groot deel de schuld is.

Moge de moeder u niet juist kunnen zeggen wat haar meisje noodig heeft te leeren, wel weet zij, dat de lagere school niet geeft wat haar

kind behoeft, maar daarentegen vele zaken die naar het inzien der onontwikkelde vrouw zeer goed kunnen gemist worden.

Wat heeft haar kind aan geschiedenis, wat aan taalkunde? Wat behoeft het die vreemde steden en landen te kennen? Dit alles moge goed zijn voor jongens, die dienen wel iets meer te weten, maar wat heeft een meisje daaraan? Op den naaiwinkel leert zij iets wat zij naderhand kan gebruiken; en dus.....

Heeft de vrouw zoo geheel ongelijk?

Ja en neen; ja, wanneer zij denkt dat die en andere vakken van het lager onderwijs voor het meisje niet noodig zijn; neen, wanneer zij van gedachte is, dat de wijze van onderrigt op de meeste scholen in die vakken van gering nut voor het meisje is.

Het onderwijs is voor de jongens, zoude de vrouw het misschien gevoelen, zonder dat zij weet dat het rijk slechts kweekscholen voor onderwijzers heeft gesticht en noch kweekscholen voor onderwijzeressen, noch middelbare scholen voor meisjes heeft noodig geoordeeld.

Het klassikaal onderwijs, door te weinig personeel op de lagere scholen noodzakelijk, laat op talrijke scholen het individu verloren gaan in de massa, en het meisje woont het onderwijs bij dat door mannen vooral met het oog op de jongens gegeven wordt.

Op de lagere school ontvangen meisjes en jongens meestal gelijktijdig onderrigt. Heeft dit geen bezwaar in de eerste jaren, in de laagste en middelste klassen, zeer nadeelig voor de vrouwelijke leerlingen wordt die vereeniging in de hoogste klasse.

De onderwijzer heeft bij zijn onderwijs hoofdzakelijk den handwerksman of daglooner op het oog; het rekenonderwijs, het onderwijs in de kennis der natuur, de leesstof is daarnaar op vele scholen ingerigt, en de meisjes moeten, zoo goed dit gaan kan, dit onderwijs volgen. Verandering is dringend noodzakelijk, en de éénige wijze om verbetering te krijgen is scheiding der hoogste klasse. Hebben de jongen en het meisje een verschillende bestemming, het laatste onderwijs, dat zij ontvangen, moet daarnaar zijn ingerigt.

Op eenigzins talrijke volksscholen moest daarom onder toezigt van den hoofdonderwijzer het onderwijs aan de meisjes der hoogste klasse toevertrouwd worden aan een onderwijzeres, geen secondante met acten voor talen, maar aan een meisje, opgeleid aan de lagere school, uit het volk voortgekomen, met de behoeften van het volk bekend. Deze onderwijzeres moest onderrigt geven in de nuttige handwerken en in de vakken van het lager onderwijs, vooral met het oog op de behoefte der vrouw.

De schooltijden moesten naar lokale omstandigheden geregeld worden; dan zoude men het schoolverzuim kunnen verminderen en met twee of drie uren geregeld onderwijs per dag meer nut kunnen doen dan nu met de gewone schooltijden.

Bij het lezen moesten wetenschappelijke werkjes geweerd worden.

De leesles moest dienstbaar gemaakt worden om lust voor lezen op te wekken, om de eerste kennis onzer letterkunde aan te brengen. De volksuitgaven zullen onze klassieken ook onder het volk brengen, op school reeds moet het volk die schatten leeren genieten, bloemlezingen voor meisjes moesten hoofdzakelijk de leesstof geven.

Behalve werktuigelijk schrijven moest de schrijfles ook gebruikt worden tot het leeren schrijven van de meest voorkomende stukken, die aan een vasten vorm gebonden zijn, zooals quitantiën, rekeningen, brieven, enz.

Het rekenonderwijs moest geheel naar de behoeften der leerlingen ingerigt worden. Uit het hoofd rekenen moest hoofdzaak zijn.

Het onderwijs in de beginselen der vormleer moest dienstbaar gemaakt worden aan het onderwijs in de nuttige handwerken, en tot vorming en ontwikkeling van het gevoel voor regelmaat en schoonheid. Onderwijs in het teekenen zoude daarom ook zoowel aan de meisjes als aan de jongens gegeven moeten worden, evenwel naar de verschillende behoeften gewijzigd.

Het onderwijs in de Nederlandsche taal zou zich hoofd zakelijk tot stijloefeningen moeten bepalen en alleen die taalregels moeten behandelen, die noodig zijn om zonder grove fouten te schrijven.

Het onderwijs in de aardrijkskunde zou zeer gewijzigd moeten worden, en zamengaan met het onderwijs in de natuurlijke historie.

Kennis der voornaamste levensbehoeften, met de plaatsen waarvan en de wijze hoe zij verkregen worden is ook voor de vrouw noodig. Leert het meisje nu bovendien nog de voornaamste middelen van gemeenschap kennen, dan is het aardrijkskundig onderwijs op de lagere school voldoende.

Het onderwijs in de geschiedenis moest zich bepalen tot het verhalen van belangrijke feiten, een aaneengeschakeld verhaal is onnoodig. De meisjes, die naar meer verlangen, zullen gemakkelijk dit verlangen in de schoolbibliotheek kunnen bevredigen, want deze zullen immers spoedig nergens meer gemist worden? Zelden zal men gelegenheid hebben geld uit te geven, dat hoogere rente opbrengt, dan het uitgegevene ten behoeve eener schoolbibliotheek.

Kennis der natuur zal meer tijd vorderen dan daaraan tot nu toe gewijd wordt; kennis van het menschelijk ligchaam met zijn behoeften, gezondheidsleer, ziekenverpleging, kennis der spijzen en dranken en van de wijze hoe die bereid en ook vervalscht worden, is voor ieder meisje, voor iedere vrouw onmisbaar. Van die kennis moet de grond gelegd worden op de lagere school.

Het zangonderwijs behoeft niet afzonderlijk gegeven te worden; het is integendeel te verkiezen om dit aan meisjes en jongens vereenigd te geven.

Het onderwijs in handwerken moest eindelijk niet de oude sleur volgen, maar het meisje in staat stellen geheel in haar behoeften te

kunnen voorzien. Een naaimachine was bij dit onderwijs onmisbaar.

Blijven de meisjes tot haar dertiende of veertiende jaar in die klasse, en dat zullen zij, wanneer de schooluren zoodanig zijn, dat zij in huis gemist kunnen worden, dan zou de verbetering in de opleiding der meisjes spoedig merkbaar zijn, vooral als zij van de lagere school onmiddellijk kunnen overgaan in een herhalingsklasse, waar het geleerde kan onderhouden en verder voortgezet worden niet alleen, maar waar men ook het onderwijs meer professioneel zou kunnen maken.

Een groot, zeer groot bezwaar bestaat vooralsnog tegen de inrigting dier meisjes-klassen. Geschikte onderwijzeressen ontbreken geheel. Wij mogen onderwijzeressen hebben voor de zoogenaamde jonge-jufvrouwenscholen, voor de volksschool missen wij die. Zal een goede kweekschool spoedig in die behoefte voorzien? Particuliere krachten zullen daartoe gebezigd moeten worden. De regering regelt niets naar het schijnt wat op het onderwijs van meisjes betrekking heeft; met moeite wordt een geringe subsidie verkregen voor de éénige middelbare school voor meisjes.

Dat is nu eenmaal zoo, en de eerste tijd zal daarin wel geen verandering brengen; maar wordt eenmaal erkend, dat die vergeten meerderheid evenzeer haar regten heeft als de kleine minderheid, wier regten thans krachtig verdedigd worden, dan zal die kweekschool spoedig verrijzen, en het Nederlandsche volk onderwijzeressen geven, berekend voor haar taak om het Nederlandsche meisje tot haar bestemming, welke die dan ook moge zijn, op te leiden.

Kennis is magt, ook voor de vrouw. Moge het aanbrengen van die kennis een eerste schrede zijn tot het oplossen van een tal van quaestien, die onder den algemeenen naam van sociale quaestie begrepen zijn!

A.J.L.

Voor 't middelbaar onderwijs.

Schets van het Nederlandsch staatsbestuur ten gebruike bij de hoogere burgerscholen, door Jhr. Mr. J.J. de la Bassecour Caan. 's Hage; Gebr. Belinfante, 1870.

De heer de la Bassecour Caan heeft zich een gunstigen naam verworven door zijn ‘Handleiding tot de kennis van het administratief regt in Nederland’, en thans zich de moeite gegeven om uit de ‘handleiding’ een schets zamen te stellen van ons staatsbestuur: met weglating van alle historische beschouwingen, verwijzingen naar schrijvers, en administratieve en regterlijke beslissingen, die, in de ‘handleiding’ volkomen op haar plaats, hier niet noodig waren.

Met dit werk - dat in vier groote hoofddeelen handelt over den staat, de provincie, de gemeente (beschouwd als burgerlijke personen en als publieke ligchamen) en het koloniaal bestuur, en onder den bescheiden titel van ‘schets’, een belangrijk overzigt geeft van het gansche staatsorganisme - heeft de schrijver tweeërlei doel willen bereiken.

In de verslagen der verschillende commissiën, belast met het afnemen van het eindexamen der hoogere burgerscholen, wordt geklaagd over gemis aan kennis der gronden van de gemeente-, provinciale en staatsinrigting van ons land. Dit heeft den heer Caan - zooals hij in zijn voorwoord mededeelt - geleid om te trachten, den candidaten tot het verkrijgen der noodige bekendheid den weg te wijzen.

In de tweede plaats wilde de heer Caan zijn schets doen strekken ‘ten dienste van hen welke de academische lessen volgen, alsmede van allen die van dit voor het maatschappelijk leven zoo noodige onderwerp eenige kennis wenschen te garen, of tot dagelijksch gebruik een handboek noodig hebben.’

Zou het, met 't oog op dit dubbel doel, niet de voorkeur verdiend hebben om, gelijk in andere werken van dien aard gedaan is, de ruwe omtrekken, de *lineamenta*, meer bepaald bestemd voor de leerlingen van de burgerschool, met een andere lettersoort te doen drukken als het overig gedeelte, bestemd voor hen die de academische lessen volgen, enz.? Dergelijke afdeeling zou, dunkt ons, de taak van leerling en onderwijzer gemakkelijker gemaakt hebben. Thans zal de laatste den leerling telkens op dàtgeen behooren te wijzen wat hij zich in de eerste plaats in het hoofd dient te prenten.

Bij een tweede uitgaaf van de schets gelieve de kundige schrijver deze opmerking in overweging te nemen. Welligt zou hij door het maken van de bedoelde afscheiding, de bruikbaarheid van zijn werk kunnen verhoogen.

L.

Een boek, dat in elk gezin, waar jongens zijn, moet gevonden worden.

Onze Jongens. Naar het Engelsch van R. Ascott Hope, door W. Marten Westerman. Met een woord vooraf van P.H. Hugenholtz Jr. Arnhem, J. Heuvelink, 1869.

Het is gansch geen onverschilligheid geweest of een minder gunstig oordeel over dit boek, dat de aankondiging in dit tijdschrift lang achterwege gebleven is. Wij hebben dit geschrift niet alleen gelezen

maar ook herlezen; niet, omdat ons oordeel bij de eerste lezing niet reeds zou gevestigd geweest zijn, maar om nog te hooger genot te smaken van den voortreffelijken inhoud. Wij kunnen dan ook niet anders dan onze buitengewone ingenomenheid met dit geschrift te kennen geven en achten het eene aangename taak om ouders, die jongens bezitten, te kunnen wijzen op een boek, dat een schat van uitnemende wenken voor hen bevat hoe zij hunne kinderen moeten opvoeden, en dat, zonder een dor, in paragrafen afgedeeld, systeem te geven, hen in het werkelijk leven plaatst, hun de toestanden te zien geeft, waarin zij met de hunnen kunnen en zullen komen, waarbij zij dan in het algemeen tegelijk aanwijzing vinden hoe zij zich in die omstandigheden te gedragen hebben. De schrijver is iemand, van wien wij gerust zeggen kunnen, dat hij de jongens dóór en dóór kent, dat hij hen lief heeft, dat hij niets vuriger verlangt dan hen gelukkig te zien. Het gansche boek is met warmte geschreven, en ieder, die het geluk heett van zich nog eens helder in zijne jongensjaren te kunnen verplaatsen, zal er menige passage in vinden, bij wier lezing hij zeggen moet: Zoo is het met mij ook geschied; datzelfde ook heb *ik* ondervonden. Er zijn gedeelten, die bij de lezing de snaren van het gemoed ten sterkste aandoen, die een traan in het oog doen wellen, die u doen uitroepen: Ware ik voor eene wijle nog eens in dat gelukkig tijdperk!

In het derde hoofdstuk, waarin ‘Jongens-verdriet’ zoo schoon geschetst wordt, kwam ieder oogenblik de betuiging over onze lippen, ook ik heb het gevoeld, evenals bij ‘Jongens-vriendschap’ ook ik heb die zoo gekoesterd. Maar wij moeten de begeerte wederstaan om hier de schoone punten te gaan aanwijzen. Zij liggen bijna op elke bladzijde. Wat wij dan doen? Met volle vrijmoedigheid ieder man, die geen jongens heeft maar zijn jongens-leeftijd nog eens gaarne zien wil, opwekken, dat hij dit boek koope; maar ook ieder vader, die jongens heeft, tot hetzelfde aansporen, opdat hij, zoo noodig, er veel uit moge leeren wat heni dienstig wezen kan om het schoone levenstijdperk der jongensjaren, voor *zijne* jongens te maken tot een schoon, nuttig en regt gelukkig, opdat zij, als zij mannen zullen geworden zijn, nog zullen kunnen getuigen: God dank! ik heb ouders bezeten, die de lente mijns levens voor mij tot den waren bloeitijd, vol licht en vreugde gemaakt hebben, waarin onder hunne goede leiding en bescherming de knoppen zich hebben kunnen zetten, die liefelijk gebloeid hebben en mij thans nog, na hunnen dood, geurige en goede vruchten blijven geven. Wij verblijden ons dus zeer dat dit geschrift in onze taal is overgebragt en dat op zoo uitstekende wijze. De heer Hugenholtz deed goed met zijn zegel er op te zetten door zijn vóórwoord. Wat hij zegt, zeggen ook wij, dat dit boek een uitnemend handboek voor paedagogiek is, en wij ondersteunen ten krachtigste, wat hij vraagt, dat bij de bedenkelijke teekenen van moreele verslapping zich ons oog toch bovenal rigte op de vorming van het gemoed

onzer jongens. Het zal droevig zijn als zij slechts opgroeijen tot wandelende woordenboeken zonder zamenhang en zin, tot specifiek-christelijke femelaars zonder godsdienst van 't hart, of tot cijferaars, volleerd in de kunst om naar zich toe te cijferen. Ieder ouder, ieder onderwijzer zij het tot een heilig levensdoel zijne jongens en leerlingen te vormen tot frissche, krachtige, opregte, echt christelijke mannen. Wij danken den schrijver Hope hartelijk voor zijn uitnemend werk, en bij den vloed van vreemde geschriften, die op onzen bodem overgeplant worden, wenschen wij dat men zoeke naar hoeken, even schoon en nuttig als dit, opdat zulk eene goede strekking in zeer ruimen kring nut moge doen. De heer Heuvelink verdient een goed debiet en hij zoeke naar meer, zoo schoon en nuttig als dit. Wij meenen dat Hope nog meer geschreven heeft. Wel waarschijnlijk is het waardig bij ons overgebragt te worden.

Moordrecht.

G.B. LALLEMAN.

Staatkunde en geschiedenis.

Geschiedenis van den dag.

't Was een schoone avond, die oudejaarsavond van 1869, voor het Pruisische volk. De Landdag was ter kerstvacantie naar huis en had de hand geleend tot de oplossing van een geschil, dat langen tijd als een dreigende wolk over Regeering en afgevaardigden hing; de eerste verlangde verhooging van belastingen om het aanzienlijk tekort te dekken, de laatsten wilden vrij eenstemmig in geen geval vermeerdering van de drukkende belastingen gedoogen. Reeds werd een conflict tusschen Regeering en volksvertegenwoordiging waarschijnlijk geacht, toen een nieuwe minister van financiën, de heer Von Camphausen, een beschermeling van Von Bismarck, als een reddende engel tusschenbeide trad en in het wetsontwerp ter consolideering van de Pruisische staatsschuld de helper werd in den nood. Met een tooverslag was het deficit verdwenen, zonder dat aan de belastingschuldigen meerdere lasten werden opgelegd, en de meerderheid van den Landdag, de nationaal liberale pers inzonderheid, was één bewondering voor den goocheltoer van Von Camphausen, die aan het ei van Columbus deed denken.

Men mocht praten voortaan van de rederijkheid van den Pruisischen Landdag, die nooit iets tot stand bracht, - thans was hij in zijn eer hersteld, en konden de leden met de blijmare naar huis vertrekken om de respectievelijke kiezers meê te deelen, dat alles bij het oude zou blijven.

De ministerieele *Provinz. Corresp.* stak dan ook de loftrompet op zeldzaam naïeve wijze; ‘de financieele moeilijkheden’, zoo luidde 't, ‘waarmeê onze staatsbegrooting sinds jaren te kampen had, zijn door een krachtig besluit der regeering, en door de bereidwillige toestemming van de beide Huizen van den Landdag overwonnen; het vertrouwen op een gezegende ontwikkeling is daardoor van alle zijden op nieuw verlevendigd en versterkt,’ - en om van de gunstige stemming van het oogenblik ook voor de toekomst partij te trekken en den weg te be-

reiden voor transacties als die met de vereeuwigde schuld, voegde het regeeringsblad er bij: ‘de Regeering heeft het zich bij hare voorstellen tot de zeer ernstige taak gesteld de verschillende partijen en belangen tot elkander te brengen en te verzoenen.’

Dat klonk anders als vroeger, toen het ministerie in naam van den Koning bij Gods genade optrad om de koninklijke rechten te handhaven en de Landdag beschouwd werd en behandeld als een concessie aan de dwaasheid der 19de eeuw, een uitvloeisel van de revolutie. Wat de Jonkers zich wel ergerden aan de gedweeë taal tegenover de volksvertegenwoordiging!

Nu, 't was ook lang zoo wit niet meer tusschen de mannen van de *Kreuzzeit.* en den Graaf die eenmaal Jonker geweest was, maar sinds lang met de conservatieve traditie had gebroken. Verbitterd over de wijze, waarop Von Bismarck sinds lang aan de volksvertegenwoordiging meer eer toekende dan zij in 't oog der conservatieven verdiende, en bovenal om den telkens duidelijker blijkenden toeleg om het zwaartepunt van de regeering uit Landdag en Heerenhuis te verplaatsen naar den Noordduitschen Rijksdag, een corporatie verkozen door algemeen stemrecht, - den Jonker een gruwel - hadden deze onlangs den Graaf den handschoen toegeworpen in de motie van zijn vroegeren ambtgenoot en medestander in de glorierijke dagen van het conflict tusschen Regeering en Landdag, den ex-minister zur Lippe, een motie die gericht was tegen de instelling van het hooggerechtshof van den Bond voor handelsaangelegenheden, een motie, die slechts een eerste breidel was om de machtsvermindering van het Pruisische Heerenhuis tegen te gaan.

Wat de vreugde van de nationaal liberalen niet weinig verhoogde, was de stille hoop, dat de alvermogende Bondskanselier en president-minister voor goed zou breken met die Heerenhuis-partij en ook met de conservatieven, en zijn steun voor goed meer links bij de liberalen zou gaan zoeken. Een gewichtig wetsontwerp kwam bij den Landdag aan de orde; de wet op *Kreisordnung*, waarbij al wat er middeleeuwsch in de binnenlandsche administratie was overgebleven, werd vernietigd, en de weg gebaand voor meerdere decentralisatie; later zou een wet op het provinciaal en gemeente-bestuur zich daarbij aansluiten. Indien het regeeringsontwerp op de *Kreisordnung*, een mengeling van zelfbestuur en centralisatie, in liberalen zin werd gewijzigd, indien werkelijk een flinke, liberale binnenlandsche hervorming tot stand kwam, dan was men op het toppunt zijner wenschen.

En wat bekommeren de nationaal-liberalen zich om het meesmuilen van de Jonkers en hun onwilligheid om den Graaf te volgen op den grooten weg van Duitschlands eenheid. Moest men niet ziende blind zijn om het werk van den meester niet te loven? Wat had de Duitscher aan hem niet te danken! Vroeger tot machteloosheid veroordeeld, zijn staatkunde, zijn Bond ten spot van den vreemdeling, in het buitenland onbeschermd - wie bekommerde zich om een van de vele hertogelijke regeeringjes,

van welke men nauwelijks den naam kende, - was die Duitscher nu de vertegenwoordiger van een rijk van 30 millioen zielen, van een der eerste, misschien in macht de eerste mogendheid op het vaste land van Europa. Laten de Jonkers met hun Heerenhuis verhuizen naar Mecklenburg, waar het particularisme, het verzet tegen de uitbreiding van de bevoegdheid van den Noordduitschen Bond welig tiert om het Slavisch bloed - Obotriten en Wilzen - dat door de aderen vloeit!

Maar de hoog gestemde verwachting, waarmeê men in Pruisen het nieuwe jaar intrad, werd slechts ten deele vervuld; de Landdag althans bleek weêr het oude zwak te hebben: er werd veel gepraat, maar zonder tot eenig resultaat te komen.

De discussie over de wet op de *Kreisordnung* vorderde zoo langzaam en werd zoo gerekt, dat zelfs de nationaal-liberalen geheel vergaten, dat het tijd werd om plaats te maken voor den Noordduitschen Rijksdag. Trouwens al ware er meer tijd geweest, 't is zeer onwaarschijnlijk, dat de zoozeer gewenschte binnenlandsche hervorming ware tot stand gekomen; in de benoeming van den *Amtshauptmann* nu wilde de Regeering haar macht niet geheel uit de handen geven, maar zij bleef in de nederlaag, met de flauwe hoop dat de Landdag bij de eindberaadslaging op het votum zou terugkomen. Toch ware het een zoowel als het ander vergeefsche moeite geweest, want achter den Landdag rijst als een dreigende schaduw de steunpilaar der traditie, het Pruisische Heerenhuis op, in welks oogen de wet zeker geen genade zou hebben gevonden.

Mocht men zich vroeger vleien, dat de tegenstand van dit achtbare staatslichaam zou buigen voor het woord van den staatsman, wien het zuiverste jonkerbloed door de aderen vloeit, den graaf Von Bismarck, die dagen zijn voorbij. Hoe weinig de Bondskanselier met zijn vroegere medestanders in den strijd tegen de constitutioneele aanmatigingen van den Landdag of den Rijksdag kan uitrichten, bleek uit het voorstel der Regeering om de Pruisische Vertegenwoordiging te verdagen, ten einde den Noordduitschen Rijksdag gelegenheid te geven met zijn dringende bezigheden een aanvang te maken.

Een wetsontwerp ter verdaging werd ingediend, dat als zoodanig aan de goedkeuring van de beide Huizen was onderworpen. De toestemming van den Landdag was zoo goed als zeker, maar in het Heerenhuis verhief zich op nieuw de vroegere ambtgenoot van den heer Von Bismarck, de graaf zur Lippe, om te bewerken, dat het voorstel werd afgestemd. De toeleg gelukte en dat in weerwil de heer Von Bismarck zelf voor de verdaging in de bres trad. De redevoering, of liever - want Von Bismarck is eigenlijk geen parlementair man, hij houdt geen redevoeringen, - de uitval, dien de militaire bondskanselier zich tegen het Huis veroorloofde, doet geheel zien, hoe deze, onverschillig wien hij voor heeft, oude of nieuwe vrienden of vijanden, niets ontziet waar zijn lievelingswerk, de Noordduitsche Bond op het spel staat. Met een moed en een

openhartigheid, die ons bij al de gebreken van den Bondskanselier goeddoet, verklaarde hij het te betreuren, dat men in het Heerenhuis steeds Pruisen en den Noordduitschen Bond vijandig tegenover elkander stelde; ‘eens en voor altijd,’ - zoo liet hij zich uit, en de heer Von Bismarck leî nadruk op zijn woorden - ‘moet ik tegen een verkeerde ijverzucht te dien opzichte protesteeren. De groote nationale belangen gaan voor, maar daarin ligt volstrekt geen vernedering voor Pruisen opgesloten.

Het besluit is genomen, dat de Rijksdag en de Landdag niet meer tegelijk zullen vergaderen; wanneer de heeren van oordeel zijn, dat dit alleen voor de andere Bondsstaten geldt, maar niet voor Pruisen, omdat wij hier tehuis zijn, - wanneer de heeren dien weg op willen, dan loopen onze wegen zóóver uiteen, dat *wij elkander misschien niet wederzien.*’

Men ziet, Von Bismarck deinst zelfs voor een conflict met het Heerenhuis niet terug, wijkt evenmin voor de aristocratische Jonkers als vroeger voor de burgerlijke Fortschrittsmannen. Om die daad te wegen en te waardeeren, moet men de kracht kennen, die de conservatieve partij in Pruisen nog altijd bezit. Niets daarbij meer gewoon onder de liberalen dan met een zekere verachting op de Heerenhuismannen neêr te zien. Van meer nabij gezien wijkt het vooroordeel en leeren wij hen kennen en begrijpen en achten, ook waar zij optreden als onze heftigste tegenstanders, als de vijanden van allen staatkundigen vooruitgang.

Die Jonkers zijn op hun beurt allereerst het product van hun opvoeding en omgeving; de machtige factor der traditie heeft meer dan iets anders op hun bestaan invloed uitgeoefend. De weinige hervorming in het binnenlandsch bestuur in Pruisen maakt, dat zij op het platteland althans nog in het bezit zijn van macht en hun naam onafscheidelijk verbonden is met dien van het bestuur. De adel ten onzent heeft van zijn heerlijkheid niets anders overgehouden dan een kasteel of een buitenplaats, straks aan den meestbiedende verkocht, met een antieke bank in de Hervormde kerk; in Pruisen speelt de edelman nog altijd de rol, die in vroeger dagen door den alvermogenden ambachtsheer werd vervuld.

Gaat men daarbij de geschiedenis van Pruisen na, dan is dat Pruisen groot geworden aan de hand van dien adel; Pruisen is een militaire mogendheid; door staal en lood is het geworden wat het is, en nog altijd, ook in onze dagen, bestaan de officieren-gelederen bijna alleen uit Jonkers, en wijst de eerst later zich ontwikkelende Pruisische marine een meer overwegende plaats toe aan het burgerlijk element, want de adel schijnt het water te schuwen. Misschien juist omdat de geschiedenis van Pruisen zoo nauw is saamgeweven met die der Jonkers, beminnen deze hun vaderland met oprechte Duitsche trouw. Hun vooroordeelen hebben zij en hun kleingeestigheden in ruime mate, - wie heeft ze niet, de doctrinaire liberalen zijn er wel het minst vrij van - maar het zijn man-

nen van overtuiging, van moed. Het constitutionalisme haten zij met volkomen haat, omdat daarmeê volgens hen het geheele staatsbestuur op losse schroeven wordt gezet; in dagen als die van het conflict vóor '66 met den Landdag, met een Von Bismarck aan het hoofd, ziet men hen en hun kracht; dan leven zij weêr op, kinderen eener vroegere eeuw, die ons soms in de 19de misplaatst schijnen. Niet alleen uit zucht tot zelfbehoud, neen, uit liefde voor Pruisen, voor hun protestantsche vaderland, zijn zij ten allen tijde bereid hun leven op te offeren, wanneer hun Koning hen roept.

Is het niet zeer verklaarbaar, dat zij met de geschiedenis van Pruisen achter zich, geen andere ontwikkeling van hun land mogelijk achten dan die waarin het monarchisch-militair-adellijke element op den voorgrond blijft? De Landdag als een noodzakelijk kwaad, als een concessie aan de dwaasheden der 19de eeuw, maar het Heerenhuis als de wachter van den Staat, - en een wachter die niet met zich laat spotten.

En zie, die Jonkers, die volbloed en eerlijke conservatieven van den ouden stempel, zij zijn door Von Bismarck misleid, zij vinden zich in hem bedrogen. Wat zij dachten, wat zij wilden, was voor niemand een geheim, allerminst voor den graaf Von Bismarck, hun aanvoerder, den man op wien zij zich met trots verhieven als een der hunnen. Deelend in de algemeene bedwelming van de overwinningen in '66 hebben zij de knie voor hem gebogen, ook toen hij aan den Landdag vergeving vroeg voor de schending van de constitutie. ‘Dat kon hij niet meenen, men zou hem weldra op den goeden weg zien terugkeeren,’ zoo dachten en zoo droomden zij. Maar het tegendeel was waar; de Noordduitsche Rijksdag, die vergadering gekozen met algemeen stemrecht, deed het maar al te duidelijk zien, dat Von Bismarck andere plannen had. Bij de ‘ongepaste’ achting, die hij voor het parlementaire regeeringsstelsel aan den dag legde, kwam zijn streven om aan den Noordduitschen Rijksdag de eerste plaats toe te kennen; Pruisen mocht de machtigste Staat zijn in den Noordduitschen Bond, het kon niet anders, het moest langzamerhand afdalen tot den rang van een provincie in het groote Duitsche rijk.

Ziedaar de grief van de Jonkers, en hebben zij geen gelijk op hun standpunt? Wat is Duitschland, wat is de Noordduitsche Bond? Is het niet het werk van Pruisen, en bovenal van het militair-adellijke Pruisen? Heeft men het niet veroverd, niet alleen op den buitenlandschen, maar vooral ook op den binnenlandschen vijand? Tien dagen duurde de veldtocht tegen Oostenrijk, maar hoe lang had niet geduurd die veldtocht tegen de waanwijze volksvertegenwoordigers, die alles meenden te weten; hoe onuitputtelijk veel geduld had men hier niet moeten oefenen? En was dat dan het loon dat den eigenlijken overwinnaar te beurt valt, dat hij achteruitgezet wordt en zijn duurste wenschen en streven moet zien vertrappen door een nieuwe volksverte-

genwoordiging, een die wat haar grondslag betreft aan het heillooze jaar '48 herinnert?

Wat zal het einde zijn, vraagt Frantz in zijn *Schattenseite des Norddeutschen Bundes?* Die Noordduitsche Bond zal Pruisen vernietigen zonder iets levensvatbaars daarvoor in de plaats te stellen; hij gelooft of vreest, dat dit 'spel', waarbij Pruisen 'zijn inzet heeft verdubbeld', Pruisen welhaast tot het werktuig der omwenteling zal maken en uit den Noordduitschen Bond de Duitsche republiek zal groeien.

Zoo denken en zoo vreezen de meeste Jonkers. Hadden zij ongelijk om hun toestemming te weigeren tot de verdaging van de Pruisische Volksvertegenwoordiging en daarmeê als 't ware hun eigen zegel te hechten aan de provinciale rol, die zij voortaan zouden te vervullen hebben?

De Pruisische Regeering zag zich nu genoodzaakt om den Landdag te sluiten en liet de mogelijkheid doorschemeren van de bijeenroeping tot een buitengewone zomer-zitting, wanneer de werkzaamheden van den Rijksdag waren afgeloopen. De sluiting had plaats door den heer Von Bismarck met een rede die blijkbaar door hem niet was opgesteld; zij was gerekt, en het tot stand komen van de wet op de consolidatie van de Staatsschuld, waardoor het evenwicht (?) in de ontvangsten en uitgaven was hersteld, was het éenige lichtpunt, waarop kon gewezen worden. En volstrekt niet bleek uit die rede, dat de Regeering, wanneer het nog tot een zomerzitting kwam, geneigd was om toe te geven op het voorname geschilpunt in zake de *Kreisordnung*, de benoeming van het hoofd van het district door de districtsvertegenwoordiging en niet, zooals het oorspronkelijk wetsontwerp luidde, door den Koning.

Een vluchtige blik op de verhouding van de partijen in den Pruisischen Landdag en wij spoeden ons naar den Noordduitschen Rijksdag. Een 40tal afgevaardigden uitgezonderd, die tot geen vaste partij kunnen gerekend worden, telt men er 120 conservatieven, 49 gematigd conservatieven, tot welke richting ook de Ministers van Financiën en van Justitie, Leonhardt en Von Camphausen behooren. Het centrum telt slechts 16 leden; daaraan grenzen de nationaal liberalen met 98 stemmen; het linker centrum heeft 34 leden; de Fortschrittspartij 47, en de Polen 17. Combineert zich dus de linkerzijde, wat evenwel bij de transactie-zucht van vele nationaal-liberalen niet dikwijls gebeurt, maar o.a. het geval was bij de stemming over den Amtshauptmann, dan heeft zij een meerderheid van 11 stemmen; men ziet uit deze verhouding dat de onbillijkheid zoo verbazend groot niet is, wanneer Pruisen een conservatief ministerie er op na blijft houden. Wellicht, dat de verhouding evenwel spoedig anders werd, wanneer een liberaal ministerie optrad, - dat gaat zoo in de wereld; - maar daarop bestaat voor 't oogenblik niet de minste waarschijnlijkheid. De

Koning houdt daar niet van, en het is voor het oogenblik nog onuitgemaakt of er eenige macht ter wereld bestaat, die den Don Quichotte onder de Pruisische ministers zou kunnen bewegen om zijn ontslag te nemen.

De heer Von Mühler - want hem bedoelen wij, - is zoo mogelijk nog taaier op zijn ministerpost dan op zijn echt orthodox geloof; minister van onderwijs zoo goed als van eeredienst diende hij een wet in, omvattende alle takken van onderwijs; gelukkig voor hem heeft het aan tijd ontbroken om haar in den Landdag te behandelen; het ware wenschelijk, dat men in Pruisen de onderwijszaken in Gods naam maar liet rusten zoolang de heer Von Mühler aan den eeredienst is, en het Heerenhuis zijn bondgenoot. Trouwens, de heer Von Mühler bezit de Europesche vermaardheid van een tegengift te bezitten voor het constitutioneel regeeringsstelsel; men zwijgt eenvoudig, wanneer men wordt aangevallen, men zwijgt ook al roept de gansche vergadering: 'weg met Von Mühler', - want die vergadering is niet 'uit den Heere,' en men hoort des noods zijn ambtgenoot een post toezeggen, dien men zelf heeft geweigerd. De lezer herinnert zich zonder twijfel de zotte scène over de toelage aan de weduwen en weezen van onderwijzers, waarvoor geen geld was volgens Von Mühler, en die de Minister van Financiën, de heer Von Camphausen onmiddellijk toezegde.

De Noordduitsche Rijksdag opende zijn vergaderingen niet onder gunstige voorteekenen; drie maal kwamen de leden bijeen zonder talrijk genoeg te zijn om een besluit te kunnen nemen; eindelijk, in de vierde zitting gelukte het om het bureel te benoemen. Getuigt de schrale opkomst, die gedurende de gansche zitting bleef aanhouden, niet voor de populariteit van deze vergadering, men zou verkeerd doen met te veel gewicht te hechten aan dit verschijnsel. De Noordduitscher zou al de Hollandsche deftige bedaardheid en kalmte moeten bezitten om op den duur genoegzame opgewektheid te houden om zijn diensten te wijden aan het parlementaire leven; vele leden van den Pruisischen Landdag zijn tevens leden van den Noordduitschen Rijksdag, en sommige hebben dan bovendien nog het genoegen ook aan de debatten van het Tolparlement te mogen deelnemen; wat wonder dat het zelfs den Duitscher met zijn vol nationaal gemoed wel eens *unheimlich* wordt in die vergaderzalen. Daar komt bij, dat de Rijksdag-zitter geen traktement krijgt, en het financieele voordeel derhalve aan zijn zijde is, wanneer hij weg blijft, - en hoeveel moeite de Fortschrittspartij ook aanwendt om aan dat tegengift van het algemeen stemrecht een einde te maken, het baat niet; ook in deze laatste zitting werd het voorstel in dien geest weder verworpen.

In weerwil van dit verschijnsel is deze zitting van den Rijksdag een der vruchtbaarste geweest. De meeste wetsontwerpen hadden ten doel de betrekkingen van de inwoners van de verschillende Bondsstaten overeenkomstig de Bondsconstitutie te regelen, en handel en verkeer gemakkelijker te maken. Gaat men na wat in dit driejarig tijdvak door

dien Rijksdag reeds is verricht, dan kan men nauwelijks een tweede voorbeeld aanwijzen van werkzaamheid, en de Koning van Pruisen had recht met een gevoel van tevredenheid terug te zien op den afgelegden weg, waarop de Noordduitsche Bond was voortgeschreden in het streven naar eenheid.

De belangrijkste onder al die wetten was ongetwijfeld het strafwetboek, dat in 't eind bleek niet tot stand te kunnen komen zonder een transactie tusschen de verschillende partijen tegenover een vraag des tijds. De debatten over de al of niet afschaffing van de doodstraf liggen nog versch in het geheugen. Plaatst men zich op het standpunt der Regeering, dan moet erkend worden, dat zij zich meer opofferingen heeft getroost dan men ooit van haar zou hebben verwacht. De doodstraf is voor de conservatieven nu eenmaal een artikel van hun kerkelijk geloof, en daarmeê is moeilijk te redeneeren of te rekenen, en de afschaffing in alle gevallen, waar geen moord onzer verzwarende omstandigheden of geen aanval op den Vorst *von Gottes Gnade* had plaats gehad, is een merkwaardige concessie in het dagboek der conservatieven, die wij niet mogen geringschatten, en die toch, omdat zij van conservatieven kant komt, niet behoeft toegeschreven te worden aan inconsequentie; of hebben ook niet de liberalen hunne transactiën? 'Bij de stemming over het strafwetboek', merkt de bekende Duitsche publicist Treitschke zeer juist op, 'hebben de conservatieven het bewijs geleverd, dat partijzucht bij hen niet de hoogste drijfveer is. Acht toch het offer niet gering, dat juist de mannen van de uiterste rechterzijde gebracht hebben, toen zij hun stem gaven voor de verzachting van straf voor staatkundige misdadigers.'

De houding der consequente liberalen om de concessie der Regeering van de hand te wijzen en bij het eerste votum tot geheele afschaffing van de doodstraf te blijven, lijkt ons niet vrij van doctrinairisme; immers, de ophef dien men met zekere meewarigheid maakte van het op nieuw invoeren van de doodstraf in die Bondsstaten, waar die reeds was afgeschaft, Saksen, Anhalt, Bremen en Oldenburg, verliest veel van zijn kracht, wanneer men in aanmerking neemt, dat de Bondsvorsten toch altijd het recht van gratie behielden, en het in de praktijk dus vrij wel op hetzelfde neêrkwam, of de doodstraf bestond of niet.

Door de doodstraf te beperken tot gequalificeerden moord zijn de doodvonnissen reeds tot de uitzonderingen gebracht en men zou kunnen beweren, dat de doodstraf bij hoogverraad met poging tot moord evenzeer een noodzakelijkheid is als het behoud van de doodstraf in de militaire wetgeving. Volkomen waar op liberaal standpunt, dat de doodstraf volstrekt niet beantwoordt aan het doel, hetzij opgevat als onschadelijk maken van den dader, - wat immers ook op andere, zij 't meer lastige en kostbare wijze te bereiken is, - hetzij nog hooger opgevat als middel tot verbetering, die hierdoor onmogelijk

wordt gemaakt; maar niet minder waar is het, dat het rechtsgevoel niet van het meer beschaafde deel der natie, maar van het volk, van de groote, ruwe, onontwikkelde massa wordt gekwetst door de wegneming van de doodstraf uit het wetboek, en inzooverre de misdaad vooral niet minder wordt gemaakt; de werking daarvan moge niet zoo duidelijk waarneembaar zijn; - en het is overbodig om voorbeelden aan te halen van personen, die de uitvoering der doodstraf hebben bijgewoond, dat is de quaestie niet, - wie onder het volk heeft verkeerd en de gewone oppervlakkige wijze van redeneeren en handelen bij de groote menigte heeft opgemerkt, weet dat die invloed bestaat; bij het volk, waar het zedelijk bewustzijn op een lagen trap van ontwikkeling staat, is nu eenmaal het kwaad minder groot, wanneer de straf kleiner wordt, en geen Koning heeft ooit meer ontzag gehad bij zijn onderdanen dan neef Hein.

De conservatieve staat buitendien bij het beoordeelen van deze quaestie op een geheel ander standpunt; op grond, niet van den godsdienst van Jezus van Nazaret, - dat is een jammerlijke waan, - maar van het bestaande kerkelijke christendom, dat mengsel van gemoderniseerd Mozaïsme, is de doodstraf het voltrekken van een straf door zoogenaamd hooge, goddelijke gerechtigheid geeischt, en aangezien verreweg de groote meerderheid dien zonderlingen godsdienstvorm heeft aangenomen, is het stemmen voor geheele afschaffing van de doodstraf ook bij gequalificeerden moord, voor den conservatief een daad van inconsequentie; men vindt het dan ook alleen bij die zachte gemoederen, waar de natuur boven de leer gaat.

Men heeft ontkend, dat de doodstraf tevens een politieke quaestie is. Het waarom is ons niet duidelijk. Oordeelt de conservatief niet geheel anders in deze zaak, juist omdat zijn geheele staatkundige wijze van denken en zijn hem op een geheel ander standpunt plaatst? Toevallige omstandigheden alleen, de werking van het gevoel, maken, dat de partijen zich hier minder afscheiden.

Of wil men de afschaffing van de doodstraf alleen beschouwen uit het oogpunt van humaniteit en beschaving? Wij moeten bekennen, dat zij in dat geval op ons een allerzonderlingsten indruk maakt. Hoe, zal men zooveel ophef maken van het leven van een paar menschen op een jaar, wier leven voor het bestaan der maatschappij al zeer weinig heeft te beteekenen, ballasten, waarvan men blij is dat de natuurlijke dood er ons van verlost, terwijl een groot gedeelte van het staatsvermogen wordt besteed om het beste, krachtigste deel der natie te leeren bij voorkomende gelegenheid op de meest vlugge wijze aan het leven van zijn naaste een einde te maken? Bestaat niet in diezelfde soldatenkaste wel de officieele straf op het duel, maar weet niet elk officier, dat het tweegevecht een officieuse noodzakelijkheid is, waaraan hij zich kan noch mag onttrekken? En hoeveel zouden wij uit het sociale leven kunnen opnoemen, ten bewijze dat de eerbied voor den mensch

en het menschelijke volstrekt zoo groot niet is als de schijn aanwijst hij al die wetsvoorstellen in de verschillende parlementen van Europa tot afschaffing van de doodstraf. Er is meer te beschermen dan het uiterlijke leven van den mensch, en terwijl men het behoud van de doodstraf voor een barbaarschheid uitkrijt, wordt schier dagelijks op verschillende wijze aan het menschelijk leven te kort gedaan, en van deze zijde beschouwd heeft de ophef van de afschaffing van de doodstraf veel van een walgelijk spelen met uithangborden, terwijl er veel optimisme noodig is om daarin een hulde te zien aan het grootsche denkbeeld: wezenlijke beschaving is slechts de toenemende eerbied voor den mensch en het menschelijke.

Merkwaardig was de omkeer in de publieke opinie, voorzoover die in de dagbladen vertegenwoordigd wordt, door de aanneming van het strafwetboek te weeg gebracht. Daags te voren nog scheen de waarschijnlijkheid op het aangaan der transactie van weerszijden zeer gering, en ietwat somber was de toon, die werd aangeslagen bij het bespreken van de voortdurende levensvatbaarheid van den Noordduitschen Rijksdag en van den Bond. Nauw was de uitslag evenwel bekend - de heer Von Bismarck had door het tokkelen van de snaar der nationaliteit wel het meest daartoe bijgedragen - of de Noordduitschers dweepten weder met de nationale eenheid, immers zij hadden één strafwetboek; en bij eenig nadenken verdween spoedig ook het gemor der linkerzijde over de inconsequentie van hen, die op hun vroeger votum waren teruggekomen.

Werkelijk dringt de behoefte meer en meer door om de bevoegdheid van den Bond uit te breiden in den zin dier eenheid. De oprichting van het centraal gerechtshof voor handelszaken te Leipzig, waarvan het voorstel uitgegaan is van Saksen, is een eerste schrede geweest op den weg om in strijd met de Bonds-constitutie de rechtspraak ook in burgerlijke zaken aan den Bond te brengen. Het voorstel in dien geest van Lasker-Miquel in den Pruisischen Landdag op den 10^{den} December was een merkwaardige tegenhanger van de bekende anti-nationale gezindheid van het Heerenhuis.

Behalve in het Heerenhuis ontbreekt het ook elders niet aan pogingen om de uitbreiding van de macht van den Bond tegen te gaan; Mecklenburg staat wat oppositie betreft steeds bovenaan, maar de reputatie van dat staatje is niet van dien aard, dat zijn stem veel gewicht in de schaal legt; 't is Mecklenburg! Ook in de Saksische en Hessische Kamer verhieven zich sommige stemmen ten gunste van het particularisme en de tegenzin van den oud-Hannoverschen adel is bekend. De stemming in den Bondsraad over het strafwetboek heeft echter doen zien, hoe weinig de oppositie uitricht, als de zaken beslist worden; alleen Mecklenburg bleef zich getrouw en stemde tegen. Het ontbreekt de oppositie dan ook voor het oogenblik aan kracht en eenheid.

Ook onder het volk neemt de antipathie tegen den Noordduitschen

Bond af; Frankforters en Hannoveranen leeren zich in hun lot schikken; dat er eene particularistische partij bestaat en vooreerst zal blijven bestaan, ligt in den aard der zaak. Met den overgang in '66 hebben te veel belangen schade geleden, en alles wat voordeel had bij de oude orde van zaken, is natuurlijk tegen het nieuwe ingenomen. De samenstelling van den Noordduitschen Rijksdag en zijn werkzaamheid levert het bewijs, dat de Noordduitsche Bond een nationaal werk is, dat juist door de doelmatige wetten, die een geheel andere en zeer gewenschte inrichting hebben te voorschijn geroepen, met elken dag vaster en steviger wordt, en nu reeds zoo diep is ingeworteld, dat het menigen schok kan weerstaan.

Pruttelaars zullen er altijd blijven; ‘alle groote daden,’ schrijft de straks genoemde Treitschke in de *Preuss. Jahrbüch.*, ‘in de Duitsche staatkunde zijn altijd vergezeld geweest van jammer- en weeklachten, van het oogenblik af dat de groote Keurvorst optrad en Silezië veroverde tot de stichting van het Tolverbond en den Noordduitschen Bond. Een lange reeks van jaren zijn altijd noodig geweest om de natie aan de nieuwe orde van zaken te gewennen. Wanneer waren die Duitschers in den nieuweren tijd dan toch tevreden met hun bestuur? Nooit; sinds de dagen dat wij der verdeeldheid ten prooi waren, groeide onder ons volk de lust tot kritiek even weelderig als de lust om te gehoorzamen. Het zou een gemakkelijk werk zijn, uit elk tijdvak van de laatste jaren, - het beroemde jaar 1813 niet uitgezonderd, - een karikatuur te maken, zonder bepaald zich aan opzettelijke vervalsching schuldig te maken, alleen door eenvoudig de uitdrukkingen van hoogst achtenswaardige tijdgenooten naast elkander te plaatsen. Alleen hij die het wezenlijke, de levende krachten der geschiedenis van dat eeuwige afkeuren en klagen weet af te scheiden, vindt de historische waarheid en ziet de toekomst met vertrouwen tegemoet.’

En zoo is het ook; het bestuur en de suprematie van Pruisen moge een groote schaduwzijde hebben, iemand moet al zeer sterk bevooroordeeld zijn om niet te erkennen, dat Noord-Duitschland sinds '66 meer gewonnen dan verloren heeft. De twijfel aan den levensduur van den Noordduitschen Bond bestaat in Noordduitschland dan ook, behalve bij de verstrooide particularisten, alleen bij de republikeinsche partij onder aanvoering van Jacobi, en bij de partij uit de Jonkers, die door graaf Zur Lippe worden aangevoerd. De andere partijen voeren den strijd eigenlijk over de beste wijze, waarop het eenmaal begonnen werk moet worden bevestigd en uitgebreid. De mannen van de linkerzijde zijn overal van oordeel, dat dit moet plaats hebben door de onmiskenbare schaduwzijde van het Pruisisch bestuur weg te nemen, door het militaire element meer op den achtergrond te doen treden, met kracht zich toe te leggen op binnenlandsche hervorming in decentraliseerende richting; de uitbreiding van de macht van het bondsbestuur komt hun

niet gewenscht voor, zij verlangen van Duitschland een foederatieven bondsstaat te maken in den waren zin, waarbij aan de verschillende staten een groote mate van autonomie wordt verzekerd. De Noorderbond, meenen zij, zal van zelf alle bezwaren, allen tegenstand zoo binnen als buiten zijn gebied, Zuidduitschland niet uitgezonderd, overwinnen, wanneer het leven in dien Bond meer vrij, en daardoor voor de kinderen van de 19de eeuw meer aantrekkelijk wordt.

Men mag niet zeggen, dat zij die dus willen, zich met een goed geweten kunnen beroepen op de ervaring; het beginsel van autonomie is Duitschland's ongeluk geweest op politiek gebied, en het is met de geschiedenis van Duitschland voor zich te begrijpen, dat een andere partij, bestaande uit verschillende conservatieve en eenige liberale bestanddeelen, voor 't minst hoogst voorzichtig wil zijn met de invoering van het beginsel van zelfbestuur. Met het historische koningschap, met de militaire monarchie alleen, beweren zij, hebben wij Duitschland grooter en machtiger zien worden; wij hebben vooral in de omgeving, waarin wij geplaatst zijn een machtig centraal bestuur noodig, zal het verkregene niet weder verloren gaan; kracht en macht bezitten meer aantrekkingskracht op den duur dan het verleenen van de gelegenheid aan een ieder om in het klein de proef te nemen met een of andere theorie, die men zich in het hoofd heeft gezet.

De gelederen der eersten worden versterkt door de groote massa der sociaal-democraten, aangevoerd door den Pruisischen Schweitzer of den Saksischen Bebel of Liebknecht; hun kracht is echter een zuiver negatieve; zij zouden oppositie voeren tegen elke regeering, van wat gedaante of gehalte ook; in hun inwendige verdeeldheid, in hun aanhoudende kloppartijen onder elkander gaat hun kracht verloren; voorzoover zij zitting hebben in de Noordduitsche parlementaire vergadering spelen zij tot heden enkel de rol van *l'enfant terrible.* Door hun dwaze leerstellingen, hun grof communisme maken zij al de andere standen der maatschappij zich tot vijand, en kunnen alleen op eenigen aanhang rekenen onder hun eigen bende.

De laatsten vinden hun steun in de regeering, en die regeering is in vaste handen. De verkiezingen staan voor de deur, en beide partijen monsteren haar krachten. De Pruisische legerorganisatie zal het schibboleth zijn. Juist die organisatie, het ijzeren budget is de type, de stofwording van de Pruisische monarchie, en al werd ook alles hem ontrouw, de Pruisische monarch, soldaat in zijn hart, zal aan die organisatie vasthouden. Bij al wat conservatief is vindt hij op dat punt steun en sympathie. De ministerieele *Prov. Corresp.* heeft de verzekering gegeven, dat geen tittel of jota van die organisatie zal veranderd worden. Rond en ridderlijk is die verzekering tegenover de verkiezingen; de tegenpartij kan haar wapenen tegen de regeering scherpen, wijzen aan de onmogelijkheid om de oorlogsbegrooting op dezelfde hoogte te houden, op de vereeuwiging van de Pruisische staatsschuld, die daarvan

het gevolg is, op het onvermogen van de Bondsstaten om op den duur de hooge Bondsbelasting op te brengen, reeds feitelijk gebleken, terwijl bij de millioenen voor het reusachtig leger beschikbaar, er geen geld, nooit geld in Pruisen is voor onderwijs en openbare werken, zoo dringend noodig. Het geld speelt een te gewichtige rol in deze wereld, dan dat de stemmen der linkerzijde geen weerklank zouden vinden. En toch werken de omstandigheden de Pruisische regeering met haar conservatieven te zeer in de hand, dan dat wij van de aanstaande verkiezingen in den Noordduitschen Bond een grooten omkeer zouden verwachten. Officieel is van een meer ongunstige houding van Frankrijk niets bekend; zij laat zich ook niet verwachten; Frankrijk's toestand is in het binnenland ook na de volksstemming te onzeker en de Keizer gevoelt zich te dikwijls onwèl om zich aan een inmenging in de Duitsche zaken te wagen. Maar het nationaal gevoel van de Duitschers is zeer prikkelbaar en een artikel in de officieuse *Constitutionnel*, de benoeming van den vriend van Von Beust, den Hertog de Gramont tot Minister van Buitenlandsche zaken, de alleen door spoorweg-naijver ingegeven interpellatie over den Gotthard-spoorweg, de redevoering van Thiers over het verstoorde evenwicht van Europa in 't verschiet, dat alles, hoe gering ook op zich zelf, is genoegzaam om voor het oogenblik den Noordduitscher de overtuiging te geven, dat zijn leger een noodzakelijk kwaad is, zoolang er reden is om Frankrijk, hetzij dan te recht of ten onrechte, te wantrouwen.

Niet onaardig is het om te zien, welke verlegenheid de houding der Regeering veroorzaakt bij de nationaal-liberalen; het halfslachtige, steeds weifelende, wankelende van hunne politiek, - reeds hun naam is hun vonnis - komt uitnemend aan den dag; als liberalen zijn zij natuurlijk voor vermindering van de begrooting van oorlog; maar 't was zaak daarover zich zeer behoedzaam uit te laten; - trouwens het hoofdcomité van de nationaal-liberalen verklaarde reeds vroeger, dat het beter was geen programma te geven; iedereen wist (?) toch wat zij wilden, en mondelinge inlichting der kiezers in de verschillende districten was oneindig veel beter; - zonder twijfel, zoo sprak en schreef men - de legerorganisatie moest worden gehandhaafd, maar.... de tijden waren veranderd sinds de vaststelling van die organisatie in '67; 't was vrede en een geruste vrede; niemand zou den Bond aanvallen; de financieele behoeften in aanmerking genomen, kon het wel doelmatig worden geacht om het effectief van het leger te verminderen en te zien welke bezuinigingen in te voeren zouden zijn. Er bestaat bij deze partij soms zulk een vermakelijke naïveteit, dat de eerste indruk van de verzekering der Regeering in de *Prov. Corresp.*, dat er niets, niets van de legerorganisatie zou worden veranderd, was: de Regeering kon zulks niet meenen; 't was zeker een particuliere meening van de redactie van de *Prov. Corresp.*

Intusschen bleek, dat de Regeering het wel degelijk meende, en on-

middellijk wordt de trompet der liberaliteit nog een toon lager gesteld, en drijft het nationaal beginsel weêr boven; immers, op een vergadering van de nationaal-liberale partij te Hannover in de vorige week gehouden, en waar een der hoofden van die partij het woord voerde, verklaarde men zich voor ‘die bezuinigingen, die naar den toestand van Europa te oordeelen, mogelijk geacht werden.’

Werkelijk staan de kansen voor de nationaal-liberalen niet zeer gunstig; zij deelen dit lot trouwens met elke middel-partij; onze tijd houdt van uitersten.

't Is verdrietig tot die nationaal-liberalen te behooren; hoe dikwijls verdween hun verwachting niet in rook; toen de heer Von der Heidt aftrad als minister van financiën en vervangen werd door den oud-liberalen Von Camphausen, toen droomden de nationalen, dat zij de groote middel-partij zouden worden, van wie alle leven uitging en die voortaan het heft in handen zou hebben. Maar die middel-partij komt niet, en voor 't oogenblik bestaat minder waarschijnlijkheid dan ooit dat zij komen zal. Toen Bismarck in het voorjaar de Heerenhuismannen toeriep: de omstandigheden kunnen komen, dat wij elkander niet wederzien, toen juichten de nationaal-liberalen, zich verheugende in de gunst van den grooten Bondskanselier, dien zij zoo gaarne als een der hunnen beschouwen. Maar straks toen de Rijksdag was geopend, werd de verhouding tusschen den heer Bismarck en de conservatieven weder zeer vriendelijk, en de nationaal-liberalen werden over hun lust voor adres-debatten en over de motie van hun ‘eminent’ hoofd, den heer Lasker, over de opneming van Baden in den Noordduitschen Bond door den Graaf als politieke betweters behandeld en gehekeld.

En waarom waren zij zoo dom om niet te begrijpen, dat de conservatieven en Bismarck hunne kibbelarijen mogen hebben, maar zij toch als bij instinkt elkander steeds aantrekken?

Nog ongunstiger staan de kansen voor de Fortschrittspartij, voor de consequente mannen uit de dagen van het conflict tusschen de Regeering en den Landdag, mannen van karakter en talent wier naam hun roem is. Zij dragen den naam en deelen het lot van de ‘onverzoenlijken’ in Frankrijk. De dwaasheden en overdrijvingen van hun naaste vrienden en geestverwanten ontrooven hun den steun van de meerderheid, maken hen gevreesd bij de gezeten burgers en industrieelen, die vóor alles rust en orde wenschen in de maatschappij, en die zonder staatkundig ideaal, zich met de politiek alleen inlaten in zooverre zij samenhangt met de politie. Een vereeniging tusschen de eigenlijke linkerzijde en de Fortschrittspartij is wel beproefd, maar niet gelukt. De heer Jacobi verklaart zich met de zijnen voor de republiek, en als symbool van zijn gevoelen kan de uitnoodiging dienen, die hij ontving om op te treden als voorzitter van den bekenden Arbeidersbond, die het vorige jaar vergaderde te Bazel, een uitnoodiging die evenwel door hem werd afgeslagen.

Merkwaardig is hierbij de overeenkomst, die Berlijn vertoont met Parijs. Ook hier voldoen de Forschrittsmannen evenmin meer als ginds de gewone linkerzijde; hun plaats zal voor een deel althans waarschijnlijk worden ingenomen door mannen van een meer ‘roode’ kleur. En Bismarck zoomin als Napoleon vreest de ‘rooden;’ zij zijn het, die meer dan iets anders hun staatkunde in de hand werken en de meerderheid, beangst en bevreesd, drijven om redding te zoeken onder de vleugelen van het conservatisme, en vrede - maar welk een vrede! - doen hebben met het militair-monarchale despotisme. Wat is Europa veranderd sinds de dagen van '48!

Op de betrekkingen tusschen Pruisen en de Zuidduitsche staten komen wij later terug. Wat de verhouding tot het buitenland betreft heeft vooral de betrekking tot Rusland in den laatsten tijd het meest de nieuwsgierigheid geprikkeld, want men weet, dat de volkeren nog altijd niet rijp worden geacht om in de geheimen van de hooge politiek te worden ingewijd; officieel is er dan ook van die verhouding niets bekend.

Wat wij weten, is dat de tegenwoordig zoo machtige ‘nationale’ partij in Rusland zeer ingenomen is tegen alles wat niet Russisch spreekt of denkt, en vooral gebeten is op het nieuwe Duitsche rijk, dat door de ontwikkeling van zijn marine Rusland de heerschappij in de Oostzee betwist en een hinderpaal kan worden voor de nationaal Russische plannen met West-Europa. Maar heerscht bij de volkeren, bij Duitschers en Russen, van weerszijden onverholen antipathie, die door de vervolging van het Duitsche element in de Oostzee-provinciën niet weinig is toegenomen, de Vorsten zijn vrienden. Pruisens monarch was de gast van den Russischen Czaar te Ems, en de tegenwoordigheid van den heer Von Bismarck brengt van zelf tot het vermoeden, dat er politieke zaken - 't is te hopen met de kalmte die de badkuur vergezelt, - zijn besproken. Vergissen wij ons niet, dan hebben wij het bezoek evenwel alleen te beschouwen als een bevestiging van de banden, die de twee militaire monarchen door bloed- en geestverwantschap aan elkander verbinden. Voor 't oogenblik voert het eigenbelang hen niet bijeen, maar bij de onzekerheid, die tegenover een aantal onopgeloste quaesties in Europa toch altijd bestaat, is het mogelijk dat zij elkander noodig kunnen hebben, en 't is goed dit in gedachtenis te houden.

Volgens de laatste berichten is de invloed van de Moscovitische partij in Rusland aan het dalen en hoort men minder van vervolging van de Duitsche taal. Is dit reeds het gevolg van de samenkomst te Ems? 't Is even waarschijnlijk, dat de communistische boeren-opstanden in Noord-westelijk Rusland het Petersburger hof hebben terug doen deinzen om mede te gaan met een partij, die zoo gevaarlijk blijkt te zijn.

Naarmate de heer Von Beust in Oostenrijk zich meer met de binlandsche politiek bezig houdt, - die trouwens niet tot zijn departement

behoort, en waarmeê hij de Oostenrijkers vreeselijk ergert, - is de verhouding van Pruisen een zaak, waarover men het best acht het zwijgen te bewaren. Wel werd het bezoek van den Pruisischen kroonprins te Weenen beantwoord door de komst van den Oostenrijkschen aartshertog te Berlijn, maar beide feiten oefenden weinig invloed uit. Ook stilzwijgend blijft aan Pruisen's zijde een zeker wantrouwen en bij Oostenrijk als een zeer verklaarbare wrok bestaan, en de onmacht van Oostenrijk is wellicht de grootste reden, waarom die niet meer wordt geuit.

Misschien dat Oostenrijk, als de wonde is geheeld en het gevoel van spijt over de gewelddadige uitzetting uit Duitschland is verdwenen, zelf zal inzien, dat een betere verstandhouding met het Duitsche Pruisen door zijn eigenbelang wordt gevorderd. De Oostenrijksche keizerstaat is en blijft een wrak schip, dat wordt heen en weder geslingerd, terwijl er veel optimisme noodig is om te gelooven, dat het weder vlot zal raken. Eenmaal bedreigd door de Hongaren, werd het van den ondergang gered door den Russischen Czaar; wie weet, of de tijden - al is 't in een ver verschiet - niet komen, dat het naar Pruisen uitziet om niet zijn beschaving te zien vertreden door de woeste Slaven.

Wat Frankrijk betreft herhalen wij onze vroeger reeds geuite meening, dat de officieele phrase *l'empire c'est la paix* vooreerst nog dienst zal en kan bewijzen. Frankrijk zal zich wel wachten om een vijandige houding tegenover Duitschland aan te nemen, en indien de hertog de Gramont Pruisen al niet persoonlijk genegen is, het is volstrekt geen man, van wien wij ons kunnen voorstellen dat hij veel invloed op de buitenlandsche zaken zal uitoefenen; veeleer schijnt hij gekozen om te doen zien, dat Napoleon III weêr zijn eigen minister van buitenlandsche zaken wordt.

Meer dan eenige Regeering en eenig volk is Engeland de Duitsche nationale zaken van harte toegedaan. De Engelsche bladen kunnen nauw woorden genoeg vinden van lof over de prachtige ontwikkeling van het Duitsche rijk. Niemand verwacht ook iets anders van Engeland. Gevaar heeft het van den Noorder-Bond niet te vreezen, want de Duitsche vloot is nog te veel in haar opkomst om ook maar in de verte bij de Engelsche in aanmerking te kunnen komen, ligt nog in een ver verschiet, en die Bond bezit de niet geringe verdienste de eerzucht van Frankrijk in toom te houden.

Wat de kleine Staten betreft, - het spreekt van zelf, dat nu Pruisen zulk een ‘groote’ Mogendheid geworden is, er ook van de kleine minder notitie genomen wordt; de Duitsche bladen laten niet éene gelegenheid voorbijgaan om het te zeggen en kunnen er *ganz gemüthlich* over praten, welk een groot onderscheid het is: vroeger zoo klein en zoo machteloos en nu zoo groot, precies als een jongen, die voor 't eerst een rok aan heeft en een hoed op. Twee van die Mogend-

heidjes moeten evenwel genoemd worden; zij plegen wel eens met elkander vergeleken te worden: Denemarken en Nederland.

Arm Denemarken, zegt wellicht menigeen. Zonderling is de houding die het groote Pruisen tegenover dat kleine landje aanneemt. Men kent den vrede van Praag; in art. 5 lezen we aldus: ‘De Keizer van Oostenrijk draagt aan den Koning van Pruisen over al de rechten, die de vrede van Weenen van 30 October 1864 hem had toegekend op de hertogdommen Sleeswijk en Holstein, onder voorbehoud, dat de bevolking van de districten van het Noorden van Sleeswijk op nieuw zal vereenigd worden met Denemarken, indien zij de begeerte tot vrije stemming daartoe kenbaar maakt.’ De woorden zijn duidelijk genoeg, maar het: ‘vest op Pruisen geen vertrouwen’ is een oud en niet verouderd spreekwoord, en wij hebben te doen met een diplomatiek stuk, en zulke staatsstukken worden altijd zoo gesteld, dat men er een gat op kan vinden, b.v. het verdrag is gesloten tusschen Pruisen en Oostenrijk; geen derde Mogendheid heeft dus iets te maken met de zaak, ook Denemarken niet. Maar Sleeswijk kan stemmen en zelf zijn begeerte te kennen geven! Jawel, maar wijs me in 's hemels naam een stemming in de 19de eeuw; waarop het praedicaat van vrij volkomen van toepassing is.

Pruisen is daarbij veel te boos op Denemarken om het een voet breed gronds cadeau te geven; Denemarken heeft namelijk in '64 de archieven van Sleeswijk geplunderd en meêgenomen naar Kopenhagen; de geschiedenis van het Noordduitsche Rijk kan zonder die archieven nooit geheel beschreven worden, en verbeeldt u, wat zou dat zijn, moet men zoo iets van zulk een Staatje dulden! Kryger, de afgevaardigde voor Sleeswijk van den Pruisischen Landdag en van den Rijksdag, moge praten en loopen en schrijven voor de aansluiting bij Denemarken, 't helpt niets. Als hij, of het Sleeswijksche comité naar Weenen durft gaan om den contractant ter andere zijde aan te spreken, dan loopt hij nog gevaar van wegens hoogverraad in de gevangenis gestopt te worden, en voor de Sleeswijkers en voor den Koning van Denemarken blijft derhalve niet veel anders over dan te doen wat zooveel op de wereld gedaan wordt zonder dat het helpt: te hopen en te dulden. Zij doen dit dan ook trouw, en om een bewijs daarvan te geven, gingen de Sleeswijkers een prachtig cadeau brengen aan de Deensche bruid, toen zij met Zweden's kroonprins ging huwen. 't Is aandoenlijk; men vindt zulke scènes niet veel in de diplomatieke geschiedenissen.

Maar Pruisen heeft volgens de Pruisen nog andere reden om de zaak maar op haar beloop te laten; als Denemarken niet zoo begeerig was, zou Pruisen misschien, om van het gemaal af te zijn, er een eind aan maken, maar Denemarken wil de voornaamste vestingwerken van Sleeswijk hebben, de Dannewerk en de Düppeler schansen, en Pruisen kan als ‘groote’ Mogendheid die vestingen niet missen. De

beweegreden is te potsierlijk om geloof te vinden, evenals de bewering, dat Denemarken geen waarborgen genoeg wil geven voor de rechten van den anderhalven Duitscher, die in Noord-Sleeswijk wonen. Het slot van de heele geschiedenis is dus dat de Pruis geen lust heeft om iets van Sleeswijk af te staan. Dwaas zou het overigens zijn om daartoe over te gaan, om de andere Mogendheden de gelegenheid te ontnemen om twist te zoeken met den Noordduitschen Bond; wanneer die gelegenheid er wezen moet, wordt zij wel gevonden, en de diplomatie is niet op den vorm maar op het wezen van de zaak kieskeurig.

'Spiegelt u aan het lot van Denemarken' sprak en spreekt men somtijds nog in Nederland, en ook mannen spreken zoo, van wie men dat niet zou verwachten, van wier ontwikkeling men een ruimer, minder kleingeestigen blik zou verwachten. In waarheid, waar zijn de punten van overeenkomst? Denemarken had door zijn Duitsche bevolking met Duitschland jaren lang punten van wrijving, en het gezond verstand gebiedt te erkennen, dat het voor 't minst weinig tact heeft getoond om zich bij de wrijving te hoeden voor ontbranding, die eenmaal ontstaan, noodzakelijk op schade van het kleinere deel moest uitloopen. En waar zijn de punten van aanraking tusschen den Noorderbond en Nederland, die aanleiding zouden kunnen geven tot een minder goede verstandhouding? Wij kennen geen Duitschers als inboorlingen, die recht hebben op eigen grond of taal; handel en nijverheid alleen voeren velen hunner herwaarts, zooals nog meerderen verhuizen naar Amerika. Wij hebben een afzonderlijke taal, al is deze verwant aan de Duitsche, en wat nog meer zegt: een eigen nationaliteit, die zich in alle gunstige en vele minder gunstige trekken van die der Duitschers onderscheidt. Niemand zal het in de gedachte komen, dat de Noorderbond het tegenwoordige Denemarken zal willen annexeeren, en even dwaas zou het zijn zich beangst te maken dat de annexatie-lust den Pruis over de grenzen zou drijven naar de monden van den Rijn.

Al dat geroep van groote Mogendheden, die de kleine zullen opslokken, heeft wel bezien veel van de bakerpraatjes over den boeman. Indien het al werkelijk de toekomst van Europa is, dat al de kleine staten van Europa zullen worden opgelost, welnu, dan zullen wij er aan moeten gelooven, en het zal ons weinig baten ons aan ons noodlot te willen onttrekken. En zou in dat geval Duitschland nog niet het land zijn, waar wij niet alleen door onze ligging, maar ook door taal en letterkunde, door gemeenschappelijk denken en zijn op het gebied von kunst en wetenschap nog het best ons zouden kunnen aansluiten?

Of zou Nederland op nieuw weêr willen heulen met het Zuiden en den blik wenden naar Frankrijk, het land dat op onze taal, op ons volkskarakter steeds een schadelijken invloed heeft uitgeoefend? Ons schijnt het toe, dat wij genoeg leergeld betaald hebben van het dwee-

pen met de ‘groote natie’ bij uitnemendheid, en wij verheugen ons, dat in de laatste jaren het Fransche element minder opgeld doet en doorgaat voor de type van beschaving, en de invloed van Duitschland daarentegen, al wil men zulks niet erkennen, is toegenomen.

Maar wij hebben geen annexatie te vreezen van de Oostzijde, wanneer wij zelven door onze kleingeestigheid, door het opwekken van de volksantipathie tegen Duitschland daartoe geen aanleiding geven. De geheele Duitsche beweging is in den grond der zaak een nationale zaak, die, 't zij zij geheel tot stand komt of niet, beperkt zal blijven tot die staten, waar de Duitsche taal gesproken wordt en het gevoel van Duitsche nationaliteit levendig is.

Duitschland heeft integendeel belang bij het voortbestaan van Nederland, wanneer het zijn onzijdigheid weet te bewaren en blijft wat het is: een handelsmogendheid, die zich met 't geen men de staatkunde van de Europesche Mogendheden noemt, zoo min mogelijk inlaat. Een nauwere aansluiting aan Duitschland komt ons zelfs met het oog zoowel op onze ligging als op ons volkskarakter wenschelijker voor dan de geringste poging om elders eenige hulp te zoeken tegen mogelijke gevaren van de Oostzijde in de toekomst.

Onze zelfstandigheid, onze waardigheid zou door zulk een aansluiting, aangegeven door onze handelsbetrekking en ons intellectueel verkeer, volstrekt niet benadeeld worden, en in plaats van steeds de schaduwzijde van het Duitsche volkskarakter door het vergrootglas te bezien, deed Nederland beter zich de energie tot voorbeeld te stellen van een volk, dat na lange jaren van verdeeldheid en politieke machteloosheid een schitterende toekomst kan te gemoet gaan. Om slechts éen voorbeeld te noemen: terwijl Nederland met zijn uitnemende havens als de gelegenheid is aangeboden om een gedeelte van het handelsverkeer van Duitschland met Engeland en vooral met Amerika aan zich te trekken, en te wedijveren met Hamburg en Bremen, wordt de ‘brug over den Oceaan’ bij ons dood gepraat en straks waarschijnlijk dood gezwegen, terwijl datzelfde Pruisen, dat men zoo gaarne beschimpt, een stoomvaart opent met Amerika van.... Stettin, een plaats, die men moeielijk ongunstiger kan uitdenken.

En de Nederlanders koopen liever Oostenrijksche effecten bij millioenen, - de grond misschien van de geheele antipathie tegen Pruisen, dat ook heeft bijgedragen om de waarde daarvan te doen verminderen.

Arm Nederland bij al uw rijkdom, arm bij al uw Prussophobie en.... uw gebrek aan energie!

20 Juni '70.

NOORMAN.

Letterkunde.

Enkel lof.

T.B. Macaulay. Geschiedenis van Engeland sedert de troonsbestijging van Jacobus II. Tweede druk. Op nieuw bewerkt door dr. J.C. van Deventer. Amsterdam, wed. J.C. van Kesteren en Zoon, 1868.

Wat uit Rusland wordt gemeld, dat de ontwikkelde klasse zich tegenwoordig bijzonder toelegt op de beoefening van de Engelsche taal, kan reeds sedert jaren van ons vaderland gelden. In onzen beschaafden stand ontmoet men er weinigen meer, die haar niet vrij wel verstaan en sommigen zijn er geheel in thuis. Toen wij dan voor het eerst de *History of England* van den onsterfelijken Thomas Babington Macaulay lazen, en wij hebben dat meesterstuk meer dan eenmaal gelezen, meenden wij, dat ieder die maar iets van het Engelsch verstond, er kennis aan had. Maar hoe groot was onze teleurstelling! Het heugt ons nog, hoe wij maar weinigen vonden, die er met ons in vervoering over spraken. Velen zeiden wel, dat zij dit uitmuntend werk kenden, zooals van zelf sprak, maar ontweken onze verdere vragen en bewezen genoeg, dat zij er zeer weinig van wisten en het waarschijnlijk slechts doorgebladerd hadden. Dit was zelfs bij instituteurs en institutrices het geval, ofschoon wij meenden, dat het zuiver Engelsch van Macaulay, zuiver in woordenkeus en zinnenbouw, zuiver tot kieskeurigheid toe, ook voor taalstudie bijzonder geschikt mogt gerekend worden. En onder de jeugdige lezers en lezeressen, die tegenwoordig veelal dweepen met de Engelsche letterkunde, zijn er maar al te veel, wier leeslust zich bij de romans van Bulwer, Dickens, Thackeray en anderen bepaalt, maar die er niet aan denken om nog veel hooger en degelijker genot in de schriften van den eenigen Macaulay te zoeken. Zijne Essay's laten wij daar, wijl zij voor een deel tot de minder aantrekkelijke kritiek der letterkunde behooren, alhoewel er ook zeer onderhoudende stukken van geschiedkundigen aard in voorkomen, als die over Mirabeau en Barère. Betreffende dezen laatstge-

noemde heeft Macaulay getoond, dat hij iemand die het verdiende, even goed als Cicero in zijn tijd, verpletteren kon, en misschien zou dit nog al in den smaak van menigen lezer vallen. Maar wij spreken thans over zijne *Geschiedenis van Engeland.* Zij was de lievelingsstudie van geheel zijn leven, en zijn gansche leven was ook wel noodig om haar te schrijven, zooals hij heeft gedaan. Hij heeft het gedaan met zulke heldere en grondige kennis, en in zulken bevalligen stijl, vol rijkdom en kracht, dat de lezer onwederstaanbaar wordt medegesleept. Het is wel waar, dat de allereerste bladzijden zoo dadelijk niet medeslepen, maar zou het volgende goed begrepen worden, dan moest hij beginnen met dit begin. Die oude eeuwen doorloopt hij echter met snelle schreden, en zij, die bij het lezen van een roman niet zelden een gansch boekdeel doorworstelen moeten, eer de verdichte personen en gebeurtenissen hunne belangstelling wekken, mogen zich dit korte voorspel van Macaulay's meesterstuk wel getroosten, vooral ook wijl de groote meesterhand zich hier en daar in die eerste trekken reeds duidelijk verraadt. Maar zijn wij aan het vierde hoofdstuk van het eerste deel gekomen, dan plaatst hij onverwacht zulk fijn uitgewerkt tafereel voor onze oogen, dat niemand het zonder bewondering en opgetogenheid lezen kan. Het is Karel II, die op zondag avond den eersten February 1685 in de groote galerij van Whitehall onder luidruchtige hovelingen met de drie beruchte vrouwen zit te dartelen, wier bekoorlijkheden en ondeugden tot roem en schande tevens van drie natiën zijn geweest. Hij wist niet en niemand kon het vermoeden, dat hij des anderen daags reeds met loodkleurig gelaat op zijn sterfbed zou liggen uitgestrekt. En terwijl de dood zich langzaam meester maakt van zijn prooi, verschijnen beurtelings de maitressen, de koningin, Jacobus, de hooge geestelijkheid, de raadplegende geneesheeren, de onechte kinderen, de Fransche gezant en velen der aanzienlijkste staatsmannen en der eerste edelen van het land. Terwijl de tijd in doodsche stilte voortkruipt, wachten allen op den laatsten ademtogt des konings. Maar eensklaps verwijdert de hertog van York alle aanwezigen uit het vertrek en er verschijnt achter het ledikant een Benediktijner monnik, die Karel de biecht afneemt, en hem het heilig sacrament toedient. Daarna worden de deuren weder geopend en verdringen zich de hovelingen voor het bed, waar de levensgeest van den koning met tusschenpoozen van opflikkering langzaam wegzinkt. Welke treffende schakeeringen en contrasten brengt Macaulay hier voor onze aandacht. ‘Op den achtergrond die vrolijke avond in het paleis, op den voorgrond dat droevig sterfbed. Hier de bigotte Jacobus II uitsluitend met zich zelf bezig; daar de ligtzinnige vrouw bekommerd over het zieleheil van den stervenden vorst. Hier de duistere trap, waarlangs de Benediktijner kloosterbroeder opklimt; ginds het bleeke Januari-zonnetje door de vensters van de ziekenkamer, verlichtende de hoofden der jeugdige zonen eener schuldige liefde voor het doodsbed huns

vaders neergeknield. Hier eindelijk de laatste troost der Roomsche kerk en de ligtzinnige koning stervende met eene aardigheid op de lippen.'(*)

Maar thans wachten ons andere tooneelen, dan die waarin de zachtzinnige Karel de hoofdrol heeft gespeeld. Jacobus treedt in zijn plaats, de Roomsch-Katholijke in merg en been, de bitterste en onverzoenlijkste vijand van alle andersdenkenden, valsch, onregtvaardig en wreed in den hoogsten graad. Welbesloten aanvaart hij den hardnekkigen en langdurigen strijd tegen het protestantsche volk van Engeland en Schotland. Hij zal zich in allerlei bogten wringen, maar zijn doel nooit vergeten en voor niets terugdeinzen, noch voor het breken van zijn koninklijk woord, noch voor het plegen van schandelijk verraad, noch voor het vergieten van onschuldig bloed, noch voor het beramen van een sluipmoord op zijn schoonzoon. Hij zal een zee van rampen over zijn koninkrijk brengen en niet moede worden, al is het ook dat hij, verdreven en verslagen, geen hoop meer hebben kan op het volk dat hem veracht en dat zich onder Willem III gelukkig gevoelt. O, die strijd van Jacobus met zijn volk en naaste bloedverwanten is een drama zoo groot en stout, en zoo vol van afwisselende en treffende momenten, dat geen verdicht verhaal, hoe schoon en boeijend ook, er bij halen kan. Welk schrijver of dichter zou ook uit zijn eigen brein en verbeelding al de verscheidenheden kunnen scheppen van personen en toestanden, van begaafdheden en karakters, van zamenwerking en strijd in het groot en het klein, zooals deze geschiedenis te lezen geeft. Volken, geslachten en personen, Ieren, Schotten, Engelschen, whigs en tory's, koningsgezinden en republikeinen, papisten en calvinisten, eedweigeraars en eedverbrekers, vurige drijvers en weifelende trimmers, mannen eerlijk als goud en bedriegers van het ergste soort verschijnen en handelen hier, ieder naar zijn eigen aard en beginselen, en sommige hoofdpersonen worden zoo naauwkeurig afgeteekend zelfs in hunne houding en gelaatstrekken en in hunne bewegingen en gebaren, dat zij als voor uwe oogen wandelen en werken. Zooals bij de beschrijving van Karel's sterven is het gansche boek vol van de scherpste tegenstellingen en contrasten. Jacobus, de bekrompen en laaghartige koning, met Jeffreys, den woesten handlanger zijner wreedste euveldaden, staan tegenover Willem den wijzen en edelen telg uit ons vorstenhuis met den eerlijken en trouwen Bentinck aan zijne zijde, en rondom dezen in al grooter en wijder kringen bewegen zich bisschoppen, staatslieden, krijgsoversten en anderen, te veel om te noemen, die òf met hunne partij ijverig zamenwerken, òf haar hevig en rusteloos bestoken, en het geheel is als de ontelbare nuances der duizenderlei verwen van een veelkleurige schilderij.

(*) Woorden van Dr. A. Pierson in zijne uitgaaf van de historische en letterkundige schetsen van Macaulay.

Zooals de personen elkander onophoudelijk afwisselen, worden ook de schermen van het tooneel gedurig veranderd. Gij bevindt u onder de prachtig uitgedoste edellieden in Whitehall, in welk gedenkteeken van de praalzieke Tudors veel is gesmeed, dat de grootste booswichten in hooge eer verhief, en de eerlijkste mannen in den Tower of op het schavot heeft gebragt. Gij wordt in het eenvoudige Kensington House binnengeleid, waar de schoone, reine en zachtaardige Mary de deftige raadslieden ontvangt, en haar Willem, op wien zij trotsch is, met hen over de volksbelangen handelt of in eenzaamheid de kansen van den oorlog en het evenwigt der koningrijken bepeinst. Gij bezoekt ook het Fransche Saint Germain, en ziet den verdreven Jacobus in de statige paviljoenen zitten of onder hooge en overoude olmen op en neder wandelen, om met dezen en genen verworpeling plannen te beramen tegen Engeland en het leven van Oranje. Gij woont ook de veldslagen bij, waar Willem te Neerwinden of te Namen, wijkende zoowel als overwinnende, de heerschzucht van den Franschen koning bedwingt, en in Ierland gewond, met het zwaard in de linkerhand dwars door den Boyne-stroom de zegepraal bevecht. Of gij dobbert met de Britsche vloot op de onstuimige zee bij de Kaap de la Hogue en ziet de Fransche zeekasteelen vernielen in het gezicht van het Fransche leger en onder het vuur der Fransche vestingwerken. En daarna in Engeland teruggekeerd is het weder geheel iets anders, dat uwe oogen aanschouwen. Gij ziet zwarte gestalten met hunne hoofddeksels diep over de oogen gedrukt naar een achterstraat van Londen trekken. Zij zijn papisten en Jacobiten. Zij beklimmen langs een donkeren trap van een armoedig huis den zolder, waar hunne geheime drukpersen schandschriften braken tegen Willems bestuur, of gij ziet nog afzichtelijker mannen, in een diepen en vunzigen kelder bijeengekropen, om geld te snoeijen of zamenzweeringen te beramen. Maar al de verscheidenheid der tooneelen beurtelings voor uwe oogen geplaatst, is niet te noemen, want Macaulay is geen geschiedschrijver als vele anderen, die zich voornamelijk bij groote veldslagen en staatkundige veranderingen bepalen. Neen, zegt hij: ik zal trachten zoowel de geschiedenis des volks als der regering te verhalen, de ontwikkeling van nuttige en schoone kunsten na te gaan, het ontstaan der godsdienstsecten en de wisselingen in den letterkundigen smaak te schetsen, en zelfs die omwentelingen niet achteloos voorbij te gaan, die in de kleeding, in de meubelen, maaltijden en openbare vermaken hebben plaats gevonden. Ja, hij heeft de ontwikkeling van het Engelsche volk in al zijne rangen en vertakkingen geschilderd, en voortgaande aan zijne hand bemerkt gij telkens meer, hoe alles, zoowel het kleine als het groote, zelfs dat wat schadelijk scheen, heeft medegewerkt om Engeland op te heffen uit zijne zware beproevingen en om het alle gevaren van de omwenteling, van den oorlog, van financiëele en commerciëele krisis en van gedurige zamenspanning en verraad te boven te brengen. Gij

ziet de verouderde instellingen door nieuwe, naar de behoeften van de verlichte zamenleving, vervangen, handel en nijverheid hooger en hooger stijgen, gewetensvrijheid veld winnen overal en het volk al rijker en gelukkiger worden.

Het schoone boek van Macaulay schijnt als *d'un seul jet* of als in éénen adem geschreven, en toch is elk woord met zorg gekozen, over menige zinsnede lang nagedacht, en hoeveel jaren van onverpoosden arbeid hebben moeten voorafgaan, eer de groote historieschrijver aan zijn pen den vrijen loop kon geven. Welke bergen van jaarboeken en chronieken, van staatspapieren en lange reeksen van politieke briefwisselingen heeft hij moeten verzamelen! Hoe vele van de onbeduidendste debatten en zelfs van de meest voorbijgaande en verachtelijkste schotschriften heeft hij overal uit het stof van verborgen hoeken moeten te voorschijn brengen, en geen onzin, hoe vervelend ook, ongelezen kunnen laten, om zich geheel in het leven zijner voorvaders in te werken! Had hij, die in 1859 overleden is, thans nog geleefd, welke nieuwe arbeid zou hem hebben gewacht, nu de Engelsche regering alle hooge familiën van het land uitgenoodigd heeft, hunne documenten voor de geschiedenis, die tot nog toe ontoegankelijk waren, ten gebruike van de geschiedvorschers te stellen, en volgens opgaaf van de *Times* telt eene enkele alzoo verkregen verzameling niet minder dan vijf duizend brieven van bekende en beroemde mannen der zestiende en zeventiende eeuw. Maar dat opsporen van de bronnen is misschien het moeijelijkste nog niet geweest. Al het opgespoorde moest ook nog gewogen en gewaardeerd, het tegenstrijdige der berichten vereffend en moedwillig bedrog of vervalsching en onwillekeurige dwaling en vergissing uitgemonsterd worden. Was dat met naauwgezetheid volbragt, dan moest alles tot een goed zamenhangend geheel geschikt en de gaping, die hier en daar bleek te bestaan, op dezelfde wijs worden aangevuld als de palaeontoloog uit enkele beenderen van een voorwereldlijk dier de afbeelding van het geheele schepsel vervaardigt. Nu eerst kan de groote man de pen opvatten om de geschiedenis van zijn volk te beschrijven, of laat mij liever zeggen, met kracht en kleuren te schilderen. Zijn verbazend sterk en bijzonder gelukkig geheugen bragt hem bij elk feit, dat hij beschreef, alles voor den geest, wat hij er ooit over gelezen had, en zijn smaak, door de studie der oude en nieuwe letteren geoefend en zijne menschenkennis, opgedaan in de breede kringen, waarin hij verkeerde, en in de aanzienlijke betrekkingen, die hij in Indië en het moederland waarnam, alles en nog veel meer dan dit deed hem een meesterstuk leveren, dat der Engelsche geschiedkunde tot eeuwigen roem verstrekt.

Helaas, dat die weergalooze kunst, die onovertroffen virtuositeit uitloopen moest op een onvoltooid meesterstuk! Zoo klaagt H.H. Milman met regt in zijn korte schets van Macaulay's leven en werken. De schrijver zelf gevoelde, dat het hem niet gegeven zou zijn het einde

der regeering van den eersten George in zijn geschiedboek te bereiken. Vóór zijne laatste ziekte had hij zijn plan tot de regeering van koningin Anna ingekrompen, en mogt hij dit nog maar hebben ten einde gebragt! Hoe aanschouwelijk zou hij het hof van Anna geteekend en welke keurige karakterbeelden van Swift, Pope en anderen gegeven hebben! Maar het is aan hem niet te wijten, wat de onverbiddelijke dood heeft belet. Jacobus was te Saint Germain gestorven en zijn zoon tot koning van Engeland uitgeroepen door het Fransche hof. Deze tijding baarde veel onrust bij de Britten, en toen Willem nu eene nieuwe parlementsverkiezing had uitgeschreven, geraakten de hartstochten der twee hoofdpartijen in hevige gisting. Midden in de beschrijving van dien allergewigtigsten strijd, moest Macaulay zijn pen nederleggen om te gaan sterven. Het is vreemd, dat men geene aanteekeningen genoeg gevonden heeft, om het geschiedboek ten minste een voegzamer einde te geven. De groote schrijver had, naar het schijnt, al de stof in zijn hoofd bewaard. Lady Trevelyan, zijne zuster, heeft echter eenige weinige bladzijden gevonden, die eene ruwe schets bevatten der twee laatste levensmaanden van Willem III, en daaruit heeft zij het verhaal van Willems stervensuren ontcijferd. Dat heeft zij ons gegeven als een waardig besluit voor het geschiedkundig monument van onwaardeerbaren prijs.

Of Macaulay niet wel eens heeft misgetast in zijne beschrijving en beoordeeling van personen en gebeurtenissen, en of hij wel altijd onpartijdig genoeg is geweest, willen wij niet beslissen. Onze ingenomenheid met hem is te groot, dan dat wij ten zijnen opzichte niet even partijdig zouden zijn, als men hem dat ten aanzien van Willem III verweten heeft. Wij treden daarom in geene beoordeeling, maar zeggen, wat de heer Lindo ten opzichte van Thackeray getuigde in een levensbericht voor de vertaalde *Vanity Fair*. ‘Ik neem nederig den hoed af en breng uit het volle hart mijne hulde.’ Het wereldberoemde werk heeft ook onzen lof niet noodig, maar wij hebben het geprezen, om ieder, die het nog ongelezen liet, aan te sporen, dat hij zich dit waar genot niet langer onthoude. Daartoe, hopen wij, zal ook de op nieuw bewerkte vertaling het hare doen, en zij geeft niet alleen het oorspronkelijke in zuiver Hollandschen en bevalligen stijl terug, maar er zijn tevens gepaste en somtijds zeer belangrijke aanteekeningen voor den Nederlandschen lezer bijgevoegd. Ook is Milman's beknopte schets van Macaulay's leven en werken als inleiding voor het geschiedboek geplaatst, en voor het een zoowel als het andere brengen wij Dr. J.C. van Deventer onzen hartelijken dank.

En zullen wij ons nu zetten om schrijf- en drukfouten in de vertaling van twee duizend bladzijden te zoeken? Zullen wij vragen, of niet dit of dat woord, deze of gene zinsnede, anders en beter hadden kunnen worden overgezet? Neen, daartoe is het werk van Dr. van Deventer te goed en te verdienstelijk, en al mag hij de volmaaktheid

niet hebben bereikt, zal niet ligt iemand in ons vaderland opstaan, die het hem verbetert.

Wij willen ten slotte eene proef uit het werk geven, die zoowel tot eer van den autheur als den vertaler verstrekt. Maar wij zijn verlegen in de keus. Het liefst van alles zouden wij *het proces der bisschoppen* (d. II, hoofdst. VIII, bl. 286) willen afschrijven, met eenige bladzijden, die voorafgaan en volgen, want dat achten wij bij uitnemendheid schoon beschreven en vertaald, maar wij mogen over zooveel ruimte niet beschikken. Wij bepalen ons daarom slechts bij eene schets van Willem III, welke ons Nederlanders dubbele belangstelling inboezemen zal, wijl hij een hoogst beroemde telg is van ons vorstenhuis.

‘Willem Hendrik, prins van Oranje-Nassau, bekleedt zulk een aanzienlijke plaats in de geschiedenis van Engeland en die der menschheid, dat het wenschelijk schijnt, de krachtige trekken van zijn karakter met eenige uitvoerigheid te schetsen.(*)

Hij was nu in zijn zeven-en-dertigste jaar; doch was, naar geest en lichaam beiden, ouder dan andere mannen van gelijken leeftijd. Men zou inderdaad mogen beweren, dat hij nooit jong is geweest. Zijn uiterlijk voorkomen is ons bijna even goed bekend als aan zijn eigen veldoversten en raadslieden. Beeldhouwers, schilders en penningsnijders hebben al hun kunst in 't werk gesteld, om zijn gelaatstrekken tot de nakomelingschap over te brengen, en die gelaatstrekken waren zoo sprekend, dat een kunstenaar in het juist treffen niet licht falen kon, en dat ze, eenmaal gezien, voor altijd in het geheugen geprent bleven. Zijn naam roept ons een zwakke, tengere gestalte voor den geest, een hoog en breed voorhoofd, een neus, gekromd als de snavel eens adelaars, en oogen, welke in glans en scherpte diens blik evenaren; voorts een peinzende en eenigzins sombere plooi bij de wenkbrauwen, een scherp geteekenden, ietwat knorrigen mond, ingevallen bleeke wangen, waarop ziekten en zorgen diepe groeven hadden achter gelaten.

Dat diepzinnige, strenge en plechtige voorkomen kon noode een gelukkig of opgeruimd mensch aanduiden, doch onmisbaar drukt het begaafdheden uit, tegen de hachelijkste ondernemingen bestand, en een geestkracht, door tegenspoed noch gevaren aan 't wankelen te brengen.

De natuur had Willem rijkelijk toegerust met de eigenschappen van een groot regent, en zijn opvoeding had dien aanleg in buitengewone mate ontwikkeld. Met een helder verstand, een juist oordeel en een zeldzame vastheid van wil bedeeld, was hij, toen zijn geest voor de

(*) De bronnen, waaruit ik mijn beschrijving van den prins van Oranje voornamelijk heb geput, worden gevonden in de geschiedenis van Burnet, in de gedenkschriften van Temple en Gourville, in de onderhandelingen der graven d'Estrades en d'Avaux, in Sir George Downing's brieven aan den lord-kanselier Clarendon, in Wagenaar's uitvoerig geschiedboek, in van Kampen's karakterkunde der vaderlandsche geschiedenis, en bovenal in Willem's eigen vertrouwelijke briefwisseling, waarvan de hertog van Portland aan Sir James Mackintosh vergund heeft afschrift te nemen.

eerste ontwikkeling vatbaar werd, een vaderloos en moederloos kind, het hoofd eener groote, maar verdrukte en ontmoedigde partij, en de erfgenaam van uitgestrekte en onbepaalde aanspraken, welke bij de leden der destijds in de Vereenigde Provinciën oppermachtige oligarchie vrees en afkeer verwekten. De groote menigte des volks, sedert meer dan een eeuw zijn stamhuis met liefde toegedaan, toonde, waar zij hem zag, op onmiskenbare wijze, dat zij hem als haar wettig hoofd beschouwde. De bekwame en ervaren dienaren der republiek, gezworen vijanden van zijn naam, kwamen dagelijks hun geveinsde plichtplegingen bij hem afleggen, en tevens de vorderingen van zijn verstandelijke ontwikkeling gadeslaan. De eerste bewegingen zijner eerzucht werden met scherpe blikken bewaakt; elk onbedacht woord, door hem geuit, werd onverwijld aangeteekend, en hij bezat geen raadsman in zijn nabijheid, op wiens doorzicht hij zich kon verlaten. Hij was nauwelijks vijftien jaar oud, toen al de dienaren, die aan zijn belangen verbonden waren, of die eenigermate zijn vertrouwen bezaten, door de ijverzuchtige regeering der republiek uit zijn huis verwijderd werden. Met een geestkracht boven zijn jaren, verzette hij zich daartegen, doch te vergeefs. Nauwlettende opmerkers zagen meer dan eens tranen opwellen in de oogen van den jeugdigen staatsgevangene. Zijn van natuur zwakke gezondheid kwijnde een tijd lang onder de gemoedsaandoeningen, die door zijn verlaten toestand in hem werden opgewekt. Zulke beproevingen verbijsteren en ontzenuwen den zwakke, maar wekken alle sluimerende krachten des sterken op. Van alle kanten omringd door hinderlagen, in welke een gewoon jongeling zoude zijn omgekomen, leerde Willem met even behoedzamen als vasten tred zijn weg bewandelen. Lang voor dat hij de mannelijke jaren bereikt had, wist hij geheimen te bewaren, nieuwsgierigheid door drooge, behoedzame antwoorden teleur te stellen en alle hartstochten onder den onveranderlijken schijn van ernstige bedaardheid te verbergen. Intusschen maakte hij slechts geringe vorderingen in het aanleeren van fijne manieren of in het beoefenen der letteren. De manieren des Hollandschen adels van dien tijd waren ontbloot van de bevalligheid, die bij de Fransche edellieden in de hoogste volmaaktheid werd aangetroffen en die, schoon in geringer mate, ook het Engelsche hof onderscheidde; en zijn manieren waren echt Hollandsch. Zelfs zijn landgenooten vonden hem kortaf, maar vreemdelingen scheen hij soms lomp toe. Over 't algemeen toonde hij, in zijn omgang met de wereld, onbekendheid met, of minachting voor de kunstgrepen, waardoor de waarde eener gunst verdubbeld en aan een weigering haar angel ontnomen wordt. Hij stelde weinig belang in de letteren of in de wetenschappen. De ontdekkingen van Newton en van Leibnitz, de gedichten van Dryden en van Boileau waren hem onbekend. Tooneelvoorstellingen verveelden hem, en in den schouwburg, terwijl Orestes aan het razen was of Tartuffe Elmire's hand drukte, keerde hij gaarne het tooneel den rug

toe, om over staatszaken te spreken. Hij bezat voorzeker eenigen aanleg tot bittere spotternij, en niet zelden maakte hij, schoon geheel onwillekeurig, gebruik van een aangeboren welsprekendheid, zonderling en vreemd, maar vol kracht en oorspronkelijkheid. Zijn aandacht had zich geheel op die studiën gevestigd, welke degelijke en schrandere staatslieden vormen. Als kind reeds luisterde hij met belangstelling, wanneer gewichtige vraagstukken omtrent bondgenootschappen, financiëel beheer of krijgswezen besproken werden. De wiskunde beoefende hij zooveel als noodig is, om den aanleg van een ravelijn of hoornwerk te kunnen besturen. Van vreemde talen leerde hij, geholpen door een buitengemeen sterk geheugen, zooveel als hij weten moest, om alles wat tot hem gesproken werd, en iederen brief dien hij ontving, zonder bijstand van anderen, te kunnen verstaan en beantwoorden. Het Hollandsch was zijn moedertaal; met het Fransch was hij even vertrouwd. Hij verstond Latijn, Italiaansch en Spaansch. Hij sprak en schreef Engelsch en Duitsch, niet sierlijk of zuiver wel is waar, maar toch vloeijend en verstaanbaar. Voor een man, wiens leven doorgebracht zou worden in het sluiten van groote bondgenootschappen en in het aanvoeren van legers uit onderscheiden landen bijeengebracht, kon geen gave van grooter belang zijn dan deze.

Een zekere soort van wijsgeerige vraagstukken schijnt, tengevolge der tijdsomstandigheden, zijn aandacht te hebben getrokken, en hem meer belangstelling te hebben ingeboezemd, dan men van iemand van zijn karakter zou verwacht hebben. Even als onder de protestanten in ons eiland, bevonden zich onder die der Vereenigde-Provinciën twee groote godsdienstpartijen, welke nagenoeg in allen deele overeenstemden met twee bestaande groote staatspartijen. De hoofden der stedelijke oligarchie waren arminianen, en werden over het algemeen door de menigte weinig beter geacht dan papisten. De prinsen van Oranje waren doorgaans voorstanders der Calvinistische godsdienstleer geweest, en hadden geen gering deel van hun populariteit te danken aan hun ijver voor de leer der voorbeschikking en der volstrekte onmacht, een ijver, die niet altoos door verlichte kennis bestuurd of door menschlievendheid getemperd was geweest. Willem was sedert zijn kindsheid zorgvuldig onderwezen in het godsdienstig leerstelsel, dat zijn geslacht was toegedaan, en beschouwde dat stelsel zelfs met grooter ingenomenheid, dan de menschen gewoonlijk voor een als bij erfenis overgenomen geloof koesteren. Hij had nagedacht over de groote vraagstukken, welke in de dordtsche synode behandeld waren, en in de strenge en onbuigzame logiek der geneefsche school iets gevonden, dat wonderwel met zijn geest en zijn inborst strookte. Evenwel, het voorbeeld van onverdraagzaamheid, door sommige zijner voorgangers gegeven, had hij nooit gevolgd. Hij had een beslisten afkeer van alle vervolging om het geloof, en kwam voor dien afkeer uit, niet alleen waar dit klaarblijkelijk staatkundig was, maar evenzeer bij gelegenhe-

den, wanneer zijn belang bewimpeling of stilzwijgen scheen te vorderen. Zijn godsdienstige meeningen waren echter nog stelliger dan die zijner voorouders. De leer der voorbeschikking was de hoeksteen van zijn godsdienst. Hij gaf dikwijls te kennen, dat, wanneer hij het geloof aan die leer zou moeten opgeven, hij tevens het geloof aan een albesturende Voorzienigheid zou moeten verzaken, en eenvoudig een epicurist zou worden. Behalve in dit ééne opzicht, waren de krachtige vermogens zijner ziel, reeds bij tijds, door het praktische leven van al het bloot bespiegelende afgewend. De hoedanigheden, welke voor het beleid van gewichtige staatszaken gevorderd worden, rijpten bij hem in een levenstijdperk, waarin die bij gewone menschen nauwelijks tot den bloeitijd zijn gevorderd. Sedert Octavius had de wereld geen voorbeeld gezien van een zoo vroegtijdig ontwikkeld staatmanstalent. Ervaren diplomaten stonden verbaasd bij het hooren der gewichtige opmerkingen, welke de prins op zeventienjarigen leeftijd over openbare aangelegenheden maakte, en nog wel 't meest verwonderde het hen, dat de jongeling, onder omstandigheden, waarin men had mogen verwachten, dat hij groote hartstochtelijkheid zou hebben aan den dag gelegd, even bedaard bleef als zij zelven. Toen hij achttien jaar oud was, zat hij in de raadzaal der vaderen van het gemeenebest, ernstig, bedachtzaam en scherpzinnig, zoo goed als de oudsten onder hen. In zijn een-en-twintigste jaar, op een dag van jammer en verschrikking, werd hij aan het hoofd der regeering geplaatst. In zijn drie-en-twintigste was hij als krijgs- en als staatsman door gansch Europa bekend. Hij had de inwendige partijschappen van den staat ten onder gebracht, hij was de ziel van een machtig bondgenootschap geworden, en had in het oorlogsveld met eere gestreden tegen eenige der grootste veldheeren van zijn tijd.

Zijne persoonlijke neigingen helden meer tot het krijgswezen, dan tot de staatkunde over, en toch, even als zijn overgrootvader, de doorluchtige Zwijger, die het Nederlandsche gemeenebest heeft gesticht, bekleedt ook hij een veel hooger plaats onder de staatslieden, dan onder de krijgsoversten. 't Is waar, de uitslag van een strijd is geen onfeilbare maatstaf der bekwaamheden van den aanvoerder, en het zou vooral onbillijk zijn dien maatstaf op Willem toe te passen, want hem viel het ten deel, bijna altijd tegen veldheeren over te staan, die volleerde meesters in de kunst des oorlogs waren, tegenover troepen, die de zijnen in krijgstucht verre overtroffen. Maar er bestaat buitendien reden om te gelooven, dat hij, als veldheer, op verre na niet was opgewassen tegen sommigen, die overigens, wat de geestvermogens aangaat, zeer ver beneden hem stonden. Tot personen, die hij vertrouwde, sprak hij over dit onderwerp met de fiere oprechtheid van een man, die groote daden had verricht, en die zich wel getroosten kon eenige misslagen te erkennen. Hem was, zeide hij, nimmer gelegenheid gegeven om de krijgskunde als kweekeling te beoefenen. Hij

was, nog een knaap, aan het hoofd van een leger geplaatst; onder zijn officieren was er geen bekwaam genoeg om hem te onderwijzen; zijn eigen misslagen en de gevolgen daarvan waren zijn eenige lessen geweest. ‘Gaarne had ik de helft mijner bezittingen willen geven,’ riep hij op zekeren dag uit, ‘om onder den prins van Condé slechts eenige veldtochten gemaakt te hebben, eer ik geroepen werd, om tegenover hem het bevel te voeren.’ Het is niet onwaarschijnlijk, dat de omstandigheden, welke Willem beletten een uitstekende bekwaamheid in de strategiek te verwerven, van gunstigen invloed zijn geweest op de algemeene ontwikkeling zijner geestvermogens. Waren de veldslagen door hem geleverd niet die van een groot taktikus, zij gaven hem toch aanspraak op den naam van een groot man. Geen ramp zoo groot, dat zij hem ook maar voor een oogenblik zijn standvastigheid ontnemen, of hem in het volkomen bezit van al zijne verstandelijke hulpmiddelen storen kon. Zijn nederlagen werden met zulk een verwonderlijke snelheid hersteld, dat hij weder gereed was den strijd te hervatten, eer zijn vijanden het *Te Deum* der overwinning hadden gezongen; van daar dat hij ook, in weêrwil van de hem steeds vijandige fortuin, nooit den eerbied en het vertrouwen zijner soldaten heeft verloren. Dien eerbied en dat vertrouwen had hij in geen geringe mate aan zijn persoonlijken moed te danken. De graad van moed, welke van een krijgsman gevorderd wordt, om een veldtocht bij te wonen, zonder zich schande te berokkenen, is aan de meeste menschen eigen, of kan hun, onder goede leiding althans, eigen gemaakt worden. Maar een moed zooals Willem bezat, is inderdaad eene hooge zeldzaamheid. Hij is op alle mogelijke wijze op de proef gesteld: de kansen des oorlogsvelds, wonden, pijnlijke en ter nederdrukkende ziekten, woedende zeeën, het dreigend en gestadig gevaar van sluipmoord, een gevaar, dat de sterkste gestellen ernstig kan aantasten, ja dat zelfs Cromwell's ijzeren zielskracht zwaar geschokt heeft. Maar niemand heeft ooit kunnen ontdekken, wat de prins van Oranje gevreesd zou hebben. Slechts met moeite konden zijn vertrouwde vrienden van hem verkrijgen, dat hij eenige voorzorgen tegen de pistolen en dolken van samenzweerders nam(*). Oude zeelieden stonden verbaasd over de bedaardheid, die hij toonde onder het bulderen der woedende golven langs een gevaarlijke kust. In den veldslag onderscheidde hem zijn dapperheid onder de tienduizenden dappere krijgslieden, zij noopte vijandelijke legers tot grootmoedige toejuiching en werd, zelfs door de onregtvaardigheid zijner bitterste tegenstanders, nooit in twijfel getrok-

(*) Willem werd, na den vrede van Rijswijk, door zijn vrienden met aandrang verzocht, met den franschen gezant ernstig te onderhandelen over de plannen van sluipmoord, welke de Jacobieten van St. Germain onophoudelijk smeedden. De koele hooghartigheid, waarmede hij deze waarschuwingen voor het gevaar aanneemt, is bijzonder kenmerkend voor zijn karakter. Aan Bentinck, die uit Parijs zeer verontrustende berichten had gezonden, antwoordt Willem, aan het einde van een langen brief over staatszaken: ‘Pour les assasins je ne luy en ay pas voulu parler, croiant qne c'était au desous de moy.’ Mei 2/12 1698. Ik heb de oorspronkelijke spelling behouden, zoo het al eene spelling genoemd mag worden.

ken. Gedurende zijn eerste veldtochten stelde hij zich in gevaar als iemand, die den dood zoekt, was steeds de eerste bij den aanval en de laatste bij den aftocht, streed met het zwaard in de vuist te midden der dichtste drommen, en door een musketkogel in den arm gewond, terwijl het bloed over zijn harnas stroomde, bleef hij, onder het moorddadigste vuur met den hoed zwaaijende, het veld houden, zonder een duim breed te wijken. Zijn vrienden bezwoeren hem, een leven te sparen, dat voor zijn vaderland zoo onschatbaar was, en de doorluchtigste zijner tegenstanders, de prins van Condé, betuigde, na den bloedigen dag van Senef, dat de prins van Oranje zich in alle opzichten als een oud generaal gedragen had, behalve dat hij zich als een jong soldaat had blootgesteld. Willem ontkende, dat hij zich aan vermetelheid schuldig maakte. Uit plichtbesef, zeide hij, en na koele berekening van hetgeen het openbare belang vorderde, vond hij zich gedrongen om altoos den gevaarlijksten post te kiezen. De troepen, die hij had aan te voeren, waren den oorlog nog weinig gewoon en zagen er tegen op, de oudgediende Fransche krijgsbenden man tegen man te bestrijden. Het was noodig, dat hun aanvoerder hen leerde, hoe veldslagen te winnen zijn. En werkelijk werd in menigen bloedigen slag, wanneer de zege hopeloos verloren scheen, het evenwicht hersteld door den bedaarden moed, waarmede hij zijn verstrooide troepen hereenigde en met eigen hand de lafaards nederhieuw, die het sein gaven tot de vlucht. Somtijds echter schijnt hij in het wagen van zijn persoon een zonderling vermaak te hebben geschept. Men heeft opgemerkt dat hij nooit beter gestemd was, en zijn manieren en houding nooit bevalliger waren, dan onder het gewoel en het bloedvergieten van een veldslag. Zelfs in zijne uitspanningen behaagde hem de prikkel van het gevaar. Kaartspel, schaakspel of biljart gaven hem geen genot. De jacht was zijn geliefkoosde uitspanning, en naarmate er meer gevaar aan verbonden was, was zij hem te liever. Somtijds zette hij zijn paard tot zulke sprongen aan, dat zelfs de moedigste zijner gezellen geen lust hadden hem na te volgen. Het schijnt, dat hij zelfs de stoutste Engelsche veldvermaken te onbeduidend vond, en in het groote park van Windsor steeds verlangde naar de jacht op het wild, dat hij gewoon was geweest, in de Geldersche bosschen tot den laatsten strijd te noodzaken, als wolven, wilde zwijnen en reusachtige herten met zestientakkige horens(*).

Die stoutheid van geest is te opmerkelijker, dewijl zijn lichaamsgestel ongemeen teer was. Van zijn kindsheid af was hij zwak en ziekelijk geweest. Nauwelijks was hij den mannelijken leeftijd ingetre-

(*) Te Windsor schreef hij aan Bentinck, die destijds gezant te Parijs was: ‘J'ay pris avant-hier un cerf dans la forest avec les chains du prince de Denmark et ay fait un assez jolie chasse, autant que ce vilain paiis le permest.’ 22 Maart - 1 April 1698. De spelling is slecht, maar wint het, tijd en omstandigheden in aanmerking genomen, nog van die van Napoleon. In beteren luim schreef hij van het Loo: ‘Nous avons pris deux gros cerfs, le premier dans Dorewaert, qui est un des plus gros, que je sache avoir pris. Il porte seize.’ 25 Oct. - 1 Nov. 1697.

den, of zijn kwalen werden, door een hevigen aanval der kinderziekte, nog vermeerderd. Hij was aamborstig en teringachtig; zijn zwak gestel werd gestadig door een schorren hoest geschokt. Hij kon niet slapen, wanneer zijn hoofd niet door verscheiden peluws gestut werd, en elders dan in de zuiverste lucht kon hij nauwelijks ademhalen. Veeltijds werd hij door de hevigste hoofdpijn gemarteld. Inspanning vermoeide hem spoedig. De geneesheeren hielden de hoop zijner vijanden steeds levendig, door telkens een tijdstip aan te wijzen, dat hij, faalden de berekeningen der kunst niet geheel, met zijn ondermijnd gestel niet zou kunnen overleven. Doch gedurende een leven, 't welk ééne lange ongesteldheid mocht heeten, is de kracht van zijn geest nimmer te kort geschoten, om bij iedere groote gelegenheid zijn lijdend en kwijnend lichaam te ondersteunen.

Hij was met sterke driften geboren en bezat een gevoelig hart; maar de wereld vermoedde niets van de onstuimigheid zijner gemoedsaandoeningen. Voor de groote menigte waren zijn vreugd en zijn smart, zijn liefde en zijn gramschap verborgen onder het uiterlijk eener flegmatische bedaardheid, die hem voor den koelbloedigsten der menschen deed houden. Wie hem eene goede tijding bragt, kon zelden eenig teeken van vreugde bij hem ontwaren; wie hem na eene nederlaag zag, zocht te vergeefs naar eenig blijk van teleurstelling of ergernis. Hij prees en laakte, beloonde en strafte met de onverstoorbare kalmte van een Indiaansch stamhoofd; zij echter, die hem goed kenden en van nabij gadesloegen, wisten wel, wat fel vuur onder die ijskorst gloeide. Zelden slechts deed toorn hem zijn zelfbeheersching verliezen; maar was 't eenmaal tot een uitbarsting gekomen, dan was zijn woede vreeselijk en 't niet geraden hem te na te komen. Zoodra hij echter, na deze zeldzame gelegenheden, zijn zelfbeheersching had herwonnen, gaf hij zulk eene ruime vergoeding aan hen, die hij verongelijkt had, dat deze in verzoeking kwamen naar eene herhaling van zulke aanvallen te wenschen. Zijn genegenheid was even hartstochtelijk van aard als zijn verbolgenheid. Waar hij lief had, beminde hij met al de kracht zijner sterke ziel. Wanneer de dood hem beroofde van hen, die hij liefhad, moesten de weinigen, die getuigen waren van zijn smart, sidderen voor zijn verstand en voor zijn leven. Voor een zeer kleinen kring van vertrouwde vrienden, op wier verkleefdheid en stilzwijgendheid hij zich volkomen kon verlaten, was hij een gansch ander wezen, dan de stuursche en stoïcijnsche Willem, dien de groote menigte van menschelijk gevoel verstoken waande. Daar was hij goedig, hartelijk, open, ja zelfs gezellig en vroolijk; dan kon hij verscheiden uren aan tafel doorbrengen en een ruim aandeel nemen aan het levendig onderhoud.'

De uitgevers hebben voor goeden letter en druk gezorgd. Zij hebben den prijs ook niet te hoog gesteld en wij vertrouwen, dat hunne prijselijke onderneming met voordeeligen uitslag zal worden bekroond.

Op de Heest, April 1870.

C. HOOIJER.

Niet ongelukkige poging.

Sixtus IV en Lorenzo de Medicis. Rome en Florence in 1471-1480 Historische Roman door Betsy Perk. Dordrecht, J.P. Revers. 1869.

Aan het hoofd der Florentijnsche republiek stond na het overlijden van Piero de' Medici, dat in het jaar 1469 plaats greep, diens zoon Lorenzo en dezen ter zijde zijn broeder Giuliano. Sixtus IV, die in 1471 den pauselijken zetel besteeg, schoon in het eerst hun genegen, was hun, inzonderheid den eerstgenoemde, later om meer dan ééne reden vijandig; vijandig waren hun ook, behalve aanverwanten van den paus, leden van het geslacht de' Pazzi. 't Kwam tot eene zamenzwering tegen de gehate broeders, die zich ten doel stelde hen te dooden en den regeeringsvorm te veranderen. Op den 26sten April 1478 zou onder de mis haar plan in volvoering komen. 't Geschiedde, doch ofschoon Giuliano doodelijk getroffen werd, met eenen ongunstigen, voor velen der zaamgezworenen noodlottigen uitslag. Lorenzo behield niet alleen het leven, maar ook het gezag en wie hem beiden hadden willen ontnemen, vielen als slachtoffers *deels* der volkswoede, *deels* der geregtigheid. Teleurgesteld, legde Sixtus Florence onder het interdict, doch zag na een drietal jaren zich genoodzaakt dat op te heffen, wijl de Turk Italië bedreigde en dientengevolge de tegen Florence uitgezonden legerbenden anders te doen vonden, dan te wroeten in eigen ingewand.

Ziedaar de gebeurtenissen, van welker hoofdzakelijk Pignotti in zijne *Storia Toscana* T. IV, pag. 47 vlg. ed. 1820 schreef: ‘un orribile attentato di sterminar la famiglia de' Medici; attentato, di cui quando si considerano gli attori, il luogo, le circostanze, appena se ne trova un altro eguale nell' istoria’ (een afgrijselijke aanslag tot uitroeijing van het geslacht der de' Medici - een aanslag, waarvan men, zoo men er de daders, de plaats, de omstandigheden van in aanmerking neemt, in de geschiedenis nauwelijks de wedergade vindt) - de gebeurtenissen, waarvan Mej. Perk onder den boven afgeschreven titel eene romantische beschrijving ten beste geeft.

Gesplitst heeft zij deze beschrijving in drie gedeelten. Betitelen we het tweede, waarin het beraamde, zoowel als het onverwachte moordtooneel voorgesteld is, met den naam van: het spel, dan zullen het tweede en laatste genoeg gekarakteriseerd zijn, indien wij ze: het vooren het naspel heeten.

Zij laten zich allen met genoegen lezen *en* van wege den inhoud *en* van wege den vorm.

Belangwekkende personen en voorvallen doen zij voor de verbeelding

rijzen; zoowel historische als romantische. Om dit niet slechts in het algemeen te zeggen, maar ook door het noemen van deze en die bijzonderheid te regtvaardigen, beroep ik mij op het onderhoud van Francesco de' Pazzi met Sixtus, dat eindigde met des laatsten zegenspreken over den dolk, dien de hand des muichelmoorders voeren zou; den kamp in de Santa Reparata, gevolgd van de strafoefening in het *palazzo vecchio* en dat der de' Pazzi; het verbeiden van berigt nopens den uitslag der onderneming door den paus, en zijnen toestand, zijne handelingen, nadat hij het ontvangen had.

En - opdat ook van den vorm, eenen regt plastischen, iets bekend worde - ziehier een gedeelte van de bladzijde, waarop te lezen staat van het pauselijk verbeiden, waarvan ik gesproken heb:

'De draperiën werden eensklaps met zijn ('s pausen) bevende vingers driftig opengeschoven, terwijl hij op trillenden toon uitstiet:

En wie, wie meldde ons die treurmare? Die treurmare, die onwaar moet zijn, die bepaaldelijk logenachtig is? En zijn vlammende oogen, opgesperde neusgaten, gezwollen aderen en sissende stem bewezen, dat Veroni zich niet onnoodig uit de voeten had gemaakt.

Hij liegt, hij moet liegen! Die vurige berichtgever!' vervolgde hij, met de gebalde vuist opgeheven, als om den schedel des abbaten te verpletteren. 'Hij liegt en dichtte dat sprookje om ons te verontrusten, maar bij alle heiligen des hemels en der aarde, wij zullen hem tot gruis vermorzelen, gelijk allen, die ons durven wederstaan!'

'Och! dat het zoo ware, Heilige Vader! zuchtte Veroni, terwijl hij het perkament opraapte en nogmaals inzag.

"Herlees!" gebood Sixtus, nog eens moeten wij woord voor woord vernemen...!'

'Mislukt... Lorenzo ontkomen.... De Pazzi jammerlijk vermoord. Ik reis onmiddellijk naar uwe Heiligheid.'

'De onderteekening... de onderteekening...' stotterde Sixtus.

'Met gloeiend hoofd en knikkende knieën klemde hij zijn trillende, klamme handen zoo zeer aan de draperiën, dat deze losschoten, neêrvielen en hij zelf door den schok wankelde.'

Lof sprekende, heb ik toch aanmerkingen en bedenkingen.

De eerste gelden de taal.

De namen zijn niet altijd juist geschreven. Wil ik Lateriaan voor Lateraan over het hoofd zien, Piccunini voor Piccinino als drukfout beschouwen, noch het een noch het ander kan ik San Orsolo, het mannelijke, waar het vrouwelijke Sant' Orsola behoort te staan, omdat de H. Ursula bedoeld wordt.

Er zijn woorden gebezigd in eene beteekenis, die zij, geloof ik niet hebben. Het oog heb ik, dit zeggende, inzonderheid op het telkens terugkeerende: alreê, in den zin van: spoedig, weldra.

Aan anderen is een geslacht toegekend, waarvan zij niet zijn. Zóó bladz. 62 in: 'de laster braakt haar gal.' Vooral met het vrouwe-

lijke: bul, dat telkens, als ware 't mannelijk, gebruikt wordt, is dit het geval.

Noodeloos, bijna pleonastisch staat somtijds een woord. Bladz. 61 leest men: ‘Sixtus hief hem (Lorenzo) eigenhandig op.

Eene enkele maal is een nieuw woord gebezigd, dat niet schijnt goedgekeurd te moeten worden.

Bladz. 274 heeft dit: ‘ja, zwoer hem te Rome eigenmondig aan te klagen.’ 't Zij waar, dat het in navolging van het gangbare, eigenhandig, gevormd zij, zal men, zóó voortgaande, ook schrijven mogen: eigenoogig zien, eigenbeenig gaan, enz.?

Ik geef deze aanmerkingen, waarbij ik nog andere zou kunnen voegen, niet om te bedillen, maar opdat de schrijfster, indien zij, hetgeen te wenschen is, later op nieuw op eenige vrucht van hare pen ons onthalen zal, daarmede haar voordeel doe, vooronderstelt namelijk, dat zij haar voorkomen, dit te verdienen.

Mijne bedenkingen zijn *ten deele* van meer algemeenen, *ten deele* van meer bijzonderen aard.

De eerste van meer algemeenen aard heeft betrekking op Pietro de Riario, 's pausen neef. Reeds op eene der eerste bladzijden van haar werk heeft Mej. Perk hem ten tooneele gevoerd, verhalende, dat hij aanwezig was bij de begroeting van Sixtus, behalve door andere ambassaden, door die van Florence in het jaar 1471. Later deed zij het bij herhaling. Hoe hij, bij gelegenheid van 's pausen kroning niet alleen bij den optogt eene eereplaats bekleedde, maar te voren ook met Lorenzo de' Medici in zulke aanraking kwam, dat hij sedert op wraak zon en aan Francesco de' Pazzi zich begon aan te sluiten, verhaalde zij; hoe hij door den paus eerlang tot patriarch van Konstantinopel benoemd werd en tot aartsbisschop van Florence, enz.; hoe hij daarna ten huize van Jacomino de' Pazzi met dezen en den aartsbisschop van Pisa, Salviati, over de zamenzwering handelde; hoe hij, nadat in 1478 de aanslag mislukt was, naar Sixtus gevlugt, in de zaak van het interdict als anderszins stookte, maar mede door den paus geraadpleegd werd, toen van de zijde van Frankrijk en andere staten daartegen en tegen den oorlog, die Florence tot onderwerping moest dwingen, vertoogen gedaan werden; hoe hij sedert die van Florence door tusschenkomst van eenen sterrewichelaar bewoog, den hertog van Ferrara tot opperbevelhebber hunner legerbenden te kiezen en die van Milaan, door de Zwitsers tegen hen op te hitsen, hunne hulptroepen terug te roepen; hoe hij Sixtus aanspoorde de Italiaansche vorsten op te roepen tot den krijg tegen de Turken, toen deze Otrante vermeesterd hadden (1480) en hem eene nieuwe zamenzwering tegen de de' Medici toezegde, toen hij, nadat het gevaar der Turken geweken was, spijt gevoelde het interdict opgeheven te hebben. Haar geschrift besloot zij met deze zinsnede: ‘In tegenstelling daarvan gebood hij (de paus) Pietro elke vijandigheid te-

gen Florence te staken en Pietro waagde 't niet zijn Heiligheid tot andere gedachten te brengen.'

't Is, geloof ik, niet te regtvaardigen, dat zij zóó doende eenen man als handelende voorstelde nog meerdere jaren na zijnen dood. Deze aanteekening is te vinden in Borghinis *Discorsi* T. IV, pag. 526 not. 1 *(Trattato delle chiese e vescovi Fiorentini):* 'Assignano a lui, oltre la Porpora di Cardinale nei 15 Dicembre 1471 i Vescovadi di Trevigi, de Sinigaglia, di Metz e di Seviglia in Ispagna, ma tutti brevi, perchè nel giorno 3 di Gennajo del 1474 stile Romano si morì, assai giovane, secondo alcunni di veleno.' (Behalve de kardinaalswaardigheid sedert 15 Dec. 1471, bekleedde hij die van bisschop van Trier, Sinigaglia, Metz en Sivilië in Spanje, doch allen kort, aangezien hij op den 3 Jan. 1474 Romeinsche stijl overleed, vrij jong, volgens eenigen door vergift). Verder: 'A' 20 di Gennajo del 1473 ab Incarnatione si trova essere già stati fatti in Duomo i funerali all' Arcivescovo Pietro Riario, in un libro di partiti del Capitolo Fiorentino.' (In een aanteekenboek van het kapittel van Florence vindt men, dat reeds op den 20sten Jan. 1473 na de menschwording in den Dom de uitvaart van den aartsbisschop Pietro Riario gevierd is). Hiermede komt overeen het gememoreerde bij Bayle *(Dict. Hist. et Crit.* art. *Sixte IV)*: 'il donna de grans Benefices à Pierre, homme si desbordé en luxe, qu'il semblait estre né pour perdre l'argent, ayant despendu *en deux ans*, qu'il vescut Cardinal deux cens mil escus pour son ordinaire, laissé soixante mil escus de debtes et force riches meubles et mourut... à l'age de 28 ans.'

Eene andere bedenking van meer algemeenen aard heeft betrekking tot Lorenzo de' Medici, zooals de schrijfster hem voorstelde. Is deze voorstelling niet te gunstig? Zóó, 't is waar, schreef Pignotti van hem (t.a.p. pag. 105): 'si può concludere che Lorenzo è il piu chiaro ornamento della famiglia Medicea, e il titolo de *Magnifico*, che gli fu dato per la grandezza e magnificenza che poneva in tutte le sue azione è il piu piccolo elogio che egli meritasse.' (men kan in het kort zeggen, dat Lorenzo het schoonste sieraad van het geslacht der de' Medici is en de titel van Doorluchtige, die hem van wege de grootheid en majesteit, in al zijne handelingen gelegd, gegeven werd, is de geringste lof, waarop hij aanspraak had); doch anders hebben zich andere schrijvers doen vernemen. Machiavelli, die na de vermelding zijner goede hoedanigheden dus vervolgde: 'nè di quello si possono addurre vizi, che maculassero tante sue virtu' (men kan in hem geene ondeugden aanwijzen, die zoo groote deugden zouden bezoedeld hebben), wist toch, dat hij zeer verwikkeld was in de 'cose veneree.' (*Istorie Fiorentine* in zijne *Opere* T. IV, pag. 392) en, opdat ik anderen met stilzwijgen voorbijga, uit de pen van Villari vloeiden deze regelen *(La storia di Girolamo Savonarola* T. I, pag. 38 vlgg): 'un principe lodato per tutto il mondo e tenuto come il modello d'ogni sovrano, un

prodigio d'accortezza, un genio politico e letterario. E quale i piu la dicevano allora, tale molti vorrebbero giudicarlo oggi. Gli si perdona il sangue sparso per mantenere un dominio ingiustamente acquistato da lui e dai suoi; il disordine che mise nella repubblica; il rubare che fece gli averi del comune per sopperire alle sue strabocchevoli spese; la invereconda libidine, a cui malgrado una salute cagionevole e mal ferma, abbandonavasi perdutamente ed anche quella rapida ed infernale corruzione del popolo, alia quale studiò di continuo con tutte le forze e la capacità del suo animo: e tutto ciò gli si perdona per essere stato protettore delle lettere e delle arti belle!' (een vorst van de gansche wereld geprezen en beschouwd als een model-souverein, een wonder van bedachtzaamheid, een genie in de politiek en de letteren. En zooals toen de meesten over hem oordeelden, zouden het heden ten dage nog velen doen willen. Men vergeeft hem het bloed dat hij gestort heeft ten einde eene heerschappij te handhaven, door hem en de zijnen op onregtmatige wijze verkregen; de verwarring, die hij bragt in de republiek; den roof, door hem aan het goed der gemeente gepleegd om aan zijne buitensporige uitgaven te gemoet te komen; den schaamteloozen wellust, waaraan hij zich, niettegenstaande zijne zwakke gezondheid, met de grootste bandeloosheid overgaf en ook de snelle en helsche verdierlijking van het volk, waarnaar hij onophoudelijk met al zijne krachten en zielsvermogens streefde, en dat alles vergeeft men hem, omdat hij een beschermer der letteren en der fraaije kunsten was), benevens de volgende: 'egli (Lorenzo il Magnifico) aveva ereditato da Cosimo tutta quella sottile astuzia, per la quale, senza essere un grande uomo di stato, era prontissimo nei sottili ritrovati, pieno di prudenza e d'acume, abile nel trattare cogli ambasciatori, abilissimo nello spegnere i suoi nemiei, ardito e crudele quando gli pareva che l'opportunità lo permettesse. Non avea rispetto nè a fede, nè ad onestà, nè a condizione alcuna di cittadini: andava direttamente al suo fine, senza riguardi umani nè divini. Il crudele sacco della infelicissima città di Volterra; i danari presi dal Monte delle fanciulle per cui moltissime, rimaste senza dote, se dierono alla pessima vita; la disonesta avidità con cui pose le mani negli averi del comune, sono macchie che neppure i suoi piu caldi adulatori poterono cancellare' (hij - Lorenzo, de Doorluchtige - had van Cosimo die listige sluwheid geërfd, waardoor hij, zonder een groot staatsman te wezen, bij de hand was in fijne vonden, vol voorzigtigheid en doortraptheid, bekwaam in 't onderhandelen met de gezanten, geschikt tot het vernietigen zijner vijanden, onverschrokken en wreed, zoo vaak het hem voorkwam, dat de gelegenheid er gunstig voor was. Hij had eerbied, zoo min voor godsdienst, als voor zedelijkheid of eenigen rang van burgers: hij ging regelregt op zijn doel af, zonder God of mensch te ontzien. De wreede plundering van het ongelukkige Volterra; het geld genomen uit de bank van de meisjes, waardoor velen, geenen bruid-

schat hebbende, aan het slechtste leven zich overgaven; de schandelijke gierigheid, waarmeê hij aan het goed der gemeente de handen sloeg, zijn vlekken, die zelfs zijne warmste vereerders niet zullen kunnen uitwisschen).

Van mijne bedenkingen, voor zooveel deze van meer bijzonderen aard zijn, is de eerste: of wel de overigens fiksche voorstelling van het lot, dat Jacopo de' Pazzi trof, zooals haar Mej. Perk gegeven heeft, goedkeuring verdiene? Naar die voorstelling werd hij gedood, toen hij naar het paleis der signorie zich begaf om aan Salviati, die er zich bevond ten einde papieren in beslag te nemen, den goeden afloop der onderneming kenbaar te maken. Zóó echter verhaalde Machiavelli (t.a.p. T. IV, pag. 326 vlgg.) - Pignotti deed (t.a.p. pag. 54 vlgg.) het korter maar op dezelfde wijze - 'ondechè spogliatosi' (Francesco de' Pazzi) se gettò sopra il suo letto ignudo e pregò messer Jacopo, che quello da lui non si poteva fare, facesse egli' (chamare il popolo alla libertà e all' armi). 'Messer Jacopo, ancorachè vecchio e in simili tumulti non pratico, per fare questa ultima esperienza della fortuna loro, salì a cavallo con forse cento armati, suti prima per simile impresa preparati e se n'andò alla piazza del palagio, chiamando in suo aiuto il popolo e la libertà. Ma perchè l'uno era dalla fortuna e liberalità de' Medici fatto sordo, l'altra in Firenze non era cognosciuta, non gli fu risposto da alcuno. Solo i Signori, che la parte superiore del palagio signoreggiavano, con i sassi lo salutarano e con le minaccie in quanto poterono, lo sbigottirono.... Privato adunque messer Jacopo d'ogni speranza, veggendosi il palagio nemico, Lorenzo vivo, Francesco ferito e da niuno seguitato, non sapendo altro che farsi, deliberò di salvare, se poteva con la fuga, la vita e con quella compagnia, che egli avava seco in piazza, si uscì di Firenze per andare in Romagna' (van daar dat hij - Francesco de' Pazzi - na zich ontkleed te hebben, zich naakt te bed legde en Jacopo bad, dat deze dede, wat hij zelf niet vermogt te doen (het volk tot de vrijheid en te wapen roepen). Jacopo, ofschoon oud en in zulke oploopen niet ervaren, sprong, ten einde voor het laatst der zijnen geluk te beproeven, te paard met nauwelijks honderd gewapenden, die vooraf op zulke onderneming waren voorbereid en begaf zich naar het plein van het paleis, het volk en de vrijheid te hulp roepende. Maar aangezien het eerste door het fortuin en de vrijgevigheid der de' Medici doof gemaakt was, de andere in Florence niet gekend werd, ontving hij geen antwoord hoegenaamd. Alleen die van de signorie, die het bovengedeelte van het paleis in bezit hadden, begroetten hem met steenen en joegen hem, zooveel zij konden, door bedreigingen schrik aan... Van alle hoop mitsdien verstoken, wijl het paleis hem vijandig was, Lorenzo in leven, Francesco gewond, terwijl niemand hem volgde, werd Jacopo, niet wetende wat anders te doen, te rade, zoo mogelijk, door de vlugt het leven te redden en met de manschappen, die

hij op het plein bij zich had, verliet hij Florence om naar de Romagna zich te begeven). En vervolgens: ‘fu ancora preso messer Jacopo nel passare l'alpi, perchè inteso da quelli Alpigiani il caso seguito a Firenze e veduta la fuga di quello, fu da loro assalito ed a Firenze rimenato. Nè potette, ancora che piu volte ne gli pregasse, impetrare d'essere da loro per il cammino ammazzato. Furono messer Jacopo e Rinato giudicati a morte, dopo quattro giorni che il caso era seguito.’ (Nog werd Jacopo bij het overtrekken der bergen gegrepen, wijl de bergbewoners, die van het gebeurde te Florence gehoord hadden en hem zagen vlugten, de handen aan hem sloegen en naar Florence hem terugvoerden. Ofschoon hij bij herhaling hen smeekte, dat zij onderweg hem dooden mogten, kon hij hen niet bewegen. Jacopo en Rinato werden ter dood veroordeeld, vier dagen, nadat het voorval had plaats gegrepen)

Eene tweede bedenking, die ik in weinige woorden bespreken kan, geldt het bladz. 4 door de schrijfster, sprekende van het jaar 1471, gezegde nopens den toen voor twee jaren nauw negentienjarigen Lorenzo de' Medici. Hoe dit overeen te brengen met hetgeen Pignotti t.a.p. pag. 106 vlg. onder het jaar 1492 verhaalde: ‘la sua malattia... lo condusse alla morte nel di 9 aprile nell'età di anni 44’ (zijne ziekte - deed hem den geest geven op den 9^{den} April in den ouderdom van 44 jaren)?

Op dezelfde bladz. - ook dienaangaande heb ik eene bedenking - deelde de schrijfster mede, dat in het gezegde jaar ‘de staatsiekarossen eerst onlangs in zwang gekomen en daardoor uitsluitend maar bij koningshoven nog in gebruik’ waren. Bij la Croix in zijn werk: *les arts au moyen age* etc. ed. 2 pag. 124 vlg. leest men: ‘selon Sauval, les deux premiers carosses qu'on vit à Paris et qui firent l'admiration du populace, appartenaient, l'un à la reine Claude et l'autre à Diane de Poitiers, maîtresse de François I’ (1515-1547). Sauvals berigt beveelt zich, dunkt mij, wel als geloofwaardig aan, zoo men het schrijven van Hendrik IV (1589-1610) aan Sully in aanmerking neemt: ‘je ne saurois aller vous voir pour ce que ma femme se sert de ma coche.’ Zeker zal het wel zijn, dat de staatsiekarossen in de dagen van Sixtus IV niet algemeen genoeg in gebruik waren om zoo telkens en enkele malen in grooten getale voortgebragt te worden.

Bladz. 100 verhaalde Mej. Perk, dat Lorenzos karossen met gouden ballen beschilderd werden, en aan den voet der bladzijde gaf zij de aanteekening ten beste, dat deze ‘het wapen der de Medicis’ uitmaakten. M. d'Azeglio, in zijnen *Niccolò de' Lapi*, *ovvero i Palleschi e i Piagnoni* reden gevende van de benaming der Mediceïsche partij te Florence (Palleschi), verwees mede naar dat wapen (*Bibl. d'autori italiani* T. VIII, pag. 34): ‘sei palle rosse in campo d'oro’ (zes roode ballen in een gouden veld). Zóó staat het ook op N^{o}. V van de wapenkaarten, die gevoegd zijn bij Borghinis: *dell' arme delle famiglie*

fiorentine (*Discorsi* T. III), ofschoon dáár ook voorkomen twee andere met zeven en met acht roode ballen in een gouden veld, toegelicht door het op pag. 120 vlg. daaromtrent gezegde.

Bladz. 230 verhaalde de schrijfster van door allen geprevelde gebeden ‘nu geen priester dit vermocht te doen’, en bladz. 238 van de ‘mare, dat ook de geestelijkheid in den ban gedaan was en alzoo alle kerken gesloten.’ Maar Pignotti berigtte (t.a.p. pag. 61 vlg.): ‘sprezzato l'interdetto, che i piu dotti canonisti e teologi di Firenze e dell' Università di Pisa mostrarono ingiusto e perciò insussistente, fu ordinato che si tenessero aperte la chiese, si celebrassero i divini uffizi.’ (Onder verwerping van het interdict, dat de geleerdste kanonisten en theologen van Florence en van de universiteit te Pisa onregtvaardig en als zoodanig hersenschimmig bewezen te zijn, werd bevolen, dat de kerken open gehouden en de goddelijke diensten zouden gedaan worden) en Machiavelli (t.a.p. pag. 336): ‘i Fiorentini... sforzarono i sacerdoti a celebrare il Divino uffizio.’ (de Florentijners... noodzaakten de priesters de goddelijke dienst te verrigten). Wat anders ook te wachten van mannen, die den paus in hun schrijven aan hem toevoegden: ‘indue, indue, Beatissime Pater, meliorem mentem; memineris pastoralis officii tui et Vicariatus Christi; memineris clavium non in istos usus datarum’ (neem, neem, Allerheiligste Vader! eenen beteren geest in u op; wees gedachtig aan uwen herderlijken pligt en aan dien van het stedehouderschap van Christus; gedachtig, dat niet tot zulk gebruik de sleutels u gegeven zijn).

Bladz. 302 stelde de schrijfster Lorenzo voor, van zijnen togt naar Napels teruggekeerd en zich begevende naar de Santa Maria del fiole ‘waarin nu was verdoopt de Santa Reparata.’ Borghini meldde in zijn vroeger genoemd *Trattato delle chiese* etc. pag. 519 vlg. anders: ‘ed in questi tempi (1438) si fece la terza volta Concilio Generale in Firenze, ove intervenne l'Imperadore di Constantinopoli e si finì la quistione della Chiesa Greca alla Latina e si consacrò la Chiesa Metropolitana de S. Maria del Fiore da esso Pontifice (Eugenio IV) con incredibile solennità’ (en in dezen tijd - 1438 - werd voor de derde maal een algemeen concilie te Florence gehouden, hetwelk de keizer van Konstantinopel bijwoonde en waar de strijdvragen tusschen de Grieksche en Latijnsche kerken uitgemaakt werden. Gewijd werd de metropolitaankerk van S. Maria del Fiore door den paus (Eugenius IV) met ongeloofelijken luister.)

Van het historische geproken hebbende, mag ik niet nalaten van het romantische, zij het minder uitvoerig, dit mede te doen.

Ook in dit opzigt is er in het werk, dat ik aankondig, bij het goede, een en ander, waarvan ik aarzel hetzelfde te zeggen.

Ik denk aan het gezin van Francesco de' Pazzi met zijne handelingen en lotgevallen. Dat des ignora haren onwaardigen echtgenoot vergif in de aderen gejaagd of hem den dolk in het hart gestooten, al-

thans die taak aan anderen toevertrouwd hadde, zou mij - zoo maar Francesco niet hadde moeten voortleven tot aan de ure van den gruwelijken aanslag - natuurlijker toeschijnen, dan dat zij hem met hare dochters ontliep. Natuurlijker, dat zij aan Alessandro, haren zoon - indien deze niet de plaats hadde moeten vervangen van den historischen mis doenden priester - gezegd hadde: ‘sta met eere in den strijd en valt ge, laat dan uw dood de angel zijn, die hem duizend- en nog eens duizendmaal de zwarte ziel doorvlijmt, wiens wreedaardig woord u naar de gelederen joeg’, dan: ‘deserteer!’

Ik denk, om niet meer te noemen, aan het onderhoud van Lorenzo met zijne gemalin vóór zijn vertrek naar Napels. Zóó, vraag ik weifelend, zou hij gesproken hebben, die het sterven nabij, Savonarola ontbood, opdat deze hem de absolutie gave van wege de plundering van Volterra; het geld, genomen uit de meisjesbank; het vergoten bloed der Pazzi, maar bij diens eisch: ‘geef terug wat ge onregtvaardig naamt of beveel uwen zonen de teruggave in uwen naam!’ ter nauwernood toestemde en bij den volgenden: ‘geef aan de Florentijnen hunne vrijheid weder!’ zijne laatste kracht verzamelde om met minachting zich van den monnik af te wenden en - zonder diens absolutie ontvangen te hebben, den geest te geven?

Nog deze opmerking: had het tijdperk niet meer voor de romancière, dan Mej. Perk verbruikte? Waarom niet doen optreden Guglielmo de' Pazzi, die Bianca, de zuster van Lorenzo, tot vrouw had en mede door hare tusschenkomst het leven behield - te meer omdat het zwakkere geslacht, vooral het zachte, lieve deel er van, slechts in geringe mate in den roman vertegenwoordigd is? Waarom niet den pauselijken bevelhebber Giovan Battista da Montesecco, die te voren met Lorenzo in aanraking geweest zijnde, geheel andere gedachten van hem had opgevat, dan men bij hem had opgewekt, welligt daarom weigerde zijn moordenaar te zijn en zóó doende werd ‘il principio della rovina dell' impresa’ (de eerste aanleiding tot het mislukken der onderneming)? Waarom niet den aartsbisschop van Florence, Rinaldo de' Orsini en Niccolo de' Orsini, den Florentijnschen kapitein, beiden broeders van Lorenzos gemalin, Clarice? Waarom niet - doch genoeg!

Zooals ik zeide, wenschen wij, dat Mej. Perk niet voor het laatst het terrein der historische romantiek betreden hebbe. Maar - mag ik haar eenen raad geven? - niet te snel zij haar gang. Bij ervaring weet ik, hoeveel onderzoek en overwegen het kost, voort te schrijden, dat men 't met zelfvoldoening doe - zelfvoldoening wanneer men zijnen arbeid toetst aan den regel: de volmaakte roman is de volmaakte geschiedenis, gelijk de volmaakte geschiedenis de volmaakte roman is.

F.A.E.P.R.E.

Vertalingen en herdrukken.

Tot plicht teruggekeerd. Uit het Engelsch ‘Broken to Harness,’ van Edmund Yates, door H. Jonker. 2 D. Schiedam, H.A.M. Roelants.

Zoowel wat den Engelschen titel als wat den inhoud betreft, zouden wij het werk haast liever hebben genoemd ‘tot plicht teruggebragt,’ hoewel men daarmede ook weder gevaar liep der heldin van het verhaal eenig onregt aan te doen. Immers, ook haar geschiedenis is, even als het leven en de ondervinding van ons allen, zóó uit lotgeval en eigen toedoen, zóó uit eigen werk en ontmoetingen en leidingen zaamgeweven, dat wij noode kunnen beslissen, wat daarvan bepaaldelijk op 's menschen levensrekening te brengen mogt zijn. Dan wordt het dikwerf een raar conto van winst en verlies, een zoo intricate gezelschapsrekening, dat het door den knapsten curator in desolate boedels niet uit te maken zou zijn, mogen ook kras-modernen en kras-dordtsch gereformeerden, de mannen van het determinismus en van de praedestinatie, weinig of niet willen weten van zulke compagnieschap, en houden zij zich ook, ieder op zijn wijs, aan den massalen uitslag, dat wij en allen in hun oog van den aanvang af *broken to harness* zijn, en de wereld en ieder dan als een getemd, bereden en gewend beestje hun weg zouden gaan. Dat de geschiedenis met al hare eventualiteiten en monstruositeiten niet veel anders zouden worden dan eene natuurlijke historie, is eene zwarigheid, waarover men op die hoogte der speculatie of der dogmatiek gemakkelijk heenziet. Gelukkig evenwel, dat het groote publiek leest en leeft, alsof die vragen der school niet bestonden, en dat de voorstanders dier leer dit, bij slot van rekening, zelven doen.

Zoo kan er dan ook niet enkel van ‘tot plicht teruggekeerd,’ maar ook van tot plicht ‘teruggebragt’ en omgekeerd spraak zijn. En hoe is dit thema in den te bespreken roman behandeld? Hier is niet sprake alleen van een ‘*Taming of the Shruo*,’ waar het meer op den heilzamen schrik en een onderwerping naar het uiterlijke aankomt; het raakt hier eene onderwerping meer door innerlijke roersels, al werken omstandigheden mede, eene wezenlijke volgzaamheid, op overtuiging door gronden teweeggebragt gebouwd.

Deze is dan ook een der hoofdfeiten in den roman. Wij moeten zeggen: een der hoofdfeiten. De naamfiguren toch dringen zich zoo digt naast den hoofdpersoon, dat wij bij sommigen hunner vragen, ‘zou deze, zou gene het zijn?’ tot dat wij in overweging nemen, dat die of die het niet is, van wien de titel kan gelden. Maar afgezien van vorm en bijkomende zaken - welk een boek is dat ‘Tot plicht teruggekeerd?’ - Ons antwoord is: het laat zich lezen; vooral wanneer men zich door de eerste honderd pagina's niet laat afschrikken. Toetsen wij het aan het *tout genre est bon*, *hors le genre ennuyeux*, ‘dan zouden wij veel uit die eerste honderd bladzijden uitmonsteren. Daar zouden we soms zeggen, dat de schrijver niet van Walter Scott vervuld, maar van den meesterdetailliste bezeten was. Men zie de beschrijving van het bureau van den Staterman, die van Bisset [bl. 16-20], van Marmadsche en een menschenkatalogus, dien wij op 't oogenblik niet kunnen wedervinden. Dat mogt in de dagen van Ivanhoe en het kasteel van Kenilworth, dagen van meer geduld en minder voortvarendheid, aan zijn plaats wezen, het mogt het bekoorlijke der nieuwheid hebben; wij zijn min-

der liefhebbers van het miniatuur en van het pointeeren. Eenige flinke trekken, die het beeld sprekend maken, zijn voldoende. En vooral wordt dit het geval, als men moet vreezen, dat men op de klippen raakt van valsch vernuft en excentrieken humor, door zoo velen met den waren verwisseld; alsof een bokkensprong ooit een dansfiguur kon worden. Daaronder rangschikken we ‘een muur van roode steenen, die zelf een rijp en blozend uiterlijk had,’ daaronder ‘zware schuiframen, die, als de zon hunne schuin in lood gevatte ruiten bescheen, schitterden als de oogen van een vroolijk roodwangig heer bij een geestig woord of lekkeren disch.’ Hier is wat excentrieke humor, wat ‘uitmiddelpuntig bouwwerk’ in de constructie van den roman [bl. 20 D. I]. Op bl. 66 is kapitein Lyster, in aanmerking genomen zijne vroegere levenservaring en zijne latere ferme houding, wel wat heel onnoozel.

En toch, of juist daarom, zouden we van ‘Tot plicht teruggekeerd’ zeggen, dat zij eene echt Engelsche miss is, die bij haar eerst optreden met wat languide schreden en slungelenden gang voorttreedt, doch wier pas fermer, wier houding meer elastisch wordt, naarmate zij haar weg vervolgt, om ten laatste de massa achter zich te laten en het zelfs den geoefenden bergbeklimmer zuur genoeg te maken. Er komt leven in, en nu en dan vliegen er pijlen die scherp genoeg gepunt zijn en het wit behoorlijk raken. Men zie bl 122 en volgg. de schets dier bureaulisten, de woning van Scadgere, die van dezen persoon zelf enz. De ernst ontbreekt niet, en voor den nadenkenden lezer is het tragische van Menis leven duidelijk genoeg herinnerd. Zoo wordt er in het tweede deel goed en juist gesproken over de deelneming van den grooten hoop, over het sterven, terwijl nergens iets te vinden is, wat men immoreel van strekking zou kunnen noemen Dan komt veeleer het grooter deel der hier ingevoerde menschen aan zijn welverdiend deel, ja, drukt de Nemesis haar sporen ruim duidelijk, al is het dat Kate Mellon hare wildheid, die in haar wording en opvoeding zoo veel grond vond, wel hard moet boeten. Meer verdicht is de harde ondervinding van de hoofdpersoon, Barbara Lexden, die met hare meisjeskoketterie, hare eigenzinnigheid en ligtgeraaktheid hard genoeg tegen dingen en menschen stoot, doch om te haren tijde den weêrstoot te ondervinden. Overigens worden ons de goeden niet beter, de slechten niet slechter voorgesteld dan zij er zijn. De kenbare toespelingen op de familie Rothschild of op de van Rothschild's waren niet noodig.

Over de vertaling, interpunctie en correctie kan ons oordeel niet gunstig wezen. Reeds in den tweeden zin van het werk is, door het uitvallen of weglaten van het woordje ‘één’ vóór ‘iets’ die zin onverstaanbaar geworden. Bij ‘groote kerken’ op bl. 2 had ‘door’ wel herhaald mogen worden, ter bevordering van duidelijkheid. Op bl. 5 had ‘hij is zeer goed en nuttig geweest’ wel op wat andere wijze vertaald mogen wezen, even als dat ‘hoogfatsoenlijke leven [*high life?*]’ op bl. 9. Of ‘overzicht’ op bl. 10 goed vertaald is, betwijfelen we; maar stellig kunnen we niet ‘hij deed opgang’ bl. 28 voor ‘hij maakte opgang’ gebruiken. Voor een model van taalgebruik zal de heer Jonker het zelf wel niet verklaren, als er op bl. 30° staat: ‘zich van haar te verzekeren maakt noodzakelijk haar vader uit te noodigen, een ijselijk eerbiedwaardig, somber oud heer met zijne gestijfselde geruite das en zijn hoogen rokskraag.’ Op bl. 32 hooren wij van ‘brieven uit zijn zak opduikelen.’ Doch wij kunnen niet zoo voortgaan, maar noemen nog maar ‘doenbaar’ [thunlich?] en ‘hij was niet veel jager’ op bl. 61. waarna op bl. 62m een zin volgt, die, tenzij men Hollandsche ablativi absoluti maakt, onverstaanbaar is. Zoo ontmoeten we bl. 70 ‘*bij* (door) d'Orsay

gemaakt,' wat later 'ingaan tot hare scherts.' Doch wij zien het lijstje niet verder na, terwijl wij onze verschooning inbrengen, dat wij zoo schijnbaar peuterig noteerden. Wij moesten dit in dezen doen, om niet andermaal later ongegronde aanmerkingen op onze gegronde aanmerkingen te vernemen. Van de laatste liggen

er nog eenige ten dienste soms van den belanghebbende. Wij houden anders niet van zulken strijd en gevecht ‘lijf aan lijf’ II D. bl. 247. Er is gemeend ‘man tegen man op leven en dood.’

Ch.

Christina's misslag. Uit het Engelsch van Miss Mulock, schrijfster van ‘John Halifax.’ Te Haarlem bij de Erven F. Bohn.

Wie kent niet Miss Mulock, de schrijfster van ‘John Halifax’? Wie heeft niet met bewondering gestaard op dien helderen en scherpen blik tevens, waarmeê ze de verschijnselen en feiten van het zinnelijk leven zoo trouw weet waar te nemen niet slechts, maar die haar ook doet doordringen tot de bronnen en oorzaken daarvan. Wie heeft haar niet bewonderd, wie haar niet lief gekregen daarbij? Of wie voelt zich niet getrokken tot dat edele warme hart, dat gloeit vooral wat waar is en schoon, dat zelf al het beminnelijke van het waarlijk edele en goede wel moet gevoelen, om dat gevoel en dien gloed zoo onweêrstaanbaar in anderer harten en anderer zielen te kunnen overstorten. Zie, wie van verre ook maar twijfelt aan de magt van den roman, om invloed te oefenen op zedelijkheid en deugd, op de ontwikkeling van het goede en schoone in de menschheid: och! we raden dien, hij neme de werken van Miss Mulock ter hand en hij zal dien invloed aan zijn eigen hart gewaar worden. De schrijfster van ‘John Halifax’ zij voorzeker behoort wel tot die gelukkigen onder ons geslacht, wie het wordt toevertrouwd de banier opgeheven te houden, waarop het Excelsior staat geschreven. Zij wel is één dier vriendelijke leidslieden die met zachte hand en een glimlach op de lippen, de lagerstaanden tot zich pogen op te heffen, en dat zonder het woord Godsdienst of Christendom zelfs maar te noemen, of ook maar ééne zoogenaamd vrome of schriftuurlijke uitdrukking op de lippen te nemen. Zie, als ze daar een beeld u voorteekent, magtig door de kracht zijner liefde, die ernstig is en zachtmoedig tevens, zoodat hij daardoor heerscht over de harten en geesten van wie daar om hem zijn, en ze hervormt en hun kracht geeft en moed om te volharden in den strijd tegen het kwade en eigene zwakheden - zoudt ge door zulk een beeld, magtig alleen door zijne eigene persoonlijkheid, door de kracht van het goede in hem, u niet voelen aangetrokken, doet dat de zucht niet rijzen in uwe ziel om, - ware 't ook maar in enkele trekken, - van u zelven daarin weêr te vinden, en noemt ge die zucht, en noemt ge die aantrekking niet eene huldiging en waardeering van het goede en ware, noemt ge dat geen ontwikkeling daarvan in uwe eigene ziel? Daarom begroeten we werken gelijk die van Miss Mulock, als van de invloedrijkste middelen tot vooruitgang en ontwikkeling van het goede en bevelen de lezing daarvan ten sterkste aan. Vorm en inkleeding van het verhaal, is zoodanig als men die van de schrijfster van John Halifax mag verwachten, schoon ook Christina's misslag, door de mindere actie en eenvoudiger conceptie, voor zijn voorganger in het boeijende der lectuur moet onderdoen. De vertaling is goed. We wenschen het werkje in veler handen.

L.....

De zonen van een orgeldraaijer. Naar het Hoogduitsch van Marie Sophie Schwartz. Leeuwarden, A. Akkeringa.

Geen rozen zonder doornen!

Dit kunnen de romans van bovengenoemde schrijfster getuigen. Ze zijn talrijk en ieder jaar ziet hun aantal toenemen, ze pleiten voor een verbeelding die onuitputtelijk is; maar ook, ze zijn niet allen op dezelfde leest geschoeid, en reeds bij menige pennevrucht moesten we het bejammeren, dat zulk een verdienstelijke schrijfster op dusdanige wijze haar wèlgevestigden roem in de waagschaal stelde. De onmogelijke combinaties en ongerijmdheden waarvan bovengenoemde roman overvloeit, persten ons bij de lezing daarvan de vraag af, of het wel waarlijk de schrijfster van ‘de Man van Geboorte en de Vrouw uit de Volksklasse’ is, die tot het schrijven van zulk een overdreven en wonderlijke geschiedenis in staat was? Met de strekking noch de moraal hebben wij vrede. Zou er wel een orgeldraaijer kunnen bestaan, als Paul met een opvoeding en levenswijze als de zijne was?

We betwijfelen het.

Is de plotselinge rijkdom van Tonny niet een van die tooverachtige gebeurtenissen, die beter in de vertellingen van Moeder de Gans thuis hooren dan in een behoorlijken roman?

Naar onze opvatting, ja.

Daarom willen we ons niet verder verdiepen in de fouten van het boek, dat overigens boeijend genoeg is geschreven, om hier en daar de talentvolle schrijfster die tot iets beters in staat is, te verraden.

Zoo vinden we den Zweedschen adel weder uitmuntend gekarakteriseerd in de figuur van Graaf Stralkrans, vooral als hij - hoe braaf en edel ook, - Graaf Lodstein aan het Geregt tracht te onttrekken, om den adelstand te ontzien.

Zoo is het gesprek tusschen Paul en Tonny, Deel I pag. 188, diep gevoeld en vloeijend geschreven, ofschoon een dergelijke moraal uit den mond van een liedjeszanger vreemd klinkt.

Van harte hopen we, dat de schrijfster in een volgend verhaal meer van dat betere levert, om ons te verzoenen met afdwalingen die harer onwaardig zijn, en verwachten dan tevens, zooals nu het geval is, de vertaling in harmonie met het gehalte.

C.

Liesken en Paul. Een roman in drie Afdeelingen. Naar het Hoogduitsch van Balduin Möllhausen (der Meerkönig). Arnhem, D.A. Thieme 1869.

In het groote Duitschland, waar het van verdienstelijke romanschrijvers wemelt, is het voorzeker niet gemakkelijk om een eerste plaats op letterkundig gebied te bemagtigen.

Den schrijver van bovenstaanden roman is het dan ook, ondanks zijne vroegere verdienstelijhe pennevruchten, zijn reusachtigen intriguegeest, en zijnschitterende

verbeeldingskracht, niet gelukt, om even als een Auerbach, een Hackländer, een Fanny Lewald enz. de voorkeur van het publiek deelachtig te worden. De reden hiervan ligt voor de hand. Het Duitsche publiek verkiest den Tendenz-roman. Hij die op natuurlijke, gevoelige, aangrijpende wijze, de feilen der maatschappij en hare vooroordeelen in een helder licht weet te plaatsen en den lezer beelden en toestanden voor oogen kan stellen, die hij kent en doorleefd heeft, roert een gevoeliger snaar bij hem aan, dan de bereisde Balduin Möllhausen vermag, wiens levendige geest gretig de indrukken opnam van verschillende werelddeelen en volksstammen en ze op de kunstigste, maar ook de wonderlijkste wijze der wereld, tot een roman verwerkte. En ofschoon menig recensent hem een eervolle vermelding waardig keurde, zoo sloot de faam zich toch niet bij hen aan, en nog op den huidigen dag, waar reeds latere pennevruchten dan de bovenstaande uit 's schrijvers pen vloeiden, strekt deze te vergeefs de hand uit naar de gevierde, maar grillige godin die halsstarrig weigert om hem onder hare bevoorregten te rangschikken. Toch is Balduin Möllhausen een persoon van gewigt.

Een onbedwingbare reislust voerde hem reeds op vier-en-twintigjarigen leeftijd naar westelijk Amerika, van waar de hertog Paul van Wurtenberg een expeditie over het Felsengebergte beraamde, die echter door onoverkomelijke hinderpalen verviel. Möllhausen voegde zich bij een troep voorbijtrekkende Ottoe-Indianen en bezocht den stam der Ormahas waarbij hij drie maanden vertoefde. Nu voer hij den Mississipi weder af, vereenigde zich nogmaals met den hertog, wiens zoölogische verzameling hij hielp vermeerderen en keerde toen terug naar Duitschland. Nauwelijks werd hij echter ingelicht over het plan van het gouvernement der Vereenigde Staten, om een expeditie onder bevel van luitenant Whipple tot het opnemen eener zuidelijke spoorweglijn naar de stille oceaankust af te vaardigen, of hij haastte zich nogmaals op reis en sloot zich als teekenaar en topograaf bij die expeditie aan. Ze gelukte volkomen. Möllhausen scheidde zich te San Francisco van zijne reisgenooten en keerde over Panama en New-York naar Berlijn terug.

De bijzonderheden dezer expeditie boekte hij in zijne ‘Tagebuch meiner Reise nach den Küsten der Südsee.’

Tot loon zijner verdienste benoemde koning Frederik Wilhelm IV den ijverigen, talentvollen reiziger op aanbeveling van Alexander van Humboldt tot custos zijner Potsdammer bibliotheken.

Deze betrekking kon echter Möllhausen niet boeijen. Van Junij 1857 tot den herfst van 1858, nam hij deel aan de Colorado-expeditie, waaraan Duitschland zijn ‘Forschungsreisen’ te danken heeft.

Na deze derde reis waarop hij ten slotte, met drie reisgenooten en drie bedienden van Santa-Fé door de prairiën in vier-en-twintig dagen, naar den Missouri trok, d.w.z. een afstand van 900 Engelsche mijlen aflegde, scheen voor het eerst zijn reislust bekoeld. Hij had nu stof genoeg verzameld om talrijke geschiedenissen te scheppen, die achtereenvolgens het licht zagen. In een tijdsbestek van zeven jaar werden zijn ‘Forschungsreisen’ opgevolgd door ‘der Halb Indianer, der Flüchtling, der Major domo, Palmblätter und Schneefllocken, das Mormonenmädchen, Die Reliquien, Die Mandanewaise’ en eindelijk ‘der Meerköning, naar eigen getuigenis zijn beste roman.

Het zou te veel tijd vereischen om al de personen die in deze hoogst ingewikkelde geschiedenis een rol vervullen ieder afzonderlijk te behandelen. Wij bepalen ons dus tot de hoofdfiguren.

Is er wel aangenamer en origineler type denkbaar dan de kundige dokter Bergman? De vaderlijke vriend en raadgever der gravin Renata, de weldoener der armen, wiens vermakelijke eigenaardigheden, zonderlinge houding en ligchaamsbewegingen, zoo meesterlijk zijn geschetst, dat men zich den man duidelijk kan voorstellen! Wij duiden het dan den schrijver ook niet ten kwade, dat hij wat

kwistig te werk ging met des dokters brief, lineaal en wandelstok, de tolken zijner gemoedsbewegingen. Het beeld van den kleinen, originelen, maar regtschapen man is hem daarom niet minder volkomen gelukt: 't is een van die figuren die we gaarne zien optreden en bij iedere verschijning beter leeren waardeeren.

Nevens hem prijkt de gravin Renata: een jonge dame, even schoon als beminnelijk, even lief als bevallig, even eenvoudig als natuurlijk, wier rein idealistisch streven het hart verwarmt en den geest verkwikt. Van zulk eene kan men verwachten dat ze de ingebeelde verplichting die op haar stand rust als een vooroordeel beschouwt en ondanks de tegenwerking van den dokter, die haar voor een mèsalliance wil behoeden, diens neef, een knap, moedig officier, en tevens een degelijk braaf mensch, hart en hand schenkt.

Tegenover dit edel drietal scharen zich graaf Hannibal en zijne zuster gravin Clothilde, twee menschen in wier verdorven hart geen sprank van deugd meer gloort. Hun helsch intriguespel geldt Paul en Liesken, twee weezen, kinderen uit een lateren geheimen echt huns vaders geboren. De lotgevallen dezer kinderen, wier bestaan zij verdonkerd hebben, zijn voor het minst raadselachtig, maar daar Paul later als zeekoning optreedt bij de Bahama-eilanden, verkrijgt de schrijver ruimschoots gelegenheid tot het beschrijven van een volk en een natuur die hij met eigen oogen heeft aanschouwd. De waarde van zijn boek ligt dan ook voornamelijk in deze natuurbeschrijving; met blijkbare voorkeur heeft hij zich daarop toegelegd. De romanheld Paul kan niet romanesker optreden. De storm huilt en raast met vernietigingswoede. Een kotter schiet pijlsnel op de schuimende baren vooruit. Zal hij verzwolgen worden door het woedend element? Neen; een krachtige, ervarene hand bestuurt het roer; onversaagd tart hij het gevaar, hij kent het, maar voelt er zich tegen opgewassen. Fier en stout blikt hij in het rond, de dreigende baren prikkelen slechts zijn overmoed. Zijn groote donkere oogen stralen van verrukking en opgewondenheid. Hij gelijkt een moedig ruiter die door kracht en behendigheid zegeviert over een wild ros.

Moed, kracht en behendigheid persen den onbeschaafden altijd vertrouwen en eerbied af. De bemanning van dezen kotter die uit vier negermatrozen bestaat, steunt dan ook rustig op den stuurman en gehoorzaamt al zijne wenken met slaafsche onderdanigheid.

Dus wordt Paul de zeekoning opgevoerd.

Hoe nu deze zeekoning, na duizend gevaren te hebben doorstaan, weder aan de zijde zijner even wonderlijk geredde zuster teregt komt, verzwijgen wij. Liever verwijzen wij den lezer naar den roman zelf, die boeijend genoeg is om de aandacht te trekken.

De vertaling laat in het le deel veel te wenschen over.

Pag. 67:

'De rookzuilen, die uit duizend schoorsteenen vonkelden, schenen zoo blauw, zoo vast en dicht, als kon men er straatsteenen uit snijden, en toch speelde de lichte morgenwind even willekeurig met haar, als met den adem van het melkmeisje en den bakkersjongen en den tabaksrook, dien hier de *verstijfde* boeren uit hunne korte, bruingebrande pijpstompjes *bliezen*, daar de straatvegers met hunne roode neuzen uit hunne sigaren, die zich zelven vernietigden, met blijkbaar welbehagen verwekten.'

Verstijfde boeren die rook uitblazen zijn curiositeiten en sigaren die zich zelven vernietigden ontmoetten mij nog nimmer.

Verder pag. 158:

‘Dat wilde ik nu juist niet zeggen, maar toch iets dergelijks, - antwoordde de dokter bedaard, terwijl hij met verhaasten tred uit de laatste nauwe straat eene straat insloeg, waarin ongeveer honderd schreden verder *op de juist van een langzaam rondrijden teruggekeerde wagen hem afwachtte*’*??????*

Pag. 161:

‘Slim genoeg zijt gij - *wrokte* de dokter minzaam.

Pag. 203:

In elk geval zal het wel van dien aard geweest zijn, dat er *voortaan* haar huis niet *door voor* mij gesloten wordt - *viel* Hendrik schijnbaar onverschillig in de rede.

En desniettemin is er *voortaan* haar huisdeur *voor* u gesloten - hernam de dokter koelbloedig.’

Onzes inziens had de dokter minder koelbloedig kunnen blijven bij zulk een slorderigen zin van zijn neef, in plaats van dien te herhalen.

Gelukkig besteedde de vertaler meer zorg aan de beide laatste deelen, anders zouden wij een gering denkbeeld van zijn bekwaamheid hebben opgevat en Balduin Möllhausen weinig gediend zijn geweest met het Hollandsch kleed waarin zijn roman werd gehuld.

Nu kunnen wij in gemoede den uitgever geluk wenschen met zijn nette uitgave.

C.

Mengelwerk.

Herinneringen aan 't zuiden.
Van Célestine.

IV.
Aankomst te Rome.

Veertien dagen zijn verloopen. - Zij schijnen mij een droom toe. Ik heb daarin veel gezien en gehoord, maar vooral ook veel geleden. Akelige visioenen vervolgden mij, duivelen grijnsden mij aan, moordenaren hieven hunne bebloede zwaarden tegen mij op; vurige rossen vertraden mijn ligchaam, schitterende rijtuigen vermorzelden mijne ledematen, maar toch... sterven kon ik niet! Neen, al is er geen last dien ik niet getorscht, geen kwelling die ik niet ondergaan, geen smart die ik niet gedragen heb! al strekte de engel des doods reeds zijn ijskoude hand begeerig naar mij uit, teleurgesteld moest hij henenvlieden, want sterven... mogt ik niet!

Bij al die ellende, nevens al die wangedrochten eener ontstelde verbeelding, zweven mij twee gedaanten voor den geest, engelen wier nabijheid ik veeleer gevoeld dan gezien heb. Weldadige féën, die mijn gloeijend voorhoofd bij wijlen verkoelden, mijne drooge lippen verfrischten, en met onvermoeide pogingen de smarten van mijn afgemarteld ligchaam zochten te lenigen.

God loone haar!

Daarna moet ik lang, zeer lang en zeer vast geslapen hebben, want bij mijn ontwaken voelde ik mij zeer verkwikt, ofschoon ik van zwakheid mij nauwelijks kon bewegen.

Wat was er met mij gebeurd? Waar bevond ik mij?

Deze vragen rezen met ieder oogenblik dringender in mij op, geen enkel bekend voorwerp kwam mijn herinnering te hulp. Ik opende de oogen zoo wijd mogelijk, wreef ze herhaaldelijk uit, het baatte niet. Om beter te kunnen uitzien trachtte ik het bedgordijn op zijde te schuiven; dit veroorzaakte eenig geritsel. Oogenblikkelijk werd nu aan de andere zijde het neteldoek opgeheven. Het weinige daglicht dat door de gesloten vensterluiken in het vertrek drong, belette mij om de gedaante te onderscheiden, die zich bezorgd over mij heen boog.

- Wenscht gij iets? - fluisterde iemand.

- Wie zijt ge? Waar ben ik?

Het neteldoek viel neder en de gedaante verdween onmiddellijk Ik luisterde.

- Mama!.. Goddank, ze is bij kennis. Zij zal nu spoedig herstellen. O hoe gelukkig!

- Weet ge zeker dat ze bij kennis is?

Bij het geluid dier stemmen, trilde ik van blijdschap, ik had ze herkend.

- Mevrouw Preston, Mary! - riep ik luid.

Beide snelden naar mij toe.

- O wat hebt gij ons veel zorg gebaard! - zeide Mevrouw Preston, en zij drukte mijn hand tegen haar hart dat onstuimig klopte.

Mary vleide haar hoofd naast mij in 't kussen en weende van vreugde.

Ik sloeg mijn arm om haar hals.

Nooit zal ik vergeten dat ge bij mij zijt gebleven! - sprak ik ontroerd.

- Wel zeker, wij zouden u verlaten, zooals op den Osteria Baracca toen gij achterbleeft om miss White te zoeken! We zouden u verlaten, nadat ge u een ziekte hadt op den hals gehaald, door uwe krachten uit te putten om mij ter hulpe te snellen! Wel zeker! Wij zouden u verlaten! onbarmhartig en ondankbaar als de égoiste menschen der wereld! Neen, zoo zijn we niet opgevoed!

Goddank! Wij hebben ook een hart, of meent ge misschien dat het ons Amerikanen daaraan ontbreekt?

- Mary! spreek niet zoo luid! - vermaande de moeder.

- O ik kan er wel tegen! - antwoordde ik lagchend - maar vertel mij eens, zijn wij nu te Spezia?

Moeder en dochter staarden elkander verbaasd aan.

- Weet ge dan niet, dat gij volstrekt verder wildet?

- Neen, ik herinner mij niets.

- We zullen u alles vertellen, maar nu niet. De dokter heeft aangeraden dat gij u zeer stil moet houden.

- Aha, ben ik onder doktershanden! Dan verwondert het mij niet dat ik zoo ziek ben. -

Mary lachte luidkeels, zoodat haar moeder zich nogmaals gedrongen zag om haar het zwijgen op te leggen.

- Ik ben zoo gelukkig dat zij weêr bij kennis is! - dus verontschuldigde zich het lieve kind.

- Stel uwe mededeeling liever niet uit, anders kwel ik er toch mijn hersens mede.

- Mama, voldoe aan haar verlangen.

Mevrouw Preston aarzelde een oogenblik, toen plaatste ze zich op den rand van het ledikant.

- Gij herinnert u toch dat mijnheer Dumbal en mijnheer Ahlding met onzen reiswagen wegreden, en hun fraaije reiskoets ter onzer beschikking stelden?

- Mijnheer Dumbal?... Mijnheer Dumbal?... ach ja, nu weet ik weêr alles!... Wat was hij ontsteld bij de verschijning dier vrouw! O schrikkelijk, zoo hij eens....

- Mary! Mary! zij ijlt weêr! - riep mevrouw Preston doodelijk ontsteld.

Mary boog zich dieper naar mij toe.

- Neen, stel u gerust, lieve Mary! Ik ijl niet.

- Wat praat gij dan over mijnheer Dumbal?

- Dat kan ik u moeijelijk uitleggen. Maar geloof mij, ik weet zeer goed wat ik zeg.

-

Mama! - fluisterde Mary nadenkend, - haar ijlen had, denk ik, een diepen zin! 't Was niet enkel het gevolg der koorts, zooals wij meenden.

Mevrouw Preston schudde ongeloovig het hoofd.

- Laat het u genoeg zijn en u voorloopig gerust stellen omtrent mijn verstand, dat ik in die herberg aan een treurige geschiedenis werd herinnerd. De gedachte daaraan deed mij woorden spreken die gij voor onzin houdt, omdat gij ze niet begrijpt. Nu verder. Na het vertrek der heeren reden wij dus naar Spezia?

- Ja; na verloop van een half uur haalden wij onze ongelukkige reiskoets in, waarvan de paarden weigerden verder te gaan. De ongevoelige koetsier scheen ze ook te Baracca niet gevoerderd te hebben. Mijnheer Dumbal had dit voorzien; dit verontschuldigde de vrijheid, die hij zich ongevraagd had veroorloofd om onzen wagen in bezit te nemen. Nogtans scheen mijnheer Dumbal bezorgd over zijn reisgenoot. Mijnheer Ahlding was even ongesteld als gij, en ofschoon nu de koetsier in onderhandeling was getreden met een voerman die hem van Baracca was gevolgd en een derde paard, niet meer dan een hit, voorspande, zoo was het toch te voorzien dat de heeren eerst midden in den nacht Spezia zouden bereiken. Miss White stond oogenblikkelijk haar plaats aan mijnheer Alhding af, waarvan deze op aandrang van mijnheer Dumbal gebruik maakte. Wij reisden dus met twee zieken en verzorgden ze zoo goed mogelijk.

Het was ons zeer onaangenaam dat wij mijnheer Dumbal in zulk een ongelegenheid hadden gebragt, maar gij waart zoo krank, dat wij gedrongen werden om verder van zijn reiswagen gebruik te maken.

- Miss White stapte dus bij mijnheer Dumbal in?

- Ja; zij kwamen zooals ik verwacht had zeer laat aan en hadden uit vrees voor ongelukken, den laatsten berg te voet afgedaald. Nauwelijks waren zij aangekomen of er barstte een vreeselijk onweder los, vergezeld van hagelbuijen die den ganschen nacht aanhielden. Den volgenden ochtend klaagdet gij over zware hoofdpijn, maar gij wildet ondanks onze tegenwerpingen verder door naar Florence.

- Juist; ik begin er mij weêr iets van te herinneren. Miss White ondersteunde mijn verlangen. Het regende sterk en de koude was doordringend. Ik leefde als in een droom, maar meende dat het slechts een zware verkoudheid was.

- Mama zag het beter in. Voordat wij te Florence kwamen werd haar voorspelling bewaarheid. Eene zware koorts had u aangetast; werktuigelijk liet ge u medevoeren.

- Wat moet ik u tot last zijn geweest!

- Natuurlijk. Maar daar nu eenmaal de Osteria Baracca bij al het kwaad dat hij ons veroorzaakte, den grond tot onze vriendschap had gelegd, zoo bleven wij bij u.

En miss White?

- Miss White heeft ook dikwijls genoeg bij u gewaakt, maar tevens alle merkwaardigheden van Florence bezigtigd en een schets genomen van de Villa van Galilei. Acht dagen wachtte ze op u....

- Acht dagen! Ben ik dan reeds acht dagen ziek?

- Gij hebt ons nu juist veertien dagen lang den grootsten angst aangejaagd. Gij ijldet onophoudelijk en spraakt den grootsten onzin. Eergisteren geraaktet gij eindelijk in een gerusten slaap; toen haalden wij voor 't eerst ruim adem. Nu weet gij alles. Wilt ge u nu rustig houden of u liever de koorts weder op den hals halen?

- Ik bid u, nog één vraag: Hebt gij u den tijd hier niet ten nutte gemaakt om evenals miss White...

- Wel ja; dat zou nog al aardig geweest zijn! Gij vloogt als een razende door het bed; mama en ik hadden moeite genoeg om er u in te houden.

- Bekommer u daarover niet. Wij komen hier terug, zeide mevrouw Preston.

- En... och hemel! de feesten te Rome!..

- Die zullen we zeker niet bijwonen als gij u op deze wijze blijft opwinden! - antwoordde Mary, terwijl ze zich met goed gespeelde verstoordheid van mij afkeerde.

- Ik zal zwijgen, slechts nog deze vraag: Is miss White vertrokken?

- Ja, zij spoedde zich naar Rome, uit vrees van er later geen logies te bekomen. Wij moeten haar echter dagelijks berigt van u zenden.

- Nu genoeg, Mary! Laat haar weder gaan slapen.

De neteldoeksche gordijnen werden zorgvuldig digtgespeld en de twee dames verwijderden zich op de teenen. Hoe dankbaar ik mij jegens haar gestemd voelde behoef ik niet te zeggen. Heete tranen besproeiden mijn hoofdkussen. Vurig bad ik God dat Hij mij in de gelegenheid mogt stellen om haar deze groote liefdedienst met woeker te vergelden.

Met stilzwijgen ga ik den tijd mijner herstelling voorbij. Door de zorgvuldige verpleging mijner beide reisgenooten en de nauwkeurigheid waarmede zij den raad van den dokter opvolgden, nam ik spoedig in krachten toe. Mijn eerste uitgang hing echter van een warm zonneschijntje af. Mevrouw Preston zeide mij dat het tijdens ons verblijf te Florence onophoudelijk had geregend en dat ze dus voor goed van alle illusies betreffende het Italiaansche winterklimaat was genezen. Zij schroomde om uit te gaan, want ook Mary had de nadeelige gevolgen ondervonden van den kouden bergtogt. Wij kwamen dus overeen om zoo spoedig mogelijk meer Zuidwaarts te trekken, in het vaste vertrouwen dat het daar warmer zoude zijn. Ook naderde Paschen met rassche schreden. Duizenden vreemdelingen togen naar Rome om er de feesten bij te wonen.

Het genoegen dat wij ons van die feesten voorstelden was zeer verschillend. Voor mevrouw Preston, een ijverige roomsche, was de paus het hoofddoel der reize. Ze wilde hem zien en spreken; al het overige was bijzaak.

Mij lokte de muzijk uit: het beroemde Miserere dat in de Sixtijnsche kapel op een der feestdagen werd uitgevoerd en over 't algemeen de kerkmuzijk waarvan ik hooge gedachte koesterde. Had ik Mendelssohn's brieven over de feesten te Rome vroeger gelezen, dan ware mijn verwachting iets lager gestemd geweest.

Maar ook buiten de muzijk had de oude stad met hare ontelbare ruïnes en sprekende herinneringen aan lang vervlogen dagen, iets bijzonder aantrekkelijks voor mij. Mary deelde mijn gevoelen. Nu ik mij dagen lang met haar onderhield, kon ik eerst beoordeelen hoe buitengemeen haar geest was ontwikkeld. Aan een helder verstand paarde zij een vlugheid van bevatting, die aan het wonderbare grensde. Zij was zeer belezen en had met nut gereisd. Over alles had ze haar eigen oordeel, en daar dit veelal op grondige kennis berustte, zoo kon dit niemand ergeren. Wist men haar evenwel iets nieuws mede te deelen, dan luisterde ze met de grootste belangstelling, want haar leergierigheid was onverzadelijk. Van dit alles was zij zichzelve geenszins bewust.

Ze was ondanks hare vrije opvoeding en geémancipeerde denkbeelden, ondanks hare veelvuldige kennis, een natuurkind gebleven; een vrolijk, lief, bevallig schepsel dat den trots en vreugde harer moeder uitmaakte.

Eindelijk kon tot onzer aller vreugde de dag der afreize worden vastgesteld. De eerste uitgang was mij goed bekomen; ik had de schoone stad Florence in alle rigtingen doorkruist en de breede pleinen

en straten bewonderd. Ik was de snelvlietende rivier de Arno, die de stad in twee deelen splitst, langs gewandeld en had mij ook aan de overzijde gewaagd om het Palazzo Pitti, het verblijf van koning Victor Emanuël, van buiten te bezigtigen. De aanblik van dit alles was uitlokkend genoeg om mij aan te moedigen op mijne terugreize eenigen tijd te Florence te vertoeven.

Ik stelde dus, uit vrees van mij te veel te vermoeijen, het bezigtigen der museums en omstreken tot later uit.

Onze koffers stonden gepakt. Met den nachttrein, den éénige sneltrein naar Rome, zouden wij vertrekken.

Over Dumbal en Ahlding was er, vreemd genoeg, tusschen ons verder geen woord gewisseld. Nu echter in het schemeruur, terwijl mevrouw Preston in het aangrenzend vertrek haar middagslaapje deed, zette Mary zich vertrouwelijk naast mij.

- Ik heb u nog niet verteld dat mijnheer Dumbal hier ook zoolang werd opgehouden.

- Ei!

- Hij had voor acht dagen reeds naar Rome willen gaan.

Miss White rekende er stellig op, en dacht hem aan het stationsgebouw te ontmoeten, maar...

- Hij verscheen niet.

- Mijnheer Dumbal werd opgehouden zooals ik u zeide.

- Dat spijt mij voor hem.

- Stelt gij geen belang in mijnheer Dumbal?

- Natuurlijk, hij heeft u het leven gered.

- Waarom vraagt gij dan niet naar de reden van dit oponthoud?

- Die kan ik wel gissen.

- 't Is waar, mijnheer Ahlding zag er zeer slecht uit. Zijn gezondheid is zwak.

- De zwakke gezondheid van mijnheer Ahlding is dus oorzaak, dat mijnheer Dumbal hier even lang als wij werden opgehouden?

Mary hield zich alsof ze mijn spotachtig glimlachje niet opmerkte.

- Juist: uit vriendschap heeft mijnheer Dumbal hem naar het Zuiden gebragt. Hij was te Nice veel beter geworden, maar ongelukkig...

- Is hem de Osteria Baracca slecht bekomen?

- Hij heeft bloed opgegeven.

- Dat is zeer treurig. Maar hoe komt gij aan die berigten?

Mary aarzelde.

- Mijnheer Dumbal heeft ons eenige keeren bezocht.

Ik zweeg.

De gloeijende wangen der Amerikaansche verklaarden maar al te duidelijk waarom ze hierover het stilzwijgen had bewaard. Plotseling drukte ze haar hoofd tegen mijn schouder.

- Mama en ik houden zóoveel van u, dat wij ongaarne iets zouden

doen wat u onaangenaam is, daarom hebben wij niet over die bezoeken van mijnheer Dumbal gesproken.

- Waarom zouden mij zijne bezoeken onaangenaam zijn?

Ik heb, meen ik, mijnheer Dumbal altijd gunstig beoordeeld en zijn gedrag bewonderd.

- Hoor eens! - sprak Mary half fluisterend - wees oprecht ik zal het ook zijn. In uwe ziekte hebt ge ijlende zijn naam herhaaldelijk gebezigd naast dien van een andere; gij hebt hem aangeklaagd van een slechte daad en hem den vader van Alice en den verleider van Alice's moeder genoemd.

- Ik heb geijld. Hoe kunt ge rekenschap vragen van woorden, die in zulk een toestand werden uitgesproken?

- Daaraan zou ik ook nooit gedacht hebben. Maar zie, onwillekeurig heeft mama zich bij mijnheer Dumbal iets van uw wonderlijk ijlen laten ontvallen.

- En?

- Hij ontstelde zigtbaar.

- Wij vroegen hem, of hij u vroeger gekend had, maar hij beweerde dat hij u te Genua voor het eerst zag.

- Dat is waar.

Nogtans scheen het ons duidelijk dat hem onze mededeeling bijzonder geschokt had. Wij maakten hieruit op dat uwe woorden een bijzonderen zin hadden. Wilt gij mij dien zin verklaren?

- Mary! het ontbreekt mij aan bewijzen om iemand in verdenking te brengen, die alle aanspraak op uwe erkentelijkheid heeft.

- Er bestaat dus reden tot verdenking?.. Om godswil verklaar u nader.

- Ik kan niet.

- Ook niet als ik u zeg dat ik hem lief heb? - sprak het meisje ten uiterste opgewonden.

- Ik zal met uwe moeder spreken.

- Ha! Mij waant gij waarschijnlijk te jong voor uwe geschiedenis?

- Misschien.

- Begrijpt ge dan niet, dat ik in de eerste plaats regt heb om te weten of ik dien man màg en kàn liefhebben?

- De liefde komt voordat men het mogen en kunnen heeft overwogen. Ik herinner mij gezegd te hebben, dat ik ongaarne verpligting had aan een onbekende. Dat was een waarschuwing, wat heeft ze gebaat?

- Ze heeft niet gebaat omdat ik ze niet als waarschuwing heb opgenomen. Maar zoowaar als God leeft, ze zal baten zoodra gij regt tot achterdocht hebt!

- Welnu, ik heb achterdocht, maar ze berust enkel op een ontsteld gelaat en... op ingeving.

Mary bedekte haar gelaat met beide handen. Ik had zielsmedelijden met haar.

- Hebt ge daarom gevraagd of ik aan ingevingen geloofde?
- Ja; op dat oogenblik ging mij een licht op.
- Die schoone vrouw?...
- Is Alice's moeder!
- En wie is die Alice?
- Alice's geschiedenis zal ik u in een geschikter oogenblik verhalen.
- En mijnheer Dumbal's betrekking tot die beiden?
- Moet nog blijken.

Mary sprak niet meer. Slechts zuchtte ze nu en dan zóo pijnlijk, dat het mij bitter onaangenaam was, hiervan de onwillekeurige oorzaak. te zijn.

Een paar uur later bevonden we ons aan het station.

De drukte was er ontzettend; het rumoer oorverdoovend.

Duizenden reizigers verdrongen elkander aan de plaats- en goederenbureaux, in de wachtkamers en, na het openen der deuren, op de perrons. Bij het instappen ontstond de grootste verwarring. De aanhoudende toevloed werkte electrisch. Men vreesde dat er geen wagens genoeg zouden zijn om alle reizigers te bevatten en stormde op de plaatsen los; men klemde zich aan de portieren vast om anderen het instijgen te beletten en bevocht elkander zoo vijandig mogelijk. Te vergeefs trachtten conducteurs en Directeurs het publiek gerust te stellen, te vergeefs wees men op de rij wagons die aangehaakt werden; de strijdlust was in de Engelschen gevaren; John Bull verloochende zijn ruwen aard niet. Mevrouw Preston, Mary en ik waren voorzigtigheidshalve achteruit geweken, toen echter de nieuwe rij wagons werd aangehaakt, snelden wij toe. Te gelijk met Mary greep een mannenhand de kruk van het portier vast: ‘Stijg spoedig in!’ riep hij zijn dame toe.

Mevrouw Preston was haar echter voor. Woedend over deze tusschenkomst, drukte de reiziger Mary's hand zóo vast tegen de kruk dat zij een kreet van pijn slaakte.

Nu echter voelde zijn hand de degelijkheid van mijn parapluiestok. De vreemdeling liet los, maar waarschijnlijk zou de strijd hiermede niet geëindigd zijn, waren niet twee heeren toegeschoten, die hem op zijde drongen.

- Is er nog plaats? - vroeg Dumbal ons beleefd groetend.
- Er zijn vijf plaatsen genomen, - antwoordde mevrouw Preston.
- Die oorlogzuchtige mijnheer heeft bij de dames geen plaats verdiend.
- Laat ons billijk zijn; hij kwam na ons maar toch vòor u.

Dumbal week op zijde en liet onzen vijand instijgen tot groote ontspanning van diens wederhelft. Uit zijn hijgen bespeurden wij, dat wij niet de eerste antigonisten waren, waarmede hij strijd had gevoerd.

Dumbal en Ahlding plaatsten zich over het vreemde paar; toen echter nog een achtste persoon de onbezette plaats naast mij in bezit wilde

nemen, plaatste Dumbal er zich op. Mevrouw Preston's vriendelijk voorhoofd rimpelde zich.

- Kind! Wilt ge niet liever bij het raampje zitten? - vroeg ze.

- Gaarne, mama.

Dumbal beet zich de lip tot bloedens toe. 't Was avond. Mary kon dus niet door het vrije uitzigt worden aangemoedigd om van plaats te verwisselen. Dumbal's rood gelaat was in zonderlinge tegenstelling met het doodsbleeke uiterlijk van Ahlding. Ik ben zeker dat Dumbal Mary's plaatsverwisseling aan mij weet, nogtans behandelde hij mij met dezelfde beleefdheid van vroeger en betuigde mij zijn deelneming in mijn beterschap.

Mevrouw Preston en Mary namen zeer weinig deel aan ons gesprek. Zij strekten zich zoo gemakkelijk mogelijk uit en schenen spoedig ingesluimerd. Terwijl ik met Ahlding sprak, ontging het echter mijn aandacht niet, dat Dumbal's gloeijende blik de schoone slaapster onophoudelijk begluurde, als verwachtte hij een blik van verstandhouding. De grooteblauwe oogen, als voelden ze hun belager, bleven echter vastgesloten. Allengskens verflauwde ons gesprek.

Ahlding scheen het spreken te vermoeijen en mij verveelde het.

Wij poogden dus het voorbeeld onzer reisgenooten na te volgen, hetgeen Ahlding weldra gelukte.

Dumbal's onrust groeide met ieder oogenblik aan. Ik geloof dat hij ontelbare telegrafische berigten per blik afzond, die alle voor gesloten vensterluiken kwamen.

Arme Mary! Die nachtreis naar Rome was haar welligt even pijnlijk als de togt over den Osteria Baracca. Schijnbaar in de kalme rust, kromp ze weg van wee over de gevaarlijke liefde die haar argeloos hart had overweldigd. Haar fijne witte hand rustte in die harer moeder, wier bekommerd gelaat maar al te duidelijk aantoonde, dat ze den gemoedstoestand harer dochter kende en deelde. Dumbal's blik viel op die beide ineengestrengelde handen. Een hoogmoedig lachje speelde om zijne lippen. Het was welsprekend. Die moederlijke teederheid zou de liefde niet dooden welke hij had opgewekt. Te vergeefs bekampte het meisje haar weêrbarstig gevoel; dit zou zegevieren. Een onoverwinnelijke afkeer beving mij voor hem. Mijn achterdocht won veld, toen hij bij het ontmoeten mijner oogen den blik verlegen afwendde.

Ik kon de gedachte niet van mij afzetten, dat hij, zóo trotsch, zóo hoogmoedig, mij minder zou ontzien, vreesde hij niet, dat ik met een zaak bekend was, die hem weinig tot eer verstrekte. Een man als Dumbal zou niet beven en wegkrimpen onder den bestraffenden blik eener vrouw, als hij zich slechts een van die liaisons te verwijten had, die volgens het oordeel der wereld, geen blaam op hem werpen. Hier was meer gezondigd. Zijn gefronste wenkbrauwen, gerimpeld voorhoofd, zaâmgeknepen lippen en somber gepeins getuigden van een fol-

terende herinnering. Werd in dit oogenblik mogelijk Mary's beeld door een ander verdrongen? Hadden trots en baatzucht de wroeging in zijn binnenste niet geheel kunnen verdringen? Gedacht hij de strikken die hij de schoonste onder de schoonen spande, waardoor zij zich zelve en anderen, ja, zelfs de vrucht harer liefde, ten vloek werd? Of overlegde hij veeleer bij zichzelf op welke wijze hij den tegenstand zou kunnen overwinnen dien de vlek op zijn verleden noodzakelijk moest te weeg brengen? Ik weet het niet, maar ik wantrouwde hem meer dan immer en besloot om mevrouw Preston zoo spoedig mogelijk den draad eener geschiedenis te geven, die waarschijnlijk nooit zou worden opgelost. Zijzelve kon dan oordeelen en Dumbal's liefde voor hare dochter aanmoedigen of afwijzen.

Vermoeid van het denken, sloten zich nu ook mijne oogen, en weldra vergat ik in den diepsten slaap de reeks van toevalligheden, neen, de wonderlijke beschikking der voorzienigheid, die mij tot middel scheen te kiezen, om den verleider van Alice's moeder op het ongelegenste tijdstip zijns levens te ontmaskeren. Toen ik ontwaakte was het reeds helder dag. Mary knikte mij vriendelijk toe.

- Gij hebt den slaap nog noodig, anders had ik u gewekt.

Zij wees naar buiten.

Een heuvelachtig terrein strekte zich aan beide zijden van den weg uit. De grond had die eigenaardige tint, die den omtrek van Rome kenmerkt. Nergens een zweem van bebouwing, niets dan mosachtige heuvelen hier en daar met laag hout begroeid, waartusschen een enkele sparreboom zijn kruin verhief. Een doodsche stilte heerschte alom.

De natuur scheen als uitgestorven.

- Dat had ik mij schooner voorgesteld, - lispte ik.

- Gij wist toch wel dat Rome's omstreken meer aan geschiedkundige waarde opleveren dan aan natuurschoon?

Ik wist maar zeer weinig en oordeelde het daarom het verstandigst te zwijgen.

- Men ontvangt toch een bijzonderen indruk van deze woeste en eenzame streek - hernam Mary peinzend.

- Een zeer verlaten indruk, dat stem ik toe.

- Dat is het juist. Hoe wonderlijk als men bedenkt dat hier vroeger toch alles bewoond was, dat er leven en bedrijvigheid heerschte.

- Waarlijk?

Mary staarde mij verbaasd aan; ik had al meermalen opgemerkt dat zij zich over mijn onkunde verbaasde. Maar daar ik een Hollandsche ben droeg ik die verbazing met stoïcijnsche overschilligheid.

- Weet gij dan niet dat voornamelijk de Lombardiers de verlatenheid der Romeinsche velden op hun geweten hebben? Zij hebben de waterleidingen verwoest en daardoor de Romeinen gedwongen om hunne hoogten te verlaten en zich rondom den Tiber te verzamelen; zoo werd het Veld van Mars, dat ten tijde van Cicero nog onbewoond was,

(door de nabuurschap der rivier) het middenpunt van het moderne Rome. Door de verwoesting der waterleidingen overstroomde het water de Romeinsche velden, en ze bleven onbebouwd. Het staande water en de ontvolking zijn oorzaak van de mal'aria, waardoor zoovelen een vroegen dood sterven, die er zich langen tijd in wagen.

- Ik geloof dat wij hier nog buiten gevaar zijn! - dus mengde zich Dumbal in het gesprek.

Mary kleurde; zij waande hem in slaap.

- De omtrek van Rome moet toch zeer ongezond zijn.

- Wel zeker; tegen uw inlichting heb ik niets in te brengen, alleén zult ge de bewuste velden iets verder vinden, dáar b.v. waar de verwoeste waterleidingen het landschap iets wonderlijk zwaarmoedigs bijzetten. De Romeinsche velden hebben werkelijk hun poezië te danken aan de oorzaken hunner verwoesting. Maar wij moeten hier uitstappen om onze passen af te geven.

Ahlding en mevrouw Preston openden de oogen.

- Ik meende dat men ons de passen te Rome zou afvragen, - zeide mevrouw Preston.

- Neen; daar bekomt gij die terug tegen het reçu dat ge hier ontvangt.

De trein hield stil. De reizigers stegen uit en werden er aan herinnerd dat zij op pauselijk grondgebied waren. Later zouden ze reden genoeg krijgen om er zich over te ergeren. Dit gaf een kwartier oponthoud. Het was zeer frisch, en ofschoon het nog niet regende, beloofde de lucht toch niet veel goeds. Ik wandelde den trein langs en bepaalde mijn aandacht op de streek, waarvan het station de éénige woning uitmaakte. In de verte tegen de glooijing van een heuvel, weidde een kudde schapen. De herder, een jonge Italiaan, leunde met beide handen op zijn grooten staf en staarde met nieuwsgierige belangstelling naar den langen trein en de massa reizigers die er uitstroomde. Zijn houding was schilderachtig.

- Hoe is het? Neemt gij mij niet mede op uw wandeling? Verkoelt gij reeds?

- 't Is koud genoeg om te verkoelen, Mary! Maar zie eens, die schaapherder zet ten minste leven bij aan de eenzame natuur.

Mary vatte mijn arm.

- 't Is jammer dat miss White geen schets van hem kan nemen.

Lagchend stegen wij in.

De lach op Mary's gelaat was aanstekelijk, althans voor mevrouw Preston. Voor het eerst ontrimpelde zich haar voorhoofd.

- Hoe gaat het? - vroeg Dumbal zacht aan Ahlding.

- Goed... maar... een weinig pijnlijk.

Een drooge kuch, akelig om aan te hooren, verbande plotseling onze vrolijkheid. Vol medelijden beschouwden wij den armen lijder die naar het Zuiden toog om er zijn gezondheid terug te krijgen en door den noodlottigen bergtogt een gewissen dood te gemoet ging.

Dumbal zuchtte en verzonk weder in zijn somber gepeins.

Misschien verweet hij zich te laat, dat hij op dien bergtogt meer Mary's belang dan dat van zijnen reisgenoot behartigd had.

Eindelijk naderden wij Rome. Ik wist dat de aankomst van de zijde van Florence der wereldstad zeer nadeelig was, en daar nu ook weêr de regen in stroomen neêrviel, bepaalden wij meer onze aandacht tot het zamenrollen der plaids en het omslaan onzer regenmantels, dan tot de morsige huizen en de oude muurbrokken, die wij ter loops in het voorbijrijden opmerkten. De beweging, de vrolijke drukte en de blijdschap over de volbragte reis werkten gunstig op Mary's krank gemoed. Zij schertste over alles en niet het minst over het stationsgebouw, dat zij niet geheel ten onregte bij een oud pakhuis vergeleek. Achter het station verhief zich ernstig en statig de met mos begroeide muren eener ruïne. Mary beweerde, dat Nero's schim er verwenschingen uitbraakte over de domheid zijner tijdgenooten, die de stoomkracht niet hadden uitgevonden, waarmede hij nog zoo oneindig meer kwaad had kunnen stichten.

Om tot den uitgang te geraken moesten wij een trap afdalen. Onder een breede poort, in een hokkig kamertje werden de passen uitgereikt. Terwijl mevrouw Preston alle pogingen in het werk stelde, om zich daarheen een doortogt te banen, begaven Mary en ik ons op weg om een fiacre aan te roepen.

Voórdat ik echter den uitgang had bereikt, was Mary van mij afgeraakt. Ik vond het echter onnoodig om haar op te wachten en haastte mij om mijne taak te volbrengen, waarna ik het goed liet opladen. Nu keerde ik terug. De menschenstroom scheen nog weinig gedund, maar mevrouw Preston was het raam genaderd en zou dus spoedig gereed zijn. Een weinig ter zijde, buiten het gedrang, bemerkte ik Dumbal hand in hand met Mary. Zij scheen hevig ontroerd en hield haar hoofd van hem afgewend. Een zekere bescheidenheid weêrhield mij om hun tête à tête te storen. Uit Dumbal's smeekende houding en de hartstogtelijke uitdrukking van zijn gelaat, uit zijn gejaagde wijze van spreken, begreep ik dat hij dit onbewaakte oogenblik waarnam om een bijzonder thema te behandelen. Hoe zou Mary deze verzoeking weêrstaan? Zou ze hem hare wederliefde bekennen?

Een diepe zucht in mijn nabijheid deed mij het hoofd omwenden. Dáar stond Ahlding. Met gespannen aandacht bespiedde hij onze beide reisgenooten. Er was iets roerends in den blik dien hij van mij op Dumbal en Mary sloeg. Een stille maar welsprekende smart, een behoefte aan deelneming voor zijn lijden. Ik begreep er alles uit.

Liefde, teleurstelling, wanhoop!

Arme Ahlding! Hij wist het niet, dat hij aan den rand des grafs stond; hij voelde alleen dat hem het hart ontrukt was, waarvoor het zijne reeds zóo warm klopte. O die reis over den Osteria Baracca!....

Mevrouw Preston had niet zonder schrik het veelbeteekenend tête à

tête ontdekt en trachtte mij door een tal van maçonieke teekenen te beduiden dat ik daarbij als facheuse troisième zou optreden. Hiertoe ontbrak mij echter alle lust. Langzaam trad ik met Ahlding naar den uitgang. Hij sprak over zijn moeder en hoopte te Rome een brief van haar te vinden. Zij verheugde zich in zijn beterschap. Ach, ze wist nog niet welk een treurigen keer de ziekte had genomen. Eenige minuten later waren Dumbal en de beide dames ons op zijde. Mevrouw Preston en Dumbal met hoogrood gelaat, Mary ontsteld en verlegen.

- Waar is onze fiacre? - vroeg mevrouw Preston.

Ik wees haar die aan. Spoedig waren wij ingestegen.

Dumbal en Ahlding namen afscheid en wij reden heen.

In de lange, morsige straten wemelde het van menschen en rijtuigen. Met nieuwsgierige belangstelling nam ik de stad op. Het ontbrak mij daartoe noch aan tijd noch aan gelegenheid, want vier uren lang doorkruisten wij Rome in alle rigtingen en vonden alle logementen bezet. Toch viel ons de tijd niet lang. Er is iets eigenaardigs en aantrekkelijks in de talrijke eeuwenoude gedenkteekenen die bijna in iedere straat en op ieder plein de aandacht trekken. Nu eens woeste puinhoopen die tusschen de moderne woningen doorschemeren, dan weder reusachtige muren, die zich somber en statig boven de hoogste gebouwen verheffen, als dreven zij den spot met het kinderwerk dezer eeuw. Welk een zonderlinge tegenstelling vormden ze, die stilzwijgende maar diepzinnige getuigen van het diep verleden, met de onschuldige bedrijvigheid der nieuwsgierige vreemdelingen, die overal zamendringen om uit de half vergane bouwvallen de sporen der vroegste gebeurtenissen op te rakelen, zoo rijk aan afwisseling en roem, maar ook zoo rijk aan bloed!

Mary's droevig gelaat klaarde op. Ze was noch zwak noch sentimenteel. Ze had een oogenblik ernstig nagedacht en een besluit genomen. Nu ontrukte ze zich met geweld aan den invloed, die haar, gaf zij er aan toe, onvatbaar zou maken voor andere gewaarwordingen. Gretig ving ze de nieuwe indrukken op die den strijd in haar binnenste voor een wijl op den achtergrond drongen. Maar hoe ook onze geesten gevoed mogten worden door Rome's poëtischen aanblik, het proza des levens liet weder zijne regten gelden.

De honger dreef ons naar een der vele restaurants. We waren nu volkomen overtuigd dat we in de hôtels geen logies meer zouden vinden en vergenoegden ons met gemeubileerde kamers in 't midden der stad.

Voordat we ons ter ruste begaven, maakten mevrouw Preston en Mary mij bekend met Dumbal's liefdesverklaring. Mary had hem geen bepaald antwoord gegeven en hem naar hare moeder verwezen; deze, verstoord over de ongepastheid van het oogenblik, had geweigerd hem aan te hooren.

Intusschen was Dumbal, met het oog op de dienst die hij Mary bewezen had, een nadere kennismaking toegestaan. Nu echter werd van mij het verhaal geëischt dat, naar mijn vermoeden, een schaduw wierp

op Dumbal's karakter. 't Was een billijke eisch en 't werd tijd dat hij ingewilligd werd. Ik verhaalde dus Alice's tragisch uiteinde, de ontmoeting met hare moeder en de ontsteltenis van Dumbal te Baracca bij haar verschijnen. Reeds lang had ik mijn verhaal geëindigd en nog altijd bewaarden moeder en dochter een ernstig stilzwijgen. Zij schenen diep ter neêrgeslagen. Eindelijk vatte mevrouw Preston Mary's hand en zag haar uitvorschend aan.

- Mary, als hij eens....

Het meisje sloeg haar betraanden blik omhoog.

- God zal 't openbaren, mama!

En als hij schuldig is?

- Den redder van mijn leven zal ik eeuwig dankbaar blijven, maar de verderver dier ongelukkige vrouw zal nooit mijn echtgenoot worden!

- Goddank! - fluisterde de moeder en innig sloot ze haar dochter aan 't hart.

't Sloeg tien uur.

De torenklokken in onze nabijheid hieven haar eentoonig gelui aan. Ze zongen ieder op hare wijze. De kleinen vrolijk jubelend, de grooten ernstig waarschuwend. Nu drong ook uit de verte een zwaar en dof klokgebrom tot ons door.

Mevrouw Preston en Mary knielden neder.

't Was de zware klok der Pieterskerk. De oproeping ten gebede ging van het vaticaan uit.

Uit den vreemde.
Medegedeeld door Mevr. van Westrheene.
Nicht Jenny.

I.

Mijn broêr Jan en ik waren altijd de beste vrienden geweest, en ik geloof dat dit meer is dan de meeste broêrs van elkander zeggen kunnen, als de een twee en dertig en de ander dertig jaren oud is. Ik wil niet beweren dat wij nooit zamen gevochten hebben, of elkander zelfs niet dikwijls eeuwige vijandschap hebben gezworen - ik geloof niet dat er veel broêrs zijn die mij gelooven zouden als ik het ontkende; ik zou zelfs niet eens veel op hebben met de onderlinge vriendschap van broêrs, als zij nooit samen ruzie hadden gehad. - Neen, Jan en ik hebben ferm gevochten toen wij jongens waren, en wij hebben er een paar malen een ferm pak slaag van mijn vader voor gehad, bij wijze van belooning;

maar wij zijn er geen kwader vrienden of broêrs om geworden. Wij waren samen thuis tot dat mijn vader stierf, daarna lagen wij samen school, tot dat de dag kwam waarop wij ieder onzen weg door de wereld kiezen moesten. Onze keus liep nog al uit een; Jan ging als ambtenaar naar Indië, en ik ging naar Londen en studeerde er in de chirurgie.

Wij plachten te huis altijd te zeggen dat Jan de geluksvogel van de familie was; alles wat hij deed, gelukte hem. Toen wij nog kleine jongens waren, werd Jan altijd als er 'menschen' bij ons kwamen, door iedereen aangehaald en was de beste maatjes met hen, eer ik nog de half trotsche verlegenheid overwonnen had, waarmeê kinderen vreemden plegen aan te zien.

Op school zat Jan altijd de eerste; ofschoon hij, noch ik, ooit konden merken dat hij meer deed dan een ander. Maar Jan was een openhartige vriendelijke jongen, die van niemand iets kwaads dacht, en die zijne vrienden bij dozijnen tellen kon.

Het zou ons thuis zeer verwonderd hebben, indien wij niet telkens brieven van Jan uit Indië gekregen hadden, waarin hij ons zijne promotie en allerlei fortuintjes berichtte. In vijf of zes jaren had hij eene, naar ons idée, schitterende positie veroverd; terwijl ik in de armenbuurten mijne patienten afliep en blij was met iedere aanwinst in mijne praktijk. Hij was al opgeklommen en opgeklommen, tot dat zijn inkomen eene som bedroeg welke mijn moeder een mooi kapitaaltje placht te noemen. Eindelijk kwam er een brief die mijne moeder zeer deed ontstellen en die mij Jan meer benijden deed dan ooit; een brief waarin hij ons schreef dat hij nu het grootste geluk gevonden had dat de wereld hem ooit geven kon - dat hij dacht te trouwen, natuurlijk met een engel; hij was op het toppunt van menschelijke zaligheid.

'Nu gaat de jongen toch nog eene gekheid beginnen,' zeî mijn moeder.

'Volstrekt niet, moeder', antwoordde ik, die veel meer vertrouwen stelde in de wijze keus van onzen Jan dan zij.

'Ja wel', hield mijne moeder vol. 'Zie zulk een brief eens aan; hoe vol nonsens! Een hemelsch gezichtje! - Waarschijnlijk de eene of andere zwarte schoone die hem het hoofd op hol heeft, gebracht.'

'Maar, tante', zeî mijn nichtie Jenny, die half lachen moest om de ergernis mijner moeder, 'denkt gij dan dat alle jonge meisjes die naar Indië gaan, negerinnen worden? - Jan heeft een goeden smaak, daar kunt gij op aan.'

'Och, wat smaak', riep mijne moeder, en nam met een verachtelijk gezicht een snuifje. 'Als hij smaak had gehad, zou hij hier naar toe zijn gekomen, en u als zijn vrouw weêr meê genomen hebben.'

'Kom, tante, wie zegt u dat ik mij maar zoo zou laten meênemen? Jan heeft veel verstandiger gedaan met dat mooie, lieve, knappe meisje te nemen, dat hij beschrijft, en nu heeft hij niet eens de moeite behoeven te nemen haar uit de verte te gaan halen.'

Ik verbeeldde mij dat ik in den toon van Jenny iets ontdekte dat niet met hare luchtige woorden overeen kwam. Ik vond het niet aangenaam dat Jenny er zoo veel om scheen te geven, welke vrouw mijn broêr Jan genomen had. Dat mijne moeder er over tobde, sprak van zelf en ik vond het even natuurlijk dat ik er belang in stelde, welk eene soort van meisje mijne schoonzuster was. Maar... maar Jenny, dat was geheel iets anders, en ik had zoo mijne eigene gedachten omtrent mijn nichtje, hoewel ik die misschien niet gemakkelijk onder woorden had kunnen brengen.

'Eene Engelsche....' vervolgde mijne moeder en trok haar neus op, toen zij de beschrijving van hare schoondochter verder las. 'Hoe komt een Engelsch meisje hem

dáar in haar net te vangen? Zij zal wel zoo geel zien als die *foulard* van u!' En zij wees op mijn zakdoek.

Broeder Jan zou dus waarschijnlijk geen hartelijken gelukwensch op zijne tijding ontvangen hebben, indien hij er niet bij geschreven had dat bij al getrouwd zou zijn en op zijn huwelijksreisje, eer wij het bericht van zijn huwelijk ontvingen. Er viel dus niets anders meer te doen, dan hem onze moederlijke, broederlijke en nichtelijke gelukwenschen te zenden en ons in de liefde aan te bevelen van zijne jonge vrouw.

Na verloop van tijd kwam er weder een brief, waarin Jan zich nog gelukkiger roemde dan in zijn vorig schrijven. Er was een briefje ingesloten van zijne lieve Marie, benevens haar photographisch portret, door welke bezending mijne moeder grootendeels weder verzoend werd met eene gebeurtenis, die haar zoo in de plannen had gedwarsboomd welke moeders voor hare kinderen plegen te maken, hetzij ze in de wieg liggen, of in de verte hun brood verdienen in het zweet van hun aanschijn.

Intusschen waren mijne vooruitzichten merkelijk verbeterd en ik begon te denken aan de verwezenlijking van een plan, waarvan ik al mijn geluk verwachtte. Op zekeren zomeravond, toen mijne praktijk mij een uurtje vroeger rust gunde dan gewoonlijk, gingen mijn nichtje Jenny en ik samen wandelen.

'Jenny', zeî ik, nadat wij geruimen tijd zwijgend naast elkander voortgeloopen hadden en ik al mijn moed bijeen geroepen had, 'weet gij wel dat ik op het punt ben van iets wanhopigs te doen?'

'Wat dan, Ed? Gaat gij misschien zelf de drankjes innemen die ge anders uwe patienten slikken laat?' vroeg Jenny, terwijl zij mij, onder haar rond stroohoedje ondeugend aankeek.

'Neen, maar ik ga iemand iets vragen en ik ben bang dat het mij geweigerd zal worden.'

'En kan ik er iets aan doen?' vroeg Jenny.

'Ja wel; want gij kent haar zeer goed.'

'*Haar*', herhaalde Jenny; 'moet gij iets van eene dame hebben? - 'En wie is die dame?'

'Mijn nichtje Jenny,' zeî ik.

'Wel wel, neef Eduard, gij zijt zeer complimenteus! Ik wou dat ik een slechten raad voor u wist, om u uwe beleefdheid te betalen. Wat kunt gij van mij begeeren?'

'Ik denk er over om het voorbeeld van Jan te volgen.'

'Wat! Naar Indië te gaan? Nonsens, Eduard; dat is onmogelijk.'

'Dat bedoel ik niet.'

'Wat bedoelt gij dan? Is het een raadsel dat ik in drieën raden moet?'

'Ik bedoel dat ik er ernstig aan gedacht heb om te trouwen, Jenny,' zei ik.

'Gij, Eduard!' riep Jenny met zulk eene blijde verwondering, als zij maar bij mogelijkheid in die twee woorden leggen kon. 'Gij, Eduard! Wel, wat hebt ge dat slim voor u gehouden! Maar zeg mij dan toch wie het meisje is!'

'Weet gij dat niet?'

'Wel neen. Het is vast iemand die ik niet ken, anders had ik het al lang gemerkt. Maar in alle geval ben ik er blij om; meer dan ik u zeggen kan. Zeg dan toch wie het is!' En Jenny keek mij aan met een paar oogen, waarin hare blijde nieuwsgierigheid duidelijker te lezen stond dan zij die in woorden had kunnen uitdrukken.

'Ik heb haar nog niet gevraagd, Jenny.'

'Och, dat doet er immers niet toe. Wat doet er dat toe? Gij kunt haar van daag nog vragen; het spreekt van zelf dat zij "ja" zegt.'

'Zoudt gij dat denken?'

‘Natuurlijk! Nu, wie is het dan? En zij kneep mij van louter nieuwsgierigheid met hare fijne vingertjes in mijn arm.

‘Maar, Jenny, beste, wie ter wereld zou het anders kunnen zijn dan gij!’

‘Malligheid, Eduard! Gij plaagt mij,’ zeide zij, en er kwam iets vochtigs in hare heldere blauwe oogen.

‘Neen, dat doe ik niet, Jenny; ik wil niemand anders tot mijne vrouw hebben dan mijn nichtje,’ dat zeggende, wilde ik hare hand vatten.

Doch Jenny wendde zich van mij af en begon te schreien; ik mocht haar niet aanraken.

‘O, Eduard, wat spijt het mij!’ snikte zij.

Meer zeide zij niet en de tranen gleden haar zacht en stil langs de wangen; terwijl er in mijn hart een vreeselijke strijd gevoerd werd tusschen hoop en vrees. Waarom speet het haar....? Eindelijk vatte ik moed om het haar te vragen.

‘Omdat er niets van komen kan, beste Eduard. Ik heb nooit gedacht dat gij zoo.... iets voor mij gevoeldet en.... en.... ik kan u mijn hart niet meer geven.’

Wij keerden terug en gingen naar huis. Hoe treurig ik te moede was, laat zich met geen woorden beschrijven. De wensch waarvan ik mijn nichtje gesproken had, was niet nieuw; hij was met mij opgegroeid en sterker geworden met ieder jaar; en nu ik eindelijk gedacht had dat ik hem zou durven uitspreken, moest ik ondervinden dat mijn hoop ijdel was geweest en nooit iets anders meer worden kon dan een verbroken vizioen. Was ik te haastig geweest, en niet kiesch genoeg? Dat denk ik nu; maar toen kwam dat niet bij mij op; en toch geloof ik dat het niet zoo goed voor mij geweest zou zijn, indien ik even verstandig geweest was toen ik Jenny vroeg, als ik nu ben. Enfin, ik keerde naar mijne patienten en instrumenten terug, en deed mijn best om mijn droom te vergeten. Dat ging evenwel niet. Hoe kon ik dat ook, wijl het meisje dat ik tot mijne vrouw had begeerd met mij in éen huis woonde. Zij bleef nichtje Jenny; maar was niet meer dezelfde Jenny voor mij van voorheen. Al de openhartige, ongekunstelde vroolijkheid in mijn bijzijn was, sedert onze gedenkwaardige wandeling, verdwenen. Mijne moeder hoorde er van; ik denk door Jenny, wie zij sedert deze eene wees geworden was, altijd als eene dochter had liefgehad. Later hoorde ik dat zij beiden bijna twist gekregen hadden, om die vergissing van mij. Jenny had heen willen gaan; het zou voor mij tehuis onaangenaam zijn, zeide zij, als zij bleef; en zij wilde het huiselijk geluk van tante niet vergallen. Doch mijne moeder had er niets van willen hooren. Dat Eduard zoo dwaas geweest is met zijne oogen dicht te loopen, kunt gij niet helpen, lieve kind. Denkt gij dat ik u als mijn nichtje ook al missen wil, omdat ik u niet tot mijne schoondochter hebben mag? Het spreekt van zelf dat het mij zeer aangenaam geweest zou zijn als gij Eduard hadt kunnen nemen; Eduard is een beste jongen en verdient eene even lieve meid als gij zijt, Jenny; zoo denkt zijne moeder er althans over, kind. Maar het is veel beter zóo, dan dat gij hem genomen hadt zonder zoo veel van hem te houden als eene goede vrouw van haren man houden moet.’

Zoo bleef Jenny bij ons, als te voren, en ik nam mijn praktijk waar en trachtte mij op te dringen dat een man zijn plicht kan doen in de wereld, al heeft hij het vooruitzicht niet dat hij 's avonds, na een drukken dag, eene lieve vrouw en een gezellig huiselijk leven vindt. Al de verandering welke ik in Jenny opmerkte, was dat zij zachter jegens mij was, en ook mijne moeder verried iets meer moederlijke bezorgdheid voor mij dan zij placht.

Zoo gingen er maanden om en kwam de winter, en met dien winter een brief van mijn broeder. Jan kwam met verlof, om zijne vrouw met zijne familie kennis te laten

maken. En wijl de dokter gezegd had dat eene zeereis haar goed zou doen (zij was ernstig ziek geweest, en had haar eerste kindje verloren, schreef hij) kwamen zij niet over land en hoopten in het begin van den zomer bij ons te zijn.

Ik begreep niet waarom mijne moeder nog altijd zekeren weerzin tegen de vrouw van Jan scheen te koesteren, en dat zij, noch Jenny, veel blijdschap aan den dag legde bij het vooruitzicht van zijn bezoek. Maar ik was zoo blind als... als een man gewoonlijk voor vrouwenharten is. Ik voor mij was zeer in mijn schik dat ik Jan weder zou zien; ik wilde gaarne kennis maken met mijne lieve schoonzuster. Ik verheugde mij in het gezellige familieleven dat de volgende zomer ons geven zou en vergat zelfs een oogenblik mijne teleurstelling ten opzichte van Jenny.

Na dien brief keken wij verlangend naar een volgenden uit, waarin Jan den dag zijner afreis zou melden. Doch Januari, Februari, Maart en April gingen voorbij, en wij hoorden niets, toen ik op een morgen in Mei, de *Times* lezende, op een bericht stiet, dat mij hevig deed ontstellen. Het behoorde tot de mailberichten van de Kaap.

'Het barkschip *De Ster uit het Oosten*, van Bombay naar Londen, is den 18^{den} Maart door een orkaan overvallen en te gronde gegaan, op de noord-oostkust van Madagascar. Er waren, behalve de equipage, zes passagiers voor Engeland: kapitein Galbraith, van het 79ste regiment en dochter; dr. Wilbraham en echtgenoot, en de civiel ingenieur Jan Delisle en echtgenoot. De kapitein en de heer Delisle, die als door een wonder gered zijn, zijn gisteren hier aangekomen; geheel uitgeput ten gevolge van ontbering en vermoeienis; volgens hun verhaal zijn al de andere passagiers en de equipage verdronken.'

Onze arme Jan was dus weduwnaar en kwam tot ons, zonder de vrouw op wie hij zoo trotsch was geweest!

II.

Ik had weinig tijds om mij aan mijne droefheid over te geven, of zelfs maar te bedenken wat mij te doen stond. Nauwelijks had ik mijne moeder en Jenny zoo voorzichtig mogelijk op het gebeurde voorbereid, of ik ontving een telegram van Jan, waarin hij meldde dat hij te Plymouth aangekomen was, en dienzelfden middag nog in Londen zou zijn. Toen het avond was, had ik hem van den trein gehaald en naar huis geleid; het eerste treurige wederzien was voorbij, de dames lieten ons eenigen tijd alleen, en wij praatten over oud en nieuw.

'Och Eduard,' zeî Jan, 'ik had mijne arme Marie zoo innig lief; sinds zij mijne vrouw was geworden, scheen het mij alsof de wereld mij niets meer te geven had; totdat ik haar in dien vreeselijken nacht verloor. Zij was mij meer dan alles op de wereld! En nu is zij verdronken en ik heb niets kunnen doen om haar te redden; nu ben ik alleen!'

De arme Jan was ontroostbaar; hij kon bijna niet met mij, en zelfs niet met mijne moeder over zijn verlies spreken. Wij achtten het het verstandigst er hem niet onnoodig aan te herinneren; en langzamerhand begon hij ons uit eigen beweging het een en ander te vertellen.

Zij waren in het laatst van Februari uit Bombay vertrokken, met het heerlijke plan om den zomer bij ons in Engeland door te brengen, Marie was reeds eenigszins opgeruimder, en ook sterker geworden, sedert hij ons zijn laatsten brief geschreven had; zij was zelfs zoo vroolijk geweest, toen zij uitgezeild waren, dat hij haar had gewaarschuwd dat eene lange zeereis niet enkel genot is. De eerste weken was alles aan boord even gelukkig gegaan. Doch toen zij de Afrikaansche kust naderden,

veranderde het weder, de barometer daalde en de storm slingerde het schip op hemelhooge zeeën. Toen was het uit geweest met de vroolijkheid van de arme Marie. Toen de storm tot orkaan werd, had zij hare armen om hem heen geslagen, zeggende: ‘Jan, mijn beste, wij zullen onze

familie niet weêrzien! De zee zal ons graf zijn; maar Jan, gij zult bij mij blijven, niet waar? Wij zullen samen sterven?'

Toen mijn broeder ons dat alles vertelde; hoe de storm gedurig toenam, en de zeilen als rag verscheurde, en de masten als rietstokjes deed breken, tot dat eindelijk alles voor zijne woede bezweek, rolden hem de tranen langs de wangen, en ik zag hoe innig hij zijne verloren gade had bemind en in welk een treurigen toestand de ramp hem dompelde.

'Alles was gedaan, Eduard', zeide hij, 'de eerste boot werd neêr gelaten en al de vrouwen, op één na, waren er in; Marie had ik er in zien zitten, dicht bij het roer, met kapitein Galbraith, den dokter en mevrouw Wilbraham; dat was de laatste keer dat ik haar gezien heb; nauwelijks was de boot eenige ellen van het schip verwijderd, of wij zagen, voor zoo ver de dikke duisternis het ons vergunde, dat er een hooge golf over de boot heen ging en zij in de diepte verdween. Hoe ik na die scheiding nog kracht genoeg had om de bevelen van den kapitein op te volgen; hoe ik in leven gebleven ben, weet ik niet; maar den volgenden dag, toen de zee kalm was en de zon boven onze hoofden brandde, lag ik naast den kapitein in eene opene boot, in volle zee. Er waren nog meer mannen in; één lag er dood onder in de boot; een ander lag op sterven, de derde was op het punt om gek te worden; de tropische zon brandde hem op de hersenen. Nog eer het avond was, stierf de een, de ander sprong in een vlaag van razernij in zee, en toen het donker was, wierp de kapitein de lijken uit de boot. De koele nachtlucht deed mij eenigszins goed en ik sliep, maar toen de morgen kwam, lag ik in eene ijlende koorts. Ik weet niet wat er met mij gebeurd is, eer ik mijn bewustzijn weder kreeg, in het schip dat ons gered had, en ons naar de Kaap de Goede Hoop bracht. Ik heb mijn leven aan den kapitein te danken; maar als het niet was om moeder, en om u, Eduard, zou ik liever mijn graf bij Marie in de golven gevonden hebben.'

Ik behoef nauwelijks te zeggen dat wij allen diep ontroerd waren door het verlies dat Jan getroffen had, ik betreurde meer dan mijne moeder den vroegen dood van het jonge vrouwtje dat mijn broeder zoo innig had bemind. Ook Jenny was met Jan begaan en deed wat zij kon om door teedere deelneming zijn leed te verzachten. Mijne moeder was zóo goedig en zacht jegens hem, als ik haar nooit te voren had gekend; zij zeide nooit een hard woord over zijn huwelijk, zooals hij ongetwijfeld zou hebben moeten hooren indien hij zijne jonge vrouw had medegebracht.

Zoo ging de zomer om, de herfst kwam en maakte plaats voor den winter. Langzamerhand zag ik de smart van mijn broeder bedaarder worden, en wegsmelten; en naar gelang de tijd na zijn ongeluk verliep, werd Jan eerst gelaten, toen kalm en opgeruimd en eindelijk kreeg hij zijne oude vroolijkheid terug.

Op zekeren avond in de vroege lente, kwam ik vermoeid te huis, en vond mijne moeder in de voorkamer op mij wachtende. Jan was uit; hij was met Jenny uit wandelen gegaan; dezelfde wandeling misschien, die ik - een eeuw geleden met haar gedaan had.

'Eduard', zeî mijne moeder, 'ik moet eens met u praten; als gij niet te moê zijt, kom dan in den tuin.'

Wij gingen, en waren weldra in het prieel.

'Mijn jongen', begon zij terstond, 'gij hadt Jenny tot vrouw willen hebben, niet waar?'

‘Ja, moeder,’ antwoordde ik: ‘ik heb haar al eens gevraagd, en ik denk het weêr te doen.’

‘Het is te laat, Ed.,’ zeî mijne moeder.

‘Te laat! Wat bedoelt gij daar meê, moeder?’ vroeg ik, en mijn hart stond eensklaps stil van schrik.

‘Hebt gij nooit vermoed, mijn jongen, dat Jenny iemand anders liever had dan u?’

‘Ja wel, moeder; zij heeft mij dat openhartig gezegd, toen ik haar vroeg; maar ik merk niet dat hier iemand komt; dat zij iemand spreekt, voor wien ik behoef te vreezen; ik houd dat gevaar voor geweken; ik heb haar zoo innig lief, dat ik den moed niet verliezen kan; ik vraag haar nog eens!’

‘O, Ed.,’ zeî mijne moeder op medelijdenden toon, ‘hebt gij nooit geweten wie het hart van onze Jenny veroverd had?’

‘Neen,’ riep ik driftig; ‘ik verlang het niet te weten; ik zou den kerel....’

‘Stil, Ed.,’ vermaande mijne moeder,... ‘het is Jan.’

Ik begreep haar niet en dacht dat zij eensklaps het gesprek afbrak.

‘Wat is Jan?’ vroeg ik onstuimig.

‘Jan heeft, jaren geleden, eer hij naar Indië ging, de liefde van Jenny gewonnen; hij heeft het nooit geweten, ik geloof niet dat hij anders zonder haar naar Indië gegaan zou zijn. Enfin - hij is daar getrouwd en onze Jenny heeft zich goed gehouden; maar toch zag ik wel dat zij er onder leed, en ik was boos op Jan, omdat ik wist welk een trouw hart hij verworpen had.’

‘Maar wat doet er dat nu nog toe?’ vroeg ik; terwijl ik voor mij zelven niet weten wilde dat ik begon te begrijpen wat het er toe deed. ‘Jan hield niet genoeg van Jenny en is met een ander getrouwd.’

‘Ed., mijn arme jongen,’ hernam mijne moeder medelijdend. ‘Hebt ge dan niets gezien, niets gemerkt? Hoe Jan zich langzamerhand begon te troosten en eindelijk niet langer blind bleef voor al de uitmuntende eigenschappen van mijn lieve Jenny?... Hij heeft haar gevraagd of zij meê naar Indië terug ging en zij heeft toegestemd.’

Hij heeft haar gevraagd en zij heeft toegestemd! Eenvoudige woorden, maar die mij als versteend deden staan van wanhoop. Mijne moeder keek mij angstig aan; te midden van mijne smart zag ik die bezorgdheid, en met een glimlach om de lippen stelde ik haar gerust en ging heen. In die oogenblikken voedde ik een bitteren wrok tegen mijn broeder; ‘zoo moet Ezau zich gevoeld hebben,’ dacht ik, ‘toen Jacob hem zijn eerstgeboorterecht ontstal. - Wat had ik gedaan, dat mijne liefde zóo met voeten getreden werd? Waarom moest Jan, die al zijn leven voorspoed had gehad en gelukkig was geweest, aanstonds op die wijze vergoeding vinden voor de vrouw die hij verloren had?

De strijd die in mijn binnenste woedde, was vreeselijk; doch eindelijk zegevierde mijn beter ik. Mijn levensgeluk was voor altijd heen, dacht ik, maar mocht ik daarom een schaduw werpen op het geluk van anderen? Met die gedachten trad ik in huis; daar trof ik Jan, zittende in mijne studeerkamer, bij den haard, met een vergenoegden glimlach op het gelaat. Ik bedwong mijne zelfzucht en wenschte hem geluk en bleef uren lang luisteren naar de uitstorting van blijdschap, over een geluk dat ik voor mij zelven had begeerd. Jan, dat luchtige gelukskind, merkte zelfs de somberheid niet op, die ik, mijns ondanks, verried.

‘Over eene maand zal alles voorbij zijn,’ had mijne moeder naar waarheid gezegd. Natuurlijk, want de verloftijd van Jan was om en hij moest naar Indië terug keeren. Dan zouden wij hem misschien nooit weder zien. Hij was eenmaal tien jaren weggebleven, en wat kon er in de volgende tien jaren al niet gebeuren. Mijne moeder was oud; voor mij werd de strijd van het leven zwaarder dan ooit.

Wij hadden denkensstof genoeg, de weinige weken die wij nog bij elkander zouden zijn; ik voor mij althans! Ik zal nooit vergeten hoe lief Jenny mijn leed trachtte te

verzachten, dat ik te trotsch was om te erkennen; het was alsof zij mij door duizend kleine oplettendheden wilde te kennen geven, dat zij mijne liefde zeker niet versmaad zou hebben, indien mijn broeder haar hart niet veroverd had,

eer ik het voor mij had trachten te winnen. Doch ik had weinig tijd om aan mijn verdriet te denken.

Toen wij drie weken verder waren, was de trouwdag daar. Jan en ik sliepen buitenshuis. Ik stond vroeg op; trachtte mijne eigene gedachten te ontvluchten en kleedde mij, deftig in het zwart, om mede naar de kerk te gaan, waar de trouwplegtigheid zou plaats hebben. Eer ik naar de kerk ging, had ik nog een patient te bezoeken en Jan was nog in zijne kamer toen ik het huis verliet.

'Om half elf komt de koets voor, Jan!' riep ik hem, in het voorbijgaan, door de geslotene deur toe.

'Ik zal zorgen dat ik er bij ben!' riep hij vroolijk terug.

Ik bezocht mijn patient en twintig minuten over tienen stond ik bij de voordeur van mijn moeders huis op den uitkijk, niet begrijpende waarom Jan niet kwam. Er verliepen nog vijf, nog tien, nog vijftien minuten; de koetsen die ons naar de kerk moesten brengen, stonden voor de deur en nog altijd geen Jan.

Eindelijk hield ik het niet langer uit en liep zoo hard ik kon naar de kamers waar wij gelogeerd hadden, er was maar één weg van daar naar ons huis, zoodat wij elkander niet konden misloopen; doch ik kwam er aan, zonder Jan tegen te komen. - 'Waar blijft mijn broêr toch in 's hemels naam?' riep ik de hospita toe, zoodra ik binnen kwam.

Boven, in zijne kamer; er is eene dame bij hem,' was het antwoord.

'Eene dame? welke dame?'

'Dat weet ik niet, mijnheer! zeide zij, met een veelbeteekenend en minachtend gebaar.

Ik stoof den trap op en rukte zonder plichtplegingen de deur open. Daar zat Jan, met zijn hoofd op zijne handen geleund, bij de tafel, en voor zijne voeten knielde schreiende eene vrouw van eene zeldzame schoonheid. Ik bleef stom en onbewegelijk staan; doch een oogenblik slechts, toen riep ik: 'Kom toch, Jan! De koets staat voor de deur!

Jan hief zijn hoofd op en keek mij akelig glimlachende aan; in dien glimlach lag enkel wanhoop; geen blijdschap; hij legde zijne hand zacht op het hoofd der schreiende vrouw en zeide: 'Eduard, dit is mijne vrouw, die uit het graf voor mij verrezen is.

III.

Jan had zijne vrouw als uit het graf terug gekregen, en eene andere vrouw wachtte hem, om voor altijd met hem vereenigd te worden! Marie schreide om de bitterheid eener geheimzinnige teleurstelling; hoe veel duizend mijlen had zij afgelegd, smachtend naar het blijde gelaat waarmede haar echtgenoot haar in zijne armen zou sluiten, en hoe vreeselijk was de smart, die zij op zijn gelaat zag, in plaats van de blijdschap welke zij verwacht had! En al dien tijd wachtte Jenny angstig op de komst van haren bruidegom.

Wat hier te doen? Die vraag drong zich als van zelve bij mij op; doch ik was als verlamd; ik zou van blijdschap hebben kunnen schreien nu de lieve, doodgewaande Marie als door een wonder behouden was; doch de gedachte aan de arme Jenny, die

weduwe werd, nog eer zij getrouwd was, en die zoo diep rampzalig werd in het uur waarvan zij haar grootste geluk verwachtte, deed mijne blijdschap verstommen.

‘Ik ben u ontrouw geworden, ellendig ontrouw, Marie,’ zeî mijn arme broeder, wiens stem van aandoening stokte.

‘Maar, Jan, dat is enkel verbeelding; ik weet immers dat gij de beste, de liefderijkste, de trouwste man zijt die er leeft!

Vraag het aan Eduard, Marie; die zal u zeggen wat ik u niet zeggen durf - de vreeselijke waarheid.'

Zij wendde zich tot mij en zij scheen iets in mijn gelaat te zien dat haar schrik aanjaagde. Zij sprong op en greep mij bij den arm.

'Eduard, zeg mij wat hij bedoelt!'

Hoe kon ik het haar zeggen? Hoe kon ik het zeggen aan die andere... die ginds wachtte... en spoedig zeggen ook?

Doch mijn zwijgen was erger dan alles wat ik gezegd kon hebben. Marie wendde hare oogen van mij op Jan en van hem weder op mij. Toen begon zij langzamerhand iets van de waarheid te begrijpen. Jan was in zijn trouwcostuum, en ik, als getuige prijkte insgelijks met zwarten rok en witte das.

Ik zag hoe de waarheid zich eensklaps bij haar opdrong. Op haar zacht gelaat, dat een oogenblik te voren nog enkel teederheid was, streden nu de hevigste hartstochten om den voorrang; en zij riep uit: 'Gij wildet weêr trouwen!'

Ik kon geen getuige blijven van het tooneel dat nu volgde; mijne plaats was bij mijne moeder, bij Jenny. Toen ik ons huis naderde, las Jenny eene vreeselijke ramp op mijn gelaat; zij wendde zich tot mijne moeder die met haar naar mij uitgekeken had en zeide met eene stem waarin niet het minste geluid was: 'Kom meê in huis, *moeder!*'

'Eduard, mijn jongen, wat is er gebeurd? Zeg mij, zeg mij, wat is er gebeurd?'

Doch ik hoorde niets dan die akelige stem van Jenny: '*moeder*, ga meê in huis!'

Wij waren binnen; Jenny liep naar hare kamer, nog eer ik kon vertellen wat er gebeurd was; maar toen ik eindelijk woorden gevonden had om mijne moeder de waarheid te zeggen, scheen het alsof er geen eind aan de wonderen komen zou.

'Malle jongen!' riep zij uit, 'gij hebt mij doodelijk laten schrikken! Ik dacht dat hij dood was. Is dat alles? Teruggekomen? Wel, dat verwondert mij niets! Er zou geen ergernis genoeg in de wereld zijn zonder haar! Al moest zij er voor uit haar graf terugkomen, zij is geboren om mijn leven te vergallen en mijn Jan ongelukkig te maken.'

Dat was alles wat mijne moeder zeide; toen ging zij naar Jenny om haar het gebeurde te vertellen en haar te troosten. Ik had nauwelijks tijd om er verwonderd over na te denken dat Jenny heengegaan was zonder iets te vragen, toen zij reeds weêr binnen kwam, met een gelaat dat de zenuwachtigste blijdschap verried.

'O, Eduard,' zeide zij; 'waarom hebt gij het mij niet aanstonds gezegd? Gij weet niet welke akelige dingen gij mij in het hoofd hebt gehaald. Ik dacht dat Jan mij leelijk behandeld had; maar nu ik alles weet, is het niets: de vrouw van wie hij het meeste hield, is bij tijds teruggekomen om hem en mij voor eene groote zonde en ons allen voor diepe ellende te bewaren.'

Hoe kon ik anders dan het goede moedige meisje kussen, toen zij daar zoo voor mij stond? Daarna ging ik weder naar Jan, om te zien of de lucht tusschen hem en zijne vrouw opgeklaard was. Toen ik bij zijne kamer kwam, was alles er doodstil en ik aarzelde of ik binnen zou gaan. Het tooneel van de hevige verontwaardiging van Marie stond mij nog duidelijk voor oogen, en ik vreesde dat de storm nog niet bedaard zou zijn. Eindelijk deed ik de deur open en keek ik voorzichtig naar binnen, en zie, daar zaten Jan en zijne vrouw hand in hand bij het vuur, even prettig en vertrouwelijk als of zij nooit uit zijn hart was geweest. De blijdschap straalde Jan op het gelaat, als in de vroolijkste dagen onzer jongensjaren, en de oogen van Marie stonden zoo helder

en zoo zacht dat al mijn vrees terstond geweken was. Toen zij mij zag, stond zij op en kwam mij te gemoet: ‘Eduard,’ begon zij, ‘gij moet niet denken dat ik eene furie ben, omdat gij mij zoo boos gezien hebt!’

Ik antwoordde haar zoo goed ik kon en sprak over het geluk dat Jan door

hare terugkomst ten deel gevallen was, toen zij mij in de rede viel met de vraag:

'Maar zeg mij, hoe is het met Jenny?' Toch zag ik, een oogenblik slechts, een zweem van de vreeselijke jaloezie, die hare oogen een uur geleden in vlam had gezet. Doch het was nog slechts eene enkele overgebleven vonk van een hartstocht, die op den duur in hare zachte ziel niet wonen kon.

Ik wilde haar juist vertellen hoe Jenny zich in het gebeurde gedragen had, toen deze, in haar alledaagsch costuum, met mijne moeder binnentrad. Nu gaf het begroetingen en omhelzingen van weerskanten en binnen vijf minuten zaten de dames zoo vertrouwelijk bij elkander alsof zij elkaar al haar leven gekend hadden; Jan en ik waren blijde dat wij even weg konden sluipen, om op onze beurt onze zwarte rokken en witte dassen met ons gewone costuum te verwisselen.

Maar hoe was nu Marie - zooals Jan het noemde - van den bodem der zee tot hem weder gekeerd?? Eigenlijk had er eene vergissing plaats gehad. Toen Jan de boot, naar hij meende, in de diepte zag verdwijnen, was zij slechts tusschen twee hemelhooge golven ingesloten geweest, en toen zij weêr boven kwam, was zij eenige honderden ellen van *De ster uit het Oosten* verwijderd, en in de duisternis onzichtbaar geworden. De boot had zich echter kloek gehouden, was noordwaarts afgedreven en eindelijk op een van de Farquareilanden op het strand geworpen. Het had weken geduurd eer een koopvaardijschip, dat van de kust van Madagascar was afgedreven, het sein ontdekte, dat de matrozen op de hoogste rots binnen hun bereik hadden geplant. Toen werden zij allen gered, en kwamen na verloop van weder eenige weken behouden op Mauritius aan. Van daar waren de afgetobde reizigers naar Frankrijk onder zeil gegaan, en zoo was Marie, door de welwillende hulp van den consul te Bordeaux, te Londen aangekomen, eer wij nog tijding van haar hebben konden, om ons op hare komst voor te bereiden.

En nu blijft er weinig meer te vertellen over; Jan moest, toen zijn verloftijd om was, naar Indië terugkeeren. Wij hadden dus niet veel gelegenheid om zijne vrouw te leeren kennen. 'Eduard', zeide zij bij het afscheid, toen wij op de boot te Southampton stonden, en wij naar den wal moesten terugkeeren, 'ik geloof niet dat onze Jenny lang om Jan zal treuren; als gij een man voor haar gevonden hebt, zal niemand hem oprechter geluk wenschen dan ik.'

De boot voer weg, en toen zij te ver uit het gezicht was, dan dat wij onze lieven langer konden toewuiven, zeide mijne moeder met een gedwongen lachje: 'Had er ook een van u meê naar Indië gewild?'

'Ik niet,' antwoordde Jenny, hare oogen afwisschende.

'Ik ook niet,' voegde ik er bij.

Toen er weder bijna een jaar verloopen was, begon ik er over te denken, of ik toch nu niet op het jawoord van Jenny zou mogen hopen, als ik haar ten huwelijk vroeg; het ontbrak mij echter aan den moed om haar die onbewimpelde vraag te doen; doch op zekeren dag waagde ik de vraag aan mijn moeder:

'Gelooft gij dat Jenny nog altijd zoo over Jan denkt als vóor de terugkomst van Marie?

Wel waarachtig, Eduard, gij zijt gek!' was het nadrukkelijke antwoord der oude vrouw.

Ik had wel gaarne een duidelijker antwoord gehad; maar alles wat ik ten antwoord kreeg, was: 'Vraag het haar zelve!'

Ik moest mij dus wel tot Jenny wenden, en hoe onhandig ik ook met mijne vraag voor den dag gekomen moge zijn, ik ontving een gunstig antwoord.

‘Maar, Eduard, gij zijt toch een domme jongen,’ zeî Jenny, nadat wij op de gebruikelijke wijze onze wederzijdsche beloften bezegeld hadden, ‘anders zoudt gij het veel gauwer gemerkt hebben. Hoe kondt gij denken dat ik nog over

Jan dacht, nadat ik gezien had hoe hij met zijne geheele ziel aan Marie hing? - En daar heeft hij gelijk aan,' voegde zij er bij, 'want zij is het liefste schepseltje dat er bestaat. Ik ben bovendien al lang tot de ontdekking gekomen dat ik niet tevreden kon zijn met het vierdepartje van een hart; veel liever geef ik mij over aan zulk een goeden, lieven domoor als... als gij zijt.'

En nu zijn wij sedert lang getrouwd en ik ben zoo gelukkig als ik verlangen kan.

Wij krijgen dikwijls brieven uit Indië, vol van de lieftalligheden van 'kleinen Eduard', die met zijn zusje Marie en het schootpopje Jan, de vreugde in huis en hof uitmaken. Wij voor ons behoeven van dat geluk niet jaloersch te zijn, want ook mevrouw Eduard verheugt zich in de wonderen van haar kraaienden lieveling, die zich gaarne door 'grootmama' zal laten bederven.

Gedachten bij het zien der laatste schilderij van Schelfhout op de tentoonstelling te Rotterdam in 1870.

Gelukkig hij die eenen hoogen ouderdom mogt bereiken in het volle genot zijner vermogens, die hem vergunden te werken zoolang het dag was, die de gaven hem geschonken kon ten toon spreiden, tot dat hij den laatsten dag zijns levens zag aanbreken. Hij heeft hier op aarde zijne taak volbragt en zijne werken volgen hem.

Dit is geheel toepasselijk op den Nestor onzer schilderschool, op Schelfhout, die meer dan eene halve eeuw onafgebroken werkzaam, een lange reeks van kunstgewrochten in het aanzijn riep.

Door de natuur tot haren tolk bestemd, was hij door haar alléén gevormd.

Eenvoudig, maar getrouw en aangenaam van opvatting, gaf hij de indrukken die hij van haar ontving, bevallig en wegslepend terug; al mogt hij den rijkdom, de kracht, den gloed, de verscheidenheid, de zachte melancholie van een Both, Berchem, Hobbema en Ruysdael niet evenaren, toch munten zijne tafereelen uit door fijnheid van toon, door frischheid van kleur en door geestigheid van toets, die ons onwederstaanbaar aantrekken. Nimmer wordt men verzadigd zijne voorstellingen te aanschouwen.

Wij zien in hem een grijzen bard, die met meesterhand zijne harp bleef tokkelen, en hoewel zijne zangen niet den hoogen toon van het loflied voor de zegepralende en gevallen helden aansloegen, luisterden wij toch met welgevallen naar de zoete en liefelijke klanken waarmede hij de jaargetijden, vooral den winter, bezong. De winter, niet bar en stormachtig, maar helder en vrolijk, waarin de sneeuwdos door de zon verguld is en de koude hemel door het gladde ijs betooverend wordt teruggespiegeld. Hoewel hij dikwijls en gedurende vele jaren hetzelfde lied zong, was hij nimmer eentoonig; hij wist dit op de aangenaamste wijs, met de meest verschillende variatiën voor te dragen, zoodat wij niet verzadigd werden naar zijn spel te luisteren.

Wij hebben zijn laatsten zang gehoord. Zijne harp is met een rouwfloers omwonden en met een immortellenkrans versierd. Zijne laatste toonen schijnen niet verflauwd te zijn, de echo daarvan klinkt ons welgevallig tegen.

Wij zijn den zanger der natuur ook dankbaar omdat hij ons onzen geboortegrond, onze rivieren en waterplassen, onze beemden en bosschen meer heeft doen beminnen, en de bescheidene maar aanlokkende schoonheden daarvan heeft doen uitkomen. Zijne tafereelen doen ons de vaderlandsche natuur hooger waarderen. Hij was de geliefkoosde zanger der nederlandsche stroomen en landdouwen.

Wij vereeren zijne nagedachtenis, en zijne talrijke werken zullen die bij ons immer levend houden, zoodat wij in Schelfhout altijd een der sieraden van de schilderschool der negentiende eeuw zullen zien. Dat zijne voetstappen door vele onzer kunstenaars, die het landschap tot onderwerp hunner tafereelen verkiezen, gedrukt worden, is een verblijdend voorteeken van den voortdurenden roem van het schildervak waarin Schelfhout zoo zeer heeft uitgemunt.

Mei 1870.

J.A.B.

Suum cuique.

In de regtzaal.

Het treurig regtsgeding, dat dezer dagen het provinciaal Geregtshof van Noord-Holland bezig hield, heeft tot verschillende opmerkingen aanleiding gegeven. Zeer zeker is de noodzakelijkheid gebleken om de wettelijke bepalingen omtrent de krankzinnigen te verbeteren of - beter te handhaven: officier van justitie en president schijnen wel eens al te veel vertrouwen te stellen in de verklaring van een geneeskundige, zoodat het inderdaad maar ‘twee woorden’ te kosten heeft om iemand achter slot en grendel te brengen, en - die woorden kunnen door elk medicus worden uitgesproken, ook wanneer hij van psychologie en psychiatrie niet veel meer weet dan den naam. Zonderling, dat men zoo gerust is, terwijl 't van de dwaling van één man, van de onachtzaamheid van een paar anderen afhangt, of men al dan niet met geweld van zijne vrijheid beroofd zal worden.

De quaestie der preventieve gevangenisschap doet zich bij vernieuwing in al haar zwaarte gevoelen, en ernstige overwegingen dringen zich op, wanneer men denkt aan de weerloosheid van den burger tegen overmatigen ijver van, vaak jeugdige en naar onderscheiding hakende ambtenaren.

Of de regterlijke ambtenaren wel altijd de grenzen eerbiedigen, welke hun zijn aangewezen, is eene vraag, die zich telkens weder opdringt.

De maatschappelijke wet te handhaven tegen haren overtreder: dat zal wel 's regters roeping zijn, en de schuld van den overtreder in het licht te stellen, de toepassing der strafwet tegen hem te eischen, dat zal wel de taak zijn van het openbaar ministerie.

Zouden regters en ambtenaren van het publiek ministerie zich wel altijd bepalen tot hun aangewezen werkkring?

Wanneer eene gehuwde vrouw een' blik van verstandhouding wisselt met haren minnaar, - dan is dat een onzedelijke daad.

Maar een regterlijk ambtenaar is geen zederegter; handhaving van de strafwet, niet van de zedewet is zijn roeping.

Wanneer een dienaar der justitie zoodanigen onzedelijken blik meent opgemerkt te hebben, dan is dat zijne persoonlijke meening. Hij kan zich vergist hebben, en ook wanneer hij goed gezien had, zijn taak is, de bedrijvers van onwettige daden te vervolgen, niet onzedelijke blikken te bestraffen, en zijn regt moet nog bewezen worden om eene vrouw, die niet als beschuldigde voor hem staat, in het openbaar van ontuchtig gedrag te betichten.

De zedelijke verontwaardiging, welke zich hierin openbaart, weten wij te waarderen, wij kunnen haar deelen; maar niet zonder rogtmatige bezorgdheid zien wij den regterlijken ambtenaar naar een invloed streven, die buiten den kring zijner bevoegdheid schijnt te liggen, en die bezorgdheid klimt bij de overweging, hoe magtsoverschrijding hier door het achtbaar ambtsgewaad gedekt en door het geschokte zedelijk gevoel vergoelijkt kon worden. In allen opzigte moet zoodanige magtsoverschrijding heilloos werken: de regter, die een zedegerigt houdt, moet met vrijspraak eindigen, want hem is niet de magt verleend om overtredingen tegen de zedewet te straffen. Die vrijspraak nu verzwakt 's volks eerbied voor de regterlijke magt en verwart het publiek geweten: de menigte, door den moraliserenden regter

zelven op het dwaalspoor gebragt, mort over de vrijspraak van den zedelooze. Deze grijpt op zijn beurt het vrijsprekend vonnis aan als dekmantel voor zijn onzedelijkheid.

Eerbied voor de justitie; maar waakzaamheid tegen den ongetemperden ijver harer dienaren: het een zoowel als het ander achten wij pligt van den vrijen burger.

Veroorlooft een regter zich harden en ruwen toon tegen den beschuldigde, kwetst hij den beklaagde door ongepaste scherts, de verdediger behoort den moed te hebben om zijn client te beschermen tegen de ongepaste behandeling ook door den invloedrijken president.

Belijdenis van een modern Israëliet.

'Wie is Mozes? Wie is Jezus?'(*)

Twee belangrijke vragen, die niet maar zoo in een tiental bladzijden te beantwoorden zijn. Het antwoord van den Israëliet is dan ook nog al schraal uitgevallen. De gedachtengang is daarbij niet altijd even logisch; nog al kras de vergissing, die den Bartholomeusnacht vóór Luther stelt; de rationalistische bedding is hier vrij ondiep; de schrijver verwacht wat heel veel van de A u f k l ä r u n g ; hij is vrij bar tegen dommen en dweepers. En toch is er in het blaadje wat ons aantrekt: een zekere frischheid, een gezonde, zedelijke opvatting van de godsdienst; de overtuiging, dat waarachtig godsdienstige menschen, in weerwil van hun strijdige leuzen, één zijn; een geloof aan den vooruitgang, een vertrouwen op de toekomst, waardoor de Israëliet menig Christen beschaamt. Theoloog is de man niet - en daar is hij niets minder om -; maar een die het gekrookte riet niet verbrak, zou van hem gezegd hebben, dat hij niet verre is van het koningrijk Gods.

Een protestantsch anathema in de maak.

Het is een teeken des tijds, dat de aandacht ook van niet-hervormden, ook van onkerkelijken verdient, dat de synode der Nederlandsche Hervormde Kerk zich al verder laat dringen en drijven door de confessionele partij. Het was een offer aan deze partij toen het algemeen stemregt - van dwingelandij steeds moeder of masker - werd ingevoerd en daarmede aan de hoofden dier partij de menigte werd overgeleverd om haar te fanatiseren en te exploiteren.

Een nieuwe concessie aan die partij deed de synode van 1869 door zoodanige wijziging in de kerkelijke wet te ontwerpen, dat voortaan de doopformule van Matth. 28: 19 gebiedend zou voorgeschreven zijn.

De hoogleeraar Scholten heeft allereerst de ernstige zaak met wetenschappelijken ernst behandeld(†). Sedert zijn verhandeling verscheen zijn er van onderscheiden zijden stemmen tegen het synodaal besluit opgegaan. Ook *de Tijdspiegel* heeft er zich tegen verklaard, en nu onlangs hebben eenige gemeenteleden te Groningen, dra door velen in heel het vaderland gevolgd, met klem van redenen de voortzetting van het heillooze werk ontraden, terwijl de heer W. de Meijïer een zeer bepaald advies heeft uitgebragt in de vergadering van moderne predikanten te Amsterdam(§).

(*) Amsterdam, Johs. W. Braun.
(†) De doopsformule door J.H. Scholten. Leiden, 1869.
(§) Het synodaal voorstel van verplicht gebruik der doopsformule. Krommenie, 1870.

Met overtuiging bestrijdt hij den dwangmaatregel als schadelijk voor de wenschelijke leervrijheid, als onwettig, onnoodig en onraadzaam.

Schadelijk voor de leervrijheid... dat wordt door de voorstanders ontkend, en zonderling zijn de gronden, waarop deze beweren, dat de kerkelijke handeling

van den doop met leer noch leervrijheid iets gemeen heeft. Een pijnlijken indruk maakt ook nu weder een zekere dubbelzinnigheid, een zekere nevelachtigheid, waarin de synode zich hult: de opregtheid der duiven schijnt maar bezwaarlijk een kerkelijke deugd te kunnen, worden.

Confessionelen hechten bijzonder aan de Statenvertaling van Matth. 28: 19: IN den naam des Vaders, enz., en met reden: met die woorden schijnt de doop bediend te worden *op last van* den Drieëenigen God, en door een man, met priesterlijk karakter bekleed.

Die confessionelen moeten bevredigd worden. Op hun aandrang wil de synode het gebruik der doopsformule gebiedend voorgeschreven hebben: 'de gebruikelijke formule,' verstaat gij?

Dus IN den naam des Vaders enz.?

'De gebruikelijke formule (Matth. 28: 19)': nu zijt gij immers tevreden?

De confessioneel is tevreden, totdat hij de bijbelvertaling opslaat, door diezelfde synode onlangs uitgegeven: Matth. 28: 19:.... 'doopende'.... IN den naam? Wel neen, TOT den naam, dwaze confessioneel, TOT den naam, gij weet immers, dat er staat *εἰς το □νομχ*.

Weg is der confessionelen lastgevende Drieëenige God en de priesterlijke doopsbedienaar daarbij.

Dat noemt men in Nederland synodale wijsheid en kerkelijke voorzigtigheid.

Het laat zich hooren, dat eerlijke mannen zich afkeerig betoonen van de Kerk met haar - voorzigtigheid.

De heer de Meijïer heeft deze synodale wijsheid niet opzettelijk in het licht gesteld; maar wel doet hij uitkomen, dat men de leervrijheid wil beperken, leerdwang invoeren, terwijl men het doet voorkomen, alsof leer en leervrijheid geheel buiten 't spel blijven.

Krachtig worden de argumenten van het 'wijze' synodale rapport bestreden, de gevolgen van den ontworpen maatregel helder in het licht gesteld, en de zwakheid van de synode berispt, die dreigende kerkeraden door laakbare toegefelijkheid winnen wil in plaats van ze door wettige middelen tot gehoorzaamheid te brengen.

Moge het helder geschreven advies veler oogen openen. Nog altijd wordt de kwestie door velen slechts half begrepen. 't Is geen weerzin tegen de Doopsformule, die tot verzet prikkelt: betrekkelijk weinigen zijn er die tegen die formule ernstig bezwaar hebben. Maar dit wil men niet, dat de Synode zich het regt toekenne om die formule voor te schrijven en alzoo òf leerdwang uit te oefenen òf den protestantschen prediker tot een priester te verlagen. De vraag, of het voorschrift 'noodig' zij, uit Kampen gedaan, komt niet te pas. Wat ongeoorloofd is kan niet noodig zijn: en ongeoorloofd is in de Hervormde Kerk roomsche leerdwang en roomsch priesterschap.

Niet zonder eenige goede verwachting zien wij het besluit der synode van 1870 tegemoet: daar zullen mannen zijn, te eerlijk voor synodale 'voorzigtigheid' en te protestantsch om Rome's concilie zijn lauweren te benijden. En ook wanneer zij moesten bukken voor de 'wijsheid en de voorzigtigheid' van stemmende of adviserende concilie-leden, hebben wij goeden moed op de eindstemming der provinciale kerkbesturen.

Maar weldra zullen de kerkbesturen den invloed ondervinden van het algemeen stemregt; over weinige jaren zijn de zetels bezet door confessionelen.

Dan zal de protestantsche synode voor het hierarchieke concilie plaats maken.

Dan gaan vrije mannen heen of worden uitgedreven.

Wanneer dan in het talrijkste kerkgenootschap de onvrijheid ten zetel is verheven, zullen velen, die hun vrijzinnigheid tot dusver bij voorkeur betoonden door minachting van kerkelijke belangen, te laat bespeuren, dat de Hervormde Kerk nog altijd grooten invloed uitoefent op geheel het vaderland.

Dr. Bosch contra het wetsontwerp op de suikercultuur.

Een opgewonden mensch, die Dr. Bosch, een onpolitiek hoofd, een onmogelijk man!

Hoor hem daar weder eens doordraven in het vliegend blaadje, dat de Maatschappij *tot Nut van den Javaan* de dwaasheid had, op zijn drijven, uit te geven.

Een theatrale rouwrand aan 't hoofd, en een? bij de leus der woelige Maatschappij: 'In Nederland is de triomf aan 't geweten.'

Hoort wat overspannen toon:

'Alsof wij, gelijk de meester over zijn gekochte slaven, het volle regt hadden te beschikken over vrijgeboren menschen, zullen we tot 1890 toe, de Javanen naar de staatssuikerplanterijen drijven, om er, onder bedreiging van straf te werken voor ons batig slot.

'De Nederlandsche Tweede Kamer heeft door de wet op de suikercultuur *een millioen* onzer vrije medemenschen, *bij vernieuwing*, veroordeeld, om in de suikerrietvelden te werken, overgeleverd aan de grofste willekeur der drijvers.

'Aan een millioen menschen hebben de handhavers onzer regten en van onze vrijheid, het aangeboren regt ontnomen, om voor hun levensonderhond den meest voordeelgevenden arbeid te kiezen en te verrigten, en dat gedurende nog twintig jaren. Daarvoor wisten zij echter niet één grond van billijkheid aan te voeren. Niet één had den moed de onregtvaardige wet te verdedigen, tegen hen die haar als 'ODIEUS' brandmerkten. Dit feit is gewigtig en veelbeteekenend, volk van Nederland! Het ontwerp werd aangenomen, omdat de ongeoorloofde dwingelandij een batig slot zal opbrengen van p.m. drie millioen gulden. En uw geweten zwijgt, volk van Nederland, dat zich voor drie eeuwen aangordde ten strijd tegen de dwingelandij van Spanje, die minder zwaar drukte en aan niet één onzer vaderen het regt ontnam, om den meest voordeelgevenden arbeid te verrigten naar verkiezing. Meer dan twee eeuwen oogsten wij in volle mate de gezegende vruchten der vrijheid, door hun moed en volharding. Moest dit ons niet hebben opgeleid tot dankbaarheid, tot zooveel eerbied en liefde voor de vrijheid, dat wij haar ook gunden aan een ander volk, dat ons zulke groote schatten opbrengt; dat we verpligt zijn, volgens onze eigen toezegging, te beschermen? In plaats van aan de eindelijke vervulling van dien pligt en deze belofte te denken, gaat Nederland *nieuwe* ketenen smeden voor vrije evenmenschen, op hetzelfde oogenblik, dat de regering van Spanje onder de juichtoonen van het Spaansche volk aankondigt, dat zij de slaven, op Cuba vrij wil maken.

'Nederland en Spanje in 1870.

Welk een schouwspel! en wij blozen niet, ons geweten zwijgt!'

Ergerlijk, niet waar? Stuitend vooral die tegenstelling van Nederland en Spanje - Spanje, eens Nederlands beul!

Dat doet het vaderlandsche hart pijn.

Ja, en schokkend is het wanneer wij daar hooren moeten: 'Indien de bezitters der 40,000 bouws rijstvelden, (die hun jaarlijks voor de suikerindustrie ontnomen worden) verzochten te mogen weten, waarom juist hun de bebouwing naar goedvinden van den voor eigen gebruik ontgonnen grond niet wordt gegund, men zou *geen beter* antwoord voor de hand hebben, dan dat hunne velden voor de verpligte (?) suikerkultuur *goed* gelegen zijn. Zou van zoodanige beschikking ooit het getuigenis

kunnen worden afgelegd, dat zij, gelijk het regerings-reglement *zegt* te willen, met billijkheid geschiedt?'

Hoe, wij zouden den Javaan van zijn rijstvelden berooven, alleen omdat die goed gelegen zijn voor de suikercultuur?

Wie durft zoo Nederland te hoonen?

Dr. Bosch niet; de laatst aangehaalde woorden zijn van - den Minister. Ze werden ontleend aan de memorie van toelichting tot het wetsontwerp, dat nu door dienzelfden minister verdedigd en door de Tweede Kamer aangenomen is.

Toen de minister zoo gesproken had, toen geen liberaal orgaan een woord in 't midden bragt om dat erkende onregt te keeren, toen sprak (in November 1869) Dr. Bosch:

'Met de nooden der Javanen hebben we nooit gerekend; 't zou dwaas wezen, zij kunnen dat veel beter dragen, en dat gewauwel over regtvaardigheid, wettelijke bepalingen, heerschers pligt, liefde tot den naaste, menschenregten en volkswelvaart, is goed voor gemoedelijke idealisten en vrome dweepers, maar de politiek en de gouvernementen kunnen er zich niet meê inlaten. En de natie? - Och, 't is immers al lang geleden, dat in 's lands raadzaal, zelfs door een behoudsman, gezegd is, "regering en volk beide zijn door het batig slot gedemoraliseerd." "Die kwaal zit ons in merg en been," herhaalde de heer Duymaar van Twist in dezelfde Eerste Kamer, en de natie heeft dat zonder blozen of in toorn te ontgloeijen rustig aangehoord. Van openlijk en algemeen verzet, van eenige krachtige poging, die van haar eergevoel, betere inborst en eerlijkheid getuigd zou hebben, is niets gebleken; zonder eigen inspanning is zij er aan gewoon geworden te leven van het arbeidsloon aan een ander volk te kort gedaan, dat heeft haar ontzenuwd, den ondernemingsgeest uitgedoofd, de edelste krachten verlamd; waar zou zij den moed vinden om zich uit hare vernedering te verheffen, niet tot de grootheid van weleer, maar ten minste zoo hoog, dat het anderen achting afdwingt, door de achting voor zich zelve in eere te herstellen.

Op die vernedering schijnt de Minister bij de indiening van het wetsontwerp tot nadere regeling der suikerkultuur te hebben gerekend, en wel diep moet die overtuiging geworteld zijn, om met vertrouwen zulk eene regeling aan te bieden, vergezeld van zulk eene memorie van toelichting, waarin de verregaande druk der dwang-suikerkultuur officieel wordt gestaafd, ten einde ons vooraf goed te doordringen van 't geen de Javanen te doen, te dulden en te lijden hebben, om onze schatkist te vullen!'

Toen had hij den moed om aan het Nederlandsche volk te herinneren:

'De heerschappij over een vrij volk hebben we van de Engelschen op Java aanvaard!

Met een treurig hart zou ik Java verlaten, schreef Raffles aan lord Minto, indien ik *kon* gelooven, dat de Javanen *ooit* weêr zullen bestuurd worden naar de vroegere regerings-beginselen (van de Oost-Indische compagnie); maar een schooner uitzigt is, naar ik hoop, voor hen geopend. Holland is niet alleen hersteld, maar ik hoop, ook *vernieuwd.* Ik wil hopen, dat het volk van Java onder de Hollanders *even gelukkig*, zoo niet gelukkiger zijn zal, dan onder de Engelschen.

Die hoop zou vervuld worden, dit wilde Neêrlands koning, dit wilden zijne Commissarissen Generaal.

"Regtvaardig, mild, billijk en doelmatig tot bevordering van algemeene en bijzondere belangen," zeiden zij in hunne proclamatie (29 Augustus 1816) "zijn de beginselen, die ons leiden. Wij hebben uitdrukkelijk in last van den koning, om de inlandsche bevolking tegen *alle willekeur te beschermen*, haar lot te verbeteren, *haar genot van eigendom en van de vruchten van haren arbeid te verzekeren* en haar de gelukkige gevolgen zijner vaderlijke regering te doen deelen" (publicatie van 7 November 1817, Staatsbl. 65).

Met onuitwischbaar schrift staat deze belofte en verbindtenis in onze geschiedboeken voor gansch Europa en het Javaansche volk opgeteekend, om te getuigen en te rigten.

Alle beschaafde volken hebben regt te oordeelen, of wij die verbindtenis in eere gehouden hebben en de heerschappij over Java waardig zijn. De Javanen

hebben regt daaraan te toetsen, of wij aanspraak hebben op hunne gehoorzaamheid en onderwerping, en of zij die aan ons verschuldigd zijn, na 't geen we sedert 1831 hun hebben aangedaan en op nieuw gezind zijn te doen.

Raffles schreef verder in bovengenoemden brief: “Wij hebben inmiddels zooveel goeds gedaan als wij kunnen, de herinnering daaraan kan nooit anders dan aangenaam zijn.”

In 1864 (zitting van 20 December) las de Minister een gedeelte voor uit een brief van een hoofdambtenaar, waarin geschreven staat “dat het bestuur van het Nederlandsch Indisch Gouvernement voor Java en den Javaan veeleer ten vloek dan ten zegen heeft gestrekt.” Wie is er die ondernemen durft om het omgekeerde *te bewijzen?* 't Strijdt met de eischen van regtvaardigheid en Staatsbelang, verzekerde Baud. “Il faut quitter ce système,” wordt aan een ander oud-minister toegeschreven.’

Nederland was doof, en het Nederlandsche geweten zweeg.

Nu barst de verontwaardiging van den eerlijken man los. Maar er is weemoed in zijn verontwaardiging:

‘Ach, het is met godsdienst, zedelijkheid, beginselen en geweten nog treurig onder ons gesteld! Vraagt men, met welk regt ik mij opwerp tot het inbrengen van zulk een beschuldiging? dan antwoord ik, dat ik geen anderen titel bezit dan dien van mensch, in wiens gemoed de overtuiging leeft, dat hij nog eene andere roeping heeft dan zijn gezin te verzorgen en zijn eigen belang te behartigen, een mensch, in wiens hart de hoop nog leeft, dat zijne beschuldiging te zwaar is, dat duizenden zullen luisteren en zullen opstaan uit de dagelijksche beslommering, om hem te beschamen door den strijd, dien zij zullen aanvangen tegen onregt en oneer, tegen al wat wij aan onze medemenschen doen, dat wij niet verantwoorden kunnen voor den regter in ons binnenste.’

Dat is niet de taal van een politiek man, verklaart het orgaan van den Staatsman, wiens naam eenmaal de leus was der vrijheid.

Geen politiek man - gij kunt gelijk hebben; maar houd ons de verklaring ten goede, dat de titel van ‘politiek man’ ons dan weinig benijdenswaardig voorkomt.

Brievenbus.

I.
Van Bertha's secretaris.

Mijnheer de Redacteur!

Uit de aflevering Junij van *de Tijdspiegel* bespeur ik, dat mijn vriend Jan Holland zijne menschen beter kent dan de ondergeteekende. Terwijl *zijne* voorspelling omtrent de wijze, waarop het boekje: ‘Hoe moet eene middelbare school voor meisjes worden ingerigt? door eene vrouw’ door woordvoerders der partij, die eene andere rigting in deze zaak voorstaat, zou onthaald worden, door de

uitkomst bevestigd is, heb *ik* mij bedrogen in de scherpzinnigheid van sommigen onder 't geletterde publiek. Mij dacht, niemand zou één oogenblik wanen, dat de woorden, die in de derde afdeeling der voorrede der schrijfster in de pen worden gegeven, inderdaad van haar afkomstig zijn. Mogten er, met den recensent, nog anderen wezen, die dit *niet* doorzien, dan leg ik, ten behoeve van de zoodanigen, de verklaring af: dat ik de opsteller ben van de zinsneden uit de voorrede, die des recensents ergernis hebben opgewekt. De beschuldigingen, die hij der ‘vrouw’ naar 't hoofd werpt, komen dus op mijne schouders neêr. Ik voeg hierbij de betuiging, dat het gewigt er van blijmoedig door mij wordt overgenomen.

Geachte Redacteur,
Uw dienstw. dienaar
A.J. VITRINGA.
Deventer, 22 Junij.

P.S. Jammer inderdaad, dat Bertha die goed gestileerde volzinnen maar had geleend; dubbel jammer, omdat op haar de verantwoordelijkheid blijft rusten voor de gevoelens, aan wier uitdrukking zij toestemmend haar naam verbond.

RED.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Een bewijs voor den menschelijken, maar daarom niet ongoddelijken oorsprong van de Schrift.

De Brief van Jacobus. Een bijdrage tot de kennis der oud-christelijke literatuur en leer. Door Dr. A.H. Blom. Dordrecht, P.K. Braat, 1869.

Op den negenden Februari van het jaar 1857 legde prof. Scholten voor de tweede maal de waardigheid neder van Rector Magnificus der Leidsche Hoogeschool. Hij hield eene oratie over de ‘Heilige Schrift, als bron van de vrijzinnige theologie onzer dagen.’

Ik heb daarna nog dikwerf met genoegen herdacht, dat ik onder de aanwezigen mocht behooren, toen Scholten dien dag beleefde, een van de vele luisterrijke dagen van zijn leven. De van kerkelijke overlevering vrije en door de wetenschappelijke ontwikkeling van onze eeuw bestuurde richting in onze vaderlandsche theologie, die eenige jaren later, met niet onbelangrijke wijziging van sommige vooral wijsgeerige en historisch-kritische stellingen, onder den naam van moderne richting optrad, was toen nog de ‘Leidsche theologie’, en werd, op betrekkelijk weinig uitzonderingen na, nog alleen vertegenwoordigd door prof. Scholten en zijne discipelen. Het succes van den aftredenden Rector was onbetwijfeld. Hij had gesproken in het volle bezit van den gloed en de kracht, die aan de middaghoogte van den mannelijken leeftijd haar schoonheid geven, en met die standvastige geestdrift voor wetenschappelijke klaarheid, welke aan dien hoogleeraar zoo eigenaardige zeggingskracht verleent. Wij verwerpen het kerkelijk begrip van den kanon, volgens hetwelk de boeken des Bijbels als een geheel beschouwd en geijkt worden als geloofswet voor alle menschengeslachten: maar, zie in die boeken zelven, hoe David geen psalmen dichtte om het nageslacht zijn geloof op te leggen, de geschiedschrijvers de geheugenis van het verledene slechts wilden bewaren, en de profeten het oog hadden op hun tijdgenooten. En wat het Nieuwe Testament betreft, Jezus zou bevolen hebben dat zijn Evangelie in schrift werd ge-

bracht zoo hij had gewild, dat het christendom een kanon in kerkelijken zin zou bezitten, en Paulus en anderen zouden in dat geval niet geschreven hebben aan bijzondere gemeenten en personen. Wij beschouwen den Bijbel en in de eerste plaats het Nieuwe Testament als *de bron* voor onze historische kennis omtrent den oorsprong en het wezen van den christelijken godsdienst: maar den regel naar welken wij die schriften zullen onderzoeken en beoordeelen wijzen ons Lucas aan, die zich op zijn naarstig onderzoek, derhalve op het gebruik van kritisch oordeel, beroept, en Paulus, die in den 2^{den} brief aan de Thessalonicensen zijn lezers opwekt, dat zij op den met zijn eigen hand geschreven eindgroet zouden letten, om daaraan te onderscheiden dat een brief werkelijk een brief van hem was. Wij ontkennen het begrip van schriftgezag, volgens hetwelk de beweegreden tot het aannemen en volgen van het een of ander godsdienstig denkbeeld daarin zou moeten gelegen zijn, dat in de Schrift dit denkbeeld voorkomt: maar, terwijl er reeds onder Israël profeten van helder doorzicht waren, die naar den tijd uitzagen, dat men elkander niet meer behoefde te leeren wie God is, omdat de godsdienst in aller hart uit eigen inzicht en overtuiging ontluiken zou, zoo wilde Jezus dat men de Schrift niet als bron van het godsdienstig leven maar als den wegwijzer tot het godsdienstig leven zou achten, omdat zij van hem en van God getuigde. En worden de Bereërs in het boek van de Handelingen geprezen, omdat zij niet zonder nader onderzoek berustten in de woorden van Paulus, deze Apostel noodigt zelf, als iemand die tot verstandigen spreekt, zijn lezers uit, dat zij zelven zouden beoordeelen wat hij zeide. Wij ontkennen de werkelijkheid eener Openbaring, die zich van de natuurlijke en standvastige wijze, waarop God zijn levenwekkenden invloed op de zielen van menschen uitoefent, zal onderscheiden als bovennatuurlijk, in menschelijk geformuleerde woorden vervat, en geheel éénig in haar soort. Maar, noch het kerkelijk begrip van ‘verborgenheid’ noch dat van ‘Openbaring’ vindt steun in de uitkomsten van een goed aangelegd exegetisch en kritsich onderzoek. Wij verwerpen het kerkelijk begrip van geloof, volgens hetwelk het geloof, dat iemand tot christen maakt en de zaligheid schenkt, gelegen zal zijn in het aannemen van historische bijzonderheden en leerstellingen: maar, geen ander begrip van geloof, dat het christelijk heil aanbrengt, ja, dat het christelijk heil zelf is, kent het N. Testament, dan in den zin van den ‘zielstoestand waardoor men in de ware betrekking tot God leeft’, in den zin van ‘kinderlijk vertrouwen.’ Wij achten de kerkelijke leer omtrent twee naturen, een goddelijke en een menschelijke, in de ééne en ondeelbare persoonlijkheid van Jezus onaannemelijk. Maar eene vereeniging van het goddelijke en menschelijke in eene menschelijke ziel als waarvan Jezus zich bewust was, kunnen wij begrijpen en beleven in onze mate, zonder dat wij met de loochening van de juistheid der volstrekte afscheiding als van het gansch onvereenigbare, die de

kerkelijke leer maakt tusschen God en wereld, geest en vleesch, in strijd met de Schrift zouden zijn, waarin het Deïstische dualisme van de kerkleer niet voorkomt. Verwerpen wij eindelijk het kerkelijk begrip van ‘ketterij’ en stemmen wij met den wensch der kerkelijken niet in, dat de christelijke godsdienst = de Kerk = de vertegenwoordigers van de Kerk in de personen van priesters, predikanten en kerkeraden heerschappij mogen hebben over den Staat: ook hierin hebben wij de Schrift, die voor de kennis van het wezen van den christelijken godsdienst de historische bron is, aan onze zijde.

De herinnering aan dien luisterrijken negenden Februari en aan de toen gehoorde oratie bracht er mij daar onwillekeurig toe om ook de geheugenis te vernieuwen van den hoofdzakelijken inhoud dier oratie. En die herinnering zelve werd in mij verlevendigd door het boek van Dr. Blom over den Brief van Jacobus. Men meene echter niet, dat Dr. Blom hetzelfde heeft gedaan wat prof. Scholten deed in die oratie. De methode die Scholten toen volgde behoort tot de taktiek van wetenschappelijke krijgskunst. Hij wilde niet zeggen, dat het vrij wetenschappelijk standpunt in de historische en wijsgeerige intepretatie van den christelijken godsdienst daarom door hem werd ingenomen omdat het werd aanbevolen door de Schrift, zoodat hij bereid zou zijn geweest om het te verlaten, indien bij voorbeeld eens niet uit de schriften zelve van Lucas en Paulus bleek, dat zij hun eigen werk voor menschelijk werk hielden, indien eens niet door nauwkeurige exegese van het Nieuwe Testament bewezen werd, dat het kerkelijk begrip van eene ‘verborgenheid’ er niet in wordt gevonden. Scholten was toen evenals nu overtuigd, dat een beoefening der geschiedenis van het godsdienstig voelen en denken van het menschelijk geslacht, met de logische, kritische en wijsgeerige hulpmiddelen waarover wij te beschikken hebben, moet leiden tot afwijzing van het denkbeeld eener in woorden vervatte rechtstreeksche goddelijke Openbaring, al begon ook ieder hoofdstuk van het Nieuwe Testament met dezelfde woorden als waarmede de tien geboden worden ingeleid: ‘Toen sprak God al deze woorden, zeggende’. Maar de hoogleeraar plaatste zich, ten einde zijn tegenstanders tot het aanbod van den vrede te bewegen, op hun eigen terrein, op het terrein van het schriftgezag, om ze te doen zien, dat zij door de goed begrepen Schrift zelve naar het vrijzinnige historischkritische standpunt werden heen gedrongen. Doch een dergelijke lofwaardige strategische manoeuvre vinden wij niet in het boek van Dr. Blom. Al was dit reeds niet te verwachten bij de verschillende individualiteit van deze twee geleerden, het zou ook niet samenstemmen met den uiteenloopenden leeftijd waarop Blom zijn boek schreef en Scholten zijn redevoering hield. Wel is de geleerde emeritus van Dordrecht nog geenszins een oud man; maar men overschrijdt toch, dunkt mij, de vijftig jaren niet, zonder den lust verloren te hebben in de meer geaccentueerde manoeuvres van de wetenschappelijke krijgskunst.

Nadat ik het onderscheid tusschen Blom's boek en Scholten's oratie heb aangegeven, mag ik nu wel gaan zeggen, waarom dit boek de herinnering aan die oratie in mij opwekte. Het is de gelijkheid van uitwerking die beide geschriften kunnen hebben. Ook het werk van Dr. Blom levert het bewijs, dat men 'de Schrift' zelve slechts goed heeft te verstaan om het *historisch* recht in te zien, dat, binnen de grenzen der christelijke Kerk, zij hebben, die het zoogenoemde 'Apostolische christendom' voor een door de werkelijkheid gewraakte abstractie houden, en de stelling verdedigen, dat niets anders de toetssteen mag zijn ter beproeving van het al of niet christelijke van een zedelijk-godsdienstige gemoedsgesteldheid, dan de zedelijk-godsdienstige geest van Jezus, en het daarmede harmonieerende in de zienswijzen van de eerste christengeslachten. In het werk van Dr. Blom wordt het bewijs geleverd, dat de brief van Jacobus niet alleen onder de verschillende zienswijzen, die binnen de grenzen van het Nieuwe Testament aan het woord zijn gekomen, eene eigenaardig gekenmerkte zienswijze is, maar dat met name het standpunt van den apostel Paulus in dien brief als onaannemelijk wordt voorgesteld en bestreden. Zoovelen wij, te midden van de wijsgeerige en historische studie, die ons door de behoeften des tijds in de laatste twaalf jaren allereerst werd opgelegd, de studie der uitlegkunde voor de schriften des N.T. niet verwaarloosden, hebben wij in het boek van Dr. Blom een vernieuwde bevestiging van onze verwachting gevonden. De verwachting namelijk, dat, bij de tegenwoordige hoogte van wetenschappelijke bijbelverklaring, de voorstanders van een 'Evangelisch of Apostolisch christendom', in den zin van 'een samenstel van leeringen, waartoe al de schriften van het N.T. het hunne met gelijk recht mochten bijdragen', hun standpunt niet anders zullen kunnen blijven handhaven dan door afstand te doen van grondige exegetische studie.

Dr. Blom verdeelde zijn boek in vijf hoofdstukken: 1. *De brief van Jacobus op zich zelf beschouwd;* 2. *De brief van Jacobus in verband met de voorafgaande christelijke literatuur;* 3. *De brief van Jacobus in verband met enkele voortbrengselen der eerstvolgende christelijke literatuur;* 4. *Geschiedenis van den brief van Jacobus sedert de* 2de *eeuw;* 5. *De auteur van den brief.*

In het *eerste* hoofdstuk wordt de vraag, of de auteur, die zich noemt 'Jacobus, dienstknecht van God en van den Heer Jezus Christus,' kan zijn de Jacobus 'Broeder des Heeren,' die bij Paulus, in de Handelingen der Apostelen en bij Hegesippus voorkomt, *ontkennend* beantwoord. In het *vijfde* hoofdstuk wordt, met beroep op de vrijheid, waarmede men oudtijds voor geschriften den een of anderen gevierden naam uit vroeger dagen plaatste, de stelling ontvouwd, dat een ons onbekend christenleeraar omstreeks het jaar 80 dezen brief heeft geschreven. Het opschrift aan de 'twaalf stammen in de verstrooijing' zou in onze zegswijze luiden: 'Aan de christenheid in hare verdruk-

king.' Op de vraag naar 'den maatschappelijken toestand der Christenen, die de auteur meer bepaald in het oog heeft' antwoordt Blom, dat wij hoofdzakelijk te denken hebben aan 'armen naar de wereld', die waarschijnlijk in Alexandrië te midden eener Joodsche, voor een goed deel welvarende bevolking leefden. De rijken, over wier gedrag in den brief geklaagd wordt, zoekt hij onder die niet-christelijke bevolking, ofschoon hij toch ook aanneemt, dat er gegoeden tot die christelijke gemeente behoorden. Wat haar *kerkelijken* toestand betreft, uit Jacob. 5: 14-18 toont Blom aan, dat er presbyters, als hoofden eener geordende gemeente, waren, maar dat de kracht van hun gebed waardoor zij, in vereeniging met het gebruik van olie ter zalving, de genezing van zieken bewerken zouden, niet ontleend wordt aan hun ambt, maar aan *het geloof*, dat alle *rechtvaardigen* met hen gemeen konden hebben. Er is dus in dezen brief nog geen spoor van de verheerlijking van het episcopaat. Wat eindelijk den *godsdienstigen* toestand dier gemeente betreft, het blijkt, dat de leer van den schrijver ook, ten minste hoofdzakelijk, de leer der gemeente was. Vermaant hij ze om te blijven bij hetgeen zij eens van hem ontvangen hadden ('het ingeplante woord', hoofdst. 1: 21), hij doet dit met het oog op het paulinisme, waarvan hij een verderfelijken invloed in de gemeente vreesde. Hooren wij hierover Dr. Blom (bl. 52). 'Eerst onlangs was het paulinisme er, naar het schijnt, opzettelijk gepredikt, en daarbij waren er ook de brieven van Paulus bekend geworden. De strijd, daardoor teweeg gebragt, was vrij hevig, zoodat de auteur het noodig vond behalve zijne leerstellige wederlegging (H. 2: 14-26) ook die geheele vermaning neder te schrijven die wij in Hoofdstuk 3 lezen. Maar al had het paulinisme dus besliste aanhangers en verdedigers, de gemeente over het algemeen bood er toch nog tegenstand aan. En waarom? Het is zeer opmerkelijk, dat, terwijl het elders vooral het vervallen verklaren van besnijdenis, spijswet, offers, en andere dergelijke practische consequenties van het paulinisme waren, die de ergernis der Joden en der Jodenchristenen opwekten, in dezen brief van dat alles niet gerept wordt. Toch kan het den auteur evenmin als zijn lezers onbekend geweest zijn, dat die leer daartoe leidde, daar hunne ondervinding het getuigde. Maar was dit dus geen reden om haar af te keuren, dan moeten de lezers ook op het standpunt van den auteur gestaan hebben, voor wien mede het rituëele der Mozaïsche wet vervallen was, hoewel op andere gronden dan voor Paulus. Hij tastte alleen een grondstelling van het paulinisme, de leer der *rechtvaardiging* aan, die hem verderfelijk toescheen. Toch oordeelde hij zoo alleen bij gevolgtrekking. Hij onderstelde louter het abstracte feit, dat iemand geloof had en geen werken, maar noemde de werken niet op, die deze doorgaans miste. Wat hij bestreed was niet iets concreets, maar een theorie. Volgt nu hieruit, dat hij van deze leer alleen had gehoord, maar van hare voorstanders niets wist?

Het is onwaarschijnlijk, dat, terwijl hij overigens toont met den toestand der Christenen, die hij vooral in het oog heeft, bekend te zijn, hij van hun twist alleen geweten zou hebben, over welke vraag zij liep. Maar hij handelde, gelijk men ook later nog dikwijls gedaan heeft, dat men een leerstelling geheel in het afgetrokkene, of op grond van een casuspositie, en niet in verband met de werkelijke ervaring bestreed. Zoo scheen men - en zeker wilde ook hij dit - liefderijker te zijn, daar men de personen zelven aan hare plaats liet, maar inderdaad werd men ligt onrechtvaardig, en men behaalde een gemakkelijke, hoewel zelden duurzame overwinning. Intusschen meenen wij er toch de aandacht op te moeten vestigen, dat de auteur den Pauliners geen bepaalde feiten te laste heeft gelegd. Zou hij het wel hebben kunnen nalaten, indien het openbaar was geweest, dat zij onzedelijke of liefdelooze menschen waren?' - In dit eerste hoofdstuk wordt nu nog 'het beloop en het karakter van den brief' ontvouwd en een uitmuntende ontwikkeling gegeven van 'het leerbegrip.' Het kan niet anders of men zal in dit hoogst belangrijk gedeelte van Blom's arbeid het een en ander aantreffen, dat vragen en bedenkingen vooral van uitlegkundigen aard op de lippen legt; maar over het algemeen en op de meest belangrijke punten plaats ik mij gaarne aan zijne zijde. Zal ik het een en ander noemen wat mij in 't bijzonder goed opgemerkt of juist verklaard voorkomt? Zoo op bl. 60: 'De vraag naar het wezen des christendoms is in den grond van ethischen aard, en de diepste oorzaak van het verschil in dogmatische formulering daarvan ligt daarom ook in eene verschillende opvatting van het zedelijk goede. Dit is zelden sterker uitgekomen dan bij onzen auteur, dien men den *apostel der deugd* zou kunnen noemen'. - Bl. 73: Gelijk onze schrijver God een paar malen *vader* noemt, zoo had hij ook de Christenen *zonen* en *dochteren* van God kunnen noemen, maar het zou daarom nog niet in echt christelijken zin zijn geweest. 'De chrislijke idee van het kindschap Gods heeft zijn godsdienstigen grond in Gods liefde voor *den mensch*, en zijn anthropologischen in de wezensgemeenschap van den mensch met God, zoodat het *virtualiter* algemeen is, en dat dus alleen tot zijn regte en volle ontwikkeling komt onder den invloed van zulk een prediking, die den mensch tot bewustzijn van zijn wezensgemeenschap met God brengt, en geheel overeenstemt met de eischen van zijn innerlijk leven, zoodat hij God gehoorzamende inderdaad den aandrang van zijn eigen hart opvolgt. Het was deze idee, die in Jezus leefde' Bl. 76: 'Het verdient opmerking, dat Jacobus geen melding hoegenaamd maakt van hetgeen Jezus heeft gedaan; hij beroept zich op een wonder door Elia verrigt en op het geduld van Job. Jacobus ziet den Christus alleen werkzaam bij de geboorte der christelijke Kerk en bij hare toekomstige verheerlijking, maar niet in de jaren van haar opwassen, strijd en lijden'. - Bl. 85: 'Wanneer men een zedelijk-godsdienstig beginsel als den grondslag van het

geheele zedelijke leven aanneemt, dan kan men ook in dit leven slechts schijnbare, maar geene wezenlijke tegenstrijdigheden erkennen. Had de auteur het eerste gedaan, hij had niet geschreven: 'Hebt niet het geloof met partijdigheid,' maar 'meent het niet te hebben.' En in plaats van te zeggen, dat men tegelijk God kan zegenen en de menschen vloeken, had hij veeleer verklaard, dat, wie de menschen vloekt, God alleen met den mond, maar niet met het hart zegenen kan. Doch het verdient dan ook opmerking, dat hij van de tong, het orgaan der handeling, spreekt, en niet van hetgeen de handeling veroorzaakt. Hij blijft bij de uiterlijke verschijnsels staan, zonder tot hun grond door te dringen. Van daar dan ook, dat zijn oordeel daarover niet vrij te pleiten is van overdrijving. Het kan zijn, dat wie zijn tong weet te beheerschen, een bewijs geeft van zedelijke kracht, maar het is toch te veel gezegd, dat hij nu ook zijn geheele lichaam bedwingen zal. Ook waar geen beleedigend woord den mond ontsnapt kan de hartstog*t* zich uiten in een handgebaar of bliksemend oog. Wat zedelijke waarde heeft bovendien dat betoomen der tong, indien niet een edel motief de kracht tot die zelfbeheersching gegeven heeft?.... Het is onnoodig nog meer bijzonderheden bij te brengen ten bewijze, dat de idee van een allesbeheerschend zedelijk-godsdienstig beginsel den auteur vreemd geweest is, en dat het gemis daarvan op zijne waardeering van de verschillende verschijnselen der geregtigheid een zeer grooten invloed gehad heeft.' - Bl. 94: 'De aard van *de liefde tot God* blijkt uit het oogpunt, waaruit men de betrekking van God tot den mensch beschouwt. De liefde van God staat hier niet op den voorgrond, maar zijn heiligheid, die de oorzaak is, dat ook al zijne gaven zedelijk goed en volmaakt zijn. Wel wordt zijn liefde niet ontkend, en ligt de belijdenis daarvan opgesloten in den vadernaam Hem een paar malen gegeven, maar evenmin als deze naam de uitdrukking is van de innigste levensgemeenschap van Hem met den mensch, is ook zijne liefde het middenpunt van zijn wezen. Hij is de liefderijke Heer. Vandaar dan ook, dat die liefde niet allen omvat, of ten minste de strekking heeft om allen te omvatten. Zij openbaart zich als een uitverkiezing en zegenirg van een - en wel een klein - gedeelte des menschdoms. Wie haar ondervonden hebben, zijn de armen naar de wereld, - die Hij - ofschoon toch niet deze allen - *bevoorregt* heeft met de kennis der waarheid en de belofte van zijn koningrijk. De rijken hebben dat heil niet te wachten. Zoo bevinden wij ons dus geheel op het standpunt van den Deuteronomist, die meer dan eenig ander schrijver des Ouden Verbonds van de liefde van Jehova sprak, maar daarmede altijd bedoelde de liefde door dezen aan Israël bewezen, dat hij, ofschoon het een zeer klein en onaanzienlijk volk was, tot zijn volk uitverkoren en met zijne geboden en inzettingen begiftigd had. Maar evenals bij dezen bestaat dan ook bij onzen auteur de beantwoording aan die liefde Gods in het doen van zijn

wet, en wordt er in dezen zin gezegd, dat God zijn koningrijk beloofd heeft aan degenen, die hem liefhebben. De liefde tot God is dus niet de innigste geestesgemeenschap met Hem, die voortvloeit uit het streven naar de volmaaktheid, gelijk Hij volmaakt is, en die daarin hare hoogste zaligheid vindt; maar de dankbare erkentenis van voorregten, door zijne onderscheidende gunst ontvangen, en de daardoor uitgelokte gehoorzaamheid aan zijne geboden.' - Bl. 101: 'Zoo is dan de liefde tot den naaste de hoofdwet onder de geboden van God. Maar wie is *de naaste?* De auteur noemt zijne lezers, die zijne medechristenen zijn, zijne *broeders*, en al wat zijn geloof hem tot bevordering van waarheid en geregtigheid in de pen geeft, geldt hen alleen. Overal heen verstrooid, zijn zij degenen, die God uitverkoren heeft tot zijn volk en tot erfgenamen van zijn rijk. Over hen, in wier midden zij leven, Joden en Heidenen, spreekt hij niet en denkt hij niet dan om het oordeel Gods te vermelden, dat hen wacht. De tegenwoordige wereld is geheel bedorven en rijp voor het verderf. Omtrent haar heeft de Christen geen roeping te vervullen. Hij beweegt zich alleen in den kring der zijnen. Ontleent de auteur een voorbeeld aan de barmhartigheid, het is een barmhartigheid jegens een naakten en hongerigen *broeder* of *zuster* (2: 15). Bestraft hij het kwaadspreken, het is een kwaadspreken van den *broeder* (5: 19, 20). Is het wonder, dat het menschenhart zelf de perken niet overschrijdt, die het aan de vaderliefde van God heeft gesteld?' Bl. 103: Het *leeghoofd* (2: 20), waarmede onze auteur de voorstander der Paulinische leer toespreekt, is het *raka*, dat Matth. 5: 22 wordt veroordeeld'. - In het *tweede* hoofdstuk trekt nu vooral onze aandacht de aanwijzing, dat Jacobus de leer van Paulus bestrijdt, en dat wel met zooveel overeenkomst in de bewoording van de hoofdzaken in het verschil, dat wij aan bekendheid van Jacobus met de brieven van Paulus moeten denken. Hij bestrijdt niet een misverstand omtrent de Paulinische leer, maar hij zelf verstond de leer niet goed, die hij bestrijdt. 'De auteur heeft de brieven van Paulus gekend, en zelfs zoo vaak gelezen, dat zij, wat de wijze van uitdrukking betreft, hun invloed niet op hem hebben gemist, en meer dan één denkbeeld daarin heeft zijne aandacht zoo zeer getrokken, dat ook de inhoud van zijn eigen toespraak daardoor niet zelden bepaald is geworden.' Onze Jacobus zegt, 2: 24: *gij ziet*, *dat de mensch uit werken gerechtvaardigd wordt*, *en niet uit geloof alleen*; en Paulus schrijft, Gal. 2: 16: *doch daar wij weten*, *dat de mensch niet gerechtvaardigd wordt uit werken der wet*, *maar alleen door geloof van Jezus Christus*, *zoo hebben ook wij in Christus Jezus geloofd*, *opdat wij gerechtvaardigd zouden worden uit geloof van Christus en niet uit werken der wet*, *dewijl uit werken der wet geen vleesch zal gerechtvaardigd worden.* En ook Rom. 3: 28: *wij besluiten dan*, *dat de mensch door geloof gerechtvaardigd wordt*, *zonder werken der wet.* Onze Jacobus beroept zich ten bewijze van

zijne stelling op Abraham, en vraagt, 2: 21: *Abraham*, *onze vader*, *werd hij niet uit werken gerechtvaardigd*, en Paulus beroept zich ook op Abraham 'onzen vader', maar zegt van hem, Rom 4: 1, 2: *Indien toch Abraham uit werken gerechtvaardigd is*, *zoo heeft hij roem*, *maar niet bij God.* Met het oog op hetgeen Abraham gedaan had getuigt onze schrijver, 2: 23: *en de Schrift werd vervuld*, *die zegt: En Abraham geloofde God*, *en het werd hem tot gerechtigheid gerekend*, en Paulus vindt zijn gevoelen ook door Gen. 15: 6 bevestigd, en schrijft, Rom. 4: 3: *want wat zegt de Schrift? En Abraham geloofde God*, *en het is hem tot gerechtigheid gerekend.* Onze Jacobus vraagt met vertrouwen ten aanzien van een mensch, die *geen werken* heeft: *Kan het geloof hem wel behouden*? en met niet minder vertrouwen verzekert Paulus met betrekking tot de rechtvaardiging, die het heil aanbrengt, Rom. 4: 5: *doch dien*, *die niet werkt*, *maar gelooft in Hem*, *die den goddeloozen rechtvaardigt*, *wordt zijn geloof tot gerechtigheid gerekend.*

De strijd tusschen Jacobus en Paulus, deze twee vertegenwoordigers van het 'Apostolische christendom' is voor allen, die door vooroordeel niet verblind zijn, duidelijk genoeg.

Behalve nog vele andere plaatsen uit de brieven van Paulus, waarmede Jacobus blijkbaar bekend was, komt er ook eene in den brief aan de Hebreërs voor, die Jacobus onder de oogen moet hebben gehad. Zegt Jacobus, 2: 25: *En werd evenzoo ook Rachab*, *de hoer*, *niet uit werken gerechtvaardigd*, *toen zij de boden opnam en langs een anderen weg deed uitgaan*? in den brief aan de Hebreërs lezen wij, 11; 31: *door geloof kwam Rachab de hoer*, *niet met de ongehoorzamen om*, *daar zij de verspieders had opgenomen met vrede.* Blom wijst aan, dat Jacobus ook elders bekendheid met dezen brief, met wiens schrijver hij meer dan met Paulus overeenstemde, laat doorstralen.

Ook de vraag wordt door Blom gesteld in welke verhouding de Jacobusbrief tot de Apocalypse staat en de Evangelische traditie. De hoogst naauwkeurige onderscheiding, die door Dr. Blom tusschen het standpunt van Paulus, dat van de Apocalypse, dat van het Mattheusevangelie en dat van Jacobus wordt gemaakt, kan ik hier niet in bijzonderheden mededeelen. Maar ik kan niet nalaten de schets mede te deelen, die Blom, bl. 203, volgg. ontworpen heeft van de kern der godsdienstige bewustheid van Jezus, onzen Jacobus en Paulus:

'Maar had hij (onze Jacobus) althans de woorden van Jezus regt verstaan en gewaardeerd? Na hetgeen wij van hem opgemerkt hebben, is dit niet te verwachten. Lag toch de bron dier woorden in een hart, dat in reinheid nooit was geëvenaard, en ontleenden zij dus evenzeer aan dat reine hart hun gezag als zij hunne beste verklaring vonden in het leven, waarin zich dat openbaarde, dan konden zij ook niet ten volle worden erkend, wanneer zij van dat leven werden afgescheiden. En inderdaad is dit hier ook het geval geweest. De grondtoon van

Jezus' hart was zijn innig en blijmoedig geloof in God, den hemelschen Vader, - *den Vader*, niet in Israëlitischen zin als gelijkluidend met den *liefderijken Heer*, maar als Hem, die, omdat hij de hoogste liefde en wijsheid is, voor en in zijne menschenkinderen leeft, - en den *hemelsche*, niet zoozeer in plaatselijken zin, maar in een ethischen, als den heerlijke, den hoogheilige, den almagtige. Dat geloof stond bij Jezus vast, niet op grond van eenige uitspraken der profeten, maar als de noodzakelijke eisch, de kracht, de vreugde van zijn hart, en daarom trachtte hij ook niet zijn regtmatigheid te bewijzen, maar sprak hij het eenvoudig uit als een onbetwistbare waarheid, die in elk godsdienstig hart weerklank moest vinden. Het was de uitdrukking van zijne onmiddellijke betrekking tot God, het was voor hem in één woord *de godsdienst*, die niemand tusschen het menschenhart en God denkt en zelfs duldt, aan niemand de vergunning vraagt om tot God te gaan, maar haar innerlijken levensdrang opvolgt met vrijmoedigheid, juist omdat zij geloof is aan de *hoogste* liefde. Dat geloof in God was tevens voor hem noodzakelijk zoowel het bewustzijn zijner eigene roeping om Gods kind te zijn door zedelijke gelijkvormigheid aan Hem, als de bron van moed om daarnaar te streven. En was dit de roeping van den mensch, omdat hij mensch is, dan lag daarin ook de band van eenheid van het menschdom, een eenheid, die des te waarachtiger en zegenrijker werd, hoe meer die roeping werkelijk werd opgevolgd. Voor God bestond er dus geen wezenlijk onderscheid tusschen Joden en Heidenen, en het geloof in God, waarvan de liefde tot God slechts een andere vorm is, moest zich van zelf openbaren in liefde tot den naaste naar haar wijdste beteekenis. Maar had Jezus toch zelf niet erkend, dat een gezaghebbende wet het rigtsnoer van den mensch was, wanneer hij verklaarde, dat hij gekomen was niet om de wet af te schaffen, maar om haar naar haren vollen eisch te verwezenlijken (Matth. 5: 17)? Ongetwijfeld. Maar betuigde hij tevens, dat er voor het burgerschap in het Godsrijk een veel grooter gerechtigheid vereischt werd dan die van hen, welke geacht werden de wet naar al hare voorschriften het getrouwste te betrachten (vs. 20), schroomde hij niet tegen uitdrukkelijke uitspraken der wet op te komen (vs. 34, 39, 44), en noemde hij ten laatste de gelijkvormigheid aan God zelven het ware ideaal van den mensch (vs. 48), dan stond hij inderdaad zelfstandig tegenover en boven de wet, dan erkende hij datgene slechts als haren eigenlijken inhoud, wat weerklank vond in het godgewijde hart, namelijk de liefde (7: 12, 22: 35-40), en ontzeide den naam van rein en goed aan alles, wat niet rechtstreeks daaruit voortvloeide of door dien geest bezield was (9: 9-13. 12: 1-8. 15: 1-11. 15-20). Zoo handhaafde hij zijne zelfstandigheid - en niet alleen de zijne, maar in het algemeen die van den burger van het Godsrijk - als het eigenlijk kenmerkende en nieuwe dezer geregtigheid (9: 16, 17) tegenover de joodsche hierarchie, niet op grond van schriftplaatsen of van dogmatische bewijzen, maar als de noodzakelijke levensvoorwaarde der godsdienst, en, heeft hij om dat zelfstandig godeleven te handhaven en aan de menschheid te verzekeren niet geaarzeld den heetsten strijd te voeren tot den kruisdood toe, hij heeft het dan daarin op het heerlijkst getoond, welk een onmisbaren schat hij zulk een godsdienst achtte, en welk een kracht en zegen zij werkelijk bezit.'

'De evangelische traditie, die van dat grootsch en heldhaftig verlossingswerk onderscheidene proeven bewaard had, had ook onze auteur leeren kennen. Was hij daardoor ook in dien geest van Jezus doorgedrongen? Ongetwijfeld was zijn blik en hart er door verruimd geworden. Ook voor hem had de oude godsdienst haar

particularisme verloren, offers en reinigingen hadden geen godsdienstige waarde meer, Joden en Heidenen waren één voor God, liefde tot God was de voorwaarde der erfenis van Gods koningrijk, en liefde tot den naaste de koninklijke wet, niet weten maar doen was de leus, en volmaaktheid het doel. Wat ontbrak er nog aan? De eigenlijke geest, het echte beginsel des meesters. Het

was hem genoeg God den Vader te noemen, wien men moest behagen, maar God was hem niet als de hemelsche Vader het ideaal, waaraan de mensch gelijkvormig moet worden, en de bron van zijn ware leven. Niet *zonen Gods* te zijn was dan ook het voorregt der Christenen, maar *het echte Israël* te kunnen heeten. Daarom strekte ook de liefde tot den naaste zich voor hem niet verder uit dan tot liefde voor den geloofsgenoot. De wet te volbrengen mogt hij met Jezus zijn roeping achten en daarbij alleen denken aan hare zedelijke voorschriften, voor hem was die wet nog in nadruk een wet, een uitwendig gezag, waarvan de stevigste waarborgen lagen in de straffen, die hare overtreding zouden achtervolgen. Voor hem waren de liefde tot God en de liefde tot den naaste niet twee beginsels of eigenlijk de twee zijden van één groot beginsel geworden, dat het geheele leven bewoog, rigtte, heiligde, maar zij waren twee geboden, ofschoon de voornaamste van allen, gebleven. Daarom werd ook de geregtigheid bij hem geen zedelijk leven, dat met al zijn verschillende verschijnselen een innige eenheid was. Terwijl Jezus verklaarde: 'hoe kunt gij het goede spreken, daar gij boos van hart zijt (12: 34)?' keurde *hij* het wel af, maar achtte het toch mogelijk, dat men met dezelfde tong God zegende en de menschen vervloekte. En al roemde hij dan de volmaaktheid van Gods wet, omdat zij tot vrijheid van zonden leidde, inderdaad was het een droombeeld, daar alleen het licht van Gods heerlijkheid dat in een rein hart opgaat, daar de fijnste snaren van het zedelijk gevoel aanroert, den moed om tegen de zonde te strijden opwekt, de kracht voedt, die niet minder noudig is tot stille vroomheid dan tot daden van heldhaftige zelfopoffering, en zóó tot die vrijheid, brengt, die de macht is der eenswillendheid met God, de vrijheid, die Jezus bezat. Zijn oog, vooral op het uitwendige leven gerigt, had den rijkdom van het innerlijke leven des geestes niet opgemerkt, en bij al den zedelijken ernst, waarmede hij aanspoorde tot goede daden, was het gemoed niet tot zijn regt gekomen, omdat het hem ontbrak aan innige religieusiteit. Maar vandaar dan ook, dat, terwijl Jezus vaststond in de overtuiging, dat het koningrijk Gods door hem gesticht een immanente kracht bezat, die de wereld zou vernieuwen, *hij* daarentegen slechts een Godsrijk verwachtte, dat op de puinhoopen der tegenwoordige bedorven wereld verrijzen zou.'

'Was Jezus dan welligt volkomen verstaan door Paulus, die zijn godsdienstige zelfstandigheid handhaafde, met onverschrokkenheid zijn vrijheid van de wet verdedigde, en de eenheid des zedelijken levens erkende als het gevolg der inwoning van Gods geest in den mensch? Ongetwijfeld was hij veel dieper daarin doorgedrongen, maar nog was er een groote afstand gebleven tusschen den meester en den leerling. Want wat bij den meester de natuurlijke openbaring was geweest van een harmonische, reine, in God levende ziel, dat was bij den leerling de slotsom geworden van een onder zwaren strijd verkregen overtuiging, en waar daarom bij genen zich de stem der zuivere godsvrucht deed hooren met die natuurlijke waarheid en onwankelbare zekerheid, die onafscheidelijk is van haar volle bezit, daar bleef deze altijd de behoefte gevoelen om zijne overtuiging met wetenschappelijke bewijzen voor zich zelven te staven en voor anderen te verdedigen. Waar Jezus spreekt van God, den hemelschen Vader zijner menschenkinderen, met een eenvoudigheid alsof niemand dit ooit zou kunnen ontkennen, daar heeft Paulus een heele dogmatiek opgerigt, om het regt des Christens daartoe in het licht te stellen op grond van de betrekking, waarin God zich door Christus tot hem heeft willen plaatsen. En waar gene zich van de wet vrij gevoelt, omdat hij zedelijk vrij is, daar kan deze het niet

ontwijken, om zelfs de wet tot getuige op te roepen, dat hij van haar vrij mag zijn. Voorzeker, groot is de leerling, die geen inspanning schuwt om zich te verheffen tot het grootsche ideaal, dat voor hem staat; maar de meester, in wien dat ideaal geboren was en leefde, was meer dan hij.'

Deze aanwijzing van het verschil tusschen Jacobus en Paulus onderling en van beiden met Jezus, ontvangt de gronden voor haar goed recht uit de nauwkeurige ontleding van beider standpunt, van Paulus zoowel als van Jacobus, die in Blom's werk voorkomt. Niet minder belangrijk dan de inhoud van het tweede hoofdstuk is die van het *derde*, waarin de brief van Jacobus in verband wordt beschouwd met enkele voortbrengselen der eerstvolgende christelijke literatuur, namelijk met de brieven van Petrus, dien aan de Efeziërs, en den brief van Clemens. Het *vierde* hoofdstuk geeft dan nog een 'geschiedenis van den brief van Jacobus sedert de 2de eeuw.'

Ik heb mijn oogmerk bereikt indien mijn verslag van het boek van Dr. Blom de waarde daarvan eenigzins in het licht heeft gesteld. Die waarde zou nog grooter zijn, indien het wat minder wijdloopig was. Het boek lijdt inderdaad aan herhalingen, vooral in de omschrijving van het standpunt van onzen Jacobus, die hadden kunnen vermeden worden. Dit is te meer jammer, omdat er ook onder onze tegenwoordige vaderlandsche godgeleerden wel gevonden worden, die niet geheel boven de verzoeking zijn verheven van liever door middel van dunne dan van lijvige boeken hun wetenschappelijk leven te onderhouden. En voor de geleerden is Blom's werk allereerst bestemd. Dit verhindert echter niet, dat een in de kennis der Grieksche taal onbedreven maar overigens ontwikkeld lezer het boek geheel zou kunnen genieten, met uitzondering alleen van het vijftal bijlagen, waarin enkele exegetische en kritische quaesties opzettelijk worden behandeld. Want slechts een weinig vlugheid van bevatting is voldoende, om overal, waar Blom Grieksche woorden gebruikt zonder dat hij hoofdstuk en vers uit het een of ander Nieuw Testamentisch geschrift er bij voegt, uit den samenhang der rede de beteekenis dier woorden op te maken.

Onder de redenen waarom men deze belangrijke 'Bijdrage tot de kennis der oud-christelijke literatuur en leer' met ongemengd genoegen leest en overweegt moet ook de rustige toon geteld worden waarop dit boek is geschreven. Het onderzoek beweegt zich kalm voort; verschillende zienswijzen op het gebied van het zedelijk-godsdienstige leven, ook die waardoor onze leeftijd zich kenmerkt, worden zonder een zweem van de bitterheid der onverdraagzaamheid besproken. Wij hebben hier een schrijver voor ons, wiens ontwikkeling van geest en gemoed tot die zuivere humaniteit heeft geleid, welke met achting spreekt over de vertegenwoordigers van andere zienswijzen en de verzoeking niet kent van in te dringen in het heiligdom van iemands geweten.

Amsterdam, Mei 1870.

F.W.B. VAN BELL.

Staatkunde en geschiedenis.

Dante's staatsregtelijke theorie.
Door Mr. J.A. Levy.

Er is welligt nooit verhevener en troostrijker gedachte uitgesproken dan toen Schiller in een gedicht: ‘Resignation’ getiteld, de slotsom der lessen van het verleden zamenvatte in de woorden: ‘die Weltgeschichte ist das Weltgericht.’ Eene zonderlinge tegenstelling vormt dat opschrift met die wereldberoemde spreuk. Wat ook hare beteekenis voor des dichters zachtzinnig gemoed moge geweest zijn, zeker is, dat de menschheid, wier edelste geesten hij onder zijne hoorders telt, dat devies als strijdleus, niet als bron van berusting heeft aanvaard. De moderne maatschappij ware voorzeker niet geworden wat zij is; nog minder zou eenige waarborg voor de toekomst haar verzekerd blijven, zoo de loop der gebeurtenissen een passief, lijdelijk karakter had vertoond of dien stempel zou gaan aannemen. Geen enkel der groote beginselen, die des menschdoms hoogste goed vertegenwoordigen, is verworven, dan na bitteren, vaak eeuwen langen kamp, telkens hernieuwd, nooit volstreden. Het schouwspel zou ontmoedigend zijn, zoo niet ééne gedachte daarbij tot opbeuring strekte. Dat denkbeeld heeft Gervinus in den aanhef van zijne meesterlijke Inleiding tot de geschiedenis der XIX eeuw geformuleerd, toen hij zeide: De wet, die alle geschiedkundige ontwikkeling beheerscht, is de vooruitgang der zedelijke en burgerlijke vrijheid van enkelen, tot die van velen.

Tot die van velen, - zou 't gewaagd zijn er bij te voegen: van allen? Onze tijd vooral levert op dit punt de stoffe beurtelings tot hoop en vrees. Slechts een kort aantal jaren behoeven wij in onze herinnering terug te gaan, om eene speling van het lot te ontdekken zóó merkwaardig als schaars eene andere kan worden aangewezen.

Den 8sten November 1864 plaatste de volkskeuze, ten tweeden male, Abraham Lincoln aan 't hoofd van 't Noord-Amerikaansche Staatsbestuur. In gansch de beschaafde wereld, bij allen wier gemoed voor grootsche en edele beginselen ontvankelijk was, wekte die tijding blijde verrassing, vond zij luiden weerklank, hartelijke toejuiching. Men wist welke leuze de naam van dien eenvoudigen burger vertegenwoordigde. Men was zich bewust dat hij een strijd op leven en dood zou bestaan, voor het heiligst regt van een deel der menschheid. Men was overtuigd dat hij het eens getrokken zwaard niet in de schede zou doen rusten, eer den laatsten slavenhouder zijne laatste prooi was ontweldigd. Die wetenschap gaf der verkiezing van den President eene hooge, ernstige beteekenis. In de jaarboeken der Nieuwe en der Oude wereld kon het heugelijk feit worden opgeteekend, dat eene natie met onveranderlijk vasten wil eene schrede voorwaarts had gedaan op de baan der edelste zelfverloochening. Er was hier ontwikkeling ten goede, tastbaar en kennelijk in de uitspraak van gansch een volk. Er was besloten dat de vrijheid het onvervreemdbaar goed van iederen mensch moest zijn en blijven. Toen weinige maanden later op fort Sumter, dat laatste bolwerk van het Zuiden, de sterrenbanier hare breede banen ontplooide, blonk dat trotsche symbool ook den zwarten als een liefelijk beeld der verlossing toe. Een deel der menschheid was vrijgevochten. Wat Gervinus eene wet genoemd heeft, was op Amerikaanschen bodem verwezenlijkt.

Merkwaardige speling van het lot, zeiden wij straks. Den 8sten December 1864 zond het hoofd der Katholieke Kerk, kennelijk onder den invloed eener kleine factie, die gemeenlijk met den naam van Ultramontanisme(*) wordt aangeduid, een schrijven in het licht, dat niets minder dan eene oorlogsverklaring aan de nieuwere maatschappij in hare gansche strekking behelsde. Verbaasd ontving de wereld dit manifest op dat oogenblik, als moest in het kort tijdsverloop van slechts ééne maand de overtuiging worden gevestigd, dat aan het streven der menschheid rust noch duur kon worden gelaten. Wat het doel, welke de beteekenis van dien wapenkreet was, werd uitgesproken met den treurigen moed eener magt, die zich bewust is hare slaafsche en blinde volgelingen bij honderdduizenden te tellen. Geene bijzondere uiting, geen speciale vorm der vrijheid van den menschelijken geest gold het hier, maar die vrijheid als geheel, in al hare rigtingen, in het regt zelf van haar bestaan. Wat wetenschap en onderzoek tot stand gebragt, wat wijsbegeerte en bespiegeling gewrocht hadden, werd als onwaar gebrandmerkt, als dwaalleer verketterd. De leerstellingen van het moderne Staatsbestuur werden verklaard valsch

(*) Haar, *en haar alleen*, heeft deze studie op 't oog. Aan haar de schuld van den kinderroof in het huisgezin van Mortara gepleegd, door zoo vele andere dergelijke wandaden gevolgd. Aan haar de vreesselijke verantwoordelijkheid, nu in Belgies hoofdstad weldra het eeuwfeest der jodenvervolging gevierd, en tusschen vreedzame burgers het zaad der onverdraagzaamheid gestrooid wordt.

te zijn - valsch in hare grondslagen, valsch in hare uitwerking. Wat eeuwen arbeids verworven, wat stroomen bloeds gekost had, werd met één pennestreek tot logen, tot zinsbegoocheling verlaagd. De Kerk alleen, alleen *die* Kerk, moest de plaats innemen van den modernen Staat. De regten van den burger, van den mensch werden ontkend. Erkend werd alleen het goed regt van den volgeling van Rome. Deze had te heerschen, waar gene dienen moest. Den laatsten het regt van bestaan te ontnemen, zóó ver ging men niet, maar meer dan dat werd hem niet gelaten. Tegen alles wat dat bestaan eenige waarde bijzet - het vrije onderzoek, de vrije wetenschap, de vrije ontwikkeling vooral, werd een aanslag beraamd, een kruistogt gepredikt, een stormloop beproefd. Ook hier werd een oorlog aangekondigd op leven en dood, maar het zwaard der Kerk was gerigt tegen het hart van den modernen Staat. Ook hier was op den trans van St. Pieter eene banier geplant, maar aan de volken der aarde verkondigde zij slavernij, in stede van verlossing - de slavernij in haren stuitendsten vorm, de slavernij van den menschelijken geest. Het schoonste, naauw verkregen eigendom der menscheid: de gelijkstelling van allen voor de burgerlijke wet, de gewetensvrijheid, bedreigde dat symbool. In de oude wereld werd in gansch andere, veel breedere rigting, een strijd begonnen, die pas was beslecht aan gene zijde van den Oceaan. Daarom vonden wij stof tot hope en vrees, hij het nagaan der jongste geschiedenis van de menschelijke ontwikkeling. Daarom vonden wij in de tegenstelling dier wereldomvattende feiten, aanleiding tot de vraag, of de wet van Gervinus slechts ten deele hare toepassing zou vinden.

Op die vraag een afdoend antwoord te geven is onmogelijk. Wat de kerkvergadering, thans in de hoofdstad der Katholieke Christenheid beschreven, der wereld als slotsom harer beraadslagingen verkondigen zal, is voor 't oogenblik nog met den sluijer der toekomst bedekt. Of de nieuwe maatschappij den olijftak des vredes, dan wel de fakkel van den bittersten oorlog van haar te verwachten heeft, kan vooralsnog niemand beslissen. Opwekkend is echter het verschijnsel dat, ook als de strijd der Kerk tegen den Staat voor goed mogt worden aangekondigd, de edelste denkers aan den uitslag daarvan niet wanhopen. Nog zeer onlangs is tegenover het Credo van Rome, 't programma gesteld eener andere belijdenis, die ditmaal tot ieder zich rigt, wien de lessen der geschiedenis iets meer dan ijdele klanken zijn. In de hoofdstad der nieuwe wereld, heeft Lothrop Motley, in bezielde en bezielende taal, zijne overtuiging uitgesproken dat staatsburgerlijke vooruitgang in steeds toenemende mate, den grondtoon van de toekomst der volken uitmaakt(*). De uitnemende geschiedvorscher

(*) Democracy; the climax of political progress and the destiny of advanced races. New-York 1869.

schetste in die rede in breeden omtrek, de lange baan der ontwikkeling, die de menschheid dusver heeft doorloopen. Hij toonde dat iedere phase daarvan is afgesloten, door eene aanwinst, die het gemeenschappelijk goed van allen is geworden. Met magtigen greep plaatste hij den Griekschen tempel, den Gothischen dom, naast de Pacific-spoorwegbaan, - de eerste olympiade 776 vóór de Christelijke jaartelling, haast het jaar 1776 onzer tijdrekening, toen de magtigste Republiek der aarde werd gevestigd. Hij rigtte 't oog op het tijdvak der feodaliteit, de heeren, koningen, vorsten, vasallen, die met ijzeren vuist den blanken slaaf tot onderwerping doemden, en daarnevens op de magt der pen, de kracht van het goud, de beweging van den handel, de poorters, burgers, gilden, den middenstand. Hij herdacht de Hervorming, dien wapenkreet tegen de overspelige gemeenschap van de Kerk met den Staat, - de ontdekking van de boekdrukkunst, dien magtigen hetboom tegen priesterlijke heerschappij. Hij vond ook in de nieuwere geschiedenis den vooruitgang onmiskenbaar, duidelijk aangewezen. Hij bespeurde dien in het Weener congres na den Westphaalschen vrede, in den slag van Sadowa na het Weener congres. Hij ging hem na in de herstelling van Hongarije's onafhankelijkheid, in de keuze van Gladstone als hoofd der Britsche regering. Hij teekende dezen laatsten, - en daarmede den vorm van het Engelsche Staatsbestuur, - als den President, slechts hierin van dien van Amerika onderscheiden, dat gene aan Hare Majesteit de Koningin, deze aan Zijne Majesteit het volk, zijne magt ontleent. Op al deze feiten grondde hij zijn onwankelbaar vertrouwen in den gestadigen voortgang der menschelijke ontwikkeling. Aan het einde zijner rede had hij van den triomph gesproken in een' vierjarigen strijd door zijn vaderland behaald. Was het opzet of minachting, dat Rome's jongste poging door hem ook met geen woord werd herdacht?

En toch, - al de gloed der overtuiging, die in de woorden van den Amerikaanschen meester tintelt, en somtijds met onweerstaanbare kracht medesleept, is noodig om den pijnlijken indruk te verzachten, dien het berucht manifest der Roomsche curie achtergelaten heeft. Al is men geneigd de beteekenis daarvan wat zijne praktische gevolgen betreft, niet te overdrijven, te ontkennen valt het niet, dat der moderne maatschappij eene uitdaging is gedaan, die deze met mannelijken ernst te beantwoorden heeft. Al moge voor kleingeestigen angst vooralsnog geene reden bestaan, evenmin is er ruimte voor ligtvaardige geringschatting of roekelooze gelatenheid. Wel zijn, en sinds lang, de banbliksems van 't Vatikaan uitgedoofd, doch nog altijd gebiedt Rome over tal van legioenen, wier kracht te geduchter is, naarmate hunne wapenrusting minder gemakkelijk valt te onderkennen. De vast aaneengesloten hierarchie in dienst der Kerk, die alleen zaligmakend zich noemt; het parool, dat van boven gegeven, als met elektrieke vaart en snelheid, tot in de onderste lagen zich verspreidt;

de ontzettende invloed eener leer, die, zoo noodig, tot de overprikkelde verbeelding zich rigt, en zelfs uiterlijk praalvertoon niet versmaadt; - dat alles is bij magte den ontwikkelingsgang der maatschappij, zoo niet te stuiten, dan toch en voor 't minst dien op te houden en te storen. Nutteloos is 't zich te ontveinzen dat Rome's fanatisme *kan*, als het ernstig *wil.* Niet geheel den schat onzer duur verworven vrijheid vermag het te ontrooven, maar het gebruik daarvan kan belemmerd, hare toepassing, voor een deel althans, in de waagschaal gesteld worden. Daartoe behoeft het zelfs niet op eigen kracht alleen te steunen. Ook bij andere gezindheden, al is hare Kerkleer van het katholicisme door een afgrond gescheiden, zijn heethoofden en dweepers te vinden, belust en gereed, om met gemeenschappelijke wapenen en voor gemeene rekening, den vernielingsoorlog tegen het innerlijk wezen van den modernen Staat te aanvaarden.

In de jongste geschiedenis van ons vaderland zijn de sporen van dat gedrochtelijk verbond meer dan eenmaal aan te wijzen. Of deze alles behalve heilige alliantie de kiemen der ontbinding van den aanvang af reeds bij zich draagt - wat baat het, zoo de zege een voldongen feit mogt worden, al is zij ook door ongelijksoortige, ongelijkslachtige middelen verkregen? Dat de Syllabus bij magte zal zijn het Neêrlandsche Staatsgebouw te sloopen, dat hij het Katholicisme tot godsdienst van Staat ten onzent zal doen verklaren, valt zeker niet te vreezen. Welke waarde echter heeft die geruststelling, zoo de bezorgdheid niet geweken is, dat Rome's bijstand, zoo al niet *haren* godsdienst, dan toch eene andere Kerkleer den weg weet te banen tot de onzijdige school in den kleurloozen Staat? De mogelijkheid eener dergelijke uitkomst vervult vooral hen met beduchtheid, die het tijdperk van uitsluiting om redenen aan het geloof ontleend, zouden wenschen voor goed te zien afgesloten. Bij de vraag, welk dogma het concilie aan de leerstellingen van de Katholieke Kerk zal toevoegen, hebben andersdenkenden slechts een zeer betrekkelijk belang. Niet alzoo is 't gelegen met den invloed, dien de afkondiging van dergelijk dogma, middellijk of onmiddellijk, op het Staatsleven ook in ons vaderland zou kunnen erlangen. Om dien invloed te breken en den stroom der kerkelijke onverdraagzaamheid te keeren, onverschillig uit welke bronnen hij zijn voedsel putten moge, behooren alle krachten te worden ingespannen.

Die overtuiging heeft dan ook reeds, en met kracht, zich doen gelden. Er zijn, het is opgemerkt door een Nederlandschen wijsgeer, in den boezem der Katholieke Kerk zelfs, hooggaande golven ontstaan, toen de eischen van haar grijzen voogd in hun ganschen omvang bekend waren geraakt. Er openbaarde zich allengs een geest van tegenspraak, hier en daar van verzet, toen erkend en doordacht was geworden, in welke mate het Pauselijk manifest onvereenigbaar was met den bestaanden tijdgeest. Wat die tegenspraak een eigenaardig ka-

rakter verleent was dat de woordvoerders der oppositie den Pauselijken Stoel met eerbiedig vertoog naderden. Die houding scheen gepast, van deze zijde althans. Langs dien weg alleen kon en moest een debat worden uitgelokt, waaraan het hoofd der Katholieke Christenheid, zelfs bij al de volheid zijner magt, zich niet kan onttrekken. Ook in den boezem dier Kerk is 't aantal dergenen niet gering, wier overtuiging mede in zake van geloof, door de enkele magtspreuk zich niet vestigen laat. Dat eerbiedwaardig deel der opregte belijders van 't Katholicisme valt, om die reden juist, niet te versmaden. Zoo aan de verstandelijke eischen dier denkers in al te hooge mate geweld werd gepleegd, alligt kon eene scheuring ontstaan, van onafzienbare werking, van onberekenbare gevolgen. Om die reden was en blijft rekenschap noodig van het doel en de strekking van den Syllabus. Ware dat manifest alleen door hen bestreden, tegen wie het is gerigt, het zou zeker geen woord van verdediging behoeven. Rome zou naar binnen geregtvaardigd, naar buiten met des te grooter kracht opgetreden zijn. De loop van zaken is anders geweest. Niet uit 't midden dergenen, die in staat van beschuldiging zijn gesteld, maar uit den boezem zelven der Kerk zijn invloedrijke, waarschuwende stemmen opgegaan. Met eigen wapenen aan dogmatiek en Kerkleer ontleend, is de strekking van den Syllabus bestreden. Er zijn prelaten opgestaan, wier geloovige trouw boven allen twijfel is verheven, wier gezag moeijelijk kan worden betwist. In 't eigen belang der Kerk moeten hunne stemmen gehoord, hunne grieven weerlegd, hunne bezwaren beantwoord worden. Het feit zelf dier noodzakelijkheid kan niet te hoog worden gewaardeerd. Zoo de Kerk, in hare zucht om den Staat te verdringen ook bij hare volgelingen geen onverdeelden steun vindt, is hare kracht gebroken en voor een goed deel althans hare poging verijdeld.

Deze overweging was niet vreemd aan de keuze van het onderwerp, dat wij ter beschouwing ons voorstellen. De groote Florentijn, wiens gedachten gansch de wereldorde van zijn tijd omvatten, wiens stoute vlugt nog altijd onnavolgbaar is gebleven, was een getrouwe zoon der Kerk, al zweepte hij ook de misbruiken van het priesterlijk gezag met den geesel zijner onsterfelijke verzen. Nog aan den avond van zijn leven bleek van die aanhankelijkheid, toen hij aan het conclave van Carpentras, na den dood van Clemens V, een brief deed toekomen(*), vol van de bitterste verwijten dat de Pauselijke Stoel in Italië ledig bleef(†). Oneindig vele zijn de plaatsen in zijn beroemd gedicht, die het bewijs leveren der waarheid van Juvenalis' gezegde: indignatio facit versum. Het is echter niet moeijelijk uit de mate van zijn toorn wegens de gruwelen onder den priesterlijken dekmantel

(*) In de uitgave van P. Fraticelli sub. no. IX.

(†) Met den genoemden Paus, die zijn zetel in Avignon had gevestigd, begon de zoogenaamde Babylonische gevangenschap (1315-1378).

bedreven, af te leiden den graad zijner liefde voor de Kerk. Hooren wij slechts in welke bewoordingen hij Paus Nikolaas III diens schanddaden voorhoudt(*):

Deh or mi di' quanto tesoro volle
Nostro Signore in prima da San Pietro
Che ponesse le chiavi in sua balía?
Certo non chiese, se non: Viemmi dietro.
- - - - - - - - - -
E se non fosse ch'ancor lo mi vieta
La riverenzia delle somme chiavi,
Che tu tenesti nella vita lieta.
Io userei parole ancor più gravi;
Chè la vostra avarizia il mondo attrista,
Calcando i buoni, e sollevando i pravi.
Di voi, Pastor, s' accorse 'l Vangelista,
Quando colei, che siede sovra l'acque,
Puttaneggiar co' regi a lui fu vista.

Er is echter een sprekend bewijs dat de stroom zijner heftige verontwaardiging tegen den persoon des Pausen is gerigt, en hem niet belet eerbied te koesteren voor de waardigheid van 't Opperhoofd der Kerk.

Tot Bonifacius VIII, die den Pauselijken zetel door onwaardige kunstgrepen had weten magtig te worden, rigt hij de volgende donderende toespraak, gelegd in den mond van den H. Petrus(†):

Quegli ch'usurpa in terra il luogo mio,
Il luogo mio, il luogo mio, che vaca
Nella presenza del Figliuol di Dio,

(*) Inf. XIX. 90, 100. Wij gebruiken de hoogst verdienstelijke vertaling van den Hr. A.S. Kok:

Nu dan, verhaal mij, hoeveel schatting toch
Eischte onze Heer, vóór hij den heiligen Petrus
De sleutelen in de handen toevertrouwde?
Voorwaar, hij eischte niets dan: '*volg gij mij!*'
.....
En zoo 't niet ware, dat nog heden de eerbied
Voor zulke heil'ge sleutelen 't mij verbood,
Die gij gedragen hebt in 't licht des levens:
Ik zou veel harder woorden nog gebruiken,
Dewijl uw hebzucht, die de vromen trapte
En al wat boos was ophief, de aard bedroefde.
Op u had Pathmos ziener 't oog, o Herdren!
Toen zij die boven 't Rijk der wateren zetelt,
Boeleerend werd gezien met 's waerelds Koningen.

(†) Parad. XXVII. 22.:

Hij die op de aard mijn zetel heeft vermeesterd,
Mijn zetel, ja, mijn zetel, die in 't oog
Des Zoons van God toch immer ledig staat,
Heeft van mijn grafstede een riool gemaakt
Van bloed en stank, waarom de Tegenstander,
Die aan dit oord ontviel, omlaag zich troost.

De kracht van 't driemalen herhaalde: il luogo mio is onnavolgbaar.

Fatto ha del cimitero mio cloaca
Del sangue e della puzza, onde 'l perverso,
Che cadde di quassù, laggiù si placa.

Toen echter dezelfde Bonifacius VIII van den gezant des Konings van Frankrijk, Philips den schoone, eene grove beleediging te verduren had, schreef Dante met bitter beklag(*):

Perchè men paia il mal futuro e 'l fatto,
Veggio in Alagna entrar lo fiordaliso,
E nel vicario suo Cristo esser catto,
Veggiolo un' altra volta esser deriso:
Veggio rinnovellar l'aceto e 'l fele;
E tra nuovi ladroni esser anciso.
Veggio 'l nuovo Pilato sì crudele,
Che ciò nol sazia, ma senza decreto
Porta nel tempio le cupide vele,
O Signor mio, quando sarò io lieto
A veder la vendetta.

Deze man alzoo, dit reusachtig genie, wiens werken eene encyclopedie vormen van alle menschelijke wetenschap tot op zijn tijd, kan niet van ontrouw aan de leerstellingen zijner godsdienst worden verdacht. Zijne stem kan door geen onbevooroordeelde worden gewraakt. Hij stond niet buiten, maar in den boezem der Kerk. Hij had den geest der scholastische wijsbegeerte zijner dagen in zich opgenomen, en was opgevoed in de school van Albertus Magnus en Thomas van Aquino. Hij had de Ethica en Politica van Aristoteles verwerkt, en erkent dien wijsgeer als zijn meester(†):

(*) Purgat. XX. 86:

Doch 't komende en 't bedreven kwaad verdwijnt,
Zoo 'k in Alagne 't lelieveld zie wapperen
En Kristus kneev'len in zijn stedehouder!
'k Zie andermaal hem ter bespotting prijs,
Ik zie op nieuw den gal en edik mengen;
Ik zie op nieuw hem sterven tusschen roovers.
Ik zie een nieuwen Pontius Pilatus,
Zóó schaamtloos, dat hem dit nog niet verzadigt,
Maar hij den Tempel afschuimt zonder volmacht.
O Heer mijn God, wanneer zal 'k mij verheugen
De wraak te aanschouwen?

(†) Inf. IV, 131.:

Ik zag den meester aller wijsheidkenners
Te midden van zijn denkende verwanten.
Elk vestte 't oog op hem, elk deed hem hulde.

Vidi il maestro di color che sanno,
Seder tra filosofica famiglia.
Tutti l'ammiran, tutti onor gli fanno.

Hij had diens leer getoetst aan de dogmatiek zijner Kerk. Het mag alzoo zijn nut hebben te vernemen, wat hij van de verhouding dezer laatste tot den Staat dacht.

Eene tweede aanleiding daartoe zagen wij in de wetenschappelijke waardering, die Dante's Staatsregtelijke theorie nog in onzen tijd bij de regtsbeoefenaren van Italië vindt. Antonio Rosmini di Serbati, tijdgenoot en geestverwant van den Duitschen Zachariae, heeft niet minder dan deze, den welverdienden naam van een groot geleerde zich verworven. De ‘Vierzig Bücher vom Staat’ is een werk van gelijke strekking en beteekenis als de Filosofia del Diritto van eerstgemelden schrijver. In beide geschriften wordt het doel en de idée van den modernen Staat aangewezen en geschiedkundig toegelicht. Meer opzettelijk ontwikkelde de Italiaansche wijsgeer zijne stellingen in eene afzonderlijke beschouwing: ‘la società e il suo fine’(*) getiteld. Herhaaldelijk blijkt dat Dante's opvatting ook met het dáár ontwikkeld stelsel in innig verband staat. Duidelijker nog is die verwantschap uitgesproken door F. Sclopis, den schrijver van een hoogst verdienstelijk werk over de geschiedenis der Italiaansche wetgeving(†). Van des dichters leer sprekende zegt hij: ‘Wie het stelsel van Dante ontdoet van de scholastische vormen, zal zien dat hij eene leer was toegedaan, die men gemeenlijk gelooft, dat slechts onzen tijdgenooten toekomt’(§). Dit alles is reden genoeg voor eene kennismaking met de politieke denkbeelden van den Florentijnschen dichter. Wij zullen trachten ze kortelijk uiteen te zetten, na vooraf een blik op zijn tijd te hebben geworpen.

I.

In eene zijner voortreffelijke studiën over het tijdvak van Dante zegt Karl Hillebrand: ‘Le moyen-âge n'a connu que l'humanité. Il a cru à l'unité du genre humain, à l'unité religieuse, à l'unité politique, à l'unité de la parole’(**). Met den aanvang reeds der dertiende eeuw heeft deze opmerking opgehouden waar te zijn. Nooit was de strijd tusschen den Paus en het Rijk feller ontbrand, dan juist in dit tijdperk, waarin Dante optreedt. De Kerkelijke eenheid bleef vooralsnog onge-

(*) Milaan 1839.
(†) Storia della legislazione Italiana, Torino 1863.
(§) t.a.p. I p. 259.
(**) Dino Compagni. Etude historique et littéraire sur l'époque de Dante. Paris, 1862, p. 29.

schonden, de politieke daarentegen werd gaandeweg verbroken. Het denkbeeld der politische nationaliteit baande allengs zich een weg, en kreeg reeds zijnen eersten rampzaligen vorm, dien van den bittersten nationalen haat. Hij was de vrucht van den kamp tusschen den Pauselijken Stoel en de Hohenstauffen, van den naijver tusschen Guelfen en Ghibellijnen, wier veete den bodem van Italië met het bloed zijner edelste burgers heeft gedrenkt. Die partijschappen door den Paus gekweekt en bevorderd, werkten een telkens afwisselend bestuur in de hand, bevorderden de *tyrannis*, dien doodelijken kanker voor de wording van den Staat. Langen tijd later kon Machiavelli(*) met volle regt klagen: 'De reden waarom Italië geen republikeinschen of monarchalen regeringsvorm heeft, is uitsluitend de Kerk. Immers toen zij wereldlijk gezag bezat, was zij noch magtig noch deugdzaam genoeg om het overig Italië onder hare heerschappij te vereenigen. Aan den anderen kant was zij nooit zóó zwak, dat zij, uit vreeze van de wereldlijke heerschappij te verliezen, niet een' magtige kon inroepen om haar te beschermen, tegen dengene wiens gezag in Italië te groot was.'

Inderdaad bood de toestand van Italië in genoemd tijdvak een schouwspel van chaotische verwarring aan. Tallooze kleine republieken, steden, geweldenaars en heerschers, ieder met eigen gezag, al reikte het niet verder dan eene spanne grondgebied, waren zoowel onderling vijandig, als in eigen boezem verdeeld. Aan eenig leidend politisch beginsel, aan eenige algemeen geldende rigting van bestuur, viel daarbij niet te denken. Zij was in de 13^{e} eeuw althans, voor het laatst vertegenwoordigd in Frederik II, wiens beroemde kanselier Pierre des Vignes de belangwekkende figuur des keizers nog grooteren luister bijzet. Grenzenloos was de eerzucht van den keizer. Ver reikten zijne plannen. Het leenstelsel wilde hij vernietigen, eene eenvormige wetgeving invoeren, den grondslag leggen voor een centraal gezag. Zijne gansche regering droeg van dat veel omvattend streven het kenmerk. Evenwel bragt hij ondanks zijne groote gaven, zijn ijzeren geestkracht en bijtend vernuft, slechts weinig tot stand. Hij had beurtelings paus Gregorius IX en diens opvolger Innocentius IV te be strijden. Bij de politische eenheid zooals Frederik haar vóór had, vonden beiden geen baat. Tegen haar werd alzoo het magtige wapen der godsdienstige eenheid gebezigd. Dit punt juist was des keizers zwakke zijde. Het beruchte woord(†) der drie bedriegers, met 't oog op een gelijk aantal stichters der bestaande godsdiensten, wordt hem toegeschreven. Gregorius IX openbaarde dat woord aan de gansche Christenheid als bewijs van des keizers ongeloof. Hij stijfde de Lombardische steden in haar verzet tegen den keizer. Dat voetspoor volgde

(*) Discorsi I c. XII.

(†) Welligt is het hoek zelf: de tribus impostoribus, van zijne hand.

Innocentius IV. Hij sprak den banvloek uit tegen den vorst, die het wagen durfde van den paus zich onafhankelijk te verklaren. Met den dood des keizers (1250), was de magt van het rijk van Italië gebroken.

Die magt bleef geschorst tot Hendrik VII van Luxemburg haar poogde te hernieuwen. Intusschen was Italië 't tooneel der gruwelijkste wreedheid, niet minder dan van hooggeplaatste hulde aan wetenschap en kunst gebragt. Geen laaghartiger ellendeling kent de geschiedenis dan Ezzelino da Romano, - geen ridderlijker Maecenas dan Can grande della Scala. Het hof van den laatsten te Verona was een lichtstraal in die tijden van woest geweld en ruwe willekeur. De opdragt van ‘het Paradijs’ aan dien vorst heeft zijn naam vereeuwigd, al meende ook Dante dat het feit dier opdracht den dichter minder dan het gedicht tot eer zou strekken(*). Dergelijke rustpunten echter kende de 13e eeuw niet. Onophoudelijk woelde de tweedragt in den boezem der adellijke familiën, en plantte van daar zich voort in de rijen van het volk. Florence, van ouds eene schitterende ster aan den zuidelijken hemel, bij uitnemendheid de bakermat van den tintelenden geest en de snerpende satire aan Italië eigen, was aan een woedenden burgeroorlog ter prooi. Wie van dien strijd eene aanschouwelijke voorstelling wenscht te erlangen leze de korte kronijk van Dino Compagni. Hij zal de bitterheid begrijpen, die Dantes gemoed vervulde bij de volgende beroemde toespraak:(†)

(*) Quod in hac donatione plus domino quam dono honoris et famae conferri videri potest. Epist XI ed. Fraticelli p. 512.

(†) Purg. VI 127:

Florence, mijn Florence! ergre u toch
Deze uitval niet, daar 't u volstrekt niet aangaat,
Dank zij uw volk, dat zich zoo wijs bezint,
In veler hart woont Recht, maar 't schot vertoeft,
Opdat de boog niet onberaden trille:
Uw burgers echter dragen 't op de lippen,
En velen weigren de openbare lasten:
Uw burgers echter zijn er gretig naar,
En schreeuwen, ongevraagd: ‘Ziedaar mijn schoudren!’
Wees vrolijk dan, gij hebt er reden toe,
Gij zijt zoo rijk, vol vrede, vol van wijsheid,
Of 'k waarheid spreek, zal 't einde u niet verbergen.
Athene en Sparta, die hun wetten gaven
Aan de oudheid en zoo blonken in beschaving,
Verschaften luttel blijk van ware staatskunst
Bij u geleken, die zóó fijne regelen
Verzint, dat 't geen gij in October spint
Het midden van November naauwlijks haalt.
Hoe dikwerf hebt ge, sints uw heugnis reikt,
En wet en munt en ambt en zeden niet
Veranderd, en uw magistraat vernieuwd!

Quante volte, nel tempo che rimembre,
Legge, moneta ed ufficio e costume
Hai tu mutato e rinnovato membre?

De schuld van dien toestand droeg de paus, liever nog het pausdom, zooals het in het eind der 13e eeuw zich had ontwikkeld. De vertegenwoordigers van het rijk des hemels hadden niet opgehouden met de zaken der aarde zich in te laten. Niet altijd waren hunne middelen kiesch, hunne wapenen eerlijk geweest. De valsche Decretalen door Isidore Mercator vervaardigd, zijn eene grove stelselmatige verkrachting der waarheid, welke in de geschiedenis haar weerga zoekt(*). Het canoniek regt kent eene andere bron kort na de ontdekking der Pandecten door den monnik Gratianus zamengesteld (1140) en Concordia discordantium Canonum genoemd. Ook hier was echt en valsch met kunstige hand dooreengemengd(†). De tegenhangers dier verzamelingen, die de Kerk tot steunpunt moesten dienen, vormden twee mannen, wier grootsche gestalten de middeneeuwen beheerschen. In den monnik Hildebrand, later Gregorius VII, is het theocratisch beginsel als verpersoonlijkt. Niets meer of minder is zijn doel dan de wereld in ootmoedigen eerbied aan zijne voeten neergeknield te zien. Door zijn

(*) ‘Nous ne croyons pas qu'on puisse trouver dans l'histoire entière un second exemple d'une fiction, qui ait aussi parfaitement réussi, et qui cependant ait eté concertée d'une façon plus grossière. Voilà trois cents ans qu'elle est dévoilée, mais les principes qu'elle devait vulgariser et réaliser en pratique, ont poussé de si profondes racines dans le sol de l'Eglise, se sont si bien identifiés avec le développement de la vie ecclésiastique, que la découverte de la fraude n'a point produit d'ébranlement durable dans le système en vigueur.’
Le pape et le concile par Janus. trad. Giraud Teulon fils. Paris 1869, p. 107. Wij hebben 't oorspronkelijk werk niet ter hand.

(†) Toutes ces falsifications- la riche moisson de trois sièles - Gratien les a accepteés de bonne foi dans sa collection: mais il a en outre adopté, toujours dans l'esprit et pour la plus grande gloire du système papal, un bon nombre de nouvelles corruptions, et içi on ne peut méconnaitre, qu'il l'a accompli de dessein prémédité. Ibid. p. 161.

opregt geloof, door zijn krachtigen geest, door zijn onwrikbaar karakter, maakt zijne verschijning een' diepen, overweldigenden indruk. Zijn ware opvolger, ofschoon noch in genie, noch in inborst zijn gelijke, was Innocentius III. Hij opent de 13e eeuw, die Bonifacius VIII zal sluiten, - deze laatste niet in bedoelingen, doch wel in krachten, de mindere van den eerste. Geen souverein was er in Europa, die des pausen gezanten, zijne dreigende sommatie niet had moeten ontvangen. Aan den kruistogt tegen de Albigenzen is zijn naam onherroepelijk verbonden. De inquisitie, dat moordtuig in handen der Kerk, heeft hij mogelijk gemaakt en voorbereid. Aan zijne sanctie dankten de Franciscaner en Dominicaner monnikenorden haar bestaan, - deze de toorts van den brandstapel in de hand, gene alle bezit versmadend, door den ijver des geloofs tot waanzin vervoerd. Hij bragt het pausdom tot een toppunt van magt. Van Bonifacius VIII, den tijdgenoot van Dante, dagteekent het verval dier instelling(*).

Des dichters vonnis drukt dien tijdgenoot het brandmerk van onverzadelijken gelddorst op het voorhoofd(†).

Se' tu già costì ritto,
Se' tu già costì ritto Bonifazio?

legt Dante een' pauselijken zondaar in den mond, wiens grootste misdrijf in simonie bestond. De geschiedenis heeft dat oordeel gewaarmerkt(§). Minder de heerschappij over de wereld om haar zelfs wille, was het doel van Bonifacius VIII, dan wel hare cijnspligtigheid aan den pauselijken stoel. Hij aarzelde niet het groote eeuwfeest van 1300 uit te schrijven, om aanleiding te vinden door de christelijke vrijgevigheid zijne schatkist te stijven. De 200,000 personen, die volgens een ooggetuige(**) in Rome waren zaamgestroomd, konden die stad in al hare pracht aanschouwen. Den paus zelven zagen zij gedost in keizerlijk pleeggewaad, terwijl twee zwaarden, als symbolen van het wereldlijk en het geestelijk gezag, voor hem uit werden gedragen.

(*) Het is een zonderling toeval, dat de naam van Bonifacius VIII in den syllabus genoemd wordt: th. 72.

(†) Inf. XIX. 52:

Zijt gij reeds hier gekomen?
Zijt gij reeds hier, o Bonifacius?

(§) The clergy were rendered sullen by demands of money, invasions of the legal right of patronage and unreasonable partiality to the mendicant orders; a part of the mendicants themselves had begun to declaim against the corruptions of the papal court; while the laity, subjects alike and sovereigns, looked upon both the head and the members of the hierarchy with jealousy and dislike.
H. Hallam. View of the State of Europe during the Middle Ages. London 1818, II p. 88.

(**) Villani.

Beide die zwaarden trachtte hij werkelijk tot embleem zijner regeering te maken, doch het bleef bij dat uiterlijk magtsvertoon. Des pausen strijd met Philips den schoone, koning van Frankrijk, levert het bewijs dat het politisch beginsel der nationaliteit hoe langer zoo krachtiger zich begon te gevoelen. Noch de geestelijkheid, noch de koning stoorden zich aan het verbod, vervat in de bul: Clericis laicos, om zonder verlof der curie schatting te betalen aan het wereldlijk gezag. Toen de paus het voorbeeld van Innocentius III wilde volgen, en den koning een legaat zond, werd deze in den kerker geworpen, bedreigd met een proces wegens majesteitsschennis. Hiermede was tusschen Kerk en Staat het geding begonnen. De eischen der eerste werden grooter, naarmate zij krachtiger tegenstand vonden. Bul op bul werd door den paus uitgevaardigd, door den koning ten vure gedoemd. De eerste schreef een concilie uit. De laatste riep de drie standen bijeen. Op dat oogenblik stonden de twee groote beginselen: Kerkvergadering en Staten-Generaal, voor het eerst tegenover elkander. De klove tusschen beide was onherroepelijk geopend, om nooit weer gesloten te worden.

Elk dezer beginselen werkte overeenkomstig zijne natuur en roeping. De Staten-Generaal ontzeiden den paus alle wereldlijk gezag. Deze deed in het concilie zijne bekende bul Unam Sanctam afkondigen(*). Hij verklaarde dat de Kerk één ligchaam is en één hoofd heeft. Twee zwaarden staan haar ten dienst, het eene geestelijk, het andere wereldlijk. Het eerste moet door den paus zelven gebezigd, het laatste gebruikt worden door koningen en krijgslieden, met *zijn* verlof en naar *zijn* goeddunken. Maar het zwaard van minderen omvang moet aan het grootere, en het wereldlijk aan het geestelijk gezag ondergeschikt zijn. Hij besloot met de onderwerping van ieder menschelijk wezen aan het bevel van Rome, tot een artikel van geloof te verklaren. Het antwoord op die trotsche verklaring, gaf de klap - naar gemeld wordt - door 's konings gezant den paus toegediend. Zeker is, dat de Babylonische gevangenschap de aanmatiging van het pausdom van onmagt overtuigde.

Op het eind der 13e eeuw alzoo was de politische eenheid der christenheid verbroken. Het godsrijk, dat de gezamenlijke christenheid vormde, en dat sedert Karel den Groote vereenzelvigd werd met het heilige Roomsche Rijk, had opgehouden te bestaan. Van cosmopolitisme, van een politisch wereldburgerschap voor iederen Christen, was geene sprake meer. De beide steunpunten dier vroegere wereldorde,

(*) De tekst bij Hallam t.a.p.p. 92:
Uterque est in potestate ecclesiae, spiritualis scilicet gladius et materialis. Sed is quidem pro ecclesiâ, ille vero ab ecclesiâ exercendus: ille sacerdotis, is manu regum ac militum, sed ad nutum et patientiam sacerdotis. Oportet autem gladium esse sub gladio et temporalem auctoritatem spirituali subjici potestati - Porro subesse Romano pontifici omni humanae creaturae declaramus, dicimus, definimus et pronunciamus omnino esse de necessitate fidei.

de paus en de keizer, begonnen elkander op weerzijdsch gebied te bestrijden, te ontkennen zelfs. Stonden zij vroeger nevens, thans vingen zij aan, tegenover elkander zich te plaatsen. Het onwrikbaar geloof aan het goed regt der Kerk ook in zake van den Staat, werd allengs ondermijnd, van nu af betwist. Was de roepstem der Kerk vroeger bij magte geweest alle volken tot gemeenschappelijke kruistogten op te roepen, thans was die gemeenschap opgeheven, de band, die allen omvatte, merkbaar verslapt. Er vormde zich eene theorie, die 't theocratisch beginsel den oorlog begon aan te doen. Aan de wijsbegeerte drong de vraag naar de verhouding tusschen Kerk en Staat zich op, toen hunne weerzijdsche betrekking door de magt der feiten in 't ongereede was geraakt. Het onderzoek nam eene rigting aan en stelde zich problemen, die, hoewel nog geen eigenlijk staatsregt uitmakende, toch reeds tot de vorming daarvan het hunne bijdroegen. Het dualisme, dat in de feiten bestond, deed ook in de leer zich gelden. De twee magten, die om den voorrang kampten, werden ook in de wetenschap besproken en getoetst, verdedigd of verworpen. Dat 't debat in scholastischen vorm gevoerd moest worden, ligt voor de hand. Een ander kader paste niet voor den denkvorm, noch voor den geest dier tijden. Zoo men echter door die schors, door de haarfijne dialektiek, onderscheidingen, spitsvondigheden heendringt, dan vindt men eene kern van blijvende waarde, al is zij met de toen bestaande levens- en wereldopvatting in volkomen overeenstemming. Het gebouw van den Staat, niet minder dan van de Kerk, moest op christelijken alzoo katholieken bodem worden geconstrueerd. Dit gronddenkbeeld was een axioma, en diende als zoodanig der theorie tot punt van uitgang. ‘Das Mittelalter war nicht schreibselig’, zegt Robert von Mohl(†) in zijn pittigen trant. De schriftelijke nalatenschap van dien tijd is echter groot genoeg, om te doen zien, dat de middeneeuwsche denkers in twee groepen gescheiden kunnen worden. De heerschappij der Kerk over het wereldlijk gezag vond in Thomas van Aquino een' welsprekenden verdediger. Dante daarentegen was de leer toegedaan dat Kerk en Staat zelfstandig zich ontwikkelen moeten, gelijke aanspraken, gelijke regten hebben. Van den aanvang af alzoo werden beide beginselen ook in de wetenschap krachtig geteekend. Beider beteekenis ontveinsde het pausdom zich niet. Thomas van Aquino werd door Johan XXII heilig verklaard, met de woorden: quot scripsit articulos, tot fecit miracula. Tijdens den strijd van Lodewijk van Beijeren tegen Rome, liet de pauselijke legaat in Lombardije Dante's werk openlijk verbranden, en zijn gebeente ontsnapte ter nauwernood aan dien smaad. Meer dan twee eeuwen later op 't concilie van Trente, werd 't geschrift van Dante nogmaals verdoemd. Te oordeelen naar die hardnekkige vervolging, schijnt het alzoo dat de Kerk den invloed

(†) Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaffen. Erlangen, 1855, I, p. 225.

vreesde, dien de reuzengeest des dichters zou kunnen uitoefenen. Beschouwen wij thans zijne leer van naderbij.

II.

Dante heeft zijne staatsregtelijke theorie ontwikkeld in eene verhandeling die in 't latijn geschreven en getiteld is: de Monarchia. Zij behoort tot de zoogenaamde kleinere schriften (Opere Minori), en is meermalen, laatstelijk door Fraticelli uitgegeven. Aan dezen ijverigen beoefenaar en degelijken kenner van des dichters werken, heeft Italië niet minder groote verpligting, dan aan den Duitschen hoogleeraar in de regten Carl Witte, die gelijke studie tot levensdoel zich voorgesteld, en gansch de beschaafde wereld tot deelneming aangespoord heeft. Over het juiste tijdstip, waarop de verhandeling, die ons tot onderwerp strekt, is geschreven, heerscht tusschen beide genoemde geleerden verschil. Witte is van gevoelen dat zij vóór het jaar 1300 zou zijn opgesteld. Fraticelli daarentegen is de meening toegedaan, dat het tijdstip harer wording valt binnen het eerste tiental jaren der 14^{e} eeuw. Hij sluit op dit punt bij den Duitschen hoogleeraar in de geschiedenis dr. F.X. Wegele zich aan, welke laatste even als zijn land- en vakgenoot J.C. Schlosser, Dante's leven en werken tot voorwerp zijner lievelingsstudie heeft gemaakt. De gronden voor beide gevoelens hier weer te geven ligt niet op onzen weg. Zij worden over en weder met veel scherpzinnigheid verdedigd. Voor ons doel is het voldoende den belangstellende naar de geschriften over Dante te verwijzen, wiens grootsche figuur, even als die van Shakespeare, het middenpunt van een rijken schat van litteratuur (bibliotheca Dantesca) is geworden(*).

In de Verhandeling, die wij bespreken ontwikkelt Dante drie stellingen, in even zoovele afdeelingen of boeken. Hij acht de monarchie voor het heil der wereld onmisbaar. Hij betoogt dat die waardigheid van regtswege aan het Romeinsche volk toekomt. Eindelijk tracht hij te bewijzen dat het hoofd van het Roomsche Rijk, de keizer, als Gezalfde Gods en evenknie van den paus moet werden beschouwd. De eerste dier stellingen is het opschrift van het eerste boek. In den aanhef daarvan wordt gewezen op de verpligting van ieder, die de waarheid lief heeft om ten behoeve der nakomelingschap het zijne bij te dragen tot verrijking van den menschelijken geest, even als de schat der ouden op hem is overgegaan. Wie anders doet is geen

(*) Voor de beoefening der werken van beide die onsterfelijke geesten hebben in den laatsten tijd twee vereenigingen in Duitschland zich gevormd. De ‘Dante-Gesellschaft’ werd in September 1865 opgerigt onder het beschermheerschap van koning Johan van Saksen, zelf een vurig vereerder en hartstogtelijk bewonderaar van den dichter. Eene schoone vertaling der Divina Commedia, verschenen onder den pseudoniem Philaletes, is van zijne hand. De ‘Shakespeare-Gesellschaft’ werd 23 April 1864, onder 't Protectoraat van de groothertogin van Saksen in Weimar gevestigd. De vruchten van beide vereenigingen worden in een jaarboek uitgegeven.

vruchtdragende boom, maar een stam, die de sappen van den bodem opzuigt en niets weergeeft. Om die reden wenscht Dante zijnerzijds het wezen der wereldlijke heerschappij na te gaan, als een vraagstuk, dat nog in 't verborgene schuilt. De arbeid wordt nu verdeeld op de wijze als reeds aangegeven is, en het Rijk reeds dadelijk omschreven, als het éénige en opperste gezag op stoffelijk gebied. De politiek, het onderwerp zijner beschouwing, is niet voor bespiegeling maar voor de werkelijkheid bestemd. Haar beginsel en doel moet één en hetzelfde, gemeenschappelijk voor de gansche menschheid zijn. Welk dat beginsel en dat doel is moet dus nagegaan en daarbij in 't oog gehouden worden, dat de natuur den vinger, de hand, den arm, den mensch tot verschillende doeleinden geschapen heeft. Evenzoo is het doel verschillend, dat zij met den mensch, de familie, de buurt, de stad, het rijk, verschillend eindelijk het doel, dat de Almachtige met de menschheid zich voorstelt. Er is derhalve voor de menschheid een werkkring weggelegd, die geen harer onderdeelen, noch het individu, nog eene familie, noch eene buurt, noch eene stad, noch eenig rijk op zich zelve vervullen kunnen. Die werkkring is geene andere dan het bevattingvermogen (virtus intellectiva), dat aan niemand alleen of uitsluitend gegeven is, maar door alle anderen zijns gelijken moet aangevuld worden. De taak der menschheid derhalve is het bevattingsvermogen in de werkelijkheid over te brengen, en dienovereenkomstig te handelen. Naardien nu voor den enkelen mensch daartoe vrede en gemoedsrust noodig zijn, volgt daaruit dat dezelfde gesteldheid voor de menschheid een vereischte is. Diervoege behoort ook verstaan te worden het: vrede zij met u (pax vobiscum), dat tot allen zich rigt. In dien zin is de wereldvrede (pax universalis) voor de menschheid tot bereiking van haar doel onmisbaar. Aan deze algemeene beginselen nu toetst Dante zijne eerste stelling, dat de wereldlijke monarchie voor het heil der menschheid noodzakelijk is. Hij gaat daarbij uit van den regel door Aristoteles gegeven, dat waar verschillenden tot één doeleinde moeten zamenwerken, één moet besturen, de anderen daarentegen bestuurd moeten worden. Als toepassing van dien regel wijst de Grieksche wijsgeer op de familie, die door den oudste wordt geregeerd (Omnis domus regitur a senissimo). Dit begrip gold in de oudheid zóó sterk dat het eene verwensching uitdrukte als men zeide: hij vinde zijns gelijke in zijn huis (parem habeat in domo). Van de familie wordt deze regel overgebragt op iedere groep menschen, die naar één doeleinde streeft. Hetzelfde beginsel vloeit voort uit de harmonie, die tusschen de deelen der menschheid behoort te bestaan. Deze zijn alle zoodanig ingerigt, dat zij aan ééne impulsie gehoorzamen, naar één rigtsnoer zijn gevormd. Zij behooren alzoo ook aan ééne leidende gedachte onderworpen te wezen, zooals 't leger in afdeelingen is gesplitst, die met elkander in verhouding staan en aan één hoofd gehoorzamen. Deze zelfde harmonie blijkt ook nog op andere wijze. De menschheid

namelijk is een geheel met betrekking tot hare deelen, en een deel met betrekking tot het geheel. Als geheel staat zij tegenover de verschillende volken en regeeringen, als deel tegenover het heelal. De onderscheiden volken nu hebben naar één doeleinde te streven, derhalve beantwoordt ook de menschheid het best aan haar goddelijk beginsel, door aan ééne leiding zich toe te vertrouwen. Door aldus te handelen beantwoordt de mensch tevens aan zijne hoogste bestemming. Immers is hij naar de beeldtenis Gods geschapen, en is het woord tot hem gesproken: hoort Israël, de Heere uw God is één éénig wezen. Het heelal is alzoo niets dan de afschaduwing der Godheid (vestigium quoddam divinae bonitatis). Die toenadering tot het goddelijk beginsel kan slechts bereikt worden, wanneer één band de menschheid omgeeft en al hare deelen vereenigt. Ieder zoon handelt het best, wanneer hij de voetstappen van zijn volmaakten vader drukt. De menschheid nu is de zoon des hemels. Zij is derhalve aan denzelfden regel onderworpen.

Buiten deze ethische gronden voert Dante innerlijke argumenten aan tot staving zijner eerste stelling. De rij dezer laatste opent hij met eene verwijzing naar de noodzakelijkheid eener regtsspraak, waar een twistgeding gevoerd kan worden. De monarch nu vertegenwoordigt hem het hoogste gezag, dat behoort te worden ingeroepen als tusschen twee vorsten, onderling elkanders gelijke, een geschil ontstaat. Dezen kent hij de bevoegdheid en de mogelijkheid toe, om zoo onpartijdig mogelijk regtvaardigheid te oefenen. Van de regtvaardigheid wordt pene overschoone bepaling gegeven. Zij is: ‘zekere lijn of regel, die in geene rigting afwijkt.’ (quaedam rectitudo sive regula, obliquum hinc inde abjiciens). Zij is eene afgesloten eenheid, die geen meer of minder toelaat. Vandaar dat zij met een sterrenbeeld (astraea) wordt vergeleken. Voor de uitoefening der regtvaardigheid is noodig de wil en de magt. De wil wordt verhinderd, waar des regters hartstogt wordt opgewekt, de magt waar hem iets te wenschen overblijft en hebzucht (cupiditas) zich van hem meester maakt. Beiden nu zijn vreemd aan den monarch, want zijn gebied wordt alleen begrensd door den Oceaan. Ook het beginsel der vrijheid is het uitvloeisel van het ware wereldlijk gezag. Het beginsel der vrijheid nu is het regt van zelfbepaling (libertas arbitrii) ‘dat velen in den mond en weinigen in het hoofd hebben.’ In een degelijk ingerigten staat wordt dit het meest gehuldigd. ‘Immers de burgers zijn niet om de bestuurden, noch de volken om de koningen, maar omgekeerd de bestuurders om de burgers, de koningen om de volken’. Merkwaardige regel, reeds eeuwen geleden uitgesproken, en sedert ontelbare malen verkracht! Uit dien regel volgt dat ieder bestuurder of koning met betrekking *tot den weg*, de gezagvoerder van de anderen is, met betrekking *tot het doel*, aan de anderen is ondergeschikt (aliorum ministri sunt). Dit geldt het meest van den monarch, die als aller dienaar te beschouwen is,

(maxime monarcha, qui minister omnium procul dubio habendus est). Wie het best tot regeren geschikt is, kan ook anderen ten beste leiden, even als de lessen der wijsbegeerte beter door dengene worden gevat, die niets, dan door dengene, die eene valsche leer in zich opgenomen heeft. Deze laatste toch heeft volgens Galenus dubbelen tijd noodig om iets te leeren. Daar nu de monarch hierin van andere vorsten zich onderscheidt, dat hem geene gelegenheid overblijft iets te wenschen, is zijn inzigt het minst van allen beneveld. Buitendien is het verkieslijk, dat hetgeen door éénen gedaan worden kan, door dezen geschiede en niet door meerderen. Immers zijn in dit geval de meerderen overbodig, en is hunne tusschenkomst strijdig met de orde der natuur, die hare werktuigen zoo eenvoudig mogelijk inrigt. Dit beginsel behoort echter niet diervoege te worden opgevat, alsof de onmiddellijke eenvormige invloed van den monarch op ieder gebied van het staatsbestuur zich moet doen gelden. ‘Immers hebben de volken, rijken en steden onderling eigenschappen, die door onderscheiden wetten moeten worden beheerscht. De wet toch is de leiddraad voor het leven.’ Andere behoeften hebben de volken in de koude, andere die in de warme luchtstreek. De opperheerschappij moet echter diervoege worden begrepen, dat zij de volken gemeenschappelijk leide tot den vrede, en dit kan slechts dan geschieden wanneer ééne gedachte haar ten grondslag ligt. Ook de eensgezindheid heeft de eenheid tot grondslag. De menschheid nu is in hare hoogste opvatting de hoogste eensgezindheid. Immers zooals de mensch het best zich bevindt, wanneer tusschen ligchaam en geest volmaakte overeenstemming heerscht, zóó ook het huis, de Staat, het Rijk. Aan al deze gronden eindelijk wordt de les der ervaring toegevoegd, en er op gewezen dat Christus, het zinnebeeld van den wereldvrede, onder Augustus is verschenen, toen de aarde eene algemeene rust genoot, en de wereldheerschappij in handen van den keizer zich bevond.

Hiermede is de hoofdzakelijke inhoud van het eerste boek der verhandeling, die wij bespreken, weergegeven. Wij zijn genaderd tot een rustpunt en kunnen kortelijk een blik slaan op den afgelegen weg. Onnoodig is het de gebreken op te sommen, die de bewijsvoering des dichters aankleven. Het wereldrijk, dat hem voor den geest zweefde is eene abstractie, onmogelijk voor verwezenlijking vatbaar. Om met Dante te kunnen uitroepen: ‘mij is de wereld een vaderland, zooals aan de visschen de zee’(*) - moet men niets minder dan Dante zijn. Dergelijke grootsche gedachte vordert een reuzengeest om haar te omvatten. Natuurlijk is het dat dit denkbeeld hem aan de aarde onttrok, dat hij op middelen zon om paal en perk te stellen aan de verwarring, die hij overal veld zag winnen. Hij meende het kwaad ontdekt en tevens het geneesmiddel gevonden te hebben. Wat hij gescheiden zag

(*) De vulg. eloquio lib, I, c.b.

wilde hij vereenigen. Daartoe diende hem de keizer, een monarch, in wien hij het beginsel der hoogste regtvaardigheid verwezenlijkt meende. Deze zou de gestoorde wereldorde herstellen, de menschheid, die op den dwaalweg zich bevond, het regte spoor doen inslaan. Innerlijk verdorven was zij niet, volgens den dichter, slechts in valsche rigting geleid(*).

Ben puoi veder che la mala condotta
È la cagion che 'l mondo ha fatto reo,
E non natura, che in voi sia corrotta.

Eerzucht is het beginsel van den tyran, dien hij verafschuwt:(†)

Ei son tiranni,
Che dier nel sangue e nell'aver di piglio.

Deze is hem de uitdrukking van het beginsel van scheiding en tweedragt(§).

Questi è Nembrotto, per lo cui mal coto,
Pure un linguaggio nel mondo non s'usa.

Om die reden schiep Dante een keizer, een opperheer, - maar hij schiep dien als een wezen boven menschelijken hartstogt verheven, derhalve zelf bovenmenschelijk. Dit schijnt de grootste fout, die in des dichters leer verholen ligt. Daarnevens heeft hij echter eene groote, eeuwige verdienste. Zij is deze dat de menschheid als geheel door hem wordt opgevat, - dat hij den wereldvrede als hare hoogste bestemming omschrijft, - dat hij een denkbeeld predikt, waarin de hoogste zedelijke en maatschappelijke wet is uitgedrukt, - dat hij broederlijke verdraagzaamheid als het doel van der volkeren streven aanprijst, - dat hij vruchten wacht van een wereldlijk bestuur niet bestemd om eenvormig, maar om regtvaardig te werken. Dit is de grondtoon van des dichters betoog, wanneer het van den scholastischen vorm is ontdaan. Dergelijke gedachten maken hem tot een ziener, wiens woord niet langer tot zijn land, maar tot de gansche aarde zich rigt. Of zijn het andere vragen, die thans nog aan den geest van de edelste denkers der menschheid zich opdringen? Wordt niet telkens en telkens geweld gepleegd aan

(*) Purg. XVI, 103.

Zoo ziet gij duidelijk, dat een slechte leiding
Steeds de oorzaak is, die dus de waereld boos maakt.
En niet een gantsch bedorven aard des menschen.
Het woord: *steeds* werd in de vertaling voor 't metrum vereischt.

(†) Inf. XII, 104.

Dit zijn tyrannen,
Die zich de hand met bloed en roof bezoedelden.

(§) Inf. XXXI, 77.

't Is Nimrod, door wiens ergerlijk verzinnen
Men meer dan ééne taal op de aarde bezigt.

de eendragtige zamenwerking der volken, inbreuk gemaakt op hunne vrije ontwikkeling, hunne heiligste regten, hunne billijkste aanspraken? Al is naar onze beschouwing het middeneeuwsch beginsel van cosmopolitisme verdrongen door het enger doch tevens bevattelijker denkbeeld van nationaliteit, dan nog is alleen hetgeen de dichter aanprijst onhoudbaar. Hetgeen hij afkeurt woelt en werkt in de moderne maatschappij, op meer dan ééne plaats, bij meer dan ééne natie. Alleen de vorm, niet de inhoud, alleen de schijn, niet het wezen verschillen. De tyrannie der 19e eeuw reikt harer zuster uit de 13e de hand. Zij is van naam, doch niet van aard veranderd. Zij heet: absolutisme, doch streeft naar hetzelfde doel. Zij is even hebzuchtig als haar voorgangster, doch meer dan aan deze, ontbreekt haar de magt. In onze eigen vaderlandsche herinneringen zouden wij gelukkig ver moeten zoeken, om de sporen te vinden van het beginsel, dat Dante bestrijdt, - niet alzoo in onze omgeving. Ook in de groep der Europesche staten, ook in den loop der jongste geschiedenis, zijn personen, partijen, rigtingen aan te wijzen, wier streven en handelingen, wier rigtsnoer en daden veroordeeld zijn, door het magtige woord des dichters: *non cives propter consoles*, *nec gens propter regem.* De staatkundige reactie in hare meest schaamtelooze uitdrukking wenscht juist den weg te betreden, die haar door deze woorden des Ghibellijnschen leeraars is versperd. Ook hare politiek kan ter school gaan bij een meester, wiens wereldbeschouwing de gebreken van zijn tijd vertoont, wiens kritiek echter alle tijden omvat.

III.

Het tweede boek van de monarchie dient tot betoog der stelling, dat de werelheerschappij van regtswege aan het Romeinsche volk toekomt. Onder dezen vorm toch was zij het eerst verwezenlijkt, en het heilige Roomsche Rijk, het voorwerp van des dichters vereering, scheen als haar opvolger en regthebbende beschouwd te kunnen worden. Men zou met Wegele(*) dit gedeelte van de verhandeling als eene grootsche verheerlijking der Romeinsche geschiedenis kunnen beschouwen. Ook hier is Virgilius de leidsman en hoofdbron des dichters, en vindt men de schoone toespraak(†):

> Tu duca, tu signore e tu maestro,

in toepassing gebragt. Duidelijk geeft Dante reeds dadelijk zijne bedoeling te kennen. Hij wenscht op te komen tegen de vorsten, die tegen het gezag van den keizer zich verzetten, en de volken aan te sporen van het juk dier geweldenaars (usurpatores) zich te bevrijden. Den goddelijken wil met betrekking tot de wereldheerschappij, leidt hij af uit de wonderbaar

(*) Dante Alighieri's Leben und Werke, blz. 322.
(†) Inf. II, 140.
O Gij mijn gids, mijn meester en mijn heer.

lijke wijze waarop deze gevestigd is. De roemrijke Aeneas was de vader van het Romeinsche volk. Dit betuigen Titus Livius en Virgilius(*). Het geslacht van Aeneas wordt nagegaan, en op zijne oud-adellijke afkomst gewezen(†). Daarna worden de wonderen als zoovele teekenen vermeld, waaruit blijkt dat dit geslacht tot heerschen was voorbeschikt - het schild, dat van den hemel viel, toen Numa Pompilius offerde; de ganzen, die het kapitool gered hebben; de hagelslag, die Hannibal weerhield tegen Rome op te trekken; de vlugt van Clelia. Dante's bronnen zijn hier Livius en Lucanus in diens Pharsaliae. Voor de waarheid dier ‘wonderen’ roept hij 't gezag in van Thomas van Aquino, die het wonder omschrijft: als een ingrijpen der voorzienigheid in den natuurlijken gang van zaken(§). De hooge voortreffelijkheid van het Romeinsche Rijk wordt mede hierdoor aangedrongen dat het tot heil der wereld, naar Dante meent, deze aan zich onderworpen heeft. Dit algemeene welzijn, dat Rome zich zou hebben voorgesteld, wordt gekenschetst als de uitdrukking van het hoogste regt. Hieruit neemt Dante aanleiding om zijne denkbeelden omtrent *het regt* uiteen te zetten. Met reden worden deze door Carmignani(**) als hoogst merkwaardig beschouwd. ‘Regt is de zakelijke en persoonlijke betrekking van den mensch tot den mensch, die zoo zij nageleefd wordt de menschelijke zamenleving behoedt, zoo zij uit 't oog verloren wordt haar verstoort,’(††) zoo luidt de bepaling. De dichter namelijk is niet tevreden met die, welke door keizer Justinianus in de Pandekten-verzameling is opgenomen, naar luid waarvan *regt* genoemd wordt: ‘de toepassing van het goede en billijke’(§§). Deze definitie, meent Dante, ‘zegt niet wat *regt* is, maar omschrijft het begrip, naar de wijze waarop het in werking treedt’ - eene kritiek, die het zij gezegd in 't voorbijgaan, volkomen gegrond schijnt. Van ‘het regt’ nu in eerstgemelden zin schijnt het oude Rome den dichter het voertuig te zijn. Hij verwijst daartoe op de lofrede van Cicero(***), die den Romeinschen senaat als de toevlugt der koningen en volken, en Rome's oppermagt meer als eene bescherming dan als eene heerschappij voorstelt. Hij herinnert allereerst aan de groote mannen, die de Romeinsche republiek als zoovele toonbeelden

(*) Aeneis I, 544.
Eex erat Aeneas nobis, quo justior alter,
Nec pietate fuit, nee bello major et armis. Ibid. VI, 166.

(†) Aeneis VIII, 134.
Dardanus, Iliacae primus pater urbis et auctor.
Electra, ut Graii perbibent, Atlantide cretus, Ibid. III 163, 339. IV 171, XII 936.

(§) Miraculum est, quod praeter ordinem in rebus communiter institutum, divinitus fit.
Het is bekend dat Stahl deze bepaling nagenoeg letterlijk aangenomen heeft.

(**) Dissertazione sulla Monarchia di Dante ed. Torri Livorno 1844.

(††) Jus est realis et personalis hominis ad hominem proportio; quae servata hominum servat societatem, et corrupta, corrumpet. de Mon. II, § 5.

(§§) Ars boni et aeqni l. 1 D. de just, et jur. (I.I.)

(***) De Off. II, c. 8. Regum, populorum, nationum portus erat et refugium Senatus. - Itaque illud patrocinium orbis terrae verius quam imperium poterat nominari.

van burgerdeugd heeft voortgebragt. In die rij worden achtervolgens opgenomen: Cincinnatus, dien men na eene behaalde zege aan den ploeg vond, - Fabricius, wiens regtschapenheid tegen elke poging tot omkooping bestand was, - Camillus, die de heiligheid der wet boven alles stelde, - Brutus, die niet aarzelde zijne zonen ter dood te doen brengen, - Mucius Scaevola, de Decii, Cato eindelijk. Dergelijk streven nu van vele harer zonen wordt als een trek voorgesteld, Rome als zoodanig eigen. Regtmatig was het beoogde doel: het welzijn der volkeren namelijk, dus waren de middelen daartoe aangewend, de heerschappij over de wereld, even regtmatig. Bovendien was Rome van nature tot heerschen, de andere volken tot dienen bestemd. Ook hier wordt het gezag van Virgilius ingeroepen(*). Eene goddelijke voorbeschikking is in de Romeische geschiedenis duidelijk merkbaar. Zij blijkt volgens Dante hieruit, dat noch de Assyriërs, noch de Aegyptiërs, noch de Perzen, noch Alexander van Macedonië de wereldheerschappij veroveren konden, hoezeer zij daarnaar streefden. Die voorbeschikking volgt mede uit den uitslag van den tweekamp tusschen Aeneas en Turnus, de Horatiërs en Curatiërs, de Sabynen en Samniten, waarin de dichter een godsgerigt ziet. Eindelijk besluit hij ook dit gedeelte van zijn arbeid met eene verwijzing naar de verschijning van Christus, door wiens dood hij de heerschappij van Rome geheiligd en bevestigd acht.

Vatten wij dit overzigt zamen, dan kan ook hier in korte woorden rekenschap van den indruk worden afgelegd. Dante's bewijsvoering als zoodanig is zwak, om niet te zeggen onhoudbaar. Zijne opvatting der geschiedenis is willekeurig, subjectief, bespiegelend, al gelooft men dat zij in zijn tijd de heerschende was, waarvoor inderdaad alle grond bestaat. Zijne vereering voor Virgilius deed hem diens dichterlijke fictiën tot grondslag nemen, daarop gevolgtrekkingen bouwen, voor de werkelijkheid van zeer betwistbare waarde. Nu eens wordt het bijzondere feit, daargelaten zijne innerlijke beteekenis, tot algemeenheid verheven, dan weder deze laatste in eene rigting gebezigd, als met des dichters bedoelingen best overeenstemt. Dit alles te betoogen is onnoodig. Het te ontkennen zou eene ijdele poging zijn. Met dergelijk betoog zou echter niets, hoogstens dit bewezen zijn, dat Dante's ijver voor het goed regt des keizers hem verleid heeft tot eenzijdige waardering der geschiedenis, wier steun hij inriep. Niet daarin ligt echter, voor ons althans, de zwaartekracht der besproken verhandeling. Voor den Ghibellijn was het wereldlijk gezag in den keizer vertegenwoordigd. Voor ons is het dit niet. Om die reden behoeft de waarde van den geloofsbrief aan het heilige Roomsche Rijk uitge-

(*) Aeneis VI, 846.

> Tu regere imperio populos, Romani, memento,
> Hae tibi erunt artes, pacique imponere morem.
> Parcere subjectis et debellare superbos.

reikt niet nader te worden nagegaan. Reeds vóór lang is met bijtend vernuft door Voltaire op dien naam eene drieledige kritiek uitgeoefend. ‘Noch heilig, noch roomsch, noch rijk’ zeide hij, en met dien mokerslag was het middeneeuwsch régime ter aarde geveld. Voor ons is echter van belang dat Dante voor de Kerk een tegenhanger zocht, volkomen onverschillig daarentegen, wien hij daarvoor meende te vinden. De Kerk toch die harerzijds niet toen alleen, maar ook thans nog, haar geestelijk gezag op wereldlijken bodem tracht over te brengen, heeft eene gansch andere vraag aan de orde gesteld. Zij wilde en wil den Staat verdringen, zich plaatsen op den troon voor het wereldlijk hoofd, hij zij koning of keizer, bestemd. Dat is het terrein van den strijd tusschen Dante en haar gevoerd. Hier ligt de ware beteekenis van het beginsel, dat in de middeneeuwen reeds aan zijn optreden gehecht en nog altijd aan zijn naam verbonden blijft.

Het derde boek der monarchie, de sluitsteen van zijn betoog, is om die reden het gewigtigst. Het moet dienen ten bewijze, dat het gezag des keizers van goddelijken oorsprong is. Dante ontveinst zich niet dat het gebied, waarop hij zich waagt, vol van moeijelijkheden is. Hij wist zeer wel dat hij met een gehuchten tegenstander 't ging opnemen, maar de waarheid op haren onwrikbaren troon dringt, en zij gaat hem boven alles. Even als hij deed naar aanleiding der vragen in de beide voorafgaande boeken behandeld, zoekt hij ook hier een beginsel om er zijn betoog aan vast te knoopen. Als onbetwistbare waarheid wordt voorop gesteld, dat, hetgeen met de natuur in strijd is, Gods wil niet zijn kan. Op scholastische wijze wordt het bewijs dezer stelling gevoerd, voornamelijk met het oog op de ongerijmdheden, die uit de ontkentenis daarvan zouden voortvloeijen. Daarna volgt eene onderscheiding tusschen den aard der hier te behandelen vraag, met die, welke in de beide voorafgaande boeken zijn uiteengezet. Bij de eerste was 't meer zijne bedoeling een einde te maken aan de onwetendheid, dan het geschil te beslechten. Bij de tweede lag beide in zijn plan. Hier daarentegen is de strijd zelf, die gevoerd wordt, de oorzaak der heerschende onkunde, niet zooals gemeenlijk pleegt te geschieden, de onkunde oorzaak van den strijd. Daarmede is eene beschuldiging geformuleerd, die wat de aanspraken der Kerk betreft, hierop neerkomt, dat de voorstanders harer opperheerschappij willens en wetens aan verkrachting der waarheid zich schuldig maken. Zijne eigene tegenstanders verdeelt Dante in drie klassen. Vooreerst behooren daartoe de Paus, die zijne stelling tegenspreekt, *misschien* (forsan) uit ijver voor het sleutelambt, en andere herders der christelijke kudde, die *misschien* (fortasse) alleen door ijver en niet door trots worden bewogen. - Veelbeteekenende woorden reeds in dien tijd! Ten andere noemt hij de politieke partij, die uit haat tegen den keizer, bij de curie zich aansluit. Eindelijk vermeldt hij de decretalisten, die in godsdienstleer en

wijsbegeerte even onervaren zijn (theologiae ac philosophiae cujuslibet inscii et expertes). Met de laatsten wenscht hij zich niet in te laten. Zijne woorden zijn alleen tot hen gerigt, wier ijver hen 't pad der waarheid heeft doen verliezen.

Het eigenlijk betoog vangt Dante aan op het eigen terrein, waarop de Kerk gewoon is den strijd over te brengen. De theorie der beide lichten: zon en maan, bragt mede dat de Kerk aan de scheppingsgeschiedenis eene beeldspraak ontleende, en zich zelve als de heerschende zon, het wereldlijk gezag als de dienende maan beschouwde. Dante vervolgt die beeldspraak uit de schrift zelve, wijst er op, dat de ‘lichten’ aan de schepping van den mensch voorafgegaan, in de beteekenis der Kerk, voor dezen slechts na den zondenval noodig konden zijn, derhalve op 't oogenblik hunner schepping die beteekenis misten. Een tweeden bewijsgrond voor haren hoogeren rang ontleent de Kerk aan het priesterschap der Hebreën, dat den *ouderen* van Jacobs zonen werd toegekend. Met snijdende ironie antwoordt Dante hierop, dat op dit punt de conclusie uit de premisse niet volgt: ‘Er zijn vele ouderen, die niet alleen wat gezag betreft, den voorrang niet hebben, maar zelfs voor jongeren behooren te wijken.’ - Geen beter lot treft een derde bewijsgrond der Kerk, ontleend aan de geschiedenis van Samuel en Saul. De eerste zou blijkens de schrift, toen hij den koning aanstelde en afzette, eene goddelijke zending te vervullen hebben gehad. Dit wordt door Dante niet betwist, doch voegt hij er bij, bewezen moest zijn, dat die zending algemeen was en niet slechts beperkt behoorde te worden voor dat bijzonder geval. Op het vicariaat van Christus, wien ten teeken van algemeen gezag, wierook en goud was aangeboden, wordt verder door de Kerk verwezen. De gelijkstelling uit dat vicariaat afgeleid, betwist Dante, ‘Immers ijdel zou het beweren zijn, dat eenig stedehouder met het oorspronkelijk gezag kon worden gelijk gesteld. Wij weten toch dat de opvolger van Petrus de godsdelijke magt mist, noch de aarde opwaarts doen stijgen, noch de vlam naar beneden rigten kan’ - eene zinsnede, die het oordeel van Dante omtrent het leerstuk der onfeilbaarheid aanduidt. Het beroep der Kerk op Christus' woord tot Petrus: wat gij op de aarde gebonden hebt, zal ook in den hemel gebonden zijn enz., acht Dante te niet gedaan, als de zamenhang in 't oog wordt gehouden met het voorafgaande: Ik zal de sleutels van 't *Hemelrijk* u geven. Het kerkelijk gezag strekt alzoo zich niet uit tot de dingen der aarde. Op dezelfde wijze wordt de leer der ‘twee zwaarden’ die aan het Evangelie ontleend(*) en in de bul ook van Bonifacius VIII uiteengezet was, door eene verwijzing naar den tekst weerlegd.

Na deze dogmatische beschouwing wendt Dante zich tot de historische gronden, die de Kerk gewoon is aan te voeren. Hij bespreekt de bekende zoogenaamde donatie van Constantijn - eene fabel, waaraan in

(*) Lukas XXII: 38.

de middeneeuwen vrij algemeen geloof werd gehecht(*). Regtstreeks loochent hij 't feit niet, hoezeer daarover twijfel bij hem bestaat (*si* ergo aliquae dignitates alienatae), doch hij betwist de bevoegdheid van den keizer om te schenken, van den Paus om te ontvangen. De eerste kon niets vervreemden, waardoor zijn wereldlijk gezag verminderd, de laatste niets aannemen, waardoor zijn aardsch bezit vergroot werd. Ook de wijsgeerige grond voor de leer der Kerk aangevoerd, moet den toets van Dante's kritiek ondergaan. De eenheid van het menschelijk geslacht betwist hij niet, doch zij leidt niet tot vereeniging van allen onder het gezag der Kerk, maar tot gelijkstelling van Paus en Keizer, wereldlijk en geestelijk beginsel, onder de heerschappij van God.

Ten slotte wordt de zelfstandige magt des keizers betoogd. Historisch blijkt zij hieruit, dat het keizerrijk bestond, toen de Kerk nog niet aanwezig of nog niet werkzaam was. Bovendien zou de Kerk om bij magte te zijn het wereldsch gezag te verlijden, dit ontvangen moeten hebben, hetzij van God, hetzij uit eigen boezem, hetzij van eenig keizer, hetzij krachtens aller toestemming of ingevolge besluit van de meerderheid der menschen. Dit alles betwist Dante, met betrekking tot het laatste opmerkende dat een aanzienlijk deel der menschheid dergelijk gezag der Kerk verafschuwt (abhorret). Tegennatuurlijk noemt hij wijders de aanspraken der Kerk, in strijd met het woord: Uw rijk is niet van de aarde. Uit dit alles wordt eindelijk afgeleid, dat de bron van het wereldlijk gezag niet gelegen zijnde in de Kerk, dit zijn oorsprong vinden moet in den goddelijken wil, als zijnde volgens Dante een derde onmogelijk. Hiermede is het stelsel des dichters afgesloten, en vormt zijn betoog een afgerond geheel, bestemd om de scheiding van Kerk en Staat op scholastischen grondslag te voltrekken.

Welke zedelijke waarde deze slotsom heeft, die als het politisch testament des grooten dichters kan worden beschouwd, behoeft nauwelijks te worden aangetoond. Een gekroond hoofd, koning Johan van Saksen, heeft reeds doen opmerken, dat de in de middeneeuwen beweerde ondergeschiktheid van het keizerschap aan het gezag der Kerk, waartegen Dante te velde trok, ons thans de eer der wederlegging niet waardig schijnt. Desniettemin werd zij *toen* openlijk verkondigd, wat meer zegt, in beginsel ook thans nog volgehouden(†). Tegen haar was

(*) Vers la seconde moitié du huitième siècle on confectionna à Rome la célèbre donation de Constantin. Elle est bâtie sur la prétendue guérison de la lèpre de Constantin, déjà inventée à Rome au cinqnième siècle et sur son baptême par le pape Sylvestre. Le fait y est raconté tout au long; après quoi l'empereur, par reconnaissance, fait au Pape cadeau de Rome, de l'Italie et des provinces occidentales - en outre et tout particulièrement, il rend des ordonnances étendues sur les privilèges honorifiques du clergé romain, et sur les ornements sacerdotaux de son costume. D'aprés cette composition le pape devait en outre être le maître et seigneur de tous les évêques et le siège de Pierre devait avoir la puissance sur les quatre trônes supérieurs d'Antioche, Alexandre, Constantinople et Jerusalem.
Janus t.a.p. blz. 147.

(†) Le jésuite Schrader (dans un travail publiée a Vienne 1865) a déjà transformé les propositions négatives et réprobatrices du syllabus en assertions positives. - D'après l'énoncé affirmatif de Schrader sur la 23 proposition du syllabus, les papes n'ont jamais outrepassé les limites de leur pouvoir, n'ont jamais usurpé les droits des princes.
Janus t.a.p. blz. 16, 21.

Dante's streven gerigt. Verder dan de gelijkstelling van beide die magten ging hij niet. Had hij dit gedaan, ware door hem de Kerk als een verschijnsel *in* den Staat beschouwd, hij zou een der eerste woordvoerders van de moderne staatsleer geworden zijn. Duidelijk is 't alzoo, welke hooge wetenschappelijke beteekenis aan het kleine geschrift van Dante's hand moet worden toegekend. *Voor het eerst* wordt hier eene grenslijn aangewezen tusschen de magt van den Staat en het gezag der Kerk. Aan de voogdij der laatste wordt de eerste onttrokken. Met vaste hand en breeden greep wordt het gebied geteekend, waarop ieder dier magten zich te bewegen heeft. De zelfstandigheid van den Staat, zijn regt op vrije, ongestoorde, ongedwongen ontwikkeling, vindt in Dante voor het eerst een uitnemenden verdediger en welsprekenden voorstander. Voor de geschiedenis van het nieuwere Staatsregt schijnt dit gezigtspunt van niet gering belang. De overtuiging, die de Staatsman hier uitgesproken heeft, bezielde ook den dichter. Talloos zijn de plaatsen, waar de bitterheid van den banneling in vurige terzijnen zich lucht geeft. Herhaaldelijk schrijft hij de ontaarding der Kerk toe aan hare zucht naar wereldsch goed(*):

> Ahi, Costantin, di quanto mal fu matre,
> Non la tua conversion, ma quella dote,
> Che da te prese, il primo ricco patre

en elders(†):

> L'altro che segue, con le leggi e meco,
> Sotto buona intenzion che fe mal frutto,
> Per cedere al pastor si fece greco.

Den burgerzin verheerlijkt hij(§)

(*) Inf. XIX. 115:

> Ach Konstantijn! van hoeveel onheil was -
> Niet uw bekeering moeder - maar de gave,
> Die de eerste rijke priester van u aannam.

(†) Par. XX. 55:

> Het volgend licht, met mij en met de wetten
> Heeft - vroom bedoelen maar noodlottige uitslag!
> Zich, wijkend voor den Paus, tot Griek gemaakt.

(§) Par. VIII. 115:

> Waarop hij weer: ‘Zeg thands, of 't voor den mensch
> Niet slechter ware zonder maatschappij? -
> ‘Ja (zeide ik), hier begeer ik geen bewijs’.

Wij veroorloven ons de opmerking dat hier de zin niet getrouw weergegeven schijnt: ‘*Se non fosse cive*’ drukt letterlijk uit: als hij geen *burger* was, *maatschappij* is te vaag.

Ond' egli ancora: Or di': sarebbe il peggio
Per l'uomo in terra, se non fosse cive?
Sì rispos'io; e qui ragion non chieggio.

De vereeniging van wereldlijk en geestelijk gezag schijnt hem verderfelijk(*)

Soleva Roma, che 'l buon mondo feo,
Duo Soli aver, che l'una e l'altra strada
Facean vedere, e del mondo e di Deo.
L'un l'altro ha spento, ed è giuanta la spada
Col pastorale: e l'un coll' altro insieme
Per viva forza mal convien che vada;

Het zou geene moeite kosten eene reeks van plaatsen uit des dichters hoofdwerk hieraan toe te voegen. Onberekenbaar is de invloed, dien Dante daardoor, ook in de rigting, die wij bespreken, heeft uitgeoefend. Aan de hoogeschool te Bologna was een leerstoel opgerigt, uitsluitend bestemd voor de uitlegging zijner werken. Op die wijze heeft de meester tot duizenden gesproken, en hebben zijne grootsche gedachten in 't land zelf waar 't Pausdom zijn zetel heeft, het werk der bevrijding van Roomschen gewetensdwang voorbereid en aangevuurd. De vrijzinnige rigting van het hedendaagsch Italië gevoelt zich innerlijk verwant aan den grooten middeneeuwschen denker. Staatslieden als Cavour en Massimo d'Azeglio, wijsgeeren als Beccaria en Filangieri erkennen hem als hun hoofd, als den baanbreker der school, waarin zij zelve zijn opgevoed, als den banierdrager van den vrijen Staat naast de vrije Kerk. De nieuwere wetenschap had slechts te oogsten, waar hij gezaaid, te voleinden, waar hij aangevangen heeft.

IV.

Zeer onlangs heeft de Leidsche hoogleeraar Rauwenhoff in eene academische toespraak, zijne denkbeelden uiteengezet over den tegenwoordigen stand van het Katholicisme en den waarschijnlijken uitslag van het concilie. Hij is van oordeel dat het ontwikkelingsproces in den boezem der Kerk van dien aard is, dat haar laatste woord met onvermijdelijke noodzakelijkheid de afkondiging van het dogma der onfeilbaarheid zijn moet(†). Dat de stellingen in den Syllabus verkon-

(*) Purg. XVI. 106:

Had Rome niet (en 't maakte de aarde vroeder)
Een tweetal zonnen, die de beide wegen
Verlichtten, - die van God en die der waereld?
De één bluschte de andre. Zwaard en Herderstaf
Zijn in één hand vereenigd, waar noodzaaklijk
Uit volgen moet, dat 't beiden kwalijk gaat;

(†) Van gelijk gevoelen schijnt Janus: La pensée Ultramontaine se résume tout entière dans la conception de l'infaillibilité personelle du pape. T. a.p. blz. 57.

digd de sanctie der beschreven vergadering niet zullen erlangen, hoopt hij, doch vreest het tegendeel. Wij deelen in die meening. Wij zijn gevat op eene gewelddadige aanranding der grondslagen, waarop het moderne Staatsgebouw is opgetrokken. Ook wij gelooven dat het: *non possumus* ter zijde gelegd en door het: *volumus* vervangen zal worden - dat de positieve aanval, de negatieve afweer volgen zal. Maar als die verwachting verwezenlijkt, die mogelijkheid werkelijkheid geworden zal zijn, dan zal tevens voor allen, die in hun heiligst goed worden bedreigd, de tijd zijn aangebroken om de gelederen te monsteren, en pal te staan voor het regt van den vrijen burger in den vrijen Staat. Welken toestand 't Rome gelukken zal in 't leven te roepen, laat vooralsnog ten minste zich naauwelijks gissen. Welligt zullen jaren verloopen eer de toekomstige Kerk in hare lijst van onverdraagzaamheid is gevat, eer hare sombere lijnen door priesterlijken overmoed ontworpen en voltooid, aan den politieken horizont zich dreigend teekenen. Dat tijdperk van overgang is onzeker, maar de uitslag zelf van den strijd is het niet. Zoo 't waar is dat Rome gehoorzaamt aan eene innerlijke drijfkracht, wier voortstuwend vermogen zij niet bedwingen kan, - zoo 't levensbeginsel dier Kerk vereenzelvigd is met 't onfeilbaar gezag van haar hoofd, - dan is juist de poging, die zij thans beproeft, de zekerste waarborg harer nederlaag, het duidelijkst teeken harer innerlijke zwakheid. De alarmkreet zelf in den Syllabus aangeheven toont hoe heftig de rots van Petrus door den stormram der Revolutie is gebeukt. De krijgsraad uit alle oorden der wereld bijeengeroepen, wijst aan hoe magtig groot de bres reeds is, door den modernen tijdgeest in priesterlijke bekrompenheid gemaakt. Wij gorden ons aan tot de laatste overwinning - zou Rome's wachtwoord zijn. Neen, luidt 't antwoord, gij rust u toe tot een kamp om lijfsbehoud. Het dogma der onfeilbaarheid is de laatste uwer verschansingen - niet het eerste uwer zegeteekenen. Altijd nog was het einde nabij, wanneer in den loop der wereldgeschiedenis een beginsel met de menschelijke vrijheid in onverzoenlijken strijd, in het volle licht was getreden. Het heerlijk levenslied van Luther was het logisch gevolg van den moordkreet der Inquisitie. Dezelfde eeuw, die 't absolutisme op 't toppunt zijner magt heeft gekend, was getuige van zijn onherroepelijken val. Eerst toen de slavernij in schijnbaar bloeijenden toestand verkeerde, werd haar doodvonnis geveld en voltrokken. Aan die wet van vooruitgang der menschheid zal ook Rome niet ontsnappen, het koste dan, wat het kosten moge. Plaats voor allen, is de leus der toekomst. Niet tegen Rome alleen is zij gerigt, maar tegen iedere partij, iedere gezindheid, iedere leer, die op uitsluiting, vervolging van anderen, zelfverheerlijking berust. Die trek is het eigenaardig kenmerk niet van de Kerk, die aan gindsche zijde der Alpen is gevestigd, maar van de rigting, die Ultramontaan te zijn als een eeretitel beschouwt. Ook in ander kamp wordt zij aangetrof-

fen, nu en dan met schaamteloozen overmoed ten toon gespreid. Of zag niet zeer onlangs de hoofdstad van ons Rijk het verachtelijk schouwspel, dat een zich noemend bedienaar des Evangelies - verbi divini minister - eene minderheid hoonde en het smaadwoord: Ahasverusgeest, haar toewierp? Werd niet het plan tot dien aanslag op de menschelijke vrijheid in koelen bloede beraamd, met boos opzet, herhaaldelijk volvoerd? Zoo Rome's poging vergoelijkt wordt door den ijzeren drang der innerlijke noodzakelijkheid, waarop zal de Protestantsche herder zich beroepen, wiens Kerk volgelingen telt, die liefde tot de menschheid als hare hoogste uitdrukking beschouwen? Is dergelijke verwantschap met een deel van het Katholicisme - voorwaar niet het beste deel - zóó benijdenswaard, zóó eervol, zóó aanlokkelijk? Zoo ja, dan zou, waar middeneeuwsche taal gesproken wordt, de studie van den middeneeuwschen dichter mede zijn aan te bevelen. Ook hier is haar slotsom toepasselijk. Zoo lang dergelijke reuzen de regten der menschheid in bescherming nemen, is iedere minderheid veilig. Aan de zijde van 't genie ligt de kracht, niet aan den kant van de geestdrijverij.

Amsterdam, Jan. '70.

Geschiedenis van den dag.

De staatkunde heeft op het oogenblik haar niet ongewone gedaante aangenomen: een reusachtige, afgrijselijke tragedie! Doch smoren wij onze verontwaardiging om den officieelen gang van zaken te volgen.

De candidatuur van prins Leopold von Hohenzollern voor den Spaanschen troon dagteekent, zegt men, van October van het vorige jaar; 't was de oude Spaansche diplomaat, Salazar y Mazarredo, lid der Cortes, die toen zijn brochure schreef ten gunste van ‘don Leopoldo’. Geen candidaat die volgens Mazarredo zooveel voor had als prins Leopold; vooreerst beleed hij den Katholieken godsdienst, voor Spanje iets onmisbaars; hij was verwant niet alleen aan keizer Napoleon en koning Wilhelm, maar ook aan een der eerste Spaansche huizen, de familie der Frias. Een niet geringe aanbeveling daarbij was, dat de prins gehuwd was met een zuster van den koning van Portugal, prinses Antonia; de voorstanders van de Iberische eenheid, schoon noch in Spanje, noch in Portugal bijzonder talrijk, konden dus allereerst zich troosten, te meer daar het huwelijk reeds met drie mannelijke

telgen was gezegend. Vooreerst dus behoefde men niet meer aan het zoeken te gaan naar een koning, indien deze ‘don Leopoldo’ door de Cortes werd goedgekeurd.

Het schijnt evenwel dat deze, volgens den Spaanschen diplomaat, candidaat der candidaten in het begin niet veel in aanmerking is gekomen en van het Spaansche ministerie niet de gewenschte ondersteuning ontving, althans niet voor het oogenblik; de gangen van den hoofdagent voor de koningzoekerij, den heer Prim, zijn moeilijk na te gaan. Volgens een andere lezing heeft men toen niet van de zaak gehoord, omdat prins Leopold weinig lust had om de candidatuur te aanvaarden; de zaken stonden er in Spanje dan ook niet naar om hem sterk aan te moedigen.

In het voorjaar evenwel en bepaald in de maand April zijn de onderhandelingen op nieuw geopend en stelde een Spaansche commissie aan prins Leopold voor, om zich in don Leopoldo te laten verdoopen. De candidaat had er nu meer ooren naar; behalve zijn persoonlijke toestemming en die van zijn vader, prins Anton von Hohenzollern, moest evenwel nog een formaliteit worden vervuld, die bij zulke hooge personages behoort, de toestemming namelijk van het hoofd van het vorstelijk geslacht der Hohenzollern, koning Wilhelm van Pruisen.

Men meene evenwel niet dat de bloedverwantschap met de Pruisische Hohenzollern zoo groot is; volstrekt niet; het zou zelfs nog een heele berekening zijn den graad van bloedverwantschap aan te wijzen. In de 12^{e} eeuw werd, naar men zegt, het oude Duitsche huis der Hohenzollern gescheiden in twee takken; de jongste tak verkreeg in 1414 het keurvorstendom Brandenburg en in 1618 het hertogdom Pruisen, dat in 1701 tot koninkrijk werd verheven. De andere tak, waartoe prins Leopold behoort, was niet gelukkig. Zij bleef verbonden aan het kleine landgoed in Schwaben, en werd in 1576 weder in twee takken verdeeld, die van Hechingen (de oudste) en die van Sigmaringen (de jongste). Men ziet, het is van de Pruisische Hohenzollern familie van Adamswege, en de Pruisische Hohenzollern hebben met den Katholieken tak weinig meer dan den naam gemeen. In 1849 evenwel zijn de zuidelijke Hohenzollern opgenomen onder de prinsen van het Pruisische koninklijke huis, en in zooverre moest prins Leopold voor zijn Spaansche candidatuur de goedkeuring vragen van koning Wilhelm.

't Is moeilijk uit te maken, in hoeverre zulk een verlof van een familie-hoofd al of niet afscheidelijk is van zijn betrekking als souverein. Van Duitsche zijde beweert men, dat die betrekkingen geheel zijn afgescheiden, en hetgeen het familie-hoofd verricht in niet het minste verband staat met hetgeen de koning doet als souverein van Pruisen. De Pruisische Majesteit heeft prins Leopold dan ook afgeraden om zich in de Spaansche onderneming te steken, maar hem zijn toestemming niet willen onthouden.

Wat heeft evenwel de generaal Prim met den heer von Bismarck

daarover gesproken en onderhandeld? want dat de zaak een punt van overweging geweest is tusschen die twee staatslieden mogen we aannemen. Een tweede vraag, die daarmede in het nauwste verband staat, is deze: waar men van Spaansche zijde zich zeer goed bewust was, dat de candidatuur van Leopold von Hohenzollern, in weerwil van zijn verwantschap met de familie Napoleon (door den grootvader van prins Leopold, die gehuwd was met prinses Maria Antoinette Murat, dochter van koning Joachim, en door zijn vader, die gehuwd is met prinses Josephine Frederika Louise, dochter van den groothertog van Baden en van Stephanie Louise Napoleon, gravin de Beauharnais, aangenomen dochter van Napoleon I) de Fransche regeering hoogst onaangenaam zou zijn; waar men van den kant van Pruisen de lichtgeraaktheid van Frankrijk op dit punt zeer gemakkelijk zich kon voorstellen, waarom heeft men om die reden - gesteld dat men vóór alles den vrede in Europa wilde bewaren, - van ter zijde met Napoleon niet over de zaak gesproken, of van te voren kennis gegeven, dat de candidatuur hangende was, en de koning van Pruisen op grond van de verhouding, waarin hij stond tot den prins, geen recht had om zijn toestemming te weigeren? De diplomatie, die in den regel zoo uiterst kleingeestig voorzichtig is, heeft hier voor 't minst niet voorzichtig gehandeld. Er was grond voor het vermoeden, dat Frankrijk, dat meer dan eenige andere mogendheid eigenbelang heeft bij den loop der zaken in Spanje, de toestemming tot de candidatuur zou opvatten als een provocatie, tegen Frankrijk gericht.

Wij beoordeelen hiermee de zaak uit het oogpunt van hetgeen men politiek noemt; het gezond verstand oordeelt natuurlijk geheel anders. Wat in 's hemels naam, spreekt het, heeft een koning te maken met een land waar een constitutie is? en wat geeft daar in elk geval een middeleeuwsche familieverwantschap met den vorst van een Rijk dat bijna aan de andere zijde van een werelddeel ligt! Of ook wel het gezond verstand kan zich geen begrip vormen van het gewicht, dat men aan deze dynastie-quaestie toekent; waar koningen bestaan, waar zij een historisch recht haast bezitten, waar aan hun naam verbonden zijn een aantal herinneringen, waar de geschiedenis van een vorstenhuis de geschiedenis is van een land en waar hun naam een aantal gewaarwordingen, droeve en blijde oproept, waar hun naam de uitdrukking is van de eenheid van een volk, - daar hebben wij er eerbied voor en wenschen hem te behouden, maar hoe men er toe komen kan, om, indien men zijn vorst of vorstin om gegronde redenen buiten het land heeft gezet, een nieuw vorstenhuis op te doen, en daarvoor een werelddeel af gaat reizen, zoo iets komt menigeen onbegrijpelijk voor.

Maar 't is eenmaal zoo; Spanje moet nog altijd volgens het gevoelen van hen, die het voorloopig regeeren en van een deel van het volk, een koning hebben; een Duitsche prins bezit daarvoor alle mogelijke gewenschte eigenschappen, niemand heeft er iets op tegen, dat hij

dat gebenedijde postje krijgt, behalve één, - zijn toekomstige buurman en ambtgenoot, Napoleon III.

Men kent den ophef, dien de Franschen maakten, toen het bekend werd, dat Prim een candidaat had opgedoken en wel een 'Pruisischen.' De Minister van Buitenlandsche Zaken de Gramont, die het hoofd, de ziel is van de Fransche regeering, terwijl Ollivier, getrouw aan zijn karakter slechts de man is, die leeft onder den indruk van het oogenblik, - de Gramont verklaarde, dat 'Frankrijk in zijn neutrale houding (tegenover Spanje) zou volhouden maar.... niet dulden, dat een naburige natie den troon van Karel V weder oprichtte en dat een vreemde mogendheid, ten nadeele van Frankrijk, het evenwicht van Europa kwam verbreken.'

Velen ontkennen, dat Frankrijk ooit te eeniger tijd een 'neutrale houding' tegenover Spanje heeft in acht genomen; men beweert dat Frankrijk al het mogelijke heeft gedaan om de oplossing van de Spaansche kroonquaestie tegen te werken, en dat Frankrijk twee spookgedaanten bestendig in Spanje ziet: den Orleanist Montpensier en het even erge schrikbeeld de republiek, en het alle kracht heeft aangewend om beiden te verdrijven door den Bourbonschen zoon van de te laat verjaagde ex-koningin Isabella te protegeeren.

Voorts betwijfelt men, dat Frankrijk niets afwist van de candidatuur van prins Leopold; wat publiek in de dagbladen besproken werd, zal toch wel geen geheim zijn voor den leider van het Fransche gouvernement? Aangenomen nu, dat de Fransche regeering zich op officieel standpunt plaatste, en niet officieel gevraagd over die candidatuur, zich ook hield, alsof alles met opzet buiten haar was omgegaan, was het dan, vraagt men, zulk een misdaad, dat de souverein van een rijk even groot en machtig als Frankrijk, de noodzakelijkheid niet inzag, bij een familie-quaestie, eerst Napoleon om raad te moeten vragen?

Indien er sprake is van schuld, dan is Prim de eerste persoon; hij was het, die de candidatuur leidde, waarvoor het denkbeeld zonder eenigen twijfel in Spanje is ontstaan, (het zekerst bewijs levert de *El candidato official* van Mazarredo in het *vorige* jaar geschreven); en juist dat Spanje wordt slechts ter loops vermeld, omdat men het niet geheel kon verzwijgen, en het zwaartepunt van de quaestie wordt terstond overgebracht aan gene zijde van den Rijn, op Pruisen, op 'de Duitsche natie, op wier wijsheid men vertrouwde.'

Langs diplomatieken weg had Frankrijk zich tot Pruisen kunnen wenden, zijn bevreemding te kennen geven en onderzoek doen of koning Wilhelm gerechtigd was zijn toestemming te weigeren, tot het aannemen van de candidatuur, en of werkelijk van de zijde van Pruisen intrigues waren gebruikt om de candidatuur op te dringen; niemand zou zich daarover bevreemd hebben, maar toen Frankrijk in plaats daarvan op hoogen, dreigenden toon aan die Duitsche natie toeriep, dat het 'zonder aarzelen en zonder zwakheid

zijn plicht zou doen,' indien de wijsheid van die natie te kort schoot, toen beweert men, dat het Frankrijk te doen was om een stok te hebben, en blijde was dien in de candidatuur van prins Leopold gevonden te hebben. De hooge, bedreigende toon immers sloot terstond elke nadere verklaring van de zijde van Pruisen uit; een toegeefelijk antwoord op die uitdaging ware een zelfbeleediging geweest, die geen natie, groot of klein zich kan opleggen, die niet elk gevoel van eigenwaarde met voeten wil treden.

Onverwacht trad evenwel een wending in, die Europa met hoop vervulde, dat de vrede bewaard zou blijven en de Fransche berg een muis baren. De prins von Hohenzollern trok zelf zijn candidatuur in, vermoedelijk zoowel uit eigen overtuiging als op aanraden van de Spaansche regeeringsmannen. Onmiddellijk gaf de prins Anton von Hohenzollern in naam van zijn zoon hiervan kennis aan den Spaanschen gezant te Parijs, den heer Olozaga, die zich haastte daarvan mededeeling te doen aan de Fransche regeering en aan het telegraaf-bureel van Havas. Ollivier was boven de wolken; hij is wel bezien geen man om oorlog te voeren, maar om te manoeuvreeren tusschen parlementaire partijen; de *Constitutionnel*, zijn orgaan riep victorie; de zaak was geëindigd, geen Hohenzollern zou in Spanje regeeren en daarop kwam het aan.

Bij nader indenken evenwel stond het nu met de positie van het Fransche ministerie niet best; wat zou men zeggen in het wetgevend lichaam? het terugtreden van den Prins, zonder toedoen van de Pruisische regeering was alleszins geschikt om de ministers belachelijk te maken. Voor een minister als Ollivier is dat wel het ergste, wat men zich denken kan. Men beweert dat ook de keizer op dat oogenblik niet aan den oorlog dacht; ook hij zou dan het slachtoffer zijn van de inblazingen van de oorlogzuchtige partij, vertegenwoordigd door Gramont. Men beduidde den Keizer, dat zijn naam verloren was voor de publieke opinie in Frankrijk, indien de zaak aldus afliep. De rechterzijde, de keizerlijke zijde van het wetgevend lichaam, de bloem van de officieele candidatuur, wilde den oorlog. Pruisen was een doorn in het oog van het Fransche volk, Sadowa de zwarte staar waarvan het gelicht moest worden; men moest de gelegenheid niet weder uit de handen laten glippen. Het slot der overweging was het stellen van een nieuwen eisch aan Pruisen, een eisch, waaraan het onmogelijk kon voldoen, een eisch die gelijk stond met een oorlogsverklaring.

De heer Benedetti moest bij den koning van Pruisen te Ems aandringen, dat hij per brief excuus vroeg aan Napoleon over het gebeurde, en beloofde - nooit weder zijn toestemming te geven tot het aannemen der candidatuur door prins Leopold, en om de maat vol te meten, mocht in dien brief niets voorkomen van den graad van bloedverwantschap tusschen prins Leopold en keizer Napoleon. Met dien brief, in de Fransche volksvertegenwoordiging voor te lezen, in alle Fransche

dagbladen over te drukken, misschien op de muren van Parijs aan te plakken, daarmee alleen kon Frankrijk tevreden zijn.

Wij behoeven Benedetti, den Franschen gezant, niet te Ems op zijn schreden te volgen en na te gaan in hoeverre hij veel activiteit ontwikkelde om zijn eisch te doen kennen. Zoo weinig overtuigd was koning Wilhelm dat de zaak een ernstige wending zou nemen, zoo weinig was hij zich bewust iets kwaads bedoeld te hebben tegenover Frankrijk, dat hij den Franschen gezant op zijn badwandeling het extranummer van de *Köln. Zeit.* toonde, waar het bericht van den afstand van prins Leopold het eerst ter zijner kennis kwam.

De oorlogsverklaring was evenwel slechts een quaestie van vorm; met dien eisch, op die wijze gedaan had de oorlogspartij overwonnen; zij triomfeerde, en de Fransche regeering, indien wij aannemen, dat zij werkelijk na het terugtreden van den candidaat den vrede wenschelijk heeft geacht, is mede aansprakelijk voor de handelwijze van die partij.

Maar men verwarre die partij niet met het Fransche volk. Een gedeelte is dronken, bedwelmd door de demonische zucht naar eer en grootheid en verovering; de betere kern van dat volk heeft een afkeer van het bloedig oorlogspel. Men leze slechts het verslag van het wetgevend lichaam, waarin de zoogenaamde mededeelingen werden gedaan en de oorlogswetten ingediend. Heeft men niet de stem van een Thiers, waarlijk geen Pruisen-vriend, van een Gambetta, trachten te versmoren, zijn niet in dat wetgevend lichaam 84 stemmen uitgebracht voor de motie van Buffet, den gewezen minister, die althans nader onderzoek verlangde om eerst te weten op welken grond toch eigenlijk de Regeering den oorlog had verklaard?

Welnu, de oorlog zal zijn loop hebben, maar al behaalt Frankrijk de overwinning, zal het betere deel van Frankrijk, tot kalmte teruggekeerd, niet op de zaak terugkomen?

Merkwaardig is het oordeel dat door de publieke opinie in alle landen van Europa over de aanleiding tot den oorlog wordt uitgesproken. In het begin, toen de candidatuur van den prins von Hohenzollern nog bestond, was het oordeel zeer gematigd; men keurde wel de opgewonden taal van de Fransche ministers af, maar 't waren Franschen en men moest hen wat toegeven. Men was van meening dat de heer von Bismarck zeer goed de bedoeling kon gehad hebben met het geheimhouden van die candidatuur om Frankrijk tegen zich in te nemen. De Noordduitsche Bondskanselier, van wien men stoute zetten gewoon is, kon dus geoordeeld hebben: de wedijver tusschen Frankrijk en Pruisen bestaat nu eenmaal en is een kanker die knaagt ook aan de ontwikkeling van Duitschland; dit of een volgend jaar moet het toch tot een botsing komen en de vraag beslist worden, of Frankrijk of Duitschland de meerdere is. Tegenover den drang in Duitschland naar bezuiniging op de begrooting van oorlog, bij de antipathie tegen het

budget, kan de binnenlandsche staatkunde geen vorderingen maken en wordt het prestige der regeering verlamd, en ontwapening is met het eerzuchtige Frankrijk een onmogelijkheid; welnu, de tijd komt ons zoo heel ongelegen niet.

Die meening echter is, volgens velen, door niets gerechtvaardigd; zij beweren: koning Wilhelm heeft steeds in deze quaestie zulk een naïeveteit aan den dag gelegd, dat het onmogelijk is zich zoo te vertoonen met een van te voren beraamd plan. Zijn eerste woord tot den Franschen gezant was: 'Ik weet, waarover ge komt spreken, maar over de candidatuur zullen wij het wel niet oneens worden.' Waar het moeilijk is, vaak ondoenlijk om de waarheid te herkennen van de *woorden* der vorsten en diplomaten, is er toch nog een kenmerk over gebleven en gelooft men hen onwillekeurig, wanneer de woorden den stempel dragen van niet politiek te zijn, in de dubbele beteekenis van het woord, maar voortgevloeid uit het hart. Welnu, al de woorden, die koning Wilhelm gesproken heeft, zijn geheele houding, de troonrede, waarmee de Noordduitsche Rijksdag is geopend, alles draagt den stempel, dat van de zijde van Duitschland de oorlog niet is verwacht en evenmin door den heer von Bismarck. Van zekere zijde is de sympathie voor den Pruisischen monarch al zeer gering; hij lijkt met zijn theocratische opvatting van zijn koningschap te zeer misplaatst in onzen tijd en bij zijn roemen in den 'God der heirscharen' denkt men onwillekeurig aan de geschiedenis van de Pruisische monarchie, die niet bijzonder christelijk is, indien het christendom vreedzame ontwikkeling wil, - maar men mag niet voorbijzien, dat hij in zijn soort een man is van een oprecht karakter en dat zegt veel; men houdt hem niet voor in staat om van zijn verantwoordelijkheid en zijn gemoedsbezwaren te spreken en slechts een lang van te bevoren beraamd plan uit te voeren, waarvan hij voorgeeft niets geweten te hebben. Ware het Wilhelms overtuiging geweest, dat de oorlog noodzakelijk was om Frankrijks aanmatigingen tegenover de Duitsche zaken eens en vooral tegen te gaan, dan gelooft men, dat hij zulks rond en ridderlijk zou erkend hebben.

Van daar dat een groot gedeelte van Europa de rechtvaardigheid zijner zaak erkent, en hem in het gelijk stelt, dat hij niet christelijk genoeg geweest is, om zich aan de beleediging van Frankrijk te onderwerpen, en haar waardig en in het minst niet stootend van zich gewezen.

De tragedie heeft echter voor de voorstanders van een éénig Duitschland haar lichtzijde; zonder twijfel had de oorlogzuchtige partij in Frankrijk gerekend op de oppositie, die Pruisen in Duitschland nog altijd heeft te bestrijden. Men verwachtte opstand of althans ondersteuning in de geannexeerde provinciën, en voor 't minst een neutrale houding van Beieren en Wurtemberg, die gretig de gelegenheid zouden aangrijpen om aan den Pruisendruk, aan het of- en defensief

verbond vooral te ontkomen. Nam Zuid-Duitschland die houding aan, men kon dan rekenen op Oostenrijk, waar Gramonts vriend, von Beust dezen in stilte de hand reikte. Deerlijk is die Fransche verwachting beschaamd. Voor een goed deel ten gevolge van de wijze, waarop de Fransche diplomatie is te werk gegaan, is de oorlogsverklaring als een elektrieke schok geweest, die de Duitsche nationaliteit heeft doen uitkomen met een geestdrift, die alle verwachtingen heeft beschaamd. Uit Noord en Zuid slecht één stem, één verontwaardiging, die zich lucht geeft in haat tegen den overweldiger, die den heiligen Duitschen grond durft aanranden.

De tocht van koning Wilhelm van Ems naar Berlijn is in meenig opzicht een zegetocht geweest, zoo schoon als ooit een overwinnaar kan te beurt vallen. Merkwaardig is het daarbij hoe de geestdrift wordt aangevuurd door de herinneringen aan den alouden vrijheidstrijd tegen den eersten Napoleon. Waardig om bewaard te worden, zijn de woorden, waarmee de *Köln. Zeit.*, die nationale geestdrift weergaf.

Met het oude, geliefde: *Sie sollen ihn nicht haben*, *den freien deutschen Rhein*, roept het blad: ‘Op! wakkere Oostpruisen, die in 1813 vooraan stondt in den rei der vrijheidsmannen! Op, Zwaben, die weleer de stormvaan ontroldet en het eerst den strijd hebt aanvaard. Op, Sileziërs die uw Katzbach met het bloed der Franschen hebt geverfd! Op, Hanoveranen, die op het Iberische schiereiland den vroegeren despoot hebt bestreden en thans een nieuwen kunt toonen hoe dwaas en deerlijk hij zich heeft misrekend, toen hij geloofde, dat gij uw vaandel zoudt verlaten, als wij oprukken tegen den erfvijand van het vaderland. Daagt op uit uw bergen, Beiersche oorlogsmannen, komt uit uw wouden, Thuringers en Hessen, toont dat gij uw vaderen waardig zijt, gij trouwe Duitsche Saksers, die het smadelijk juk van den Franschen dienst hebt afgeschud, om juichend tot de Duitsche vanen over te gaan! Op, al wat Duitsch heet, op! naar den Rijn, naar den Rijn, naar den heiligen Rijn, op! zoo mogelijk op de vleugelen van den stormwind!

Rijk en arm, oud en jong stroomt naar de gelederen. De hoogere klassen der gymnasiën worden ontbonden, want zelfs knapen, gloeiende van toorn, willen mede om de eer des Konings en den naam van Duitschland te verdedigen.

En gij, Ernst Moritz Arndt, als uwe oogen dat hadden aanschouwd, zoudt gij weten, dat gij niet te vergeefs hebt geleefd! Het is een kruistocht, een heilige krijg, dien wij voeren. Geen oorlog is ooit zoo roekeloos met list en leugen tegen ons in het leven geroepen.

Napoleons afstammeling wil zijn wankelenden troon met bloed staande houden. Hij heeft gezien, dat alle weldenkende Franschen zijn despotiek wanbestuur moede zijn. Hij heeft hun de door hem gehate vrijheid beloofd, die alleen in vrede kan bloeien, maar thans wil hij die verstikken in een oorlog, die in den grond der zaak tegen het beste deel der Fransche natie is gericht.

Wij zullen niet antwoorden op al de Fransche grootspraak. Sinds de tijden van het keizerrijk weten de Duitschers den weg naar Parijs wel te vinden. De Franschen strijden alleen voor den glans van een despoot, maar wij voor onze haardsteden, voor de rechtvaardigste zaak.

'Wakkere landgenooten! heft uwe handen op en laat ons voor het Duitsche vaderland den eed zweren:

Wir wollen sein ein einig Volk von Brüdern,
Zu keiner Noth uns trennen und Gefahr.'

Alle verschil van opvatting over binnenlandsche quaesties treedt op den achtergrond: men kent geen partijen meer, geen veeten, geen minister-quaesties; de kiesvergaderingen, waar het vuur van den binnenlandschen, onbloedigen krijg dreigde te ontbranden, zijn onbepaald verdaagd, - men kent slechts één behoefte: zich te scharen om de Kroon als het zinnebeeld van de eenheid, als het middelpunt, waarom alles zich beweegt; - immers hier geldt het geen regeeringsvorm, maar hetgeen een land allereerst behoeft: vrijheid en onafhankelijkheid tegenover het buitenland.

Werkelijk is het schouwspel verheffend; welke diepe wortelen heeft het bewustzijn van nationaliteit in Duitschland niet geschoten sinds '66. Het blijkt dat in de diepte, onder den oppervlakkigen bolster der verdeeldheid, het vuur brandde der eenheid, dat in dagen van gevaar en nood als deze, zijn licht verspreidt.

Te Göttingen o.a., de oude Hanoversche stad, werd koning Wilhelm door de talrijke menigte met uitbundige geestdrift ontvangen en gedwongen de menigte toe te spreken.

De Hanoversche *Zeit. für Norddeutschl.* deed het voorstel een vergadering bijeen te roepen, samengesteld uit mannen van al de partijen, en een adres te richten aan den Koning, waarin werd getuigd dat thans ook in de provincie Hanover alles als één man gereed staat om den heiligen vaderlandschen grond te beschermen.

Ook de Brunswijkers, particularisten van ouds, blijven niet achter. De trein van Ems moest over Brunswijksch grondgebied en alles stroomde henen naar het kleine station Börsum; de gewone trein kon de menigte niet vervoeren, een extratrein was onmiddellijk in gereedheid.

Een donderend: Leve de Koning! ging op, toen de koninklijke wagen in het gezicht was; de trein moest eenige oogenblikken stilhouden; saluutschoten werden afgevuurd, het koninklijk rijtuig haast begraven onder de eikenkransen en bloemen. De Koning was tot tranen toe bewogen; hij beantwoordde met enkele eenvoudige woorden de hartelijke toespraak, en de trein zette zich in beweging achtervolgd door de jubelkreten van 4000 Brunswijkers, die geen vaderland meer kenden als het groote Duitsche vaderland.

Nog grooter zoo mogelijk was de geestdrift bij den intocht in Berlijn,

reeds voor de aankomst des Konings was de weg van het station bezaaid met menschen; onder de jubelkreten van het volk begaf de Koning zich naar het paleis, maar moest herhaalde malen zich op het balkon vertoonen en de menigte toespreken.

Op een volksvergadering op het open veld bij Lubeck, waar 20,000 personen bijeen waren, ontblootte men onder algemeene geestdrift het hoofd en zwoer met opgeheven handen goed en bloed het vaderland te wijden.

Er is maar één woord om de geestdrift van de Duitsche natie tegenover de Fransche oorlogsverklaring te kenschetsen, een jaartal: 1813.

Koning Wilhelm is op dit oogenblik geen Koning van Pruisen, geen opperhoofd van den Noordduitschen Bond, hij is Keizer van Duitschland.

Het gevaar is de bewerker van de eenheid der Duitsche natie, en Napoleon III, die meende de ontwikkeling dier natie te moeten tegengaan en dat Duitschland weder verdeeld en machteloos te maken, en het zoogenaamde evenwicht in Europa te herstellen, heeft daardoor meer dan iemand tot de eenheid van Duitschland bijgedragen.

Onder al de geestdrift bestaat ginds een vast vertrouwen, dat het éenig Duitschland onverwinlijk is. Het refrein van het volkslied:

Lieb' Vaterland, *magst ruhig sein*,
Fest steht und treu die Wacht am Rhein.

is werkelijk de uitdrukking van de algemeen heerschende stemming.

Hier en daar verneemt men evenwel een wanklank in dat nationale koor. De ex-adjudant van den ex-Koning van Hanover, werd gevangen genomen, wegens pogingen om zijn ouden meester welgevallig te zijn. Dat er meer Hanoveranen zijn, die persoonlijk aan hun ex-Koning zijn gehecht en aan een onverdelgbaar particularisme vasthouden, kunnen wij veilig aannemen. Het Duitsch individualisme, - de bron van de eeuwenlange zwakheid en onmacht der Duitsche natie, - is evenwel te zwak vertegenwoordigd om tegen den grooten nationalen stroom iets te vermogen.

Ook een deel van Beieren werpt een schaduw op die grootsche nationale beweging.

De volbloed ultramontanen kanten zich zoozeer in hunne dagbladen tegen de nationale beweging aan, dat eenige in beslag zijn genomen. Men betreurt dezen maatregel; de nationaliteit moet krachtig genoeg wezen om geen beschermende maatregelen van de zijde der Regeering noodig te maken. Iedereen die met Beieren bekend is, weet op welke wijze de ‘patriotsche’ afgevaardigden in den Landdag gekomen zijn, en welke kiezers zij vertegenwoordigen.

De handelwijze van de leiders der ‘zwarte bende’ hebben evenwel niet kunnen verhinderen, dat het initiatief door Koning en Ministers genomen tegenover de nationale beweging, door den Landdag is goedgekeurd.

In Wurtemberg is de vroeger zoozeer gewantrouwde van Varnbühler voorgegaan, en zelfs bij de groot-Duitsche democratische partij zoo goed als bij de ultramontanen in Noordduitschland vindt de nationale zaak weerklank.

Wat Frankrijk niet had verwacht, het staat niet tegenover Pruisen, maar tegenover een natie van 38 millioen zielen, die door de edelste vaderlandsliefde in geestdrift ontvlamd, geen voet breeds gronds zal afstaan van den heiligen bodem.

Men herinnert daarbij aan het in 1839 in de *Idées Napoléoniennes* openbaar gemaakte imperialistische programma: 'Men hitst de eene natie tegen de andere op en maakt de eene door de andere machteloos. De Franschen bevrijden de Italianen van de heerschappij der Oostenrijkers; Duitschland en Engeland blijven neutraal, want wat gaan hun de Oostenrijkers in Italië aan? Dat is de *eerste oorlog.*'

'Als Oostenrijk gebroken is, komt de beurt aan het neutrale Duitschland en Pruisen - zonder Oostenrijk, maar met behulp van de Italianen. Dat is de *tweede oorlog*, waarmee de Duitsche quaestie, het Rijn- en het Deensch-Holsteinsche vraagstuk, de quaestie over de aanslibbing van de Schelde, enz., dat wil zeggen de inlijving van België en Holland in Frankrijk wordt opgelost.'

'De derde vraag of de *derde oorlog* geldt Engeland. Hier komt het er op aan de onderdrukte natiën, de Ieren en Schotten van de Engelsche heerschappij te bevrijden, - de koloniën daarenboven, - Engelands heerschappij ter zee te breken en Groot-Brittannië te verdeelen. Wie oorlogschepen heeft, moet daarbij helpen.'

'Dan is het groote Westersche rijk van de Napoleontische dynastie voltooid, en de andere helft der wereld, het Oostersche keizerrijk is Rusland, - en hem, den helper en bondgenoot bij dit alles, geldt eindelijk de laatste strijd.'

't Kan zijn dat de oorlog afmetingen aanneemt, die nog geheel buiten alle berekening liggen. Schoon de groote mogendheden verzekeringen van neutraliteit ten beste hebben gegeven, hebben deze betrekking op het oogenblik, en kan spoedig daarin verandering opdagen. Dat zou reeds het geval zijn, wanneer de oorlog van langen duur mocht zijn, wat in weerwil van de snelheid en de vernielende kracht der wapenen, bij de gelijke sterkte, bij de gelijke onmogelijkheid van weerzijden om zonder tot geheele machteloosheid te zijn gebracht, den vrede onder vernederende voorwaarden aan te nemen, waarschijnlijk moet worden geacht. Een langdurige oorlog toch is ondenkbaar zonder een onhoudbaren toestand te veroorzaken in die landen, waar handel en nijverheid het dagelijksch brood vertegenwoordigen van de meerderheid der menschen.

Dit geldt inzonderheid van Engeland, waar wel de neutraliteit in alle deftige, oud-Engelsche vormen is geproklameerd, waar de volks-

geest reeds lang partij gekozen heeft en wel tegen Frankrijk. Personen, die den volksgeest in Engeland kennen, verzekeren, dat John Bull te harder neutraliteit schreeuwt, naarmate hij zich zelf op dit punt meer wantrouwt. Het is de oude geschiedenis, schrijft men van daar; 't is als met de kinderen, die in donker zitten en luide verzekeren, dat zij niet aan spoken gelooven, terwijl het zweet van spookenvrees op hun voorhoofd parelt. Engeland zal eenvoudig onzijdig blijven, zoo lang het kan; en.... reken bij den maatschappelijken toestand het traditioneel wantrouwen tegen de nieuwe Napoleontische onderneming, dan leest men tusschen de regels der neutraliteitsverklaring, de politiek der zoogenaamde vrije hand.

Is men met de officieele verklaring van Engeland ook voor 't oogenblik gerust, minder is dat het geval met Rusland. Een groot leger wordt in Polen saamgetrokken, naar men zegt, omdat Rusland Oostenrijk wantrouwt; men houdt zich overtuigd, dat Rusland onmiddellijk ten gunste van Pruisen zal optreden, zoodra Oostenrijk zijn neutrale houding vaarwel zegt. Wij kunnen ons dit van Oostenrijk moeilijk voorstellen, en gelooven, dat er goede grond bestaat voor het algemeen verspreide gerucht, dat Rusland niet geheel vreemd is aan een bondgenootschap met Pruisen.

In het voorjaar toch heeft de Fransche keizer getracht met Rusland te politiseeren; de generaal Fleury, een vertrouwde des keizers, werd als gezant naar Petersburg gezonden, maar naar het schijnt heeft de Fransche gezant geen vredezaken gemaakt. Nu heeft Rusland wel geen direct belang bij de vergrooting van Pruisens macht, - het tegendeel is waar, zooals wij vroeger reeds aanwezen, - maar het wacht slechts op een gelegenheid om zich op Frankrijk te wreken over den Krimoorlog en de bepalingen van den vrede van Parijs te zien opgeheven. Door dien vrede is Rusland tot weerloosheid veroordeeld in de Zwarte zee, een toestand waarop de Russische bladen in den laatsten tijd weder gewezen hebben als smadelijk voor Rusland. Men weet, dat Napoleon III dien Krimoorlog heeft op touw gezet om zijn plaats in te nemen onder de vorsten van Europa. Sedert roemde hij op de Krimgeschiedenis en noemde zich de overwinnaar van Rusland; moeilijk kan hij nu de hand reiken om de bepalingen van den vrede van Parijs op te heffen, immers het groote resultaat van dien bloedigen oorlog zou verloren gaan, en de diplomatie in vrede vernietigen wat het in oorlog had opgebouwd. Voor het oogenblik dus schijnt Rusland geen ander doel te hebben dan partijtrekkend van de verwarring in het Westen, zijn hulp te verleenen aan die mogendheid die geen direct belang heeft bij den staat van zaken in het Oosten, en langs dien weg de herziening te vragen van het tractaat van Parijs, - maar Rusland zal eerst dan handelend optreden, wanneer het bemerkt, dat de kans van slagen te dien opzichte verzekerd is.

Oostenrijk is tot neutraliteit gedwongen door eigen onmacht, zijn

binnenlandsche verdeeldheid, en gebonden door de nu openbaar geworden voorliefde van de Duitsche bevolking voor het groote Duitsche vaderland. Een snaar van weemoed trilt door de Duitsch-Oostenrijksche bladen dat men door het noodlot uit Duitschland is verdreven en den vrijheidsstrijd tegen den Franschen keizer niet mede kan strijden. De Duitsch-Oostenrijkers beschouwen dezen oorlog als den bloeddoop van de Duitsche eenheid.

Italië en Denemarken zijn weifelend; in het eerste, is de Fransche keizer gehaat om de dubbelzinnige rol, die hij steeds tegenover Italie's eenheid heeft gespeeld en om het onthouden van de natuurlijke hoofdstad, het ‘eeuwige Rome.’ Indien de Fransche keizer tot dien prijs het bondgenootschap van Italië wilde koopen, maar... hij kan niet, ook al wilde hij, zijn troon wordt voor een goed deel geschraagd door het clericalisme, dat alleen om Rome's wil aan hem verbonden blijft. En zoolang de Fransche wapenen geen schitterende overwinningen behalen, zal Denemarken zijn afwachtende neutrale houding niet vaarwel zeggen.

Nederland staat gereed om zoo goed als België zijn neutraliteit te handhaven. Moge ons dierbaar vaderland gespaard blijven voor de rampen van den oorlog. Dat ieder daartoe onze regeering steune in hare maatregelen tot bescherming onzer nationaliteit. Welke sympathiën men moge koesteren voor de eene of andere der oorlogvoerende mogendheden, men onderdrukke ze, om eendrachtig Nederlands neutraliteit te helpen handhaven. Daarin kan alleen het behoud van het Vaderland gelegen zijn.

20 Juli '70.

NOORMAN.

Mengelwerk.

Lord Byron.
Een levensschets.
Door A.C. Loffelt.

Hoe uit het kwade dikwijls het goede voortkomt werd ook dezer dagen schitterend bewezen: De koffiepraatjes van een geëmancipeerde Amerikaansche methodiste gaven voor een deel aanleiding tot eene flinke, doorwrochte biographie van lord Byron door een Duitsch geleerde, Karl Elze(*), - een Duitsch professor uit wiens werken degelijkheid spreekt, zonder Duitsche afgetrokkenheid en overdrijving, en uit wiens jongste werk ons ook weder een frissche lucht te gemoet waait, geen oliewalm of tabaksdamp.

Het is genoeg bekend dat in den loop van het vorig jaar mevrouw Beecher Stowe, niet tevreden er toe te hebben bijgedragen de zwarten van den druk der blanken te verlossen, het problema omkeerde, en zich geroepen gevoelde, de blanken onder de dichterlijke zielen te verlossen uit de zwarte klauwen van den duivel Byron. De uitslag van die Byron-controversie is geweest, dat zij zich zelve in een suspect reukje heeft gebracht - want haar artikels leverden menig blinkenden dollar op -, of minstens den schijn op zich heeft geladen van niet een verstandige vrouw te zijn, maar *a silly goose.* Daar Byron - ook al is hij tegenwoordig de mododichter niet, en al zijn de melk- en meelspijzen van een Tupper, en het poëtisch drijfwerk van den gelauwerden Tennyson meer gezocht dan zijn werken - de grootste dichter van deze eeuw is, en tevens de meest dichterlijke persoonlijkheid, wiens werken en leven elkander verklaren, zoo zal een overzicht van

(*) Lord Byron. Von Karl Elze. Berlin 1870, 8o. 433 pag.

beiden, naar aanleiding van het werk van Elze, en daaraan voornamelijk ontleend, doch aan de kritiek getoetst, den lezers van Byrons werken niet onwelkom zijn.

Wanneer wij een levensschets van een Engelsch edelman gaven, zonder te spreken van zijn illustre voorouders, dan zouden wij zwaar zondigen tegen de wetten der wellevendheid, en ons de wraak op den hals halen van alle Smiths en Browns en Johnsons wier stamvaders overkwamen met William the Conqueror. Daar familiezwak ook een zeer belangrijke karaktertrek van lord Byron was, en hij er zich op verhief van de Bürüns af te stammen, die zich reeds vóór de vestiging in Normandië in Scandinavië hadden beroemd gemaakt, zoo kunnen wij niet anders dan een paar woorden aan lord Byrons geslacht wijden.

Bij den dood zijner moeder schreef Byron te recht aan zijn vriend Davies, dat er boven hem en zijn geslacht steeds een sombere noodlotswolk hing. Wanneer wij de geschiedenis van hem en zijn voorouders nagaan, dan zien wij dat de zaden van al die onheilen waaronder zij gebukt gingen, of liever waartegen zij zich met sombere halsstarrigheid verzetten, in hun karakter te vinden waren. Vereenigd aan uitstekende gaven en krachtdadige voortvarendheid, waren ontembare hartstochtelijkheid, trotsche eigenzinnigheid en hooghartige verachting voor de bestaande orde van zaken en de openbare meening het erfdeel dat ook Byron van huis uit beschoren was. Onder de regering van Karel I ontmoeten wij een baron Byron van Rochdale, kommandant van den Tower en bevelhebber van een deel der troepen, die zich onnoodig den onmin van het parlement op den hals haalde. Zijn tweede vrouw was volgens Pepys(*) de zeventiende maîtresse van Karel II. Baron Byron stierf kinderloos, en de bezittingen kwamen aan zijn broeder Richard, die later ten gevolge zijner trouw aan het vorstenhuis zoo goed als alles verloor. Zijn oudste zoon trouwde de dochter van Viscount Chaworth, welken naam wij in de geschiedenis van den grooten dichter nog meermalen zullen ontmoeten. Deze laatstgenoemde voorzaat van lord Byron offerde ook aan de muzen. Een kleinzoon, William, de vijfde lord Byron, verwierf zich een treurige vermaardheid door een duel in het Star and Garter Hotel, Pall Mall. Aan het avondeten kreeg hij twist met zijn bloedverwant Chaworth over de hoeveelheid wild in hun parken. Byron drong zijn dischgenoot in een andere kamer, en bij het karige licht van een enkele kaars, en zonder secondant, wondde hij hem doodelijk. Hij werd beschuldigd van manslag, maar, naar aanleiding van zijn waardigheid van pair werd hij vrijgelaten. De ‘dolle lord Byron’, of ‘de goddelooze lord Byron’ zooals men hem noemde, zonderde zich van de wereld af. Zijn buren en onderhoorigen verafschuwden hem, zijn vrouw scheidde zich van hem. Allerlei verhalen over zijn woestheid zijn in omloop. Zoo moet hij zijn

(*) Zie de nieuwe uitgaaf van Pepys' Diary and Memoirs, p. 382.

koetsier eens op den bok hebben doodgeschoten, het lijk bij zijn vrouw in het rijtuig gezet, en zelf verder gemend hebben. Een andermaal duwde hij zijn vrouw in een meer, waarin zij zonder de hulp van den tuinman den dood zou hebben gevonden. Door allerlei dwaze liefhebberijen verspilde hij zijn fortuin. Volgens den dichter waren zijn eenige vrienden de krekeltjes, die hij zelf voedde en mak maakte; wanneer zij wat lastig waren sloeg hij ze met stroohalmen. Bij zijn dood verlieten zij in menigte het huis. De broeder van den dollen Byron was admiraal John Byron, de grootvader van onzen dichter. In de zeedienst vond hij een geschikt veld voor zijn woest karakter. 'Hardy Byron', of 'Foul-Weather Jack' zooals de zeelieden hem in de wandeling noemden, omdat hij steeds de vreeselijkste stormen moest ondervinden, leed reeds als adelborst zijn eerste schipbreuk. In 1768 verbaasde hij de wereld met de beschrijving van zijn vele en wonderbare lotgevallen. Lord Byron de dichter maakte van die reisbeschrijving gebruik bij het verhaal van de schipbreuk in Don Juan.

Het karakter van Foul-Weather-Jack heeft zich in die liefde voor de zee en de zucht tot avonturen in den dichter voortgeplant. John Byron, zoon van den admiraal en vader van den dichter erfde niets dan de schaduwzijde van den familieaard. Zijn ergerlijke levenswandel maakte dat zijn vader hem niet langer als zoon erkende. Vooral toen hij in 1778 op lage wijze de gehuwde markiezin van Carmarthen schaakte, steeg zijn slechte faam ten top. Na den dood van lord Carmarthen huwde hij de weduwe, en bracht in korten tijd haar gansche vermogen er door. Uit dit huwelijk werd Augusta Byron, later gehuwd met Colonel Leigh, geboren. Het paar leefde te Parijs, maar Captain Byron behandelde zijn vrouw zoo afschuwlijk, dat zij in 1784 van hartzeer stierf. Lord Byrons gevoelig hart deed hem later zoo liefderijk voor zijn halve zuster zorgen, daar hij maar al te goed wist hoe zijn vader het vermogen van haar moeder had verspild. Dolle Jack, zooals Captain Byron in de wandeling genoemd werd, wist er niets beters op, dan zijn ledige beurs te vullen door een huwelijk met een Schotsche erfdochter, Miss Catherine Gordon of Gight, uit welk huwelijk de groote dichter geboren werd. Ook deze familie had iets wonderlijks. De vader van Catherine, ofschoon een achtenswaardig man, leed aan zwaarmoedigheid, en nauwelijks veertig jaar oud zijnde werd hij op zekeren dag uit de Avon opgevischt; men vermoedde dat hij zich van het leven beroofd had.

De Gordons stamden af van de Stuarts, waarop Miss Gordon zich niet weinig liet voorstaan; zij was, zegt lord Byron ergens, zoo trotsch als Lucifer op die afstamming, en zag met diepe verachting neer op de hertogelijke linie der Gordons. Miss Gordon, die geheel en al door haar hartstochten bestuurd werd, kon de schoone gestalte en fraaie oogen van Byron niet weerstaan. Wel verhieven zich waarschuwende stemmen tegen dat huwelijk, en zong b.v. een Schotsch dichter

Ye' ve married, ye' ve married wi' Johnny Byron,
To squander the lands o' Gight awa',

maar ondanks dat alles werd den 12 Mei 1786 het huwelijk gesloten. Hij verbergde geenszins voor haar dat behoefte aan geld zijn voornaamste drijfveer was. Nog binnen het jaar was al het gereede geld van de erfdochter besteed tot delging van zijn schulden, en haar bezittingen met een hypotheek van 800 pond sterling bezwaard. Kort daarna geraakte het landgoed in bezit van lord Haddo, en bleef van het geheele fortuin, dat ongeveer 24000 pond sterling bedragen had, de arme vrouw slechts 300 pond over. Voor de overgang van het landgoed verlieten alle duiven en reigers de bosschen, en vlogen over naar het verblijf van lord Haddo. Het volk zag hierin een boos voorteeken, en de vervulling van een oude volksvoorspelling:

When the Heron leaves the tree,
The Laird o' Gight shall landless be.

Byrons vader begaf zich, zoodra het vermogen zijner vrouw onder zijne behandeling zoo goed als weggesmolten was, met vrouw en dochter naar Frankrijk, een land waarmede hij gedurende zijn geheele leven veel op had. Tegen het einde van het volgende jaar keerden zij naar Engeland terug en huurden een gemeubileerde woning in Holles Street, Cavendish Square, N°. 24, waar Mrs. Byron den 22 Januari 1788 van een zoon beviel.

Men zegt, en ook Byron geloofde er sterk aan, dat valsche schaamte oorzaak was dat het knaapje bij de geboorte een gebrek aan den voet kreeg, welke omstandigheid later zulk een duistere schaduw zou werpen op de gemoedsstemming van den dichter, en in zooverre een gewichtigen invloed uitoefenen op zijn dichten. Reeds in 1790 noodzaakten financieele zorgen de moeder met het knaapje naar haar Schotsche betrekkingen terug te keeren; zij huurde kort daarop een bescheiden woning in Aberdeen. Daar ook Augusta, Captain Byrons dochter uit het eerste huwelijk, door haar betrekkingen van moeders zijde verzorgd werd, verheugde zich de vader op nieuw in een lang door hem verlangde vrijheid. Alleen geldgebrek dreef hem weer naar Aberdeen, waar hij door zijn gade eerst in huis werd opgenomen, maar daarna naar aanleiding van minder goede harmonie een afzonderlijk kwartier moest betrekken. Toch was hem de toegang tot de woning van zijn vrouw niet ontzegd; integendeel, - iederen middag gebruikten zij te zamen de thee!

Dit echt Engelsch genot werd den losbol spoedig ontzegd door zijn lastige schuldeischers, die hem letterlijk uit het land verjaagden. Mevrouw Byron behield bij al die lotwisselingen een hartstochtelijke liefde voor haar man, afgewisseld door even hartstochtelijke kibbelarijen. Toen zij het volgende jaar hoorde, dat haar naar Valenciennes gevluchte

echtgenoot overleden was, barstte zij in een luid weeklagen uit, dat in de straat gehoord werd. Lord Byron heeft later dikwijls zijn vader verdedigd: hij kon niet dulden dat vreemden zijn vader betichtten van ruwheid tegen zijn vrouwen. Hier sprak echter hoogmoed luider dan beter weten of kinderlijk gevoel: vreemden mochten niet zoo vrij over zijn vader spreken! Hij beklaagde het steeds bij zijn opvoeding den zedelijken steun en de tucht van een vader te hebben moeten derven. Ook zijn eenzaamheid als kind schreef hij toe aan het noodlot. De laatste generaties van zijn familie hadden zich steeds door éénige kinderen voortgeplant. Byron beroemde zich daarop. 'Mijn dochter, zoo schrijft hij, mijn vrouw, mijn halve zuster, mijn moeder, de zuster mijner moeder, mijn natuurlijke dochter en ik zelf waren éénige kinderen. Maar, laat hij er zeer karakteristiek op volgen, juist de wildste dieren werpen de minste jongen, b.v. leeuwen en tijgers.'

Zulk een gezegde teekent Byron beter dan menige gansche bladzijde. Bij al zijn verlichte en onafhankelijke denkbeelden werd hij sterk beheerscht door bijgeloof en familietrots. Indien ooit, zoo had ook in het geval van Byron een goede opvoeding van de wieg af aan, een zachtere plooi aan zijn karakter kunnen geven. Wat vermocht echter een moeder die nu eens den kleinen deugniet voor 'manken rekel' uitschold, of liefelijkheden in het oor beet als 'kleine hond, ge zijt door en door een Byron, net zoo slecht als je vader,' en dan weder met kussen en liefkozingen overlaadde!

Dit wonderlijke karakter zijner moeder maakte dat Byron zich meer aangetrokken gevoelde tol zijn verzorgster, May Gray. Wanneer zij hem des avonds naar bed bracht, en onder het verbinden van zijn manken voet - wat ieder ander moeder liever zelf zou verricht hebben - sprookjes en vertelsels verhaalde, dan stal zij zijn hart. Ook bijbelsche verhalen trokken hem zeer aan. In 1821 schreef hij nog uit Italië aan zijn vriend en uitgever Murray om een bijbel. 'Reeds toen ik acht jaar oud was, zegt hij in dien brief, had ik het geheele Oude Testament gelezen; het Oude was mij een genot, maar het Nieuwe een taak'. Nauwelijks vijf jaren oud zijnde, werd hij reeds naar een kinderschool gezonden, waar hij zijn leeslessen gewoonlijk prompt kende. Eens bemerkte men echter dat hij ze niet las, maar van het hooren lezen van buiten kende; - 'hoe onrechtvaardig, zegt Byron, dat diezelfde ooren waaraan ik de wetenschap verschuldigd was, het toen moesten misgelden!' Op de Latijnsche school muntte Byron, evenmin als Walter Scott, uit door kennis of ijver. Het ontbrak hem wel niet aan verstand, maar aan lust en volharding. Eerzucht om een goede plaats in de klasse te vervullen bezielde hem evenmin. Wanneer, zooals somtijds geschiedde, de nummers van de leerlingen werden omgezet, zoodat de eerste de laatste, en omgekeerd de laatste de eerste werd, dan baatte het al weinig of de docent hem plaagde en zeide, 'jongen, George, toon nu eens hoe spoedig je weer de laatste zult

zijn!' Even als bij Walter Scott, zoo waren ook bij Byron de uren buiten den schooltijd het gewichtigst voor zijn vorming. Vóór zijn tiende jaar had bij een aantal reisbeschrijvingen en historische werken over Turkije gelezen, waarop toeval of keuze waarschijnlijk zijn aandacht gevestigd had.

Misschien was dit de aanleiding, die hem later Turkije deed kiezen tot tooneel voor zijn dichterlijke vertellingen. Evenals zijn vrije studiën het belangrijkst waren voor zijn wetenschappelijke ontwikkeling, zoo wogen ook zijn ontspanningsuren het zwaarst bij de vorming van zijn karakter. Wat betreft zijn verhouding tegenover zijn schoolmakkers, ook daarin was hij een echte Byron. Hij moge al gezellig en inschikkelijk jegens hen geweest zijn, op een gegeven oogenblik kwam dikwijls de aap uit de mouw, en was hij wraakgierig, boosaardig en hartstochtelijk; - immer was hij beter te huis in het uitdeelen, dan in het ontvangen van klappen. Die vrije uren waren vooral van allergunstigsten invloed op zijn lichamelijke ontwikkeling. Daar op de speelplaats zijn energie en eerzucht zich vertoonden, kon het niet anders of hij moest een flink bokser, looper, vechter worden, en later een even ferm schutter en zwemmer. Hij zocht liever gevaren, dan dat hij ze ontweek. Onrecht te straffen was ook zijn lust. Eens beleedigde een schoolmakker Byron op een oogenblik, dat hij hem zulks niet kon betaald zetten. Byron beloofde hem een pak slaag. Spoedig ontmoette hij zijn makker, die echter vergezeld was van andere vrienden. Daardoor niet afgeschrikt, vereffent Byron de rekening, en komt buiten adem te huis, waar hij zijn moeder het voorval vertelt, er bij voegende dat hij zijn devies 'Trust Byron' gestand wilde doen. Een andermaal moest hij met een pony, waarop hij en een vriend beurtelings reden, de romantische brug van Balgownie passeeren. Plotseling herinnert hij zich een oude voorspelling:

Brig of Balgouni, black's your wa'; wi' a wife's ae son and a mare's ae foal Doun ye shall fa'[*].

Hij houdt zijn vriend, wiens beurt het was te rijden, terug, en herinnert hem het versje, en tevens dat zij beiden eenige zoons zijn, - en wie weet of de pony ook niet een eenig veulen is! Daarom zal hij maar eerst over de brug rijden, want indien *hij* verongelukt zal alleen zijn moeder zijn dood betreuren, terwijl zijn vriend door vader en moeder betreurd zou worden. De overtocht geschiedt tot beider groote verwondering zonder ongelukken, waarop zij besluiten dat de pony waarschijnlijk geen eenig veulen is! Een scharlakenkoorts die in 1796 in het stadje woedde, deed Byrons moeder een schuilplaats in de Schotsche Hooglanden zoeken, waar zij George tevens de geitenmelk deed gebruiken. Het was in den omtrek van het schoon en gezond gelegen Ballater aan de Dee, dat zij een hofstede betrokken, het huis en zelfs

(*) Brug van Balgouni zwart is uw weg; met den eenigen zoon eener vrouw en het eenig veulen eener merrie zult ge instorten.

het bed waar Engelands toekomstige dichter sliep, wordt nog heden aan den belangstellenden tourist getoond. Hier zag de voor dichterlijke indrukken zoo vatbare knaap zich geplaatst te midden van het romantische natuurschoon der Hooglanden. Men moet ze kennen die bij afwisseling sombere en kale rotsen en bergen, en schitterend groene heuvelen en beemden, die vriendelijk lachende meeren en murmelende beken, en zwarte bergplassen en woeste bergstroomen; men moet de Hooglanden van Engeland en Schotland gezien hebben met hunne rijke afwisselingen, hun woestheid en malsch groen, die Hobbema en Ruysdael zouden hebben doen watertanden; - eerst dan zal men gevoelen wat machtigen indruk die natuur moest maken op een ontvankelijk gemoed als dat van Byron, en hoe belangrijk die indruk moest zijn voor Byrons dichterlijke vorming. In deze streek ontwikkelde zich de kiem van die bewondering voor bergnatuur, die hij later vooral in zijn Manfred zoo vurig uitte. Toch, al noemde hij zich wel eens een halven Schot door geboorte en een geheelen Schot door opvoeding, toch ging zijn liefde voor Schotland en de Schotten niet verder dan zij met zijn persoonlijke ijdelheid kon samen gaan. Gaarne ontmoette hij later een bewoner van Aberdeen, en dan sprak hij met warmte over de woonplaats en de tooneelen van zijn jonge jaren. Zelfs kleedde hij zich soms op zijn tocht naar Griekenland in den Schotschen ruitentooi van het geslacht Gordon. Maar toen eens een jonge dame hem een compliment dacht te maken met te beweren, dat men aan zijn accent wel eenigszins kon hooren dat hij Schotsch bloed in zijn aderen had, riep onze held uit: ‘Goede hemel, ik hoop het niet. Zeker niet. Liever zag ik het geheele verwenschte land in zee zinken, dan dat ik een Schotsch accent zou hebben!’ Wat een verschil tusschen de nationaliteit van den dandy Byron en de hartelijke vaderlandsliefde van Walter Scott en Robert Burns, die zich niet schaamden van het dichterlijke Schotsche dialect een waardig gebruik te maken.

Zooals met de meeste dichterlijke naturen het geval is, speelde de liefde reeds een belangrijke rol in Byrons kindsheid. Hij was nauwelijks acht jaren oud toen zich sporen van liefde voor zekere Mary Duff bij hem vertoonden. Mary was een lief meisje dat een paar jaren ouder was dan de dichter. Volgens Byron maakte de liefde hem rusteloos en slapeloos, en hij hield niet op zijn verzorgster telkens lastig te vallen met voor hem aan zijn Mary te schrijven; - zelf was hij nog geen meester van de pen. Toen door vertrek van Mary de kennismaking verbroken was, en zijn moeder hem later op zekeren dag als een nieuwtje vertelde dat zijn oude vriendinnetje in 't huwelijk was getreden, en haar hand geschonken had aan den wijnkooper Robert Cockburn te Edinburgh, stond hij als door den donder getroffen, zoodat zijn moeder nooit meer die zaak durfde aanroeren. Byron telde toen 16 jaren. Kort voor den dood van William Byron, denzelfden wiens onstuimigen aard en duelleerzucht wij hierboven vermeld hebben, las

Byrons moeder eens een *speech*, die in het Lagerhuis gehouden was. ‘Wie weet, George, of we ook van u niet eens redevoeringen zullen lezen,’ merkte een bezoeker op; waarop de knaap antwoordde: ‘dat hoop ik niet, of het moesten *speeches* in het Hoogerhuis zijn.’ Byron wist, dat de dood van zijn bloedverwant William hem Pair van Engeland zou maken. Daags na dat overlijden, dat in 1798 voorviel, kwam de jeugdige Lord de kamer binnen, en vroeg aan zijne moeder of zij in zijn uiterlijk sedert hij lord geworden was, geen verandering kon bespeuren. Den morgen waarop hij bij het afroepen der namen der scholieren voor het eerst het predikaat ‘dominus’ voor zijn naam hoorde voegen, was hij nauwelijks bij machte het stereotype ‘adsum’ uit te spreken, en barstte in tranen los. Byrons vriend, Moore gelooft terecht dat het beter voor hem zou geweest zijn, indien die verheffing een tiental jaren later ware gekomen, nadat door meerdere inspanning van geestkracht zijn karakter zich gunstiger zou hebben ontwikkeld. Te meer moest de jeugdige pair door den wierook van zijn wijdschen titel bedwelmd worden, wijl zijn moeder volstrekt niet in die verheffing deelde, en eenvoudig mevrouw Byron bleef. De hartstochtelijke en hooghartige vrouw misgunde echter haren George die eer niet, zij aanbad hem daartoe te veel; te meer, daar de voorspellingen, die zij bij verscheidene waarzegsters omtrent haren romantischen maar teugelloozen telg had ingewonnen, van een groote toekomst gewaagden. Nog in den herfst van 1798 verkocht zij al haar have te Aberdeen, en vertrok met zoon en verzorgster naar Newstead Abbey. De inboedel van de afstammelinge der Stuarts, uitgenomen het zilver en linnengoed, bracht nog geen 75 pond sterling op!

Een inval van Byrons moeder bij de aankomst te Newstead geeft ons een blik op haar karakter, en bewijst tevens hoe Byrons ijdelheid steeds door haar en zijn geheele omgeving werd aangewakkerd. De gelukkige moeder kon de verzoeking niet weerstaan aan de tolgaardster te vragen aan wien het landgoed dat zij daar zag liggen, behoorde. ‘De voormalige bezitter was William lord Byron’, antwoordde de vrouw, ‘de tegenwoordige moet naar ik hoor een kleine jongen te Aberdeen zijn;’ waarop de goedhartige dienstbode van Byron, hem met kussen overladende, hernam: ‘ja, die is hier, God moge hem zegenen.’ Newstead Abbey was er onder den woesten William Byron niet op vooruit gegaan. Ook was het voor een klein gezin veel te groot, waarom Mrs. Byron, ook met het oog op Byrons opvoeding besloot in het nabijgelegen Nottingham te gaan wonen. Door een proces waarin William Byron met Newstead Abbey betrokken was, kwam George onder voogdijschap van de beruchte kanselarij, den lezers waarschijnlijk minder gunstig bekend uit den roman van Dickens, Bleak House. Den jeugdigen lord werd door de kanselarij als voogd ter zijde gesteld de Graaf van Carlisle, die zich echter weinig aan zijn pupil gelegen liet liggen, maar de opvoeding geheel aan Mrs. Byron overliet.

Deze zocht vooral naar de middelen om haar zoon van zijn lichaamsgebrek, den misvormden voet, te genezen.

Indien Walter Scotts ouders vertrouwen stelden in de aardbaden door Dr. Graham aangewend tot de genezing van hun eenigszins kreupelen zoon, niet minder dweepte Mrs. Byron met den kwakzalver en wonderdokter Dr. Lavender. Handen vol olie moest Byrons voet verduwen, om daarna in een houten toestel vastgeschroefd te worden, dat hem natuurlijk ondragelijke pijnen veroorzaakte. Om niet te veel tijd te verzuimen kreeg Byron privaat-les van Dr. Rogers, die Cicero en Virgilius met hem las; - zeker geen lichte taak voor een elfjarigen knaap. Eens gaf Dr. Rogers zijn medelijden te kennen over het lijden dat zijn leerling had te verduren. Na dien tijd zorgde George, dat zijn meester niets meer van zijn smart bemerkte, maar droeg hem toch, even als de meesten zijner onderwijzers steeds een goed hart toe. In die hoogachting en welwillendheid deelde de opgeblazen dokter Lavender geenszins. Eens legde George hem eenige regels schrift voor, waarin hij de letters van het alphabet willekeurig dooreen gehaspeld had, met de vraag welke taal dat was. De pedante kwakzalver antwoordde botweg dat het Italiaansch was, maar bemerkte spoedig aan den spottenden lach van Byron, dat hem een pots gespeeld was. Eindelijk zag de wonderlijke Mrs. Byron in, dat Dr. Lavender weinig heul verschafte, en besloot daarom op raad van den graaf van Carlisle Dr. Baillie, een Londensche celebriteit, te gaan raadplegen. Zij betrok een huisje op Sloane Terrace, en bezorgde haar zoon op een zoogenaamd privaatschool van Dr. Glennie te Dulwich, in een van de liefelijkste streken ten zuiden van Londen gelegen, en beroemd om zijn fraaie schilderij-verzameling. In 1799 kreeg zijn moeder, wier financiëele toestand gedurende de minderjarigheid van George niet beter kon worden, een jaargeld van 300 pond uit de beurs des konings. Omstreeks dienzelfden tijd keerde ook May Gray, Byrons liefderijke oppaster naar haar bemind Schotland terug, waar zij huwde en in 1827 stierf. Ter gedachtenis schonk Byron haar zijn horloge, zijn eerste, en een miniatuur-portret, hem voorstellende met lange, over de schouders hangende haren, en pijl en boog in de hand. Later schreef Byron haar nog eens, - onder anderen dat zijn voet in zooverre hersteld was dat hij laarzen kon dragen, iets waar hij steeds zoo vurig naar verlangd had. Het werd trouwens tijd dat George de deur eens uit kwam. Zijn eerbied voor zijn moeder werd op den duur niet versterkt. Haar tijdelijke aanvallen van toorn wekten niet langer zijn vrees op, maar zijn spotzucht. Wanneer zij met haar korte, tamelijk corpulente lichaampje de kamer rondspartelde om hem te grijpen en te straffen, dan wist hij haar ondanks zijn kreupelheid steeds te ontkomen en met haar woede te spotten. Dat zij hem voor kreupelen lummel uitschold heeft hij nooit geheel kunnen vergeten, maar vermengde later zijne herinnering aan haar met bitterheid. Toen eens een schoolkameraad

hem zeide ‘je moeder is eene gekkin’, hernam hij zeer lakoniek ‘dat weet ik.’ Dr. Glennie, Byrons opvoeder, gaf aan Moore de volgende beschrijving van Byrons moeder: ‘Zij staat volkomen buiten de Engelsche zeden en beschaving. In uiterlijke en geestelijke gaven heeft de natuur zich zeer karig jegens haar betoond. Haar geest is geheel onbeschaafd, en zij bezit alle bijzonderheden die Schotsche denkbeelden, gewoonten en uitspraak eigen zijn.’ Het ontbrak haar vooral aan uiterlijke beschaving; in haar wezen had zij iets kinderlijks. Gaan wij op het oordeel van Isaac Disraeli af, den vader van den tegenwoordigen Staatsman, dan was zij niet geheel vrij van sterken drank, en beminde de Whisky. Daarenboven was zij in haar liefde voor George onverstandig genoeg om haar zoon dikwijls geheele weken van school te houden, en in geschillen tusschen hem en zijne meesters steeds de partij van den eerste te kiezen. Dr. Glennie, die een tweede vader voor Byron was, beweerde later dat het George niet aan ijver had ontbroken, en hij door zijne medescholieren zeer bemind werd, al wekte zijn trots ook nu en dan hun spotlust op, zoodat zij hem ‘The Old English Baron’ noemden(*).

Ofschoon de vorderingen die Byron maakte voldoende waren, en hij buiten de gewone studiën, ook goed partij trok van Dr. Glennie's bibliotheek, en meer dan eens de verzameling Engelsche dichters van Chaucer tot Churchill door las, zoo meende toch zijn moeder, dat het hoog tijd werd haar jeugdigen lord naar Harrow te zenden.

Reeds vroeg gaf Byron, volgens de berichten van May Gray, proefjes van zijn rijmkunst. Op een vervelende oude dame, die zijn moeder wel eens bezocht maakte hij dit epigram:

> In Nottingham county there lives at Swan Green,
> As curst an old lady as ever was seen;
> And when she does die, which I hope will be soon,
> She firmly believes she will go to the Moon.

Wel een bewijs dat Byrons muze reeds vroeg het pad der satyre bewandelde. Op zijn dertiende jaar beproefde hij zijn krachten aan een tooneelspel, dat hij echter spoedig aan de vlammen prijs gaf. Omstreeks dien tijd werd hij ook verliefd op eene jonge dame, Margareth Parker, wier donkere oogen en Grieksch profiel hem nog lang bijbleven. Zij was, zegt hij ergens, een stralende schoonheid, als het ware van een regenboog gemaakt. Het eerste gedicht van de Hours of Idlenes was aan haar gewijd. In Harrow bemerkte hij al spoedig dat hij zich met een ondergeschikte rol zou moeten vergenoegen. Zijn vorderingen bleken niet voldoende te zijn, om met jongens van zijn eigen leeftijd gelijk gesteld te worden. De eerste jaren van dat verblijf waren voor hem vol bitterheid, doch eindelijk wist hij zich door moed en onverschrokkenheid in spelen en lichaamsoefeningen tot een der meest beminde scholieren te maken. Het was ook steeds zijn rol

(*) Eene zinspeling op den bekenden roman ‘The Old English Baron’ van Clara Reeve.

de kleinere jongens tegenover de grootere in bescherming te nemen. Zijn gaven begonnen zich ook meer en meer te ontwikkelen, en verschaften hem dus tevens van die zijde onderscheiding. Eens gaf zelfs de rector Dr. Drury aan den graaf van Carlisle, Byrons voogd, te kennen, dat zijn talenten zijn stand tot eer zouden verstrekken. Byron schatte zijn verstandigen leermeester zeer hoog, en toen later Dr. Drury hem verweet dat hij hem zijn geschriften niet toezond, en de reden daarvan vroeg, kreeg hij ten antwoord 'omdat gij de eenige man zijt door wien ik mijne geschriften liefst nooit gelezen wensch te zien.' Anders was zijne verhouding tegenover Dr. Butler, die hij in een zijner gedichten schetst als bekrompen van geest en hart, ijdel, pedant en zonder die gezellige deugden welke het leven veraangenamen. Toen het rectoraat der school aan hem overging, voorspelde Byron in een gedicht, te vinden in de Hours of Idleness en getiteld 'On a Change of Masters at a Great Public school,' den val der inrichting. Hij betitelde Dr. Drury met den naam Probus, Dr. Butler met dien van Pomposus. De feestdisch door den nieuwen rector gegeven werd niet door Georges tegenwoordigheid vereerd. Als reden gaf hij den schoolmonarch op: 'Indien gij, Dr. Butler, later in de buurt van Newstead Abbey kwaamt terwijl ik daar was, zou ik u zeker niet uitnoodigen, en daarom zegt mijn gevoel me, dat het mij niet past bij u te eten,' - een eerlijk maar zeker een hoogst onaangenaam antwoord. Slechts nu en dan schaarde Byron zich niet bij de partij der oppositie en vernieling. Toen de teugelloosheid der scholieren eens zoo hoog steeg dat zij een schoollokaal in brand wilden steken, hield Byron ze daarvan terug met hen opmerkzaam te maken hoe de namen van hun ouders en voorouders, die overal ingesneden of ingegriffeld waren, de namen van mannen op wie Engeland roem droeg, dan zouden verdwijnen.

Kende Shakespeare volgens de getuigenis van Ben Jonson 'small Latin and less Greek,' niet minder verveelde aan Byron de alles overschaduwende klassieke richting der Harrowsche school. De enkele schoolvertalingen die in de Hours of Idleness zijn opgenomen, kunnen niet als wederlegging aangevoerd worden. Zelfs in zijn Grieksche letters was hij geen held, - in zijn schoolboeken placht hij steeds onder de Grieksche letters de gewone te plaatsen. In het declameeren van hartstochtelijke passages uit Shakespeare muntte hij uit, en voornamelijk zijn proeven van redekunst deden Dr. Drury vermoeden, dat zijn leerling iets groots voor de toekomst beloofde. Byron beklaagde het later zeer, dat het onderwijs in de moderne talen en geschiedenis en aardrijkskunde zoo gebrekkig was geweest. Byron vertelde eens aan Medwin, dat hij destijds maar niet begrijpen kon, en trouwens nog niet begreep, hoe zijn Duitsche docent bijna tot tranen bewogen werd bij het lezen van Geszner's Abel. Bezwaarlijk toch had Caïn een grooter weldaad aan de wereld kunnen bewijzen, dan zulk een vervelend schepsel als Abel te verwijderen.

Te Harrow bestond Byrons voornaamste of bijna eenig geestelijk voedsel, in zijn uitspannings-lektuur, - een bonte mengeling van geschiedkundige, wijsgeerige en dichterlijke werken. Onder den olmboom bij een graftombe, die nu nog als 'Byrons graftombe' wordt aangewezen, smaakte hij genotvolle uren. Over de groene heuvelen en glooiingen zag hij, wanneer hij de oogen opsloeg, de tuinen en torens van Windsor Castle, en verder den eeuwigen mist van Londen waaruit nu en dan reusachtige kerken, koepels en torens spookachtig te voorschijn traden. Te Harrow verwierf Byron vele hartelijke vrienden. 'Mijn vriendschapsbanden, schreef hij later in zijn Dagboek, waren hartstochten, want ik was steeds hartstochtelijk.' Zijn inborst, zoowel als het gemis aan zusters en broers, en het onordelijke familieleven dat hij bij zijne moeder had ondervonden, brachten daar voornamelijk toe bij; - eerst nu leerde hij zijn gevoelens uiten. In zijn gedicht 'l'Amitié est l'Amour sans Ailes' (Hours of Idleness) bezingt hij de vriendschap en de vrienden zijner jeugd. De eenige zijner vrienden, die later bijzonder beroemd zou worden, was Robert Peel. Later heeft Byron verteld, dat reeds toen groote verwachtingen van Peel gekoesterd werden. 'In taalkennis stond hij boven mij; als redenaar werden wij gelijk gesteld; op school kende hij altijd, ik bijna nimmer mijn les; in algemeene kennis en geschiedenis overtrof ik hem, en ik durf zeggen iederen jongen van mijn leeftijd.' Eens vroeg Byron aan een grooten jongen die Peel slagen toediende, hoeveel hij er Robert toedacht; op het antwoord 'wat gaat jou dat aan, kleine schoft?' volgde: 'omdat, indien 't u een is, ik dan gaarne de helft zou overnemen.' De zwakken en ongelukkigen vonden immer bij Byron steun. Zijn kreupelen medescholier William Harness voegde hij steeds toe: 'Harness, indien iemand je nekt, zeg het mij dan, dan zal ik hem afrossen als ik kan!'

In de zomervacantie van 1803 gevoelde George een groot verlangen naar Newstead Abbey, en was bijzonder gelukkig toen de huurder, lord Grey de Ruthen, hem een kamer inruimde. Op dat tijdstip maakte Byron kennis met Mary Chaworth, eene jonge dame met wier familie de zijne nog eenigszins vermaagschapt was. Hij was niet gelukkiger, dan wanneer de schoone Mary, die zijn hart spoedig gestolen had, zwaarmoedige volksliederen voor hem zong of speelde. Die goddelijke droom had ongeveer zes weken geduurd toen de zestienjarige George op zekeren avond zijn geliefde Mary, die achttien jaren telde, tot haar kamenier hoorde zeggen: 'Gelooft ge dan dat die kreupele jongen mij iets kan schelen?' Als een giftige dolksteek troffen deze woorden zijn gevoelig en hoogmoedig hart. Ofschoon het reeds laat was, stormde hij naar buiten en rende door tot Newstead. In 1805 huwde zij een Mr. Musters, dien zij eens aan de spits van een vossenjacht had gezien. Toen Mrs. Byron op zekeren dag de sluiting van het huwelijk als een nieuwtje aan George vertelde, antwoordde hij met

gedwongen onverschilligheid ‘is dat alles’, terwijl een doodelijke bleekte zijn gelaat bedekte. Een drietal jaren later gebruikte hij weêr eens het diner bij zijn voor hem verloren Mary; toen aan het dessert het dochtertje binnen werd gebracht, dreigde hij ineen te zakken. Later herdacht Byron in zijn gedicht The Dream - hetzelfde dat onlangs Mrs. Beecher Stowe o.a. aanvoerde als bewijs voor haar beruchte openbaringen - zijn liefde voor Mary Chaworth. Kort na de voltrekking van het huwelijk ging Byron naar de universiteit te Cambridge en liet zich voor Trinity College inschrijven.

Met weerzin vertrok hij naar een hoogeschool waar wiskundige wetenschappen en classieke talen schering en inslag waren. Had hij kunnen beslissen, veel liever zou hij de meer algemeene ontwikkeling van Oxford verkozen hebben. Hij ontvluchtte dan ook zooveel mogelijk het klassieke Cambridge, zoodat zijn studentenleven niets is dan een aaneenschakeling van komen en gaan, en het dus moeilijk is een juiste en afgeronde beschrijving te geven van zijn leven en streven in de plaats waar hij nooit wortel schoot en burger werd. Met eenig recht maakt Professor Elze de opmerking dat Byrons universeele geest beter aan een Duitsche hoogeschool getierd zou hebben, waar philosophie, staatkunde, letterkunde, aesthetica enz., die aan de Engelsche universiteiten zelfs nu nog een zeer ondergeschikte rol spelen, zoozeer op den voorgrond worden gesteld. Indien wij echter bedenken hoe vele diepzinnige en vervelende Duitsche professoren daar kweeken en voor de toekomst weer gekweekt worden, welk een vracht van verveling en geleerde domheid zij jaarlijks in den vorm van onleesbare boeken afwerpen, dan kunnen wij ons slechts verheugen dat Byron niet ten onder is gegaan in stelsels en philosophische dogma's.

Het is een opmerkelijk verschijnsel dat over 't algemeen juist bij groote mannen de school van luttel invloed is geweest. Shakespeare, Walter Scott, Cowper, Byron, de heroën der Engelsche letterkunde, hadden alles aan hun eigen vorming te danken. Gemis aan opvoeding of verwaarloozing van haar gulden vruchten, en de vrije ontwikkeling hunner individualiteit, deed ze een vasten troon verwerven boven de millioenen stervelingen die door den stroom des tijds worden medegevoerd.

Wat Byrons vriendenkring in Cambridge betreft, daarin kwam eenige verandering. Hij koos ze niet meer uitsluitend onder de aristocratie, maar begon meer waarde te hechten aan adeldom des geestes. Toch bleef hij den rol van mentor getrouw, en ging liefst om met vrienden die een paar jaren jonger waren. Hij bleef zijn kreupelen vriend uit Harrow, William Harness, beschermen, en koesterde zelfs voor een armen, ziekelijken beursstudent een dweepzieke vriendschap. Hij spande alles in om den armen Eddlestone een goede plaats in den handelsstand te bezorgen, doch reeds in 1811 stierf zijn beschermeling aan de tering. Tot zijn vriendenkring behoorde ook Matthews,

Davies, Hodgson, Bankes en Hobhouse, aan wie wij in zijn gedichten, dagboek en brieven dikwijls herinnerd worden. Matthews, die volgens sommigen een gruwelijk atheïst was en daarom den 2^{den} Augustus 1811 bij het zwemmen verdronk, oefende niet zoozeer een gewichtigen invloed op Byrons geest uit, doch vond in hem een sympathetischen vriend. Matthews moge al niet een blinde volger der Engelsche High Church geweest zijn, toch was hij een beminnenswaardig mensch en een schrandere kop.

Davies stond Byron bijna nog nader. Hij moest hem in Newstead Abbey komen troosten toen Mrs. Byron en Matthews bijna gelijktijdig deze wereld verlaten hadden. Ook leende hij Byron 4800 pond sterling, waarvoor hem later uit erkentelijkheid Parisina werd opgedragen. Vooral Hobhouse bleef Byrons getrouwe vriend; hij stond hem bij zijn huwelijk ter zijde, begeleidde hem op zijne reizen en werd eindelijk uitvoerder van zijn testament. Twee jaren lang had Hobhouse zijn studievriend bijna gehaat, omdat hij een witten hoed en een grijzen jas droeg, en een grijs paard bereed. Met Medwin en Moore sloot Byron vriendschap naar aanleiding van een duel. Ongetwijfeld waren Moore en Hobhouse tot aan zijn dood Byrons getrouwste vrienden. Met de leeraars der hoogeschool was Byron weinig bekend; hij sloot zich zelfs bij zijn medestudenten zeer moeilijk aan, want van nature was hij zeer schuw en schuchter, een zwak dat hij nooit heeft overwonnen. Toen hij later bij de familie Pigot logeerde, sprong hij somtijds het raam uit wanneer er vreemde bezoekers kwamen. Hij kon er evenmin toe besluiten bij zijne buren, die hem in Newstead Abbey welkom kwamen heeten een contra-bezoek af te leggen. Door sommigen werd zijn schuwheid verkeerdelijk aan trots toegeschreven.

De eenige professor dien Byron met vertrouwen en hartelijkheid naderde was de hoogleeraar in de mineralogie Hailstone. Waar Byron van zich zelf kwaad spreekt is hij minst betrouwbaar; daarom dient men niet à la lettre te gelooven dat zijn leven in Cambridge zoo bijzonder losbandig en goddeloos was. Verbittering, zucht om zich in alles te onderscheiden, de hartstochtelijkheid van zijn karakter, gebrek aan gezellig familieverkeer en volslagen gemis aan omgang met beschaafde vrouwen waren waarschijnlijk de oorzaken die hem zijn penseel in zulke donkere verwen deden doopen. Byrons verhouding tot zijne moeder werd er gedurende zijn studententijd niet beter op. De meer en meer zich zelfstandig gevoelende pair van Engeland wilde niet langer als een kind behandeld worden. Ongeloofelijke tooneelen van twist grepen er tusschen den hartstochtelijken zoon en de woeste moeder in de vacantiën plaats. Eens ontmoetten zij elkander 's avonds in den winkel van een apotheker, waar zij wederkeerig kwamen onderzoeken of de ander ook vergif gekocht had! Schotels en kopjes, tangen en poken werden dikwijls naar het hoofd van Byron geworpen, zoodat hij eindelijk na het teekenen van een nieuwen vrede zich tij-

delijk met honden, paarden en stalknechts naar een klein Engelsch badplaatsje begaf.

Het was in 1806, terwijl hij in het kleine stadje Southwell verblijf hield, dat Byron zijne eerste jeugdige dichtproeven aan de pers toevertrouwde. Zijn vrienden Pigot waren de vertrouwelingen van zijn dichtersgeheim; zijn moeder mocht, als een der poezie vijandig wezen, niets van de zaak weten. Het dunne kwarto boekje werd bij Ridge in Newark voor rekening van den schrijver gedrukt. Het eerste afgewerkte exemplaar werd aan een waardig geestelijke, een vriend van de Pigots en van Byron aangeboden. De heer Becher maakte aanmerkingen op een der gedichten, dat hem als te weelderig van coloriet aanstoot gaf. Byron, die ook op zijn raad reeds vroeger den bijbel, Shakespeare en Milton bestudeerd had, moest de waarheid der beschuldiging erkennen, eischte de reeds ten geschenke gezonden exemplaren terug, en verbrandde de geheele oplaag. In 1807 deed hij een nieuwe oplaag drukken, welke 'Early Poems' vermeerderd en verbeterd kort daarop nogmaals verschenen als 'Hours of Idleness.' In hetzelfde jaar ging hij afscheid nemen van Cambridge, waar zijn vrienden hem nauwelijks herkenden ten gevolge der vermageringskuur die hij zich vóór eenige maanden had opgelegd, en door middel van lichaamsoefening, geneesmiddelen en veelvuldige warme baden zoo schitterend had volbracht, dat hij 27 pond in gewicht verloren had! De zomervacantie bracht hij in Londen door, waar hij in Dorant's hotel logeerde zonder familie of bloedverwanten - zeker een troosteloos en gevaarvol leven voor een rijk begaafd en hartstochtelijk jongeling van negentien jaren. Hij stortte zich in den maalstroom van de Londensche genietingen en verleiding, speelde den dandy, oefende zich in 'the noble art of self-defense' bij den 'prize-fighter' John Jackson, zwom in de Theems en speelde hazard. Met een allerliefste minnares, die hem in jongenskleeren overal volgde en voor een jongeren broer doorging, maakte hij uitstapjes naar Brighton en andere plaatsen 'in the country.' Later nam hij haar zelfs eens met zich naar Newstead. Met groote koelbloedigheid had hij berekend dat zijn schulden bij zijn meerderjarigheid reeds 9 à 10,000 pond zouden bedragen. Toch koesterde hij het plan een reis naar de Hooglanden te maken, maar zag er tegen op zijn moeder daarvan te verwittigen, uit vrees voor haar gewoon krijgsgehuil, 'warwhoop.'

Het eenige tegenwicht tegen al zijn uitspattingen was zijn ontwakende schrijversijdelheid. Het streelde hem te hooren dat zijn eerste in den handel verkrijgbare bundel goeden aftrek vond, en in sommige tijdschriften goed beoordeeld werd. In die eerste gedichten, welke geenszins Byrons toekomstige grootheid voorspelden, maar die belangrijk zijn voor de kennis van den persoon des dichters, vinden wij telkens uitvallen tegen Cambridge en de Alma Mater. Ook later, in Beppo, stortte hij zijn gal nog eens uit over die universiteit. En na By-

rons dood was Cambridge het toch, die haar onverschilligen zoon in haar midden een eereplaats gaf. Het standbeeld door eenige vrienden en bewonderaars van den dichter bij Thorwaldsen besteld, en dat nergens een standplaats kon vinden, werd door de door hem verguisde Alma Mater met liefde opgenomen. Toen Thorwaldsen in 1835 dat beeld, dat 1000 pond sterling kostte, voltooid had, wilde de West-Minster abdij het geen plaatsje geven in de Poets'-Corner - Byron was niet vast genoeg in de leer!

Evenmin wilde de Sint Pauls kerk, noch eenige fatsoenlijke wereldsche inrigting het beeld van den tweeden Engelschen dichter, van den demon Byron, onder haar dak hebben. Tien jaren lang bleef het onuitgepakt staan in de gewelven van het tolkantoor.

De dichter van Childe Harold, in beeld gebracht door den kunstenaar Thorwaldsen werd niet toegelaten in de dress-circle der Engelsche samenleving, waar men alleen in zwarten rok en witten das kan verschijnen.

Toen Byron eindelijk voor goed Cambridge den rug toegekeerd, en, niemand weet hoe, de graad van Magister Artium verworven had, nam hij zijn intrek in Newstead Abbey, het landgoed destijds door Hendrik VIII aan Byrons voorzaten geschonken. De laatste bewoner had het gebouw, waarvan trouwens toch maar een klein gedeelte bruikbaar was, jammerlijk verwaarloosd. Slechts een viertal kamers deed Byron bewoonbaar maken, een restauratie van het geheel zou een geducht kapitaal vereischt hebben. Voor iemand met dichterlijke aspiratien was Newstead met zijn 3226 morgen land, bestaande in bosschen en weiden; met zijn vischrijke meeren, welke ook nog 48 morgen besloegen, en voornamelijk met zijn abdij waaraan zoo vele historische herinneringen verbonden waren, een zeer gepaste en eigenaardige woonplaats. Men zou denken dat de jeugdige dichter hier een uitgebreid veld voor zijn verbeelding moest vinden. Dat hij mijmerend of opgetogen door het Sherwood Forest ronddwaalde, geïnspireerd werd door de vele overleveringen omtrent Robin Hood, Friar Tuck en Maid Marian, en peinsde over een tweede Midsummernight's Dream. Niets minder dan dat. De frissche en krachtige, maar rustige natuur van Old England, die zoo zeer in den smaak viel van Walter Scott en Washington Irving, en in wier werken zij ons met zulke warme verwen wordt voorgetooverd dat wij door een onweerstaanbaar verlangen worden bevangen, - die schitterende maar kalme *rustic scenery* had blijkbaar weinig aantrekkelijks voor Byron. Trotsche bergen en woeste zeeën trokken zijn sombere gemoedsstemming meer aan. Van denken en dichten kwam dus in Newstead Abbey niets. Hij verzocht eenige oude studievrienden bij zich, waaronder ook Matthews, hierboven reeds vermeld, en zette in de rustige abdij het woelige studentenleven voort. Aan den ingang van het groote voorportaal, waar eens de monniken hun litaniën zongen, lagen rechts een beer en links een wolf geketend,

en in de voorzaal schoten de jeugdige bewoners met pistolen, zoodat zij die binnen wilden komen luide een blijk van hun tegenwoordigheid moesten geven ten einde niet door de kogels getroffen te worden. Geheel in strijd met de Engelsche zeden werd van den nacht een dag, van den dag een nacht gemaakt. Vóór één ure stonden de jonge lieden zelden op. Van twee tot zeven ure werd er geschermd, gereden, cricket gespeeld, en op het meer gezwommen en gezeild; hoogst zelden werd er gelezen. Dan werd het middagmaal opgedischt, en ging lustig de beruchte schedel met bourgonje gevuld rond. In de hoop schatten te zullen vinden, die wellicht door de monniken ten tijde van de reformatie begraven waren, hadden zij eens in jeugdige opgewondenheid opgravingen gedaan, maar niets dan eenige schedels en doodkisten gevonden. Een steenen doodkist plaatste Byron in de voorzaal, en een der schedels liet hij polijsten en in zilver monteeren. Die schedel werd later als voornaamste bewijs aangevoerd voor Byrons atheïsme! Tot grooten schrik van de dienstboden stonden er ook verscheiden schedels in Byrons studeervertrek. Zij dreven den spot echter nog verder, en gingen somtijds als monniken gekleed met kruizen en rozekransen de abdij rond. Byron vervulde dan de rol van abt. Gewoonlijk duurde de vrolijkheid en brasserij tot vroeg in den morgen. Zoo hun luidruchtigheid de schimmen der sedert eeuwen ten grave gedaalde kloosterbroeders eens hadde opgedoemd, wat zouden die wel van het verloop der tijden gedacht hebben! Byron vond echter geen bevrediging bij al die uitingen van jeugdigen overmoed. Hij was de eenige van het gezelschap, die nu en dan droefgeestige buien had. Hij dacht aan de toekomst en zag die zonder vreugde te gemoet. Reeds als knaap had hij in het park van Newstead een eik geplant, aan welke hij het bijgeloovige denkbeeld verbond, dat zijn geluk met den wasdom van dien boom hand aan hand zou gaan. Van Cambridge terugkomende had hij gezien dat zijn boom ernstig ziek was. Dat stemde hem droevig. Ook het overlijden van zijn geliefden Newfoundlander Boatswain bracht daartoe bij. Het grafschrift op het gedenkteeken van dien hond, dat nog immer te Newstead den belangstellenden vreemdeling wordt aangewezen, geeft ons een staaltje van Byrons misanthropie:

Near this spot
Are deposited the Remains of one
Who possessed Beauty without Vanity,
Strength without Insolence,
Courage without Ferocity,
And all the Virtues of Man without his Vices.
This praise, which would be unmeaning Flattery
If inscribed over human Ashes,
Is but a just Tribute to the Memory of
Boatswain, a Dog,
Who was born at Newfoundland, May, 1803,
And died at Newstead Abbey, Nov. 18, 1808.

Wij kunnen ons Byrons zwartgalligheid en menschenhaat verklaren, wanneer wij bedenken hoe de dag van zijn meerderjarigheid werd gevierd. Ofschoon de traditioneele os gebraden werd, en volgens oud gebruik een feest aangericht, zoo verscheen toch niemand, zelfs niet zijn voogd. Het familiefeest was een familiefeest zonder familie. Daarbij moesten de gelden daartoe noodig door een woekeraar worden voorgeschoten. Van de zorgen van Byrons voogd, en hoe de dichter op dit oogenblik zoo berooid kon zijn, geven de biografen geen verklaring. De ongunstige beoordeeling van de Hours of Idleness, die in het begin van 1808 in de Edinburgh Review verscheen, was Byrons reddende engel. Dat hoogst onaangename stuk waar de gedichten als onbeduidend worden beschouwd, ook wanneer de jeugdige jaren van den schrijver in aanmerking werden genomen, wordt gewoonlijk toegeschreven aan lord Brougham of Jeffrey; Byron zelf nam aan dat het van den laatste was. Oogenschijnlijk vatte de jonge schrijver de zaak kalm op, maar zijn verhaal hoe hij den middag na de lezing er van met zijn vriend Davies at, drie flesschen wijn dronk en dien nacht heerlijk sliep, doet ons eer aan overspanning of bravoure denken dan aan onverschilligheid. Vooral de hatelijke toon, waarop de whigsgezinde Review toespelingen op zijn lordschap maakte, moet hem gehinderd hebben. Vóór het verschijnen der recensie had Byron geen bepaalde plannen omtrent de toekomst, misschien dacht hij aan een politieke loopbaan. In de voorrede van zijn eersten bundel zegt hij dat dichten zijn beroep niet is. Nu echter was zijn ijdelheid gekwetst en wilde hij zijn beoordeelaars en de geheele letterkundige wereld in Engeland aan de kaak stellen, en zoo mogelijk vernietigen, en zijn eigen bekwaamheden als dichter bewijzen. De recensie was het staal dat de vonken uit Byrons genie zou te voorschijn roepen. Terwijl op Newstead de dolle uitspattingen haar gang gingen, schijnt Byron zich nu en dan te hebben afgezonderd ten einde de schichten te smeden die de Engelsche dichters en de Schotsche recensenten zouden treffen. In het begin van 1809 vertrok Byron naar Londen, om zijn intrede in de letterkundige en politieke wereld te doen. Volgens gewoonte wordt in The House of Lords de jonge meerderjarige bij zijn eerste bezoek door een familielid binnengeleid, en voorgesteld aan den lord kanselier. Maar ook hier weder moest de reeds half door het noodlot verbitterde jongeling zijn verlatenheid gevoelen, en zijn van nature zoo gevoelig en ontvankelijk hart pantseren ook tegen al het goede dat op hem had kunnen inwerken. Indien niet een verre bloedverwant van Byron, Dallas, hem toevallig dien morgen een bezoek had gebracht, zou de jeugdige pair geheel alleen zijn eerste parlementsgang gedaan hebben, want zijn voogd en familiebetrekking de graaf van Carlisle had zich, zelfs na een verzoek van Byron, aan de plechtigheid onttrokken. Dallas, die menige bijzonderheid ook omtrent Byrons latere leven voor ons bewaard heeft, geeft van die intrede het volgende ver-

slag. Er waren weinig leden tegenwoordig, daar er dien morgen niets bijzonders te behandelen viel. Byron, nog bleeker dan gewoonlijk, en met een gelaat waarop demoediging en ergernis om den voorrang kampten, trad zonder om zich heen te zien den wolzak voorbij, en legde bij den daartoe bestemden ambtenaar zijn eed af. De lord kanselier Eldon rees toen op, naderde het nieuwe lid, drukte hem de hand en begroette hem met vriendelijke woorden. Byron maakte van zijn kant een stijve buiging, reikte hem niet meer toe dan de toppen der vingers, en plaatste zich toen op een der ledige banken der oppositie. Had ik hem, zoo verdedigde hij later zijn koelheid, hartelijk de hand gedrukt, dan had hij mij tot zijn partij gerekend, en ik wil met geen van beide partijen iets te maken hebben.

Moest Byrons ijdelheid bij deze intrede een gevoeligen knak krijgen, een zalige voldoening daarentegen leverde hem de verschijning van zijn satyre English Bards and Scotch Reviewers, waarvan de eerste druk, bestaande in 1000 exemplaren, spoedig verkocht, en weldra door een tweede, derde en vierde gevolgd werd. Ofschoon anoniem verschenen, straalde de naam van den schrijver toch genoeg door, en werd zijn dichterlijke grootheid zeer spoedig door allen, behalve natuurlijk de door hem aangevallen Reviews erkend.

Nu stond niets zijn reisplannen meer in den weg. Hij gevoelde behoefte om zijn blik te verruimen en voedsel voor zijn hart te vinden. Hij was doordrongen van het denkbeeld dat men uit boeken alleen den mensch niet kan bestudeeren. Ik ben, schreef hij later uit Athene aan zijne moeder, ik ben zoo diep overtuigd van de voordeelen die de beschouwing en studie van onze natuurgenooten oplevert, en van de bittere gevolgen van het te huis blijven vooral in onzen toestand van eilandbewoners, behebt met allerlei bekrompen veroordeelen, dat ik geloof, dat een wet onzen jongelieden moest gebieden zich gedurende eenigen tijd buitenslands te begeven. Bij deze theoretische redenen voegde zich echter nog een praktische drijfveer, nl. Byrons financiën. Op het vasteland, en voornamelijk in het Oosten, kon hij met zijn middelen beter overeenkomstig zijn stand leven; daarbij komt nog dat hij Engeland met zijn conventioneele maatschappij haatte, en zijn vol hart, berstende van Sehnzucht en overvloeiende van de aspiratiën eens dichters, naar vrijheid snakte.

Den 2^{den} Juli 1809 werd de reis in gezelschap van zijn getrouwen vriend Hobhouse ondernomen. Nog den laatsten dag moest hij iets ondervinden, dat zijn van vriendschap overvloeiend hart met ergernis vervulde. Hij zou met een anderen ouden schoolvriend een dag vóór zijn vertrek een laatste bijeenkomst hebben, waarbij zij tevens portretten zouden wisselen. Kort te voren ontvangt hij een briefje waarin zijn vriend zich verontschuldigt; ‘en om welke reden, denkt ge wel?’ voegde Byron zijn bloedverwant Dallas toe, - ‘hij moet met zijn

moeder en een paar dames eenige winkels bezoeken. En hij weet dat ik morgen vertrek, misschien om nooit weder te keeren!'

Met een uitrusting en gevolg dat meer overeenkomstig zijn stand dan zijn vermogen was, scheepte Byron zich den 2^{den} Juli te Falmouth in, en kwam na een gelukkige vaart van 5 dagen te Lissabon aan. Hij zond zijn bedienden met de pakkage per schip naar Gibraltar, en reed zelf met Hobhouse in roode uniformen gekleed, een voorzorgsmaatregel die eer practisch dan wettig was, naar Sevilla. Op dien tocht trof hem de schoonheid van het stadje Cintra, de domheid der monniken van Mafra - die hem bij een bezoek aan hun bibliotheek vroegen of men in Engeland ook boeken had -, maar vooral de schoonheid der vrouwen van Sevilla, over welk laatste punt hij bijzonder openhartig uitweidt in een brief aan zijne moeder. De beide reizigers namen gedurende drie dagen hun intrek bij twee ongehuwde dames, waarvan de oudste op het punt stond een officier te trouwen. Zij was gastvrij genoeg om aan Byron voor te stellen de beste kamer van het huis, haar eigen kamer, met haar te deelen, welk vriendelijk aanbod hij echter uit eerbaarheid afsloeg. Bij zijn vertrek vereerde zij hem een drievoet lange lok, waarvoor zij een vlok van zijn haar in ruil verlangde, en schonk hem ten slotte een teederen kus, met de woorden: 'Vaarwel, mijn schoone, gij bekoort mij zeer!'

Dat alles schreef Byron aan zijne moeder, en voegde er zelfs als bijlage de lange haarlok bij.

In Sevilla verschafte zijn rang en stand hem voor het eerst de gelegenheid met de toongevende personen in aanraking te komen, iets dat zijn blik verruimde, zijn kennis vermeerderde en, last not least, zijn ijdelheid streelde. Van Sevilla draafden de beide Britten naar Cadix, in welk paradijs van vrouwen zij helaas niet lang konden vertoeven, maar lang genoeg om te dweepen met die zonnige schoonen, haar zuidelijken gloed en zinnelijke bekoring. Byron werd meer getroffen door de Spaansche schoonen, de stierengevechten en de ondichterlijke politiek dan door de prachtige overblijfsels van bouwkunst, het graf van Columbus en de herinneringen aan de heerschappij der Mooren en Romeinen, zaken die den met de oudheid dweependen Walter Scott zeker zouden verrukt hebben. Alvorens de reis te vervolgen zond hij zijn bedienden naar Engeland terug, slechts zijn kamerdienaar Fletcher bij zich houdende. Den eersten September arriveerden zij met een gewoon schip bij Malta. Had het Byron reeds gegriefd niet met een Engelsch oorlogsfregat verder te zijn gebracht, waarvoor hij alle moeite in het werk had gesteld, nog dieper werd de nukkige aristocraat teleurgesteld toen hij bij zijn aankomst te Malta niet met een saluutschot begroet werd; als pair van Engeland had hij zich met die hoop gevleid, en draalde lang alvorens aan land te gaan, immer hunkerende naar het vurig verlangde schot, dat maar niet volgde. De gouverneur van Malta bezorgde Byron en zijn vriend een woning. De dichter be-

gon met bij een geleerden monnik les in het Arabisch te nemen, maar eindigde met een liaison met mrs. Spencer Smith, dochter van den Oostenrijkschen internuntius baron Herbert in Konstantinopel, een dame die later een zeer avontuurlijken levensloop had, en door Napoleon als staatsgevangene naar Valenciennes werd gezonden. De hertogin van Abrantès beschrijft haar in haar memoires als betooverend schoon, met blonde lokken, doorzichtige huid en fraai gevormd. Zij was bekend met zeven talen en haar letterkunde, was daarenboven zeer muzikaal en een toonbeeld van deugd. Haar gemaal was op dat oogenblik Engelsch gezant aan het hof te Stuttgart, waarheen zij en haar moeder zich toen begaven. Haar huwelijk was zeer ongelukkig, maar toch was Byrons verhouding tegenover haar van zuiver platonischen aard. In zijn dichtwerken vindt men menige herinnering aan deze dame, en Florence, onder welken naam zij daarin voorkomt, heeft meer toonen aan zijn lier ontlokt dan het geheele eiland Malta, met al zijn romantische herinneringen. Romanticus was Byron hoogst zelden, en daar waar hij het tracht te zijn, treedt zijn subjectiviteit hem in den weg, en maakt hij zijn eigen persoon tot middelpunt der handeling.

De reis werd per oorlogsbrik vervolgd en den 29sten September betraden zij den romantischen bodem van Albanië, welk land Byron telkens aan Schotland herinnerde. De bergen waren Kaledonisch, het dialekt der inwoners klonk Celtisch, hun krachtige en statige houding geleek die der zonen van Morven. Verwittigd door den Engelschen resident Leake van de aankomst van een voornaam Engelschman, had Ali Pacha van Janina den jeugdigen pair een uitnoodiging gezonden. Ofschoon niet in Janina maar bij het beleg van het slot Berat, waar hij Ibrahim Pacha bestookte, had Ali orders gegeven om op zijn zomerverblijf Tepelini, een dagreize van Berat gelegen, alles tot de ontvangst van den voornamen vreemde in gereedheid te brengen. Na een reis door de bergen van negen dagen, waarbij zij door vreeselijke stormen en onweer overvallen werden, en zelfs de gids verdwaalde, bereikten onze reizigers eindelijk Tepelini. Zelden moet Byrons ijdelheid zich zoo gestreeld gevoeld hebben. Nog nooit was een vreemdeling in deze gewesten doorgedrongen, en wat zich hier aan zijn oogen vertoonde overtrof zelfs de oostersche pracht, die de Duizend en Eén Nacht ons voortoovert. De Albanezen in hun prachtig kostuum, Tartaren met hooge vilten mutsen, Turken met bonte tulbanden, zwarte slaven, schitterend opgetuigde rossen, tromgeroffel en trompetgeschal, komende en vertrekkende boden, dat alles leverde een nooit gezien schouwspel op, terwijl op den achtergrond een trotsche, wilde natuur zwijgend toezag.

Tepelini is omringd van hooge, steile krijtbergen, waar boom noch struik op tiert, en door wier kloven de Vojussa of stroom der zuchten bruischt.

Den volgenden dag werd Byron den gevreesden Pacha van Janina voorgesteld. In schitterende staatsuniform, met prachtigen sabel, trad de voorname Engelschman de hooge marmeren zaal binnen, in wier midden een fontein sprong. Ali Pacha ontving hem staande, deed hem aan zijn rechterzijde plaats nemen, en vroeg waarom hij zoo jong van dagen reeds zijn vaderland verlaten had. Toen droeg hij hem de groeten op aan zijne moeder. Vooral stal hij zeker Byrons hart bij de opmerking, dat hij aan zijn kleine ooren, krullend haar en witte handen zien kon dat hij van hooge geboorte was. Zoolang Byron in Turkije bleef moest hij hem als zijn vader beschouwen. Gedurende de drie dagen van zijn verblijf te Tepelini werd Byron inderdaad als een bedorven kind behandeld; wel twintig maal per dag bood Ali hem amandelen, vruchten, sorbet en suikergoed aan. Ongetwijfeld oefende dit bezoek een gewichtigen invloed op Byrons poëzie uit; in zijn Childe Harold, Don Juan en poëtische verhalen ontmoeten wij telkens herinneringen aan Turkije niet alleen, maar ook aan den persoon en het karakter van Ali Pacha. Byron beschrijft hem aan zijn moeder als een Mahomedaanschen Buonaparte, en vooral de overeenstemmende trekken tusschen Ali en Byron zelf treffen ons. K. Mendelssohn-Bartholdy zegt dat de meest kenmerkende trekken van den grooten pacha waren: tijdelijke inspiratie en subjectieve willekeur. Wie erkent daarin ook niet de voorname factoren van Byrons karakter? Ali's trots, eerzucht, wraakzucht en de geheimzinnige nimbus waarmede hij zijn persoon zoo gaarne omgaf, troffen gelijkluidende snaren in den Engelschen dichter. Met Napoleon had Ali weinig op. Hij toonde Byron een doos met het portret van den veroveraar, en voegde er bij dat het geschenk goed was, maar het portret noch het origineel hem beviel. Ook zijn verhouding tot de godsdienst had groote overeenkomst met die van Byron: aan groote vrijgeesterij paarde hij een wonderlijk bijgeloof.

Toen Byron hem bezocht telde hij ruim zestig jaren, was niet groot maar gezet en had innemende trekken, witten baard en lichtblauwe oogen. Voorzien van aanbevelingsbrieven, gidsen en gewapend geleide werd na drie dagen de terugtocht naar Janina en Salera weder aangenomen, en van daar verder per oorlogsgaljoot. Een hevige storm overviel het betrekkelijk lichte vaartuig, waarvan kapitein en matrozen aan den drank verslaafd waren. Aan redding viel nauwelijks te denken, want op alles wat Byron vroeg of hun aanraadde volgde slechts het echt Turksche antwoord: ‘Als God het wil!’ In kalme berusting wikkelde Byron zich in zijn Albaneschen mantel en legde zich op het dek te rusten; het loeien van den wind en het bruischen van de golven scheen voor hem zulk een gepast wiegelied, dat hij weldra in een diepen, gerusten slaap viel, waaruit hij, toen het gevaar geweken was, met moeite gewekt kon worden. Bij een streek, genaamd Volondorako, aan land gedreven, werden zij door het hoofd van de plaats

liefderijk verpleegd, waarvoor Byron hem en de zijnen bij zijn vertrek een som gelds aanbood, maar tot antwoord kreeg ‘wij willen geen geld, wij willen dat gij ons lief hebt,’ als belooning wenschte hij een schriftelijk bewijs van dankbaarheid. Nu ging de reis naar Missolunghi, steeds onder geleide van goed gewapende Albanezen, uit vrees voor de vele rooverbenden welke die streken onveilig maakten. De woeste en afwisselende natuurtafereelen, de bonte bevolking en schilderachtige toestanden, die hun reis afwisselden, vinden wij in schitterende en onvergankelijke kleuren geschilderd in den tweeden zang van Childe Harold's Pilgrimage, dat prachtige gedicht waarin Byron zijn reisontmoetingen en denkbeelden heeft weergegeven.(*) Van Missolunghi ging het over Patras en Delphi (Castri), waar zij den Parnassus bestegen en uit de Kastalia dronken, over het slagveld van Chaeronea naar Athene, waar Byron zijn gal leerde uitspuwen over lord Elgin en hen die de meesterstukken van Grieksche kunst aan den klassieken geboortegrond ontrukten. Ook de berg Hymettus, de marmergroeven van Pentelikon en het slagveld van Marathon, dat hem voor 16000 piasters te koop werd aangeboden, werden daarna bezocht. Byron bezocht al die plaatsen als dichter, niet als geschiedkundige, topograaf of antiquaar. Zijn schilderingen van Griekenland en zijn ontboezemingen uitgelokt door de herinneringen aan dien klassieken bodem verbonden, behooren tot de schoonste stukken ooit uit zijn pen gevloeid. Die ze nogmaals lezen wil sla slechts op Childe Harold II, 73 enz. Don Juan III, 86 enz. The Bride of Abydos en The Giaour.

In Athene was Byron weer spoedig op goeden voet met de dames. Hij nam zijn intrek bij de weduwe van den gewezen Engelschen consul Macri, wier drie dochters Theresa, Katinka en Mariana, ware Grieksche schoonheden, hem spoedig tijdelijk zijn hart ontroofden. Vooral de oudste, Theresa, op wie hij het schoone gedichtje maakte:

> Maid of Athens, ere we part,
> Give, oh, give me back my heart!

maakte op hem een diepen indruk. In oosterschen trant reet hij zich eens in haar tegenwoordigheid met een dolk de borst open; zij zag het rustig aan, en beschouwde het slechts als een gepast offer aan hare schoonheid; - van dankbaarheid, noch van de minste belooning was sprake. Lange jaren daarna namen Engelsche toeristen hun intrek bij de familie Macri - ook in Byrons tijd verhuurden zij kamers om in hare behoeften te voorzien -, en Theresa behoorde even goed als het Parthenon tot het programma van *sight-seeing;* zij was toen een gezette matrone, en had een schoon en eenigszins pensief uiterlijk. Den 5^{den} Maart verliet Byron Athene om per Engelsch vaartuig naar

(*) Childe Harold II, 67-73.

Smyrna te vertrekken. Van daar ging de reis weer naar Konstantinopel. Aan den ingang van den Bosphorus kwam oponthoud, wat hem gelegenheid verschafte de Hellespont over te zwemmen. De zeeofficier Ekenhead begeleidde hem op dien tocht, dien Byron in één uur en tien minuten volbracht, zijn metgezel in vijf minuten korter.

Byron beroemde er zich zijn geheele leven op Leanders fabelachtige heldendaad te hebben nagevolgd en tot waarheid gemaakt; in zijn dichtwerken vindt men menige zinspeling op dit feit, dat hem ten slotte een zware koorts op den hals haalde. Zes dagen naden zwemtocht, dien hij den 3^{den} Mei 1810 uitvoerde, maakte hij er een afzonderlijk gedichtje op, dat eindigt met een vergelijking tusschen hem en Leander,

> 'T were hard to say who fared the best:
> Sad mortals! thus the Gods still plague you!
> He lost his labour, I my jest;
> For he was drown'd, and I've the ague.

Lord Byron beminde dergelijke zwemtoeren. In 1818 zwom hij met een ander Engelschman, zekeren heer Scott, in Venetië ten aanschouwen van een groote volksmenigte, tegen een beroemd Italiaansch zwemmer, bij welke gelegenheid hij vier uren en twintig minuten in het water bleef. De Italiaan moest het reeds spoedig opgeven. Na een oponthoud van één dag in Konstantinopel, begaven Byron en Hobhouse zich weer aan boord van het Engelsche fregat Salsette, de eerste om naar Griekenland, de laatste om naar Engeland terug te keeren. Te Tripolitza legde Byron een bezoek af bij Vely Pacha, een zoon van Ali, waar hij vorstelijk ontvangen werd, en bij zijn afscheid een prachtigen hengst ten geschenke ontving. In September kreeg hij te Patras een hevigen aanval van moeraskoorts, dezelfde ziekte waaraan hij veertien jaren later, ongeveer op dezelfde plaats zou bezwijken. De dichter is overal vol lof voor den inlandschen bediende die hem bij deze ongesteldheid zoo getrouw verpleegde, en die zelfs eens den geneesheer bezwoer hem den hals te zullen afsnijden, indien hij zijn meester niet spoedig genas. De arts nam de vlucht, en liet zich niet meer zien, waaraan Byron later vooral zijn herstel toeschreef. Gedurende al die omzwervingen verzuimde Byron niet zijn gewaarwordingen en ontmoetingen in gevoelvolle verzen te beschrijven. Zoo begon hij te Janina den eersten zang van Childe Harold en eindigde den tweeden te Smyrna. Gedurende zijn tweede verblijf te Athene nam hij zijn intrek niet bij de familie Macri - misschien waagde hij zich niet op nieuw aan de koele Grieksche schoone - maar in een Franciskaner klooster, waar hij zich op de Nieuw-Grieksche taal toelegde en zijn Hints from Horace en The Curse of Minerva schreef. The Giaour dichtte hij naar aanleiding van een avontuur, dat hij in Athene ondervond. Toen hij op zekeren dag van het baden terugkeerde, ontmoette hij een troep

Turksche soldaten, die een meisje naar het strand sleepten dat in een zak genaaid was. Haar misdaad was een liefdesbetrekking tot een Frank. Pistool in de hand noodzaakte Byron hen naar den Aga terug te keeren, waar hij vervolgens door bedreigingen en geld haar vrijheid verwierf. Sommigen willen dat Byron zelf de minnaar van het meisje was, anderen weer dat zijn Turksche bediende een rol in die geschiedenis speelde. Omstreeks dien tijd begon Byron meer en meer ontevreden te worden met zijn naar de braadspitten van Engeland verlangenden kamerdienaar Fletcher, en besloot eindelijk hem naar huis te zenden. ‘Zijn eeuwige jeremiades en Sehnsucht naar rundvleesch en bier, zijn domme verachting voor alles wat vreemd is; zijn ongeschiktheid om zelfs maar een paar woorden van een vreemde taal te leeren, maken hem, even als alle Engelsche bedienden, tot een waren last. Den wijn kan hij niet drinken, op de bedden niet slapen, - en dan niet eens thee te kunnen krijgen!’

Byrons plan om naar Egypte te gaan viel in duigen door een brief van zijn zaakwaarnemer Hanson, die hem meldde dat zijn geldelijke aangelegenheden in zeer verwarden toestand verkeerden, en hem aanraadde Newstead te verkoopen, - Newstead, het eenige dat Byron nog aan Engeland bond.

Geen wonder dat de moderne dolende ridder, de Childe Harold der negentiende eeuw, in een sombere gemoedsstemming geraakte, toen die stoffelijke nietigheden hem in zijn dichterlijk zingenot kwamen storen, hij eensklaps uit zijn sfeer van rozengeur en maneschijn gerukt werd, en het slijk hem weer om de ooren spatte. ‘Mijn vooruitzichten zijn niet opwekkend, schrijft hij aan zijn vriend Hodgson; ik ben verward in eigen zaken, onverschillig omtrent openbare, eenzaam zonder naar gezelligheid te verlangen, het lichaam verzwakt door koortsen maar mijn geest nog ongedeerd; zonder hoop, zonder wensch. Het eerste dat ik ontmoeten zal is een advokaat, vervolgens een schuldeischer, kolengravers, pachters en al den aankleve van geërfde bezittingen en in proces verkeerende kolenmijnen. Is alles geredderd dan ga ik terug naar Spanje of de Levant waar een onbewolkte hemel en rust voor mij is.’ Aan zijn moeder schreef hij om zijn kamer in order te maken, voor zijn bibliotheek te zorgen en een paar flesschen champagne over te laten.

In het begin van Juli ankerde het schip in den Theems. Zijn reis had twee jaren en eenige dagen geduurd. Den 23sten schreef hij zijne moeder dat gewichtige zaken hem zoolang in Londen terug hielden.

Weinige dagen daarna ontving hij de tijding van het plotseling overlijden zijner moeder. Een aanval van toorn, naar aanleiding van een behangersrekening, had haar dood ten gevolge gehad. Ofschoon de harmonie tusschen Byron en zijn moeder gewoonlijk gestoord was, zoo zag hij toch nu in dat men slechts één moeder te verliezen heeft.

Den avond na zijn aankomst hoorde de kamenier der overledene

iemand overluid snikken in de sterfkamer; - tot haar verbazing zag zij Byron, die in den donker bij het doodbed weende. Zij raadde hem aan minder aan die droefheid toe te geven, waarop hij zeide: ‘Ach, ik had slechts één vriendin op de wereld, en die is nu dood.’ Hij volgde het lijk zijner moeder niet naar de laatste rustplaats, waarschijnlijk uit vrees zijn gevoel niet te kunnen bedwingen en zich voor het oog der wereld onmannelijk gedragen. Hij zag den stoet zoo ver hij kon na, riep toen zijn kamerdienaar Rushton en begaf zich in zenuwachtige overspanning aan zijn dagelijksche boksoefening. Dit ging echter zijn krachten te boven, hij wierp den handschoen weg, en ijlde naar zijn kamer.

Onder deze omstandigheden zag Newstead-Abbey haar landheer weder.

Dordrecht.

(Slot volgt.)

Godgeleerdheid en onderwijs.

Een belangrijk proces.

't Schijnt toch inderdaad alsof de mensch veroordeeld is iedere meer dan gewone voortreffelijkheid slechts te genieten ten koste van een of meer noodzakelijke deugden, iedere verheffende eigenschap in ruil te ontvangen voor een of ander onmisbaar talent, geestelijke grootheid voor maatschappelijke bruikbaarheid, genie voor gezond verstand! Laten we ons niet door vooringenomenheid op het dwaalspoor der ondoordachte vereering leiden, dan vinden we telkens de meest prozaische werkelijkheid waar we slechts hartverheffende poëzie hadden verwacht, de naakte waarheid die ons onze idealen ontrooft en ons doet wanhopen aan vernuft zonder excentriciteit, aan verstandelijke ontwikkeling zonder kleingeestige berekening, aan veelomvattend denkvermogen zonder schromelijke zedelijke afdwaling, aan harmonische voortreffelijkheid zonder eenzijdigheid. Waarom moet er in het hart van den Staatsman plaats zijn voor zelfzucht nevens toewijding, in dat van den beoefenaar der wetenschap of van den beminnaar der kunst voor naijver nevens waardeering, in dat van den wijsgeer voor miskenning en haat nevens dankbaarheid en liefde? We weten 't niet, maar onloochenbaar is die tegenstrijdigheid, en betalen we telkens het goede met het goede, we hebben ons niet te beklagen, als we maar voor alledaagschheid genialiteit in de plaats krijgen. Ontwikkeling van de massa berust slechts op voorgaan van enkelen, de sleur is 't die doodt, maar de geest maakt levend. Aan dat voorgaan heeft ongetwijfeld Auguste Comte boven velen deel genomen, en aan volgelingen heeft het tot heden niet ontbroken. Ofschoon de leerboeken van de geschiedenis der wijsbegeerte den Franschen denker stelselmatig verwaarloozen (op misschien *enkele* uitzonderingen na), er is misschien geene andere wijsbegeerte die tegenwoordig meer eminente mannen onder hare aanhangers telt dan de zijne, maar ook: er is misschien geen wijsgeer die meer het gezond verstand heeft prijs

gegeven en zich met volledíger vertrouwen aan zijne utopiën heeft vastgeklemd.

Comte heeft zelf in zijn openbaar leven twee tijdperken onderscheiden, het eerste, loopende van 1824 tot 1845, omvat zijn loopbaan als repetitor en examinator van de Ecole Polytechnique; gedurende dien tijd schiep en ontwikkelde hij zijn stelsel van wijsbegeerte, dat hij uiteenzette in zijn omvangrijk werk: *Cours de philosophie positive*, waarvan de 6 deelen achtereenvolgens verschenen gedurende de jaren 1830-1842. In het tweede gedeelte is hij beroofd van zijne betrekking, leeft gescheiden van zijne vrouw, doch eerst in objectieve (om ons van zijne eigene woorden te bedienen) daarna in subjectieve gemeenschap met *Clotilde de Vaux*, schept eenen nieuwen godsdienst, den godsdienst der menschheid, zooals hij dien noemt, benoemt zich zelven tot hoogepriester, regelt, met het oog op een niet ver verwijderd verschiet, de godsdienstige, staatkundige en maatschappelijke aangelegenheden der menschheid en legt zijne denkbeelden neder in een ander omvangrijk werk, zijn *Système de politique positive.*

Ofschoon Comte reeds bij het schrijven van het eerstgenoemde werk het plan had het gedeelte dat handelde over de *sociologie* in een meer uitvoerig werk afzonderlijk te ontwikkelen, en ook telkens naar dat aangekondigde boek verwijst, zoodat men aannemen moet dat het in zijne gedachten reeds in omtrekken voltooid was, ademen toch beide werken een zoo geheel verschillenden geest, vormen naar aard en strekking eene zoo volledige tegenstelling, dat de wetenschappelijke denker van het eerste naauwlijks meer te herkennen is in den opgewonden 'Schwärmer' van het tweede.

Het zwaartepunt, ook van de *Philosophie positive*, ligt in de zoogenaamde Sociologie, eene wetenschap die hij volgens zijne leerlingen zou hebben gesticht. Zelf erkent hij Montesquieu, Turgot en Condorcet in zijn streven ten dien opzigte tot voorgangers gehad te hebben, maar geen hunner had, zoo als hij, de kunst verstaan om zich te plaatsen op een zóó bepaald wetenschappelijk standpunt, dat niet voorkeur voor dit of dat stelsel hem onbillijk deed zijn jegens andere en hem den weg afsloot eene aannemelijke verklaring voor hun wezen te vinden. *Hij* heeft het geheim gevonden om de ontwikkeling der menschenmaatschappij, verstandelijk en zedelijk, te beschouwen uit een even objectief wetenschappelijk oogpunt als de stoffelijke natuur.

Het hoofdmoment der bedoelde ontwikkeling is voor onzen wijsgeer gelegen in hare intellectueele zijde. Drie phasen worden hierin door hem onderscheiden, nl. de theologische, de metaphysische en de positieve wijsbegeerte. In de eerste verklaart de mensch alles door aan te nemen dat godheden, die hij zich zedelijk naar *zijn eigen* beeld schetst, de bestuurders zijn der geheele hem omringende natuur; in de tweede worden deze godheden vervangen door bovennatuurlijke entiteiten, wezenheden, objectief gemaakte abstracties, ficties; in de derde

eindelijk, de wijsbegeerte der toekomst, werpt de mensch de eene en de andere op zijde om zich met de kennis der wetten tevreden te stellen, der wetten, het éénige wat door ons zwakke verstand te bereiken is.

Schijnt het dat het werk van Comte dus voornamelijk een slopingswerk zou moeten genoemd worden, niemand kon meer dan hij een afkeer hebben van alles wat naar zulk een afbreken kon gelijken; neen, hij heeft getracht niet alleen af te breken, maar ook op te bouwen, en dáárin ligt zijne onbetwistbare verdienste. Zijn eerste gedachte was de wetenschappen volgens een stelselmatig plan te rangschikken, en het leidende beginsel daarbij is hem de graad harer algemeenheid, die hem tegelijk de maatstaf voor hare betrekkelijke ontwikkeling is. Beginnende met de algemeenste volgen de wetenschappen in deze orde; wiskunde, sterrekunde, physica, scheikunde, biologie, sociologie. Hij tracht vervolgens in zijn *Cours* deze wetenschappen achtereenvolgens naar hare methode en algemeene uitkomsten te schetsen, hare algemeene en bijzondere methoden te verklaren uit haar inhoud en geschiedenis, en vooral tusschen hare meest abstracte gegevens eene eenheid te vestigen, ten einde daardoor aan de positive philosophie die systematische orde te geven, die de ambitie der metaphysica geweest is, zonder dat deze het ooit verder heeft kunnen brengen dan tot een wrak samenstel, dat onder den aanhoudenden invloed der wetenschap moest in duigen vallen. Met bewonderenswaardig talent en op den breeden grondslag eener zeldzaam algemeene kennis heeft Comte zijn stelsel opgebouwd, dat geene mindere pretentie heeft dan een band te slaan om de geheele abstracte wetenschap.

Comte onderscheidt nl. de abstracte van de concrete wetenschap; dat hij zich van de laatste zoo ver mogelijk verwijderd hield, zal men beamen als men weet, dat zijn merkwaardig boek op niets minder gelijkt dan op eene encyclopaedie.

Hoe langdradig de schrijver op sommige punten ook zij, in hoeveel herhalingen hij soms ook vervalle, hoogst weldadig voelt men zich door de lectuur van dit omvangrijk werk aangedaan, dat inderdaad niet weinig strekken kan om ons een wijsgeerigen blik te doen slaan op onze kennis, en eene niet genoeg te waardeeren inleiding is voor latere speciale onderzoekingen.

Hoe steekt hierbij echter af de waan van in aansluiting aan dit stelsel eene godsdienst te kunnen stichten, eene godsdienst, waarin natuurlijk voor God geene plaats is. O, waarom niet stil gestaan bij hetgeen volbragt was, liever dan schijnbaar verder te gaan, maar om in waarheid, eenigzins naar de wijze van Kant, met de eene hand terug te geven wat hij met de andere genomen had?

De God van de positieve godsdienst is de menschheid, en de menschheid zelve wordt door Comte omschreven als het geheel van alle menschen die bestaan, die zullen bestaan en die op eene nuttige wijze geleefd hebbende, deel uitmaken van ‘le Grand-Être.’

Aan dit wezen zijn wij alles verschuldigd, tot hem moet zich onze vereering rigten.

Aan dit 'Opperwezen' heeft Comte toegevoegd den 'Grooten-Fetich' en 'le Grand-Milieu'. De eerste is de aarde, de laatste de ruimte. Menschheid, aarde en ruimte, ziedaar dus een regt modern driegodendom!

Om den cultus mogelijk te maken moet 'het Opperwezen' gesymboliseerd worden, en de vrouw alleen kan waardiglijk de godheid voorstellen; de menschheid zal dus eene godin zijn. Ze moet voorgesteld worden onder het beeld van Clotilde de Vaux.

Hoe Comte er toe kwam juist deze vrouw daarvoor aan te wijzen, zullen we straks zien. Maar daar de bijzondere aanbidding een wezen vordert dat ons meer van nabij bekend is, moet ieder voor *zijne* aanbidding de drie vrouwen kiezen die den man het liefste zijn, de moeder, de echtgenoot en de dochter. Ontbreken eene van deze of zijn ze onwaardig eene zoo verhevene rol te spelen, dan moeten ze door eene andere, aangenomene, worden vervangen. Zoo deed hij ook zelf, want voor zijne 'onwaardige' echtgenoote stelde hij Clotilde de Vaux en voor zijne dochter zijne dienstmaagd in de plaats.

Comte heeft den aldus ingestelden cultus tot in de minste bijzonderheden geregeld. Voor de bijzondere aanbidding, het gebed met zijne indeelingen en tijdsbepaling; voor de huiselijke godsdienst, negen sacramenten; voor de openbare, talrijke heilige dagen.

Men bespeurt hier eene onmiskenbare voorkeur voor het Catholicisme. Reeds in zijne *Philosophie* stelde hij dat onvoorwaardelijk boven iederen anderen godsdienstvorm: in het Protestantisme zag hij slechts negatie, die door een nieuwe positie, de positieve wijsbegeerte, moest worden aangevuld. Steunde dáár echter die overtuiging op eene zeer juiste waardeering van den weldadigen invloed dien de Catholieke godsdienst in haren bloeitijd op maatschappij en moraal heeft uitgeoefend, hier is het ongetwijfeld hare omvangrijke dogmatiek die voor zijn kunstmatig systeem ruimer stof tot navolging bood dan de protestantsche.

Het verband tusschen de Politiek en de Godsdienst is zeer innig: de Maatschappij wordt bestuurd door twee machten: de geestelijke macht, vertegenwoordigd door de priesters, die tegelijk zijn onderwijzers, geleerden, geneesheeren, en de wereldlijke macht die aan de patriciërs toebehoort, d.i. aan de industrieëlen, en bepaaldelijk aan de voornaamsten onder hen: de bankiers. De proletariërs en de vrouwen handelen slechts door hun invloed op het gemoed. De priesters worden door een Hoogepriester benoemd die zelf zijn opvolger aanwijst. Ieder patricier: industrieel, handelaar, bankier, kiest eveneens den persoon die hem vervangen moet. Zich zelven benoemde hij tot eersten Hoogepriester, en heeft hij zich geen opvolger gekozen, het is, omdat hij er geen vond, die deze eer waardig was.

Ook heeft hij nauwkeurig den tijd bepaald, wanneer zijne Politiek de wereld zal regeeren. Een overgang is noodzakelijk, maar die zal

slechts drie phasen hebben. In de eerste zullen de priesters den cultus van het Grand-Être vaststellen, terwijl een wereldlijk Dictator - keizer Napoleon III - de staatkundige orde handhaaft. In de tweede zal de Dictator, zonder positivist te worden, er in toestemmen de komst der positieve godsdienst en staatkunde voor te bereiden. Eene reeks van hervormingen zullen daartoe leiden: o.a. opheffing van het staande leger en de instelling van eene positivistische school, waarvan hij, Comte, tot Directeur benoemd zal worden. In de derde phase legt de Dictator zijn ambt neder in de handen van drie proletariërs.

Deze drie phasen moeten 33 jaar duren, de eerste zeven, de tweede vijf en de derde een en twintig jaar. Aan het einde der eeuw zal het geheele westelijk Europa het positivistisch geloof en zijne staatkunde aangenomen hebben. Dan begint de bekeering van het overig deel der wereld: in zeven jaar zal het monotheistisch Azië, dertien jaar daarna het polytheistisch Africa, en na nog eens dertig jaren het fetichistisch America voor de nieuwe godsdienst gewonnen zijn.

Zou dit wilde spel der verbeelding nog verder te drijven geweest zijn? Waar is nu de bezadigde denker der eerste periode? Men ziet het, hier is niet meer dezelfde Comte, neen, hier is een gansch andere. Zoo vruchtbaar als het energieke denken van den eerste geworden is, zoo onbeteekenend is het zelfgenoegzaam mijmeren van den laatste voor volgende geslachten. En schadelijk was het voor den ongelukkigen verdwaalde: dit kan het vervolg leeren; het zal ons tevens leiden tot het proces.

Auguste Comte werd tegen het eind der vorige eeuw geboren te Montpellier en behoorde tot eene Catholieke en monarchaalgezinde familie. Op zestienjarigen leeftijd werd hij leerling aan de École Polytechnique, die hij echter genoodzaakt was te verlaten, aangezien de klasse, waartoe hij behoorde, ten gevolge van een onbekend voorval, ontbonden werd. Zijne ouders riepen hem terug, hij bleef echter liever onafhankelijk te Parijs leven en gaf les in de wiskunde om daardoor in zijn onderhoud te voorzien.

Den 20sten Februarij 1825 huwde Comte; hij was toen 27 jaar oud en bezat geen fortuin, en aangezien zijne vrouw evenmin ruim van middelen bedeeld was, moest hij met les geven voortgaan, ofschoon hij reeds de beginselen zijner philosophie in enkele uitgaven van Saint Simon had nedergelegd en tevens begon een cursus bij zich aan huis te houden, die echter na de derde les werd afgebroken doordien Comte tengevolge van overspannen werkzaamheid door krankzinnigheid werd aangetast en uit den kring zijner dagelijksche omgeving en werkzaamheden moest verwijderd worden. Hij werd opgenomen in het gesticht van Dr. Esquirol; maar aangezien zijn toestand niet verbeterde, nam zijne vrouw het moedig besluit van hem onder hare eigene behandeling te nemen, en, dank zij hare trouwe en verstandige zorgen, was hij binnen 5 of 6 weken gered en kon in 1827 zijne gewone werk-

zaamheden hervatten en zijn cursus op nieuw openen. Tot aan het laatst van zijn leven heeft Comte erkend, dat hij zijne genezing verschuldigd was aan zijne vrouw. Hij heeft het gezegd in het 6e deel van zijn *Cours de Philosophie*, waar hij schrijft genezen te zijn, dank zij de macht zijner organisatie vereenigd met de hartelijke verzorging die hij te huis ondervond. Hij betuigde dit menigmaal in gesprekken en bleef haar zijn geheele leven dankbaar voor die trouwe hulp.

De jaren die op deze catastrophe volgden waren de glansrijkste van zijn leven.

Hij werd eerst tot Repetitor, daarna tot Examinator aan de École Polytechnique benoemd, terwijl er in zijn huis volmaakte vrede heerschte; het is tevens de tijd waarin de uitwerking valt van zijn wijsgeerig stelsel en waarin hij de zes deelen schreef die den roem van zijn naam gevestigd hebben.

Maar de zon had haar hoogtepunt bereikt, te dalen totdat ze zou worden uitgebluscht in den oceaan werd van nu aan haar lot.

Twee ongelukken moesten schijnt het samentreffen om hem tegelijkertijd de slagen van het noodlot te doen gevoelen en hem geheel en al over te geven aan zijne bespiegelingen, die van nu aan door overspanning en opzettelijke afsluiting voor invloeden van buiten, eene geheel verkeerde richting namen. Hij verloor achtereenvolgens zijne betrekkingen van Examinator en Repetitor aan de École polytechnique en werd den 5den Augustus 1842 door zijne echtgenoote verlaten.

De reden van deze scheiding is onbekend en schijnt alleen in gebrek aan overeenstemming tusschen hun humeur te hebben bestaan. Uit de briefwisseling die ze althans nog lang na hunne scheiding voerden, blijkt dat ze de wederzijdsche achting en vriendschap niet verloren hadden die ze ook zoozeer verdienden.

Het verlies van zijne betrekkingen schijnt echter niet buiten samenhang te staan met dit huiselijk voorval.

Mevrouw Comte, bevreesd voor de gevolgen, die het verlies zijner bezigheden voor hem hebben zou, raadde, hem steeds gematigdheid aan tegenover zijne tegenstanders. Hij wist dat zijne vrouw, als ze er niet in slaagde hem die betrekking te doen behouden, trachten zou hem eene andere te bezorgen; *hij* begon meer en meer te haken naar een zuiver bespiegelend leeren, *zij* zag de gevaren daarvan voor hem in, en wenschte hem dus eenige afleiding te bezorgen, zonder hem daarom nog den tijd voor zijne studiën te ontnemen.

Ze mogt haar doel niet bereiken, maar zag haar vrouwelijke bezorgdheid ten eenenmale afstuiten op de eigenzinnigheid van haren echtgenoot, en ze zag zich ten slotte nog miskend, ja verdacht gemaakt door dienzelfde, wien ze nimmer had opgehouden te achten en lief te hebben en jegens wien ze zich geene andere misdaad te verwijten had, dan dat ze hem zoo gaarne veilig zag voor eene hernieuwing van de ramp van '26.

En dat hare vrees niet ongegrond was, lijdt geen twijfel, als men let op zijne methode van werken.

Van het reeds meergemelde *système de philosophie positive* stelde hij de zes deelen op de volgende wijze samen. Hij overdacht het onderwerp in het hoofd en zonder er ooit iets van op te schrijven; van het geheel ging hij over tot de zaken van ondergeschikt belang, en van daar tot de bijzonderheden. En als dan die geheele en gedeeltelijke verwerking volbracht was, zeide hij dat zijn deel gereed was. En zoo was 't, want begon hij eens te schrijven, dan vond hij achtereenvolgens al de denkbeelden terug die den draad van zijn werk vormden, en in hun juiste volgorde; want hij had dat alles met zijn geheugen omvat.

Deze wijze van werken heeft ongetwijfeld hare nuttige zijde; immers, ze laat den weg open om verbetering en wijziging aan te brengen, totdat het geheel den vorm gekregen heeft die aan den inhoud beantwoordt, totdat de afzonderlijke deelen hunne juiste plaats ten opzichte van elkander innemen; ze maakt al zoodanige en andere veranderingen gemakkelijker en 't kan bijna niet anders of die werkzaamheid moet een product hebben, dat er de kenmerken van draagt: er zal een werk voltooid zijn voor eeuwen, want de denkkracht van velen had zich in een enkelen samengetrokken.

De wereld zal misschien aanvankelijk de waarde er van miskennen, omdat ze zich niet aan die vlucht des geestes heeft gewend, omdat ze staat voor een leven, dat het hare niet is, omdat ze slechts langzamerhand leeren kan het verblindend licht der zon te verdragen in oogen die tot heden slechts lamplicht waarnamen; maar eens komt de tijd dat die arbeid naar waarde geschat en de arbeider het loon der *dankbaarheid* ontvangen zal, ook voor 't geen hij geleden heeft; want 't kan zijn dat die ééne, die dacht voor velen, 't genot van zelf verbonden aan zijn denkbestaan, en voortvloeiende uit de zekerheid dat het een onvergankelijk werk is dat hij sticht, slechts koopt voor ligchamelijke en helaas! zelfs voor geestelijke gezondheid.

Zoo is 't menigmaal noodig dat één voor velen lijde.

't Volgende schrijft Comte den 27sten Juli 1845 aan J.S. Mill:

‘Deze brief heeft eene zoodanige uitbreiding gekregen, dat ik genoodzaakt ben de mededeeling van belangrijke bijzonderheden tot eene nadere gelegenheid uit te stellen. Zij betreffen eene ernstige zenuwziekte, ongetwijfeld te voorschijn geroepen door de hervatting van mijn wijsgeerig geschrift, eenige dagen na mijn laatsten brief (15 Mei).

De stoornis heeft bestaan in hardnekkige slapeloosheid met eene zoete maar sterke neêrslagtigheid en diepe bedruktheid, menigmaal vermengd met uitermate groote zwakheid. Veertien dagen heb ik mijne dagelijksche plichten moeten verzaken en zelfs te bed moeten blijven. Maar mijne aanhoudende voorzorgen hebben de ziekte steeds tot het zenuwstelsel bepaald, en door onthouding koorts en belemmering der

spijsvertering voorkomen, zoodat ik mij niet tot mijn geneesheer heb behoeven te wenden, die mijn eigen zenuwstelsel veel minder weet te besturen, dan ik zelf.'

In dien tijd ontmoette hij eene jong gehuwde vrouw, naar Parijs gekomen om daar eenige letterkundige proeven uit te geven, Mevrouw Clotilde de Vaux, wier echtgenoot echter door eene lijfstraffelijke en onteerende veroordeeling van haar gescheiden was. Comte, toenmaals 47 jaar oud, vatte een vreemden hartstogt voor haar op. Ze waren peet-oom en -tante over een kind en hij meende dat door deze omstandigheid hunne vereeniging was geheiligd. Clotilde de Vaux werd ernstig ziek en stierf Catholiek, zooals zij geleefd had.

Er is niemand die er aan twijfelt of de bedoelde vereeniging was nimmer eene andere, dan die uit wederzijdsche *vriendschap* geboren wordt, niemand die ooit hare zuiverheid heeft durven ontkennen of zelfs in twijfel trekken. Maar even zeker is 't, dat hij van toen aan zijne wettige vrouw begon achteruit te zetten; hij noemde haar in zijne volgende werken telkens: 'zijne onwaardige echtgenoote', terwijl hij na het ophouden der objectieve d.i. werkelijke, zich zelven in subjectieve d.i. geestelijke of denkbeeldige vereeniging stelt met zijne Clotilde, die hij niet aarzelt tot Godin der Menschheid te verheffen. 'Haar beeld is, zegt hij, bestemd, om eenmaal voor de herboren zielen het beste zinnebeeld der Godheid te zijn.'

Zoodanige waren de invloeden waaronder Comte zijn *système de Religion positive* schiep en voornamelijk uitwerkte in zijn *système de politique positive.* In aansluiting aan dit systeem schreef hij kort voor zijn dood zijn testament, dat in hoofdzaak de volgende beschikkingen bevat: algemeene erfmaking aan den toekomstigen Hoogepriester der Menschheid; de benoeming van 13 executeurs; het tot hen gericht bevel om het testament met toebehooren (zijnde zijne algemeene briefwisseling en die met Clotilde de Vaux) uit te geven; het toekennen aan Mevrouw Comte van eene lijfrente van 2000 francs, en, onder verwijzing naar een verzegelden brief, de volgende aanduiding in een *aanhangsel* tot het testament: 'Als ik mijne onwaardige echtgenoote overleef, zal het noodlottig geheim ten eeuwigen dage onbekend blijven, dank zij de angstvallige geheimhouding van mijne éénige vertrouwde; in het tegenovergesteld geval zullen de ijver en de wijsheid mijner executeurs het gebruik bepalen, dat ze van eene zoodanige verklaring te maken hebben om mijn aandenken en de eer der mijnen te redden.'

Tot heden toe kent nog slechts ééne dit geheim, het is de aangewezene vertrouwde, zijne dienstmaagd Sophia Thomas. Het *tribunal civil de la Seine* heeft bij eventueele uitgave van het testament niet alleen de uitlating bevolen van alle voor mevrouw Comte beleedigende uitdrukkingen, maar tevens de vernietiging van het verzegeld stuk. Maar al ware die uitspraak niet gevallen, het is twijfelachtig of de houder van het geheim ooit den moed gehad zoude hebben, het ze-

gel te verbreken om aanklager te worden in naam van een overledene, dien het graf buiten bereik der aangeklaagde gesteld had.

Maar zij vreesde het cachet ook niet, de bedreigde, want ze heeft niet toegestemd in de beschikkingen van het testament, opdat het geheim bewaard bleve; ze heeft geëischt dat haar de papieren der nalatenschap zouden worden ter hand gesteld, dat háár het uitsluitend recht zou worden toegekend die al of niet uit te geven, en dat zulks bepaaldelijk aan de executeurs zou verboden worden ten opzigte van het testament.

Ze stelt hare vordering in op de volgende gronden:

Eerstens doet ze hare literarische, daarna haar gewone eigendomsrechten gelden. De wet op den letterkundigen eigendom van 1854, vervangen, doch op het punt in kwestie niet gewijzigd, door die van 1866, bepaalde dat bij den dood des schrijvers diens echtgenoote de eerste aanspraken had op zijne nagelaten geschriften, ofschoon ze den schrijver het meest volstrekte recht liet tijdens zijn leven naar welgevallen daarover te beschikken. ‘Het recht van eigendom van een schrijver is algeheel en absoluut gedurende zijn leven; de schrijver maakt er gebruik van naar goedvinden; hij oefent het uit naar willekeur; hij doet er afstand van, verkoopt het, maakt het over door alle middelen van burgerlijk recht; hij verbetert, wijzigt zijn werk, hij houdt het geheel of gedeeltelijk achter naar dat de belangen zijner fortuin, de zorg voor zijn roem of de inspraken van zijn geweten het vorderen; het is de volstrekte macht van het *jus utendi et abutendi*, wezenlijk karakter van het eigendomsrecht.’

Ondanks deze formele bepaling meende de eischeres haar vordering te kunnen instellen op grond der boven genoemde beschikking, die bij ontstentenis des schrijvers zijne echtgenoote in diens letterkundige rechten doet treden, vooral met het oog op de wet van 1866, in casu wel niet toepasselijk, aangezien Comte vóór het in werking treden dier wet overleden was, maar die, door omtrent het recht des schrijvers om over zijn papieren ook na zijn dood te beschikken een *wettelijk* voorschrift te maken, haar toescheen eene *wijziging* te bedoelen der vorige wet, zoodat hieruit volgen zou dat die vorige wet het tegenovergestelde zou bevolen hebben en de echtgenoote *tegenover* den schrijver aanspraken zou hebben toegekend.

Hare tweede vordering betreft haar gewone eigendomsrecht, aangezien de brieven en andere documenten, waaronder ook de copieën der reeds uitgegeven werken, eveneens als gewone roerende goederen te beschouwen zijn.

Daar ze krachtens het huwelijkscontract in gemeenschap van goederen met Comte leefde, had ze recht op de helft der nalatenschap, alsmede op het vruchtgebruik van het overig gedeelte, terwijl ze als weduwe tevens recht had op reprises, en wel tot een bedrag van 20.000 franc.

Deze beide vorderingen ondersteunde ze buitendien met den eisch tot

nietigverklaring van de erfmaking, aangezien niet de genoemde executeurs als erfgenamen te beschouwen zijn, maar de toekomstige Hoogepriester der Menschheid, de opvolger van Comte, die echter, als zijnde geene bepaald aangeduide persoon, niet als wettig erfgenaam kon optreden, en met den eisch tot nietigverklaring van het geheele testament op grond van den verstandelijken toestand van haren echtgenoot.

Het hof heeft met betrekking tot de twee laatste punten beslist dat deze laatste eisch niet kon worden toegestaan, aangezien de inhoud van het testament geene aanleiding genoeg gaf om krankzinnigheid als bewezen aan te nemen; en dat de bewering als zoude de toekomstige Hoogepriester der Menschheid niet als erfgenaam kunnen optreden, afstuit op de wettigheid van den onbepaalden duur der opdracht aan de executeurs, die belast zijn met de overmaking zijner bibliotheek met toebehooren aan den toekomstigen Hoogepriester. Die duur heeft, bij gebreke van een tegenovergesteld voorschrift, geene andere grenzen dan de volledige uitvoering van den wil des overledenen.

Overigens werden hare gewone eigendomsrechten op halve nalatenschap, vruchtgebruik, reprises niet betwist, maar ontkend dat deze haar aanspraken geven zouden op de bloote inbezitneming der letterkundige nalatenschap; slechts een eisch tot verkoop der nalatenschap kon ze daarop instellen. Ook haar letterkundig eigendomsrecht is haar ontzegd, op grond dat dit door het testament was opgeheven.

Dit vonnis is gewezen den 25sten dezes jaars; daarentegen gelastte de rechtbank uitlating uit het testament van alle voor mevrouw Comte beleedigende uitdrukkingen en vernietiging van het verzegelde document in tegenwoordigheid van partijen.

Niet om de rechtskwestie die er het onderwerp van uitmaakte, noch ook om de nieuwe gezichtspunten die het heeft opgeleverd, is dit proces belangrijk, maar als uitdrukking van den veel gewichtiger strijd, die tusschen de beide partijen van Comtes volgelingen buiten de rechtszaal gestreden wordt, en die zijne beslissing wacht, niet van eene rechterlijke uitspraak, maar van de wetenschappelijke kritiek. Die kritiek zal het werk van den eersten Comte naar waarde weten te schatten, zonder haar oogen te sluiten voor de gebreken die het aankleven, ze zal trachten het voor de wetenschap niet verloren te doen gaan, maar er mede woekeren voor de toekomst; het werk van den tweeden zal ze niet ridiculiseeren, maar eerstens ook dáár weten te erkennen, wat erkenning verdient, vervolgens zich bedroeven over de afdwaling waarvan het de blijken draagt, en die leidde tot een testament, zoo niet onder den invloed eener verstands-, stellig onder dien eener gemoedsstoring, opgesteld. Ze zal de ziekte weten te onderscheiden achter het schijnbaar feit; ze zal *begrijpen* en *vergeven!*

Rotterdam.

H.

Staatkunde en geschiedenis.

De ware en de valsche democratie.

Er is voorzeker in de staatkunde geen woord waaromtrent men zoo onbepaalde en verkeerde denkbeelden koestert als - het woord ‘democratie.’ Moet het volgens het algemeen gevoelen, ‘volksregeering’ of volgens anderen ‘volksgezindheid’ beduiden? Zoo men vraagt naar de beteekenis van het eene, is het begrip van volk en regeering al weder zeer onbestemd. Wat is het ‘volk’, is dit het geheel der ‘natie’ uit de verschillende standen der maatschappij zamengesteld, of is het die groote menigte der mindere standen, wier getalssterkte dagelijks toeneemt, zonder dat hunne kennis en beschaving hiermede een gelijken tred houden, daar hun onkunde en ruwheid in den tegenwoordigen tijd weinig van die der vorige eeuwen verschilt? Kan zulk eene menigte zich zelf regeeren en besturen? kan zij in algemeene volksvergaderingen over de belangen des lands beslissen? heeft zij genoegzame kennis zelfs van hare eigene belangen? Wie zal hierop eene volmondige toestemming durven geven? Er kan, volgens ons gevoelen, hiervan in onze groote en bevolkte staten geen sprake zijn.

Maar zeggen de volksvrienden, of liever de volksdrijvers, vroeger wel eens ‘demagogen’ genoemd: bij het volk alléén berust de oppermagt, daarvan gaat alle regeering en bestuur uit, zij die dit uitoefenen zijn slechts zijne zaakwaarnemers en daaraan verantwoordelijk. Het ‘contrat social’ van Rousseau moet eindelijk eens verwezenlijkt worden. Dit zal het zijn, wanneer de twee groote beginselen van de oppermagt des volks (‘la souveraineté du peuple’) en van het algemeen stemregt (‘le suffrage universel’) algemeen erkend en toegepast zullen wezen.

Men moet wel zeer naïf of onnoozel zijn om deze beginselen letterlijk op te vatten en te gelooven dat de oppermagt en de zelfregeering bij het volk of den grooten hoop berust, dat het ‘algemeen stemregt’ heeft zonder daarvoor de ‘bevoegdheid’ te bezitten. Maar men moet dit zoo naauw niet nemen. Het zijn tooverwoorden, door de volks-

leiders gebruikt om tot hun doel te geraken. Zij kunnen de onkundige menigte gemakkelijk wat wijs maken, om zich zelven en hunne creaturen in lucrative betrekkingen of vertegenwoordigende vergaderingen te doen benoemen, terwijl zij met ophef voorgeven alleen door een belangloozen ijver voor het volksbelang bezield te zijn. Immers moet men de geschiktheid, de kennis bezitten om een regt te kunnen uitoefenen; minderjarigen en idioten zijn daarom van de uitoefening der staatkundige regten uitgesloten, en is de groote hoop der mindere volksklassen niet onder de staatkundig onmondigen te rekenen?

Wanneer men het woord ‘democratie’ als ‘volksgezindheid’ opvat komt men tot andere uitkomsten. Men komt tot de overtuiging, dat de staat en de maatschappij voor de belangen des volks moeten zorgen, en alle staatkundige inrigtingen naar dit doel moeten streven. Hierin staat het volksonderwijs op den voorgrond. Maakt de mindere standen met hunne ware belangen bekend, boezemt hun zedelijke en godsdienstige gevoelens in, stelt hen in staat om zich in de maatschappij tot een hoogeren trap van kennis en beschaafdheid te verheffen, en hun lot zal verbeteren; doch vult hun hoofd niet op met holle woorden en ijdele klanken, waarvan zij toch niets kunnen begrijpen en waarover zij volstrekt zich niet bekommeren; stelt hen in de gelegenheid om door eigen inspanning ligchamelijk en zielevoedsel te verkrijgen, en het regeeren en besturen aan de meer geschikten over te laten, dan toont men hierdoor een waar volksvriend en een voorstander der echte ‘democratie’ of der volksbelangen te zijn. Wat is beter, de volksklassen te verlichten, te beschaven, voor hunne stoffelijke, zedelijke en godsdienstige belangen te zorgen, of hen met wrevel en wangunst tegen de meer beschaafde, gegoede en rijke standen te vervullen, en onrust in de maatschappij aan te stoken, door hen als middel te gebruiken om onuitvoerbare staatkundige theoriën te verwezenlijken, die niet dan tot nadeel en verderf van de mindere volksstanden kunnen uitloopen?

Wat voordeel hebben de omwentelingen en de democratische woelingen voor het volk opgeleverd? Is de toestand daarvan sedert 1848, toen eene sociale revolutie de grondslagen der maatschappij poogde omver te werpen, er wel veel door verbeterd? Hebben het regt op den arbeid, de nationale werkplaatsen, in één woord de socialistische en communistische grondstellingen, wel iets tot het welzijn van de werkende standen toegebragt? Integendeel zijn daardoor de luiheid, de ontevredenheid aangewakkerd, en de gewapende opstand aangevuurd, die zoovele slachtoffers heeft gemaakt.

Door democratische opruijingen wordt de toestand der werkklassen niet verbeterd. Door de vereenigingen van arbeiders (‘trade-unions’), oorspronkelijk tot een goed doel, onderlinge ondersteuning in ziekte, ouderdom en voor tegemoetkoming van weduwen en weezen opgerigt, in eene soort van staatkundige zamenzwering te doen ontaarden, die

door willekeurige werkstakingen, de patronen willen dwingen om voor minder arbeid meer loon te geven, wordt de onderlinge verhouding van de verschillende standen in de maatschappij geschokt, en het lot van den geschikten werkman groot nadeel toegebragt. Het wordt meer dan tijd dat hij gaat bedenken, dat zijne zuurgespaarde penningen die hij voor deze vereeniging moet bijdragen, zoo slecht worden besteed, en soms voor een groot gedeelte in de zakken der opperhoofden glijden, wier personen hij meestal niet kent. Deze zijn natuurlijk ijverige en overdrevene democraten die altijd over het volksbelang den mond vol hebben, omdat zij ten koste van het werkvolk leven, die hevig voor het algemeen stemregt te veld trekken om daardoor gemakkelijker hun doel te bereiken.

De nadeelen van deze valsche democratie hebben zich reeds sedert eenige jaren door geheel Europa, maar vooral in Engeland, Frankrijk en Duitschland doen gevoelen. Zij heeft daar overal onstuimige volksvergaderingen en staatkundige congressen doen ontstaan waar de onzinnigste theoriën werden opgedischt, en soms vuistslagen en uitwerpingen de krachtigste argumenten waren, Maar het lot van den werkmansstand werd er waarlijk niet door verbeterd.

Men verwarre deze democratie niet met de vrijheid en de liberale beginselen, waarachter zij schijnt te willen schuilen. Niets is hiermede meer in tegenspraak. De ware vrijheid in het staatkundige is, dat zij gelegenheid geeft aan iedereen om onbelemmerd zich in alle opzigten, zooveel mogelijk te ontwikkelen en zijne belangen, buiten nadeel van die van anderen voor te staan. Zij is dus meer op de decentralisatie dan op het centraliseren in de maatschappij gerigt. Doch de valsche democratie centraliseert alles door het onwederstaanbaar geweld der meerderheden; het aantal is hier alles, het individu is niets. Er is geen grooter dwingelandij en onderdrukking te denken. Wat baten hier kennis, ondervinding, ja zelfs de grootsche en diepe inzigten van het genie tegenover de blinde meerderheid van eene onkundige en opgewondene menigte die men laat stemmen of schreeuwen voor hetgeen men haar eerst bij herhaling met holle woorden heeft voorgepredikt. Het is de orde en het beleid der zaken geheel omkeeren en het opperbevel aan de soldaten geven, terwijl de generaal en de officieren daaraan blindelings moeten gehoorzamen. Het is niet het getal, ook niet de gegoedheid alleen, maar tevens de kennis en bekwaamheid die invloed op den staat moeten uitoefenen.

Bij de echte democratie is het in alles het tegendeel; zij eerbiedigt de vrijheid in ieder individu; zij behartigt de volksbelangen juist ook door die van de andere standen der maatschappij te bevorderen; zij is overtuigd dat, zoo het deze welgaat, de volksklassen ook in welvaart moeten toenemen: zij poogt het onderwijs en de kennis zoo veel mogelijk te verspreiden; zij maakt geen ophef van hare bemoeijingen, en is niet altijd in eene geruchtmakende oppositie tegen de regeering., maar tracht

daarentegen, in plaats van wantrouwen tegen het bestuur te zaaijen, een gemeen overleg tusschen dit en de burgers te doen ontstaan waardoor het welzijn van den staat bevestigd wordt. Zij ziet geen heil in eene volksregeering, maar wel in eene waarin het algemeen belang door de medewerking van de vermogendste en beschaafdste standen bevorderd wordt. Zij heeft een wakend oog voor alle misbruiken van magt, voor alle gebreken in wetgeving en instellingen, voor alle verbeteringen, die zouden kunnen worden ingevoerd. Zij eerbiedigt en gehoorzaamt de vorsten en overheden, doch doet op eene gepaste wijs hare waarschuwende stem hooren in de verdediging van regt en billijkheid. Wars van allen opstand en omwentelingen, vertrouwt zij alleen op de kracht van het woord dat eindelijk zegepraalt over dwang en willekeur, die zij niet kan verdragen.

Zij is ten volle overtuigd dat zij aan geen bijzonderen regeeringsvorm gebonden is, en dat de republikeinsche zelfs minder dan eene constitutionele eenhoofdige voor hare instandhouding is geschikt, dat zij daardoor minder gevaar loopt van in handen der demagogen en eindelijk in die der onbeperkte heerschappij van een overweldiger te vervallen zooals wij zulks tot tweemalen toe in Frankrijk hebben gezien.

Een groot gevaar bedreigt de ontwikkeling der vrije instellingen in Europa, en dit komt juist van den kant dergenen die zich de ‘Apostelen der sociale democratie’ noemen, die voorgeven dat het volk zich zelf onmiddellijk moet regeeren en besturen, dat alles aan de luimen van dit veelhoofdig en wispelturig wezen onderworpen is. Het is deze partij, die gedurende meer dan eene halve eeuw overal openlijk of in het geheim in alle landen werkzaam blijft, de onrust gaande houdt, zamenzweringen vormt, sluipmoorden op vorsten doet plaats grijpen, die geene middelen te laag en te verachtelijk acht om tot haar doel te geraken, die partij welke zich met regt de ‘onverzoenlijke’ noemt omdat zij eenen onuitdoofbaren haat gezworen heeft aan al hetgeen de rust en de voortgaande ontwikkeling der staten in welvaart, kennis, kunst en wetenschap kan bevorderlijk zijn, om hiervoor eene hersenschimmige theorie van gelijkheid in de plaats te willen die onmogelijk kan bestaan, al wierp men alle grondslagen waarop de maatschappij rust, den eigendom, het bezit, het gezin en al hetgeen het onderscheid tusschen de individuen uitmaakt, omver.

Het is te verwonderen dat mannen van groote geestvermogens, van zuivere bedoelingen, en van achtenswaardig karakter zich door partijzucht tot deze staatkundige kwakzalverij laten medeslepen. Wij zullen hier geen namen noemen, omdat wij geen acte van beschuldiging tegen personen opstellen, maar alleen eene schets geven van het onderscheid tusschen de ware en de valsche democratie. Trouwens zijn zij genoegzaam bekend, dat ze niet al dadelijk in de gedachten zouden komen van

allen die wij wenschen te waarschuwen voor hunne stem die gewis ten verderve leidt.

Luisteren wij liever naar die gematigde en kundige schrijvers, welke rijp en langdurig over den toestand der staten, volken en maatschappijen hebben nagedacht. Zij verklaren eenparig dat daarin blijvende, vaste en onmisbare bestanddeelen zijn waaraan men niet moet wrikken of schudden zal het gansche staatsgebouw niet instorten; dat daarnevens ook gedeelten zijn, die veranderlijk, volmaakbaar geacht worden, telkens voor verbetering vatbaar zijn, en door langzame maar tijdige hervormingen en geenszins door omwentelingen kunnen verbeterd worden, waardoor oude vooroordeelen, oude misbruiken kunnen uit den weg worden geruimd, zoodat men daarbij niet lijdelijk door den geest der eeuw wordt medegesleept, maar dien in de juiste rigting kan terugvoeren, wanneer hij dreigt van den regten weg af te dwalen.

Wij zijn genoeg gewaarschuwd voor de inblazingen der valsche democratie, wij hebben de vruchten daarvan gezien: uitgeleerd in de kunst om de gemoederen op te zetten, een blinden en woesten volkshoop bij elkander te brengen, die vooral puinhoopen doet ontstaan, paleizen en kasteelen verwoest en in brand steekt, verwarring, armoede en werkeloosheid sticht, maar geen raad weet als er iets duurzaams zelfs maar voor een korten tijd moet opgerigt worden; die de puinhoopen welke zij om zich heeft verspreid wel verplaatst en door elkander schommelt, maar terwijl zij hiermede bezig is, niet ziet dat zij voor eens anders belang is werkzaam geweest, als zij al spoedig en onverwachts wordt gestoord en van het tooneel harer verwoesting verjaagd.

Niets is bij de demagogen meer gehaat dan de waarschuwende stem der liberale volksvrienden, die, voor de gevaren van de valsche democratie beducht, de toekomst met angst te gemoet zien, zooals vroeger Benjamin Constant, Ancillon, Guizot en thans Macaulay, Stuart Mill en Tocqueville. Zij worden door hen uitgekreten als nuttelooze bespiegelaars, of aristocraten die hunne talenten aan de bestaande regeeringen verkocht hebben. Het is een opmerkelijk verschijnsel dat men in de verkiezingen voor volksvertegenwoordigers, die onder de leiding der demagogen plaats hebben, weinig acht geeft op de staatkundige kennis en bekwaamheden der candidaten, op de ‘politician,’ zooals men ze in Noord-Amerika noemt. Macaulay waarschuwde reeds daarvoor, dat het gebruik der ‘edelste van de menschelijke vermogens’ niet de buit wordt van de omkooping, van de streken van de demagogische vleijerij, om uitsluitend in de handen van de stemkoopers en de slaven der volksopinie te vervallen.

Dit is niet het éénige gevaar dat de maatschappij door de valsche democratie loopt. De getalsmeerderheid door het algemeen stemregt uitgesproken, is de absolute wetgever, niet alleen door de daad, maar door het regt, zij is niet dan aan zich zelve verantwoording schuldig,

alle overweging, alle bedenkingen houden op wanneer de meerderheid van het aantal gesproken heeft. Het getal, ziedaar de éénige souverein, die oppermagtig beslist, die alles omverwerpt wat hem tegenstaat en zonder eerbiediging van de regten der minderheid komt waar hij wezen wil. Men kan hetgeen Hobbes, de apostel van het absolutisme, vóór twee eeuwen van den vorst zeide, thans op het volk der demagogen toepassen: 'De souverein is aan niemand iets verpligt. - Alle wetten zijn "door" hem gemaakt, maar niet "voor" hem uitgevaardigd, hij is niet gehouden daaraan te gehoorzamen. - Daar alle twisten ontstaan door dat men zich niet over het "mijn" en "dijn" verstaat, moet de souverein alleen over het regt beslissen, hij alleen maakt de burgerlijke wetten.'

De ware en volksgezinde democratie moet hiertegen, als zijnde dit dezelfde dwingelandij als die van den onbeperkten alleenheerscher, eene krachtige inspraak maken. Zij moet de regten der minderheid en die van het individu, het eerste bestanddeel der maatschappij, krachtig handhaven, en zorgen dat zij niet door een soms kunstmatig verwekte meerderheid verpletterd worden. Dit alles kan niet dan op het nadeel en verderf van het volk zelf uitloopen. Nemen wij tot een voorbeeld om onze stelling te bewijzen, het regt van den eigendom. Dit is het meest in gevaar door het onbepaalde gezag der getalsmeerderheid, om deze eenvoudige reden, dat er een aanmerkelijk grooter aantal armen dan gegoeden en rijken in de democratische landen van Europa en Amerika aanwezig zijn, en het is te vreezen dat, zooals reeds sommige voorteekenen zich daarvan vertoonen, eenmaal eene botsing tusschen de meerderheid die niets bezit en de minderheid die eigendom heeft, zal ontstaan. Deze teekenen vertoonen zich reeds onder de menigte van 'internationale vereenigingen', 'trade unions', en socialistische stelsels, die naar het oogenblik uitzien om zich de werkelijkheid te kunnen verwezenlijken.

Het is hierdoor dat de maatschappijen welke op de democratie gegrond zijn, gevaar loopen van in den afgrond der ellende te worden gestort. Het is moeijelijk om dit aan het verstand van eene onkundige en ruwe meerderheid te brengen, dat zij eigenlijk van deze minderheid leven moet, dat zij het regt en de billijkheid moet eerbiedigen wil zij door den arbeid blijven bestaan. De liberale en volksgezinde democratie poogt de werkquestie in haar voordeel op te lossen, door het belang der werklieden met dat der patronen op een geleidelijke en praktische wijs overeen te brengen. Het sociaal democratisme wil met geweld daarentegen zijne onbekookte theoriën doen heerschen, die niets dan wanorde en werkeloosheid veroorzaken. Het is niet te ontkennen dat de werkloonen over het algemeen niet in verhouding staan met de behoeften der arbeiders en de toenemende duurte der levensmiddelen; indien de patronen niet tot eene verhooging daarvan overgaan, zal de gisting en ontevredenheid der gemoederen niet op-

houden, en de inblazingen der valsche democraten een gunstig gehoor vinden. Door verstandige maatregelen tot verbetering van het lot der arbeidende klassen kunnen alleen de gevaren, welke van dien kant de rust der maatschappij bedreigen, worden afgewend. De volksgezinde liberaliteit moet hierin met een voorzigtigen ijver werkzaam zijn, om de ophitsingen der valsche democratie met goed gevolg te kunnen bestrijden.

De beschaafde wereld levert thans het schouwspel van de grootste tegenstrijdigheden op. Overal ziet men een strijd van de meest uiteenloopende beginselen niet alleen in het staatkundige, maar ook in het godsdienstige en ten opzigte van het onderwijs.

Overal speelt hierin het onderscheid tusschen de ware en de valsche democratie een voorname rol. Men werkt op de mindere volksklassen om de oude orthodoxie zooveel mogelijk in stand te houden. Nimmer waren, terwijl de verlichting en de wetenschappelijke kennis dagelijks toenemen, de eischen der ultramontanen en confessionelen grooter en meer omvattend, en terwijl men van den eenen kant het onderwijs onpartijdig en verdraagzaam onder alle gezindheden wil uitbreiden, verheft men van de andere zijde zijne stem om sectescholen met gebrekkig en eenzijdig onderrigt overal in stand te houden, om de onkunde en onverdraagzaamheid onder het volk aan te kweeken en te versterken. Men spreekt veel van vooruitgang in kunsten en wetenschappen, waarvan men de kennis en beoefening onder alle klassen der maatschappij poogt te verspreiden, niet alleen bij de jongelingen maar ook bij de vrouwen, terwijl men elders liever de domheid en onkunde zou zien voortduren.

De uitvindingen in fabriekwezen en nijverheid nemen dagelijks toe alsmede het getal werklieden die men noodig heeft, en toch tracht men die tegen deze uitvindingen en de uitbreiding der industrie op te zetten als ware dit voor hunne belangen nadeelig en alleen ten profijte der patronen.

Overal is men voor den vrede gestemd, men ziet daarin het éénige middel tot voorspoed en welvaart der staten, en nimmer zag men een grooter aantal soldaten in de wapenen; overal worden vrijwilligers en schietoefeningen ingesteld en het schijnt bijna een grooter verdienste te zijn iemand op een grooten afstand te kunnen nedervellen, dan door kunde en bekwaamheid in vakken van wetenschap en kunst uit te munten.

Men is echter menschlievend, men wil de doodstraf afgeschaft hebben, vooral voor staatkundige misdaden, voor vorsten- en sluipmoorden, voor gewapenden opstand - hierbij heeft de valsche democratie groot belang - maar ook voor andere gepremediteerde moordaanslagen, in een

tijd, dat er zoovele bloedige vergrijpen tegen de onschuldigste personen plaats hebben. Is men niet hierin zonder erg en met goede bedoelingen in eene ziekelijke philanthropie vervallen, die het medelijden voor het slachtoffer op den misdadiger overbrengt?

Men verwart eindelijk nog te veel de ware liberaliteit met de revolutionaire theoriën, die treurige nalatenschap der omwenteling op het einde der XVIIIe eeuw, die helaas! door de XIXe nog niet van de hand is gewezen. Niets is tegenstrijdiger met de ware vrijheid dan de utopiën der sociaal-democraten, die niets dan verwarring en ellende in de maatschappij kunnen veroorzaken en op de willekeurige heerschappij van het caesarismus uitloopen. Het middel om de vrijheid in de staten te vestigen en te handhaven ligt niet in de wisselvalligheid van den republikeinschen regeringsvorm, maar veeleer in een krachtig gevestigd constitutioneel eenhoofdig bestuur, dat de teugels van het bewind met eene gematigde vastheid in handen houdt, dat door de verlichte en kundige volkskeus gesteund, de ware belangen des volks met die der overige standen beschermt, dat de vrijheid van overweging, van ontwikkeling der zedelijke zoowel als der stoffelijke behoeften bevordert en aankweekt, en in plaats van het individu en de onderdeelen van den Staat aan het ijzeren juk der centralisatie te onderwerpen, ieder burger, iedere gemeente de noodige speelruimte tot de bereiking van hunne bestemming laat, waardoor ieder individu in staat wordt gesteld om tot het algemeen welzijn mede te werken terwijl hij zijne eigene belangen behartigt.

In één woord, het onderscheid tusschen de ware en de valsche democratie is voornamelijk daarin gelegen, dat de eerste geschikt is om den mensch in den Staat te ontwikkelen, van welken stand hij ook moge wezen, en de andere het individu in eene blinde meerderheid doet opgaan en daardoor de regten van den vrijen mensch schendt en vernietigt.

J.A.B.

Bene de patria meruit.

Anthon Gerard Alexander ridder van Rappard, geschetst door J. de Bosch Kemper. Amsterdam, E.S. Witkamp, 1870.

't Was een goed denkbeeld van de maatschappij der nederlandsche letterkunde, aan jhr. mr. J. de Bosch Kemper de taak op te dragen, het levensberigt van den ontwerper en verdediger van onze schoolwet op te stellen voor de *handelingen* der maatschappij: aan de Bosch

Kemper, die een reeks van jaren met van Rappard in vriendschappelijke betrekking geweest is, en voor het vervullen van de hem opgedragen taak, gebruik heeft mogen maken van de door van Rappard nagelaten papieren.

Met groote belangstelling heb ik deze biographie gelezen van den bescheiden, braven en kundigen van Rappard, die meer dan eens in zijn werkzaam leven de bewijzen heeft ontvangen, dat de verdiensten die hij aan het vaderland en het Huis van Oranje heeft bewezen, op prijs werden gesteld.

Meer dan eens. Voilà l'ami de notre maison, zoo heeft de tegenwoordige koning van Rappard indertijd voorgesteld aan den aartshertog van Oostenrijk, toen deze 's Gravenhage bezocht.

Dat het den koning met die beteekenisvolle woorden ernst was, blijkt uit zijn wensch, dat onze van Rappard opgenomen zou worden onder de eventuele voogden van den prins van Oranje. Een wensch dien het toenmalig ministerie deelde. ‘Eindelijk is door de regering begrepen’ - zoo leest men in de memorie tot toelichting van het wetsontwerp op de voogdij - ‘dat zij aan den tegen woordigen directeur van het kabinet des konings, den heer van Rappard, slechts regt zou doen wedervaren, door ook hem voor te dragen; een man, wiens waarlijk uitstekende talenten en bekwaamheden hem onder de achtingwaardigste Nederlanders rangschikken.’

En toen in '50 Nedermeijer van Rosenthal, in een ministerraad, van Rappard voorstelde als lid van den raad van state, opponeerde Thorbecke, omdat van Rappard ‘de eenige persoon was die het volle vertrouwen des konings genoot en het ook verdiende, om zijn relatie met en de diensten aan het koninklijk huis bewezen; de eenige man was, geschikt om, ingeval van botsing, tusschen Z.M. en de ministers als bemiddelaar op te treden.’ Hij - Thorbecke - wist niet, door wien van Rappard in dat opzigt vervangen zou kunnen worden. Welnu - zeide van Rosenthal - dan zal *ik* mijn kinderen waarschuwen zich onmisbaar te maken.

Onder het lezen van dit levensberigt werd ik getroffen door menige belangrijke bijzonderheid, die ik vroeger òf niet kende óf in een ander licht beschouwde. Ik ga dit alles thans voorbij. Maar wat in dit tijdschrift zeker niet misplaatst zal wezen, is een woord van dank aan den heer de Bosch Kemper, dat hij in het breede de dienst herinnerd heeft die de hoogst bekwame en gemoedelijke verdediger van de schoolwet aan het land en de liberale beginselen, in zake onderwijs, heeft bewezen.

Hoe van Rappard de wet verdedigd heeft, kan blijken uit het navolgend oordeel van den heer Veegens, griffier der tweede kamer, door den heer de Bosch Kemper genoemd: een der meest onpartijdige mannen. ‘Wat van Rappard kon zijn, heeft hij bij de verdediging

der wet op het lager onderwijs van 1857 getoond. Hij nam de hem opgedrongen betrekking van minister van binnenlandsche zaken zijns ondanks aan. Zijn ministerschap was een offer, dat hij aan de rust des vaderlands bragt. En hoe heeft hij dat ministerschap vervuld? Naar aller oordeel uitstekend. Bij de verdediging der wet in de tweede kamer, toonde hij onder anderen voor het debat over ingewikkelde amendementen bijzonder geschikt te zijn. Niemand had dit van hem in die mate verwacht. De beste tijd zijns levens was voorbij. Zijn gezondheid liet reeds te wenschen over. Jaren waren voorbijgegaan, zonder dat hij immer als redenaar in 't openbaar was opgetreden. Maar hij kende de zaak die hij te behandelen had, door en door. Zijn hoofd was helder, en hij kon nooit iets zeggen wat wanluidend klonk.'

En de regtschapen Mioulet, onlangs helaas! ontvallen aan het onderwijs, waarvoor ook *hij* zooveel gedaan heeft, schreef in de Wekker, in *zijn* Wekker, dat helderheid van inzigten, eenvoudigheid in de voorstelling, welwillendheid in de bestrijding, toenadering waar het kon, gepaard met vastheid waar deze moest gelden, alle woorden, door den minister gesproken, gekenmerkt hadden.

Zoo even zeide ik, niet te zullen stilstaan bij de belangrijke bijzonderheden die in dit levensberigt voorkomen. Één punt wil ik toch niet onopgemerkt laten voorbijgaan, omdat het een bewijs is, hoe van Rappard de parlementaire beleefdheid wist in acht te nemen.

Bij de behandeling in de tweede kamer van de staatsbegrooting voor '58, werd deze motie van orde voorgesteld: De kamer besluit den minister van binnenlandsche zaken uit te noodigen, ten spoedigste te beschikken op de verschillende aanvragen tot concessie voor het aanleggen van spoorwegen, bij de regering ingekomen, en verklaart van den minister te gemoet te zien bepaalde voorstellen, indien er een subsidie mogt vereischt worden voor spoorweglijnen, door particuliere maatschappijen aan te leggen en te exploiteren.

Van Rappard voerde, ter bestrijding dezer motie, o.a. het volgende aan: 'De motie van orde, M. d. V., komt mij verder voor nog een strekking te hebben, die ik niet weet of geheel en al overeenkomt met den werkkring van deze kamer, het zij met bescheidenheid gezegd. Ik weet niet, of het op den weg van deze kamer ligt, om te besluiten, de regering, de uitvoerende magt uit te noodigen tot het nemen van beschikkingen, en dat te doen bij wege van motie van orde; dit komt mij ten minste twijfelachtig voor. Daar ik weet dat het de wil en ernstige wensch van deze kamer is, niet anders dan op grondwettige wijs te werk te gaan, veroorloof ik mij dezen twijfel aan de aandacht der kamer te onderwerpen.'

Kan men zich wel zachter, gratieuzer - zou 'k bijna zeggen - uitdrukken, om den twijfel te opperen, of de kamer, de motie aannemende, niet welligt den kring van haar bevoegdheid overschreed?

Of dergelijke motiën inderdaad ongrondwettig zijn, wil ik op deze plaats niet onderzoeken. Te minder, omdat ik dan in strijd zou komen met het bekende gevoelen van den heer de Bosch Kemper, dien ik thans alleen dank wilde zeggen voor zijn degelijk levensberigt van een staatsman, die geen ophef maakte, maar veel deed.

's Gravenhage, Aug. 1870.
J.L.

Geschiedenis van den dag.

Twintig jaren lang heeft Europa den afstammeling geduld en verdragen uit een ondernemend, energiek, befaamd geslacht, - dat der Bonapartes; verdragen niet alleen, het heeft dien man verheerlijkt, geprezen als den vertegenwoordiger van orde in de Fransche en ook in de geheele Europeesche maatschappij. Gaf die man recht tot dat vertrouwen?

Laat hem zelven spreken! Plaatsen wij de woorden naast elkander, die hij gedurende zijn openbare loopbaan heeft gesproken. Wat vóór dat tijdstip ligt, de onbekookte, warhoofdige *Idées Napoléoniennes* gaan wij met stilzwijgen voorbij.

Den 28sten September 1848 trad Lodewijk Napoleon, zoon van den vroegeren koning van Holland, bijgenaamd de ‘lamme koning’, op als volksvertegenwoordiger van de Fransche republiek; ‘na 20 jaren’, zoo sprak hij, ‘na 20 jaren van verbanning vind ik eindelijk mijn vaderland en mijn burgerrecht weder. De Republiek heeft mij dit geluk bereid, ontvang daarvoor mijn eed van dankbaarheid en trouw. Ik zal al mijn krachten aanwenden om aan de bevestiging der Republiek te arbeiden.’

In December van hetzelfde jaar gaf hij een programma, een lokaas om hem ter onzaalger ure te verkiezen tot president der Republiek; ‘ik ben’, verzekerde hij, ‘ik ben geen eerzuchtige, die van keizerschap en oorlog droomt. Ik zal mijn eer er in stellen na verloop van vier jaren mijn opvolger het staatsbestuur op vasten grondslag gevestigd, de vrijheid ongeschonden achter te laten. De oorlog kan ons geen leniging brengen onzer rampen, de vrede moet derhalve de duurste onzer wenschen zijn.’

De traditie is een machtige hefboom bij de kinderen der 19de eeuw, die roem dragen op hun verstandelijke ontwikkeling, en vooral voor

een Franschman heeft de traditie van roem en grootheid iets bedwelmerids, - de intrigue gelukt, het jammerlijk spel vangt aan, Lodewijk Napoleon, de neef van Napoleon den Groote, wordt president der Republiek.

Hij legt den eed af, dat hij de ondeelbare Republiek getrouw zal blijven, en alle plichten, door de Constitutie hem opgelegd zal vervullen. ‘Ik zal’, verklaart hij, ‘als vijanden des vaderlands beschouwen allen, die trachten door onwettige middelen te veranderen wat Frankrijk heeft vastgesteld.’

Niet iedereen vertrouwt dien man, sommigen herinneren zich dat hij vroeger voor de Kamer der pairs heeft gezegd: ‘Ik vertegenwoordig eene zaak, die van het keizerrijk, een beginsel, dat der volkssouvereiniteit, een nederlaag, Waterloo.’ Er loopen geruchten, die spreken van een coup d'état; maar 't is laster; Lodewijk Napoleon verklaart (1849), dat ‘de titel, waarnaar hij het meest streeft, die is van een eerlijk man.’

Men gelooft dien man nog, wanneer hij den 8sten November 1851 verklaart, dat hij de Nationale Vergadering niet zal aantasten, en den 2^{den} December hollen Fransche soldaten, men zegt dronken, door Parijs als werktuigen van den man, die zijn eed heeft geschonden, moordend en geweldplegend tegen alles en ieder, van wien men slechts vermoeden kon, dat hij de eerzuchtige bedoelingen van den aanstaanden keizer niet in de hand zou werken.

Napoleon le Petit, zooals een verbannene hem noemde, werd bij volksstemming voor den tijd van 10 jaren tot president van de republiek benoemd, en 18 Mei 1852 verklaarde hij bij de opening van den Senaat: ‘Ik zal u, mijne heeren, openhartig mijn gedrag voor de toekomst bloot leggen. Toen men de instellingen en herinneringen van het keizerrijk weder zag oprichten, heeft men dikwijls gezegd, dat ik het keizerrijk zelf weder wilde invoeren. Ware dit mijn wil, dan had deze verandering reeds lang plaats gehad, noch de middelen, noch de gelegenheden hebben mij ontbroken. Blijven wij alzoo de Republiek getrouw!’

Den 2^{den} December daaraanvolgende werd krachtens de volksstemming het erfelijke keizerschap geproclameerd. Waarheid is het, dat een groot gedeelte van Frankrijk op dat oogenblik in het keizerrijk een noodzakelijk kwaad zag, een middel om aan de vrees voor de alles verwoestende socialistische republiek te ontkomen, en inzooverre dien keizer heeft gewild, - maar niet minder waar is het, dat Lodewijk Napoleon geintrigueerd heeft om dit toppunt zijner wenschen te bereiken, en geen beloften en schoone vleiende woorden gespaard om overal het volk voor zich in te nemen.

Maar - *l'empire c'est la paix*, verklaart de keizer aan het feestmaal van de Kamer van koophandel te Bordeaux, - en voegt hij er bij om de nationale eigenliefde van Frankrijk te vleien en zich zelf een

compliment te maken: ‘wanneer Frankrijk tevreden is, is Europa in rust!’

En die woorden werden bevestigd door den Krimoorlog - ondernomen om den parvenu een plaats te doen verwerven onder de vorsten van Europa, - door den Italiaanschen oorlog, - begonnen met de grootspraak: Italië vrij tot aan de Adriatische zee, maar met een overhaasten vrede en een onvoltooid programma besloten, - waarvoor het arme Italië straks Savoye en Nizza moet afstaan en de Fransche soldaten tegen den nationalen wensch te Rome dulden.

Toch verklaarde de man die dit deed, den 3^{den} Mei 1859: ‘Ik wil geen veroveringen, ik wil zonder zwakheid mijn nationale en traditioneele politiek handhaven.’

Wij halen de geschiedenis met enkele trekken op om ons te beter in staat te stellen de geschiedenis van den dag te beoordeelen. Men beschuldige ons niet van tegeningenomenheid, wij laten alleen de feiten spreken.

Die man zou onverhoord moeten veroordeeld worden, het verleden geeft daar recht toe. Toch willen wij de beweringen en verzekeringen over de tegenover Pruisen en Oostenrijk door hem gevolgde staatkunde onderzoeken met de meeste onpartijdigheid. Men zal zeggen, dat de acte van beschuldiging komt van vijandelijke zijde, en in zooverre geen vertrouwen verdient, en de heer von Bismarck zoo min als eenig staatsman in Europa aanspraak kan maken, door zijn of een ander volk geloofd te worden. Volkomen waar, maar het is hier niet de vraag of wij von Bismarck gelooven of niet, het geldt hier authentieke stukken van de hand van den Franschen gezant te Berlijn, den heer Benedetti, waarvan de echtheid door al de vreemde gezanten te Berlijn is erkend.

Wij volgen bij de meêdeeling niet de tijdsorde, waarin die stukken zijn bekend geworden, maar die waarop de aanbieding of bespreking heeft plaats gehad.

Het eerste document dagteekent van Mei 1866, toen Pruisen derhalve gereed stond den oorlog tegen Oostenrijk te aanvaarden. Het is een voorstel tot een of- en defensief verbond, waartoe de volgende punten waren aangegeven:

‘1º. De afstand van Venetië aan Italië en de annexatie der hertogdommen (Sleeswijk en Holstein) aan Pruisen.

2º. Indien het Congres niet tot een goed einde komt, een of- en defensief verbond.

3º. De koning van Pruisen zal de vijandelijkheden beginnen binnen tien dagen na het uiteengaan van het Congres.

4º. Indien het Congres niet bijeenkomt, zal Pruisen binnen dertig dagen na de onderteekening van het tegenwoordig tractaat aanvallen.

5º. De keizer der Franschen zal aan Oostenrijk den oorlog ver-

klaren, zoodra de vijandelijkheden tusschen Oostenrijk en Pruisen zullen zijn aangevangen, en binnen 30 dagen 300,000 man te velde brengen.

6º. Men zal geen afzonderlijken vrede met Oostenrijk sluiten.

7º. De vrede zal gesloten worden op de volgende voorwaarden: Venetië komt aan Italië; aan Pruisen de onderstaande Duitsche streken (7 à 8 millioen zielen ter keuze), en bovendien de bondshervorming in Pruisischen zin; aan Frankrijk het gebied tusschen de Moezel en den Rijn, zonder Coblenz noch Mainz, bevattende 500,000 Pruisen; Beieren, den linker Rijnoever, Birkenfeld, Homburg, Darmstadt, 213,000 zielen.

8º. Een militaire overeenkomst ter zee tusschen Frankrijk en Pruisen.

9º. Adhaesie van den koning van Italië.'

Nadat de onderhandelingen op dezen grondslag tot geen resultaat hadden geleid, - von Bismarck zegt, dat in Juni dit voorstel definitief werd verworpen door Pruisen, - zond de Fransche gezant Benedetti den 5^{den} Augustus van hetzelfde jaar - denzelfden dag werden de Kamers te Berlijn na den zegevierenden veldtocht tot voor de poorten van Weenen geopend, - een brief aan von Bismarck met een nieuw ontwerp-tractaat; Frankrijk begeert tegen eenige concessies aan Pruisen den linker Rijnoever en Luxemburg. Brief en tractaat luiden als volgt:

'In antwoord op de mededeelingen die ik, van Nikolsburg (waar den 26sten Juli de vrede tusschen Pruisen en Oostenrijk geteekend werd) naar Parijs gezonden heb, overeenkomstig ons onderhoud van den 26sten der vorige maand, ontvang ik uit Vichy (waar keizer Napoleon volgens den Franschen officieelen *Moniteur* toen de baden gebruikte) het ontwerp van een geheim tractaat, waarvan gij hiernevens een afschrift vindt. Ik haast mij u daarvan kennis te geven, opdat gij het op uw gemak kunt nagaan. Ik ben geheel ter uwer beschikking om over dit onderwerp te spreken, wanneer gij den tijd daartoe geschikt acht.'

Het hierbij overgelegde tractaat bestaat uit drie artikelen:

'1º. Het Fransche keizerrijk treedt in het bezit van die landstreken, die, op dit oogenblik aan Pruisen behoorende, binnen de grenzen liggen van 1814.

2º. Pruisen neemt op zich van den koning van Beieren en den groothertog van Hessen, onder voorbehoud van schadeloosstelling van deze vorsten, den afstand te verkrijgen van die landstreken, die zij op den linker Rijnoever bezitten, en het bezit daarvan aan Frankrijk over te dragen.

3º. Vernietigd zijn alle beschikkingen, die het gebied dat onder de souvereiniteit van den koning der Nederlanden staat, aan den Duit-

schen Bond verbinden, alsmede die welke betrekking hebben op het garnizoensrecht in de vesting Luxemburg.'

Volgens den heer von Bismarck heeft de Fransche gezant zeer sterk aangedrongen op het sluiten van dit tractaat; weigerde Pruisen op nieuw, *alors c'est la guerre* zou Benedetti gezegd hebben, terwijl Bismarck halsstarrig antwoordde: '*Alors c'est la guerre.*'

Dit doet echter weinig af, wij houden ons aan het schrift van Benedetti, dat in het archief van het ministerie van buitenlandsche zaken van den Noordduitschen Bond berust.

Het derde document is het ontwerp-tractaat door de *Times* gepubliceerd, zeer waarschijnlijk door den heer von Bismarck daartoe in staat gesteld. Van de Rijngrenzen is in dit ontwerp geen sprake, het geldt alleen Luxemburg en België; dit leidt er van zelf toe, om - ook zonder de verklaring van von Bismarck, - het te plaatsen in den tijd van de Luxemburgsche quaestie.

Het stuk is weder van de hand van Benedetti en luidt aldus:

'Ontwerp tractaat:

Z.M. de koning van Pruisen en Z.M. de keizer van Frankrijk, het nuttig oordeelende de banden van vriendschap, die hen vereenigen nauwer aan te halen en de goede betrekkingen, die gelukkig tusschen hen bestaan, te bevestigen, overtuigd aan den anderen kant dat om dit doel te bereiken, zoo geschikt overigens om het behoud van den algemeenen vrede te verzekeren, het in hun beider belang is zich met elkander te verstaan over die quaesties, die voor hun toekomstige betrekkingen van gewicht zijn, hebben besloten om een verbond te sluiten en hebben diensvolgens benoemd tot gevolmachtigden: Z.M. enz. Z.M. enz. Welke, nadat hun volmachten vertoond en in orde bevonden zijn, zijn overeengekomen tot de volgende artikelen:

Art. 1. Z.M. de keizer van Frankrijk neemt genoegen in en erkent de vergrooting van Pruisen ten gevolge van den oorlog, dien het heeft gevoerd tegen Oostenrijk en zijne bondgenooten.

Art. 2. Z.M. de koning van Pruisen belooft Frankrijk te ondersteunen tot het verkrijgen van Luxemburg; tot dit doel zal de koning onderhandelingen openen met Z.M. den koning der Nederlanden om hem te bewegen ten behoeve van den keizer van Frankrijk afstand te doen van zijn souvereine rechten op dit hertogdom, in overleg tredende over de schadeloosstelling, die voldoende zal worden geacht, terwijl van zijn kant de keizer op zich neemt al de fmancieële gevolgen, die uit de overeenkomst zullen voortvloeien.

Art. 3. De keizer van Frankrijk zal zich niet verzetten tegen eene foederale vereeniging van den Noorder-Bond met de Zuidelijke staten van Duitschland, met uitzondering van Oostenrijk, welke vereeniging zal kunnen worden gevestigd op een gemeenschappelijk parlement, terwijl de souvereiniteit van genoemde staten behoorlijk zal worden geëerbiedigd.

Art. 4. Van zijn kant zal de koning van Pruisen, ingeval de keizer

zal zijn verplicht door de omstandigheden om zijn troepen te doen inrukken in België of om dit te veroveren, met zijn troepen Frankrijk te hulp komen en het ondersteunen met al zijn strijdkrachten zoo te water als te land en tegen elke mogendheid, die het bij deze gelegenheid den oorlog zal verklaren.

Art. 5. Om eene volkomen uitvoering der voormelde bepalingen te verzekeren, sluiten HH. MM. de koning van Pruisen en de keizer van Frankrijk bij het onderwerpelijk tractaat een of- en defensief verbond, dat zij plechtig beloven te handhaven.

HH. MM. nemen bovendien en uitdrukkelijk de verplichting op zich om het tractaat ten uitvoer te brengen in alle gevallen, waarin hunne wederzijdsche staten, wier onschendbaarheid zij wederkeerig waarborgen, door een aanval worden bedreigd, zich in zoodanig geval als verplicht beschouwende, zonder verwijl te nemen en onder geen voorwendsel te ontduiken die militaire maatregelen, welke door hun gemeen belang geboden worden, overeenkomstig de voorwaarden en bepalingen, hierboven vastgesteld.'

Op welke wijze tracht de Fransche regeering het ontstaan van deze verdragen te verklaren en zich vrij te pleiten van schuld, dat zij jaren lang het bestaan en de onafhankelijkheid heeft bedreigd van een staat, welks neutraliteit door de overige mogendheden was gewaarborgd? De korte inhoud van al haar officiëele en officieuse redeneeringen komt hierop neder, dat keizer Napoleon geheel onschuldig is aan deze scharrelarij over eens anders bezittingen, en de tractaten plannen zijn van den heer von Bismarck, die Benedetti op zijn verzoek op schrift heeft gebracht, en waarvan de keizer nooit iets heeft willen hooren.

Wij houden deze voorstelling van zaken *a priori* volstrekt niet voor onmogelijk, de gesprekken tusschen von Bismarck en Benedetti te Nikolsburg en later *kunnen* van dien inhoud geweest zijn, dat de tractaten de concreete uitdrukking daarvan waren. In dat geval evenwel moeten de overige omstandigheden daarmeê overeenstemmen. En dit is zeer bepaald niet het geval.

De Fransche regeering beweert, dat de tractaten de uitdrukking zijn van Bismarck's gevoelen; maar is Bismarck dan zoo krankzinnig om een plan te ontwerpen, waarvan al de voordeelen, de vergrooting van grondgebied, de gewapende hulp desnoods daartoe te verleenen, geheel op de zijde van Frankrijk zijn, terwijl het voordeel voor Pruisen alleen daarin zou bestaan, dat het blijft behouden, wat het reeds bezit en wat het zonder behulp van Frankrijk zich heeft verworven? Dit argument alleen is zoo overwegend, dat alleen een tractaat van gelijken inhoud, geschreven door Bismarcks eigen hand ons aan de waarheid van de Fransche beweringen zou kunnen doen gelooven; Bismarck, zouden wij dan verklaren, lijdt in een zeer sterke mate, die de plaatsing in een verbeterhuis noodig schijnt te maken, aan Gallo-

phobie, hij verkeert bestendig in angst, dat zijn lievelingswerk de Noorder Bond door Frankrijk zal vernietigd worden.

Vrees evenwel is een woord, dat in het woordenboek van den heer von Bismarck niet voorkomt; wat ook overigens de eigenschappen van den Pruisischen ridder moge zijn, vermetelheid is veeleer zijn overwegende karaktertrek dan kleinmoedigheid tegenover zijn tegenstanders.

De Fransche regeering moge derhalve (dépêche van de Gramont, d^{o}. 3 Aug.) beweren, dat de publieke opinie reeds haar oordeel heeft uitgesproken over von Bismarck's onthullingen, dit is zonder twijfel waar, maar niet in Franschen zin; niemand, die niet met blinde Franschgezindheid is behebt, twijfelt een oogenblik, of Benedetti is de uitdrukking geweest van het gevoelen der Fransche regeering, toen hij die tractaten aan Pruisen voorleî. En dat een Fransch gezant zulke tractaten vervaardigt zonder door zijn souverein, en nog al een souverein als Napoleon III, te zijn geinstrueerd, is te kinderachtig en te belachelijk om ook maar een oogenblik geloofd te worden.

Trouwens alles wat door de Fransche diplomatie is gezegd in den laatsten tijd is zoo zeldzaam oppervlakkig, dat men er zich niet genoeg over verbazen kan. Zoo o.a. de jammerlijke uitvlucht, dat von Bismarck het handschrift van Benedetti zou verlangd hebben om er met koning Wilhelm over te spreken. De diplomatie in het algemeen en die van Frankrijk in het bijzonder, heeft zich nooit meer kunnen compromitteeren dan bij deze landen-negotie; zij heeft het weinige krediet verloren, dat zij in het oog der oningewijden nog bezat. De Fransche staatslieden mogen zich wringen in allerlei bochten, de waarheid kan niet verborgen blijven, zij wordt gevangen door het eenvoudige gezond verstand, dat aldus oordeelt: Frankrijk heeft op de meest onbeschaamde wijze geintrigueerd en aangedrongen om Pruisens hulp en bijstand te verkrijgen tot den roof van vreemd grondgebied; de niet bewilliging van Frankrijks ongehoorden eisch is oorzaak van den tegenwoordigen oorlog.

Waren die tractaten noodig om ons daarover in te lichten? Alleen inzooverre als zij door hun concreeten vorm de trage gedachte hebben wakker geschud en de aandacht op nieuw gevestigd op zaken, die bekend waren, maar waarover men het liefst zweeg, over wier consequentie men althans niet gaarne nadacht, omdat dit de behagelijke rust zou verstoren, waarin men zich nedervleide, meenende, dat het goed was in Europa, en geen gevaar te duchten, ook met een Bonaparte op een troon.

De afstand van den linkeroever van den Rijn aan Frankrijk is een van die denkbeelden, die reeds vóór '66 algemeen hebben bestaan. In Duitschland zelf heeft men er von Bismarck lang een verwijt van gemaakt, dat hij dien afstand te Biarritz met Napoleon had besproken en beklonken, op voorwaarde de vrije hand te mogen hebben tot uitvoering van zijne staatkundige plannen.

Den 20sten Aug. 1860 schreef von Bismarck een brief, waarin hij met verontwaardiging dat denkbeeld van zich afwees, en keerde zich in zijn toorn inzonderheid tegen het jonkerblad, de *Kreuzzeitung*, omdat het door zijn zwijgen mede voedsel had gegeven aan dat denkbeeld.

Meer dan een praatje is dit evenwel nooit geweest, en de éénige waarschijnlijkheid die men er voor zou kunnen aanvoeren, is dat het geheel onbegrijpelijk is, hoe een Fransch minister met een ontwerptractaat van dien aard durft voor den dag te komen en er afschrift van laten, zonder dat er ooit over de zaak is gesproken en men het over het beginsel eens geworden. Men zou om dit punt te beslissen geheel bekend moeten zijn met het gesprek, dat tusschen von Bismarck en Benedetti gevoerd is tijdens de onderhandelingen over den vrede van Praag, een gesprek, waarop Benedetti zich beroept bij de aanbieding van het Vichy-tractaat. Beeft Bismarck ooit het plan gehad om desnoods voor de verwezenlijking van zijn idee, - de eenheid van Duitschland onder de leiding van Pruisen, - de Rijnprovincie op te offeren, des te vrijgeviger zal hij dan geweest zijn met België of Luxemburg, niet om daarvoor met Frankrijk een of- en defensief verbond te sluiten, - want daarvoor is de Duitsche staatsman niet onnoozel genoeg, - maar om Frankrijk volkomen vrij te laten. Het *prenez donc Belgique* ligt te zeer voor de hand, om het zoover weg te werpen.

De heer von Bismarck heeft door zijn eigen woorden die waarschijnlijk vermeerderd; in de uitvoerige diplomatieke nota door hem gericht aan de Noordduitsche gezanten bij de neutrale mogendheden do. 29 Juli zegt hij: ‘De onmogelijkheid om de een of andere dezer aanbiedingen, welke ook, aan te nemen, was voor mij nooit twijfelachtig. Ik achtte het echter in het belang van den vrede nuttig, *de Fransche staatslieden zoolang hunne illusies te laten*, als dit mogelijk zou zijn zonder hun eenige ook slechts mondelinge toezegging te doen.’

't Is mogelijk, dat von Bismarck hier gelijk heeft; zoo iemand, dan had hij bij den vrede van Europa belang, de Noordduitsche Bond had rust noodig om zich te organiseeren en een levensvatbare instelling te worden, - maar von Bismarck moet het der booze wereld niet kwalijk nemen, wanneer zij er het hare van denkt, en de mogelijkheid aanneemt, dat hij om dien zoozeer gewenschten vrede te bewaren, zich aan onoprechtheid heeft schuldig gemaakt, - in de diplomatie misschien een deugd - en althans den schijn aangenomen, dat hij Frankrijks eischen wilde ondersteunen, en dien schijn heeft bewaard totdat Frankrijk het spel moede werd en besloot èn den Rijn te nemen èn den Noorder Bond in duigen te werpen, althans in zijn verbeelding.

Verder dan waarschijnlijkheid of mogelijkheid kan men het evenwel niet brengen, en voor velen werpt de minder gunstige reputatie, waarin de Noordduitsche Bondskanselier nu eenmaal staat, het meeste gewicht in de schaal, want afdoende bewijzen, dat hij ooit met Frankrijk heeft

geheuld over de Rijnprovincie of Luxemburg of België bestaan er niet; wel het tegendeel. Streng onderzoek brengt tot het resultaat, dat Frankrijk in de verhevene opvatting van zijn eigen positie en totale geringschatting van die van Pruisen, in de geheele zaak gehandeld heeft in de overtuiging of de blindheid, dat het zoo hoorde en het zoo zou geschieden, omdat Frankrijk dat wilde. Men kent het spreekwoord van de ouden: Als de goden iemand straffen willen, dan slaan zij hem met blindheid.

Voor de niet-medeplichtigheid van von Bismarck aan den Franschen handel hebben wij twee zeer onpartijdige getuigen. Vooreerst de heer Klaczko, vroeger te Parijs wonend, en in het voorjaar door den heer von Beust geplaatst aan het ministerie van buitenlandsche zaken te Weenen; deze, in de Fransche diplomatieke kringen zeer bekende publicist, weet niets van de beloften van von Bismarck te Biarritz afgelegd; hij weet alleen meê te deelen dat von Bismarck zich daar zoo rond en ondiplomatiek over zijn plannen uitliet, dat men hem beschouwde als een soort van politieken avonturier, met wiens invallen men zich kon amuseeren, maar van wien men niets kwaads had te duchten.

Men had te Parijs een zeer gering denkbeeld van Pruisens macht, een reden te meer om zich met Bismarck's plannen te vermaken. De militaire attaché aan het Fransche gezantschap te Berlijn, graaf Clermont-Tornère, die den Deenschen veldtocht had medegemaakt, zond wel andere berichten naar Parijs, roemde de Pruisische soldaten en verhief de vreeselijke uitwerking van het naaldgeweer, maar men meende dat alles te Parijs veel beter te weten, zooals men alles beter wist over Duitsche toestanden, en zich ter elfder ure nog vleide met een opstand in Hannover en de anti-Pruisischgezindheid van de Zuid-Duitsche Staten. Met deze stemming van Napoleon en de vernuftige staatslieden te Parijs bekend, is het aanbieden van een ontwerp-tractaat als het straksgenoemde wel een onbeschaamdheid, maar op Fransch standpunt een zeer natuurlijke opinie van de *grrrande nation.*

De tweede onpartijdige getuige is de heer Vilbort, correspondent van *Le Siècle* in den veldtocht van 1866, een journalist in het bezit van relaties zooals alleen Fransche en Engelsche journalisten zich die verschaffen kunnen. Hij deelt mede, dat von Bismarck en Benedetti te Nikolsburg druk gesproken hebben, en een aantal cijfer-dépêches zijn verzonden en ontvangen. ‘Is de quaestie van een schadeloosstelling van Frankrijk toen aan de orde geweest?’ laat hij er op volgen. ‘Ik heb reden om het tegenovergestelde aan te nemen, want den 27sten Juli, den dag, waarop de vredes-preliminairen zijn geteekend, zeide de Fransche gezant tot mij: ‘Pruisen zal slechts loftuitingen voor ons hebben, zoolang wij het niets vragen’[(*)].

Vilbort behoort trouwens tot dat betere deel van Frankrijk, dat een

(*) *L' Oeuvre de M. de Bismarck* 1863-1866 par J. Vilbort. p. 495.

oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk verfoeit, in de overtuiging, dat alleen de vijanden der Europeesche beschaving de vruchten zullen plukken van een wederzijdsche verzwakking dier volkeren.

Wat het evenwel zoo goed als zeker maakt, dat von Bismarck zich met de Fransche plannen nooit heeft ingelaten, is dat hij volkomen bekend was met de dubbelzinnige rol, die Napoleon tegenover Pruisen en Oostenrijk speelde. Napoleon speculeerde zoowel op de nederlaag van Pruisen als van Oostenrijk; met die van het eerste hoopte hij de Rijn-provincie te verkrijgen, met die van het laatste Venetië, en hoe beginselloos de staatkunde van Frankrijk geweest is, kan men b.v. daaruit opmaken dat de Fransche minister van Buitenlandsche zaken den 11^{den} Juli '66 verklaarde: 'Wij wenschen voor Oostenrijk het behoud van zijn machtige positie in Duitschland', terwijl twee maanden later Frankrijk genoegen nam met de uitsluiting van Oostenrijk uit Duitschland, en met des te meer kracht sedert aandrong op het ontvangen van het commissie-loon van lijdelijk toeschouwer.

Nu de geheimen van de Fransche staatkunde zijn ontsluierd, is de tegenwoordige oorlog voor niemand vreemd meer; het blijkt dat wij ons verkeerde voorstellingen maakten met een oogenblik te gelooven, dat de oorlog meer dan een quaestie was van tijd bij Napoleon. Twee intrigues, waarover indertijd veel geschreven en gewreven is, de Luxemburgsche en de Belgische spoorweg-quaestie zijn mede nu opgehelderd; het was en het is zooals de Fransche minister van Buitenlandsche zaken, Lavalette, in September '66 in zijn circulaire verklaarde: 'Een onwederstaanbare macht dringt de volkeren om zich tot groote rijken te vereenigen en de kleine Staten te doen verdwijnen. Dit streven vindt zijn grond in den wensch de algemeene belangen meer degelijke waarborgen te geven. De staatkunde moet zich boven kleingeestige en wangunstige vooroordeelen uit een andere eeuw verheffen. De keizer gelooft niet dat de grootheid van een land afhangt van de verzwakking van de volkeren welke het omgeven, en zoekt het ware evenwicht slechts in de bevredigde wenschen van de volkeren van Europa' - woorden die weder niet verhinderden dat in de keizerlijke troonrede, 14 Januari '67 uitgesproken, gezegd werd: 'De invloed van een natie hangt af van het aantal soldaten, dat zij onder de wapenen kan roepen.' Ongelukkig genoeg bestaat er zelfs bij de Fransch sprekende kleine Staten volstrekt geen lust om zich bij Frankrijk aan te sluiten. De verklaringen van Frankrijk's keizer en Napoleon's ministers uit vroeger dagen zijn intusschen onwaardeerbare bijdragen, veel beter dan Gramont's uitvluchten en Benedetti's wanhopige brieven, om het meest gewenschte licht te verspreiden over de laatste gebeurtenissen, en dat licht is van dien aard, dat Bismarck's opvatting van de Fransche staatkunde in zijn nota van den 29sten Juli wat de hoofdzaak betreft bewaarheid wordt.

De onthullingen van von Bismarck hebben de nationale geestdrift in

Duitschland doen toenemen, en den oorlog tegen Frankrijk tot een volksoorlog gemaakt. Eene wijziging in die volksstemming, en ook in de regeeringskringen te Berlijn moeten wij daarbij constateeren, waartoe de loop der gebeurtenissen en de houding van het Fransche volk aanleiding heeft gegeven. Schreef von Bismarck in zijn nota van 29 Juli Frankrijk's eischen op rekening van Napoleon, en sprak hij van de hoop, die hem steeds had bezield, dat eene verandering in Frankrijk's constitutie en staatkunde de noodzakelijkheid van een oorlog zou hebben weggenomen, - ook het volk verklaarde dat de oorlog meer de Napoleontische dynastie dan het Fransche volk gold. Sedert de roemrijke overwinningen van het Duitsche leger de vaderlandsliefde van het Fransche volk hebben doen ontvlammen, en beklagenswaardig genoeg de zoogenaamd meest beschaafde natie tot haat en tot lage wraak hebben aangespoord tegen al wat Duitscher is, is ook het programma der Duitschers veranderd. Men wil voor goed een einde maken aan den hoogen toon, dien het Fransche volk steeds aansloeg tegenover andere natiën, en Frankrijk vernederende, den Franschman bescheidenheid leeren. Geen veroveringsoorlog wilde men voeren, maar nu men veroveringen heeft gemaakt, wil men er wel wat van behouden; men spreekt van Fransche streken, die in vroeger eeuwen wederrechtelijk van Duitschland zijn ontnomen, men spreekt van den Elzas en Lotharingen, waar Duitsch wordt gesproken door een groot deel aan de bevolking, en waar de uit Parijs verjaagde Duitschers zich zouden kunnen neerzetten, - een niet onbillijke schadevergoeding. Men spreekt van een strijd tusschen het Germaansche ras, dat eindelijk na eeuwenlange verdeeldheid de hem toekomende plaats en macht inneemt onder de volkeren van Europa, en de Latijnen, die ten onrechte zulk een gewichtigen invloed op de lotgevallen van de volkeren van Europa hebben uitgeoefend. Daarbij een getwist over de meeste beschaving van beide natiën, en derhalve het grootste recht om aan het hoofd te staan van de volkeren van Europa, wat zeker zonderling afsteekt bij de dagelijksche berichten van de moorddadige gevechten, waarin de hoogst beschaafden van hun meeste beschaafdheid de beste proeven afleggen.

Zoo worden zaden gelegd, waarmeê deze oorlog wel verre van een vasten en langdurigen vrede te voorspellen, integendeel een verhouding van haat en bitterheid zal doen ontstaan, die tot nieuwe oorlogen moet voeren en eindigen met de vernietiging van een van beide of ook wel van beide volken.

Voor de Duitschers zelven bejammeren wij het, dat de oorlog deze gedaante aanneemt; wij vreezen dat op deze wijze dat verhevene karakter zal verdwijnen, waarmeê de oorlog door het volk wordt gevoerd, een karakter dat Duitschland nog veel meer tot eer verstrekt dan de bloedige overwinningen, die het met zijn stoute plannen en zijn moedige krijgers heeft behaald. Zoowel door de proclamaties, door de verschil-

lende legerhoofden uitgevaardigd, als in de dagbladen werd herhaaldelijk er op gewezen, dat bij het voeren van den oorlog de stem der menschelijkheid niet mocht versmoord worden; men voerde den krijg tegen krijgers, niet tegen de onschuldige bevolking; humaniteit tegenover den gewonde en gevangene moest het sieraad zijn van den Duitscher, het bewijs van zijn zedelijke meerderheid tegenover Europa en tegenover Frankrijk. ‘Met zelfverheffing’, schreef de officiëele Pruisische *Staats-Anzeiger*, ‘kunnen wij zeggen, dat gij ook in het vijandige land een voorbeeld zult zijn van menschelijkheid en waardige houding, welke het gevolg is van zedelijke ontwikkeling.’

Verschillende malen op de proef gesteld, door het verraad van de Fransche burgers in den Elzas, door de Fransche regeering en de Parijsche bevolking bij de mishandeling de Duitschers aangedaan, bovenal door de wilde Arabische horden, die het hoofd van een groote beschaafde natie tegen Duitschland aanvoert, heeft men nergens een stem vernomen die tot weerwraak aanspoorde. Dat er individueel enkele wraaknemingen hebben plaats gehad op het oorlogstooneel, - hoe zou het te vermijden geweest zijn, maar de Duitsche tucht heeft ernstige tooneelen voorkomen en onder de meest ongunstige omstandigheden veiligheid van persoon en bezittingen in het vijandelijk land gehandhaafd. De organisatie van de veld-gendarmerie, die bovenal hiervoor had te zorgen, is een inrichting de beschaafde Duitsche natie waardig.

De vroomheid, zij 't ook nu en dan politieke vroomheid, maar toch oprecht, van koning Wilhelm is bekend en straalt in alles door, wat hij spreekt of schrijft; ook bij het Duitsche volk echter openbaart zich de diep ernstige, godsdienstige stemming. Toen te Berlijn van het balkon van het paleis aan de ontelbare volksmenigte de overwinning bij Wörth werd bekend gemaakt, klonk uit aller mond het echt Duitsche gezang van Luther: *Ein feste Burg ist unset Gott;* te Karlsruhe hief het volk bij dezelfde gelegenheid het statige koraal aan: *Nun danket alle Gott.*

Zal de Duitscher echter dat verhevene, grootsche karakter behouden in den strijd? ook wanneer de oorlogskans zoo gunstig blijft, als die tot heden geweest is? ook in den strijd der zelfverloochening tegenover de gefanatiseerde Franschen, die de wetten der menschelijkheid voor den Pruis buiten werking stellen? Wij hopen het, maar enkele verschijnselen van bedenkelijken aard doen ons vreezen. Het volk moge Schillers woorden in zijn Wilhelm Tell met geestdrift toejuichen:

> *Es kann der Frömmste nicht in Frieden bleiben,*
> *Wenn es dem bösen Nachbar nicht gefällt,*

op die wijze bevordert men weinig die betere verstandhouding met den nabuur, van wien men zich nu eenmaal niet kan ontslaan.

De loop der zaken in Frankrijk heeft intusschen een wending genomen, die weldra een belangrijke en zeer gewenschte verandering zal tot stand brengen. De oppervlakkige, de opgeschroefde, de innerlijk ledige kracht van het Fransche keizerrijk is op een wijze aan het licht gekomen, die iedereen verbaast. Met theatraal vertoon van macht werd de oorlog verklaard; de keizer vertrok naar het leger en liet voor den keizerlijken prins te Saarbrück een komedie-stukje opvoeren, de inneming van dat niet versterkte plaatsje door een ontzettende overmacht. Het doel werd bereikt. De eerste glorie was gewonnen, de Fransche ijdelheid, licht te bevredigen, was gestreeld; men dacht niet anders of zoo zou het blijven gaan, tot in de straten van Berlijn.

De vreugde was evenwel van korten duur; bij Wörth en bij Saarbrück werden de Franschen geheel geslagen. De nederlaag wordt verzwegen, het bericht zelfs van een overwinning te Parijs verspreid; toen men eindelijk gedwongen was het woedende volk de waarheid te zeggen, geschiedde die onder zooveel verzachtende termen, dat men tusschen de regels moest lezen om er een nederlaag uit te begrijpen. Het geduchte van die nederlaag spiegelde zich trouwens genoeg af in de proclamaties van de Parijsche regeering; het was of met de nederlaag ook de naam van Napoleon was weggevaagd; het Wetgevend Lichaam werd in allerijl bijeengeroepen; de heftigste uitvallen tegen den keizer werden gehoord, niemand durfde hem verdedigen, men wilde zijn naam verbergen onder het voortdurend beroep op de vaderlandsliefde. Ollivier's gemaakte of blinde naïeveteit kon het ministerie niet redden, het verdween van het tooneel zooals de komediant, die zijn roemlooze rol heeft uitgespeeld; een ministerie van de keizerlijke rechterzijde onder den graaf van Palikao nam de teugels van het bestuur in handen; de linkerzijde protesteerde niet, schoon haar voorstellen en haar taal genoegzaam deden zien, dat zij van oordeel was, dat het met de keizerlijke regeering was gedaan; zij wilde echter òf de verwarring niet vermeerderen en daardoor de verdediging van het bedreigde vaderland belemmeren, òf zij wilde haar tijd afwachten, verzekerd, dat de overwinning haar thans niet ontgaan kon.

Een der laatste daden van het ministerie Ollivier is een vernedering geweest van Frankrijk, grooter dan het verlies van al de veldslagen; wij bedoelen de uitvaardiging in het *Journal officiel* van een even perfide als kleingeestige proclamatie, waarin aan den eenen kant wantrouwen wordt gezaaid in de Duitsche plannen tegenover Oostenrijk, Italië, de kleine Noordsche staten en Nederland, en tevens een smeekgebed gedaan aan de Europeesche Mogendheden om Frankrijk te hulp te komen en het evenwicht van Europa (d.i. Frankrijk's evenwicht) te redden.

Is dat de taal van het trotsche Frankrijk, dat straks lichtzinnig den vijand tot den oorlog dwong, dat hoogmoedig meende, dat de vrede

alleen te Berlijn kon geteekend worden; is dat het land, waarvan de keizer verklaarde, ‘als Frankrijk tevreden is, is Europa in rust’?

En toch was dat Frankrijk in weerwil van al zijn gebreken een heter lot waardig dan zoo voor geheel Europa gehoond en verguisd te worden. De berichten, die in de laatste dagen tot ons komen, maken een allertreurigsten indruk; door onware tijdingen te verspreiden of door de waarheid te verzwijgen, zoekt de regeering den volksgeest in toom te houden, en de pers, ook de meer onafhankelijke bladen werken mede om de waarheid, eenmaal bekend geworden, te plaatsen in een licht, dat den roem der groote natie niet verkort. De legerberichten hebben veel van die welke de maarschalk Bazaine in der tijd uit Mexico zond, en die bij nader inzien weinig anders bleken te zijn dan kunstmatig opgedischte leugens. De tegenwoordige Fransche oorlogsberichten, meestal ook de verhalen in de dagbladen, wekken zelfs den lachlust op; overal hebben de Franschen de minderheid, overal hebben de Pruisen middelen gebezigd, die de nederlaag zeer natuurlijk maken; nergens eenige schijn zelfs van de erkenning van de dapperheid des vijands, ook daar waar hij schier onneembare posities heeft bestormd, ook daar waar hij blijken gaf van grootmoedigheid.

Wij zouden die berichten nog plaats kunnen geven, indien zij niet uitgingen van het treurige beginsel, dat steeds het kenmerk geweest is van de Napoleontische regeering, van het speculeeren op de laagste hartstochten van het volk, - dat volk dat men schroomt wapenen in de handen te geven, uit vrees dat het zich keeren zou tegen zijn bestuurders. Het beroep op de vaderlandsliefde in Frankrijk getuigt niet van adel, het heeft ten doel den volkshaat op te wekken in zijn afschuwelijke gedaante, en men schroomt het meest barbaarsche middel niet om het Duitsche volk, dat den oorlog niet heeft gewild, te verdrijven. Welk een verschil van oorlog voeren, ginds en hier. Daar steeds een waardige, kalme taal, een volksoorlog, die hoe vreeselijk ook, onze sympathie opwekt, omdat het een strijd is voor de onafhankelijkheid, de vrije zelfbeschikking van het gemeenschappelijk vaderland, hier het bezigen van allerlei kleingeestige middelen, geen snaar onaangeroerd, zelfs de godsdienstige niet, de gevaarlijkste en sterkste van allen, om bij het voeren van een flauwe, zwakheid verradende taal te zegevieren. Het Fransche volk, goed aangevoerd en goed uitgerust, was niet bestemd om zoo overwonnen te worden, maar erger dan de nederlaag in den eerlijken strijd, is de vernedering, die het zich aandoet door de daden, die het pleegt en de woorden, die het spreekt in den tegenspoed.

Arm volk, arm Frankrijk; er is te veel waarachtige adel in u, dan dat gij bukkend voor de wapenen van den machtigen vijand, tevens uw karakter, uw eer zoudt prijsgeven. Maar niet aan u wijten wij die zedelijke ontaarding; zij is de schuld van den man, aan wien gij uw nederlaag, hetzij dan terecht of ten onrechte wijt; twin-

twintig jaren lang heeft hij elke uiting van staatkundig leven in u versmoord, hij heeft uw ijdelheid gestreeld en balaceerend op de lagere hartstochten zich zelf weten staande te houden. Vloek hem, maar niet u zelven, herwin u zelven allereerst, laat het beter deel in u spreken. Gij roemt uwe beschaving, welnu, doet niet langer onder voor den Germaan; veracht en haat hem niet, maar toon zijn meerdere te zijn vooral in adel en in humaniteit.

Frankrijk beleeft een gevaarlijke crisis; wellicht dat het die doorstaat, en straks, geleid op den meer eervollen weg dan het streven naar voldoening van zijn nationale ijdelheid en vergrooting van grondgebied, die ten laatste alleen dient om een dynastie staande te houden, die in den grond der zaak impopulair is en op zijn hoogst beschouwd wordt als een noodzakelijk kwaad, - weder de plaats inneemt, waarop het recht heeft. Wij voeden de hoop, dat het Napoleontische regeeringstelsel Frankrijk niet geheel en niet voor goed heeft gedemoraliseerd.

Een vreesachtig staatsman heeft gemeend ons vaderland een weldaad te bewijzen door te trachten onze neutraliteit te doen waarborgen door de groote heeren van Europa, de andere neutrale mogendheden, Wij verheugen er ons in, dat het plan niet is doorgegaan en de handhaving van onze neutraliteit aan ons zelf is overgelaten. Nederland heeft om zich te toonen in volle kracht, geen slaapmiddelen noodig, maar elektrieke schokken; als zoodanig heeft de oorlog gewerkt, en wij maken, dank zij de krachtige houding van het ministerie of van enkele ministers die door energie zich onderscheiden, een goed figuur in Europa. Wie ons volkskarakter kent, weet, dat van partij kiezen voor een der oorlogvoerende mogendheden geen sprake kan zijn, en vooral niet van partij kiezen voor Frankrijk. Men zou op zijn hoogst in ons land een kleine coterie kunnen vinden, die uit aanleg en misschien ook uit nachtmerrieachtige Pruisen-vrees, tot Frankrijk overhelt. Ons volk is zeer zeker en zeer sterk anti-Fransch en vooral anti-Napoleontisch. De herinnering van de Fransche dwinglandij is - de heer Vilbort getuigde het onlangs zelf in *Le Siècle*, - nog te levendig. Vermakelijk is het dan ook om te zien, hoe het éénige dagblad, dat uit..... laat ons de beweegreden liever verzwijgen, - de Franschen zooveel mogelijk in de verdrukking de handen boven het hoofd houdt en de leugenachtige officieele Fransche berichten van het oorlogstooneel nog meer verfranscht, zoodat zij geheel onzinnig worden, telkens zich tracht te verontschuldigen over zijn houding en schier elken dag beweren moet, dat het toch eigenlijk niet Franschgezind is; die houding van het conservatieve *Dagblad* - want dat hebben wij op het oog - is van dien aard, dat men zou kunnen meenen dat de conservatieve partij niets meer heeft te verliezen.

Evenmin als een Fransche bestaat er bij ons een Pruisische of Duitsche partij, en sinds '66 is de dwaze Prussophobie gelukkig ons vrij wat gedaald; weldra zou zij geheel verdwijnen, indien niet som-

mige dagbladen er vermaak in schepten - was het de *Arnhemsche Courant* dezer dagen te doen om een reclame tegenover zeker publiek, of zooals de jongens het noemen om een standje ten einde zich weder eens te doen hooren? - om dat kleingeestige vuurtje weder op te warmen.

Bij gemeenschappelijke afkomst wordt misschien nergens zooveel onderscheid in volkskarakter gevonden als tusschen den Duitscher en den Nederlander, - een onderscheid uit verschil van ligging en van geschiedenis genoegzaam te verklaren. In staatkundige vrijheid zou de Nederlander bij een annexatie ongeveer een eeuw achteruit gezet worden met het Pruisische regime, en wat wij het meest zouden beklagen, is het verlies van de persoonlijke vrijheid en gelijkheid, die tot Holland's grootste voorrechten behoort. Vraagt het den Duitscher uit den burgerstand zelf, die eenigen tijd hier heeft vertoefd, wat hem Holland doet liefhebben in weerwil van zijn water en zijn kikvorschen; het is dat nergens een zweem meer bestaat van bevoorrechting van den adel, dat wij bij geen Jonkerdom meer zweren en den rug niet behoeven te buigen voor een *Gnädigster Herr*. De vrijheidsliefde van den Nederlander en den Zwitser is te zeer in Europa bekend, dan dat eenig staatsman zich in ons zou kunnen vergissen; men kan Nederland door overmacht overwinnen, maar nooit den volksgeest buigen of plooien naar een ander regeeringsstelsel. Zoo rustig en geduldig als ons volk oppervlakkig lijkt, zoo taai en veerkrachtig is het ook om een nooit eindigenden tegenstand te bieden.

Verheugen wij ons over deze eigenschappen van ons volk vooral in deze dagen, geen gevaar bestaat er naar ons inzien, dat wij van Duitsche zijde ooit een aanval op ons volksbestaan zouden hebben te duchten. Waar, vragen wij, waar is het bewijs, dat ooit dit denkbeeld in het brein van von Bismarck is opgekomen? waar de plaats waar hij met enkel woord op onze annexatie heeft gezinspeeld? voor de heerschzucht van Frankrijk hebben wij reden op onze hoede te zijn, - Frankrijk's minister verklaarde rondweg, dat de kleine Staten moeten verdwijnen; de Noord-Duitsche Bondskanselier daarentegen heeft herhaalde malen met den meesten nadruk (o.a. in de vergadering van den Rijksdag van den Noord-Duitschen bond in 1867) verzekerd, dat een bedreiging van Holland nooit in hem was opgekomen.

Nu heeft het geloof aan von Bismarcks woorden na den diplomatieken veldtocht tegen Frankrijk, zeker geen vorderingen gemaakt, - en de Fransche verdachtmakingen bij menigeen een goeden grond gevonden, - maar wie met onpartijdigheid de staatkundige loopbaan van den graaf von Bismarck nagaat, zal moeten erkennen, dat hij voor een staatsman veel te openhartig is en zich met zeldzame roekeloosheid te zeker waant van zijn zaak om zijn gedachten te verbergen. Van zijn Duitsche staatkunde heeft hij noch tegenover Frankrijk noch tegenover Oostenrijk ooit een geheim gemaakt, en indien men Pruisen's macht daar niet zoo gering had geschat, ware hij reeds

vroeger de gevreesde man geweest. Hield men hem te Biarritz niet voor ongevaarlijk juist om zijn openhartigheid?

In elk geval zal men niet ontkennen, dat de Noord-Duitsche Bondskanselier een helder hoofd en een scherp oog heeft; hem allerminst kan het een geheim zijn, dat de verovering van Nederland, indien zij al geen botsing met de andere Mogendheden gaf, voor Duitschland zou worden wat Venetië geweest is voor Oostenrijk.

De heer Von Bismarck is de vertegenwoordiger van het nationale streven van Duitschland; zijn staatkunde beperkt zich tot die landen, die Duitsch zijn, waar Duitsch gesproken wordt, en waar het Duitsche nationale streven wortel heeft gevat. Het éénige land in Europa, dat derhalve reden heeft beducht te zijn voor het streven van Duitschland, is Oostenrijk, waarvan een groot gedeelte Duitsch denkt en Duitsch gevoelt, zonder zich bij eenigen volksstam in Oostenrijk zelf te kunnen aansluiten. Het is wel bezien onbegrijpelijk hoe het Duitsche streven naar eenheid zoo verkeerd bij ons wordt beoordeeld. Verwekte niet de eenheid van Italië bij ons levendige geestdrift, en wij zullen de Duitsche beweging, die van hetzelfde beginsel uitgaat, met leede, wangunstige oogen aanzien? Bezit het Fransche woord, de Fransche verdachtmaking die kracht, dat wij het onvoorwaardelijk gelooven? Het zou niet voor ons pleiten.

Een andere reden waarom wij over de vorming van een groot en machtig Duitschland zonder vreeze zijn, is dat de Duitsche natie uit haar aard niet veroveringszuchtig is, en wij kunnen ons niet voorstellen, dat het echt oud-Pruisisch karakter ooit zoozeer in het Duitsche volk zal worden afgedrukt, dat het hierdoor belangrijke wijzigingen zal ondergaan. De geschiedenis van den jeugdigen Noord-Duitschen Bond leert ons reeds, dat het Pruisische regeeringsstelsel met het overige Duitschland in aanraking komend, veel van zijn hardheid verliest, en het Jonkerdom te Berlijn ziet reeds lang met bittere minachting op de staatkunde van von Bismarck neder. Het Duitsche volk zou geheel ontrouw moeten worden aan zich zelf om, eenmaal tot macht geraakt, daardoor gevaarlijk te worden voor anderen. Frankrijks politiek en een goed deel van het Fransche volk is daarentegen van eeuwen her een onrust geweest voor de naburige volkeren, het heeft altijd en steeds zich toegelegd op vergrooting van grondgebied.

De lezer herinnert zich nog het gerucht, dat in de eerste dagen na de oorlogsverklaring liep, als zou Pruisen een aanzienlijk legerkorps aan onze Regeering hebben aangeboden om onze eenzijdigheid te handhaven. Welnu, dat gerucht was onwaar, maar evenals in de sage ligt daarin een hoogere waarheid: Duitschland heeft meer dan eenige Mogendheid belang bij ons onafhankelijk voortbestaan; een staat als Nederland levert het veel voordeel op; het is de koloniale markt voor Duitschland, en vooral zoolang de Duitsche vloot van zoo weinig beteekenis is, maakt Nederland Duitschland van de zeezijde geruster en vei-

liger. Maar nooit kan een welbegrepen staatkunde van Duitschland dulden, dat Nederland onder den invloed raakt van een andere Mogendheid. Het volgen van een Fransche staatkunde b.v. zou Duitschland uit zucht tot zelfbehoud in een vijandige verhouding tot Nederland moeten brengen.

Wij derhalve, die voor ons volksbestaan van Duitschland geen gevaar vreezen, wij wenschen, al ware 't alleen uit eigen belang, tot onze meerdere zekerheid, de ontwikkeling van Duitschland's macht.

En niet eigenbelang alleen is 't, waarom de Duitsche zaak onze volle sympathie bezit; in weerwil dat wij meermalen den Franschen invloed in taal en zeden ondervonden hebben, gevoelen wij ons nog Germaan genoeg, om de overwinning van een stamverwant volk, dat na eeuwenlange vernedering die plaats inneemt onder de volkeren van Europa, waarop het door zijn wetenschappelijke ontwikkeling evenzeer als door zijne beschaving ten volle aanspraak heeft, met geestdrift te begroeten.

22 Aug. '70.

NOORMAN.

Mengelwerk.

Lord Byron.
Een levensschets.
Door A.C. Loffelt.
(*Vervolg en slot.*)

Het was Byrons lot reeds op jeugdigen leeftijd die verliezen te lijden welke gewoonlijk eerst den ouderdom treffen. Alles wat hem dierbaar was werd als het ware weggemaaid. Een dag na het overlijden zijner moeder verdronk zijn vriend Matthews, welk ongeval de liefdelooze duisterlingen van die dagen beschouwden als eene rechtvaardige straffe des hemels; - Matthews was niet alleen geen blind aanhanger van de Anglicaansche kerk, maar zelfs behebt met libertijnsche beginselen. Ook andere vrienden ontvielen Byron omstreeks dien tijd. Dat zijne gemoedsstemming zeer somber was, zien wij uit een brief van Hodgson, dien hij schrijft: ‘Mijn dagen zijn zonder vreugde, mijn nachten zonder rust; ik heb zeer zelden gezelschap, en dan nog ontloop ik het.’ Zijn testament, dat door het overlijden zijner moeder veranderd moest worden, doet ons ook een blik slaan in zijn misanthropische stemming: ‘het lichaam van Lord Byron zal in den tuin van Newstead Abbey begraven worden zonder eenige begrafenis plechtigheid of liturgie; geen ander opschrift dan naam en datum zal op den grafsteen gegriffeld worden, noch het lijk van zijn hond uit gezegden grafkelder verwijderd.’ Alleen Londen en letterkundige plannen konden voor het oogenblik een heilzame afleiding verschaffen.

Op aanraden van Dallas, dien hij bij zijn terugkomst in Engeland dadelijk ontmoette, had hij besloten eenige reisindrukken uit te geven. Zijn oorspronkelijk plan was de wereld te verbazen met zijn ‘Hints from Horace’, dat een vervolg moest zijn op zijn populaire ‘English Bards and

Scotch Reviewers', maar Dallas ontraadde hem dat ten sterkste, en te recht, want de eigenaardige kracht en scherpte, niet zelden het uitvloeisel van gekwetste ijdelheid, vindt men slechts flauw terug in de 'Hints from Horace'. Moore uit ergens het denkbeeld dat Byron nooit een groot dichter zou zijn geworden, indien hij zijn eerste plan gevolgd had, want het échec, dat onmogelijk had kunnen uitblijven, zou hem zeker voor immer de lier aan de wilgen hebben doen hangen. De twee eerste zangen van Childe Harold, die Byron, opmerkelijk genoeg, als een nietigheid beschouwd had, en waarmede hij slechts schoorvoetend en na lang vragen van zijn bloedverwant Dallas 'of hij dan niets geen dichterlijke reisindrukken had gekregen' voor den dag was gekomen, die twee cantos waren ter perse. Hoe trotsch Dallas er ook op was zooveel tot die uitgaaf te hebben medegewerkt, zoo gevoelde hij later op zijn sterfbed daarover diep berouw, want hij had, meende hij, zoodoende medegewerkt tot Byrons zedelijken ondergang. Ook reeds korten tijd na de uitgaaf gevoelde de eenvoudige en eenigszins kortzichtige Dallas gewetensbezwaren over eenige regels in den tweeden zang. Dat godsdienst de vrucht van tijden en zeden is, zooals Byron zingt bij het beschouwen van Athene:

> Look on this spot - a nation's sepulchre!
> Abode of gods, whose shrines no longer burn,
> Even gods must yield - religions take their turn:
> 't Was Jove's - 't is Mahomet's - and other creeds
> Will rise with other years, till man shall learn
> Vainly his incense soars, his victim bleeds;
> Poor child of Doubt and Death, whose hope is built on reeds.

- daartegen teekende Dallas in een geschrift openbaar protest aan. Het spreekt van zelf dat Byron, hoe gaarne hij ook het oor leende aan opmerkingen omtrent stijl en wijze van uitgaaf, niets toegaf wanneer er sprake was van persoonlijke denkbeelden en gevoelens. Hij vond goed, dat de oorspronkelijke titel 'Childe Burun's Pilgrimage' veranderd werd in 'Childe Harold's Pilgrimage,' opdat het publiek den held van het gedicht niet zou vereenzelvigen met den schrijver; - alsof het mogelijk ware door een verandering van naam den lezer van het spoor te brengen! De onderhandelingen met uitgevers en drukkers liet Byron ook geheel aan den burgerlijken Dallas over, want zulke zaken strookten niet met zijn begrippen van adeldom; zelfs het honorarium van 600 pond sterling schonk hij Dallas, ofschoon hij het zelf zeer goed gebruiken kon. Het schijnt dat de gewetensbezwaren van Dallas op dit punt nog al rekbaar waren, en de ponden sterling waarmede Byrons vrijzinnige denkbeelden gehonoreerd werden, hem minder afschrikten. Omstreeks dezen tijd maakte Byron kennis met Thomas Moore, den zoet vloeienden dichter der 'Irish Melodies.' Kort na Byrons eerste vertrek naar het Vasteland had Moore hem, naar aanleiding van

een toespeling in ‘English Bards, etc’ een uitdaging gezonden, die hem niet meer ter hand was gekomen. Nu schreef Moore hem, dat hij ‘als Ier geen middelweg kende tusschen bepaalde vijandschap en bepaalde vriendschap.’ Zulk spreken beviel Byron, en spoedig waren zij warme vrienden. Moore verheugde zich in welverdienden letterkundigen roem, verkeerde in de meest aristokratische kringen, was geen moraliseerend zemelaar zooals Dallas, en een ‘perfect gentleman,’ - alle aanbevelingen in de oogen van Lord Byron. Allerprettigste dinertjes werden gewisseld, waarbij ook Thomas Campbell en Samuel Rogers tegenwoordig waren, en Thomas Moore werd Byrons hartelijkste en oprechtste vriend. Den 27 Februari 1812 hield Byron zijn ‘maidenspeech,’ waarvan Sir Francis Burdett zeide, dat zij was ‘the best speech by a Lord, since the Lord knows when.’ Het onderwerp was de vernieling van de verbeterde weefgetouwen, door de fabriekarbeiders te Nottingham. In dit en het volgende jaar sprak hij nog eens, maar zijn theatrale manier van spreken, die tevens de waardigheid miste welke in het ‘House of Lords’ gewenscht werd, prikkelde spoedig zoowel zijn eigen spotlust, als die van anderen, zoodat hij zijn redenaarsloopbaan er weldra aan gaf. Zijn optreden in het parlement had hem echter in kennis gebracht met Fox en den vriendenkring, dien men op Holland-House kon vinden.

Ondanks de hatelijke regels die Byron destijds in zijn satyre aan Lord en Lady Holland gewijd had, werd hij toch door het kunst en letteren beschermende echtpaar met liefde in hun gezelligen en schitterenden kring opgenomen. Dit was inderdaad gloeiende kolen hoopen op het hoofd van Byron. Niet zonder reden gevoelde hij berouw over zijn onrechtvaardig en overhaastig oordeel, en het zij met eer van hem gezegd, dat hij den geheelen vijfden druk zijner satyre, die op het punt stond te worden uitgegeven, deed verbranden. Dallas was minder ingenomen met Byrons drukke verkeer op Holland-House, waar alle groote geesten van dien tijd welkom waren, waar schilders, beeldhouwers, Engelsche en vreemde staat- en letterkundigen zeker waren van een hartelijke ontvangst. De minder uitstekende Dallas bemerkte dat hij spoedig allen invloed op Lord Byron zou verliezen.

Ofschoon Byrons maidenspeech eenige sensatie in de groote wereld maakte, werd die rede toch spoedig uit het geheugen gewischt door de verschijning van Childe Harold, die twee dagen later volgde. ‘Op zekeren morgen,’ zegt Byron ergens, ‘stond ik op, en bemerkte dat ik beroemd was.’ Wanneer men bedenkt dat de ijdelheid het voornaamste element in Byrons karakter was, zal men het zeer verklaarbaar vinden, dat hij een dichtersloopbaan, vol kleuren en afwisseling en bevrediging van roemzucht, verkoos boven een politieke rol, die veel zorg en dorre studiën vereischte, en waarvan het succes onzeker was. Byron hield niet van hard werken, en die twee eerste zangen van Childe Harold had hij letterlijk uit zijn mouw geschud. Even als een vogel zingt, had Byron zijn Spenser-stanza's neergeschre-

ven; in verloren oogenblikken had hij in de volheid zijns harten behoefte gevoeld sommige indrukken en gewaarwordingen te uiten en in een vorm te gieten. Ook aan dat laatste, zuiver technische en oordeelkundige gedeelte besteedde hij zelden moeite. Zijn Childe Harold is niet zoozeer een geacheveerd kunstwerk, als wel een parelsnoer van dichterlijke en wijsgeerige gedachten.

Byron werd plotseling de lion van den dag, en geen wonder; - die jeugdige edelman die in Cambridge en Newstead zoo wonderlijk geleefd had, die de republiek der letteren zoo uittartend den handschoen in het aangezicht had geworpen, van wien men allerlei bontgekleurde en wonderbare reisontmoetingen wist te vertellen, en wiens schoonheid in de dameskringen een geliefkoosd onderwerp van gesprek was, die moest wel het geheele Londensche High-Life stormenderhand innemen, en de bloem der Engelsche samenleving aan zijn voeten zien.

Op den wensch van den Prins Regent werd de drieëntwintig-jarige jongeling aan hem voorgesteld. De Prins onderhield zich zeer minzaam met hem, hoopte hem dikwijls op Carlton House te zien, sprak over Walter Scott's gedichten, in een woord, sterker hoofden dan dat van Byron zouden door al die wierookwalmen bedwelmd zijn geraakt. Toch gaf Byron zich den schijn van onverschillig omtrent die vorstelijke eerbewijzen te zijn. Dallas hechte echter niet veel aan dien schijn, daar hij Byron eens overviel terwijl hij bezig was zijn galarok aan te doen en zich te poederen, - alleen een uitstel van het *lever* was oorzaak dat Byron zich niet aan de inconsequentie schuldig maakte van officieel ten hove te verschijnen. Dat Byron een volslagen dandy werd, en het middelpunt der elegante wereld, bewijst zijn verkeer met den bekenden Beau Brummel, den toen reeds eenigszins bejaarden fat, die, naar men vertelt, meer dan honderd manieren had om zijn das om te doen. Degelijker kennissen waren de staatsman en geschiedschrijver Sir James Mackintosh, Sir Humphry Davy, de familie Edgeworth, Mevrouw de Staël, en de uitstekende Ieren Curran en Grattan. Ook met den dramatischen dichter Colman, den grooten tooneelspeler Kean en den Lake-poet Southey werd hij bevriend. Byrons oordeel over de verschillende beroemdheden en dandies van die dagen getuigt dikwijls van groote opmerkingsgave en menschenkennis. Niet zelden zijn zijn opmerkingen geestig gekleurd. Een ontmoeting tusschen Curran en Mad. de Staël vergelijkt hij met de breede samenvloeiing van Rhone en Saone, en voegt er bij dat zij beiden zoo verd.... leelijk waren, dat hij zich niet kon begrijpen hoe de uitnemendste geesten van Frankrijk en Engeland zich in zulke afzichtelijke woningen hadden kunnen nestelen. Bekend is ook het oordeel dat Byron eens op Holland-House over Sheridan uitsprak: ‘Alles wat Sheridan gedaan heeft is in zijn soort het uitstekendste dat ooit werd voortgebracht. Hij heeft de beste comedie (The school for Scandal), het beste drama (The Rivals), de beste klucht (The Critic), de beste aanspraak (Monody on the Death of Garrick) en de uitnemendste redevoering geleverd’, nl. zijn beroemde

speech over de princessen van Oude. Toen Sheridan den volgenden dag dit gezegde werd overgebracht barstte hij in tranen uit.

Eerst in 1815 maakte Byron kennis met Walter Scott, ten huize van den boekhandelaar Murray, waar de keur van Engelands groote geesten te zamen kwam. Ook nu weder gevoelde Byron diep berouw van in jeugdigen overmoed den edelen Sir Walter gehekeld te hebben in zijn English Bards. Scott was zeer ingenomen met Byron, wiens edele karaktertrekken hij spoedig ontdekte. Tot aan zijn dood trok hij partij voor dien jeugdigen mededinger op het veld van roem, die oorzaak was dat hij zijn eigen lier aan de wilgen had gehangen. Nooit deden de vele fouten en zwakheden van Byron hem van oordeel veranderen. Scott vereerde Byron met een prachtigen in goud gemonteerden dolk, afkomstig van Elfi Bey. Als dank daarvoor gaf Byron hem een zilveren urn gevuld met beenderen uit graven te Athene. Doch laat ons den tijd niet vooruitloopen.

Hoeveel bevrediging Byron ook voor zijn ijdelheid ondervond, gevoelde hij zich in die schitterende, maar toch immer sociale kringen, op den duur niet gelukkig. In droefgeestige verstrooidheid beschouwde hij de bonte menigte die hem omringde, terwijl hij in vertrouwden vriendenkring zich aan de uitgelatenste vroolijkheid overgaf. In gezelschappen bewees hij de dames veel attenties en hoffelijkheid, maar behandelde de mannen met koele hooghartigheid. Zijn hart trok naar Griekenland en op het verzoek van zijn vrienden, om Childe Harold voort te zetten, antwoordde hij, dat zulks in Engeland ondoenlijk was, en alleen onder den blauwen hemel van Griekenland kon geschieden.

Inderdaad maakte hij in den zomer van 1813 op nieuw toebereidselen tot een reis en liet zelfs zijn boeken verkoopen. Zooals het heette hield de pest, die in het Oosten woedde, hem van zijn plannen terug, maar meer waarschijnlijk waren zijn berooide financiën en nog steeds hangende kolenmijnen processen de voornaamste oorzaak. Van een uitstapje naar Holland, waarover hij ernstig dacht, kwam evenmin iets. Omstreeks dien tijd verscheen zonder naam des schrijvers de satyre ‘The Waltz’, waarin Byron met al de bitterheid van zijn geest te velde trok tegen die volgens hem onzedelijke en onkuische manier van dansen, en waarin hij partij trekt voor de oud-Engelsche nationale dansen. Het is mogelijk dat het walsen in Engeland dikwijls de perken der welvoegelijkheid te buiten ging, maar nog liever zou ik aannemen, dat het Byron griefde van het walsen uitgesloten te zijn door zijn misvormden voet, die bron van bitterheid waaruit wellicht zijn geheele sombere levensopvatting opwelde. Dit zelfde jaar verscheen ‘The Giaour’ en ‘The Bride of Abydos’, en in het begin van 1815 ‘The Corsair’. Deze laatste dichterlijke vertelling, waarvan Byron het handschrift aan Dallas vereerde, en die aan Moore was opgedragen, had nog het grootste succes. Reeds op den eersten dag werden 13,000 exemplaren verkocht. De warme kleuren waarin dit gedicht geschreven is, en de geheimzinnige

sluier waarin het publiek den dichter, en misschien Byron ook zich zelven zoo gaarne hulde, gaven aanleiding tot allerlei zonderlinge denkbeelden. Men zeide, dat Byron zelf de zeeroover was, en hij gedurende die zoogenaamde 'pilgrimage' de hemel weet welke goddeloosheden bedreven had. In den aanhef van The Corsair gaf de dichter te kennen, dat dit zijn laatste zang zou zijn, en hij afscheid van het publiek nam. Zijn wonderlijkheid, of zooals sommigen het noemen zijn coquetterie ging nog verder: den 29 April 1814 gaf hij in een schrijven aan Murray last alle copierechten en voorhanden zijnde exemplaren van zijn werken op te koopen en te vernietigen. Op Murray's betoog hoe kostbaar en weinig doeltreffend een dergelijke maatregel zou zijn, daar alle in omloop zijnde exemplaren toch niet bemachtigd zouden kunnen worden, kwam hij van die dwaasheid terug, ja, begon zelfs in Mei een nieuw gedicht, 'Lara', een vervolg op The Corsair. In het karakter van dien held, vooral in de beschrijving van zijn jeugd, herkent men weer duidelijk Byrons persoonlijke herinneringen. Op een aanmerking van Jeffrey, dat het karakter van Lara te veel uitgesponnen was, antwoordde hij later: 'wat weet gij recensenten van uitspinnen! ik schreef Lara bij het aan- en ontkleeden, wanneer ik naar bals of maskeraden ging, of er van daan kwam, in het jaar der brassery 1814.' Voor al deze gedichten, en niet minder voor 'The Siege of Corinth' en 'Parisina' ontving Byron zeer hooge honorariums, waarvan hij echter niets voor zich zelf hield. Voor de beide laatste gedichten zond Murray hem ongevraagd een wissel van 1000 pond sterling, dien de dichter hem doormidden gescheurd terugzond, ofschoon hij toen in dringenden geldnood verkeerde; hij verzocht er bij dat Murray hem verder niet in verzoeking zou brengen. Zijn vrienden wezen hem op het nut dat hij met het geld zou kunnen stichten, door arme letterkundigen als Godwin, Maturin en Coleridge uit den nood te helpen. Daarop verlangde hij het geld, maar ondervond een weigering van Murray, die bekend was met Byrons financiën en het tot diens voordeel dacht te gebruiken. Wat het karakter en den inhoud van Byrons dichterlijke vertellingen betreft, terecht maakt Walter Scott de opmerking dat zij een weinig variëerend thema behandelen, met dezelfde dichterlijke omgeving, en dat alleen de krachtige en hartstochtelijke pen van Byron in staat was ze voor eentoonigheid te bewaren, en den lezer telkens op nieuw te betooveren. Er is veel waars in Elze's bewering dat Griekenland voor Byron, wat Schotland voor den schrijver der Waverley Novels was: het karakter van den mensch en het karakter van het land hadden zoo vele punten van aanraking. De verwildering en de teugellooze kamp der hartstochten op den gewijden grond der klassieke schoonheid, het innig verlangen naar die, helaas! ondergegane grootheid en schoonheid, zonder de kracht haar te herstellen, en het daaruit voortspruitend zelfverwijt - dat was het wat Byrons gemoed zoo bijzonder trof, en de toespelingen op zich zelf zijn daarom overal tusschen

de regels te lezen. Niet alleen met de modern-Grieksche helden, maar ook met Griekenland zelf zocht hij zich te vereenzelvigen. De held der vertellingen is steeds zijn eigen persoon met de somberste verwen geschilderd; telkens weder ontmoet men Childe Harold, of liever Childe Byron: een held door de herinnering aan een geheime schuld en donkere misdaad gepijnigd, en door ontembare hartstochten voortgezweept; de wereld, de menschen, en niet het minst zich zelf hatende. Hier en daar moge deze beschouwing van Elze wat diep, wat Duitsch zijn, op psychologischen grond laat zij zich verdedigen. Childe Harold en de Grieksche vertellingen zijn Byrons uitstekendste producten, juist omdat hij daarin zijn geheele individualiteit kon uitstorten.

Ofschoon Byron zich gedurende de uitgaaf van zijn Grieksche vertellingen op het toppunt van zijn roem en populariteit bevond, zoo gevoelde hij zich toch niet gelukkig, en verklaarde aan zijn vrienden dat hij nog eens tot het wanhopige besluit zou komen van te huwen. Het dagboek dat hij van 14 November 1813 tot 10 April 1814 hield, en kort daarop zijn vriend Moore ten geschenke gaf, doet ons een blik slaan in zijn gemoedsstemming. Byron zelf zegt van dat journaal: ‘dit dagboek is mij een troost. Wanneer ik moede ben - en dat ben ik gewoonlijk - dan komt het voor den dag, en alles wordt opgeteekend. Overlezen kan ik het niet, en God weet wat tegenstrijdigheden het bevat. Ben ik steeds jegens mijzelf oprecht geweest (maar ik vrees, dat men meer tegen zich zelf dan tegen iemand anders liegt), dan zal iedere bladzijde haar voorganster totaal wederleggen.’ Toch loopt er één zelfde draad door al die beschouwingen, en wel het Hamletiaansche: ‘Het is er met mijn gemoedsgesteldheid zoo bitter aan toe, dat dit schoone gewrocht, de aarde, mij een onvruchtbaar strand toeschijnt. Dat heerlijk gewelf, de Hemel, ziet ge, dat wijdgespreide uitspansel, dat majestueuse dak met gouden vonken verlicht - o, het komt mij niet anders voor dan als een akelig en verpestend gewarrel van walmen.’(*) Overal ontmoet men dezelfde uitdrukkingen van onverschilligheid en verstomping, - gevolgen van de verdorvenheid in de hoogere kringen. Nergens hooren wij een frisschen, vroolijken toon, nergens zien wij een ideaal of een jeugdige hoop flikkeren.

‘Als men 25 jaar oud, en het beste deel des levens voorbij is, moest men iets zijn; - en wat ben ik? niets dan vijfentwintig jaren en eenige maanden. Wat heb ik gezien? Overal denzelfden man en dezelfde vrouw.’ Zulke woorden van een vijfentwintig jarig jongeling zijn zeker niet opwekkend! Wanneer hij de questie van het ‘to be, or not to be’ aanroert, voegt hij er bij: ‘de tijd zal 't leeren, en de eeuwigheid zal niet minder aangenaam of minder verschrikkelijk zijn, wanneer men haar niet verwacht heeft. Intusschen ben ik dankbaar voor het goede, en tamelijk geduldig onder het kwade - grace à Dieu et

(*) Hamlet, Prins van Denemarken. Treurspel naar het Engelsch van William Shakespere door A.S. Kok.

mon bon tempérament!' Hij gaat zelfs zoo ver als zich van luiheid te beschuldigen, en vat zelfs het plan op zich dood te schieten, indien dat zijn zuster slechts geen verdriet zou doen. Wij kunnen deze stemming van iemand die in zulke kringen verkeerde, en die als dichter groote beroemdheid had slechts verklaren, wanneer wij bedenken, dat Byrons edel en grootmoedig hart het hem onmogelijk maakte de rol van staatsman of econoom te kiezen, en toch van de poëzie niet zijn eenige levenstaak kon maken. Een andere reden, die niet minder bijbracht tot zijn wereldhatende gemoedsstemming dan die oorzaken, welke in den loop van deze levensschets zijn aangeroerd, is zijn verhouding tot de vrouwen. Tot Byrons natuurlijk erfdeel behoorde vooral een heftige zinnelijkheid, en noch hij, noch anderen hadden ooit getracht de bevrediging daarvan te beteugelen. Naar een gedichtje van 1807 te oordeelen, getiteld 'To my son' zou hij reeds toen de vaderweelde gesmaakt hebben. Al is de schildering die hij in Childe Harold van zijn jeugd geeft overdreven, zoo weten wij toch dat hij in Newstead Abbey één beminde geherbergd heeft. Zijn gedichten werden door de vrouwen van dien tijd à la lettre opgevat, en eens bood zelfs een moeder per brief 'Dear Childe Harold' haar dochter aan à raison van 100 pond sterling! Byron trad niet in dit aanbod, maar schonk de moeder een geldelijke ondersteuning. Een andere dame reikte hem als page verkleed haar eigen liefdesverklaring over. Kort na zijn huwelijk bevonden zich eens op hetzelfde oogenblik in de receptiekamer drie gehuwde dames met wie hij vertrouwelijken omgang had gehad. Gedurende zijn geheele leven was hij, volgens zijn zeggen, een martelaar der vrouwen. Zij hebben daarom geen recht te klagen over de rol, die zij in zijn geschriften spelen. Van zijn jeugd af aan hadden de vrouwen zich aan hem vertoond van haar minst gunstige, om niet te zeggen laagste zijde.

Alle liaisons te vermelden, die Byron gedurende het eerste jaar van zijn dichterroem in Londen aanknoopte, zou deze schets te veel uitbreiding geven. Zijn verhouding tot Lady Lamb dient echter aangeroerd te worden, daar zij destijds zeer veel gerucht maakte, en ons tevens een denkbeeld geeft van den toestand der zeden in de beschaafde kringen van die dagen. De genoemde Lady, wier karakter, te oordeelen naar de memoires van dien tijd en Byrons getuigenis, veel punten van aanraking had met dat van den dichter, gaf na het lezen van Childe Harold haar verlangen te kennen met den schrijver in aanraking te komen. In Maart 1812 ontmoette zij hem in gezelschap en knoopte een gesprek aan, dat haar geen gunstigen indruk van Byron gaf, want toen haar oordeel gevraagd werd antwoordde zij: 'hij is dol, slecht en gevaarlijk.' Kort daarop bracht Byron haar een bezoek, terwijl zij, juist van het paardrijden teruggekeerd, verhit en bestoven op de sofa zat, in gesprek met Moore en Rogers. Toen lord Byron aangemeld werd sprong zij op, en ijlde naar haar

kamer om zich te wasschen. Teruggekeerd, voegde Rogers Byron toe: ‘ge zijt een gelukkig mensch; Lady Caroline heeft bedekt met stof bij ons gezeten, maar toen gij aangemeld werdt vloog zij weg om zich te wasschen.’ Deze dame was van adellijke geboorte en gehuwd met William Lamb, later lord Melbourne. Zij was slank en goed gebouwd en had gelaatstrekken die niet schoon, maar levendig waren; haar oogen waren schitterend en donker, gelaatskleur en haar daarentegen blond; haar stem was zacht en aangenaam. Ofschoon hare manieren wonderlijk en gekunsteld schenen, oefende zij toch een bijna onwederstaanbare betoovering uit. Haar geheele wezen was een waar kaleidoskoop. Na het eerste bezoek dat Byron Naar bracht werd de omgang steeds vertrouwelijker, en eindelijk zoo in het oog loopend, dat men haar gemaal waarschuwde. William Lamb droeg echter zijn naam met eere, en bekommerde zich niet om de moraliteit van zijn vrouw. Eindelijk maakte de moeder er een eind aan, en nam haar dochter voor eenigen tijd mede naar het ouderlijk huis in Ierland. Byron schreef een vurigen afscheidsbrief aan zijne Carolina. Die afwezigheid deed echter zijn hartstocht spoedig bekoelen, dat geenszins het geval was aan de zijde der dame. Bij haar terugkeer was zij zoo getroffen en gekrenkt door Byrons koelheid, dat zij op een bal bij Lady Heathcote, een lichte poging tot zelfmoord deed. Dit deed Byrons koelheid bepaald tot afkeer overslaan, want dergelijke hartstochtelijkheid herinnerde hem aan het gedrag van zijne moeder, en wekte steeds zijn weerzin op. Toen niets Byron kon verteederen greep Lady Caroline naar de pen en schreef ‘Glenarvon,’ een veel geruchtmakende roman waarin de dichter met de zwartste kleuren wordt afgeschilderd. Zij beschrijft hem als een demon vol huichelarij en boosheid; als een ratelslang die een onschuldigen vogel heeft betooverd. Het verhaal hoe hij haar hart had veroverd en gepijnigd, is inderdaad verbijsterend. Zoo zou hij haar ook voorgesteld hebben haar echtgenoot te verlaten en hem naar Turkije te volgen.

Als motto plaatste zij op den titel van haar roman de laatste regels van den Corsair:

> He left a name to all succeeding times,
> Link 'd with one virtue and a thousand crimes.

Nog vóór Byron kennis droeg van dit boek had hij op Lady Caroline een zeer scherp gedicht gemaakt, waarvan echter zelfs het handschrift verloren is geraakt, en slechts één regel aan de vergetelheid ontrukt is, nl.:

> Thou false to him, thou fiend to me.

Glenarvon verscheen anonym en op een voor Byron zeer nadeelig tijdstip, namelijk kort na de scheiding van zijn vrouw. Toen hij

in Zwitserland het boek van Madame de Staël te lezen kreeg, schreef hij kort daarop aan Moore: ‘indien de schrijfster de zuivere waarheid, en niets dan de waarheid geschreven had, dan zou haar boek veel belangrijker en romantischer geweest zijn. Wat de getrouwheid der schildering van mijn karakter betreft, die kon niet anders dan onjuist zijn, daar ik niet lang genoeg voor haar geposeerd heb.’ Lady Lamb vond ook bij deze schrijverij geen heul, en kreeg nu en dan zelfs vlagen van waanzin, naar aanleiding waarvan er een tijdelijke scheiding tusschen haar en haar gemaal plaats vond. Deze en dergelijke relatiën droegen er veel toe bij om Byrons achting voor de vrouwen te verminderen. Toch zegt hij, dat de tegenwoordigheid van eene vrouw een tot gerustheid stemmenden invloed op hem had, en hem in harmonie bracht met de wereld en zich zelf. Elders zegt hij weer, hoe ongelukkig het toch is, dat hij noch met, noch zonder de vrouwen kon leven.

Wat betreft zijn denkbeelden over het wezen en de maatschappelijke stelling der vrouwen, daarin dacht hij ongeveer als de Turken. ‘Ik beschouw ze, zegt hij, als zeer schoone schepselen, doch van lageren rang; aan onze tafels zijn zij evenmin op haar plaats als in onze raadsvergaderingen. De tegenwoordige stelling der vrouwen is een overblijfsel van de barbaarsche riddertijden. Zij zijn voor mij groote kinderen, maar als een dwaze mama ben ik gewoonlijk de slaaf van een enkele. Ondanks mijn geringachting voor het geheele geslacht, ben ik immer gehecht aan het enkele individu. De Turken sluiten hun vrouwen op en zijn veel gelukkiger. Geef een vrouw een spiegel en gebrande amandelen, en zij zal tevreden zijn.’

En toch begon hij ernstig aan het huwelijk te denken. Een vrouw, meende hij, zou zijn redding kunnen zijn. Het huwelijk beschouwde hij als een onvermijdelijk noodlot. Aan de mogelijkheid van een huwelijk uit liefde twijfelde hij echter in zijn geval, en beschouwde het daarom slechts als een middel tot verbetering van zijn maatschappelijke positie en zijn vermogen.

In 1812 ontmoette Byron voor het eerst het meisje dat zijn vrouw zou worden. Bij een bezoek aan Lady Melbourne viel Byrons oog op een eenvoudig gekleede jonge dame die op de sofa zat, en die hij aanzag voor eene ondergeschikte. Hij vroeg zijn geleider Moore, of hij juist had gezien, waarop deze hem in het oor fluisterde, dat het integendeel een rijke erfdochter was, en hij niet dwaas zou doen met haar te huwen en Newstead te restaureeren. Volgens Byrons eigen verhaal stak het uiterlijk der jonge dame, die Miss Milbanke heette, gunstig af bij de modedracht dier dagen. Zij had iets eenvoudigs en bescheidens, was goed gebouwd en lief. Haar gelaatstrekken waren wel niet regelmatig, maar zacht en vrouwelijk, haar teint zuiver blond. Byron gevoelde zich tot haar aangetrokken, en zijn vriendinnen Lady Melbourne, de tante van Miss Milbanke, en Lady Jersey bevorderden de kennismaking. In November 1813 deed hij aanzoek om haar hand,

doch ontving een afwijzend antwoord. Tegelijk hoopte zij dat de vriendschap en de briefwisseling, die zij sedert de eerste kennismaking hadden gehouden niet afgebroken zou worden. Deze wonderlijke verhouding, en dat na een dergelijk geval, duurde inderdaad voort. In Byrons dagboek vinden wij onder 14 Maart: 'Een brief van Bella, dien ik beantwoordde. Wanneer ik niet oppas, zal ik weer verliefd op haar worden.' Na nog aan verschillende jonge dames het hof te hebben gemaakt besloot hij op eens op nieuw bij Miss Milbanke aanzoek te doen, en kreeg ditmaal het jawoord. Kort voor dien tijd had een vriend of vriendin hem te kennen gegeven, dat Miss Milbanke voor het oogenblik geen middelen had, en zij daarbij, zooals hij wel wist, een blauwkous was, dat hem zeker op den duur niet zou bevallen.

Er werd hierop eene andere candidaat gesteld, aan wie Byron inderdaad schreef, maar die hem een afwijzend antwoord gaf. 'Nu ziet ge,' voegde Byron den vriend of de vriendin toe, 'nu ziet ge dat het toch Miss Milbanke zijn moet, ik zal haar schrijven.' Zoo gezegd, zoo gedaan, en al raadde de bewuste persoon het huwelijk ook bepaald af, toch moest hij erkennen, dat Byron nooit een mooieren brief had geschreven. 'Nu, dan wordt hij ook verzonden!' hernam Byron, en daarmede was zijn noodlot beslist. Het jawoord dat volgde streelde zijn ijdelheid vooral, omdat men zeide dat Miss Milbanke in dien tusschentijd minstens een half dozijn aanzoeken had afgewezen, en *hij* nu, de man van twijfelachtige reputatie, dat monster van deugd tot vrouw kreeg.

Zooals in Engeland de gewoonte is, kwam het zeer spoedig tot een huwelijk, ofschoon de regeling der financiën de zaak nu en dan deed traineeren. In Byrons brieven van dien tijd is het op handen zijnde huwelijk het mikpunt van allerlei lichtzinnige gezegden en geestigheid. 'Bij de plechtigheid zelf, zeide Byron later tot Medwin, was alleen mijne vrouw kalm en onverschillig; Lady Noel, haar moeder, weende, en ik zelf trilde als een popelblad, en gaf verkeerde antwoorden.' Reeds de mededeelingen omtrent de eerste huwelijksdagen loopen zeer uiteen. Mrs. Stowe en Harriet Martineau beweren, dat Byron reeds de allereerste dagen zijn vrouw koel behandelde, en haar Miss Milbanke noemde.

Toen na de kerkelijke voltrekking van het huwelijk het rijtuig voor het huis stil hield, moet Byron er uit gesprongen zijn, en de zorgen voor zijn vrouw aan den kamerdienaar overgelaten hebben. Hij zelf beklaagt zich dat men in de koets, die hen naar Halnaby bracht, ook een gezelschapsjuffer gepakt had, in plaats van het paar alleen te laten. Al deze verhalen, die bij gelegenheid van het laatste Byronschandaal weer opgerakeld zijn, worden weersproken in de Quarterly Review van October 1869, door Mrs. Minns, een dame die volgens haar verklaring getuige was bij het huwelijk van Miss Milbanke en

gedurende vele jaren haar vertrouwde gezelschapsjufvrouw. Volgens haar werd het huwelijk niet eens in de kerk voltrokken, maar te huis, zoodat dus alles wat Mrs. Beecher Stowe mededeelt als gezegden, die Byron geuit zou hebben bij het verlaten van de kerk, in rook vervliegt. Het jonge paar bracht eenigen tijd bij de oude lui door, waar Byron zich natuurlijk spoedig verveelde. Den 2^{den} Maart schreef hij aan Moore: 'ik ben in een verschrikkelijken toestand van onverschilligheid en stagnatie, en kan hier niet veel anders doen, dan lekker eten, rondslenteren, vervelend kaartspelen, en oude almanakken en dagbladen lezen.'

Eenige dagen later vervolgt hij de beschrijving met deze woorden: 'Ik ben hier zeer op mijn gemak geweest, heb iederen avond den vervelenden monoloog aangehoord, dien de oude heeren conversatie noemen, en waaraan mijn brave schoonvader zich iederen avond overgeeft. Zij zijn echter zeer vriendelijk en gastvrij, en zij en de plaats bevallen mij zeer goed. Bell is gezond en steeds goed van humeur en gedrag. Wij verkeeren op 't oogenblik onder de marteling van het inpakken. Ik heb een tweeden wagen in order laten maken, daar kan dan de pakkage en de duenna in.' Omstreeks het midden van Maart keerde het jonge paar naar Londen terug, waar zij een groot huis betrokken en zich schitterend inrichtten. Ieder had zijn eigen equipage, er werden partijen gegeven, in één woord de jonggehuwden stortten zich in den maalstroom van het Engelsche High Life. Daar Lady Byron den naam had van een kolossaal fortuin te bezitten, werd Byron nu bestormd door schuldeischers, zoodat in een oogwenk de 10,000 pond sterling, die zij als huwelijksgift had aangebracht, gevlogen waren. Wel stierf kort daarop Lady Byrons oom, lord Wentworth, wiens jaarlijksch inkomen op zes à zevenduizend pond sterling geschat werd, maar het schijnt dat Lady Milbanke ook het deel van haar dochter in beslag nam. Op verzoek van den overledene voegde Lady Byron en haar moeder zijn familienaam Noel voor den haren.

Het eenige directe voordeel voor de jonggehuwden was, dat de oude lui het geërfde landgoed Kirkby Mallory betrokken, en aan hun schoonzoon hun eigen woning, Seaham, aanboden. Dit werd eerst goedgevonden, en Lady Byron dacht zelfs haar bevalling daar te zullen afwachten, doch om onbekende redenen kwam het plan niet tot werkelijkheid. Wie weet wat er van Byron geworden was, indien hij zich als rustig landedelman op het rustige Seaham gevestigd had.

Onder al die bedrijven werd Byrons toestand in Londen steeds onhoudbaarder. Wel zond zijn uitgever Murray hem een wissel van 1500 pond sterling, maar Byron zond dien doormidden gescheurd terug. Eindelijk kwam het zoo ver dat zelfs de bedden waarop zij sliepen in beslag werden genomen, en alleen zijn waardigheid van pair behoedde hem voor de schuldgevangenis. Onder zulke omstandigheden schonk

Lady Byron den 10^{den} December 1815 het leven aan eene dochter. Op verzoek van haar gemaal begaf zij zich den 15^{den} Januari daaropvolgende naar haar ouders, waarheen Byron haar spoedig zou volgen. Het echtpaar scheidde in liefde en hartelijkheid en onderweg schreef Lady Byron nog een brief aan haar echtgenoot vol liefde en jokkernij. Zij noemt hem daarin haar 'Dear Duck,' en onderteekent den brief met 'your Pippin.' Nauwelijks was zij bij haar ouders aangekomen of Byron ontving een brief van zijn schoonvader, waarin deze hem meldt dat zijn vrouw nooit meer naar hem terug zal keeren. Vol verbazing antwoordt Byron, dat hij in dit geval de vaderlijke macht niet erkent, en zulk een mededeeling slechts van de zijde der vrouw kan komen. Per keerende post ontving hij de eigenhandige kennisgeving van zijne vrouw. Aldus vertellen Moore en Byron de geschiedenis, maar na de uitgaaf van Moore's 'Life and Letters of Lord Byron', in 1830, gaf Lady Byron de volgende toedracht der zaak in 't licht. 'Vóór mijn vertrek naar Kirkby Mallory meende ik te mogen besluiten dat Lord Byron aan waanzin leed. Deze overtuiging berustte vooral op hetgeen zijn naaste bloedverwanten en zijn bediende mij vertelden; ik zelf had in dien laatsten tijd minder gelegenheid gehad hem na te gaan. Men vertelde mij zelfs, dat hij aanleg had een zelfmoord te begaan. Ik raadpleegde Dr. Baillie met wien wij bevriend waren, en deze gaf mij te kennen, dat het beste was Lord Byrons wensch, om naar Kirkby Mallory te gaan, op te volgen, en vooral te zorgen, dat de inhoud van mijn brieven aan hem liefdevol en schertsend zou wezen. Over de zaak zelf kon hij nog niet oordeelen, daar hij Byron nog niet te spreken had kunnen krijgen. Onder dien indruk verliet ik Londen. Hoe Byrons gedrag sedert ons huwelijk ook geweest ware, zoo kon ik, noch iemand, zich beleedigd gevoelen indien hij aan vlagen van waanzin leed. Daarom schreef ik hem twee lieve en vroolijke brieven, die later gebruikt zijn om aan te toonen, dat tijdens het verblijf bij mijn ouders eerst anderen mij een scheiding hadden aangeraden. Toen ik bij mijn aankomst mijn ouders de zaak mededeelde, schreven zij naar Byrons bloedverwanten(*) in Londen, om hem toch vooral goed te verzorgen en, wanneer zij hem konden overreden naar Kirkby te gaan, voor zijn gemak op reis zorg te dragen. Nu en dan won ik berichten omtrent hem in, die den twijfel waarin ik somtijds verkeerde, als zou namelijk zijn gedrag niet waanzin maar zijn waar karakter zijn, versterkten. Ook de berichten van Dr. Baillie bewezen dat Byron niet aan waanzin leed. In dit geval kon niets mij bewegen naar Lord Byron terug te keeren. Dit deelde ik mijn ouders mede. Mijn moeder besloot hierop naar Londen te gaan, en de meest bevoegde rechtsgeleerden te spreken. Ik gaf haar volmacht in mijn belang te handelen, maar hield steeds een gedeelte van mijn grieven

(*) Hiermede kan wel niemand anders bedoeld worden dan Mrs. Leigh en haar echtgenoot.

voor mijn ouders verborgen.' Lady Noel raadpleegde den vertrouwden advokaat der familie, Dr. Lushington, die een verzoening zeer mogelijk achtte. Eenige dagen daarna vertrok ik zelf naar Londen, en verhaalde Dr. Lushington dat gedeelte van de toedracht der zaak, dat ik voor mijn ouders verzwegen had. Van dit oogenblik veranderde Dr. Lushington van opinie, en hield een verzoening niet alleen voor onmogelijk, maar wilde er zelfs, noch als rechtsgeleerde, noch als vriend toe medewerken. Den tweeden Februari sloeg Sir Ralph lord Byron in der minne een scheiding voor, waarin deze echter eerst toestemde, toen hij zag dat het er anders langs rechterlijken weg toch toe zou komen.'

Men ziet dat de scheiding bewerkt werd door de mededeeling van een somber geheim, dat de jonge vrouw niet aan haar eigen moeder, maar wel aan een jeugdig advokaat kon toevertrouwen, die het 'audi et alteram partem' in deze questie geheel uit het oog verloor. Reeds Lady Lamb wilde de sleutel van Byrons wonderlijk karakter zoeken in een of andere duistere daad, en dacht aan een moord. Het is opmerkelijk dat Lady Byron in haar later schrijven, naar aanleiding van Moore's biografie, haar ouders met deze woorden verontschuldigt: 'indien de mededeelingen op grond waarvan de rechtsgeleerden hun oordeel vormden onwaar waren, dan moet de verantwoordelijkheid geheel mij treffen en niet hen.' Hier zou men bijna uit opmaken dat Lady Byron geen rechtstreeksche bewijzen had, maar op mededeelingen van anderen vertrouwd had, en zouden wij het bestaan gaan veronderstellen van een weefsel van intrigues, en, zooals Elze het noemt 'ein ächtes Frauengeschwätz.' Ondanks dat, beschouwden de vriendinnen van Lady Byron haar stilzwijgen omtrent de duistere oorzaak juist als een sterk bewijs voor het goed recht der scheiding! Dit groote woord nu, is eindelijk luide gesproken door de bekende romanschrijfster Beecher Stowe in haar artikel 'The True Story of Lady Byron', waarmede zij getoond heeft niet alleen ervaren te zijn in het schrijven van 'tendens' romans, maar ook even handig in het 'sensational' genre. De zaak komt hierop neer, dat Byron in ongeoorloofde verstandhouding zou hebben gestaan tot zijn schoonzuster Mrs. Leigh. Het is zeker te betreuren, dat van nu af aan Byrons levensgeschiedenis niet behandeld kan worden zonder deze onkiesche en geruchtmakende zaak aan te roeren of de pen in min zuiveren inkt te doopen. Is het niet merkwaardig, dat niet alleen gedurende zijn leven maar zelfs na zijn dood de vrouwen, op enkele uitzonderingen na, Byron zoo liefdeloos behandeld hebben?

De verschijning van Mrs. Stowes artikel wekte in Engeland en over de geheele wereld de verontwaardiging op, en zelfs een Bohemer, Dr. Durdik, die dezer dagen een werk over Byron in de Czechsche taal geschreven heeft, spreekt met verontwaardiging over het Byron-schandaal, en de dame die het vuurtje aanstookte. Mrs. Stowe beweert, dat de

Memoires van de Gravin Guiccioli, Byrons maîtresse, haar verontwaardiging hadden opgewekt, en zij partij trok voor de *vrouw* Lady Byron, die zij in 1856 en reeds vroeger had leeren kennen, tegen de *maîtresse*, The Countess Guiccioli. Men moet weten dat deze laatstgenoemde dame in Italië Byrons maîtresse was, van wie algemeen erkend werd, dat zij eene verstandige vrouw was, die werkelijk een zeer gunstigen invloed op Byron uitoefende. Deze dame, die veel van Byrons huwelijkszaken vernam, veroordeelt in haar jongst verschenen geschrift de vrouw, die een groote ziel als Byron versmaadde, en niet wist te leiden, en wier echt Engelsche pruderie en afgemetenheid, gepaard aan geheimen hoogmoed en eerzucht, zoo weinig verdraagzaamheid had voor Byrons ongeregeldheden, die in 't begin zich bepaalden bij het niet verschijnen aan den lunch en dergelijke overtredingen, die in een Engelsch huisgezin als groote bewijzen van immoraliteit worden aangezien. Mrs. Beecher Stowe verhaalt, hoe zij eens Lady Byron, terwijl deze ernstig ziek was, op haar verzoek bezocht had, en van haar de ware toedracht der scheiding had vernomen, met toestemming die na haar dood bekend te maken, zoo zij zulks wenschelijk oordeelde. Die ontmoeting had, zooals Mrs. Stowe verder vertelt, al het plechtige van een sterfbed-bekentenis, en Lady Byron bevond zich op dat oogenblik als ware het in een stralenkrans van heiligheid en deugd. De geheele geschiedenis te verhalen zou hier te veel plaats beslaan, ik kan den belangstellenden lezer verwijzen naar den Nederlandschen Spectator van 6 November 1869, waar ik een verslag gaf van die betreurenswaardige zaak. Het is genoeg, te zeggen, dat alle personen die destijds hetzij officieel hetzij anders in de zaak betrokken waren, Mrs. Stowes verhaal weerleggen, en haar, of Lady Byron, van kwade trouw, verkeerde kritiek of hallucinatie beschuldigen. Lord Wentworth, een kleinzoon van Lady Byron, die dus, zou men denken, eer partij voor zijn grootmoeder zou trekken, schreef in de Pall Mall Gazette, dat Mrs. Stowe's verhaal in tegenspraak is met alle brieven, journalen en geschriften door zijn grootmoeder nagelaten. Een andere belangrijke brief verscheen in The Times. Wharton en Fords, zaakgelastigden van de nakomelingen en van wijlen Lady Byron zelve, verklaren dat de laatste bij testament alle papieren vermaakte aan drie vertrouwde personen, die ze na haar dood moesten verzegelen en bij een bankier deponeeren. Die drie personen mogen, wanneer zij zulks in het belang van de overledene of haar nakomelingen oordeelen, den inhoud openbaar maken. Mrs. Stowe behoort niet tot die drie vertrouwde personen. Eene oude dame, eene vriendin van Mrs. Leigh, deelt mede dat deze een alles behalve schoone of knappe vrouw was, en tijdens Byrons huwelijk reeds een tal van kinderen had. Andere geloofwaardige personen geven afdoende bewijzen, dat Lady Byron aan hallucinaties leed. Niet onwaarschijnlijk komt het mij voor, dat deze veroorzaakt werden door berouw

over haar dwazen stap en gevoel van onrecht, terwijl eigenwaan, en trotsche schijnvroomheid dat berouw op allerlei wijzen trachtten in slaap te wiegen. Hoe eenig lofwaardig vrouwelijk gevoel ook de vrome Mrs. Stowe er toe kon brengen niet alleen den dooden Byron, maar ook de nog levende nakomelingen van Mrs. Leigh te schandvlekken, is zeker onverklaarbaar. Mrs. Stowe spreekt ook van een dochter, die de vrucht zou zijn geweest van deze verstandhouding. Dezer dagen verscheen zelfs een autobiography van Medora Leigh, uitgegeven door Charles Mackay. Dit boekje bevat de deerniswaardige geschiedenis van het zoogenaamde Child of Sin, dat na een leven vol schuld en zonde omstreeks 1844 rust in het graf vond. Deze Medora had aan twee kinderen het leven gegeven, wier vader niemand anders was dan de man van haar oudste zuster. Men had aan deze Medora toen verteld dat Colonel Leigh haar vader niet was, waarschijnlijk om haar niet allen troost te ontnemen, want volgens de Engelsche wetten mogen schoonzuster en schoonbroer niet huwen. De scheiding, die tusschen Trevanion en haar zuster Georgiana beraamd werd, zou dan weinig geholpen hebben. Toch kwam deze scheiding niet tot stand. Na haar tweede bevalling riep zij de hulp in van Lady Byron, haar tante, die zich harer aantrok en haar mede nam naar Frankrijk. Gedurende een ziekte te Fontainebleau moet de tante haar nicht medegedeeld hebben, dat lord Byron eigentlijk haar vader was, en zij daarom goed voor haar zou zorgen. Het bleek echter spoedig dat het Lady Byron minder ernstig met die zorgen gemeend was; ook Medora scheen zich slecht te kunnen schikken naar de zonderlinge luimen van haar tante.

Op raad van den geneesheer moest Medora weder naar Frankrijk, waar zij zeer bekommerd leefde, daar Lady Byron haar geen bepaald jaargeld gaf, en haar daarenboven door een man en vrouw streng deed bewaken. Zij keerde later weer naar Engeland terug, doch zelfs haar moeder, Mrs. Leigh, wilde met het verdwaalde schaap niets meer te doen hebben. Een zekere heer S..... trok zich harer aan, en van dien ontving Charles Mackay de papieren, die tot deze autobiographie aanleiding gaven.

De lezer kan uit deze korte trekken zien wat sombere en onwaarschijnlijke geschiedenis deze laatste nouveauté op het gebied van ‘The Byron-Scandal’ behelst. De heer Mackay is oprecht genoeg klaar uit een te zetten, dat de geschiedenis niets bewijst ten nadeele van Byron, maar eer ten nadeele van Lady Byron kan uitgelegd worden. De volgende onoplosbare vragen doen zich voor:

Hoe kon men tot de wetenschap komen, dat Medora, het vierde der zeven kinderen van Mrs. Leigh, een dochter van Byron was?

In hoever kan de vertrouweling(*) van Lady Byron, een schepsel

(*) Haar naam was Charlemont; op haar maakte Byron het satyrische gedicht ‘The Sketch,’ dat door velen als een onwaardig onderwerp voor zijne muze beschouwd werd. Het verscheen gelijktijdig met het afscheid aan zijn vrouw: ‘Fare thee well!’

dat door haar meesteres van laagste keukenprinses bevorderd was tot intieme vriendin, en die door Byron en alle onbevooroordeelden beschouwd werd als de voornaamste drijfveer en aanstookster van de oneenigheid, in hoever kan deze de hand hebben gehad in dit spinneweb van intrigues waarin Medora Leigh een hoofdrol speelt?

Wat moet men denken van Lady Byron, die Medora allerlei beloften doet, haar in Frankrijk streng doet bewaken en nauwelijks van het noodige voorziet?

Hoe is het mogelijk dat Mrs. Leigh, die haar halven broeder zoo hartelijk lief had, en van wie alle tijdgenooten met lof spreken, haar dochter Medora ten laatste aan haar lot overliet?

De laatste vraag is slechts te verklaren, wanneer wij aannemen dat Medora eene onwaardige en zondige dochter was, die, toen zij in geldnood verkeerde op het denkbeeld kwam zich voor een dochter van Byron uit te geven. Men beweert inderdaad dat Medora Leigh somtijds dat verhaal exploiteerde. Zooveel is zeker, dat de laatste oprakelingen de echtscheiding met al den aankleve op nieuw ter sprake hebben gebracht, maar geen straaltje licht over de zaak hebben verspreid. Dat reeds kort na de echtscheiding de beschuldiging in omloop was, blijkt uit de gedichten die lord Byron op zijne zuster maakte, in de ‘Stanzas to Augusta’ vindt men b.v.:

> And when the cloud upon us came
> Which strove to blacken o'er thy ray -
> Then purer spread its gentle flame
> And dash'd the darkness all away.

De gegevens voor de geheele geschiedenis zijn zoo velen en zijn zoo uiteenloopend, dat het niet mogelijk is een weg in het doolhof te vinden. Wanneer later de papieren van Lady Byron en van Hobhouse gepubliceerd mochten worden zal er misschien licht in de duisternis komen. Opmerkelijk is het, dat Lady Byron na den dood van haar echtgenoot alles in het werk heeft gesteld sommige papieren in handen te krijgen, en dat Moore, een der uitvoerders, ten laatste overreed werd die memoires te vernietigen. Wel zegt Moore dat zij niets over de echtscheiding bevatten, maar in welk licht zou hij zich gesteld hebben, indien hij erkend had, dat zulks wel het geval was? Walter Scott beklaagde het steeds, dat de uitvoerders van het testament zich tot de vernietiging hadden laten bewegen. Is het nu niet opmerkelijk, dat Lady Byron alle mogelijke zorg heeft aangewend om haar eigen papieren aan de nakomelingen over te leveren, door ze in ijzeren kisten bij voorname bankiers te doen deponeeren? Om het geheim der bloedschande te bewaren zeker niet, want dat fluisterde zij gedurende haar leven zoo menigeen in het oor.

Ofschoon Byron na de scheiding zijne vrouw nog een liefdevol hart

toedroeg, zoo veranderden zijn denkbeelden omtrent haar karakter toen hij in Zwitserland hoorde waarvan hij beschuldigd werd. Na dien tijd waren zijn toespelingen op zijne vrouw in gedichten en gesprekken niet vrij van bitterheid.

Hoe moet men weder verklaren, dat Lady Byron en Mrs. Leigh elkander teeder bleven beminnen, en dat de betrekking tusschen Byron en zijn vrouw en dochtertje door haar tusschenkomst eenigszins werd onderhouden?

Hoe, dat Hobhouse op Byrons verzoek alle stappen deed om de scheiding langs gerechtelijken weg te doen plaats hebben, maar de andere zijde daar evenmin in toestemde als in het openbaar maken van de brieven naar aanleiding der echtscheiding gewisseld?

Wanneer men al het geschrijf zift, en alle tegenstrijdigheden overweegt, dan zou men de woorden, die Byron eens gebruikte toen hem naar de oorzaak der scheiding gevraagd werd, gaarne willen onderschrijven: 'mijn waarde heer, zeide hij, de oorzaak was te eenvoudig om gemakkelijk gevonden te worden.'

Ik voor mij geloof, dat miss Milbanke Byron huwde met het vaste plan hem te bekeeren(*), en toen zij zag dat Byron door haar volstrekt niet geleid kon worden, op het denkbeeld kwam haar loopbaan gemist te hebben. Een paar dagen na het huwelijk moet zij hem reeds gezegd hebben: 'Lieve, nu hoop ik, dat ge die verkeerde gewoonte om verzen te schrijven toch zult nalaten.' Een andermaal ergerde zij zich, dat hij zoo spoedig gereed met eten was en dan opstond; - men moet weten, dat Byron zeer weinig at, en niets hem zoo tegen de borst stuitte, als een vrouw te zien eten! Toen Byron als bestuurslid van Drury-Lane Theatre daar veel tijd doorbracht, en het praatje wilde dat hij op goeden voet stond met mrs. Mardyn, een der actrices, brak lady Byron, die zeer jaloersch was, zijn schrijftafel open, maar vond niets dan oude brieven van een gehuwde dame, met wie Byron vóór zijn huwelijk een liefdesbetrekking had gehad. Wat doet zij?... zij zendt die brieven aan den echtgenoot der dame! Later werd duidelijk bewezen dat mrs. Mardyn niet alleen niet in Byrons huis geweest was, zooals men vertelde, maar dat zij zelfs nooit een woord met elkander gewisseld hadden. Toch gaf het publiek zijn verontwaardiging te kennen, en werd mrs. Mardyn uitgefloten en beleedigd. Dat lady Byron een bas-bleu was, en veel aan meet- en stelkunst deed, zal de verhouding tusschen het echtpaar ook niet bevorderd hebben. Kort voor zijn dood gaf Byron deze karakterbeschrijving van lady Byron: 'Door sluwe personen werd zij licht om den tuin geleid, want zij hield haar menschenkennis voor onfeilbaar. Zij had zich een dwaas denkbeeld van mevrouw de Staël ingeprent, nl. dat men iemand in het eerste uur beter leert kennen dan in tien jaren.

(*) Dit werd ook inderdaad beweerd door Byrons vijandin lady Lamb.

Zij had de gewoonte karakterschetsen van personen te maken wanneer zij ze eens of tweemaal gezien had. Zij schreef bladzijden vol over mijn karakter, maar die hadden niet de minste gelijkenis. Zij werd steeds geleid door wat zij vaste regels en grondstellingen noemde, ofschoon zij in de zaak der scheiding dat zeker niet bewees: eerst weigerde zij mij te huwen, toen nam zij mij aan en eindelijk eischte zij scheiding.'

Wij kunnen de verzoeking niet weerstaan een juiste opmerking van de Quarterly Review mede te deelen: 'Lady Byron kon in het begin geen andere verklaring vinden voor het gedrag van haar gemaal dan waanzin; en nu, als ware er een Nemesis in 't spel, weet een welwillend moralist geen andere verklaring van haar eigen gedrag aan te wijzen. Toch is er een opmerkelijk onderscheid in het ziekteverschijnsel: hij overdreef op ziekelijke wijze zijn boosheid, zij haar deugden; zijn monomanie bestond in een onmogelijk zondaar te willen schijnen, zij een onmogelijk heilige. Hij scheen het monster van boosheid, zij van deugd. Hij deed steeds alle moeite om zich zelf zwart te maken, zij om alles, wat haar het naast aan het hart had moeten zijn, te bezwalken. Wiens waanzin was wel de gevaarlijkste en minst beminnelijke?'

Vooral toen het publiek zich met de zaak ging bemoeien werd het een questie van partijschap. De orthodoxe maatschappij waartoe miss Milbanke en haar familie behoorden, vond het een soort van zelfvoldoening Byron te steenigen. Alle mogelijke zonden werden voor hem bedacht, - zelfs had hij een moord op zijn geweten! De dagbladen aasden op nieuws omtrent Byron. Toen hij in het Parlement verscheen groette alleen lord Holland (Fox) hem.

In den schouwburg of in gezelschappen te verschijnen ging evenmin; het volk jouwde hem zelfs op straat uit. Opmerkelijk zijn de woorden van lord Macaulay(*), den beroemden geschiedschrijver en essayist: 'wij kennen geen belachelijker schouwspel dan het Britsche publiek in een zijner periodieke aanvallen van zedelijkheid. Over 't algemeen wekken schakingen, echtscheidingen en familietwisten weinig de belangstelling op. Wij lezen het schandaal, spreken er een dagje over en vergeten het dan weer. Maar zoo ééns in de zes of zeven jaren vervalt onze deugd tot razernij. Dan kunnen wij niet de minste aanranding van godsdienst of goede zeden dulden. Wij moeten vrijgeesten doen gevoelen dat het Engelsche volk het gewicht der familiebanden erkent. Dienvolgens wordt deze of gene ongelukkige sterveling, die in geen geval losbandiger is dan honderden, wier overtredingen met zachtheid werden behandeld, als het ware uitgekipt om als zoenoffer te dienen. Heeft hij kinderen, ze moeten hem ontnomen worden(†). Heeft hij een betrekking, hij dient te worden

(*) Elze schrijft die woorden van Macaulay verkeerdelijk aan Disraeli toe.
(†) Dit ziet waarschijnlijk op den dichter Shelley.

ontslagen. De hoogere klassen negeeren hem, de lagere fluiten hem uit. Hij is een soort van zondebok, die voor de geheele school moet boeten; - is hij afgestraft, dan zijn ook de anderen gekastijd. Wij beschouwen onze strengheid met welgevallen, vergelijken met trots onzen hoogen standaard van zedelijkheid in Engeland met de Parijsche flauwheid. Eindelijk is onze ergernis gestild. Ons slachtoffer is ongelukkig gemaakt en geknakt, en onze deugd gaat weer zeven jaren dutten. Men moest met één gewicht wegen, met één maat meten.'

Dat Byron in dezen vreeselijken en onverdienden toestand nog vol liefde voor zijn vrouw was bewijst zijn 'Fare thee well!' waarvan mad. de Staël na de lezing zeide: 'hoe gaarne zou *ik* in lady Byrons plaats ongelukkig willen zijn.' Sommigen twijfelden aan de echtheid van de gevoelens in dat gedichtje uitgedrukt, daar het bijna niet mogelijk scheen dat iemand de hoofdbron van zooveel ellende zóó lief kon hebben. Zelfs Moore twijfelde, maar veranderde van gedachte toen hij na Byrons dood in zijn papieren de geschiedenis van het ontstaan van het gedicht las. Toen Byron des nachts door zijn ledige kamer liep, waar verscheiden voorwerpen hem aan zijn vrouw herinnerden, had hij het gedicht neergeschreven. Onder de nalatenschap van Byron vond Moore tevens het handschrift, dat geheel en al door tranen bevlekt scheen. Eenmaal voor goed uit Engeland verwijderd, brachten de tijdingen die hij kreeg, en de gesprekken die hij met zijn vrienden voerde, er veel toe bij zijn herinneringen te verbitteren, zoodat hij zelfs puntdichten op zijn huwelijk en zijn trouwdag ging maken. In Pisa gaf hij eens op den geboortedag van zijn vrouw een feestmaal, waarbij hij ook aan den dronk die op haar werd uitgebracht deelnam. Men zegt, dat hij bij het overlijden van zijn schoonmoeder een brief van rouwbeklag aan 'My dear lady Byron' richtte, en met al zijn bedienden rouw aannam! Dergelijke wonderlijkheden zijn zeker niet gemakkelijk te verklaren.

Vóór zijn vertrek gaf lady Jersey een afscheidsfeest aan Byron, en ook andere dames hadden den zedelijken moed de publieke opinie te trotseeren en in gezelschappen zijn partij te kiezen. Mannen als Walter Scott, Rogers, lord Holland en anderen vielen hem geen oogenblik af. Toch viel Byron het scheiden van Engeland licht, want, merkte hij later op, indien alles wat men van mij zegt waar is, dan ben ik niet geschikt voor Engeland, is het onwaar, dan is Engeland niet geschikt voor mij.

Den 25sten April 1816 scheepte hij zich in naar Ostende, en zag voor de laatste maal de kusten van Engeland.

Misschien uit trots, misschien uit gemakzucht maakte Byron groot vertoon van toebereidselen voor zijn tweeden tocht. Behalve zijn kamerdienaar Fletcher en zijn page Rushton, nam hij ook een Zwitser en een Italiaansch geneesheer, dr. Polidori, in dienst. Hij liet een grooten reiswagen maken naar het model van dien van Napoleon, welke

bij den slag van Waterloo in handen der Engelschen was gevallen. In dien wagen bevond zich een rustbed, een bibliotheek en een kast voor levensmiddelen, glaswerk enz., en was ingericht tot slaap-, studeer- en eetvertrek. In Brussel werd nog een koets gekocht voor een deel van zijn gevolg en pakkage. Men is niet volkomen zeker hoe hij zich de middelen verschafte voor zulk een kostbare reis. Volgens sommigen putte hij uit de financiën van zijn vrouw, voor zoover de Engelsche wet daarin voorzag. Het zou zeker een wonderlijke tegenstrijdigheid in Byrons karakter zijn, indien hij hardnekkig de vruchten van zijn letterkundigen arbeid weigerde, of ten dienste van anderen besteedde, en zich niet schaamde de middelen van zijne vrouw zoo duchtig aan te spreken.

Het is waar dat Byrons vrienden beweren, dat hij na de scheiding niet alleen de 10,000 pond sterling, die zijn vrouw mede ten huwelijk had gebracht, terug betaalde, maar er zelfs nog 10,000 pond bijvoegde, In de geschiedenis van Byrons leven hebben wij steeds twee verschillende lezingen voor ons, en gewoonlijk is het zeer moeilijk de juiste te vinden. Het kan zijn, dat de dichter deze terugbetaling deed in 1818, toen Newstead Abbey voor 94,500 pond sterling aan majoor Wildman, een oud schoolvriend, verkocht was.

In België bezocht Byron het slagveld van Waterloo waar hij verscheidene wapenen verzamelde, die hij aan Murray ter bewaring zond, doch wien hij ze later ten geschenke gaf. Het slagveld inspireerde hem de prachtige verzen op Waterloo, welke wij in den derden zang van Childe Harold vinden, en die de schilderingen van hetzelfde onderwerp door Walter Scott en Southey verre overtreffen; - Scott beweerde zelfs dat ze in kracht en gevoel alles overtroffen wat ooit geschreven is.

Den Rijn langs ging hij over Bazel, Bern, Murten en Lausanne naar Genève, waar hij aan de westzijde van het meer in een familiehotel zijn intrek nam. Hier maakte hij kennis met Shelley en zijn achttienjarige vrouw, en eene bloedverwante van denzelfden leeftijd. De miskende Shelley, wien het Engelsche gouvernement zelfs zijn kinderen ontnomen had, waartoe het gerechtigd is indien de vader atheïstische beginselen is toegedaan, maakte hier voor het eerst persoonlijk kennis met Byron, dien hij destijds zijn Queen Mab, een gedicht dat zelfs nu nog niet genoeg bekend is en gewaardeerd wordt, had toegezonden. Hun overeenstemmende denkbeelden en neigingen leidden weldra tot een vertrouwelijken omgang, waartoe ook hun smaak voor roei- en zeiltochten niet weinig bijbracht. Shelley betrok kort daarop een villa, Belle Rive, en Byron huurde eveneens een fraai buitenverblijf, de villa Diodati. Des daags roeiden de vrienden, des avonds kwamen zij gezellig bijeen. Bij regenachtig weer lazen zij een Fransche vertaling van Duitsche spookgeschiedenissen en geestverschijningen. Dit gaf aanleiding tot het plan ook zelf een dergelijke verzameling te

schrijven, waaraan mrs. Shelley's bekende roman ‘Frankenstein’ zijn oorsprong te danken had. Byron zelf vertelde ‘The Vampyre’, waarvan dr. Polidori den inhoud opteekende, en later uitgewerkt in het licht gaf. De belachelijke ijdelheid en aanmatiging van dr. Polidori, dien zij natuurlijk niet als dienstbaar persoon konden behandelen en met de bedienden doen op en neer gaan, was het eenige storende element in den gezelligen kring. Vroeger had hij zelfs aan Byron de vraag gericht: ‘wat kunt gij dan toch, dat ik niet kan?’ Waarop Byron hem afscheepte met: ‘Nu, daar ge mij dan toch dwingt daarop te antwoorden, - ik kan drie dingen die gij niet kunt, ik kan over deze rivier zwemmen, ik kan op twintig passen afstands met een pistool een kaars snuiten, en ik heb een gedicht geschreven waarvan op één dag 13,000 exemplaren verkocht zijn.’

De ijdelheid van den Italiaanschen doctor werd spoedig onverdragelijk, en vóór het vertrek naar Italië ontsloeg Byron hem.

Vooral de herinneringen aan Rousseau gaven aan de omstreken van het meer een dichterlijke kleur.

De Heloise in de hand bezochten zij Meillerie en Clarens, Chillon en Vevey. Zwijgend wandelden zij door het Bosquet de Julie, waar St. Preux en Julie elkander voor de eerste maal omhelsd hadden.

In Ouchy schreef Byron zijn ‘Prisoner of Chillon’, en meldde hij Murray de voleinding van den derden zang van Childe Harold. De gevoelens, die hem dien derden zang geïnspireerd hadden, behoefde niemand hem te benijden, schreef hij aan Murray. In Lausanne bezocht hij met dichterlijken ernst de plaats waar zijn landgenoot Gibbon ‘The History of the Decline and Fall of the Roman Empire’ geschreven had, en eens zijn hart en hand had aangeboden aan mademoiselle Curchod, die echter de vrouw van den minister Necker en de moeder van madame de Staël zou worden.

Natuurlijk verraste Byron in Coppet zijn oude vriendin zelve, en vond madame de Staël in haar eigen huis veel aantrekkelijker dan in de Londensche gezelschappen. Bij haar maakte hij kennis met Schlegel en Bonstetten. Madame de Staël gebruikte al haar welsprekendheid om een verzoening tusschen den dichter en zijn gade te bewerken, en vond een zeer gewillig gehoor bij Byron, dien zij vooral op het hart drukte, dat één mensch niet tegen de geheele wereld krijg moet voeren. Volgens Medwin, wiens ‘Conversations with Lord Byron’ zulk een kostbare bron voor de kennis van het leven van den dichter zijn, moet madame de Staël al haar invloed bij lady Byron gebruikt hebben, maar klopte aan de deur eens dooven. Nog ééns ontving Byron door bemiddeling van mrs. Leigh een briefje van zijn vrouw met een vlokje haar van hun dochtertje Ada, aan wie Byron eenige geschenken had gezonden. Zijn latere brieven werden nooit beantwoord.

In Zwitserland gevoelde Byron zich zeer gelukkig. Het Londensche

leven, de kolendamp en gasverlichting en de benauwde balzalen konden hem nooit zoo bekoren als de frissche alpenlucht. Die blauwe meeren van Zwitserland vielen meer in zijn geest, dan de sombere en onreine Theems. Van hoeveel invloed de Zwitsersche bergnatuur op zijn dichtader was, zien wij in zijn Childe Harold en vooral in ‘Manfred’.

Goethe dweepte zeer met het laatstgenoemde dramatische gedicht, en meende zelfs dat het aan zijn Faust ontleend was. Byron was echter zoo goed als in 't geheel niet bekend met dat gedicht, daar hij geen Duitsch kende; wel had vroeger de novellist Lewis hem een gedeelte er van voor de vuist vertaald. In deze zelfde beoordeeling merkt Goethe op, dat Byrons geweten door een duistere daad gekweld werd, en verhaalt een moordgeschiedenis die in Florence zou zijn voorgevallen, en waarin Byron een rol zou hebben gespeeld; wel een bewijs hoe destijds zelfs wetenschappelijke en goed ingelichte lieden allerlei geheimzinnige en duistere denkbeelden aan het karakter van Byron verbonden.

Hoezeer de Zwitsersche natuur ook in Byrons smaak viel, toch had de Geneefsche samenleving te veel punten van aanraking met de Engelsche om hem lang te kunnen bekoren. De eigenaardige methodistische kleur van deze streek van Zwitserland moest hem spoedig tegen de borst stuiten. Men beschouwde den Engelschen dichter reeds kort na zijn aankomst als een vreeselijk onverlaat. Allerlei wonderlijke verhalen werden er van hem opgedischt. Zelfs in zijn boot op het meer had hij geen rust, maar bespiedden de nieuwsgierigen hem met verrekijkers, als ware hij een wild dier. Een vijfenzestig-jarige Engelsche romanschrijfster, een zekere mrs. Hervey, viel flauw toen zij bij mad. de Staël onverwacht aan hem voorgesteld werd!

Den 1sten October vierde hij zijn afscheidsfeest bij madame de Staël, en ondernam kort daarop over den Simplon de reis naar Italië. In Milaan vertoefde hij een paar weken, bezichtigde de merkwaardigheden, maar stelde vooral belang in de Ambroziaansche bibliotheek, waar hij zich in de briefwisseling tusschen Lucretia Borgia en den kardinaal Bembo verdiepte. Daar hij geen afschriften mocht nemen, prentte hij zich den inhoud zoo goed mogelijk in, en nam als reliquie een enkel haar van een blonde lok van Lucretia mede. In Verona brak hij eenige stukjes van den granieten zerk waaronder Julia begraven ligt, die Shakespeare aanleiding gaf tot zijn bekend treurspel Romeo en Juliet; deze curiosa waren bestemd voor zijn dochtertje Ada.

Venetië was eerst de stad waar Byron zich geheel thuis gevoelde. Hier dacht hij zich voor geruimen tijd te vestigen; - hij nam een gondel, een plaats in het Feniks theater en een beminde! Venetië was wel is waar een republiek, maar toch de stad der aristocratie, want het volk koesterde een diepen eerbied voor oude namen en de heerschende familiën.

Voor Byron, die ook grooter democraat op het papier dan in zijn hart was, en die zijn hier en daar wel wat twijfelachtigen stamboom zeer hoog schatte, was deze stad dus een hoogst gepaste woonplaats. De geschiedkundige herinneringen, die hem hier in den vorm van hooge, antieke paleizen omgaven, getuigden van den tijd toen de kleine republiek drie koningrijken de wet stelde. Daarbij was Venetië de zetel der zinnelijkheid en van het vrije leven, waar dag en nacht van rollen verwisselden. Byron noemde het 't groenste eilandje zijner verbeelding, en voor ieder Engelschman een klassiek oord. Had niet Shakespeare in zijn ‘Merchant of Venice’ en Otway in zijn ‘Venice Preserved’ die stad voor immer met een stralenkrans van poëzie omgeven? Byron was de derde aan wien de oude stad eenige welluidende verzen zou ontlokken. Wie herinnert zich niet zijn lof en weeklacht over Venetië in den vierden zang van Childe Harold, in ‘Marino Faliero’, ‘The Two Foscari’, ‘Beppo’ en de ‘Ode on Venice’?

Zijne beminde in Venetië, ten minste zijn eerste, was de tweeëntwintig-jarige Marianna Sagati, de vrouw van een koopman, bij wien hij een woning gehuurd had. Hij vergelijkt haar bij een antilope met groote, donkere, oostersche oogen. De dame scheen hem zeer te boeien, want toen zijn vriend Hobhouse de reis voortzette bleef hij achter, totdat, zooals hij het noemde, zijn verliefdheid over zou zijn. Aan Engeland dacht Byron nauwelijks, zelfs las hij geen Engelsche dagbladen meer. Men moet de veerkracht van zijn geest bewonderen wanneer men nagaat, dat hij te midden van de grootste lichtzinnigheden en losbandigheid aan het sombere en grandiose gedicht ‘Manfred’ arbeidde. Tegelijkertijd oefende hij zich ook in het Armenisch en vertaalde in het Armenische klooster van St. Lazarus uit die taal een brief der Korinthiërs aan den apostel Paulus, en zijn antwoord. Tot naricht van theologen diene, dat die brieven niet echt waren. Aan Moore schreef Byron, dat hij steeds iets moeilijks onder handen moest hebben, dat zijn geheele aandacht vergde, en hij daarom die Armenische liefhebberij weer had aangepakt. Daar Venetië niet op een professor in de edele bokskunst kon bogen, liet Byron zijn rijpaarden komen, die hij op eenigen afstand van Venetië stalde en waarmede hij tegen den avond op en neer reed. De Engelschen die Venetië bezochten, kozen het oogenblik waarop hij dagelijks uit zijn gondel stapte, en zich met den Engelschen consul Hoppner, Hobhouse en Shelley naar den stal begaf, als uiterst geschikt om den vogelvrij verklaarden Byron aan te gapen. Dikwijls drongen zij door kracht van geld zelfs in zijn huis binnen!

De ongeregelde levenswijze, die Byron in Venetië volgde, haalde hem een zware koorts op den hals. Hij wilde in geen geval een geneesheer raadplegen, maar besloot eindelijk, toen een epidemische koorts in Venetië uitbrak, de stad te verlaten. Zijn beminde Marianna wilde hem gaarne naar Rome volgen, ofschoon zij gehuwd en moeder was;

daar stemde Byron echter niet in toe. Op dit uitstapje naar Rome werden ook andere steden bezocht, wier lokale kleur en dichterlijke herinneringen aan Byrons ontvankelijk gemoed fraaie toonen ontlokten.

De gevangenis van Tasso in Ferrara gaf hem de fraaie ontboezeming 'The Lament of Tasso' in de pen, welk gedicht alleen voldoende zou zijn om Byron een plaats onder de grootste dichters toe te kennen. Den diepen en ernstigen indruk, dien de eeuwige stad op hem maakte, vindt men afgedrukt in den vierden zang van Childe Harold. De stem van Marius op de ruïnen van Karthago kan niet plechtiger geklonken hebben, dan het lied van den pelgrim op de verwoeste altaren en de gevallen standbeelden van Rome, zegt Walter Scott ergens.

In Rome bracht Byron een bezoek aan Thorwaldsen, en poseerde voor zijn buste. De beroemde beeldhouwer gaf later aan Andersen een opmerkelijke beschrijving van dat bezoek, 'Byron plaatste zich tegenover mij, en nam een ander gezicht aan dan zijn gewone. Ge moet stil zitten, en geen gezichten trekken, zeide ik. Dat is mijn gewone uitdrukking, hernam Byron. Zoo? zeide ik, en maakte toen zijn buste zooals mij goeddacht, en die werd door iedereen als sprekend gelijkend geroemd. Toen Byron de buste zag, zeide hij, dat lijkt niets op mij, ik zie er veel ongelukkiger uit. Hij wilde nu eenmaal ongelukkig zijn,' voegde Thorwaldsen er volgens Andersen, humoristisch bij. De opmerkingen van den Amerikaanschen schilder West kwamen op hetzelfde neer. 'Wanneer hij zweeg poseerde hij beter dan wanneer hij sprak, want bij het spreken nam hij een uitdrukking aan, die hem niet eigen was, als dacht hij b.v. aan een titelprent van Childe Harold.'

Bij zijn terugkeer naar Venetië kwam Marianna hem een eind weegs te gemoet. Met haar betrok hij nu een buitenverblijf aan de Brenta, waar hij tevens in gezelschap met Lewis, Hobhouse en Shelley, die zich ook in Venetië ophielden, eenigen tijd doorbracht. Zijn woning begon hij spoedig niet aristokratisch genoeg te vinden, en huurde daarom van de gravin Mocenigo een paleis voor 200 louis d'ors.

Ook nu stooten wij op een dier talrijke tegenstrijdigheden waaraan Byrons leven zoo rijk is. Nauwelijks heeft hij een woning overeenkomstig zijn stand betrokken, of hij laat den omgang met den eersten gezelschapskring van Venetië, dien van de gravin Albrizzi en haar omgeving, varen, en gaat zich meer onder de volksklasse bewegen. De gravin Albrizzi stond aan het hoofd van de beschaafde en letterkundige wereld van Venetië, en werd daar beschouwd als een tweede madame de Staël. Het schijnt, dat Byron minder op had met het letterkundig dilettantisme en de quasi geleerdheid van deze cercle. Allerlei misgrepen en blunders wist hij van de priesters dier godin te vertellen. Toen de gravin, die een verzameling portretten van beroemde mannen schreef, ook het zijne ontworpen had, en hem het handschrift ter inzage aanbood, liet hij haar onverbloemd weten, dat hun kennisma-

king te kort was om een oordeel over zijn karakter uit te spreken, en zij daar totaal ongeschikt voor was; zij zou hem verplichten het handschrift maar te verbranden, hij verlangde het niet eens te lezen. Deze behandeling was niet alleen onhoffelijk, maar zelfs ondankbaar jegens een dame, die hem bij zijn komst in de stad een eereplaats in de Venetiaansche samenleving verschaft had.

Omstreeks dien tijd kwam er een einde aan zijn liefde voor Marianna Segati, want hij bemerkte dat bij haar eigenbelang en winstbejag in 't spel waren. Een kostbaar tooisel dat hij haar geschonken had, had zij te gelde gemaakt en de slechte toestand waarin de koopmanszaken van haar man verkeerden, zou de verhouding niet verbeteren.

Margarita Cogni werd in haar plaats *sultane favorite*; - men moet nl. wel in het oog houden, dat andere liefdesavonturen niet uitgesloten waren, en Moore in zijn uitgave van Byron's Life and Letters menigmaal het snoeimes bij de mededeeling der brieven gebruikt heeft. Zelfs de kamerdienaar Fletcher schijnt in Italië zijn John Bullisme eenigszins afgelegd te hebben, want in plaats van noodkreten om Engelsch rundvleesch en thee, zien wij hem als een waardige Leporello de voetstappen zijn meesters drukken, en de harten van Italiaansche schoonen veroveren. Fletcher had in Engeland een vrouw van wien hij niet gescheiden was!

Margarita Cogni was de vrouw van een bakker, en behoorde dus geheel tot de Venetiaansche volksklasse. Deze Fornarina met het eigenaardige Venetiaansche hoofdtooisel, die des noods den dolk hanteerde, en verder al de gevatheid en humor bezat, welke de Italiaansche volksklasse kenmerken, trok Byron voor het oogenblik meer aan, dan de meest beschaafde gravin. Margarita wist zich zelfs zoover bij hem in te dringen, dat zij ‘donna di governo’ werd, maar zulk een spaarzame huishoudster was, dat de uitgaven tot op de helft verminderden. Zij was tweeëntwintig jaren oud, groot en schoon, maar tegelijkertijd nukkig, jaloersch, heerschzuchtig en zeer vroom. Byron beschrijft haar als een tijgerin, een Medea. Somtijds was zij zoo ongemakkelijk, dat Byron het huis uitvluchtte en den nacht in zijn gondel doorbracht! Toen Byron haar eindelijk voor goed weg wilde zenden weigerde zij en greep naar een mes, daarop rukte zij zich weer los uit de handen van de gondeliers, en stortte zich in het water, waaruit zij echter dadelijk gered werd. Het kostte Byron veel moeite zich van haar te ontdoen.

De huiselijke wanorde steeg ten top, toen in den loop van dien zomer Byron uit Zwitserland een dochtertje werd toegezonden, dat in Februari 1817 aldaar geboren was, en welks moeder de bloedverwante van Shelley's vrouw was. De echtgenoote van den Engelschen Consul Hoppner ontfermde zich over de kleine Allegra, en eene rijke Engelsche weduwe zonder kinderen wilde haar als kind aannemen, indien Byron alle aanspraken als vader liet varen. Daar was hij tegen; hij

zorgde dus met behulp van mevrouw Hoppner zoo goed mogelijk voor de kleine Allegra, en zond haar later, op vierjarigen leeftijd, naar het klooster Bagna-Cavallo. Hij wilde haar niet in vrijgeesterij zien opgroeien, en plaatste haar daarom niet bij de familie Shelley. Onder de godsdiensten vond hij het Catholicisme nog het best; - zeker was het de oudste tak van het Christendom. Wij kunnen niet anders dan dezen trek van Byron bewonderen; ofschoon hij zelf een geestverwant van Shelley was, ging zijn ijdelheid toch niet zoover van bij voorraad over de gevoelens en neigingen van zijn dochtertje te beschikken. Wanneer zij huwde, of den leeftijd van eenentwintig jaren bereikt had, zou zij 5000 pond sterling van hem ontvangen; echter mocht zij haar hand niet aan een Engelschman schenken. Al die voorzorgen waren overbodig, want den 20sten April 1822 overleed zij aan de koorts. Toen de gravin Guiccioli hem de tijding mededeelde, werd hij tot in zijn binnenste geschokt, en gedurende eenigen tijd was men bevreesd voor krankzinnigheid. Het lijkje werd ingebalsemd, in dubbele kist naar Engeland gezonden, en te Harrow, waar Byron als kind gespeeld had, begraven. Zijn vriend Henry Drury moest de liturgie lezen, en zonder ophef de plechtigheid bestieren. In den muur werd een gedenksteentje geplaatst met de woorden ‘In Memory of Allegra, Daughter of G.G. Lord Byron, who died at Bagna Cavallo, in Italy, April 20 th., 1822, aged five years and three Months. I shall go to her, but she shall not return to me. 2 d. Samuel, XII, 23.’ In het testament, dat Byron vroeger gemaakt had, nam hij haar niet als dochter aan, en noemde haar ‘Allegra Biron, een kind door Lord Byron opgevoed.’ Deze tegenstrijdigheid kan alleen ten gunste van den dichter uitgelegd worden. Doch laat ons den tijd niet vooruit loopen.

Byrons vrienden Hobhouse en Moore gebruikten kort na het betrekken van het paleis Mocenigo al hun overredingskracht om den dichter zijn onwaardig en doelloos leven onder het oog te brengen, en op een terugkeer naar Engeland aan te dringen, waartoe de op handen zijnde verkoop van Newstead-Abbey vooral aanleiding gaf. Even hardnekkig bleef Byron in zijn voornemen volharden van nooit meer naar Engeland terug te keeren. Werkelijk moesten ook kort daarop de stukken betreffende den verkoop van Newstead-abbey naar Venetië ter onderteekening gezonden worden.

In April 1819 kwam een oogenblik, dat Byron niet alleen aan zijn losbandig leven zou ontrukken, maar dat tevens een allerweldadigsten invloed op zijn verderen levensloop zou uitoefenen. Bij de gravin Benzoni ontmoette hij de Gravin Guiccioli, eene schoone jonge vrouw, die een jaar geleden met den zestig-jarigen graaf van dien naam in het huwelijk was getreden. Zij zelf, toen slechts zestien jaren oud, was een dochter uit de talrijke, arme, doch adellijke familie van den graaf Ruggiero Gamba in Ravenna. De graaf Guiccioli was zeer rijk, en reeds tweemaal gehuwd geweest.

Reeds bij deze eerste voorstelling werd de jeugdige vrouw diep getroffen. Zijn edele en schoone trekken, de toon van zijn stem, zijn houding en, voegt zij er bij, al het betooverende dat hem kenmerkte, deed mij in hem een hooger wezen zien. Zij maakte wederkeerig een onuitwischbaren indruk op Byron. Haar jeugdige maagdelijke frischheid, blauwe oogen en lange gouden lokken gaven haar een buitengewone lieftalligheid. Zij zagen, en beminden elkaar. Byron werd haar eerste en eenige liefde, en ook de dichter heeft bekend dat zijn neiging tot haar dieper en edeler was, dan die hij ooit jegens eenige andere vrouw gevoelde.

Half April kwam er een einde aan hunne dagelijksche ontmoetingen in Venetië. De graaf, die een der rijkste grondbezitters van die streken was, moest voor zaken naar Ravenna terug. Het afscheid trof de jonge vrouw zoo diep dat zij den eersten dag driemaal in onmacht viel, en daarop zoo ernstig ziek werd, dat zij bijna dood te huis aankwam. Hare gezondheid kon niet verbeteren indien Byron haar niet spoedig bezocht. Die gelegenheid bood zich echter niet zoo gemakkelijk ongezocht aan, zoodat haar ziekte langzamerhand verergde. In Juni waagde hij het haar een bezoek te brengen, en vond haar in een deerniswaardigen toestand. Koortsen en een gevaarlijke hoest maakten haar toestand zeer bedenkelijk, en de geneesheeren wanhoopten aan herstel. Byron werd bij haar legerstede toegelaten, en zorgde ook voor een kundigen Venetiaanschen geneesheer, professor Aglietti. Die behandeling en Byrons tegenwoordigheid brachten weldra een gunstige verandering in den toestand. Niet zonder reden hadden Byrons vrienden zich ongerust gemaakt over de ijverzucht van den ouden graaf, maar deze was zeer tevreden met de schikking, en bewees zijn gast alle mogelijke eer en genoegens. Bijna iederen dag reed hij in zijn met zes paarden bespannen kales met Byron uit; de laatste deed zijn rijpaarden van Venetië komen en bracht allerlei dichterlijke rijtoeren tot stand. Het gedenkteeken voor Dante en andere merkwaardigheden werden bezocht. Toch was de toestand voor geen der gelieven benijdenswaardig. Een plan tot ontvluchting werd dadelijk verworpen, want de Italiaansche zeden zouden dat zeer veroordeeld hebben, terwijl een rustige minnarij als deze algemeen werd toegestaan. De gravin deed de krijgslist uit de Romeo en Julia aan de hand, en wilde door schijnbare vergiftiging en schijndood een verbindtenis tot stand brengen!

Den 9^{den} Augustus ging de graaf met zijn vrouw naar Bologna, ten einde eenige landgoederen te bezoeken. Ook Byron volgde hen. In September moest de graaf naar Ravenna terugkeeren, maar liet zijn vrouw en Byron in Bologna achter. Zijn goedheid ging zelfs zoo ver, dat hij zijn vrouw toestemming gaf met haar vriend naar La Mira, Byrons villa aan de Brenta te gaan, waar zij onder hetzelfde dak de herfst doorbrachten. De Italiaansche zeden gaf dat geen aanstoot, want Theresa's zwakke gezondheid had behoefte aan buitenlucht, en

eischte tevens nog de behandeling van den Venetiaanschen arts, professor Aglietti. Die herfstdagen werden nog blijder voor Byron toen Moore weer in Venetie kwam, en in het paleis Mocenigo ging logeeren.

Gedurende al dien tijd was Byron buitengewoon vroolijk, ja, zelfs uitgelaten. Vooral de Engelsche samenleving werd duchtig over den hekel gehaald. Toen zij eens over het balkon leunden, en eenige Engelschen in een gondel voorbij zagen varen, riep Byron half luid: 'Ha, gij John Bulls! wat zoudt ge de oogen openspalken, indien ge wist wie die twee lui waren, die daar boven je op 't balkon staan!'

Moore bracht tevens een bezoek aan La Mira en de schoone bewoonster de gravin Guiccioli, en zag ook de kleine Allegra. Dat afscheidsmaal was de laatste ontmoeting tusschen de twee dichters.

Kort voor dien tijd had Byron aan Moore eenige gedenkschriften ten geschenke gegeven, waarmede deze later veel voordeel zou kunnen doen, nl. door de uitgave er van. Uit Ravenna zond hij hem nog een vervolg van achttien vel. Hij gaf Moore, die in geldverlegenheid was, den raad ze onder eenige voorwaarden aan Murray af te staan. Deze wakkere uitgever kocht ze dan ook van hem voor 2000 pond sterling, met de verplichting ze niet vóór den dood van Byron openbaar te maken, terwijl Moore het recht behield ze tot aan Byrons dood voor dezelfde som te kunnen terugkoopen. Vroeger had Byron aan zijn vrouw de inzage van deze gedenkschriften aangeboden, waarop zij onverschillig en afwijzend geantwoord had. Opmerkelijker is het, dat later, toen Lady Byron op het verbranden der Memoires aandrong, en er den uitgever de 2000 pond sterling voor aanbood die ze hem gekost hadden, Moore zich niet sterker tegen dezen maatregel verzette. Ook in deze zaak vertoont Lady Byron zich in een zeer ongunstig licht. Na Byrons dood gaat zij de stukken, die hem van zoovele valsche beschuldigingen gezuiverd zouden hebben, en waarin hij minstens getracht had zijn gedrag ten opzichte van de scheiding te verdedigen, vernietigen, terwijl zij als overlevende ook zonder dat het laatste woord zou hebben gehad. De geheele toedracht dezer zaak is even geheimzinnig als betreurenswaardig. De tegenwoordige mr. Murray gelooft dat het voorstel om de Memoires te verbranden van zijn vader uitging, nadat deze door Lady Byron en Byrons vrienden bestormd werd. Lady Byron beloofde wel de 2000 pond sterling, doch betaalde ze nooit. De verbranding geschiedde ten huize van Mr. Murray in Albemarle-Street in tegenwoordigheid van Hobhouse, Colonel Doyle, als vriend van Lady Byron, mr. Wilmot Horton, als vriend van mrs. Leigh, Moore, die zich nog eenigszins tegen de handelwijze verzette, en Murray, vader en zoon. Als voorwendsel werd destijds aangevoerd, dat de Memoires zooveel onzedelijks behelsden, doch Lady Burghersh, de gemalin van den Engelschen gezant te Florence, aan wie Moore ze kort na de ontvangst ter lezing had gegeven, beweert dat zij niets ergerlijks bevatten, en zij ze haar vijftienjarige dochter in handen had kunnen geven. Leigh

Hunt betwijfelt ergens de geheele vernietiging der gedenkschriften, en denkt dat ze nog wel eens voor den dag zullen komen. Inderdaad zou men moeten betwijfelen, dat in het tijdsverloop tusschen de overhandiging der Memoires aan Moore tot aan de verbranding geen afschriften er van genomen waren, hetzij door Moore of zijn vrienden, of door Murray. Men meent met zekerheid te weten, dat zich in de nalatenschap van Hobhouse zulk een afschrift met andere merkwaardige stukken omtrent Byron bevindt, welke geschriften echter vóór 1900 niet kunnen worden uitgegeven.

Kort na het vertrek van Moore kreeg Byron een hevigen aanval van koorts, veroorzaakt door een zwaren regenbui, die hem op een rijtoer overvallen had. De gravin Guiccioli en Fletcher waakten bij hem. Tot haar groote verbazing maakte hij te midden van het ijlen een aantal fraaie verzen.

Reeds gedurende die ziekte geraakte Byron eenigszins in onmin met den graaf, naar aanleiding van financieele zaken. Het schijnt dat de graaf, ondanks zijn uitgestrekte landgoederen, somtijds geldgebrek had. Het kwam zoo ver, dat hij alle vriendschap tusschen Byron en zijn vrouw verbood, en haar oogenblikkelijk mede naar Ravenna nam. Een herhaling der gevaarlijke ziekteverschijnselen noopte den graaf en de familie der gravin, die tot heden tegen die wonderlijke vriendschapsbetrekking geweest was, Byron weder naar Ravenna uit te noodigen. Nu ondervond Byron een hevigen tweestrijd. Kort na de oneenigheid had hij het plan opgevat naar Engeland terug te keeren; zijn zuster was van zijn komst verwittigd; Murray had order zijn volgenden brief naar Calais te adresseeren, en toen de brief van Guiccioli kwam waren zijn koffers niet alleen gepakt, maar reeds in den gondel gebracht. Eenige oogenblikken draalde hij, maar besloot spoedig een geheel andere reisroute te nemen, en reed naar Ravenna.

Het verblijf in Venetië had op Byrons poëzie een merkbaren invloed uitgeoefend. Hier zag hij het leven ontdaan van alle vormen en bedekselen, want het behoorde tot de politiek van Oostenrijk het stoffelijk leven van zijn onderdanen zoo veel mogelijk te bevorderen, en hun uitspattingen toe te laten, ten einde hen zoodoende aan de politiek te onthouden. Hier trad geen puritanisme tusschen beiden, noch eischten schijnheiligheid en huichelarij een kunstmatige sfeer. De katholieke kerk ging zelfs zoo ver van het schenden van het Celibaat oogluikend toe te laten. Dat moest Byron, die immer voor het absolute recht van het individu streed, behagen. Jammer dat de verdorven maatschappij in Engeland, die zich met den mantel van vroomheid bedekte, oorzaak was, dat hij van dezen toestand in Venetië slechts de lichtzijde opmerkte; - de natuurlijke openbaarheid waarmede alles geschiedde deed hem verkeerdelijk uit het oog verliezen het lage standpunt van het zedelijk leven zelf. Hij zag hier het leven, maar welk een leven, in al zijn naakte waarheid, en zijn ideale wereldbeschouwing kreeg

een gevoeligen knak. Dat idealisme had in den vierden zang van Childe Harold zijn toppunt bereikt, en moest langzamerhand plaats maken voor een satyriesch nihilisme, dat in ‘Don Juan’ en ‘Beppo’ den hoofdtoon voert. En toch schemert zelfs in Don Juan de natuurlijke aanleg van Byron, het idealisme, telkens als een troostvol blauw door de wolken.

Ravenna was juist op het punt karnaval te vieren, toen Byron bij de gravin Guiccioli aankwam.

Dadelijk werd hij ingeleid bij den markies Cavalli, een oom van zijne Theresa, en de adellijke kringen van het stadje. Hij trad openlijk op als de erkende ‘cicisbeo’ of minnaar van de gravin en werd als een lid van de familie beschouwd. Hoe lang hij in Ravenna zou blijven, een week, een maand of een jaar, dat wist hij zelf niet. De graaf Guiccioli verhuurde hem een gedeelte van zijn paleis, zoodat Byron genoeg in het gezelschap van zijn geliefde kon verkeeren. De dichter schikte zich met een voor een Engelschman zeldzame plooibaarheid, ook naar de kalme levenswijze van deze stad. Hij verkeerde druk in de samenleving, maakte zijn opwachting bij den kardinaal-legaat en werd ook in diens kring toegelaten, waar, naar de dichter zegt, alles wat adellijk, schoon of vroom was vergaderde. In deze plaats ontmoette hij ook zijn ouden studievriend den reiziger en natuuronderzoeker Bankes, en Sir Humphry Davy, die van zijn veertiende beklimming van den Vesuvius terugkwam. Toen hij de Ravennasche schoonheden van Sir Humphry's mijnlamp, zijn ontdekkingen op het gebied van gas, enz. verhaald had, vroegen zij hem wat hij dan wel was, en wat hij al zoo kon, en daarna of hij haar ook iets goeds kon geven om de wenkbrauwen zwart te verwen. Reeds allerlei middelen hadden zij beproefd; zou hij haar nu niet iets kunnen geven, dat ze zwart deed blijven en tevens deed groeien?

De twee jaren die Byron in Ravenna doorbracht zou men zijn dramatische periode kunnen noemen. In dien betrekkelijk korten tijd dichtte of ontwierp hij: Marino Faliero, Sardanapalus, The Two Foscari, Cain, Heaven and Earth, Werner, the Deformed Transformed en tevens den vijfden zang van Don Juan, The Prophecy of Dante, Francesca of Rimini, The Vision of Judgment en Pulci's Morgante Maggiore.

De oude graaf begon langzamerhand zijn benijdenswaardig geduld te verliezen en wenschte aan de minnary van zijn vrouw en Byron een einde te zien. De geheele dameswereld kreeg hij tegen zich, - het was een ware tirannie te verlangen dat zijn vrouw de eenige beschaafde dame in Ravenna zou zijn, die geen ‘amico’ mocht hebben! Ook de bloedverwanten der gravin gaven hun ongenoegen over zulk een willekeurige daad te kennen. Indien de graaf eerst nu verklaarde, dat hij tegen een ‘cicisbeo’ was, dan handelde hij als een gek, of als een gierigaard, die het alleen om geldelijke afpersingen te doen was. Men begon te vreezen, dat Byrons leven gevaar liep, maar deze beweerde,

dat de oude graaf veel te zuinig was om twintig scudi af te zonderen, dat immers het vaste loon was voor een fatsoenlijk bravo! Toen de graaf van gerechtelijke bewijzen sprak, omtrent de ontrouw van zijn vrouw, kreeg hij geheel Ravenna tegen zich, en eindelijk kwam het tot een scheiding, die in Juli 1820 door den paus werd bekrachtigd.

De gravin offerde haar positie in de maatschappij, rijkdom en het vooruitzicht op langdurig levensgenot - de graaf was rijk en oud - in één woord alles op, wat een vrouw gewoonlijk toelacht. Zij kreeg van haar gemaal een jaargeld van ongeveer 6000 francs, onder voorwaarde dat zij bij haar ouders haar intrek zou nemen. Met deze was Byron op zeer goede voet, en kon dus voortgaan met zijn beminde Theresa te verkeeren.

De geheele familie Gamba behoorde tot de ijverigste Carbonari, en zoo werd Byron ingewijd in de geheimen van die politieke partij. De opgewonden denkbeelden en de geheime teekenen van deze Italiaansche heethoofden moesten Byron wel bekoren. In die staatkundige belijdenis was de politiek tot poëzie verheven, volgens onzen dichter. Onder dezen indruk vooral schreef hij ‘The Prophecy of Dante’, dat hij zelf het beste vond van alles wat hij geschreven had. De geheime policie, die zeer goed op de hoogte was van het drijven der familie Gamba, begon spoedig Byron als een gevaarlijk persoon te beschouwen. Dat streelde hem; en vooral toen hij bemerkte dat zijn brieven geopend werden, verlustigde hij zich met daarin de hatelijkste ontboezemingen tegen de Oostenrijksche regeering neer te schrijven.

Verschillende meer of min belangrijke verwikkelingen tusschen de policie en de familie Gamba veroorzaakten, dat de laatsten uit den kerkelijken staat verbannen werden. Byron wilde natuurlijk zijn Theresa volgen. De armen van Ravenna richtten een verzoekschrift aan den kardinaal-legaat om Byron te bewegen in die stad te blijven, want hij schonk hun meer dan duizend pond sterling 's jaars, en droeg zelfs bij tot het bouwen van kerken, orgels en tot andere liefdadige of vrome doeleinden. Maar juist daarom was het zaak Byron, als man des volks, te verwijderen.

De gravin Guiccioli drong vooral bij den dichter aan, om bij Genève te gaan wonen, en hij behoefde al zijn overredingskracht en zelfs die van Shelley, om haar het onaangename van de rechtzinnige calvinisten dier streek onder het oog te brengen. Zij besloten dus naar Pisa te trekken, en Byron huurde daar met de familie Gamba het paleis Lanfranchi, een gebouw dat volgens de overlevering Michel Angelo tot bouwmeester had gehad. Behalve deze kunstwaarde bezat het paleis een prachtigen tuin en de voor Byron groote aantrekkelijkheid van door spoken bezocht te worden. Bijna in iedere kamer spookte het volgens de goede inwoners van Pisa, en Fletcher en de andere bedienden stonden duizend vreezen uit. Lanfranchi was een der vervolgers van

Ugolino geweest, en tot straf waarde zijn geest rond. In Byrons huiskamer hing een portret van Ugolino en zijn zonen.

Onder belofte dat haar minnaar spoedig zou volgen ging de gravin met haar familie vast vooruit. Den 29sten October nam de dichter de reis aan. Volgens Medwin vormde het vervoer van zijn inboedel een geheele cavalcade, bestaande in zeven bedienden, vijf wagens, negen paarden, een aap, twee bulhonden, twee katten, drie fraaie kippen en ander gevogelte!

Byrons levenswijze was in Pisa even ongeregeld als elders. Om twee uren des middags ontbeet hij, tusschen drie en vier ure bezochten hem eenige vrienden, speelde hij billiard en daarna werden de paarden bestegen. Later vond hij een geschikte plaats om met de pistool te schieten, in welke kunst hij al zijn vrienden overtrof, al beefde ook nu en dan zijn hand hevig. Over een goed schot kon hij zich even kinderlijk verheugen, als over een slecht ergeren. Hij beraamde tevens plannen tot oprichting van een liefhebberij tooneel, en had zich zelf de rol van Jago in Shakespeare's Othello toegedacht.

Behalve Shelley vormden ook Medwin, kapitein Williams, Trelawney, Taaffe en Leigh Hunt Byrons vriendenkring, aan welke meer of minder bekende personen wij mededeelingen omtrent den dichter te danken hebben.

Leigh Hunt, een als letterkundige en als mensch vrij onbeteekenend persoon had indertijd als redacteur van het weekblad ‘The Examiner’ Byron in zake de scheiding verdedigd. Voor een aanval op den Prins regent in zijn blad, had hij destijds een gevangenisstraf ondergaan, en beschouwde zich als banierdrager en martelaar voor het Liberalisme. Byron beschrijft hem als een grooten gek en zeer alledaagsch mensch, die eenigen poëtischen aanleg bezat, en noemt hem het hoofd van de ‘Shabby-genteel cockney school of poetry.’ In 1816 had Hunt Byron zijn Story of Rimini opgedragen, voor welk boek de immer erkentelijke dichter hem een uitgever had bezorgd. Toch ergerde den edelen Lord en de geheele wereld den toon van vertrouwelijkheid en gelijkstelling waarin de cockney zijn opdracht gekleed had. Ook nu weder had Byron allen tact noodig Leigh Hunt op een behoorlijken afstand te houden. Hij hield wel van vertrouwelijkheid jegens minderen, maar die vertrouwelijkheid mocht niet wederkeerig worden. Op raad van Shelley, die een ‘perfect gentleman’ was, liet Hunt Byrons titel niet meer weg, maar de overdrijving waarmede hij dien somtijds uitsprak wekte Byrons ergernis op. In zijn autobiographie erkende Hunt later, dat hij jaloersch op Byrons positie als dichter en als Engelschman was, en hij naar aanleiding daarvan wel eens de verschuldigde achting en bewondering uit het oog had verloren.

Daarbij kwam dat Byrons meeningen veel van de zijnen verschilden, maar zijn vriend niet met hem wilde redetwisten. Leigh Hunt had ook de lage gewoonte Byrons zwakke zijden uit te vorschen, en daarop

zijn aanval te richten. De genoemde autobiographie was een soort van ‘peccavi’ voor zijn vroeger geschreven werk ‘Lord Byron and Some of his Contemporaries,’ waarin hij zijn beschermer in het ongunstigste daglicht had gesteld, en waarmede hij zich de verachting van alle weldenkenden op den hals had gehaald. Tot verontschuldiging voerde hij aan het boek uit armoede geschreven te hebben.

Reeds in 1810 had Byron aan Moore een plan tot oprichting van een tijdschrift medegedeeld, en dezen daarvoor zoeken te winnen. Zij zouden te zamen naar Londen gaan, de redactie op zich nemen en een groot deel zelf schrijven, en het kon niet anders of hun tijdschrift zou alle middelmatigheden in de schaduw stellen. De voordeelen zouden voor Moore zijn, die er zijn schulden mede zou kunnen betalen en met zijn familie onbekommerd leven; - daarbij zou het een prachtig tijdverdrijf zijn, en menige grap opleveren. Als titel sloeg Byron o.a. voor ‘I Carbonari.’ De hoofdredenen van deze onderneming lagen vooral in de vrees op den duur zijn letterkundigen roem niet staande te kunnen houden, en vooral om op een geschikte manier eenige gedichten in het licht te geven voor welker uitgaaf Murray eenigszins huiverig was.

Het plan kwam in zoover tot stand dat niet Byron zelf, maar, zooals het heette, Leigh Hunt het tijdschrift zou uitgeven.

Dit was de reden, dat onze dichter Leigh Hunt met vrouw en zes kinderen naar Italië liet komen; hij nam hem als het ware als werktuig in dienst. De betrekking begon reeds dadelijk met een leugen van de zijde van Hunt; deze had namelijk Byron op het denkbeeld gebracht dat hij nog steeds uitgever van den ‘Examiner’ was, en zijn broeder John de eigenaar. Daar het Byron te doen was bij zijn nieuwe onderneming op den steun van dat liberale weekblad te kunnen rekenen, had hij Leigh Hunt in zijn dienst genomen. Toen Byron bij zijn aankomst in Italië vernam dat Hunt op hoop van beter den Examiner er aan gegeven had, en daarbij in groote geldverlegenheid was, gevoelde hij zich zeer teleurgesteld en hoogst ontevreden over Hunts onhandigheid en zorgeloosheid.

Hij kon dadelijk beginnen met den berooiden Cockney en zijn talrijk huisgezin van het noodige te voorzien, en getroostte zich ook in 't vervolg enorme uitgaven. Hunt was niet alleen ondankbaar, maar zelfs gekrenkt, dat de gravin Guiccioli, en Byron en zijn omgeving hem niet met meer eerbied behandelden. Hij uit zelfs onverholen het denkbeeld, dat het een groote gunst en vriendschapsbewijs is wanneer men zich door zijn vrienden rijkelijk laat ondersteunen! Men wil dat Dickens met Harold Skimpole in Bleak House, Leigh Hunt op het oog had.

Onder dergelijke ongunstige omstandigheden verscheen ‘The Liberal’, en werd reeds bij zijn eerste verschijnen hevig verketterd om ‘The Vision of Judgment,’ welke satyre Byron daarin geplaatst had. Vooral de dood van Shelley, die zoo jammerlijk in zee verdronk, maakte een

einde aan het kwijnend bestaan van ‘The Liberal,’ dat zijn leven slechts tot vier afleveringen rekte.

Een twist, dien Byron en zijn vrienden met een lompen soldaat hadden, en een aanslag op het leven van Pietro Gamba, broeder der gravin, waren aanleiding, dat aan de familie Gamba het Toskaansch grondgebied ontzegd werd. Byron had voor een oogenblik het plan zich in Zuid-Amerika te gaan vestigen, maar werd daarvan terug gehouden door de inlichtingen welke hij op de Amerikaansche vloot, die juist voor Livorno geankerd lag, inwon. Hij besloot dus zijn lares en penaten naar Genua over te brengen, waar mrs. Shelley een ruim huis voor hem en de gravin huurde, de Villa Saluzza, te midden van wijnbergen en olijfboomen gelegen. De familie Hunt bezorgde hij de Casa Negroto. Hij bekostigde de reis voor het geheele gezin, maar wilde niet met Hunt en zijn talrijk en lastig kroost te zamen reizen.

In Genua was vooral zijn kennismaking en omgang met de gravin Blessington een waar lichtpunt voor Byron. Hij begeleidde haar en haar familie op de wandeling, en stond haar bij in het huren van de villa Paradiso, niet ver van zijn eigen woning verwijderd. Haar in 1834 uitgegeven ‘Conversations with Lord Byron’ zijn een gewichtige bijdrage tot de kennis van Byrons karakter.

Omstreeks dien tijd had zich in Engeland een comité gevormd, dat ten doel had Griekenland tegen de Turken in bescherming te nemen. De werkzaamste leden, Douglas Kinnaird, een vriend van Byron, en luitenant Blaquiere, deden al het mogelijke ook Byron te winnen, want een schitterende naam en een talentvolle persoonlijkheid als de zijne, zou de onderneming glans bijzetten en veel eerder doen slagen. Trelawney, een van Byrons beste vrienden in Italië, gebruikte mede zijn overredingskracht, en Byron leende een willig oor.

Karl Elze is niet alleen zeer prozaïsch, maar bepaaldelijk op een dwaalspoor, waar hij verzekert, dat niet zoozeer Byrons sympathie voor Griekenland opgewekt was, dan wel zijn lust om toch eindelijk weer iets te doen dat het oog van de wereld op hem zou richten. Byron was wel ijdel, maar hij had sympathiën, en zeer sterke sympathiën, en daaronder behoorde vooral Griekenland, het land dat hij als vurig en dichterlijk jongeling bezocht had, toen zijn geest nog niet bezoedeld was en afgemat door al de verdorvenheid en het naakte realisme der voorname kringen van Engeland en Italië. Men zou Griekenland zijn eerste liefde kunnen noemen, en waarom zou een edel doel als dat van het Grieksch comité zijn hart niet hebben doen kloppen, en zijn eersten pelgrimstocht weer voor de oogen hebben getooverd? Wel kwamen er mettertijd eenigszins zelfzuchtige idealen in het spel, maar wie zal dat wraken? Alleen tot heil, niet ten koste van het Grieksche volk haakte hij daarnaar. Had hij vroeger wel eens in dolle gesprekken gewaagd van een goud gewest in Peru, Chili of Mexico te verwerven, en nog onlangs het plan opgevat een der Grieksche eilanden

te koopen, om daar een rijkje volgens zijn eigen idealen en neigingen te stichten, zoo rijpte inderdaad kort na zijn vertrek naar Griekenland bij hem het denkbeeld, dat het niet onmogelijk was nog eens de Grieksche kroon te zullen dragen.

Byron werd door kracht van verzoeken en vleierij door het Grieksche comité, dat zijn lid Blaquiere naar hem afgevaardigd had, spoedig overgehaald. Hij verkocht den kotter, dien hij voor 1000 pond sterling te Genua had laten bouwen, voor 300 pond aan den graaf Blessington, en huurde de Engelsche brik Hercules. Het afscheid van zijn vrienden trof hem diep, en hij verklaarde zich te gevoelen alsof er een sombere wolk over zijn toekomst hing. Hij viel zelfs bij zijn vrienden Blessington op de sofa neder en barstte in tranen uit. Daarbij bedacht hij, dat het vertrek op Vrijdag gesteld was, een dag dien hij voor zich als noodlottig beschouwde.

Het gezelschap van het schip bestond, behalve Byron, uit Pietro Gamba, Trelawney, een echten zeerob, acht bedienden en de noodige matrozen; ook waren er vijf paarden aan boord, krijgsbenoodigdheden en een geduchten voorraad geneesmiddelen, die voor duizend man berekend was, en een jaar lang kon duren. Byron voerde een waarde van ongeveer 100,000 gulden aan baar geld en wissels met zich. Bij al den ernst van zijn onderneming voegde zich ook weder een kinderlijke trek. Voor zich, Pietro Gamba en Trelawney had hij drie vergulde Grieksche helmen laten maken, met zijn devies ‘Crede Byron’!

Eer zij Livorno bereikten werd het schip reeds door storm beloopen, waarbij Byron zijn gewone koelbloedigheid toonde, steeds en zelfs des nachts op het dek bleef, en zich vermaakte met de vrees en onhandigheid der matrozen. Het verdere gedeelte van de reis bracht hij door met op het dek te lezen. Zijn lektuur bestond in Scott's Life of Swift, Hippesley's Expedition to Venezuela in 1817, de brieven van Grimm, La Rochefoucault en de Memoires van Las Cases.

De vaart langs den rookenden Stromboli, de Scylla en Charybdis, het prachtige Messina en de in nevelen gehulde Etna, dacht hij in een vijfden zang van Childe Harold te bezingen. De eenige lichaamsoefening, die voor Byron gedurende deze reis mogelijk was, bestond in zwemmen, want zijn lichaamsgebrek maakte hem het loopen op een schip moeielijk. Iederen middag sprongen hij en Trelawney over boord, terwijl de kapitein zijn siesta deed. Ook schoten zij wel met pistolen op ledige flesschen of op gevogelte, dat zich aan boord bevond. Byron gevoelde zich spoedig gerust en bijzonder gelukkig. ‘Het is alsof ik elf bittere jaren van mij afgeschoven heb, en nog met den ouden Bathurst op een fregat door den Griekschen Archipel vaar,’ zeide hij eens tot Trelawney. Bij Cephalonia ankerde men, en van hier uit werd Hamilton Browne, een Schot die bij Livorno aan boord was gekomen, en veel lokale kennis van Griekenland bezat, met Trelawney met brieven naar de Grieksche regering gezonden. In dien tusschentijd huurde

Byron in Metaxata, een gezond en aangenaam dorp niet ver van de kust, voor zich en zijn gezelschap een woning. Als reden waarom Byron hier zoo lang talmde, en zich niet naar een der Grieksche opperhoofden begaf, wordt aangenomen, dat hij zich niet als vrijwilliger wilde aanmelden, maar als geroepene en vurig gewenschte wilde gehaald worden. Trelawney verzekert dan ook, dat, ware Byron in leven gebleven, en had hij als bondgenoot en als overbrenger van de leening van één millioen zilveren kronen deel genomen aan het congres van Salona, hij ongetwijfeld met een gouden kroon beloond zou zijn geworden.

Eindelijk kwam de Grieksche vloot een verandering in Byrons wachten brengen, want aan boord bevond zich het legerhoofd Maurocordato, met wien Byron zich liefst wilde vereenigen. De Grieksche brik Leonidas werd tot Byrons beschikking gesteld, en de regering verzocht hem tevens zich met Maurocordato te verstaan, en een organisatie van westelijk Griekenland tot stand te brengen. Zij kwamen overeen vooral Missolunghi, een belangrijk punt, tegen de Turken te verdedigen. Byron sloeg echter het andere aanbod van de hand, en verkoos liever een eigen schip te huren en onder de neutrale Jonische vlag te varen. Den 28en December 1823 ging Byron onder zeil, en stevende naar Missolunghi. Bij zijn landing was de bevolking aan het strand verzameld, en begroetten Byron met wilde geestdrift als den redder huns vaderlands. In het huis, dat de overste Stanhope voor hem gehuurd had werd hij verwelkomd door Maurocordato en een schitterend gezelschap Grieksche en vreemde officieren. Den volgenden dag maakten de primaten en hun legerhoofden hun opwachting bij Byron. De lijfwacht van veertig soldaten waarmede de dichter zich reeds dadelijk bij de landing omgeven had, vermeerderde hij tot een brigade van vijt honderd.

Missolunghi, waar hij vooreerst diende te blijven, ten einde te beletten dat dit gewichtige punt in handen van de Turken viel, was een zeer ongezonde plaats, midden in moerassen gelegen, wat natuurlijk zijn geliefkoosde lichaamsoefening, paardrijden, zeer bemoeielijkte. Dit en de voortdurende onlusten der soldaten benadeelde zijn gezondheid zeer, en bracht hem in een voortdurende spanning. Den 15en Februari kreeg hij een hevigen aanval van kramp. Wel kwam hij weer tot bewustzijn, maar hij verklaarde dat, indien de pijn één oogenblik langer had aangehouden, hij het zou hebben bestorven. Daar hij nog over zwaarte in het hoofd klaagde, zette de doctoren hem een achttal bloedzuigers, iets dat later door deskundigen zeer werd afgekeurd, daar Byrons ziekte eer uit gebrek aan bloed voortkwam, doordien hij sedert jaren zich zooveel mogelijk van vleeschspijzen onthield. Maurocordato en de overste Stanley bezwoeren hem het koortsklimaat van Missolunghi te verlaten, en zijn gezondheid niet op te offeren, maar Byron zeide als goed soldaat zijn post niet te willen verlaten.

Inmiddels bleef zijn woning de verzamelplaats van allen die een rol speelden in den vrijheidsoorlog. De Grieksche regering noodigde hem uit zitting te nemen in hun vergadering te Kranidi, en bood hem zelfs het stadhouderschap over de bevrijde provinciën aan. Dat aanbod wees hij echter van de hand, en zeide eerst het congres van Salona te zullen afwachten; - misschien voorspelde hij zich daarvan een nog schitterender resultaat. Van deze periode van Byrons leven bezitten wij zoo goed als niets. Alleen het fraaie gedicht op zijn zes en dertigsten geboortedag dateert van het tweede verblijf in Griekenland. De gravin Guiccioli beweert echter in haar onlangs uitgegeven Memoires, dat Byron vijf zangen van Don Juan schreef, die in Engeland en Griekenland speelden, en dat hij van zijn vertrek uit Genua tot aan zijn dood een dagboek hield. Maurocordato zou ze na zijn dood onder zijn papieren gevonden en vernietigd hebben, daar ze hem in een waar maar minder gunstig daglicht stelden. Byron had vooral te kampen tegen de onpraktische en utopische maatregelen van eenige landgenooten. Zoo was b.v. onder geleide van een verlichte des Heeren een geheele scheepslading Nieuw-Grieksche bijbels en traktaatjes gearriveerd, ten doel hebbende onder de Grieken en Turken het Christendom te verbreiden. De overste Stanhope stelde een paar kleine drukpersen in werking en wilde de Grieken, die veelal noch lezen noch schrijven kenden, kranten doen lezen. De 'Telegrafo Greco,' die in verschillende talen geschreven werd, en onder redactie stond van een Zwitser, dr. Meyer, die noch Grieksch noch Engelsch kende, verscheen inderdaad, maar viel niet in den smaak van Byron en Maurocordato. Telkens vielen er tusschen den dichter en Stanhope kleine twisten voor. Terecht maakte Byron eens lachende de opmerking, dat het toch wonderlijk was dat Stanhope, de soldaat, de Turken wilde dood *schrijven*, terwijl Byron, de schrijver, ze dood wilde *vechten.*

De tact waarmede Byron de kleine veeten en jalousiën tusschen de verschillende legerhoofden wist te dempen en te besturen, verwierf hem meer en meer de algemeene sympathie. Den 30en Maart werd hem zelfs het eere-burgerschap van Missolunghi aangeboden.

Eenige dagen later verraste hem bij het rijden, dat steeds door een korte vaart per boot door de moerassen voorafgegaan en gevolgd werd, een zware regenbui. Doornat en toch bezweet bezorgde hem deze rit een koorts en rheumatische pijnen. De doctoren wilden hem aderlaten, maar Byron wilde daar niets van weten, bewerende dat het lancet reeds meer menschen gedood had, dan de lans. Een paar dagen later ondernam hij weer zijn gewonen rit, maar moest daarop weder zijn kamer houden. Alleen zijn getrouwe kamerdienaar Fletcher maakte zich ernstig bezorgd. Op het herhaaldelijk aanhouden der doctoren stak Byron ten laatste zijn arm toe, woedend roepende: 'ge zijt allen vervloekte beulen - hier - laat nu zoo hard ge maar kunt, maar spoedig.' Men ontnam hem toen twintig onsen bloed. De onrust en

het ijlen namen niettemin toe, en de lating werd den volgenden dag tot tweemaal toe herhaald. Beide keeren viel hij in onmacht. Bovendien werden hem twee trekpleisters aan de voeten gelegd. Al de artsen uit den omtrek werden nog geraadpleegd, maar Byron overviel een gevoel alsof zijn einde naderde. Terwijl allen onthutst en verlegen stonden, zeide hij lachende: 'O questa è una bella scena!' Daarop begon hij weder te ijlen. Tot bezinning gekomen riep hij Fletcher, ten einde dien zijn laatste wenschen te kennen te geven. Toen deze zeide papier en inkt te zullen halen, hernam Byron: 'Neen daar is geen tijd voor; het is bijna gedaan. Ga naar mijn zuster - zeg haar - ga naar Lady Byron - zeg haar.' - Zijn stem werd onduidelijk, en alleen de namen 'Augusta - Ada - Hohouse - Kinnaird' kon Fletcher verstaan. 'Nu heb ik je alles gezegd,' eindigde hij. 'Mylord, antwoordde Fletcher, ik heb geen woord verstaan van wat ge gezegd hebt.' 'Mij niet verstaan? zeide Byron bedroefd, dan is het te laat, want het is met mij gedaan.' 'Ik hoop het niet, zei Fletcher troostend, maar de wil des Heeren geschiede!' 'Ja, niet de mijne, hernam Byron, - mijn zuster, mijn kind!'

Tegen den avond zeide Byron: 'Nu ga ik slapen,' strekte zich uit, en werd niet meer wakker. Vier en twintig uren lag hij bewegingloos tot dat hij eindelijk des avonds te zes ure, den 19^{en} April, gedurende een zware donderbui de oogen opende, en dadelijk weder sloot. De doctoren voelden zijn pols - hij was niet meer.

Niet alleen Byrons vrienden en dienaren, maar geheel Missolunghi was getroffen door den slag. Maurocordato weende bitter, en zelfs de burgers hadden moeite hun tranen te weerhouden. Namens de voorloopige regering beval Maurocordato zeven en dertig treurschoten te lossen. Gedurende drie dagen moesten alle openbare inrichtingen, zelfs de gerechtshoven gesloten worden, eveneens alle winkels, behalve die waar levensbehoeften en geneesmiddelen verkocht werden, alle feestelijkheden bij gelegenheid van Paschen moesten ophouden; gedurende een en twintig dagen werd algemeen rouw aangenomen, en in alle kerken gebeden en lijkplechtigheden gehouden. De treurschoten van Missolunghi werden in Patras gehoord, en door de Turken, die de reden er van doorgrondden, met vreugdeschoten beantwoord, Middelerwijl waren de graaf Gamba en twee gevolmachtigden van Maurocordato bezig inventaris op te maken van Byrons bezittingen en die te verzegelen, terwijl de geneesheeren zijn lijk balsemden. Op vurig verzoek van het Grieksche volk werd zijn hart in een zilveren urn in de kerk te Missolunghi bijgezet. Bij de belegering van die stad, vier jaren later, nam een troep Grieken, die een uitval waagden, de urn waarin zich het hart van hun redder bevond, mede. Het gelukte hun zich door het Turksche leger heen te slaan, doch zij verloren de urn in de moerassen. Wat er van het hart van Byron geworden zou zijn?

De begrafenisplechtigheid had den 22^{en} plaats. Van het sterfhuis

tot aan de kerk stonden twaalf honderd soldaten in treurhouding. Vooraan liep de bisschop en de geestelijkheid, het kruis dragende en psalmen zingende. Daarop volgde een kompagnie van Byrons brigade, dan Maurocordato en Gamba, en achter hen de officieren met de lijkbaar. De doodkist was, bij gebrek aan een kleed, met een zwarten mantel bedekt, waarop een degen, helm en lauwerkrans lagen. Waarschijnlijk was de helm een der drie te Genua vervaardigde met het devies 'Crede Byron.' Onmiddellijk achter de baar liep het met rouw behangen paard van den dichter; dan volgden zijn bedienden, de geneesheeren en ambtenaren; een kompagnie soldaten sloot den tocht. De kanonnen, die op het plein bij de kerk stonden, werden nu en dan afgevuurd, en voor de kerk zelf ontving de aartsbisschop van Arta den stoet. Na het zingen der liturgie hield Spiridion Tricoupi, een begaafd Grieksch kanselredenaar, die in Engeland een uitstekende opvoeding had genoten, een sierlijke lijkrede, waarna de stoet den terugtocht aannam. Het lijk bleef in de kerk van waar het den volgenden avond in stilte weer door de officieren naar de woning van den overledene gebracht werd, en eenige dagen daarna naar een vaartuig, om verder per brik Florida- naar Engeland getransporteerd te worden. Den 25^{en} Mei lichtte de Florida het anker.

De tijding van Byrons dood was den 16^{en} Mei te Londen aangekomen, en verspreidde zich spoedig over de geheele wereld. Wie werd niet diep getroffen door de treurmare, dat de groote dichter op zeven en dertigjarigen leeftijd zijn leven gelaten had voor het land, dat hem in zijn jongelingsjaren zoo menig welluidenden toon ontlokt had.

Den 1^{en} Juli ankerde de Florida in de Theems. Hobhouse en Hanson, Byrons executeurs, namen het lijk in ontvang, dat den 9^{en} en 10^{en} Juli ten huize van Sir Edward Knatchbull ten toon gesteld werd. Om den toevloed van het nieuwsgierige publiek tegen te gaan, moest men zich een kaart verschaffen. Ik zeg 'nieuwsgierig' publiek, want de dood bracht weinig verandering in de koele sfeer der Engelsche 'respectability.' De Westminster-abdij noch de Sint Paulskerk, waar zoo vele onbeduidende grootheden in marmeren praalgraven rusten, wilden zijn asch toelaten. Met moeite vond, zooals hiervoren gezegd is, ten laatste zijn standbeeld een plaatsje te Cambridge. In Byrons geval ging het schoone en ware woord 'de dood verzoent,' niet op. Lady Byron gaf niet het minste teeken het lijk van haar echtgenoot te willen zien, of zich met de begrafenis in te laten. Zij legde zich, zoo mogelijk, nog meer met hart en ziel toe op de binnenlandsche zendingszaak, en stichtte ook een verbeterhuis voor jonge meisjes. De vrouwelijke zachtheid, lieftalligheid en vergevensgezindheid werd bij haar steeds verstikt door dogmatische stroefheid. Haar dochter had zij een onvoorwaardelijken afkeer van haar vader ingeprent. In haar testament stond zelfs het verlangen uitgedrukt, dat haar dochter vóór haar een-en-twintigste jaar het portret haars vaders niet zou te

zien krijgen. Toen Ada later in kennis kwam met den overste Wildman, den bezitter en vromen instandhouder van Newstead-Abbey, las deze haar eens eenige verzen voor, die haar diep troffen. Zij vroeg den naam des schrijvers, waarop Wildman op het portret haars vaders wees. Nog nooit had zij een regel van hem gelezen. Zij gevoelde nu welke liefde haar vader haar had toegedragen. De groote omkeer in haar gevoelens was een te zware schok. Naar Londen teruggekeerd, werd zij ernstig ziek en voelde spoedig haar einde naderen. Niet bij hare moeder, maar bij haren vader wenschte zij begraven te worden.

Doch wij zijn den tijd vooruit geloopen. Den 12^{en} Juli te elf ure in den morgen, zette de stoet zich in beweging, gevolgd door een aantal koetsen en voetgangers, vereerders van Byrons genie en leden der 'Broad Church', die het stoffelijk omhulsel van den dichter tot aan de grenzen der stad vergezelden. In de voorstad Kentish Town ging men langs een bescheiden huisje waar de weduwen van Shelley en van kapitein Williams woonden. 'Wie had vóór drie jaren gedacht,' schreef Mis Shelley aan Leigh Hunt, 'dat Jane en ik als weduwen Lord Byrons lijkstoet Highgate Hill zouden zien bestijgen? - Alle wisselingen van een roman of drama staan hierbij verre achter!'

Bij Nottingham passeerden zij een park en landhuis, waar juist de bewoners te paard stegen, om een wandelrit te maken. De dame vroeg, wiens stoffelijk overschot ter aarde werd besteld, en stortte op het hooren van Byrons naam buiten kennis ter aarde. Het was Lady Catherine Lamb! Zooals Elze terecht opmerkt, overtreft hier de werkelijkheid de meest verrassende trekken van den 'sensational novel.' Den 16^{en} Juli had men eindelijk, in kleine dagreizen, Hucknall Torkard bereikt, waar Byron in het dorpskerkje werd bijgezet. Zijn moeder vond hij er, zijn dochter zou hem volgen. Het was op een Vrijdag, dat de grafkuil zich sloot boven de overblijfselen van den man, die zoo verschillend beoordeeld werd, en nog lang zal worden, en die destijds Lamartine deed uitroepen:

> 'Toi, dont le monde encore ignore le vrai nom:
> Esprit mystérieus, mortel, ange ou démon!'

Een kunstenaarsleven.

Nooit, heeft eenvoudiger omhulsel kostelijker kern omsloten - zoo spreekt Otto Gumprecht in den aanhef van zijn verhandeling over Schubert, - dan dit kunstenaarsleven. De rijk begaafde Franz Schubert, die als uit een hoorn des overvloeds met kwistige hand zijn heerlijke scheppingen over geheel de muzikale wereld heeft uitgestrooid, had met armoede te kampen, stierf jong en weinig bekend. De grooten der aarde omstuwden hem niet op zijn korte wandeling door dit leven, de liefde zijns harten bleef onbeantwoord, de plaatsen, waar hij naar dong, vielen anderen ten deel, voor hem niet het geluk een opgewonden publiek de kinderen zijns geestes met hartstochtelijkheid te hooren begroeten - de kroon der onsterfelijkheid werd eerst neergelegd op zijn graf. Er welt een traan in het oog, als men zich den eenzamen jongeling voorstelt, die voor de meeste zijner thans bewierookte composities in het geheel geen, voor enkele met moeite eenen uitgever vond, terwijl toch de uitgave zijner werken zijn éénig middel van bestaan was. Want nooit heeft hij er toe kunnen besluiten de gulden vrijheid op te offeren en zijn nek onder het juk van les-geven te krommen. Liever alles geleden dan de tonen, die daar binnen zoo liefelijk ruischten, te doen verstommen, om met aandacht naar de vingeroefeningen van eerstbeginnenden te luisteren! Schubert beminde de kunst alleen om haar zelve. Nooit heeft hij er naar gestreefd haar tot een goudmijn te verlagen, maar ook nooit is het hem gegaan als menig ander kunstenaar, die de schatten en het aanzien der wereld zich als om strijd zag toevloeien. Dit laatste moet ten deele wellicht aan Schubert's uiterlijk geweten worden, dat er geenszins de sporen van droeg hoe zijn inwendig bestaan door alle muzen en gratiën was getooid. Hij was klein en gezet van gestalte, zwart kroeshaar hing hem tot haast op de oogen over het vlakke voorhoofd, een stompe neus, dikke lippen, ongeregelde, verre van vriendelijke trekken voltooiden zijn portret. In de aristocratische kunstlievende kringen gevoelde hij zich geenszins op zijn gemak. Vergeten zat hij in een hoekje, terwijl zijne melodieën met gejuich werden begroet.

Onder zijn eigen vrienden was Schubert niet zoo gesloten, maar integendeel vroolijk, zorgeloos en trouwhartig, een echte zoon van het oude Weenen, ja de toongever, de ziel van het kringetje, waartoe ook de beminnelijke Bauernfeld en de geniale Schwind behoorden. Niemand kon dan vermoeden, dat er achter dien prettigen kameraad, dien dollen uitvinder der zoogenaamde Schubertiaden, kleine komische vertooningen, waarin de kunst en de uitbundigste dartelheid elkaar den voorrang betwistten, dat er achter dat masker van luchthartigheid een andere mensch leefde, door ideale harmonieën omgeven,

ernstig ja zelfs somber gestemd, vol verlangen uitziende naar den dood. Zijn liederen melden het ons, hoe die inwendige mensch heeft geleden en gestreden, gedroomd en gedweept, geloofd en gebeden. In tonen heeft hij der wereld zijn zieleleven geopenbaard en zelden ontsloot hij op andere wijze het heiligdom zijns harten. Toch zijn er ons in zijn brieven aan vader en broeder ongekunstelde bewijzen van den rijkdom, de trouw en de reinheid van zijn gemoedsbestaan bewaard gebleven, van zijn diepe behoefte aan sympathie, van den ernst die hem vervulde. ‘Kon mijn broeder Ferdinand maar één blik slaan op deze goddelijke bergen en meeren, die den mensch zich zoo nietig doen gevoelen,’ zoo schrijft hij op een reis naar Gmünden aan zijn vader, ‘dan zou hij het zwakke menschenleven niet meer zoo lief hebben, maar het integendeel een groot geluk achten te sterven en zijn lichaam aan de onmetelijke kracht der aarde te zien toevertrouwd.’ Leeren wij hem uit deze woorden als een dweepende natuur kennen, zijn diepe melancholie spreekt zich uit in de woorden aan een zijner vrienden gericht: ‘Meine Ruh' ist hin, mein Herz ist schwer, ich finde sie nimmer und nimmermehr; dat kan ik wel dagelijks herhalen, want iederen nacht, als ik ga slapen, hoop ik niet meer wakker te worden, en iedere morgen spelt mij de vernieuwing der smarten van den vorigen dag.’

In de enkele bladen, welke nog van Schubert's dagboek voorhanden zijn, lezen wij: ‘Mijne muzikale scheppingen zijn de kinderen van mijn verstand en van mijn smart; die, welke haar ontstaan aan de smart alleen te danken hebben, vallen het meest in den smaak.’ En toen zijn vrienden naar de oorzaak zijner diepe zwaarmoedigheid vorschten, terwijl hij bezig was zijn ‘Winterreise’ te componeeren, moet hij geantwoord hebben: ‘ik zal u eerlang eenige verschrikkelijke liederen voorzingen, die mij zelven ontsteld hebben,’ Het is ons als voelden wij den adem van het genie ons langs het voorhoofd strijken; veel van de schoonste sieraden aan de kroon der menschheid zijn immers uit de kille mijnen van hartverscheurend zieleleed opgedolven.

Nu vonkelt Schubert's naam, met de aureool zijner geniale scheppingen omgeven, in het heldere daglicht; om strijd wordt hem thans de hulde gebracht, die zijn leven zoo schoon had kunnen doen zijn. Een ieder verkwikt zich nu aan den rijkdom zijner nagelaten schatten. Vervult ons weemoed bij de gedachte aan zijn eenzaam, droevig leven, van hem, den onbaatzuchtigen kunstenaar, geldt het toch zeker bij uitnemendheid: ‘das Lied, das aus der Kehle dringt, ist Lohn der reichlich lohnet.’

Schubert's vader, een boerenzoon uit Oostenrijksch Silezië, was onderwijzer aan een school voor eerstbeginnenden in eene van Weenen's voorsteden en trouwde op negentienjarigen leeftijd met Elisabeth Fitz, die tot op den dag van haar huwelijk als keukenmeid had gediend. De vierde zoon uit dezen met veertien kinderen gezegenden echt was

Franz, geboren 31 Januari 1797. Na den dood zijner eerste vrouw sloot de oude Schubert een tweede huwelijk, dat het getal zijner kinderen tot negentien deed aangroeien. Die rijke familie-zegen was natuurlijk volstrekt niet in verhouding tot het karig schoolmeestersinkomen, zoodat de kinderen van hun prille jeugd af zich zelve vooruit moesten helpen. Het eerste onderwijs op de viool ontving de kleine Franz van zijn vader en zijn ouderen broeder Ignaz, die intusschen geen van beiden tijd genoeg hadden om behoorlijk op zijn studies te letten. Het kind was reeds, wat de jongeling steeds is gebleven: zijn eigen leermeester. Zijn schoone stem deed hem in 1808 een plaats als zanger aan de hofkapel verkrijgen; tevens werd hij als leerling opgenomen in het Weener stadsconvict, eene inrichting waar minvermogenden kosteloos of tegen geringe vergoeding worden onderwezen. Weinig opmerkzaamheid schonk hij daar aan de lessen van verschillenden aard; van zijn kindschheid af leefde hij in het rijk der tonen, zoodat hij op zijn dertiende jaar reeds proeven had geleverd op elk gebied van compositie. Op liederen en kleine pianostukjes waren alras sonates, strijk-quartetten, zelfs symphonieën en missen gevolgd. De mildheid van een vriend voorzag hem in het geheim van muziekpapier. Bij de dagelijksche muzikale uitvoeringen van het convict werkte hij eerst als violist, later als dirigent mee en werd zoo in de gelegenheid gesteld de werken der klassieke componisten van aangezicht tot aangezicht te leeren kennen. In Mozart's symphonieën hoorde hij de engelen zingen, maar met den fijnen tact aan een kunstenaarsziel eigen herkende hij in Beethoven van stonde aan zijn meester bij uitnemendheid, gelijk Beethoven dan ook ten einde toe zijn ideaal is gebleven.

De geregelde quartetuitvoeringen in zijne familie spoorden hem tot onverpoosd scheppen aan. Ging hij de vacantiedagen t' huis doorbrengen, dan kwam hij nooit met leege handen. Werd er fout gespeeld, dan zag hij den schuldige ernstig of wel glimlachend aan, schuilde de vergissing bij zijn vader, dan liet hij haar de eerste maal onopgemerkt voorbijgaan, maar werd ze herhaald, dan klonk het bescheiden uit zijn mond: ‘vader, daar schijnt een fout te zijn ingeslopen’, en zonder tegenspraak werd de terechtwijzing aangenomen. Een tragi-komisch kontrast met Schubert's muziekale scheppingen op vijftienjarigen leeftijd vormt een ons bij toeval bewaard gebleven briefje aan zijn broeder Ferdinand, waarin hij dezen dringend verzoekt of liever tracht over te halen om hem ‘maandelijks een paar kreuzer toe te zenden. Ge weet bij ervaring hoe een broodje of een appel smaakt, als men na een schriel middagmaal 8½ uur op een karig avondeten heeft te wachten. De paar groschen, die vader mij meegeeft, zijn in een oogenblik gevlogen; wat moet ik dan beginnen?’

Enkele strijkquartetten van Schubert en zijn eerste in 1811 voltooide zangstuk van eenigen omvang ‘Hagar's Klage’, kwamen toevallig den ouden Salieri in handen en deden den aanzienlijken hofkapel-

meester een genadigen blik slaan op den armen jongen uit het convict. Onverwijld vertrouwde hij hem aan den muziekdirecteur Ruziczka toe, om onderwijs in den generaalbas te ontvangen. Nauwlijks waren de lessen echter begonnen of vol verwondering vervoegde zich de meester bij Salieri, om hem te melden, dat zijn élève alles reeds wist; 'die moest het van den lieven God geleerd hebben!' Salieri nam hem nu onder zijn eigen leiding. Hoewel Schubert zijn ouden leermeester altijd een dankbaar hart is blijven toedragen, ontvlood hij toch zoo spoedig mogelijk een school die zijn rijke phantasie in het keurslijf der oud-Italiaansche school trachtte te wringen, en hem de gedichten van Goethe en Schiller ontnam, om er Mefastasio's opgesierde sonettes en stanzen voor in de plaats te geven.

In 1813 verliet Schubert het convict, maar bleef in het ouderlijk huis om zijn vader in diens moeijelijke betrekking ter zijde te staan. Niet alleen het besef van kinderplicht, maar ook de noodzakelijkheid om in zijn eigen levensonderhoud te voorzien, noopte hem tot dezen stap. Van zijn jeugd af, had hij zich velerlei ontberingen getroost en met een glimlach op de lippen kwellenden zorgen het hoofd geboden. Ook de last van gedwongen en verre van gemakkelijken arbeid, dien hij thans te torschen had, bleek de energie zijns geestes niet te kunnen verlammen. Zoodra de deur achter de drukke schooljeugd gesloten was, had de jonge meester zijn verzenboek in de hand en componeerde de heerlijkste melodieën. De vruchtbaarheid zijner pen is misschien nooit geëvenaard. 'Is rijkdom van gedachten een kenteeken van genie', zegt R. Schumann, 'dan is Schubert een ster der allereerste grootte.' Vol verwondering bespeuren wij, dat één jaargang van Schubert's werken uit dezen tijd, waarin hij slechts zijn tusschenuurtjes ter zijner beschikking had of wel zijn nachtrust aan zijn drang tot componeeren op moest offeren, even lijvig is, als een complete uitgave der werken van menig ijverig componist. Uit het jaar 1815 (Schubert was toen achttien jaar oud) vinden wij b.v. opgeteekend meer dan honderd liederen, verschillende symphonieën, twee missen, kamer- en pianomuziek van allerlei soort en niet minder dan zeven ten deele uit meer dan ééne acte bestaande zangspelen en opera's. Dat de qualiteit zijner scheppingen de quantiteit evenaarde, moge onder anderen hieruit blijken, dat 'Erlkönig' in dit jaar op een achtermiddag door Schubert werd opgeschreven. Schubert's dramatische eersteling dateert reeds uit het vorige jaar, maar noch deze, noch een der zeven genoemde composities op dit gebied werd ooit ten tooneele gevoerd. Was de eene partituur afgewerkt, dan werd ze ter zijde gelegd om plaats te maken voor een tweede. Onvermoeid was de jeugdige kunstenaar in het produceeren; van het eens voltooide nam hij nauwlijks meer notitie, zoodat er veel of geheel of ten deele is verloren geraakt. Het volgende jaar was even vruchtbaar en bracht den ijverigen componist tevens zijn eerste honorarium bestaande in 40 florijnen voor de cantate 'Prometheus.' Schu-

bert was zelf zeer met deze compositie ingenomen, zoodat het te betreuren valt, dat men er niettegenstaande alle aangewende moeite niet in geslaagd is haar weer te vinden.

In 1817 sloeg eindelijk de ure, waarop Schubert voor goed afscheid nam van de schoolbanken, daar een vriend zijner jeugd, Franz von Schober, hem bij zich liet inwonen en ook nadat de componist zijn intrek bij den dichter Mayenhofer had genomen, steeds een kamer voor hem bereid hield. Deze beide vrienden leverden Schubert den tekst voor onderscheiden liederen; maar weldra ontstond er een nog inniger vriendschap tusschen onzen componist en den gevierden Vogl, eersten baritonzanger aan de keizerlijke opera. Dagelijks waren de twee samen en des zomers reisden zij in zuidelijk Oostenrijk en Salzkammergut, waar iedere deur zich gastvrij voor hen ontsloot. Vogl was dertig jaar ouder dan zijn jeugdige vriend, bovendien een welopgevoed, wetenschappelijk gevormd man en zelfs de lieveling der elegante wereld. Ongetwijfeld heeft Schubert menigen juisten wenk van hem ontvangen aangaande het gebruik van de menschelijke stem en ook in andere opzichten niet weinig door den omgang met zulk een vriend gewonnen. Deze vriendschap had intusschen ook haar schaduwzijde, want Vogl, die door zijne connecties allezins in de gelegenheid was Schubert's werken uit de stille kamer, waar zij lagen opgestapeld, in de salons der groote wereld te brengen, zag er volstrekt geen bezwaar in de liederen van den jeugdigen maëstro volgens zijn eigen smaak en ten dienste van eigen stem en succes te vermeerderen en te verbeteren, terwijl deze van zijnen kant ten deele te gemakziek, ten deele te bescheiden en bedeesd was, om zich tegen die herschepping zijner liederen te verzetten. Het gevolg daarvan is, dat ongetwijfeld menig lied van Schubert op die wijze zonder herstel ontsierd tot de nakomelingschap is overgegaan. Alle sinds 1828 verschenen uitgaven der '*schönen Müllerinn*' b.v. zijn alzoo vervalscht, maar gelukkig was hiervan de alleroudste oorspronkelijke uitgave nog voorhanden, die dan ook, niet lang geleden, werd herdrukt.

Schubert is er nooit in geslaagd de een of andere betrekking te erlangen. Te vergeefs dong hij in 1816 naar die van directeur der nieuw opgerichte muziekschool te Laybach. Salieri gaf hem de loffelijkste getuigschriften, maar schijnt onder de hand voor een anderen aspirant gewerkt te hebben. Tien jaren later zag Schubert zich op nieuw teleurgesteld, daar hij te vergeefs tot onder-hofkapelmeester te Weenen trachtte benoemd te worden.

In één geval heeft Schubert zijn antipathie tegen les-geven overwonnen, want wij treffen hem jaren lang als muziekonderwijzer en huisvriend bij de grafelijke familie Esterhazy aan. Niet alleen de hooge trap van muzikale ontwikkeling door verschillende leden dier familie ingenomen verklaart ons Schubert's schijnbare inconsequentie, maar vooral de innige liefde hem door de jongste gravin Karolina ingeboe-

zemd. Ongekend en hopeloos, was die liefde toch de rijke bron van composities zonder tal; onder anderen werd de parel van Schubert's pianostukken, de F moll-phantasie voor 4 handen, aan de voeten der jeugdige gravin neergelegd. Toen zij hem eens schertsend verweet, dat hij nooit één zijner werken aan haar had opgedragen, kwam hem zijn schuchtere liefdesverklaring over de lippen: ‘Waartoe zou dat ook dienen, ze zijn immers allen aan u gewijd!’ Gravin Karolina begreep intusschen den diepen ernst dier woorden niet.

Aan Schubert's verblijf op Zéleck, het in Hongarije gelegen familiegoed der graven Esterhazy, hebben wij verder zijn romantische, schoone composities naar aanleiding van Hongaarsch nationale melodieën te danken. Wat zijn oor boeide, werd door zijn smaak en phantasie in een kunststuk herschapen, gelijk hem b.v. het hoofdmotief van het eerste gedeelte uit den ‘divertissement Hongrois’ bij zijn thuiskomst van een wandeling uit de keuken tegenklonk.

Met geen zijner geniale tijdgenooten heeft Schubert ooit banden van vriendschap aangeknoopt. Op aanraden van enkele zijner vrienden, zond hij sommige zijner Goethe-liederen naar Weimar, doch de groote dichter, ten hoogste ingenomen met de eenvoudige wijzen van zijn vriend Zelter, vond geen smaak in Schubert's muziek, en zond hem niet eens een woord van dank. Toen Goethe in 1830 ‘Erlkönig’ door Wilhelmine Schröder-Devrient hoorde voordragen, kuste hij de kunstenares vol verrukking op het voorhoofd en gaf zijn bewondering te kennen voor de heerlijke compositie, - maar voor den jeugdigen schepper dier tonen was het te laat, over hem had zich het graf reeds gesloten.

Schubert was er in 1823 bij tegenwoordig, dat Carl Marie von Weber in eigen persoon de opvoering zijner Euryanthe dirigeerde en gaf als zijn oordeel ten beste, dat deze opera veel harmonische schoonheden, maar geen enkele oorspronkelijke melodie bevatte; den Freischütz vond hij innig, teeder, betooverend schoon, maar de Euryanthe miste volgens hem diepte van gevoel. Op de een of andere wijze kwamen deze woorden Weber ter oore en deden den gevoeligen componist zoo onaangenaam aan, dat, toen Schubert zich bij hem vervoegde met de partituur van ‘Alfonso en Estrella’, Weber hem met de vriendelijke boodschap naar huis zond, dat men wel doet ‘de eerste opera's, gelijk de eerste jonge honden te verdrinken.’ Ter verontschuldiging van Weber moge dienen, zoowel dat hij het werk van Schubert inderdaad voor een dramatischen eersteling hield, als dat de Euryanthe hem onnoemelijk veel inspanning en tijd had gekost.

Moeilijker is het te verklaren, dat Schubert jaren lang in ééne stad met zijn aangebeden ideaal, met Beethoven leefde, zonder dat deze zijn genialen kunstbroeder opmerkte, of met een goedkeurenden hoofdknik de trouw loonde, waarmee de jeugdige componist zijn voetspoor drukte. Zijn schoonste composities heeft Schubert ongetwijfeld den grooten mees-

ter toegezongen, maar het eenige stuk, waarop die toewijding vermeld staat, variaties voor vier handen op een Fransch thema op. 10, onderging hetzelfde lot als de aan Goethe gezonden liederen: het werd eenvoudig ter zijde gelegd. Eerst in zijn laatste levensdagen schijnt Beethoven Schubert zijn sympathie te hebben geschonken. Op zijn ziekbed reikte men hem onderscheiden van Schubert's liederen, opdat hij er misschien eenige afleiding in zou vinden, en zie, het was of den ouden meester de schellen van de oogen vielen; hoe langer hij de liederen doorzag, des te meer boeiden ze hem, tot hij eindelijk in opgetogenheid uitriep: 'Waarlijk in dien Schubert gloeit een goddelijke vonk.' De zeven liederen van Rellstab, welke thans tot de sieraden van den 'Schwanengesang' behooren, waren door den dichter oorspronkelijk aan Beethoven ter compositie gegeven; maar toen deze zich te zwak gevoelde om zelf dien arbeid te verrichten, schreef hij er met bevende hand nog Schubert's naam op en zond ze hem toe.

In het jaar 1819 overschreed een van Schubert's werken, het was het lied 'Schäfer's Klage', voor het eerst den drempel van een Weener concertzaal. Twee jaren later werd 'Erlkönig' door de bemoeiing zijner vrienden voor rekening van den componist uitgegeven en zoo goed verkocht, dat er spoedig 12 cahiers met liederen volgden, terwijl de uitgevers, de een voor de ander na, hun wantrouwen jegens den jeugdigen kunstenaar lieten varen en aan Schubert's naam een plaats ruimden op hunne catalogussen. Thans had wellicht de gouden eeuw voor Schubert kunnen aanbreken, indien zijn totaal gemis van practischen zin hem niet in den weg had gestaan. Voortdurend was hij om geld verlegen, zoodat hij ieder finantieel aanbod, hoe onbillijk ook, onverwijld goedkeurde, terwijl het niet moeilijk viel hem diets te maken, dat de zware pianopartij het debiet zijner liederen zeer gering deed blijven, zoo hij misschien een enkele maal trachtte wat ruimer honorarium te bedingen. Toen de Italiaansche opera te Weenen den scepter zwaaide, werden de verdiensten nog veel schaarscher, ja, in de laatste jaren van zijn leven zag Schubert zich genoodzaakt tot Noordduitsche uitgevers de toevlucht te nemen. Weer werd hij met het oude bekende antwoord afgescheept: 'dat zijn naam nog geheel onbekend was, maar dat men wel met enkele zijner werken de proef wilde nemen', enz. Toen hij stierf waren er nog maar 100 zijner liederen uitgegeven, terwijl hij er ten minste vijfmaal zooveel naliet. Zijn overige composities, zijn symphonieën, missen en psalmen, de groote Paaschcantate 'Lazarus', een massa kamermuziek, pakken sonates voor twee en vier handen, phantasieën, variaties, marschen en dansen zonder tal, een lange reeks zangstukken voor meer dan één stem lagen in zijn kamer opgestapeld. Behalve de genoemde liederen was er niets uitgekomen als eenige pianostukken en het heerlijke es-dur trio, dat den componist maar 20 florijnen had opgebracht.

Nog kleiner was de winst, die Schubert van zijn dramatische wer-

ken genoot. ‘Die Zwillinge’, het melodrama ‘die Zauberharfe’ en de muziek bij het tooneelstuk ‘Rosamunde’ werden opgevoerd, maar ze wisten zich geen blijvende plaats in het répertoire te verwerven. Door de ijverige bemoeiingen van Liszt werd in 1854 ‘Alfonso und Estrella’ te Weimar gegeven, terwijl ‘der häusliche Krieg’ in de laatste jaren herhaaldelijk te Weenen, Munchen en Frankfort werd opgevoerd. Het mag dus voldoende bewezen geacht worden, dat Schubert's dramatische scheppingen, hoewel er natuurlijk veel goud van echt gehalte in schuilt, niet tegen de vuurproef des tijds bestand zijn. Zou het den kunstenaar later gelukt zijn ook op dit gebied het volkomene te leveren? Wie kan het zeggen; maar zeker is het, dat Schubert op zijn sterfbed gezegd heeft: ‘nu heb ik afgedaan met liederen, en ga mij geheel aan de symphonie en de opera wijden.’

Slechts éénmaal, in 1827, is Schubert als concertgever opgetreden. Het succes dat hij behaalde was schitterend, zoodat er terstond plannen tot een tweede concert werden beraamd. Ook dit tweede kwam ten uitvoer, maar eerst na den dood van den componist, terwijl uit de opbrengst een deel der begrafeniskosten werd gevonden. Arm is Schubert ter wereld gekomen, arm is hij er weer uitgegaan. Gelijk een fuga met zijn grondthema, zoo is Schubert's leven doorweven met aanhoudend geldgebrek. Zijn nagelaten inboedel ter waarde van 135 florijnen vormt wel een bitter contrast met de onuitputtelijke schatten zijns geestes, die rijke erfenis voor de nakomelingschap.

Toen in 1828 de herfst zijn fraaie tinten over het gebladerte ging uitspreiden, werd Schubert ziek. Zijn oude kwaal duizeligheid en hoofdpijn, kwam terug. Van een voorgenomen pleziertochtje naar Graz en van een kunstreis naar Pesth kon niets meer inkomen. Door de correctie van het tweede deel zijner ‘Winterreise’ doodelijk vermoeid lag Schubert op zijn ziekbed neer, toen de eerste sneeuwvlokjes vielen. Hij werd trouw opgepast door zijn broeder Ferdinand, bij wien hij tijdelijk inwoonde en ook zijn vrienden vergaten hem niet. In de koortshitte riep hij aanhoudend om Beethoven; daar moest men hem heenbrengen, daar zou hij rust vinden.

Op den morgen van den 19^{den} November nam de dood hem zachtkens de doornenkroon van de slapen en schoof er een laurierkrans voor in de plaats. Aan zijn lievelingsverlangen werd gehoor gegeven; vader en broeders legden hun spaarpenningen bijeen en bereidden hem zijn laatste rustplaats aan Beethoven's zijde. Op den grafsteen staat te lezen: ‘De dood begroef hier een rijk heden, maar een nog veel schooner toekomst. Hier rust Franz Schubert geb. 31 Januari 1797, gest. 19 Nov. 1828, 31 jaar oud.’

Wel mogen wij met Robert Schumann zeggen: ‘Met een rustig gemoed kon Schubert dien laatsten winter tegengaan. En lezen wij op zijn grafsteen, dat hier een schoon heden, maar nog rijker toekomst verborgen ligt, dan willen wij dankbaar alleen het eerste gedenken.

Te berekenen wat hij nog meer had kunnen doen, is onnut.' Ongetwijfeld heeft Schubert het beste en rijkste nagelaten, wat hij te geven had. Zijn liederen zijn de heerlijkste, die ooit gezongen werden; ze zijn de vruchten van de volheid van zijn genie.

Meer dan een dozijn ouvertures, zeven of acht symphonieën bezitten wij van Schubert. Onder de laatsten munt bovenal uit die in cdur, welke tien jaren na den dood van haren vervaardiger door Schumann uit Schubert's nagelaten papieren werd te voorschijn gebracht. Ontelbaar zijn verder de composities van allerlei aard, die thans bewondering en sympathie ontlokken aan den fijn gevormden musicus en vreugde brengen onder het groote publiek. Schubert's pianomuziek is een schat zoowel voor den virtuoos, als voor den dilettant op iederen trap van technische ontwikkeling. Bovenal is echter Schubert groot als componist zijner liederen; hem past de eeretitel van 'koning van het Duitsche lied.'

Twee voorwaarden dienden vervuld te worden, eer de vorst van het lied kon optreden: er moest n.l. stof zijn, die den componist bezielen kon en tevens moest het instrument zijn aangewezen, in alle opzichten geschikt ter begeleiding van het gezang. In beide behoeften was voorzien, want de grootste dichters hadden geofferd op het altaar der lyriek en Beethoven's sonates hadden der piano een ziel verleend, zoodat voor Schubert de weg was gebaand en hij nu van de piano de trouwe gezellin der menschelijke stem kon maken. Een der hoofddeugden van Schubert's lied is, dat hij in den geest des dichters doordringt en diens bedoeling zoo rein, zoo ideaal mogelijk in muziek vertolkt. Op jeugdigen leeftijd schoot hij hierin door den rijkdom zijner phantasie misleid soms te kort, gelijk b.v. uit 'Erlkönig' blijkt. Wat de muziek betreft, is 'Erlkönig' onvergelijkelijk schoon, maar op de juistheid der opvatting van Goethe's gedicht valt veel af te dingen. De verrukkelijke tonen, waarmee Schubert de schrikaanjagende spookverschijning het kind laat lokken, beantwoorden niet aan den zin der woorden. Vanwaar immers de angst van het knaapje, indien een zoo welluidende stem hem in de ooren klonk? Op rijper leeftijd begaat Schubert zulk een fout tegen den dichter niet meer. Men denke slechts aan Gretchen's snorrend spinnewiel, dat door de pianopartij zoo juist wordt weergegeven, terwijl men er tevens het aanhoudend kwellend geweten in meent te hooren. Een oogenblik wijkt de droeve begeleiding, bij de gedachte n.l. aan den innig geliefde. Het voetje vergeet zijn taak, het geweten zijn bittere angst en zacht omruischen gebroken accoorden de melodie, die uit haar klagende tonen in klanken van verrukking overgaat. Doch hoe kort zijn ze van duur! Daar grijpt het besef der verschrikkelijke bange werkelijkheid Gretchen aan, het oude eentoonige geluid doet zich weer hooren - met uw rust is het voor goed gedaan, arm Gretchen!

Als Schubert's beroemdste werken moeten zijn 'Schöne Müllerin' en

zijn ‘Winterreise’ genoemd worden; het eerste werk bevat 20, het tweede 24 liederen. ‘Der Schwanengesang’, dat uit onderscheiden toevallig bijeenverzamelde liederen bestaat, heeft zijn sentimenteelen titel te danken aan den uitgever, die den bundel kort na Schubert's dood in het licht zond.

Treffend is het, dat de schoonste gaven van hem, die in eenzaamheid zijn korte levensdagen sleet om den rijken inhoud van zijn geest der kunst en der menschheid tot een blijvend gedenkteeken te wijden, dat de liederen van Schubert, hoewel ook in concertzaal en salon met daverend gejuich begroet, toch bij uitnemendheid gezocht zijn in het stille huisvertrek en volkomen geschikt om den eenzame, die orkest en quartet, orgel en theater moet ontberen, in het allerheiligste van den tempel der muziek binnen te leiden.

Zes liederen van C. Honigh.
(Uit een bundel liederen, bij den uitgever van dit tijdschrift ter perse.)

I.
Onbezorgd.

Gij vraagt, waarom ik vroolijk ben,
Van waar in 't hart die zangen,
Van waar die lach op mijn gelaat,
Die vreugdeblos der wangen? -

Ei, louter leven reeds is lust;
Zou dan mijn hart niet zingen,
Waar ik door zooveel schoons en goeds
Alom mij zie omringen?

De hemel welft zich boven mij
Vol sterren en vol stralen,
En om mij geurt het lentgebloemt'
En zingen nachtegalen.

Mijn arm is forsch, mijn hart heeft moed,
En, schets u zelv' mijn droomen:
Een liefjen van drie zesjens lacht,
Ziet zij van veer mij komen.

II.
Een drinkliedjen in den ouden trant.

‘Warum sollte nicht auch einmal ein (Holländer altniederländische Gedichte machen? Es ist doch viel natürlicher, als wenn er altgriechisch oder altlateinisch dichtet.’
HOFFMAN V. FALLERSLEBEN.
Horae Belgicae, Pars VIII.

1.
Ke, langhet mi enen dronc![(1)]
Ke, langhet mi enen Dietscen dronc!
Twi souden jonghe ghesellen
Mit droven ghepensen hem quellen?
Te claghene isset ja emmer te vroech,
Te claghene isset te vroech.

2.
Ghoe wert, een kanneken bier,[(2)]
Ghoe wert, een kanneken bier ghef hier!
En hebdi geen bier te scincken,
So willen den wyn wi drincken,
Die isser wale bat ons ghevoech,
Die isser bat ons ghevoech.

3.
Ic woude, dat ic cost,[(3)]
Ic woude so gheerne dat ic cost
Dat water in den Rine
Verwandelen al in wine.
So dranc ic wel spade, so dranc ic wel vroe,
So dranc ende sanc ic embertoe.

4.
En□ die dit liedeken sanc,[(4)]
En□ die dit liedeken eerstwerf sanc,
Hadde euweliken dorste,
Hadde emmer des gheldes borste.
Him luste wel III scellincs wijn,
Hi en hadder niet een in syn borsekijn.

III.
Negentien jaren.

Negentien jaren,

(1) [1] *ke*, ha [3] *twi*, waarom. [4] *droven*, droevige.
(2) [1] *wert*, waard. [2] *ghef*, geef. [5] *wale* bat wel beter.
(3) [4] *verwandelen*, veranderen. [5] *vroe*, vroeg. [6] *embertoe*, altijd door, aanhoudend.
(4) [2] *eerstwerf*, het eerst. [4] *borste* gebrek, [6] *borsekyn* dim. van *borse* beurs.

Krullende haren,
Kijkers, die staren
    Vroolijk en vrij,
Blozende wangen,
't Hart vol gezangen.....
Veel hebt ge ontvangen,
    Meer waard zijt gij.

Want wat al weelde
't Hartjen u streelde,
Bleeft gij misdeelde:
Ééne nog faalt,
Die al dien luister
Dof maakt en duister,
't Al overstraalt.

Ras zal ze u dagen,
Zal ze verjagen,
Wat uw behagen
Wekte weleer.
Toch, wil niet schromen,
Wat worde ontnomen,
Zij, die zal komen,
Liefde - biedt meer,
Geeft het verlorene u duizendvoud weer.

IV.
Ghazel.

Fi du rhythme commode!
.....
Que ton rêve flottant
Se scelle
Dans le bloc résistant.
TH. GAUTIER. L'ART.

Hoe schoon waart gij na duist'ren nacht,
o, Morgenrood!
Wat weelde spelde me uwe pracht,
o, Morgenrood!
En in den lichtglans, dien gij bracht,
en die me omvloot,
Hoe droomde ik daar zoo zoet en zacht,
o, Morgenrood!
Haar zag ik, die zoo vriend'lijk lacht
en die mij bood,
Waarnaar ik eind'loos heb gesmacht,
o, Morgenrood!
Mij sterkte onbluschb're levenskracht,
of zij me omsloot
En juichte: ‘'k Heb u lang gewacht!’ -
o, Morgenrood!
Mijn jubelkreet werd jammerklacht,
't Gezichte vlood.
Uw schoon was schijn, bedrog uw pracht,
o, Morgenrood!

V.
Van verre.

Om middernacht
Heb ik gedacht
Aan u, mijn lief, mijn leven.
Een wond're macht
Heeft kalm en zacht
Mijn weemoed weggedreven.

Om middernacht
Drong nieuwe kracht
Het matte harte binnen.
De erinring bracht
Mij rust voor jacht
Der fel bewogen zinnen.

Om middernacht
Heb ik gesmacht
Naar 't uur van samenkomen.
Een eng'lenwacht
Weefde op mijn klacht
Uw beelt'nis in mijn droomen.

VI.
De avond heeft de ontroerde golven.

De avond heeft de ontroerde golven
Zacht in sluimering gekust.
't Windjen doet geen rietpluim wieg'len,
Plompenblad en roos weerspieg'len
Zich in 't meer, dat zwijgt en rust.

Maar op eens, de waat'ren zwellen,
Hoe ze golven meer en meer!
Toch - geen windjen wordt vernomen,
't IJle loof der berkeboomen
Hangt nog roerloos steeds ter neer.

Zoo vaak ben ik kalm en rustig
En word plots'ling droef te moê.
Tranen rijzen in mijn oogen,
'k Word in 't diepst der ziel bewogen
En weet zelf waarom noch hoe.

Uit den vreemde.
Meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
Op een concert.

‘Joachim ziet bleek van avond; wij zullen hem niet op zijn best hooren.’

‘Wacht maar, totdat hij zelf zijn eerste noot hoort.

Ik bedoel niet dat zijn talent hem in den steek zal laten; maar hij staat, zoo goed als een ander, onder den invloed van physieke hindernissen.’

‘Die hebben geen vat op het goddelijke.’

‘Dat is sterk. En nu zegt men nog al dat de afgoderij de wereld uitgaat!’

‘In alle geval zult gij mij toestemmen dat Joachim boven onze critiek verheven is. En wat die physieke hindernissen betreft, waarvan gij spreekt, ik geloof dat gij iederen kunstenaar die bleek ziet, van dronkenschap verdenkt. - Gij behoeft u niet te verdedigen; er zijn meer menschen die aan die hallucinatie lijden.’

‘Misschien, maar gij verbeeldt u altijd dat een dilettant die een aanmerking maakt, jaloersch is.’

‘Volstrekt niet, ik denk alleen maar dat hij geen verstand heeft van hetgeen waarover hij oordeelt.’

Troost u dan met die illusie, als het te pas komt! Maar waarom zegt Mans geen woord? Zie hem eens! Hij schijnt op de komst van zeker iemand te wachten. - Zeg eens, Mans, komt zij wat laat naar uw zin?’

Ik was stilzwijgend getuige geweest van boven gemeld gesprek tusschen mijne twee vrienden, Lukas en Neve; ik had er mij niet in gemengd, wijl mijn aandacht op iets anders gevestigd was, nu zij mij echter niet langer met rust lieten, antwoordde ik, op de spottend tot mij gerichte vraag:

‘Daar juist gekomen; niet *zij*, maar hij. Doe het onopgemerkt als gij kunt; maar kijk denzelfden kant uit als ik, en zeg mij dan of gij niets bijzonders ziet.’

Mijne beide vrienden kwamen naast mij staan en volgden nieuwsgierig de richting mijner oogen. Het duurde niet lang of zij keken elkander met eene uitdrukking van teleurstelling aan; zij meenden dat ik hen opzettelijk op een valsch spoor zocht te leiden. Dat was nogtans het geval niet. Het voorwerp waarop ik hunne oplettendheid inriep, was wel degelijk het voorwerp mijner aandacht geweest, van het oogenblik af dat wij in de zaal gekomen waren, en reeds eenige vorige concertavonden bovendien.

Dat voorwerp was een man van meer dan vijftigjarigen leeftijd; zeer eenvoudig, bijna armoedig gekleed; met een bleek, mager, vervallen gelaat, alsof hij eerst onlangs van eene zware ziekte genezen was; misschien echter lag de oorzaak van zijn kwijnend voorkomen niet in lichamelijk lijden, maar in eene of andere bittere smart; want er lag eene matheid en eene diepe melancholie in zijne oogen, die pijnlijk waren om te zien. Ondanks die weemoedige matheid der oogen, merkte ik tot mijne verwondering op hoe zij, zonder eene minuut af te dwalen, met de grootste aandacht op een bepaald punt tuurden. - Reeds bij zijn binnentre-

den had hij, langzaam doch gestadig, den weg naar een bepaald punt van de zaal ingeslagen; zonder een enkelen keer om zich heen te zien, hield hij zijne oogen, gestadig voortuitkomende, onafgewend op het orchest gericht. Als de toevloed grooter werd, of anderen hem voorbij wilden dringen, bleef hij onveranderlijk staan of ging uit den weg; doch hij zette zich weder in beweging, onmiddellijk als zich daartoe de gelegenheid weder aanbood. Sommige vaste bezoekers van het concert schenen te weten wat hij in den zin had en hem bedaard voort te helpen. Hij hinderde niemand, want hoewel hij niet zelf achteruit ging, belette hij niemand om hem vooruit te komen. Eindelijk bleek het dat hij naar geene zitplaats, maar eene staanplaats had gezocht, aan het einde van eene bank, waar hij, zonder iemand te hinderen of het gezicht op het orchest te benemen, in staat was zelf dàt punt van het orchest in het oog te houden, waar het een of ander zijne aandacht scheen te boeien. Daar bleef hij staan, nadat hij eene lichte buiging voor zijn naasten buurman had gemaakt, en toen de symphonie begon, scheen hij zich terstond in het genot van den avond te gaan verdiepen.

Er was niets bijzonder in het oog loopends op zijn gelaat, of het moest zijne bleekheid zijn en de onbewegelijkheid waarmede het altijd in dezelfde richting gewend was. Het was een eenigszins droomerig en teerhartig, doch geen diepdenkend gelaat. Zijne vermagerde trekken hadden iets fijns, dat wel eens het gevolg is van tering, doch oorspronkelijk waren die trekken niet fraai geweest. Het scheen in het eerst dat zijn hartstochtelijk luisteren hem geen daaraan geëvenredigd genot verschafte. Een tijd lang lag er volstrekt geene uitdrukking op zijn gelaat; geen blik van herkenning beantwoordde de eene of andere gemeenzame phrase; met geen onwillekeurig hoofdknikken begroette hij een toon of een rhytmus; geene uitdrukking van bezorgdheid, of tevredenheid, of ongeduld of zegepraal, of afkeuring, en nog minder van genot en zuivere verrukking.

De man scheen eenvoudig te luisteren. Zoo bleef het echter niet lang. Langzamerhand vertoonde zich een flauw blosje op zijne wangen, en er kwam eenige bezieling op zijn gelaat; daarna kwam er een krampachtig trekken om de strakke lippen, als in een aanval van pijn; een oogenblik later werd die beweging een halve glimlach, die van toen af zijn gelaat bleef verhelderen. Toen het publiek door eene levendige toejuiching zijn bijval te kennen gaf, nam hij aan die toejuiching deel, niet door in de handen klappen of door een luid en herhaald: 'Bravo!' maar door eenige malen achter elkander langzaam en vergenoegd met zijn hoofd te knikken.

De symphonie was afgeloopen; nu volgde op het programma een nommer voor zang. De koning der tenors zelf zou zingen; en kalm en eenvoudig nam eene vrouw, wier roem 'niet vreemd was aan den mond der faam,' voor de piano plaats en begon de eerste akkoorden van het onsterfelijke 'Adelaïde.' Ik keek naar mijn onbekende, om de uitwerking van die prachtige muziek op zijn gelaat te zien; doch ieder spoor van belangstelling was van dat gelaat verdwenen. Zijn hoofd hing op zijne borst gebogen, zijne oogen zwierven doelloos rond; hij was het beeld van onverschilligheid, en zelfs de daverendste toejuichingen van het publiek schenen hem niet wakker te schudden.

'Wat zou dat toch zijn?' vroeg Lukas fluisterend, aan mijn eenen kant.

'Heeft hij eene *amourette* die hem zoo van de muziek afleidt?' mompelde Neve.

'Ik begrijp niet wat zijn aantrekkingspunt is,' antwoordde ik fluisterend. 'De man is mij een raadsel; avonden achter elkander heb ik hem precies zoo zien binnenkomen als straks; is hij precies op dezelfde plaats gaan staan en staart hij op hetzelfde punt;

maar ik kan niet ontdekken wat hem aantrekt. Hij spreekt met niemand. De weinige menschen die een zwijgenden groet met hem wisselen, schijnen door denzelfden onbestemden eerbied voor zijn zachtmoedig doordringen bewogen te worden als ik, wanneer ik mij tegen den muur aandruk om hem

voorbij te laten. Indien ik zonder er bij te denken op zijne plaats was gaan staan - namelijk op de plaats waarvan hij *zijne plaats* gemaakt heeft - zou ik bij zijne komst haastig op zijde gaan, even verlegen met mijne onbedachtzaamheid als ik op den katheder was gaan staan, op de plaats van den een of anderen gevierden redenaar. En ik weet eigenlijk volstrekt niet waarom. Want de man heeft niets imposants voor mij; en toch wil ik wedden dat hij, als gij beiden, even als ik gedaan heb, hem een geheelen avond gadeslaat, denzelfden geheimzinnigen invloed op u zal uitoefenen als op mij. En de man begint mij bepaald te hinderen; ik droom van hem; ik zal een nachtlicht moeten gaan branden. Als het nog erger wordt, en ik hem zelfs overdag niet uit mijne gedachten kan weren, denk ik mij onder de behandeling van den eersten den besten gekken-dokter te stellen. Let van avond nu eens goed op hem, en zegt mij of gij kunt nagaan wat de man in zijn schild voert.

"Het zal de ernst zijn, waarmede de kerel zijn doel najaagt," meende Lukas. "Hij weet zelf natuurlijk zeer goed waarom hij hier komt, en alles behalve dat éene voorwerp van zijne belangstelling is hem onverschillig. Ik vind het iets verkwikkelijks in onze eeuw zonder geestdrift, mijn waarde Mans, een kerel te zien die zoo goed weet wat hij wil."

"Nu, mij verkwikt hij niet; hij leidt mijne aandacht van de heerlijkste muziek af, en hij maakt mij gek. Wat wil hij toch? Waar kijkt hij naar? Ik begrijp waar hij naar luistert, en waar hij naar luistert met zijne geheele ziel. Maar waar hij onafgewend op tuurt, begrijp ik niet."

"Hij zal de geest van een muzikant zijn die geen succès op de wereld gehad heeft," zeî Neve. "En nu is hij veroordeeld om voor eeuwig het succès van zijne gelukkiger kunstbroeders bij te wonen."

"Dan is hij een zeer edelmoedig spook," antwoordde ik, "want hij geniet er bepaald bij. Let nu eens op hem!"

De ouverture van de *Zauberflöte* was begonnen. De man dien wij tot het voorwerp onzer opmerkingen hadden gemaakt, scheen in het eerst zoo diep in gepeinzen verzonken, dat hij niet oplette wat er gespeeld werd. Ja het scheen alsof hij het eerst merkte toen hij toevallig een oog op het programma sloeg. Hij richtte eensklaps zijn hoofd op alsof hij schrikte en keek met een zenuwachtigen blik in de gewone richting; en terstond daarop nam hij, alsof hij alles gevonden had wat hij zocht, met een onuitsprekelijk kalmen glimlach zijne gewone onbewegelijk aandachtige houding weder aan.

"Wij moeten te weten komen waar hij naar kijkt," zeî Lukas, bijna overluid.

"Als gij er achter komt, zou ik in staat zijn om van avond nog mijn testament te maken en u alles na te laten wat ik bezit," voegde ik hem toe.

"Ik denk dat ik uwe possessies wel in mijn valiesje zal kunnen bergen," antwoordde hij. "Maar die ontdekking behoeft mij zoo veel moeite niet te kosten, zou ik meenen: ziet gij die drie ledige plaatsen, een paar banken vóor hem, juist in de linie van de richting waarin hij kijkt." Laat ons op die plaatsen gaan zitten en dan een voor een opstaan, terwijl de twee anderen op hem letten. Wij zullen hem een van drieën stellig in den weg zitten en wel aanstonds zien wie het doet. Dan hebben wij maar te wachten tot dat het concert uit is, en het publiek de zaal verlaat; dan zullen wij gaan staan waar hij gestaan heeft, en als wij dan nauwkeurig langs dezelfde lijn voor ons uitkijken, kunnen wij precies de plek ontdekken waarop hij tuurt.'

Wij begonnen die kleine manoeuvre onmiddellijk uit te voeren. Toen wij de bedoelde plaatsen hadden ingenomen, stond Lukas eerst op, terwijl ik met gespannen aandacht het voorwerp onzer nieuwsgierigheid gadesloeg. Hij bewoog zich niet; Lukas hinderde hem blijkbaar niet. Daarop zette Neve, eenigszins aarzelend, de operatie voort. ‘Wij hinderen het publiek, zoodoende,’ fluisterde

hij ergerlijk. ‘Op het oogenblik krijgen wij nog aanzegging dat wij de zaal moeten verlaten.’

Dat mocht zijn hoe het wilde, het voorwerp onzer studie hinderden wij blijkbaar niet. Hij nam even weinig notitie van de bewegingen van Neve, als hij van die van Lukas gedaan had; doch bleef, kalm en aandachtig, met geheel zijne ziel bij de muziek. Nu was het mijne beurt. Terwijl ik opstond, keek ik om, ten einde geen oogenblik de gelegenheid tot opmerken te verliezen. En toen ik keek, bewoog hij zich, boog zijn hoofd rechts, alsof hij ter nauwernood merkte dat hem iets in den weg stond, maar toch als instinktmatig bewogen werd om hetgeen hem hinderde te vermijden. Op dezelfde manier heb ik wel eens eene mier of een worm honderden malen het stokje zien vermijden dat de een of ander in den tuin op eene bank zittende, hun in den weg stelde en altijd weer, met eene kleine afwijking van den weg, op hetzelfde punt zien toeloopen. Ik voor mij wilde die plagerij niet op mijn onbekende toepassen; ik boog een weinig op zijde om hem niet te hinderen, en had de voldoening hem zijne oorspronkelijke houding weder te zien aannemen, zonder dat hij zelfs maar een ooglid bewoog.

Toen het publiek uiteen begon te gaan, bleef hij nog eenige minuten onbewelijk en strak naar het voorwerp zijner aandacht turen. Daarna viel zijn hoofd op zijne borst en langzaam stelde hij zich in beweging om met de menigte de zaal te verlaten, met eene lustelooze onverschilligheid, welke men allerminst van iemand die zóo bepaald zijn doel wist te bereiken, verwacht zou hebben; hij scheen aan de deur van het gebouw te komen, eer door de menigte medegesleept, dan dat hij er uit eigen beweging heen liep.

Wij wachtten tot dat de zaal ledig was en zetten toen onze opmerkingen op de volgende wijze voort. Ik ging op de plaats staan welke de onbekende gewoonlijk innam; Lukas ging staan waar ik gestaan had, terwijl Neve, een zeer bekwaam dilettant, die zich eigenlijk onder ons musici rekende, in de hoop dat ieder onzer desgelijks zou doen, klom op het orchest en zich, volgens mijne aanwijzing naar de plek begaf waar het voorwerp van de aandachtige vereering des onbekenden gezeten geweest was.

‘Iets of wat rechts; nu meer een streep links, neen, niet zoo veel; nu een haar breedte rechts, wat dichter naar mij toe; zóo staat gij goed; halt!’

Daarop bleef hij staan en stond bij den vioollessenaar in de tweede rij. ‘Wie speelt hier?’ vroeg hij aan een der leden van het orchest die in de zaal gebleven was en onze bewegingen met de grootste nieuwsgierigheid volgde.

‘Daar?... Dat weet ik niet precies.... O ja! Daar zit een kleine dikke Italiaan; hij speelt geen slechte viool, maar hij is de grootste lichtmis van Parijs.’

Dat gaf niet veel licht in de zaak. ‘Dan denk ik,’ zeî Lukas, ‘dat die violist een verloren zoon is en dat hij een teêrhartigen vader heeft en dat die teerhartige vader hem iederen avond nagaat, wetende dat de zoon niets goeds uitvoert als hij zijne plaats in het orchest niet inneemt. Als hij den dikken zondaar ziet, is hij in zijn schik; maar nu en dan overvalt hem een zekere weemoed, bij de gedachte aan de zorg en den kommer die hem zijn lieveling kost.’

‘Schrander bedacht!’ riep ik; ‘laat ons onderzoeken of het waar kan zijn. - Hoe oud is die Italiaansche violist?’

‘Om en bij de vijftig, denk ik. Zeker niet jonger.’

‘Een paar jaren jonger dus dan zijn “teerhartige papa!”

Misschien een ouder broeder dan,' meende Lukas, om een einde aan de zaak te maken.

'Neen, neen. Dat is een bespottelijk denkbeeld,' zeî ik.

'Laat ons nu heen gaan,' fluisterde Neve, onrustig; 'die man zal denken dat wij alle drie gek zijn.'

Wij gingen naar huis, met de afspraak dat wij samen het volgende concert zouden bijwonen en ons best zouden doen om het een en ander van onzen onbekende gewaar te worden.

Hij kwam zoo als gewoonlijk en gedroeg zich in alle opzichten precies zoo als alle vorige concertavonden. Doch ditmaal was de fortuin ons gunstig. Toen ik hem even gadegeslagen had, merkte ik al spoedig op dat hij geen programma bij zich had. Ik had reeds opgemerkt hoe onmisbaar een programma hem was voor het genot van den avond; hij raadpleegde het ieder oogenblik en nu zag ik hem met een teleurgesteld gelaat om zich heen zien, toen hij zijn verlies bemerkte. Ik trad van achteren naar hem toe en sprak hem zeer beleefd aan.

'Gij hebt uw programma verloren, mijnheer? Mag ik er u een aanbieden?'

Tot mijne groote verwondering nam hij niet de geringste notitie van mijn aanbod; hij keek niet eenmaal om ten einde te zien of de vraag tot hem gericht werd. Hoe zonderling! Want hij had zich het verlies van zijn programma zoo sterk aangetrokken, dat ik stellig verwacht had dat hij gretig bij het enkele woord 'programma' zou omgekeken hebben. Ik liet mij evenwel zóo niet uit het veld slaan. Ik trad nog dichter op hem toe en herhaalde mijne woorden zoo duidelijk als ik kon.

'Pardon, mijnheer. Ik geloof dat gij uw programma hebt laten vallen. Mag ik zoo vrij zijn het u terug te geven?'

Nog altijd stil, onbewegelijk, met afgewend hoofd! Doch toen ik die laatste woorden zeide, hield ik hem het papier voor, zoodat hij het zien moest.

Oogenblikkelijk keerde hij zich om, met eene kleine beweging van schrik, boog en nam het programma aan.

'Zeer verplicht, mijnheer,' zeide hij met zachte, schorre stem, doch in zeer zuiver Engelsch. Ik was reeds op het denkbeeld gekomen dat hij misschien een vreemdeling was en mij niet verstaan had.

'Een mooi programma van avond,' hernam ik, niets liever wenschende dan het gesprek voort te zetten. Hij keek mij echter zoo strak en zoo uitvorschend aan dat ik mij over mij zelven schaamde; ik verbeeldde mij dat hij de reden bemerkte waarom ik hem in een gesprek had trachten te lokken.

'Zeer goed, dat dunkt mij ook,' antwoordde hij, terwijl hij zijne oogen over de nummers van het programma liet gaan, met zulk een diepen zucht, als ik ooit van eenig mensch gehoord had.

'Neem mij niet kwalijk', ging ik voort, 'ik geloof dat gij veel van muziek houdt. Mag ik u vragen of gij het eens zijt met de beoordeeling in het Atheneum over Rubenstein?'

'Ik had het nummer van het Atheneum waarop ik doelde in mijn zak en was op het punt om het voor den dag te halen, toen hij met een dof gezicht, alsof hij niets van mijn gezegde begreep, niets anders antwoordde dan:

Pardon, mijnheer.'

'Ik vind,' hernam ik, den moed nog niet opgevende, 'die knappe critici vreeselijk koel. De schrijver erkent niet eens dat kracht een van de hoofdelementen van zijn muzikaal talent is. Kracht, vuur, breedheid; niet waar? dat is de ware muziek.'

'Wilt gij zoo vriendelijk zijn mij de passage aan te wijzen?' vroeg hij, op weifelenden toon.

'Maar ik spreek in het algemeen,' antwoordde ik, 'leest gij die artikels niet?'

‘Hij schudde zacht en treurig zijn hoofd. Pardon, mijnheer,’ zeide hij, ‘ik versta u niet. Ik ben stokdoof.’

‘Indien hij mij gezegd had dat hij de Keizer van China was, zou ik niet meer verbaasd geweest zijn. Ik geloof waarlijk dat ik hem in dat geval nog eer geloofd zou hebben. Toen hij mij die opheldering gegeven had, keerde hij zich

bedaard om, als dacht hij dat hij niets meer met mij te maken had. Ik had niet het geringste voorwendsel om hem langer te vervolgen; ik bleef een oogenblik onbewegelijk staan om van mijne verbazing te bekomen en ging toen eenigszins verbijsterd naar mijne vrienden terug.

'Wat heeft hij gezegd?' vroeg Lukas nieuwsgierig: 'Gij ziet er uit alsof hij u in zoo vele woorden verteld had wiens geest hij is.'

'Zoo iets voel ik ook,' antwoordde ik. Daarop vertelde ik hem wat er tusschen ons voorgevallen was. Neve geloofde er niets van. 'Waarom zou hij dan hier komen?' redeneerde hij vrij consequent. 'Zie dien man daar eens staan, zie eens hoe verdiept hij staat te luisteren. Waarom zou hij dan avond op avond zulk eene rol komen spelen?'

'Maar waarom zou hij zich doof houden?' vroeg ik.

Neve schudde zijn hoofd. 'De grootste verdraagzaamheid bestaat hierin dat men aan iedereen eene geldige reden toeschrijft van hetgeen hij laat of doet,' zeide hij wijsgeerig.

Er viel niets meer over den man te zeggen. Wij bleven hem gadeslaan, doch ongeveer zooals men op een raadsel zit te turen, waarop men begint te vermoeden dat geen antwoord bestaat en dat enkel ingezonden is om de menschen voor den gek te houden. Wie weet hoeveel zulke raadsels er in de wereld om ons heen bestaan!

Toen wij de zaal uitgingen, werden wij door een vriend van de Neve aangesproken.

'Ik heb u met den armen Anser zien praten,' zeide hij tot mij: 'kent gij hem?'

'Bedoelt gij den dooven concertganger?'

'Ja.'

'Die is een ondoordringbaar raadsel voor mij. Wat komt hij hier toch doen, als hij niet hooren kan?'

'Ga met mij naar mijn huis; dan kunt gij het van hem zelf hooren. Hij komt altijd bij mij na den afloop van het concert, en een paar glazen Rudesheimer zullen voldoende zijn om hem al zijne geheimen te ontlokken.'

Wij namen de uitnoodiging dankbaar aan. Reeds waren er twee leden van het orchest, onder wie ook de dikke Italiaan, ons voor en, druk gesticuleerende, aan het praten. Onze onbekende was er ook. Hij zat in een hoek van het vertrek en hield eene viool op zijne knieën, met zooveel teedere bezorgde liefde op zijn gelaat, alsof het instrument een kind ware; en hij voer treurig en liefderijk met zijne vingers over de snaren. Een oogenblik later nam hij den strijkstok in de hand en begon te spelen; dat spel droeg nog de sporen van een groot talent, maar helaas ook die van iemand die zelf de tonen welke hij voortbrengt niet hoort. Na verloop van eenige oogenblikken legde hij het instrument teeder weg, keek er op neer, zuchtte en kwam stil aan de tafel zitten naast den gastheer, welke plaats deze voor hem open gehouden had.

'Hoe is het er van avond meê gegaan?' vroeg de gastheer, glimlachend en zeer langzaam en duidelijk articuleerende.

Anser keek den spreker met dezelfde uitvorschende oogen aan, als waarmede hij mij in de concertzaal had aangekeken; de reden van dien onderzoekenden blik was mij nu geen raadsel, en zelfs geen reden tot schaamte meer; hij had *gezien* wat onze gastheer hem vroeg, en antwoordde:

'O, dat moet Grossi beter weten dan ik.'

'*Sta bene, figlio mio!*' antwoordde de Italiaan op die woorden. 'Bene, bene, bene! Zij heeft éene nieuwe snaar gekregen; maar ik ben zeer met haar in mijn schik.'

Zij spraken over de viool. Voor het oogenblik werd er niet over door gepraat; doch in den loop van het gesprek bracht een toevallig woord van onzen gastheer de viool des Italiaans weder ter sprake; de arme Anser begon spraakzaam te

worden onder den invloed van den Rudesheimer, en hij antwoordde zonder eenige achterhoudendheid of karigheid in zijne woorden, telkens wanneer wij hem een van allen de een of andere vraag begrijpelijk hadden gemaakt:

'Gij vindt het vreemd dat ik zulk een trouw bezoeker van het concert ben, niet waar?' vroeg hij ons. 'Geen wonder. Maar, vóor mijn ongeluk leefde ik geheel voor muziek, en die viool... och, gij hebt het misschien al vermoed, was de mijne; was ik een rijk man, dan zou ik er nooit van gescheiden zijn. Maar ik moest leven al was ik doof, en ik heb haar moeten missen. Dat was een kwade dag, een kwade dag, toen ik haar verkoopen moest!'

'Coraggio, papa!' schreeuwde de Italiaan, en klopte hem goedhartig op den schouder.

'Ja, nu behoort zij u toe,' hernam Anser, op den weemoedigen teerhartigen toon van een vader die zijn éenig kind ten huwelijk heeft gegeven.

'En ik geloof dat gij haar goed behandelt. - Ik placht zelf op het orchest te spelen, heeren,' zeide hij, zich tot mijne vrienden en mij wendende: 'in het orchest van de opera. Ik had een goeden naam. Ik zou verder hebben kunnen komen. Eens heeft Ernst mijn spel geprezen. Ik studeerde en werkte hard; ik was een gelukkige kerel; ik had voor niemand te zorgen dan voor mijne viool. Aan ander gezelschap dan haar had ik geen behoefte en wij verdienden genoeg voor ons beiden. Wij hadden het best met elkaar als wij niet voor het publiek speelden. Wij kenden elkander. Ik geloof niet dat iemand - neem mij niet kwalijk, signor Grossi, ik wil u niet beleedigen - mijne viool zóo goed kent als ik haar placht te kennen. Andere violisten - die evenveel talent hadden als ik, misschien meer, bespeelden haar wel eens toen ik nog hooren kon. En zij zeiden altijd: "Wij kunnen er niet zulk een toon uit krijgen als gij." En ik geloof dat zij gelijk hadden; ik geloof dat niemand er de tonen uit had kunnen halen die ik er uit haalde. Niet omdat ik zooveel grooter talent bezat dan alle anderen; maar ik was aan mijn viool gewend en ik had haar lief; ik wist wat ik van haar maken kon.

Het is onzin, mijne heeren, dien gezonde menschen wel eens praten, als zij doorslaan over de macht van den geest op het lichaam. De geest heeft in het geheel geen macht over het lichaam, als het ziek is. Als dat wel zoo was, zou ik in staat zijn mijn viool te hooren. Maar ik werd ziek en ik werd doof; het eene ongeluk sleepte het andere na zich; ik verdien nu mijn brood met het copieeren van muziek. En signor Grossi heeft mijn viool gekocht die ik nooit meer hooren zal. Maar ik zie dat ik de vroolijkheid stoor, mijne heeren; trekt het u niet aan; geen mensch kan het helpen.'

Hij zweeg; Grossi klopte hem weder op den schouder en twee of drie anderen drukten hem de hand.

'Maar nu hebt gij nog niet verteld welk genot gij nog in het bijwonen van concerten vindt,' zeide de gastheer, ditmaal de vingertaal gebruikende.

'Ik dacht dat iedereen dat nu wel begrijpen zou, zonder dat ik het zeide,' antwoordde de arme doove, bijna verwijtend. 'Ik *zie* er mijn viool. Ik kan haar volgen waar zij gaat. Ik begrijp alles wat zij doet. Als zij aan het werk is, en ik haar gadesla, hoor ik in mijne verbeelding iedere noot van de muziek. Vooral hare partij die ik zoo dikwijls zelve gespeeld heb, - want ik heb bijna alles gespeeld, heeren - en al de andere partijen die haar helpen en steunen. Ik zie aan het gezicht, aan den pols, aan den schouder van signor Grossi of hij haar goed behandelt. Ik weet of zij tevreden over hem is; och, dat alles is misschien belachelijk in eens anders oogen; en als men

een gelukkig musicus is, begrijpt men het misschien niet; maar ieder musicus die, als ik, door het ongeluk getroffen werd, kan voelen wat ik bedoel. Ik wensch u die ervaring niet toe, mijne heeren; ik hoop hartelijk dat niemand uwer ooit zoo ongelukkig zal worden als ik ben. Maar somtijds heb ik ook nog mijne oogenblikken van genot. Als

ik lang en ingespannen heb opgelet, komt de muziek voor eenige oogenblikken in mijn bezit en dan vergeet ik, en ben ik gelukkig. Als zij zwijgt, komt de herinnering aan mijn ongeluk terug en smacht ik weder naar een volgend vergeten. Dat is niet anders, mijne heeren,' besloot hij met een zucht.

Zijn kleine geschiedenis was uit; hij zweeg; wij allen gaven hem de ondubbel zinnigste bewijzen van medelijden, hetgeen hij met de hem eigene zachtaardige melancholie beantwoordde. Het souper liep af; doch reeds vóor het ten einde liep, was onze eetlust verdwenen. Wij spraken niet veel met elkander over de opheldering van het raadsel. En op het eerstvolgende concert maakten wij onze opmerkingen in een geheel anderen geest. Wij keken elkander met een weemoedigen glimlach aan, toen wij zijn gelaat gadesloegen; een glimlach, waarbij ons de oogen vochtig werden.

Weldra daarna ging ik naar Parijs, en ik keerde eerst na verloop van twee jaren naar Londen terug. Toen ik Neve weder ontmoette, vroeg ik hem onder anderen ook naar onzen dooven violist.

'Hij is dood, de arme kerel,' was het antwoord; maar wij behoeven hem niet te beklagen. Het was hem aan te zien dat hij met den dag verviel. Drie maanden vóor zijn dood kreeg hij zijn gehoor terug; de man was onuitsprekelijk gelukkig; wij openden eene inschrijving om hem zijne viool terug te koopen; maar hij was zoo zwak geworden, dat wij bang waren dat de blijdschap hem te sterk zou aanpakken. Wij vertelden hem dus eerst dat er quaestie onder ons geweest was van het terug koopen van zijne viool, maar dat wij Grossi nog niet bewegen konden om haar weer af te staan; zoo lieten wij hem twee dagen in spanning, om hem aan het denkbeeld te gewennen. Daarna brachten wij hem zijne viool in triomf naar huis. Tot op zijn laatsten dag zat hij overeind in het bed, totdat de strijkstok aan zijne zwakke hand ontviel. Maar hij deed niet meer met zijne viool wat hij er vroeger mede deed; dat voelde hij zelf, daarom, zooals ik zeg, wij beklagen hem niet in zijn dood.

Suum cuique

De oorlog.

Bijtend is de spot, dien de geschiedenis der jongste weken drijft met de zoete droomen van den menschenvriend, en sarrend der losgebroken demonen hoonlach over Europa's beschaving.

Wederom zijn de demonen in de zwijnen gevaren; maar zichzelven niet, anderen stort het onrein gedierte ditmaal in den bruisenden afgrond.

Vraag niet, wat nú de oorlog is. Nú is hij het woeden van volk tegen volk; nú is hij het razen van den Germaan tegen den Romaan en het wrokken van den Romaan tegen den Germaan; nú is het nationaal gevoel hier overprikkeld door zege op zege, daar in blinde wraakzucht ontaard onder neerlaag op neerlaag.

Maar vraag, wat de oorlog was in zijn oorsprong, hoe hij zich vertoonde in zijn eerste, zijn ware gedaante. De uitbarsting der heerschzucht, de openbaring van den nijd van staatslieden, voor wie het geweten niet meer is dan een ijdele klank: dát was de oorlog. Omdat diplomaten het niet eens konden worden bij hun schacheren met landen en volken - plantages met haar slavenmagt - dáárom zijn tienduizenden en nogmaals tienduizenden in den dood gejaagd, dáárom honderd- en nogmaals honderdduizenden gedompeld in kommer en armoê en ellende; dáárom worden

akkers vertreden, steden verwoest, schatten verspild, dáárom Europa's krachtigste zonen verslonden door het vratig kanon.

Zóó snel bruist de stroom der gebeurtenissen voort, dat na enkele weken reeds oorzaak en aanleiding van den krijg bijna vergeten zijn.

En 't is noodig, dat zij in heugenis blijven.

Onuitwischbaar moeten de volken het zich in de ziel griffen, dat het de staatslieden zijn, die in hun kabinetten tot den volksmoord besluiten en dan, om hun spel uit te spelen, den volkshartstogt prikkelen totdat de arme natiën in haar koortshitte wanen, dat ze voor haar eigen zaak haar hartebloed offeren.

Germaan en Romaan moeten het weten, dat hun broedermoordende volkshaat de roes is van den zwijmeldrank, waarmeê de staatskunst hun bloed heeft vergiftigd.

Germaan en Romaan moeten het weten, dat de Heer der legerscharen de Moloch is, waaraan, onder huichelende gebeden, hun lijf en leven ten offer worden gebragt.

Germaan en Romaan - als straks hun waan is geweken en hun woede is uitgeraasd, moeten 't elkander zweren bij het vergoten bloed, dat ze voortaan zichzelf willen behooren, en de wijzen in Noord en Zuid moeten het verkondigen aan de kinderen huns volks, dat de natiën een andere bestemming hebben dan elkander te vertreden en een andere roeping dan den voorbedachten moord op groote schaal. Zij moeten de arme bedrogenen de beteekenis leeren verstaan van die schetterende klanken: Volksbelang, Krijgsroem, Bed van eer.

Een vredebond tegen den oorlog wilt gij?

Droomer, wánneer zult gij ontwaken?

Waarom ook niet een Gezondheidsbond tegen de Cholera?

Zal de Cholera wijken voor dien bond met zijn reglementen en declamaties?

Als gij de oorzaken van de Cholera opspoort en die oorzaken wegneemt, dán zal de Cholera wijken.

Als gij de oorzaken van den oorlog opspoort en die oorzaken wegneemt, dán zal de oorlog wijken.

En die oorzaken?

Zedelijke slapheid die, door het succes verblind, den misdadiger zijn misdaden vergeeft, als hij ze bedekt met het purper, ware 't ook het purper van burgerbloed;

karakterloosheid, die gansche scharen de roepstem van den drijver doet volgen - volgen naar de slagtbank;

kortzigtigheid, die het regt van oorlog en vrede prijs geeft aan één enkel mensch;

prikkelbaarheid, die den blinden hartstocht laat wekken door volksleiders, volksmisleiders, volksverleiders;

vooroordeel, dat den moord zich tot eere rekent, als hij verduizendvoudigd wordt.

Arm Europa, wánneer, wánneer zal het licht over u opgaan?.....

Arm vaderland, wat zal u schutten tegen de staatkunde van bloed en ijzer? Wat zal u steunen tegen de overmagt?

Neêrlands taal - Neêrlands zeden - Neêrlands verleden - Neêrlands geloof aan zich zelf. Een onderwijs, dat tot zelfstandigheid opvoedt. Godsdienst, die iets anders is dan een dogma of een klank. Zedelijkheid, die meer is dan een maatschappelijke vorm. Een grondwet, die het regt van oorlog en vrede aan 's volks vertegenwoordiging toekent.

Volkswapening - geen kinderspel, maar bereidvaardigheid en bekwaamheid van elken burger om voor zijn vaderland te kampen en te sneven.

Dan - als de overmagt ons bedreigt of de diplomatie ons verschacheren wil, dán de oorlog, de oorlog der humaniteit tegen het brutaal geweld en de sluwe list, - dan

de oorlog, die geen gruwel is in de oogen van God of menschen: de strijd voor haardsteê en altaren.

Brievenbus.

II.
Aan alle weldenkenden in Nederland.
Een zendbriefje over *Gorter* en *Van der Plaats.*

Lieve Vrienden!

Jammer dat er menschen zijn, die 't maar niet nalaten kunnen te kladden. Met een verfpot over straat gaande geven zij gaarne hier en daar een vuile streek op een nieuw geverfde schutting of ergens een grof stuk rood krijt vindende krassen zij leelijke woorden en hunne vaak onbeteekenende namen op witte muren.

Zeker soort van geschrijf doet mij aan deze straatschenderij denken.

Welk geschrijf ik bedoel?

Onlangs - het is reeds maanden geleden - heeft Gorter, toen nog predikant, in de Gids een stuk geleverd over Bilderdijk. Tegen dit stuk is voor eenigen tijd een afzonderlijk geschrift uitgekomen van de hand van den Weleerwaarden Heer J.D. van der Plaats, Predikant bij de Doopsgezinde Gemeente te Woudsend. Het heet ‘Simon Gorters beoordeeling van Mr. Willem Bilderdijk’ en het moet dienen als ‘een woord van teregtwijzing.’

Ik wensch in geenen deele op te treden als verdediger van Gorters beoordeeling. Buitendien heeft de heer Van der Plaats mij dit zeer moeielijk gemaakt. Dat gewone menschen, Pygmeeën, zich op gelijken voet stellen met dat ‘kolossaal genie, dien Reus, dien Héros, die den grooten naam van Willem Bilderdijk draagt, komt hem zoo vermetel en onverdraaglijk voor dat een geheime vrees mij terughoudt om Bilderdijk tot een twistappel te maken tusschen mij en den man, die Gorter te recht wees. Deze - dit meen ik opgemerkt te hebben - is op het punt van Mr. Willem Bilderdijk niet weinig prikkelbaar. Ik waag mij niet aan eenige interventie, te minder daar het mijn doel is, om in de zaak van Bilderdijk neutraal blijvend, den heer Van der Plaats op een gansch ander punt aan te klagen en op te komen, niet tegen zijn Bilderdijk, maar tegen de klad, die hij den nieuw gemaakten en rein gebleven naam van Simon Gorter aanwrijft.

Merkwaardig, bijna kwaadwillig, zijn zijne overdrijvingen, wanneer hij spreekt van 's mans (Gorters) taaien, kronkelenden gedachtegang, zijn duisteren stijl en onbeholpen gebruik van onze schoone moedertaal, waarover hij geen woord verspillen wil. Goed, dat hij er van zweeg, dat hij deze schets van Gorters schrijftrant niet uitwerkte, want bij zou inderdaad, gelijk hij zelf reeds vermoedt, zijne woorden verspild hebben. Met zulke overdrijvingen komt men niet verder. Wekken zij uw aandacht, uw nieuwsgierigheid? Zij brengen haar straf mede, juist hierin, dat zij allen indruk missen. Was er dan op Gorters stijl en schrijftrant niets hoegenaamd aan te merken, dat hij er zich zóó afmaakte? Doch dat zij zoo! 't Is soms moeielijk zijne eigene overdrijvingen in te zien.

Merkwaardig ook en bijna kwaadwillig is 's mans naïveteit. Wanneer hij ergens in een tusschenzin ons deze woorden in het oor bijt ‘want de heer Gorter wil voor een geestig en humoristisch schrijver doorgaan’, dan maakt dit woord zeker op ieder, die Gorter kent, denzelfden onschadelijken indruk, alsof ergens verzekerd werd dat de heer Van der Plaats wil doorgaan voor een predikant of een gier voor een vogel.

Niet alles staat op losse schroeven, niet alles is twijfelachtig! Er zijn dingen, die als een paal boven water staan. Of weten menschen, als de heer Van der Plaats, waarlijk niet beter?

Wat echter moeten wij denken van een zin, als de volgende? De jonge pre-

dikant Gorter daarentegen (in tegenoverstelling van Dr. Van Vloten, den gewezen hoogleeraar van Deventer, die het slachtoffer is van zijn rigorisme en wiens meedogenlooze kritiek over Bilderdijks ontucht den heer Van der Plaats zoozeer tegen de borst stuit) de jonge predikant Gorter, die de godgeleerdheid heeft laten varen, om in een anderen werkkring zijne begrippen van *humaniteit* bot te vieren, had nu hij het onderneemt om het vonnis Van Vloten in zake Bilderdijk te herzien, meer menschkunde behooren aan den dag te leggen.' Wat moeten die woorden? Is het feit, dat Gorter ophield predikant te zijn, tevens het bewijs dat hij meende de godgeleerdheid voor zekere begrippen van humaniteit te moeten laten varen? Heeft Gorter ooit op zoodanige onkerkelijke begrippen van humaniteit gesnoefd, zoodat de heer Van der Plaats het recht heeft te zeggen dat hij er aan *botvierde*? En eindelijk, mag hij zich op die humaniteit beroepen, om uit naam van Gorter Bilderdijks zonden te verontschuldigen?

Ach! Bilderdijks advocaat heeft Gorter niet gekend, wanneer hij gedacht heeft dat diens begrippen van humaniteit leiden moesten tot slappe moraal en blinde toegeeflijkheid. Bilderdijk en Don Juan staan onder dezelfde zedewet. De éénige uitzondering, die er gemaakt mag worden, is deze dat, zoo de Don Juans al eens vallen, de Reuzen, Heroën en Kolossale Genieën ten minste staande blijven. Dan behoefden hunne vereerders niet zulk een jammerlijk woord van hen neer te schrijven, als de heer Van der Plaats van Bilderdijk neerschrijven moet: 'hij bezweek' - Bezwijken?! Dan behoefde hij, om een groot man te redden, geen blaam te werpen op de deugd en beleedigend te gewagen van zekere 'burgermans-braafheid.' Dan zouden er misschien ook geene halve en kwart-genieën zijn, die in dankbare navolging zich geniaal boven de wet stellen en, wanneer het brein wat pover is, zich maar vast van hun burgermans-braafheid ontslaan, in afwachting van het genie, dat er nog niet is, maar wel komen zal, - om eindelijk, wanneer het niet komen wil, zich voor een miskend genie uit te geven en op zijn Byronsch te breken met de maatschappij. Neen, van groote mannen, wien veel gegeven is, wordt ook veel geëischt. - 'Noblesse oblige' - en het was van Gorter niet te verwachten dat hij ter wille van Bilderdijk zich iets op dien eisch zou laten afdingen. Hoe kon de heer Van der Plaats zich verwonderen over de inhumaniteit van den gewezen predikant, zonder zich allereerst te verwonderen over de humaniteit van den dienstdoende?

Evenzeer als de schrijver zich bedrogen heeft in den aard van Gorters begrippen van humaniteit, evenzeer en misschien juist in verband daarmee, heeft hij zich bedrogen in de eigenaardige verhouding, waarin deze stonden tot zijn godgeleerdheid. Het is ons, zijnen vrienden, niet bekend dat zij tot op dezen dag anders dan in vrede leefden. In geen geval hebben zij in die mate met elkander gestreden dat Gorter daarom zijn betrekking heeft nedergelegd. Er zijn er helaas! maar al te velen, die dat o, zoo gaarne zouden gelooven, die zich daarin o, zoo gemoedelijk en zoo meewarig zuchtend zouden verkneuteren.

'Gorter is geen predikant, niet waar?'

'Neen, maar hij is het geweest', onverschillig.

'Geweest?' de wenkbrauwen worden veelbeteekenend opgetrokken, 'modern zeker, och, ja! die modernen gaan allen weg! Zij kunnen het niet houden.'

En de een juicht over de zege, die de liberale beginselen hebben behaald op de 'bekrompen kerk', en de ander juicht over de zege, die het ware geloof - 't werkt uitdrijvend - behaald heeft op een valschen broeder.

Ik heb het wel gevreesd. Ik heb wel gevreesd dat zelfs Gorters naam en bekendheid geen waarborg zouden zijn tegen den laster. Wat ik echter niet gedacht had, was, dat iemand als de heer Van der Plaats, één van Gorters ambtgenooten, hem dat kwaad zou aandoen, hem die klad zou aanwrijven. Een ieder, die door het geschrijf van genoemden heer onder den indruk mocht geraakt zijn

dat Gorter uit gebrek aan liefde voor zijn ambt heeft bedankt, wete dat hij dwaalt. Gorters ambt is geen logen geweest, zijn afscheid is geen vlucht geweest, geen redding uit een valsche positie. Met de veranderingen, die zijne levensomstandigheden hebben ondergaan, is geen zonde van oneerlijkheid bedekt. Zijn uitgang uit de kerkelijke bediening is geen ruimer adem halen, geen opluchting, geen verlossing geweest uit een godgeleerd dwangbuis, dat hij zich ter wille van zekere maatschappelijke voordeelen had getroost, totdat het uur der redding sloeg. Zijn heengaan is een offer geweest en met loome schreden is hij gegaan. Hij is gegaan, omdat.... maar weet de heer Van der Plaats dat niet? Hij, die op den titel van zijn geschrift voluit den naam liet drukken van Simon Gorter en die daarmee den schijn aannam van vrij eigen met hem te zijn, wist hij niet hoe lang diezelfde Simon Gorter zich staande gehouden heeft op zijn post, ach! tegen een anderen vijand, dan twijfel en ongeloof. Wist hij niets van wat wij hebben bijgewoond en wat ons vriendenhart vaak pijnlijk heeft aangedaan? Zijn toon is gevoelloos en koud en onbarmhartig als wist hij niets, als had hij tegenover zich een cynicus, die met een glimlach zijn preekstoel voor de tribune gegeven had. Moge den heer Van der Plaats nimmer de nood zijn opgelegd, die den '*jongen* Gorter' *is* opgelegd, en blijve hij gespaard voor de bitterheden, die hij een zijner ambtgenooten heeft doen smaken.

Wat de schrijver met zijn geschrift heeft bedoeld? Ik begrijp het nog niet goed. Verschilt zijn beschouwing zoo veel van die van Gorter? Doch ook Van der Plaats zegt dat Bilderdijk zijne gebreken, ja, veel aanstootelijks had, dat hij niet zoo onbekrompen was, als Goethe, dat er veel is, waardoor het genot van zijn verwonderlijk talent vergald wordt. 'Men kan' zoo schrijft hij 'dit talent niet genieten zonder zelfverloochening, ja, zonder een zelfverloochening, grooter dan die bij het lezen van de oude klassieken noodig is. Hij was niet beminnelijk, zijn gedrag tegenover de jonge, schoone Katharina Wilhelmina is - zullen wij spreken van een schandaal, echtbreuk, overspel? - neen, dat niet; maar zijn gedrag is toch niet goed te keuren en niemand zal hem durven vrijspreken.' Waartoe dan dit geschrijf? Er is in den heer Van der Plaats iets, dat tegenwoordig zelden wordt aangetroffen en licht voor dweperij doorgaat. Hij heeft nog echte 'Heroworship', vereering voor groote mannen, eerbied voor groote namen. Kolossale genieën en Héroën verschijnen hem in heerlijk, bovenaardsch licht en doen hem in lieden, als Gorter, Pygmeeën zien, terwijl de welgelukte strijd van gewone menschen tegen vaak zeer ongewone hartstochten in zijn oog een burgermans-braafheid is, die verre onderdoet voor de edelmans-zonden van het genie. Behalve al datgene, wat ieder mensch in Bilderdijk ziet, aanschouwt hij nog iets anders, iets geheimzinnig verhevens, iets bovennatuurlijk groots, iets - iets onnoemelijks. Hij ziet wel fouten in hem - il n'y a pas d' héros pour son valet de chambre; - maar de kamerdienaar met Mijnheers livrei om de leden, Mijnheers nestels om den arm en Mijnheers wapen op de knoopen, de kamerdienaar, die tot het huis behoort en die met de familie staat of valt, kan, terwijl hij aan den ingang der groote oprij-laan, tegen een der granieten palen staat, niet verdragen dat de voorbijgangers iets te zeggen hebben op Mijnheers handel en wandel. Hij is wel niet van adel; maar... hij voelt toch iets voor den adel, en het komt niet te pas dat die menschen daar als vrije mannen langs hun straatweg voorbijkomen en zich op gelijken voet stellen met Mijnheer, die immers een kolossaal landgoed heeft en een Reus is in zijn soort. Men zou zeggen! Dat draagt ook al een hoed en stok en oordeelt! Mijnheer zelf ziet in het besef zijner grootheid met verachting op hen neder of zou

het doen wanneer hij die Pygmeeën zag; maar hij, de gegalonneerde, die zich zoowat met Mijnheer vereenzelvigt, trekt den neus op, zet een hooge borsten roept zoo iets van ‘canaille!’

Ja, Mijnheer zou met minachting en koninklijke waardigheid neerzien op het gespuis, zoo meent hij, maar hij - hij moet er nog even ook iets kwaads van vertellen - op gevaar af van een goeden naam te schenden.

't Is jammer, vindt gij niet? wanneer zoo de kleinen om degrooten lijden moeten!

Wormerveer, 2 Aug. 1870.

J^{o}. DE VRIES.

PS. Aan den brief van Gorters vriend een plaatsje gunnend, wil de redactie niet geacht worden de meening te deelen dat een fatsoenlijk man zijn handen wagen mag om een straatschender bij de ongewasschen ooren te pakken.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Gelooven op gezag.

De zedelijke grootheid van onzen tijd, door Ab^{m}. Diemont, Theol. Doct. Leeuwarden, H. Kuipers. 1870.

> Gelooven op gezag,
> Dat mag
> Niet.....

Ik kan mij geenszins vereenigen met het gevoelen van hen, die meenen, dat wij in het hier aangehaalde gedeelte van het bekende vers van den onvergetelijken leekedichter niet zijne eigene zienswijze zouden uitgedrukt vinden. Hoe? Luidt dan niet het eerste van zijne - dichtjens:

> Niet in de scholen, neen, heb ik gevonden
> En van geleerden, och, weinig geleerd,
> Wat ons de wijzen als waarheid verkonden,
> Straks koomt een wijzer, die 't wegredeneert.
>
> 't Leven alleen is de school van het leven,
> Levens-ervaring het heilige boek,
> God! door Uw wijzenden vinger geschreven,
> Daar ik niet vruchtloos de waarheid in zoek.
>
> Zelf moet gij 't zoeken en zelf moet gij 't vinden,
> Mensch, in uw hart, in het Woord, in uw lot,
> Anders zoo spelen de wervlende winden,
> Mensch, met uw hart, uw geloof en uw God!

Iemand, die zóó kon getuigen, had wel gebroken met den traditioneelen waan, dat de mensch gelooven moet op gezag. En hij heeft, dunkt mij, in dat vers, waarvan wij een gedeelte ter neer schreven, alleen het ongeloof der Jan Raps met de roede zijner satire willen geeselen.

Hoe dit echter zij, dit is zeker, dat ditzelfde gedeelte de belijdenis

van een groot aantal Christenen uitmaakt. Met name wordt zoo gesproken door de voorstanders der nieuwe richting. Zij verwerpen alle autoriteitsgeloof op godsdienstig en zedelijk gebied. Door hen wordt zelfs ontkend, dat men gelooven moet op gezag van Jezus; hetgeen, zooals men weet, m.a.w. wil zeggen, dat men iets als waar moet aannemen, eenvoudig omdat Jezus het daarvoor verklaard heeft. Zij zeggen, met eenige wijziging, tot Jezus wat wij in het vierde Evangelie eenige Samaritanen tot de vrouw van Sichar hooren zeggen: Wij gelooven niet om uw zeggen; want zelven hebben wij gehoord en weten wij. Wat zij met Jezus als waar erkennen, huldigen zij als zoodanig, omdat zij er de waarheid van inzien. En Jezus heeft geen ander gezag voor hen dan hetwelk hij ontleent aan de juistheid zijner beschouwingen.

Na alles wat tot rechtvaardiging van deze beschouwing van het geloof is aangevoerd, zou men kunnen meenen, dat zij nu door ieder wordt omhelsd, of dat het ten minste ieder aan lust en moed zou ontbreken, om er in het openbaar tegen op te treden. Hoe zou echter zulk eene onderstelling met de werkelijkheid in strijd zijn! Nog altijd zijn er, die zich met haar niet kunnen vereenigen en tegen haar protest inleveren. Iets wat nog onlangs gedaan is door den Schrijver van het boek, welks titel wij hierboven afschreven en die de door ons verworpen opvatting van het aangehaalde gedeelte van het bekende leekedichtjen voor de zijne heeft verklaard.

Dit boek heeft ons den indruk gegeven dat de auteur niet behoort tot de confessioneelen of ultra-orthodoxen, maar tot de zoogenaamde Vermittlungspartei. Hiervoor pleit ook de wijze, waarop door hem wordt gepolemiseerd. Hij zou zelfs, blijkens de voorrede van dit zijn geschrift, met de verwerping van het autoriteitsgeloof door de modernen zich vereenigen, indien zij maar niet, naar zijn oordeel, door een gewichtig bezwaar gedrukt werd. Wij hooren hem daar toch zeggen: ‘Misschien, kan langs dien weg’ (d.i. wanneer op 't geen door hem tegen de zoo even door ons genoemde verwerping is ingebracht wordt acht gegeven) ‘een groot bezwaar worden opgelost, waardoor eene der voornaamste geloofsovertuigingen, die, heden ten dage, met kracht worden verdedigd, nog al aanmerkelijk gedrukt schijnt; en dientengevolge de kennis der waarheid bevorderd, waarnaar men, het worde met blijdschap erkend, in de dagen die wij beleven, dagen van groote beweging en van heftigen strijd op godsdienstig gebied, met opgewekten ijver en meer dan gewone belangstelling streeft.’

Men ziet het: hij is een gemoedelijk man. Het is hem te doen om waarheid. Hij is voor overtuiging vatbaar. Voorzeker, hebben de aanhangers der nieuwe richting het als eene oorzake van blijdschap te beschouwen, wanneer bedenkingen, die men tegen hunne stellingen heeft, openbaar worden gemaakt; daar zij hierdoor gelegenheid vinden om bezwaren uit den weg te ruimen, misverstand op te heffen, hen, die

nog hinken op twee gedachten, voor hunne beginselen te winnen, of om hunne inzichten juister te formuleeren, zij mogen er zich dan wel over verblijden, dat dit door den heer Diemont is geschied.

Gaarne willen wij dan ook aan de uitnoodiging der Redactie van dit Tijdschrift om zijn boek er in te bespreken voldoen en het bezwaar trachten op te lossen, waardoor z.i. het oordeel der modernen over het autoriteits-geloof gedrukt wordt.

Moge de kennis der waarheid er door bevorderd worden!

Welk is het bezwaar dat door dr. Diemont tegen de aangevoerde stelling der modernen is ingebracht?

Alles wat wij hem daartegen hooren aanvoeren, komt voor een deel hierop neder:

De voorstanders der nieuwe richting gelooven hetzelfde wat Jezus geloofde. Zij doen dit, naar hunne verzekering, niet op gezag van Jezus, maar om dezelfde redenen, waarom hij geloofde.

Jezus nu geloofde, volgens hunne eigene verklaring, op grond van zijne zedelijke grootheid. Wat hij in geloofszaken zag, wist, zich zelven en anderen getuigde, dat berustte op de uitspraken van zijne godsdienstige en zedelijke volkomenheid. Het was, zoo spreken zij, in zijn rein gemoed, dat hij Gods waren naam las, dien naam, waarmede Gods betrekking tot ons zoo juist en zoo schoon wordt uitgedrukt: ‘onze Vader’, en ook den waren naam, waarmede de mensch ieder ander mensch moet noemen, den naam: ‘broeder’. In zijne reine ziel moet het geheim worden gezocht van zijn helder en eenvoudig zien van God, waaruit het christendom is geboren. Alleen door zijn kristal helder gemoed, zijn heiligen zin zag en wist hij wat hij van God en goddelijke zaken geloofde en getuigde.

Al wie nu hetzelfde gelooft wat Jezus beleed en dat nog wel op dezelfde gronden als hij en met even veel recht; wie met hem dezelfde geloofsovertuiging uitspreekt, volstrekt niet op het gezag van Jezus, maar omdat hij het zelf, door eigen, hoogere, geestelijke waarneming gezien en gehoord heeft, die staat met hem op dezelfde hoogte van geestelijke ontwikkeling en zedelijke grootheid. Beaamt men wat Jezus van den godsdienst heeft gezegd, alleen omdat het in harmonie is met de uitkomsten van onze persoonlijke ervaring; omdat ons verstand en hart er getuigenis aan geven; omdat het de terugkaatsing is van het beeld van het ware in ons, dan is onze persoonlijke ervaring dezelfde als die van Jezus; dan wordt aan ons verstand en hart de competentie toegekend om ter laatste instantie uitspraak te doen; dan dragen wij hetzelfde beeld van het ware in ons als Jezus; dan is ons oordeel verheven boven zijn gezag; dan doen wij in helderheid van blik, in diepte van gevoel, in reinheid van gemoed, in heiligheid van zin niet onder voor hem; i.é.w., dan bezitten wij de-

zelfde buitengewone mate van godsdienstige ontwikkeling, welke het deel was van Jezus en dan zijn wij even zedelijk groot als hij.

Die grootheid ontbreekt ons echter. Het kan zijn, dat enkelen boven de overigen uitmunten. Toegestemd moet worden de *mogelijkheid* dat die zedelijke volkomenheid. welke Jezus bezat, door ons reeds in dit leven kan worden bereikt; daar toch niet geloochend mag worden wat een der uitstekendste natuurkenners heeft gezegd: 'wie buiten het gebied der zuiver mathematische wetenschappen het woord *onmogelijk* uitspreekt, hem ontbreekt het aan voorzichtigheid'(*). Maar 't valt alleszins te betwijfelen, of het werkelijk zoo is. En de aanhangers der nieuwe richting eerbiedigen Jezus ook als hunnen meerdere.

Missen wij nu die grootheid, dan heeft men ook geen recht om te zeggen: wij gelooven hetzelfde als hij en dat wel op denzelfden grond, waarop zijn geloof steunde, d.i. van onze eigen ervaring.

Ik kan mij begrijpen, dat men bij eene oppervlakkige beschouwing kan meenen dat deze redeneering van onzen Schrijver volkomen onberispelijk is. Maar dan moet zij ook een heel oppervlakkige zijn. Het verwondert ons zeer dat Dr. Diemont zelf niet heeft ingezien, dat zijn bewijs volstrekt niet opgaat.

Welke is de groote fout, die hij heeft begaan en waardoor zijn gansche argument reeds geheel in het water valt?

Hij begint, zooals wij zagen, met te zeggen dat de modernen hetzelfde gelooven wat Jezus geloofde, en dat wel, naar hunne verzekering, op dezelfde gronden als Jezus, waaruit zou volgen, daar het geloof van Jezus gegrond was in zijne zedelijke grootheid, dat zij diezelfde grootheid met hem bezitten.

Zijn wij echter verplicht dit toe te stemmen?

Het kan zoo schijnen. Wij willen, om te doen zien, dat wij volstrekt niets aan de juistheid van zijne redeneering willen te kort doen, hier bijvoegen wat nog bovendien door hem gezegd wordt:

'Wanneer twee reizigers', zoo merkt hij bovendien op, 'ons verhalen, dat zij, met eigen' oogen, hetzelfde natuurtooneel hebben gezien, - dat nergens anders kan worden aanschouwd dan op dien hoogen top van dien berg, dan is het uitgemaakt, dat die twee reizigers, de een zoowel als de ander, den hoogen top van dien berg hebben beklommen. Te zeggen, dat de één het wel heeft gedaan, maar de ander ter halver hoogte is blijven staan, of aan den voet van den berg bleef toeven, zou niets minder zijn dan dien ander' voor snoever of leugenaar uitmaken. En als nu twee of meerder' geloovigen getuigen, te zien en te hooren, wat nergens anders dan op den top van den berg der zedelijke volmaaktheid, des godsdienstigen levens kan worden

(*) Arago, Annuaire de 1853. 'Celui qui, en dehors des mathématiques pures, prononce le mot inpossible, manque de prudence.'

gezien en gehoord, is 't dan niet boven allen twijfel verheven, dat die twee of die meerderen op den top van dien berg staan?'

Wij willen dit gaarne onderschrijven. Maar bewijst het iets voor de juistheid der bewering van onzen Schrijver?

Slechts in één geval zou het dit. Wanneer namelijk de stelling van de aanhangers der nieuwe richting, door Dr. Diemont als waar aangenomen: 'wij gelooven hetzelfde als Jezus', niets anders beteekende dan: wij gelooven *alles* wat Jezus geloofde, en ons geloof is èn wat zijn inhoud èn wat de kracht der overtuiging, die er mede gepaard gaat èn wat den invloed betreft, dien het op ons uitoefent, volkomen hetzelfde als dat van Jezus, i.é.w. ons geloof is volkomen gelijk aan dat van Jezus.

Maar dit juist is het wat nooit door de modernen is beweerd, of tot de verklaring waarvan zij volstrekt geen recht zouden bezitten.

En is dit waar, dan - het is dunkt mij voor ieder duidelijk - vervalt ook geheel Dr. Diemont's redeneering.

Nu erkent hij echter zelf - iets wat wel vreemd moet klinken - dat er verschil bestaat tusschen het geloof der modernen en dat van Jezus. Wij hooren hem toch niet alleen zeggen: 'Zij (d.i. de voorstanders der nieuwe richting) 'gelooven hetzelfde wat Jezus geloofde, *in hoofdzaak althans*'; of, zooals hij het ook uitdrukt, 'wat den *hoofdinhoud der christelijke geloofsovertuiging* betreft en *er het eigenlijke wezen van uitmaakt*'; maar bovendien, waar hij, ten bewijze dat het geloof der voorstanders van de nieuwe richting met dat van Jezus overeenkomt, eene getuigenis van een hunner aanhaalt, merkt hij op, dat er door dezen aan wordt toegevoegd: 'Dat men de Joodsche denkbeelden niet aanneemt, die Jezus schijnt te hebben gedeeld met betrekking tot den duivel en zijn invloed op de wereld, met betrekking tot de kwaal der zoogenaamde bezetenen, aangaande de Messias-regering, zijn eigen regering, zijn aanstaande en luisterrijke wederkomst, zijn rol van middelaar.' En op eene volgende bladzijde lezen wij: 'Een' andere meening dan Jezus omtrent zijn eigen persoon, naar het verhaal der evangelisten, gekoesterd heeft, mogen ze deelen; een ander geloof in Jezus, dan Jezus, naar ons inzigt, gevraagd heeft, belijden; zich een' andere voorstelling dan die Jezus, al weer naar onze overtuiging, had, vormen van Gods bestaan, hetzij op het punt van Gods persoonlijkheid' (het *bestaan* en de *persoonlijkheid* van God onderscheidt hij, blijkens hetgeen hij iets later zegt, van het *wezen* van God en de *eigenschappen* van het *Goddelijk wezen*), 'hetzij op dat van Gods verhouding tot het geschapene, hetzij op dat van de werking Gods in de wereld, en van de wijze waarop God zich openbaart'; er bestaat dus, volgens hem, nog al wat verschil 'waar het' enz. En nog al verder: 'Een gradueel verschil moge er tusschen het geloof van den een' en dat van de anderen' (der modernen) bestaan, hoe groot, hoe ontzaggelijk groot dat misschien ook zij, een specifiek verschil bestaat er niet. En dat gradueel verschil neemt

niet weg, dat precies hetzelfde wat Jezus geloofde en getuigde, geloofd en getuigd wordt door hen, die zeggen ‘te gelooven op dezelfde gronden als Jezus en met evenveel regt.’

Echter dan toch altijd ‘een gradueel verschil’, ja! een ‘groot, ontzaggelijk groot verschil’ dat er tusschen hun geloof onderling en derhalve ook tusschen dat van elk hunner in het bijzonder, of ten minste van de meesten, of sommigen hunner en dat van Jezus bestaat!

Zoodat men wel recht heeft om onzen auteur te vragen, hoe hij, die dat aanneemt, zelf niet heeft gevoeld, dat zijn bewijs volstrekt niet doorgaat?

Om dit in het voorbijgaan op te merken: wanneer wij, op dezelfde wijze te werk gaande als hij, gevolgtrekkingen wilden afleiden uit hetgeen in de geschriften van den een of den ander der modernen wordt aangetroffen, zouden wij tot de conclusie kunnen komen, dat zij niet maar *gelijk aan* Jezus zijn, maar zelfs *boven hem* staan.

Doch wij moeten erkennen: Let is hem niet geheel ontgaan wat tegen zijne redeneering zou kunnen worden ingebracht. Hij tracht althans de bedenking, die men daartegen zou kunnen aanvoeren, dat hij toch een gradueel verschil tusschen het geloof van Jezus en dat der modernen toelaat, op te lossen. Maar hoe zonderling is hier zijne verdediging!

‘Zal men’, zoo luidt het toch aldaar, ‘eindelijk zeggen, dat de gevolgtrekking’ (zij die met Jezus hetzelfde gelooven, omdat zij zelven zien, bezitten dezelfde grootheid als hij) ‘niet opgaat, omdat bij de bewering, “hetzelfde te gelooven als Jezus, en dat op dezelfde gronden als hij,” het gradueel verschil dat er tusschen het geloof van Jezus en dat der zijnen bestaat, niet uit het oog wordt verloren? Dat onder de uitdrukking “hetzelfde als Jezus gelooven” geenszins verstaan wordt, dat men even krachtig, even onwankelbaar, met eene even diepe, in het leven gelijkelijk ingrijpende overtuiging gelooft, als hij, die zich den eernaam van “Voleinder des geloofs” heeft verworven? Aan dat gradueel verschil deden wij zelve reeds, met een enkel woord, in 't voorbijgaan, denken. En als wij toen zeiden, dat, desniettemin, hetzelfde wat Jezus geloofde en getuigde, geloofd en getuigd wordt, hadden wij natuurlijk alleen het oog op het geloof, in den zin van een verstandelijk aannemen der objectieve geloofswaarheden, die men omhelst, en waarvan men getuigt; op het denken en weten des geloofs, afgezien van den invloed, die daardoor op het gevoel, het willen en het leven wordt uitgeoefend.’ Met het oog hierop zouden wij kunnen vragen: maar als nu de modernen zeggen: wij gelooven wat Jezus geloofde, en dat op dezelfde gronden, met hem kunnen zij dan ook niet slechts het oog hebben op het geloof in den zin van een verstandelijk aannemen der objectieve geloofswaarheden, die men omhelst, en zoo spreken zonder daarmede te bedoelen, dat zij met Jezus even krachtig, even onwankelbaar, met eene even diepe, in het leven gelijkelijk ingrijpende overtuiging gelooven? En als hij nu hierop, om te doen zien, dat de voorstanders der nieuwe richting bij hunne

bewering: wij gelooven wat Jezus geloofde, niet geacht mogen worden het geloof in zulk een beperkten zin te nemen, alzoo voortgaat: ‘Maar’ wanneer ‘het christelijk geloof in de ware beteekenis van het woord wordt opgevat, kan van dat gradueel verschil niet meer worden gesproken, zonder dat de waarheid van het “wij gelooven hetzelfde als Jezus”, nog al bedenkelijk wordt. Dat toch, waar er op christelijk gebied van geloofsovertuiging sprake is, geene loutere verstandsovertuiging, die slechts het eigendom is van den denkenden geest, wordt bedoeld, maar eene verstandsovertuiging, die zich heeft opgelost in een diep en levendig gevoel dat het hart vervult, en wel zoo vervult, dat de wil er onweerstaanbaar door wordt beheerscht, en de daad onwillekeurig geregeld, zal zeker niemand ontkennen. Hem althans zou men met grond het regt van meêspreken kunnen betwisten. Het godsdienstige geloof, eene loutere verstandsovertuiging!....’ zou ons dit tot de vraag kunnen leiden: waaruit dan toch blijkt, dat de modernen, als zij zeggen: wij gelooven hetzelfde als Jezus, van geloof spreken in den zin, waarin de Schrijver er hier van gewaagt? Omdat zij niet met ronde woorden dit verzekeren? ‘Zegt men’, zoo vervolgt Dr. Diemont, ‘dan de geloofsovertuiging van Jezus te deelen, zonder er meer bij te voegen noch van eenige restricties te gewagen, men zegt niets minder dan, in geloofszaken, eene zóó diepe, zóó krachtige, zóó onwankelbare, zóó helderziende verstandsovertuiging te hebben, dat zij zich heeft opgelost in een zóó diep en zóó levendig gevoel, dat het hart er geheel en al van vervuld is, en wel zóó vervuld, dat de wil er onweerstaanbaar door wordt beheerscht, en de daad er onvermijdelijk door wordt geregeld. Dan werkt, dan strijdt, dan lijdt, dan vertrouwt en hoopt men geheel en al zooals Jezus, en schroomt niet met hem te getuigen: “Mijne spijs is dat ik den wil van mijnen Zender doe en zijn werk volbrenge”. Wordt er niet van een meer of minder gesproken, een ander mag het er niet bij denken.’ Maar toen de Schrijver zelf vroeger van het geloof sprak en, zooals hij later zegt, het geloof niet bedoelde in den zin, waarin hij er hier van gewaagt, had hij er ook niet bij opgemerkt, dat hij het zóó opvatte. Hij had zelfs nog in hetzelfde verband het geloof genoemd ‘eene innige, onafgebroken persoonlijke betrekking van den vrijen, zelfbewusten mensch met den oneindige, met den levenden God.’ Hoe licht kon men nu meenen dat hij, in datzelfde verband sprekende van het geloof en van het gradueel verschil tusschen het geloof van Jezus en ‘de zijnen’ juist niet alleen aan een verstandelijk aannemen dacht, daar hij het niet uitdrukkelijk verklaarde? En hoe zouden dan de aanhangers der nieuwe richting, als zij zeggen: wij gelooven hetzelfde als Jezus, zonder er dit opzettelijk bij te voegen, het woord geloof niet in den een of den anderen beperkten zin kunnen of mogen nemen?

Doch wat wij liever hier willen opmerken: Dr. Diemont zegt dat hij, waar hij sprak van het gradueel verschil tusschen het geloof van Jezus

en dat der modernen en toen zeide, ‘dat desniettemin, hetzelfde wat Jezus geloofde en getuigde, geloofd en getuigd wordt, natuurlijk alleen het oog’ had ‘op het geloof, in den zin van een verstandelijk aannemen der objectieve geloofswaarheden, die men omhelst.’ Aan het verschil tusschen geloof in dezen zin genomen en geloof in de ruimste beteekenis opgevat hecht hij gewicht en, volgens hetgeen wij hem hier en verder hooren zeggen, moeten de modernen, wanneer aangaande hen wordt beweerd, dat zij hetzelfde gelooven als Jezus en dat wel op dezelfde gronden, wanneer hier geloof in den zin van ‘een verstandelijk aannemen’ wordt bedoeld, daarom nog niet geacht worden geheel hetzelfde geloof met Jezus te deelen en dus even zedelijk groot als hij te zijn. Maar nu was de Schrijver, waar hij sprak van dat gradueel verschil en waar hij zeide dat de modernen hetzelfde als Jezus gelooven, juist bezig met het bewijs te leveren dat zij, vermits zij toch om dezelfde redenen als hij gelooven (indien dit namelijk moet worden toegestemd), met hem op denzelfden trap van zedelijke grootheid staan. Waaruit volgt - tot deze conclusie leidt zijne eigene redeneering - dat, wat hij daar zeide niets afdeed ter zake. Het bewees niets voor zijne stelling. Onze auteur gooit hier, dunkt mij, zijn eigen glazen in.

Laten wij, om nog nader te doen zien, hoe krachtig zijne bewijsvoering is, hier nog mededeelen wat op de plaats, waaruit wij aanhaalden, nog bovendien wordt aangetroffen. Op de reeds geciteerde opmerking: ‘Wordt er niet van een meer of minder gesproken, een ander mag het er niet bij denken’, laat hij onmiddellijk volgen: ‘Want, van tweeën een: òf zij die zeggen de geloofsovertuiging van Jezus te deelen, zouden geacht moeten worden onwaarheid te spreken, dat niemand mag onderstellen;’ (iets wat de tegenstanders der modernen niet zullen toegeven) ‘òf zij moesten worden geoordeeld van den aard en het wezen van Jezus' geloofsovertuiging niets te begrijpen, een oordeel dat ook niet te pas komt’ (De Schrijver is machtig beleefd, maar 't bewijst niets tegen de juistheid van dit oordeel). ‘Wat er verstaan wordt onder het gezegde “waar twee hetzelfde doen, is het niet hetzelfde,” zal hier toch wel niet kunnen bijgebracht worden. Of zal men zeggen dat het kind, dat, ja loopt, maar nog waggelende op zijne zwakke beentjes, en elk oogenblik vallende, hetzelfde doet als de onvermoeide wandelaar, die uren ver loopt, langs ongebaande wegen, berg op en berg af? Zeker niet’ (zeer zeker niet, maar men zegt toch wel dat het kind loopt, evenzeer als men zegt dat de onvermoeide wandelaar loopt). ‘Evenmin als men, met het oog op een teekenaar die het penseel zoo wat hanteert, zeggen zal: ‘Rubens schilderde en hij schildert ook’ (waarom kan men dat niet zeggen?) ‘Evenmin als men een musicus die aan zijn speeltuig eenige schoone toonen weet te ontlokken, in éénen adem met Beethoven of Mozart zal noemen.’ (Neen, dat zeker niet, maar men zal toch zeggen dat hij musiceert) ‘Welnu, onzes inziens, kan men evenmin zeggen, - dan alleen bij wijze van

spreken - (men kan het dan toch zeggen) ‘dat iemand, die niet in gelijke mate overtuigd is als Jezus, in gelijke mate gevoelt, van die overtuiging en van dat gevoel niet in gelijke mate is doordrongen, en door die overtuiging en door dat gevoel niet in gelijke mate in al zijn doen en laten beheerscht en bestierd wordt, hetzelfde als Jezus gelooft, en diens gezag kan ontberen. Hij gelooft niet hetzelfde.’ (Waarom niet, als men met deze uitdrukking maar niet bedoelt, dat zijn geloof volkomen gelijk is aan dat van Jezus?) ‘En bijgevolg kan hij Jezus' gezag niet missen’ (Dit maakt, omdat het reeds *hier ter plaatse* wordt aangetroffen, gelijk het pas voorafgaande ‘en diens gezag kon ontberen’ eene vreemde figuur. Bij een weinig nadenken zal de Schrijver het zelf moeten toestemmen). ‘Hij gelooft niet hetzelfde, dan alléén wanneer hij den Vader in gelijke mate als Jezus lief heeft, eert en verheerlijkt; de menschen met dezelfde liefde omvat; met denzelfden ijver, met dezelfde volharding, met dezelfde verzaking van eigen lust en genot, met dezelfde zelfverloochening zich toewijdt aan wat de hoogste Heiligheid vraagt. Wie zegt te zien en te hooren, door eigen hooger geestelijke waarneming, wat Jezus zag en hoorde, maar nevelachtig, maar flaauw, maar minder helder en duidelijk, hij hoort en ziet wel wat, wel iets dat er veel van heeft, maar niet *hetzelfde.*’ (Neen, niet *alles* wat Jezus zag en hoorde, maar '*t geen* hij met hem hoort en ziet, *datzelfde* hoort en ziet hij met hem). ‘Zijn hooren en zien kan niet in één' adem met dat van Jezus worden genoemd’.... Waarlijk, Dr. Diemont weet zijne zaak uitstekend te bepleiten!

Om terug te keeren tot hetgeen wij begonnen zijn tegen zijne bewijsvoering in te brengen: zoo lang niet mag worden aangenomen dat de stelling van de voorstanders der nieuwe richting: wij gelooven hetzelfde wat Jezus geloofde, noodzakelijk beteekent: ons geloof verschilt in geen opzicht van het zijne, en hun niet hetzelfde geloof van Jezus, wat inhoud, kracht van overtuiging, invloed op het leven aangaat, kan worden toegekend (wat toch de Schrijver eigenlijk ook niet doet), mist zijne argumentatie alle kracht.

Hij zal dat echter misschien niet toegeven. Hij zal ons wellicht hier toeroepen, dat hij dan toch had in 't licht gesteld dat het geloof der modernen wat betreft de hoofdwaarheden der christelijke overtuiging - d.i. volgens hem: ‘het wezen van God, de eigenschappen van het Goddelijk wezen, de betrekking van God tot den mensch en 's menschen betrekking tot God, de gemeenschap die er tusschen God en den mensch moet bestaan, de roeping en bestemming der menschen, het wezen en de vormen van den godsdienst, waarachtige Godsvereering, aanbidding in geest en in waarheid, en de zegeningen daaraan verbonden’ - en dat van Jezus ‘eenstemmig is’. Maar heeft hij dan ook aangetoond, dat hunne voorstelling van het wezen van God en wat hij hier verder opsomt met die van Jezus, in haren geheelen omvang, volkomen dezelfde is?

Voorts zal hij ons misschien herinneren aan hetgeen hij in zijn boek op de hierboven medegedeelde oplossing der bedenking, aan de erkenning van het gradueel verschil tusschen ‘het geloof van Jezus en dat der zijnen’ ontleend, heeft laten volgen. Daar hooren wij hem zeggen:

‘In de christelijke geloofsovertuiging komt het’ - ook ‘aan op het omhelzen van *het Godsbegrip*, dat aan haar ten grondslag ligt. Dat Godsbegrip nu sluit de kwestie van meer of minder, die men zou willen doen gelden, ten eenenmaal buiten. Dat Godsbegrip toch, “*God onze Vader*,” was tijdens Jezus' verschijning, een geheel nieuw. - God als *Vader* te denken, was bij niemand nog opgekomen. Het was Jezus “die Gods waren naam, den naam waarmede Gods betrekking tot ons zoo juist en zoo schoon wordt uitgedrukt, “onze Vader,” voor de eerste maal las.” Dat was eene geheel nieuwe beschouwing van het wezen van God. - Toen Jezus het eerst den naam “Vader”, als den waren naam van God hooren deed, was er kwestie - van een geheel nieuw *inzigt in het wezen van God.* - En’ hij ‘las dien in zijn rein gemoed. - Jezus was de eerste, de allereerste, die met dat geheel nieuw Godsbegrip optrad; omdat niemand, geen Mozes, geen David, geen Jesaïa, geen Johannes de dooper zoo deugdzaam, zoo vroom, zoo godsdienstig en zedelijk ontwikkeld geweest was als hij. Omdat hij, hij-alleen, zoo zedelijk groot was. Omdat niemand datzelfde heilig gemoed noch datzelfde rein hart had bezeten, waarin de ware naam van God, die van, “onze Vader die in de hemelen is,” wordt gelezen. - Niets minder dan een gemoed zoo rein en heilig als dat van Jezus werd vereischt, om eenvoudig zich God te *denken*, als Vader. - Het *christelijk Godsbegrip*, op zich zelf genomen, en daargelaten in welke mate het hart er door vervuld, de wil beheerscht, en het leven er door wordt geheiligd, eischt een gemoed, zoo rein en zoo heilig, niet als dat van een der uitstekend sten die Jezus den weg hebben gebaand, en bij de uitmuntendsten van onzen tijd misschien kan worden gevonden, maar als dat van den éénigen Jezus.’

‘Wie dan dat Godsbegrip heeft, niet om het zeggen van Jezus, niet op Jezus' gezag, niet op grond van Jezus' ervaring en waarneming; maar, naar Jezus' voorbeeld, op grond van hoogere geestelijke waarneming en van eigen hooren en zien, - hij heeft een gemoed even rein en heilig als Jezus. - Het enkele Godsbegrip, de enkele voorstelling van God als Vader, vereischt eene zedelijke volkomenheid als die van Jezus. Wie dus zelve zich zelven getuigen van God, dat Hij hun Vader, en de Vader van allen is, zij - bezitten een zienersblik helderder dan die van een Mozes, een David, een Jesaïa, dan die van den grootste der profeten, Johannes den Dooper; een zienersblik even helder, even onbeneveld en rein als die van Jezus. Zij bezitten derhalve, wat hun geloofs*oog* aangaat althans, wat hunne geestelijke waarneming, hun godsdienstig zien betreft, al stemt hun leven en handelen er niet regt meê overeen, eene zedelijke grootheid aan die van Jezus gelijk.’

Doch ook wat hier wordt beweerd, kan volstrekt niet worden toegestemd. Omdat de modernen - zoo luidt het - op dezelfde gronden als Jezus belijden: God is onze Vader, omdat zij met hem hetzelfde Gods*begrip* deelen, zijn zij even zedelijk groot als hij. Maar laat zich dat *Godsbegrip* denken, zonder den *invloed*, dien het uitoefent? Moet het niet altijd een bepaalden invloed te weeg brengen? Is dan de mensch niet een wezen, bij wien verstand, gevoel, wil onafscheidelijk met elkander verbonden zijn? Laat het zich denken, dat men hetzelfde Godsbegrip met Jezus in zijn ganschen omvang deelachtig kan zijn, zonder dat het dezelfde uitwerking op ons gedrag heeft als het zijne? De Schrijver scheidt het een van het ander; terwijl hij echter te gelijk, volgens zijne manier van redeneeren, om met de eene hand te nemen, wat hij met de andere had gegeven, als zijne meening te verstaan geeft, dat het niet gescheiden kan worden. Hij zegt toch zelf: 'Wij laten hier geheel in het midden,' (iets waar het juist op aan kwam) 'of men eigenlijk nog wel kan spreken van "hetzelfde Godsbegrip als Jezus te hebben," hetzelfde, in den waren zin van het woord, even helder en even diep opgevat, als het met eene aanmerkelijk mindere verheerlijking van Gods Vadernaam gepaard gaat. Onzes inziens, zijn daartegen nog al zeer gegronde bedenkingen in te brengen.' Nu is dit waar, dan mogen wij immers het Gods*begrip* der modernen niet. zóó op zich zelf beschouwen. En valt het niet te loochenen dat hun Godsbegrip niet dien heiligenden invloed bij hen teweegbrengt als dat van Jezus op hem uitoefende, dat hun leven van het zijne in reinheid verschilt, dan zijn wij immers gerechtigd tot de conclusie, dat zij ook niet volkomen hetzelfde Godsbegrip met Jezus bezitten?

Ja! maar, zal Dr. Diemont ons hier toeroepen, zij gelooven toch dat God Vader is, en Jezus geloofde dat ook. Hij geloofde dit, omdat hij zoo rein was. Het geloof van de voorstanders der nieuwe richting steunt op dezelfde gronden als het zijne. Derhalve zijn zij in reinheid aan Jezus gelijk.

Volgt nu echter hieruit, dat zij belijden: God is Vader, dat hun Godsbegrip volkomen hetzelfde is als dat van Jezus? Is hunne voorstelling van God, hun inzicht in het wezen van God daarom volmaakt hetzelfde als dat van Jezus? Wat hooren wij, naar de voorstelling van het eerste Evangelie, Jezus zelven in de bergrede zeggen? Hij wekt daar(*) op tot het gebed. Hij zegt dat men met vertrouwen kan bidden. En om nu in het licht te stellen, dat er grond bestaat tot dat vertrouwen, doet hij beroep op de gezindheid en de handelwijze van een aardschen vader jegens zijne kinderen. 'Of welk mensch', zoo sprak hij, 'die, als zijn zoon hem om brood vroeg, hem een steen zou geven? Of ook, als hij om een visch vroeg, hem een slang zou geven? Indien dan gij, die boos zijt, weet goede gaven te geven aan uwe

(*) Matth. 7:7-11.

kinderen; hoeveel te meer zal uw Vader in de hemelen goede gaven geven aan hen, die er Hem om bidden!' Jezus gaat hier van de onderstelling uit, dat wij, om God te leeren kennen in zijne verhouding tot ons, op een aardschen vader moeten letten, daar de gezindheid en het gedrag van dezen jegens zijn kind het beeld zijn van de gezindheid en het gedrag van God, onzen H. Vader, jegens ons. Wat volgt hieruit? Dat, zullen wij ons God recht als Vader voorstellen, wij volkomen juist moeten verstaan wat het zegt vader te zijn, en dat naarmate wij dit helderder inzien, wij zooveel te volmaakter begrip van God als Vader zullen hebben. En nu vragen wij: verstaan alle menschen evenzeer wat het zegt vader te zijn? Is het ook wel mogelijk, dat alle menschen tot volkomen hetzelfde inzicht hieromtrent komen? En al zeggen dan alle menschen: God is Vader, is daarom hun Godsbegrip hetzelfde?

Ziet, zoo laat zelfs het enkele belijden met Jezus dat God Vader is ruimte over voor het onderscheid, dat tusschen ons Godsbegrip onderling en tusschen dat van Jezus en het onze kan bestaan en hetwelk zeer groot kan zijn. Waaruit volgt, dat met Jezus op dezelfde gronden te getuigen: 'God is Vader' volstrekt niet bewijst dat men in zedelijke grootheid aan hem gelijk is.

Iets wat wij te minder toegeven, naarmate het waar is, dat, indien wij al met iemand dezelfde belijdenis afleggen, de mogelijkheid bestaat dat ons geloof van het zijne niet alleen wat betreft den inhoud er van, maar ook ten opzichte van de kracht onzer overtuiging en den invloed, dien ons geloof op ons uitoefent, aanmerkelijk verschilt.

Hoe groot dat onderscheid is, laat zich, ten minste uit de belijdenis, die men aflegt, niet opmaken. Het geloof is een zaak des harten. Het geloot, zeggen wij met onzen Schrijver, is 'eene innige, onafgebroken persoonlijke betrekking van den vrijen, zelfbewusten mensch met den oneindige, met den levenden God.' En hier is van toepassing het woord van Paulus: Wie van de menschen weet hetgeen des menschen is, dan de geest des menschen in hem?

Om het geloof van iemand te beoordeelen, moet ook gelet worden op zijn leven. Want daaruit blijkt de kracht van zijn geloof. En ons geloof, ook louter als een inzien of begrijpen opgevat, staat in onafscheidelijk verband met onze innerlijke gemoedsgesteldheid. 'Zalig', zoo heet het te recht in de bekende rede van Jezus, 'zijn *de reinen van harte*; want zij zullen God *zien.*' Jezus was het reinst van hart, en daarom was ook zijn inzien in het wezen van God, die de liefde zelve is, zijn Godsbegrip, het uitnemendst.

De modernen erkennen zijne meerderheid boven hen. Hij heeft, volgens hunne belijdenis, het eerst de waarheid: God is Vader - zooals hij ze voorstelde - aan het licht gebracht. En dat woord van Jezus heeft weerklank gevonden in hun gemoed. Zij zien het in dat God met dien naam moet bestempeld worden. Des huldigen zij met Jezus

God als zoodanig. Maar zij zijn daarom nog niet tot de volheid gekomen van zijn inzicht in Gods Vaderschap. Om hiertoe te geraken, moeten zij rein worden gelijk Jezus het was. Naar die reinheid streven zij. Zij sluiten zich daartoe meer en meer aan hem aan. En het is derhalve volstrekt geen inconsequentie, wanneer zij, al luidt hunne bewering dat zij met Jezus op dezelfde gronden God hun Vader heeten, toch hem hun. 'voorbeeld, hulp, gids', ja hem 'den grootsten van alle leidslieden' noemen.

Zelfs zijn de voorstanders der nieuwe richting in 't geheel niet met zich zelven in strijd, als zij Jezus een *steun* voor hun geloof heeten, ofschoon zij ook ontkennen dat zijn getuigenis voor hen geen *grond* des geloofs is. Immers zij bedoelen met dit laatste eenvoudig dat zij met te meer vrijmoedigheid zich aangaande de juistheid hunner belijdenis overtuigd houden, omdat zij in overeenstemming is met die van Jezus.

Dr. Diemont heeft hen dan ook in dit opzicht niet van inconsequentie beschuldigd. Iets waarover wij ons natuurlijk niet het minst hebben verwonderd. Maar wel heeft het ons bevreemd, dat hij zoo lang heeft stil gestaan bij de vraag: of de modernen Jezus wel eens een steun voor hun geloof kunnen noemen; daar het toch op hun standpunt de kwestie zou zijn, of Jezus wel meer is dan een verdicht persoon, en het de vraag is of de wet der causaliteit, die zij huldigen, wel toelaat te gelooven dat er een Jezus heeft bestaan, die zóó verheven was als hij, naar hunne voorstelling, moet geweest zijn. Immers het doel, waarmede zijn boek is geschreven bestond ook hierin, dat hij wilde toonen, dat gelooven op gezag en wel op gezag van Jezus noodig is. Nu gaat hij uit van de stelling dat de modernen hetzelfde belijden als Jezus, en neemt dit als uitgangspunt van zijne redeneering. Maar als nu moest worden aangenomen, dat er in 't geheel geen Jezus bestaan heeft, hoe zou dan de overeenkomst van hun geloof met dat, hetwelk geacht wordt dat van Jezus te zijn, iets voor zijne bewering dat gelooven op gezag noodzakelijk is bewijzen?

Met het gezegde meen ik genoeg te hebben in het midden gebracht om aan te wijzen, dat hetgeen door Dr. Diemont tegen de verwerping van het autoriteits-geloof door de modernen, voor zoover wij er de aandacht op vestigden, is aangevoerd volstrekt niet geldig is. Wij willen dan ook hiermede ons vergenoegen en besluiten dit gedeelte onzer beoordeeling met de aanhaling van hetgeen door den auteur gezegd wordt aan het eind van zijn betoog, dat de voorstanders der nieuwe richting niet mogen beweren: wij gelooven hetzelfde met Jezus op dezelfde gronden, en dat zoo hemelsbreed verschilt van het compliment, dat wij hem den modernen zagen maken.

Daar lezen wij letterlijk het volgende:

'Waar 's menschen zedelijke grootheid, laat staan eene zedelijke grootheid aan die van Jezus gelijk, niets meer dan een hersenschim is,

terwijl men er toch terzelfder tijd beweert, *hetzelfde te gelooven als Jezus*, dáár, luidkeels', ('t is dus echt gemeend) 'roepen wij het uit, dáár is:

Het zeggen tot Jezus: "wij gelooven niet meer" (?) "om uw zeggen, want zelve hebben wij gehoord en weten wij," *een woord van ijdele en hoogmoedige inbeelding.*

Het beweren: "wij zelve getuigen ons zelven van God. Wat ons oog niet kan zien en ons oor niet kan hooren, dat weten wij door hoogere geestelijke waarneming", *een getuigenis van belagchelijk zelfbedrog.*

De stelling: "wij mogen niet gelooven, tenzij wij zelve zien", *een even ondoordacht als onmenschkundig gezegde.*'

Wij laten het aan de beoordeeling van ieder onpartijdige over, om te beslissen hoe hierover moet gedacht worden.

Doch onze Schrijver heeft nog meer bezwaar tegen de verwerping van het autoriteits-geloof op modern standpunt. En bovendien heeft hij ook aangeroerd wat meer direct tot bewijs moet strekken dat ons geloof op het gezag van Jezus moet steunen. Op hetgeen wij het laatst uit zijn geschrift hebben overgenomen laat hij onmiddellijk dit volgen: 'De verzekering eindelijk: "bij ons zelf, bij ons zelf alleen berust alle gezag in geloofszaken," is, ware het inderdaad meer dan een theorie, maar een bepaald feit, waaraan ieder, die gezond is van geest en gemoed niet kon ontkomen, '*eens allerbetreurenswaardigste waarheid.*' Dit moet als bewijs strekken tegen de stelling van de aanhangers der nieuwe richting in kwestie. En voor zijne eigene stelling voert hij, behalve dit, nog aan dat wij, indien wij op gezag van Jezus gelooven, zoo gelukkig zijn.

Heeft hij hier zijne zaak beter bepleit?

Om het 'allerbetreurenswaardigste' in het licht te stellen, waarvan wij hem daar hoorden gewagen, zegt hij - om het in hoofdzaak uit te drukken -:

'Voor wie' nog niet zedelijk volmaakt is gelijk Jezus 'zouden wij vreezen, dat het gelooven alleen op grond van eigen hooren en zien, onafhankelijk van alle gezag, ook van Jezus' gezag, vroeg of laat *in een twijfelen konde verkeeren*, *waarvan de pijn zich diep doet gevoelen.*'

'Zoolang 's menschen godsdienstige zedelijkheid niet onwankelbaarder en vaster is dan wij meenen, niet meer verheven boven de magt der verleiding, tegen de pijlen van satan niet beter gewapend dan wij over 't algemeen zien, zouden wij zeggen dat wie zijn geloof alleen doet berusten op de uitspraken van zijn eigen geweten en denken, ervaren en waarnemen, den man gelijkt die zijn huis bouwt op zand.'

'Ja, in de betere dagen van ons zedelijk leven - of is het niet waar, dat wij ons dan digter-bij, dan verder-af van den hemel bevinden? - fluistert eene inwendige stem ons, voor zooverre wij eene christelijke opvoeding hebben ontvangen die ons aan de voeten van Jezus deed nederzitten, in de ooren, dat de heilige God onze Vader

is, die met vaderlijke liefde over ons waakt, en dat wij zijne kinderen zijn, die nooit te veel van Hem kunnen verwachten. Maar daar komen andere dagen. Daar vallen de slagregens van de verzoeking, en daar komen de stortvloeden van de zwakheid des vleesches, en daar waaijen de winden van geestelijke verkoeling, laauwheid, onverschilligheid, bezwangerd door al de bestanddeelen van een onreinen dampkring; daar komen de dagen, waarin onze vleeschelijke driften en zondige neigingen als op eenmaal ontwaken, in onzen boezem ontvlammen, ons denken en handelen in oproer brengen, en ons spoediger en verder dan gewoonlijk medeslepen. Ziedaar de grondslag, waarop ons geloofsgebouw rust, verbroken; en met dien grondslag stort natuurlijk dat gebouw-zelf in. Wat blijft ons over, dan op zijn puinhoopen, der vertwijfeling ten prooi, zonder hoop, zonder verwachting noch rust, neder te zitten?'

Of andere stortvloeden 'slaan tegen het huis aan', dat wij gebouwd hebben op ons 'denken' van 'God als de oneindige, almagtige, volmaakt verstandige, heilige liefde'. Het zijn 'de stortvloeden der raadselen Gods en de slagregens van hetgeen' wij rondom ons heen zien en hooren.' Hier volgt nu een heenwijzing naar hetgeen 'in de natuur' en 'de maatschappij' zich te aanschouwen geeft, naar de 'wreedheid en barbaarschheid', naar de ellende en smart, die zich daar vertoonen. Waarop hij dan uitroept: 'Is het dan wonder dat die tooneelen mijn denken in twijfelen verkeeren doen, naarmate mijn verstand op zoovele raadselen te schande wordt, en er niets is dat overeenstemt met de ideeën die ik mij vorm van eene almagtige, onpartijdige, allen gelijkelijk omvattende liefde? Dat ik niet meer zeg: God is liefde; maar twijfelend vraag: is God liefde? Is God onze Vader? "Is het waar dat er geen muschjen ter aarde valt zonder den wil van onzen Vader? Heeft God een hart ook voor de minste onzer smarten en zijn de haren onzes hoofds allen geteld? Weet onze Vader wat wij van noode hebben?" Zoo is mijn denken van God, als de oneindige, almagtige, volmaakt verstandige, heilige liefde, aan het wankelen gebragt. En het wankelt naarmate het slechts een zeer zwakken steun vindt in mijn godsdienstig gevoel, dat niet minder door de zonde verzwakt en verlamd is als mijn verstand er door is beneveld. Het wankelt, naarmate het door den adem van onreine, onheilige gedachten bezwalkt wordt. En mijn geloofsgebouw stort in, gelijk het huis waarvan de grond, daar het op was gebouwd, door slagregens, stortvloeden en windvlagen werd ondermijnd.'

Ik wil nu aannemen dat het niet anders dan 'allerbetreurenswaardigst' verdient geheeten te worden, slechts te kunnen gelooven op grond van het eigen zien. Volgt hieruit nu echter werkelijk, dat dit niet de grond van ons geloof kan en mag zijn en dat wij gelooven moeten op gezag? Wij zouden er op kunnen zeggen: onze toestand is nu eenmaal geen andere. Er is zoo veel, waarover wij ons te beklagen hebben, zonder dat dit de gevolgtrekking wettigt, dat hetgeen ons alzoo

doet treuren louter in onze verbeelding bestaat, of ook weggenomen kan worden. B. v.: wij zijn ziek. Dit is ver van aangenaam. Bewijst dit dat wij gezond zijn of dat wij niet van onze krankheid kunnen verlost worden? Wij worden belasterd. Dit is te betreuren. Volgt hieruit, dat het niet plaats vindt, of dat wij niet langer daarover ons hebben te beklagen, dan wij het zelven willen? Wij zijn zedelijk zwak. Dat valt ons smartelijk. Mag hieruit worden afgeleid, dat wij ons dit slechts inbeelden of, als wij het niet willen, het niet behoeven te wezen?

Maar is het wel onvermijdelijk noodzakelijk dat onze toestand in het aangenomen geval zoo betreurenswaardig is? Als wij eenmaal waarachtig gelooven: God is liefde, omdat wij daarvoor buiten het gezag om, een voor ons voldoenden grond bezitten, zullen wij dan door de stormen des levens ons dat geloof laten ontrukken? Zulk een toestand als de Schrijver onderstelt, waarin men, omdat men aan de verleiding heeft gehoor gegeven, volkomen het vermogen heeft verloren, om, zonder het gezag, te komen of terug te keeren tot het geloof aan Gods liefde, behoort waarlijk niet tot de werkelijkheid.

Hij wil, in plaats van het gelooven op grond van eigen inzicht, het gelooven op gezag gehuldigd hebben, en noemt dit het bouwen op een rots. Maar zal, als wij, zooals hij het voorstelt, - omdat wij door de verleiding ons hebben laten medeslepen, of de raadselen Gods het gebouw van ons geloof hebben omver geworpen, - tot twijfel aan zijne liefde zijn vervallen, de verzekering van Jezus: God is onze Vader, God is liefde, op zich zelve ons dan doen staande blijven in het geloof aan die liefde? Hij herinnert ons aan de gelijkenis van den verloren zoon. Hij vraagt, waardoor het ontwaakte godsdienstig gevoel bij dezen uit den slaap werd wakker geschud? en ontkent dat hetgeen ‘er nog van het beste deel van hemzelf in hem was overgebleven, hem deed opstaan’, dat ‘de stem van zijn godsdienstig gevoel, van dat gevoel dat wel onderdrukt, maar nooit geheel uitgedoofd worden kan’, hem tot zich zelven deed komen. Hij voegt er de vraag bij: of niet het ontwaakt godsdienstig gevoel ‘bij hem was wakker geschud uit zijn slaap, omdat en doordat de ongelukkige jongeling zich, uit betere dagen, het woord herinnerde van den profeet: “de goddelooze bekeere zich tot den Heer, zoo zal Hij zich zijner ontfermen, en tot onzen God, want Hij vergeeft menigvuldig”(*). Wij vragen hier echter op onze beurt, of deze vragen niet geheel willekeurig zijn? Zou Jezus, indien hij dit had bedoeld, het er niet hebben bijgevoegd? En, als wij zijne gelijkenis zóó hebben te verklaren en wij ons dien verloren zoon hebben voor te stellen als een, die door het gezag, dat hij aan het O.T. toekende, tot zich zelven kwam en tot zijn vader en het geluk van het ouderlijke huis terugkeerde, heeft Jezus dan zelf niet de noodzakelijkheid van het gelooven op *zijn* gezag ontkend en gepredikt dat het gezag van het O.T. voldoende is?

(*) Jes. 55:7.

En wat voorts dien eisch betreft om op gezag van Jezus te gelooven, moeten wij opmerken, dat het van zelf spreekt, dat, zal bij rechtmatig zijn, er voor ons ook voldoende grond moet bestaan, om aan Jezus dat gezag toe te kennen.

Heeft de Schrijver dien aangewezen?

Misschien roept hij ons toe: dat was niet noodzakelijk. Op modern standpunt wordt toch erkend, dat Jezus boven ons staat. En dit is onze grond.

Toch waarlijk geen toereikende grond. Zal ik op iemands zeggen iets op godsdienstig of zedelijk gebied aannemen, dan moet ik zeker weten, dat hij niet kan dwalen. Om met recht op gezag van Jezus te gelooven, moeten wij op afdoende gronden weten, dat Jezus als onfeilbaar is te beschouwen. En hoe kan dat worden bewezen? De Schrijver, waar hij op de beschouwing der modernen van Jezus als hun meerdere de aandacht vestigt, zegt daar zelf ‘hetzij dan onbewezen dat hij zondeloos is geweest en in zijn' godsdienstige inzigten niet heeft gedwaald.’ Maar dit is het juist wat bewezen moet worden, waarvan alles hier afhangt. Want zoolang dit niet vast staat, zoolang, ik zeg niet de Schrijver, maar de voorstanders der nieuwe richting, Jezus niet voor zondeloos en derhalve - want, om onfeilbaar te zijn, moet men, overeenkomstig het bekende woord: ‘zalig zijn de *reinen van harte;* want *zij* zullen *God zien*’ volmaakt zijn - niet voor onfeilbaar verklaren, heeft men waarlijk geen recht om, uitgaande van hunne concessies, te vorderen dat men geloove op het gezag van Jezus.

Zullen wij hem dat gezag toekennen en derhalve, op grond hiervan dat hij iets voor waar heeft verklaard, dit als zoodanig aannemen, dan is het ook noodzakelijk dat wij *volkomen zeker* zijn niet alleen hieromtrent, dat er een Jezus heeft bestaan, maar ook dat die Jezus zulk een persoon was, als hoedanig wij ons hem voorstellen. Maar hoe zullen wij tot die gewisheid komen? Wie maar eenigszins bekend is met de bronnen, waaruit wij de kennis van Jezus' leven putten, zal toestemmen dat het nog steeds de vraag is en zal blijven: wie was Jezus? en dat wij daaromtrent wel kunnen vermoeden en het tot een hoogen graad van waarschijnlijkheid kunnen brengen, hoedanig zijn leven was, maar toch wel nimmer die zekerheid zullen erlangen, die voor een gelooven op gezag vereischt wordt.

En dan is het natuurlijk hiervoor ook noodwendig, dat wij met dezelfde gewisheid weten, dat de woorden van Jezus, waarin hij dit of dat als waarheid heeft gehuldigd, en op grond waarvan wij dan die waarheid als zoodanig erkennen, werkelijk door hem gesproken zijn. Ziet, het is hiervoor niet voldoende, dat wij kunnen zeggen: het is hoogstwaarschijnlijk dat Jezus zóó heeft gesproken. Wij moeten, zullen wij op grond daarvan, dat Jezus het heeft gezegd, iets voor waar aannemen, weten dat hij werkelijk zóó heeft gesproken en dat wel met een gewisheid, die voor geen twijfel plaats overlaat. Wij moeten

het weten met *wiskundige* zekerheid. Maar hoe zullen wij daartoe geraken? Wat wij aangaande Jezus weten, vernemen wij door anderen. Hij zelf heeft geen enkele door hem eigenhandig geschreven letter achtergelaten. Niet één onzer Evangeliën is afkomstig van iemand, die met Jezus heeft omgegaan. Ook indien deze laatste bewering niet mocht worden aangenomen, ja! indien moest worden toegestemd wat men heeft gezegd, dat ons eerste Evangelie door Apostel Mattheus is opgesteld, het tweede de prediking van Apostel Petrus, het derde die van Apostel Paulus bevat, het vierde van Apostel Johannes afkomstig is, ook dan nog zouden wij die zekerheid niet bezitten. Immers welk een verschil tusschen de Evangeliën, wat betreft hunne mededeeling van Jezus' woorden! Bij Mattheus - om slechts hierop te wijzen - hooren wij Jezus zeggen: Zalig de armen van geest(*) en bij Lukas op de gelijkluidende plaats: Zalig gij armen(†)! Wie waarborgt ons met eene onbedriegelijke zekerheid wat Jezus gezegd heeft? ja! dat hij een van deze beide verklaringen heeft afgelegd? Ik beweer niet dat hij het niet heeft gedaan. Ik wil aannemen dat een van beiden van hem afkomstig is. Maar ik vraag - iets wat voor het recht om geloof op gezag van Jezus te eischen onmisbaar is - wat ons ontwijfelbare zekerheid verschaft, dat zij dat werkelijk is? Hoe groot is niet het verschil tusschen de lezingen in de H.S. der verschillende Evangeliën! De twee oudste Codices, die wij bezitten, zijn, zooals vrij algemeen wordt toegestemd, niet ouder dan van de 4de eeuw. Ook waar de Evangeliën overeenkomen blijft het nog de vraag, waar het op eene zekerheid aankomt, die voor geen twijfel plaats overlaat, of zij ons werkelijk het woord van Jezus mededeelen?

Aangenomen ook, dat wij tot de hier vereischte gewisheid met betrekking tot de vraag: wie was Jezus en wat heeft hij getuigd? kunnen komen, hoe zal dan nog de weinig ontwikkelde daartoe geraken? Hoe hij daartoe komen, die geen grieksch verstaat en niet weet, of de vertaling, welke hij raadpleegt, het woord van Jezus volkomen teruggeeft? Hoe hij zelfs *die* zekerheid erlangen, welke nog maar alleen door onzen Schrijver wordt gevorderd, om op gezag van Jezus te kunnen gelooven? Daartoe moeten wij toch, volgens hem, '*aan*, en dientengevolge, *in* Jezus gelooven', en dat 'niet op grond van anderer getuigenis, maar op grond van eigen waarneming en overtuiging.' 'Wij hebben ons zelven', zegt hij, 'rekenschap te geven van de redenen waarom wij gelooven in den persoon van Jezus, na dien te hebben leeren kennen uit de gedenkschriften van zijn leven en werken, die tot ons gekomen zijn.' En 'wij moeten zelve ons zelven getuigen van de gronden, waarop wij de geloofwaardigheid aannemen der bronnen, waaruit de kennis van Jezus geput wordt; evenals van de redenen waarom wij, op grond der ons meêgedeelde, en door ons

(*) Matth. 5:3.
(†) Luk. 6:20.

als geloofwaardig aangenomen' verhalen, Jezus in zijne zedelijke grootheid, en als den "waarachtigen getuige" erkennen' (om dan op grond hiervan zijne getuigenissen aan te nemen). Maar hoe groot is het aantal van hen, voor wie dit onmogelijk is? Hij eischt dit dan ook alleen van hen, 'die er toe in staat zijn, zelfstandig en onafhankelijk van anderer gezag, te onderzoeken, of en in hoeverre de bronnen, waaruit de kennis van Jezus' persoon, leven en werken geput wordt, als betrouwbaar kunnen worden beschouwd.' Hij erkent zelf: 'Dat is wel voor verreweg de meesten hoogst moeijelijk; meer dan moeijelijk.' Maar dan bestaat er voor dezulken ook geen kans om tot zekerheid te komen en dan kunnen zij niet gelooven op gezag van Jezus? Zij echter moeten zich, volgens Dr. Diemont, maar vergenoegen met te gelooven op gezag van anderen, die er toe bekwaam zijn. 'Voor minder wetenschappelijk ontwikkelden,' - zoo luidt het - 'voor ongeleerden en voor de eenvoudigen onder ons, voor ambachtslieden, daglooners en kinderen, eischen wij het regt en de vrijheid,' (een heerlijk recht en een kostelijke vrijheid!) 'in dezen, op anderer gezag te gelooven.' Maar op gezag van wien? De meeningen loopen toch zoo uiteen, zelfs onder de koryfeën der wetenschap! Wel mocht hij laten volgen: 'Al dringt zich onwillekeurig de, moeijelijk' (hij had moeten zeggen: *nooit*) 'te beantwoorden, vraag bij ons op: maar op wiens gezag zal het, bij voorkeur, nu zijn?' En nu zullen deze eenvoudigen - die den een zóó, den ander zóó aangaande Jezus hooren getuigen, den een dit, den ander dat voor een woord van Jezus hooren verklaren - op grond der verzekeringen van anderen - die, om 'de geloofwaardigheid der bronnen, waaruit de kennis van Jezus geput wordt', te kunnen aannemen, weder op de mededeelingen van Kerkvaders en andere getuigen der oudheid moeten afgaan - gelooven, dat we Jezus voor dezen of dien persoon hebben te houden, dat dit of dat woord door hem gesproken is en op grond daarvan, dat God hun Vader is! En dat zal dan de rots zijn, waarop zij veilig staan, als ze komen de stortvloeden en slagregens der verzoekingen en der rampspoeden! Wel mogen wij hier onwillekeurig uitroepen: arme Christenschaar! Ja! gij hebt recht met Rousseau te klagen: Wat al menschen tusschen God en mij! En zoo iets, dan is dit wel: de waarheid ophangen aan een spinrag.

Indien het voor den eenvoudige voldoende is op gezag van anderen te gelooven, dan kunnen de geleerden nu ook wel alle onderzoek verder laten varen. Zij behoeven slechts te vragen: wat getuigen zij, die vóór ons onderzocht hebben?

Ofschoon de minder ontwikkelden tot het onderzoek, hetwelk de Schrijver voor de overigen eischt niet in staat zijn, gelooft toch menigeen ook van hen met Jezus: God is onze Vader en hij heeft ons lief. Maar zij gelooven dat niet, omdat Jezus het heeft gezegd, maar omdat zijn woord weerklank heeft gevonden in hun gemoed. Zij geloo-

ven dat met Jezus en zij gelooven dat in zooverre, omdat en in hoeverre zij deel hebben aan de helderheid van zijn blik, aan de reinheid van zijn gemoed, aan de diepte van zijn gevoel, i.é.w., omdat en in zooverre zij zijne zedelijke grootheid deelachtig zijn.

Indien, in plaats van zulk een geloof, een geloof dat steunt op het gezag van Jezus ons moet vervullen, dan zal Jezus zelf ook wel zich dat gezag hebben toegeëigend en de erkenning er van gevorderd hebben. Nu treffen wij echter juist het tegenovergestelde aan in de Evangeliën. Dat hij, in plaats van zich gezag toe te eigenen, zich op het eigen oordeel en het gezond verstand zijner hoorders beriep, wordt zelfs, zooals hieronder(*) zal blijken, door hen toegestemd, die zich niet onder de modernen rangschikken. En geen wonder voorzeker. Het is immers duidelijk voor ieder, die met de Schriften des N.T. bekend is en wiens blik niet door vooroordeelen wordt beneveld. Laten wij slechts één bewijs hier aanvoeren. Wij herinneren op nieuw aan de bergrede. Daar(†), zooals wij reeds opmerkten, wekt Jezus op tot het gebed en verklaart hij, dat wij bidden mogen met het vertrouwen dat ons gebed zal verhoord worden, waarmede hij, zooals blijkt uit hetgeen volgt, bedoelde: dat wij het vertrouwen mogen koesteren, dat God ons zal schenken wat wij behoeven. Zegt Jezus dit nu eenvoudig? Eischt hij, dat men dit op zijn bloote verzekering zal gelooven? Is het zijn woord: *ik* zeg het u, en nu moet gij het aannemen, omdat *ik* het verzeker? Dit had hij moeten doen, indien hij zich zelven dat gezag, waarvan wij hier spreken, toekende. En hij heeft te kort gedaan aan zijne waardigheid, indien hij daarop aanspraak had, zoo hij zich toch daarmede niet vergenoegd heeft. En wat laat hij nu volgen? Ziet, hij wijst op een aardschen Vader, op zijne gezindheid en op zijn gedrag jegens zijn kind. Waarom? Hij voert dit aan als *bewijs.* Hij stelt zich dus niet tevreden met de eenvoudige verzekering. Hij geeft zich de moeite om *aan te toonen*, dat hij recht heeft tot die verklaring. Hij laat zijne hoorders zelven oordeelen, gevolgtrekkingen maken, beslissen. Neen! hij eischt geen gezag. Hij wil niets weten van gezag. Hij staaft de waarheid van zijn gezegde met geen gezag van eenig persoon, van eenig boek, van eenige letter. Ook niet met dat van het O.T. Hij wijst alleen op de natuur, op de menschenwereld. Wat daarin ieder, die oogen heeft om te zien en een hart rijk genoeg aan liefde om het op te merken, kan aanschouwen, dàt is zijn bewijs. Want de schepping was hem de openbaring van God, waaraan met het meeste recht de gronden voor het geloof ontleend worden.

En zoo wij gelooven moeten op het gezag van Jezus, hoe komt het dan dat de liefderijke en wijze God - bij wien dan ook wel dat geloof als het éénig ware zal gelden - er niet beter voor gezorgd heeft,

(*) bl. 24.
(†) Matth. 7: 7-303.

dat wij nauwkeuriger en gewisser omtrent de vraag naar den persoon, het leven en de getuigenissen van Jezus ingelicht zijn?

Als wij nu beweren, dat de eisch, die het gelooven op het gezag van Jezus vordert, moet afgewezen worden, dan ontkennen wij daarmede niet, dat Jezus onze oogen kan openen voor de waarheid; dat hij, door ons hart te reinigen door den geest, die van hem op ons overgaat, ons kan leiden tot het inzicht in de waarheid; dat wij tot hem de toevlucht moeten nemen als den grooten leidsman op het gebied der waarheid. Integendeel kan dat alles gepaard gaan met het recht tot de verwerping van alle autoriteitsgeloof op godsdienstig en zedelijk gebied en tot de verklaring: wij gelooven niets, door wien het ook getuigd wordt, wanneer wij zelven de waarheid er niet van inzien.

Zelven de waarheid in te zien van hetgeen Jezus heeft getuigd en daarom zijn getuigenis aan te nemen, wordt dat ook niet aldus uitgedrukt: het woord van Jezus vindt weerklank in ons gemoed?

Wij kunnen daarom ook niet zeggen hoezeer het ons verbaasd heeft dat Dr. Diemont, wiens boek gericht is tegen de stelling: geen geloof op gezag, zelf herhaaldelijk erkent, dat het weerklank vinden van Jezus' woorden bij ons als een onmisbaar bestanddeel van het geloof moet beschouwd worden. Ja! dat wij hem zelfs hooren verklaren, dat dat weerklank vinden ‘meer of minder zal wezen’, ‘naarmate het zedelijk gevoel en het godsdienstig bewustzijn meer of minder door de zonde verstompt zijn.’

Is dat niet toegeven wat door hem zelven ontkend was? Is dat niet op het punt in kwestie het eens zijn met de modernen?

Voorzeker, het zal wel niet noodig zijn nog meer hier bij te voegen, om te doen zien, dat de voorstanders der nieuwe richting zich wel niet door hetgeen Dr. Diemont tegen een van hunne stellingen heeft aangevoerd, verplicht behoeven te gevoelen om haar prijs te geven.

Allerminst achten wij dat behoefte voor Dr. Diemont zelven. Met het oog op zijne eigene concessies koesteren wij zelfs de hoop, dat hij zich zal scharen aan de zijde der modernen, ten minste wat betreft hunne beschouwing van de gronden, waarop het geloof moet steunen.

Goed kan het echter voor anderen zijn, dat wij hier nog iets uit zijn boek overnemen. Het kan strekken tot versterking der overtuiging, die wij trachtten ingang te doen vinden, dat de verwerping van het autoriteitsgezag door de aanhangers der nieuwe richting rechtmatig is. Men zou, zoo men 't niet wist, waarlijk niet zeggen dat het is ter neer geschreven door denzelfden auteur, die aangaande de stelling: wij mogen niet gelooven tenzij wij zelven zien, de drievoudige getuigenis heeft afgelegd, welke wij hierboven(*) mededeelden.

Wij willen eindigen met dat, waarmede onze Schrijver nagenoeg is aangevangen.

Na te hebben aangewezen, dat het woord tot Jezus gericht: ‘wij

(*) bl. 294.

gelooven niet om uw zeggen, want zelven hebben wij gehoord en weten wij' eene taal is, die geenszins behoeft te bevreemden, daar zij geheel past in de lijst van onzen tijd, als die afkeerig is van alle gezag, waar het de uiting des geestes betreft; terwijl de autonomie van den geest een karaktertrek is van onze dagen, die op staatkundig en kerkelijk gebied, in de kerkelijke zoowel als de staatkundige verkiezingen, zich uitspreekt, toont hij aan, dat wij dit verschijnsel, dat men niet meer wil gelooven op gezag, op zich zelf beschouwd en alle mogelijke bedenkingen daargelaten, niet anders dan met hooge ingenomenheid hebben te begroeten. En om dit nu te staven, laat hij volgen wat ik hier, voor zoover mijn doel dat medebrengt, nu wil overnemen.

'Daarin' - zoo gaat hij voort - 'toch ligt het bewijs: 1°. dat de mensch aan vroegere magteloosheid ontwassen, is opgegroeid tot prijzenswaardige geesteskracht; 2o. dat hij aan de hem voorgestelde roeping beantwoordt; 3°. dat hij den hoogsten graad van zekerheid in geloofsovertuiging bereikt heeft. Laten die drie punten iets nader uiteengezet worden.

'I. 's Menschen geestelijke en zedelijke zwakheid, is te niet gedaan door sterkte en kracht. Immers, "het gezag - is zijn oorsprong verschuldigd aan de zwakheid der vermogens van den mensch bij den aanvang zijner ontwikkeling; het is geboren uit de zwakheid van den individueelen mensch, uit de behoefte, die de menschheid in hare kindsche jaren sterk heeft gevoeld, om onder de leiding te staan van een voogd, in wiens mond de godsdienst een bloote verkondiging van waarheden was, welke geen tegenspraak duldde, eene geloofsleer, die niet meer betwijfeld mogt worden, die naauwkeurig was omschreven en voor goed was uitgemaakt." Is dat wáár, dan kan 't wel niet anders, of, verwerping van alle gezag op 't gebied van den godsdienst is betooning van kracht. Dan is die zelf-getuigenis betrekkelijk God en goddelijke zaken, dat "weten door hoogere geestelijke waarneming, waar er sprake is van geloofsovertuiging," dat "niet meer mogen gelooven op gezag," een bewijs dat de mensch aan de voogdijschap, waaronder hij vroeger verkeerde, ontwassen, niet meer zwak is, maar krachtig en sterk. Wie zou dat niet, als het in werkelijkheid zoo bestaat, op hoogen toon toejuichen?

II. Dat 's menschen onafhankelijke zelfstandigheid, in zake van geloofsovertuiging en godsdienstige voorstellingen, ten allen tijde, door heldere en onbevooroordeelde denkers erkend is geworden voor een doel zijner roeping, behoeft naauwelijks te worden gezegd. - Reeds een vijf-en-twintigtal jaren geleden werd' die 'zelfstandigheid en onafhankelijkheid van alle uitwendig gezag in geloofsovertuiging, als' zoodanig 'beschouwd.' En toen 'werd gezegd, dat de mensch niet afhankelijk van Christus moet zijn, maar tot hoogeren trap zich ontwikkelen. Dat, zijn wij aanvankelijk dienstknechten van Christus, wij zijne vrienden, zijne broeders moeten worden. Dat de Christenen

zelve moeten denken, zooals Christus dacht. Dat het leven dat in hem was, zelfstandig in ons moet zijn. Zelfs worden daar de grenzen der christelijke volkomenheid nog niet gesteld. ‘We zijn geroepen tot gelijkheid aan God,’ werd er gezegd. En dan de vraag gedaan: ‘die geroepen is tot gelijkheid aan God, zou die zich aan het gezag zijner broeders onderwerpen?’(*) En ook toen reeds was dat niets nieuws. Het was slechts een naklank van hetgeen vroeger reeds gehoord was geworden: ‘De ware leermeester is met u geboren, woont in u, is uw betere mensch. Geen leeraar kan meer doen, dan den gebonden adelaar de wieken te ontbinden. Wilt gij vliegen, zoo moet gij uwe eigene vlugtspieren gebruiken. Het geloof is een kind der overtuiging, zoo niet, is het onecht’(†). Is dat niet hetzelfde als: ‘wij mogen niet gelooven tenzij wij zelven zien.’ Iets anders dan de uitdrukking van de gedachte, dat zelfstandigheid het hoogste doel is des godsdienstigen levens?

‘En waar het godsdienstig nadenken helderen diep was, is die gedachte ten allen tijde uitgesproken geworden. In de grijze oudheid alreeds. Dat de mensch *geroepen* is, zich zelven, onafhankelijk van uitwendig gezag van God te getuigen; dat hij de waarheid, op godsdienstig gebied, zelfstandig en onafhankelijk van de getuigenis van anderen, innerlijk moet verstaan, dat getuigde Jesaïa, als hij schreef: ‘Alle uwe kinderen zullen van den Heere geleerd zijn.’(§) Dat getuigde Jeremia, als hij den Heer sprekende invoerde: ‘Ik zal mijne wet in hun verstand geven en in hun hart zal ik die schrijven, en zij zullen niet meer een iegelijk zijnen naaste en een iegelijk zijnen broeder leeren, zeggende: kent den Heer! want zij zullen mij allen kennen, van hunnen kleinsten af tot hunnen grootste toe.’(**) Dat getuigde in lateren tijd de schrijver van den brief aan de Hebreën, toen hij dat woord van Israëls profeet, als een waarheidsvolle getuigenis overnam.(††)

‘En wat zoovele godsdienstige denkers vóór hem, en nog meerdere na hem, omtrent 's menschen *roeping* tot een vrij en zelfstandig, op eigen geestelijke waarneming berustend, geloof hebben gezegd, dat heeft Jezus van Nazareth op de meest ondubbelzinnige wijze verkondigd. Te regt mogt een onzer vaderlandsche godgeleerden, - die zich evenwel niet onder de meer geavanceerden rangschikt, - vragen: “Wanneer heeft Jezus zijne leer als een juk het onwillig verstand opgelegd? Hij spreekt, hij vraagt, hij leert; en met zijn “*Wie van u?*” beroept hij zich op 't gezond verstand zijner hoorders en hun natuurlijk gevoel.”(§§) Wij voegen er bij: en dat niet alleen, dat Jezus zich

(*) *Waarheid in Liefde*, 1844, III, bl. 539-541.
(†) Esaïas Tegnér, *Redevoeringen.* Uit het Zweedsch door A.C. Holtius, Utrecht 1840, bl, 65, 66.
(§) Jes. 54:13.
(**) Jerem. 31: 33, 34.
(††) Hebr. 8:10, 11.
(§§) C.E. van Koetsveld, *Het apostolisch evangelie*, bl. 63.

immer op het gezond verstand en het natuurlijk gevoel zijner hoorders beriep, maar, zoo iemand, dan heeft hij 's menschen roeping, in geloofszaken zelf te zien, zelf te hooren, zelf te oordeelen, en zich zelven van God te getuigen, als eene heilige roeping, der menschheid voor oogen gesteld. Hoort wat hij sprak: "De raadsman, de Heilige Geest, dien de Vader in mijnen naam zenden zal, die zal u alles leeren en alles, wat ik u gezegd heb, indachtig maken."(*) Wat beteekent dat anders dan dat de geest der heiligheid, dien de zijnen in hun binnenste omdragen, en die zich immer ontwikkelt, hun zal doen verstaan alles wat hij hun leerde, en het hun in 't geheugen terug roepen, zoodat het met helder inzigt gepaard ga? "Ik zeg u de waarheid: het is u nut dat ik wegga; want zoo ik niet wegga, zal de raadsman niet tot u komen, maar zoo ik henenga, zal ik hem tot u zenden"(†). Gewis, dat geeft te verstaan dat: "onze roeping is geen letterknechten te zijn, geen slaven van eenig gezag of eenigen vorm, maar menschen, die eene eigene godsdienstige overtuiging hebben en vrij en zelfstandig de inspraak des geestes volgen; zelf te zien wat Jezus zag en zelf te gevoelen wat hij gevoelde." "Ik zal den Vader bidden, en hij zal u eenen anderen raadsman geven, om bij u te zijn tot in eeuwigheid, den Geest der waarheid"; en wederom: "Te dien dage zult gij mij niets vragen. Voorwaar, voorwaar, ik zeg u, zoo gij den Vader om iets bidt in mijnen naam, Hij zal het geven"(§). Ongetwijfeld, zoo profeteerde Jezus van den tijd dat allen, door hem tot den Vader geleid, de zaligheid van 't godsdienstig leven bij eigen ervaring zouden kennen; "door den geest der waarheid geleid en verlicht, volwassen zouden zijn in het geloof." En in die profetie lag de gedachte ten grond, dat 's menschen ontwikkeling op den weg van den zedelijken en godsdienstigen vooruitgang, hem eenmaal moest brengen tot zelfstandige, van alle gezag onafhankelijke, geloofsovertuiging. Mogten die uitspraken nu met zoo vele andere die wij er aan kunnen toevoegen, nooit door den historischen Jezus gesproken zijn, - gelijk door velen heden ten dage beweerd wordt, waarmeê wij ons echter, vooralsnog, niet vereenigen, - dan blijft het toch niet minder bewezen, dat reeds in de vroegste tijden des christendoms, nooit later althans dan in de eerste helft der tweede eeuw onzer jaartelling, door het godsdienstig nadenken helder werd ingezien, dat het 's menschen roeping is en zijne bestemming, de waarheid, die naar de godzaligheid is, uit en door zich zelven te kennen; den laatsten grond, waarop zijne geloofsovertuiging berust, in zich zelven te hebben. Dat blijft niet minder bewezen, ook wanneer wij hier onderscheid zouden hebben te maken - gelijk het naar onze meening 't geval is, - tusschen den ons door Jezus meêgedeelden

(*) Joh. 14:26.
(†) Joh. 16:7.
(§) Joh. 14:16, 16:23.

Heiligen Geest, en den menschelijken geest, zooals die van nature en door onze geboorte ons eigendom is. Immers, welk verschil er wordt gemaakt tusschen den Heiligen Geest, door Jezus over de menschheid uitgestort, en den goddelijken aanleg, de hoogere vermogens van den menschelijken geest, zoowel hier als daar is er sprake van iets dat binnen in den mensch is, en met het menschelijk bestaan is zamengeweven.

'Zoo zien wij dan door de eerbiedwaardigste en meest ontwikkelde denkers van vroegeren en lateren tijd, diep gevoeld en éénstemmig verklaard, dat het de grootste roeping van den mensch is, zich te ontslaan van de boeijen van een geloof op gezag; en zich, gelijk de adelaar, dien gij daar in zijn stoute vlugt tot aan de wolken ziet opstijgen, te verheffen van een geloof op gezag, tot een eigen, zelfstandig, van uitwendig gezag onafhankelijk geloof. Wie het dus tot die hoogte gebragt heeft, heeft, in dezen althans, aan de hem voorgestelde roeping beantwoord. Zou het geen toejuiching verdienen, indien er velen van dezulken in onzen tijd worden gevonden?

III. Wij merkten in de derde plaats op, dat eene geloofsovertuiging, gegrond op eigen ervaring en waarneming, den hoogsten graad van zekerheid heeft bereikt. En waarlijk, welke geloofszekerheid zou men méér willen? "Zijn wij dan onzeker?" hooren wij vragen, waar ons de verzekering wordt gegeven: "Wij zelve getuigen ons zelven van God." Ons dunkt dat die vraag wel achterwege had kunnen blijven. Dat eigen ervaring, eigen waarneming zekerheid schenkt, zal wel niemand betwijfelen; dat men zeker is van wat men met eigen oogen ziet, met eigen ooren hoort, en in eigen boezem gevoelt, behoeft wel geen betoog. Neen, geen hooger graad van zekerheid kunnen wij verlangen noch denken dan die, door de kracht der waarheid zelve geboren, op eigen inzigt en op eigen ervaring berust. Daarom zeggen wij het mede "een geloof, dat een gevolg van vertrouwen op ons zelven is, staat vast." En niet alleen dat ieder nadenkende, op staanden voet, daarmeê zal instemmen, maar ook niemand zal aarzelen hem, wiens geloof dien hoogen graad van zekerheid heeft bereikt zalig te noemen, gelijk de groote Meester, volgens het verhaal van het eerste Evangelie(†), in de deelen van Caesarea Philippi, Simon Bar-Jona, om de zekerheid van den grond zijns geloofs, zalig prees. Ja, zalig zijt gij, die zelve u zelven getuigt van God, en weet door hoogere geestelijke waarneming! want vleesch en bloed heeft het u niet geopenbaard, maar uw Vader, die in de hemelen is.'

Voorzeker, Pascal zeide te recht wat Dr. Diemont, als motto, schreef boven zijn eerste hoofdstuk:

'C'est le consentement de vous à vous-même, et la voix constante de votre raison, et non celle des autres, qui doit vous faire croire.'

Olst.

H.E. STENFERT KROESE.

(†) Matth. 16:13, 17.

Voldoend openbaar lager onderwijs.

> Un peuple qui vent être libre, doit être éclairé.
> VICTOR COUSIN.

Dat het lager onderwijs niet overal *die* vruchten oplevert die het geven moest en geven kon, is o.a. hieraan toe te schrijven dat sommige kinderen de school te vroeg bezoeken, andere haar te vroeg verlaten.

Meermalen heeft men opgemerkt dat het getal schoolgaande kinderen beneden de zes jaar toeneemt, ja dat er zelfs scholen zijn waar - om meer schoolgeld te ontvangen - kinderen van drie en vier jaar worden toegelaten; niettegenstaande het schoolgaan van kinderen van zesjarigen ouderdom, en dus te meer van kinderen beneden dien leeftijd, èn uit een hygienisch èn uit een paedagogisch oogpunt is af te keuren.

Uit een hygienisch oogpunt, omdat kinderen die zoo vroeg schoolgaan, niet alleen in hun verstandelijke, maar ook in hun ligchamelijke ontwikkeling worden belemmerd. Maar ook uit een paedagogisch oogpunt; de tegenwoordigheid van die heel jonge kinderen werkt schadelijk op het onderwijs van de andere leerlingen, die door die heel jonge kinderen in hun aandacht gestoord of van hun werk afgehouden worden.

Doch ook het te vroeg *verlaten* van de school, op een leeftijd dat de kinderen de meeste vruchten zouden gaan plukken van het onderwijs, is een groot kwaad, dat het gevolg, het diep te betreuren gevolg heeft, dat het - gelijk een der inspecteurs voor het lager onderwijs eenmaal zeide - voor veel leerlingen der volksschool, op hun twintigste jaar eigenlijk evenzoo is als hadden zij nooit lager onderwijs genoten.

Dat te vroeg verlaten van de school is het gevolg òf van eigen schuld (van de kinderen, of liever van de ouders) òf van het gemis aan voldoende gelegenheid tot het ontvangen van openbaar onderwijs.

Wanneer wij dankbaar erkennen dat sommige plaatselijke besturen, met milde hand, voor het lager onderwijs meer doen dan waartoe zij volgens de wet verpligt zijn(*), - laat ons aan den anderen kant niet voorbijzien, dat naast deze en andere lichtpunten zich hier en daar een, soms vrij scherp geteekende, schaduwzij vertoont. Hier ziet ge

(*) Zoo heeft het gemeentebestuur, van Kampen onlangs eenige hulponderwijzers boven het in art. 18 van de schoolwet geëischte getal aangesteld.
De goede bedoelingen van dat bestuur worden op loffelijke wijs ondersteund door een aldaar bestaande particuliere 'vereeniging tot bevordering van geregeld schoolgaan,' welke jaarlijks een belooning van *f* 30 toekent aan een zeker getal kinderen die de school het getrouwst hebben bezocht, deze som in de spaarbank inschrijft en bij voortdurend goed gedrag aan den leerling op zijn 19de jaar uitkeert.

een te ruime toepassing van art. 20 der schoolwet(*); dáár de neiging bij een gemeentebestuur om de jaarwedde van den onderwijzer te *verminderen*, ‘omdat er zoo'n overvloed van bekwame onderwijzers is’; elders wordt het geregeld schoolgaan belemmerd, alleen om niet verpligt te wezen, meer onderwijzend personeel aan te stellen; ja, men schroomt niet te bepalen, dat de kinderen op zekeren leeftijd de school verlaten *moeten.*

Van dit laatste kwam mij onlangs een treffend voorbeeld onder de oogen.

In het verslag van Gedeputeerde Staten van Utrecht over het jaar 1868, werd de wensch uitgesproken, ‘dat in het schoolreglement van de gemeente Soest wijziging werd gebragt, zoodat de kinderen niet meer verpligt waren, de school met hun 12de jaar te verlaten.’

Deze woorden hadden mij getroffen, en met belangstelling sloeg ik het verslag over het jaar 1869 op. En wat vond ik daar? Na de vermelding wat in verschillende gemeenten gedaan was om het schoolverzuim te verminderen, woordelijk het volgende:

‘Hoe daarentegen bij zoo veelzijdige pogingen om de kinderen tot schoolbezoek te nopen, de gemeente Soest hardnekkig kan volhouden om geen leerlingen boven de 12 jaren op de openbare school te dulden, is onbegrijpelijk.’

De handelwijs van het gemeentebestuur van Soest vind ik nu juist niet zoo heel ‘onbegrijpelijk.’ Maar ik noem het wèl ‘onbegrijpelijk,’ dat Gedeputeerde Staten van Utrecht heel bedaard van de zaak afstappen, alsof er langs administratieven weg niets, volstrekt niets aan te doen ware.

Het motief van de bepaling in een schoolverordening, dat de kinderen op zekeren leeftijd de school *moeten* verlaten, ligt voor de hand: hoe vroeger de kinderen de school verlaten, des te minder scholen en onderwijzers zijn er noodig en des te geringer zijn de kosten van het onderwijs, die ten laste van de gemeente komen.

Men kan echter niet zeggen, dat het bestuur der gemeente, waar de kinderen op zekeren leeftijd van de school verwijderd worden, omdat de gemeente anders meer scholen zou moeten hebben, het voorschrift der schoolwet naleeft, en onderwijs doet geven ‘in een voor de bevolking en behoefte *voldoend* getal scholen’ (art. 16).

Kan men nu de gemeente, die niet zorgt voor het noodig aantal scholen en dus in de gewigtige zaak van het onderwijs haar pligt niet doet, dwingen, en, zoo ja, op welke manier? De schoolwet geeft het ant-

(*) Dat artikel bepaalt, dat in gemeenten waarin, wegens de uitgestrektheid van haar grondgebied bij verspreide bevolking, een grooter aantal scholen vereischt wordt dan anders noodig zou zijn, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, aan het hoofd van een of eenige dier scholen een hoofd- of hulponderwijzer geplaatst kan worden, welks jaarwedde ten minste *f* 200 bedraagt. De bedoeling is, dat het getal der kinderen op die scholen *beneden de zeventig* moet wezen, zoodat de scholen waarop zich *meer* dan 70 kinderen bevinden, nooit onder deze exceptieve wetsbepaling kunnen vallen.

woord op die vraag, en wijst (in art. 17) den weg aan. De gemeenteraad bepaalt het getal der scholen, maar zoo Gedeputeerde Staten het getal onvoldoende achten, bevelen zij vermeerdering; terwijl ook de Koning dat bevel kan uitvaardigen, indien hem het getal onvoldoende voorkomt.

Maar nu stoort de gemeenteraad zich niet aan dat bevel van Gedeputeerde Staten of den Koning; hij wil b.v. geen onderwijzer voor de nieuwe school benoemen, en weigert om hetgeen voor de zaak noodig is, op de begrooting te brengen. Wat nu?

Ik geloof, dat men zich door zoodanig verzet niet behoeft, niet *mag* laten terughouden.

De hoofdonderwijzers moeten benoemd worden door den gemeenteraad uit een voordragt, opgemaakt door burgemeester en wethouders, in overleg met den districtsschoolopziener, na een vergelijkend examen. Wanneer nu de raad weigert den onderwijzer te benoemen, dan moeten (krachtens de artt. 126 en 127 der gemeentewet) burgemeester en wethouders het doen, en zoo ook deze weigeren tot de benoeming over te gaan, dan kan de benoeming geschieden door den commissaris des Konings in de provincie.

En indien de gemeenteraad weigert om de noodige kosten op de begrooting te brengen, dan geeft al wederom de gemeentewet (in art. 212) het middel aan de hand om de zaak in orde te brengen. De uitgaven voor het lager onderwijs zijn door de schoolwet (de artt. 31 en 32) aan de gemeente opgelegd. Weigert de raad, die uitgaven op de begrooting van uitgaven te brengen, dan geschiedt dit door Gedeputeerde Staten, die daarbij moeten in acht nemen wat in het tweede lid van genoemd art. 212 is voorgeschreven, en wat ik meen hier te kunnen achterwege laten.

Men kan dus langs administratieven weg de zaak een eind vooruit, en een plaatselijk bestuur dat op zoo verregaande wijs zijn pligt verzaakt, tot rede brengen; 't lijdt toch geen twijfel dat, wanneer er eenmaal een voldoend aantal scholen en onderwijzers is en de gemeente dat alles betalen moet, het bestuur dadelijk de bepaling zal intrekken, dat de kinderen met hun 12de jaar de school verlaten moeten. En ik geloof dan ook dat ik mij aan geen overdrijving schuldig maak, wanneer ik het onbegrijpelijk noem, dat Gedeputeerde Staten lijdelijk aanzien, dat een gemeentebestuur de kinderen op zekeren leeftijd dwingt om de school te verlaten.

Men telle de zaak niet gering. De kinderen van de school te verwijderen, juist op een leeftijd dat zij - gelijk ik reeds deed opmerken - de meeste vruchten van het onderwijs zouden gaan plukken, is een onverantwoordelijke handelwijs. En dat ik hier niet het belang bepleit van een gering aantal kinderen, blijkt uit het feit dat - volgens de laatste opgaaf die ik gevonden heb, en tot maatstaf nemende het tijdstip waarop het aantal schoolgaande kinderen het grootst is -

p.m. *zes en veertig duizend* kinderen(*) boven de 12 jaar aan de openbare scholen de dagschool bezoeken.

Gaarne neem ik aan, dat er gemeenten zijn die door het oprigten van het noodig aantal scholen, zwaar, *te* zwaar zelfs gedrukt zouden worden. Dit mag echter geen reden wezen, om hetgeen te Soest gebeurt, door de vingers te zien. Te meer, omdat de schoolwet zelve (in art. 36) een middel aan de hand geeft om zulke gemeenten te gemoet te komen. Indien namelijk de Koning oordeelt dat een gemeente door de uitgaven, tot een behoorlijke inrigting van haar lager onderwijs vereischt, te zwaar gedrukt zou worden, dan bepaalt hij hetgeen ten laste der gemeente zal blijven, en wordt in het overige door de provincie en het rijk, elk voor de helft, voorzien. Ik houd mij overtuigd, dat de regering, van oordeel dat men voor het onderwijs al het geld moet geven dat het noodig heeft, den Koning zal adviseren, art. 36 der schoolwet onbekrompen toe te passen.

'*s Gravenhage*, Sept. 70.

Mr. J. LÉON.

(*) 31,000 jongens en 15,000 meisjes. Ik gebruik ronde getallen.

Natuurkunde.

Introductie van een broeder uit den vreemde.

Boomteelt, door H.J. van Hulle, 's Rijks Hortulanus te Gent (België). Gent, J.B.D. Hemelsoet en Amsterdam, J. Noordendorp; 4de uitgave 1870.

Men zou alligt geneigd zijn om in den titel, dien ik hierboven schreef, eene contradictio in adjecto te zien, en dien dus wel niet bepaald, maar toch ten naastenbij voor onzin te houden. Een broeder kan ons niet onbekend zijn, en behoeft derhalve niet geïntroduceerd te worden, zou men zoo zeggen, en toch hebben we hier wel degelijk met een broeder te doen, die gewis aan de meesten onder ons nog onbekend is.

Immers, moge hij al niet door banden van bloedverwantschap aan ons verbonden zijn, we kennen ook nog andere broeders, waarvan ik mij op 't oogenblik - want 't is juist zondag vandaag - de ‘broeders in den heere’ herinner, benevens - want 't is oorlog - de wapenbroeders.

De schrijver, dien ik gaarne aan de lezers van dit tijdschrift wensch voor te stellen, is een Vlaming, en wie zal ook dezen den broedernaam ontzeggen?

Of zag men niet reeds vaak op congressen de ‘broeders uit het Zuiden’ door de ‘broeders uit het Noorden’ met hartelijkheid verwelkomd, de hand gedrukt, geroemd en geprezen, en hoorde men niet menigmaal, op de appendices dier congressen, de ‘broeders uit het Zuiden’ die uit het Noorden, den schuimenden beker omhoog geheven, het daverend ‘zij leven’ toeroepen, en werd die broederband niet ieder jaar naauwer toegehaald, zoodat het maar goed is dat hij nog al elasticiteit bezit? -

Maar moet dan een Vlaamsch auteur, die in het door hem beoefende vak, wat ook hier zeer veel wordt uitgeoefend, reeds sinds lang zijn sporen verdiend heeft, werkelijk bij ons nog geïntroduceerd worden?

- Hoe vreemd het schijne, het is zoo. -

Ik heb mij vaak afgevraagd hoe 't toch mogelijk is, dat Zuid-Neder-

landsche schrijvers - ik ken er in het vak van kruidkunde en hortikultuur, en het zal dus met die van andere vakken, ten deele vermoedelijk met belletristen, ofschoon we er daarvan enkelen leerden kennen en waardeeren, ook wel zoo zijn - van werkelijke verdiensten bij ons geheel of althans genoegzaam geheel onbekend blijven en omgekeerd.

Als ik dezen en genen onzer uitgevers naar de reden daarvan vroeg, kreeg ik een zeer onbevredigend antwoord en, toen ik er eens een Zuid-Nederlandschen ‘broeder’ over sprak, zeî deze: dat de hinderpaal die de verspreiding onzer boeken bij hen in den weg staat, voornamelijk moet gezocht worden bij de geestelijken.

Maar dat klinkt toch eigenlijk te dwaas; immers zij, die geroepen zijn om licht te verspreiden onder de menschen, overschillig of dat electrisch of gaslicht, of slechts het twijfelachtig licht van een nachtpitje is, zullen toch de achtbare toga of soutane niet voor lichtscherm en de baret voor domper gebruiken, misschien alleen uit vrees dat enkelen, die wat zwak van gezigt zijn, anders hunne oogen zouden bederven. Inderdaad, ik begrijp, ik weet het niet.

Dit weet ik echter wèl, dat we van de Zuid-Nederlandsche literatuur over 't algemeen hier maar weinig te zien krijgen, terwijl juist dat weinige nog gedeeltelijk hier uitgegeven wordt, en, moge nu België in literarisch opzigt al niet zoo productief zijn als ons land, er komen toch ook dáár van tijd tot tijd boeken uit, die wel verdienden ook aan deze zijde van den Moerdijk gelezen te worden.

Veel beter toch zijn we hier bekend met de producten der Duitsche, Fransche en Engelsche persen dan met die van België. Zelfs in sommige onzer tijdschriften vindt men wel eene maandelijksche opgave der voornaamste in het buitenland verschenen werken, nimmer echter een van België.

Vermoedelijk zal de oorzaak hiervan in den boekhandel zelf te zoeken zijn; welke die is laat ik trouwens gaarne in 't midden, ik wilde slechts even op het feit wijzen en tevens op de wenschelijkheid dat dit anders mogt worden. Mij dunkt velen, en niet 't minst de uitgevers, zouden er bij gebaat zijn.

Hoe staat het toch met het werkje, waarvan hier inzonderheid sprake is?

De kortelings verschenen uitgave is reeds de *vierde*, en voor de eerste maal kreeg ik het eerst dezer dagen in handen, terwijl ik mij meen te herinneren het in '65 onder de tentoongestelde, op hortikultuur betrekking hebbende, voorwerpen, bij gelegenheid der internationale expositie van tuinbouw, in 't paleis voor Volksvlijt te hebben zien liggen.

- Dat bewijst niets, zal men misschien zeggen.

- Integendeel, het bewijst veel. Ik vind er toch niets aanmatigends in om te beweren dat ik mij wat de verschijning, inzonderheid van werken over kruidkunde en tuinbouw betreft, vrij goed op de hoogte houd, zoowel van wat hier als wat elders uitkomt, zoodat ik

alle reden heb om te gelooven dat de drie eerste uitgaven hier te lande al zeer schaars verspreid zijn geworden, of laat ik liever zeggen zoo goed als onbekend gebleven zijn.

Toch prijkt ook de naam van een Amsterdamsch uitgever op het titelblad, hetwelk echter wel niets anders zal moeten te kennen geven als dat het alleen aan dezen in commissie toegezonden wordt. Was hij werkelijk mede-uitgever dan zou het er zonder twijfel wel anders meê gesteld zijn.

Nu rijst de vraag: of 't boek misschien niet van te weinig beteekenis was om er meê in ons land te werken.

Zonder aarzelen kan ik het tegendeel beweren. Het is, om een gebruikelijken term, maar die hier volkomen juist is, te bezigen, rijk van inhoud, degelijk en duidelijk van vorm en voldoet aan eene, inzonderheid in de laatste jaren meer en meer gevoelde behoefte.

Dat ook dit laatste waar is kan ook hieruit blijken, dat ik zelf reeds bij herhaling door twee verschillende uitgevers - en die weten gewoonlijk wel waaraan ‘behoefte’ is - uitgenoodigd werd om mij met de samenstelling van een werkje van volmaakt gelijke strekking bezig te houden, waartoe het mij echter aan opgewektheid, of liever, want beter is het om maar rond voor de waarheid uit te komen, aan de noodige praktische kennis ontbrak. Wil men zulk een boek schrijven, dat goed aan de bedoeling beantwoorden kan, dan dient men specialist te zijn, en dat ben ik nu eenmaal niet. Maar dit mag ik hier wel bijvoegen, dat, ware ik er, misschien steunende op andere hulpbronnen, toe overgegaan, ik het niet anders ingerigt, maar het er ongetwijfeld heel anders, zeker niet beter, afgebragt zou hebben.

Zien we echter, alvorens den inhoud van het werk des heeren van Hulle na te gaan, eens om ons heen, ten einde te weten te komen, waarom de verspreiding er van juist nu in ons land zoo zeer van pas zou zijn.

Er zullen gewis onder de lezers van dit tijdschrift maar weinigen zijn, die niet op de eene of andere wijze te weten zijn gekomen, dat men in de behandeling, inzonderheid het snoeijen, der vruchtboomen in de laatste jaren aanzienlijke veranderingen gebragt heeft, en dat zij, die beweren op de hoogte te zijn, zooals men dat noemt, een geheel ander stelsel - ten onregte wel eens naar een bepaald persoon genoemd - volgen, dan eertijds het geval was.

Daar dit eigenlijk alleen betrekking heeft op een vak slechts door bepaalde personen uitgeoefend, zou zulks niet zoo algemeen bekend zijn geworden, ware het niet dat men bij herhaling in de dagbladen las dat nú hier, dan dáár, en wel op bepaalde uitnoodiging van partikuliere personen of van het bestuur eener maatschappij, 't zij van landtuinbouw of nijverheid, voorlezingen daarover zouden gehouden worden, of daarin verslagen van dergelijke séances werden medegedeeld.

Die vergaderingen werden in den regel door een talrijk en tevens

zeer gemengd publiek bezocht, deels daarheen gelokt door belangstelling, deels door den bekenden tact des sprekers, om zijn publiek op eene aangename en daarbij zeer eigenaardige wijze te onderhouden.

Het doel dat met die voordragten beoogd werd was goed, en de pogingen om het te bereiken verdienen dus allen lof; ik zou daarom niet willen geacht worden daaraan met de hier volgende opmerkingen afbreuk te willen doen. Integendeel, ik acht den spreker die, al noem ik hem hier niet, toch genoeg bekend is, hoog om zijn ijver, en drukte hem meermalen bij vriendschappelijke zamenkomsten de hand.

Zelf woonde ik geene dier bijeenkomsten bij. Doof zijnde, zou ik er toch niets aan gehad hebben, maar, naar 't gene mij van verschillende zijden daaromtrent werd medegedeeld, - en dat was genoeg om er, den spreker kennende, een geregeld begrip van te verkrijgen - twijfel ik er geen oogenblik aan of ze zouden veel nut hebben kunnen stichten, veel meer dan werkelijk het geval was, wanneer de spreker aan de gaaf van beau parleur ook de eigenschap had weten te paren, van zich goed rekenschap te geven tot wie hij sprak, en niet juist diegenen, die er 't meest van moesten profiteeren en van zouden geprofiteerd hebben, in vele gevallen tegen zich in 't harnas te jagen, door, en dat wel in tegenwoordigheid van hen, aan wie ze ondergeschikt waren en bij wie ze als in hun vak werkelijk bekwame mannen stonden aangeschreven, op schertsenden toon die bekwaamheid zóó uit te rafelen, dat de rafels door de togt van 's sprekers adem uiteenvlogen, zoodat er ten laatste niets of althans maar bitter weinig van overbleef.

Dat was niet heusch; dat was bovendien onbillijk; dat was dus onvoorzigtig en wat men wel eens noemt onstaatkundig. Het verried op zijn minst weinig kennis van dat eigenaardig slag van menschen, die, zonder met de minste theoretische kennis te zijn toegerust, het alleen door ondervinding in de praktijk verder gebragt hebben dan hij vermoedde, en die, daarvan overtuigd, bij de minste aanranding, zich vast aaneensluiten en zoodoende een bolwerk vormen, tegen 't welk alle nieuwigheden afstuiten; die volstrekt niet ongenegen zijn om iets goeds over te nemen, mits dit hun op eene doelmatige wijze aangeboden wordt en men niet begint met hen vooraf op de gevoeligste plek te wonden.

Daardoor viel dan ook veel van het nut dier voordragten in het water; want zij die er werkelijk veel van hadden kunnen meêdragen werden - dit toch was vaak het geval - boos; ze zett'en stoutmoedig hunne praktische resultaten tegen de nieuwere theoriën, welke ze door hunne boosheid niet of kwalijk begrepen, over, en gingen wrevelig naar huis; zoodat ten slotte geen van beide partijen overtuigd was, of dit had willen worden. Ze vertelden hun wedervaren aan anderen, en zoo kwam deze partij, bij eene volgende gelegenheid, reeds met vooringenomenheid tegen hetgene gesproken zou worden op, hoofdzakelijk gedrongen door nieuwsgierigheid wat 't nu weêr geven zou.

Dit is werkelijkheid. Ik zelf ben somwijlen op 't punt geweest met dezen en genen in onmin te geraken, wanneer ik meende voor den spreker partij te moeten kiezen.

Zoo ging het nu met een deel der hoorders; gewis verre het minderdeel, maar 't welk in dit geval toch niet min te achten was. Evenwel waren er ook velen, zeer velen op onderscheidene plaatsen, die hem met levendige belangstelling volgden en dat zoowel beoefenaars van het tuinbouw-vak als mannen uit den deftigen stand. Deze, óf alleen bekend met de handgrepen door ondervinding geleerd, óf geenerlei kennis van planten en derzelver behandeling bezittende, begrepen welligt, dank zij de duidelijkheid der voorstelling, op het oogenblik het besprokene vrij goed - en dit is gewis het gunstigste geval - maar 't ontbrak hun toch aan genoegzame zaakkennis om het gehoorde in zijn geheel te behouden; enkele bijzonderheden bleven hun goed bij, andere werden half en nog andere geheel vergeten; daardoor ging de zamenhang voor hen verloren en kwamen ze, met eigen oordeel het ontbrekende aanvullende, somtijds tot glad verkeerde conclusiën, welke dan, ik hoorde het meer dan eens, verdedigd werden op persoonsgezag, tegen de veel gezondere, ofschoon dan ook eenvoudigere redeneeringen van hen, wier kennis op ervaring berustte.

- Maar werkten die voordragten, waar men toch algemeen zooveel meê op had en nog meê op heeft, dan niets goeds uit?

- 't Zou mij leed doen zoo het bovenstaande tot die gevolgtrekking aanleiding gaf, ofschoon het er, dit beken ik, wel toe geschikt maar daarom niet op berekend is. Integendeel, zelfs, ofschoon het daar gesprokene door sommigen wel wat overschat werd, en lofuitingen uitlokte, die den wrevel van anderen misschien meer voedsel gaven dan wenschelijk was, valt het niet te ontkennen, dat het bewustzijn der waarde van meerdere grondige kennis bij velen, die het tuinbouwvak als beroep uitoefenen, daardoor levendig werd. Ook wekte het vaak eene levendige belangstelling bij een zeer aanzienlijk gedeelte van hen, die vroeger in het daar behandelde niet 't minste belang stelden, en hetwelk toch inderdaad wel belangstelling waard is, de rationeele behandeling namelijk der vruchtboomen, ten einde die zooveel te doen produceeren als met een goeden groei kan gepaard gaan, en tevens om de vruchten zich krachtiger te doen ontwikkelen en dientengevolge in waarde te doen toenemen.

Dit moge nu geene zaak van algemeen belang, in zeer ruimen zin genomen, zijn, ja, voor een gedeelte alleen betrekking hebben op de kultuur van vruchten die meer bepaald voor de tafel der meer gegoeden bestemd zijn, niemand zal toch ontkennen dat het eene aangelegenheid betreft, die voor zeer velen van niet geringe beteekenis is, daar toch het getal dergenen, voor wie de productie hunner vruchtboomen eene aanzienlijke bron van inkomsten is, niet zoo heel gering kan geacht worden; en hoevelen zijn er buitendien niet die, in het

bezit van tuin of buitenplaats, een levendig belang stellen in den groei, den bloei en de opbrengst hunner boomen, welker ontwikkeling ze met wezenlijke ingenomenheid gadeslaan, eene ingenomenheid die nog veel grooter worden zal, als daar kennis van den boom, zijn zamenstel en van zijne doelmatige behandeling bijkomt.

Tot vóór korten tijd was men echter vrij algemeen van gevoelen, dat zoodanige kennis alleen door eene jarenlange praktijk kon verkregen worden, waartoe uit den aard der zaak alleen de mannen van 't vak, de tuinlieden dus, in de gelegenheid waren; terwijl slechts hier en daar een enkel liefhebber, die veel tijd aan zijn tuin of buitenplaats kon ten offer brengen, er zich meer bijzonder mede bezig hield.

Men vermoedde niet dat de van vader op zoon overgeërfde handgrepen ook in dit geval eerst dán wezenlijke waarde hebben, wanneer die steunen op de kennis van 't ‘waarom’, welke onmogelijk verkregen kan worden zoolang men onbekend is met de inwendige zamenstelling van den boom, met de wetten waarop zijn jaarlijks toenemen in omvang berust, met de wijze der takontwikkeling, den omloop der sappen inzonderheid, met den invloed dien de verschillende organen wederkeerig op elkander uitoefenen, met de som der verschillende krachten, zooals ze zich aan den opmerkzamen waarnemer in de onderscheidene organen openbaren, enz.

Men dacht er niet aan dat de behandeling van een boom tevens die van een levend schepsel was, en men daarop wel eenige door de ondervinding als doelmatig geblekene handelwijzen met goed gevolg toepassen kan, maar dat men toch eigenlijk eerst dán met zekerheid te werk gaat, wanneer men vooraf dat schepsel in zijne organisatie leerde kennen; zoowel als alleen hij een goed geneesheer kan wezen, die het inwendige zamenstel van 't menschelijke lichaam kent. En dit laatste zal toch door niemand tegengesproken worden, al weten sommigen door universele of zoogenoemde huismiddelen in vele gevallen óók hulp te verschaffen, ja, al treffen deze zelfs eene enkele maal door een gelukkig toeval, den patient beter dan de kundige geneesheer.

Had men dáaraan gedacht, dan zou men ook spoedig tot de overtuiging gekomen zijn dat eene rationele behandeling der vruchtboomen veeleer op kennis van die bijzonderheden berust en er dus juist geene jaren lange praktijk noodig is om zich in dit opzigt van zijne handelingen rekenschap te kunnen geven; ja, dat men er zelfs in korten tijd al heel wat van te weten zou kunnen komen, al is ervaring dan ook daarbij als een zeer te waardeeren steun te beschouwen, waardoor men in vele gevallen misgrepen voorkomen en altijd veel zekerder te werk gaan kan.

In enkele andere landen, vooral in Frankrijk en België, dacht men er echter reeds sedert geruimen tijd anders over. Dáár zochten de tuinbouwkundigen raad en hulp bij de kruidkundigen, en 't bleek al spoedig dat hunne botanische kennis juist niet zoo heel ver behoefde

te reiken, om die, vooral met behulp van een gezond verstand en een goed oordeel, met vrucht op hunne handelingen toe te passen, en te gelijkertijd de overtuiging te verkrijgen dat ze vroeger wel wat in 't wild rondgeschermd hadden.

Het gevolg hiervan was dat ze hunne vruchtboomen nu gingen behandelen op eene wijze, die van de vroegere in sommige opzigten nog al wat verschilde, ofschoon steeds in de hoofdzaak daarmede overeenkomende. Men sneed nu dezen tak weg, en niet die, kortte andere juist zóóveel in en niet meer of minder, om eene bepaalde, op de kennis van den groei der boomen, de ontwikkeling van knoppen en takken berustende reden, en dat beteekent iets.

Vreemd mag het intusschen schijnen dat, niettegenstaande deze, teregt als verbeterde snoeiwijze gequalificeerde behandeling, overal waar ze goed werd toegepast, bevredigende, ja somtijds verrassende resultaten opleverde, zoowel wat den vorm en het gezond uiterlijk der boomen als wat hunne productie en tevens de hoedanigheid der vruchten betreft, men zich bij ons, behoudens zeer enkele uitzonderingen, daaraan in 't minst niet liet gelegen liggen, ja er zelfs meestal geen kennis van droeg.

Misschien ligt de reden daarvan grootendeels hierin, dat de behandeling der vruchtboomen in ons land genoegzaam uitsluitend aan de tuinlieden overgelaten is, die in den regel de grenzen niet overschrijden en evenmin in vreemde talen gedrukte tijdschriften lezen, terwijl de eigenaars van buitenplaatsen zich daarmede in den regel niet bemoeiden.(*)

Inzonderheid dit laatste is thans anders geworden. De belangstelling in deze aangelegenheid is, dank zij die voordragten, waarin, ofschoon dan ook niet altijd op even welwillende wijze, de betere methoden tegen de oudere handelwijzen overgesteld werden, op het nut, ja de noodzakelijkheid werd gewezen van eenige kennis van het zamenstel des booms en wat daarmede in verband staat, en tevens deze laatste bijzonderheden op onderhoudende(†) wijze werden toegelicht, zeer opgewekt geworden ook bij vele liefhebbers; terwijl de mannen van 't vak, ze mogen misschien nu en dan wrevelig geworden zijn - en als maar een deel van wat men er mij van mededeelde waar is, niet geheel ten onregte - over de wijze waarop hunne, van oudsher met goed

(*) Ik heb hier en lager niet het oog op onze eigenlijk gezegde boomkweekers, hoewel ik ook dezen het boekje waarvan sprake is gerustelijk durf aanbevelen. Onder dezen zijn er verscheidene die reeds lang van de verbeterde snoeiwijze kennis droegen. Ze bragten die echter gewoonlijk niet in praktijk, deels omdat sommigen er zich niet altijd even goed mede konden vereenigen, vooral echter omdat ze daardoor geen boomen verkregen zooals die gewoonlijk gewenscht werden. Hun gaat die behandeling toch eigenlijk slechts in zooverre aan, als ze betrekking heeft op de eerste vorming, en nu maken ongetwijfeld de jonge, naar de nieuwere methode gevormde boomen veel minder vertoon, dan die op ouderwetsche wijze opgekweekt zijn en voldoen ze dus onkundigen niet zoo goed.

(†) Maar niet altijd op even zuiver wetenschappelijke wijze, wordt misschien door een enkelen opgemerkt. Ik geloof echter niet dat het noodig is dit in 't gegeven geval zoo hoog op te nemen, daar het toch hier meer om kennis van eenige hoofdzaken dan om die van physiologische aangelegenheden van zuiver botanischen aard te doen is.

succes gevolgde handgrepen miskend, ja belachelijk gemaakt werden, kunnen toch onmogelijk opzettelijk de oogeu sluiten voor, en de meerdere waarde ontkennen van op dergelijke kennis gegronde handelingen, al is het ook waar dat niet alles wat elders van waarde is ook evenveel waarde heeft bij ons, wat door hen, die met plaatselijke toestanden niet goed bekend zijn, of geene genoegzame ondervinding hebben, alligt en zeer ten onregte voorbijgezien wordt.

Zij echter, die hierin wezenlijk belang stellen verlangen meer. Een paar voordragten zijn wel geschikt om den toehoorder een algemeen begrip te geven van de besprokene onderwerpen, maar dat begrip is toch, tenzij men reeds vooraf eenigzins op de hoogte was, te vaag, terwijl, gelijk ik reeds straks opmerkte, door 't vergeten van enkele bijzonderheden, de zamenhang verloren gaat; er ontbreken dan enkele schalmen aan den keten, zoodat de overige niet goed meer aan elkaâr passen.

Op die bijeenkomsten werd wel de weg aangewezen dien men volgen moet, maar zonder een betrouwbaren gids raakt men daarop het spoor alligt kwijt, en men komt niet tot zijn doel.

Zulk een gids is - de lezer begrijpt reeds waar ik heen wil - een goed, een beknopt, maar vooral duidelijk handboek, en juist zulk een handboek is, naar mijn bescheiden meening, het werkje van den heer van Hulle.

De wenschelijkheid daarnaar werd reeds te vaak door kweekers zoo wel als liefhebbers kenbaar gemaakt, dan dat die nog zou kunnen betwijfeld worden. Vóór alles echter dient zulk een werk afkomstig te zijn vaneen man, op wien men zich in dit opzicht volkomen vertrouwen kan.

De heer van Hulle heeft, reeds sedert verscheidene jaren, den tijd, die hem van zijne ambtelijke werkzaamheden overbleef, gewijd aan de praktische beoefening der boomkultuur, en meer bepaaldelijk van die der vruchtboomen, en stichtte, zoowel door zijne van tijd tot tijd over dit onderwerp verschenen geschriften, als door zijne voordragten in hoedanigheid van leeraar aan de rijks instelling voor tuinbouw te Gentbrugge, in zijn vaderland reeds veel nut.

In zijn *Boomteelt*, welk werk oorspronkelijk in 't Fransch verscheen, en waarvan achtereenvolgens reeds drie oplagen in de Vlaamsche taal uitverkocht werden, zoodat kortelings eene vierde het licht zag, geeft hij een algemeen overzicht van alles wat ieder, die zich met boomkultuur, en inzonderheid met het verzorgen van vruchtboomen, wil bezig houden, dient te weten; en ik geloof niet te veel te zeggen met te beweren dat dit boek in alle opzichten aan zijne bedoeling voldoet en in eene bij ons werkelijk bestaande behoefte voorziet.

Zonder nu hiermede te willen te kennen geven dat er bij ons te lande niets over dit onderwerp geschreven is, 't welk den toets der degelijkheid kan doorstaan, durf ik toch wel zeggen dat er in onze taal geen werk aan te wijzen is, waarin de teelt en behandeling der vruchtboomen zoo à fond en tevens zoo beknopt en verstaanbaar uit-

eengezet is; reden waarom het ten zeerste ook bij ons verdient bekend te worden. Dat het in België, waar men in dit opzigt niet zeer gemakkelijk tevreden is, een goed onthaal genoot, blijkt reeds genoegzaam uit het getal oplagen die er van noodig waren.

Het is inderdaad geene gemakkelijke taak om een dergelijk onderwerp naar eisch en met het oog op de verschillende elementen waaruit het publiek, dat zoo iets verlangt, bestaat, te behandelen. Het dient toch een boek te zijn, verstaanbaar en nuttig in de eerste plaats voor den werkman, en tegelijk leesbaar voor den edelman. Dat zegt nogal iets.

Men stelle zich daarom niet voor dat de lektuur er van bij uitnemendheid opwekkend, en, om 't eens zoo uit te drukken, genietbaar na den eten is; daartoe is het te praktisch en was beknoptheid te zeer een hoofdvereischte, zou het geen werk van te grooten omvang worden. Maar toch, het láát zich op vele plaatsen lezen; overigens is het een uitnemend ingerigt leerboek, waarin een zeer geleidelijke gang is, en als zoodanig bijzonder geschikt voor vraagbaak in alle den kweeker of liefhebber voorkomende gevallen.

Dit wil ik trachten te bewijzen door hier een beknopt overzigt te doen volgen van den inhoud.

De schrijver splitst zijn werk in twee deelen. Het eerste, door hem *het theoretische deel* genoemd, handelt over *de algemeene leer der kweeking en snoeiing;* de wenken en voorschriften welke daarin voorkomen zijn dus van algemeene toepassing, hoewel hier reeds onderscheidene van meer bijzonderen aard ter sprake gebragt worden.

Het tweede bevat *praktische aanwijzingen van kweeking en snoeiing* en daarin wordt de behandeling van bepaalde boomsoorten besproken.

In het eerste hoofdstuk, getiteld*: korte begrippen over plantenontleedkunde en levensleer*, geeft de Schr. in 16 bladzijden een algemeen begrip van het zamenstel eener plant, hare verschillende enkelvoudige en zamengestelde organen, en tevens van hare voornaamste levensverrichtingen, zooals: de kieming der zaden, de groei, de sapomloop, de bevruchting, enz.

Men zou willen vragen hoe 't mogelijk is dit alles in zulk een kort bestek zamen te vatten. Intusschen wordt daarin, geloof ik, juist zooveel gegeven als in dit geval noodig is. Dat hier geene afgetrokken physiologische onderwerpen ter sprake gebragt worden is gemakkelijk te begrijpen en eene aanbeveling te meer.

Het tweede hoofdstuk handelt vooreerst over *de natuurlijke vermenigvuldiging*, die door zaden namelijk, en wat daarmede in verband staat, en vervolgens over de *kunstmatige*, die door stekken en veredeling. De verschillende handelingen ter bereiking van dit laatste doel, worden inzonderheid met de meest wenschelijke duidelijkheid uiteengezet en verklaard, waartoe de goede gravuren zeker niet weinig bijdragen.

In het derde hoofdstuk spreekt de Schr. over *de vorming en keus*

der stammen, vooral bij ooftkultuur van veel meer belang dan men dikwerf vermoedt. Teregt, dunkt mij, zegt hij dan ook (bl. 38) dat, had men daarop vroeger meer gelet, men tegenwoordig in de boomgaarden zooveel ongelukkige stammen niet zou ontmoeten. Het tabellarisch overzigt, op bl. 45, van de wildstammen die in bepaalde omstandigheden de voorkeur verdienen, zal velen aangenaam wezen.

Het vierde hoofdstuk draagt den zonderlingen titel: *planting tot blijvers*, waarmede bedoeld wordt het planten van boomen, onverschillig of men die uit eene vreemde kweekerij ontving of ze zelf ab ovo opkweekte, dáár waar ze zullen moeten blijven staan.

Dat hier zeer veel van goede en zorgvuldige behandeling afhangt, en het op de latere ontwikkeling, zoowel als op de productie van den boom van zeer veel invloed is, of men daarbij met overleg te werk ging of wel den boom slechts in den grond zette, zonder zich daarbij af te vragen wat men er eigenlijk meê voor heeft, en op welke wijze men den boom het best in staat stellen kan daaraan te beantwoorden - eene zeer laakbare gewoonte van velen - is duidelijk, en 't gene hier dienaangaande aanbevolen wordt zeer behartigenswaard.

Zou het den schrijver werkelijk ernst zijn, wanneer hij beweert (bl. 54) dat dit er voor bosschen en lusthoven, dat is dus voor boomen in 't algemeen, zoo naauw niet op aankomt? Hier verraadt hij dunkt mij zijne predilectie voor vruchtboomen wat al te zeer. Wat in dit opzigt waar is voor het ééne, geldt evenzeer ook voor het andere, althans als men prijs stelt op eene goede ontwikkeling. De wenken hier gegeven ter beplanting der wegen, eene kwestie die ook bij ons reeds meermalen besproken werd, verdienen allezins overweging. Een goeden dunk ontvangen wij van 's schrijvers opregtheid, waar wij lezen (bl. 65) dat hij eene vroeger door hem verkondigde dwaling, zonder aarzelen erkent.

Het vijfde hoofdstuk bevat *begrippen over fruitkunde; keus der beste fruitsoorten.* Niet álle vruchtsoorten zijn geschikt om tot dezelfde boomvormen te worden opgekweekt; niet álle schikken zich naar dezelfde standplaatsen, niet álle zijn even aanbevelenswaardig wat opbrengst of de hoedanigheid der vruchten betreft; terwijl men bij eene keuze tevens noodig heeft te weten, welke soorten vroeg en welke later rijp zijn. Ten einde die keuze gemakkelijk te maken, geeft de Schr. een overzigt van de meest aanbevelenswaardige(*), waarvan het nut genoegzaam in 't oog springt. Niet onmogelijk is het dat omtrent enkele dezer soorten of derzelver namen bij sommigen onzer pomologen een ander ge voelen bestaat, maar dat zal dan toch gewis slechts een meeningsverschil van ondergeschikt belang zijn.

(*) Hierover bezitten wij reeds sedert eenigen tijd een paar uitvoeriger werkjes en wel 1°. van de 'Boskoopsche vereeniging tot regeling en verbetering der vruchtsoorten' (de tegenwoordige Pomologische vereeniging), getiteld: *Beschrijving der vruchtsoorten* 1e en 2e reeks, verschenen te Gouda bij G.B. van Goor, 3e reeks te Groningen bij J.B. Wolters, uitgever van het prachtwerk *de Nederlandsche boomgaard*; en 2°. van den Boskoopschen boomkweeker K.J.W. Ottolander, getiteld: *De beste vruchten*, mede te Groningen bij J.B. Wolters. Beide zeer nuttige boekjes, waarvan het eerste uitvoeriger is, terwijl het tweede meer met de opgaven van den heer van Hulle overeenkomt.

In het zesde hoofdstuk ontwikkelt de schr. *begrippen over ziekteleer bij de planten* (lees: *vruchtboomen*). Hij schijnt de meening toegedaan te zijn dat, naarmate de variëteiten ouder zijn, ook de daarvan gekweekte individuën zwakker zullen wezen, waarbij meer bepaald aan physieke zwakheid dan aan degeneratie gedacht wordt. Op bladz. 88 toch lees ik: 'Verders moeten wij nog opmerken, dat die aloude, ofschoon beste varieteiten, niettemin eenigszins uitgeleefd, en eerder voor ziekten vatbaar zijn, en men gevolgentlijk wel zou doen, meer van die nieuwere ontstane, insgelijks puiksoorten, te griffelen; min uitgeleefd, weerstaan zij beter den aanval. Neemt men die voorzorgen niet, en is vooral stam en griffel van slechten oorsprong, vroeg of laat verklaart zich de ziekte, die in de plant reeds vóórbestaat, en dan is zij meesttijds ongeneesbaar. Aan dit punt kan men niet te veel aandacht verleenen.'

De Schr. ontzenuwt zijne bewering wel een weinigje door te spreken van 'stam en griffel van slechten oorsprong.' Ook van de nieuwste variëteiten zal men in dat geval ziekelijke boomen verkrijgen. Overigens, de wenschelijkheid daargelaten om in vele gevallen nieuwere vóór oude soorten te verkiezen, geloof ik niet dat men dit juist om díe reden zou moeten doen.

De plantenpathologie wordt in dit hoofdstuk kort maar zeer zakelijk besproken. Eerst de verschillende ziekten die veroorzaakt worden door de parasitische ontwikkeling van microscopisch kleine Cryptogamen, welker verbazende invloed op 't organisme van planten en dieren tegenwoordig gestadig beter aan 't licht komt; daarna die welke 't gevolg zijn van bederf der sappen, of andere in de plant zelf gelegen oorzaken, en eindelijk die tot welke door verschillende insecten aanleiding gegeven wordt, tevens met opgave der middelen, voor zooverre die bekend zijn en binnen 't bereik van den kweeker liggen, ter voorkoming of genezing.

Op bladz. 89 zegt de Schr., en hij herhaalt het een zestal pagina's verder, dat de insecten veeleer als 't *gevolg* dan als de *oorzaak* veler plantenziekten te beschouwen zijn.

Ofschoon het waar is dat in onderscheidene opzigten de kwestie wát oorzaak en wát als gevolg in dit opzigt moet beschouwd worden, nog hangende is, zooveel weten we er toch wel met zekerheid van, dat het beter ware geweest dezen regel om te keeren, en te zeggen dat die kleine diertjes wel is waar *somtijds* voor een gevolg van zwakte of een ziekelijken toestand der planten kunnen gehouden worden, daar enkele blijkbaar deze lijdende gewassen bij voorkeur aantasten, maar dat ze toch *meestal* ziekte, bederf of zelfs den dood veroorzaken. Tot dit besluit moet trouwens de lezer wel vanzelf komen, wanneer hij (bladz. 95-102) van een vijftiental insectensoorten leest, die een storenden invloed uitoefenen op de ontwikkeling der planten, terwijl de Schr., alléén van de bladluizen sprekende, zegt (bl. 98): dat die inzonderheid op sommige boomen verschijnen, wanneer de bladeren in 't voorjaar, na

eene vroegtijdige lente, door schrale winden in hun groei gestoord zijn. Volkomen waar, maar toch was ik tot mijn leedwezen maar al te vaak in de gelegenheid om deze diertjes veel meer op gezonde dan op zieke planten aan te treffen; en wat er ten laatste van die planten teregt komt, als men ze aan die horden overlaat, zal de Schr. ook wel eens ondervonden hebben. - Overigens bevat ook dit hoofdstuk vele nuttige wenken.

Het zevende hoofdstuk bevat: *grondregels der snoeikunst* (bepaaldelijk met het oog op de vruchtboomen). In het eerste gedeelte daarvan bespreekt de Schr. de verschillende deelen van den boom, welker beteekenis, inzonderheid voor zijn leven en zijne ontwikkeling, aan niemand die zich aan het snoeijen wil laten gelegen liggen, onbekend mag zijn. Oogen en botten, takken en twijgen, die, al naar ze op verschillende plaatsen aan den boom voorkomen, ook verschillende namen dragen, komen hier in geregelde volgorde ter sprake, terwijl in het tweede gedeelte de redenen vermeld worden, waarom, en de regels waarnaar men snoeijen moet, zal men niet in 't duister tasten en er maar op goed geluk op los snijden. Ik behoef hier niet bij te voegen dat juist dit hoofdstuk voor velen van geen geringe beteekenis is.

Het achtste hoofdstuk handelt over *de bewerkingen van den wintersnoei*, waarbij ook eenige opmerkingen betreffende de behandeling van hakhout en opgaande boomen gevoegd zijn; terwijl in het negende *de zomersnoei* besproken wordt. Dit woord wordt hier in zeer ruime beteekenis gebruikt, daar van eigenlijk gezegd snoeijen in den zomer minder sprake is, maar wel van verschillende maatregelen om den groei dán te wijzigen of te temperen, zooals: innijping, schors-insnijding, vrucht- en bladdunning, enz.

Deze verschillende behandelingen worden teregt door den Schr. als hulpmiddelen beschouwd, om het evenwigt in groei en ontwikkeling bij den boom te bewaren, en dus eigenlijk als eene volmaking van den wintersnoei, zonder welke men met dezen zijn doel slechts ten deele of in 't geheel niet bereikt, en die dus in geen geval veronachtzaamd mag worden. De onderscheidene wijzen waarop men daarmede bij verschillende boomen te werk moet gaan, worden in geregelde opvolging duidelijk verklaard.

In het tiende hoofdstuk eindelijk, waarmede het eerste gedeelte van het boek (180 van de 292 bladzijden) besloten wordt, begint de Schr. met een overzigt te geven van de verschillende, eigenlijk van de doelmatigste der verschillende vormen, die aan de vruchtboomen gegeven worden.

Hij brengt die (bl. 152) tot *zes type-vormen*, te weten: *kroonboomen*, *kegelvormen*, *bekervormen*, *palmetten*, *waaiers* en *snoeren*, die gezamenlijk in twaalf onderverdeelingen gesplitst worden; waarna hij de middelen beschrijft, door welke men die vormen goed en zeker verkrijgen kan, daarbij natuurlijk van de veronderstelling uitgaande, dat men den jongen boom van de griffeling af zelf behandelt en voor een bepaalden vorm bestemt. Vooral de drie laatstgenoemde type-vormen, die trouwens de meeste verscheidenheid opleveren en welker kultuur de

meeste oplettendheid vereischt, worden breedvoerig besproken en die verklaringen door goede afbeeldingen toegelicht.

Dit brengt den Schr. vervolgens tot de behandelingen op het planten, vormen en onderhouden van hagen betrekking hebbende, niet alleen die van vruchtboomen, maar ook van andere boomen en heesters, 't zij met afvallend of met blijvend blad, waarmede het eerste gedeelte besloten wordt.

Wat het tweede, zoogenaamd *praktische deel* betreft, kan ik korter in mijn mededeelingen zijn.

Naar 't mij voorkomt zijn de titels: ‘praktisch’ en ‘theoretisch deel’ niet zeer gelukkig gekozen, daar het eerste eene bijna even praktische strekking heeft als het tweede. Eigenaardiger en beter overeenkomstig met den inhoud, ware geweest: ‘algemeen en bijzonder gedeelte,’ daar de handelwijzen in het eerste besproken doorgaans van algemeene toepassing zijn, terwijl in het tweede meer bepaaldelijk de behandeling van bijzondere boomsoorten ter sprake komt.

Na een voorafgaand hoofdstuk, waarin als 't ware een résumé gegeven wordt van de voornaamste behandelingen van algemeenen aard, eene korte herhaling dus van sommige reeds besprokene zaken, met toevoeging bovendien van 't een en ander wat hier meer eigenaardig aan zijne plaats is, behandelt de Schr. in een achttal hoofdstukken de kweekwijzen, snoeijing en vorming van onze verschillende vruchtboomen ieder afzonderlijk, namelijk: *de abrikoos*, *de kers*, *de pruim*, *de perzik*, *de wingerd*, *de appel*, *en de peer*, *de boomgaardboomen*, *kruis- en aalbeziën*, *de kastanje*, *de moerbezie*, *de noot*, *de mispel*, *de kwee*, *de vijg en de hazelnoot.* Vervolgens bespreekt hij in het twintigste hoofdstuk de zoogenoemde *niet-snoeiing*, om eindelijk, bij wijze van aanhangsel, met de bespreking van eenige *betwiste punten* te besluiten, waaraan bovendien nog toegevoegd zijn acht bladzijden met vragen, welker beantwoording op de daarachter aangeduide bladzijden te vinden is en die, daar ze tot rubrieken zamengebragt zijn, eensluidend met de titels der hoofdstukken, een zeer uitvoerig zaakregister vormen. -

Nu zou hij, die zich niet gaarne op ijs van één nacht waagt, kunnen vragen:

- Is alles wat de schrijver aanbeveelt boven allen twijfel verheven, en wordt het dus door alle zaakkundigen als goed erkend en gehuldigd? Kan men zich alzoo op zijne aanbevelingen veilig verlaten?

Op de eerste vraag moet het antwoord ontkennend zijn, wat mij daarom niet belet om de tweede zonder voorbehoud toestemmend te beantwoorden.

- Maar dat rijmt niet. Immers het eerste antwoord spreekt het tweede tegen.

- Niet bepaald. Ziehier wat daarvan is.

De hoogte waartoe men de kultuur der vruchtboomen, vooral in de laatste jaren, heeft weten op te voeren, is niet bereikt over op elkaâr gestapelde theoriën, maar veeleer langs een zuiver praktischen weg;

deze kunst berust op de resultaten van proefnemingen, waartoe men in vroegere resultaten aanleiding vond, en die ten deele ook de theorie ten grondslag hadden.

Nu kan het wel niet anders of de uitkomsten van overigens volkomen gelijke handelwijzen, moesten op verschillende plaatsen nu en dan tot verschillende, somtijds elkander wedersprekende, uitkomsten leiden; zoodat wat onomstootbare waarheid bleek voor den éénen, minstens twijfelachtig was voor den anderen.

Dit gaf in Frankrijk en in België en in 't laatste land niet het minst, menigwerf aanleiding tot gedachtenwisseling, ja zelfs tot eene soort van polemiek, zonder dat men het daarom omtrent alles nog volkomen eens werd; misschien bleven persoonlijke consideratiën hieraan ook niet geheel vreemd.

Dit kan men echter thans wel zeggen, dat de eigenlijke mannen van het vak het, ten gevolge van vergelijkingen der verschillende resultaten, met inachtneming vooral van plaatselijke toestanden en andere omstandigheden, welke op die gunstige of ongunstige uitkomsten invloed konden uitgeoefend hebben, wat de hoofdzaken betreft, tegenwoordig vrij goed eens zijn, al blijft er ook omtrent enkele punten van wezenlijk belang nog verschil van meening bestaan.

Daar nu de heer van Hulle eene erkende autoriteit in dit vak is, spreekt het wel van zelf dat hij, waar het die laatste kwesties betreft, zijn eigen gevoelen heeft, 't welk door velen gedeeld, door anderen bestreden wordt.

Hij aarzelt dan ook niet dit hier en daar te zeggen, ja, hij doet nog meer, en voegt zelfs, gelijk ik reeds vermeldde, aan zijn werk een afzonderlijk hoofdstuk toe, met den titel er boven: *betwiste punten*, 't welk men voornamelijk als eene antikritiek beschouwen kan, en waaruit dus blijkt dat sedert de verschijning van den eersten druk van zijn werk door sommigen enkele der door hem voorgestelde handelwijzen bestreden werden, maar ook welk eene levendige belangstelling men in België in de kultuur der vruchtboomen stelt.

Dat het er hem echter niet om te doen is zijne eigene zienswijze quand même door te drijven, blijkt o.a. duidelijk uit de volgende regels waarmede dat hoofdstuk aanvangt:

‘Toen wij in 1866 onzen *Guide arboricole*, die in 1867 verscheen, aan het drukken waren, zonden wij aan een aantal bevoegde collega's, op verscheidene punten des lands verblijvende, de afgedrukte vellen van ons werk. Wij verzochten hun tevens wel zoo goed te willen wezen ons gezegde na te zien, en ons dan hunne opmerkingen over te willen maken. Zoo handelende was ons doel, dat men in ons boek niet enkel ons gedacht, maar ook dat van andere bekwame mannen mogt vinden.

Wat wij ons voorstelden hebben wij maar gedeeltelijk mogen verwezentlijken. Niettemin hebben wij destijds de weinige opmerkingen en terechtwijzingen, die ons zijn toegekomen, getrouw overgenomen. Meest

alle waren gegrond en wij hebben ze ons dan ook ten nutte gemaakt bij het schrijven van deze onze vierde vlaamsche uitgave. Onzen besten dank, niet alleen aan de inzenders, maar ook aan diegenen, welke ons later met min of meer kwaad- of welwillendheid zoo hevig beknibbeld hebben. Allen gelieven ons te verschoonen, indien wij ditmaal, noch hunne, noch niemands (sic!) meening vragen; heden, dank aan onzen leeraarskring, zijn wij beter dan destijds ingelicht nopens de punten, waarover de onderscheidene boomteeltkundigen het niet eens zijn, en waarover men ons reeds rekening gevraagd heeft en nog vragen zal. Die punten hier doen kennen, is ons werk op voorhand zelf hekelen, maar het tevens ook verdedigen in ons eigen belang gelijk in dat der wetenschap.'

Ziedaar eene verklaring die ons in 't gene de Schr. mededeelt alle vertrouwen doet stellen. Wil men toch over een vak, waaromtrent in enkele opzichten nog verschil van meening bestaat, een degelijk boek hebben, dan dient dat te zijn van de hand van iemand omtrent wiens kennis geen twijfel bestaat, maar dán ook heeft men niets anders te verwachten dan dat deze zijne zienswijze op den voorgrond stelt. Is hij dan opregt genoeg om er bij te voegen waarin andere kundige mannen met hem van meening verschillen, dan is dat gewis eene aanbeveling te meer.

Ik haast mij echter hierbij te voegen, dat die zoogenoemde betwiste punten slechts uitzonderingen zijn, welke hem, die er wat meer van weet dan met de meesten 't geval is, en die zich in dit opzicht op een min of meer zelfstandig oordeel durft beroemen, iets te vergelijken en te beproeven geven. Over 't algemeen toch is wat de Schr. aanbeveelt reeds sedert vrij lang door de ondervinding als deugdelijk gestempeld, en in die enkele kwestieuse gevallen is er voor den leek toch gewis geen gevaar bij wanneer hij de zienswijze van een bekwaam man aankleeft.

Vraagt men mij nu of ik bij 't doorlezen van dit boek geene andere aanmerking maakte als die enkele welke ik reeds mededeelde, dan kan ik dit niet ontkennend beantwoorden, want die toch maakt men al licht en onwillekeurig; ik voeg hier echter bij dat ze van tamelijk ondergeschikt belang zijn; trouwens waar het hoofdzaken betreft erken ik den schrijver in dit opzicht gaarne als mijn meester, en zou derhalve mijn gevoelen tegenover het zijne in mijne eigene schatting niet veel gezag hebben. Een paar opmerkingen veroorloove hij mij echter, wijl die welligt, mocht het boek later nog eens herdrukt moeten worden, nuttig zouden kunnen zijn.

Vooreerst de taal. Het behoeft niet gezegd te worden dat het Vlaamsch voor ons, Noord-Nederlanders, geenerlei moeijelijkheid oplevert. Zelfs nog vóórdat de 'broeders uit het Zuiden' de spelling van het woordenboek huldigden, werden de weinige werken, die van hen tot ons kwamen, door iedereen met gemak gelezen, en, liep er ook aleens een enkel woord door, dat ons vreemd klonk, men begreep het toch goed. Bij de lezing van dit boek scheen het mij evenwel toe dat

Vlaamsch en Vlaamsch twee zijn, en als dit werkelijk zoo is, dan vind ik dat van den heer Hulle niet het mooiste. Zij echter, die de stelling verdedigen dat men de schrijftaal niet te veel naar de spreektaal inrigten kan, zullen zijne wijze van uitdrukken welligt zeer natuurlijk vinden.

Enkele woorden, vooral in 't begin van het boek verschillen van de onze, wat niet belet dat de lezer toch onmiddellijk begrijpen zal wat er meê bedoeld wordt.

Zoo b.v. bezigt de Schr. het woord ‘zintuig’ voor orgaan. Of dit woord werkelijk in dit geval in de Vlaamsche taal algemeen gebruikelijk is kan ik niet beslissen, maar wel weet ik dat wij er heel wat anders door verstaan, en dat men bij ons veelal gewoon is de planten van de dieren te onderscheiden inzonderheid dáárdoor, dat gene zich door 't gemis der zintuigen van deze kenmerken. Het bij ons gebezigde woord ‘werktuig’ komt mij veel verkieselijker voor.

‘Stofdraden’, ‘stofbeursje’ en ‘bloemstof’ voor meeldraden, helmknopje en stuifmeel zijn woorden van gelijke beteekenis.

Het verschil door den Schr. aangeduid tusschen ‘oogen’ (bladknoppen, waaruit alleen een bebladerde tak voortkomt) en ‘botten’ (bloemknoppen) is duidelijker en juister dan het algemeene woord ‘knoppen’ veelal bij ons voor beide, kennelijk van elkander verschillende, organen gebezigd.

Dat de Schr. van den ‘vlinder’ sprekende den vliesheester bedoelt blijkt genoegzaam uit den tekst.

Het woord ‘veemol’ voor veenmol (de *Gryllotalpa vulgaris* der entomologen), een ook in ons land hier en daar maar al te goed bekend insect, zag ik eerst voor eene drukfout aan. Uit de herhaling er van blijkt echter dat dit niet zoo is en, goed Vlaamsch of niet, geloof ik dat het onjuist is.

De gravuren, ten getale van 119 zijn over 't algemeen zeer duidelijk. De zeven eerste echter konden beter zijn. De overige, inzonderheid die welke op de verschillende wijzen van veredeling der vruchtboomen, zoo mede die op de verschillende vormen daarvan betrekking hebben, dragen veel tot het gemakkelijk begrip van het behandelde bij.

Ik eindig dit opstel met den wensch dat dit werk ook hier te lande in veler handen moge komen. Allen die zich op boomkultuur, met name de kweeking van vruchtboomen, willen toeleggen, zich daarmede bezig houden, omdat het hun vak of hunne liefhebberij is, zullen er veel in vinden wat hun daarbij zeer kan te stade komen. Ik zeg dit gerustelijk en zonder daarmede in 't minst aan de kennis onzer kweekers iets te kort te willen doen. De heer van Hulle heeft zich m.i. uitstekend van zijne taak gekweten, en heeft daarom aanspraak op de erkenning zijner verdiensten, zoowel als op den dank van allen, die in deze aangelegenheid eenig belang stellen.

Leiden, 16 Aug. '70.

H. WITTE.

Staatkunde en geschiedenis.

Het concilie te Rome.
III.
(Slot.)

Het jaar 1870 zal der menschheid heugen. Niet alleen omdat dat jaar zoovele duizenden in diepen rouw gedompeld heeft, zooveler harten heeft gebroken, zoovele banden des bloeds meedoogenloos heeft vaneen gescheurd; maar vooral omdat dat jaar een der gewichtigste keerpunten in de geschiedenis der beschaving van Europa zal zijn. De oorlog van Frankrijk tegen Duitschland en het Vatikaansch Concilie te Rome - zietdaar twee feiten, schijnbaar geheel verschillend, doch in werkelijkheid openbaringen van denzelfden geest. Noemt Napoleon III en Pius IX en gij hebt in éénen adem twee verschijningsvormen van hetzelfde streven genoemd. Niet alsof deze beiden één waren in zin, in bedoelingen en plannen. Niet alsof, gelijk te kwader ure door de heillooze geestelijkheid van Frankrijk beweerd werd, de oorlog van dat land tegen Duitschland een vernieuwde godsdienstoorlog zijn zou. Niet alsof de oorlogsverklaring van den 16^{den} Juli slechts de praktische openbaring ware geweest van de theoriën van het concilie te Rome. Neen, hij die dat verband tusschen Pius en Napoleon zou willen zoeken, zou daardoor òf zijn geheele onkunde met de historie verraden, òf, wat erger zijn zou, tegen beter weten in toonen, dat hij den toch reeds afschuwelijken oorlog tot een godsdienstoorlog wilde stempelen en fanatisme en geloofshaat wilde bevorderen. Neen; wanneer wij den Stedehouder van Christus en den gevallen Keizer van Frankrijk, in éénen adem noemen, dan zien wij niet voorbij het hemelsbreed onderscheid dat tusschen de bedoelingen dier beide Vorsten van Europa bestaat; maar dan vinden wij in beider laatste daden, het Vatikaansch concilie en den oorlog tegen Duitschland één zelfde laatste poging, om

de traditie van het verleden voor Europa weêr bindend te maken voor de toekomst. Wat Napoleon III met den oorlog tegen Duitschland voor Frankrijk op het oog had, dat bedoelde Pius IX met het concilie voor de Kerk. Frankrijk, de glorievolle natie der 18de eeuw, de natie, die eertijds Europa beheerschte, zag van jaar tot jaar zijn invloed verminderen zoowel op den staatkundigen toestand van ons werelddeel als op de algemeene beschaving. Met leedwezen en kwalijk verborgen spijt ontdekte zij, dat naast de verbleekte zonnestralen, die zij nog afwierp, een licht van de eerste grootte zich aan den hemel verhief, dat eertijds al haar kracht alleen van haar ontving. Dat opkomend licht was Duitschland, dat reeds lang in wetenschap en letterkunde, in invloed op de beschaving zijn meerderheid had doen gevoelen, maar dat thans ook Frankrijks oude staatkundig overwicht dreigde te overvleugelen. Dat overwicht moest worden vernietigd. Frankrijk moest weêr worden de groote natie van weleer en de helaas gebrokene traditie van het verleden moest weer in haar oude kracht en glorie herleven. En Napoleon III, de man, die zich door den Staatsgreep van 1851 had meester gemaakt van de Keizerskroon, die met de meest onoprechte Staatkunde in staat was, om het volk meer dan 20 jaar te misleiden, maar wiens troon toch van dag tot dag al wankelbaarder werd, gaf als laatste poging, om zijne dynastie te handhaven en tevens Frankrijk weer tot den ouden roem van het verledene terug te brengen, zijn volk het zwaard in de hand, om Duitschlands grootheid te vernietigen.

Geen ander doel had Pius IX met de Kerk. Wat Duitschland voor Napoleon was, dat is de geheele nieuwere samenleving voor Rome. Met dezelfde onweerstaanbare kracht, waarmede Duitschland in de laatste eeuw zijn invloed heeft vermeerderd, is de nieuwere samenleving met al hare wetten en instellingen machtig geworden in alle Staten van Europa. Dat kon de oude geest die in Rome zetelt niet dulden. Voorheen de heerscheresse in ons werelddeel, zag Rome allengs haar macht verminderen. De hervorming der 16de eeuw was de eerste geduchten stoot, dien zij ontving, doch lang niet de grootste. Dat was de revolutie die op maatschappelijk en staatkundig gebied dezelfde zelfstandigheid en vrijheid aanbracht, die de hervorming aan den godsdienstigen mensch had gegeven. Deze was het, die in gansch Europa een stroom van nieuwe denkbeelden binnen bracht, een stroom door geene macht ter wereld in zijne vaart te stuiten. En Rome, dat zich daardoor geheel in haar macht zag tegengewerkt, hoe hield het zich onder dien druk? Op de meest verschillende wijze heeft het zich gedragen. Vreezende voor een totale breuk met de wereld, heeft het van den aanvang dezer eeuw op bedekte en geheime wijze zijn vijand in de verschillende landen bestookt. Zelfs heeft het een tijd lang met den geest der eeuw gecoquetteerd. Doch onder al die bedekte vijandelijke aanvallen zoowel als onder die geveinsde vriendschapsbetuigin-

gen, bleef het de vijand der wereld. Met kwalijk verborgen spijt zag het de overwinningen aan in alle landen van Europa, tot zelfs voor de poorten van zijn eigen wereldgebied de kreet naar vrijheid werd gehoord. Van dat oogenblik af zag Rome in, dat slechts een geweldige daad nog kon baten. Enkele verschijningen, zooals de Syllabus van 1864, kondigden in de verte den naderenden storm aan, totdat dezelfde hopelooze moed, die Napoleon den oorlog tegen Duitschland deed verklaren, om de glorie zijner dynastie en van Frankrijk te herwinnen, Rome deed besluiten, om aan de geheele nieuwere wereld door middel van het concilie den oorlog te verklaren.

De geschiedenis heeft reeds geleerd, dat die laatste poging van den Franschen Keizer totaal is mislukt. Zijne dynastie is gevallen en tot op dit oogenblik heeft hij Frankrijk met zich in den afgrond gesleept. Het kan zijn, dat de Republiek door de inspiratie van haar patriotisme nog veel kan herstellen van de schande, die Napoleons despotisme over Frankrijk heeft gebracht. Maar al geeft men zich in dat opzicht ook over aan het grootste optimisme, toch kan het nu reeds als een zeker resultaat van dezen oorlog gelden, dat aan Duitschland de eerkroon toekomt van geheel Europa in de geschiedenis der beschaving; dat Frankrijks oude glorie, die in werkelijkheid reeds het eigendom was van Germanie's zonen, thans voor het oog aller volken op Duitschland is overgegaan. Zal dit ook het resultaat zijn van Rome's oorlogsverklaring aan de nieuwe wereld? Zal het hooge spel, dat ook door Pius gespeeld is, dezelfde droevige uitkomst voor hem hebben, als Napoleons laatste daad? Zal de nieuwere maatschappij even roemvol uit het strijdperk komen, als Duitschlands zonen van Frankrijks bodem? Zal Napoleon Pius met zich medeslepen in den afgrond, waarin hij zich zelf heeft geworpen? Zal de geest des tijds, uitgetart door den onfeilbaren Paus, zijn kracht voelen verdubbelen en aan het einde der 19de eeuw als held der overwinning worden gevierd? Wij zijn vol goeden moed; en al miskennen wij niet de betrekkelijke gevaren, waaraan tengevolge van de afkondiging van het nieuwe dogma der Kerk, in den eerstvolgenden tijd nog vele Staten zullen zijn blootgesteld; wij vertrouwen op de macht der waarheid en der vrijheid. Zij zullen zegevieren. Duitschlands overwinning over Frankrijk strekt ons tot een nieuwen waarborg. Want al is het verachtelijk en dom, om aan den tegenwoordigen oorlog het karakter van godsdienstoorlog te geven, toch ware het even ongerijmd om bij Duitschlands overwinning den invloed van den Protestantschen geest te miskennen. Het Protestantisme niet als Kerk, maar als beginsel des levens heeft Duitschland het zedelijk overwicht over de ontzenuwde Fransche natie geschonken. Dat beginsel zit overal in den dampkring dezer eeuw; als een zuurdeesem gist het in alle landen van Europa; het is zelfs binnengedrongen in de bijna ondoordringbare muren der Roomsche Kerk zelve. En het zal overwinnen.

Wat mij aangaat, ik houd het er zeker voor, dat de nakomelingschap, voor wie de ellende van den tegenwoordigen oorlog meer zal bedekt zijn, het jaar 1870 wel een verschrikkelijk jaar, maar toch een heilzaam jaar voor de geschiedenis der beschaving achten zal. Zulk een gruwelijk bloedbad als Frankrijks bodem thans aanschouwt, zulk een Middeneeuwsche daad, als het concilie te Rome geweest is, had de 19de eeuw met haar hoop en haar roem nog noodig, om te vorderen. Zij liep gevaar, op hare verkregen lauweren te gaan rusten. Thans is zij onzacht uit haar slaap ontwaakt. Thans weet zij goed wie haar vijand is. Thans zijn haar de schellen van de oogen gevallen. Thans vleit ze zich niet meer met de gehuichelde vriendschap harer tegenpartij. De kanonnen van den krijg en de anathemas der Kerk hebben haar wakker geroepen. Zij zal opstaan en voor goed het despotisme in Kerk en Staat vernietigen.

Wat aangaat de Kerk, wensch ik dit in mijn laatste artikel over het concilie te Rome, nader aan te toonen. Wij wenschen dit te doen aan de hand van de acta van het concilie. Twee geschriften zullen ons daarbij vooral tot gidsen kunnen dienen. De *Römische Briefe* (afzonderlijke uitgave van de bekende brieven in de Augsb. Allg. Zeitung) verzameld door Quirinus en het Fransche werkje: *Ce qui se passe au concil.* Vooral het eerstgenoemde werk (waarvan tot op dit oogenblik 3 afleveringen in het licht zijn gekomen) is allermerkwaardigst. Het ware te wenschen, dat die brieven, aldus afzonderlijk uitgegeven, in veler handen kwamen; want al heeft menigeen destijds die brieven in de Augsburgsche Zeitung gelezen, couranten-artikels zijn geen blijvende lektuur, en waarheid is het, wat van die brieven gezegd wordt, dat zij over de geschiedenis van het Vaticaansch concilie een licht werpen van blijvende waarde.

Aan de hand dan van die kroniek van het concilie willen wij een terugblik op die Kerkvergadering werpen en uit een drieledig oogpunt dat concilie beschouwen. Op het concilie en de curie; op het concilie en de oppositie en op het concilie en de Staatkunde van Europa zal achtereenvolgens onze blik rusten. Wij vertrouwen, dat onze lezers, aan het eind dier studie genaderd, zich met ons zullen verheugen over deze gebeurtenis van het jaar 1870 en met ons vol goeden moed zullen zijn omtrent de toekomst.

I.

Het is van algemeene bekendheid dat de orde van de Jezuiten de eigenlijke bewerkster van het geheele Vaticaansch concilie geweest is. Sints de restauratie van die orde in den aanvang onzer eeuw, heeft zij niet alleen al hare oudere zusterorden verdrongen en van hare macht beroofd, maar is zij in Rome tot een ondenkbaar grooten invloed opgeklommen. Uit hare rijen komen de theologische wetgevers,

de vertrouwde raadslieden van Pius IX voort. Zij beheerscht de geheele curie; zij heeft sints jaren in den Paus die beginselen aangekweekt, waaraan thans de wijding van dogmata moet gegeven worden; zij bestuurt de geheele Ultramontaansche pers en oefent door de Civilta in Rome, door l'Univers en le Monde in Frankrijk een ontzaglijken invloed uit op de geheele Kerk. Wanneer dan ook in vervolg van tijd het meer of min verborgene van het tegenwoordige door de kritiek der geschiedenis aan het daglicht komt, dan zal de wereld ten volle erkennen, dat datzelfde Jezuitisme, dat in voorgaande eeuwen de koningen beheerschte en daardoor zooveel wee over de wereld bracht, bij dit concilie de eenige leider is geweest. Doch het komt mij voor, dat diezelfde stem der geschiedenis ook aangaande die Jezuitenorde zal getuigen, dat zij bij dit haar werk haar gewone fijn berekende geslepenheid niet heeft geopenbaard. Dat kenmerk was haar vroeger bij al hare daden eigen. Onder de beleefdste vormen en de vriend schappelijkste betuigingen zocht zij altijd haar verborgen gehouden doel te bereiken. Zij wist zich zeer goed te hullen in het kleed harer onverbiddelijkste tegenpartij en onder den schijn van vriendschap werd aldus de onergdenkende wereld misleid. Zij sloot zich telkens aan aan den geest des tijds en wist op die wijze menigeen voor zich te winnen, die geen vijand maar een vriend in haar meende te ontdekken. Van daar haar ontzettende macht, van daar haar ongehoorde invloed op de lotgevallen der menschheid.

Deze kenmerkende trek uit de geschiedenis van het jezuitisme wordt geheel in het werk van het concilie gemist. Ieder, die de kroniek van dat concilie in een der beide genoemde geschriften naleest, zal aanstonds tot diezelfde gevolgtrekking komen. Had de jezuitenorde eenigen wezenlijken invloed op de oppositiepartij willen uitoefenen, dan had zij zich in deze eeuw van openbaarheid, in deze eeuw van parlementairen regeringsvorm, in deze eeuw van politieke partijen, in het kleed van den tijdgeest moeten wikkelen. Dan zou zij waarschijnlijk de krachten harer tegenpartij hebben verzwakt, die nu van dag tot dag zijn vermeerderd en staande gebleven tot het laatste oogenblik. Wij behoeven slechts enkele bijzonderheden der vergadering aandachtig na te gaan, om te zien, dat de leider van het concilie, wel verre van eenigszins in den vorm den geest des tijds te gemoet te komen, daarentegen zich meer dan eenig ander concilie vierkant tegenover de partij van aktie heeft gesteld en meer in het oog vallende maatregelen van pressie heeft genomen, dan eenige andere kerkvergadering te voren. Staan wij daartoe eenige oogenblikken stil bij de samenstelling van het concilie en bij de orde van werkzaamheden.

Wat het eerste punt aangaat, de opnoeming van enkele getallen, zal ons hier het best den waren stand der zaken kunnen doen inzien. Het getal stembevoegde prelaten was 759. Daarvan waren er 276 Italiaansche bisschoppen en onder deze 276 behoorden er 143 tot den

Kerkelijken Staat. Verder waren 43 kardinalen, waarvan er 23 geen bisschoppen zijn; 120 aartsbisschoppen of bisschoppen in partibus en 51 abten of ordegeneraals. Trekt men deze getallen bij elkaar, dan verkrijgt men voor alle katholieke landen van Europa, met uitzondering van Italië, slechts het getal van 269 bisschoppen, die dus van zelf reeds tegenover de 490 Italiaansche prelaten in de minderheid waren. Welke verhouding verkrijgt men zoodoende voor alle katholieken ter wereld? Men heeft berekend, dat de katholieken van Noord-Duitschland voor 810,000 zielen, die van den Kerkelijken Staat voor 12,000 zielen eene stem op het concilie gehad hebben; dit staat als 1 tegen 60. Nog een ander voorbeeld. Van de 180 millioenen katholieken op de geheele aarde tellen Frankrijk, Duitschland en Portugal er 83 millioen, d.i. bijna de helft; deze drie volken nu zijn slechts door 156 bisschoppen vertegenwoordigd d.i. naauwelijks het vijfde deel der vergadering. Italië telt slechts 25 millioen katholieken en heeft 276 vertegenwoordigers. Met den Kerkelijken Staat is de verhouding als 110 tegen 1. Neemt men daarbij in aanmerking, dat er van 1866-1869 51 bisschoppen in partibus, van zelf getrouwe dienaren der curie, benoemd zijn, die allen, zonder zielen, 51 bisschoppen uit andere landen met millioenen zielen neutraliseerden, dan begrijpen wij, hoe bij zulk eene verhouding de bisschoppen der minderheid het oekumenisch karakter van het concilie tot het laatst toe in twijfel hebben getrokken, maar dan ook begrijpen wij de jezuitenorde niet, die tot zulke in het oog loopende onrechtvaardigheden de hand heeft geleend. Zonder twijfel - daar is zeker geen ander middel geweest, om haar lievelingsdogma ter wereld te brengen, dan zulk eene samenstelling van de kerkvergadering. Maar de mannen der oppositie zouden hoorende doof en ziende blind moeten geweest zijn, om dien middeneeuwschen centralisatiegeest, geheel in strijd met elke waarachtige vertegenwoordiging niet te gevoelen of in te zien.

Slaan wij thans een blik op de orde der werkzaamheden en wij zullen tot dezelfde slotsom geraken. De schrijver van het genoemde Fransche geschrift: Ce qui se passe au concil, gaat op pag. 54 vv. de noodzakelijke voorwaarden na van eene constituerende vergadering en vergelijkt daarmede den stand van zaken op het concilie. In alle vergaderingen worden - zoo zegt hij de voorstellen lang voor de discussie rondgedeeld. De leden vereenigen zich, na een eerste onderzoek, in hunne sectiën, bijna altijd door het lot gekozen. Zoo in kleiner getale bijeen, vormen zich gemakkelijk de verschillende meeningen. En na alzoo volkomen kennis van zaken verkregen te hebben, wordt er eene rapporterende commissie benoemd, die in voortdurende betrekking tot de vergadering blijft staan, en al hare amendementen onderzoekt en beoordeelt. Daarna heeft de publieke discussie plaats, eerst over het geheel, daarna over de deelen; elk spreker kan zich doen hooren met de grootst mogelijke vrijheid, en aldus komt er hoe

langer hoe meer licht over de kwestie. Ondertusschen is reeds de stenografie bezig, om de vluchtige woorden aan de vergetelheid te ontrukken en beijvert zich de journalistiek, om ook door hare polemiek de oplossing gemakkelijker te maken. Het behoeft naauwelijks gezegd te worden, dat de vergadering haar eigen secretarissen en stemopnemers benoemt.

Deze zaken spreken op iedere ernstige vergadering van zelf. Zonder dat zou er geen eerlijkheid in de discussie zijn, geen oprechtheid in de zaak die beslist moet worden.

Aan deze fundamentele wet, aan deze elementaire voorwaarden van eene delibererende vergadering toetst de schrijver de vaticaansche kerkvergadering en hij bevindt, dat daar aan niet een dier noodzakelijke voorwaarden is voldaan. Vooreerst wist geen der prelaten iets van te voren van hetgeen ter tafel gebracht zou worden. Verder was er geene vereeniging in afzonderlijke sectiën, geene voorbereidende discussie, geen speciale commissie voor elk voorstel gekozen, geen rapport, geen recht tot amendement. Van voorlichting van godgeleerden, bij vroegere conciliën altijd in zwang, was geen spraak, afzonderlijke samenkomsten waren verboden, terwijl voor alle handelingen der synode aan de bisschoppen een streng stilzwijgen was opgelegd.

Zonder eenige voorbereiding, dan een persoonlijk onderzoek van enkele dagen over de moeielijkste en ingewikkeldste zaken, werden dan de debatten geopend, zonder regel, zonder directie. Wel moesten de redenaars zich van te voren laten inschrijven - maar ieder sprak naar zijn willekeur over de deelen of over het geheel, terwijl repliek verboden was. Onder zulk een regime was discussie onmogelijk. En werd er dan nog gesproken, dan moest dit geschieden in eene zaal, waarin na de grootste verbeteringen de stem des sprekers naauwelijks het vierde deel der hoorders bereikte.

De kerkvergadering van Trente had zelf haar reglement van werkzaamheden opgesteld; bij het tegenwoordig concilie geschiedde juist het tegendeel. Door de bul van 26 November 1869 berustte alleen bij den paus het recht, om de secretarissen en de leden der vier speciale commissiën te benoemen. Zij maakten permanente commissiën uit en daar elk dier commissiën aldus uit 25 vaste leden bestond, waren eigenlijk gedurende het geheele concilie nagenoeg 700 prelaten van eenigen invloed verstoken.

Wel is er op den 20sten Februari een nieuw reglement van orde gemaakt, dat schijnbaar meer regel en vrijheid gaf. Doch in den grond der zaak was dat nieuwe reglement de doodsteek voor de geheele conciliaire vrijheid. De briefschrijver der Augsb. Allg. Zeitung vindt(*) met den humor, die hem overal kenmerkt, den geheelen oorsprong van dat nieuwe reglement in het verlangen van Pius, om,

(*) Pag. 187, 188.

de eindelooze redeneringen moede, zich te ontslaan van de 300 bisschoppen die op zijn kosten in Rome waren en die hem in de beide eerste maanden reeds 1.500,000 francs gekost hadden. Daartoe moesten de redevoeringen ophouden(†) en moesten de bisschoppen slechts schriftelijk hunne opmerkingen aan de commissiën toezenden. Slechts in enkele gevallen zou het verder geoorloofd zijn, zijn stem te motiveren. Met de eenvoudige meerderheid kon de discussie over een schema worden gesloten; met één woord, de laatste schaduw van vrijheid werd daardoor weggenomen en de minderheid op het concilie eenvoudig vernietigd.

Wederom - wij kunnen ons niet begrijpen, dat de zoo geslepen jezuitenorde zich op zulk een wijze tegen de eerste parlementaire eischen onzes tijds heeft vergrepen. Zulk een met open vizier strijden zijn wij niet van haar gewoon. Toch, wij verheugen er ons over - want alleen door deze sterk sprekende manier van handelen is de oppositie zoo krachtig opgetreden, als wij straks nader zullen zien.

Alleen reeds uit de besproken bijzonderheden kan ons blijken, dat het oude doel der Kerk, geheele onderdrukking van alle nationaliteiten, geheele suprematie van Rome ook op dit concilie heeft vooraangezeten en dat geene middelen, hoe onrechtvaardig ook, werden gespaard, om dat doel te bereiken. In de keuze dier middelen was men zeker ook voorheen niet al te kiesch. Maar waarlijk, zooals men op dit concilie gehandeld heeft, om zijn doel te bereiken, dat gaat alles te boven, wat de geschiedenis ons daarvan weet te verhalen. Zeker, ook op vorige kerkvergaderingen waren de verschillende nationaliteiten zeer onbillijk vertegenwoordigd, doch terwijl zelfs op de kerkvergadering te Trente den bisschoppen een zeer groote vrijheid bij hunne werkzaamheden gelaten was, is hier alles door den paus alleen geregeld, terwijl de minste afwijking aanstonds van hooger hand werd verboden. Terwijl op alle conciliën de gulden regel van Vincentius Lerinensis is gevolgd: *Quod semper*, *quod ubique*, *quod ab omnibus* (*), terwijl ten allen tijde bij de vaststelling van dogmata noodzakelijk geacht werd *zedelijke overeenstemming*, bepaalde hier het reglement van 20 Februari dat alle besluiten verder met meerderheid van stemmen zouden genomen worden. En zoo gij soms meendet, dat nu niet die persoonlijke pressie op de bisschoppen werd uitgeoefend, die de vorige conciliën heeft gekenmerkt, waar eenvoudig de prelaten finantieel ten diepste afhankelijk werden gemaakt van de curie, dan zouden wij dit in zoover kunnen toestemmen, als thans niet die geldelijke afpersingen plaats hadden ten bate der pauselijke kas. Maar dat neemt niet weg, dat er langs anderen weg wel degelijk op het episkopaat pressie is uitgeoefend. Ik behoef u alleen te herinneren de 300 prelaten, die op pauselijke kosten te Rome tegenwoordig waren en hier dus wel het

(†) Römische briefe p. 188, 227.

spreekwoord zullen bevestigd hebben: Wiens brood men eet, diens woord men spreekt; alleen te herinneren de maatregelen, die er omtrent het afzonderlijk samenzijn, het vertrek ja zelfs omtrent de correspondentie(*) der bisschoppen genomen zijn, om u te overtuigen, dat het ook thans Rome weêr niet aan de middelen ontbroken heeft, om door kracht en geweld haar doel te bereiken. Van den aanvang van het concilie af heeft het despotisme, de centralisatiegeest van Rome zich geen enkel oogenblik verloochend. En in plaats van eenigszins althans den schijn van billijkheid aan te nemen, in plaats van eenigszins den tijdgeest zelfs in den vorm te gemoet te komen, heeft de groote operateur van het concilie de minste openbaring van zelfstandigheid in het aangezicht geslagen en onverbiddelijk geheerscht. Welnu het doel is bereikt. Na een gansch onverwachte sluiting van de debatten, is eenvoudig bij meerderheid van stemmen het nieuwe dogma ter wereld gekomen. Of Rome daarmede zooveel gewonnen zal hebben, of de vaststelling van dat dogma de aan vang van een nieuwe wereldperiode zal zijn, of de stoute verwachting omtrent het geluk der menschheid, omtrent de welvaart der maatschappij zal worden verwezenlijkt? Zietdaar vragen, die wij gerust aan de katholieke verbeelding ter beantwoording kunnen overlaten. Maar zooveel is zeker, dat de beschaafde man onzer eeuw reden van blijdschap heeft over de wijze waarop het concilie heeft plaats gehad. Hij mag ten diepste betreuren de verblinding, den slaafschen geest en de domheid van de meerderheid zoowel als de onzedehjke tyrannie der curie; de verschrikkelijkste openbaring der zonde is dikwijls noodig, om het goede voort te brenger). Gelijk de afgrijselijke menschenslachting der laatste weken ons met verdubbelde schreden tot den eeuwigen vrede brengen zal; zoo zal ook die stoute openbaring van kerkelijke heerschzucht in het volle licht onzer eeuw de komst van het godsrijk meer bevorderen, dan benadeelen. Dat dit werkelijk zoo zijn zal, kan ons de krachtige oppositie bevestigen, die op het concilie zich hooren deed en waarop thans voor eenige oogenblikken onze blik moet rusten.

II.

Ons laatste artikel over hetzelfde onderwerp, dat ons thans bezig houdt, werd geschreven aan den vooravond van de opening van het concilie. Toen reeds was het ons vergund, te wijzen op enkele groote figuren, die krachtiglijk hunne stem verhieven tegen de bedoelingen der aanstaande kerkvergadering. Met innig welbehagen rustte toen reeds onze blik op mannen als Hyacinthe, Dupanloup en Maret en het

(*) Het brievengeheim werd publiek geschonden. De brieven aan de bisschoppen werden eenvoudig geopend en Veuillot tracht dit zelfs te verdedigen en zegt in l' Univers dat de pauselijke post *a le devoir de ne pas favoriser la diffusion de l'erreur.* Welk een standpunt van moraliteit!! zie *Römische briefe* p. 346.

vaste vertrouwen leefde in ons, dat deze edele mannen als pilaren vast zouden blijven, ook al ging de stroom van alle tyrannieke maatregelen met storm en noodweer over hunne hoofden heen.

Maar al hielden wij ons bij den aanvang van het concilie ook aan deze steunpilaren vast, al daalde er een bemoedigend licht van deze gesternten te midden der Egyptische duisternis die we te gemoet gingen, op ons neder; wie had kunnen vermoeden, dat de oppositie op het concilie zulke proportiën zou hebben aangenomen, als werkelijk het geval is geweest? Letten wij eerst eens op hare steeds aanwassende getalsterkte en herinneren wij ons dan enkele voorbeelden hunner moedige en krachtige welsprekendheid.

Niettegenstaande tot het laatste oogenblik officieel was ontkend, dat het in de bedoeling van het concilie lag, het dogma der onfeilbaarheid af te kondigen, heeft toch van den eersten hamerslag af dat dogma de gemoederen der bisschoppen verdeeld en beheerscht.

Zeer belangrijk zijn dienaangaande de eerste brieven van de Augsburgsche Allgem. Zeitung, die, zonder dat er nog één officieel woord over het toekomstig dogma gesproken was, ons aanstonds drie partijen schetsen, die zich rondom dat dogma hadden gerangeerd. De grootste dier partijen bestond natuurlijk uit de ijverige voorstanders van het nieuwe dogma en wij behoeven ons enkel de getallen van straks te herinneren, om ons daarover in geenen deele te verwonderen. Daar tegenover stond eene partij van nagenoeg 150 bisschoppen, die evenwel in twee fractiën verdeeld was. De eene fractie dier partij was beslist vijandig tegen het dogma; de andere fractie was wel in beginsel voor het dogma gestemd maar wilde het uit redenen van opportuniteit niet op dit concilie zien vastgesteld. Hoewel nu de curie met hare 500 à 600 getrouwe volgers toch in de meerderheid was, zoo was haar streven toch van den beginne af, om de oppositiepartij in aantal en sterkte te doen verliezen. Te meer beoogde zij dit, omdat die partij uit vertegenwoordigers der meest beschaafde landen bestond. Dit is haar echter in geenen deele gelukt. Noch hare bedreigingen, noch haar beloften hebben de oppositie aan het wankelen gebracht. Vooral tegenover de genoemde tweede fractie was de onfeilbaarheidspartij zeer sterk want naar waarheid kon zij deze toevoegen: gij, die het dogma waarheid acht, moet gij het om redenen van opportuniteit verloochenen? Gaat dan de waarheid niet boven alles? En toch al was zij in logica sterk tegenover deze middel-partij, ook haar heeft zij voor het grootste deel niet onder haar vaan gekregen. Integendeel heeft zich het grootste gedeelte der middelpartij, overtuigd van de intrigues van Rome, allengs meer gevoegd bij de besliste tegenstanders van het dogma. Zoo is het gegaan met verscheidene Noord-Amerikaansche bisschoppen, die met het geloof aan de onfeilbaarheid te Rome gekomen, allengs geheel zijn veranderd. Zoo ging het met von Ketteler, den bisschop van Mainz, die, eerst een beslist voorstander

van het dogma, allengs volkomen één lijn heeft getrokken met het Duitsche episcopaat. En waarheid is het, wat de Römische Briefe(*) van de Fransche bisschoppen zeggen, dat het hun gegaan is als 38 jaren geleden den beroemden Lamennais, die met gloeiende geestdrift voor de grootheid van den Stoel van Petrus naar de eeuwige stad was gekomen, doch die na een langdurig verblijt aan zijn vrienden schreef: 'Restait Rome, j'y suis allé et j'ai vu la plus infame cloaque qui ait jamais souilli les regards humains.' In één woord - de oppositie vermeerderde van dag tot dag; met dat gevolg, dat men het grootste gedeelte van het Fransche en Duitsche episkopaat, de helft van de Noord-Amerikaansche en Engelsche bisschoppen en de Portugesche geestelijkheid gerust tot haar brengen kan. Het komt mij voor, dat deze getalsterkte nog al wat te beduiden heeft, vooral als men in aanmerking neemt de pressie, die van hooger hand op de bisschoppen werd uitgeoefend. O! al weten wij, dat deze minderheid toch is moeten bezwijken voorde meerderheid der pauselijke trawanten, hun schijnbare nederlaag is inderdaad geweest een zegepraal. Want wie had voor het aanbreken van het concilie durven vermoeden, dat er zooveel in de Kerk van Rome zelf gistte? Wie had kunnen verwachten, dat van alle einden der aarde zulke geduchte stemmen zouden zijn opgegaan tegen de pauselijke tyranny? Wie had durven hopen, dat het concilie te Rome zulk een inwendige woeling, zulk een openbaring des geestes in den boezem der kerk zelve zou hebben wakker geroepen? Waarlijk! wanneer de denkende mensch het concilie in zijn verloop gadeslaat, dan heeft hij stof tot groote blijdschap, dat dit concilie is saamgeroepen. Thans kan er in geenen deele meer geroemd worden op de eenheid en rust der katholieke Kerk. Daar is groote onrust, groote tweespalt gekomen. En zou dat niet bevorderlijk zijn aan de ontwikkeling?

Tot hetzelfde hartverheffend resultaat zullen wij komen, als wij enkele voorbeelden u geven van de wijze, waarop de oppositie hare zaak heeft verdedigd. En op wien zou dan eerder onze blik gevestigd zijn, dan op den welsprekenden Hongaarschen bisschop Stroszmayer, die zich meer dan eenig ander door dit concilie een onsterfelijken naam verworven heeft. Reeds bij de behandeling van het hoofdstuk *de fide* kwam zijne welsprekendheid zoowel als zijne vrijzinnigheid krachtig uit. Met nadruk getuigde hij toch bij die gelegenheid tegen de voorstelling, volgens welke het Protestantisme voor het moderne ongeloof aansprakelijk gemaakt werd. Hij ging zelfs bij die gelegenheid zoo ver, dat hij openlijk het Protestantisme in bescherming nam en mannen als Guizot en Leibnitz hoog verhief. En toen daarop een storm tegen hem losbrak en hij, andermaal het woord nemende, met dezelfde welsprekendheid de *zedelijke overeenstemming* voor het vaststellen van dogmata

(*) P. 212.

verdedigde, had er een tooneel plaats in de Aula, dat genoegzame bekendheid heeft dan dat ik het hier zou behoeven te herhalen, maar dat door den briefschrijver in de Augsb. Zeitung aldus wordt geparafraseerd: Een bisschop van de Vereenigde Staten zeide namelijk met een zeker patriotisch zelfgevoel: 'nu wist hij toch, dat er een vergadering was, waar het nog ruwer toeging, dan op het congres van zijn vaderland.'

Het welsprekendst is deze Hongaarsche bisschop geweest, waar het aan kwam op het schema der onfeilbaarheid zelve. Toegerust met eene gegronde kennis van de historie, bestreed hij het dogma als in strijd met de constitutie der kerk, met de rechten der bisschoppen en met het onveranderlijke geloof, terwijl de voornaamste kerkvaders door hem als bewijzen zijner stellingen werden aangehaald. De schrijver der Römische Briefe zegt dan ook, dat die rede in alle kringen van Rome het onderwerp was des gespreks en dat zelfs bisschoppen der tegenpartij haar toonden te waardeeren. En nevens Stroszmaijer trad immers de bisschop van Orleans als een vertegenwoordiger derzelfde beginselen op. Reeds bij de discussie over de katechismus geeselde hij met de scherpte zijner welsprekendheid allen, die van uit Rome de beschaafde volken meenden zelfs een catechismus te moeten dicteeren. Harde waarheden heeft hij ook der pauselijke partij doen hooren over de schandelijk onrechtvaardige samenstelling van het concilie, daaruit deze gevolgtrekking makende, dat, zoo ooit, bij zulk een onrechtmatige vertegenwoordiging wel zedelijke overeenstemming bij de vaststelling der dogmata noodig was. Met groote waardigheid heeft hij geprotesteerd tegen de orde van werkzaamheden, die met elke zelfstandige waarde van het episkopaat openlijk den draak stak; zoowel als tegen het gewijzigde reglement van orde, dat eenvoudig alle verdere discussie den pas afsneed. Niet het minst klonk zijn taal krachtig en fier tegen het onfeilbaarheidsdogma zelf, dat ook hij in geheel zijn onwaarheid en in al zijn treurige gevolgen beschreef.

Het was dan ook eerst bij de behandeling van dat dogma dat al de moed en de geestkracht der oppositiepartij aan het licht kwam. De curie had daarvan gansch andere verwachtingen gehad. Maar wel verre van die verwachtingen te verwezenlijken, scheen het alsof de meeste leden dier partij al hun pijlen tegen dien laatsten dag hadden bewaard. Stormenderhand werd het woord gevraagd en alleen eene gewelddadige sluiting van het debat was in staat, om de welsprekende redevoeringen te doen eindigen.

Ondertusschen hadden toch reeds mannen als Schwarzenberg, Darboy, M. Hale(*), von Ketteler, Purcell, Connolly, Maret, Simor hunne stem krachtig tegen het dogma verheven en in naam der volken, die zij vertegenwoordigden, daartegen geprotesteerd en al hadden ook

(*) Eens de machtigste prelaat van Ierland, nu overschaduwd door den ultramontaanschen Cullen.

Manning, Deschamps en Cullen door hunne redevoeringen de eer der curie eenigszins weten op te houden, dagelijks werd hoe langer hoe meer de geestesmeerderheid der oppositie voelbaar. Het werd dan ook waarlijk voor de curie hoog tijd, eenvoudig door afbreking der discussie de geboorte van het dogma te verhaasten. Want had de wereld nog meer moeten vernemen van die krachtige woorden, die als tweesnijdende zwaarden de curie zedelijk vernietigden, dan was zeker de geheele aureool van het concilie weggevallen, die thans reeds voor het grootste gedeelte was vernietigd. Doch die dwangmaatregelen, die genomen werden, verhoogen slechts den eerbied en de bewondering, die wij aan het zelfstandig episkopaat verschuldigd zijn. Al heeft hun oppositie niet rechtstreeks gebaat, al is het dogma der onfeilbaarheid der wereld aangeboden, al is hunne stem gewelddadig vermoord, evenmin als de Joden den godsdienst van Jezus met hem konden kruisigen; evenmin zullen ook die bestrijders van het nieuwe dogma te vergeefs hebben geprotesteerd. De zaden, door hen uitgestrooid, zullen onvermijdelijk eenmaal vruchten voortbrengen. En wij, die van den geloofsmoed dier helden zijn getuigen geweest, wij hebben louter bewondering voor hen over. Waarom vooral? Omdat zij in Rome zelfs getrouw zijn gebleven aan hun geweten. Wat Jeruzalem eenmaal voor Jezus was, wat Worms eenmaal voor Luther was, dat was Rome voor hen. In een omgeving, als waarin wij leven, getrouw te blijven aan onze conscientie, wat beteekent het, vergeleken bij de trouw dier bisschoppen in de Eeuwige Stad. Terwijl wij in vrijheid ademen en daardoor van zelf ons voelen aangegord met kracht, is Rome nog middeleeuwsch van de voetzool tot den schedel. Op weinige schreden afstands van de Peterskerk, staat nog het inquisitiegebouw, de geheele kerkelijke staat is immers nog geheel op ouden leest geschoeid. In dat Rome, het broeinest van het jezuitisme, gelijk Jeruzalem van het farizeïsme, omringd door allerlei gevaren, te blijven getuigen voor de waarheid, zou er niet een moed van Luther voor vereischt worden, die in het aangezicht van Worms de woorden sprak: Al waren er zoovele duivels daar, als pannen op de daken, toch zou ik er henen gaan; zou daartoe niet de moed van Jezus behooren, die wist, dat de dood hem in Jeruzalem beidde? Ja, zonder twijfel! Wel mogen wij dan hun moed en volharding ten diepste bewonderen. En niet uit gebrek aan moed, maar uit een zeer begrijpelijke pieteit kwam het voort, dat de oppositie-partij bij de eindzitting niet tegenwoordig was. Ondertusschen hadden zij reeds voor de algemeene congregatie tegen het dogma gestemd. En die stem van de meeste bisschoppen der beschaafde wereld zal niet verloren zijn. De oorlog die aanstonds na de afkondiging van het dogma der onfeilbaarheid is uitgebarsten, heeft voorloopig een sluijer geworpen over de houding der bisschoppen van de oppositie, en zij zijn teruggekeerd naar hunne diocesen. Wel is er reeds gezegd, dat Rauscher, Schwarzenberg e.a. zich voor den onfeilbaren paus had-

den gebogen. Wel schijnt de bisschoppelijke vergadering te Fulda angstig geweest te zijn voor eene mogelijke scheuring en daarom een mandement te hebben uitgevaardigd, dat tot rust aanspoorde. Doch niet onwaarschijnlijk acht ik het, dat die scheuring althans in Duitschland van het volk zal uitgaan, of wat zeg ik van het volk? Neen, van de wetenschap. Of heeft niet reeds de gansche katholieke universiteit van Munchen geprotesteerd tegen het concilie. Zulke verschijningen zullen de bisschoppen niet kunnen beletten. Het Duitsche volk zal mogelijk praktisch toonen, wat de bisschoppen theoretisch hebben verkondigd. Doch wie zou het durven wagen, hier de toekomst vooruit te loopen? Zooveel is echter voor mijne overtuiging zeker, dat met het concilie van het jaar 1870 de katholieke kerk een nieuw tijdperk intreedt, een tijdperk, waarin tegenover den middeleeuwschen geest van Rome, met ernst gezocht zal worden naar eene hoogere eenheid tusschen de kerk en de nieuwere beschaving. En zou dat voor den denkenden mensch geen stof van blijdschap zijn, ook al weet hij, dat die hoogere eenheid tusschen *die* beide faktoren een onbereikbaar ideaal is?

III.

Een blik op het concilie en de staatkunde van Europa zal ons tot hetzelfde resultaat brengen. De staatkunde van Europa, op zich zelve beschouwd, biedt ons anders op dit oogenblik geen erg bemoedigend tafreel aan. Onmachtig geweest zijnde, om den gruwelijken oorlog te stuiten, is zij ook blijkbaar onmachtig om na al de verschrikkingen des krijgs, bemiddelend tusschenbeide te treden. Des te meer verblijdt het ons, dat wij met het oog op het concilie een beteren blik op haar kunnen werpen. Zeker, zij is geheel buiten staat geweest, om het werk van het concilie te beletten. Zelfs hare rechtstreeksche vertegenwoordiging op de kerkvergadering was een totale onmogelijkheid, gelijk ik dat in mijn eerste artikel(*) heb aangetoond. En toch heeft de diplomatie niet stil gezeten.

Daru en von Beust hebben door middel van de Fransche en Oostenrijksche legaten de Banneville en Trautmansdorff niet opgehouden om te protesteren tegen de plannen der Roomsche curie. Wij vinden hen telkens in samenspreking met Rome's diplomaat Antonelli en niettegenstaande deze met zijn gewone geslepenheid die gezanten telkens trachtte gerust te stellen met de bewering, dat al stelde Rome in theorie het dogma der onfeilbaarheid vast, daarvan in de praktijk niets te vreezen was; heeft de Fransche minister van buitenlandsche zaken met de terugroeping der troepen uit Rome en de Oostenrijksche met de verscheuring van het concordaat Pius bedreigd.

En wij weten, het is bij die bedreiging niet gebleven. De Fransche

(*) October 1869.

troepen hebben werkelijk de eeuwige stad verlaten, (ook de oorlog maakte dit noodzakelijk,) en het concordaat tusschen de Oostenrijksche regering en de pauselijke stoel is reeds opgeheven. Ook Beijeren's gouvernement heeft de afkondiging van het onfeilbaarheidsdogma verboden. Ik stem toe - al deze afzonderlijke verschijnselen zouden op zich zelve nog niet in staat zijn, ons met zooveel moed te bezielen. Ware de wereld gebleven zooals zij was, dan zou de September-conventie mogelijk zijn uitgevoerd en onder het naauwlettend oog van Frankrijk zouden de Italiaansche troepen tot bescherming van den pauselijken staat wellicht slechts de plaats hebben komen vervullen van de vertrokken Fransche regimenten. Ook het vernietigde concordaat van Oostenrijk op zich zelf kan eerst in de verre toekomst baten, terwijl men reeds in Beijeren getoond heeft, langs anderen weg toch aan het volk het dogma te kunnen mededeelen. Maar daar is meer. Het concilie van Rome hangt ten naauwste zamen met den staatkundigen toestand, waarin Europa zich op dit oogenblik bevindt. In den aanvang van mijn opstel wees ik er reeds op, dat die beide schijnbaar uiteenloopende gebeurtenissen, de oorlogsverklaring van Frankrijk en het vaticaansch concilie een en denzelfden geest, een en hetzelfde streven verraden. Wonderlijk samentreffen! Op den dag van de afkondiging van het dogma, werd tevens door Frankrijk de oorlog verklaard. Een rechtstreeksch verband daartusschen te zoeken, zou een zeer bekrompen kennis verraden. Napoleon III was er de man niet naar, om eenvoudig een instrument in de handen der geestelijkheid te zijn. Geheel afgezonderd van het geloof, had hij zijne eigen plannen en bedoelingen. Maar toch, wie die eenigszins dieper ziet, zou het verband tusschen die beide gebeurtenissen kunnen ontkennen? Van een bepaalden kerkgenootschappelijken godsdienstoorlog te spreken, die tusschen Frankrijk en Duitschland gevoerd wordt, ware de dwaasheid en ongerijmdheid zelve. Maar toch wie kan ook bij dezen oorlog de invloed van de godsdienst geheel miskennen? Of zijn dan hoogere beschaving, diepere moraliteit geene vruchten van den waren godsdienst? Kan iemand den invloed van den geest van het Protestantisme op Duitschlands overwinningen ontkennen? En omgekeerd. Moet de vernedering en de schande, die over Frankrijk zijn gekomen, niet mede worden toegeschreven aan den geestdoodenden invloed der Fransche geestelijkheid, die Napoleon III tot steun zijner dynastie, immer naar de oogen moest zien. M. a.w.: Is de oorlog die gevoerd wordt geen oorlog van domheid tegenover beschaving, van stilstand tegenover ontwikkeling, van zedelijke verslapping tegenover geestkracht, van lichtzinnigheid tegenover ware verlichting? En is het gansche concilie te Rome iets anders geweest dan diezelfde strijd?

Omtrent den staatkundigen toestand van Europa is reeds het Godsgericht door de geschiedenis uitgesproken. De beschaving en de ontwikkeling, de geestkracht en de verlichting hebben getriumfeerd en de

man die met Rome heulde, om eigen dynastie te kunnen handhaven; de man, die jaren aaneen met de klank van vrijheid op de lippen, zijn ongelukkig volk heeft misleid, boet reeds voor zijn zondig verleden op de Wilhelmshöhe bij Cassel. En waar zal de Wilhemshöhe voor Pius IX zijn? Waar zal hij henen vluchten, om op ouden dag in den waan zijner onfeilbaarheid ook zijn Godsgericht te ontvangen. Reeds zijn de Italiaansche troepen in den Kerkelijken Staat binnengerukt en de onvermijdelijke gang der wereldgebeurtenissen, de onverbreekbare samenhang der staatkundige toestanden in Europa zal met Napoleon III ook zijn beschermeling en beschermheer tevens Pius IX, den onfeilbare, brengen ten val. Van den glans zijner wereldlijke macht beroofd, zal ook zijn geestelijke macht verminderen.

Welke staatkundige toestanden uit den tegenwoordigen oorlog zullen ontstaan, wie zal den sluijer der toekomst kunnen oplichten? Maar dat aan Frankrijk meer vrijheid, aan Duitschland meer éénheid zal worden aangebracht, het is nu reeds boven allen twijfel verheven. Dat men Duitschland's ontwikkeling en beschaving meer tot voorbeeld aller volken kiezen zal, is nu reeds zeker. Welnu, waar dan de vrijheid en de ontwikkeling, de eenheid en de beschaving als overwinnaressen uit het geduchte strijdperk zullen treden, daar zal geen kerkelijke macht, zelfs geen concilie in staat zijn, die weldaden te vernietigen. De kerk zal in de verschillende landen hare eereplaats behouden; maar niet, gelijk het onfeilbaarheidsdogma wil, als heerscheresse over den Staat. Dat zal met meerder energie dan ooit na de overwinningen van Duitschland door den ontwaakten geest des volks worden bestreden. En de vrucht van het concilie in verband met de staatkunde van Europa zal meer en meer het ideaal ons nader brengen: De vrije Kerk en den vrijen Staat.

N.

Het regt van vrede en oorlog.

Er bestaat, zegt men, een natuur- en volkenregt dat de onderlinge betrekkingen tusschen de verschillende staten regelt. Het is van een anderen aard dan dat hetwelk de wederkeerige pligten der burgers van denzelfden staat en van de menschen individueel bepaalt. Deze leven in den eigenlijken ‘regtsstaat,’ terwijl de volken in den ‘natuurstaat’ blijven verkeeren, waarin de regtsregelen bijna van geene toepassing zijn. Er mag een zeker regt tusschen de volken in tijd van vrede bestaan, in den oorlog schijnt daarvoor geen plaats over te blijven, en

echter zijn er sedert het beroemde werk van onzen de Groot, over dit onderwerp, van Puffendorf en Barbeyrac tot aan Whaeton, zoovele verhandelingen geschreven over het regt, dat er tusschen de oorlogvoerende staten blijft bestaan. Het was aan onze eeuw voorbehouden hierin eenige heilzame bepalingen in het leven te roepen, zooals: het doen ophouden der kaapvaart, eene wettelooze 'zeerooverij' die zich, om den vijand afbreuk te doen, van het bijzonder eigendom meester maakt van hen die met den oorlog niets uitstaande hebben; het meer menschelijk behandelen van gevangenen en gekwetsten. Men ziet thans in hen geene vijanden meer, maar behandelt hen als menschen. Vroeger werden de overwonnen steden verwoest en uitgemoord, de overgeblevenen als slaven verkocht, soms geheele bevolkingen naar andere oorden verplaatst en door andere bewoners vervangen. Echter blijft desniettemin de oorlog in onze zich noemende hoogst beschaafde eeuw, eene verschrikkelijke ramp, niet alleen door het ijzingwekkend aantal bloedige slachtoffers die hij meedogenloos wegmaait, maar ook door de stremming die daardoor plaats heeft bij het meer en meer drukke verkeer der volken. Kan men evenwel zeggen dat er een 'regt van vrede en oorlog' bestaat, wanneer openlijk verkondigd wordt 'dat magt boven regt gaat,' waarin men zich inspant om allerlei soort van moordtuigen uit te denken en te volmaken, om spoediger een grooter aantal vijanden te dooden of jammerlijk te verminken? als men ziet dat vrede of oorlog nog blijven afhangen van de luimen der vorsten en staatsmannen, van hunne onbeschaamde heerschzucht, van hunne overprikkelde gevoeligheid voor een valsch punt van eer, als zij meenen dat men dit maar eenigzins gekrenkt heeft, van hunne afgunst als een andere staat zich van eenige landstreken meester maakt, of een koningrijkje en eenige hertogdommen annexeert, en zij door eene ontijdige en onverantwoordelijke oorlogsverklaring geheel Europa in rep en roer brengen? dat zij, terwijl de volken naar het behoud des vredes smachtend uitzien, als op de loer liggen, om een voorwendsel te vinden en het oogenblik te bespieden waarop zij met de meeste kans van voordeel hunne tegenpartij kunnen bespringen? Hoelang zal men nog aan hunne willekeur het lot der volken overlaten?

Het regt om vrede te sluiten en oorlog te verklaren moest niet uitsluitend aan de vorsten met hunne ministers toevertrouwd en overgelaten worden; de volken hebben hierin meer belang dan zij. In constitutionele staten moest geen oorlog verklaard of vredestractaten kunnen gesloten worden zonder toestemming der vertegenwoordiging. De éénige uitzondering zou hierin kunnen bestaan, dat bij een onverwachten aanval, de regering gemagtigd zou zijn hiertegen dadelijk de noodige maatregelen te nemen. Het blijft te betreuren, dat nu nog het welzijn en het leven der burgers, hunne gezinnen en bezittingen van de wille-

keur der vorsten en der ‘kronkel-’ of liever ‘konkel’ paden der diplomatie hunner regeringen afhangen. Heeft de oorlog die thans Europa teistert voldoende redenen? Is de eer en de veiligheid van twee magtige rijken in gevaar geweest eer de vijandelijkheden uitbraken? Zou het plotseling opgekomen ‘incident’, niet, zelfs met behoud der waardigheid van beide partijen, uit den weg kunnen zijn geruimd, indien zij niet sedert vier jaren naar eene gelegenheid gezocht hadden om zich door de wapenen van de ‘hegemonie’ over Europa meester te maken?

Sommige Utopisten, zooals Thomas Morus, de abt Saint Pierre (‘Projet d'une paix perpétuelle’), zelfs wijsgeeren, als (Kant ‘Zum ewigen Friede’) en staatkundigen als Hendrik IV, hebben inrigtingen en maatregelen voorgesteld, om voor het vervolg van den geessel des oorlogs bevrijd te zijn. De verschillende staten moesten tot een federatief gemeenebest verbonden worden, onder een algemeen bestuur dat de gemeenschappelijke belangen zou regelen, en dat, indien er verschil of twist tusschen twee of meer leden ontstond, dit met een scheidsregterlijke uitspraak, waaraan ieder lid zich moest onderwerpen, uit den weg zou ruimen.

Maar in een ‘bondstaat’ als Zwitserland, moest het algemeen bestuur soms krachtig met wapengeweld in de onderlinge twisten der cantons tusschenbeide komen, en door militaire maatregelen het afzonderlijk verbond (‘Sonderbund’) van eenige cantons verbreken. In een ‘statenbond’, als de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, is het tot een bloedigen burgeroorlog gekomen, die eenige jaren heeft geduurd en stroomen bloeds met verbazende schatten heeft gekost. Hoe kan men dus veronderstellen dat tusschen onafhankelijke staten van zeer ongelijke magt en grootheid een algemeen bestuur zou kunnen bestaan, in staat om alle verschillen te beslechten, om door zijn zedelijken invloed alléén, aan allen gehoorzaamheid op te leggen? Zou het bij onderling verschil en opkomenden twist, die door zijne scheidsregterlijke uitspraak kunnen doen ophouden? Wij hebben immers het voorbeeld in onzen tijd gezien, hoe de vorige Duitsche bond in zijne maatregelen door de twee magtigste leden daarvan werd belemmerd en door een daarvan werd overhoop geworpen om zich oppermagtig aan het hoofd van eenen nieuwen bond te plaatsen. Een gemeenebest der afzonderlijke staten onder een algemeen scheidsregterlijk bestuur, dat den oorlog noodeloos en onmogelijk zou maken, is een niet te verwezenlijken hersenschim. Men zou om de weerspannige leden tot gehoorzaamheid te dwingen, weder genoodzaakt worden zijne toevlugt te nemen tot de wapenen, en op nieuw was de oorlog daar. Wij hebben alle achting voor de ‘vrienden des vredes’, wij juichen hunne menschlievende bedoelingen toe, maar wij zien niet in hoe die, zelfs in een langen tijd, kunnen bereikt worden. De toenemende beschaving, het meer en meer

veld winnen van echt zedelijke en godsdienstige beginselen, het inniger onderling verkeer der volken, het beperken van de magt der regeringen, kunnen hierin langzamerhand verbetering brengen en de overtuiging doen wortel schieten, dat een voordeelige oorlog nog oneindig heilloozer is dan een nadeelige vrede. Daarom moeten allen die met liefde tot het menschdom, met eerbied voor regt en billijkheid bezield zijn, hunne waarschuwende stem tegen den oorlog blijven verheffen en nimmer ophouden van zijne ontzettende rampen en afschuwelijkheden in alle hunne kleuren af te schilderen.

Kan er nog een regt van oorlog bestaan bij de wijze waarop hij tegenwoordig gevoerd wordt? Vroeger kwamen hierin heldenmoed, dapperheid, ridderlijke deugden te pas, men zag zijn vijand onder het oog, streed man tegen man, zwaard en speer beslisten de overwinning. Doch nu in vuurgloed en kruiddamp gehuld, is men slechts gedoemd om bij het vèrdragend schietgeweer en kanon met nog andere moordtuigen pal te staan, het doodelijk lood geduldig af te wachten, of onder een hagelbui van kogels en schroot den dood te gemoet rukken. Het toeval beslist hier, maar geenszins de mannenmoed. De kunst van zijn vijand te verslaan zetelt in het hoofd van den opperbevelhebber; om overwinnaar in een veldtogt te worden wordt, volgens den grootsten veldheer onzer eeuw, Napoleon I, niet anders vereischt dan op het punt van aanval zooveel geschutsmagt te vereenigen, dat men zijne tegenpartij kan verpletteren, zijne operatielinie verbreken en zijn' terugtogt belemmeren of geheel afsnijden. De kunst van oorlogen bestaat dus om in den kortsten tijd het grootst aantal van dooden en gekwetsten te doen ontstaan; hiertoe voert men groote legers aan, terwijl in vroeger tijd, bijna het tiende gedeelte genoegzaam was om een veldtogt ten einde te brengen. Waar zijn in zeeoorlog die trotsche zeekasteelen gebleven, die even als de bataillons in het veld de doeltreffendste evolutiën konden uitvoeren? In plaats daarvan spuwen gepantserde booten dood en verderf uit, met vèrdragend werpgeschut waartegen de sterkst beslagene boorden niet bestand zijn. Het is de blinde kracht op één punt te zamen gebragt die thans in de oorlog beslist. Zullen wij nog spreken van het naamloos wee dat de oorlog verspeidt in de oorden waarin hij gevoerd wordt? van de gruwelen, als het mishandelen en vermoorden der gekwetsten, het naakt uitschudden der lijken op het slagveld overgelaten, waarmede hij gepaard gaat? Ons oog wendt zich hiervan met medelijden en afgrijzen af. Zij die uit een zoogenaamd staatsbelang, maar inderdaad om hunne heerschzucht, ijdelheid en verkropten naijver te voldoen, de rampen des oorlogs over het schoonst gedeelte van Europa verbreid hebben, eenmaal zullen zij door hun ontwaakt geweten voor den regterstoel van tijdgenoot en nageslacht worden gedaagd, dat het vonnis der veroordeeling over hen zal uitspreken,

hetwelk door de stem der onpartijdige geschiedenis zal bekrachtigd worden!

Doet zich in deze duisternis geen lichtstraal op, die het diep geschokt menschelijk gevoel eenige verligting geeft en verademing doet scheppen, die ons weder eenigszins verzoent met het menschdom, dat zich in eene eeuw van beschaving zoo onverantwoordelijk in het verderf stort en even, misschien nog erger dan de barbaarsche volksstammen die in de Vde eeuw het Westersch Romeinsche rijk overstroomden, bloeijende landstreken verwoest, wanhoop en ellende doet ontstaan, waar zoo even geluk en welvaart heerschten? - Het witte vaandel met het 'Roode kruis' vertoont zich aan ons oog, het is een teeken van menschenliefde en opoffering te midden van een algemeenen moord; het wil zooveel mogelijk de wonden verzachten en heelen die zoo wreed geslagen zijn, lafenis schenken aan hen die versmachten in hunne onlijdelijke smart, troosten, opbeuren; zoo ver zijne krachten en pogingen kunnen strekken. Ondersteunen wij allen dit heilig doel, ieder naar zijn vermogen en bekwaamheden, sluiten wij een verbond der menschelijkheid tegen dat van het bloedig geweld en het vertrappen van alle regt en gevoel. Eene zedelijke kracht, die der liefde, beziele ons. Zij zal eindelijk over het ruwe, barbaarsche en bloedige geweld zegevieren. Strijden wij met het woord der overreding tegen den oorlog voor het regt des vredes, onder de vaan van het 'Roode kruis'. God zal ons eindelijk de overwinning schenken.

Dan alleen bestaat er een regt des oorlogs, als men genoodzaakt is een vijandelijken inval af te slaan, als men zijn leven en bezittingen tegen een buiten- of binnenlandschen vijand, de valsche democratie, moet beschermen, doch noch voor vergrooting van grondgebied, noch voor uitbreiding van staatkundige magt is hij geoorloofd. Zij die hiervoor het zwaard aangorden zullen door het zwaard vergaan! Dat de oorlog eindelijk de oogen der volken moge doen opengaan, om het persoonlijk en absoluut gezag paal en perk te stellen, dat over hen die ramp heeft uitgestort. Dat uit het bloed dat vergoten wordt, toch eindelijk de boom des vredes moge opschieten met diepe en vaste wortelen in de aarde geplant, en gekweekt door echte burgerlijke en staatkundige vrijheid, die de heilzame vruchten daarvan doet genieten en daardoor in de toekomst den oorlog zoo zeldzaam mogelijk doet worden.

September 1870.

J.A.B.

Geschiedenis van den dag.

Er wordt veel over den Fransch-Duitschen oorlog geschreven en gesproken, maar te vergeefs zoekt men daarbij naar rijkdom van gedachten, verschil van gezichtspunten; treurzangen zijn het meest uit alle mogelijke grondtonen, sentimenteele pathos over het afschuwelijke van den oorlog, eentoonig als altijd; de radicalen schreeuwen zich heesch van opgeschroefde verontwaardiging over den diplomaten oorlog, waaraan het arme volk meedoogenloos wordt opgeofferd.

Niemand zal ontkennen, dat er aan al dien gemaakten of natuurlijken pathos iets waars ten grondslag ligt, maar bij eenig nadenken blijkt zij toch te lijden aan oppervlakkigheid, aan overdrijving, aan miskenning van de werkelijkheid, waarin wij eenmaal leven, en die wij bij onze beschouwingen nooit uit het oog mogen verliezen.

Eere den oprichters en steunpilaren van den Vredebond, maar de vredesapostelen houden ons ten goede, dat wij hen in het jaar onzes Heeren 1870, wij zullen niet zeggen misplaatst vinden, maar het hen zien opnemen voor een ideaal, welks verhouding tot de werkelijkheid zij niet dan oppervlakkig hebben nagegaan. Er is waarlijk geen reden om aan onze eeuw, die zich onderscheidt door hare meerdere verstandsontwikkeling in vergelijking van de vroegere zooveel humaniteit toe te schrijven, dat wij den oorlog eenvoudig een anachronisme zouden noemen. Wat een nauwkeurige karakterstudie leert dat namelijk sterke ontwikkeling van het verstand in den regel gepaard gaat met een verachtering van de ontwikkeling van het gemoed, van de wezenlijke beschaving, die niet in vormen maar in den geest, in de gezindheid, het gevoel van het hart zich openbaart, dat geldt evenzeer van onze eeuw. De enkele openbaringen van de menschenliefde op groote schaal, zooals b.v. in de werkzaamheid van het Roode Kruis, mogen ons niet misleiden bij het beoordeelen van de maatschappij in het algemeen. Een nadere beschouwing van deze soort van philanthropie zou ons daarbij al spoedig doen zien, dat wij enkele individuen niet meêgerekend, veelal te doen hebben met iets kunstmatigs, en de ziekelijke verschijnselen, die bijna overal de philanthropie onzer eeuw vergezellen, om die reden ook hier niet ontbreken. De maatschappij, zooals zich die over het geheel aan ons vertoont, geeft volstrekt geen reden om den oorlog zoo vreemd te vinden.

Immers, hartstocht is de oorzaak van elken oorlog, hartstocht waarbij de kalmte en de bezadigdheid als zijn geblinddoekt en niet langer stem voeren in het kapittel. En geen eeuw waarin zooveel hartstocht heerschte op allerlei gebied; hartstocht op politiek, op sociaal, op kerkelijk gebied; de koorden van den hartstocht zijn

overal sterk gespannen, wat wonder dat wij de krijschende tonen hooren, die onafscheidelijk daaraan zijn verbonden. De eerste de beste die de snaren aanraakt, is welkom, - men wil vaak die muziek, hoe verbijsterend ook, omdat zij den hartstocht een uitweg geeft, dikwerf nog minder onaangenaam, minder beklemmend dan dat gevoel van spanning. ‘Waar het vleesch is zullen de arenden zich vergaderen,’ sprak de Nazareensche profeet, en waar de brandstof is opeengehoopt, daar is een uitbarsting zeer natuurlijk.

Met nadruk geldt dit van den oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland. Wie de voorzichtigheid gebruikt om menschen en volkeren niet te veel te beoordeelen naar een idealistisch standpunt, dat hun doorgaans niet eigen is, begrijpt zeer goed, dat de oorlog tusschen deze beide natiën hetzij nu, hetzij later moest uitbarsten. Het geldt hier een strijd als tusschen twee individuen, die jaren lang vijandig tegenover elkander hebben gestaan, zij 't ook meestal met inachtneming van de gewone vormen der diplomatieke beleefdheid. De Duitschers hebben volkomen gelijk, wanneer zij den oorlog niet houden voor een dynastieof een diplomaten oorlog, maar voor een uitvloeisel van het Fransche volkskarakter, - en hetzelfde geldt ook weder van de Duitschers. Wij hebben derhalve allereerst dit voor, dat wij te doen hebben met een gezonden, een natuurlijken oorlog, die in de gegeven omstandigheden niet kon uitblijven, en hetzij nu of later *moest* plaats hebben. Geheel anders was dit b.v. met den Krimoorlog, die niets anders was dan een laag intriguenspel, en die dan ook volstrekt geen blijvend resultaat heeft opgeleverd.

Frankrijk speelde vooral sedert het laatst der vorige eeuw een eerste viool op het Europeesch concert, en de Duitscher mocht zich vergenoegen dat deuntje aan te hooren, niet zelden - men denke aan de geschiedenis van het Weener congres - daarvoor de snaren te leveren. Nu is het een zeer gewoon verschijnsel, dat iemand, die macht bezit, die ook wenscht te handhaven en hij elk instrument haat, dat zijn toon dreigt te overstemmen, even als de onderdrukte aan zijn minder aangename, minder grootsche positie tracht te ontkomen en er zich boven op te werken, zoo als men 't noemt.

Het streven naar eenheid bij de Duitschers, - in den bevrijdingsoorlog in 1813 tegen den eersten Napoleon ontstaan, - gepaard met den gelukkig gevoerden oorlog in 1866 tegen Oostenrijk, leverde den Pruisischen staatsman Von Bismarck de snaren om tonen aan te slaan, die Frankrijk geweldig hinderden. De Noordduitsche Bond was voor Frankrijk de uiterste graad van toegevendheid; tegenover dien Bond was het altijd nog 9 millioen zielen sterker; kwam de vereeniging met Zuid-Duitschland tot stand, - en men begreep te recht, dat die niet kon uitblijven, en indirect door het sluiten van het ofen defensief verbond met de Zuidelijke Staten, bij het teekenen van den vrede van Praag geheim gehouden, reeds tot stand gekomen was,

dan stonden de machten ongeveer gelijk. En men duldt zulke dingen niet; sprekende van het handhaven van het evenwicht, tracht men zijn eenmaal verkregen overwicht in stand te houden. Merkt men hiertegen op, dat dit geen zeer verhevene moraal is, en het wenschelijk ware, dat de volkeren tegenover elkander van een ander beginsel uitgingen, wij kunnen daarop antwoorden, dat dit de gewone moraal is, waarnaar feitelijk gehandeld wordt.

Even gewoon als de zucht naar het behoud van macht, is het streven naar vermeerdering van macht; nog altijd wil iedereen in de wereld de eerste zijn in uiterlijke macht. De Duitscher kon onder zijn bijna ontelbare vorsten en vorstjes zeer gelukkig zijn; de ervaring heeft geleerd dat de wezenlijke ontwikkeling van een volk volstrekt niet noodzakelijk in verband staat met zijn regeeringsvorm; in weerwil van het bijna patriarchaal middeleeuwsch bestuur in vele Staten van Duitschland, in weerwil van de politieke onmacht, waartoe het veroordeeld was, is het Duitsche volk het eerste volk geworden op gebied van wijsbegeerte en wetenschap. Wellicht zal het blijken, dat de politieke grootheid van Duitschland een vermindering van zijn geestelijke grootheid ten gevolge zal hebben.

Zoodra eenmaal het denkbeeld van macht oprijst, is het te verleidelijk om er weerstand aan te bieden, men wil het verwezenlijken, ook indien het moest geschieden ten koste van eigenschappen, die in de geestelijke wereld meer op prijs gesteld en hooger geschat worden(*). En wat wel van zelf spreekt, de Duitscher ziet volstrekt niet in, waarom hij het streven naar macht zou moeten beperken, omdat Frankrijk, zijn buurman, daarop naijverig is en vreest, - een ander afrekenende naar zich zelf, - dat alle staatkundige macht een naar buiten werkende vernielende kracht in zich bevat. Van daar die verhouding van naijver, van ijverzucht, uitsluitend op staatkundig gebied, van daar die spanning, die met of zonder Wilhelm en Napoleon, Bismarck en De Gramont, nu of later moest uitbarsten. Jaren lang heeft die spanning bestaan, op handel en nijverheid drukkend, belemmerend gewerkt, en hoe eer en hoe beter daarom de vraag opgelost: zal Duitschland even machtig worden op staatkundig gebied als Frankrijk, en indien dit bij de bestaande ijverzucht niet mogelijk is, wie moet bukken en de mindere zijn?

Men zal den oorlog, op deze wijze beschouwd, een zeer natuurlijk en verklaarbaar verschijnsel, maar tevens verschrikkelijk vinden en beweren, dat eene dusdanige verhouding tusschen menschen en volkeren

(*) 'Waarom', vraagt Klinger, de woorden worden aangehaald door Scherr in zijn: *Deutsche Kultur- und Sittengeschichte*, 'waarom worden de Duitschers door de andere volkeren niet zoo geacht, als zij het verdienen? De Engelschen, de Franschen, de Spanjaarden, zij geven allen toe, dat de Duitscher dapper is, geleerd, beschaafd, verdraagzaam, vernuftig, rechtvaardig, trouw, bescheiden, een zedelijk volk, maar juist daarom, omdat hij niet meer is, acht men hem niet naar verdienste. In den wedstrijd tusschen volk en volk gelden deze deugden even veel of even weinig als zij den gewonen mensch in het maatschappelijk leven helpen. Politieke talenten bepalen in beide gevallen de waarde.'

niet de ware is of mag zijn; men zal beweren - en meenen hier al heel wat meê te hebben gezegd, dat deze volkeren christenen zijn, die een godsdienst belijden, die een anderen wedstrijd voorschrijft dan het streven naar uiterlijke macht, en ook zij die met het bestaande Christendom gebroken hebben, zullen op grond van hun zelfvervaardigd (?) ideaal van het menschelijk leven zulk een geschiedenis veroordeelen. Alles goed en wel, maar godsdiensten en idealen zijn voortreffelijk om over te dichten, de schoonste poëzie, maar zij zijn de werkelijkheid niet; enkele zachtzinnige naturen mogen bijna uitsluitend in die wereld van zachtmoedigheid verkeeren en over het geheel naar de wet van Jezus godsdienst en die der humaniteit handelen, de groote meerderheid speelt met de vormen daarvan en laat zich in de werkelijkheid er weinig aan gelegen liggen. Noch de godsdienst, noch de humaniteit, - koning Wilhelm moge bidden wat hij wil, - is de grondslag van het staatkundig leven. Godsdienst en humaniteit vlechten een schoonen band tusschen menschen en volkeren, - de staatkunde voert hen tot den wedstrijd om macht, verdeelt hen op grond van het verschil van nationaliteit. Godsdienst en humaniteit schrijven zachtmoedigheid en adel voor, onder den naam van vaderlandsliefde en nationaliteitsgevoel wordt op staatkundig gebied het vuur van den hartstocht brandende gehouden; koning Wilhelm verklaart zich beleedigd door den nationalen eisch van Frankrijk, en om een ander voorbeeld te nemen, Nederland acht het zijn plicht zijn nationale eer te handhaven door op de ruwe, domme, onwetende Commendeezen te gaan schieten.

En men make de staatkunde hiervan volstrekt geen verwijt; in het gewone maatschappelijk leven is het evenzoo; hartstocht, drift is de voortbewegende, drijvende kracht van het leven; ruw is dat leven in zijn kampstrijd evenals de oorlog; de soort van strijd, de wapenen mogen verschillend zijn, maar niel het beginsel; of het leven zonder dien hartstocht mogelijk, bestaanbaar is, willen wij niet beslissen; het schijnt wel van neen.

Men zegt dat het paard in zijn hollende vaart spoedig blind wordt en daarom in den regel ongelukken veroorzaakt, tegen alles wat het op zijn weg ontmoet, oprent; zoo schijnt het ook den mensch, een volk te gaan met zijn hartstocht. Op honderdvoudige wijze wordt dagelijks op verschillend gebied de Fransch-Duitsche oorlog herhaald.

Maar de middelen dan, waarmee men zijn doel tracht te bereiken, die driedubbel moorddadige veldslagen! Och kom, is dat zoo vreemd, waar men Europa herschapen heeft in een groot legerkamp? heeft men voor de aardigheid jaren lang een studie gemaakt van het snelvurend geweer, en van de revolver-kanonnen? Gebruikt niet een hartstocht die middelen, die tot zijn dienst staan? En vindt ge dan elders die teedere eerbied voor het menschelijk leven, is men dan elders zoo kiesch in de keuze der middelen, waarmee de teugel van den hartstocht wordt gevierd? Is dan overal elders, is rondom ons het leven zacht-

zinnig en vreedzaam? Ziet de werking van den hartstocht op kerkelijk gebied! Als die krijgers daar ginds met hun moordende wapenen aftrekken van het bloedig slagveld, leeft er geen haat en geen verbittering meer in hun gemoed, maar de stille onbloedige oorlog op godsdienstig gebied vervult van eeuwen her het menschelijk hart met haat en wrok, en in elke uiting der gedachte, in het dogma, in het gebed, in de verhoudingen van het maatschappelijk leven weerspiegelt zich de blinde hartstocht, de kwaadaardige strijd, en als 't ware om zich te wreken, dat die strijd met geen andere, met geen feller wapenen kan worden gevoerd, schept de mensch zich in zijn verbeelding een phantastische toekomst, waarin alle vernielende elementen hun rol vervullen om de zegepraal van zijn hartstocht te verzekeren. En deze strijd is minder edel omdat hij minder eerlijk wordt gevoerd, omdat men zich minder helder bewust is van de werkelijkheid.(*)

Een slagveld met duizende dooden is verschrikkelijk, maar hoe groot is het aantal verminkten, stervenden, doodgemartelden, die elken dag de reusachtige strijd oplevert van de proletariers, van duizende en duizende arbeiders tegen de heerschappij van het kapitaal; vreeselijker, pijnlijker, wanhopiger is deze dagelijks wederkeerende oorlog, omdat hij in vergelijking zoo ontzettend lang duurt bij de meeste krijgers.

Noem het menschelijk leven van zekere zijde gezien een tragedie, het is wel, - breng tot die tragedie ook den tegenwoordigen, zoo gemakkelijk verklaarbaren oorlog, het is wel, - maar blijf niet stilstaan bij dit laatste bedrijf, als ware het in tweestrijd met het menschelijk leven, zooals het zich over het geheel aan ons oog vertoont. Het leven is dikwerf ruw, in strijd met ideaal en poëzie en godsdienst, omdat het leven vol hartstocht is.

Er is zelfs een lichtzijde aan dezen oorlog; Europa, heeft men zoo dikwerf gezegd, is oud; zie rondom u, overal teekenen van verval, van afgeleefdheid; geen grootsch denkbeeld meer, dat het tegenwoordig geslacht kan bezielen; de zucht naar oppervlakkig genot, naar het materieele, tastbare, grijpbare heeft de harten ingenomen; geen waarachtige godsdienst bezielt meer het menschelijk leven en drijft het hetzij dan door den stroom der verbeelding, of geinspireerd door het verhevenst voorgevoel van 't geen werkelijk bestaat, voort tot waarachtigen adel; - hier vindt ge het ontaard in dweperij en vormendienst, het menschelijk gemoed vergiftigend met hoogmoed en ruwheid, daar opgelost in een zoogenaamde kritiek, die het grofste cynisme op den troon heeft verheven en ten laatste alleen knielt voor de geestigheden van het eigen ik. Op staatkundig gebied ontwaart ge alleen het welslagen van het absolutisme, terwijl het constitutionalisme bijna overal door partijdrift en egoïsme wordt verlamd en onvermogend blijkt te zijn iets grootsch te voorschijn te roepen; hier als op het gebied van het

(*) Een treffend voorbeeld van de werking van den hartstocht op het gebied van godsdienst geeft de *Openbaringen van Johannes*, een inspiratie, die door de christenen van onzen tijd nog altijd met vrucht gebruikt wordt.

materiëele, ziet ge met verloochening van elk hooger gevoel slechts de knie buigen voor het succes....., maar zie te midden van zooveel schijnvergoding, van zooveel lamheid verheft zich voor ons oog wel een bloedig maar toch een grootsch schouwspel; een volk, dat eeuwen lang in weerwil van zijn verhevene eigenschappen tot onmacht was veroordeeld, verheft zich uit zijn vernedering; als door een electrieken schok getroffen richt het zich op om zich in den bloed en vuurdoop te laten wijden tot zijn bestemming. De ontwikkeling van Duitschlands eenheid, de wijze waarop het zich aangordde tot den manlijken krijg, de verhevene gevoelens waardoor het zich daarbij kenmerkt, de opoffering waartoe het zich bereid toont, zij zeggen: Europa is niet oud, Germania, het hart van Europa heeft nog een schoone toekomst!

Maar haasten wij ons een blik te werpen op het oorlogstooneel zelf; de laatste dagen vormen een bladzijde in de geschiedenis zooals er weinige gevonden worden, even bloedig als verrassend.

Op het laatst van Juli stonden de reusachtige legers van Frankrijk en Duitschland in slagorde geschaard; algemeen was het denkbeeld, dat op Duitschen grond het pleit zou beslecht worden en de Fransche opperbevelhebber tot den aanval zou overgaan; Duitschland, dat alleen was opgetreden om zijn land te verdedigen tegen den woesten aanval, zou dien afwachten in de vaste stelling, die 't aan den Rijn bij Mainz en Coblenz had aangenomen. De Fransche bevelhebber evenwel, hoe veel beweging er ook was gemaakt, dat Frankrijk gereed was, draalde en bleef werkeloos.

Toen rukte het Duitsche leger, dat Napoleon al den tijd gelaten had om zich uit te rusten voorwaarts. Stout was het plan van den veldtocht door den genialen chef van den Pruisischen staf, den generaal Von Moltke ontworpen. Hij wilde het Fransche leger omtrekken, en als met éénen slag den oorlog beslissen. Het Zuid-Duitsche leger onder bevel van den Kroonprins van Pruisen kreeg last om over de Lauter te rukken en den rechter vleugel van het Fransche leger onder bevel van den maarschalk Mac-Mahon aan te tasten. Intusschen zou de rechter vleugel van het Duitsche leger onder bevel van prins Frederik Karel langzaam van Coblenz op Trier aanrukken om straks op den linker vleugel van het Fransche leger aan te vallen, en wanneer de operatie van den Kroonprins met het Zuid-Duitsche leger gelukte, dit leger nog Oostwaarts van Metz de hand te reiken. Het centrum van het Duitsche leger onder bevel van generaal Steinmetz zou bij Saarbrück stand houden, den vijand bezig houden en des noodig zelfs een rugwaartsche beweging aannemen.

Gelijktijdig evenwel met het voorwaarts rukken van het leger van den Kroonprins over de Lauter - (bestorming van Wissembourg, slag bij Wörth) de beweging van zijn troepen was meesterlijk geheim gehouden, - werd ook het centrum van het Duitsche leger bij Saarbrück in een gevecht gewikkeld met de Fransche armee onder Fros-

sard; zoowel de linkervleugel als het centrum behaalden een schitterende overwinning, maar het operatieplan was gedeeltelijk verbroken, want de slag bij Saarbrück had ten gevolge dat het Fransche leger op Metz terugtrok. Men beweert althans, dat aan den generaal Steinmetz om de fout, die hij hiermede begaan heeft, het opperbevel ontnomen is en hij om die reden geplaatst is onder den bevelhebber van de 2e armee, prins Frederik Karel.

Hoe dit zij, het Fransche leger trok na de beide nederlagen geheel en overhaast op de Moezel terug, aanvankelijk waarschijnlijk om daar stand te houden; de schier onverwinlijke vesting Metz bood een vast steunpunt aan. De Duitsche opperbevelhebber volgde evenwel ook hier weer dezelfde taktiek; men wilde de Fransche slaglinie omtrekken, en toen het weldra bleek, dat ook de Moezellinie door het Fransche leger zou worden verlaten, wilde men het den terugtocht afsnijden. Den 14den Augustus - 't was reeds laat op den dag - had om die reden een gevecht plaats oostwaarts van Metz bij Courcelles met het doel om de Franschen bezig te houden, den aftocht te vertragen en de troepen onder prins Frederik Karel tijd te geven zuidwaarts om Metz heen te trekken. Den 16den en 18den volgden daarop de vreeselijk moorddadige veldslagen westwaarts van Metz bij Vionville en Gravelotte; het doel werd volkomen bereikt; het Fransche leger was in twee deelen gesneden en de maarschalk Bazaine, na de geleden verliezen met het opperbevel belast, werd met ongeveer 100.000 man in Metz teruggeslagen. Mac Mahon zette intusschen den terugtocht met den vluchtenden keizer voort in de richting van Chalons, achtervolgd door het leger van den Kroonprins, die door het Vogesisch gebergte rukte en daarmee het bewijs gaf, dat hij even goed wist te overwinnen als van de overwinning snel partij te trekken.

Wanneer de geschiedenis van dezen veldtocht beschreven wordt, dan zal zeker een der treurigste bladzijden zijn, de dagen van den dapperen maarschalk Mac Mahon, en de onzekerheid en weifeling, waarin hij zich bevond, toen hij te Chalons was aangekomen. Daar stand te houden, met de vermoeide, mismoedige troepen tegen den overmachtigen vijand die weldra hem zou aantasten, scheen niet geraden.

Twee wegen bleven er open; òf terugtrekken op Parijs en onder de muren der stad bescherming zoeken, zijn leger in allerijl versterken en dan den slag te wagen, òf meer noordwaarts te trekken en te trachten door het Noorden langs de Belgische grenzen te rukken en zich met Bazaine te vereenigen. De tocht van het Duitsche leger naar Parijs moest dan worden opgegeven, daar deze met een vijandelijk leger van ongeveer 250.000 man in den rug wel niet zou plaats hebben.

Of krijgskundig overleg, dan wel de positie van den Keizer, die als overwonnene niet naar Parijs kon terugkeeren, den doorslag heeft gegeven aan het laatste plan, durven wij niet beslissen.

Zoodra echter de Duitsche bevelhebber bericht had van den aftocht van de Fransche troepen van Chalons en de richting die zij waren ingeslagen, werd terstond het plan om Bazaine te ontzetten bevroed en de noodige maatregelen genomen om het te verhinderen. De rechtervleugel onder bevel van den kroonprins van Saksen maakte onmiddellijk front naar het noorden, ten einde niet in de flank te worden aangevallen, en het geheele leger rukte met versnelde marschen op om Mac Mahon tot een veldslag te dwingen. Het is bekend, hoe uitnemend deze operatie slaagde; de veldslagen bij Beaumont en Douza gingen vooraf aan den beslissenden slag voor Sedan, die eindigde met de capitulatie van het geheele leger van Mac Mahon en de gevangenneming van den Keizer. Men kan dit het einde van den oorlog noemen; immers, het geheele Fransche leger, waarvan Frankrijk en bijna geheel Europa wonderen had verwacht, was niet meer; gevangen of bewaakt door de vreeselijke vuurmonden van het Pruisisch geschut, eindigde de komedie, die met den theatralen vuurdoop van den keizerlijken kroonprins bij Saarbrück was begonnen, met een ongehoorde tragedie.

Men heeft veel gevraagd naar de oorzaak van de snelle overwinningen van het Duitsche leger, die velen eerst hebben kunnen gelooven, nadat herhaalde malen de Duitsche berichten waren bevestigd, ja tot aan de capitulatie van Sedan zijn vele militaire specialiteiten van oordeel geweest, dat de oorlog onmogelijk dien afloop kon hebben; elken dag verwachtte men dat de kans zich zou keeren, de stoutmoedigheid van de Duitschers duur zou betaald worden. Deze redeneeringen kwamen evenwel voort uit een soort van bijgeloof in de traditioneele militaire kunstvaardigheid van de Franschen en geringschatting van het gehalte van het Duitsche leger en de genialiteit van de aanvoerders. Men heeft te lang in Europa geloofd aan de onoverwinnelijkheid van de Fransche legers en zeer ten onrechte gemeend, dat Frankrijk alleen kan overwonnen worden door het geheele gecombineerde Europa.

De Franschen hebben in hun nadeel gehad, dat zij slecht waren uitgerust en slecht werden geleid; de eerste nederlaag reeds heeft hen in verwarring gebracht; zij waren als overrompeld; te vergeefs zoeken wij naar een vast plan, dat zij gezocht hebben te volgen, als alleen het wanhopige plan van Mac Mahon om zich met Bazaine te vereenigen. De geschiedenis van dezen veldtocht zal een aantal misbruiken aan het licht brengen, zooals die onder een persoonlijk gouvernement maar al te gewoon zijn; niet ongelijk zal die geschiedenis zijn aan die van zoo menigen veldtocht van het Oostenrijksche leger in vroeger jaren. Waar is het dat de Fransche soldaat menig blijk heeft gegeven van zijn wereld beroemden moed, maar bij nauwgezette vergelijking met den Pruisischen soldaat kan men hem moeilijk meer het praerogatief toekennen van de beste soldaat der wereld te zijn. De Duitscher is gebleken in de eigenlijke kracht van den Franschen soldaat, zijn

onbesuisden, wilden aanval, niet langer achter te staan, ja zijn meerdere te wezen, daar de kracht van zijn aanval gepaard gaat met overleg.

Men heeft gewezen op de overmacht, die de Duitschers telkens in het veld brachten tegenover de Fransche legerkorpsen; daargelaten echter dat de aanwending van het grootst mogelijk aantal troepen op een gegeven punt ter bestemden tijd juist het genie van den opperbevelhebber verraadt, werd die overmacht van de Duitschers in de meeste gevallen opgewogen door de gunstige stellingen die de Franschen hadden ingenomen; het bergachtig terrein bij Wörth, de met batterijen beplante hoogte van Spicheren schenen zelfs voor een overmacht onneembaar. Daarbij komt nog dat het Chassepot geweer, daar het verder draagt dan het naaldgeweer, beter wapen is, en de mitrailleuses, al zijn zij op korten afstand minder bruikbaar, een vreeselijke werking uitoefenden.

Ook indien de strijd meer gelijk ware geweest, meenen wij dat er veel te zeggen zou zijn voor de bewering, dat het Fransche leger spoedig voor het Duitsche zou hebben moeten onderdoen. Al is de oorlog voor een goed deel een wedstrijd geworden tusschen den geweermaker en kanongieter, wordt toch de kracht en de kunstvaardigheid, bovenal het overleg waarmee de wapenen worden gebruikt, en de vastberadenheid en volharding waarmee zij worden aangewend, bepaald door het gehalte van het leger, en niemand zal ontkennen, dat het Fransche leger zich met het Duitsche in dat opzicht in de verte niet kan meten. Het Duitsche leger is beter, niet alleen omdat de algemeene dienstplichtigheid in Duitschland bestaat en het daardoor het over 't geheel meest beschaafde leger is, maar bovenal ook omdat ook de gewone soldaat in Pruisen meer ontwikkeld is; vergelijk het lager onderwijs in Pruisen met dat in Frankrijk, en gij hebt voor een goed deel de oorzaak van de weergalooze overwinningen van de Duitschers verklaard. Voeg daarbij de edele geestdrift, waarmeê de Duitscher te velde trok, bewust dat het gold den woesten aanval van een dwingeland af te slaan, die zijn vaderland bedreigde, tegenover den Franschman, die kunstmatig was opgewonden en wel aan het uiterlijk vertoon van het militaire leven gewoon was, maar zonder die overtuiging ten strijde ging, die aan den arm die zonderling verstalende kracht verleent.

Laten wij de overwinningen van het Duitsche leger voor een oogenblik buiten rekening, ook dan nog is de tocht van dat leger door Frankrijk een reusachtig werk. De organisatie van al die verschillende deelen, van die menschenmassa van ruim een half millioen, met zoo vele behoeften en bijzondere eischen, dat ontzaglijke raderwerk is geen oogenblik verstoord, en van een administratie als die van het Pruisische leger weet de wereld tot op dit oogenblik geen tweede voorbeeld te geven.

En terwijl Napoleon III met zijn talrijken hofstoet als krijgsgevan-

gene naar Duitschland werd getransporteerd om te Wilhelmshöhe nate denken, in hoeverre hij zelf al of niet oorzaak was van dezen oorlog, een bezigheid af te wisselen met het zoeken naar ‘de glorierijke sporen van de roem zijner vaderen’ op Duitschlands grondgebied, - terwijl het Duitsche leger optrok naar Parijs, werd daarop den 4en September de republiek geproclameerd, een gebeurtenis, die niemand verrastte, die zich geheel verklaarde uit den indruk van het oogenblik, maar die noch strekken kon ten voordeele van Frankrijk, noch bevorderlijk zijn aan het herstellen van den vrede.

Men heeft het Pruisen ten kwade geduid, dat het tegenover het Voorloopig Bewind niet een afwachtende zoo geen welwillende houding heeft aangenomen. Naar ons inzien geheel ten onrechte. Men kan van niemand eischen, dat hij lief heeft, wat hij haat, en de heer von Bismarck ziet in de Fransche republiek het gevaarlijkste verschijnsel, dat voor zijn staatkunde en voor de rust van geheel Europa zich kan opdoen. Een autocratisch keizerrijk is voor hem met al zijn oorlogzuchtigheid het minst gevaarlijk; met dat keizerrijk op de grenzen heeft hij tegen de democraten gewonnen spel; de Bondskanselier ziet te scherp om niet te begrijpen, dat de ongewapende propaganda van de Fransche republikeinen door geheel Europa de beweging weder zal doen ontwaken, die na '48 door de reactie is geketend en voortdurend wordt in toom gehouden. Hij haat de republikeinen met een volkomen haat; als hij hun straattaal verneemt, als zij hun staatkundige wijsheid luchten, dan ontwaakt de volbloed Jonker weder in hem, en worden wij herinnerd aan de vermetele uitdrukkingen, die hij in vroeger jaren al wat democraat heet, naar het hoofd slingerde. Koning Wilhelm, zijn vorst, is een man, die meenen zou zich te bezoedelen, wanneer hij met een republikeinsch bewind van één dag den vrede sloot; daar komt zijn zoogenaamd geloof tegen op, - en men moet met die persoonlijke gevoelens rekenen, wil men de houding van den opperbevelhebber verklaarbaar vinden; men kan de menschen nu eenmaal niet anders maken dan zij zijn, en vooral niet mannen als de ijzeren Bismarck en de oude, grijze, eerwaardige, mystieke Wilhelm.

't Is waar, volgens het tegenwoordig gevolgd staatsrecht wordt eene macht erkend, die feitelijk bestaat, en het uitsluitend recht der legitimiteit behoort in Europa tot de tijden der legende, maar iets anders is het die bestaande macht te erkennen in gewone omstandigheden, of die te erkennen in die verhouding waarin Pruisen tot Frankrijk staat. De herstelling van Napoleon op den troon is misschien een verborgen vrome wensch van Bismarck, waarvan hij zelf de ondenkbare onmogelijkheid terstond inziet, maar allereerst rijst op praktisch terrein de vraag op, of het gouvernement, dat voor hem staat een regeering is volgens de natie niet zoozeer - daarvoor zijn mannen als Bismarck tamelijk onverschillig, - maar of het die levensvatbaarheid bezit, dat men met eenigen grond kan vermoeden, dat het het teekenen van

de vredesvoorwaarden lang genoeg zal overleven om daaraan zekere vastheid te geven.

En juist van deze zijde komt het ons voor, dat de heer von Bismarck volkomen gelijk heeft met de hoogst mogelijke voorzichtigheid en terughouding in acht te nemen. De meerderheid van Frankrijk is niet republikeinsch, en het is de vraag wat die meerderheid op dit oogenblik het meest vreest, wanneer zij zich vrij daarover kon uitlaten, de Pruisen of de republikeinen. Burgers en boeren, die voor '48 elke omwenteling toejuichten, hebben zich zelven en hun eigendom te lief om zich in onze dagen te wagen aan de verwezenlijking van de natuurrechten van den mensch. Er is een tijd geweest, dat de revolutie synoniem was met vrijheid, de tegenstelling van absolutisme; die tijden zijn voorbij; de republiek is in onze dagen, althans in Frankrijk de eerste stap tot de omwenteling van den vierden stand, tot de proefneming met de holle theorien van de proletariërs, de Internationalen, met al de Jakobijnsche verschrikkingen; de republiek is het ontketenen van de meest woeste en wilde hartstochten, die sluimeren op den bodem van het maatschappelijk leven; de republiek is het werpen van den brandenden fakkel in die lichtontvlambare massa, dien lavastroom, die bestendig onder onze voeten rookt. De geschiedenis van de stemmingen voor leden van het Wetgevend Lichaam, de laatste berichten uit Parijs, de proclamaties van den arbeider-generaal Cluseret, de toestand te Lyon doen alles vreezen. Wat kan men verwachten van een vrede gesloten met een bewind, dat nog niet door de natie goedgekeurd, straks dreigt omver geworpen te worden door de meest woeste radicalen? Gesteld dat de vrede gesloten werd, wie geeft de verzekering, dat Frankrijk niet een chaos van verwarring zal zijn, eer de laatste Duitsche soldaat den Franschen grond heeft verlaten?

Bovendien heeft het nieuwe Fransche bewind totnogtoe weinig gedaan, waardoor het op de erkenning of de welwillendheid van den overwinnaar aanspraak kan maken. Niemand twijfelt aan de eerlijkheid van mannen als Favre, evenmin aan hun goeden wil, maar het schijnt eenmaal geen eigenschap van de Franschen te zijn om de werkelijkheid te kunnen zien; wij hadden van den minister van Buitenlandsche Zaken van de Fransche republiek op grond van zijn verleden meer gezond verstand gewacht, en niet dat hij op hoogen toon zou eischen, dat een overwinnaar zich verwijderde, dien men op alle wijze heeft gehoond, en tegen wien men zich slechts verdedigen kan met een opgeraapt leger van ongeoefende krijgers, gemakkelijke spijs voor naaldgeweer en getrokken geschut, en verdedigen met... te bedelen om de gunst en de sympathie van Europa. Leest men de taal, die de tegenwoordige coryphaeen in Frankrijk voeren, dan weet men niet, als men in Victor Hugo het uiterst neemt, of men te doen heeft met de uitspattingen eener dwaze verbeelding of met de taal, die een krankzinnige voert, omdat de ijzeren muur niet wil wijken, die hem houdt opgesloten.

De tweede circulaire van den heer Favre, dd. 17 dezer, geschreven onder den indruk van de mislukte zending van den heer Thiers, en de overtuiging dat men op geen interventie dan van wat goede voorzichtige woorden heeft te rekenen, doet ons zien, dat deze zijn fout heeft ingezien en het hier niet te doen is om als advocaat met schitterende uitdrukkingen een proces te winnen, maar men staat tegenover de ijzeren wet der noodzakelijkheid. Zijn toon is meer bezadigd, en het gerucht wil zelfs, dat de republikeinsche minister een onderhoud zal hebben met den aristocratischen graaf von Bismarck. Wellicht dat Pruisen meer tot den vrede begint over te hellen; hoeveel bedenkingen het ook moge hebben tegen het tegenwoordig bewind, er bestaat nu eenmaal geen ander in Frankrijk, en zoowel tegenover de publieke opinie in Duitschland als in Frankrijk, zou elke interventie in de binnenlandsche aangelegenheden van Frankrijk een staatkundige misstap zijn, waarvan de gevolgen niet zijn te berekenen.

20 Sept. '70.

NOORMAN.

Mengelwerk.

Herinneringen aan 't zuiden.
Van Célestine.

V.
Palmzondag.

Rome!.... oude keizerstad, bakermat des Christendoms, zetel van het katholicismus, troon der pausen, troetelkind der kunst! neen, uw toovermagt is nog niet verbroken.

Altijd bezielend, lokt ge millioenen naar uw grijze muren, naar uw statige ruïnes, naar uw sombere catacomben - de diepzinnige en welsprekende getuigen van een barbaarsch en bloedig verleden, die kwijnend maar altijd grootsch, stervend maar altijd magtig, nog in hun verminkten, vervallen toestand, den spot drijven met de trotsche, reusachtige gebouwen van een nieuw tijdvak.

Rome!.... land van belofte voor den geloovige, voor den wetenschappelijke, voor den kunstenaar, die zeeën overschrijden om uwen zegen deelachtig te worden en zich te laven aan uwe hartverkwikkende en geestverheffende gaven.

Al wat groot en edel en verheven is, hebt ge gekoesterd; roemgierigen hebt ge gespijzigd, kunstlievenden begeesterd, en toch heerschzucht, dwingelandij, godsdiensthaat, vervolging, pijniging en moord binnen uwe muren gekweekt.

O hoevele namen hebt ge door uw bezielende kracht verheerlijkt, namen, die stralend van kunstroem, door het halve wereldrond van mond tot mond weêrklinken! Maar ook, hoevele namen hebt ge met bloedige, onuitwischbare letters in uw bodem gegrift, namen waarvan de menschheid gruwt. En zij, die vrolijk van zin en opgeruimd van gemoed, met lagchend gelaat uwe tallooze merkwaardigheden bezoeken en op de vervallen kruinen uwer grijze bouwvallen verpoozen, zoo ze

eens de zuchten, de jammerkreten hadden gehoord, die vroeger uit deze kolossale steenmassa's oprezen, hoe zou de lach van hun gelaat, de vrolijkheid uit hun gemoed worden weggevaagd! Hoe zouden ze ineenkrimpen bij het wee der vervlogene tijden, bij den aanblik der bloedige schimmen, getijsterd door beulshanden, doodgemarteld door woestelingen gezonken beneden het dier.

Rome!.... Neen, voort van u allen die met dartelen zin en overmoed het wagen uw heiligdom binnen te treden. Ligtzinnige scherts, bloote nieuwsgierigheid - ze strooken niet met uw ernst, met uw rouw. Ook zwijgt ge voor dezulken en ze gaan heen zonder eenig nut van uwe nabijheid te hebben getrokken.

Ernst wilt ge opwekken, medegevoel voor de slagtoffers van dwingelandij en wreedheid. Afgrijzen wilt ge inboezemen voor de wandaden waaraan ge zoo rijk zijt, wijzen op de gevolgen van heerschzucht, van godsdiensthaat, en op het vergankelijke van al wat aardsche grootheid vermogt te wrochten. Want niet doelloos staart ge door alle eeuwen heen op de nieuwe stad die zich aan uwe voeten uitbreidt, en zij die uwe taal willen verstaan, zien met weemoed van uw reusachtig Coliseum naar het fiere Vatikaan met zijn koningskerk.

Ja, het christendom heeft gezegevierd over het afschuwelijk heidendom, maar de geest van Christus zal zegevieren over het gezagsgeloof, en de geest van Christus, neen, in uwe prachtige tempelbogen, o koningskerk! woont hij niet.

De treffende tegenstelling van het oude met het nieuwe Rome is zeker een lokaas te meer voor den bezoeker.

De Pieterskerk die op het oogenblik, waarin ik dit nederschrijf, zulk een groote rol speelt in de geschiedenis onzer dagen, daar ze de vaders van het concilie tot vergaderzaal dient, is door verschillende berigtgevers zoo dikwijls beschreven, dat ik het onnoodig acht mij op mijne beurt in haar bouwtrant, omvang, hoogte en pracht te verdiepen.

Ik moet echter getuigen dat ik nooit den indruk zal vergeten, dien dat onovertrefbaar gebouw op mij maakte, toen ik den volgenden ochtend, Palmzondag, met mevrouw Preston en hare dochter, door den menschenstroom die er heenspoedde, als het ware daarheen gedragen werd. Van zulk een ruimte, waarin duizenden menschen nog plaats genoeg vonden om zich te bewegen, had ik mij tot nog toe geen denkbeeld kunnen maken. De plegtigheid die er zou plaats hebben, bepaalde echter aanvankelijk mijn aandacht meer tot de levende dan tot de doode stof. Van den ingang der kerk tot aan de roode draperiën die de tribune van het ruim scheidden, stonden 's pausen ijverige verdedigers, de zouaven, in twee rijen geschaard. Mary had zich reeds tot twee hunner gewend om nadere inlichting te bekomen.

- De processie zal hier voorbij gaan, - fluisterde ze, zich weder bij ons voegend, - wij zullen den heiligen Vader zien!

Mevrouw Preston's gelaat glinsterde van vreugde. Ze zou dus al dadelijk het toppunt harer wenschen bereiken.

- In dat geval moeten we ons maar zoo digt mogelijk achter deze zouaven plaatsen, - meende ik.

Mevrouw Preston had er niets tegen. De twee Fransche zouaven, tot wie Mary zich had gewend, moedigden ons met de vriendelijkste gezigten der wereld hiertoe aan, en met het oog op Mary's lief en schoon gelaat, verwonderde mij dit geenszins.

Ons geduld werd echter op een zware proef gesteld. De processie liet zich wachten en de menigte groeide onophoudelijk aan. Gelukkig vond ik eenige afleiding.

Een groote en krachtige zouaaf drong door de menigte heen en tikte zijn dienstdoenden collega vóor mij op den schouder.

- Dat duurt dan verduiveld lang, Cornelis!

Ik hoorde mijn moedertaal.

Drie landgenooten, ijverige dienaren des pausen, stonden in mijn onmiddellijke nabijheid.

- Och, dat dacht ik wel. Wat een troep menschen, hé?

Als ze te Baarn eens wisten wat we hier al te zien krijgen!

- Wat spreken die zouaven voor een taal? - vroeg Mary, - is het Zweedsch of Russisch?

- Zuiver Hollandsch, Mary. Ik heb de eer u drie mijner landgenooten voor te stellen.

- Ik had die eer wel voor mij kunnen houden, want ofschoon Mary met kennelijk welgevallen de stevige, knappe soldaten beschouwde, bleek het spoedig, dat ze in beschaving verre beneden hunne kleine, tengere Fransche collega's stonden. Ook keerden dezen hun met minachting den rug toe.

- Heb je een horlogie bij je? - vroeg de eerste spreker.

- Ja.

- Hoe laat?

De andere toonde hem zijn horlogie.

- Sakkerloot, al tien uur!

Ik kon de begeerte om mijn moedertaal te spreken niet langer weêrstaan.

- Hoe laat is het, zeg je?

De aangesprokene wendde verbaasd het hoofd om.

- Wel verdraaid! Dat is me hier nog nooit gebeurd.

Een Hollandsche juffer in Rome!.... Magtig aardig, moet ik zeggen.

Vergenoegd wreef hij zich de handen en stelde zich nu zoo vertrouwelijk naast mij als ware ik zijn zuster.

De beide anderen, minder vrijmoedig van aard, staarden mij bedeesd aan.

- Ben je al lang hier? - vroeg ik.

- Anderhalf jaar en nog geen enkelen landgenoot ontmoet dan mijns gelijken.

Dit kon ik aan zijn houding zeer goed merken.

- Er zijn nog al veel Hollandsche zouaven, heb ik gehoord.
- Drie duizend en in 't geheel acht duizend zouaven. Maar wat is 't hier mooi, niet?
- Heb je den heiligen Vader al gezien?
- Neen, nog niet.
- Nu, dan zul je hem nu te zien krijgen. Hoe vind je ons pakje?
- Mooi!
- Nou, zóo kennen ze me thuis ook niet!
- En waar hoor je thuis?
- Te Baarn, en die beiden komen van Nijmegen, doe jelui niet?

De bedeesden bogen nog bedeesder.

- Maar vertel me eens, je bent toch niet alléen hier? - vervolgde de Baarnsche. Waar is je man?
- Veraf. Ik ben hier met deze dames.
- Alléen onder je dames?!

Hier stak mijn landgenoot op zulk een uitdrukkingsvolle, en ik moet zeggen voor ons dames weinig vereerende wijze, zijn Baarnsche roode tong uit, dat Mary hare zakdoek voor den mond drukte, om haar lagchen te smoren.

- Wel verduiveld, dat is toch gewaagd! - vervolgde hij, terwijl het mij niet ontging dat zijn achting voor mij (waarvan hij trouwens al weinig genoeg blijken gaf) nog tien duim lager was gezakt.
- Alléen zonder heer! Nou, dan mag je wel oppassen, hoor!
- Zoo?
- Ja, waarachtig! Ze draaijen hier voor een moord de hand niet om.

De groote hand maakte hier een zeer welsprekend gebaar naar den hals.

- Dat ziet er gek uit.
- Verleden week hebben ze er bij ons nog een genekt.
- Je maakt me bang.
- 't Is me hier een volkje, dat beloof ik je. In jou geval maakte ik regts om keert.
- Maar nu ik er toch eenmaal ben, zou ik ook wel iets willen zien.
- Ja, wat dat nu betreft, als je hier anderhalf jaar bent, heb je nog lang niet alles gezien. O nog lang niet! Maar zie je, je kunt toch niet overal komen zooals wij. Wij mogen overal in.
- Waarlijk?
- Op mijn woord. We worden goed behandeld, en de heilige Vader, al zeg ik het zelf, heeft veel met ons op.
- Dan heb je het zeker ook goed gemaakt.
- We hebben flink gevochten en we zijn de Fransche zouaven, die altijd zooveel bluf hebben, boven het hoofd geschoten, wil je het wel gelooven?

Als ik de tengere Fransche zouaafjes met deze Herkulesgestalte vergeleek, dan kwam mij dit niet onwaarschijnlijk voor.

Een koddig knipoogje van mijn landgenoot, die mijn examen had opgemerkt, en een duchtige elleboogstoot die zooveel moest beteekenen als: ‘heb je wel ooit zulke pygmeén gezien?’ zette de kroon op zijn familiariteit en deed mij te laat mijn nationale opwelling berouwen.

- Maar er valt hier nu voor ons niets meer te doen! - vervolgde hij zich zoo verwaand mogelijk uitrekkend, - en dat is vervelend, daarom hoop ik ook het volgend najaar weêr naar huis te kunnen trekken.

De diepe zucht van een der bedeesde zouaven bij dit gezegde van zijn landgenoot toonde aan, dat dit tijdsbestek hem nog lang genoeg toescheen en hij van het vele zien en de vele vrijheid, waarover zijn collega had gezwetst, volkomen genoeg had.

- En waar logeer je?

Nu werd het toch wel wat erg, die goede verstandhouding met mijn boerschen landgenoot! Hij was in staat mij met een bezoek te vereeren. Dit noodzaakte mij om hem kort en bondig - ofschoon het mij leed deed - zijn afscheid te geven.

- Dat zal ik je later wel eens vertellen, goede vriend.

Wees nu zoo vriendelijk en ruim die dame je plaats in.

De goede vriend had niet meer noodig. Mijn blik en stem hadden hem op eenmaal allen lust benomen om het gesprek verder voort te zetten; hij week onmiddellijk achteruit en Mary's schalkachtig gelaat blikte mij aan.

- Hoe plezierig om een landgenoot te ontmoeten! - fluisterde zij spotachtig.

Ik begreep dat mijn verlegenheid haar niet ontgaan was, maar bleef haar het antwoord schuldig, want de zouaven stelden zich op een wenk van hun hoofd in postuur en het algemeen gemompel en geschuifel maakten plaats voor een diepe stilte.

‘Procedamus in pace!’ klonk het door de kerk.

‘Im nomine Christi, amen,’ zong het koor, en de processie vooraf, gegaan door eenige koorknapen die het ‘quum appropinquaret’ aanhieven, stelde zich in beweging.

Mevrouw Preston trilde van blijde verwachting, Mary verbleekte. Wat mij betreft, ik verloochende mijn flegmatieken landaard niet, te minder, daar al het omringende, waarbij voornamelijk de militaire magt in een kerk, mij zonderling trof, meer den indruk gaf van een tooneelvertooning dan van een godsdienstige plegtigheid.

Benevens een aantal kardinalen, aartsbisschoppen en bisschoppen in pronkgewaad en monniken van verschillende orden, hadden ook vele hooge geëmployeerden, waaronder de ambassadeurs en de hoofdofficieren zich bij den trein aangesloten.

Mary, die zich de voornaamste personen door een der Fransche zouaven liet opnoemen, herhaalde ons de namen daarna, en zoo zag ik dan van aangezigt tot aangezigt, prins Napoleon, den fraaijen Armeniaanschen

bisschop, die onder een afzonderlijken troonhemel zoo trotsch als een paauw voortstapte enden Franschen generaal, die vooral de sympathie der Fransche zouaven scheen op te wekken.

Allen waren met sierlijke, uit hout gesnedene palmtakken voorzien. Later vernam ik, dat deze palmtakken uit San Remo kwamen en geleverd werden door de familie Bresca, die dit voorregt te danken had aan een jongen zeeman uit hunne familie.

Bij het verplaatsen der groote Obelisk naar het plein van het Vatikaan door den architect Fontana, bemerkte deze zeeman, dat de touwen der machines te zwak waren en breken zouden, en ofschoon het iedereen op doodstraf was verboden om gedurende deze plegtigheid het stilzwijgen te verbreken, riep hij luid: 'De touwen nat maken!'

Fontana volgde zijn raad op en dit redde de Obelisk. De zeeman, onzeker wat zijn lot zou zijn na een dergelijke wetsovertreding, hield zich schuil, maar de dienst die hij bewezen had was van te veel belang om hem daarvoor te straffen. Sixtus V liet hem voor zich brengen en vroeg hem, welke belooning hij verlangde. 'De palmtakken aan uw heiligdom leveren!' antwoordde de jongman.

Zijn verzoek werd toegestaan en sinds dien tijd bleef dit voorregt uitsluitend aan zijne familie toegekend, die er haar opkomst aan te danken heeft.

De processie naderde langzaam.

- Hoe indrukwekkend! - lispelde mevrouw Preston, geheel medegesleept door haar godsdienstig gevoel.

Ik kon onmogelijk met haar instemmen.

Mary wierp een vlugtigen blik op mij; ze had tijdens ons zamenzijn, mijn gelaat genoeg leeren kennen om zich in de uitdrukking daarvan niet meer te vergissen.

- Daar is de paus! - fluisterde zij haastig.

Ja, daar verscheen hij, de stedehouder van Christus, in blinkende kleeding op zijn sedia gestatoria, gedragen door twaalf dienaren in 't rood, voorafgegaan door de prelaten en de kardinalen, aan beide zijden begeleid door het état major van zijn eerewacht en de Zwitsersche garde in groot costuum.

Te midden van al die gouden pracht en praal, viel mijn oog op een klein oud man, met een goedig, blozend gelaat en levendige, doordringende oogen, dat was Pius IX.

De magtige zondenvergever van millioenen stervelingen, de ijverige, hardnekkige strijdvoerder der alleenzaligmakende moederkerk.

Bij zijne verschijning zonk, als door een tooverslag, de geheele menschenmassa op de knieën.

Ik had mij wel weg willen tooveren, want het moest voor het minst de aandacht trekken, dat ik alléén te midden dezer knielende massa, als een paal was blijven staan. Eenigzins verlegen over mijn oneerbiedige houding, wilde ik ongemerkt achteruit wijken, om althans

's pausen blikken te ontgaan, maar zie, daar viel mij aan de overzijde een lange, schrale figuur in 't oog, dat dáar een even opmerkelijke vertooning maakte als ik hier.

Aan deze éenige figuur herkende ik onmiddelijk miss White.

Haar sprekende mimiek en een zekere trilling van hare blonde krullen, schonk mij de overtuiging dat ook ik haar aandacht had getrokken.

Het opstaan der knielende menigte, nadat de paus zijn zegen uitdeelend voorbij was gedragen, ontrukte haar sylphide-gestalte aan mijn verbaasden blik. Het duurde een geruimen tijd voordat de processie geheel was afgeloopen, want, nadat de paus zich vóor de kerk aan het publiek had vertoond moest de trein denzelfden weg terug maken. Ik had echter genoeg van deze praalvertooning. Ze strookte volstrekt niet met de opvatting die ik had van Jezus' intogt in Jeruzalem - oneindig meer naar waarheid voorgesteld door de eenvoudige Beijersche bergbewoners van Oberammergau, in hun tienjaarlijksch passionsspel. De weelde en pracht, de verwaandheid en opgeblazenheid der aanzienlijke feestvierders pasten mijns inziens zóo weinig bij dit herinneringsfeest van den grooten maar nederigen Heiland, dat het mij veeleer toescheen, alsof het Fariseïsme hier nogmaals triomfeerde boven de Christusvereering.

Ik begreep echter dat mevrouw Preston, voor wie niets belangwekkender was dan deze godsdienstige plegtigheid, opgeluisterd door 's pausen tegenwoordigheid, verre van geneigd zou zijn om een tweede ontmoeting met den paus op te offeren aan een bezoek naar de ruïnes.

- Ik heb miss White gezien, - zeide ik tot Mary.
- Waar?
- Aan de overzijde. Ik zal trachten haar te bereiken, en als ik niet terug kom.....

Mary had geen nadere opheldering noodig. Ik geloof dat ze van de processie even verzadigd was als ik, maar ze wilde het hare moeder niet toonen.

- Goed, dan treffen we elkander om vier uur in de Sala della Colonna, Corso 116.
- Dat wilde ik u voorslaan.
- Gij zijt teleurgesteld, niet waar?
- Ja, ik had althans betere muzijk verwacht.
- Ga naar de St. Jean du Lateran, misschien treft ge daar muzijk.

Met moeite baande ik mij een weg door den menschendrom en spoedde mij naar den uitgang. Ik achtte het onmogelijk om miss White tusschen zooveel menschen te vinden en had dit voorwendsel dan ook slechts gezocht tot verontschuldiging van mijn heengaan.

't Scheen echter wel dat een goede genius ook miss White met dezelfde haast naar den uitgang had gevoerd, althans plotseling voelde ik beslag op mijn arm leggen en wel op een wijze die mij onmiddellijk aan mijn vroegere reisgenoote herinnerde.

- Very glad to see you, o yes!

Ik behoefde er niet aan te twijfelen. Op miss White's strak en onbewegelijk gelaat was werkelijk een glans van vreugde zigtbaar, die echter even ras verdween als hij verschenen was.

Uit de woorden die ik haar nu en dan afperste, bleek het dat zij het slagtoffer was van vermoeidheid en honger.

Wij daalden den breeden kerktrap af en bemerkten tot onze niet geringe teleurstelling, dat er een fijne motregen viel. Een oogenblik liet ik mijne blikken weiden over het reusachtig plein, waar de gouden galakoetsen der kardinalen, benevens ontelbare fraaije équipages en fiacres hunne eigenaren opwachtten en het volk krioelde, zonder dat door dit alles de ruimte geheel was ingenomen.

Ik bewonderde de sierlijke kolonnades aan weerskanten van het Vatikaan, de kolossale Obelisk en de twee hoog springende fonteinen op het plein en zou mij gaarne nog langer in deze beschouwing hebben verdiept, had niet de regen ons gedwongen om spoedig een schuilplaats te zoeken.

Na veel heen en weêr loopen gelukte het ons eindelijk een fiacre magtig te worden, waarvoor de koetsier een ongehoord hoogen prijs bedong.

De Italiaansche koetsiers slaan met hunne prijzen op en af naarmate men ze meer of minder noodig heeft, en dit strekt gewis den vreemdeling niet tot voordeel.

Wij lieten ons in het café di Roma brengen en hier werd Miss White, onder het genot van een krachtig ontbijt, van lieverlede iets spraakzamer.

Uit hare mededeelingen, waarin het ‘O Yes’ zooals gewoonlijk een hoofdrol speelde, bleek, dat ze reeds van vijf uur 's ochtends op de tribune in de Pieterskerk had vertoefd, om de plegtigheid op haar gemak bij te wonen. De toevloed van dames (meest Engelschen) naar die tribune, (waarvoor men van de ambassadeurs entréekaarten kan bekomen) was oorzaak dat men zich reeds zóo vroeg daarheen begaf. Kwam men b.v. om zes uur, dan waren alle plaatsen bezet. Ondanks deze goede en vroeg vermeesterde plaats bleek het echter dat ik veel meer gezien had dan Miss White, die, afgescheiden van het publiek en te midden van vreemdelingen, het voorregt had gemist om door twee beleefde Fransche zouaven te worden ingelicht.

- En.... de gentleman?.... - vroeg Miss White, nadat ze twee vergeefsche pogingen had aangewend om haar schuchterheid te overwinnen.

- Onze gedienstige togtgenoot is ook hier.

Een verraderlijk blosje op Miss White's wangen toonde duidelijk aan dat dit berigt haar niet onverschillig liet.

- Gij waart zeer ziek, o yes!

Het kostte mij eenig hoofdbreken om het verband te raden tusschen mijne ziekte en den gentleman, eindelijk kwam ik op het vermoeden,

dat deze onverwachte toespeling op mijne ziekte, waarvan zij nog met geen enkel woord had gerept, een verontschuldiging moest bevatten over Dumbal's langer oponthoud te Florence, waardoor Miss White onvoorziens van zijn gezelschap was beroofd, nadat zij-zelve haar vertrek had bespoedigd om daarvan te genieten.

- Gij hebt hier zeker vele landgenooten aangetroffen? - vroeg ik na een lange tusschenpooze.

- o yes, miss Fledger.

- Een kennis?

- O yes! Wij logeren in 't zelfde hôtel.

Ik hoopte van harte dat Miss Fledger naijveriger zou zijn op het onderhoudend gezelschap harer landgenoote dan ik en waagde een poging om Miss White aan hare zijde terug te voeren, maar vernam dat Miss Fledger, geduldiger van aard, nog altijd op de tribune troonde en eerst om vier uur, o schrik! in de Sala della Colonna corso n°. 116 haar vriendin zou aantreffen.

Het was nu naauwelijks één uur. Ik kon dus nog drie volle uren rekenen op het bijzijn van mijne schaduw, die nu werkelijk mijn opgeruimdheid begon te beschaduwen.

In dit vooruitzigt wist ik niets beter te verzinnen dan mij met Miss White in een nabijgelegen kerk te begeven. De dienst nam juist een aanvang. Ik sloeg een begeerigen blik naar het orgel, maar bemerkte tot mijn leedwezen, dat ik ook ditmaal weinig kans had op muzijkaal genot. Er waren slechts vier zangers en het orchest ontbrak.

Midden in de kerk bevond zich een tribune, waarop een welgedane pastoor, bijgestaan door twee welgedane kapelaans, de lijdensgeschiedenis van Christus zoo théatraal mogelijk voordroeg en telkens in tranen uitbarstte, die hij met een rooden zakdoek van zijn purperroode, opgeblazen wangen afdroogde. Ook hier trof mij het comediespel.

De kerk was zóo bezet, dat Miss White en ik te vergeefs pogingen in het werk stelden om uit het gedrang te geraken en al spoedig in een alles behalve benijdenswaardigen toestand tegen een pilaar gedrukt werden. Op dit oogenblik werd mij door een vriendelijke hand een bidstoel toegeschoven, die de bezitster zich tot het laatst had voorbehouden, maar nu uit christelijk medegevoel vrijwillig afstond.

Ik maakte eenige tegenbedenkingen om haar daarvan te berooven, maar gaf toe op haar welgemeend aandringen en gunde de zitplaats aan Miss White, die er werkelijk zeer vermoeid uitzag.

Zoodra echter de Italiaansche bemerkte, dat zij geen geloofsgenooten in hare buurt had, vertrok plotseling haar gezigt; ze wierp mij een moorddadigen blik toe, stond op uit haar biddende houding, bragt mij in 't voorbijgaan een gevoeligen stoot toe en ontvlood.

Het mannenquartet was niet van dien aard om er nog een dusdanige teregtwijzing aan te wagen, die ik uit ontelbare, donkere, grimmige, op ons gerigte oogen te gemoet zag, en weinig gesticht over de ver-

draagzaamheid der Italiaansche geloovigen, volgde ik, niet zonder kennis met Romeinsche vuisten en ellebogen te hebben gemaakt, het voetspoor mijner ontvlugtster.

Buiten de kerk stond ook Miss White weder naast mij.

Zij toonde mij haar arm die blaauw geknepen was.

- Hoe? Heeft men ook aan u zijn geloofsijver gekoeld! riep ik.

- O yes! O yes!

Voor het eerst zag ik eene flikkering in de wezenlooze oogen die iets naar toorn geleek.

- Not gentlemanlike!... Not gentlemanlike! - hoorde ik haar herhaaldelijk prevelen, totdat plotseling bij het omslaan van een hoek de *gentleman par excellence* - mijnheer Dumbal - vóor ons stond en eene andere rigting aan de gedachten gaf der dame, waardoor ze in een wereld vol sentimentaliteit verward raakte.

De ongevoelige Dumbal betoonde zich echter niet in 't minst gestreeld over de glansrijke overwinning die hij op haar behaald had.

Ik moet erkennen dat zijn uiterlijk mij dien dag bijzonder aantrok. Een zekere droefgeestigheid verhoogde de schoonheid van zijn gelaat, ook lag er iets zacht weemoedigs, ja iets smeekends in zijn donkere oogen, toen hij om de vergunning verzocht mij te mogen begeleiden.

Ik begreep zeer goed dat hij op deze wijze weder in de tegenwoordigheid van Mary hoopte te geraken, maar bemerkte toch ook duidelijk, dat hij ondanks mijn koele teruggetrokkenheid eenige toenadering voor mij voelde.

Waarschijnlijk was het juist deze koele teruggetrokkenheid die den trotschen Engelschman aantrok. De oplettendheid die zijn indrukwekkende verschijning overal te weeg bragt, de aantrekkingskracht die van hem uitging, hadden hem ijdel genoeg gemaakt om zich onwederstaanbaar te wanen. Het moest dus wel zijn ijdelheid prikkelen om den ongewonen tegenzin van iemand te overwinnen die tegen deze onwederstaanbaarheid scheen opgewassen. Ik bedoel hiermede volstrekt niet, dat ik mij ten dien opzigte boven het peil der menschelijkheid verheven acht, en wil zelfs gaarne erkennen dat ik zonder de achterdocht die mij voor hem bezielde, alligt in hetzelfde euvel zou zijn vervallen, zooal niet van Mary en Miss White, dan toch van de hem bewonderende massa; maar tusschen Dumbal en mij lag een diepe klove, en in die klove zag ik het lijk van een schoon kind en het jammerlijk verwrongen gelaat eener gevallen vrouw, die handenwringend staarde op het slagtoffer dat ze in haar val had verpletterd.

Neen, zoolang er een zweem van vermoeden bij mij bestond dat hij - de trotsche, hoogmoedige, geachte en bewonderde, nogtans de vloekwaardige verderver van die beiden kon zijn, kwam mijn gansche ziel tegen hem in opstand; en niet alleen tegen hem, maar ook tegen de maatschappij, die onder het vernis van beschaving, gruwelen voorbij ziet en de feil van den sterke wreekt op de zwakke.

O gij philanthropische vrouwen, die ijvert voor het heil der menschheid! Er is nog zooveel voor u te doen, maar begin met het eerst noodige.

Een schreeuwend, hemeltergend onregt drijft den spot met uwe liefdadige beginselen, en gij ziet het voorbij. Een giftige plant schiet nevens u op, woekert voort tot onder uwe voetzolen, verspert u overal den weg, en gij rukt haar niet uit! Al uwe gestichten, uwe inrigtingen, uwe scholen, waarop ge met gepaste zelfvoldoening staart, God zegene er u voor! maar dàn eerst, als ge den vloek zult afweren die op het hoofd uwer gevallene zusters rust en haar dieper en dieper in den kolk der schuldige vermaken doet zinken - dàn eerst, als ge uw vergevensgezindheid niet enkel uitstrekt tot den belager der onschuld, dien ge in uwe kringen duldt en geen enkele zijner voorregten ontneemt, wiens liefde uwe dochteren elkander betwisten, op wiens gezelschap zich uwe echtgenooten en zonen verhoovaardigen, dàn eerst, als ge dit Godserbarmelijk onregt met kracht en volharding bestrijdt, zult ge toonen dat ge voorstandsters der zedelijkheid, der billijkheid, der waarheid en der reine menschenliefde zijt!

Weinig ingenomen met Dumbal's begeleiding, beantwoordde ik ter naauwernood zijne vragen.

Miss White had mijn arm gevat. Op deze wijze aan elkander gekluisterd, bleef ik op de hoogte van hare intime gevoelens en gewaarwordingen, die zich zeer duidelijk uitspraken in eenige armdrukjes, toen Dumbal beweerde dat het hem een groot genoegen was ons te ontmoeten.

- En waar is mijnheer Ahlding? - vroeg ik met een vergeefsche poging om mij van den arm mijner gezellin te bevrijden.

- Och - zeî Dumbal op treurigen toon - daarover wilde ik u juist spreken. Ahlding's toestand verergert met den dag. Hier deugt het klimaat niet voor hem.

- Waarom blijft gij dan hier?

Uit Dumbal's sprekenden blik las ik zeer duidelijk ‘gij weet zeer goed wat *mij* hier boeit.’

Een oogenblik stapte hij stilzwijgend voort, toen vervolgde hij:

- Ik zal hem morgen naar Napels brengen, die arme jongen!

De toon waarop hij dit ‘arme jongen’ uitsprak was zeker aantrekkelijk genoeg en een zacht ‘o Yes’ van Miss White pleitte dan ook voor haar medegevoel.

- Ik zou u gaarne alléen willen spreken! - mompelde Dumbal met een wreveligen blik op mijn buurdame.

- Wat zegt de gentleman? - vroeg deze fluisterend.

Een straal van blijdschap tintelde in haar flaauwe oogen; ze meende welligt dat Dumbal's gemompelde woorden haar zelve golden.

Ik wendde mij van haar af en zag Dumbal strak in 't gelaat.

- Geheimen drukken mij mijnheer.

Meer dan ik verwachten kon trof hem dit gezegde.

Hij werd doodsbleek en sprak niet meer. Zóo bereikten wij te midden van een oorverdoovend geratel van fraaije équipages en schitterende kardinaalskoetsen met hare zwaar en kostbaar getuigde paarden, ons restaurant.

Het was reeds een half uur over den bepaalden tijd.

Toen ik de eetzaal binnen trad, vloog Mary mij met een kreet van blijdschap te gemoet.

- Mama heeft nu twee maal den Paus gezien en..... ha! Hoe vaart Miss White?

De schalksche trek op haar gelaat door Miss White's verschijning te weeg gebragt, verdween als door een tooverslag. Dumbal was binnen gekomen.

- Dàt bederft nu weder dezen heugelijken dag! - zeide mevrouw Preston toen ik haar begroette.

Het kon zulk een goed menschenkenner als Dumbal wel niet ontgaan, dat zijn tegenwoordigheid bij ons dames (met uitzondering van Miss White) minder gewenscht dan gevoeld werd. Hierdoor liet hij zich echter niet afschrikken. Mary's verlegenheid en hoogroode kleur hadden maar al te zeer hare ontroering verraden, en op Mary's ontluikende liefde had Dumbal zijn vertrouwen gesteld, hierop wilde hij voortbouwen.

Spoedig was echter Mary hare ontroering meester. Zij wierp ter sluiks hare bezorgde moeder een geruststellenden blik toe en dwong zich tot hare vroegere vrolijkheid.

De eetzaal stroomde nu vol menschen, allen waren vreemdelingen die de processie in de Pieterskerk hadden bijgewoond en zich daarover of min luidruchtige wijze onderhielden.

Miss White had zich zonder dralen aan ons tafeltje gezet en raadpleegde met ongewone belangstelling de spijskaart, die hare gedachten voor een oogenblik aan den held harer droomen ontrukte.

Plotseling werd ze uit hare ingespannen bezigheid opgeschrikt.

- Dear me! Doodaf kan ik u verzekeren, en George ook, niet waar George? Neen, gij ziet verkeerd! Bij 't raam, dáar zit onze vriendin; twee stoelen bij dat tafeltje, bediende! Dear me!

Dàt tafeltje nu was *ons* tafeltje, en de personen, die er zich zonder pligtplegingen aan plaatsten, Miss Fledger en haar broeder George Fledger, Londensche kennissen van Miss White.

Miss Fledger begon met ontelbare Dear me's te verklaren dat zij een boezemvriendin was van Miss White, die dit nogtans niet bevestigde. Behelsde echter de bewering van Miss Fledger waarheid, dan werd hierdoor weder het bekende spreekwoord ‘les extrèmes se touchent’ duidelijk en klaar bewezen. De drukke spraakzaamheid van Miss Fledger, hare bewegelijke manieren, gezet figuur en vol, blozend gelaat, vormden een volmaakte tegenstelling met Miss White's stilzwij-

gendheid, stijfheid, schrale gestalte en vaalbleek uiterlijk. Nogtans schenen beide dames in drie hoofdpunten overeen te komen.

Ten 1ste: waren beiden den jeugdigen leeftijd reeds lang ontwassen en toch jong van hart gebleven.

Ten 2de: was Miss Fledger even kwistig met het Dear me als Miss White met het o yes;

en ten 3de: stond beider groote mond in volmaakte verhouding met beider groote maag.

Haar verslindende eetlust scheen aanstekelijk voor den heer Fledger, een klein gezet persoon van circa vijftig jaar, met roode, bolle wangen, kleine ligtgrijze oogen en blond krulhaar, wiens overwinning ik zonder slag of stoot maakte, omdat ik een Hollandsche dame was en de Hollandsche dames als de beste kookvrouwen der wereld door hem vereerd werden.

Ik kan niet zeggen dat wij bijzonder ingenomen waren met onze nieuwe kennissen 't geen zeker zeer ondankbaar was, daar deze zich uiterst verrukt betoonden over de kennismaking met ons; zóo verrukt zelfs dat we er aan wanhoopten ze dien dag met fatsoen weder kwijt te raken.

't Was echter onmogelijk om zich in Mary's gezelschap ook maar een oogenblik te vervelen. Spoedig had ze zich verzoend met dezen toestand, en daar ze haar stoel nevens den mijne had aangeschoven kon ze mij naar hartelust hare spotachtige aanmerkingen toefluisteren over Dumbal, die als een pareltje in 't goud tusschen de Engelsche dames gevangen zat, over den wedstrijd dezer dames om hem te bekoren en over de koddige wijze waarop de heer George Fledger zijn smaak geheel afhankelijk stelde van den mijne, door geen spijs aan te roeren, voordat ik die geproefd en goedgekeurd had.

Toch ontging het mij niet dat nu en dan een hooge blos Mary's wangen verwde, zoodra haar overbuurman zijn donkeren blik uitvorschend op haar vestigde.

Neen, die blik had zijn magt nog niet verloren.

Mary worstelde te vergeefs tegen het gevoel dat haar ondanks haarzelve meer en meer overweldigde, en zoo mevrouw Preston hieraan nog mogt twijfelen, ze kon het niet meer, toen 's avonds hare dochter zich in hare armen wierp, haar gloeijend gelaat tegen haar schouder drukte en kermend uitriep:

- Mama... neen... hij kàn niet schuldig zijn, want o! ik heb hem zoo lief!.....

Arme Mary!

Suum cuique.

Stemmen over het onderwijs aan meisjes.

I.
Het maandblad.

Het ‘maandblad van het Nederlandsch onderwijzersgenootschap ter bevordering van volksopvoeding en onderwijs’, voor Junij 1870, bevat een opstel onder den titel: *Zijn middelbare scholen voor meisjes noodzakelijk?* De aanhef daarvan luidt als volgt:

> ‘Van tijd tot tijd worden er vragen gedaan, die eene bijzondere actualiteit hebben, zoodanig niet alleen, dat ze bijna in ieders mond zijn, maar ook dat elk meent ze zonder aarzeling te kunnen en te moeten beantwoorden. Onder deze vragen mag ongetwijfeld ook die gerangschikt worden naar middelbare scholen voor meisjes, en waarlijk wanneer men alleen mocht oordeelen naar den koortsachtigen aandrang, waarmede sommige woordvoerders der openbare meening, hun gevoelen uiten, dan zoude men in verzoeking komen, om te gelooven, dat onze Nederlandsche vrouwen en meisjes bitter te beklagen zijn, en dat zij verre beneden het peil staan van hare Duitsche, althans van hare Amerikaansche zusters.
> Doch schrijven wij die gejaagdheid en overdrijving toe aan het eigenaardige wat onzen tijd kenmerkt, dan blijft er ook nog van eene meer ernstige zijde aandrang genoeg over, om naar de oorzaak van dit verschijnsel te zoeken, *en* daarna met kennis van zaken en bezadigdheid het antwoord op de vraag te kunnen geven.’

Hij, die waarlijk belang stelt ia het onderwerp, dat door den titel van dit opstel wordt aangegeven, houdt zich althans bij eene eerste lezing niet op met de vraag hoe de schrijver hier van eene ‘meer ernstige’ zijde kan spreken - in ‘gejaagdheid en overdrijving’ ligt toch niets, wat naar scherts zweemt - noch ook met die of de geheele laatste alinea niet in verstaanbaarheid en logisch verband zou winnen, als het door mij onderstreepte *en* door ‘ten einde’ of iets dergelijks werd vervangen. Naar het antwoord op *de* vraag begeerig, leest hij voort. Hij vindt dit aan hot slot van het opstel. Met weglating van enkele, niet regtstreeks met de zaak in verband staande zinsneden neem ik ook dit hier woordelijk over.

> ‘Middelbare scholen zijn niet noodzakelijk, zelfs niet wenschelijk, maar wel goed ingerichte scholen voor uitgebreid lager onderwijs, ingedeeld in niet al te talrijke klassen, en elke klasse onder de leiding eener hoofdonderwijzeres, met zoodanige hulp als voor enkele vakken vereischt wordt, en het geheel bestuurd door eene directrice-opvoedster, die of niet, of slechts met een klein gedeelte van het onderwijs belast is. En opdat er wederkeerig vertrouwen tusschen moeder en onderwijzeres zij, verband besta tusschen school en gezin, zij die school geene openbare, maar eene bijzondere, althans voor die standen der maatschappij welke middelen

genoeg bezitten, om jaarlijks eenige honderden guldens voor de opvoeding hunner dochters te kunnen besteden.
Op plaatsen waar de kosten van oprichting en onderhoud van zoodanige

> vrije, bijzondere scholen niet door een geëvenredigd schoolgeld gedekt kunnen worden, of in grootere steden, waar eene talrijke klasse der burgerij voor hare meisjes verder voortgezet onderwijs wenscht, maar die beperkter moet zijn in hare uitgaven, daar zal de bijzondere school voor de openbare moeten wijken en zullen plaatselijke omstandigheden dienen te bepalen wat er in dezen te doen is.
> Wil men mij nu toevoegen, dat de door mij gevraagde school van uitgebreid lager onderwijs even goed eene middelbare kan heeten, ik zal er vrede mede hebben, - om den naam is het mij niet te doen, - mits deze haar onderscheiden karakter van dat onzer middelbare scholen behoude, eerstens hierin: dat er geen onderwijs gegeven worde door specialiteiten, maar elke klasse haar eigen onderwijzeres hebbe, en ten tweede: dat de idealistische vakken in haar den boventoon voeren over de realistische, zoodat ware beschaving bij haar hooger geldt dan eene veelzijdige, doch fragmentarische kennis.'

Men ziet, de schrijver formuleert hier duidelijk en vrij volledig wat hij wenscht. Waarom hij dat wenscht moet blijken uit alles, wat hij aanvoert in een geheel vel druks tusschen de beide aangehaalde fragmenten. Maar na eene eerste doorlezing vat men niet dadelijk het verband tusschen des schrijvers wenschen en zijne beweringen; ja komt het den lezer voor alsof tusschen die beide somwijlen meer tegenspraak dan overeenstemming heerschte. Om dienaangaande en dus over de waarde van geheel des schrijvers betoog 'met kennis van zaken en bezadigdheid' een oordeel te kunnen vellen, zet men zich - zoo althans ging het mij - tot een hernieuwde, nu meer dan vroeger bedaarde en oplettende lezing. Van wat ik daarbij gevonden en gedacht heb wensch ik aan de lezers van dit tijdschrift in de volgende regelen verslag te geven.

Na op de talrijkheid der hoogere burgerscholen te hebben gewezen die in het betrekkelijk kort tijdsverloop sedert de invoering der wet op het middelbaar onderwijs zijn in werking gekomen, constateert de schrijver dat 'zij, die zich meer bijzonder geroepen achten om als tolken der openbare meening op te treden en hunne tijdgenooten de richting aan te wijzen, waarin zij zich op maatschappelijk en staatkundig gebied hebben te bewegen' het meer uitgebreid lager onderwijs willen 'annexeeren en daardoor het zelfstandig bestaan van geheel ons lager onderwijs bedreigen.'

Wie zijn die zoo uiterst verwaande en te gelijk roofzuchtige lieden? Toch niet alle die met meer of minder bescheidenheid soms in 't openbaar hunne meening uitspreken over vragen van den dag? Als de schrijver deze meent, dan behoort hij zelf er ook toe. En zoo niet deze alle, welke dan in 't bijzonder? Daar hij verzuimt dit aan te wijzen, klinkt zijne phrase eenigzins hol. Wat hunne annexatieplannen betreft: als het m.u.l. onderwijs daarvan iets te vreezen heeft, als het ernstig gevaar loopt door den ijver van de voorstanders eener *zooveel jongere* instelling als 't middelbaar onderwijs, dan moet het in en door zich zelf wel uiterst zwak zijn. Of wordt het misschien van buiten af gedrukt, belemmerd, of door de lands- en stadsregeringen teruggezet? Ook dit wordt door den schrijver niet aangewezen. Dit lag zeker niet in zijn plan; maar dan, waartoe die alarmkreet?

Misschien slechts om des te meer effekt te geven aan hetgeen onmiddellijk volgt. Diezelfde verwaten lieden toch willen ‘hoogere burgerscholen met drie- of vijfjarigen cursus voor meisjes oprichten’! En ‘men’ knoopt ‘natuurlijk’ die vraag aan een der hoofdvragen van onzen tijd vast, waardoor de kwestie over het mid-

delbaar onderwijs voor meisjes ‘verbonden, ja bijna vereenzelvigd’ wordt met die over de ‘emancipatie der vrouw.’

Aan dit laatste onderwerp worden nu eenige zinsneden gewijd. Men zou met eenigen grond kunnen verwachten daarin eenig bewijs aan te treffen voor die verbinding ja vereenzelviging der beide kwestien door de voorstanders van het middelbaar onderwijs aan meisjes en voor de in des schrijvers bewering opgesloten insinuatie dat wie het eene voorstaat ook de andere wil. Maar niets daarvan. Eerst vernemen wij dat ‘de vrouw in onze christelijke maatschappij reeds lang in 't bezit is van alle rechten’, let wel van *alle* ‘welke zij behoeft om aan hare roeping te beantwoorden.’ Kan de schrijver dit onomstootelijk bewijzen? Misschien wel; maar men bemerkt dit niet. Vervolgens komt er eene beschouwing over de beteekenis van het woord emancipatie om eindelijk tot het besluit te komen dat ‘wil men de vraag omtrent het middelbaar onderwijs voor meisjes voor zich zelven tot eene beslissing brengen, men wel zal doen haar afgescheiden te beschouwen van de emancipatievraag.’ Onder de voorstanders van dit onderwijs zullen zeker de meesten dit den schrijver wel toestemmen. Of zijne medestanders in de bestrijding daarvan het evenzeer hierin met hem eens zullen zijn, zou nog te bezien staan. De emancipatie der vrouw dient hun evenzeer en op dezelfde wijze als de roode -republiek de voorstanders van het Cesarisme in Frankrijk. *Door de voorstanders van eene verandering in den regeringsvorm wordt die vraag* ‘*verbonden*, *ja bijna vereenzelvigd*’ *met de roode republiek*! Zou dit niet een prachtige phrase geweest zijn voor een ultra bonapartistisch dagblad?

Om nu ‘alleen na te gaan of de middelbare school zooals zij zich nog ten onzent vertoont, voldoet aan de pedagogische eischen, die men voor de opvoeding en het onderwijs der vrouw stellen mag’ gaat de schrijver dat onderwijs in ons vaderland na, zoo als het was en zoo als het is. Het *was* slecht, althans ‘zeer oppervlakkig en onvolledig’. Het *is*..... nu ja, de schrijver onthoudt zich voorzigtiglijk van een oordeel. Hij constateert alleen, dat ‘de wet van 1857 ten onzent daaraan een wijdere strekking en een rijkeren inhoud gaf; maar over het geheel oefent de vroegere geringschatting van de wetenschappelijke kennis der vrouw nog een te grooten invloed uit, om die verbeteringen op den rechten prijs te stellen.’

‘Tegenover die geringschatting’ zoo heet het verder ‘staat echter een overschatting, alsof die wetenschappelijke kennis alleen in staat zoude zijn, al de miskenning, al het onrecht, al de ellende, welke het vrouwelijk geslacht nu heeft te verduren, en waaronder het tot hiertoe gebukt gaat, weg te nemen.’

Men ziet het, des schrijvers roode spook moet hier, half gesluijerd, nog eventjes dienst doen. Maar wie zijn de dwazen, die zoo spreken? De schrijver zegt dit niet en de argelooze lezer zou dus al ligt uit zijne voorstelling opmaken, dat de meerderheid der voorstanders van verbeterd onderwijs aan meisjes zóó dachten. Is 't niet fraai?

Vervolgens lezen wij nog van een ‘ingebeeld idealismus’ en van een ‘ziekelijk realismus’ waarmede ‘de eeuwige wetten der natuur veronachtzaamd’ worden. Wie dit laatste begrijpt, vindt het misschien wel een treffend gezegde!

Wat dadelijk volgt is gelukkig duidelijker. ‘Ja’ roept de schrijver uit, ‘ja, goed, degelijk en volledig onderwijs voor onze meisjes is een niet te miskennen eisch van onzen tijd’,

Bravo! Maar wacht, er komen eenige reserves:

‘niet om haar alleen wat meer wetenschappelijke kennis te geven, dan tot hiertoe het geval was.’

Niet *alleen*, maar toch *ook* daartoe. Juist zoo!

‘ook niet om haar tot een of ander maatschappelijk bedrijf op te leiden.’

Al wederom bravo! Naar eene uitdrukkelijke verklaring in de memorie van toe-

lichting op de wet, regelende het middelbaar onderwijs, eene verklaring, door alle voorstanders en bevorderaars van dit onderwijs steeds ter harte genomen en luide herhaald, is het *niet* bestemd tot afrigting voor eene bepaalde industrie.

'maar wel om haar vatbaar te maken voor die beschaving, welke zij in den huiselijken en maatschappelijken kring, waarin zij leven moeten, behoeven'.

slechts 'vatbaar maken voor', niet dadelijk doen deelachtig worden. De eisch is zeker niet te hoog gesteld.

Nu gaat de schrijver, na nogmaals te hebben verzekerd dat het 'de vraag dus is, of dit onderwijs moet verkregen worden langs den weg van het middelbaar of van het meer uitgebreid lager onderwijs,' zich en zijn lezers vermoeijen met een redekaveling over het onderscheid tusschen die beide. Hij zoekt dit overal waar 't niet te vinden is. Het voornaamste en meest kenmerkende daarvan, dat hij in het boven door mij aangehaalde slot van zijn opstel zoo juist aangeeft - vakonderwijs en klassenonderwijs - wordt hier met geen woord vermeld. Het is naar 't schijnt nog niet ter zake dienstig. In plaats daarvan ontvangt men een betoog dat middelbaar onderwijs toch eigenlijk niets anders is dan technisch onderwijs.

De zinsneden uit de memorie van toelichting: 'het middelbaar onderwijs omvat de vorming van die talrijke klasse der burgerij, welke het lager onderwijs te boven, naar algemeene kennis, beschaving en voorbereiding voor de onderscheidene bedrijven der nijvere maatschappij tracht' en die uit het progamma voor de eindexamens der hoogere burgerscholen: 'het hoofddoel van het eindexamen moet zijn het onderzoek of de jongelieden toegerust zijn met die kundigheden, welke de hedendaagsche maatschappij in elk beschaafd man eischt', beide worden aangehaald, maar desalniettemin:..... men oordeele.

De eerste wordt ter zijde geschoven met de opmerking dat men hier dus met twee '*geheel verschillende* zaken' te doen heeft: met algemeene kennis en beschaving en met voorbereiding voor de onderscheidene bedrijven der nijvere maatschappij.

Geheel verschillende zaken! De schrijver verzuimt hier aan te wijzen waardoor en waarin die twee 'zaken' zoo ten eenemale verschillend zijn. Misschien doet hij dit omdat hij dit onderscheid bij iedereen bekend acht, misschien ook om te bekorten. Het zal den lezer toch nu wel reeds gebleken zijn, hoezeer zijn opstel uitmunt door kernachtigheid en beknoptheid. Misschien ook zou hem die aanwijzing moeijelijk zijn gevallen. Immers hij zou dan stuk voor stuk de vakken hebben moeten opnoemen waarvan de kennis volgens hem voor den aanstaanden koopman of industrieel wel van belang is en voor hem die enkel eene beschaafde opvoeding wenscht niet, of omgekeerd. En onder al die, welke aan eene hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus worden onderwezen, zou het eerste kunnen beweerd worden hoogstens van één: van het boekhouden. Eenige bladzijden verder wijdt de schrijver dan ook met welgevallen hierover uit. Maar gesteld eens, dat niets daarvóór te zeggen ware, dat eenige kennis van dit vak kon bewezen worden gansch en al onnut te zijn voor een beschaafd mensch zonder eenige betrekking tot een 'kantoor', wat zou dan nog daaruit volgen? Ten hoogste dit, dat het zonder schade uit het programma der hoogere burgerscholen kon worden weggelaten. En zelfs als dit niet geschiedde, wat zouden ook dan nog de een of twee uren 's weeks, die enkel in de beide hoogste klassen van zulk eene school daaraan worden gewijd, schaden aan de algemeene bruikbaarheid van die scholen voor allen? Als één vak, één van de achttien, een waaraan twee of hoogstens drie uren besteed worden van de honderd en zestig, gedurende welke, de

vijf klassen bijeen gerekend, elke week onderwijs wordt gegeven, als zulk een vak het karakter en de strekking eener school kan bepalen, wat moet men dan zeggen van de *tarra* en het *rabat* en de *agio* en het *netto* en *bruto* en welke koopmanstermen al meer, die de jongens zoo niet moeten leeren begrijpen dan toch

gebruiken, bij de cijferkunst op de scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs? Of meent de schrijver werkelijk dat er nog andere vakken bij het onderwijs op onze hoogere burgerscholen worden behandeld en dus bij het eindexamen gevraagd, die hem regt geven tot de bewering dat dit programma ‘de beschaving bijna alleen aan de kennis verbindt, welke men voor eene speciale’ - let wel *speciale* - ‘voorbereiding tot eenig technisch bedrijf of ambt eischen kan en moet’? Zoo ja, dan had hij die, ik zeg 't nogmaals, behooren aan te wijzen.

Alwederom lezen wij nu - met een voorzigtig voorbehoud: ‘hoe dit ook zijn moge’ - dat men alleen zal ‘behoeven te overwegen of de algemeene ontwikkeling en beschaving van dat gedeelte van het vrouwelijk geslacht, dat boven het lager onderwijs staat, aan de middelbare school behoort opgedragen te worden.’ De lezer heeft (zie boven), iets volkomen gelijksoortigs ook reeds een paar bladzijden vroeger gelezen. Hij begint nu zeker te verlangen dat er eindelijk iets van kome.

Maar nu komt de ‘overweging’ dan toch werkelijk. Eerst een paar zinsneden in wier algemeenheid de onmogelijkheid ligt om ze tegen te spreken en dan eene opgave van de vakken, die volgens den schrijver aan eene meisjesschool moeten onderwezen worden. Het vele opmerkelijke, dat daarin te lezen staat - b.v. dat de natuurwetenschappen niet als een ‘samenstel van natuurwetten, maar als een reeks van verschijnselen’ moeten onderwezen worden - kan hier met stilzwijgen worden voorbijgegaan. De schrijver zegt zelf: ‘*al* deze vakken behooren nu zoowel tot de middelbare als tot de school voor meer uitgebreid lager onderwijs.’ Maar de methode, hij zegt dit reeds vroeger, de methode, daarop komt het bij onderwijs, aan meisjes vooral, in de eerste plaats aan. Daarin is de ‘aesthetische vorming als te zamengevat’ te beschouwen. Men verwacht dus nu, mij dunkt met recht, een betoog, waaruit overtuigend blijkt dat deze op eene middelbare meisjesschool, *noodzakelijk* van die eener lagere verschillen en in ongunstigen zin verschillen *moet.* En wat ontvangt men? Beweringen als die ik hieronder woordelijk overneem, - slechts hier en daar onderstrepend.

> ‘Maar zijn de vakken dezelfde, *ongerijmd* zoude het zijn te beweren, dat ook hun omvang dezelfde is; de middelbare school *moet* hare eischen veel hooger stellen, en al het onderwijs, dat zij geeft behoort van den aanvang af, met *haar einddoel* in overeenstemming te zijn. Ontwikkeling van het verstand en vorming van het oordeel zal zij door haar onderwijs, waar dit goed gegeven wordt, ongetwijfeld bereiken, *maar* vermeerdering van kennis, uitbreiding van den kring van het weten, is, en blijft haar voornaamste doel; het eindexamen zal haar niet veroordeelen als zij dat doel bereikt, al liet de *zedelijke opvoeding* ook nog zooveel te wenschen overig.’

‘Ongerijmd,’ waarom? ‘Moet’ hare eischen hooger stellen, waaruit leidt de schrijver dit af? ‘Haar einddoel?’ welk? ‘Zedelijke opvoeding,’ maar zoo even was er sprake van ‘aesthetische vorming.’ Is het een en 't ander voor den schrijver hetzelfde? Zoo niet, waarom laat hij dan plotseling de eene varen om met de andere voor den dag te komen? Al deze vragen laat de schrijver nu en later onbeantwoord. Meent hij dat ze bij geen zijner lezers zullen opkomen? Welk gering denkbeeld heeft hij dan van hun gezond verstand, of welk een hoog denkbeeld van het blinde vertrouwen,

waarmede zijne woorden zullen ontvangen en beaamd worden! Geen poging zelfs doet hij om iets te leveren wat slechts naar een bewijs zweemt. Integendeel, triomfantelijk en met een zelfvertrouwen, als ware al het vorige bewezen met de meest onweerstaanbare kracht, gaat hij voort met gevolgtrekkingen:

> ‘Hebben *dus* beide takken van het onderwijs een gemeenschappelijk gebied, de werkzaamheid op ieder hunner is geheel verschillende, en terwijl

> de eene ontwikkelt door kennis aan te brengen, brengt de andere kennis aan om op te voeden. Verstandsontwikkeling is *dus* hoofdzaak voor de middelbare, - verstandelijke en zedelijke opvoeding voor de uitgebreide lagere school - en welke van die twee behoort nu hoofdzaak te zijn bij de opvoeding van het meisje.'

Na dit overtuigend en bondig betoog (!) meent de schrijver blijkbaar de handen vrij te hebben en zich naar hartelust te kunnen overgeven aan zijne breidellooze fantasie. De methoden van onderwijs, de aesthetische vorming, zelfs de zedelijke opvoeding komen nu niet meer ter sprake. Plotselijk duiken 'hare meerdere wetenschappelijkheid, haar wijderen omvang en de meerdere diepte van haar onderwijs' - van de middelbare school namelijk - weder op en dan wordt een ijzingwekkend tafereel opgehangen volgens een Amerikaansch geneesheer, van de gevolgen voor het opkomend vrouwelijk geslacht..... van het bezoeken eener goede middelbare school? Neen, van het volproppen der hoofden van de jonge 'Amerikaninnen' met Latijn, Grieksch, natuurkunde, scheikunde, sterrekunde, plantkunde enz! Wat heeft dat *volproppen* met des schrijvers onderzoek te maken?

De mannen in Belgie, heet het verder, 'waar de vrouwen de zaken op kantoor en magazijn beheeren' zijn zij 'dan nog niet zeer verre ten achteren bij de Papoea's, waar de vrouwen al het werk doen, terwijl de mannen op hun rug liggende zich in den zonneschijn koesteren?'

Frankrijk komt er ook niet best af. Om het hollandsche gezin te vergelijken met het fransche, behoeft men slechts het 'Monsieur et madame Bébé' - de naast daarbij komende titel van een fransch werk, die mij bekend is, luidt: *monsieur*, *madame et bébé*, hetgeen voor iemand, die fransch kent, volstrekt niet gelijkbeteekenend is - behoeft men slechts dit boekje 'naast den trouwring voor het jonge Holland *te leggen.*' Wie dit nu geen gemakkelijk expedient noemt, die is nooit te voldoen!

Dit alles wordt gezegd om te betoogen, dat men ons niet op Belgie of Frankrijk 'wijzen' mag, dat 'de vruchten van het realisme in de opvoeding der vrouw' daar 'even weinig begeerlijk' zijn. Hoe krachtig is toch des schrijvers betoogtrant! Welk een siddering bevangt elken overigens welgezinden voorstander van het middelbaar onderwijs aan meisjes, als hij leest van die op hun rug liggende Papoeas!

En dat onze meisjes, die middelbaar onderwijs genieten, zoo grooten kans hebben om zulk een Papoea of een wezen, bij dezen 'nog zeer verre ten achteren' tot echtgenoot te krijgen, dat is nog maar een kleinigheid bij hetgeen nu volgt. De duitsche vrouw wordt hoogelijk geprezen. 'Maar dat is niet de verdienste der *höhere Töchterschule*, die zij bezocht heeft.' Want één van Duitschlands voornaamste opvoedkundigen zegt 'zelf' - wie en waar wordt niet gemeld - dat die scholen nog niet best zijn. 'Niet *dus* de school, maar *met haar* is het huisgezin de kweekplaats van die deugden en voortreffelijkheden, welke men terecht ook in de Duitsche vrouw prijst, en die ook bij ons nog overheerschende zijn.'

Kom aan, als dit zoo is - wat '*over*heerschende deugden en voortreffelijkheden' zijn, willen wij nu maar niet vragen - dan kan bij ons ook alles nog teregt komen, al krijgen we ook binnen kort evenveel middelbare meisjes- als jongensscholen. Dan zal ook bij ons het huisgezin..... maar neen, vlei u daarmede niet, gij voorbarige, optimistische lezer! In Duitschland moge zoo iets voortdurend geschieden, bij ons in 't onmogelijk! Door te vragen: waarom, zoudt ge bij uwe voorbarigheid nog

onbescheidenheid voegen. Immers na zooveel van dezen schrijver te hebben gelezen, behoort gij te weten dat gij hem niet naar bewijzen vragen moogt voor wat hij aanvoert. *Hij* zegt het en dat moet u genoeg zijn. In één adem met het voorgaande zegt hij van de ‘deugden en voortreffelijkheden’ ook in onze vrouwen, dat zij ‘groot gevaar loopen van uitzonderingen te worden,

als de richting veld wint, die misschien wel zonder dat zij het vermoedt, ons vrouwen geven wil, waarvan de typen geteekend zijn in de Anna Rooze van Cremer en in de Lidewijde van Busken Huet.'

Als de Lidewijde! Zie, als dit niet zoo uitbundig bespottelijk was, dan zou het ergerlijk wezen. Dan zou men..... maar ik wensch den schijn te vermijden alsof ik zulke insinuatiën eenige bespreking waardig achtte.

De schrijver heeft blijkbaar door deze uiting zijner welsprekendheid zich zelven opgewonden. Van de hoogte, waarop hij nu staat, laat hij zijn blikken nog eens gaan over het door hem bearbeide veld. Tot nog toe sprak hij steeds in 't algemeen van de rigting en de voorstanders; thans gaat hij namen noemen.

De middelbare meisjesschool te Haarlem. Deze 'zal *zeker* den naam van middelbare school niet verdienen door het onderwijs, dat daar gegeven wordt.' Waarom? De methode van onderwijs op die school kent de schrijver niet. Hij zegt zelf dat hij die nooit bezocht heeft. Maar het programma der lessen en de leerboeken, die daar gebruikt worden(*) bewijzen hem onder anderen 'dat daar geen vrees bestaat voor ingespannen studiën, die het hersen- en zenuwleven prikkelen.' *Dus* is 't geen middelbare school: hetgeen te bewijzen was!

'Ook de Heer J.A. van Eijk blijft in zijne eischen aan het middelbaar onderwijs voor meisjes zeer gematigd.' Zeer lastig! Al weer geen hersen- en zenuwprikkeling! Wat zal de schrijver er van zeggen? Wacht, de Heer v. E. spreekt van boekhouden en daarover kan dus nu eens uitgewijd worden. De schrijver zegt dat die uitwijding 'hier niet zoo geheel van pas' is. Nu, *dit* althans zullen allelezers hem wel toestemmen.

'De Heer Steijn Parvé gaat wel is waar in zijne eischen iets verder, maar het verschil is niet zoo groot, als men oppervlakkig wel zoude denken.'

S t r a k s haalde - zie boven - de schrijver de woorden van een Amerikaansch geneesheer aan, om ons 'de lessen' te laten 'hooren, welke dat realismus in de opvoeding der vrouw te aanschouwen geeft.', 't Was akelig om te lezen, hoe 'haar hersen- en zenuwleven ten koste van alle overige lichamelijke functien op het onnatuurlijkst geprikkeld wordt' en hoe 'met het verlies harer geschiktheid om moeder te worden, ook alle natuurlijke neiging daartoe moet verloren gaan.' Het kon niemand verwonderen dat hij dit somber tafereel geschikt achtte om, al moet ook 'een goed gedeelte daarvan op rekening gesteld worden van de bijzondere maatschappelijke toestanden, die de nieuwe wereld kenmerken' toch 'ook de ijverigste voorstanders van eene zoo hoog opgevoerde eenzijdige verstandsontwikkeling der vrouw tot nadenken te brengen en tot gematigdheid in hunne eischen te stemmen.'

T h a n s constateert hij zelf, dat de voorstanders van het middelbaar onderwijs aan meisjes in ons vaderland gematigd zijn in hunne eischen. Wat doet hij nu? Reikt hij die voorstanders du de hand? Hij erkent als slotsom zelf 'dat wij door het middelbaar onderwijs, dat tot nog toe voor onze meisjes gevraagd wordt, geen gevaar loopen om der vrouwelijke natuur geweld aan te doen.' Maar in één adem voegt hij er bij: 'toch komt het mij voor, dat juist die gematigdheid der eischen een bewijs is, dat ons middelbaar onderwijs, zooals het zich tot hiertoe heeft ontwikkeld, niet aan de behoeften van onze meisjes kan voldoen?

Begrijpe dit, wie 't kan! En nog fraaijer: geen twee regels verder verklaart de schrijver weder in te stemmen met de twee 'hoofdgrieven' van W.B. tegen ons

(*) De schrijver kent alles slechts *voor de vier eerste studiejaren.* Heeft hij dit in de haast niet opgemerkt? Hij spreekt er nergens van!

middelbaar onderwijs ‘overlading van leerstof en opoffering van het algemeen beschavende beginsel aan eene technische opleiding.’ Wat moeten nu deze? In welk verband staan zij met het voorgaande? Hoe is de geconstateerde matigheid

in de eischen overeen te brengen met ‘eene technische opleiding? Op geene wijze ter wereld, evenmin als met de ‘oppervlakkigheid in het veelzijdige’ en de ‘verbrokkeling van de leerstof,’ die dadelijk daarop aan de middelbare meisjesschool te last worden gelegd. En dit nu weder op welken grond? Wel, zonder eenig bewijs hoegenaamd, of men moest als zoodanig de vermelding willen beschouwen, die nu volgt: dat de heer Steyn Parvé de onkosten voor eene middelbare meisjesschool met vijfjarigen cursus op *f* 12000 's jaars raamt, terwijl eene dergelijke voor jongens gemiddeld *f* 25000 kost. De schrijver maakt van dit feit gebruik om te doen opmerken ‘past men hierop toe het bekende spreekwoord: alle waar is naar zijn geld, dan maakt de meisjesschool voorzeker eene droevige figuur.’

Och ja, er is in dit alles zeker wel iets, dat een bitter droevige figuur maakt! Maar wat dit nu is, de ‘meisjesschool,’ of des schrijvers redeneertrant, moge de lezer beslissen.

In vele opzigten degelijker is de inhoud der vier volgende bladzijden, de laatste van het opstel buiten het boven reeds aangehaalde slot. Ook wie het met den schrijver ten eenenmale oneens is, zal dunkt mij moeten erkennen, dat hij daar er zich blijkbaar op toelegt om kalm en geleidelijk zijne denkbeelden uiteen te zetten, zonder sprongen of holle declamatie. Een gevolg hiervan is dat men bij het lezen dezer bladzijden, voor het eerst of althans veel helderder en met meer zekerheid dan vroeger, een inzigt verkrijgt in des schrijvers begrippen en beginselen aangaande den eigenlijken grond der kwestie en het dus wagen durft die voor zich zelven in weinig woorden zaam te vatten.

Zoodoende komt men tot het besluit dat zijn hoofdbeginsel, dat waaruit hij al het overige wil afleiden, dit is: bij elke opvoeding is zedelijke vorming de hoofdzaak en komt verstandelijke ontwikkeling, hoe belangrijk ook op zich zelve, eerst in de tweede plaats in aanmerking.

Welnu, de zaak in 't afgetrokkene beschouwd, zal dunkt mij iedereen hem dit van ganscher harte toestemmen. Maar in al de redeneringen en beschouwingen, welke hij op dit beginsel bouwt, past hij het, zonder eenige poging om zulk een besluit uit het algemeene tot het bijzondere te regtvaardigen, in al zijne kracht ook toe op de opvoeding *in de school.* En al is het nu volkomen waar, dat ook bij deze het zedelijk *beginsel* op den voorgrond moet staan, de zedelijke *vorming* moet, meen ik, uitgaan van het huisgezin. Dit en de school moeten elkander; wat deze vorming zoowel als wat de verstandelijke aangaat, helpen en ondersteunen; maar toch als er spraak zal zijn, niet, ik zeg dit uitdrukkelijk, van een *verschil* in einddoel en strekking maar van eene *verdeeling* van den arbeid tusschen die beide, dan moet de school het meest voor de verstandelijke en het huisgezin voor de zedelijke vorming aansprakelijk worden geacht(*). Niet omdat men deze laatste op de school in eenig opzigt zou behoeven te verwaarlozen; maar omdat de kracht daartoe, men zoude kunnen zeggen de bezieling daarvan, vooral in het huisgezin te vinden is. Immers van den tijd dien hij wakend doorbrengt, besteedt de leerling, alles te zamen genomen, slechts ongeveer een derde aan de school. De tijd, gedurende welke zijn opvoeder of opvoedster hem of haar gadeslaan kan, is dus voor het huisgezin twee malen grooter dan voor den

(*) Ik zal wel niet behoeven te doen opmerken dat ik de kostscholen hier geheel buiten aanmerking laat. Ook de schrijver *noemt* deze nergens, al schijnt het den lezer dikwijls toe dat hij daaraan *denkt* bij zijne redeneringen.

onderwijzer. Maar al was die voor beide gelijk, ja al ware de verhouding omgekeerd, dan zou dit nog weinig te beduiden hebben. Want de gelegenheid en de aanleiding om invloed uit te oefenen op het gemoedsleven van een knaap wordt den vader, die

den jongen handelen ziet en spreken hoort, terwijl deze geheel zich zelf is, tienmaal geboden tegen eenmaal aan den onderwijzer, voor wien de jongens toch altijd moeten *stil zitten en niet praten*, behalve wanneer hij ze zelf iets vraagt of ze hem iets te vragen hebben. En die invloed moet van den eersten veel krachtiger en blijvender zijn dan die van den tweeden wezen kan, omdat hij bij dien eersten, veel meer dan bij den tweeden, uitgaan kan van daden en gedrag, van het levenwekkend voorbeeld in allerlei levensomstandigheden en levensbeproevingen, en niet slechts van woorden. Voorwaar de invloed ook van den besten onderwijzer op de zedelijke toekomst van zijn leerling is gering in vergelijking van dien der ouders en als dit zoo is, dan gaat het, dunkt mij, niet aan om uit het onloochenbare feit dat bij de *geheele* opvoeding het zedelijk beginsel overheerschend moet zijn, zonder eenig nader betoog af te leiden, dat dus ook de waarde eener schoolinrigting moet afgemeten worden *enkel en alleen* naar de meerdere of mindere waarborgen die zij oplevert voor den invloed des onderwijzers op de zedelijke vorming zijner leerlingen. Als eens een vader te kiezen had tusschen twee scholen, waarvan hij wist dat de eene zich bijzonder op *die* vorming toelegde en de verstandelijke eerst in de tweede plaats in aanmerking nam; terwijl de tweede, ja, het van haren pligt achtte om het zedelijk gevoel op te wekken en te leiden waar zij kon, maar toch verstandsontwikkeling beschouwde als *hare* eerste en meest belangrijke taak - dan is het geval naar mijn inzien althans zeer denkbaar, dat hij aan de tweede voor zijn zoon of dochter de voorkeur zou geven, niet omdat hij verstandsontwikkeling en vermeerdering van kennis van meer belang achtte dan eene krachtige en opzettelijke ‘opleiding tot christelijke en maatschappelijke deugden;’ maar omdat hij meende dat wat de school in dit opzigt ongedaan liet, door hem zelven gemakkelijk en ruimschoots kon worden vergoed.

De schrijver beweert nu dat ‘de lagere school in de gunstigste omstandigheden verkeert, wanneer er sprake is van zedelijke opvoeding.’ Uit het bovenstaande blijkt dat mijns inziens daardoor niet alles beslist zou zijn. Immers hij beweert niet dat de middelbare school tot onzedelijkheid leidt of die bevordert - de Lidewyde van straks is gelukkig vergeten - maar spreekt slechts van de gunstig*ste* omstandigheden. Toch wil ik hem gaarne toestemmen dat hierdoor één gewigtig voordeel aan de lagere school zou verzekerd zijn, indien het hem gelukt ware om deze bewering te bewijzen. Maar zijn daartoe strekkend betoog zal, meen ik, niemand kunnen overtuigen, voornamelijk omdat het lijdt aan dit groote gebrek: als de schrijver wat hem een gebrek in de middelbare school toeschijnt breed heeft uitgemeten, dan verzuimt hij aan te toonen dat zijne lagere aan dat of een gelijksoortig euvel niet mank kan gaan. Ja soms beweert hij iets van de middelbare school, dat als men er in gedachte bijvoegt: in zijne ideaalschool is zeker het tegenovergestelde het geval - en zonder dat beduidt immers zijne redenering niets - op die school al een vreemdsoortig licht werpt. Over de verhouding sprekende tusschen hoofdonderwijzer en hulponderwijzer eener lagere school, die volgens hem veel ‘nauwer’ is dan die tusschen directeur en leeraar aan eene middelbare, zegt hij dat ja, gemeenschappelijke besprekingen der beide laatste ‘vele afwijkingen voorkomen’ kunnen; ‘*maar nooit kunnen zij de individualiteit opheffen!*’

Hoe? Wat? Kan dit dan door den hoofd- bij den hulponderwijzer wel geschieden? En geschiedt het ook werkelijk? Wie is dan meer te beklagen, die arme hulponderwijzer zelf of de leerling, die aan zulk eene onderwijsmachine is toevertrouwd?

De schrijver kan dit niet meenen! Maar zoo neen, dan mist ook wat hij vervolgens aanvoert alle kracht van betoog. Waarin ligt dan die ‘eenheid in het opvoedend beginsel’ in de lagere school, die hij bij de middelbare school onmogelijk acht ‘door de voortdurende afwisseling van leeraren?’ Kan dat *beginsel*

niet hetzelfde blijven, al wisselen de personen af? Of denkt de schrijver hier aan de mogelijkheid dat de ‘individualiteit’ van den eenen leeraar aan eene middelbare school wel eens afbreken kon wat die des anderen bij den leerling had opgebouwd, met andere woorden: dat van sommigen hunner de invloed op de ‘zedelijke opvoeding’ wel eens ongunstig kon zijn? Zoo ja dan zal de billijkheid hem wel tot de erkenning nopen dat zoo iets bij zijne hulponderwijzers althans even mogelijk is. En dan: is volgens hem de invloed dier laatste ten goede zoovéél grooter, die ten kwade zeker ook!

In het aangehaalde slotwoord spreekt de schrijver nog van eene ‘directrice-opvoedster’ voor zijne meisjesschool, die volgens hem liefst geen onderwijs zal behoeven te geven. Hare aanwezigheid zal zeker een waarborg te meer moeten opleveren voor de ‘zedelijke opvoeding.’ Maar hoe? Waardoor? Wat zal die vrouw te doen hebben? Moet zij de meisjes, afzonderlijk of eenige te zamen, van tijd tot tijd bij zich doen komen om ze ‘op te voeden?’ Of moet zij ze leeren kennen enkel door wat ze hoort bij het door andere onderwijzeressen gegeven onderwijs? Als ze zich daarmede moet vergenoegen zal zij wel geringen invloed kunnen uitoefenen op de vorming harer meisjes.

Vervolgens verrast de schrijver zijne lezers - vroeger wordt hierop zelfs niet in de verte gedoeld - met de bepaling dat zijne modelschool ‘geene openbare maar eene bijzondere’ moet zijn. Hij leidt dit in met eenige woorden, die wel beschouwd niets anders behelzen dan eene insinuatie tegen de openbare school in 't algemeen en laat daarop eene zinsnede volgen, waarin hij over ‘ultraliberalen’ en ‘staatsdespotisme’ en ondermijning der ‘individueele vrijheid’ redekavelt.

Die zinsnede heb ik vroeger niet overgenomen en wensch haar ook nu onbesproken te laten. Het is mij altijd voorgekomen dat eene kwestie als die van onderwijs en opvoeding in de oogen van hen die haar bespreken te hoog moet staan, om haar niet rein te houden van het slijk der politieke partijschap.

Ik heb in 't bovenstaande getracht een getrouw verslag te geven van wat mij in des schrijvers opstel voorkwam als door hem zelven eenigzins op den voorgrond gesteld. Ik heb gepoogd dit zoo volledig te maken als maar mogelijk was zonder dat ik zelf al te uitvoerig werd. Dit laatste meen ik hier opzettelijk te moeten betuigen, omdat ik het zeer mogelijk acht dat iemand, die alléén *mijn* geschrijf had gelezen, zou meenen dat ik zeker iets zeer belangrijks, iets dat wezenlijke bewijskracht heeft vóór de zaak die door den Schrijver wordt voorgestaan, moest hebben onbesproken gelaten.

Zoover ik weet is dit niet het geval. Waarlijk niet!

H. Aug. 1870.

LN.

II.
Over de middelbare meisjesschool en De Keyser's programma.

Haarlem, Sept. 1870.

Geachte Heer!

Met belangstelling volg ik zooveel mogelijk, onder meer, wat *de Tijdspiegel* geeft over onderwijs. Ongelukkig krijg ik hem hier te Haarlem wat laat, en daar door bestaat de mogelijkheid, dat ik ten aanzien van sommige punten waarover

ik zoo vrij ben U te schrijven, wat *après coup* kom. Ik zal er niet over treuren, want het is buiten mijne schuld, en mag zijne goede zijde hebben.

De vorige week eerst ontving ik het Julij-nommer van *de Tijdspiegel* en las daarin *met genoegen* Uw stuk, vervolg op andere van min of meer gelijksoortige strekking, over de Middelbare School voor meisjes. Onverdeeld was en is mijn genoegen niet, in zoo verre, als ik niet al wat *U* goed, noodig, heilzaam voorkomt, als zoodanig beschouw; en op 't oogenblik mogende schrijven, schrijf ik, wat ik meen in overweging te moeten geven.

Nu mag ik, naar ik geloof, omdat ik (wat mij, ondanks 't kleine aantal van mijne leerlingen-pens. zelden te beurt valt) op 't oogenblik, bij opgewektheid tot schrijven, eenige oogenblikken heb die niet in beslag worden genomen door *eerste* plichten. Mag ik ook, terwijl ik hoogst zelden meisjes, daarentegen van mijn 16^{e} jaar af jongentjes, jongens en jongeluî heb onderwezen en opgevoed? Ik geloof ja, al is mijne eenige dochter pas vijf maanden en dus zeker niet *Schulfähig.* Behalve toch dat ik over 't onderwijs aan meisjes nog al eens heb nagedacht (misschien wel deels omdat verscheidenheid behaagt en de mensch in zekeren graad, dunkt mij, van contrasten leeft), ben ik vrij wel in de gelegenheid geweest en nog, om een en ander ter zake dienende te vernemen van eene zijde die mij alle vertrouwen inboezemt. Den door mij bedoelden persoon, onderwijzer aan eene openbare meisjesschool (U.L. Ond.) ken ik toch van zeer lang en zeer nabij als kundig, met hart en ziel onderwijzer en opvoeder, als veel kinder- en menschenkennis bezittende, en..... last not least..... *waarvoor ik ook U ken....* eerlijk.

En nu (misschien moest ik vooraf nog wel meer zeggen, maar ik wensch niet langdradig te worden, en wil des noods liever vrij, of zeer onvolledig blijven),... in medias res!

Eene ketterij! Ik zoek de verbetering van de lichamelijke, verstandelijke, zedelijk-godsdienstige ontwikkeling van meisje en vrouw, dus het beter leeren voldoen aan hare bestemming op allerlei leeftijd, in allerlei omgeving en betrekkingen, niet hoofdzakelijk in het in 't leven roepen van Middelbaar Onderwijs voor meisjes.

Velen, ik ben er van overtuigd, kom ik zoo sprekende als een obscurant voor. 't Zal mij niet hinderen. Ook mij is kritiek welkom, en ik ben *geen hardnekkig* zondaar. Van daag wil ik erkennen dat ik gister gedwaald heb, mits ik 't eerst inzie.

Mij dunkt, ik zal beter door U begrepen worden, of liever, er is minder kans van misverstand tusschen U en mij, wanneer ik - schijnbaar een' omweg makende of niet vooruitkomende - alvorens ik bijzondere punten uit Uw stuk releveer of de algemeene strekking misschien eenigermate meen te mogen voorstellen als niet goed, eenige stellingen vooropzet die mij als basis van redenering en beschouwing dienen. (Om nieuws is 't U toch niet te doen? want dan mogt ik wel zwijgen).

1. Alléén-zaligmakend is geene zaak ter wereld, alvermogend niets, hoe goed ook: zamenwerking van krachten, weldadige natuurlijk, die alleen brengt althans zoo na mogelijk aan 't ideaal, op dit terrein dat van menschenbestemming en levensgenot.

2. Bij alle edel streven komt terstond inmengsel van onzuivere bestanddeelen, zoodra, ja vaak vóór dat streven wordt gewaardeerd en toegejuicht. Aanmaning tot voorzichtigheid! Geen altaar zoo schoon, of er wordt veel onheilig vuur op gebragt.

3. Goede nieuwe zaken mogen aan geene bestaande de kans op verbetering en steun ontnemen die haar toekomt. Wat bestaat en recht heeft van bestaan, heeft aanspraak op handhaving en voorrang van steun.

4. Niet alles voor allen; bij algemeene de bijzondere behoeften van rang en stand niet voorbijgezien. Bedacht, dat noodzakelijk de eene ontwikkeling tot zekere hoogte de andere uitsluiten moet en dus mag.

5. *Qui trop embrasse mal étreint* (*Sehr alte hausbackene Sprüchwörterweisheit. Jedoch hausbackenes Brod ist nahr- u. schmackhaft wenn einer die Kunst versteht*).

6. Tijd en geld zijn te vinden, werkende krachten zijn te vormen, - maar niet tot in het oneindige. Men wachte zich dus voor overdrijving en overspanning.

Met terugslag op deze theses slechts eenige grepen in 't zoo rijke onderwerp: de rechten, de ontwikkeling, 't geluk, de heilzame invloed van de vrouw, en de middelen om die te handhaven en te consolideren.

a). De invloed van 't huisgezin wordt niet genoeg, m.i., erkend, feitelijk op den achtergrond geschoven (gelijk verschijnsel als wanneer men den Bijbel en godsdienstonderwijs op de scholen wil, terwijl, en vaak omdat de Ouders te lui en te onbekwaam zijn om t'huis tijd te vinden en hun' plicht te dezen opzichte te vervullen.) De invloed der Ouders op de meisjes, speciaal die der moeder, moet niet tot nul of weinig meer herleid worden door 't meisje als geheel te doen ‘opgaan’ in een object van schoolonderwijs. Gesprek, wandeling, huiselijk bedrijf, bemoeijingen met en voor broêrs en zusters, omgang en spel met dezen en met kameraadjes, gelegenheid om vrijen tijd te besteden ad libitum ‘flaneren’ zie Töpffer, dat alles moet bijdragen tot algemeene gezonde ontwikkeling tot *mensch.*

Onmogelijk wordt een en ander, wanneer verwezenlijkt wordt wat men begeert op 't gebied van Middelbaar Onderwijs voor meisjes. Bijzonderheden, hoop ik, een paar blzn. verder.

b). Met het oog op de velerlei betrekkingen waarvoor men het meisje wil bekwamen, speciaal 't onderwijs, beweer ik:

α. meisjes onderwijzeressen, goed, maar tot zekeren leeftijd, voor lagere klassen van jongens en meisjes vooral; meisjes en vrouwen aan 't hoofd van Inrichtingen van Onderwijs - zoo weinig mogelijk - slechts bij hooge uitzondering. Naar mijne overtuiging is *altijd min of meer mislukt* de vrouw die niet huwt en moeder wordt en als gehuwde hare hooge en heilige, zoo veelzijdig, verstandelijk en zedelijk-godsdienstig haar ontwikkelende plichten jegens echtgenoot en kinderen volbrengt. Is er niet bijna altijd eenige Unnatur bij Institutrices en Directrices van ‘Opvoedings-Instituten’ waar te nemen? Haar leven is een ‘Nothfall,’ en eere driewerf hem of haar die zich in 't lot weet te schikken en het verheft tot eene bron van heil voor zich en velen; maar, 't is mijne overtuiging, een Nothfall, eene gedwongene fraaijigheid, blijft het.

β. vrouwelijke hulp in de scholen: Men zij er op verdacht, dat menig gemeentebestuur er op aast om de goedkoopheid en den overvloed van dat personeel; misschien zou ook menig particulier in zijne school geld willen uitwinnen door in dit opzicht den tijdgeest te huldigen. 't Voorbeeld van Amerika heeft ook mij vervuld met ingenomenheid, maar toch zeg ik: Nederland is Amerika niet! Che va piano va sano! laat ons toezien!

γ Scholen voor meisjes uitsluitend. Ik herdenk altijd met genoegen, dat ik van mijn 7e tot mijn 12e jaar onderwijs heb genoten op eene school (eene van de ten onrechte gedeclineerde zorgen: ‘Fransche’,(*), waar jongens en meisjes, tot 17 en 18 jaar oud, gezamenlijk school gingen. Men onttrekke toch niet hoe langer zoo meer de beide seksen aan fatsoenlijken omgang met elkaâr: door de schijnheilige preutschheid van onzen tijd reeds veel te veel geschied.

A ce propos in 't voorbijgaan ook dit. Men verwijdere 't kloosterachtige en caserneerende van meisjes- en opleidingscholen, en hergeve besnoeide rechten aan

(*) Van den Heer A.S. de Bruin te Rotterdam, in 83jarigen ouderdom overleden.

't huisgezin, ondanks schaduwzijden van mogelijke verkeerde invloeden. Laat de deugd strijden, maar in eene natuurlijke omgeving.

c.) 't Uitgebreid Lager Onderwijs, bijna dood gesteenigd door onware beschuldigingen, als zou 't niets zijn dan gewoon Lager Onderwijs plus een appendix van wat vreemde taal en een schraal toemaatje van kennis der natuur, aardrijkskunde, geschiedenis, wiskunde, - als zou 't taalonderwijs daar al te gebrekkig, ondoeltref-

fend, louter ‘geestdoodend’ verbuigen en vervoegen zijn, enz., dat Uitgebreid Lager Onderwijs benijdt noch mag benijden dat zijn jongere broêr flink op de been wordt geholpen, (en gehouden, hopen en wenschen wij), maar het pleit, op grond van onmiskenbare rechten - (het Uitgebreid Lager Onderwijs is eene levensbehoefte voor een ik weet niet hoe aanzienlijk groot deel van 't Nederlandsche volk) - voor

meer erkenning, beter: *minder miskenning*,

meer steun (door *beter assistentie*, *beter localiteiten*, *meer en betere hulpmiddelen*, *meer vrijheid van beweging*).

Eene opmerking: ofschoon - toevallig, humainement parlant - bijzonder, niet ‘Christelijk’-Nationaal onderwijzer, pleit ik voor mijne Standesgenossen bij 't openbaar onderwijs, op grond van overtuiging, door belangstelling gedreven, *door niemand opgewekt of aangespoord.*

d.) Het bestaande en geprojecteerde middelbaar onderwijs voor meisjes lijdt m.i. aan 't zelfde euvel als dat hetwelk aan jongens en jongelieden gegeven wordt: men geeft zooveel en zoo velerlei, dat het gegevene niet behoorlijk verwerkt kan worden; men gelooft aan eene vatbaarheid bij allen om zich de meest uiteenloopende zaken zonder uitzondering eigen te maken; - tegen de ervaring van alle tijden in: zelfs de meest veelzijdig ontwikkelde heeft in zijne ontwikkeling, en moet dit hebben, een zwaartepunt - ik vind op 't oogenblik geene gepaster uitdrukking - waarheen al zijn Sehnen, all sein Denken heen wil en moet. Dit ‘naturnothwendige’ eerbiedige men. Ook de verscheidenheid van gaven en aanleg, om niet te spreken van verschil van positie op iederen leeftijd tusschen 't eene en 't andere individu.

e.) Hieraan mogen zich sluiten eene en andere opmerking en bedenking de in uw stuk gegevene programma's betreffende. Alweêr: geene aanspraak op volledigheid. Ik wil slechts een en ander aanstippen dat mij als van belang voorkomt. Mag ik beginnen met het uwe? (Ik zie daar, dat mij copie ontbreekt van dat van den heer Steyn Parvé en dat der hoogere burgerschool voor meisjes hier te Haarlem).

α. Te veel hooi op de vork, dat is - rond- en platweg gezegd - de uitdrukking van mijne overtuiging, als ik voor meisjes 35, 36, 37 lesuren 's weeks zie bepaald (plus muziekles, *noode* immers te missen.)

't Is waar, gymnastiek, zingen, teekenen zijn bijna evenzeer uit- als inspanning en eischen geene preparatie, zoo min als de schrijfles - curieus genoeg geheel ontbrekende op 't programma van den heer Steyn Parvé. - Maar, zijn er zoo meer lessen en vakken, zal men voor de talen niet mogen aannemen circa evenveel preparatie- als aangegevene lesuren? Mijne ondervinding zegt: ongetwijfeld. En dan - aangenomen dat voor geen ander vak, rekenen zelfs eens ingesloten, in den vrijen tijd te prepareren valt, - groeit het 35- tot 37tal uren van onderwijs tot 42, 46, 53 en 52 van geestes- of (lichamelijke) inspanning aan: d.i. circa acht per dag, voor schoolzaken. Wie is tot al deze dingen bekwaam? Zeker geen meisje, - dat geene vreemdeling mag worden in of voor 't huisgezin, dat omgang moet hebben en behouden met vader en moeder, zusters en broêrs (broêrs en zusters, moest ik misschien zeggen); dat mede voor en in 't huisgezin moet werken, lust ten offer brengen en kracht en moed en overleg besteden in eene mate geëvenredigd natuurlijk aan leeftijd en ontwikkeling; dat ook physieke behoeften heeft, niet te voldoen door twee uren of vier halfuren gymnastiek per week; dat ook moet kunnen wandelen, loopen, op zijn'tijd stoeien en ravotten, - alles met de minste indecentie zeer wel bestaanbaar (wat door u niet betwijfeld zal worden: daar ben ik gerust op), - maar

dat feitelijk onmogelijk wordt gemaakt. Veel physieke beweging, veel frissche lucht: wie weet niet, dat het levensbehoeften zijn, ja dat het lichaam zoowel, evenzeer als de geest moê gemaakt moet worden, in 't tijdperk der zoogenaamde overgangsperiode vooral.

Na 't kanonvuur - aan bevoegden de uitspraak of ik getroffen heb of niet - 't klein-geweer dito. Mag ik aanmerking maken op onderdeelen van het door u als proeve immers gegevene programma? Vooraf ga de betuiging, dat, in tegenoverstelling met hetgeen ik aan middelbare jongensscholen vind, ik met hooge ingenomenheid in de hoogere en hoogste klassen naar uw programma de gymnastiek haar goed recht verzekerd zie, wie's gehört. Zoo ook, dat ik mij en gros zeer goed vereenigen kan met al hetgene ik niet aanroer in deze regelen. Goed is verder m.i. dat nieuwe zaken naar uw concept met kracht worden aangepakt: zoo is men spoediger en beter door de eerste elementen of rudimenta heen. In andere programma's mis ik dit min of meer.

β. Ik betwijfel, of 't goed is, kennis van 't menschelijk lichaam en gezondheidsleer tot de 4e klasse te verschuiven. Moet het, wegens tijdgebrek, dan houdt alles op. Maar mij dunkt, de vaderlandsche en algemeene geschiedenis kunnen in de twee laagste klassen zonder schade ieder een half uur voor 't genoemde afstaan.

γ. Na het twaalfde jaar meisjes - ik onderstel wèl onderwezene - nog, al is 't niet den geheelen cursus door, twee uren staatkundige aardrijkskunde te geven, acht ik onnoodig. 't Tweede uur zou ik ze de deur uitjagen in den lekkeren zonneschijn of eene frissche regenbui, of eene kous laten mazen en wat dies meer zij.

δ. Zoodra stijloefening iets anders beteekenen moet dan 't maken van een opstel (vrije of opgegevene stof, nu eens met, dan eens zonder aangegeven of aangeduid schema), weet ik niet wat het is. Men kome mijne onkunde te hulp, je ne demande pas mieux.

Als 't Nederlandsch *goed* wordt onderwezen, d.i. met onverbiddelijk casséren van gezeur over nietigheden, van spitsvondig, scholastiek ontleden (der Natur das Fell über die Ohren ziehen), en men zich beperkt tot het ééne noodige: flink leeren in hoofdtrekken, de kracht der woorden, zin- en woordverband, invloed van verplaatsing van woorden en zindeelen, wat synonymiek (b.v. van ‘maar’ en ‘doch’), 't leelijke en onjuiste van allerlei ismen (als: ‘daarstellen, voor vormen, stichten, in- en oprichten, uitrusten, bouwen, neêrzetten, enz. enz.), en, als kroon van alles, goed spreken over iets dat men kent, en goed daarover schrijven, dan is 't waarlijk *wèl*: dan heeft men niet gedogmatiseerd, maar men is religieus geworden, heeft niet de letter gediend, maar den leerling den geest in zich doen opnemen, heeft niet gehaarkloofd over 't geloof, maar is ontgloeid in liefde,... en waarlijk, voor een nationaal kleinood!

ε. Ma bête noire! Zielkunde. O Hinlopen Labberton, o Benecke! wat antipathiën wekt uwe... uwe grootheid? nu ja! uwe grootheid dan! in mij op! Ik lees en las graag, denk en dacht von jeher graag na, maar ik heb zeker een te flanerende geest om mij, of hem, te kunnen voegen in de discipline van de ‘zielkunde.’ Een Dickens, - niet onbepaald in al zijne werken, maar bijv. in Nickleby - in sommige kerssprookjes, Töpffer (Nouv. genevoises, le Presbytère, le hoofdstuk), Rückert, Jean Paul - met onderscheid, vooral tusschen zijne theorie en zijne praktijk, meen ik -, Goldsmith, en dergelijke lui,... hun heb ik veel als onderwijzer en opvoedkundige te danken; Brugsma niet te vergeten, al heb ik 't nooit over mij kunnen verkrijgen zijn flink boek ten einde toe door te lezen. Maar als ik zielkunde hoor of zie annonceren, zooals men wiskunde, of geschiedenis, of taalstudie aangeeft, als iets in sich abgeschlossenes, bestimmtes, scharf begrenztes, deutlich zu erfassendes, dan is 't mij, alsof een ungeheures sarcasme mij demonisch toegrijnst. Is dat een ziekelijk bestaan van mij? Maar van waar dan, dat ik zoo gaarne, ja onwillekeurig, naar feiten en gegevens die

am Tage liegen, naarmate zij mij voorkomen, mij zelven en mijn streven, mijne leerlingen, hun gevoelen en denken en willen, dat van mijne huisgenooten en vreemden bestudeer en tracht te ontleden? Ik wil opmerken, den-

ken, toestanden, streven en menschenbestaan zooveel mogelijk doorgronden, maar ik wil... instinctmatig of hartstochtelijk, of hoe dan ook, vrij zijn en vrij blijven in de wijze waarop ik mij plaats om te zien, te werk ga om te doorzien en te vatten, terwijl mijn motief om te handelen waar 't mijn eigen geluk of dat van mij toevertrouwden geldt, te eenvoudig, dunkt mij, moet zijn voor ontleding, te warm voor 't koude mes der anatomie. Ein Ganzes, will ich ein Ganzes leben und sterben. En nu 'zielkunde' aan en voor meisjes. Ik zal geene!! zetten; maar, op zekeren leeftijd, Elise Polko haar in handen gegeven of met haar doorlezen, een boek als: Le Mémoral de famille (Souvestre), de John Halifax, Onze Buurt e.d., - dáár, ik gevoel en ik weet het, dáár worden zij *menschen* van! Dan vervalt 'opvoedkunde 1 u';... *alles* voedt dan op.

ζ. Huishoudkunde leert men zoo min in de school, als preêken aan de akademie, of een meubel maken op de teekenschool, maar door 'aanpakken' onder voorbeeld en leiding, 't best en liefst natuurlijk van de moeder, zoo zij deugt. En zoo zij niet deugt als huishoudende en huishoudelijke vrouw (tant pis pour elle, en voor de haren!) laat ons haar dan in 's Hemels naam niet in den waan brengen dat Cato en Mimi toch op school daarvan 't noodigste leeren en de rest door ondervinding wel komt als zij eens in haar eigen huishouden zijn!

γ. Is de docent (of docente, als 't moet) van de geschiedenis tüchtig, degelijk, - daarmeê bedoel ik: weet hij, onder meer, volkspoëzie en groote gedachten van enkelen, richting en uiting van phantasie, vernuft en dichterlijke bezieling waar te nemen en op den regten prijs te schatten, mede te leven in den geest met kinderen, jongelingen en groote mannen van 't voorleden, - dan laat hij van zelf recht wedervaren aan de klassieke oudheid, en 't meisje wint twee jaar lang twee uren 's weeks voor lichamelijke gezondheid en praktische werkzaamheden als trouwe hulp der moeder in huis en hof, in keuken en kelder enz. Dat *moet* ze wenschen en willen, of ze is ontaard van hare vrouwelijke roeping.

θ. Boekhouden een uurtje in 't laatste jaar, soit, pour contenter tout le monde et son père. Maar als de moeder in dezen al weêr steunt op de school voor hare dochter,.. 'Mene, mene, tekel, upharsin!' Een prul der prullen moeder zoowel als dochter, wanneer de laatste, oud genoeg om zoo wat mede-huisbestierster te worden, niet in een uur vat (des noods met wat wijze voorlichting van vader of achtbaren oudsten broêr), hoe zij - zonder den drukker noodig te hebben (eene tamelijke flauwiteit hier, n'en déplaise à Coster) - gauw een huishoudboekje met staande en dwarslijntjes inricht, zeer bequem tot optellen, daar de andere species, zoo niet uit het hoofd, dan op leitje of kladje geschieden.

ι. Kunstgeschiedenis. Zie gefälligst thesis 6. En kan niemand van ons volwassenen *alles* treiben wat goed en nuttig is, moest zelfs een Göthe klagen, dat hij te velerlei te gelijk beoefende als jongmensch, laat ons dan medelijden hebben de nous et de notre pauvre peuple, de, immers bloeiende?? hoop des vaderlands, neen, liever nog, der menschheid.

De Middelbare school geve den leerlingen meer en meer, verscheidenheid van leerstof, dan de lagere. Reeds de langere leertijd geeft er 't recht toe. Maar toch, niet zonder toepassing is ook hier m.i. het volgende, dat ik (ll. Zaterdag te Gouda) ten volle beamen kon: een gezegde van een' spreker - onderwijzer - wien 't om waarheid en niets dan dat te doen is, en die menschen- en zelfen kinderkennis in groote mate bezit: dat mag ik op grond van jaren langen intiemen omgang als mijne overtuiging

uitspreken. De vraag beantwoordende: Hoe zorgt de L. school voor de toekomstige bestemming der leerlingen?, merkte hij aan, dat de school lang niet alles kan; dat, kan men, zelfs een klein uitstapje ondernemende, op verre na niet alle eventualiteiten voorzien en er zich tegen wapenen, men in oneindig mindere mate zeggen kan: de school rust hare leerlingen volledig uit voor 't gene hun gedurende de levensreize van circa 12 tot 60 jaren

wachten kan. De Lagere school, sprak hij, - en ik zeg 't met hem, - heeft dan ook hare roeping vervuld, wanneer zij haren leerlingen, zooveel 't van haar afhangt, *een helder hoofd*, *eene rappe hand*, *een warm hart* heeft bezorgd, natuurlijk onder en bij en door 't doen aanleeren van velerlei nuttigs. - Zoo is immers bij alle onderwijs *dit* hoofdzaak: dat de leerling, vrij geworden van opzicht, *zelf* uit lust, met liefde, doordrongen van zijne waarde en bestemming als mensch, *blijve* leeren en lezen met oordeel uit en in dat 'wonder boeck', dat 'sijn' lesor waerlick cloeck' maakt,... geleerd hebbe over zich zelv', de wereld en haar' Bestuurder na te denken, en zelfzucht en genotzucht hebbe leeren beteugelen, rijp zij voor opoffering en daardoor voor 't, hoogste genot,.... *alles* in en om zich hebbe leeren aanmerken als stofleverende voor toenemen in nuttige kennis, enz.

De beleefdheid eischt, dat ik weldra eindige: ja, ik mag wel, en doe 't welgemeend, verschooning vragen dat ik van Uw' kostelijken tijd, zoo druk bezet, zooveel verg. Daarom, als ik ten minste nog mag, ten besluite nog maar even een paar opmerkingen.

Beduiden twee of drie uren 's weeks voor handwerken iets? Ik houd mij overtuigd, op gezag van deskundigen, dat een uur daarvoor iederen dag *niets te veel* is, ondanks 't bestaan en goedkooper worden van naai- en breimachines.

't Programma van Mej. Dirkmaat munt m.i. uit door waardigen eenvoud en helderheid. Of ik 't daarom met alle details eens zou zijn, is een tweede. Maar ik verbeeld mij, dat de vrouw die zulk een ferm ontwerp kan opstellen, als zij 't weet te handhaven in kloeken en te gelijk liefdevollen geest, eene hoogst respectable dame moet zijn, die ik, en ongetwijfeld ieder belangstellend onderwijzer of onderwijzeres, gaarne zou leeren kennen.

Mag ik al deze vluchtige aanduidingen, - naar ik hoop niet te vele misgrepen -, besluiten, met het oog op U en uw edel pogen, met de woorden (van Ph. R Hugenholtz): 'Het zijn niet de minst edele geesten, die zich het eerst door sterke indrukken tot eenzijdige beschouwing en daardoor zwakke redeneering laten verleiden.' Uitweiden over zooveel waarmêe ik mij ten volle vereenigen kan, kwam mij overbodig voor; ik wilde alleen mijne overtuiging doen kennen, dat enthusiasme voor eene goede zaak hare gevaren meêbrengt, en 'Nüchternheit' geen kwaad kan te midden van al de onvermijdelijke beperkingen en invloeden waaraan ook het edelste is onderworpen.

't Gebruik door U van dezen te maken, laat ik *geheel* aan Uw oordeel over. - Hoe zou 't mij anders dan aangenaam kunnen zijn, te mogen ervaren, dat mijn gebrekkig schrijven wat goeds had uitgewerkt. 't Eenige wat mij spijten zou, zou dit zijn, dat het te onbeduidend ware om eenige aandacht te verdienen.

In afwachting, en met verzekering van ware hoogachting, heb ik de eer te zijn,
Geachte Heer!
Uw dw. dienaar,
B.M. KOOL VAN KASTEEL.

III.
Het programma verdedigd en gewijzigd.

‘Eene uitzondering hierop’ (op de eischen, waardoor der vrouwelijke natuur *geen* geweld zal aangedaan worden), ‘maakt het programma in den Tijdspiegel van Juni van ds. J.P. de Keyser, die schijnt te meenen, dat het genoeg is de leerstof maar aan te brengen; op het verwerken en toeëigenen daarvan door de leerlingen komt het volstrekt niet aan. Mij dunkt op dit standpunt, behoeft men slechts een jaartje vroeger te beginnen, een jaartje later te eindigen en een paar uurtjes in de week meer te stellen, en de tijd is gevonden, om het veelzijdige programma tot een alzijdig te maken; nog wat Italiaansch, Spaansch, Latijn, Grieksch, Sanskrit, Mechanica, Rechts- en Geneeskundige Wetenschappen, enz. enz.’

Zoo spreekt de schrijver van een stuk, getiteld: *Zijn middelbare scholen voor meisjes noodzakelijk?* opgenomen in het *Maandblad van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap* (1870, N°. 6, bl. 103, Noot).

Den min vriendelijken vorm der aanmerking kunnen wij met stilzwijgen voorbijgaan.

Wij hebben alleen met den inhoud te doen.

Maar die inhoud wil mij niet regt duidelijk worden.

Het kan de bedoeling van den schrijver toch niet zijn, dat ik bij elk leervak op mijn Programma de aanteekening had moeten voegen: ‘De leerlingen behooren deze leerstof te verwerken en zich toe te eigenen.’

Dat pleegt men niet aan te teekenen bij een Programma. Als men van onderwijs spreekt, dan verstaat het zich van zelf, dat de leerling de leerstof zich moet toeëigenen en verwerken.

Meent de schrijver, dat mij deze grondregel van elke gezonde paedagogiek onbekend was, alvorens die verdenking uit te spreken, had hij toch mijn Programma behooren te beschouwen in verband met den inhoud mijner opstellen in *de Tijdspiegel*, die beide iets anders aanbevelen dan opeenhooping van onverteerbare leerstof.

‘Het doel van het onderwijs der vrouw’ - had ik geschreven - ‘zij volle ontwikkeling van geheel haar aanleg, opdat zij, zelve met bewustheid levende een krachtig leven, op haar beurt verheffend en bezielend werke op de maatschappij.

‘Haar *waarheidszin* worde ontwikkeld, opdat ze waar zij in hart en in wandel, in kleeding en spraak, in toon en blik en gebaar, en gewapend tegen de leugen van den roman en het vergif van den vleijer.

‘Haar *schoonheidszin* worde gevormd, opdat zij haar handwerk tot kunstwerk verheffe, en, zelve met onsterfelijke poëzy in de ziel, den adem der poëzy doe zweven over het prozaïsche leven.

‘Haar *zedelijke* zin kome tot zijn volle regt, opdat zij de reinheid en de harmonie van haar hart beware, den afgrond van den hartstocht vermijde en bij zichzelve en anderen alle kennis en alle wetenschap dienstbaar make aan de *zedelijke ontwikkeling*, de hoogste taak des levens.’

Het was mij hooge, heilige ernst, toen ik deze woorden nederschreef. Mijne meening niet, maar mijne innige overtuiging, ook op eenige ervaring gevestigd, is het, dat alle leerstof, die niet verwerkt en niet (allereerst) toegeëigend wordt, minder waard is dan nuttelooze ballast.

Heb ik door mijn Programma tegen dezen regel gezondigd? Het zij mij vergund, het hier te herhalen:

Leerplan voor een middelbare meisjesschool met vijfjarigen cursus.

LEERVAKKEN. Getal lesuren 's weeks in elke klasse.

	1e kl.	2e kl.	3e kl.	4e kl.	5e kl.
Nederlandsche taal- en letterkunde	4	3	3	2	2
Schrijfkunst	2	2	2	1	1
Lezen en stijloefening	2	2	2	1	1
Rekenkunde	4	3	3	2	1
Kennis van meetkunstige figuren	1	1	-	-	-
Meetkunde	-	-	2	2	2
Vaderlandsche geschiedenis	2	2	1	1	1
Algemeene geschiedenis	2	2	2	2	2
Staatkundige aardrijkskunde	2	2	2	1	1
Fransche taal- en letterkunde	3	3	3	2	1
Hoogduitsche taal- en letterkunde	4	3	3	2	2
Engelsche taal- en letterkunde	-	4	3	2	2
Kennis der klassieke oudheid	-	-	-	2	2
Natuurkundige aardrijkskunde en wereldbeschrijving	-	-	-	2	1
Plant- en dierkunde	1	1	2	2	-

Natuur- en scheikunde	1	1	2	2	2
Kennis van het menschelijk ligchaam en gezondheidsleer	-	-	-	1	2
Zielkunde	-	-	-	1	1
Opvoedkunde	-	-	-	-	1
Huishoudkunde	-	-	-	-	2
Boekhouden	-	-	-	1	1
Gronden van staathuishoudkunde en staatsinrigting	-	-	-	-	1
Teekenen	2	2	2	2	2
Kunstgeschiedenis	-	-	-	1	1
Vrouwelijke handwerken	2	2	2	2	2
Zingen	1	1	1	1	1
Gymnastiek	2	2	2	2	2
	35	36	37	37	37

‘Dit Programma bedoelt’ - voegde ik er bij - ‘een degelijke en veelzijdige ontwikkeling der meisjes, en naarmate zij meer het tijdstip naderen, waarop zij de school voor het werkelijke leven zullen verwisselen, pogen wij aan haar onderwijs een meer praktische rigting te geven, en haar voor te bereiden voor de taak, die als vrouw en moeder haar wacht. Meenen wij de ideale zijde der vrouw niet voorbij gezien te hebben, willen wij haar inleiden in letterkunde en geschiedenis der kunst; wenschen wij haar ook het klassieke schoon te laten genieten - voor het eenzijdig idealismus der h ö h e r e T ö c h t e r s c h u l e zouden wij ons gaarne wachten, en niet vergeten, dat de maatschappij nog wat anders verwacht van de vrouw dan een i n t e r e s s a n t d i s c o u r s. Het is ons volle ernst, dat de vrouw een mensch is, en dat zij in de maatschappij heilige pligten te vervullen heeft.’

Het Programma moest aanschouwelijk maken wat wij vroeger als ons ideaal van het onderwijs der vrouw hadden geschetst:

‘R u i m zij de o m v a n g van haar onderwijs.

Zij leere den m e n s c h kennen en de n a t u u r.

Den mensch op zichzelven en in verband met zijn medemenschen.

Den mensch: zijn l i g c h a a m s b o u w en levensfunctiën, wat hem baten en wat hem schaden kan, in zijn jeugd en als volwassene, in zijn gezonden en zieken toestand. Vernemen wij de klagt van een moeder in Duitschland: “Treurig is het, dat in al onze opvoedingsgestichten voor vrouwen ons tot dusverre geen gelegenheid gegeven is, om d e n m e n s c h te leeren kennen. Men heeft ons veeleer alle andere dingen leeren kennen, maar van den mensch hield een valsch begrip van zedelijkheid ons terug; en toch is het zoo noodig, dat onze dochters allereerst zichzelf leeren kennen om tot het vervullen harer roeping bekwaam te worden. Wanneer wij aan de groote sterfte onder de zuigelingen denken, dan vervult het ons moederhart met het diepste medelijden, dat wij met onze zwakke handen niet verder reiken kunnen, dat wij den ouders geen middelen en wegen kunnen aanwijzen om hunne kinderen beter te verzorgen Maar wanneer wij in dit opzigt zoo gaarne iets zouden doen, zijn ons de handen gebonden en het verstand niet minder”(*). In een asyl voor jonge kinderen, waar de zuigelingen aan moeders uit het volk worden toevertrouwd, wordt ook aan vrouwen en jonkvrouwen van hoogeren stand gelegenheid gegeven om zich met de verzorging van jonge kinderen vertrouwd te maken, en met de meeste belangstelling volgen jonge meisjes en jonge vrouwen te Berlijn de voor haar ingerigte lessen over anatomie, physiologie en diaetetiek.

“Geregeld onderwijs over de natuur en de inrigting van het menschelijk ligchaam” acht de beroemde geneeskundige Virchow voor alle standen noodzakelijk.

Den menschelijken g e e s t moet de vrouw leeren kennen, met zijn aanleg en vermogens, de menschelijke n e i g i n g e n, de h a r t s t o c h t e n met hun groote gevaren. De geschiedenis van den menschengeest moet zij kunnen volgen, de bloesems en vruchten van dien geest in kunst en literatuur leeren waarderen.

Den mensch in de zamenleving leere zij kennen, den mensch in het huisgezin en in de maatschappij: wat zij in het huisgezin zijn moet en doen kan wete en begrijpe zij. De wetten, die het maatschappelijk leven beheerschen, de geschiedenis en de staatsregeling van haar vaderland, de rijke, schoone taal, die zij van het voorgeslacht erven mogt, ze zij er meê vertrouwd.

De N a t u u r kenne zij in de majesteit van het onmetelijk hemelruim en in de magt van het kleine, in de onbuigzaamheid harer wetten en in de harmonie van haar zamenwerking. Kind van de natuur, levende in de natuur, de natuur gebruikende, genietende, wete de vrouw, wat de natuur met haar doet, en wat zij doet met de natuur.’

Laat ons nu den man hooren, die mij de meening toeschrijft, ‘dat het genoeg is de leerstof maar aan te brengen; op het verwerken en toeëigenen daarvan door de leerlingen komt het volstrekt niet aan.’

‘Welke zijn de leervakken,’ vraagt hij, ‘die eene algemeene ontwikkeling en beschaving eischen, of met andere woorden, welke wetenschappelijke kennis is er noodig voor de vorming en leiding van den zin voor het ware, het goede en het schoone?’ En het antwoord op die vraag acht hij ‘niet moeilijk.’

Het luidt: ‘De litterarische vakken, als: kennis van de taal of talen, die tot den kring behooren, waarin men leeft of werkt, kennis van hare regelen, voor zoo verre

(*) Frau Lina Morgenstern, op de *Berliner Conferenz.*

die noodig zijn tot eene juiste uitdrukking der gedachte, zoo mondeling als schriftelijk, maar ook kennis van het beste, wat in die talen gedrukt en geschreven is; - de geschiedenis, als de gang, die(n) de ontwikkeling en beschaving der menschheid genomen heeft, als het levensbeeld, waaraan het individu

zich spiegelen moet; - en de aardrijkskunde, of de kennis van onze aarde en hare producten, van hare bewoners, hunne zeden en gewoonten, hun bedrijf en hunne instellingen; - verder de wiskunstige wetenschappen, voor zooverre die als reken-, stel- en meetkunst in onmiddellijk verband tot het werkelijk leven staan, hetzij zij ons als cosmographie de aarde doen kennen in betrekking tot het heelal; de natuurwetenschappen, niet als een meer of min volledig samenstel van natuurwetten, maar als eene reeks van verschijnselen, hetzij zooals wij die in de planten- en dierenwereld waarnemen, hetzij zooals die ontstaan door eene voortdurende of kortstondige inwerking der natuurvoorwerpen op elkander. Ziedaar het programma dat naar mijne meening aan de eischen voor de wetenschappelijke kennis van een beschaafd mensch, hetzij man of vrouw, kan gesteld worden. Maar zooals ik reeds opmerkte, op het gebied van geestesontwikkeling is er veel, dat men onmogelijk kan scheiden, en zoo is het ook hier: al het genoemde heeft meer betrekking tot het opnemen, minder tot het teruggeven, waarbij niet alleen het *kennen* maar ook het *kunnen* gevorderd wordt, en derhalve moeten onder de vereischte kundigheden voor een beschaafd mensch, ook nog gerangschikt worden het lezen, het schrijven, het teekenen en de muziek.'

'Al deze vakken' - beweert de schrijver - 'behooren nu zoowel tot de middelbare als tot de school voor uitgebreid lager onderwijs.' Op de school voor uitgebreid lager onderwijs? Toch niet die van Art. 1 der wet op het lager onderwijs?

Reeds op *zijn* school voor uitgebreid lager onderwijs wil de schrijver dus deze vakken van mijn Programma onderwezen zien:

Nederlandsche taal- en letterkunde,
Schrijfkunst,
Lezen en stijloefening,
Rekenkunde,
Kennis van meetkunstige figuren,
Meetkunde,
Vaderlandsche geschiedenis,
Algemeene geschiedenis,
Staatkundige aardrijkskunde,
Fransche taal- en letterkunde,
Hoogduitsche taal- en letterkunde,
Engelsche taal- en letterkunde.
Kennis der klassieke oudheid (? 'De geschiedenis, als de gang, die(n) de ontwikkeling en beschaving der menschheid genomen heeft, als het levensbeeld der menschheid, waaraan het individu zich spiegelen moet').
Natuurkundige aardrijkskunde en wereldbeschrijving,
Plant- en dierkunde,
Natuur- en scheikunde,
Gronden (zoo niet van staathuishoudkunde, dan toch van) staatsinrichting ('de kennis van onze aarde....., van hare bewoners.... en hunne instellingen'),
Teekenen,
Vrouwelijke handwerken (immers ook?),
Zingen,
Gymnastiek (toch ook wel?)

Wat blijft er over van mijn Programma, niet voor een Lagere, maar voor een Middelbare school?

‘Kennis van het menschelijk ligchaam en gezondheidsleer’. Is dat onverteerbare leerstof? Mannen en vrouwen, die, hopen wij, ook de Heer v. O. als zijn meerderen zal erkennen, zijn van een ander gevoelen. Met den hoogsten ernst dringen zij er op aan, dat dit leervak zelfs op de Lagere scholen onderwezen worde.

‘Opvoedkunde’? Meisjes van 18 jaren leggen met goeden uitslag examen af in dit leervak.

‘Boekhouden’? Op tal van scholen in het buitenland wordt het sedert jaren onderwezen.

‘Kunstgeschiedenis’? Een beroemde meisjesschool te Heidelberg doceert het sedert 25 jaren met goede vrucht.

De ‘Huishoudkunde’ verwaarloost men in Duitschland ook niet, en díe leerstof zal toch wel voor meisjes niet te hoog zijn?

Er rest ‘Zielkunde’, waarvoor ik in de twee laatste jaren wekelijks één uur wensch afgezonderd te zien, èn om mede een tegenwigt te geven aan de realistische rigting, èn om de vrouw tot zelf- en menschenkennis op te leiden.

Waar is nu het bewijs, dat ik in mijn Programma maar ‘leerstof heb aangebragt, in de meening, dat het volstrekt niet aankomt op het verwerken en toeëigenen daarvan door de leerlingen’?

Men wijze de leervakken aan, die voor meisjes onverteerbare leerstof zijn, welke zij niet kunnen verwerken en zich toeëigenen.

Of heeft men geen bezwaar tegen eenig leervak op zich zelf, maar hebben wij te veel leerstof opeengestapeld? Wij herhalen: ‘Een degelijke en veelzijdige ontwikkeling der meisjes’ bedoelden wij, maar met nadruk herhalen wij ook: ‘Naarmate zij meer het tijdstip naderen, waarop zij de school voor het werkelijke leven zullen verwisselen, pogen wij aan haar onderwijs een meer praktische rigting te geven, en haar voor te bereiden voor de taak, die als vrouw en moeder haar wacht.’

Daarom worden n i e t al de genoemde vakken g e l i j k t i j d i g onderwezen. Een enkele blik op ons Programma is voldoende.

Een gepaste verdeeling der leerstof over v i j f jaren moet daarbij opeenhooping dier leerstof voorkomen.

- Toch zou men volgens ons Programma te veel inspanning van de meisjes eischen. - Als dit waar is, dan moeten wij een deel van de leerstof, hoe nuttig ook, laten varen: voor het noodzakelijke behoort ook het nuttige te wijken, en noodzakelijk, dringend noodzakelijk is het, de kinderen niet te overladen.

Maar ís het waar?

Vijf uren staan er op mijn Programma vermeld, die weinig inspanning van den geest vereischen: Vrouwelijke handwerken, Zingen, Gymnastiek, van het Teekenen nog gezwegen. Dan blijven er voor de le kl. 30, voor de 2e 31, voor de 3e, 4e, 5e kl. 32 uren 's weeks.

Is dat te veel?

Gaarne willen wij het van ervaren schoolmannen vernemen. En dan zullen wij ons Programma aan een ernstige herziening onderwerpen.

Maar men zij niet voorbarig met het antwoord. Wij meenen, dat elders niet minder gevergd wordt van leerlingen, zoo van 't vrouwelijk als van het mannelijk geslacht.

Wil men voorbeelden? Een paar uit den vreemde, een paar andere uit mijn' naasten kring.

De school voor meisjes van 13-18 jaren te *Canstatt* bij *Stuttgart*, geeft wekelijks aan:

de 1^{e} kl. 36 uren, } + 1 uur godsdienstonderwijs.

de 2e kl. 37½ uren, } + 1 uur godsdienstonderwijs.

de 3e kl. 33½ uren, } + 1 uur godsdienstonderwijs.

de *Höhere Töchterschule* te *Pforzheim:*

1e kl. 34 uren, waarvan 3 uren godsdienstonderwijs.

2e kl. 36 uren, waarvan 3 uren godsdienstonderwijs.

3e kl. 36 uren, waarvan 2 uren godsdienstonderwijs.

4e kl. 36 uren, waarvan 2 uren godsdienstonderwijs.

De *Töchterschule* te *Mannheim*, die ± 300 leerlingen telt, gaf in 1868 aan de 4 hoogste klassen:

6e kl. 38 uren,	} + 2 uren godsdienstonderwijs.
7e kl. 36 uren,	} + 2 uren godsdienstonderwijs.
8e kl. 35 uren,	} + 2 uren godsdienstonderwijs.
9e kl. 33 uren,	} + 2 uren godsdienstonderwijs.

De Arnhemsche Kweekschool van onderwijzeressen geeft in 1870 aan de

1e kl. 32,	} uren + 2 uren gymnastiek en dansen, en 2 uren zang.
2e kl. 35,	} uren + 2 uren gymnastiek en dansen, en 2 uren zang.
3e kl. 34,	} uren + 2 uren gymnastiek en dansen, en 2 uren zang.
4e kl. 34,	} uren + 2 uren gymnastiek en dansen, en 2 uren zang.
5e kl. 35,	} uren + 2 uren gymnastiek en dansen, en 2 uren zang.

De Hoogere burgerschool voor jongens te Arnhem geeft in den loopenden Cursus aan de

1e - 3e	kl. 36,
4e	kl. 38,
5e	kl. 40 uren.

De openbare tweede overgangsschool (voor jongens) te Arnhem geeft aan elke klasse 34 uren onderwijs, zonder Zang, Gymnastiek of Teekenkunst; de openbare school voor meisjes aldaar 32 uren, insgelijks zonder Zang, Gymnastiek of Teekenkunst; ons Programma geen enkel uur méer.

Maar mogt ook eenige inkrimping van ons Programma noodzakelijk blijken, daarmede is de onbehouwen beschuldiging niet geregtvaardigd, dat wij slechts leerstof zouden aanbrengen, zonder op het verwerken en toeëigenen daarvan door de leerlingen te letten.

Het Nederlandsche onderwijzersgenootschap kan uitnemende diensten bewijzen bij de beantwoording der vraag: Hoe de meisjes onderwezen moeten worden? Dat Genootschap beschikt over krachten, die wij hoog waarderen. Maar het zie toe, dat de ernstige en hoogst belangrijke zaak met waardigheid behandeld worde.

Tot dusver had ik geschreven, Geachte heer van Kasteel, toen ik door uwen brief werd verblijd. Nu gij mij wel wilt toestaan dien onder de oogen van het publiek te brengen, geloof ik, gretig de gelegenheid tot discussie aangrijpend, het geschrevene, dat reeds in handen van den zetter was, geschreven te mogen laten.

Bij alle verschil in toon en geest, meen ik toch groote overeenkomst tusschen uw' brief en de noot van v. O. op te merken. Wel beschuldigt Gij mij niet - uw humaniteit zou 't u verbieden, verbood het u niet uw vriendelijke gezindheid jegens mij - van de leerstof maar aan te brengen zonder op het verwerken en toeëigenen door de leerlingen te letten. Zeer zeker niet. Maar toch, ook gij - en met u de welwillende redactie van *de Schoolbode* (1870, VII) - roept mij met opgeheven vinger toe: ‘Te veel hooi op de vork, dat is de uitdrukking van mijne overtuiging, als ik voor meisjes 35, 36, 37 leeruren 's weeks zie bepaald.’

Daarom meen ik u te mogen verzoeken ook een blik te gunnen aan bovenstaande regels, al werden ze niet regtstreeks tot u gerigt.

Ik poogde daarin aan te toonen, dat niet alle deskundigen 't met v. O. - en met u - eens zijn. Terwijl gij beiden mij ernstig waarschuwt: beul de arme kinderen toch niet zoo af met uw 36, 37 uren, zie ik, dat andere deskundigen er geen bezwaar in vinden, en kan ik mij dagelijks overtuigen, dat jongens noch meisjes onder 38 à 40 schooluren bezwijken.

Die deskundigen brengen mij soms in bittere verlegenheid. De inspecteur Steyn

Parvé b.v. geeft aan de Nederlandsche taal- en letterkunde 16 uren (in de 5 jaren), ik stelde voor 14; *de Schoolbode* schaart zich aan de zijde van den inspecteur: daar sta ik tegenover twee deskundigen. Reeds wil ik mij gevangen geven, als mijn oog valt op het *Overzigt der lessen*, *te geven in den cursus* 1870-1871, aan de Hoogere burgerschool te Arnhem: dit programma is met 12 uren tevreden, en 't zijn ook geen kinderen, die dit programma hebben ontworpen en goedgekeurd.

Was ik nu ook maar deskundige! Die pretensie maak ik echter niet, en als Beets spreekt van *waarlijk* deskundigen, krijg ik kippenvel. Denk eens, mijn waarde heer, ik bezit niet eens een acte van hulponderwijzer, ik heb nooit voor een klasse gestaan, als predikant ben ik natuurlijk nooit schoolopziener geweest, zelfs geen lid van een schoolcommissie of een commissie van toezigt op het middelbaar onderwijs. 'k Ben geen doctor in de letteren, niet eens kandidaat; een jurist, die van alles verstand heeft, ben ik ook al niet.

Ik mis alle radicaal.

Al wat ik zou kunnen aanvoeren voor mijn regt om meê te praten zou hierop neêrkomen: dat ik gedurende 25 jaren godsdienstonderwijs aan meisjes gegeven heb; dat ik 10 jaren het onderwijs aan de Arnhemsche Kweekschool van onderwijzeressen van nabij heb gadegeslagen; dat mijn vrienden, de inspecteur Kroon en de schoolopziener Vethake en de onderwijzer Swaters mij nog al eens hebben willen voorlichten; dat ik een kijkje genomen heb in psychologie en paedagogie en eenige aanteekeningen verzameld omtrent het meisjesonderwijs in den vreemde, met name in Duitschland. Maar wie zal zich op dien grond het regt aanmatigen om zich een deskundige, en nog wel een *waarlijk* deskundige te noemen? Een schoolopziener, die in alle vakken examineren kan - met het boekje in de hand - heeft mij zelfs verzekerd, dat de predikanten het onderwijs totaal bedorven zouden hebben, als hij en zijns gelijken het nog niet in tijds hadden gered.

't Was dus eigenlijk mijn pligt, te zwijgen en de heele zaak aan de *waarlijk* deskundigen over te laten; maar - ziet ge, het meisjesonderwijs gaat mij zoo ter harte, dat ik er niet van zwijgen kan. Voor mijn pleizier behoef ik me anders in den strijd niet te mengen. Vrome voorstanders van schavot en batig slot - ik kan 't niet helpen, dat die woorden op elkaâr rijmen - in de Tweede Kamer spreken het vermoeden uit, dat de handhavers van de middelbare meisjesschool de godsdienst en de zedelijkheid der Nederlandsche jonkvrouwen belagen; een brommig schoolmonarch geeft mij in 't voorbijgaan een schop met zijn houten klomp, en Beets vertelt, dat ik zeker ongelukkig getrouwd ben, en dat de cigaren zoo duur zullen worden, als de meisjes in een onfatsoenlijke houding gaan zitten rooken.

Wat mij onder dien regen van ontplofbare kogels nog den moed geeft om meê te praten over dingen, waarvan ik zoo weinig weet, het is de overweging, dat menschen, die buiten de zaak staan nog wel eens kunnen meêwerken om wat verkeerds af te breken of wat goeds tot stand te brengen: wat ze aan kennis missen wordt nog wel eens - zij 't dan ook gebrekkig - vergoed door ijver en door onbevangenheid.

Onbevangenheid - inderdaad, mijn waarde heer, 't zij gezegd met al de bescheidenheid, die mij voegt, maar 't komt mij wel eens voor, dat ook schoolmannen, *waarlijk* deskundige schoolmannen, met andere mannen in ons lieve vaderland, niet altijd volkomen vrij zijn van het vooroordeel, dat de vrouw verstandelijk zoo heel veel lager staat dan de man. En - wijt het aan mijn desonkundigheid - maar ik kan 't niet helpen, dat wil er bij mij nog maar niet in.

Bij mijn godsdienstonderwijs, dat ik nog al rationeel poog te geven al is 't niet rationalistisch, heb ik 't zoo dikwijls opgemerkt, dat de meisjes even goed

opmerken kunnen als de jongens, niet minder scherp onderscheiden en vaak even gezond redeneren.

Ze hebben misschien meer religie dan de jongens, antwoordt gij mij welligt, en van alle kanten gaat er een stem op: voor abstracte wetenschap deugen ze in allen gevalle niet.

't Kan wel zijn, dat de vijf dames, die me onlangs zeiden, dat ze zoo gaarne de natuurwetenschappen zouden bestuderen, en dat ze in wiskunde zooveel pleizier hadden, de éénige vijf uit heel Nederland waren; wie weet, of ze ook niet wat al te hoog opgaven van haar mathematische kennis; maar - philosophie is nog al abstract, en ik ken beschaafde mannen genoeg, die 't voor een soort van tooverkunst houden, en toch heb ik met eenige jonge dames - altijd zonder cigaren - Scholten's ‘Geschiedenis van godsdienst en wijsbegeerte’ gelezen; ze hebben den moed niet verloren, maar zijn mij ten einde toe trouw bijgebleven, en - een philosoof ben ik in de verte niet, maar wat ik begreep van Plato en Spinoza, dat begrepen zij ook.

De Kweekschool van onderwijzeressen - 't bleef u ligt onbekend, dat ik sedert haar oprigting tot haar in vriendelijke verhouding sta -, die Kweekschool nu heeft mij in betrekking gebragt tot zoo menig meisje met een helder hoofd en met dorst naar kennis, en straks met een niet te verachten mate van kundigheden, dat ik - waarlijk, ik kan niet anders, alweêr herhalen moet: de vrouw is óók een mensch.

En nu ben ik - altijd als belangstellende zonder deskundigheid - niet buiten zorg, wanneer ik ook van niet-saaije mannen, van mannen zelfs, die 't met de verbetering van het meisjesonderwijs goed meenen, telkens bezwaren verneem, die allen in den grond hierop neêrkomen: laat ons toch in 's hemels naam van die arme, zwakke hersentjes niet te veel vergen. Ik vrees, dat bij sommigen het vooroordeel al zooveel stem heeft als de ‘deskundigheid,’ en dat er met dat respect voor die kleinzeerige hersentjes niet veel teregt zal komen van het meisjesonderwijs, dat zoo heel veel verbetering noodig heelt. Ik meende toch op te merken, dat het vooroordeel tegen vrouwenhersens niet al te bezielenden invloed uitoefent op de meisjesscholen.

Maar wij, die van vooroordeel niet weten willen, we zouden zamen nog eens over mijn Programma praten. Dat er méer vorken zijn, die met zooveel hooi beladen worden, heb ik u herinnerd: jongens- en meisjesscholen met 36 à 40 uren onderwijs blijken niet zoo heel zeldzaam te zijn.

Maar zóóveel vakken! Hoe zullen die hersentjes - daar komen waarlijk die arme hersentjes weêr aan.

Gij hebt mij, waarde heer, het regt laten weêrvaren van mij als een eerlijk man te erkennen. Daar ben ik u heel dankbaar voor, want dat gebeurt maar zoo niet alle dag, dat men de eerlijkheid van zijn tegenpartij erkent. Maar een deugd houdt op deugd te zijn, zoodra ze overdreven wordt. En nu begin ik te vreezen, dat ik aan eerlijkheid te veel heb wat ik aan deskundigheid mis. Ik ben misschien ál te opregt geweest. Als ik op de tegenspraak van U en de *Schoolbode* - om alleen van parlementaire oppositie te spreken - bedacht was geweest, had ik mijn Programma wel wat kunnen vereenvoudigen zonder aan den inhoud iets te kort te doen.

Zie, als de heer Steyn Parvé schrijft:

> r e k e n e n e n m e e t k u n d e ,

dan schijnt dat één vak, en wanneer Haarlem en mej. Dirkmaat (die alle goeds verdient, wat Gij van haar zegt, en nog meer) schrijven:

w i s k u n d e ,

dan is dat weêr één vak.

Ik schrijf:

rekenkunde,
kennis van meetkunstige figuren,
meetkunde:

dat zijn er drie.
Ik schrijf:

Nederlandsche taal- en letterkunde,
lezen en stijloefening:

dat schijnen er twee;
Steyn Parvé noemt:

Nederlandsche taal- en letterkunde,

Haarlem ook, mej. Dirkmaat insgelijks, en de Hoogere burgerschool te Arnhem doodeenvoudig:

Nederlandsch:

dat is er één. Algemeene en Vaderlandsche geschiedenis zijn hier ook onder één hoofd gebragt. Maar van de laatste weet ik 't zeker, en van de beide eersten geloof ik het bepaald, dat ze bij 't onderwijs in de Nederlandsche taal het lezen en de stijloefening evenmin veronachtzamen als de Vaderlandsche geschiedenis bij de Algemeene.

Op Duitsche Programma's vond ik onder de ééne rubriek Naturwissenschaften vereenigd: Plant- en dierkunde, natuur- en scheikunde, kennis van het menschelijk ligchaam, cosmographie; Kunstgeschiedenis vond ik op het Heidelbergsche Programma, verscholen onder - ja, raad eens, - Deutsche Sprache.

Ik had bepaalde redenen, waarom ik zoo specialiseerde. Dat lezen en stijloefening bij Nederlandsche taal behoort, was mij niet onbekend; maar ik wilde aanwijzen dat het lezen leeren, het leeren goed lezen niet verwaarloosd moet worden bij meisjes boven de 12 jaren; velen die met haar 16e jaar op de Kweekschool kwamen, deden het nog zeer gebrekkig. Op het maken, en weder maken, en 't ontleden en scherp beoordeelen van schriftelijke opstellen wilde ik ernstig aandringen; daarom wensch ik afzonderlijk: lezen en stijloefening. Hoe de rekenkunde allengs moet wijken voor de meetkunde wilde ik in mijn Programma doen uitkomen; daarom noemde ik ze afzonderlijk. Maar als 't iemand hindert, wil ik beide gaarne zamenvatten onder wiskunde. Waarom zouden we elkaâr met zoo'n kleinigheid niet in 't humeur houden?

Dat kennis van het menschelijk ligchaam tot de dierkunde behoort, zoo ik 't niet geweten had, zonder eenige bedenking zou ik 't aangenomen hebben op de verzekering van een man als Prof. Salverda (*Schoolbode*); maar ik wist, dat men in Duitschland sedert jaar en dag op de *Höhere Töchterschulen* dierkunde onderwezen had, en toch klagen beschaafde vrouwen, oud-leerlingen dier scholen, nog heden ten dage (mag ik het nog eens herhalen?): ‘Treurig is het, dat in al onze opvoedingsgestichten voor vrouwen ons tot dusverre geene gelegenheid gegeven is,

om d e n m e n s c h te leeren kennen. Men heeft ons veeleer alle andere dingen leeren kennen, maar van den mensch hield een valsch begrip van zedelijkheid ons terug; en toch is het zoo noodig, dat onze dochters allereerst zich zelf leeren kennen om tot het vervullen harer roeping bekwaam te worden. Wanneer wij aan de groote sterfte onder de zuigelingen denken, dan vervult het ons moederhart met het diepste medelijden, dat wij met onze zwakke handen niet verder reiken kunnen, dat wij den ouders geen middelen en wegen kunnen aanwijzen om hunne kinderen te verzorgen. Maar wanneer wij in dit opzigt zoo gaarne iets zouden doen, zijn ons de handen gebonden en het verstand niet minder.'

Zie, 't is me niet te doen om onze dames in een ongemanierde houding cigaren te leeren rooken, maar om te zorgen, dat ze door haar onkunde haar zuigelingen niet den dood aandoen, - en nu vreesde ik, dat de docent aan onze meisjes-

scholen, misschien ook wel uit een valsch begrip van zedelijkheid, in zijn onderwijs in de dierkunde bij neef Gorilla zou blijven staan, en daarom schreef ik hem uitdrukkelijk voor: K e n n i s v a n h e t m e n s c h e l i j k l i g c h a a m, als om hem een wenk te geven: vriendlief, vergeet óns niet, en leer in de beide hoogste klassen eens aan onze meisjes, hoe we wel zijn zaâmgesteld. Maar dat is daarom geen afzonderlijke wetenschap.

Wil ik nu mijn Programma eens vereenvoudigen? Maar ik waarschuw u vooraf, dat het nu minder eerlijk, althans minder naïf is:

Nederlandsche taal- en letterkunde,
Schrijfkunst,
Wiskunde,
Geschiedenis,
Staatkundige aardrijkskunde,
Fransche taal- en letterkunde,
Hoogduitsche taal- en letterkunde,
Engelsche taal- en letterkunde,
Kennis der klassieke oudheid,
Natuurwetenschap,
Zielkunde,
Opvoedkunde,
Huishoudkunde,
Boekhouden,
Gronden van staathuishoudkunde en staatsinrigting,
Teekenen,
Kunstgeschiedenis,
Vrouwelijke handwerken,
Zingen,
Gymnastiek;

Of, wacht: k e n n i s d e r k l a s s i e k e o u d h e i d kan wel onder g e s c h i e d e n i s schuilen, en k u n s t g e s c h i e d e n i s ook (of men moest ze liever, met *Heidelberg* onder de vleugelen der moedertaal verstoppen); dan wordt het nóg eenvoudiger:

Nederlandsche taal- en letterkunde,
Schrijfkunst,
Wiskunde,
Geschiedenis,
Staatkundige aardrijkskunde,
Fransche taal- en letterkunde,
Hoogduitsche taal- en letterkunde,
Engelsche taal- en letterkunde,
Natuurwetenschap,
Zielkunde,
Opvoedkunde,
Huishoudkunde (en boekhouden?),
Gronden van staathuishoudkunde en staatsinrigting,
Teekenen,
Vrouwelijke handwerken,

Zingen,
Gymnastiek.
En nu kunt gij Z i e l k u n d e en O p v o e d k u n d e ook nog combineren.

Kijk, nu zou v. O. haast gelooven, dat ik der vrouwelijke natuur geen geweld wil aandoen, en Beets behoefde niet meer den volke te verkondigen, dat ik zoo ongelukkig getrouwd ben.

Willen wij nu mijn Programma, mijn eerste, eerlijke, dom-eerlijke Programma eens vergelijken met wat men elders al zoo onderwijst aan de jeugd?

***Programma van de Hoogere burgerschool te Arnhem, schooljaar* 1870-71.**	***Leerplan-de-Keyser voor een middelbare meisjesschool met vijffarigen cursus.***
1e KLASSE. Rekenkunde - stelkunde - meetkunde - plant- en dierkunde - Nederlandsch - lezen en stijloefening - Fransch - Hoogduitsch - Engelsch - algemeene geschiedenis - vaderlandsche geschiedenis - aardrijkskunde - handteekenen - schoonschrijven - gymnastiek en exerceeren - zang. 16 leervakken.	1e KLASSE. Nederlandsche taal - schrijfkunst - lezen en stijloefening - rekenkunde - kennis van meetkunstige figuren - vaderlandsche geschiedenis - algemeene geschiedenis - staatk. aardrijkskunde - Fransch - plant- en dierkunde - natuur- en scheikunde - teekenen - vrouwelijke handwerken - zingen - gymnastiek. 15 leervakken (waaronder vrouwel. handwerken).
2e KLASSE. Rekenkunde - stelkunde - meetkunde - plant en dierkunde - Nederlandsch - lezen en stijloefening - Fransch - Hoogduitsch - Engelsch - algemeene geschiedenis - vaderlandsche geschiedenis - aardrijkskunde - handteekenen - lijnteekenen - gymnastiek en exerceeren - zang. 16 leervakken.	2e KLASSE. Nederlandsch - schrijfkunst - lezen en stijloefening - rekenkunde - kennis van meetkunstige figuren - vaderlandsche geschiedenis - algemeene geschiedenis - staatkundige aardrijkskunde - Fransch - Hoogduitsch - Engelsch - plant - en dierkunde - natuur- en scheikunde - teekenen - vrouwelijke handwerken - zingen - gymnastiek. 17 leervakken (waaronder schrijfkunst en vrouwel. handwerken).
3e KLASSE. Rekenkunde - stelkunde - meetkunde - natuurkunde - scheikunde - plant- en dierkunde - staathuishoudkunde en statistiek - Nederlandsch - stijloefening - Fransch - Hoogduitsch - Engelsch - algemeene geschiedenis - vaderlandsche geschiedenis - aardrijkskunde - handteekenen - lijnteekenen - gymnastiek en exerceeren - zang. 19 leervakken.	3e KLASSE. Nederlandsch - schrijfkunst - lezen en stijloefening - rekenkunde - meetkunde - vaderlandsche geschiedenis - algemeene geschiedenis - staatk. aardrijkskunde - Fransch - Hoogduitsch - Engelsch - plant- en dierkunde - natuur- en scheikunde - teekenen - vrouwelijke handwerken - zingen - gymnastiek. 17 leervakken (waaronder schrijfkunst en vrouwelijke handwerken).
4e KLASSE. Meetkunde - beschrijvende meetkunde - hoeks- en driehoeksmeting - werktuigkunde - kosmographie en wisk. aardrijkskunde - natuurkunde -	4e KLASSE. Nederlandsch - schrijfkunst - lezen en stijloefening - rekenkunde - meetkunde - vaderlandsche geschiedenis - algemeene geschiedenis - staatk.

scheikunde - praktische oefeningen in de scheikunde - delfstof- en aardkunde - staathuishoudkunde en statistiek - boekhouden - handelsgeographie en han-

aardrijkskunde - Fransch - Hoogduitsch - Engelsch - kennis der klassieke oudheid - natuurkundige aardrijkskunde en wereldbeschrijving - planten dierkunde - natuur- en scheikunde -

delsrecht - Nederlandsch - stijloefening - Fransch - Hoogduitsch - Engelsch - algemeene geschiedenis - aardrijkskunde - vaderlandsche geschiedenis - handteekenen - lijnteekenen - gymnastiek en exerceeren - zang. 23 leervakken.	kennis van het menschelijk ligchaam en gezondheidsleer - zielkunde - boekhouden - teekenen - kunstgeschiedenis - vrouwelijke handwerken - zingen - gymnastiek. 23 leervakken (waaronder schrijfkunst en vrouwelijke handwerken).
5e KLASSE. Meetkunde - beschrijvende meetkunde - stelkunde - werktuigkunde - technologie - kosmographie en wisk. aardrijkskunde - natuurkunde - scheikunde - prakt. oefeningen in de scheikunde - prakt. oefeningen in de natuurkunde - planten dierkunde - delfstof- en aardkunde - staathuishoudkunde en statistiek - staatsinrichting - boekhouden - handelsgeographie en handelsrecht - Nederlandsch - stijloefening - Fransch - Hoogduitsch - Engelsch - algemeene geschiedenis - vaderlandsche geschiedenis - handteekenen - lijnteekenen - gymnastiek en exerceeren - zang. 26 leervakken.	5e KLASSE. Nederlandsch - schrijfkunst - lezen en stijloefening - rekenkunde - meetkunde - vaderlandsche geschiedenis - algemeene geschiedenis - staatk. aardrijkskunde - Fransch - Hoogduitsch - Engelsch - kennis der klassieke oudheid - natuurkundige aardrijkskunde en wereldbeschrijving - natuur- en scheikunde - kennis van het menschelijk ligchaam en gezondheidsleer - zielkunde - opvoedkunde - huishoudkunde - boekhouden - gronden van staathuishoudkunde en staatsinrigting - teekenen - kunstgeschiedenis - vrouwelijke handwerken - zingen - gymnastiek. 25 leervakken (waaronder schrijfkunst en vrouwelijke handwerken).

Hier heb ik al de vakken ook uitdrukkelijk genoemd om te doen uitkomen, hoeveel verschil ik maak tusschen het onderwijs van jongens en dat van meisjes.

Volgens het Programma zouden aan de middelbare meisjesschool onderwezen worden in de		**Aan de Arnhemsche Kweekschool van onderwijzeressen worden onderwezen in de**	
1e klasse	15 leervakken.	1e klasse	16 leervakken.
2e klasse	17 leervakken.	2e klasse	18 leervakken.
3e klasse	17 leervakken.	3e klasse	18 leervakken.
4e klasse	23 leervakken.	4e klasse	19 leervakken.
5e klasse	25 leervakken.	5e klasse	21 leervakken.

En, let wèl, aan de Kweekschool moeten de vakken zóó grondig onderwezen worden, dat de leerlingen er straks leermeesteressen in kunnen zijn.

J. Erhardt's Lehr- und Erziehungs-Anstalt te Heidelberg, die sedert 25 jaren bestaat, geeft in de hoogste klasse onderwijs in de volgende leervakken:

Kerkgeschiedenis,
Hoogduitsche taal- en letterkunde,
Kunstgeschiedenis,
Fransche taal- en letterkunde,
Engelsche taal- en letterkunde,
Geschiedenis,

Mythologie,
Aardrijkskunde,
Rekenkunde,
Boekhouden,
Natuurlijke historie,
Physica,
Wiskundige aardrijkskunde,
Schoonschrijven,
Teekenen,
Zang,
Gymnastiek,
Vrouwelijke handwerken, waarbij in den cursus voor onderwijzeressen nog komt:
Opvoedkunde.

Merkt gij op, dat mijn Programma toch meer dan één nieuw leervak heeft opgenomen, menig vak, waaraan men voorheen op meisjesscholen niet dacht, - ik kom u tegemoet met de verklaring, dat ik dat juist heb gewild. Wij, voorstanders van de Middelbare meisjesschool, zijn overtuigd, dat de omvang van het onderwijs der vrouwelijke jeugd te beperkt is en de mate van kundigheden, die op onze meisjesscholen worden medegedeeld, onvoldoende moet geacht worden om de vrouw als individu te ontwikkelen en als lid der maatschappij tot hare roeping te bekwamen. Ook wanneer die roeping alleen tot het moederschap wordt beperkt, ook dan nog is het onderwijs ongenoegzaam om haar voor die taak op te leiden. Ik ben zeker, dat een belangstellend onderzoek (maar niet bij ééne, ligt exceptionele school, als die van uw vriend welligt is) ook bij U die overtuiging zal wekken.

Wil uw geduld mij vergunnen nog een enkel woord over sommige van de afzonderlijke vakken in het midden te brengen? Voor meisjes van 12 jaren achtte ik 't niet geheel onnoodig de k e n n i s v a n m e e t k u n s t i g e f i g u r e n nog wat aan te houden. Gaarne geef ik intusschen gehoor aan de opmerking van Prof. Salverda en andere bevoegde beoordeelaars, en laat die ‘soort van vormleer’ geheel aan de lagere school over. Daar 't ook mij bij meisjes minder om de kennis der meetkunst, meer om de daardoor verkregen verstandelijke ontwikkeling te doen is, volg ik gaarne den wenk om het aantal uren, daarvoor eerst bestemd, in te krimpen. Ongaarne liet ik op de Geschiedenis wat afdingen. Zoo één, dan acht ik dit vak bij uitnemendheid geschikt om de ontwikkeling onzer meisjes te bevorderen: en u behoef ik de gronden niet aan te wijzen, waarop deze overtuiging berust. Van de s t a a t k u n d i g e a a r d r i j k s k u n d e wil ik bij de 3e klasse een uur laten vallen; ook de 2e klasse zou ik in het tweede uur met pleizier de deur uitjagen in den lekkeren zonneschijn, vreesde ik niet, dat haar geografische kennis wat al te pover zou blijven. Op haar 12de jaar aan de school komende, zullen ze al niet veel meer kennen dan ons vaderland. - Zie gij, man van 't vak, eens of ze dan mijn twee uren ook in de 2e klasse niet wel noodig zullen hebben.

Bij de regeling van het onderwijs in de vreemde talen poogde ik het zóó te schikken, dat de leerlingen niet met drie, vier verschillende grammatica's tegelijk overvallen werden. Hebben ze in eene klasse een taal aanvankelijk in haar magt gekregen, ze zullen die taal in de volgende klasse kannen aanhouden en daarbij de studie van een

tweede krachtig aanvatten. De beginselen der Fransche taal onderstelde ik als bekend, en dat ik de bezwaren der Hoogduitsche spraakkunst niet uit het oog verloren heb, wijst het Programma aan. De S c h o o l b o d e heeft er mij opmerkzaam op gemaakt, dat het Programma-Steyn Parvé aan de talen meer tijds besteedt dan het mijne. Voor 't Fransch heeft S.P. 16 uren, even zooveel voor 't Hoogduitsch en 13 voor 't Engelsch (in de 5 jaren altijd),

ik had voorgesteld: 12 uren voor 't Fransch, 14 voor 't Hoogd. en 11 voor 't Engelsch. Dat deze cijfers aanmerkelijke verhooging noodig hebben, durf ik betwijfelen, zelfs zie ik er geen bezwaar in om op 't Hoogduitsch nog 1 uur af te dingen. Immers op de Kweekschool van onderwijzeressen worden in de 4 jaren gegeven 11 uren in de Engelsche taal, 12 in de Hoogd. (+ 1 uur letterk.) en 15 in de Fransche: bij de laatste taal heersckt nog wel eenige weelde: enkele van die lessen worden bloot aan conversatie gewijd, ook omdat de school eene bekwame Française geheel tot hare beschikking heeft; een paar uren kunnen daarvan gerust afgetrokken worden. En met die 11, 12 en 15 uren worden de kweekelingen volkomen voorbereid voor het examen, waarbij zij de bevoegdheid verkrijgen om zelve die talen te onderwijzen, waarbij uit den aard der zaak aan haar hoogere eischen gedaan worden dan men aan een beschaafd meisje, dat niet als onderwijzeres zal optreden, behoeft te doen.

Bij de aanwijzing van de lessen in de natuurwetenschappen was ik op een' dwaalweg vervallen; dankbaar neem ik den wenk van Prof. Salverda aan en onderwerp mij geheel aan zijn uitspraak: ‘Het zwaartepunt van het onderwijs in de vakken van natuurkennis moet..... in de eerste jaren van den cursus in de beide genoemde vakken (plant- en dierkunde) worden gezocht; later worde het naar physica en scheikunde verplaatst.’ Maar wilt gij wel gelooven, dat ik natuur- en scheikunde reeds in 't eerste jaar had opgenomen op raad van een deskundige, en wel van een, die ten volle regt heeft om zich zoo te noemen?

De kennis der klassieke oudheid: ‘orneerend en ontwikkelend,’ stemt Prof. Salverda toe; maar - de meerderheid zal zooveel vakken niet kunnen omvatten! Ik durf het tegendeel niet hardnekkig staande te houden tegenover een man van zooveel gezag. Maar toch - toen een literator mij het eerste van Schiller's Gedichte voorhield, Hectors Abschied, en toen ik voor mijn' geest de revue liet passeren zoo tallooze stukken van de groote meesters der nieuwe literatuur, die zonder kennis van de oudheid ungenieссbar zijn, werden de letters van het ‘orneerend en ontwikkelend’ al grooter voor mijn verbeelding; en ik bedacht daarbij, dat onze meisjes toch wat van mythologie moeten weten, en wat beters dan de fransche voddeboekjes haar daarvan tot dusver leerden; ik vroeg mij af, of de frissche geest der klassieken niet werkelijk bezielend op onze meisjes werken zou, en - ik besloot ook op mijn herzien en beperkt Programma een plaatsje voor de ouden te zoeken.

Vindt men bezwaar in Kunstgeschiedenis, als een afzonderlijk vak, welligt kan men althans van de klassieke kunst eenig denkbeeld geven bij de behandeling der oudheid. Door beide vakken op te nemen heb ik overigens het bewijs willen leveren, dat ik voor 't minst geen bloot realistische vorming van onze meisjes begeer, dat ik in haar de poëtische zijde van het leven vertegenwoordigd wil zien. Met genoegen zie ik dan ook, dat de Groningsche raadscommissie Aesthetiek in haar Programma heeft opgenomen.

Zielkunde: geen genade! 't Is uw *bête noire*, en ‘een, uit den aard der zaak louter theoretisch, onderwijs in zielkunde en in opvoedkunde’ lokt mijn' geëerden Groningschen criticus weinig aan.

Wat kleine oorzaken toch groote gevolgen kunnen hebben! Uw leermeester in de zielkunde schijnt het vak niet aantrekkelijk voor u gemaakt te hebben, de keus der leerboeken was misschien niet gelukkig..... en daarom zullen nu onze jonkvrouwen verstoken blijven van een kennis, die voor den mensch wel de onmisbaarste is: de kennis van zichzelven. Och, wat ik het betreurd heb, dat jeugdige onnadenkendheid

(*si jeunesse savait!*) mij de lessen van onzen Schröder over Schultze's Menschkunde had doen verwaarloozen; wat ik genoten en gewonnen heb bij de lezing en herlezing van Heinroth's Levensstudiën en vooral van Ideler's Seelenheilkunde en religiöser Wahnsinn! Gewon-

nen ja, ook voor het praktische leven - och, mijn heeren, al was 't alleen om onze meisjes wat te leeren, hoe de mensch denken kan over zich zelf, ze te leeren, hoe gevaarlijk een gave de verbeelding is, ze te waarschuwen tegen den hartstogt, geef me een enkel uurtje: we zullen haar zooveel van de buitenwereld laten zien, in 's hemels naam, laat ze ook eens een kijkje nemen in den mikrokosmos, in die rijke binnenwereld. Wie weet wáár we ze voor bewaren, en als ze straks moeders, gelukkige moeders zijn - wat we alle drie haar zoo van harte gunnen - laat ze toch de stof kennen, die ze bewerken, de planten, die ze opkweeken, de zieltjes, die ze ontwikkelen moeten! De heer Salverda is niet onverbiddelijk: 'Goede grondslagen van anthropologie te leggen, waarop later individueel kan worden voortgebouwd, komt mij voor, voldoende te zijn.'

Nu zal 't wel gaan, en als gij, mijn waarde Heer, straks Dickens en Töpffer, Rückert, Jean Paul en Goldsmith laat aanrukken om de steenen aan te dragen, waarmeê op de gelegde grondslagen wordt voortgehouwd, dan zal 't nog beter gaan. Als ik nu 't woord 'Anthropologie' niet gebruik om bezorgde moeders niet af te schrikken door vreemde klanken, wij weten toch, hoe we 't meenen, wanneer ik 'Opvoedkunde' op mijn Programma schrijf; wij willen hopen dat de docent van dat vak geen stokvisch zal zijn. Mogen dan de lieve kinderen door onze eendragtige zamenwerking een beetje wijzer en - beter worden.

H u i s h o u d k u n d e - ik schijn niet gelukkig geweest te zijn in mijne poging om een praktische rigting te geven aan het onderwijs van onze meisjes, en ik ben, blijkt nu, op den dwaalweg gebragt door mijn zucht om te protesteeren tegen de beschuldiging, dat het verbeterd meisjesonderwijs onhuiselijke blaauwkousen zou leveren. Gij zoowel als d e S c h o o l b o d e wilt de Huishoudkunde naar 't huisgezin verwezen zien. Dat vak zou de moeder 't best kunnen onderwijzen in de praktijk - ja, misschien de vrouwelijke handwerken ook. Een oogenblik dacht ik, dat een straaltje van de theorie bij al die empirie misschien geen kwaad kon; ik betrapte mij op de ondeugende vraag, of alle moeders huishoudsters en goede, *waarlijk* deskundige huishoudsters zijn; maar - op dit terrein ben ik al heel desonkundig; schrapt het dan maar, Mijnheeren.

Maar gunt eerst toch een' enkelen blik aan den inhoud van H. D a v i d i s ' H u i s v r o u w , waarvan in onze taal reeds een derde druk verscheen(*): en als Gij van oordeel zijt, dat - de keukenrecepten daargelaten - de Nederlandsche huismoeders (op de leg ik den klemtoon) dat alles even goed weten als Henriette Davidis het weet, schrapt dan maar, ook de huishoudelijke begrootingen van blz. 7. 'k Had eerst gedacht, dat sommige huismoeders zelfs daar nog wat leeren konden, maar ik weet zoo van die dingen niet.

Maar het B o e k h o u d e n schrapt gij toch niet?

Een beetje orde in de zaken, eenig besef van administratie, och, 't kan onze dames zoo heerlijk te pas komen. 't Is u toch geen ernst, Mijnheer van Kasteel, wat ge daar over het huishoudboekje schreeft? En gij wilt toch de vrouw niet in volslagen onkunde en volstrekte afhankelijkheid houden, zoodra de zaken (háar geldzaken ook) den engen kring van het huishoudboekje overschrijden.

'Beduiden twee of drie uren 's weeks voor handwerken iets? Ik houd mij overtuigd, op gezag van deskundigen, dat een uur daarvoor iederen dag *niets te veel* is, ondanks 't bestaan en goedkooper worden van naai- en breimachines.'

(*) Haarlem, Erven F. Bohn.

Nu heb ik mijn kanon geladen, mijn waarde generaal met uw leger van linnennaaisters en schooljufvrouwen, en mijn *chair à canon* zullen uw ‘deskundigen’ zijn. Ik verkeer in een' staat van verklaarden oorlog met die heldinnen van de naald.

Ik ben ook een deskundige, hier een *waarlijk* deskundige, en ik heb besloten de Moltke van uw leger te zijn en al uw draadjestelsters te mitrailleren.

Vrouwelijke handwerken - weet ge hoe 't was in onze vaderstad, mijnheer

van Kasteel, was in mijn jeugd, en misschien nog wel in de uwe, en nog wel later ook?

Toen luidde de eisch der deskundige naai-jufvrouw aldus: 3 jaren, elk jaar van 52 weken, elke week van 6 dagen, elke dag van 8 uren, en als 't in den drukken tijd was, van 9-10 uren: en van die dagen kon er niet één gemist worden; de verzuimde dagen werden naauwkeurig opgeteekend, en na verloop van de 3 jaren moesten ze ingehaald worden. En als die 3 jaren doorgeworsteld waren en de verzuimde dagen allen ingehaald, dan - was het slagtoffer der deskundigheid volleerd in de vrouwelijke handwerken?

- Waar denkt gij aan, Mijnheer?

- Dan kon 't 'wollennaaijen'; maar nog geen linnennaaijen, of stoppen, of mazen, of borduren, of..... *frivolité.*

Frivolité, ja, dat 's de naam voor den heelen rommel, waarmeê onze meisjes uren en dagen en weken vermorsen; *frivolité*, nietswaardige knutselarijen, zonder gedachte, zonder kunst, zonder smaak, het meerendeel van die dameshandwerkjes.

'Naai- en breimachines': bedrogen onnoozelheid, meent ge dat het om wat degelijks, wat praktisch te doen is? Beuzelen, treuzelen om handwerkjes te maken, die hoogstens 't geduld oefenen, aan de verbeelding vrij spel laten en voor ziel en ligchaam verderfelijk zijn. En daaraan worden op kostscholen, die ik u met den vinger aanwijzen kan, wekelijks 8 lesuren en *al*, AL de avonduren vermorst, terwijl er voor vaderlandsche geschiedenis ½ uur en voor algemeene geschiedenis ook ½ uur wordt afgesnipperd.

Dat is een feit.

Twee uren 's weeks ware genoeg.

Maar ik ben een praktisch man, ik wil het onmogelijke niet, en onmogelijk is het, met één slag al die 'deskundigen' te vellen. En dan, onder ons, dat mitrailleren, met of zonder gebed tot den God der legerscharen, gaat me ook niet best van de hand. Dat komt van die moderniteit!

Ze zullen een paar uren meêr hebben op mijn gewijzigd programma.

Maar laat ze dan stille zijn. -

Ik ben ook een deskundige.

Aan onze Kweekschool van onderwijzeressen worden de vrouwelijke handwerken met zorg behandeld.

Het onderwijs er in wordt gegeven door 2 geëxamineerde onderwijzeressen, bijgestaan voor het linnennaaijen (op 't draadje, Mijnheer!) en 't knippen door 2 naaisters van professie: het toezigt, en een naauwlettend toezigt, houden twee van onze dames.

Vier uren 's weeks wordt aan onze kweekelingen dat onderwijs gegeven.

En in drie jaren tijds verkrijgen zij alzoo de vereischten voor een acte van bekwaamheid in nuttige en fraaije handwerken. Zes-en-vijftig van die acten hebben onze kweekelingen reeds behaald, en ik verzeker u, dat ze in Gelderland niet geschonken worden.

Uw 'deskundigen' mogen mij daarom met rust laten. Van de geëischte zeven uren krijgen ze er drie of vier, en niet één meer.

Over 't Zingen en de Gymnastiek zijn we 't eens, niet waar?

Mag ik nu de meisjes - zal ik geen kinderbeul en vrouwenbeul zijn - niet langer dan 32 uren in school houden, en moeten ze in die 32 uren nog Handwerken, en heel

veel Handwerken, daarbij Zang en Gymnastiek beoefenen, - ziedaar dan mijn gewijzigd Programma, maar oordeel zelf nu, bij vergelijking met mijn eerste ontwerp, wat er te winnen ware, wanneer wij het tot een 34 uren 's weeks bragten. Onze moeders hadden wel 48 à 60 uren 's weeks noodig om ‘wollennaaijen’ te leeren. We konden dan aan 't Fransch en 't Hoogduitsch elk een uur meer geven, behoefden het Teekenen niet te beknibbelen en mogten

de kinderen reeds in het 3e jaar een blik gunnen in het wonder zamenstel van 't menschelijk ligchaam.

Maar - gij hebt het gewild!

Gewijzigd leerplan voor een middelbare meisjesschool met vijfjarigen cursus.

LEERVAKKEN	Getal lesuren 's weeks in elke klasse.					
	1e klasse.	**2e klasse.**	**3e klasse.**	**4e klasse.**	**5e klasse.**	**Totaal.**
Nederlandsche taal- en letterkunde	3	3	3	2	2	13
Schrijfkunst	2	1	-	-	-	3
Lezen en stijloefening	2	2	1	1	1	7
Rekenkunde	4	3	2	1	1	11
Meetkunde	-	-	2	1	1	4
Vaderlandsche geschiedenis	2	1	1	1	1	6
Algemeene geschiedenis	2	2	2	2	2	10
Staatkundige aardrijkskunde	2	2	1	1	1	7
Natuurkundige aardrijkskunde en weerbeschrijving	-	-	-	1	1	2
Fransche taal- en letterkunde	4	3	2	2	1	12
Hoogduitsche taal- en letterkunde	-	5	3	3	2	13
Engelsche- taal en letterkunde	-	-	5	3	3	11
Kennis der klassieke oudheid	-	-	-	2	2	4
Plant- en dierkunde	2	2	1	-	-	5

Natuur- en scheikunde	-	-	2	2	2	6
Kennis van het menschelijk ligchaam en gezondheidsleer	-	-	-	1	1	2
Opvoedkunde	-	-	-	1	1	2
Boekhouden	-	-	-	-	1	1
Gronden van staathuishoudkunde en staatsinrigting	-	-	-	1	1	2
Teekenen	2	2	1	1	1	7
Kunstgeschiedenis	-	-	-	-	1	1
Vrouwelijke handwerken	4	3	3	3	3	16
Zingen	1	1	1	1	1	5
Gymnastiek	2	2	2	2	2	10
	32	32	32	32	32	

Dat 's een zeer matig Programma, dunkt mij, en toch, ook dit zou - zoo als een degelijk practicus (de Hr. Swaters) teregt opmerkt - nog te zwaar kunnen worden, wanneer de docenten de kunst niet verstaan om zelf te geven, maar alles laten aankomen op de voorbereidende studie der leerlingen. Maar ik reken op menschen, die wat zijn en wat hebben, en daarom wat geven kunnen.

Maar Gij hebt in uw rijken brief nog zooveel méer behandeld.

Zal ik dat alles beantwoorden? welligt tegen ieder van uw Theses opponeren?

Bij de meesten zou het voor de leus zijn; het *concedo* zweeft mij reeds op de lippen.

Bij de eerste stelling spreek ik het terstond en luide uit. Amen! op uw tweede, in al haar uitgestrektheid: de ervaring zegt Amen! en - de zelfkennis ook!

Wat uw 3^{e} en 4^{e} stelling betreft, in haar algemeenheid kan ik er niets tegen

hebben. Doelen zij in 't bijzonder op het meer uitgebreid lager onderwijs, ik antwoord:

dat ik het niet ter zijde wil zetten ter wille van het Middelbaar onderwijs; dat ik 't als wettig erken en als noodig waardeer; dat Middelbare scholen slechts in betrekkelijk weinige gemeenten kunnen opgerigt worden, en zij niet voor alle standen geschikt zijn; dat ik daarom zeer toejuich het voorstel van de Groningsche raadscommissie, waarbij wordt geadviseerd tot de oprigting van twee meisjesscholen, eene Middelbare en eene voor Meer uitgebreid lager onderwijs.

Ik mag echter mijne overtuiging niet verbergen, dat het Meer uitgebreid lager onderwijs de wettige grenzen niet altijd schijnt te eerbiedigen, en dat b.v. eene school zooals v. O. er een schetst, geen regt heeft van bestaan. De beginselen der vreemde talen zijn van de letterkunde dier talen door een breede kloof gescheiden. Acht men zoodanige inrigtingen voor *Meest* uitgebreid lager onderwijs noodig of nuttig, men heeft geen regt om ze in de wet, die dat niet bedoelde, in te smokkelen.

Uw 5^{e} en 6^{e} theses zijn bijna axioma's, zooals ze daar in haar algemeenheid staan.

Wilt gij ze toepassen op mijn plannen voor het middelbaar onderwijs van meisjes - dat ik te veeleischend ben, zag ik tot nog toe wel beweerd, niet bewezen.

En nu nog een enkel woord over twee punten - want er moet een eind komen aan mijn geschrijf.

Van 't huisgezin verwacht gij veel, van de moeder vooral.

Ook ik, veel, zeer veel, en bij herhaling heb ik gewaarschuwd tegen het onttrekken van de dochter aan het moederlijk oog.

Maar ik zie niet in, dat mijn Programma daarom aanmerkelijke wijziging zou moeten ondergaan. Wilt gij H u i s h o u d k u n d e en H a n d w e r k e n aan 't huisgezin overlaten - menige moeder zal uw vertrouwen niet beschamen. Maar tot het onderwijs, het onderwijs van verreweg de meeste leervakken zijn de meeste moeders onbekwaam. En vooral wij die een hervorming en uitbreiding van het onderwijs begeeren, mogen op de moeders niet al te veel rekenen: ook de beste moeder kan niet meer geven dan zij ontving.

Daarbij - vergeet niet, dat menige moeder zichzelve een akte van onbekwaamheid geeft door de opvoeding van hare dochters aan de kostschool op te dragen.

Eindelijk - de bestemming der vrouw: gade en moeder.

Dáárvoor zullen wij haar opvoeden.

Uitnemend.

Maar dáárvoor alleen?

Gij herinnert u, dat een snedige vrouw vroeg, of wij de jongens ook alleen opvoeden met het oog op hun bestemming tot vader.

Over de bestemming der vrouw zullen wij 't in den grond wel eens zijn; ook dáárover, dat het in den regel voor den mensch - man of vrouw - niet goed is, dat hij alleen zij. Maar daarbij behooren wij toch wèl toe te zien, dat wij de bestemming der vrouw niet te materialistisch opvatten - een dwaling, die Ideler ten toon stelt in bewoordingen, welke ik hier niet mag wedergeven; dat wij de vrouw maar niet als het complement van den man mogen beschouwen; dat wij het regt der vrouw op volle ontwikkeling van geheel haar aanleg niet mogen verkorten. Ik wensch haar niet ten nutte van den man te onteigenen en - af te maken.

Ontwikkeling, onbelemmerde ontwikkeling van g e h e e l d e n a a n l e g der vrouw, dát is het wat ik wil; dat is ál wat ik wil. Wie daarvoor zich bevreesd toont,

dáárvan zooveel buitensporigheid ducht, hij moet wel weinig vertrouwen stellen in de natuur d.i. in God. Maar er zijn altijd menschen geweest, die zich bitter benaauwd toonden voor de natuur, en er is nooit een zonde geweest, die

niet met een beroep op haren ouderdom haar adeldom wilde staven, en nooit een onregt, dat zich niet beriep op de ordonnantiën Gods; wat hebben we nog dezer dagen vromelijk voor den beul hooren pleiten en farizeesch bij den oorlog hooren bidden.

Maar dit is niet aan uw adres. Gij gruwt van farizeïsme en gij wilt geen onnatuur.

Wat de onnataur bepaaldelijk van onderwijzeressen aangaat, uw stand wordt van pedanterie, en de mijne van heerschzucht beschuldigd - laat ons eerlijk toestemmen, niet zonder allen grond. Bij de verdeeling van den arbeid krijgt elk arbeider alligt iets eenzijdigs, en elke stand brengt eigenaardige gevaren mede. Maar ik ken ook onderwijzeressen - en niet weinigen - zonder onnatuur, zooals er, gelukkig, ook bescheiden onderwijzers zijn en predikanten, die alleen heerschen willen door dienende liefde. Onderwijzeressen ken ik, bij wie de moederlijke natuur zich in haar hoogen adel openbaart: daarom ook wil ik aan haar bij voorkeur de moedertaak van het onderwijzen opdragen - en alvorens ik haar tot voortdurende onmondigheid liet veroordeelen en haar ten eeuwigen dage aan de hoede en de roede van een' directeur prijs gaf - zou ik nog menige lans willen breken voor een geslacht, dat in zijn volle kracht nog niet gekend, in zijn volle regt nog niet erkend is.

Spotternij, hardnekkig vooroordeel noch gemoedelijke frases zullen mij daarvan terug houden.

Ernstige discussie met wakkere mannen als gij, zou ik ze mij niet tot een voorregt rekenen? Overeenstemming in zóóveel, in de hoofdzaak, zou ik er mij niet hartelijk in verheugen?

Ontvang bij mijnen dank de verzekering van mijne bijzondere hoogachting.

Uw. Dw.
J.P. DE KEYSER.

Vergeten, niet versmeten.

Op ‘Onze Leestafel’ liggen nog steeds eenige Nrs. van ‘Onze Tolk’[*], wachtend op een oogenblikje, waarin wij den goeden vriend onzen dank zullen betalen voor menige bewezen dienst. Aan den min juisten titel - want hij ‘vertolkt’ niet en we begrijpen niet ‘wiens’ tolk ‘onze’ tolk is - hebben we ons al lang gewend, zooals we aan een paar brave lui gaarne vergeven, dat ze ‘Hartelust’ of ‘Zoetelief’ heeten. Dat ‘Onze Tolk’ zich noemt ‘Centraalblad voor kunst- en letternieuws’, we zouden er geen bezwaar in vinden, als hij daardoor het vermoeden niet opwekte, dat hij van kunst meer dan van letteren werk maakt, een vermoeden, dat overigens allen grond mist.

‘Onze Tolk’ is ons reeds onmisbaar geworden. Tweemalen 's maands komt hij ons vertellen, niet alleen, welke nieuwe boeken er zijn uitgekomen, zoo hier als in den vreemde; hij geeft ook verslag en beoordeeling, meer beknopt in ‘Onze Leestafel’, ietwat meer uitgewerkt in zijn ‘Boekbeschouwing.’ Daarbij berigten van litterarische bijzonderheden; hij kondigt belangrijke boekverkoopingen aan, en, wat we vooral waardeeren, den inhoud van binnen- en buitenlandsche tijd-

(*) Onze Tolk. Centraalblad voor Kunst- en Letternieuws. Uitgave van C. Zwaardemaker te Deventer.

schriften niet alleen, maar ook belangrijke dagblad-artikelen vermeldt hij. Zoo wint hij ons veel moeite van naslaan en aanteekenen uit, en voor wie naar de laatste literatuur van een bepaald onderwerp zoekt, is de Tolk een onmisbaar en zeer onkostbaar hulpmiddel.

De indeeling is welligt niet geheel onberispelijk: Belletrie, Romans en Verhalen, Onderwijs en Opvoeding, Werken voor de jeugd, Schoone Kunsten, Dichtkunde, Wetenschappelijke uitgaven, Godsdienstige lectuur, Werken van algemeenen inhoud. Volksliteratuur (waartoe deze dubbele titel?), Brochures, Kaarten en Atlassen, Varia - onder deze hoofden worden de nieuwe uitgaven vermeld.

Aan de eene zijde is hier wat veel gesplitst, aan den anderen kant wat veel vermengd. Wanneer onder 'Wetenschappelijke uitgaven' vereenigd worden allerlei werken over Geschiedenis, Wijsbegeerte, Regtsgeleerdheid, Geneeskunde, Godgeleerdheid enz. enz., dan vereenigt die rubriek te veel ongelijksoortigs: we zouden aan een nadere indeeling verreweg de voorkeur geven en dan liefst de brochures, in zoover ze wetenschappelijk belang hebben, vermelden bij het vak, waartoe ze behooren.

De rubriek: 'Belangrijke artikels in de dagbladen' kon allengs uitgebreid worden door de vermelding van opmerkelijke hoofdartikels in de voornaamste bladen van het buitenland, zooals de *Augsburger Allg. Zeit.*, het *Journal des Débats*, de *Temps* enz. Bij de uitbreiding van den kring harer medewerkers zou de redactie van 'Onze Tolk' aan dezen wensch wel kunnen voldoen.

Wat ze reeds terstond kan, is: in de inhoudsopgave de titels der boeken vermelden, welke zij in 'Onze Leestafel' ter sprake brengt.

Bij ijver en volharding, gaat 'Onze Tolk' een goede toekomst tegemoet.

K.

Brievenbus.

III.
Aan d^{r}. A.W. Bronsveld.

Wel Eerw. Zeer Gel. Heer!

In de 'Stemmen voor waarheid en vrede' is door U aan de lezers van dat maandschrift medegedeeld, dat door de algemeene vergadering van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, den 11den Augustus l.l. gehouden, met 60 tegen 30 stemmen, op voorstel van de Amsterdamsche afdeeling, besloten is, 'dat het hoofdbestuur gemachtigd werd, om te zorgen, dat er benevens de statenvertaling van het N.T. voortaan in het Bijbeldépôt voor de afdeelingen verkrijgbaar zullen zijn

exemplaren van de in 1867 van wege de synode der Hervormde Kerk uitgegeven vertaling van het N.T., zonder aanteekening of uitlegging; dat het zich die op de minst kostbare wijze naar art. 2 van het reglement D verschaffen, volgens de bepalingen in art. 5 van voornoemd reglement aan de dit begeerende afdeelingen uitreiken en ze op de jaarlijksche prijslijst vermelden zal.'

De Amsterdamsche afdeeling had bij het doen van dat voorstel in aanmerking genomen:

'Dat de algemeene synode der Nederlandsche Hervormde Kerk bij besluit van 9 Juli 1866 voor huiselijk en kerkelijk gebruik de door hare daartoe benoemde commissie naar de tegenwoordige behoefte der gemeenten ingerichte vertaling van het N.T. heeft aanbevolen;'

'Dat deze vertaling door spelling en stijl voor den tegenwoordigen tijd beter geschikt is ter bevordering van het recht verstaan der nieuw- testamentische schriften, dan de meer dan twee eeuwen heugende, voor haren tijd voortreffelijke, maar thans verouderde statenvertaling;'

'Dat, gelijk het Bijbelgenootschap om dezelfde reden, naast de oorspronkelijke vertaling van Luther, de door de Luthersche synode verbeterde verkrijgbaar gesteld en uitgereikt heeft, het ook behoort te zorgen, dat de leden der Hervormde gemeente in de gelegenheid gesteld worden, om de nieuwe vertaling van het N.T. te kunnen verkrijgen;'

'Dat de kosten, tot aankoop der voornoemde vertaling van het N.T., niet in vergelijking kunnen komen bij die er besteed worden aan eene nieuwe bijbelvertaling in het Maleisch, Bataksch of andere talen.'

Het kon niet anders, of het moest het bestuur der Amsterdamsche afdeeling aangenaam zijn, dat het gedane voorstel in een besluit veranderd werd door de stemmen van de overgroote meerderheid der afgevaardigden uit alle oorden des lands; maar des te meer spijt het dat bestuur, en moet het de zestig leden der algemeene vergadering spijten, wat door u geschreven is, ter bovenvermelde plaats: 'Om meer dan eene reden betreuren wij (?) dat besluit ten zeerste.'

Die redenen, waarom het genomen besluit betreurd werd, zijn echter door u niet opgegeven. In plaats daarvan laat gij op het door u gegeven verslag, volgen: 'het komt mij' (dus personeel) 'voor, dat zich hier twee vragen aan ons' (dus aan u niet alleen) 'voordoen, waarop het bij deze zaak vooral aankomt.'

Daar ik de eer heb voorzitter te zijn van de Amsterdamsche afdeeling, en dus mede aanleiding gegeven heb tot het doen van haar voorstel, en tot het nemen van het besluit der algemeene vergadering, acht ik mij verplicht, uit liefde voor de waarheid en ter juiste beoordeeling van het genomen besluit, de door u gemaakte bedenkingen ter toetse te brengen, en hare ongegrondheid met bescheidenheid in het licht te stellen.

Gij schrijft; 'Vooreerst dient te worden uitgemaakt, of de vertaling, waarover het verschil loopt, eene kerkelijk goedgekeurde heeten mag. Alleen zoodanige mag het Bijbelgenootschap verspreiden.' Om nu niet te zeggen, dat het verschil niet loopt over de vertaling, maar over hare opneming in het Bijbeldépôt, zoo moet ik u vragen, wat gij door eene 'kerkelijke goedkeuring' verstaat? Toch wel niet eene zoodanige, als in vroeger tijd voor geschriften van predikanten of hoogleeraren moest gevraagd worden of gegeven werd? Die had betrekking op den inhoud, en zou wel niet te pas komen ten aanzien van eene vertaling des Bijbels. Maar welke goedkeuring dan? Eene van de synode? Hoe? staat die dan niet werkelijk te lezen in het *voorbericht*

door of van wege de synode geplaatst voor de uitgave der nieuwe vertaling? Zij verklaart wel, ‘dat zij zich van alle beoordeeling van dezen nieuwen arbeid onthouden heeft en derhalve daarvoor niet aansprakelijk gesteld kan worden;’ maar zij voegt er bij, ‘dat zij in hare bemoeiingen met opzicht tot de nieuwe Bijbelvertaling alleen gedreven is door

het besef van haren plicht, om, zoo veel van hare bevoegdheid is, in de tegenwoordige behoeften der gemeenten te helpen voorzien, en, afkeerig van allen dwang of aanmatiging van gezag, de verwachting koestert, dat deze Bijbelvertaling zich door hare eigene deugdelijkheid boven elke andere zal aanbevelen voor huiselijk en kerkelijk gebruik.' Mij dunkt, dat dit toch wel geacht moet worden met eene kerkelijke goedkeuring gelijk te staan. En indien, gelijk gij zegt, 'eerst dient te worden uitgemaakt, of de vertaling, waarover het verschil loopt, eene kerkelijk goedgekeurde heeten mag', dan zou dat ook toepasselijk moeten gemaakt worden op de zoogenoemde statenvertaling. Maar nergens heb ik aangeteekend gevonden, dat die vertaling 'kerkelijk goedgekeurd' is. Integendeel. Toen zij afgewerkt, en door daartoe gedeputeerde theologanten overzien en gerevideerd was, hebben de staten generaal, op het rapport van die gedeputeerden, en op het advies van den raad van state, die overzetting geapprobeerd, gelijk te lezen staat in de acte voor de uitgaven der statenoverzetting geplaatst. De goedkeuring van de Kerk, waartoe de samenkomst eener nationale synode noodig zou geweest zijn, is niet gevraagd. De staten hebben die vertaling 'op het bedenken en goedvinden' van de revisoren geapprobeerd, zonder zich de moeite te hebben gegeven, om, ondersteld, dat zij daartoe in staat waren, haar aan een nader onderzoek te onderwerpen. Met en op hun gezag is zij ingevoerd. Kerkelijk goedgekeurd is zij niet. En toen de staten van Holland en West-Vriesland bij hunne 'ordre op het drukken van het Oude en Nieuwe Testament 19 Maart 1655, den magistraten in de steden, waar Bijbels gedrukt werden, bevalen 'curieuselijk te bezorgen, dat die uitgaven pertinentelijk accordeerden met de eerste editie der overzetting' en ten bewijze daarvan 'met seeckere kennelyke marcque te doen teeckenen', werd tevens bevolen, daartoe 'een publycq persoon of yemant daartoe specialyck te authoriseeren.' Dat hiertoe niet bij voorkeur een predikant werd aangewezen, is een bewijs, dat hier niets gevonden wordt, wat eenigzins naar *kerkelijke* goekeuring zweemt.

Valt hiermede uwe eerste aanmerking weg, even zoo ongegrond is hetgeen gij er bijvoegt; 'Alleen zoodanige (kerkelijk goedgekeurde) mag het Bijbelgenootschap verspreiden.' Waar dit te lezen staat, weet ik niet. In de wetten en reglementen van het Bijbelgenootschap is dit althans niet te vinden. Ik lees dáár: 'Art. 1. Het Nederlandsch Bijbelgenootschap stelt zich ten doel de verspreiding van den Bijbel in zijn geheel en in gedeelten, zonder aanteekening of uitlegging, binnen en buiten het vaderland, inzonderheid in deszelfs buitenlandsche bezittingen.' Dit klinkt zoo onbepaald mogelijk en behelst geen woord van 'kerkelijk goedgekeurd.' Dr. G.J. Vinke verklaarde dan ook in de algemeene vergadering van het Nederlandsch Bijbelgenootschap van 1863 (zie de Handelingen van dat jaar bl. 13) 'zich overtuigd te houden, dat Art. 1 der wetten, wel verre van enkel geauthoriseerde vertalingen toe te laten, het genootschap zelfs tot eene nieuwe vertaling zou machtigen.' Reeds in 1844 was besloten, uitvoering te geven aan Art. 1 van het reglement D, dat dus luidt: 'Het hoofdbestuur zal de Bijbels of Testamenten, waarvan het zich ter verspreiding in het groot bedient, bij inschrijving doen drukken.' Van dien tijd af heeft het, onafhankelijk van alle gezag of authentisatie, de statenvertaling uitgegeven, ingericht overeenkomstig de thans gebruikelijke taal en spelling, en daarbij de vrijheid genomen, om verouderde woorden door andere te vervangen, en hier en daar zelfs de woordvoeging te verbeteren. En van die, naar den eisch des tijds herziene, statenvertaling was de eerste druk spoedig uitverkocht, volgens het getuigenis van

Prof. Domela Nieuwenhuis in zijne gedachtenisrede ter viering van het 50jarig bestaan van het Nederlandsch Bijbelgenootschap in 1864, bladz. XIX. - Indien het genootschap geene andere dan ‘kerkelijk goedgekeurde’ Bijbels, mocht uitgeven, dan zou het ook geene Bijbels of Testamenten zonder zulk eene goedkeuring, in

vreemde talen hebben mogen laten vervaardigen, hetgeen het gedaan heeft en voortgaat te doen.

Wanneer gij vervolgens opmerkt, dat ‘de overzetting van den Bijbel nog maar voor een gedeelte voltooid’ is, dan weet ik niet, of gij hiermede hebt willen te kennen geven, dat men de vertaling van een geheelen Bijbel had moeten afwachten; maar dan moet ik u herinneren, dat het genootschap, volgens art. 1 van zijne wetten zich ten doel stelt ook ‘gedeelten van den Bijbel te verspreiden.’ Al is het N.T., in getal van de Bijbelboeken, kleiner dan het oude, gij zult mij toch wel toestemmen, dat het in waarheid voor Christenen het voornaamste gedeelte der H. Schriften is, dat meer dan al het overige verdient verspreid en gelezen te worden. - Wat gij er voorts bijvoegt, dat ‘deze overzetting van een klein gedeelte des Bijbels noch in haren oorsprong, noch in hare invoering bij de gemeente iets vertoont, dat den naam van goedkeuring dragen mag,’ en later ‘dat de synode zich van de beoordeeling der vertaling onthouden en er zich niet verantwoordelijk voor gesteld heeft’ heb ik boven reeds besproken. Alleen wil ik er nog bijvoegen, dat de synode in haar voorbericht de verwachting uitspreekt, die zij ‘koestert, dat deze Bijbelvertaling zich door hare eigene deugdelijkheid boven elke andere zal aanbevelen voor huiselijk en kerkelijk gebruik.’ Het spijt mij intusschen, dat gij volgen laat: ‘Het besluit der synode, die tot het op touw zetten eener nieuwe vertaling besloot, is niet onderworpen geworden aan de consideratiën der klassikale besturen;’ want deze opmerking getuigt van volslagen onbekendheid met de bepalingen, die in het algemeen reglement Art. 61-64 voorkomen omtrent hetgeen der synode aanbevolen is; eene onbekendheid, die vooral uitkomt in de woorden: ‘met onderwerping aan de consideratiën der klassikale besturen.’ Indien toch de synode haar bedoeld besluit aan de consideratiën der klassikale besturen had onderworpen, met voorbijgang en uitsluiting derhalve van de Provinciale kerkbesturen en klassikale vergaderingen, dan zou dit zeer abnormaal geweest zijn. Wat er door u verder gezegd wordt, is te personeel, om er een enkel woord aan te verspillen. Ik ben geen vriend van personaliteiten.

Ik kom aan het andere gravamen.

‘De tweede vraag’, zoo luidt het, ‘is: heeft de gemeente reeds haar zegel gehecht aan de nieuwe vertaling?’ Hierop antwoord ik: zoo lang de gemeente haar niet kent, is zij daartoe niet in staat. Juist om ze te leeren kennen moet haar de gelegenheid gegeven en geopend worden. Dit was het doel van het Amsterdamsche voorstel, nu in een besluit veranderd. En gij spreekt van ‘de gemeente,’ maar dit woord is te onbestemd, dan dat van haar, collectief, eenig bepaald en beslissend votum zou kunnen verwacht worden. Bedoelt gij daarentegen door ‘de gemeente’ een zeker gedeelte der gemeente, dan kan die eisch nog minder worden toegestaan. Ook de statenvertaling vond in den beginne geen onverdeelden bijval in de gemeenten, gelijk blijkt uit *de geschiedenis der Nederl. Hervormde Kerk* van Ypey en Dermout II. 370 en volgg. Zoo was het ook met de psalmberijming in 1773, met de Evangelische gezangen in 1805; zoo is het nog met den vervolgbundel. Moeten zij dan ter zijde gelegd worden, omdat sommige gemeenten of leden van de gemeenten hun zegel daaraan niet hechten?

Gij. vraagt: ‘verplicht het Bijbelgenootschap met dit genomen besluit eene menigte derzulken, die reikhalzen naar eene andere, dan de statenvertaling?’ En *uw* antwoord is: ‘De gemeente toont niet het minste verlangen naar de bedoelde overzetting. Het debiet, dat zij vindt, is ongelooflijk gering.’ *Mijn* antwoord is: het Bijbelgenootschap

zoekt niemand te verplichten, maar wel ieder in de gelegenheid te stellen tot het verkrijgen van een Bijbel in zijn geheel, of een gedeelte er van. Daarom zorgt het, dat zijn dépôt voorzien is van Bijbels of gedeelten van Bijbels voor Hervormden en Lutherschen, ook voor Roomschen, al

wordt er ook naar de laatstgenoemde weinig gevraagd. De heer H.G.J. van Doesburgh verklaarde terecht in de algemeene vergadering van 1865, (volgens de Handelingen van dat jaar bl. 28,) 'dat hij niet wil, dat het genootschap zich onherroepelijk aan den arbeid der statenvertaling binde' en voegde er bij: 'is eenmaal de nieuwe vertaling, die van de synode uitgaat, gereed, en bestaat er alzoo, nevens de statenoverzetting, ook eene andere vertaling, die kerkelijk is goedgekeurd, dan zal het Bijbelgenootschap ook deze laatste hebben te verspreiden, en daartoe, des noodig, zijne statuten kunnen wijzigen.' En in de reeds aangehaalde gedachtenisrede van Prof. Domela Nieuwenhuis komen (bl. XIX) deze woorden voor: 'Zorgt de Kerk voor vertaling der Heilige Schriften, overeenkomstig de vorderingen der uitlegkunde, zou het Bijbelgenootschap de roeping niet hebben, om voor het algemeen toegankelijk te maken, wat de gegoeden en rijken der aarde tot het verstaan van den Bijbel zich gemakkelijk kunnen verwerven?' Het is overbodig hier nog iets bij te voegen. Alleen dit, dat hieruit blijkt, hoe ongepast het is, wanneer gij gist of oordeelt, dat 'het er wel wat naar gelijkt, alsof men, met het genomen besluit niet anders dan eene zekere beleefdheid aan de moderne partij heeft willen doen'; eene gissing of veronderstelling, die eene onverdiende smet werpt op de bedoelingen van het voorstel of besluit, en weinig strookt met de liefde, waarvan Paulus (1 Kor. 13: 5) zegt: 'zij denkt geen kwaad' en met 'de wijsheid, die van boven is', waarvan Jacobus zegt (Hoofdst. 3: 17): 'zij oordeelt niet partijdig.'

Verder laat gij volgen: 'Het debiet, dat zij (de nieuwe vertaling) vindt is ongelooflijk gering. Moet nu het Bijbelgenootschap zich geroepen achten dit werk, dat niet in aanzien is, te verspreiden?' 'Niet in aanzien' zegt ge, maar dan verwondert het mij grootelijks, dat de heer Vos, op wien gij u beroept, zijn tijd besteed en eene opzettelijke verhandeling geschreven heeft over de nieuwe vertaling voor zoover de historische boeken betreft. Dat doet men toch niet, als het een werk geldt, 'dat niet in aanzien is.' En wat 'het ongelooflijk gering debiet' betreft, dat mag alleen betrekking hebben op de kleine tekstuitgave zonder aanteekeningen of bijvoegselen. De oorzaak van het geringe debiet ligt kennelijk daarin, dat deze eenvoudige uitgave niet behoorlijk gepubliceerd, in den handel gebracht en alzoo bekend is geworden. Waaraan nu dat verzuim moge toe te schrijven zijn, het is de oorzaak geworden, dat er hoogleeraren en predikanten zijn, die van deze uitgave zelfs geene kennis droegen, en haar nog niet onder de oogen gehad hebben, en zij ook aan het publiek onbekend is gebleven. Juist, om dit voor het vervolg voor te komen, zal het genomen besluit uitnemend dienen, wanneer voortaan in het tarief, dat van wege het Bijbelgenootschap bij gedurige herhaling in de publieke bladen gegeven wordt van de Bijbeluitgaven, in zijn dépôt voorhanden, ook de synodale vertaling van het N.T., als dáár ook aanwezig en verkrijgbaar, voorkomt en vermeld wordt.

Ook van eene finantiëele zijde schijnen er bij u bezwaren te bestaan. Gij vraagt toch: 'zijn daarvoor' (voor het opnemen der zoogenoemde synodale vertaling) 'de duizenden guldens, die het eigendom van het Bijbelgenootschap uitmaken, geschonken?' Ik antwoord: zij zijn geschonken ter verspreiding van den Bijbel in zijn geheel of in gedeelten, en gevolgelijk ook voor dit doel. De fondsen van het Bijbelgenootschap zijn niet bestemd voor eene of andere bepaalde vertaling, maar voor alle met eenig kerkelijk gezag bekleede vertalingen. In de algemeene vergadering van 1869 heeft men zelfs besloten aan den heer Denninger, gedurende twee jaren eene subsidie van *f* 1800 telken jare te verleenen ter bewerking eener overzetting

van de Heilige Schriften in de taal van het eiland Nias, van welk eiland weinig, en van de taal, die er gesproken wordt, nagenoeg niets bekend is, gelijk Ds. Theesing opmerkte, (zie de Handelingen van 1869, bl. 17). Indien nu ten nutte van deze weinig bekende bevolking, die gezegd wordt niet meer

dan het dubbel van de Haarlemsche te bedragen, voor eene vertaling in haar dialect, die nog moet ondernomen worden, zes en dertig honderd guldens besteed mogen worden, mag het dan als geldverspilling voorgesteld worden, wanneer het genootschap zijne fondsen gebruikt, om eene vertaling van het N.T., ingericht om het beter te doen verstaan, voor onze landgenooten meer verkrijgbaar te stellen? Of is dat niet noodig? Ligt dat niet op den weg van het Bijbelgenootschap? In de algemeene vergadering van 1865, heeft de afgevaardigde van Joure, de heer F. Born zeer juist gezegd: 'Het Bijbelgenootschap behoort zich niet slechts tot taak te stellen, den Bijbel te verspreiden, maar ook den Bijbel te doen verstaan, en het gebruik des Bijbels zegenrijk te maken, en aan de bereiking van zulke bedoelingen is de verouderde taal der Statenvertaling hinderlijk.' Hij is de eenige niet, die zóó oordeelt.

Na gezegd te hebben, dat gij 'u niet geroepen acht om hier (in uwe kroniek) een oordeel over de nieuwe vertaling uit te spreken', voegt gij er bij: 'Dr. Vos zei er reeds het noodige van.' In plaats van dat dubbelzinnige: *het noodige*, waarin het denkbeeld van *afkeuring* schijnt te schuilen, had behooren vermeld te worden, dat Dr. Vos, al acht hij de nieuwe vertaling nog niet aanbevelenswaardig boven de oude, toch in zijne verhandeling eene menigte van bijzonderheden vermeldt, waaromtrent hij verklaren moet, dat de nieuwe vertaling beter is dan de oude. Voor het overige doet het beroep op Dr. Vos niets af. Ik acht mij niet geroepen om een oordeel over de door hem gemaakte aanmerkingen op de nieuwe vertaling uit te spreken, of het gegronde of ongegronde er van te toetsen, evenmin, om te beslissen, of hij een bevoegd, billijk en onpartijdig beoordeelaar is; maar in allen gevalle zijn de door hem gemaakte aanmerkingen alleen *de zijne*, en dus individueele, die anderen mogelijk niet voor de hunne zullen willen aannemen. En al deden sommigen dit, wat zou dat nog beteekenen, of ter afkeuring van de nieuwe vertaling *en gros* afdoen? Welke vertaling bestaat er, waarop geene aanmerking gemaakt is? Is dat na de verschijning der Statenoverzetting ten haren opzichte ook niet geschied? Heeft de geleerde predikant Julius Sterringa niet, eene halve eeuw, nadat de statenoverzetting reeds algemeen gebruikt werd, in een daartoe opzettelijk uitgegeven werk, voorbeelden zonder getal van onnauwkeurigheden aangewezen, die alleen in de eerste vijf boeken des O.T. voorkomen? En gij zelf zult ook wel nu en dan aan eene betere vertaling de voorkeur gegeven hebben. Overigens heeft de nieuwe overzetting dit vooruit, dat zij den tekst zuiver terug geeft, zonder al de inlasschingen, die men in de statenvertaling aantreft; dat zij doorloopend is, zonder in versen gesmaldeeld te zijn, en zich daardoor en door een beteren stijl aangenamer lezen doet.

Gij vreest 'dat het Genootschap zich zelf thans in veler oogen kompromitteert en veler vertrouwen zal verliezen.' Diezelfde vrees (of was het eene bedreiging?) heb ik ook hooren te kennen geven in de algemeene vergadering. Maar ik heb gevraagd, of het genootschap zich dan compromitteert, en veler vertrouwen verliest, door het in zijn dépôt verkrijgbaar stellen van Roomsche Bijbels? Men vergete toch niet, dat het Bijbelgenootschap boven alle partijen en richtingen staat, en dat het, naar zijn doel, iederen Christen, van welke denkwijze ook, ja, wat meer is, iederen Jood in de gelegenheid moet stellen, om in het bezit van een Bijbel in zijn geheel of in gedeelten te komen. En wie nu zóó onprotestantsch is, dat hij daartoe niet wil medewerken, moge toezien, hoe hij dit aan zijn geweten, aan God en aan Christus verantwoorden kan en zal. De beroemde Van Alphen stelt in zijn voortreffelijk werk: *Predikt het evangelie aan alle creaturen*, dit op den voorgrond: 'Maakt uwe medemenschen

bekend met den persoon van Jezus Christus. Geeft hun tot dat einde ook zijne gedenkschriften in handen, en zorgt, zooveel gij kunt, dat zij die leeren verstaan.’ En dit is de bedoeling van de nieuwe vertaling en het genomen besluit.

Gij eindigt met deze woorden: ‘Het is om deze redenen, dat ik het besluit der algemeene vergadering noch wijs, noch wèlgegrond kan noemen, en slechts verlangen kan, dat het worde herroepen of onschadelijk gemaakt.’ Ik daarentegen ben van oordeel, dat het genomen besluit geheel overeenkomstig is met het doel, waartoe het Bijbelgenootschap opgericht is en strekt; dat het met het oog op onzen tijd, waarin de verschillende richtingen gelijke rechten hebben, zeer wijs en verstandig mag heeten, en, daar het wettig genomen is, behoort gehandhaafd en eerlijk ten uitvoer gelegd te worden. Van het Hoofdbestuur mag men dan ook niets minder dan dit met grond verwachten.

Met verschuldigde achting heb ik de eer mij te noemen

Uwen heilwenschenden medebroeder
IS. PRINS.
Amsterdam, 14 September 1870.

Staatkunde en geschiedenis.

De schuld van Frankrijk en de stemming in Nederland, door Prof. Van der Wyck.

In hoe geheel andere stemming hebben professoren en studenten der Berlijnsche hoogeschool den derden dag der vorige maand beleefd dan zij zich, nog weinige weken vroeger, hadden voorgespiegeld! Men verwachtte op dien dag een zonnig, vreedzaam, luisterrijk feest, het honderdjarig geboortefeest van den stichter der universiteit, van koning Frederik Willem III. In met vlaggen en groen versierde straten, zoo hoopte men, zou zich een jubelend volk verdringen; onder het luiden der klokken en het gebulder van het geschut, in tegenwoordigheid van den grijzen Vorst, zou het omhulsel vallen van het standbeeld van zijn vader. En inderdaad de kanonnen hebben gebulderd, maar aan de grenzen en één dag te vroeg, vijandelijke Fransche kanonnen, die dood en verderf verspreidden in de straten van eene welvarende Duitsche stad; de klokken werden geluid, niet de klokken van Berlijn om eene feestelijke stemming te verhoogen, maar die van Saarbrücken om brand en storm aan te kondigen; kreten werden gehoord, kreten uit duizend kelen, van woedende strijders, kreten vermengd met doodsgerochel en smartgejammer!

Toch besteeg de rector der Berlijnsche hoogeschool, de beroemde Du Bois-Reymond, op den 3^{den} Augustus zijn spreekgestoelte.

Hij sprak geen opgewekte feestrede uit, maar slingerde een scherpe, welverdiende aanklacht naar het hoofd van Napoleon en zijne misleide onderdanen.

‘Wie heeft ons dat aangedaan, vroeg hij? Waarmede hebben wij dat verdiend? Van den koning op den troon tot aan den geringsten

daglooner, die met zijn zweet den bodem van een ander mest, getroost kunnen wij de handen omhoog heffen en uitroepen: weest verdord, zoo wij deel hebben aan deze misdaad! Wij verlangden niets, dan in vrede onder onzen guren hemel onzen dikwijls schralen akker te bebouwen, de geringe hulpbronnen van ons land door onze vlijt te vermeerderen en te ontwikkelen, en vereenigd te leven met onze broeders, met hen, die onze taal spreken, als zij zelve ons te gemoet komen. Nooit begeerden wij ook maar met een gedachte vreemd grondgebied, ja nooit anders dan met smartelijke berusting dachten we aan de ons in de dagen der onmacht geroofde landen, aan dien Elzas, die Goethe's 'Wahrheit und Dichtung' voor ieder van ons als tot een paradijs onzer jonge jaren heeft gemaakt. Is het een misdaad tegen Europa, dat de Duitschers, eindelijk vereenigd, nu ook machtig en ontzagwekkend zijn? Is het een onrecht tegen andere natiën, dat Duitschland niet langer een speelbal voor hare diplomaten, een terrein voor hare veldslagen, een buit voor hare soldatesque wil zijn?

'Als een Lodewijk XIV, op zijn vijfde jaar koning en reeds in de windselen door afgodische vereering omgeven, als een in het purper geboren sterveling, die het werkelijke leven nooit anders dan door den wierooknevel der hoflucht zag, als een zoo opgevoed vorst, door eerzucht, door slechte raadgevingen verlokt, lichtzinnig over Europa de rampen van den krijg uitstort, van wier soort en omvang hij zich geen duidelijke voorstelling kan vormen, dan strekt het tot zijne verontschuldiging, dat hij niet weet wat hij doet. Als een uitstekend veldheerstalent gelijk de eerste Napoleon, tot den krijg geboren en opgevoed, de soldaat der Conventie, op de puinhoopen der in bloed zich badende maatschappij met den degen in de hand zich omhoog worstelt en dan oorlog tot iederen prijs boven den roemrijksten vrede verkiest, dan heeft hij de verontschuldiging, welke de tijger heeft; hij gehoorzaamt aan zijn ongetemd, onheilbrengend instinct, en als tijger in een kooi eindigt hij zijn leven. Maar Louis Napoleon kent, door zijn opvoeding, de gruwelen, die hij ontketent, zeer nauwkeurig. Als onbeduidend particulier heeft hij in vele landen met alle standen der maatschappij geleefd. Hij, die nu wederom zich uitrustte om duizenden van vrouwen en kinderen tot weduwen en weezen te maken, heeft over uitroeiing van het pauperisme geschreven. Hij, door wiens bedrijf thans duizenden van arbeiders zonder brood voor gesloten fabrieken staan, koketteert met zijne sympathieën voor deze interessante klasse der moderne maatschappij. Hij, op wiens bevel nu vreedzame hutten in asch gelegd worden, houdt zich bezig met het bouwen van model-arbeiderswoningen. Hij, wiens moordende bijl aan den wortel der industrie van twee volken is gelegd, bewerkt internationale wereldtentoonstellingen. Hij, die bereid is aan wetenschap en kunst eene voor jaren wellicht verlammende wonde toe te brengen, maakt er zelf aanspraak op auteur te zijn. Hij schrijft tendenz-geschiedenis, speelt bij gelegen-

heid met galvanisme, en doet gaarne, als ware hij in den grond een der onzen. Ja, gelijk Kinglake opmerkt, hij is eigenlijk een der onzen; hij is van aanleg werkelijk meer een peinzend literarisch hoofd, dan een man van daden of een veldheer. Louis Napoleon heeft dus voor zijne vredebreuken noch de verontschuldiging van Lodewijk XIV, noch die van zijn oom; hij weet beter dan de eerste, wat hij doet, en hij kan zich niet, gelijk de tweede, op het onweerstaanbaar instinct van het roofdier beroepen. Louis Napoleon is met overleg, in koelen bloede, tijger. Dit is een trek in zijn karakter, welke tot dusverre niet genoeg is opgemerkt, en waardoor hij alle vroegere geesels van het menschengeslacht in psychologische monstruositeit overtreft.'

'Voor dezen Richard III', roept Du Bois-Reymond profetisch uit, 'nadert nu, naar wij hopen, zijn dag van Bosworth; en aan den dag gaat de spookachtige nacht van Bosworth vooraf. Dan toont een zware droom hem de boulevards op dien kouden grauwen Decemberdag, toen hij zijn dronken troepen op weerlooze Parijzenaars losliet. Hij ziet zijne slachtoffers, heeren met glacé handschoenen, dames met hoeden, japonnen en shawls naar den laatsten smaak, grijsaards en kinderen, bij honderden zich in hun bloed wentelen. Hij ziet den armen kleinen boekverkoopers-loopjongen dood in een hoek verscholen liggen, de met bloed bespatte vellen proefdruk nog in de hand. Hij ziet een zee van bloed; maar nu schijnt het hem de echte zee; hare branding slaat tegen een vlakke, moerassige kust en de kruinen der palmboomen vertoonen zich in een met koortsgift bezwangerden nevel onder den looden zwoelen hemel: Cayenne! En uit den nevel dagen er weder duizend bleeke gezichten op, al, al zijne slachtoffers dringen op hem aan, ook een met de trekken van Habsburg, een zwaarmoedig fier gelaat: - vertwijfel en sterf! gillen zij hem in het oor; vertwijfel en sterf! totdat hij badend in het koude zweet uitroept:

> Een ander paard! verbindt mijn wonden! -
> Erbarmen Jezus! - stil, ik droomde maar.
> O, laf geweten, wat ontrust gij mij!...
> Gij hebt wel duizend, duizend tongen,
> En iedere tong scheldt mij een schurk.
> Meineed, meineed, in den allerhoogsten graad,
> Moord, gruwbre moord, in den vreeselijksten graad,
> Iedere zonde, in iederen graad gepleegd,
> Stormt op mij los, roept: schuldig, schuldig!
> Ik moet vertwijfelen.

Maar Du Bois-Reymond begrijpt, dat Frankrijk's keizer een medeplichtige heeft. Een medeplichtige, gevaarlijker dan hij zelf, omdat hij onafzetbaar en onsterfelijk is, het geheele Fransche volk. Luid, scherp, na rijp beraad, klaagt hij het aan van het redenaarsgestoelte der eerste Duitsche universiteit. Hij klaagt het aan, opdat het hoore, hoe over zijn tegenwoordigen toestand niet bloot de pen van een jour-

nalist, de benevelde zin van een bierhuisklant, het bekrompen patriotisme van een sabreur, maar een broederschap oordeelt, welke uit de ernstigste, geleerdste, achtenswaardigste, onpartijdigste mannen van het land, uit de beroemdste Duitsche docenten en beoefenaars der wetenschap bestaat. Wij Duitschers weten zeer goed, zegt hij, hoeveel de menschheid aan het hoog begaafde geestrijke Fransche volk verschuldigd is. Wij weten het beter wellicht dan de Franschen zelve, omdat wij het verder hebben gebracht in kennis van vreemde talen en volkeren en de geschiedenis der beschaving beter overzien. Daar de Galliërs onder het juk der Romeinen kwamen, de Duitschers niet, won Frankrijk het aanvankelijk in beschaving van Duitschland. De afstand tusschen beide natiën werd nog grooter, toen Frankrijk den invloed van Italië onderging en de vruchten eener vroege centralisatie plukte, terwijl wij den dertigjarigen oorlog voerden en het gemeenschappelijk vaderland daardoor nog verder verbrokkeld werd. Wij hebben onze gewetensvrijheid, dien grondslag van iedere andere vrijheid, met een achteruitgang in macht en aanzien gekocht, terwijl den Franschen voor hun cultuurtoestand de zegepraal der Catholieke godsdienst te stade kwam, welke overigens, de wijze, waarop zij verkregen werd, buiten rekening gelaten, voor Frankrijk's geestelijke en politieke ontwikkeling noodlottig werd. Zoo oefende Frankrijk langen tijd op Duitschland een beschaving verbreidenden, schoon ook dikwijls zedenbedervenden invloed uit. Trots de onvermijdelijke, het herleven eener Duitsch-nationale cultuur en literatuur begeleidende reactie, heeft geen beschaafde Duitscher dit ooit miskend. Niemand weigert zijne innige bewondering aan Descartes, Pascal, Voltaire. In de theoretische en beschrijvende natuurwetenschappen waren de Franschen ons eene halve eeuw vooruit. De Fransche dichters uit den tijd van Lodewijk XIV worden niet door ons gelijk door hunne landgenooten, als de grootste na de oude beschouwd; maar dat wij Shakespeare boven onze eigene dichters stellen, bewijst ten minste, dat geen nationaal vooroordeel hier aan onze meening den doorslag geeft. Ook erkennen wij met vreugde, dat door de klaarheid van hun denken en de zuiverheid van hun gevoel voor correcte schoonheid de Franschen hun proza wonderlijk ontwikkeld hebben; wij erkennen, dat zij in sommige soorten van literatuur onze meesters zijn, ja onovertroffen heeten mogen. Hunne groote auteurs worden even weinig als de Engelsche en Italiaansche op onze schrijftafels gemist. Wij spreken hunne taal. Wij juichen hun tooneel toe. Wij liggen op de knieën voor Paul Delaroche's Hémicycle. Hunne kunstindustrie is de eerste der wereld. Meer dan zij zelve vermoeden, staan wij onder de heerschappij hunner mode. Wij benijden hen om hunne heerlijke hoofdstad. Wij waardeeren hunne zinrijke instellingen, hun scheppend talent van organisatie. Wij koesteren het hoogste begrip van hunne dapperheid, van hunne militaire capaciteiten. Dat wij niet

even gunstig over hunne zeden denken, is de schuld van hun eigen auteurs, volgens wier schildering bij hen schier iedere deugd is uitgestorven, behalve den zinnelijken moed, die de plaats der eer inneemt.

'Zoo prijzen en beminnen wij zonder voorbehoud in de Franschen wat ons lofwaardig en beminnelijk schijnt. Wij gunnen hun hun voortreffelijk gelegen, zonnig, vruchtbaar land, de oofttuinen van Normandië, de wijnbergen der Garonne, de olijfwouden van Provence. Wij gunnen hun hun rijkdom, hunne oude eenheid en macht, hunne roemvolle herinneringen, zelfs op onze kosten. Wij verlangen niets van hen; wij wenschten enkel, met en nevens hen, in rust en vrede te leven, als leden der Europeesche volkerenfamilie, die gelijke rechten en plichten hebben.'

Maar zij, de Franschen, willen meer. Zij hebben het steeds als hun natuurlijk recht beschouwd, onder de nietigste voorwendsels, Duitschland te bekrijgen en te berooven. Zij roepen wraak voor Waterloo en maken zich diets, dat Frankrijk zijn 'natuurlijke grenzen' mist. Een dubbel beginsel doet zich daarbij gelden. In de eerste plaats toont zich hier weder de Fransche behoefte aan afgeronde schoone vormen; de grens moet een zuivere, geographisch scherp aangewezen lijn zijn, welke overigens ook strategisch bruikbaar is; en uit dit gezichtspunt komt aan de Franschen de linker Rijnoever toe. Ten tweede moet volgens het nationaliteitsbeginsel de grens even ver reiken als het gebruik der Fransche taal; volgens dien maatstaf hebben zij recht op België en het Fransch sprekend gedeelte van Zwitserland. 'Bij hun belachelijk geographische en ethnographische onkunde, daar zij niet reizen en op reis slecht waarnemen, hebben zij van de toestanden aan den linker Rijnoever en van zijn verhouding tot Duitschland geen of wel het verkeerdste begrip. Anders zouden zij inzien, hoe waanzinnig het is den door het Duitsche volk gebouwden Keulschen dom, de steden, waar de wieg van Beethoven en Johannes Müller stond, de oorden, die door Duitsche dichters om strijd bezongen zijn, Worms, de stad der Nibelungen en van Luther, een land, dat innig aan Duitschland verknocht is en door Duitschland innig geliefd wordt, van Duitschland te willen losscheuren. Maar men moet met een lantaarn zoeken om ook onder de partij, die zich voor gematigd democratisch uitgeeft, een Franschman te vinden, in wien niet iets van deze dolle begeerlijkheid rondspookt. Van Thiers en zijns gelijken, die op misdadige wijze de hebzucht en roemzucht der grande nation steeds hebben gevoed, wil ik thans zwijgen. Maar merkwaardig is het te vernemen, hoe een onbekrompen en sympathetisch, een kosmopolitisch genie als Sainte-Beuve, over de roof- en plundertochten van Lodewijk XIV oordeelt: 'Qui oserait soutenir, zegt hij, que d'avoir donné à la France une suite de frontières ou Douai, Lille, Cambrai, Valenciennes, Saint-Omer n'étaient plus à l'ennemi, où Besançon et la Franche-comté nous étaient acquis, où Strasbourg nous couvrait vers le Rhin, ou la Lor-

raine dans un avenir prochain nous était assurée, qui oserait dire que d'avoir obtenu ce résultat, d'avoir extirpé du sein du royaume toutes ces enclaves étrangères, ces bras de polypes qui essayaient en vingt endroits d'y pénétrer, d'avoir fait, selon l'expression de Vauban, *son pré carré*, et d'avoir pu désormais tenir son quartier de terre des deux mains, ce ne soit pas avoir compris les conditions essentielles du salut et de l'intégrité de la noble patrie française? Il y a dans les grands états un instinct de subsistance et de conservation, un besoin de croissance et d'achèvement à une certaine heure, qui est aussi un droit de nature. Louis XIV, plein de son objet, put vouloir dépasser le but, mais en définitive il l'a atteint. Honneur done à lui dans l'histoire!'(*) Eere aan Louis XIV, wiens onophoudelijke en moedwillige oorlogen meer menschenvleesch verslonden dan Frankrijk opleveren kon! Eere aan Louis XIV, die door zijne oorlogen over Frankrijk grenzenlooze ellende en diep verval heeft gebracht! Eere aan Louis XIV, want hij heeft Frankrijk's grenzen uitgebreid, il a arrondi les frontières! Eere aan Louis XIV; Frankrijk heeft het recht te rooven en te stelen.

Natuurlijk is wat voor Frankrijk recht is voor alle andere mogendheden onrecht. Toen Napoleon eenige weken geleden, zich tot den tegenwoordigen oorlog uitrustte met het kennelijk doel grondgebied op Duitschland te veroveren, was er geen Europeesche mogendheid die tusschen beiden trad. Indien Engeland en Rusland beiden gedreigd hadden: *wie den vrede van Europa verbreekt*, *zal door ons verpletterd worden!* zoo ware de vrede wellicht gehandhaafd, maar zij kruisten de armen en gaven Germanje aan zijn eigen lot prijs. Natuurlijk hebben zij daardoor het recht verbeurd zich thans, nu de krijg een onverwachten voor Duitschland gunstigen loop genomen heeft, tegen een verbrokkeling van het Fransche grondgebied te verzetten. Toch spreekt Renan in zijn weinige dagen geleden verschenen brief aan Strauss den onbillijken wensch uit, dat de mogendheden thans intervenieeren en den aanrander behoeden zullen voor het verlies der gewesten, die hij vroeger aan zijn buurman ontstolen heeft. Natuurlijk: Duitschland mag beroofd en geplunderd worden, maar Europa kan niet dulden, dat aan Frankrijk de hand geslagen worde; Frankrijk is een heilig land, dat buiten en boven de grenzen van het gewone volkenrecht staat, en een teederder, een omzichtiger bejegening verdient dan eenige andere natie ter wereld; Frankrijk is een onmisbaar element in de Europeesche volkeren-familie, en Frankrijk zou sterven, indien het een duim breed van vroeger onrechtmatig verworven grondgebied thans afstaan moest.

Ik sprak van Frankrijk's veroveringszucht, van zijn lust om zich uit te breiden ten koste van zijne naburen. Toch heeft in dit geval althans de Franschman zijn zin gezet op wat tastbaar en begrijpelijk is.

(*) Nouveaux Lundis I, bl. 324.

‘Maar hij jaagt nog een ander verward, onbestemd, nevelachtig doel na, den roem, de eer, de waardigheid der natie genaamd. Bij die woorden stijgt er in de hersenen der Franschen een nevel van onbeschaamde zelfbewondering op, welke een bedwelmende kracht uitoefent en hen als volk tot iedere onzinnige en misdadige handeling bereid doet zijn. Zij zien eene soort van Fata Morgana, die hun Frankrijk (zij kennen niet anders) als een kort begrip van alles wat verheven, groot en schoon is toont. Zij zien ik weet niet wat; maar soldaten met roode broeken, die, de driekleurige vlag vooraan, te midden van rook en kartetsenhagel, stapels van lijken, in vreemde uniformen uitgedost, beklauteren, spelen daarbij een hoofdrol en schijnen hun het hoogste op aarde toe.’ De voorstelling, dat ook een ander volk oorlogsroem bezit, een roem, waardoor die van Frankrijk eenigermate in de schaduw gesteld is, vervult den Franschman met patriotischen wrevel, en dan grijpt er plaats wat aan een krankzinnigenhuis doet denken; Frankrijk roept: wraak voor Sadowa! het roept wraak, omdat in 1866 door Pruisen Oostenrijk verslagen werd, Oostenrijk, dezelfde mogendheid, die kort te voren door Frankrijk zelf was aangerand geworden, toen het Italië's eenheid stichten en tevens buit wilde maken.

Ieder voorwendsel was dan ook goed genoeg om weinige weken geleden de publieke opinie in Frankrijk met een oorlog tegen Pruisen vrede te doen hebben. Het heette, dat de nationale eer en veiligheid door de kandidatuur van een Hohenzollern voor den Spaanschen troon werden in gevaar gebracht. Indien het Napoleon en zijn trawanten daarmede ernst ware geweest, zoo hadden zij zich tot Prim gewend, die ook deze kandidatuur, evenzeer als die van Montpensier bij eene vorige gelegenheid, op bevel van het hof der Tuileriën zou hebben ingetrokken. Maar zonder te onderzoeken of Pruisen's koning de kandidatuur van Hohenzollern werkelijk begunstigd had, zonder er zelfs genoegen mede te nemen, dat Hohenzollern zich vrijwillig terugtrok, werd de oorlog verklaard. Toen het eene voorwendsel was uit de hand geslagen, werd er fluks een tweede verzonnen; het heette, dat Pruisen, aan zijne diplomatieke agenten in het buitenland eene voor Frankrijk beleedigende nota gezonden had, eene nota, van welke thans ieder weet, dat zij nooit bestaan heeft. Frankrijk verkoos den oorlog. Te vergeefs tracht men ons thans diets te maken, dat eene bevolking van 40 millioen zich door één man, tegen haren zin, tot een onrechtvaardigen krijg heeft laten medesleuren. Wie de taal van het eerlijk hart en het gezond verstand wilde doen hooren, werd door het woest geschreeuw om oorlogsroem overstemd(*). In de dagbladen heette het:

(*) Ook Mr. Groen verzekert - nota bene op gezag van wat Guizot aangaande de stemming van zijn volk in de Revue des deux mondes verhaalde, toen hij eene algemeene ontwapening wilde uitlokken! - dat Frankrijk sedert 1815 steeds vredelievend is. Indien het zoo ware, wat zou er anders uit volgen dan dat Frankrijk de meest gevaarlijke natie ter wereld is, daar zij zoowel tegen als met haar zin oorlog verklaart en oorlog voert? Ook in dat geval - en ziedaar de practische zijde der quaestie - zou Duitschland reden hebben den Elzas en Lotharingen als een bolwerk tegen het steeds offensieve Frankrijk te behouden.

‘Laten de philosofen zwijgen van de zegeningen des vredes; Frankrijk bemint den krijg; Frankrijk schept er behagen in, dat lauriers en guerriers, dat succès en français zoo heerlijk op elkander rijmen.’ Frankrijk liet zijn duizenden turcos, zijn half wilde horden uit Algiers overkomen, om te vuur en te zwaard de schoone welvarende oevers van den Rijn te verwoesten; Frankrijk wapende zijn honderd duizend soldaten van beroep, officieren en onderofficieren, die naar bevordering, naar genot en geld haken, die maitressen willen onderhouden, die hun schulden moeten delgen, en alles, wat hun hart begeert, enkel door middel van een oorlog vinden kunnen, en de welgezeten burger zette zich neder voor zijn café om ijs te slurpen in afwachting van de roemrijke dépêches, die weldra volgen zouden, terwijl de remplaçant, de gekochte deugniet, voor hem in het veld trok. Dat is waarlijk eene gemakkelijke oorlogzuchtigheid, waarbij men zijn eigen leven, zijn eigen bloed niet op het spel zet, maar eer en roem hoopt te oogsten door middel van een leger, dat uit de lagere arme volksklassen en verder uit soldaten van beroep is samengesteld, een leger, waarbij een hoofdrol wordt opgedragen aan half wilde Afrikanen, die bij duizenden sneuvelen kunnen, zonder dat er eene enkele Fransche familie over behoeft rouw te dragen.

Geheel anders was de inzet van Duitschland, dat tot den moorddadigen krijg gedwongen werd. Onder zegenwenschen en handdrukken, onder tranen en kussen namen de vrouwen en moeders, de zusters en bruiden, de grijsaards en kinderen afscheid, angstig afscheid, van hun mannen, zonen, broeders, bruidegommen, vaders, die naar het bloedig slagveld trokken. Van de oevers van den Memel af tot waar de Alpen zich spiegelen in de blauwe golven der Königssee is er thans geen familie, die geen dierbare dooden te betreuren heeft. ‘Als in Athene en Sparta, als te Rome in de dagen van Cincinnatus en Camillus is het leger in Duitschland de natie zelve. Naast den boer en den handwerksman, in hetzelfde gelid, staat de erfgenaam van het oudste huis, en, met zijn Homerus en Shakespeare in den ransel, de trots der Duitsche natie, de Duitsche student.’ Mochten de nederlagen, die het zwaar geteisterde, het arme Frankrijk geleden heeft, mocht het ongedachte feit, dat de krijg op Fransch grondgebied en ten koste van Frankrijk wordt gevoerd, er de natie toe brengen, uit zelfbehoud, het voorbeeld van Duitschland na te volgen en, ook bij zich, met het oog op de toekomst, algemeene dienstpligtigheid in te voeren, dan zou zij voortaan buiten twijfel even vredelievend als haar thans getergde nabuur zijn.

En thans vraag ik: wat was onze houding tot dusverre, de houding van Nederland, bij den aanvang vooral van dezen krijg, toen al het recht aan de zijde van Duitschland, al het onrecht aan de zijde van Frankrijk was?

Nederland heeft op schitterende wijze zijn ouden roem van hulpvaardigheid en menschlievendheid gehandhaafd. Algemeen gewaardeerd

worden de groote diensten, die de Nederlandsche afdeeling van het Roode Kruis, die Nederlandsche doctoren en Nederlandsche studenten in de medicijnen op en bij het slagveld bewijzen. Met gulle hand heeft al wie in Nederland geven kan, geld geschonken voor de arme gewonden. Voorts heeft Nederland als volk, als klein lid der Europeesche statenfamilie, de partij gekozen, die de éenig wijze was: het heeft zich neutraal verklaard, het heeft zich gewapend om, des noods met geweld, zijne neutraliteit te handhaven.

Maar heeft de publieke opinie in Nederland de snoode misdaad verwenscht, die zij buiten staat was te verhinderen? Heeft ons volk getoond, dat het ten onrechte soms *une nation éteinte* wordt genoemd; heeft het gegloeid van verontwaardiging over het schandelijk onrecht, dat zijn Duitschen stamverwanten werd aangedaan?

Helaas, bij velen in den lande konden we in den laatsten tijd opmerken: 1°. eene valsche richting van het patriotisme, 2°. eene valsche opvatting van neutraliteit, 3°. eene valsche beoordeeling van feiten.

1°. *Eene valsche richting van het patriotisme.* Velen bekommerden zich enkel om de mogelijke gevolgen, die deze oorlog voor ons klein land kon na zich slepen, maar bleven onverschillig bij de gedachte, dat indien Frankrijk, het woelige, onrechtvaardige, onkundige, bijgeloovige, wispelturige Frankrijk zegevierde, de beschaving van Europa eene eeuw zou worden achteruit gezet. Het was, alsof hier geen hoogere belangen dan die van een natie van ruim 3 millioen zielen op het spel stonden. Buiten twijfel, wij hebben alle reden om met onze nationaliteit te zijn ingenomen. Wij genieten evenveel welvaart als, meer vrijheid dan eenig ander volk van Europa. Het strekt Nederland tot eer, als het geen sympathie voor Bismarck koestert, den grooten, maar tirannieken staatsman, den man des gewelds, die parlementaire rechten durfde schenden; als het met wrevel denkt aan de onderdanigheid, waarmede nog altijd een deel der Duitsche natie den rug voor Duitschen adel pleegt te krommen; als het afschuw heeft van een toestand gelijk die in Pruisen, waar Jacoby wordt gevangen gezet, omdat hij tegen de inlijving van den Elzas en Lotharingen durft pleiten; waar het den ouders niet vrijstaat te bepalen, of hun kinderen al dan niet gedoopt worden, al dan niet kerkelijk rechtzinnig onderwijs genieten zullen; waar de Joden tot op den huidigen dag van alle aanzienlijke staatsbetrekkingen zijn buitengesloten en zelfs den rang van officier niet kunnen verwerven. Ons volk met zijn republikeinsch verleden, met zijn liefde voor vrijheid en gelijkheid, zou er veel bij verliezen en weinig bij winnen, indien het gedwongen werd zijn zelfstandig bestaan prijs te geven. Wij zijn een natie op ons zelve, wij hebben een eigen taal en een eigen geschiedenis: Duitschland's staatslieden erkennen het: wij zijn niet *annexirfähig.* Duitschland is niet veroveringszuchtig, zoolang het tegenover vreedzame naburen staat. Van het roofgierige Frankrijk daarentegen wist men, dat

het loerde op den Rijn, die midden door ons land stroomt. Maar laat ons dit alles buiten rekening laten en enkel vragen: is Duitschland niet het volk der reformatie, de zetel van ernstige wetenschap en hooge kunst (in Frankrijk vindt men slechts den cultus van *le joli*, in Duitschland dien van *le beau*), is Duitschland niet, door zijn eerbied voor het familieleven, door zijn ernst en waarheidszin, de trouwe hoeder der Europeesche moraliteit? Al wie voor de hoogste belangen der menschheid sympathie gevoelt, moest de zegepraal der Duitsche wapenen wenschen. Te meer, nu Duitschland, geheel zonder eigen schuld, in den bloedigen krijg gewikkeld werd. Het heeft mij bevreemd en verontrust dat ons volk zoo lauw en flauw gebleven is, dat de storm van verontwaardiging tegen den onbeschaamden verstoorder van Europa's vrede niet heftiger en algemeener is geweest, dat vele bevende alarmisten, zonder er zich om te bekreunen waar recht en onrecht was, bij het losbarsten van dezen oorlog, enkel vroegen: wat hangt nu Nederland boven het hoofd? Ieder noemt het vuige zelfzucht, als in een zaak, waarbij de belangen van eene stad of een gewest betrokken zijn, een individu geen anderen maatstaf heeft dan zijn persoonlijk voordeel en zijne persoonlijke veiligheid. Maar om dezelfde reden moet men het veroordeelen, wanneer een volk, op het oogenblik, dat het lot der Europeesche beschaving zal worden beslist, hoofdzakelijk op zijn eigen belang het oog gevestigd houdt. Hebben op weinige uitzonderingen na onze journalisten, de organen onzer publiciteit, de gidsen der publieke meening, door hun spreken en zwijgen, in den laatsten tijd, niet medegewerkt om ons den schimpnaam van *Chineezen van het Westen* te doen verdienen?

2°. *Eene valsche opvatting van neutraliteit.* Neutraliteit betreft alleen *daden.* Maar velen hebben gemeend, dat zij ook de woorden, ook de gezindheid des harten raakt. Gemeend, dat een neutraal volk het recht geen recht, het onrecht geen onrecht noemen mocht. Gemeend, dat het plichtmatig was met een deel der liberale pers te zeggen: ‘Onze sympathieën zijn noch voor Frankrijk, noch voor Pruisen’... Beiden zijn ons ‘volmaakt onverschillig.’ Als vrije mannen hadden wij een neutraliteit moeten versmaden, waardoor het zedelijk gevoel tot zwijgen wordt gebracht. Als vrije mannen hadden wij ons niet den mond moeten laten snoeren, toen de waarschuwing tot ons kwam de teergevoeligheid van Frankrijk's keizer toch vooral niet te kwetsen. Als vrije mannen hadden wij allen met den eerlijken P. van Bemmelen moeten antwoorden: ‘Waar moet het heen met het menschdom, wanneer het zijn zedelijk oordeel prijs geeft, wanneer de onbeschaamde aanvaller en de onschuldig aangetaste geheel op denzelfden voet behandeld worden, wanneer een volk, dat zich van zijn rechtsgevoel en van zijn zedelijken moed nog al iets voorstelt, uit angst voor een vreemden despoot niet eens meer zijn oordeel durft uitspreken?’(*)

(*) De oorlog van 1870, bl. 38.

3°. *Eene valsche voorstelling van feiten.* Uit antipathie tegen graaf Bismarck trachten velen de schuld van dezen oorlog, voor een deel althans, op zijne schouders te laden. Tweeërlei weg wordt daartoe ingeslagen. Men zegt, dat de gebeurtenissen van 1866, waarvan von Bismarck de ziel was, Frankrijk tot dezen oorlog hebben aanleiding gegeven. Men zegt ook, dat Bismarck, om het werk van 1866 te voltooien, dezen oorlog heeft uitgelokt. Laat ons bij deze twee beschouwingen even stilstaan.

Men zegt, dat de gebeurtenissen van 1866 Frankrijk tot dezen oorlog genoopt hebben. Ik wil het toestaan, mits men deze woorden nader aldus toelichte: Frankrijk kende zich een erfelijk recht op Duitschland's onmacht toe en was niet gezind dit prijs te geven. Vandaar dat, toen het bespeurde dat de oorlog van '66 niet op eene wederzijdsche verzwakking van Pruisen en Oostenrijk, maar op versterking van Duitschland uitliep, het zich haastte de Mainlinie te trekken. Niets is er, dat de eenheidspolitiek van von Bismarck beter rechtvaardigt dan juist de oorlog, die thans gevoerd wordt: wat toch zou er van Duitschland geworden zijn, indien het, in 34 legers verdeeld, tegenover Napoleon had gestaan? Er is veel waars in wat Strauss zegt: ‘Zoowel in het leven van natiën als van individuën, zien we vaak het lang gewenschte ons onder zulk eene zonderlinge gedaante te gemoet treden, dat we het nauwelijks herkennen en er met weerzin het hoofd van afwenden. Het ging zoo met den Pruisisch-Oostenrijkschen oorlog van 1866 en zijne gevolgen. De oorlog schonk den Duitschers, wat zij vurig verlangd hadden; doch hij schonk het hun niet juist, zooals zij het zich hadden voorgesteld; en daarom was een groot deel der Duitsche natie er niet mede tevreden. Zij hadden de eenheid van Duitschland tot stand willen brengen door de kracht der idee-zelve, door de kracht van den volkswensch; thans had het ruw geweld, hadden bloed en ijzer hen tot hun doel geholpen. Het heeft veel tijd gekost, voordat het Duitsche idealisme, vooral ook de Duitsche koppigheid, zich met de werkelijkheid kon verzoenen; doch zoo onweerstaanbaar was de macht, men kan zeggen, de rationaliteit van het *fait accompli*, dat koppigheid en idealisme eindelijk voor betere inzichten moesten wijken. En wat niet het minst bijdroeg om zelfs den meest verblinde de oogen te openen, was de wijze, waarop Frankrijk zich gedroeg. Uit zijne booze gezichten tegen Pruisen en den Noord-Duitschen Bond, konden we opmaken, dat in die beiden Duitschland's kracht school; zijn lonken tot de Zuid-Duitsche staten bewees, dat van die zijde Duitschland gevaar dreigde. Elke beweging, die Pruisen maakte om zijn zuidelijken naburen de deur tot binnentreden te openen, schonk Frankrijk een voorwendsel tot aanmerkingen en protesten; zelfs waar het volstrekt geen politiek betrof, zooals ter zake van den St. Gothard-spoorweg, waande de Gallische haan zich gerechtigd strijdlustig te kraaien. Frankrijk heeft, sedert den val van Napoleon, driemaal zijne constitutie gewijzigd: nooit heeft Duitschland er

aan gedacht zijn buurman het recht te betwisten zijne eigene binnenlandsche aangelegenheden naar goeddunken te regelen. Welnu, hebben wij Duitschers, in 1866 en later, op een ander recht aanspraak gemaakt? Dreigden wij het huis van onzen buurman te doen instorten, toen wij het onze opbouwden en bewoonbaar maakten? Benamen wij hem licht en lucht? Niets van dat alles; - doch de buurman vond ons huis te stevig en te statig; zijn huis moest het schoonste en grootste der geheele straat blijven; vooral hinderde het hem, dat wij onze woning van deuren en grendels voorzagen, zoodat hij niet meer, ouder gewoonte, willekeurig kon binnentreden en een paar vertrekken in bezit nemen. Toch hadden we hem eenige onzer kamers, waarin hij zich vroeger reeds genesteld had, om des vredes wille laten behouden. Thans echter - nu de gewelddadige buurman zich op de uitspraak van het zwaard beroepen heeft - brengen we onze oude rechten weer in rekening.'

Dit in rekening brengen der oude rechten, dit eischen van Lotharingen en den Elzas wordt door Groen van Prinsterer 'een overmoedig en onverantwoordelijk misbruik van overmacht' genaamd. Het geldt hier eene netelige quaestie, welke ik niet gaarne, op het voorbeeld van den antirevolutionairen staatsman, met eene enkele phrase zou willen beslechten. Duitschland's politici, von Bismarck, Treitschke, von Sybel, zijn van oordeel, dat Frankrijk elken te sluiten vrede als een wapenstilstand beschouwen en, zoodra het zich daartoe sterk genoeg gevoelt, op nieuw den aanval wagen zal om wraak te nemen nu niet enkel over Sadowa, maar over Woerth, Sedan en Metz. De strategici beweren, dat, zoolang Straatsburg en Metz in het bezit van Frankrijk blijven, Zuid-Duitschland tot aan Ulm voor Frankrijk openstaat. Geen wonder, dat men er aan denkt de vestingen, waarmede Frankrijk dreigt, als een bolwerk in het bezit van Duitschland te brengen. Toch mogen onze Duitsche broeders, die thans zoo luide roepen, dat aan het roofdier zijne tanden moeten worden uitgebroken, en die het als eene uitgemaakte zaak beschouwen, dat er voortaan strijd op leven en dood tusschen Frankrijk en Duitschland zal worden gevoerd, wel bedenken, dat het misschien beter voor de rust van Europa is, indien Frankrijk ééne dan indien het twee redenen heeft om Duitschland voortaan den oorlog te verklaren. Ook vergete men niet, dat Duitschland's inwendige politiek nog altijd voor het volgende dilemma staat: zal het schip van staat overeenkomstig den volkswil bestuurd worden, of, gelijk tot heden gewoonte was, overeenkomstig de inzichten van den vorst, van een individu, door het toeval der geboorte aangewezen? Bindt zich Duitschland een Venetië aan de voeten, dan zal waarschijnlijk de autocratie blijven zegevieren. Zelfs is het in ieder geval te duchten, dat door den oorlog van dit jaar het persoonlijk gezag der vorsten versterkt wordt. Later zal het wellicht blijken, dat wat Duitschland aan eenheid in zijne worsteling met Frankrijk gewonnen heeft, het aan vrijheid of aan uitzicht

op vrijheid verloren heeft. Minder bevreesd ben ik er voor, dat Duitschland, hetwelk thans voor de rechtmatige gelijkstelling der Europeesche volkeren strijdt, op zijne beurt de rol van Frankrijk zal willen spelen en, door roemzucht gedreven, voogdij uitoefenen over zijne naburen. Het heeft te veel wetenschappelijken zin en diepte van gemoed om thans eene oude en veroordeelde buitenlandsche politiek te kiezen, welke het niet behoeft prijs te geven, daar het haar tot dusverre niet heeft aangekleefd.

En thans kom ik ten slotte tot hen die beweren, dat Bismarck, om het werk van 1866 te voltooien, dezen oorlog heeft uitgelokt.

'Bij eene revue rétrospective van Bismarck's eigenaardige politiek, zegt Groen van Prinsterer, valt de waarschijnlijkheid der begeerte naar vredebreuk met Frankrijk in het oog. De eenheid van Duitschland kwam in 1866, door een broederkrijg der Duitschers, aanvankelijk tot stand. *Aanvankelijk.* Dit is te veel gezegd. Met weerzin, met nauwelijks bedwongen wraakgierigheid, boog men onder de overmagt van het zwaard: er was geen schijn of schaduw van Duitsche eensgezindheid. Trouwens het bloed van stamgenooten is, voor de grondslagen van verbroedering, een bedriegelijk cement. De voltooijing eischte nog een tweede bedrijf. Aaneensluiting van de meer dan ooit elkander vijandig geworden Duitschers door gemeenschappelijken strijd. Vredebreuk dus. Met wie? met welke mogendheid bij voorkeur? Vredebreuk met Frankrijk. Dergelijk een kamp zou bij uitnemendheid dienstbaar kunnen zijn aan het konsolideren van den nog waggelenden bouw. Door het, zooveel doenlijk, aanblazen van den nog niet uitgedoofden volkshaat. Door een oorlog tegen de Fransche natie. Tegen het aloude Gallië, Germanje's erfvijand. Tegen het Frankrijk der revolutie. Tegen het Napoleontische Frankrijk. Tegen den erfgenaam der Napoleontische ideën, waarmee Duitschland onder het juk der overheersching en uitmergeling, der gelijkheid van slavernij en ellende, geraakt was. - Oorlog ter onderlinge verzoening! Oorlog om inwendigen vrede te bewerken! Oorlog, als de voorwaarde van Duitschland's zedelijke wedergeboorte onder Pruisens zegerijke banier! In het oorlogsvuur zou het kwalijk zamenhangend geheel, door lief en leed, naar de Bismarckiaansche zinspreuk, *ferro et igni*, gloênde aan één worden gesmeed. Aldus zou, na de vernedering van Franschen overmoed, en na een welgelukt *da capo* van 1813-1815, zelfs door den meest bedilzieke, het zoogenaamde wanbedrijf van 1866, als weldaad worden gekend en gewaardeerd.'

Indien, zegt Groen, Bismarck deze uitkomst heeft gewild en gezocht, dan was zijn diplomatiek overleg, zooals de ervaring nu leert, doeltreffend. Jaren achtereen heeft hij, ten koste van Napoleon, in de onderhandeling over België's inlijving bij Frankrijk, komedie gespeeld. Aan leverancie van België werd niet door hem gedacht; toch leende hij, overtuigd dat eene ruiterlijke afwijzing met eene vredebreuk gelijk

zou staan, om tijd te winnen, het oor aan Napoleon's voorstellen en hield den tegenpartijder aan het lijntje eener geveinsde vriendschappelijkheid, in de hoop dat wijziging in Frankrijks staatsvorm en politiek weldra alle snoode plannen van zelve in duigen zou doen vallen. Dit althans vernemen wij uit de depêche van 29 Juli, die Bismarck, als Rijks-kanselier, aan de gezanten van het Noord-Duitsche verbond toezond. Wij lezen daar het volgende: 'Déjà avant la guerre de Danemarck des agents Français officieux et non officieux ont fait des tentatives auprès de moi pour amener une alliance entre la France et la Prusse, en vue d'agrandissements réciproques... Je n'ai jamais pensé qu'il fût possible d'accepter des offres de cette nature; mais je croyais qu'il était utile, dans l'intérêt de la paix, de laisser aux diplomates Français les illusions qui leur sont particulières, aussi longtemps que cela était possible, sans faire même des promesses verbales. Je présumais que l'anéantissement de tout espoir pour le gouvernement Français compromettrait la paix, qu'il était dans l'intérêt de l'Allemagne et de l'Europe de maintenir. Je n'étais pas de l'avis de ces hommes politiques, qui conseillaient de ne pas faire tous les efforts pour empêcher la guerre, par ce qu'elle était en tout cas inévitable... Je ne pouvais pas compter sans la possibilité que des modifications se produisissent dans la constitution et dans la politique de la France, modifications qui auraient fait disparaitre la nécessité d'une guerre entre deux grands peuples voisins. Tout ajournement venait en aide à cet espoir. C'est pour ces raisons que je me suis tu sur les demandes, qui m'étaient faites, et que j'ai entretenu des négociations dilatoires, sans jamais faire même une promesse.'

Bismarck heeft dus, dit erkent hij zelf, de wenschen van Napoleon aangehoord. Er is geen reden te onderstellen, dat, ook van zijn kant, de onderhandeling serieus was, en de twist enkel over den aard en omvang van het equivalent liep. Maar wel mogen wij vragen, of hij Napoleon, *met eene vredelievende bedoeling*, jaren lang, gedupeerd heeft. En in dit opzicht is Groen van Prinsterer ongeneigd den slimmen Pruis op zijn woord te gelooven. Onwaarschijnlijk acht hij het, dat Bismarck, 'met onophoudelijke voorspiegelingen van een brok of brokske, geen ander oogmerk had dan het vermijden van den krijg.' Vooreerst, omdat hij den afloop wel voorzien kon. De tragische uitkomst van dergelijk komediespel kon niet lang achterwege blijven. 'Ten lange leste zou ook Napoleon, gansch niet van slimheid misdeeld, althans slim genoeg zijn om het geheim van de reeks der illusiën te begrijpen. Dan zou gebeuren wat nu gebeurd is; dan zou het net, waarin hij was gewikkeld, in de woede der teleurstelling, aan flarden worden gescheurd.' Ten tweede, omdat het de triumf van Bismarck's politiek en de bevestiging van Duitschland's eenheid zou zijn, indien Napoleon, door teleurstelling op teleurstelling verbitterd, eensklaps, 'in de onbezonnenheid van allezins begrijpelijken toorn, naar het zwaard

greep, op een wijs waardoor hij zelf geheel Germanje, door schrik en verontwaardiging wakker geschud, tegen den overweldiger in het geweer riep.'

Ik zal niet beweren, dat Groen, door zijne verdachtmaking, den scherpzienden en niets ontzienden Duitschen staatsman onrecht doet. Bezwaarlijk kan iemand, die zelf belijdt, dat hij de kronkelwegen eener mystificeerende diplomatie bewandeld heeft, op volledig vertrouwen aanspraak maken. Toch wil ik enkele bedenkingen opperen, welke mij de juistheid van Green's bespiegelingen in twijfel doen trekken. 1°. Wat had Bismarck behooren te doen, indien hij werkelijk voor Duitschland vrede wilde? Napoleon afwijzen? Zijn schandelijk opzet aan Europa openbaren? Zou Bismarck dan geloofd zijn geworden? En zou de verbittering van Frankrijk's heerscher, zou zijne ruiterlijk gedwarsboomde hebzucht dan niet nog zekerder en nog spoediger een voorwendsel tot oorlog hebben gevonden, dan thans het geval is geweest? 2°. Kon Bismarck niet, om Frankrijk's inwendigen toestand en Napoleons wankelende gezondheid, in 1866 en later, tot zich zelf zeggen: Tijd gewonnen, al gewonnen? Moest het a priori eene ongerijmdheid heeten, indien hij zich vleide de onderhandelingen zoolang te rekken, totdat, door eene groote gebeurtenis, de onvermijdelijkheid van een krijg vervallen zou? 3°. De bevestiging van Duitschland's eenheid vorderde goed, ondanks den vrede. Het ongeloofelijk succes, door de Duitsche wapenen thans behaald, was niet bij voorbaat wiskunstig te berekenen. Ware het geluk aan de zij der Franschen geweest, zoo zou Pruisen's suprematie over Duitschland thans reeds verbroken zijn. En toch zou de koel berekenende, de gelukkige Bismarck, als een wanhopige, die zijn laatste kaart uitspeelt, dezen oorlog gewild hebben? 4°. In 1867 heeft Bismarck den vrede van Europa gered. De Duitsche volksstem had er zich ondubbelzinnig tegen verklaard, dat het als Duitsch beschouwde Luxemburg aan Frankrijk toebehooren zou. Maar Napoleon was niet gezind den kelk der vernedering tot den bodem toe te ledigen. Ook Pruisen moest wat toegeven. Toen heeft Bismarck, als eene concessie aan Frankrijk, ingewilligd, dat de oude bondsvesting geslecht, dat de Duitsche vlag neergehaald zou worden.

Ik waag het te gissen, dat, indien Bismarck zich niet aan het koningschap bij de genade Gods vergrepen had, Groen van Prinsterer hem niet zoo zwaar verdenken zou(*).

Toch zou ik op de nauwgezetheid van zijn rechtsgevoel, of op dat der Europeesche diplomatie in het algemeen, niet onvoorwaardelijk durven rekenen.

Het is denkbaar dat, indien de oorlog een anderen loop genomen

(*) Thans bespeur ik, dat, volgens Mr. Groen, Bismarck niet alleen aan het uitbreken, maar ook aan den langen *duur* van dezen bloedigen oorlog schuld heeft. 'Te Sedan, zegt Mr. Groen, was de weg tot vrede en verzoening met Frankrijk gebaand'. Gaarne onderschreef ik dien volzin, indien het mij vergund ware in plaats van *met* het woordje *voor* te lezen.

had, van de zijde van Pruisen zoowel als van die van Frankrijk, de zelfstandigheid van ons volksbestaan ernstig bedreigd ware geworden. Het is *denkbaar*. 'Onderstel, zegt Groen, niet dat het ongeloofelijke succes der Pruissen aan de zij der Franschen geweest ware; onderstel slechts dat de Franschen eenig voordeel behaald hadden, zoodat de strijd niet spoedig scheen te kunnen worden beslist; zoodat het eigenaardig inconvenient der *landwehr*wapening Pruissen reikhalzend naar den vrede, mits *glansrijk*, had doen uitzien; is het ondenkbaar, dat Bismarck alsdan aan het ontwerp-Benedetti een meer geopend oor zou hebben geleend? dat hij het oog naar Holland, als onvergelijkbaar welgelegen *equivalent*, zou hebben gerigt? dat er *casu quo* althans van wegbereiding sprake zou geweest zijn? Van een artikel bijv., waarbij Pruissen vrij en onverlet bleef, niet voor onverwijlde *annexatie van Holland*, wel neen! maar voor een nader *overleg met Holland*, omtrent vriend-nabuurlijke betrekking, aanvankelijk welligt door Tolverbond. - Langzaam gaat zeker en een goed begin is het halve werk!'

In zoodanig geval hadden wij op ons zelve, op eigen kracht moeten rekenen.

Ware ik er zeker van dat, door algemeene dienstplichtigheid, de geesten niet al te zeer aan tucht, aan onderdanigheid gewend werden, zoo zou ik hare invoering in ons vaderland reikhalzend te gemoet zien.

Maar ons hechtste schild zij onze *zedelijke* kracht. Niet onze angst voor den dood, maar onze liefde tot vrijheid, de fierheid van ons volkskarakter, de frischheid en gezondheid van ons staatkundig en maatschappelijk leven zij onze schutsgodin. Roofvogels vinden alleen daar een prooi, waar lijken vergaderd zijn.

Groningen, 24 Sept. 1870.

Naschrift.

Nadat het bovengaande artikel reeds ter perse was gezonden, heeft de ook in ons land gunstig bekende Henri Taine een weerschrift voor zijn zwaar geteisterd volk uitgegeven. Zijn doel is Europa er van te overtuigen, dat de oorlogzuchtige geest, de woelzieke aard, die den Franschen wordt ten laste gelegd, hen sedert lang verlaten heeft. Maar de wijze, waarop de talentvolle man die stelling bepleit, moet, op zijn zachtst uitgedrukt, hoogst zonderling heeten. 'Met uitzondering, zegt hij, van de oorlogen in de Krim en in Italië, heeft de openbare meening in Frankrijk iederen krijg, door Napoleon III gevoerd, als eene kostbare en gevaarlijke parade beschouwd, op touw gezet ten profijte der dynastie, maar ten nadeele der natie, gemonteerd, als eene slechte opera, om te verblinden en den grooten hoop afleiding te verschaffen.' Let wel: *met uitzondering van de oorlogen in de Krim en in Italië!* Is het niet een sterk bewijs van Frankrijk's vredelievendheid, dat het

de avontuurlijke en rampzalige onderneming naar Mexico heeft verwenscht en vervloekt?

Laat mij vragen, of de slimme Napoleon, die 20 jaren lang met meesterlijken tact op de booze hartstochten van zijn volk speculeerde, getoond heeft Frankrijk niet te kennen, toen hij, nu drie maanden geleden, om zijn wankelenden troon te schragen, de verovering van den linker Rijnoever ondernam. Strauss zegt, dat Frankrijk jaloersch op Pruisen was, dat het geen huis in de straat wilde dulden, hetwelk even mooi was als het zijne. Neen, antwoordt de geestige Taine, die nu op zijn beurt dit beeld aldus uitwerkt: 'De staten van Europa zijn niet te vergelijken met woonhuizen, maar met de paleizen uit het oude Florence, voorzien van schietgaten en met gewapende wachters gevuld. Tegenover ons paleis stond een ander, minder groot, maar even goed gewapend, door een dertigtal middelmatige of kleine huizen omgeven. Eensklaps neemt de eigenaar van dit paleis al die huizen - op drie na - in bezit, zonder zich aan iemand te storen. Door eene overeenkomst met deze drie overgeblevenen maakt hij schietgaten in hunne muren en omgeeft allen met eene omheining, waarachter wij drie maal meer geweerloopen zien schitteren dan wij ter onzer beschikking hebben. Wij weten, dat onze overbuurman, een zeer goed militair, over de zijnen heer en meester is, en dat, na de vereeniging der zeven en twintig huizen, de bewoners er van, eerst hevig misnoegd over hunne inlijving, later daarop trotsch zijn geworden en op zijn bevel als één man onder de wapenen zijn gekomen. Was er dus geen reden tot ongerustheid en kan men het euvel duiden aan een paleis, hetwelk slechts over vier geweren te beschikken heeft, dat het wantrouwend den blik naar de vensters van het tegenoverliggende slaat, waaruit het twaalf geweren op zich gericht ziet? Dit was juist de verhouding van ons leger tegenover dat van Duitschland. Maar ik wil het beeld van Strauss vasthouden. Op een zekeren dag vernemen wij, dat een oud, sterk, maar zeer vervallen kasteel, in het zuiden achter ons gelegen, tot eigenaar gaat krijgen een nabestaande van onzen overbuurman met zijne twaalf geweren, zoodat wij bij gelegenheid van voren en van achteren kunnen beschoten worden.... Zeker kan men wel niet van jaloerschheid, naijver, militaire onbeschaamdheid spreken, wanneer iemand, eene rij bajonetten voor zich ziende, verlangt dat er geen tweede achter hem worde opgericht.'

De éenige conclusie, die men uit dit smakelijk gekeuvel kan trekken, zou deze zijn, dat het wel een zeer vermetel en roemzuchtig oorlogsheld, een uiterst gevaarlijke en onverbeterlijke stokebrand moet wezen, die, schoon zelf slechts over vier geweren beschikkende, nogtans den lust niet bedwingen kan om den overbuurman met zijn twaalf geweren eens te lijf te gaan. Maar wij mogen het er gerust voor houden, dat de Fransche ijdelheid zich de macht van Pruisen, het leger van kruideniers en kleermakers, gelijk Edmond About het spottend

noemde, vrij wat minder geducht voorstelde dan Henri Taine ons thans wil doen gelooven. Toen het kanon nog niet gesproken had, verstoutte zich een lid van het Fransche wetgevend lichaam te zeggen, dat de Fransche wapenen, hoe zegevierend ook, toch wel eens ‘un petit échec’ konden lijden. Terstond klonk het bestraffende antwoord uit den fieren mond van Ollivier, dat zoodanige onderstelling reeds een verraad aan het vaderland gepleegd moest heeten. De geheele vergadering stemde daarmede in door *très bien! très bien!* te roepen. Ook tracht Henri Taine ons vruchteloos diets te maken dat een katholiek vorst, door banden van bloedverwantschap veel nauwer aan Napoleon dan aan Pruisen's koning verbonden, op den troon van Spanje ooit eene bedreiging voor Frankrijk zou zijn. De zucht naar landroof en militaire glorie zit den Franschen als eene van vader tot zoon overgeërfde eigenschap in het bloed, maar nooit had de Pruisische adelaar, die, volgens de geestige opmerking van Strauss, vooral muizen (d.i. demagogen en liberalen) pleegt te vangen, den minsten lust getoond om zijne klaauwen in het vleesch van den Franschen adelaar te slaan. Door niets laat zich de bewering rechtvaardigen, op welke het geheele betoog van Taine rust, dat Frankrijk reden had zich over de Pruisische overwinningen in Duitschland ‘*ongerust*’ te maken.

V.D. W.

Geen vredebond.

Arm, ongelukkig Europa! Wat moet gij lijden ten gevolge van den strijd tusschen ideaal en werkelijkheid. Aan de eene zijde de bakermat van de verhevenste en fierste gedachten, de moeder van de schoonste droomen, zijt gij aan den anderen kant de slavin der meest verachtelijke traditionele begrippen. O! zoo ergens ter wereld de diepgaande ellenden van 't menschelijk leven worden gevoeld, dan zeker in uwen schoot, rampzalig werelddeel, met uwen geduchten strijd tusschen den ouden en den nieuwen tijd. Wat hebt gij ons doen dweepen met vrijheid, vooruitgang en beschaving; wat hebt gij ons van jongs af gevoed met de schoonste denkbeelden in uwen boezem geboren, en wat rukt gij ons telkens met onweerstaanbare kracht van den berg onzer idealen naar beneden in de somberste doodsvallei, waar wij slechts verrotting aanschouwen. Wat verandert gij telkens den beker des heils, dien gij ons aan de lippen brengt, in een gifbeker voor onze ziel. Is het dan bespotting, dat gij ons zoo gedurig van de hoogste hoogten, waarop gij zelf ons voert, in de diepste laagten vallen doet?

Is het dan bespotting, dat gij ons nu en dan onze engelen-natuur doet gevoelen, om ons straks weer aan het redeloos gedierte gelijk te maken? Ware het niet beter geweest, als gij ons maar op de aarde hadt gelaten, wij zouden dan niet zoo gedurig in den hemel ons te slapen gelegd hebben, om in de hel te ontwaken; wij zouden dan ten minste niet gedurig zoo vreeselijk zijn onttooverd.

Of is het geene onttoovering, wanneer wij van de vriendelijkst lachende gaarden, door noeste vlijt gevormd, plotseling verplaatst worden op het ijzingwekkende slagveld, met duizenden dooden en gekwetsten bezaaid? Is het geene onttoovering, wanneer wij van de werkplaatsen der nijverheid, tot welvaart der menschen ingericht, op eens ons oog moeten wenden naar de fabrieken der moordwerktuigen, tot vernietiging der menschen vervaardigd?

O! wij begrijpen, niet waar, volkomen de smart van een kind dezer eeuw, die zich in zulke bewoordingen uit; ook uit onze ziel is die taal gegrepen. Wij begrijpen volkomen, dat zijne klachten en verzuchtingen over het arme Europa geen einde kennen, ja zelfs weten wij het te waardeeren, dat die klachten nu en dan murmureringen worden tegen den Bestuurder der wereld. Want geen lot is wreeder, dan het lijden der menschelijke ziel, die op wil stijgen ten hemel, maar die door allerlei krachten buiten hem in den modderpoel der aarde onverbiddelijk gehouden wordt.

En toch! toe te geven aan die betrekkelijk billijke klaagtoonen, den hemel aan te klagen van ongerechtigheid jegens de menschenkinderen, het ware zonde. Niet daartoe wordt den mensch de strijd des levens opgelegd, opdat hij in dien strijd van kommer en verdriet zou ondergaan, maar opdat hij door dien strijd zou worden gevormd en volmaakt. Alleen deze levensbeschouwing maakt den mensch gezond, krachtig en werkzaam. En al is het dan waar, dat er geen dieper ellende te bedenken is, dan juist die strijd tusschen ideaal en werkelijkheid van ons ongelukkig werelddeel, niet door klachten, maar alleen door meerdere inspanning, door vernieuwden arbeid zullen die beide tot elkander gebracht worden.

Dat hebben ook die mannen begrepen, die zich in de hoofdstad en in andere steden onzes vaderlands met elkander hebben verbonden tot Vredevereenigingen. Zij stelden zich zelven niet tevreden met het bevorderen van den schoonen werkkring van het Roode Kruis, met het lenigen en verzachten der onmiddellijke ellenden, die uit den oorlog voortvloeien. Neen; in navolging van de in 1867 te Parijs opgerichte Ligue internationale de la Paix is het hun streven, door alle middelen den oorlog te voorkomen en den wereldvrede te bevorderen. Edel en schoon is gewis deze poging. Hoog moet de loftrompet gestoken worden voor die schaar van mannen, die, ten diepste gegriefd door de

ellenden van den oorlog, zich tot een heilig verbond tegen dien grootsten vijand van het menschelijk geluk op aarde, hebben vereenigd. Tegenover de bekrompen menigte, die den oorlog uit een dogmatisch oogpunt verdedigen, ongevoelig voor de slagen, die hij aanbrengt, tegenover de ijskoude naturalisten, die den broederkrijg der verschillende natiën voor een even groote natuur-noodwendigheid houden als de onderlinge strijd van lagere schepselensoorten; tegenover de staatkundig onmondigen, die zich als schapen zoo gedwee ter slachtbank laten heen leiden, zoowel als tegenover de grooten en machtigen, die zich zelven en anderen met valsche militaire eer en glorie verblinden, vertegenwoordigen deze ijveraars voor den vrede den adeldom der ziel. O! het ware te wenschen, dat het heilig vuur van geestdrift, dat in hunne zielen brandt, alle onverschilligen met het lot der menschheid, alle in zich zelven gekeerde naturen ontvonkte. Ook al meent men, dat de middelen, die door hen worden aangewend, om den eeuwigdurenden vrede te veroveren, niet de ware zijn, voegt ons te midden dier breede schaar van vredevrienden diepe eerbied voor den adeldom hunner ziel, voor de edele bewegingen hunner harten. Allerminst voegt ons, ook ook bij verschil van meening, hooghartige spotternij of minachtend schouderophalen. Wij hebben toch hier te doen met een getuigenis des harten en al mocht het ons blijken, dat de Vredebond niet genoegzaam luisterde naar de wikkende en wegende stem des verstands, het ware te wenschen, dat velen door deze mannen werden verlost uit hunne laauwheid en hunne eerste liefde voor het goede en heilige terug erlangden. Waarlijk! in onze stoffelijk gezinde eeuw is het hartverheffend, aldus mannen voor het ideaal te zien optreden. Uit ons hart gegrepen is dan ook de taal van het Nieuws van den dag van den 29sten September l.l. ‘Bij al wat heilig is, broeders! sluit een verbond des vredes!.... Hoeveel wenschen en zoete droomen zijn niet al weggevaagd, als een morgenwolk door dezelfde worstelingen welke in de proclamatiën der koningen *heilige oorlogen* genoemd worden,... wenschen en droomen zóó nederig en rein en godgeheiligd, alsof ze nooit den rooskleurigen kinderkring verlaten hadden, die reeds hier op aarde getuigenis moesten afleggen van den vrede welken de dichters en de geloovigen aanschouwen als zij opzien naar de sterren en, hooger dan de sterren, naar de woningen van Hem, die boven de sterren troont! O, vrede! die ons recht en onze eerste levensbehoefte zijt, daal neder op deze aarde en strooi bloemen aan den voet van elken troon, waarop een koning of keizer zit enz.’ Het dagblad, waaraan die woorden zijn ontleend, is niet met vredebonden als zoodanig ingenomen, maar toont toch door deze en andere woorden den diepsten eerbied voor het edel streven der vredebondgenooten. En dat is, dunkt mij, het ware. Meent gij langs anderen weg den vrede voor de menschheid te moeten veroveren, dan zij, leert eerst van dezen toewijding aan en innige ontferming met de menschheid; slaat

geen toon van bespotting aan over de taal des harten - want wilt gij werkelijk op uwen meer verstandelijken weg eenig meer blijvend nut stichten, dan moet gij toch onmisbaar uit de bronwel des harten moed, kracht en lust blijven putten, om in uw taak te volharden. Onder het lezen van toespraken over den vrede als die welke te Parijs in het jaar 1869 door Frederic Passy en in 1869 door Pater Hyacinthe(*) werden gehouden, moet ons hart hooger gaan kloppen. Beweert niet, dat al die vertoogen over de jammeren van den oorlog overbodig zijn - want die jammeren zijn niet zoo algemeen bekend, als gij ons zoudt willen doen gelooven. De grooten der aarde hebben er belang bij, dat die jammeren in het vergeetboek geraken; maar wij kunnen het niet genoeg aan de wereld bekend maken, dat behalve duizenden andere zedelijke en stoffelijke ellenden, die de oorlog draagt in zijnen schoot, bij eene algemeene ontwapening de rijkdom van de menschheid *dagelijks*(†) met eene waarde van 20 millioenen franks zou vermeerderd worden, terwijl thans ondenkbare sommen voor de vernietiging van de welvaart der maatschappij worden besteed. Tegenover zulke onwederlegbare statistieke feiten wordt onze diepe verontwaardiging opgewekt; ons hart komt in beweging, en al is het dan langs anderen weg, dan door middel van vredebonden, wij rusten niet, voor we het onze gedaan hebben, om de menschheid van dien boosten der demonen in de toekomst te verlossen.

Met dat al heeft de Vredebond mijne sympathie niet. Verschillende stemmen zijn reeds daartegen opgegaan. Hetzelfde dagblad, dat wij straks reeds met sympathie vermeldden, verhief er o.a. zijn stem bovenal uit een formeel oogpunt tegen. Het bracht gewichtige bezwaren in tegen eene vereeniging als zoodanig, waaraan van zelf allerlei omhaal van reglementen, artikelen, afdeelingen, contributiën enz. tot schade van het heilig vuur des geestes zouden verbonden zijn. Andere organen hebben het onpraktische van die vrede-demonstratiën aangetoond. De Arnhemsche Courant van den 3^{den} October wijst op het overbodige, het oppervlakkige en het vruchtelooze van dergelijke vereenigingen. Een en ander is door mij met instemming gelezen. En toch heb ik tot dusver in den geheelen strijd tegen die vredeverbonden gemist juist dat punt, dat, naar mijne meening, het zwaarste wegen moet.

Hoe treurig de bekentenis ook moge wezen, hoe vernederend voor onze beschaving, hoe pijnlijk voor ons hart, ik geloof, dat de algemeene vrede der menschen nog in een ondenkbaar verre toekomst ligt.

Men vleit zich over het algemeen veel te veel met de gedachte, dat ten gevolge der meerdere beschaving van het menschdom de oorlog binnen kort tot de onmogelijkheden behooren zal. Doch het komt mij

(*) Zie Nieuw en Oud, 1870, Afl. 9. Hollandsche Vertaling door H.W.T. Tydeman.
(†) Journal de Société de Statistique. November 1866.

voor, dat men bij die verwachting veel te veel toegeeft aan het natuurlijk optimisme van zijn hart en veel te weinig den donkeren toestand van ons werelddeel inziet. Zonder twijfel het is waar, dat, hoe naauwer de volken aan elkander verbonden zullen worden, hoe dieper de overtuiging zal wortel schieten, dat aller belangen dezelfde zijn, ook naar die mate de oorlogen meer zullen veroordeeld worden door den publieken geest. Maar wie daarom het einde van deze menschenslachtingen binnen een betrekkelijk korten tijd zou verwachten, zou daardoor toonen de kaart van Europa al zeer weinig te kennen en blind te zijn voor de duizendvoudige verborgen oorzaken, die den oorlog als een onvermijdelijk produkt ten gevolge hebben.

Wie b.v. in de meening mocht verkeeren, dat de tegenwoordige afgrijselijke krijg tusschen Frankrijk en Duitschland dermate de oogen van het algemeen zal openen, dat deze broederkrijg wellicht de laatste zal wezen, die in Europa zal gevoerd worden; dien verzoek ik, dat hij eens zonder het optimisme van zijn gemoed te raadplegen, met kalmte den werkelijken toestand van ons werelddeel gadeslaat. Wordt dit gedaan, zonder dat het idealisme van ons hart ons met zijne bekoringen verleidt, waarlijk! dan behoeft men geen verklaarde pessimist te zijn, om aan alle zijden van Europa nog de donkerste stippen te aanschouwen, om overal ontvlambare stoffen te zien, die vroeger of later tot een vernieuwden broedermoord zullen aanleiding geven.

De Duitsche en Italiaansche kwestiën mogen ten gevolge van dezen oorlog zijn opgelost, hoevele kwestiën blijven er nog over in Europa, en aan hoevele nieuwe ernstige politieke vraagstukken zal deze oorlog de geboorte geven! Is Rusland soms niet meer begeerig naar Turkije? Is er geen Polen, geen Oostenrijk, geen Spanje meer, waarin de strijdige elementen blijven gisten? En behalve deze oude kwestiën, hoevele nieuwe zullen er uit den hedendaagschen toestand ontstaan! Wie ziet niet, ook bij al zijne vreugde over de overwinningen der Duitsche legers, met angstvalligheid en bezorgdheid Pruisen aan, dat waarschijnlijk niet tevreden zal zijn met de vervulling zijner roeping in Duitschland, maar, zich bewust van zijnen sterken arm, wellicht naar nieuwe overwinningen zal haken? Voor wie is de aanstaande annexering van Lotharingen en den Elzas geen profetie van nieuwe en geduchte oorlogen? Voor wien is het groothertogdom Luxemburg, al is het door geen andere banden dan door den band der dynastie met Nederland verbonden, geen mogelijke twistappel voor de toekomst? Neen, waarlijk! één blik slechts op den toestand van Europa overtuigt ons, dat er heinde en ver brandstoffen te over aanwezig blijven voor nieuwe broedermoorden. Of zal wellicht de maatschappelijke toestand van Europa al die internationale kwestiën aan zich onderwerpen? Zal de kracht der publieke meening omtrent de ellende van den krijg binnen kort reeds sterker zijn in ons werelddeel dan de wensch naar uitbreiding van grondgebied, sterker dan alle geheime en openbare oorzaken van

den krijg? Dit wordt beweerd, doch dit is het juist, wat ik ten ernstigste meen te moeten betwijfelen, en dat wel op de volgende gronden.

Vooreerst kunnen zich zelfs de gloeiendste ijveraars voor de maatschappelijke welvaart niet ontworstelen aan het traditionele denkbeeld omtrent nationaliteiten. Oppervlakkig zou men zeggen, dat deze er allerminst zich om moesten bekreunen, waar de grenzen zijn van de een of andere natie. Hun beginsel zou hen zelfs totale onverschilligheid daaromtrent moeten voorschrijven, daar toch hun éenig levensdoel, de welvaart der menschheid te bevorderen, moest gaan boven alles. En wat zien wij daaromtrent thans in Frankrijk gebeuren?

Terwijl dr. Jacobi in Koningsbergen zeer consequent met zijn sociale beginselen, de inlijving van den Elzas en Lotharingen bestreed, zijn het juist de grootste maatschappelijke ijveraars in Frankrijk, die den oorlog met kracht en geweld willen voortzetten en die liever hun gansche vaderland en zich zelven willen opofferen dan aan de deelbaarheid der Fransche Republiek te kunnen gelooven. Waar een Victor Hugo zijne belachelijke speeches houdt voor de uitdrijving van den vijand van den Franschen bodem; waar een Jules Favre geen duimbreed gronds wil afstaan van de ondeelbare Republiek, daar ziet men eens, hoe diep geworteld nog het nationaliteitsvooroordeel is en hoe weinig dus ook in de toekomst de maatschappelijke welvaart bij de kwestie van vrede of oorlog nog beslissen zal.

Wilt gij een ander bewijs voor dezelfde stelling, denkt aan het vredelievende Engeland. Oppervlakkig beschouwd, is dat land met zijne sympathiën voor den vrede de profetie van een betere toekomst. Het denkt niet aan uitbreiding van grondgebied. Het streeft alleen naar verbetering van inwendige toestanden en stelt zich met zijne koloniën tevreden. En toch is het van genoegzame bekendheid, dat juist ten gevolge van die geforceerde vredelievende houding Engeland zich zelf in de toekomst zonder twijfel in oorlogen wikkelen zal. Het grofste eigenbelang staat bij alles op den voorgrond. Waar dat belang er bij betrokken is, daar grijpt het naar het zwaard, gelijk in den Krimoorlog, toen het, bevreesd voor zijne koloniën, Rusland mede ging bestrijden. Maar in alle andere kwestiën van Europa is zijne politiek zonder eenige verheffing geweest. Het wil de vriend van allen blijven, maar maakt zich daardoor juist aller vijand. Bekend is genoegzaam Amerika's rechtmatige wrok tegen zijne Anglosaksische stamverwanten in Europa. En thans is het druk bezig, zich zelven met de beide strijdende partijen op het vaste land nieuwe Alabama-kwesties te vormen, die het met al zijne sympathiën voor den vrede, vroeg of laat zullen dwingen, om te grijpen naar het zwaard. Eene regering, met Engelands sympathiën voor den vrede, maar tevens met ware liefde voor het lot van andere natiën bezield en daardoor met zedelijk gezag toegerust, om alle internationale kwestiën door overreding te beslissen, hoe ver zou zij te zoeken zijn?

Mochten wij dat van het toekomstig Duitschland te wachten hebben, God gave het! Maar zal ten gevolge van Duitschlands overwinningen het militarisme daar ten koste van de maatschappelijke welvaart niet den boventoon behouden? Ook al ware Pruisen eens in staat met zijn traditionele militaire roemzucht te breken, zal het in het aangezicht van het overwonnen Frankrijk en den kolos van het Noorden zijne legers kunnen ontbinden? Helaas! dat is juist de groote kranke plek in Europa, dat ons werelddeel door zijne historie is vastgenageld in zijne internationale vooroordeelen. Van daar onze bittere strijd tusschen ideaal en werkelijkheid. Van daar het lijden aller edele en groote zielen, waarvoor geen geneesmiddel schijnt te zijn gewassen.

Tot dusver over den moeielijken zuiver politieken toestand van Europa, die het te gemoet zien van een spoedigen eeuwigen vrede ons onmogelijk maakt. Maar ook dan, wanneer wij het zuiver maatschappelijk gebied in het oog vatten, dat oppervlakkig tot het bespoedigen van den wereldvrede 't meeste zou moeten bijdragen, komen wij tot hetzelfde resultaat. Waren de stellingen van vroegere staathuishoudkundigen omtrent de welvaart der maatschappij gebleken even zoovele onloochenbare waarheden te zijn, dan zouden wellicht binnen korten tijd, afgezien van de internationale belangen, de denkbeelden van den vrede machtiger zijn dan die omtrent den oorlog. Maar het is genoegzaam bekend, dat bij al de onloochenbare wetten, die de vorige staathuishoudkunde gepredikt heeft, er nieuwe problemen op maatschappelijk gebied zijn ontstaan, die tot heden naar hunne oplossing te vergeefs hebben gezocht. Wie denkt daarbij niet aan den stelselmatigen strijd tusschen arbeid en kapitaal, die in verschillende landen de inwendige toestanden zelve met vernietiging bedreigt? Wie denkt daarbij niet aan het droevige en steeds toenemende proletariaat, dat juist ten gevolge van de op de spits gedreven nijverheid millioenen schepselen verdierlijkt? Neen, ook de maatschappelijke toestand sluit niet als een peperbus ineen; naauw meent men het geheim der wetten gevonden te hebben, of een reeks van nieuwe raadselen staat onopgelost voor ons oog. Ging hierbij alles zoo eenvoudig toe, als men ons vroeger wilde doen gelooven, o dan ware het redmiddel spoedig gevonden. Men had dan maar volgens den raad van St. Simon overal de industrieëlen aan 't roer van den staat te plaatsen, en elk zou even welvarend zijn, elk zou een even heftigen afkeer van den oorlog hebben. Doch in de werkelijke wereld gaat het anders toe. De ontzaglijke toeneming van den rijkdom heeft een nog veel grooter toeneming van de armoede doen ontstaan. En het is juist op die armoede, het is op dat armzalige proletariaat, dat de geest des oorlogs tot heden toe speculeert. Denkt u de mogelijkheid van de afschaffing van de gewapende legers in Europa, uit een internationaal oogpunt, zeker, de wereld zou er wèl bij varen. Als dagelijks alleen de rijkdom met 20 millioenen waarde vermeerderde, o het zou een groote zegen zijn. Maar

deze rijkdomvermeerdering zou meer ten bate van enkelen, dan van allen plaats hebben. Met nog scherper geteekende trekken zou dan het proletariaat zich vertoonen, dat thans nog eenige vergoeding voor het gemis van aardsche welvaart meent te zien in de glimmende knoopen van den soldatenrok. Dat is de toestand, gelijk hij werkelijk is. Al wenschte onze gansche ziel ook vurig den vrede, de maatschappelijke toestand zelf, zooals die nu nog bestaat, is een der grootste oorzaken, dat de oorlog nog onvermijdelijk is.

Denkt daarbij aan de sluwheid der diplomatie, aan de eerzucht van onverstandige monarchen, aan de macht van één geslepene over millioenen kortzichtige onderdanen; denkt aan de geheime oorzaken, die den oorlogsgeest in het private leven blijven aanwakkeren, aan dien zondvloed van nijd en haat, van wrok en partijzucht, die de bizondere wereld van elken mensch verontreinigt, en gelooft met mij, dat, zoolang de menschen in het groot en klein niet al hunne booze hartstochten afsterven, zoolang er nog geene ideale menschen op aarde leven, dat zoolang ook de oorlog onvermijdelijk zal wezen en dat zelfs het duidelijkste inzicht in al de ellenden van den krijg niet zal beletten, dat men elkander als dieren zal blijven verslinden.

Deze gedachten zijn voorwaar niet zeer bemoedigend. Maar het is, dunkt mij, beter om, ook al kost het ons tranen, de waarheid in te zien, dan zich met valsche illusiën te misleiden. Hoe hoog is het peil der algemeene beschaving gerezen? Ziedaar een vraag, die velen te optimistisch beantwoorden. Omdat zij zelve tot de meer uitverkorenen behooren, schatten zij ook het publiek te hoog en kunnen zij zich geen denkbeeld vormen van de verschrikkelijke realiteit, die nog rondom hen bestaat. Neen - men behoeft niet in Schopenhauers pessimisme te zijn verzonken, om toch door hetgeen men ziet en hoort tot de overtuiging te komen, dat bij millioenen de beschaving niet anders is, dan een kleed dat om de schouders hangt, niet anders is, dan een flatus vocis. Zijn wij niet allen omringd door een reeks van nietige, kleingeestige menschen, en moeten wij niet menigmalen stad en land afreizen, om eens iemand te vinden, die met ons den berg van het idealisme wil bestijgen?

Toch, ook bij deze sombere beschouwing van de menschelijke natuur, heb ik voor mij den levensmoed niet verloren. Hoewel een open oog hebbende voor de realiteit, ben ik idealist, maar met het oog op een ondenkbaar ver verwijderde toekomst. En het is daarom, dat ik tegen de vredebonden ben. Al vang ik met gretig gemoed den toon des harten op, die mij daaruit tegenklinkt, ik houd zulk een vredebond voor totaal onpraktisch. Die bond maakt zich illusiën omtrent den vrede in een niet ver verwijderde toekomst, en op die illusie bouwt hij zijn werk, op die illusie is zijn geheele streven gegrondvest. De kwestie van vrede en oorlog is wellicht de meest ingewikkelde kwestie, die het aardsche leven ons aanbiedt. Zij hangt zamen met de verborgenste schuilhoeken

van het maatschappelijk leven, het staatkundig leven en het inwendig leven der ziel. De Vredebond nu protesteert van zijn idealistisch standpunt tegen den oorlog. Maar wij vragen: Is hij wel genoegzaam doorgedrongen in de oorzaken van die grootste aller maatschappelijke kwalen? De ziekte moet bij den wortel worden aangegrepen; zouden aldus ook niet de oorzaken van den krijg moeten worden weggenomen, om hem te doen eindigen? Het is er, dunkt mij, mede als met een anderen bond op maatschappelijk gebied, waarvoor ik even weinig sympathie gevoel. Ik bedoel het Genootschap tot afschaffing van den sterken drank. Formeel staat de Vredebond op dezelfde lijn als dit genootschap. Gelijk die bond toch den oorlog, zoo wil dat genootschap den demon der dronkenschap verwijderen. Maar van waar mag het wel komen, dat dat genootschap met al zijn lofwaardig streven toch zoo weinig vruchten voortbrengt? Om met vrucht de dronkenschap te bestrijden is een wegnemen van de oorzaken van die kwaal onmisbaar. Naar die oorzaken van physieken, van psychologischen, van maatschappelijken aard, vraagt het genoemde genootschap niet - bestrijdt ze dus evenmin; maar het meene dan ook niet, dat het door handteekening of eed die kwaal zal verhelpen. Evenzoo de Vredebond. Zoo deze niet alle oorzaken van den oorlog onderzoekt en die bestrijdt, dan meene hij niet, dat door protesten en handteekeningen de wereldvrede iets winnen zal. Één voorbeeld slechts. Gij hebt duizenden Nederlanders doen teekenen voor den vrede. Daar valt onverwacht de vijand ons vaderland aan. Allen grijpen naar het zwaard, en wat hebt gij nu gewonnen? Den oorlog hebt gij niet gekeerd en gij hebt daarbij nog uwe onderteekenaars tot meineedigen gemaakt. Waar lag de fout? De oorzaak van den oorlog was niet weggenomen. Gij hebt het nationaliteitsgevoel niet gedood. Het is de vraag, of u dit immer gelukken zal.

In één woord, de Vredebond zal een nutteloos werk verrichten. Te laat zullen zijne leden den kostbaren tijd beklagen, dien zij al protesterende hebben doorgebracht. Een ieder wachte zich dus voor schade. En niettegenstaande al de geestdrift en de liefde, waarmeê wellicht die bond, als een getuigenis des gemoeds, de wereld verrijken kan, zou ik toch niemand willen aanraden, zich bij zulk een vereeniging te voegen, maar liever den kostbaren tijd tot vruchtbaarder en nederiger middelen te besteden, dan met een grooten en schoonen naam aan het voorhoofd, de oppervlakkigheid te bevorderen.

Zou uit het gezegde voortvloeien, dat wij maar met de handen in den schoot de toekomst moeten verbeiden? Ik meen van neen. Mijn doel was alleen, om tegen vruchtelooze pogingen te waarschuwen om den toestand des menschdoms te veranderen. Naar het mij voorkomt bezit ook de wereld reeds een dergelijke vereeniging, als de Vredebond wil zijn, in het instituut der Christelijke Kerk. Ook deze is de ver-

tegenwoordigster van het idealisme op de wereld, en wie zou haar bestaan, door de geschiedenis gewettigd, niet waardeeren? Doch waartoe is het noodig, dat er nevens dit instituut nog een ander verrijst van dezelfde strekking en met hetzelfde doel? Niet voordat de Kerk haar doel op aarde zal bereikt hebben, het godsrijk onder de menschen, zou de bond des vredes de vrucht van zijn werk aanschouwen. Beide zijn vertegenwoordigers van één en hetzelfde idealisme. Welnu, laat dan die Kerk alleen dat verheven ideaal van de toekomst der menschheid voor oogen blijven houden. Haar komt dat monopolie ten volle toe. En laat dan overigens een ieder, door het idealisme der Kerk geheiligd, liever zooveel mogelijk in de volle realiteit van het leven ingaan, om met vrucht de handen aan den ploeg te slaan, dan zijn ziel op te vullen met allerlei idealen, die toch vooreerst wel op hunne verwezenlijking zullen wachten.

Een eerste vereischte toch om iets met vrucht voor de toekomst der menschheid te doen, is kennis van de realiteit van het leven en zijne behoeften. Ik heb getracht enkele trekken van die realiteit te schetsen, die vooreerst nog wel den wensch naar vrede tot de vrome wenschen zal blijven maken. Doch het zou mij bedroeven, zoo ik daardoor iemand den moed des levens en des werkens had ontnomen. Ik voor mij weet niet, waarom een geopend oog voor de donkerste zijde van het leven noodzakelijk eene cynische wereldbeschouwing zou moeten ten gevolge hebben en niet samen kon gaan met een blijmoedig arbeiden aan onze levenstaak. Die levenstaak moet, dunkt mij, door elk met verdubbelde krachten na den oorlog van dit jaar weder worden opgevat.

Wat wij hebben te doen, onze omgeving wijst ons dat van zelf aan. Ontwikkeling en verlichting bevorderen in den ruimsten kring, dat moet onze leuze zijn. Met alle kracht de ellendige oorzaken van den oorlog in onze omgeving, onkunde, bijgeloof en bekrompenheid, en niet minder zijn onzedelijke oorzaken zooals onverschilligheid, zinnelijkheid, traagheid en afhankelijkheid bestrijden, zietdaar, wat wij met verdubbelde krachten moeten verrichten. De zich noemende beschaafden waarlijk beschaven en niet het minst afdalen tot het volk, waarvan per slot van rekening oorlog of vrede afhangt. Zoo wie bovenal dat laatste niet doet, die toont zich daardoor ongevoelig voor de kwestie van vrede of oorlog. En is er dan voor het een of ander voor ons bereikbaar doel eene vereeniging noodig, sticht dan bonden, zooveel gij wilt, Schoolverbonden om het onderwijs des volks te bevorderen, Antidagblad-zegelverbonden, om de vrijheid der gedachte te bevorderen(*),

(*) Zou een Emigratiebond ook geen praktisch middel zijn, om den oorlog in de toekomst te voorkomen? Zou door eene kolossale uitbreiding van de landverhuizing de maatschappelijke toestand van Europa van zelf niet verbeteren en daardoor allengs een der treurigste oorzaken van den krijg worden weggenomen? Ieder die belang stelt in de kwestie der emigratie, verwijs ik naar de Wetenschappelijke bladen, Mei 1870, een artikel vertaald uit *Frazers Magazine.*

maar in Gods naam geen Vredebond. Want dat doet mij denken aan de onstuimige en ongeduldige vraag van de jongeren van Jezus: ‘Heer! zult gij in dezen tijd uw koningrijk oprichten?’ terwijl de Vader de tijden en gelegenheden heeft gesteld in zijn eigen macht, terwijl voor God duizend jaren zijn gelijk één dag.

Kuilenburg, 15 October 1870.

D.C. NIJHOFF.

Geschiedenis van den dag.

‘Stel u een God voor, die uit de zee van werelden een druppel grijpt, onze aarde b.v. en dien onder het mikroskoop brengt, wat vertoont zich dan voor den verbaasden blik van den beschouwer? Ongeveer hetzelfde wat wij zien, wanneer wij een waterdruppel millioenmaal vergrooten, - een rusteloos gewemel van tallooze wezens, die onophoudelijk met elkander in strijd, elkander verscheuren en verslinden.

Ik en *gij*, *mijn* en *dijn*, - zoodra het begrip hiervan post vatte in de hersenen van den mensch, werd hij van een *naïef*, een *zelfbewust* dier. Van dat oogenblik af nam de oorlog een aanvang, die door de gansche geschiedenis der menschheid henen in duizenderlei verschillende vormen rusteloos voortduurde.

Om echter den oorlog op grooter schaal te kunnen voeren als de roofdieren in de natuurwouden, moest de mensch zich beschaven. De onverbiddelijke moeder nood en de harde lessen der schoolmeesteresse ervaring deden hem het beperkte van zijn macht inzien zoolang hij alleen stond, en tengevolge van dit onderwijs werd het *bewuste* dier een *gezellig* wezen.

De zucht naar volmaking, eenmaal in hem ontwaakt, liet hem echter op dit standpunt van apen-ontwikkeling niet staan. De eeuwige broederoorlog der menschheid eischte gebiedend steeds nieuwe hefboomen en hulpmiddelen; hij moest daarom georganiseerd optreden, en daartoe groeide uit het *gezellig* dier een maatschappelijk, een *politiek*, het ‘zoön politicon’ van Aristoteles.

De heele zoogenaamde wereldgeschiedenis is niets anders dan een voortdurende legerorganisatie, een noodzakelijk kwaad. Het mijn voert strijd tegen dijn, het individu voert oorlog tegen het individu, familie tegen familie, volksstam tegen volksstam, natie tegen natie. Eeuwig en altijd oorlog!

Al de Veda's, Bijbels en Korans der wereld, alle rechtsboek en, alle

vredestractaten ten spijt zwijgt nooit ook maar een enkel uur de ‘kleine’ persoonlijke oorlog of de ‘groote’ Kerkelijke en Staatkundige krijg.

Gelukkig of ongelukkig heeft deze eeuwige oorlogswoede nooit te klagen over gebrek aan stof, omdat de verdelgingszucht van den mensch gelijken tred houdt met zijn voortplantingsvermogen. Evenals de aarde, dat eeuwig voortbrengende en eeuwig verslindende monster, altijd even eentonig om de zon zich wentelt, zoo beweegt de menschheid zich tusschen de beide polen van geboorte en vernietiging. Dichters noemen dat

> Den Born, worin die Wesen alle gründen,
> Das Meer, worin sie sterbend alle münden.

De menschheid zou zonder twijfel, het eeuwige wentelen moê, zich reeds lang in die ‘zee’ gestort hebben, wanneer zij niet een speeltuig had, waarmee zij zich den tijd kon verdrijven, zich verstrooien, verlustigen en vertroosten. Laat het arme oude kind zijn pijp, zijn beetje water, zijn stukje zeep, en ge zult het met onverdoofbaren lust zien voortgaan, die bonte zeepbellen in de lucht te blazen, die men idealen noemt.

De edelste geestdrift van den menschelijken geest, het verhevenst instinkt en de zachtste aandoeningen van de menschelijke ziel, het fanatisme van den godsdienst en van de staatkunde, de koesterende warmte van het godsdienstig gevoel en de heilige aandoening der eerste liefde, de schitterende illusiën der geestdrift en de trotsche overwinningen der wetenschap, de hoogste verrukking der vreugde en het diepste onpeilbare gevoel van smart, de prikkelende honger naar rang en rijkdom, de onleschbare dorst naar eer en verzadiging van roem, het bedwelmende bewustzijn van macht en heerschappij en de betooverende droom der vrijheid, waarheid en rechtvaardigheid, het hoog gevoel van deugd en de hoop op onsterfelijkheid: - alles zeepbellen’[*].

De twijfel, die in deze woorden ligt, is zeer natuurlijk, zeer gerechtvaardigd, vooral in deze dagen. Weder zijn vier weken verloopen en nog duurt de groote, bloedige oorlog tusschen twee der eerste natiën van ons werelddeel voort. Geredeneerd is er veel, zelfs door het wapengekletter en kanongebulder heen, over de onmisbaarheid van beide volken, hoe zij op het gebied der beschaving elkander als 't ware aanvullen; Duitschland met zijn strenge wetenschappelijkheid, zijn diepzinnige denkers, het land tevens van het oorspronkelijke godsdienstige gevoel en der mystiek, en Frankrijk aan de andere zijde met zijn helderheid van gedachte, zijn praktische opvatting, zijn kritiek, zijn kunst, zijn smaak, zijn aanleg om het leven van de schoone zijde te verwerkelijken. Maar alle goede droomen en theoriën ten spot nam de haat en de verbittering toe, verkreeg de oorlog meer en meer

(*) Eine Komödie der Weltgeschichte. 1848-1851, von J. Scherr. I Bd. Prolog.

een woest en onzinnig karakter, en wordt een klove gegraven tusschen die beide volken, in de eerste jaren althans ondempbaar.

Het christendom wordt voortdurend gepredikt, ginds in de nuchtere, tot het verstand zich richtende taal van het Noorden, daar in den antieken, zinrijken beeldvorm van het Zuiden; weg met het ideaal van den Nazareenschen profeet, - men ontleent aan het christendom slechts klanken om den krijg een verwoeder en wilder karakter te geven!

Een halve eeuw zijn de vredevrienden reeds werkzaam om den oorlog onmogelijk te maken; een krijg, de bloedigste van allen, wekt de oude illusie weer op en terwijl overal afdeelingen van Vredebonden worden opgericht, beraadslaagt men tegelijkertijd over een nieuwe legerorganisatie om zoowel het gehalte als het aantal strijders te vermeerderen; - weg ook met dat droombeeld!

De mensch is als de plant en het dier; als individu en als soort kan hij zijn bestaan slechts redden door deel te nemen aan den grooten vernielingsstrijd, den strijd om het leven!

Dwaas, gij die meent dat de strijd om macht tusschen de verschillende volkeren een oud denkbeeld is, dat zich zelf heeft overleefd, en de volkeren geroepen zijn tot een edeler wedstrijd, dat zij onafhankelijk van hun staatkundig bestaan, van hun politieke grenzen, slechts arbeiden moeten om het levenskapitaal, hun welvaart, hun ontwikkeling te doen toenemen. Wie de sterkste is, wil en zal heerschen en leven ten koste van anderen, die aan de grootheid van zijn bestaan worden opgeofferd. Evenals van eeuwen her zijn het de eerzucht der staatslieden en de machtige hulpmiddelen, waarover zij beschikken, de geduchte staande legers, dikwijls ook de eerzucht, het vooroordeel, de hartstocht der volken, die het levensrad wentelen, en elke voetbreed gronds, dien zij afdwingen in den strijd, hoe ook doorweekt met bloed en tranen, bereidt een feest. Terwijl dichters de eeuw van welvaart en beschaving en broederliefde bezingen, gaat de geschiedenis van het menschelijk geslacht voort, en haar bladen worden nog niet anders geschreven dan eeuwen geleden; hier is een volk, dat zich verheft en met de fakkel des oorlogs in de hand zijn bestaan afdwingt, daar een ander dat kwijnt en vergaat onder de slagen, die het worden toegebracht.

Heden zijn 't de Germanen en Romanen, die dingen naar de heerschappij, en als die strijd is beslist en de Germaan ook op staatkundig gebied zijn tijdperk van bloei, van macht en heerschappij heeft gehad, staat de Slaaf gereed om hem zijn recht te betwisten. Romeinen en Karthagen, Spartanen en Atheners, de namen wisselen en veranderen, evenals de bladeren der boomen, maar de geschiedenis van den stam, van de menschheid blijft steeds dezelfde.

Een nadere beschouwing van de verandering in denken en zijn, inzonderheid bij de Duitschers, zal deze opvatting slechts kunnen bevestigen.

Het is een bekend feit, dat de geschiedenis van de laatste eeuw van Duitschland een zonderling contrast opleverde. De staatkundige onmacht van de Duitschers vormde namelijk een grillige tegenstelling met de geestelijke heerschappij, welke zij over de geheele wereld uitoefenden. De wijsbegeerte van dit volk heeft het ontwikkelde deel van Europa bijna getroost over het verlies van godsdienst; Duitschland was algemeen erkend als de bakermat van de verstandelijke ontwikkeling; op elk gebied van wetenschap wist de Duitscher zich lauweren te verwerven; voor elken tak wist hij een of meer koryphaeen aan te wijzen, wier werken een nieuwe phase openden van onderzoek en kennis.

En die geestelijke meerderheid scheen dat volk te troosten over zijn minderheid op staatkundig gebied. Het scheen zelfs of de Duitscher geen aanleg bezat om langs dien weg zich te onderscheiden; de dorst naar politieke grootheid scheen hem vreemd; zijn roem, zijn eerzucht lag elders. Dat gevoel van nationaliteit, dat den grond legt voor het streven naar staatkundige macht, nam nooit een praktische gedaante aan. De Duitscher scheen daarvoor te veel kosmopoliet.

Geen natie die zich zoozeer onderscheidde door haar zucht naar den vreemde; niemand die gemakkelijker zijn land verliet, en in den vreemde spoediger zijn nationaliteit, zijn taal verleerde. Moest dat volk dan werkelijk een uitzondering vormen op de gewone wet voor mensch en volk om alleen in materieele macht de hoogste bestemming, het hoogste levensdoel te zien?

Het is merkwaardig hoe de Duitscher tengevolge van het succes in dezen oorlog, of misschien nog juister tengevolge van een zeer natuurlijke ontwikkeling, zijn steeds geroemde staatkundige vredelievendheid verliest, en zooals elk mensch en elk volk op zijn beurt wordt wat Aristoteles een ‘zoön politikon’ noemt.

Het zijn de Duitsche beschouwingen over de vredevoorwaarden, waarin wij dezen karaktertrek terug vinden. Niemand kon zich eenigen tijd geleden voorstellen, dat de Duitscher - men verwarre dien naam vooral niet met Pruis - op uitbreiding van grondgebied zou aandringen, en hart hebben voor een oorlog, die een gewoon staatkundige oorlog is geworden. Toch is dat werkelijk het geval.

Den 19^{den} en 20sten van de vorige maand had het onderhoud plaats tusschen den staatsman von Bismarck en den advocaat Favre, beiden Ministers van Buitenlandsche Zaken. Wij hebben van dit onderhoud twee officieele lezingen, een Pruisische en een Fransche. Volgens den heer von Bismarck is er slechts officieel onderhandeld over het sluiten van een wapenstilstand, waardoor het Voorloopig Bewind in de gelegenheid zou worden gesteld een Nationale vergadering bijeen te roepen, die aan de republikeinsche regeering een wettig bestaan zou verleenen, zoodat het sluiten van een vrede met haar, althans uit een volkenrechterlijk oogpunt mogelijk was. Voor beide partijen was dit

een zaak van het hoogste gewicht, en een stap, die het sluiten van den vrede in elk geval moest voorafgaan.

De voorwaarden echter, die volgens de opvatting der Duitschers voorbeeldeloos gematigd waren, - 1°. de handhaving van het *status quo* voor Parijs, 2°. overgave van Straatsburg, Toul en Bitch, - werden door de Fransche regeering verworpen. 't Is zeer licht mogelijk, dat die voorwaarden aan de leden van het Voorloopig Bewind bij nader inzien op zich zelf voorkwamen als onaannemelijk, in verband vooral met het doel, dat men beoogde - de verkiezing van leden voor de konstitueerende vergadering. Een Franschman kan zich geen nationale vergadering voorstellen, die niet te Parijs gehouden wordt. En hoe zou het met de verkiezingen te Parijs zijn bij het handhaven van de insluiting, te Parijs, waar de republikeinsche leden van het Voorloopig Bewind hun meesten aanhang hadden? hoe de stemming in de provinciën zou zijn en hoe daar de verkiezingen zouden uitvallen, - dat moest nog afgewacht worden, maar in elk geval, bij de boeren antipathie tegen de republiek, was het raadzaam niets uit het oog te verliezen van den aanhang, waarop men bepaald kon rekenen. Immers de republikeinen zijn ook heel gewone menschen, en al geven zij hoog op van hun eerbied voor de volksstem en voor de volmaakte vrijheid, zijn zij als gewone stervelingen zeer gehecht aan de hooge zetels, wanneer zij die eenmaal ingenomen hebben. Partijbelang alleen *kan* bezwaar hebben gemaakt in het aannemen van de voorwaarden van von Bismarck.

Deze laat in zijn nota aan de Noordduitsche gezanten bij de neutrale Mogendheden over het onderhoud met den heer Favre - eigenlijk een rectificatie van de Fransche lezing van dit onderhoud, - niet onduidelijk uitkomen, dat dit de hoofdreden is geweest van het verwerpen van de voorwaarden voor den wapenstilstand. ‘Men wil’, schrijft hij, ‘de moeilijkheden waarin men zich uit een volken-rechterlijk oogpunt bevindt om een vrede te sluiten, doen voortduren en de openbare meening van het Fransche volk niet hooren, want dat algemeene vrije verkiezingen in den geest van den vrede zouden zijn uitgevallen, is een indruk die zich hier aan ons opdringt, en die ook de machthebbenden in Parijs niet zal zijn ontgaan.’

Wij gelooven echter, dat de Graaf zich vergist en hier geen blijk geeft van loyaliteit tegenover zijn vijanden. De reden van de verwerping van de voorwaarden van den wapenstilstand ligt, als wij de Fransche lezing van het onderhoud volgen, waarschijnlijk niet zoozeer in hetgeen officieel over dien wapenstilstand gesproken of geschreven is, maar meer in hetgeen door Bismark en Favre daags voor de officiële behandeling van die punten besproken is, namelijk de voorwaarden, die Duitschland voor den vrede zou stellen, en het blijkt uit alles dat de Fransche heeren van de republiek, nog niet aan de officiële behandeling van staatszaken gewoon, het officiële en officieuse dooreen hebben gemengd, met Fransche gevoeligheid wat overdreven en op dien

weg er toe gekomen zijn om den eisch van afstand van grondgebied eenvoudig op te nemen onder de voorwaarden voor den wapenstilstand en daarmeê te noemen een poging van Bismarck om Frankrijk te verlagen tot een Mogendheid van den tweeden rang.

Duidelijker dan in deze nota heeft de heer von Bismarck die vredesvoorwaarden uiteengezet in twee andere circulaires aan de gezanten bij de neutrale Mogendheden, de eene geschreven te Reims, dd. 13 September, de andere te Meaux, dd. September. Duitschland eischt, zegt von Bismarck, waarborgen tegen een eventueelen nieuwen oorlog van Frankrijk; ‘in meer dan 20 oorlogen is Duitschland nooit de aanvaller van Frankrijk geweest, terwijl Frankrijk iederen vrede, die nu gesloten wordt, slechts als een wapenstilstand zal beschouwen en den oorlog op nieuw beginnen, zoodra het zich door eigen kracht of door verbonden met anderen sterk genoeg zal achten; daarom moeten de grenzen van Frankrijk achterwaarts verplaatst worden en de vestingen, waarmeê Frankrijk ons bedreigt, moeten als defensieve bolwerken in de handen van Duitschland komen.’

Die linie van defensie wordt gevormd door de toppen van het Vogesisch gebergte en door de Moezel-linie; Bismarck eischt den afstand derhalve van den Elzas en Lotharingen; Straatsburg en Metz zijn de voornaamste vestingen van deze linie.

In een latere toelichtende nota van von Bismarck, dd. 1 October heeft deze die voorwaarden trachten voor te stellen als volstrekt niet vernederend voor Frankrijk. De verkleining weegt vrij wel op tegen de laatste aanwinst van Frankrijk in Savoye en Nizza; de bevolking van Elzas en Lotharingen overtreft die van Savoye en Nizza slechts ¾ millioen zielen, en Frankrijk blijft met dien afstand toch altijd nog een rijk van 38 millioen en met Algerië van 42 millioen zielen. (Noord- en Zuid-Duitschland te zamen tellen bij de 38 millioen zielen, en Algerië is voor Frankrijk niet meer dan een kolonie, die moeilijk tot het rijk kan gerekend worden onder de gewone voorwaarden).

Men kan den heer von Bismarck den lof niet onthouden, die hem toekomt, van met zijn staatkundige plannen volstrekt niet geheim te zijn, maar ze tijdig, naar de gewone politiek ontijdig, en met de meeste openhartigheid publiek te maken, een goede eigenschap in den Bondskanselier, die wel op prijs mag gesteld worden.

Wat de voorwaarden zelf betreft, - indien wij het geschiedboek der volken voor ons nemen, ook uit het moderne tijdvak, dan zijn die eischen hoogst natuurlijk. Vooral tegenover Duitschland heeft Frankrijk op een schromelijke wijze misbruik gemaakt van zijn superioriteit; neemt men een kaart van de beide rijken voor zich, dan ziet men dat Duitschland aan den Rijn geheel open ligt voor Frankrijk; de Moezellinie met Metz, een der eerste vestingen en arsenalen van Frankrijk, wordt met recht een uitvalsdeur tegen Frankrijk genoemd; nog erger is dit het geval met Zuid-Duitschland; het ligt geheel open en weerloos; de kanonnen

van Straatsburg bestrijken zelfs Baden, en telkens als men de ligging der landen overziet, komt het ons onverklaarbaar voor, dat de Franschen na de oorlogsverklaring niet terstond in Baden en Wurtemberg zijn getrokken om de vorming der Zuid-Duitsche legers te verhinderen.

Er valt op de vredelievende verzekeringen van een tegenstander, die in 't nauw gebracht is, niets te bouwen; afgaande op het verleden, kan men beweren, is het hoogst onwaarschijnlijk, ondenkbaar zelfs, dat Frankrijk in zijn vernedering zal berusten en het bestaan van een even machtig rijk in zijn onmiddellijke nabijheid niet zal trachten te verhinderen. Wat is dan meer verklaarbaar dan dat Duitschland zooveel mogelijk voor zich zelf zorgt en een linie van defensie tracht te verkrijgen, waardoor het sterker is tegenover Frankrijk, en met zijn geduchte artillerie elken toegang tot Duitschland wapent.

Neemt daarbij in aanmerking dat de ongelijke grensregeling een oude grief is van Duitschland, en het reeds op het Weener congres op wijziging van die grenzen heeft aangedrongen, zoowel in zijn eigen belang als in dat van den vrede van Europa, waarvoor Frankrijk zonder eenigen twijfel voor 't minst gedurende ruim een halve eeuw het gevaarlijkst personage is geweest. In het jaar 1814 is het Pruisen niet mogen gelukken zijn eischen door te zetten tengevolge van de intrigues, waarmeê al de handelingen van dat congres zijn saamgeweven, en de vooral toen onverklaarbare vrees of voorliefde - hoe zullen wij het noemen, - die men vreemd genoeg tegenover Frankrijk steeds aan den dag heeft gelegd, hoewel niemand ooit reden heeft gehad om te roemen op de edelmoedigheid [va]n die natie, die zelf steeds op hare edelmoedigheid roemt.

En Frankrijk heeft wel het minst reden om over zulke vredesvoorwaarden ontstemd te zijn. Zucht naar vergrooting van grondgebied is de erfelijke kwaal van de Fransche staatkunde, en de annexatie van de Italiaansche provinciën heeft nog kort geleden doen zien hoe rekbaar het beginsel van nationaliteit is; een kunstmatige volksstemming en men behoort tot elke nationaliteit, die men maar wil. Wat Frankrijks verzekeringen betreft, als de wolf in het nauw is gebracht, dan bezweert hij den boer op het Evangelie, dat hij in niet één schaapje trek heeft gehad, en de verzekeringen zelfs van iemand als de heer Renan kunnen het feit niet wegnemen, dat de Franschen over 't geheel genomen van hun geboorte of van ouder tot ouder naar de Rijn-provincie watertandden.

Duitschland is buitendien niet de aanvallende partij geweest, het is tot den oorlog gedwongen, die - men weet het bij ervaring - indien hij beslissend uitvalt, in den regel ook met verlies van grond wordt betaald. Het paste dus Frankrijk wel wat minder ophef te maken, nu het met hetzelfde loon wordt betaald wat het zoo dikwerf van anderen eischte. Wie kaatst en zich voor een meester uitgeeft, moet niet te veel misbaar maken, wanneer de bal van zijn tegenpartij eens wat hard aankomt. Noch van een staatkundig, noch

van een militair standpunt is tegen de eischen van Duitschland iets in te brengen.

De bezwaren echter tegen de plannen van den heer von Bismarck komen van een andere zijde, van niet-staatkundigen en niet-militairen, van gewone burgers, van, zoo men wil, onpraktische idealisten, van menschen die wellicht op een lageren trap van ontwikkeling staan als 'zoön politieon' maar die toch - iedereen beziet nu eenmaal de zaken in de wereld met zijn eigen bril - geen lust hebben hun gevoelen te smoren.

Men kan vrede hebben met elke Duitsche annexatie, en men is van verschillende zijden al zeer onrechtvaardig geweest tegenover hetgeen in Duitschland ten behoeve van de Duitsche nationaliteit heeft plaats gehad; de blinde catechismus-koning van Hannover is dikwijls beklaagd, terwijl met Frans II van Napels de draak gestoken werd - maar de annexatie die hier dreigt tot stand te komen is van geheel anderen aard; het geldt hier de annexatie van niet-Duitsche gewesten, van een niet-Duitschgezinde bevolking, een bevolking van wier antipathie men zoozeer overtuigd is, dat men reeds het onmogelijke ingezien heeft om haar terstond in te lijven, maar liever haar minstens een halve eeuw onder een voorloopig bestuur wil plaatsen om haar langzaam aan den overgang te gewennen en het geslacht, dat nog geboren moet worden, het Duitsche burgerschap in te prenten. Een aantal feiten uit deze dagen zouden wij kunnen opnoemen, waaruit blijkt, dat de bevolking zelfs te Straatsburg, waar men als oude Duitsche rijksstad het minst verzet zou wachten, waar de burger- en mindere stand nog vrij algemeen Duitsch spreekt, de Duitschers haat met een volkomen haat.

De Duitsche annexionisten beweren daartegen in, dat oorspronkelijk de Elzas en Lotharingen tot het Duitsche rijk hebben behoord, en zij van lieverlede door Frankrijk aan Duitschland zijn ontroofd. Volkomen waar; maar waar zou het heen in Europa, indien men op grond van de geschiedenis, opgehaald tot in de 16^{e} eeuw, een reconstructie zou willen beginnen van de kaart? Ons dunkt, 't ware beter te zwijgen van zulke argumenten, en de herinnering niet op te wekken aan het schandelijk spel, dat met de volken is gespeeld, en aan het onrecht, dat bijna overal de grenzen heeft afgebakend.

Merkwaardig is het daarbij hoe gemakkelijk de staatkundige leugens in den landen-handel worden overgenomen; sommigen spreken niet van het recht der historie, maar komen aandragen met het beginsel, dat door Napoleon III op den voorgrond is gesteld en dat steeds in hem werd veroordeeld, het beginsel namelijk van de natuurlijke grenzen. Met een ergerlijke naïveteit wordt die natuur-grens uitgemeten als een weegschaal, waarop men zelf volkomen recht heeft, maar die in andere handen overgegaan, een hemeltergende onrechtvaardigheid is.

De algemeene volksstemming is zeker in de meeste gevallen een ko-

medie, men kan er uit kneden wat men wil, omdat het volk te weinig kennis bezit om te oordeelen en evenals de kinderen: hebben! roept naar elken mooien appel, ook al is hij rot, of wrang, zoodat de keel er door wordt dichtgeknepen; - maar het beginsel, dat er aan ten grondslag ligt, is rechtvaardig, de volken moeten zelf beschikken, tot welke nationaliteit zij willen behooren, en zoo min een nationaliteit als een godsdienst mag eenig volk worden opgedrongen. Zijn de Elzassers en Lotharingers - de laatste in elk geval slechts voor een deel(*) - van Adamswege Duitschers, zij hebben volkomen het recht de verre bloedverwantschap te erkennen of niet. Als het ons lust ons met onze familie niet op te houden, maar met een vreemdeling één huis te betrekken, dan gaat dit onze familie in 't minst niet aan. Zij kan er boos om zijn, maar zal met dwingen de klove nog slechts grooter maken.

Niet minder onrechtmatig zijn de zoogenaamde strategische gronden, die voor de annexatie worden aangevoerd. Toegegeven dat zij uit een militair oogpunt noodzakelijk zijn, men wordt met bitterheid en verachting vervuld over het cynisme, waarmeê die militaire grenzen worden aangeprezen. Daarmeê wordt het feit geconstateerd, dat de staten van Europa, wel bezien, slechts even zoovele hokken met roofdieren zijn, die door ijzeren traliën, hier de stalen kanonnen, van elkander moeten worden afgescheiden. Wil men dit beginsel huldigen in de staatkunde, men doe het eerlijk en oprecht, men verklare elke andere beschouwing voor een hersenschim, men verklare de middelen, die de volkeren nader tot elkander brengen, koophandel en verkeer, voor onvermogend om hierin verandering te brengen en het onbekend maakt onbemind op te heffen.

Frankrijk, althans de militaire oorlogzuchtige partij aldaar, is met dit oneerlijk masker van stategische grenzen steeds een voortdurende bedreiging geweest van zijn naburen en de groote rustverstoorder van Europa; omdat de Rijngrens strategisch noodig was wilde men *militairement* de Rijnprovincie nemen. In Duitschland en elders heeft men honderdwerf dat beginsel vervloekt; heeft het meer recht van bestaan, wanneer Bismarck het overneemt?

Maar met Frankrijk is dit een ander geval, zegt men; Frankrijk verkeert in een exceptioneele positie ten gevolge van zijn militaire geaardheid; in een tal van oorlogen is Frankrijk steeds de aanvallende partij geweest tegenover Duitschland, Frankrijk is niet vredelievend en zal het nooit worden! Wij gelooven, dat de duivel niet zwarter behoeft gemaakt te worden dan hij reeds is, en wij wantrouwen die schildering, wanneer de verwer er belang bij heeft. In vergelijking van andere natiën kan men zeker den Franschman over 't geheel wel

(*) De zoogenaamde natuurlijke grenzen loopen even oostwaarts van Longwy, Audun, Metz, Remilly, Monhange, Dieuze, Blamont, Badenweiler en St. Dié; de geheele Elzas is van Frankrijk afgescheiden door de Vogezen. Von Bismarck wil voor Lotharingen niet de taal-, maar de eigenlijke natuurgrens, welke wordt aangegeven door de Moezel.

het minst christelijken afkeer van den oorlog ten laste leggen; daarvoor bestaat een zeer natuurlijke reden, die echter meer en meer verzwakt; Frankrijk leeft nog altijd onder de traditie van zijn veroveringen in het begin dezer eeuw, en welk volk zou niet in meer of mindere mate een aanvallend karakter bezitten met zulk een verleden? Toch is de meerderheid van Frankrijk niet oorlogzuchtig; er is een machtige party, die steeds den oorlog wil, en 't is juist het ongeluk van het volk, dat het prikkelbaar, hartstochtelijk van aard, zich licht en ondoordacht laat meêslepen. Het republikeinsche bestuur heeft tot nogtoe weinig gedaan om aanspraak te hebben op volkomen vertrouwen, ook wat betreft de stukken, die van de vroegere Regeering zijn openbaar gemaakt, maar wij hebben geen reden, om te twijfelen aan de echtheid van de rapporten van de prefecten over de stemming der bevolking ten opzichte van den oorlog; en die rapporten waren van dien aard als men dat verwachten kon in een land waar ruim de helft der bevolking van den landbouw bestaat: zij luiden voor de groote meerderheid ongunstig voor den oorlog.

Herinnert u dien boer, die bij de puinhoopen van zijn boerderij bij Wissembourg, tragisch naïf uitriep: ‘En zij hadden mij verteld, dat *oui* (bij het laatste plebliscit) de vrede was!’

En er is alle reden om te verwachten dat de partij van den vrede zal toenemen na de gedane ervaring, niet zoozeer omdat men in Frankrijk zal gaan vreezen het onderspit te moeten delven, ook wanneer het beter georganiseerd en beter aangevoerd werd, maar omdat men een tegenstander als Duitschland zal gaan ontzien, die ook wanneer hij overwonnen wordt, zulke vreeselijke wonden toebrengt. Het is veel waarschijnlijker dat Frankrijk na een eervollen vrede zich tot rust en vrede zal schikken, en de Rijngrenzen uitschrappen uit zijn verbeelding, dan dat het nog een tweeden oorlog zal wagen om zich te wreken over den geleden smaad.

De geschiedenis heeft buitendien geleerd, dat de grensvestingen, wat men ook van militaire zijde moge beweren, volstrekt niet altijd de sterkte of de zwakte van een land uitmaken. Het oorlogspleit wordt allereerst beslist door het leger, door de soldaten, die men op de been heeft. Oostenrijk heeft zijn geduchte vierhoek niets gebaat, en in den Krimoorlog was Sebastopol slechts een tijdelijk bolwerk om den vijand tegen te houden. Of zou Bismarck ditmaal den naïeve willen spelen en de Duitschers wijs maken, dat met een betere defensie-linie Duitschland een minder groot leger op de been zou moeten houden? Tien tegen een dat hij straks in den Rijksdag aan de annexatie van den Elzas en Lotharingen een krachtig argument ontleent om de begrooting van oorlog nog hooger op te voeren, omdat de oorlog het onvolmaakte op sommige punten heeft aan den dag gelegd, b.v. de naaldgeweren, die om te beginnen in chassepots veranderd moeten worden, en Frankrijk na het gebeurde minder dan ooit te vertrouwen is.

Een generaal buitendien die aan het hoofd van bijna een millioen soldaten de legers van den vijand heeft verslagen en gevangen genomen, de eerste militaire Mogendheid van Europa een defensie-linie te hooren vragen tot meerdere zekerheid in de toekomst - men kan zich moeilijk voorstellen dat dit ernst is, of wel deze ernst, dat men ter verduidelijking een woordenboek maakt voor de staatkundige en militaire zaken en voortaan *strategische grenzen* aldus daarin opneemt: moderne vertaling van *verovering.* Eisch des noods de slechting van de Fransche vestingwerken van de Duitsche grenzen tot Parijs, bouw op eigen grond, indien 't u lust, een ondoordringbaren muur van stalen kanonnen, er ligt zin en beteekenis in uw woorden, maar eisch niet 's vijands land om uw voorgewende weerloosheid, dwing niet een bevolking van 1½ millioen zielen om zich aan te sluiten bij uwe nationaliteit, waartoe zij oorspronkelijk hebben behoord, maar waarvan zij sinds lang zijn vervreemd en thans niet willen hooren!

Maar de eischen der staatkunde zijn niet noodzakelijk eenzelvig met de stem des volks, en bepaald niet in een land als Pruisen, waar 's Konings theocratische denkbeelden, zijn mysticisme, gepaard met het aanroepen van den ‘Heer der Heerscharen’, den ‘bestuurder der veldslagen’ ons doet denken aan de Israëlitische generaals in de oorlogen tegen de Kanaänieten, en wij hebben recht aan het Duitsche volk de vraag voor te leggen, waarop wij straks wezen, of het getrouw gebleven is aan die zedelijke eischen, waarmee het steeds voorgaf zooveel op te hebben, de vraag hoe het staat met die *Treue* en *Sittlichkeit*, waarop het zich beroemde in Europa en waarvan het in zijn staatkundige vernedering zich wel eens aanmatigde de uitsluitende drager te zijn?

Men kan in Duitschland ten opzichte van de quaestie van den dag, de annexatie-quaestie, voornamelijk drie partijen onderscheiden.

De eerste, welke wij de fatsoenlijke, de gematigde annexionisten zouden kunnen noemen, is verreweg de talrijkste; zij sluit zich aan bij de politiek van von Bismarck; zij verlangt den Elzas en Lotharingen geheel op dezelfde gronden als hij. Men vindt onder hen de meeste mannen van naam op staatkundig en literarisch gebied, Treitschke, von Sybel, den oud theoloog Strauss, die niet kon nalaten met den oud theoloog Renan een kritische lans te breken over die quaestie. Een klein onderdeel van deze partij tracht nog een geringe wijziging te brengen in het programma van von Bismarck, en het is of wij daar nog den weergalm hooren van het Duitsche gevoel voor rechtvaardigheid. Sommigen - en zij worden wat de dagbladen betreft, bijna alleen ondersteund door de *Kölnische Zeitung* die echter een menigte harer lezers daardoor zoo zeer ergerde, dat zij advertenties opnam waarin haar houding werd afgekeurd, - sommigen wenschten alleen de annexatie van den Elzas en van een smalle strook gronds van Lotharingen, op grond dat het Duitsche element hier nog niet is afgestorven; de annexatie van een voet breed echt, volbloed Franschen grond achten zij strijdig met het nati-

onaliteitsbeginsel, dat de leidende gedachte bij elke Duitsche beweging moet zijn en blijven. Met de strategische argumenten drijven deze - en te recht - den spot.

Niet wat gehalte, maar wel wat aantal betreft, is nog sterker de tweede partij, die wij de volbloed annexionisten zouden kunnen noemen, de annexionisten door dik en dun. Men vindt haar aanhangers onder vele echt Pruisische militairen en bij de politieke tinnegieters van de bierkneip. Zij willen de gelegenheid te baat nemen om den erfvijand van Duitschland een slag toe te brengen, waarvan hij niet weder moet herstellen; de annexatie van den Elzas en Lotharingen gaat hun niet ver genoeg; zij nemen voor de grensbepaling de kaart van de 16e eeuw, en op grond daarvan moet Lotharingen geheel aan Duitschland komen, de lijn van annexatie uitgestrekt worden aanmerkelijk verder dan Metz en de Moezel; de lijn valt dan iets westwaarts van Verdun en Bar le Duc; meer zuidwaarts behoort hiertoe behalve de Elzas nog de Fransche Comté, de provincie waar de Pruisische generaal von Werder thans aan het hoofd van de Badensche troepen de Fransche vrijwilligers en mobile garden voor zich uit drijft en waar de vrijscharenheid Garibaldi zal trachten hem te stuiten, zeer waarschijnlijk om het bewijs te leveren, dat tegenover de Pruisen meer noodig is om te overwinnen dan groote woorden, een goede wil en een eerlijk hart.

De annexatiemanie is hier nog beperkt binnen historische grenzen, zij kent nog zekere maat; bij de meesten evenwel van de aanhangers van deze partij valt ook deze lastige beperking weg, en zij neemt een nieuwe gedaante aan. Frankrijk alleen is niet voldoende om den landen-honger van deze Duitsche lieden te verzadigen; de door *Baierisches* opgezette maag hunkert niet alleen naar historische en strategische grenzen, maar naar de oude-taal-grenzen. De een wendt den blik naar Zwitserland en vindt dat Schiller ten onrechte de sage van Wilhelm Tell heeft verheerlijkt en ook Zwitserland slechts een losgerukt deel van Duitschland is. België en Holland zijn volgens een anderen bewoner van Germania slechts losgescheurde Duitsche staten; de Hollandsche en Vlaamsche taal zijn immers nauw verwant met de Duitsche en hebben eigenlijk geen recht om afzonderlijk te bestaan; hereeniging van deze volksstammen is slechts een quaestie van tijd; een derde heeft een gevaarlijker droom; in zijn verbeelding ziet hij ook de Oostzee-provinciën geannexeerd, vergetend dat Zwitserland, België en Holland als even zooveel Klein-duimpjes te weinig hebben in te brengen om veel weerstand te bieden aan den nieuwen Europeeschen reus, maar de Rusman waarschijnlijk niet zoo gemakkelijk zich die annexatie-kunsten zal laten welgevallen.

Die oude taal-annexatie-manie is bij een intelligente natie als de Duitsche werkelijk zeer gevaarlijk; de soldaten schrijven daar berichten van veldslagen in het Sanskriet, en wellicht dat men morgen bij het genot van wat *Baierisches* op den inval komt, dat toch eigenlijk Britsch-Indië,

het oude land waar de Sanskrietsche manuscripten bewaard worden, evenzeer tot Germania behoort; dan eerst is de groote Duitsche stam weer kompleet!

In die Duitsche bierkneipen, waar het zoo *ganz gemüthlich* is, komen ook Duitsche professoren(*), die *philosophisch-wissenschaftlich* geheel op dezelfde wijze redeneeren.

Wij gelooven niet, dat eenig staatsman in Duitschland ooit in ernst over de annexatie òf van Holland, òf van Zwitserland, òf van de Oostzee-provinciën heeft gedacht, en ook op dit oogenblik die politieke tinnegieterij, waarmee men Bismarckje wil spelen op zijn eigen manier, slechts den lachlust opwekt; maar voor de bepaling van de verandering die er in de gezindheid, in den gedachtenkring van de Duitschers is voorgevallen in den laatsten tijd, is het bestaan van zulk een partij, hoe weinig zij ook naar haar gehalte moge te beteekenen hebben, niet zonder gewicht.

Men zegt, dat men om menschenkennis op te doen in de krankzinnigenhuizen moet gaan, daar treden de verborgen hartstochten, die de maatschappij in beweging brengen, naakt en open op met al hun overdrijving; daar bestaan geen maatschappelijke vormen, geen conventie meer om iets te verzwijgen of onder voorzichtige bewoordingen in te kleeden; men ontziet daar niemand en niets meer, alleen starend op dien hartstocht, dien de meerderheid binnen die perken weet te houden, dat hij niet tegenover de strafwet gevaarlijk wordt voor anderen. Aan een krankzinnigenhuis hebben wij gedacht bij al die dagbladartikelen en pamphletten, die in Duitschland in den laatsten tijd zijn uitgekomen, en die wel geen aftrek vinden bij het meer degelijk publiek, maar door de massa toch gaarne en gretig gelezen worden.

Niet alles is echter in Duitschland het slachtoffer geworden van de narcotische werking van het succes. Een derde partij verklaart zich beslist tegen elke annexatie, die niet door den wil van de bevolking is gewettigd. Zij wordt vertegenwoordigd door een groot gedeelte van de Fortschrittspartij, men zou kunnen zeggen door de uiterste linkerzijde van deze partij, door de democraten, en wat zeker op de reputatie van deze partij in Duitschland geen zeer gunstigen invloed uitoefent, ook door de sociaal-democraten, als Schweitzer, Bebel, Leibknecht, enz. Dit laatste aanhangsel maakt het tevens moeilijk te oordeelen over de talrijkheid van de anti-annexionisten. De sociaal-democraten vertegenwoordigen, zooals men weet, het minder gehalte van de arbeiderspartij; het meer degelijke deel heeft zich aangesloten bij Schultze Delitz, en het is niet uitgemaakt, of de sociaal-democraten alleen uit oppositie, of ook uit overtuiging zich tegen de staatkunde van von Bismarck hebben verklaard.

Ook indien wij echter deze partij, uit zooveel verschillende bestanddeelen samengesteld, ziften en het kaf van het koren scheiden, houden

(*) Dr. A. Wagner, Elzass und Lotharingen

wij een deel over, dat gering is in aantal, maar door het gehalte uitmunt. Het oog valt op den stouten, onbuigzamen kampvechter voor de ware democratie, Dr. Jacoby. Daar waar de groote Kant eenmaal de wetten van het denken en zijn van den mensch trachtte te ontraadselen met de onpartijdigheid, met de gevoelloosheid van den wijsgeer, - te Koningsbergen, verhief Jacoby zijn stem om de eer der Duitsche natie als het volk van recht en zedelijkheid te redden. Met de taal van het gezond verstand sloeg hij het masker weg van de stategische of historische grenzen, waarachter de zucht naar verovering zich verbergt.

'Mijne heeren,' sprak hij, 'laat u niet in verzoeking brengen door schoonklinkende woorden! Al bood men u al de koningrijken der wereld, laat u niet verleiden om de afgoden van de macht te aanbidden! Onderzoekt die schoonklinkende phrases, - en gij zult zien, dat zij niets anders zijn dan een bemanteling van het oude barbaarsche recht van den sterkste!

Elzas en Lotharingen, zegt men, waren Duitsch eigendom en moeten weder Duitsch worden! Hoe, hebben Elzas en Lotharingen dan geene bewoners? of zijn soms de bewoners van deze provinciën dingen zonder wil, die men zoo maar eenvoudig in bezit kan nemen, om er meê om te springen, al naarmate men dat verkiest? Zijn zij door den oorlog van recht beroofd, zijn zij slaven geworden, over wier lot de overwinnaar oppermachtig beschikt?

Houden wij vast aan de grondbeginselen van het recht, even goed in het openbare als in het bijzondere leven! Spreken wij het uit als onze diepste overtuiging, dat die inlijving van vreemde landen tegen den wil der bewoners een schending is van het recht der volkeren om over hun eigen lot te beschikken, en daarom even verwerpelijk als verderfelijk.

Laat ons, door de overwinningen van het oogenblik niet bedwelmd, protesteeren tegen elk geweld, de bewoners van den Elzas en Lotharingen aangedaan. Alleen hij, die de vrijheid van anderen acht, is zelf de vrijheid waard.'

En de man die zoo sprak de taal zijner overtuiging, zonder conventie, zonder omhaal, hij werd als ware hij een misdadiger als gevangene weggevoerd. Hij protesteert, het baat niet; hij schrijft aan von Bismarck, rond en eerlijk zooals zijn woorden waren, als aan zijn tegenstander, maar toch een man die weten moest, wat recht is, - hij ontvangt na weken wachtens een ontwijkend antwoord; de gemeenteraad van Koningsbergen, enkele zijner vrienden protesteeren; het antwoord luidt, dat recht en wet zich in de hand van een enkele bevinden in oorlogstijd en deze naar willekeur daarover heeft te beschikken; den vijand kan zulk een taal in zijn verzet versterken, en dat kon niet worden geduld.

De daad is verklaarbaar in een land, waar een Regeering bij de ge-

nade Gods alleen regeert en een patriarchaal bestuur uitoefent als over onmondigen; maar wat niet verklaarbaar is, wat een slag is in het aangezicht van al wat Duitscher heet, is dat zoo weinigen en dan nog zoo zwak hebben geprotesteerd tegen die schending van het recht, tegen het geweld plegen aan de vrije overtuiging.

Zou het dan waar zijn, wat de vijanden van Duitschland zeggen, dat dit volk in weerwil van al zijn verhevene eigenschappen naar den geest, een slaafschen zin bezit? is het woord van Göthe nog altijd waar, waarmeê hij de zwakke zijde van dat volk hekelde:

> Der Mensch ist zwar geboren, frei zu sein;
> Doch für den Deutschen gibt's kein höheres Glück,
> Als Herren, die er lieb hat oder hasst, zu dienen.

Welnu, aan de Duitschers is het dien smaad van zich af te wenden, niet *durch philosophiren*, maar door kloeke, manlijke daden, zij 't ook op straf van de ongenade van den modernen Duitschen God, graaf Von Bismarck-Schönhausen.

Daar zijn zonder twijfel enkelen in Duitschland, ook in andere dan democratische kringen, die de thans gevolgde staatkunde afkeuren, maar evenals in '66 in geheel Berlijn bijna niemand te vinden was, aan wien men zijn nood kon klagen over het broederbloed dat was vergoten, over de staatkunde van ijzer en bloed die de Duitsche quaestie alleen kon oplossen, zoo gaat het ook thans, wel niet zoo erg, maar over 't geheel toch op dezelfde wijze; het ongeëvenaard succes, dat de Duitsche legers en de staatkunde van Von Bismarck hebben behaald, dank de even ongeëvenaarde fouten van zijn tegenstanders, doet het Duitsche volk den narcotischen beker van roof aan de lippen zetten.

Geschiedt dit onbewust, misleid tengevolge van al de vreemde benamingen, waarmeê men den schijn des rechts zoekt te redden, des te erger.

Of - zullen wij ons rustig nederleggen bij dit feit, zullen wij vrede hebben met het vertrappen van ook dit ideaal, van de verwachting, die wij op het Duitsche volk hebben gebouwd, zullen wij vrede er meê hebben met dit verschijnsel op geheel natuurlijke wijze te verklaren en te zeggen: zoo de mensch, zoo het volk: het recht is de roem van den verdrukte, van den onmachtige, zijn steun, evenals de verbeelding de éenige vergoeding is voor den arme; maar niet zoodra rijst ook voor hem de zon der macht, des rijkdoms, niet zoodra beschijnt het licht der fortuin, van het succes ook zijn weg, of hij keert zich om en bidt met een zijdelingschen blik op zijn vroegere geestverwanten: ik dank u, o God, dat ik niet ben als een van hen, idealisten, droomers, onpraktische menschen, ontevredenen! Of ook wel zullen wij bij al het onrecht, dat wordt gehuldigd door de groote menigte, door elk volk, door elk land, wanneer het slechts door het succes wordt gekroond,

zullen wij met een heurèka ons kalm en rustig neer leggen bij de theorie van Darwin: *the struggle of life*, en met wijsgeerige opmerkzaamheid de verschillende stadiën nagaan van het ontwikkelings- of eigenlijk vernielings-proces, hoe in den strijd van het beter toegeruste, sterkere Germaansche ras tegen het Gallische, het laatste wordt verdrongen, vertrapt, vermoord, verbrijzeld?

Wie lust heeft, stelle zich met deze oplossing tevreden en trooste er zich mede; wij laten aan ieder de vrijheid zijn tevredenheid en zijn zaligheid te zoeken op eigen hand, maar wij zijn niet tevreden, om 't even of de wereld in 't eind een voortdurend sterven en weer worden is, een voortdurende vernielingsstrijd met duizenderlei verschillende vormen en namen en kleuren, steeds even eentonig, zonder vooruitgang, zonder waarachtigen geest, - wij zullen protesteeren, strijden tegen onrecht; wellicht dat die strijd doelloos is, het zij zoo, maar dan hebben wij althans geleefd volgens de inspraak van ons hooger bewustzijn.

En zou dat ideaal van recht, van een betere verhouding tusschen mensch en volk, een droom zijn, de maatschappij niets anders ten laatste dan een moordhol onder velerlei gedaanten?

> Wär' nicht das Auge sonnenhaft
> Wie könnten wir das Licht erblicken?
> Wär' in uns nicht des Gottes Kraft,
> Wie könnt' uns Göttliches entzücken?

Die idealen hebben evenzeer recht van bestaan voor 't minst, als de zucht naar roof, als de dorst naar grootheid en de honger naar macht.

'Het heelal en onze kleine dwaze wereld daarin moge door een wakenden God gedicht, of door een slapenden God gedroomd zijn, nog altijd gaat die goddelijke droom of dat goddelijk gedicht voort. En eerst dan zullen wij de kracht der daad begrijpen, wanneer wij bedenken dat een op Golgotha gekruisigde Joodsche Rabbi al de schitterende goden van den Hellas, al de macht en de pracht van het 'eeuwige' Rome met zich in zijn scheool kon doen nederstorten'(*).

Behoeven wij nog te zeggen, dat de oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk werkelijk van karakter is veranderd? De Duitsche oorlog geldt thans niet meer het verdedigen van den vaderlandschen grond, het terugdringen van een overmoedig volk, dat door zijn heilloozen alleenheerscher is ten verderve geleid, maar het is een veroveringsoorlog geworden. En wederom zijn het de fouten, de dwaasheden van de Franschen en van hunne nu republikeinsche regeering, die den stouten zet van koning Wilhelm en zijn minister von Bismarck ten goede komen. De hooge toon, die door de republikeinsche regeering werd gevoerd na de capitulatie van Sedan, rechtvaardigde geheel het voortruk-

(*) Scherr in zijn straks genoemde *Komödie der Weltgeschichte.*

ken van het Duitsche leger en het voortzetten der vijandelijkheden. Blijkbaar was de heer Favre in zijn onderhoud met den heer von Bismarck tegen den politieken tact van den laatste niet opgewassen. De voorwaarden van den wapenstilstand waren op zich zelf niet onbillijk; maar heeft, zouden wij kunnen vragen, de heer von Bismarck niet met opzet de 'vermoedelijke' vredesonderhandelingen eerst officieus besproken, om daardoor op den wapenstilstand invloed uit te oefenen en het voortzetten van den oorlog te wettigen?

En Frankrijk heeft nog altijd geen begrip van de werkelijkheid, waarin het verkeert, het volk droomt voort, in een soms dwaze, soms kinderachtige, soms tot weemoed stemmende opgewondenheid. Het fanatisme van de burgers wordt zooveel mogelijk levendig gehouden en aangevuurd tot daden van verzet, die hoe natuurlijk ook, slechts onheil en verarming van het land kunnen na zich slepen. De republikeinsche regeering, gewoon oppositie te voeren, blijkt niet de kracht te bezitten, die vooral in deze dagen noodig was, om orde te brengen in de verwarring van denkbeelden en zaken, die met elken dag meer de overhand neemt. 't Is duidelijk, dat nergens meer een macht kan gevonden worden, die aan de Duitsche krijgers kan weerstand bieden, en terwijl aan alle zijden de afdeelingen van het Duitsche leger voorwaarts rukken, gaat het ontbindingsproces voort van de republiek, een regeeringsvorm waarvoor Frankrijk door de centralisatie van zijn geheele inrichting en bestaan, wel het minst geschikt is van alle landen van Europa.

Reusachtig zijn de werken die door de Duitschers zijn aangelegd om het bombardement van Frankrijks hoofdstad straks aan te vangen; zal het bloedig drama tot het einde toe afgespeeld worden, en Parijs een bloedbad worden, het tragische van dezen oorlog waardig; zal Frankrijk geslagen moeten worden, totdat eindelijk ook het vuur van koortsachtige opgewondenheid en geestdrift is verdoofd en het onmachtig nederzinkt, - of zal de overwinnaar in zijn loop gestuit worden door de neutrale Mogendheden? De geruchten van bemiddeling treden gisteren en heden zoo van alle zijden op, dat wij er bijna geloof aan zouden slaan. Of misleidt ons ook hier weder een valsche hoop? Bismarck weet te goed met wien hij te doen heeft. Engeland voert een hoog woord, maar is nooit bereid dat gestand te doen, wanneer het niet Engelsche belangen geldt. Van de vriendschap van Rusland is Bismarck verzekerd, en wat zullen de twee machtelooste staten, Italië en Oostenrijk? Maar ook de Duitschers beginnen den oorlog moede te worden en dagelijks verschijnen in de officieuse bladen artikelen, die den langen duur verontschuldigen. Ziedaar wat ons hoop geeft op den vurig gewenschten vrede, - en na dien vrede komt de winter, die vooral voor Frankrijk verschrikkelijk zal zijn!

23 Oct.

NOORMAN.

De begrafeniswet.

Wet tot vaststelling van bepalingen betrekkelijk het begraven van lijken, de begraafplaatsen en de begrafenisregten, opgehelderd door een aanteekening van Mr. J.M. Hoog, hoofdambtenaar bij het provinciaal bestuur van Gelderland. Arnhem, Is. An. Nijhoff en Zoon, 1870.

De begrafeniswet van 10 April 1869 (Staatsblad n°. 65) heeft een moeijelijk en gewigtig onderwerp geregeld, en strekt tot voorziening in een lang gevoelde behoefte; immers - om maar iets te noemen - de vroeger bestaande voorschriften (verordeningen van Franschen en Nederlandschen oorsprong) kwamen niet altoos met elkander overeen, en waren, wat hun wettigheid betreft, niet boven allen twijfel verheven.

De wetgever had hier inderdaad een moeijelijke en netelige taak.

Moeijelijk was zijn taak, omdat hij voor meer dan één belangrijke vraag stond. Als voorbeelden noem ik slechts:

de verpligting tot het oprigten van algemeene begraafplaatsen;

de ligging der begraafplaats, met betrekking tot den afstand van de bebouwde kom der gemeente. Een onderwerp, waarbij men de eischen van den openbaren gezondheidstoestand in harmonie moest brengen met de finantiele krachten der gemeenten;

de al dan niet handhaving van de begrafenisregten;

de kwestie van het begraven in kerken, dat ja reeds door het bekende decreet van Prairial verboden was, maar te Amsterdam toch nog tot 1866 plaats vond; en van de schadeloosstelling aan de kerkelijke gemeenten wegens het, soms aanmerkelijk, verlies dat zij lijden door het verbod om in de kerken te begraven. (Om te doen zien dat dit laatste punt niet onbelangrijk voor de kerkelijke gemeenten is, werd, bij de behandeling der wet, op het voorbeeld gewezen van een gemeente, die een begrooting van omstreeks *f* 30,000 voor het onderhoud van haar kerken heeft en in gewone tijden *f*5000 aan begrafenisregten ontving, die in tijden van epidemiën soms tot het dubbele stegen.)

Maar de taak van den wetgever was ook van *neteligen* aard, omdat hij aan den eenen kant letten moest op de belangen der openbare orde en gezondheid, aan de andere zijde op de godsdienstige begrippen van de Roomsch-Katholieken en de Israëlieten, voor welke het begraven onafscheidelijk is van godsdienstige handelingen.

Mr. Hoog heeft zich ten taak gesteld om, tot opheldering van de begrafeniswet, zoo volledig mogelijk de lange geschiedenis van haar vaststelling te geven; terwijl hij tevens getracht heeft om, waar de geschiedenis duisterheden bevatte of er tegenstrijdigheid scheen te bestaan - wat zich bij de tegenwoordige wijze van wettenmakerij, meer voordoet dan men denken zou - daaraan een oplossing in den geest der wet te geven. Een taak waarvoor menigeen zou terugschrikken, wanneer hij de historia *externa* van de begrafeniswet kent.

Reeds elders had ik gelegenheid die uitwendige geschiedenis met een enkel woord te schetsen. In de zitting '55-56 werd door den minister van Reenen een wetsontwerp ingediend omtrent het begraven van lijken, de begraafplaatsen en de begrafeniskosten. Dat ontwerp bleef buiten behandeling en werd door van Tets op nieuw ingediend in de zitting '58-59. Het ontwerp-van Tets trof hetzelfde lot als zijn voorganger en werd in de zitting '59-60 door een *tweede* ontwerp-van Tets opgevolgd. Men liet nu de zaak maar eenige jaren rusten, totdat - gelukkig - Heemskerk Azn. op nieuw 'behoefte gevoelde' aan de herziening der bestaande verordeningen en, in de zitting '66-67, een ontwerp indiende omtrent het begraven van lijken, de begraafplaatsen en begrafenis*regten.* Dat ontwerp bleef weêr... onafgedaan, en de zitting '67-68 had het voorregt, niet alleen een tweede ontwerp-Heemskerk, ingediend bij Kon. boodschap van 16 Sept. '67, te zien, maar ook een derde ontwerp van dien naam, ingekomen bij K.B. van 25 Febr. '68. Maar nòg was de maat niet vol; ook de ontwerpen-Heemskerk waren onder geen gelukkig gesternte geboren. Totdat eindelijk de minister Fock - *non unicuique contingit adire Corinthum* - het geluk had, zijn ontwerp tot wet verheven te zien; het is de wet van 10 April '69.

Wanneer de uitwendige geschiedenis van een wet zóó'n omvang heeft, dan begrijpt men, dat het schrijven van haar inwendige geschiedenis geen gering werk en geen gemakkelijke taak is. Of nu mr. Hoog *goed* heeft gewerkt, of hij inderdaad de geschiedenis van de vaststelling der begrafeniswet duidelijk, naauwkeurig en volledig beschreven heeft, zullen ondervinding en praktijk moeten leeren. *Dit* wil ik wel nu reeds zeggen, dat de inrigting van het werk mij uitmuntend bevalt, en dat de wijze waarop de artikelen bewerkt zijn die ik meer bepaald heb nagegaan (de artikelen 13, 16, 19, 28 en 31), boven allen lof verheven is.

Ik zou, het werk van mr. Hoog aankondigende, mij aan een groot verzuim schuldig maken, wanneer ik niet deed uitkomen, dat de kundige schrijver, met voorbeeldigen ijver, zoo wijd mogelijk om zich heen gegrepen heeft, om niet alleen te onderzoeken en op te helderen wat voor hen die de wet moeten uitleggen en toepassen, van belang is te weten, maar ook, waar het noodig was, de bepalingen der wet aan kritiek te onderwerpen. Een kritiek, die de duidelijkste blijken draagt van goede, degelijke studie, en bijdraagt om aan het werk van den heer Hoog wetenschappelijke waarde te geven.

Moge het zeer gunstig onthaal dat deze eersteling van mr. Hoog bij de beoefenaars van het administratief regt gevonden heeft, den bekwamen man tot spoorslag strekken, om voort te gaan op den weg dien hij zoo gelukkig heeft betreden.

'*s Gravenhage*, October '70.

MR. J. LÉON.

Mengelwerk.

Uit den vreemde.
Buiten de Capucynerpoort,
Meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.

Bij de zonderlinge witte poort, met hare ronde torens aan weerskanten, aan het einde eener onregelmatig gebouwde straat, is de stad eensklaps uit.

Zoodra men de poort door is, ziet men onmiddellijk niets dan boomen en weiland. Zelfs geen enkel huisje staat er meer om den overgang van stadsdrukte tot volslagen eenzaamheid te vormen. De poort zelve werkt tot die plotselinge afscheiding mede; aan den stads kant springen eenige ranken klimop beschroomd en half onwillig van het aangrenzende huis over, als wisten zij dat zij op die sombere poort, die aan eene gevangenis doet denken, niet op hare plaats zijn. Doch aan den buitenkant der Capucynerpoort is er niets dat aan eene bewoonde plaats doet denken, enkele grasscheutjes dringen er door de openingen waar een deel van het metselwerk is afgebrokkeld en boven in den toren drijft een leeuwenbekje, het zinnebeeld van vergulde armoede, den spot met de gevallen macht en fierheid der Spaansche dwingelanden van weleer.

Rechts en links van den stadswal loopt de drooge met gras begroeide gracht, aan weerszijden met lindenboomen beplant, en wanneer men die volgt, in de soort van droom waarin men door de plotselinge verplaatsing van de stad op het land meent verzonken te zijn, wordt men plotseling wakker, naast een kanaal, tusschen steile groene oevers en een jaagpad door hooge boomen overschaduwd; achter die boomen strekken zich groene weilanden uit, door populieren omzoomd.

Het is niet eenzaam op het jaagpad; op de trappen die in de dijken zijn aangebracht, staan meestal een of twee waschvrouwen, met blauwe opgeschorte rokken en heldere doeken over hare mutsen; zij keuvelen vroolijk met elkander onder het spoelen van het sneeuwwitte linnen, dat zij in het stroomende water heen en weer slaan; nu en dan roepen zij elkander van den eenen trap naar den anderen met schelle stemmen iets toe en geven eenige geestigheden ten beste, ten koste misschien van den een of anderen visscher, die niets dan aal in het vischrijke kanaal gevangen heeft.

Nu zijn evenwel al de waschvrouwen verdwenen; de laatste gouden gloed op het water is verbleekt, de waterjuffers, die niet gaarne rond vliegen als zij hare fraaie kleuren niet vertoonen kunnen, zijn gaan slapen, de kikvorschen kwaken

op het drassige land rechts van het jaagpad; men hoort nog het dommelige gonzen der insekten wereld. In de toenemende schemering ziet men nu en dan een visch uit het water opspringen en er plassend weer invallen.

En nu zijn ook de visschen stil; doch al dartelden zij nog zoo levendig in het water, het geluid zou toch niet tot het jaagpad doorgedrongen zijn; want een groote barge komt langzaam opvaren, en het rinkelen van een belletje en zware voetstappen kondigen de nadering aan van een flink vlaamsch paard met scharlaken roode kwasten en franjes aan zijn tuig.

Tegelijkertijd is een rank jonkman met snellen, lossen gang de Capucynerpoort uit gekomen en kijkt ongeduldig rond, terwijl hij op het gras langs het jaagpad stapt, om plaats te maken voor het paard en de lijn, waarmede de schuit wordt voortgetrokken. De jonkman is warm van het loopen geworden; hij neemt zijn vilten hoed af en laat een aangenaam schrander gelaat zien, een fraai gelaat misschien ook; doch dat doet er minder toe. August Le Blanc is lang, slank in evenredigheid zijner lengte, eer bevallig dan forsch, hoewel hij niets verwijfds heeft; zijn gebronsd gelaat en krullende bruine baard, zijn vlugge, veerkrachtige tred, alles getuigt van mannelijke kracht en is geheel in harmonie met eene zekere ernstige uitdrukking in zijne heldere grijze oogen en om zijn welgevormden mond; eene uitdrukking die zoo zeer met den glimlach in strijd is die bij wijlen zijn gelaat verheldert, dat zijn geheele wezen er als het ware eene verandering door ondergaat. Eene minuut geleden heeft hij nog gelachen, juist voor dat hij nog de belletjes hoorde van het paard dat aan de lijn liep; wie hem in die oogenblikken gezien had, zou gezegd hebben: Die jongen is tot allerlei grappen in staat; dartel als een schoolknaap; doch het paard heeft hem in zijne overdenkingen gestoord en nu is hij zoo ernstig als de deftigste rechter.

‘*Peste*,’ dacht hij, ‘de schuit komt te gelijk met mij aan, en Georgette zal er niet buiten komen om mij goeden dag te zeggen, in het bijzijn van den schipper.’

Na die berekening liep hij nog sneller voort en was hij aan den stijger eer de schuit er stil hield.

Hij was namelijk vlak bij het huisje waar Georgette Jamard met hare moeder woonde; men zou echter, zelfs op klaar lichten dag, langs het jaagpad voorbij hebben kunnen komen, zonder het huisje te zien. Eene groep plataan boomen neemt namelijk den weg in tusschen het jaagpad en de heining die het huisje van het jaagpad scheidt; de wijd uitgestrekte takken verbergen alles wat er in de laagte ligt. Achter die boomen is een hek in de genoemde heining; wanneer men daarover heen kijkt, ziet men eene kleine boerenplaats, met een moestuin voor het huis, een stuk bouwland er naast en er achter; het was echter reeds te donker, dan dat men onderscheiden kon wat het land opleverde.

Daar hoorde August het ruischen van een vrouwen kleed en hij zag eene voorbij snellende gedaante; oogenblikkelijk sprong hij vooruit.

‘Georgette,’ riep hij en greep de vluchtende bij de hand.

‘Laat mij los. Ik ben Georgette niet,’ klonk het, met gemelijke, onderdrukte stem.

August kijkt half schertsend, half geërgerd op het meisje neer, doch toen zij zich bleef los worstelen, werd hij ernstig.

‘Célie, wat scheelt er aan? Waarom zijt gij zoo jegens mij veranderd? Wat heb ik u gedaan, meisje-lief?’

Célie liet haar hoofd hangen, zoodat hij haar gelaat niet langer zien kon.

‘Laat mij met rust,’ zeide zij, onvriendelijk; ‘Georgette heeft al een half uur op u gewacht.’

August liet haar onmiddellijk los; hij was het hek over, nog eer de schuit de plataanboomen voorbij was. Het kleine tengere schepseltje dat hij achterliet,

sloop naar een van de boomen en sloeg hare armen om den stam heen. Zij klemde zich aan den boom vast en trachtte de hartstochtelijke tranen te bedwin gen die met geweld een uitweg zochten. Célie van den Berg stikte bijna in hare tranen en in de hartstochtelijke gedachten die ze hadden opgewekt.

Doch spoedig liet zij den boom weder los en haalde diep adem.

Zij was klein en tenger; bruin als een Zigeunerkind, een bruin dat sterk af stak tegen het wit- en geel gestreepte kleedje dat zij droeg. Hare lokken waren in de war geraakt en hingen haar los over de groote heldere bruine oogen die nu eene sombere uitdrukking hadden, terwijl zij strak in het water keek.

'Waarom val ik er niet in en verdrink ik niet? - Omdat ik er te laf toe ben; niet omdat ik vrees er iemand verdriet door te doen.' Zij zweeg en huiverde bij hare eigene woorden. 'Bah, wie zou er om mij treuren? Moeder Jamard een dag, eene week misschien, want zij is een goed mensch al is zij te koel. Maar Georgette heeft een hekel aan mij en heeft alles wat zij verlangt. August is mijn vriend geweest totdat hij haar heeft leeren kennen; nu heeft hij niets meer dan medelijden met mij.' Zij zweeg, en een diepe zucht, een snik bijna, ontsnapte hare borst.

Zij verliet de boomengroep en ging op het jaagpad staan. In het schemerlicht van den vallenden avond scheen zij langer dan zij was. Hare gestalte was iets beneden het middelmatige; doch volmaakt geëvenredigd. Zij had een grooten mond, een gewonen neus, die even opwipte, en hooge wangbeenderen; haar uiterlijk onderscheidde zich door niets dan door hare glanzige, bruine gelaatskleur. Doch in deze oogenblikken, nu zij beefde van bedwongen hartstocht, was het gemakkelijk te zien aan die bevende lippen en die bewegelijke trekken, dat zij hartstochtelijk en diep gevoelen kon; en hoe woest en Zigeunerachtig hare lokken er nu uit zagen, zij waren anders zacht en glanzig en rijk. En men kon het aan die oogen zien dat zij vatbaar waren voor beter, zachter uitdrukking dan zij nu droegen; er lag diepte in hun vurig bruin.

'Waarom vind ik het leven ondragelijk? Waarom ben ik veranderd, en slecht geworden? Ik placht op de liefde van moeder Jamard gesteld te zijn; maar ik heb sinds lang verleerd daar op te hopen; en Georgette kan niemand liefhebben dan zich zelve; dat heb ik in den laatsten tijd althans opgemerkt; zichzelve en... en August. Wat was hij lief voor mij toen ik een kind was.' Een donkere blos bedekte hare wangen, hare oogen werden zachter, de lange wimpers vielen er over heen en eene minuut lang was haar donker, somber gelaat inderdaad schoon. Doch dat was van korten duur. Célie wist niet waarom zij zich ongelukkig gevoelde; doch zij wist dat de gedachte aan August Le Blanc haar altijd somber stemde.

Zij keerde naar de boomengroep terug, nam haar mandje op en sloeg den weg naar Mechelen in.

'Ik had er al kunnen zijn,' zeide zij, 'als ik niet zoo dwaas geweest was om te blijven wachten of hij doen zou wat hij Georgette beloofd had. Bah! alsof hij ooit zijn woord aan haar verbrak.'

Er was geen spoor van schoonheid op het gelaat van Célie toen zij de Capucynerpoort doorkwam; hare donkere oogleden hingen zwaar over hare oogen heen; het was als kon men de uitdrukking dier oogen er door heen zien.

II.

De boerenhoeve waarvan wij spraken, was niet groot of rijk. Het huis bevatte slechts vier kamers. De kamer der weduwe Jamard, met de bedstede, lag aan den eenen kant van de deur, de keuken aan den anderen kant; boven de keuken was eene kleine slaapkamer voor Georgette en Célie, en boven de kamer van jufvrouw Jamard was een fraaier grooter slaapvertrek, met witte gordijnen om het ledikant, een spiegel met vergulde lijst en eene notenboomhouten kast. Nie-

mand kwam ooit in die kamer dan jufvrouw Jamard zelve. Niemand wist welke bittere tranen die, voor het oog der wereld zoo koele, ongevoelige vrouw, daar in stilte schreide, om den verloren zoon die haar vijf jaren geleden verlaten had. Georgette kwam somtijds tegen het ledig houden van die kamer op.

'Wat behoeft die mooie kamer ongebruikt te blijven, terwijl ik mij met Célie in dat hokje behelpen moet? Ik vind het groote dwaasheid.'

Doch het antwoord was altijd hetzelfde:

'Uwe kamer is zeer goed, Georgette. Ik kan de andere kamer noodig hebben, zij moet in orde blijven.'

Jufvrouw Jamard sprak nooit over haren zoon. Zij kende al zijne gebreken en haar gemoed verzette zich met al de bittere verontwaardiging van een eerlijk nauwgezet karakter, tegen al wat laag en valsch is; het zou haar echter den dood hebben gedaan, indien zij met verachting over haren Felix had hooren spreken, en de meeste van hare bekenden en vrienden uit Mechelen dachten dat zij haren zoon voor goed verloochend had. In dat vermoeden werden zij bevestigd, toen de weduwe Jamard Célie van den Berg tot zich genomen had.

Om de schulden welke haar zoon gemaakt had te kunnen betalen, had jufvrouw Jamard de zaak welke zij na den dood van haren echtgenoot met voorspoed gedreven had, verkocht en was zij in het huisje aan het kanaal gaan wonen. Zij nam Georgette van de school en liet de toen veertienjarige Célie van den Berg uit Gent halen. De Mechelaars begrepen van die handelwijze niets. Men vond het vreemd dat de weduwe op zooveel eenvoudiger voet ging leven, en zich tegelijkertijd met eens anders kind belastte. Bovendien had de donkere kleine Célie geen recht op hare zorgen; het weeskind was haar vreemd; slechts was zij de dochter eener vroeg gestorven vriendin.

'Moeder Jamard moet dan toch meer hart hebben dan het schijnt,' meende vrouw Popôt, de waschvrouw aan het Kanaal; 'haar verdriet heeft haar niet zelfzuchtig gemaakt, al is zij geene gezellige burin.'

Doch toen de praatzieke vrouw de weduwe Jamard een compliment over hare weldadigheid wilde maken, ontving zij een koel antwoord.

'Gij vergist u, mijn goede mensch; ik heb hulp in huis en een kameraadje voor Georgette noodig. Het onderhoud van Célie kost mij minder dan de school van Georgette.'

'Neen, zij heeft tòch geen hart,' was nu het oordeel der blozende vrouw Popôt; 'zij doet alles uit berekening; niets uit gevoel. Zij is in lang zoo trotsch niet op hare mooie Georgette, als ik op mijn nichtje Fifine.'

Als men Georgette gezien had, zooals zij nu naar haren minnaar zat te luisteren, terwijl er een zegevierend licht in hare oogen danste en een zachte blos hare blanke wangen kleurde, zou men het met vrouw Popôt eens geweest zijn dat Georgette Jamard een mooi meisje was. Misschien zal zij over eenige jaren wat al te gezet zijn; doch nu, terwijl zij nog een en twintig telt, is zij eene volmaakte schoonheid; eene slanke, blonde en bevallige, en daarbij statige figuur. Hare zachte blauwe oogen schijnen enkel van liefde te kunnen spreken; hare pruilende rozenlipjes doen haren minnaar wenschen dat jufvrouw Jamard zich even verwijdere; hij is nog de erkende verloofde van Georgette niet.

'Zijt gij Célie tegengekomen, mijnheer Le Blanc?' vroeg jufvrouw Jamard.

'Jawel, ik heb haar even gezien.'

De verandering welke er in Célie heeft plaats gegrepen, was August opgevallen en had hem bedroefd; doch hij is te edelmoedig om er van te spreken; hij gevoelt eene hartelijke, medelijdende vriendschap voor de arme afhankelijke Célie, en hij zou haar als een broeder willen behandelen, indien zij het wilde dulden.

Georgette keek hem spottend aan.

‘Célie is boos op u; ha, ha; ik weet het wel. Ik heb nooit zulk een slecht

humeur gezien als Célie tegenwoordig heeft. Had zij ook zulk een slecht humeur toen gij haar, jaren geleden, te Gent kendet, August?'

'Ik heb haar toen weinig gekend.'

August sprak liever niet met Georgette over Célie, doch hare vraag deed de herinnering aan vroeger dagen in hem herleven; een stervende man en een jong meisje dat hem oppaste, met eene liefde en eene handigheid ver boven hare jaren. Hij kon de zachtaardige liefderijkheid die hem toenmaals getroffen had, moeielijk met de scherpe drift welke hij heden avond had gezien, overeenbrengen.

Een heldere lach van Georgette wekte hem uit die overpeinzing op; Georgette had een zachten, muzikalen lach.

'Uwe gedachten schijnen geheel en al bij Célie te zijn.' Er lag spotternij in hare stem en August kreeg een kleur; doch hij antwoordde, terwijl hij haar glimlachende aankeek:

'Ik heb haar veel te danken; zonder haar zou ik u nooit gekend hebben.'

Georgette bloosde en sloeg hare oogen neder toen zij de zijne ontmoetten.

'Zij is een engel', dacht de jonge man. Hij stond op en trad naar de weduwe Jamard toe.

'Jufvrouw,' zeide hij, 'ik zou u gaarne een oogenblikje willen spreken, wanneer het u maar gelegen komt.'

Hij sprak met de meeste hoogachting, doch hij verkeerde blijkbaar in groote spanning.

Jufvrouw Jamard bracht een glimlach op haar stuursch gelaat en zeide niets anders dan:

'Ga naar boven, Georgette.'

En Georgette ging, zoodra zij in hare kamer gekomen was, regelrecht naar den spiegel toe. Zij stond er voor, niet lachende, maar bestudeerde iederen trek van haar gelaat, elke schoonheid, alsof zij ze nooit te voren had gezien.

'Wat is het toch akelig als men leelijk is, zooals Célie bij voorbeeld. Wie kan haar met pleizier aankijken? Waarom woont August in dat afgelegene, ouderwetsche Gent? Antwerpen zou veel beter zijn. Ons eigen kleine Mechelen ligt veel dichter bij Brussel; Gent ligt er mijlen ver af. Ik zal niet gelukkig zijn eer ik in Brussel woon. Nu, wij zullen zien.' Zij opende hare kast en begon er kraagjes en lintjes te bekijken en te verleggen, met eene bedaardheid die het grootste contrast vormde met de spanning waarin haar minnaar beneden op het antwoord harer moeder wachtte.

Jufvrouw Jamard hield August nogtans niet lang in spanning. Zij zweeg een oogenblik, wond het blauw wollen kluwen op en stak er hare breinaald in, rolde de half voltooide kous er om heen en schraapte hare keel.

'Mijnheer Le Blanc' zeide zij, hem in het gloeiende gelaat kijkend: 'al wat gij zegt, is goed en verstandig. Als Georgette wil, mag ik het lijden.' Daarop stond zij, met de haar eigene deftigheid op en riep hare dochter beneden.

Een uur later was August weder bij de Capucijner poort. Hij wist nauwelijks hoe hij er gekomen was; hij zag niets dan het fraaie blozende gelaat dat hij in de hoeve had achtergelaten; hij hoorde niets dan het zacht gelispeld 'ja' waarmede Georgette hem gelukkig had gemaakt. Hij was zoo in gedachten verdiept, dat hij Célie met haar mandje bijna omver liep.

'O, neem mij niet kwalijk; maar gij zult mij mijne lompheid wel vergeven, gij zult haar zelfs verontschuldigen, Célie, als ik u vertel hoe gelukkig ik ben.'

Célie keek hem aan; hij kon de uitdrukking van haar gelaat bij het licht der gaslantaarn duidelijk zien.

‘Gij raadt het al, zie ik.’ Zijne stem trilde van blijde aandoening.

‘Georgette heeft mij beloofd dat zij mijne vrouw zou worden. Wees vriendelijk, Célie, en wensch mij geluk, wilt ge?’

Célie legde werktuigelijk hare hand in die welke hij haar toestak; zij wilde spreken; doch hare tong scheen vast en stijf in haren mond te zitten.

'Wij moeten goede vrienden zijn, Célie,' ging August voort, zoo vervuld van zijne eigene gedachten dat hij nauwelijks het stilzwijgen van Célie opmerkte. 'Goeden dag, kleintje; over eene maand hoop ik in Mechelen terug te zijn; gij zult in dien tijd wel eens met Georgette over mij praten? Zij zal behoefte hebben aan eene hartelijke vriendin. Dat wilt gij toch wel zijn?' Hij werd eindelijk ongeduldig door haar langdurig stilzwijgen.

'Ja,' antwoordde Célie; 'ik zal met haar over u praten.' Zij trok den doek dien zij op haar hoofd droeg, meer naar voren, zoodat het licht der lantaarn niet meer op haar gelaat viel.

'Goeden avond,' zeî Le Blanc; en hij ging de Capucyner poort door, zonder den bitteren glimlach te zien die de lippen van het jonge meisje krulde.

Het was reeds donker geworden, toen Célie bij het jaagpad kwam, waar de boomen de laatste schemering van licht onderschepten. Hier bleef zij staan en streek hare haren naar achteren. 'Word ik gek,' dacht zij, 'of wat is dat voor vreemd verdriet dat mijn geheele karakter verandert? Waarom ben ik boos op iedereen? Pater Pierre zegt dat God vol liefde is en dat placht ik te gelooven, maar hoe kan ik het nu nog gelooven? Liefde is barmhartigheid en die vind ik niet. Mijn vader, alles wat ik op de wereld had, is mij ontnomen. Ik deed mijn best om niet te morren; ik heb getracht hier gelukkig te zijn, zelfs Georgette lief te hebben. Welnu, ik was gelukkig en nu ben ik mijn eigen ongeluk.'

Zij balde hare vuist alsof zij zich zelve een slag wilde geven en liep toen haastig voort. 'Als ik moeder Jamard niet over August gesproken had, zou hij nooit hier gekomen zijn, zou hij nooit liefde voor Georgette opgevat hebben. Dat is het wat mij kwelt,' ging zij hartstochtelijk voort; 'hij is verliefd op Georgette en hij gaat met haar trouwen.'

Zij spoedde voort. Toen zij aan het hek kwam, slaakte zij een diepen zucht; zij had liever nog een kwartier lang geloopen. De hartstocht die in haar woedde, vond een uitweg in de snelle beweging; doch zij moest in huis gaan; de kamerdeur stond open, jufvrouw Jamard riep haar toen zij de kamer voorbij liep.

'Célie, gij zijt te lang uitgebleven, mijn kind; het is niet goed dat jonge meisjes in donker alleen uit zijn.'

De weduwe Jamard zeide zonder omwegen wat zij meende te moeten zeggen, doch zij was nooit opzettelijk onvriendelijk. Op geheel anderen toon voegde zij er bij:

'Gij moet ons geluk wenschen, Célie; Le Blanc is hier geweest om Georgette te vragen en met St. Michiel trouwen zij.'

'Op St. Michiel! Over zes weken!' Dat was alles wat Célie op droomerigen, doffen toon antwoordde; zij keek Georgette, die haar oplettend gadesloeg, niet eens aan.

'Wel, Célie, hebt gij niets te zeggen?' vroeg deze.

'Gij zijt niet op mijne felicitatie gesteld, Georgette; maar het doet mij pleizier dat uwe moeder blijde is met uw engagement.'

Dat zeggende ging zij de kamer uit en nam haar mandje mede naar de keuken.

'Wat beduidt dat?' vroeg jufvrouw Jamard.

'Niets anders dan dat Célie ondankbaar is.'

‘En toch heeft het kind gevoel; anders zou zij beter humeur hebben; waardoor kan zij zoo veranderd zijn? Zij placht zoo zacht en zoo goed te wezen!’

III.

Er ging eene maand voorbij; Célie werd stil en hoe langer zoo lichtgeraakter. Zij wist zelve niet wat haar deerde. Georgette behandelde haar met nog meer

minachting dan voorheen, doch Célie klaagde er niet over. Als zij aan August dacht, dacht zij enkel aan zijn gedrag ten haren opzichte, zij gaf zich nooit nauwkeurig rekenschap van haar gevoel jegens hem; zij onderdrukte het en ontweek alle zelfonderzoek.

'Ik mag hem niet meer lijden,' dacht zij, 'daarom doet het mij zeer als ik hem zie; ja, ik moet heen, eer hij weer bij Georgette komt.'

Somtijds, wanneer zij het treurigst te moede was, borst zij uit in luiden lach, spotte met ieder dien zij tegen kwam, zij wist zelve niet waarom; zij gevoelde alleen maar onbestemd dat zij een schild moest plaatsen tusschen zich zelve en de gedachte welke zij niet onder de oogen durfde zien.

Doch, terwijl de tijd verliep en Georgette's trouwdag al nader en nader kwam, begon Célie haars ondanks te begrijpen dat haar onwil om August Le Blanc te ontmoeten niet uit afkeer jegens hem ontsproot; die onwil had een dieper reden, zij durfde zich en haar eigen gedrag jegens hem niet vertrouwen wanneer hij als de aanstaande echtgenoot van Georgette in hare dagelijksche omgeving zou zijn.

Het is marktdag in Mechelen. De groote markt, met hare oude Spaansche hal aan den eenen kant, en den grooten St. Rumbolds toren aan den anderen is altijd schilderachtig. Aan alle kanten staan huizen met trapgevels en met allerlei kleuren geverwd, rood en groen en wit, allen met schermen voor de zon voorzien, waaronder de blozende Belgen hun bier drinken en domino spelen; en midden op de markt staat het grijze standbeeld der Aartshertogin Margaretha. Men kan de keien waarmede de markt bestraat is, bijna niet zien van wege de koopwaren op den grond en de talrijke kramen. Sommige van die kramen hangen vol wollen goederen en de kramers zitten er in de schaduw hunner roode of oranje gestreepte dekens. Die dekens schitteren in het zonnelicht, even als de goederen die lager op de toonbank liggen. Daar ziet men rood en groen geverwde emmers; emmers met handvatsels, waarmede de boeren ter markt gaan, breede rijen blinkende lampen, bruine en groene kommen en kannen; deze laatste op de gloeiende straatsteenen uitgestald. Aan den voet van het standbeeld schreeuwt een kleine brunette zich schor met de herhaling van: *Mouchoirs*, *beaux mouchoirs en vrai batiste à cinquante centimes la pièce.*' De bedoelde doeken liggen op de heete steenen te blakeren, en nu en dan neemt zij er een op en slaat hem bevallig om haar mooi gezichtje heen en ziet er zoo lief meê uit, dat een flinke boer blijft staan en den doek koopt voor zijn Suze die met haar fruitstalletje bij de hal staat. Het is een druk, woelig tooneel; de klompen klotsen over de steenen, waar nog tal van paren te koop liggen. Iedereen lacht en de zon schijnt er zoo warm op neder alsof zij schik had in de pret die er heerscht. Enkele priesters, die haastig onder hunne groene parapluien voorbijgaan, en Célie met haar mandje aan den arm, zijn de eenige bedaarde menschen op de markt.

Het lachen en de drukte maken Célie nog somberder te moede dan zij reeds was. Zij liep tusschen de joelende menigte door, alsof deze haar beleedigd had; haar gelaat heeft eene lijdende, onvriendelijke uitdrukking; hare oogen staan grooter en treuriger dan ooit.

'Nog veertien dagen!' herhaalt zij bij zich zelve. 'Zal ik het beleven of zal ik voor dien tijd sterven?'

Dienzelfden morgen had zij de weduwe Jamard verzocht in dienst te mogen gaan op een boerderij, op een half uur afstands van de hoeve aan het jaagpad; doch jufvrouw Jamard had haar dat verzoek geweigerd.

‘Gij zijt niet sterk genoeg om te dienen, mijn kind,’ was alles wat zij op de bede van het meisje had geantwoord.

Zelfs toen nog had Célie niet uitgemaakt wat haar eigenlijk schortte; zij was zich zelve en hare omgeving moede; dat was alles wat zij wist.

‘Moeder Jamard is zoo koud als een steen, en Georgette houdt van niets dan van haar eigen gezicht, en ik wil August liever niet weêr zien; hij geeft niets om mij; hij heeft onze oude vriendschap vergeten. Als hij mij aan mijn lot wilde overlaten, zou het iets anders zijn. Maar het is hatelijk door hem op medelijdenden toon te worden toegesproken; want als iemand die niet van mij houdt, toch vriendelijk jegens mij is, kan dat niets anders dan medelijden zijn.’ En het arme fiere hart leed zoo ontzettend, dat zij kromp als van pijn.

Zij was juist buiten de Capucijner poort gekomen en zij dacht aan hare laatste ontmoeting daar met August. Zij zag in hare verbeelding hoe nadenkend hij haar had aangekeken, terwijl het licht der lantaarn op zijn edel bronzen gelaat viel. Die herinnering kreeg eensklaps de overhand, haar hart zwol, en de stroom van hartstochtelijke liefde, zoo lang bedwongen, verbrak alle hinderpalen en overstelpte haar. Zij bleef in de poort staan. De markt was dien dag het algemeene aantrekkingspunt en de straat die achter haar lag, was zoo stil en ledig alsof al hare nijvere bewoners in slaap waren. Het bloed steeg Célie naar de wangen en schaamte maakte haar tot stikkens toe benauwd, schaamte en gekwetste fierheid. Zij, die den uitdagenden blik waarmede Georgette zoo menigmaal den bewonderenden hartstocht van jongelieden had opgewekt, veroordeeld had, - zij, die onbewust zich een afgod van hare eigene zedigheid had gemaakt, gevoelde zich eensklaps wanhopig vernederd. Nu kende zij haar eigen hart en die zelfkennis vervulde haar met een gevoel van hare eigene laagheid. Zij achtte dien hartstocht, dien zij niet langer voor zich zelve loochende, dien hartstocht voor iemand die aan haar niet dacht, een vlek en eene schande.

‘Waarom heb ik geen einde aan mijn leven gemaakt eer het zóo ver met mij kwam?’ dacht zij, en de zielsangst, die door geen enkelen traan verlichting vond, deed hare zoo even nog gloeiende wangen verbleeken en haar geheele lichaam beven. Zij trachtte verontschuldigingen voor zich te vinden. Indien August niet zoo vriendelijk voor haar geweest was, gedurende de ziekte baars vaders, zou zij zoo veel niet aan hem gedacht hebben; en wat had hij verheugd opgekeken, toen zij hem op dien dag in Mechelen herkende, toen de weduwe Jamard haar, haars ondanks, gedwongen had hem aan te spreken.

‘Ik zou bijna denken dat hij mij toen liefhad. Hij had Georgette nooit gezien en toch wandelde hij den geheelen weg met ons naar huis.’

En verleden herfst was hij uit eigen beweging naar de hoeve gekomen en had naar jufvrouw van den Berg gevraagd.

‘En als hij mij toen het eerst gezien had, en niet Georgette... wie weet, wie weet!’

Het rampzalige meisje dook in de sombere poort ineen. De gedachte die haar een oogenblik troost had gegeven, verdween weder. ‘Wat had August tegen haar gezegd toen hij haar den laatsten keer bij de Capucijner poort had ontmoet?’

‘Indien hij ooit liefde voor mij gevoeld had, zou hij mij niet verzocht hebben de vertrouwde van Georgette te worden. Neen, het is niets dan mijne eigene verbeelding geweest. En toch, hoe kan ik het weten. Nog weinige oogenblikken geleden wist ik zelve niet wat liefde was.’

In dat oogenblik naderden stemmen en voetstappen de Capucijnerpoort.

Célie liep er ijlings uit en sloop toen aan den kant van den weg, om de aankomenden voorbij te laten. Met verbazing herkende zij Georgette, die aan den arm liep van een corpulenten fatsoenlijk gekleeden man van middelbaren leeftijd.

Zij merkten geen van beiden de tegenwoordigheid van Célie op; zij hadden het veel te druk met elkander. Georgette bloosde van verrukking om de bewonderende hulde welke zij ontving. Het was duidelijk te zien dat haar aanbidder vertrouwde dat die hulde een gunstig onthaal zou vinden. Er was noch schroom, noch eerbiedige hoogachting in zijne manieren.

Célie keek hen verachtelijk na, toen zij buiten de poort de geliefkoosde wandeling der Mechelaren in de tegenovergestelde richting van het jaagpad insloegen. Zij kende den man wel. Het was Bernard, de rijke meubelmaker. De woorden welke zij gehoord had, bewezen haar de trouweloosheid van Georgette.

'Dus komt gij overmorgen den geheelen dag bij mijne zuster? Ik neem geen bedankje aan.'

'En Georgette is zwak genoeg om zich een geheelen dag aan de bewondering van dien man bloot te stellen; een man die haar het hof maakte eer zij August had leeren kennen en dien August niet lijden mag. Ik heb August tegen haar hooren zeggen dat hij op ver na zoo rijk niet was als Bernard. Toen begreep ik voor het eerst dat August Georgette wilde trouwen, en ik twijfelde er aan of zij liefde genoeg voor hem kon hebben om gelukkig met hem te kunnen zijn, zonder de hoop van rijk te worden. En ik had gelijk,' dacht Célie, met brandende oogen; 'Georgette kan hem niet liefhebben; anders zou zij nu de vleierijen van dien man niet kunnen verdragen. Zij zou ieder compliment dat haar gemaakt werd eene beleediging achten aan August. Hoe kan zij hem liefhebben, als zij zijne vrouw wordt, terwijl zij hem nu al ontrouw is?'

Had de arme jaloersche Célie gedacht: 'Kan August op den duur gelukkig zijn met eene lichtzinnige oppervlakkige vrouw?' dan zou hare vraag verstandiger geweest zijn. Het kwam niet bij haar op dat Georgette noch de hartstochtelijkheid, noch de diepte van haar eigen karakter bezat, en dat zij waarschijnlijk den man die haar ten deel viel, zou liefhebben volgens haar begrip van liefde. Hij zou haar toebehooren en behoorde daarom een voorwerp van hare belangstellende zorg te zijn.

Célie liep met vlugger tred naar huis dan gewoonlijk. Zij was nieuwsgierig of de weduwe Jamard niet naar Georgette zou vragen; doch de weduwe was niet te huis, toen Célie op de hoeve aankwam. Zelfs toen het etenstijd was, kwam jufvrouw Jamard niet terug. 'Wat kan er gebeurd zijn?' dacht Célie. Hare pleegmoeder ging zoo zelden uit, dat verwondering en onrust zelfs de aandoeningen waaraan Célie op den weg ten prooi geweest was, op den achtergrond dreven. Na verloop van eenigen tijd zag zij Georgette het hekje naderen en nog eens groetend omkijken. Célie keek naar de boomen en zag er iemand onder staan. Zij was overtuigd dat het Bernard was, doch hij stond zoodanig in de schaduw dat zij hem niet herkende. Eene soort van woeste blijdschap bestormde haar. Hare liefde voor August was beter, reiner dan die der ijdele schoone welke hij zich tot vrouw gekozen had. Doch oogenblikkelijk smoorde zij dat gevoel, in hartstochtelijke verontwaardiging op hare zelfzucht. Was zij dan waarlijk zoo slecht geworden dat zij zich verheugde in het leed van August? Zij keerde zich driftig naar Georgette om, toen deze binnen trad.

'Schaamt gij u niet, u openlijk het hof te laten maken door dien Bernard, terwijl gij over veertien dagen de vrouw van een ander wordt. Gij zijt oneerlijk en trouweloos, Georgette.'

'Ba, ba, ba!' - Georgette kreeg een kleur en voegde er toen even driftig bij: 'Wat bedoelt gij met die woorden? Hebt gij mij dus bespied? Gebruikt August u als zijn spion?'

Zij had zelve niet bedoeld wat zij zeide, doch nu zij de uitwerking harer woorden zag, dacht zij eensklaps dat zij gelijk kon hebben. Célie werd doodelijk bleek en zij moest zich aan de tafel vasthouden. Zij gaf geen geluid, doch de grond scheen onder hare voeten weg te zinken. Georgette, die haar eerst toornig, toen verachtelijk had aangekeken, staarde haar nu vol verbazing aan.

‘Hemel!’ was alles wat zij uitriep. Toen bleef zij even sprakeloos staan als Célie, terwijl haar koeler brein allerlei kleine voor hen onbegrijpelijke kleinigheden met elkander verbond, en zij het geheim begon te vermoeden dat daarachter stak.

Tot nog toe was August aan Georgette vrij onverschillig geweest. Zij kon hem nemen of laten loopen, al naar zij verkoos, meende zij, maar dat Célie, die uit barmhartigheid door hare moeder in huis gehouden werd; Célie, voor wier gemis aan schoonheid zij altijd een woord of een blik van verachtelijk medelijden had gehad, hare oogen tot hem durfde opheffen, dat was niet te verdragen.

Célie was de eerste die sprak.

'Ik ben geen spion. Ik was juist voór u de Capucijnerpoort doorgekomen; ieder ander dan ik had kunnen zien hoe gij de bewondering van dien brutalen man opnaamt; bovendien heb ik het recht er met u over te spreken. Toen Le Blanc heenging, heeft hij mij verzocht veel met u over hem te praten, hij stelde vertrouwen in mij en ik wil hem niet zien bedriegen.'

Misschien gaf het bewustzijn dat haar geheim ontdekt was, haar kracht; want Célie had nog nooit op zulk een toon tot Georgette gesproken; zij schrikte van hare eigene woorden en van het stilzwijgen waarmede zij werden aangehoord.

Georgette gevoelde haar voordeel en dacht er gebruik van te maken. Zij kende nu de gevoelige zijde van Célie, en het verwijt dat deze haar toevoegde, deed haar genoegen, om het antwoord dat zij er op geven kon.

'Mij dunkt,' zeide zij en de blik waarvan zij hare woorden vergezeld deed gaan, jaagde het bloed naar de wangen van Célie, 'dat Le Blanc' (hier bootste zij de stem van Célie na), 'zijne vrienden goed weet te kiezen; maar, arme Célie, zijn vertrouwen moet u nog al zeer gedaan hebben, want uwe belangstelling in 'Le Blanc' schijnt mij vrij warm. - 'Daarop voegde zij er eensklaps, haar spottenden toon latende varen, woedend bij:' Brutale heks, gij verwijt mij dat ik mijne oude vrienden aanhoud en gij zelf schaamt u niet verliefd te zijn op iemand die nooit aan u gedacht heeft!'

Célie bedekte haar gelaat met beide handen.

'Stil, stil, heb medelijden!' borst het van hare lippen.

'Medelijden! Dat verdient gij wel!' en Georgette lachte zoo honend, dat de arme Célie, die bij de tafel nederzeeg, dacht dat niemand zóo verachtelijk kon zijn als zij.

'Gij dacht mij beet te hebben, jufvrouw, maar ik zie uw list wel. Het zou heel aardig geweest zijn, niet waar, met een verhaal van mijne tekortkomingen bij August te komen, en van de moeite die gij gedaan hadt om mij op het rechte pad te houden? Of dacht gij mij te beleedigen en te maken dat ik August liet loopen? Neen, kindlief, dan hebt gij het mis; ik denk met August Le Blanc te trouwen, al was ik het nog niet met mij zelve eens, eer gij u met mij bemoeidet...'

Célie nam hare handen van haar gelaat af; het was nog altijd ontroerd; doch Georgette zag met verbazing hoe vast het meisje haar verachtelijken blik beantwoordde.

'Gij praat van list; dien hebt gij zelf in den zin; gij moogt denken wat ge verkiest, maar gij zult mij niet beletten te spreken. Als gij met Le Blanc wilt trouwen' (hare wangen beginnen te gloeien bij dat woord), 'moest gij morgen niet naar Bernard gaan; gij moest niets doen wat Le Blanc zou afkeuren.'

Georgette begon smadelijk te lachen, doch Célie gaf haar geen gelegenheid tot antwoorden. Zij ging den tuin in en keek het jaagpad op, naar hare pleegmoeder. Haar hart bonsde; zij had een gevoel alsof zij zich valsch ten opzichte van August gedragen had, terwijl zij oprecht en eerlijk had willen zijn. Zij ging naar het hek, leunde er op en hield haar aangezicht in hare kleine bruine handen verborgen.

‘Ik ben overtuigd dat Georgette hem niet gelukkig kan maken, waarom doe ik dan mijn best om hare trouw jegens hem te helpen bewaren? - En toch hoe

kan ik het weten?' Die plotselinge gedachte bracht nog droeviger trek op het jonge gelaat met die ernstige oogen en die bevende lippen.

'Waarom heb ik gedacht dat ik zoo zeker wist wat August gelukkig moest maken? Hoe weet ik dat hij Georgette niet zelfs om hare gebreken liefheeft? Och!' En zij huiverde van de smart welke zij leed. 'Ik wil hier niet blijven tot St. Michiel; ik wil niet! Ik zal wel gauw sterven, maar dat behoeft hier niet te zijn; hij behoeft niets van mijn dolle dwaasheid te weten.

IV.

Toen Célie den volgenden morgen in de kamer van jufvrouw Jamard kwam, waren de gordijnen voor de bedstede nog dicht.

De weduwe sliep nog, dacht het meisje; alles was zoo stil. Zij ging aan hare gewone bezigheden en maakte de koffie gereed, doch jufvrouw Jamard kwam niet in de keuken. Georgette bleef een verachtelijk stilzwijgen in acht nemen Zij gebruikte haar ontbijt en ging toen naar hare kamer.

Ongeveer een uur later was Célie bezig uien voor de soep te schillen, toen zij zich flauw bij haren naam hoorde noemen.

Zij keek om en nu hoorde zij duidelijk dat het hare pleegmoeder was die 'Célie!' riep.

Oogenblikkelijk legde zij het mes neder en liep den smallen gang door, die de kamer van de keuken scheidde.

Hare pleegmoeder zat overeind in bed; zij beefde en gloeide te gelijk.

'Ik ben niet wel, Célie; breng mij mijne koffie maar hier; zeg er niets van aan Georgette, het zal wel weer beter worden.'

De ochtend verliep. Jufvrouw Jamard stond niet op en Georgette was waarschijnlijk uitgegaan terwijl Célie met hare pleegmoeder bezig geweest was. In den loop van den namiddag kwam de weduwe in de keuken.

'Ik ben weer beter,' zeide zij; doch Célie vond dat zij er zeer slecht uitzag.

'Waar is Georgette?' vroeg jufvrouw Jamard.

Célie hield zich overtuigd dat Georgette naar het huis van Bernard gegaan was. De daagsche kleederen van Georgette hingen aan den kapstok, het kleedje dat zij des ochtends had aan gehad insgelijks.

Célie was te trotsch geweest om er naar te kijken, doch zij hield zich overtuigd dat Georgette zich opgeschikt had om zich door Bernard te laten bewonderen. Zij antwoordde echter niets anders op de vraag harer pleegmoeder dan:

'Zij is naar Mechelen gegaan, geloof ik, om hare vriendin te bezoeken.

'Georgette houdt te veel van uitgaan,' antwoordde jufvrouw Jamard streng. Een jong meisje moest niet zooveel alleen op straat gezien worden, zoo kort voor haar trouwdag. 'Haal mij wat kamillen, kind; dat zal mij goed doen.'

'Zij is niet wel,' dacht Célie, en ging naar den tuin om kamillen te halen.

Zij dacht echter veel meer na over de woorden, dan over de ongesteldheid harer pleegmoeder. 'Haar trouwdag.' Die woorden kwamen haar als bespottend in het geheugen terug; nu eens klonken zij zacht, dan weder luid en door een koor van lachende stemmen uitgegalmd; en met die klanken kwam er eene vrees bij Célie op,

die tot nog toe niet bij haar was opgekomen: Georgette zou zeker aan August vertellen dat zij verliefd op hem was!

‘Neen, neen; dat kan zij niet doen; het zou zoo goed als een moord zijn; ik zou sterven van schaamte als ik het dacht;’ zij huiverde en zweeg. Als zij van schaamte stierf, was dat meteen eene straf voor hare ongevraagde liefde, dacht zij. ‘Maar ik heb hem niets van mijne liefde getoond,’ zeide zij eindelijk luid, terwijl zij wanhopig hare handen in elkander sloeg en zenuwachtig in het tuintje op en neer liep. ‘O, mijn God, Gij alleen weet hoe ik mijn best gedaan heb om

het te onderdrukken en het uit mijn hart te rukken. Ik heb het op alle manieren beproefd. - Neen, dat heb ik niet gedaan, omdat ik er te laf voor ben. Als ik ferm geweest was, zou jufvrouw Jamard mij niet tegen mijn wil hier gehouden hebben. Ik zal onmiddellijk naar haar toe gaan en haar zeggen dat ik niet blijven kan.'

Zij bukte om de kamillen te plukken. Toen zij zich met volle handen weder oprichtte, stond August Le Blanc, die van den voorkant van het huis gekomen was, voor haar.

'Waar is Georgette? Ik wil de waarheid weten en gij zult mij die zeggen, Célie,' Er was driftige verontwaardiging in zijne stem; zijne strenge onderzoekende oogen schenen haar de woorden uit de keel te willen trekken. Célie wist nauwelijks of zij waakte of droomde. Zij wist ter nauwernood dat August daar in levenden lijve voor haar stend.

'Georgette is naar Mechelen gegaan,' kwam er eindelijk uit.

Zijne oogen schoten vuur. 'Is er dan geen enkele vrouw die zonder omwegen praten kan? Zijt gij allen even valsch? U had ik althans vertrouwd, Célie. Zeg mij waar zij is.'

Het bloed steeg Célie naar de wangen, doch hare vreugde over dien zijdelingschen lof was niet zonder snerpende pijn: 'Ik ben niet valsch; ik bedrieg u niet. Al denk ik dat ik weet waar Georgette is, kan ik het toch wel mis hebben.'

'Dat is waar,' zeide August zeer langzaam, hij haalde diep adem en leunde tegen den muur van het huisje.

Célie beefde, er was iets in de houding van August dat haar meer van hem vervreemdde dan ooit. Zij wist dat zijne liefde voor Georgette hem in dat oogenblik bijna dol maakte.

Na eenige seconden gezwegen te hebben, hernam hij met doffe, onderdrukte stem:

'Ik meende zoo even al, toen ik Mechelen door kwam, dat ik haar zag; maar ik kon het niet gelooven; het was maar één oogenblik; zij liep van een venster af. Die Bernard stond er ook bij. O, wees maar niet bang, Célie,' zeide hij en hij lachte; doch zijne stem was strenger dan ooit, 'ik weet hoe gij vrouwen u aan elkander vastklemt en elkanders valschheden bedekt. Ik verg niet van u dat gij uwe vriendin verklapt; zeg haar uit mijn naam dat ik mij niet voor den gek wil laten houden als ik getrouwd ben; dat het dus beter is dat wij van elkander afzien.'

Er ontstond een vreeselijke strijd in het hart van Célie; zij was nog even wanhopig als te voren en toch was zij zoo uitbundig blij, dat zij luid had kunnen lachen. Zij keek naar August op.

Hij zag doodsbleek. Alle glans was uit zijne oogen verdwenen.

De blijdschap van Célie was voorbij; zij gevoelde niets meer dan eene namelooze teerheid; zij moest hem troosten, zij moest hem helpen het geluk te verwerven waarnaar hij smachtte. Wat was al het andere, vergeleken bij zijn geluk! Zij lachte hem vriendelijk toe en het was August alsof hem eene tak van hoop werd toegereikt te midden van het wantrouwen dat zich boven hem sloot.

Hoe tenger en nietig Célie zijn mocht, er was eene kracht op haar gelaat die alleen de ernst geven kan; eene kracht die anderen steunt, in plaats van hen neder te drukken.

'Zijt gij nu billijk?' vroeg zij, nog altijd glimlachende.

August had een gevoel alsof er eene verkoelende hand op zijn brandend hoofd werd gelegd. Hij verlangde vurig Georgette te hooren verdedigen en toch wilde hij dat verlangen niet toonen.

‘Ik begrijp u niet,’ zeide hij.
Doch zijne oogen zeiden duidelijk wat er in hem omging. Célie bedwong een

zucht en hernam, te veel één met hem dan dat zij hem toonen wilde dat zij begreep wat er in hem omging indien hij dat voor haar verbergen wilde.

'Ik bedoel dat gij Georgette gelegenheid moest geven om zich te verdedigen, eer gij haar zoo eensklaps bedankt. De zuster van Bernard is hare oudste vriendin.'

'Daar had ik niet aan gedacht,' antwoordde August nadenkend, en hoewel er, bij den klank van den naam weder een wolk van jaloezie over zijn gelaat trok, pleitte zijn hartstocht toch voor Georgette, en hij begon zich te verwijten dat hij zich tegen Célie over Georgette beklaagd had.

'Hoor eens, Célie,' zeide hij zacht. 'Ik moest van avond naar Brussel gegaan zijn; nu ik Georgette niet thuis vind, ga ik er onmiddellijk heen. Zeg haar dat ik binnen veertien dagen terug zal zijn en dat ik er op reken haar dan hier te zullen vinden.'

'Ja.'

Célie bleef onbewegelijk staan onder dat antwoord en zelfs nadat August het hekje weder uitgegaan was, stond zij nog als vastgenageld op de plek.

'Hoe lief heeft hij haar!' mompelde zij. 'Het kan niet anders of zulk eene liefde moet eenmaal wederliefde vinden.'

En hoewel de gedachte aan Georgette als de vrouw van August Le Blanc haar nog bitter was, gevoelde zij zich weder meer als bij den dood haars vaders; had zij meer vrede met zich zelve en met allen om haar heen.

V.

Toen Célie bij hare pleegmoeder terug kwam, vond zij deze in bewusteloozen toestand en snelde onmiddellijk naar Mechelen.

De dokter kwam den volgenden morgen. Hij zeide dat de patient in gevaarlijken toestand verkeerde; dat zijden typhus had; daarbij keek hij Célie en Georgette aan, welke laatste den vorigen avond te huis gekomen was.

'Gij zijt beiden nog jong voor ziekenoppassters; maakt door oplettendheid goed, wat u aan ervaring ontbreekt.'

Georgette liet den dokter uit tot aan het hek.

'Is de ziekte van mijne moeder besmettelijk, dokter?' vroeg zij.

'Zeer zeker,' antwoordde hij; doch ziende hoe bleek haar fraai gezichtje werd, voegde hij er bij, 'maar die de zieken oppassen, loopen nooit gevaar, dat weet gij. Men wordt zelden het slachtoffer van zulk eene plichtsbetrachting. Tot morgen, jufvrouw.' De dokter nam zijn hoed af en ging heen.

'Wat is dat een mooi meisje,' dacht hij. 'De man die haar krijgt, is een gelukkige kerel.'

Een half uur later schrikte Célie die in de ziekenkamer waakte, van het tikken op de deur. Zij ging onmiddellijk open doen. Daar stond Georgette, met haren hoed op, haren mantel om, en een pak in de hand; Célie ging in den gang en deed de deur achter zich dicht.

'Ik ben blij dat gij komt,' zeide zij. 'Ik moet naar Mechelen om het drankje te halen, en ik durf uwe moeder niet alleen te laten. Maar gij hebt uw mantel om. Wilt gij er heen of wilt gij bij uwe moeder blijven?'

Georgette trad een paar voetstappen achteruit.

‘Ik ga naar Mechelen, ja. Ik zal u het drankje zenden, als gij mij duidelijk opgeeft wat gij hebben moet. Ik heb haast.’

‘Maar gij komt toch terug, Georgette?’

Georgette sloeg hare oogen neder, zij durfde Célie niet in de oogen te zien.

‘Neen; ik kan hier toch niet van dienst zijn. Gij hebt verstand van zieken oppassen. Gij hebt uw vader opgepast. Laat mij los, Célie,’ voegde zij er scherp

bij, toen Célie haar bij haren mantel vasthield. ‘Ik ben bang voor besmetting, zeg ik u. O, als ik de koorts krijg, sterf ik. Laat mij los, zeg ik!’

Zij gilde die woorden bijna uit in haren angst en Célie vreesde dat de zieke het. hooren zou. Zij liep Georgette na en hield haar bij de voordeur terug.

‘Gij zult de koorts niet krijgen. O, Georgette, gij zult het u zelve nooit vergeven als gij nu uwe goede moeder verlaat; de dokter zegt dat zij in groot gevaar verkeert; bovendien schendt gij door heen te gaan, uwe belofte aan August; denk aan de boodschap die ik u gisteren overgebracht heb!’

‘Laat mij door, zeg ik!’ Georgette was gek van angst; zij stiet Célie op zijde en liep snel naar het hek toe.

De veertien dagen gingen om; doch Célie was zoo in het oppassen harer zieke pleegmoeder verdiept geweest, dat zij in het geheel niet meer aan het bezoek van August gedacht had. Voor sommige roepingen schijnt de vrouw als geboren: zieken oppassen, met de naald omgaan, eene huishouding bestieren... een weinig coquetteeren bij wijlen ook, zijn bij uitnemendheid vrouwelijke gaven; en wijl wij ons doorgaans gelukkig voelen, wanneer wij ons in eene sfeer geplaatst zien die met ons karakter strookt, had ook Célie, ondanks hare lange slapelooze nachten en de onrust over hare patient, een inwendigen vrede gesmaakt zooals zij niet gekend had sedert August verliefd op Georgette geworden was.

Hare eigene liefde was nog even warm, doch door de wijze waarop zich hare liefde had geopenbaard, in hare onophoudelijke, teedere zorg voor hare lijdende pleegmoeder, had die liefde een uitweg gevonden, en zoo was haar hart bevrijd geworden van den drukkenden en knellenden last.

Jufvrouw Jamard had bijna den ganschen dag geslapen.

De dokter was gekomen en had uitdrukkelijk bevolen dat de zieke rustig gehouden moest worden. Célie zat met een bedrukt en angstig gelaat naast de bedstede. Zoo lang de weduwe geijld had, had zij over niets gesproken dan over haren zoon en zoo had Célie gemerkt hoe innig het hart der weduwe nog aan dien zoon gehecht was, en hoe slecht die zoon de liefde zijner moeder had beantwoord. Al peinzende was ook Célie, van het nachtwaken moede, ingesluimerd en hoorde het kloppen op de voordeur niet. Doch dat slapen duurde niet lang, nog slechts half wakker sprong zij op en keek in de bedstede of de weduwe nog sliep. Doch de zieke lag kalm en bleek, maar gerust te slapen.

‘Ik dacht dat zij mij riep,’ mompelde Célie en wreef zich de oogen uit. ‘Ik moet zeker geslapen hebben.’

‘Célie!’ klonk het, nog eer zij uitgesproken had, en het bloed steeg naar de vermagerde wangen van het meisje, op het hooren van die stem. Zij sloeg hare handen in elkander en ging naar den spiegel om er het briefje uit te nemen dat zij in de vergulde lijst had gestoken.

August stond in de deur, zijne lange gestalte boog voorover toen hij in den gang keek.

‘Kom meê naar de achterdeur,’ zeî Célie, met eene zoo kalme en zachte stem dat die hem als eene waarschuwing in de ooren klonk; zoo geheel anders dan hij die stem in de laatste maanden had gekend. Hij ging zwijgend buiten het huis om, en zij vertelde hem van de ziekte harer pleegmoeder.

‘Maar waar is Georgette?’ vroeg hij; ‘zij is toch niet ziek...?’

‘Zij is veilig en wel,’ en de glimlach waarmede Célie dat zeide, bracht de kalmte weder in zijn hart. ‘Zij is in Mechelen, maar zij heeft eene boodschap voor u achter gelaten.’ En zij gaf hem het briefje dat Georgette haar den dag van haar vertrek gezonden had.

August begon gretig te lezen.

‘Célie,’ stond er, ‘hier zend ik u wat gij noodig hebt en ook een jongen die

niet bang voor besmetting is en die u helpen zal. Zeg aan August als hij komt, dat ik bij de weduwe Popôt ben, op de Markt. Ik weet dat hij het goed zal keuren dat ik het huis uitgegaan ben. Ik mocht zijn geluk niet in de waagschaal stellen, nu ons huwelijk zoo nabij is; mijn angst zou gemaakt hebben dat ik u niet den minsten dienst had kunnen bewijzen en ik heb volstrekt geen verstand van ziekenoppassen.'

Célie keek August sterk aan terwijl hij las.

'Wat zou hij er van denken? Zal hij haar vergeven dat zij hare moeder verlaten heeft en daarna hare koelheid door zulk een leugenachtig voorwendsel bedekt?' Die vraag was reeds meermalen bij Célie opgekomen en zij had gedacht dat August, de aangebedene van haar hart, die laatste handelwijze van Georgette nog onvergefelijker zou vinden dan haar coquetteeren met Bernard. Eindelijk sloeg August zijne oogen op; zijn blik was ernstig doch niet streng, dacht Célie.

'Zij had groot gelijk,' zeide hij; 'het was zeer goed van haar dat zij enkel aan mijn onrust dacht. Ik ben blijde dat zij bij jufvrouw Popôt is; het was een zeer verstandige maatregel.'

Hij wilde terstond heen gaan, vol hartstochtelijk verlangen naar Georgette, doch toen hij Célie zijne hand bood en de hare vasthield, voelde hij dat die hand koud was en beefde; toen zag hij ook hoe slecht en afgetobd zij er uit zag.

'Gij zijt doodmoede,' zeide hij. 'Ik zal van nacht voor u komen waken.'

De tranen sprongen Célie in de oogen.

'Dat vind ik heel lief van u!' - Célie was gelukkig dat zij August liefderijk mocht aankijken zonder haar geheim te verraden; 'maar dat moet gij niet doen. Jufvrouw Jamard is zoo veel beter dat ik van nacht wel wat kan gaan slapen; morgen zal zij wel in staat zijn u te zien en met u te praten.'

'God zegene u voor uwe trouwe zorg!' zeide August met die hartelijkheid, die altijd door eene daad van zuivere belangeloosheid in eene vrouw bij een man wordt opgewekt. Hij was met eene groote mate van die mannelijke teerheid bedeeld die nooit door vrouwelijke zachtheid geëvenaard kan worden; met die teerheid keek hij op Célie neder en zoo liet hij haar als het ware in een stroom van zonnelicht achter, tot dat hij uit haar gezicht verdwenen was. Toen leunde zij op het hek en snikte alsof haar het hart uit den kloppenden boezem barsten zou.

'Nu is alles voorbij; alles; maar ik ben blij, o zoo blij dat ik hem de waarheid niet gezegd heb. Hoe weet ik wat Georgette voor August zijn zal? Ik zie en beoordeel haar met jaloersche oogen; zij moet hem liefhebben en als zij hem liefheeft, zal zij voor hem geen gebreken hebben.'

VI.

Er zijn eenige weken na St. Michiel voorbij gegaan. De weduwe Jamard en Célie zitten in de kamer van het huisje bij elkander te naaien. De kamer ziet er weder even helder en netjes uit als voorheen, de medicijnfleschjes en de lepeltjes zijn verdwenen, er zijn nieuwe gordijnen voor de bedstede en die zijn dichtgeschoven. Men zou niet vermoed hebben dat de nette kamer met hare vroolijke bloemvazen en glanzige sitsen gordijnen nog zoo kort geleden eene ziekenkamer was. Doch als men de weduwe Jamard goed aankijkt, ziet men dat hare huid veel fijner is dan die placht te zijn, veel

meer de huid van iemand die niet gewoon is in de buitenlucht te komen; behalve die fijnheid van gelaat, ziet Célie er ver weg het meest lijdende uit van de twee.

De weduwe slaat het door lange wimpers overschaduwde gelaat van het jonge meisje gade; zij zucht, nu zij de ingezonken wangen en de magere vingers van Célie ziet; zij legt haar werk neder, staat op, buigt zich over Célie heen en kust haar op het voorhoofd. Célie keek op; hare wangen gloeiden van verbazing; doch nog eer hare pleegmoeder een woord kon zeggen, had Célie hare hand ge-

vat en drukte die liefderijk aan hare lippen. Jufvrouw Jamard streelde haar met de andere hand over het hoofd en zette zich, ditmaal vlak naast Célie, weder neêr.

'Célie;' begon zij, en hare stem beefde. Doch de weduwe wilde zich niet toegeven in eene zwakheid welke zij veroordeelde en zij ging voort; zij had zich van een plicht te kwijten. 'Gij moet nu mijn eigen kind zijn; gij hebt mijn leven gered; gij hebt dus de meeste rechten op mij, mijn kind,' en zij glimlachte liefderijk, want Célie had hare beide armen om haren hals geslagen en haar gekust, zooals de arme moeder niet meer gekust geworden was nadat haar zoon haar verlaten had; 'nu moet gij bedaard naar mij luisteren. Ik heb al den tijd, nadat Georgette weer thuis gekomen is, op eene gelegenheid gewacht om met u te praten. Zij en August zullen nog wel een poos uitblijven. Célie, heb ik over mijn jongen gepraat toen ik ziek was?'

'Ja,' antwoordde Célie verlegen.

'Welnu,' en zij keek Célie in het beschroomde gelaat, 'dan heb ik u zeker wel verteld waarom hij heengegaan is; maar nu moet ik u nog meer vertellen. Den dag vóor mijne ziekte, toen ik zoo lang uitgebleven ben, had ik een brief ontvangen waarin ik verzocht werd te Brussel te komen. Ik ging, en in een vuile armoedige herberg vond ik den man die mij dien brief geschreven had. Hij lag zwaar ziek aan den typhus dien ik van hem overerfde, maar hij had een brief voor mij van mijn Felix. Een brief vol berouw, Célie, weinig dagen vóor zijn dood geschreven.'

Célie keek op met oogen vol liefderijke deernis; doch de weduwe hield slechts even op om hare keel te schrapen.

'Er is geen reden tot droefheid, mijn kind; maar van blijdschap en dankbaarheid; maar, Célie, nu kan ik u zonder moeite zeggen wat ik u al lang had moeten mededeelen, als ik er niet door mijn trots van terug gehouden was; zoolang mijn Felix nog verhard was, kon ik niet over zijne zonde spreken; hij was het die uw vader ongelukkig heeft gemaakt, door zijne handteekening na te bootsen. Gij hebt het recht niet alleen om mijn kind te zijn, maar ook op de helft van wat ik bezit.'

'Och neen!' En de armen van Célie gleden zacht om den hals der weduwe; 'geef mij maar het recht om u lief te hebben, moeder, en dan geeft gij mij alles wat ik in de wereld verlang.'

Jufvrouw Jamard kuste haar en bleef toen zwijgende zitten. Zij was vermoeid van de bekentenis waartoe zij zich gedwongen had.

'Ga eens buiten zien of zij komen,' zeide zij een oogenblik later. - 'God vergeve mijne beide kinderen,' mompelde de weduwe Jamard toen Célie de kamer uit gegaan was en de deur achter zich gesloten had; 'maar ik vrees dat zij haar van alle aardsche geluk beroofd hebben. Nu weet ik zeker dat het meisje August bemint en wie weet wat er gebeurd zou zijn als hij Georgette niet had leeren kennen? Hij scheen veel van Célie te houden toen hij haar dien dag in Mechelen voor het eerst weder zag. Georgette is mooi en zij zal eene knappe vrouw zijn, maar zij heeft niet het hart van Célie. Ik moet er iets op vinden.' En Jufvrouw Jamard stond op en liep in de kamer op en neder.

Toen zij weder stilstond, was haar gelaat opgehelderd. 'Célie ziet er bleek en afgemat uit; zij heeft afleiding en verandering van omgeving noodig, 'dacht zij.' Ik zal haar naar Leuven laten gaan tot na den trouwdag; mijne nicht Marie zal alles doen wat zij kan om het kind genoegen te bezorgen.'

De trouwdag was voorbij, doch bleef nog dagen lang een onderwerp der gesprekken in Mechelen. Er trouwde niet dikwijls zulk een mooi paar als August Le Blanc en

Georgette Jamard waren. Jufvrouw Popôt, de rijke bleekersvrouw op de Markt, was moederlijk trotsch op de mooie bruid en liep overal haren lof te verkondigen. Zij was de weduwe Jamard een bezoek gaan brengen en nu op

haren terugweg, toen zij, juist buiten de Capucynerpoort, jufvrouw Zénaïde Bernard, de zuster des rijken meubelmakers, tegen kwam. Zénaïde is niet jong meer; zij heeft een scherpen neus met een roode punt en hare koude donkere oogen kijken nijdig in het blozende gelaat van jufvrouw Popôt.

'Bonjour!' zegt de goedhartige bleekersvrouw. 'Vindt gij niet dat ons bruidje er prachtig uitzag?'

'*Uw* bruidje!' Hoe zoo?' En Zénaïde plooit hare lippen tot een verachtelijk lachje en de roode punt van haar neus trilt.

Jufvrouw Popôt werd oók rood; doch niet alleen haar neus, neen de blos overtoog haar geheele gelaat. Zij was eene goede ziel; maar men moest haar niet in haar fatsoen tasten, want dan is zij niet gemakkelijk, jufvrouw Zénaïde!

'En waarom zou ik niet mogen zeggen *ons* bruidje, jufvrouw? Heeft Georgette geen drie weken onder mijn dak vertoefd? Heb ik haar haar uitzet niet helpen kiezen en naaien? Vraag het aan mijnheer Le Blanc; die noemt mij zelf moeder.'

Er is niets meer van de lippen van Zénaïde te zien, maar de plek waar zij zijn moesten, raakt bijna haren neus en zij knijpt verachtelijk hare oogen dicht.

'Meneer Le Blanc! hi, hi, hi!' En het lachen van jufvrouw Zénaïde klinkt als een cents fluitje. 'Wil ik u eens een geheim van *uw* bruidje vertellen, jufvrouw Popôt?'

Jufvrouw Popôt was wel boos, maar zij was nieuwsgierig ook; en hoewel hare wangen van verontwaardiging gloeiden, spitste zij hare ooren naar het nieuwtje.

'De nieuwbakken jufvrouw Le Blanc,' piepte Zénaïde verachtelijk, 'is jaren lang mijne vriendin geweest, en zij had met mijn broêr willen trouwen.'

'Met uw broêr! Dat is niet mogelijk. Hij is immers nog ouder dan gij!'

Zénaïde werd wit van nijdigheid. 'En ik zeg u, jufvrouw, dat het de waarheid is. Georgette heeft mijn broêr willen trouwen, en dat zou waarschijnlijk gebeurd zijn; August Le Blanc heeft aan den typhus van de weduwe Jamard zijne vrouw te danken. Georgette kwam in haar angst bij ons; zij smeekte ons haar in huis te nemen - aan u heeft zij eerst gedacht toen zij bij geen ander terecht kon, jufvrouw Popôt. - Maar de vrees van mijn broêr was sterker dan zijne liefde. Hij liet Georgette in den winkel staan en zond mij op haar af om haar vriendelijk te verzoeken heen te gaan. Gij hadt eens moeten zien hoe boos zij was! Een dag of wat daarna kwam mijn broêr haar in de stad tegen; hij wilde haar aanspreken, maar zij wilde niets meer van hem weten. Hij had hare ijdelheid gekwetst; ik voor mij ben blij dat hij van haar af is. Zij is zoo vinnig als eene kat. Gij behoeft zulk een ongeloovig gezicht niet te zetten. Er zijn menschen genoeg die Georgette dien dag bij ons hebben zien ingaan; de dokter in de eerste plaats; gij hebt het hem maar te vragen, dan kunt ge hooren dat Georgette, zonder dien typhus, toch getrouwd zou zijn, maar dan zou zij nu jufvrouw Bernard in plaats van jufvrouw Le Blanc heeten. Tot weerziens, jufvrouw Popôt. Ik wensch u geluk met uwe bruid!'

Zénaïde Bernard deed hetzelfde verhaal, gewijzigd, vermeerderd en verbeterd, nog menigmaal, aan ieder die het hooren wilde. August had zijne jonge vrouw mede naar Gent genomen; het verhaal kwam hem dus in den eersten tijd van zijn huwelijk niet ter ooren, doch de weduwe Jamard hoorde er van en zij zuchtte toen zij aan de liefde van Célie dacht.

'Waarom hebben wij dikwijls zulk een kruis te dragen in de wereld,' dacht de weduwe. 'Georgette zou gelukkig geweest zijn met dien Bernard, en alles zou goed uitgekomen zijn als August haar nooit gezien had. Ik ben blij dat het lieve kind nog

te Leuven is; nu hoort zij althans die praatjes niet. Zij behoeft er nooit iets van te weten.'

Doch de dokter had het aan Célie verteld, terwijl de weduwe Jamard bewusteloos op haar ziekbed lag.

VII.

Vier jaren later wist August Le Blanc wat hij, in de dagen toen hij, trots op zijne mooie jonge vrouw, haar in zijne woning voerde, niet geweten had.

Geen vier jaren had het geduurd, eer hij gezien had dat in het fijne blanke gezichtje van Georgette al hare verdienste lag. Zij hadden één kind, een jongen; Georgette had dus alle aanleiding om in haar huis gelukkig te zijn en man en kind gelukkig te maken. Doch, zij had van het begin af een weerzin tegen Gent gehad; het vroolijke Brussel bleef haar steeds een droombeeld van geluk. Zij drong aanhoudend bij August aan om zijne zaken te verplaatsen en toen hij haarde onmogelijkheid daarvan voor oogen hield, werd zij gemelijk, en verwaarloosde hem en haar kind.

'Ik zal haar naar hare moeder laten gaan; misschien doet de reis haar goed en komt zij tevredener terug,' dacht August. En hij stelde haar voor om haar met het kind naar. Mechelen te brengen.

Georgette verwaardigde zich dat aanbod vriendelijk aan te nemen, en August prees zich reeds gelukkig dat hij door die kleine toegevendheid, zijne vrouw weder voor zich scheen te winnen. Hij bracht haar met zijn driejarigen August niet naar Mechelen slechts, maar naar het huisje van grootmoeder Jamard en tante Célie; hij stond Georgette daar een verblijf van drie weken toe en keerde naar zijne fabriek te Gent terug, met de belofte dt hij vrouw en kind op den bepaalden tijd zou komen afhalen.

Doch August Le Blanc zag zijne vrouw nooit terug. Georgette had altijd slechts liefde voor hem geveinsd, doch zij was eene vrouw zonder hart en nu zij onder al hare oude bekenden ook Bernard ontmoette, Bernard die zich zijn laffe vrees voor besmetting nooit vergeven had, en nu de oude zucht naar rijkdom en genot, de oude liefde voor Brussel weder bij haar wist op te wekken - toen was Georgette op zekeren zondag zoo het heette met hare vrienden naar Brussel gegaan om er de muziek in het Park bij te wonen, doch kwam zij niet terug en was ook Bernard verdwenen.

Aan Célie werd de moeielijke taak opgedragen den ongelukkigen jongen man met den slag die hem getroffen had bekend te maken. Hoe verschoonend en vol deernis zij sprak, de slag was te zwaar dan dat August Le Blanc in deelnemende liefde nog troost kon vinden.

Eenzaam en somber keerde hij naar Gent terug; zijn kind vertrouwde hij aan de zorg van zijne schoonmoeder en van Célie. Toen hij, nadat zijn ongeluk hem getroffen had, van meer dan ééne zijde hoorde, hoe Georgette hem van het begin af in haar hart ontrouw was geweest, en hij wel begreep dat ook de weduwe Jamard en Célie geweten hadden wat hem alleen onbekend gebleven was, verweet hij deze laatste niets. Georgette was niet edelmoedig genoeg geweest om de ware reden voor hem te verzwijgen die Célie naar Leuven had doen vluchten toen het feest was in de woning der weduwe Jamard. August eerde die geheimhouding in Célie en vertrouwde haar zijn kind.

Of hij in later jaren, toen de weduwe Jamard in den dood het verdriet mocht vergeten haar door hare kinderen aangedaan, of hij toen beproefd heeft Célie als zijne vrouw mede naar Gent te krijgen, zegt ons de geschiedenis niet; doch Célie woont niet meer in het huisje haar door hare pleegmoeder nagelaten en waar zij voor den kleinen August placht te zorgen met al de teerheid van haar liefderijk harf. De knaap miste er zijne moeder niet, maar wèl zijn vader, die hem slechts eenige malen

in het jaarbezoeken kwam; zoo dikwijls zijne drukke zaken hem veroorloven van zijne fabriek te scheiden; misschien heeft het kind hen tot elkander gebracht.

Van Bernard en Georgette heeft nooit iemand meer vernomen.

De wacht aan den Rijn.
't Hoogduitsch nagezongen door F.H. van Leent.

Er stijgt een kreet, die onheil spelt
Van flikkrend staal en woest geweld,
En dreigt den Rijn - den Duitschen Rijn!
Wie zal den stroom tot hoeder zijn?
Ontrust u niet, mijn Vaderland,
Uw wacht houdt aan den Rijnstroom stand!

En aller hart ontvlamt in gloed,
In ieders oog straalt heldenmoed,
En Duitschlands zonen, vroom en stout,
Bewaken 't Erf hun toevertrouwd.
Ontrust u niet mijn Vaderland,
Uw wacht houdt aan den Rijnstroom stand!

En wie er sneev', het schaadt u niet:
Geen vreemd'ling schendt uw stroomgebied.
Want groot en krachtig als uw vloed,
Is Duitschland rijk aan heldenbloed!
Ontrust u niet, mijn Vaderland,
Uw wacht houdt aan den Rijnstroom stand!

En bij den hemel, die dáár blauwt
En zacht op onze dooden schouwt,
Zweert Duitschlands kroost steeds onvervaard:
'De Rijn blijft Duitsch, als Duitschlands aard!'
Ontrust u niet, mijn Vaderland,
Uw wacht houdt aan den Rijnstroom stand!

Zoolang ons laatste bloed niet stremt,
En nog één vuist het zwaard omklemt
Zoolang één hand de buks omspant,
Betreedt geen vijand ooit uw strand!
Ontrust u niet, mijn Vaderland,
Uw wacht houdt aan den Rijnstroom stand!

De vijand naakt! - De strijd vangt aan:
Hoog wappert onze legervaan.
Op naar den Rijn - den Duitschen Rijn!
Gansch Duitschland zal zijn hoeder zijn!
Ontrust u niet, mijn Vaderland,
Uw wacht houdt aan den Rijnstroom stand!

Arnhem, 19 Oct. 1870.

Suum cuique.

Uit het graf.

Wij missen hem, den raadselachtigen man, in wien zooveel strijdigs tot één ondeelbaar geheel was zamengesmolten: den dilettant-theoloog, den kerkelijken partijganger, den vurigen Joden-Christen, den dweependen chiliast missen we gaarne: hevig genoeg is de kamp op godsdienstig gebied, hevig genoeg ook zonder zijn krijschend krijgsgeschreeuw. We betreuren hem niet, den schriftgeleerde, die aan letteren hing, die, zelf profeet, zoo weinig de profeten begreep. Maar den profeet da Costa betreuren wij, den dichter, die aan de gloeijende verbeelding den heldenmoed paarde om den geest dezer eeuw te weerstaan, die wat zijn zienersblik had aanschouwd Europa onder de oogen durfde houden. Zijn stem hadden we willen vernemen te midden van, boven het oorlogsgedruisch, hem hadden we willen zien optreden tegen het overmoedig Germanje en het jammerlijk vernederde Gallië. Of zou zijn profetische blik welligt verduisterd zijn door bijgeloovigen eerbied voor een Gezalfde, door zijn' gloeijenden haat tegen de Republiek? Zeker is het, dat in zijn ‘P a r i j s ’

't hedendaagsch Gomorrhe,
't verbeestlijkt Sodom van Euroop,

op haar zondenregister

't woên van Jacobijnsche horden

niet vergeten is.

Er is in dien dichterlijken lavastroom, door onzen bard over Parijs uitgestort, zeker ook min edels, opgeweld uit dat diepe zieleleven; maar toch profeet, dien eernaam heeft da Costa zich verworven door zijn ‘P a r i j s .’

Hoor:

Trouwloosheid nestelt in uw bladen!
en wie zijn' God vijandig is,
wie Recht en Waarheid wil verraden,
vindt in uw schaduw lafenis!
Uw bloesems zijn verboden weelden,
en lusten, waar de Deugd in smoort!
De vruchten, die uw takken teelden,
zijn heiligschennis, koningsmoord!

Hoor, boetgezant is de profeet:

Maar wacht u, Stam zoo vol verleiding!
uw takken reiken al te hoog!
En beef voor verdere verspreiding,
hoe welig 't loof ook bloeien moog'!
want aan uw voeten, trotsche Ceder!
ligt de ongeziene bijl der straf!
Eén wenk! - Gods wraakheraut daalt neder,
en hakt u van den wortel af!

Een woord zal uit den Hemel donderen!
en, stad der steden! gij stort neêr!
Met al uw gruwlen, al uw wonderen,
uw ijdelheên en bloedige eer!
En de al te lang verbaasde volken
bezingen d' ondergang der Stad,
die, 't hoofd verbergend in de wolken,
den naam van God met voeten trad.

Boetgezant en - ziener, die met het oog des geestes de bloedige teekenen van 1870 heeft aanschouwd, degadelooze verblinding van Frankrijk heeft geprofeteerd:

Ontwaak van uit den slaap der zonde,
ontwaak, Verleideres! ontwaak!
eer zich het schrikgeluid verkonde,
der eind'lijk losgebroken Wraak!
Stoor die bedriegelijke droomen,
waar uw verbeelding zich aan boeit! -
nog is het lijfsgevaar te ontkomen,
ofschoon het ieder oogwenk groeit.

Wanneer deze regelen onder de oogen onzer lezers komen, zal de vraag welligt reeds beantwoord zijn:

Zijt gy het Ninive onzer dagen,
of 't aan den Vloek gewijd Parijs?

Maar wie met een ernstigen blik de tegenwoordige worsteling der beide volken gadeslaat, wie in den diepen val der ‘groote natie’ de openbaring ziet van haar diep verval, - hij zal met een bewogen - ook door bewondering voor den ontslapen ziener bewogen - gemoed da Costa's ‘P a r i j s ’ bij vernieuwing genieten en de gelukkige gedachte roemen, die deze boetrede juist in deze dagen weder bragt onder de oogen van Neêrlands volk(*).

Een bede om sympathie

van Betsy Perk kwam ook tot ons.

Waarvoor vraagt de Redactrice van ‘*Onze Roeping*’ de sympathie barer landgenooten?

Voor een tweeledig plan in het belang van vrouwen.

Een N a t i o n a l e T e n t o o n s t e l l i n g wil zij, van voorwerpen, uitsluitend door vrouwen vervaardigd;

daarna een M a g a z i j n v a n V r o u w e l i j k e N i j v e r h e i d e n K u n s t.

Roerend zijn de motieven tot dit tweeledig voorstel:

Er zijn zooveel rijke vrouwen, wier doelloos leven door arbeid kan geadeld worden;

Er zijn zooveel arme fatsoenlijke vrouwen, die werken moeten om den broode, maar schuchter haar arbeid verbergen voor de wereld, omdat het vooroordeel in den arbeid geen eer, maar schande voor de vrouw ziet.

Dat klinkt als een acte van beschuldiging tegen de maatschappij.

(*) 't Behoeft naauwelijks aangewezen te worden dat wij 't oog hebben op de pas verschenen aflevering der volksuitgave van da Costa's dichtwerken (Arnhem, D.A. Thieme).

En wij zijn overtuigd, dat bij eenig onderzoek de beschuldiging gegrond zal bevonden worden.

‘Indien het waar is, schaam ik mij over mijn Vaderland.’

Begin dan maar terstond met u te schamen.

Want het is waar.

En de schaamte zij de prikkel tot handelen.

Het denkbeeld van Betsy Perk heeft onze volle sympathie.

In de bijzonderheden zal het nog rijpe overweging vereischen.

Vooral het tweede gedeelte van haar plan geeft tot vele vragen aanleiding.

Hoe het grondkapitaal te vinden? Hoe de voorwerpen goed te taxeren? Zal het vervoer der voorwerpen van de correspondenten naar de agenten en van deze naar het magazijn, zal locaalhuur en bezoldiging van dienstdoend personeel den prijs der voorwerpen niet aanmerkelijk verhoogen? Zal men dan nog kunnen concurreren met den gewonen handel in dergelijke voorwerpen? Zal de ééne stad, waar het magazijn zal gevestigd worden, een voldoenden aftrek geven van zoo vele en velerlei voorwerpen? Zal de administratie niet te omslagtig worden, en is er van het liefhebberend beuzelen, waartoe vele medewerksters zullen vervallen, voldoende orde en naauwgezetheid te verwachten?

Met deze vragen willen wij allerminst het plan bestrijden. Ernstig wenschen wij dat uitgevoerd te zien.

Maar degelijk uitgevoerd.

Wij willen meer dan een voorbijgaande, ziekelijke philanthropie.

Wij verlangen iets dat levensvatbaarheid heeft.

Daarom raden wij: allereerst de T e n t o o n s t e l l i n g ter harte te nemen.

Daartoe kunnen de Vrouwen-Committé's van het Roode Kruis krachtig medewerken.

Maar reeds de Tentoonstelling vereischt meer dan de krachten van één persoon.

Eene Commissie achten wij noodig: eene gemengde Commissie, niet te talrijk, wier leden niet te ver verspreid zijn. Flinke, praktische vrouwen nevens een paar degelijke mannen, mannen ook met administratie en handel bekend - zij kunnen eerst de Tentoonstelling organiseren en dan het tweede deel van het plan overwegen.

Maar hierop dringen wij ernstig aan: juist omdat de zaak ons ter harte gaat. Het plan kan anders ligt mislukken. En mislukt het, dan is er veel verloren en veel bedorven.

Aanvankelijk zoekt Betsy Perk leden van eene V e r e e n i g i n g t e r b e v o r d e r i n g v a n v r o u w e l i j k e N i j v e r h e i d e n K u n s t. Wie aan haar adres een naamkaartje zendt, waarvan een hoekje is afgeknipt, wordt als lid aangemerkt. Tal van besnoeide naamkaartjes moge haar aanmoedigen!

Stemmen over het onderwijs aan meisjes.

IV.
Den heer J.P. de Keyser, te Arnhem.

Haarlem, 8 October 1870.

Zeer geachte Heer!

In de eerste plaats welgemeenden dank voor toezending van 't October-no. van *de Tijdspiegel* en van het drietal afdrukjes van mijnen brief en uw verplichtend en op nieuw van groote belangstelling getuigend antwoord.

Mij dunkt, 't moet - hoe weinig mijn persoon hier op den voorgrond mag treden - ter wille van de zaak U eenigszins ter harte gaan, welken indruk Uw uitvoerig antwoord op mij gemaakt heeft, en of die indruk blijft of bij nadenken voorbijging.

Ik kan dien misschien 't best aandniden met: ‘dankbaar, maar niet geheel voldaan.’ Zoo beknopt mogelijk wil ik trachten dit uiteen te zetten.

Dankbaar ben ik voor de heuschheid waarmeê ik bejegend en beantwoord ben (ik wachtte trouwens niet anders), dankbaar voor de vele moeite die Ge U opnieuw hebt willen getroosten om geschiedenis en strekking van Middelbaar onderwijs aan meisjes na te gaan, Uw streven nogmaals toe te lichten, enz.; dankbaar voor sommige gedane concessiën, (ik moet uitzonderingen maken: wat ik straks even hoop aan te wijzen); en misschien mocht ik nog wel andere motieven van erkentelijkheid aanvoeren.

Maar 't is ons immers evenmin om galanterie als politiek te doen, veel min om eene combinatie van die twee.

Zoozeer als ik dus verzekeren mag te meenen wat ik daar betuigd heb, zoozeer mag, ja moet ik mij haasten om te doen uitkomen, dat, bij alle eenheid van hoofdbeginsel en bedoeling, wij m.i. nog al ver van elkaêr staan waar het er op aankomt onze denkbeelden, idealen hadd' ik haast gezegd, van vrouwelijke ontwikkeling, vrouwelijk geluk en vrouwelijken invloed tot heil van huisgezin en maatschappij werkelijkheid te doen worden.

‘*Ça n'empêche pas le sentiment*, *n'est ce pas?*’ Wij behoeven elkaêr immers niets minder te zijn, al kunnen wij niet in alle deelen de een den ander overtuigen?

't Komt mij voor, dat de behandeling der zaak wel eenigszins geleden heeft door de uitvoerigheid waarmeê door U in détails is getreden, en dat de beginselen, of sommige der beginselen door mij voorop gezet, door U niet overal genoegzaam ‘gewürdigt’ zijn. Daarom ben ik, hoe inderdaad (ik hoop ook met der daad) erkentelijk voor 'tgene ik U te danken heb (o.a. meer lof dan mij toekomt, maar - *mieux que ça* - ook leering, nuttige kennis, terechtwijzing waar ik wat eenzijdig was of mij misschien door eigen woorden daarvan moest doen verdenken)... onvoldaan.

Ik wil beproeven, kort aan te geven, wat mij niet voldoen kan, en waarom. Apodictische vorm, om herhaling te vermijden van ‘mij dunkt,’ ‘ik ben overtuigd’ enz. moge geen' aanstoot geven, en niet aan ‘Schulmeisterei’ doen denken.

Als vreezen mij hielp, dan begon ik daarmeê. Maar vrees noem ik vaak en houd ik waarlijk voor eene slechte raadgeefster: ik zal dus maar trachten wèl te doen zonder omzien naar goedkeuring of terugdeinzen voor moeielijkheden, deels in mij, deels in omstandigheden buiten mij, deels in vorm en beloop van Uw antwoord liggende.

Mag ik mij 't werk wat gemakkelijk maken door Uw' brief maar te volgen, overslaande, uit medelijden met ons zelven en 't geachte publiek dat *ons* wel volgen wil, wat door ons beiden, naar ik hoop, als bijzaken beschouwd wordt.

De aanhaling van *Frau* Lina Morgenstern heeft voor mij alleen in zoo ver waarde, als er met schijn van waarheid uit is af te leiden, ‘dat er in al onze (dat zijn de Hoogduitsche) opvoedingsgestichten voor vrouwen tot dusver ons (vrouwen) geene gelegenheid is gegeven, om *den mensch* te leeren kennen.’ De klacht: ‘Wanneer wij aan de groote sterfte onder de zuigelingen denken, dan vervult het ons moederhart met het diepste medelijden, dat wij met onze zwakke handen niet verder reiken kunnen, dat wij den ouders geen middelen en wegen kunnen aanwijzen om hunne kinderen beter te verzorgen,’ heeft - ik moet het zeggen - weinig vat op mij. Ik durf alweêr beweren, wanneer der vrouw, moeder geworden, de handen verkeerd staan en kennis en inzicht ten aanzien van lichamelijke verzorging ontbreken, dan tien tegen een, dat bij haar het hart niet op de rechte plaats zit en hare echt vrouwelijke opvoeding door hare moeder (mama hadd' ik immers moeten zeggen?) onvergefelijk

verwaarloosd is. *Algemeene begrippen* van gezondheidsleer, van degelijke, gepaste voeding (lucht als bestanddeel daarvan eene behoorlijke plaats te geven); van doeltreffende kleeding, verwarming c.a.; zij behooren in iedere, ook de volksschool, gegeven te worden: op de middelbare natuurlijk wat grondiger ontwikkeld; maar overigens,

waarlijk, ik kan de tirade over de zuigelingen en de sterfte daaronder in verband met welke school ook (of 't mocht eene clinische zijn) niet anders noemen dan eene *zeer holle* en dus.... En de m e n s c h e n k e n n i s *in de school* aan te brengen, zal, geloof ik (en wie niet met mij?) wèl doen met stillekens af te blijven van het gansche *physiek* terrein van het moederschap met al zijne ap- en dependentie. (Ik zal mij onthouden van ironisch-comische op- of aanmerkingen, waartoe de gelegenheid anders hier bij uitstek gunstig is).

Iets zeer ernstigs: Welke Nederlandsche ouders die prijs stellen op de reinheid des harten van hunne dochters, zullen dezen ooit of immer willen laten profiteren (??) van ‘een asyl voor jonge kinderen, waar de zuigelingen aan moeders uit het volk worden toevertrouwd,’ en ‘ook aan vrouwen en jonkvrouwen van hoogeren stand gelegenheid wordt gegeven om zich met de verzorging van jonge kinderen vertrouwd te maken.’....’ Vertrouwd ja, met zooveel wat het zedelijk gevoel schokken en bederven moet! Er zijn betere gelegenheden om moeders, moeders in edelen zin te leeren kennen en voor te bereiden tot waardige vervulling van mogelijke moederplichten. *De* moeder zij der dochter, ook der gehuwde dochter, levende leer en edel voorbeeld, van verstand, van kennis, van kuischheid, van zelfopofferende liefde!

‘De ‘Huishoudkunde’ verwaarloost men in Duitschland ook niet;...

Neen, voorwaar! als ik goed ingelicht ben - en dat mag ik vertrouwen. - Maar dat wil dan zeggen, dat het in de Rijnstreken eene tamelijk algemeene gewoonte is onder fabriekanten, handelaars e.d., elkaêr bij wijze van vriendschapsdienst hunne dochters na afloop der schooljaren te logeren te zenden om haar een paar jaar werkzaam te doen zijn waar zij zich maar nuttig kunnen maken, nuttige kennis opdoen en handigheid verkrijgen, in 't huishouden, ook op kantoor enz. Eene flinke leerschool ongetwijfeld,... *buiten* ‘de’ school.

‘Opvoedkunde’.... Ik laat daar van hoeveel zelfstandigheid van oordeel, inzicht op ervaring gegrond, door ernstig nadenken en zelf beproeving verkregen, van hoeveel onaf hankelijkheid en diepte van overtuiging er sprake kan zijn bij meisjes van 18 jaar; laat daar hare positie tegenover wetten en reglementen, examens en examinatoren, die schrikkelijke goden, of ook wel gansch onschuldig, innocentes, als het blok in de fabel. Maar ik blijf er bij, - en waarlijk niet uit hardnekkigheid! - dat meisjes veel meer, oneindig meer hebben, op een' geschikten leeftijd, aan lectuur van boeken als de door mij genoemde (die van zelf aanleiding geven tot nuttig, ook min of meer wetenschappelijk gesprek). Geven wij haar in concreten vorm 't resultaat van onze abstracties, die toch, als 't geene droomerijen zijn, immers alle wortelen in de werkelijkheid. Als ik *iets* begrijp van 't bestaan van meisje en vrouw, dan hebben zij eene niet straffeloos voorbij te ziene behoefte aan 't verbinden van wat haar geestes- en gemoedsleven voedt en voeden moet, aan een bepaald voorwerp van aanschouwing.(*)

In 't voorbijgaan: Is 't niet eene treurige leemte in de wet op 't Middelbaar onderwijs, dat van de heeren adspiranten naar eene acte, in den regel vrij wat ouder, gelukkig! dan 18 jaar - niet wordt afgenomen een deugdelijk examen in opvoedkunde? En zou

(*) Ware er sprake van jongelingen, dan vooral zou ik nog noemen: Carl Oppel: Hoe moeten wij onze jongens opvoeden? - Keller: De Opvoedkunde der lagere school in Aphorismen. - Scheltema: Schetsen. - Leopold: De Opvoeding in Huis en School - Alles voor meisjes ook heel goed te lezen.

't Middelbaar onderwijs niet veel winnen in goede resultaten, wanneer bij benoemingen scherp wierd' toegezien dat alleen personen werden aangesteld die de bewijzen hadden geleverd van tact om met kinderen en jongeluî om te gaan, van streven om harmonisch te werken met hunne ambtgenooten aan dezelfde inrichting? Zou daardoor niet voorkomen worden overladen zelfs van jongeluî die flink kunnen èn willen werken met te groote hoeveelheden studie-

werk, - waarvan ik sprekende bewijzen zou kunnen bijbrengen...? - Ware 't een dwaze of onbillijke eisch, te vorderen dat bij 't Uitgebreid lager onderwijs gefungeerd hadd' wie in aanmerking wenschte te komen voor eene betrekking bij 't Middelbaar onderwijs, of althans, dat men de voorkeur gaf aan wie bij 't eerstgenoemde eene plaats waardig hadden bekleed? 't Antwoord is mij niet raadselachtig, dat op die vragen past. Maar passons outre.

'Kunstgeschiedenis'... 'doceert eene beroemde meisjesschool te Heidelberg sedert 25 jaren met goede vrucht.'

Antwoord... een zeer ongeloovig: 't Is zoo ver van de hand! wij Nederlanders dweepen zoo heel licht met wat in den vreemde geschiedt (hoe ging het Professor Veth, wiens persoon en bekwaamheden ik hoog schat, op en met zijne opvoedkundige reis?); schoone verzekeringen, (die te goeder trouw kunnen gedaan zijn), met Duitschers- enthusiasme en 'in prachtig' klinkende bewoordingen die van (theoretisch) philosophische opvatting getuigen, hoe gereed zijn wij, vaak slecht pratende Hollanders, om ze alle crediet te verleenen! En, gesteld, de verzekering van *Uwe* zijde volkomen ter goeder trouw gegeven (*wat ik ten volle geloof*), moge voor Heidelberg, voor vele plaatsen in Duitschland zelfs, waarheid behelzen! wat dáár geschieden kan bij een' anderen volksaard, onder eene andere hemelstreek, met eene geheel andere omgeving, gansch andere antecedenten dan de onze,... wie of wat waarborgt ons de juistheid van de gevolgtrekking: Wat daar goed gaat, moet *daarom* hier goed gaan? Vergeten wij daarbij niet, dat, het nationale niveau en de soort van beschaving daargelaten, hier te lande veel meer studie van vreemde talen en hare letterkunde tijd in beslag neemt en nemen mag, ja moet, dan in Duitschland te pas komt. Ons kleine landje toch moet, finantieel niet slechts, maar ook intellectueel, veel van den vreemde hebben wat Duitschland in zich zelf bezit door zijne groote uitgestrektheid en bevolking reeds.

'Zielkunde.' Ik ben nog overtuigd, dat een cursus van 't gene zoo genoemd wordt, voor meisjes en vrouwen eene te afgetrokkene zaak is. 'Opleiding tot zelf- en menschenkennis' is m.i. eene gemeenschappelijke taak van de ouders, de onderwijzers of onderwijzeressen, en den kerkleeraar, en eene taak die hare vervulling kan en behoort te erlangen onder en bij al wat ter opvoeding aangewend en medegedeeld wordt.

De voorbeelden van programma's aan 't buitenland (hier Duitschland) ontleend om te rechtvaardigen tot zekere hoogte althans, 't voorgestelde groote aantal schooluren voor de Middelbare school voor meisjes, doet - ik kan 't niet helpen - bij mij niet veel af; elders zijn de individu's, het volk, de invloeden van buiten, de tradities, anders dan hier; elders kan eene vitaliteit bestaan die hier in die mate ontbreekt. 't Programma eener Hoogere Burgerschool voor jongens en jongelieden is door u immers slechts genoemd om eene vergelijking van cijfers en gros te geven? eene conclusie er op te baseren is mij niet mogelijk, ten aanzien van de hoeveelheid onderwijs, zonder overlading te verstrekken aan meisjes.

Dat de 'deskundigen' u soms in bittere verlegenheid brengen, kan ik mij best voorstellen. Ik herinner mij, dat een directeur van eene vormschool een boek over taalonderwijs (Nederlandsche taal, mijnheer!) in 't licht gaf waarvan ik plan en uitvoering van 't begin tot het eind dolheid noemde, terwijl ik in mijne ziel beklaagde de adspirant-hulponderwijzers) die wat al spoedig ook 't geval, meen ik, met de dito-hulponderwijzeressen werd, den onverteerbaren kost, naar mijne overtuiging

erger dan nuttelooze ballast, slikken *moesten.* Eenigen tijd geleden beweerde een onderwijzer (in de Deutsche Allgemeine Lehrerzeitung) in allen ernst, dat horizontale schooltafels verkieselijk zijn boven hellende! Die voorbeelden van dwaasheden van lui die inderdaad deskundigen moesten zijn, zijn met andere te vermeerderen. Zoo schiet mij nog te binnen, dat ik, mede in allen ernst, een' schoolman - en geen onverdienstelijk - heb hooren verkondigen dat bij 't schrijf-

onderwijs in de lagere school met de drukletters een aanvang moest gemaakt worden! Och! die zucht om eens wat nieuws of ook maar eens wat anders te zeggen! enz.

't Voegt mij niet, te zeggen dat *ik* vrij ben van ‘'t vooroordeel, dat de vrouw verstandelijk zoo heel veel lager staat dan de man.’ Maar ik heb altijd heer Kant, dien ik alleen van hooren zeggen ken, er met een boos oog op aangekeken, dat hij - is 't zoo niet, of heb ik 't mis? - der vrouw geene hoogere plaats toekende dan die van potkookster e.d. En ik ben altijd van oordeel (vooroordeel, moest ik misschien zeggen) geweest, dat zulk eene taxatie van een' *on*wijsgeerigen en te gelijk inhumanen geest getuigde.

Maar wat ik tot nader wel *moet* blijven gelooven, is, dat de vrouw eene geheel *andere* tournure d'esprit heeft dan de man; dat haar physiek duidelijk daarop wijst; dat haar verstand, scherper en fijner werkzaam misschien dan dat van de grovere en spiersterkere helft van ons geslacht, van nature tot haar en ons geluk gericht is hoofdzakelijk op andere objecten, of dezelfde objecten anders opvat dan de man. Scheppend, productief de mannelijke, receptief, vervormend, ausbildend, de vrouwelijke,... zou dit niet een onderscheid zijn in de natuur gegrond en zijn niet de wetten van het lichaamsleven daarmeê in harmonie? Heeft ook niet de man een' veel meer organiserenden, in 't geheel dat hij schept of overziet levenden geest, terwijl die der vrouw zich met liefde beweegt in de schikking en verfraaijing der details? en zoo meer. Mag en kan de vrouw leven voor de maatschappij gelijk de man? mag en kan de man zich beperken tot den kring van 't gezin en de allernaaste omgeving zooals de vrouw? Al wat in mij is, zegt: neen! en nogmaals: neen! Daarom, wil ik *niet gansch 't zelfde* voor de vrouw als voor den man, ik wil NIETS *geringers*. Ja! ik houd mij overtuigd, dat er voor de vrouw zielsgenot bestaat, niet te kennen bij ondervinding door den man, en ik beschouw het als eene vergoeding door Hoogere wijsheid verordend voor smarten, ontberingen, opofferingen, die wij mannen deels volstrekt niet kennen, deels ons in die mate als zij niet zouden kunnen getroosten. En wie dit eene materialistische beschouwing moge noemen van menschenbestemming en levensgenot, ik zal mij de verdenking, des noods de beschuldiging, gaarne getroosten.

Eerbiedig, maar toch ook tegenover haar wel *een beetje* ongeloovig, buig ik het hoofd voor ‘de vijf dames die’ u ‘onlangs zeiden, dat ze zoo gaarne de natuurwetenschappen zouden bestuderen, en dat ze in wiskunde zooveel pleizier hadden,’... idem voor de andere jonge dames die met u Scholten's ‘Geschiedenis van Godsdienst en Wijsbegeerte’ lezende, ‘den moed niet hebben verloren,’ u ‘ten einde toe trouw zijn bijgebleven, en óók begrepen wat U begrijpt van Plato en Spinoza.’

Gesteld, uw oordeel is juist, dan is 't even ligt mogelijk, dat de door u bedoelde jonge dames uitzonderingen op den regel zijn, als 't opmerkelijk mag heeten - wat ik gister, ongetwijfeld naar waarheid, een' hoofdonderwijzer, liefhebber en beoefenaar van muziek en zang, hoorde mededeelen, dat hij, ettelijke jaren aan 't hoofd eener school staande, zeven assistenten heeft gehad waarvan er slechts één ‘heette’ nog maar ‘zingen te kennen’ (en te kunnen onderwijzen, denk ik). Zijn er mannen die veel, (veel te veel zelfs) vrouwelijks hebben, ligt er maar al te veel waarheid in het wel wat onhoffelijk uitgedrukte gezegde van een' geacht' en achtenswaardig' Nederlandsch' classiek gevormd paedagoog: ‘de meeste mannen zijn oude wijven,’ en kan het niet ontkend worden dat er vrouwen (en meisjes) zijn - wie kent ze niet? - met een' mannelijken, maar tevens in meerdere of mindere mate *on*vrouwelijken

geest, eindigen wij dan niet met te zeggen: ‘alweêr, de uitzonderingen bevestigen den regel!’

Moreel houd ik het, voor zoover U betreft, met uw eerste ‘dom-eerlijke’ programma, *omdat* het zoo ‘dom-eerlijk’ is, praktisch met zulk een, waarbij belangrijke onderdeelen - niet uit het oog verloren (dat behoeft noch mag), maar... niet met afzonderlijke uren worden aangewezen. De chef van de school, beant-

woordt hij (of zij) aan zijne of hare roeping, houdt ook zelf onderwijzende (wat best zamengaat) het oog op 't gene, door de assistenten onderwezen wordt, vestigt, zoo vaak noodig, de aandacht van dezen op het betrekkelijk nut van de verschillende onderdeelen der vakken van onderwijs, herinnert aan den voor een vak beschikbaren tijd, zoodat door zijne of hare leiding, voorlichting, raad, terechtwijzing te groote uitvoerigheid hier, veronachtzaming ginds wordt voorkomen. Hulpmiddelen kunnen hier alweêr te gemoet komen. Voor hoofd en assistenten acht ik b.v., behalve gedurig vriendschappelijk zamenspreken over den gang en de resultaten van 't onderwijs, zoo niet noodig, dan toch in vele gevallen wenschelijk, het opmaken en van tijd tot tijd inzien en raadplegen van wat ik nu maar eens noemen zal hulpprogramma's: aanwijzingen van wat min of meer gevaar zou loopen over 't hoofd te worden gezien bij 't onderwijs, aanwijzing ook van datgene wat, òf voortdurend òf tijdelijk, wat beknopter mag of moet worden behandeld. Zoo behoudt men vrijheid van beweging, immers zoo hoogst noodzakelijk voor elke ware ontwikkeling, zonder dat regelloosheid of overlading is te vreezen. Dat locale omstandigheden overigens eenige wijziging noodig kunnen maken, behoef ik wel niet te zeggen.

Laat ik hier niet debattéren over 't uur meer of minder aan staatkundige aardrijkskunde te besteden in de 2e klasse, maar alleen antwoorden, dat meisjes, wèl onderwezen, op haar 12e jaar m.i. wel meer van aardrijkskunde kunnen weten dan die van Nederland. Ik zou hierbij kunnen voegen, dat voor vele meisjes de overgang op eene Middelbare school in waarheid dien naam verdienende, ongetwijfeld gerust wat later dan met het 12e jaar kan plaats vinden.

Voor veel wat ‘orneerend en ontwikkelend’ kan geacht worden, dus ook *eenige* kennis der klassieke oudheid, *eenig* begrip van klassieke kunst, eenige wetenschap van sagen en mythen e.d., zou ik gerust durven rekenen op gewenschte resultaten van eene goede schoolbibliotheek waarin (ik stel mij altijd eene dagschool voor), konden zijn opgenomen, b.v. werkjes als de eenvoudige ‘Fabelkunde’ van mevrouw van Meerten Schilperoort,(*) madame Bernard's Mythologie de tous les peuples racontée à la jeunesse, met een zeer groot aantal schoon uitgevoerde afbeeldingen; uit hetzelfde werkje, (vertaald en met voorrede en aanteekeningen voorzien door H.M.C. van Oosterzee): Korte Schets van de Noordsche Godenleer en van de godsdienstige begrippen der Celtische volksstammen, voor de beschaafde jeugd, (het stukje over de Indische, Egyptische en Perzische godenleer dat volgen moest, ken ik niet); misschien ook voor zeer ontwikkelde en leesgrage leerlingen grootere werken, als: Stoll's Sagen des classischen Alterthums, 2 deelen (met tal van afbeeldingen als boven), Gustav Schwab, Die schönsten Sagen des klassischen Alterthums, nach seinen Dichtern und Erzählungen (met enkele platen); Dr. J.J. De Gelder, Tafereelen van de Beschaving en Zeden der oude volken. En zijn nu verder de personen die de geschiedenis en de taal- en letterkunde, vooral de Hoogduitsche, onderwijzen, voor hunne of hare taak waarlijk berekend, dan maken zij gebruik voor zich zelven van hulpmiddelen als: Schiller's sämmtliche Werke in allen Beziehungen vollständig erklärt, von dr. Schlegel (ik ken alleen de 3e Aufl., Leipzig, Polet, 1840). Gude, Erläuterungen Deutscher Dichtungen, 1e, 2e und 3e Reihe, Leipzig, Fried. Brandstetter, 1865, (dat bovendien bevat Theme zu schriftlichen Aufsätzen, in Umrissen und Ausführungen,...) en dan, ik ben er van overtuigd, zullen geene

(*) Wel wat geantiqueerd, en in den ons min aangenamen vorm van gesprekken, maar toch, dunkt mij, niet geheel verwerpelijk.

schoonheden in classieke stukken voor niet-geleerden toegankelijk, onbegrepen, ongenoten voor den geest der leerlingen voorbijgaan. Laat slechts *in* de school de lust tot lezen en zelfontwikkeling opgewekt worden, en de leerlingen, in staat gesteld om in vrije uren daaraan te voldoen, zullen de onderwijzers of onderwijzeressen met lust en liefde te

gemoet komen! Wat kan in zoo menig opzicht de school *in* de schooluren anders en meer dan ‘anregen.’ Maar verzuimt ze dàt, dan, al bragt zij massa's van kundigheden bij, is hare roeping *gemist.*

Zoo spoedig ik er tijd toe vinden kan, beloof ik Heinroth's Levensstudiën, Schultze's Menschkunde, Ideler's Seelenheilkunde en Religiöser Wahnsinn te lezen en te bestuderen. Geven ze mij niet minder, dan mij, naar ik geloof, gegeven heeft Feuchtersleben's Gezondheidsleer der ziel (Zur Diätetik der Seele), dan zal ik u en hun veel dank verschuldigd zijn!

Niets ondeugends vind ik in de vraag mentalement door U gedaan, of alle moeders huishoudsters en goede, *waarlijk* deskundige huishoudsters zijn: en 't antwoord zal wel evenmin twijfelachtig wezen als op de vraag, of er ook bankroeten voorkomen en huisgezinnen geruïneerd worden door wanbestuur, gemeenheid of onkunde en domheid van chefs van ‘zaken’ en huisvaders. Maar mag of moet dat ooit of immer aan de school meer dan aan iets anders ter wereld geweten, *zij* daarvoor aansprakelijk gesteld worden, *haar* (bij reeds te vele lasten) de last opgelegd worden daarvoor te waken in specialen zin?!... 't Is misschien ondeugend van mij, dat ik hier onwillekeurig denk aan ‘zware lasten te dragen gegeven’ en dat ‘zonder een' vinger te verroeren om ze aan te raken.’ Ben ik in die aanhaling te bar, schrap ze dan s.v.p. maar, Geachte Heer!

Ging ik ontkennen dat het mij ernst was, wat ik de vorige maand over het huishoudboekje schreef, ik zou u en mij zelv' bedriegen, en dat mag noch wil ik. Maar wel wensch ik, - en dat strijdt niet, dunkt mij, met wat ik beweerde, - dat de school al doe wat in haar vermogen is (en huisgezin en kerk niet minder op hun terrein) om het meisje verstandelijk en zedelijk-godsdienstig zóó te vormen, dat zij ook nà hare schooljaren aan hare eigene ontwikkeling wille en met gunstig gevolg kunne blijven arbeiden; en dan zal zij, ook in buitengewone omstandigheden, waarlijk zoo spoedig niet verlegen en verlaten, hulpeloos en als onmondig daar staan!

Horror of horrors! wat ik van U verneem omtrent het onderwijs in vrouwelijke handwerken in onze vaderstad circa een derde eener eeuw geleden! Wel wist ik van moordende akeligheden waaraan zich de naaischolen, althans vele daarvan, bezondigden, maar de gruwel mij door u meêgedeeld was mij onbekend. Met uwe concessie ten aanzien van 't onderwijs in de nuttige en de fraaie handwerken kan ik tamelijk vrede hebben, *mits de oefening niet beperkt blijve tot de respectieve* 4 *en* 3 *uren van onderwijs.*

Hier volstrekt geen deskundige, kan ik niet nalaten met een woord te vermelden de aanbeveling, mij aan de hand gedaan, om dit onderwijs te geven in afzonderlijke localen, daar het - en dat geloof ook ik - zaak is, onder dit werk den leerlingen vrijheid te geven tot zamenspreken, wat natuurlijk bij 't gewone schoolonderwijs niet gaat. Moeten de schooltafels hier ook niet een' gewijzigden vorm of inrichting hebben?

Voor teekenen alle klassen door twee uren 's weeks, zooals uw eerste programma aangaf, komt mij goed en noodig voor. In de drie hoogste klassen is daarop door U - ik hoop zonder mijne schuld - een uur... ik neem uw' eigen term over... ‘beknibbeld.’

Over 't zingen en de gymnastiek waren en blijven we 't eens.

Ik zou - wij spreken van eene meisjesschool - van 't Hoogduitsch (in de tweede klasse) ook op uw gewijzigd programma nog een uur af durven nemen, en wel om het te geven aan kennis van het menschelijk lichaam (en gezondheidsleer voor zoover occasioneel daarbij te behandelen).

Op mijne 3e thesis: ‘Goede nieuwe zaken mogen aan geene bestaande de kans op verbetering en steun ontnemen die haar toekomt. Wat bestaat en recht heeft van bestaan, heeft aanspraak op handhaving en voorrang van steun, en mijne

4e: Niet alles voor allen; bij algemeene de bizondere behoeften van rang en stand niet voorbijgezien. Bedacht, dat noodzakelijk de eene ontwikkeling tot zekere hoogte de andere uitsluiten moet en dus mag,' wordt door u gezegd: 'Doelen zij in 't bijzonder op het Meer uitgebreid lager onderwijs, ik antwoord: dat ik het niet ter zijde wil zetten ter wille van het Middelbaar onderwijs; dat ik 't als wettig erken en als noodig waardeer; dat Middelbare scholen slechts in betrekkelijk weinige gemeenten kunnen opgerigt worden, en zij niet voor alle standen geschikt zijn; dat ik daarom zeer toejuich het voorstel van de Groningsche raadscommissie, waarbij wordt geadviseerd tot de oprigting van twee meisjesscholen, eene Middelbare en eene voor Meer uitgebreid lager onderwijs. Ik mag echter mijne overtuiging niet verbergen, dat het Meer uitgebreid lager onderwijs de wettige grenzen niet altijd schijnt te eerbiedigen, en dat b.v. eene school zooals v. O. er eene schetst, geen regt heeft van bestaan. De beginselen der vreemde talen zijn van de letterkunde dier talen door eene breede kloof gescheiden. Acht men zoodanige inrigtingen voor *Meest* uitgebreid lager onderwijs noodig of nuttig, men heeft geen regt om ze in de wet, die dat niet bedoelde, in te smokkelen.'

Mag ik er 't volgende op zeggen?: Die algemeene stellingen doelen werkelijk in het bizonder op 't Uitgebreid Lager Onderwijs (de benaming *meer* uitgebreid lager onderwijs heb ik altijd zot ontaalkundig gevonden, even gek als wanneer men ons in van de Regeering uitgaande stukken 'gezindheid' laat lezen voor 'gezindte' en meer fraaijigheden, die een slecht voorbeeld geven aan 't gros van ons Staatsburgers). Ik heb verder willen doen gevoelen dat voor 't Uitgebreid Lager onderwijs niet overal genoegzaam geschiedt wat er van wege Staat of gemeente behoorde te geschieden. Men ga - en, als billijk is, ook vergelijkenderwijze - eens na den toestand van localen, assistentie, hulpmiddelen, verstrekt aan 't openbaar Uitgebreid Lager onderwijs, en men zal bij veel loffelijks ook veel vinden dat van lauwheid en achterstelling getuigt.

Ik wil noch mag generaliseren (eene zonde zoo gewoon dat het er bijna geene meer schijnt), maar kan verzekeren dat in eene zeer aanzienlijke gemeente van ons land de localen voor armen- en tusschenscholen tienmaal beter zijn dan die van sommige, (ja wel ettelijke) voor Uitgebreid Lager onderwijs, terwijl de tractementen der secondanten, sedert eenigen tijd verbeterend, onevenredig waren - deels zijn zij 't nog - aan de van hen of haar gevorderde meerdere kennis en beschaving. Zijn er verder niet op de Middelbare scholen een vrij aanzienlijk getal leerlingen, weinig vatbaar voor de wijze van onderricht die daar gevolgd en den omvang van 't onderwijs dat daar gegeven wordt, en die daar *nooit* zullen profiteren wat zij zullen meêdragen van eene *goede* school voor Uitgebreid Lager onderwijs? Wat het nu onlangs door den gemeenteraad te Groningen genomen besluit betreft, - toen ik het las, kwam de vraag bij mij op: zou 't niet doeltreffender geweest zijn de cijfers 3 en 5 om te keeren, en eene meisjesschool voor Uitgebreid Lager onderwijs met 5- en eene Middelbare voor meisjes met 3jarigen cursus op te richten?

Dit daar, en voor nadere gelegenheden aan de overweging van bevoegden overlatende, zou ik wenschen te besluiten met eene opmerking 't Uitgebreid Lager onderwijs in 't algemeen en zijn verband met het Middelbaar onderwijs rakende; deze:

't Uitgebreid Lager onderwijs gaat zijne grenzen en bevoegdheid zeker niet te buiten wanneer het tracht zich zoo degelijk en zoo nauw mogelijk aan te sluiten aan

het Middelbaar onderwijs en behoeft zijn wettig programma niet in 't minst te overschrijden, wanneer het taalonderwijs de beginselen van Fransch, Hoogduitsch en Engelsch met lectuur en vertaling van degelijke stukjes en stukken onder de bevatting der leerlingen vallende, omvat; - wanneer het onder wiskunde de beginselen van stel- en meetkunde opneemt e.d.; en de ondervin-

ding bij eigen leerlingen berhaaldelijk door mij opgedaan, heeft mij bevestigd in eene sinds lang gevestigde overtuiging, dat èn het Uitgebreid Lager onderwijs, èn het Middelbaar onderwijs, èn de onderwijzers èn de leerlingen ontwijfelbaar winnen, wanneer de grenzen van 't eerste niet enghartig beperkt worden, het laatste zijn niveau vooral niet verlaagt, en die leerlingen die geacht mogen worden het te zullen kunnen volgen, niet te vroeg, en wèl onderleid in de beginselen van talen, wiskunde, kennis der natuur, geschiedenis enz., tot het Middelbaar onderwijs overgaan.

Ik eindig zooals ik begon: met wèlgemeenden dank, ook voor 't geduld dat deze tegen mijne bedoeling zoo lang geworden epistel U gekost moet hebben. Ik durf niet verder schrijven, al is er nog stof toe. Aangenaam zal 't mij zijn, wanneer ook deze een plaatsje mag vinden naast het overige over dit of verwante onderwerpen. Moge onder dien wensch eenige auteurs-ijdelheid loopen, (Gij ziet ik doe ook aan zelfkennis en zielkunde op mijne manier), 't is toch ook mij waarlijk om bevordering van de goede zaak te doen. Moge, bij zooveel wat Gij er voor over hebt en reeds zoo lang er voor hebt gedaan, ook mijne gebrekkige poging iets bijdragen om het goede vrij te houden of vrij te maken van 't gene schade doet of zou kunnen doen aan wat wij beoogen: beter onderwijs aan en ontwikkeling van onze meisjes uit den stand die beschaafd heet en 't wezen kan en moet, flinke grondslagen te doen leggen tot degelijke, veelzijdige beschaving en niet minder tot waarachtig geluk van en door de vrouw in huisgezin en maatschappij! Moge nadenken, waarneming, ondervinding ons daarbij nog nader tot elkander brengen dan wij op dit oogenblik wat verschil van inzichten betreft nog zijn! Een goed voorteeken durf ik het noemen, dat ons niet drijft Rechthaberei of zucht om 't laatste woord te hebben. Niet op nieuw zal ik U behoeven te verzekeren van mijne hoogachting. In uwe vriendschappelijke gezindheid beveelt zich zeer aan, ook met het oog op verdere mogelijke zamenwerking ten nutte van 't opkomend geslacht,

Geachte Heer!

Uw dienstw. Dienaar,

B.M. KOOL VAN KASTEEL.

V.
Mijn laatste woord.

Arnhem, 21 October 1870.

Zeer geachte Heer!

Een twijfelachtige dienst zou ik meenen te bewijzen aan de zaak, welke ik voorsta, wanneer ik in breedvoerig antwoord geheel den brief, waarmede Gij mij vereerd hebt, op den voet ging volgen.

Men zou 't geduld bij mij verliezen.

En om verhoord te worden wensch ik allereerst gehoord te worden.

Uw brief handelt daarbij over zaken, waarover ik mij geen oordeel wensch aan te matigen. Wat de hoofdzaak aangaat, staan wij in menig opzigt zoo nabij elkander, dat ik mij zelven daarmede slechts geluk kan wenschen; op andere punten schijnt eenig misverstand te bestaan, en op nog andere vrees ik dat een breedvoerige discussie ons niet nader tot elkander zou brengen.

Met enkele opmerkingen naar aanleiding van uwen laatsten brief wensch ik dan onze correspondentie te besluiten.

In meer dan één opzigt stemmen wij overeen.

‘De vrouw heeft eene geheel andere tournure d'esprit dan de man.’

Hoe aangenaam werd ik door deze verklaring verrast; - verrast, want naauwelijks had ik ze mogen verwachten van den man, die jongens en meisjes tot hun 17de of 18de jaar gezamenlijk school wil laten gaan. Maar aangenaam verrast: In *het Vaderland* van 20 Julij 1869 had ik geschreven: ‘De vrouw is e e n m e n s c h . Maar de vrouw is niet d e m e n s c h . Zij is o o k een mensch. Maar nevens de mensch-vrouw staat de mensch-man. Zij is een eigenaardig georganiseerd mensch. Dat is wel eens vergeten, vergeten ook door vrouwen, die zich door den bestaanden maatschappelijken toestand onbevredigd gevoelen en, naar verbetering uitziende, de grenzen overschreden, door de natuur zelve gesteld. Een mensch wilden zij van de vrouw maken, maar haar doel voorbijstrevend, begonnen zij van de vrouw een man te maken - een caricatuur, waarvan fijngevoelige vrouwen zoowel als degelijke mannen zich met weerzin afkeerden. Reeds de ligchamelijke constitutie der vrouw wijst haar een eigenaardige plaats aan..... Op de eigenaardigheid der vrouw behoort gelet te worden bij hare opvoeding. De richting van hare opvoeding is aangewezen door de natuur. Die richting moet gevolgd worden, of de vrouw wordt misvormd, enz.’

Aan dit denkbeeld meen ik getrouw gebleven te zijn. In 1870 schreef ik(*) niet anders dan in 1869: ‘De vrouw is geen blad wit papier, waarop men schrijven kan wat men wil. Men kan maar niet een man van haar maken door haar mannelijk onderwijs te geven en elken mannelijken werkkring voor haar te ontsluiten.

‘Der vrouw is haar eigenaardige bestemming aangewezen door de natuur.

De natuur heeft haar tot m o e d e r bestemd.

Naar ligchaam en geest, naar verstand en hart is zij voor het m o e d e r s c h a p berekend.’

Maar toen reeds waarschuwde ik tegen eene ‘materialistische beschouwing der vrouw.’

‘De vrouw’, zeide ik, ‘is voor het moederschap bestemd; daarmede willen wij niet gezegd hebben: de vrouw is een mensch, wier éénige bestemming is aan haars gelijke het leven te geven.

‘De vrouw heeft z e d e l i j k e waarde, een zedelijke bestemming.

‘Maar haar ligchamelijke en geestelijke organisatie - en dit hebben wij op het oog - wijst de rigting aan, waarin zij zich bewegen moet, een rigting die in het moederschap wel haar sterkste, maar niet haar éénige openbaring vindt.’

Ook dit had ik van Ideler geleerd. En als ik spreek van materialistische beschouwing der vrouw, dan heb ik het oog op hen, die (daar hebt Gij het woord van Ideler, dat ik liefst gezwegen had) in haar allen een ‘wandelenden uterus’ zien, die elke vrouw mislukt achten, wie de moederweelde niet werd gegund.

Tegen deze eenzijdige beschouwing der vrouw blijf ik protesteren. Ook zonder het moederschap heeft ze waarde in zich zelve, regten voor zich zelve, en ook zonder het moederschap kan ze aan de maatschappij uitnemende diensten bewijzen.

Wat omvang en vorm van het onderwijs aan meisjes betreft, tusschen uwe en mijne beschouwing vind ik, bij veel overeenkomst waarover ik mij verblijd, nog al eenig verschil, hetwelk ik hier alleen constateren wil.

K e n n i s v a n h e t m e n s c h e l i j k l i g c h a a m e n g e z o n d h e i d s l e e r. Ik ben op dit punt niet gelukkig geweest in de uitdrukking mijner gedachten. Immers

(*) Tijdspiegel, D.I. bl, 528.

daaraan alleen kan het toe te schrijven zijn, als Gij de herinnering noodig acht, dat ‘de m e n s c h e n k e n n i s in de *school* aan te brengen, wèl zal doen met stillekens af te blijven van het gansche *physiek* terrein van het moederschap met al zijn ap- en dependentiën.’

Door Uw goeden smaak en nog wat beters werdt Gij weerhouden van ‘ironisch-

comische op- en aanmerkingen, waartoe de gelegenheid anders hier bij uitstek gunstig is,' maar waartoe ik geenerlei aanleiding wilde geven. Met U ben ik van oordeel, dat ernstige zaken tusschen ernstige mannen met waardigheid behandeld moeten worden; en het geldt hier een zaak, waarover ik allerminst wensch te schertsen.

En nu zal het een man van gezonde hersenen wel het allerlaatst in de gedachte komen om jonge meisjes door het schoolonderwijs te brengen op het 'physiek terrein van het moederschap met al zijn ap- en dependentiën.'

Heeft misschien mijn verwijzing naar de zuigelingen tot dit misverstand aanleiding gegeven? Ik meende - ten onregte, zooals nu blijkt - dat mijne bedoeling duidelijk genoeg was uitgedrukt: deel aan de meisjes kennis mede van het menschelijk ligchaam en van de gezondheidsleer: niet, om ze tot savantes te maken of ze cigaren te leeren rooken, maar om ze tot ontwikkelde menschen op te voeden, ook, opdat zij, eenmaal moeder geworden, die kennis kunnen toepassen op de behandeling harer zuigelingen. Onze jonkvrouwen naar een asyl voor zuigelingen te brengen (waar trouwens de reinheid harer handen meer gevaar zou loopen dan de reinheid van haar hart) is nooit bij mij opgekomen. Ik moet dit bepaald uitspreken, opdat de tegenstanders van de Middelbare meisjesschool niet eerlang in de Tweede Kamer, bij de begrooting voor Binnenl. Zaken, Afd. Onderwijs, aan het Nederlandsche volk verkondigen, dat men voor de meisjes scholen wil oprigten met annexe asylen voor zuigelingen en - kraamzalen misschien er bij.

Het feit, waarop Gij het oog hebt, deelde ik alleen mede om aan te wijzen, tot welk hulpmiddel men in Duitschland de toevlugt neemt, omdat daar op de scholen verzuimd wordt wat ik op onze scholen niet verzuimd wil zien.

Een man, wien wij wel geen holle frases te laste kunnen leggen zonder ons bespottelijk te maken, Virchow, acht het noodig 'regelmässigen Unterricht über die Natur und Einrichtung des menschlichen Körpers in alle Kreise des Volks zu bringen..... Gesundheits- und Krankheitspflege beide müssen allgemein bekannt sein, damit die Leute nicht blos während der Zeit der Krankheit sich verständig benehmen und halten, sondern sich auch mehr und mehr vor der Krankheit schützen können.' Die man verklaart zelfs: 'Es ist dringend wünschenswerth, dass auf den Lehrer-seminarien die Grundzüge der Physiologie und der Gesundheitspflege (Diätetik, Hygieine) und auch in den öffentlichen Schulen bei dem Unterricht in der Naturkunde eine allgemeine Kenntniss des menschlichen Körpers gelehrt werde.'

Dat 's uw man. Immers, '*Algemeene* begrippen van gezondheidsleer, van degelijke, gepaste voeding (lucht als bestanddeel daarvan eene behoorlijke plaats te geven); van doeltreffende kleeding, verwarming c.a.; zij behooren in iedere, ook de volksschool, gegeven te worden; op de middelbare natuurlijk wat grondiger ontwikkeld.'

Bravo! Zij b e h o o r e n in de Volksschool gegeven te worden.

Door wien? Door den onderwijzer? Maar ook van den Hoofdonderwijzer wordt niet meer gevorderd dan 'voldoende bekendheid met de dieren, planten en delfstoffen en met de algemeene natuurkundige eigenschappen der ligchamen;' geen physiologie, geen diaetetiek, geen hygiëne. Op de middelbare school wilt Gij de algemeene begrippen van gezondheidsleer nog wat grondiger ontwikkeld hebben.

Dat wilde ik met mijn Programma ook aanwijzen.

Die aanwijzing achtte ik niet geheel overbodig.

Leerden de meisjes het niet op school, dan, straks als vrouwen en moeders - zie, een ‘hart, dat op de rechte plaats zit’, is een kostelijk ding, maar niet de beste docent in de gezondheidsleer, en bij de ‘recht vrouwelijke opvoeding door de moeder’ kan die moeder toch ook al niet veel meer meêdeelen van gezondheidsleer dan wat ze zelve geleerd had - van de baker.

Beiden zijn wij 't dus eens met Virchow: minder eer voor hem dan voor ons.

A a r d r i j k s k u n d e. Op gezag van een bekwaam onderwijzer, die ruim een kwart eeuw, geloof ik, aan meisjes onderrigt ook in de aardrijkskunde geeft, nam ik aan, dat een meisje van 12 jaren het wel niet veel verder dan tot de kennis van het Vaderland zou gebragt hebben; maar - het kan heel wel zijn, dat Gij nog 'deskundiger' zijt. 't Kan overigens zoo moeijelijk niet vallen, dunkt me, feiten te verzamelen, waaruit het antwoord op deze vraag kan opgemaakt worden.

K u n s t g e s c h i e d e n i s. Als Gij (wat ik gaarne aannemen wil) voldoende gronden hebt voor den twijfel, of dit vak te Heidelberg wel goed en met vrucht onderwezen wordt - is daarmede nog niets afgedongen op de waarheid, dat de kunst voor de vrouw bijzondere aantrekkelijkheid bezit; dat het juist op het gebied der kunst is, dat vrouwen het eerst hebben uitgemunt, en dat de kunst een hoofdelement is voor de opvoeding der vrouw, hetwelk in Nederland niet altijd genoeg gewaardeerd is.

O p v o e d k u n d e.

'Ik laat daar van hoeveel zelfstandigheid van oordeel, inzicht op ervaring gegrond, door ernstig nadenken en zelfbeproeving verkregen, van hoeveel onafhankelijkheid en diepte van overtuiging er sprake kan zijn bij meisjes van 18 jaar.'

Uitnemend. Aan knapen en meisjes, aan jongelingen en jonkvrouwen zelfs zullen wij de eischen wel niet doen, waaraan de rijpe leeftijd alleen beantwoorden kan. Het doel van alle onderwijs zal wel moeten zijn: tot zelfstandigheid op te leiden, maar de ervaring, in het werkelijke leven opgedaan, kan die zelfstandigheid eerst doen rijpen. We hebben maar te zorgen, dat het leven den mensch niet onvoorbereid vinde. En is de vrouw door de natuur bestemd en in de zamenleving geroepen om bij voorkeur onderwijzeres, kweekster, opvoedster - volgens anderen zelfs uitsluitend moeder - te zijn, onvoorbereid zal ze zijn voor haar schoone maar zware taak, wanneer wij haar niet geleerd hebben, wat opvoeden is.

'Geven wij haar' - zoo komt Gij mij tegemoet - 'in concreten vorm 't resultaat van onze abstracties..... Als ik *iets* begrijp van 't bestaan van meisje en vrouw, dan hebben zij eene niet straffeloos voorbij te ziene behoefte aan 't verbinden van wat haar geestes- en gemoedsleven voedt en voeden moet, aan een bepaald voorwerp van aanschouwing.'

Uitnemend alweder. Wanneer ik 'Opvoedkunde' en 'Zielkunde' op mijn Programma schrijf, verlang ik toepassing van den regel, dien ik in mijne proeve 'de Nederlandsche vrouw en haar onderwijs' dus formuleerde: 'De vorm van haar onderwijs zij aanschouwelijk, concreet, plastisch.'

Opvoedkunde willen wij dus beiden, maar goed onderwezen, onderwezen zooals dat voor meisjes behoort.

K e n n i s d e r k l a s s i e k e o u d h e i d, m y t h o l o g i e.

'Voor veel wat "orneerend en ontwikkelend" kan geacht worden, dus ook *eenige* kennis der klassieke oudheid, *eenig* begrip van klassieke kunst' (die nu ook al?) 'eenige wetenschap van sagen en mythen e.d. zou ik gerust durven rekenen op gewenschte resultaten van eene schoolbibliotheek.....'

Voortreffelijk nog eens.

Gij hebt dus alleen bezwaar tegen de vermelding van het vak op het Programma?

Waarlijk, ik ben niet onhandelbaar.

Wij zullen 't dus niet op het Programma vermelden.

Wij zullen de boeken, door u genoemd, met andere, waarin de resultaten van later onderzoek der godsdienstgeschiedenis zijn opgenomen, plaatsen in de schoolbibliotheek.

En dan willen wij der directrice in haar instructie aanbevelen om toe te zien, dat de meisjes die boeken lezen, daarbij te onderzoeken, of zij ze wel verstaan, en ze anders zooveel noodig te verklaren.

Daar ben ik volkomen meê tevreden.

Nog maar een paar punten.

'Vergeten wij niet' - schrijft Gij - 'dat..... hier te lande veel meer studie van vreemde talen en hare letterkunde tijd in beslag neemt en nemen mag, ja moet, dan in Duitschland te pas komt.'

Dat heb ik meer gehoord. Bij onderzoek bleek mij echter, dat in Duitschland op goede meisjesscholen niet minder, maar meer werk gemaakt wordt van vreemde talen dan ten onzent; dat de meisjes daar onderrigt worden in de kennis der Hoogduitsche, Engelsche en Fransche letterkunde, waarin ze hier zeer weinig onderrigt worden, op eene school van lager onderwijs (hoe uitgebreid ook) niet eens onderwezen mogen w o r d e n . Want onderwijs in de *beginselen* van de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen, al gaat het gepaard met 'lectuur en vertaling van degelijke stukjes en stukken onder de bevatting der leerlingen vallende' - kan nooit de letterkunde en haar geschiedenis omvatten.

Wat onze meisjes meer dan haar Duitsche zusters aan talen te leeren hebben, is de Nederlandsche taal, haar moedertaal: we weten, dat er op vele meisjesscholen bitter weinig aan gedaan wordt, en aan Nederlandsche letterkunde nog minder. Wie zou het onderwijs daarin geven? Hoofdonderwijzeressen zelfs kunnen volstaan met eenige kennis van de nieuwere letterkunde.

Het aantal uren op mijn Programma (mijn eerste) behoef ik niet meer te verdedigen.

Op de onbekwaamheid van menige moeder-huishoudster, door u toegegeven, meen ik niet gewezen te hebben als op een punt van beschuldiging tegen de school.

Op uw woord: laat ze huishoudkunde van haar moeder leeren, antwoordde ik: en als deze zelve 't niet kan?

Nadat we nog overeengekomen zijn, dat de meisjes bij haar vrouwelijke handwerken een gesprek mogen voeren, of, liever nog, met voorlezing van wat goeds en schoons haar geest bezig zullen houden, om de groote schade te voorkomen, waarmede ziel en ligchaam bij die handwerken worden bedreigd, kunnen wij na vriendelijke groete scheiden.

Welligt zouden we onze positie tegenover elkander zóó kunnen aanwijzen: Gij zijt met den toestand van het meisjesonderwijs in Nederland meer ingenomen dan ik; gij verwacht reeds veel van een goed Uitgebreid lager onderwijs. Ik meen, dat bepaaldelijk nieuwe elementen in het meisjesonderwijs moeten opgenomen worden, en dat men bij de oude zich moet vrijmaken van sleur en routine. Zonder de eigenaardigheid van de vrouw voorbij te zien, meen ik, dat zij niet genoeg in haar regt op veelzijdige, degelijke ontwikkeling wordt erkend, en ik treed op voor haar heilig menschenregt, treed op vooral tegen het vooroordeel, hetwelk in haar een verstandelijke zwakkeling ziet.

Vrouw blijve zij: wilden wij 't haar niet laten blijven, de natuur zou het ons wel leeren; maar zij worde zóó krachtig van geest, zóó wijs, en zóó edel als waartoe zij bestemd is door haar aanleg, door God.

Ontvang, Geëerde Heer, de verzekering van mijne hoogachting.

Uw Dw.

J.P. DE KEYSER.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Over van-alles iets, over het geheel niets.

De kanonieke en apokriefe boeken des Ouden Testaments door Theodor Nöldeke. Uit het Hoogduitsch vertaald door D. Th. Uden Masman, predikant te Knijpe. Met een woord ter aanbeveling door Dr. E.J. Diest Lorgion, hoogleeraar te Groningen. - Deventer, A. ter Gunne, 1870.

Het is ons allen zeker wel eens overkomen, dat wij in een gezelschap waren, dat in een boeken-praatjes-vlaag raakte, misschien ook wel, dat wijzelven meegesleept werden. Vooral onder jongeluî gebeurt dit niet zelden, doch ook onder ouderen, die nog door den hartstocht om romans te verslinden worden gedreven. Het boekenpraatje ving aan met den een of anderen roman van den dag, die door de helft van het gezelschap gelezen, bewonderd of met onverschilligheid ter zij gelegd was, terwijl de andere helft met verwonderlijke beleefdheid aanhooren moest, hoe A het boek mooi, B leelijk, C zoo-zoo vond, D dweepte met een der helden, die door E voor onuitstaanbaar uitgekreten werd. En intusschen deed niemand zijn best om een der karakterbeschrijvingen fiks te beoordeelen of hen die het boek niet gelezen hadden op de hoogte van den gang des verhaals te brengen. Daarvoor was trouwens ook geen tijd, want hip! hip! na een minuut of vijf had men al een ander boek beet en daarna weer ettelijke anderen. Soms een kruisvuur: Heb je dit gelezen? - Niet? och! dat is jammer! - Gij zeker dat wel? - Ja? Nu, hoe vindt je het? - Zoo? Is het je niet meegevallen? - Ik houd zoo veel van Dickens! - Neen, ik vind Thackeray en Freytag veel amusanter! - O neen, maar Louise Mühlbach! - mej. Marlitt, wat schrijft die lief! - O dat heerlijke ‘Auf der Höhe.’ Die Irma!! - Foei! dat vervelende pedante dagboek! - enz. enz. Zoo iets is schier onuitstaanbaar voor de ongelukkigen, die niet op de hoogte zijn en niet houden van romans of geen tijd hebben om er velen te verorberen. Sommige menschen hebben den lust en de onbescheidenheid om hen te overgieten met een

stroom der titels van alle boeken, die zij gelezen of slechts doorgevlogen hebben, en eventjes te vertellen, hoe zij ze vinden, met eene aanbeveling of eene waarschuwing er bij. Vervelend moge dit zijn voor den onkundige, het is niet minder onaangenaam voor hen, die ook wel iets gelezen hebben, maar geen lust hebben om er mee te bluffen of eenige haastige oordeelvellingen en galmen ten beste te geven. Zoo'n boekenpraatje heeft geen besten naam. En terecht. Wat toch heb ik er aan om te weten, hoe gij over een dozijn geschriften denkt? Vertel mij er iets van, en doe het onderhoudend; dan zal ik u erkentelijk zijn. Houd, als wij daarvoor rustig genoeg bijeen zitten, een diepzinnige verhandeling er over, en onderwijs mij. Als het onderwerp de moeite waard is, wil ik luisteren, en mij laten leeren. Maar overstelp mij niet met brokken van oordeelvellingen en korte opmerkingen, die ik niet waardeeren noch mij ten nutte maken kan.

Het spijt mij, dat ik het zeggen moet, maar het werk van prof. Nöldeke, welks titel boven dit opstel staat, is zoo'n boekenpraatje en niets anders. De titel reeds openbaart het zwevend karakter van het boek. ‘De kanonieke en apokriefe boeken des Ouden Testaments’, door Theodor Nöldeke. Wat doet ons dat verwachten? Minstens eene nieuwe vertaling. Maar die krijgen wij niet. Dan eene volledige inleiding op de genoemde geschriften? In 328 bladzijden postformaat zal daarvan niet veel gegeven worden. De titel zegt niets, dan dat wij iets zullen ontvangen over al de kanonieke en apokriefe boeken des Ouden Testaments, en die titel is zeer juist. Wij krijgen zoo iets van hen allen, en daarenboven nog iets van de geschiedenis des kanons, alsmede van de vertalingen. Maar wie daarvan nut trekken moet, vat ik evenmin, als ik begrijp, hoe de heer Uden Masman er zijn tijd aan geven kon om het boek te vertalen en aan te vullen, en prof. Diest Lorgion het met ingenomenheid gelezen en aanbevolen heeft.

Dit oordeel klinkt nogal gestreng. Ik voel dat. Maar ziehier eenige proefjes. In 31 bladzijden krijgen wij eene inleiding op de Pentateuch en Jozua. In die bladzijden worden zij die vasthouden aan de eenheid der Schrift, bestreden, worden de lezers over het bestaan en den arbeid van Elohist, Jahvist, Deuteronomist ingelicht, wordt één verhaal zelfs geheel gesplitst in de deelen, waaruit het saamgesteld is, en wordt de betrekkelijke ouderdom der bestanddeelen van die zes bijbelboeken aangegeven. Hoe kan dat in die ruimte geschieden, dan door middel van machtspreuken en aanstippingen? Nu, het gaat er dan ook naar! In 25 regels BEWIJST de schrijver, dat de vier eerste boeken van de Pentateuch reeds bestonden, voordat Deuteronomium geschreven werd. Maar kent Nöldeke dan de werken hierover uit den laatsten tijd in 't geheel niet? Hij noemt de voornaamste Duitsche geschriften toch op. Maar hij schijnt ze niet gelezen te hebben; want hij kan toch niet verwaand genoeg zijn om te meenen, dat hij in een halve bladzijde

alles ontzenuwen kan wat pleit voor het gevoelen, dat het grootste deel der wetgeving jonger dan Deuteronomium is.

In 14 bladzijden worden Richteren, Ruth, Samuël en Koningen behandeld, waarbij zelfs zulk een ingewikkeld vraagstuk als de betrekking tusschen ons boek der koningen, ons boek der kronieken en de oude kroniek der koningen van Juda ter sprake komt, ja, grootendeels opgelost wordt, hoewel Nöldeke er op terugkomt bij zijn behandeling van het boek der kronieken; maar dan geeft hij ook zelfs een stamboom der onderscheidene geschriften.

En zoo gaat het voort. ‘De Makkabeën’ mogen zich over eene bespreking binnen de ruimten van 6 bladzijden verheugen, de psalmen van Salomo krijgen bijna ééne geheele, waarin nog verschillende gevoelens over de gedichten vermeld worden, ja, gewag wordt gemaakt van eene verandering van meening des heeren Nöldeke hieromtrent. Dat alles gaat mij niets aan. Ik ken de psalmen van Salomo niet, en kan dus niet beoordeelen, of zij werkelijk uit den tijd van Pompejus en oorspronkelijk in het hebreeuwsch geschreven zijn, of niet. Wanneer nu iemand, zooals b.v. A. Hausrath in zijn werk over Jezus en zijne tijdgenooten doet, die liederen gebruikt en mij dan terloops meedeelt, dat zij uit dien tijd zijn, dan is dat genoeg. Ik neem het als gevoelen van dien schrijver aan, en indien ik dat wat hij er uit afleidt moet beoordeelen, dan ga ik de zaak onderzoeken. Maar als iemand mij een boek geeft, o.a. over de apokriefen des Ouden Testaments, en dan mij eenvoudig zijn gevoelen meedeelt, dan word ik gemelijk. Dat hij mij een proeve geve, mij inleide in die geschriften, d.i. mij er mee in kennis brenge! Zijn meening zonder meer gaat mij niets aan, en het is vervelend en vermoeiend om zoo van eene reeks geschriften achter elkaar wat te hooren.

Het uitvoerigst zijn behandeld Esther, Judith en Aristeas; maar als men Nöldeke's werk met Meijboom's behandeling der beide eerste geschriften, in zijne ‘raadselachtige verhalen,’ vergelijkt, dan komt de Kielsche hoogleeraar zeer in de schaduw. Hij verhaalt niet zoo onderhoudend en stelt zijn opvatting niet zoo duidelijk voor als de Amsterdamsche predikant. Daarentegen werpt zij ons vele geleerdheden naar het hoofd.

Bij sommige gelegenheden, b.v. bij de behandeling van Judith, Prediker en de Psalmen, beschouwt Nöldeke die geschriften ook uit een zedelijk oogpunt, en daarbij moeten wij hem beschuldigen van een zeer slappe moraal te prediken. Judith heeft een moord begaan. Dat is niet zeer goed, zegt hij, maar men mag den schrijver daarover niet te hard berispen, want ‘in den strijd met een overmachtigen doodvijand grijpt een volk ieder wapen aan, en evenmin als leugen en bedrog ooit te rechtvaardigen zijn, evenmin is een enkele vloek daarover in staat ze in zulke omstandigheden te vernietigen.’ Nu, om ons dit te leeren behoeft geen hoogleeraar de pen op te vatten; maar is dat

een reden om de daad niet af te keuren? De schrijver gaat aldus voort: ‘Het lied van Debora prijst uit een nationaal oogpunt een sluipmoord, zoodat wij het den dichter (van Judith) niet te hoog moeten aanrekenen, wanneer hij, levende te midden van den strijd, niet schrijft volgens de regelen der zuiverste zedeleer enz.’ NB! Omdat Debora een schandelijke daad prijst, moeten wij den moord van Judith niet kwalijk nemen! Handelend over het boek der Spreuken, zegt Nöldeke o.a. dat de grond, waarop de vermaningen van den schrijver van I: 8 - IX: 18 rusten, niet overal die der verhevenste zedelijkheid zijn, en hij wijst als eene proef op VI: 34 vgg.; maar laat er dadelijk op volgen: ‘Toch kunnen wij niet ontkennen, dat dit gedeelte in 't algemeen getuigt van een voortreffelijk zedelijk gevoel.’ Wie dat rijmen kan, rijme het!

Ook uit een wetenschappelijk oogpunt lijdt Nöldeke's werk hier en daar aan ergerlijke oppervlakkigheid. Nergens misschien meer dan in zijn stuk over de profeten, bl. 217-235. Hierin vinden wij gehuldigd de van de vaderen overgenomen opvatting van een profeet als een groot man. ‘De waarde van het Israëlietisch profetisme ligt voor ons, schrijft hij, in zijn zedelijk-godsdienstigen geest. Het heeft veel grooter waarde als uitdrukking van den wil Gods en van de eischen der zedelijkheid dan als openbaring van mysteriën. Ook waar het met dat laatstgenoemde doel optreedt, is de profeet steeds bezield met den zedelijk-godsdienstigen geest, en moet die openbaring slechts dienen als hefboom tot mededeeling van dien geest.’ Ziedaar een zinsnede vol stylistische raadselen en vol onwaarheid er bij. ‘Wanneer het, n.l. het profetisme, optreedt met het doel om mysteriën te openbaren,’ - wanneer het profetisme ooit dat doel beoogde, weet ik evenmin als hoe eene openbaring een hefboom voor eene geestesmeedeeling is - dan is de profeet met een zedelijk godsdienstigen geest vervuld. Nöldeke bedoelt: Bij de profeten is het voorspellen der toekomst slechts een noodzakelijk bestanddeel van hunne vermaningen en beloften, een vorm voor hun geloof is Jahveh's rechtvaardigheid. Doch dat is maar zeer betrekkelijk waar. Hij hemelt de profeten op. De profeten waren over 't algemeen zooveel bijzonders niet. Enkele profeten, ja, hebben uitgemunt door innige godsvrucht en een fijn zedelijk gevoel; maar het grootste deel waarlijk niet. Nöldeke laat alle profeten aandringen op ‘een godsdienst, die zich in 't leven openbaart in strenge rechtvaardigheid en heiligheid’ (strenge heiligheid is een heiligheid van verdacht soort). Van waar heeft hij die voortreffelijkheid van alle profeten leeren kennen? b.v. der Jahveh-profeten van Achab, van Jeremia's tegenstanders enz.?

Het oorspronkelijk werk van Nöldeke handelde het geheele onderwerp: ‘de profeten’ in 18 bladzijden af. De vertaler heeft echter die leemte gezien en de hoofdresultaten uit het tweede deel van Kuenen's ‘Hist.- krit. onderzoek’ er aan toegevoegd. Dat geeft natuurlijk niets.

Iemand, die over een profeet des Ouden Testaments iets weten wil, slaat Keunen-zelf na, terwijl een leek in het vak overstelpt wordt door 30 bladzijden vol resultaten over een 18tal geschriften en versteld staat over al wat er in het vak van inleiding op de bijbelboeken te koop is.

Op ééne zaak wil ik nog den vertaler en ook de lezers van geschriften over bijbelboeken des Ouden Testaments opmerkzaam maken. Het wordt gaandeweg een algemeen gangbare meening, dat Joël de oudste profeet is, wiens geschrift wij hebben; als dat nog wat duurt, wordt het een orthodox leerstuk der wetenschap. En het is toch onwaar. De heer Masman heeft ons een slechten dienst gedaan met die dwaling weder te verbreiden. Dat Joël waarschijnlijk onder Zedekia heeft gesproken, had hij aangetoond kunnen zien o.a. in Kuenen's werk ‘de Godsdienst van Israël’, I bl. 93, en ook in mijn ‘Jeremia in de lijst van zijn tijd’, bl. 119 vgg.

Er is een soort van menschen, die veel dienst kunnen hebben van Nöldeke's boek, nl. degenen, die, zonder eenige kennis van zaken te hebben, toch willen meepraten over de kanonieke en apokriefe boeken des Ouden Testaments. Maar een theoloog, die er iets van weten wil, neemt Kuenen's ‘hist.-krit. onderzoek’ ter hand, of een andere degelijke handleiding, en laat Nöldeke's gekeuvel liggen. En het niet-wetenschappelijk publiek, waarvoor zijn werk ook hoogst belangrijk heet, verdient alle eer om zijn geduld, wanneer het de helft er van doorworstelt zonder boos te worden op den schrijver, die over allerlei wat en over het geheel niets geeft en zijn lezers den kostelijken tijd met geleerd-klinkende boekenpraatjes rooft.

Harlingen, Oct. 1870.

H. OORT.

De glorie van den twijfel.

Geschiedenis van het scepticisme der zeventiende eeuw in de voornaamste Europeesche Staten, door H. Was, candidaat tot den h. dienst hij de Ned. Hervormde Kerk. Eerste aflevering. Geschiedenis van het scepticisme in Engeland. Utrecht, K.A. Manssen, 1870.

De twijfel is een zielkundig verschijnsel. Hij doet zich voor, zoodra een heerschende meening, onder den invloed van nieuwe denkbeelden en inzichten, haar eigenlijk steunpunt in het menschelijk bewustzijn verliest, al blijft zij er vooreerst nog op hare plaats; of wanneer een nieuwe meening wel macht over het menschelijk bewustzijn verkrijgt, maar niet genoeg om er zich, door vernietiging van de oude tegenstrijdige denkbeelden en inzichten, voorgoed te vestigen: dan ontstaat die toestand, waarin de geest, om met Jacobi te spreken, zich bevindt

als tusschen twee wateren die weigeren hem gelijkelijk te dragen. Dit verschijnsel kan niet achterblijven in den denkenden mensch; het is met het denken verbonden als de schaduw met het licht. Te recht zegt de spreuk: ‘Wie nooit getwijfeld heeft, heeft nooit gedacht.’

Zij, die oudtijds - misschien nog niet heel lang geleden - deze spreuk veel gebruikten, hadden daarmede eene bijzondere bedoeling. Eigenlijk wilden zij zeggen: ‘Twijfel maar, mijn jongen; dat kan, met een behoorlijke dosis geestvermogens, op uw leeftijd niet anders. Gij zijt nog te jong, om werkelijk te kunnen begrijpen. Wij, ouderen, zijn achter het fijne van de zaak en staan op vasten bodem. Dus, mijn jonge vriend, twijfel maar; wij geven u volle verlof, indien gij u overigens maar aan ons houdt. Dan komt alles wel te recht. Maar pas op, dat gij niet een verklaarde twijfelaar wordt; want dat is zoogoed als een ongeloovige; dan waart gij verloren.’ Zóo spraken, althans in hun hart, de *Dogmatisten*, sinds eeuwen de gezagvoerders op het gebied der wetenschap in zijn gansche uitgestrektheid. Zij gingen uit van een beginsel, hetwelk zij eigendunkelijk vaststelden, als een axioma waarover niet te twisten viel. Tot dat beginsel waren zij niet gekomen langs den weg van echt wetenschappelijk onderzoek: de eenige grond, dien zij er voor konden bijbrengen, lag in hunne individueele zienswijze. Daarom konden zij alleen *voor*, niet tevens *over* hunne beginselen strijden tegen hunne wederpartijders. ‘Contra principia negantem non disputari potest.’ Bij dien strijd boetten zij geregeld hun wetenschappelijk karakter in. Voor bewijzen stelden zij dan hooge woorden, en wat dies meer zij, in de plaats; of soms toch dingen, die ten minste eenige wetenschappelijke kleur droegen, *dilemmata*, in den trant der sophisten, en *syllogismen*, naar de manier der middeleeuwsche scholastieken. Hunne houding in zulke gevallen wordt uitnemend geteekend door Mephistopheles, in het tweede deel van den Faust:

> Daran erkenn' ich den gelehrten Herrn!
> Was ihr nicht tastet, steht euch meilenfern;
> Was ihr nicht fasst, das fehlt euch ganz und gar;
> Was ihr nicht rechnet, glaubt ihr sei nicht wahr;
> Was ihr nicht wägt, hat für euch kein Gewicht;
> Was ihr nicht münzt, das, meint ihr, gelte nicht.

Laten wij evenwel den dogmatisten niet te hard vallen! Lang, zeer lang heeft gebrekkige kennis der natuur, en een daarmede noodwendig gepaard gaande gebrekkige anthropologie, hun in den weg gestaan. Dit struikelblok konden zij zoomin als hunne overige tijdgenooten te boven komen. Zij waren niet bij machte, hunne beginselen naar den eisch van echte wetenschappelijkheid, als de vrucht van degelijk onderzoek, vast te stellen. Hun bleef niet anders over, dan de wetenschap, die zij beoefenden, van meet aan dogmatisch op te bouwen; maar dien-

tengevolge bleef der wetenschap niet anders over, dan zich in een strijd tusschen verschillende meeningen op te lossen.

Als een natuurlijk gevolg van dezen toestand deed zich bij sommige, minder zelfstandige, maar toch denkende geesten de twijfel gelden. ‘Zou er - zoo begonnen zij te vragen - wel ware, stellig zekere kennis mogelijk zijn? Pleit niet de bestaande onverzoenlijke strijd der meeningen voor het tegendeel? Is er misschien wel iets in de werkelijkheid, dat aan onze voorstellingen beantwoordt? Is misschien niet al onze kennis slechts inbeelding, slechts de vrucht van zinsbedrog?’ Zoodoende gedroeg de twijfel zich aanvankelijk hoogst bescheiden: hij deed slechts vragen, zonder zich eenig gezag aan te matigen. Maar het voeren van gezag lag nu eenmaal in den geest der tijden, en door dezen geest liet zich weldra ook de twijfel ontsteken. Toen trad ook hij op als een positieve macht, in den vorm van stelselmatige twijfelzucht. Toen stelde ook hij zijne beginselen vast, geheel op de wijze der dogmatisten, even eigendunkelijk. Die beginselen, die zich altegader bewogen rondom de stelling: dat men eigenlijk niets weten kan, breidden zich allengs tot een tiental gronden van twijfel uit. 1. De dieren verschillen zoozeer van elkander in natuurlijke gesteldheid en leefwijze, dat hetgeen voor het éene dier aangenaam en nuttig is, voor het andere juist het tegengestelde blijkt te zijn. Men kan dus niet zeggen, dat zij één en dezelfde voorstelling van de dingen hebben, en daarom bestaat er ook niet een algemeen geldend oordeel over den inhoud onzer voorstellingen. 2. Het verschil, dat in dit opzicht bij de dieren is waar te nemen, wordt evenzeer bij de menschen aangetroffen, en heeft dus in hunnen kring dezelfde beteekenis. 3. De zintuigen verschillen van elkander. Niet ieder ziet en hoort op gelijke wijze. Daarbij kunnen onze zinnelijke voorstellingen ook niet onderling vergeleken worden, omdat hetgeen wij zien altijd iets anders is dan hetgeen wij hooren, enz. 4. Er bestaat verschil van omstandigheden en toestanden, zooals: gezondheid en krankheid, waken en slapen, jeugd en ouderdom, vreugde en droefheid. Al deze omstandigheden en toestanden oefenen op onze voorstellingen zulk een invloed uit, dat alle waarborgen voor hare waarheid ons daardoor ontglippen. 5. De wijze, waarop de dingen zich aan ons voordoen, hangt af van de plaats welke zij innemen, van de verhouding waarin ze voorkomen, van den afstand waarop ze zich bevinden: daarom kunnen wij nooit met zekerheid over de dingen zelve oordeelen. 6. Wij nemen de dingen nooit zuiver en onvermengd waar, vermits de werking van lucht en licht, warmte en koude, vocht en droogte enz. er altijd mede verbonden is. 7. Het grootere, dat door aaneenhechting of samensmelting uit het kleinere ontstaat, doet zich dikwijls als iets geheel anders dan het kleinere aan ons voor, zoodat ons oordeel ook te dezer zake niets zekers bevat. 8. Zoowel de voorstellingen, die wij ons vormen, als de eigenschappen, die wij ten gevolge onzer voorstellingen aan de dingen toekennen, zoo-

als: zwaar en licht, hoog en laag, sterk en zwak enz., drukken eigenlijk niets anders uit dan zekere betrekking, waarin de dingen tot elkander en tot ons zelven staan. De werkelijke gesteldheid dier dingen blijft voor ons verborgen. 9. Het zeldzame maakt in den regel op ons een vreemden indruk, terwijl het gewone nauwelijks onze aandacht trekt. Zoo kunnen dingen, die we eerst verafschuwden, door de gewoonte ons tot een lust, ja, tot een behoefte worden. 10. Ons oordeel wordt bepaald door menschelijke inrichtingen, zeden en gebruiken, waaraan wij van der jeugd gewend zijn geraakt, maar die bij andere volken geheel iets anders zijn. Vandaar de meest verschillende meeningen in de wereld over goed en kwaad, schoon enleelijk, geoorloofd en ongeoorloofd enz. - Dit tiental gronden was vooral van beteekenis tegenover empirisme en sensualisme. Later is er een vijftal van ruimere strekking bijgevoegd: 1. De strijd der meeningen; 2. de onmogelijkheid, om iets volledig te bewijzen; 3. het relatieve karakter onzer voorstellingen; 4. het onvermijdelijk gebruik van een petitio principii; 5. de noodzakelijkheid, om het éene door het andere te bewijzen. Een onbekende heeft bovendien nog dit dilemma gesteld: Iets kan niet gekend worden, indien het niet óf door zich zelf óf door iets anders kenbaar wordt gemaakt: geen van beide kan geschieden; dus vervalt ook hierdoor alle zekerheid.

Deze schets zij voldoende, om te doen zien, hoe de scepsis als positieve tegenvoeter van het dogmatisme is opgetreden en werkzaam geweest; hoe zij zich tot scepticisme heeft ontwikkeld. Als zoodanig heeft de twijfel blijvend nut gesticht. Hij heeft vele leemten en gebreken in het dogmatisme aan het licht, en daardoor menigen beoefenaar der wetenschap tot bezinning gebracht. Hij is de voorlooper geworden van die critische methode, die op philosophisch gebied de glorie van Kant uitmaakt. Maar verder reikte zijn macht niet. In weerwil van zijn positieve houding kon de twijfel zijne negatieve geaardheid nooit verloochenen. Het ging hem eenigszins als den god Momus, die, zonder zelf iets tot stand te brengen, in het werk van andere goden allerlei te berispen vond. Tegenover het dogmatisme had hij niets positiefs in de plaats te stellen.

De schrijver van het werk, dat mij tot deze beschouwing over de scepsis aanleiding gaf, behandelt de geschiedenis van het scepticisme der zeventiende eeuw. Zijn geschrift is, volgens de inleiding, niet bestemd om een overzicht te geven van de meeningen van enkele denkers, die in de geschiedenis der wijsbegeerte onder den naam van sceptici bekend zijn; maar om de aandacht te vestigen op een richting der menschheid, waarvoor de naam van scepticisme misschien niet ongepast is. Hij bedoelt dus den twijfel, gelijk deze, niet als stelsel,

maar enkel als zielkundig verschijnsel, zich in het drama van de geschiedenis der zeventiende eeuw deed gelden. Hij bepaalt zich tot de zeventiende eeuw; de eeuw, waarvan de eerste helft besloten werd met den vrede van Munster, de tweede helft met den vrede van Rijswijk; waarin de geest van het protestantisme eerst beginnen kon, te toonen wat hij vermocht; waarin wijsbegeerte, natuurstudie en letterkunde wedijverden in het afwerpen van kostelijke vruchten. Wel heeft de heer Was, voor een bepaald tijdperk in de geschiedenis, een goede keuze gedaan. Gaarne leenen wij hem het oor, wanneer hij ons de werking van den twijfel in die eeuw beschrijft.

Het plan van den auteur verdient alle mogelijke goedkeuring en aanbeveling. Ook volgt hij zeer te recht, bij de volvoering van zijn plan, de ethnographische methode, d.i. de behandeling der geschiedenis van den twijfel in verband met de cultuur van elk volk, dat hier ter sprake komt. Maar...

Mijne voornaamste bedenking, waarbij ik mij bepalen wil, geldt het wetenschappelijke gehalte van hetgeen de heer Was geleverd heeft. Bedrieg ik mij niet, dan is het plan op dezen arbeid bij hem ontstaan en gerijpt door de studie van *Buckle's history of Civilization.* Hij zelf herinnert, dat door deze geschiedenis der beschaving het scepticisme als een roode draad heenloopt. Wel verschilt hij eenigermate van Buckle in zienswijze omtrent de wording en de werking van die ‘richting der menschheid’: maar intusschen heeft hij als motto voor de eerste aflevering, die ons ethnographisch naar Engeland verwijst, de woorden van Buckle gebezigd: ‘In physics, it (scepticism) is the nesessary precursor of science; in politics, of liberty; in theology, of toleration.’ Buckle evenwel schreef over de *civilization*, niet over het *scepticism.* Hij kon dus volstaan met de enkele aanwijzing van de rol, die het scepticisme in de geschiedenis der beschaving heeft vervuld. De heer Was heeft zich, al zij het naar aanleiding van Buckle, een andere taak gesteld. Hij handelt bepaald over de *scepsis*, als zielkundig verschijnsel. En toch denkt hij er niet aan, - wat *zijn* onderwerp volstrekt medebracht - dit verschijnsel ook in zijnen oorsprong zielkundig te verklaren. Hij geeft meer eene algemeene beschouwing der zaak, dan dat hij in hare kern indringt: daardoor levert hij weinig of niets pikants. De twijfel vertoont zich onder de eenigszins denkende menschen te algemeen, om door de wijze, waarop zijne werking hier voorgesteld wordt, bijzondere aandacht te trekken. Had de auteur evenveel hart voor *psychologie*, als hij blijkt te hebben voor *historie*, dan zou hij zeker de scepsis beschouwd hebben, gelijk zij is, als een voortbrengsel van het menschelijk bewustzijn. Dan zou hij ongetwijfeld zijn boek ingeleid hebben met een psychologische beschrijving van dat bewustzijn, zooals het in zijne werking *formeel* wordt beheerscht door de logische wetten van den menschelijken geest, maar *materieel* bepaald door den geheelen intellectueelen en moreelen toestand, waarin de

mensch verkeert. En komt hier het bewustzijn van bijzondere volken in aanmerking, dan moet, ten aanzien van hunne cultuur het allereerst hun bijzondere aanleg in rekening gebracht worden, maar vervolgens ook het klimaat, de bodem, de geschiedenis van hun land, kortom, elke factor, die tot de vorming en ontwikkeling eener natie medewerkt. Het plan van den heer Was sluit, wèl beschouwd, in zich: een vergelijkende geschiedenis van het karakter der voornaamste volken, met het oog op den staat hunner cultuur in de zeventiende eeuw.

Ik meen dus, dat de auteur een uitnemend plan heeft opgevat, maar, door gemis van een stevigen psychologischen grondslag, in de gelukkige volvoering van zijn plan is tekort geschoten. Hiermede bedoel ik niet, dat op hem de spreuk toepasselijk zijn zou: 'In magnis voluisse sat est'; want hij heeft meer dan *gewild*, hij heeft in elk geval iets *gedaan.*

W. SCHEFFER.

Eene oude Arabische preek.

In een oude Arabische preek, die, ofschoon zij voor een werk van Hermes(*) Trismegistus wil doorgaan, door een Christen, men weet niet wanneer, geschreven moet zijn, leest men o.a. het volgende:

'Hekel de wereld niet, o ziel, en zeg niet, dat zij vol list en bedrog is; want dat is zij enkel in de oogen van hen, bij wie de rede niet genoeg ontwikkeld is en die het offer hunner eigene dwaasheid en vergeetachtigheid zijn geworden. Ware de wereld werkelijk vol bedrog, zoo zou de mensch, van het oogenblik af dat hij haar binnentreedt, enkel genot, vreugde en wellust van haar ontvangen, om, wanneer hij haar verlaat, van alles beroofd en in een poel van ellende gestort te worden. Zoo echter is de loop der dingen niet; veeleer ziet men den mensch in deze wereld onder zeer verschillende en regelloos met elkander afwisselende omstandigheden opgroeien, zoodat hij den eenen dag treurig, den anderen vroolijk is, nu eens genoegen heeft, dan weder ziels- of lichaamssmarten lijdt. Wanneer nu eenig ding alles, wat in zijn natuur ligt, u rond en open kijken laat, dan handelt het, terwijl het dat doet, trouw en eerlijk met u; te bedriegen zoekt slechts hij, in wiens natuur het goede met het booze verbonden is, maar die enkel het goede toont en het booze terughoudt

(*) Men weet, dat Hermes Trismegistus een beroemde mythologische naam is, aan welken vooral in het Neo-Platonisch tijdvak, de oude wereld de gedachte van diepe en veel omvattende wijsheid vastknoopte.

om, wanneer de gelegenheid schoon is, u met het laatste te overvallen. Nu zie ik, dat nooit iemand aan deze wereld een winst, een genot te danken heeft, of er vloeit later voor hem angst en smart uit voort. Dit noopt ons tot de bewering, dat, indien er moedwillig bedrog bestaat, dit niet van de wereld, maar van den mensch zelven uitgaat, tegen wien het zich keert. De kortzichtige mensch is het, die zich, als het ware opzettelijk, bedriegt en te gronde richt; niet de wereld heeft hier de schuld; deze heeft alles, wat in hare natuur ligt, wel en wee, bloot gelegd; maar de onverstandige mensch heeft zich te midden harer weldaden gelukkig gewaand, hij heeft aan de bestendigheid dier weldaden geloofd, en het leed, dat te duchten stond, zich zooveel mogelijk uit den zin gezet. En toch zegt hij later dat de wereld hem bedrogen heeft, maar hoe zou zij dat dan hebben gedaan? Hij is bedrogen en te gronde gericht, maar enkel door zich zelf.'

De auteur trekt hieruit deze les, dat de ziel niet meenen moet voor haar genot in deze wereld te zijn. Het is enkel hare taak zich in deugd en wijsheid te oefenen. 'Slechts daartoe is de ziel naar deze wereld afgedaald, opdat zij leere en ondervinding verwerve; maar zij gelijkt op een mensch, die, aan een plaats gekomen om inlichtingen te verzamelen en onderzoekingen in te stellen, dat alles verzuimt, naar genot en wellust gaat jagen, zijn geest van alle andere dingen aftrekt, en op die wijze zelf verhindert, dat hij dat bereikt, waarnaar hij streven moest. Dit alles heb ik u, o ziel, uiteengezet, opdat ge tegen het voorbeeld van hen gewaarschuwd moogt zijn, die in den donker rondtasten, daar zij het doel vergeten hebben, waarnaar zij streven moeten, en voor wie het nutteloos is, dat zij een lichaam en zintuigen ontvangen hebben, daar zij zich evenmin stellige kennis als eenig ander geestelijk eigendom verwerven.'

Het lichaam wordt *hier* dus niet als een masker der waarheid voorgesteld. Integendeel het is een middel tot kennis. Maar de kennis, welke men er door verkrijgt, is toch zeer onvolkomen. 'De Schepper en Voortbrenger van alle dingen - die boven alles verheven is en wiens naam boven alles heilig zij! - heeft ook u, o ziel! uit niets geschapen en u het vermogen verleend, *rechtstreeksche* en *zijdelingsche voorstellingen* te vormen. De rechtstreeksche voorstelling bestaat daarin, dat gij u ieder ding zoo denkt als het door den Schepper gemaakt is; de zijdelingsche daarin, dat ge u, wat in de wereld der rede te huis behoort en voor het oog des vleesches verborgen is, voorstelt door middel van wat ge in de wereld der zinnen waargenomen hebt; - op dezelfde wijze als een in was afgedrukt beeld van het oorspronkelijke beeld in den stempel, en het beeld in den stempel van de idee in de ziel des kunstenaars een denkbeeld geeft; op dezelfde wijze verder als het water de grondtrekken van zijne beweging en zijn stroom aan het zand en het slijk inprent. Laat u dus, o ziel, er van overtuigen, dat alle vormen en gedaanten, welke ge in deze wereld van geboorte

en dood aanschouwt, zinnelijke voorstellingen en afdrukken van ideeën zijn, die onvergankelijk en onveranderlijk in de wereld der rede bestaan.'

Deze wereld is het oord, waar de ziel kennis moet vergaderen. Alles wat redelijk is, komt in den loop der natuur op zinnelijke wijze te voorschijn; alles, wat we zien ontstaan en vergaan, wijst naar omhoog, indien het begrepen, d.i. als zinnebeeld van eene bovennatuurlijke wereld opgevat wordt; wat aan vernietiging en ontbinding wordt prijs gegeven, moet strekken om ons het onvergankelijke en eeuwige voor den geest te roepen; ja 'zelfs de bedriegelijke en voorbijgaande genietingen dezer aarde zijn afschaduwingen van de ware en bestendige hemelsche zaligheid.'

Zoo moet de geheele stoffelijke wereld dienen om in de ziel eene herinnering aan en een heimwee naar dat beter Vaderland te wekken, hetwelk zij reeds vóór de geboorte bewoond en gekend heeft.

'Hier, o ziel, is de wereld der natuur, de zetel van behoefte, vrees, vernedering en droefheid; ginds, de wereld der rede, de zetel van zelfgenoegzaamheid, onbeschroomdheid, blijdschap en heerlijkheid. Gij hebt ze beiden aanschouwd, beiden bewoond, beiden leeren kennen: kies nu op grond van uwe wetenschap en ervaring, zonder voor weigering of afwijzing te duchten, in welke van beiden gij blijvend wonen wilt, en erken, dat de mensch onmogelijk te gelijker tijd behoeftig en zelfgenoegzaam, vreesachtig en onbeschroomd, vernederd en verhoogd, bedroefd en vroolijk zijn, dus ook niet de liefde tot de eene met die tot de andere wereld in zich vereenigen kan.'

'Wie, o ziel, zijne wapenen wegwerpt, van tegenweer afziet en zich den vijand overgeeft, wordt gevangen genomen; wie in tegendeel met zijne wapenen strijdt, zich verdedigt en zich niet overgeeft, wordt gedood. Iedere ziel nu, die in deze stoffelijke wereld afdaalt, moet noodwendig één van beiden kiezen: òf zich laten dooden, òf zich gevangen laten nemen. Wie aan het laatste de voorkeur geeft, kiest daarmede langdurige pijn, welke met slavernij op ééne lijn staat; wie het eerste kiest, sterft zonder vernedering, zijn dood is leven en hij blijft bevrijd van gevangenschap en vernedering.'

Naar het mij voorkomt, is dit de kern der zienswijze van onzen auteur, dat het verblijf hier op aarde dienen moet om in de ziel een afkeer van deze wereld en een vurig verlangen naar den hemel te doen geboren worden. 'De afkeer van deze wereld, lezen wij, bestaat niet daarin, dat men eene aangename en voordeelige levenswijze prijs geeft, maar toch nog voortdurend lust behoudt om langer op aarde te vertoeven; neen, de volkomen afkeer van deze wereld bestaat daarin, dat men lust heeft haar te verlaten en vol begeerte het verscheiden te gemoet ziet; hij bestaat daarin, dat men van de slagen des noodlots wenscht uit te rusten en dit somber en spookachtig tooneel wenscht vaarwel te zeggen. Gij moet derhalve, o ziel, het ver-

langen naar den dood van uw lichaam in u bevestigen en u wachten daarvoor te sidderen; want uit vrees voor den dood spruit het verderf, uit verlangen naar den dood het heil voort. Weet gij niet, o ziel, dat gij door den dood des lichaams van nood tot veiligheid, van behoefte tot overvloed, van moeite tot rust, van smart tot genot, van ziekte tot gezondheid, van duisternis tot licht overgaat? En betreur het niet, o ziel, dat ge door den dood van het booze en bedriegelijke ontdaan en met het goede en eeuwige bekleed wordt, waarbij gij u te gelijker tijd van de waarheid dier laatsten overtuigen en ze, zonder scherm, rechtstreeks aanschouwen en kennen zult.'

De kennis, die men hier op aarde van de wereld der ideeën, van de eeuwige schoonheid, deugd en waarheid opdoet, is slechts gebrekkig en voorloopig, eene flauwe herinnering aan hetgeen buiten den gezichtskring der ziel trad, toen zij naar den kerker, die haar lichaam heet, verbannen werd. Vandaar dat de ziel des wijze smacht naar de ure des doods als naar de verlossing uit een akelig, dompig verblijf. 'De maan, o ziel, werpt een helderen glans, zoolang het licht der zon op haar valt; treedt echter toevallig de schaduw der aarde tusschen beiden, zoo verliest zij haar licht en schijnt duister. Eveneens is de ziel vol licht en glans, zoolang de zon der rede haar bestraalt; treden echter bloed, slijm en gal belemmerend tusschen beiden, dan verliest de ziel haar licht en schijnt zij duister. En gelijk de maan steeds gevaar zal loopen verduisterd te worden, zoolang de aarde in het middenpunt der wereld staat, zoo zal ook de ziel, zoolang er stof aan haar kleeft, aan verduistering en schade onderhevig zijn. Er volgt dus uit deze beschouwing, dat de ziel slechts daardoor rust kan vinden, dat zij de wereld der stof verlaat en zoo spoedig mogelijk van het leven hier beneden afscheid neemt.'

Het slot van dit wereldvliedend en dweepziek stuk luidt aldus:

'Gasten van hooge afkomst dalen, o ziel, voortdurend uit hunne eigene wereld naar deze stoffelijke wereld neder om haar door eigen ervaring te leeren kennen. Wanneer ge derhalve van de zintuigen gebruik maakt en de dingen, die men proeft, ruikt en ziet, onmiddellijk waarneemt, herinner u dan daarbij, o ziel, uwe afkomst en neem ter harte, dat deze aarde, hare genietingen, hare dartele spelen en vermaken louter vergankelijke dingen zijn, en dat alleen wat eeuwig is waarachtig bestaat, nam de echte wijsheid, de rechtvaardigheid, de vergevende liefde, de barmhartigheid, de rechtschapenheid, de standvastigheid, de edelmoedigheid, de lankmoedigheid, de dapperheid, de vrijgevigheid en andere loffelijke eigenschappen. Maar vermijd, o ziel, de niet prijzenswaardige eigenschappen; zoo zult gij onbesmet blijven, wanneer ge vlijtig denkt aan wat ik u heb voorgedragen.

'Dit is het einde van mijne woorden en vermaningen. Laat ze altijd u voor oogen staan en laat het u tot eene tweede natuur worden ze op te volgen. Dit zij uwe taak. God zij geloofd! Amen.'

Wie dit ascetisch opstel in zijn geheel wil lezen, schaffe zich den tekst aan, welken Prof. Dr. Fleischer op den 2^{den} October van dit jaar aan de vereeniging der Duitsche orientalisten, tot viering van haar vijf en twintigjarig bestaan te Leipzig vereenigd, als feestgave heeft aangeboden. De volledige titel is: *Hermes Trismegistus an die menschliche Seele. Arabisch und Deutsch.* Ieder bespeurt, dat de wereldbeschouwing van den ongenoemden auteur met de leer, welke Plato in sommige zijner dialogen verkondigt, sterke familietrekken heeft. In den Timaeus b.v. wordt eveneens aan de ziel een leven vóór dit leven toegeschreven. Uit haar goddelijk Vaderland is zij weggerukt om, met een stofklomp verbonden, als mensch op aarde te verschijnen. Het lichaam is de bron van alle booze lusten en hartstochten. Triumfeert de redelijke ziel over deze onredelijke vijanden, dan keert zij, bij den dood, naar het hemelsch oord terug, waar zij vroeger reeds verblijf hield. Werpt zij hare wapenen weg, dan zijn straf en ellende haar deel. Moet dit eene oplossing van het wereldraadsel, eene verklaring van het bestaan des menschen en van de macht van het booze heeten? Waarom de onsterfelijke ziel gedegradeerd? Vóór hare geboorte is zij met al wat goed en schoon is uitgerust. Wijs en onbezoedeld leeft zij in den schoot der godheid. Door hare verbinding met het lichaam verliest zij al hare heerlijkheid. Een zware strijd wordt haar opgelegd, en, indien zij triumfeert, is haar eenig loon naar het oord te worden teruggevoerd, vanwaar zij noodeloos werd weggenomen! En niet alleen dat zoodanige theorie onbevredigend is, zij mag tevens verderfelijk heeten, daar zij het heil des menschen in het leven aan gindsche zijde van het graf plaatst en er hem van afschrikt dit aardsche verblijf voor hem zelf en anderen zoo goed en aangenaam mogelijk te maken. Het leven is bij onzen auteur, gelijk in den Phaedo, een onafgebroken en zelfzuchtige voorbereiding tot den dood. Over dergelijke wereldvliedende bespiegelingen moest het gezond verstand den staf breken, voordat de mensch besluiten kon op het pad van beschaving en wetenschap onvermoeid vooruit te streven. Toch is de zonderlinge en goed geschreven Arabische preek hoogst belangrijk, gelijk alles wat over het verleden van ons geslacht licht ontsteekt.

Een leerboek!?

Leerboek der mineralogie. Naar het Hoogduitsch van dr. F.A. Quenstedt, door P.J. van Eldik Thieme. Met een voorbericht van dr. H. Vogelsang. Te Amsterdam, bij C.L. Brinkman.

Een leerboek der mineralogie met een voorbericht van dr. Vogelsang! Dat belooft wat goeds. Zoo was mijne eerste gedachte, toen ik het werk in handen kreeg, dat hier wordt aangekondigd; maar hadde ik nog niet geweten, dat het menschelijk leven van teleurstellingen niet verschoond is, bitter zou ik het ondervinden bij het doorlezen van deze 'bewerking' van Quenstedt's boek.

Al dadelijk maakte het op mij een wonderlijken indruk, dat dr. Vogelsang aan het einde zijner Hoogduitsche voorrede, die in een voor Nederlanders uit het Duitsch vertaald werk als zoodanig reeds wat vreemd staat, de 'onschuldige paradoxen' van den schrijver over het hoofd gezien en de fouten van den vertaler vergeven wil hebben. Met het eerste kan men nog des noods vrede hebben, ofschoon de jacht op effect, welke in vele dier 'paradoxen' voor den dag komt, allerminst in een *leerboek* t'huis behoort, en met het andere? Nu ja, geen werk kan volmaakt zijn, en wie het eischte, ware zeer onbillijk, - maar, wanneer men al geene 'Vollkommenheit der Uebersetzung' kan begeeren, en de paradoxen van den schrijver voor zoover ze 'onschuldig' zijn, op verzoek van dr. Vogelsang wil door de vingers zien, dan is daarmede nog niet gezegd, dat men alles maar moet slikken, en dat men eene vrij verwarde opeenhooping van feiten, die door den schrijver hier en daar zonder eenigen band op elkander zijn geworpen, terwijl ze vervolgens door den vertaler gedeeltelijk zijn verminkt en onkenbaar gemaakt, gedeeltelijk zijn toegelicht (ja, waarlijk! blz. 92), als een leerboek der mineralogie zou moeten begroeten, dat met den onovertreffelijken humor van Quenstedt geschreven slechts eene geestige maar dan toch wat al te overdreven satyre schijnt, op wat een leerboek wezen moet.

De aard van 'de Tijdspiegel' laat niet toe het boek van A-Z te doorloopen, ten einde daardoor mijn oordeel te rechtvaardigen, maar dat is ook onnoodig, daar de beschouwing van een paar bladzijden ons eenig denkbeeld van de hooge voortreffelijkheid van het boekwerk zal kunnen geven.

Op blz. 11 wordt een begin gemaakt met de behandeling der kristalvormen; dat begin luidt aldus:

'Het is noodig, dat men zich met de wet der symmetrie vertrouwd maakt, door de beschouwing van drie figuren, die in alle stelsels voorkomen, te weten: Vierkant (sic!), Octaëder, Granatoëder.'

Nu zou men meenen, dat ‘de wet der symmetrie’ reeds verklaard was of althans terstond nader verklaard werd, en dat de kristalstelsels ten minste reeds voorloopig vermeld waren: niets daarvan, maar verwonder u daar niet over, het zou met den geheelen aanleg van het ‘leerboek’ niet overeenstemmen, om zich met dorre verklaringen bezig te houden. Integendeel, terstond daarop wordt zonder eenige nadere toelichting van lichamen gesproken, die *in elkander voorkomen*, en worden eenige combinatievormen afgebeeld, waarbij de leerling alles ‘gemakkelijk’ moet inzien, daar het zich immers ‘ten duidelijkste’ vertoont! En nu gaat het verder:

‘Aan den hoek van een regelmatig lichaam kunnen niet meer dan twee kanten voorkomen, ontbreken deze, dan kan men zich de vlakken langs de lijn, die ze half doorsnijdt, gebroken denken, wanneer niet reeds de zijden asymmetriek zijn. Door dergelijke breking ontstaat uit het vierkant (lees: cubus) een: P y r a m i d e -v i e r k a n t , dat is een vierkant, op welks vlakken vierzijdige pyramiden staan. Voor de driekantige hoeken van het vierkant zijn hier drie en driekantige (?) gekomen; drie daarvan begrenzen het vierkant, drie andere de daarop ontstane pyramide.’ Duidelijk, niet waar? Vooral voor den eerst-beginnende! Na een weinig verder de hemiëdrie op nog geene volle bladzijde afgeroffeld te hebben, komen we aan het hoofdstuk ‘Assen.’

‘Assen noemt men de lijnen, die de (welke?) overstaande deelen (waarvan?) met elkander verbinden (!). Zij gaan allen door het middelpunt van het kristal, waar zij elkander snijden en zijn verder een wezenlijk middel tot herkenning. Men kan in het Octaëder van hoek tot hoek drie lijnen trekken, deze zijn de drie hoofdassen van het stelsel.’ Welk stelsel dan toch? Eerst een paar bladzijden verder komt de stelselleer met den volgenden fraaien aanhef: ‘Er zijn zes stelsels, welker voorkomen niet toevallig, maar bij eenig nadenken noodzakelijk is. De getallen 3. 4. 6 komen overal terug. Zijn zij gelijk, dan volgt daaruit ook de gelijkheid der vlakken, kanten en hoeken *en er ontstaat het zoogenaamde regelmatig stelsel.*’ Evenzoo ontstaan er in het werk voortdurend allerlei zaken, - vlakken ontstaan door het *trekken* van lijnen; - ‘wordt het octaëder horizontaal op een der vlakken gelegd, dan ontstaat de trigonale stand,’ enz. enz. Kortom de geheele kristallographie is een voorbeeld van de meest chaotische verwarring van begrippen, en iemand, die tot nu toe iets van de leer der kristallen meende te weten, die eenigszins op de hoogte meende te zijn van de afleiding der vormen uit elkander, van de getallen der ribben, hoeken en vlakken en van de notatie der laatsten, begint bij het lezen van dit leerboek, dat hij met vertrouwen op de aanbeveling van dr. Vogelsang heeft ter hand genomen, aan zichzelven te wanhopen, daar hij tot de conclusie komt, dat hij zich zeker slechts verbeeld heeft er ooit iets van begrepen te hebben, daar het hem thans

eerst recht duidelijk wordt, dat het volkomen onbegrijpelijk is. Men zou bezwaarlijk eene uitgezochter pijniging kunnen uitdenken, dan van eenen leerling in goeden ernst te vergen, in dit boek kristallographie te bestudeeren. En toch de zaak is zoo eenvoudig, luister maar: - 'de regelmatigheid der kristalvormen maakt het herkennen der soorten buitengewoon gemakkelijk!'

Is men door de kristallographie niet al te zeer afgeschrikt en waagt men zich verder in het leerboek, dan ontdekt men, dat het boek ook eene goede zijde heeft, en wel deze dat er eene massa feiten en kleine bijzonderheden in zijn vermeld, die van de zijde des schrijvers eene groote belezenheid verraden. Ongelukkig echter moet men te gelijk ontdekken, met welk eene kortheid, die hier en daar iets origineels aan het boek geeft, over sommige belangrijke onderwerpen wordt heengeloopen en met welk eene acrobatische vlugheid de lezer van het eene gebied der natuurwetenschap naar het andere wordt geslingerd. En hier begint nu ook vooral het veld der 'onschuldige paradoxen,' o.a. bestaande in het uitschelden der scheikunde, 'die alle deelen der natuurwetenschap, even als de dood het leven achtervolgt: maar wee hem, die geheel in hare handen valt.' En dan, *onmiddellijk daarachter:* 'Ook de mineraloog moet om zijne zelfstandigheid te bewaren, zooveel mogelijk zijne methode van oppervlakkig aanschouwen (sic) toepassen, - is deze niet toereikende, dan neemt hij zijne blaasbuis, *zooals die in de scheikundige leerboeken beschreven is.*' Hoe logisch en onschuldig!

Zoo ook blz. 38, over de silicaten handelende: 'In deze klasse zijn tevens de mineralen opgenomen, *welker* kunstmatige *daarstelling* den scheikundigen tot nog toe hoogst moeielijk is gevallen. *Wij zien daarin het bewijs*, *dat de natuur nog lang de meesteres zal blijven van de kunst.*' En zeker om nu dat bewijs nog wat krachtiger den jeugdigen en overmoedigen aspirant-natuurphilosooph op het hart te drukken, volgt *vijf regels verder* de mededeeling: 'Bij de oplosbare zouten overtreft het aantal der kunstmatige dat der in de natuur gevondene scheikundige verbindingen.'

Volgt natuurlijk eene nadere toelichting? - Niets daarvan.

Naar mijn oordeel maken tirades als de bovengenoemde een boek reeds voor leerboek minder geschikt, maar men zou ze over het hoofd kunnen zien, wanneer het overige uitstekend ware. Dit nu is ook in het tweede gedeelte van het leerboek alles behalve het geval, integendeel, er is misschien geene bladzijde in, waarop niet een aantal gegronde aanmerkingen zouden te maken zijn.

Slechts nog een paar voorbeelden, die waarlijk niet met moeite zijn saamgegaard, en ik eindig.

Op blz. 33 vinden wij de verklaring van een tot nu toe hoogst raadelachtig verschijnsel: Waarom toch heeft men het water als uitgangspunt en eenheid voor het soortelijk gewicht aangenomen? Wel:

‘Het gevoel leert ons ook het soortelijk gewicht kennen. Om een uitgangspunt te hebben neemt men water tot eenheid aan. Het water is daarom daartoe geschikt, omdat men een steen eerst in de lucht en vervolgens aan een draad in water wegen kan.’ Ach so!

Blz. 114. ‘Grauw mangaan of mangaansuperoxyde is week. De vezelige stralen zijn gewoonlijk *achterkristallen* (zoo, zonder *eenige* verklaring, waarschijnlijk uit *Afterkristalle*, vertaald) van bruinmangaan-(erts). Deze (welke?) zuurstofverbinding is de meest rijpe (lees: *rijke*, scil. aan zuurstof(?)); bij verweering gaan alle anderen daarin over.’

Blz. 117. ‘Het half opaalachtige uraanpikerts, was onder den naam van pikblende bekend, totdat in 1787 (lees: 1789) Klaproth het metaal Uranium, dat aan de toen ontdekte planeet *Uranius* zijn naam ontleende, er in vond.’ Misschien zal men geneigd zijn hier aan drukfouten te denken, door den kundigen vertaler over het hoofd gezien, maar dat is dan zeker ook het geval met Mailand (blz. 55), Mähren (blz. 62), Phaëlon (blz. 137), p i -r o x e e n , afkeerig van vuur (blz. 65), p y -r i t e s (blz. 119), (*περι λ□□ων*) (blz. 1), het gedicht Lythica over de steenen (blz. 2), (Medicinarum alie sunt de plantis, alie de mineris) (blz. 3); ook de mededeeling op blz. 33 dat een cub. duim water een lood weegt en de fraaie *alphabetische* volgorde op blz. 37 kan men onder de drukfouten rangschikken; het komt mij echter verstandiger voor, ze op rekening der onkunde en gedachteloosheid van den vertaler te stellen.

Ik zou willen voorstellen het drukken van het geheele werk onder de fouten te rangschikken; zelden toch is een werk uitgegeven, zoo volkomen ongeschikt voor het doel, waarmede het ter markt werd gebracht en de eenige nuttige zijde, die ik er aan heb kunnen ontdekken, en die het onbillijk zou wezen niet te erkennen, is deze, dat een bekwaam leeraar uit de massa feiten, anecdotes en aardigheden (sit venia verbo!), die er in voorkomen, hier en daar eene bijzonderheid kan ontleenen, die hij met vrucht bij zijne lessen kan te pas brengen. *Daarvoor* echter was de vertaling overbodig en het volslagen gemis van eenen bladwijzer maakt ook dát moeielijk.

Arnhem, September 1870.

Dr. H. VAN DE STADT.

De jaarwedde van den openbaren onderwijzer.

> Les ressources dont le pouvoir dispose, ne réussiront jamais à rendre la simple profession d'instituteur communal aussi attrayante qu'elle est utile. La société ne saurait rendre à celui qui s'y consacre, tout ce qu'il fait pour elle. Il n'y a point de fortune à faire, il n'y a guère de renommée à acquérir dans les obligations pénibles qu'il accomplit.
> GUIZOT, Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps.
> De toekomst van het openbaar lager onderwijs is voor een goed deel afhankelijk van de vraag, of de onderwijzer door een toereikend inkomen in staat wordt gesteld, zich met al de krachten van zijn geest aan zijn moeijelijke taak te wijden.
> Voorl. Verslag van 22 Mei 55.

Aan den meermalen van de zijde der Tweede Kamer geuiten wensch, dat in het verslag dat jaarlijks aan de Staten-Generaal gegeven wordt van den staat der hooge, middelbare en lagere scholen, de gemiddelde jaarwedde zou worden opgegeven van de openbare hoofd- en hulponderwijzers, wordt tot nu toe niet altoos voldaan. Uit de laatste opgaaf, voorkomende in het verslag over 66-67 - in de latere verslagen vindt men daaromtrent niets - blijkt, dat in 66 de gemiddelde jaarwedde

van elken *hoofd*onderwijzer was als volgt: Noord-Brabant *f* 586, Gelderland *f* 589, Zuid-Holland *f* 988, Noord-Holland *f* 853, Zeeland *f* 744, Utrecht *f* 737, Friesland *f* 586, Overijssel *f* 526, Groningen *f* 505, Drenthe *f* 382, Limburg *f* 434; gemiddeld *f* 649;(*)

en van elken *hulp*onderwijzer: Noord-Brabant *f* 295, Gelderland *f* 307, Zuid-Holland *f* 406, Noord-Holland *f* 410, Zeeland en Utrecht *f* 346, Friesland *f* 345, Overijssel *f* 336, Groningen *f* 307, Drenthe *f* 233, Limburg *f* 244; gemiddeld *f* 349.

Dat een gemiddelde jaarwedde van *f* 649 voor den hoofd- en *f* 349 voor den hulponderwijzer, een toereikend inkomen is, waardoor zij in staat gesteld zijn ‘zich met al de krachten van hun geest aan hun moeijelijke taak te wijden,’ zal zelfs de grootste vijand van ons openbaar lager onderwijs niet ligt beweren.

Over de middelen die aangewend kunnen worden om tot verbetering te komen van het traktement der onderwijzers, wordt verschillend gedacht. Maar hiermede zullen *allen* zich wel vereenigen, dat wij de plaatselijke besturen niet genoeg op het hart kunnen drukken, dat het onderwijs den burger maakt; dat wij - gelijk de heer Stieltjes

(*) Bij de berekening van de gemiddelde jaarwedden der hoofdonderwijzers, is niet in rekening gebragt de door hen genoten vrije woning, of de vergoeding wegens het gemis daarvan.

zich eenmaal in de Tweede Kamer uitdrukte - minder bang behoeven te zijn voor de Pruissische bajonetten dan voor de Pruissische scholen; dat de toekomst van het onderwijs óók afhankelijk is van de vraag, of het inkomen van den onderwijzer zóódanig is dat hij in de school aan niets anders behoeft te denken dan aan het onderwijs, en daarvan niet afgetrokken wordt door de dagelijksche zorgen voor zich en zijn gezin.

Wanneer wij - want vooral op *dit* gebied moeten wij ons geen illusien maken - dit thema nog eindeloos zullen moeten varieren, om eindelijk gehoor te vinden, dan is het des te aangenamer wanneer men ziet, dat er van tijd tot tijd gemeentebesturen zijn die het belang van het onderwijs stellen boven bekrompen finantiele consideratien, en met hart en ziel doen al wat zij kunnen om de jaarwedde der onderwijzers te verhoogen.

Meermalen is echter beslist (bij koninklijke besluiten van 17 September 68 en 16 Februarij 69), dat de jaarwedden der hoofd- en hulponderwijzers bepaald moeten worden door den gemeenteraad *onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten*, en dat *dus* voor die jaarwedden geen hooger bedrag op de gemeente-begrooting gebragt mag worden, dan hetwelk door Gedeputeerde Staten is goedgekeurd.

Deze beslissing komt mij onjuist voor, en ik meen - in het belang niet alleen van de onderwijzers, maar ook van hetgeen mij een gezonde toepassing van de wet schijnt - de stelling te moeten verdedigen:

dat Gedeputeerde Staten zich niet tegen het bedrag van de jaarwedde der onderwijzers verzetten mogen, op grond dat het hun *te hoog* voorkomt;

en dat, wanneer eenmaal de jaarwedde door den gemeenteraad bepaald en door Gedeputeerde Staten goedgekeurd is, de raad die jaarwedde mag *verhoogen* (onverschillig of het betreft een vaste, of slechts een tijdelijke verhooging, bij wijze van gratificatie) *zonder daarop de goedkeuring van Gedeputeerde Staten te behoeven.*

Wat is toch het geval?

Art. 19 al. 6 van de wet op het lager onderwijs zegt, dat de jaarwedden der hoofd- en hulponderwijzers bepaald worden door den gemeenteraad, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten; terwijl de wet zelve in al. 7 bepaald heeft, dat voor den hoofdonderwijzer het bedrag der jaarwedde *ten minste f* 400, voor den hulponderwijzer *ten minste f* 200 is.

Wat was de bedoeling van den wetgever toen hij een en ander vaststelde?

De wetgever heeft willen zorgen dat de openbare onderwijzer een genoegzaam inkomen zou genieten. Hij had daarbij op het oog niet alleen het belang van de personen, de onderwijzers, maar ook en bovenal van de zaak, het onderwijs, omdat ‘een der meest vruchtbare

middelen om het onderwijs zelf te verbeteren, dáárin is gelegen dat de onderwijzer van drukkende levenszorgen bevrijd is en zich althans eenigermate onbekommerd aan zijn belangrijke taak kan wijden.' (Mem. v. Beantwoording van 16 Junij 1857). En er zal eerst dàn zekerheid wezen - zoo redeneerde de wetgever - dat de openbare onderwijzer overal een voldoend inkomen geniet, wanneer ik zelf, voor het geheele land, het *minimum* van de jaarwedde vaststel, maar het overige - de vraag, of en in hoever dat minimum in elke lokaliteit overschreden moet worden - overlaat aan het plaatselijk gezag, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten. Het zou toch een dwaalbegrip geweest zijn 'alle gemeente-onderwijzers op één en dezelfde lijn te plaatsen. Het voorgedragen cijfer (*f* 400) is slechts een *minimum*, dat *door de gemeentebesturen*, zoo noodig door Gedeputeerde Staten en den koning, *kan worden opgevoerd*, en evenzeer als thans reeds de jaarwedden der onderwijzers schier in elke gemeente verschillen, en zij wier werkzaamheden uitgebreider en ingewikkelder zijn, hooger bezoldiging genieten dan hun ambtgenooten, in kleiner werkkring geplaatst, zullen ook, naar alle waarschijnlijkheid, onder de nieuwe wet de onderwijzers in inkomen onderling zeer verschillen.' (Mem. v. Antwoord van 57.)

De wet heeft dus zooveel mogelijk willen waken voor een behoorlijke bezoldiging van den openbaren onderwijzer. Daarom heeft zij zelve het minimum bepaald dat voor het gansche rijk zou gelden, en de vraag, hoever, in het belang van den onderwijzer, in elke gemeente de jaarwedde boven het minimum opgevoerd zou moeten worden, onderworpen aan het plaatselijk gezag, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten.

Ik zeg, en ik druk op die woorden: in het belang *van den onderwijzer*, en niet: in het belang *van de gemeente. Uit niets hoegenaamd* blijkt toch, dat de goedkeuring van Gedeputeerde Staten bij art. 19 der schoolwet voorgeschreven is, opdat zij zouden waken tegen *te hooge* bezoldiging van den onderwijzer, waardoor de gemeentebesturen zich zouden kunnen ruineren. (Trouwens, dáárvoor behoeven wij in den eersten tijd nog niet bevreesd te zijn; denk maar aan het groot aantal zoogenaamde minimum-lijders.)

Wanneer men nu daaraan streng vasthoudt; indien men bedenkt, dat de goedkeuring van Gedeputeerde Staten alléén voorgeschreven is, opdat zij zouden toezien dat de jaarwedde van den openbaren onderwijzer van dien aard zij dat hij zich onbekommerd aan zijn belangrijke taak wijden kan, maar niet om - in het finantieel belang der gemeenten - tegen een *te hooge* bezoldiging te waken, dan volgt daaruit:

vooreerst, dat Gedeputeerde Staten zich niet verzetten mogen tegen het bedrag der jaarwedde, omdat het hun *te hoog* voorkomt;

ten andere, dat de gemeenteraad de eenmaal bepaalde en door Gedeputeerde Staten goedgekeurde bezoldiging, mag verhoogen, óók al achten Gedeputeerde Staten die verhooging *niet* noodzakelijk.

Men werpt mij welligt tegen: In de praktijk zal het regt dat gij den gemeenteraad wilt toekennen, toch niet veel baten, want indien Gedeputeerde Staten het bedrag van de jaarwedde te hoog, of de verhooging niet noodzakelijk achten, dan zullen zij eenvoudig de gemeentebegrooting niet goedkeuren.

Hiertegen zou ik alleen doen opmerken, dat Gedeputeerde Staten hun goedkeuring aan de begrooting eerst dàn zouden mogen weigeren, wanneer de gemeenteraad, bij de vaststelling van het bedrag der jaarwedde, of bij de verhooging van de bezoldiging, *het belang der gemeente uit het oog had verloren.* Maar indien de gemeente de jaarwedde van een onderwijzer, bijv. met *f* 100 verhoogd en daardoor de finantiele krachten van haar kas niet miskend had, dan zouden Gedeputeerde Staten hun goedkeuring aan de begrooting volstrekt niet mogen weigeren.

'*s Gravenhage*, Nov. 70.

MR. J. LÉON.

Staatkunde en geschiedenis.

Geschiedenis van den dag.

Een zonderling wezen is toch die diplomatie; zij buigt en wringt zich in allerlei vormen, die voor indrukwekkend moeten doorgaan, omdat zij stijf zijn; zij heeft haar eigen kleeding, die voor deftig wordt gehouden zooals men den livrei-knecht deftig vindt; zij heeft haar eigen taal en eene vervelende, den kanselarij-stijl; zij treedt op met een vertoon van macht, alsof de wereld zonder haar niet kon bestaan; zij meent dat het volk beeft, als zij haar wenkbrauwen fronst; wanneer zij zich neerzet om de pen over 't papier te doen krassen, dan heerscht er geheimzinnige, ademlooze stilte; de telegrafist beproeft de lenigheid zijner vingers, want hij weet dat hij straks druk werk zal hebben. Daar vliegen de woorden langs den ijzeren draad, soms de volzinnen dooreen geworpen, de wanhoop van den journalist, die gedwongen is een redelijken zin aan de diplomatieke nota te geven, en de dwaaste uitdrukkingen, woorden zonder slot of zin, in een fatsoenlijk kleed te steken.

Wie zou geen ontzag hebben voor zulk een stuk! Weet men dan niet dat die woorden des noods gesteund worden door zooveel kanonnen, door zooveel duizende manschappen, te water en te land! Of vergeet men dat de Europeesche rijken onderling zoo nauw, zoo innig samenhangen, en hun verhouding wordt afgepast en afgemeten met den diplomatieken kerfstok! Hoor, hoe gemoedelijk daar gesproken wordt over de banden van vriendschap, van zooveel jaren her, hoe men de teederste zorg heeft voor elkanders welzijn! Het is als spraken de verschillende gebindten van een gebouw elkander aan! Evenwicht, zegt de een, en de ander antwoordt: evenwicht, en de echo herhaalt het door het geheele gebouw! Het werelddeel zou ineenstorten, indien er in de lengte of breedte van de gebindten gewichtige veranderingen plaats hadden! Help, help, help! klinkt het wanneer hier of daar een verzakking plaats heeft.

En het deftigste van alles is, wanneer de diplomaten vergaderen

met elkander om een quaestie op te lossen. Illustraties en photographiën brengen u spoedig de teekening van de zaal, met de hoogluchtige personages, genoemd of genummerd, juist in die diepzinnige houding, met dat gerimpelde voorhoofd, die stroeve trekken, die bij de politiek hooren. Dagen lang wordt er gedelibereerd, eindelijk is men het eens geworden; een gezamenlijke nota wordt opgemaakt, onderteekend, en Europa is weder een steen van het hart gewenteld!

Zoo denkt althans het onnoozele volk, dat naar 'de grooten' opziet met hetzelfde gevoel van vrees en geheimzinnigheid maar minder poëtisch, als de Grieken dachten aan de goden van den Olympus, die zij meenden dat werkelijk Griekenland bestuurden. De meer nadenkenden weten beter; zij weten dat er in de wereld meer kool wordt verkocht, - om een spreekwoord van het volk te gebruiken, - naar mate men hooger klimt, en met name de diplomatie vrij wel verdoopt zou kunnen worden in Donquichoterie.

De eerste staatsman van Europa in onzen tijd, de graaf von Bismarck, zou waarschijnlijk de eerste zijn die met ons instemde, wanneer wij zijn oordeel vraagden. Conventioneele vormen en woorden bedekken de zin ledigheid, de onwaarheid, de machteloosheid van de diplomatie.

Dwaas dan ook die geloofde dat de diplomatieke interventie van Engeland, ondersteund door die van Oostenrijk en Italië, iets zou uitwerken om den tegenwoordigen oorlog te bekorten. Men moet wel veel traditioneel geloof hebben in de macht der diplomatie, wanneer men haar verwijt, dat zij den oorlog had kunnen voorkomen door, voor die was uitgebroken, krachtdadiger op te treden. Had Engeland, zoo redeneert men, b.v. Napoleon gewaarschuwd een vloot voor de Oostzee te zullen posteeren, wanneer hij zijn roekeloosheid zoover dreef om zijn land te wagen aan zijn dynastie en tuk op verovering zijn nabuur een zijner schoonste provinciën te ontrukken, de exkeizer zou zich wel eens bedacht hebben; sommigen hebben zich te meer over de weinig krachtige houding van Engeland verwonderd, omdat lord Lyons, de Engelsche gezant te Parijs, kan en moet bekend zijn geweest met de oogenblikken van weifeling die Napoleon had, vóor de oorlogsverklaring was onderteekend. Wat een vreemde gezant door een bedreiging kan uitwerken bij een man zoo zonderling als Lodewijk Napoleon Sr., gaat ons weinig meer aan, maar zeker is het dat Engelsche bedreigingen sedert den oorlog van Denemarken al hun krediet verloren hebben, en slechts de lachspieren in beweging brengen of ergernis verwekken.

Het is of de diplomatie tegenover dezen oorlog zich dan ook volkomen van haar nietsbeteekenendheid bewust is; in haar verlegenheid wist zij geen andere wapenen aan te wenden dan een beroep op de humaniteit van.... von Bismarck, den man, die eerlijk genoeg geweest is om te zeggen, dat ijzer en staal de middelen zijn, waarmee de staatkunde haar programma volvoert.

Bismarck had in zijn circulaire van den 11^{den} October de Fransche Regeering verantwoordelijk gesteld voor de gevolgen, die uit haar halstarrigheid voortvloeiden; daaronder behoorde ook de ellende die zij bracht over een stad als Parijs met haar bevolking van 2 millioen zielen, waarvan ruim de helft, de vrouwen en kinderen, onschuldig zouden moeten vallen voor de dwaasheid der Fransche Regeering; zonder twijfel wachtte duizenden de hongerdood, en wat de honger zou overlaten, zou het lood verslinden, 't Was ook aandoenlijk, en dat van een Mogendheid, waarmee men zooveel vriendschapsbetuigingen had gewisseld en welker macht zoo nauwkeurig was afgewogen in het evenwicht van Europa! 't Was te erg; de diplomaten staken de hoofden bijeen, en vroegen elkander of dit nu geen reden was om Pruisen te interpelleeren; het had wel verklaard geen interventie te dulden, maar men moest toch wat doen, vooral tegenover de publieke opinie, die over den langen duur van den oorlog in diepen rouw was; men werd het met elkander eens, en onder 's hands werd Pruisen van het gesprokene onderricht en gevraagd in welken vorm het 't liefst wilde aangesproken worden. Engeland zou - om Italië en Oostenrijk niet in moeilijkheden te brengen over de keuze der woorden tegenover Pruisen - Engeland zou het voorstel doen, en Italië en Oostenrijk zouden hun adhaesie te kennen geven. Ook zou men zich bepalen tot het aanraden van een wapenstilstand, als een eersten stap tot het kiezen van een Fransche Constituante, en daarmee ook tot den vrede.

Daarop ging Engelands Minister van buitenlandsche zaken, lord Granville, aan het schrijven. Bismarcks cynisme met betrekking tot de bevolking van Parijs dwongen hem daartoe; - men moest toch een vorm hebben, een inleiding: ‘De Engelsche Regeering mocht niets onbeproefd laten om zulk een groot ongeluk te verhoeden. Het is duidelijk dat de oorlog reeds trekken heeft aangenomen en naarmate hij langer wordt volgehouden, in verhoogde mate zal aanbieden, die niet alleen de oorlogvoerende partijen, maar ook Europa in het algemeen aangaan. Ik weet, dat er sterke gronden bestaan, die voor de uiterste maatregelen tegen Parijs kunnen worden aangevoerd. Intusschen zij mij de vraag vergund, of er geen overwegingen bestaan, die op de toeschouwers wellicht dieper indruk maken dan op hen, die onder den indruk van het buitengewoon militair succes en tevens van het bewustzijn van de groote inspanningen en de ontzettende offers zijn, die zij gebracht hebben.

‘Het is aan geen twijfel onderhevig, dat zulk een voornemen als de inneming van Parijs door honger en bombardement, ofschoon zonder voorbeeld wat betreft de grootheid der onderneming, door het oorlogsgebruik gewettigd is, maar even zeker is het, dat terwijl dit volgens de mededeeling van den graaf von Bismarck niet alleen den ondergang, maar ook den dood onder ontzettende omstandigheden van

honderd duizenden niet-strijdenden insluit, iedereen zal moeten toegeven, dat men er niet eer toe moet overgaan, vóor alle andere mogelijke middelen zijn uitgeput.'

Nadat de Engelschman (!) aldus eerst gewerkt heeft op het gemoed van den Pruis (!), tracht hij hem bang te maken voor de toekomst. Tegenover het succes, dat men met de verovering van Parijs kan behalen, staan, zegt lord Granville ook groote nadeelen. 'De bittere herinnering van de laatste drie maanden kan door den tijd en door het erkennen van de dappere houding van den vijand in den oorlog worden uitgewischt. Er bestaan echter graden van verbittering, en de waarschijnlijkheid van een nieuwen onverzoenlijken oorlog moet zeer toenemen, wanneer de Franschen het schouwspel van de verwoesting eener hoofdstad zien, gepaard met den dood van een groote menigte hulpelooze en ongewapende personen en de vernieling van schatten van kunst, wetenschap en historische herinnering, die van onschatbare waarde zijn en wier verlies onherstelbaar is.

Zulk een catastrophe zou verschrikkelijk zijn voor Frankrijk en, naar ik geloof, gevaarlijk voor den toekomstigen vrede van Europa, maar ook voor niemand smartelijker dan voor Duitschland en zijn beheerschers.

De roem van de wapendaden der Duitschers zal vermeerderd worden, wanneer in waarheid in de geschiedenis kan gezegd worden, dat de koning van Pruisen de pogingen tot herstel van den vrede uitgeput had, toen het bevel tot den aanval van Parijs werd gegeven, - dat de vredesvoorwaarden rechtvaardig, gematigd en in overeenstemming met de staatkunde en de denkbeelden van den tegenwoordigen tijd zijn geweest.'

Wat dunkt u van zulk een staatsstuk? Indien men een flinken schooljongen een brief had laten schrijven aan von Bismarck voor de poorten van Parijs, zou die krachtiger van inhoud en van stijl geweest zijn dan het pleidooi, dat Engelands Minister houdt voor de hongerige Parijzenaars? Het antwoord, dat von Bismarck hem gaf, was dan ook een doorloopende satyre. Ook wij verlangen den vrede, zegt de Noordduitsche Rijkskanselier, veel sterker dan gij, die met de armen over elkander het schouwspel hebt aangezien, 'met de deelnemende gevoelens der menschelijkheid, voor welker rijke en edele werkzaamheid wij erkentelijk zijn.' Onze vroegere mededeeling, gaat Bismarck voort, over de uithongering en het bombardement van Parijs heeft overigens juist beantwoord aan het doel; wij hebben u en anderen opmerkzaam willen maken op de dolle handelwijze van de Fransche regeeringsmannen, 'die het vermogen en het leven van de bevolking van Parijs aan hun eerzucht opofferen. Kunt ge die menschen terugbrengen van hun dwaasheid, wij zullen u zeer dankbaar zijn, maar uwe diplomatieke interventie loopt gevaar hen nog te versterken in hun verzet en hen in den waan te brengen, dat gij hun te een of ander tijd hulp zult brengen.'

De geheele Engelsche diplomatieke interventie was eigenlijk niets anders als een vorm om de twee strijders, Frankrijk en Duitschland op een fatsoenlijke wijze aan elkander te brengen. Duitschland had het meeste belang, niet bij den wapenstilstand op zich zelf, maar bij de verkiezing van een Fransche volksvertegenwoordiging, die daarmee onmiddellijk samenhing. Daardoor alleen kon in Frankrijk een Regeering ontstaan of worden gewettigd, met welke kon onderhandeld worden. Zelfs indien de tegenwoordige republikeinsche Regeering bereid was om op de bekende strenge Pruisische voorwaarden vrede te maken, bezat von Bismarck nog niet het minste recht om dezen vrede als met het Fransche volk gesloten te achten. En met angst moet von Bismarck wel eens gedacht hebben aan de toekomst, indien niemand in Frankrijk vrede wilde sluiten op zijn voorwaarden, indien de wettige of onwettige Regeering vluchtte van de eene plaats naar de andere, desnoods zich liet gevangen nemen; op die wijze werd een toestand geboren, waarop zelfs de diplomatie van von Bismarck geen raad zou weten. Elke dag uitstel van vrede is een ramp te meer voor Frankrijk, waarbij het ontbindingsproces van alle staatkundige en maatschappelijke banden zich voortzet, waarbij de gruwelen van den oorlog, moord en brand, het land te feller teisteren, maar ook de toestand in Duitschland wordt onhoudbaar, Duitschland dat in vergelijking van Frankrijk arm is, en minder financiëele kracht bezit om den oorlog vol te houden. Het is van die zijde gezien een quaestie, die moeilijk is uit te maken, in wiens voordeel de wapenstilstand het meest zou geweest zijn. Het voorstel van Engeland kwam zeker niet ongewenscht bij von Bismarck, hij die nog den 9^{den} October onder 's hands door den Amerikaanschen generaal Burnside een wapenstilstand had laten aanbieden.

En de onderhandelingen werden geopend, en zonderlinge speling van het lot, zij werden van Fransche zijde geleid door een man, die mede voor een goed deel den tegenwoordigen oorlog op zijn geweten heeft. Ongetroost was Thiers teruggekomen van zijn zending naar alle Europesche hoven om deernis op te wekken voor het arme Fransche volk. En Thiers heeft dat zonder twijfel gedaan met zulk een overtuiging als alleen een Franschman dat kan doen, die zich ons zonnestelsel niet góed kan voorstellen, wanneer niet op een van de kleinste planeten de meeste macht is toebedeeld aan het Fransche volk, dat met den glans zijner beschaving bijna het licht der zon verduistert. Hoe dikwijls zal de oude grijze staatsman wel het hoofd geschud hebben, hij die steeds de staatkunde had voorgestaan dat Frankrijk groot moest zijn, zich verheffen als een trotsche lichtende berg, omgeven van zwakke, deemoedige geburen. Had men intijds maar naar hem geluisterd, de eenheid van Italië verhinderd, de machtsuitbreiding van Pruisen, hem zou die bedelaarsreis zijn bespaard gebleven. En dubbel hard moet die reis voor hem geweest zijn, omdat Thiers zooals de meeste Franschen weinig

voorkomen, - of geen oog heeft voor zedelijke grootheid. De geschiedschrijver van het eerste keizerrijk is door het staren op de grootsche dagen van weleer blind geworden voor elke andere verhevenheid; hij koestert slechts bewondering voor uiterlijke macht; 'hij aanbidt achtereenvolgens elke partij, al naarmate zij triomfeert over haar tegenstanders, om haar weer ongelijk te geven, wanneer zij valt.'(*)

In een zeker opzicht heeft Thiers veel overeenkomst met von Bismarck, met dat onderscheid, dat Bismarck meent, dat de macht voor iedereen is te verkrijgen, die de middelen bezit om haar te verwezenlijken en die middelen consequent gebruikt, terwijl Thiers meer eenzijdig meent, dat rechtens aan Frankrijk de macht reeds toekomt.

Het onderhoud tusschen deze beide heeren te Versailles maakte dan ook niet zulk een tragischen indruk als dat te La Ferrières met den heer Favre; de laatste moge zeer onpraktisch en naïef van het denkbeeld uitgaan, dat men ook in de staatkunde processen wint door een schitterend, woordenrijk, aandoenlijk, wegslepend pleidooi, hij is een man van een edel, open karakter, met een onbesproken verleden; Thiers en Bismarck daarentegen zijn staatsmannen in den ongunstigen zin van het woord, beide stokebranden tusschen de volken, echte, geslepene intrigranten, die meenen dat de staatkundige glorie met het bloed van duizende zonen des volks en met den halven ondergang der nijverheid nog heel goedkoop is gekocht.

Men kent den uitslag dier onderhandelingen; volgens de verklaringen van beide partijen zijn zij afgesprongen door den eisch, dat Parijs gedurende den tijd van 28 dagen van levensmiddelen zou worden voorzien. Het is moeilijk aan te nemen, dat de Fransche mannen van de nationale verdediging zoo bekrompen van begrip zijn, dat zij niet inzagen, dat deze eisch vrij wel gelijk stond met de verklaring: wij willen geen wapenstilstand. Immers, men stelle zich de nadeelen voor het Duitsche leger voor: gedurende een maand zal het leger werkeloos blijven, - en geen grooter vijand voor de geestdrift en den moed van een leger dan dit; in zijn levensbehoeften zal het al dien tijd moeten voorzien door toevoer uit het verre moederland, ook voor die artikelen, die onmogelijk allen zijn aan te voeren, en - de requisities in Frankrijk zouden als zijnde een oorlogsmaatregel, al dien tijd gestaakt worden; en wanneer de duur van den wapenstilstand was afgeloopen, zou men, in het hart van den winter gekomen, den strijd op nieuw kunnen aanvaarden tegen een vijand, die tot verademing was gekomen, die tijd gevonden had om tot bezinning te geraken en tijd vooral om door heffing en oefening van nieuwe soldaten met minstens dubbele kracht op te treden.

De vraag van von Bismarck: wat biedt ge me voor de proviandeering van Parijs? welke forten staat ge daarvoor af? was dan ook hoogst natuurlijk. Bismarck had Thiers kunnen toevoegen: mijn waarde heer,

(*) Lanfrey in de *Revue nationale* t. IV. (1861) p. 337.

wij zijn niet zoo dwaas als ge ons voorstelt; die muren van Parijs, waarop ge zooveel prijs stelt, zullen binnen den tijd van 28 dagen in onze macht zijn, zonder een hand te verroeren, als desnoods onze kanonnen wat te gebruiken, die nu stevig genoeg staan om elken uitval met gemak af te slaan; gij wilt dat wij uwen grootsten vijand, den honger, zult ontwapenen, en daarvoor zijn wij niet onnoozel genoeg.

Von Bismarck en de zijnen hebben het de Fransche regeeringsmannen zeer kwalijk genomen, dat zij dien onaannemelijken eisch hebben gesteld; zij verwijten de Franschen, dat zij gespeeld hebben met den overwinnaar niet alleen, maar ook met de goedhartigheid van die neutrale Mogendheden, die hun zoo gaarne een riem onder 't hart hadden willen steken. De bitterheid echter, de onverholen spijt, die de officieele en officieuse Pruisische bladen aan den dag leggen over het mislukken van de onderhandelingen, versterkt ons in hetgeen wij straks zeiden, dat de wapenstilstand in een zeker opzicht nog meer in het belang van Duitschland was dan van de Fransche Regeering, omdat de diplomatie daardoor uit een onhoudbaren toestand werd gebracht. Of is von Bismarck de man om eene concessie te doen, wanneer hij niet overtuigd is dat van de andere zijde deze ruimschoots wordt opgewogen? Een nader officieel mandaat heeft de voorloopige Fransche regeering niet noodig; haar sanctie is dat zij weigert naar vredewoorden te luisteren die elke Franschman verfoeit; haar vastheid is, dat niet eene Napoleontische, Bourbonsche of Orleanistische regeering de teugels van het bewind met het onderteekenen van die voorwaarden zou kunnen aanvaarden; Wel bezien werden ook de onderhandelingen te Versailles even goed als die te Ferrières bestuurd door hetgeen men het keerpunt van den Duitsch-Franschen oorlog zou kunnen noemen; Frankrijk is na Sedan, zij 't dan ook niet onder de meest gepaste bewoordingen, bereid om den vrede te sluiten zooals die in den regel gesloten wordt, maar meent nog niet zwak genoeg te zijn om het slachtoffer te zijn van een Duitschen veroveringsoorlog, en de deernis van Europa met den rampspoed van dit schoone land zou grooter zijn, indien het niet zelf steeds het nationaal gevoel van andere volkeren had vertreden op de meest roekelooze en onbeschaamde wijze, indien diezelfde staatkunde, waarvan het thans al de treurige gevolgen ondervindt, niet steeds het begin en het einde geweest was van zijn eigen politiek gedurende de laatste eeuwen. Van de volkeren, die onder de Fransche overweldiging in het begin dezer eeuw hebben gebloed en gezucht, wachte Frankrijk geen sympathie; edel is het niet, rechtvaardig alleen naar de verouderde opvatting, maar verklaarbaar en menschelijk, dat die volkeren op den drempel van het afgestreden Frankrijk, met zijn verwoeste dreven en verbrande dorpen het beeld der Nemesis, der wraak teekenen.

't Is of het noodlot de machthebbenden in Frankrijk nog altijd illusiën voorspiegelt over de macht en de kracht, die zij kunnen aanwenden om weerstand te bieden; 't is of het noodlot wil dat Frankrijk

geslagen zal worden, totdat het machteloos, uitgeput, wanhopend neerzinkt, en de overwinnaar den vrede zal voorschrijven als zijn wet, en met een enkelen pennestreek twee van de schoonste provinciën wegschrappen, zooals weleer de bewonderde, aangebedene, ook door Thiers verheerlijkte God van Frankrijk, Napoleon I, onder toejuiching van zijn volk, over landen en nationaliteiten willekeurig beschikte.

Het ondenkbare is geschied, het trotsche leger van Frankrijk, de schrik van Europa, 340.000 man zijn gevankelijk weggevoerd: Metz, *la pucelle*, zooals de Franschen die veste met trotsche zelfverheffing noemden, is gevallen; eene kleine, niet noemenswaarde overwinning, de eenigste waarop men zich in den ganschen veldtocht weet te beroemen, en eene overwinning door een drukkende overmacht, geeft voor een oogenblik nog een vreugdetoon om de vernietiging van den laatsten steun, het saamgeraapte Loire-leger te schitterender te doen uitkomen; en uit het trotsche Parijs, de roem der wereld wat weelde, zingenot en onzedelijkheid kan uitdenken, gaan reeds kleinmoedige stemmen op, die spreken van overgave, niet tengevolge van een manmoedig, vastberaden besluit, maar ten gevolge van de vrees om den hongerdood ter prooi te worden. Weinige dagen slechts scheiden ons wellicht van dien vrede, die Frankrijk door de ijzeren hand van den overwinnaar zal zijn afgedwongen. Diezelfde man, die als jongeling met de Verbonden Mogendheden zijn intocht deed in Parijs, zal thans aan het hoofd van zijn volk alleen, langs de prachtige boulevards rijden, dan in rouwgewaad gehuld, en de plompe Pruis zal zijn ruwe blikken laten gaan over de trotsche stad; zij zullen zoeken naar de kunstschatten, die een halve eeuw geleden aan Duitschland zijn ontroofd, en vloekend en morrend zal Frankrijk moeten leeren, dat het als natie met anderen gelijk staat, en geen recht heeft zich boven anderen te verheffen.

En meer nog dan aan materiëele macht zal Frankrijk verloren hebben aan geestelijken invloed; de stormen, die het water geeselen, brengen ook de diepte naar boven, en zoo openbaart zich ook in den tegenspoed het eigenlijk karakter van een volk en van den mensch, en met dien maatstaf gemeten, vragen we: wat is dat voor een karakter, dat de Franschen in hun rampspoed hebben geopenbaard? Hun wuftheid en lichtzinnigheid als den meest overwegenden karaktertrek ten laste te leggen, gold voor een eenzijdige en oppervlakkige beschouwing; wat anders hebben zij aan den dag gelegd, onder de republiek even goed als onder het Keizerrijk? Frankrijk lijkt ons een dame, die op een voorname kostschool eene ‘gesoigneerde educatie’ heeft ontvangen, uitmunt dientengevolge in den omgang door innemende bevallige vormen, terwijl haar voordeel waar het uiterlijk schoon geldt met recht als een beslissing mocht worden aangenomen, maar een dame tevens die alleen een goed figuur maakt, wanneer men haar plaatst in een weelderigen salon, en die in alle andere omstandigheden des levens misplaatst is, zoodra men haar uit die omgeving verwijdert.

Frankrijk kan niet tegen zijn leed; het moet - vele treurige ervaringen zullen wellicht nog die diepte brengen in het karakter, die thans daaraan ontbreekt, - bitter worden tegen anderen, zijn eigen kinderen belasteren en vloeken, om ook in zijn eigen ongeluk nog voedsel te vinden voor zijn ijdelheid en behaagzucht. Gambetta, feitelijk de president der republiek, die zonder bedenken een scheldwoord gereed heeft voor elken Franschman, die voor Duitschlands macht heeft moeten bukken, zou morgen evenzeer door zijn omgeving worden uitgemaakt, indien hij het ongeluk had om zich hongerig aan de gehate Pruisen te moeten overgeven.

Wanneer de vrede weldra tot stand komt, zal Frankrijk waarschijnlijk bij de bekende hulpbronnen van dit rijk zich ongeloofelijk snel weder oprichten, en van zijn rampen hersteld zijn, wanneer Duitschland nog zucht over het krachtverlies, ten gevolge van den slag den vijand toegebracht, maar wat Frankrijk niet zoo spoedig zal herwinnen is de achting voor zijn karakter.

De veroveringsstaatkunde door Von Bismarck gevolgd is in den laatsten tijd in Duitschland weinig besproken geworden; men schijnt de annexatie van den Elzas en Lotharingen te beschouwen als een *fait accompli*, waarover thans niet verder behoeft gesproken te worden. Een enkel Duitsch correspondent riep van het oorlogstooneel zijn vaderland nog eens een waarschuwing toe, dat het onmogelijk zou zijn om Metz en omstreken ooit met zijn lot te verzoenen, maar men schijnt ook in Duitschland niet veel gevoel meer te hebben voor de nationaliteit van anderen, wel voor eigen. Een op zich zelf staand feit heeft weer een bewijs van sanctie gegeven aan den weg door Von Bismarck ingeslagen; wij bedoelen de niet-verkiezing van den stouten Koningsberger dr. Jacoby, die bij Koning Wilhelms genade, niet door recht uit de gevangenis is ontslagen. In het tweede kiesdistrict van Berlijn verkreeg hij slechts 105 stemmen tegen 341, die op zijn tegenstander, den candidaat van de Fortschrittspartij waren uitgebracht. Voor een deel is die uitslag toe te schrijven aan de overhelling van Jacoby tot de democratische partij en de afkeurende wijze waarop hij zich meermalen over het streven der Fortschrittspartij heeft uitgelaten, maar het meest heeft daartoe bijgedragen de afkeuring door Jacoby van de annexatie van den Elzas en Lotharingen. Indien zulks in Berlijn geschiedt, in de stad der intelligentie, door de leden van de Fortschrittspartij, dan behoeven wij niet te vragen, welke gezindheid in het overige Duitschland zal gevonden worden.

Intusschen hebben in Pruisen de verkiezingen voor den Landdag plaats gehad, en wat men vreesde, is geschied; de conservatieven hebben terrein gewonnen, en nog meer de clericalen. Men moet zich waarlijk verwonderen over de geestdrift van een volk om zich aan een oorlog te wagen, omdat de ervaring leert, dat hoe gunstig die oorlog ook moge uitvallen buiten 's lands, hij binnen 's lands steeds de re-

actie in de hand werkt. Het is of de krachtsinspanning naar buiten de strijdkracht van binnen verlamt, en de behoefte aan rust het streven naar vrijheid onder het volk verdooft. De Regeering heeft zich weinig met de verkiezingen bemoeid; het scheen dat zij wist, dat zij ditmaal een gemakkelijke zegepraal zou behalen; de officieuse bladen gaven alleen van tijd tot tijd een artikel over de voortreffelijkheid van de instellingen des lands, die tot zulk een krachtsinspanning in staat stelden en zulk een zegevierenden oorlog hadden mogelijk gemaakt; de klachten van de liberalen moesten wel laster zijn; het onderwijs in de christelijke scholen was goed, anders had men zulke voortreffelijke soldaten niet gehad; de middeleeuwsche provinciale instellingen waren uitnemend, hoe had anders alles zoo ordelijk en geregeld kunnen gaan; noch in de wet op het onderwijs, noch in die op de Kreisordnung, het schibboleth bij de verkiezingen, moesten de liberalen hun zin hebben. Neen, het volk moest - in conservatieve kiesvergaderingen werd die officieuse vermaning trouw nagepraat, - trouw zijn leidslieden blijven volgen, ‘de Overheid door God ingesteld’, en die het zoo wèl had gemaakt.

Natuurlijk houdt die redeneering volstrekt geen steek; eere aan het onderwijs en de administratie in Pruisen, waar de onderwijzers honger lijden en de ambtenaren onverdragelijk zijn, maar indien de ‘God der Heerscharen’ de Franschen niet zoo slecht had aangevoerd, indien de tactiek van de Fransche generaals niet verouderd ware geweest, zou het de vraag geweest zijn, of de overwinning wel zoo groot en zoo schitterend geweest ware.

Men kenne echter aan deze overwinning der conservatieven niet te veel gewicht toe; zij is, gelooven wij, slechts tijdelijk, omdat de reden, die er aanleiding toe heeft gegeven, niet blijvend is, en de conservatieven door den hoogen toon, dien zij voeren, spoedig zullen verspelen wat zij voor een oogenblik hebben gewonnen. Men ziet het de liberale bladen als aan, dat zij slechts wachten op den afloop van den oorlog om tot den strijd binnen 's lands op te wekken. Zij worden daartoe dan ook aangezet op een wijze, die hen dwingt om te spreken, indien niet alle gevoel voor vrijheid is verstorven.

Men kent de gluipende verzekering van de Jezuïeten-partij te Rome, dat het bij de vaststelling van het dogma der onfeilbaarheid niet zoozeer te doen was om dit dogma terstond in de praktijk in te voeren, als wel om een theorie, die voor het gewone leven geen verdere gevolgen zou hebben. De ervaring met de professoren aan de academie te Bonn geeft al weder het bewijs, hoe weinig men de volgers van Loyola naar hun woorden moet afmeten. De professoren aan de Katholiek theologische faculteit aldaar ontvingen van den aartsbisschop van Keulen een verklaring, die zij verzocht werden te onderteekenen; zij behelsde onvoorwaardelijke erkenning van het dogma der onfeilbaarheid en de belofte dat dogma te helpen verbreiden ook bij het onder-

wijs. De hoogleeraren weigeren; zij zijn Pruisische Staatsambtenaren, en in hun aanstelling van den bisschop niet afhankelijk; zij worden door den aartsbisschop in hun geestelijke bedieningen geschorst en hun verboden onderwijs te geven. En wie blijkt den Ultramontaanschen bisschop in zijn beperking van de leervrijheid aan een Duitsche academie te steunen? De Pruisische Minister van onderwijs en eeredienst, de heer Von Mühler!

Men ziet, ook daar zijn de rollen verwisseld; eenige jaren geleden gingen clericalen en liberalen hand aan hand; maar na de verkregen vrijheid levert het verbond geen voordeel meer op, en door het ongeloof als door een electrieken schok getroffen, naderen clericalen en conservatieven, de oude erfvijanden elkander, en omhelzen elkander en zingen samen: 'Nooit werd oprechte trouw.....' -

Het is de Duitsche *Protestantenverein*, die op hare vergadering te Giessen den 6^{den} dezer gehouden, op het gevaar gewezen heeft dat de voorstanders van vrijheid en vooruitgang hier bedreigt.

De Jezuïeten en orthodoxe partij, zoo sprak men daar, hebben de handen ineen gesloten en onder de machtige bescherming van Pruisen zullen zij van de tijdsomstandigheden gebruik maken om de vrijheid en de ware beschaving van den geest aan banden te leggen. Die partij rekent op verslapping van den openbaren geest en verminderde deelneming aan den intellectueelen strijd, tengevolge van groote krijgsen Staatsgebeurtenissen. De tartende taal van de *Kreuzzeitung* en andere clericaal-feodale bladen laat geen twijfel over dat die partij er op rekent, dat er goede dagen voor haar komen.

Met geestdrift werd het voorstel aangenomen om met alle kracht den vijand te bestrijden, die den gelukkig gevoerden oorlog tot een vloek voor het volk dreigt te verkeeren.

Men ziet, de vijand komt niet onverwacht, en de hoop is gerechtigd, dat juist de uitslag van de verkiezingen voor den Pruisischen Landdag een gunstigen invloed zal uitoefenen op de aanstaande verkiezingen voor den Noord-Duitschen of Duitschen Rijksdag, die buitendien meer tot maatstaf van het gevoelen des volks strekken - voorzoover in den regel verkiezingen de opinie des volks uitdrukken - omdat de leden direct en met algemeen stemrecht verkozen worden.

Wij zeiden Noord-Duitsche òf Duitsche Landdag. De berichten over de aansluiting van de Zuid-Duitsche Staten toch luiden in de laatste dagen niet gunstig; de onderhandelingen met Beieren zijn reeds eenmaal afgebroken, en men zegt dat Wurtemberg daarop naar een middel is gaan zoeken om eveneens terug te treden; de berichten echter over de onderhandelingen luiden zoo tegenstrijdig en zoo afwisselend, dat wij beter doen geduldig af te wachten, wat de goden-raad te Versailles in 't eind over het Duitsche volk zal besloten hebben.

De geheimzinnigheid over die onderhandelingen is zonder twijfel een treurig teeken des tijds; daar zijn Ministers bezig om over het lot der Duitsche volksstammen te beschikken en niet eens de voorwaarden wor-

den openbaar gemaakt, opdat het volk althans hetzij door de pers, hetzij door adressen van zijn gezindheid zou kunnen doen blijken. Ongevraagd blijven de partijen echter toch hun advies geven; de liberalen verlangen in Zuid-Duitschland aansluiting op den grondslag van de Constitutie van den Noorder Bond; vooral in Beieren zou de mislukking van het lievelings-denkbeeld, eenheid van Duitschland zij 't des noods dan ook onder Pruisen, onder de liberalen groote teleurstelling verwekken. De democratische partij echter blijft zich in haar haat tegen Pruisen getrouw evenals de Ultramontanen, diezelfde Ultramontanen, die door den Pruisischen Minister worden gevleid. 't Gaat raar in de wereld, vooral in de staatkundige wereld!

Daarvan kan ook de nota getuigen, die de Russische Minister van buitenlandsche zaken, prins Gortschakoff, den 31 October publiek maakte, en waarbij eenvoudig een tractaat van betrekkelijk jonge dagteekening en door Rusland zelf onderteekend, toen ook prins Gortschakoff Minister was en Alexander II Keizer, in stukken gescheurd en de medeonderteekenaars in het aangezicht geworpen wordt. Alweer die diplomatie! Zij heeft in de laatste jaren zeker wel geen zaak opgeleverd, die dwazer gecompliceerd is en in 't eind haar zelve in een belachelijker daglicht stelt dan deze.

Het congres te Parijs in 1856 vergaderd na den Krimoorlog wilde nu eens en vooral een einde maken aan de Oostersche quaestie door de macht van Rusland zóo te beperken, dat Turkije niets meer van den ouden erfvijand had te vreezen; Rusland zou mede de bepaling onderteekenen, dat de onafhankelijkheid en integriteit van Turkije geëerbiedigd zou worden; 't was zeker een groote overwinning van de diplomatie om Rusland tot zulk een verklaring over te halen; woorden zijn goedkoop en het papier is geduldig, ook voor handteekeningen. Op het gebied van het materiëele komende deed zich evenwel een lastige quaestie op, die namelijk, welke positie de Zwarte-zee zou innemen, die de beide rijken gescheiden houdt. De zee is vrij, was de meest natuurlijke oplossing der quaestie maar men kan de Zwarte zee nog eerder beschouwen als een meer, dat gedeeltelijk aan Rusland, gedeeltelijk aan Turkije, en door de monden van den Donau ook voor een deel aan Oostenrijk en Duitschland behoort. Engeland helde naar de natuurlijke oplossing over, maar zoowel Rusland als Turkije maakten bezwaar; was de Zwarte zee ten allen tijde open voor de eskaders van alle Mogendheden, dan verloor men daarmee al die veiligheid, die zij beschouwd als binnenlandsch meer aanbood. Frankrijk trad toen op met een bemiddelings voorstel, om namelijk de Zwarte zee neutraal te verklaren en aan de beide oeverstaten slechts het houden van een beperkt aantal oorlogsschepen van klein kaliber op die zee toe te staan; alle marinewerven en arsenalen op de kusten kwamen daarmee van zelf te vervallen, zij moesten voorzoover zij bestonden, worden afgebroken, en nieuwe niet worden opgericht.

Iedereen gevoelt het vernederende van zulk een bepaling voor een rijk zoo machtig als Rusland; daarbij konden die bepalingen aanleiding geven tot voortdurende moeilijkheden; zij legden een servituut op Ruslands grondgebied; het lag dit rijk langs de geheele Zuidelijke grens, voor zoover de Zwarte zee betreft, aan banden; men kon verwachten dat Rusland die bepalingen zou overtreden en elk oogenblik de Mogendheden, die het tractaat onderteekend hadden, konden worden opgeroepen om een nieuwen Krim-oorlog te voeren om de bepalingen van den ouden te handhaven. Daarbij stond de positie van Rusland en Turkije in dit opzicht volstrekt niet gelijk; Turkije kon in zijn andere havens een uitgebreide zeemacht uitrusten en elk oogenblik daarmee in de Zwarte zee optreden en de niet versterkte kusten van Rusland lagen voor zijn aanvallen bloot; hetzelfde was het geval met de vlooten van Engeland en Frankrijk, die over de Middellandsche zee beschikten. Ruslands marine daarentegen moest den langen weg maken uit de Oostzee, eenige maanden met ijs bezet en onbevaarbaar, bovendien Engeland passeeren en Frankrijk, en... Engeland's wacht bij de straat van Gibraltar. Iedereen ziet in, dat deze vrede niets anders was dan een misbruik maken van de overmacht tegen Rusland, dat op dit oogenblik onmogelijk den oorlog kon voortzetten. De wijze diplomaten dachten echter niet aan het gevaarlijke van een vrede met zulke vernederende en ondoelmatige bepalingen, zij waren blijde dat Rusland teekende, en Frankrijk, Engeland en Oostenrijk waren bovendien nog onnoozel genoeg om een afzonderlijk tractaat te sluiten, waarbij zij zich verbonden elke inbreuk op eenige bepaling van den vrede van Parijs te beschouwen als een *casus belli.* O sancta simplicitas!

Het tractaat werd behoorlijk geteekend en de vrede, naar men meende, verzekerd voor eeuwig. De praktische Engelschman Bright, een hevig tegenstander van den Krim oorlog, eigenlijk een diplomatieke oorlog, waartoe Engeland zich door den slimmen Napoleon III op sleeptouw had laten nemen, verklaarde de bepalingen over de neutraliteit voor *monstrous*; die Bright met zijn helder hoofd is thans lid van het Engelsche Ministerie.

Tien jaren bleef het tractaat in ruste; in het voorjaar van '67 echter nam de heer von Beust, pas uit Saksischen in Oostenrijkschen staatsdienst overgegaan, het tractaat onderhanden; von Beust trachtte aan den eenen kant naar een betere verstandhouding tusschen Oostenrijk en Rusland, en vreesde buitendien het herleven van de Oostersche quaestie, juist door de zotte bepalingen van de neutraliteit van de Zwarte zee. De nota's die von Beust over de zaak den 1 Januari en 3 Februari richtte tot de Fransche regeering wezen juist op datgene, wat het gezond verstand terstond aangeeft; ‘men hoopte,’ zegt hij, ‘door Rusland in zijn vrije beweging te binden, Europa te waarborgen tegen verwikkelingen, waarmee het van de zijde der Oostersche quaes-

tie wordt bedreigd. Volkomen recht latende wedervaren aan de motieven, die op het tijdstip van de vaststelling van het tractaat van Parijs die bepalingen hebben voorgeschreven, zal men niet kunnen ontveinzen, dat het geheel tegen den loop der zaken is om een staat van die uitgebreidheid en met zulk een bevolking als Rusland, de vrijheid zijner bewegingen te ontnemen in den kring van zijn wettige werkzaamheid. Een dergelijk verbod was weinig geschikt om op den duur de verwikkelingen te keeren, die men voor alles wilde vermijden.'

Von Beust evenwel klopte aan een doovemansdeur; Frankrijk noch Engeland wilden van een herziening van het tractaat van Parijs weten; von Beust bleef met den '*casus belli*', waarover hij wellicht slapelooze nachten doorbracht, zitten, en ook Rusland achtte het onnoodig op de zaak te letten, omdat het het tijdstip niet gunstig achtte en begreep zelf mans genoeg te zijn om die bepalingen overboord te werpen, wanneer het wilde.

En zie, terwijl aller blikken gericht zijn op den Fransch-Duitschen oorlog; terwijl een der onderteekenaars van het tractaat, de machtigste en de eigenlijke bewerker van den Krimoorlog, terwijl Frankrijk hulpbehoevend is, Engeland, Ruslands bitterste vijand, ongewapend, en Oostenrijk machteloos door inwendige verdeeldheid, verklaart Rusland: dat tractaat is niet stipt gehouden; al die Europeesche tractaten veranderen met den dag, zoodat zij uit een moreel oogpunt geen waarde meer bezitten; ik zie niet in dat ik mij juist zou moeten houden aan bepalingen, die met mijn waardigheid in strijd zijn, - ik zal dus zoo vrij zijn er mij niet langer aan te houden en beschouw ze als niet geschreven.

Gaat men de dagbladen na der verschillende landen, dan heeft die ruiterlijke verklaring van Rusland een storm van verontwaardiging doen ontstaan, vooral in Engeland, dat het meest belang heeft, of meent te hebben bij het lang leven van den 'zieken man,' op wien men bovenal meent dat de stap van Rusland eigenlijk gemunt is; men oordeelt vrij algemeen dat de publieke 'moraliteit' diep geschokt is en men zonder zedelijk onder te gaan Rusland niet de vrije hand mag laten. Wellicht zou men die gemaakte, opgeschroefde zedelijke verontwaardiging nog het meest vermakelijke van de Russische quaestie kunnen noemen.

Wij willen de daad niet beoordeelen naar den dader; 't is bekend dat de Russische staatslieden het winnen in listigheid, geslepenheid, bedrog van al de diplomaten van Europa; de eenige listigheid bestaat in dit geval echter daarin dat het zich van een lastige bepaling ontslaat op een oogenblik, dat te begeerlijk was om het te laten ontsnappen, 't is niet eens een echt Russische zet, daarvoor is hij te open, 't is er meer een in den geest van den graaf von Bismarck.

Zou men het dan zooveel zedelijker vinden, indien Rusland zijn gang ware gegaan, feitelijk het tractaat niet had gehouden, arsenalen aangelegd aan de kusten der Zwarte zee? onder de dagbladen waren er,

die in vollen ernst te kennen gaven, dat zij dit niet zoo erg zouden hebben gevonden! Niemand die de vraag opperde of het tractaat van Parijs van '56 zelf ‘zedelijk’ was, of't niet was de macht van den sterkste, die van het oogenblik misbruik maakt om een ander te onderwerpen aan een vernederende, beleedigende en daarom onzedelijke bepaling.

Maar de heiligheid der traetaten dan![*] Och kom, kan iemand die voortbrengselen der knoeiende diplomatie nog zonder glimlachen noemen? Wat is er geworden, of neen - wat is de oorsprong geweest van de Weener tractaten, waarop het Europeesche staatsgebouw in '15 op nieuw zou worden opgetrokken? Men walgt van de intrigues daar gebezigd, van het eervergeten knoeien en spelen met de belangen der volken, van het koopen en verkoopen, loven en bieden, die tractaten, waarop men zich heiligschennend beriep, wanneer zij in het eigenbelang konden worden aangewend, maar die men stilzwijgend, des noods met open mond vertrapte, wanneer men er niet langer voordeel in zag. De geschiedenis der Europeesche tractaten is de spiegel van al de diplomatieke onzedelijkheid, en de daad van Rusland nog een der minst onzedelijke die na '15 is bedreven.

Zonderling is het dan ook, dat niemand er aan twijfelt, ook de diplomatieke nota's schrijvende Mogendheden niet, dat Rusland volmaakt gelijk heeft met die bepalingen te verwerpen; maar - ook Lord Granville, Engelands Minister, zegt dit in zijn hoogst kalme nota - Rusland had den vorm moeten respecteeren, moeten vragen om verandering in die bepalingen; op deze wijze te handelen is niet fatsoenlijk. Nu 't is het ook niet. Maar waarom heeft men dan in '67 niet geluisterd naar den aarts-nota-maker, den heer von Beust? Waren toen niet èn Frankrijk èn Engeland ongezind om in tijds Ruslands recht te erkennen?

Een stap nader tot de Oostersche quaestie, roept men, en het testament van Peter den Groote en wat niet al voor spookgeschiedenissen komen op het tapijt. Zien we haar wat nader onder de oogen, dan stuiten wij op.... een diplomatiek geheim. Wat is de Oostersche quaestie? Dat Rusland zich naar het Zuiden zoekt uit te breiden en met de Zwarte zee ook den sleutel van die zee meester te worden, niets natuurlijker in den gewonen gang van zaken. Rusland heeft door zijn ligging meer recht op het bezit van den Bosporus dan Engeland op Gibraltar of Malta. Maar door de uitbreiding van Rusland wordt het evenwicht in het Oosten van Europa verstoord! Maar welk evenwicht? Heeft Rusland in het Oosten niet het overwicht door zijn zeer gewone machtsontwikkeling als een groot rijk, dat nog in zijn opkomst is, terwijl Turkije van binnen en van buiten afgeleefd is, en blijkens tal van ervaringen in den ‘zieken man’ geen leven meer kan ingeblazen worden. Is het nu een gezonde staatkunde om dien ‘zieken man’ op de been te houden door de krachten van West Europa, terwijl dit daar-

(*) Men zie o.a. het uitnemende artikel in *Het Vaderland* van 21 November l.l.

door wellicht zich zelf uit zal putten en eindelijk ook den strijd zal moeten opgeven tegen de natuurlijke uitbreiding van Rusland? Laten de Turken teruggaan naar Azië, waar zij thuis hooren, indien het hun in Europa niet naar den zin gaat; wij Westerlingen hebben iets beters te doen dan het bloed van onze zonen te vergieten voor hun wanhopige zaak. Indien de Slaven werkelijk naar de overheersching van Europa trachten en het geraden is bedacht te zijn op het eerste uitslaan van hun woeste vlerken, welnu, men wachte hen dan af op ons eigen terrein, op den door beschaving gewijden grond, maar trede hen niet in den weg, waar wij niet geroepen zijn.

Voor het oogenblik echter schijnen Ruslands plannen niet zoo ver te gaan om Turkije te willen aanvallen, en zij die op dit oogenblik den oorlogstrompet blazen, kunnen hun liedje wel opsteken tot later dagen. Ruslands inwendige toestand is nog te verward om aan een oorlog te denken met een of meer Europeesche Mogendheden. Daarbij is het meer dan ooit bezig zijn macht in Azië uit te breiden, inzonderheid tusschen de Kaspische zee en het Aral meer. En wat vooral voor een oorlog tusschen het Oosten en Westen van Europa weinig beducht maakt, is de onmacht van de Westersche Mogendheden om tegen een rijk als Rusland iets van belang te ondernemen. Engeland weet bij ondervinding dat het in de Oostzee weinig tegen Rusland kan beginnen, en bij gebrek aan een leger van genoegzame uitgebreidheid kan het in de Zwarte zee slechts op wat steden en dorpen schieten. Frankrijk heeft zelf om hulp bij Rusland gebedeld, en Italië en Oostenrijk kan men niet noemen zonder te zuchten; zij zijn, vooral het laatste, blij als zij zelven het leven houden, laat staan het anderen lastig te maken in hun wanhopige financiëele positie en hun binnenlandsche verdeeldheid. De Engelschen zijn veel te praktische lieden om dit ook niet in te zien, en het doel der diplomatie zal zijn zich op een fatsoenlijke wijze van Ruslands onfatsoenlijkheid af te maken. Ware Rusland zoo klein en machteloos als Nederland, dan ware het wat anders; dan zou men volstrekt geen bezwaar zien om een leger uit te rusten en duizende menschenlevens op te offeren en millioenen schats te verspillen om een onrecht te staven ter eere van de diplomatie. Men spreke niet van zedelijkheid of onzedelijkheid, men spreke alleen van macht of onmacht, van het recht van den sterkste, want inderdaad, dat leeft en regeert in Europa. Noem het treurig, hetzij zoo, maar beeld u niet in, dat het anders is. Hindert het u, welnu, vertel aan het volk wat de diplomatie is, de staatkunde in Europa; dan weet het ten minste waarvoor het strijdt, en valt niet als ‘slachtvee dom en weerloos.’

20 November '70.

NOORMAN.

Niet Duitsch, maar Nederlandsch!

Ten slotte zullen de droomen van Duitschlands patriotten en vrijheidshelden verwerkelijkt worden. En wanneer ge dan Thor met zijn reuzenhamer de Gothische dommen ziet verbrijzelen, wanneer ge dan een gedreun en gekraak hoort, alsof de wereld zal vergaan, *weest dan op uwe hoede*, *gij buurmanskinderen*, *gij Franschen*, *en mengt u niet in de zaken*, *die wij te huis in Duitschland verrichten.* Het zou u slecht kunnen bekomen. Wacht er u voor het vuur aan te blazen, wacht er u voor het uit te dooven. Gij zoudt u aan de vlammen de vingers kunnen branden. Lacht niet om mijn raad, om den raad van een droomer, die u tegen Kantianen, Fichteanen en Natuurphilosofen waarschuwt. Lacht niet om den phantast, die in het rijk der verschijnselen dezelfde omwenteling verwacht, welke op het gebied des geestes heeft plaats gegrepen. De gedachte gaat aan de daad vooraf, gelijk de bliksem aan den donder. De Duitsche donder is wel een Duitscher, en een weinig log, en komt wat langzaam aanrollen; maar komen zal hij, en wanneer gij het eens hoort kraken, zooals het nog nooit in de wereldgeschiedenis gekraakt heeft, weet dan: de Duitsche donder heeft eindelijk zijn doel getroffen. Bij dat gedruisch zullen de adelaars uit de lucht dood nedervallen, en de leeuwen in de verre zandwoestijn van Afrika zullen den staart tusschen de beenen knijpen en in hunne koninklijke holen zich verschuilen. Er zal in Duitschland een stuk worden opgevoerd, waarbij de Fransche revolutie slechts eene onschuldige idylle zou kunnen schijnen..... Ik raad u, Franschen, houdt u dan zeer stil, en, bij uw ziel! wacht er u voor in de handen te klappen. Wij zouden u verkeerd kunnen verstaan en u, op onze onhoffelijke wijze, wat barsch tot rust kunnen vermanen; want wanneer wij vroeger, toen wij nog druilerige slaven waren, u reeds dikwijls overmannen konden, zoo zouden wij nog veel meer in den overmoed van den jeugdigen vrijheidsroes daartoe in staat zijn. Gij weet zelve immers wat men in zulk een toestand vermag, - *en gij zijt niet meer in zulk een toestand.* Neemt u dus in acht! Ik meen het goed met u, en zeg u daarom de bittere waarheid.

Zoo sprak Heinrich Heine in 1834. Het Frankrijk van 1866-1870 heeft zijn wijzen raad in den wind geslagen, het heeft in Duitschland zijn oude rol, zijn rol van Voorzienigheid der volken willen spelen, en het is, volgens de profetie van den dichter, verpletterd.

Zal ook de andere helft der voorspelling vervuld worden? Zal het Duitsche volk, methodisch als het is, na de school van reformatie en philosophie doorloopen en zich tot den toestand der mondigheid opgebeurd te hebben, ten slotte zijne regeering in eigen handen nemen?

Of vindt men wellicht in Duitschland reeds eene vrije staatsinrichting? Hoort wat Professor Tellegen, eenigszins schalks, dienaangaande zegt:

'Alles is betrekkelijk in deze wereld, en zoo is het begrip van een vrij volk en een vrijen staat eveneens een relatief begrip. Vrij is Duitschland, vrij is het Duitsche volk, wanneer men het vergelijkt met den toestand van voor 100 à 150 jaren. Gij allen kent den vader van Frederik den Groote, den man beroemd wegens zijne platonische liefde voor "lange Kerle." Het was in den jare 1737. Hij bragt een bezoek aan zijne getrouwe universiteitsstad Frankfort aan den Oder en liet bij die gelegenheid zijnen hofnar, gekleed in een maskeradepak, met een vossestaart in plaats van een degen op zij, de catheder beklimmen in het groot auditorium der Hoogeschool.

Daar stond hij ter verdediging zijner disputatie: *Vernünftige Gedanken von der Narrheit*, met de daarvoor door den koning gerequireerde professoren als opponenten. Er was één hoogleeraar, maar het was er ook slechts één, het was Johann Jacob Moser, die de vermetelheid had de vergadering te verlaten en zich door zijne weigering om te opponeeren, bloot te stellen aan de ongenade van den vorst. Welk een licht werpt dit op zich zelf onbelangrijke feit op Duitschlands toestand in die dagen!'

Zoo iets zou tegenwoordig onmogelijk zijn. Er is thans meer *decorum* en minder *Hundedemuth* in de wereld dan in het jaar onzes Heeren 1737.

Toch kan Duitschland er nog niet op roemen, dat zijne regeering volksmacht is. 'Al hetgeen thans de borst van alle Duitschers doet zwellen, al hetgeen hen in geestdrift ontsteekt, dat alles is tot stand gekomen op eene wijze in strijd met den geopenbaarden wil der meer dan eens vernieuwde volksvertegenwoordiging. Het groote alles beheerschende onderwerp van den strijd was de legerorganisatie: dat lievelingswerk van den Vorst. Zij is gehandhaafd en de Duitsche natie plukt thans hare vruchten. Pruisen liet zich in 1866 als 't ware bij de ooren slepen in den strijd, en desalniettemin werd met die legerorganisatie de zege bevochten over Oostenrijk en Zuid-Duitschland, en werd de eerste maar beslissende stap gedaan tot de Duitsche eenheid. De Vorst, die niet persoonlijk moest regeeren, maar het toch had gedaan, hij werd met lauweren bekroond. En nog eens - nu in een krijg, waarin ook het positieve regt aan zijne zijde is, nog eens trekt de grijze veldheer ten strijde. Doch nu niet meer aan het hoofd van Pruisen alleen, maar van bijna geheel Duitschland, Noord en Zuid. Hij behaalt overwinning op overwinning en velt den erfvijand van Germanje ter neer.

En nu zult gij tot hem gaan en zeggen: "uw persoonlijk Gouvernement moet plaats maken voor parlementaire regeering! Wij willen een in waarheid verantwoordelijk gouvernement, dat aftreedt, wanneer

het door de vertegenwoordiging niet langer gesteund wordt." Wat zal hij u antwoorden? Wat antwoord is van hem te verwachten?..... Zijn werk, het werd gezegend. Kan men nu met eenigen grond verwachten, dat hij zijne macht zou overdragen op hen, die wel het resultaat aanbidden, maar voor de toekomst eene politieke rigting blijven aankleven, die, ware zij vroeger gevolgd, dat werk zoude hebben doen mislukken? Moet hij niet tot zich zelven zeggen: wie waarborgt mij, dat zij, die vroeger zoo weinig doorzigt getoond hebben, later de belangen van het mij door God toevertrouwde volk naar eisch zullen behartigen?' Maar de thans regeerende Vorst is oud. Wellicht zal de zon der vrijheid doorbreken, als zijn zoon den troon bestijgt. Deze zal zich de rol van constitutioneel Vorst laten welgevallen. 'Men bedenke echter ééne zaak. Achter de dynastie staat alles wat tot de aristocratie in Duitschland behoort. En die aristocratie, zij heeft niet minder dan de dynastie getoond, in staat te zijn, de soldaten voor te gaan in den oorlog, en alzoo, althans in eene militaire monarchie, levenskracht te bezitten. En achter monarchie en aristocratie staat de geestelijkheid.'

De geestelijkheid, die van staatswege over den schoolmeester, en door middel van deze over de hoofden en harten der jeugd voogdij uitoefent. 'Openbare gezindte-scholen zonder vrijheid van onderwijs, schoolpligtigheid, langdurige en strenge discipline onder de wapens: het staat alles in verband met hetzelfde stelsel.'

Zoo is het heden. Toch ontwaart de dichter aan den gezichteinder het beeld van Duitschlands vrijheid. Is het meer dan een droombeeld? Zeer pessimistisch klinkt het antwoord van Mr. Tellegen. 'Ik hoop het wel, zegt hij, maar durf het niet voorspellen, dat het gebouw der Duitsche eenheid ook door de vrijheid zal worden gekroond.' En elders, ietwat schamper: 'De vrije, de moderne Staat, de Staat der 19de eeuw is o ja in Duitschland aanwezig, maar - in de Idee.' Te midden van het gedrang der wereldgebeurtenissen, ziet men de macht der idee soms over het hoofd. Men is zoo volkomen onder den indruk der daad, dat men verzuimt aan de gedachte recht te laten wedervaren. Maar is men op een afstand van de feiten geplaatst, zoodat men geheele groepen er van met éénen blik kan overzien, dan bespeurt men, dat er logica in de geschiedenis is, dat de wereld door ideeën wordt beheerscht. De gedachte gaat aan de daad vooraf, gelijk de bliksem aan den donder. En al komt de donder wat langzaam, hij nadert toch. Men kan er zeker van zijn, dat een natie van Protestanten en vrije denkers het Pruisisch dwangbuis op den duur niet dulden zal. Ook de reactionaire partij schijnt er zoo over te denken. Op deze wijze toch alleen kan ik het verklaren, dat zij in dezen oorlog in Engeland, in Holland, in België, overal, voor Frankrijk, het vaderland der omwenteling, het land, dat alle oude, ware of vermeende, rechten telkens met voeten treedt, en tegen Duitschland, het

monarchale, feodale, jonkerachtige Duitschland pleit. Vooral in het begin van den oorlog was het, kende men iemands politieke kleur, haast overtollig te vragen: Wat zijt gij, Duitsch- of Franschgezind? Instinctief, zoo schijnt het, gevoelden de partijen, waar het volk der toekomst, der ware vrijheid woont.

Toch behoeft men tegenover Frankrijk niet onbillijk te zijn. Al brengt het de groote beginselen van '89 telkens weder in miskrediet, wij mogen daarom niet vergeten dat Europa ze uit de handen van Frankrijk ontvangen heeft. Te recht werd in *de Spectator* de heuschheid van prof. Tellegen geroemd, die er ons aan herinnert, hoe zegenrijk het thans door velen verwenschte Frankrijk op de politieke ontwikkeling van het overige Europa, ook van ons eigen land, gewerkt heeft. Konden we Frankrijk met eene spons van de kaart van Europa uitvegen, wij zouden er ons wel voor wachten, niet alleen uit dankbaarheid, maar ook omdat de droogstoppels er meer bij zouden winnen dan ons lief ware. Het Fransche element *blijft* noodig, opdat de wereld niet al te log en stroef worde. Gelukkig is het even ongerijmd en voorbarig voor de verwijdering er van uit den moreelen dampkring als voor die der zuurstof uit de physische atmosfeer beducht te zijn. Onnoodig en tevens niet geheel billijk is het, Frankrijk in de publieke opinie te willen redden, door het vaderland van Voltaire, Turgot en Montesquieu aan Duitschland als de wieg van von Bismarck en von Mühler over te stellen. Wil men de parallel zuiver trekken, dan plaatse men naast het onvrije en tirannieke Pruisen, dat met Rusland eene conventie ter onderdrukking van Polen sloot en zijn edelste burgers van landverraad beschuldigt, indien zij het wagen iets anders dan de echo der regeering te zijn, het Frankrijk, niet der vorige, maar der tegenwoordige eeuw, het Napoleontisch Frankrijk, dat zijne voortreffelijkste zonen naar Cayenne zond, dat Louis Philippe van den troon bonsde, omdat hij te vredelievend was(*), maar met zeven millioen stemmen aan een gelukzoeker, aan een meineedige een keizerskroon verschafte; den roofstaat, die bij monde van alle partijen en schakeeringen van partijen, bij monde van den katholiek Montalembert, van den apostel des vrijen handels Michel Chevalier, van den Orleanist Thiers, van den gematigden republikein Jules Favre, van den republikeinschen poëet Victor Hugo, van de socialistische republikeinen Louis Blanc en Barbes voor zich den linker Rijnoever en voor Duitschland splitsing en vernedering eischte(†); het Frankrijk van leugen en schijn, dat zich nogtans, in zijne onzalige ijdelheid, diets maakt de messias, de zaligmaker der volkeren te zijn, tot vervulling van die taak aan de spits van Europa wil staan en er niet voor terugdeinst de wereld in vuur en vlam te zetten, wanneer

(*) 'The policy of Louis-Philippe and M. Guizot, aldus schrijft Gladstone in den Ed. Review van Oct. 1870, bl. 578, was in the main pacific; but this very fact was one of the causes of their fall and expulsion.' Te vergeefs zoekt Renan dit thans te loochenen.

(†) Zie Daily News van 15 Sept. dezes jaars.

het kans loopt zijn overwicht in te boeten; het inhumane, haast schreef ik het barbaarsche Frankrijk, dat half wilde Afrikaansche horden, geducht om hare wreedheid *na* het gevecht, in koelen bloede op het beschaafdste gedeelte van Europa loslaat, en, in strijd met alle gewoonten, met alle regels van volkenrecht, duizenden, tienduizenden vreedzame burgers, nijvere, handeldrijvende, neringdoende Duitschers, van have en brood beroofd, over zijne grenzen jaagt.

Met dit Frankrijk mete men het Duitschland van Bismarck, den man van staal en bloed, het Duitschland van Treitschke, die Jacoby om woorden, welke enkel edelmoedigheid en vrijheidszin ademen, een slechten gezel, een landverrader durft noemen(*). Waarlijk, ook daar is het koninkrijk der hemelen nog niet nedergedaald. Zelfs laat het zich op goede gronden betwijfelen, dat de gebeurtenissen van dit jaar voor Duitschland zaad der vrijheid zullen zijn. In ieder geval zijn wij, Nederlanders, Duitschland in politieke ontwikkeling een goede eeuw vooruit. Te recht ijvert Mr. Tellegen tegen diegenen onder zijne landgenooten, die, betooverd door Pruisens indrukwekkende daden, geneigd mochten zijn het altaar der vrijheid te ontvlieden, de ketenen van het verleden weder om hunne ledematen te smeden en de leuze van Stahl: *autoriteit geen majoriteit!* tot de hunne te maken. Het ware zonde en jammer, indien wij, vrije Nederlanders, er toe besluiten konden in den schapenstal terug te sluipen. Gulden woorden zijn het, een burgerkroon waardig, welke de wakkere, de brave Tellegen hooren doet, wanneer hij ons tegen annexatie in *moreelen* zin bij Pruisen waarschuwt. Voor zulk eene annexatie maakt hij zich beducht, niet voor die door geweld van wapenen. De vrees voor deze laatste is in zijne oogen, en zeer te recht, enkel een bedenkelijk ziekteverschijnsel. ‘Iederen dag, ieder oogenblik wacht ons de dood: wat wordt er van den mensch, die zijnen geest steeds daarmede bezighoudt? En zoo wordt het eene ontzenuwde natie, wie het denkbeeld van annexatie voortdurend op den drempel van het gemoed ligt. Wat zullen wij doen? Al onze krachten uitputten, om door materiele middelen eene kleine natie als de onze in kracht gelijk te doen worden aan den kolossus daar naast ons? Dat is, zullen wij het onmogelijke willen? Wanneer wij dien weg opgingen: ik vrees, dat alles ten slotte zoude uitloopen op militair vertoon en militair geknutsel, dat den vreemdeling doet glimlachen en den Nederlandschen minister van financiën bittere tranen doet schreijen. Neen, laat ons kalm onzes weegs gaan, onze verdedigingsmiddelen inrigten met het oog op onze krachten, niets aan den schijn opofferen en verder door eene onzelfzuchtige, vrijzinnige politiek alle regtmatige grieven van andere natiën trachten te voorkomen. En verder ligt ons lot op de knieën der goden!’ Ziet, dat zijn woorden, welke verdienen in gouden letteren boven 's lands vergaderzaal

(*) Zie het laatste nommer der Preuszische Jahrücher: *Friedenshoffnungen.*

geschreven te worden. Woorden van bezonnen en gezond regeeringsbeleid.

Neen, het is een gevaar van een andere natuur, waarop mr. Tellegen wenscht te wijzen. Het in werkelijkheid Duitsch worden, maar den naam van Nederland behouden. ‘Ook voor ons is de weg naar de vrijheid niet gemakkelijk geweest. Waar de 16de eeuw in de republiek der vereenigde Nederlanden luide de noodzakelijkheid der hervorming predikte, daar bleef men zitten met de handen in den schoot. Eenheid van den Staat, scheiding van Kerk en Staat, politieke gelijkheid, het was eene revolutie, die ons een en ander moest brengen, en eene revolutie, die met het verlies onzer onafhankelijkheid gepaard ging. En na allerlei lotwisselingen, en na allerlei doorgestane stormen kwamen wij bij de herleving onzer onafhankelijkheid te regt in het patriarchale stelsel van de restauratie. Wij trokken - want och! wij waren door al dat lijden zoo moe en zoo mat! wij trokken de dekens over het hoofd en sliepen trots de wekstem van Hogendorp den slaap des regtvaardigen. En toen wij in 1840 uit den dommel ontwaakten, toen, ja *toen stonden wij voor een ledige schatkist en aan den rand van een staatsbankroet.* Nog drukken ons de gevolgen. Het bewustzijn, dat het persoonlijk gouvernement ook met de beste bedoelingen ons bijna ten verderve had geleid, gaf aan de Nederlandsche natie den zedelijken moed en de zedelijke kracht om voort te schrijden op de baan der politieke vrijheid, totdat de stoot van 1848 voor goed den vrijen regeeringsvorm vestigde en ons deed breken met het persoonlijk gouvernement.’ Zal Nederland, dat zich zelf regeert, zich nu laten verleiden tot het Duitsche standpunt terug te keeren?

Waarom niet? Te recht wijst Mr. Tellegen er op, dat het thans levende geslacht ‘de treurige gevolgen van het gouvernement der restauratie’ reeds vergeten heeft. ‘Er rijst een standbeeld voor Hogendorp op, maar men vergeet of liever men durft er niet op te zetten, wat 's mans grootste verdienste is: zijne oppositie tegen het wanbestuur van die dagen. Zoude het onmogelijk zijn, dat wij daarin terugzonken?’ Verder is het een zeer bedenkelijk teeken, dat zich van tijd tot tijd het streven vertoont voor de volle onverdeelde aansprakelijkheid van het verantwoordelijk bewind den persoonlijken wil des vorsten in de plaats te schuiven, iets wat Thorbecke noemt ‘de brug tot de autocratie!’ Ook steken er richtingen in ons land het hoofd op, ‘welke haar ideaal òf in de middeleeuwen, òf in de joodsche theocratie zoeken!’ Dan wordt de populariteit van het constitutioneele regeeringsbeginsel door den slependen gang van zaken telkens bedreigd. ‘Hier vindt men niets van Caesars *veni*, *vidi*, *vici.*’ Voorts is onze staatsinrichting zoo karig, zoo bekrompen. Zij kent geene sinecuren. Er mag niets aan den strijkstok blijven hangen.’ Eindelijk is er zoo weinig in onze staatsinrichting, wat het enthousiasme aanvuurt en der verbeelding voedsel schenkt. ‘Wij vechten niet, maar stemmen, wij

schieten niet, maar redekavelen, wij dooden niet, maar besluiten. In één veldslag, wat zeg ik, in één watersnood zit, naar 't schijnt, meer poëtische stof voor den Nederlandschen dichter dan in de geheele constitutioneele monarchie!'

Waarlijk, het is geen axioma, dat door ons op den weg der vrijheid zal worden voortgestreefd. Het is mogelijk, dat wij ons door het schitterend voorbeeld der groote natie, welke aan onze zijde is opgestaan, bedwelmen laten.

Indien dat geschiedt, dan zullen wij niet het evenbeeld, maar de karikatuur van Pruisen worden. Want wie zal over ons de roede zwaaien? 'Ik meen, dat dit niet is de historische roeping onzer dynastie, en dat evenmin onze aristocratie daarvoor geschikt is. En het minst voorzeker de aan alle staatstucht ontwassene geestelijkheid. Zal zij van staatswege den schoolmeester, en de schoolmeester van wege Staat en Kerk de jeugd kunnen opleiden tot gehoorzaamheid aan een monarchaal aristocratisch kerkelijk regeeringsstelsel? Gij zoudt met die vreemde planten hier in Nederland te willen overbrengen, van ons volk niet maken eene gedisciplineerde heidennatie.,. Wij zouden weder terugzinken in de gasthuis-politiek der restauratie!'

Gelukkig hebben wij ons eigen lot in handen. 'Der Mensch schafft sich selbst sein Geschick.' Dat trotsche woord des dichters, waarin bij eenige overdrijving zooveel waarheid schuilt, geldt niet enkel voor de individuen, maar ook voor de volken.

Ik vertrouw genoeg uit de redevoering van prof. Tellegen te hebben medegedeeld om ieder, die haar nog niet gelezen heeft, tot de lectuur er van te hebben opgewekt. Uit het geheele stuk ademt een zoo edele burgerzin, een zoo fiere vrijheidsgeest, dat men den auteur, niet enkel om zijn helder hoofd en zijn vonkelend vernuft, maar ook om zijn karakter, bewonderen en liefhebben moet. Wordsworth heeft gezegd, dat er tweeërlei litteratuur bestaat: *litterature of power* en *litterature of knowledge.* De pennevrucht van prof. Tellegen behoort zoowel in de eene als in de andere rubriek te huis: zij sterkt de geesten en onderricht hen tevens. Ten slotte vermelden wij den titel van het boekje: Duitschland en Nederland, door Mr. B.D.H. Tellegen. Groningen, bij J.B. Wolters, 1870.

Mengelwerk.

Oude wijsheid.
De spreuken van Bhartrihari.
Door Mr. P.A.S. van Limburg Brouwer.

Onder de middelen, welke ons ten dienste staan om de zeden en het karakter van vreemde volken, en vooral van Oostersche te leeren kennen, mogen almede in eene eerste plaats hunne spreuken worden genoemd. Verhalen en gedichten dragen natuurlijk ook niet weinig bij tot die kennis, maar lang niet altijd kunnen wij zeker zijn, of de daarin voorkomende gevoelens inderdaad die van de natie in 't algemeen dan wel de bijzondere meeningen der schrijvers of dichters zelven waren. Bij spreuken bestaat daaromtrent in den regel minder twijfel. Gemeenlijk toch bevatten zij anders niet dan eene soort van populaire wijsheid, in enkele meest zeer eenvoudige aphorismen uitgedrukt; en, mogen ook deze later door den een of ander in een meer bepaald letterkundigen vorm zijn overgegoten, op zich zelve blijven ze toch eene vrucht van den volksgeest en kunnen niet zoo ligt als andere litterarische voortbrengselen op rekening worden gesteld van subjectieve rigting of individuele phantasie.

Geen volk nu welligt, dat een zoo grooten rijkdom van dergelijke spreuken bezit als het Indische en met name de Oud-Arische stam. Zijne gansche, omvangrijke litteratuur is er als 't ware mede bezaaid; in bijkans al zijne heldendichten, verhalen, fabelen, drama's en wijsgeerige werken treft men ze in menigte aan; en de bijeenzameling alleen van al die verstrooide aphorismen zou reeds een niet geringen arbeid kosten. Weinig algemeen intusschen, ten minste in ons vaderland, zijn die uitingen der populaire wijsheid van Indië nog bekend; en, vermits sinds den laatsten tijd ook ten onzent zich meer belangstelling in de Hindoe-oudheid begint te vertoonen, zullen ook enkele mededee-

lingen omtrent den hier bedoelden tak van letterkunde alligt niet zonder reden aanspraak mogen maken op eenige welwillende opmerkzaamheid.

Gelukkig hebben de Indiërs zelven ons het bijeenbrengen van dergelijke mededeelingen althans in zeker opzigt gemakkelijk gemaakt. Niet al hunne spreuken hebben zij zoo overal verstrooid gelaten, maar een vrij groot aantal verzamelden zij in afzonderlijke boeken, evenals dat vroeger en later door Perzen, Israëlieten, Arabieren en andere volken met de hunne werd gedaan. En eene der beste en meest belangrijke onder deze verzamelingen is ongetwijfeld die, welke toegeschreven wordt aan Bhartrihari, en omstreeks eene eeuw vóór onze jaartelling zamengesteld, eene menigte hoogst waarschijnlijk veel oudere spreuken en stellingen bevat. Uit dit werk, waarvan de Sanskrit-tekst o.a. in 1833 door Bohlen, naar verschillende handschriften, met Latijnsche vertaling en uitvoerige aanteekeningen, is in 't licht gegeven(*), dan worden hier thans eenige proeven in metrische navolging den lezer ter kennisneming aangeboden.

Op zich zelf heeft voor 't overige, afgezien nog van den eigenlijken inhoud, het bedoelde boek ook een bijzonder litterarisch belang. Vooral juist voor ons Nederlanders. Het is namelijk het eerste Sanskrit-werk, waarvan, althans meer algemeen, onze Westerlingen hebben kennis gedragen, en het werd, in de eerste helft der zeventiende eeuw, aan Europa bekend gemaakt door een Hollander, den zendeling Abraham Rogers, of, zooals hij naar den smaak van dien tijd zich noemde, Rogerius. In 1630 door de Compagnie naar de kust van Coromandel gezonden om er het Evangelie te prediken, maakte hij daar kennis met een geleerden Brahmaan, Padmanaba geheeten, die op het fort Palicatta bescherming tegen zijne landgenoten zocht, en, redelijk Portugeesch sprekende, onzen Rogerius eene menigte belangrijke bijzonderheden omtrent de zeden, gewoonten en godsdienst zijner landgenooten mededeelde. De aanteekeningen omtrent dit een en ander, door den zendeling in 't Hollandsch te boek gesteld, werden verscheiden jaren later, na zijn terugkeer in het vaderland en spoedig daarop gevolgden dood, door zijne weduwe met medewerking van eenige vrienden uitgegeven(†), en voorts, niet lang daarna, in het Fransch en Duitsch

(*) Bhartriharis Sententiae, etc. Ad. Codd. mss. fidem ed., lat. vert. et comment. instruxit P. a. Bohlen. Berol. 1833. - Acced. Variae Lectiones, etc. per A. Schiefner et A. Weber. Berol. 1850. - Daarenboven gaf Bohlen nog eene Duitsche metrische vertaling der spreuken, in Hamburg, 1835, in het licht. - Zeer enkele werden reeds vroeger door Herder, naar de na te melden overzetting van Rogerius, medegedeeld. - Bij onze navolgingen volgden wij nu en dan het metrum der Duitsche vertalers, in den regel echter meenden wij een vrij gekozen te mogen aanwenden. Op de volgorde der spreuken in den oorspronkelijken tekst (in de verschillende handschriften trouwens zeer verscheiden) kon bij onze bloemlezing uit den aard der zaak in 't geheel geen acht worden geslagen.

(†) De opene deure tot het verborgen Heydendom ofte waarachtig vertoogh van het leven en de zeden, mitsgaders de Religie en de Godsdienst der Braminen, op de Cust Chormandel, en de Landen daaromtrent: door D. Abrahamus Rogerius, in sijn Leven Bedienaer des H. Evangelie op de selve Cust. Met korte Aenteyckeningen. Tot Leyden. Bij Françoys Hackes; in 't jaer 1651.

vertaald. Aan het bedoelde werk nu is eene overzetting, of juister welligt eene paraphrase van de evengenoemde spreuken van Bhartrihari, of zooals R. het schrijft, Barthrovherri, mede naar Padmanaba's verklaringen, toegevoegd. Geruimen tijd maakte het boek veel opgang in Europa; langzamerhand echter begon het in vergetelheid te geraken, en de vlugtig opgewekte belangstelling in de oudheid van Hindostan maakte aldra weer voor onverschilligheid plaats, totdat ten laatste, in 't eind der vorige eeuw, door de onvermoeide nasporingen der Engelschen de aloude oorspronkelijke Sanskrit-werken zelve uit hunne schuilhoeken werden opgedolven, en dien tengevolge het geheel nieuwe en belangrijke vak van wetenschap ontstond, 't welk men tegenwoordig gewoon is aan te duiden onder den naam van Indologie. Doch ook na de nieuwere en dieper in 't wezen der zaak doordringende onderzoekingen is het boek van Rogerius nog in 't geheel niet van belang voor de kennis van Indië ontbloot. Wel heeft hier en daar de schrijver zijn leermeester blijkbaar niet regt begrepen, of heeft deze zelf hem sommige zaken verkeerd voorgesteld, en wel ook schrijft en verklaart gene de Indische woorden menigmaal op eene wijze, die duidelijk genoeg bewijst dat hij zelf er niets van verstond; doch zóó grove dwalingen en zulke bepaalde dwaasheden als sommige oppervlakkige nieuwere schrijvers, en vooral Fransche, ook na de openstelling der bronnen zelve, nog over Indische begrippen en toestanden ter markt plegen te brengen, zal men bij den onzen niet aantreffen, maar integendeel een aantal bijzonderheden, die tegenwoordig door het Indologisch onderzoek volkomen bevestigd worden, terwijl ook de verklaringen der spreuken zelfs nu nog, gelijk ook Bohlen getuigt, van veel nut kunnen zijn ter opheldering van sommige duistere plaatsen in den oorspronkelijken tekst. Daarenboven kenmerkt zich het geschrift van Rogerius door eene eigenaardigheid, welke wij niet mogen nalaten te doen opmerken alvorens van deze korte uitweiding tot ons eigenlijk onderwerp terug te keeren, - de bijzondere onpartijdigheid namelijk, waarmede hij doorgaans al wat hem door zijn vriend Padmanaba omtrent de godsdienstige en wijsgeerige begrippen der meer beschaafde en verlichte Indiërs verhaald werd, aan zijne Westersche lezers mededeelt. Zelfs komt men hier en daar tot het vermoeden, dat hij over 't algemeen nog vrij wat meer met dat een en ander was ingenomen dan van een Christen-zendeling van eenigsins strenge rigting in de zeventiende eeuw verwacht kon worden, 't geen dan almede het gevoelen van een kundig Fransch schrijver, de Jancigny, schijnt te helpen bevestigen, dat Europeanen, na lang verkeer met verlichte Hindoe's over 't geheel meer kans loopen geïndianiseerd te worden dan gene om zich aan onze Westersche begrippen gewonnen te geven.

Wat nu de spreuken zelve van onzen Bhartrihari betreft, eene bepaald dichterlijke waarde of een diep wijsgeerigen zin zoeke men daarin niet. Volkswijsheid neemt zelden eene hooge vlugt, maar blijft uit

den aard der zaak doorgaans vrij laag bij den weg. Ook zal men er evenmin iets wezenlijk nieuws in aantreffen; integendeel niet veel anders dan voor ons nog al oude waarheden, zij 't dan hier en daar in eigenaardigen, soms niet onbevalligen vorm opgedischt. Doch, bedriegen wij ons niet, dan ligt juist daarin het belang der zaak. Want op nieuw zal er uit kunnen blijken, hoe op zedelijk gebied de bijzondere vorm der godsdienst bij eene overigens beschaafde en doordenkende natie zoo goed als van geen invloed op de heerschende begrippen is, en algemeen menschelijke waarheden geene verandering ondergaan, 't zij men dan Brahma of Jehovah of Allah diene. Duidelijker welligt zou dit nog uitkomen wanneer wij bij de thans aan te halen Indische spreuken ook de vergelijking met andere van overeenkomstige strekking in Oosten en Westen voegden; doch vooreerst is dit voor de meesten onzer lezers grootendeels vrij overtollig, en daarenboven zou eene dergelijke aanhaling van paralelplaatsen hier te groote uitgebreidheid aan ons opstel geven, terwijl overigens de belangstellende een menigte van deze in de aanteekeningen van Bohlen's evengenoemde editie vindt bijeengebragt.

Evenals de ‘wijze Koning van Jerusalem,’ ijvert ook onze spreukendichter vóór alles niet weinig tegen de ‘zotten.’ Zoo o.a. in den mede ten onzent welbekenden trant:

Eer zult ge uit d' opgesperden muil
Eens krokodils een parel rukken,
Eer zal u op de holle zee
Te varen zonder schip gelukken,
Eer kunt ge een booze giftge slang
Als bloemkrans om uw slapen winden,
Eer gij een gek, die luistren wil
Naar een verstandig woord, zult vinden.

In gelijken geest is het volgende, waarbij de laatste regel in het oorspronkelijke gelijkluidend met de beide laatste van het voorgaande, doch hier ter afwisseling eenigsins gewijzigd is:

Uit kiezels doet gij eer het zaad van olie rijpen,
Uw dorst nog lescht gij eer aan spiegeling der lucht,
Een haas kunt ge in den loop eer bij de horens grijpen,
Eer een verstokte dwaas eens wijzen oordeel ducht.

Met dwaze lieden is dan ook, naar 's dichters oordeel in 't geheel geen huis te houden(*):

(*) Het samengestelde woord in den tweeden regel duidt eenigermate de manier aan, waarop de Sanskrit-composita, althans de meer eenvoudige, gevormd worden. In de schriften en gedichten van later tijd vindt men ze soms van meer dan twee regels lang.

Liever nog met wilde dieren
Bergbewonerlevenswijs
Dan met gekken feest te vieren
In God Indra's paradijs!

Voor den dwaas blijft er inmiddels nog altijd een goede raad denkbaar:

Het lot schonk aan den dwaas een middel dat hem dekt:
Waar wijzen zamenzijn bewaar' hij slechts het zwijgen!

Maar niet minder nadeel dan onwetenheid en dwaasheid brengt halve kennis en oppervlakkigheid, zoo niet grooter:

Ligt is te leiden wie niets, ligter degene die veel weet,
Halfweters wijst zelfs vergeefs Brahma den weg van 't verstand.

En met oppervlakkigheid gaat gemeenlijk eigenwijsheid gepaard; kennis daarentegen leidt tot nederigheid, - eene stelling, uitgedrukt in dit echt Socratisch woord:

Toen luttel ik nog wist, ging ik met trotsche schreden,
Een olifant gelijk, en dacht me alwetend reeds.
Toen meer ik had geleerd, week als de koorts mijn hoogmoed,
En zag ik spoedig in, hoe bitter weinig 'k wist.

Hoog wordt uit den aard der zaak tegenover het niet- en het halfweten de ware wijsheid en wetenschap geroemd(*):

De schat, die niet vergaat, niet wordt geroofd, maar aangroeit
Naar gij hem meer verkwist, die schat heet wetenschap.

En wat is ook uiterlijke tooi in vergelijking met geest en verstand? - Den man, - zegt de dichter met eene teregtwijzing aan de snob's en swell's van zijn tijd, -

Den man versiert geen parelsnoer,
Noch armband, rijk verguld,
Noch bloemenkrans, noch balsemgeur,
Noch lokken, fraai gekruld.
Het woord, verstandig, krachtig, waar,
Is 't siersel van den man,
Dat, of al 't andre ook ras verga,
Niet met hem sterven kan.

Intelligentie, in den zin vooral van redelijke onderscheiding tusschen goed en kwaad, waarheid en logen, maakt dan ook zoozeer het wezen uit van den echten mensch, dat ook God zelf ze niet zou kunnen verdelgen:

(*) Den laatsten regel van 't oorspronkelijke, waarin gezegd wordt, dat de Vorsten niet kunnen wedijveren met de Wijzen, meenden we hier veilig te kunnen weglaten.

Brahma kan den zwaan verbieden,
Vrij te dartlen in het riet,
Hem 't verschil van melk en water
Af te leeren, kan hij niet.

Niet altijd echter behoeft de wijze te pronken met zijne wijsheid; ook op zich zelve behoudt zij, schoon verborgen voor anderen, hare waarde. Dus althans dunkt ons de zin der spreuk:

Een bloem gelijk is 's wijzen geest: hij prijkt
Voor elk, of bloeit, verborgen, in het woud.

Weten alleen, zonder fijnere beschaving, maakt ons overigens nog niet tot regte menschen. Wie kunstzin en gevoel voor 't schoone mist, blijft nog altijd voor een groot deel aan het dier gelijk:

Wie dichtkunst niet bemint, en zang en spel veracht,
Die vrete gras van 't veld, al draagt hij staart noch horens.

Ook moet het streven naar wijsheid vergezeld gaan door arbeidzaamheid. Handelen, geen ijdel, ledig leven, is het wat den verstandige voegt:

Luiheid is uw grootste vijand,
Werkzaamheid uw bondgenoot;
Luiheid maakt de grooten kleiner,
Arbeid maakt de kleinen groot.

Is nu de deugd een gevolg der wijsheid, of omgekeerd? De dichter laat, met reden, het in 't midden, en maakt, ook hier gelijk aan ‘Israël's wijzen koning’, zoomin een wezenlijk onderscheid tusschen dwazen en slechten als tusschen wijzen en regtvaardigen. Van den slechten mensch zegt hij, op gelijke wijze als straks van den dwaas(*):

Met de teêrste lotusvezels
Bindt gij ligter slangen vast,
Ligter klooft gij met een sprietje
Der acacia albast,
Ligter maakt gij zilte baren
Door een droppel honing zoet,
Dan ge een schelm door zachte woorden
Ooit iets goeds verrigten doet.

Onverstand en ondeugd, door toegeven aan den lust, is trouwens zoo goed als hetzelfde, maar in den mensch, die verstandig zijn kon, moeilijkst te verschoonen:

De fladderende vlinder zengt
Zijn vleugels in den gloed;

(*) De vertaling ‘zilte baren’ in den vijfden regel komt overeen met de juistere lezing ‘Kshârâmboedhêh,’ schoon Benfey in zijne Chrestomathie nog het ongetwijfeld onjuiste ‘Kshîrâmboedhêh’ heeft overgenomen.

Begeerig hapt de visch naar 't aas,
Dat dobbert op den vloed.
Onwetend is 't onnoozel dier
En droomt van geen gevaar.
Doch wordt ge, o mensch! de strikken niet,
Die lust u spant, gewaar?

En welke de gewone gevolgen zijn van ondeugd en zonde? Ons wordt het herinnerd door de legende van de rivier de Gangâ, die, uit het Paradijs op het hoofd van Çiva, van daar op den Himâlaya en eindelijk in de valleijen nederstortend, in den oceaan verdwijnt(*):

Op Çiva's hoofd, uit 's hemels dreven,
Stort zich de heilge Gangâ neer;
En van den berg, nog hoog verheven,
Neemt straks ze naar het dal haar keer,
Om lager lager steeds te dalen,
Tot ze eindlijk zich in zee verliest.
Zoo zinken allen die verdwalen,
Zoo valt wie 't kwaad voor 't goede kiest.

Of er nooit een reden tot verontschuldiging zou bestaan voor hem die verkeerd handelt of het goede nalaat? Misschien toch wel. Eene nog al deterministisch klinkende spreuk laat het ten minste vermoeden, ten ware ze uitsluitend ironisch gemeend zij:

Wat sluit ons hart voor eer en roem,
Als 't licht der maan de lotusbloem?
Wat velt der deugden trotschen stam?
Wat breekt der schaamte sterken dam?
Wat maakt ons zwak en week en laag,
En helden laf?... Een leêge maag!

Boos opzet en het kwaad om het kwaad vindt echter nooit een verontschuldiging. Naauw zelfs is eene qualificatie hier mogelijk:

Goed heet ik wien, zich zelf vergetend,
Zijn winst in 't heil des naasten ziet;
Gewoon wien 't eerst zich zelf bevoordeelt;
Slecht al wie winst uit roof geniet.
Maar zoo ge naar den naam mij vraagt
Van hem, die andren doelloos plaagt,
Dien weet ik niet.

Welke trouwens de oorzaken of de aanleiding van het kwaad in de

(*) De gansche legende, doch in anderen zin opgevat, vindt men in het vroeger door ons in de Gids medegedeelde fragment uit het Râmâyana: ‘De komst der Gangâ.’ - ‘Uit het Paradijs.’ Wij meenen hier nl. ‘svargât’ te moeten lezen. ‘Svargam’, 't welk Bohlen behoudt, geeft geen zin.

wereld, onze ware bestemming blijft, met al ons vermogen te streven naar de verwezenlijking van het goede en de beoefening der deugd. Tal van spreuken roemt dan ook, gelijk zich ligt verwachten laat, de deugd niet minder dan de wijsheid. In meer dan eene vinden wij de pligten opgesomd, welke de mensch, naar de uitspraken der rede zoowel als naar die der Heilige (Indische) Schrift, te betrachten heeft. Zoo, in 't kort, doch, naar 't ons voorkomt, nog al voldoende, indien iedereen het opvolgde:

Dood niet, steel niet, spreek de waarheid,
Zelfbeheerschend, mild van zin,
Eer de vrouwen, acht den leeraar,
Bovenal, uw naaste min!
Mogten die geboôn der Schrift
Ieders hart zijn ingegrift!

Een weinig meer uitgewerkt vinden wij nagenoeg hetzelfde in de volgende regels:

Vlied de lusten, leer geduld,
Vrij van hoogmoed, rein van schuld:
Spreek steeds waarheid; wijzen eer;
't Goede alleen uw hart begeer';
Kunt ge, 's naasten leed verzacht;
Is hij 't waard, den vijand acht;
Zij een goede naam uw vreugd;
Maar stof niet op eigen deugd!
Zóó, - moog' niet een elk u vieren, -
Blijft u 't fraaiste tooisel sieren.

Eene niet oneigenaardige opsomming van verschillende deugden levert ons nog het volgende stukje:

Den Vorst versiert de menschlijkheid,
Den krijgsman de bescheidenheid,
Den regter de geregtigheid,
Den kluizenaar de needrigheid,
Den wijze de ingetogenheid,
Den edelman de vriendlijkheid.
Den rijke de weldadigheid,
Den vrome de zachtmoedigheid.
Doch, ziet ge al deze t' zaam verbonden,
Gij hebt den fraaisten tooi gevonden.

Ook de deugd verleent, even als de wijsheid, vrij wat meer schoonheid dan uiterlijke versierselen:

Schoon is 't oor door goed te hooren,
Niet door ringen; schoon de hand

Niet door d'armband, maar door mildheid,
Schoon door wijzen onderstand
't Ligchaam, niet door pracht van kleuren,
Sierselen en balsemgeuren.

Waren adel verleent ook geen magt noch geboorte, maar pligtsbetrachting alléén:

Voor den leeraar 't hoofd gebogen,
Weldaân met de hand verspreid,
Voor de wijsheid 't oor geopend,
De arm, is 't nood, ten kamp bereid,
Waarheid met den mond verkondigd,
Vrede steeds in 't hart bewaard,
Dat zijn beter adelmerken
Dan de hoogste magt der aard.

Hoop op loon zij echter in geen geval onze beweegreden tot het betrachten der deugd, maar deze worde steeds om haar zelve gezocht:

Rustend op steengrond of donzige kussens,
Kruiden verzaamlend of kostlijk gevoed,
Lompen tot kleeding of rijke gewaden,
Immer gestreefd naar wat schoon is en goed!

Evenmin als met de mogelijke, voor ons zelf nadeelige gevolgen belhooren wij te rade te gaan enkel met het oordeel der menschen:

Mogen ons bedillers laken,
Of ons prijzen; moog' de vreugd
Ons verzellen of ons vlieden;
Ouderdom of korte jeugd
Zij ons deel; toch laat ons nimmer
Wijken van het pad der deugd!

En liever ook rampen en ondergang dan toe te geven aan slechte neigingen:

Beter nog, van hooge rotsen
Neer te storten in 't ravijn,
Beter nog de hand te reiken
Aan de slang, vol scherp venijn,
Beter ook den dood te vinden
In den laaijen vlammengloed,
Dan de deugd en de eer te derven
En den vrede van 't gemoed.

Boven het ongeluk weet intusschen een moedig en deugdzaam mensch, zoolang hij levenskracht bezit, zich te verheffen:

> Standvastig blijft een man, ook schoon hem rampen treffen;
> De vlam brandt rustig voort, schoon haar de togt beweegt.

't Geen wij in nagenoeg denzelfden zin, met eene andere vergelijking, aldus vinden uitgedrukt:

> Geslingerd naar den grond, springt toch de bal weer op;
> Een krachtge geest heft dra, na ramp, zich weer omhoog.

Trouwens, wat baat het, te klagen over het ons toebedeelde lot? Veranderen kunnen wij het toch niet; en niets dwazer dan de schuld op iets anders te willen werpen dan op de vaste, algemeene wetten, die de wereld regeren(*):

> Als geen distel blad wil dragen,
> Heeft daaraan de lente schuld?
> Heeft, als uilen daags niet kijken,
> 't Zonlicht niet zijn pligt vervuld?
> Heeft, als soms geen drop de koekoek
> Opvangt, nu de wolk gefaald?
> Wat dan klagten? Al wat voorvalt
> Wordt door vaste wet bepaald.

De deugd, - zoo vernamen wij straks, - worde gezocht om haar zelve. Maar, al zoeken wij dan bij pligtsbetrachting geen eigen voordeel, de deugd behoort niettemin van eenig nut te kunnen zijn in de wereld; eene onvruchtbare heeft slechts geringe waarde:

> De daad, die de slechten in goeden verandert,
> De dwazen in wijzen, den vijand in vriend,
> Het duistere in klaarheid en 't gif zelfs in nectar, -
> Eert deze, geen deugd die tot niets heeft gediend.

Ware 't nog noodig, in ernst de dwaling te weerleggen, als zou de Indische geest meerendeels de hoogste waarde hechten aan een ledig en enkel contemplatief kluizenaarsleven, het bovenstaande zou alleen reeds een voldoend bewijs leveren van het tegendeel. En zoo kan ook de volgende spreuk ons leeren, hoeveel den Indiër van ouds ook de roem-

(*) De tekst spreekt hier, aan 't slot, van eene wet, die al spelend door de Godheid wordt vastgesteld, eene eigenaardige Indische spreekwijze, die waarschijnlijk met het dogma omtrent de Mâyâ, of de Illusie zamenhangt, doch moeilijk in onze taal is weer te geven. In den derden regel vertaalt Bohlen: ‘Wenn bei Tage keine Fledermaüse fliegen,’ en in 'tLatijn: ‘Noctua si interdiu non volat.’ Er staat echter duidelijk genoeg: ‘Als daags de nachtuil niet kijkt,’ 't geen ook veel beter hij het beeld van het zonlicht past.

rijke daad en de duurzame herinnering aan een nuttig werkzaam leven gold:

> Elk werd geboren wie leeft; wezenlijk echter geboren
> Heet alleen hij die een naam nalaat aan 't komend geslacht.

Onder de straks aanbevolen praktische deugden bekleedt nu, meer in 't bijzonder, gelijk men bij den Oosterling wel niet anders verwachten kan, de weldadigheid nevens de gastvrijheid eene belangrijke plaats. Maar beide behooren ook verzeld te gaan van andere, van belangeloosheid namelijk en nederigheid:

> Wie vriendlijk steeds den gast ontvangt,
> Doch, needrig, zelf geen dank verlangt,
> Noch roem voor goede daad,
> Wie 's naasten armoê niet veracht,
> En zich voor trots in voorspoed wacht,
> Die volgt der wijzen raad.

Evenzoo met eene toespeling op de weldaden der natuur:

> De tak buigt onder last van vruchten,
> Laag hangt de wolk, die regen spreidt;
> Zoo toon ook nimmer u hoovaardig,
> Wanneer uw rijkdom zegen spreidt.

Van den anderen kant past ook waardigheid dengene die ontvangt:

> Om afval likt en kwispelstaart
> De hond; niet dan voldaan
> Door vriendlijk woord, neemt de olifant
> Wat hij verdiend heeft aan.

Achting intusschen geniet in de wereld doorgaans alleen degene, die in staat is te geven, de rijke:

> Wie rijk is, is een edelman,
> Geregt, geleerd, gevat,
> Van schoon gelaat en diep verstand:
> De deugd komt met den schat.

Hoe is trouwens gemeenlijk het oordeel van het ‘groote publiek’, en hoe waardeert het menigmaal verdiensten en goede eigenschappen? In vrij sterke bewoordingen luidt het antwoord:

> Bekrompen heet een zedig man,
> Hoogmoedig wie niet veinzen kan,
> Een huichelaar wie eerlijk leeft,

Een wreedaard wie naar krijgsroem streeft,
Een domoor wie voorzigtig zwijgt,
Een lafaard wie geen twist ooit krijgt,
Een ijdle gek een edelman,
Een prater wie goed spreken kan.
Wat deugd is tegen 't onverstand
Van 't ligt misleide volk bestand?

Niettemin heeft toch ook de rijkdom zijne wezenlijke waarde, mits men er slechts goed gebruik van make:

Drieërlei weg gaat het geld: men geeft, of geniet, of verliest het.
Wie het niet geeft, noch geniet, verdient ook slechts dat hij 't verliest.

De stelling moge niet streng economistisch zijn, ze bevat toch eene zekere, zij 't dan ook eenigzins eenzijdige waarheid. Doch welke nu ook de voordeelen van den rijkdom zijn mogen, begeerlijkheid en jagt naar schatten brengen gemeenlijk slechts ontevredenheid en ongeluk(*):

Het veld heb ik doorploegd; ik heb de diepe schachten
  Der bergen omgewoeld; ik heb me op zee gewaagd;
'k Heb vorstengunst gezocht; ik heb in donkre nachten
  Daemonen van het graf om raad en hulp gevraagd.
Wat heeft mij 't al gebaat, wat won ik ooit daarbij?
  Geen penning, slechts verdriet... Begeerte, wijk van mij!

Voor den regten wijze bestaat er ook geen wezenlijk onderscheid tusschen rijkdom en armoede, indien hij slechts tevreden kan zijn met het hem beschoren lot:

Gij, die in trotsche kleederpracht
Mijn needrig boomschorskleed veracht,
Laat u de rijkdom meer voldaan
Dan mij mijn armelijk bestaan?
Wie is er arm, wie is er rijk?
Arm slechts wie hecht aan nietig slijk.

En, zij ook de arme nog zoo ellendig, hij wil gemeenlijk toch niet gaarne scheiden van het leven:

Gebedeld brood, tot bed de grond,
  Gehuld in schamel kleed,
Zich zelven tot zijn eenig vriend,
  Gebogen onder leed, -
Zoo sleept door 't jammerlijk bestaan
Zich de arme; en toch - hij hecht er aan.

(*) De vierde regel doelt op het bijgeloof, dat begraafplaatsen door een soort van daemonen bewoond worden, die, bezworen, den toovenaar verbolgen schatten kunnen aanwijzen.

Ook menig grijsaard, hoe weinig het aanzijn hem voor 't overige nog moge opleveren, zal het den dichter kunnen nazeggen:

Mijn levenslust verging; tot rook werd de ijdele eer,
Die eenmaal ik genoot; mijn vrienden zijn niet meer;
Een nevel dekt mijn oog; naauw steunt een staf mijn schreden;
En toch - ik vrees den dood en hecht me aan 't nietig heden!

Eene soort van wereldwijsheid, waarbij meer op het onmiddellijk praktisch nut dan op de bereiking van eenig ideaal gezien wordt, vinden wij in eene spreuk, die waarschijnlijk weêr aan een ander dichter zal zijn toe te schrijven(*):

Wie in zijn huis regtvaardig is,
  Den dienaar wèl gezind,
Het bijzijn van den slechte vliedt,
  Den goede kiest tot vrind,
Met vorsten steeds voorzigtigheid
  Betracht, de wijzen eert,
Den vijand staat, en slim te zijn
  Van 't looze vrouwvolk leert,
Die kan op 's levens gladde baan
  Met vaste schreden voorwaarts gaan.

Maar niet minder streng zedelijk dan praktisch tevens zijn de raadgevingen omtrent den omgang met menschen in 't algemeen en in 't bijzonder de keuze van vrienden. Zoo b.v.(†):

's Morgens wordt de schaduw kleiner,
  Grooter wordt ze in d' avondstond:
Zoo der slechten valsche vriendschap,
  Dus der goeden hecht verbond.

Eveneens door een beeld worden de gevolgen van den omgang met verschillend slag van menschen aangeduid:

(*) De hier gebezigde woorden: ‘Met vorsten steeds voorzigtigheid betracht’ worden door Bohlen weergegeven door: ‘Und vor Allem seinem König - Mit Gehorsam unterthänig’, en: ‘obedientia in principem.’ Alles zeer in overeenstemming met den tegenwoordig gelukkig vrij wat veranderden Duitschen geest, die zelfs hooggestelde geleerden nog verleidde, hunne opdragten aan een of anderen vorst met een ‘Ihro unterthänigster Knecht’ te onderteekenen. In 't oorspronkelijke staat echter: ‘nayâ,’ 't geen ‘beleid, voorzigtig gedrag’ beteekent.

(†) Herder, die deze regels naar de overzetting van Rogerius vertaalde, maakt het slot, door onbekendheid met het oorspronkelijke, ietwat fraaijer dan het werkelijk is. Rogerius verklaart n.l. volgens zijn vriend Padmanaba de plaats geenszins onjuist: ‘Doch de vrientschap met den goeden zal zijn als de schaduwe, welck de Sonne geeft, als zij na den ondergangh gaat.’ Herder maakt hiervan: ‘Aber Freundschaft mit den Guten - Wächset wie der Abendschatten, - Bis des Lebens Sonne sinkt.’ - Van die ondergaande levenszon wordt in den tekst niets gevonden.

Een regendroppel trof in 't vallen
Een gloeijend ijzer, en verdween.
Een ander, in een lotuskelkjen,
Voor korten tijd een parel scheen.
Doch in een schelp, ter regter ure,
Viel nog een derde droppel neêr;
En wie hem vallen zag, aanschouwde
Hem straks als echte parel weêr.
Zoo gaat het als in slecht gezelschap
Men eer en goeden naam verliest,
Of met halfslachtgen blijft verkeeren,
Of goeden slechts tot vrienden kiest.

Den waren vriend schetst de dichter in een paar, meer eenvoudig klinkende woorden:

Een vriend, die trouw den vriend verdedigt,
Is 't nood, voor hem zijn beurs ook ledigt,
't Geheim bewaart, zijn deugden roemt,
Die is het, dien een vriend men noemt.

En met deze, voor ons ongetwijfeld almede niet nieuwe, schoon daarom niet minder ware spreuk willen wij thans het gebied der meer algemeen geldende zedekunde verlaten, om ons nog een oogenblik bezig te houden met de meer bijzonder wijsgeerige en godsdienstige rigting, welke wij mede in onze spreuken-verzameling, 't zij dan door een, 't zij door meerdere dichters vertegenwoordigd zien.

Wel is waar zou het volgende nog veilig tot de evenbedoelde meer algemeen menschelijke ethiek gerekend kunnen worden:

Wat zoekt gij gunst bij andren, o mijn hart?
Zij baart in 't eind verneedring slechts en smart,
Keer tot u zelf, uw eigen wezen, in:
Daar vindt gij rust en 't zekerste gewin.

Maar naauw schijnt ons dit gezegde zamen te hangen met een ander, dat toch ongetwijfeld aan eene bijzondere rigting moet worden toegeschreven:

Diep dringen tot den schoot van 't aardrijk uw gedachten,
Verbeelding heft u stout omhoog naar 's hemels sfeer;
Het Wezen zoekt gij dáár, doch spilt vergeefs uw krachten;
Keer tot u zelven in: daar vindt ge uw God en Heer.

Blijkbaar hebben wij hier met de later, in eenigzins anderen vorm, zoo beroemd, of berucht geworden stelling der Vedantisten omtrent de immanentie te doen, wier oudheid zoowel als wier algemeene ver-

breidheid niet lang nog geleden vrij ernstig, zij 't ook op zeer zwakke gronden, werd betwist, - eene stelling voor 't overige, die ook lang reeds vóór de verzameling der hier behandelde spreuken in de oude heilige boeken der Indiërs verkondigd werd, en later ook in ons Westen niet weinig ijverige voorstanders gevonden heeft, gelijk ze almede bij de nieuwere Perzische wijzen, met name bij den beroemden Djellaled-din Roemi, als schering en inslag uitmaakt.

Een ander, van het evenbedoelde overigens bezwaarlijk af te scheiden beginsel der Vedanta-school vinden wij in de volgende regels, het beginsel namelijk, dat alle verschijnselen zonder uitzondering vergankelijk zijn, en alleen het Wezen het blijvende in de steeds wisselende gedaanten is:

Het leven snelt voorbij, de jeugd duurt korte stonden,
De rijkdom is een droom, een onweersstraal 't genot,
De liefde één vlugtge kus; slechts wie de Godheid vonden,
Staan vast in 's levens zee, hoe wisslend ook het lot.

Van nagenoeg gelijke strekking schijnen ons de verder volgende, schoon het antwoord niet uitdrukkelijk gegeven wordt:

Geniet wat de aarde u schenkt, vier bot aan al uw lusten,
Wat dan?
Laat straks op 's vijands nek uw voet verwinnend rusten,
Wat dan?
Verzeker vrienden u, verzamel u een schat,
Wat dan?
Leef tot der dagen eind, en sterf des levens zat,
Wat dan?

De oplossing zal hier, als in het voorgaande, wel zijn, dat het bestaan alleen van dien mensch, die het Wezen der dingen leerde kennen in zich zelven, niet ijdel en doelloos is. Wie voor 't overige aan God of aan Goden buiten zich en buiten de wereld gelooft, kan evenmin aanspraak maken op den naam van een regten wijze als degene die de vergankelijke dingen niet veracht:

Magt en eer en pracht en weelde
Ziet de ware wijze noô.
Brahma, Indra, al uw Goden
Gelden hem geen handvol stroo.
Hechtend aan die ijdelheid,
Dient gij slechts begeerlijkheid.

Geheel op den weg van dergelijke idealistische en ascetische rigting als wij in de voorgaande stellingen aantroffen, ligt, schoon het daarvan nog geenszins een noodwendig gevolg is, de ingenomenheid met

het kluizenaarsleven, 't geen dan ook aangeprezen wordt boven een, van de rijken en magtigen afhankelijk bestaan:

> De vruchten van het veld, de schaûw der hooge boomen,
> De dronk uit koele bron, het bad in frissche stroomen,
> Het zachte blaadrenbed, een leven vrank en vrij,
> Is 't uwe, en - aan de deur der rijken bedelt gij!

Naauwlijks noodig schijnt de opmerking dat gevoelens als de hier uitgedrukte, wel niet van denzelfden dichter afkomstig kunnen zijn, dien wij straks een nuttig, arbeidzaam leven met en voor anderen hoorden aanbevelen en de deugd gering achten, die niets tot stand brengt.

Met het vaarwel van den kluizenaar bij 't einde des levens aan de natuur, vertegenwoordigd naar Indische voorstelling door de vijf elementen, besluiten wij thans onze aanhalingen. Na lang in de wereld der eindige verschijnselen te hebben omgezworven, gaat de wijze ten laatste de voortaan onverstoorbare rust zoeken in de volkomen vereeniging met het Alwezen, waarin zijne eindige persoonlijkheid wordt opgelost:

> Aarde, gij mijne moeder! en gij, mijn vader, de stormwind!
> Gij, o vuurgloed, mijn vriend! gij mijn vertrouwde, de stroom!
> Aether, gij ook mijn broeder! Vaartwel! Mijn uur is gekomen.
> Lang hebt trouw ge met mij, lang heb met u ik geleefd.
> Vrij van drift en begeerte, als de vlam door togt niet bewogen,
> Wendt, gereinigd, mijn geest blij zich tot de eeuwige rust.

En welke conclusie mogen wij thans, ook al ware 't alleen maar na deze vlugtige bloemlezing uit den rijken schat van Indische spreuken, en al stonden ons ook geene andere bronnen ten dienste, omtrent den geest en de zedelijke begrippen van het meer beschaafde deel althans der Hindoe-bevolking opmaken? Toch waarschijnlijk wel dat gemis aan gezonde morele denkbeelden den beschaafden Indiër moeilijk te verwijten valt. En geenszins te gewaagd dunkt ons nu ook de vraag, wat men dan toch buiten en behalve hetgeen zijne eigen wijzen hem leerden, op ethiesch gebied hem nog zou wenschen te verkondigen? Of leert onze Westersche moraal meer en andere deugden dan die, welke wij door de Oostersche hoorden aanprijzen? Of veroordeelt ze nog andere ondeugden dan ook door gene gebrandmerkt worden? Zou een onderwijzer bij eene Nederlandsche openbare lagere school geacht kunnen worden, iets anders of minder aan zijne scholieren in te prenten dan ‘christelijke en maatschappelijke deugden’ indien hij zijn zedekundig onderrigt eens uitsluitend uit Bhartrihari's spreuken putte?

Zoo ja, men toone ons de punten van verschil! Maar ze te zoeken ware ijdele moeite. Op dogmatisch kerkelijk gebied vindt men ze in menigte, op zedelijk en algemeen menschelijk nergens.

Doch indien nu geen wezenlijk onderscheid tusschen de ethische begrippen van Europa en Indië valt aan te wijzen, noch wat den inhoud, noch zelfs ook wat den vorm betreft, is het dan geene volslagen dwaasheid, toch maar, gelijk door blinde ijveraars voortdurend geschiedt, eeuw uit eeuw in den verlichten Hindoe te willen opdringen, dat hij nog maar een arme heiden is en dat zijne deugden niet dan blinkende zonden zijn? 't Blijft immers ondenkbaar dat hij dergelijke bewering anders dan met schouderophalen kan beantwoorden. Ten ware hij voor zoo iets te hoffelijk zijn mogt(*). Trouwens de ervaring is ook hier weder de beste leermeesteres. Men vergelijke slechts de hoog gespannen verwachtingen van vroeger dagen omtrent de 'aanstaande bekeering van heidenen en joden' met de, na eeuwen zwoegens verkregene resultaten! Zoo schreef, b.v., de eerwaarde Jacobus Sceperus, predikant te Gouda, in zijne opdragt van Rogerius' verhandeling aan bewindhebbers der Compagnie: 'Doch alhoewel het Gode niet ghelieft en heeft, tot op desen tijt, de Salighmakende kennisse sijns Soons te laten komen tot in China en vele ghewesten van de Oost- en West-Indiën, zoo schijnt doch nu de ure daer te wesen, dat sich de Heere oock over haer erbarmen wil. De Elfde ure schijnt ghekomen, in welcke den Wijngaerdenier de laetste Arbeyders tot sijnen Wijnbergh roepen wil. De Heere des Avontmaels, die sijne knechten eerst ghesonden heeft tot de ghenoodighde, die hem versmaden, daarna tot de kreupele, blinde, lamme en gebreckelijke, om die van de wijcken en straten der stadt in te brengen tot sijn Avontmael, die siet datter noch plaetse is, en begint vast sijne knechten uyt te schicken, om te gaen tot die ghene, die daer wonen op de weghen ende in heggen, om van daer te halen die ghene, waermede sijn Huys moet worden vol ghemaeckt. Nu schijnt Godt met ernst te willen bevorderen, dat de volheyt der Heydenen inga; om oock alsdan Israël saligh te maken, als dit geschiedt sal zijn. Door de laetste bekeeringhe der Heydenen tot Christum sal Godt den Joden jaloers maken, om oock te talen na den selven.' O heilige onnoozelheid! - mogt een Huss hebben uitgeroepen. In gelijken zin

(*) Een aardig staaltje van beleefde manier om voor de eer der bekeering te bedanken, wordt ons medegedeeld door James Kerr (The domestic life, character and customs of the natives of India. London. 1865). Een jong en zeer intelligent Brahmaan, die zich later ook een naam maakte èn als linguist èn als regtsgeleerde, en eindelijk regter werd te Madras, had met den schrijver verscheidene Engelsche werken gelezen, zooals die van Adam Smith, Locke en anderen. Hij vond geenerlei bezwaar in het aanleeren van den kerkelijken catechismus en las ook met veel belangstelling Paley's Evidences of Christianity. Dit bemerkend, vroeg hem eens Kerr, of hij, toch niet streng meer hechtend aan zijne kaste, nu ook geene roeping gevoelde om het Hindoeïsme vaarwel te zeggen en het Christendom te omhelzen. 'De Brahmaan, - dus verhaalt de schrijver, - liet eenige oogenblikken het hoofd hangen, en antwoordde niets. Daarna zag hij op, en - glimlachte.'

als de schrijver der opdragt uitte zich ook de steller der ‘Voorreden’. Natuurlijk te zeer bevooroordeeld en te kortzigtig om de ware gevolgtrekkingen te doorzien, waartoe de lezing van het bedoelde werk en vooral ook van die der daaraan toegevoegde verklaring der Indische spreuken, bij eenig nadenken, onvermijdelijk leiden moest, verklaarde hij, blijkbaar volmaakt ter goeder trouw, dat de uitgave vooral geschiedde: ‘Eensdeels, opdat een yder, siende die dicke duysternissen daer in de Heydenen wandelen, ende hare gheestelijcke blintheyt, meer ende meer oorsake neme Godt Almachtigh van gantscher herten te loven ende te dancken, dat hij ons, die niet beter en waren dan syluyden, daer uyt heeft verlost, dat hij ons tot sijne kinderen heeft aanghenomen, sijne wetten ende insettingen, met Israël, bekent ghemaeckt, het licht des Evangeliums laten opgaen, op den kandelaer gheset, ende tot noch toe laten schijnen, de verborgentheden onser saligheyt ontdeckt, ende sijnen eenighgheboren Sone geschoncken, opdat een yegelijck die in hem ghelooft niet en verderve, maar het eeuwige leven hebbe. Ten anderen oock, opdat dieghene, welckers ampt ende beroepinge het is onder die volckeren te verkeeren, ende van den Heere ghesonden zijn om hem aldaer oock een kercke ende ghemeynte te vergaderen, nu een goeden voet hebbende, meer ende meer mogen trachten tot volkomen kennisse van haer gheloove te geraken, de fondamenten van hare religië uyt te vinden, deselve ghevonden hebbende, te verbreken, ende een ander te legghen dat vast ende onbeweeglijck is, ende alleen bequaem tot een eeuwighduerende timmeragie.’ - Wat is er nu van dit alles teregt gekomen? Die eeuwigdurende timmeragie, waarvan de goede man droomde, verkeert in Hindostan, ook na twee eeuwen nog steeds in staat van ontwerp, en de fondamenten der oorspronkelijke religie, wel verre van te zijn verbroken, worden vaster dan ooit naarmate hare redelijke en in 't wezen des menschen zelf gegronde beginselen meer algemeen onder alle klassen van het volk beginnen verspreid te worden, en het verlichte Westen, van zijnen kant steeds beter onderrigt, ook meer en meer eerbied en ontzag begint te betoonen voor de eeuwenheugende en door alle tijden heen nog ongeschokte wijsgeerige en godsdienstige traditiën van het Oosten. De ervaring van den huidigen dag bevestigt voor 't overige die der vroegere tijden volkomen. Nagenoeg alle missionarissen, katholieke zoowel als protestantsche, zien zich tot de, 't zij dan meer, 't zij min duidelijk uitgesproken erkenning gedwongen, dat hun werk geenerlei beteekenende vorderingen in Hindostan maakt; en dit niet ten gevolge van onverstand, maar juist van de hooge intellectuële ontwikkeling der wel opgevoeden onder de bevolking. Leert ons, - zoo spreken dan ook de Hindoe's tot hunne Britsche regeerders, - uwe uitvindingen, uwe ontdekkingen op natuurkundig en economisch gebied, en al wat daarmede zamenhangt; want daarin zijt gij tegenwoordig onze meesters; maar tracht ons toch niet uwe theologische en philosophische geleerd-

heid op te dringen; want op dat stuk zijn we minstens even vèr als gij, zoo niet verder. - En wat hoorden we niet lang nog geleden een teruggekeerd zendeling in Edinburgh verkondigen? Niets minder dat dit: Zoekt geen verlicht Indiër te bekeeren; het baat u toch niet; maar gaat, als onze Meester, tot de visschers en arme lieden; die alleen zullen u nog aanhooren! - Niet onderwijzen, - riep hij uit, - maar preêken! 'Not to teach, but to preach!' - Doch kan ons dit nog eenige verwondering baren, al doen wij ook anders niet dan een vlugtigen blik werpen in spreuken als die van Bhartrihari, en al vermoeijen wij ons in 't geheel niet met het ontraadselen van de diepzinnige en ingewikkelde systemen van Indische godsdienst en wijsbegeerte?

Men versta ons nu echter wèl! Het gezegde heeft in 't minst niet de strekking om in 't algemeen en onvoorwaardelijk alle zendingwerk af te keuren. Het wezenlijk nut onder nog wilde volken van het Oosten, en met name ook van den Indischen archipel, als in 't noorden van Siam en Cochinchina, door zendelingen gesticht, kan zonder groote eenzijdigheid en partijdigheid evenmin geloochend worden als de belangrijke diensten, welke zij ons met opzigt tot de nadere kennis der Oostersche talen bewezen hebben. Maar wat altijd een onvruchtbare arbeid blijven moet, en in sommige gevallen zelfs een gevaarlijke kan worden, is het bekeeringswerk, doorgedreven bij van oudsher reeds beschaafde volken, maar die nu eenmaal een anderen vorm van godsdienst hebben aangenomen dan den onzen. Zoo in de eerste en voornaamste plaats bij de kultuur-volken van Hindostan; maar zoo toch ook bij die van ons Java. Ook daar heeft de zending zoo goed als niets kunnen uitrigten; en zij kan er gevaarlijk worden voorzoover ze slechts verbittering wekt onder de Mohammedanen. Wie 't nog betwijfelt, neme o.a. slechts kennis van de belangrijke mededeelingen des heeren Harthoorn, en spoedig genoeg zal hij van de juistheid onzer opmerking zich overtuigd zien. Gansch anders daarentegen bij de nog ruwe stammen in onze overzeesche bezittingen. Dáár kan het werk gedijen, en dáár heeft het ook inderdaad zijne goede vruchten gedragen. Zelfs uit een zuiver politiek oogpunt schijnt het ons daar niet alleen niet gevaarlijk, maar in zeker opzigt ook, van nut te kunnen zijn. Wilde volken, die hoegenaamd of zoo goed als geene eigene religie hebben, worden, in gedurige aanraking komend beide met Christenen en met Mohammedanen, in den regel het een of het ander. En nu is toch uit den aard der zaak veel voordeeliger voor ons Nederlanders, indien 't ons geheel in de keus wordt gelaten, ze tot onze geloofsgenooten, zij 't ook slechts in naam, dan tot aanhangers van den Islam te maken. Want in 't eerste geval binden wij ze nader aan ons, in het tweede verwijderen wij ze en maken ze tot op zekere hoogte reeds onze vijanden. Een Christen geworden wilde, b.v., zal, om slechts iets te noemen, nadat hij den smaak van menschenvleesch eenmaal heeft afgeleerd, natuurlijk gaarne met ons ham eten; wordt hij daarentegen

Musulman, dan zijn wij eene abominatie in zijne oogen zoodra hij ons een varkenskarbonaad ziet orberen. Om deze en dergelijke redenen hoorden wij eens teregt een welbevoegde en helderziende koloniale specialiteit zeggen: ‘Doopt ze, al is 't met de brandspuit!’ - In korte woorden: Laat de missie het werk doen dat haar voegt en op haar weg ligt; en dit met ijver, met geestdrift; doch laat ze haar eischen, haar ideaal, niet te hoog stellen, op straffe van zich zelve een graf te graven, en - welligt het onze daarbij!

Het in deze bladen besproken onderwerp geeft ons ten slotte met betrekking tot Java en de Javanen eene opmerking aan de hand, welke wij hier nog aan 't oordeel van den lezer, en in 't bijzonder van deskundigen wenschen te onderwerpen, - eene opmerking, die juist in dezen tijd, na de correspondentie tusschen de heeren Holle en Cohen Stuart over Javaansche volkslitteratuur gevoerd(*), alligt niet gansch en al misplaatst mogt heeten. Zien wij ons meer en meer tot de overtuiging geleid, dat pogingen om de Javanen tot leden van eenig Christelijk kerkgenootschap te maken in den regel ijdel en soms ook bepaald nadeelig zijn, daarmede is natuurlijk volstrekt niet gezegd, dat meer algemeene verspreiding van kennis onder dat volk niet van het hoogste gewigt zou zijn. Integendeel kan men zich niet genoeg bedroeven over het feit, dat nog zoo uiterst weinig zoo door regering als door particulieren voor het onderwijs van inlanders wordt verrigt. Maar een goed onderrigt voor den inlander behoort ook met zedelijke opleiding gepaard te gaan; en daarom zoeken velen teregt, als hulpmiddel in dezen, naar goede leesboeken voor den Javaan, die zelf gaarne pleegt te lezen of zich door anderen te laten voorlezen. Nu levert evenwel de Javaansche letterkunde niet veel op, wat tot het beoogde doel geschikt is, en mitsdien tracht men, mede teregt, het een en ander in het Javaansch en Soendaasch te zamen te stellen wat aan dat doel meer bevorderlijk kan zijn. Doch waarom nu ook niet eens naar stof voor dergelijke boeken in de oud-Indische letterkunde gezocht? Waarom niet, b.v., de hier beschouwde spreukenverzameling, althans het meer algemeen zedekundig gedeelte daarvan, te baat genomen, of, zoo de hier aangehaalde meerendeels nog niet populair genoeg mogten schijnen, dan toch niet eens omgezien naar die menigte van andere, nog meer eenvoudige, schoon van gelijke strekking, die, zooals wij opmerkten, in tal van Indische schriften verspreid liggen(†)? Bevoeg-

(*) Zie de Notulen der vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen. 1869 no. 1.

(†) Dat spreuken als de hier bedoelde ongetwijfeld zeer populair op Java konden worden, bewijzen wel dergelijke reeds bestaande verzamelingen, zooals o.a. het gedicht Woelang Krama, waarvan de inhoud door den heer Holle in zijne bovenvermelde correspondentie werd medegedeeld, en waarin aphorismen voorkomen, die zoozeer aan sommige door ons hier aangehaalde herinneren dat men geneigd mogt zijn ze van zuiver Indischen oorsprong te achten. Van den anderen kant echter staan de meeste dier spreuken evenmin als de meerderheid der overige, uit de inlandsche litteratuur bekende op gelijke hoogte met die der echte Hindoe's, wat reine en algemeen menschelijke, boven alle zelfzucht doorgaans zoozeer verheven moraliteit betreft.

de taalkundigen zouden, indien we ons niet geheel bedriegen, met hulp van beschaafde inlanders, zonder buitengemeen bezwaar(*), zij 't ook in vrijeren vorm, ze in de bedoelde talen kunnen overbrengen, ten einde ze op die wijze in handen te geven van het volk. Het groote voordeel zou ongetwijfeld hierin bestaan, dat de Javanen eens iets zouden ontvangen wat èn hoogst nuttige zedelijke leering voor hen bevat, èn tevens, wat zeker niet van gering belang is, met hun ganschen aard en hunne denkwijze overeenstemt. Vergeten wij namelijk niet, dat hunne oorspronkelijke beschaving gansch en al Hindoe is, en dat het Mohammedanisme in den grond der zaak niet veel meer dan een uitwendig vernis mag heeten, waaronder men ook heden ten dage het aloud Hindoeïsme ziet doorschemeren. Ligt nu ook hierin misschien de voorname oorzaak van het verschijnsel, dat het bekeeringswerk op Java nog altijd zoo weinig vorderingen maakt, van den anderen kant schijnt dat steeds voortleven van den Hindoe-geest een gunstig onthaal te kunnen verzekeren aan die voortbrengselen der Sanskrit-litteratuur, die 't meest onder de bevatting van het volk liggen, en tevens niet weinig tot zijne morele en intellectuële ontwikkeling konden bijdragen. Dat men zich hierbij niet enkel tot de thans meer in 't bijzonder behandelde spreukenwijsheid behoeft te beperken, ligt wel in den aard der zaak. Ook zeer vele Indische fabelen en vertellingen zijn uitnemend voor het bedoelde oogmerk geschikt. En zeker niet minder de schoonste episoden uit de Indische heldendichten, wier voornaamste figuren ook nu nog den Javaan door zijne wayangspelen als anderszins volkomen bekend en als 't ware van ouder tot ouder zijne vertrouwden zijn, terwijl ook in menige van die episoden een schat van zedelijke waarheden ligt opgesloten. Maar men zou dan, bij eene verwerking niet, zooals wel eens beproefd werd, de eene of andere Westersche overzetting moeten ter hand nemen, en evenmin de Kawinavolgingen, in welke juist de zedelijke strekking voor een groot deel verloren is geraakt, maar natuurlijk de oorspronkelijke teksten zelve. Dit inmiddels behoort tot die bijzonderheden van uitvoering, waarmede we ons voor 't oogenblik niet behoeven bezig te houden. De hoofdzaak is thans slechts het opgeworpen denkbeeld zelf, in twee woorden hierop neerkomende: Tracht Java niet te Christianiseren, maar veeleer op nieuw te Hindoeïseren, - of, anders geformuleerd: Zoek den

(*) De moeilijkheid om Sanskrit-werken in Javaansche talen over te brengen, dunkt ons, ten ware we ons zeer mogten vergissen, over 't algemeen niet zoo groot als gelijke vertolkingen van Westersche schriften. Immers, de wijze van uitdrukking, hoezeer ook verscheiden, is toch nog lang niet zoo verschillend tusschen Indische talen onderling als tusschen deze en Europesche, het Javaansch zelf is van oudsher reeds niet weinig met Hindoeïsmen vermengd, en de begrippen, welke men heeft weer te geven, zijn voor den Javaan doorgaans geene vreemde, voor welke 't hem aan de noodige uitdrukkingen in zijn bijzonder taaleigen ontbreken zou.

Javaan geen nieuwen, hem geheel vreemden vorm van beschaving op te dringen, maar verlevendig eenvoudig zijne eigene en oorspronkelijke, die hij ook nu nog geenszins heeft prijs gegeven, maar die slechts, hoewel dan geruimen tijd, door de opeenvolgende werking van Islamitische en Westersche overheersching bleef onderdrukt. Ook uwe zoozeer gevreesde Hadji's zullen dan vrij wat minder gevaarlijk worden, terwijl de meer verstandige Mohammedaansche priesters geenerlei wezenlijk bezwaar kunnen opwerpen tegen de meer algemeene verspreiding van leeringen, die, wel is waar, tot verlichting en zedelijke verbetering van het volk kunnen strekken, maar datgene, waarom 't hun toch op Java hoofdzakelijk te doen blijft, hun eigen uiterlijk gezag en de uitwendige vormen hunner godsdienst, onaangetast laten.

Of is dit alles misschien niets dan eene illusie, voortspruitend uit eene alligt te eenzijdige ingenomenheid met eene bepaalde rigting der menschelijke beschaving? Gaarne laten wij de beslissing aan meer bevoegden. Maar, zij dan ook het voorgedragen denkbeeld òf onjuist op zich zelf, òf in de praktijk onuitvoerbaar, het eenvoudig te hebben geopperd, kan wel niemand tot schade zijn.

Suum cuique.

Stemmen over het onderwijs aan meisjes.

VI.
‘De Groningsche raadscommissie

omtrent het oprigten van eene school van middelbaar onderwijs voor meisjes’ heeft haar advies uitgebragt in een rapport, dat zich door helderheid evenzeer aanbeveelt als door praktischen geest.

Zij plaatst zich terstond op het meest positief en praktisch standpunt. In het vraagstuk van de emancipatie der vrouw verdiept zij zich niet: de wijzigingen en uitbreiding van het onderwijs voor meisjes, welke zij voorstelt, acht zij wenschelijk en noodig, onafhankelijk van de betwiste en betwistbare denkbeelden over de emancipatie.

Als uitgangspunt nam zij de verklaring van den heer burgemeester (inderdaad, een hoofd der gemeente, als menige stad Groningen benijden raag): ‘De vraag, of er voldoende voorzien is in de opvoeding der vrouw, is eene vraag, die thans bijna overal aan de orde wordt gesteld, eene vraag, die, wanneer men let op de eischen van den tegenwoordigen tijd en op de plaats, die de vrouw in onze maatschappij behoort in te nemen, niet anders dan in ontkennenden zin kan worden beantwoord. Terwijl voor jongens bijna overal scholen voor middelbaar onderwijs zijn of worden opgerigt, blijft het onderwijs aan meisjes veelal beperkt binnen de grenzen van het lager onderwijs; voor dit onderscheid in opvoeding bestaat geen grond.’

Overal openbaart zich de behoefte aan meer en beter onderwijs voor de vrouw; de vrouwen dringen er nadrukkelijk op aan. De eisch is billijk. Er is geen sprake van om de vrouw aan haar bestemming te ontrukken. De Staat in 't algemeen en de bijzondere gemeente geve aan de grootste helft van de bevolking wat ruimschoots aan de kleinste wordt verstrekt. De hooge regering begint (ja, b e g i n t) de uitbreiding van het onderwijs voor meisjes met ernst ter harte te nemen. Het vraagstuk is door den inspecteur Steyn Parvé op uitstekende wijze toegelicht.

Resultaat: het streven naar degelijker en uitgebreider onderwijs voor de vrouw acht de commissie billijk.

Plaatselijk onderzoek bragt haar tot de overtuiging: dat voor meisjes, die door handenarbeid in haar onderhoud moeten voorzien of in de kosten der ouderlijke huishouding moeten tegemoet komen, geen school voor nog meer uitgebreid onderwijs noodig is; voor haar zou eene professionele school veeleer in aanmerking komen. Voor meisjes, welke niet in die noodzakelijkheid verkeeren, wil de commissie: ‘dat onderwijs, hetwelk onmisbaar moet gerekend worden voor eene degelijke opvoeding, een onderwijs, dat de jeugd vormt naar verstand en hart, zoodat zij later, welke ook de maatschappelijke positie der vrouw zij, de kundigheden bezitten om met eere en met kracht hare roeping te vervullen; zulk een onderwijs, waardoor het verstand ontsloten, de geest gerijpt, de grondslag gelegd voor en de weg tot “selfhelp” aangewezen wordt.’

De bestaande school voldoet aan die behoefte niet. Zij kan en mag het niet.

Tweevoudige verandering is noodig: het toevoegen van enkele vakken aan het thans gegeven onderwijs, en het stellen van andere eischen aan het onderwijzend personeel. Een middelbare school dus.

Die school zij een openbare. Geen bijzondere school. Geen kostschool.

Een school van meer uitgebreid lager onderwijs moet de gaping aanvullen tusschen openbare lagere scholen en de middelbare.

Deze school voor meer uitgebreid lager onderwijs zij de voorbereiding voor de middelbare. Op haar zullen de meisjes de noodige voorbereidende kundigheden ontvangen, die haar geschikt maken op 12-, 13jarigen leeftijd met vrucht hooger op te gaan. Voor meisjes, die niet langer dan het 12de of 13de jaar school kunnen gaan, zal deze school tevens de plaats zijn, waar haar het onderwijs gegeven wordt voor handel en bedrijf onmisbaar. Deze school hebbe een' driejarigen cursus, met een avondschool voor de leerlingen, die haar hebben afgeloopen. ‘De vakken zijn, behalve die in art. 1 der wet van 1857, meer bepaaldelijk: de beginselen der Fransche en der Duitsche taal, algemeene en Nederlandsche geschiedenis, teekenen, zingen, gymnastiek en dans.’

De middelbare school hebbe een 5jarigen cursus. Het onderwijzerspersoneel besta uit: 1 directrice (zoo noodig bijgestaan door een bepaaldelijk daartoe aangewezen lid der Comm. v. toez.), 3 onderwijzeressen, 1 onderwijzeres voor hand werken, 4 docenten, 1 leeraar voor 't dansen, 1 voor gymnastiek, 1 voor zang en 1 voor teekenen. De vakken zijn: rekenen en meetkunde, natuurkunde, scheikunde, plant- en dierkunde (gezondheidsleer); talen: Nederlandsch, Fransch, Duitsch en Engelsch; letterkunde en aesthetiek; geschiedenis; aardrijkskunde, gronden van volkshuishoudkunde (beginselen van het Nederl. staatsregt); vrouwelijke handwerken; boekhouden; teekenen; zingen; gymnastiek en dans.

Dit programma beveelt zich aan boven anderen, welke wij onder de oogen kregen. Zeer waarderen wij 't, dat de aesthetiek noch gezondheidsleer vergeten werden, en ook door gymnastiek en dansen op te nemen in het programma, onderscheidt zich dit gunstig van het Arnhemsche, dat voor de denkbeeldige bezwaren van sommige ouders schijnt teruggedeinsd te zijn. Ongaarne misten wij op het flinke, breede Groningsche programma de Ziel- en Opvoedkunde. Voor de vrouw,

èn om zichzelve te leeren kennen, èn om eenmaal een goede moeder te kunnen zijn, blijven wij dit leervak bepaald o n m i s b a a r achten.

De toelichting van het programma is der lezing en overweging dubbel waardig. Ernstig wordt er op aangedrongen, dat de inrigting geen kostschool zij, vooral om te voorkomen, ‘dat het personeel der hulponderwijzeressen tevens alle of sommige de dienst van secondante bij de hoofdonderwijzeresse-kostschoolhouderesse verrigten.’ Dat is een woord, waarop de ervaring amen zegt.

De privaatlessen in de tusschenuren wil de commissie zooveel mogelijk voorkomen. Ook dat is een praktische wensch.

Eindelijk - ‘Naar onze vaste meening is het van nature aangewezen, dat bestuur en leiding der school in handen eener vrouw moet zijn..... Uwe Commissie draagt verder vrouwelijke en mannelijke docenten voor. Zij stelt op hoogen prijs het geven van onderwijs door vrouwen, en verwerpt met alle magt het denkbeeld, dat b.v. door eene ongenoemde schrijfster (in de brochure: Hoe moet eene hoogere burgerschool voor meisjes zijn ingerigt, Deventer 1870) is geopperd. Volgens dit denkbeeld zou het onderwijs uitsluitend aan mannen worden opgedragen, terwijl aan eenige *klassendamen* het toezigt op zeden en manieren zou worden gegeven. Uwe Commissie acht dit oordeel vernederend voor de vrouw; 't is hare meening, dat integendeel zooveel vrouwelijke leeraren moeten worden aangesteld als mogelijk is, en zij verblijdt zich in het vooruitzigt, dat tengevolge van het koninklijk besluit van den 11den October 1869 (*Staatsblad* no. 156) hoe langer hoe meer onderwijzeressen de vereischte bekwaamheden zullen bezitten.’

Wij verblijden ons hartelijk, dat *dit* denkbeeld van de ongenoemde schrijfster waardoor haar veelszins voortreffelijk boekje wordt ontsierd, algemeene afkeuring vindt (een paar reclames uitgezonderd), en nog berouwt het ons niet dat wij tegen de begaafde schrijfster haar eigen geslacht in bescherming hebben genomen. Wij mogen geen afstand doen van den eisch, dat de vrouw de onderwijzeres zij der vrouw, wij willen niet door de vernedering der vrouw den weg banen tot haar verheffing, en ernstig wenschen wij, dat voor *alle* vakken van het middelbaar onderwijs acten van bekwaamheid voor vrouwen verkrijgbaar zullen gesteld worden. Deelt men onze overtuiging al niet, dat *geen* dier acten boven het bereik of buiten den kring der vrouw ligt, men kan door eene proeve niets verliezen, maar - is men zoo zeker van zijn zaak - nieuwe bewijzen voor zijn meening en ter overtuiging van anderen winnen.

Wij moeten Groningen geluk wenschen met een gemeentebestuur, waardoor zoo een advies wordt uitgelokt, waaraan zoo een advies wordt aangeboden.

VII.
Het Haagsche Nutsdepartement.

De onwil van den Haagschen Gemeenteraad om in de behoefte aan onderwijs voor meisjes te voorzien is bij herhaling gebleken. Ook hier schijnt de raad der hofstad naijverig op den roem van het Circumlocutiekantoor.

Bij dien gebleken onwil heeft het Haagsche Departement der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* de zaak ter hand genomen.

Allereerst heeft het onderzoek gedaan naar de behoefte. Daarbij is gebleken: dat er te 's Hage geen gebrek is aan meisjesscholen, waar de ouders hunne dochters tegen een schoolgeld van omstreeks *f* 60 onderwijs kunnen laten genieten in

de vakken van het gewoon lager onderwijs en in de allereerste beginselen van eene of meer levende talen. Daarentegen kunnen ongeveer 200 meisjes boven de 12 jaren geen onderwijs, althans in de hoogere klassen krijgen, dan tegen een schoolgeld van *f* 150 's jaars.

En dit getal van 200 zou aanmerkelijk grooter zijn, wanneer het hooge schoolgeld dat onderwijs niet stelde buiten het bereik van vele ouders, die toch gaarne aan hunne dochters eene degelijke opvoeding zouden geven.

En hoe is de toestand dier scholen?

Het onderwijzend personeel aan de meeste er van kan niet voldoen aan de hoogere eischen, welke thans aan het onderwijs voor meisjes van meerderen leeftijd worden gesteld. ‘Onder de scholen, waar meer dan *f* 100 schoolgeld wordt betaald, zijn er *twee*, *waar slechts ééne onderwijzeres met het onderwijs in alle vakken belast is.*’ ‘Onder de hulponderwijzeressen nemen de vreemdelingen, die met het onderwijs in vreemde talen belast zijn, eene voorname plaats in; eene meisjesschool kan, naar het oordeel van sommigen, niet fatsoenlijk en niet goed zijn, zoo het taalonderwijs er niet aan vreemde secondantes is opgedragen; zij, die meer van nabij met den toestand van ons onderwijs bekend zijn, verzekeren echter, dat in den regel de kennis en vooral de paedagogische geschiktheid dier vreemde secondantes veel te wenschen overlaat; mogen de leerlingen ook al iets beter de uitspraak van haar leeren, hare geheele onbekendheid met de Nederlandsche taal is oorzaak, dat haar onderwijs veelal zeer geringe vruchten draagt.’

Een belangrijke wenk, dien men ook buiten 's Hage ter harte moge nemen. Het is een droevig teeken van ons kwijnend nationaliteitsgevoel, dat we er onze hoogste eer in stellen, voor geboren Franschen of Engelschen door te gaan. En van groote oppervlakkigheid getuigt het, wanneer men verwacht, dat vreemdelingen, die onze taal niet begrijpen, ons de hunne zullen leeren verstaan. Wanneer eene school zooveel prijs stelt op zuivere uitspraak, dat zij het taalonderwijs aan vreemdelingen opdraagt, moet ze zich getroosten om nevens den vreemdeling een' Nederlander te stellen, die de vreemde taal niet slechts leert spreken maar ook begrijpen: zoo die school althans iets anders wildan blinkenden en bedriegelijken schijn.

Onderwijs in de letterkunde der vreemde talen wordt aan geen Haagsche meisjesschool gegeven. Het onderwijs in 't rekenen is er in den regel gebrekkig; waar men iets aan natuurkunde doet, bepaalt zich dit tot de bekende ‘beginselen van de kennis der natuur.’ Onderwijs in het teekenen is zeldzaam, aan 't boekhouden wordt nergens gedacht.

Zoo is de toestand van het onderwijs der meisjes in de hofstad van het Koningrijk der Nederlanden in het jaar des Heeren 1870.

Men zou meenen, dat het bestuur van het Nutsdepartement bezwaarlijk op tegenspraak kon rekenen, wanneer het verklaarde: ‘Er is dus behoefte aan eene goed georganiseerde school voor meisjes van 12 tot 18 jaren, waar het jaarlijksch schoolgeld de som van *f* 60 niet te boven gaat.’

Alleen door eene goede *middelbare* school voor meisjes kan in die behoefte worden voorzien, verklaart het bestuur. Gelijk de tegenwoordige maatschappij uitbreiding van de leerstof ook in de meisjesschool eischt, zoo moet ook ‘het onderwijzend personeel aan eene school voor meisjes van 12-18 jaar uit andere elementen zijn zamengesteld, dan aan de hier aanwezige bijzondere meisjesscholen voor meer uitgebreid lager onderwijs het geval is.’

Aan die eischen kan alleen een middelbare school voldoen; het is niet te verwachten, dat van overheidswege of door bijzondere personen zoodanige school zal opgerigt worden. Het Departement doe 't dan.

Die school worde bestemd voor meisjes van ongeveer 12 jaren, die bij een toelatings-examen getoond hebben voldoend lager onderwijs genoten te hebben en de beginselen der Fransche taal magtig te zijn.

Wat die middelbare school met 5jarigen cursus zou moeten onderwijzen blijkt uit het volgend concept-programma:

LEERVAKKEN	Aantal uren 's weeks in de					
	1e. kl.	**2e. kl.**	**3e. kl.**	**4e. kl.**	**5e. kl.**	**Totaal.**
a. Nederlandsche taal- en letterkunde	4	3	3	3	3	16
b. Fransche taal- en letterkunde	4	3	3	3	3	16
c. Duitsche taal- en letterkunde	4	3	3	3	3	16
d. Engelsche taal- en letterkunde	4	4	3	3	3	13
e. Aardrijkskunde (Staatkundige)	3	2	2	1	1	9
f. id. (Wis- en Natuurk.)	3	2	2	1	1	2
g. Geschiedenis	3	3	2	3	3	14
h. Rekenen en Meetkunde	4	3	3	3	2	15
i. Plant- en Dierkunde	1	2	2	2	1	8
k. Natuur- en Scheikunde	1	2	2	2	3	7
l. Gronden van Staatsinrigting	1	2	2	2	1	1

en Volkshuishoudkunde						
m. Boekhouden	1	2	2	1	1	2
n. Teekenen	3	3	3	3	3	15
o. Handwerken	4	4	4	4	4	20
p. Gymnastiek	2	2	2	4	4	6
Totaal	32	32	32	32	32	160

De solemnele 32 uren zijn hierbij behouden. Gymnastiek en boekhouden zijn facultatief, kunstgeschiedenis wordt onder geschiedenis gerangschikt; afzonderlijke behandeling van de aesthetiek blijft achterwege, ‘hoofdzakelijk ook bij gebrek aan geschikte leeraren of onderwijzeressen voor dit vak’ (bedroevend getuigenis omtrent het onderwijs tot dusver gegeven); gezondheidsleer acht men voor de 5de klasse wenschelijk; de handwerken zijn ruim bedacht; kennis der klassieke oudheid wordt niet vermeld; psychologie en opvoedkunde evenmin.

De verdeeling der leervakken over het onderwijzend personeel kunnen wij met stilzwijgen voorbijgaan.

Uitvoerbaar is het plan, wanneer de Maatschappij tot *Nut van 't Algemeen* een stichtingsfonds wil geven van *f* 10000, en de Gemeente van 's Hage een jaarlijksche subsidie van *f* 8000.

Het Departementsbestuur heeft gedaan wat het kan, en het heeft een goed werk gedaan.

Dit wordt betwist door den Heer J. de Witte van Citters, in een stuk, dat wel voor het *Dagblad* zal bestemd geweest zijn, maar bij ongeluk in no. 276 van *het Vaderland* verzeild is.

De oppositie van dien heer laat in vinnigheid weinig te wenschen over. Zelfs een min juiste, een door het bestuur zelf gerectificeerde uitdrukking op het convocatiebriefje wordt als wapen niet versmaad.

De Gemeente-subsidie zal niet verleend worden, meent de opposant. Dat is ook in strijd met den geest der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die haar zelfstandigheid steeds op prijs stelde. Van de algemeene kas moet ook niet gevraagd worden: dat zou zijn, de armere departementen voor het rijkere laten betalen.

Op beide punten zou men den heer D.W.v.C. eenigzins gerust kunnen stellen. Er zijn departementen genoeg te vinden, die voor hunne inrigtingen subsidie niet versmaden: 't ware ook een zeer ongepaste hooghartigheid, wanneer een departement, om zijn zelfstandigheid te bewaren, de medewerking van een gemeentebestuur tot de stichting en de instandhouding van een nuttige instelling afwees. Het Arnhemsche departement o.a. versmaadt het niet om een gemeen-

tesubsidie voor zijne Gymnastiekschool en eene andere voor zijne Kweekschool aan te nemen, en de zelfstandigheid van het departement heeft er nog niet onder geleden.

Wat de algemeene kas der Maatschappij betreft, niet bij voorkeur door de armere departementen, maar door allen, en door de talrijkste vooral, is die kas zamengebragt. Ondersteuning uit die kas ook voor plaatselijke behoeften is niet ongehoord, en waar de behoefte zoo dringend is als te 's Hage, en de wil van het gemeentebestuur om in die behoefte te voorzien zoo geheel schijnt te ontbreken, kan het Haagsche departement inderdaad wel eenige aanspraak op ondersteuning doen gelden: het verkeert in een' zoo treurigen toestand als gelukkig! weinige departementen.

Dat zou een algemeene vergadering der Maatschappij zeker in aanmerking nemen.

Vooral, nadat een vorige algemeene vergadering zoo krachtig hare overtuiging heeft uitgesproken, dat er behoefte bestaat aan middelbaar onderwijs voor meisjes.

De heer D.W.v.C. blijkt deze overtuiging niet te deelen.

Het onderwijs voor meisjes schijnt voor dien heer een tot dusver geheel onbekend terrein te zijn geweest.

En nu heeft hij den heer van Otterloo geraadpleegd.

En wat die heer gezegd heeft, weet men, als men gelezen heeft wat de heer v. O. in het Maandblad van het Nederlandsch onderwijzersgenootschap geschreven heeft.

En wij weten, dat dit geschrijf niet veel te beteekenen had.

Ook andere ‘deskundigen’ heeft de heer D.W.v.C. geraadpleegd. En die hebben hem wonderlijke dingen verteld, waars en onwaars treurig dooreengeward.

Het kan ook zijn, dat de heer D.W.v.C., die met het onderwijs van meisjes zoo volslagen onbekend is, die ‘deskundigen’ verkeerd verstaan heeft.

Hij berigt: ‘Zij zeiden mij, dat de ervaring hun had geleerd, dat tot omtrent het tiende jaar jongens en meisjes hetzelfde lager onderwijs konden volgen; ja, dat dikwijls de meisjes vooruit waren. Doch op het tiende jaar komt bij bijna alle meisjes een stilstand, die zich het aanschouwelijkst openpaart bij het rekenen: de meisjes kunnen de leer der breuken niet op gelijken leeftijd als de jongens begrijpen.....’

De ‘deskundigen’ hebben het tijdperk van stilstand wel wat vroeg gesteld: 't vertoont zich meestal later, en vóór het begint kunnen de meisjes de leer der breuken zóó goed begrijpen, dat het haar bijblijft heel haar leven lang.

Zoo luidt de ervaring van andere ‘deskundigen.’

Die van den heer D.W.v.C. gaan voort: ‘Op twaalfjarigen leeftijd staat het meisje, wat vatbaarheid voor de wetenschap betreft, achter den jongen’....

De deskundigen bedoelen: wat omvang van kennis betreft. Zoodra het tijdperk van stilstand voorbij is, toont zich het meisje even vatbaar als de jongen voor de wetenschap, en wel eens vatbaarder ook.

‘En niet dan met de grootst mogelijke omzichtigheid’ - zoo luidt hun waarschuwing - ‘moet men het als jongen gaan behandelen.’

Met of zonder omzigtigheid, we zouden het liefst nooit als een jongen behandelen. Ze blijft een meisje, en wil als meisje behandeld worden. Of heeft de heer D.W.v.C. misschien aan zijn ‘deskundigen’ de vraag gedaan: Moet een meisje van twaalf jaren als een jongen behandeld worden? 't Voorzigtig antwoord getuigt niet tegen hun ‘deskundigheid.’ We hadden 't alleen wat stelliger gewenscht.

Heeft het meisje een wijle stilgestaan, terwijl de jongen vooruitging, dan zal

daaruit volgen, dat men bij de inrigting van het middelbaar onderwijs voor het vrouwelijk geslacht lager eischen moet stellen voor het meisje dan aan den jongen gesteld mogen worden.

Maar bij het middelbaar onderwijs staat de vakstudie op den voorgrond, en ‘de eenheid van het onderricht wordt daardoor verbroken’.... Als er geen directrice is, die geheel het onderwijs leidt; maar we meenen op de begrooting van het Haagsche departement ook bezoldiging van een directrice gevonden te hebben.

‘Hetgeen zoo breed opgegeven wordt van de voordeelige uitkomst, op meisjesscholen voor middelbaar onderwijs hier te lande reeds verkregen (b.v. te Haarlem) heeft al zeer weinig te beduiden.’

Middelbare meisjesscholen, b.v. te Haarlem?

Haarlem heeft de éénige middelbare meisjesschool, die er nog in ons vaderland bestaat. B. v. te Haarlem? Heeft de heer D.W.v.C. zich dan ook niet het alleroppervlakkigst onderzoek getroost alvorens hij als raadsman zijner medeburgers optrad? B. v. te Haarlem? De éénige school, en die nog niet eens een' vijfjarigen cursus volbragt?

‘De overtuiging vestigt zich hier te lande meer en meer bij de onderwijzers, dat hetgeen in Duitschland ten opzichte van dit onderwijs gedaan is, ook nog wel nader dient te worden onderzocht, voordat men tot navolging overga. Bij het groote publiek is dit nog niet het geval; men mag met *de Monitor* (van 11 Nov. no. 20) wel zeggen: “dat de meeste der lezers den indruk medenemen, dat in Duitschland de zaak eener betere opvoeding van het meisje reeds beslist is, dat men het ten minste over den omvang, de behoefte en de daaruit voortvloeiende eischen éens is. Toch is niets minder het geval dan dit.”

Voorzeker, niets minder. Het geval is, dat men in Duitschland aan de goede *höhere Töchterschulen* reeds vóór jaren aan de zestien-, achttienjarige meisjes onderwees, wat men in Nederland nog niet aan hoofdonderwijzeressen leert; dat men daar reeds iets beters zoekt, en ernstig zoekt ook; het geval is eindelijk, dat men hier geen kopy van de *höhere Töchterschule* beoogt, maar iets anders, dat minder idealistisch, de praktische roeping der vrouw in het oog houdt zonder hare ideale zijde te veronachtzamen. Het geval is dit, dat sleur, en vooroordeel, en conservatismus, en clericalismus, en orthodoxismus, en aristocratismus, en - eigenbelang zich ook hier weêr tegen allen vooruitgang kanten.

De heer D.W.v.C. is echter niet onhandelbaar: ‘Moet er dan’ - vraagt hij ‘niets door dit departement gedaan worden voor onderwijs aan meisjes, goedkooper, zooal niet beter, dan op de bijzondere scholen?’ En zijn antwoord is: ja. Hij wenscht, ‘dat er van wege de Maatschappij hier eene school voor meisjes worde opgericht, waar men aanvange met kinderen van zes à zeven jaar; dat men die de beste opleiding geve, die aan zulk een inrichting mogelijk is, en dat men die school, zonder gewaagde proefnemingen, late bestaan totdat de eerst aangenomen leerlingen den twaalfjarigen leeftijd hebben bereikt. Dan zal het de tijd zijn om te overdenken of voor dezen middelbaar onderwijs nuttig of wenschelijk zijn kan. Dit houd ik voor den eenigen weg; al het andere is rondtasten in het donker.’

De heer D.W.v.C. is waarschijnlijk lid, en ijverig lid van het bestuur van den Acclimatatie-tuin. Daar is een allerliefst beestje uit den vreemde aangevoerd een aardig diertje; maar niemand kent het, en zeer loopen de gevoelens uiteen, welk voedsel 't beestje wel zou kunnen verdragen; de heer D.W.v.C. adviseert om het eens

met water en melk te beproeven; als 't goed ging, kon men na verloop van tijd 't eens met lammertjespap wagen.

Heel ‘omzigtig’ van het geacht bestuurslid. Wij kunnen echter, en met al de vrijmoedigheid van ‘deskundigen’ den heer D.W.v.C. verzekeren, dat de meisjes niet zoo even uit den vreemde zijn aangevoerd, en dat ze niet behooren tot die onbekookte nieuwigheden van onzen tijd.

Waarlijk, ze zijn er al lang geweest.

En men heeft ze al onderwezen ook; wel niet altijd zoo goed als de leden van het geslacht, waartoe de heer D.W.v.C. behoort; maar onderwezen heeft men ze, en niet maar sedert de laatste vijf, zes jaren.

En bij dat onderwijs is het gebleken, dat de meisjes geen lieve, vreemde diertjes zijn, maar heuschelijke menschen, die zelfs de leer der breuken kunnen begrijpen en nog meer.

In vollen ernst, is de toestand van het lager onderwijs te 's Hage zóó armzalig, dat men nu - nog eens, in 't jaar des Heeren 1870 - eerst een kuddeke meisjes voor een jaar of vijf op een' afzonderlijken stal moet zetten om een proef te nemen wat er wel van te maken is? Of is de heer D.W.v.C. welligt even goed bekend met het lager als met het middelbaar onderwijs?

Maar er is immers te 's Hage een andere Heer De Witte van Citters, die, deskundig en bevoegd, gaarne zijn naamgenoot zou voorgelicht hebben?

VIII.
Onze tijd.

Dr. S.R.J. van Schevichaven bragt in *Onze Tijd*, Afl. II, de *Middelbare meisjesscholen* ter sprake.

Hij ontkent, dat er verzuim heeft plaats gehad met de oprigting van middelbare meisjesscholen tot hiertoe uit te stellen. Als de vrouw betere scholen had willen hebben, had ze er maar om moeten vragen.

Nu zij ze vraagt, krijgt zij ze.

Wat moet het doel zijn van het middelbaar onderwijs voor meisjes?

Algemeene ontwikkeling. Onze tegenwoordige vrouwenmaatschappij mist een levensdoel. Zal de vrouw zich een levensdoel stellen, dan moet zij een ruime wereld- of levensbeschouwing hebben. Daartoe moet zij zooveel mogelijk kennis vergaderen van alles, wat op eene wereldbeschouwing invloed kan uitoefenen.

Hoe moet dan het middelbaar onderwijs voor meisjes worden ingerigt?

Het moet opleiden tot menschenkennis, zoowel uit een psychologisch als uit een geschiedkundig oogpunt. Daarom: geschiedenis, aardrijkskunde, beginselen van (de kennis der) staatsinrigting en staathuishoudkunde, taalstudie, letterkunde.

Dan de exacte wetenschappen, wier kennis zoo grooten invloed heeft op de wereldbeschouwing: natuurkunde, scheikunde, plant- en dierkunde, physiologie, kosmografie, de leer van de vorming onzer aarde. Daarbij wiskunde, die leert logisch te denken en zich juist uit te drukken. Voorts geschiedenis van den godsdienst en van de moraal en psychologie. Wat de schoone kunsten betreft, de theorie der muziek en de aesthetiek mogen niet veronachtzaamd worden.

Al deze vakken moeten onderwezen worden als deelen van één groot geheel. Daarom dringe men niet te diep door in die wetenschappen: het onderwijs daarin geve slechts de beginselen, wat iets anders is dan oppervlakkig onderwijs.

Een cursus van vijf jaren is noodzakelijk. In de twee eerste jaren bepale men zich bij talen, wiskunde, geschiedenis, aardrijkskunde en teekenen. In het derde jaar beperke men het onderwijs in deze vakken, en make een aanvang met natuurkunde,

scheikunde en plantkunde, en vereenige de letterkunde met de geschiedenis, de leer van de vorming der aarde met het onderwijs in de aardrijkskunde. In het vierde jaar staatsinrigting en staathuishoudkunde benevens dierkunde, in het vijfde physiologie en kosmografie, terwijl in de laatste jaren de vakken, in de eerste onderwezen, worden aangehouden.

Het onderwijs in de geschiedenis van den godsdienst, van de moraal en in de psychologie, door godsdienstleeraren te geven, zij niet verpligtend, maar worde

toch in verband gebragt met de school. Aesthetiek worde met teekenonderwijs verbonden; de muziek aan huis beoefend. De gymnastiek is geene wetenschap en geene schoone kunst, derhalve behoort zij bij het middelbaar onderwijs niet te huis. Uit een hygiënisch oogpunt mag zij echter niet verwaarloosd worden. Ook boekhouden is een vreemd element; vrouwelijke handwerken kunnen alleen uit een utiliteitsbeginsel aanbevolen worden, en dit beginsel is hier geheel misplaatst.

Aan het hoofd der school sta niet eene directrice, maar een Directeur: want het hoofd der school moet iemand zijn van een zeer zelfstandig karakter, maar die tevens weet te geven en te nemen. Onder mannen meer dan onder vrouwen zijn zulke karakters te vinden. Als docenten worden mannen of vrouwen gekozen naar bekwaamheid.

Zonder over bijzaken te twisten, zonder b.v. te wijzen op de zonderlinge manier, waarop de gebrekkige toestand van het onderwijs der meisjes, de verwaarloozing van dat onderwijs door den Staat wordt gelaten voor rekening van de vrouw, zonder den strijd te hernieuwen over de vraag: Directeur of Directrice? wenschen wij alleen op het programma te wijzen, dat in menig opzigt onze sympathie heeft. Tegen de rangschikking der vakken zouden wij wel eenige bedenking hebben, ongaarne b.v. de beoefening der natuurwetenschappen naar het derde jaar, de dierkunde zelfs naar het vierde verschuiven; den omvang van het onderwijs zouden wij niet gaarne beperken. Wel geven wij den schrijver in overweging, of de gezonde ontwikkeling van den geheelen mensch niet het doel van het onderwijs moet zijn, en of dan de gymnastiek niet een wezenlijk bestanddeel van dat onderwijs is; ook of de vrouw alleen als individu tot volle ontwikkeling moet gebragt worden zonder acht te geven op haar verband tot de geheele maatschappij? Dan zou het utiliteitsbeginsel niet zoo geheel ter zijde gesteld mogen worden.

Zeer waarderen wij het, dat de schrijver de ideale zoowel als de realistische zijde van het onderwijs in het oog heeft gehouden. Geschiedenis van godsdienst en moraal benevens psychologie zal men niet straffeloos veronachtzamen bij het onderwijs der vrouw. De juiste evenredigheid te vinden tusschen idealismus en realismus, dit is de groote vraag.

IX.
Programma-van Lier.

De hoofdstad, ter beschaming van de hofstad teruggekomen van haar dwaling, heeft tot de oprigting eener middelbare school voor meisjes besloten. De heer van Nierop heeft door het nemen van een krachtig initiatief, waartoe het dagelijksch bestuur de gelegenheid had aangeboden, zijner vaderstad een belangrijke dienst bewezen.

Over de wijze waarop het besluit zal uitgevoerd worden, d.i. over de inrigting der school heeft de heer mr. E. van Lier in het *Alg. Handelsblad* van 13 Nov. l.l. zich verklaard.

In overeenstemming met de heeren van Nierop en de Koning wil ook hij, dat de rigting der school eene aesthetische zij, m.a.w. dat de letterkundige vakken op den voorgrond staan. Maar hij voegt er deze zeer bepaalde voorwaarden bij: ‘dat inderdaad de *behandeling* der literarische vakken tot het voorgestelde doel leiden,’ - en in de

tweede plaats, dat ‘de kennis van de wetten der natuur en der zamenleving niet geheel vreemd aan het programma blijven.’

Wat de eerste voorwaarde betreft, merkt de heer van Lier op, dat de invloed der klassieke literatuur steeds grooter geweest is dan die der nieuwere letterkunde.

En de oorzaak van dit verschijnsel zoekt hij in de betere methode van behandeling, welke de klassieken vinden aan de gymnasiën. Vondel, Shakespeare en Goethe behandele men op de hoogere burgerscholen zooals men op de gymnasiën Homerus, Sophocles en Horatius behandelt. Dán zal de beoefening der literatuur vrucht dragen.

Een wenk, die alle behartiging verdient van leeraars en verzorgers van hoogere burgerscholen voor meisjes - en voor jongens. Er zijn jongensscholen, waar de les in de Nederlandsche letterkunde vermorst wordt met de eenvoudige voorlezing, zonder meer, voorlezing een heel uur lang, van eenig voortbrengsel der letterkunde, zelfs niet altijd der Nederlandsche, maar b.v. van den *vertaalden* 'Rommelzoo' van Frits Reuter; elders geeft men uit het Hoogduitsch vertaalde stukken, slecht vertaalde stukken vol germanismen, aan de jongens als modellen van Nederlandsch proza. Kunnen commissiën van toezigt, die dit aanzien, niet wat beter toezien?

Op verreweg de meeste meisjesscholen kregen de kinderen tot dusver geen besef van literatuur.

Degelijk onderwijs in de geschiedenis en hare hulpwetenschap, de aardrijkskunde, beveelt de heer van Lier krachtig aan. Zeer teregt. Maar waar het meisjes geldt zouden wij kunstgeschiedenis en aesthetiek ongaarne missen. De vrouw heeft aanleg voor de kunst, voor de plastische kunst bovenal, en de ontwikkeling van dien aanleg kon tot verrassende uitkomst leiden.

Het onderwijs in de wetten der natuur en der zamenleving, in de wiskunde, die 'gezondheidsgymnastiek van den geest,' in de kennis onzer staatsinrigting en eindelijk in het boekhouden verdedigt de geachte schrijver tegen de vulgaire vooroordeelen en de aanvallen van Otterloo. Van het boekhouden zegt hij o.a.: 'Het leert nauwkeurig en logisch onderscheiden; het leert netheid, orde en regelmaat, en doet zijn invloed in dat opzicht ook buiten de grenzen van het boekhouden zelf gevoelen.' En hij heeft daarbij niet maar het eenvoudig boekhouden, waartoe men zich ook al beperken wil, maar wel degelijk het Italiaansch boekhouden op het oog.

Mogen bij de inrigting der Amsterdamsche school de wenken van den heer van Lier niet verloren gaan.

Praeterea censeo - dat voor toekomstige moeders zielkunde en opvoedkunde behoefte is.

d. K.

De protestantenbond.

Het algemeene stemregt, in de Nederlandsche Hervormde Kerk ingevoerd, draagt de vruchten, welke wij daarvan hadden voorzien.

De onkundigen worden door enkele leiders bewerkt en gebruikt. Die leiders zijn op hunne beurt werktuigen van eene Vereeniging, die met vasten tred en zonder overgroote kieschheid op de middelen, afgaat op een bepaald doel. Dat doel is het bannen van den geest der vrijheid uit het talrijkste kerkgenootschap.

Reeds is men dat doel aanmerkelijk genaderd.

De Kerkschandalen te Amsterdam, de spreekwoordelijk geworden geest van den aanmatigenden Utrechtschen Kerkeraad, de aangestookte twist over de doopformule, de verwijdering ook van gematigde mannen uit de Kerkbesturen, het verzet tegen

het Algemeen Collegie van toezigt op de Kerkelijke administratiën, daarbij de dubbelhartige kerkelijke politiek van de synode met haren invloedrijken secretaris - 't zijn allen verschijnselen, die tot nadenken dringen. En er is nog zooveel meer.

Reeds nu zijn er aanzienlijke gemeenten, waar de godsdienstige behoeften van

allen, die niet tot de uiterst regtzinnigen behooren, veronachtzaamd worden en geheel onbevredigd blijven. 't Is op een uitsluitende heerschappij, 't is op overheersching en onderdrukking aangelegd.

Tegenover die heerschzuchtige factie staan vele onverschilligen, afkeerig van alle kerkelijk leven; maar ook een aantal Hervormden, die behoefte hebben aan de godsdienst, aan de godsdienst, in vormen, voor onzen tijd gepast.

De onverschilligheid zal weldra plaats maken voor walging van een godsdienst, die in zoo terugstootende vormen zich openbaart, met zoo onzedelijke praktijken gepaard gaat.

En de godsdienstigen, wier godsdienst nog iets anders is dan het harde, koude dogma, zullen met weemoed scheiden van een Kerkgenootschap, dat den Christennaam tot een bespotting maakt.

Een poging om dit uiterste te voorkomen beproeft de P r o t e s t a n t e n b o n d . Hij wil vereenigen de verspreide krachten der verdrukte voorstanders van de vrije godsdienst en de godsdienstige vrijheid.

Als doel heeft zich de Bond gesteld: de handhaving en bevordering der evangelische vrijheid in de protestantsche kerkgenootschappen.

Hij wil daartoe: Streven naar opheffing van alle wettelijke bepalingen, misbruiken en vooroordeelen, die de evangelische vrijheid beperken; de vrije uiting van het persoonlijk, christelijk geloofsleven in de kerkgenootschappen handhaven en aanmoedigen; de ontwikkeling van het christelijk leven bij personen en in huisgezinnen bevorderen.

Dit doel tracht de Bond te bereiken door het houden van algemeene Protestantendagen tot opwekking van den protestantschen geest;

het aanmoedigen der vrije uitoefening van het kerkelijk kiesrecht; het voorlichten der kiezers; hef opwekken van het rechtsbewustzijn der gemeenten door geschriften en *meetingen;*

het doen optreden van predikanten, leden van den Bond, in plaatsen waar daaraan behoefte is; het houden van volksvoordrachten; het ondersteunen van hen, die zich voorbereiden voor het predikambt;

het oprichten van zondagscholen en volksbibliotheken, het medewerken tot verbetering van het godsdienstonderwijs;

het stichten of ondersteunen van plaatselijke inrichtingen ter bevordering van volkswelzijn en volksontwikkeling;

het aanknoopen van betrekkingen met vereenigingen in het vaderland en daarbuiten, die in gelijken geest werkzaam zijn.

Van twee middelen schijnt de Bond vooral opwekking van den vrijen protestantschen geest te verwachten: van de werkzaamheid van een Agent, die zich geheel en uitsluitend wijdt aan de behartiging der belangen van den Bond, en van den P r o t e s t a n t e n d a g , jaarlijks te houden, en waarop tijdvragen, belangrijk voor het protestantisme zullen behandeld worden.

De contributie is zeer laag gesteld. Algemeene deelneming moet aangemoedigd worden. Alleen dan, wanneer de Bond wortelen schiet in het Protestantsche volk, kan hij een volkskracht worden.

Blijkbaar hebben de stichters van den Bond het oog gehad op den P r o t e s t a n t e n v e r e i n in Duitschland. Omtrent de laatste vergadering van den V e r e i n , te Giessen dezer dagen gehouden, berigten de dagbladen o.a.:

Bij erkenning van de groote daden door het Duitsche leger verricht, werd het gevaar niet voorbijgezien, schrijft een Duitsch correspondent over die vergadering, waarmee de Jezuïten en de orthodoxe partij, onder de machtige bescherming van Pruisen, de geestelijke vrijheid en de hoogste belangen der beschaving bedreigden. De hooge toon van de *Kreuzzeit.* en van andere clericaal-tendale bladen liet geen twijfel over, dat die partij van meening was, dat er goede dagen voor haar aan-

kwamen; die partij rekende op verslapping van den openbaren geest en gebrek aan deelneming in het openbare leven ten gevolge van de overspanning in den oorlog.

Het comité besloot met eenparige stemmen om na den oorlog den strijd voor de kerkelijke vrijheid en zelfstandigheid en de vrijheid der wetenschap krachtig voort te zetten, en aller krachten moesten daartoe worden dienstbaar gemaakt.

Met Pinksteren van het volgend jaar zou te Darmstadt de algemeene Protestantendag plaats hebben. Onderwerp van behandeling zou zijn de verhouding van de Duitsche Protestantsche Kerk aan den eenen kant tot het Katholicisme, door het onfeilbaarheids-dogma met het Jezuïetisme nauw verbonden, en aan den anderen kant tot het dogmatisme, dat de geestelijke vrijheid belemmerde en onderdrukte in den boezem van het Duitsche Protestantisme.

Buitendien werd besloten nog vóor het sluiten van den vrede een oproeping te richten tot de Duitsche Protestanten en hen op te wekken tot strijd voor de godsdienstige en geestelijke vrijheid.

Aan den eersten Duitschen Rijksdag zou een adres gericht worden, waarin op bescherming der geestelijke vrijheid werd aangedrongen(*).

Daar wordt de roeping van het Protestantisme in ruimen geest opgevat, en wanneer de Nederlandsche Protestantenbond zich niet binnen enge kerkgrenzen beperkt en niet in kleingeestige kerktwisten zijn krachten verspilt, kan hij voor de vrijheid in Nederland een krachtige steun zijn, straks hooggewaardeerd ook door hen, die nu met een zekere voorname minachting op hem nederzien.

Onderhandelingen, nog bij de laatste ministeriele crisis bijna openlijk gevoerd met de erfvijanden der vrijheid, hebben bewezen, dat waakzaamheid pligt is voor elk, wien de toekomst van Nederland ter harte gaat.

Bovenal bij den wakkeren middenstand, die, deelende in den maatschappelijken vooruitgang, waarderende het licht der wetenschap, niet in het materialismus wil verzinken, maar trouw blijven aan de godsdienst, bij de ontwikkelde burgerij, die noch door de heffe des volks wil doodgestemd, noch door een reactionaire aristocratie wil doodgedrukt worden, moet de P r o t e s t a n t e n b o n d levendige sympathie vinden.

Onder wijze leiding, gelukkige keuze van een Agent, krachtige en veelzijdige werkzaamheid ontwikkele hij zich weldra tot een magt, die den vijand eerbied weet in te boezemen.

Brievenbus.

IV.
Over een theologen-mysterie.

Mijnheer de Redacteur!

Ik ben maar een eenvoudig man, die niet gauw iets begrijpt. 't Zal dus zeker wel aan mijne kortzichtigheid liggen, dat mij iets, hoe lang ik er ook over heb nagedacht, nog maar niet helder wil worden en dat toch ongetwijfeld zoo klaar als de dag is. Misschien

(*) *Het Vaderland* van 23 Nov. ll.

dat U mij in deze duistere zaak het gewenschte licht kunt verschaffen. Om deze reden wend ik mij tot U met het vriendelijk verzoek er om, zoo U het mij kunt geven.

U heeft zeker met machtig veel genoegen dien kostelijken brief gelezen van den heer J.L.C. van den Berch van Heemstede en nog twaalf andere heeren, voorname heeren hoor! - er zijn onder anderen twee baronnen, zegge twee baronnen onder - dien zij gericht hebben, '*aan de leden der gemeenten*, *behoorende*

tot de Nederlandsche Hervormde Kerk, *over het besluit der Synode van* 1870 - *in zake de gebruikelijke doopsformule*' en dien zij hebben uitgegeven te Harderwijk bij M.C. Bronsveld. Kerel! zeî ik bij mij zelven, toen ik hem had gelezen, wat is dat ferme taal! Die brief klinkt als een klok! Nou weet ik het voor goed - iets, waar ik, om de waarheid te zeggen, nog al verlegen meê ben geweest - hoe ik te oordeelen heb over een doop, zooals, volgens Hand. 2:38, 10:48 door Petrus, volgens Hand. 8:16 door Filippus, volgens Hand. 19:5, Rom. 6:3, Gal. 3:27 door Paulus is bediend en waarbij de formule van Matth. 28:19 niet is gebruikt.

't Is nu door die heeren voor goed uitgemaakt: geen doop, waarbij die formule niet is gebezigd, en dus ook niet die, welke op de aangehaalde plaatsen voorkomt, mag als een *christelijke* doop worden beschouwd, en Petrus en Filippus en Paulus hebben, zoo dikwerf zij bij het doopen andere woorden uitspraken, 'het recht der Doopelingen of der hen vertegenwoordigende ouders' verkort; gelijk dat nog ieder predikant doet, zoo dikwerf hij van de 'gebruikelijke' formule afwijkt.

Eere daarom dien wakkere mannen, welke zoo flink voor zuigelingen en volwassenen in de bres zijn gesprongen!

Maar..... daar is iets in dien brief, waarmede ik vooralsnog maar in 't geheel geen vrede kan hebben. Ik zeg nog eens: 't zal wel aan mijne bekrompenheid zijn te wijten. Maar 't is mij tot heden onmogelijk dàt toe te juichen! Laat ik u, Mijnheer de Redacteur! zeggen wat de zaak is.

U zijt ongetwijfeld bekend met de spik splinter nieuwe verklaring van art. 62 van het Algemeen Reglement voor de Nederlandsche Hervormde Kerk, de eer van wier uitvinding toekomt aan den heer A. van Toorenenbergen, predikant te Groningen. Ook zal ik U wel niet behoeven te herinneren, dat die uitlegging zelfs de goedkeuring heeft mogen wegdragen van den hoogleeraar Doedes, die haar - natuurlijk niet maar alleen in 't belang van de 'gebruikelijke' doopformule - terstond krachtig in bescherming heeft genomen. En dan zal het U mede bekend zijn, dat nogtans al de stem hebbende leden der Synode van dit jaar, met één der hoogleeraren, die haar als praeädviseerend lid bijwoonde en de Secretaris, eenparig diezelfde explicatie verworpen hebben. Nadat ik dit had vernomen, kwam mij in handen de brief, waarvan hier boven door mij gewag werd gemaakt. Hieruit zag ik, dat niet alleen de heer Doedes, maar ook zijn collega van Oosterzee, die tot de onderteekenaars behoort, zich met de uitlegging door de Synode aan gezegd artikel gegeven geenszins kan vereenigen. Ja! ik hoor hem hierin met de andere heeren, van wie deze brief is uitgegaan, de handeling der Synode, waarbij zij heeft goedgevonden, datzelfde artikel in een anderen zin, dan waarin de heeren van Toorenenbergen en Doedes dit verlangden, in praktijk te brengen, een '*misslag*' noemen en den wensch uiten ('*wij wenschen zeer*', zóó laten zij zich uit) '*dat de Provinciale Kerkbesturen*, *of anders de Classikale vergaderingen*, *hunne stem tegen het eigendunkelijke van de handelwijze der laatstgehoudene synodale vergadering zullen verheffen.*' Nu liet zich natuurlijk verwachten, dat diezelfde prof. van Oosterzee, van wien het bekend was, dat hij ook praeädviseerend lid der laatstgehouden synodale vergadering is geweest, zoo dikwerf hij een advies had uit te brengen, waaruit zou blijken, of hij al of niet de uitlegging van genoemd artikel, die de Synode er aan gegeven had, was toegedaan, telkens zóó had geadviseerd, dat hierbij zijn verschil in zienswijze van de stem hebbende leden omtrent de bedoeling van gezegd artikel uitkwam. Ik stelde mij dan ook niets anders voor, toen ik aan 't doorbladeren ging van de Handelingen der Synode van dit jaar,

sedert in het licht verschenen. Maar wat is mij daaruit gebleken? Zie, Mijnheer de Redacteur! ik dorst eerst mijn eigen oogen niet vertrouwen, toen ik las wat daarin wordt medegedeeld. Want, verbeeld u, daarin staat te lezen, dat prof. van Oosterzee wel, toen de Synode in eene van hare eerste zit-

tingen het besluit nam, omtrent de beteekenis, waarin meermalen genoemd artikel door haar zou worden toegepast, tegen zulk eene toepassing heeft geädviseerd, maar dat hij in eene daarop volgende vergadering (zie Handd. bl. 59 verv.) en in eene nog latere (Handd. bl. 154), derhalve tot tweemalen toe geädviseerd heeft vóór de *verwerping* van een door de vorige Synode *voorloopig aangenomen* wetsbepaling en dus vóór het in praktijk brengen van gezegd artikel in den zin, dien de Synode voor den éénig waren had verklaard, ja! dat hij, als lid eener Commissie wier rapporteur hij was, zelf heeft voorgesteld, om eene door de Synode van '69 *voorloopig aangenomen* verandering in eenig wetsartikel *niet vast te stellen* (zie Handd. bl. 73) en dus het hierboven bij herhaling door mij gememoreerde artikel, opgevat in de beteekenis, die de Synode had aangenomen, toe te passen.

Derhalve: de hoogleeraar van Oosterzee heeft eerst op de Synode verklaard, dat hij zich niet kon vereenigen met de uitlegging door haar aan art. 62 van het Algemeen Reglement gegeven. Daarop heeft hij in diezelfde Synode geädviseerd vóór de toepassing van dat artikel in den zin door de Synode er aan gehecht; ja! zelfs der Synode voorgesteld, om gezegd artikel in die beteekenis in praktijk te brengen, en dus duidelijk getoond, dat hij van gevoelen was veranderd. En daarna, toen hij zich *buiten het gezelschap der Synodale heeren* bevond, heeft hij, in vereeniging met anderen, een brief de wereld ingezonden, waarin hij die handeling der Synode, waarbij zij gezegd artikel in den door haar daaraan gegeven zin heeft toegepast, - eene handeling, waartoe hij eenmaal haar zelf heeft opgewekt, en aan welke hij zelf bij herhaling heeft deelgenomen - een *misslag* noemt, alzoo in het openbaar een smet werpende op *al* de leden der Synode (want, blijkens de Handelingen, hebben *allen* in dit opzicht gezondigd; ook zelfs prof. Hofstede de Groot, als die wel eerst, met zijn collega van Oosterzee, gezegde uitlegging van het meermalen genoemd artikel heeft verworpen, maar daarna vóór de toepassing er van overeenkomstig die explicatie meer dan eenmaal geädviseerd heeft. Zie Handd. bl. 59 verv., 79, 154). Ja! in dienzelfden brief wekt hij de Provinciale Kerkbesturen en, zoo zij dezen raad niet willen volgen, de Classikale Vergaderingen op, om tegen die handeling der Synode, welke door hem - vergeet niet, dat hij er zelf aan deelachtig is geweest (jammer! dat hij er dit niet heeft bijgevoegd; want niet iedereen leest de synodale Handelingen) - als *eigendunkelijk* wordt gebrandmerkt, te protesteeren.

Ik zou wel eens willen weten, hoe deze handelwijze van prof. van Oosterzee is opgenomen door de overige leden der Synode, die, zoo hij het hun niet heeft gezegd, uit zijn gedrag toch wel niet anders konden opmaken, dan dat hij het met hen in de opvatting van gezegd art. 62 volkomen eens was geworden.

Wat echter mij zelven aangaat, ik moet eerlijk bekennen, dat ik mij die handelwijze niet weet te verklaren. Want om haar uit gebrek aan *zelfstandigheid* te expliceeren, dat durf ik niet; daar het toch een *hoogleeraar* is, wien wij zoo zich zien gedragen. Veel minder waag ik het aan te nemen, dat de zucht om aan *iedere partij* te *behagen* hem zoo telkens schijnbaar met zich zelven in strijd heeft doen handelen. Want die strijd zal toch werkelijk niet bestaan, en een man als prof. van Oosterzee zal toch wel ongetwijfeld boven die ijdelheid verheven zijn. En allerminst heb ik den moed tot de onderstelling dat hij zóó *lichtzinnig* is, dat het hem volstrekt niet kan schelen, wat hij zegt en wat hij doet, zoo hij maar zijn doel kan bereiken; zoodat hij zelfs zijn vrienden, waar het dat doel vordert, zonder eenige huivering, der verachting van het algemeen weet prijs te geven. Want tot iets zóó laags, zóó onzedelijks, zóó

onchristelijks zal toch wel de man niet in staat zijn, die zoo ernstig en zoo gemoedelijk en zoo zalvend tegen het ongeloof onzer dagen de stem weet te verheffen.

Inderdaad, was het niet prof. van Oosterzee, van wiens gedrag hier sprake is, ik zou dit flauw, karakterloos, inhumaan, ploerterig, immoreel, onchristelijk hee-

ten. Maar wie zou durven aannemen, dat iemand als hij tot zulk een gedrag zich heeft kunnen vernederen?

Ik schort dus mijn oordeel op, gaarne bij vernieuwing belijdende, dat het wel alleen aan mij zal liggen, dat ik maar volstrekt niet aan zijne handelwijze eene bevredigende uitlegging weet te geven.

Misschien dat gij er toe in staat zijt, Mijnheer de Redacteur! Wie weet of gij niet met den hooggeleerde correspondentie voert en, zoo ook U zijn gedrag duister mocht wezen, hem wel om opheldering zoudt willen vragen, en of hij niet zich bereid zou toonen ze u te verleenen.

In dit geval houd ik mij voor de toelichting ten zeerste aanbevolen.

Wees intusschen verzekerd van mijne hoogachting.

Mijnheer de Redacteur!

UEd. Dienstw. Dienaar,

CARIO.

V.
Aan den redacteur van de Tijdspiegel over Multafero's ‘opvoeding.’

Heer en Vriend!

Hartelijk dank voor het exemplaar van ‘de opvoeding van Multafero.’

Onder het lezen er van dacht ik vaak: Wat ik hier lees, is, helaas! maar al te waar. Zelfs veel meer verkeerds heeft er in de seminariën plaats, inzonderheid in de seminariën, die onder de leiding der Jezuiten staan. Want dáár heerschen de oversten, en de onderdanen vleijen en kruipen er. Dat dit voor den onderdaan ondragelijk is totdat hij zijne zelfstandigheid laat varen en voor den overste onmenschelijk, onchristelijk is, spreekt wel van zelf. Maar iets anders: Ware het stelsel der Roomsche Kerk eens waar, dan zou dat heerschen, dat vleijen, dat kruipen er een consequentie uit zijn, en dus in zoover, niet verkeerd, maar waar en goed. Wil men dan weten dat dat heerschen, vleijen en kruipen verkeerd is, dan moet men eerst overtuigd zijn dat het stelsel waaruit het voortkomt, verkeerd is, namelijk dit stelsel: ‘Zal de godsdienst de ware zijn, zal zij ons zalig maken, dan moeten wij ons geheel aan God onderwerpen, dus ook ons verstand. Ons verstand kan zich niet onderwerpen aan hetgeen verstaanbaar is, neen, dat is niet mogelijk, dat zou zelfs onzin zijn, het onderwerpt zich dan slechts aan hetgeen niet te verstaan is. Hoe meer wij dan gelooven tegen ervarings- en denkwetten in, en dus hoe meer wij gelooven aan wonderen en ongerijmdheden, des te grootere verdiensten heeft ons geloof, en des te godsdienstiger leven wij. En, daar die waarheden boven 's menschen ervaring en denkvermogen liggen, is er buiten ons een onfeilbaar gezag noodwendig. Dit gezag is er altijd geweest en zal immer blijven, blijven tot aan de voleinding der wereld. Eertijds sprak God zelf tot Mozes en de profeten. Later sprak Hij door zijn eeniggeboren Zoon, Jezus Christus. Eindelijk, voordat Christus voor goed heen ging, zeide Hij zelf aan Simon, Jonaszoon: gij zijt Petrus, en op deze steenrots zal ik mijne Kerk bouwen, en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen. Zietdaar, God zelf heeft door zijn eenigen Zoon, Jezus Christus, het onfeilbare gezag der waarheid aan Petrus, den eersten paus gegeven en bijgevolg ook aan zijne wettige opvolgers. Willen wij dan

de bovennatuurlijke waarheden, die noodig zijn om ons aan God te onderwerpen, en dus noodig zijn om de ware gods-

dienst te bezitten, met één woord: willen wij tot de alleen zaligmakende Kerk behooren, dan moeten wij den paus van Rome gelooven in al zijne uitspraken, die hij doet als het hoofd der Kerk. Zonder dit geen onderwerping aan God, geen ware godsdienst, geen zaligheid, maar slechts, helaas! eeuwige verdoemenis.' Ziedaar het stelsel, dat den Roomschen, wel van kindsbeen af, maar toch het allermeest in de seminariën gestadig wordt voorgehouden, in het geheugen geprent, zoodat zij er aan gewoon gemaakt worden. Maar om nu te weten dat dit stelsel verkeerd is met wat er uit volgt, dan moet men reeds overtuigd zijn dat het gezag der waarheid alleen in ons binnenste berust, en dat dit gezag moet gehandhaafd worden, zullen wij eerlijk en gelukkig leven, daar, om eerlijk en gelukkig te leven, noodig is dat wij leven, niet naar eens anders overtuiging, maar naar onze eigene overtuiging, naar ons eigen geweten; dan moet men overtuigd zijn, dat al wat maar bestaat, *objectief* gedacht, waar en goed is, en al, wat ons hart en verstand beide bevredigt, wat ons wijzer en beter maakt slechts *subjectief* waar en goed is, dus is dit slechts de godsdienstige en zedelijke waarheid, waarheid die ons zaligt. En is men hiervan overtuigd, wie zal dan dit: wat gij wilt, dat de menschen u doen, doet hun ook alzoo, niet met Jezus voor het *ééne noodige* houden? Ook moet men dan nog overtuigd zijn dat de ervaring die een iegelijk onzer in zijn binnenste omdraagt, namelijk deze: dat wij ons gelukkig gevoelen al naarmate wij doen - als wij kunnen - wat wij reeds weten goed te zijn; ongelukkig daarentegen al naarmate wij niet doen - als wij het kunnen nalaten - wat wij reeds weten goed te zijn, dat deze ervaring niet mogelijk is zonder een Almagt van licht en liefde, of zonder een heilig *Moeten*, dat eeuwig en alom hetzelfde is, en dus ons allen en een iegelijk ten allen tijde bezielt en leidt waar wij en een iegelijk eindelijk wezen *moeten*, - dat wij God noemen. Neen, het eerste is zonder het laatste niet denkbaar. Multafero is hiervan niet genoegzaam overtuigd, althans vindt men het niet in dit geschrift. Vandaar dat wij daarin wel veel verkeerds van hetgeen in de seminariën voorvalt, vinden maar niet bewezen. Want het bewijs daarvan is niet anders dan een geuite over, tuiging dat het bovengènoemde stelsel der roomsche Kerk een verkeerd, zelfs een goddeloos stelsel is, een stelsel dat geestdoodend is, een stelsel, dat de menschen tot slaven maakt. Of is al het verkeerde, wat in de seminariën van dien aard voorvalt, wel iets anders dan gevolg van dat stelsel? Zoo ja, dan valt met dat stelsel ook al dat verkeerde weg.

Al is in dit geschrift niet bewezen, althans niet voldoend bewezen wat er in voorkomt, toch is het een nuttige lectuur voor ons Protestanten, daar wij reeds weten, althans weten moeten, dat het stelsel van Rome verkeerd is, en dan zien wij eerst regt in, welke verkeerdheden uit zulk een verkeerd stelsel voortvloeijen. Maar is het ook een nuttige lectuur voor de Roomschen die nog niet weten dat hun stelsel verkeerd is? Ik zou hierop een ontkennend antwoord moeten geven. Want ik ben overtuigd dat zij eerst lectuur behoeven, waarin duidelijk, eenvoudig bewezen wordt, dat hun stelsel verkeerd is, en niet anders dan verkeerd kan zijn.

Wilt gij van deze mijne beoordeeling gebruik maken, 't is mij wel!

Uw Dw. Dienaar en Vriend,

F.S. KRAAIJVANGER.